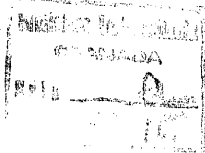

4-a-5-16 18

FRANCISCI

RIBERAE PRESBYTE-

RI SOCIETATIS IESV, ET SA-

CRATHEOLOGIAE DOCTORIS IN LIBRVM

duodecim Prophetarum commentarij sensum

eorundem Prophetarum Historicum,

& Moralem, persæpe etiam Al-

legoricum complectentes.

CVM QVATVOR COPIOSIS INDICIBVS,

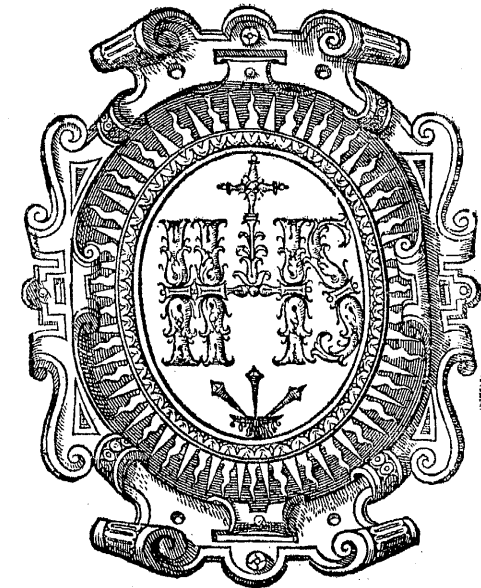
Primus est questionum Scriptura, qua in hoc opere copiosius di-

sputantur: Alter regularum Scriptura: Tertius locorum eiusdem:

Quartus rerum, atque verborum.

Ad IOHANNEM RIBERAM PATRIARCHAM

Antiochenum, Valentinarumque Archiepiscopum.

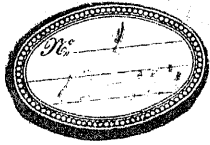

CVM LICENTIA ET PRIVILEGIO:
SALMANTICÆ,

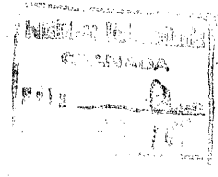
Excudebat Guillelmus Foquel. M. D. LXXXVII.

Del Collegio de la Compañia de Jesus de Granada. B-5583

4-a-5-16 18

FRANCISCI

RIBERAE PRESBYTE-

RI SOCIETATIS IESV, ET SA-

CRAE THEOLOGIAE DOCTORIS IN LIBRVM

duodecim Prophetarum commentarij sensum

eorundem Prophetarum Historicum,

& Moralem, persæpe etiam Al-

legoricum complectentes.

CVM QVATVOR COPIOSIS INDICIBVS,

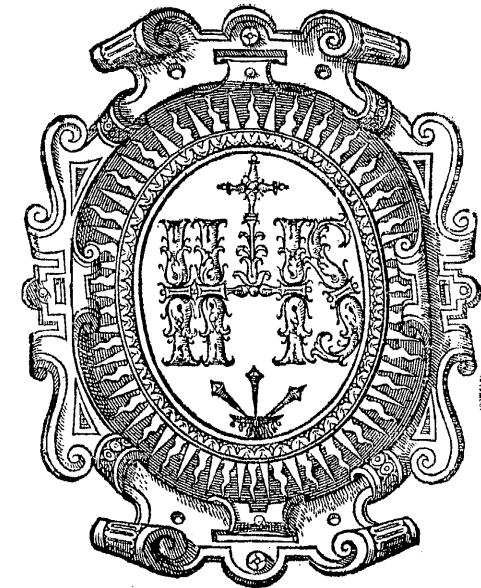
Primus est questionum Scriptura, qua in hoc opere copiosius di-

sputantur: Alter regularum Scriptura: Tertius locorum eiusdem:

Quartus rerum, atque verborum.

AD IOHANNEM RIBERAM PATRIARCHAM

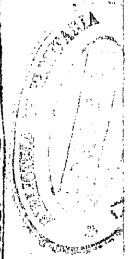
Antiochenum, Valentinarumque Archiepiscopum.

CVM LICENTIA ET PRIVILEGIO

SALMANTICÆ,

Excudebat Guillelmus Foquel. M. D. LXXXVII.

EL REY.

POR quanto por parte de vos el Doctor Francisco de Ribera, de la Compañia de Iesus, nos fue hecha relacion, que auades compuesto vnos libros, intitulados Commentarios sobre los doze prophetas, en los quales auades trabajado algunos años leyendo primero publicamente los mesmos doze prophetas, y despues de nuevo mirandoles, è poniédoles en orden, para que aquella lectura tan dificultosa se entendiesse, y se approuechassen los que la quisesen leer, supplicandonos os mandassemos dar licencia, para lo poder imprimir en qualquier parte de nuestrs reynos, con priuilegio, para que ninguna persona sin vuestra licéncia, o de la misma Compañia los pudiesse imprimir en ellos, ni meterlos, ni venderlos, o como la nuestra merced fuesse. Lo qual visto por los del nuestro consejo, y como por su mandado se hizieron las diligencias que la Pre-matica por nos vltimamente hecha, sobre la impresion de los libros dispone, fue acordado que deuiamos mandar dar esta nuestra cedula, para vos en la dicha razon, è nos tuuimos lo por bien. Y por la presente por os hazer bien y merced, os damos licencia è facultad, para que por tiempo de diez años primeros siguientes, que se quenten desde el dia de la fecha desta nuestra cedula, vos o la persona que vuestro poder ouiere, podays hazer imprimir è vender los dichos libros, que de suso se haze mécion. Y por la presente damos licencia è facultad a qualquier impressor de nuestrs reynos, que vos nombraredes, para que por esta vez los pueda imprimir, có que despues de impresos antes que se vendan, los traygays al nuestro consejo, juntamente con los originales que en el se vieron, que van rubricados y firmados al cabo de Pedro Capata del marmol, nuestro scriuano de camara de los que en el nuestro consejo residen, para que se vea si la dicha impresion esta conforme a los originales, o traygays se en publica forma, en como por corrector nombrado por nuestro mandado se vio, y corrigio la dicha impresion por los originales, y se imprimio cóforme a ellos, y quedá ansi mesmo impresas las erratas por el apuntadas, para cada vn libro de los que ansi fueren impresos, y se os tasse el precio, que por cada volumen ouieredes de auer. Y mas que durante el dicho tiempo persona alguna sin vuestra licencia no los pueda imprimir ni vender, so pena que el que los imprimiere aya perdido è pierda todos è qualesquier

+ Diego de Torres

libros, moldes, e aparejos, que de los dichos libros tuuiere, y mas incurra en pena de cinquenta mil maravedis, por cada vez que lo cōtrario hiziere, la qual dicha pena sea la tercia parte para el juez que lo sentenciare, y la otra tercia parte para la persona que lo denunciare y la otra tercia parte para nuestra camara. Y mandamos a los del nuestro consejo, Presidentes e Oydores de las nuestras audiencias, Alcaldes, Alguaziles de la nuestra sala, corte, y chancillerias, y a todos los Corregidores, Alifientes, Governadores, Alcaldes mayores e ordinarios, e otros juezes e justicias, qualesquier de todas las ciudades, villas, y lugares de los nuestros reynos, y senorios, anfi a los que agora son, como a los que seran de aqui adelante que vos guarden e cumplan esta nuestra cedula y merced, que anfi os hazemos, y contra el tenor e forma della ni de lo en ella contenido, no vayan, ni passen, ni consentan yr ni passar por alguna manera, lo pena de la nuestra merced, y de diez mil maravedis para la nuestra camara, fecha en san Lorenzo, a cinco dias del mes de junio, de mil y quinientos e ochenta e seys años.

Yo el Rey.

Por mandado de su Magestad.

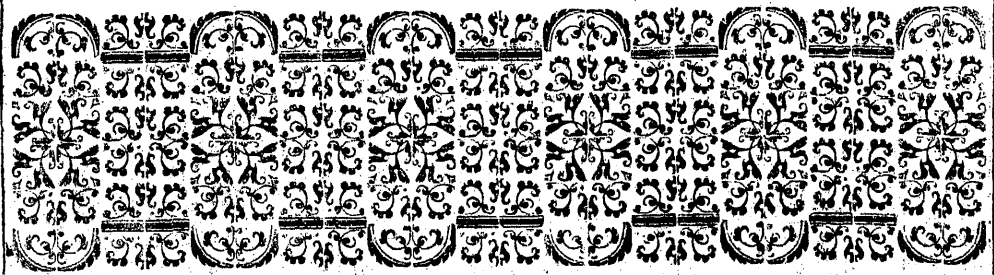
Juan Diazquez.

T A S S A.

Yo Pedro Capata del Marmol, scriuano de camara del Rey nuestro Señor de los que en el su consejo reside, doy fe que los Señores del dicho cōsejo de pedimiento y supplicaciō del Doctor Francisco de Ribera de la cōpañia de Iesus, tasaron un libro intitulado Cōmentarios sobre los doze Profetas, que con licencia de su Magestad imprimio, a quatro maravedis y medio cada pliego, ya el dicho precio y no mas mandaron que se venda, y que primero que se venda ningun libro se imprima esta rassa en la primera hoja de cada volumen, y para que dello conste de pedimiento del dicho Doctor Francisco de Ribera y mandamiento de los dichos Señores, di la presente firmada de mi nõbre en la Villa de Madrid a veynte y quatro dias del mes de Octubre de mil y quinientos y ochenta y siete años.

Pedro Capata

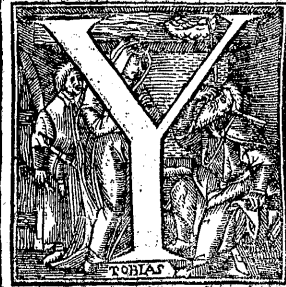
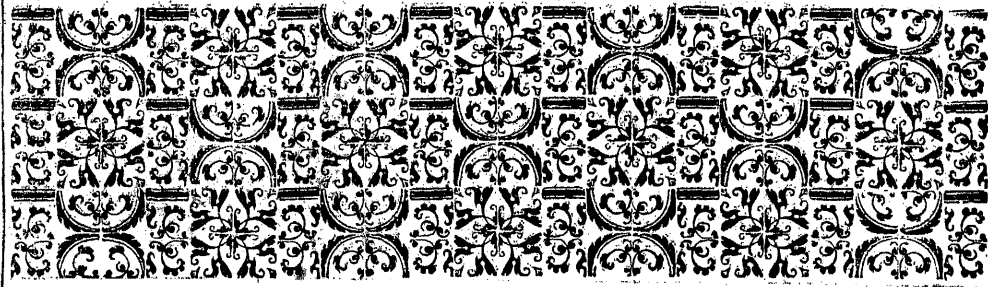
del Marmol.

E mandato supremi, & Regij Senatus, vidi, & qua potui vigilantia, perlegi Commentarios in omnes duodecim prophetas minores à Doctore Francisco de Ribera Societatis Iesu acuratissime elaboratos. Quos non solum veritati fidei consentaneos reperi: sed etiam omni eruditione refertos. Ex quorum lectione, & scripturæ sacrae intelligentia, & antiquitatis notitia, & morum integritas comparabitur. Datum apud Madritum, quarto idus Maij. Anno 1586.

Fray Diego de Tepes.

Manuscript signature or note.

O Pedro Villalua Prouincial de la Compañia de Iesus, en la Prouincia de Castilla, por particular comission que tengo del muy Reueredo Padre Claudio Aquatua, nuestro Preposito General, doy licencia que se impriman los Commentarios sobre los doze Prophetas menores, que compuso y hizo el Padre Francisco de Ribera, de nuestra Compañia, residente en nuestro Collegio de Salamanca, los quales han sido vistos, y examinados, y aprobados, por muchas personas doctas, y graues de nuestra Compañia. En testimonio de lo qual di esta firmada de mi nombre, y sellada con el sello de mi officio. En Valladolid primero de Mayo de 1586. años.

*Pedro Villalua
Prouincial.*

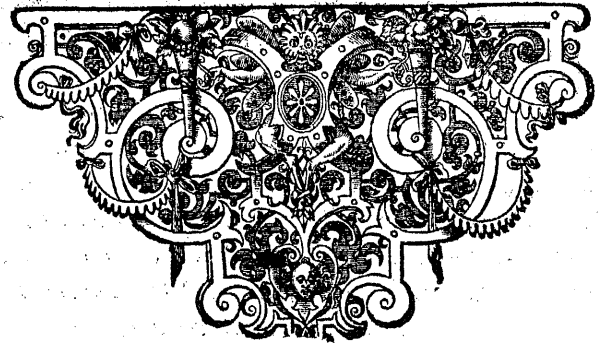
IOANNI RIBERAE
PATRIARCHAE ANTIO-
CHENO ET VALENTINORVM

Archiepiscopo Francisco Ribera pres-
byter Societatis Iesu S.

*POST QVAM Theologia magistris
operã dare desij, Iohannes Patriarcha, apud
quos te extremo anno consecutus sum, nihil
mibi prius fuit, quam ut primo tempore leu-
ter, postea accuratius cum Scholastica Theolo-
gia subtilitate scripturarum studia copularẽ,
eaque, & re ipsa, & origine coniuncta mini-
me dissociarem, sed quasi in antiquo fœdere,
& in veteri amicitia continerem. Id ut deli-
gentius, & liberius facerem, accidit percommode quod haud ita multo
post in celeberrimum Sancti Iacobi Lebedæi collegium cooptatus sum,
quod Salmantica extruxit clarissimus princeps Alfonsus Fonseca Ar-
chiepiscopus Toletanus, ex quo, tanquam ex equo Troiano principes
multi, atque in omni doctrinã genere præstantissimi viri, semper prodie-
runt. Hic ego dum fui, ubi nemo me interpellabat, sui autem diu, totum
me his literis dabam, quantumque altera alteris inuarentur non sine
voluptate experiens, congesi, & elaboravi non pauca, quæ postea mihi
magno vsui, ac emolumento fuerunt. Hinc factum est, ut postquam pla-
cuit ei, qui me segregauit ex utero matris meæ, ut me ad societate filij sui
adduceret, vix eadẽ societas scholas sacre Scripturæ habere statuerat, cum
ei me operi præfecit, ac labori. Eius muneris duodecimo iam exeunte an-
no hæc ad te scribo, & bonam laborum, ac vigiliarum partem, hoc est in
librum duodecim prophetarum commentarios, pignus perpetuæ meæ erga
te obseruantia futuros mitto. Quam merito, ac recte hoc faciam, quan-*

tumque mihi de tali mearum lucubrationum patrono gratuler, dicerem multis, nisi & tibi laudes tuas audire molestum esset, & ego coram laudare eum etiam, qui dignissimus sit, possem sine pudore. Sed habes multos à quibus lauderis, neque enim tantae, talesque virtutes, quas in te vel ab ineunte aetate nouimus, latent, aut latere possunt. Mihi hoc satis esse posset, quod societatem nostram maxime diligis, ac foves, nouisque beneficijs deuincis in dies. Deinde quod in hac sacrarum literarum studia ardeniter incumbis, & praestantissima, ut sunt, ac te, officioque tuo dignissima arbitraris: quibus Paulus instructum, atque ornatum episcopum esse vult, ut potens sit exhortari in doctrina sana, & eos qui contradicunt, arguere. Accipe igitur paterno affectu hoc, quidquid erit, libri: quod utinam & Christiana reipublica prosit, & tuo nomine non indignum videatur. Deus optimus maximus Ecclesia sua diu te incolumem seruet. Ex Collegio Societatis Iesu Salmanticensi, Idibus Septembribus, anno à Christo Seruatore nato M. D. LXXXV II.

IN COMMENTARIOS

DE VINCIBUS SOCIETATIS IESU

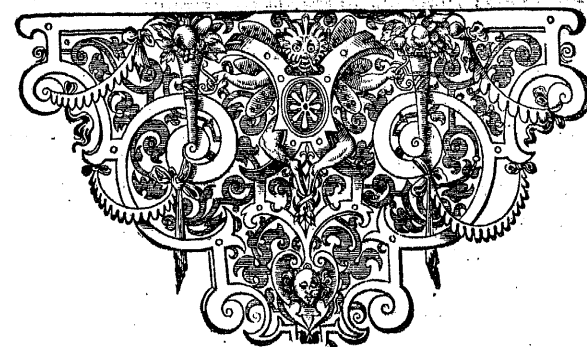
ante patres in Collegio nostro Salmanticensi auditibus meis in librum duodecim prophetarum didicimus. Multa nostra Societas quae extant hominibus digna vita sunt, quae licet, & mandarentur, ea quae sapientia haberi non a me, quod si sciam, ut haberent, quomodo cessantem, & haerentem incitarem, ab his quae mihi pro CHRISTI SOCIETATE praestant, & iuris iure, iure possum. Ego, & si non iniuria vereor, ne illis sanior erga me imponeretur, & multas, magnasque in ea re difficultates inesse videtur, tametsi non parum, quibus iuris, propter CHRISTI SOCIETATEM dicendum, & regendum, quod tradidit, respicimus, nec debeo. Nam utique res existerit, tam honestus labor ex obedientia susceptus, & ad rem tantam, tamque difficilem explicandam adhibitus, ut equidem, & reor, & spero, non erit inanis in Domino. Quod si DEO propitio, fratribus, & conseruatis meis, filijs, matris meae, spose Domini mei, vel ex parte vultu esse poterit, operam meam, quantumque ea fuerit, fructus, & saluberrime collocaram, arbitror. Accedit, quod dictata à me à plurimis saepe descripta, tam modesta, atque deprauata circumferuntur, & quae sunt apud Italos, mea dicere non audeam. Et quoniam tam multa exempla nec deleri possunt, nec corrigi, necessario hoc, quidquid erit, laboris sustinendum esse videbatur. Scio quosdam ex veteribus, quos ego potissimum sequar, & suis locis nominabo, ex recentioribus non paucos in hunc librum edidisse commentarios. Sed quemadmodum neminem eorum ab scribendo deterruit priorum auctoritas, & eruditio, ita istorum doctrina, & copia nec extinguere posteriorum ingenia, nec recedere debent. Scriptura etenim sacra, ut in proemio libri. Regum scripsit Gregorius, tam mirabiliter ab omnipotente DEO condita est, ut & si multipliciter videatur exposita, non desint tamen ei secreta, quibus seruet sequela, quia fere siue etiam sic exponitur, ut non plura romanam, quae quotidie exponantur. Dabo igitur operam, Spiritus sancti gratia, ut quantum licebit, integra sit, & perfecta explanatio, utque ad Historicum sensum, quem vnum in scripturis tradiderunt, non de posterioribus eura accedant, quae ut est in pluribus, & in multis, & in multis addantur, & quasi suis partibus, quae in scripturis non ponantur. Et tamen ubi

aliud verba aliud res verbis expressa significant, & Scriptura (vt Gregorij verbis vtar vno, eodemque sermone dum narrat gestum, prodit mysteriū, si verba exponuntur, & quid res indicet taceatur: aut gestu aperitur, nec proditur mysteriū, nō est profecto integra arg. perfecta, expositio, sed imperfecta, & inchoata. Ex quo iā prudēs lector quid his mysticis sensibus efficere velim, intelligit; non locos scriptitare communes, nō speciosa, & vulgi auribus grata; hinc inde concionantium mōre decerpere, sed plenē pro mea paruitate prophetas explicare, & oculis videntium, ac manibus legentium tenendum offerre, quod saepe dicitur, nec saepe ostenditur. Historico sensu alios interiores, & recōditiores in scripturis contineri, & Spiritum sanctum, quo inspirati locuti sunt sancti Dei homines, aliud verbis, vt dixi, atque aliud rebus, quas verba illa significant, indicare voluisse. Hoc saepe Origines, & Ambrosius, saepe etiā Hieronymus in prophetis, hoc Gregorius in Morali expositione libri Iob, & quorundam capitum libri primi Regum, hoc Beda, & multi alij ex veteribus fecere. Siquis ergo plura, atque elegantiora ad morum cōformationem in sanctorum patrum libris reperiri dicat: quis hoc negat? quis ignorat? At Moralem duodecim prophetarum enarrationem reperiri in sanctis patribus nego, quæ hic reperietur. Aliud est quædam ad motes pertinentia dicere, & hunc aut illum prophetæ locum attingere, aliud totum prophetam Morali explanatione elucidare. Vbi breuior sum, meminerit lector me non concionatoris, sed enarratoris personam sustinere, & volumen in immensum excrecere potuisse, si res tot, tamque variz fuissent pertractandæ. Vbi longior videbor, confideret res vtilis, & ad cognitionem, ad vsumque præclaras non debuisse ieiuno, atque arido sermone perstringi. Legat Gregorij volumina, quibus cum Moralem tantum expositionem suscepit, saepe festinat, & currit, saepe vbi vsus poscit, diu in singulis immoratur. Sed quoniam de hoc exponendi genere in proœmijs Iohannis, & Ionæ, & Habacuc iterum sum plura dicturus, duo nunc dicam: alterum placuisse mihi in hac re quod summiis scriptoribus placuit, & id me conatū fuisse sequi, quod illi cum consequebantur, multum se utilitatis Ecclesiæ attulisse sperabant; alterum, mysticas explanationes sua inscriptione ab Historica cōsulō a me fuisse seiunctas, atque separatas, facileque à fastidioso lectore posse præteriri: & cum non minus in illa operæ posuerim, quam si sola esset scribenda, nemini quod in his additum est, quasi auctariū, debere displicere. In vniuerso opere vulgatam latinam translationem, quam Ecclesia semper probauit, & ceteris prætulit, ego semper sequar ac pro virili parte defendam, locosque eius à calumnia vindicatos in extremo pene indice rerum, atque verborum indicabo: reliquas nō aspernabor, vtar eis potius, nisi vbi huic aduersantur, aut id habent: quod si toneas, ne queas id tenere, quod est in illa. Verum iam in hac defensione quam in obscurissimorum locorum elucidatione necesse habeo saepe ad fontes, id est ad Hebræa, & ad Græca confugere, vt Origines, & Hieronymus, & doctissimi quique omnibus seculis fecerunt, quod (tamet si modice faciam, & multitudinem, quantum poterō, vitabo) latino lectori nimum fortasse videbitur & molestum: sed habeo magnum Ec-

clesiæ

clesiæ lumen Hieronymum, qui, dum se excusat, pro me etiam saepe responderet, non se declamationes scribere, sed scripturam explicare, que integre, atque exacte sine his explicari non potest. Quod ad dicendi genus attinet, quod simplex, & planum de industria esse volumus, hoc tantum cum eodem dicam, me non panegyricum, aut controuersiam scribere, sed commentarium; id est hoc habere propositum, non vt mea verba laudentur, sed vt quæ ab alio dicta sunt, ita intelligantur, vt dicta sunt. Officij mei est obscura disserere, manifesta perstringere, in dubijs immorari. Vnde & à plerisque commentariorum opus explanatio nominatur. Siquis eloquentiam quærit, vel declamationibus delectatur, habet in vtraque lingua Demosthenem, Tullium, Polemonem, & Quintilianum: Ecclesia Christi nō de Academia, & Lyceo, sed de vili plebecula congregata est. Et paulo post: Qui per me intellectus est Apostolum, nolo vt mea scripta difficulter intelligat, & ad interpretem cognoscendum alium quærat interpretem. Hoc si Hieronymo licuit eloquentissimo viro, quanto magis mihi ignoscere debet pius lector infanti, atque elingui.

Hierony.
in proœm.
in 3. lit. cō
mentar. epi
ad Galat.

nunc ad sui seculi mores conuerti, vitia reprehendere, captiuitates, & imminetia supplicia munitari, multa deniq; de CHRISTO, & Ecclesia in vniuersa veteris testamenti scriptura literæ sensu dici, plurima, aut penè omnia mystico. Pene omnia inquam, quoniam sunt in scriptura quædam, quæ non ad mystica significanda ponuntur, sed, vt illa ipsa, quæ significant, inter se mutuo connectantur, vt eruditè adnotauit August. 16. de Ciu. cap. 2. * In primi confutatione non est, quod multum laboremus, cum ab ipsa scriptura apertissime confutetur, & valde illi cõueniant cum veteri Faustis, & ceterorum Manichæorū infania impudenter affirmantium nulla extare apud libros prophetarum de CHRISTO testimonia, quos toto lib. 12. contra Faustum redarguit Augustinus. In scripturis sanè nihil manifestius. Iohann. 5. Scrutamini scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere, & ille sunt, quæ testimonium perhibent de me. Et ibid. Si enim crederetis Moysi, crederetis forsità & mihi, de me enim ille scripsit. Luc. 24. O stulti, & tardi corde ad credendum in omnibus, quæ locuti sunt prophetæ. Nonne hæc oportuit pati CHRISTVM, & ita intrare in gloriam suã? Et incipiens à Moysè, & omnibus prophetis interpretabatur illis in omnibus scripturis, quæ de ipso erant. Ro. 1. Segregatus in Euangelium Dei, quod ante promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis de filio suo, qui factus est ei ex femine David secundum carnẽ. Et, vt innumera omittã, illud Psal. 109. Dixit Dominus Dño meo, sede à dextris meis, de se dictum testatur Dominus IESVS Matth. 22. quem locum ideo attuli, vt aperto exemplo ostendam, quanto sint recentiores Hebræi veteribus vel indoctiores, vel nequiores. Nã cum recentiores variè interpretètur, & vel de Dauide dictum velint, vel Eliezer seruū Abraham de domino suo loqui à cæde regum cum victoria reuertente: apud veteres Hebræos ita pro certo habebatur de Mefsia locutum esse prophetam, vt, quid Seruatori responderent, non habuerint, qui legis, & prophetarum peritissimi habebantur.

4
Cõfutatõ
primi gene
ris exponi
di.

5 * Congregatis (inquit) Phariseis, interrogauit eos IESVS dicens, Quid vobis videtur de CHRISTO, cuius filius est? Dicunt ei, David. At illis, Quomodo ergo David in Spiritu vocat eum Dominum, dicens, Di-

xit Dominus Domino meo, sede à dextris meis, &c: Si ergo David vocat eum Dominum, quomodo filius eius est? Et nemo poterat ei respondere verbum: neque auius fuit quisquam ex illa die eū amplius interrogare. At nisi plane cõstaret apud omnes de CHRISTO verba fieri, facile fuisset Phariseis respondere, non ad CHRISTVM, sed ad alium quempiam pertinere prophetiam. Secundum genus, & si patronos habet meliõres, tamen, si rectè consideretur, nihil habet probabilitatis. Nam veteris testamenti historias, nemo ita insaniet: vt literali sensu de CHRISTO interpretetur, cum clamet Paulus post multas historias, Hæc autem in figura facta sunt nostri, vt non simus concupiscentes malorum. 1. Cor. 10. Et ibid. Hæc autem omnia in figura contingebant illis: scripta sunt autem ad correctionem nostram. Gal. 4. Scriptũ est enim, quoniam Abraham duos filios habuit, &c. quæ sunt per allegoriam dicta. Hæc enim sunt duo testamẽta, &c. Eph. 5. Propter hoc relinquet homo patrem, & matrem suam, & adhærebit vxoris suæ, & erunt duo in carne vna. Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in CHRISTO, & in Ecclesia. * Tota ergo controuersia est de libris prophetarum: in qua operæpretium me facturum arbitror, si meam sententiam patrum autoritate confirmauero, quos sibi vnicè fauere iactant aduersarij. Hieronymus, qui, cum de scripturis agit, vel in primis audiendus est, ita scribit in proemio Comment. in Isaiam. Vnde post historiae veritatem spiritualiter accipienda sunt omnia. & sic Iudæa, & Ierusalem, Babylon, & Philisthij, Moab, & Damascus, Ægyptus, & desertum, mare, Idumæa, & Arabia, ac vallis Sion, vel vallis visionis, & ad extremũ Tyrus, & visio quadrupedum, intelligenda sunt, vt cuncta quæramus in sensu: & in omnibus his, quasi sapiens architectus Paulus Apostolus iaciat fundamentum, quod nõ est aliud præter CHRISTVM IESVM. Vides Hieronymum plane docere etiam in Isaiã, qui propheta Euangelicus est, & plurima habet de CHRISTO historico sensu intelligenda, esse etiam multa, quæ non nisi mysticè de eo intelligantur? Sed quid ego certũ Hieronymi locum indico: cum vbique in commentarijs prophetarũ prius literalem sensum iuxta translationẽ suam exponat, deinde, vbi literam de CHRISTO

Cõfutatõ
secundi ge
neris, & cõ
firmatõ
tertij.

6

non

non loqui videt, cõtinuo vel ad eius, & Ecclesie mysteria, vel ad morum cõformationem confugiat Lxx. interpretum versionem edisseres: Quid, quod apud istos Hieronymus non bene audit, quasi nimius scãtor Hebræorum, & ipsi ceteros patres contrã sentientes opponunt? * Omittamus ergo suspectum (si ita volunt) testem: alios proferamus, quos cauillari non possint: imprimisq; Augustinum, cuius lib. 17. de Ciuit. cap. 3. hæc sunt verba. Ita etiam ceteræ ab isto Regum tempore prophetiæ partim pertinent ad gentem carnis Abraham, partim vero ad illud semen illius, in quo benedicuntur omnes gentes coheredes CHRISTI per testamentum nouum, ad possidendam vitam æternam, regnumq; cœlorum. Partim ergo ad ancillam, quæ in seruitutẽ generat, id est, terrenam Ierusalem, quæ seruit cum filiis suis, partim vero ad liberam ciuitatem DEI, id est, veram Ierusalẽ æternam in cœlis, cuius filij omnes secundum Deum viuentes peregrinantur in terris: sed sunt in eis quædam, quæ ad vtramque pertinere intelliguntur, ad ancillam propriè, ad liberam figuratè. Tripartita itaque reperiuntur eloquia prophetarũ: siquidem aliqua sunt ad terrenam Ierusalem spectantia, aliqua ad cœlestem, nõnulla ad vtrãq;. Idem lib. 12. contra Faustum. c. 7. Quis autem poreft, non dico vna breui responsione, quales in hoc opere habere coartamur, sed quolibet ingeri volumine omnia commemorare præconia prophetarũ Hebræorum de Domino, & SALVATORE NOSTRO IESU CHRISTO, quandoquidẽ omnia, quæ in illis continentur libris, vel de ipso dicta sunt, vel propter ipsum: sed propter exercitationem quærentis, & delectationem inuenientis multò plura ibi per allegorias, & ænigmata, partim verbis solis insinuantur, partim etiã facta narrantur? Et ca. 37. Quis potest ex occasione alterius operis, omnia, quæ in illis veteribus legis, & prophetarum libris figuratè CHRISTVM annuntiant, quantalibet breuitate perstringere? * Huc etiam pertinent diuisiones ille Gregorij homil. 1. in Ezech. Spiritus, inquit, prophetiæ nec semper, nec eodem modo prophetæ animum tangit. Aliquando enim spiritus prophetiæ ex præfenti tangit animum prophetantis, & ex futuro nequaquam tangit, &c. Et postea, Sciendum quoque est, quod prophetæ quidem è proximo tanguntur,

7

8

atque è longinquo minimè rãguntur, &c. Si aliquando animus prophetæ tangitur ex præfenti, nõ ex futuro: ergo sæpè de præfentibus populi sui rebus, non de futuris CHRISTI mysterijs loquuntur. Similiter, si aliquando è proximo tanguntur, & non è longinquo, nõ semper de CHRISTO prophetant. Nam quæ de CHRISTO sunt, vocat Gregorius è longinquo. Idem hom. 2. docet prophetas prius radicem historiae figere, & post fructus spiritus per signa, & allegorias proferre. Notum est autem allegorias esse de CHRISTO, Ecclesieq; mysterijs. Basilius Magnus in prologo in Isaiam, cum argumentum prophetæ explicuisset, Iudææ, & Samaritæ, deinde & exteris nationibus multa mala pro peccatis prænuntiantis, hæc ad extremum addidit præter ea, quæ CHRISTO acciderunt, sparsim in vniuersa prophetia interiecta. Atque vnumquodq; horum (loquitur autem de ijs, quæ CHRISTVM in litera non sonant) & iuxta historiam dicitur, & mysticum sensum habet annexum. In quo Basilius non sensu tantũ, sed verbis etiam penè cõuenit cum ijs, quæ paulo ante retulim⁹ ex Hieronymo. * Theodoretus in prologo cõmentar. in Dan. cum in Hebræos inuheretur, quod Daniele in prophetis non numeraret, probat necessario prophetam esse censendũ, cum prophetæ munus sit futura prædicere. Inspiciamus, inquit, num hæc & prænouerit, & prædixerit beatus Daniel? Et quæ de Domino CHRISTO locutus est, interim silẽtio continemus, alias vero ipsius prædictiones in medium proferamus. Comperimus igitur de Babyloniorum, de Persarum, ac Macedonum, de Romanorum regno ipsum cõplura prædixisse: quæ nam videlicet Babylonio regi euentura essent, & quemadmodum Persæ illius regnum occupaturi, &c. Non ergo omnes prophetiæ de CHRISTO sunt. Et postea, Considerate itaque, num admodum iniustum sit Habdiam, qui mala Idumæos inuasura dũtaxat prædixerit, & Ionam, atque Nahum de vna tantum ciuitate Niniue vaticinatos, adscribere in numerum prophetarum: at beatum Danielẽ, qui non de vna ciuitate, aut exigua natione, sed de maximis regnis, Chaldaico, Persico, Macedonico, Romano, & de ijs, quæ ab ipsis sigillatim gesta sunt, prænuntiarit, propheticò cognomine defraudare. Sed quid ego de hoc Theodoretĩ proemio

9

A 2 loquor?

10 loquor: *Vide proœmia in ceteros prophetas, tam Theodoret, quam Cyrilli, & Hesychij, & ceterorum patrum, siue Græci sint, siue Latini, vide eorū cōmentarios; videbis multa de CHRISTO, multa de alijs rebus scribi à prophetis. Quid multa? Rupertus Abbas, qui duodecim prophetas non tam literaliter, quam allegoricè exposuit, & quise in prophetis, vt in omnibus scripturis semper CHRISTVM querere testatur in prolog. 12. prophetarū, paulo post in prologo in Hoseā quærit, quomodo e equalē libris Moyſi auctoritatem naeti fuerint apud Hebræos libri prophetarū, cū ita inuisi fuerint populo ipsi auctores, vt sepè crudelissime ab eo fuerint interfecti? Respondet habuisse hāc auctoritatē ex certō rerū, quas prædicebāt euetu: ex quo cōstabat Dñm per eos locutū fuisse, iuxta illud Deu. 18. Quod si ta cita cōgitatione respōderis, quomodo possum intelligere verbū, quod nō est locutus Dñs, hoc habebis signum: quod in nomine Dñi propheta ille prædixerit, & nō euenirit, hoc Dñs nō est locutus, sed per tumore animi sui propheta cōfinxit, & idcirco non timebis eū. Deinde addidit Rupertus, Porro sancti prophete isti, cū mitterēt ad præ nuntiādum de lōgino CHRISTI aduentū, simul etiam de propinquo datū, vel iniū dūm est illis prophetare illud, in quo citius veraces comprobari possent, scilicet imminentem ab Assyrijs Israeli captiuitatem; itemq; instantem Iudæ quoq; Babylonis transmigrationem, & præterea nonnulla etiam minora, quæ literis eorū legimus inserta. Cū igitur citō euenisset captiuitas, siue transmigratio illa, sicut per illos veritas prophetica prædixerat, palā constitit, quod veraciter fuissent locuti in nomine Domini, & quod Dominus misisset eos, atque ita completa prophetiæ pars illud quoq; quod reliquum, vel maximum erat, de promissione vel aduentu Mesia: verum fore conuincebat. * Ex hoc Ruperti documento, quod & verissimum est, & ad prophetarū intelligentiam præstantissimum, satis abunde intelligimus, quantum à veritate aberraret secundum istud genus exponendi; etiā si nihil reliqui patres dixissent. Hoc quoq; ex scriptura confirmat Hieronymus in Isa. c. 37. in illud. Tibi autem hoc erit signum. Nunc, inquit, ad ipsam sermonem facit, ne forsitan dubiret vœtura, quæ dicta sunt. Et idcirco vel maxime prophetæ apud po-

pulum sermonum suorum habebant fidē, quia non solum de ijs, quæ multa post secula futura erant, sed etiam quæ in continenti & post non grande temporis spatium essent implenda, memorabant: & quod intra biennium & rex Assyrius interiret, & vrbi Ierusalem securitas redderetur. Idem ait in Hamosc. 7. in principio. * Verūm etiā patrum testimonia deessent, aperta ratio conuincebat. Quis autem nesciat, aut negare audeat prophetas concionatores, ac magistros illius populi fuisse? Quomodo ergo fieri poterat, vt sola futurorum CHRISTI mysteriorum prædictione contenti essent; de peccatis autem, quibus iram Dei in se populus prouocabat, de morum emendatione, de supplicio imminentium captiuitatum, quas ipsi præuidebant, omnino tacerent? Hoc si facerent, plane Dei præcepto repugnarent: & grauitur in animas suas peccarent. Scriptum enim est Isa. 58. Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuā; annuntia populo meo scelera eorum, & domui Iacob peccata eorum. Et Ezech. 3. Fili hominis, speculatorem dedi te domui Israel, & audies de ore meo verbum, & annuntiabis eis ex me. Si dicente me ad impium, Morte morieris, non annuntiaueris ei, neque locutus fueris, vt auertatur à via sua impia, & viuat: ipse impius in iniquitate sua morietur; sanguinem autem eius de manu tua requiram. Pleni sunt huiusmodi verbis libri prophetarum. * Quis ergo non videat plurima esse in prophetis, quæ historico sensu ad CHRISTVM minime sūt referenda; sed ad illorum temporum statum, ad mores, ad captiuitates? Legamus totum contextum Ieremiæ: quid apertius? Legamus ceteros prophetas: nemo dubitabit. Vnde eleganter Lucas Evangelista c. 24. Et incipiens à Moysē, & omnibus prophetis, interpretabatur illis in omnibus scripturis, quæ de ipso erant. Quod ita dictū videtur, ac si diceretur: omnia quæ de ipso erāt. Si vbiq; prophetæ de CHRISTO loquuntur, quomodo potuit tot millia versuū tā breui itinere interpretari? At quoniā non omnia interpretatus est, quæ erant in prophetis, sed quæ de eo dicta erāt, meritō dixit, Interpretabatur, quæ de ipso erāt. Eleganter quoque Hiero. in Hof. c. 1. in illud, Et abiit, & accepit Gomer, prophetæ, inquit, sic multa post secula de aduentu CHRISTI, & vocatione Gentium polli-

centur,

centur, vt præsens tempus non deserant; ne concionē ob aliud conuocatā non docere de ijs, quæ instant, sed in certis, ac futuris ludere videatur. Et in Isa. c. 25. in fine ait, Igitur sermo propheticus, licet de cōsummatione mūdi generaliter texat vaticiniū; tamē, ne præsentia omnino videatur negligere, nominat Moab, qui fuit inimicus Israel, &c. Quod Hieronymus dicit, apertissimè ex verbis ipsis prophetarū intelligitur, vt iā diximus; & videre licet in Orige. hom. 1. in Ierem. & hom. 6. in Ezech. in Basil. in proœm. in Isai. * Inuitus in re perspicua immoror: sed cogor ab ijs, qui insignē pietatem existimāt nihil non de CHRISTO interpretari; & profanos, atq; à CHRISTO quodam modo alienos cēsēnt, quos cūq; erroris suo assentiri nō viderint. Quod si quādo veritatis, & testimoniorum luce conuicti fateri coguntur, quædā historice in prophetis de CHRISTO dici, quædā mystice; tamen, cū ad eos veniūt, mirificè verba detorquēt, & vim illis afferunt; omniaq; historicè de Christo contendunt esse explicāda. Quid igitur ad sanctorū auctoritatē respondebimus, qui plurima in omnibus prophetis ad CHRISTVM referunt? Equidem, quod hæcenus dixi, non ex meo, sed ex sanctorū sensu dixi: nō ergo nobiscum sancti pugnant, si secum non pugnat. Deinde aliud est dicere in vniuersum multa de Christo dici à prophetis, multa de rebus alijs; quod quidem nunc agimus: aliud, intelligatur ne iste locus, aut ille de Christo, de quo nullum verbum hæcenus fecimus; id enim singulorum verborū expositioni relinquendum est. Conabimur itaq; de CHRISTO Domino nostro interpretari quæ licebit: quæ verò nō licebit, si alij aliter interpretentur, reddemus rationē, cur non videantur de eo interpretanda. * Sed, ne sepè eadem iteranda postea sint, duo mihi videntur ad sanè intelligendas sanctorum patrum expositiones magnopere adnotanda. Primum est cōmunem illam patrum doctrinā, vbiq; Christi mysteria inueniri, tam in libris legis, quam prophetarum, Veritate ipsa dicente, Scrutamini scripturas; & illæ sunt quæ testimonium perhibent de me: non esse de literalis sensu dūtaxat intelligēdam, aut de spirituali; sed de vtroq;. Referā exēpli causa verba Ambrosij, quæ prophetarum intelligentiam mecum in hoc opere quærentibus valde proderunt; vt iam nunc norint, vnde sit potissimum petēda. Inquit

15 Duo notanda ad sanctorum intelligentiam. Quo sensu dicant sancti totam scripturam plenam esse mysterijs Christi.

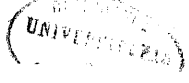
ergo beatus pater ser. 8. in psal. 118. Docet autem Deus, & mentes illuminat singulorum, & claritatem cognitionis infundit; si tu aperias ostia cordis tui, & celestis gratiæ recipias claritatem. Quando dubitas, diligenter inquiras: qui enim quærit; inuenit: & ei, qui pulsat, aperitur. Multa obscuritas in scripturis propheticis: sed si manu quadā mentis tuæ Scripturarum ianuam pulses, & ea, quæ sunt occulta diligenter examines, paulatim incipies rationem colligere dictorum; & aperietur tibi, non ab alio, sed à DEO VERBO; de quo legisti in Apocalypsi, quod agnus librum signatum aperuit, quem nullus antè aperire poterat: quia solus Dominus IESVS in Euangelio suo prophetarum ænigmata, & legis mysteria reuelauit: solus scientiæ clauem derulit, & dedit aperire nobis. * Hæc, & multa similia in libris patrum significant plenam esse vniuersam Scripturam mysterijs Christi, & Euangelij, modo literalis sensu, modo spirituali. Hoc, toto lib. 12. contra Faust. docet Aug. nam, vt Faustū refellat negantem, quidquam à prophetis de Christo esse dictum, multa afferit ex lege, & prophetis, quæ nunc iuxta historiam, nunc iuxta mysticam intelligentiam ad eū pertinent. Et Cyrillus lib. 3. in Ioh. c. 9. in illa verba. Si crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi; de me enim ille scripsit: ait, Considerate figuras, quæ veritatem parturiunt: ego in libris eius obumbratus sum: & statim, Pleni sunt libri Mosaiici figurarū huiusmodi, &c. Et Theophy. in eorundē expositione, Vbi autem scripsit de eo? Etenim dictum hoc, Prophetā suscitabit vobis Dominus, de Christo erat; & alia multa tā in verbis, quam insignis, & symbolis, vt miraculū rubi, &c. Et in verba citata Luc. 24. ita inquit, Vnde & à Moysē, & ab omnibus prophetis interpretatur eis, nepe mysterium sacrificij Abrahamæ, quando dimisso Isaac, aries immolatus est. Hæc enim, res Dominicas præfigurabant; sicut etiā ipse Dñs dicit, vidisse Abrahamā diē suū, & exultasse. Et statim ferē, In reliquis autē prophetis sparsim sita sunt, quæ de cruce, & de resurrectione dictū sunt, præsertim in clarioribus. * Idem ex scriptura ipsa aperte intelligitur. Nam, vt omittam, quæ de se Dominus Iesus Christus interpretatus est in Euāgelij, & quæ in Actis, & epistolis suis apostoli interpretati sunt; quorū multa historico sensu, multa allegorico ad CHRISTVM referuntur, quæ modo lo-

Vnde petēda intelligentia prophetarum.

Apocal. 5.

16

17

gū esset enumerare: illa verba Lucæ, Incipiens à Moysè, & omnibus prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ipso erant, satis hoc indicant. Quæro enim ex te, an in singulis legis libris, & historiarū possis mihi ostendere aliqua iuxta historiam de CHRISTO dicta? Non poteris: at iuxta allegoriam poteris. Si in omnibus prophetis interpretatus est, quid habet Ionas de CHRISTO, si literā intueare? Ne verbū quidem. Intuere allegoriā: tota prophetia scribitur de CHRISTO. Propterea ergo dixit Aug. lib. 12. cōtra Faust. c. 7. Omnia, quæ in illis continentur libris, vel de ipso dicta sunt, vel ppter ipsum: id est, ut ipsum significarent. Mos enim est sacræ Scripturæ, ut vno, eodemq; sermone, dū narrat gestum, prodar mysterium; ut recte traditum est à Greg. 20. Moral. c. 1. * Alterū est antiquos Ecclesiæ tractatores, quoniā optime sciebāt utroq; sensū de CHRISTO loqui Scripturā, solere in suis libris passim testimonia de CHRISTO afferre spiritali sensu accepta. In quo non pauci sæpē labuntur, qui continuo historicū sensum putant, quæcunq; à patribus afferri vident. Pugnant & ratione utcunq; probabili. Quomodo, in quiūt, sancti aduersus Iudæos disputātes mystico sensu vtantur, quæ infirmum, & ineptum esse sciunt ad confirmationē dogmatū? Digna ratio, cui respondeamus. Primum patres, cū verba ad populū faciunt, aut catholicis scribunt, plurima mysticè exponunt, quod eū sensum aptiorem esse iudicant ad id, quod agūt. Quod & apostolos ipsos interdū fecisse constat, & cōcionatores veterū exemplum securi vbiq; faciunt. Quando vero Iudæorū insanias, & infidelitatē refellunt; id, aut apud catholicos faciunt, aut apud Iudæos ipsos. Si apud catholicos, ut Cyprianus, & Tertullianus in libris contra Iudæos, & Augustinus, & Chrysostomus, utroq; sensu promiscuè vtuntur, considerantes sibi cū beneuolis, & pijs auditoribus rem esse, qui Scripturæ, non solū aperta verba, sed etiam mysterijs, & figuris tecta, & inuoluta videntur. Si cū Iudæis dūtaxat configunt, ut beatus martyr Iustinus cū Tryphone, tunc vigilantius, & acrius pugnant, mucronesq; exacuunt, & punctim aduersarium ferire contendunt. Itaq; historico tantum sensu fere vtuntur; aut qui re vera historicus est, aut certe quem ipsi historicum putāt. * Nō autem semper historicus est sensus, qui ab

18
Sācti multa testimonia afferūt spiritali sensu.

19

hoc, aut illo patre, aut etiā ab aliquibus existimatur historicus: sed an sit, ex præcedētib; & sequentibus, ex phrasi Scripturæ, & ex alijs huiusmodi iudicādū est. Sæpe enim fit, ut Scripturæ verba hinc, & inde ad aliq; cōfirmandū excerpta sancti patres in eū sensum exponant, quæ tenere nullo modo possent, si antecedentia, & subsequētia, ac totū deniq; librum essent explicaturi. Id ne cui forte parū in hoc studiō genere exercitato audax, aut inciuile videatur; audiatur Gregorij verba in procem. lib. Reg. mo destissimi scilicet viri, & maximi antiquorū patrum veneratoris. Sed quia in diuersis, inquit, sanctorum patrū operibus diuersa huius historię testimonia inueniuntur exposita, notare lector debet, quod aliquādo eorum sensus tractando subsequor; aliquādo autem enotare historiam aliter intēdo, ut & opus, quod spe diuinæ inspirationis aggredior, & antiquorum patrum autoritate sit validum, & lectori nequaquā fastidiosum, dum inter ea, quæ nouit vetera, ea etiā, quæ non nouit, noua repræsentat. Ad quā profecto sententiarum pronuntiationem, aliquādo ex necessitate ducor: quia patres venerabiles, si seriatim cuncta exponerent, quæ ex parte tetigerunt, eam seriem locutionis, quam tenere visi sunt, obseruare nequaquam poruissent. Dum igitur sanctorū patrum intellectus prætereo, necessitate aliquando, aliquando cōmoditate vtō: quia & fastidium lectori amoueo, & dūm totū seriatim discutio, multa ex medijs cōtra me veniunt, quæ illorū sententias non permittunt. Hæc Gregorius: quæ pius, & diligens lector memoriæ mander, ut sciat, quatenus antiquorū expositionibus sit adhæredum. * Restat quiddā, quod ad ea, quæ in his nostris commentarijs occurrēt, & ad alia multa per necessariū arbitror. Quid causæ fuerit, cur tā libēter, tāq; sæpē patres nostri allegoricis testimonijs vtātur? Dicit quispiā; (nec improbabiler, aut immerito dicet,) ad res confirmandas nō semper præsto esse demonstrationes; ideoq; sæpē numero probabilius rationibus locū esse, nō solū apud patres, sed & apud omniū disciplinarū autores & magistros. Sed addēdū est, ista de Christo allegorica testimonia magnam vim, & magnū pōdus apud sanctos patres habuisse. Sciebant enim probè nouū testamentū vereri inclusum, atq; inuolutū cōtineri: & quod in vno expresse, dilucideq; scribitur,

20
Cur toties vtatur sancti sensu spiritali.

in

in altero figurarum, & allegoriarū obscuritatibus adūbrari. Quare, dum legē, & prophetas legebant, tacitè in illis Euāgelij mysteria contemplantur. Et quoniā vniuersam Scripturā de CHRISTO esse nouerāt, videbant id, quod erat consequens, allegoricum sensum de eo, deq; eius Ecclesia, non solum ab Spiritu sancto fuisse quæsitum, verum etiā potiorē esse literali, & nobilitatem, & multo magis ab eodē Spiritu quæsitum. Ideo ab Origene, Hieronymo, & alijs patribus modò altior, aut sublimior; modò sacrator intellectus millies vocatur. Nobilitiorem autem esse, & magis ab Spiritu sancto quæri aperta, & euident ratio persuadet. Nam allegoricus sensus semper est de rebus multo altioribus, id est, de Christo, & Ecclesia, quæ semper magis quærit Spiritus sanctus: literalis autem de rebus humilioribus est. Vtrumque voluit Scripturæ autor DEVS, & agni legis ossa non comminui, & CHRISTO DOMINO in Cruce pendēti crura non esse confringenda: hoc remotius; illud proximè. * Sed ille vtrum maluit, & potius quæsiuit? Sane quod remotius erat, id est, quod de CHRISTO typicè prædicebatur. Ideo præclarè Paulus, & eruditissimè, ut semper solet. 1. Cor. 9. Scriptum est enim in lege Moysi; Non alligabis os boui triturāti. Nūquid de bobus cura est DEO? An propter nos vtiq; hoc dicit: nam propter nos scripta sunt, &c. Non negat Apostolus (quis enim posset negare?) boues curæ DEO esse, & de illis proximè eum locutum fuisse in lege: sed, ut doceat, multo magis voluisse præcipere, ut Euāgelij ministri alerentur, tantum hoc prætulit, ut huius cōparatione alterum curasse Deum negēt. Audiui exemplum satis ad rem accommodatum. 1. Reg. 20. Ionathas loquitur Dauidi; Sedebis iuxta lapidem, cui nomen est, Ezel: & ego tres sagittas mittam iuxta eū, & iaciam, quasi exercens me ad signū. mittam quoq; & puerū dicens ei; Vade, & affer mihi sagittas. Si dixerō puero, Ecce sagittæ intra te sunt; tolle eas: tu veni ad me, quia pax est tibi, & nihil mali, viuit Dñs. Si autē sic locutus fuero puero; Ecce sagittæ ultra te sunt: vade in pace, quia dimisit te Dominus. Cū puero suo postea dixit Ionathas; Ecce tibi est sagitta porro ultra te; duo proculdubio videbat: alterū proximè, ut puer tollerēt sagittam, quæ ultra eum iacta fuerat; alterum remotius, sed quod multo ma-

Exod. 12. Ioh. 19.

21

Deut. 25.

gis tamen volebat, ut Dauid illis verbis admonitus fugiendum sibi esse intelligeret, ne à Saule caperetur; propterea enim puero dicebat, ut sagittam tollerēt. Ira literalis sensus prior est; sed spiritalis potior, cuius causa adhibetur literalis. Multas enim historias parū, aut nihil nostra referēbat nosse, si tantum historia ipsæ cōsiderentur: at gestæ sunt, ut CHRISTI mysteria significarēt, quæ nosse expedire maximè. Quo fit, ut spiritalis sensus propter se ametur, & quærat à Deo ut finis, atque ideo multo potius quærat: literalis autem quærat ut ea, quæ sunt ad finem, quando cum spiritali confertur. * At non valet spiritalis ad confirmanda dogmata, ut literalis. Nō inficior: verum id non ex re ipsius natura, sed ex accidente oritur: quoniam de literali melius nobis constare potest ex vocum significatione, quàm de spiritali, qui ex rerū inter se similitudine capitur, quæ incertior est, & obscurior. Sed idē & in literali accidit. Nā si loci alicuius sensus dubius sit; certū ex eo argumentum desumi non potest. Contrā si de sensu spiritali constet, aut per Scripturam, aut per Ecclesiæ, sanctorumve patrum communem expositionem, firmiter ex eo argumentari licet; ut si colligamus CHRISTO non fuisse crura frangenda, quia de agno scriptum erat, Os non comminuetis ex eo. Quoniā igitur sancti spiritu DEI pleni sciebant veteris testamētum plenum esse allegorij, & operam vigilantissime posuerant in earum cognitione, sæpē ex illis mysteria CHRISTI colligunt, quasi ex rebus sibi & notis, & certis argumentantes; & huiusmodi testimonia magni faciebant: quæ à nobis similiter eadem causa magni faciēda sunt, & honorificè accipiēda. Quod multo magis animaduertere licet in Paulo, & in apostolis ceteris quibus Spiritus sanctus mysteria illa, & figuras profus aperiebat: aperuit enim illis sensum, ut intelligerēt Scripturas: atq; idcirco aliquando ex mysticis sensibus ratiocinantur. Hæc à nobis paulò longius dicta sint, ut & sanctorum patrum scripta veneremur; & minimè nouum videatur, aut infirmum, cum dixerimus mysticè aliquid ex veteri testamēto explicari aut ab apostolis, aut à patribus: simul etiam, ut & quasi apologia, & galeatus prologus sit explanationi nostræ in prophetas, cōstetq; nos optimum, & probatissimum exponēdi genus elegisse.

22

Quo tempore floruerint propheta, & quodnam sit illorum prophetia argumentum.

PRÆLVDIVM I I.

Voniam de optimo genere exponendi prophetas diximus, superest vt ad ipsos propius accedamus. In primisq; videamus quo tempore quisque eorum floruerit: vt enim ait Lactan. lib. 4. Diuinar. inst. c. 5. qui veritatem studet comprehendere, non modo intelligendis prophetarū vocibus animum debet intendere, sed etiā tempora per quæ quisque illorum fuerit, diligentissimè inquirere, vt sciat, & quæ futura prædixerint, & post quot annos prædicta completa sint. Est etiam præter hanc Lactantij rationem altera, quod non pauca, aut nullo modo, aut difficillime intelliguntur tam in prophetis, quàm in alijs Scriptoribus, si eorum tempora ignorentur. Duplex est apud Hebræos ordo prophetarum. Priores vocant eos, qui libros Iosue, Iudicum, Ruth, & quatuor librorum Regum historiam scripsere: Nam Moysen inter prophetas non numerant; non quod prophetam fuisse negēt vel maximum, sed quod eius libri peculiare nomen habeant, proprieq; lex vocentur. Posteriores sunt Isaias, Ieremias, Ezechiel, (nam Danielem, vt & librum Psalmorum, inter hagiographa collocabant,) & duodecim propheta. Vnde illud Domini Luc. 24. Quoniam necesse est impleri omnia, quæ scripta sunt in lege Moysi, & prophetis, & psalmis de me. Quam rectè illi libros sacros diuiserint, nō est huius loci disputare; tantum dico Danielem suum locum iure tribuendum esse inter posteriores prophetas: non enim cum Dominus exclusit in his verbis Lucæ, à quo multa de se, & apertissimè dicta esse nouerat, & quem antea prophetam appellauerat Matth. 24. Cum videritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele propheta, &c. * Hi posteriores prophetae, de quibus iam tantum loquimur, omnes post discessionem decem tribuum à duabus florere. Meminisse enim oportet notissimæ historiarum lib. 3. Reg. c. 12. cum Roboham Dauidis nepos consilij iuuenum acquiescens suorum à se animos abalienauit; ita vt decē

Prophetæ priores, & posteriores.

2

tribus, Dauidis domo relicta, ad Ierobohā filium Nabat defecerint; duæque cum Roboham manserint, Iuda, & Benjamin. Dixitque Ieroboham in corde suo, Nunc reuertetur regnum ad domum Dauid, si accēderit populus iste, vt faciat sacrificia in domo Domini in Ierusalem: & conuertetur cor populi huius ad dominum suum Roboham regem Iuda; interficietque me, & reuertentur ad eum. Et excogitato consilio, fecit duos vitulos aureos; & dixit eis, Nolite vltra ascendere in Ierusalem. Ecce dii tui Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti. Posuitq; vnum in Bethel, & alterū in Dan: & factum est verbum hoc in peccatū: ibat enim populus ad adorandum vitulum vsq; in Dan. Et fecit fana in excelsis, & sacerdotes de extremis populi, qui non erant de filijs Leui. Cum igitur hinc maximè sumpto initio, peccata, & idololatriæ decem tribuum sine modo crescerent; neque ab eis duæ tribus, quæ manserant in Ierusalem, immunes essent; diuque patientia Dei abuterentur: misit pius, & optimus pater prophetas, nunc ad decem tribus, nunc ad duas, nunc ad vtrasque, vt peccata reprehenderent, imminuentemq; Dei vltionem, nisi resipiscerent, prædicerent: hoc est, decem tribubus vastitatem ab Assyrijs inferendam, duabus à Chaldæis. Voluit etiam, vt in tantis malis spe futurorum bonorum excitarentur, & ad pietatem accenderentur CHRISTI aduentu, & Ecclesiæ post eū felicitate prænuntiat; à prophetis Iudæorum quoque indurationem, & reprobationem futuram ad impiorum terrorem adiecit, & ad confirmationem piorum, vt melius diceret, Quid est, quod debui vltra facere vineæ meæ, & non feci ei?

HOSEAS, ISAIAS.

Rimi omnium misit sunt Hoseas, & Isaias, qui eodem tempore prophetarunt; vt ex primis eorū verbis perspicitur; Hoseas in diebus Hozia, Ioatham, Achaz, Ezechiæ regum Iuda, & in diebus Ierobohā filij Ioas regis Israel. Isaias sub eisdem regibus Iuda se prophetasse dicit; sed Ierobohā regis Israel non meminit. Ante Isaiam tamē cepit Hoseas, vt affirmat Hiero. initio ferè commentariorum Hoseæ, & Isaiæ, & vt paulo post indicabimus, cum docebimus, cur regis Ieroboham idem propheta meminerit. Propterea dictum esse purant Hieronymus, & Ruffinus, & Basilius in

Argumentū prophetarum.

Isai 5.

Isai.

Isai. c. 1. illud; Principium loquendi Domino in Hosee, vt ibi iterum dicemus. Regnauit autem Hozias, 52. annos, prope cuius regni initium prophetae hi cœperunt: & regnante Hozia regnabat apud Assyrios Sardanapal⁹, apud Latinos Procas Syluius, cui successit Amulius, & Amulio Romulus, vt docent Eusebius in Chronicis, Hiero. in Hamos. c. 1. * His temporibus cœperunt Olympiades, vt scribit Euseb. 10. de Prepar. Euang. c. vlt. quinquagesimo scilicet anno Hozia regis Iuda. A captiuitate autē Troia, vsque ad primam Olympiadem, vt Græcorum ipsorum historiae significant, quadringenti, ac quinquaginta anni colliguntur. Ita ibidem Eusebius. Tenduntur dies horum quatuor regum Iuda (vt August. inquit. 18. de Cui. c. 27.) à rege Latinorum Proca, siue superiore Auentino vsque ad regem Romulum iam Romanum, vel etiā vsque ad regni primordia successoris eius Numæ Pompilij. Nam Ioatham regnauit annos 16. Achaz totidem, Ezechas 29. vt ex 4. Reg. 15. 16. & 18. intelligimus. Quare, si ex iisdem libris regum recte subducamus rationem; Ioatham filius Hozia regnare cœpit anno ab egressu filiorum Israel ex Ægypto septingentesimo trigesimo sexto. Nam Salomon cœpit ædificare templum anno quarto regni sui, anno vero egressionis ex Ægypto. 480. 3. Reg. 6. Regnauit vero 40. annos. 3. Reg. 11. Roboham verò 17. tertio Reg. 14. Abias tres. 3. Reg. 15. Asa 41. ibidem. Iosaphat 25. 3. Reg. 22. Ioram sex post mortem Iosaphat 4. Reg. 8. Ochozias vnū, ibid. Athalia mater Ochozias 6. 4. Reg. 11. Ioas 40. quarti Reg. 12. Amasias post patris obitum ferè viginti octo, ibidem Hozias, qui & Azarias dictus est 2. Paral. 26 regnauit 52. 4. Reg. 15. Cui successit Ioathā, cuius anno primo numerat cōfiscitur summa prædicta. Idem annus primus Ioatham iuxta probatissimam Hebræi codicis, & nostræ Vulgatæ translationis computationem fuit ab orbe cōdito ter millesimus trecentessimus decimus quintus. Summæ huius collectionem, quoniam & valde longa est, & diligenter à multis in suis chronologijs confecta, præsertimq; ab Aria Montano viro eruditissimo in libello, cui titulum fecit, Daniel, siue De sæculis. & à Matthæo Beroaldo in chronologia, prudens omitto. * Moneo tamē annis ab his autoribus cōmemoratis centum & triginta addendos

4

5

esse, vt à me additi sunt, quos natus erat Cainan filius Arphaxad cum genuit Sale, vt est in Septuaginta interpretum translatione Gen. 11. in qua generatio Cainan interponitur, quam licet in Hebræo minime legamus, non recipere tamen non possumus, quoniam ab Euangelistā Luca cap. 3. recepta est. Fuit hic idem annus primus Ioatham trigesimus octauus ante captiuitatem decem tribuum, quæ contigit anno sexto Ezechiæ 4. Reg. 18. Ante templi vero desolationem, & extremā duarum tribuum captiuitatem, quæ facta est anno 111. Sedecia regis 4. Reg. 25. fuit centessimus septuagesimus primus, aut ferè secundus, vt facile colligitur ex annis regum iam positis, & ex annis aliorum, quos Scriptura enumerat 4. Reg. à cap. 21. vsque ad 25. Ante Domini, & Seruatoris nostri IESV CHRISTI felicissimum natalem fuit septingentesimus octogessimus secundus. Nā his 172. annis, quos numeramus vsque ad captiuitatem duarū tribuum, addimus quinquaginta duos ab vndecimo anno Sedecia vsque ad primum Cyri, ac deinde quingentos quinquaginta nouem, qui à finita captiuitate vsque ad CHRISTVM natum computantur, autore Eusebio in Chronicis. Testatur enim Cyrum primo anno quinquagesimæ quintæ olympiadis Iudæorum soluisse captiuitatē, & CHRISTI Domini natalem tertio anno centesimæ nonagesimæ quartæ tribuit. Hic ita constitutis cum reliquorum prophetarum tempora dixerimus, facile erit numeratis annis regum, quot annis quisq; CHRISTI Domini aduentū præcesserit iudicare. Sed vt de reliquis dicamus, animaduertendum nō eodem ordine apud Hebræos collocari duodecim prophetas, & apud Græcos, vt Hieronymus in prologo illorū indicauit, & Ruffinus in principio Ioelis. Apud Hebræos eodem ordine dispositi sunt, quo in nostra Vulgata Latina editione. Quare quod ibidem ait Hieronymus; Non idē ordo est duodecim prophetarum apud Hebræos, qui est apud nos, non de sua translatione loquitur, quæ est nostra Vulgata, sed de translatione Septuaginta interpretū Græca, & de Latinis ex ea factis, quas tunc omnes sequebantur. De eadem re in prologo comment. in Ioelem ita loquitur: Non idem ordo est duodecim prophetarū apud Lxx interpretes, qui in Hebraica veritate retinetur. Illi enim ponunt secundum

Ordo prophetarum.

A 5 Hamos,

Hamos, tertium Michæam, quartum Ioel, quintum Habbiam, sextum Ionam, septimum Nahum, octauum Habacuc, nonum Sophoniam, decimum Haggæum, vndecimum Zachariam, duodecimum Malachiã. Hebræi autem post Hosee, qui apud vtroque primus est, secundum legunt Ioelem, tertium Hamos, quartum Habbiam, quintum Ionam, sextum Michæam, septimum Nahum, octauum Habacuc, nonum Sophoniam, decimum Haggæum, vndecimum Zachariam, duodecimum, qui & vltimus est, Malachiam, &c. Eodem ordine apud Græcos numeravit Gregorius Nazianzenus in carmine de veris, ac genuinis Scripturæ diuinitus inspiratæ libris, hoc tantum ab Hieronymo differens, quod Ionam ponit ante Habbiam, cum Hieronymus Habbiam ponat ante Ionam: quæ diuersitas varietati codicum, quibus hi patres vsi sunt, tribuenda est. * Dico igitur eodem ordine temporis cepisse prophetare duodecim prophetas, quo & apud Hebræos, & in nostra translatione Vulgata positos videmus. Scio hoc non probari nonnullis: sed ego probandum esse demonstrabo. In primis quæ rectè seruatus fuerit ordo, Hoseas ostendit, cui primum omnium Dominus locutus est. Deinde & reliqui ostendunt, quicunq; regum, sub quibus prophetarunt, meminere. Quod quam diligenter obseruatum sit in Haggæo, & Zacharia perspicue videmus. Positus est enim Haggæus ante Zachariam, quod duobus tantum mensibus prophetia sua præcesserit. In anno, inquit, secundo Darij regis in mense sexto, in die vna mensis factum est verbum Domini in manu Haggæi propheta. Zacharias autem ita exortus est, In mense octauo, in anno secundo Darij factum est verbum Domini ad Zachariam. Denique Malachias post Haggæum, & Zachariam collocatur, qui tempore extremus fuit in prophetia, vt in prologo comment. eiusdem scribunt Hieronymus, Theodoretus, Rupertus, Glossa quæ eandem esse & Hebræorum sententiã confirmat. Idem nec obscure ex Scriptura colligitur: nam populo è captiuitate Babylonis egresso, constat neminem ante Haggæum, & Zachariam prophetasse, qui populum paulo ante liberatum ad templum ex ædificandum, & ad pristinam pietatem exhortabatur. Legimus autè. 1. Hefd. 5. de illis inijt. Prophetauerunt autè Haggæus

7

propheta, & Zacharias filius Haddo, &c. Quod si tunc Malachias prophetare cepisset, sine dubio fuisset cum eis cõmemoratus. Theodoretus, & Hebræi hac etiam ratione confirmant: nunquam eum accusasse populũ socordie, & negligentie, quod templum non ædificaret, vt Haggæus, & Zacharias fecerunt; ex eoq; cerni eũ post templum ædificatum vaticinium habuisse. Sed apertius id intelligitur ex. 2. eiusdẽ propheta cap. cum ait, Nũquid nõ pater vnus omnium nostrum, &c. quod enim ibi reprehendit de alienigenis vxoribus acceptis, Israeliticisque dimissis, consentiunt omnes idem esse, quod 1. Hefd. 9. & 10. narratur. At id post regnum Darij, regnante iam Artaxerxe, contigisse ex cap. 8. eiusdem libri discimus, & ex. 3. Hefd. 8. cum tamen nemo nesciat sexto anno Darij tẽplum fuisse perfectum. Si igitur in illis prophetis, quorum tempora vel ex eorũ libris, vel aliunde cognoscimus, inuenimus ordinem temporis diligentissimè obseruatum; cur non idem factum putabimus in alijs, quorum tempora non ita perspicue nouimus? * Præterea non est prætereundum documentum optimum Hieronymi in prologo duodecim prophetarum, quod (vt Ruffinus in Ioelis initio affirmat) traditio per manus missa commendat. In quibus, inquit, tempus nõ præfertur in titulo, sub illis eos regibus prophetasse, sub quibus & hi, qui ante eos habent titulos, prophetauerunt. Cum autem dicit, Sub illis, intellige saltem sub extremo illorum. Quo documento ipse vsus est initio Ioelis, & in prologo Malachiã.

IOEL.

Cum igitur Ioel tempus non habeat in titulo, prophetavit sub eisdem regibus cum Hosea, qui ante eum positus est, & tempus indicauit. Ita Hieron. in Hos. ca. 1. prope initium, & in Ioel. c. 1. & in Isai. c. 1. & Ruffinus in Ioelem, Theodoretus in prologo duodecim prophetarum, August. 18. de Ciuit. c. 27. Clem. in. 1. Stromate.

HAMOS.

Hamos, qui tertius est, reges nominat, sub quibus floruit: In diebus Hozia regis Iuda, & in diebus Ieroboham filij Ioas regis Israel ante duos annos terræ motus. Ex quo constat eodem tempore floruisse Hoseam, Isaiam, Ioelẽ, & Hamos. Sed quoniã adiecit: Ante duos annos terrę motus, subindicat se prophetasse extremis Hozia

Isaias quo tẽpore floruit.

tem-

temporibus paulo post Hoseam, vt in eodem propheta explicabimus.

HABDIAS.

9 **Q**uartus est Habbias, de quo quoniã reges sũt, maior controuersia est. Putat enim Hebræi, & Lyranus in principio Habbia, & recetiores quidã hũc Habbiam fuisse, qui domus regis Achab dispensator fuisse dicitur, & ceterum prophetas, quos impia Iezabel persequebatur, pauiße in speluncis. 3. Reg. 18. Atque hanc esse sententiã doctõrum Hebræorum, & Latinorũ testatur Lyranus. quam & Hieronymus omnino sequi videtur in initio cõmẽt. Habbia, & in Epitaphio sanctæ Paulæ ad Eustochium, & Rupertus in prologo Habbia. Epiphanius in libello de prophetarum vita, & interitu docet esse illum quinquagenariũ tertiuũ, qui missus est ad Eliam 4. Reg. 1. quod & Hiero. quodammodo fuisse videtur. Ex quo fit eũ multo antiquiorem fuisse Hosea & Isaiã. Ab horũ autorũ opinione ad eũ Theodoretus abhorruit. vt etiam post Ionam, & Nahum prophetasse Habbiam velit, idq; intelligi ex rebus quas prædixit. Sed neutrum verum est. Nam si dispensator domus Achab idem, & propheta fuisset vnus è duodecim in canone receptis ab Hebræis, nequaquam videbatur id omittens Iosephus diligentissimus scriptor in illius historię narratione lib. 8. antiquitatis Iudaicæ cap. 7. Hieronymus autem ex propria sententiã se id nequaquam dixisse in locis indicatis, sed simpliciter referendo, vt sæpe solet, Hebræorum traditiones manifestè demonstrat in initio ferè comment. Hosea his verbis; Ex quo perspicuum est prophetante Hosee, Isaiã, & Ioel & Hamos, & Habbia, & Iona, & Michæa, qui σύγχρονοι, id est contemporanei eius fuerunt, regnum decem tribuum esse finitum. Sed & Cyrillus in initio commentariorum in Habbiam tradit eum temporibus Ioelis prophetasse. * Quanti autem faciendã sit illa Hebræorum traditio, recetiores Hebræi docent, id est Abraham filius Hezra & Dauid Kimhi in initio commentariorum eiusdem prophete, qui quãuis illam referant, fatentur tamen ingenue se ignorare quo tempore vixerit propheta. Libet & verba ipsa Abrahæ subscribere. Ipsius ætatem ignoramus, nec certo statuere possumus ille ne sit, quem vixisse diebus Achab in libro Regum memoratur. Eo enim loco

10

scriptum est; Et Habbias fuit timens Deũ: Nam si is proprie erat propheta, quo modo illic vocaretur timens Domini, ac non potius propheta, cum præsertim prophetie nomẽ sit multo nobilius? Vides Hebræum traditionem rejicere Hebræorum. Non est ergo cur nos eam recipiamus, & ab Hieronymi sententiã, doctrinãq; illa recedamus, Prophetam, qui tempus prophetie suæ nõ indicat, ad tempus præcedentis prophetie pertinere. Præsertim cum ipse Habbias dicat ad Idumæos, Audiuimus audiuimus à Domino, &c. Quibus verbis non se solum iustum esse prophetare contra Idumæos docet, sed alios etiam sui temporis prophetas, id est Itaiam, & Hamos, quorũ hic, ca. 1. ille cap. 21. & 34. in Idumæos loquuntur. Non enim dicitur; Audiuimus, aut quipiam simile apud Hebræos, nisi cum plures sunt. * Quod si quis forte objiciat Habbia simul cum Michæa positum esse ab Eusebio in regno Iosaphat, sciat eum commemorasse eo loco prophetas alios, qui Iosaphat regnante vixerunt. Ita enim ait, Apud Hebræos prophetabant Habbias, Iehu, Hozias, & Michæas. Tantum Eusebius. Iehu, qui regi Iosaphat futura prædixit, meminit sacra historia. 2. Paral. ca. 19. Ceteri sunt de quibus in eodem lib. c. 17. scriptum est, Tertio autem anno regni sui misit de principibus suis Benai, & Hobbiam, & Zachariam, & Nathanael, & Michæam, vt docerent in ciuitatibus Iuda, &c. Nam vbi nos legimus Hobbiam, apud Lxx. quos sequitur est Eusebius, est Habbiam. Arbitror etiam mendose legi in Eusebio: Hozias pro Zacharias: sunt enim in illo libro plurima huiusmodi nomina mendosissime scripta. Hos, qui & principes erant, & ad populum diuine legis præceptis imbuendum mittebantur, non improbabiler Eusebius prophetas iudicauit. Hæc si quis non accipiat, primum eum rogabo, vt mihi tempus indicet, quo apud Hebræos simul prophetauerint Habbias, Iehu, Hozias, & Michæas. Clemens Alex. in. 1. Stromate inquit de Iosaphat, Eius tempore prophetarunt Elias Thesbites, & Michæas filius Iemla, & Habbias filius Hanaan, &c. At ego potius dixi fuisse alterũ Michæam, de quo 2. Paral. 17. quoniam iste filius Iemla erat in regno Israel: quod nõ erat Iosaphat, alter vero Michæas erat in Iudæa. Deinde respondere potero cum Aug. 18. de ciu. c. 31. recte Habbiam cum Michæa nu-

11

merari,

metari, qui prophetauit tempore Ioathan, & Achaz, & Ezechie, vt ipse testatur, sed alio loco posita esse nomina horum prophetarum, id est, in regno Iosaphat, cum ponenda essent in regno Ioathan, quod Augustinus errore negligenter describendum labores alienos, existimat contigisse. At si hoc accipimus, habeo quod volebam, Habdiam contemporaneum fuisse Hoseæ, & Hamos, & Micheæ.

I O N A S.

12 **D**E Iona nulla est controuersia, quin eodem tempore cum præcedentibus prophetis floruerit, id est, cum Hosea, Ioel, Hamos, Habdiam, vt Hier. docet in principio Hoseæ. Idem in prologo comment. Ionæ ita inquit, Traduntque Hebræi Hoseæ, & Hamos, & Isaiam, ac Ionam iisdem prophetasse temporibus. Eadem est sententia Eusebii in Chron. & lib. 10. de præpar. euang. c. vlt. Clem. Alex. in 1. Strom. & Aug. 18. de Ciu. c. 27. Theophylact. in præfatione comment. Ionæ. Denique 4. Reg. 14. legimus, Anno quintodecimo Amasie filij Ioas regis Iuda regnauit Ieroboham filius Ioas regis Israel in Samaria, &c. Hunc Ieroboham meminimus regnasse tempore Hoseæ, & Hamos. Deinde addit sacra historia: Ipse restituit terminos Israel ab introitu Hemath vsque ad mare solitudinis iuxta sermonem Domini Dei Israel, quem locutus est per seruum suum Ionam filium Amathi prophetam, qui erat de Geth. quæ est in Hopher. Esse autem hunc ipsum, qui prophetiam scripsit, & nomen patris indicat in propheta repetitum, & Hier. & Theophyl. docent in prologo comment. eiusdem, & ante eos Iosephus lib. 9. antiq. ca. 11. & communis sententia est.

M I C H A E A S.

Micheas tempus prophetiæ suæ indicauit subsequens illud quo ceperunt prophetae Hoseas, & Hamos, & reliqui, qui ad eorum tempora referuntur, non enim meminit Hozie, vt illi, sed in diebus, inquit Ioathan, Achaz, & Ezechie regum Iuda. Ioathan enim regnauit post Hoziam. In quo perspicue cernimus ordinem temporis fuisse seruatum. vt idem fieri intelligamus in ceteris, qui prophetiæ suæ tempora tacuerunt.

N A H U M.

13 **N**ahum post Ionam prophetaisse constat opinio est Hieronymi, & Theo-

phylacti in prologo comēt. eius, & Theodoretii in prologo 12. prophetarum, & in prologo eiusdem prophetæ, & aliorum interpretum, ac denique Epiphanius in libello de prophetarum vita & interitu, & Iosephi 9. antiq. c. 11. Quod & ipsa prophetia declarat. Cum enim Niniuitæ pœnitentiam egissent in prædicatione Ionæ prophetæ, & seruata esset vrbs: progressu temporis diuinam iram in se iterum sceleribus suis prouocarunt, donec à Chaldæis vastati sunt. Quam vastitatem Nahum propheta apertissime prædixit. Sed paulo post Micheam prophetaisse autores sunt Hier. Theodoret. Theophyl. in prologo comment. eius, & alij. Testatur enim prophetiam eius coepisse decem tribus iam in captiuitatem abductis ab Assyrijs, quod sexto Ezechie anno contigit. In Chronicis quoque Hebræorum, quæ Sederholam, id est series sæculi dicuntur, scriptum est prophetaisse Nahum anno quadragésimo à Ionæ prophetia. Ex horum omnium autorum sententia consequens est Nahum tempore regis Ezechie scriptisse, quod Hieronymus fatetur. Nam Ioatham, sub quo prophetauit Michæas, sedecim annis regnauit, Achaz totidem, cui successit Ezechie, cuius sexto anno captæ sunt decem tribus. De quo, & de causa huius prophetiæ in eodem prologo comēt. ita scripsit Hieronymus. Iam enim decem tribus ab Assyrijs deductæ fuerant in captiuitatem sub Ezechie rege Iuda, sub quo etiam nunc in consolationem populi transmigrati aduersum Niniue visio cernitur. Nec erat parua consolatio tam ijs, qui iam Assyrijs seruibant, quam reliquis qui sub Ezechie de tribu Iuda, & Benjamin ab iisdem hostibus obsidebantur, vt audirent Assyrios quoque à Chaldæis esse capiendos, sicut in sequentibus libri huius demonstrabitur, &c. * Iosephus quidem lib. 9. Antiq. cap. 11. affirmat Nahum prophetaisse sub Ioatham rege Iuda filio Hozie, quod nostræ sententiæ minime repugnat: ita enim fit, vt eodem tempore prophetauerit, quo Michæas, id est, sub eodem rege, licet paulo post prophetae potuerit. At Hebræi minime assentiuntur, vt iam ex Sederholam retulimus, & ex Hieronymi verbis cernimus, quæ in prologo huius prophetæ, qui vulgo in Biblijs, & in glossa ordinaria circumfertur, leguntur. Nahum (inquit) propheta ante aduentum regis Assyriorum, qui populum Israel capti-

14

uum

uum in suam regionem transtulerat, fuisse Hebræorum traditio confirmat. Siquidem in sine huiuslectionis prædicti regis aduentum idem propheta annuntiare monstratur, &c. Sed hic secum pugnare videtur Hieronymus, qui paulo post affirmat prophetaisse Nahum post aduentum regis Assyriorum, quæ verba modo referebamus. Laborat hic quidam in hoc modo soluendo, aitque, Non dicit prophetaisse ante aduentum regis Assyriorum, ne sibi contradicatur, sed fuisse. At res est recte considerantibus non obscura: Propheta Nahum postquam rex Salmanasar captas decem tribus abduxit ad Assyrios; sed ante aduentum regis Assyrij, id est Senacherib in Iudæam, qui anno decimo quarto Ezechie ascendit ad vniuersas ciuitates Iudæ munitas, & cepit eas. Deinde misit exercitum ad obsidendam Ierusalem. 4. Reg. 18. Itaque prophetauit Nahum post sextum annum Ezechie, quo captæ sunt decem tribus, & ante quatuordecimum, quo obsessæ sunt à Senacherib vrbes Iuda. Ideo Hieronymus dicit editam esse illam prophetiam de Assyrijs vastandis à Chaldæis tam in consolationem decem tribuum, quam vrbiem Iuda, quæ paulo scilicet post, obsidione Senacherib premeandæ erant. Hunc autem Senacherib aduentum propheta prædixit c. 1. & esse eum in templo Dei sui interficiendum. Ex quo videmus non rectam Chronologiam secutum fuisse Clementem 1. Stromate, cum affirmat Nahum prophetaisse post Ezechielem, id est post quintum annum transmigrations Ioachim regis Iuda in terram Chaldæorum.

H A B A C V C.

15 **I**N Habacuc ordinem temporis non seruari apparet. Docet enim Hieronymus in prologo comment. eiusdem prophetæ post duas tribus captas à Chaldæis, idemque ibidem sensisse videtur Theophyl. & Clem. in 1. Strom. Et tamen præcedit Sophoniam, quem constat vaticinatum fuisse ante captiuitatem duarum tribuum. Theodoretus quoque in prologo duodecim prophetarum affirmat Habacuc non multo post Sophoniam prophetaisse. Assentiuntur & alij. Argumentum Hieronymi est, quod propheta iste prandium Danieli detulerit in lacum leonum Dan. vi. quod post captiuitatem duarum tribuum contigisse nemo est, qui nesciat. Alterum argumen-

tum est, quod eius prophetia sit contra Babylonem, & Nabuchodonosor regem Chaldæorum, vt quomodo prior propheta Nahum, quem Habacuc sequitur, vaticinium habuit contra Niniuen, & Assyrios, qui vastauerunt decem tribus, quæ vocantur Israel: ita Habacuc prophetiam habeat aduersus Babylonem, & Nabuchodonosor, à quibus Iuda, & Ierusalem, templumque subuersa sunt, &c. Contra vero Hebræi in libro illo Sederholam confirmant Habacuc prophetaisse eodem tempore, quo Nahum, id est sub rege Manasse filio Ezechie, qui fuit ante Amon, & Iosiam, quos quidam ex recentioribus chronographis sequuntur. Sed & Epiphanius in lib. de prophetarum vita & interitu autor est eum ante captiuitatem duarum tribuum prophetaisse, quod ego verum esse omnino arbitror, idque viuentem adhuc Ezechie, sub quo & Nahum. * Retinendum est enim receptum illud Hieronymi documentum de temporibus prophetarum. Recentiores quidem illi, de quibus nunc loquebar, testantur hoc ipsum proderet Græcos, & Latinos historicos ferme omnes, qui de rebus Hebræorum scripsere. At ego horum testimonia non requiro: habeo enim testimonium maius & Epiphanio, & Hebræis, & historicis. Dominus per eundem prophetam aperte clamat, Quia ego suscitabo Chaldæos gētem amatam, & velocem ambulātem super latitudinem terræ, vt possideat tabernacula non sua. Horribilis, & terribilis est, ex se metipso iudicium & onus eius egredietur, &c. Et ipse de regibus triumphabit, & tyranni ridiculi eius erunt, &c. Quibus verbis prædicit futuram Nabuchodonosor, & Chaldæorum potentiam, qui Assyrios omnium potentissimos debellaturi erāt, (quæ fuit prophetia Nahum, ex quo cernitur eodem tempore vtrumque prophetaisse,) & alias multas nationes, & denique Iudæos, & Ierusalem. Suscitantur Chaldæi, cum ad aliena regna capiendā mittuntur: primo autem anno regni sui Nabuchodonosor (si Hebræorum credimus historiæ,) evertit Niniuen, vniuersumque imperium Assyriorum, idemque initio regni sui totam Syriam Pelusium vsque subiicit, sola Iudæa excepta, vt scribit Iose. 10. antiq. c. 7. Quarto anno, (qui fuit octauus Ioachim regis Iudææ,) Iudæis bellum intulit, & tributa victis imperauit, admissaque in vrbem (vt ibidem ait Iose. cap. 8.) re-

16

gem

gem occidit, & tria millia hominum, qui in aliqua dignitate erant, captiua abduxit, in quibus erat Ezeiel tunc puer. Postea nonno anno Sedecia obfedit Ierusalē, & Ægyptiorum regem opem Iudæis afferentem vno prælio victum tota Syria expulit, Iose. ibid. cap. 10. & diu eam oppugnauit, donec vndecimo anno Sedecia tandem cepit, & anno decimo nono regni sui incendit. 4. Reg. vlt. Quinto deinde anno ab excidio Ierusalem totam Ægyptum subiugauit, vt in eodē li. c. 11. scriptum reliquit Iosephus. * Si ergo post euersionem Ierusalem, & captiuitatem duarum tribuum vaticinatur Habacuc, quomodo inquit, Ecce ego suscitabo Chaldæos, &c. cum iam toto orbe floret imperium Chaldæorum, & facta essent omnia, quæ propheta prædicit esse faciendā? Quæ gens, aut natio non iam nouerat Chaldæos? aut potius quæ gens non eorum potentiam timebat, aut eis non parebat? An non esset hæc similis Homeri, Virgilijque prophetijs, qui de rebus ante multos annos præteritis quasi de futuris vaticinabantur? Præterea est euidentis argumentum. Si propheta post captiuitatem Ierusalem, quæro quoto anno? Demus post vigesimum septimum annum prophetasse: nam si ipse est, qui prandium Danieli detulit, post multo plures necesse est, vt mox demonstrabo. At eo anno iam obierat Nabuchodonosor, de quo tam multa prophetauit Habacuc: regnavit enim annos 43. si Iosepho credimus lib. 10. antiq. c. 11. aut iuxta Annij Metasthenem 45. quem secuti sunt Iohannes Lucidus lib. 4. de temporibus c. 2. & alij: non ergo potuit eo tempore propheta. Multo minus postea, eadem ratione. * At ante vigesimum septimum quomodo potuit, cum legamus 4. Reg. vlt. statim capta vrbe, translatos esse Iudæos omnes Babylonem, tantum relictos esse de pauperibus terræ vinitores, & agricolas, qui & post duos menses occisi sunt: & si qui ex illius populi reliquijs remanserunt, fugerunt in Ægyptum continuo, nec vltra redierunt in Iudæam. Inde enim à Nabuchodonosor victa Ægypto missi sunt omnes Babylonem, vt est apud Iose. 10. antiq. c. 11. quæ victoria in quintum annum ab excidio Ierusalem incidit, vt iam diximus. Necesse est ergo dicere prophetasse Habacuc non solum antequam Ierusalem vastaretur, & duæ tribus caperentur, verum etiam

17

18

antequam regnare inciperet Nabuchodonosor: in quod tempus conueniunt optime verba prophetæ, Quia ecce ego suscitabo Chaldæos. * Quid ergo Hieronymo dicemus? Sane nihil ille definire voluit, nec certi quidquā tunc videtur habuisse: quod ex eius verbis cōiicere possumus, ita enim ait, Igitur siue quis recipit scripturam illam (loquitur autem de vltimo cap. Danielis, in quo meminit Habacuc prophetæ (siue nō recipit, vtrumque pro nobis est. Aut enim recipit, & iam post factam rem liber Habacuc textitur, aut nō recipit, & quasi propheta scribit quæ futura cognoscit, &c. Itaque Hieronymi opinatio tantum nititur loco illo Danielis, quo Habacuc propheta dicitur prædium attulisse, nec aliunde scit vtrum ante captiuitatem fuerit, an postea. Sed locus Danielis nihil cogit nos. Primum quoniam Epiphanius ante captiuitatem Ierusalem prophetasse eum scribit, & eundem esse vult qui cum prandio missus est ad Danielelem. Deinde quoniam facile respondere possumus quod Genebrardus in sua chronographia, & alij affirmant, non vnū fuisse Habacuc, sed duos: quod mihi fit multo verisimilius. Nam historia illa Danielis iam Cyro apud Babylonios regnante cōtigit, vt ex calce cap. 13. eiusdem Danielis liquido constat: quod Epiphanius non animaduertit. Quo tempore (si, vt probauimus, prophetauit regnante Ezechia) sine dubio octogesimum supra centesimum annum excesserat. Denique nihil nobis nisi nomen obstat. * At sicut duo fuerunt Habacuc prophetae vt ante diximus, sicut duo fuerunt Michæ alter filius Iemla, de quo 3. Reg. vlt. alter qui est vnus è duodecim, & vterque propheta, immo & tertius Michæas, de quo 2. Paral. 17. quem Eusebius, vt vidimus, prophetam appellauit: cur vereamur dicere duos fuisse Habacuc prophetas, quandoquidem vnum dicere ratio temporis commode non patitur? Quamuis enim quis negare veller prophetasse sub Ezechia, certe non poterit negare prophetasse ante duas tribus captas: alioqui non propheta erit, sed historicus. Neque est dubitandum perfectæ ætatis iam fuisse, cum prophetare cœpit, quemadmodum Ezeieli ante tricesimum annum spiritus prophetiæ non est datus, si Gregorio credimus, qui de hac re, multa præclare scripsit hom. 2. in Ezecl. Fingamus igitur (quod est

19

20

valde

valde probabile) ante tricesimum annum nō cœpisse prophetare: adde necesse esse, vt aliquot annis ante captiuitatem duarū tribuum prophetauerit: adde his annos captiuitatis Babylonicæ: & vide quoto ætatis anno prandium messoribus ferre potuerit in Iudæa. Altera ex Hieronymo desumpta obiectio facile diluitur. * Prophetat Habacuc aduersus imperium Chaldæorum in consolationem duarum tribuum, nō quod iam captæ essent, sed, vt cum in manus hostium venissent, consolarentur sese videntes euenisse quod de se Dominus per prophetam prædixerat, ideoque bono animo debere esse in futurum sperantes excidiū Chaldæorum similiter ab eodem propheta prædictum, & ex eo libertatem suam. Quemadmodum Nahum, qui in exemplū adducitur in obiectione, prædicit aduentū regis Senacherib in Iudæam, & consolatur duas tribus prænuntiando illius reditum in patriam suam, eumque in domo Dei sui fore interficiendum.

21

SOPHONIAS.

Sophonias tempus suum indicat; In diebus Iosæ filij Amō regis Iudæ. Quo tempore etiam cœpit Ieremias, vt in eius prophetiæ initio videmus, tertio decimo anno regni Iosæ. Sed ordinem contemplerur, quam rectè Sophonias positus sit post Nahum, & post Habacuc, qui prophetae runt tempore Ezechia. Inter Sophonias, & Zachariæ tempora interiectus est Ezeiel, qui cœpit prophetare anno quinto post Iosæ regem abductum Babylonem, vt ipse testatur c. 1. & Baruch scriba Ieremiæ, qui (vt ipse docet) scripsit verbalibri illius in anno quinto in septimo die mensis, in tempore, quo ceperunt Chaldæi Ierusalem, & succenderunt eam igni, id est, quinto anno ab excidio Ierusalem. Sed liber iste non est ab Ieremia separatus, quoniam veteres patres Ieremiæ eum tribuerunt. Quod & epistola Ieremiæ indicat in fine posita sine noua ipsius Ieremiæ commemoratione. Interiectus est & Daniel, qui cœpit vt ipse c. 2. ait secundo anno Nabuchodonosor, id est, vt optime Hieronymus ex Iosepho interpretatur, secundo anno non regni, sed monarchiæ Nabuchodonosor, qua iam non tantum Chaldæis, & Assyrijs, sed Ægypto, & multis alijs nationibus imperabat. Vnde Iosephus 10. antiq. ca. 11. de eodem tempore loquens ait, Ex octo autem biennio post

22

Ieremias.

Ezeiel. Baruch. Daniel.

Daniel.

Ægypti populationem, Nabuchodonosor cum vidisset mirandam visionē, &c. Cum autem autore ibidem eodē Iosepho, quinto anno ab excidio Ierusalē ceperit Ægyptum, constat Daniele cœpisse prophetare octauo anno captiuitatis duarū tribuum, id est, vicesimo sexto regni Nabuchodonosor, decimo vero quarto ab initio prophetiæ Ezeielis.

HAGGÆVS. ZACHARIAS.

Haggæus, & Zacharias secundo anno Darij filij Hystaspis cœpere, vt ipsi docent, prior mense sexto, alter mense octauo, fuit autem annus iste secūndus Darij decimus septimus, aut decimus octauus à Babylonicæ captiuitatis liberatione. Siquidem primo anno Cyri dimissi sunt. 1. Hest. 1. & Cyrus non 30. annis regnavit Babylone, vt multi sentiunt, sed septem, vt in cap. 1. Zachariæ num. 28. & sequentibus confirmabimus. Cui successit filius Cambyfes, qui octo annis regnavit; sed octauus eius annus conficitur adiectis septē mensibus, quibus duo fratres magi regnauerunt post Cambysem, autore Herodoto lib. 3. prope medium. His successit Darius filius Hystaspis, cuius secundo anno isti prophetae vaticinati sunt, vt etiam ex. 1. Hest. 4. & 5. intelligimus, cum ad intermissa templi fundamenta rediere Iudæi.

23

MALACHIAS.

Malachias & loco, & tempore subsecutus est Zachariam, vt superius demonstrauimus.

Ex his omnibus tria intelligimus. * Primum est prophetas omnes tam minores, quam maiores eodem ordine prophetasse, quo sunt in Hebræo, & in nostra Vulgata editione, si maiores cum maioribus, minores cum minoribus conferamus. Secundum est ex prophetis nonnullos fuisse ante captiuitatem decem tribuum, Hoesam, Isaiam, Ioelem, Hamos, Habdiam, Ionam, Michæam; alios cœpisse prophetare post hanc captiuitatem, sed ante captiuitatem duarum tribuum, Nahum, Habacuc, Sophoniam, Ieremiam. Alij in ipsa captiuitate prophetauerunt, Ezeiel, Baruch, Daniel: Alij iam soluta captiuitate, Haggæus, Zacharias, Malachias. Tertium etiam ex dictis cognoscitur, quid causæ fuerit, vt eadē sæpe in prophetis reperantur, nempe quod multi eodem tempore vaticinabatur, quo eadem peccata in populo grassabantur, &

24 Ordo temporis seruatus in dispositione prophetarum.

Qui ante captiuitatē decem, aut duarū tribuum, & qui post vaticinati sunt.

Cur eadem sæpe reperantur in alijs prophetis.

eadem

eadem supplicia pro peccatis imminerebāt, quæ necesse fuit à multis reprehendi, & prædici, vt in ore duorum, vel trium staret illud verbum, & populus incredulus vel testibus multis credere cogere. Theodorētus in argumento Michææ, Per plures autem Deus eadem prædicit, vt ex graui, & inueterato morbo laborantes prophetarū multitudinem veriti tādē aliquando ab impietate se abducerent, &c. * Necesse etiam fuit CHRISTI aduentum, & Ecclesiæ mysteria à multis, sæpeque prædici, vt stultis & tardis corde ad credendū CHRISTVS interpretaretur in omnibus prophetis, quæ de ipso etant, & toties à talibus precibus proclamatus melius cum veniret, agnosceretur. Quod si tempora omnium horum prophetarum complecti velimus, à primo Hosea, vsque ad vltimum Malachiam trecentos plus minusue numerabimus. Hosea tempore regnabat apud Latinos Procas Syluius, vt diximus; tempore Haggæi, & Zachariæ apud Romanos septimus à Romulo regnabat Tarquinius Superbus habens annum imperij vicesimum septimum, qui post octo annos expulsus est à Bruto: ac deinde tempus, per annos quadringentos sexaginta quatuor vsque ad Iulium Cæsarem consules administrauerūt. Ita Hieron. in proem. comment. Haggæi, & desumpsit ex Chronicis Eusebij. Quiescendum annum Darij filij Hystaspis, quo Haggæus, & Zacharias prophetare cœperunt, incidisse dicit in Olympiadem 65. & Romanorum reges à Romulo vsque ad Tarquiniū superbum regnasse annos 240. siue (vt quibusdam placet) 243. inde

Anni intra quos omnes prophetæ vaticinati sunt, tam maiores, quam minores.

consules rempub. obtinuisse per annos ferme 464. vsque ad Iulium Cæsarem, qui primus singulare arripuit imperium Olympiade 183. Hæc Eusebius. * Quæ omnia eo profero (vt rectè inquit Lactan. lib. 4. diu. inst. c. 5.) vt errorem suum sentiant, qui scripturam sacram coarguere nituntur tãquam nouam, & recens fictam, ignorantes ex quo fonte sanctæ religionis origo manauerit. Tempore igitur nostrorum prophetarum (inquit August. 18. de ciui. c. 37.) philosophi gentium nondum erant, qui hoc nomine vocarentur; primus enim omnium Pythagoras philosophus dictus est, qui eo tempore cœpit excellere, atque cognosci, quo Iudæorum soluta est captiuitas. Septem autem sapientes qui dicebantur, Pythagoram tempore præcesserunt: quorum primus Thales Milesius regnante Romulo eminuisse fertur, quo tempore iam Hoseas & alij eiusdem ætatis prophetare cœperant. Ad eodē (vt loco indicato scripsit Lactantius) antiquiores etiam Græcis scriptoribus prophetæ reperiuntur: quod est ab Eusebio diligentissime demonstratum lib. 10. de Præp. Euang. in fine. Ex ijs, quæ diximus, cum de Hosea tempore loquebamur, facile erit vnicuique inuenire quot annis quisque prophetarum floruerit post mūdi creationem, & post exitum Hebræorum ex Ægypto, quot etiam annis captiuitates vel decem, vel duarum tribuū, ac denique CHRISTI Domini nostri aduentum præcesserint, si regis tempus, sub quo ille prophetauit, in memoriam reuocetur. * Quod vt fiat facilius, indicè temporū regū Iuda ex scriptura excerptū subscribā.

Catalogus, & tempora regum Iuda à Dauide

	David regnauit annis	40	3. Reg. 2.
^a Anno 4. regni sui ædificat templum, qui fuit quadringentesimus octogesima egressio ex Ægypto. 3. Reg. 6.	^a Salomon.	40	3. Reg. 11.
	^b Roboham.	17	3. Reg. 14.
	Abias.	3	3. Reg. 15.
	Affa.	41	3. Reg. 15.
^b Huius regni initio diuise sunt decē tribus à duabus & à domo Dauid. 3. Reg. 12.	Iosaphat.	25	3. Reg. 22.
	Ioram post mortem patris.	6	4. Reg. 8.
	Ochozias, siue Ioachim.	1	4. Reg. 8.
^e Huius tēpore cœperūt prophetare Hoseas, Isaias, Ioel, Habdias, Ionas.	Athalia mater Ochoziæ.	6	4. Reg. 11.
	Ioas filius Ochoziæ.	40	4. Reg. 12.
^d Huius tempore cœpit Michæas.	Amasias post mortē patris.	28	4. Reg. 14.
Ab orbē condito vsque ad Ioatham annum primū, anni 3315. ab egressu ex Ægypto 736.	^c Hozias, siue Hazarias.	52	4. Reg. 15.
	^d Ioatham.	16	4. Reg. 15.
	Achaz.	16	4. Reg. 16.

^e Anno

^e Anno sexto Ezechie captiuitas decem tribuum 4. Reg. 18. Sub eodem cœpit Nahum.
^f Sub Manasse Habacuc.
^g Sub Iosia Sophonias, Ieremias.
^h Quinto anno transmigratiois Ioachim prophetar Ezeziel.
ⁱ Vndecimo anno Sedecie excidium Ierusalem, & captiuitas duarum tribuum 4. Reg. 25. Quinto anno ab hoc excidio prophetat Baruch, octauo Daniel.

^e Ezechas.	29	4. Reg. 18.
^f Manasses.	55	4. Reg. 21.
Amon.	2	4. Reg. 21.
^g Iosias.	31	4. Reg. 22.
Ioachaz menses tres.		4. Reg. 23.
Eliakim, siue Ioakim.	11	4. Reg. 23.
^h Ioachim, tribus mensib.		4. Reg. 24.
ⁱ Sedecias, siue Mathanaias	11	4. Reg. 24.

Inde ad extremum annum captiuitatis Babylonice anni quinquaginta duo sunt, vt in cap. 1. Zach. dicemus.

A primo anno libertatis vsque ad Saluatoris aduentum quingenti quinquaginta nouem. Eusebio alijsque doctissimis viris.

Decimo septimo, aut decimo octauo anno à libertate Babylonica prophetant Haggæus, & Zacharias, paulo post Malachias.

Cur vnus liber sit duodecim prophetarum, & cur minores appellentur, & nominum ipsorum etymologia.

PRÆLVDIVM III.

Apud Hebræos vnusquisque, maiorum prophetarū suū habet librum. Isaiæ enim propheta vnus liber censetur, & similiter Ieremias, Danielis, Ezechieis. At duodecim prophetarum vaticinia vnico libro comprehenduntur, vt videmus apud Hieron. in prologo librorum Regum, & in prologo eorundem prophetarū, non quod eodem tempore vixerint, sed propter eorum breuitatem. Ita quod singuli non poterant, omnes iustum volumen efficiunt, vt inquit Theodorētus in proem. duodecim prophetarum. Nec mirū sane, cū vnus Isaias duodecim prophetis iuxta numerū versuū aut equalis, aut maior sit, autore Hieronymo in proem. comment. Isaiæ. Atque eadem breuitas efficit, vt minores vulgo dicantur, sicut illi quatuor maiores dicuntur, quod longiores sint, cū isti minores, neque grauitate sententiarū, neque maiestate verborū, neque vlla re alia maioribus concedat. Propterea (inquit Aug. 18. de Ciui. c. 29.) dicuntur minores, quia sermones eorum sunt breues in eorum comparatione, qui maiores ideo vocantur, quia proluxa volumina considerunt. Et Ruffinus in præfatione Hoseæ ait, Minores non pro meritis, sed pro numero versuum nominantur.

Superest vt nominum etymologias, quæ non parum momenti habere solent ad mysticos sensus, proferamus; idque ex Hieronymo in proem. comment. Ioelis. Vtile (inquit) nobis videtur etymologias singulorū & Græce, & Latine breuiter adnotare. Hosee interpretatur *ἰσοραφ*, quem nos Saluatorē possumus dicere. Ioel *ἰσοραφ*, id est, incipiens, (siue Dominus Deus, vt idem ait in prologo comment. Malach.) Hamos *ἡμω*, qui apud Latinos portans dicitur, vel populus aulicus, vt ait in prologo comment. eiusdem Habdias, *ἡμω*, id est, seruus Domini. Ionas *ἰωνας*, hoc est, columba. Michæas, *ἰωνας*, ex duabus orationis partibus nomen compositum, quod apud nos sonat, quis quasi, aut quis velut. (Idem in prologo comment. Michææ ait, Michæas, interpretatur, humilitas.) Nahum *נחום*, id est, consolatio. Habacuc, *ἡβ*, id est, amplexans, siue luctans. Sophonias, *σοφ*, hoc est, arcanus Domini. Haggæus, *ἡγ*, quem nos festiuum, siue sollennē possumus dicere. Zacharias, *זכ*, id est, memoria Domini. Malachias, *מל*, id est, nūtius meus. Haftenus in proemio illo Hieronymus. * Sed vt quorundam nominum ex his causa intelligatur, Hebræorum consuetudo adnotanda est, quæ Hieronymo in proem. comment. Michææ his verbis explicat. Quomodo ergo apud nos votiuā, & quasi ob virtutis auspiciū ponuntur vocabula, verbi gratia, Victoris, Casti, Pij, Probi, & apud Græcos *Σάβωον* vocatur, & *ἰωνας*, & appellatiua nomina vertuntur in propria: sic apud Hebræos & Michæas, & Habdias, & Zacharias, ceteraque his similia ex virtutum vocabulo liberis à parentibus imponuntur. His verbis significat Hieronymus nomina sæpe imponi filijs à parentibus ex voto, & desiderio parentum, id est, optantes filijs virtutem aliquam, aut præstantiam imponunt eis nomen illius virtutis, quasi bene ominantes, & quasi ostendentes se cre-

B dere

dere tales filios suos futuros, quales nomen pollicetur. Vt si filium quis vocet Victore, Castum, &c. Ita his prophetis nomina videtur imposita, vt Hoseas Saluator dictus sit à parentibus cupientibus, & sperantibus eum fore populo suo valde salutarem. Ioel incipiens dictus est, quod sperarent, & cuperent, eum esse generis sui principium, aut salutis populi, aut quippiam simile. Dicitur & Dominus Deus, quod cuperent eum virtutibus, & vitæ sanctitate Deum referre. Hamos portans à portando, & sustinendo populum precibus suis apud Deum, vel à patientia. Vel populus auulsus à desiderio parentum, vt per eum deceretibus à domo Dauidis auulsis iterum cum illa congregarentur. Habdias seruus Dei, quod cuperent totum Deo addici, & dicari. Ionas columba, à simplicitate, & innocentia. Michæas ab humilitate, vel quod nemo ei par futurus esset. Nahum consolatio, quod dicitis, & factis gentem suam esset consolaturus. Habacuc amplexus, siue amplexatio, ex eo quod amabilis Dñi est: aut luctans, ex eo quod incertam, & luctam, & vt ita dicam, amplexum cum Deo cogreditur, amplexantis, id est, luctantis sortitus est nomē, vt ait Hier. in procem. cōment. eiusdē. Sophonias absconditus Dñi, quod à Dño esset protegēdus. Haggæus festiuus, quod gratus, & iucundus futurus esset omnibus. Zacharias memoria Dei, aut memor Dei quod & ipse Dei memor futurus esset, & in memoria Dei futurus. Malachias angelus meus, quod propheta, & Dei nuntius futurus esset ad populū, id est, quod prophético spiritu cuperent eum parētes afflari; quo modo & superiora omnia intelligēda sunt, de voto scilicet, & spe, & quasi bono auspicio parentū. * Illud in his nominibus tādē admonendū, vitiose fere scribi vulgo à Latinis: nā Hosee, Hamos, Habdias, Habacuc, Haggæus cum aspiratione in prima scribi debēt, quandoquidē Hosee prima litera apud Hebræos est ^ו in Haggæo prima litera est ^ה, quæ est fortissima aspiratio, immo aspiratio duplex, vt Hier. linguæ Hebraicę peritissimus docet in Traditionib⁹ Hebraicis in Gene. & in epi. ad Tit. c. 3. At Hamos, & Habdias primā literā habēt ^ו, quā Hier. in c. 3. eiusdē epi. ad Tit. affirmat duplicem habere aspirationē. Basilius quoq; in Isa. c. 1. docet nomē Hamos vni⁹ è duodecim prophetis dēflore spiritu pronūtiari, nomē autē Hamos patris Isaiæ spiritu magis tenui.

4

Quæ tamen omnia Latini sine aspiratione scribunt, sicut contra nonnullis aspirationē adhibent, quæ in Hebræo, id est, in origine sua, vnde orthographia petenda est, aspirationem non habēt, vt Ierusalē, Ieremias, Ieroboham, Ierobahal. Nahum etiā adimūt mediam aspirationem, quod in multis nominibus similiter faciūt, vt in Bethlehem, Rahab, Iohannes, & similibus; quæ omnia in sua origine non solum aspirationem habēt, sed etiā duplicē aspirationē, id est, ^ו. Errorem è Græco exortum esse arbitror. Cū enim Græci aspirationē nō habeāt, sed notam quandam quasi parui semicirculi, quæ apud veteres nō erat in vsu, vt ex antiquissimis codicibus cōstat, sine aspiratione scripta sunt hæc nomina, quod aliter ab eis scribi nō possent. Deinde nota aspirationis inuēta, cūm Hebraice nescirēt Græci librarij, quibusdā nominibus eā imposuerunt, quæ apud Græcos ita scribēda videbātur, vt Ierusalē, Ierobohā, Ierobahal, nā apud illos ^ו ^ה ^ס aspiratur. Quod autem veteres Græci longe aliter protulerint, vel ex eo cōstat, quod nunc ex Basilio referebam. Sed de his satis.

Cur quidam propheta patrum suorum meminert, quidam non meminert.

PRÆLVDIVM IIII.

LN titulis prophetarū quatuor videntur quærenda, quæ sunt semel explicāda, ne sint in singulis dicenda. Primū, cur quidā prophetæ parentū suorū meminert, alij non meminert. Secundum est de patria, tertium de tēporibus prophetiæ, quartum de vrbe, aut gente, ad quam prophertant: nam hæc etiam sunt à quibusdā commemorata, ab alijs prætermissa. Ad primum ita respondet Hiero. initio comment. Sophoniz. Tradunt Hebræi, cuiuscunq; prophetæ pater, aut auus ponatur in titulo, ipsos quoque prophetas fuisse. Vnde & Hamos vnus de duodecim prophetis, qui dixerat, Non sum propheta, nec filius prophetæ, sed pastor caprarū vellicans sycomoros; patris nomen in titulo non habet. Eandem traditionem ex Hieron. refert Rupert. initio comment. eiusdē prophetæ, & S. Thom. in Isai. & in Ierem.

Et præ-

Et præter alios Nicolaus Lyranus sæpe hac traditione vtitur, & pro regula haberi dicit apud Hebræos, vt initio Ierem. & Baruch, & Ezec. & Hoseæ, & Ionæ, quo loco non solum Hebræorum regulam esse docet, sed etiam Catholicorum, & in principio Sopho. & Zachar. Immo vero & Basilius in Isa. ca. 1. hoc ipsum docet. Patris, inquit nomen qua ex causa attexit, Vt ostenderet donum prophetalis gratiæ patri prærogatum ad se etiamnum velut per manus peruenisse. * At hæc traditio, quæ multis placet, merito suspecta habenda est. Primū, quoniā Hier. qui eā retulit, dubitare videtur an vera sit, subdit enim cōtinuo, Hoc si verum est, Sophonias propheta, &c. Similiter Rupe. ibid. & dubitationē Hieronymi ponit, & ipse dubitans ait, Verum qualiscūque illa traditio sit, illud magis delectat, &c. Neq; vero Basilius doctrinā istam Hebræorū recipit, nam aliā potius causam reddit, cūm quærit, cur non omnes prophetæ patrum suorū nomina dixerint, vt paulō post videbim⁹. Sed cū multi apud Græcos dixerint. Hamos patrē Isaiæ prophetam fuisse, quia eundem esse credebant, qui in duodecim prophetis tertius est, licet nō semper rationem indicarent; Basilius, tamen si sciebat nō esse è duodecim prophetis, prophetam tamen cum vulgari sententia fuisse existimavit, quod de alijs prophetarū patribus nunquā cōsuevit. Aug. autē 18. de Ciui. c. 27. negat Hamos patrē Isaię fuisse prophetā, quæ tamē in titulo Isaiæ positū videm⁹. Paulus vero Burgensis vir in sacris literis cū primis eruditus in 1. addit. 1. c. Iere. & Hoseæ, & Ionæ, & Zachariæ multis in hac traditionē inuehitur. Nullum, inquit habet fundamentū in sacra scriptura, nec aliquē Hebræorum expositorem me recolegisse hoc asserentem, licet in quodam Thalmudico libro (id est cuiusdam doctoris Thalmudici) hoc legatur, quod tamen hoc non est pro regula reputandum, sed tanquam dictū quoddā habēdum, quod eadē facilitate contēnitur, qua approbatur, cū nullū fundamentum habeat in sacra scriptura, nec etiā in ratione. Hæc & plura Burgēs. qui oblitus est idē tradi à Dauide Kimhi in Hof. c. 1. * Illud tamen ex eius verbis relinquitur, multis Hebræis non fuisse probatam hanc traditionē. Immo Abraham filius Hezræ initio commenta. Ioelis ait, Scito autem prophetam omnem, qui commemorat nomen patris

2

3

sui, nobilem ex illo fuisse. Quod si præter eā auum habuerit clarum, & celebrem, vtriusque mentionem facere, vt; Verbum Domini, quod factum est ad Sophoniam filium Chusi, filij Godoliæ, &c. Vides illius traditionis non meminisse Hebræum? Quid quod & ipse Dauid Kimhi, qui traditionem. docuit, dubitat quoque? Nam in principio Zachariæ, vbi legimus, Factum est verbum Domini ad Zachariam filium Barachiæ, filij Haddo prophetam; ita inquit, Prophetæ nomen ad Zachariam referri debet, (quasi dicat, non ad patrem,) quāquam fortasse & Haddo propheta fuerit. Sunt enim qui Haddo videntem eum esse arbitrentur: & ita scriptum reperimus, In commentario Haddo videntis. Hæc Dauid, in quibus oscitantiam hominis vehementer admiror, qui cum verba referat ex 2. Paralip. 12. & 13. de commentario, siue libro Haddo videntis, non videat in ea Haddo floruisse temporibus Roboham, & Abiæ, à quibus vsque ad Zachariæ prophetiam quadringenti octoginta anni fluxerunt, vt ille prophetæ auus esse minime potuerit: prophetauit enim contra Ieroboham filium Nabat. 2. Paralip. 9. * Hebræorum est ista consuetudo mirabilia, & noua dicere, quæ neq; confirmant, neq; confirmare possint. Ego quæro, qui fiat, vt neminem tot prophetarum, qui præsertim eo fuerint clariore, quod filios habuerint prophetas, vsquam scriptura prophetam appellauerit, aut videntem, vt solet in alijs passim facere? Scio sanè Hieronymum legisse Isai. 37. Ad Esaiam filium Amos prophetæ: nam id in commentar. satis indicat, cum ait, Hic, quia ipse de se Isaias scribebat historiam, non se appellauit prophetam, sed filium prophetæ: Ibi vero, quia alter erat scriptor historiæ, ipsum scribit prophetam, &c. Alludit Hieronymus ad illa verba 4. Reg. 19. Ad Isaiam prophetam filium Amos. At nostri codices vtrouque prophetæ nomen non Amos tribuunt, sed eius filio Isaiæ, Ad Isaiam filium Amos prophetam. Eodem modo verterunt & Lxx. Hieronymus tamen, quoniam ^{אבא} (quod prophetam significat) sicut & cetera Hebraica nomina indeclinabile est, & ideo tam accusatiui casus esse potest, quam genitiui; dum Hebræorum traditio mul-

4 Hebræorū cōsuetudo.

5

tis placebat, nec falsitatis conuicta erat, non putauit absurdum vertere, Ad Isaiam filium Amos propheta: Quamuis fieri potest, vt idem postea (multa enim in sua translatione correxit) mutato consilio, maluerit vertere, Ad Isaiam filium Amos prophetam; quo modo habent nostra exemplaria. * Quod si quis tentaret obijcere Amos patrem Isaiæ esse vnum è duodecim prophetis, vt sensit Clemens Alexand. in 1. Strom. facile à Hieronym. redargueretur in prologo commentar. Hamos, & in principio Isaiæ. Ita enim ait; Amos autem pater Isaiæ, non vt plerique autumant, tertius duodecim prophetarum est, sed alius, diuersisque apud eos scribuntur literis. Iste primam, & extremam literas habet S, & Y, (id est, pater Isaiæ,) ille V, & D, & C. Quod Basil quoque notauit in Isai. cap. 1. Quæro ergo cum scriptura nusquam illis propheta nomen tribuerit; vnde probent Hebræi prophetam fuisse Amos patrem Isaiæ, Helciam patrem Ieremiæ, Buzi patrem Ezeielis, & reliquos patres prophetarum? Præsertim cum neque fieri soleat, neque exemplum vllum habeant, aut facile creditu sit, vt ad tam multos continua serie generationum sine interruptione transferretur propheta. vt cum legimus Baruch. 1. Et hæc verbalibri, quæ scripsit Baruch filius Nerix, filij Sedecix, filij Sedei, filij Helcix. Et Sopho. 1. Verbum Domini, quod factum est ad Sophoniam filium Chusi, filij Godolix, filij Amariæ, filij Ezechie. Atque hoc erit apertius, si iste Ezechie, qui in maioribus Sophonix numeratur, sit idem Ezechie rex, vt quidam Hebræi volunt. Quis enim vnquam dixit illum fuisse prophetam? Idem est argumentum, si Helcias pater Ieremiæ sit ille sacerdos magnus, qui Iosia regnante librum legis inuenit 4. Reg. 22. vt vult Burgenfis in addit. 1. cap. Ierem. in quo se dicit sequi Dauidem Kimhi, & alios probatos expositores Hebræos, & vt aperte tradit Clemens in 1. Strom. Probat autem non fuisse hunc Helciam prophetam, quoniam ipse cum alijs missus est ab Iosia ad quærendum verbum Domini ex Holda prophetissa. * Nec obstat, quod quidam ibidem pro Lyrano respondet, Helciam fuisse prophetam officio, quoniam erat summus sacerdos, licet actu non fuerit. Nam quomodo est officio

propheta, qui nunquam propheta: Quod si officio erat propheta, ad ipsum potius mittere deberet Iosias, vt iuxta officium suum propheteret. Caiphas quidem Ioh. 1. 1. prophetauit, sed propheta non fuit, nec dixit Euangelista. Cum esset pontifex anni illius prophetauit, vt indicaret id summi sacerdotis officium esse: neque enim prophetauerunt Aharon, aut Eleazarus, aut Phinees: sed voluit Spiritus sanctus habere rationem pontificiæ dignitatis, vt doceret se adesse ijs, qui officium publicum gerunt, vt eos magis illustret, etiam si mali sint, propter multitudinem ipsi commissam. Rogo etiam, si quis tantum modo legeret 4. Reg. 19. Isaiam filium Amos, crederet ne patrem eius fuisse prophetam magis, quam cum legit 3. Reg. vlt. Michæam prophetam fuisse filium Iemla: Et si legeret istos patres, & auos Baruch, & Sophonix non in ipsorum prophetijs, sed in alio libro, num magis crederet eos fuisse prophetas, quam cum legit 1. Reg. 9. Et erat vir de Benjamin nomine Cis, filius Abiel, filij Seor, filij Becorath, filij Aphia, filij viri Iemini? Nō sane, neque enim scriptores sacrorū librorū, neque vlli alij consueuerūt vnquā patris nomine posito significare eum eiusdē officij, aut dignitatis fuisse cum filio. Cum Saul filius Cis dicitur, num ideo intelligitur Cis regnasse? aut si Iosue filius Nun dux populi Dei fuit, ideo Nun dux quoque fuisse intelligitur? Cur ergo hoc ita prophetis potius contingat, aut cur in libris prophetarum prophetas fuisse dicemus, quos si in alijs scripturæ libris legeremus, eos vates fuisse nunquam nobis in mentem venisset? * At dicunt Hebræi peculiare hoc esse in libris prophetarum. Dicunt quidem, sed dicunt, vt plurima, è suo, sine ratione, sine autoritate. Ad id autem, quod de Hamos propheta afferunt, qui patris nomen non habet in titulo, & postea negat se filium esse propheta, paulo post respondebo. Propterea existimo non esse nobis recedendum à consuetudine scripturæ: sed vt patres faciunt, & nos in multis locis faciemus, ita in hoc fieri debere, vt scripturam ex scriptura, id est, ex eius phrasi, & consuetudine interpretemur. Filijs nomina patrum addit scriptura aut altera duarum causarum, aut vtraque. Prior est, vt is, de quo loquitur, distinguatur ab alijs eiusdē nominis, & per patrem cognoscatur qui sit.

Nomina parentum cur filijs addantur.

Ita

8

Ita dicitur Simon Petrus, aut Simon Bar-Iona, vt ab altero Simone discernatur, cui cognomen erat Chananæus; vt docent Hieronym. & Chrysoftom. Matth. 10. Iacobus Alphæi; vt distinguatur ab altero Iacobo filio Zebedæi, & Alexander Philippi 1. Machab. 1. quoniam multi erant Alexandri, Iudas Machabæus, quoniam multi Iudæ vocabantur. Et in libris Reg. Ieroboam filius Ioas; quoniam fuit alter filius Nabat, qui peccare fecit Israel. * Posterior causa est, vt per patrem non solum cognoscatur filius; sed etiam clarior, illustriorque reddatur. Ita Mar. 1. Initium Euangelij IESV CHRISTI, Filij Dei. Prou. 1. Parabola Salomonis filij Dauid regis Israel. Eccles. 1. Verba Ecclesiastæ filij Dauid regis Israel. Matth. 1. Ioseph filij Dauid, &c. Hoc quoniam & apud Græcos, & apud Latinos, & apud nos, ac denique apud omnes nationes similiter fit, non est exemplis comprobandum. Sed neque illud probare indiget, multos eodem tempore solere apud omnes eodem nomine appellari. Ideo enim cognomina vbiq; excogitata sunt, quoniam nomina sæpe sunt communia. Quare si quis nomen habeat minus commune, minusque vstitutum, sæpe sine cognomine vocatur, vt Ignatius, Dionysius, Timotheus, Theophilus. Exponamus igitur scripturam ad scripturam, omniumque gentium consuetudinem, & dicamus his de causis adieciisse quosdam prophetas nomen parentum, alios præterijisse. Priorem causam expressit Theodoretus in principio cōment. Ioelis. Quoniam, inquit, plerique, vt consuetudinis ratio exigit, eodem nomine sunt, patris nomen addidit. Idem scripsit Chrysoftom. in principio comment. in Isa. & Theophyl. in Ionam. Et Gregor. homil. 2. in Ezechie. ait. Qui vt bene personam indicet, etiam genus narrat, cum subdit, Et factum est verbum Domini ad Ezechielem filium Buzi. Posterior à Basilio in Isa. cap. 1. redditur, vbi de prophetis ita loquitur: Atqui plures patrum meminere. Et forte illi quidem acceptiores reddi eo potuerunt; quod ex illustri genere maiorum prodijissent. Quod enim quisque est sanguine clarior, hoc apud plerisque omnes maiorem impetrat fidem. Contra qui ex obscuro, & ignobili prognati sunt, fere transmittuntur silentio. Idem Rufinus sensit in prin-

commentar. Hamos, eaque ratione omis- sum fuisse nomen patris eiusdem Hamos. * Eadem est & Hebræorum sententia, Abrahæ in Ioel cap. 1. cuius verba ante retuli; & Dauidis ipse Kimhi, qui in Sopho. ait. Maiores eius fuerunt sine dubio celebres, ac propterea eorum meminit. Eadem causa putat Olympiodorus in comment. in Ecclesiasten, ibi additum fuisse à Salomone nomen Dauidis, quod & Hieron. breuissime subindicauit in principio commentar. in Ecclesiasten. Ita Isaias patris Amos meminit, qui notissimus erat, & nobilis, vt Hieronym. scribit in prologo, aut iuxta Heb. frater Amasæ regis Iuda. Ieremias, & Ezechielem fecerunt, vt se sacerdotali genere ortos esse docerent, temploque, & legi Domini addictos, quæ res non mediocrem illis auctoritatem conciliabat apud populum. Daniel nobilis generis, & regij, quia ab ineunti ætate populo notissimus erat, & propter Iudicium illud Susannæ summæ apud omnes auctoritatis, patris nomen non putauit addendum. Idem dicendum est de Hamos, de Habdia, de Michæa, de Nahum, de Habacuc, de Haggeo, de Malachia, qui nomina patrum omiserunt, quoniam ipsi per se satis noti erant populo, & neque ad ambiguitatem nominis tollendam, neque ad splendorem sibi conciliandum necessarium iudicabant patrū nomina indicare, vt ceteri propheta, qui indicauerunt. Pertinent etiam hæc nomina interdum vel ad exactiorem prophetiæ intelligentiam, vel ad mytheria significanda vt sequenti præludio dicemus. Rufinus in initio comment. Ioelis aliam quoque rationē addit, nempe sanctorum virorum non solum virtutes, sed etiam maiores nominari, vt fiat eis cum parentibus suis dignitatis æqualitas.

Cur ex prophetis quidam patris suam indicauerint, alij non indicauerint.

PRÆLVDIVM. V.

Docent Hebræi, (vt videmus apud Dauidem Kimhi in Hose. cap. 1. quem ibidem Varablus secutus est) quoties nomen patrie propheta non scribitur in prophetia, intelligi illum fuisse Ierosolymitanum. Quod si verum est, soluta

B 3 est

est quæstio, cur alij prophetæ nomē patriæ addant, alij omittant. Velle, vt id illi probarent, sed ipsi sibi sine probatione credi volunt, quod haud ægrè fortasse à me impetrarent, nisi maior obstarēt auctoritas. In primis Epiphanius in libello de prophetarum vita, & interitu Daniele affirmat natum fuisse in Bethbera superiore, Hoseam in Belomoth, Ioelē in agro Bethor, Habdiam in Sichem, Habacuc in agro Bezochar, Sophoniam in Sarabatha terræ Simeon, Malachiam in Sopha terra Zabulon. Quorum tamen nullus patriam suam posuit in prophetia. Quid autem Epiphanius testem cito, cum Hebræi ipsi minime hoc recipere videantur? Etenim Salomon, & ipse Dauid Kimhi in Habdiam referunt veterum Hebræorum sententiam Habiā prophetam non Ierosolymitanum, aut Iudæum fuisse, sed Idumæum. Deniq; Ionas nomen patriæ non ponit, erit igitur Ierosolymitanus: sed id sacræ historiæ aduerfatur; legimus enim 4. Reg. 14. Iuxta sermonem Domini Dei Israel, quem locutus est per seruū suum Ionam filium Amathi prophetam, qui erat de Geth, quæ est in Hopher. * Quæ ob rem idem de nomine patriæ dicendū cenfeo, atquæ de nomine parentum, nempe addi nomen patriæ in scriptura, vt ille ab alijs distinguatur, vt Simon Chananeus; vt distinguatur à Simone Petro, Iudas Iscariotes; vt distinguatur à Thadæo Iuda. Ita nos cum Clementem citamus, nomen patriæ addimus, vt appareat vter sit, Romanus ne, an Alexandrinus. Additur etiam, vt ille magis declaretur, vt 1. Reg. 1. Fuit vir vnus de Ramathaim Sophim de monte Ephraim, & nomen eius Elcana. Et c. 16. Veni, vt mitam te ad Isai Bethlehemitem. Tertio additur, vt ille illustrior ex patria reddatur, vt Eccli. 50. Doctrinam sapientiæ, & disciplinæ scripsit in codice isto Iesus filius Sirach Ierosolymita. Et 2. Reg. 14. mulier ad Dauid missa Thecuitis dicitur, vt sapiēs fuisse intelligatur. Erant enim Thecuitæ iuxta Hebræos natura prudentiores. Sacerdotes quoque & Leuitæ missi ad Iohannem Ierosolymis venisse dicuntur, vt ex patria nobiles, & claros viros fuisse videamus. His igitur causis prophetæ quidam patriam apposuerunt, alij, quoniam necessitas non postulabat, non apposuerunt. * Mihi videtur etiam interdum nomen patriæ adijci, aut vt aliquid in ipsa prophetia exactius intel-

2
Cur addat scriptura nomen patriæ.

3

ligatur, aut propter mysterium in nomine ipso latens. Exemplum primi, Ieremias dixit cap. 1. se esse de sacerdotibus Anathor: ex hoc intelligimus, cur illi dicant viri Anathor. Non prophetabis in nomine Domini, & non morieris in manibus nostris Ierem. 11. Cum enim Iudæi vehementer odissent Ieremiam propter vaticinia, timebant Anathotitæ, ne aliquid inde mali ipsi paterentur in eiusdem prophete municipis sui odium. Exemplum secundi, Verba Hamos, qui fuit in pastoribus Thecuæ: patria ponitur, vel vt prudens fuisse significetur, vt de muliere Thecuitide dicebamus; vel (quod verius arbitror) vt vis gratiæ Dei ostendatur, quæ pastores vertit in prophetas, & infirma mundi eligit, vt confundat fortia, & principes, ac reges increpet. Michæas quoque dicitur Morasthites, quia Morasthi (vt ait Hieronym. in eiusdem commenta. proœm.) hæredem significat, per quod propheta laudatur; & CHRISTI mysteriorum particeps, eiusque co-hæres ostenditur. Vnde idem in epistola ad Paulinum, Michæas de Morasthi co-hæres CHRISTI vastationem annuntiat filia laronis, & obsidionem ponit contra eam, quia maxillam percussit Iudicis Israel. Hæc duo ad nomina quoque parentum prophetarum pertinent, quorum mysteria Hieronym. & Rupert. in eorum ini-tijs eleganter apertunt.

Cur quidam propheta, ac non omnes tempus prophetia sua indicauerint.

PRÆLYD. VI.

Hanc quæstionem, cum & diligentem lectorem mouere possit, & non parum habeat difficultatis, omnes fere tractatores prætermiserunt. Mihi autem ita videtur posse explicari, si primum, vt in alijs prælydijs fecimus, scripturæ consuetudinem obseruemus, & causas quæramus, cur tempus addi soleat; inde enim percipiemus, cur interdum non addatur. Temporis fit mentio nonnunquam ad veritatem eorum, quæ dicuntur, confirmandam

quemad-

Cur scrip-tura tempus indicet re-rū gestarū.

quemadmodum & loci, quo enim minutissima quæq; exactius narrantur, eo maior esse solet fides historiæ, vt Luc. 3. Anno autē quinto decimo imperij Tyberij Cæsaris, procurante Pontio Pilato Iudæam, terrarcha autem Galilææ Herode, &c. Ita Iohannes in Euangelio suo nō annum tantū, sed etiam mentem, & interdum diem indicat. Ideo Haggæus, & Zacharias & anni, & mens meminerunt; Baruch autē, & Ezecliel etiā dies addiderunt. Rectè igitur ait Chryl. in principio cōment. Isaie, Ideo tēporis meminit, vt ostendat veritatem historiæ. * Secūda causa est intelligētia rerū dicendarū: multa enim in prophetis difficillime intelliguntur, quia ad quod tēpus referenda sint, ignoratur. Quare rectissime admonuit Cyril. li. 8. Thefauri c. 2. qui scripturas exactè velit intelligere, diligētē tēpora quærere debere. Et li. 9. c. 4. ait, Necessariū igitur est ad intelligēdas rectè scripturas tēpora cōsiderare, in quibus dicta sunt, quæ scribuntur: sic enim facile poterimus errores euitare. Quod totidē fere verbis repetit li. 10. c. 3. Etenim ex ijs, quæ illo tempore cōtigerunt cognoscimus sæpe apertè, quæ obscurissime significantur à prophetis. Tēpore indicato tollitur ambiguitas rerum gestarum, vt Luc. 2. Exijt edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis: hæc descriptio pri-ma facta est à praside Syriæ Cyrino. Sine tempore nō cōstaret, vtrum prima fuisset illa descriptio, an secunda, in quā Dñi nostri natalis dies incidisset. Tollitur & contradictio, quæ in scriptura sæpè videtur existere, & studiosos exercet ac torquet. Ex quo illud Aug. ser. 16. de verb. Domini: Distribue tempora, & concordabit scriptura, factum est iam tritum sermone prouerbiū. * Exēpla passim in Euangelijs, & in reliqua scriptura occurrunt. Ideo Hiero. in Catalogo scriptorum Eccl. cum de Iohanne loqueretur, scripsit, Omnem dissonantiam Euangelij Iohannis, quæ videtur esse cum ceteris, tolli, si consideremus tres priores Euangelistas res gestas extremi anni prædicationis CHRISTI, quo passus est, tantum scripsisse, postquam scilicet in vincula coniectus est Iohannes Baptista, Iohannem duorum annorum priorum potissimum historiam tenuisse. Ad hanc secundam causam pertinet, quod initio comment. Hoseæ ita scripsit Rufinus, Ordinate nimirum in fronte operis vocabula regum, ætateque con-

2

3

stituunt, vt quæ sunt sub eorum commissa temporibus, historia docente, noscentas, fateamur eos dignas, ingentesque causas inuentionis habuisse. Et quod est apud Babil. in Isa. cap. 1. Temporum, inquit, obseruatio nō mediocre affert lectōni operæpretium. Per eam enim dignoscitur, & elucescit, ante quantum tēporis prædicta post quantum tēporis euenerit: & quia cum abundasset morbus, superabundauit & Dei prouidentia. * Tertia causa est tacita alicuius mysterij significatio, vt Matth. 2. Cum natus esset Iesus in Bethlehem Iudæ, in diebus Herodis regis; & tempus, & locus indicant eum, qui natus est, esse verum Messiam: nascitur enim in ciuitate Dauid, & eo tempore nascitur, quo iam erat ablatum sceptrum de tribu Iuda. Similiter Luc. 3. cum tempus Tyberij Cæsaris ponitur, & simul retrarchæ Galilææ & Iturææ, & Abilinæ nominantur, significatur Euangelium disseminandum esse per totum orbem, qui tunc à Tiberio regebatur, & ab eo prouincias Iudææ non esse excludendas, vt inquit Orig. hom. 21. in Luc. Idem Orig. hom. 1. in Iere. quærit, quid utilitatis legendis afferat, quod Ieremias reges, & tempora suæ prophetiæ patefecerit: Quam quæstionem ita soluit, Cōdemnauerat Deus Ierusalem propter peccata, quæ fecerat; & hæc erat extrema sententia, vt captiuitati relinquerentur, Veruntamen cum hominum sit amator, nec quenquam velit perire, antequam populationis tempus instaret, misit & hunc prophetam, vt per sermones eius ad penitentiam conuerteretur. Misit eundem & sub secundo rege post primum, misit quoque sub tertio. Quid plura: Iam captiuitas imminebat; & adhuc adhortabatur Deus, tribuens (vt ita dicam) locum penitentia. Vnde scriptum est, vsque ad captiuitatem Ierusalem, & vsq; ad quintum mēsem prophetasse Ieremiā. Habemus itaq; quædam necessaria ex superscriptione ista, quæ continet tempora prophetiæ: quia iuxta suam clementiā exhortatur Deus semper homines ad salutē, vt cessante delicto, etiam captiuitas cōquiescat, &c. * Iā vero quot mysteria in hac temporū notatione lateāt, quæ ad allegoricos, & tropologicos sensus pertinet, longū esset recēdere, & partū libri pleni sunt. Sat erit exēpli causa pauca indicare. Vide Ori. ho. 1. in Isa. & ho. 1. in

B 4. Ezecl.

Eze. Hier. Ila. 6. in prin. & in principio Eze. Greg. hom. 2. in Eze. Vbi ergo hæc tria, quæ diximus, necessitas non exigebat, aut vbi visum est spiritui sancto obsecratorē scribi prophetiam, vt bonos, & humiles exerceat, superbos repellat; aut vbi vel nullæ erant mysteria, quæ per tempora, & reges significarentur, vel significari noluit; sed precibus, & studio legentium inuestigari, tempus tacuit, sicut & locum, & alia eius generis, quæ prodesse ad intelligentiam poterant, similiter voluit taceri. Itaque si querere velimus, cur non omnes prophetæ tempus dixerint? poterimus eadem ratione & de ijs, qui tempora indicarunt, querere, cur non expresserint, quid sub quoque rege prophetauerint? cur non annum, mensem, diem adiecerint vbi que, cur non locum, cur non causam, cur non tempus, quo implenda erant prædicta? cur non alia minutoria, quæ prophetiæ obscuritatem vel tollerent, vel minuere? atque ita nullus plane esset finis querendi. Scimus enim illa non esse posita, vel quia necessaria non erant, vel quia nihil significabant, vel quia mysteria illa regi oportebat, totamque prophetiam obscure describi. * Idem igitur responsum esto, cum queritur, cur quidam prophetæ tempus tacuerint? Si vero queramus: quando non videatur necessarium tempus indicare, respondeo tunc non videri necessarium, cum generaliter loquuntur prophetæ nec dicunt aliquid, quod ad illius sæculi reges, vel mores pertineat; sed ad consequentes reges, & ad consequentia sæcula similiter spectet. V. G. Si Habdiaz aduersus Iudæos prophetans, aut Nahum aduersus Assyrios, aut Habacuc aduersus Chaldæos, tempus in prophetia notassent, putare posterius possent non pertinere ad se minas illas; sed tantum ad eos, qui prophetæ illius tempore vivebant; atque ita vel non fuisset illum à Deo missum crederent, vel se impune peccare posse. At cum tempus præmitti vident, iure credunt ad se quoque illa pertinere. Idem de Malachia dico; ea enim dicit, quæ non tantum sui sæculi hominibus, sed etiam reliquis vsque ad Christi aduentum necessaria esse cognoscit. Idem de Ioel: nam quod non vnius sæculi, sed multorum hominibus scripserit, ipse demonstrat. Super hoc (inquit c. 1.) filijs vestris narrate, & filij vestri filijs suis, & filij eorum generationi alteri. Sed & Ionas tempus ta-

cuit, quoniam noluit intelligi tunc tantum exitium imminere vbi Niniue, cum ipse prophetavit, sed in posterum quoque timeri debere, si à pietate, quam tenere ceperant, recessissent. Et quoniam peccatis crescentibus iam prophetiæ Ionæ obliti videbantur; iterum eis vilitatem prænuntiat Nahum ante septem & septuaginta annos, quam accideret. * Et quia non solum presentibus loquebatur, sed futuris quoque per illos septuaginta septem annos, aut per plures, si per penitentiam ad Deum conuerterentur, & supplicium suum protraherent, merito & ipse tempus præterit. Atque hi sex sunt, qui temporis in prophetia sua non meminere. Quid ergo prophetæ qui tempus posuerunt? Nonne multa dixerunt, quæ ad futurorum quoque sæculorum homines spectarent? ita sane: sed in his aut tempus tacuerunt, aut si expresserunt, aliqua ex illis causis ponendi temporis, quas diximus, expresserunt. V. G. Hoseæ 4. Audite verbum Domini filij Israel, quia iudicium Domini non cum habitatoribus terræ: non est enim veritas, & non est misericordia, & non est scientia Dei in terra, &c. Ad futura quoque Iudæorum sæcula pertinet, atque ideo quo tempore hoc dixerit, non explicauit. Scimus sub quibus regibus prophetauerit: sed per multos annos extensa est prophetia: ita non constat, quo rege, aut quo anno hanc prophetiam fuderit. Multa huiusmodi occurrent passim, tam in hoc propheta, quam in ceteris.

Cur non omnes prophetæ scripserint, ad quam urbem, vel gentem prophetauerint; & quibus verbis id expresserint.

PRÆLVDIVM. VII.

Hæc quaestio, quam extrema esse volumus, breuiter tractabitur: est enim apertior: & si rectè considerare volumus, omnes prophetæ hoc, quod querimus, expresserunt, licet non æque aperte omnes. Etenim quidam perspicue dicunt, vt, Verba Hamos, qui fuit in pastoribus Thecuæ, quæ vidit super Israel, &c. Visio Habdiaz. Hæc dicit Dominus ad Edom, &c. Verbum

Domini

Domini, quod factum est ad Michaz, &c. quod vidit super Samariam, & Ierusalem. Alij ex regibus quos nominant, volunt intelligi, ad quos verba faciant, vt Verbum Domini, quod factum est ad Hosee filium Beeri, in diebus Hoziæ, Ioatham, Achaz, & Ezechiæ regum Iudæ, & in diebus Ieroboham filij Ioas regis Israel. Cum enim reges Iudæ, & reges Israel nominat, tam decem tribubus, quam duabus se prophetare significat. Vnde in eodem cap. prophetat nunc de his, nunc de illis. Idem in Sophonia intelligendum. Tres prophetæ nihil huiusmodi posuerunt, Ioel, Habacuc, Zacharias. At ita loquuntur, vt cito attento lectori aperiât, cui loquantur. * Etenim Ioel in ipso primo cap. satis ostendit, se prophetare aduersus Ierusalem, cum ait, Perijt sacrificium, & libario de domo Domini, luxerunt sacerdotes ministri Domini, &c. Et cap. 2. Canite tuba in Sion, vlulate in monte sancto meo. Habacuc, licet non explicet onus, quod vidit, cuius sit; tamen dicit, vnde intelligamus esse onus Ierusalem à Chaldæis vastatæ. Quare, inquit, ostendisti mihi iniquitatem, & laborem, videre prædam, & iniustitiam contra me? id est, contra populum meum. Deinde disertè nominat Chaldæos. Mox ostendit onus esse etiam Babyloniis, & Chaldæorum à Medis, Persisque vastandorum. Nam cum de Nabuchodonosor potentia multa dixisset, in eodem primo cap. de illo ait, Tunc mutabitur spiritus, & pertransibit, & corruet. Et per ironiam addit, Hæc est fortitudo eius Dei sui. Et cap. 2. apertius, & quo modo vinum potantem decipit, sic erit, vir superbus, & non decorabitur, &c. Zacharias multo apertius: statim enim ait, Conuertimini ad me, &c. ne sitis sicut patres vestri, ad quos clamabant prophetæ priores, &c. Loquitur scilicet populo Babylone reuerso, vt paternam impietatem in posterum minime imitetur.

3 Quibus vocabulis significentur in prophetis decem tribus, & duæ.

* Verum quoniam sub Roboham decem tribus diuisæ sunt à duabus, & prophetæ nunc ad has, nunc ad illas, nunc ad omnes mittuntur, mandanda sunt memorie vocabula, quibus illæ à prophetis significatur. De quibus ita Hieron. in prologo duodecim prophetarum, Quotiescunque ad decem tribus tenditur prophetia, sub his nominibus designatur, i. Ephraim, Samaria,

Israel, Ioseph, Iezrahel, Bethel, Bethauen, & interdum Iacob. Cum verò ad duas loquitur tribus, sub his nominibus sermo profertur, id est, Iudæ, Ierusalém, Benjamin, domus Dauid, & interdum Iacob. Aliquoties Israel ad totas duodecim tribus refertur. Hæc Hieronymus. Ephraim quidem dicuntur, quoniam primus decem tribuum rex Ieroboham filius Nabat erat Ephratæus 3. Reg. 11. hoc est, de tribu Ephraim filij Ioseph: & eadem causa dicuntur Ioseph, Samaria, & Iezrahel, quoniam hæc duæ vrbes nobilissimæ, regni que fuerunt in regno decem tribuum. Bethel, quod in ea vrbe esset Vitulus aureus positus à Ieroboham rege, quæ adorabant decem tribus, 3. Reg. 12. Eademque dicebatur Bethauen per contemptum, id est, domus idoli, aut domus vanitatis, siue iniquitatis, vt in Hose. c. 4. dicemus. Iacob autem dicebantur, quoniam maior pars erat filiorum Iacob. Quod autem diceretur Israel, notum est ex libris regum; nam ex quo facta est illa diuisio, ceperunt distinguere reges Iudæ, & reges Israel. * Duæ tribus dicuntur Iudæ à digniori tribu regia: Benjamin, quod cum tribu Iudæ maneret tribus Benjamin, Ierusalem ab vrbe celeberrima, in qua erat templum, & regia. Domus Dauid, quod in ea semper regnarent posterius Dauidis. Iacob etiam dicuntur, vt Isa. 1. Domus Iacob, venite, & ambulemus in lumine Dei nostri, eo quod & ipsi filij essent Iacob, plusque eum imitarentur, quam decem tribus. Sed notandum est, quod Hieronymus scripsit in principio Malachiæ. Sciendum, inquit, quod abducto in captiuitatem Israel, id est, decem tribubus, indifferenter pristino nomine & duæ tribus, Iudæ, & Benjamin appellentur Israel, &c. Ita Malachias ait, Onus verbi Domini ad Israel in manu Malachiæ. Hoc intelliges nisi de illo tempore loquatur scriptura, quo tribus erant diuisæ, aut separatim de decem tribubus loquatur, vel de duabus, vt Zach. 11. Vt dissoluerem germanitatem inter Iudam, & Israel. Demum intelligat prudens lector, cum autorum loca nobis non indicabuntur, in illius ipsius loci explanatione, quem interpretabimur, eorum dicta esse querenda.

IN HOSEAM PROPHETAM
COMMENTARIUM
ARGVMENTVM HOSEÆ
per singula capita.

CAP. I.
Nrypum idola colentis synagogæ propheta vxorē ducit domum fornicationibus deditam, tresque ex caliberos suscipit captiuitatem eiusdem synagogæ, captiuitatisque diuturnitatem, & acerbitatem suis nominibus portendentes. Mox duarum tribuum liberationem, & Israelis, Gentiumque vocationem prædicit.

CAP. II.
Duarum tribuum peccata commemorat, & captiuitatem Babylonicam comminatur, & quot gratijs, ac donis profecturus sit tempore Euangelij credentes ex illo populo, eisque gentium multitudinem adiungendam esse docet.

CAP. III.
Adulteram diligere iubetur, quam multos dies expectare iubet sine vsu coniugis, vt per hæc amor Dei erga idola colentem synagogam, & præsens Iudæorum significetur status, quo nec Deū colūt, nec idola.

CAP. IIII.
Varia, & grauiatriusque populi peccata commemorat, vt nemo ignorare possit iuste eis Deū ingētia illa supplicia comminari.

CAP. V.
Sacerdotes, & principes decem tribuum reprehēdit, quod populo scandalo fuerint, eumque à cultu Dei veri ad idola, quantum possent, auerterent. Prænuntiat imminere eis captiuitatem, simulque duas tribus admonet, vt saltem periculum ex Israele faciant, & seueritatem suæ in vtroque futuræ iræ prædicit.

CAP. VI.
Prædicit eos per calamitates ad Deum esse reuerturos, & Christi venturi spe erigēdos. Deinde populum reprehēdit, quod cito Deo placere desierint, & legis, veræque sanctitatis obliti sacrificiorū oblatione putarent eum posse placari. Propriè autem Galaaditas accusat, quod idololatriæ ira dediti essent, vt fauerent quoque interfecto-ribus eorum, qui in templum ibant adora-

turi. Mox toti Israeli idololatriam objicit, & Iudæ tacite captiuitatem prænuntiat.

CAP. VII.
Commemorat Israelis peccata postquā Ieroboam adherere cœpit, & quanta eū exinde incommoda consecuta sint, quantaque sint in posterum consecutura.

CAP. VIII.
Prædicit templi per Chaldæis euersionem, & captiuitatem Israelis, virulorumque, comminationem, & eiusdem peccata reprehēdit.

CAP. IX.
Prædicit eis famem, & orbitatem filiorū, & captiuitatem propter idololatriam suam.

CAP. X.
Docet quantum populum istum auctur, & ditauerit, & quæ supplicia eum maneat, quod post tot beneficia impudēter à Deo recesserit.

CAP. XI.
Idem argumentum habet commemorationem beneficiorum Dei, & peccata populi, & pœnas imminentes: sed tandem docet multos ex decem tribubus vocandos esse ad gratiam Euangelij.

CAP. XII.
Docet ipsos suis factis exitum sibi querere, & beneficia commemorat, quibus Iacob affectus, & in eo eius posteros, & eiusdē patriarchæ virtutes: tum peccata, quæ Israel pro beneficijs reddidit.

CAP. XIII.
Quia quo magis eos Deus hortabatur ad pœnitentiam, magis idolis colendis peccabant, comminati eis mala grauiissima, unde à nemine possint liberari, & tādē post comminationem consolatur eos spe Christi venturi, & mortē omnino superaturi, infernumque, spoliaturi, liberādo ab eo electos.

CAP. XIII.
Commemoratis breuiter malis, quæ erāt in captiuitate passuri, ad veram pœnitentiam, & supplicem peccatorum confessionem exhortatur: docetque quanta eos bona maneat, qui ad Deum conuertentur, & Euangelium Christi suscipient.

LIBER HOSEÆ PROPHETÆ.

CAP. I.

Verbum Domini quod factum est ad Hoseam filium Beerim diebus Ozia, Ioathan, Achaz, Ezechie regum Iuda, & in diebus Ieroboam filij Ioas regis Israel. Principium loquendi Domini in Hosea: & dixit Dominus ad Hoseam. Vade, sume tibi vxorem fornicationum, & fac tibi filios fornicationis: quia fornicans fornicabitur terra à Domino. Et abiit, & accepit Gomer filiam Debelaim: & concepit, & peperit ei filium. Et dixit Dominus ad eum. Voca nomen eius Iezrael: quoniam adhuc modicum, & visitabo sanguinem Iezrael super domum Iehu, & quiescere faciam regnum domus Israel. Et in illa die conteram arcum Israel in valle Iezrael. Et concepit adhuc, & peperit filiam. Et dixit ei. Voca nomen eius Absque misericordia: quia non addam ultra misereri domui Israel, sed oblivione obliuiscar eorum. Et domui Iuda miserabor, & saluabo eos in Domino Deo suo: & non saluabo eos in arcu, & gladio, & in bello, & in equis, & in equitibus. Et ablactauit eam quæ erat Absque misericordia. Et concepit, & peperit filium. Et dixit. Voca nomen eius. Non populus meus: quia vos non populus meus, & ego non ero vester. Et erit numerus filiorum Israel, quasi arena maris quæ sine mensura est, & non numerabitur. Et erit: in loco ubi dicitur eis, Non populus meus vos: dicitur eis, Filij Dei uiuentis. Et congregabuntur filij Iuda, & filij Israel pariter: & ponent sibi met caput vnum, & ascendent de terra: quia magnus dies Iezrael.

HISTORIA, SIVE LITERALIS EXPOSITIO.

Verbum Domini quod factum est ad Hoseam. Huius prophetæ quanta sit obcuritas, Augustinus breuiter subindicat lib. 18. de ciu. c. 28. cum ait, Hoseæ igitur propheta quanto profundius quidem loquitur, tan-

to operosius penetratur. Et Hieronymus in proem. comment. eiusdem. Si in explanationibus, inquit, omnium prophetarū sancti Spiritus indigemus aduentu, vt cuius instinctu scripti sunt, illius reuelatione pandantur, &c. quanto magis in explanatione Hoseæ prophetæ orandus est Dominus, & cum Petro dicendum, Ediffere nobis parabolam istam, præsertim cum obcuritatem voluminis in fine testetur ipse, qui scripsit, Quis sapiens, & intelliget ista? intelligens, & cognoscet ea: &c. Sed audendum tamē est, & orandus Dominus, vt ait Hiero. Ipse enim, qui ad hominum vtilitatem ea inspirauit propheta, dignabitur quoque ad hominum vtilitatem etiam per indignum ministrum aperire.

Ita igitur incipit, Verbum Domini, &c. Quemadmodum in progressu prophetiæ sæpe illud repetunt propheta, Hæc dicit Dominus: ita initio dicunt, Verbum Domini, quod factum est, &c. vt auctoritatem verbis suis conciliant, magisque moueantur auditores, dum vident non propheta verba esse, quæ audiunt, sed Dei. Ita etiam Paulus Galat. 1. Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per IESVM CHRISTVM, & Deum Patrem. Et ibid. Notum enim vobis facio, fratres Euangelium, quod Euangelizatum est a me, quia non est secundum hominem, neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per reuelationem IESV CHRISTI. Et 2. Cor. 12. An experimētum queritis eius, qui in me loquitur CHRISTVS? Ex quo prophetarum more videmus non esse hæc principia aut ab Hebra, aut ab alio quopiam addita, sed ab ipsis prophetis, vt fidem, & auctoritatem suis dictis adiungerent: sicut non alij, sed ipsi scripserunt in ipso contextu, Hæc dicit Dominus.

Ceterum varijs verbis hoc efficere solet. Modò enim dicunt, Verbum Domini, quod factum est ad Hoseam: modò, Visio Isaia: filij Hamos: sæpe Onus vocat prophetiam suam, quæ omnia suis locis explicabuntur. Hoc loco satis sit dixisse, Verbum, generale vocabulum esse, & rectè poni, siue læta sint, quæ prophetantur, siue trista, siue præsentia, siue futura: Verbum enim non hoc, aut illud, sed quidquid dicitur, significat. Ita verbum Domini fieri ad aliquem nihil est aliud quam Deum aliquid ei reuelare, quæ lecumque illud sit. Cyrillus, Factum esse ver-

4 bum in Hosee nihil aliud significat auditoribus, quam factam esse reuelationem in Hosee, & cognitione futurorum instar luminis illustrasse mentem eius. * Idem nomine visionis intelligitur, nec inter hæc duo differt, nisi quod verbum respicit loquentem; visio autē audientē: æque enim generale nomen est, atq; Verbum, vt etiā docuit Theophyl. in Nahum. cap. 1. Et vt videns, prophetam significat, ita visio significat prophetiam, & reuelationem, 1. Reg. 9. Olim in Israël sic loquebatur vnusquisque vadens consulere Deum, Venite, & eamus ad Videntem. Qui enim propheta dicitur hodie, vocabatur olim videns. Vt igitur verbum dicitur, quia interioris prophetis Deus loquebatur, vt statim ait, Principium loquendi Domino in Hosee: ita visio dicitur, quia vident prophetæ mentis oculis, & lumine, quo illustrantur, quæ Deus illis nota esse vult. * Ex quo (vt inquit Hieron. in Isa. c. 1.) Montani deliramenta conticeant, qui in extasi, & cordis amēria prophetas purat ventura dixisse, nihil eorum, quæ dicebant, intelligentes. Nam si illa nō intelligebant, quo modo videre dicuntur, & videntes vocantur? Idem repetit Hieron. in prologis comment. Nahum, & Habacuc, & alibi sæpe. Vnde Basiliius c. 1. in Isa. in principio: Inter sensuum nostrorum organa vnum illud eorum, quæ res subiacet, euidentissimam obtinet cognitionem, & intelligentiam, nempe visus. Hinc factum, vt eorum, quæ veritate nituntur, speculatio visio appellata sit, ob euidentiam, ac ratam certitudinem. Eam ob rem vocabatur propheta vidēs, &c. * Quod autem pro eodem prorsus accipiant prophetæ verbum, & visionem, ex eo intelligitur, quod vtroque nomine promissive vtuntur, vt Isa. 1. Visio Isaia filij Hamos, quam vidit super Iudam, & Ierusalem: Et cap. 2. Verbum, quod vidit Isaia filius Hamos super Iudā, & Ierusalē. Sicut dixit visionem videri, ita postea ait verbum videri. Eodem modo loquitur Hamos, Verba Hamos, qui fuit in pastoribus Thecuz, quæ vidit super Israel. Hinc fit (quod Hieronymus in principio Isaia adnotauit) vt propheta, cum visionem in titulo ponant, sæpe non rem aliquam, quam viderunt, subiungant, sed aliquid, quod audierunt. Vt Isaia, cum dixisset, Visio Isaia, &c. subdit, Audi cælum, & auribus percipe terrā, quia Dominus locutus est. Et Hab-

7 dias, Visio Habdia. Hæc dicit Dominus Deus ad Edom, &c. * Quod igitur Hieronymus scribit lib. 5. in Isa. cap. 15. in principio. Hoc tantum breuiter admoneo, quod, Onus semper tristitia consequantur, Visionem autem vel statim læta, vel in fine læta post tristitia: quod etiam repetit in Ierem. c. 23. prope finem, coniungens cum visione verbum, quasi idem significās: noluit proprietatem vocabuli visionis, aut verbi exprimere, sed docere, quid aliquando fieri soleat, cum prophetia verbum dicitur, aut visio, & à minaci, tristitque vaticinio diuiditur, quod onus appellatur à prophetis. Quare vtroque loco oneris meminit Hieronymus, & quasi membra diuisionis opposita proponit, ac si diceret. Et si visio, vel verbū generalia nomina sint, & onus quoque comprehendant, tamen cum eorum significatio contrahitur ita, vt ab onere distinguantur, lætam prophetiam significat, aut certe post comminationē meliora promittentem. * Nam sæpe verbum aut visio nihil lætum habent, sed omnia tristitia, & runc generaliter accipiuntur, & onus includunt, vt videmus Ierem. 1. 14. & 28. & 35. Ioc. 1. Hamos 1. & in Habdia, & alibi sæpe. Denique Nahum c. 1. eandem prophetiam, & onus, & visionem nominat. Onus Niniue. Liber visionis Nahum Elcesæi. Ex quo defendi possunt Lxx. interpretes, de quibus Hieronymus lib. 5. in Isa. cap. 13. in principio ait, Miror Lxx. translators in tristiti voluisse ponere visionem, &c. Vnde Isa. 1. pro eo, quod Hieron. vertit, Visio Isaia filij Hamos, quam vidit super Iudam, & Ierusalem, Lxx. & Theodotus interpretati sunt, quam vidit contra Iudam, & Ierusalem, nam vtrumque significat, super, & contra. * Similiter quod S. Basil. initio cap. 2. Isa. differre vult inter verbum, & visionem, non ita intelligendum est, ac si perpetuam differentiam constituere voluerit: nam ex ijs, quæ cap. 1. dixerat, satis indicauerat pro eodem se accipere vtrumque. Sed cum Isaia c. 1. dixisset, Visio Isaia, quæ fuit Basiliius, cur 2. cap. dicat, Verbum, quod vidit Isaia? Respondetque prophetiam primi cap. recte dictam fuisse visionem, quoniam de rebus presentibus erat, vt de malitia populi, de abalienatione à Deo, de ingratitude erga benefactorem: in 2. vero, quod euerturum est, prænuntiari, ob id verbum dicitur. * Quasi diceret, vtrumque nomen idem si-

gnificat:

gnificat: sed quia visio rem præsentem esse indicat, quod in verbi nomine nō ita apertum est; commodius fuit nomen visionis vbi de rebus presentibus agebatur. Exemplum in nominibus diuinis habemus. Cū enim vna, eademque res omnibus illis significetur, tamen scriptura eo semper vtitur, quod est ad rem, de qua agitur, maxime accommodatum. Cum enim de potentia eius ad quiduis perficiendum sermo est, vocatur, *Q*ui est, Omnipotens, siue *Q*ui est, fortis: Cum eius efficientia, & gubernatio significatur, vocatur *Q*ui est: Cum eius natura præstantissima, omnique mutationis expertus, nec non ad benefaciendum propensa ostenditur, dicitur *Q*ui est.

TROPOLOGIA SIVE MORALIS SENSVS.

II Concionatores quā diu latere debeant domini. Iohannes Baptista. Ezec. 3. Luc. 3. Ierem. 23. Iac. 1. Illud vero tam in hoc propheta, quam in ceteris considera, quomodo domi latent, nec verbum ad populum faciant, donec verbum Domini ad eos fiat. Hoc fecit ille, qui fuit plus quam propheta. Legimus enim Luc. 1. Puer autem crescebat, & confortabatur spiritu, & erat in desertis vsque in diem ostensionis sue ad Israel, hoc est, La tebat orationi, vitæque asperitati deditus, donec verbum Domini ad eum fieret iuuentis vt sese Israeli ostenderet. Interea crescebat, & confortabatur spiritu, vt esset legitimus Dei nuntius, & libere ad populum clamaret, Genimina viperarum: & ad Herodem, Non licet tibi habere vxorem fratris tui, & acciperet à Domino faciem valentiorē faciebatur eorum, & frontem duriorem frontibus eorum. * Deinde factū est verbum Domini super Iohannem Zacharia filium in deserto, & venit in omnem regionem Iordanis prædicans baptismū penitentia in remissionem peccatorum. Ne testinent populi doctores, & ante velint esse magistri quam discipuli, domi se contineant, discant cum Deo miscere colloquia, afflictionibus se corporis dedant, & animos omni virtutum præsidio muniant, crescāt, & spiritu confirmentur, expectent verbū Domini, id est, episcoporum, & superiorū suorum iunctionem, vel si se Dei, & fratrum amore intus excitari sentiunt, rem simpliciter ad eos referāt, à quibus mitti possint, ne illud audiant, Non mittebam prophetas, & ipsi currebant, non loquebar ad eos, & ipsi prophetabant. * Sed & Iacobus ait, Nolite plures magistri fieri fratres mei scie-

tes quoniam maior iudicium sumitis. Nolo mihi obijci, quod Isa. c. 6. dixit, Ecce ego, mitte me. In promptu enim sunt Hieronymi verba, Propheta, inquit, non remittite, & arrogantia propria conscientia se ire promittit, sed fiducia, quoniam purgata sunt labia eius, & ablata iniquitas, mundatumque peccatum, &c. Veniat ad te prius vnus de Seraphim, & tangat carbone labia tua, & auferat iniquitatem tuam. Sed nequānt quidem ire tibi licet, sed offerre te, vt mittaris, cum scilicet pura conscientia, & amore proximorum flagrans voluntas, ad eundem intuant.

HISTORIA.

In diebus Hoze, Ioatham, Achaz, Ezechie gūm Iuda.

14 Hinc intelligimus nō fuisse simul, aut continuato tempore editas prophetias, vt scriptæ sunt: sed inter vnā, & alteram, multum interdum temporis interiectū esse. Quod in Isaia apertius cernimus. Docuit enim quid sub Hoza prophetauerit, quid sub Ioatham, quid sub Achaz, & quid sub Ezechia Idem animaduertimus in prophetia Danielis. Discimus secundo, cur sæpe eadem dicat propheta, & eadem vitia reprehendat. Nam præterquam quod populo duræ ceruicis eodem tempore eadem fuerunt inculcanda; tempora ipsa diuersa fuerunt, & vitia non emendata iterum atque iterum erant notanda, suppliciaq; imminētia iterum atque iterum prænuntiāda. Tertio videmus probabilissimum esse, quod scribunt Hieronymus, & Ruffinus, Hoseam non solum prædixisse captiuitatem decem tribuum, sed etiam vidisse, cum illa contigerit anno 6. Ezechie, 4. Reg. 18.

Et in diebus Ieroboham filij Ioas regis Israel

15 Queritur cur regis Israel meminere, cum tempus prophetia satis ex nominibus regum Iuda constet? Sunt qui dicant propterea factum esse, quod non solum ad Iudam, id est, ad duas tribus prophetauerit, sed etiam ad Israel, id est, ad decem. Et est quidem vera hæc ratio, sed non integratamen, & adæquata. Primum quoniam si ita est, non solius Ieroboham meminisse debuerat, sed & ceterorum regum Israel vsq; ad captiuitatem, id est, Zacharia, Sellum, Manahem, & Phaccia, & Phacee, & Hosee, sicut reges Iuda nominauit vsque ad captiuitatem eandem. Nam quod Ruffinus ait

vnum

16 vnum regem tantum fuisse nominatum, quia cito regnum illud erat finiendum, parum videtur ad rem pertinere, cum non minus ceteris regnantibus prophetauerit, quam regnante Ieroboham. Deinde quoniam Michas etiam prophetat contra Israel; & tamen regum illius non est recordatus. Verbum (inquit) Domini, quod factum est ad Micham Morasthitem in diebus Ioatham, Achaz, & Ezechie regum Iuda, quod vidit super Samariam, & Ierusalem. * Addendum ergo est, ut plena, & aqua causa reddatur, positum esse nomen Ieroboham, ut quoniam regnum Hoziaz longissimum fuit, hoc est 52. annorum, sciamus, quo tempore vaticinari coepit Hoseas; nempe non extremo tempore regni Hoziaz, sed primo, id est, eo tempore, quo regnante in Iuda Hozia, regnabat in Israel Ieroboham, hoc est, intra decimum quartum annum Hoziaz. Nam anno vicesimo septimo Ieroboham filij Ioas regnare coepit Hozias; Ieroboham autem regnavit quadraginta & vno anno. Itaque regnum Hoziaz primis quatuordecim, aut quindecim annis concurrat cum regno Ieroboham, & hoc tempore prophetare coepit Hoseas. Vide in 4. Reg. finem ca. 14. & initium 15. vnde haec petita sunt. Sed memento eum, qui ibi Hazarias dicitur, Hoziam quoque vocari, ut ex 2. Paral. 26. constat. Eadem ratione intelligimus Hamos coepisse prophetare intra decimum quartum annum regni Hoziaz, quoniam similiter meminit Hoziaz, & Ieroboham. Idem quoque de Iona dicendum, qui prophetauit tempore Ieroboham regis Israel 4. Reg. 14.

17 *Principium loquendi Domino in Hosee.* Duplex est horum verborum sensus, & vterque literalis. Prior est, Inter omnes prophetas illius temporis primum Hosea locutus est Dominus, deinde ceteris, quomodo intellexisse diximus Hieronymus hic, & Isai. 1. Basilium in Isa. c. 1. & Ruffinum, ex dictis que confirmatur. Posterior est. Cum Hosea Dominus loqui coepit, hinc exorsus est. Hunc Hieronymus non reprehendit, & multi sequuntur. Quod autem dicit, In Hosee, dupliciter quoque intelligi potest; & quod ipsi Hosea locutus sit Dominus, ut Zach. 1. Et dixit angelus, qui loquebatur in me, Ego ostendam tibi, quid sint haec: Ita Lxx. intellexerunt. Verterunt enim, Initium sermonis Domini ad Hosee. Et quod per-

Hoseam locutus sit alijs. * Nam, In, pro, Per, frequentissime ponitur in scriptura more Hebraeorum, ut Psalm. 62. Laudabuntur omnes qui iurati in eo, id est, Per cum. Matth. 23. Qui autem iuraverit in auro templi, debet, id est, Per aurum templi. Ita intelligitur illud Matth. 10. Dabo vobis os, & sapientiam, cui non poterunt resistere, & contradicere omnes aduersarij vestri. Non enim vos estis, qui loquimini; sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis, id est, Per vos. Et 2. Corint. vlt. An experimentum queritis eius, qui in me loquitur Christus? Et ut videamus utroque modo posse hic accipi, satis erit illud, Num. 12. Num pro solum Moysen locutus est Dominus: nonne & nobis similiter est locutus? In Hebraeo est, Num in Moysa solo locutus est Dominus: nonne & in nobis similiter locutus est? * Hic Hieronymus nostrae translationis autor modo, In, accipit pro, Per, modo proprie accipit. Eodemque modo Chaldaeus paraphrastes accepit: Verrit enim & ipse, In Moysa, & nobiscum. Verum, quoniam quae hoc 1. ca. dicuntur, ipsi prophetae proprie dicuntur, non alijs per prophetam, aptior videtur interpretatio, In Hosee, id est, Ipsi Hosea, aut cum ipso Hosea; quae etiam magis placuit Lxx. interpretibus, magisque cum initio conuenit, Verbum Domini, quod factum est ad Hosee. Non erat igitur, cur Leo Hebraeus (is enim interpret est prophetarum, qui cum scholijs Vatablicis unferuntur) mutaret translationem, ac diceret, Principio locutus est Dominus per Hoseam.

TROPOLOGIA.

Vide sine intra priuatos parietes delituisse prophetam, non solum donec loqui Dominus iuberet, ut iam diximus; sed etiam donec ab ipso Domino acciperet quae loqueretur? Sciebat verba sua mollia esse ad feriendum, infirma ad mouendum, frigida ad incendendum: & ideo verba illius expectauit, qui ait, Numquid non verba mea sunt quasi ignis, dicit Dominus, & quasi malleus conterens petram? Ipsi quoque, qui experti sunt, dicebant ad inuicem, Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas? Verba a Domino accipit concionator, cum dia scripturarum studio dedit, cum sanctorum patrum libros diligenter euoluit, denique cum ab illis didicit quos Deus de-

18 In, pro, Per.
19
20 Quid habere debeat concionator ut in publicum prodeat.
Iere. 23.
Luc. 14.

dit in Ecclesia pastores, & doctores; cum Deum orauit, ut ipse, qui morbos nouit auditorum, eas sibi sententias suggerat, ea verba, quae ad morbos curandos plurimum valeant; cum auditorum dolorem animi, & lacrymas, non inanes plausus captat, & aucupatur. * His efficitur idoneus, & aptus, ut a Deo doceatur, & audiat illud, Ecce dedi verba mea in ore tuo. Ea demum conterent petras, & auditorum corda succendent. Sed recte dixit quidam.

Tenet insanabile multos
Sembendi cacothetes, & agro in corde senescit.
Melius dicturus si pro, scribendi, dixisset, concionandi, aut dicendi. Sententiarum poterat negligunt, verba tantum quaerunt, atque haec quidem non tam elegantia, & propria, quam multa. Si lingua expeditiore praediti sint, & verborum qualicumque copia intrepide prodeunt ad concionandum, vna loquacitate contenti, facti velut aes sonans, aut cymbalum tintiens. Nec in poenam eorum audaciae deest inanis auditorum frequentia, in quos recte verus prouerbium vsurpes, Similes habent labra lactucas. Ex his plerique studia Theologica attingunt, sed ita attingunt, ut quidquid habet aliquid aut poterit, aut difficultatis exhorrescant, & fugiant, nihil exacte intelligant, sterculos tantum delibent, qui vulgo placeant, & magis grati, ac venusti sint, quam vtilis, cum scripturae a limine quidem salutarint, quam audacter eam exponunt, quam libere pronuntiant, quam multa testimonia proferunt, quam multas figuras: nihil aliud sonant quam Apostolos, & prophetas? Videas vim scripturae verbis afferi, in vitos prophetas citari, figuris figuram, & formam suam adimi, lacerari sacra verba, & in alienos sensus detorqueri, fieri in libris diuinis, & cum plausu multorum excipi, quod in Terentio non ferrent grammatici. * De his dicitur, Visionem cordis sui loquuntur, non de ore Domini. Vnus eorum labor est multa scribere; & tunc se doctissimos putant, atque ad concionandum maxime idoneos, cum plurimas aliorum conciones vitiose descriperunt, & ad verbum ediscunt, ut eas recitent verius, quam dicant. Quid si forte suas repetitum venerit olim grex auium plumas? Ecce ego ad prophetas, ait Dominus, qui furantur verba mea vniquisque a proximo suo. Mihi isti vere fures verbi Dei videtur, qui cum sacris literis nullam operam

dederint, nec ius docendi habent, nec quid docent; nisi alienis laboribus abutantur. * Nam qui scripturam, & patres legunt, atque inde verba salutis depromunt, fures non sunt, neque enim inuitis dominis capiunt, & labor, atque studium ius illis dedit vrendi. Propheta, qui habet somnium, narret somnium, & qui habet sermonem meum, loquatur sermonem meum, ait Dominus. Qui non habet sermonem Dei, ore prius, & labore, ut habeat; interitum taceat, & dicat. Sed ego quoque tacere volo, ut Hieronymum in Eccles. 3. loquentem audiamus. Is, cum ad illud peruenit, Tempus tacendi, & tempus loquendi, haec scribit, Pythagoricos reor, quorum disciplina est tacere per quinquennium, & postea eruditos loqui, hinc originem sui traxisse decreti. * Discamus itaque & nos prius non loqui, ut postea ad loquendum ora referemus. Sileamus certo tempore, ad praecceptoris eloquia pendeamus. Nihil nobis videatur rectum esse, nisi quod discimus, ut post multum silentium ex discipulis efficiamur magistri. Nunc vero pro saeculorum in peius labentium vitio docemus in Ecclesijs quod nescimus. Et si compositione verborum, vel instinctu diaboli, qui fautor errorum est, plausus populi excitauerimus, contra conscientiam nostram scire nos arbitramur, de quo alijs potuimus persuadere. Omnes artes absque doctore non discimus: sola haec tam vilis, & facilis est, ut non indigeat praecceptore. Haec tenus Hieronymus. Sed & nos de his haec tenus: diximus enim pro instituto nostro multa, tamen si pro necessitate pauca.

HISTORIA.

Sume tibi uxorem fornicationum. Non est in Hebr. fornicationis, ut Lxx. verterunt, sed fornicationum, tam hic, quam in eo, quod statim sequitur, & fac tibi filios fornicationum, id est, *בני זנות* quod grauius est. Hebraei siquidem genitiuo substantiu nominis uti solent pro adiectiuo; habet enim pauciora adiectiua, quam nos, ut Ruth. 3. Scit enim omnis populus, qui habitat intra portas urbis mee mulierem te esse virtutis, id est, virtute praeditam. Psalm. 20. Prauenisti eum in benedictionibus dulcedinis, id est, benedictionibus dulcibus. Prouer. vlti. Mulierem fortem quis inueniet? Heb. Mulierem *גבורה*, id est, fortitudinis. Isa. 26. Urbs fortitudinis nostrae Sion, id est, urbs nostra fortis. Sed si genitiuus iste pluralis numeri

fit, super-

24

Iere. 23.

25

26

Phrasis Heb.

Genitiuus nominis substantiu pro adiectiuo.

lit, superlatiur vim habet, Psalm. 5. Virum sanguinum, & dolosum abominabitur Dominus, id est, maxime sanguinolentum. Isa. 53. Virum dolorum, & scientem infirmitatem, i. plenum dolorum, aut summis doloribus affectum. Ita nunc vxor fornicationum dicitur, quæ omnium libidini exposita erat, & multum fornicationi dedita. Rectè ergo Hieronym. & vt Hebraici idiomatis peritus, Verbum, inquit Hebraicum זנין non fornicariam, & fornicationem, vt plerique æstimant, sed multas fornicationes sonat. Ex quo ostenditur mulier ista, quam propheta assumit in coniugem, non semel, sed frequentius fornicata: vt quanto illa sordidior est, tanto sit propheta patientior, qui talem vxorem duxerit.

27
Filij fornicationum.

Et fac filios fornicationum. Multum exposito mouet, & iure mouet quò modo qui ex legitima vxore procreantur, filij fornicationum appellantur. Nam quæ vulgo traditur expositio, vt filij fornicationum dicantur, quia ex matre olim meretrice geniti sunt, licet Hieronymo non displiceat, nõ potest negari, quin dura, & violenta videatur, & sit. Nam si filij fornicariæ dicerentur, rectè interpretaremur, eius, quæ aliquando fuit fornicaria: id quæ de more scripturæ, communisque sermonis: sed filios fornicationum dicere è matrimonio susceptos, neque loquendi consuetudo recipit, neque scriptura ita loquitur. Hanc difficultatem facile subterfugere possemus, si diceremus, nec in Hebræ. nec in Græco legi, Fac, sed simpliciter legit, Sume tibi vxorem fornicationum, & filios fornicationum; atque ita haberetur in multis codicibus Latinis manu scriptis, & in Complutensi, & Hieronym. & Rufin. ita prorsus legerunt, vt in eorum interpretatione cernimus. * Itaque cum ait, Et filios fornicationum, subaudiendū est, vt docet Hieronym. verbum suprapositum, Sume, vt non solum fornicariam domum ad se adducat, sed etiam filios, quos illa ex fornicatione suscepit. Quorsum id? Vt filijs quoque adductis, neminem latere posset mulierem illam fuisse fornicariam, ac per hoc ostenderetur apertissimam esse synagogæ idolatriam ex innumerabili vatum, & sacrificulorum, & id genus hominū turba, quam alebat, & fouebat. Vel vt magis prophetæ deuotio animi, patientiaque probaretur, qui alienæ obscenitatis filios aleret, & eorum genitor crederetur, vt ait

28

Ruffinus. At mihi hæc responsio parum congruere videtur cum verbis, & sensu prophetæ: nam cum dicit, Et abiit, & accepit Gomer filiam Deblaim, & concepit, & peperit, &c. sine dubio docere vult omnia se fecisse, vt à Domino fuerant imperata, atque ita imperatum quoque sibi fuisse, vt filios ex ea gigneret. * Imperandi autem causa fuit, vt quemadmodum ductio fornicariæ idolatriam synagogæ significabat, ita filij geniti nominibus suis vltionem ex eadem synagoga sumendam portenderent, vt latius postea explicabimus. Quare non inepte additum est, Fac; aut si addi nolumus, verbum, Sume, quod subauditur, Sume tibi filios, idem valet, ac si diceret, gigne ex ea filios, quod Hieronymus quoque confessus est. Idem in epist. ad Ruffinum quæ incipit, Multum in vtramque partem, inquit, Hosee accepit vxorem fornicariam, & generat filios fornicationis. Ideo Theodoretus quamuis non legit, Fac, tamen ita expoluit ac si legisset, Iussit (inquit) me vxorem fornicationis ducere, & filios fornicationis procreare. Immo & August. lib. 22. contra Faust. cap. 80. & 89. & in lib. contra Secundinum Manichæum cap. 21. legit, Et fac filios fornicationis, & Basilius in Isa. ca. 8. prope principium. Apud nos etiam sunt duo antiquissimi codices manu scripti, in quibus similiter legitur, Et fac filios fornicationum. Et Leo Hebræus, qui constanter sequitur Hebræos, vertit, & suscipito ex ea filios fornicationū. * Quare igitur hi dicuntur filij fornicationum? Equidem malo ad scripturæ consuetudinem interpretari, quàm ad quorūdam expositorum diuinationes. Matrem eorum vocat propheta vxorem fornicationum, quod multum fornicata sit. Ego similiter ex ea genitos arbitror dici filios fornicationum, quod & ipsi matris exemplum secuti plurimum essent fornicaturi, id est, vehementi affectu idola culturi: & per hanc fornicationem (ita enim idolatriam appellant prophetæ) longissimè à Deo recessuri. Hoc præterquam, quod scriptura ita loquitur, vti iam diximus, ex ipsius prophetæ verbis intelligitur. Nam cum dixisset, Sume tibi vxorem fornicationum, & filios fornicationum, continuo, cur id iusserit, explicat, Quia fornicans fornicabitur terra à Domino, id est, quia filij huius synagogæ, quam ego olim duxi, adhuc vehementer fornicabuntur per idola

29

30

lorum

31

lorum cultum. * Quod ca. 4. apertius dixit, Ipsi enim cum meretricibus conuersabantur, & cum effeminatis sacrificabant. Et c. 2. ait, Et filiorum illius non miserebor, quoniam filij fornicationū sunt. Certe ipsi non erant misericordia indigni, quod mater eorum esset fornicata: sur igitur eorum non miseretur: quoniam filij fornicationū sunt. Ideo Chald. vertit, Et filiorum illius nõ miserebor, quia filij, qui idolatriam perpetrant, sunt. Immo in Græcis codicibus quibusdam olim legebatur, Et filiorum eius non miserebor; quoniam filij fornicationis sunt, parum imitari sunt malitiam. Quo loco Theodoretus: Malitiam, inquit, hic idolorum cultum vocat. * Itaque hæc verba interpretatus est Græcus autor antiquissimus Theodorus Antiochenus in hunc modū. Non tribuā illis misericordiā. Ipsi enim similia, atque mater eorum cōmisit, fecerūt. Quæ quidē mater & talis erga me extitit, & in filios suos illud dedecus transmisit, & pudore illos affecit, quod eius scilicet nequitiam imitari sunt, siquidem se omnes dederunt idolis. Eodē modo ibi exponunt Ruffinus, Rupertus, Lyranus, & idē sensisse videtur Hieronymus. Habemus igitur prophetæ verba ab ipso propheta consentientibus expositoribus explicata. Video posse quempiā obijcere ex his verbis potius probari cōtrarium. Nam cum ait, Et filiorum illius non miserebor, quoniam filij fornicationū sunt: statim quasi pro ratione additur, Quia fornicata est mater eorū. Ideo ergo dicantur filij fornicationum, quia fornicata est mater eorum. Is sciat finiti sententiā in illis verbis, Quoniam filij fornicationū sunt, nouamque incipi à sequentibus, Quia fornicata est mater eorū, cōfusa est, quæ cōcepit eos, &c. Quod videre licet tam in Hebræis codicibus, quam in Græcis, & Chaldæis, & apud Græcos expositores. Sed hæc vberius suo loco explicabuntur.

33

Quia fornicans fornicabitur terra à Domino. Exponit, cur futuros prophetæ filios vocauerit filios fornicationum, quoniam filij Israë, (hoc est decem tribus, de quibus nunc potissimum loquitur, vt intelligitur ex sequentibus) magis ac magis indies fornicabuntur, id est, idolorum cultui se dederunt. Fornicationis nomine crebro in prophetis idololatria significatur, quod homines diuitiarum spe, & voluptatum, ac licentioris vitæ, idolis quasi amatoribus sese subiiciāt,

Fornicatio.

corrumpendosque tradant, & cæco quodam animi impetu quasi insanientes libidine à Deo vero recedant ad idola. Vnde cap. 2. legitur, Vadā post amatores meos, qui dant panes mihi, & aquas meas, lanam meam, & linum meum. De impetu, atque ardore animi cap. 7. Omnes adulterantes quasi elibanus succensus a cōquente, &c. Vide cap. 2. & 3. Iere. & 16. Eze. * Vbi autem habemus, à Domino, in Heb. est רחמיך רחמיך, id est, de post Dominum, quod est, desinentes sequi Dominum. Porro, Fornicans fornicabitur, epistola habet: auget enim huiusmodi geminatio, quæ frequentissima est apud Heb. i. vehemēter fornicabitur, sicut Th. 1. Plorans plorauit in nocte, id est, multum plorauit. Hoc tantum adnotandum est, hæc participia non esse apud Hebr. participia, sed infinitiua, Fornicari fornicabitur, Plorare plorauit: sed explanationis causa Lxx. interpretēs, & Hierony. solent hosce infinitiuos vertere in participia; quoniam quod apud eos obscurum non est, à nobis non satis intelligeretur, si diceretur, Fornicari fornicabitur. Terram pro terræ habitatoribus poni, & in scriptura, & in omniū gentiū linguis vtitissimū est, quomodo Ennī dicit, Africa terribili tremit horrida terra tumultu.

34
Phrasīs Heb.

Terra.

35
Regula.

* Illud potius quærendum, cur dixerit, Fornicabitur, quasi minimè ante fornicata fuisset? Scripturæ consuetudo est, vt sæpe differentiam aliquam temporis vsurpet, quo permansioem quandam, & durationem rei, quā narrat; in illa eadem differentia temporis significet: vt Iohannis 1. In principio erat verbum, id est, semper erat Psalm. 1. Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, & in via peccatorum non stetit, & in cathedra pestilentia non sedit, id est, nunquam abiit, nunquam stetit, nunquam sedit. Ita Fornicabitur, id est, permanebit in incepta fornicatione, obstinato animo adhærebit idolorū cultui. Ex quo intelligitur loc⁹ per difficultis apud Isa. 24. vbi de dānandis in extremo iudicio ait, Et cōgregabuntur cōgregatione vnus fascis in lacum, & claudentur ibi in carcere, & post multos dies visitabuntur. Visitatio & in bonam partem, & in malam accipitur, id est, beneficentiam in scriptura significat, & punitionem. Quomodo ergo hoc de damnatis dicitur? Nam eorum poenis nihil post iudicij diem addetur, nihil detrahetur, nec minimum vn-

Locus Isa. 24.

Visitatio.

C quam

quam solatium habebunt, nunquam liberabuntur, quod Origenis error affirmabat, cui verba ista mirum in modum fauere videntur. Respondendum est verbum Visitabuntur, in malum accipi, significari, que eo per mansionem in supplicio. Quasi dicat, Quantaunque duratio post iudiciu intelligatur effluxisse, adhuc manebit eorum visitatio, & supplicium.

36

Et abijt, & accepit Gomer filiam Debelaim. Cum dicit, Abijt, celeritatem prophetæ in obediendo ostendit. Nomen mulieris, & patris positum fuisse arbitror, vt obedientia, & humilitas prophetæ magis, ac magis patefcat, quod tantus vir vilem, & obscuram mulierem, obscuro patre natam, vitijs tantum notam ducere voluerit. Sed & nomina ipsa non nihil habent mysterij, cuius etiam causa posita videtur. Gomer cõsummatione significat, Debelaim vero duas massas caricarum, i. siccu aridarum, quas (vt Hiero. ait) in modu lateru figurantes, vt diu illæsa permanerent, calcabant, atq; compingebant. Ostenditur ergo synagogam consummandam, atq; vastandam esse, que voluptatibus parebat, & de earum diuturna cõseruatione cogitabat; atque ideo idola sectabatur.

37 An verè propheta dixerit fornicariam?

Sed existit hoc loco celebris, & antiqua quaestio, que multum torfit ingenia doctorum, Vtrum hæc quæ propheta se fecisse dicit, re ipsa, vereque facta fuerint; an in visione tantum prophetica contigerint? Ionathan quidem Chaldaeus paraphrastes, quem crebro nominabimus, ita hæc transtulit, vt imaginariam visionem solum fuisse ad aliquid significandum sensisse dubiu non sit. Nam vbi nos habemus, Vade, sume tibi vxorem fornicationum, &c. ipse vertit, Vade, prophetiza contra habitatores ciuitatis idololatæ, qui addunt peccare; quia errando errabunt habitatores terræ a cultu Domini. Et pro eo, quod est, Et abijt, & accepit Gomer, &c. ipse ait, Et abijt & prophetauit super eos. Hunc nonnulli Hebræorum secuti sunt: in primis que Moses Aegyptius lib. 2. Directoris dubiorum c. 46. vbi plane docet fuisse visionem imaginariam, & Burgensis in additione 3. huius cap. * Idem multis verbis docet Hieronymus in proem. comment. huius prophete. Nec vero in horum verborum expositione sententiam mutauit, vt quibusdam videri posset: tantum ostendit, quo modo se tueri queat, qui non visionem, sed factum

38

esse diceret. Id ex eiusdem verbis perspicue intelligimus, qui in illud Ezec. 4. Sic comedent filij Israel, &c. quaerit, quomodo Hosee non recusauerit scortum ducere, cum alij propheta faciliora recusarint? Et responderet, Ex quo ostenditur figuram fuisse synagogæ, vel Ecclesiæ, non vero iuxta literam perpetratum; quod ipsum exponentes prophetam pie sensu disserruimus. Ruffinus præfatus magnam de hac re fuisse doctorum hominum contentionem, Palestinae namque, & Aegyptum, & omnes, qui Origenis autoritate plurimum commouetur, affirmasse coniugium istud in spiritu tantum fuisse gestum: contra Syros existimasse carnaliter impletum: tandem ait compendiosius videri, & tutius, & ad significationem rerum accommodatius, si res spiritu gesta credatur. * Probat Hieronymus ex Iere. 13. vbi propheta testatur se accinctum lumbari (quod muliebri vestimento est) tranfisse Euphratem, ibique illud abscondisse, &c. Hoc autem fieri verè non potuit, vt inter innumerabiles nationes, & Assyrios, atq; Chaldaeos inimicissimos Iudæorum iret ad Euphratē, præsertim obsessa Ierusalē, & extructis per circuitu munitio nibus: qui cū semel ad Anathot viculu suu in tertio milliario ab vrbe situ voluisset exire, in porta captus est, & reductus ad principes quasi proditor, verberatus in carcerem mittitur. Cõcludit Hieron. Si illud in typo, quia fieri non potuit: ergo & hoc in typo, quia si fiat, turpissimū est. Similiter Ezec. 4. præcipit Dñs propheta, vt dormiat super latus sinistrū treccetos, & non aginta dies, & super dextrū quadraginta dies: aitq; Ecce circundedi te vinculis, & nõ te cõuertes a latere tuo in latus aliud. Iuberet etiã ibidē comedere panē stercore humano opertum.

* Ex quibus, & alijs similibus, vt quod Isaias nudus, & discalciatus per vrbe discurre rit, Isai. 20. quod Ieremias iuberetur c. 27. facere vincula, & catenas, & ponere in collo suo mittereq; ad regē Edō, & ad regē Moab, & ad regē filiorum Hamon, & ad regē Tyri, & ad regē Sidonis, &c. cernimus multa dici facta a prophetis, quæ facta nõ sunt, vel quia nõ potuerūt fieri, vel quia nõ decuit, & necessario in spiritu gesta esse consistendū est. Idem igitur de hoc propheta coniugio dicendū est; nõ enim decebat, vt tantus propheta meretricē sibi copularet. Argumentatur etiã Ruffin⁹, & post eū Paulus Burgensis,

39

40

nihil

nihil hoc ad significandum quod volumus pertinuisse. Nam si per coniugium adulteræ significari volumus synagogam idolorum cultricem Deo fuisse coniunctam: illud obstat, quod hæc mulier casta, & pudica coniugio prophetæ effecta est, nec ad fornicationes redijt; at synagoga etiam Deo copulata nullum faciebat finem fornicandi cum idolis. * Respondemus tamē pro certo, & indubitato haberi debere hoc non spiritu, sed re vera ita gestum esse, vt narratur. Ita docet S. Irenæus lib. 4. cap. 37. versus finem, cuius verba quoniam multū veritatem confirmant, libenter referam. Non solum autem (inquit) per visiones, que videbantur, & sermones, qui præconabantur, sed & in operationibus visus est prophetis, vt per eos præfiguraret, & prædemonstraret futura. Propter quod & Hosee propheta accepit vxorem fornicationis per operationem prophetans: Quod fornicando fornicabitur terra a Domino, hoc est, qui super terram sunt homines, & de huiusmodi hominibus beneplacitum habebit Deus assumere Ecclesiam sanctificandam communicatione filij eius, sicut & illa sanctificata est communicatione prophetæ. Et propter hoc Paulus sanctificaram, ait infidelem mulierem viro fidei. Hæc Irenæus. * Et eadem est sententia Basilij in Isa. cap. 8. prope principium, & Aug. li. 3. de doctr. Christiana. c. 12. & in li. contra Secūdum Manichæum c. 21. & in lib. 22. contra Faustum, cap. 80. & 89. Quo loco, quamuis Faustus prophetam reprehenderet, quod talem duxisset vxorem, nequaquam Augustinus ad visionem imaginariam confugit, sed plane & factum esse confessus est, & ratione facti reddidit. Cyrillus vero, & Theodoretus non solum ita factum esse confirmant, sed grauius etiam inuehūtur in eos, qui negare ausi sunt. Eidem sententiæ subscribunt multi ex recentioribus tractatoribus. Subscriperunt & Theodorus Antiochenus, & Philippus presbyter lib. 1. in Iob. c. 12. & S. Tho. 12. q. 100. a. 8. ad 3. & 22. q. 154. a. 2. ad 3. Deniq; Burgensis fatetur hæc cõmunem esse expositionē doctorū tā nostrorum, quã Hebræorū. * Sed argumentis hoc ipsum cõfirmemus. Primumq; Hieronymi documentū ponamus: qui in Iere. c. 19. in principio ait, Vult autē scriptura diuina nõ solū auribus doceri populū, sed & oculis. Magis enim, vt iã diximus, mēte retine-

41

42

43

tur quod visu, quã quod auditu ad animū peruenit. Videretur alludere Hieron. ad illud Floratianum,

Segnius irruant animum demissa per aures, Quam quæ sunt oculis subiecta fidelibus, & quæ ipse sibi tradit spectator.

In arte poetica.

Est & altera huius prophetiæ per opera vtilitas, cuius Theodorus Antiochenus, & Theodoretus meminere, vt cū viderēt Iudæi prophetas noua quædã, & inaudita facere, admiratione excitati causas inquiret, & necessaria docerētur, atq; ita docerētur, vt tenacius quæ didicerāt, memoria retinerēt. Quis enim nõ vehemēter moueretur, & cautam cognoscere nõ cuperet, cum Isaiã nudū, & discalceatū per cõpita discurrere videret? Aut quis vnquã rei noue, & inusitatae obliuisceret? At si hæc in prophetica visione facta essent, vt ea intra se tantū prophetæ viderēt: quomodo populū terre, aut mouere possent magis, quã si picta in tabula cerneret, aut simplicē prophetiã futurorū suppliciorū audiret? * Quãti isti facerēt verba prophetarum Iere. 5. videmus. Negauerūt, inquit, Dñm, & dixerūt, nõ est ipse, neq; veniet super nos malū, gladiū, & famē nõ videbimus, prophetæ fuerant inventum locuti, & responsum nõ fuit in eis. Oportebat ergo vt nõ verbis tantū, sed etiã factis interdū prophetæ vaticinaretur. Est & altera ratio Basilij in Isa. ca. 8. docet enim Isaiam vere accepisse vxorem illã prophetissam, atq; hoc argumēto cõfirmat, quod prophetæ, cū aliquid facere iubentur, & non faciunt, statim id ostendunt, vt cū iustus est Ezeiel ca. 4. panem comedere humano stercore opertum, statim indicat se non comedisse: cū vero nihil explicatur, intelligitur prophetã fecisse, quod si iubebatur, continuoq; hoc Hoseæ coniugiū affert in exemplū. Mouet me etiã, quod video, eū in spiritu res sunt, id prophetas ipsos solere explicare, vt Ezec. 40. In visionibus Dei adduxit me in terrã Israel, & dimisit me super montē excelsum nimis. Et c. 8. Et eleuauit me spiritus inter terrã, & cælū, & adduxit me in Ierusalē in visione Dei. Idem videmus ca. 11. & 37. & 43. In visionibus quoq; Zachariæ, & aliorum prophetarū: & Apoc. 1. & 4. & 17. & 21. Addamus & tertiã. Vna nimis fere cõsensio sanctorū est, nõ esse parabola, sed historiã quod Luc. 16. de diuite epulone narratur, quod ibi nomina exprimatur Lazari, & Abrahæ, quod in parabolis

44

Regula.

45

fieri nō solet, vt Ambrosius in eius loci cōment. Chrysofom. in homil. de diuice, & hom. 1. de Lazaro, & diuice, Damascenus in sermone de ijs, qui in fide obierunt, Euthymius glossæ, & aliorū. * Parabolæ, illæ sunt (inquit Chrysof. hom. de diuice) vbi exemplum ponitur & tacentur nomina. Vbi autem dicitur, Abraham, & Lazarus, hic verus est Lazarus. Et Orig. cap. 1. in Iob (sed in commentarijs illis, quos Ioachimus Perionius interpretatus est) ait. Necessario autē etiam nominis mentionem fecit, ne si hominem omnino diceret, argumentum aliquod fingere existimaretur. Cū ergo Hoseas & nominis sui, & mulieris, patrisq; meminert, non est dubitandum, quin vera fuerit historia. Cyrillus quoque pro hac sententia argumentatur his verbis: Dicendū ergo non recusasse prophetam, quoniam in verbo Domini mandatum illi esset: didicerat autem graue esse mandatum Domini, qualecūque esset, contemnere, reprehensioque fuisse prophetas illos, quos dixi (qui scilicet non paruerant) item Saulē grauisimas pœnas dedisse, quia Agag pepercisset, quod ille humanum putarat: quod quia contra Dei mandatū esset, nihil aliud erat parcere, quam Dei sententiam accusare. Hæc Cyril. & plura, quæ mox referem⁹.

46

Sed iam argumenta Hieronymi, Ruffiniq; diluamus. Quod ex Iere. 13. c. affertur, negamus in spiritu fuisse gestum, vt ibi Lyra. Vatablusq; crediderūt, sed veram fuisse historiam, vt & ibidem, & hic docet Theodoretus, quod superioribus argumētis facile potest cōprobari. Quod autem tūc exire potuit Ieremias, intelligitur ex eius verbis ca. 11. Vociferare omnia hæc in ciuitatibus Iuda, & foris Ierusalē. Nec mirū videri debet, si homo vnus, & ignotus per inimicas Iudæis gentes transire potuerit, præsertim à Deo missus, & eius auxilio cōfidens. Quod vero de Ezeielis dormitione c. 4. scriptum est, quoniā Hiero. in hoc 1. c. Hof. in illa verba, Et ablaetauit, &c. negat hoc rerum naturam pati, vt quisquam hominū per trecentos nonaginta dies in vno semper latere dormiat, probabiliter dicere possemus in visione cōtigisse. non opere præstitum, eo quod magnā habere absurditatē videtur.

47

* Nec tamē cogemur idem de Hoseæ coniugio dicere, quia nihil habet, quod aut natura rerū nō ferat, aut vera honestatis ratio,

An Ezeiel vere dormierit 390 dies in vno latere?

vt statim dicemus. Verū Basilius in c. 8. Itā omnino factū affirmat illud Ezeielis: quod & Theodoretus ibidē videtur sensisse. Negat Hieronymus hoc rerum naturam pati: multa prophetis supra naturā ostensa sunt, multa ad populi sui eruditionē fecit Deus, quæ natura nō ferebat. Quid mirū est trecentos nonaginta dies in vno latere prophetā dormisse, re magnā & magnis argumentis incredulo populo cōprobendam significaturum? Epimenides Cretensis, quē Paulus ad Tit. 1. propriū Cretensium prophetā vocat, nōne quinquaginta septē integros annos in specu dormisse traditur à nobilibus autoribus, in primisq; à Diogene Laert. lib. 1. de Vitis philosophorum, in eius vita?

48

* Quod si hoc Pli. li. 7. naturalis hist. c. 52. fabulosum videtur, certe illud fabulosum nō est, quod de septē fratribus, qui Ephesi dormierūt annos trecentos septuaginta duos referūt Nicephorus li. 4. Eccle. hist. c. 45. & S. Gregorius Turonensis in libro de gloria marty. c. 95. Quos vt videret Theodosius imperator, Ephesum ipse venit. Simile etiā quiddā de septem quoque dormiētibus in Germania refert Paulus Diaconus lib. 1. de gestis Longobardorum, ca. 3. Illud eiusdem prophetæ de pane humano stercore operiēdo, pro nobis potius est. Ait enim, Et stercore, quod egreditur de homine, operies illud in oculis eorū. Quomodo in oculis eorū fieri poterat, si in visione tantū fieri iubebatur? Aut cur tā opere recusasset propheta, si re vera nō erat factur⁹? Quam parum hæc populum mouerent, si in visione facta essent? * Idem est iudicium de Isaiā: Nudus, & discalceatus ambulauit, vt hic ait Cyrillus, immo vt ipse propheta ait. Et fecit, inquit, sic vadens nudus, & discalceatus. Et dixit Dominus, Sicut ambulauit seruus meus Isaias nudus, & discalceatus, triū annorū signū, & portentū erit super Ægyptū, & super Æthiopiam: sic minabit rex Assyriorū captiuitatem Ægypti, &c. Sic, id est, vt re vera hoc factum est, nō in visione, ita hæc captiuitas re vera, nō in visione continget. De Ieremię vero catenis quis possit dubitare, quin veræ fuerint? quandoquidem ait illi Dominus, Et mittes eas ad regem Edom, &c. in manu nuntiorum, qui venerunt Ierusalem ad Sedeciam regem Iuda. Quæro, an nuntij veri fuerint illi? & vtrum catenas ferreas perlaturi essent, an visionem, quæ mansit in propheta? * Non solum

49

50

vero

vero aliorum, sed etiam ipsius Hieronymi hæc sententia est. Nam lib. 5. in Isa. cap. 20. hæc scripsit. Simulque discimus obedientiā prophetarum: quod vir nobilis (tradunt enim Hebræi Isaiam socerum fuisse Manassæ filij Ezechie regis Iuda) nō erubuerit nudus incedere, sed Dei præceptis nihil honestius iudicans, deposuerit saccum, quo abiectō nudus fuerit, vnam prius habens tunicam, & ipsam cilicimam. Et de Ieremię catenis in commentarijs. Origenem reprehendens, quod illas ad allegoriam detorsisset, ait, Ceterum: nos simplicem & veram sequamur historiam, ne quibusdam nubibus, atque præstigijs inuoluamur. Illud etiam est valde notandum, quod in Eze. ca. 4. cū de pane stercore operiēdo loqueretur, scripsit, Prophetas iuxta Zachariam viros esse portentos, qui suis operibus futura portendant, & de quibus loquitur Deus, In manibus prophetarum assimilatus sum, in multis locis creberime legimus. Sicut igitur Ezeiel panem in stercore comedit, sic & filij Israel panem pollutum comedent, &c. Si viri portentosi sunt, & suis operibus futura portendant, quid miramur eos portentosa opera facere, & eis pro verbis futura prædicere? Sed videamus huius facti eam, quæ toties obicitur, turpitudinem. Quæ tandem turpitudinis est, vt homo humilis, & gloriæ contemptor fornicariam vxorem duxerit, cum Salmon princeps tribus Iudæ non dubitauerit Rhahab meretricem; eandemque alienigenam ducere, ex eaque Booz genuerit: Adde hoc Deum iussisse, & (vt de Isaiā scripsit Hieronym.) propheta nihil Dei præceptis honestius iudicabat. Nō ergo in parēdo, sed in non parendo turpitudinis erat. Sed respōdeamus ipsius Hiero. verbis. Nec culpandus (inquit) propheta interim, vt sequamur historiam, si meretricē cōuerterit ad pudicitiam, sed potius laudandus, quod ex mala bonam fecerit. Non enim, qui bonus permanet, ipse polluitur, si societur malo; sed qui malus est in bonum vertitur, si boni exempla sectetur. * Ex quo intelligimus non prophetam perdidisse pudicitiam fornicariæ copulatum, sed fornicariam assumpsisse pudicitiam, quam antea non habebat, &c. Et August. 22. contra Faust. cap. 80. Quid enim aduersum clementiæ veritatis, quid inimicum fidei Christianæ, si meretrix relicta fornicatione in castum

51

Marr. 1.

52

coniugium commutetur? Et quid tam incongruum & alienum à fide prophetæ quæ si non crederet omnia peccata impudicæ dimissa esse in melius commutata? Itaque cū meretricem propheta fecit vxorem, & ad vitam corrigendam mulieri consultum est, & figuræ sacramentum, de quo mox loquemur, expressum, &c. * Cyrillus quoque ait, Si turpe videtur meretricem ducere vxorem, quomodo non turpius grauiusque videtur ipsos prophetas occidere alios, vt Samuelem, Agag, & Eliam tot pseudoprophetas? Ergo vt Dominus cum Pharisæis, & publicanis versabatur, vt eos lucrifaceret, inquit non esse opus medico bene habentibus, sed male, & vt Paulus ob caritatem cuperet anathema fieri pro fratribus, & Isaiam non puduit, aut certe non pœnituit prodire nudum, quod erat indecorum, vt iuxta verbum Dei sic ostenderet habitum proximæ, & imminentis captiuitatis, vt conuerteretur populus ad Deum: sic propheta Hoseas vt Deo obediret meretricem non recusauit seruiens typo, quem exprimebat, &c. Ex his perspicere potest, quam stulte ex hoc loco colligant huius temporis hæretici non esse peccatū simplicem fornicationē, cū & sancti cōsentiāt matrimonium hoc fuisse, & in propheta vxor dicatur. Etenim, vt ἡ ἡ pro marito frequenter capitur, ita ἡ ἡ vel ἡ ἡ pro vxore, sicut & apud Græcos ἡ ἡ, vt cap. 2. vtrumq; videmus; Quoniam ipsa non vxor mea, & ego non vir eius.

53

54

Quid significet matrimonium prophetæ cum fornicaria.

Vltimum argumentum Ruffini, & Burgenis non tam contra nos, quam cōtra autores suos pugnat. Non conuenit (inquiunt) significatio synagogæ Deo copulata. Sit ita sane si volunt. At ipsi qui in spiritu tantum factum esse dicunt, debent potius aperire quid significet: quoniam nos, qui re ipsa contigisse affirmamus, etiam si significationem nullam facti haberemus, possemus alijs rationibus nos tueri, vt quod obedientiam prophetæ voluit Deus experiri, & in exemplum proponere populo duræ ceruicis, quod mulieris perditæ salutem quæsiuit, tantique fecit, vt eius causā prophetæ copulari voluerit, vt videant peccatores se Deo curæ esse: quod voluit omnes intelligere, peccatorem respicientem iam non immundum esse iudicandum. At ipsi nisi aliquid prædictum significatumque esse

55 demonstrent, superuacaneam fuisse visionem cogentur confiteri. * Sed respondet Burgenfis, id quod est in translatione Chaldaica, correspondere rei figuratae. Referam verba translationis. Vade, prophetiza contra habitatores ciuitatis idololatrae, qui adunt peccare: quoniam errando errabunt habitatores terrae a cultu Domini. Et abiit, & prophetavit super eos, quod si conuersi fuerint, remittetur eis: si non fuerint conuersi, sicut defluunt folia ficulneae, defluent. At addiderunt, & fecerunt opera mala. Et dixit Dominus ad eum, Voca nomen populi dispersos, &c. Exponat nobis Burgenfis quam hic significationem inueniat melius respondentem rei figuratae. Nonne docet mulierem typum esse ciuitatis idololatrae, aut habitatorum illius? Isti habitatores non sunt synagoga ipsa? Non redierunt ad fornicationem? Respondeat igitur pro se, & pro nobis quandoquidem in eadem causa est. * Et quoniam nihil ipse respondit, nos ex sanctis patribus facti significationem aperiemus. Hieronymus docet significari synagogam (id est, populum Iudaeorum) fornicationi & libidini seruientem, quam Deus suscepit, & operuit pallio, & suis iunxit amplexibus, & varijs muneribus ornauit. Eadem est Cyrilli & aliorum sententia: & ipse propheta satis ostendit, Quia fornicans fornicabitur terra a Domino. Sed vrget adhuc Rufini, Burgenfisque obiectione. Synagoga redijt ad fornicationem postquam Deo coniuncta est; mulier non redijt, postquam semel ducta est a propheta. Primum dicere possumus mulierem typum fuisse synagogae, cum fornicabatur, cum in prophetae coniugium venit, non autem postea. Saepe enim fit vt eadem persona nunc huius, nunc illius typum gerat, vt docet Augustinus epistola 49. & lib. 16. contra Faust. cap. 17. Exemplum affert in epistola illa manifestum. Ionas typus fuit Domini, cum in mare proiectus est, cum a pisce grandi in litus euomitur: at cum sedet contra Niniuem mectus non iam CHRISTI sed populi Iudaeorum typum gerebat, qui dolebat de salute Niniuitarum, id est, de redemptione, & liberatione gentium. * At mihi magis probatur etiam istam Gomer vxorem prophetae post nuptias aliquando ad pristinam vitae turpitudinem redijisse, atque ita omni-

Regula.

57

no synagogam recte significat. Id haud obscure indicant illa verba, Quia fornicans, fornicabitur terra a Domino. Et cum cap. 3. ait. Et dixit Dominus ad me, Adhuc vade, & dilige mulierem dilectam amico, & adulteram, profecto non est improbabile eandem esse illam; de qua in hoc capite r. loquitur, quae cum ad priores libidines redijisset, & eam propheta dimittere a se forte vellet, iterum iuberetur & retinere, & dilige, vt constantiam diuini erga Israelitas amoris facto suo significet. * Ideo ait, Adhuc vade, ac si dicat, Non est satis duxisse: retinenda est. Vnde quam prius fornicariam appellauerat, quod virum non haberet, nunc adulteram vocat, quoniam fidem matrimonij violauerat. Videtur sane hoc sensisse Rufinus: Praecipit, inquit, prophetae, ne caritatem quam obscenae mulieri impenderat, praeterea offensione deponat, sed cum impudentia illius professa benignitate contendat, &c. Verum et si nemo hoc diceret, satis res ipsa persuadet, cum vna, eademque synagoga significetur, possitque per eandem mulierem significari; melius vnam poni, quam duas. Cetera, quae in illo c. sunt, quomodo huic sententiae conueniant, suo loco explicabimus.

ALLEGORIA, SIVE SENSVS ALLEGORICVS.

Verum aliud hic quoque significatur Hoseas 1. Seruator. non persona solum, & officio, sed nomine etiam ipso typum gerit eius, de quo angelus dixit, Matth. 1. Et vocabis nomen eius IESVM, ipse enim saluum faciet populum suum a peccatis eorum. Hic Ecclesiam de gentibus sibi copulauit sine modo fornicantem, & in idolorum cultum insanientem, vt eam sanctificaret (iuxta Apostolum Ephes. 5.) mundans eam lauacro aquae in verbo vitae, vt exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed vt sit sancta, & immaculata. Ita veteres patres intelligunt. Irenaeus lib. 4. cap. 37. Hieron. hic, & in procem. commen. huius prophetae; & (vt alios omittam) Aug. 22. contra Faust. c. 89. quod ex sequentibus totius c. verbis ita apertum esse dicit, vt probandum non sit. Queris quomodo filios fornicationum ex ea tollat

58

59 Propheta ducit vxorem fornicariam typum Christi.

CHRISTVS? Hactenus mulier haec typum habet Ecclesiae, quatenus prophetae adiungitur, & filios ex eo procreat. Quod autem sequitur iam alterius rei figura est, vt videbimus.

TROPOLOGIA.

Videmus hic plane non solum mirabilem Dei erga homines prouidentiam, & caritatem: sed etiam CHRISTI Domini nostri obedientiam singularem. Quod enim prophetae turpissimum fore multi iudicabat, id ipse facere non est veritus, vt meretricem arctissimo vinculo secum colligaret, idque vt Patri salutem hominum quaerenti obtemperaret. Descendi, inquit, de caelo, non vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius, qui misit me. Non est discipulus super magistrum, nec seruus super dominum suum: sufficit discipulo, vt sit sicut magister eius, & seruo sicut dominus eius. Quomodo ergo serui, atque discipuli in obedientiam nostram tuebimur, cum tale habeamus exemplum Domini, & Magistri? Exemplum enim dedit nobis, vt quemadmodum ipse fecit, ita & nos faciamus. Sancta Rebecca videri Isaac peditem, & repente descendit de camelo: quid nos elatos, ac superbos facere par est, cum Dominum nostrum, eundemque Dominum exercituum ita humilem videmus? Tollamus cum Rebecca pallium nostrum, & prae pudore cito etiam operiamus nos. * Verum ego non possum non mirari prophetae obedientiam, qui ante hoc Seruatoris exemplum ita sese vici, tantamque sibi vim intulit, vt fornicariam & acciperet, & amaret. Paruit Deo praecipienti non opere modo, sed & voluntate: celeriterque paruit, quod verba ipsa indicant, Et abiit, & accepit Gomer filiam Debelaim. Quantum uis turpis esset, & propheta indigna vxor, abiit continuo, & accepit. Famae, & dignitatis suae obliuiscitur: ad rumores hominum surdus solum Deum audit, vnicum decus suum putat Deo obtemperare. Parum est voluntate obedisse: intellectu (quod omnium maximum est) obedit, eumque captiuat in obsequium Dei. Non enim deliberando moratur, non cogitat, quid personam suam deceat, caeca quadam obedientia (quae cum caeca est, est magis oculata) honestum decorumque esse credit, quidquid iubet Deus. Idcirco neque puerum se esse caufatur, vt

60 Obedientiae dignitas, & exempla.

Iohan. 6.

Matt. 10.

Gen. 24.

61

Ieremias, neque recusat, vt Ezechiel, qui dixit, Dñe Deus, Ecce anima mea non est polluta, & morticinum, & laceratum a bestiis non comedi ab infantia mea vsq; nunc, &c. neq; vt Petrus, Absit Dñe, quia nunquam manducaui omne commune, & immundum: qui propterea tacite reprehensus est, quod verborum Dei iudex potius, quam executor esse voluisset, & merito audiit, Quod Deus purificauit, tu commune ne dixeris: ac si diceret Quod immundum prius videbatur, Deo iubete fit mundum, nec putate debes aliquid a Deo praecipit, quod mundum non sit. * Perfecta (inquit Bernardus ad fratres de Monte Dei) obedientia est, maxime in incipienti, in discreta: hoc est, non discernere quid, vel quare praecipiat, sed ad hoc tantum niti, vt fideliter, & humiliter fiat, quod a maiore praecipitur, &c. Erga duos ita nos gerere debemus, vt cum aliquid praeeperint, aut monuerint, nihil vnquam respondeamus, i. erga Deum, & erga diabolum: sed Deo sine mora, sine verbis vbiq; obsequendum qualecunq; sit quod praecipit: diabolo sine responsione continuo repugnandum, & si honesta, & salutaria praecipere videatur. Quod praclare sane a Iacobo Apostolo dictum est: Subditi ergo estote Deo, resistite autem diabolo, & fugiet a vobis. Deo semper subditi, non responsatores, non iudices, non recusatores, nihil denique aliud quam subditi. Diabolus non audiendus; non illi vnquam credendum, respondendum, assentiendum; sed semper resistendum, atque ita fugiet: si quippiam aliquid fecerimus, appropinquabit potius, atque in momenta singula erit & molestior, & fortior oppugnator. Quanta autem sit obedientiae dignitas, quanta utilitas, quantumque Deo accepta sit ipsa, docet eleganter Grego. 35. moral. cap. 12. 13. 14. & in comment. lib. 1. Regum in illud c. 15. Melior est enim obedientia, quam victima, & auscultare magis, quam offerre adipeum arietum. Et Sanctus Thomas 22. q. 186. art. 8.

LITERALIS EXP.

Et concepit, & peperit filium. Intellexit enim plane propheta id sibi a Domino praecipit in illis verbis, Sume tibi vxorem fornicationum, & filios fornicationum. Voca nomen eius Iexyabel. Quonia filios prophetae nasci voluit Deus, vt essent populo decem tribuum quasi in portetum, & in signum imminens captiuitatis, nominibus

Iere. 1. Ezecc.

Act. 10.

62

Iac. 4.

63

etiam huic significationi aptis insigniendi fuerunt, vt vel ipsis nominibus propheta- rent. Ideo nomina à Deo ipso accipiunt, qui vt melius consilium suum patefaceret, rationes nominum censuit indicandas.

64

Quoniam adhuc modicum, & visitabo sanguinem Iezrahel super domum Iehu. Locus est valde difficilis, ideoque varie à varijs expositus. Sed verba singula prius interpretemur: deinde veniemus ad sententiã. Adhuc ita poni solet in scriptura, cum de tempore sermo est, vt idem fere valeat, quod post. Vt Exod. 17. Adhuc paululum & lapidabit me, id est, post paululum, aut sine trãfite paululum temporis, & lapidabit me. Ion. 3. Adhuc quadraginta dies, & Ninive subuertetur. Hagg. 2. Adhuc vnum modicum est, & ego commouebo cælum, &c. Idem significat aliquando cũ ponitur, Modicum, aut Paululum sine adhuc, vt Iohan. 16. Modicum & non videbitis me, & iterũ modicum & videbitis me. Visitare, ambiguum & medium vocabulum est, nam & in bonum accipitur pro eo quod est benefacere, vt Luc. 1. Quia visitauit, & fecit redemptionem plebis suæ. Et ibidem, Per viscerã misericordie Dei nostri, in quibus visitauit nos oriens ex alto. Et in malum, pro eo quod est punire, & vlcisci, vt Ierem. 9. Nunquid super his non visitabo: dicit Dominus: aut in gente tali non vlciscetur anima mea? Psal. 88. Visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum. Ita hic accipitur, visitabo: ideo Lxx. verterunt *ἐπιπορεύω*, vlciscar. * Iezrahel vrbs olim insignis, metropolisq; decem tribuũ, similis Samariæ, quæ erat altera earundem metropolis, vt scribit Hieronymus, hodie (vt autor est Brocardus in descriptione terræ sanctæ) vix habet viginti domos, & vocatur Zaracin ad radices montis Gelboe versus Occidentem sita, ante cuius introitum est ager Naboth, de quo 3. Reg. 21. Iehu rex Israel, qui occis Achab & Iezabeh, qui Naboth iustum interfecerant, voluntate Dei regnavit 4. Reg. 9. Quod autem in translatione Lxx. legitur, super domum Iuda, videri sibi ait Hieronymus, non vitio Lxx. interpretum, sed scriptorum inoleuisse imperitia, qui ignorantes Iehu, quod magis tritum erat, scripserunt, i. Iuda, verale- tior est, Super domum Iehu, vt ex Hebr. & ex Chaldeo constat, & ex aliorum interpretum editionibus, vt fatetur Cyrillus: quam

Adhuc modicum.

Visitare.

65 Iezrahel.

merito nostra translatio recepit.

66

Sed iure optimo quæritur, quem sanguinem Iezrahel vindicaturus Dominus sit super domum Iehu: non enim legimus effusum sanguinem in Iezrahel nisi Naboth innocentis, qui vineam vendere noluit regi Achab: sed hunc Achab effudit. Non multo post effusus est sanguis ipsius Achab, & impiæ Iezabelis: sed hunc Deo iubente effudit Iehu: cur igitur sanguis Iezrahel visitatur super domum Iehu? Sũt qui dicant Iehu Deo quidem iubente sanguinem Achab effudisse: sed malo tamen animo; hoc est, libidine dominandi, nõn zelo diuinæ iustitiæ: ideoq; iram Dei in se prouocasse. Sed hanc responsionem verba Domini refellunt 4. Reg. 10. laudantis Iehu, & magnam eius operi mercedem pollicentis: Quia studiose egisti quod rectum erat, & placebat in oculis meis, & omnia, quæ erant in corde meo fecisti contra domum Achab, filij tui vsque ad quartam generationem sedebunt super thronum Israel. Quis dicat iratum fuisse Dominum, cum hæc dicebat, aut malo animo factum esse quod tanto pe re laudatur? Sed & in eodem cap. ait Iehu. Veni mecum, & vide zelum meum pro Domino. * Propius accedere videtur ad veritatem, quod Ruffinus ait, Vindicari sanguinem Iezrahel, id est, Achab interfecti in Iezrahel, quoniam posteri Iehu in eadem scelera inciderunt, quæ patrata fuerant ab Achab, & à posteris Ieroboham, qui peccata fecit Israel, & similiter idola coluerunt. Et quidem si Achab, & eius posteri à bonis viris extincti essent, patienter ferendum videbatur: cum vero ab æquè malis id passi sint, quodãmodo digni esse videntur, quos Deus vlciscatur, iubeatque in vltionem ipsorum simili pœna affici eos à quibus delicti sunt. Atque ita prorsus videtur intellexisse Chaldaeus, qui ita hæc verit, Et visitabo sanguinem colentium idola, quem effudit Iehu in Iezrahel, quos occidit, quod seruirent Bahal, & postea conuersi sunt etiam ipsi, vt enattent post vitulos, qui erant in Bethel, & in Dan. Ideo reputabo illum sanguinem innocentem super domum Iehu, & cessare faciam regnum domus Israel.

67

68

* Mihi non displicet hæc explicatio: sed aliã addam & reconditiorem, & veriore. Per Iezrahelem non vrbe significari arbitror, sed populum Israel: nam Iezrahel significat semen Dei, vt ex nomine ipso intelligi-

Iezrahel opul' Dei.

tur: &

tur: & dictum est à Domino Exod. 4. Filius meus primogenitus Israel. Dimitte filium meum, vt seruiat mihi. Et de eodem populo Malach. 3. Et quid vnus quærit, nisi semẽ Dei? Quoniam igitur Iehu, & eius successores ac posteri idolorum cultores fuerunt, atque imitatores Ierobohã filij Nabat qui peccare fecit Israel, vt videmus 4. Reg. 10. & 13: & duobus sequentibus, id est, suo exẽplo, & imperio populum ad idololatriam vehementius allexere, causaque fuerunt perditionis multarum animarum: ideo Dominus dicit se velle finire regnum domus Israel, & vindicare sanguinem Iezrahel, id est, occisionem animarũ populi Dei. * Atque huiusmodi spiritualem occisionẽ sanguinem in scriptura quoque dici, ex Ezech. 3. discimus. Si dicente me ad impium, Mor te morieris, non annuntiaueris ei, neque locutus fueris, vt auertatur à via sua impia, & viuat, ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram. Et Ierem. 2. Quæ insuper & malitias tuas docuisti vias tuas, & in alis tuis inuentus est sanguis animarum pauperum, & innocentum. Exponit Hieronymus, quos idolis immolasti, siue quorum animas perdidisti sacrificiorum similitudine. Quod si hoc ex scriptura probare non possemus, facile esset dicere multos occisos fuisse à Domino, vel ab hostibus, propterea quod idolocoluissent: ideoque visitatur sanguis eorum super posteros Iehu; qui illos ad idololatriam allexerunt, qua mortis sibi causa fuerunt. Sed vt dicebam puro intellexisse Hieronymum, cuius hæc sunt verba, Verũ quia & ipse vltor sanguinis iusti ingressus est per vias Ieroboham filij Nabat, qui fornicari fecit Israel; & constituit vitulos aureos in Dan, & in Bethel, regnum quoque eius dicitur subuertendum. Quam ob causã nunc dicitur, Adhuc modicum, & visitabo sanguinem Iezrahel, id est, occisionẽ populi mei super domum Iehu regiã, quæ eo tempore præerat Israel. * Hæc Hieronymus: qui tamen nullos corporaliter occisos dixerat à domo Iehu: ex quo constat de spiritali occisione eum loqui. Quod Iezrahelem dixi populum Israel significare, id manifestissimum erit, silectionẽ recipiamus, quam nonnulli Græci codices habent, vt Complutensis, & Regius nuper Antuerpię excussus, & visitabo sanguinem Israel. Quo loco Israel aperte vocatur, qui in Hebr. di-

69 Sanguis.

70

ctus est Iezrahel. Verum quoniam alij codices Græci, & vt videtur, correctiores habent sanguinem Iezrahel, atque ita legisse videtur Cyril. Theodoretus, & Theodorus Antiochenus: ea quoque lectio mirifice nõn bis fauet. Nam quoties Iezrahel vrbe significat, sine articulo poni solet à Lxx: vt videlicet Ios. 17. 3. Reg. 21. 4. Reg. 8. & 9. & 10. & 2. Paralip. 22. aut si articulus addendus est, ille erit feminei generis necessario, qualis nominibus vrbiũ addi solet. At hic masculinum addiderunt, *ἡ πόλις ἰερουσαλὴμ*, intelligentes nimirum nõn iam vrbe significari, sed populum, aut semen Dei. Idem fecerunt in extremis capitũ verbis, Quia magnus dies Iezrahel. * Deniq; tam aperte hæc nostra expositio confirmatur à propheta ad finem 2. cap. vt illi ipsi, qui aliter interpretati hæc fuerant, cum ad illa veniunt, sententiam mutare cogantur, fatentque Iezrahel esse populum Dei. Et exaudiam (inquit propheta) ccelos, & illi exaudient terram: Et terra exaudiet triticum, & vinum, & oleum, & hæc exaudient Iezrahel. Omitto quod & hic nonnulli codices Græci pro eo, quod in Heb. est Iezrahel, habent Israel, & quod in probatoribus ponitur Iezrahel cum articulo masculino; Hieronymus, populum Dei ait vocari Iezrahel, & Theodoretus Antiochenus, & Ruffinus, & Lyranus citato etiam ad hoc R. Salomone, Vatablus & recentiores alij. Immo & Chaldaica paraphrasis, cuius verbi locus bene explicatur, ita habet, Mandabo ccelis, & ipsi demittent pluuiam super terram: & terra producet frumentum, & vinum, oleumque, quæ sint factura satis transmigratori populi mei. Pro Iezrahele, dixit, Transmigratori populi mei.

MORALIS EXP.

Cur igitur infans natus propheta vocatur Iezrahel? Profecto vt quoties puerum cernerent post expositã à propheta rationem nominis recordarentur venturæ vltionis, sanguinisque visitandi, atque hæc mala toties sibi prænuntiari intelligerent à Deo, quoties eorum aspectui, atque oculis puer occurreret, vt ita reges, & cum eis populus ab idololatria, & perditis moribus ad veram pietatem reuerterentur. O altitudo diuitiarum bonitatis, & patientiæ Dei: Vere altissimus est patiens redditor. Quam ce- leriter subuenit: Quam lente punit? Quoties minatur? Quoties terret peccatores?

Dei patientia. Eccli. 5.

Pfal. 7. Quoties admonet instare supplicia? Sed instantia, & erumpentia quam patienter, ac fortiter remoratur, & reprimat. Nisi conuersi, inquit, fueritis, gladium suum vibrauit, arcum suum tetendit, & parauit illum. Et in eo parauit vasa mortis. * Credas iam volaturas sagittas, dicas iam cruore foedari gladium. Sed ita tamen moratur vt de mora, & tarditate iusti conuerantur, Vique quo peccatores Domine, vique quo peccatores gloriabuntur, effabuntur, & loquentur iniquitatem, loquentur omnes, qui operantur iniustitiam. Misereis omnium Domine, & nihil odisti eorum, quæ fecisti, dissimulans peccata hominum, propter poenitentiam. *Adhuc modicum & visitabo.* Sed hoc modicum si ad cessationem regni domus Israel referamus, quin quaginta fere, & sex annorum fuit: si ad poenas de posteris Iehu sumendas, quatuordecim fere annorum: idque postquam viginti octo annos tolerauerat idolatriam Iehu decem & septem Iochaz eius filij, vnum & quadraginta Ieroboham eius nepotis. Sed interim, inquit, audiant prophetam, videant sepe puerum Iezrahel, vt supplicij venientis ad moneantur. Quot annos putamus eum sustinuisse immania scelera eorum, qui terræ Hebræis dandam tenebant, & tamē Abraham dicit, Generatione autem quarta reuertentur huc: nec dum enim completæ sunt iniquitates Hamoræorum vsque ad præsens tempus. * Omnis caro corruerat viam suam, & multa malitia hominum erat in terra, & cuncta cogitatio cordis intenta ad malum omni tempore: & tamen cum legamus, Poenituit eum quod hominem fecisset in terra, & tactum dolore cordis intrinsecus, non minus quam centum viginti annos agenda poenitentia pollicetur. Interim multorum annorum opus aggreditur Noe, arcam extruit vt omnes, qui immanem molem fabricari cernerent, toto illo tempore admonerentur imminere diluuium, adesse certum exitium non respicentibus. Nec id quidem factu illo tantum Noe prædicebat, sed apertis etiam verbis minabatur: ideo enim iustitiam præco dicitur 2. Pet. 2. & de illis qui fidem illi habere noluerunt, scripsit idem in prioris epistolæ cap. 3. Qui increduli fuerant aliquando, quando expectabant Dei patientiam in diebus Noe, cum fabricaretur arca. * Quæris, quid hac cunctatione quærat Deus: Audi Isaiam, Propterea

expectat Dominus, vt misereatur vestri, & ideo exaltabitur parcens vobis; quia Deus iudicij Dominus: beati omnes, qui expectant eum. Hieronymus ibidem: Grandis clementia Dei, vt expectet nostram poenitentiam, & donec nos à vitijs couertamur, ille potentem contrahat manum, ne ferire cogatur.

ALLEGORICVS SENSVS.

In eo, quod ait Dominus, sanguinem Iezrahel esse vindicandum super domum Iehu, allegorice prædicat se vindictam acrisumpturum de ijs, qui sanguinem filij Dei effuderunt, cuius populus ille figura fuit quatenus à Deo dilectus, & pro filio habitus est, & semen Dei vocatus. Atque hos appellat domum Iehu, quoniam impietate illorum regum imitati sunt, & à Deo recesserunt propter idola sua, id est, propter gloriam, & honorem popularem, & propter auaritiam, ac voluptates. * Eius enim filius quisque in scriptura dicitur cuius mores, & vitam sequi voluit, vt eleganter docet Origenes hom. 4. in Ezech. Sicut homo, inquit, generat hominem; sic Iob generat Iob, & Noe generat Noe. Sic Paulus Rom. 9. Non enim omnes qui ex Israel iij sunt Israelitæ: neque qui semen sunt Abraham, omnes filij. Sic Dominus Iohan. 8. quibus paulo ante dixerat, Scio, quia filij Abraham estis, secundum carnem intelligens, ait, Vos ex parte diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere. De huiusmodi filijs dictum est Mat. 3. Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham. Quod si recipiatur lectio quam & nunc habemus in translatione Lxx. & Hieronymi ætate habebant vulgati codices, & quam Cyrillus agnoscit & interpretatur, Vindicabo sanguinem Iezrahel super domum Iuda, quid potuit dici apertius ad hanc de Domini cade allegoriam? Aut quid aliud est, quam docere domum Iuda, id est, Iudeos appellari à propheta domum Iehu? * Quamuis idem Cyrillus fatetur in aliorum interpretum editionibus legi, Super domum Iehu. Sed neque hæc lectio aduersatur allegoriam: nam Iehu vertitur, Ipse, siue existens. Visitatur igitur sanguis filij Dei super domum ipsius, id est, super populum, qui est ipse, qui fuit semper sibi similis, & vt antea occiderat prophetas, ita postea occidit Dominum prophetarum. Cui dicitur Matth. 23. Itaque testimonio estis vobis in vobis, quia filij estis eorum qui

prophetas

prophetas occiderunt. Et vos implete meritam patrum vestrorum. Idem populus merito dicitur existens, quoniam solus Deus verum nouerat, sicut scriptum est, Nonus in Iuda: a Deus, in Israel magnum nomen eius. Idololatram autem, qui eum non norunt, dicuntur in scriptura non esse, vt Hester. 14. Ne tradas Domine sceptrum tuum ijs, qui non sunt, ne rideant ad ruinam nostram.

TROPOLOGIA.

In eisdem verbis nequaquam prætereundum est quod iam demonstrauimus, scilicet dolum appellari homicidium, siue effusio-nem sanguinis, vt non videatur nobis iam Domini sententia rigidior, Qui autem scaldalizauerit vnum de puillis istis, qui in me credunt, expedit ei, vt suspendatur in mola asinaria in collo eius, & demergatur in profundum maris. Sed acerbius vindicatur scaldalum super domum Iehu, id est, super reges, & principes populi, siue potestate, siue generis claritate, siue eruditione, aut gloria rerum gestarum sint principes. Primum quoniam peccata ipsa sunt grauiora. Recte enim dixit ethnicus poeta,

*Omne animi vitium tanto spectius in se
Crimen habet, quod maior qui peccat, habetur.*

Deinde, quoniam quia maiores sunt qui peccant, & quo plus autoritate apud populum valent, tanto magis exemplo suo mouent, & tanto magis nocent. * Non præcipiebat Christianis Petrus vt coram Iudeis à gentiliū mensa, & contubernio abstinerent, sed quia ipse faciebat, ita homines commouebat, vt & Barnabas duceretur in illa simulatione, & Paulus ei dixerit, Quo modo cogis gentes Iudaizare? Quantum in vtramque partem valeat viri principis exemplum docet peruersio decem tribuum, quæ regem suum Ieroboham secuta vitulos aureos pro Deo vero adorauerunt, & ab antiqua tot annorum, tantorumque patrum religione celerrime recesserunt. Quod obsecris quidem verbis, sed fortibus, & efficacibus Hoseas c. 7. expressit, de eodem rege, & de eisdem tribubus loquens. Dies regis nostri, coeperunt principes furere à vino, extendit manum suam cum illusoribus. Quia applicauerunt quasi clibanum cor suum, cum insidiaretur eis. Tota nocte dormiuit coquens eos, mane ipse succensus quasi ignis flammæ. Omnes calefacti sunt quasi clibanus. Contra, regnatis David,

Ezechia, Iosia, magna erat populū pietas & religio. Legamus 2. Paralip. cap. 29. & 30. & 4. Regū 23. * Quare præclare Claudianus, tamen si poeta melior quam Christianus.

*Componitur arbori non dicitur arbor
Regis ad exemplum, nec si inflat vere sensus
Humanas edicta valent, quam dicit regentis
Mobile muratur semper cum principe vulgus.*

Si ergo de quibus hominibus dictum est, Veruntamen, vt homini illi, per quem scaldalum venit, quid de principibus dicendum putamus, qui quasi parentes boni, aut viores fideles esse debent. Sanguinem animarum vestrarum (dicit Dominus) requiram de manu cunctarum bestiarum. Quanto magis ergo de manu illorum, quos posuit rectores, & duces? Merito illis dicitur in libro Sapientia, & quidem per regem, Horrendè & citò apparebit vobis, quoniam iudicium durissimum in ijs, qui præsumunt. Exiguo enim conceditur misericordia, potentes autem potenter tormenta patientur. Non enim subtrahet personam cuiusquam Deus, aut verebitur magnitudinem cuiusquam, quoniam pusillum, & magnum ipse fecit, & æqualiter cura est illi de omnibus. Fortioribus autem fortior instat cruciatio. Ad vos ergo reges sunt hi sermones mei, vt discatis sapientiam, & non excidatis.

HISTORIA.

Et quiescere faciam regnum domus Israel.

Quia posteriores reges nihilo meliores fuerunt regibus domus Iehu, non solum domum Iehu delendam esse vaticinatur, sed etiam regnum decem tribuum esse finitum omnibus in captiuitatem abductis. Quod de domo Iehu dixit, paulo post impletum est. Cœpit enim prophetare Hoseas (vt iam diximus) extremis quatuordecim, aut quindecim annis regni Ierobohæ, qui fuit pronepos Iehu. Cui successit Zacharias filius, qui sex mensibus regnauit 4. Reg. 15. & regnum transiit ad Sellum, qui non erat ex domo Iehu. Quod autem modo dicit de regno decem tribuum finitum, impletum est anno quadragesimo primo à morte Zachariæ regis Israel, non anno quadragesimo nono, vt mendose legitur in Hieronymo. Nam post Zachariam regnauit Sellum mensem vnum, post Sellum Manahem annos decem, mox Phaceia duos annos, & Phacee viginti, vltimus fuit Hosee, cuius anno nono captus est Israel. * Quæ

omnia

omnia videmus 4. Reg. 15. & 17. Sed & a morte Zachariae pene semper labebantur res Israel. Nam (vt ait Hieron.) statim reges Assyrij ceperunt Ruben, & Gad, & dimidiam tribum Manasse trans Iordanem, deinde multas ciuitates Samariae, & deinde totam Nephthaim, & ad extremum omnes reliquas tribus.

ALLEGORIA.

Idem videmus contigisse Iudaeis postquam effuderunt sacrum sanguinem Iezrahel, id est, CHRISTI IESU filij Dei. Nam a Pilato, & ab alijs praesidibus Romanis grauius afflicti sunt, & quadragesimo post anno miserime delecti, & extincti. cum vrbe sua, & templo, & qui relictii sunt venditi, & in perpetuam captiuitatem ducti. Aucta est etiam in eis animi miserabilis caecitas, & obstinata induratio, adeo vt scribebat Paulus 1. Thessa. 2. de illis, Qui & Dominum occiderunt IESUM, & prophetas, & nos persecuti sunt, & Deo non placent, & omnibus hominibus aduersantur, prohibentes nos gentibus loqui, vt saluae fiant, vt impleant peccata sua semper; peruenit enim ira Dei super illos vsque in finem.

TROPOLOGIA.

83 Nec dubitandum est idem accidere ijs, qui scandalo sunt fratribus, & se animarum a CHRISTO tanti redemptarum sanguine polluit. Etenim paulatim bona animi amittent, virtutumque praesidio destituentur, & veniet rex Assyrius, id est, diabolus, ac seruituti suae subiciet, & pendere grauissima tributa coget, tradenturque in manus crudelium dominorum. At non solum reges Israel capti sunt, & caesi, eadem fuit fortuna populi, eadem captiuitas, & caedes; vt nemo se alieno peccato excusari putet, aut impune fore laturum, si peccantem siue regem, siue sacerdotem, siue magistrum fuerit imitatus. Bonum (inquit Apostolus) emulamini in bono semper. Si magna est hominis autoritas, qui te verbo, aut exemplo ad peccatum allicere concupiscit: vide multo maiorem esse CHRISTI, & DEI Patris, qui malum id, fugiendumque esse docuerunt. Quid profuit Adam dicere, Mulier, quam dedi mihi sociam, dedi mihi de ligno, & comedi: Quid Heuaz, Serpens cepit me, & comedi: Num ideo poenas effugerunt, quia excusauerunt excusationes in peccatis? Nusquisque onus suum portabit & quae seminauerit homo, haec & metet.

Gala. 4.

Gen. 3.

Gal. 5.

Salutare est itaque Iohannis in 3. epistola consilium, charissime noli imitari malum, sed quod bonum est.

HISTORIA.

Et in illa die conteream arcum Israel in valle Iezrahel. In illa die, qua decreui, vt quiescat, & finiatur regnum Israel, arma, viresque, Israelitarum confringam, id est: Efficiam vt ab hostibus Assyrijs superentur. Chaldaeus: Et erit in tempore illo, & conteream fortitudinem bellatorum Israel; Sed arcum dicit, quia multum arcu pugnabant Israelitae, & eius peritiam se habere gloriabantur, i. Paralippo. 12. Qui erant fortissimi, & egregij pugnatore tendentes arcum, & vtraque manu fundis saxa iacentes, & dirigentes sagittas. Et Psalm. 77. Filij Ephraim intendentes, & mittentes arcum conuersi sunt in die belli. Ex quo intelligimus illud 2. Reg. 1. Et praecipit vt docerent filios Iudae arcum, id est, artem bellicam, ne scilicet tanta clade accepta desperarent se clatis bello futuros, atque victores. * Illud vero difficilem explicatum habet, cum dixerit, in valle Iezrahel. Nam scimus quidem decem tribus victas, captasque fuisse ab Assyrijs: sed hoc in valle Iezrahel contigisse nusquam legimus. Ruffinus affirmat Iezrahel esse vallem adiacentem Samariae. Quod si ipse probare posset, aut si verum esset, soluta erat quaestio. At Iezrahel non vallem, sed urbem metropolin esse ostendimus. Sed quoniam pugnatum est Samariae obfessa vrbe ab Assyrijs, & ibi captus est Israel, vt videtur docere sacra historia 4. Reg. 17. & propheta dicit arcum Israel fuisse contereendum in valle Iezrahel, inde Ruffinus, vt opinor, collegit esse vallem, & adiacere Samariae. * Dicendum igitur est Iezrahel hic, neque vallem significare, neque urbem, sed populum Dei, vt semper hactenus vidimus. Id quod & Lxx. interpretes docent ponentes Iezrahel cum articulo masculino, vt prius fecerant, ἐν τῇ κοινῇ τοῦ ἱεραίου. Significat igitur eos in patria sua esse vincendos, & capiendos, & vallem Iezrahel, id est, seminis Dei vocat vallem Samariae, in qua vrbe sedes erat regia, & dignissima portio decem tribuum. Sed multi nobilissimi que autores in valle vrbe Iezrahel praelium commissum esse volunt, vt Hieronymus, Theodorus, Cyrillus, Theodoretus, quos multi recentiores sequuntur. Supra diximus (inquit Hieronym.) Iezra-

84

Arcus.

85

86

helem,

ALLEGORIA.

Quam bene haec eadem in Iudaeos conueniant post Domini mortem, quam confractus fuerit eorum arcus in metropoli sua ciuitate Ierusalem, qui plenius videre vult; legat extremos Iosephi de bello Iudaico libros. Sed & res ipsa docet sine libris. In qua enim regione non sunt hodie Iudaei, & vbi non seruiunt? Quis eorum potentiam timet? Quis eos non ridet, atque contemnit? Cyrillus, Erat autem vallis Iezrahel typus sepulchri Christi filij Dei. Iezrahel enim interpretatur semen Dei: per resurrectionem vero Christi omnino superati sunt Iudaei, qui occiso Christo putarant iam se dominos esse vineae, &c.

TROPOLOGIA.

Nec minus apte ad eos accommodantur, qui vel exemplo suo ceteros ad peccandum prouocant, aut aliorum exemplum sequentes peccant. Conterit his Dominus arcum, quoniam non solum reliquam fortitudinem amittunt, facileque a diabolo expugnantur, sed illud quoque, in quo potissimum gloriabantur, & quod ad omnes hostium arietes firmissimum putabant, subitopræter spem, præter opinionemque perdunt. Multi ita iustitiae iacturam fecere; plures diu seruatae castitatis, nonnulli etiam fidei. Quid mirum? Infirmitas in dies, immo in horas semper animus sine gratia; hostis ferocior, & valentior; quomodo is bona sua tueatur? Saucius miles, & sanguine diffusus quo magis ipse viribus, spirituque destituitur, eo fortiorem reddit aduersarium. Occumbat necesse est, & vitam hosti, atque arma præbeat, nisi ex acie educatur ad medicum, qui sanguinem reprimat, & vulnera alliget, id est, ad sacerdotem, qui sacramentum poenitentiae quasi saluberrimo pharmaco adhibito eum in pristinas vires, sanitatemque restituat. Peccatum enim (vt sapienter a Gregorio dictum est 25. mor. ca. 9.) quod poenitentia non diluit, ipso suo potest dere mox ad aliud trahit. De his dicitur, Filij Ephraim intendentes, & mittentes arcum conuersi sunt in die belli. Terga scilicet detulerunt amissa pristina fortitudine. * Quot huiusmodi casus & monachorum, & secularium hominum, & magistrorum Ecclesiarum legimus in historijs? Et vt vetera misera faciamus, cui vel ignota, vel non deplorata est Anglica calamitatis historia? Quantus ar-

89 Iudaeorum arcus confectus post mortem Christi.

90

Scandalum praebentibus arcus confringitur.

91

rus ar-

helem; quae nunc iuxta Maximianopolin est, fuisse metropolin regni Samariae, prope quam sunt campi latissimi, & vallis nimiae vastitatis, quae plus quam decem millium tenditur passibus. In hac, commissio certamine, ab Assyrijs caesus est Israel. * Quod de valle scribit Hieronymus, verum est. Legimus enim Iosue 17. Qui habitant in terra campestri, in qua sita sunt Bethsan cum viculis suis, & Iezrahel mediam possidens vallem. Et vallem maximam esse intelligimus ex Iud. 6. Igitur omnis Madian, & Amalech, & orientales populi congregati sunt simul, & transeuntes Iordanem, castrametati sunt in valle Iezrahel, &c. Erat scilicet locus aptus, & idoneus numerosissimo exercitui. Si ergo quaeras vnde costet praelium in hac valle fuisse commissum? In proprio est responsio. Constat ex verbis Hoseae, qui nomen loci historiae addidit, quod ad rem, quam agebat, non mediocriter pertinet. Vt scilicet, vbi fusus est sanguis Achab, & Iezabelis idololatrarum, ibi etiam fundatur eorum sanguis, qui exemplo illo nequam resipuerunt, sed idem fecerunt, quod Deum & odisse, & punisse animaduertent. * Accedit ad verba Hoseae tot tantorumque virorum expositio, & autoritas, quae satis esse possit, & debeat cuius ad sobrietatem sapienti. Sed facessit tamen negotium, quod 4. Reg. 17. scriptum est de Salmanasare rege Assyriorum; Peruagatusque est omnem terram, & ascendens Samariam obfedit eam tribus annis. Anno autem nono Hoseae cepit rex Assyriorum Samariam, & transtulit Israel in Assyrios, &c. Non ergo in valle Iezrahel, sed in valle Samariae vrbis caesus est Israel. Praesertim cum scribat Iosephus 9. antiq. c. 14. Salmanasarem post tertium obsidionis annum urbem Samariam vi cepisse. Respondeo obfessam quidem & captam fuisse Samariam, sed vniversum Israel collatis signis dimicasse extra urbem, vt ex Hosea intelligimus; in valle Iezrahel. Pro tenditur enim haec vallis versus Samariam, quae proxima est vrbi Iezraheli, adeo vt cum Iehu Iezrahele maneret, scripserit ad ciues Samariae 4. Reg. 10. in haec verba, Tollite capita filiorum Domini vestri, & venire ad me haec eadem horas in Iezrahel. Cuiusmodi vallis esset longissima, necesse est vicinam fuisse Samariam, recteque dicitur in ea fuisse dimicatum.

87

88

tus ardor fidei, & Ecclesiasticæ dignitatis propugnandæ fuit in Henrico rege, quem Leo decimus cum sacro cardinalium senatu honorificentissime defensoris fidei cognomine donauit: An non fuit in illo arcus ille fidei zelus, ex quo tot, tamque validas sagittas iaculatus est in Lutherum? Sed turpi captus libidine, & furore animi cæcus scâdalo cœpit esse suis, atque ita se vitijs tradere, vt arcus illi contractus sit in valle Iezrahel. Postquam autem Dominator Dominus exercituum aufert à Ierusalem, & à Iudæa, (id est, ab anima, quæ téplum eius erat, & ei confitebatur) validum, & fortem, & virum bellatorem, iudicem, & prophetam, & senem: quid reliquum est, nisi vt illud sequatur. Et dabo pueros principes eorum, & efeminati dominabuntur eis: hoc est, puerilis leuitatis affectus, & voluptates.

HISTORIA.

92 *Et concepit adhuc, & peperit filiam.* His verbis qualis, & quam diuturna futura sit captiuitas ostendit. Postquam enim captiuitatem decem tribuum prædixit, non iam filius natus, sed filia fragilis sexus, (vt ait Hieronym.) & quæ victorum pateat contumeliæ. Quæ res aperte significat decem tribus in captiuitate affligendas esse à victoribus, & contumeliose tractandas, nec tamen in tantis malis habituras, qua se ratione tueantur, & defendant. Diuturnitatem captiuitatis nomen filia indicat. Voca (inquit) nomen eius, Absque misericordia: & nominis rationem continuo indicat.

Quia non addam vltamifereri domui Israel. Vocatur Absque misericordia, siue Non cõsecuta misericordiam, quoniam tunc absque misericordia captus est ab Assyrijs Israel, & postea erat in eadem captiuitate relinendus, non amplius in patriam reuersurus, ac si diceret. Nec in præsens tempus misericordiam consecuta est à me, neque in futurum. Quod vero ait; Non addam, vsitata scripturæ locutio est, qua addere dicit qui adhuc facit quod semel, aut sæpius fecerat, vt Iud. 3. & 4. Addiderunt filij Israel facere malum. Luc. 20. Et addidit alterum seruum mittere, &c. & Addidit tertium mittere. Itaque Non addam; est non amplius faciam. Iud. 10. Idcirco non addam vt vltra vos liberem: ire, & inuocate deos, quos elegistis.

93 Hoc loco celebris, & tam ad huius prophetæ, quam ad aliorum intelligentiam in-

primis vtilis quæstio occurrit, Vtrum verba ista prophetæ longissimi temporis captiuitatem prædicant, an potius perpetuam? id est, an aliquando decem tribus ab Assyrijs captæ in patriam suam redierint soluta captiuitate, quemadmodum duæ tribus post aliquot annos de Babylonica captiuitate rediere? Multa enim passim occurrunt in prophetis, quæ sine huius quæstionis lumine videri nequeant. Primum eas de captiuitate redijisse docet Cyrill. in prologo Zach. & in Hoseæ c. 11. & in Mal. cap. 2. & Theophyl. & Theodoretus in illud Hof. 3. Quia dies multos sedebunt, &c. & ex scriptura videtur valde confirmari. Nam quo tempore Dominus inter homines versabatur, Samaritani Iacob patrem suum vocabant, vt Iohan. 4. Nûquid tu maior es patre nostro Iacob? Et præter tribus Iudæ, & Benjamin erant alia tribus in Ierusalé, vt Hanna prophetissa de tribu Aser Luc. 2. Et Dominus prædicauit in finibus Zabulon, & Nephthalim Matth. 4. & apostoli erant ex varijs tribubus Psalm. 67. Principes Iudæ duces eorum, principes Zabulõ, & principes Nephthalim. Iacobus etiam scribit duodecim tribubus, quæ sunt in dispersione, salutem.

94 Ad hæc in prophetis videntur esse aper-tissima testimonia. Ezech. 37. Et tu fili hominis sume tibi lignum vnum, & scribe super illud, Iudæ, & filiorum Israel sociorum eius: & tolle lignum alterum, & scribe super illud, Ioseph lignum Ephraim, & cuncta: domus Israel, sociorumque eius. Et adiunge illa vnum ad alterum tibi in lignum vnum, & erunt in vnionem in manu tua. Cum autem dixerint ad te filij populi tui loquentes; Nonne indicas nobis, quid in his tibi velis? loqueris ad eos, Hæc dicit Dominus Deus, Ecce ego assumam lignum Ioseph quod est in manu Ephraim, & tribus Israel, quæ sunt ei adiunctæ, & dabo eas pariter cum ligno Iudæ, & faciam eas in lignum vnum, & erunt vnum in manu eius, &c. Sed quid alios quæramus, cum in eodem propheta nostro cap. 11. legamus, Non faciam furorem iræ meæ, non conuertar vt dispergam Ephraim, quoniam Deus ego, & nõ homo, &c. * Et auolabunt quasi auis ex Ægypto, & quasi columba de terra Assyriorum, & collocabo eos in domibus suis, dicit Dominus. Et cap. 12. Et ego Dominus Deus tuus ex terra Ægypti, adhuc sedere te faciam in tabernaculis, sicut in diebus fe-

An decem tribus redierint de captiuitate

94

95

stuitatis.

stuitatis. Et c. 14. Sanabo contritiones eorum, diligam eos spontaneè, quia auersus est furor meus ab eis. Ero quasi ros Israel, germinabit sicur liliū, & erumpet radix eius vt Libani, &c. Immo in hoc ipso 1. cap. scriptum est, Et congregabuntur filij Iudæ, & filij Israel pariter, & ponent sibi met, caput vnum, & ascendent de terra, quia magnus dies Iezrahel. Et continuo cap. 2. initio iubet eam, quæ vocabatur Absque misericordia, vocari Misericordiam consecutam. Dicite fratribus vestris, populus meus, & sorori vestræ Misericordiam consecutam. Quod adhuc apertius retulit Paul. Rom. 9. Sicut in Hoseæ dicit, Vocabo non plebẽ meam, plebem meam, & non dilectam dilectam, & non misericordiam consecutam misericordiam consecutam.

96 At quamuis hæc & similia in scriptura legamus, non dubium est, quin decem tribus semper apud Medos, Persasque remanserint, neque vltra in terram suã venerint. Vique hodie (inquit Hieronym.) Persarum regibus seruiunt, & nunquam est eorum soluta captiuitas. Et in Ezech. 23. prope prin. Vique hodie decem tribus captiui tenentur in montibus, & in vrbibus Medorum, ad quas translata sunt. Idem affirmat in Ezech. 37. in illud, Et factus est sermo Domini ad me dicens. Et in Zach. cap. 2. in illud: Lauda, & lætare filia Sion. Eadem est sententia Rupert. & Lyran. & omnium fere exppositorum tam Hebræorum, quam nostrorum. Sed quid auctores quæramus, cum Iosephus 11. antiq. cap. 5. ita scribat, Duæ tantum tribus per Asiam, & Europam sub Romano degunt imperio: decem autem tribus nunc quoque vltra Euphratem sunt, infinita hominum millia, quæ vix est numero comprehendere? Scriptura vel in eam sententiam confirmat, quod nusquã legimus reditum promissum esse decem tribubus, cum duabus sæpe per prophetas promissum sit in tantorum malorum solatium. Legimus etiam duas tribus redijisse, quod de decem non legimus. * Manifesta quoque sunt verba Hoseæ, Non addam vltra misereri domui Israel, sed obliuione obliuiscar eorũ. Et 4. Reg. 17. Translarusq; est Israel de terra sua in Assyrios vsq; in diẽ hanc, id est, in perpetuum. Vt enim, inquit, Origenes hom. 7. in Iosue, scripturæ sanctæ mos est hoc dicere de ijs, quæ vsque ad finẽ vel vitæ, vel sæculi permanent. Verbi causa,

In diẽ hæc.

97

vt ait, Hic est pater Moabitarum vsque in hodiernum diem, quod significat, vsque in finem sæculi. Et iterum dicitur in Euangelio. Diffamatus est sermo hic apud Iudæos vsque in hodiernum diem, id est, vsque quo sæculum stat. Hæc Origenes.

Sed vt ad ea, quæ principio obiecta sunt veniamus, locus Iohannis apertus est. Constat enim homines illos, qui erant in Samaria, nullo modo pertinuisse ad filios Iacob. Sed aliunde eo missos fuisse, vt legimus 4. Reg. 17. Adduxit autem rex Assyriorum viros de Babylone, & de Cutha, & de Auah, & de Emath, & de Sepharuam, & collocauit eos in ciuitatibus Samariæ, pro filijs Israel, qui possederunt Samariam, & habitauerunt in vrbibus eius. Isti Hebræis Cuthæi vocati sunt, Græcis Samaritæ, vt ait Ioseph. 9. antiq. c. vlt. quo loco etiam docet, cur patrem suum Iacob appellare soliti sint, Qui (inquit) pro præsentis semper conditione temporum mutabiles quoties feliciter degere Iudæos viderint, cognatos se eorũ appellant, vt pote à Iosepho oriundos, & hac ratione sanguine illis coniunctos. Quando vero in rebus aduersis eos aspiciunt, nihil ad se pertinere aiunt, neque illis quidquam deberi beneuolentiæ, cum ipsi ex longe remotis gentibus ad calca venerint. Idem scripsit lib. 11. cap. 8. * Accedit quod licet gentiles essent isti, tamen (vt ait Chrysostr. homil. 30. in Iohan. & Theophyl. & Euthy. in eorundem verborum explanatione) nitentur se inferere in Iudaicam nobilitatem, & Iudæos cognatos vocabant, quoniam Israelitarum terram tenebãt, & quædam ex eorum lege receperant. Ex his liquet cur Dominus dixerit Matth. 10. In viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis, sed ire potius ad oues, quæ perierunt domus Israel. Sed vt cetera loca quæ in contrarium adducta sunt, intelligantur, sciendum est multos ex vniuersis tribubus Israel vixisse in terra promissionis cum Dominus Ihs vs erat inter homines, quod ex eisdem locis abunde comprobatur. Sed quomodo ad duas tribus isti adiuncti sint, difficilius explicatur. Sunt qui putent, cum duæ tribus soluta captiuitate Babylonica in patriam reuersæ sunt, simul cum illis multos ex alijs tribubus redijisse, vt Theophyl. & Theodoretus in Hof. 3. prope finem. Quod ego falsum arbitror. Etenim Hieron. in Malac. ca. 2. in

Samaritani Iui.

98

Vide fuerint in Iudæa vixi ex omnibus tribubus.

illud:

illud: Et abominatio facta est in Israel, & in Ierusalem, ait; Nequaquam in decem tribubus, quæ ab Assyrijs tenebantur, sed in his, qui ad Cyri regis imperium sub Zorobabel, & Hefdra, & Nchemia de Babylone sunt reuersi. Et ex Iosepho paulo ante retulimus duas tantum tribus venisse, decem mansisse trans Euphratem. * Sed apertius adhuc videmus 1. Hefdr. 2. vbi illi tantum venisse memorantur, qui à Nabuchodonosor abducti fuerant. Hi sunt autem provinciarum filij, qui ascenderunt de captiuitate, quam transtulerat Nabuchodonosor rex Babylonis in Babylonem, & reuersi sunt in Ierusalem, & Iudam vnusquisque in ciuitatem suam. Atque idem Iose. 11. antiq. cap. 1. & 4. docet eos, qui redierunt fuisse ex duabus tribubus, & ex Leuitica, quæ in duabus semper intelligitur. Quando ergo adiuncti sunt ad duas, qui ex alijs tribubus erant? Sane quando regnum Israel diuisum est sub Roboham. Tunc enim (vt scribit Iose. 8. antiq. ca. 3.) ad Roboham Ierosolymis degentem è tota Israelitarum ditone confluerunt sacerdotes, & Leuitæ, & quotquot è reliqua plebe erant boni, ac iusti patrias suas relinquebant, vt Ierosolymis Deum colere liceret, offensi Ierobohami tyrannide, qui eos ad suarum vitularum adorationem vi adigere volebat.

* Quo factum est, vt Robohami regnum integro triennio talibus accessibus cresceret. Hactenus Iosephus, qui hoc desumpit ex 2. Paral. 11. vbi ita legimus, Sed & de cunctis tribubus Israel, quicunq; dederant cor suum, vt quærent Dominum, venerunt in Ierusalem ad immolandum victimas suas coram Domino Deo patrum suorum. Et roborauerunt regnum Iuda, & confirmauerunt Roboham filium Salomonis per tres annos. Ex his verbis, adiunctis etiam, quæ à Iosepho dicuntur, satis constat multos ex Israel non tantum Ierosolymam venisse sacrificij causa, vt ibi putauit Lyr. sed sedes suas in duarum tribuum ditone collocasse: alioqui quomodo roborabant regnum Iuda, & confirmabant Roboham? aut quomodo illius regnum talibus accessibus crescebat? Sed quoniam hi paucissimi erant cum reliqua decem tribuum multitudine collati; dicimus simpliciter decem tribus à domo Dauid recessisse, & captas fuisse ab Assyrijs. Et de Asa pronepote Salomonis scriptum est 2. Paral. 15. Cõgre-

gauitq; vniuersum Iudam, & Benjamin, & aduenas cum eis de Ephraim, & Manasse, & de Simeon. Plures enim ad eum confugerant ex Israel videntes quod Dominus Deus illius esset cum eo. * Initio etiã regni Ezechiez non pauci ex Israel videtur ad duas tribus accessisse. Nam 2. Paral. 30. Ezechiez misit ad omnem Israel, & Iudã, vt veniret ad domum Dñi in Ierusalem. Sequitur paulo post, Igitur cursatores pergebant velociter de ciuitate in ciuitate per terram Ephraim, & Manasse vsq; ad Zabulon, illis iridentibus, & subsannantibus eos. Attamẽ quidam viri ex Aser, & Manasse, & Zabulon ac quiescentes consilio venerunt Ierusalem, &c. Hos, & si in patriam suam redierint, probabile est ingruente bello Assyriorum, & captiuitate toties prædicta à prophetis, transisse ad duas tribus. Sed ne putemus omnes, qui venerant in Ierusalem redisse ad suas possessiones, paulo post scribitur, Et hilaritate perfusa omnis turba Iuda tam sacerdotũ, & Leuitarum, quam vniuersa frequentia, quæ venerat ex Israel, profelytorũ quoq; de terra Israel, & habitantibus in Iuda. Omnes igitur qui ex Israel ad duas tribus additi sunt, cũ illis Babylone abducti, cũ illis è captiuitate reuersi sunt, & nomine Iuda, siue duarũ tribuũ intelliguntur à maiori sumpta denominatione. Propterea 1. Hefdr. 2. scriptum est; Habitaerunt ergo sacerdotes, &c. vniuersusque Israel in vrribus suis, quod ita, vt dixi, exponitur à Beda in glossa ordinaria. * Ac deinde ita aucti sunt vt CHRISTO Domino nostro prædicante plurima illorum esset in Iudæa, & in Galilæa multitudo. Atque eo tempore multi tam ex his, qui cum duabus erant ex decem tribubus; quam ex ipsis duabus ad prædicationem SALVATORIS, & apostolorum conuersi ab infidelibus Iudæis grauitè afflicti, & è proprijs sedibus eiectione sunt, ad quos scribit Iacobus: Duodecim tribubus, quæ sunt in dispersione, Salutem, vt ibi exponit Beda. Cuius rei meminit Lucas Acto. 8. Facta est autem in illa die persecutio magna in Ecclesia, quæ erat Ierosolymis, & omnes dispersi sunt per regiones Iudææ; & Samarizæ præter apostolos. Ideo Iacobus ait; Quæ sunt in dispersione. Ex quo proditur eorum error qui putauerunt hanc Iacobi epistolam scriptam esse ad decem tribus, quæ in montibus, & vrbi-

101

102

Locus Iac. c. 1.

bus Per-

bus Perfarum remanserant, præsertim cum non ad decem, sed ad duodecim scribatum. Cetera loca prophetarum Ezechiez, & Hoseæ hoc tantum significant prædicandum fuisse Euangelium in vniuerso orbẽ, futurumque, vt multum etiam ex illis decem tribubus conuerterentur, & Evangelica libertate fruerentur simul cum alijs, qui in Iudæa, & in alijs locis crediderant. Quod ex parte fieri iam cepit prædicantibus apostolis, & alijs Ecclesiarum filijs: sed plenius fiet in consummatione sæculi, cum omnes tribus conuerterentur. Hoc apertissime Ezechiez ipse indicat statim, Et faciam eos in gentem vnã in terra in montibus Israel, & rex vnus erit omnibus imperans. Quod si de rege terreno velis intelligere, neq; factum est vnquam, neq; fiet, sed quis iste rex, mox explicat, Et seruus meus Dauid rex super eos, & pastor vnus erit omnium eorum. Significat ergo vnus in Ecclesia tanquam in patriam adducendos, vbi rex eorũ sit Christus, qui Psal. 2. ait: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctũ eius. Quod in hoc 1. c. Hoseæ, & in 3. fufius explicabimus. Hęc summa est expositionis horum locorum omnium, vt facile attentus lector intelliget. Quod si plura desiderat, legat Eze. c. 34. cum Hieronymi explanatione: nam quæ in Hosea sunt, suis locis exponemus, ne nunc in re & aperta, & alterius loci, ac temporis immoremur. Verum illud vel maxime mouere lectorem potest, quod Iob. 14. legimus. Prope erit interitus Ninive, nõ enim excidit verbum Dñi, & fratres nostri, qui dispersi sunt à terra Israel, reuertentur ad eã. Quod de duabus tribubus dici nõ posse videtur, cum eo tempore captæ non fuerint, sed de decem, è quibus erat Tobias, & quarũ homines merito fratres suos vocat. Sed hoc ita soluendũ est de duabus tribubus hæc prædici paulo post capiendis. Itaq; ex verbis nostræ trãslationis haud obscure intelligitur. Omnis autem deserta terra eius replebitur, & domus Dei, quæ in ea incensa est, iterum reedificabitur, ibiq; reuertentur omnes timentes Deum. Et multo apertius ex translatione Lxx, quæ ita habet: Et quod fratres nostri in terra dispergetur à bona terra, & Ierusalem erit deserta, & domus Dei in ipsa cõburetur, & deserta erit vsque ad tempus, & iterum miserebitur eorum Deus, & conuertet eos in terrã, & reedificabit domum, &c.

103

Sed obliuione obliuiscar eorum. Sæper, vt ante diximus, hæc geminatio vim augendi & amplificandi habet, id est, nunquã eos in mentem meã reducã. Rufinus; Neque enim solus ait, tẽpore miseriarũ misericordiã denegabo, sed eos neq; in memoriã meã redire permittã. Effer enim licet in extremo angore solatiũ, si vel quocunq; tẽpore memoriã eorũ, quos abieciisset, assumeret. Nũc vero vt cõminatio prælara crudecat, vt trunq; si biga affore pollicetur, & memoriã videlicet damnanã, & obliuionẽ plenissimã damnatorũ, & illud, cũ sit apertissimũ, ne adnotandũ quid videtur obliuionẽ, & itã, & ceteros affectus humano more Deo tribui ab scriptura, sed velle, vt digne Deo intelligatur, vt affectiones ipsas tolleret, earũ tantum effectus ei adscribamus. Iacobi enim dicitur, quia punit; dormire, quia subire punit; differt; obliuisci, quia benefacere alicui, aut eũ eripere à malis nõ vult. Docet hoc Orig. hom. 13. super Num. Hiero. in illud Isa. 65. Isti sumus erant in furore meo: & in epist. ad Eph. li. 2. in fine, & li. 3. in principio Aug. 9. de ciu. c. 5. Damasci. li. 1. de fide Orth. c. 14. Vide etiam Lactã lib. de Ira Det. c. 6. Vnde eleganter Aug. 1. conf. c. 4. Pœnitete, & nõ doles, irascaris, & tranquillus es, opera mutas, nec mutas consilium. In trãslatiõẽ nõ parũ inesse videtur difficultatis: est enim in Hebræo, נָשַׁח נְשַׁח, quod magis videtur sonare, Leuando leuabo eos, aut auferendo auferã eos. At vero & si ita acciperemus, non male vertisset Hiero. sensum enim reddidisset, quod sæpe facere solent interpretes. Auferendo auferam eos, scilicet à facie mea; nõ aspiciã eos, id autẽ est dicere; Obliuiscar eorum. Recte enim veteri prouerio iactatur, procul esse à corde, quæ procul ab oculis sunt. Aliter etiã responderi potest נָשַׁח non esse à verbo נָשַׁח quod significat leuare, tollere, auferre: sed à verbo נָשַׁח quod est obliuisci, in fine tamẽ nõ ponitur pro נָשַׁח quod passim apud Hebræos fit, vt quiescentes literæ permittentur inter se, Nã quod in vno litera, ו, apicẽ habeat in dextro cornu, in altera in sinistro nihil refert, cũ pũcta nõ fuerint apud veteres. Adde, quod ista duo verba tã vicina inter se sunt, vt alterũ Hebræi accipiat pro altero, vt Ier. 23. נָשַׁח נְשַׁח, quod Hiero. vertit, Tollã vos portas; cũ videretur vertendum, Obliuiscar vos: & tamẽ Lxx. similiter transtulerunt, Assumo vos.

104

Reg.

105

D Er

106. *Et domui Iuda miserabor, & saluabo eos, &c.*
 Hoc dicit quoniam bis liberauit duas tribus mirabiliter, nō armis earum, sed sua potentia. Prīmū cū octauo anno à captiuitate decem tribuum Sennacherib rex Assyriorum obfedit cum magnis copijs Ierusalem, & angelus Domini vna nocte occidit centum octoginta quinque millia de eius exercitu, & ipse inhoneste in patriā reuersus in templo Dei sui occisus est 4. Reg. 19. Secundo cum excitauit spiritum Cyri regis Persarum, & vltro ille copiā fecit omnibus, qui capti fuerant à Nabuchodonosor redeundi in Iudæam, 2. Paral. vii. & 1. Hefd. 1. Ita quamuis capta fuerit domus Iuda, non est eius oblitus Dominus, sed miserus eam in pristinam libertatem restituit. Quod autem ait, Saluabo eos in Domino Deo suo, perinde est ac si diceret, * Saluabo eos per Deum suum, siue virtute, ac potestate Dei sui iuxta Hebraici sermonis consuetudinē, qua præposito, In, virtutem, ac potestatem sonat, vt Plal. 17. Quoniam in te eripiar à tentatione, & in Deo meo transgrediar murū. In te, non meis viribus, sed virtute tua adiutus, ac potestate Dei mei. Et Plal. 43. In te inimicos nostros ventis labimus cornu, & in nomine tuo spernemus insurgentes in nobis. Deum autem suum vocat patrem ipsum, qui loquitur. Est enim scripturæ mos (vt tradit Greg. in præfatione moral. cap. 2.) eos, qui loquuntur ita de se loqui, ac si de alijs loquerentur. Vt Num. 12. Erat autem Moyses mitissimus omnium hominum, qui morabantur in terra. Hof. 4. Oblita es legis Dei tui, obliuiscar filiorum tuorum & ego. Intelligitur etiam hic, filius, (quod & Hieron. adnotauit, & ita exposuit Hilari. li. 4. de Trinitat. prope fin.) vt sit sensus; Saluabo eos virtute Dei sui filij mei, qui ex eis secundum carnem nasciturus est. Atque ideo Chaldaeus verissime videtur, Saluabo eos per verbum Domini Dei sui.

108 *Et ablacauit eam, quæ erat Absque misericordia.* Ruffinus putat diurnitatem captiuitatis filia ablacatione fuisse signatam. At quantum distat ab ortu ablacatio, vt duorum annorum mora longissimum tempus significet? Melius Hieronymus, Qui ablacatur, inquit, recedit à matre, parentis lacte non vescitur, alimentis sustentatur externis, &c. Explicat igitur magis, quam recte decem tribus per eam, quæ dicta est. Absque misericordia signi-

ficientur, & quantum ira Dei protendenda sit. Sicut enim illa ablacatur, ita Israel in captiuitatem ductus projicietur à Deo, non aletur verbo Dei, vt solebat, nō audiet prophetas, non gratia eius roborabitur; tam anima, quam corpore cibis gentium immundis vescetur; omnique consolatione destituetur.

Et concepit, & peperit filium. Quod in primo filio diximus, id & de reliquis intelligendum est. natos esse, ac nomina à Deo accepisse eum nominum ratione, vt quoties illos populus videret, toties irarumque Dei recordaretur, & futurorum malorum imagine terretur. Tertium filium Ruffinus arbitratur non decem, sed duarum tribuum portendere captiuitatem; qua à Nabuchodonosor Babylonem translata sunt, atque ibi inter gentes viuentes nomen populi Dei amiserunt, ideoque puer vocatus est, Non populus meus. Sed longe aliter se res habet. Nec enim dum Babylone morata sunt, populus Dei esse, aut dici desierunt. Nam & ipsos Dominus per prophetas tunc admonēbat, vt videmus Iere. 29. & in toto libro Baruch cum epistola Ieremie; & ad eorum solatium transtulerat illuc Ezechielem, & Daniēl, quos frequenter audiebāt. * Deniq; Cyrus populū Dei vocat 1. Hefd. 1. Omnia regna terre dedit mihi Deus celi, &c. Quis est in vobis de vniuerso populo eius? Sit Deus illius cum ipso. Ascendat in Ierusalē, &c. Multo verosimilius est illū in hoc infante calamitatem Iudæ portendi, qua propter incredulitatem, & mortem IESV CHRISTI reiectus est à Deo, & induratus, atque excæcatus, populus Dei esse desijt. Hoc Lyrano, & Vatablo placet, & mihi olim placebat: at nunc omnino existimo tertium filium significare populum decem tribuum, quod ad extremum eo infelicitatis deueniret, vt vocetur, Non populus Dei, & æterna gentis alienæ feriat sententia (vt ait Hieron.) vt dicatur, Non populus meus, & abijciatur in perpetuum. Nam & ita exponunt Hieron. Cyri. Theodoretus, Rup. & rerum ipsa consequentia exigat: semper enim de decem tribubus locutus est. Sed hoc restat explicandum, cur populus antea per filiam signatus, post maiora mala iterum non per filiam, sed per filium notetur? Hoc ideo factum puto, quod post captiuitatē valde iste populus excreuit, &

109

110

pristinam

pristinam fortitudinem resumpsit: verum & tunc à Deo contemptus est, qui non latatur multitudinē filiorum impiorum.

Et ego non ero vester. Exposuit nominis causam, quod eos abiecerat esset, & relictus. Ita autem legendum est, Et ego nō ero vester, vt ex Heb. constat, & ex Lxx. ex codicibus Complutensi, & regio; tamēti in duobus manuscriptis inueni; Non ero vester Deus. In Heb. est, Non ero vobis, quod maiorem emphasim habere videtur, quā, Non ero vester Deus. Quasi dicat, Nihil in me habebitis, penitus vestri curam abijciam.

ALLEGORIA.

Horum omnium allegoriam paucis nobis exposuit Hier. Iuxta typū (inquit) discimus eos, qui propter sanguinē seminis Dei vocantur Absque misericordia, & dicere au si sunt; Sanguis eius super nos, & super filios nostros, hūcuisq; seruire Romanis. Dominum autem Iudæ, eos videlicet ex Iudæis, qui Dominum suum confessi, non in exercitijs fortitudinis, sed in Euangelij prædicatione saluatos. Deinde exponens illud; *Et ablacauit eam, &c.* dicit hæc recte intelligi posse in omni populo Iudæorum, qui propter offensam seminis Dei, id est CHRISTI, captiuitati traditus, regnū perdidit, & provinciā, appellaturque, Non populus Dei. Similiter Cyrillus ait, Secundum spiritum post illam multitudinem, quæ vocata est, Non misericordiam consecuta, quia occidit CHRISTUM, & ideo delata; qui statim post eos filij sunt secuti synagogæ fornicatæ, quæ adhuc erant, lapsi sunt ab illa appellatione populi Dei. * Neque enim omnes sunt consumpti illo bello Romanorum; quia potius infiniti perierunt, reliquæ vero salutæ dispersæ sunt in omnēs mundi partes, non amplius populus Dei: transtuit enim gratia ad gentes, quibus admixtæ sunt reliquæ Israel, id est, ij qui ex fide. Non populus meus significat recessisse ab illis Deum, quia illi eum abiecerunt. De nobis autem iustificatis ab eo ait propheta; Ego ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in filios, & filias. Et Iudæis aiebat Dominus, Adhuc modicum tempus vobiscum sum. Aliquando vero, Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. De gentibus autem; Oves meæ vocem meam audiunt. Hæc Cyrillus de quibus noster cap. 3. dicemus. Ex his sanctorum patrum verbis, ex multitudine si-

milibus, quæ crebro repetemus, videat prudens lector, quod in primo præudio demōstrauimus sanctos patres plurima in prophets nequaquam de Christo historice interpretari, sed mystice; atq; eam intelligentiā typicam vocare, & spiritualem; ac mysticā, allegoricam, & anagogicam, vt hinc intelligamus sæpe numero eos idem sentire, tamēti typicam esse non dicant.

pristinam

TR O P O L O G I A.

Iuxta tropologiam peccatoribus, postquam eis contractus est arcus, id est, ablata fortitudo, & quæ sit regnum Israël, quo prauis affectionibus regali ter dominabatur, quid superest, nisi vt iam non filij, sed filia nomine intelligantur, in quos recte conueniat illud Homerici.

Peccatores in feminas verentur.

Quod Latine ita vertere licet;

Aut quod noster Virgilius imitatus est;

Et illud mox;

Quo nihil potest esse ignominiosius. Vt enim scripsit Cicero, In probis maxime in promptu est, si quid tale dici potest,

Sed vt ad nostras potius literas redeamus, de hac filia dicitur. Filia mea malè à dæmonio vexatur. Neque enim viri ita se vexari patiuntur. Has impius Pharaõ educari, & crescere cupiebat. Quidquid, inquit, masculini sexus natum fuerit, in flumen projicite, quidquid feminini, reseruate. De rege etiam tyrannice imperante scriptū est, Filias quoque vestras faciet vnguentarias, & focarias, & panificas. Cedit victori imbellis sexus, & iniuriæ tyranni, id est, diaboli, patet. Traducitur ad vilia, & abiecta ministeria, ad vnguenta conficienda; ad cibos ingeniose præparandos, ad panes faciendos, vt de corporis delicijs tantum cogitēt, & vtri voluptatibusq; totus in seruiat. Cū huc deuenit peccator, & adhuc pœnitentiæ obliuiscitur, nomē accipit triste, & luctuosum; vocatur Absque misericordia, quia sit illud Plal. 80. Et nō audiuit populus meus vocem meā, & Israel nō intrēdit mihi: Et dimisi eos secundū desideria cordis eorū, ibūt in aduersionibus suis. * Quod apertius dixit Paulus. Ro. 1. Et sicut nō probauerūt Deū habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, vt faciāt ea, quæ non conueniunt,

Sinite arma viris, & cedite ferro.

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebri.

Mat. 15.

Exod. 1.

1. Reg. 8.

114

115

repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate, fufurrone, detractores, Deo odibiles, contumeliosos, &c. Inde quasi per gradus venit ad illud, quod ex Isaiā reulit in eadem epistola Apostolus cap. 11. Dedit illis Deus spiritum compunctionis; oculos vt non videant; & aures vt non audiant vsque in hodiernum die. Quod ait, Dedit illis Deus spiritum compunctionis, ex Isa. 29. desumptum est. Nam vbi nos habemus, Quoniā miscuit vobis Dominus spiritum soporis, pro spiritu soporis Lxx. habent, *וַיְבָרֵךְ אֶתְכֶם* id est, spiritum compunctionis, sicut est etiam apud Paulum: Est autem spiritus compunctionis mens in malo fixa, & pertinax vt inde auelli nequeat, vt Chryso. Theophyl. Oecumeniusq; dixerunt. Atq; idem in Hebræo dicitur spiritus *רֵיחַ נְפִישׁ*, id est, soporis: significat autem hæc vox grauem, & vehementem soporem, qualem Dominus immisit in Adam Gene. 2. & in Abraham Gene. 15. & in populum Saul 1. Reg. 26. & in Ionam, Ionæ 1. quibus in locis scriptura hoc nomen vsurpauit in Hebræo.

116 * Miscuit igitur illis spiritum soporis, vt altissimo, & grauisimo somno stertentes, nihil videant, sed in malo maneant quasi infixi. His si addas quod addit Paulus, Vtque in hodiernum diem, id est, vsque in finem vitæ eorum, vel sæculi, vt Origenem interpretatum diximus hom. 7. in Iosue, videas idem, quod est in propheta. Quia non addam vltra misereri domui Israel, sed obliuione obliuiscar eorum. At non talis est in filios Iuda, id est, in eos, qui ore, & vita Deū confitentur, de quibus Paul. Roma. 2. Sed qui in abscondito Iudæus est, & circuncisio cordis in spiritu, non litera. Domui Iuda miserebor, & saluabo eos in Domino Deo suo. Venit rex Assyriorum & arctissime obsidet domum Iuda, id est, grauisimis tentationibus oppugnat, vnde nullus appareat exitus: sed respicit Deus in faciem CHRISTI sui, & saluat eos in Domino Deo suo, id est, propter CHRISTVM, cui adhærent, eos liberat. Quam ob rem hæc dicit Dominus de rege Assyriorum, Non ingredietur vrbem hanc, nec mittet in eam sagittam, nec occupabit eam clypeus. Per viam, qua venit, reuertetur; & ciuitatem hanc non ingredietur, dicit Dominus. Proregamque vrbem hanc, & saluabo eam

Loc^o Paul. Rom. 11.

Spiritus compunctionis.

Quomodo Deus liberet iustos etiam si humana infirmitate labantur in casum.

4. Reg. 19. & Isa. 37.

propter me, & propter Dauid seruū meum. * Quod si humana fragilitate, labantur aliquando, & capiuntur a Chaldee, reuocabit eos tandem in gratiam suam, & in priorem libertatem, sicundus tribus de Babylonica captiuitate liberauit, educente eos non Zorobabele, aut Iesu filio Iosedec, sed IESV filio Dei, cuius Zorobabele, & Iesus sacerdos figura fuerunt. His ait Dñs, Ego enim scio cogitationes, quas ego cogito super vos, ait Dominus, cogitationes pacis, & non afflictiones, vt dem vobis finem, & patientiam. Et inuocabitis me, & ibitis, & orabit me, & ego exaudiam vos. Quæretis me, & inuenieris, cum quæseritis me in toto corde vestro. Et inueniat a vobis, ait Dominus, & reducam captiuitatem vestram, & congregabo vos de vniuersis gentibus, & de cunctis locis, ad quæ expuli vos, dicit Dominus. Et rursus. Statue tibi speculā, (scilicet, vnde miserā tuā, & pericula contēpseris,) pone tibi amaritudines (ex corde de peccatis cognitis dolēs,) dirige cor tuū in viā rectā, in qua ambulasti, (id est, in viā priorē,) reuertere virgo Israel, reuertere ad ciuitates tuas istas. Sed quomodo eos liberat? In Deo suo nō in arcu, & gladio, & in bello, & in equitibus, id est, nō naturæ viribus, vt blasphemabat Pelagius, sed Dei misericordia in tuo voluntate excitare, & ad penitentiā molliente, & vt se ipsa adiuuet adiuuante. * Non saluatur rex (inquit Dauid) per multam virtutem, & gigas non saluabitur in multitudine virtutis suæ: fallax equus ad salutem, in abundantia autem virtutis suæ non saluabitur. Ecce oculi Domini super meruentes eum; & in eis qui sperant super misericordia eius, vt eruat a morte animas eorum, & alat eos in fame. Anima nostra sustinet Dominum: (id est, expectat eum in periculis:) quoniam adiutor, & protector noster est. Quare merito idem propheta, quod expertus erat, loquitur, Non enim in arcu meo sperabo, & gladius meus non saluabit me. Sed ad peccatores continuo propheta reuertitur; & ait, Et *Abiactam eam; quæ erat: Absque misericordia.* Separatus enim a Deo peccator non fugit lac ex vberibus Christi; de quibus ait sponsa, Meliora sunt vbera tua vino. Lac inquam illud, de quo Isaias, Venite, emite absque argento, & absque vlla commutatione vinum, & lac, hoc est, gratiam, & spiritum, & rectum rerum agendarum

117

Iere. 29.

Iere. 31.

118

Psal. 31.

Psal. 43.

Cant. 1. Isa. 55.

iudicium

iudicium, & contemptum sæculi, amoremque cælestium bonorum, quæ omnia quasi è CHRISTI visceribus oriuntur, vt lac ex visceribus mulieris, & alunt, ac fouent iustos, & pios. * Sed cibus immundis gentium vescitur; quærit libros sæculares, & lasciuos; libidinosorum, & perditorum concitum, & familiaritatem; blasphemijs, periurijs, sacrilegijs, impudicitijs, detractionibus, dissensionibus pascitur, & vt ægrotus intemperans, ac male moratus quidquid vile potest esse in cibus, respuit; & odit, quidquid nocet, auidissime appetit, ac persequitur, & vere prodigus filius cupit implere ventrem siliquis, quas porci manducant. Cernas in eo, quod scripsit Dauid: Et commisti sunt inter gentes, (id est, versati sunt cum hominibus sine Deo, & more gentium viuentibus, quales sunt inter Christianos non pauci;) & didicerunt opera eorum, & seruauerunt sculptilibus eorum, id est, ventri, libidini, pecuniæ, honori, & ceteris idolis, quæ illi adorabant. Sed nascitur post ablactationem filius infaustissimi nominis, Non populus meus: quoniam sæpe vsu venit, vt huiusmodi homines opibus, aut eruditione, aut fauore principum crescant; aut opinione populari, qua viri magni, & magnis rebus gerendis idonei iudicantur; & simul eorum superbia, atque iniquitas augetur; adeo vt propter perditissimos mores non virtutes modo reliquas, sed fidem etiam aliquando amittant, & omnino populus Dei esse desinant, iuxta illud Pauli 1. Tim. 1. Habens fidem, & bonā conscientiam, quam quidam repellentes circa fidem naufragauerunt.

119

Psal. 109.

HISTORIA.

120

Et erit numerus filiorum Israel quasi arena maris. Cyrillus, Theodorus Antiochenus, & Theodoretus ita hæc accipiunt, quasi dicat propheta, Quamuis in tam immensum numerum excreuerit hic populus, nihilominus reijcietur a Deo, qui nequaquam multitudine capitur, sed pietate. At non recte copulat hæc verba cum sequentibus ista expositio: nam quos nunc vocat filios Israel, de eisdem statim ait, Et erit in loco vbi dicetur eis, Non populus meus vos, dicetur eis, Filij Dei viuentis, quod de gentilibus ad fidem conuersis dicitur, vt ex Paulo statim confirmabimus.

Eadem ratione conuincitur Theodoretus, & Ruffinus non recte quæ sequuntur ad tempus libertatis è Babylonica captiuitate referre, cum non eo tempore, sed cum prædicatum est Euangelium, impletum hoc doceant Petrus, & Paulus. Tamen si Ruffinus ad vtrumque tempus pertinere fateatur. Paulus ad Roma. cap. 9. hæc scribit, Quos & vocauit nos non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus, sicut in Hoseæ dicit, Vocabo Non plebem meam Plebem meam; & Non dilectam Dilectam; & Non misericordiam consecutam Misericordiam consecutam. * Et erit in loco, vbi dictum est eis, Non plebs mea vos, ibi vocabuntur filij Dei viuui. Igitur beatus Apostolus, (vt Hieronymi verbis vtar,) Hoseæ prophetæ affirms testimonium, & exponens illud super vocatione gentium, & eorum fide, qui ex Iudæis credere voluerunt, omnem nobis difficultatem interpretationis abscondit asserens CHRISTI temporibus esse completum, &c. Idem sentit Cyrillus, & Augustin. 18. de ciuita. cap. 28. & lib. 22. contra Faustum cap. 89. Petrus etiam prioris epistol. cap. 2. scribit, Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, vt virtutes annuntietis eius, qui de tenebris vos vocauit in admirabile lumen suum. Qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei, qui non consecuti misericordiam, nunc autem misericordiam consecuti. * Sed dicit forte quispiam allegorico sensu hæc verba prophetæ vsurpari ab Apostolis; historicum vero esse de filijs Israel postquam Babylone redierunt. Videtur hoc quidem probabile: sed si diligentius inspiciatur, probabile non est. Quare prudenter Cyrillus non conuenit, inquit, cum historia: ideo ad tempus aduentus Christi referendum est, &c. Cur non conuenit? Sane numerus Babylone redeuntium exiguus fuit, vt de eo nullo modo dici possit, Et erunt filij Israel quasi arena maris, &c. Deinde filij Israel, id est, decem tribus non redierunt, vt satis paulo ante demonstraui. Quod si filios Israel vocari dicas illos, qui ex decem tribubus adhæserunt domui Dauid: primū isti pauciores multo erant quā vt possint cum arena maris conferri: deinde semper cum duabus tribubus numeratur, vt cū scripturæ, & sancti

121

122

D 3 dicunt

123
Filij Abrahæ, & filij
Israël.

dicunt duas tribus captas fuisse à Nabucho
donosor, & libertate donatas à Cyro. Quid
est igitur, quod ait, Et congregabuntur filij
Iuda, & filij Israel? * Aliter totus locus ex-
plicandus est, & vt recte explicetur, intelli-
gamus his verbis prophetam alludere ad
promissionem Abrahæ factam, cui Genes.
13. dictum est, Faciamque semen tuum si-
cut puluerem terræ: siquis potest hominū
numerare puluerem terræ, semen quoque
tuum numerare poterit. Et cap. 15. Suscipe
cælum, & numera stellas, si potes: & dixit
ei. Sic erit semen tuum. In hac promissione
non dicuntur semen Abrahæ, qui ex eo se-
cundum carnem originem trahunt, licet
ij quoque sint innumerabiles; sed qui eius
fidem, & pietatem imitantur, siue ex Iu-
dæis sint, siue ex gentibus. Quod præclare
docet Paulus Rom. 4. Ideo ex fide, vt se-
cundum gratiam firma sit promissio om-
nis femini, non ei, qui ex lege est solum; sed
& ei, qui ex fide est Abrahæ, qui est pater
omnium nostrum, sicut scriptum est;
Quia patrem multarum gentium consti-
tuit te, &c. qui contra spem in spem credi-
dit: vt fieret pater multarum gentium,
secundum quod dictum est ei: Sic erit se-
men tuum sicut stellæ cæli, & arena ma-
ris. Et paulo ante, Vt sit pater omnium cre-
dentium per præputium, & reputetur &
illis ad iustitiam, & sit pater circumcisio-
nis, non ijs tantum, qui sunt ex circumcisio-
ne, sed & ijs, qui sectantur vestigia fi-
dei, quæ est in præputio patris nostri Abra-
hæ. * Vnde Gala. 2. dixit, Cognoscite ergo
quia qui ex fide sunt, ij sunt filij Abrahæ. Et
Matth. 3. scriptum est, Facite ergo fructum
dignum pœnitentiæ, & ne velitis dicere in-
tra vos, Patrem habemus Abraham. Dico
enim vobis, quoniam potens est Deus de
lapidibus istis suscitare filios Abrahæ. Idem
est de filijs Israel intelligendum eodem
apostolo autore, qui cum Rom. 9. deplora-
ret suæ gentis cœcitatē, & obstinationē,
ne quis putaret non esse impletum, quod
Abrahæ promissit Deus, & Iacob de nume-
rosa eorum posteritate, eo quod pauci Euā-
gelio crederent, tacitæ obiectiōni ita re-
spondet. Non enim omnes, qui ex Israel
ij sunt Israelitæ, neque qui semen sunt Abra-
hæ omnes filij: Sed in Isaac vocabitur tibi
semen, id est, non qui filij carnis hi filij Dei,
sed qui filij sunt promissionis, æstimantur

124

in femine, &c. Aperte docet non æstimari
in semine, id est, non intelligi, aut compu-
tari femine Abrahæ, qui ex eo sunt tantum
secundum carnem, sed qui sunt filij Dei, id
est, electi à Deo, vt credant, & salui fiant, &
possideant terram illam viuentium, de qua
dictum est Gen. 13. Omnem terram, quam
conspicis, tibi dabo, & semini tuo vsque in
sempiternum. Idem vocantur filij promif-
sionis, id est, filij promisi, sicut Isaac per
promissionem natus est Abrahæ. * Hinc
est apud Paulum duplex Israel. Nam de Iu-
dæis incredulis ait, 1. Corint. 10. Videre Is-
rael secundum carnem. De credentibus au-
tem siue ex Iudæis, siue ex Gentibus ait Ga-
lat. 6. Quicumque hanc regulam secuti fue-
rint, pax super illos, & misericordia, & su-
per Israel Dei. Ergo quoniam tempore apo-
stolorum nonnulli ex Iudæis, ex gentibus
autem innumeri credituri erant, qui om-
nes filij Israel vocati sunt à Deo in promif-
sione, propheta nunc ait, Et erit numerus
filiorum Israel, quasi arena maris: Ac si di-
cat, Et iam si decem tribus in captiuitate
relinquantur absque misericordia, & desi-
nant esse populus Dei; non tamen ideo
verbum Dei excidet, quod promissit Abra-
hæ, Isaac, & Iacob: immo vere, & integre
implebitur. Erit enim accedentibus gen-
tibus ad fidem tanta multitudo vero-
rum filiorum Israel, vt non magis nu-
merari possit quam arena maris, aut stel-
læ cæli: ita enim notari solet multitudo
numero, aut mensura incomprehensibili-
lis; vt

Tot mala sum passus, quot in æthere sidera lu-
cent;

Paruaq; quot sicca corpora puluis habet.

Est autem in his verbis, & in alijs Isaac
iucunda quedam antithesis, siue oppositio.
Scribit enim Isa. cap. 10. Si enim fuerit po-
pulus tuus Israel quasi arena maris, reliquæ
conuertentur ex eo. Id est, Etiam si pluri-
mum crescat non saluabuntur ex illo nisi
pauci, quos reliquias vocat Hoseas contra
ait, Et erit numerus filiorum Israel quasi arc-
na maris, &c. Quasi dicat, Etiam si reli-
quæ solæ ex illo populo saluæ fient; ni-
hilominus numerus filiorum Israel erit
quasi arena maris. Illud vero, quod ad-
dit, Et non numerabitur; ad arenam re-
ferendum est; vt Lxx. reulerunt, quod
illam nec mensura comprehendere vl-
lus queat, nec eius tenuissima corpuscu-

125
Israel du-
plex.

Ouid. 1. de
Tristib.
eleg. 6.

126

la nume-

la numerare. Quæ duplicatio magis auget,
& infinitam pene multitudinem Christia-
norum prænuntiat.

Erunt in locis, vbi dictum est eis, &c. In illis
ipsis locis in quibus idola coluerant, & Dei
penitus obliti fuerant; atque ideo dicebat
illis Deus, Vos non estis populus meus; ad
CHRISTVM conuersi in tantam dignitatē
prouentur, vt non tantum Dei populus,
sed etiam Dei filij appellentur; nec mortui
Dei, quales erant dij, quos antea adora-
bant, sed viuentis, ac veri, omniaque con-
seruantis, & gubernantis. Superest expli-
care, quomodo in verbis istis Petrus, &
Paulus cum propheta non discrepent,
quod initio cap. 2. commodius fiet.

TROPOLOGIA.

127 Hæc omnia, quam vera sint, sæpe, si
attendimus, experimur. Putabant fortal-
se Iudæi, si ipsi à Dei cultu desisterent,
non habiturum eum populum, à quo co-
leretur. At toto cælo errabant. Pro de-
cem tribubus quæ recesserant, & pro ijs
qui in CHRISTI aduentu gratiæ Dei re-
sisterunt, multitudo gentium subintravit:
& ita numerus vere Israelitarum auctus
est, vt arenæ maris similis numerari non
posset. Quod sæpe Dominus eis prædi-
xit Matth. 21. Ideo dico vobis, quia au-
feretur à vobis regnum Dei; & dabitur
genti facienti fructus eius. Et cap. 22. Tunc
ait seruis suis, Nuptiæ quidem paratæ sunt;
sed qui inuitati erant, non fuerunt di-
gni: ite ergo ad exitus viarum; & quocun-
que inueneritis, vocate ad nuptias.
Qui stat, videat, ne cadat: & peccatis suis
vt vas reprobatum, & immundum à Do-
mino abijciatur, quantumcunque sit: non
enim Deo deerunt à quibus honoretur.
Nam si apud Homerum Agamemnon ita
Achilli, & discessionem in patriam mini-
tanti respondere potuit.

Ilia. 1.

θεῶν μὲν ἐὶ τοὶ δύμῳ ἐπέτοσσιν, ἰδὲ σὺ γὰρ
Δίσσομαι ἐνέει ἐμῶ μόνον, τὰ δὲ ἐμοί γε καὶ ἄλλοι
ὄντ' ἐν τριπόσσιν, μάλιστα δὲ ἀντίστα Ζεὺς. Id est,
Isane, si tantus amor, neq; enim ipse precor te
Propter me vt maneas, alij mihi namq; supersunt,
Qui me & honorabunt, præsertim Iupiter ipse:

128

Iob. 4.

Quanto melius hoc Deus ipse respōde-
bit, qui bonis nullius eget, quantumuis ani-
mi, & corporis viribus præstet, & ad homi-
nes iuuandos natus videatur? * Te cadēte,
alium in locum tuum eriget, sicut legis in
Iob, Conteret multos, innumerabiles, & sta-

re faciet alios pro eis. Nouit enim opera co-
rum, & idcirco inducit noctem, & conterē-
tur. Vide in hæc verba Greg. 25. mor. c. 10.
& 11. iuxta veterum capitū sectionem, quā
semper in hoc opere sequar. Quod si te ma-
gnū, & vtilem Deo putas, dicit tibi Iob, Iob. 16.
Cuius adiutores? nunquid imbecillis? &
sustentas brachium eius, qui non est for-
tis? Et Paulus, Cui certe par esse nō poteris,
Ego plantaui, Apollo rigauit: sed Deus in-
crementum dedit. Itaque neq; qui plantat
est aliquid, neq; qui rigat, sed qui incremē-
tum dat, Deus. Si carum te Deo putas, &
magni ab eo fieri, audi, Viuo ego, dicit Dñs,
quia si fuerit Iechonias filius Ioakim re-
gis Iuda annulus in manu dextera mea, in-
de euellam eum. Et dabo te in manu quæ-
rentium animam tuam, & in manu, quo-
rum tu formidas faciem, & in manu Nabu-
chodonosor regis Babylonis, (vbi in perpe-
tua peccatorum confusione verferis;) & in
manu Chaldæorum. Caue ergo, ne audias
spiritum elationis in te loquentem; sed Pau-
lum audi potius, in quo loquitur CHRIS-
TUS, Itaque qui se existimat stare, vi-
deat, ne cadat. Audi IESVM ipsum per di-
scipulum, quem diligebat, admonentem
episcopum Philadelphię, Ecce venio cito:
tene quod habes, vt nemo accipiat coro-
nam tuam.

Iob. 16.

1. Cor. 3.

Ierc. 22.

1. Cor. 10.

Apo. 3.

HISTORIA.

Et congregabuntur filij Iuda, & filij Israel pa-
triter. Congregabuntur, non in ciuitatem,
aut prouinciā vnā, sed in Ecclesiā, in vnum
corpus. Vnum enim corpus est, & vna Ec-
clesiā, quāuis per orbē terrarū late dispersa.
Nihil enim erit, (vt ait Cyrill.) quod eos in
Ierusalē congregari cogat, quia nō veteri ri-
tu Deum colent, sed fide in CHRISTVM, &
eius lege. Qui sunt filij Israel, iam diximus:
sed quia nunc addit filios Iuda, intelligimus
filios Israel vocari eos, qui conuersi sunt ex
gentibus; filios vero Iuda, qui ex Iudæis cre-
diderunt, vt docet Aug. 18. de ciuit. c. 28. &
lib. 22. contra Faust. c. 89. quem Lyranus, &
multi ex recentioribus sequuntur. Signifi-
cat enim hoc nomine propheta Iudæos cre-
dentes vere esse Iudæos, aut filios Iuda: nam
incredulos scriptura Iudæos esse negat,
nec tanti nominis honore dignatur; quia fi-
lium Dei confiteri noluerunt Apo. 2. Et bla-
sphemari ab ijs qui se dicunt Iudæos esse,
& non sunt, sed synagoga Satanæ. Simile
est illud, quod impio seni dicitur Danie. 13.

129

D 4 Semen

Semen Chanaan, & non Iuda, species de-
cepit te. Et postea de Susanna, Sed non filia
Iuda sustinuit iniquitatem vestram. Eodem
modo Iudas capitur Zach. 11. Ut dissoluere
germanitatem inter Iudam, & Israel.
Nam eam Iudæorum partem, quæ CHRIS-
TO Domino adhæsit, Iudam vocauit, vt
suo loco explicabimus.

130 Et ponent sibi met caput vnum. CHRISTVM
scilicet: de quo Ephes. 1. scriptum est, Et
omnia subiecit pedibus eius, & ipsum de-
dit caput super omnem Ecclesiam. Elegan-
ter autem CHRISTVS caput dicitur, quo-
niam capitis est ceteris membris provide-
re, & ea gubernare, ac ducere. Et qui CHRIS-
TI sunt sapientia sua niti non debent; sed
vt membra ductui capitis parere, & quasi
pueros, atque omnium ignaros CHRISTO
sele tradere regendos, & gubernandos; vt
id de rebus sentiant, & id faciant quod ille
sentendum, faciendumque docuerit. Vnde
pater, Matth. 17. Hic est filius meus dile-
ctus; in quo mihi bene complacui, ipsum
audite. Et Dominus ipse, Matth. 23. Nec vo-
cemini magistri, quia magister vester vnus
est CHRISTVS. Sed hoc, quod dico, aper-
tius ex Paulo intelligimus, 1. Corint. 11. Vo-
lo autem vos scire, quod omnis viri caput
CHRISTVS est, caput autem mulieris viri,
caput vero CHRISTI Deus. Hoc est, vt
CHRISTVS non proprio, sed patris consilio
omnia fecit, ac dixit: ita vir consilium, & du-
ctum CHRISTI sequi debet; & mulier cõ-
siliu, & sententiam viri. Ex quo facile cer-
nimus necesse esse errare, atque desipere
omnino, qui sibi potius credere, & obsequi
volunt quam tanto, ac tali capiti: quod nec
verbo quidem vno vnquam a capite suo,
id est, a patris sensu recessit. * Omnis sapien-
tia (inquit vere sapiens) a Domino Deo est,
& cum illo fuit semper. Et Dominus, Ego
sum lux mundi: qui sequitur me nonambu-
lat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Er-
go qui eum non sequitur, qui hac luce non
fruitur; in tenebris ambulat; vt rectè hic
quoque dicamus, Si quis ambulauerit in
die, non offendit; quia lucem huius mun-
di videt. Si autem ambulauerit in nocte, of-
fendit; quia lux non est in eo. Hinc de illis,
qui per se sapere volebant, scripsit Aposto-
lus; Euanuerunt in cogitationibus suis, &
obscuratum est insipientes cor eorum: dicen-
tes enim se esse sapientes, stulti facti sunt.
Atque eò stultitiæ, & amentitiæ venerunt

Caput.

Loc' Paul.

131

Eccli. 1.

Ioh. 8.

Iohan. 11.

Rom. 1.

qui se omnium hominum magistros esse
profitebantur; vt addat idem Apostolus, Et
mutauerunt gloriã incorruptibilis Dei in si-
militudinẽ imaginis corruptibilis hominis,
& volucrũ, & quadrupedum, & serpentũ.
Quid tantæ cœcitati animi, & obscurationi
insipientis cordis consequens erat; nisi,
quod statim sequitur: Propter quod tradi-
dit illos Deus in desideria cordis eorum in
immunditiã, vt contumelijs afficiat cor-
pora sua in semetipsis? Sapienter ergo sa-
piens Paulus, Si quis videtur inter vos sa-
piens esse in hoc sæculo; stultus fiat, vt sit
sapiens: (hoc est, agnoscat se nihil per se scire,
& CHRISTO capite vtatur, ei se regendum
committat; & ita erit sapiens;) Sapientia
enim huius mundi stultitia est apud Deũ.
Scriptum est enim; Comprehendam sa-
pientes in astutiã eorum. Et iterum; Domi-
nus nouit cogitationes sapientium; quo-
niam vanæ sunt.

1. Cor. 3.

Et ascendent de terra. Variæ sunt istorum
verborum interpretationes. Chaldaus ita
vertit, Ascendet de terra captiuitatis suæ, id
est, desinet captiui teneri a diabolo. Quod
Vatablo, atque alijs placuit. Mihi nõ admo-
dum placet: quoniam cum dicitur, Et con-
gregabuntur filij Iudæ, & filij Israel, & po-
nent sibi met caput vnum; iam intelligun-
tur egressi a captiuitate, & liberati: nam,
cum captiui erant, quomodo congregari
poterant, aut regem eligere? Quod si cui
placet, poterit ex Exod. 1. confirmare. Vbi
pro eo, quod nos habemus, Expugnatisque
nobis, egrediatur de terra, id est, reuocet se
in pristinam libertatem, in Hebr. est, Ascen-
dat de terra. Hieronym. ita, Resuscitabun-
tur quasi ab inferis mortui, qui in infideli-
tate mortui erant. Retinet & hæc interpreta-
tio proprietatem verborum: nam sicut mo-
rientes dicebantur in infernum descende-
re, id est, in profundum terræ; ita qui resur-
gunt, merito de terra ascendere dicuntur.
Vnde de Samuele quasi resurgente Pytho-
nissa inquit 1. Reg. 18. deos vidi ascenden-
tes de terra. Sed obijci potest iam istos re-
suscitados intelligi, cum dicitur, Et congre-
gabuntur filij Iudæ, &c. Lyranus interpre-
tatur, Ascendent de terra, id est, multipli-
cabuntur fideles per orbem, sicut illa quæ
pullulant de terra. Nec aliter interpretatio-
nem suam comprobatur, quam quod vulga-
riter dicitur de magna multitudine conue-
niente, Videbatur populus de terra pullu-

132

lare.

133
Ascendere
de terra.

lare. * Ego alijs verbis idem fere dicam cũ
Lyranus, sed, quod ex scriptura demonstra-
bo. Aliud est ascendere de terra hac, vel illa:
aliud ascendere de terra. Nam cum certa
terra signatur, aut ex præcedentibus intel-
ligitur; ascendere de terra est ex ea in aliam
proficisci, quæ situ altior est, & ideo ascen-
dendum sit, vt in Palæstinam, siue Iudæam
Gene. vlt. Visitabit vos Deus, & ascendere
vos faciet de terra ista. Exod. 13. Armati
ascenderunt filij Israel de terra Ægypti. Si-
cut, cum è terra promissionis ibat in Ægy-
ptum, dicebantur descendere, vt Gene. 42.
Audiui, quod triticũ venundetur in Ægy-
pto, descendite & emite nobis necessaria.
Atque hoc est omnino quod ex primo ca.
Exod. retulimus; iuxta Hebr. Et pugnabit
in nos, & ascendet de terra. Intelligimus
enim eos loqui de terra sua, siue de Ægy-
pto, id est, redibunt in locum, vnde primũ
huc profecti sunt. Quare prudenter Hier-
vertit, Expugnatisque nobis, egrediatur de
terra. Alioqui ascendere de terra non ma-
gis est a captiuitate exire, quam in captiui-
tatem ire. Ascendere autem de terra nihil
aliud addendo, dicuntur ea, quæ ex paruis
orta principijs crescunt multum, & late se
per terram effundunt, quoniam ascendere
metaphorice idem est, quod crescere.

134

Vtrumque simul ostendemus. Gene. 2. Sed
fontes ascendebat de terra irrigans vniver-
sam superficiem terræ, id est, per totam illã
terram sese fundebat, & cunctam irrigabat.
Nec mihi dicas 78 non fontem significa-
re, sed vaporem, aut nubem quæ de terra
oritur, quandoquidem non Hierony. mo-
do, sed etiam Lxx. Hebræicæ lingue periti-
simi fontem interpretati sunt. Atque ita
etiam interpretabimur verba Exodi, si ni-
hil subaudiri velimus, Ascendet de terra,
effundet se super totam terram quasi gens,
quæ certam terram non habet. Ierem. 46.
Quis est iste, qui quasi fluius ascendit (id est
crescit & effunditur, & inundat terram) &
veluti fluiorum intumescit gurgites eius?
Ægyptus fluminis instar ascendit, & velut
flumina mouebuntur fluctus eius: & dicit,
Ascendens operiam terram, perdam ciui-
tatem, & habitatores eius. Ex his verbis sa-
tis intelligimus Ascendere idem esse quod
crescere, & in omnes partes expandi. Iere.
47. Ecce aqua ascendit ab Aquilone, &
erunt quasi torrentes inundans, & operient
terram, & plenitudinem eius. Et Hos 8.

de captiuis late per terram, expandendis,
Numquid super isto non commouebitur ter-
ra, & lugebit omnis habitator eius, & ascen-
det quasi fluius vniversus, & eicietur, &
defluet quasi riuus Ægypti? Eadem rep e-
tit fere cap. 9. * Igitur filij Iudæ & Israel in
vnam Ecclesiam sub vno rege CHRISTO
congregati crescent, & per vniversum or-
bem sese fundent. Euangelium seminantes,
& gentes a tenebris vindicantes, vt possit
dicere Ecclesia, A sinibus terræ ad te clama-
ui. Quod est apertius apud Isa. 66. Et mirã
ex eis qui saluati fuerint ad gentes in mare,
in Africam, & Lydiam, tenentes sagittam;
in Italiam, & Græciam, ad Insulas longæ, ad
eos, qui non audierunt de me, & non vide-
runt gloriam meam. Et annuntiabunt glo-
riam meam gentibus, &c. Quod quam ve-
rum sit Paulus docet Roma. 10. Sed dico,
numquid non audierunt? Et quidem in om-
nem terram exiit sonus eorum, & in fines
orbis terræ verba eorum. Totam fere hanc
de tempore Euangelij prophetiam fufius
videbis Ezech. 11. & 37.

135

Pal. 60.

TROPOLOGIA.

Quicumque regem CHRISTVM agno-
scit, & caput; id est, in quo non suus sensus
regnat, sed sensus CHRISTI, det operam
vt crescat, & pro suo modulo se in alios dif-
fundat, & illis proficit. Nutriet, quæ audiuit
& vidit, quam suauis sit Dominus, quam
portabile iugum CHRISTI, quam bonus
Deus ijs, qui recto sunt corde. * Et vt Io-
sue, & Chaleb metum adimere conati sunt
populo Dei de terra promissionis, quem
timidi, & mendaces exploratores iniece-
runt, ita virtutis difficultate territos, & ina-
niã pericula formidantes ad viã terræ pro-
missionis capeendam exhortetur. Com-
pescat murmur cordium, quod oritur con-
tra Deum, quasi rem maxime arduam, &
fere inaccessam præceperit, & dicat, Ascen-
damus, & possideamus terram, quoniam po-
terimus obtinere eã. Inueniet multos, qui
ducem querant, vt redeant in Ægyptum,
ne moriantur in vasta solitudine: talẽ enim
sibi fingunt viam cæli, aut talem eis esse dia-
bolus persuadet. Dicat; Terra videntium,
quam petimus, valde bona est: si propitius
fuerit Dominus, inducet nos in eam. & tra-
det humum lacte, & melle manantem. No-
lite rebelles esse contra Dominum. Deniq;
doceat, qui sit CHRISTVS; parum enim co-
gnoscitur, & ideo parum amatur, impleatur

136

Num. 12.

Num. 13.

D 5 omnis

Psal. 75.

omnis terra scientia Domini, & videat omnis caro Salutare Dei nostri, vt in omnibus Ecclesie filijs fiat illud, Notus in Iudæa Deus, in Israel magnum nomen eius. Et factus est in pace locus eius, & habitatio eius in Sion. Et illud: In exitu Israel de Agypto domus Iacob de populo barbaro (id est, cū de potestate diaboli liberantur filij Dei,) facta est Iudæa sanctificatio eius, Israel potestas eius, id est, Gens confitens Deum, aut terra eius gētis Deo dicatur, & à Deo possidetur, & ex eo fit sancta, & Israel potestas eius, id est, populus, cui Deus imperat, quē dirigit, & gubernat vt populum sibi peculiariter dicatum.

Psal. 113.

HISTORIA.

137

Quia magnus est dies Iezrahel. Et hunc locum pro obscuritate sua varie exponunt: dicam paucis quod sentio. Iezrahelem, id est, semen Dei vocari populum Dei, iam superius confirmauimus. Dies vero magnus dicitur more scripture, quo Deus magnum aliquid, & mirabile facit, vt Ioeles 2. Antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis. Ierem. 30. Væ, quia magna est dies illa, nec est similis eius. Apoc. 6. Quoniam venit dies magnus iræ ipsorum. Quoniam ergo dixit credentes ex Iudæis, & gentibus in vnam Ecclesiam sub vno capite congregandos, & per orbem expandendos, idque valde mirabile videbatur, nunc causam indicat, quoniam magnus est dies Iezrahel, hoc est, mirabiliter, & quasi prodigiose hæc faciet, decreuit inusitatum potentie sue opus edere illo die quo semen Dei, id est, populus credentium, in vnum congregandum est, & per orbem effundendum. Die autem vocat tempus felicissimum aduentus CHRISTI DOMINI nostri, & prædicationis Euangelicæ. * Legi quiddam, quod tametsi de sæcularibus libris depromptū est, non male ad sacra verba accommodetur. Dies magnus dicebatur apud veteres Romanos, qui longis periculosisque laboribus finem imponit, quod celebris sit, & in memoria hominum versetur. Cornelius Tacitus in vita Agricolæ, Transire cum expeditionibus, imponite quinquaginta annis magnum diem. Adnotauit hoc Andreas Alciatus lib. 8. parergon cap. 8. Vbi ita etiam exponit illud Virgilianum.

Eclog. 4.

Cur igitur non diem magnum populi Dei dicamus cum, qui tot malis finē imposuit,

cum vocari cœpit populus Dei, qui ante populus non erat, sed idolis seruiebat: cum misericordiam consecuta est, quæ vocabatur Absque misericordia?

TROPOLOGIA.

Qui alijs vtilis esse cupit, & se ad alios effundere, vt semen Dei congreget, nequaquam terreatur operis difficultate: aut perturbatur inimici insidias metuat: sciat non esse illud opus suum, sed Dei, magnumque esse diem Iezrahel, Deum potentiam suã ostensurum repellendis diaboli artibus, & cordibus hominum emolliendis. Placet ipse & riger; Deus incrementum dabit. Meminerit sæpe se legisse, Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham. Et illud Ezech. 11. Et auferam cor lapideum de carne eorum, & dabo eis cor carneum, vt in præceptis meis ambulent, & iudicia mea custodiant, faciantque ea, & sint mihi in populum, & ego sim eis in Deum.

Matth. 3.

CAP. II.

Dicite fratribus vestris, Populus meus: & sorori vestræ, Misericordiam consecuta. Iudicate matrem vestram, iudicate: quoniam ipsa non uxor mea, & ego non vir eius. Auferat fornicationes suas à facie sua, & adulteria sua de medio uerum suorum: ne forte expoliet eam nudam, & statuam eam secundam diem natiuitatis sue: & ponam eam quasi solitudinem, & statuam eam velut terram inuiam; & interficiam eam siti. Et filiorum illius non miserebor: quoniam filij fornicationum sunt, quia fornicata est mater eorum, confusa est quæ concepit eos, quia dixit, Vadam post amatores meos qui dant panes mihi & aquas meas, lanam meam & linum meum, oleum meum, & potum meum. Propter hoc ecce ego sepiam viam tuam spinis, & sepiam eam maceria: & semitas suas non inueniet. Et sequetur amatores suos, & non apprehendet eos: & quæret eos, & non inueniet: & dicet, Vadam & reuertar ad virum meum priorem: quia bene mihi erat tunc magis quam nunc. Et hæc nesciuit quia ego dedi ei frumentum, & vinum, & oleum,

Argentum

Argentum multiplicauit ei, & aurum quæ fecerunt Baal. Idcirco conuertar, & sumam frumentum meum in tempore suo, & vinum meum in tempore suo: & liberabo lanam meam & linum meum, quæ operiebant ignominiam eius. Et nunc reuelabo stultitiam eius in oculis amatorum eius: & vir non eruet eam de manu mea. Et cessare faciam omne gaudium eius, solennitatem eius, neomeniam eius, sabbatum eius, & omnia festa tempora eius. Et corrumpam vineam eius, & ficum eius: de quibus dixit, Merces hæc meæ sunt, quas dederunt mihi amatores mei. Et ponam eam in saltum, & comedet eam bestia agri. Et visitabo super eam dies Baalim, quibus accendebat incensum, & ornabatur in aure sua & monili suo, & ibat post amatores suos, & mei obliuiscetur, dicit Dominus. Propter hoc, ecce ego lactabo eam, & ducam eam in solitudinem: & loquar ad cor eius. Et dabo ei vitatores eius ex eodem loco, & vallem Achor ad aperiendam spem: & cauet ibi iuxta dies iuuentutis sue, & iuxta dies ascensionis sue de terra Agypti. Et erit in die illa, ait Dominus: Vocabit me Vir meus, & non vocabit me ultra Baalim. Et auferam nomina Baalim de ore eius, & non recordabitur ultra nominis eorum. Et percutiam cum eis fedus in die illa cum bestia agri, & cum volucre cæli, & cum reptili terræ: & arcum, & gladium, & bellum conteram de terra: & dormire eos faciam fiducialiter. Et sponsabo te mihi in sempiternum: & sponsabo te mihi in iustitia & iudicio, & in misericordia, et in miserationibus, et sponsabo te mihi in fide: et scies quia ego Dominus. Et erit in die illa: exaudiam dicit Dominus, exaudiam cælos, et illi exaudient terram. Et terra exaudiet triticum et vinum, et oleum: et hæc exaudient Iezrahel. Et seminabo eam mihi in terram, et miserebor eius quæ fuit Absque misericordia. Et dicam, Non populo meo, Populus meus es tu: et ipse dicet, Deus meus es tu.

Rom. 9. 1. Pet. 2.

I

Dicite fratribus vestris, Populus meus. Locus

est tot difficultatibus implicatus, vt nõ mirer in eo exponendo varietatem sententiarum, quarum iudicium lectori relinquens dicam quod verissimum puto. Principio ne per incerta vagemur, non est dubium, quin fratres, & sororem eos ipsos intelligat de quibus cap. i. dixit, Et erit in loco, vbi dicitur eis, nõ populus meus vos, dicitur eis, Filij Dei viuents. Docet enim hoc manifeste Paulus vbi ait, Sicut in Hoseæ dicit, Vocabo non plebem meam plebem meam, & non dilectam dilectam, & non misericordiam consecutam misericordiam consecutam. Er erit in loco, vbi dicitur est eis, Non plebs mea vos, ibi vocabuntur filij Dei viuui. Igitur idem omnino sunt, qui vocabuntur filij Dei viuui, & quos vocati iubet populum suum, & misericordiam consecutam. Quam ob rem non possumus aliter exponere, quam apostolus exposuit, ne aberremus à sensu Spiritus sancti, qui & in propheta, & in apostolo locutus est. Qui sunt autem hi, ego nõ ab expõitorum varietate quarum, sed à Paulo, per quæ mihi Spiritus sanctus idẽ semper & sui similis exponit, quod dixerat per prophetam. Sunt hi populus gentilium, ait enim apostolus, Quos & vocauit non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus, sicut in Hoseæ dicit, Vocabo non plebem meam, &c. Duo proposuit, vocandos esse quosdam ex Iudæis ad gratiã Euangelij, & vocandum esse populum gētium. Hoc, quod posterius erat, & creditur difficilius, prius probat verbis Hoseæ. De paucitate autem Iudæorum vocandorum continuo Isaïam testem citat: Isaïas autem clamat pro Israel. Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquæ saluæ fient. Ita Hieron. intellexit, q. 10. ad Hedibiam, & August. lib. 1. ad Simplicianum versus finem. * Adde quod Iudæi non sunt vocati, Non populus meus, donec CHRISTI, & apostolorum prædicationi obstinate resisterunt, nam & Babylone dicti sunt populus Dei, vt paulo ante diximus contra Rufinum: & cum CHRISTVS venit, ait Zacharias, Quia visitauit, & fecit redemptionem plebis sue: Et eodem miracula faciente dicebant homines, Quia propheta magnus surrexit in nobis, & quia Deus visitauit plebem suam. Quare quod in hunc locum Pauli Origenes, & Theodoretus commetati sunt, prophetam minime de gentibus loqui, sed de Iudæis, Paulumque hinc ita argumen-

Rom. 9.

2

3

Luc. 1. Luc. 7.

tari. Si-

tari. Sicut Iudæi qui ob idololatriam iam non erant populus, per penitentiam, & fidem CHRISTI populus Dei vocatur, ita & vos ð gentes eritis populus Dei: nequaquam congruit cum Apostoli sensu, qui aperte verbis Hoseæ probare contendit gentes vocatas esse ad Evangelium. Multo melius ibidem Chrysostomus, Quis enim (inquit) non fuerit populus, apertum est, ni mirum gentes: & quæ non fuerit dilecta, eadem scilicet, verum tamen prædixit illas, & populum futuras & dilectum, & filios Dei. Idem dixit in homil. de expositione Psalm. 22. & 116. Eadem est sententia Ambrosij (si modo is autor est) Theophy. Oecumenij, Theoduli presbyteri, Anselmi in eundem locum, Prosperi Aquitanici lib. 2. de vocatione gent. cap. 18. August. 22. contra Faust. cap. 89. & lib. 18. de ciuita. cap. 28. & aliorum. * Video tamen quid sacrarum literarum studiosus possit objicere, primâ Petri epistolam scriptam esse ad eos, qui ex circumcisione crediderant, vt autores sunt Euseb. lib. 3. Ecclesiast. hist. cap. 4. & in eiusdem epistolæ comment. Didymus Alexandrinus, Oecumenius, Caier. Titelma. Eras mus, in cuius tamen cap. 2. hæc eadem Hoseæ verba ad illos referuntur, ad quos epistola scribitur. At ego nego ad Iudæos scriptam esse, scriptam ad gentes dico cum Augustin. 22. contra Faust. ca. 89. & 18. de ciui. cap. 28. (vbi ait Apostolos hæc intellexisse de vocatione gentium, loquitur autem de Petro, & Paulo) cum Beda, S. Thoma, glossa, & Lyrano, id est, ad quosdam Christianos ex gentibus, qui persecutione infidelium fugati in alienas regiones aduenerât. Quod verum esse intelliget, qui attentius epistolam legerit. Nam illa verba, Vt virtutes annuntietis eius, qui de tenebris vos vocauit in admirabile lumen suum, multo magis proprie in gentes cõueniunt. Addit statim, Qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei, qui non consecuti misericordiam, nunc autem misericordiam consecuti. * Nō dicit, Non populus Dei, vt Hoseas, & Paulus, (quod tamen ostendimus de Iudæis nunquam esse dictum) sed qui aliquando Nō populus, quod proprie de gentibus dicitur, quas, quia nullius apud Deum pretij sunt, scriptura non esse dicit, vt Heister 14. Ne tradas Domine sceptrum tuum ijs, qui non sunt. Deinde cap. 4. ait idē Apostolus, Vt iam non desiderijs hominum, sed

4
Prima Petri Epistola ad quos scripta.

5

voluntati Dei, quod reliquum est, in carne viuat, temporis. Sufficit enim præteritum tempus ad voluntatem gentium consummandam, &c. Vbi non obscure indicat illos ante conuersionem suam gentiles fuisse.

His ita explicatis, oritur sane difficilis quæstio. Cùm dicit propheta, Dicite fratribus vestris, & sorori vestræ, &c. sine dubio ad duos pueros, & ad puellam alludit, qui nati sunt sibi ex Gomer, vt indicant nomina in contrarium versa, Populus meus, & Misericordiam consecuta. Sed cum hi decem tribus significant, vt iã diximus, quomodo nunc credentes ex gentibus significare dicimus ex Paulo: Hinc totius loci explicatio pendet. Primum in Hebræo nunc legimus, non, Sorori vestræ, sed Sororibus vestris, שְׁרָיִלָּהּ, quo modo recentiores interpretes omnes verterunt. Quam lectionem si recipimus, facile respõdebimus prophetã non alludere ad suos filios, neque ad decem tribus, sed fratres, & sorores vocari credentes ex gentibus. E contrario Lxx. vtrobique singulari numero verterunt, Dicite fratri vestro, & sorori vestræ: quod eodē modo intelligi potest, dicemus enim singularem positũ esse pro plurali. Tamen si & in quibusdam Græcis codicibus inuenio, Dicite fratribus vestris, & sorori vestræ, vt in Compluteni, & in Regio. * Sed quid videre potuerunt isti interpretes quod Hieronymus non videret? Certè illi non viderunt quod ipse vidit, duos fuisse filios prophetæ: ideoque recte dici, Dicite fratribus vestris, filiam vero vnicam, ita verti debere, Sorori vestræ. Nec id quidem contra consuetudinem Hebræorum. Nam, vt omittã Lxx. etiam vertisse sorori vestræ, Chaldaus omnino singulari numero accepit. Ita enim habet, Dicite fratribus vestris, popule mi, conuertimini ad legem meam, & congregationis vestræ miserebor. Pro eo quod est. Et sorori vestræ, misericordiam consecuta, ipse reddens sensum, quem putauit aptiorem; dixit singulari numero שְׂרַיִלָּהּ, i. congregationis vestræ miserebor. Deniq; si scriptũ esset שְׂרַיִלָּהּ, nemo dubitaret interpretandum esse sorori vestræ, שְׂרַיִלָּהּ enim sororem significat: sed quoniam legimus שְׂרַיִלָּהּ & litera nota solet esse pluralis numeri, interpretatur Sororibus vestris. At ego ostendam eandem literam in eodem nomine positã, vbi

6

7

nullus

nullus inficietur singularis numeri habere significationem. Gene. 34. vbi legimus, Nō possumus facere quod petis, nec dare sororem nostram homini in circumciso, nonnulli codices habent נְשֵׁי הַכְּנָעִי. Et Can. 8. Quid faciemus sorori nostræ, נְשֵׁי הַכְּנָעִי. Cum ergo vtroque numero vertere liceret, multo melius Hieronymus, & eruditius, quam non ui interpretes, veritē Sorori vestræ, quia vnicæ erat filia. * At, dum vulgaram translationem defendimus, difficultatem augemus, quæ iuxta nouam translationem sublata videbatur. Quomodo ergo, quod de filijs prophetæ, & de decem tribubus dicitur, ad gentes cum Paulo transferimus; Decem tribus à Deo reiectæ, & inter Medos, Persasq; ab vberibus Dei ablactatæ, id est, à doctrina legis, & prophetarum, commistæ sunt inter gentes, & didicerunt opera eorum, ac forsitan seruiuerunt etiam sculprilibus eorum, vt merito dictæ sint נְשֵׁי הַכְּנָעִי, id est, Non populus meus. Legimus enim in hoc ipso propheta ca. 9. Reuersus est Ephraim in Ægyptum, & in Assyrijs pollucum comedit. Nō libabunt Domino vinum, & non placebunt ei. Sacrificia eorum quasi panis lugentium, &c. Et Hierony. ibi ait, Cum autem fuerint in Chaldaea absque templo, & absque altari, non libabunt Domino vinum, sed demonibus; & non placebunt ei, qui libant dijs alienis; & qui in captiuitate retinentur ab Assyrijs, idolo thura comedunt, & quasi panis lugentium sunt. Ideo merito per decem tribus significantur omnes gêtes, quæ non erant populus Dei, & quarum impietatis decem tribus participes erant: Quod initio cap. 3. fateretur Cyrillus cum cap. 1. de filijs Israël exposuerit, vt de vtriusq; prophetam exponendum esse intelligamus. * Iam ex his sensus patet. O vos, viri Iuda, nolite alienas à vobis putare decem tribus, & gentes, fratres vestri sunt, quia ad CHRISTVM conuertetur, vocate eos populum meum, & misericordiam cõsecutos, decreui enim eorum miseri, & eos ad Evangelium adducere. Et hoc est, quod in fine huius capituli inquit, Et seminabo eam mihi in terra, & miserebor eius quæ fuit Absque misericordia. Et dicam, Non populo meo, populus meus est, & ipse dicet, Deus meus est. Itaq; fratres vocat, (quod ad gêtes attinet) nō quod iam essent, sed quod electi essent à Deo, vt essent fratres: sicut Iohan. cap. 11. Sed cum esset pontifex anni illius, prophe-

8

9

tavit, quod IESVS moriturus erat pro gente, & non tantum pro gête, sed vt filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in vnum. Filios Dei vocauit, qui adhuc erant in gentilitate, venturi tamen erant ad Ecclesiam iuxta Dei prædestinationem. Ita quoque locutus est Isa. cap. 66. Et annuntiabunt gloriam meam gentibus; & adducent omnes fratres vestros de cunctis gentibus, &c. * Quod autem decem tribus, tamen reiectæ erant à Deo, participes futuræ essent gratiæ Evangelij, sæpe à prophetis prædictum est, vt ab Hos. cap. 11. ab Ezec. ca. 37. &c. Quæres, quando hoc futurum esset? Equidem prædicantibus Apostolis multos ex eis credidisse arbitror. Prædicarunt enim apud Persas, & Babylonios Apostoli Simõ, & Iudas; vt docet Habdias lib. 6. historiæ apostolicæ; & innumerabilem hominum multitudinem conuerterunt ad fidem. Et postea fortasse alij conuersi sunt. Sed integra conuersio in finem vsque sæculi differitur, vt cap. 3. dicemus. Si vero quis neger hoc fieri posse, quoniam dictum est, Non addam vltra miseri domui Israël: in propitu est responsio. His verbis dura corporis captiuitas prædicatur, & reditus in patriam negatur, vt ex contrario intelligitur; Et domui Iuda miserebor. Sed animæ liberatio, & manifestatio, atque obedientia Evangelij non adimitur. Sed vtget adhuc difficultas. Ex superiori interpretatione constat, hunc esse sensum, Dicite fratribus vestris, id est, dicite decem tribubus, & gentibus, quæ per duos filios Hoseæ, per fillamque significatæ sunt. At filios Hoseæ significare decem tribus omnes consentiunt; significare autem populum gentium nec quisquam fortasse dixit, nec posse dici videtur. Quomodo enim ille vocetur Iezrahel, quia visitandus erat sanguis Iezrahel super domum Iehu? quomodo dicatur ablactatus, qui semper à Deo recesserat? Et quamuis diceremus hunc populum aliquando cum Deo fuisse, ante scilicet, quam ad idola declinaret, quomodo dicere possumus natam esse prophetæ filiolam, vt futurum significaret; quod ante plurimos annos factum fuerat? * Possemus hanc difficultatem minimo negotio diluere in hunc modum. Filij Hoseæ tantum fuere signum decem tribuum, vt probat argumentum: sed decem tribus signum sunt gentilitatis, quæ similiter non erat populus Dei: ideoque

10

11

ideoque

ideoque quod de decem tribubus dicitur, de gentilitate quoque dictum putandum est. Quod si dicas, Non ergo literalis sensus est de gentibus, sed allegoricus: fatebimur: Sepe enim Apostoli verba veteris scripturę allegoricę explicant. Sed iam ille sensus allegoricus non minorem vim habet ad confirmationem dogmatum, quam literalis; quoniā ab ipsa scriptura traditus nobis est. Sed melius fortasse dicemus, & hunc Apostoli sensum de gentibus esse literalem, fuisseque filios Hoseę signum non solum decem tribuum; sed etiam populi gentium, quatenus in quibusdam cum decem tribubus conueniebat; vt in eo quod eius captiuitas penes potestatem diaboli diu duratura erat, vsque ad prędicationē scilicet Euangelij, quod pertinet ad primum filium, & in eo, quod vsque ad idem tēpus futurus erat idem populus gentium Absque misericordia, & vocandus Non populus Dei, quod pertinet ad filiam, & ad alterum filium.

12 * Et ideo fortasse cap. 1. dictum est, Vade, sume tibi vxorem fornicationum, & filios fornicationum, quia fornicans fornicabitur terra a Domino: nō dixit, Terra hæc, aut terra Israel, sed terra, vt & decem tribuum terram comprehenderet, & gētium. Nam & gentilitas vxor Dei fuerat antequam idolatrię sordibus sese contaminaret. At ne quis miretur, sciat interdum in scriptura fieri, vt vna res duorum simul figura sit, vt docet August. epistola 99. ad Euodium, nec solum similiū, sed etiam contrariorum; vt diluuiū (eodem Augu. autore) figura fuit malis supplicij vltimi iudicij, fidelibus vero sacramenti baptismi. Et petra CHRIS TVM significans duorum signum est, & ædificij spiritualis fidelibus, & offensionis infidelibus. Huc nos deduxit Paulus prophetę nostri verbis vsus, atque ira solet semper: altissimos enim sensus in verbis simplicibus latentēs, quasi intento digito procul indicat, & anfulam quandam præbet, vnde non sine multo labore, sed magna tamen cum voluptate recondita spiritus, & prophetarum mysteria teneamus. * Ex his iam intelligitur, quod iure mouere lectorem poterat, cur vna, & eadem gentilitas per tres prophetę filios significetur: nempe quod in primo captiuitas sub potestate diaboli ostēditur, in secundo diurnitas, & miseria captiuitatis, in tertio quod esset populus alienus a Deo. Quærat de mūm quispiā, si pro-

Regula.

13

12

pheta de decem tribubus, de que gentibus loquitur, quomodo Paulus de solis gentibus interpretatus est? Respondeo fortasse Paulum gentium nomine decem quoque tribus intellexisse, quæ nihilo differre videbantur a gentibus, quarum se peccatis, & idololatria implicauerant. Vel certe assumpsit magister gentium ex propheta quantum ad rem, quam agebat, satis erat, id est, ad vocationem gentium confirmandam. Superest, vt Apostoli verba conciliemus cum prophetis: nam verba illa, Vocabo nō plebem meam plebem meam, & non dilectam dilectam, &c. in Hosea non videntur. Ad huius loci, & aliorum intelligentiam sciāmus hanc esse apostolorum, & Euangelistarum consuetudinem, vt testimonijs veteris testamenti referendis crebro non verborum ordinem sequantur, sed sensum. Ita Hieron. adnotauit in libello de optimo genere interpretandi ad Pammachium, & li. 1. comment. in epistolam ad Galat. ad finē, & in Marth. cap. 27. & in epist. ad Ephes. in illud, Propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, &c. & q. 2. ad Algastam, & alibi sæpe. Quod igitur ait, Vocabo non plebem meam plebem meam, totidem verbis dixit in fine huius cap. propheta, Et dicam Non populo meo, Populus meus es tu. * Illud etiam, Et non dilectam, dilectā, apud Lxx. inuenimus, quos frequenter apostoli sequuntur, qui ibidem verterunt, καὶ ἀγαπήσω τὴν οὐκ ἠγαπήμην, id est, Diligam non dilectam, quod perinde est, ac si diceret, vocabo non dilectam dilectā: nam ex eo, quod res queque est, habet appellationem. Vnde sæpe vocari dicitur hoc, aut illo modo, non tam quod illud nomen habitura sit, quam quod re vera conuenit ei, quod nomine significatur. Vt Isai. 9. Et vocabitur nomen eius, Admirabilis, Consiliarius, Deus, Fortis, Pater futurisæculi, Princeps pacis. Et c. 8. Voca nomen eius, Accelera, spolia detrahe, festina prædari. Non omnia hæc nomina CHRIS TVS habuit, omnia tamen, quæ illis significantur, habuit. Non tam igitur prædixit Isaias his nominibus esse appellandum, quam vere eum futurum quidquid hæc nomina significant. * Eadem ratione illud, Et non misericordiam consecutam misericordiam consecutam, dicemus esse vbi pro eo, quod nunc ex Lxx. referebamus, Et diligam non dilectam, tam in Heb. quam in nostra translatione legimus, Et

14

14

Regula.

15

Vocari

Regula.

16

mife-

miterebor eius, quæ tuit Absque misericordia. Eandem horum omnium verborum sententiam continet quod nunc interpretatur, Dicite fratribus vestris, Populus meus, & sorori vestrę, Misericordiam consecuta. Nam hoc quid aliud est, quam Non populus meus erit Populus meus, & Non misericordiam consecuta erit misericordiam consecuta? Et istud tantundem valet, ac si diceret, Vocabo non plebem meā plebem meā, & non misericordiam consecutam misericordiam consecutam. Si verborum ordinē mutatum dicas, scito apostolos non de ordine verborum, aut de verbis, sed de sensu solere esse sollicitos. * Sed queritur cur Apostolus duo dixerit, id est, & non dilectam dilectam, & non misericordiam consecutam misericordiam consecutam, cum propheta vnum dixerit, Miserebor eius, quæ fuit Absque misericordia? Si dicas alterū sumpsisse ex Hebræo, alterum ex Lxx. adhuc pugnat eadem ratio, quod Lxx. non duo dixerunt, sed vnum, Diligam non dilectam, ita interpretantes illud vnum, quod erat in Hebr. Miserebor eius, quæ fuerat Absque misericordia. Respondeo olim apud Paulū non duo fuisse scripta, sed vnum, Vocabo non plebem meam, plebem meam, & non dilectam, dilectam, vt quidem multis, grauissimisque autoribus placuit. Et statim sequitur, Et erit in loco, vbi dictū est eis, &c. Ita legit Orig. in eius loci commentarijs, & Ambros. (si is autor est) & Chryso. & Theophyl. & Theodor. & Oecumen. & Theodulus & Sedulius. Ita etiam hunc locum referunt Cyprian. lib. 1. Contra Iudæos cap. 19. Hieronym. q. 10. ad Hedibiam, Ruffinus hic, August. 22. contra Faust. ca. 89. & lib. 1. ad Simplicianum versus finem, & hodie ita habent plurimi, atque emendatissimi Græci codices, vt Complutensis, Rob. Stephanus, Basilienensis, & alter Frobenianus, & Regius nuper excusus Antuerpię.

17 * Quamuis idem Hieronym. in ca. 1. huius prophetę ita referat verba Apostoli, Vocabo non plebem meam plebem meam, & non misericordiam cōsecutam misericordiam consecutam, nec ponit illud, Et non dilectā dilectam. Cur id fecerit, dicam, vt veritas magis elucescat. Hieronym. in fine 1. cap. de illis verbis, Voca nomen eius Absque misericordia, ait, Pro οὐκ ἐλεημένῃ, id est, Absq; misericordia, in quibusdam fertur exemplaribus οὐκ ἠγαπήμην, id est, Non dilectā: sed ve-

riora sunt exemplaria, quæ habent, Absque misericordia. Hanc codicum varietatem & hodie ex parte videmus; nam vbi ait, Et sorori vestrę, Misericordiam consecuta, Complutensis, & Regius Antuerpiensis habent, Et sorori vestrę, ἠγαπήμην, id est, dilectā, Et inferius, Et diligam non dilectam. Immo & cap. 1. habent, Voca nomen eius, Absque misericordia, quia non addam vltra diligere domum Israel. * At codex ab Aldo Manutio excusus nusquam habet diligere, sed misereri. Voca nomen eius, οὐκ ἐλεημένῃ, quoniam non addam adhuc ἐλεῆσαι, id est, misereri domus Israel. Et: Et abla-tuit τὴν οὐκ ἐλεημένῃ, id est, eam, quæ erat Absque misericordia (pro quo alij codices habent τὴν ἀνελεημένην quo nomine etiam vtruntur, vbi dicitur, Voca nomen eius Absque misericordia.) Et cap. 2. Et sorori vestrę ἐλεημένῃ, misericordiam consecuta. Et ad extremum capitis, καὶ ἐλεῆσα τὴν οὐκ ἐλεημένην, miserebor eius, quæ non fuerat consecuta misericordiam. Hanc Aldini codicis lectionē Hieronymus maxime probat, eamque alteri præfert, & ita ipse transtulit, Nec refert quod aliter retulerit q. 10. ad Hedibiam, crebro enim Hieronymus refert verba scripturę, vt tunc in vulgata temporum illorū translatione legebantur, & crebro eadem refert iuxta suam nouam translationem. * Quare non est dubium apud Paulū quędam etiam exemplaria habuisse, Vocabo non plebem meam plebem meam, & non misericordiam cōsecutam misericordiam consecutam, vt hodie videmus in Syriaco interprete. Quæ lectio sine dubio multo probabilior est ea, quam Orig. Chryso. & ceteri, quos nominati, secuti sunt, quoniam ex æquo respondet Hebræę. Accedit Petri Apostoli autoritas, qui eam quoque probauit, Qui aliquando (inquit) Non populus; nunc autem populus Dei, qui non consecuti misericordiam, nunc autem misericordiam consecuti. Existimo igitur Lxx. & Paulum quod erat in Hebræo posuisse. Sed cum alia exemplaria Lxx. haberent, Et diligam non dilectam, aliquis fortasse apud Paulum in margine apposuit, Et non dilectam dilectam, quod paulatim in contextū transtulit. * Nam illud ex tot exemplaribus, & ex tot autoribus constans videtur, nō scripsisse Apostolum vtrumque, sed alterum. Si autem alterum, cur non potius dicamus scripsisse, quod erat in Hebræo,

19

19

20

21

& in

& in emendatioribus codicibus Lxx: præfertim cum octo libri Latini manuscripti dicantur non habere illud, Et non dilectam dilectam, vt in Biblijs à Plantino excusis adnotatum est. Nisi quis forte veller dicere vtrumque Paulum dixisse, quoniã

2. Encid.

Quis talia fando

Myrmidonum, Dolopumue aut dari miles Vlysi Temperet à lacrymis? Et,

11. Encid.

Quicumq; Iliacos ferro violauimus agros, (Astro ea, que muris bello exhansta sub altis, Quos Simois premit ille viros) infanda per orbem Supplicia, & scelera pœnas expédimus omnes, Vel Priamo miseranda manus.

Idque ego libenter dicerem. propter consensionem multorum codicum Latinorũ, qui habent, Et non dilectam dilectã, & non misericordiam consecutam, misericordiã consecutam; nisi ab ipsis Latinis patribus didicissem nouam esse hanc lectionem in codicibus Latinis, id est, ab Hieronymo, Augustino, Rufino, idque multi manu scripti hodieque testentur. Quod vero Paulus dicit, In loco, in quo dictum est eis, cũ propheta dicat, In loco, in quo dicitur eis, secutus est Apostolus editionem Lxx. quã tũc in omnibus Ecclesijs legebatur, & ad sensum nihil pertinet hoc ne, an illo modo dicas, cũ præsertim prophetico more & præterita pro futuris, & pro præteritis futura sepe ponantur.

TROPOLOGIA.

12.

Hinc profecto discimus nullius desperãdam esse salutem, quantumuis à Deo reiectus, & omnibus flagitijs coopertus appareat. Vt enim ægroti desperati à medicis, & relictis sæpe Deo melius medente sanantur; ita ac multo facilius, multoque sæpius qui ita à virtute, & à vita recesserunt, vt omnino perituri viderentur, diuinæ bonitatis opera, & potestate in nouam vitam, & in nouos homines mutantur. In corporis morbis.

Quid. 1. de Ponto Eleg. 4. Eccl. 10.

Non est in medico semper, releuetur vt ager, Interdum docta plus valet arte malum.

Et, Languor prolixior grauat medicum, breuem languorem præcidit medicus. Aut enim de corporis languore sermo est, aut certe medicum hominem dicit, cuius & ars, & potestas per angustias finibus conclu-

ditur. At medico illi, qui de se ait, Non est opus valentibus medicus, sed male habentibus nullus est grauis morbus, nulla difficilis curatio. * Mulier, quæ erat in sanguinis fluxu ab annis duodecim, erogauerat in medicos omnem substantiam suam, nec ab vilo potuit curari: sed vbi accessit retro, & terigit simbriã vestimenti Iesu, cõfestim stetit fluxus sanguinis eius. Quid est mulier sanguinis fluxum patiens, nisi anima, in qua fit illud, Maledictum, & mendacium, & homicidium, & furtum, & adulterium inundauerunt, & sanguis sanguinem tetigit, id est, peccatũ peccato accessit. A quo sanguine mundari cupiebat Dauid, cum dicebat, Libera me de sanguinibus Deus, Deus salutis meæ. Hæc quantumuis hominum opem quarat, quantumuis philosophorum libros euoluat, in quibus ipsi putabant reposita esse medicamenta vitiorum, vnde illud Cicer. O vita philosophia dux, ò virtutum indagatrix, expultrixque vitiorum: erogabit omnem substantiam ingenij, vitium, temporis, nec ab illis poterit curari. At si supplex accedat ad Iesum per humilem peccatorum confessionem, & virtutẽ eius per sacramenta participet, cõfestim stabit fluxus sanguinis, & amissam sanatẽ, roburque recuperabit. * Quare merito Dauid, cum petebat liberari de sanguinibus, addidit, Deus salutis meæ, id est, qui solus salutis meæ autor esse potes. Et Psalm. 102. Benedic anima mea Domino, & omnia, quæ intra me sunt, nomini sancto eius, &c. Qui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis, qui sanat omnes infirmitates tuas Nulum morbum exceptit, quamuis lethalis, quamuis vetus, quamuis desperatus, & deploratus esset. Ne ergo desperemus in aliorum peccatis, sed, vt Abraham, cõtra spem in spem credamus. Neminem, dum hic vult, quasi immundum, & à Deo relictum reijciamus, aut à nobis alienum putemus, fratres putemus omnes, qui possunt Dei esse filij, & fraterne cũ eis agamus. Vnde apostolus, Seruum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia corripientem eos, qui resistunt veritati: ne quãdo Deus det illis penitentiam ad cognoscendam veritatem, & respiscant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius voluntatem. * Ac multo quidem minus salutis nostræ spem abijcere debemus, quam-

Matt. 9.

23 Luc. 8.

Hof. 4.

Psal. 50.

1. Tusc.

24

Rom 4.

Nunquam in hac vita peccatori desperandum.

1. Tim. 1.

25

uis nos

Ion. 2.

uis nos à Deo alienissimos videremus, & peccatorum, ac desperationis procella pene obrutos Ionam imitemur, qui de ventre piscis clamabat, & dicebat, Clamauit de tribulatione mea ad Dominum, & exaudivit me: de ventre inferi clamavi, & exaudivisti vocem meam. Atque hæc periculosissima desperationis tentatio in ijs solet esse potentior, qui post multorum annorum ieiunia, & labores, post multa Dei beneficia in peccata labuntur, à quibus se longissime abesse existimabant. Mirentur id, qui hominis naturam, & infirmitatem non norunt, qui putant confirmationẽ gratiæ habere, quicumque gratiam habent. Num aut sanctior, aut Deo carior cras ante hæc peccata, quam Dauid, cum in adulteriũ, & in homicidium incidit: Quid ille tũ putavit ne se iam à Deo abiectum, aut aditum sibi salutis præclusum? Agnoscit peccatum; videt, quid sit homo sine Deo; plenus dolore simul, & spe, ait, Peccaui Domino. * Descendit inde, laborat in gemitu suo, lauat per singulas noctes lectum suum, lacrymis suis stratum suum rigat. Deinde cõfidenter ait ijs, à quibus & in peccata coniectus ante fuerat, & post peccata in desperationem cum conjicere tentabant, Erubescant, & conturbentur vehementer omnes inimici mei, conuertantur, & erubescant valde velociter. An tu diabolo credes mendaciorum auctori diuinæ misericordiæ fontes contingenti, & salutis spem adimenti? Ego nec angelo te credere volo, si id dicat. Dicam amplius, nec Deo ipsi, quem damnationem tibi prædicentem audires. Non sane quod aut Deus mentiri possit, aut angelus Dei: sed quod cum hæc audires, non præfinitam, & certam sententiam Dei, sed comminationem ad terrorem tuum, & ad utilitatem tuam te audire deberes iudicare. Dauidi Nathan propheta loquitur, Verum tamen quoniam blasphemare fecisti inimicos nomen Domini; propter verbum hoc filius, qui natus est tibi, morte morietur. * Desperavit ne Dauid salutem filij audita Dei voce per prophetam? Percussit quoque (inquit) Dominus paruulum, quem pepererat vxor Vriæ Dauid, & desperatus est. Desperant medici, sed non desperat Dauid, etiam propheta mortem prædicente. Deprecatusque est Dauid Dominum pro paruulo, & ieiunavit Dauid ieiunio, & ingressus seorsum iacuit super

2. Reg. 11. 26

Psal. 6.

1. Reg. 12.

27

terram. Qua spe hoc faciebat, cum Deus moriturum esse prænuñtasset? Ipse seruis suis ait, Propter infantem, dum adhuc vteret, ieiunavi, & fleui; dicebam enim, Quis scit si forte donet eum mihi Dominus, & viuat infans? Clamat Ionas? Adhuc quadraginta dies & Niniue subuertetur. Terrentur Niniuite, sed non despondent animum: indicunt ieiunium, & aiunt, Conuertatur vir à via sua mala, & ab iniquitate, quæ est in manibus eorum. Quis scit si conuertatur, & ignoscat Deus, & reuertatur à furore iræ suæ, & non peribimus? In libro quoque Iudicum, vt alia omittamus, extat pulcherrimum diuinæ bonitatis argumentum, quo non solum cadentem spẽ sustentare, sed lapsam etiam, atque deiectam mirabiliter erigere possimus. * Orant afflicti, & oppressi ab hostibus filij Israel dicentes, Peccaui tibi quia dereliquimus Dominum Deum nostrum, & seruauimus Bahalum. Quibus locutus est Dominus, Numquid non Ægyptij, & Amorrhæi, &c. oppresserunt vos, & clamastis ad me, & erui vos de manu eorum? Et tamen reliquistis me, & coluistis deos alienos, idcirco non addam vltra, vt vos liberem. Ite, & inuocate deos quos elegistis, ipsi vos liberent in tempore angustia. Quis hic non putaret esse desperandum? Dixeruntque filij Israel ad Dominum, Peccaui, reddet tu nobis quidquid tibi placet, tantum nunc libera nos. Quæ dicentes omnia de finibus suis alienorum deorum idola proiecerunt, & seruierunt Domino Deo, qui doluit super miserijs eorum. Illud primum curemus, vt idola, & deos alienos proijciamus, id est, peccata & quidquid nobis ansam peccandi præbebat, nihil huiusmodi in finibus nostris maneat: & quamuis obsurdescere Dominus videatur, assiduus clamoribus à nobis excitecur: dicamus sine intermissione, Exurge, quare obdormis Domine? Exurge, & ne repellas in finem. Non enim sunt via illius sicut via nostræ, flectetur sine dubio, & dolebit super miserijs nostris.

Ion. 2.

Cap. 10.

28

Psal. 43.

HISTORIA.

Iudicate matrem vestram iudicate. Magna pars obscuritatis prophetarũ ex eo oritur, quod sæpe dijudicari non potest de quo tẽ-

29 Vnde obscuritas in prophetis.

E pore

poreloquantur. Nam si de hoc tempore, sic exponitur, si de illo, multo aliter. Ita si in tempore erratum fuerit, totam expositionem aberrare necesse erit. Hæc difficultas est in his verbis maxima, altera, vtrum ad decem tribus loquatur, an ad duas? Tertia, quomodo hæc cum præcedentibus connectantur. Has obscuritatis causas passim in prophetis libris inuenimus: quas qui non explicat, frustra in prophetarum intelligentia, aut interpretatione laborabit. Vt ergo simul hæc tria, quantum Deus dare dignabitur, aperiamus, non desunt graues autores, qui velint hæc ad tempus Christi referri, præcipue fidelibus ex illo populo, vt matrem suam arguant, id est, synagogam, atque ad hunc sensum totum caput exponunt. Quibus non nihil fauere videtur Ilychius lib. 6. in Leuit. exponens illud capitis 21. Quia sanctus ego sum: & illud, quod statim sequitur, Sacerdotis filia, si deprehensa fuerit in stupro, &c.

30 * At Hieronymus non obscure docet allegoricum esse hunc sensum, historico autem de tempore suo loqui prophetam, ac dici hæc viris iustis, qui tunc erant in illo populo, vt matrem synagogam reprehendant, quod à Deo vxor ducta, iterum se adulteris, id est, idololatriæ sordibus inquinasset. Ita Hieronymus, Lyra, & alij Et vere hoc voluit propheta, vt ex verbis ipsis ostendam. Primum fornicationes, & adulteria, quorum hic meminit, apud prophetas multo magis proprie significabant cultum idolorum, quam alia peccata, vt passim videmus. Tempore autem CHRISTI, & postea nulla idola colere Iudæi, vt capit. 3. videbimus; immo neque post egressum à Babylonica captiuitate. Ex quo fit hæc verba nequaquam de tempore illo posse intelligi. In eo etiam quod in hoc capit. legimus, Vadam post amatores meos, qui dant panes mihi, &c. Certum est amatores vocari alias nationes, quarum deos filij Israel colebant spe lucri, vt dicemus, & voluptatum, quod CHRISTI tempore non fecerunt. Et quæ sequuntur, Ecce ego sepiam viam tuam spinis, &c. nequaquam possunt ad eum sensum accommodari, vt videbimus.

31 * Præterea prius hic propheta describit calamitates, quibus populus affligendus erat; deinde eius felicitatem. Hæc autem felicitas contigit huic populo tempore apo-

stolorum, vt Paulus exposuit, Quos & vocauit nos non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus; sicut in Hoseæ dicit, &c. Vbi refert verba, quæ sunt in fine huius capit. Ergo necesse est priora intelligi de malis, quæ passa est synagoga ante aduentum CHRISTI; nam post eum nihil tale passa est ante prædicationem apostolorum, quale hic describitur.

Nunc ad verba veniamus, *Iudicate matrem vestram, &c.* volunt fere isti autores quos pro hac sententia, quam sequor, paulo ante nominari, hinc nouum caput incipere, vt iam alijs loquatur propheta, hoc est, non ijs, qui crediderant ex Iudæis, & gentibus, quibus loqui cœperant, sed bonis, & iustis viris, qui Hoseæ tempore vivebant. * Sed fateor mihi valde durum videri alijs dici, Dicite fratribus vestris, populus meus, &c. & alijs nunc, Iudicate matrem vestram. Omnino contextura ipsa potest videri, vt iisdem in vtrisque verbis prophetam loqui intelligamus. Quibus nam? Non sane viris decem tribuum; nam de his postea ait, Et miserebor eius, quæ fuit Absque misericordia, & dicam non populo meo populus meus est: quod ostendimus non de gentibus modo, sed etiam de decem tribubus necessario accipi debere. De duabus igitur tribubus loquitur, quæ erant in Iudæa, post quarum conuersionem ait, Et seminabo eam mihi in terra, & miserebor eius, quæ fuit Absque misericordia. Hæc enim conuersio decem tribuum, & gentium futura erat post quam credentes ex duabus tribubus seminarentur in terra, & per orbem dispergerentur ad euangelizandum. * Quare ita sunt omnia connectenda. Postquã in primo c. de decem tribubus satis locutus est, & de conuersione gentium, quibus numerus verorũ filiorum Israel erat redintegrandus, reuertitur ad duas tribus, de quibus agere cœperat dicēs, Et domui Iuda miserebor, &c. de vtrisque enim propheta, vt in progressu videbimus, & ideo vtrarumque reges in principio commemorauit. Viros igitur duarũ tribuum à principio huius cap. alloqui incipit, Dicite fratribus vestris, Populus meus, &c. quasi dicat, Vobis promisi salutem, & liberationem, quia ex tribu Iuda nasciturus est CHRISTVS mundi Salus. Et fratres vestros filios Israel, & gentium populos in æternum reiecitisse vobis

videbor:

videbor: at non protus reieci illorum etiã aliquando miserebor: recte vocare eos potestis populum meum, aliquando enim erunt. Sed vos, illis interim relictis, oculos ad matrem vestram conuertite, & iudicate illam, ne forte idem illi contingat, quod ceteris tribubus. Synagogam duarum tribuum matrem appellat singulorum; qui in illis tribubus erant: sicut omnes Christiani sumus Ecclesia, & tamen singuli filij Ecclesiæ dicimur, & illa mater nostra. Est enim hoc frequens in prophetis, vt ab historia transeant ad CHRISTVM, & à CHRISTO rursus reuertantur ad historiam. Historiam voco ea, quæ de moribus sui temporis, & de malis, hominibus illis, imminentibus loquuntur. Hoc autem faciunt, ne si ordinem scriptura conseruet, non sit vaticinium, sed narratio, vt ait Hieronymus lib. 5. in Isa. cap. 16. Vt cum ait Isa. cap. 7. Ecce Virgo concipiet, &c. & capit. 10. Reliquiæ conuertentur, reliquæ, inquam, Iacob ad Deum fortem, & cap. 11. Egredietur virga de radice Iesse, &c. cum prius de rebus sui temporis verba faciat, & postea ad eadem reuertatur. Nam & oportet mysteria CHRISTI à prophetis prænuntiari, cuius nuntij sunt, ad fidelium consolationem: & ita prænuntianda sunt, vt possint etiam deprauati hominum mores corrigi, & supplicia, nisi corrigantur, infligenda nõ taceantur. Vt enim in præcedenti cap. scriptum reliquit Hieronymus: Prophetæ sic multa post sæcula de aduentu CHRISTI, & vocatione gentium pollicentur, vt præsens tempus non negligant, ne concionem ob aliud conuocatam non docere de ijs, quæ instant, sed incertis, ac futuris ludere videantur. Et in Malach. capit. 1. versus finem sic futurorum texit vaticinium, vt præsens tempus non negligat. * Hoc semel ad prophetarum intelligentiam admonuisse satis sit, sed illud etiam admonemus, hunc transitum ab historia ad CHRISTVM, quem vocant multi à litera ad spiritum, non solere fieri à prophetis quasi ex abrupto, sed arrepta quodammodo ansa ex ijs, quæ dicebantur. Quemadmodum cordati homines, cum diuersa dicere parant, & proposito sermone non conuenientia, non subito dicunt, sed quo modo possunt, connectunt, & verbis ad ea viam muniunt, ne, vt di-

citur, extra chorum saltare videantur, aut, qui audiunt, dicant, Quorsum hæc? Hoc (rametũ aliquando non sine labore intelligitur) obseruare possumus & in alijs locis prophetarum, & in hoc, quem nunc interpretamur. Dixerat, Quia vos non populus meus, & ego non ero vester. Sed ne quis putaret non præstiturum Deum, quod Abraham de filiorum multitudine promissit, hinc transit ad CHRISTVM arrepta occasione, prædicitque fore tantum numerum credentium Euangelio, vt numerari nequeant. Post hanc futuri temporis promissionem iterũ, vt par erat, redit ad præsens. Dicite fratribus vestris, &c. id est, Scitote hos, quos reieci, aliquando populum meũ iterum futuros. Sed vos interim ad vosmet ipsos redite, & matrem vestram iudicate, cui possunt eadem euenire. * Est autem, Iudicate matrem vestram, increpate illam, vt vertit Chaldaeus; iudicio contendite aduersus illam, vt vertit Lxx. Ita etiam Hiero. exposuit, Præcipitur, inquit, filiis, id est, populo, vt in eant iudicium aduersus matrem suam, quæ eos genuit: quæ de meretrice vxor effecta mores pristinos non reliquit, & rursus fornicata est cum amatoribus suis. Ita enim sæpe accipitur apud Hebr. verbum אִמִּי, quo hic vsus est propheta, vt Isa. 3. Stat ad iudicandum Dominus, & stat ad iudicandum populos. Iudicium autem hoc reprehensionem esse indicat, quod sequitur, Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis? Numer. 20. Hæc est aqua contradictionis (אֲרִיבָהּ, id est, iurgij, & contentio) vbi iurgati sunt filij Israel contra Dominum, id est, vbi litigauerunt, aut contendunt cum Domino. Et in hoc propheta c. 4. Quia iudicium (אֲרִיבָהּ, id est, iurgium, vel contentio) Dominus cum habitatoribus terræ. Et ibidem, Veruntamen vnusquisque non iudicet, & non arguat vir.

Quoniam ipsa non vxor mea. Quamuis mihi matrimonio copulata fuerit, tamen ita viuunt, vt se vxorem meam esse non recedat: quare nec ego eius vir ero. Verba sunt mariti adulteram vxorem à se dimittere parantis.

Auferat fornicationes suas à facie sua & adulteria sua de medio verborum suorum. Hæc matri vestræ meo nomine dicetis, cum illam obiurgabitis. Intelligat, cur diuortium cum ea facere velim. Auferat

E 2 fornicat-

34 Regula.

Transitus à litera ad spiritum in prophetis.

Regula.

35

32

33

36 Iudicare.

37

fornicationes suas, &c. Fornicaria est (inquit Hieronym.) quæ cum pluribus copulatur, adultera, quæ vnum virum deserens alteri iungitur. Synagoga vtramque malitiam copulauit: quoniam & virum suum Deum deseruit per idololatriam, torique fidem violauit, & multos deos colebat more fornicariæ, quæ omnium libidini exposita est. Quod autem dicit, A facie sua, sunt qui ad medicamina faciei referant, & ad ementios genarum, & labiorum colores, quod adulterarum est, &c. Cui sententiæ videant quid nostri sæculi virgines, nuptæ, matronæque respondeant: nam si vera est, quamuis animos castos se habere dicant, adulterarum tamen facies gerunt. Immo earum doctores hoc videat, qui mira facilitate hoc excusant, & causas hinc inde quaritant, ac ne reprehendum quidem iam in feminis putant. * Arbitror autem eos habere in facie fornicationes, qui ita impudenter fornicantur, & ita perditum sunt, vt etiam vultu præ se ferant turpitudinem animi sui. De quibus 2. Petr. 2. Oculos habentes plenos adulterij, & incessabilis delicti. Et Isai. 3. Pro eo, quod eleuatae sunt filia Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant, & plaudebant, &c. Et ibidem, Agnitio vultus eorum respondit eis, id est, vultus ipse eorum turpitudinem indicauit. Quod de vberibus dicit, nonnulli referunt ad id, quod inter nudata, & omnium oculis patentia vbera huiusmodi mulieres vnguenta, & flores, & amatoria adulterorum carmina ponere soleant. Ego potius intelligendum arbitror de excessu immodicæ voluptatis, quæ ex mammarum contrectatione percipitur, vt Prouerb. 5. Lætare cum muliere adolescentiæ tuæ, &c. vbera eius inebrient te in omni tempore, in amore eius delectare iugiter. Et cap. 7. Veni, inebriemur vberibus, & fruamur cupitis amplexibus. Inebriandi verbum excessum illum voluptatis indicat. Ad huius similitudinem dictum est, Cant. 1. Inter vbera mea commorabitur. Reprehendit igitur synagogam, quod non solum fornicata fuerit idola colendo, sed etiam aperte hoc fecerit, & impudice, & nimia cum voluptate.

38

39 *Ne forte exspoliet eam nudam.* Ne ita eam omnibus spiritualibus bonis, quæ à me

accepit, spoliem, vt penitus nuda sit, & maneat ita, vt nata est. Qualis in die ortus sui fuerit, quam foeda, quamque miserabilis, & rursus qualibus donis sit à Deo exornata, pulcherrime descripsit Ezeziel capit. 16. Hæc dona dedit illi Deus (vt aiunt Hieronym. & Theodor. & Ruffin.) quando illam inuenit in Aegypto idololatriæ libidine constupratam. Nunc autem comminatur, si ad virum suum reuerti noluerit, ita eam futuram absque Deo, & viro, sicut prius in Aegypto fuerat. Cui simile est illud Isaiæ. 63. Facti sumus sicut in principio, cum non dominareris nostri, neque inuocatum esset nomen tuum super nos.

Et ponam eam quasi similitudinem. *וְנִתְּנָהּ כְּמִשְׁכַּן דְּסֻדְרִים*, sicut desertum, quod idem est, vt scilicet nihil in ea maneat, quod placere possit.

Et statuem eam velut terram inuiam. *וְנִתְּנָהּ כְּאֶרֶץ מִדְּבָרָה*, quod est, sicut terram ariditatis: ideo Lxx. verterunt *ὡς γῆν ἀνὸς ὁροῦ*, vt terram sine aqua. Sed significat etiam terram desertam, siue inuiam, quam nemo incolit, aut calcat: non enim habitantur aridissima loca. Ideo Chaldaeus vertit, vt terram solitudinis. Similiter Psal. 62. *וְנִתְּנָהּ לְכָל לֶחֶם* Lxx. *ἐν γῆ ἐρημῶν* in terra deserta, vbi & Hieronymus ex Hebr. transtulit, In terra inuia. Immo & sine interpretibus aperte hoc ipsum verba declarant: *וְנִתְּנָהּ כְּאֶרֶץ מִדְּבָרָה* in terra deserta, sitiente, sine aquis. Sed terra sitiens eadem est inuia. In huiusmodi terra monstra, & ferae gignuntur, vt in Africa: ideoque per hæc immania vitia in synagoga futura esse significat.

Et interficiam eam siti. Cruciabitur desiderio voluptatum, & rerum aliarum, quibus potiri nullo modo poterit. Possunt hæc & in alium sensum explicari, quem paulo post in tropologia afferemus.

Et filiorum illius non miserebor. Hæc satis exposuimus capit. 1. num. 11. & 32. non miserebor eorum, quia matris fornicationes imitati sunt.

Quia fornicata est mater eorum. Diximus cap. 1. hinc incipere nouam sententiam: præcedentem autem terminari in illis verbis, Quia filij fornicationum sunt, vt tam Hebraici, quam Græci codices testantur. Quare ita interpretari possumus. Quia fornicata est mater eorum, ideo

40

41

confusa

Quia.

confusa est. In eo autem cernitur fornicatio, quod dixit, Vadam post amatores meos, &c. Licet & aliter, vt dicamus, Quia, non causam significare, sed ornatus tantum causa poni initio sententiæ more Hebræorum, vt Luc. 1. Et dixerunt ad illam. Quia nemo est in cognatione tua, qui vocetur hoc nomine. Et cap. 2. Sicut scriptum est in lege Domini, Quia omne masculinum adaperiens vuluam, Sanctum Domino vocabitur. Verum recte etiam dicere possumus, idque mihi quadrare magis videtur, his verbis præcedentem sententiam finire, Quia fornicata est mater eorum. Nec id erit priori expositioni repugnans, sed consequens. Non miserebor filiorum eius, quia filij fornicationum sunt, quia mater eorum fornicata est. Non dixit, ipsa, sed mater eorum, sicut mox ait, Quæ concepit eos, vt doceat eam fuisse fornicatam etiam postquam concepit ex Deo, & peperit filios. Quibus verbis tacite innuit filios etiam fuisse fornicatos, cum matrem viderent fornicantem. * Senes, & principes synagogæ colebant deos alienos, (hi enim mattis nomine intelliguntur) quod cum dicitur, etiam si nihil addatur, facile quisque intelliget adolescentes, & minores eadem fuisse facturos, sicut Ierem. 7. legimus, Nonne vides, quid isti faciunt in ciuitatibus Iuda, & in placis Ierusalem? Filij colligunt ligna, & patres succendunt ignem, & mulieres conspergunt adipem, vt faciant placentas reginæ cæli, & libent dijs alienis. Et quoniam mater rea erat peccati filiorum, quos exemplo suo fornicari docuerat, in pœnam, atque in odium matris dicitur, Non miserebor filiorum eius. Sed hæc magis ex eo, quod continuo sequitur, elucidabuntur.

42

Confusa est quæ concepit eos. In vulgariis codicibus Lxx. legitur, *καταχρησθῆναι τὴν κοίτην αὐτῆς*, id est, confusa est, vel pudore affecta est, quæ peperit eos. Sed in emendatissimo inueni, *καταχρησθῆναι τὴν κοίτην αὐτῆς*, pudore affecta, aut probo, quæ peperit ipsos. Quam lectionem sine dubio secutus est Theodorus. Ita enim interpretatus est. Ipsi enim similia, atque mater eorum commisit, fecerunt. Quæ quidem mater & talis erga me extitit, & in filios suos illud dedecus transmisit, & pudore illos affectit, quod eius scilicet nequitiam imitati sunt, &c. * Nec male sane inter-

43

pretatur, quod pudore, & probro eos affectum reddens suo exemplo imitatores fornicationum suarum. Quod si quis causetur in Heb. esse *וְנִתְּנָהּ*, quod magis videtur sonare, Confusa est, sciat hoc verbum in hac coniugatione, & passiuæ, & actiuæ sæpe accipi. Quod vel illud 2. Reg. 19. satis probat, *Confudisti hodie facies seruatorum tuorum*, vbi similiter est in Hebr. *וְנִתְּנָהּ*, & apud Lxx. *καταχρησθῆναι*, pudore affecti: sed iuxta nostram translationem, quæ propria etiã est, Confusa est quæ concepit eos: quoniam non solum ipsa fornicata est, sed turpissima etiam filijs suis idololatriæ magistra extitit, dicens, Vadam post amatores meos; quoniam mater vadit, eo filios, tamen nihil diceret, sequi iubet.

Vadam post amatores meos. Multi volunt amatores esse idola: sed Hier. ait, amatores iuxta historiam esse intelligendos Assyrios, & Aegyptios, ceterasque nationes, quarum idola colebat synagoga. Vnde & Chald. interpretatur est, Populos amatores meos sequar. Et ita loqui solent prophetae, vt Ezecl. 16. Et fornicata es cum filijs Aegypti vicinis tuis. Et, Et fornicata es in filijs Assyriorum. Et Ier. 2. Filij quoque Memphis, & Taphnes contempserunt te usque ad verticem. Et ibidem apud Ezecl. plane videmus amatores non esse idola, sed homines, Tu autem dedisti mercedes cunctis amatoribus tuis, & dona donabas eis, vt intrarent ad te vndique ad fornicandum tecum. Et mox, Ecce ego congregabo omnes amatores tuos, quibus commissa es, & omnes quos dilexisti, cum vniuersis, quos oderas, & congregabo eos super te vndique, &c. Sed respondendam est, verum esse vtrumque, nam de idolis hoc idem dici solet, vt Ier. 3. Et facilitate fornicationis suæ contaminauit terram, & mœchata est cum lapide, & ligno. Et Ezecl. 23. Et cum idolis suis fornicatae sunt. Immo proprie idola dicuntur amatores, quia eorum causa Deum verum virum relinquebant. Homines autem suo modo dicuntur amatores, quibus cum fornicabatur Israel, quia eum ad suos deos colendos alliciebant amicitia, & spe quæstus. Hoc autem in capite amatores idola maxime intelliguntur, vt satis ex sequentibus liquet.

Qui dant panes mihi, &c. Tam stupida erat synagoga, vt omnia quæ à Deo accipiebat, ab idolis se accepisse existimaret, vt fruges, oleum, vinum, & alia omnia. Ita di-

44

Amatores

45

xit de vitulo Exod. 32. Isti sunt dij tui Israel, qui eduxerunt te de terra Aegypti. Habemus eius verba & Jerem. 44. Sed facientes faciemus omne verbum, quod egredietur de ore nostro, vt sacrificemus reginæ cæli, & libemus ei libamina, sicut fecimus nos, & patres nostri, reges nostri, & principes nostri in urbibus Iuda, & in plateis Ierusalem: & saturati sumus panibus, & bene nobis erat, malumque non vidimus. Ex eo autem tempore, quo cessauimus sacrificare reginæ cæli, & libare ei libamina, indigemus omnibus, & gladio, & fame consumpti sumus. Cum autem dicit, Qui dant panes mihi, siue (vt est in Hebr.) panem meum & aquas meas, &c. habet pronomen meum quandam vim, quæ & amorem concitat, & deberi illum amorem ostendit. Quasi dicit, Hos ipsos cibos, quibus sustentor, has ipsas vestes, quibus regor, illis debeo: quomodo ergo non amem, & sequar tam beneficos, & beneuolos amatores? * Panis, & aqua nomine omnem frugalis mensæ cibum, & potum scriptura comprehendit, vt adnotat Hieronymus in Isa. cap. 3. in prin. 4. Reg. 6. Pone panem, & aquam coram eis, vt comedant, & bibant 3. Reg. 18. Et pauit eos panem, & aqua. Ex quo illud Isa. 3. Auferet à Ierusalem, & à Iuda validum, & fortem, omne robur panis, & omne robur aquæ. De communibus igitur cibus ait, Panem meum, & aquas meas: plurali enim numero tantum declinatur aqua apud Hebr. מים, sicut de communibus, & vitæ necessarijs vestibus dixit, Lanam meam, & linum meum, id est, laneas vestes, & lineas. * Quod vero post hæc addit, Oleum meum, & potum meum, iam ad delicias videtur pertinere: nam oleo artificiose medicato ad delicias utebantur. Psalm. 140. Corripiet me iustus in misericordia, & increpabit me: oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Mat. 6. Tu autem cum ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua. Et Luc. 7. Simoni, qui se inuitauerat, ait Dominus, Oleo caput meum non unxisti. Potus etiam ad idem pertinet: nam cum iam de communi potu dixisset, nunc, cum dicit, Potum meum, elegantiosem quempiam, & pretiosorem intelligere videtur. Nec est omittendum in Hebr. esse plurali numero, יין & פוֹטוֹס potus meos. Oritur autem hoc nomen יין à verbo יָיַן, quod non solum significat potare, sed etiam in tertia coniugatione, siue

Meus.

46 Panis, & aqua.

47 Oleum.

in Hiphil, redundare, vt Ioel. 3. Et redundabunt torcularia vino, & oleo, Et nutrire, vt Ezec. 45. De his, quæ nutriuit Israel in sacrificium. Inde Lxx. pro eo, quod nos habemus, Potum meum, verterunt, Et omnia, quæ mihi conueniunt: & Chald. Et omnia alimenta mea. Quæ interpretationes contemnendæ non sunt.

ALLEGORIA.

Apostolis quoque, & credentibus ex Iudæis merito dicitur, vt matrem suam synagogam iudicent, & arguant, quod in Actis apostolorum fecerunt Petrus, & Paulus. Cui ob incredulitatem, & odium in Christum eadem acciderunt, vastantibus Romanis, quæ prius passa fuerat à Chaldæis, immo & multo grauiora. Abiecit eam Deus, & filio suo alteram sponsam tradidit, hoc est, Ecclesiam gentium, quoniam illa noluit auferre fornicationes suas à facie sua: sed vt prius idola coluerat, ita postea gloriam, & honorem, & pecunias, & carnis voluptates adorabat: quæ causa fuit, vt Christum minime reciperet. Vnde illud Iohann. 5. Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriam, quæ à solo Deo est, non queritis? Immo & de quibusdam credentibus ait cap. 12. Ex principibus multi crediderunt in eum, sed propter Pharisæos non confitebantur, vt è synagoga non eicerentur: dilexerunt enim gloriam hominum magis, quam gloriam Dei. Verba synagogæ bona sæculi diligentis, & ideo CHRISTVM respicientis contra conscientiam suam legimus Sapient. 2. Circumueniamus ergo iustum, quoniam inutilis est nobis, & contrarius est operibus nostris, & improperat nobis peccata legis, & diffamat in nos peccata disciplinæ nostræ, &c. Ex quo constat eam palam, & impudenter peccasse. * Ita expoliata est, & nudarelictæ; eius enim erar, (vt ait Paulus) adoptio filiorum, & gloria, & testamentum, & legis latio, & obsequium, & promissa; quæ omnia post CHRISTI mortem amisit, & talis, ac multo peior reddita est, quam cum in Aegypto erat, & legem à Deo non acceperat, sicut & eidem prædixit Dominus Matth. 12. Cum autem immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida querens requiem, & non inuenit. Tunc dicit, Reuertar in domum

48

49

Rom. 9.

meam,

meam, vnde exiui, & veniens inuenit eam vacantem, scopis mundatam, & ornatam. Tunc vadit, & assumit septem alios spiritus secum nequiores se, & intrantes habitant ibi, & sunt nouissima hominis illius peiora prioribus: sic & erit generationi huic pessime. Posita est quasi solitudo, quia dictum est ei, Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. Nihil manet in ea, quod placeat, nihil germinat gratum, & pulchrum. Siti enecatur, quia nec libertate, nec sæculi bonis, quæ optabat, potitur, & sitim patitur magnam verbi Dei. Singulis sabbatis legit Moysen, & prophetas, & non intelligit: querit in eis suum Messiam, & velamine ante oculosposito non videt: querit promissiones suæ libertatis, & nunquam inuenit; semper enim seruit cum filiis suis, vt Agar. Et impletur in eam illud Hamos 8. Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & mittam famem in terram: non famem panis, neque sitim aquæ, sed audiendi verbum Domini. Iam enim neque prophetas habent, neque intelligentiam verbi Dei. * Filiorum eius non miseretur, quos dispersos per nationes videmus, & abiectos, & alienis regibus seruietes. Et (vt ait Hiero.) quia Dei filium negauit eligens sibi Barabbam latrocinij, & seditionis autorem, & crucifigens filium Dei: propterea vsque hodie sequitur dæmones, & Dei beneficia ad illos refert, qui cultorum suorum animas perdiderunt. Commista est inter populos gentilium, & colit eorum idola, hoc est, eadem vitia, vt odium Christiani nominis, auaritiam, libidines, furta, rapinas, & inde se habere putat diuitias, quas nunc habet.

TROPOLOGIA.

Hæc omnia non minus in animam conueniunt, quæ bonas olim cogitationes, & bona opera gignebat, cum fidem matrimonij Deo seruabat. Quæ merito postea ab ipsa filijs suis iudicatur ex præcepto Domini, & arguitur: cum operum, quæ prius fecerat, & cogitationum veterum recordata stimulis quibusdam conscientie suæ pungitur videns qualis fuerit, & qualis sit. Tunc illi contingit, quod de sceleratissimo Antiocho scriptum est, Apprehendit eum dolor diuiserunt, & amara internorum tormenta. Et postea, Nunc humiliatus ad terram in gestatorio portabatur manifestam Dei virtutem in semetipso contestans, ita vt de corpore impij vermes scaturirent. Ita

Mat. 23.

50

In qua mala incidat anima propter peccatum.

Conscientia pungens. Mach. 9.

huiusmodi anima ad terrena deiecta vix se ad bonum mouet, nisi ab alijs quasi gesteretur, & ex ea vermes, id est, rodentes, & cruciâtes cogitationes scaturiunt, à quibus accusatur violati matrimonij, & digna prorsus esse conuincitur, quæ à Deo abijciatur. Et dicit eodem Antiocho, In quâram tribulatione deueni, & in quos fluctus tristitiæ, in quâ nunc sum, quæ iucunda eram, & dilecta in potestate mea? Eidem Deo per easdem cogitationes præcipit, vt peccare desinat, & à voluptate peccatorum abstineat, alioqui fore, vt bonis à se acceptis spoliatur, id est, virtutibus, & frequentatione sacramentorum & bonis desiderijs, & ornamentis mirabilibus, & talis efficiatur, qualis erat in die natiuitatis suæ, id est, antequam à Deo vocaretur, cum more gentiliu viuebat, & ne Deum quidem esse cogitabat. Quâ vitæ conditione mirifice Paulus descripsit Eph. 4. Hoc igitur dico, & testificor in Dño vt iam non ambuletis, sicut & gentes ambulat in vanitate sensus sui tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorantiam, quæ est in illis propter cæcitatē cordis ipsorum, qui desperantes semetipsos tradiderunt impuditiæ, in operatione immunditiæ omnis in auaritiâ. Siti enim eius quis verbis cõsequi possit? Non enim solū sitit, cū ijs caret, quæ appetit, sed etiâ cū abundat maxime, sicut testatus est Dñs, Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum. * Est enim in nobis quoddam innatum Dei desiderium, & quædam sitis, quâ nisi Dei visione nullo modo explere ne sedare quidem possumus mediocriter in hac vita, nisi quâdam in nobis Dei participatione per gratiam habeamus. Itaque quâuis diuitijs abundemus, & honoribus, voluptatibus affluamus, semper sitire nos experimur, donec ad Deum accedamus, & gratiæ eius cõpotes efficiamur. Ideo ad verba illa Dñs adiuxit, Qui autem biberit ex aqua, quâ ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua, quâ ego dabo ei, fiet in eofons aquæ salietis in vitâ æternam. Et Isaias, Pro eo, quod vocaui, & non respondistis, (non responderet autem, qui curatum huius sæculi, & voluptatum strepitu, quasi Sirenium cætu absurdescit) locutus sum, & non audistis, & faciebatis malum in oculis meis, & quæ nolui elegistis, propter hoc hæc dicit Dominus Deus: Ecce serui mei comedent, & vos esurietis: ecce serui mei bibent, & vos sitietis. Quare merito omnes, qui sedare sitim volunt ad CHRISTVM clamore magno vocat,

Mach. 6.

51

Sitis anime

Iohan. 4.

52

Isa. 65.

E 4

Omnes

Ista. 55. Iohan. 7. 53 Copia peccatoris qualis. Ista. 19. Eccl. 2. 54 Opera peccatoris. Amatores animæ peccatricis.

Omnes sitientes venite ad aquas. Et Iohannes aperit: In nouissimo autem die magno festiuitatis stabat Iesus, & clamabat dicens: Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluunt aquæ viuæ. Hoc autem dixit de Spiritu quæ accepturi erant credentes in eum. * Quod si quando breuissima mora ita amatores sæculi abundare se credunt, vt sitis penitus restincta videatur, non ita est, sed somniant, quod vigilantes volebant, sicut ait Isaias, Et sicut somniant sitiens, & bibit, & postquam fuerit expergefactus lassus adhuc sitit, & anima eius vacua est: sic erit multitudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra montem Sion, id est, qui siue doctrina, siue operibus CHRISTI, & Ecclesiæ sanctis moribus institutisque aduersantur. Cum euigilaerint, id est, cum ad se redierint, & recte perspexerint, qualia sunt illa, quibus satiari se putabant, ardentior sitis fit, (vt ibidem ait Hieronym.) quæ casta portione delusa est. Vide Salomonem vehementer sitientem, qui vt sitim depelleret, omnia, inquit, quæ desiderauerunt oculi mei, non negaui eis, nec prohibui cor meum, quin omni voluptate frueretur, & oblectaret se in his, quæ præparaueram: & hanc ratum sum partem meam, si vterer labore meo. Hoc faciebat somnians: sed quid ait euigilans? Cum que me conuertissem ad vniuersa opera, quæ fecerant manus meæ, & ad labores in quibus frustra sudaueram, vidi in omnibus vanitatem. Credo sane, sed vidisti ne satiatiatem? Addit, Et afflictionem animi, & nihil permanere sub sole. * Iam quales filios gignit hæc mater? filios fornicationum, quorum non misereatur Dominus, id est, opera pessima, & à Deo maxime abhorrentia, quæ iram Dei in se prouocent. Nec mirum tales esse filios, cum eorum mater perfrecta fronte dicat, Vadam post amatores meos, qui dant panes mihi. Hinc illæ lacrymæ, hæc malorum omnium origo, quod amatores suos anima sequi constituerit, non Deum: & cum egestatem suam videat, ac miseriam, non ad eum confugiat, à quo expleri, & leuari possit, sed ad amatores. In quo & appellatione, & re ipsa multum fallitur: non enim amatores habet, vt putat, sed amarissimos, crudelissimosq; lenones. Ij sunt, qui animam ad fornicationem allaciunt, & captam, atque deceptam peccatis

omnibus exponunt, & quasi ad quæstum prostare iubent, id est, dæmones, & homines nequam eorum ministrari, qui verbis, factisque instabiles animas corrumpunt. Ab his se habere putat omnia: quia diaboli arte seducta purat se, si ad Dei seruitutem redeat, pauperem vitam, & insuauem, & omnis voluptatis expertem acturam. * Panem sibi, & aquas ab illis pollicetur, quasi nullam deinceps famem, sitimue sensura sit, quæ semper sine Deo esuriet, ac sitiet: & lanam, & linum, quibus ea, quæ pudorem habent, contegat, quasi vero latere diu possit vitæ turpitudine, quin se ipsa prodat. Eleganter Cicero de quodam improbo consule, qui multos externæ virtutis specie fefellerat, scripsit, Animus eius vultu, flagitia parietibus tegebantur: sed hæc obstructio nec diuturna est, nec obducta, ita vt curiosis oculis perspicere non possit. Videbamus genus vitæ, desidia, inertiam: inclusas eius libidines qui paulo propius accesserant, intruebantur: denique etiam sermonis anfas dabat, quibus reconditos eius sensus tenere possemus. Quare hæc, quæ se accepturam ab amatoribus suis putat, non accipiet, sed fallacia quædam eorum simulacra. Illa accipiet verius, quæ statim commemorat, oleum, & potum: potum, quo ebria fiat, & sui oblita iaceat, ac dormiat in peccatis, sitque omnibus ritui, & contemptui: oleum, quo blande delinatur, id est, adulationes peccatorum, quibus internum conscientie vulnus leniat, & voces accusantis non audiat, atque ita sibi in tantis malis placeat, & in maiora in dies præceperuat. Hoc oleum Dauid vehementer respuebat, cum ait: Corripiet me iustus in misericordia, & increpabit me: oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Et iterum: Molliti sunt sermones eius super oleum, & ipsi sunt iacula.

HISTORIA.

Propter hoc ecce ego sepiam viam tuam spinis. Tu mihi quasi minaris, me spreto te ad amatores tuos iturâ: sed frustra minaris: non poteris ire: obstruam vndique viam tuam spinis, ne possis ire (vt ait Hieronym.) quo desideras, & interponam maceriam, siue murum, & semitas tuas, quas crebro triueras pede, non inuenies, ne apprehendas eos, quos tanto studio sequebaris, & rerum necessitate compulsa reuertaris ad virum tuum, &c. Quasi dicat, Tot, & tantis calamitatibus te affligam, vt nullo modo possis ad populos

amatores

55

In oratione pro P. Sestio.

Psal. 140.

Psal. 54.

56

amatores tuos, transire. Quod impletum est, cum Chaldæi obsederunt Ierusalem à fine fere anni noni Sedecia: vsque ad annum vndecimum, quo capta est. Transit autem à secunda persona ad tertiam, quod in prophetis frequens est, Sepiam viam tuam spinis, & deinde ad tertiam, & Sepiam eam maceria, &c. Et sequetur amatores suos. Quomodo sequetur, si exire non potest via non tantum spinis obducta, sed etiam septa maceria? verbum, sequetur, magis affectum, & conatum indicat, quam profectum. Dixerat, Et semitas tuas non inueniet, quod est proprie querentis exire solliciti, & ad alios festinare, & nunc hanc viam tentantis, nunc illam. Nunc ait, Sequetur amatores suos, quæret etiam idolorum suorum, omni ratione etiam quæret cum illis, à quibus idola colere didicerat, foedus, & amicitiam instaurare, vt sibi in tantis malis opem ferant: sed frustra quæret, contemnetur ab illis, & repellatur. Chaldæi persequetur pacem cum populis amatoribus suis, sed ab illis minime obtinebit, & quæret adiutorium, & non inueniet. * Legimus de Sedecia extremo rege Ierusalem 2. Paral. vlt. A rege quoque Nabuchodonosor recessit, qui adiurauerat eum per Deum. De quo ita Iosephus 10. antiq. cap. 10. Cum per octo annos socius Babyloniorum fuisset, violato foedere ad Ægyptios defecit, sperans, si cum illis vires coniugeret, Babylonium necessario succumbere. Ægyptius autem audito in quibus angustijs esset Sedecias socius, assumpto valido exercitu Iudæam petijt, volens obsidionem soluere. At Babylonius intermissa obsidione obuiam illi profectus, vno prælio victum tota Syria expulit. Secura est igitur synagoga amatores suos, & non apprehendit. Et quidem cum à rege Nabuchodonosor Sedecias recessit, non dubium est, quin foedere cum alijs nationibus initio fecerit, vt Iosephus ait: non enim aliter speraret se posse resistere Chaldæorum potentia. At exiisse tunc cum exercitu regem Ægypti non est probabile, sed metu Chaldæorum cõtinuisse se intra suos fines, nec voluisse cum tanto suo in commodo auxilium ferre Sedecia. Legimus enim 4. Reg. 24. Et dormiuit Ioachim cum patribus suis, & regnauit Ioachim filius eius pro eo. Et vltima non addit rex Ægypti, vt egredieretur de terra sua: tulerat enim rex Babylonis à riuo Ægypti vsque ad fluuium Eu-

phratem omnia quæ fuerat regis Ægypti. Repulla est ergo synagoga ab amatoribus suis. In illa etiam decem, & octo mensium obsidione verisimile est petijisse Ierusalem à finitimis gentibus auxilia contra Chaldæos, quæ tamen non impetrauit. Inde Ierem. Thren. 1. Non est qui consoletur eam ex omnibus charis eius: omnes amici eius spreuerunt eam, & facti sunt ei inimici. Et ibidem, Vocauit amicos meos, ipsi deceperunt me. Recte igitur dicit: Et quæret eos, & non inueniet. Vadam & reuertar ad virum meum priorem. Dum ipsa in illis calamitatibus amatores quærit, Deus semper ad benefaciendum procliuus, & promptus hoc quærit, vt redeat ad cor, & saltem miserijs edocta reuertatur ad virum suum priorem, & vel sero agnoscat quanto melius rebus suis consulat Deo ad hærendo, quam sequendo suos amatores. Hæc verba dixit synagoga cum graui Babylonica captiuitatis iugo premebatur. De eo enim tempore ait Ieremias c. 29. Et inuocabitis me, & ibitis, & orabitis me, & ego exaudiam vos: quæretis me, & inuenietis, cum quæseritis me in toto corde vestro: & inueniar à vobis, ait Dominus, & reducã captiuitatem vestram.

ALLEGORIA.

Hæc omnia, & multo grauiora videmus Iudæis euenisse obfessis à Romanis, & miserrime direptis. Legè Iosephi de bello Iudaico libros, præsertim quatuor posteriores. Sed illud: Vadam, & reuertar ad virum meum priorem, dixerunt quidem post illam vastitatem nonnulli, & vsque in hodiernum diem dicunt quidam, & ad Deum per CHRISTVM reuertuntur; plene tamen, atque integre vniuersa gens dicit in fine sæculi, vt cap. 3. videbimus.

TROPOLOGIA.

Eadem via errantes ad se animas quotidie reuocat benignus Dominus, & patiens, & præstabilis super malitia. Hieronymus: Ex quo intelligimus quod prouidentia Dei sæpe nobis accidant mala, ne habeamus ea quæ cupimus: & varijs calamitatibus huius sæculi, ac miserijs ad Dei seruitutem redire cogamur. Et paulo post; Per omnia enim flagella atque tormeta eruditur Israel, &c. filius ille prodigus facta fame valida in regione illa cupiebat implere ventrem suum de filiquis, quas porci manducabant, & nemo illi dabat. In se autem reuersus dixit:

58

59

Luc. 15.

Psal. 118.

(vnde reuersus est in se? egestate, & fame pressus:) Quanti mercenarij in domo patris mei abundant panibus? ego autem hic fame perco. Surgam, & ibo ad patrem meum, &c. Recte David, Bonum mihi, quia humiliasti me, vt discam iustificationes tuas. Vide de horum prophetae verborum morali expositione elegarem Gregorij locum 34. mor. c. 1. & hom. 36. in Euang. in illud: Exi in vias, & sepes, & compelle intrare.

HISTORIA.

60

Et haec nesciuit, quia ego dedi ei. Reuertitur ad id, quod exeperat, & quaeritur quod tam stolidum sit, vt quae Dei dona erant, ab antatoribus suis se habere diceret, & tam ingrata, vt cum argenti, & auri copia ditata a Deo fuerit, ex eis idola fecerit Bahali. L. x. Ipsa autem argentea, & aurea fecit Bahali. Chal. Et argentum multiplicauit eis, ex quo idola confecerunt. Est ergo sensus: Quae fecerunt Bahali, hoc argentum, & aurum fabrefecerunt Bahali, idola videlicet ex eis faciendo. Bahal, quod saepe in veteri testamento inuenimus, quid nam sit explicemus. Nonnulli autem recentiores, & ante eos Theodoretus in Ierem. ca. 32. fere in medio, existimant generale hoc nomen esse, & omnibus dijs gentium aequae conuenire, quoniam dicitur a בל, quod verbum praeter se, siue dominari significat. Quod ex eo confirmari potest, quod tam in hoc cap. quam in alijs scripturae locis legimus plurali numero Bahalim. Immo & Seruius in illud 1. Aenei. Quae Belus, & omne: A Belo soliti. &c. affirmat Bal lingua Punica Deum significare, quae Hebraica valde affinis est. * At si scripturam, veterumque libros consulamus, non poterimus negare, quin certi alicuius idoli nomen sit. Vt Iud. 6. Numquid vltros estis Bahal? Er: Vlciscatur se de eo Bahal. Et 3. Reg. 18. Sacerdotes Bahal clamabant, Bahal exaudi nos. Quis dubitet his, & alijs multis locis Deum aliquem certum inuocari. Iosephus 9. antiq. c. 6. Iste Bahal (inquit) Tyrionum Deus erat, quem Achabus in gratiam Ithobalis Tyrionum, ac Sidoniorum regis foci sui coluit, templo ei Samariae dedicato, & prophetis cum reliquo cultu assignatis. Hieronymus ait Deum esse Sidoniorum, siue (vt quidam rectius interpretatur) Babyloniorum, ex quo & Bel dicitur. Et paulo post in illa verba: Et erit in die illa, ait

Bahal.

61

Dominus, &c. autor est Ninum qui primus regnavit in Asia, & urbem sui nominis condidit, quae Ninus, aut Ninive dicta est, patrem fuisse Beli, maritumque Semiramis, quae muris cinxit Babylonem. Hic (inquit) aduersus Zoroastrem magum regem Bactrianorum fori certamine dimicauit, & in tantam peruenit gloriam, vt patrem suum Belum referret in Deum, qui Hebraice dicitur בל, & in multis prophetis, maximeque in Daniele, & iuxta Theodotione, sub idolo Babylonis hoc appellatur nomine. Hic Sidonij, & Phoenices appellant בל. Eadem enim inter ב, & ל literas consonantes vocalis litera ponitur, quae iuxta linguam illius proprietatem nunc Behel, nunc Bahal legitur. Vnde & Dido Sidonia regij generis, cum Aeneam suscepisset hospitio, hac patra Ioui vina delibat, qua Belus, & omnes a Belo soliti. * Haec Hiero. Alludit autem ad illud Virgilij.

Hic regina grauem gemmis, auroque, poposcit, impleuitque, meo pateram, quam Belus, & omne: A Belo soliti.

62

Aeneid.

Paulo antequam ad horum versuum interpretationem Seruius accedat, dicit Belum patrem Didonis Assyrium fuisse ex primi illius Beli genere. Deinde vbi ad illud venit, Quam Belus, & omnes, &c. haec scribit. Belus primus rex Assyriorum, quos constat Saturnum, (quem & Solem dicunt) Iunonemque coluisse: quae numina etiam apud Afros postea culta sunt: Vnde & lingua Punica Bal Deus dicitur. Apud Assyrios autem Bel dicitur quadam sacrorum ratione & Saturnus, & Sol. Hinc constat Bahalem & Deum esse Sidoniorum ac Tyrionum vt Iosephus vult, & Babyloniorum, vt scripsit Hieronymus. Sed dixit: Siue (vt quidam rectius interpretantur) Babyloniorum, quoniam a Babylonijs accepere Sidonij, vt subindicauit Seruius: nam Sidoniorum etiam fuisse ex verbis iam positis Hieronymi liquet: idemque in illud Hof. 8. Proiectus est vitulus, ait Israel accepisse a Sidonijs Bahal, & Hastaroth, quod etiam Seruius tradit. Belum apud Syrios dici Saturnum docet & Suidas, & Eusebius lib. 9. de praeparat. Euangel. cap. 4. & Hieronym. in illud Isai. 46. Confractus est Bel, ait, quem Graeci Belum, id est, Saturnum vocant.

63

* At Berofus Chaldaeus (Si quis modo hunc autorem recipit, quem protulit Iohannes Annius) li. 5. antiquitatum autor est primum

Babylometropoli

Babyloniorum regem fuisse Saturnum, qui a diluuiio anno centesimo trigesimo primo regnare coepit: secundum fuisse eius filium Iouem Belum, cui successit filius Ninus, qui primus omnium templum Belo patri, & matri Iunoni, & Rheae auiae statuas in medio Babylonis erexit. Cui assentitur Augustinus in quaestione super librum Iudic. q. 16. ait, Solet dici Bahal nomen esse apud gentes illarum partium Iouis, sicut Hastarte Iunonis. Siue igitur sit Saturnus Bahal, siue sit Iuppiter, constat ex his autoribus vnum certumque Deum fuisse. Quomodo ergo si vnus est, plurali numero legimus Bahalim? nam hoc eos mouisse videtur maxime, qui generale nomen esse dixerunt. Ad hoc responderet hic glossa: Quia vero Bahal in multis locis colebatur, ideo Bahalim pluraliter enumeratur. Sed referam Augustini verba q. 16. in lib. Iudic. in illud Iudic. 2. Et seruierunt Bahal, & Hastartibus. Ita enim legunt Lxx. נגל רגלם אשדאראיס. * Solet (inquit) dici Bahal nomen esse apud gentes illarum partium Iouis, Hastarte autem Iunonis, quod lingua Punica putatur ostendere. Na Bahal Punici videntur dicere Dominum. Vnde Bahalsamen, quasi Dominum caeli intelliguntur dicere: Samen quippe apud eos caeli appellatur. Iuno autem sine dubitatione ab illis Hastarte vocatur. Et quoniam istae linguae (scilicet Hebraica, & Punica) non multum inter se differunt: merito creditur de filijs Israel hoc dicere scriptura, quod Bahal seruierunt, & Hastartibus, quia Ioui, & Iunonibus. Nec mouere debet, quod non dixit Hastarti, id est, Iunoni, sed tanquam multae sint Iunones, pluraliter hoc nomen posuit. Ad simulacrorum enim multitudinem referri voluit intellectum, quoniam vnum quodque Iunonis simulacrum Iuno vocabatur, ac per hoc tot Iunones, quot sunt simulacra, intelligi voluit. Varietatis autem causa existimo Iouem singulariter, Iunonem pluraliter commemorare voluisse. Nam eadem causa plurium simulacrorum etiam Ioues pluraliter dici possent. Hoc autem, id est, nomine plurali Iunones in Graecis secundum Lxx. reperimus: in Latinis autem singulariter erat. Quorum in illo, qui non habebat Lxx. interpretationem, sed ex Hebraeo erat, Hastaroth legimus, nec Bahal, sed Bahalim. Haec August. ex quo satis, ac super quaestione satis fit. * Videmus etiam, vbi nos habemus; Et seruierunt Bahal, &

Hastarte, Hastaroth. 64

65

Hastaroth, ipsum in nostra translatione legisse Bahalim, vt nonnulli codices hodie habent. Sed quamuis in Heb. sit, Bahal, nihil refert, cum cap. 3. & 10. legamus Bahalim, & Hastaroth, & 1. Reg. 7. & alibi saepe. Nec dubium est recte vertisse Lxx. נגל רגלם אשדאראיס, id est, Et Hastartibus, vt erat in codice Augustini: quoniam Hastaroth, quod toties legimus, pluralis numeri est, atque ita pluraliter vertunt Lxx. & Chaldaeus. Singularis est חתחשדארת, vt 4. Reg. 23. quae aedificauerat Salomon rex Israel Hastoreth idolo Sidoniorum: ita enim legendum est, vt & in Hebraeo legitur, siue Hastartes, non Hastaroth, Lxx. חתחשדארת. Quod ex eo plane intelligitur, quod 3. Reg. 11. vbi haec Salomonis impietas narrata est, legimus, Sed colebat Salomon Hastartem Deum Sidoniorum, vbi similiter in Hebr. est Hastoreth. Quare cum 1. Reg. vlt. legimus, Et posuerunt arma eius in templo Hastaroth, quoniam in Heb. etiam eodem modo est, intelligemus iuxta superiorem Augustini doctrinam vnus Hastartes plura simulacra in templo illo fuisse, ideoque Iosephus li. 6. anti. cap. vlt. Singulariter dixit: Quorum arma in templo Hastartes dedicauerunt. Lxx. אשדאראיס, id est, ad Hastartes templum. Ita Plutar. in problematibus Romanorum, Artemisia vocat templem Artemidis, id est, Dianae. Et Cice. in tertia oratione in Verrem, Dianium esse dicit in Hispania, id est, templum Dianae. * Eadem ratione Bahal a locis diuersis, vbi templis erectis colebatur, diuersa nomina habebat: sicut apud Christianos (si modo in vanis licet exemplis vti religiosus.) beatissima VIRGO nunc Lauretana inuocatur, nunc a Monteferrato; nunc ab Amnelupi, aut a Rupe Gallica cognomen accipit. Vt Behelphegor Nume. 25. dicitur, quod coleretur in monte Phegor, cuius meminit scriptura Nume. 23. Et ab Acaronitis Behelzebub vocatur 4. Reg. 1. a demumscis, quae ad multitudinem sacrificiorum aduolabant. Quare vt illi supremum deum Behelzebub vocabant: ita Iudaei in eorum odium maximum daemoneum eodem nomine significabant. Luc. 11. In Behelzebub principe daemoneum eicit daemonia. Nec mirum est idolum Assyriorum tot in locis cultum esse: cum enim Assyriorum monarchia prima fuerit, & magna; facile in suorum deorum cultum alias nationes adduxere. Inde Nahum cap. 3. de Ninive

66

Behelphegor. Behelzebub.

metropoli

metropoli Assyriorum, & idololatriæ magistra scriptum est: Propter multitudinem fornicationum meretricis speciosæ, & gratæ, & habentis maleficia, quæ vendidit gentes in fornicationibus suis, & familias in maleficijs suis. Postremo quod tam hîc, quam Iud. 2. apud Lxx. legitur *וְהָיָה בַּחֹמֶת*, vitiose scriptum est, vt notat Hieronym. inferius in il lud: Et visitabo super eam dies Bahalim. Sè per enim Lxx. masculinum articulum huic nomini tribuunt, vt 3. Reg. 18. & alijs in locis. Hæc fusius dicere volui, vt multi scripturæ loci semel explicarentur.

67

Idcirco conuertar & sumam frumentum meum in tempore suo. Conuertam me ad ipsam, cuius iam oblitus videbar supplicium differendo, & auferam ei omnia, quæ se ab amatoribus suis accepisse prædicabat, vt re ipsa experiat me esse, & quæ ex copia datorem non senserat, sentiat ex penuria. Sed tunc auferam, cum auferri sit illi molestissimum, hoc est, tempore suo, videlicet frugum, & fructuum, cum iam matura sunt, & colligere, atque in domum inferre volet.

Et liberabo lanam meam. Eleganter hoc dictum est Hebraicè *וְהָיָה לִי*, quod verbum proprie dicitur, cum ea tollimus, quæ iniquæ, & contra fas ab alio tenebantur, vt Genes. 31. Iacob, cui merces magnorum laborum à Laban nulla reddebatur, ait: Tulitq; Deus substantiam patris vestri, & dedit mihi. Et ibidem. Sed Deus tulit opes patris nostri, & tradidit nobis. Exod. 3. Et spoliabitis Ægyptum. Quibus locis pro, Tulit, & Spoliabitis, est in Hebr. hoc verbû. Ex quo cernitur Hebræos non aliena sed sua cepisse, quæ scilicet sibi Ægyptij pro labore manuum debebant. Vnde eleganter Sap. 10. de eisdem dicitur: Et reddidit iustis mercedem laborum suorum. Quod etiam sensit Epiphanius in Anchorato. Sed non minus eleganter, & proprie reddidit Hieronym. Liberabo lanam meam. Quod enim ini- que tenetur, & possidetur, videtur grauari, & affligi, ideo cum auferitur, dicitur liberari. Vnde Paulus Roman. 8. de creaturis, quæ malis hominibus quasi inuitæ seruiunt, ait: Quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis, &c. Sic lana, & linum liberantur, quæ quasi inuitæ cogebantur seruire ingratis, & impijs hominibus.

Liberare.

68

Quæ operiebant ignominiam eius. Quibus velabatur, ne nuda turpiter videretur, quod

ipsi esset ignominia. Nam pro ignominia est *וְהָיָה לִי*, quod non mēbrum aliquod corporis, sed nuditatem significat, quæ causa est ignominia: & pudoris, ab *וְהָיָה לִי*, quod est nudauit, soletque verti ab Hierony. Turpitudine. Inde rōties Leu. 18. reuelare turpitudinē, id est, nudare corpus alicuius. Quod præcipue refertur ad eas corporis partes, quæ nudatæ maiorem pudorem afferunt, vt: Genes. 9. Quod cum vidisset Cham pater Chanaan, verenda scilicet patris sui esse nudata, pro *וְהָיָה לִי* dixit, verenda esse nudata. Lxx. cum vidisset nuditatem patris. Rursus hæc nudatio ponitur more scripturæ pro libidine, quæ nudationem cōsequitur, vt Iudith. 9. Et denudauerunt femur virginis in confusionem. Quare cum prohibetur reuelatio turpitudinis, inhonestus, & illegitimus concubitus prohibetur quærente semper scriptura à turpibus vocabulis abstinere.

Reuelare turpitudinem.

Et nunc reuelabo stultitiam eius in oculis amatorum eius. Non de nuditate corporis loquitur, non est enim hic *וְהָיָה לִי*, id est, nuditas, aut turpido, siue ignominia, sed *וְהָיָה לִי*, id est, stulticia. Vnde 1. Reg. 25. dictum est: Ne ponat, oro, Dominus meus rex cor suum super virum istum iniquum Nabal, quoniam secundum nomen suum stultus est. Et Psal. 13. Dixit Nabal (id est, insipiens) in corde suo, non est Deus. Hoc ergo ait: Cum eam omnibus bonis, quæ dederam, spoliauero, ipsi eius amatores ridebunt eam, & stultissimam esse confitebuntur, quod cupiditate ducta tam potentem, & beneficium Dominum offenderit, à quo tanta bona accepit, & sine quo accepta seruari non poterat. Atque ita exposuit Rufinus Thren. 1. Omnes, qui glorificabant eam, spreuerunt illam, quia viderunt ignominiam eius.

69

Et vir non eruet eam de manu mea. Rufinus, Id est, nullus erit principû, quorum est secuta profanitate, qui possit eam à me indignatione defendere, &c. Videbunt eam amatores affligi grauiter à me, neque tamen eam liberare poterunt, & si maxime vellēt. Hoc res ipsa ostendit. Nam rex Ægypti à Sedecia inuocatus non est ausus illi opem ferre contra Chaldæos, vt ostendimus n. 57.

Et cessare faciam omne gaudium eius. Duce- tur ad Chaldæos, vbi sollennitates suas, quibus plurimum letabatur, nequaquam celebrare poterit. Sollennitates intelligit Hieronym. Paschæ, Pentecostes, & Taberna-

culorum,

Neomenia

70

culorum, quæ celebriores erant, ceteras autem festiuitates festa tempora vocat. Neomenia est festiuitas primi diei mēsis, quam Calendas sæpe vocat interpretes, de qua Numer. 28. Hoc est, quod postea fleuit Ieremias Thren. 1. Via Sion lugent eo quod nō sint, qui veniant ad sollennitatem. Et: Viderunt eam hostes, & deriserunt sabbara eius.

Et corrumpam vineam eius. Non solum fructibus agrorum priuabitur, sed ipsi etiam agris, qui à Chaldæis vastabuntur, vt solet in oblidione fieri. Hieronymus in vinea lætitiā, in ficu suauitatem, & dulcedinem intellige, quæ auferentur grauisimæ seruitutis malis, &c. Id autem faciam, quoniam quæ mea dona erant, amatorum suorum esse impudenter mentita est.

Et ponam eam in saltum, &c. Vitiose legitur eam, vt ex Hebræo, & Chaldæo, & Græco manifestum est, legique debet, Et ponam eam in saltum, & comeder ea bestia agri. Ea autem intelligit vineam, & ficum. Id est, ita omnia vastabuntur, vt iam non habeat terra aut vites, aut arbores fructiferas, sed in saltum, & in syluam versa sit. Et (vt ait Hiero.) quia semel metaphoram à syluis ceperat, si- nit in reliquo, vt hostes à quibus deuoranda sunt omnia, bestias nuncupet. Rufinus, Permittam vt hostili consumatur incursu, sicque nullo meæ dispositionis muniat obiectu, sicut nec saltus, nec iustra laboratis sepibus claudit agricola.

Et visitabo super eam dies Bahalim. Hæc faciam vt supplicium sumā de omnibus, quæ fecit eo tempore, quo colebat Bahalim. Ita Theophyl. & alij. Sed Hieronym. ita quoq;: In ipsis sollennitatibus, quibus incendebatur a dæmonibus, visitabitur in plagis, & corripietur in pœnis.

Quibus ornabatur in auro suo. Hieronymus: Seruat personam meretricis, quæ auro ornatur, & gemmis, vt placeat amatoribus suis: quidquid pulchritudinis non habet per naturam, arce cōquirit. Lyranus. Ad reuerentiam enim idolorum ornabant se habitatores Ierusalem, sicut Catholici in festis sanctorum. Ita etiam Theophyl. Ex his reliquum ornatum significat, vt ex parte totum.

71

ALLEGORIA.
Hæc omnia infelix Iudæa post passionē Domini perpessa est. Non agnouit bonorum suorum autorem CHRISTVM: omnia enim bona, quæ acceperat, ideo accepe-

rat, quia ex eo populo nasciturus erat CHRISTVS, & per illum acceperat. In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum nō cognouit. Vt merito per Isaiā queratur Dominus. Filios enutriti, & exaltati, ipsi autem spreuerunt me. Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui: Israel autem non cognouit, & populus meus non intellexit. Quia igitur bonorum suorum ignorans autorem, omnia vertit in cultū Bahalis, id est, omnibus Deidonis abusa est ad superbiam, & diuitias, & voluptates, propter quæ CHRISTVM recipere noluit, merito non solum bonis spiritualibus spoliata est, vt ante diximus, sed illis etiam, quæ maxime diligebat, id est, temporalibus, & venerunt Romani, & sustulerunt gentem eorum, & locum; & terra pulcherrima versa est in solitudinem, & tanta passa est obsidentibus vrbeim Romanis, quanta nec in vlla historia leguntur, nec credi poterunt. Reuelata quoque est omnis eius turpido, (vt ait Hierony.) in oculis gentium, & nullus eam eruere potuit de manibus Dei. Cessauerunt omnes ceremoniæ, in luctum est versa festiuitas. Deuorauerunt eam primum Assyrij, atque Chaldæi, Medi, & Persæ, & Macedones, ad extremum sæuisima laceravit bestia Romanorum imperium: cuius in Daniele nomen tacetur, vt maior formidō ijs, qui deuorandi sunt, augeatur. Atque ita pœnas Deo dedit dierum Bahalim, quibus CHRISTI ad se misit oblita est, & auaritiā, superbiamque consecrata.

Iohan. 1.

Isa. 1.

Dan. 7.

TROPOLOGIA.

Summa stulticia est, eademque malorū omnium origo, cum anima multis donis à Deo ornata ira eius obliuiscitur, aut ita sibi placet, ac si bona illa nequaquam à Deo accepisset. Quare cum indignatione, & con- quessione quadam Dominus loquitur: *Et hæc nesciuit, quia ego dedi ei frumentum, & vinum, & oleum, &c.* Frumentum à Domino accepimus (ait Gregor. in 3. p. past. admonit. 25.) quando in dictis obscurioribus subducto tegmine literæ per medullam spiritus legis interna sentimus. Vinum, cum scripturæ suæ alta prædicatione nos inebriat. Oleum, cum præceptis apertioribus vitam nostrā blanda lenitate disponit. Argentum multiplicat, cum nobis luce veritatis plena e- quia subministrat. Auro quoque nos dicit, quando cor nostrum intellectu summi ful-

72

Frumentum.

Vinum.

Oleum.

Argentum.

Aurum.

goris

goris irradiat. Origen. quoque homil. 2. in Cant. versus finem, docet in scriptura mystice auro sensum, intellectumque significari, argento vero verbum, & eloquia. Cū igitur mentis acumine, atq; eloquentia, & rerum cognitione abutimur ad superbiam, & ad opes, atq; voluptates, & honores inanes sæculi, neque ea in Dei honorem, & in fratrum vtilitatem conuertimus: tunc vere Dei dona offerimus idolis, & ex argento, atque auro eius conficimus Bahali simulacra. Origen. loco indicato ita hæc exponit: Dedi vobis sensum, & rationem, qua me Deum & sentire possitis, & colere: vos autem sensum, & rationem, quæ in vobis est; ad colenda dæmonia transtulistis, &c.

73

* De eodem Dominus Ezech. 7. Et ornamentum monillium suorum in superbiam posuerunt, & imagines abominationum suarum, & simulacrorum fecerunt ex eo. Hieronym. ibidem, Quæ ego dederam in ornamentum possidentium, atque diuitias, illi verterunt in superbiam: vt de quibus poterant per eleemosynas, & bona opera suam animam liberare, ex illis haberent materiã arrogantis. Ideo Deus sepe hæc aufert, sicut ait: *Idcirco conuertar, & sumam frumentum meum, &c.* aut certe sic relinquit, vt non vtilitatem habenti afferant, sed damnum maximum, quod te vera auferre est. Recteque in Ezechiele sequitur: Propter hoc dedi eis illud in immunditiam, & dabo illud in manus alienorum, & impijs terræ in prædam, & contaminabunt illud. Quod sane fit cum donorum istorum abusu per superbiam, & alia peccata magis anima inquinatur, & dantur nostræ diuitiæ in manus dæmonum, vt eis vitæ tur pro libito, & impijs terræ, id est, vitijs, & peccatis, quæ illa contaminant. Quod si de his hæc verè dicuntur, quid de spiritalibus bonis dicemus? *Tunc cessare facit Dominus sollemnitates, & neomenias, & tempora festi, & sabbata,* id est, quietem, quia perturbata anima varijs desiderijs, illisque quasi ventis in altissimum pelagus sæcularium curarum impulsã, atque iactatã, vera, internaq; gaudia amittit, de quibus scriptum est: *Quam magnã multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abscondisti timentibus te? Perfecisti eis, qui sperant in te in conspectu filiorum hominum. Et ei dicitur: Quibus iuravi in ira mea, si introibunt in requiem meã.*

Psal. 30.

Psal. 94. Hebr. 4.

74

* Non enim relinquitur sabbatismus, ni-

si populo Dei. Tunc non solum fructu bonorum suorum priuabitur, sed etiam *in ipsa, & ficus corrumpetur.* Nam vsu libidinis, & vitiorum mentis acies retunditur, & hebetatur. Aut certe vineam & ficum habitus moralium virtutũ interpretari possumus, qui peccatorum multitudine corrumpuntur. Denique *visitabit Dominus super eam die Bahalim,* & hac tanta iactura vindicabit præterita peccata, cum Dei obliuiscatur, & omni studio se comparabat, vt hominibus placeret. Illud non præteribo solere Dominũ visitare hocce dies Bahalim, etiam postquam anima conuersa est, & memoriã Bahalim penitus abijcere studet, ac Deo placere. Nam etiam si blande redeuntem excipit, tamen non continuo ad conuictum familiarem admittit, donec visitentur super eam dies Bahalim. Sæpe enim fit, vt ardentem ad creaturas conuertamur, & cum ad creatorem reuertimur, tepide, remissèque reuertamur. Atque ita reuersa anima cupit in spõsi amplexus recipi, abiecta profus priorum peccatorum memoria, quasi tori fidem nunquam violasset. At non ita facit Dominus, quia ita facere minime expedit. Hinc mirantur multi cum ad orandum, ac meditandum secedunt, non exardescere igne caritatis in meditatione sua, nec quidquam commoueri se à Deo, vt nullam ex oratione vtilitatem sibi percipere videantur. * Sæpe & impatientia, & indignatio exoritur, & Deo quodammodo dicunt, *Quare ieiunauimus, & non aspexisti: humiliuimus animas nostras, & nescisti?* Aut illud: *Et quod emolumentum, quia custodiimus præcepta eius, & quia ambulauimus tristes coram Domino exercituum?* Visitantur dies Bahalim, peccata non satis desleta puniuntur. Ecce (inquit David) placatus feci verbum tuum: *Vade ergo, & reuoca puerum Absalom.* Surrexit ergo Ioab, & abiit in Gessur, & adduxit Absalom in Ierusalem. Dixit autem rex: *Reuertatur in domum suam, & faciem meam nõ videat.* Reuersus est itaque Absalom in domum suam, & faciem regis non vidit. Interea reputer secum animam, quam indigna sit familiaritate, quam petit: reprehendat se ipsam, quod tam parum culpam suam desleuerit, tam tepide ad Deum redierit, & dicat: *Pater peccaui in cælũ, & coram te: iã non sum dignus vocari filius tuus: fac me sicut vnum de mercenarijs tuis. Recumbat in nouissis*

75

11. 18. Mal. 3.

Reg. 14.

Luc. 15.

Luc. 14.

mo lo-

76

moloco, vt veniat qui inuitauit, & dicat: *Amice ascende superius.* Lege de hac re Bernardi 3. & 4. sermonem in Cantic. qui te & vtilitate, & voluptate complebunt: ego, ne longior sim pauca ex tertio afferam. * Non temere affutgat ad os serenissimi sponsi, sed ad pedes seuerissimi Domini mecum pauida iaceat, & cum publicano terram tremens non cælum aspiciat: ne confusa in luminaribus cæli facies assueta tenebris operimatur à gloria, atque insolis reuerberata splendoribus maiestatis, densioris rursus cæcitate caliginis obuoluatur. Et postea: *Nolo repente fieri summus: paulatim proficere volo.* Quantum displicet Deo impudentia peccatoris, tantum pœnitentis verecundia placet. Citius placet eum, si mensuram tuam seruaeris, & altiora te non quaeris. Longus saltus, & arduus est de pede ad os, sed neque accessus cõueniens. Quid enim? Recenti adhuc respersus puluere ora sacra continges? Heri de luto tractus, hodie vultui gloriæ præfentis? Per manum tibi transitus sit. Illa prius te tergat. Illa te erigat. Quomodo erigat? Dando vnde præsumas. Quid istud? Decor continentis, & digni pœnitentiæ fructus, quæ sunt opera pietatis. Hæc te de stercore erigent in spem aucti potiõra. Hæc Bernardus. Sed, quæ ego breuitatis causa omitto, lector ne omittar: sunt enim elegantissima.

77

L I T E R A L I S E X P O S I T I O
coniuncta cum spiritali vsque ad finem capitis.

Propter hoc ecce ego lactabo eam. Enumeravit hæc mala, quæ culpa sua perpessura erat synagoga nunc bona enumerat, quæ Dei misericordia consecutura erat. *Cum vero in terras veniente, & per se, perque discipulos suos docente.* Animaduertat autem prudens lector, quæ deinceps hoc capite continentur, cum omnia de Euangelij tempore dicantur, allegoricũ sensum non habere: deinde quæ de synagoga, quasi de muliere vna scribuntur, facile esse eadem ad animam per tropologiam accomodare. Quare simul omnia, & vnico fere sensu exponere sat erit. Scio nõ paucos hæc exponere de reditu Iudæorum è captiuitate Babylonica: neque enim vnus R. Salomõ à Lyrano citatus ita intellexit, sed cum nonnulli Christiani sequuntur, vt idem ait, & Ruffinus ita exposuit, & Theophyl. & Theodoretus, quamuis de CHRIS TI quo

que tempore interpretatus est Theophyl. sed mysticum eum sensum putasse videtur, quod ex Theodoro intelligere licet, qui in fine cap. affirmat hæc, & sequentia impleta esse sub Zorobabele, sed mystice in CHRISTO. At sensum ipsum historicũ de tempore Euangelij esse, præterquã quod Hieronym. & Cyrillus, & multo plures auctores docent, ex verbis vltimis capitis à Paulo explicatis apertissimum est. Immo & cetera omnia tantæ maiestatis sunt, & tanti splendoris, vt ea tempus illud liberratis Babylonicæ, & res, quas tunc habebant, tenues nequaquã capere possint. * Sed quaeret forte quispiam, cur cum scelera commorant, nunc in tantæ felicitatis promissione dicat: *Propter hoc ecce ego lactabo eam?* Num tanta scelera felicitatem merere, ac non potius æterna supplicia? Verum id quidem. Sed tanta est Dei misericordia, vt, quæ ad iram, & pœnas prouocarent alios, ijs ad commiserationem, & ad opem tantis malis ferendam exciteret maxime. Quæ ad modum pater, aut medicus, ac multo magis si idem & pater, & medicus sit, quo magis maledictis, & probris à phrenetico filio lacessitur, eo magis illi illacrymar, & ad misericordiam, ad medendumque commouetur, quia morbi magnitudinem magis videt. Tale est illud Psalm. 111. Propter misericordiam inopum, & gemitum pauperũ nunc exurgam dicit Dominus. Vereque Habacuc cecinit: *Cũ iratus fueris, misericordis recordaberis.* Lactate hoc loco significat decipere. Et hoc verbum iuxta significationem suã multos decepit, in quibus Ruppertum, & Ruffinum, quod equidem miror, cũ Græcæ linguæ satis peritus fuerit, & è Græco verbo potuerit intelligere quid valeret Latinum. Iam pridem ceperam mihi persuadere hæc in tres prophetas commentaria non esse Ruffini illius, qui in Hieronymũ scripsit impar congressus Achilli: quod vtriusque operis stylus plane sit dissimilis: & nunc ex hac eius interpretatione magis intelligo. Lactatio (inquit) cibum mannae videtur ostendere, à lactis videlicet similitudine vt arbitror. Accedit, quod Gennadius eius, vt apparet, valde studiosus, qui reliqua opuscula diligenter enumerauit, de commentarijs in prophetas verbũ fecit nullũ. * Sed ad rē. Existimauerunt auctores hi à lacte hoc verbum deduci, matrumque esse lac præbentium infantibus. At duo verba

78

Habac. 3.

Commentaria Ruffini in prophetas.

79 Lacto.

sunt

sunt literis eadem, significatione longe diuersa. Quod ipsi putant à lacte cadit, & Græce *δολω* dicitur, sed ad hunc locum non pertinet. Alterum Græce *πλανω*, *ἀπατω*, id est, decipio, de quo nunc sermo est, à verbo antiquo, lacio, de quo ita Sextus Pompeius lib. 10. Lacio, in fraudem inducit. Inde est allicere, & lacerare. Inde lactat, illestat, delectat, oblectat. Idem sentit Nonius Marcellus in lib. de proprietate sermōnū. Hinc illud Terentij in Andria: Nonne tibi satis esse hoc visum solidum gaudium, nisi me lactasses amantem, & falsā spe produce res: Ibidem: Solicitando, & pollicitādo eorum animos lactas. Hebraice *לָחַט*, quo verbo hic utitur scriptura, & multis alijs in locis, ut Prouer. 1. Si te lactauerint peccatores, (id est, decipere voluerint) ne acquiescas eis. Et cap. 16. Vir iniquus lactat amicum suum. Job. 31. Si deceptum est cor meum super mulierem. Et ibidem: Si vidi solem, cum fulgeret, & lunam incedentem clare: & lactatum est in abscondito cor meum. Vbi vitiose legitur, lactatum: videlicet librarij ex c, fecerunt e, & pro lactatum, scripserunt lactatum, Hebr. est ibi *לָחַט* & apud Lxx. *ἡπαρῖδου*, deceptum est, lactatum est Hof. 7. Factus est Ephraim quasi columba seducta, vbi Hieron. Quod Hebraice *לָחַט* ab Aquila, & Symmacho *δολω*, *ἡπαρῖδου*, id est, lactata, siue decepta, &c. Hinc *לָחַט* vel *πλανω* dicitur, qui facile decipitur. * Pro quo tolet Hieronymus. vertere, Paruulus, Innocens, Stultus. Job. 5. Paruulum occidit inuidia. Psalm. 18. Sapientiam præstans paruulis, id est, sapientes effecit lex Dei eos, qui poterant alioqui facile decipi. Prouer. 1. Vique quo paruuli diligitis infantiam: Et cap. 14. Innocens credit omni verbo. Et 19. Pestilente flagellato stultus sapientior erit. Igitur vbi nos habemus, Lactabo eā Lxx. *πλανω* *ἀπατω*. Leo Iudas non ineleganter: Pelliciam eam verbis. Hoc Deus fecit per prædicationem Euangelij, & per internam locutionem, qua ita animam inescat, & blāde allicit, ut vltro omnia contēnat, & Deo se totam dedat. Metaphora igitur deceptionis à sermone vulgi desumpta est, quod cum videt diuitem bona sua distribuere pauperibus, & à delicijs ad ieiunia, & ad austeritatem transire, idque nulla spe boni secularis, quasi deceptum eum putat, & vocat. Si qui multis imperabat, omnibus se subijciat in religione, si pulcherrima virgo,

Locus Iob restitutus.

80 Paruulus Innocens Stultus.

& nobilissima parentes, patrimoniumque amplissimum, & sponsum paratum, & purpuram, aurum, gemmasque contemnat, ut CHRISTO seruiat, insanire vulgus putat, & deceptos ab alijs dicit. Ita lactatus erat ille, qui dixit: Quid enim mihi est in caelo, & a te quid volui super terram? Defecit caro mea, & cor meum, Deus cordis mei, & pars mea Deus in æternum. Et qui ait: Veruntamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiā IESV CHRISTI Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror ut stercora, ut CHRISTVM lucrificiam. Ita Iudæi, qui tūc conuersi sunt, desipere, & decipi infidelibus videbantur, quod lege patrum suorum relicta, CHRISTI humilitatem, & paupertatem, & ærumnas sequerentur, multa que à suis paterentur. Quod illi fecerunt Deo intus loquente, & ad æterna bona inuitante. Et hoc est quod ait: *Ecce ego lactabo eam.* De quo nos recte poterimus dicere illud: Propter verbalaborum tuorum ego custo diui vias duras.

Et ducam eam in solitudinem. Omnino in his bonis alludit ad bona, quæ idem populus accepit, cum ex Ægypto eductus est, & per desertum in terram promissionis iter faciebat. Tunc quoque lactauit synagogā, cum illam permouit ut Moyse, & Aharoni crederet, & domos, possessiones, deliciaq; ciborum relinqueret, & in desertum prodire, ac terram, quam nūquam viderat, quætere per tot labores, statueret. Sed ut tunc populum suū ab Ægyptijs separauit, apud quos natus fuerat: ita per Euangelium credentes seceuit à populo infideli, & adduxit in Ecclesiam. Illic aluit eos pane cœlesti, & mirabiliter seruaui: hic alit pretiosissimo corpore, & sanguine Filij sui, & ab impugnationibus diaboli potenter eripit. Plus itaque promittere vult, quam verba præferunt, ac si diceret: Præstabo eis omnia, quæ prius in solitudine deserti præstiti. Chaldaus: Faciam cum illis miracula, qualia feci in deserto. * Sed cur Ecclesiam solitudinis vocabulo intelligit: Quod locus sit ab Ægyptijs, id est, ab infidelibus seiunctus, quod in ea multi sint ferendi labores, ut in veram terram promissionis ingrediamur; quoniā per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei: denique quod Ecclesia locus sit aptus, & ab infidelis vitæ tumultibus alienus, in quo Deus animā alloqui li-

Psal. 72.

Philip. 3.

Psal. 16.

81

82

AA. 14.

bere

bere queat. Quare cū dicit: *Lactabo eam in solitudine*, id mihi videtur dicere: Segregabo illam ab amatoribus suis, & ab illis omnibus, qui sermoni, & persuasione meā obstare poterāt. Ita enim solemus ijs seorsum loqui, quibus persuadere aliquid volumus, ne alij, si adsint, nobis impedimento sint. Intellige autē has promissiones partim ad Dñi, & apostolorū prædicationē impletas, partim quocidie impleri in ijs, qui ex circumcisione conuertuntur, sed integre in fine sæculi implendas, cum vniuersi Iudæi cōuertentur: quod tanquā perpetuū documentū habemus ad oēs prophetarum promissiones de cōuersione Iudæorū. * Iisdē gradibus ducit Deus eos, qui vere dicere possūt: Animā meā conuertit. Lactat eos, quo modo diximus, deinde educit in solitudinē, ut Loth, & filias Sodomis eduxit. Int^o vociferatur: Saluamini à generatione ista praua. Surgite, & egredimini de loco isto, quia delebit Dominus ciuitatē hanc, aiebat Loth generis suis, & visus est eis quasi ludens loqui. Tale est iudicium hominum, qui nesciunt ea, quæ sunt Dei. Stultum putat voluptates sæculi relinquere, & à ciuitate sua peritura exire. Cumque esset mane cogebant eum angeli dicentes: Surge, &c. ne & tu pariter peareas in scelere ciuitatis. Recte mane: iam enim diuina lux mētem illam illustrauerat. Sed cogebant, inquit. Et si scelera ei Sodomorum displicebāt, tamen ægre sedes suas relinquebat, cogēdus ab angelis fuit. Quoties hominem, quem amat, & quem iam veritatis luce perfudit, assiduis hortationibus hæsitantem, & morantem, quasi cogit Deus, ut exeat, & in tuto se collocet? Non placet ei peccata mundi, & adhuc placet mundus. Sequitur: Dissimulante illo, apprehenderunt manus eius, eo quod Dominus parceret illi. Dissimulat, quasi Dei vocem non audiat: sed quia Dominus eum amat, apprehendit manum dissimulantis, & quasi inuitum extrahit, timore aliquo iniecto, vel mortis vicinæ, vel gehennæ, vel magna spe, vel pudore resistendi. Eduxeruntque eum, & posuerūt extra ciuitatem, ibiq; locuti sunt ad eum, dicētes: Salua animam tuam: noli respicere post tergum, neque stes in omni circa regione, sed in monte saluum te fac, id est, desere sæculum, & fuge loca vicina Sodomis, peccata, & peccatorum occasiones desere, ad monasteria confuge, vel ad editiorem, & tutiorem ali-

Regula.

83 Psal. 22.

Act. 2. Gen. 19.

quem locum. Postea intelligit, quod antea quodammodo non videbat, & ait: Inuenit seruus tuus gratiam coram te, & magnificasti misericordiam tuam, quam fecisti mecum, ut saluares animam meam.

Et loquar ad cor eius. Loquar ei verba blanda, & consolatoria. Est enim loqui ad cordis blandis verbis consolari, ut Hier. docet hic, & in illud Isa. 40. Consolamini, consolamini popule meus dicit Deus vester, loquimini ad cor Ierusalem. Et Gen. 34. Vbi habemus: Tristemq; deliniuit blāditijs, in Hebr. est: Et locutus est ad cor adolescentulæ. Hoc Dominus in deserto fecit consolans sæpe per Moysem, & Aharonem populum illum spe futurorum bonorum in terra illa, & victoriæ de inimicis impediētibus reportandæ. Chald. Per prophetas seruos meos blande consolabor illam. Manifestato vero Euangelio ita primos illos credentes consolatus est, ut non solum in prosperis rebus, sed etiam in aduersis, & in ipso persecutorum seruire exultarent, Deo intus eos spe cœlestium bonorum erigēte. Ita videmus in Paulo Rom. 5. Non solum autem, sed & gloriamur in tribulationibus. Et 2. Cor. 1. Benedictus Deus, & Pater Domini nostri IESV CHRISTI, Pater misericordiarum, & Deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, ut possumus & ipsi consolari eos, qui in omni pressura sunt per exhortationem, qua exhortamur & ipsi à Deo. Quoniam sicut abundant passionibus CHRISTI in nobis, ita & per CHRISTVM abundat consolatio nostra. * Et Hebræis ait cap. 10. Et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem, & manentem substantiam. Vbi sunt ergo, qui viam Dei asperam, & senticosam, & acerbam esse conueruntur? Vbi sunt, qui diffidunt se posse perferre labores religionis, & arctæ viæ, quam ingressi sunt? Dicerent profecto aliquid, si Deus recederet, & ad clamores obsurdesceret euntium. At nō deserit, quos in solitudinē educit, loquitur eis ad cor, & abstergit omnem lacrymā ab oculis eorū. Cōfortatē manus dissolutas, & genua debilia roboratē vos, qui præsens Dei auxiliū sæpe expti estis. Dicite pusillanimis: Cōfortamini, nolite timere. Audiāt eundē Deū loquentē: Seruus me^o es tu, elegi te, & nō abieci te. Ne timeas, quia ego tecū sum: ne declines, quia ego Deus tuus: cōfortaui

84 Loqui ad cor.

85

Isa. 35.

Isa. 41.

F te, &

te, & auxiliariū sum tibi, & suscepit te dextera iusti mei. Ecce confundetur, & erubescet omnes, qui pugnant aduersum te, erunt quasi nō sint, & peribunt vni, qui contradicunt tibi.

86 *Et dabo ei vinitores eius ex eodē loco* In Heb. nunc est *וְיִטְוּ*, id est, vineas eius, & ita recētiore interpretēs vertunt: sed & Lxx. ita legisse facile indicat eorum versio, Possessiones eius. Ita quoque legerunt Cyrillus, Theophy. Theodoretus: At omnino præferenda est lectio nostræ translationis, *Vinitores eius*, quæ multo expeditiorem sensum habet: nā Græci qui legunt, *Et dabo possessiones eius inde, laborant multum in exponendo, quæ sint possessiones inde, & vix se expedit. Nec obstat, quod nūc habetur in Heb. nam eodē literæ punctis tantū permutatis, quæ multo post à Iudæis addita sunt, sonāt vinitores eius, וְיִטְוּ* quo modo legit Hier. atq; Chaldæus, qui ait: *Et constitua ei inde gubernatores eius.* Immo vero eodem modo legisse Lxx. & vertisse, non *וְיִטְוּ*, vt modo habem⁹, id est, possessiones, sed *וְיִטְוּ*, id est, possessores indicāt meliora exemplaria, quæ Hier. secutus est in Isa. c. 65. vbi ita hunc locū refert, nō vt erat in Hebr. sed vt erat apud Lxx. *Et dabo possessores illius inde, & vallē Hachor, vt aperiat intelligentiā illius.* Nam si ex Hebræo referret, nō diceret, possessores, sed vinitores, neque, vt aperiat intelligentiā illius, sed ad aperiendā spem. * Atq; ita cōmodissime locus exponitur ab Hiero. Quando egressa est ex Ægypto, dedi ei custodes, & gubernatores ex gente sua Moysen, & Aharon: ita nunc ex eadē gente dabo, apostolos, scilicet, & eorū discipulos. Eodē modo loquitur Isa. 61. Cū eruditionem gentiū in Ecclesiā confluxuram pollicetur, *Et stabūt alieni, & pascēt pecora vestra, & filij peregrinorū agricolæ, & vinitores vestri erunt, id est, vobis deseruiēt, & bona vestra custodiēt.* Sed quid hic magni promittitur? Multum sane: quasi dicat: *Habebit apud se magistros suos, quos crebro audiat, quos cū libebit, possit facile consulere, quorū verba melius intelligat.* Videbuntur forte cuipiā hęc Isaiæ verba cum verbis pugnare nostri prophetæ: cū alter eiusdem generis magistros Iudæis promittat, alter ex Gētibus. Sed intelligamus quod Hoseas prædicit, initio factum esse cōuersionis Iudæorum: quod autem est apud Isaiā, postea, cum iam gentium multitudo subintrauerat, & per totū orbem Ecclesia diffusa erat,

apostolique obierant. Ideo Hiero. ibidem ait: *Quæ res interpretatione non indiget.* Quotus enim quisq; Ecclesiarum princeps est de Iudæis, & non de alienigenis, atq; externarum gentium hominibus: &c. Cur autem vinitores dixerit, perspicuū est ex Isaiā, *Vinea Domini exercitū domus Israel est.* Qui sunt huius vineæ cultodes, nisi magistri, & episcopi? Sed cur vineā vocat subito, quā hactenus mulierem appellabat? Quoniā solet sæpe Scriptura non semper eandem feruare metaphoram, sed paululum ab ea diuerrere, ac mox redire, Vt Ezec. 16. de populo Israel, quasi de femina cū multo dixisset, postea ab illa continuata metaphora recedit: *Profecisti in regnū, & egressum est nomen tuum in gentes. Sed redit continuo: Et habēs fiduciam in pulchritudine tua fornicata es, &c.*

Et vallem Hachor ad aperiendā spē. Hachor non est nomen hominis à Iosue dānati, vt Theoph. & Theodoretus & Glossa, & Paulus Burgensis addit. i. putauerunt: ille enim Achā dictus est: sed significat turbationē, & ideo vallis illa hoc nomen habuit, quia ibi Achan furto suo populum Dei in maximū mœrorem, & in grauissimā animi perturbationē coniecit. Ios. 7. Quia turbasti nos, exturbet te Dñs in die hac, &c. vocatumq; est nomen loci illius, וְיִטְוּ id est, vallis Hachor. Sed hæc perturbatio in gaudiū versa est magna parta victoria de vrbe Hai, vt ca. sequenti scriptū est. Inde vallis Hachor turbationem, & persecutiones, & calamitates significat, quibus maxime spes cōfirmatur. Id enim significat, Ad aperiendā spem, id est, vt inde ostium magnum ad sperandum Dei propitiationem & beneficentiam aperiat. Symmachus: *eis דְּבָרַי עֲרִידִי* in ostiū spei. Quod optime nobis exposuit Apostolus Ro. 5. Non solū autem, sed & gloriamur in tribulationibus, scientes quoniam tribulatio patientiā operatur, paciētia vero probationem, probatio autē spem. Eodē modo intellexit Hier. *Quod idcirco, inquit, supplicia, & tormenta perpeffa sit, vt per hæc ad prospera perueniret.* * Sed habemus Isa. 65. lo cum cū primis elegantē, ex quo hæc & confirmantur, & exponantur. Et erunt cāpestria in caulas gregū, & vallis Hachor in cubile armētōrū populo meo, qui requisierūt me. Oves (ita enī est in Heb.) minores sūt armētis. i. bobus. In populo Dei sunt minores, & imperfectiores, qui in cāpestrib⁹ morantur,

Isa. 7.

Regula.

88

Hachor.

89

& pacc,

& pace, atque tranquillitate crescūt. At arma, id est, perfectiores viri, & fortiores ferendis laboribus vt boues, quiescent in valle Hachor, id est, persecutionibus, & calamitatibus pro CHRISTO oblati gaudebunt. Merito ergo afflictiones, & persecutiones promittit Deus vt donum quoddā magnum populo ad se conuerso, & quidē inter promissiones consolationis, & gaudij, quoniam pignus quoddam certum sunt diuinæ beneuolentiæ, & futuræ felicitatis.

Et canet ibi iuxta dies iuuentutis sue. Victis persecutionibus, & tentationibus Dei ope superatis, etiā si mūdi hominibus inops, & afflicta videatur, tanta lætitia perfunderetur, vt continere se nequeat, quin Deo canat hymnos in gratiarū actionē exultās, vt populus olim post transitū maris rubri carnē victoriatē cecinit Exhod. 15. Cātemus Domino, gloriose enim magnificatus est: equū & ascensorem proiecit in mare. Eo enim tempore fuit synagogæ iuuentus.

90 *Vocabit me vir meus, & non vocabit me ultra Bahali.* Lyranus R. Salomonis expositionē in primis probat: *Non timebit me, sed amabit.* Compellabit me vir meus, quod amoris nomen est, non Bahali, quod est timoris, cum Dominum meum significet. Atq; hoc maxime conuenit statui noui testamenti: Rom. 8. Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum. Neque est sane improbabilis interpretatio. Sed multo melius interpretatus est Hieronymus וְיִטְוּ Bahali lingua Hebræa, & Syra interpretatur וְיִטְוּ, id est, habēs, quo nomine apud vrāque gentem vxores viros suos compellant. Idem significat וְיִטְוּ, id est, vir. Sed cum idē sonet וְיִטְוּ, id est, vir meus, & Bahali: tantum tamen odi idolorum nomina, vt etiā, quod bene dici potest, propter ambiguitatem, & verbi similitudinem nequaquam velim dici, ne dum aliud loquitur, alterius recordetur, & virum nominans idolum cogitet.

Et auferam nomina Bahalim. Tam longe ab idolorum cultu aberit, vt ne nominum quidem eorum recordetur. Tantum abesse debent à peccatis, qui ad Deum conuersi sunt, vt ne memores sint nominum eorū per labia sua. De quo vide Chrysoft. in epi. ad Hebr. hom. 14. in morali.

91 *Et percutiam cum eis fœdus.* Non ita legendum est, sed, *Percutiam eis fœdus.* vt ex Heb

& ex Græco manifestum est, & ex Chald. Ita vertit, & exposuit Hieron. ita legit Rufinus, nisi quod ipse singulari numero scribit, ei, cum debeat esse pluralis, וְיִטְוּ & Lxx. *auertis eis.* In antiquo etiam codice manufacti pto reperi, *Et percutiam eis fœdus.* Et est sensus: *Faciam, vt fœdus sit, & amicitia inter eos, id est, inter huius populi mei homines, & inter feras, vt minime ab illis lædantur.* Est autem (vt recte ait Hier.) illud idem, quod Isa. 11. dixit: *Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hædo accubabit, vitulus, & leo, & ovis, simul morabuntur, &c.* Si autem hoc idem est, non de animalibus, vt verba sonant, est intelligendum. Neque enim in nouo testamento vidimus lupum habitare cum agno, neque pardum cubare cum hædo. Videmus etiam bestias, & reptilia hominibus sanctissimis, vt & alijs nocere. Sed totus sermo apud vtrumque prophetam est allegoricus, vt per bestias homines intelligantur, qui similitudine quadam ad illarum bestiarum naturam accedunt. Theodoretus ita explanat: *Non de bestijs, & volucris loquitur, sed de effectis hominibus in omnia inuolūtibus more volatiliū, & venenatorū serpentum similibus.* * In bestia feros, & immanes homines, præsertimque tyrannos intelligit, in volucre cæli superbos, & alta sapientes, in reptili terræ callidos, & dolosos. Quæ omnia de populo gentium dicuntur, qui posita feritate, & superbia, & dolis abiectis apostolis, & Christianis ex populo Iudæorum sese adiungit pace perpetua, & indissolubili fœdere. Atque hæc animalia populum gentium significare pulcherrimo testimonio confirmat Hieronymus. ex Act. 10. Vbi Petro, quo intelligeret gentes, quantumuis essent omni peccatorum genere fœdate, admittendas esse ad gratiam Euan gelij, nec debere se earum commercium vitare, ostensum est vas quoddam velut linteam magnum quatuor inijs submitti de cælo in terram, in quo erant omnia quadrupedia, & serpentina terræ, & volatilia cæli. Quod ipse postea intelligens, ait: *Vos scitis, quomodo abominatum sit viro Iudæo coniungi, aut accedere ad alienigenam, sed mihi ostendit Deus neminem communem, aut immundum dicere hominem.* Propter quod sine dubitatione veni accersitus, &c. Ex hoc loco optime intelligimus locum nostri prophetæ, in quo

Pax & concordia hominum in noua lege.

92

eadem animantium genera commemoratur. Itaque in bestia agri comprehendit omnia quadrupedia. in volucre cœli omnes aues, in reptili terræ ea, quæ appellauit Lucas serpentina terræ.

93
Pax animæ sanctæ.

Sed & animæ sanctæ percurit Deus fœdus cum bestia agri, quoniam eam nec feritas diaboli, nec ministrorum eius immanitas terret, nec ei nocet, sed illa potius vitur ad vtilitatem suam, & maiorem in via Dei profectum. Cum volucre quoque & cum reptili, quia nec superbia seculari læditur, sed docetur humilitatem, nec dolis, & calliditate ab instituto itinere auocatur, sed magis amat, ac sequitur simplicitatem suam. Denique experitur quod sibi promissum est: Super aspidem, & basiliscum ambulabis & conculcabis leonem, & draconem. Adde quod huiusmodi homines, quamuis longe à sanctorum moribus absint, velint tamen nolint, eos intra se vererantur, & magnificiunt, & eis similes euadere cuperent. Ita Saul admiratus Davidis mâuetudininem, & bonitatem, nec valens lacrymas tenere ait: Iustior tu es, quam ego, tu enim tribuisti mihi bona: ego autem reddidi tibi mala. Et mox: Quis enim cum inuenerit inimicum suum dimittet eum in via bona? Et Baalam quamuis Hebræos oderat, vel inuitus dicit: quomodo maledicam, cui nō maledixit Deus? Quæ ratione detester, quem Dominus nō detestatur: & paulo post: Moriatur anima mea morte iustorum, & fiant nouissima mea horum similia.

Psal. 90.

Reg. 14.

Num. 23.

Et arcum, & gladium, & bellum conteram de terra. Hoc est, summa pax erit prædicantibus apostolis, & regibus, potentibus, sapientibusque hominibus ad Euangelium confluentibus cum Iudæis. Quod etiam Isaias ca. 2. prædixit: Et constabunt gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces: non leuabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur vltra ad prælium. Eadem sunt apud Mich. ca. 4. Sed & eo tempore, vt Euangelio per vniuersum orbem prædicando via pateret: maior quam antea pax fuit, ab ipso Augusti imperio, qui templum Iani Quirini clausit, quod nisi in summa rerum tranquillitate non fiebat. Suetonius in Augusto ca. 22. Ianum Quirinum semel atque iterum à condita vrbe ante memoriam suam clausum, in multo breuiori temporis spatio terra, marique pace parta, tertio clausit. Id etiam Neronis tempore factum Sucto-

94

nus in Nerone ca. 14. autor est: constatque ex antiquis numismatis aureis, æreisque, in quibus Iani templum, atque hæc inscriptio cernuntur. IMPE. NERO CÆSAR A V G. PONTIF. MAX. TRIB. POT. P. P. PACE P. R. TERRA MARIQ. PARTA IANVM CLAVSIT.

De pace autē, qua sancta anima fruitor, quid artinet dicere, cū plena sit scriptura: Isā. 32. Et erit opus iustitiæ pax, & cultus iustitiæ silentiū, & securitas vsq; in sempiternū: & sedebit popul⁹ meus in pulcritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ & in requie opulenta. Quod non solum de pace in beatitudine futura dictum est: sed de ea etiam quam in hac vita iusti habent, quæ inchoatio quædam illius est.

Pax animæ sanctæ.

Et dormire eos faciam fiducialiter. Secure sine vilo metu quiescent. Lxx. In spe, id est, non timebunt, sed cum fiducia dormient firmiter credentes se Deo curæ esse, & ab eo esse protegendos.

95

Et sponsabo te mihi in sempiternum. Hoc est, fœdere in æternum duraturo, neq; eris iam mihi vt vetus synagoga, cui dedi libellum repudij, & dixi: Quoniā ipsa non vxor mea, & ego non vir eius, vt in hoc cap. vidimus, Spōsam autem dicit potius quam vxorem vt ardentiolem significet amorem. Fœlix anima, quam non temporaria amicitia, sed perpetuo fœdere sibi Deus copulat, atque sponsæ nomine dignatur.

Sponsa.

Et sponsabo te mihi in iustitia, & iudicio, & in misericordia, & miserationibus. id est, Per iustitiam, & iudicium sponsabo te mihi. Aug. in illud Psal. 105. Beati qui custodiunt iudiciū, & faciunt iustitiā in omni tēpore, ait: Amat quidem scriptura ista duo simul ponere, vt iustitia, & iudicium præparatio sedis tuæ. Et fortasse propter vicinitatem significationis etiam alterum pro altero poni potest, tamē si proprie dicantur, aliquid interesse non dubito, &c. *Ita quoq; ego sentio posse pro eodem hoc loco accipi iudicium & iustitiā, sed tamen melius esse, vt aliquid inter ea differre dicamus. Sponsabo te mihi in iustitia, id est, iustificando te, non enim potes à me diligi nisi iusta sis: & in iudicio quoniam iudicabo inter te, & eum, qui te captiuam ante tenebat, diabolum, & sententiam pro te ferā repellendo diabolum iniustū possessore, qui te insidijs, & malignitate ceperat, & te mei sanguinis pretio emēdo: vnde iure diaboli esse desinas. Vt ergo recte exponi-

96

tur,

tur,

Iudicare aliquem.

recte In iustitia, id est, iustificādo te, ita quoq; recte In iudicio, id est, iudicando te. Iudicare autem aliquem solet aliquando dicere scriptura pro eo, quod est, sententiam pro illo ferre, vt Psal. 25. Iudica me Domine quoniam ego in innocētia mea ingressus sum; Omnia ex Psal. 71. confirmantur. Iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorē, id est, diabolū, diabolus enim calumniatorem significat. De hoc iudicio dixit Dominus Iohan. 12. Nunc iudicium est mundi, nunc princeps huius mūdi eiicietur foras: Quod autem sequitur, Et in misericordia, & in miserationibus, perinde est ac si dicat, faciēdo tecum maximas misericordias, liberando te à miserijs magnis, in quibus eras, idque nō tuis meritis, sed misericordia mea, & donis cœlestibus te ornando, sicut sponsi arthas mittere solent ad sponsas. Etenim cum dicit scriptura, Misericordia, & miserationes, hac geminatione maximam; & copiosissimam misericordiæ effusionem, & omnia genera misericordiæ, & beneficentiæ, significat, vt Psal. 102. qui coronat te in misericordia & miserationibus, id est, maxima quadam misericordia. * Zachar. 7. Iudiciū verum iudicate, & misericordiam, & miserationes facite vnusquisq; cum fratre suo, id est, Nullum misericordiæ genus, prætermittatis, valde misericordes estote. Iere. 6. Abstuli pacem meam à populo isto, dicit Dominus, misericordiam, & miserationes, id est, nullo misericordiæ genere erga eos vtar, Quare cum Deus dicitur misericors, & miserator Dominus, vt Psal. 110. Memoriam fecit mirabilium suorum misericors & miserator Dominus: & Psal. 102. Misericors, & misericors Dominus, longanimis, & multum misericors: non dicitur misericors quod natura pronus sit ad miserēdū: miserator autē quod reuera miseretur, & facit id, ad quod natura pronus est, vt nonnulli arbitrantur: vtrumque enim nomen idem significat, & geminatum auget, & quasi vim superlatiui nominis habet, id est, maxime misericors, qui omnia misericordiæ genera erga nos exercet. Restabat hic quiddam addendum, quod commodius c. 3. nu. 9. explicabitur.

Misericordia & miserationes.

97

Et sponsabo te mihi in fide. Nequaquam per opera legis consequeris vt sponsa mea sis, sed per fidem meam, quod est argumentum epistolæ ad Romanos. Non quod sola

fides satis sit, (vt dicunt impij, qui nec opera habent, nec fidem:) sed quod ea sit initium, & quasi basis quadam iustificationis, vt docet scriptura, & Ecclesia, quæ habet fidem, & opera. Itaque quamuis in legis operibus te laboriosissime exerceas, nō est iste aditus ad iustificationem allequēdatū, nisi fides in IESVM CHRISTVM adhibeas. Si hanc autem habeas, Deus cor tuum gratis excitabit, & reliqua largietur quæ sunt ad iustificationem necessaria. Quod (vt dixi) copiose apostolus docet in episto. ad Rom. Et scies quia ego Dominus: te ipsa meam potentiam, & bonitatem experta cognosces.

98

Et erit in die illa exaudiam, dicit Dominus, exaudiam cœlos. Geminatio verbi, Exaudiam, certissimam exauditionem significat. Adhibet autem prosopopœiam, id est, fictionem personæ, atque ita loquitur, quasi cœli & terra animata essent: hoc est, Faciā quod cupiunt, & quasi flagitare videntur cœli, faciam eis copiam, vt largissimos imbres demittant in terram. Ipsi autē exaudient terram, quæ nihil magis appetit, quam imbris satiari. Vt enim ait Euripides, quæ citat Arist. 8. Ethicorum ad Nicomach. cap. 1. Cum est sicca tellus, ipsa cere tunc imbrem amat, Cum turget aether imbri, cum cœlum tumet, Affeclat, vt Telluris in sinus cadat.

Terra quoque exaudiet triticum, & vinum, & oleum, id est, Annuet eorum desiderio, multiplicemque illis virtutem subministrabit, vt copiosissime oriantur, & crescant. Et hæc, id est, triticum, & vinum, & oleum, exaudient Iezrahel, id est, semē Dei, quod est populus Dei: Hoc est, implebunt eū bonis, & vbertate. Quibus verbis significat ingentē copiam gratiæ, & donorum se illis daturum, ita vt omnibus spiritualibus bonis, & consolatione sancti Spiritus maxime affluant. Hinc toties legimus in Actis apost. Petrum & Paulū, & reliquos apostolos plenos fuisse Spiritu sancto, quod & Luc. 1. nō de beatissima Virgine modo, sed etiam de Iohanne, de Elizabeth, de Zacharia scriptum est. Et Act. 6. Et elegerunt Stephanum virum plenum fide, & Spiritu sancto. Et ibidē, Stephanus autē plenus gratia, & fortitudine, &c. Legimus & quam copiose sese Spiritus sanctus effuderit nō in apostolos modo, sed in ceteros, qui credebāt. Quotidie etiā nūc Spirit⁹ sanct⁹ donis, & gratijs auget animas sibi desponsatas, & desponsationis fidē diligēter custodiētes. Sed hæc sæpe occurrēt in pro-

99 phetis. De Iezrael autē diximus c. i. n. 71. *Et seminabo eam mihi in terra.* Transit frequenter, vt ante adnotauimus, à secunda persona ad tertiam; cum de eadem loquatur: hoc est, Non continebit se intra angustias Iudææ, per orbem eā diffundam, quasi semen, vt vbiq; prædicet, & manifestet gloriam Dei. Sed aptissime dixit, *seminabo eam*, nam semen & dispergitur, & in terra conditur, vt multiplicatum germinet. Ita apostoli, & primi fidei magistri è Iudæa profecti prædicauerunt vbiq; , Domino cooperante, & sermonem confirmante sequentibus signis: & in vrbibus, atq; prouincijs vbi prædicabant, primum quasi grana terræ mandata, ignobiles, abiectique versabantur, deinde laboribus, & persecutionibus, & lacrymis quasi moriebantur illa grana, sed copiosissimus ex illis fructus oriebatur, id est, magna credētium multitudo. Sed multo magis hoc faciebant cum omnino terra tegebantur hæc grana, hoc est cum martyrio consummabantur, tunc deniq; feminis illius præstantia, visque cernebatur. Atque hinc etiam videmus, quod de se Dominus dixerat: Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solū manet: Si autem mortuum fuerit, multum fructū affert. Pulchre etiam sanctus Leo sermone r. de Petro & Paulo: Non minuitur persecutionibus Ecclesia, sed augetur, & semper Dominicus ager segete ditiori vestitur, dū grana, quæ singula cadunt, multiplicata nascuntur.

100 Talis debet esse anima sancta, vt per multos quasi semen quoddam Dei dispergatur, alios caritate ædificans, alios obedientia, castitate, contemptu honoris, & rerum sæcularium, præsentis exemplo, absentes bono nomine, vtrosque orationibus adiuuans. Terra quoq; cooperiri debet per humilitatem, vt semper sese perscrutans, vereque cognoscens, & per mortificationem sibi moriens Deo magis in dies viuat. Stulte, inquit Paulus, tu quod feminas, non viuificatur, nisi prius moriatur. Quo autem magis Deo vixerit, eo & sibi & alijs erit fructuosior. Intelligent hoc & ij, qui sedent in ecclesijs super cathedram Christi, & populum instituūt, curentq; illis verbo, & opere prodesse: ne illo ignominioso probro, atq; illa tristi sententia feriatur: Quæcunq; dixerint vobis, seruate, & facite, iuxta opera vero illorum nolite facere, dicunt enim &

non faciunt. Remittant aliquid de cura maioris cultusq; verborum, venustatis, & numerositatis sententiarum, & vere humilitati ac mortificationi id impendant, vt caritate habeāt, sine qua si linguis hominū loquantur, & angelorum, facti sunt velut æsonas, aut cymbalum tinniens. * Et quoniam tales decet esse operarios, qui in vineam Domini mittendi sunt, multum ad incolumitatem omnium religionum pertinet, præsertimque earum, quæ non suam modo, sed omnium etiam salutem propositam habet, vt pauci in eas admittantur, ijq; huiusmodi, vt certis argumentis confect vocari à Deo ad illam religionem. Certis, inquam, & diuturnis, nõ enim facile omni spiritui, & omni vocationi credendum est, sed probandi sunt spiritus an ex Deo sint, nam sæpe ex eo non esse, qui maxime videntur, exitus indicauit. Indicauit etiam longi tēporis vsus, nullam esse certiorē, ac præsentiorē religionibus pestem, quam multitudinem. Nam quæ dicuntur pestes, & sunt; ambitiones, auaritia, voluptates, contentiones, & æmulationes ex multitudine oriuntur: Ac si quis putat in magna hominum multitudine mortificationem, & humilitatem, & pacem concordiamque animorum cōseruari posse diu, id putat quod neque in hunc diem vsque factum est, neque fiet. Quid est (inquit Salomon) quod fuit? Ipsum quod futurum est. Quid est quod factum est? Ipsum quod faciendum est. Pauci, qui perfecti essent, aut qui ex animo ad perfectionem properarent, omni tempore inuenti sunt; multi qui diu, nullo. Senex est iam mundus, non mutabit mores opinor. Quod pretiosum est, raram semper fuit, & stultorum infinitus est numerus. Consideremus matrem omnium religionum Ecclesiam. * Cum pauci erant, erat omnium credētium cor vnum, & anima vna, communia erant omnia, neque quisquam aliquid suum esse dicebat. Qui possessiones habebant, vendebant; & pecuniam ponebant ad pedes apostolorum. Auētus est numerus, & imminuta sanctitas, vt vere dicat Isaias, Multiplicasti gentem, non magnificasti læticiam. Peruenit apostolorum numerus ad duodenariū, vnus fur & proditor inuentus est. Additi sunt Lxxij discipuli, vnus ex eis nouæ hæresis author extitisse putatur à multis Nicolaus. Putamus aliquam religionem vel

Operarij Christi quales esse debeant. 1. Cor. 13. 101

Pauci & probati in religiones admittendi.

Eccle. 1.

Eccle. 1.

102

A. 2. 0. 4.

Isai. 9.

sanctio-

Ioh. 12.

100

Iustus vti- lis alijs esse debet.

1. Cor. 15.

Matth. 23.

sanctiorem esse Ecclesia catholica, vel maiori Dei prouidentia gubernari? Quod igitur passa est mater; filia non patientur: Sed in Ecclesia bonos, & malos esse oportuit, quæ similis est sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti, in ijs autem qui lumen ecclesiarum, & exemplar sanctitatis; & quasi stellæ lucentes in celo esse debent, nullos esse oportebat (saltem post tempus probationi præstitutum, vt mali foras mittantur): qui non essent iam perfecti, aut perfectionis sinceri, verique sectatores: Quorsum enim probationis tempora constitui in religionibus Deus voluit, nisi vt illi excluderentur; qui tales nõ essent. At nunc earum moderatores nulla de re magis solliciti esse vidētur, quā de sua quisq; religione augēda & propagāda, deq; nouis domibus extruendis, nec quotidiana malorum experientia vnquam admonentur. * Quid dicam de clericorum infinita propemodum vbiq; multitudine? Quis hunc dignitatis gradum appetit, qui non adipiscatur? Sed quam pauci propter Deum appetunt? Qui pauper futurus erat & despectus, ne manibus victum quærere cogatur, clericatum optat, ac si futuriam, aut sartoriam artem optaret. Alij sacerdotes esse volunt, vt episcopi esse possint, aut vt Ecclesiarum patrimonijs famulorū greges alant, superbiam, & gulam, & quæ ex eis oriuntur vitia, foueant, perpetuoq; redditus luxuriaturis consanguineis relinquunt. Ex ijs quoque, qui diu in Academijs morantur, & iuris prudentia florent, quos ideo prudentiores esse oportebat, non pauci multo tempore ancipites hærent de ratione vitæ eligenda, nequaquam quærentes, quid Deo gratissimum futurum sit, sed quid ambitioni suæ, atque auaritiæ videatur vtilissimum. Itaque plurimi sunt vbiq; sacerdotes, quos nunquam Deus vocauit ad sacerdotium. Quid hinc futurum putas, nisi quod iam suo tempore deplorabat Gregorius: Ecce, inquit, mundus sacerdotibus plenus est, sed tamen in messe Dei rarus valde inuenitur operator, quia officium quidem sacerdotale suscipimus, sed opus officij non implemus. Sed parua queritur Gregorius. Tolerabile id quidem esset iam rarus inueniri operadores, nisi multi essent operis interturbatores. Videant ergo quibus hoc commissum est, & qui exactam Domino suo rationem redditu-

Matth. 13.

103 Pauci ad sacerdotiū promouendi.

Hom. 17. in Euang.

rosæ esse non ignorant, vt paucos, eosque valde probatos, & à Deo vocatos, & ad clericatum, & ad religionem admittant. Quæ autē de clericis, & de sacerdotū paucitate, atq; examine, & approbatione dixi, multo melius, & vberius docuit Concil. Trid. sess. 23. à c. 7. reformationis vsq; ad 17. Nec erat fateor meæ paruitatis, qui priuatus sum, & omnium minimus, Ecclesiarum principes, religionūq; præfectos admonere; sed quoniā sacram scripturā interpretor, quæ omnia hominum genera instituit, non putauit alienum à meo instituto dicere, quæ in eius verbis latere intelligebam.

Et miserebor e. 3. quæ fuit absq; misericordia. Hæc omnia satis in initio huius ca. exposuimus.

CAP. III.
Dixit Dñs ad me. *Ahuc vade, & dilige mulierē dilectam amico & adulteram: sicut diligit Dñs filios Israel, & ipsi respiciunt ad deos alienos, & diligunt vinacea vuarum. Et fodi eam mihi quindecim argenteis, & corobordei, & dimidio coro hordei: & dixi ad eam. Dies multos expectabis me: non fornicaberis, & non eris viro: sed ego expectabo te, quia dies multos sedebunt filij Israel sine rege, & sine principe, & sine sacrificio, & sine altari, & sine ephod, & sine theraphim. Et post hæc reuertetur filij Israel, & quarent Dominum Deū suum, & Dauid regem suū: & pauebunt ad Dominum, et ad bonum eius in nouissimo dierum.*

HISTORIA.
Et dixit Dominus ad me: Ahuc vade, & dilige mulierem. Postquā præcedenti capite felicitate eorū prænūtiavit, qui in Christū tēpore promulgationis Euāgelij credituri erāt, nūc potissimū eorū mala persequitur, qui infidelitate excecari cœlestē lucē inter se versantē, id est, Christū, videre noluerūt. Quare mulier de qua nunc sermo est, & si decē

Que sit mulier quam iubetur propheta diligere.

quoque tribus significet, duas tamē id est, Iudā & Bējamin indicat maxime. Ante tamē quā ad hęc veniat, de presenti tēpore pauca loquitur. Sed quānam hęc mulier est, quā diligere iubetur propheta? Magna enim pars intelligentiæ ipsius capit ex hac re pendet. Dixi c. i. num. 57. & 58. non esse improbabile hanc esse Gomer filiam Debelaim, quam capit. i. coniugio sibi copulare iussus est. Placuit hoc Theodoro Antiocheno, & Ruffino, & mihi valde probabile videtur. Primum quoniam optime conuenit eam post nuptias in adulterium incidisse, sicut synagoga, postquam Deo copulata est, redijt ad idola, vt loco iā indicato diximus. Secundo, quoniam & cum verbis prophetæ in hoc cap. melius conuenit, vt propheta iubeatur retinere adulteram, quam dimittere volebat, ne eius turpitudini fauere videretur, nec tantum retinere, sed etiam diligere: sicut Dominus post tot adulteria adhuc non dimittebat synagogam, sed diligebat. * Tertio, quoniam hanc nuptiam fuisse constat, cum adultera vocetur. Si autem alterius erat vxor, quomodo eam diligere præcipitur propheta? Quomodo in domum suam deducat? & a viro abstinere iubeat? Quomodo faciat propheta, quod populo & displiceret, & scandalo esset, vt alienam vxorem, eamque adulteram apud se multo tempore teneat? Putamus ne ipsum neglexisse, quod monet Paulus, Prouidentes bonas, non solum corā Deo, sed etiā corā omnibus hominibus? Atq; vt id propheta facere tentaret, vir certe eius nō ferret. Sed intelligendum est, inquis. eā propter adulteria dimissam fuisse a viro, ita enim ait Dionysius Carthusianus. At id illis ipsis, qui sentiunt aliam esse mulierem, non probatur, nam quod legimus, *Et dilectam amico*, ipsi dilectam viro suo interpretantur, quoniam, vt & amicum significat & proximū, recte autem vir proximus vxoris dicitur. Ita Lyranus, & Vatablus, & ipse Dionysius. Accedit & Chaldaeus, qui ita vertit in paraphrasi. Vade vaticinare prophetiam aduersum domum Israel, qui similes sunt mulieri carissimæ suo marito, quæ licet fornicetur sub eo, ad eō tamen diligit eam, vt nō velit dimittere eam. Dicit fortasse Dionysius, Prius erat viro suo dilecta, postea adulterij offensus eā odit, & abiecit. * At videat pro Dilecta in Hebræo esse דְּלֵיבָהּ quod participium habitus vocatur, & hoc parti-

Rem. 12.

2

3

cipiorum gentis permanſionem operis significat. Ita דְּלֵיבָהּ non significat olim tantum dilectam, sed quæ nunc quoque diligitur. Quod Chaldaica paraphrasis satis docuit. Verum quoniam hoc loco 57 magis pro amico accipi conuenit, vt habet nostra translatio; quam pro marito, quoniam proximus mulieris cuius homo dicitur, nec satis propriè nomen communis necessitudinis maritali tribuitur: non satis apta est similitudo; quæ a propheta proponitur, nisi mulier adhuc a viro suo diligitur: quia Deus vir erat synagoga, & adhuc adulterij deditam diligebat, id est, bene illi optabat, eamque ad meliorem vitam reuocare, & retinere cupiebat. Etenim tametsi propheta eam diligit, ad dilectionem Dei indicandam, non est plena, & integra similitudo, si maritus eius non sit, quoniam Deus maritus erat synagoga. Vt ergo in i. capi. maritum meretricis Holecā fieri oportuit, vt coniugium Dei cum synagoga significaret: ita nunc vt ostendat Dei paciētiā, adhuc eam post tot adulteria diligentis, & ad se vocantis, maritus quoque huius esse debuit. Quid enim mirum si Hoseas ignotam mulierem, & a qua nullam iniuriam acceperat, diligit, aut quid magni diligendo prestitit? Si adultera est, non prophetam læsit, sed maritum. Equidē non video, quomodo satis apte significet amorē Dei multis a synagoga adulterij prouocati & læsi, & adhuc tamen amantis. At si eam esse dicamus, quam cap. i. vxorem duxit domū, omnia quadrant ad amicum. * Adhuc vade. Non satis est duxisse meretricem, adhuc diligēda est, dilige mulierē, id est, דְּלֵיבָהּ quod etiam vxorem significat sæpiſſime in scriptura, *Dilectam amico, & adulteram*, id est, quæ tori fidem polluit, & cum vxor tua esset, amico se tradidit amandam, sicut Dominus diligit vniuersam congregationem filiorum Israel, quam olim sibi despondit, & illa nihilo minus adulteria committit, & deos alienos colit. Si quis autem dubitet, vtrum re vera hoc ita contigerit, an visio tantum prophetica fuerit, videat cap. i. disputationem a nu. 37. toridem enim rationibus demonstratur ita hoc factum esse, vt narratur a propheta.

Filios Israel. Omnes tribus, nam decem potius Israel appellari solent, quā filij Israel. *Et ipsi respiciunt ad deos alienos.* Hoc post Christi aduentum nunquam fecerunt, im-

mo neque

5

Imperitia recentium Hebræorum.

mo neque posteaquam Babylone redierit, quare de suo tempore loquitur propheta. *Et diligunt vinacia vuarum.* Recipiunt multi hanc interpretationē vt Lyranus, Vatablus, Pagninus, atque alij non pauci, atque ita verti debere dicunt: *Et diligunt cenophora, siue lagenas, voluntque corū ebrietatem notari, ex qua libidines & alia vitia nascuntur.* Ita etiam interpretatus est R. David Kimhi. Sed illud est diligenter memoria tenendum multorum vocabulorum veram, propriamq; notionem latuisse hūc Dauidem, cuius ætate iam propter iniurias temporum, & captiuitatum, & peregrinationes varias Iudæorum, & propter incuriam, dum magis quæstui student, quam scripturæ, Hebraica lingua bona ex parte ignorabatur, vt necesse sit eos sæpe errare, qui hunc autorem, & ducem sibi proposuerit, vt alij in locis adnotabimus. Multo æquius erit, vt nos Hieronymo credamus; qui & doctissimorum Hebræorum auditor fuit, quo tempore lingua ipsa erat multo notior, & indefatigabili multorum annorum labore eam optime calluit. Sed habemus præter Hieronymum antiquissimorum interpretum autoritatem. Aquila enim (vt idem refert) transulit, *וואראו וואראו*, id est, vetera, Symmachus, *ἀνάκτους*, id est, steriles, vt videamus facile idem significari, quod Hieronymus dixit, nempe vinacia, id est, veteres, inanesque folliculos vuarū, qui in imis dolij subſidunt, aut in fundo lacuum, cum vix calcatae sunt, vnde & nomen apud Hebræos deriuatum est, dicitur enim דְּלֵיבָהּ, id est, ima, siue fundamenta a verbo, *דָּלַהּ* quod est fundauit, vt omnes fatentur. Hoc autem nomine significat propheta idola, quod vana sint & inutilia, ac nihil boni præstare possint suis cultoribus. Quomodo de iisdem dictum est, i. Reg. 12. Nolite declinare post vana, quæ non proderunt vobis, neque eruent vos quia vana sunt.

ALLEGORIA.

6

Post multa peccata adhuc synagogam Deus amauit, adeo vt filium suum ad eam mittere nō desierit, sed illa respexit ad deos alienos, ad superbiam, ad ambitionem; ad auaritiā, ad corporis voluptates, & vsque in hodiernum diem diligit vinacia vuarū, id est, res inutiles (vt ait Hieronymus) & traditiones hominum, & somnia, & nequam vvas habet, & vinum, & plena mu-

sto torcularia, sed vetera vinacia, quæ proiecta sunt. **TROPOLOGIA.** Omnis quoque anima, quæ a Deo recedit, a quo adhuc vt creatura diligitur, quæ uis adulterata, a suis diuis exhortationibus intus pulsatur, idem patitur, vt eum declinat ad deos alienos, diligit vinacia vuarum, res videlicet aridas, & steriles, quæ nec famem sedare, neque sitim possunt, res suis magis, quam hominibus aptas, neque vintu habent consolationem, & lætitiā anime. **Quam merito reprehendit Dauid, filij hominum, & quæ quo graui corde? vt quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium?** Et noster Propheta ait, **Comedent, & non saturabuntur.** Quare postquam diu per hanc vagata est, & omnia experta, tunc supplex, & pudore plena ait, **Ecce nos venimus ad te, tu enim es Dominus Deus noster: verè mendaces erant colles & multitudo montium: verè in Domino Deo nostro salus Israel, id est, sefellerunt nos idola, quæ in collibus & montibus decepti colebamus.**

HISTORIA.

Et fodi eam mihi quindecim argenteis. Locus totus ita obscurus est, vt haud sciam, an a quoquam fuerit satis explicatus. דָּלַהּ, quod fodere significat, sæpe idem est quod emere, vnde & Fodio in eadem significatione ponitur, vt Gene. 50. In sepulcro meo quod fodi mihi in terra Chanaan sepelies me, id est, quod emi. De hoc enim scribitur Ioseph vlti. Ossa Ioseph sepelietur in Sichem in parte agri, quem emerat Iacob a filiis Hemor. Et Deut. 2. aquam emptam haurietis, & bibetis. Hebraice, Et aquas fodietis ab eis argento, Chald. Et aquam emetis ab eis argento, & bibetis. Lxx. Et aquam mensura argenti accipietis ab eis. Atque ita hoc loco accipitur apud prophetam, vnde Lxx. verterunt, *וואראו וואראו* mercede eam comparauit, siue cōduxit, ita enim legit Ambrosius epist. 39. Pagninus: *Posse eam mihi.* Vatablus: *Comparauit eam.* Isidorus Clarus: *Emi.* Quod si quis obijciat non esse in Latinæ linguæ consuetudine, vt fodere dicatur pro emere, sciat nostrū interpretem, (quod & profanorum librorum interpretes aliquando faciunt) sæpe Hebraico more interpretari, id est, Hebraici vocabuli significationem imitari, etiam si Latinis nō sit admodum in vsu, sicut Hos. 4. & Soph. i. & alijs locis dixit Congregare pro Occide-

Mal. 4.

Hos. 4.

Iere. 3.

7

Fodio.

Regula.

F 5 re. Vi-

Nuptiaru ritus apud veteres.

Coemptio.

8

1. Georg.

7. Encid.

re. Vide cap. 4. nu. 5. Quomodo igitur eam emit? Pender loci intelligentia ex antiquissima consuetudine. Nuptiae apud veteres fiebant per coemptionem, cuius consuetudinis meminit Cicero in Topicis, & pro Muræna, & pro L. Flacco, & Arnobius lib. 4. aduersus gentes. Coemptionis autem ritum Boetius lib. 2. in Topica Ciceronis exponit his verbis: Coemptio certis solennitatibus peragebatur, & sese in coemendo inuicem interrogabant: vir ita, an sibi mulier materfamilias esse vellet, illa respondebat velle: uerum mulier interrogabat, an vir sibi paterfamilias esse vellet, ille respondebat velle. Itaque mulier in uiri coeniebat manum, & vocabantur hæ nuptiæ per coemptionem, & erat mulier materfamilias viro loco filia. * Hæc Boetius. Ad quem morem alludit Virgilius cum ait.

Teque sibi generum Tethys emat omnibus vndis.
Quo loco Seruius: Ad antiquum (inquit) nuptiarum pertinet ritum, quo se maritus & vxor inuicem emebant. Eadem verba usurpauit S. Isidorus lib. 5. etymo. c. 24. Antiquus nuptiarum ritus erat, quo se maritus, & vxor inuicem emebant, ne videretur vxor sicut ancilla, sicut habemus in Iure. Huiusmodi vxor, quæ coemptione nuperebat, in familiam mariti, & in sui hæredis locum veniebat, vt ait Gellius lib. 18. cap. 6. nec aliter defuncti hereditatē adibat, quā vnus è viri filijs, vt autores sunt Dionysius Halicarnæus lib. 2. antiquitatum Romanarum, & Vlpianus in tit. 2. 2. fragmentorū. Hoc tacite innuit Virg. cum ait,

*Rex tibi coniugium, & quas sitas sanguine dotes
Abnegat, externusq; in regnum queritur heres.*
Vbi Seruius antiquitatis peritissimus, De iure (inquit) traxit vt non generum, sed heredem diceret. Nam per coemptionem facto matrimonio sibi inuicem succedebat. Denique pecuniarum omnium, & sacrorum cum viro particeps fiebat. Quemadmodum Romulum statuisse scribit idem Dionysius lib. 2. Inde Modestinus lib. 1. D. de ritu nuptiarum, affirmat nuptias esse diuini & humani iuris coniunctionem, & l. aduersus. c. de crimine expilat. hereditat. vxor dicitur rei diuina, & humana societas. Hæc ego (nec enim laborum honestissimum gloriam quemquam defraudari volo) ex eruditissimo libello de ritu nuptiarum Bar nabæ Briffonij diligentissimi antiquitatis indagatoris mutuatus sum. Atque ex iis ar-

bitror verba nostri prophete optime exponi. Deo enim dicit se mulierem fodisse, id est, emisse, argenteis nummis, & hordeo. * Hinc Vatablus ait: Hoc referunt doctiores ad dotem, quam illi dedit, cum eam accepit in vxorem, quasi dicat, Pro dote dedit illi quindecim argenteos. Admonuit autem in prologo Vatabli Robertus Stephanus cum dicitur Doctores, ipsum Vatablum & Christianos doctores intelligi. Sæpe hæc Romanorum fuisse consuetudinem, nec ideo probari, Hebræorum quoque fuisse. Sed multæ sunt consuetudines Romanis cum Hebræis, & alijs nationibus communes, vt recumbere ad mensam, pedes conuiui lauare. Talis hæc fuit: referent enim idem Briffonius tam Burgundiones, quam Saxones vxores suas a parētibus vel tutoribus emere trecentis solidis, vt videre licet in tit. 14. & 34. legum, quas Gundobaldus Rex scripsit Burgundionibus, & extitit. 6. & 9. & 17. legum Saxonicarum. Et apud nos videmus hodie in nuptijs aureos nummos cum annulo nuptis donari. Idem Hebræos facere solitos Hoseæ Verba indicant, & illud Genes. 34. Inueniam gratiam coram vobis, & quæcunque statueritis dabo. Augete dotem, & munera postulate, & libenter tribuam, quod petieritis, tantum date mihi puellam hanc vxorem. Fiebat enim etiam coemptio, vt apparet, a parentibus, & tutoribus, vt apud Saxones, & Burgundiones. Iacob quoque vxorem a patre coemit Genes. 29. Seruiam tibi pro Rachel filia tua minore septem annis: & David. 1. Reg. 18. Cum audisset, Nunc ergo gener esto regis, ait: Num parum videtur vobis generum esse regis? Ego autem sum vir pauper, & tenuis, id est, nihil habeo, quo filiam regis coemere possim. Hæc est enim germanissima expositio. Quod cum Saul recte intelligeret: dixit seruis suis, sic loquimini ad David: Non habet rex sponsalia necesse, nisi tantum centum præputia Philistinorum, vt fiat ultio de inimicis regis. Cū dicit, Spōsalia, subaudiendū est munera, quæ Lxx. vocant, *ἄδρα*, pro quo Iosephus lib. 6. antiquitatum. c. 11. Dicite (inquit) nihil memorari pecunias, aut dona, quæ sponsæ offerat. Loquitur ergo de pecunijs, quibus coemebatur vxores, vbi Caietanus aliquid etiam olfecit, licet inuestigare non potuerit. Mos (ait) antiquus insinuat, vt generis dorem daret. Sed postea David osten-

dit.

10

dit. 2. Reg. 3. Redde vxorē meam Michol, quam despondi mihi ceterum præputijs Philistinim. Lxx. Quam accepit in centum præputijs Philistinim. De qua re loquens Iosephus antiquit. ca. 1. ipso emendi verbo vsus est; Vt Micholem vxorem ad eum remitteret, quam magno suo periculo, & annumeratis Saulis ceteris Palæstinorū capitibus emerat. Inde apud Hom. li. 9. Illia. Agamemnon, & morem docēs, & quid sit *ἄδρα*, cum magna Achilli polliceretur, addit tres sibi esse filias: *τρεῖς ἴσ' ἔδρα ἔδρασι, φθῆναι ἀνδρῶν ἐξ ἔδρα*, id est, Harū, quā maxime volet ducat sine ednis, id est, sine donis, quæ sponsi dare solent sponsis. Et se tamen dotem filia maximam daturum promittit. Ex quo etiam plenius intelligitur illud. ca. 2. Et desponsabo te mihi in iustitia, & in iudicio, & in misericordia & miserationibus, & sponsabo te mihi in fide: quasi dicat, His muneribus, quasi nummis quibusdam te coemam, vt mihi in manum conuenias. Hinc illud Acto. 20. In quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei, quam acquisiuit sanguine suo.

Dices video prophetam nummis argenteis & hordeo coemere vxorem: sed quid contra vxor ad coemendum matrem afferat, non video. Dotem suam mulierem afferre satis erat, vnde dos mariti fiebat, quod illa fuisset coemptus. Quare vxore sine liberis mortua, succedebat in hereditatem ex asse, si autem cum liberis, quasi vnus ex eis, indicat hoc plane Virgilianum illud ad Augustum.

Teq; sibi generum Tethys emat omnibus vndis.
Nam & emi dicitur gener, & ad coemptionem dos ipsa nuptæ cōsignatur, hoc est totius maris imperium. Similiter cum dixit, *Rex tibi coniugium, & quas sitas sanguine dotes. Abnegat, externusq; in regnum queritur heres.* Generum heredem vocat, & ad coemptionem Turno sanguinem in prælio fufum attribuit, Latiniq; vero dotem suam, id est, regnum Latinorum. Ita Iacob cum dicit se seruire velle pro Rachele, demonstrat quid ipse ad coemptionem afferat, de vxore nihil dicit, quam certum erat dotem suam a patre accepturam. Ita etiam David, Quāuis si mulier pauper erat, aut alioqui vehementer ab sponso adamaretur, aut ipse sponsam dotabar (vt hodie quoque fit,) aut dotē ipsi remittebat, & quasi gratis se coemi patiebatur. Vnde & Homerus lib. 6. Iliad, vir-

gines quasdam appellat, *ἄδρα βόας*, id est, inuenientes boues, quod propter eximiam formam sponfos inueniebant, a quibus dotis nomine boues acciperent.

Ἐῖσα μὲν ἴδρασι, ἡ δὲ πρῶθεν ἄδρα βόας.
Tale videtur illud Genes. 34. Augete dotem, & munera postulate, & libenter tribuam quod petieritis, tantū date mihi puellam hanc vxorem. Atque idcirco fortasse Dominus propheta dixit; Adhuc vade, & dilige mulierem dilectā amico, ac si dicat, Et si dotem non habeat, gratis te ab illa coemi patere, vt solent, qui maxime amant.

Sed videor mihi videre tacitam attentionem lectoris cogitationem: quomodo coematur hæc propheta, si iā olim vxor erat, tresq; ex ea susceperat liberos? Sane si quis hanc non esse priorem vxorem, sed nouam velit, vt Theophy. haud ego cum eo magnopere contenderim, modo vere vxorem dicat, vt ostendisse me arbitror. Non enim dixi certum esse & indubitatum fuisse hanc illam fornicariam vxorem, sed probabile. Itaque nihil absurdi diceret, qui nouas has nuptias esse diceret. Multo tamen probabilius existimo, quod hætenus dixi, eandē esse vxorem, quoniam melius cum verbis, & sensu prophete congruit, vt iam exposui. Quomodo igitur quasi noua nupta coemitur? Quoniam propter vitæ eius turpitudinem ab alienato animo erat propheta, & de dissolueno coniugio cogitare videbatur, vt diximus: quare quodammodo instaurabatur matrimonium bona ex parte interruptum, & quasi dissolutum, ideoq; fit noua coemptio, vt ex eo tempore eo se amore prosequerentur, quo noui coniuges solent. Quemadmod. Gene. 30. Cum Lia se putaret a marito cōtemni, atq; ita eum Rachel se tradere, vt quasi vir suus non videretur, ait: Dotauit me Deus dote bona, etiā hæc vice mecum erit maritus meus, eo quod genuerim ei sex filios; Ac si diceret, Redintegrabitur meum matrimonium, & noua dote maritum coemam, id est, fecunditate, nam ad me veniet, & maritali affectu mihi iam adharebit propter meam fecunditatem. Eadem ante marito ex agro redeunti ibidem occurrit & ait, Ad me intrabis, quia mercede conduxisti te pro mandragoris filij mei, id est, coemi te, vt sis maritus meus, non enim meus, sed sororis meæ maritus, videris. Quare Lxx. eodem verbo vsi sunt quo & hoc loco propheta, *με μισάθημαι γάρ σε*, id est, Mercede

cede

cede conduxit, aut emi, & in Hebræo est, שָׂכַר, id est, emptione emi te.

12. *Quindecim argenteis, & coro hordei, & dimidio coro hordei.* Vt expeditior sit postea obsecurissimorum verborum expositio, primum vocabula explicemus. Budæus li. 5. de Asserit affirmat decem denarios aureum vnum efficere, & argenteum idem valere quod denarium, ita Act. 19. scriptum esse: Multi autem ex eis qui fuerant curiosi sectati, cōtulerunt libros, & combusserunt eos corā omnibus, & computatis pretijs illorum inuenerunt pecuniam denariorum quinquaginta millium, id est, quinque mille aureorum. In Græco est, & inuenerunt argenti (ita enim vocat argenteos vt hic propheta *אֲרָבָה*, id est, argentum) *מֵאֲרָבָה*, id est, quinquaginta mille. Alciatus in libello de ponderibus, & mensuris docet ex Cicero. Liiuo, & Plinio argenteum, denarium, drachmam idem valere, hoc est, sex obolos: Quamuis si ad viuum refecare volumus, nō idem profus valent, drachma enim vnciæ octaua pars est, denarius septima. Sed quia parum inter se differunt, alterum aliquando vsurpatur pro altero. Pro coro in Hebræo est *גֹּמֹר* pro quo Lxx. gomor, quod frequens est etiam in nostra translatione: tamen etiam gomor apud eosdē, & apud nostrum interpretem Exod. 16. minor mensura est, quæ vnus diei cibo sufficiat, sed hæc Hebraice *גֹּמֹר* dicitur. Est autem corus mensura Hebræorum, nomen etiam ipsum Chaldaicum est, *גֹּמֹר* enim vocat Chaldaeus Isa. 5. versu 10. capitq; iuxta Budæum li. 5. de Asserit, vt quidē sibi videtur Iosephū 3. antiq. c. vltimo, medimnos Atticos vnum, & quadraginta, Medimnus autem habet modios sex, estq; modius quarta eius mensuræ pars, quæ Hispanice dicitur hanega. At Iosephus longe aliter sentit, tantum enim docet, vt ex Græco, & ex noua translatione perspicuum est, septuaginta coros efficere medimnos Atticos vnum, & quadraginta. Sed plane mendosus est Iosephi codex, quod ex eo liquet, quod lib. 15. cap. 12. legimus apud eundem corum habere medimnos Atticos decem. Ita enim est in Græco, & in noua translatione, sed & ibi mendum est, facillimus est enim error in numeris. Nam quod quidā verū esse volūt, quod hoc in Iosephi loco legitur, & maiorem corum, ac maiorem distinguunt, neque probari posse, neque ve-

Argentus Denarius.

Corus, gomox.

rum esse arbitror. Capit ergo corus triginta modios, vt docet Hieronym. hic, & in Ezech. 45. & Epiphanius in lib. demensuris, & pōderibus, & Ruffi. Eadē est sententia Hebræorum. At hoc ex scriptura aperte demonstrare possumus Leuit. 27. Si triginta modijs hordei seritur terra quinquaginta siclis venundetur argenti. Pro triginta modijs in Hebr. est *גֹּמֹר* homer, in Græco, & in Chaldaeo corus. Isa. 5. Et triginta modij sementis facient modios tres: in Hebræo est *גֹּמֹר*, id est, corus semētis faciet: epha. Est autem epha, siue ephi decima pars cori, vt videmus Ezechie. 45. id est, tres modij, Lxx. Qui seminat artabas sex, faciet mensuras tres, id est, tres modios. Artaba (vt Galenus docet in lib. de ponderibus, & mensuris) apud Ægyptios capit modios quinquē, tam Ægyptios quam Italicos. Quare sex artabæ triginta modios efficiunt, id est, corum. Ex his constat corum septem fanecas Hispanicas cum dimidia habere, quod pōdus asinus portare non possit. Corus ergo, & semicorus 45. modios continet.

13. Queritur ergo cur illam propheta quindecim argenteis, & coro, ac semicoro hordei coemerit, etenim & res ipsa, & numerus aliquid videtur habere mysterij? Ambrosius quidem epistola 39. in quindecim argenteis vetus, nouumque testamentum intelligit. Vetus quidem in septem propter sabbatum, nouum in octo, in quo sabbato additur octauus dies resurrectionis Dominicæ, qui resurrectionem generalem significat. Ergo (inquit) meretrix conducitur quindecim argenteis, quia ita Ecclesia plenitudinem accipit: Nam veteri testamento conductus est populus Israel, nouo populus nationum. Quod autem dixit, In coro, & c. in coro mensuræ plenitudo est, in semicoro semiplena mensura. Plenitudo in Euāgelio, semiperfectio in lege, sicut legimus dicente Domino, Non veni legem soluere sed adimplere. Idem sensit Cyrillus, licet aliter quoque interpretetur. Immo Hieronymus autor est hanc sententiam multorum esse ex nostris, sed rejicit eam tamen: quoniam quomodo hæc mulier, quæ hordeo pascitur, vtrumque testamentum in mercedem accipiat, illi explanare non possunt. Quare ipse in hunc modum exponit. Decima quinta mensis Nisan eductus est populus ex Ægypto occisis Ægyptiorum primogenitis, ac in seruitutem Dei mercede

Artaba.

condu-

conductus. Idcirco primogeniti Israelitarum quinque siclis redimebantur, Num. 3. quæ redemptio indicat eos mercede conductos fuisse à Deo. Quadraginta quinque modij significant populum quadagesimo quinto die venisse ad montē Sinai, vbi paulo post legē accepit, & eo beneficio conductus est, vt Deo seruiret. Sed sunt hi modij non tritici sed hordei, quia reiecto *CHRISTO* nō habebat virtū synagoga, & ideo nō cibo hominum, sed iumentorum alebatur ruminans vilitatem literæ occidentis, & nō habens spiritum viuificantem. Hinc mulier adultera, quando arguitur in peccato adulterij, farinā accipit hordei, vt quæ libidine sua imitata est iumenta, eorum quæ sustentetur alimentis. *Hæc Lyranus doctorum & Hebræorum, & nostrorum interpretationem esse dicit, tamen si aliam ipse magis probet. Exponit etiam quomodo verum sit populum venisse quadagesimo quinto die ad montem Sinai, vbi Lex data est. Egressi sunt decimo quinto die mensis Nisan, qui es primus mensis, Exho. 12. deinde cap. 19. Scriptum est, Mense autem tertio egressiōnis Israel de terra Ægypti, in die hac, (id est, prima mēsis, vt Hebræi nostrique exponunt) venerunt in solitudinem Sinai, & c. Si igitur è primo mēse quindecim dies sumamus, ex secundo vero. 29. (nam vt essent cursui lunæ pares menses alter. 30. dies habebat, alter. 29.) primus dies mensis tertij est ab egressione quadagesimus quintus. Sed habet hæc Hieronymi explanatio duo sane difficilia: primū, quod (vt ipse fatetur) Lex non est data nisi quadagesimo die: quid igitur profuit quadagesimo quinto venisse in montem Sinai? Aut cur non potius, si id significabatur, quinquaginta modios accepit mulier? Alterum est quod quindecim argentei decimum quintum diem, quo egressi sunt, non satis apte videntur significare: & ipsa egressio eo die facta cur potius quindecim argenteis, quam quindecim modijs hordei, aut alia re quauis significata fuerit, non exponit Hieronymus. Legi præter hanc varias multorum expositiones, sed in illis inuenio quiddam, quod à tantis viris prætermisum esse miror: mulierem hanc nouam à propheta mercedem accepisse, quam ante nō acceperat, vt multos dies expectaret, nouisque muneribus ad gratificandum prophetæ alliceretur. At quidquid hi autores

Num. 5.

14

dicūt, siue legem, siue prophetas, siue quippiam aliud dicant, iā olim acceperat. Quomodo ergo congruet similitudo? *Ego tantisper, dum his obiectionibus soluendis mihi ipsi plene non satisfacio, aliam interpretationem excogitavi, quæ an verior sit & firmior, viderit lector, certe est facilior & expeditior. Ira igitur tota similitudo ad rem accommodabitur. Cum digna esset mulier, quæ propter adulteria ab Hosea dimitteretur, iubet Deus, vt eam retineat, ac diligat. Iterum ergo coemittit mulierem eo pretio, quo iuxta sæculi, & populi illius consuetudinem eius notæ, atque conditionis mulierculæ coemi solebant. Non quidem vt tantam dotem tribuat, vt ea diu sustentari, & dies multos expectare possit, sed tamen tantam, vt si eius accedat industria, & sese aut negotiatione aliqua, aut manū labore mediocriter iuuet, haud ægre lōgum tempus viuere queat. Idcirco hordei quadraginta quinque modios illi dat ad panes cōficiendos, panes enim hordeacei cibis pauperum sunt. Ita puer ille in Euāgelio quinque panes hordeos, & duos pisces attulit. Quindecim autem argenteos ad cætera, quæ vitæ necessaria erant emenda, accipit. Hæc otiosæ satis non erant, sed laboranti mediocriter, aut quouis modo negotianti pro mulieris ipsius conditione satis erant. Ita Christus à synagoga reiectus, cum eam pro merito suo posset omnino dimittere à se, patre dicente, Adhuc vade, & dilige mulierem hanc adulteram, retinuit eam quodammodo, nec omnino dimisit, sicut docet beatus apostolus: Duo ergo, Numquid Deus repulit populum suum? Absit. * Nam & ego Israelita sum ex femine Abraham, de tribu Benjamin. Non repulit Deus plebem suam, quam præsciuit, id est, cuius decreuit aliquando misereri. Sed iussit eam multos dies expectare, donec intraret multitudo gentium. Ideo ibidem dixit: Cæcitas ex parte contigit in Israel, donec intraret plenitudo gentium, & sic omnis Israel saluus fieret. Si quæras, quomodo eam nūc quoq; diligit, idem Apostolus exponit: Secundum Euāgelium quidem inimici propter vos, secundum electionem autem carissimi propter patres. Sine penitentiā enim sunt dona, & vocatio Dei. Hoc est, Nunc quidem inimici Dei sunt, quatenus Euāgelio acquiescere nolunt, quod Deus permisit, vt interea vos gētes admitteremini.

15

Iohan. 6.

Rom. 11.

16

At quia

At quia Deus elegit patres eorum, & amavit, atque ea ratione elegit eorum posteritatem: quamvis nunc multi pereant, aliquando hunc populū ad se cōuertet Deus, & ad gratiam Euangelij adducet. Dum hoc fit, iubetur expectare synagoga. Atque ut expectet, & ad deos gentiū nō declinet, accipit quindecim argenteos, & eorum cū dimidio hordei, id est, non magnas diuitias, & amplas possessiones, quales ante habebat, sed mediocrē victum, quē industria, & negotiatione ita augeat, ut victus, & vestitus abunde suppetat, atq; ita inter gentiū populos viuat, ut non cogatur paupertate ire post amatores, ut olim faciebat, id est, gentiū mores & idololatriā imitari. *Hoc oculi ipsi nostri magis nos docent, quā libri. Etenim Iudæi anno quadagesimo, postquam Dominum gloriæ crucifixerunt, à Romanis direpti, atque vastati, suisque sedibus pulsi, & per orbem diffusi profus à Deo abiectioni videbantur. Quis non putaret homines in terra sua olim supra modum idolorū amatores, ea maxime tunc veneraturos, cū verarentur pauperes captiui, seruique inter gentes? Curauit Christus ut sine idolis expectarent, prouiditque illis in alienis regionibus ad victū necessaria, quæ illi labore suo auerent. Videas Iudæos vbi cūque gentium sint, idola non colere, paucos paupertate laborare, omnes fere ita ad negotiādū diligentes, & industrios, ut multi etiā opibus abident. Quod autem hæc temporalia bona testimonium quoddā sint diuinæ bonitatis, ut Deum agnoscant homines, & in officio se contineant, docet illud Act. 14. Et quidē non sine testimonio semetipsum reliquit benefaciens de cælo dans pluuiā, & tempora fructifera, implens cibo, & læticia corda nostra. Hæc ita exposui, quoniam in hac secunda (ut ita dicā) desponsatione, nō video, quid aliud acceperit synagoga, quod ante non accepisset: & quoniā aliquid noui accepit, nec illud spirituale fuit, restabat, ut temporale bonum aliquod esse intelligeremus. Sed per me iudiciū suum intergrum lectori esto: debui quod sentiebā dicere: pugnare, atque obtrudere quod dixi, non debeo.

18

Esse viro.

Non fornicaberis, & non eris viro. Hoc iam expositum est. Nec alijs amatoribus turpiter te prostitues, nec mihi viro tuo, sed multos dies sine viri vsu manebis. Est autem phrasī Hebræorum, qua etiam Paulus vsus

est Roman. 7. Nam vbi habemus: Adultera vocabitur si fuerit cum alio viro. In Græco est, Si fuerit alij viro. Et statim: ut non sit adultera si fuerit cum alio viro, Græce similiter: Si fuerit alij viro. Ex quo recte intelligitur quod continuo sequitur: Itaque fratres mei & vos mortificari estis legi per corpus CHRISTI, ut sitis alterius, qui ex mortuis resurrexit. Græce, ut sitis vos alteri viro, illi qui ex mortuis resurrexit. Perstat enim in similitudine nuptæ.

Sed ego expectabo te. Quamuis ad te nō accedam, non te tamen penitus abijciam, atque dimittam: Sed expectabo tempus, quo tecum copulabor, & liberos ex te suscipiam. Significat CHRISTVM expectaturū Synagogam vsq; ad finem sæculi, quo multos ex illa filios procreabit.

Quia dies multos sedebunt filij Israel. Ipse sedere. propheta interpretatur, quod hæcenus diximus, sedere proprie mœretium est, cum præ animi dolore, nec agere quidquam libet, nec se quō vertant, sciunt. Job. 2. Sederunt cum eo in terra septem diebus. Nehem. 1. Sedi, & fleui, & luxi diebus multis, & Psalm. 126. Surgite, postquam sederitis, qui manducatis panem doloris, id est, Abijcite iam dolorem, quo tenebamini. Inde ad viduas transferri solet, dum sunt in viduitatis dolore: ut Isai. 47. Non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem. Et Thren. 1. Quomodo sedet sola ciuitas plena populo, facta est quasi vidua domina gentium. Sciamus ergo, vbi nos habemus, *Lies multos expectabis me*, in Hebræo esse, *Dies multos sedebis mihi*, id est, *Quasi vidua sine coniugis vsu expectabis me*. Et rursus, *sed & ego tibi*, id est, *Ego etiam quasi viduus expectabo te*. Lxx. *ημερας πολλας καθισθη εν' εμοι*, id est, *Dies multos sedebis apud me*, vel in mea potestate: & statim, *καθ' εγω εν' σοι*, Et ego apud te, siue in tua potestate, quomodo maritus quodāmodo esse dicitur in potestate vxoris. Merito itaque in interpretatione ait: *Quia dies multos sedebunt filij Israel*, more videlicet viduarum, atque mœrentium.

Sine rege, & sine principe. Ab eo tempore quo excisa est Ierusalem à Tito, hæc omnia patiuntur: nam neque regem, neque ducē, aut præfectum suæ gentis habent, sed vbi que alienigenis regibus seruiunt, quia regi regum, & Domino dominantium seruire noluerunt, dicentes, Non habemus regem nisi Cæsarem, & miserunt legationem post

19

Ioh. 19.

illum

Luc. 19.

illum dicentes: Nolumus hunc regnare super nos. Chald. Absque rege de domo Dauid, & absq; dominiū capessente in Israel.

Et sine sacrificio, & sine altari. Non enim licebat eis sacrificium offerre, aut altare facere, nisi in templo Ierusalem, ut Deute. 12. Scriptum est, ex qua pulsū nullum sacrificiū offerunt, nullum altare habent.

Ephod.

Et sine Ephod. Ephod (ut recte adnotat Hieronymus) est indumentum Sacerdotale, quod in Exhodo & in Leuitico à Lxx. *εραquis* dicitur, id est, super humerale, ab Aquila *εραquis* dicitur, id est, super indumentum. Idem in epist. ad Marcellam, cuius initium est: Epistolare officium, docet hoc loco per Ephod vestem sacerdotalem, sacerdotium ipsum intelligi, sicut & Lxx. verterunt, sine sacerdotio. Duplex autem erat Ephod, (ut ibidē ait,) alter auro, hyacintho, purpura, byssoq; contextus, quo solus summus sacerdos utebatur, de quo nunc maxime loquitur: alter lineus, quo utebantur minores sacerdotes, de cuius figura Lyranus & alij in Exhodo. 28. capite.

Duplex Ephod.

20

Sine theraphim. Quod Hieronymus ipsam vocem Hebraicam reliquit, non sine exemplo fecit, ita enim ante eum fecerant Symmachus, & Theodotion, ut idē refert in epistola ad Marcellam, cuius initium est, Epistolare officium, quam hic crebro citabimus: & tam in hoc ipso nomine, quam in alijs sæpe fecerunt Lxx. & doctissimi quiq; interpretum. Quamuis hoc quidem loco propter nominis ambiguitatem potissimū factum arbitror. Variæ sunt de hoc nomine autorum sententiæ. Nec libet nunc recentiorum Hebræorum somnia narrare, quæ retulit Lyranus Genes. 31. & Iud. 17. Quæ apud illos certissima, ac verissima habetur interpretatio, hæc est: Theraphim esse figuras, siue imagines, in quibus videntur futura, diabolo videlicet per eas responsa reddere. Ita R. Dauid Kimhi interpretatus est, & post eū Lyranus, Vatablus, Isidorus Clarus, & alij. Vnde hoc probare possint, viderint ipsi. Vera, & certa interpretatio est hoc nomine significari tantum imagines, siue figuras, qualescumque illæ sint. Docuit hoc Chaldaeus paraphrastes, qui vbi cumque hoc inuenitur, semper fere interpretatur, *תבנית*, id est, imagines, aut simulacra, ut Ezeci. 21. & 1. Reg. 19. & Genes. 31. bis, aut *תבנית* quod idem est, ut Iudic. 17. & 18. Semel tantum apud Zachar. capit. 10. ver-

Theraphim.

tit *תבנית*, id est, colentes imagines. Sed censuit nomine imaginum illo loco significari à propheta, qui eas colebat, & earum instinctu loquebantur. Aquila quoq; pro Theraphim solit⁹ est vertere *μορφαματα*, ut in traditionibus Heb. in Genes. & in epistola ad Marcell. ait Hieronymus, id est,figurationes, & sic ait idem Hieronymus: Theraphim, proprie appellantur *μορφαματα*, id est, figuræ, & simulacra. *Ex his intelligimus illud. 1. Reg. 19. Tulit autem Michol statuam, & posuit eam super lectū: vbi pro statuam est in Hebræo Theraphim. Quam autem statuam posuit? certe non idoli alicuius, neque enim idola erant in domo Dauidis: sed neq; alterius modi statuæ essent apud Dauidē, nō imagines astronomicæ, ut quidam putant, non imagines factæ ad inspicendam virtutem superiorum, quod R. Abraham magis huic loco consentaneum esse dixit in commentarijs Genes. 31. cap. quæ omnia Iudæi detestabantur. Sed fecit Michol ex varijs hinc inde rebus statuam homini similem, qualis tauris obijci solent in circo, aut in hortis poni ad aues terrendas, vestibus scilicet virilibus, aut palca, aut ligno, aut pannis oppletis, & humani corporis membra simulantibus, aut certe quales tumulis imponi solent, cum absentium funera sūt. Vnde addit: Et pellem pilosam capratum posuit ad caput eius, videlicet ut rufos Dauidis capillos imitaretur. Atque hoc fortasse voluit Iosephus. 6. antiq. ca. 14. cum in eadem historia ait: Stragulis iecur capræ recens exemptum subiecit, videlicet ut palpitaret, & non mortuum corpus, sed viuens videretur. Quare merito Chaldaeus vertit, Tulit autem Michol imagines. Dicitur etiam cur Lxx. dixerint, Et accepit Michol *τα νεοταγια*, quod alienissimum videtur, cum sit valde elegans, & congruens. Vocat enim cenotaphia statuas representantes veluti sepultum hominem, aut tumulo impositum, ut sepeliatur, cum illic corpus illius nō adit. *Nemo ergo poterit iure reprehendere Hieronymum, cum hic ait: Theraphim proprie appellantur *μορφαματα*, id est, figuræ & simulacra, quæ nos possumus in præsentidumtaxat loco Cherubim & Seraphim, siue alia, quæ in templo iussa sunt fieri, dicere. Neque cum affirmat in epist. ad Marc. in Theraphim, id est, infigurationibus, vel figuris varia opera intelligi, quæ Theraphim vocantur, id est, varias picturas,

21

Locus 1. Reg. 16.

22.

cturas,

cturas, atque texturas, quæ erant in vestibus sacerdotibus. Ex quo colligit, cum Iud. 17. de Michâ dicitur: Et fecit ephod, & theraphim, fecisse eum cum veste sacerdotali, id est, ephod, cetera quoque quæ ad sacerdotalia pertinent ornamenta. Sed quâuis recte ita noster propheta exponatur; probabilius tamen & germanius exponetur; si dicamus theraphim hoc loco idola gæticum vocari. Primo quidè, quoniam hæc est vñtatio huius nominis notio in scriptura, vt Genes. 31. Et Rachel furata est idola patris sui. Et postea: Abscondit idola subter stramenta cameli. Et Iud. 17. ipse Hierony. in translatione interpretationem addidit; Et fecit ephod, & theraphim, id est, vestem sacerdotalem, & idola. Et cap. 18. Tulerunt igitur qui intrauerant, sculpsit, ephod, & idola. Et ibidem: Acquieuit sermonibus eorum, & tulit ephod, & idola. Ezech. 21. interrogauit idola, exta consuluit. Zac. 10. Quoniam simulacra locuta sunt inutile. In quibus locis est in Hebræo, Theraphim. Et optimam esse interpretationem aliorum quoque interpretum consensus docet. Idem in traditionibus Hebraicis in Genes. hanc interpretationem confirmat, exponens enim illud Genes. 31. de Rachele abscondente idola ait: vbi nunc idola legimus, in Hebræo Theraphim scriptum est quæ Aquila *μωφωματα*, id est, figuras, vel imagines interpretatur. Hoc autem ideo vt sciamus, quid in Iudicum libro theraphim sonet. * Secundò, quoniam duo dixerat propheta, *Non fornicaberis, & non eris viro*. Non fornicaberis, ideo dictum est, quod Iudæi nullum postea idolum adoraturi erant. Hactenus vnum exposuerat, Non eris viro, cuius expositio est, *Sedebunt filij Israel sine Rege, &c.* Alterum, id est, *Non fornicaberis*, erat etiam exponendum, nec videmus vbi exponi recte possit, nisi cum dicitur, *Sine theraphim*, quasi dicat, Erunt sine vero Deo, & sine falsis dijs: nec his offerre volent sacrificium, nec illi poterunt. Dicat aliquis, cum ait, *Sine atrari, sine sacrificio*, tam de Dei, quam de idolorum altari intelligi. Sed (vt alios omittant) Hieronymus ipse de sacrificio, & altari Dei interpretatur. Denique cum habeamus ibi Theraphim, quam vocem ex omnium consensu idola significare scimus, cur certis relictis confugiamus ad dubia? Quemadmodum ergo, si aut idola, aut simulacra diceremus, deos gentium quibus Græcus, aut Latinus

23

intelligeret sculptos, aut pictos, non autem responsa reddentes, licet multi ex illis responsa reddere soliti sint: ita cum legimus Theraphim, simulacra debemus intelligere, non quidem futura prædicitia, licet multa quoque prædicerent; sed simulacra tantum, quoniam ea tantum est huius nominis vis. Lxx. interpretes pro Sine theraphim verterunt, *id est, Non existentibus manifestationibus, vel sine manifestationibus*, vt Hieronymus vertit, vel Sine manifestis, ita enim legendum est cū Hieronymo, & Theoph. & Theodoro, vt habetur etiam in Aldino codice, non, *id est, Abscondentibus*, vt est in Biblijs Complutensibus, & regijs. *Διδως* autem vocant diuinas prædictiones, (vt aiunt Theodorus, & Theodoretus) id est, Non habebunt prophetas: per quos futura doceantur. Nam summus sacerdos in rationali habebat, *דברי נבואה* pro quo Hieronymus vertit, veritatem. Lxx. *τὴν διδωσιν*, siue *τὸς διδως*, id est, manifestationem, aut manifestationes, Aquila, *φωτισμός*, id est, illuminationes, per quæ significationibus quibusdam in eis apparentibus futura prædicebat. Vel iuxta Theophyl. non habebunt diuina signa, per quæ futura cognoscant. * De quo prædictionis genere hoc loco minime disputabo, quoniam hanc interpretationem non sequor, nec scire possum, quare ita Theraphim acceperint: quâuis non ignoro & Chaldaicum valde illi fauere, qui vertit *דברי נבואה*, id est, Non erit ephod, neque responsa reddens. Quare quod Iohannes Quinquartoreus transtulit, Nullumque ephod, aut idoli responsum, è suo adiecit, idoli, nam Chaldaus ita habet, vt diximus. Forte autores hi propter variam texturam, & lapides rationalis, ipsum rationale vocauerunt Theraphim, & per rationale futurorum prædictionem illam intelligi censuerunt. Quod si verum est Hieronymi expositio per se probabilis, redditur probabilior.

Διδως

Exhod. 28.

24

Et post hæc reuertentur filij Israel, &c. In fine sæculi reuertentur ad Christum, quem olim reiecerant. David Christum significat, quoniam eius figura fuit, & vñtatum est in scriptura (vt in Haggæum dicemus) nomen figuræ tribui rei figuratæ. Ita Ezech. 34. Et suscitabo super eas pastorem vnum, qui pascet eas, seruum meum David. Et ca. 37. Et seruus meus David rex super eos, & pastor vnus erit omnium eorum. Et postea:

David pro Christo. Reg.

Et

Et David seruus meus princeps eorum in perpetuum. Quod luculenter explicat apostolus Rom. 11. Adnotat autem Paulus Burgensis in addit. ex eo quod ait, *Et quærēt David regem suum*, plane colligi Dauidem illum iam venisse, quamuis ipsi eum non quærāt. Nō enim dicit, Veniet David rex suus, sed, Quærēt eum, qui, scilicet, iam venerat. Vnde (inquit) ista propheta impletur in illis, qui quotidie conuertuntur, licet integre implenda sit in fine mundi.

Et pauebunt ad Dominum. Magna reuerentia Deū venerabuntur. Mal. 2. Et dedi ei timorem, & timuit me, à facie nominis mei pauebat. Lxx. *וְיִפְחָדוּן*, id est, Quasi attenti præ reuerentia erunt. Aug. 18. de Ciuitat. c. 28. legit, Stupefcent.

25

Et ad bonum eius. Ad magna & mirabilia beneficia, quæ ab eo accipient. Mirabuntur Dei bonitatem, quod populum nō credentem, & contradicentem tam benigne ad se vocauerit, quod promissionis patrum post tot annos recordatus fuerit, quod tormentis ditauerit immerentes. Lxx. Et obstupescēt super Dominum, & super bona eius. Chaldaus: Et multiplicabitur bonitas eius quæ aduentura est eis.

Quo tempore conuertendi sunt Iudæi.

In nouissimo dierum. Quæritur, quo tempore futura sit hæc cōuersio populi Iudæorum, & quid propheta vocet nouissimum dierum. Hieronymus, in fine mundi futuram docet, atque eadem est reliquorum patrum sententia, & merito sane. Paulus enim ait Rom. 11. Nolo enim vos fratres ignorare mysterium hoc, vt non sitis vobis ipsis sapientes, quia cæcitas ex parte contigit in Israel, donec intraret plenitudo gæticum, & sic omnis Israel saluus fiet. At vsque ad finem sæculi non videretur intrasse plenitudo gentium, scriptum est enim Matth. 24. Et prædicabitur Euangelium regni in vniuerso orbe in testimonium omnibus gæticibus, & tunc veniet cōsummatio. Sed quoniam post quā plenitudo gæticū intrauerit, posset aliquis existimare aliquot annos esse fluxuros ante Iudæorum conuersionem, aut certe post vsque ad finem sæculi multum restare temporis: docet scriptura conuersionem hanc futuram post aduentum Antichristi. Cum enim venerit Antichristus, honorifice eum Iudæi excipient, & regem salutarunt, vt scribit Hippolytus martyr in oratione de consummatione mundi, & Damascen. 4. de fide. capit. 27. vbi ita illud

Iohan. 5. explanat: Ego veni in nomine patris mei, & non accepistis me; si alius uenerit in nomine suo, illum accipietis. Et illud. 2. Thess. 2. Ita vt in templo Dei sedeat, idè pater explicat: In veteri Iudaico, non in nostro. * Hoc autem patientur (vt ibidem ait Paulus) eo quod caritatem veritatis non receperunt. Tūc ergo mittet eis Deus Eliam, & Henoeh, quorum prædicatione conuertantur. Apocal. 11. Dabo duobus testibus meis, & prophetabunt Malach. 4. Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam, ante quā veniat dies Domini magnus, & horribilis, & conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum. Et Dominus Matth. 17. Elias quidem venturus est, & restituet omnia: Ita vt diximus, docent Anselmus, & Theodoretus in hæc verba Pauli, & August. 20. de ciuitat. cap. 29. & Hieronymus, in illud Psalm. 20. In reliquijs tuis præparabis vultum eorum. Cum autem hæ duo propheta interficiendi sint ab Antichristo Apocal. 11. Constat conuersionem Iudæorum tempore Antichristi futuram esse. Rursus cum illi non sint prædicaturi, nisi mille ducentis, & sexaginta diebus, id est, tribus annis cum dimidio, Apocalip. 11. Tantundemque regnaturus sit Antichristus, Daniel. 12. videmus quam coniuncta sit conuersio fini sæculi. Docet autem Hieronymus in illud Daniel. 12. Beatus, qui expectat, & peruenit vsque ad dies mille trecentos triginta quinque: Dominum venturum esse ad iudicandum quadagesimo quinto die à morte Antichristi. Sed nū salui fient omnes Israelite, qui tunc erunt in terra? Occumenius in illud Pauli ad Rom. 11. Donec intraret plenitudo gentium, ita respondet: Sicut non omnes ex omnibus gæticibus intrauerunt, sed maior pars, ita non omnes Iudæi, sed fere omnes saluabuntur. Theophil. ibidem, Tuncque omnis Israel saluus erit, qui crediderit, videlicet. Idè plane indicat Daniel. ca. 12. Et in tempore illo saluabitur populus tuus omnis, qui inuentus fuerit scriptus in libro.

26

Quætionem, quæ in principio occurrebat, vt rum de tempore captiuitatis Babylonice in his propheta loqueretur, an de tempore quod mortē Domini nostri IESV CHRISTI consecutum est, consulto in hunc locum distuli, quoniam ex dictis iam soluta videtur. Theophylactus quidem, & Theodoretus, & Rufinus cōtendunt de Babylonica

27 De quo tempore sit hæc propheta.

G captiui

captiuitate prophetiam esse, tunc Iudæos fuisse sine rege, sine principe, sine altari, &c. expectasseq; dies multos, id est, totum tempus captiuitatis, donec in reditu ad Deum reuersi sunt, & acceperunt principem Zorobabelem, quem & Dauidem nominarunt, quoniam ex Dauidis stirpe natus est. Rufinus addit etiam, alteram opinionem Iudæorum esse vel sequentium Iudæos, & qui eam tuentur falli, vel fallere, quod de Hieronymo potissimum eum dixisse arbitror, quem hoc nomine in proœmio accusauerat. Sed num Iudæos sequi voluit Augustinus, qui eodem modo interpretatus est. 18. de Ciuitat. cap. 28: Num Cyrillus? Num sanctus Iulianus Pomerius, qui contra Iudæos disputat? Num Rupertus? Num multi postea autores? Non solent Iudæi ad CHRISTVM referre quæ quouis modo de regibus, & ducibus suis possunt interpretari: Christianorum id doctorum est. Quare Rufini potius interpretatio Iudæorum est. Hieronymus: Præfens capitulum: alij Iudæorum super Babylonica captiuitate interpretantur, quando Lxx. annis desolatum est templum, &c. Alij, vt nos, in futurum defuerunt tempus, & quæ sit causa tam grandis offensæ, vt tanto tempore relictæ sunt, maxime cum idola non colant, præter interfectionem Saluatoris aliam non valent inuenire. Ego hos posteriores Iudæos, quos refert Hieronymus, illos esse puto, qui veritate conuicti ad CHRISTVM reuersi sunt, qualis fuit postea R. Samuel Marrochianus in epist. de aduentu Messie, cap. 26. & S. Iulianus lib. 1. contra Iudæos, & Lyranus, & Paulus Burgenfis in additione. Nam qui in incredulitate adhuc manent, quomodo ita CHRISTVM nostrum laudent, vt propter eius cædē tanta se pati confiteantur? Quomodo illum Dauidem regem suum vocent, quem vt blasphemum, & sacrilegum detestantur? * Hos igitur, qui nobiscum sentiunt, melius iam Christianos, quam Iudæos censebimus. Qui Iudaica infidelitate tenentur, vel de captiuitatis Babylonicæ tempore putant vaticinari prophetam (vt Hieronymus retulit) vel non ad CHRISTVM nostrum, sed ad Messiam suum, quem frustra expectant, referunt, (vt in additionibus ait Paulus Burgenf.) sub quo se ad Deum per penitentiam reuersatos dicunt. Argumentatur quidem Rufinus, sed ex dictis argumenta eius soluta sunt. Fortius, ac melius ar-

28

gumentaretur, si illud nobis objiceret ex 2. Paralip. 15. vbi eadem fere verba sunt, atq; in nostro propheta; & omnino referenda ad captiuitatem videntur: Si quæsieritis eum, inuenietis, si autem dereliqueritis eum, derelinquet vos. Trāsibunt autem multi dies in Israel absque Deo vero, & absque sacerdote, doctore, & absque lege. Cumque reuersi fuerint in angustia sua ad Dominum Deum Israel, & quæsierint eum, reperient eum. Hoc autem Dominus promisit per Ieremiam. 29. cap. manentibus in captiuitate; Et inuocabitis me, & ibitis, & orabitis me; & ego exaudiam vos. Quæretis me, & inuenietis, cū quæsieritis me in toto corde vestro. Quo loco Lyranus affirmat expofitores nostros dicere hanc prophetiam impletā esse tempore captiuitatis Babylonicæ. Et postea: Dicunt etiā quod perfectius impleta est illa prophetia per captiuitatem Iudæorum factam per Titum, & Vespasianū. * Ego sane cuperē, vt eos doctores nostros nominaret. Certe Galatinus ex nostris est, & de tempore post CHRISTI aduentum interpretatur lib. 9. contra Iudæos ca. 6. Ex nostris est Hugo Cardenalis, qui ita id in hunc prophetę locum exposuit. Sed missos faciam? autores, verba ipsa manifesta sunt, adeo vt nostram quoque sententiam confirmet. In tempore illo non erit pax egredienti, & ingredienti, sed terrores vndique in cunctis habitatoribus terrarū. Pugnabit enim gens contra gentem, & ciuitas contra ciuitatē, quia Dñs conturbabit eos in omni angustia. Quid apertius quam hæc de tempore pximo extremo iudicio intelligi, quo Iudæi, in angustia sua clamabunt ad Dñm Deū Israel, & conuerterentur? Exponit Lyranus: Quia Iudæi reuersi de captiuitate per longū tempus fuerūt in magna afflictione positi, quia Samaritani, & alij eorū vicini frequenter molestabāt eos, & inuadebāt, vt habetur libro Nehemie in pluribus locis. Sed nescio quomodo nō videat inuita maxime & repugnātia verba scripturę ad hunc sensum trahi. Fuerunt tunc terrores in Iudæis, nō in omnibus habitatoribus terrarū. Quæ bella tunc fuerunt? quomodo gens pugnavit contra gentem, & ciuitas contra ciuitatem? * Quanto melius his conuenit cū Domini verbis Luc. 21. Cū audieritis prælia, & seditiones, nolite terri, oportet enim primū hæc fieri, sed nondū statim finis. Tūc dicebat illis, Surgat gēs cōtra gentē, & regnū

29

Locus Paral. 2. cap. 15.

30

aduersus

aduersus regnū, &c. Præterea non fuit Israel Babylone sine Deo vero, semper eum coluit, quamuis offerre sacrificia nō posset, habebat enim prophetas apud se, vt Daniellem & Ezechielem, & viros virtute præstātes, vt socios Danielis, Iesum filium Iosedec, Zorobabelem, Susannā, & multos id genus, itaq; nunquā ille populus desijt & esse, & dici populus Dei, donec doctrinę Euāgelicę repugnauit, vt diximus ca. 2. nu. 3. Non fuit sine sacerdote: habebat summum sacerdotē Iosedec, & postea eius filium Iesum: habebat & legem. Conueniunt igitur hæc verba eadem tempori, cui & verba Hoseæ. At quomodo nunc sunt sine lege; cum eā in synagogis suis legant sabbatis omnibus. Quoniam lex Moyfi olim fuit, nunc lex nō est. Lege enim homines obligantur, vt ex eius præscripto viuant, nunc autem tātum abest, vt ea quisquā mortaliū obligetur, vt obseruari etiā sine peccato minime possit. Recte ergo dicuntur sine lege, qui Euāgelicā legē nō habent, qua vniuersi homines obligantur, & sine qua saluū esse potest nemo. Sediā Hoseæ verba percurramus, vt nemo non videat ad tempus captiuitatis Babylonicæ nō pertinere. Primum non constat nullos in illo Lxx. annorū tempore fornicatos fuisse, id est, idola coluisse: post Christum autem nullus Iudæorū fornicatus est. Deinde nō fuerunt tunc profus sine rege, & sine principe, quandoquidem diu vixit Ioachin rex, de quo 4. Reg. vltim. legimus: Factum est vero in anno tricesimo septimo trās migrationis Ioachin regis Iudæ, subleuauit Euilmerodach rex Babylonis anno, quo regnare cœperat, caput Ioachin regis Iudæ de carcere: & locutus est ei benigne, & posuit thronū eius super thronum regū, qui erant cū eo in Babylone. Et mutauit vestes eius, quas habuerat in carcere, & comedit panē semper in cōspectu eius cunctis dieb' vitæ suæ. Hic genuit Salathiel, ex quo natus est Zorobabel princeps totius populi. Habebat etiam sua iudicia, vt capite etiā plectere suos possent, vt in Susannæ, & senum historia legimus Danie. 13. Deniq; (vt recte ait Rupertus.) Semper aut regem, aut principē habuerunt, quia scriptū erat Gen. 49. Nō auferetur sceptrū de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat, qui mittendus est. Sed post hæc, inquit, reuertentur filij Israel, & quærent Dñm Deum suū, & Dauid regē suum. Factum ne est hoc eo tempore!

31

Aug. 18. de Ciuit. c. 28. relatis his verbis ait, Nihil est ista propheta manifestius, qua Dauid regis nomine significatus intelligitur CHRISTVS. * Doceant autores hi vbi Zorobabel dicitur sit Dauid in scriptura, aut alter quinis, qui sit ex genere Dauidis, prætervnum IESVM CHRISTVM. Nō vocatur CHRISTVS Dauid, quia ex eius genere natus est secundum carnem alioqui Salomō, Roboham, Ezeccias, & ceteri: Dauid diceretur. Sed quādo ita locuta est scriptura? Quādo vnquam Isaac aut Iacob, aut Dauid vocati sunt Abraham: Tota vnus gentis collectio solet primi autoris nomine appellari, vt Israel, vniuersus populus, Iudas, vniuersa tribus, & Benjamin, & Leui: at vnus homo nō solet. Sed quia nomen figuræ rei per illā significatā tribuit sepe scriptura, ideo CHRISTVS Dauid vocatur, & Salomō; quia hi potissimum illius figura fuerunt: Zorobabeli hoc non cōuenit. Sed vt hoc daremus, Zorobabelem quoq; Dauidem dici posse, nū rex quoq; idem dici poterit? Dux Iudæ dicitur in Haggæo, & populum eduxit cū Iesu sacerdote, sed rex neque appellatus est vnquā, nec potuit: fuit enim nepos regis Ioachin, de quo Iere. c. 22. vaticinatus est: Scribe virum istū sterile, virū qui in diebus suis non prosperabitur; nec enim erit de semine eius vir, qui sedeat super folium Dauid. Vnum adhuc superest, quod possit diligentem mouere lectore. * Diximus illa verba: dilige mulierem dilectam amico, & adulteram, sicut Dominus diligit filios Israel, & ipsi respiciunt ad deos alienos. Omnino de tempore illo intelligi, quod captiuitatem Babylonicam præcessit, nam post eam non respexerunt ad deos alienos. Qui ergo fieri potest vt huius mandati executio, & interpretatio, quæ in reliquo capite scripta est, non sit ad idem tempus referenda? Respondeo in illo Domini mandato, quod accepit propheta, duplicem (vt ita dicam) Dei amorem significatum esse erga synagogam, & eum, quo illam prosequeretur adhuc idola colentem, & alterum, quo etiam post tantum facinus cædis filij sui, & in credibilem aduersus Euangelium obstinationē adhuc illam, quodammodo retinuit, & aliquando cōuertendam expectauit. At cum dicit ei: Dies multos expectabis me, &c. Iam de tempore post passionem editur propheta, in quod quadrant optime verba, vt demōstrauimus; in tempus enim captiuitatis

32

Haggai 1. c. 2.

33

G 2

quadra-

quadrare non possunt.

EXPOSITIO MORALIS
totius capituli.

34
Prouidentia Dei erga electos admirabilis.

Exhod. 4.
Rom. 12.

Hof. 2.

35

Inde Dei operibus vix quidquam mihi videtur mirabilius ineffabili illa prouidentia, ac sapientia, qua praeceptorum animas dirigit, ac ducit in beatum illum finem, in quem elegit. Hanc licet in illo populo quasi in expressa imagine intueri, ita ut totus populus, de quo dictum est primum: Filius meus primogenitus Israel, & deinde, post maxima peccata, Non repulit Deus plebem suam quam praesciuit, figuram nobis exprimat animae a Deo electae, & diu per magnam patientiam toleratae. Quam benigne eam primo ad se vocat in peccatorum sanguine innocentem, & ut filiam primogenitam, id est, carissimam, diligit, atque educat. Deinde in meretriciam vitam collapsam quam mansuete reuocat: quam hilariter redeuntem excipit: quam arcte matrimonio secum copulat? Mox sceditissimus adulterius prouocatus ad diuortium adhuc retinet, & nouo sibi foedere coniungit. Et cum posset potentiae suae vi isthaec peccata, & adulteria auertere, finit tamen libertate sua uterem peccatis obligari, & infelicissimae conditionis miseria experiri, ut magis inde proficiat, & cautior, atque humilior redeat: tandemque malo suo edocita dicat: Reuertar ad virum meum priore, quia bene mihi erat tunc magis, quam nunc. Interdum etiam ingrata animam, & suis donis abutentem, quam multis magnisque beneficijs comemerat, in eum statum deduci patitur, ut nec fornicetur, nec sit viro, sed quasi vidua dies multos sedeat, & ipse interim expectat. * Hoc autem fit cum animam sanctorum laborum & viae Dei tradet, nec vlla ratione se ad progrediendum erigit, atque excitat, nec tamen idola mundi colit, nec amore terrenorum bonorum multum ducitur, sed est quodammodo, sine rege, & sine principe, sine Ephod, & sine theraphim. Hoc & illis visu venit saepe, qui peccato mortali tenentur, & suo modo ijs, qui grauioris alicuius peccati sibi conscij non sunt, sed pigritia quadam, & infirmitate animi occupati, & debilitati tacet. Quo statu nullus intra suos cuiusque vitae fines videtur periculosior. Filij quidem Israel tunc optime erat cum Deum verum religiose colebant, male autem cum declinabant ad idola, pessime cum nec Deum adorabant, neque idola. Cur pessime? Non quod tunc grauius offenderet, sed quod periculosius. Nam cum idola habebant, vide-

bant se in offensa esse apud Deum, & semper impietas illa vel nolentium animis, atque oculis obuersabatur. Si quid mali accideret suis sceleribus continuo tribuebant, si boni quid, magis ad Deum in sceleratos benefici excitebantur. At cum nec Deum, ut oportebat colebant, nec idololatria tenebantur, offensam, in qua erant, non videbant, nec beneficijs prouocabantur, nec corrigebantur supplicijs. Licet ex euentis iudicare. Nunquam diu ita idolis adhaeserunt, ut cum diutissime post paucos annos ad Deum per penitentiam non redierint. Hodie tertius & quinquagesimus annus est supra millesimum & quingentesimum, ex quo CHRISTVM Dni sibi promissum, diuque expectatum cruci affixerunt, & ab eodem tempore sunt sine rege, & sine principe, sine altari, & sine sacerdotio, sine Ephod, & sine theraphim: nec tamen reuertuntur, ut quaerant Dominum Deum suum, & David regem suum, nec reuertuntur, vsque ad nouissimum diem. * Transferam hoc ab imagine ad rem, id est, a populo illo ad animam, quae coepit aedificare, & non potuit consummare, & cum alacriter curreret, in media via, quasi calore defatigata, & relaxata substitit, & se socordiae, atque inertiae tradidit. Videbimus miserabilem illius, conditionem de qua eleganter sane Gregorius in 3. parte Pastoralis curae, admonitione. 35. Ad monendi, inquit, sunt, qui inchoata bona minime consumant, ut cauta circumspectione considerent, quia dum proposita non perficiunt, etiam quae fuerant coepita, conuellunt. Si enim quod videtur gerendum sollicita intentione non crescit, etiam quod fuerat bene gestum decrescit. In hoc quippe mundo humana anima quasi more nauis contra ictum fluminis contendentis (ita enim legendum arbitror non contendentis) vno in loco nequaquam stare permittitur, quia ad ima relabitur nisi ad summa conetur. Si ergo inchoata bona fortis operantis manus ad perfectionem non subleuat, ipsa operandi remissio contra hoc quod operatum est, pugnat. Hinc est enim quod per Salomonem dicitur: Qui mollis, & dissolutus est in opere suo, frater est sua opera dissipantis. Quia videlicet qui coepita bona dilucide non exequitur, dissolutione negligentiae manum destruentis imitatur. Et Sardis ecclesiae angelo dicitur: Esto vigilans, & confirma cetera, quae moritura erant, non enim inuenio opera tua plena coram Deo meo.

36

Prou. 18.

Apoc. 3.

* Et

37

* Et paulo post: vtrina frigidus esses, aut calidus: sed quia tepidus es, nec frigidus, nec calidus, incipiam te euomere ex ore meo. Calidus quippe est, qui bona studia, & arripit, & consummat: frigidus vero est qui consummata, neque inchoat: & sicut a frigore per teporem transitur ad calorem; ita a calore quoque per teporem reditur ad frigus. Aut calidus ergo quisque esse, aut frigidus queritur, ne tepidus euomatur: ut videlicet ne dum conuersus adhuc de se ipse conuersionis praebet, aut iam conuersus in virtutibus inardescat, ne euomatur tepidus, qui a calore, quem proposuit, tempore ad noxium frigus redit. Puchre etiam de hoc tepidorum statu, quem omnium pessimum dicit, Iohannes Casianus agit collatione. 4. c. 19 cuius verba libenter hic insererem, nisi tam multa essent, tamque pulchra, ut si referri coepissent, omnia eis referenda. Est ergo diligentissime curandus, ut nequaquam nos ipsos in illo noxio tempore diu esse patiamur, sed nobiscum pugnares, & Deum sine intermissione inuocantes, deuotionis in nobis spiritum excitemus. Fili in tua infirmitate ne despicias te ipsum, sed ora Dominum, & ipse curabit te. * Ne patiamur nos esse sine rege, & sine principe; In hoc enim Christus mortuus est, & resurrexit (ut ait apostolus) ut & mortuorum, & viuorum dominetur. Et ipse ait: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius. Et alibi: Veruntamen inimicos meos illos, qui noluerunt me regnare super se, adducite huc, & interficite ante me. Huic regi seruire regnare est. Quale est regnum sine rege? Qualis multitudo sine principe? Cur sumus sine sacrificio, cum sacrificium habeamus praestantissimum corporis & sanguinis IESU CHRISTI, quod patrem nobis conciliat, & placat? Cur non huius virtute utamur? Cur tali sacrificio offerendo, in spem quiduis ab eo, qui dedit, obtinendi non erigamur? Altare etiam habemus penes nos in ara cordis offeram? Deo sacrificium cordis contriti, & humiliati, non enim illud despiciet. Accusemus teporem nostrum, ploremus coram Domino qui fecit nos; lacrymis sordes nostras abluamus, & toto corde quaeramus Dominum Deum nostrum, & David regem nostrum, ita enim tot bonis abundabimus, ut ad tantam Dei bonitatem obstupescamus. Sed quoniam nemo scit, vtrum odio, vel amore dignus sit; nec scimus, an quoad usque nos velimus,

Eccle. 38.

38

Rom. 14.
Psal. 2.

Luc. 19.

Eccle. 9.

Dominus expectaturus sit. Demus operam, ut Dei patientia minime abutamur, sed celeriter ad eum redeamus, omnemque torporem mentis excutiamus, ne forte claudatur nobis ianua, ut fatuis virginibus, & sero pulsantibus respondeatur; Amen dico vobis, nescio vos. Recte ergo Salomon: Quodcumque facere potest manus tua, instanter operare; quia nec opus, nec ratio nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos, quod tu properas.

Math. 25.

Eccle. 9.

CAP. III.

Verba Domini filij Israel, quia iudicium Domino cum habitatoribus terra: non est enim veritas, & non est misericordia, & non est scientia Dei in terra. Maledictum, & mendacium, & homicidium, & furtum, & adulterium mundauerunt, & sanguis sanguinem tetigit. Propter hoc iugebit terra, et infirmabitur omnis qui habitat in ea, in bestia agri, & in volucre cali: sed & pisces maris congregabuntur. Veruntamen unusquisque non iudicet, & non arguatur vir: populus enim tuus sicut hi qui contradicunt sacerdoti. Et corruet hodie, & corruet etiam propheta tecum: nocte tacere feci matrem tuam. Conticuit populus meus, eo quod non habuerit scientiam: quia tu scientiam repulisti, repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi: & oblita es legis Dei tui, obliuiscar filiorum tuorum & ego. Secundum multitudinem eorum sic peccauerunt mihi: gloriam eorum in ignominiam commutabo. Peccata populi mei comedent, & ad iniquitatem eorum subleuabunt animas eorum. Et erit sicut populus, sic sacerdos: & visit-

Esa. 24.

tabo super eum vias eius, & cogitationes eius reddam ei. Et comedent, & non saturabuntur: fornicati sunt, & non cessauerunt: quoniam dominum dereliquerunt in non custodiendo. Fornicatio, & vinum, & ebrietas auferunt cor. Populus meus in ligno suo interrogauit, & baculus eius annuntiavit ei: spiritus enim fornicationum decepit eos, et fornicati sunt a Deo suo. Super capita montium sacrificabant, & super colles accedebat thymiana: subtus quercum & populum & terebinthum, quia bona erat umbra eius. Ideo fornicabatur filia vestra, & sponsa vestra adultera erunt. Non visitabo super filias vestras cum fuerint fornicatae, & super sponas vestras cum adulterauerint: quoniam ipsi cum meretricibus conuersantur, & cum effeminatis sacrificabant, & populus non intelligens vapulabit. Si fornicaris tu Israel, non delinquat salte Iuda: & nolite ingredi in Galgala, & ne ascenderitis in Bethaue: neque inuaueritis, Vixit Dominus. Quoniam sicut vacca lasciuies declinauit Israel: nunc pascet eos Dominus quasi agnum in latitudine. Particeps idolorum Ephraim dimitte eum. Separatum est conuiuium eorum, fornicatione fornicati sunt: dilexerunt afferre ignominiam protectores eius. Ligauit eum spiritus in alis suis, & confundentur a sacrificijs suis.

HISTORIA.

I Audite verbum Domini filij Israel. Cum filios Israel dicit, vniuersis tribus se loqui significat: & quoniam graua supplicia commemoraturus est, enumerat eorum pecca-

ta, vt nemo ignoret, quam merito eis Deus irascatur.

Quia iudicium Domino cum habitatoribus terra. Quia Dominus vult vobiscum omnibus litigare, siue iudicio contendere. De quo diximus. cap. 2. nu. 36.

Non est enim veritas. Non est qui fidem seruet alteri, in rebus contrahendis alter alterum decipit.

Et non est scientia Dei. Scientia Dei proprie in scriptura dicitur, quae opera cum cognitione coniungit. Ierem. 9. Non gloriatur sapiens in sapientia sua, &c. Sed in hoc gloriatur, qui gloriatur, scire, & nosse me. Et c. 3. 1. (quod citat Paulus Heb. 8.) Et non docebit vir ultra proximum suum, & vir fratrem suum, dicens, Cognosce Dominum, omnes enim cognoscent me a minimo vsq; ad maximum, ait Dominus. 1. Iohan. 2. Qui dicit se nosse Deum, & mandata eius non custodit, mendax est. Quare recte vertit hic Chaldaeus: Neque ambulat in timore Domini in terra. Ita etiam intellexit Cyrillus, & Cyprianus in libello contra Demetrianum.

Maledictum. In maledicto quod Hebraice dicitur מלך, intelligamus detractationem, & conuicia, ac denique maledictionem vt 2. Reg. 16. Ita autem loquebatur Semei, cum malediceret regi: Egredere, egredere vir sanguinum, & vir Belial: de quo dixit postea Dauid. 3. Reg. 2. Qui maledixit mihi maledictione pessima. Intelligamus etiam diras, atque imprecationes. Deut. 29. Iuxta maledictiones, quae in libro legis huius, ac foederis continentur. Et Pla. 9. Cuius maledictione os plenum est, & amaritudine, & dolo. Sunt qui pro maledicto malint vertere, Peierare, aut Peririum: quod mihi minus placet, non enim significat מלך peierare, sed iurare, quod proprie pertinet ad iuramenta execratoria, in quibus mendacium non inest. Ideo Lxx. verterunt אפס, id est, maledictio.

Inundauerunt. Elegantissime vertit, יצף, id est, effusa sunt. Lxx. εὐεχέου, quod id est. Sed apud Latinos habet haec effusio proprium vocabulum, valdeque aptum, cum enim aquae alueo sese non capiunt, per ripas, & loca vicinalia expanduntur, quod inundare dicitur, quomodo de aquis diluuij scriptum est Gene. 7. vehemeter enim inundauerunt, & omnia repleuerunt in superficie terrae. Hier. Non dixit, Est, sed vt abundantiam delictorum demonstraret, intulit, Innundauerunt.

Et sanguis sanguinem tetigit. Nam de homicidijs

Scire Deū.

Maledictū.

3

Sanguis. micidijs loquitur, iam enim de illis dixerat, sed sanguine vocat peccata, vt saepe in scriptura fit, quod etiam adnotat Gregor. 13. mor. c. 10. Psal. 5. virum sanguinum & dolum abominabitur Dominus. & Pla. 50. Libera me de sanguinibus Deus Deus, &c. Isai. 1. Manus enim vestrae sanguine plene sunt. Hieronymus: Sanguis sanguinem tetigit, siue sanguinem sanguini miscuerunt (ita Lxx.) vt auerent peccata peccatis, & nouis vetera cumularent. Greg. Homil. 11. in Ezeq. Sanguis sanguinem tangit, quando peccatum peccato additur, vt ante Dei oculos adiunctis iniquitatibus anima cruentetur. Idem ait. 13. mor. cap. 10. & lib. 7. Registri ca. 125. Et Chaldaeus vertit, Et aggregat peccata peccatis. In Hebraeo vt maior copia significetur, est: Sanguines sanguines tetigerunt. Sed cur sanguis pro quouis peccato accipitur: Quia eius sanguinis erat apud Hebraeos detestabilis. Vnde vt possent gentiles cum Iudaeis conuersis coalescere, iubentur abstinere a suffocato, & sanguine Act. 15. Sanguis quoque menstruus immundissimus essebatur. Vnde illud Zachar. 13. In die illa erit fons patens domui Dauid in ablutionem peccatoris, & menstruatae. & Isai. 64. Et facti sumus vt immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatae vniuersae iustitiae nostrae. His duabus causis sanguis erat maxime execrabilis Iudaeis, & ideo pro peccato accipitur, quod ante omnia execrabile est, & immundum.

Regula. Propter hoc tugebit terra. Sterilis erit, & omni fructu carebit, omni decore suo spoliabitur hostibus omnia vastabitur: Lata enim esse, aut ridere tunc dicitur, cum fecunda est, & herbis, floribus, omnique fructuum genere abundat. Ioe. 1. Depopulata est Regio, luxit humus. Contra de Ecclesia per terrae similitudinem dicitur Isai. 35. Latabitur deserta, & inuia, & exultabit solitudo, & florebit quasi liliū. Germinans germinabit, & exultabit latabunda, & laudans. Chaldaeus: Hanc ob causam vastabitur terra.

Et infirmabitur omnis, qui habitat in ea. id est, Deficiet, peribit. Ponitur enim more Hebr. quod antecedit pro eo, quod sequitur, id est, in firmitas pro morte, vt Psal. 8. Ex ore infantium, & lactentium perfecisti laudem. In Hebraeo est: Perfecisti fortitudinem, ex qua. s. sequitur laus. Ideo vertit Chaldaeus: Et exterminio delebitur omnis, qui

habitat in ea, loquitur autem de omni infirmitate, siue ex vulnere sit, siue ex fame, siue ex peste: quales belli tempore accidit multa. In bestia agnis, &c. id est, Simul cum bestijs agri, ita enim solet accipi; In more Hebraeorum, & ita verterunt Lxx. 2. Pet. 1. Vos autem curam omnem subinfrentes ministrare in fide, vestra virtutem, in virtute autem scientiam, in scientia autem abstinentiam, &c. id est, cum fide virtutem, cum virtute scientiam, &c. Hoc autem dicit, quoniam (vt Hiero. ait) cum captiuitas venisset, habitatore sublato, bestiae quoque, & volucres caeli, & pisces maris deficiet, & iram Domini etiam multa animalia sentient. Est enim hoc vsu perceptum, & cognitum, vt cum homines tolluntur e medio, aues, & reliqua animalia, quae homine quodammodo ad victum indigent, simul tollantur. De qua re iterum dicemus vberius in principio Sophoniae.

Sed et pisces maris congregabuntur. Lyranus: Hebraei dicunt, Finiri: verbū enim Hebraicum hic positum aequiuocū est ad congregari & finiri, & ex circumstantia literae videntur Hebraei melius dicere. At si accuratius animum intendisset Lyranus, videret interpretem non debere reprehendi: sed exponi; seruat enim morem scripturae, in qua congregari dicuntur qui pereunt Iere. 8.

Idcirco cadent inter corruentes, in tempore visitationis suae corruet, dicit Dominus, congregans congregabo eos, &c. Soph. 1. Congregans congregabo omnia a facie terrae dicit Dominus: congregans hominem & pecus, congregans volatilia caeli, & pisces maris, id est, omnia vastabo & perdam. Quod ideo dictum est, quia qui extinguuntur, plurimis, id est, mortuis aggregantur. Inde pro eodem dicit scriptura, Apponi ad populum suum, Colligi, siue Congregari, ad patres suos. 4. Reg. 22. Idcirco colligam te ad patres tuos, & colligeris ad sepulcrum tuum in pace. Numer. 31. & sic colligeris ad populum tuum. Quibus in locis est verbū קולף quod hic ponitur. Inde etiam illud Isai. 57. Iustus perit, & non est qui recogitet in corde suo, & viri misericordiae colliguntur, a facie enim malitiae collectus est iustus. Quare merito Lxx. verterunt, Et pisces maris deficiet: Sicut & Sopho. 1. Deficiat homo, & iumenta, deficiant volucres caeli, & pisces maris. Chaldaeus autem; Conficiam homines,

In pro. Gg.

5

Congregati. Colligi.

G 4

& iu-

& iumenta, conficiam autem cœlorum, & piscem maris.

ALLEGORIA.

6 Eadem peccata postea quoque in illo populo cernebantur, tanta enim erat iniquitas eo tempore, ut dixerit David, interpretante Paulo, Quia non est iustus quisquam, non est intelligens, non est requirens Deum. Omnes declinauerunt, &c. Ideo filius Dei iudicio cum eis contendebat, & eorum peccata arguebat: Sed reddiderunt pro bono malum, & foderunt foueam animæ medici sui, Propter quod luxit terra vastata à Romaniorum exercitu, & interfecti sunt habitatores eius, & omnia consumpta.

TROPOLOGIA.

7 Omnis Domini contentio est cum habitatoribus terræ. Nam qui peregrini sunt, & hospites, & sciunt sibi meliorem habitationis locum promissum esse in cœlis, parènt Deo, & faciunt veritatem, & iudicium, & abstinēt à sanguine. At vero habitatores terræ qui contra sanctorum consuetudinē, putant se habere hic manentem ciuitatem & futuram non inquirunt, ij sunt, qui Domino repugnant, & quibus cum iudicio contendit, quia non faciunt veritatem, neque iudicium, sed eorum manus sanguine plenæ sunt. * Omnium siquidem malorum, quibus vita terrenorum hominū premittitur, origo est obliuio Dei, & promissæ beatitudinis, bonorumque, cœlestium. Postquam enim oculos suos statuerunt declinare in terram, & portare imaginem terreni Adam, omnino fiunt terreni, & qualis terrenus, tales & terreni, id est, inobedientes, & præuaricatores. Ideo quos prius propheta habitatores terræ vocauerat, nunc terrā vocare videtur, cum ait: Et non est scientia Dei in terra. Propterea de sanctis dicitur: Et confitètes quoniam peregrini, & hospites sunt super terram. Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere. Et si quidem ipsius meminissent, de qua exierunt, habebant utique tempus reuertendi, nunc autem meliorem appetunt, id est, cœlestem, ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum, parauit enim illis ciuitatem. Et David: Ne sileas, quoniam aduena ego sum apud te, & peregrinus, sicut omnes patres mei. Et Petrus animaduertens hanc cogitationem, cum primis efficacem esse ad peccata repellenda, ait: Carissimi, obsecro vos tanquam aduenas, & peregrinos, absti-

Pfal. 111. Rom. 3.

Habitatores terræ.

7 Obliuio cœlestis beatitudinis origo omnium malorum.

1. Cor. 15.

Heb. 11.

Pfal. 118.

1. Pet. 2.

nerere vos à carnalibus desiderijs, quæ militant aduersus animam: Blandiri quidem animæ videntur hæc desideria, & requiem ac voluptatem optare: sed reuera militant aduersus illam, ut eam perdant, & sempiternæ morti hostiliter tradant. Itaque in excitatorem horum desideriorum, diabolus, haud inepte illud dici potest. Molliti sunt sermones eius super oleum, & ipsi sunt iacula. * E contrario omnia mala habitatoribus terræ scripturæ comminantur. Isai. 24. Formido, & fouea, & laqueus super te, qui habitator es terræ. Ierem. 1. Ab aquilone pandetur malum super omnes habitatores terræ. Horum terra luget, quia semper sterilis est ad bona opera germinanda: & si quid in ea oritur, protinus à dæmone depascitur. Hanc sterilitatem prædixit David: Si oblitus fuero tui Ierusalem, obliuioni detur dextera mea: adhæreat lingua mea faucibus meis, si non meminero tui. Qui enim cœlestis Ierusalem obliuiscitur, (de qua semper cogitare debet, ut ad præclara opera incitetur) continuo manus eius dextera, quæ bona & Deo grata operari solebat (de qua proinde Dominus dicit: Te autem faciente elemosynam, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua) arefcit, & obliuioni datur: & lingua quæ Dei laudes prædicabat, & fratres ad virtutis amorē commouebat, silet, & adhæret faucibus. Terra autem lugente infirmantur bonæ cogitationes, & sancta desideria quæ erant in ea. Vnde David: Miserere mei Domine quoniam infirmus sum. Sana me Domine: quoniam conturbata sunt ossa mea. Et Sardesium episcopo dicitur: Scio opera tua, quia nomē habes quod viuas, & mortuus es. Esto vigilans & confirma cetera, quæ moritura erant. Iam videlicet multa mori cœperant, & de reliquorū morte timebatur. Sed & bestia agris, & volucres, & pisces peribunt, id est, Omnia quæ illis in adminiculum data erant, deerunt; sæpe enim fit, ut ea Deus ingratis adimat, quæ dederat, ut essent instrumenta, & adiumenta virtutis, ut consilia, doctrinam, exempla, valetudinem, robur.

HISTORIA.

9 Verum tamen vnusquisque non arguat. Cœperat eos reprehendere, nunc autem loquitur quasi desperans eorum correctionem, ac si diceret: Sed quid ago? Nemo hunc populum obiurget, (id enim significat, iudicet, quoniam ponitur hic verbum, ויגיד, de

Pfal. 54.

8 Omnia mala committatur Deus habitatoribus terræ.

Pfal. 136.

Math. 6.

Pfal. 6.

Apoç. 3.

quo

quo diximus cap. 2. num. 36.) nullus ex hoc numero reprehendatur. Tante enim est impudentiæ, ut neque conuictus, & eadem pudorem habeat, sed contradicat mihi, quasi si discipulus magistro contradicat, aut vilis plebecula sacerdoti. Ita Hieronymus. In Hebræo est: Vir non arguat, id est, & quod postposita negatione, idem est quod nullus, ut cap. 2. Et vir non eruet eam de manu mea, id est, nullus vir, siue vnusquisque non iudicet, id est, nullus increpet eos, & non arguatur vir, nullus ex eis increpetur. Vide quod nunc dicebamus, adimere Deum ingratis adiumenta virtutis aliquando, ut correctionem bonorum, quæ multum ad correctionem valent.

Vir. Et corrues hodie. Hieronymus exponit, Corrues, id est, In captiuitatem duceris, & tecum etiam ducentur pseudopropheta, quibus tu obtemperabas. Optime autem hoc captiuitati cōuenit, est enim, ויפול, id est, corrues, aut cades, quod verbum casum magnum, & calamitatem tantam significat, ut nulla sit inde spes euadendi, ut dicemus cum ad illud Sopho. 1. ventum erit: Et ruinæ impiorum erunt: Hodie tempus præsens significat, & quoniam cito aduentura erat captiuitas, dixit, Corrues hodie. Hieronymus & alteram interpretationem adijcit: Non fraude, & insidijs, sed clara in captiuitatem luce ducemini: quomodo etiam Lxx. verterunt, infirmabitur per diē. Digna pfecto pseudoprophetarū dolositate merces, ut qui populū deceperant negantes aduenturam captiuitatem, ipsi media luce capiantur & cum reliquis abducantur, ut videant se amarè irrideri, & conuictijsceptorum exagitari, passimque sibi obijci mendacium.

Hodie. Nocte tacere feci matrem tuam. Matrem vocat synagogam, ut ait Theodoretus, id est, omnem turbam nationis Hebrææ, ad quam loquitur, ut ait Hieronymus: Filios vero singulos ex populo, ut cap. 2. Iudicate matrem vestram, quod ibi etiam adnotauimus. Singulis igitur ex populo dixerat prius, Et corrues hodie: & nunc ait. Nocte tacere feci matrem tuam, consulam, scilicet, & cōuictam se talibus supplicijs dignam esse. Chaldeus, Et confusione induam congregationem vestram. Noctem vocat calamitatem, & angustias direptionis, & interfectionis, & captiuitatis. Hier. In nocte ergo ac tenebris captiuitatis & mœroris, & pre-

mentis angustia traditur Israel. Variè hæc verba vertunt noui interpretes, & variè exponunt, atque omnes fere nomen Nocte, volunt ad præcedentia pertinere, ut legatur: Et corruet etiam propheta tecum nocte: & noua sententia incipiat, Tacere feci matrem tuam. Iuuat eorum sententiam, quod inter Nocte, & Tacere ponitur litera Vau, id est, coniunctio, Et, quæ principium videtur nouæ sententiæ. Ita enim est in Hebræo, Nocte, & tacere feci matrem tuam. * At nos sciamus id passim fieri in scriptura, sine inceptioe nouæ sententiæ, ut coniunctio hæc aliquando more Hebræorum redundet, aliquando accipiatur pro Tunc, ut etiā sanctes Pagninus adnotauit li. 1. Hebraicar. institutionum cap. 23: ut Gene. 22. Die autem tertio eleuatis oculis vidit locū. In Hebræo est: Dies tertius, & leuauit oculos, &c. id est, Venit dies tertius, & tunc leuauit oculos. Leuit. 22. Septem diebus erunt sub vberē matris suæ. Hebraice: Cum genita fuerint, & erunt septem diebus, &c. Ita igitur nunc: Nox, & tacere faciam, siue feci, matrem tuam. Sine, ut veniat nox, id est, calamitas ei præstituta, tunc eam tacere faciam. Sed hoc apertius, & melius dicitur: Nocte tacere feci matrem tuam. Cum his verbis etiam noctem coniunxerit Lxx.

Conuictus populus meus. Conuictus, & confusus est: hoc est cum venerit captiuitas, agnosceret se talem pœnam meruisse, & conuictus tacebit. Hoc ipsum alijs verbis expressit Chaldeus: Inspiciens factus est populus meus, id est, nihil respondere potuit more insipientis, qui non habet quid loquatur. Ex quo intelligimus optimum locum Lucæ. 6. Ipsi autē repleti sunt insipientia, id est, nihil omnino illi respondere potuerunt. Et hoc ipsum est quod modo ait propheta, cōtuit populus meus ויפול, id est, eo quod sit sine scientia, id est, quia nihil habuit, quod respondere possit. Lxx. adhuc apertius, Quasi non habens scientiam.

Quia tu scientiam repulisti. Vniuerso populo loquitur, cui se ablaturum sacerdotiū dicit, quia scientiam Dei repulisti, id est, quia Dei præcepta contempsit, ut diximus. n. 1. Eleganter autem repetit scientiam, quasi dicat, Ideo non habuisti scientiam ad respondendum, quia peccasti, & scientiam Dei repulisti. Et quia repulisti, & ego te repellam. Hoc potissimum duabus tribus conuenit; quibus & in captiuitate ad tem-

11 Regula. Et, redūdar sæpe apud Hebræos.

Locus Luc. 6.

12

G 5 pus est

pus est quodammodo ablatum sacerdotiū, & post Domini passionem translatum ad Christianos. Nam decem tribus antequā hęc propheta diceret, vltro sacerdotium reliquerant vitulas aureas adorantes. Sed & ipsis quoque conuenit, quoniam nunquam deinceps habuere sacerdotium Dei. Cum autem auferretur sacerdotium, omnia spiritalia bona, quę consequuntur sacerdotium, auferuntur, vt docet Apost. Hebr. 7. & 8. & cap. 7. ait. Translato enim sacerdotio, necesse est, vt legis translatio fiat. Intelligendum est etiam magnam fuisse in illo populo diuinę legis ignorantiam, præsertim in sacerdotibus, vt illud indicat Isai. 3. Ecce enim Dominator Dominus exercituum auferet à Ierusalem, & à Iuda validū, &c. & consiliarium, & sapientem de architectis, & prudentem eloquij mystici. Ideo merito hęc verba afferuntur ad probandū indignum esse episcopatu, qui indoctus est c. Omnes 38. d. quod est ex septima synodo, & c. Nisi cum pridem de renuntiatione, quod est Innocentij tertij, & Bernardus ferm. 36. in Cantica de eruditione similiter intelligit.

13

Oblita es legis Dei tui. Oblita es legis meę, ô synagoga, & ego obliuiscar filiorum tuorum, capientur enim, & occidentur, & ego opem illis non feram. Alij vertunt, Oblitus es, vt nunc est in Hebræo. Et quidem ad sensum refert nihil, nam si dicas, Oblitus, populus intelligitur; si Oblita, synagoga. Sed probatiorem esse nostram lectionē docet scripturę consuetudo, præsertim in prophetis: cum enim filiorum mentio fit, semper synagoga mater intelligitur, vt hætenus vidimus, non populus. In Hebr. etiā erit, Oblita, si duo, aut tria puncta eradantur à Iudæis addita.

Secundum multitudinem eorum, sic peccauerunt mihi. Hieronymus: Quot homines habuit Israel, tot aras extruxit dæmonibus. Interpretatio quoq; Theodoretī, & Theophylacti elegans est: Ego hunc populum multiplicauī, & quot homines in eo nati sunt, tot ex co hostes habeo, id est, peccantes in me. Ita ante eos Theodorus, & Cyrillus, vtrumque per hyperbolem dicitur, nō nulli enim fuerunt, qui nec aras extruerēt, nec in Deum ita, vt nunc loquitur, peccarent.

Gloriam eorum in ignominiam commutabo. Ita quoque Lxx. legūt, & Chaldæus. Qua-

re quod Galatinus affirmat lib. 1. contra Iudæos capit. 8. Deprauatum fuisse ab scribis, legendum. Gloriam meam, falsum est, ante scribas enim illos fuerunt Lxx. & Jonathan. Hoc recte exponit Theophylactus: ipsi gloriabantur in sua multitudine, ego illos redigam in magnam paucitatem.

Peccata populi mei comedent. Receptissima expositio est, vt peccata hostias pro peccatis oblatas intelligamus. Ita Cyrillus Theophylactus, & Theodoretus, & recentiores. Nam & scriptura ita loqui solet, vt 2. Cori. 5. Eum, qui peccatum non nouerat, pro nobis peccatum fecit, vt nos efficeremur iustitia Dei in ipso, & Leuit. 10. Cur non comedistis hostiam pro peccato in loco sancto? in Hebræo est: Cur non comedistis peccatum, &c. Lxx. Cur non comedistis, quod pro peccato, scilicet oblatū est. Anastasius Nicænus episcopus fere in fine libri quæstionum in scripturam, hoc Leuitici loco adducto ait: Ideo vobis dedit Deus ea comedenda, vt auferat peccatum synagoga; & pro eo ipsum placetis. Hoc autem per Hosee prophetam significans Dominus dicit, Peccata populi mei comedent. Quapropter dicit Apostolus: Impertinunt nobis corporalia, eis autem impertimus spiritalia. Hinc ergo docemur, quod vescētes ijs, quę offeruntur à populo, & pro eis preces non diligenter offerētes Deo pœnas dabimus. Quę omnia desumpsit ex Theodoro quæstione 10. in Leuiticum. Sed est altera etiam expositio beati martyris, & pontificis Alexandri primi in epist. 2. quę refertur 1. q. 1. ca. Ipsi sacerdotes. Ipsi enim (inquit de sacerdotum dignitate loquens) pro populo interpellant, & populi peccata comedunt, quia precibus suis, & oblationibus ea delent, atq; cōsumunt. Eodem modo Rufinus. Atque ita etiam loquitur scriptura, dicit enim comedere pro consumere Psalm. 78. Quia comederunt Iacob, & locum eius desolauerunt. Jerem. 10. Quia comederūt Iacob, & deuorauerunt eum & consumpsērunt illum, & decus eius dissipauerunt. * Hieronymi interpretatio abhorreere quidem ab his duabus videtur, sed recte intellecta multum accedit ad priorem. Ea est huiusmodi. Sacerdotes comedunt peccata populi, id est, ex eis viuunt: dissimulant enim peccata, atque laudant: ita plurima admittuntur, plurimęque simul ad eorū quæstū afferuntur hostiæ, & populum spoliāt, ac

14 Peccatum.

Comedere.

15

come-

Psal. 13.

comedunt, de quibus, inquit, scriptum est: Qui deuorant plebem meam, sicut escam panis, quasi dicat, Comedendo peccata, populum ipsum comedunt. Et Gregorius Homil. 17. in Euangel. Cur peccata populi comedere dicuntur, nisi quia peccata delinquentiū fouent, ne temporalia stipēdia amittant? Sed & nos qui ex oblationibus fidelium viuimus, quas illi pro peccatis suis obtulerunt, si comedimus, & tacemus, eorū proculdubio peccata manducamus. Eodem quoq; modo intellexit Bernardus ferm. 77. in Cantic. Peccata, inquit, populi mei comedent, quasi dicat, Peccatorū pretia exigunt, & peccantibus debitā sollicitudinem non impendunt. Quem dabis mihi de numero præpositorum, qui non plus inuigilet subditorum vacuandis marsupijs, quam vitijs extirpandis?

16

Regula.

Sed cum hætenus de vniuerso populo loqueretur, cur modo quasi ex abrupto de sacerdotibus loquitur, cum eos ne nominer quidem? Scripturę mos est, vt cum omnibus loqui videatur, quædam interponat, quę non omnibus, sed quibusdam ex illis dicuntur, nunc his, nunc illis. Documentū est August. in epist. 48. ad Vincētium, & in libro de vnitae Ecclesię cap. 12. & in libro contra Donatistas post collationem. ca. 20. Quod quoniam in Michæa latius explicabimus, nunc satis erit dicere, passim in epistolis Pauli exempla occurrere, vt. 1. Cor. 3. Cum enim sint inter vos zelus, & contentio, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Quod non omnibus dicit, sed quibusdam, nam alij non carnales erant, quibus cap. 1. ait: Gratias ago Deo meo semper pro vobis in gratia Dei, quæ data est vobis in Christo Iesu, quod in omnibus diuites facti estis in illo, in omni verbo, & in omni scientia, &c. Ita propheta cū omnibus loqueretur, intulit hæc, quæ ad illustriorem illius populi portionem pertinebant. i. ad sacerdotes. Quin & ab illis verbis: Obluiscar filiorum tuorum & ego, licet omnia ad sacerdotes referre, eodem tamen Augustini documēto adhibito in hūc modum. Obluiscar filiorum tuorum, sed eorum maxime, quos pro officio suo debebat legem intelligere, & in promptu habere. Qui sane non minus peccant, quam reliqua multitudo, sed ita viuunt, ac si sacerdotes non essent. Sed efficiam vt gloria sacerdotij vertatur eis in ignominiam, & qui ho-

norari solebant, contemnantur, & irrideantur. Sed Hieronymus, Theophylactus, Theodoretus, Rufinus, & Chaldæus de vniuerso populo illa dici putant, quos nos sumus secuti.

Et ad iniquitatem eorum subleuabunt animas eorum. id est, Faciūt illis animos ad grauius, & frequentius peccandum, dum peccata non reprehēdunt, sed laudant. Isai. 3. Popule meus, qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt & viam gressuum tuorum dissipāt. Ita videtur intellexisse Hieronymus. Iuxta expositionem autem beati martyris Alexandri ita hæc cum præcedentibus connectemus: Sacerdotes comedere & consumere debebant populi peccata (vt Malac. 2. quod ibi explicabimus, labia sacerdotis custodiēt scientiam, id est, custodire debent iuxta officium suum.) Sed longe aliter faciunt, nam plurium etiam peccatorum causa sunt. Sed possunt hæc verba ita quoq; accipi, vt Animas eorum positū sit pro Animas suas, hoc est ipsorum sacerdotum. Etenim apud Hebræos non est proprietas pronominis reciproci sui, & suus quę est apud Latinos, apud quos aliud est animas eorum, aliud animas suas. Ideo noster interpret Hebraicam locutionem secutus indifferenter dicere solet, Anima sua, & Anima eius. vt Psal. 24. Libera Deus Israel ex omnibus tribulationibus suis, & Psal. 129. Ipse redimet Israel ex omnibus iniquitatibus eius, cū in Hebræo eodem pronomine vtrumque dicatur. Eodem modo Luca. 1. Et erexit cornu salutis nobis in domo David pueri sui. Et postea, sicut locutus est per os sanctorum, qui à faculo sunt prophetarū eius. * Erit igitur sensus, Sacerdotes subleuabunt animas suas ad iniquitates populi, hoc est, expectabūt auide peccata populi, & optabunt, quasi ex eis victum, & quæstum habētes. Leuare enim animam suā ad aliquid, siue subleuare, (eodem enim verbo vtrumq; apud Hebræos significatur) dicitur is, qui ita aliquid expectat, quasi totus in de pendeat. Deuter. 24. Reddes ei pretium laboris sui, ante solis occasum, quia pauper est, & ex eo sustentat animam suam. In Hebræo est: Et ad ipsum leuauit animam suam, id est, ita illud expectat, vt sine quo viuere nō possit. Lxx. Quia pauper est, & in ipso habet spem. Ierem. 22. Et in terram, ad quam ipsi leuant animam suam, vt reuertantur, illuc non reuertentur. Ex quo cernimus, quo affectu

17

Sui, & suus.

18

Leuare animam.

dixerit

dixerit David Pfalm. 85. Lætificam animam ferui tui, quoniam ad te Domine animam meam leuauit. Et Pfalm. 142. Notam fac mihi viam in qua ambulem, quia ad te leuauit animam meam, videlicet quasi ad eum, ex quo totus pendo, & sine quo viuere nullo modo possum.

Et erit sicut populus, sic sacerdos. Non habeborationem vllam sacerdotalis dignitatis, nullo supplicio, quamuis abiecto. afficietur populus, quo non afficiatur & sacerdos. Solent enim nobilibus alia supplicia decerni, quamuis grauius peccantibus, alia vero plebi, abiectiora videlicet, & ignominiosiora. At nunc isdem in populum, & in sacerdotes animaduertam. Ita intellexit Hieronymus & Theodoretus. Gregorius aliter quoque interpretatur in 2. par. Pastor. cap. 7. & homil. 17. in Euang. hoc est. Ita turpiter viuere sacerdos, ac populus, similiter Theophylactus.

19

Et visitabo super eum vias eius. Opera eius puniam. Cyrillus. Inferam supplicium par peccatis eius. Soler appellare scriptura vias opera peccatorum. At quamuis vera est Cyrilli adnotatio vt Pfalm. 1. Et in via peccatorum non stetit: tamen proprie via dicitur opus, aut potius ratio viuendi vniuersiusque, siue bona sit, siue mala, vt Genes. 6. Omnis quippe caro corruperat viam suam. Pfalm. 5. Ne quando irascatur Dominus, & pereatis de via iusta. Cum autem pluraliter dicitur, & si rationem quoque viuendi significat, tamen proprie pro operibus accipitur, vt Iob. 40. Ipse est principium viarum Dei. Et Pfalm. 24. Vniuersæ viæ Domini misericordia, & veritas. Pfalm. 90. Angelis suis Deus mandauit de te, vt custodiant te in omnibus vijs tuis. Iterum iam de vniuerso populo loquitur, vt ante cœperat.

Via.

Et cogitationes eius reddam ei. Hebraice. Et cogitationes eius redire faciam ei, id est. Puniam eum pro omnibus quæ contra me cogitauit. Chaldaus: Et secundum opera eorum corrupta reddam eis. Non solum malitiam accusat, sed etiam malam mentem, malumque animum, quasi consulto præuaricantem, & Deo repugnantem, ac pessima quæque sectantem.

Et comedent, & non saturabuntur. Quantūuis sese voluptatibus, & peccatis dedant, nūquam plenerunt, semper esurient. Hieronymus: Voluptas insatiabilis est, & quanto magis capitur, tanto plus ventibus se fa-

mem creat, &c. Sumpta est autē metaphora à cibis exigui nutrimenti. Isa. 55. Quare appenditis argentum non in panibus, & laborem vestrum nō in saturitate: id est. Cur tanto pretio, & labore emitis voluptates, & bona sæculi: quæ tamen nec alere, nec satiare vos possunt? E contrario de iustis dicitur ibidem: Audite audientes me, & comedite bonum, & delectabitur in crafitudine anima vestra.

20

Et fornicati sunt, & non cessauerunt. Nonnulli putant non ita fuisse vertendum, sed Fornicati sunt, & non gignent filios. Sunt qui malint, Et non præualebunt. At quamuis verum est 779, quod hoc loco ponitur, significare etiam augeri, & multiplicari, tamen hæc significatio parum apta est ad id, quod agit propheta, nō enim loquitur modo de fornicatione corporis, sed de Idololatria, (vt docet Hieronymus, Cyrillus, Theophylactus, Theodoretus, Ruffinus, Lyranus.) Deinde fornicatores non filios quarunt, sed voluptatem, vt ait Gregorius 16. Mor. ca. 28. Immo oderunt sæpe filiorum procreationem, quare nulla comminatio est, Non gignent filios, sed nec vera est comminatio, gignunt enim. Quare qui ita volebant interpretari Chaldaum imitantes, in eo quoque imitari debebant, quod dixit, Accipient vxores, sed non generabunt filios: vidit enim maritis hoc pœnam esse, nō fornicarijs. At in Hebræo manifeste est 779, id est, fornicati sunt. Notissima huius verbi 779 significatio est diuidere, siue interrumpere, vt illud 2. Reg. 5. abunde comprobatur: Diuisit Dominus inimicos meos coram me, sicut diuiduntur aquæ. Inde 779 interruptio. Isa. 30. Propterea erit vobis iniquitas hæc, sicut interruptio cadēs. Quod enim significet augeri, & multiplicari, inde fit, quod ea, quæ diuiduntur plura fiunt. Hoc ergo ait, cœperunt idola colere, nec vnquā interruptionem fecerunt, semper impietatem suam continuauerunt. Quod alio verbo expressere Lxx. Fornicati sunt, & non dirigentur, id est, nunquam recta via ibunt, vt exposuit Theophylactus, nunquam desinent fornicari.

21

Quia Dominum dereliquerunt in non custodiendo. Hinc tanta in peccatis pertinacia, quod semel statuerunt Dominum derelinquere, vt mandata eius non custodirent. Chaldaus: Quia cultum Domini dereliquerunt, & non custodierunt. Lxx. Quia

Dominum

Dominum dereliquerunt τοὺ μὴ φυλάξαι, & notum est subaudiendū esse ἐνεκα, id est, causa non custodiendi, vel vt non custodirent, scilicet, eius mandata. Vnde Inde non custodiendo, positum videtur pro. In non custodiendum. Vel derelictio Domini fuit in nō custodiendo eius madata. In Hebræo est, Quia Dominum dereliquerunt ad custodiendum: Sed later negatio in verbo, Dereliquerunt, quam Lxx. Chald. Hiero. expresserunt, vt sensus esset apertior.

Fornicatio, & vinum, & ebrietas auferunt cor. Pro 779 quod vinum nouum, aut vinū significare solet apud veteres interpretes aliquando, Lxx. & Chaldaus, & Hieronymus verterunt, Ebrietas: & recte sane ad ebrietatem hoc nomen trāsferitur propter etymologiam suam, cadit enim à 779 quod verbū significat hæreditare, possidere, depauperare, efficit enim paupertatem ebrietas, vnde Eccle. 19. Operarius ebriosus non locupletabitur: forte etiam quod mustum amplius inebriet quā vinum, vt ex Alberto Magno probat Cælius Rhodiginus lib. 28. antiquarum lectionum. capit. 38. quamuis longe aliter cenfer Macrobius lib. 7. Saturnalior. cap. 6. Fornicationem vocat (vt ipse contextus exigit) insanum amorem idolorum, vt ex sequentibus verbis intelligitur, ac si dicat, Libido ista insana querendi deos alienos, & vinū, ac voluptates, quibus indulgent, eripuerunt illis mentem, ita vt baculum etiam suum interrogent.

22

Rhabdomanantia.

Populus meus in ligno suo interrogauit. Emphasin habet, Meus, quasi dicat: Qui me magistrum, ac ducem habebat, qui me cōsulere poterat, maluit idola, per baculum suum interrogare, vt prænosceret futura. Erat enim genus diuinationis per baculos, aut virgas, quod Ezech. 21. describitur his verbis: Stetit enim rex Babylonis in biuio in capite duarum viarum, diuinationem querēs, commiscens sagittas, interrogauit idola, exta consuluit, ad dexteram eius facta est diuinationis super Ierusalem, &c. Hieronymus ibi: Ritu gentis suæ oraculum cōsulit, vt mittat sagittas suas in pharetram, & commisceat eas inscriptas, siue signatas nominibus singulorum, vt videat cuius sagitta exeat, & quam prius ciuitatem oppugnare debeat. Hanc autē Græci βεδομαντείαν siue παβδομαντείαν nomināt, id est, diuinationem per sagittas, aut per virgas. Hæc Chaldaeorum superstitionem imitabantur He-

braei, vt docent Hieronymus, Cyrillus, Theophylactus. Ideo ait, Et baculus eius annuntiauit ei, scilicet, futura. Præterea fuisse apud veteres varias diuinandi rationes per virgas, & baculos in sublimi iactari solitos ad prænotionem futurorum, docet Cælius Rhodiginus lib. 7. antiquarum lectionum cap. 29.

23

Spiritus enim fornicationum decept eos. Causa tantæ amentia: vt populus meus, vel baculos interroget hæc est, quod spiritu fornicationis seductus est. Hieronymus non satis expressit quem spiritum intellexerit, sed videtur subindicare, quod Lyranus exposuit: nempe malignum spiritum, cuius officium est in fornicationē inducere. Vnde Casianus collat. 7. cap. 23. totidem esse immundos spiritus dicit, (qui, scilicet, homines tentet,) quot sunt in hominibus stulti, scilicet, praua. Atq; ita hæc verba accipit de dæmone ad libidinē pronocante. De huiusmodi spiritibus videtur dixisse Paulus 1. Timot. 4. Attendētes spiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorū. Cæterū fornicationem idololatriam nominat, vt docent Hieronymus, & Chryostomus. hom. 5. in Marcum. & Theodoretus. Est etiam altera, & sane elegans interpretatio Theophylacti, & Theodoreti, spiritum hic fornicationis vocari ingentem impetam, atque ardorem animi, quo in fornicationem rapiebantur. Ita & aliarum rerum, siue bonarū, siue maliarum spiritus dicuntur, vt spiritus zelotypia, auaritia, superbia, qui solet Latinorum consuetudine ardor animi dici, vt.

Spiritus.

Uj ne hunc ardorem mentibus addunt Euriale?

9. Encid.

Si autem rei malæ, & noxiæ sit, furor potius dicitur, vt Iudic. 20. Et vxorem meam incredibili furore libidinis vexantes; Et apud Virg.

Sed furor ardentem, cædisq; insana cupido Egit in aduersos.

9. Encid.

Soler & apud eundem poetam dira cupido appellari, vt vbi quærebatur Euryalus, esset ne à Deo ille ardor animi, qui exire ad cædem hostium impellebat: addidit.

An sua cuique Deus fit dira cupido?

Locus Prou. 29.

Ita forte intelligitur illud Prouer. 29. Totum spiritum suum profert stultus: (id est, nescit tenere vehementiores animi sui motus, quin statim omnino prodatur) sapiens differt, & reseruat in posterum. Paulus quoque Roman. 11. dixit ex Isai. 19. Dedit illis

Deus

Deus spiritum compunctionis, id est, permisit eos pertinacissime inherere, & infigi in sua incredulitate. Causa est, quod causa pro effectu poni solet, inde spiritus dicitur motio ab spiritu in anima effecta, siue sit bonus spiritus, siue malus. Vt i. Iohan. 4. Nolite credere omni spiritui: (id est, omni impulsui spiritus:) sed probate spiritus, si ex Deo sint, & i. Corint. 14. Sic & vos, quoniam amulatores estis spirituum.

24 Super capita montium sacrificabant. Mos enim erat gentilium in excelsis locis, & in lucis sacrificare idolis; semper enim lucos alicui Deo sacrabant, quod huiusmodi loca, editiora Deo gratiora, & congruentiora iudicarent. Virg.

1. Enclid. Lucus in vrbe fuit media, &c. Hic templum Iunoni ingens Sidonia Dido Condebat.

Et quoniam in excelsis erat, addit: A Ereis cui gradibus surgebant limina. Seruius, vbi cunq; Virgilius lucum ponit, sequitur etiam consecratio, vt,

9. Enclid. Luco tum forte parentis Pulumni Turnus sacra in valle sedebat.

8. Enclid. Et de monte in quo fuit Capitolium idē ait. Hoc nemus, hunc inquit, frondoso vertice collem (Quis Deus incertum est) habitat Deus. Arcades ipsum Credunt se vidisse Iouem.

Inde toties in libris regum (vt hic etiam adnotat Hieronymus) Excelsa non abstulit, id est, loca, in quibus filij Israel more gentium colebant idola. Et 3. Reg. 11. Tunc edificauit Salomon fanum Chamos idolo Moab, in monte qui est contra Ierusalem: Arbores etiam dijs sacras esse voluerunt, vt apud Virgilium.

Ecloga 7. Populus Alcide gratissima, vitis Iaccho, Formose myrtus Veneri, sua laurea Phœbo.

De vtroque scriptum est Deut. 12. Subuertite omnia loca, in quibus coluerunt gentes, quas possessuri estis, deos suos super montes excelsos, & colles, & subter omne lignum frondosum. Dissipate aras earum, & confringite statuas, lucos igne comburite. Ierem. 3. Vere mendaces erant colles, & multitudo montium. Vere in Domino Deo nostro salus Israel. * Ibidem: Abijt sibi met super omnem montem excelsum; & sub omni ligno frondoso, & fornicata est ibi. Ideo etiam nunc ait: Subtus quercum & populum, & terebinthum, quia bona erat vmbra eius, id est, vbi cunq; erat arbor ali-

25 qua magna, quæ amoenitate frondium, & vmbra grata videretur. Terebinthus autē arbor est, ex qua distillat terebinthina; quæ cum sit alijs in locis parua, in Syria est magna, & procera: Thymiamia autem est suffitus, vaporatio, nam θυμίαμα est vaporare, suffire. inde Lucæ. 1. A dextris altaris in censi, In Græco est: A dextris altaris thymiamatis, id est, in quo aromata incendebantur.

Terebinthus.

Thymiamia.

Ideo fornicabuntur filie vestrae. Quia vos spiritu fornicamini idola colentes, filiae vestrae, & sponsæ corpore fornicabuntur, vt vos dedecore afficiant, & dolore, & ex dolore vestro intelligatis, quam mihi sit molesta vestra fornicatio.

Non iurabo super filias vestras, cum fuerint fornicatae. Atque ita magis, ac magis fornicabuntur cum impune se peccare videant. Hieronymus: Grandis offensa est, postquam peccaueris, irā Domini non mereri. Et postea docet Deum visitare, id est, punire peccatores, vt veluti cauterio, & amarissimis potionibus recipiant sanitatem, & morbis careant, sicut Psalm. 88. dicitur. Visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum, misericordiam autem meā non dispergam ab eo. Qui igitur amatur, corripitur, qui negligitur, suis peccatis dimittitur. Idem ait in Traditionibus Hebraicis in Genes. in illud ca. 6. Non permanebit spiritus meus, &c. idem etiam Cyrillus.

26

Quoniam ipsi cum meretricibus conuersabantur. Rationem tanti supplicij redditurus quasi ad alios conuertit sermonem, & quasi indigni sint audire ipsi. Quamuis frequens est, vt iam diximus hæc commutatio tertiæ, secundæque personæ. Meretrices vero vocat (vt optime exponunt Cyrillus, & Theophylactus, & vt mihi videtur Hieronymus) turpes mulieres colentes obscenissimum idolum Behelphegor. i. Priapi. vnde 3. Reg. 15. scriptum est de Asa: Insuper & Maacham matrem suam amouit, ne esset princeps in sacris Priapi, & in luco eius, quem consecrauerat: subuertitque specum eius, & confregit simulacrum turpissimum, & combulsit in torrente Cedron.

Et cum effeminatis sacrificabant. Pro Effeminatis est פושטות quod quoniam feminei generis est, nonnulli scorta interpretati sunt, viri enim huiusmodi פושטות dicitur. At de versione nihil sum sollicitus, modo scortorum nomine non hic feminas, sed viros

effemi-

effeminatos intelligamus. Hieronymus, Effeminatos vertit, & sacerdotes Behelphegor, siue Priapi esse docet. Cyrillus etiam ait hos esse sacerdotes Behelphegor, qui viri erant, sed in feminas mollitie mutati, qui muliebri vociferatione, & cymbalis vtentes, facesq; ferentes circumcurrebant. Hieronymus: Aquila autem ἐπιδαρμύνης interpretans, id est, muratos, hoc ostendere voluit, quod suam naturam mutauerint, & de viris facti sint feminae. Symmachus ἐραίστας proprie meretrices appellauit, Lxx. τερελομύνης, id est, consecratos, & initiatos, vt cultores idolorum ostenderet. Theodotion νεχρισμένους, id est, à populo separatos, qui sibi videbantur à vulgo aliquid plus habere.

27

Ex his perspicuum fit veteres interpretes non de feminis; sed de viris accepisse. Quod si quis forte putat hæc verba Hieronymi non adhuc locum pertinere, sed ad illum, quem ipse indicauerat ex Isaia. 3. Et effeminati dominabuntur eis, legat eum in huius Isaia: loci commentarijs, & verum esse, quod dicimus ipse confitebitur. Quod autem Symmachus, Meretrices interpretatus est, & Chaldaeus: verbum reddiderunt magis, quā sensum, te enim vera פושטות meretrices significat, sed turpes homines, & effeminati & sexu abutentes, hoc nomine notantur ignominie causa, vt ex Hieronymo, Cyrilloq; diximus. Quod longe verius videtur, quam quod scribit Theophylactus viros quidem viros esse, sed fuisse feminas. Etenim iam de feminis sacerdotibus Priapi dixerat: Quoniam ipsi cum meretricibus conuersabantur. Quamquam Hieronymi codices quoscumque videre potui, arbittor hoc loco esse mendosos, eosq; maxime, qui nuper à Mariano Victorio castigati sunt. Cum enim dixisset Hieronymus hos viros fuisse qui vocabantur פושטות, ait postea: Sciendum autem quod in presenti פושטות meretrices, יעקבים, id est, sacerdotes Priapo mancipatas vocet: vbi legendum est sine dubio, Mancipatas, ne secum pugnet, & feminas dicat esse, quos paulo ante viros dixit: presentim cum יעקבים masculinum nomen sit. Sed Marianus posuit יעקביות, id est, sacerdotes feminas, quod magis Hieronymi sensum corrumpit.

Et populus non intelligens vapulabit. Hieronymus: Hoc significat quod vapulet in captiuitate, & diuersis afficiatur plagis, vt per dolorem recipiat disciplinam.

Si fornicaris tu Israel, non delinquat saltem Iuda. Ex his cernitur haec tenus non ad decem tantum tribus, sed & ad duas locutum fuisse; quoniam omnes etiam non æque, eodem tamen idololatrie scelere tenebantur. Nunc igitur à correptione communi venit ad priuatam duarum tribuum, ac si dicat: Non adeo miror fornicari Israeleni; qui vitulas aureas habet, & venire in templum meum prohibetur. At Iudas saltem minime tantū admittere in se scelus debuit, qui indulgentius à me tractatur, qui templum meum habet, & sacerdotium.

28

Et nolite ingredi in Galgala. Galgala locus fuit celeberrimus. Est enim (vt Hier. docet in locis Hebraicis) ad orientalem plagam Iericho, prope locum ipsius, cis Iordanem: vbi Iosue secundo populum circuncidit, & pascha celebrauit, & deficiente manna, populus triticeis panibus vsus est. In ipso loco lapides quoque, quos de Iordanis aluio transtulerunt, statuerunt. Ibi & tabernaculum testimonij fixum multo tempore fuit. Ibi etiam Saul vnctus est. Cecidit autem in sortem tribus Iudæ, & ostenditur vsque hodie locus desertus in secundo Iericho miliario, ab illius regionis mortalibus miro cultu habitus. Hæc ibi Hiero. Et sane merito, nā cum omnia illa sanctitatem loco conciliabant, tum maxime quod angelus Iosue dixerat cap. 5. Solue calciamentum tuum de pedibus tuis: locus enim in quo stas, sanctus est. Addit autem hic: Ex quo tempore (scilicet, secundæ circuncisionis) aduersæ religionis in loco celebri error inoleuit, id est, cœpere ibi ob loci celebritatem multa idola coli, id agente semper diabolo, vt in locis Deo dicatis colatur, & diuinos, quatum potest, ad se honores transferat. Vnde Hof. 9. Omnes nequitia eorum in Galgalis. Ex eo autem quod incidit locus in sortem tribus Iudæ, intelligimus hæc verba duabus tribubus maxime dici. Ratio nominis ostenditur Iosue. 5. Dixitque Dominus ad Iosue. Hodie abstuli opprobrium Ægypti à vobis, vocatumque est nomen loci illius Galgala; à verbo videlicet גלגל quod est auferre. In hebræo nunc quidem scribitur גלגל, in nostra autem translatione nunc Galgal, vt Hof. 9. nunc Galgala, neutro genere vt hic, nunc femineo, vt Ios. 9. Morabantur in castris Galgalæ.

Galgala.

Ios. 4. & 5.

1. Reg. 11.

Et ne ascenderitis in Bethauen. Bethauen vocat eam urbem, quæ notiori nomine Bethel dicitur.

29

Bethel.

dici

dici solet, in qua erat altera vitularum aurearum, quas crexit impius Ierobohá. Hæc quoniam sepe occurrent, semel sunt explicanda. Duplex fuit Bethel: (tamen si vnicam Andreas Masius dicat in Iosue. cap. 16. v. 2. se potius; quam aut scripturá aut interpretes sequens;) altera in sorte tribus Ephraim, de qua nunc loquitur, altera in sorte Benjamin. Huius posterioris meminit Iosue, ca. 18. inter ciuitates Benjamin. Illius vero, quæ erat in sorte Ephraim, & Luza quoque dicta est; ibidem quoque mentionem fecit, nam de sorte Benjamin ait: Pertransiens iuxta Luzam ad Meridiem. Erat igitur Luza, siue Bethel extra sortem Benjamin, vt recte ibi colligit Lyranus. Sed apertius Iudic. 1. domus quoque Ioseph ascendit in Bethel, fuitque Dominus cum eis. Nam cum obsiderent urbem, quæ prius Luza vocabatur, &c. percusserunt urbem in ore gladij, &c. Hinc Hieron. in illud cap. 5. Vlulate in Bethauen, post tergum tuum Benjamin: præfatus Bethauen esse, quæ prius dicebatur Bethel, ait: Et pulcre dixit quod Bethauen post tergum sit Benjamin: vbi enim tribus finitur Benjamin, haud procul in tribu Ephraim hæc vrbs condita est. Ex quibus verbis constat Hieronymum suã correxisse sententiam, scripserat enim in Locis Hebraicis Bethalem, quæ primum Luza vocabatur, cecidisse in sortem Benjamin duodecimo ab *Ælia* lapide. Correxerit inquam, nam post librum de locis Hebraicis scripsit in Hoseam, vt ipse fatetur in libro de viris illustribus, in fine. * Hæc igitur Bethel de sorte Ephraim, cum prius Luza diceretur, ab amygdalorum frequentia, nam *amygdalus* Hebraicis dicitur, à Iacob dicta est Bethel, id est, domus Dei, Gen. 28. Cum enim ibi vidisset scalam expergestus dixit, Vere non est hic aliud nisi domus Dei, &c. appellauitque nomen vrbs Bethel, quæ prius Luza vocabatur. Sed ex his verbis propter errorem Græcorum codicum, quidam putauerunt, (in quibus & Augustinus. q. 85. & 113. in Genes.) Luzam prius dictam esse Vlammaum, aut Vlammaulam, quos Hieronymus reprehendit in Locis Hebraicis, & in Traditionibus in Genes. quoniã Vlamma non nomen vrbs erat, sed Hebræa vox, quæ significat Prius; Ita enim est in Hebræo, & Vlamma Luz nomẽ ciuitati à principio, id est, Prius huic ciuitati nomen erat Luz, à principio, scilicet, conditionis ipsius. In Græco

autem legimus; Et Vlammaus erat nomen ciuitati prius, vno nomine confecto ex *Vlamma* & *Luz*, eoque adhuc corrupto, sed deprauatos esse in hoc loco Græcos codices, neque ita scripsisse Lxx. vt nunc ipsi habent, & tempore Augustini habebant, ex alijs locis satis intelligitur. Nam Iosue. 18. ita est in Græco (Ego Latine dicam, tam Hebraicã, quam Græca, ne molestus sim lectori, vt hæcenus feci, cum vitari commode non poterit.) Et transibunt inde termini Luzam, per tergum Luzæ ab Austro, ipsa est Bethel. Et Iudi. 1. ita habent Lxx. Et ascenderunt filij Ioseph, & ipsi in Bethel, & Dominus erat cum eis, & castrametata est domus Israel iuxta Bethel. Nomen autem vrbs erat ante Luza. * At quoniã hæc vrbs sedes erat idololatriæ, per irrisionem à propheta vocabatur, non Bethel, id est, Domus Dei, sed Bethauen, id est, Domus iniquitatis, vt verit hic Theodotion, aut Domus inutilis, siue nihili, vt verterunt Aquila, & Symmachus, quam translationem Hieronymus hic probat, & alibi sæpe, eandemque secutus est Gregorius in librum primum Regum li. 5. cap. 4. Atque ita dicta est propter idolum: quoniam scribit Apostolus. 1. Cor. 8. Scimus quia nihil est idolum in mundo. Quare ca. 6. huius prophete, vbi habemus, Galaad ciuitas operantium idolum, pro idolo est in Hebræo, Auen, Ita. c. 5. vluate in Bethauen, & cap. 10. vacas Bethauen coluerunt. Hæc eandem Lxx. tam hic, quam alijs locis vocant domum on, quod Græcos expositores in varias interpretationes distinxit, easque longe ab scopo aberrantes. Duo enim nomina sunt Hebræis iniquitatem significatia valde inter se vicina *on* & *on* quod significat dolorem, & iniquitatem, ex qua dolor consequitur. Hæc literas habent eadem, solis punctis adiectis differunt, quare si *on* scribas, vt scripsit propheta, licet vel Auen legere, vel On Ideoque Lxx. hoc posterius securi verterunt *on*, id est, domus on, quod idem est, vbi cumq; nos habemus Bethauen, immo & aliquãdo vbi habemus Bethel. Adde quod & *on* Hieronymo idolum quoque significat, vt Hof. 12. Inueni idolum mihi. Maneat igitur, in prophetis siue legamus Bethauen, siue Domum on, semper Bethalem intelligi, quæ Luza olim vocabatur: quare & Chaldaeus hic & c. 10. pro Bethauen posuit Bethel.

Sed Hieronymi, nostræque interpreta-

tioni

tioni videtur aduersari, quod Bethauen legimus in scriptura multo ante idololatriam Bethelis, hoc est in libro Iosue cap. 18. ita vt aliam esse Bethauen, quamuis Betheli proximam facile liqueat. Hieronymus in Locis Hebraicis scribit, Nec non & hoc, quod Bethauen aliud oppidum suspicantur, Hebræi putant eandem esse Bethel. Quam Hebræorum sententiam Lyranus probabilem esse dicit in Iosue capit. 7. & 18. Mihi multo probabilius, & cum scripturæ veritate congruentius videtur, aliam urbem fuisse Bethauen, aliam Bethalem, quod & alijs nonnullis, & Andree Masco visum est in Iosue capit. 7. vers. 2. & capit. 8. vers. 15. Ita enim scriptum est Iosue 7. Cumque mitteret Iosue de Iericho viros contra Hai, quæ est iuxta Bethauen, ad Orientalem plagam oppidi Bethel, &c. Et capit. decimo octauo. Et perueniens ad solitudinem Bethauen, atque pertransiens iuxta Luzam ad Meridiem ipsa est Bethel. Adde quod primo Regum. 14. dicitur: Peruenit pugna usque ad Bethauen. Constat autem tempore Iosue, & tempore Samuelis, qui librum primum Regum conscripsit, Bethalem non fuisse dictam Bethauen. Quod si dicas Hebræam usum esse sui temporis vocabulo, cum hos scripturæ libros restituit: haud facile credam quidquam eum mutasse; cur enim non ita vrbes singulas vocaret, vt ipsi, quorum scripta nobis reddebat, appellauerant; præsertim cum eius quoque tempore diceretur Bethel? * Vt ergo Luza ab euentu dicta est Bethel, quod ibi visum illud mirabile Iacob fuisset obiectum, quamuis eo tempore altera esset eiusdem nominis vrbs, quæ postea fuit in tribu Benjamin: ita ipsa Bethel ab euentu dissimili, id est, ab idolorum cultu dicta est Bethauen, quamuis altera esset vrbs quæ Bethauen diceretur, etymologia maxime in ipsam quadrante. Itaque sic Bethalem appellat propheta Bethauen, ac si diceret: Plane indigna es iam quæ voceris Bethel, id est, Domus Dei: multo melius in te conuenit nomen Bethauen; quam in ipsam, cui primo datum est, cum sis domus vanitatis, iniquitatis, & idoli. Docet enim Hieronymus in Traditionibus Hebraicis in libros Paralipom. propter irrisionem nomina aliquando mutari in scriptura. Et quemadmodum dua-

bus maxime tribus dictum esse affirmauimus, Et nolite ingredi in Galgala, quoniam Galgala pertinebat ad tribum Iuda; ita nunc dicere possemus decem tribubus maxime dici; Et non ascendetis in Bethauen, quoniam Bethel erat in tribu Ephraim. Si autem quæras, cur non meminerit Dan, vbi erat altera vitula aurea? Responderi potest, quoniam Bethel erat longe celebrior, & propter antiquam loci sanctitatem, & quia rex Ieroboham, ibi primum idola adorauit, & sacra fecit. 3. Regum. 12. At omnino eisdem duabus tribubus loquitur, quibus iam loqui priuatim ceperat, & usque ad finem capituli loqui videtur. Nam ita vtrique in idola insaniebant, vt suis minime contenti ad aliena transirent, & celebriora præsertim fana etiam in alienis ciuitatibus posita quasi religionis causa inuiserent, vt videbimus capit. quinto, numer. 27. & Hamos quinto, numer. 7. Itaque non male etiam intelligemus, & hoc & quod præcessit vniuersis duodecim tribubus dico.

Neque iuraueritis, viuit Dominus. Hieronymus: Nolo enim per os vestrum nominis mei fieri mentionem, quod idolorum recordatione pollutum est. Aut ita: Quandoquidem idola colitis, cur me in testimonium adducitis, quem contemnitis? Hoc etiam placuit Cyrillo. Turpe enim, inquit, est Deum iurare, & in lingua habere, & adorare idola. Non itaque sinit propheta simulare religionem Dei iuramento, & idololatrias esse. Merito ergo de Iuda, & Benjamin ait Dominus: Populus hic labijs me honorat, cor autem eius longe est à me. Optime etiam exponemus in hunc sensum: Ne iuretis per idola vestra, nomen meum Iehouah illis tribuentes: cum enim dicitis: viuit Dominus, per me iurare videmini, & tamen non me intelligitis, sed idola. Nam solitos idololatrias tribuere idolis suis nomẽ Dei maxime proprium Iehouah, quod hic nominatur, illud indicat Iud. 17. Consecraui, & voui hoc argentum Domino, vt de manu mea suscipiat filius meus, ita Theodoretus & Lyranus.

Quoniã sicut vacca lasciuens declinauit Israel. Pertinet hoc ad præcedentia, Ne eatis ad vitulam Bethel, vt Israel, neque iuretis, viuit Dominus, quomodo ille iurare solet, ne cum imitemini vos, o duæ tribus, quo-

Hi niam

nam Israel omnino me reliquit, & recessit a me, sicut vacca lasciuens, id est, qua iugum abiecit & fugit. Hieronymus: Pro lasciuente vacca Lxx. transtulerunt πορροσση, quæ cestro, asloque percussa sit, quem vulgo tabanum vocant, de quo & Virg. in 3. Georg. libro refert.

Cui nomen asilo Romanum est, astrum Graij vertere vocantes, Asper, acerba sonans, quo tota ex terra silus Diffugiunt armenta, sicut in gubibus ether Concussus, siluæq, & sic ciripa Tanagri.

35 Hæc Hieronymus. Et eadem metaphora dictum videtur Ierem. 46. Vitula elegans, atque formosa Ægyptus: stimulator ab Aquilone veniet ei, id est, Nabuchodonosor, qui ei erit quod vaccais asilus. Hebraei habent, Sicut vacca וררר, id est, quæ iugum excutit & libera esse vult, neque vli parere, sed declinare quò libuerit. Atque hanc esse huius nominis vim docet illud Deuterom. 21. Filius noster iste proteruus, & וררר, id est, contumax est, monita nostra audire contemnit, comelationibus vacat, & luxuriæ, atque conuiujs. Psalm. 67. est idem verbum vbi habemus: similiter eos qui exasperant. Et Proterb. 7. וררר duobus vocabulis expressit Hieronymus, vaga, & quietis impatiens. Itaque Lxx. verentes, cestro percussa, impetum, & furorem recedentis explicare voluerunt: noster autem interpres explicauit causam recessus, quod multa rerum copia luxuriaret, & lasciuiret, quomodo etiam Chaldeus vertit: Quoniam sicut bos, qui faginatur, & recalcitrat, sic rebellat propter multitudinem honorum Israel. Hoc & olim Moyses dixerat Deuterom. 32. Incrassatus est dilectus, & recalcitravit, &c. Huc pertinet locus citatus Deuterono. 21. & Hamos 4. Audite verbum Domini vacca pingues. Ex quo discimus cur Hoseas capit. 9. dicat, Omnes principes eius recedentes וררר. Dixit autem, sicut vacca, quoniam huiusmodi impetus, & motus naturæ in feminis solent esse vehementiores, vt apud eundem in eodem libro.

3. Georgic. Scilicet ante omnes furor est insignis equarum. Et, Tempore non alio catulorum oblita leona Senior errauit campis, &c.

36 Nunc pasce eos Dominus, quasi agnum in latitudine. Quoniam vacca similem dixerat esse Israel, nunc per agni similitudinem supplicium eius ostendit, id est, abdu-

cendum esse in Assyrios, (vt ait Hierony.) & in latissimam Medorum regionem. Hoc ergo ait, Nunc, id est, cito, antequam ego moriar, vt ait Hieron. populus, qui erat vt vacca lasciuens, & per omnem locum libere excurreret, nec suis finibus contentus erat, sed in alios idololatriæ causâ transibat: in latissima terra ponebatur, non vt vacca lasciuens, sed vt agnus mansuetus, qui ab alio ducitur, nec potest effugere, sed velit, nolit, pati debet quidquid Dominus volet. Eodem modo intellexit & Theophylactus.

Particeps idolorum Ephraim, dimitte eum. O Iuda dimitte Ephraim, (in quo decem tribus intelligit) neque ei te adiungas: amicus enim, & particeps idolorum est, ne consortio eius corrumparis. Ita Hieronymus.

Separatum est conuiuium eorum, Hieronymus: Illorū cultus, & religio, & cibus a tuo, ô Iuda, separatus est, noli eorum esse socius, nam sine modo peccant, & ideo non poterunt effugere diuinam ultionem.

Dilexerunt afferre ignominiam protectores eius. Hieronymus: Principes eorum in felicem populum deceperunt, & pro Dei cultu imbuerunt eum ignominia idolorum, &c. Protectores, reges, & sacerdotes, intelligamus. Porro idololatriam, & cetera peccata ignominiam vocat, quoniam ex eis sequitur ignominia, & confusio: quomodo peccatum dolor dicitur, quia ex peccato sequitur dolor Psalm. 7. Concepit dolorem, & peperit iniquitatem. * In Hebræo locus est difficilior, nam pro Afferre scriptum est וררר, id est, dare, siue afferre, ita enim Lxx. & Hieronymus vertere solent, vt Psalm. 28. Afferre Domino filij Dei, afferre Domino gloriam, & honorem; afferre Domino gloriam nomini eius. Quare omnino suspicor Hieronymum vertisse, Dilexerunt afferre ignominiam. Sed librarij iudicantes non bene conuenire, Afferre cum Dilexerunt, putauerunt vitium esse scriptoris, ac pro Afferre scripsisse, Afferre deceptum similitudine literarum.

Sic multi dum veterum libros corrigere moliantur, vitiant potius. Quid est autem. *Dilexerunt Afferre ignominiam.* Hoc Latinus satis apte exprimere non potest. Græcè recte exprimet, Ηγαπησαν το φερε ατιμα. Hispanus non minus apte, aur proprie, son muy amigos deste traed deshõra, hoc est nimis studiosi sunt huius verbi, Afferre ignominiam, veniat

Dolor pro peccato. 37 *

populo

populo isti ignominia. Quod nihil aliud est quam dilexerunt afferre ignominiam, licet Hebraice, Græce, & Hispanice, fortius & efficacius dicitur. Ideo Lxx. simpliciter verterunt, dilexerunt ignominiam. Et forte noster interpres, vt apertior, & expeditior esset interpretatio, vertit sicut vulgo habent exëplaria, Dilexerunt afferre ignominiam, contentus sensum Latinis auribus reddidisse. Diligunt autem afferre ignominiam, quoniam ad idololatriam, & alia peccata populum prouocât, ex quibus magna ignominia afficietur.

38 *Ligauit eum spiritus in alis suis.* Hieronymus ita exponit: Immundus spiritus idolorum ita ligauit Israel in alis suis, & eum libere volitare non patitur. Quasi dicat: Affigit eum terræ, nec sinit cœlestia contemplari aut amare. Potest & aliter exponi: Spiritus, id est, ventus ligauit Israel in alis suis, id est, celerrime in omnes mundi partes deferret, atque disperget, quod propter instantem captiuitatem dixit, qua celerrime in remotissimas regiones delati sunt. Nam vento metaphorice ob summam celeritatem alæ tribui solent, vt Psalm. 17. Ascendit super Cherubim, & volauit, volauit super pennas ventorum, id est, celerius ventis. Quæ sensum, præter Rufinum ita interpretantem, Theophylactus, & Theodoretus sequuntur legentes cum Lxx. Turbo spiritus sibilabit in alis eius: Ita olim habebant libri Græci, quos habuerunt Hieronymus, & Theophylactus, & Theodoretus, & ita hodie habet codex Aldi Manutij. Cöplutense, & regium habet, Turbo spiritus tu es in alis eius, cuius lectionis meminit & Theophylactus. Quod autem vtraque interpretatio germana sit, causa est nomen ורר, quod sicut Græcis ανωμα, & nobis spiritus tam ventum, quam substantiam incorpoream significat. Præterea in alis suis potest more Hebræorum intelligi in alis ipsius Israelis, siue in alis ipsius venti, vt diximus. n. 17.

Et confundentur a sacrificijs suis. Cum septi vndique calamitatibus videbunt nihil sibi opis afferre idola.

ALLEGORIA.

39 Spiritualem sensum consulto in finem vsque distulimus, quoniam perpetuum orationis propheticæ silum non videbatur commode interrumpi posse. Quomodo eadē peccata in populo Iudæorum fuerint post

Domini aduentum, atrociorisque captiuitatis, & vastitatis supplicio digni fuerint, nemo est qui ignoret. Quare & omnia, quæ dicta sunt, facile ad eum accommodantur, si idololatriam demamus, sed habuit pro ea obstinatum incredulitatem, & perfidiam, quæ ceu perniciosissima fornicatione à Christo Domino recedebat, & superbia, atque auaritia, & ambitione perditus, cœlesti doctrinæ perspicuiq; miraculis diuinam virtutem demonstrantibus pertinacissime repugnabat, illiq; maxime, qui duces populi ad salutem esse debuerant, sacerdotes, & Pharisei, legisque doctores.

TROPOLOGIA.

Tropologia vero ab illis verbis repetenda est: Verum amen vnusquisque non iudicet, &c. Miserrima animæ conditio est, cum creatori suo contradicit, & sæpe admonita, vt resipiscat, non vt prius, obsurdescit, sed audit, & contradicit, vt apud Ieremiam: Prohibe pedem tuum a nuditate, & gattur tuum a siti. Et dixisti: Desperavi, nequamquam faciam: adamau quippe alienos, & post eos ambulabo. Væ (inquit Isaias) qui contradicit factori suo, testa de famijs terre. * Merito væ, quærit enim libertatem contradicendo, & dum sui iuris esse vult, libidinum & peccatorum seruus efficitur. Quærit libertatem, & tranquillitatem & in fluctus, atque in tumultus se coniecit, sicut ait Job: Sapiens corde est, & fortis robore. Quis restitit ei, & pacem habuit? Gregorius. 9.

Moral. capit. 2. Sic summus ille angelicus spiritus, qui subiectus Deo in culmine stare potuisset, semetipsum repulsus patitur: quia per naturæ suæ inquietudinem foris vagatur. Sic primus humani generis parens, quia auctoris præcepto restitit, carnis protinus contumeliam sensit, & quia subesse conditori per obedientiam noluit, sub semetipso prostratus & pacem corporis protinus amisit. Bene ergo dicitur: Quis restitit ei, & pacem habuit? quia peruersa mens vnde se contra autorem erigit, in de se in semetipsa confundit, &c. Paritur etiam aliud quod magnæ infelicitatis est, quod illi correptores adimuntur, & dum fœdo voluptatum amore captus miseriam suam non videt cum monitores defunt, fit Indies inferior.

Paulo quidē ait CHRISTVS: Ego sum Iesus, quæ tu persequeris: durū est tibi cõtra stimulum calcitrare. Magnæ id sane misericordiæ,

Ierem. 2.

Isa. 45.

40

Job. 9.

Acto. 9.

H 2 sed

41

(sed non omnes Pauli sunt, nec diu Paulus contradixerat, sed ignorans fecerat in incredulitate. * Nos potius timeamus, ne dimittamur in desideria cordis nostri, & iratus Dominus dicat: *Veruntamen unusquisque non iudicet, & non arguatur vir.* Inde fit, quod statim sequitur, *Et corrues hodie.* Manifesta luce ducitur in captiuitatem, & omnibus spectantibus diabolo traditur, dum concupiscentijs suis relinquitur, & in reprobum sensum datur, neque iam peccata abscondit, sed perfricta fronte peccat. De hac ruina præclare Ecclesiasticus: In via ruinæ non eas, & non offendes in lapides, nec credas te viæ laboriosæ, ne ponas animæ tuæ scandalum. Quot lapides in hac via occurrunt? quot offenticula? *Corruet etiam in mortem*, idque hodie, id est, valde cito, cum ille minime cogitabit. *Corruet etiam propheta tecum.* Ut enim olim in populo illo multi erant pseudoprophetae, de quibus nunc prophetae sermo est, qui populo pacem in peccatis promittebant, negantes famem vnamquam aduenturam, aut gladium, aut captiuitatem; atque ita à penitentia auocabant: ita in populo Christiano habet hodie diabolus pseudoprophetas non paucos, qui semper peccantibus impunitatem pollicentur, longamque ad resipiscendum vitam; nec subitam mortem time sinunt; neque iram Dei, neque ignem æternum importuni misericordiæ diuinæ laudatores. Hos sæpe Deus inopinata morte opprimit, cum ijs, quos deceperant, vt alteri perfidiæ, alteri stultæ credulitatis pœnas in æternum luant. De his Jerem. 29. Non vos seducant prophetae vestri, qui sunt in medio vestrum, & diuini vestri, & ne attendatis ad somnia vestra, quæ vos somniatis, quia falso ipsi prophetant vobis in nomine meo, & non misi eos dicit Dominus. * Atq; has quidem pœnas nocte luent, vt fiat illud Sapient. 17. Omnis enim orbis terrarum limpido illuminabatur lumine, & non impeditis operibus continebarur. Solis autem illis superposita erat grauis nox, imago tenebrarum quæ superuenturæ illis erant. Ipsi ergo sibi erant grauioribus tenebris. Quid autem tum populus Dei vocatus dicet, cum hæc aduenerint. Replebitur insipientia, nec habebit quid respondeat vnum pro mille: agnosceret merito se illa

Eccli. 31.

42

pati, merito à Deo repelli, quia & ipse scientiam Dei repulit. Hæc ne pateretur Dauid, supplex clamabat: Vias tuas Domine demonstra mihi, & semitas tuas edoce me; dirige me in veritate tua, & doce me, quia tu es Deus Saluator meus. Quod vero addit, *Secundum multitudinem dierum eorum, sic peccauerunt mihi.* &c. Multum timendum est non solum congregationi, in qua multi peccatores fuerint; sed etiam cuius homini, qui donis Dei abutitur. Sæpe fit, vt hominem Deus multis & naturæ, & gratiæ donis largissime ornent, pro quibus nullam gratiam auri reddat, sed quot accepit dona, tot ad superbiam, & ad peccata cetera adminicula accepisse videatur. * Quem celeriter diuina sententia consequitur: *Gloriam eorum in ignominiam commutabo*, quoniam eius formam, ingenium, vires, eruditionem, potentiam omnes execrantur, quasi male collocata, & per abusum deprauata. Quare merito de peccatore dicitur 1. Macha. 1. Gloria eius steruus, & vermis est: hodie extollitur; & cras non inuenietur, Et Jeremi. 29. Ecce mittam in eos gladium, & famem, & pestem (paulatim, scilicet, eorum bona consumentem) & ponam eos vt ficus malas, quæ comedi non possunt, eo quod pessimæ sint, &c. Et dabo eos in vexationem vniuersis regnis terræ in maledictionem, & stuporem, & in sibilum, & in opprobrium cunctis gentibus, &c.

43

Cum autem sacerdotes, qui populi peccata consumere debent, & ei Deum placare, & concionatores, ac religiosi, vel fallaci doctrina, vel prauo exemplo ceteros ad iniquitatem prouocant: Vistabit Dominus super eos vias eorum, & erit sicut populus sic sacerdos, vt nullum peccatum in populo inueniatur tætetrum, ac dirum, quod etiam non inueniatur in sacerdote, nec sit hominibus honorabilior, quam si de media plebe esset. Quod autem ait, Et comedent, & non saturabuntur, exposuimus. c. 2. n. 52. Miserrimum etiam quod sequitur.

Populus meus in ligno suo interrogauit, id est, Ita spiritu fornicationis seducti sunt, id est, immodica rerum huius sæculi cupiditate, vt ligno, & baculo diuinos honores tribuant, atque inde se accepturos esse confidunt, vnde omnia mala repellant, sicut idololatræ, qui per baculum cognoscere futura studebant, vt mala impendens vita-

rent.

44

Jerem. 2.

rent. Hi sunt, qui pecuniam adorant, & in auro omnes suas spes, omne suum præsidium collocant. Quibus Jeremias ait: Quo modo confunditur fur quando deprehenditur, sic confusi sunt domus Israel, ipsi, & reges eorum, principes, & sacerdotes, & prophetae eorum dicentes ligno: Pater meus es tu, & lapidi: Tu me genuisti. *Super capita montium*, illi sacrificant, & sub arborum amœnarum frondibus, qui more gentilium viuunt, & voluptates tantum huius sæculi curant, & in honores obtinendos, atque in diuitias conferunt quidquid in Dei obsequium, & honorem conferre debuerant. Nam in montibus, & collibus, vbi propter altitudinem, & virtutem multis rebus gignendis, conseruandisque opportunitatem, Deus potius coli, laudarique debuit, & sub arboribus amœnis vbi adorandus erat amœnitatis illius auctor, ibi colunt idola sua. Quod fit cum in sublimem locum euecti dignitatis, aut eruditionis, aut probitatis, inde nobis placeamus, & loco illo ad superbiam, aut ad ambitionem, aut ad turpitudinem, aut ad aliorum incommoda abutimur. Aut cum opibus, & quiete abundantes luxui nos, & voluptatibus dedimus. * Sed videant idolorum cultores non sibi se nocere tantum, sed filijs, & propinquis, quos Deus iratus impune peccare sinet, vt ipsi dedecore summo, & dolore plectantur, & *populus non intelligens vapulet.* Verum quoniam multi sunt inter peccatores, quos Deus maioribus beneficijs obligauit, vt religiosi homines, & sacerdotes; atque ij denique, quos ad maiora vocauit, & elegit, quosque sæpe è peccatis eruit, & quasi extrahit; ad eos bonus, & pius pater sermonem conuertit: *Si fornicaris tu Israel, non delinquat saltem Iuda.* Abiice ò Iuda idola Israelis, noli imitari eius impietatem, id est, mundanorum hominum, & more gentilium viuentium. Isti enim copia bonorum à me acceptorum lasciuientes, & insana voluptatum cupiditate quasi cestro vaccæ raptati, præcipientes in facinora ruunt. Sed aliquando ex vaccis in agnos versi lasciuire desinent, & colligati more agnorum alieni iuris erunt, dominisque crudelibus tradentur, vbi semper sollicitudine, & metu pleni sint, quasi agnus, qui solus in campo latissimo versatur, & ad quemcumque strepitum metuit insidias. * Tui

45

46

mores, tua vocatio, beneficia accepta aliam vitam postulant. Mundani sua habeant conuiuia, & gaudia, quæ in æternum luctum desinent, tu meliora quære. Ipsi flagrant cupiditate terrenorum, & sua sponte currentes etiã à ducibus suis admotis calcariibus concitantur, vnde in summas vtrique calamitates venient, & in remotas terras ferentur, id est, in dies magis à Dei cultu, & ab operibus pietatis recedent, ac similiores gentibus euadent. Tu in loco tuo mane, locus enim in quo stas, sanctus est, & à patrum tuorum institutione, & pietate ne recedas, neue gentilibus appropinques. Illis diabolus alas alligauit funibus illis, de quibus scriptum est; Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur, vt neque oratione, neque desiderijs saltem se se in cœlum leuent, sed affixi terræ adhæreant. Tuum est non hæere in solo, sicut animantia, quæ natura prona, atque ventri obedientia finxit, sed leuare te super te. Tuum est non ligari, sed solui, qui ad veram libertatem filiorum Dei natus es. Tuum est terrenis facibus relictis cœlo appropinquare, & puriori, ac salubriori aere frui. Denique tuum est, non pennis spoliari, sed clamare continenter: *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, & volabo, & requiescam?* Pennæ tuæ sunt sancta meditatio, & oratio, perpetua tui abnegatio, penitentia, crucis portatio, & cetera huiusmodi, sine quibus anima grauis, etiam si sibi aliquantum leuari videatur, suo pondere continuo in terram ruit.

Prou. 5.

Psal. 54.

CAP. V.

Audite hoc sacerdotes, & attendite domus Israel, & domus regis auscultate: quia vobis iudicium est, quoniam laqueus facti estis speculationi, & sicut rete expansum super Thabor. Et victimas declinastis in profundum: & ego eruditor omnium eorum. Ego scio Ephraim, & Israel non est ab-

conditus à me: quia nunc fornicatus est Ephraim, contaminatus est Israel. Nō dabūt cogitationes suas ut reuertantur ad Deū suum: quia spiritus fornicationum in medio eorum, & Dominū non cognouerunt. Et respondebit arrogantia Israel in facie eius: & Israel & Ephraim rurent in iniquitate sua, ruet etiam Iudas cum eis. In gregibus suis & in armentis suis vadent ad quarendum Dominum, & non inuenient: ablati sunt ab eis. In Domino prauaricati sunt, quia filios alienos genuerunt: nunc deuorabit eos mēsis cum partibus suis. Clangite buccina in Gabaa, tuba in Rama: ululate in Bethauen, post tergum tuum Benjamin. Ephraim in desolatione erit in die correptionis: in tribubus Israel ostendi fidem. Facti sunt principes Iuda quasi assumentes terminū: super eos effundam quasi aquam iram meam. Calumniam patiens est Ephraim, fractus iudicio: quoniam cepit abire post sordes. Et ego quasi tinea Ephraim: & quasi putredo domui Iuda. Et vidit Ephraim languorem suum, & Iudas vinculum suum: & abiit Ephraim ad Assur, & misit ad regem ultorem: & ipse non poterit sanare vos, nec soluere poterit à vobis vinculum. Quoniā ego quasi leona Ephraim, & quasi catulus leonis domui Iuda: ego, ego capiam & vadam: tollam, & non est qui eruat. Vadens reuertat ad locum meū, donec deficiatis, et quaratis faciem meam.

HISTORIA.

Audire hæc sacerdotes. Adhuc vult Dominus offendere, quam merito puniat decem tribus. Ijs enim magis loquitur, quoniam, & grauius peccabant, & earum propior erat captiuitas. Sed sacerdotibus primum, qui populum, cum dirigere deberent, deprauabant. Ceterum sacerdotes vocat, (tametsi reuera non essent, quia non erant ex tribu Aharō, vt sacra historia docet. 3. Reg. 12.) quoniā officium sacerdotale gerebant, & sacerdotes à populo vocabantur, vt ait Hieronymus. Quemadmodum, 3. Reg. 18. & alibi sæpe sacerdotes idolorum vocantur sacerdotes, & pseudopropheta passim propheta dici solent, vt cap. 4. Corruet etiam propheta tecum.

Domus Israel. Hieronymus: Accusatur populus, ne se alienum arbitretur à crimine, si inductus sit à regibus, & sacerdotibus.

Et domus regis. Regem, & eius domesticos, ac consiliarios appellat.

Quia vobis iudicium. id est, Ideo vos appello, vt simul audiat, quid feceritis, & cur tradamini inimicis, vt ait Hieronymus. Itaque iudicium pro damnatione hic ponitur, & pro iudicis sententia, vt Iacob. 2. Iudicium sine misericordia illi, qui non fecit misericordiam: non pro obiurgatione, vt putauit Theophylactus, non enim est hic ידן vt in superioribus capitibus, sed יראשן.

Quoniam laqueus facti estis speculationi. Vbilegimus, Speculationi, in Hebræo est תבטול. Contendunt autem Hebræi, & eorum sectatores Mispha nomen esse montis, quemadmodum & Thabor: aiuntque Hebræi genus hominum fabularum nugarumque appetentissimum, Ierobam regem Israel arces in his duobus montibus extruxisse, excubiasque in eis collocasse, quæ populum impedirent, ne statim festis diebus Ierosolymam peteret, euntesque trucidarent. Si quæras, quo autore hæc dicant, aut è qua historia rem anti quam, & inaudita acceperint: frustra quæras, solent enim multa huius generis dicere, sed nulla, aut quam paucissima comprobare. Vatablus etiam vult Mispha montem esse, in quo, & in Thabor, quia sublimes erant, laqueos, & retia expandebant, qui feras, auesque captabant, atque inde sumpta metaphora talem reddi sensum:

Fuistis

Fuistis scandalo populo meo, quem reuocare debueratis; & fuistis ei autores idololatriæ. Sed hoc nobis persuadere non poterunt; habemus enim præter Hieronymum meliores autores, eosque Hebræos, Lxx. interpretes, qui similiter vertunt, speculationi; & Chaldæum, qui vertit, Doctoribus vestris, id est, speculatoribus vestris. Qui omnes, quemadmodum Thabor in sua interpretatione reliquerunt, quod nomen proprium esse intelligebant, ita sine dubio reliquissent Mispha si nomen montis esse iudicassent. * Nec ignorabat Hieronymus montem esse quendam, qui hoc nomine vocaretur, primo enim Regum 10. transfuit, Et conuocauit Samuel populum ad Dominū in Maspha, vbi hoc idem nomen est: sed vidit hic non montem significari, & ideo speculationem vertit, vt Isai. 21. Super specula Domini ego sum stans iugiter. Et Mich. 7. Dies speculationis tuæ. Locum Hieronymus ita explanat: Speculatores, & principes vos constitui, vt populum regeretis errantem: vos autem facti estis laqueus, & non tam speculatores, quam venatores appellandi. Significat autem, quod populum in idololatriam pertraxerint verbis, & exemplis. Itaque speculationem vocari putat Hieronymus populum ipsum, quem speculabantur, id est, cuius illi curam gerebant, quod est apud Hebræos vsitatissimum. Eodem prorsus modo interpretatus est hic Cyrillus, & lib. 12. comment. in Iohannem cap. 26. vbi ita ait: Speculationem in his appellat subditam multitudinem, cuius curam principes habere debent: Speculatores enim ideo apud sacras literas præfidentes populis dicuntur. Alij speculationem dici putant speculatores ipsos, id est, prophetas, iuxta illud Eze. 3. Fili hominis, speculatores dedit domui Israel. Ita Theodorus Antiochenus, Theodoretus, & Theophylactus, immo & Chaldæus qui ita vertit: Offendiculum enim fuistis doctoribus vestris. Prophetis enim laqueus erant Israelitæ; quia illos capere, & extinguere cupiebant. * Vere autem; & proprie vtrumque dici facile intelligemus, si phrasin, & valde necessariam, & maxime in scriptura vsitatam consideremus. Solent enim nomina abstracta (vt Dialecticorum more docendi causa loquar) pro suis concretis vsur-

pare, modo actiue sumptis, modo passiuæ. Vix paginam in scriptura volues, in qua aut vtrumque horum, aut alterum non inuenias: ideo vnum, aut alterum exemplum proferre satis erit. Pro concreto actiue vt 1. Corinth. 1. Qui factus est nobis sapientia à Deo, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio, id est, docens nos, iustificans nos, sanctificans; & redimens, vnde merito intulit: vt quemadmodum scriptum est: qui gloriatur in Domino gloriatur, id est, cum non habeamus ex nobis sapientiam, nec iustitiam, nec sanctificationem, nec redemptionem, sed à Deo per Christum, non possumus vilo modo gloriari in nobis, sed in Christo gloriari debemus. Psalm. 17. Diligam te Domine fortitudo mea, id est, fortem efficiens me. Pro concreto passiuæ, vt passim in Psalmis legitur; Tu es spes mea, patientia mea, expectatio mea, id est, in quo ego spero, quem sustineo, quem expecto. Ex quo illud intelligitur Genes. 31. Nisi Deus patris mei Abraham, & timor Isaac affuisset mihi, forsitan modo nudum me dimisisses, id est, Deus ille quem Isaac timebat, & venerabatur. Et postea, Iurauit ergo Iacob per timorem patris sui Isaac. Ita nunc speculatio recte significare potest, & ipsum speculatorem, & populum, (vt ita dicam) speculatum. Nihil etiam obstat, si speculatio propheta est, ipsam prophetiam speculationem dici, aut officium prophetandi.

Et sicut rete expansum super Thabor. Non dicit illos in insidijs fuisse in monte Thabor, sed facti estis quasi rete, quod ibi expandi solet ad aues, aut feras capiendas: sic vos insidias semper paratis contra prophetas, vt eos capiatis & occidatis, vt exponunt Theophylactus, & Theodoretus, vel iuxta superiorem Hieronymi sensum: Irretistis reliquos, & exitium eis attulistis; per vos enim inciderunt in idololatriam. Porro Thabor (vt hic ait Hieronymus) mons est Galilææ situs in campistris, rotundus, atque sublimis, & ex omni parte finitur æqualiter. Huius meminit David Psalm. 88. Thabor, & Hermon in nomine tuo exultabunt. Hunc Lxx. & Iosephus; & Græci eos secuti Itabyrium vocant, sive Itaburium, hanc (vt ait Hieron.) habentes consuetudinem, vt Hebræa nomina Græco sermone declinēt.

H 4 sicut

sicut Edom interpretatur Idemgam. Quā-
uis nunc in quibusdam Græcis libris lega-
mushic, Thabor. Sed vera lectio Lxx. est
Itrabarium, ut constat ex Hieronymo, &
Theophylacto. Idem in locis Hebraicis ait:
Thabor terminus Zabulon. Est autem mōs
in medio Galilææ campo mira rotundita-
te sublimis, distans à Diocesarea decem mil-
libus contra Orientalem plagam, qui confi-
nium quoque inter tribum Issachar, &
Nephtalim fuit. Iosephus libro 4. de bello
Iudaico capit. 2. affirmat altitudinem huius
montis esse triginta stadiorum, verticem
autem ipsum campestem viginti stadijs
patere. Situmque esse inter Scythopolin, &
campum magnum. Egesippus lib. 4. de ex-
cidio Ierosolymitano cap. 4. verticem eius
viginti tria stadia habere scribit, sed mendo-
sum esse librū suspicor, solet enim sequi Iose-
phum. Testanturque qui terram sanctā
viderunt, distare à Naim sex aut septem mil-
libus ad dexteram euntibus ab Ierusalem
in Nazareth, decem vero à Nazareth, si-
tumque esse in parte Orientali campi ma-
gni Galilææ, ita ut plus quatuor, aut quin-
que millibus ab alijs circum montibus re-
cedat, & quasi manu ædificatus in illa plani-
tie videatur, valde sublimis, atque adeo vn-
dique æqualis, ut una eius pars non videat-
ur, vel pugillum terræ habere plus altera.
Cyrillus. Thabor mons est nobilissimus in
Galilæa, densissimus, & plenissimus ferarū,
& anium.

6
* Et victimas declinastis in profundum. He-
bræa verba valde obscura sunt, & mirabili-
ter variant interpretes, præsertim recentio-
res, hoc tantum inter eos conuenit, quod à
nostra translatione recedunt. Quos ego
nec referam, nec refellam. Id tantum dicā,
quod verissimum arbitror, sensus est: Vehe-
menter declinastis victimas, id est, multum
curastis, ne victimæ Deo offerrentur in Ie-
rusalem, ne ab errore suo resipiscerent qui
eas offerebant, & vitulis potius eas immola-
rēt. Sed videamus, quā recte hūc sensum He-
bræa exprimat, quod auctores illi nō putarūt
posse fieri, וּמַחֲרִיבֵי הַשֵּׁם וְיַחֲזִקוּהוּ. Hic וּמַחֲרִיבֵי
victimam significat à וְיַחֲזִקוּהוּ quod est iugu-
lare, seu mactare. Quod si utgeat R. David
non esse hic nomen, sed infinitiuum, haud
inuitus dabo, quod iure possem negare, sit
igitur immolare. Scilicet victimas. וּמַחֲרִיבֵי
declinantes significat, ut ipse quoque fate-
tur. At וּמַחֲרִיבֵי sine controuersia significat

profundauerunt, siue profundum fecerūt.
* Est autem phrasīs Hebræorum (quam au-
tores. Hi non videntur animaduertisse) ut Phrasīs.
hoc verbum, & alia nonnulla in coniuga- Profunde,
tione hiphil aduerbialiter ponantur. Ut Ioh. siue Profun-
næ 4. bis dicitur: Putasne bene irascaris tu? dum.
In Hebræo est, Putasne benefecit venit ira
tibi? vbi וּמַחֲרִיבֵי, id est, Benefecit nihil aliud
significat quam bene, ut Hieronymus ver-
tit, aut vehementer ut Lxx. & statim, Bene-
irascor ego usque ad mortem. Vbi in He-
bræo est, Benefecit venit ira mihi. Ita hoc
verbum וּמַחֲרִיבֵי. Hof. 9. Profunde peccave-
runt, sicut in diebus Gabaa, Hebraice: Pro-
funde fecerunt corrupti sunt, sicut in die-
bus Gabaa, id est, Profunde siue vehementer
corrupti sunt. Chaldæus: Adauxere cor-
ruptionem sicut in diebus Gabaa. Isaïæ. 31.
Conuertimini, sicut in profundum recesseratis
filij Israel. Hebraice: sicut profundū
fecistis id est, sicut vehementer recessistis.
Chaldæus: Conuertimini ad legem, quia
multum errastis filij Israel. Ita etiam in hoc
loco, Profundum fecerūt, significat, In pro-
fundum, id est, vehementer, aut largissime,
ut vertit Chaldæus: Planus ergo sensus est,
Et victimas declinantes (i. fuistis) vehemē-
ter, vel immolare declinastis vehementer,
diligentissime curastis, ne victimæ Deo of-
ferrentur. * Quod vero hactenus in tertia
persona dicebamus, Profundum fecerunt,
& nunc in secunda dicimus profundum
fecistis, mouere lectorem non debet, nam
si loco literæ ן ponatur ן sonabit, Profun-
dum fecistis, in quibus literis propter simi-
litudinē facile potuit errare librarius. Pos-
sumus etiam respondere tertiam personā
non raro poni pro secunda, præsertim in
hoc verbo, ut Isaï. 31. Conuertimini, sicut
in profundum recesseratis, vbi & Lxx. &
Chaldæus in secunda persona acceperunt.
Nec mirum cum ponatur quasi aduerbia-
liter, immo & pro secunda persona impera-
tiuī ponitur bis Ierem. 49. Descendite in
voraginem habitatores Dedan, & postea
in voraginibus sedete qui habitatis Asor,
&c. consentientibus cum nostra transla-
tione Lxx. interpretibus.

Et ego eruditur omnium eorum. Ego erudie-
bam eos cupiens emendare, non perdere.
Non desistebam eos à cultu idolorum auo-
care per prophetas meos. Chaldæus:
Et ego adduco correptiones super omnes
illos.

ALLEGORIA.

9
Luc 13. Sacerdotes, & Pharisei, & primores po-
puli, & domus regis Herodis, qui occidit Io-
hannem Baptistam, & CHRISTVM quære-
bat ut occideret, & postea cum exercitu
suo irrisit eum indutum veste alba, ac remi-
sit ad Pilatum, compellantur ut damnatio-
nis suæ sententiam audiant, omnes enim la-
queus facti sunt CHRISTO, & apostolis,
quærentes eos capere in sermone, & occi-
dere. Populo etiam ipsi, cuius curam gere-
bant, facti sunt laqueus, quem quantum po-
terant à CHRISTO, id est, à veritate, & à sa-
lute, auertere: ut Ioh. 9. Da gloriam Deo,
nos scimus, quia hic homo peccator est. Et
cap. 11. Quid facimus, quia hic homo multa
signa facit: Si dimittimus eum sic, omnes
credent in eum, &c. Denique in passione
turba petijt verum homicidam donari sibi,
autorem vero vitæ interfecit, quoniam (ut
scribit Marcus.) Pontifices concitauerunt
turbam, ut magis Barabbam dimitteret eis.
Et cum CHRISTVS eruditor esset omnium,
id est, tam principum quam reliqui populi,
omniumq; salutem optaret, principes auer-
tebant populum ne Deo offerret sacrificiū
laudis, & fidei, & iustitiæ CHRISTVM acci-
pientes, & honorantes. Theophylactus: Hæc
& CHRISTI interfectores potificibus, pha-
riseis, & scribis, & regi Herodi conuenient,
qui rete facti sunt speculæ, hoc est sublimi
CHRISTO, super quo qui steterit, plura, &
præstantiora ceteris videt. Nonne & in ser-
monibus ipsum conabantur iretite, ac tād-
em crucis sagem ipsi fixerunt, variaq;
sycophantias, & calumnias, & falsa testimo-
nia, ceu retia expanderunt: Cyrillus lib. 12.
commentariorum in Iohan. c. 26. Laqueus
facti sunt principes & sacerdotes claman-
tes, & turbis persuadentes, ut clamarent:
Non habemus regem nisi Cæsare, &c. Hæc
ideo retuli ne quis puret huiusmodi allego-
rias temere à nobis fingi.

TROPOLOGIA.

10 Theophylactus: Qui constitutus est, ut
doctorem agat, ac super excelsum gradum
doceat, si vel reprehensibilem vitam duxe-
rit, vel adulterinam, prauamq; doctrinam
euulgauerit, rete fit ijs, qui in eum desigunt
oculos, ipse (inquam) in specula collocatus.
Rete autem fit, non quale CHRISTI disci-
puli pifcatores habuerunt, verbum nempe
miraculis contextum, sed quale venantes
semper venationem animorum dæmones

infixerunt. Audiemus autem qui animas
perdidimus, cui⁹ rete simus: nec enim Dei,
etiam si in specula stemus. Hæc Theophy-
lactus, quæ etiā retuli, ut videat lector quo-
modo veteres patres tropologicos sensus
explicent. Ita enim Hieronymus & Orige-
nes, & ceteri faciunt: ne à me pro tropolo-
gia locos communes expectet, quos sibi
quisque non magno labore coaceruare po-
test. Ego quod difficilius est, & quod patres
nostri secuti sunt, tantum propositum ha-
beo, ut quid in litera lateat, siue ad CHRIS-
TVM, & Ecclesiam, siue ad mores arrinēs
ordinem ipsum literæ, contexturamque
seruans explicem. Ceterum de his quæ nūc
essent dicenda, vide c. 1. n. 78. 79. 80. & 83.

HISTORIA.

Ego scio Ephraim, & Israel non est abscondi-
tus à me. id est, Scio quæ opera faciant, non
possunt latere me. Hoc autem dicit, quo-
niam cum primum Ephraim idola colere
cœpit, statim reliquus Israel impietate eius
secutus est. Ephraim autem vocat Ieroboā
ex ea tribu natum, & ceteros reges, qui eū
& dignitate, & scelere secuti sunt: tū ipsam
tribum vniuersam, (ut intellexit Chaldæus)
quæ prima, ac promptissima omnium fuit
ad vitulos regis sui adorandos.

Non dabunt cogitationes suas. Nullo modo
imperare animo suo, aut persuadere sibi vo-
lent, ut ab idolorum cultu abstineāt, ita eos
occupauit, ac possedit totos spiritus idolo-
latræ. Hoc exposuimus ca. 4. n. 23.

Et Dominum non cognouerunt. Statuerunt
omnino à Deo recedere, & eius mandata
contemnere. De hoc cap. 4. n. 1.

Et respondebit arrogantia Israel in facie eius.
Sed non abibit impunitus: humiliabitur
eius superbia, ita Hieronymus exposuit, &
merito, nam pœna pro peccato inflicta, est
ipsissima responsio, quæ peccato deberur,
sicut fauor Dei, & beneficia sunt responsio
boni operis, ut Genes. 31. Respondebitque
mihi cras iustitia mea, cum placiti tempus
aduenerit. Metaphora capitur ab agricolis,
(ut recte ait Rufinus) quibus terra, ut cul-
ta est, & seminata, ita respōdet vel benigni-
tate fructuum, vel malignitate, ut apud
Virgilium.

Illu seges demum votis respondet auari
Agricola, bis quæ solem, bis frigora sensit.

1. Georg. Quomodo Apostolus ait ad Gal. 6. Quæ
enim seminauerit homo, hæc & metet. In
facie eius, id est, ipso cernente. Chaldæus. Et

1183

deprimetur gloria Israel ipsis videntibus. Theophylactus: Aperte itaque videbunt qualis sit impietatis fructus, & superbia. Ceterum, vt notat Hieronymus 1183, pro quo nos habemus: Arrogantia, aut superbia, vt & Chaldaeus, & Theodotion, & Aquila verterunt, Lxx. & Symmachus vertunt, Iniuria, quoniam superbia, qua peccator Deo obedire recusat, iniuria Dei est. Ita etiam cap. 7. Er humiliabitur superbia Israel in facie eius.

12

In pro, Propter.

Et Israel, & Ephraim ruent in iniquitate sua. Hæc est responsio, captiui omnes ducetur, idemque postea patietur Iudas, vt pro eadem impietate eadem penas luat. In iniquitate autem dixit more Hebræorum, id est. Propter iniquitatem, vt Genes. 18. Dimittam omnino loco propter eos. Et ibidem: Non percuciam propter quadraginta. De lebis propter quinque vniuersam urbem? & cap. 29. Seruiam tibi pro Rachel filia tua. Et, Nonne pro Rachel seruiui tibi? In his locis vbi habemus, Propter, aut Pro, in Hebræo est In, quam phrasin postea imitatus est interpres. c. 12. Et seruiuit Israel in vxore, & in vxore seruauit.

In gregibus suis, & armentis suis. Cum calamitatibus vrgebuntur, ibunt vt quem præuaricationibus offenderant, hostijs placent, vt ait Hieronymus. Sed nõ inueniet, quem requirunt, quia à recedentibus & ipse recessit. Hoc latius exponemus. cap. 6. in illud: Misericordiam volo, & non sacrificium.

In Dominum præuenticati sunt. Quidam co-dices habent, In Domino, sicut & Hieronymus viderur legisse, sed hoc Hebraice dictum est, In Domino pro, In Dominum, vt sæpe fit.

13

Quia filios alienos genuerunt. Quos, scilicet, ego non agnosco meos. Hi sunt (vt ait Hieronymus) quos cum essent in errore idolorum genuerunt, siue quos ducentes per ignem idolis consecrarunt, iuxta illud. 4. Reg. 16. de Achaz, Insuper & filium suum consecrauit transferens per ignem secundum idola gentium. Ezech. 16. immolasti filios meos, & dedisti illos consecrans eis. Chaldaeus autem ita interpretatus est: In verbum Domini perperam egerunt, quia filios de filiabus gentium sibi statuerunt. Quod postea Iudæis quoque accidit, vt videmus. 1. Esd. 9. & 10. Hanc expositionem attigerunt Theophylactus, & Paulus Bur-

genis in additionibus, alijque sequuntur, & certe est valde probabilis. Hi enim recte dicuntur filij alieni, quia non sunt omnino ex Israel, sed partim ex alienigenis, tametsi Hieronymus priorem hanc præferat.

Nunc deuorabit eos mensis. Hieronymus ita interpretatur, Per singulos menses hostijs adueniet, & cuncta vastabit. Atque ita factum esse probat ex libris Regum, & Paralipom. & nos cap. 1. ostendimus in illud: Et quiescere faciam regnum domus Israel. Ac si diceret: Non veniet mensis, quin deuoretur, & aliquid de regni sui viribus amittant. Cum vero ait: Nunc significat id paulo post futurum, ipso, scilicet, propheta viuente. Chaldaeus: Nunc adducam aduersus eos populos per singulos menses, qui populabuntur fructus terræ eorum. Partes vocat sortem, & possessionem cuiusque tribus, ita enim pars frequenter dicitur. Num. 34. Acceperunt partem suam trans Iordanem. Matth. 24. Partemque eius ponet cum hypocritis. Ideo. Lxx. verterunt Cleros, id est, sortes. Rufinus mendoso codice deceptus legit, Mesisis.

ALLEGORIA.

Cum dicit: Ego scio Ephraim, haud obscure vaticinatur de pontificibus, & Pharisæis, qui occulte de Christo interficiendo cogitabant, & inter se agebant: quorum consilia Deum vindicem latere non poterant. Ipsi prius, qui maiores erant, fornicari ceperunt, & à Deo, quem audiebant, & videbant per superbiam recedere; atque ita contaminatus est Israel, id est, populus ab eis deceptus, & subornatus cepit insensus esse Christo, & eius mortem petere à Pilato. Et quoniam cordis inspector tacitas eorum cogitationes videbat, & perditissimam obstinationem, prædicit per suum prophetam nullis eos miraculis, nullis verbis, nullis beneficijs flectendos, vt CHRISTVM Dominum adorent, & ad eum conuertantur; rapiebat enim eos præcipites furor ille contradicendi, & aduersandi CHRISTO, recedendique à Deo. Sed dabunt tãtã perfidie penas, inquit, & occidentur, capienturque à Romanis ipsisque videntibus, ac gemitibus peribunt eorum diuitiæ, ac gloria, & quasi vilissima mancipia, qui vastitati superstitites fuerint, venum dabuntur. * Auet Ephraim, id est, principes, & Israel, id est, reliquus populus qui à CHRISTO recessit. Iudas quoque, id est, illi, qui Domino, & apo-

stolis

stolis fauere, & ceteris meliores esse videbantur, sed erant re vera eiusdem perfidie, malignitatisque participes. Atque hi omnes cum imminet mala præferunt, Romanorumque exercitum in Iudæa vident; querent Deum multo victimarum sanguine effuso. Sed adhuc obstinati, & CHRISTVM auersantes; non inuenient tamen, quia nemo venit ad patrem, nisi per CHRISTVM, ablatum est ab eis, quia ipsi sibi CHRISTVM abstulerunt. Donec hæc veniant nõ desinent præuaricari, & in regem gloriæ blasphemare. Et filios alienos genuerunt, id est, discipulos suæ impietatis, & perfidie, quos Deus non agnosceret suos. Ideo multo ante excidium deuorabuntur frequenter cum partibus suis: interfecti enim sunt multi, & multi spoliati à Romanis præsidibus, & in numeris calamitatibus afflicti, vt videmus apud Iosephum lib. 2. & 3. de bello Iudæico. Denique domesticis seditionibus, & intestinis bellis ipsi vires suas concidebant, rem publicam que perdebant. Lege Iosephum lib. 5. cap. 1. & 2. & lib. 6. c. 1.

TROPOLOGIA.

16

Isa. 29.

Prou 15.

Ego scio Ephraim, &c. Quidquid facimus, quidquid cogitamus Dei oculis omnia contemplantis patet, frustra hominum oculos fugit peccator, & latebras quaerit; cū enim fugerit, omnium conspectum, iudicis sui oculos fugere non potest. De quo præclare est apud Isai. Væ qui profundi estis corde, vt à Domino abscondatis consilium, quorū sunt in tenebris opera, & dicunt, Quis videt nos, & quis nouit nos? Peruersa est hæc vltra cogitatio, quasi silurum contra figulum cogitet, & dicat opus factori suo, Non fecisti me, & figmentum dicat fictori suo, Non intelligis. Recte quidem; qui enim dicit, Non videbit me Deus, perinde est, ac si diceret, Non me fecit Deus, quia Deus omnia, que fecit conseruat, & regit. Et sicut nõ potuerunt esse sine Deo, ita nec sine eo quidquam agere possunt: Videre autem se vel occultissimas cogitationes, ex earum pena docet, cum ait: Et respondebit arroganti Israel in facie eius, &c. Hoc & Salomon eleganter docuit: Infernus, inquit, & perditio coram Domino, quanto magis corda filiorum hominum. Non videtur recte colligere: angeli enim norunt infernū, & perditionem, nec tamē vident corda filiorum hominum. Plane si ita intelligeret, non recte argumentaretur, sed tamen infernum,

& perditionem vocat penas peccantibus præparatas. Ita valida est à maiori ad minus argumentatio. Cum occultissime peccas, cum te latere credis, ad eò Deum non lates, vt simul ipse videat penas, quas tibi pro scelere illo præparauit. Tu peccas, & breui voluptatula fruieris, & interea tibi infernus, & æterna perditio parantur. * Atque eo magis timendum est ijs, qui columnæ videntur esse in populo, quod aliorum peccatum simplex peccatum est; principum vero, sacerdotum, doctorum duplex est: nã & ipsi peccant, & alijs graui scandalo sunt. Fornicatus est enim Ephraim, & continuo contaminatus est Israel. Illud vero miserrimum, quod sequitur: Non dabit cogitationes suas, vt reuertantur, &c. Eo enim peccata hominem sæpe deducunt, vt cum cogitationes animo eius obuerfentur, salutes ab eo, qui est saluator omnium hominum maxime fidelium, nec ignoret salutes esse, tamen est in medio eius, in corde eius, spiritus fornicationum, id est, ita furor, & dira cupiditate voluptatum in peccata, quibus iam assueuit, rapitur, vt nullo modo in animam inducat lucem illã cœlestem admittere, & ad mentem bonã reuerti. Qui si cogitare non vult, quem hospitem pullantem repellat rustice & inurbane, id est, CHRISTVM dicentem, Ego sto ad ostium, & pulso: certe cogitare deberet, quem admiserit, immo penes quem sit, & cui se dederit. Quid facies in te crudelissimus hostis animæ tuæ, & immanis parricida à te, admissus, accepta potestate tui, qui dies, noctesque de perditione tua cogitat: profecto respondebit tibi arrogantia tua in facie tua, qua Domino tuo aduersaris & contradicis. Qualem responsionem expectare debeas, docebit te Salomõ: Abominatio Domini est omnis arrogans, etiam si manus ad manum fuerit, non est innocens. Huic superbiæ cum alia vitia respondeant, tum maxime fornicatio, quod pulcherrime admonet Gregorius. 26. Mor. ca. 12. Sic, sic, inquit, elati iusta fuerant retributione feriendi, vt quia superbiendo se hominibus præferunt, luxuriando vsque ad iumentorum similitudinem deuoluantur. Quasi sciẽtiæ enim illos in altũ penna subleuauerat, de quibus Paulus dicebat, Quia cū cognouissent Deum, non sicut Deũ glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euauerunt in cogitationibus suis. Quomodo autem in iumentorum, aut pluriquam iu-

17

Apo. 3.

18

Prou. 16.

Rom. 1.

mentorum

mentorū voluptatem deciderint, subdit dicens, Tradidit eos Deus in desideria cordis sui, in immunditiam, Occultam videlicet culpā sequitur aperta percussio, vt malis exterioribus interiora puniantur, & cor publice corruat, quod latenter tumberat. Hinc quippe per Hoseam contra Israelitas dicitur, Et respondebit arrogantiā Israel in faciem eius. Ac si diceret: Culpa, quæ per elationem mentis in occulto latuit, per carnis luxuriam in aperto respondit. Et ca. 13. Illud Iob. 34. * Qui docet nos super iumenta terræ, & super volucres cæli erudit nos, ita fere exponit, vt iumenta terræ dicat esse homines carnis motibus subditos, volucres autem cæli dæmones superbos. Erudit igitur nos super volucres cæli, cum donat, vt veram humilitatem teneamus, qua feruata, non paremus motibus carnis vt iumenta. Sed hæc omnia latius Gregorius: Ego pauca, nec ea continuata decerpsi. Facile hinc intelligimus, cur statim dicat propheta: *Et Israel, & Ephraim ruerit in iniquitate sua, ruet etiam Iudas cum eis.* Illi enim etiam ruit aliquando, qui longissime abesse videbantur à ruina. Atque hæc Deum quærere videtur eleemosynis, & externis charitatis officijs, quem minime inueniunt, quia in superbia sua manent, & ea, quæ offerunt, despicit Deus, quia non offerunt spiritum cõtribulatum, & cor contritum, atque humiliatum, quod ille nunquam despicit. *Prauaricantur in Dominum gigantes filios alienos.* Dum omnes ingenij, atque acuminis sui partus, conatus, laboresque suos, quos dicare Deo debuerunt, idolis immolant, id est, honoribus, opibus, & voluptatibus. Et dũ non ex Israelitide, sed ex alienigena vxore liberos procreant, id est, dum inutilibus gẽtilium artibus dant operam, & se mundilaboribus exercent, non æterna bona, sed secularia, tam vigili cura quæridentes. Nihil ergo mirum si hos cito deuoret mensis cõparibus suis, id est, si paulatim bona illa perdãt, quæ habebant, & cito ad extremam redigantur inopiam, de quo diximus. cap. 1. nu. 90. & 91.

HISTORIA.

Clangite buccina in Gabaa, tuba in Rama. Huiusmodi orationem rhetores illustrem vocant, cum talis est, vt res nõ dici, sed geri videatur. Quasi dicat: Video iam hostes irruentes, conuocate omnes, vt se ad prælium comparent. Tubis enim, & buccinis

19

Tuba, & Buccina vsus.

ex edito loco perfonantibus vt ebantur Hebræi, cum populus erat conuocandus, vt re audiret magni momenti, Iudic. 6. Qui clangens buccina cõuocauit domum Abiezer. 1. Reg. 13. Saul cecinit buccina in omni terra dicens: Audiant Hebræi. Psal. 80. Buccinate in Neomenia tuba in insigni die sollempnitatis vestræ. Hinc. Isa. 28. Clama, ne cesses, quasi tuba exaltauocem tuam. Hinc etiam Marth. 6. Cum ergo facis eleemosynam, noli tuba canere ante te, sicut faciunt hypocritæ, &c. quasi pauperes conuocaret, tuba canebant, re autem vera laudatores, & testes eleemosynarum cõuocabant. Gabaa, in qua natus est Saul, & Rama, in qua vixit Samuel, ciuitates coniunctæ sunt in tribu Beniamin, vt ait Hiero. & constat ex Iosue. 18. Erant autem, (vt & nomina ipsa indicant, Gabaa enim collem significat, Rama excelsum.) in excelsu sitæ, & quasi duæ arces totius tribus, ideo ex eis clamare iubentur ciues. Sed cur in ciuitatibus Beniamin? Cum antea Israeli loqueretur, dixit, Ruet Ephraim, & Israel, ruet etiam Iudas cum eis. Nunc omnes admonet, nam statim ait: Vlulate in Bethauen. Sed quoniam putare poterant duæ tribus, se in tuto esse, nec timere debere captiuitatem, quoniam prius ruiturus erat Israel, significauit in proximo esse captiuitatem Israelis: Nunc, inquit, deuorabit eos mensis cum partibus suis. * Atque vt hoc penitus in Iudæ, & Beniamin animis infigeret, iterũ dicit expressioribus, & fortioribus verbis; Clangite buccina in Gabaa, &c. Quasi dicat: Parate vos ad prælium, ò Iuda, & Beniamin, quoniam decem tribus, quæ vobis proximæ sunt, iam iam capientur, ne quietem, & pacem, sed bellum cogitate. Vult autẽ intelligi, quod veteri prouerbio monemur.

Nã tua res agitur paries cum proximus ardet. Ideo, cũ ait, vlulate in Bethauen, quæ vrbs decẽ tribuũ est, addidit: Post tergum tuũ Beniamin: Ac si diceret, Vide quo animo esse debeas, ò Beniamin, cum à tergo vastatẽm hostem habeas. Inter buccinam, & tubam hoc interesse docet Hieronymus quod buccina pastoralis est, & cornu recuruo efficitur, quæ Hebraice תְּבִיאָה dicitur, Græce νεπαρών, id est, cornea. Vnde Psal. 97. In tubis ductilibus, & voce tubæ corneæ. Pro Tuba cornea tantum est in Hebræo תְּבִיאָה. Tuba autem de ære efficitur, vel argento, qua in bellis, & in sollempnitatibus concrepabant.

Gabaa, Rama.

21

Buccina, & Tuba.

Vlulate

TROPOLOGIA.

Deus, qui omnium optat salutem, prædicatores in Ecclesia sua constituit, qui quasi tubæ quædam cælestes noctu, diuque clamant ad peccatores. Super muros (inquit) tuos Ierusalem constitui custodes, tota die, & tota nocte in perpetuum non tacebunt. Istuc est *Clangere buccina in Gabaa, tuba in Rama.* Clamant mortẽ imminere nec opinantibus, in qua referet vnusquisq;, prout gesserit in corpore, clamãt proximam esse iram Dei, & post longam patientemq; misericordiam tandem cum iustitiæ suæ gladium stricturum. Hoc strepitu bonos conuocant, & eos qui nõdum perditũ sunt. Sed in Bethauen vbi coluntur idola, id est, inter perditissimos quosque, qui scientes, & in bona sæculi, & voluptates insaniant, non clangore, sed vlulatu vrendum est, sicut Samuel iugebat Saulem cunctis diebus, eo quod proiecisset eum Dominus. Sed cum in hos sæuit Deus, cum immatura morte præcipit, cum in desideria cordis sui eos dimittit, & in eas voluptates perditũ feruntur, ac præcipites, quas olim vehementer execrabatur: * Cõsiderent electi quod dicitur, *Post tergum tuũ Beniamin,* Ne contemnant illos, sed misereantur, vt ait apostolus: Noli altum sapere, sed time. Isti qui ceciderunt, proximi tibi sunt, post tergum tuum sunt, non sunt alterius naturæ, non illi homines, & tu angelus, quod illis euenit, euenire potest & tibi. Corrige vitam tuam, ne forte ab illis in te desinat ira Dei punientis. Illi moriuntur ante tempus, num tu immortalis es: num valetior: cogita te quotidie moriturũ, & quidquid facis, cogita fieri posse, vt extremum sit, & quasi extremum futurum fac, præpara te pœnitentia, & bonis operibus, ne te mors opprimat imparatum. Non decet in eo statu viuere, in quo non decet mori. Caueamus, ne in die correptionis, & visitationis nostræ ostendat Deus fidem, & opere præstet, quod toties per scripturas suas, & per seruos suos comminatus est.

HISTORIA.

Facti sunt principes Iuda quasi assumentes terminum. Quod modo vertit Hieronymus: Assumentes terminum; solet vertere, Transferentes. Lxx. Transponentes. Est autem assumere, siue transferre terminum, cum lapidem, aut signum aliquod, quod meum, alienumque fundum diuidebat, mutò, &

22

Vlulate.

4. Encid.

23

Fidem.

Luc. 19.

Luc. 13.

24

Isa. 62.

1. Reg. 15.

25

Rom. 11.

26

Transferre terminum.

vlterius

vltcrius transfero, vt partem aliquam alieni fundi mihi vendicem. Quod lege vebatur Deut. 19. Non assumes, & transferes terminos proximi tui, quos fixerunt priores in possessione tua, vbi vnum verbum יִדְוֹן 87 (quo etiam hic vtiur) his duobus exprcsit: Non assumes, & trāsferes. Lxx. & pcravhoras, Non transmouebis, & cap. 27. Maledictus qui trāsferit terminos proximi sui, & dicit omnis populus, Amen. Ex quo intelligitur satis, quid sit assumere terminum. Propterea Hieronymus ita exponit: Capto Israel Iudæ principes qui dolere debuerant, & populum ad pœnitentiam cohortari, ne & ipsi similia paterentur, cœperunt gaudere, quod pateret sibi terra Israel ad possidendum latius, & facti sunt quasi assumptentes terminum Israel, regnum suū, & possessionē dilatare cupientes. *Eodem modo exposuit Ruffinus, & post eos Lyranus Theodoretus vero, & Theophylactus ita: Leges meas cōmutant, & transponunt, æque atque illi, qui in agris mutant, & transponunt terminos. Quamuis Theophylactus expositionē quoq; Hieronymi secundo loco adhibet. Theodorus Antiochenus optime explicat; Transferunt, & mutant terminos meos, & iura, honorem, qui mihi debebatur in idola transferentes more eorum, qui contra ius alienos terminos transferunt. Quartam quoque interpretationē, eamq; valde germanā addamus. Principes Iuda, qui religiosiores, & cautiore esse debebāt, ita idolorū colendorū amore incēsi sunt, vt more eorum, qui terminos transferunt, non contenti fuerint adorare ea in Galgalis, & alijs ditionis suæ locis, sed etiam ad alienos terminos transfierint, & in Bethanien quoque ascenderint vrbem decem tributuum. Quod cōuenit optime cū eo, quod capit. 4. nu. 33. diximus. Cum plures expositiones in medium afferō, neque vllam refello, placere mihi omnes lector intelligat. Sed prima illa Hieronymi, & Ruffini ita accipienda est, vt quamuis tunc captę decem tribus nō fuissent, intelligamus prophetam vaticinari, quod post eas captas facturi erāt principes Iuda. Præterea similitudinis notam illam, Quasi, non tam similitudinem significare, quam veritatem, vt Iohan. 1. Et vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre, vt intellexit Varabius.

28

Estudere sicut aqua

Super eos effundam quasi aquam iram meam. Hieronymus, Theodorus, & Theodoretus

& Theophylactus, & Ruffinus ita interpretantur. Sic irruam super ipsos, velut aqua impetuosa, & veluti torrens multis imbribus, & niue exasperatus, cumq; vehementi impetu se se volutans. Quod magis explicat Hieronymus, & Theodorus: Hostium multitudine velut inundatione quadā fluminis occupabo eos. Ego ita etiam interpretor, vt metaphora ducatur ab aqua, quæ à vase effunditur. Si enim oleum, aut mel, aut simile quippiam effundas, nō omnino effundis, quia aliquid restat in vase, & hæret, at aqua omnino effunditur. Deute. 12. Comedes absque esu dumtaxat sanguinis, quem super terram, sicut aquam effundas, id est, ita, vt nec gutta quidem maneat. Et cap. 15. Hoc solum obseruabis, vt sanguinē eorum nō comedas, sed effundas in terram quasi aquam. Hinc Dominus queritur Psalm. 21. Effusus sum, sicut aqua, id est, totum meum sanguinem effuderunt. Et Iacob. Genes. 49. effusus es sicut aqua, non crescas, quia ascendisti cubile patris tui, id est, totus in libidinem effusus es, totas libidini habenas laxasti. Hieronymus in Traditio. in Genes. Peccasti, & sicut aqua, quæ vasculo non tenetur, voluptatis effusus es impetu, &c. Significat igitur vehemēs supplicium, ac si dicat: Effundam iram meam, ita vt nihil ex ea in me remaneat, sed tota feretur in vindictam.

ALLEGORIA.

Principes Iuda. id est, pontifices, & Pharisæi, & scribæ facti sunt, quasi assumptentes terminum, quoniam CHRISTO Domino aduertebantur quasi legis inimico, qui tamen non venerat soluere legem, sed adimplere, implebatur autem in ipso. At illi volebant mutare terminum, & protendere legem multo vltcrius, cū Dominus Iesus dixerit, Omnes enim prophete, & lex vsque ad Iohannem prophetauerūt: & in Jeremia scriptum sit: Ecce dies venient, dicit Dominus & feriam domui Israel, & domui Iuda fœdus nouum, non secundum pactum, quod pepigi cum patribus eorum, in die qua apprehēdi manum eorum, vt educerem eos de terra Ægypti, &c. Et Moyses: Prophetā de gente tua, & de fratribus tuis, sicut me, suscitat tibi Dominus Deus tuus, ipsum audies. Non prophetam vt ceteros, sed sicut me, qui legislator sit, sicut ego. Quasi dicit: Nunc me audies, & legem, quam tibi dedi, sed cum venerit hic propheta, iam nō

29

Iudei transtulerunt terminos legem semper viciis cupientes. Matth. 5.

Matth. 11.

Ierem. 31.

Deut. 18.

me audies,

me audies, sed ipsum. Ideo addit se audisse à Domino de hoc propheta: Ponam verba mea in ore eius, loqueturque ad eos omnia quæ præcepit illi: qui autē verba eius, quæ loquetur in nomine meo, audire noluerit, ego vltor existam. Ideo pater clamat postea è caelo. Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite, Ac si dicat, Hic est propheta, quem pro se audiri iussit Moyses, quem iussit expectari, vt ipse tantummodo audiretur, dum hic veniebat, ipsum igitur audite. Merito ergo super ipsos effundit Dominus indignationē suam, vt excæcati sint, & crudelissime interfecti à Romanis.

Matth. 17.

30 Christiani quomodo terminos transferāt.

Luc. 16.

31

Qui quæ sunt iram dice huius sæculi bona, tenuerunt nos transferrunt.

TROPOLOGIA.

Princeps quoque Iuda. id est, populi Christiani, quoties illis similes sunt, qui transferunt terminos. Moriuntur magni reipublicæ magistratus, præsides, episcopi, aut ceteri antistites: & sæpe non tam moriuntur, quam è loco illo sublimi, in quem malis artibus cōscenderant, aut quo ad superbiam, & ad flagitia abutebantur, derubantur à Domino dicente: Redde rationem villicationis tuæ, iam enim non poteris villicare. Et cum deberent principes Iuda dolere, & cauere, ne & ipsi talia paterentur eorum dē sibi peccatorum conscij: nihil minus cogitant, sed protendere terminos suos satagūt, & illa excelsarum turrium tabulata, vnde illi miserabiliter deciderant, occupare contendunt, vt periculosius ruant, qui ne in inferiori quidem loco stare poterant. Ad hoc exemplum minores in populo orientiū, aut mortuorum hæreditates ambiunt, & nihil de morte impendente solliciti per fas, & per nefas terminos transferunt. Mox effundit super vtrosq; Deus iram suam, sicut aquam, vt & ipsi illa amittant, & interdum ante tempus alijs relinquunt, non per tempus aliquod, sed per eternitatem puniendi. * Tunc etiam terminos transferunt, cum pluris temporalia quæ possident, aut possidere cupiunt, faciunt, quam debebāt, cum curæ animarum suarum, & orationis, ac lectionis sanctæ, confessionisque, & sacrosanctæ eucharistiæ obliuiscuntur intenti rebus huius sæculi fruendis, aut quærendis. Ac multo magis cum se superbiæ, aut ambitioni, aut auaritiæ, voluptatibusque addicentes nequaquam curant, liceat ne, quod faciunt, aut non liceat, modo quod volunt adipiscantur. An non est hoc terminos trās-

ferre, ita temporalia quæere, ac si æterna forent? Frui rota animi intentione ijs, quibus obiter, & quasi viatores ad tempus vti debuerant? Quid? qui honores, & pecuniā adorāt (cuiusmodi idolatras reperies vbi que plurimos) non terminos transferunt per summam iniquitatem in viles creaturas transferentes, quod erat summi, & immutabilis creatoris, qui est benedictus in sæcula, amen? Maledictus, qui transfert terminos, non iam proximi sui, vt lex dicebat, sed Dei sui, & dicit omnis populus, Amen: Ita plane, ita fiet. Iudæ dicit, Itē maledicti in ignem æternum, &c. Et omnis populus electorum, angelorum, atque hominum dicit, Amen. Tunc sentiet quid sit, effundit iram Dei, sicut aquam.

Deut. 27.

HISTORIA.

Calumniam patiens est Ephraim. Quoniam Ephraim cœpit, nec destitit abire post sordes, id est, post idola, calumniam patitur, id est, ab Assyrijs opprimeretur. Hoc autem est iusto Dei iudicio fiat, tamen ipse, qui patitur, putabit iniuriam sibi fieri, seque plus iusto puniri, cum viderit se tradi iniustioribus se, iudicabitque fractam esse in se iudicij veritatem, ita Hieronymus. Possumus etiam simpliciter exponere, Affligetur ab Assyrijs, & omni iniuria afficietur, nec erit qui pro eo iudicet, id est, qui eum ab iniuria defendat, sed quasi iudicio damnatus, vitulæque tractabitur. Simile est illud Isai. 52. Assur absque vlla causâ calumniatus est eū. Et statim: Dominatores eius iniquē agunt, dicit Dominus. Sumpta est metaphora ab ijs, quos odio, & ita cōmoti inimici calumniantur apud iudices, & vincunt in iudicio, vnde illi omnibus iniurijs, & cōtumelijs afficiuntur. Pro eo quod est, Sordes, in Hebræo est מִנְיָ, pro quo ex recentioribus nonnulli, Præceptum, vtrēdum putarunt. Sed facilis est respoſio מִנְיָ nō cadere à מִנְיָ quod est præcipere, sed à מִנְיָ, quod est sordescere. Vnde Lxx. vtrerunt, Post vana, idem intelligentes quod nos, id est, idola.

32

Et ego quasi tinea Ephraim, & quasi putredo domui Iuda. Tinea vestes cōsumit, putredo autem (in qua cariem intelligit) cōsumit ligna, significat igitur se afflicturnum decē tribus, & duas, sed paulatim, vt tinea, & caries consumere solent, vt det eis locum pœnitentiæ, & prouocet eos ad salutem. Sed quia tinea celerius cōsumit, molliorem scilicet materiam, ideo Ephraim erit tinea,

33

Iudæ

Iudæ vero caries, siue putredo, qui post decem tribuum captiuitatem vastandus erat. Ita Hieronymus, Lyranus, & alij.

ALLEGORIA.

Idem Christi hostibus contingit, direpti, occisi, venditque sunt à Romanis, & crudeliter tractari, vere enim erant fracti iudicio, & digna suo scelere iuebant; quoniam cœperunt abire post sordes superbiz, & auaritiæ, & ita obsforduerūt, vt Dominum suum in crucem egerint. Sed tanta fuit eius bonitas, & clementia, vt non eos repente consumpserit, & deleuerit, sed quadraginta annos à morte sua vsque ad excidium Ierusalem dederit, vt pœnitentiam agerent, & fugerent iram venturam. Interea erat eis vt tinea, & quasi caries, paulatim eos conterebat, vt vel sic ad pœnitentiam alliceret.

TROPOLOGIA.

Qui cœperunt abire post sordes, & se qui voluptates, ac idola sua, semper queruli erunt, & quasi calumniam parientes: carēt enim tranquillitate animi, & pacem habere non possunt, quia Deū in se non habent. Habent tortores nec paucos, nec mites, & inturbatores suarum voluptatum, odiā, contentiones, infamiam, & præter alios ipsam suam conscientiam, quæ omni verberate acerbius est, & quasi fractos iudicio, damnatosq; digno supplicio afficiet. Sed non oblitus Deus suæ misericordiæ quos punire acerbius nolleret, lenta quadā pœna, ac miti, dū punire videtur, magis prouocat ad pœnitentiam. Nonnulli est vt tinea, qui grauius peccant, & citius conterendi, constituendique sunt, alij vt caries, quos leniter arrodit, modo honore, modo re familiari, interdum filijs, & artissimis necessitudinibus adeptis, ad beneficiendum celer, ad puniendum tardus. Peccantem Dauidem diu tolerauit, sed post magna peccata confidentē celerime sanauit. Sex diebus mundum vniuersum & omnia quæ in eo sunt, condidit, & urbem vnam Ierichuntem nō nisi septem diebus diruit. Atque id non subito, aut per insidias, vt hostes præter opinionem capiantur, sed, Circuite, inquit, vt bẽm cuncti bellatores semel per diem, sic facietis sex diebus. Septimo autē die sacerdotes rollēt septem buccinas, quarum vsus est in iubileo, & præcedent arcem fœderis, septiesque circumibitis ciuitatem, & sacerdotēs clāngent buccinis, &c. Quorsum tam longa molitio, tam morosus apparatus? vt

quotidie admoncantur ciues, & ad pœnitentiā vocentur. Sed de his vide plura apud Chrysoft. hom. 5. de pœnitentia.

HISTORIA.

Et vidit Ephraim languorem suum. Vidit se agrotare, & in interim festinare, vidit sibi imminere irreparabilem captiuitatem.

Et Iudas vinculum suum. Quo, scilicet, cum decem tribubus peccato fuerat colligatus. Ita Hieronymus, qui etiā putat posse referri hoc ad vinculum, siue colligationem, & coniurationem illam Rasin regis Syriæ, & Phacee regis Israel contra Iudam (de qua 4. Reg. 16.) qua multa hominum millia de tribu Iuda perierunt. Recte etiā interpretabimur vinculum vulnus esse, eo quod vinciri, & alligari solet ad curationem. Iai. 1. Vulnus, & liuor, & plaga tumens nō est circumligata, &c. quo loco Iaias vsus est verbo םוֹּוֹ וּנְדָבָרָא, id est, vinculum. Iere. 30. Nō est qui iudicet iudicium tuum ad alligandum, curationem vtilitas non est tibi. In Hebræo est םוֹּוֹ וּנְדָבָרָא, id est, Ad vinculum siue ad alligationē, hoc est, ad curationem. Igitur vinculum sumitur pro re, quæ vincitur, siue ligatur, id est, pro vulnere phrasi apud Hebræos vsitata, vt dixi in hoc cap. n. 4. vulnus autem hoc illud fuit, quod Iudæ inflitū est à Phacee, & Rasin, vt Hieronymus dicebat.

Et abiit Ephraim ad Assur. Misit qui auxilium peteret à rege Assyriorum, 4. Reg. 17. Veniebat Phul rex Assyriorum in Thersam & dabat Manahem (rex Israel) Phul mille talenta argenti, vt esset ei in auxiliū. Nominē igitur Assur intelligit regē Phul, sicut & quilibet Assyrius intelligi potest: fuit enim Assur filius Sem, filij Noc, Genes. 10. qui (vt ait Ioseph. 1. antiq. c. 7.) subditos de se Assyrios denominauit. Hoc & nomen ipsum satis indicat Assyriorum, præsertim si intelligamus, id quod verissimum est, Græcos, Latinosq; protulisse Assyrios, nam y, apud illos v, valet, vt in multis obseruauimus. Quin & ipsa Syria hodie etiam vulgari sermone Suriā dicitur. Et Annæus Cornutus in libro de enuntiatione, (cuius verba refert Casiodorus in libello de orthographia) affirmat in libris veterum inueniri, Suriam, Suracufas, sumbola, sucophātas, neq; id corrupti debere, quæ omnia per y, cōstat Græcis scribi. 4. Reg. 17. Venit Theglath Phalasar rex Assur, id est, Assyriorum. Psa. 82. Etenim Assur venit cum illis, (id est, Assyrij) facti sunt in ad-

utorium

34
Mali semper queruli

Quos tortores habebat mali.

Deus lente punit, & celeriter benefacit.

2. Reg. 11.

Iosue. 6.

35

Vinculum pro vulnere.

36

Assur.

utorium filijs Loth. Isa. 10. Væ Assur virga furoris mei, & baculus meus ipse est. Reges enim Assyriorum solet etiam appellare Assur. Quomodo illud intelligendum arbitrator, Genes. 10. Principium regni eius Babylon, &c. De terra illa egressus est Assur, & ædificauit Niniuen, id est, Ninus rex Assyriorum, qui Niniuen sui nominis ciuitatem cōdidit. * Iosephus quidem loco citato, & Hier. in Traditio. Hebraicis in Genes. & multi alij volunt hunc Assur esse eū, quē filium Sē esse diximus, sed iā ca. 2. n. 61. ostēdimus, ex ipso Hier. (cui oēs assentiunt) Niniues conditorem fuisse Ninum, qui prius in Babylonia regnauit, quem nec filium Sē nec de eius posteris fuisse multo mihi videtur probabilius, sed de stirpe Cham, cum filij Sem nequaquam in Babylonia regnauerint, vt ex eodem ca. 10. plane cognoscitur. Adde quod Nino regnante natus est Abraham, vt autor est Eusebius in Chronicis, & à diluuiō vsque ad Abraham anni numerantur ducēti nonaginta tres, vt ex Genes. 11. intelligitur. Non ergo Ninus fuit Assur filius Sem, qui vsque ad id tempus vixisse non poterat, & quin quaginta duos annos dumtaxat regnauerat, vt est apud Eusebium. Hoc, quod dicimus, confirmat Berofus Annij lib. 4. antiquit. Chaldæi. Nemrot dicit esse Saturnum, qui primus Babylonis rex fuit, eius filium fuisse Iouem Belum patrem Nini, & de Nino hæc ait: Hic omnium primus ex nostris regibus Babylonicum regnum propagauit, scilicet, quoniam inde egressus expugnauit terrā Assyriorum, & Niniue condidit, vt ait scriptura, atq; inde regnauit apud Chaldæos, & apud Assyrios: ab eo enim Berofus omnes reges quos enumerat, Babylonijs, & Assyrij imperasse dicit. Ita per præoccupationē Assur dictus est, quoniam rex fuit Assyriorum, vt cum dicimus Paulum apostolum natum fuisse Tharsi, nisi dicamus eum etiam Assur ante dictum fuisse, vt Hieronymus, Cyrillusque interpretantur. Sed quod prius dixi verius est. Quod autem scribit August. 16. de ciui. c. 3. de progenie Sem exortos fuisse qui postea regnum Nemrot obrinerent, & alias ciuitates conderent, quarum vna est à Nino appellata Niniue: Coniectura quedā est ex eo sumpta, quod postea Assur dicitur filius Sem, quam vnde confirmare possumus, non habemus. Ninus igitur Assyrios ab Assur filio Sem ita dictos bello subegit,

37
Locus Genes.

& urbem condidit, victisque imperavit, & inde Assur dictus est.

Et misit ad regem vltorem. Hæc ad Iudam referuntur, vt Hieronymus, Cyrillusq; interpretatur, nam & ipse misit ad regē Assyriorum. 4. Reg. 16. Misit autem Achaz nuntios ad Theglathphalasar regem Assyriorū dicens: Seruus tuus, & filius tuus, ego sum, ascēde, & saluum me fac de manu regis Syriæ, & de manu regis Israel, qui confurere runt aduersum me. Etenim quamuis de Ephraim loqui videatur, loquitur nūc de Iudā, nā de vtroq; alternatim loqui cœpit, Et vidit Ephraim languorem suū, & Iudas vinculum suum. Et post hæc, quæ nūc interpretamur, ait: Et ipse, (id est, rex Assyriorū) non poterit sanare vos, decem tribubus loquitur, quas vidisse dixit languorem suū, & statim duabus, de quibus dixit: Et Iudas vinculum suum, ait: Nec soluere poterit à vobis vinculum. Ceterum regem Assyriorum vltorem vocat, quod cum potentissimus esset, ad eius opē omnes confugebāt, qui à potentioribus bello infestabantur, vt postea ad Romanos. Vnde Hof. 10. siquidem & ipse in Assur delatus est munus regi vltori. Quo loco Symmachus vertit pro vltore ὁ ἰσχυρότατος, id est, præfili, & defensori, vt interpretatus est Hieronymus. Vltor hic Hebræice dicitur ׁוֹרֵם, quam dictionem ita vt erat in Hebræo Lxx. reliquerunt. Sed corrupte legitur in Græcis libris, nam pro Iareb, quidam habent Iarim, quidam Ierim, alij Iarib, atq; hoc postremum recte scribitur, nam Iarib, & Iareb promiscue Hebræi dicunt.

Et ipse non poterit sanare vos. Quamuis potēs sit, nec poterit mederi læguri Ephraim, nec curare vulnus Iudæ; nam licet nō nihil eius auxilio ad tempus subleuēmini, tandē vtrique captiui ducemini.

Quoniam ego quasi leonē Ephraim. Hieronymus: Ostēdam quod me aduersantē omnē hominum auxilium vanum sit. Idem adnotat pro Leona esse in Hebræo ׁוֹרֵם, & apud Lxx. pantherem, posseque vel pantherem intelligi, vel ferocissimam quāmq; bestia. Nihil panthere, inquit, velocius, nihil leone fortius. In panthere velox per Assyrios regni Samarię significatur interitus: & in leone fortissimum cōtra Ierusalem, & Iudam aliquanto post tempore regnum ostēditur Chaldehyū, &c. Dicit autem: Ego quasi leonē Ephraim, quoniam solent leonē esse fero-

38

Reges Assyriorū vltiores dicebātur.

39

I ciores,

ciore, præsertim eum pepererint, vnde Virg. 3. Georg.

Tempore non alio catulorum oblita leæna
Sæuior errauit campis.

Quamuis (vt ex Hier. diximus) Hebræa vox & leænam, & pãtheram, & leonem, & sæuisimam quamq; bestiam significat, sed Hieronymus leænam magis vertere solet, vt Iob. 4. Rugitus leonis, & vox leæna, & c. 28. Nec pertransiuit per eam leæna.

40
Catulus
leonis.

Et quasi catulus leonis domus Iuda. Cur potius dixit, Quasi catulus leonis, quã, Quasi leo, cum fortior sit, & nocetior leo? Quoniã leunculi, & si minoribus sint viribus, audaciores esse solent, nam minus timent, quia minus vires hominum experti sunt. Vnde Prouerb. 28. Iustus sicut leo confidens, ibi est in Hebræo, sicut leunculus, causam statim explicabimus. Ferociore etiam quodam modo esse videntur, & sanguinis audiores quem paulo ante gustare cœperunt, & dentes habent acutiores, & firmiores. Iob. 1. Dentes eius vt dẽtes leonis, & molares eius vt catuli leonis. Et Iob. 4. Et dentes catulorum leonum contriti sunt, vbi Dentes catulorum leonũ emphaſin habet, quasi violentiores, & nocentiores sunt. Sed hoc est in scriptura diligenter obseruandum catulum leonis duplex habere nomen, nam cũ à matre nutritur, nec prædam capit ויגדו dicitur, quamuis non ubiq; hoc rigide obseruetur: nã Genes. 49. catulus leonis Iuda, ad prædam fili mi ascendisti, & c. ibi est ויגדו. Cũ autem iam præda sua viuit, dicitur ויגדו, sicutque transferri nunc catulus, nunc leunculus, quo nomine hoc loco propheta vsus est. vt Ezech. 19. Quare mater tua leæna inter leones cubauit? In medio leunculorum (וּבְיַדְיָם) enutriuit catulos suos (hic vtitur nomine ויגדו) & eduxit vnum de leunculis suis (hic etiam est ויגדו) leo (וּבְיַדְיָם) factus est, & didicit capere prædam, hominemq; comedere. Et ibidem, Qui incedebat inter leones, & factus est leo, & didicit prædã capere, hominesq; deuorare. * Itaque ויגדו, quod hic habemus, medium est inter catulũ leonis, & inter leonem. Sed quoniam medium nunc huius extremi nomen accipit, nunc illius, nũc catulus leonis, aut leunculus verti solet, nũc leo. Vtrumque ex Ezech. verbis constat, & ex alijs, vt Psal. 16. Et sicut catulus leonis habitans in abditis. Ham. 3. Num quid dabit catulus leonis vocem suam, & c. Contra idem nomẽ ויגדו vertitur leo, Psal.

41

34. A leonibus vnicam meam, & Psal. 90. Et conculcabis leonem, & draconem. Sicut adolescens, vel etiam iuuenis nunc puer dicitur, nunc vir, quoniam inter vtrumque medius est.

Ego, ego capiam, & vadam. Quia leænam, siue pantheram, & leonem se esse dixerat, seruat (vt ait Hieron.) metaphoram & ait: Ego, ego, & c. vbi geminatio emphaſin, & amplificationem habet: Ego illos capiam, & prædabor vt leo, ego, in quã, non alius faciet, sed ego, cui resisti minime poterit, ego tollam prædam, nec quisquam mihi valebit eripere.

Vadens reuertar ad locum meum. Recte hoc explicat Theodoretus, & Theophylactus: Reuertar post prædam ad locum meum, vt solent leones fatiati sanguine, id est, obliuiscar vestri post sumptum de vobis supplicium, siue (vt exposuit Moyses Aegyptius lib. 1. Directoris dubiorum. cap. 23.) Deseram vos, & dimittam omnibus aduersitatibus expositos. Chaldaus: Auferam maiestatem meã, & reuertar in habitaculum meũ, quod est in caelis. Hoc est, Puniã vos, & recedam, aberoq; à vobis, nec sentietis auxilium meum. Cyrillus: Cõuenienter exemplo sumpto de panthera, & leone adiunxit, vadam, solent enim hæc celerrime rapere, & raptum asportare in suum latibulum, ibique deuorare. Perinde ergo est, ac si diceret, Nõ feram opem donec ab hostibus vestris in captiuitate intereat.

Donec deficiatis & queratis faciem meam. Donec longis malis afflicti, & nullum auxilium habentes tandem ad me per penitentiam redeatis, sed de his vide ca. 6. n. 4. & 5.

ALLEGORIA.

Christi Domini nostri interfectores, cũ magnum exercitum Romanorum, & Vespasianum ducem prope muros viderent, cognouerunt languorem suum, insanabilem, & vulnus incurabile, & ad Idumęos miserũt, vt sibi auxiliarentur, vt scribit Iosephus li. 4. de bello Iudaico ca. 6. & quæcumq; potuerunt auxilia compararunt. Sed non potuerunt eos focij liberare, iratus enim Deus propter filij sui necem, & obstinatam peruicacis populi incredulitatem erat illis quasi leæna, & quasi catulus leonis, nec poterat quisquam eripere, quos ille perdere destinauerat. Palã omnibus innotuit quod nũc ait, Ego, ego capiam, vt vadam, tollam, & non est qui eruat. Ipse enim Titus confessus est Deũ

42

Iudxis

Iudæis iratum tantarum calamitatũ autorem esse, nõ se. Deinde reliquit eos omnium nationum iniurijs expositos, & penitus abiecit donec deficiant. i. donec lōga malorũ experientia edocti tandem in fine sæculi ad eum conuertantur, & querant faciẽ CHRISTI, quem olim patres eorum odio habuerunt gratis, & cruci affixerunt.

TROPOLOGIA.

43 Vidit Ephraim languorem suum, & Iudas vinculum suum: Sed pessime sibi consuluerunt, abierunt ad Assur, & miserunt ad regẽ vltorem, cum Deum haberet auxiliatorem, qui benignus est, & peccatorum magnitudine nõ vincitur, sed vincit in bono malũ, & suppliciter veniã petẽtem admittit, illi potius infirma, & inania auxilia, hoc est humana, quæserũt. Nõ possunt humanis viribus, aut artibus mala, & pericula depelli, quæ Deus iratus immittit. Nihil opis amici, nihil cognati, nihil potentissimi quicq; afferre poterunt: Ego, ego capiam (ait Dominus) tollã, & nõ est qui eruat. Atq; vt cetera reddere possent, pacẽ animi, & tranquillitatẽ, sine qua viuĩ nõ potest, quis reddet nisi Deus? * Si igitur liberari vis, Deũ adimple, veniã pete, peccata agnosce, merito Deũ tibi iratũ fatere, & supplicia cessabũt, nõ enim vult perdere te, sed lucrari. Imitare Davidis penitentiam, imitare Niniuas: cõuertetur Deus, & ignoscet. Quod si peccatis tuis in hæres humanã opẽ capras, frustra laborabis, nemo erit qui te sanare, qui vinculum tibi soluere valeat. Magis Dominum exacetbabis, & ad acrius puniendũ incitabis, vt paternorũ viscerum quodã modo oblitus, sicut tibi quasi leæna, & quasi catulũ leonis, sicut & Ieremias, inquit, Percussisti eos, & non doluerunt: attriuiti eos, & renuerunt accipere disciplinã, induauerunt facies suas supra petrã, & noluerunt reuerti, & c. Idcirco percussit eos leo de silua lupus ad vesperã vastauit eos, & c. Accedet dignus malorũ cumulus, postquã Dñs percussit, abscondet se, & te in peccatis relinquet, in diesq; grauiora excæcatus admittes, donec sentias irã Dei, & infelicitatem tuã, & queras faciẽ eius per penitentiam reuersus ad salutem.

44

late. j.

CAP. VI.

In tribulatione sua mane consurgent ad me. Venite & reuertamur ad Domi-

nũ. quia ipse cepit, & sanabit nos: percutiet, & curabit nos. Vniuscabit nos post duos dies: in die tertia suscitabit nos, & viuemus in conspectu eius. Sciemus, sequemurq; vt cognoscamus Dominum: quasi diluculum preparatus est egressus eius, & veniet quasi imber nobis teporaneus, & ferotinus terra. Quid faciam tibi Ephraim? quid faciam tibi Iuda? misericordia vestra quasi rubes matutina, & quasi ros mane pertransiẽs. Propter hoc dolui in prophetis, occidi eos in verbis oris mei: et iudicia tua quasi lux egredientur. Quia misericordiam volui, & non sacrificium: & scientiã Dei plus quam holocausta. Ipsi autẽ sicut Adã transgressi sunt pactum, ibi prauaricati sunt in me. Galaad ciuitas operatũ idoli, supplantata sanguine. Et quasi fauces virorum latronum, particeps sacerdotum in via interficientium pergentes de Sichẽ: quia scelus operati sunt. In domo Israel vidi horredum: ibi fornicationes Ephraim, contaminatus est Israel. Sed & Iuda pone messem tibi, cum conuertero captiuitatem populi mei.

Cor. 13

Math. 9.
& 12.
Eccle. 4.
1. Reg. 15.

HISTORIA.

In tribulatione sua mane consurgent ad me. Prosequitur quod cœperat, & quoniã dixit deserẽdos esse à se, donec malis fesi quærent faciẽ suã: nũc ait, Cum in tribulatione magna fuerint, cõsurgent ad me quærendũ mane. i. orto iam eis penitentia lumine, vt exposuit Hier. Aut, (vt recte Theophyl. dicit) mane cõsurgere est celeriter venire, sicut Psal. 15. legimus: Multiplicatẽ sunt infirmitates eorũ, postea accelerauerũt. Mane enim cõsurgere dicitur more scripturæ diligẽter, & accurate, & quã primũ aliquid facere. Prou. 1. Tũc inuocabunt me, & nõ exaudiã mane cõsurgẽt, & nõ inuenient me.

Mane surgere.

I 2 Ierem.

Ierem. 7. Et locutus sum ad vos mane con-
furgens, & loquens, & nō audistis. Ceterum
de qua tribulatione nūc loquatur, dicemus
in expositione illorum verborum, Et viui-
ficabit nos post duos dies.

Venite & reuertamur ad Dñm. Hier. Nō sunt
propria salute cōtenti, sed se mutuo prouo-
cāt, vt reuertātur ad Dñm, quē reliquerūt.

Quia ipse cepit, & sanabit nos. Male in mul-
tis libris legitur cepit cū diphthongo, non
enim significat incepit, sed cepit. i. rapuit: al-
ludit ad verba Dñi in fine. c. 5. Ego, ego, ca-
piā, nā vt in Latino, ita etiā in Hebræo idē
verbum est in his duobus locis 777, quod si-
gnificat capere, aut rapere, id est. Ipse more
leonis nos inuasit, & lacerauit, sed ipse idem
qui vulnerauit, sanabit nos.

2. Percutiet & curabit nos. Percutiet, pro per-
cussit accepit Chaldeꝰ, quod passim occur-
rit in prophetis. Sed mihi videntur Lxx. &
Hier. nō frustra posuisse futurū potius, quā
præteritū, videtur enim aliquid amplius si-
gnificari, quasi dicat: Etiā si nos percutiat, sa-
nabit nos. Sunt verba cōfirmatę fiducię, ita
bonus est Dñs noster, vt etiā si nos sæpe per-
cuteret, nequaquā desperare deberemus.
Quoties nos percussit, sanabit nos, ne du-
bitemꝰ ad eū reuerti, tamen si nostris pecca-
tis multū eum irritauerimus. Hiero. Pro eo
quod nos diximus, Curabit oēs similiter trā-
stulerūt *μολοσν*, proprie autē *μολα* appellatur
linteola, quę interitur vulneribus, vt putri-
das carnes comedat, & extrahat purulētias,
&c. Ex quo videmus errorē typographorū,
qui in codice Cōplutensi, & in Regio in trā-
slatione Lxx. habent, Ipse percutiet, & tur-
babit nos, cū sit legendū, Curabit nos, vt in
eadem translatione videmus apud Hiero.
Cōuenit hoc recte cum verbo, quod est in
Hebræo *וַיִּרְפֵּא*, quod significat alligare, id
est, curare vulnera, vt Psa. 146. Et alligat cō-
tritiones eorū. Isa. 30. In die qua alligauerit
Dominus vulnus populi sui, inde *וַיִּרְפֵּא*, chi-
rurgus, aut medicus. Isai. 3. Et respōdebit in
illa die dicens: Non sum medicus.

3. Et viuificabit nos post duos dies. Si libere vel-
lem hunc locū interpretari, vt Ruffinus, &
alij nonnulli, vt nullius autoritatē sequerer,
non esset admodū difficilis explanatio. Sed
quoniam ex sanctis patribus multi omnino
hęc ad Christi Dei nostri resurrectionē ter-
tio die factam pertinere docent, nec tamē
ostendunt, quomodo id cū præcedentibus,
sequētibꝰq; cohæreat, locus redditur mihi

quā difficillimꝰ, qui a tot patrū cōsensione,
declinare nolo In primis hęc verba de Mel-
sia intelligi, & patres nostri, & Hebr. magi-
stri cōsistentur, vt videmus apud Hiero. &
apud Galat. li. 8. cōtra Iudęos. c. 22. Hoc etiā
maneat, patres ex hoc loco cōfirmare Chri-
stū seruatorē tertia die resurrexisse, vt Hier.
Theodor. Tertull. in li. aduersus Iudęos. ca.
de claritate gentiū in CHRIS T O I E S V. La-
ctantius li. 4. c. 19. Cyprianus li. 2. contra Iu-
dęos. c. 24. Origen. hom. 5. in Exhod. Ruffi-
nus in expositione symboli. Aug. 18. de ci-
uit. ca. 28. & serm. 90. de tēpore, Dorotheus
martyr in synopsi in principio. Grego. Nyf-
senus li. de cognitione Dei. Ansel. in. 1. Cor.
15. Bernar. in serm. 1. resurrectionis. S. Tho-
mas in epist. ad Eph. c. 2. lect. 2. Addit Doro-
theus hunc locum indicatum esse à Paulo,
1. Cor. 15. cum dixit: Et quia surrexit tertio
die secundum scripturas, neq; enim alibi de
tertia die inueniri in veteri testamento. Idē
de hoc loco sensit Anselm. Immo, & Iudæi
veteres ita interpretati sunt apud Galatinū
loco citato. Alij etiā non ita perspicue dicāt
hinc pbari CHRIS T V M resurrexisse tertio
die, dicunt tamen probari hinc eius resur-
rectionem, & nostram, vt Greg. hom. 20. in
Ezec. & Cyrillus lib. 2. in Iohan. ca. 26.

Cū igitur hac ratione liquet hęc esse esse
omniū certissimā, & germanissimā interpre-
tationē, demōstremus recte quoq; aptari p̄-
cedētibꝰ, nā de sequētibꝰ postea dicemꝰ.
Atq; aliꝰ fortasse minime moraretur, sed di-
ceret transitū fieri à litera ad spiritū. At no-
bis, qui. c. 2. n. 35. affirmauimus hūc transitū
nō ex abrupto fieri solere, sed arrepta ex his
quę dicebantur occasione, occasio ipsa, &
cōcatenatio ostēdenda est. Dixit ad extre-
mū. 5. c. Vadēs reuertar ad locū meū donec
deficiatis, & queratis faciē meā. Faciē eius
quesierunt, & reuersi sunt per penitētiam,
cū iā prope finiretur captiuitas Babylonica
Iere. 29. Cū ceperint impleri in Babylone
70. anni, visitabo vos, &c. Et inuocabitis me
& ibitis, & orabitis me, & ego exaudia vos.
Queratis me, & inuenietis, cum quesieritis
me in toto corde vestro. Hoc est quod nūc
dicit, *In tribulatione sua mane cōfurgens ad me,*
Cum videbunt non esse vllam humanam
opem iam expectandam, sed ad diuinam
confugiendum, & ad Dei promissionem:
Tunc principes synagogę, & prophetae,
vt I E S V S summus sacerdos, & Zorobabel,
& Hefdras, & Haggæus, atque Zacharias,

alijque

alijque, qui multa & per scripturas, & per
reuelationem de CHRIS T I mysterijs noue-
rant, populares suos exhortabuntur his ver-
bis, * Venite, reuertamur per verā penitē-
tiam ad Dominum, ne peccatis nostris pro-
uocatus proroget tēpus captiuitatis. Nec
vereamur ad eum cōfugere, quamuis enim
rapuerit nos, quasi leo, ipse sanabit nos per
filium suum, quem mittet in terras seruato-
rem, & medium nostrum, ipse duobus die-
bus salutem nostram operabitur, & moriē-
do mortem nostrā destruet, & tertio à mor-
te die resurgens, secum nos omnes conre-
suscitabit. Itaque primus dies est, quo Do-
minus orauit in horto, & captus est, eo ince-
pit mysterium nostrę salutis. Secundus est
dies Parasceues, quo expirauit. Secundę
diei tribuitur viuificatio, id est, iustificatio
nostra, quia passio CHRIS T I causā, & meri-
toria, & efficiens fuit nostrę iustificationis,
& resurrectionis, quatenus operata est in
virtute diuinę naturę coniunctę, sed secū-
dum rationem exemplaritatē dicitur pro-
prie causa destructionis mortis, & pecca-
torum. Resurrectio vero est causa nostrę
resurrectionis, non meritoria sed efficiens,
& exemplaris, efficiens quidem quatenus
humanitas instrumentum diuinitatis est,
& operatur in virtute eius. Exemplaris au-
tem quoniam illa resurrectio fuit prima
tempore, ita etiam est dignitate, & perfe-
ctione prima. Semper autem id quod est
perfectissimum, est exemplar eius, quod est
imperfectum in illo genere. Ideoq; Paulus
ait Phil. 3. Qui reformabit corpus humilita-
tis nostrę figuratum corpori claritatis
sue. Quod elegāter docet S. Tho. 3. p. q. 56.
a. 1. * Propterea tribuimus passioni CHRIS-
T I destructionem peccatorum, & resur-
rectionem resurrectionem nostram, vt idem se-
quēti articulo explicauit, & apost. ait Rom.
6. Hoc scientes, quia vetus homo noster si-
mul crucifixus est, vt destruat corpus pec-
cati. Et Eph. 2. Et cum essemus mortui pec-
catis, conuiuificauit nos CHRIS T O, cuius
gratia estis saluati, & conresuscitauit, & cō-
sedere fecit in cœlestibus in CHRIS T O
I E S V. Quo loco S. Thomas, Anselmus Pri-
masius docent viuificare dici propter iusti-
ficationem, (& citat S. Thomas hęc verba
Hoseę quę modo interpretamur,) resusci-
tare autem propter resurrectionem corpo-
rum, quomodo nos interpretamur. Elegan-
ter autem ait: suscitabit nos, quia die tertio

resurgēs ab inferis omne hominum secum
suscitat genus, vt ait Hieron. Vnde Paulus
Ephē. 2. Nō resurrecturōs nos esse dicit, sed
iam resuscitatos cum CHRIS T O, & conre-
suscitauit, &c. Tam certa enim, & firma est
spes nostrę resurrectionis CHRIS T O resur-
gentē, vt possimus dicere nos esse cōresusci-
tatos, quia sine dubio resuscitabimur.
Quod si aliquis querat, cur dicamus, Post
duos dies, hoc est ipso secundo die, eum ma-
gis videatur tertium significare, sciat ita loqui
solere scripturam, vt quasi trāfactum diem
numēret, qui cepit, & necdum trāsiit, vt
Luc. 2. Postquā consummati sunt dies octo
vt circumcideretur puer, eum sit ipso octauo
die circumcissus. Mat. 27. Domine recordati
sumus quia seductor ille dixit adhuc viuēs,
Post tres dies resurgā, id est, tertio die Mar.
8. Et cepit docere eos, quoniam oportet fi-
lium hominis pati multa, & occidi, & post
tres dies resurgere. Ioh. 20. Et post dies octo
iterum erāt discipuli eius intrus, & Thomas
cum eis, &c. id est, ipso die octauo. * Scio Au-
gustinum serm. 90. de temp. & Origenem
homi. 5. in Exhod. ita tres istos dies compu-
tare, vt primus sit passionis, secundus deſce-
sionis ad inferos, tertio resurrectionis, quos
sequi videtur Gabarinus. li. 8. c. 22. Sed ego
quod verissimillimū putari, dixi. Alij patres,
vt Cyrillus loco citato aliter exponunt, sed
quoniam nō tres dies proprie, sed tria tem-
pora interpretantur, expositionem omisi,
quam lector, si placebit in suis autoribus vi-
debit.

Et viuemus in conspectu eius. Viuificati ab
ipso per gratiam veram vitam habebimus,
eique seruiemus, ac placebimus. Quod ait,
In conspectu eius, duplicem sensum habet,
valde vtrumque germanum. Prior est, sem-
per nostri curam habebit, nunquam projic-
iet nos à facie sua, Psalm. 50. Ne projicias
me à facie tua, &c. & Psalm. 33. Oculi Do-
mini super iustos, & aures eius ad preces
eorum. Contra mali à facie Dei projiciun-
tur. Genes. 4. Ecce projicis me hodie à fa-
cie terrę, & à facie tua abscondat; & ero
profugus, & vagus in terra: Ieremias. 7.
Et projiciam vos à facie meā, sicut proiec-
i fratres vestros, vniuersum semen Ephraim.
Projicere à facie aliquem, est vehemen-
ter indignantis, & ne videre quidem su-
stinentis. * Posterior sensus est viuere, siue
ambulare in conspectu Dei, nihil aliud est
quam Deum in omnibus operibus inue-

Phraſis.
Post tres
dies, id est,
tertio die.

7

Viuere, seu
ambulare
in conspe-
ctu Dei.

Projicere à
facie.

8

ri, vt ei placeamus, qui enim facit quod al- ter vult, semper eum intueri, ab eoque vi- deri cupit. 2. Cor. 5. Audemus autem, & bonam voluntatem habemus magis pe- regrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominum Gene. 24. Dominus, in cuius conspectu ambulo, mittet angelum suum tecum. Et capit. 48. Deus in cuius conspe- ctu ambulauerunt patres mei Abraham, & Isaac. Hinc illud Psal. 5. Dirige in conspectu tuo viam meam, id est, ita vt tibi pla- ceat. Nonnulli auctores censent propheta- tam loqui de vita sanctorum post genera- lem resurrectionem, Sed si recte hæc, & se- quentia considerentur, probabitur magis nostra interpretatio.

Sciemus, sequemur, & vt cognoscamus Dominum: vere Deum cognoscemus: Quid autem sit scire Deum, statim exponunt: sequemur- que per fidem, scilicet & opera fide illa digna, non enim sequitur Deum qui cre- dit, & non operatur, hæret potius is, & ia- cet in peccatis suis, à quibus Dominus auocabat eos, quibus in Euangelio dice- bat: sequere me. Quorsum autem seque- mur? vt cognoscamus Dominum, vt per fidem, & opera mandatorum ad beatitu- dinem veniamus, vbi videbitur sicuti est. Hoc etiam recte dicitur, sequemur, vt in dies magis ac magis eum cognoscamus, id est diligamus, reueremur, colamus, vt Ie- rem. 31. Non docebit vir ultra proximum suum dicens cognosce Dominum.

9 *Quasi diluculum præparatus est egressus eius.* Hic seruator mundi, in quem credimus, & quem expectamus, aliquando egredie- tur, seque hominibus spectandum præbe- bit, ostendet se eis quasi aurora, quæ omniano uo lumine perfundit, & lætificat, tunc igno- rantia, peccatorumque nostrorum tene- bras procul fugabit, & nos à captiuitate li- berabit. Ita glossa vtraque, & Lyranus, & alij exponunt de Domini nostri natiuitate: qui sensus mihi magis probatur. Quod au- tem ait: *præparatus*, in Hebræo est *יָבֵן*, signi- ficatque rem non vtiq; paratam, sed ita vt firmissima sit, nec impediri, aut fallere possit. Quo sensu accipiendum est sepe in scriptura, cum aliquid parari dicitur, quan- do illi hoc verbum, respondet in Hebræo: vt cum de terra dicitur Psal. 23. Et super flumina præparauit eam, id est, stabiliiuit, aut firmissime preparauit, ita vt nullam in partem moueri queat. Et Prouerb. 8. Quasi

Præparare.

do præparabat cælos, aderam. Psal. 92. Pa- rata sedes tua ex tunc à sæculo tu es. Hiero- nymus. Firmum solum tuum ex tunc, quod, scilicet, à nemine, quamuis potens sit dimoueri poterit. * Vnde sermo firmus, & omnino implendus dici solet *יָבֵן* fir- miter præparatus, vt Gene. 41. Quod au- tem vidisti secundo ad eadem rem perti- nens somnium firmitatis indicium est, eo quod fiat sermo, &c. Pro his, Firmitatis in- dicium est eo quod fiat sermo, in Hebræo est tantum modo *בָּרַךְ הָיָה דְבַר הַיְיָ* quoniam firmiter paratus, aut stabilitus est sermo. Ex quo locus optimus intelligitur in Psal. 50. Et spiritum rectum innoua in visceri- bus meis. In Heb. est: Spiritum *יָבֵן*, id est, firmiter stabilitum in bono, quem à recti- tudine, & à veritate nihil dimoueat. Hieronymus vertit, Spiritum stabilem renoua in visceribus meis. Quasi dicat: Ego aliqua- do te amabam, & præceptis tuis adherere cupiebam, sed non erat spiritus ille meus firmatus, & stabilitus in bono, vt re ipsa ex- pertus sum. Ideo nunc peto, vt mihi spiri- tum firmum in bono des, quem nihil à mandatis tuis auellere valeat. Ita nunc, vt ostendat firmissimum fore CHRISTI ad- uentum, & certissimum, nec posse impedi- ri, ait, Præparatus est egressus eius. Quod vero ait, *Quasi diluculum*, non solum splendo- rem, & lucem indicat, sed etiam hanc, quam diximus, firmitatem. Quasi dicat si- cut post noctem sequitur diluculum, ita post istas tenebras sæculi orietur lux vera. Ita Paulus, vt certam fore resurrectionem persuadeat, exemplo naturali vsus est, vt notauit Chrysostomus. Quod seminas, non viuificatur, nisi prius moriatur. 1. Cor. 15. Egressum autem intellige siue à patre, siue ex vtero matris.

10

Locus. Psal. 10.

Et veniet quasi imber nobis temporaneus, & serotinus terra. Temporaneus imber est, qui mense Octobri iactis in terram seminibus descendit; serotinus, qui fructus ad matu- ritatem perducit, vt mense Maio, aut Apri- li. His enim duobus temporibus in terra illa pluit, traduntque, qui in ea vixerunt à Maio ad Octobrem vsque non pluere. * Et Hiero. in Hamos. 4. in illud: Ego quoque prohibui à vobis imbrem, &c. Nunquam (inquit) in fine mensis Iunij siue in mense Iulio in his prouincijs, maximeq; in Iudæa, pluuias vidimus. Deniq; in Regū libris pro- signo magno, atq; porteto dieb' æstatis, &

Imber tem- poraneus, & seroti- nus.

11

1. Reg. 12.

mæsis

mæsis orante Samuele pluuiæ concitatae sunt, &c. Erant igitur hæc pluuiæ & gra- uissimæ omnibus, & multum expectatæ, maximeque necessariæ, propterea his si- milem futurum dicit CHRISTI aduen- tum. Significaturque his verbis doctrina CHRISTI more copiosi imbris, & tem- pestiui animas fecundans; & quasi viuifi- cans. Isai. 55. Et quomodo descendit im- ber, & nix de cælo; & illuc ultra non re- uertitur, sed inebriat terram; & infun- dit eam; & germinare eam facit, & dat semen serenti, & panem comedenti: sic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo, &c. Hæc omnia quamuis qui lo- quuntur visuri non erant, tamen sunt vnus populus cum ijs, qui visuri erant, & ideo ita loquuntur.

Isai. 5.

12

Quid faciam tibi Ephraim. Quoniam dixit: In tribulatione sua mane consurgent ad me; & postea aliquis querere cur non faceret, vt sine tot malorum perpessio- ne consurgerent, & redirent: tacitæ re- spondet obiectioni. Nihil (inquit) præ- termisi, omnia feci, vt ad me redirent, ni- hil tamen profeci, ideo necesse erit ita eos affligere, vt redeant. Hieronymus: Pa- rentis in perditos filios monstrat affectum, iuxta illud, quod in Isaiâ legimus: Quid est quod ultra debui facere vineæ meæ, & non feci? Et Mich. 6. Popule meus, quid feci tibi, &c.

Misericordia vestra quasi nubes matutina. Sæpe volui misereri vestri, & benefacere vobis, sed peccatis vestris impeditis, & in- terrumpitis misericordiam meam. Atque vt nubes matutina multum imbrem alta- tura videtur, afferretque, nisi sole orto arefceret: & vt ros bene terram humecta- ret, nisi eiusdem solis radijs cito exicca- retur: ita vos non finitis misericordiam meam longius progredi, quæ vobis mul- ta bona importaret, sed ostendi tantum & continuo exarescere, atque euanescere. Ad hunc fere sensum exponunt Hierony- mus, & Theophylactus. Atque hoc mihi magis probatur, quam misericordiam accipi pro sanctitate, nunquam enim proba- bunt, qui hoc volunt, misericordiam in ho- mine poni erga Deum, sed erga homines, quocumque modo accipi misericordiam velint. Sed de hoc numer. 16. dicemus ac- curatius.

Propter hoc dolauit in prophetis. Ne ad hanc

seueritatem, aut acerbiteratem venirem, per prophetas meos dolauit eos, id est, vehe- menter corripui, & crebris scitis pulsauit, vt eos expolirem; atque ad rectitudinem, & æqualitatem morum adducerem. Sum- mitur metaphora à lapidibus, aut à lignis, quæ ab artifice dolantur, * & expolium- sur, vt apta sint ædificio. *דֹּלַר*, quod hoc loco ponitur, proprie est lapides cadere, aut excidere. 2. Paralip. 2. Et octoginta mil- lia, qui cæderent lapides de montibus. Prouerb. 9. Excidit columnas septem. Sed de lignis etiam dicitur. Isai. 10. Numquid gloriabitur securis contra eum, qui secat in ea? Contra, Dolare, proprie de lignis di- citur, sed ad lapides quoque transfertur, vt hoc in loco. Quod & alijs fieri solet in locis. Deuter. 10. Dola tibi duas tabulas la- pideas. Ibidem. Cumque dolassem duas tabulas. 3. Regum. 6. De lapidibus dolatis, & perfectis. Atque eundem sensum ex- pressit Chaldaeus: Pro eo quod monui eos per legationem prophetarum meorum. Ex quo constat, *In prophetis* idem esse at- que, Per prophetas, nam, In, instrumen- tum indicat passim in scriptura, Lucæ. 22. Domine, si percutimus in gladio? Genes. 32. In baculo meo trāsiui Iordanem istum. Psal. 73. In securi, & ascia deiecerunt eam. Lxx. aliter vertunt. Propter hoc demessit prophetas vestros. Significantque (vt a sunt Hieronymus, & Cyrillus) pseudoprophe- tas à Domino fuisse occisos, vt qui cau- sa erroris fuerant prospera promittentes, interfecti verterentur in occasionem salu- tis. Quod factum videmus per Eliam. 3. Regum 18. & per Iehu. 4. Reg. 10. Quam interpretationem si velimus recipere, facie- le ad eam verba nostræ translationis ac- commodabimus, vt sit: Dolauit in propheta- tis, id est, excidi aliquos ex prophetis: sed prior, quæ Hieronymi, & Chaldaei est, ger- manior videtur.

Dolare.

13

In, signifi- cat instru- mentum.

14

Et occidi eos in verbis oris mei. Hierony- mus perinde accipit, ac si diceretur, Pec- catores populi mei verbis occidi, non re ipsa, nam ante captiuitatem sæpe eis mor- tem per prophetas meos cominatus sum. Sed possumus & de prophetis intelligere hoc modo. Vobis admonendis, & exci- tandis ad pietatem multos prophetas ami- si, nam iubebam eos ad vos venire, & scelera vestra reprehendere, vnde vos irati eos occidebatis. Quare id perinde

I 4

tuit,

fuit, ac si ipsos occiderem. Propterea dixit Iudæis Stephanus Actorum septimo. Quem prophetarum non sunt persecuti patres vestri, & occiderunt eos, qui prænu- tiabant de aduentu iusti? Itaque *verbis oris mei*, iussione mea, cum eos mittebam ad vos significat. Iuxta superiorem Lxx versione facilis est interpretatio. Iussi occidi pseudo prophetas.

Et iudicia tua quasi lux egredientur. Hieronymus Hæc vniuersa feci, vt iudicij, quo te iudicaturus sum, veritas appareret, nullusque dubitaret vos, iuste quæ patimini, fuisse perpestos. Itaque iudicium pro sententia, siue pro supplicio accipit. Ita etiam intelligere licet: sumam de te supplicium magnū quod notum omnibus sit, & exemplo ceteris insigni.

15 *Quia misericordiam volo, & non sacrificium.* Hieronymus Grauius comminatus sum, vt misereretur penitentium, vt lapsis, atque surgentibus porrigerem manum. Neque enim in sacrificijs delector, & victimis, & holocaustorum multitudine: victimam meam, atque holocausta salus credentium, & conuersio peccatorum est. Itaque misericordiam accipit eam, qua Deus hominibus benefacit. Quomodo etiam accepisse videtur Hilarius Canone. 9. in Matth. Chrysostomus hom. 31. in Matthæum, & ad populum Antioche. hom. 36. & Euthymius Matthæ. 9. erit ergo sensus: Multo magis me delectat homines ad penitentiam, & ad salutem adducere, quam sacrificia magna mihi offerri. Huic interpretationi recte conuenit cum verbis Domini hæc eadem prophetæ indicantis Matth. 9. vbi cum Pharisei quærerent: Quare cum publicanis, & peccatoribus manducat magister vester? respondit Dominus: Non est opus valentibus medico, sed male habentibus, cunctes autem discite quid est, Misericordiam volo, & non sacrificium. Et capitulum. 12. Si autem sciretis quid est, Misericordiam volo, & non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes. Reprehendebantur enim apostoli, quod sabbato vellerent spicas. Hoc est, Si sciretis quam misericors sit Deus, non dubitaretis gratius ei esse fami horum subueniri, quam sabbatum ita rigide obseruari.

16 Sed fateor adhuc mihi germaniorem interpretationem videri, vt tam hic, quam vbi paulo ante dixit: Misericordia vestra quasi

nubes matutina, misericordiam accipiamus pro beneficentia, & benignitate hominis erga hominē, vt intellexerit Theophylactus & Augustinus. 10. de ciuit. c. 3. & lib. 20. contra Faustū cap. 16. Et Chaldaus in priori loco vertit: Benignitas vestra quasi nubes matutina, in posteriori: Namque in his, qui exercent misericordiam voluntas coram me est, magis quam in sacrificio. Et multi alij ita intelligunt. Est ergo omnium verborum sensus: Incipiebatis aliquando mihi placere misericordiam in fratres vestros exercentes, sed cito illa vestra misericordia transijt avaritiæ, & concupiscentiæ calore arefacta. Admonui vos sæpe per prophetas, nec reuersi estis, propterea vindictam magnam de vobis sumam, quoniam misericordiam, qua ego maxime delectabar, reliquistis, & sacrificia multa cumulastis, ea re tantum mihi satisfacere volentes. Quod optime congruit cum alijs scripturæ locis, vbi que enim reprehenduntur Iudæi, quod crudeles essent in fratres suos, & pauperes opprimerent, & nihilominus multitudinem sacrificiorum Deum placare quærerent. Vt Isai. 1. Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum? & c. Quiescite agere peruersi, discite benefacere, quærite iudicium, subuenite oppresso. Et cap. 58. *Ecce in die ieiunij vestri inuenitur voluntas vestra, & omnes debitores vestros repetitis. Lege, que sequuntur, & illud Iere. 7. Nolite confidere in verbis mendacij, & c. Et Dominus ait Matth. 23. Væ vobis scribæ, & Pharisei hypocritæ, qui decimatis menthā, & anethum, & cuminum, (quasi multum honorare Deum volentes,) & reliquistis, quæ grauiora sunt legis, iudicium, & misericordiam, & fidem. Ita Matth. 9. quia vt homo reprehendebatur seruator, præclare respondet, gratius Deo esse hominem erga hominem esse misericordem, quam sacrificium offerri. Et cap. 12. quod dicitur hunc habet sensum: Si sensum Dei haberetis, sciretisque quanti Deus faciat misericordiam in proximos, adeo vt sacrificijs eam quoque præferat: magis misericordia moueremini in horum egestatem, & famem quam zelo in obseruationem sabbati. Vel aliter, ac fortasse melius. Pharisei accusauerant discipulos, sed re vera non tam illos quam magistrum accusare volebant, quod id fieri sineret. Ecce, in-

Locus Matth. 12.

quiunt,

quiunt, discipuli tui faciunt quod non licet facere sabbatis. Quare Dominus & pro se, & pro illis responderet: Poteram prohibere propter sabbatum, sed præ misericordiam eorum famis non prohibui, sciebam enim gratius me Deo facere si in misericordiam inclinarem, quam si in sabbati custodiam. *Sed quoniam respondere Pharisei poterat: Esto, bene tu feceris permittendo, sed illi permissione vti non debuerunt, ne sabbatum violarent: ait Dominus apud Marc. 2. Sabbatum propter hominem factum est, & non homo propter sabbatum. Hoc est, Illi etiam recte fecerunt, quia cum sabbatum Deus instituerit in hominis utilitatem, non in perniciem: nunquam Deus voluit ita sabbatum obseruari, vt ea causa homo cibos non quæreret, sine quibus aut nullo modo, aut valde egre vitam tueri queat. Ex qua ratione, simulque ex Davidis exemplo, quod Seruator proposuit, intelligimus maximam fuisse famem apostolorum. Deinde addit: Dominus enim est filius hominis etiam sabbati, id est, Etiam si fames non ita eos vrgeret, possent tamen me permittente vellere spicas, quia ipsi sciunt me potestatem habere resuper sabbatum, & posse dispensare.

19 Sed duæ sunt in his propheticis verbis quæstiones. Prior est, an hic sacrificia rejiciantur ceu Deo ingrata? Ratio dubij est, quoniam non dicit: Malo misericordiam, quam sacrificium, sed, Misericordiam volo, & non sacrificium. Chrysostomus quoque hom. 31. in Matth. ait: Neque misericordiam, inquit, volo, & sacrificium, sed: Misericordiam volo, & non sacrificium. & Hieronymus hic: Nec enim sacrificijs delector, & victimis, & holocaustorum multitudine. Respondetur minime rejici sacrificia, sed illis misericordiam, beneficentiamque præponi. Vnde Matth. 23. cum de decimatione menthæ, & anethi locutus fuisset, & de grauioribus præceptis legis: ad extremum intulit: Hæc oportuit facere, & illa non omittere, & cap. 5. pulchre, Si ergo offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te: relinque ibi munus tuum ante altare, & vade prius reconciliare fratri tuo, & tunc venies offeres munus tuum. Eadem est sententia Irenæi. lib. 4. contra hæreses, ca. 32. & Aug. 10. de ciuit. cap. 5. & lib. 20. contra Faustum ca. 16. & Chrysost. loco indicato in Matth. vbi post verba adducta seipsum exposuit di-

19 An rejiciantur hic sacrificia.

cens: Ostenditque non esse prohibitum quod illi vituperabant, sed multo magis quam sacrificia cautum. Idem ait ibidem Euthymius, & multo magis in sequenti questione comprobabitur. Chaldaus quoque vertit: In ijs, qui exercent misericordiam, voluntas coram me est, magis quam in sacrificio. Sed illud hic notandum Irenæum & Augustinum locis citatis non legisse, Misericordiam volo, vt nunc habent Lxx, sed, Misericordiam volo, vt olim habebant, & vt est in Hebræo. Apud Matth. vero, legitur, & sensus idem est, siue legamus, siue volui.

20 Altera quæstio, ex qua multi prophetarum loci explanantur, est, Vt non sacrificia vetera fuerint Deo vere grata, aut tantum propter Iudæorum infirmitatem ea tolerauerit? Causa quæredij est, quod sæpe Deus in scriptura significat semper sibi illa sacrificia displicuisse. Vt Psal. 39. Sacrificium, & oblationem noluit, auribus autem perfecisti mihi: holocaustum, & pro peccato non postulasti, & Psal. 49. Numquid manduca- bo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum porabo? Psal. 50. Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem utique, holocaustis non delectaberis. Isa. 1. Sanguinem vitulorum, & agnorum, & hircorum nolui; cum veneritis ante conspectum meum, quis quæsiuit hæc de manibus vestris? Iere. 7. Holocaustomata vestra addite victimis vestris, & comedite carnes. Quia non sum locutus cum patribus vestris, & non præcepi eis in die, qua eduxi eos de terra Ægypti de verbo holocaustomatum, & victimarum. Huiusmodi sunt multa. *Idem sancti restantur apertissime. Petrus apud Clementem, lib. 1. Recognitionum latissime hoc confirmat, ait enim Moysen prudetia sua vidisse quam alte populo suo insedisser consuetudo illa Ægyptiorum immolandi dijs, adeo vt non posset eius radix euelli, ideoque permisisse eis, vt Deo hostias immolarent, ne immolarent dæmonibus. Idem ait Chrysostomus hom. 6. in Matth. & Hieronymus in illud Isai. 1. Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum? & cap. 60. in principio, & in illud Iere. 7. Holocaustomata vestra, & c. & in illud Matth. 5. Ego autem dico vobis, Non iurare omnino. Probat Iere. 7. quoniam nunquam Deus locutus est de victimis, donec filij Israel adorauerunt vitulum, quem fecit eis Aharon. Eodem ar-

20 An placuerint Deo sacrificia vetera.

21

I 5 gumento

gumento probat. S. Thomas instituta esse sacrificia ad vitandam idololatriam. 1. 2. qu. 102. art. 3. Denique Sixtus papa, & martyr in libro de diuitijs ita scribit. Sacrificia, quae in terra Aegypti filij Israel idolis offerre cōfueuerant, & Deo iubentur postmodum immolare. Non quod Deus animalium cruore delectetur, aut carnibus, qui ait: Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum porabo? sed ut infirmus populus, & varijs iniquitatum operibus deprauatus formaretur Dei institutione. Noluit enim statim relinquere consuetudinem longi temporis, sed in bonum iterum commutare.

22. Nihilominus certissimum, & indubitatum haberi debet, sacrificia illa non permiffa, sed praecipua à Deo fuisse, illique placuisse, donec vetus lex abrogaretur. Probat primo ratione euidenter euerrente argumentum in contrarium obiectum. Quoniam ante Moysen, & ante idololatriam sancti, quibus nihil ab idololatria timebatur, immolauerunt hostias Deo. Gene. 4. Habel quoque obtulit de primogenitis gregis sui, & de adipibus eorum, & respexit Dominus ad Habel, & ad munera eius, & ca. 8. Adificauit autem Noë altare Domino, & tollens de cunctis pecoribus, & volucribus mundis obtulit holocausta super altare. Odoratusque est Dominus odorem suauitatis, & ait ad eum: Nequaquam ultra maledicam terram propter hominem, & ca. 15. dixit ad Abraham. Sume mihi vaccam triennem, & capram trimam, &c. & idem cap. 22. Obtulit arietem holocaustum pro filio. Secundo quoniam sacrificia ante legem, & in lege fuerunt figura beatissimi illius sacrificij pro nobis in cruce offerendi. Bona ergo, & grata Deo erant sacrificia, quae nec in se quicquam mali habebant, & rei optimaerant signa. Nec Deus tot ritus, & ceremonias sacrificiorum, & sacerdotum, & vestium instituisse, si ipsi sacrificia non probarentur. * Tertio, Nō peccat qui omittit id, quod Deus non iussit, sed permisit, & quod Deo gratum non est. At quis dubitet peccasse eos, qui leges sacrificiorum violabant, cum videamus seuerissime fuisse punitos, vt filios Aharō Leuit. 10. S. Thomas etiam. 1. 2. qu. 102. art. 3. docet hanc sacrificia instituta esse ad cultum Dei, vt per ea Deus coleretur, & mens offerentis ordinaretur in Deum, & vt retraheretur homines

Causa institutionis sacrificiorum.

ad cultura idolorum: deinde ad significandum redemptionem per Christum faciendam, & eius sacrificium. Possimus addere, ad significandum quoque ea, quae nos agere debemus, & ad instruendum mores, vt docet August. 10. de ciuit. cap. 5. ex quibus satis ostenditur bona, & Deo grata fuisse.

Illud autem non negamus, & nemo non videt, non fuisse illa Deo grata per seipsa, quasi eis indigeret, aut aliquid inde ipsi accederet, quod bene probat Irenaeus lib. 4. contra haereses cap. 32. & August. 10. de ciuita. cap. 5. ex Psal. 49. Numquid manducabo carnes taurorum, &c. & optime explicat S. Thom. 2. 2. qu. 30. ar. ultimo ad. 1. & qu. 81. art. 7. Sed fuerunt Deo grata propter eas, quas diximus causas ex S. Thoma. Ratio vero illa de idololatria tollenda non praecipua ratio est, sed illarum, quas praecipuas dicimus quaedam quasi accessio: id enim quoque Deus voluit, sed etiam, si idololatria nulla esset, sacrificia propter ceteras rationes instituisse, sicut ante legem voluit sibi à sanctis patriarchis offerri. * Sed ait Hieronymus. Ante quam populus vitulum adoraret, decem praecipua dederat Deus Moysi in tabulis lapideis, ac nulla praeterea. Fateor quidem, sed haec ratio hoc tantum euincit, praecipua illa decalogi esse quae primo, & per se, & ante omnia Deus volebat, non tamen ea sola voluisse. Nam si ea sola voluit, ergo omnia praecipua ceremonialia, & iudicialia permisit tantum, non voluit.

Ad loca scripturae adducta respondent apostoli apud S. Clementem lib. 6. constitut. apostol. cap. 22. (nam ibi quoque referuntur) in hunc modum. Recusabar populi sacrificia saepenumero in eum peccantis, atque existimantis sacrificijs eum non poenitentia placatum iri. Idem docet Irenaeus. lib. 4. capit. 32. & ad hunc sensum interpretanda sunt verba sanctorum, qui sacrificia tollere videntur. Nam si bene offerrentur, grata illa Deo fuisse, Leui. 1. vidimus: & oblata omnia adolebit sacerdos super altare in holocaustum, & odorem suauissimum Domino. * Ita autem, vt diximus, Deum sacrificia respuisse, non simpliciter scriptura ipsa docet. Hoc enim est quod cap. 5. vidimus: In gregibus suis, & in armentis suis vadent ad quaerendum Dominum, & nō inueniēt, ablatus est ab eis. Non enim per poenitentiam quaerebant, sed per sola sacrificia. Et Isa. 1. cum dixisset ingrata sibi esse illorum

sacrificia,

24

25

sacrificia, causam non tacuit: manus enim vestrae sanguine plenae sunt. Lauamini, mundi estote, &c. Et capit. 66. Qui immolat bouem, quasi qui interficiat virum, qui maculat pecus, quasi qui excerebret canem, qui offert oblationem, quasi qui sanguinem suillum offerat, qui recordatur thuris, quasi qui benedicat idolo. Haec omnia elegerunt in vijs suis, & in abominationibus suis anima eorum delectata est. Quo loco Hieron. ait, hoc esse quod in Hosee scriptum est, misericordiam volo, & non sacrificium. Afferat etiam ex Mala. 2. Nō respiciam vltra ad sacrificium, neque accipiam placabile quid de manu vestra. Et dixistis, quam ob causam? Quia Dominus testificatus est inter te, & vxorem pubertatis tuae, quam tu depexisti, id est, quia non te poenitet violatae legis Domini, cum contra eius praecipuum dimiseris vxorem tuam, & alienigenam duxeris.

26. Cur misericordia praefertur sacrificijs.

Postremo quaeritur, quare misericordia praefertur sacrificijs, cum sacrificia sint actus religionis, quae praestantior est misericordia, & omnibus virtutibus moralibus, vt docet S. Thom. 2. 2. qu. 81. art. 6. Respondeo primo, Scripturam in hoc loco, & in similibus, non loqui de misericordia praecise. Sed de misericordia sumpta pro beneficentia, quae non solum complectitur opera misericordiae proprie dictae, sed etiam opera charitatis in proximos, quomodo non est dubium maiorem esse religione. Marc. 12. Et diligere proximum tanquam seipsum, maius est omnibus holocaustibus, & sacrificijs. IESVS autem videns quod sapienter respondisset, &c. Secundo respondeo. Siloquamur de misericordia praecise, religio absolute loquendo principalior est ratione obiecti, sed opera misericordiae propter assiduas, & passim occurrentes necessitates proximi, praestantiora sunt, & Deo gratiora. Vnde opera religionis recte omittuntur propter opera misericordiae, vt interesse sacris, vt aegrotati assideas. * In qua re plurimum Dei amor erga nos spectatur, qui ita nos amat, vt opera cultus sui facile & patiat, & iubeat aut omitti, aut interrumpi, vt nostris siue animae, siue corporis commodis consulatur: vt Matth. 5. Si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quod frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque ibi munus tuum ante altare, & vade prius reconciliare fratri tuo, &

27

tunc veniens offeres munus tuum. Tertio dicimus, Scripturam nō loqui de operibus misericordiae quatenus misericordiae tantum sunt, sed quatenus sunt ad Deum colendum, & promerendum, qui dixit Mat. 25. Quod vni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis, atque hac ratione actus imperati religionis sunt, vnde & sacrificia in scriptura vocantur. Hebr. 13. Beneficentiae autem, & communionis nolite obliuisci, talibus enim hostijs promeretur Deus. Et Aug. 10. de ciuit. cap. 5. inquit, in his verbis Hosee, quibus anteponitur misericordia sacrificio, sacrificium sacrificio anteponi. Itaque habet talis misericordia praestantiam actus religionis, & hoc etiam praestat illi, quod maiorem utilitatem proximo affert.

Et scientiam Dei magis quam holocaustum.

Scientiam Dei vocat timorem Dei, & veram legis eius custodiam, vt diximus ca. 4. num. 1. Ideo Chaldaeus dixit: Et in operantibus legem Domini magis quam in offerentibus holocausta. Quid intersit inter hostiam, siue sacrificium, & holocaustum, docet Hieronymus, ad illud Isai. 56. Holocausta eorum, & victimae eorum, &c. his verbis: Differentiam hostiarum, & holocaustorum in Leuitico plenius discimus. Holocausta sunt, quae super altare integra concremantur. Victimae, & hostiae, quarum pars offertur altari, pars sacerdotibus traditur. Sanctus Thom. 1. 2. qu. 102. ar. 3. ad 8. recte haec explicat. Triplex (inquit) erat sacrificiorum genus. Quoddam quod totum comburebatur, & ideo dicebatur holocaustum, & offererebatur Deo specialiter ad reuerentiam maiestatis ipsius, & amorem bonitatis eius. Secundum dicebatur: Pro peccato, iuxta illud Psal. 36. Holocaustum, & pro peccato non postulasti, quod offerebatur ad remissionem peccati: cuius vna pars comburebatur, altera cedebat in usum sacerdotum: nisi cum offerebatur pro peccato totius populi, vel pro peccato sacerdotis, nam tunc totum comburebatur. Tertium vocabatur hostia pacifica, quae offerebatur Deo vel pro gratiarum actione, vel pro salute, & prosperitate offerentium ex debito beneficii vel accipiendi, vel accepti. Huius vna pars incendebatur, altera cedebat in usum sacerdotum, tertia in usum offerentium. Haec sanctus Thomas, vbi etiam erudite explicat horum sacrificiorum significationes. Vide de his Leuitic. 1. 3. & 4.

28

Holocaustum, & Hostia.

Triplex genus sacrificiorum.

Holocaustum.

Pro peccato.

Hostia pacifica.

Ipse

29

Ipsi autem sicut Adam transgressi sunt pactum. Hieronymus: Ipsi autem imitati sunt Adam ut quod ille in paradiso fecerat, pactum meum, legemque prateriens, ibi in terra facerent. & ibi, hoc est in paradiso, omnes prauaricati sunt in me in similitudine prauaricationis Adam. Non enim mirum si quod in parente praecepsit, etiam in filiis condeneretur. Lxx. verterunt, sicut homo, & ideo Graeci fere non intelligunt de primo parente. Cyrillus autem vidit in Hebreo esse, sicut Adam, & i deo, ita ut Hieronymus, interpretatus est. Quod autem ait Hieronymus: Ibi, id est, in paradiso prauaricati sunt in me: satis probabiliter alij interpretantur, Ibi, id est, in terra illa bona, quam eis promissi, & dedi. Et Chaldaeus ita totum locum vertit: At ipsi sicut generationes praescae transgressi sunt pactum meum, & in terra bona, quam dedi eis, ut ibi exqueretur voluntatem meam, prauaricati sunt in verbu meum. Sed Hieronymus ita intelligendus est, ac si dicat: Ex eo tempore ceperunt prauaricari in me, egregie imitati sunt inobedientiam Adam. Solet enim scriptura eos, qui pietatis, vel sceleris imitatione similes sunt, quasi vnum populu numerare, & copulare, quauis tempore sint valde disuncti, praesertim cum de supplicijs verba sunt. * Quod si inter hos multi boni interiecti sunt, nullam bonorum tunc rationem habet scriptura, quoniam ij, de quibus loquitur, non bonorum, sed malorum imitatores extiterunt. Ezech. 16. Radix tua, & generatio tua de terra Chanaan. Pater tuus Hamorraeus, & mater tua Chetha. & Dan. 13. semet Chanaa, & non Iuda sed Matth. 23. expressius: ut veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est a sanguine Habel iusti vsque ad sanguinem Zachariae filij Barachie, quem occidistis inter templum, & altare. Quid ad populum Iudaeoru pertinebat sanguis Habelis effusus, nisi omnes mali, & eorudem peccatorum patraatores imitatione illa inter se iungerentur, & quasi vnus populus, aut vnus homo fierent? Quare eidem quaestioni a se propositae erudire ibi Hieronymus responderet: Regula, inquit, Scripturarum est duas generationes bonorum, & malorum nosse singulorum singulas. Probat ex Psal. 23. vbi de omnibus bonis dicitur: Haec est generatio quaerentium Dominum. & Psal. 111. Generatio rectoru benedicetur. De malis vero Matth. 23. Venient haec omnia super

Regula. Vnus populus bonorum & vnus malorum in scriptura. 30

generationem istam.

Galaad civitas operantium idolum. Galaad (ut scribit Hiero. in locis Heb.) mons est ad tergum Phoenices & Arabiae collibus Libani copulatus, extenditurque per desertum vsque ad eum locum, in quo habitabat Seho rex Hamorroru. Cecidit in foree filiorum Ruben, & Gad, & dimidia tribus Manasse. A quo mote civitas in eo condita sortita est vocabulu. Hic est mons, in quo Laban comprehendit Iacob, Gen. 31. vbi & origo nominis Galaad ostenditur. Quae inquit, congregantes fecerunt tumultum, comederuntque super eum. Quem vocauit Laban tumultum testis, & Iacob aceru testimonij (id est, 777) uterque iuxta proprietatem linguae suae. Dixitque Laba: Tumulul iste erit testis inter me, & te hodie, & idcirco appellatum est nome eius Galaad, id est, Tumulul testis. De vrbe ipsa scribit hic Hier. fuisse in tribu Gad, habitata a sacerdotibus vnamque ex vrbibus refugij, & idolum in ea fuisse consecratu. Et ideo quato maioris erat auctoritatis propter sacerdotes, tanto magis habitantibus trans Iordanem principium idololatrie fuit. Quod nam idolu hic fuerit, non legimus in Scriptura, constat tamen fuisse cum primis idololatriae dedita, & ideo dicitur civitas operantium idolum, id est, idola colentium & idola fabricantium. Illud lectorem non lateat, hanc eandem vrbe esse Ramoth Galaad, ut hic docet Hier. & in locis Heb. V. Galaad, & V. Ramoth, qua Iosephus. 9. antiq. c. 4. vocat Ramatha. In ea fuit vnctus rex Iehu, 4. Reg. 9. vnde & Iosue. 21. docemur esse eam ciuitatem fugitiuorum in tribu Gad, & a sacerdotibus habitatam.

31 Galaad.

Ramoth Galaad.

32

Supplantare.

Supplantare. Scite Chryssippus, ut multa, qui stadiu (in-

Iacob.

33

34

quit) currir, eniti, & contendere debet quam maxime possit, ut vincat: Supplantare eum, qui cum certat, aut manu depellere, nullo modo debet. Iacob nomen habuit ab hoc verbo proprie accepto, id est, eo quod manu plantam fratris tenuit, quasi obstans, ne prior ille nasceretur. Genes. 25. Protinus alter egrediens 22. plantam fratris tenebat manu, & idcirco appellauit eum Iacob. * Cum vero ait Esau, cap. 27. Iuste vocatum est nomen eius Iacob. Supplantauit enim me en altera vice: Primogenita mea ante tulit, & nunc secundo surripuit benedictionem meam: iam nomen accipit ab eo, quod metaphorice significat supplantare, id est, a deceptione, sicut patrem audiit dicentem: Venit germanus tuus fraudulenter, & accepit benedictionem tuam. Hieronymus in Tradit. Hebr. cum ad haec verba venit, ita inquit: Iacob supplantator interpretatur. Ab eo igitur quod fratrem arte deeeperit, allusit ad nomen. Qui ideo Iacob ante vocatus est, quod in ortu plantam fratris apprehenderat, &c. Inde Psal. 40. Qui edebat panes meos magnificauit super me supplantationem. Vbi Euthymius metaphora nos admonet. Non ergo Iacob luctator dici potest, neque vero supplantator secundo modo, sed primo, ut dictum est. Quid est ergo supplantata a sanguine? cito euertenda, cito capienda propter sanguinem in ea effusum. Cum enim esset trans Iordanem, propiorque & Syrijs, & Assyrijs, prius ceteris capta est ab vtriusque. Primo quidem ab Hazaele rege Syriae vastata fuerat tempore Iehu. 4. Reg. 10. Sed postea (de quo nunc loquitur) ab Assyrijs. 4. Regum. 15. tempore Phacee regis Israel. Sed maluit dicere, Supplantata, quam capta, quasi dicat: Ipsa supplantabat, & decipiebat multos, quibus idololatriae autor, & magistra erat, & ipsa quoque supplantabitur, id est, deijcietur, & ad ruinam impelletur, ut cadit ille, quem alter supplantat. Quem autem sanguinem dicat, statim explicabimus. De latronibus etiam dicemus cap. 7. n. 2.

Stum est a Caesare, eadem profus metaphora, qua hic. Vique fera tigris nunquam posuere funem, Quas nemore Hyrcano, matru du lustra sequitur, Alus caesorum pauit cruor armentorum: Sic Syllanum solito ribi lambe ferrum Durat Magnesia: nullus semel ore receptus Polluas patit in sanguis mansuetae fauces. i. Particeps sacerdotum in via interficientium pergens de Sichem. Id est, adiuuans consilium sacerdotum Bethel, qui euntes a Sichem in Ierusalem, ut adorent in templo, temporibus Pascha, & Pentecostes, & Scenopegiae, latronibus in via positis trucidabant, ut exposuit Hieronymus. Hic est sanguis, de quo paulo ante loquebatur. Sichem (ut auctor est Hieronymus in Locis Hebr.) duplex fuit, altera in mote Ephraim pertinens ad tribum Manasse, ciuitasque fugitiuorum, ut Iosue. 20. & 21. docemur. Altera (de qua nunc sermo est) qua & Salem dicitur, & ciuitas Iacob; & deprauate Sichar, ut idem tradidit in epiraphio sanctae Paulae, cutus locus ostenditur in suburbanis Neapoleos, qua & Saracenis hodie dicitur Nablos, iuxta sepulcrum Ioseph, & puteum Samaritanae, & Latine, & Graece Sichima vocata est. Haec tanta olim fuit, ut affirmet Iosephus. 11. antiq. capit. 8. tempore Alexandri magni caput fuisse Samaritarum. Cum ergo esset proxima vrbi Ierusalem, multi venire cupiebant in templum Domini, quos sacerdotes Bethelis adiuuante vrbe Galaad interficiebant in via: erat enim Bethel inter Sichem, & Ierusalem aliquantulum a via remota. Rufinus & Theophylactus ita exponunt, & quidem satis probabiliter. Ciuitas Galaad erat adiutrix sacerdotum suorum, qui, ut cultum Dei impedirent, interficiebant euntes in templum. Ex quo videmus, quam merito dixerit, Quasi fauces virorum latronum: ita enim sanguinem sticabant, ut longum iter coficerent trucidatorum eorum causa, qui de Sichem ibant in Ierusalem, erant enim multi, quia magna ciuitas erat, & proxima Ierusalem, ut diximus.

Lib. 1. Phai sali.

Sichem, & Sichar.

35 *

Sed in verbis Hebraicis tanta est difficultas, ut nemo fere sit qui nostram translationem non deseruerit. Ipsi etiam veteres interpretes, quos libenter sequi Hieronymus solet, inter se mutuo discrepant. Potissima difficultatis pars in eo posita est, quod vbi legimus, De Sichem in Hebraeo

in Hebræo est *שכם*, quæ vox & humerū significat, & vrbes illam Sichem. Vnde quidam humerum, quidam vrbes interpretantur. Si autem sic vrbs, non videbatur vertendum, de Sichem, sed in Sichem, nam litera *מ* in fine addita nominibus locorum motum in loca illa significat, vt in hoc eodem nomine videmus, Gene. 37. Missus de valle Hebron venit in Sichem. Iud. 21. Ad Orientalem plagam vie, quæ de Berhel tendit ad Sichimam. Iosue. 24. Congregauit Iosue omnes tribus Israel in Sichem. Quare non desunt qui putent, præpositionem, De, redundare in nostra translatione, atque initio vertisse interpretem, Pergentes Sichem. Sed eorum falsa sine dubio sententia est, ipse enim Hieronymus qui vertit, docet haud obscure se transulisse De Sichem, cum dicit: Nos dicamus intercludere hereticos viam, ne de Sichem, id est, de bonis operibus, pergamus in Ierusalem, id est in Ecclesiam. Deinde cur interficerent euntes de Sichem, scimus, sed venientes in Sichem cur interficiant? Quia de templo redibant, inquit: At cur non id faciebant antequam eo venirent, ne & Ierosolymitani lærarentur, & alij ex Israel eo exemplo mouerentur? * Quod autem alij de humero dicunt, quomodo id significet verbum, quod ipsi volunt, viderint ipsi. Nos dicimus literam *מ*, sæpe nominibus addi, aut etiam verbis, non vt motum significet, sed ornatus solius causa, vt ex antiquis Hebræis docet Iohannes Isacus lib. 1. Grammaticæ suæ, cap. de literis heemanticis. Est ergo planus sensus, *Particeps sacerdotum in via interficientium Sichem*, id est, habitatores Sichem. Vnde Lxx, & Symmachus verterunt, Interfecerunt Sichima. Hieronymus tamen vt omnem ambiguitatem tolleret, locumque nobis planum relinqueret, vertit, Interficientium pergentes de Sichem. Re enim verâ Sichimitas interficiebant, cum è Sichem pergebant in Ierusalem, vt exposuit quoque Theophylactus.

Quoniam scelus operari sunt, Quia hoc excogitato scelere nitebantur Dei cultum impedire. Scelus enim vocat *שם* à verbo *שם*, quod significat cogitare. Quo nomine vti solet scriptura ad significandum excogitate malitiæ nefarium commen-

tum. Vt Leuit. 19. Ne prostituas filiam tuam, ne contaminetur terra, & implicatur piaculo. Et cap. 20. Qui supra uxorem filiam duxerit matrem eius, scelus operatus est, viuus ardebit.

In domo Israel vidi horrendum, *שעוריה*, id est, rem, quæ in horrorem, atque in stuporem omnes rapiat. Iere. 5. vertit Mirabilia. Stupor, & mirabilia facta sunt in terra. Et cap. 18. Quis audiuit talia horribilia, quæ fecit virgo Israel? hoc autem horrendum, & mirabile dicit, quod colente vitulos Ieroboham, & tribu Ephraim, continuo tota domus Israel simul fornicata est.

Sed & Iuda pone messem tibi. Locus est valde difficilis. Primum sciamus, illud, Sed & Iuda, posse ad præcedentia referri, ita vt in eo periodus claudatur, & sit sensus, Contaminatus est Israel, sed & Iuda, scilicet, contaminatus est; cum minime peccare deberet, etiam si peccarent alij tribus. Atque verum esse quod dicimus, ostendunt Lxx, qui verterunt, Sed & Iudas. Nam apud nos quidem Iuda & primi casus esse potest, & quinti, vt etiam in Heb. at Iudas tantum est primi, nec alium sensum habere potest quam quem diximus. Sed apertius Chaldaeus, qui dixit: contaminati sunt viri domus Israel. Quin etiam viri domus Iuda ceperunt multiplicare peccata. Et in Hebræo est, Etiam Iuda. Iuxta quem sensum. *Pone messem tibi, &c.* Vt toti domui Israel dictum intelligere possumus, vel soli Iudæ, quod mihi magis placet, & redit in idem fere, dicemus enim, Pone messem tibi o Iuda. Rursus messis si proprie accipiatur, planum habet sensum. O Iuda, qui capto Israele putabis tutum esse, & de terminis tuis protendendis cogitabis, etiam captiuus ducaris. *Pone messem tibi*, id est, metes quidem securus segetes tuas, at non hoc tempore, sed cum conuertero captiuitatē populi mei, hoc est, cum te populum meum de captiuitate Babylonica reduxero. Quasi dicat, Ante ne ponas, otio enim & pacere carebis.

Multi malunt accipere messem metaphorice, vt non segetes, sed homines demeti intelligantur, vt quod de vastatione Babylonis scriptum est Ieremi. 51. Adhuc modicum, & veniet tempus mes-

37

38

tionis

tionis eius. Sed mihi non vique adeo probatur, quoniam messem sibi ponere dicitur proprie, qui metit, non qui metitur; id est, qui alios occidunt, non qui ipsi occidunt, quod magis Lxx. expressere vertentes, Incipe vindemiare tibi ipsi. Multo minus probo quod Rufinus exponit: Tu quoque o Iuda demeteris, cū captiuitas populi mei Israel conuertetur ad te, vt tu similiter captiarius. Etenim conuertere captiuitatem, vti scripturę nihil aliud est quam liberare à captiuitate, vt Psalm. 52. Cum conuerterit Deus captiuitatem plebis suæ, exultabit Iacob, & lætabitur Israel. Psalm. 125. In conuerendo Dominus captiuitatem Sion, facti sumus sicut consolati.

Conuertere captiuitatem.

ALLEGORIA.

39 Vique ad verba illa: Quid faciam tibi Ephraim, &c. quæ præcedunt fere allegorica expositione non indigent, cum ad CHRISTVM sensus referatur, in quem tendit allegoria. Possumus tamen ad Iudæos, qui CHRISTI tempore conuersi sunt, hæc quoque accommodare: Venite, & reuertamur, &c. siue ad eos, qui quotidie conuertuntur, conuertenturque. Ipse nos prius abiecit, idem venientes ad se excipiet, & participes nos faciet viuificationis, quam secundo die per mortem suam operatus est, & resurrectionis, quam tercio die resurgens effecit in spe in membris suis. Sine dubio admittet nos, & erit nobis quasi diluculum, luce animas nostras implebit, & gratiæ suæ pluuia, doctrinæque animas nostras fecundabit, vt imber temporaneus, & serotinus. Sed ad populum totum reuertitur, & ait: Quid faciam tibi Ephraim, &c. Quid faciam tibi popule incredule, quid ultra debui facere vineæ meæ, & non feci? Misericordia tua quasi nubes matutina, misi ad te filium meum, initio cœpisti illi applaudere, mirabaris doctrinam eius, & videbatur tibi loqui quasi potestatem habens, & non sicut scribæ tui, & Pharisei, stupebas in miraculis, dicebas, Quia propheta magnus surrexit in nobis, & quia visitauit Dominus plebem suam. Prodiisti obuiam venienti in Ierusalem, & clamasti, O Sahnna filio David. * At cito ista tua misericordia, & beneficentia erga eum exaruit. Sexto ab hinc die petisti virum homicidam donari tibi,

Luc. 7.

40

autorem verò vitæ interemisti. Propter hoc ne in tua obstinata incredulitate maneres, misi ad te apostolos, & Euangelistas, & prophetas, & per eos te expolire nitebar; vt aptus esses ædificio Ecclesiæ meæ, & mala quæ imminebant, tibi prænuntiaui, quantaque vastitas à Romanis impenderet. Mittebam autem eos ad te quasi morti destinatos, non enim ferebas increpantes, sed occidebas, sicut scriptum est: Ecce ego mitto ad vos prophetas, & sapientes, & scribas, & ex illis occiditis, & crucifigitis, & ex eis flagellabitis in synagogis vestris. Ideo tuum supplicium omnibus manifestum erit, relinquatur domus tua deserta, & omnes videbunt te relictum esse à me. Ego misericordiam à te exigebam, vt animæ tuæ misereretur placens Deo, & laborum filij mei, & apostolorum suorum, quos pro te reducendo perferebant, & vt veram cordis sanctitatem haberēs: Tu contra contemptis his omnibus, sacrificijs & hostijs me prosequeris, eaque tibi satis esse sola iudicabas. * Et cum multo magis quam holocausta, ego scientiam Dei optarem in te, id est, vt filium meum agnosceres, & coleres: tu Adam prauaricationem imitatus es, nec patriarcharum pietatem æmulaberis, sed impietatem maiorum tuorum, qui restiterunt Spiritui sancto, & occiderunt eos, qui prænuntiabant de aduentu iusti. Et Ierusalem, quæ solebat esse officina pietatis propter sanguinem innocentis agni effusum impie meruit capi, & euerti à Romanis: plena enim erat idolis, id est, cupiditatibus noxijs. Sacerdotes impij persequebantur veros Dei adoratores, & ad verum Dei templum, id est, ad CHRISTVM venire non sinebant: quibus cum ciuitas deberet repugnare, palam eorum sceleris particeps effecta est, & cum illis regem, ac dominum suum crucifigendum expetiit. Horrendū scelus vidi in domo Israel, cōtaminati sunt principes, & inuidia, atq; odio in innocentem excœcati, protinusq; totus populus in eorum iuit sententiam, & temere coram Pilato clamare cœpit, Crucifige, crucifige eum. O Iuda, o infelix popule, ne ponas messem tibi, id est, ne putes te securitatem, & copiam bonorum, pacēque animi habiturum, donec te conuertat: tunc habebis, interea in paupertate, & in luctu sedebis.

Math. 23.

Eccle. 30.

41

TRO-

complectitur, inquit, me ad faciendum fructum bonum. Dominus enim dabit suauitatem, ut terra nostra det fructum suum. Anima mea, velut terra sine aqua tibi, non mihi, sed tibi. Sicut tibi possum, me irrigare non possum. Cito exaudi me Domine, complectitur me, ne sim puluis, quem projicit ventus a facie terrae. Abundat mare, inundat, copiosum est, fluctuat, sed amarum est. Discreta est aqua, apparuit arida anima mea, irriga eam, quia velut terra sine aqua tibi. His verbis vltimis, quae ego postremo loco consulto posui, tamen in Augustino postrema non sunt, alludit sanctus pater, ut videmus ad illud Gen. 1. Congregentur aquae, quae sub caelo sunt, in locum vnum, & appareat arida: & hoc videtur dicere. Non desunt mihi aquae sub caelo, quibus anima mea irrigari posse videatur, sunt enim sub caelo honores, opes, voluptates variae. Sed haec aquae amarae sunt, quamuis dulces initio videantur sitientibus, falsae sunt, non fecunditatem animae afferunt, sed sterilitatem. Ideo tu iussisti ut congregarentur in locum vnum, & ab anima mea recederent, ecce apparuit arida, & imbre tuo indiget, sine te germinare non potest.

Quid faciam tibi Ephraim. Non possumus aduersus Deum queri, semper de utilitatibus nostris cogitat, cum ad eum surgimus diluculo, cum eum quaerere incipimus, ostendit in caelo nubem matutinam, quae irrigationem ariditati animarum nostrarum pollicetur, iuxta quod sanctus Propheta cecinit: Qui operit caelum nubibus, & parat terrae pluuiam. Quam pluuiam? De qua a libi ait: Pluuiam voluntariam segregabis Deus hereditari tuae. Quid inde? Quod paulo ante dicebam ex Augustino, quodque idem David ait: Etenim Dominus dabit benignitatem, & terra nostra dabit fructum suum. *Nec spes sola erat, rorem mittere coeperat, quo internus concupiscentiae calor refrigeraretur, & arida anima humectaretur. Sed nos has Dei misericordias peccatis nostris quasi magno aliquo calore consumimus, & euanescere sinimus.

Propter hoc dolam in Prophetis. Pulchre admonentur sui officij concionatores, & episcopi, ut sciant se ferramentum Dei esse debere ad duos, & lapideos homines tundendos, & expoliendos, ut iuxta quod Ecclesia

canit, Tunduntur lapides suis coaptentur locis per manum artificis. Multi subtilia, aut pulchra, audituque iucunda dicere malunt, quam vtilia, & quae peccantes mordeant, nequaquam Samaritano, qui Christum significat, similes, qui vulneribus infudit vinum, & oleum. Si quid enim in deprauatos mores dicunt, molliti sunt sermones eorum super oleum, nec secare sciunt vnquam, aut vitare, sed leniter oleum infundere, qui fortasse non longe ab eo absunt, de quo Psal. 140. dictum est: oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Non dolat per istos Dominus. Alij apti ad dolationem videtur: at ita teneri sunt, & ad feriendum timidi, ut non mallei ferrei videantur ad conterendum petras, sed pinei, aut potius vitrei. Atque vtiliam tales essent hominum mores, ut semper leniter agendum esset, sed quid illis facias, qui lapidei sunt, & nisi ferro poliri, & caedi non possunt? Vide etiam necesse esse, ut ferramenti huius acies retundatur, ipsumque paulatim consumatur tundendo, & feriendo. Ne igitur querare, si laborandum sit, si valetudinem minui, si vires languescere videas, nec deficias, aut tibi molliter indulgeas. Qui enim bene ministrauerint, gradum bonum sibi acquirunt, & multa fiduciam in fide, quae est in CHRISTO IESU. Imitare Paulum, qui ait: Omnia sustineo propter electos, ut & ipsi salutem consequantur, quae est in CHRISTO IESU cum gloria caelesti. 2. Timoth. 2. & alibi. Propter quod non deficiamus: sed licet is, qui foris est, noster homo corrumpitur, tamen is qui intus est, renouatur de die in diem. Lege quae sequuntur. 2. Cor. 4. & 5. & illud. Sed & si immolor supra sacrificium, & obsequium fidei vestrae gaudeo, & congratulor omnibus vobis. Philip. 2.

Quia misericordia volui. Etsi in peccatis esse mus, per opera misericordiae possemus misericordiam impetrare, & ad poenitentiam paulatim adduci, beati enim misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequuntur. Sed misericordiae nostrae cito exarescunt quasi nubes matutina, & quasi ros mane pertransiens. Ideo manent peccata, nec delentur, maualt enim Deus misericordiam, quam sacrificium: & nos misericordiae obliuiscimur tam erga alios, quam erga nos metipsos, & sacrificiorum multitudine quasi Deum vincere, & expu-

Concionatores bladi loqui.

Duris verbis aliquando vtendū.

2. Tim. 2.

51 Misericordia magna vim habet. Math. 5.

Gen. 1.

49

Deus paratus ad benefaciendum

Psal. 146. Psal. 67.

Psal. 84.

50

Episcopi & Concionatores ferramenta Dei.

gnare nitimur. Multi templa, & monasteria aedificant, vestes pretiosas, & ornamenta altarium magna offerunt, immo & sanctum, atque adorandum sacrificium pro se fieri saepe iubent: de quibus interim illud capitis quinti rectissime dicitur: In gregibus suis, & in armentis suis vadent ad quaerendum Dominum, & non inuenient, ablati sunt ab eis. Quid ita? Non sunt praecleara isthaec quae commemorata sunt: Multum per omnem modum. Poest ne quicquam Deo gratius esse sacrificio corporis, & sanguinis vnigeniti filij sui? Nichil. Sed haec quae magna, & praecleara sunt, tibi quidem magna, & praecleara non erunt, si data opera in peccatis maneat, poenitentiamque contempnas, & his vel sacrificijs, vel operibus tibi Deum placandum putes. Vis haec tibi maxime prodesse? conuertere ad Dominum in toto corde tuo, dele poenitentiam, & confessionem, quae commisisti, meliorem in posterum mentem indue. Aut si habes duritiam, & impoentens cor, offerri iube salutarem hostiam, dona templis infer, subueni facultatibus tuis pauperibus, ieiuna, labora, ut Deus cor tuum emolliat, & ad poenitentiam alliciat.

Ipsi autem sicut Adam transgressi sunt pactum. Dum ea facimus, quae in alijs diuina sententia damnauit, quid aliud quam eorum damnationem quaerimus, quorum volumus esse socij iniquitatum? Si in nefandorum hominum ciuitate Lor commorari voluisset, num poenas, & ignes eorum effugisset? In synagoga peccantium exardescit ignis, & in gente incredibili exardescet ira. Cum autem sanctos viros imitari instituimus, in eorum republicam, communionemque transimus, & promissionum eorum participes efficimur. Quare praecclare nos Ecclesiasticus admonet: In partes vade saeculi sancti, cum viuis, & dantibus confessionem Deo. Non demoreris in errore impiorum, &c. Ita quoque Ecclesia sanctis se prioribus adiungit cum ait: Communicantes, & memoriam venerates in primis gloriosae, semperque virginis Mariae, &c.

Galaad ciuitas operantium idolum. Galaad tumulus testimonij est, quos ergo in Galaad significari putabimus, nisi qui in testimonium pacis, & foederis positi sunt, id est, quos Deus magnis ingenij, & eruditio-

nis dotibus ornauit, aut potentia, aut sacerdotij, aut Ecclesiasticae dignitatis honore insigniuit? * Tumulus dicitur, quia sublimiores ceteris sunt, & quot habent doctes, & dona, quasi tot habere lapides videntur. Positi autem sunt ut verbo, & exemplo testimonium de Dei iustitia, & bonitate, & sapientia reddant, ne homines constitutos sibi fines praetergrediantur, & initum cum Deo foedus violent sicut apostolis dictum est: Eritis mihi testes in Ierusalem, & in omni Iudaea, & Samaria, & vsque ad vltimum terrae. In monte haec sita erat vrbs Galaad, & ut a Domino didicimus, Non potest ciuitas abscondi supra montem posita. Et quoniam in excelso loco positi sunt, latere non possunt, siue bene, siue male viuant. Atque ita sicut vtiliores rei publicae sunt, si boni sunt, ita nihil illis nocentius, aut terrius, si iustitia, & pietatis obliuiscantur. Vnde Gregorius homil. 17. in Euangel. Nullum autem puto, fratres carissimi, ab alijs maius praedudicium, quam a sacerdotibus tolerat Deus, quando eos, quos ad aliorum correctionem posuit, dare de se exempla prauitatis cernit, quando ipsi peccamus, qui compescere peccata debuimus, &c. Et quia saepe fit, ut hi non solum idola colant, id est, honores, potestatem, voluptates, sed etiam suo exemplo quasi colenda ceteris proponant, merito dicitur: Galaad ciuitas operantium idolum. Et quia tantum facinus sine debito supplicio diu non erit, merito sequitur: Supplantata a sanguine. Vindicabit enim Dominus sanguinem Iezrahel super domum Iehu, & sanguis animarum, quibus scandalo fuerunt, erit super eos, & super filios eorum. * Quid enim aliud fuisse videntur quam latrones sanguinem sitientes animarum? Et cum ipsi auctoritate, & potestate sua possent, & deberet alijs obstat, qui interficiebant pergetes de Sichem in Ierusalem, id est, de bonis operibus (ita enim interpretatus est Hieron.) ad perfectiorem vitam, & ad verae Dei adorationem in spiritu, & veritate: adiuuerunt potius eorum iniquitatem, & participes impiorum consiliorum esse voluerunt.

In domo Israel vidi horrendum. Quantum in vtramque partem principum virorum exempla valeant, diximus capit. 1. num. 78. & 79. Atque ideo mirum est, cur propheta rem stupendam esse dicat, fornicari- bus principibus contaminari populum:

Eruditi, & sacerdotes positi ut testimonium de Deo reddant.

53

Acto. 1.

Math. 5.

Primum exemplum sublimiorum in Ecclesia quantum noceat.

54

Cæcitas magna magnos imitantium.

55

cum illud potius esset admiratione dignissimum, si secus eueniret, cum semper cum suis principibus vulgus mutetur. Sed re vera merito miratur tantam esse hominum vel cæcitatem, vel amentiam, vt prudetes, scientesque cõtra salutem suam imitari velint, quod detestandum esse non ignorant, & sempiternarum calamitatum causam futuram verentur. * Quis tam amens est, vt in aperta, & certa pericula ruat, quod alios videat temere ruentes, ac non potius illorum furorem vel compescat si possit, vel, si non possit, misereatur, & doleat? Quid isti exemplo suo faciunt? Probare videntur id quod faciunt, & quasi docere malum non esse, quod malum putabatur. Ego verò non probare videri, aut quasi docere volo, sed aperte laudare, quæ mala sunt, & in cœlum tollere, clamareque errare omnes toto cœlo, qui non ita viuunt, vt ipsi. Quid tum? Quod ego album esse video, nigrum ne ideo existimare debeo, quod cæci, aut lippi nigrum esse contendunt? Ridebo potius eorum cæcitatem, & illis oculos, ac mentem bonam precabor. Si rectam viam noui optime, quæ me ducat, quo volo, quid mihi oberrat clamor insanorum, qui alteram mihi, penitusq; illi aduersam demonstrant? * Quod si autoritate duceris, & numero, isti dicunt honores esse omni ratione quærendos, iniurias vlciscendas, voluptates sectandas: at apostoli docuerunt hæc esse fugienda, martyres innumeris pro hac veritate certantes vitam amiserunt, infinitus prope sanctorum, doctissimorumque virorum numerus illa Diaboli, carnisque commenta damnarunt, denique CHRISTVS hoc docuit. Quid refert, si aliter perdit, & in perditionem mittentes iudicent? Quis cœcorum iudicium de coloribus, ebriorum de veritate quaerit? Habes certam operum tuorum normam legem Dei, ad hanc omnia exige, quicquid ab hac deuiat, prauum, distortumque censeto. Quod si quis ita hebes sit, vt legem Dei ignoret, certe penes se legem habet non scriptam, sed natam, quam non ab alijs discere, sed in seipso audire satis sit. Hæc consulat, videbitque vehementer desipere, quos ante sapere iudicabat.

56

Sed & Iuda pone messem tibi, cum conuertero captiuitatem populi mei. Cum te conuertero ad me, & factum in te fuerit illud magnæ felicitatis elogium: Super aquas refectionis educauit me, animam meam conuertit: tunc

57 Labor malorum inanis. Psal. 12.

meres, tunc laborum fructus percipies, tunc habebis quod in horrea recondas. Nunc aras, & totus sudore diffusus, longique perit (vt ille ait) labor irritus anni, mandasti arenæ semina, vt est in prouerbio. Aut si non ita est, vide quid respondeas Paulo roganti: Quem ergo fructum habuistis in illis, in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est. Quasi dicat: Non de fine istorum operum rogo, id est, quem tandem exitum habeant, qui ita viuunt. Scio enim æternam mortem illis seruari. Nec quaero quid nunc post feruorem voluptatum sentiat, scio enim pudere vos, quod talibus, tam fœdis, tamque momentaneis voluptatibus seruiertis. Illud rogo, quem tunc fructum habueritis tantorum laborum, quum maxime voti compotes videbamini? Argue, si potes, falsi sanctum Haggæum, qui ait: Et nunc hæc dicit Dominus exercituum: Pœnite corda vestra super vias vestras. Semina stis multum, & intulistis parum, comeditis, & non estis satiati, bibistis, & non estis inebriati, operuistis vos, & non estis calefacti, & qui mercedes congregauit, misit eas in sacculum pertusum. Audiamus Hoseam nostrum: Seminate vobis in iustitia, & metite in ore misericordiarum. Conuertere ergo ad Iuda, & tunc pones messem tibi, captiuus metere tibi non potes.

Rom. 6.

Hagg. 1.

Hof. 10.

CAP. VII.

Vm sanare vellem Israel, reuelata est iniquitas Ephraim & malitia Samaria quia operati sunt mendacium, & fur ingressus est spolians, latrunculus foris. Et ne forte dicant in cordibus suis omnem malitiam eorum me recordatum: nunc circūderunt eos ad inuentiones suas, coram facie mea facta sunt. In malitia sua latificauerunt regem: & in mendacijs suis principes. Omnes adulterantes, quasi clibanus succensus à coquente: quieuit paululum ciuitas à commixtione fermenti, donec fermentaretur totum. Dies re-

gis nostri,

HISTORIA.

gis nostri, ceperunt principes furere a vino: extendit manum suam cum illis foribus. Quia applicauerunt quasi clibanum, cor suum, cum insidiaretur eis: tota nocte dormiuit coquens eos, mane ipse succensus quasi ignis flamma. Omnes calefacti sunt quasi clibanus, & deuouerunt iudices suos: omnes reges eorum ceciderunt, non est qui clamet in eis ad me. Ephraim in populis ipse commiscebatur. Ephraim factus est subcineritius panis, qui non reuertatur. Comederunt alieni robur eius, & ipse nesciuit: sed & cani effusi sunt in eo, & ipse ignorauit. Et humiliabitur superbia Israel in facie eius: nec reuersi sunt ad Dominum Deum suum, & non quaesierunt eum in omnibus his. Et factus est Ephraim quasi colubæ seducta, non habens cor: Aegyptum inuocabant, ad Assyrios abierunt. Et cum profecti fuerint, expadam super eos rete meum: quasi volucrum cœli detraham eos, cadam eos secundum auditionem cœtus eorum. Vae eis, quoniam recesserunt à me: vastabitur, quia præsuaricati sunt in me: & ego redemi eos, & ipsi locuti sunt contra me mendacia. Et non clamauerunt ad me in corde suo, sed volubant in cubilibus suis: super triticum & vinum ruminabant, recesserunt à me. Et ego erudiui eos, & confortauit brachia eorum: et in me cogitauerunt malitiam. Reuersi sunt, vt essent absque iugo: facti sunt quasi arcus dolosus: cadent in gladio principes eorum à furore lingua sua. Ista subsannatio eorum in terra Aegypti.

Cum sanare vellem Israel. Significat, quam merito eis irascatur, & misericordiam denegat. Cum darem operam, inquit, vt sanaretur populus meus à prioribus idololatrijs; subito exiit Ieroboham de tribu Ephraim, qui vitulos aureos faceret, & eum vniuersa Samaria secuta est, & omnes operati sunt mendacium, id est; idola illa coluerunt, vt interpretatur Hieronymus. Possumus etiam interpretari, Recesserunt ab officio. Veritas enim, & mendacium vt in verbis, ita etiam in factis inuenitur. Veritas dicitur cum quisque facit quod, debet proficere, & pro persona, quam gerit, id est, cum id præstat opere, quod eius vel status, vel persona pollicetur, hæc enim dicitur veritas, vt Iohan. 8. Ille homicida erat ab initio, & in veritate non stetit, id est, non fecit quod angelo dignum erat, quod facere debuit qui tot donis præditus, & condecoratus à me fuerat. Ideo nos admonet Apostolus Eph. 4. veritatem autem facientes per omnia cre-scamus in ipso. E contrario mendacium facit, qui ab officio recedit, & à debito ac decoro personæ suæ, vt si sacerdos, aut episcopus vitam degant turpem, & vitijs dedita, ordinique ipsorum minime respondet. Ierem. 8. A propheta vsque ad sacerdotem cuncti faciunt mendacium, & ibidem: Apprehenderunt mendacium, & noluerunt reuerti.

Veritas, & mendacium in factis.

Et fur ingressus est spolians, latrunculus foris. Hoc est. Ex eo tempore patent prædæ, & incursionibus hostium, in magna tranquillitate victuri, si me non reliquissent. Furcs enim, & latrunculos hostes assidue eorum fines populantes vocat, vt Ruffinus, Theodoretus, Theophylactusque interpretatur. Sed quoniam latrunculum foris venire dicit, intelligere videtur furem non alienum, aut foris venientem, sed domesticum, vt sensus sit, Ex eo tempore omnia sunt apud eos furtis plena, mutuis se se furtis expoliant, & præter hæc ab hostibus crebro venientibus diripiuntur, pro quo hic Hieronymus vertit: Latrunculus, proprie militem expeditum significat, qui celeriter latrocinatur, prædaque capta recedit. 4. Reg. 24. Immisitque ei Dominus latrunculos Chaldæorum, & latrunculos Syriæ, & latrunculos Moab, & latrunculos filiorum Ammon, immisitque eos in Iudam, vt disperderent eum iuxta verbum Domini. Et

Latro.

K 3

ibidem

ibidem cap. 6. Et vltra non venerunt latrones Syriae in Israel. Quos in his locis omnibus, &c. 4. Reg. 13 & Job. 29. Lxx. Semper vocant *μολοσάουσι*; Ij sunt (autore Suida) qui bello excellunt, & zona eximia à cæteris differunt, vel qui sub duce non sunt, sed sicut latrones grassantur. Sed & latronis nomen aptum est, vt enim scribit Varro libro sexto de lingua Latina. Veteres latrones milites vocabant. Et Sextus Pompeius libro. 10. latrones eos antiqui dicebant, qui conducti militabant, *ἀπὸ τῆς λατρείας*, id est, à seruiendo. Plautus in Milite videtur tempus esse, vt eamus ad forum, vt in tabulis, mihi quos consignauit hic heri latronibus, denumerem stipendium.

3

Et ne forte dicant in cordibus suis. Ne dicant intra se me veterum peccatorum recordari, tantum ob ea, quæ ante paucos annos fecerunt, illos puniam, coram facie enim mea factæ sunt iniquitates eorum, id est, in conspectum meum venerunt, & coram me clamant, vt vindictam sumam, cum enim peccata parua, paucave sunt, dissimulat Deus quasi non videat, sed cum numero; aut magnitudine creuerunt, tunc iam videre ea dicitur, quia punire decreuit. Itaque perinde est ac si dicerent, Coram facie mea sunt, recte illas video. Hebræ. Coram facie mea *וַיֵּרָא*, id est fuerunt. Adinventiones autem vocat cogitationes, & studia eorum.

Quando videre dicitur Deus peccata.

In malitia sua lætificauerunt regem. Maluerunt regi suo Ieroboham gratificari, quam mihi simul atque eos ad colendos aureos vitulos vocauit, assensu sunt, & malitia sua, id est, peccatis suis, siue (vt vertit Chaldaeus) vanitatibus suis lætificauerunt regem, & principes, qui cum eo erant lætificauerunt mendacijs suis, id est, ramendacio verborum, & adulationibus, cum execrari potius eorum impietatem debuissent quam mendacio factorum recedendo à veritate, & à pietate, qua Deum colere par erat.

4

Omnes adulterantes, quasi clibanus succensus à coquente. Enarrat quæ tempore Ieroboham gesta sunt, cum ad vitulos adorandos populum exhortatus est, celeriterque exhortanti omnes acquieuerunt. Ita enim & postea ceteris regibus paruerunt, & eorum idola coluerunt. Explicat autem verbis fortibus, & mire rem exprimentibus

qua auiditate ad cultum idolorum transierint. Sumit ab adulteris similitudinem, qui libidine ardent, quasi clibanus à coquente succensus. Omnes inquit, de adulterio cogitabant, & à me ad idola transire moliebantur, flagrabantque cupiditate idola colendi, sicut ardet clibanus succensus à coquente, succenderat eos Ieroboham. Ita Hieronymus & Cyrillus. Sed addit Cyrillus traditum esse ab Hebraeis, Ieroboham occulte quosdam subornasse, qui populo persuaderent expedire vt vituli erigerentur, idque vt à rege peterent. Quod cum populo minime displicuisset, congregauit eos rex, & cultum vaccarum indixit, quem illi prospera regi acclamantes, lætisque susceperunt.

5

Quieuit paululum ciuitas. Altera metaphora vitur, vt docet Cyrillus. Farinæ subactæ solet paululum fermenti admisceri, quod tamen parum est, paulatim totam farinam, & massam penetrat, & inficit. Quomodo dixit Apost. Gal. 5. Modicum fermentum totam massam corrumpit? Ideo in malam partem aliquando fermentum accipitur, vt in his verbis videmus, & 1. Cor. 5. Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit? Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio. Ita Ieroboham cœperat populum fermentare, & corrumpere per intimos suos, deinde quieuit paulum, ne cogere videretur, aut nimium instare, sed illud fermentum paulatim totum populum corrumpit, & omnes promptissimis animis regi paruerunt. Commissionem autem vocat fermentationem, id est, mitionem fermenti cum farina. In Hebræo est. *Quieuit à ciuitate à commitione*, id est, *Quieuit rex à deprauatione ciuitatis*, & idem est sensus *Quieuit ciuitas, rege videlicet tacente, & voluntatem suam dissimulante.*

Fermentum

6

Lies regis nostri, cœperunt principes furere à vino. Hieronymus: Obscurus locus, & attento lectoris sensu indigens, &c. Postquam populus vniuersus fermentatus est, vltro assensus est regi, & ad idololatriam exhortanti annuens acclamauit: Hic est dies festus Ieroboham regis nostri, quem ipse nobis constituit, vt in eo lætemur, & vitulos aureos adoremus. Principes autem Ieroboham hoc audientes cœperunt quasi ebrij in sanire, & ad idola currere excitati, & lætificati (vt superius dixit) prompta illa populi

puli

Mimesis.

puli acclamatione. Itaque furere à vino significat furere quasi à vino, sæpe enim notat similitudinis. Quasi, sicut, &c. omittuntur iuxta phrasin Hebræorum. Et cum ait: Dies regis nostri, mimesis est, id est imitatio verborum populi, quam sæpe vsurpat scriptura tacito eius nomine, cuius verba sunt, vt Psalm. 2. Dirumpamus vincula eorum, & proijciamus à nobis iugum ipsorum, & in libro Ecclesiastæ sæpe.

7

Manum extendere.

Extendit manum suam cum illusoribus. Rex cum & populi fauorem, & principum apertam voluntatem cerneret, extendit manum suam cum illis, id est, libenter facere cœpit quod ipsi faciebant, id enim significat manum mittere ad aliquid, incipere opus illud. Vt Prou. vlti. Manum suam misit ad fortia. Act. 12. Misit Herodes rex manus, vt affligeret quosdam de Ecclesia Illusor autem vltimum in scriptura vocabulum, nec passim omnibus notum est, & multo quam videtur, fortiosem habet significationem cum pro *וַיִּלְלוּ* ponitur. Significat enim hæc vox apud Hebræos superbium, & nullius monitis acquiescentem, atque ita deprauatum, vt quasi pestis quedam omnes inficiat. Vt Psalm. 1. Et in cathedra pestilentiæ nō sedet, in Hebræo est, In cathedra *וַיִּלְלוּ*, id est pestium, hoc est, hominum pestilentissimorum: De his dicitur Prou. 3. Abominatio Domini est omnis illusor. & 2. Pe. 3. Venient in nouissimis diebus in deceptione illusores, quorum mores, quales diximus, ibi d. scripti, & Iudas eiusdem fere verbis in sua epistola. * Et quia multiplex malitia hoc nomine includitur, quæ vno vocabulo exprimi non possit, Lxx varijs pro tempore, & pro loco interpretati sunt, ex quibus plene tota eius vis innotescat, vt Prou. 20. *ἀδύλαγον δὲ οὐκ*. Hieronymus. Luxuriosa res vinum, id est, vinum res est indomita, superba, nemini parens, temeraria. Interdum Malos vertunt, id est, *κακός*. Quid sit vero *κακός*, ex Cic. in 4. Tusc. discimus. Virtutis contraria est vitiositas, sic enim malo quam malitiam appellare, quam Græci *κακία* appellant: nam malitia certi cuiusdam vitij nomen est, vitiositas omnium. Cum ergo *κακός* vertunt Lxx, omni vitiorum genere contaminatos intelligere debemus. Hieronymus ibi: *Qui erudit detorsorem.* Interdum vertunt *ἐπιβουλάου*,

Locus Psalm. r. Cathedra pestilentie.

8

κακός.

id est, superbos, vt Prou. 3. vbi nos habemus, Ipse deludet illusores. Quos imitati Petrus. i. epist. capit. 5. & Iacobus capit. 4. aiunt: Deus superbis resistit, & ex his videmus de quibus superbis loquantur. In nostro autem Propheta legimus *וַיִּלְלוּ* quod idem est, & ab eadem radice, & Hieronymus more suo vertit, Cum illusoribus, Lxx. vero *μετὰ λοιμῶν*, id est, cum pestibus, vt in Psalm. 1. vertent. Meritoque nequissimos principes Ieroboham regis appellauit pestes, per quos populus corruptus, & infectus est. Irrisores autem, sicut illusores dicuntur, quod superbissimi sunt, & omnes præ se irrideant, nullique pareant, sed quidquid libet sequantur.

Quia applicauerunt quasi clibanum cor suum. Quia, more Hebræorum ornatus tantum causa ponitur, vt iterum capit. 10. dicemus, itaque nulla causa redditur, sed perinde est ac si diceret. Applicauerunt, &c. id est, Populus vniuersus, cum ei rex eius in diareret, certamque pestem meditaretur à vera religione eum abducens ad idololatriam; tamen se facilem, beneuolumque præbuit, & prudens, ac sciens seduci voluit. *Quod si quis.* Quia, causam indicare velit, non multum repugnabo. Recte enim conuenit: Rex extendit manum suam cum illusoribus, quia vidit populi voluntatem libenter se decipi patientis.

Quia redant more Hebræorum.

Tota nocte dormiuit coguens eos. Cum primum Ieroboham nefaria consilia in animo versabat, metuebat ne aut vitij aut rei illis non placerent, aut ad Roboham regem Iuda reuerti malent. Sed postquam vidit eos vltro applicare cor suum, quasi clibanum succendendum, coxit eos, id est, magis magisque succendit, & abiecto illo metu quieuit, & tota nocte dormiuit, id est, omnino quieto, & imperturbato animo fuit, quali sunt qui tota nocte dormiunt. Nam qui timore, & cura sollicitantur, sero admodum dormire possunt. Quale est illud:

Tota nocte dormiuit.

Cum pater in ripa, gelidique sub ætheris axe Aeneas tristi turbatus pectora bello Procubuit, seramque dedit per membra quietem. Et David Psalm. 131. cum se minime quieturum diceret, donec templum Deo ædificaretur, ait: Si dederò somnum oculis meis, & palpebris meis dormitatione, & requie, temporibus meis, donec inueniam locum Domino, tabernaculum Deo Iacob. Contra

8. Encidos

tona. 14

uocente, & clament quali sanguis Habelis. Ita de Ninive, inquit, Quia ascendit malitia eius coram me.

In malitia sua latificauerunt regem. Indignum plane facinus, vt regibus, aut principibus placeas, Deo displicere velle, qui rex regum est, & Dominus dominantiu. Quare merito sequitur: Omnes adulterantes, quasi clibanus succensus a coquente. De quo Origenes homi. 5. in Leuiticum: Cor hominis, inquit, clibanus est. Istud autem cor si vitia succenderint, vel libido inflamauerit, no coquet, sed exuret. Si vero ille id succenderit, qui dixit: Ignem veni mittere in terram, panem scripturarum diuinarum, & sermonum Dei, quos in corde suscipio, non exuro ad perditionem, sed coquo ad sacrificium, &c. * Præterea, cor malum recte dicitur clibanus a coquente succensus, sicut enim clibanus a coquente succenditur, ignisque e clibano no egreditur, sed intra ipsum voluitur, eumque omni ex parte calefacit, & denigrat: ita carnale cor igne malarum cogitationu, & cupiditatibus Diabolus incendit, & intus ignis ille voluitur, & ad impietatis opera illud præparat, ac deturpat, & propter ardorem diuine indignationi, vindictæque exponit, de qua Psal. 7. scriptum est: Arcum suum tetendit, & parauit illum. Et in eo parauit vasa mortis, sagittas suas ardentibus effecit. Quam vero fecundum, quam atrum, quam Deo ingratum est cor, quod huiusmodi succensio denigrat: Denigrata est (inquit) super carbones facies eorum, & no sunt cogniti in plateis. In plateas multitudo hominum conuenit, ibi a nemine sunt cogniti, tanta est vitæ, morumque in peius mutatio, ita peccatum deprauauit naturam, vt alteri esse videantur. Quid miru, si in tãa mutatione dicat Deus: Numquid non vt filij Æthiopum vos estis mihi filij Israel: Eratis filij Israel, filij sancti patriarche, nunc vt filij Æthiopum estis, dedi vobis nobilitatem sanctorum, vos vitio vestro degenerastis in Æthiopes, & quoniam ita mutati sunt, nec CHRISTVS agnoscere eos vult. Tunc confitebor illis, quia nunquam noui vos. Discedite a me omnes, qui operamini iniquitatem.

17 Cor malum Clibanus succensus dicitur.

Peccatores nigri Thren. 4.

Hamos. 9.

Matth. 7.

18

Diabolus paulatim tentans.

Qui tentat paulum ciuitas a commisione fermenti. Antiqui tentatoris aperit artes. Incipit sinceritatem animæ fermento malitiæ suæ corrumpere, id est: tentatione, quæ no magis facienda primo videretur, deinde quie-

scit paululum ab anima illa, ne nimis violentus, ne nimis vrgere videatur, sic medicamentum quasi graui morbo quærat, ne anima timidior prospiciens sibi occasione peccati se subtrahat. Sed quamdiu hoc: Donec fermentetur totum, donec ius illa neglecta, & illud venenum sensim se per animam diffundat, & totam occupet, iamque cogitationes illas blande admittat, & manus victa det, ac tandem sine metu, & sine dolore clamet: Dies regis nostri. Hoc est: Dies festus est, adolefcenitiæ tempus est, hilarem vitam agere licet, morem geramus Diabolo, adolefcenitiæ, cupiditati: Tuus principis ministri Diaboli, qui eius perniciem quærebant, exultant, & sunt quasi ebrii, quasi victores capta præda, & in maiora peccata eam alliciunt, adiungunt hos illufores Diabolus, quoniam videt infelicem animam, nec timere, nec agnoscere insidias, sed lequi eos, quasi bouem ductum ad victimam, & quasi agnum lasciuientem. Tota nocte dormi securus, nec timere iam recessitram, quã videt æltuare cupiditatibus, & succedi, malitiamque suam in apertum profert, & in grauiora in dies peccata, atque in misericordiam obstinationem præcipitat: Atque ita ardet, vt quasi ignis quæcumque inuenit deuoret, & in sui similitudinem transferat, adeo vt nec iudices suos vereatur aggredi, id est, viros bonos, quos vereri solebat, & duces aliorum inficiat. Iudices voco viros spirituales, de quibus Apostolus: Spirituales autem iudicat omnia, & ipse a nemine iudicatur. Reges autem, qui regnum animæ suæ tenebant, & prauis cupiditatibus imperabant, quos interdum ita huiusmodi pestes corrumpunt, vt vereri sua dignitate decedant, & viles peccando fiant, & non sit in eis qui clamet ad Dominum.

HISTORIA.

Ephraim in populo ipse commiscebatur. Factus est sicut ceteri populi, quibuscum amicitiam inierat, & qui Dominum non cognoscebant. Imitabatur eorum mores, & idololatriam. Psal. 105. Et commisti sunt inter gentes, & didicerunt opera eorum, & seruiuerunt sculptilibus eorum, & factum est illis in scandalum.

Ephraim factus est submeritus panis. Hieronymus: Hoc est, non agit penitentiam. Comederunt Assyrij atque Chaldæi fortitudinem eius, & quidquid virum habere

19

1. Cor. 2.

20

poterat

poterat, deuorauerunt. Tantaque vecordia fuit, vt deuoratum se esse nesciret, aut certe ignoraret causam, propter quam fuisset deuorantibus traditus. Denique vsque ad senectutem, id est, vsque ad vltimam captiuitatem in cepto errore permanfit, &c. Itaque Hieronymus: Qui non reuertatur, explanat, Non agit penitentiam, non mutatur, quod etiã placuit Lyrano. Sed ita quoque intelligendum est, Paulatim, & quasi insensibiliter exurebatur, & cõsumebatur, sicut panis, qui non mutatur, neque voluitur. Ita Cyrillus, Theophylactus, Theodoretus, & Chaldæus, cuius hæc verba sunt: Similis est domus Ephraim subcineritio pani, qui antequam versetur, comeditur, siue absumitur. Diripuerunt populi substantias eorum, & ipsi non norunt formidare a facie mea. Infirmas etiãnum affecuta est eos, & non intelligunt. Alienos autem vocat Assyrios, qui eius vires, & potentiam paulatim consumebant. Et ipse nesciuit, id est, Non considerabat, non attendebat.

Sed et cani effusi sunt in eo, & ipse ignorauit, id est. Iam captiuitati proximus est, vt homo plenus canis morti, iuxta illud Hebr. 8. Quod antiquatur, & senescit, prope interitum est: & tamen nec videt hoc, nec sentit.

Et humiliabitur superbia Israel. Hæc iam expouimus cap. 5. nu. 11. eadem enim verba sunt in vtroque loco tam in Hebr. quam apud Lxx. Quod autem ibi dixit: Et respõdebit, hic autem, Et humiliabitur, non est quod nos moretur, nam verbum Heb. נָפַץ, vtrumque significat, & vtrique significatio vtrique loco conuenit. Vnde & Hieronymus ibi in commentario exposuit, Humiliabitur.

Nec reuersi sunt ad Dominum Deum suum. Cum tanta mala instarent, nõquam reuersi sunt ad Deum, ita enim possent liberari.

ALLEGORIA.

Ephraim, populus qui recessit a domo David, id est, Iudæia Christo recedentes, commiscebatur inter gentes, mores gentium didicerunt, & se totos auaritiæ, atque ambitioni dederunt, vt gentes quæ ignorauerunt Deum. Atque ideo factus est quasi subcineritius panis, totus cinere opertus, id est, curis rerum sæcularium, & igne inuidiæ, & malevolentiæ. Noluit versari, noluit ad penitentiam verti, sicut hodie quoque minime reuertatur. Ita igne illo paulatim exuri, cõ-

sumiq; coepit, vt & penitus excœcatus sit, & alieni, id est, Romani consumpserint robur eius, quotidie enim infirmior erat, & pauperior, deuorabatur a Romanis præfidibus, & militibus, & nesciebat se scelere suo mala illa pati, quod Dominum gloriæ crucifixisset. Effundebantur super eum cani, appropinquabat extrema captiuitas, & vastitas, nec tamen attendebat. Humilianda erat eius superbia, & extremo supplicio punienda, vt prædictum a Domino fuerat, nec vnquam ad Deum reuerti voluit, vt fugeret venturam iram, sed in odio CHRISTVS, & execrabilis sua incredulitate pertinaciter hærebat.

TROPOLOGIA.

Populus Dei non miscetur cum populis, solus habitat ne alienigenarum moribus corrumpatur. Sicut Num. 23. scriptum est: Populus solus habitabit, & inter gentes nõ reputabitur. Et Moyses, inquit, in benedictionibus: Habitabit Israel confidenter, & solus, & quamuis vitari non possit quin corpore habitet inter gentes, id est, inter homines more gentium viuentes, (alioqui oportebat eum de hoc mundo exire, vt ait Apostolus,) & inter ciues Babylonis versentur quoque ciues Ierusalem, tamen plurimum studijs differunt, & magna est voluntatum separatio. Semper enim vocem illam clamantem audiunt: O, fugite de terra A qui lonis, dicit Dominus, & iterum: O Sion fuge, quæ habitas apud filiam Babylonis. Quare iure nunc reprehenditur Ephraim, quod commistus sit inter populos, qui mores gentium imitatur, & non tam corpore, quam voluntate cum illis coniungitur. Hinc mala quæ patiuntur peccatores, cordis ariditas, amor præsentis sæculi, odium futuri, induratio, excœcatio. Hinc factus est Ephraim quasi panis subcineritius, qui nõ reuertatur. Obliuiscitur penitentiam, intereaque, ardens cupiditatum sæcularium ignis eum arfacit, & adurit, & exedit. Greg. 11. mor. ca. 7. Panis subcineritius super se cinerem portans partem mundiorem deorsum premit, partemque superiorem tanto sordidiorem habet, quanto in ea cinerem tolerat. Mens itaque, quæ terrena cogitat, quid super se aliud quam cineris molem portat? Sed si reuersari voluerit, mundam faciem, quam deorsum præserat, superius reducit, cum cinerem, quem portabat, excusserit. * Vide etiam

22

Deut. 33.

1. Cor. 5.

Zach. 2.

Vnde mala omnia peccatori.

23

etiam

etiam. 32. Mor. cap. 8. Idem in. 34. Mor. ca. 2. in illud Job. 40. quod de Diabolo dicitur: Et faciē eius præcedet egestas: docet quid sit. Comederunt alieni robur eius. Alieni quippe (inquit) intelligi apostatæ angeli solent, qui robur comedunt, dum virtutem mentis peruertendo consumunt. Quod Ephraim & perculit, & nesciuit, quia in tentatione malignorum spirituum & robur animæ perdidit, & hoc ipsum quia perdidit, non intellexit. Leuiathan ergo faciē egestas antecedit, quia negligentium mētes ante tērandos spoliāt, quā eius insidias is, qui tērat, agnoscat. Ceterum quod ait: *Et humiliabitur superbia Israel in facie eius*, ca. 5. exposuimus nu. 18. Non est autem omittendum quod sequitur: *Nec reuersi sunt ad Dominum Deum suum, & non quaesierunt eum in omnibus his*. quasi dicat: Si non amore, certe necessitate me quærere debuerunt. Quis est, qui si mergi se videat, opem sociorū, aut inimicorum etiam, si amici non adsint, non imploret? *In omnibus his*, emphasin habet, in tantis miserijs, quibus vndique septi erant, tot peccatorum pondere grauati, compedibus, manicisque constructi, in potestate crudelissimorum hostium non sunt reuersi ad Dominum Deum suum. Ac si dicat, Deum habebant, à quo possent liberari, nō alienum, sed suū, qui inuocatus exaudiret, qui rogatus placaretur, qui in clamatus liberaret, & nō quaesierunt eū in omnibus his.

HISTORIA.

24. *Et factus est Ephraim quasi columba seducta.* Pro Seducta in Heb. est *ἡρῶα*, de quo multa diximus cap. 2. nu. 79. & 80. quæ in hunc locum valeat. Alijs verbis notat stultitiam, & vecordiam Ephraim, quod omnino similis sit columbæ seductæ, siue insipienti, & stultæ, ceteræ enim aues pugnare, & pullos defendunt, sola colūba ablatos pullos non doler, non requirit. Ita Ephraim vastatum per partes populum non sentit, sed negligens est salutis suæ. Ita Hieronymus: Sed adnotant Euthymius, & Theophylactus in Matth. cap. 10. columbas, & si pullis orbentur, nihilominus ad eosdem dominos, & ad easdem ardes redire. Ita Ephraim redibat, & opem ab illis petebat, à quibus latus, & spoliatus fuerat. Ex quo intelligimus illud Matthæi. 10. Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut colūbæ, vt scilicet, nemini noceamus, nec memores simus iniuriarum, sed placidi ad eos redeamus, à qui-

Alieni qui dicantur.

Columba stulticia.

Locus Matth. 10.

bus latus, vexatique fueramus. Habet hoc etiam colūba, vt sicut volatur velocissima, sic corde tardissima sit, nec magnopere aucupem retia tendentem aut videre, aut vitare curet, sed quodam modo spōte sua incidere in retia videatur. Sic Ephraim toties admonitus vt à gentium vicinarum commercio, & consuetudine caueret, vltro ad eas ibat, & quasi se in laqueos iniiciebat.

Non habens cor. Cor pro voluntate sæpe accipitur, vt Acto. 13. Inueni David filium Iesse, virum secundum cor meum. 1. Reg. 13. Quæsiuit sibi Dominus virum iuxta cor suum. Interdum capitur pro mente, vt Ierem. 5. Audi popule stulte, qui non habes cor. & 3. Reg. 3. Dabis ergo seruo tuo cor docile, vt populum tuum iudicare possit. Vtrumque Latinis in vsu est, dicunt enim:

cui carmina semper Et citharæ cordi, numerisque intendere nervos.

Et à corde pro mēte dicti sunt vecordes, & excordes, & contra cordati, vt in prima Tuscul. autor est Cicero, & Nafica illi sapiens dictus est corculum, quo modo Hieronymus in Matth. 10. Lebbæum (quod nomen à corde ducitur) interpretatur corculum. Dicitur ergo Ephraim nō habens cor; id est, stultus.

Ægyptum inuocabant, & ad Assyrios abierunt. Hieronymus ita accipit. Precabantur auxilium Ægyptiorum, & tamen ab Assyrijs captiui ducētur. Et Chaldaus: Ad Ægyptum accesserunt, in Assur migrauerunt, id est, migrabunt captiui, hoc enim indicat verbum *ἦλθ*, quod captiuorum esse solet. Sed optime etiam intelligimus eos reprehendi, quod auxilium non à Deo, sed ab Ægyptijs, Assyrijsque petierint, quod Deo ingratisimum fuit, vt placuit Theodoro. Ab Assyrijs quidem petierunt sub Manahem rege. 4. Reg. 15. ab Ægyptijs sub Hofee rege. 4. Reg. 17.

Et cum profecti fuerint, expandam super eos rete meum. Cum profecti fuerint ad Ægyptios, adducā ego Assyrios, qui eos capient, & erunt mihi quasi rete ad capiendum eos. Ita factum videmus. 4. Reg. 17. Cumque comprehendisset rex Assyriorū Hofee, quod rebellare nitens misisset nuntios ad Sui regem Ægypti, ne præstaret tributa regi Assyriorū, sicut singulis annis solitus erat, obsedit eum, & vincitum misit in carcerem. Peruagaturque est omnem terram, & accedens Samariam obsedit eam tribus annis.

25 Cor.

Virg. 9. Æneid.

26

Anno autem nono Hofee cepit rex Assyriorum Samariam, & transtulit Israel in Assyrios, &c. Ideo addit propheta, Et quasi volucem cœli detraham eos, aut vt est in Hebræo, & idem est, Descendere eos faciam, id est, & si in loca munitissimā fugiant, (ascenderunt enim Samariam urbem fortissimā) inde eos deducam, sicut aues confugere solent ad altas arbores vitandi periculi causa, & tamen arte aucupis capiuntur.

Cedam illos secundum auditionem cetus eorum. Puniam eos ijs pœnis, quas in cœtu, & in cōgregatione sua audierunt, id est, quas vniuerso Israeli prænantiauit Moyses olim, vt videmus Deut. 27. & 28.

27. *Ego redemi eos, & ipsi locuti sunt contra me mendacia.* Liberaui eos de Ægyptiaca seruitute, & locuti sunt mendacium contra me dicentes de idolis: Hi sunt dii tui Israel, qui eduxerunt te de terra Ægypti Exhod. 32. Ita Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus Theophylactus, Lyranus, quāuis Theodoretus mendacia refert ad illud Psalm. 77. Et male locuti sunt de Deo, dixerunt: Numquid poterit Deus parare mentiam in deserto? Theophylactus ad vtrumque. Possumus etiam (quoniam initio capitis dixerat se nolite vetera recordari) simpliciter exponere: Ego sæpe eos liberaui, nec tamen salutem suam mihi acceptam retulerunt, sed idolis. Vnde sequitur.

Et non claraauerunt ad me in corde suo, sed vluabant in cubilibus suis. Cum calamitatibus premebantur, non me inuocabant, sed ad idola vlulabant. Hieronymus: Pulchre cantica idolis seruientium non carmina in Deum, sed vlulatum appellat. Ita etiam vlulatum interpretatur Theophylactus & Theodoretus: vlulatum autem dicit, eo quod nō suaue carmen, sed incondita, & tumultuaria vociferatio esset. Solēbant enim (inquit Theophylactus) idolorum cultores furijs agitari vlulare: verum quoniam non dicit, In templis idolorum, sed in cubilibus suis, recte interpretari possumus, cum essent in miserijs non clamabant ad me, qui possem auxiliari, sed mœsti in cubilibus suis sedentes flebant, & muliebriter eiulabant, quasi Deum non haberent, à quo possent leuari.

28. *Super triticum, & vinum ruminabant, & recesserunt à me.* Hieronymus hoc putat dici, eos recessisse à Deo propter abundantiam tritici, & vini, vt de Sodomis testatur Ezec. cap. 16. Nec dixit, inquit, comedebant, sed

Ruminabant, vt eos iumentis similes ostenderet. Ita fere etiam Chaldaus: Præ vbertate tritici, & vini, quæ collegerunt, rebellauerunt in verbum meum. Sed illud est in Hieronymi interpretatione difficillimū, quod pro Ruminabant est in Hebræo. *ἠῤῥῖ*, quod non solum recentiores interpretes vident, congregabuntur, sed etiam Chaldaus videtur ita intellexisse. Nihilominus secius dubitandum non est optime vertisse Hieronymum quoniam *ῤῥῖ*, quod ex duplicatis verbis est, significat etiam ruminare, à *ῤῥῖ* id est, à gutture, quod cibus ruminandus a ventre per guttur ad os reducat. Dupliciter igitur hunc locum explanamus, primo ita vt Hieronymus explanauit. Secundo vt Lxx Super tritico, & vino concidebantur, siue concidebant se. hoc est cultris, & lanceolis præ dolore se concidebant, vt de sacerdotibus Bahalis legimus. 3. Reg. 18. Cyrillus: Secari autem in vino, & frumento significat eos gratias agere idolis pro copia frugum, veluti sacrificantes sanguine ipsius demonibus.

Et ego erudui eos, & confortavi brachia eorum. Cyrillus ita exponit: Cum nihil ante à brutis differrent, docui eos per legem viam iustitiæ, ita vt ipsi se beatos prædicarent, quod voluntatē meam nossent. Præterea fortissimos eos reddidi, vt tot, tamque robustas gentes sine labore vincerent.

Et in me cogitauerunt malitiam. Pro his beneficijs tantum cogitant quomodo me peccando irritent.

Reuersi sunt vt essent absque iugo. Hieronymus: Reuersi sunt in pristinum statum, vt absque iugo, & frænis deferrentur per precipitia. Hoc est, Reuersi sunt in eum statū, in quo erant, cum legem non habebant. Non magis opéra legis faciunt, quam cum legem nondum habebant. Noui interpretes à nostra translatione immerito recedunt, vertentes, Reuersi sunt, sed non ad, quasi vllus vnquam ita locutus sit. Quare non nulli ne imperfecta penderet oratio, addiderunt de suo Altissimum, vt Pagninus, Isidorus Clarius, Vatablus. Sed si voluissent paululum animum advertere, facile vidissent viti docti retinendam esse veterem translationem, nec scribendum esse *ἦν*, vt Iudæi recentiores scripserunt, sed *ἦν*, quod iugum significat, vt Gene. 27. Tempusque veniet, cum excutias, & soluas iugum eius de ceteruicibus tuis. * In Hebr. ergo breuissime pro

29

*

30

more illius gentis scriptum est, 79 87 121 151
vt nos dicimus esse scribendum legendo
in extrema dictione vocalem o, non a, vt
recentiores Iudæi, qui scripturæ propheta-
rum voales ipsi pro arbitratu sepe addide-
runt, quod significat, Reuersi sunt non iu-
gum, id est, Reuersi sunt, vt sint absq; iugo.
Quomodo omnino Chaldæus intellexit,
vertit enim, Auersi sunt, vt deficeret à lege.
Lxx. more suo sensum potius, quam ver-
ba reddentes: Conuersi sunt in vanum,
id est, in vanitates, & in bona huius sæculi,
quod est, Reverserunt à Deo, siue à lege, &
quidem in Hebr. futurum est, sed positum
pro præterito, ideo cum omnibus interpre-
tibus diximus, Reuersi sunt.

Facti sunt quasi arcus dolosus. Hieronymus:
Mutati sunt in arcum dolosum, vt quos Do-
minus contra aduersarios intenderat, ipsi
contra suum Dominum verterent, & mit-
terent aduersus eum blasphemiarum sagit-
tas, &c. Eodem modo dictum videtur Psal.
77. Et auerterunt se, & non seruauerunt pa-
ctum, quemadmodum patres eorum con-
uersi sunt in arcum prauum, vel simpliciter
exponere possumus: Non fecerunt quod
volebam, sicut qui prauum habet arcum
alio mittere vult sagittam, & alio ab arcu
mittitur. * Cyrillus: Alij interpretati sunt.

31 Vt arcus conuersus, ac si diceret: Qui armare
debent se aduersus hostes suos, aduersus
se armati sunt, hoc enim faciunt, qui Deum
offendunt. Aut sic. Tetedit Deus Israelem
pugnans cum tyrannide diaboli tanquam
proprium arcum aduersus idololatriam, quæ
vniuersum mūdum occupauerat exceptis
Israelitis: verum conuersi sunt in contra-
rium.

*Cadent in gladio principes eorum à furore lin-
guæ suæ.* Hieronymus: Principes eorum,
qui infelicem populum deceperunt, cadēt
propter furorem linguæ suæ, quod vitulos
aureos deos appellare sunt ausi. Lxx. verte-
runt, Propter imperitiam linguæ suæ, quod
in eundem fere sensum Cyrillus interpre-
tatus est. Imperitiam (inquit) linguæ vocat
dicere ligno, vt ait propheta, Deus meus es
tu, & lapidi: Tu me genuisti. Et alia huius-
modi. Sed est in his verbis adnotandum,
præpositionem, A, more Hebræorum idem
sepe valere quod Propter, vt capit. 6. expo-
sumus illud: Supplantata à sanguine. Psal.
84. Elongasti à me amicum, & proximos
meos à miseria, id est, cæta fuit miseria mea,

A, id est,
propter.

vt me etiam amici, & proximi fugerent.
Psal. 6. Turbatus est à furore oculus meus.
Ita nunc, *A furore linguæ suæ.* id est, propter
furorem. * Præterea pro furore in Hebræo
est 791 à verbo 791 quod significat detesta-
ri, & irasci, vt Nume. 23. Quia ratione detes-
ter, quem Dominus non detestatur Zach.
1. Vique quo tu non misereberis Ierusalem,
& vrbium Iuda, quibus iratus es: Est ergo
sensus: Cadent gladio Assyriorum pro-
pter furorem, id est, propter detestationem
linguæ suæ, id est, quia detestabilia in me lo-
cuti sunt præferendo mihi vitulos aureos,
& dicendo illos adorari debere. Vel, à furo-
re, id est, propter indignationem Dei, quæ
verbis suis cõcitrauerunt. Huiusmodi blas-
phemias Lxx. vocantur *arcus dolosus*, id est, in-
eruditionem, siue imperitiam linguæ, ea
phrasî qua scriptura veritatem vocat sa-
pientiam, peccatum vero stultitiam. Chal-
dæus: Perimentur gladio principes eorum
propter prauitatem linguæ eorum.

Ista substannatio eorum in terra Aegypti. Hie-
ronymus ita intelligit. Ita me substannaue-
runt in terra promissionis, sicut cum erant
in terra Aegypti. Idem nunc faciunt, quod
ibi faciebant, cū idola adorabant. Ita quoq;
Theophylactus. Vel aliter: Huiusmodi
substannationibus substannabūtur ab Aegy-
ptijs, ad quos auxilij petendi causa profecti
fuerant. Sed prior interpretatio probabi-
lior. Chaldæus: Ista erāt opera eorum dum
essent in terra Aegypti.

ALLEGORIA.

Et factus est Ephraim quasi columba seducta.
Theophylactus: Quadrant hæc quoq; Do-
mini interfectrici synagogæ, non agnoue-
runt enim, neque intellexerūt, verum præ-
fatu, & opinione sua in tenebris iter fa-
ciunt, &c. vere facti sunt quasi columba se-
ducta non habens eor. Palsi sunt se à Diabo-
lo decipi, & adeo non habuerunt eor, vt cū
quotidie legerent in synagogis suis prophe-
tas, qui Dominum quasi digito signabant,
& omnia quæ de Melsia audiebant, in eum
cõuenire cernerēt, & miracula ipsa CHRI-
STI etiam tacentibus prophetis satis indi-
carent, immemores omnium, & cæci fu-
rore in facinus irruerūt, & quasi oculis aper-
tis excœcati sunt, vt dicēte Pilato: Ecce rex
vester, obstinatissime vociferarentur: Tol-
le, tolle, crucifige eum. Tanta etiam fuit de-
mentia vt Aegyptum inuocarent, & ad

Ioh. 19.

Assyrios

Assyrios abirent. Cum enim timerent, &
solicitè dicerent: Si dimittimus eum sic, o-
nes credent in eum, & venient Romani, &
tollenet locum nostrum, & gentem: nequa-
quam à scelere abstinentes ad diuinam mi-
sericordiam confugerunt, sed furori suo in-
dulserunt, & Romanis quam Deo placere ma-
luerunt, palamque Pilato dixerunt: Non
habemus regem, nisi Cæsare. Atque ita pau-
lo post ab illis ipsis Romanis, quos inuoca-
uerant, & quorum serui esse maluerāt, cru-
delissime cæsi, vastatique sunt. * Expandit
super eos Deus rete suam, & cum de remo-
tissimis locis innumerabilis multitudo in
Ierusalem confluxisset ad Pascha, quasi reti
magno expanso vniuersam cepit, & in ma-
nus Romanorum tradidit. Receperunt se
in munitissimas arces Ierusalem, quæ capi
non posse videbantur, sed inde quasi *volu-
crem cæli detraxit* eos. *Cecidit eos secundum au-
ditionem cœtus eorum.* secundum quod sepe
illis comminatus fuerat, vt Matth. 21. Ma-
los male perdet, & vineam suā locabit alijs
agricolis, qui reddent ei fructum tempori-
bus suis. Auferetur à vobis regnum Dei, &
dabitur genti facienti fructus eius, & quæ
sequuntur. Et cap. 22. Rex autem cum au-
disset, iratus est, & missis exercitibus suis
perdidit homicidas illos. Et capi. 23. Amen
dico vobis venient hæc omnia, (id est, om-
nis sanguis iustus, qui effusus est, à sanguine
Habel iusti vsque ad sanguinem Zachariæ
filij Barachiz) super generationem istam,
& reliqua vsque ad finem capit. Quare me-
rito eos nūc per protheram luget, sicut po-
stea per se ipsum luxit pius redemptor rui-
nam perfidæ ciuitatis. *Væ eis, quoniam recesserunt à me.* In quot calamitates incidēt quia
recesserunt à me: quam felices essent, si ad
me accederent: Vastabuntur quia præuati-
cati sunt, erit enim tunc tribulatio magna,
qualis non fuit à principio mundi, neque
fiet. * *Ego redemi eos, sepe eos de magnis pe-
riculis liberaui, & tunc veniebam, vt eos re-
dimerem, & in veram libertatem vindica-
rem, & ipsi locuti sunt in me mēdacia sub-
ornauerunt falsos testes, dicebant: Hunc
inuenimus subuertentem gentem nostrā,
& prohibentem tributa dare Cæsari, & di-
centem se CHRISTVM regem esse. Dice-
bant etiam: Nos legem habemus, & secun-
dum legem debet mori, quia filium Dei se
fecit, cum minime se faceret, sed esset, geni-
tus enim est, non factus. Deinde cum cir-*

34

Luc. 19.

35
Mat. 24.

Luc. 23.

Iohan. 19.

cum darentur exercitu Romanorum, non
clamauesunt ad CHRISTVM, non agno-
uerunt peccatum suum, vt propter eum li-
berarentur, quem in crucem egerant, sed
mœsti sedebant, & quasi Deum non habe-
rent, *Uulabunt in cubilibus suis.* Ante autem
quam venirent Romani, cum abundantia
temporalium bonorum affluiebant, inde
ansam arripiebant ad superbiam, & magis
à CHRISTO recedebant, minorisque eum
faciebant, iudicabant non magnum illud
scelus fuisse, quod frugum, vini que copia
consecuta esset.

Et ego erudiu eos. Iterum ingratis expo-
brat beneficia, versabar inter eos, erudiebā
eos mysterijs vitæ æternæ, & salutaribus
monitis. Seruabam eos, & cõfortabam eo-
rum brachia, vt possent & ciuitates suas ab
hostibus, & animas à dæmonibus tueri, &
in me cogitauerūt malitiam, quomodo me
caperent in sermone, quomodo me trade-
rent principatui, & potestati præsidis. De-
nique cogitauerunt, vt interficerent me.
Ita frontem perficuerunt, & ita omnem
pietatem abiecerunt, ac si tempus illud fo-
ret, quo inter Aegyptios vivebat sine lege,
more Aegyptiorum? Dei enim iugum ex-
cusserunt cum dixerunt: Nō habemus re-
gem nisi Cæsarem. Dum me persequi, & oc-
cidere volunt, se ipsos occiderunt in modū
arcus dolosi, qui retrocedēte sagitta ipsum
à quo tenditur, percutit. Vel, Cum contra
se ipsos mittere deberent sagittas, & pecca-
ta sua persequi, miserunt in me. Cadēt prin-
cipes eorum in primis, & prosterntur gla-
dio Romanorum propter furorem linguæ
suæ. Dicebant enim: Nos scimus quia hic
homo peccator est. Et: In Beelzebub prin-
cipe dæmoniorū eijcit dæmonia. Et: Reus
est mortis. Et: Crucifige, crucifige eum.

* Cyrillus: Conuenit hoc quoque in scri-
bas, & Phariseos: docente enim eos, & spi-
ritualiter roborante Hemmanuele, ipsi cõ-
uersi sunt ad nihil docentes traditiones ho-
minum, cum potius pro eo certare debuif-
sent, sicut veri discipuli. *Ista substannatio eorum
in terra Aegypti,* id est, Hæc eorum infania
non noua est, sed inueterata, ex quo gens
hæc nata est in terra Aegypti. Ibi enim sub-
stannauerunt Moysen venientem, vt eos li-
beraret, & in Moysē CHRISTVM, cuius fi-
guram Moyses gerebat. Clamabant quidē,
& libertatem crebris suspitijs petebant, sed
vbi venit, Moysen tacere iubebant, & re-
cedere,

36

Luc. 20.

Iohan. 9.

Marth. 12.

37

Exod. 14.

cedere, volebatque seruire Aegyptijs. Hoc ex eorum verbis discimus: Quid hoc facere voluisti, vt educeres nos ex Aegypto? Nonne iste est sermo, quem loquebamur ad te in Aegypto dicentes: Recede a nobis, vt seruiamus Aegyptijs: Ita Melsiam suum suspirabant, nihil aliud petebant, adeo vt dictum eis sit: Et statim veniet ad templum sanctum suum Dominator, quem vos queritis, & Angelus testamenti, quem vos vultis: Sed postea venit, & sui eum non receperunt, volunt adhuc manere in potestate Diaboli, & in potestate Romanorum.

Mal. 3.

TROPOLOGIA.

Et factus est Ephraim quasi columba seducta non habens cor. Nihil dici potuit de peccatore elegantius: vere est quasi columba seducta. Et cum multa habeat columba que laudat scriptura, vt qd̄ celerrime volat, quod felle, & amaritudine caret, quod limpidas aquas amat, quod cadauerum partum refugit, hoc solū in ea peccator imitatur, quod facile seducitur, quod non habet cor. Fallaci quadam boni specie capitur, & breui, cadaque voluptatula illectus vltro se se in laqueos, & in ipsas crudelissimorum hostiū manus conijcit. Spoliatur, laceratur, nec irascitur spoliantibus, aut lacerantibus, sed libenter ad eandem aedes reuertitur, in quibus mala hæc pertulit, & grauiter vulneratus est. Non habet profecto cor. Vtinam saperet, atque intelligeret, & nouissima prouideret, vitaret certe laqueos paratos, & caueret, intelligeret se pe se cecidisse, nec fortiozem esse nunc, quam cum cadebat.

38 Peccator quasi columba seducta non habet cor.

39 Peccatores raro a Deo petunt, que per homines consequuntur.

Aegyptum innocabant, ad Assyrios abierunt. Frequens hoc malum est, raro a Deo petunt huiusmodi homines, que quidem hominū ope consequi se posse sperent. Omnes ingenij neruos intendunt, vt rationem aliquam excogitent, quaid obtineant, quod volunt, ambiunt, adulantur, captant amicitias, fauores, largitionibus vtuntur, nullum non lapidem mouent, ad Deum tantummodo confugere nesciunt, nisi cum humana auxilia frustra implorari vident. Quod interdum propterea faciunt quod Deo, si fieri posset, nihil debere, sed diligentie sue id adferibi potius vellent. Quo enim plura a Deo accipiunt, eo & minus suam industriā laudari, & se obligatores esse cernunt, vt diuinæ bonitati & gratias agant, & accuratius in posterū obsequantur. Ideo Achaz,

cum petere a Deo signum iuberet propheta, siue in cælo, mallet, siue in terra: Non petam (inquit) & non tentabo Dominum: cū minime ea causa faceret, sed qua diximus, aut ne Deus exaltaretur signo dato. Nam (vt autor est eo loco Hieronymus,) tamen si omnes interpretes verterint: Non petam, & non tentabo Dominum, iuxta Hebraici sermonis ambiguitatem potest etiam verti. Non petam, & non exaltabo Dominum. Sciebat enim rex impius (inquit Hieronymus) quod si signum peteret, accepturus esset, & glorificaretur Dominus, quod quasi idolorum cultor refugit. * Alij saepe hoc faciunt, quod nullam per orationē, cūm Deo familiaritatem habent, nec cum eo colloqui, aut ad eum accurrere didicerunt, nec patrem esse sentiunt, quamuis quotidie dicant; Pater noster, qui es in cælis. Sed qui patrem se vocari iussit, pater quoque intelligi voluit, ideoque nunc iratus ait: Et cum profecti fuerint, expandam super eos rete meum, id est, Capiam eos, obstabo eorum cōsilijs, efficiam, vt eo auxilio, quod petebant, minime iuuentur. Quod Isa. 30. Dominus minatur: Qui ambulatis vt descendatis in Aegyptum, & os meum non interrogastis, sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in vmbra Aegypti. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in cōfusione, & fiducia vmbra Aegypti in ignominiam. Omnes confusi sunt super populo qui eis prodesse non potuit: non fuerunt in auxilium, & in aliquam vtilitatem, sed in confusionem, & in opprobrium. Rete hoc est grauis persecutio, repentina paupertas, dedecus magnum, morborum magnitudo, denique mors: quibus inimicos suos capit Deus, & voluptates eorum inturbat, aut terminat, & detrahit eos quasi volucrem cæli, quantumuis se se vndique comminire conentur. * In hoc rete incidit peccator præter opinionem, dum sine modo animo obsequitur suo. De quō Iob. 38. Artabuntur gressus virtutis eius, & præcipitabit eum consilium suum. Immisit enim in rete pedes suos, & in maculis eius ambulat. Tenebitur planta eius laqueo, & exardescet contra eum sitis. Abscondita est in terra pedica eius, & decipula illius super semitam. Vndique terre bunt eum formidines, & inuoluent pedes eius: Sed grauiori pœna plectantur cum in grauiora in dies peccata ruere sinuntur, & ludibrio sunt inimicis

Isa. 7.

40

Rete quo Deus recedentes a se capit.

41

luis:

42 Superbi loquuntur mendacia cōtra Deum.

Peccatores loquuntur mendacia cōtra Deum.

Exhod. 31.

43

luis: propter quod ait: Cædam eos secundum auditionem cœtus eorum. Sæpe enim hæc pœnam Deus comminatus est. Et quoniam quo diutius in peccato manent, eo fiunt miseres, luget eos parentis affectu, Vt eis, quoniam recesserunt a me: hæc est enim omnium malorum origo. Vastabuntur in manus crudelissimorum hostiūm traditi, quia præuicati sunt in me. Pro; Vastabuntur Lxx habent præuicati sunt, hoc est; Meritulosi, siue miseri sunt, vt interpretatur Hieronymus, qui & ita exponit. Vastabuntur igitur, & miseri erunt, & semper timentes, ac formidantes: quia præuicati sunt in Deum adorantes vitulos aureos, & relinquentes eum, qui redemit eos de Aegyp̄tia seruitute, & eduxit in brachio excelso. Ego redemi eos, & ipsi locuti sunt contra me mendacia. Hoc ad superbos proprie pertinet, qui cum sint oper diuina varijs animæ, corporisque periculis liberati, sibi tacite tribuunt, quod Dei est, dum aut suis viribus factum, aut certe suis meritis datum iudicant. Sed de omnibus etiam peccatoribus recte intelligitur, qui dupliciter contra Deum mendacia loquuntur. Primo cum intra se iudicant bonum esse, & expediens illud, quod contra Dei voluntatem eligunt, vt furtum, vltionem. Deinde cum in rebus creatis spes suas collocant, atque ibi se inuenire posse credunt solidam voluptatē, quæ nisi in Deo, inueniri non potest. Nam cum tantum creature tribuunt, quid aliud videntur dicere, quam impudentissimum illud Hebræorum mendacium: Isti sunt dii tui Israel, qui eduxerunt te de terra Aegypti. Et non clamauerunt ad me in corde suo. Iterum queritur quod ad se non cōfugiamus, quod pignus magnum est diuinæ bonitatis. Quis enim dubitare possit, quin exauditus eos sit, quos ad se non clamare conqueritur? Itaque si, vt filij boni patrem optimum, benignissimumque inuocemus, certum habemus malorum omnium subsidiū, nec erit cur in cubilibus nostris lugeamus. Super triticum, & vinum ruminabant, & recesserunt a me. Et hoc quam pudendum, vt quo plura, atque maiora extant Dei in nos beneficia, eo sumus erga illum ingratiore, & beneficijs, quibus plurimum Deo obligamur, abutamur ad longius ab eo recedendum. Dedi, inquit, eis tritici, vini que copiam, qua vt iumeta vt ebantur, non comedebat,

sed ruminabant vt boues, fruebatur donis, percipiebant voluptatem, sed donorum autorem nõ cogitabant, voluptate ad peiora labeantur. Simile est quod de eodem populo dicitur: Incrassatus est dilectus, & recalcitrauit in crassatus, impinguatus, dilata tus. Dereliquit Deum factorem suum, & recessit a Deo salutari suo: Qui propterea merito dicitur: Hæc cina: reddis Dominio popule stulte, & insipiens? Et ego erudini eos, & confortavi brachia eorum. Duo maxima beneficia commemorat, Erudini eos. Cum omnes nos quasi oues erremus, si nobis reliquamur, & vnusquisque in viam suam declinet, nec vlla se magis indigeat deprauata natura, quam directore, & dūce: singulare Dei beneficiū fuit erudire nos, vt celestia cognoscamus, & amemus, & ad ea, quæ acturi sumus, voluntatem Dei, quasi certam, & exactam regulam adhibeamus. * Quare merito Dauid tantum donum grato animo agnoscit: Qui annuntiat verbum suum Iacob, iustitias, & iudicia sua Israel. Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Et in alio Psalmo: Beatus homo quem tu erudieris Domine, & de lege tua docueris eū, vt mitiges ei a diebus malis, donec fodiat peccatori fouea. Pro tanto munere hoc debemus, vt quo magis cognoscimus, magis amemus, & maiori religionē colamus, & instructam, atque eruditam intelligentiam bona, ac prompta voluntas consequatur. Ideo propheta cum donum agnouisse se profiteretur his verbis: Lucerna pedibus meis verbum tuum, & lumen semitis meis: non potuit tacere quam arcto vinculo se obligari cerneret ad pietatem, addiditque: Iuravi, & statui custodire iudicia iustitiæ tuæ. Alterum beneficium est: Et confortavi brachia eorum, id est, Fortes, atque inuictos hostibus reddidi. Quid est homo, aut quæ eius fortitudo, vt congregi cum hoste possit fortissimo, atque crudelissimo? * Iob audiamus egregium bellatorem, qui iure suo dicere potest: Stetit tela aspera contra, contulimusque manus. Experto credite quantus in clypeum assurgat, quo turbine torquet hastā. Reputabit, inquit, quasi paleas ferrum, & quasi lignum putridum æs. Non fugabit eum vir sagittarius, in stipulam versi sunt ei lapides fundæ. Quasi stipulā æstimabit malleum, & deridebit vibrantem hastā. Scripsit

Deut. 32.

44

Psal. 147.

Psal. 93.

Psal. 118.

45

Æncid. 11.

Iob. 41.

L non lo-

Pfal. 143.

Pfal. 17.

46

Tit. 3.

Iſai. 63.

Exhod. 32.

47

Pfal. 70.

non ſolum quod à Domino audierat, ſed & quod expertus ipſe fuerat. Denique addit ad extremum: Non eſt ſuper terram poteſtas, quæ compareturi, qui factus eſt, vt nullum timeret. At gratia Dei ita confirmat brachia noſtra, vt de tam atroci hoſte glorioſe triumphemus. De quo beatus Dauid diuinam bonitatem collaudat: Benedictus Dñs Deus meus, qui docet manus meas ad præliũ, & digitos meos ad bellum. Et iterũ: Qui docet manus meas ad præliũ, & poſuit arcum & arcum brachia mea. Poſt tanta dona, & cogitauerunt, inquit, in me malitiam. Iniquiſſimam mihi vicem reddiderunt, cogitauerunt quomodo mihi moleſti eſſent, & peccata peccatis adderent.

Reuerſi ſunt vt eſſent abſque iugo. Quam pluri moraliũ aliquando fuerunt abſque iugo, vel initio ætatis, cum facile ad peccata ducimur dæmonis artes, & fallaciam rerum ſæculi ignorantes, cum oſioſi eramus, & nemo quodam modo nos conduxerat, alij in iuuentute, alij alia ætate. Eramus (inquit Paulus) aliquando & nos inſipientes, increduli, errantes, ſeruietes deſiderijs, & voluptatibus varijs, in malitia, & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem. Sed poſtea efficaci quãdam vocatione ad Dei ſeruitium deducti, ſit aliquando, vt indulgentes ſibi, & Dei paulatim obliuiſcentes ad illum pene ſtatum redeant, in quo erant, cũ viuebant abſque iugo. De quo Iſaias: Hoſtes noſtri cõculcauerunt ſanctificationẽ tuam: facti ſumus quaſi in principio, cum non dominareris noſtri, neque inuocaretur nomen tuum ſuper nos. Sic populus ille ab idolorum cultu ad pietatem vocatus redijt non multo poſt, vt eſſet abſque iugo, cum vitulum fecit, & dixit: Iſti ſunt dij tui Iſrael, &c. Et poſtea ſæpe in terra promiſſa, vbi commiſi ſunt inter gentes, & didicerunt opera eorum, & ſeruiuerunt ſculptilibus eorum. * Sed cum ſponte ſua peccator acceptorum beneficiorum immemor in miſerabilem hanc conditionem incidat, & ſe ipſum vulneret præ inſania, merito ait: *Facti ſunt quaſi arcus dolofus.* Quæ verba ante expoſuimus, & tota expoſitio moralis eſt. Nam peccatorem ſibi maxime nocere, & in animam ſuam venenatas ſagittas emittere, cum à Dei lege declinat, & vere arcum dolofum fieri, vel illud ſatis indicat: Qui autem diligit iniquitatem, odit animam ſuam. Quare? Quia

pluet ſuper peccatores laqueus ignis, & ſulphur, & ſpiritus procellarum pars calicis eorum. Iſaias etiam præclare: Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem. Laborem peccatum vocat, quoniam nihil ex eo ſequitur niſi labor, & afflictio ſpiritus. Quomodo Dauid dolorem quoque appellauit: Ecce parturit in iuſtitiam, concepit dolorem, & peperit iniquitatem. Sed addit Iſaias: Oua aſpidum ruperunt, & telas araneæ texuerunt: qui comederit de ouis eorum morietur, & quod confortum eſt erum perit in regulum. Qui ouum rumpit, vitulum ſe cibum inuenturum putat, quod peccatori vſu venit cum voluptatem, & ſatiætem quærit in peccatis. Sed ova illa aſpidum ſunt, non cibum ex eis, ſed venenum haurient.

Cadent in gladio principes eorum à furore lingue ſuæ. Equi profecto ſententia: vt principes, qui populum ſalararia docere debuerant, quorum lingua doctrix virtutis, horratrice eſſe debuit, cadant gladio, & ignominioſe pereant propter furorem lingue ſuæ, quæ Deos impudenter appellare auſa eſt idola, & incommunicabile nomen lignis, lapidibusque impoſuit: Hi ſunt qui dicunt.

O ciues, ciues, quæ vendita pecunia primum eſt Virtus poſt nummos:

Qui honorem finem bonorum conſtituunt, qui ignaui, atque abiecti hominis eſſe pronuntiant iniurias pati, qui ſummam nobilitatis collocant in vlciscendo, in nihil propter Deum ſerendo, in potentia, in voluptatibus omni ratione conſectandis, denique in nihil ad Chriſtianæ legis præcepta faciendõ. De quibus Iſaias: Opus manuum ſuarum adorauerunt, quod fecerunt digiti eorum. Et incurrauit ſe homo, & humiliatus eſt vir, ne ergo dimittas eis. Nam dum hæc quæ dixi, ſectanda, & magnificanda eſſe prædicant, quid aliud faciunt quam Dei nomen attribuire idolis? Recte ergo ait: *Iſta ſubſannatio eorum in terra Aegypti.* Ita me ſubſannabant, cum nondum à me vocati erant, cum nondum me nouerant, cum gentium more viuebant. Nunc vocati, nouiſque beneficijs affecti nihilo meliores ſunt, quam ante fuerant, antiquumque ingenium ſuum obtinent.

Iſaias. 9.

Labor dicitur peccatum & dolor.

Pfal. 7.

48

Horatius lib. 1. epist. 1.

Iſai. 2.

C.A.P.

C.A.P. VIII.

In gutture tuo ſit tuba quaſi aquila ſuper domum Domini: pro eo quod tranſgreſſi ſunt fœdus meum, et legem meam prauaricati ſunt. Me inuocabunt, Deus meus cognouimus te Iſrael. Proiecit Iſrael bonũ, inimicus perſequetur eum. Ipſi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui: argentum ſuum, et aurum ſuum fecerunt ſibi idola, vt interirent: proiectus eſt vitulus tuus Samaria, iratus eſt furor meus in eis. Uſquequo non poterunt emundari? Quia ex Iſrael et ipſe eſt: artifex fecit illum, et non eſt Deus: quoniam in aranearũ telas erit vitulus Samaria. Quia ventum ſeminabunt, et turbinem metent: culmus ſtans non eſt in eo, germen non faciet farinam: quod et ſi fecerit, alieni comedet eam. Deuoratus eſt Iſrael: nũc factus eſt in nationibus quaſi vas immundum. Quia ipſi aſcenderunt ad Aſſur, onager ſolitarius ſibi Ephraim munera dederunt amatoribus ſuis. Sed et cum mercede conduxerint nationes, nũc congregabo eos: & quieſcent pauliſper ab onere regis & principum. Quia multiplicauit Ephraim altaria ad peccandum: facta ſunt ei ara in delictum. Scribam ei multiplices leges meas quæ velut aliena computata ſunt. Hoſtias offerent: immolabunt carnes & comedent, & Dominus non ſuſcipiet eas: nunc recor-

dabitur iniquitas eorum, et viſitabit peccata eorum, ipſi in Aegyptum conuertentur. Et oblitus eſt Iſrael factoris ſui, et adificauit delubra: & Iudas multiplicauit vrbes munitas, et mittam ignem in ciuitates eius, et deuorabit ades illius.

HISTORIA.

In gutture tuo ſit tuba, quaſi aquila, &c. Prædicit captiuitatem duarum tribuum. Hieronymus: Sic exalta vocem tuam, vt tuba ſimilis ſit, & hoc dicitõ cũ clamore. Veniet Nabuchodonofor cum omni exercitu ſuo tam raptim, tam velociter, vt aquilæ imiteretur volatum feſtinantis ad prædam. Et veniet non ad alium locum, ſed ad Ieruſalem, in qua templum Dei eſt, vt eam deſtruat, atque ſubuertat. De hac aquila & Ezeziel plenius loquitur capit. 17. Aquila magnarum alarum, & Zach. 11. Aperi Libane portas tuas, &c. Eadem expoſitio, nepe aquilam dici Nabuchodonofor, qui urbem Ieruſalem, templumque vaſtaturus erat placet Chaldæo, Cyrillo, Theophylacto, Theodoreto, Ruſſino, & alijs. Quod ſi cui durum videatur hæc de Iuda interpretari, cum ſtatim de Iſraele ſine dubio loquatur: primum videat non fuiſſe domum Domini niſi in Iuda: deinde meminerit prophetam noſtrum ita ad Iſraelem vaticinari, vt Iudæ non obliuiſcatur, quod in vltimo præiudicio adnotauimus. Meminerit etiam more eſſe Dei, vt quoties graue quippiam per prophetas ſuos minatur, vel cauſa indignationis proferat, vt capit. 7. fecit, vel exemplum ſimilis ſupplicij, vt iudicia ſua ab omni iniquitatis ſuſpicionẽ vindicet, ac nemo non videat iuſte eum indignari. vt erudite Ruſſinus admonuit. * Cum igitur calamitates Iſraeli impendentes commemoraret, ne quereretur Iſrael puniri ſe, parci autem Iudæ, qui & ſi non tanta, ſimilia tamen admiferat: ſubito eius quoque captiuitatis licet poſt multos annos venturæ mentionem fecit, cauſamque expoſuit: Pro eo quod tranſgreſſi ſunt fœdus meum, & legem meam prauaricati ſunt. Quasi dicat: Quatumuis Iudas templum meum, ſacerdotiumque retinuerit, non feram eius tranſgreſſionem, ſed acerba, & ſubita captiuitate puniam.

1

Regu.

2

L 2 TRO-

TROPOLOGIA.

Sacerdotes quoque cum magna peccata, vel iram Dei gliscentem animaduertunt, clamare debet quasi tuba coelestes, vt Isaiæ cap. 58. dictum est: Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo scelera eorum, & domui Iacob peccata eorum, ne illud ex eodem audiant: Speculatores eius cæci omnes, nescierunt vniuersi: canes muti non valentes latrare, videtes vana, dormientes, & amantes somnia. Atque vtinam non multos habeat huiusmodi concionatores, & sacerdotes Ecclesiæ, per quos sint (vt ille inquit) omnia protinus alba, & cauda porius mulceant, quam latratu terreant. Videas sæpius quam velis, conciones in poeticas, aut oratorias compositiones degenerare, nihilque aliud queri, quam quod oratores, & poetæ querunt, delectatione, plausumque auditorum, ex quo magna animarum clades vbi que cernitur. Omnes bestiarum agri (inquit Isaias) venite ad deuorandum, vniuersæ bestiarum saltus, hoc est. Habetis innumera cadauera, quibus pascamini. Vnde tanta clades? Speculatores eius cæci omnes, nescierunt vniuersi, &c.

HISTORIA.

Me inuocabunt Deus meus. Reuertitur ad Israel, de quo potissimum semper loquitur. Clamabit ad me Israel cum angustijs captiuitatis premetur, dicit: Tu es Deus meus, ego te cognoui, & colui, & antiquum Israelis nomen, quod tibi semper placuit, retineo: cur me ita deseris? cur quasi alienum in calamitatibus relinquis? Sed huic inuocationi, & conuestioni respondet Dominus. *Proiecit Israel bonum.* Hoc est, Non noui vos, Israel qui nomen antiquum, & gloriosum iactat, nihil nomine suo dignum fecit, degenerauit ab eo, cuius nomine gloriatur, proiecit bonum, recessit à Dei cultu, & sacrificat idolis. Quare non miretur deserisse, persequetur eum inimicus Assyrius, & capiet, perdetque.

ALLEGORIA.

Christus quoque Dominus noster tubam in gutture suo posuit, sæpeque clamauit venturam esse aquilam super domum Domini, id est, exercitum Romanorum, qui aquilas ferebant, eo quod fœdus Domini transgredierentur, ac minime admitterent presentem eum, quæ ex antiquo fœ-

dere promissum expectauerant Paulo post cum viderent urbem obsesam à Romanis, putabant se à Deo fore liberandos, quod eius populus dicerentur, & Israelis nomen haberent. Sed non agnouit perfidum populum Deus, à quo proiectus fuerat ne regnaret super eos, qui dixerat: Non habemus regem, nisi Cæsarem. Et quia bonum proiecerat, inimicus persecutus est eum vique ad crudelissimam internecionem.

TROPOLOGIA.

Sed & nos diligenter consideremus, postquam Christi prædicatio quasi tuba in auribus nostris insonuit, si transgrediamur legem, & fœdus Dei nobiscum initum, frustra, cum ad Dei tribunal venerimus, clamatores, *Deus meus & cognouimus te Israel.* Verba fœderis sunt: Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum similem tui, & ponam verba mea in ore eius, loqueturque ad eos omnia, quæ præcepero illi. Qui autem verba eius, quæ loquetur in nomine meo, audire noluerit, ego vltor existam. De magnæ quidem existimationis hominibus, sed huius tamen fœderis violatoribus iudex ipse ait: Multi dicent mihi in illa die: Domine, Domine, nõne in nomine tuo prophetaui mus, & nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus? Quanto hoc maius est, quam dicere, Deus meus, & cognouimus te Israel? Sed quid dicit diuinum responsum? Et tunc confitebor illis, quia nunquam noui vos: Discedite à me omnes, qui operamini iniquitatem? Frustra vocaberis Israel, si proiecisti bonum. Eras quidem Israelita, quia Christianus eras, sed non qualis ille, de quo dictum est: Ecce vere Israelita, in quo dolus non est. *Dolus est in peccatore, quia externa specie Israelita videtur, sed intus est Chanaanus. Confiterur quidem fidem, sed operibus eandem fidem, quantum in se est, destruit. Et sicut ait Apostolus: confiteatur se nosse Deum, factis autem negat. Idcirco merito excludetur ab eorum numero, de quibus scriptum est: Et quicumque hanc regulam secuti fuerint, pax super illos, & misericordia, & super Israel Dei: & illud patietur: Partemque eius ponet cum hypocritis. Illic erit fletus, & stridor dentium. Ideo super custodiam nostram stemus cum Habacuc, & figamus gradum super

munitio.

munitioem, & contemplerur. Nos nobis ipsis tuba sumus, nam si legem, fœdusque violamus, veniet in animam egressu aquila, aquila, inquam, illa magnarum alarum, & rapacissima, vt extremam, tristemque Dei sententiam in nobis exequatur. Venient immanissimi hostes, & volabunt, vt ait Habacuc, quasi aquila festinans ad comedendum. Vide quid transgressoribus legis Dei prædicat Moyses: Adducet Dominus super gentem de longinquo, & de extremis terræ finibus in similitudine aquilæ volatis cum impetu, cuius linguam intelligere non possis: gentem procacissimam, quæ non deferat seni, nec misereatur paruuli, &c.

HISTORIA.

Ipsi regnauerunt, & non ex me. Potest hoc videri de Saule dictum, cum populus Israel regem petijt more ceterarum nationum, quod Deo multum displicuit, adeo vt Samueli dixerit, Non te abiecerunt, sed me, ne regnare super eos. Atque ita Origeni visum est homil. 4. in lib. Iud. & Hieronymo. Sed quoniam non vniuersum populum alloquitur, sed tantum decem tribus, præstat vt de eorum regibus intelligamus, id est, de Ieroboham, & eius successoribus, vt Cyrillus, Theophylactus, Theodoretus, Rufinus, Lyranus, alijque ex recentioribus intellexerunt. Quomodo etiã intelligi posse Hieronymus idem fatetur: Quod si quisquam objiciat, regnum vltro à Deo esse delatum Ieroboham per Ahiam Silonitem. 3. Reg. 11. & ca. 12. dixisse: Non ascendetis, neque bellabitis contra fratres vestros filios Israel, reuertatur vir in domum suam, à me enim factum est verbum hoc. Respondet ita Hieronymus: Nec statim quia Deus Salomoni iratus regnum eius diuidi voluit, idcirco Israel bene suscepit regem: Debuerat enim iuxta legis præcepta interrogare Dominum, an vellent hoc fieri? Nã & de Salvatore dicitur, quod oporteat quidem tradi filium hominis, sed velle illi, per quem tradendus sit. Eadem est Theophylacti, Theodoretique responsio, adduntque, à Deo quidem missum fuisse Ahiam Silonitem, at nõ ad populum, sed ad Ieroboham, quare Deum consulere prius debuit. Cyrillus, & Theophylactus magis adhuc explicant. *Docet quædam Deum facere propria sententia, quædam tantum permissione vt puniat, vt quod Salomoni dedit, vt templum ædificaret, vt esset sapiensissimus,

sententia sua dedit, & vere hoc voluit: Scindi vero regnum, & Ieroboham regnare, non tam voluit, quam permisit, vt Salomonis, & Roboham peccata punirentur. Merito ergo ait: *Ipsi regnauerunt, sed non ex me.* id est, Non sum ab eis interrogatus, me incóluto à domo Davidis defecerunt, & noui decem tribuum reges prodire. Quasi dicat, vt recte ait Rufinus: Vetus hæc erga me populi contumacia insania est, olim meum regimen abijcere festinauit. Olim me dante iudices regem petierunt, postea eo reiecto alium maluerunt. Tale est illud in primi regis petitione, 1. Reg. 8. Iuxta omnia opera sua, quæ fecerunt à die, qua eduxi eos de Aegypto vsque ad diem hanc: sicut dereliquerunt me, & seruiuerunt dijs alienis, sic faciunt etiam tibi.

Sed queritur, vtrum populum reprehendat, quod reges illos constituerit, an eos ipsos, qui regnarunt, vt verba nostræ translationis præ se ferunt. *Ipsi regnauerunt, &c.* Nam populus quidem iure reprehenditur, vt iam diximus, sed Ieroboham, ad quæ Deus misit prophetam, qui suis verbis de regno nuntiaret, aut alij, quos vel Deus ipse, vel aperta totius populi consensio in regnum promouit, quid habent cur iure reprehendantur? Nouos quidem interpretes tã Hebraicæ editionis, quã Chaldaicæ paraphrasiminime hæc dubitatio mouet, putant enim verti debere: Ipsi regem constituerunt, & non ex me, principem creauerunt, & ego nesciui. Nec vero iustatum, sed etiã veteres ita intellexerunt. Cyprianus li. 1. epist. ep. 3. & ep. 4. (iuxta veterum librorum numerationem) ita hunc locum refert: Sibi ipsis regem constituerunt, & nõ ex me, secutus videlicet Lxx, apud quos est *ἑαυτοῖς ἑβραῖον* Cap, quæ verba ita vt Cyprianus, Græci ipsi acceperunt, vt Origenes hom. 4. in Iud. fecerunt sibi regem, & non per me, & principem, & non per consilium meum: Ita etiã Theophylactus, & Theodoretus interpretantur: Immo & Hieronymus, & Rufinus, qui nostram exponunt translationem. Quam vero merito omnes ita sentiant, verba Hebraica docent *הָקִימוּ לָאֵלֹהִים*, id est, Regem fecerunt, *הָקִימוּ*, id est, Principem fecerunt. Apud Chaldæum est in priori loco idem verbum, quod in Hebræo, in posteriore alterum simile *הָקִימוּ* quod verbum significat exaltare, & principem facere. * Respondeo, populum potissimum reprehendi, sine cuius

L 3 consensu

Isa. 56.

Perfusus Sa- tyra. 1.

Isa. 56.

3

Deur. 18.

Matth. 7.

5

Ioh. 1. Peccator dolosus est

Tit. 1.

Gal. vit.

Matth. 14.

Hab. 2.

Hab. 5.

Deur. 28.

6

1. Reg. 8.

7

8

*

9

consensu regnare nemo posset, sed etiam reges ipsi reprehenduntur, quorum quidam tyrannice regnum inuaserant, ut Sellum filius Iabes, & Manahem filius Cadi. 4. Reg. 15. Alij, & si à Deo essent electi, ut Ieroboham, non fecerunt populum certiore de voluntate Dei, sed quasi autoritate propria regnare voluerunt. Superest ut tollamus difficultatem, quæ est in verbis nostræ translationis, quæ parum videntur Hebraicis respondere. Sed facile tollitur, si sciamus à nobilioribus Hebraicarum institutionum magistris traditum, verba coniugationis Hiphil nonnunquam eundem modum significandi habere, quem verba coniugationis Cal. ut à sancto Pagnino libro. 3. capite. 5. à Iohanne Isaac lib. 1. cap. de Hiphil. à Zamoren lib. 2. ca. 9. Itaque verba illa Hebraica recte ita interpretamur, Regnauerunt, principes extiterunt, quæ est significatio coniugationis Cal. licet ipsa sint coniugationis Hiphil. Nec mirum, quandoquidem & Lxx ita interpretati sunt, βασιλευσάντων, & ῥῆσαν. Nam quamuis βασιλευσάντων, dicant aliquando Lxx interpretes pro eo quod est regem constituere, præter communem Græcorum consuetudinem, qui pro regnare usurpant, ῥῆσαν tamen non significat principem constituere, sed principem esse, & imperare. * Immo & verbum βασιλευσάντων cum ponitur à Lxx pro Regem constituo, accusatiuum habet, ut adnotauit Georgius Lecapenus in libro de constructione, ut. 1. Reg. 8. βασιλευσάντων αὐτοῖς βασιλεύσαν, id est, constitue eis regē. Et. 4. Reg. 3. ὁ βασιλευσάντων αὐτῶν, quem regem constituit pro se. At hic non accusatiuum habet, εὐτοῖς βασιλευσάντων. Itaque Regnauerunt, & Principes extiterunt, dictum est, ac si diceretur: Regnum, siue reges, & principes habere voluerunt. Quod magis Lxx expresserunt, Sibi ipsi regnauerunt, sibi ipsi dominos imposuerunt, cū decem tribus æquales essent, ex vna sibi regem imponere voluerūt. Quod nihil est aliud, quàm si diceret, Regem fecerunt, principem constituerunt. Sensus igitur idem est, siue hoc modo interpretemur, siue illo. Postremo, hoc quoque dicere possumus, non ignorare qui in sacris literis exercitati sunt, multa esse verba quæ per verbum facio sint necessario interpretanda. Ut Romano. 8. ipse spiritus postulat pro nobis, id est, Postulare nos facit. Et Psalm. 28. Dominus diluuium inhabitat, habetur in Hebræo, pro quo

Reg. Per verbū Facio multa verba necessario interpretanda.

Lxx dixerunt, Dominus diluuium inhabitare facit, & ita vertendum esse docet Hieronymus in epist. ad Suniam, & Fratellam. Ita igitur positum est, Regnauerunt, pro Regnare fecerunt, ut consensus veterum tractatorum testatur.

Hoc loco veteres uti solent, ut doceant sæpe principes constitui, quos Deus minime probat, aut vult. Orig. hom. 4. in Iud. Non semper princeps populi, & Ecclesie iudex per Dei arbitrium datur, sed pro ut merita nostra deposcunt. Si malisunt actus nostri, & operamur malignum in conspectu Domini, dantur nobis principes secundum cor nostrum. Et hoc tibi de scripturis probabo. Audi namque quod Dominus dixit: Fecerunt sibi regem, & non per me, & principem, & non per consilium meum. Et hoc dictum videtur de Saulillo, quem utiq; ipse Dominus elegerat, & regem fieri iusserat: Sed quoniam non secundum voluntatem Dei, sed secundum peccatoris populi meritum fuerat electus, negat eum cum sua voluntate, vel consilio fuisse constitutum. Tale ergo aliquid intelligamus etiam in Ecclesijs fieri, quia pro meritis populi, aut in verbo, & opere potens à Deo tribuitur rector ecclesie: aut si malignū faciat populus in conspectu Domini, talis ecclesie iudex datur, sub quo famē, & sitim populus patitur, nō famē panis, neq; sitim aquæ, sed famem audiēdi verbum Domini. * Et Gregorius in prima parte Pastor. capi. primo, cum hæc prophetæ verba retulisset, inquit: Ex se namque, & non ex arbitrio summi rectoris regnāt, qui nullis sulti virtutibus nequaquam diuinitus vocati, sed sua cupidine accensī, culmen regiminis rapiunt potius, quam assequuntur. Vide Cyprianum locis superius indicatis, & Bernardum in sermone de conuersione ad clericos cap. 27.

ALLEGORIA ET TROPOLOGIA.

Horum verborum allegoriam & tropologiam paucis aperit Theophylactus cum ait: Hæc & Dei interemptoribus quæ drabunt, nam etiam si sibi Cæsarem pro rege scriberent, Annam tamen, & Caiapham habebant, quibus venales erant, & emptitij dominatus. Porro quando peccatum in mortali nostro corpore regnauerit, non Dei voluntate tale impe-

rium

11

12

num geritur. Deinde cū caro in nobis vna cum affectibus suis, & cupiditatibus tenuerit sceptrum, non innotescit talis dominatus Deo. Nouit enim Dominus qui sint sui, Praui autem affectus ut ipsius non sunt, sic nec omnino existunt quidquam.

HISTORIA.

Et non cognoui. Cognoscere dicitur Deus aliquid, cum approbat, ut docet Hiero. in illud Gal. 4. Nunc autem cum cognoueritis Deum, immo cogniti sitis ab eo: & in Zach. cap. 8. Et Gregorius multis exemplis comprobatur. 2. Mor. ca. 4. Idem. 1. p. Past. ca. 1. ita hæc verba exponit: Quos tamen internus iudex & prouehit, & non cognoscit: quia quos permittēdo tolerat, profecto per iudicium reprobationis ignorat. Vnde ad se quibusdam & post miracula venientibus dicit: Recedite à me operarij iniquitatis, nescio qui estis vos.

Aurum suum, & argentum suum. Alterum peccatum grauissimum reprehendit, quod non solum reges sibi creauerint, sed etiam nouos deos fecerint, id est, vitulos aureos, & alia idola, donis ex Dei largitate acceptis, id est, argento, & auro, Deum ipsum iniuria afficientes.

Vi interirent. Idem valet, ac si diceret, Atque ita interirent. De qua phrasi dicemus, Deo donante; latius in illud Hamos. 2. Ut polluerent nomen sanctum meum.

Proiecit. id est vitulus tuus Samaria. id est, Tu, & idola tua peribitis. In Heb. est פרוץ, id est, Proiecit, quo verbo paulo ante vsus est, cū dixit, Proiecit Israel bonum. Ac si diceret, Proiecit vitulū tuū Samaria, scilicet, Deus. Lxx, Projice vitulum tuum Samaria. Vtrūque cum Hebræo conuenit, nam si scribas פרוץ, est Proiecit, si vero פרוץ, Projice.

Intratus est furor meus in eis. In eis more Hebræorū dictū est, pro In eos, id est, in colentes idola, in Israelitas. Que phrasis in vtroq; testamento frequens est, ut Psalm. 43. Et in nomine tuo spernemus insurgentes in nobis, pro In nos. Eph. 1. Propterea & ego audiens fidem vestram, quæ est in Domino Ie s v. Et postea: Det vobis spiritum sapientie, & reuelationis in agnitione eius.

Vsquequo non poterunt emundari? Hieronymus: Illis non audientibus conuertitur ad alios, & quasi ad tertiam personam loquitur. Vsquequo, &c. id est, Que ista infania est, me dante locum poenitentiae illos ad sani-

tatem nolle conuerti? Quasi dicat: Quam diu erunt in sordibus suis? Quam diu adorabunt idola sua?

Quia ex Israel & ipse est. Quasi admiratus illorum stultitiam loquitur. Hic vitulus quem colūt, quid diuinitatis habet? Etiam ipse est ex Israel. Quasi dicat: Solebat Israel videre alias gentes, quod deos non veros, sed artificum suorum manu fabricatos haberent: & nunc in eundem, cum illis incidit errorem. Nam sicut illi dii sunt ex illis gentibus, verbi gratia Bahal, & Hastaroth ex Sidonijs, Chamos ex Moabitjs, id est, nō veri, sed illorum errore conficti, & fabricati, & quasi ex illis gentibus orti, ab eisque principium capientes: ita hic vitulus, siue hi vituli (singularis enim pro plurali positus est) nō est Deus, sed ex Israele ortus est, nihil habet nisi quod ab Israele accepit. Quod ut magis explicet, addit: Artifex fecit illum, & non est Deus.

Quoniam in aranearum telis erit vitulus Samaria. Ut aranearum fila dissoluantur inventum, ita vitulus Samaria redigetur in nihilum. Vbi Hieronymus vertit, Araneorum telas, in Hebr. est ארנאי. Cuius vocabuli tor sunt fere interpretationes quot interpretes. Nos (inquit Hieronymus) ab Hebræo didicimus ארנאי proprie nominari aranearum fila per aerem volātia, quæ dum videntur intereunt, & in atomos, atque in nihilum dissoluantur. Et recte his Samaria vitulus comparatur, quem eo tempore pro pretij magnitudine, quia aureus erat, populus adorabat. Docet ergo Hieronymus his verbis vocabuli proprietate à se tradi, ceteros interpretes metaphorice potius accepisse. Ex quibus Lxx, & Theodotion verterunt, πλανώψ, id est, seducens, atque decipiens, Symmachus, Inconstans, vel Instabile: quinta editio, Vagus, & fluctuans, sed eodem omnes videntur spectasse, nempe cito comminuendum esse vitulum, multosque in eo decipiendos esse, quod aureus cum esset, videretur multum duraturus, subitoq; in partes minutissimas esset conterendus. Idem sentit Chaldaeus, qui dixit: In minuta tabularum redigetur. Porro passim in scripturis hæc phrasis occurrit, Erit in telas aranearum, pro, Erit telas aranearum. Ut Psalm. 30. Esto mihi in Deum protectorem, & in domum refugij. 2. Reg. 7. Ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium.

Cognosce- re.

Math. 7.

13

In eis pro in eos.

14

15 *

אֲרָנַי

quid sit.

16

Esse in patrem pro esse patre, & familia.

TROPOLOGIA.

Magni labores peccatorum, & inanes.

Isa. 59.

17

Gal. 5.1.

Trou. vi.1.

Apoc. 3.

1. Cor. 9.

18

Talis erit exitus diuitiarum, honorum, potentia, & omnium, quae homines errantes adorant in terra, in araneorum telas erit vitulus aureus Samariae, quem caecus populus adorabat, cui vota faciebat. In nihilum redigentur, erunt quasi araneorum fila per aërem volantia, quae, dum videntur, intereunt. Ideo Isaias omnia mundanorum hominum opera, & omnes labores telas araneae vocauit. Et telas araneae texerunt. Et paulo post: Tela eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis, opera eorum opera inutilia. Quanto, & quam incredibile labore telam suam aranea contexit, & quasi ex visceribus suis extraxit opus muscas, culicesque capturum, & minimo momento rumpendum. Quid aliud per tot labores, & vigilias faciunt, qui perituri huius saeculi bonis inhiant? Quid habet homo amplius de vniuerso labore suo, quo laborat sub sole? Non vestietur histelis cum ad Dei tribunal steterit, nudus erit, & quamuis multa fecerit, non operietur operibus suis. Apparebit confusio eius, videbitur ignominia eius. Videbunt iusti, & timebunt, & super eum ridebunt, & dicent: Ecce homo, qui non posuit Deum adiutorem suum, sed sperauit in multitudine diuitiarum suarum, & praualuit in vanitate sua. Contra de sanctis dicitur. Omnes domestici eius vestiti sunt duplicibus, ut neque confusionem timere debeant, neque frigus. Ideo iudex ait: Suadeo tibi emere a me aurum ignitum, & probatum, ut locus ples fias, & vestimentis albis induaris, ut non appareat confusio nuditatis tuae. Sed hoc melius explicant, quae sequuntur.

HISTORIA.

Quia ventum seminabunt, & turbinem metent. Metaphorice significat eorum labores, & sumptus in idolis colendis, & bonis saeculi querendis nihil ipsis utilitatis, sed damni plurimum allaturos esse. Atque hos labores eleganter seminationem vocat, quae non fit sine labore, & sumptu, nec sine spe maioris emolumenti, quoniam debet in spe, qui arat, arare, & qui seminat in spe fructus percipiendi. Bona, inquit, & fecunda grana seminare se credunt, sed re vera non nisi ventum seminant, inane, & sterile est quod seminant, & nihil plus fructus allaturum, quam si ventus seminaretur. * Sed parum est nullum

percipi fructum, magnas calamitates pro fructu percipient, turbinem metent. Ventus enim quasi semen intra terram conceptus cum eruperit, puluerem excitat, & oculos infestat, ac laedit, fit enim turbo, per quem captiuitatem intelligit. Lxx vertunt, *ἀνεμὸς ὄρεγα*, seminabunt, id est, vento corrupta semina, quae, scilicet, medullam non habent: & idcirco vacua seminantes inania, vacuaque recipient.

TROPOLOGIA.

Quod optime conuenit iis, qui ad inanem gloriam opera sua referunt: quae semina quidem erant: unde fructum magnum liceret sperare, sed sunt semina vento corrupta, id est, sine vitata fructum ferre non possunt. Attendite (ait Dominus) ne iustitias vestras faciatis coram hominibus, ut videamini ab eis, alioqui mercedem non habebitis apud patrem vestrum, qui in caelis est. Illud ergo Pauli ante oculos semper habeamus: Quae enim seminauerit homo, haec & metet. Quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionem: qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam aeternam.

Culmus stans non est in eo. Nihil habet: unde fructum sperare possit: nam neque culmum quidem habet hic populus stantem, omnes in terram deiecti sunt. Est autem culmus canna in segete, quae nodis distinguitur, vnde Gen. 4.1. Septem spicem pullulabant in culmo vno. Ideo germen culmi, id est, spica, et & Hiero. interpretatur, non perueniet eo, ut molli possit, & farinam faciat. Quod si forte non nihil farinae inde fuerit, non qui laborarunt, sed alieni, comedent eam. Significat omnia eorum bona hostes esse depradatos, & consumpturos, ipsosque ad extremam paupertatem esse redigendos. Chaldaeus. Quod si forte opes comparauerint, gentes depradabuntur eas.

TROPOLOGIA.

Gregorius. 8. Mor. c. 29. Culmus quippe germen non habet, cum vita meritis virtutum caret. Farinam culmus non facit: cum is, qui praesenti saeculo proficit, nihil subtilitatis intelligit, nullum boni operis fructum reddit. Sed saepe & cum fecerit, haec alieni comedunt: quia & cum bona opera hypocritae ostendunt, de his malignorum spirituum vota fatiantur. Qui enim per haec placere Deo non appetunt, nequaquam agrum dominum, sed alienos pascunt.

Opera ex nani gloria orta sunt corrupta semina

March. 6.

Gal. 6.

19

Culmus.

HISTORIA.

Deuoratus est Israel, &c. Hieronymus: Quod autem dicit, Deuoratus est, vel absorptus, hoc significat, quod mistus idolis, & nationibus proprium Israelis nomen amiserit. Idem Lxx pro immundo inutile transfulerunt. Immundum vas, siue inutile Hebraei matulam vocant, quo ad suscipienda, & proijcienda stercora uti solemus. Huius immunditiae idololatras comparat, qui miscentur gentibus, dum Dei non custodiunt veritatem, & facti vasa in honorem conuersi sunt in vasa contumeliae. Talis erat Iechonias idolis mancipatus, de quo per Ieremiam loquitur Deus: In honorato est Iechonias, sicut vas, cuius nulla est utilitas, &c. Haec Ieremias verba iuxta Lxx editionem retulit Hieronymus. Ipse enim ex Heb. ita vertit: Numquid vas fictile, atque contritum vir iste Iechonias? Numquid vas absque omni voluntate, siue utilitate? Ruffinus testatur, vbi nos legimus, Quasi vas immundum, alios interpretes transtulisse, Factus est quasi matula. Quod ita exponit: Quasi vas ad naturam requisita compositum, ita contumeliarum fordibus implebatur. Ex quo cernitur de quo vase propheta loquatur. * Vbi autem ait: Deuoratus est Israel, idem Ruffinus exponit: Id est, cuius omne robur fuerit exhaustum, & qui facile posset internectione consumi, si hoc quoque posceret ira dominantium. Lxx vertent, *ἀνεσθῆναι*. Absorptus est, & Cyrillus interpretatur: Fluctibus suorum peccatorum demersus miserum naufragium fecit, aut aborptus est tanquam a dracone. Aut quia i, qui a caritate Dei excidunt, sunt cibus, & sorbitio Diaboli. Quae omnia quam apte ad peccatorem commodentur, quomodo iuxta superiores omnes interpretationes absorptus, & deuoratus, & vas immundum, atque inutile dicatur, videt me tacente lector. Qui enim prius erat vas in honorem, & sanctis cogitationibus, ac meditationibus implebatur, nunc in potestatem hostium traditus fit matula foetens, & omnibus Diaboli spurcitibus inquinatur.

Quia ipsi ascenderunt ad Assur. Haec, quae dixi, sicut, quoniam captiui ducuntur ad Assyrios. Tunc haec omnia patientur, & contemnentur a gentibus, inter quas erunt.

Onager solitarius sibi Ephraim. Ideo abducetur Ephraim in captiuitatem ab Assyrijs, quia factus est sicut onager solitarius, qui

204

Iere. 22.

21

non est sub hominis imperio, (ideo enim onager, id est, asinus siluestris dicitur,) sed libere quocumque, vult discurrat: ita Ephraim legis Dei oblitus pro libito gentium se implicabat erroribus, ad eas ibat, earumque idola venerabatur. * Hic locus optime exponitur ex Iob. 1.1. Vir vanus in superbiam erigitur, & tanquam pullum onagri se liberum natum putat. Et cap. 39. Quis dimisit onagram liberum? &c. Chaldaeus: Exultarunt in Assur, pro eo quod ambulauerunt in voluntate animae suae, tanquam onager ferus. Quod autem ait, *Solitarius sibi*, hoc est, sibi soli relictus, nullum agnoscens Dominum.

TROPOLOGIA.

Greg. 10. Mor. cap. 15. dum illum exponit: Et quasi pullum onagri se liberum natum putat, quaedam dicit, quae optime in hunc locum conueniant, si velimus ad peccatores referre. Per pullum (inquit) onagri omne agrestium genus exprimitur, quod naturae dimissum motibus, loris dominantium non tenetur. Agri namque animalia libertatem habent & ire, quo appetunt, & quiescere, cum lassantur. Quae enim ad aliud minime seruantur, eorum motus proculdubio nequaquam sub disciplina restringitur. Homo autem quia ad sequentem vitam ducitur, necesse profecto est, ut in cunctis suis motibus sub dispositione disciplinae religetur, & quasi domesticum animal loris vincitum seruiat, atque aeternis dispositionibus restrictum viuat. Quibus bene loris ligatum se nouerat, qui dicebat: Ut iumentum factus sum apud te, & ego semper tecum. Qui ergo implere cuncta, quae desiderat, per effrenatam libertatem quaerit, quid aliud quam pullo onagri esse similis concupiscit, ut disciplinae hunc lora non teneant, sed audenter vagus per siluam desiderio rum currat?

HISTORIA.

Munera dederunt amatoribus suis. Id est, Populis, quorum mores, & idola sequebantur, & quos ut socios habebant, ut diximus cap. 2. num. 44. Tacite illud reprehendit, quod est apertius apud Ezeci. 16. Omnibus meretricibus dantur mercedes: tu autem dedisti mercedes cunctis amatoribus tuis.

Sed & cum mercede conduxerim nationes, nunc congregabo, &c. Explicat cur dona dederint amatoribus, ut, scilicet, eorum ope

22

Pullus onagri. Peccator liber esse vult ut onager.

Psal. 72.

23

se se Assyriorum dominatui subducerent. Propterea nunc ait eos mercede cōduxisse nationes. Sed postquam, inquit, hoc fecerint, *nunc*, id est, statim, congregabo eos, hoc est, colligēt se in ciuitates suas, vt eas muniant, seq; aduersus Assyriorum impetum comparent, & quiescent ab onere tributorum, quod regi Assyriorum pendebant, & principibus eius. Nō quod principibus certa tributa soluerentur, sed quod munera multa ad eos mittebāt, vt per eorum gratiā regē sibi cōciliarent. Sed breuis futura erat hæc quies, quoniam cito erant ab Assyrijs expugnandi. Ita fere Hieronymus & Rufinus. * Locus exponitur ex historia 4. Regum. 17. Contra hunc ascendit Salmanazar rex Assyriorum, & factus est ei Hōsee seruus, reddebatque illi tributa. Cumque deprehendisset rex Assyriorū Hōsee, quod rebellare nitens misisset nuntios ad Sua regem Ægypti, ne præstaret tributa regi Assyriorū, sicut singulis annis solitus erat, obfedit eum, & vincitum misit in carcerem. Peruagatusque est omnem terram, & ascendens Samariam obsedit eam tribus annis. Anno autem nono Hōsee cepit rex Assyriorum Samariam, & transtulit Israel in Assyrios. Vbi nostra translatio habet: Quiescent, noui interpretes vertendum putant, Dolebunt. Sed melius Hieronymum vertisse docent Lxx interpretes, qui transtulerunt, *κατακουσισι*, id est, Quiescent. Eodē modo intellexit Chaldeus, qui ait: Auferam ab eis dominium regum, & principum.

Quia multiplicauerunt Ephraim altaria. Causa tantorum malorum est, quod Ephraim ita in idola insanit, vt multiplicauerit altaria nouaq; extruxerit, vt plura idola adoraret. Et hæc altaria facta sunt ei in delictum, quo plura enim sunt, eo plus illius scelera multiplicantur, & quantum crescunt scelera, tantum crescet & pœna.

Scribam ei multiplices leges meas. Variant & hic noui interpretes, nam pro, Multiplices leges meas, quidam vertunt, Honorabilia legis meæ, alij, Axiomata legis meæ. Sed notū est *לרבות* significare multitudines, ideoque Lxx verterunt *מרבית*, id est, multitudinem, Chaldeus: *רבות*, id est, multitudinem, à verbo *רב* quod significat multiplicari. Male ergo transtulit Quinquarbores, Præstantiam, cum vertendum esset, Multitudinem. Multo melius in translatione biliorum Regiorum versum est, Conscripti

eis multiplicatam legis meæ. Ergo scribā eis multiplices leges meas, perinde est ac si diceret, Scribam eis multitudines, aut multiplicitates legis meæ, id est, legem meam multiplicem, & varia mandatorum genera continentem. Sed cur dicit, Scribam, cū lex iterum scribenda non esset? Quidam ex recentioribus expositoribus facile hanc difficultatem elidunt accipiētes, Scribam pro, Scripsi, quod & Chaldeus fecit, atque ita facile intelligitur: Dedi eis legem digito meo scriptā, quam illi cōtempserunt. * Sed quoniam in Heb. est scribam, atque ita verterunt Lxx, & Hieronymus, desuntque ea quæ more Hebræorum futurum mutare solent in præteritum, futuri potius significationem habere dicamus, atq; hunc esse sensum, qui ex Hieronymi verbis non obscure elicitur. Scriberem eis iterum legem meam, sed quorsum scribam? nihil proficiā, iam enim scriptam acceperūt, & quasi alienam abiecerunt. Mihi & germana, & acuta Rufini videtur interpretatio, quam apertius referam. Leges meas quæ olim promulgatæ Deuteronomij præcipue volumine continentur, multipliciter in eos scribam, id est, exequar, atque cumulabo. Ac si dicat, Reuocabo eis in memoriā leges meas, nam per scripturam recordari solemus eorum, quæ iam exciderāt. Quomodo autem reuocabo? Exequendo leges, id est, afficiendo eos pœnis illis, quæ Deut. 27. & 28. propositæ sunt legem violantibus. Tunc, cum legis pœnas patientur, legis recordabuntur cuius ita obliti sunt postquam vitulos colere cœperunt, ac si alijs scripta esset.

Hostias offerent, immolabunt carnes. Israelitæ non solum idolis, sed etiam Deo immolabant hostias, ideoq; illis Elias dixit. 3. Reg. 18. Vique quo claudicatis in duas partes? Si Dominus est Deus, sequimini eum, si autem Bahal, sequimini illum. De hostijs igitur, quas Domino offerebant, propheta dicit nequaquā eas Deo gratas futuras, quoniam prætextu quidem Dei immolabatur, re autem vera nō vt Deo placerent immolabant, sed vt hostias ipsas comederent, & vèrem implerent, conuiujsq; locus esset. Ita Hieronymus. Ceterum pro, Hostias offerent, in Hebr. est *קריבנות* quod iuxta communioem, & probatorem Hebræorum interpretationem est, Hostiæ donorum meorum, aut oblationum mearum, & subauditur, erunt, id est, Hostias mihi do-

nabunt,

24

*

25

*

26

27

*

nabunt, & offerent.

Nunc recordabitur. Nequaquā talibus hostijs placabitur, sed cito eos puniet.

Ipsi in Ægyptum conuertentur. Hic locus difficilis videtur expositoribus, quoniam non constat quomodo in Ægyptum conuersi fuerint. Ideo varios modos excogitat, quibus vere dicatur eos in Ægyptū redisse. Sunt qui de Iuda potius hoc dictum putent, non de Israele. * Sed propheta ita se ipsum cap. sequenti exposuit, vt nullus fortasse dubitandi locus relictus esse videatur: quin de decem tribubus loquatur, ex quibus multi vastantibus Samariam Assyrijs e manibus victorum elapsi in Ægyptum cōfugerunt, ibique mortui sunt. Ideo capit. 9. initio scriptum est: Non habitabunt in terra Domini, reuersus est Ephraim in Ægyptum. Et postea: Ecce enim profecti sunt à vastitate, (id est, propter vastitatem terræ suæ) Ægyptus congregabit eos, Memphis sepeliet eos. Vbi tam Hieronymus, quam Theophylactus, ita vt diximus, exposuerunt: & locus ita apertus est, vt expositor non indigeat.

28

Et Iudas multiplicauit vrbes munitas. Hieronymus: Iudas quoque videns Israelem de via Domini recessisse, & visitata esse eius peccata: non est conuersus ad Dominum, sed in vrbiū munitione confusus est, quas Dominus destructurum se esse dicit, & vsq; ad fundamenta illius deuoraturum.

Et mittam ignem in ciuitates eius. Copulauit in accusatione Israelē, & Iudam, ideoq; nunc eos quoque in supplicijs copulat. Itaque cum ait, *In ciuitates eius*, subaudiendū est Israelis: Cum autem, *Et deuorabit ades illius*, Iudæ subaudiendū est, vt docuit Hieronymus. Hoc ex Hebræo intelligitur, nā Israelem masculino genere appellat semper, Iudam autem femineo, quia terram Iuda intelligit, vt passim videmus, & de terra ipsa quasi de muliere loquitur. * Cum ergo dicit, *Ciuitates eius*, masculino vsus est pronomine *היא*: Sed in ædes illius pronomen femineum est, *בתיה*. Huiusmodi incēdia in expugnatione vrbiū frequentissima sunt, vt Hamos. 1. & 2. sæpe repetitum videmus, & Iudæ euenisse docet sacra historia. 4. Regum. 25. Et succendit domum Domini, & domum regis, & domos Ierusalem, omnemque domum combussit igni. Porro vbi ait, *Ædes illius*, recentiores interpretes verunt, Palatia illius. Sed

29

*

nihil habent cur à nostra versione recedāt, nam *בתי* non palatia tantum significat, sed mediocres etiam, & cōmunes domos, vt Isai. 23. Suffoderunt domos eius, posuerunt eam in ruinam. Num omnes domus palatia erant? Et cap. 25. Quia posuisti ciuitatem in tumulum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum, vt non sit ciuitas. Præsertim cum Lxx soleant frequentissime vertere pro *בתי*, *דמיה*, id est, fundamenta, vt in hoc loco Hoseæ, & in altero Isai. 25. & Hamos. 1. & 2. sæpe, raro autem *בתי*, id est, domum, vt Hamos. 1. Et mittam ignem in domum Hazael. Denique in hoc Hoseæ nostri loco non palatia, sed omnes domos significari satis indicat quod ex 4. Reg. 25. rerulimus: Et domum regis, & domos Ierusalem, omnemque domum combussit igni.

ALLEGORIA.

Hæc omnia facile suo modo referri possunt ad interfectores Domini, qui hostias offerebant, & immolabant carnes, & Dominus nō suscepit eas, sicut ait in Isaiā: Quo mihi multitudinem victimarum vestrarū, dicit Dominus. Plenus sum, &c. Sed recordatus est iniquitatis eorum maximæ aduersus filium Dei, & visitauit peccata eorum per exercitum Romanorum. Quo tempore multi eorum non mente tantum reuersi sunt in Ægyptum, id est, ad priorem suam infidelitatem, sed etiam corpore, vt à Moyse prædictum erat Deuter. 28. Reducet te Dominus classibus in Ægyptum per viam, de qua dixit tibi, vt eam amplius non videres. Ibi vendēris inimicis tuis in seruos, & ancillas, & non erit, qui emat. Quod in captiuitate Romana factum esse docent ibi Lyranus, & Burgenis. Et quoniam obliti sunt Dei factoris sui, & idola adorauerunt honoris, & pecuniæ, & ventris, & metu Romanorum CHRISTVM suum admittere noluerunt dicentes: Venient Romani, & tollent locum nostrum, & gentem: ædificaueruntque ciuitates munitas, id est, magis lapidibus, & muris, humanæq; fortitudini, quam Dei potentiaē confisi sunt: misit in ciuitates eorum ignem, sicut prædixit eis Dominus: & missis exercitibus suis perdidit homicidas illos, & ciuitatem illorum succendit.

TROPOLOGIA.

Vide etiam quo deducat homines obliuio Dei: *Oblitus est*, inquit, *Israel factoris sui*, Pulchre cum obliuione factorē coniunxit,

30

Isai. 1.

Johan. 11.

Matth. 22.

31

Obluio Dei quot malorum causa sit.

vt ingrati

vt ingrati animi turpitudine magis appareat. Quid enim indignius, aut turpius quā eius obliuisci, per quem memoriam habes, & in memoria hominum es: nisi enim te fecisset, semper in tenebris, atque in obliuione iacuisset, vel, vt verius dicam, nihil esses, nemo de te cogitaret. Fecit ergo te, & ab eo habes quidquid es, & si obliuisci potes tanti doni, quod accepisti: certe nō decēbat obliuisci eius, quod nunc accipis, id est, conseruationis tuā. Semel enim fecit te; sed semper conseruat te, ac portat verbo virtutis suā, & in nihilum redires; nisi singulis momentis seruet, quod fecit, ac propterea singulis momentis quāsi facit te. Oblitus est Israel factoris sui. Quare scitum est illud Augustini in Manuali capit. 29. (vnde & Bern. mutatus est in lib. de interiori domo capit. 9.) sicut nullum est momentum, quo homo non fruatur, vel vtatur pietate diuina: sic nullum debet esse momentum, quo cum presentem non habeat in memoria. Quid nō mali ex tanto malo oriturum putem? *Et edificauit delubra.* Qui Dei obliuiscitur, paulatim ad hoc deducitur, vt edificet delubra, in quibus collocet, & adoret idola. Memoria enim Dei erigit hominem in cælum, efficitque vt contemnat creaturas, & quidquid obstare potest in Deum festinanti. Inde Moyses: Deum, qui te genuit dereliquisti, & oblitus es Domini creatoris tui. * Quid inde? vidit Dominus, & ad iracundiam concitatus est, quia prouocauerunt eum filij sui, & filia. Et ait: Abscondam faciem meam ab eis, & considerabo nouissima eorum. Quid praterca? Ipsi me prouocauerunt in eo, qui non erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus suis: & ego prouocabo eos in eo, qui non est populus, & in gente stulta irritabo illos, id est, Ipsi me ad iram prouocarunt colentes pro me eos, qui non erant dii: & ego abijciam illos, & assumam, atque eligam pro eis populum, qui nō erat populus, & gentem, quæ stulta erat, vt videant, & irascantur, & dolore, atque liuore tabescant. Vt igitur hi obliui Dei, & beneficiorum eius statim idola adorauerunt: ita qui Dei obliuiscitur, continuo honoris, & gloriae, diuitiarum, voluptatumque amore capitur, atque hæc pro dijs colit. *Sed & Iudas multiplicauit sibi ciuitates munitas,* id est, Illi etiam qui ad Deum propius accesserant, & rite eum colere videbantur, arctiorem que sanctitatis semitam ingressi fuerāt, si semel

Deut. 31.
32

Dei memoriam abijciant, occultius quidē, & verecundius, sed etiam ad idola delabuntur, & multiplicant sibi ciuitates munitas, discunt magis, ac citius creatoris confidere, quam creatori, & bona sæculi quaerunt que possunt, quasi ciuitates munitas, in quibus maneant tuti ab iniurijs, & hilarem vitam, nulliusque egentem degant. Tale in ciuitatem se exedificasse credebatur ille, qui dicebat: Anima, habes multa bona posita in annos plurimos: requiesce, comede, bibbe, epulare. * Sed quoniam aduersus mortem, & aduersus iram Dei nulla ciuitas satis munita, aut tuta esse potest: sequitur statim. Dixit autem illi Deus: Stulte, hac nocte animam tuam repetet à te, quæ autem parasti, cuius erunt? Sic est qui sibi thesaurizat, & non est in Deum diues. Quare Isaias omnium sanctorum nomine, qui noluerunt habere hic ciuitatem permanentem, sed futuram inquirebant habitantes in caulis, & in cauernis, & spluncis terræ, Deo gratulatur quod has ciuitates euerterit. Domine Deus meus es tu, exaltabo te, & confitebor nomini tuo, quoniam fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fideles, amen. Quia posuisti ciuitatem in tumulum, vrbē fortem in ruinam, domum alienorum, vt non sit ciuitas & in sempiternum non ædificetur. Loquitur enim de euerfione magnæ ciuitatis mundanorum Babylonis, in qua singulorum ciuitates includuntur.

Luc. 12.
33

Isa. 25.

CAP. IX.

Noli latari Israel, noli exultare sicut populi: quia fornicatus es à Deo tuo, dilexisti mercedē super omnes areastritici. Area est torcular non pascet eos: & vinum mentietur eis. Non habitabit in terra Dñi: reuersus est Ephraim in Aegyptum, & in Assyrijs pollutum comedit. Non libabunt Domino vinum, & non placebunt ei: sacrificia eorum quasi panis lugentium: omnes qui comedent eum, contaminabuntur: quia panis eorum

animæ

anima ipsorum, non intrabit in domum Domini. Quid facietis in die solenni, in die festiuitatis Domini? Ecce enim profecti sunt à vastitate: Aegyptus congregabit eos, Memphis sepeliet eos, desiderabile argentum eorum vrtica hereditabit, lappa in tabernaculis eorum. Venerunt dies visitationis, venerunt dies retributionis: scitote Israel stultū prophetam, insanum virum spiritualem, propter multitudinem iniquitatis tuæ, & multitudinem mentis. Speculat or Ephraim cum Deo meo: propheta laqueus ruina factus est super omnes vias eius, insania in domo Dei eius. Profunde peccauerunt, sicut in diebus Gabaa: recordabitur iniquitates eorum, & visitabit peccata eorum. Quasi vnas in deserto inueni Israel: quasi prima poma ficulneæ in cacumine eius vidi patres eorum: ipsi autem intrauerunt ad Beelphegor, & ab alienati sunt in confusionem, & facti sunt abominabiles sicut ea quæ dilexerunt. Ephraim quasi auis auolauit, gloria eorum à partu, & ab utero, & à conceptu. Quod si enutrierint filios suos, absque liberis eos faciam in hominibus: sed & vae eis, cum recessero ab eis. Ephraim, vt vidi, Tyrus erat fundata in pulcritudine: & Ephraim educet ad interfectorem filios suos. Da eis Domine: quid dabis eis? da eis vuluam sine liberis, & vbera arentia. Omnes nequitia eorum in Galgal, quia ibi exosos habui eos: propter malitiam adinventionum eorum de domo mea

1. Reg. 8.

eyciam eos: non addam vt diligam eos: omnes principes eorum recedentes. Percussus est Ephraim, radix eorum exiccata est, fructum nequam facient. Quod & si genuerint, interficiam amantissima veteri eorum. Abijciet eos Deus meus, quia non audierunt eum: & erunt vagi in nationibus.

HISTORIA.

Noli latari Israel, noli exultare. Pergit, vt cœperat, reprehedere peccata Israelis, quasi dicat. Etiam si tibi læta euenirent omnia, non habes vnde latari possis, cum scias tibi Deum iratum esse. Ceteri populi latari vt cumque possunt, qui hoc nesciunt, tu quomodo potes? Hieronymus: Ne gaudeas, ne læteris, nec putes te talem esse, vt sunt ceteræ nationes, aliter enim nesciens Deum, aliter punitur recedens à Deo: quia feruus qui scit voluntatem Domini sui, & non facit eam, vapulabit multum. Lyranus Latari refert ad internam lætitiā. Exultare ad externam: sed puto pro eodem accipi latari, & exultare, & de vtraque intelligi lætitiā, siquidem Hiero. in translatione Lxx, secundo loco posuit latari, vbi in nostra posuit, exultare, Noli gaudere Israel, & noli latari sicut populi. Habet igitur hæc reperitio emphasin, id est, maiorem, & acriorem imprecationem in tempestiua lætitiā. In Hebr. est. Ne læteris Israel ad exultationem, id est, Ne admittas lætitiā, ne admittas exultationem.

TROPOLOGIA.

Et ego nescio quomodo latari possit peccator, quamuis prospere, & ex animi sententia succedentibus rebus, cum Deum infensum habeat, & sciat sibi parata esse æterna supplicia, mortemque perpetuam, dignam miseriarum mercede voluptatum, quod fornicatus sit à Deo suo. * Si lætaretur Epicurus, qui negabat Deum curare, quid ageret humanum genus, si illi qui putabāt animam extingui cum corpore, ferendū esset: at latari Christianū, & ridere, seque hilaritati dare, qui Dei bonitatem nouit, & iustitiam, qui scit horrendum esse incidere in

Miram est legari post peccatorē.

2

manus

manus Dei viuentis, cuius est nisi perdit hominis, & periculosa phrenesi laborantis: Ut enim futura supplicia nulla vereretur, non satis est ad eum torquendum, atque excarnificandum conscientia, quod tantis beneficijs obligatus fornicatus sit à Deo suo?

Perf. saty. 3.

An ne magis Siculi gemuerunt aui iuuenti, Et magis auratis pendens laquearibus ensis Purpureus subter ceruices terruit. Imus, Imus precipites, quam si sibi dicat?

Peccatoris falsa læticia.

Equidè peccatoris læticiam non verã arbitror, sed simulatam, neque ad cor vsq; peruenire, sed ex ore cito euancescere. Vide quid Leu. 26. Dominus peccatoribus comminetur, & cogita an possit in tantis miserijs læta vita esse. Quid de maledictionibus Deuteronomij dicam: quarum vnã tantum recensebo. Dabit enim tibi Dominus

Deut. 18.

ibi cor pauidum, & deficientes oculos, & animam consumptam mœrore: & erit vita tua quasi pendens ante te. Timebis nocte, & die, & non credes vitæ tuæ. Mane dices, Quis mihi det vesperum? & vespere, Quis mihi det mane: propter cordis tui formidinem, qua terreberis, & propter ea, quæ tuis videbis oculis. Recte igitur ei qui inaniter lætatur, cum potius calamitatem animæ suæ flere deberet, dicitur: *Noli lætari Israel, noli exultare, sicut populi, quia fornicatus es à Deo tuo.*

HISTORIA.

3

Dilexisti mercedem super omnes areas vitici. Hieronymus: Mercedè fornicationis tuæ areas multas, & torcularia reputasti, vt rerum omnium abundantia fruereris. Quod ita intelligo. Vbicumque erat spes lucri, nõ dubitabas colere idola cæterarum nationum. Chaldeus: Dilexistis seruire idolis pro omnibus areis frumenti. Itaque *super omnes areas est*, ad omnes areas, vbicumque erant areae.

Area, & torcular non pascet eos. Prædicit sterilitatem apud eos futuram maximam, vt illorum bonorum ablatione puniantur quæ maxima ipsi credunt, & quorum causa idola coluere nationum.

Et vinum mentietur eis. Non afferent vineæ speratum prouentum, & quem promittere videbantur, ideo ait: Vinum mentietur eis. Quomodo & Habac. 3. legimus: Mentietur opus oliuæ, & arua non afferent cibum.

Non habitabunt in terra Domini. Cito per

captiuitatem in alias regiones translati, & opibus suis priuabuntur, & terra, quam illis Dominus dederat.

Reuersus est Ephraim in Aegyptum, & in Assyrijs, &c. Hoc dicit, quia vincentibus Israellem Assyrijs qui elabi potuerunt, fugerunt in Aegyptum, vt cap. 8. nu. 28. ceteri in terram Assyriorum deducti sunt, vbi necessitate cogente cibos lege prohibitos comederunt, siue idolothya, vt ait Hieron.

Non libabunt Domino vinum. Solebat vinum in victimis offerri, vt legimus Numer. 15. Hoc autem dicit: Prætextu sacrificij vinum libabunt, non tam vt Deo offerant, quam vt licentius ipsi potarent, ac largius. Quomodo cap. 8. dixit: Hostias offerent, immolabunt carnes, & comedent, & Dominus non suscipiet eas. Id igitur nunc tacite reprehendit, ac si dicat, Non libabunt Deo vinum, sed sibi, ideoque non placebunt ei.

Sacrificia eorum quasi panis lugentium. Erunt eorum sacrificia Deo ingrata, & erunt immunda, sicut si offerrent panem lugentium mortuum, quem ipsi etiam qui comedunt, immundi fiunt, ideo dixit, *Omnes, qui comedunt illum, contaminabuntur.* Num. 19. Ista est lex hominis, qui moritur in tabernaculo, omnes, qui ingrediuntur tentorium illius, & vniuersa vasa quæ ibi sunt, polluta erunt septem diebus. Et postea: *Quidquid tetigerit immundus, immundum faciet, & anima, quæ horum quippiam tetigerit, immunda erit vsque ad vesperum.*

Quia panis eorum anima ipsorum. Quare non placebunt mihi illa sacrificia? Quia panem, quem offerunt, non mihi offerunt, sed sibi: Nam hoc valet *Anima eorum*, sibi ipsis: iuxta consuetudinem Hebræorum. vt Eccl. 24. Sapientia laudabit animam suam, id est, se. Hebr. 10. Iustus autem meus ex fide viuet. Quod si subtraxerit se mihi, non placebit animæ meæ. Hieronymus: Panis ille suæ gulæ, suæque voluptati seruiet, mihi non placebit. Ita quoq; Theophylactus, Hoc enim nunc de pane dicit, quod antea de carnibus, & de vino dixerat.

Non intrabit in domum Domini. Male in quibusdam codicibus legitur, Intrabunt, legendum est, Intrabit, vt est in Heb. & apud Lxx, & Latinos emendatiores, & ita exponit Hieronymus. Est autem sensus: Nunquam illum mittent in Ierusalem in templum Domini, vt ibi offeratur, sed in patria sua offerunt, vt ibi comedant: nam si vere

4

5

Anima mea, id est, ego.

Deo

Deo offerre voluissent, in templum misissent. Eadem ratione dixit paulo ante: Non libabunt Domino vinum.

Quid facietis in die sollempni. Diem sollempne, & diem festiuitatis Domini vocat diem captiuitatis illorum, quo vindictam de suis hostibus capiet, & eorum scelera finientur. Ita Hieronymus. Theophylactus vero & Theodoretus: Quid facietis captiui, cum sollempne Domini dies venerint, neque illos in terra aliena celebrare poteritis? Tamen si Theophylactus sensum quoque Hieronymi affert, qui mihi videtur probabilior: * Nam dies festus, & sollempnis, dies lætitiæ est, & in eo multæ victimæ immolantur. Ita Deus more humano lætari dicitur in vindicta. Isai. 1. Heu, consolabor super hostibus meis, & vindicabor de inimicis meis. Heu, dolentis est ob iniurias acceptas, sed quæ statim adduntur, leuationem doloris afferunt. Præterea, cum Dominus in captiuitatem, & in gladium tradit inimicos suos, quot peccatores occiduntur, totidem hostiæ illi immolantur. Isai. 34. Gladius Domini repletus est sanguine, incrassatus est adipè, de sanguine agnorum, & hircorum, de sanguine medullarum arietum: victima enim Domini in Bosra, & interfectio magna in terra Edom. Ad priorem sensum respicit tropologica expositio Cyrilli lib. 4. in Ioh. cap. 35. his verbis: Dicit enim ad impios, & male viuentes diuinus ille Hoseas: Quid facietis in die sollempnitate Domini, & in die festo eius: id est, Quomodo qui labores virtutis aspernati estis, qui Dei caritatem neglexistis, ad cœlestem sollempnitatem ingredi poteritis? aut quomodo cœnæ illius Dominus, atque magister non eiciet vos dicens: Quomodo intrastis huc absque veste nuptiali?

Ecce enim profecti sunt à vastitate. Hoc exposuimus cap. 8. nu. 28.

Aegyptus congregabit eos, Memphis sepeliet eos. Fugient qui poterunt in Aegyptum vastantibus Samariam Assyrijs, ibi congregabuntur, & ibi tandem morietur. Memphis metropolis erat Aegypti, vt ait Hieronymus, ante quam Alexandria, quæ prius Nodicebatur, ab Alexandro Macedone & magnitudinem vrbs acciperet, & nomen. Hodie nonnullis Cairo, quamuis tradunt Memphis fuisse sitam in altera parte fluminis è regione huius, quæ Cairus vulgo dicitur.

Memphis.

Desiderabile argentum eorum vitæ hereditati.

7

tabu. Argentum eorum vocat præclaras, & magnificas aedes, in quarum ædificatione magnam pecuniæ vim effuderant, quas ita dicit esse diruendas, & solo æquandas, vt in eis vitæ nascantur nullo eas reedificante, aut incolente. Chaldeus: In domo desiderabili argenti eorum vitæ degent. Atq; hic sensus ex sequentibus intelligitur: Lappa in tabernaculis eorum. Ceterum Hebræa ita habent ad verbum: Desiderium argenti eorum vitæ hereditabit, id est, Optimum, & maxime desiderabile, quod argento suo compararunt. Intelligit autem sumptuosissimas domos. Desiderabile autem vocatur quidquid optimum est, & ab omnibus appetitur, vt Thren. 1. Manum suam misit hostis ad omnia desiderabilia eius.

Desiderabile.

Lappa in tabernaculis eorum. Hieronymus: Longam significat vastitatem, vt vbi quondam domus erant, lappa, & vitæ nascantur, & spinæ, &c. Ita Isai. 34. Et orientur in domibus eius spinæ, & vitæ, & paliurus in munitionibus eius. Pro lappa (quam versionem quidam improbant) in Hebr. est פרוו, quæ vox hamum proprie significat, atque inde etiam spinosas, & aculeatas herbas quales. Vnde noster interpres, nunc carduum interpretatur, vt 4. Reg. 14. Carduus Libani misit ad cedrum, nunc paliurus, vt Isai. 34. Et paliurus in munitionibus eius: nunc lappa, vt hoc in loco, est enim, vt dixi, generale nomen. * Similiter lappa sæpe generale nomen est, docet enim Andreas

quid.

Lappa.

Lacuna doctissimus medicus in commentarijs Dioscoridis lib. 4. ca. 139. lappam vulgo vocari omnem plantam spinosam. Si autem proprie vocabulum capiamus, herba est capitula habens leuiter hamata, quam Græci ἀπάλμυ vocant, & φιλάνδρον cognominatur, id est, hominum amatrix, eo quod vestibus tenaciter adhæreat, Hispani eandem ob causam amorem, siue amorem hortulani vocamus, vt idem Lacuna tradit lib. 3. cap. 98. Solent autem oriri lappa, & paliuri, & similes herbæ spinosæ inter segetes, ideoque Plin. lib. 18. cap. 17. tribulos, & carduos, & lappas inter morbos frugum, pestesque connumerat. Et Virg. 1. Georg.

Intereunt segetes, subit aspera silua, Lappaque tribulique, interque nitentia culta Infelix lolium, & steriles dominantur auena. Idem spinosam esse lappam ostendit lib. 3. Si tibi lancium cura, primum aspera silua, Lappaque tribulique absint.

Venerunt

Venerunt dies vltionis. Quod cito venturum est, iam venisse dicit, vt sine dubio venturum credant. Dies visitationis tempus supplicij, & pœnarum vocat, quo Deus eos visitabit, id est, punit, eadem causa vocatur Dies retributionis, quia iuxta eorum scelera retributurus illis erat.

9 *

Scitote Israel stultum prophetam. Primum id admonemus, in quo nonnulli viri docti lapsi sunt, Scitote, vnicam esse dictionem, non duas scitote. Deinde in Hebræis codicibus haberi nunc: scitote. Sed Hieronymus restituit se trāstulisse, scitote, quem sequi debuissent noui interpretes quasi castigatiora exemplaria nactum, in quibus legatur scitote, id est, Et scitote, sicut in Psal. 4. Et scitote quoniam mirificauit, &c. Sed coniunctionem, Et, abstulit, vt passim fit, quoniam eo loco ornatui tantum deseruit apud Hebræos, vt Exhod. 1: Hæc sunt nomina filiorum Israel, Et Numer. 1. Locutus est Dominus ad Moysen: cum in Heb. sit: Et hæc sunt nomina filiorum Israel. Et locutus est Dominus ad Moysen. Si enim prima litera breuis sit apud Heb. erit iod, significabitque Scient, si autem paululum protrahatur, erit vau, & interpretabitur, Et scitote, aut, scitote, & sensus est idem. Scitote, inquit, omnes, qui auditis, Israel fuisse prophetam insanum, & stultum, semper enim sibi pollicebatur prospera, nullamque timeri debere captiuitatē prædicabat. Sed quam insane vaticinatus fuerit, nunc cognoscetis, venerunt enim dies visitationis, & retributionis eius. Idem dicitur si veramus, scient, cognoscent omnes gentes Israel falsum prophetam fuisse, insanum virum spiritualem, id est, prophetam non à Deo afflatum, sed insaniam, & furore correptum, ac proinde mendacem. *Virum spiritus, vt est in Heb. siue virum spiritualem, id est, habentem spiritum, vocat prophetā, vt Mich. 2. Vtinam non essem vir habens spiritum, sed mendacium potius loquerer, id est, Vtinam in hoc, quod dico, non essem verus propheta, & diuino spiritu afflatus. Ex quo cernimus male verri à quibusdam, Virum ventosum, pro Virum spiritualem, nam si virum ventosum, & inania loquentem significare voluit Hoseas, cum dixit, virum spiritus, quid necesse erat addere, insanum?

Et, in principio sententia redundans apud Heb.

10 Vir spiritus. *

Propter multitudinem iniquitatis tue. Conuertit ad Israelem orationem. Propheta falsus fuisti, & multo aliter euenit, quam putabas, quia peccata tua multa; & magnam iram Dei prouocauerunt, & multitudo amentia tua; quia in idola quasi furens ferebaris, calamitatē tibi importauit, quam minime timebas. Sed reprehēditur nostra translatione, quod non esset vertendum: Et multitudinem amentia, sed, Et multitudinem odij, quoniam est in Hebræo חַמְדָּוּת. At optime Hieronymus vertit, nam hæc vox vtrumque significat, insaniam, & odiū. Vnde Lxx *μανία*, verterunt, id est, amentiam. Aquila vero *ἐπιθυμία*, quam nos (inquit Hieronymus) vel iracundiam, vel memoriam doloris in Latino possumus dicere. Et Genes. vltimo legimus: Ne forte memor sit iniuria, quam passus est. In Hebræo est verbum חַמְדָּוּת, vnde hoc nomen deducitur. Et ca. 17. Oderat ergo semper Hefai Iacob pro benedictione, qua benedixerat ei pater. Pro, Oderat est idem verbum, & apud Lxx *ἐνεόχθη*, id est, memoria acceptæ iniuria iratus est. * Nam qui irascuntur insaniant quodammodo, ira enim furor breuis est. Sed multo magis qui memoria iniuriarum concitantur. Hoc igitur dicit. Ita idola adorabas, & præcepisti in omne nefas tuas, ac si furore aliquo rapereris, aut Deute magna quapiam iniuria affectisset, quam vlcisci maxime cuperes. Idem vocabulum est statim in illis verbis: Insania in domo Dei mei, tam in Heb. quam apud Lxx & in nostra translatione, quare eodem modo explicandum est.

ALLEGORIA.

Nemo est iam, qui non videat Iudæos propter multitudinem iniquitatis suæ, & amentia, atque odij, quo in filiū Dei debacchati sunt, fuisse stultos prophetas, insanos viros spirituales, dixerunt enim: Si dimittimus eum sic, venient Romani, & tollent locum nostrum, & gentem. Et hic est hæres, venite occidamus eum, & habebimus hæreditatem eius. Insani vates, qui tota in re errant, & illud passi sunt: Malos male perdet, & vineam suam locabit alijs agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis. De alijs se vaticinari putabant, cum hæc dicebant, vaticinabantur autem de seipsis.

TROPOLOGIA.

Sed & nunc non desunt stulti prophetae, insani viri spirituales, qui sibi longam vitam pollicentur, & cum supplicia Dei audiunt,

siue tem-

*

11

Iohan. 21.

Matth. 21.

12

Qui sibi longam vitam pollicentur stulti prophetae sunt.

Pollicentes sibi misericordiam Dei.

Matth. 25. Mar. 13.

Diabolus longam vitam nobis pollicetur.

13 Diabolus misericordiam Dei immodice extollit. Luc. 13. Matth. 3.

Eccli. 5.

siue temporaria, siue aterna, Deum boni, & misericordem esse continuo respondet, neque, velle mortē peccatoris, nihil interim curantes, quod sequitur, sed vt magis conuertatur, & viuat. Diuise victuros persuadet sibi, vt licentius peccent, vt sine metu voluntatibus sæculi perfruatur, & in diuitijs suis conualescant, vt plures in dies congerant. Quibus non semel accidit, quod Grego. 4. Dialogi, c. 49. affirmat cuidā accidisse. Cuidam (inquit) nostrum nuper certum est cogitasse, dum somniavehementer ardebat, vt ei per somnum longa vita promissa sit. Cumque ad hanc longitudinem multas pecunias collegisset, ita repente defunctus est, vt intactas omnes relinqueret, & ipse secū nihil ex bono opere portaret. Hæc Gregorius. Verior propheta est illa prophetae magni, qui venit in mundum: Vigilate itaque, quia nescitis diem, neque horam. Et, Videte, vigilate, & orate, nescitis enim, quādo tempus sit. Paucissimis video Deum longam vitam promississe, omnes nos dubios esse voluit, vt omnem diem supremum esse posse putaremus, & magna contentione thesaurizarem in vitam æternam. Contra antiquos hostis, vt comedamus, & bibamus, & otiemur, Nestoris annos suadere nobis nititur. * Eiusdem artificis est, Dei misericordiam immodice extollere, non vt pœnitentiam agamus, sed vt sine fine peccemus. Ita propheta seductor prophetarum. Verior propheta est: Nisi pœnitentiam habueritis, omnes similiter peribitis. Et illa: iam enim securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergo arbor quæ non facit fructū bonum, excindetur, & in ignē mittetur. Denique illa: Ne dicas: Misericordia Domini magna est, multitudinis peccatorum meorum miserebitur. Misericordia enim & ira ab illo cito proximant, & in peccatores respicit ira illius. Non tardes conuertiti ad Dominum, & ne differas de die in diem: subito enim veniet ira illius, & in tempore vindictæ disperdet te.

HISTORIA.

Speculator Ephraim cum Deo meo propheta, laqueus ruinae factus est. Hæc verba de falsis prophetis decem tribuum, fere expositores intelligunt. Propheta, inquit, qui debuerat esse speculator Ephraim cum Deo meo, id est, vt longe, & quasi ex specula eius calamitates prospiceret, & ad Deum meum reduceret errantem, factus est laqueus ruinae,

id est, autor ei fuit adorandi idola, vnde in miseriam incidere captiuitatē. *Insania in domo Dei eius*: id est, cum esset in domo suorum idolorum, efficiebat, vt infelix populus insaniret, & perditē ferretur in cultum idolorum, dum verbis, & exemplo eū ad hanc impietatem excitat.

TROPOLOGIA.

Cum speculatorem dicit, officij sui sacerdotes, & prophetas admonet, sicut in Ezech. scriptum est: Fili hominis, speculatorem dedite domui Israel, & audies de ore meo verbum, & annuntiabis eis ex me. Sed speculator cum Deo dicitur, qui Dei partes sequitur aduersus impios, cumque adiuuat in hominum salute quaerenda. Simile est illud Gen. 6. Noe vir iustus, atque perfectus in generationibus suis fuit, cum Deo ambulauit, id est, semper Dei partes secutus est: Christiani ergo concionatoris persona describitur, non quaerentis quæ sua sunt, sed quæ IESU CHRISTI.

HISTORIA.

Profunde peccauerunt. Late hæc exposuimus cap. 5. n. 6. & 7.

Sicut in diebus Gabaa. Veteris historiae meminit Iud. 19. & 20. Cum vxor Leuitæ fecidissimalibidine vexata, & occisa est à filijs Benjamin, vt Hieronymus, Ruffinus, Cyrillus, Theophylactus, Theodoretus, & alij. Vbi ad immanitatem sceleris hoc vniuersa tribus adiecit, vt ceteris tribubus petentibus: Tradite homines de Gabaa, qui hoc flagitium perpetrarunt, vt moriantur, & auferatur malum de Israel: nequaquam iustissimæ vindictæ acquieuerit. Noluerunt (inquit) fratrum suorum filiorum Israel audire mandatum: sed ex cunctis vrbibus, quæ fortis suæ erant, conuenerunt in Gabaa, vt illis ferrent auxilium, & contra vniuersum populum Israel dimicarent. * Hoc ergo ait: Maximis sceleribus se se obligarūt, vt enim filij Benjamin indignissimum facinus admiserunt, admissumque à quibusdam omnes defenderunt, & obstinatione sua auxerūt, vnde vniuersa fere tribus extincta est: ita modo idololatriam, & impietatem semel susceptam pertinacissime retinent, & tuentur, fauentque sacerdotibus ad eā hortatibus: quæ res illis magnorum malorum, & captiuitatis, & extinctionis causa erit. Propterea addidit: Recordabitur iniquitatis eorum, & visitabit peccata eorum.

14

Ezech. Sacerdos speculator.

15

M Quasi

Quasi unus in deserto inuenit in terra deferta, in montibus, & in aquosa; continuo occurrit, & summa cum voluptate decerpit. Ita ego in tanta hominum mihi ingratorum multitudinem vidi patres eorum Abraham, Isaac, & Iacob: quos dilexi, & ad me vocavi, & indulgentissime habui. At filij eorum non multo post ex Aegypto à me educti, & magnis beneficijs affecti, cum propter patres multum à me amarentur: turpissimum idolum Beelphegor in meam ignominiam coluerunt. Num. 25. Er fornicatus est populus cum filiabus Moab, quæ vocauerunt eos ad sacrificia sua. At illi comederunt, & adorauerunt Deos earum. Initiatque est Israel Beelphegor. Ita vt diximus hunc locum explanat Cyril. lib. 3. contra Iulianum fere in fine, & Hiero. hic, & in Iere. 24. in prin. & multi alij.

16 *Et abalienati sunt in confusionem. Recesserunt à me vt idolo turpissimo immolarer, quod confusionem vocat, vt aiunt Hieronymus, & Cyrillus. Erat autem idolum Moabitum Beelphegor, quem nos, vt ait Hieronymus Priapum possumus appellare. De quo etiam diximus. c. 4. n. 26. Res ex etymologia ostenditur, dicitur enim בלפגור quasi habens in ore, hoc est in summitate pellem, id est, obscenam corporis partem relectam, vt interpretatus est Hieronymus.*

Et facti sunt abominabiles, sicut ea, quæ dilexerunt: vel, vt est in Heb. (& idem est,) sicut amores eorum, id est, sicut res ab eis amate, quæ turpes erant, & execrabiles. Hæc est enim natura voluntatis nostræ, vt quasi Chamæleon in earum rerum se vertat colorẽ, quibus se se per amorem applicat. Fertur enim in res, quas amat, & amore illo quasi in earum transit naturam, vt fiat celestis, si amat celestia, terrenaque, si terrenis adhaeret. Vt igitur hoc idolum erat in primis execrabile, ita execrabiles redditi sunt, qui illi sacra fecerunt, quamuis, ex bonis, & Deo caris parentibus progenti essent. Quare eleganter S. Thom. his verbis solet vbi que confirmare actus humanos speciem habere ex obiectis.

17 *Ephraim quasi auis auolauit. Hæc verba duobus modis explanari possunt, vt Hieronymus docet. Primo ita: Ephraim auolauit quasi auis, id est, celeriter è patria sua recessit ductus in captiuitatem. Ita distin-*

Beelphegor.

Voluntas transformat se in ea que amat.

gunt L x x, & ita interpretantur Theodoretus, & Theophylactus, & sequitur statim: *Gloria eorum vni parti id est, in hoc maxime gloriabantur, quod plurimi essent, & dicitur tribus comparatione ipsorum paucissimos haberent. Gloriabantur igitur in partu, & in conceptu, id est, in numero fructus sobolis, quam ipsi gloriabundi nunc paruos, nunc vteri, aut conceptus nomine explicabant. Alter sensus est, qui mihi magis probatur, Ephraim quasi auis auolauit gloria eorum à partibus, & ab vtero, &c. Atque ita distinguunt Hebraei, & Ephraim ponitur quasi casus absolutus, & cum nullo cohærens, sicut Psal. 56. Filij hominum dentes eorum arma, & sagittæ. Gloria Ephraim auolauit quasi auis, gloria eius erat, quod infinitam pene hominum multitudinem haberet. Quomodo auolauit quomodo fugit. A partu, id est, quoniam multi ex eorum filijs simul atque in lucem editi fuerunt, morientur. Ab vtero, id est, quia alij morientur ante legitimum nascendi tempus. A conceptu, id est, quia alij morientur antequam in vtero formentur impedita formationem sterilitate vterorum. Ita Vatablus, & alij recentiores. Quæ expositio mihi cum primis germana videtur, cohæret enim aptissime cum ijs, quæ continuo sequuntur.*

18 *Quod si fuerint filios. Si forte non omnes eorum filij in ipso lucis primordio extincti, aut de vtero translant non fuerint ad tumulum, eos cum iam creuerint, & spe sterilitatis parentes oblectare ceperint, in ipso flore ætatis occidam. Quod autem ait: In hominibus, id est, inter homines, vt Benedicta tu in mulieribus. Ita dictum est. 1. Reg. 15. Sic absq; liberis erit inter mulieres mater tua.*

Sed et vae eis cum recessero ab eis. In signis locis & multorum reprehensioni expositus. In primis Lyranus fratrem quendam Raimundum secutus, quem Hebraica linguæ valde peritum esse dicit: affirmat hunc locum vnum esse ex ijs, quos in veteri testamento corrumpere Iudæi: & post hanc corruptionem editam esse nostram vulgatam translationem, eamque eadem de causa esse corruptam. Quod ita confirmat. In Hebræo est וָאֵי, quod est incarnatio mea. וָאֵי enim carnem significat. Si autem significaret, cum recessero, vt vult nostra translatio scribendum erat cũ. Ipse ita exponit:

væ eis, cum ego carnem ex eorum gente sumptero, tunc enim quia me nõ recipiet, capientur iterum, & cruciabantur à Romanis. Propterea dicitur in Heb. Sed etiam vae eis, vt ostenderet post captiuitatem Assyriorum restare alteram grauiorem. * Eadem est Lyranus sententia in libro de differentiis nostræ translationis ab Heb. Idè sentiunt viri quidam eruditi, Paulus Burgenfis in additione 2. huius ca. Galatinus lib. 1. de arcanis catholicæ veritatis, c. 8. Gulielmus Hæmerus in illud Gen. 32. Iacob transiuit vadum Iaboc. Qui omnes cõsentiunt nostrum interpretem habuisse codicem Hebræum vitiatum à Iudæis: in hoc tamen differunt, quod Lyranus & Burgenfis volunt in Hebraicis codicibus, quos nunc habemus, iam restitutam esse veram lectionem וָאֵי. Galatinus autem & Hæmerus, negant ita esse legendum, sed וָאֵי, id est, caro mea. Quod & multo probabilius est, & Lxx interpretum, & Theodorionis autoritate confirmatur, qui vertunt: Sed & vae eis, caro mea ex eis. Quæ verba Dorotheus martyr in Synopsi, ad CHRISTVM pertinere testatur. Hæc nostræ translationis reprehensio eo sit probabilior, quo maiorè præfert speciem pietatis. Sed mihi multo plus & pietatis, & veritatis habere videtur Romanæ Ecclesiæ autoritatem sequi, quæ hanc nobis translatione tradidit, hanc explanare, & citare iussit: ipsaq; tam euidentis incarnationis testimoniũ alacriter sine dubio recepit, si prophetæ esse credidisset. * Primũ Hebraicos codices sua arte extitisse incorruptos grauisimè verbis testatur Hiero. in illud Isa. 6. Excæca cor populi huius. & August. 15. de ciuit. ca. 13. & ante eos Origenes in octauo volumine explanationum Isaia, quem ibidem citat Hieronymus. Atq; id verũ esse nemo, qui sane sapiat, dubitare debet. Nam si tunc etiam deprauati erant, cum Hieronymus translationem Latinam edidit, nõ habet Ecclesia veram scripturam. Etenim Græcam translationem multis locis esse vitiatã omnes consentiunt, & sæpe Hieronymus docuit, resque ipsa loquitur: si autem prototypa Hebraica deprauata tunc erãt, cum nostra editio sit ex illis deprumpta, omnino deprauata est, & vera, incorruptaq; scriptura caret Ecclesia. Quo quid turpius dictum? quid infanius? Deinde cur præcipit nobis Ecclesia hanc translationem, vt sequamur? Nam si deprauatam putat, & id in hoc loco habere, quod non di-

19

20 Hebraici codices nõ erãt deprauati ætate Hieronymi.

stauit in Hebræo Spiritus sanctus, errare nos coegit dum id, quod deprauatum est sequi iubet. Si autem non putat, ipsa errat, quæ deprauationem non agnoscit. In alterum horum nos deducere videtur horum autorum audax sane correctio: sed absit vtrumque à Christianis pectoribus, à veris Ecclesiæ catholicæ filijs. Maneat igitur (neque enim dubitare fas est) Hieronymũ castigatissimos codices habuisse, nec Iudæos hunc locum deprauasse in odium Christianorum: quod Galatino quidem certe probari debuit aduersæ sententiæ, qui Ionatham Chaldæum paraphrasten lib. 1. capit. 3. docet quadraginta duobus annis præcessisse beatissimum CHRISTI natalem diem. Atque is ita vertit: Quia etiam vae eis, cum sustulero maiestatem meam ab eis. Sin hoc tempore Hebræi à veteribus scribis mutati volunt, certe odio Christianorum mutatum non est. Deinde nos mutatum esse ab eis negamus: ipsi hoc probet si possunt prophetam ita vt ipsi putant, scripsisse, scribas ita, vt nos habemus, mutasse. * Quod si res dubia esset, multa essent, quæ comprobarent ita fuisse vertendum, vt vertit Hieronymus. Primũ וָאֵי, aut וָאֵי pro incarnatione fictitum videtur, sin minus, ostendant vbi eius nominis vsus sit. Minus improbabiler dicunt, qui legunt וָאֵי, id est, caro mea. Hoc si dicunt, cogentur iam corrigere Hebraica exemplaria, quæ nunc habemus, & demere literã vau, habent enim וָאֵי. Non ergo differentia est solũ in punctis, vt putauit Hammerus, sed etiam in literis ipsis. Si ergo hodie quoque ita legitur vt legit Hieronymus, & vt legit Chaldæus, vnde ipsi vaticinantur correctionem esse scribarum, atque aliter legi debere: Postremo, nõ vtrumque, sed alterum horum scripti propheta, בשרי, aut בשרי, nam puncta nihil nunc quidem moror. Si scripsit בשרי, necessario vertendum fuit, In recessu meo, siue cũ recessero, vt vertent Hiero. & Chaldæus. Si autẽ בשרי, omnino Chaldæus, & Hieronymus, & recentiores interpretes qui eos sequuntur aberrarunt, nõ ea vox nihil aliud significat quã caro mea. Sed quomodo, inquit, Lxx & Theodotion vertunt. Caro mea ex eis? Opinor quod Hebraici codices variauerint. * Sed Hieronymi exemplaria, & Chaldæi fuisse castigatio- ra docet Ecclesia Romana, quæ eius nos translationem, id est, vulgatam Latinam se-

21

22

qui iubet, nec aliud vult nos sequi quam quod ab Spiritu sancto propheta ipsi dictatum esse iudicat. Hebraei quoque autores docent, qui eadem lectionem semper probant, alterique praefert. Ac ne hos quasi hostes causeris vera lectionem deprauasse in odium Christiani nominis S. Iulianus Pomerius Archiepiscopus Tolera, qui & Iudaeus prius fuit, & postea Christianus, contra Iudeos scripsit, nihilque praetermisit quod fide nostram aduersus illorum impietatem iuuare posset, ita hunc locum refert, ut est in nostra translatione, lib. 1. contra Iudaeos, in medio, nec queritur codices ab Hebraeis esse vitiatos. Quamquam cur Iudaeos hunc locum deprauare voluisse existi memus? Mihi quidem videtur nihil minus eos cogitasse, sed si ita intellexissent, illustratos potius, & confirmatos fuisse. Quid enim illis potuit esse gloriosius, quam Dei carne sumere ex eis? In hoc ipsi gloriabatur ubique, hoc iactabant, hoc se beatos putabant, quod ex sua gente nasciturus esset Messias. Cur igitur desererent in scriptura? Aut si id facere volebant, cur non illustriora loca debebant, quibus CHRISTVS ex semine Abraham, & ex domo Davidis nasciturus praedicabatur? Dices fortasse. * Quia locus iste praedicebat eis vastitatem a Romanis inferendam, cum Deus carnem ex eorum gente sumpserit. Lyranus ita exposuit, sed quando hoc illis obicere patres nostri Ecclesiae magistri? Quando hoc loco aduersus eos pugnauerunt? Tam stulti erant Iudaei, ut responde-re non possent nihil tale praedici, sed hoc valere verba, si ita legendum esset. Sed etiam vae eis, caro mea ex eis: vae etiam illis, quod cum ego eos elegerim, ut carnem ex eis assumam, pergunt idola sua colere, & tantis sceleribus addunt hanc insignem ingrati animi notam? Probet illis Lyranus, si potest, male ita exponi. Immo vero hinc ego verisimillimum fieri arbitror, nihil hic prophetam de CHRISTI carne dixisse, quod nec patres ipsi Graeci, qui iuxta Lxx editionem legunt, Caro mea ex eis, nec veteres Latini, qui eandem secuti sunt, solent fere hoc testimonio uti, ut in carnatione Domini comprobent. Immo Cyrilus in huius loci commentis ita exponit. Quia minabatur Deus radicem se delerurum Israel, & quod iugebit orbiteratem, se ipsum excipit propheta precas liberari ab illo supplicio. Caro mea, inquit, ex ipsis, id est, longe ab ipsis, extra illos, & quam longissime ab illis ego, & meum ge-

23

nis. Significat enim hoc interdum Caro, ut Paulus: Si quomodo ad emulandum prouocem carnem meam, &c. * Eodem modo exposuit Theophylactus, quamuis de incarnatione quoque exposuit simul cum Theodoro. Sed non debuit viris doctis probari haec interpretatio, quoniam propheta non duabus tribubus, sed decem loquitur, quas vocat Ephraim. CHRISTI autem caro non fuit ex decem tribubus, nec villo modo ad eas pertinuit, sed ex Iuda. Manifestum est enim, quod ex Iuda ortus sit Dominus noster, ut Heb. 7. scripsit apostolus Paulus. Eadem decem tribus, cum Iudaei capti sunt a Romanis, erant in captiuitate Assyriorum, nec viderunt illud bellum Iudaeorum, quare nec erat, cur eos propheta laugeret. Quod autem Lyranus argumentabatur, *וְיָשָׁא*, pro Cum recessero, non scribitur cum *וְ*, ut nunc est in Heb. sed cum *וְ* facile soluit R. Abraham, R. Salomon, & R. David in commentarijs: *וְ* positam esse pro *וְ*. Et recte sane solunt, saepe enim haec duae litterae propter magnam similitudinem soni sui permutantur inter se. Ut *וְ*, id est, princeps cum *וְ* scribitur. 1. Paralip. 15. vbi legimus: Chonenias autem princeps Leuitarum prophetae praerat, & *וְ* *וְ*, id est, stultitia scribitur cum *וְ* Ecclesi. 1. vbi habemus: Ut scirem prudentiam, atque doctrinam, errores, & stultitiam. Et alibi saepe hoc fieri notum est vel mediocriter in lingua Hebraea versatis. * Hoc igitur iuxta nostram, id est iuxta verisimam, & germanissimam translationem ait propheta: *וְ* eis, *וְ* recessero ab eis. Primum orbabo eos filijs, sed hoc parum est, vae eis cum omnino eos deseruero, cum in manus hostium, & in acerbam captiuitatem tradidero, tunc multo grauiora patientur.

Ephraim, ut vult, Tyri seruat. Hieronymus tam pulcher erat Ephraim, & sic Dei vocabatur auxilio, ut Tyrus mari Chaldaeus: Donec coetus Israel opere compleuit legem, par erat Tyro in prosperitate sua, atque abundantia. * Quod autem addit de Tyro, *Fundata in pulchritudine*, hoc significat. In pulcherrimo, & fertilissimo loco. Docet igitur decem tribus olim cum Deum colebant, magnam terrae fertilitatem, & insignem rerum omnium copiam habuisse, quam postea peccatis suis amiserunt. Tyrus metropolis Phoeniciae cecidit in sortem tribus Aser, Iosue, 19. quam tamen obtinere non

Rom. 11.

24

25

26

Tyrus.

potuit.

potuit. Erat autem opulentissima, & fertilissima, ut abunde intelligitur ex Isai. 23. & Ezech. 26. 27. & 28. Olim insula fuit stadijs quatuor seiuncta a continente: sed postea vix credibili opere comportato aggere ducentos pedes lato ex lapidibus veteris Tyri iuncta est continenti ab Orru per Alexandrum magnum, ut refert Diodorus Siculus lib. 17. Bibliotheca, in anno 4. Alexandri, & Plin. lib. 5. cap. 19. Sed propheta in insulam vocant, quod cum ipsi scribebant, nondum iuncta esset continenti.

27

Et Ephraim educet ad interfectorem filios suos. Cum tamen hanc felicitatem habuerit Ephraim, filijque fuerit vehementer auctus, non diu illa fruatur, quia idola colere maluit, quam tantae felicitatis autorem: Oppugnabitur enim ab hostibus, & cogetur educere in bellum filios suos, vbi trucidabuntur.

Quid dabis eis? Quid te dare oportet ijs, qui donis tuis abutuntur ad superbiam, nisi ut ea amitti patiaris?

Da eis vuluam sine liberis, & vbera arentia. Da ut mulieres eorum non concipiant, aut si conceperint, infantes lactis inopia moriantur, ut qui in hominum multitudine gloriari solebant inaniter, ex paucitate confundantur. Ita Hieronymus: Sed propheticum accipiendum est, ac si diceret, Dabis eis vuluam sine liberis, &c. Quemadmodum ipse propheta subindicauit cum dixit: Da eis Domine, quid dabis eis?

ALLEGORIA.

Vrbs Ierusalem, immo tota Iudaea, nonne quasi Tyrus erat fundata in pulchritudine dum Dei legem obseruauit? Quae regio illa felicior, aut opulentior? Sed postquam abalienata est in confusionem, & Caesarem regem habere maluit quam CHRISTVM Dominum, regemque suum ingrata, & impia interfecit: coacta est educere ad interfectorem filios suos, ut gladijs Romanorum occumberent. * Et post miserissimam captiuitatem, & stragem incredibilem, tandem accepit vuluam sine liberis, & vbera arentia. Antea multi ad illorum religionem confluxerant, & magnus erat numerus proselytorum. Nunc quis ad eos venit: vbi que ridetur, & ut abiectissimi hominum contemnuntur.

28

TROPOLOGIA.

Anima etiam quae plene se Deo dedit, plane ut Tyrus est, tota Dei auxilio cingitur, donis Spiritus sancti fertilis, & diues vndique a terra recedit, fundata est in pulchri-

Felicitas anima, quae Deo se dedit.

tudine, sicut lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo. Sed postquam a Deo recessit illa, quae tot bonorum operum partu felix erat, & diues, accipit vuluam sine liberis, nunquam concipit, & si semen optimum, & secundissimum recipiat. Audir verbum Dei, legit sacros libros, audit Deum intus loquentem, qui verba vitae aeternae habet, sed non concipit, & aeternis voluptatibus pretiosum semen perditur. Concluderat Deus omnem vuluam domus Abimelech, quia ignominia affectus fuerat propheta eius Abraham. Ideo anima sterilis redditur, & vulua eius clauditur, quia non honoratur propheta magnus, qui surrexit in nobis, sed eius iussa contemnuntur. Si vult fecunda fieri, dicat marito suo: Da mihi liberos, alioqui moriar. Dicat, inquam, marito suo, id est, Deo, qui desponsauit sibi animam in virginitate eius, non diabolo, de quo merito dicitur: Et nunc quem habes, non est tuus vir. * Quid habet praeterea? vbera arentia, ut si forte semen aliquando retinere poterit, & parere, tamen educere non possit, quia vbera arent, non est succus gratiae, & virtutum, quo bona opera grandescant. Super vbera plangite, inquit Isaias, & Ieremias mactus iugiter: Adhaesit lingua lactentis ad palatum eius in siti. Quomodo lac habeat praeterea, nisi e sacramentorum pia, frequentique sumptione, ex assidua oratione, & facta lectione, ac denique ex omnium virtutum exercitatione suggeratur?

Anima a Deo recedens sterilis fit.

Gen. 10.

Gen. 30.

Joh. 4.

29

Anima peccatoris vbera habet arentia.

Isa. 32.

Thre. 4.

HISTORIA.

Omnes nequitiae eorum in Galgal. De Galgal diximus capit. 4. num. 28. ostendimusque ex Hieronymo in eo loco propter celebrem eius sanctitatem fuisse antiquissimam idololatriam, multo ante quam decem tribus diuiderentur a duabus. Ibi etiam vinctus est Saul. Reg. 10. quod Deo ingratisimum fuit, ut videmus 1. Reg. 12. ac omnium malorum initium, ex eo enim tempore ceperunt reges, quorum exemplo Ieroboham rex creatus est, qui vitulos aureos erexit. Ait igitur: Omnia huius populi peccata fuerunt in Galgal, quidquid modo faciunt non nouum est, iam olim in Galgal fecerunt, antiquissima est eorum impietas, & obdurate pernicacia. Ex eo tempore quoque ego eos odi, antiquum est & meum erga illos odium. Ideo ait: *Quia ibi ex osos habui eos.* Sed, Quia,

M 3

more

mote Hebræorum, non causam hic signifi-
cat, sed quasi ornatus, & cōplementi causa
ponitur. Q. d. atque ita ex eo quoque tem-
pore mihi displicere cōperunt maxime.

30
Adinuen-
tio.

Propter malitiam adinventionum eorum.
Adinventiones, id est, *מחשבות*, vocat con-
silia, studia, cogitationes Iere. 25. Reuer-
tini unusquisque à via sua mala, & à pēsi-
mis cogitationibus vestris. Et capit. 6. Bo-
nas facite vias vestras, & studia vestra. Signi-
ficat etiam opera, Psalm. 76. Memor fui
operum Domini, est enim *מַעֲשֵׂי* ope-
rari.

De domo mea eijciam eos. Hoc est, De terra
sancta, vel faciam ut amittant nomen Isra-
elis, quoniam in captivitate miscbuntur cū
populis gentium, & eorum mores sequen-
tur, & ita ad verum Israellem nullo modo
pertinebunt. In domo etiam Dei fuisse di-
cuntur, quia quamvis idola colerent,
quodammodo adhuc ad familiā Dei perti-
nebant, & prophetas ad eos mittebat, qua-
si ad suum populum. His tribus modis
docet Hieronymus dici posse decem tri-
bus fuisse in domo Dei, quæ tamen ab eo,
& à templo recesserant. Ex quibus vide-
mus male hæc verba interpretari Galati-
num, qui cōtra Hieronymi, & aliorum sen-
tentiam de duabus tribubus contendit
esse intelligenda.

Non addam vtr diligam eos. Non reducam
de captivitate sicut cap. 1. dixit: Quia non
addam vltra misereri domui Israel.

Omnes principes eorum recedentes. Id est, Fu-
rore quodam à me declinant. Pro Recedē-
tes est *יָרָדוּ*, quod late exposuimus capi.
4. in 34. & 35.

31

Percussus est Ephraim. Hieronymus Meta-
phoram sumit ab arbore, cuius si radices
aruerint, fructum afferre non poterit, & si
paululū fecerit, statim in ipso flore siccabi-
tur. Dicit autem de Ephraim: cuius radix
aruit, quia Deum, in quo fundatus erat, per-
didit: siue patres suos Abraham, Isaac, & Ia-
cob, in quibus radicem miserat, habere nō
meruit, & propterea fructum iustitiæ non
faciet, &c. Percuti autem dicitur arbor, aut
herba, cum arefcit, vt Psalm. 101. Percussus
sum vt fenum, & aruit cor meum. Chal-
dæus: Domus Israel similis est arbori, cuius
radix vredine percussa est deorsum; & sic-
catur folium eius sursum, fructū non faciet.
Verum quoniam statim ait: Quod & si ge-
nerint, &c. magis de filiorum, quam de

operum sterilitate loquitur, vt etiam. Ruffi-
nō videtur. Idem igitur dicit quod paulo
ante, Absque liberis, eos faciam in homini-
bus, &c.

Interficiam, amantissima vteri eorum. Pro-
Amantissima in Heb. est *אֲהַבְתִּים*, id est, de-
sideria, L. xx. *אֲהַבְתִּים*, quod idem est.
Desideria autē vocat desiderabilissima, &
carissima quæque, id est, interficiam eis eos
filios, quos ipsi maxime amabūt. Chaldaus.
Interficiam viscerū ipsorū pulchritudinē.

Abijciet eos Deus meus. Captivi dūcentur,
quia Deum toties per prophetas admonē-
tē audire noluerunt, & vagabuntur per
nationes terræ Assyriorū, id est, per eorū
populos, & vrbes dispergentur.

A L L E G O R I A.

Hieronymus: Possūmus hoc ipsum &
de omnibus Iudæis dicere: quorū quia prin-
cipes à Deo recesserunt commouentes po-
pulum, vt eum ad mortem expeterēt: pro-
pterea eiecit eos de domo sua, & non addet
vt vltra diligat eos. Percussit radicē eorum,
& exiccavit, & fructum vltra non facient.
Quod & si fecerint, & visi fuerint Scriptu-
ram sanctam, legemque meditari, & quasi
amantissimos filios aliquid scientiæ, atque
doctrinæ de corde suo protulerint, aduersā-
te Domino succidetur. Abiecit enim eos
Deus omnium prophetarum, quia non au-
dicrūt eum, & vagi erūt in nationibus non
habentes altare, non sedem, non ciuitatem
propriam. Vnde & Dauid loquitur in psal-
mo, Ne occidas eos, ne quando obliuiscan-
tur populi mei: disperge illos in virtute tua,
& in alio loco: secundum multitudinē im-
piorum eorum expelle eos, quoniam irri-
tauerunt te Domine. Hæc Hieronymus, in
quibus quod ait: Non vltra addet, vt diligat
eos, & Non facient fructū, intelligit, donec
in fine seculi Deus illius populi misereatur,
nam ante illud tēpus pauci conuertentur.

T R O P O L O G I A.

Quicumque etiam Deū deserit, percu-
titur, & arefcit, & quia radix exiccata est. i.
gratia, & caritas, sicut ait Apost. Eph. 3. In
caritate radicati, & fundati, fructū nequa-
quā facit. Ait enim Dñs. Sicut palmes non
potest ferre fructū à semetipso, nisi māserit
in vite: sic nec vos, nisi in me māseritis. Sed
qui huiusmodi est, cōsideret, qđ sequitur Si
quis in me nō māserit, mitteretur foras sicut
palmes, & arefcet, & colligēt eū, & in ignē
mittēt, & ardet. Meminerit sic, quæ Domi-

32

Psal. 8.

Psal. 5.

33

Qui Deum
deserit are-
fcit, vt ar-
bor.

Ioh. 15.

Matth. 21.

no

Luc. 13.

no maledicente aruit. Meminerit & illius,
de qua dictum est: Succide illam, vt quid
etiam terram occupat? Sæpe etiam euenit
vt tepide huiusmodi homines à peccato re-
surgentes aliquē fructum proferāt, sed cito
ad eadē, quæ reliquerint peccata redeūtes
ipsa sua opera quasi extingunt. Abijciet eos
Deus, quia nolunt eū audire toties intus, &
extra loquentē, & fiunt vagi in nationibus,
nunc ad has, nunc ad illas voluptates tran-
sientes, dū non eis placet, quod semel opta-
uerant, sed circūferuntur omni vento con-
cupiscentiæ, & semper vetera mutat nouis,
& à vitio peregrinatur in vitium, voluptatē
aliquam, & tranquillitatem animi mendicā-
tes, nec vnquam inueniunt. Nec mirū hoc
desertoribus legis Dei accidere, cum vni ex
primis peccatoribus, & quasi capiti omnī,
dictum sit à Deo: Vagus, & profugus eris su-
per terram, nec effugerit diuinam senten-
tiam, scriptum est enim: Egressusque est
Cain à facie Domini, & habitauit profugus
in terra. Fieri enim non potest, vt qui à fa-
cie Domini egressus est, & terga ad eū ver-
tit, non habitator terræ sit, & profugus, ac
vagus.

Gen. 4.

C A P. X.

Vitis frondosa Israel,
fructus adequatus est
ei: secundum multitu-
dinē fructus sui mul-
tiplicauit altaria, iuxta vbertatem
terra sua exuberavit simulacris. Di-
uisum est cor eorū, nunc interibunt:
ipse cōfringet simulacra eorum, de-
populabitur aras eorum. Quia nūc
dicent, Non est rex nobis: non enim
timemus Dominū: & rex quid fa-
ciet nobis? Loquimini verba visio-
nis inutilis, & ferietis scelus: et ger-
minabit quasi amaritudo iudicium
super sulcos agri. Vaccas Bethauen
coluerūt habitatores Samaria: quia
luxit super eū populus eius, et aditu
eius super eum exultauerunt in glo-
ria eius, quia migravit ab eo. Siqui-
dem & ipse in Assur delatus est,

munus regi vltori: cōfusio Ephraim
capiet, & confudetur Israel in vo-
luntate sua. Transire fecit Sama-
ria regem suum quasi spumam su-
per faciem aquæ. Et disperdentur
excelsa idoli, peccatum Israel: lap-
pa & tribulus ascendet super aras
eorum: & dicent montibus, Operi-
te nos: et collibus, Cadite super nos.
Ex diebus Gabaa peccauit Israel,
ibi steterunt: non comprehendet eos
in Gabaa praliū super filios iniqui-
tatis. Iuxta desiderium meū corri-
piam eos: congregabuntur super eos
populi, cū corripientur propter duas
iniquitates suas, Ephraim vitula do-
cta diligere tritunam, et ego transui
super pulchritudinē colli eius: ascen-
dam super Ephraim. Arabit Iudas,
confringet sibi sulcos Iacob. Semi-
nate vobis in iustitia, & metite in
ore misericordia, innouate vobis no-
uale: tempus autē requirendi Domi-
num, cum venerit, qui docebit vos
iustitiam. Arastis impietatem, imi-
quitatem messuistis, comedistis fru-
gem mendacij. Quia confisus es in
vix, in multitudine fortium tuorū.
Consurget tumultus in populo tuo:
& omnes munitiones tuæ vastabi-
tur, sicut vastatus est Salmana à do-
mo eius, qui vindicauit Baal in die
prali, matre super filios allisa. Sic
fecit vobis Bethel à facie malitia
nequitiarum vestrarum.

Esa. 2.
Apoc. 9.
Luc. 27.
Iudic. 10.

Hier. 4.

Iudic. 8.

HISTORIA.

Vitis frondosa Israel. Docet quā ingratus
fuerit in Deum Israel, quod cum ab eo &
numerofitate hominum, & opum copia
auctus fuerit, quo magis vtroque augeba-
tur, plura colebat idola. Noui interpretes

1
*

pro Frondosa, vertunt, vacua, aut dissipata, quod est in Hebr. פרוצה & habent quo se tueantur, nam & Chaldaeus vertit נפרצה, id est vastata, siue spoliata. Sed multo melius Hieronymum vertisse docent interpretes antiquiores, Lxx enim transfulerunt, *εὐνομησάτωσαν*, id est bonos, ac pulchros palmites habens, vt legit Hieronymus, & legisse videtur Cyrillus: aut, vt potius legendum arbitror, *εὐνομησάτωσαν*, id est siluencens & luxurians palmitibus, docet enim Theophrastus libro. 3. de causis plantarum cap. 20. *εὐνομησάτωσαν* esse sarmentis siluencere. Ita legit Theophylactus, & ita habetur in Aldi Manutij codice. Symmachus vero *ὁλομανῶσαν* quod id est, nam *ὁλομανῶσαν*, etiam est sarmentis siluencere, Aquila *εὐνομοσ*, id est, aquosa, quod humore abundet arque ita plena sit palmitibus. Atque hanc esse germanam interpretationem docent verba sequentia: Fructus adæquatatus est ei, quæ statim explicabimus.

Fructus adæquatatus est ei. Fructus respondit numero, magnitudinique palmitum. Lxx: Fructus eius abundans. Fructum vocat multitudinem hominum. Itaque similitudine vitis plenæ palmitibus, & vuis, significat Israelẽm copiosissimẽ esse propagatum, vt Theodoretus, Theophylactus, Ruffinusque exponunt. Erat enim Israel vitis frondosa, id est, late extensa, quia erat per multas ciuitates propagatus, vt Psal. 79. scriptum est: Extendit palmites suos vsque ad mare, & vsque ad flumen propagines eius. Fructus adæquatatus est ei, quia in singulis ciuitatibus erat magna hominum copia. Vnde recte sequitur: *Secundum multitudinem fructus sui multiplicauit altaria.* Quod Hierony. Theophy. & Theodo. ita exponunt: Quæto plures habebat populos, tæto plura exædificauit altaria.

Iuxta vbertatem terræ suæ exuberant simulacris. Quæto ex terræ fructibus opulentiores fiebāt, tæto plura idola faciebāt. Deute. 32. In crassatus est dilectus, & recalcitrauit, &c. In Hebr. est hic iucunda quædã vòcum allusio *אֲשֶׁר לָאֵלֹהִים* quæ Pagninus, & alij ita putant melius explicari, Secundum bonitatem terræ suæ benefecerunt simulacra. Sed dicunt quiddam, quod Latini homines non intelligant. Elegãtius sine dubio Hiero. & Apertius: Iuxta vbertatẽ terræ suæ exuberant simulacris. Nam quæ allusio est in *אֲשֶׁר לָאֵלֹהִים*, eadẽ est in

vbertate, & exuberare. *Diuisum est cor eorum, nunc interibunt.* Hic mihi sensus omnium optimus videretur, quẽ sequitur Cyril. Theodo. & Theophyla. & Paulus Burgensis in additione. r. huius. c. Plurima idola habent, ita vt inter se diuisi quibusdam huic idolo studentibus, illudq; alijs præferentibus, quibusdã illud potius adorantibus. Cito ergo peribunt, quia tam immanis impietas, & Dei contẽptio celestẽ vindictam exigunt. Quidam hic vertunt. Nunc peccabunt, aut nunc se in culpa dicet, aut culpę obnoxij facti sunt, pro, Nunc interibunt: verum ita Lxx interpretes verterunt vt nos habemus, & sensus est in his verbis multo commodior: nã peccare se, & culpę obnoxios esse iã pridem intellexerat. Melius ergo vertitur: Nunc interibunt, & melius hoc cõuenit eõ, quod sequitur: Ipse confringer simulacra eorum, &c. Ita etiam intellexisse veteres Hebræos docet eorum expositio, quam retulit Hieronymus. Atque ita frequenter in scriptura accipi verbum *נפרצה*, quo nunc vitur propheta, ostendemus Hab. 1. in illud: Et pertrāsibit, & corruet; ne eadem sepe dicamus.

TROPOLOGIA.

Certus, ac proximum interitus est, vbi cordis est diuisio, quæ aduersatur concordia, per quam multa corda vnum fiunt in vinculo pacis. In vrbibus, & regnis & domibus nihil frequentius: Omne enim regnũ diuisum contra se desolabitur, & omnis ciuitas, vel domus diuisa cõtra se non stabit. Sed & qui fraternæ caritatis inter se vincula ruperint, & pro vno multa corda habere cõeperint, plane interibunt, iuxta qd Apost. ait: Quod si inuicẽ mordetis, & comeditis, videte ne ab inuicem cõsumamini. Quãdo Ecclesię ædificatio festinabat, & viuicũ numerus late augebatur, multitudinis credẽtium erat cor vnum, & anima vna. Merito ergo Paulus inter opera carnis enumerat iras, rixas, dissensiones, sectas, quas parit discordia, quæ diuisio quẽdam cordiũ est. Est etiam in vnoquoq; nostrum cordis diuisio, cũ in vnius, hoc est Dei amore frige scimus, & in multa diffundimur. i. in amorem rerũ secularium. Nam si quis Deum amat, habet in vno omnia quæ putat amãda, vereq; vnum cor habet, quia vnum amat, & ad vnum refert, quæ amat, ac vnum ea facit, tamen si multa in se ipsis sint. At qui bona sæculi amant, diuisum cor ha-

bent:

3 *

4 Diuisio cordium signum interitus.

Math. 12.

Gal. 5.

Ach. Gal. 5.

Cor diuisum in multa causa mortis est Cor vnum Cor diuisum.

bent: nam cũ feratur in res, quas amat, & a se quodammodo exeat, necesse est in tot partẽs scindi, quot res illæ sunt, quoniã cor implere non possunt. * Si autem cor non impleant, neque vnum facere poterunt, sentit enim in se cor nostrum illam vã euitatẽ, & quia ferre nõ potest, quær it hinc inde implere, & vt impleat in varia distrahitur, & diffuditur, perinde atq; filij Israel, qui per Aegyptum oberrabant paleas summo labore quær itantes ad suos lateres conficiendos. Ita de Esau typo peccatorum scriptum est: Factus est Esau vir gnarus venandi, & homo agricola. De Iacob vero typo Iustorum: Iacob autem vir simplex habitabat in tabernaculis. Esau semper extra domum vagabatur, venatione anhelus quærebatur: Iacob domi se continebat, vno contentus erat, multa negligebat. Lege Greg. 5. Mor. cap. 7.

HISTORIA.

Ipse confringer simulacra eorum. Per exercitum Assyriorum cito venturum. *Quia nunc dicent, Non est rex nobis.* Cito dicent, cum captiuitatem imminuentem viderint, animaduertent inque regem suum obfessum teneri, & trepidare. Tunc hæc eorum verba audientur: Non habemus regem, neminem habemus, qui nos ab hostium iniuria tueatur, rex, quem habemus, perinde est, ac si nullus esset. Ideoque hæc patimur, quia a Deo recessimus ad idola: & Deo irato rex homo quid faciet nobis, aut quam afferet opem poterit? Hunc sensum apertius expressere Lxx. Propter quod dicent: Non est rex nobis, quia non timuimus Dominum: quoniam rex quid faciet nobis? Eodem modo Chaldaeus. In Hebr. & in Græco, & in Chald. est, Timuimus, & in commentarijs Hiero. ideoque ita potius legendum arbitror, quam timemus. Sensus tamen idem est, si legatur, Non enim timemus Dominum, id est. Quia impij sumus, & idola veneramus.

Loquimini verba visionis inutilis. Hoc loco nemo est qui translationem nostram non reprehendat. Quidam enim vertunt, Loquimini verba iurando mendaciter, feriendo fœdus; alij: Locuti sunt verba maledictionis vanę; alij, Iuramenti falsi, Tota controuersia est in duobus verbis *אֲשֶׁר לָאֵלֹהִים*, & *אֲשֶׁר לָאֵלֹהִים*. Sed in primo nõ est cur immoremur, nam punctis ita positis significat, locuti sunt, si vero permurentur, immo si daghes, quod

Exhod. 5.

Gen. 25.

6 *

est in litera 2 auferatur; imperatiui erit, significabitque, Loquimini. In altero difficultas est, quod *אֲשֶׁר לָאֵלֹהִים* omnes volunt significare iuramenta, siue maledictiones, Hieronymus vero transtulit, Visionis. Sed si recte intelligatur, sensum optime reddidit; Loquimini verba iuramentorum inutilium, siue iuramentorum vanitatis, iuramenta autem vocat prophetias pseudoprophetarum, qui cum conscientia teste vererentur ne forte non crederentur, quæ dicebāt, adhibebant frequenter vulgaram illam formulam iuramenti Dei, Viuo ego, dicit Dominus. Similiter Chaldaeus eisdem sensum verbis alijs expressit; Credent mendaciõ, nam *אֲשֶׁר לָאֵלֹהִים* nõ deduco à *אֵלֹהִים*, id est, iurauit, sed ab *אֲשֶׁר לָאֵלֹהִים* creditur, id est, fidem habebunt verbis mendacibus suorum prophetarum, qui illis prospera pollicentur. * In eumdem (vt mihi videtur) sensum Lxx pro, Visionis inutilis vetterunt *אֲשֶׁר לָאֵלֹהִים*, id est, occasiones mendaces, siue exculationes. Quasi dicat: Loquitur hic populus verba, loquitur occasiones mendaces, id est, mendacia prophetarum prospera pollicentium, quæ ipsi occasione præbebant manendi in peccatis, siue quibus excusabat peccata sua affirmans opera sua Deo non displicere, quãdoquidem sibi per prophetas læta promitteret. Quamquam potius arbitror *אֲשֶׁר לָאֵלֹהִים* hoc loco prædictionem, siue prophetiam sonare, siue visionem, vt vertit Hieronymus quandoquidem *אֲשֶׁר לָאֵלֹהִים*, vnde hoc nomen cadit, significat prædicere, & *אֲשֶׁר לָאֵלֹהִים* dicitur prælocuta, id est, quæ præuenit in loquendo. Si enim apud Aristot. *αὐτομαθὴς* est affirmatio, & *ἀντιφασίς*, negatio, id est, affirmans vel negans locutio, cur non sit & *αὐτομαθὴς* prælocutio, siue prædictio? video & illud fieri potuisse, vt Lxx scripserint *αὐτομαθὴς* id est, præuisiones, siue prophetias, & postea scriptum fuerit *αὐτομαθὴς* quoniam o & g si iungantur, efficiunt literam φ. * Ironica ergo, & irritoria locutio est, Loquimini verba, & libetẽr iactate quæ a vestris prophetis audistis prospera præuõtiantib⁹, re enim ipsa videbitis falsas fuisse eorum prædictiones. Addo etiam, mihi videri omnino legendũ, visiones inutilis, non, visionis inutilis, quoniam & apud Hebræos, & apud Græcos, vt iam ostendi, plurali numero legimus, & iuxta consuetudinem Hebraici sermonis si *אֲשֶׁר לָאֵלֹהִים* esset genitiui casus, vt nunc legimus in nostra translatione, non esset scriptum,

7

8

וְיָרִיבֵךְ sed וְיָרִיבֵךְ. Ita, vt dico, plane mihi videtur legisse Hieronymus, nam seorsum interpretatur. Loquimini verba, id est, dicite, quod vultis. Quasi dicat: Loquimini temere quidquid in buccam venerit, deinde, visiones inutiles ita explicat, errores veteres suspirate, pollicemini vobis prospera, quæ vertentur in contraria.

Et ferietis fœdus. Nonnulli codices addunt, Cum mendacio, quod neq; in Hebr. est, neque in Græco, neque in Chald. neq; in multis codicibus Latinis, putaremque omnino tollendum, nisi Hieronymus videretur legisse, ait enim, & quidem bis, Fœdus ferietis nequaquam cum Deo, sed cum mendacio. * Sed adhuc censeo tollendum, nam Hiero. explicare voluit in suis commentarijs, cum quo ferendum esset fœdus, in nostra enim translatione tantum posuerat quod repererat in Hebræo, sed ex commentarijs videtur paulatim irrepsisse in contextum. Vnde Rupertus affirmat cum dicitur, Ferietis fœdus, subaudiendum esse, cum mendacio. Ait ergo, Agite, ferite fœdus, scilicet, cum mendacio, hoc est, confidite mendacis vestrorum prophetarum, qui dicunt non esse metuendam captiuitatem: qui enim fœdus ferunt cum aliquo, confidunt iam ei quasi amico, & sine metu sunt. Isai. 28. Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum, flagellum inundas cum transferit, non veniet super nos, id est, alios laedit mors, non nos, quia fœdus percussimus cum illa. Recte etiam possumus intelligere, Ferite fœdus cum Assyrijs, putabant enim, si id facerent, saluos se futuros. Sed hoc etiam fuit ferire fœdus cum mendacio, quoniam nihil illis profuit. Legimus 4. Reg. 17. ascēdisse Salmanasar regem Assyriorum contra Israel, soluisseque ei tributum Hosee regē: sed nihil hoc fœdus profuit, postea enim captiuitas secuta est. * Fœdus autem dicitur וְיָרִיבֵךְ, pro quo Lxx vertunt vbiq; וְיָרִיבֵךְ, id est, testamentum, vt Psalm. 82. Quoniam aduersus te testamentum disposuerunt tabernacula Idumæorum, & Ismaelitar, id est, fœdus interunt. Adnotat hoc Hieronymus ad illud Galat. 3. Hoc autem dico: testamentum confirmatum à Deo, & in Trad. Heb. in Gene. & alijs locis. Atque inde etiam id quod proprie Latinis testamentum dicitur, significat, quod pactum quoddam maximum, & firmissimum est. Sed nomen Hebraicum deducitur à

Ferite fœdus.

10 Fœdus. Testamentum. Disponere testamentum.

וְיָרִיבֵךְ, quod inter alia significat scindere, moris enim fuit apud veteres, vt cum fœdus inibant, animal aliquod occideret, in duasque partes diuiderent, ac inter eas transirent, quasi similem sibi pestem imprecantes, si fœdus illud violarent. Iere. 34. Et non obseruauerunt verba fœderis, quibus assensu sunt in conspectu meo, & vitulum quem sciderunt in duas partes, & transierunt inter diuisiones eius principes Iuda, & principes Ierusalem. Cuius moris ibidem meminit Theodoretus, atque obseruatum esse à Domino Gen. 15. cum iussit Abraham, vt animalia occideret. Qui tollens vniuersa hæc, diuisit per medium, & vtrisque contra se aliter secus posuit. Et postea: Et apparuit Clibanus fumans, & lampas ignis transiens inter diuisiones illas. Quoniam enim Deus promiserat Abraham se ex Ægypto educturum eius posteros, vt terram illam possiderent, vt nihil deesset ad pacti firmitatem, lampas illa ignis, quæ Deum ipsum representabat, transit inter diuisiones castrorum animalium.

Ritus ferietis fœdus.

Idem fere fiebat apud ethnicos, porcæ enim, aut porcæ in fœderibus sic feriebant. Cuius moris meminit Cicero libr. 2. de inuentione, & Liuius libr. 1. ab vrbe condita, vbi & verba ipsa commemorat in fœdere Romanorum iæto cum Albanis. Postis ergo fœderis legibus aiebat fecialis, aut pater patratus: Populus Romanus prior nõ deficiet. Si prior defexit publico cõsilio, dolo malo: tu illo die Iuppiter populum Romanum sic ferito, vt ego hunc porcum hodie feriam, tantoque magis ferito, quanto magis potes, pollesque. Id vbi dixit, porcum saxo silicæ percussit. Hinc Virgil. de Romulo, & Tatio regibus:

11

Armati Iouis ante aram, patrasque tenentes Stabant, & cæsa iungebant fœdera porca. Vt igitur apud Hebr. à scindendo וְיָרִיבֵךְ fœdus dicebatur, ita apud Rom. à fœdo, scilicet, animali, id est, à porco, qui occidebatur. Inde vtrique similiter dicunt fœdus ferire, fœdus percutere, fœdus icere.

S. Encid.

Et germinabit quasi amaritudo iudicium super sulcos agri, id est, Quantumuis vobis prospera pollicemini, & fœdera feriat, nihil proficietis: sed quemadmodum amaritudo, id est, amarar, & noxiæ herbæ multum per se vbiq; germinates in agro culto copiosius germinant, ita iudicium, id est, supplicium copiosum, vobis ex ista vestra secu-

ritate,

ritate, & credulitate orietur. Adnotat autem eleganter Ruffinus, dixisse prophetam, Super sulcos agri, vt significaret eos non negligentiâ, sed studio, dedicaque opera peccasse, non enim casu, sed consulto sulci fiunt. Illa autem peccata malitiose commissa erant seueritati supplicij idem quod sulci herbis amaris: quia sicut illæ in sulcis rite ductis, & paratis copiosissime proueniunt; ita huiusmodi peccata vehemens, & copiosa pœna consecutura erat.

12

Vaccas Bethauen cõtulerunt. Bethauen dicitur vrbe Bethel, & cur ita dicatur, late exposuimus cap. 4. nu. 29. & sequentibus. Sed cum vnus fuerit vitulus in Bethel, quæritur cur plurium meminerit, nec vitulos appellaerit, sed vitulas, aut vaccas? Respondeo & vitulum aureum fuisse in Bethel, & vitulas præterea, seu vaccas, quas Ægyptiaca superstitione colebant. Hoc aperte docemur 3. Reg. 12. Ita enim scriptum est de Ieroboham: Et ascendens altare similiter fecit in Bethel, vt immolaret vitulis, quos fabricatus fuerat, constituitque in Bethel sacerdotes excelsoꝝ, quæ fecerat. Ortum est hoc, vt dixi, ex Ægyptiaca superstitione, qua populus erat imbutus, & quâ liberrime imitabatur. Ægyptij enim (vt Herodotus autor est libr. 2. longe à principio) boues feminas venerantur ex omnibus pecudibus longe plurimum. Et paulo ante. Boues mares, eosdemque mundos, ac vitulos vniuersi Ægyptij immolant: feminas eis immolare non licet, vt pote Iſidis consecratis. Nam Iſidis simulacrum muliebres est bubulis præditum cornibus, quemadmodum Io Græci describunt. Hæc igitur causa est, cur decem tribus vaccas, vitulasque erectis templis adorabant, semper enim earum gentium inter quas vitæ, idololatriâ imitabantur, maximeque Ægyptiorum. * Ita Exod. 32. vitulum fecerunt, & pro Deo adorauerunt, qui vitulus (vt Sanctus Clemens docet libr. 6. constitutio. apost. cap. 20. & Lact. lib. 4. ca. 10.) fuit Apis Ægyptius, bos alio nomine Serapis dictus, corpore nigro, candida fronte, & in tergo alba nota insignis, quem certos vitæ annos excedere non licebat. Atque ideo in lacum demersum, defunctumque plangebant, & alio inuentio mirifice lætabantur, vt scribit Alexander ab Alexandro libr. 6. Genialium dierum, cap. 2. Si quem autem mouet, quas nunc vaccas vocat propheta, easdẽ 3. Reg. 12. vocari vitulos, sciat & vitulos, & vitulas

13

Apis, & Serapis.

(ine discrimine vocari solere. Ibi enim Lxx vitulas vocant. Et paulo ante, vbi nos habemus: Et excogitato consilio fecit duos vitulos aureos, Lxx habent: Fecit duas vitulas aureas. Iosephus lib. 8. antiq. cap. 3. vitulas quoque dixit. Sed ijdem Lxx, vitulum vertunt, id est, ἄστρον, Exod. 32. & Hof. 8. vbi habemus, Proiectus est vitulus tuus Samaria. Huius rei duæ causæ sunt. Prima, quod à veteribus accepimus, vitulum illi, quem adorauerunt absente Moyse Exod. 32. non integrum fuisse, sed vituli tantummodo caput. Hieronymus, Hof. 7. in principio: In eremo vituli confluauerunt caput, atque dixerunt: Isti sunt dii tui Israel, &c. Idem docet cap. 11. in illud: Ego nutricius Ephraim, & Hamos 5. in illud: Numquid hostias, &c. Et ibidem Ruffinus & Rupertus, & Beda Act. 7. in eadem verba adducta à Luca, & Ambros. lib. 1. de penitentia, cap. 8. & August. in illud Psalm. 73. Dedit eum escam populis Æthiopum, & Lactan. lib. 4. capit. 10. * Cum ergo ad huius imitationem vitulos suos fabricauerit Ieroboham, intelligimus non fuisse integros, sed capita tantum fabricata: quare recte tam vituli, quam vitulæ dicebantur, vt in ceteris quoque animantium formis euenit, vbi genus per sexum non indicatur. Altera causa est, quod si quid erat quod genus indicaret, vt magnitudo capitis, aut quiduis aliud, vitulas potius fuisse credendum est, vt docet Lxx translatio, Iosephiq; historia, & quod dudum ex Herodoto retulimus, boues feminas cultas esse: magno honore ab Ægyptijs. Sed quod in Hebr. dicantur vituli, nihil mirum, vsitatum enim est, vt maris nomine femina sæpe intelligatur: qua ratione solent autores nomini ipsi animalis marem aut feminam adiungere, quo tollatur ambiguitas, vt apud Plin. lib. 8. cap. 16. cum de leonibus agit, & cap. 18. & 19. & alibi sæpe, & apud Aristot. in libris de hist. animalium. Et in Homero Odyss. lib. 4. legimus:

Vitulus. Exod. 32.

14

Nomine maris sæpe femina intelligitur in animalibus.

ὄστρον ἄστρον, id est, vbi mihi equi, ὄστρον ἄστρον. Duodecim feminæ. Et lib. 9. Ἄρνες δὲ τῆς Ἰσραὴλ ἐν τῶν περὶ τῶν ἀστρονίων. Mares oues erant saginati, lanosi. Verum ita vt principio dicebam, loqui autores, illud indicat Plinij lib. 8. cap. 32. Ceruis, inquit, quoque est sua malignitas, quam placidissimo animalium vrgente vicinam vlro confugiunt ad hominem. Et in pariendo semitas minus cauent huma-

nis vesti-

nis vestigijs tritas, &c. Et Aristotel. libr. 6. de hist. anim. capit. 31. Leones terræ Syria quinque vita patiunt. & cap. 33. Lepores coeunt, & pariunt quoquo tempore. & c. 35. Lupus fert, & parit vt canis. Nihil ergo refert vitulos ne dicam, an vitulas. * Quæret etiam aliquis, cur Hieronymus vaccas trāstulerit, cū in Heb. sit vitulas, id est, וְיָדָא. Respondeo, hoc nomē apud Heb. non tantum vitulam proprie dictam, sed etiā Vaccam nouellam significare. Nam proprie vitulus, & vitula dicitur apud Latinos, cum primum annum nō expleuit: expleto enim iuuenctus, & iuueca vocatur, postea taurus & vacca, nouellus videlicet, vel vetulus, vt docet Varro. lib. 2. de re rustica. ca. 5. Italegimus in hoc cap. Ephraim vitula docta diligere tritum, nam quæ terit non vitula est, sed vacca. Hieronymus ibi: Igitur Ephraim similis est vaccæ vel vitulæ. Iud. 14. si non arassetis in vitula mea. Gen. 15. Sume tibi vaccam triēnem. Heb. Sume tibi vitulam triēnem. Sed & Latini eodem modo loquuntur, nam de boue nouella feta dixit Virgi.

Vitulus, & vitula.

3. Eclog. — Ego hanc vitulam, ne forte recuses, Bis veni ad mulctram, bino, s' alibi bere fetus, Depono.

* Ceterū Lyra male vertisse dicit nostrū interpretem, verendum enim fuisse, Ad vaccas Bethauem timuerunt habitatores Samariæ, id est, Timuerunt propter vitulū qui erat in Bethel, ne videlicet aliquid regno accideret, quod vitulus missus esset regi Assyriorum. Quam translationem nonnulli ex recentioribus secuti sunt. Sed וְיָדָא, quo verbo vitur propheta, significare hoc loco timorem reuerentiæ, contra quod isti autores sentiūt, docet Chaldeus qui vertit: Propterea quod venerati sunt vitulos in Bethel, &c. & quod in Psal. 21. legimus: Timeat eum omne semen Israel, quoniā non spreuit, neq; despexit deprecationē pauperis. Heb. וְיָדָא, timere. Quod si animaduertisset Lyranus, nunquam interpretem nostrum reprehendisset.

16 Quia luxur super eum populus eius. Cum vacas Bethauen dixit, vitulum maxime intellexit, quem ipsi præcipuo cultu venerabantur, ideo de eo nūc ita loquitur, ac si solum ante nominasset. Hieronymus traditionē hic Hebræorum refert, quam, quoniā incerta est, vt solent esse pleraque, quæ ab hac gente tradūtur, & recte sine ea locus expli-

cati potest, prætereundam putauit. Sed illud nō prætereundum, audacter satis, & nimium libere negasse. Lyranum tradi hoc ab Hebræis, quod Hieronymus tanto & antiquior, & traditionum Hebræicarum scientior affirmabat. Nec debuit leuissimo argumēto moueri, quod huius traditionis non meminisset. R. Salomon, qui multa veterum Hebræorum aut ignorauit, aut omisit. Sensus igitur est. Super vitulum Bethel luxit omnis populus, & sacerdotes eius, atque custodes templi, (quos adituos vocat) qui olim exultauerant, cū ipse ab omnibus coleretur, lamentabuntur, quoniā gloria eius migravit ab eo, id est, quoniā iam nō est vitulus in templo suo, sed capta Samaria delatus est ad regem Assyriorum, tāquā primarium donum. Hunc regem, cur vltorem vocet, diximus ca. 5. n. 38. * Atque ita locus recte intelligitur. Nam quod tradiderūt Hebræi, vitulos aureos dono missos fuisse ab Israele regi Assyriorum, neq; ex Scriptura probare possunt, neq; verū est: quiduis enim potius mitterent quā vitulos. Et ante captiuitatem nō fuisse eos ablatos videtur docere propheta cap. 8. Proiectus est vitulus tuus Samaria, &c. quoniā in aranearū telas erit vitulus Samariæ. Et in hoc cap. Diuisum est cor eorum, nunc interibunt. Ipse confringet simulacra eorum, depopulabitur aras eorum. Et postea: Et disperdentur excelsa idoli, peccatum Israel. Quod autem ait: Et aditui eius super eum exultauerunt, positū est pro, Et aditui eius qui super eū exultauerunt, more Hebræorum, apud quos huiusmodi relatiuum passim subauditur, vt Psal. 7. Et exurge Domine Deus in præcepto quod mandasti, Heb. In præcepto mandasti. Ibidē, Incidit in foueam, quam fecit. Hebræ. Incidit in foueam, fecit. Rursus illud: Quia luxit super eum. Idem est, ac si diceret, Luxit super eum. Habēt enim Hebræi quasdam particulas, quibus sæpe non ad significationem aliquam, sed ad ornatum tantum vtitur, præsertim in principio sententiæ totius, aut in principio alicuius mēbri illius: sicut Latini, Enimvero, verum enim vero, & similia. Has autē particulas nostra translatio interdum ponit, interdū omittit. Vt וְיָדָא, id est, quia, aut quoniā vt in hoc cap. Quia nunc dicent, non est rex nobis. Psal. 17. Quoniā in te eripiar à tentatione. Psal. 54. Quoniā si inimicus meus, maledixisset mihi. Ecclesi. 11.

17

Relatiuum Qui, subauditur sæpe apud Heb.

Hebræi multas particulas habent, quæ initio sententiæ ornatu solum deseruiūt.

Si multis

18 Si multis annis vixerit homo, &c. Hebræic. * Quoniā si multis annis vixerit homo, וְיָדָא, id est, etiam. Ecclef. 10. In cogitatione tua regi ne detrahas. Hebr. Etiam in cogitatione tua regi ne detrahas, id est, & vt adnotauimus c. 9. vt cum ibi dicitur: Scitote Israel stultum prophetam, & Psal. 4. Scitote quoniā mirificauit Dominus sanctum suum, Heb. Vtrobique, & scitote. וְיָדָא, id est, verumtamen, vt Psal. 38. verumtamen in imagine pertransit homo, sed & frustra cōturbatur. Verumtamen vniuersa vanitas omnis homo viuens. Omnia, quæ in huius loci expositione diximus, confirmat Chaldei paraphrasis, quæ huiusmodi est. Ascendet contra eos rex cum exercitu suo, & in transmigrationem ducet eos, tollent ab eis vitulum Samariæ, iam enim luxit propter eū populus eius, & cultores ipsius, qui propter ipsum exultabant ob gloriam eius, recessit enim ab eis.

Confusio Ephraim capiet. Tunc cum hæc fiet, confundetur, & pudesiet tribus Ephraim aurore idololatriæ, nam de hac tribu fuit Ieroboham, qui vitulos aureos erexit. Et simul omnis populus confundetur in voluntate sua, id est, eo quod voluerit adorare vitulos, à quibus eripi non potuit. Recentiores vertunt, In consilio suo, quod in Hebr. est, וְיָדָא, sed idem est, capitur enim consilium pro re in consilio, siue in consultatione electa, & hæc vocatur voluntas. Similiter illud intelligendum est Iere. 7. Sed abierunt in voluntatibus, & in prauitate cordis sui. Pro quo deprauati codices habent. In voluptatibus.

19 * Transire fecit Samaria regem suum. Cōsentiendo Samaria idololatriæ regis sui, id effecit, vt regnum decem tribuum cito dissiparetur, sicut spuma aquæ. Pro, Transire fecit, est וְיָדָא, quod recentiores interpretātur, Excisus est, succisus est, vt fit sensus, Excisus est in Samaria rex eius. Verum actiue etiam capitur, quoniā hæc passiuæ vox fere cōmunis est vsu Hebræorum. Vnde Lxx verterunt, Abiecit Samaria regem suum. Et c. 11. eandem vocem passiuè verterunt, Mane proiectus est rex Israel. Est ergo sensus, Samaria excidit regem suū, id est, disperdidit, perire fecit. Sed quoniā sequebatur statim, Quasi spumam super faciem aquæ, vt proprietatē obseruaret in similitudine spumæ, quæ potius transire dicitur, aut euanescere, quam succidi, maluit dicere, Transire

fecit. Sicut initio cap. 11. vbi idem verbum est, cum posset dicere, Sicut mane succiditur, succisus est rex Israel, dixit potius, Sicut mane transiit, pertransiit rex Israel, quia mane transire dicitur melius, quam excidi, aut succidi. Sed negat Pagninus tam nostram, quam Lxx interpretum versionem conuenire Hebræicæ Grammaticæ, quoniā וְיָדָא persona masculina est, Samaria autē feminei generis est. Scilicet ignorabāt Hieronymus, & Lxx Hebræicæ linguæ regulas. * Mutemus punctum vnum, in quibus Hebræi sæpe errant, & legamus וְיָדָא participium femineum, & constabit ratio Grammaticæ. Quod si quis neger participium habere apud Heb. significationem præteriti, multis testimonijs facile conuincetur. Subauditur enim verbum Fuit, & ita præteriti vim habet. Legat totum Psalmū 135. inueniet plurima participia posita pro præteritis: Qui fecit mirabilia magna solus, qui fecit cælos in intellectu, qui firmavit terram super aquas, & alia multa.

Et disperdentur excelsa idoli. Pereunte regno Samariæ disperdentur omnia idola, in quibus peccare solebat Israel. Pro excelsa idoli in Hebr. est, Excelsa Auen, apud Lxx, Altaria On, vtumq; vocabulum latius exposuimus cap. 4. nu. 31.

Lappa, & tribulus. Hieronymus: Signum vltimæ solitudinis, vt ne parietes quidem, & extrema ædificiorum vestigia relinquatur. De Lappa diximus c. 9. n. 7. & 8.

Et dicent montibus, Operite nos. Videlicet ne mala tanta imminencia videamus, verba sunt extrema, desperataque calamitatis. Hæc verba Dominus refert Luc. 23. de vltimo excidio Ierusalem loquens: Tunc incipient dicere montibus, Cadite super nos, & collibus, Operite nos: Quæ ita Rupertū mouerunt, vt putet non esse hanc prophetiam de decem tribuum captiuitate, sed de extrema euerfione Ierusalem, atque hunc esse sensum verborum Domini: Tunc incipient dicere montibus, id est, Tunc incipient impleri quod ab Hosee dictum est. Immo horum verborum occasione cogitur retexere superiorem explicationem illorū verborum: Vaccas Bethauen coluerunt, &c. omnia ad CHRISTI tempora referendo. Sed falsam esse eius sententiam non solum Hieronymi, & Cyrilli, & Ruffini, & aliorū expositorum consensus, sed etiam ipsorum prophetæ verborum contextus ita aperte

20 Participiū, pro præterito apud Hebræos.

21

indicat,

indicat, vt dubitari non possit: nihil enim de duabus tribubus, sed omnia de decem, deque earum idolis dicta sunt. Dicere igitur possumus Dominum hæc verba ad excidium Ierusalem retulisse, eo quod de simili vastitate decem tribuum dicta essent, recteque propter similitudinem ad Ierusalem possent accommodari. * Quæ sententia Ruffini est. Notandum, inquit, quia hunc versum & in Euangelio Dominus assumpsit, vt metuentium vota signaret: atque de scripturarum more descendat, prolata in causam aliquam sententias ad similia negotia decenter assumi. Poteest hæc Ruffini sententia autoritate quoque Domini confirmari, qui Matth. 10. ait: Veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, & nurum aduersus socrum suam, & inimici hominis domestici eius. Vltima verba Mich. 7. c. leguntur de captiuitate Ierusalem; vt exponit Hieronymus. In Matthei autem verba Chrysostomus, & Euthymius aiunt: Prophetia mentionem fecit, quæ quamuis ad hoc propositum dicta non sit, hoc ipsum tamen signanter expressit. Cyrillus etiam ait: Similibus verbis vsus est Dominus, Dicetis tunc, inquit, montibus: Operite nos. Non dixit eisdem verbis vsus fuisse, sed similibus, quasi ostendens non ex propheta desumpsisse. Sive igitur hoc, sive illud dicamus, satis Rupto respondebitur, nec cogemur mutare expositionem. * Sed libentius cum Theophylacto dicam, de Ierusalem quoque hæc prædicta esse, sed ita vt ab Hieronymo explicatum est. Eius hæc verba sunt. Eo tempore dicent montibus, Operite nos, & collibus, Cadite super nos: quod Dominus in vltimo tempore captiuitatis Iudaicæ dicit esse complendum. Quidquid ergo nunc contra decem tribus, siue contra omnem dicitur Israel, sciamus typice etiam ad totum populum posse transferri: vt quando Romani ceperint Ierusalem, & subuerterint templum, siue cum iudicij dies venerit, vt alij suspicantur, dicant magno horrore metuentes, Operite nos, montibus, & collibus, Cadite super nos, mori magis optantes, quàm cernere, quæ afferunt mortem. Hæc Hieronymus: Vbi cum dicit typice, allegoricum sensum intelligit, quem in modum nos plurima de decem tribubus dicta ad captiuitatem Iudæorum extremam retulimus. Verum non tantum arbitror vastitatem decem

22

23

tribuum figuram fuisse excidij Ierusalem, quæ Dominum agnoscere noluit, sed etiã excidij totius mundi, qui CHRISTVM & sanctos eius odio persecutus est. Nam vastitas Ierusalem huius extremæ mundi vastitatis figuram gessit, vt Matth. 24. aperte cernimus, ideoque ibi Dominus mixtum de vtraque locutus est. * Quare Apoc. 6. eadē de fine mundi verba legimus: Absconderunt se in speluncis, & in petris montium, & dicunt montibus, & petris: Cadite super nos, & abscondite nos a facie sedentis super thronum, & ab ira Agni. Pulchre ergo Dominus non dixit: Tunc dicet, sed Tunc incipient dicere montibus, cadite super nos. Ac si diceret, Tunc incipient dicere: sed in alia multo maiori calamitate magis ex animo eadem dicent, tunc finient quod in captiuitate Ierusalem inceperunt. Et quoniã dictum quidem erat hoc de Israele, & mox de captiuitate postrema Ierusalē, sed multo magis de fine mundi, recte dixit: Tunc incipient dicere, id est, Tunc incipiet impleri, sed in fine sæculi omnino implebitur. Mos enim est scripturæ diligenter adnotandus, vt cum sit id, quod per figuram aliquã significabatur, tunc dicat impleri prophetiam, quasi innuens tantummodo cœpisse impleri, cum factum est quod figura erat. vt Matth. 2. vt adimpleretur quod dictum est per prophetam dicentem: Ex Aegypto vocaui filium meum. Iam præcesserat figura, cum populus Israel eductus est ex Aegypto, & tunc cœpit impleri, sed cum Dominus IESVS vocatus est ex Aegypto mortuo Herode, impletum est, vt optime ibi docet Chrysostomus homil. 8. in Matth. & Theophylactus ait: Per figuram dictum est de populo, impletum autem vere in CHRISTO. Et Iohan. 19. Facta enim sunt hæc vt scriptura impleretur: Os non comminuetis ex eo. Singulis annis id obseruabatur in agno paschali, & tamen non est prorsus impleta scriptura, donec milites CHRISTI per agnum significati crura frangere noluerunt.

Ex diebus Gabaa peccauit Israel. Sæpe illis exprobrat antiquitatem idololatriæ, maximum enim crimen est, quod post tot sæcula multis à Deo beneficijs acceptis non est adhuc pœnitentia deletum. Respicit autem (vt Hieronymus, & Ruffinus, & Rupertus, & omnes fere expositores opinantur) ad scelus illud fœdissimum commissum in Gabaa vrbe

24

Regul. Scriptura nō dicitur impleri, nisi cum sit quod figuratum erat

25

baa vrbe

baa vrbe Benjamin in vxorem Leuite, Iud. 19. Ex eo die (inquit Hieronymus) peccauit in me omnis Israel, & idololatriæ reus est, quoniam cum scelus hoc vindicasset acerrime admissum in mulierem, sacrilegium tamen magnum in me per id tēpus admissum, quod in domo Michæ, & mox in vrbe Dan palam idolum adoraretur, nunquam vindicantur: sed assentiri potius visi sunt. Legimus Iudic. 17. idolum fuisse in domo Michæ, quod postea tribus Dan in vrbem à se captam, & Dan vocatam transtulit. Iud. 18. Magist. apud eos idolum Michæ omni tempore quo fuit domus Dei in Silo, id est, vsque ad tempora Eli, & Samuels, ad illud enim vsque tempus fuit arca Dei in Silo, 1. Reg. 4. recte autem probat Lyranus in cap. 17. Iud. & capit. 19. eodem tempore contigisse vexationem vxoris Leuitæ, & quod de idolo Michæ narratur. Nam bellum illud contra Benjamin ob illatum mulieri stuprariæ viuente adhuc Phinees nepote Aharon gestum est, vt videmus Iud. 20. Historia autem Michæ vel statim post mortem Iosue contigit, antequam essent iudices, vt Latini expositores tradunt, vel, vt Hebræi, sub Othoniele, qui successit Iosue. * Leginotum interpretem ita exponētem. Ex diebus Gabaa, id est, ex die, quo Saulem regem petierunt, qui erat ex Gabaa. Sed eo tēpore nulla fuit idololatria regnante Saule, & post eum Dauide; immo neque prioribus annis regni Salomonis. Itaque potius dicere debuit, Ex diebus Salomonis. Nec poteest hic autor recte exponere quod sequitur; Non comprehendet eos prælium in Gabaa, facit enim præteritum quod in Heb. futurum est. Atque ita exponit: Non sunt victi, dum regnauit Saul, cum constet ex Heb. & ex Latinis codicibus legendum esse, Comprenderet, non, vt ipse vult, comprehendit. Quod autem communem omnium expositionem rejicit, quoniam Israel non peccauit eum vxorem Leuitæ polluerunt viri Benjamin, sed sancte egit scelus vlciscendo: Si Hieronymus legisset, plane cerneret non ob id accusari Israel, sed quoniã, cum hoc scelus vindicasset, maius scelus idololatriæ vindicare noluerit. Sed de his hæcenus, nec enim volo aliorum expositiones refutare, sed quam puto verissimam statuere. At quoniam veritas, & consensus interpretum sine causa vexabatur, defendendam putauit.

26

Ibi steterunt. Hieronymus: Hic stetit Israel, ibi suum repressit gradum, ac vltra ambularet in vijs Domini, &c. Hoc autem dicit, quoniam viuente Iosue non coluit idola Israel, donec postea secuta est alia generatio, quæ cepit seruire Bahalim, Iud. 2. Itaque eius idololatriæ initium fuisse videtur idolum Michæ, aut certe tunc idololatria ab vniuerso Israele tacito consensu approbata est, dum scelus ratum vlciscens neglexit. *Non comprehendet eos in Gabaa prælium.* Hieronymus ita interpretatur: Non punit eos bello aduersarij propter Gabaa, tunc enim recte fecerunt vlciscentes nefas in vxore Leuitæ admissum, sed propter alias iniquitates comprehendet eos prælium. Accipi autem in prælium propter iniquitatem, iam ante adnotauimus, & sæpe videbimus. Possumus & aliter exponere; Non insurget in eos bellum, quale fuit illud; quod in Gabaa insurrexit super filios iniquitatis, id est, in pelsimos illos adulescentes, & patrones, ac defensores eorum, quibus tandem victi sunt, tamen prius bis vicerunt, & multum hostiū sanguinem fuderunt, atque ita quodammodo latæ, & necem suam vlti ceciderunt. Quem sensum Rupertus, & Lyranus inuuant. Atque vt magis eum confirmemus, sciamus (quod in Sopho. dicemus) notas similitudinis crebro omitti ab Hebræis, vt Psal. 10. Transmigra in montem sicut passer. Heb. transmigra in montem passer. Ita modo, Non comprehendet eos prælium in Gabaa, id est, sicut in Gabaa, non erit tale quale illud fuit.

Super filios iniquitatis. Sensum iam exposuimus, nunc de phrasi dicamus. Filius cum genitio alicuius nominis sæpissime ponitur in scriptura, multisque modis, qui, vt phrasin passim occurrerem semel explicemus, ita ad methodū redigi posse videntur. Filij interdū ponitur cū genitio nominis significatis substantiã, interdū cū genitio nominis accidens aliquod significantis. Cū ponitur cum genitio significante substantiã, totum illud nihil aliud significat, quàm genitiuus ille mutatus in nominatiuū suū, vt filius hominis, homo dicitur, filij taurorum, tauri. Eccl. 38. Stimulo boues agitar, & conuersatur in operibus eorum, & enarratio eius in filijs taurorum. Isai. 21. Tritura mea, & filia areæ meæ, id est, areæ meæ. Ita filia Sion, Sion; filia Babylonis, Babylon, filia Ierusalem, Ierusalem. Vnde Aug. in illud

27

Notæ similitudinis sepe omittuntur.

28 Filius cum genitio.

Psal. 71.

Pfal. 71. Iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum, docerit idem esse pauperes, & filios pauperum, sicut idem est Si6, & filia Sion. Ita Homerus dixisse videtur lib. 7. Iliad. filij Græcorum, pro Græci. *Ως ἑσπῶν, ὡς ἑσπῶν, ὡς ἑσπῶν, ὡς ἑσπῶν.*

Quando autem patris, aut alicuius ex maioribus nomen additur, tunc proprie filius accipitur, neque aliter quam in alijs scripturis, vt filius Dauid, filij Israel. Idem dico cum nomen patris ex ijs, quæ dicuntur intelligitur, vt Coloss. 1. Et transtulit in regnum filij dilectionis suæ, id est, filij sui dilecti, vt exposuit Augu. 15. de Trinit. cap. 19. vel cum nos dicimur filij adoptionis, & filij Dei, & cum Genes. 35. dicitur filius doloris mei, & filius dexteræ, &c. Sed nos de phrasi scripturæ peculiari loquimur. * Quodāo genitiuus est nominis accedens aliquod significatis, filius accipitur pro generali, aut speciali nomine rei, de qua sermo est, & nomē illud pro adiectiuo suo ponitur. Vt filius iniquitatis, id est, homo iniquus. Psalm. 88. Et filius iniquitatis nō apponet nocere ei. Est enim sermo de homine aliquo, nomen speciei eius est homo, ideo interpretatur, homo iniquus. Isai. 5. Vineā facta est dilectio meo in cornu filio olei, vbi oleum pro fertilitate ponitur, nomen generale vineæ est locus, aut terra, significat ergo in terra fertili, siue (vt verterunt Lxx) in loco pingui, & fertili. Eodem modo dicitur 1. Reg. 13. & alijs in locis sæpe, Filius vnus anni erat Saul, id est, homo vnus anni. Sed est diligenter obseruandum, quando genitiuus est nominis significatis pœnam, aut supplicium, aut etiam præmium, per nomē dignus, aut per futurum verbi cognati, vt commodius videbitur, faciendam esse interpretationem. vt 2. Reg. 12. viuit Dominus, quoniam filius mortis est vir, qui fecit hoc, id est, dignus morte, aut periturus. 1. Reg. 20. Adduc eum ad me, quia filius mortis est. Matth. 23. Et facitis eum filium gehennæ, duplo quam vos estis, id est, dignum gehenna. Ioh. 17. Nemo ex eis perijt, nisi filius perditionis, id est, ille qui perditione dignus erat, aut qui periturus erat. Eph. 2. Eramus & nos natura filij iræ, sicut & ceteri, id est, digni ira, & supplicio. In significantibus præmium, vt filius pacis, id est, dignus pace. Luc. 10. Et si fuerit ibi filius pacis. pro quo Matthi. 10. Salutate eam dicentes: Pax huic domui. Et si quidem fuerit domus illa di-

gna, pax vestra veniat super eam.

Iuxta desiderium meum corripiam eos. Quia maximum futurum erat supplicium, ait, iuxta desiderium meum, ducta videlicet similitudine ab homine, qui multis iniurijs sine causa prouocatus ultionē expetit, sed occasione aliqua in tempus aptius differt, ac tandem sumit.

Propter duas iniquitates suas. Irruet in eos infinita pene Assyriorū multitudo, vt duæ eorum iniquitates puniatur. Has duas iniquitates Hieronymus varie interpretatur, mihi illa videtur optima interpretatio, quæ ex Jerem. 2. petit: Duo mala fecit populus meus, me dereliquerūt fontem aquæ viuæ, & foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quæ continere nō valent aquas; Quam sequuntur Cyrillus, Theodoretus, Theophylactus, Rupertus: Hæ duæ iniquitates (inquit Hieronymus) contra duo decalogi erupere præcepta, in quibus dicitur: Ego Dominus Deus tuus: non erunt tibi dii alij absque me. Rupertus. Hoc in quavis alia gente, quæ Deum non nosset, vnum peccatum erat, cum videlicet malum per ignorantiam eligitur pro bono. At in populo, in quo notus erat Deus, duplex peccatum est, alterū, Deum notum nō colere, alterū, pro eo, siue potius contra eū, colere deos falsos.

Ephraim vitula docta diligere trituram. Solent vitulæ, siue vaccæ nouellæ, cum ad terendum adhibentur, cito ab agricolis dimitti, ne nimio labore frangantur: sed illæ quoniam in tritura libere comedere sinuntur, iuxta illud Deuter. 25. Non alligabis os boni triturantis, sæpe vltro ad arcam redeunt, & trituram amant. Ita Ephraim assuetus colere idola, quoniam inde commercio, & amicitijs aliarum nationum locupletior fiebat, sæpe redibat ad idololatriam, licet aliquādo recedere quodammodo videretur. Ita exponunt glossa, Rupertus, Lyranus, & ante eos Gregorius, vt statim dicam, & sane eleganter. Sed addamus trituram hoc loco arationi opponi. Debent enim homines arare, id est, laborare in legis diuinæ custodia, nec præsentia emolumenta quærere, vt vitula terens, sed futura expectare, vt qui arat. 1. Cor. 9. Quoniam debet in spe qui arat, arare. At Israel arare noluit, sed terere, vt temporalibus diuitijs abudaret. Lyranus affirmat licet eam Hebraicam esse pluriorem, atque ita habere: Ephraim vitula stimolata diligit trituram. Sed Lxx, & Chal-

30

31

*

daus, &

daus, & ceteri interpretes ei aduersantur, omnes enim vertunt, Docta, vel Assuetæ, quod idē est, & id proprie significat *וְיָדָעָה*.

TROPOLOGIA.

32 Moralem sensum Greg. 20. Mor. cap. 16. acute exposuit, cuius verba tali viro digna libenter subscribā. Aman peruersi homines pro huius mundi gloria, etiam tribulationes, cunctisque pro ea sudoribus libenter seruiunt, & grauium laborum iugo deuotissime colla submitunt. Quod bene sub Ephraim specie Hosee prophetante describitur, qui ait: Ephraim vitula docta diligere trituram. Vitula enim tritura laboribus assueta, relaxata plerumq; ad eundem laboris vsum etiam nō compulsā reuertitur. Ita prauorum mens huius mundi seruitijs dedita, & rerum temporalium fatigationibus assueta, etiā si sibi libere vacare liceat, subesse tamen terrenis sudoribus festinat, & vsu miserę conuersationis trituram laboris quærir, vt à iugo mūdane seruitutis cessare non libeat, etiam si liceat. Quod videlicet iugum Dominus à Discipulorum ceruicibus subleuans cum dicit: Attendite vobis, ne forte grauentur corda vestra in crapula, & ebrietate: illico adiunxit: Et in curis huius vitæ, & superueniat in vos repentina dies illa. Et rursus: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & discite à me, quia mitis sum, & humilis corde. Hactenus Grego. & idem ait hom. 10. in Ezec.

Qui solliciti querunt bona huius seculi sunt vitula docta diligere trituram.

Luc. 21.

33

Transire pro punire

HISTORIA.

Et ego transiui per pulchritudinem collicis eius. Hieronymus: Tumentes eius ceruicum toros iugo imposto edomui, id est, Ego eius collum superbum, & cõrumax domui & mansueseci. Ita Theodoretus, nisi quod ipse ait, Domabo, quoniam Lxx verterunt, Transibo. Hieronymus: verbum *וְיָדָעָה*, id est, transiui, maxime quando à Deo dicitur, semper plagas, & aduersa significat. Denique & exterminator in Ægypto transiisse memoratur, &c. Idem adnotat in Hamos. 5. in illud: Quia pertransibo in medio tui. Ita Exhod. 12. Transibit enim Dominus percutiens Ægyptios. Iob. 15. Quibus solis data est terra, & non transibit alienus per eos. Zach. 9. Et non transibit super eos vltra exactor. Videtur autem mihi loqui Propheta de plagis, quas Israel ab Assyrijs

accepit tempore Zachariæ regis, de quibus 4. Reg. 15. & 16. & 2. Paral. 30.

Ascendam super Ephraim. Docet in posterum etiam à se domandum esse Ephraim. Ascendam super ipsum, quasi super equum, aut iumentum aliquod, hoc est, omnino eum mihi subijciam, & Assyrijs tradam. Sanctes Pagninus quod in Hebræo esset *וְיָדָעָה* vertit, Equitare faciam Ephraim. Isidorus Clarius: Currum trahere docebo Ephraim. Sed aptiorem esse nostram translationem docent Lxx, qui verterunt, *ἐπιβιβῶ ἐφραϊμ*, vt est in castigatissimo Aldi Mantij codice, id est, ascendo super Ephraim, non, *ἐπιβιβῶ ἐφραϊμ*, id est, superponam Ephraim, vt habent codex Complutensis, & Regius. * Atque hanc lectionem esse multo emendatiorē docent Cyrillus, & Theophylactus, qui legunt, Ascendo super Ephraim & Theodoretus eodem modo legit, exponit enim, Nam eo vectabor. Hieronymus vertit, Supponam Ephraim, quod idem est, ex quo perspicuum est eum legisse, *ἐπιβιβῶ ἐφραϊμ*. Nota est eorum regula, qui Grammaticæ Hebræicæ institutiones tradiderunt, sæpe verba coniugationis hiphil non differre modo significandi à coniugatione cal.

Arabum Iudas. Cum hanc Israelis calamitatem viderint, tribus duæ nequaquam se in tritura exercebunt, sed arabunt. Trituram vocat cultum idolorum spe presentis quæstus, arare autem est laborare in eare, quæ fructum præsentem non habeat, sed futurum promittat, id est, in executione mandatorum Dei, vt iam exposuimus numer. 31. Ita Glossa, & Lyranus: Hoc autem dicit, propterea quod regnante Ezechia in Iuda captæ sunt decem tribus anno sexto regni eius. quarto Regum. 18. eo autem tempore duæ tribus pietatem colebant, & dum vixit Ezechas. 2. Para. 30. & 31. penitusq; idola reliquerunt. Quod autem cap. 5. vidimus: Facti sunt principes Iuda quasi assumentes terminum, super eos effundam quasi aquam iram meam: quibus verbis increpat eos, quod ad tantam fratrum suorum calamitatem nō respuerint, sed de dilatandis potius terminis cogitauerint: nihil obstat, indicat enim, quod post Ezechiæ mortē factum est: Tūc enim reuersus est Iudas ad idololatriam. 2. Paralip. 33. & ceteri deinde reges præter Iosiam impij fuerunt.

Confirmet sibi sulcos Iacob. Glebas fulcorū

*

34

Tritura.

Aratio.

35

N commi-

comminuet, terramque diligenter complanabit, vt emollita recipiat sementem, & secunda post modicum seges pullulet. Hoc eamdem habet significationem cum eo quod dixit: Arabit Iudas. Sed Iacob hoc in loco dici vult Glossa eos, qui de alijs tribubus mansere cum duabus. Quod verum esse arbitror. i. homines decem tribuum, qui hortante per nuntios Ezechia abiecerunt errorem idolorum, & venerunt in Ierusalem, vt videmus. 2. Paral. 30. Adeo vt omnis Israel, qui inuentus est in vrbibus Iuda destruxerit lucos, & aras, & idola, non solum de vniuerso Iuda, sed & de Ephraim, & Manasse. 2. Par. 31.

Seminate vobis in iustitia. Monet vt hoc semper faciant, & in legis Dei executione perdurent, vt fructus vberimos pietatis suae colligant. In iustitia pro in iustitiam siue ad iustitiam, positum est, sicut, In ore misericordiae, pro, In os, aut ad os misericordiae, ita enim est in Hebr. & ita verterunt Lxx & reliqui interpretes, & ita legerunt Origenes tract. 12. in Matth. & Ambrosius in libro de Nabuthe Iezrahelita, capite. 7. Bernardus serm. 37. in Cant. & ep. 108. Nam si proprie loquamur, Seminate in iustitia, & metetis cum misericordia, sicut Psalm. 125. Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent, vbi Lxx & *ἀκούει*, id est, in lacrymis, vt nos habemus, non in lacrymas, vt hic, In iustitiam. * At hic sensus est, Seminate ad iustitiam, id est, ita arate, & seminate, vt multa iustitia, id est, sanctitas in vestris cordibus oriatur. Hoc autem saepe fit in nostra translatione, vt Psalm. 43. Et in nomine tuo spernemus insurgentes in nobis, pro, In nos. 1. Pet. 1. Conseruatam in caelis in vobis. Graece, in vos *ἐσθλάς*. Eodem modo loquuntur & Apostoli, vt Rom. 1. Tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, Graece, In desiderijs. Eribidem. Qui commutauerunt veritatem Dei in mendacium Graece, In mendacio. Sic ut è contrario ponunt *ἐς* pro *ἐν*, vt 1. Cor. 1. Aut in nomine Pauli baptizati estis: Et Matt. vlt. Baptizates eos in nomine Patris, &c. Graece, In nomen Pauli, & in nomen Patris. *Et metite in ore misericordiae.* Si ita seminaueritis, amplissimos fructus, vberimosque colligetis, omnibus vos bonis & animae, & corporis replebit Deus. Solet scriptura in promissionibus vt imperatio pro futuro, vt significet, si id

36

In iustitia pro in iustitiam.

et pro in apostolis & vice versa.

Scriptura in promissionibus

fiat, quod dicit, promissionem esse certissimam, quasi nihil iam superest, nisi manus ad fructum illum colligendum mittere, aut ad promissionem illam capiendam, vt Isai. 5. Audite audientes me, & comedite bonum, id est, si me audieritis, non dixit, Comedetis bonum, sed vt certum & paratum bonum demonstraret. Comedite bonum. Psalm. 33. Accedite ad eum, & illuminamini. Luc. 11. Date eleemosynam, & ecce omnia munda sunt vobis. Sed quid est, In ore misericordiae? * Os in scriptura pro voluntate saepe accipitur, significat enim locutionem, & locutione homines manifestant quod volunt. Ita dicere solemus, Faciam, quod dixeris, id est, quod volueris. Inde apud Hebraeos & Caldaeos, *דבר*, id est, dicere, pro iubere. Vt Psalm. 148. Ipse dixit, & facta sunt, ipse mandauit & creata sunt, & Matth. 4. Dic, vt lapides isti panes fiant. Inde os pro voluntate, vt Gen. 24. Vocemus puellam, & quaeramus ipsius voluntatem. In Heb. Et quaeramus os ipsius. Isai. 30. Qui ambulatis vt descendatis in Aegyptum, & os meum non interrogastis. Ita igitur dictum puto. *In ore misericordiae*, ad os misericordiae, id est ad voluntatem misericordiae, quantum misericordia voluerit, hoc est largissime. Solet enim scriptura voluntatem, & sermonem, & sensum tribuere etiam rebus inanimatis per prosopepoeiam. Ex his intelligitur locus Gen. 47. Et alebat eos, omnemque domum patris sui praebens cibaria singularis. In Hebr. Praebens cibaria: *אֶשְׁרֵי אֲשֵׁר*, id est, ad os paruuli. Pagninus vertit: Ac si adhuc essent paruuli, alij aliter. Sed nos sciamus *אֶשְׁרֵי* significare paruulum, & familiam, & plerumque poni pro filijs, qui sunt tota familia, vel potissima eius pars. vt Gene 47. Et in cibum familijs, & liberis vestris: Ergo dare cibaria in os familiae, siue ad os familiae, est dare quantum quisque de familia veller. * Hinc etiam Percutere in ore gladij, id est, omnes occidere, & nemini parcere, quod est percutere quantum gladius percutere velit. Exh. 17. Fugauitque Iolux Amalech, & populus eius in ore gladij Nu. 21. A quo percussus est in ore gladij, Qui autem putant in his locis, & similibus os gladij pro acie capi, considerent nunquam ita vertere nostrum interpretem, nec vnquam dici, In ore gladij, nisi cum plurimi caesi sunt. Si autem significaret acie gladij & si vnus cesus esset,

imperatio vtur pro futuro.

37

Reg. Prosopepoeia, id est fictio, per se, freques in scriptura

Locus Gen. 47.

38 Os gladij

dici

dici posset perisse in ore gladij. Nec obstat quod gladius vtraque parte secans dicitur, id est, gemini oris, vt Hebr. 4. Et penetrabilior omni gladio ancipiti. Et *אֶשְׁרֵי*, id est, os pro acie, vt Hebr. 11. Effugauerunt aciem gladij: nam ea phrasus Graecorum est, non Hebraeorum. Cum autem dicitur: Perijt in ore gladij, propria Hebraeorum phrasus est. Vnde Lxx, quia suae linguae proprietatem callebant, vbi inuenerunt, In ore gladij, nequaquam verterunt: In acie gladij, aut *ἐν σέματι*, id est, in ore, sed *ἐν σέμα μαχαίρας*, id est, in morte gladij. Quod autem Lucas capit. 21. dixit: Et cadent in ore gladij, *καὶ πεσοῦνται ἐν σέματι μαχαίρας*, Graece loquens Hebraicam phrasin imitari voluit, vt aliquando faciunt Apostoli, & Euangelistae.

39

TROPOLOGIA.
Nos cum haec audimus, agricolae nos esse meminerimus: agricolae autem laboriosum genus sunt, & auidum, modo laboremus, modo seminemus in iustitia, vt cum defecerimus, metamus in ore misericordiae. Hoc enim est quod dixit Apost. Gala. 6. Quae enim seminauerit homo, haec & metet. Et 2. Cor. 8. Qui parce seminat, parce & metet, & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Semen sunt bona opera, quibus & in hac vita illuminamur. Origenes tractat. 12. in Matth. quoniam Lxx ita verterunt: seminate vobis in iustitiam, vindemiate fructum vitae, illuminate vobis lumen scientiae: ita eos secutus inquit. Conuenit primum quae sunt actus implere, & opus bonum delectare, & sic ad scientiam rerum venire, & secundum Prophetam, qui dicit: Seminate vobis ad iustitiam, & vindemiate fructum vitae: vt primum bona opera faciamus: post hoc autem quod dicit, illuminate vobis lumen scientiae, quasi per viam quamdam postquam emendauerit quis mores suos, proficiatur ad scientiam, & illuminetur. Bernardus serm. 37. in Cant. docet necesse esse, vt cognitio Dei, ac sui ipsius praecedat scientiam literarum, deinde addit. Et vnde si non intuebatur, & si non docebat hunc ordinem, qui dicebat: Seminate vobis ad iustitiam, metite spem vitae, & tunc demum illuminate vobis (ait) lumen scientiae. * Vltimam posuit scientiam tamquam picturam, quae statum habere nequeat super inane, & ideo illa duo praemisit, & subiecit illi, tamquam si solidum aliquid pictu-

40

rae subterneret. Tu ergo seminasti tibi ad iustitiam, si ex vera notitia tui euigilasti timere Deum, temetipsum humiliasti, sudisti lacrymas, eleemosynas profudisti, ceterisque te pietatis actionibus macipasti, ieiunijs, & vigilijs affixisti corpus, si peccatus tuus non in celos clamoribus fatigasti. Semina sunt bona opera, bona studia, semina lacrymae sunt. Ibant, inquit, & flebant mittentes semina sua. Idem ep. 108. Falleris, falleris, si te putas inuenire apud mundi magistros, quae soli Christi discipuli, id est, mundi contemptores Dei munere assequuntur. Nec enim hanc lectio docet, sed vnctio, non litera, sed spiritus, non eruditio, sed exercitatio in mandatis Domini. Seminate, inquit, vobis ad iustitiam, metite spem vitae, illuminate vobis lumen scientiae. Vides quia non recte proditur ad lumen scientiae, nisi iustitiae germine praecedat ad animam, ex quo formetur granum vitae, non palea gloriae. Beatus Ambrosius, quamuis hoc de bonis operibus dicatur, proprie tamen ad eleemosynam accommodat, & satis eleganter, ita enim inquit in libro de Nabuthe Iezrahelita, capit. 7. Bonorum enim fructus numerum in eos ipsos, qui contulerunt, conuertuntur, & gratia liberalitatis in autorem boni operis redit. Denique scriptum est: Seminate vobis ad iustitiam. Esto spiritalis agricola, sere quod tibi proficit. Bona factio in corde viduarum. Si terra tibi reddit fructus vberiores, quam acceperit, quanto magis misericordiae remuneratio reddet multipliciora, quae dederis?

HISTORIA.

Innouate vobis nouale. Eradicat spinas veterum peccatorum, & renouate vos per poenitentiam. Ierem. 4. Nouate vobis nouale, & nolite serere super spinas. Nouale est ager nunc primum proficissus. vt ex Hiero. refertur de verborum significatione cap. 1. & cap. Quid per nouale.

Tempus autem requirendi Dominum. Cognoscite semper quidem Deum a vobis quaeri debere, sed tunc maxime, cum venerit Christus verae iustitiae doctor. Est autem notandum tempus hoc loco significare opportunitatem temporis, qua elapsa res aut nullo modo, aut non sine detrimento magno fit. Hebraice *תָּו* appellatur, quomodo Salomon Eccles. 3. pro eo quod nos habemus: Et suis spatijs transeunt vniuersa sub sole, ait: Et *תָּו*, (id est, oportunitas) omni rei. Deinde cum dicit, Tempus nascendi,

41

Nouale.

Tempus תָּו

&c. Semper vitur hoc eodem nomine, pro quo semper Lxx ibi ponunt *καρπος*, quod proprie temporis significat opportunitatem. Est ergo: *Tempus autem requirendi*, &c. ac si diceret, videte ne occasionem illam elabi sinatis, si enim tunc CHRISTVM non receperitis, in magna mala incidetis, multumque à Romanis affligemini. Transit à presentibus ad futura, id est, ad CHRISTI aduentum moro prophetarum, vt cap. 2. n. 34. adnotauimus: & merito nunc transit, semper enim propheta nitebantur populum illum talem efficere, vt CHRISTVM venientem agnosceret, & suscipere. * Quod apertius erit, si vertere velimus, Tempus autem requirendi Dominum, donec veniat, qui docebit vos iustitiam, vt verterunt recentiores, & Burgenlis in add. 3. huius capit. & Lxx. Et merito, nam *ו* etiam significat, Donec, vt Hof. 5. Reuertar ad locum meum, donec deficiatis, & alibi passim, id est, nunc est vobis tempus, & semper erit, donec veniat Christus. Sed significat etiam Cum, vt Ion. 4. Cum adhuc essem in terra mea. Dicuntur autem hæc vniuersis duodecim tribubus, de quibus iam promissive loquebatur, nã vniuersis in toto orbe prædicatum est Euangelium ab Apostolis. Hæc verba sine causa Lyranus de Ezechia rege interpretatus est, cum Hieronymus & Christiani expositores de CHRISTO Dei filio interpretentur, & verba ipsa perspicua sint. Non enim de Ezechia, sed de CHRISTO prædictum erat doctorem cum futurum esse iustitiæ, vt Isai. 30. Et non faciet auolare à te ultra doctorem tuum, & erunt oculi tui videntes præceptorem tuum. Et loc. 2. Cum dederit vobis doctore iustitiæ. Immo & doctores Hebræi ita interpretati sunt vt docet Galatinus lib. 3. contra Iud. ca. 29. & Chaldaus ita vertit: Recipite vos ad timorem Dñi, nunc enim reuelabitur, & afferet vobis iustitiam.

43 *ו* *אשליש* impietatem. Terra in qua hæctenus laborastis fuit impietas, & ita fructus, quem collegistis, fuit iniquitas. i. multiplicata sunt peccata vestra. *Et comedistis frugem mendacij*, id est, mentiræ vobis sunt fruges, nullum fructum recepistis ex vestris iniquitatibus: frugem enim mendacij vocat frugem mentierem, id est, non reddentem fructum, quem promittere videbatur, vt cū cap. 9. dixit. Et vinum mentietur eis. Hoc ipsum alijs verbis

eleganter loquitur Isai. c. 59. Cõceperunt laborẽ, & pepererunt iniquitatẽ, & oua aspidũ ruperunt, & telas aranearum texuerunt, &c. De qua re egimus. c. 6 n. 57. Porro hæc æque cõueniunt in duas tribus, & in decẽ, parum enim in iustitia manserunt, & ideo de omnibus intelligẽdum videtur: quãuis nihil obstat de solo Israele hæc dici, vt Rufinus vult, præcipue enim loquitur hic Propheta de Israele.

44 *Quia confusus es in vijs tuis*. Proprie nũc Israel loquitur, vt etiam Hiero. vult. Confusus es in vijs tuis, id est, in idololatria tua, vt exponit Hiero. sperabatque Deos, quos colebas, tibi fore propitios. Confidebas etiam multitudini, & fortitudini militum tuorum, ideo quæ minas meas, & captiuitatẽ futurã cõtemnebas. Propterea cõsurgit tumultus in populo tuo, id est, fremitus vltultus exercitus, quo clamante omnes munitiones tuæ vastabuntur, & spes tuæ fallaces concident. * Ceterum tumultus hoc in loco aut potest intelligi hostilis exercitus, mutuo se clamore excitantis ad hostem acrius inuadendũ, vt intellexit Hier. aut exercitus Israelis in bello cadẽtis, dũ alij occidũtur, alij capiunt, qualis videtur fuisse tumultus ille, qui resonabat in castris Palestinorum Ionathæ cum armigero vincente, & illis mutua cæde cadentibus. i. Reg. 14. Ita etiam de illis qui capiebantur, cecinit Virgilius.

At domus interior gemitu, mi, eroque tumultu miscetur: penitusque ca. a planoribus ades Femineis lulari, ferit a reatid: ra clamor.

45 *Deinde quoniam in Hebræo non est* Ideo Lxx verterunt: & insurget perditio in populo tuo. *Sicut vastatus est Salman a domo eius, qui vidit: licuit Bahal* Sensus verborum non est obscurus, prædicatur enim Israeli miserabilis vastitas, qualis Salmanæ contigit à domo eius, qui vindicauit Bahal. Mirabiliter tamẽ dissident à nostra translatione noui interpretes, & quidem hoc loco maiori probabilitatis specie, quam alijs solent. Nã veteres putant Prophetã alludere ad historiã illam Salmanæ victi à Gedeone, & interfecti Iud. 8. Qui Gedeo Ierobahal dictus est, eo quod vltionẽ sumpsit de Bahale, & lucii eius destruxit, & arã. Iud. 6. Ita Hier. Rufinus. Cyril. Theodo. Theoph. Rupertus, & alij. At recentiores nolunt hanc interpretationem admittere, primũ, quoniam in Hebr. negat esse, sicut vastatus est, sed sicut vastauit. * Deinde quoniam in Hebræo non est

46 *ו* *בבית*, cum *ו* in principio. quod nomen erat principis illius Madian, de quo Iudicum loquitur historia, vt in illo libro sæpe videmus, & apud Dauidem, Psal. 82. Sed *ו* cum *ו* in principio. Tertio quod in Hebræo non est, De domo eius, qui vindicauit Bahal, sed, Domus, aut domum Arbel. Quare ita locum vertendum putant; Secundum quod vastauit Salman domum Arbel, aiuntque alteram ex duabus indicari historiam, vel cum Salmanasar rex Assyriorũ primo anno Hosee regis Israel crudelissime vastauit Arbel trans Iordanem: aut historiam aliam nobis in scriptura non expositam, sed illo Prophetæ tempore omnibus notissimam, cuiusdam Salman armis, ac bello potentis, qui Arbel locum munitionis expugnauit, ibique nulli ætati pepercit, sed filios coram matribus, ac ipsas deinde matres saxis, & muris collatas crudeliter interfecit. Lyranus vero negat Salman nomen esse hominis, sed significare pacificum, & Arbel significare insidiatorem, atque ita esse vertendum: Sicut vastata est pacifica à domo insidiatoris, id est, sicut gens pacifica, & quieta, nihilque ab hostibus timens vastari solet ab insidiatore, & eius familia subito irruente, sicut Iudic. 18. legimus de vastatione vrbs Lais. Quem sensum etiam Chaldaus expressit: Sicut vastatur pacificus per insidias in die belli. * Difficilis sane locus, & qui videatur ægre posse defendi: sed difficilior tot sæculorum damnare consensum, & quasi cogere Ecclesiam vt dediscat post tot annorum centurias quod initio didicit: Nam Lxx interpretes ita verterunt: Consurget perditio in populo tuo, & omnia murata tua abibunt, sicut princeps Salmanæ de domo Ierobahal in diebus belli, matrem super filios alliserunt. Quod autem quidam codices Græci habent, De domo Ierobaham, mendosi sunt, vt etiam Hieronymus subindicauit, & ex Cyrillo, Theophylacto, Theodoroque constat. Ita semper intellexerunt doctissimi quique ex Græcis patribus, & Latini vsque ad Hieronymum, & post eum omnes Latini, semper enim Ecclesia has translationes secuta est. Breuiter ergo eorum argumenta soluamus. Primo quod reprehendunt verri, Sicut vastatus est, inique faciunt, cum sit *ו*, id est, sicut vastitas, aut iuxta vastitatem Salmanæ, id est, qua vastatus est Salmanæ. * Quod autem secundo loco ob-

ijciunt, diuersis literis scribi Salmanæ hic, & in libro Iudicum, multum adducor vt putem vitio librariorum contigisse, & olim eisdem literis vtrobique scriptum fuisse. Primum quod apud Lxx idem est vbique nomen. Deinde quoniam Hieronymus nihil de descriptionis diuersitate dixit; qui solet esse in hac re diligentissimus. Nam & hic adnotauit male à quibusdam legi Ierobaham pro Ierobahal, & in Hebræo non esse Ierobahal, sed Arbel. Quomodo ergo tantam diuersitatem præterijt in eõ nomine, è quo maxime totius loci intelligentia pendebat? Ego vero & ceteros Græcos interpretes ita, vt Lxx, vertisse suspicor, quoniam Hieronymus nihil de interpretationũ varietate in loco obscurissimo adnotauit. Quod si huic meæ coniecturæ non creditur, quæ certe probabilis est, binominem eum fuisse dicamus, vt passim in scriptura videmus, sicut & Gedeon dictus est Ierobahal. Nec mirum, nam & Iosephus 5. antiqui. capit. 8. hunc ipsum Salmanæ vocat Hezarbunim. Quãuis probabilis fortasse est *ו* pro *א* ponit, sicut sæpe pro *ד* scribi adnotauimus ca. 9. n. 24. sunt enim tres hæc literæ similes soni, vt docet Hieronymus in Tradit. Hebr. in Genes. & in epist. ad Titum, capit. 3. & omnium earum loco, scilicet, ponunt Lxx, & Iosephus, & Euangelistæ, atque Apostoli. Quod autẽ litera *ו* desit in fine, & Hebræorum, & multarum nationũ consuetudo est nomina propria modo in principio, modo in fine decurrare. * Tertia obiectio est, non legi in Hebr. Ierobahal, sed Arbel: quam Hier. diluit, docet enim Arbel idem significare quod Ierobahal, sed breuiori, disertiorique sermone. Hæc Hieronymus paucis, sed quæ difficilem admodum habeant explicatum: ita tamen videntur explicanda. Quod Lxx dixerunt, De domo Ierobahal, quoniam vidit Hieronymus in nonnullis libris fuisse deprauatum, & scriptum Ierobaham, ne in sua translatione posset depruari, transiit: De domo eius, qui vindicauit Bahal, vt multa habent exemplaria. Sed omnino legendum est, De domo eius, qui iudicauit Bahal, vt in plurimis codicibus tam manu scriptis, quam typis excussis, & in Haymone, glossa, Hugone, & alijs legimus. Atque, vt nullos haberemus codices, qui suffragarentur, satis hoc ex relatis Hieronymi verbis potest intelligi: nam, vt dixi, Hieronymus nomen

Ierobahal voluit interpretari, Ierobahal autem non significat cum qui vindicauit Bahal, aut vltorem Bahal, vt plerique narium creduli arbitrantur, sed (vt hic ait idē Hiero.) vltiscatur se Bahal; ita enim legitur Iud. 6. Ex illo die vocatus est Gedeo Ierobahal, eo quod dixisset Ioas: Vltiscatur se de eo Bahal, qui suffodit aram eius. Quibus verbis irrisus est Bahal, quod tanta iniuria accepta nequaquam se ipsum vindicare poterit. * Hoc ipsum ostēditur, si legamus, De domo eius, qui iudicauit Bahal, id est, damnauit, infirmus, atque impotēs idolum esse eum ostendit, non Deum, qui de luci, fanique sui euerfore vltionem sumere non valuit. Porro Arbel non significat insidiatorem Dei, vt multi putant, nec deducitur ab ארבל, quod significat insidiari, sed ארבל, quod est iudicare, vltisci, contendere, vt cap. 2. diximus, cum illa verba exponeremus: Iudicate matrem vestram, iudicate. Et ab eodem verbo ductum est nomē Ierobahal. Itaque non radicalis litera, sed seruilis est. Idem igitur significant Ierobahal, & Arbel, sed apertior est irrisio in Arbel, quod significat iudicatorem, & damnatorem Bahal. Si quis obijciat in Arbel non esse nomē Bahal, sed דם, quod Deū significat: nō defunt qui velint in hoc nomine arbel v scribi, non דם. Sed nihil necesse habemus mutare lectionem. דם, vnum ex diuinis nominibus est, & proprie fortem significat, ad maiorem ergo infirmaissimi idoli irrisionem pro Bahal positum est nomē Dei, דם, fortitudinem magnam significans, ac si diceret per ironiam, De domo eius, qui iudicauit, atque damnauit Deum illum fortem, & potentem. * Iam quod negant esse in Hebræo, De domo, facillime soluitur subaudiendi huiusmodi præpositiones, vt apud Latinos, & Græcos, ita etiam apud Hebræos. Ita fecerunt Lxx, & Chaldæus in hoc loco, & ita fieri sæpe apud Hebræos docet Sāctes Pagnin^o lib. 1. instituti. Heb. c. 25. & passim inueniet, qui obseruauerit.

Nunc ergo nostra, Lxx que translatione, id est Græcorum patrum, & Latinorum defensa sententia, huiusmodi in scriptura quæramus. Cyrill. autor est alios ante se ita interpretatos, vt Gedeonē dicerēt occidisse matrem cum filiis in familia Salmana, sed sibi aptiorem videri interpretationem, Salmana regem Madian eo tempore quo Israel idola colebat, interfecisse ex domo

49

50

Gedeonis, quæ ex Israel (vt alij volunt) matrem cum filiis: idemque inuincit passuras esse decem tribus vastantibus Assyrijs, quoniam etiam Deos gentium adorabat. In hanc sententiā eunt Theodoretus, & Theophylactus, quæ sanè potest verbis translationis Lxx conuenire, sed nostræ non potest, quæ ait: Sicut vastatus est Salmana, non sicut vastatus est Salmana. Quare Hieronymum miror eodem modo fuisse interpretatum contra verba suæ translationis, ita enim ait: Vt quomodo Salmana interfecit filios coram matribus, ipsi quoque matribus deinceps interfectis, sic & filij tui, O Ephraim, te præterite interficiantur, qui & ipse trucidandus es. * Deinde vt hoc ex Scriptura probet, addit: Querimus vbi scriptum sit, quod Salmana matrem super filijs occiderit. Legimus in Iudicum libro loquente Gedeone ad principem Madian: Quomodo absque liberis fecit gladius tuus multas matres: ita sine filijs erit inter mulieres mater tua. Hæc ille, quæ ideo subieci, ne illis querendis frustra lector fatigetur, lapsus est enim memoria Hiero. venobis sæpe vsu venit cum verba alicuius auctoris tenens nos recte arbitramur, neque locum inuenimus, sed memoriter recitamus. Non sunt hæc Gedeonis verba, sed Samuelis, nec Salmanæ dicuntur, sed Hagag regi. i. Reg. 15. Necesse est ergo dicere hæc Salmanam non fecisse, sed passum esse Gedeone vincente, vt Rufinus & alij voluunt. Sed Rufinus putat cognatos Salmanæ nomine matris fuisse intellectos, aut certe urbem ipsam, in qua ille regnauerat. Sed quis vnquam vidit cognatos matrem dici? Secundum maiorem præfert speciem veritatis, sed æque falsum est, nō enim transiit Gedeon in terram Madian, vt posset euertere urbem, in qua Salmana regnabat. Eruditus quidam, ac recens expositor probabilius hoc refert ad turrem Phaniel, quæ victo Salmana euerfa est à Gedeone, & ciues interfecti, atque ita mater cum filijs periit. * Et mihi hoc olien ex parte probabatur: sed nunc iudicium reprehendo meum: nam Phaniel vrbis erat tribus Gad ultra Iordanem, nihilque ad Salmanam pertinebat; sed quia contempnit Gedeonem in sequentem Zebee, & Salmanam, & commearum eius militibus dare noluit, postea turris eius euerfa est à victore. At Propheta hæc calamitatem

51

52

tatem

tarem Salmanæ fuisse docet, sicut vastatus est Salmana à domo eius, qui iudicauit Bahal. Nam si dicere voluisset, nō necesse erat dicere, sicut vastatus est Salmana, qui gladio Gedeonis confusus est, sed sicut vastata est Phaniel. Dicamus ergo quod videtur probabilius. Cum domus Gedeonis, id est, cognati eius, & milites recenti irruerunt in castra Madianitarum, omnia castra turbata sunt (vt legitur Iud. 7.) & vociferantes, vlulantesque fugerunt, & nihilominus instabant trecenti viri buccinis personantes. Immisitque Dominus gladium in omnibus castris, & mutua se cæde truncabant. Et cap. 8. Percussit castra hostium, qui securi erant, & nihil aduersi suspicabantur. Fugeruntque Zebee, & Salmana, quos persequens Gedeon comprehendit turbato omni exercitu eorum. In hac ergo innumerabili multitudine Orientalium populorum quis dubitet multos pueros, mulieresque fuisse: cum legamus cap. 6. Cumque seuisset Israel, ascendeat Madian, & A malec, ceterique Orientalium nationum, & apud eos figentes tentoria, sicut erant in herbis, cuncta vastabat. Ipsi enim, & vniuersi greges eorum veniebant cum tabernaculis suis, & instar locustarum vniuersa cõplebant, innumera multitudo hominum, & camelorum, quidquid tetigerant deuastantes. * Cum ergo eo tempore præ metu Israel in antris, & speluncis motium habitaret, vt ibidē scriptum est, & Madianitæ, ceterique Orientales tanquam in terram suam venissent, secumque afferret omnes greges cum tabernaculis, ac populi illi cum vxoribus, & filijs in tabernaculis degant, quæ pro volūtate, aut necessitate alio tempore transferunt, certum est multas matres cum filijs in eo fuisse exercitu. Mox cum exercitus fugeret subito pauore occupatus, & sese mutuis vulneribus confoderent milites, omnesque turbati diffugerent, & quantum possent, festinarent, filij cadebant, & matres aut gladijs cadentium, aut festinatione subita fugientium super ipsos filios suos allidebantur. Hoc scriptura non narravit, sed lectoribus intelligendum reliquit ex ijs, quæ in minoribus tumultibus fieri videmus, & postea Hoseas expressit. Quis enim tam tēgniter scripturam legit, vt non obseruet, cum in ea mentio sit historiae alibi narratæ, sæpe quædam addi solere, quæ in libro illo, in quo fuis narrata est, scripta non sunt? Exempla qui volet, inueniet Heb. 11. in

53

Regul. Scriptura addit. historie alibi narratæ.

hittorij, quæ referuntur, & varijs scripturæ locis. Et c. 12. Moyses dixit, Exterritus sum, & tremebundus. Et noster Propheta c. 12. ait de Iacob cum angelo luctante: Fleuit, & rogauit eum, & e. lege Genesin, non inuenies eum tunc fleuisse.

Sic fecit vobis Bethel. Eadem mala sine dubio vos patiemini propter idola, quæ colitis in Bethel, est autem irrisoria, & amara allusio vocum Bethel, & Betharbel. Quasi dicat: Quod illi euenit à Betharbel, id est, à domo Gedeonis, hoc vobis eueniet à Bethel, non tam enim hostes, quam idola culta in Bethel vos trucidabunt.

A facie malitiae nequitiarum vestrarum. A facie alicuius in scriptura nihil est aliud interdum, quam, Ab eo. Vt Dan. 2. Quam ob causam tam crudelis sententia à facie regis esset egressa, id est, à rege. Ita à facie terræ, à facie gladij. Interdum vero idē est quod, Propter, vt Psal. 37. Nō est sanitas in carne mea à facie iræ tuæ, non est pax ossibus meis à facie peccatorum meorum, id est, Propter iram tuam, propter peccata mea. Putruerunt, & corruptæ sunt cicatrices mee à facie insipientiæ meæ. Ita nūc, *A facie malitiae.* id est, propter malitiam vestram. Quod autem additum est, Nequitiarum vestrarum, valet, malitiae vestrae iniquissimæ, multum enim auget hæc geminatio. Ceterum in Hebr. legitur tunc, Nequitiae vestrae, siue malitiae vestrae, אריות, sed Hieronymus plurali numero legit אריות, nam ita scriptus inuenitur pluralis huius nominis Exhod. 23. v. 2. Lxx: A facie malorum vestrorum.

54

A facie.

*

Matth. 2.

CAP. XI.

Qicut mane transit, pertransijt rex Israhel. Quia puer Israel, es dilexi eum: et ex Aegypto vocavi filium meum. Vocauerunt eos, sic abierunt a facie eorum: Baalim immolabant, et simulacris sacrificabant. Et ego quasi nutritius Ephraim, portabam eos in brachijs meis: et nescierunt quod curarem eos. In funiculis Adam trabam eos, in vinculis charitatis: es ero eis

quasi exaltans iugum super maxillas eorum. Et declinaui ad eum, ut resceretur. Non reuertetur in terra Aegypti, et Assur ipse rex eius: quoniam noluerunt conuerti. Cepit gladius in ciuitatibus eius, et consumet electos eius, et comedet capita eorum. Et populus meus pedebit ad reditum meum: iugum autem imponetur eis simul, quod non auferetur. Quomodo dabo te Ephraim, protegam te Israel? quomodo dabo te, sicut Adama ponam te, ut Seboim? Couersum est in me cor meum pariter conturbata est plenitudo mea. Non faciam furorem ira mea: non conuertar, ut disperdam Ephraim: quoniam Deus ego, et non homo: in medio tui sanctus, et non ingrediar ciuitatem. Post Dominum ambulabunt, quasi leo rugiet: quia ipse rugiet, et formidabunt filij maris. Et auolabunt quasi auis ex Aegypto, et quasi columba de terra Assyriorum: et collocabo eos in domibus suis, dicit Dominus. Circūdedit me in negatione Ephraim, et in dolo domus Israel: Iudas autē testis descendit cum Deo, et cū sanctis fidelis.

HISTORIA.

Sicut mane transit, pertransit rex Israel. Commemoratur ut hactenus quam ingratus erga se fuerit Israel, et tua in eum beneficia. Mane autem vocat, ut ait Hieronymus, ortum aurorae inter solis, noctisque viciniam, qui celerime transit. Haec exposuimus cap. 10. nu. 19. & 20.

Quia puer Israel, et dilexi eum. Puer erat populus Israel, cum erat in Aegypto, non enim multo ante natus erat in filiis Iacob, et, ut puer ignorantia rerum vtiliū laborabat, et omni praesidio, viribusque destitutus erat, et tamen dilexi eum, semperque ei bene feci. Par-

ticula. Quia, et si causam reddere potest, notamen est, ut ex Hier. expositione intelligimus, et fieri id saepe apud Heb. adnotauimus. c. 10. nu. 17. 18. Perinde ergo est, ac si diceret: Puer Israel, et dilexi eum. Ita etiam intellexit Chaldaeus: quare apud eum, et apud quosdam ex recentioribus interpretibus ab his verbis incipit caput vndecimum.

Ex Aegypto vocaui filium meum. Hic est vnus ex locis, quibus potissimum Hieronymus triumphat de fautoribus Lxx interpretum hic, et in Matt. c. 2. et in prologo galaeo, et in libro de optimo genere interpretandi, et q. 2. ad Algasia, et alijs locis. Conuincit enim quaedam ex veteri testamento referri ab apostolis, et Euangelistis, quae cum in translatione Lxx non reperiuntur, in Hebraeo, et in ea, quam ipse ex Hebraeo elaborauit, reperiuntur. Id in hoc loco cernitur, quae totidem verbis, ut nos habemus, sanctus Matth. retulit cap. 2. Qui consurgens accepit puerum, et matrem eius nocte, et secessit in Aegyptum: et erat ibi vsque, ad obitum Herodis, ut adimpleretur quod dictum est a Domino per Prophetam dicentem: Ex Aegypto vocaui filium meum. At in Lxx non reperitur, legimus enim: Ex Aegypto vocaui filios eius: quod tam ipsi, quam Graeci patres, de filiis Israel interpretati sunt. De hoc etiam loco, quoniam apertissime loquitur de exitu Israel ex Aegypto, Iulianus impius apostata lib. 7. contra Christianos calumniatus est Matthaeum Euangelistam, ut refert Hieronymus, quod de Christo exposuerit, ut simplicitati eorum, qui ex gentibus credebant, illuderet. Cui recte idem beatus pater respondit, primum Matthaeum Hebraice scripsisse, ita non gentibus, sed Hebraeis legem scientibus scripsisse: deinde de Christo etiam Prophetarum verba intelligi.

Sed quaeritur, utrum historico sensu de Christo intelligantur, an allegorico? Si enim historico dicas, reclamare videntur, verba ipsa si allegorico, nihil ergo probant, tantum enim ex historico sensu depromitur firmum argumentum, quale hoc esse oportuit apud Mattheum scribentem Hebraeis in legis, et prophetarum lectione edocatis. Sunt qui contendunt duos sensus historicos habere hunc locum, alterum de filiis Israel, de Christo Domino nostro alterum, ut Lyranus in Matth. cap. 2. et Dionysius ibidem, et hic. Immo Lyranus in Daniele in cap. 8. et Dionysius in Matth. ca. 2.

canonem

An id quod in figura dicitur contigisse, habeat duos sensus literales.

canonem constitunt his verbis. Quando in veteri testamento praedicitur aliquid esse impletum in aliqua persona veteris testamenti, verius tamen, et perfectius in aliqua noui testamenti: tunc est ibi duplex sensus literalis, vnus minus principalis, et alius principalior, de illo, scilicet, in quo perfectius impletur verbum praedictum. Multis canon Lyrani hodie placet, sed cur placeat non debeat, dicam statim. Quamuis satis, ac super demonstrabo falsum esse, si hunc locum, qui sine dubio est ex ijs, quae Lyranus notat, allegorice ab Euangelista acceptum comprobauero. * Sed quid multis comprobem, cum communis veterum, et nouorum scriptorum consensus videatur allegorico sensu referri haec verba a Matthaeo: Ita docet aperte Hieronymus. Superest (inquit) ut illud dicamus, quod ea, quae typice praecedunt in alijs, iuxta veritatem, et adimplerentia referantur ad Christum. Neque ab hoc discrepare videtur quod Chrysolomus. 8. in Matth. ait, quaedam in scriptura de alijs dici, et in alijs impleri, idque in his Prophetarum verbis enenisse, quae de populo quidem Israel dicta sunt, sed in Christo impleta. Glossa etiam huius loci Hoseae; quae merito collatidat, et notari iubet Paulus Burgenis in additione prima huius cap. ita ait: Hoc testimonio utitur Matthaeus, quando ex praeepto angeli ex Aegypto redit Iesus cum matre ad terram Israel, quia haec typice referuntur ad Christum. Idem docent in Matth. cap. 2. Theophylactus, S. Thomas, Titelmanus, Caietanus, Iohannes Arboreus, et Gagneus in Matth. et Hugo in hunc locum Hoseae, et denique Osiander in Annotationibus in librum primum harmoniae Euangelicae in vndecimum capitulum cum ipse historico sensu citari haec verba ab Euangelista contendat, affirmat omnes veteres commentatores a tempore apostolorum allegorice ad Christum retulisse, et in eos hoc nomine inuehitur, quod allegoriam confirmet, cum historia sit. * Ratio etiam ipsa docet, non enim censetur sensus ille historicus, qui conuenire potest verbis separatis a contextu suo, et per se positus, sed qui & verbis ipsis congruit, et apte eum sequentibus, ac praecedentibus coharet: alioqui multos sensus historicos tateri cogemur, qui sint alienissimi. In hoc autem loco quid apertius quam vtraque de populo Israel dici? Et sequentia quidem notum

est Domino conuenire non posse, sed populo illi cultori idolorum: vocauerunt eos sicut abierunt a facie eorum, Bahalim immolabant, et simulacris sacrificabant. Praecedentia videamus, quae multum quodam mouent Sicut manerat, pertransit rex Israel. Hoc de regibus decem tribuum sine dubio dicitur, qui peccatis tuis regnum amittere meruerunt. Id enim agebat: Consurget tumultus in populo tuo, et omnes munitiones tuae vastabuntur, sicut vastatus est Salmana, et Denique, ut suo loco exposuimus, idem nunc dicit, atque capite 10. Transire fecit Samaria regem suum, quasi spumam super faciem aquae. Quare cum subiicit: Quia puer Israel, et dilexi eum, idem Israel est, de quo dixit: Sicut mane transit pertransit rex Israel. Ex quo conuincitur Eusebius, qui lib. 9. Demonstrationis Euangelii. demonstratione. 4. adeo ad Christum haec referenda esse putat, ut plane videatur negare posse de populo intelligi. * Itaque ubi Prophetam audimus dicentem: Quia puer Israel, et dilexi eum, hoc nomen Israel populum significat; populus autem ipse nomine Israel significatus significat Christum. Quem admodum cum Exhodi. 1. legimus: Haec est religio Phae, omnis alienigena non comedet ex eo. In vna domo comedetur, nec efferetis de carnibus eius toras, nec os illius confringetis: voces Phae, et Agnus, non significant Christum, sed agnum, qui ex legis praeepto immolabatur. Ille autem significabat, et praefigurabat Christum: hic est ergo allegoricus sensus, quem videlicet non proxime efficiunt verba, sed res illae, quas verba significant. Quare non possum non vehementer mirari viros valde eruditos, et pios Lyranus, et Dionysium non videre quam aperte labantur, et se suis ipsorum verbis ita conuinci, et argui, ut impugnatore nullo indigeant. Aliquando, inquit, in sacra scriptura duplex est sensus literalis, quia ea, quae facta sunt in veteri testamento, sunt figurae eorum, quae fiunt in nouo, dicente Apostolo. 1. Cor. 10. Omnia in figura contingebant illis, et ideo quando in veteri testamento praedicitur aliquid esse impletum in aliqua persona veteris testamenti, verius tamen, et perfectius in aliqua noui testamenti, tunc est ibi duplex sensus literalis. * Pugnant haec, et hanc pugnam multi eruditi non vident. Si ea quae facta

IN 5 IUNT

sunt in veteri testamento figuræ sunt eorum, quæ sunt in nouo, ergo de rerum significatione loqueris, non de uocum, res enim factæ sunt, & res sunt figuræ, non uoces. Ergo hic non literalis sensus est, sed spiritualis, siue allegoricus, à definitione uide licet ad definitum. Sensus enim literalis est, quem uoces significant, & efficiunt, sensus autem spiritualis, quem significant, atque efficiunt res illæ per uerba prius significatæ. Pudet in his immorari, & prima theologiae elementa, communesque animi conceptiones confirmare, atque ideo prætermittam: satis mihi erunt eiusdem Lyranus uerba in prologo primo biblicorum, Habet, inquit, iste liber hoc speciale, quod una litera continet plures sensus: cuius ratio est, quia principalis huius libri autor est ipse Deus, in cuius potestate est non solum uti uocibus ad aliquid significandum (quod etiam homines facere possunt, & faciunt) sed etiam rebus significatis per uoces utitur ad significandum alias res: & ideo commune est omnibus libris, quod uoces aliquid significant, sed speciale est huic libro, quod res significatæ per uoces aliud significant. Secundum igitur primam significationem, quæ est per uoces, accipitur sensus literalis, seu historicus: secundum uero aliam significationem, quæ est per ipsas res, accipitur sensus mysticus, seu spiritualis. Qui est triplex in generali. Quia si res significatæ per uoces referantur ad significandæ ea, quæ sunt in noua lege credenda, sic accipitur sensus allegoricus, &c. * Ex hac & Lyranus, & omnium theologorum receptissima sententia constat, cum dicitur, Hoc typus, siue figura illius est, hoc illud præfiguratur, hoc gestum est ad illud significandum, hoc typice dicitur, & similia multa apud ueteres patres, sensum nequaquam literalem, sed allegoricum, spiritualemque indicari, quia non per uerba proxime significatur, sed per res. Quia ergo educitio populi Israel ex Aegypto significabat puerum IESVM ex eadem regione euocandum, & educendum, ideo uerborum Prophetæ sensus literalis est de populo Israel, de puero uero IESV allegoricus. Iam nemo non uidet, quam fallax sit canon Lyranus, & Dionysius, Os non confringeris ex eo, in agno impletum est tempore ueteris testamenti, postea in CHRISTO Domino crucifixo, ut Iohan. cap. 19. docuit: sed quia agnus in lege immolabatur, ut CHRISTVM immolan-

8

dum in cruce signaret, sensus allegoricus est cum ad CHRISTVM refertur apud Iohan. Atque ita spiritualem sensum in eum locum esse docuerunt Augustinus tract. 120. Chrysostomus homil. 84. Theophylactus, sanctus Thomas, Trelmannus, Caietanus, & multi alij, in quibus & Dionysius ipse, qui optime ibi ueritatem agnouit. Ipse etiam Lyranus ait, Agnus enim paschalis fuit figura expressiua passionis CHRISTI. * Præterea Isaac, & Ismael figura fuerunt duorum testamentorum, ueteris, & noui, alter seruitutem ueteris legis significabat, alter gratiam filiorum in noua lege. Cum ergo historia illa de duobus testamentis exponitur, ex Lyranus, & Dionysius canone, efficitur necessario sensum esse literalem, non allegoricum. Sed hic canon plane aduersatur Paulo, qui Gal. 4. ait: Dicitur mihi, qui sub lege uultis esse, legem non legistis: Scriptum est enim, quoniam Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, & unum de libera. Quæ sunt per allegoriam dicta. Hæc enim sunt duo testamenta, &c. Vbi Lyranus canonis immemor sui, ueritatis tacita ueductus ait: Habet enim sacra scriptura quadruplicem sensum, scilicet historicum, qui per uoces significatur, & mysticum, & hic est triplex. Moralis quædo intelligitur, quid agendum sit, allegoricus, quando designatur quid credendum, &c. Et statim, Hæc enim sunt duo testamenta secundum sensum allegoricum. Et Dionysius. Quæ sunt per allegoriam dicta, exponit, id est, per mysticam significationem. Hæc enim sunt duo testamenta, id est, per allegoricam significationem designant duo testamenta. * Ex his perspicue uideamus, quamuis multa ex ueteri testamento ab apostolis, & Euangelistis literaliter sensu sine dubio citentur, nullo tamen modo negari posse citari quædam sensu spirituali, ac mystico. Vnde Paulus Burgenfis in addit. 1. cap. 4. epist. ad Gal. ita scripsit: Licet in questione super prologum Genesis in art. 5. dictum sit, quod epistola Pauli habent unum sensum literalem: tamen nihilominus ipse. Apostolus plures auctoritates allegat in sensu mystico, sicut hic, & in alijs locis. Fuit enim principalis doctor sacre scripturæ, ad quæ pertinet exponere in quo sensu accipiatur auctoritates. Sic etiam faciunt sancti doctores Ecclesie, qui licet in libris suis multas auctoritates allegat in mystico sensu, ipsi tamen dicta sua secundum

9

10

sensum

sensum literalem tradunt. Hæc Burgenfis. Sed quomodo magnam uim habeant ad faciendam fidem hæc loca allegorice explicata, quomodo in illis sensum allegoricum non solum spectauerit Spiritus sanctus, sed etiam magis spectauerit quam literalem, quamuis primo literalem, & per eum mox allegoricum, dicerem nunc, sicut res ipsa exigebat, nisi iam dixissem latius in primo præliudio à num. 1. 8. vsque ad finem. Et quia allegoricum sensum præcipue Spiritus sanctus quærebat, hæc propheta tunc prorsus impleta est, cum CHRISTVS eductus est ex Aegypto, ut cap. 10. n. 24. docuimus. Corrigat igitur ex tantorum patrum, totque auctoritate, & ex tanta rationum firmitate suam sententiam, qui dixit impium esse negare, hæc uerba literaliter sensu de CHRISTO esse intelligenda, quoniam, inquit, probatio per auctoritatem scripturæ non tenet, nisi ex sensu literaliter. * Sed ante quam cetera addamus, illud ad integram huius quæstionis explicationem restat quærendum: Vtrum fieri possit ut eadem uerba proprie significant aliquam rem gestam, quæ figura sit alterius in nouo testamento gerendæ: & simul significant rem eandem gerendam. Ut, an illa uerba, Os non comminuetis ex eo, simul significant literaliter, & allegorice eandem rem noui testamenti, nempe CHRISTO non fuisse ossa confringenda in passione: Significant enim hoc de agno historice, & eadè ratione allegorice de Christo. Sed hoc querimus, an illud idem, quod significat allegorice, possint significare historice: Respondeo fieri non posse, quia sicut eadem res non potest umbra corporis esse, & corpus ipsum, nec figura, & ueritas eiusdem figuræ: ita eadem uerba non possunt literaliter sensu significare figuram, & ueritatem, atque ueritatem eiusdem figuræ, corpusque eiusdem umbræ. Hoc & illa ratione comprobatur, quam paulo ante exposuimus, sensum literalem non esse quem uerba separata à contextu suo, sed quem adiecta præcedentibus, & sequentibus efficiunt. Præcedentia autem, & sequentia in ueteri testamento ita tempore, loco, personis, alijsque huiusmodi coarctantur, ut simul conuenire nequeant figure, & rei figura illa significatæ.

11
An possint eadem uerba significare idem literaliter, & allegorice?

12

Sed uideamus iam, quam uim habeat obiectio Osiandri aduersus ueteres patres, quos nos in huius loci explanatione sumus secuti. Fingitur, inquit, allegoria, nam quo-

quo te ueritas nihil simile inuenies, nisi quod utriusque factum in Aegypto. Addit Iansenius (cui etiam patrum sententia displicuit) in capit. 11. Concordiæ Euangel. fieri non posse, ut populus pene innumerabilis uisus hominis sit figura. Sed utraque obiectio ita diluitur. Populus Israel filius Dei appellatur, Exhod. 4. Filius meus primogenitus Israel. Et, Dimitte filium meum, quatenus ergo filius est, figuram habet ueritatis filij Dei, & cum nomen habet filij, quasi unus homo cogitatur: Sicut uice uersa unus homo figura uisus populi est, Gen. 25. Dux gætes fuit in utero tuo. Esse autem hunc populum figuram CHRISTI, docet Origenes homil. 17. in Numer. Chrysostomus homil. 8. in Matth. Rupertus in eundem Matth. & alij multi. Si autem figura est, quatenus filius est, cur miratur Iansenius ad uerum Dei filium referri, quæ de populo illo dicuntur, cum filius appellatur? Similitudo autem, è qua allegoria sumitur, hæc est, quod sicut populus uenit in Aegyptum uigete metu famis, ita CHRISTVS uigete persecutione Herodis. Sicut populus mansit in terra aliena laboriose, & postea uocatus est per angelum admonentem Moysen in rubo: ita CHRISTVS fuit in Aegypto, donec Ioseph ab angelo admonitus est. Præterea ut Rupertus in Matth. 2. & hic adnotauit, populus post egressionem ex Aegypto transiit mare, fuit in deserto quadraginta annis, & postea in terram promissam ingressus est: ita CHRISTVS postquam uenit ex Aegypto baptizatus est, & in deserto quadraginta diebus fuit, & statim cepit introducere suos in terram promissionis, dicens: Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cælorum. Inanis ergo est & ridicula Osiandri ratio, & oratio.

13

Postremo ex his omnibus abunde refellitur Iansenius, qui 1. ca. Concordiæ suæ in Euangel. non dubitauit dicere huc locum, & multa similia afferri ab Euangelistis per applicationem quamdam, non autem quod prophetæ id significare uoluerint ad quod ab euangelistis afferuntur, ut cum dicitur, Ut impletur quod dictum est à Domino per Prophetam, &c. Sensus est, ut uerificaretur de IESU illud prophetæ: Ex Aegypto, &c. Ut si quis de patre nimis filium amantem diceret, uideres illum desiderio filij omnia contemnere, ut impletur in eo illud Maronis:

Omnis

1. Aneid.

Omnis in Aeneide cariturus cura parentis.

Huiusmodi etiam esse dicit illud Matt. 15. Hypocritae bene de vobis prophetavit Isaias dicens: Populus hic labijs me honorat, &c. Et illud cap. 13. Auditu audietis, & non intelligetis, &c. Et quod est ibidem: Aperiām in parabolis os meum, & quod ca. 2. legitur: Vox in Rama audita est, &c. Qua in re vir eruditissimus toto caelo errat, & homo cū primis pius id dicit, quod pieras fidei nullo modo (vt mihi quidem videtur) dici sinat. Nam cum scriptura ipsa docet prophetam de re illa locutum esse, quam Euangelistae commemorant, quis audeat dicere minime eā significare voluisse, & perinde esse, ac si versus Virgilij ad id afferretur? Dominus ait: Hypocritae bene prophetavit de vobis Isaias: vt trum ego CHRISTO credam an Iansenio, qui ait non prophetasse? Plane enim ait non prophetasse de illis, si id nō praeuidit, ac significare voluit. Nam si ego pro verbis Isaias similia verba ex Virgilio substituerem, aut ex Homero, quis me ferret, si dicerem, Homerum de illis hominibus prophetasse? Si autem prophetavit, vt dixit, qui non mentitur CHRISTVS, ergo & praeuidit, & intellexit, quae dicebat, intelligentia enim est opus in visione, vt Daniel cap. 10. docet. Cum autem dicitur, Vt impleretur quod dictum est per Prophetam, & si paulo obscurius, tamen idem est, ac si diceretur, quod prophetatum est: nam proprie verbum meum nō impletur, nisi cum illud sit, quod ego futurum praedixi, quod cap. 10. n. 24. explicauimus. Audax ergo, & periculosa est Iansenij opinatio, & quantum ad hunc locum attinet, vniuersis patribus aduersatur, vniuersisque expositoribus, omnes enim fere affirmant locum de CHRISTO allegorice intelligi, nonnulli historice, Iansenius neutro modo, sed per applicationem quamdam, ita vt nullo modo in his verbis Hoseas CHRISTI recordatus fuerit: quōd absit, vt vllus fidelium credat, cum etiam ipsi Iudaei de CHRISTO Domino intellexerint, vt probat Galatinus lib. 8. cōtra Iud. cap. 4. sed de his iam satis.

15

Vocauerunt eos, sicut abierunt. Moyses, & Aharon vocauerunt eos, & abierunt a facie eorum, verterunt eis terga; & obedire noluerunt. Eduxerunt eos ex Aegypto, & tamen eis postea non paruierunt. Solet scriptura alterum membrum similitudinis ponere altero omisso, vt Matth. 6. Fiat volun-

Regul.

tas tua sicut in caelo, & in terra, pro. Fiat voluntas tua in terra, ita vt sit in caelo. Ita nō cum dicendum esset: Sicut vocauerunt eos, sic ipsi abierunt, vt vertere Lxx, dicitur, Vocauerunt eos, sicut abierunt.

Bahalim immolabant. In ipsa enim via sacrificauerunt Beelphegor Num. 25. & vitulum coluerunt Exhod. 32. & postea varia idola.

Et ego quasi nutricius Ephraim. Comemorat vetera in hunc populum beneficia. Hieronymus: Ego qui pater eram, nutricius factus sum, & paruulum meum in vlnis meis ipse portabam, ne laederetur in solitudine, & ne vel aestu, vel tenebris terteretur, in die nubes eram, in nocte ignis columna. Rupertus: Sicut nutrix infantiles ineptias perfert, & nunc verberat, nunc blanditur, ita ego feci. Pro eo vero quod est, Quasi nutricius, legimus וְהָיִיתִי לָהֶם, quod quidam nomen esse volunt, alij pro וְהָיִיתִי positū malunt, quod deducitur a הָיִיתִי quod est pes, ideo Lxx verterūt וְהָיִיתִי, id est, pedes colligauī, quod nutricium est pannis infantes inuoluentiū, aut potius in vlnas tollentium, vt ait Theophylactus, vnde sequitur, Portabam eos in brachijs meis. * Recentiores varie vertūt. Pagninus, & Vatablus, Ambulare feci super pedes, quod ita Vatablus exponit: Pedetē tim deduxi ipsum per desertum, ne conficeretur labore vig. Sed cum haec omnia nutricis sint, eodem recidunt, significat enim nutricis officium gessi, quod Hieronymus interpretatus est, vnde Theophylactus ita exponit: Tantam ego benignitatem eis ostendi, vt factus sim ipse veluti nutrix.

Portabam eos in brachijs meis. Recentiores: Portauit eos in brachijs suis. Et sane ita est nunc in Hebræo, at non solū Hieronymus ita vertit, Portabam, in prima persona, sed etiam Lxx, & Chaldaeus, quare ita legenda est, quod & sententia ipsa satis demonstrat. Dicit autem quod Deut. 1. scriptum est: Portauit te Dominus Deus tuus, vt solet homo gestare paruulum filium suum in omni via, per quam ambulasti, donec venires ad locum istum. Et ca. 32. Expandit alas suas, & assumpsit eum, atque portauit in humeris suis.

Et nescierunt quod curarem eos. Semper vulnera peccatorum eius sanare studui, ipse autem non intellexit, nec mihi gratias egit, aut a peccatis propterea recessit. Hieronymus: Cumque peccassent, & fecissent sibi

vituli

17

vituli caput, dedi locū poenitentiae, & ignoraauerunt quod curarem eos, & vlnus idoloratiae quadraginta annorum spatio obducerem, vt pristinae redderem sanitati.

ALLEGORIA.

Nisi operis longitudinem viderer, & moram, tadiumque lectoris, tentarem omnia allegorice etiam, & moraliter exponere, vt in septem prioribus capitibus ex parte me fecisse arbitror: sed ne longior sim, quēdam praeteribo, insigniora attingam, vt non sit difficile lectori cetera, si velit, similiter explicare. Sicut mane transit, sic transit Herodes rex Israel, qui accepta ab Antonio regia potestate, & deinde ab Augusto Cesare, senatuque confirmata, putabat posteritatem suam diu fore regnaturam. Sed quia auditio filij mei aduentu turbatus est, & occidere voluit, quem adorare debuit, cito ipse mortuus, & paulo post Archelaus filius eius e regna sede deturbatus est, ceteri eius posteri paulatim regnū amisere. Israel vero populus meus, qui post tot prophetarum praedictiones mature vir aetatis esse debuerat, puer omnino fuit, pueriliterque sapuit, nam cum turbaretur Herodes in aduentu Magorum Iudaeorum rege nato, turbata est omnis Ierosolyma cum illo, quae letari maxime debuisset cum regem adesse au-

18

diret, quem tot annos expectauerat. * Ego vero adhuc dilexi eum, & cum filius meus esset in Aegypto Herodianae persecutio nis furorem declinaturus, vocaui eum per angelum, & indigno populo, pueriliterque sapienti reddidi, ne caelesti illa lampade careret, semperque versaretur in tenebris. Mox grandior effectus & per se, & per discipulos suos eos vocabat. Clamabat & alias saepe, & in die magno festiuitatis. Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aquae viuae. Sed, vt studioso eos ipse vocabat, ita ipsi magno studio ab ipso recedebant, & ad idola sua reuertebantur, id est, ad amorem, & possessionem diuitiarum, & honorum, & voluptatum, quorum causa veritatem contemnebant. At ego nec ita curare eorum salutem destiti, quasi nutricium me illis praestabam, tolerabam eorum ineptias, docebam adhuc per filium meum, & seruare studebam, portabam in brachijs, quos abijcere iratus poteram. Sed adeo stupidi fuerunt, vt cum ego ferrem eorum peccata, & blasphemias in filium meum quem eis ma-

Iohan. 7.

gistrum dederā, non intellexerint id agere me, vt curarentur per poenitentiam, & lucem oblatam agnoscerent, eaque per fidem, & opera fruenterur, & dum lucem habrent, ambularet, ne tenebrae eos comprehenderent.

TROPOLOGIA.

Sicut mane transit, pertransit rex Israel. Quamuis magnus, & diues sit rex Israel, quamuis innumcrabili hominum multitudine imperet, transit sicut mane, quia Deo placere non studuit. Vanitas vanitatum, & omnia vanitas: Quid habet homo amplius de vniuerso labore suo, quod laborat sub sole? sane nisi laboret, vt quærat quæ sunt supra solem, nihil vnquam habebit, quod hanc conditionem mortalitatis non subeat. Illa aeterna sunt, haec fluxa, & caduca. Vnde recte Paulus: Non contemplantibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videtur, temporalia sunt, quæ autem non videntur, aeterna sunt. Omnis regum potentia, omnes opes, & voluptates quid aliud sunt quam flosculi quidam, qui folijs aestu celerrime arefcunt? Venit ira Dei, & auferit potentibus subito, quæ possident simul cum vita ipsa, transeuntque sicut mane, & a caducis voluptatibus deueniunt ad aeterna supplicia. Vox dicentis, clama. Surdi enim sunt, quibus locuturus es. Et dixi, quid clamabo? Omnis caro fenenum, & omnis gloria eius quasi flos agri, exiccaturum est fenenum, & cecidit flos, quia spiritus Domini sufflauit in eo.

Quia puer Israel, & dilexi eum. Quam pueriliter viuimus, & contra praecipuum Apostoli, non malitia paruuli sumus, sed sensu, externa specie ducimur, non amamus, quæ bona sunt, sed quæ videntur, praesentia capramus audivissime, futura fide, & intellectu tenemus, affectu negligimus. Et tamen Deo diligit nos, tolerat pueriles ineptias, & auimorum nostrorum leuitatem, vt tandem respicamus, & viri simus. Vnumquemque nostrum quasi filium vocat ex Aegypto, ex laboriosa, & misera vita, qua peccatis dediti in operibus luti versabamur, paleas summum cum labore quærebamus, & coepe edebamus. Quia igitur poena digni erunt, qui post tot beneficia deseruerint vocatē, & tergum ei verterint, non faciem, & ad colenda idola redierint.

Et ego quasi nutricius Ephraim. Contemplare Dei bonitatem, non tantum pater esse

19

Bona seculi qua cito transeant.

Eccle. 1.

1. Cor. 4.

Iai. 40.

20

Peccator pueriliter viuir.

1. Cor. 14.

vult, sed

Deus non solus pater, sed etiam nutritius.

vult, sed etiam nutritius, alit, ac vestit nos, incedere docet, in vlnas tollit, portat in brachijs. Quoties laberemur, quoties de vita periclitaremur, quoties lassus subsisteremus, nisi nos portaret hic nutritius? O pius, & optimum parentem, & sedulum, & amante nutritium? Qua reuerentia obseruandus, qua caritate amandus, qua pietate a nobis colendus est? Qui recte Deum nouit, & spiritualium rerum scientia praestat, ne superbiat, sed agnoscat nutritium, a quo accepit. Qui vitam inculpatam diu egit, & integris viribus in supernam Ierusalem contendit, nec defatigatur, nec cadit: sciat lubricam esse viam, & laboriosam, sciat se nec defatigari, nec cadere, quod brachijs sustineatur pij nutritij: semperque illud meminerit: Nec enim in gladio suo possederunt terram, & brachium eorum non saluauit eos: sed dextera tua, & brachium tuum, & illuminatio vultus tui, quoniam complacuisti in eis.

HISTORIA.

In funiculis Adam traham eos. Hieronymus: Pro Adam, Aquila, & Symmachus, & Lxx, & Theodotio, Homines transfulerunt, vt dicerent: In funiculis hominum, &c. Sensus ergo est: Nondum huius mansuetudinis, & huius officij oblitus sum, adhuc paratus sum illis benefacere, & eos ad me allicere funiculis Adam, id est, funiculis illis, quibus ligati homines solent, ac trahi, nempe beneficijs, & amore. Nolo eos terrore, ac verberibus cogere, vt belluas. Ideo adiecit, In vinculis caritatis, id est, amore, & benignitate, & officijs. Eleganter autem dixit, Traham, quod vim quandam significat, ac si diceret. Tanta erunt mea erga illos beneficia, vt quodammodo venire ad me compellam, & quasi vim quandam suauem, ac voluntariam eis afferam: vnde & funiculos commemorauit, quibus constringantur, & pertrahantur. Deinde considera Deum optare cum hominibus ita agere vt cum filijs, non vt cum seruis, filiorum enim est maxime amore, & beneficijs trahi. Ideoque Chaldaeus vertit: Sicut moris est trahi filios dilectos, traxi eos fortitudine caritatis. * Hoc autem a prima hominis conditione voluit, ideo enim ait: Faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem nostram. Esse ad imaginem, & similitudinem proprie filiorum est, sicut de Adam legimus: Et genuit filium ad imaginem, & similitudinem suam.

Psal. 47.

Deus nobiscum age re optat vt cum filijs.

Gen. 1.

Gen. 15.

vocauitque nomen eius Seru. Quare primum legis, maximumque mandatum, non timoris est, sed amoris, quia filios esse mauiit eos, quibus praecipit, quam seruos: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota fortitudine tua.

Et ero eis quasi exaltans iugum super maxillas eorum. Non patiar vt semper laborent, requiem etiam eis praebabo, vt suauiter per viam mandatorum meorum eant. Auferram eis iugum, & dominatum aliarum nationum, si velint respiscere, & legem meam obseruare. Vtitur autem metaphora agricolae boni, qui iugum bobus adimit, vt quiescant, & comedant. Sed habet in hac metaphora multum obscuritatis illud, Super maxillas eorum, iugum enim nihil ad maxillas pertinet, sed ad ceruicem, & cum ex ceruice tollitur, non suspenditur ad maxillas bouis, vt Vatablus putauit, non enim hoc esset exaltare iugum, sed declinare. * Arbitror ergo, cum iugum bobus imponebatur, moris fuisse annectere illi capistrum, vel frenum, vt magis boues laborarent, nec pascendi gratia cessarent saepe, vt fieri solet. Inde praecipit vt terentes capistrum non haberent, Deu. 25. Non ligabis os bouis triturantis in area fruges tuas. Ideo nunc ait, Adimam eis iugum super maxillas eorum, & subauditur more Hebraeorum, Quod (vt adnotauimus cap. 10. n. 17.) id est, quod maxillis eorum impositum etiam erat, & vsque ad os addito capistro perueniebat. Quasi dicat: Et ceruicem onere liberabo, & ori impedimentum cibi capiendi auferam. Atque ideo sequitur, Et declinaui ad eum, vt vesceretur. Haec ita interpretor, quia Chaldaeus transtulit in hunc modum: Sicut agricola bonus, qui allevat humerum bouis, & relaxat in maxillis eorum, scilicet, frena, vt interpretes eius vertunt. Deinde quia frenum ad maxillas pertinet, sicut iugum ad ceruicem, & ita sicut cum mentio de iugo fit, additur Ceruix, ita cum fit mentio de freno, additur Maxilla. vt Psal. 31. In campo, & freno maxillas eorum constringe. Psal. 30. Frenum erroris, quod erat in maxillis populorum. Ezech. 38. Et ponam frenum in maxillis tuis. * Haec omnia, In funiculis Adam, &c. multi ad praeteritum tempus referunt, id est, ad beneficia Israel praestita, cum eductus est ex Aegypto, vt Chaldaeus, Lxx, Hieronymus, Lyranus, Dionysius.

Deut. 6.

23

24

Sed ego

Sed ego ad futurum retuli potius, quod & verbis ipsis Hebraicis, & translationi nostrae melius conueniat haec explicatio, cum habeat, Traham eos, & Ero exaltans iugum. Et declinaui ad eum, vt vesceretur. Symmachus vertit, Et declinaui ad eum cibos. Ita etiam noui interpretes, & Hieronymus exponit, Dedi eis escam. Quasi dicat: Quem admodum bobus cibos offert agricola cum iugum abstulit: ita ego non solum iugum gentium eis auferam, si velint legem meam sancte obseruare, sed etiam cibos large praebabo, & agros secundabo. Praeteritum enim, Declinaui, in nostra translatione, vim futurum habet iuxta vulgaram consuetudinem prophetarum.

Non reuertetur in terram Aegypti. Videt Israellem nequaquam hac beneficentia vsurum, nec peccata relicturum, & ideo poenitentiam pro beneficijs praedicit. Ac si dicat: Ceterum quoniam tota a me beneficijs prouocati minime versi sunt ad poenitentiam, & promissiones meas aspernantur: non poterunt fugere ad Aegyptios, quibus cum foedus paulo ante inierat. 4. Reg. 17. sed in Assyriorum durum, crudelemque dominatum transibunt. His videtur aduersari quod in fine capit. 8. & initio 9. dictum est: Ipsi in Aegyptum reuertentur. Sed ibi locutus est de paucis, qui fugere potuerunt, hic loquitur de vniuersis decem tribubus, quae captiuae ductae sunt ab Assyrijs.

25 *

Coepit gladius in ciuitatibus eius. Ante extremam enim captiuitatem paulatim consumebantur ab Assyrijs, vt videmus 4. Reg. 15. donec tandem vastati sunt. Quibusdam non probatur haec translatio, sed hi sciunt quod esse a verbo חוּר, vel חָרַר, quod etiam significat incipere, vt Gen. 4. Iste coepit inuocare nomen Domini, Et capit. 9. Coepit Noe vir agricola exercere terram. Ita Chaldaeus: חוּר, quod verbum inter alia significat incipere: Nec aliud esse arbitror, quod verterunt Lxx: ἰσθμῶν, id est, Infirmatus est. Solent autem Hebraei dicere Infirmari pro Incipere, quia res, cum incipit, minus habere solet firmitatis, & virtutis. Vnde Psal. 76. Et dixi, Nunc coepi. Pro Coepi, in Hebr. est חָלַי, id est, infirmitas, & Hieronymus vertit ex Hebr. Et dixi, Infirmata mea est. Quomodo fortasse non inepte accipietur illud Psal. 67. Pluuiam voluntariam segregabis Deus haereditati tuae, & infirmata est, tu vero perfecisti eam. Aquila transtulit, Ir-

Infirmari pro incipere.

ruct, Symmachus, vulnerauit, sed sensus idem est.

Et consummet electos eius. וְיָדָה. Hieronymus exponit: Principes eius, siue robur exercitus, quos Symmachus vocauit brachia: Significat autem vox Hebraea neruos.

Et comedet capita eorum. Capita vocat primates, quorum consilio ceteri reguntur, vt membra capite, vt capit. 1. explicauimus in illud: Et ponent sibi met caput vnum. Inamos 6. Optimates, capita populorum. Quare recte Hieronymus interpretatur: capita, vel consilia. Vox enim Hebraea רָאשֵׁי proprie consilium significat, quod pro consiliario ponitur. Explicatur etiam hic locus ex Isai. 9. Et disperdet Dominus ab Israel caput, & caudam. Longaeuus, & honorabilis, ipse est caput. In Hebr. est, De consilijs eorum, siue De capitibus eorum, id est, comederit multa eorum capita.

26 Capita.

Et populus meus pendebit ad reditum meum. Plebs miserabilis, quae ad me reuerti noluit, meum ad se reditum praestolabitur, & sero aget poenitentiam hostibus cuncta vastantibus. Haec Hieronymus. Reditum autem dicit praesentiam Dei operantis, qui tunc dicitur abire, cum eos in potestate hostium relinquit, vt capit. 5. Vadens reuertar ad locum meum, donec deficiatis.

Iugum autem imponet eis simul. Omnibus illis simul imponent Assyrii grauisimum iugum seruitutis, quod excutere non poterunt. In his verbis, & praecedentibus mirum est quantum noui interpretes a nostra translatione discrepent, & inter se variant. Ego nostram tueri, & explicare cupio, illorum translationes, cum nostrae contradicunt, quia longissime aberrant, nec referre vellem, nec refellere, nisi quod saepe nostra dum confirmatur, illas refelli necesse est. In verbis praecedentibus fere nulla est difficultas, nam וְשָׁבָה, de qua voce vna erat dissensio, notum est significare reditum. vt Isai. 30. Si reuertamini, & quiescatis, salui eritis, Hebraeo. In וְשָׁבָה, id est, in reditu, &c. Tota varietatis, & dissensionis occasio est in his verbis וְיָבִיאוּ אֶת הָעַלְוִים. Cum enim וְיָבִיאוּ significet Ad, siue Super, vertunt noui interpretes, Ad ad, siue Ad super, vocabunt eum, & putant Ad, siue Super, dici Deum, quod profecto probare debuerat tantum viri, nec tam lenis eis esse debuit nostrae translationis auctoritas, vt recedant ab ea, nec possint rationem afferre, cur recedant. Similiter lapsi

27 *

sunt

sunt cap. 7. in illis verbis: Reuersi sunt vt essent absque iugo, vbi interpretabatur, Reuersi sunt, sed non ad, & subaudiabant, Altissimum. * Dicimus ergo 7. iugum significare, vt ibi adnotauimus, siue etiam 7. vt Iudic. 19. venerunt viri ciuitatis illius, viri 7. id est, absque iugo. Sensus ergo est, Assyrij vocabunt eos simul ad iugum, quod Hieronymus apertius dixit: Imponetur eis iugum simul. Quare Chaldeus eundem sensum exprimens, & nouorum interpretum Commenta contemnens vertit: In infirmitatem grauem incurrent simul, non ambulabunt erecta statura. Quod sensu cum nostra translatione conuenit, licet verbis discreper.

Dare in aliquid.

Quomodo dabo te Ephraim. Dare aliquem ita dicitur apud Heb. vt apud nos Afficere aliquem, quod incertum est, vtrum in bonum an in malum accipiat, nisi aliquid addideris, vnde id intelligatur. Nam & honore afficere dicimus, & iniuria. Ita Psal. 56. Dedit in opprobrium conculcantes me, id est, opprobrio eos affecit. Iere. 34. Dabo vos in commotionem cunctis populis, id est, efficiam vt omnibus populis irrisi sitis. E contrario Dauid. Psal. 20. Quoniam dabis eum in benedictionem in seculum seculi, id est, efficias vt ipse sit benedictus, & per eum omnes benedicantur. Et Isa. 49. Dedi te in lucem gentium. * Eleganter igitur nunc affectu dubitantis exprimit. *Quomodo dabo te Ephraim?* Quo affectu ergate ero, quo animo: quid de te faciam? quomodo te tractabo? Lxx: Quid faciam tibi: Ideo merito subijcit. *Proregam te Israel!* An protegā te à venturis calamitatibus, cum penitentia oblitus idola quotidie me cernente adores? Lxx: Defendam te Israel: Quid tibi faciam? Ceterū hic Hieronymus tacite suam reprehendit translationem, & præferre ei videtur translationem Symmachi, qui pro: Protegā te, vertit, Tradam te, quod est comminantis, & Theodotion similiter vertit, Auferam à te scutum. s. quo te ante protexeram. Quam interpretationem recentiores libenter sequuntur. Sed ego multa loca obseruaui, quæ Hieronymus melius transtulit, quam exposuit: quorum vnum capite sequenti indicabo. Malumus ergo accipere, Protegam te, quia Lxx, & Aquila ita transtulerunt, & verbum Hebraicum *ἡוֹרֵם* proprie significat, Protegam te scuto. *7. 7.* enim scutum significat ita Gen. 14. Quo protegente ho-

29

*

stes in manibus tuis sunt. Et Prou. 4. Corona incluta proteget te. Vnde Lxx eleganter, *ὡπλισθήσῃ* clypeo protegā. Aquila, scuto circumdabo te. Præterea cum ait: *Quomodo dabo te Ephraim?* exprimit, vt dixi, affectu dubitantis, & nunc in hanc, nunc in illam partem propendentis. Quare sicut affectum propendentis in supplicium explicuit, dicit: *Quomodo dabo te sicut Adama.* Ita etiam altera pars dubitationis fuit explicanda, id est, affectus misericordiae, vbi ait: *Protegā te Israel!* Merito ergo viri Ecclesiastici non receperunt, vniquā hanc Hieronymi castigationem, sed illi priorē eiusdem sententiam prætulere. Ita vt dicimus, intellexit Cyrillus. *Quomodo dabo te? sicut Adama.* Vis scire quomodo ergate me gerere decreuerim? quomodo erga Adama me gessi, & erga Seboim. Quid enim aliud tua postulat impietas? Sunt autem Adama, & Seboim vrbes quas Dominus absupsit igne caelesti simul cum Sodoma, & Gomorra. Gene. 19. vnde Deut. 29. in exemplū subuectionis Sodomæ & Gomorræ, quas subuertit Dominus in ira, & in furore suo. Sed non est prætereundū quod adnotat Hieronymus vbi contra Iudam sermo est, non ponit Adama, & Seboim sed Sodomam, & Gomorram. vt Isa. 1. Audite verbum Domini principes Sodomorum, percipite auribus legem Dei nostri populus Gomorræ. Datur ergo nobis suspicio (inquit Hieronym.) quod Sodoma, & Gomorra principes fuerunt in peccato, & Adama, & Seboim earum exempla seculare sunt. Ex quo intelligimus cur dictum sit Matth. 10. de non admittentibus apostolos: Tolerabilis erit terra Sodomorum, & Gomorrorum in illa die.

Conuersum est in me cor meum. Cor conuertitur dicitur, cum mutatur sententia, Psal. 104. Conuertit cor eorum, vt odirent populum eius. 3. Reg. 18. Et tu conuertisti cor eorum iterum. Vnde de non mutatu sententiā, Psal. 111. Confirmatū est cor eius, non commouebitur donec despiciat inimicos suos. Quoniam ergo terribile supplicium comminatus fuerat, rursū (vt ait Hieronymus) parentis affectu misericordia vincitur, & austeritatem iudicis pietate mitigar patris.

Pariter conturbata est penitudo mea. Humano more loquitur, quasi affectibus nostris impellatur, sed nos digne Deo intelligam⁹ vt à perfectissima Dei natura quidquid imperfectum videtur, longissime abesse sentiamus.

30

Cor conuertit.

31

riamus. Excitatus est, inquit, in me dolor magnus penitentiae, quod ita punire vos voluerim. Sicut Genes. 6. Et tactus dolore cordis intrinsecus. Excitatio autem doloris huiusmodi non solet in nobis fieri sine commotione, & conturbatione interna, vt Thren. 1. Vide Domine, quoniam tribulor, conturbatus est venter meus. Et cap. 2. Defecerunt præ lacrymis oculi mei, conturbata sunt viscera mea. Ideo dixit: *Conturbata est penitudo mea.*

Quia Deus ego, & non homo. Non patiar ita te punire, non enim ego vt homo punio. Homo punit, vt perdat, Deus autem percutit vt emendet, ita Hieronymus. Cyrillus vero ait: Non vtar ira summa, non omnino delebo. Sed cur? An quia non sunt digni, vt funditus pereant: sunt quidem, sed sum Deus, & non homo, bonus, inquam, vt non concedam iram, vt vincar, quod est humanum.

32

Sanctus.

In medio tui sanctus, & non ingrediar ciuitatem. Tot sunt huius loci expositiones, quot expositores. Ego quod mihi videtur verius, dicam, quod etiam Rufinus, ac Rupertus videtur placuisse. More loquitur ducis, qui urbem oppugnat, & cum iam in captam ingredi pararet, vt omnes sine delectu percuteret, nulliq; vel ætati, vel conditioni parceret, mutatus repente à pugna abstinet, & urbem liberam relinquit. Ita de rege Assyriorum dictum est. 4. Reg. 19. Non ingredietur urbem hanc, nec mittet in eam sagittam, nec occupabit eam clypeus, nec circumdabit eam munitio. Per viam, qua venit, reuertetur, & ciuitatem hanc non ingredietur, dicit Dominus. Est ergo sensus: In medio tui ero, tecum habitabo sanctificans te, & sanctum me tibi præbens. i. beneficiis tibi, & nullo modo nocens, quod proprium esse sanctorum homines iudicant: ita Psal. 17. Cū sanctus sanctus eris, & non perdā vos, vt decreueram, sed parca, & cohibebo furorē meū.

Post Dominum ambulabunt. Explicat, quod dixerat, In medio tui sanctus, & non ingrediar ciuitatem, & non disperdā Ephraim, ne forte putaremus his verbis promitti, aut non fuisse abducendum Israelem in Assyrios, aut aliquando inde ad patriam suam rediturum. Pollicetur eis spiritum penitentiae, & veram in illa ipsa captiuitate libertatem, qua eos donabit, convertendo ad se per prædicationem Euangelij. Est igitur prophetia de tempore prædicationis Euangelij, hoc est, de aduentu CHRISTI, consentientibus non fo-

lum catholicis expositoribus, sed etiam Hebraeis, vt refert Hieronymus.

Quasi leo rugiet. Docet quomodo id futurum sit. Christus rugiet quasi leo, id est, eius prædicatione longe, lateq; per orbem audietur, ipso primū per se in Iudæa, deinde per apostolos in toto orbe prædicante. Quod enim facturi sunt apostoli, id CHRISTO tribuitur, quia vnum corpus sunt, & quasi vnus homo, CHRISTVS, & eius membra. Vnde præclare Paul⁹, quod Isa. 49. de CHRISTO prædictum erat: Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsq; ad extremum terræ; de se, deq; prædicatoribus Euangelij interpretatur Act. 13. Ecce conuertimur ad gentes, sic enim præcepit nobis Dominus: Posui te in lucem gentium, &c. Dicitur etiam instar leonis rugire, quia eius vox terrebit, commouebitque peccatores, sicut bestia terreri solent ad rugitū leonis. Præterea quod sicut ceteræ bestia contremiscunt rugiente leone, ita vbi insonuit tuba Euangelica ceteræ doctrinae seculi confusa, conuictaq; tacuerint. Deinde, quia summa cū potestate, & autoritate loquebatur, Matth. 7. Erat enim docens sicut potestatem habens, & non sicut scribæ eorum, & Pharisei. Et ita etiam prædicauerunt apostoli vbique cum libertate, & potestate quasi domini omnium. Ad amplificationem autem certæ, firmæque veritatis iterum ait: *Quasi ipse rugiet.*

33

Et formidabunt filij maris. Filios maris, siue aquarū (vt ait Hier.) possum⁹ appellare qui sagena Domini cōprehēsi sunt, & abstracti de mari huius seculi. i. omnes qui ad Euangelij prædicationem conuertentur, quæ est similis sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti, Matt. 13. Ego arbitror & alia ratione posse hos dici filios maris iuxta proprietatē linguæ Hebraicæ, (vt c. 10. n. 29. latius exposuimus) filij maris marini homines dicuntur; id est, qui in mari viuunt, & in insulis habitant: vnde Tyro insule dicitur. Isa. 23. Trāsi terram tuam quasi flumen filia maris. Insulas autem vocat sacra scriptura remotissimas gentes, ad quas nisi per mare iri non potest. Vt Isa. 42. legē eius insulae expectabunt. Et capit. 49. Audite insulae, & attendite populi de longe. Hoc ergo ait. Terrebutur voce Euangelij gentes in remotissimis regionibus habitantes, & conuertentur, & tunc multi ex decem tribubus CHRISTVM agnoscent. Pro Filij maris, multi vertunt, Filij à mari, & ita nunc

34

Filij maris.

Insulae.

*

est in Hebraeo. Sed (vt etiam indicauit Hier.) tres literæ צד si ita proferantur צד , aquas significant, siue mare, ideoque Lxx verterunt, Filij maris. Si autem צד , significant, A mari. Sed sensus mihi idem videtur, filios enim vocat electos, vt Iohann. 1. Et non tantum pro gente, sed vt filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in vnum. * Hi ergo filij formidabunt à mari. id est, à remotissimis regionibus conuertentur ad Euangelium. Nam quod noui interpretes exponunt, A mari, id est, ab Occidente, admitterem, si rationem redderent cur Occidentales potius nominarentur, quam Orientales, aut alias orbis plagas habitantes. Multo minus admittendum est quod Paganus in contextum etiam intulit, Filij qui venerunt ad Ægyptum, quæ est ad Occidentem, cum Ægyptus ad Meridiem esse dicatur in scriptura semper, non ad Occidentem. Vt Zach. 6. Et vni egressi sunt ad terram Austri. Dan. 8. De vno autem ex eis egressum est cornu vnum modicum, & factum est grande contra Meridiem id est contra Ægyptum, vt Hiero. & omnes exponunt, & ex. i. Mach. i. apertissimum est. Et auolabunt quasi aues ex Ægypto. Cum gentes conuertentur, tunc Israelitæ, qui fugientes Assyrios venerat in Ægyptum, & qui captiui ducti sunt in terram Assyriorum, similiter conuertentur. Pro Auolabunt, est in Hebraeo. צד , quod paulo ante vertit, Formidabunt, cum dixit: Et formidabunt filij maris, aues enim cum terrentur, celeriter in aliam partem volant. Significat ergo Prophetæ Israelitæ terrore illo Euangelij, & rugitu illo leonis commotos celeriter ad Euangelium esse venturos. * Vnde Lxx, qui superius etiam verterant, Admirabuntur filij maris, siue stupebunt, nunc transferunt venient vt aues ex Ægypto. Et Chaldaeus: Sicut auis, quæ aperte venit, sic veniet qui in exilium acti fuerant in terram Ægypti. Et vt maiorem conuersionis celeritatem, firmitatemque significet addit: *Et quasi columba de terra Assyriorum, volatus enim columbæ est magnæ, constantisque pernecitatis, & ideo missa est à Noe ex arca. Inde etiam Psal. 54. Quis dabit mihi, pennas sicut columbæ, &c.*

Sed cur aui similes dicit venientes ex Ægypto, columbæ vero venientes ex terra Assyriorum? Qui memoria reueat columbas sacras, & intactas fuisse apud Babylo-

nios, quod constat ex Xenophonte lib. i. de Cyri minoris expeditione, facile existimabire eos venire vt columbam, quia intacti, & illæsi veturi erant. Verum hoc non patitur scripturæ consuetudo, nam tamen profani autores Babylonios quoque Assyrios vocet, ipsa vero Assyrios, & Chaldaeos proprijs sepe distinguit nominibus, nec vsquam, nisi fallor, Chaldaeos Assyrios appellauit. Fortasse ergo ex terra Assyriorum certis temporibus veniebant in terram promissionis columbæ, ex Ægypto vero auiculæ aliarum, vt ad nos huiusmodi veniunt columbæ, vere hirundines, & aues quædam ex longinquis regionibus. Inde Ieremi. 8. Miluus in celo cognouit tempus suum, turtur, & hirundo; & cicconia custodierunt tempus aduentus sui.

Et collocabo eos in domibus suis; Sunt qui hæc, & præcedentia de reditu Iudæorum duce Zorobabele intelligunt, vt Cyrillus, & Theodoræus, sed id verborum contextus non fert, non enim de duabus tribubus, sed de Ephraim loquitur, vt videmus, id est, de decem, quas nunquam in patriam redisse satis cap. i. demonstrauimus. Quare necessario sunt, vt iam diximus de prædicationis Euangelij tempore intelligenda, quæ multi ex decem tribubus per varias regiones dispersi in Ecclesiam venerunt, & plenius in fine sæculi venient, vt diximus. c. i. n. 103. Auolabunt ergo de terris gentilium, & collocabuntur à Deo in domibus suis, id est in peculiaribus Ecclesijs per orbem disseminatis, vt Hieronymus videtur interpretatus, in quibus vt in proprijs domibus, tranquille, secreteque viuant, & eas pro patria habebunt.

Circumdedit me Ephraim in negatione. Heb. & ex recentioribus quidam, qui eos sequuntur, hinc initium duodecimi capituli faciunt. Sed merito hæc in nostra translatione capitulo i. tribuitur, quonia reuertitur ad id, quod paulo antedicebat, id est commemorationem peccatorum Israelis. Causam autem huius reuersionis esse existimo, quod cum clementiam promiserit, & penitentiam se captum esse dixerit, non tamen promissit aut non venturos fore Assyrios, aut Israhælem non esse capiendum, aut denique captum aliquando fore in patriam reuersurum, quæ possent de tanta Dei erga illos benigntate, & placabilitate sperari. * Quare causam ostendit oportuit cur nihil horum promitte-

ret: hanc esse docet graua eorum facinora, quæ Dei bonitatem ad misericordiam paratam retardauerunt, ac misereri eo tempore amplius eorum prohibuerunt. Videbatur, inquit, Ephraim mihi adhærere velle, ac me colere, sed simulatio fuit impudentissima, nam licet mihi quodque sacrificia offerre videretur, negabat me, & vitulos suos adorabat.

* Iudas autem testis descendit cum Deo. Cum Israel à vera religione longissime recesserat, Iudas vere me coluit, testis erat cum Deo, id est, vere Dei legem, & veritatem suis operibus testificabatur, & cum Deo ambulauit, & fidelis, ac verax cum sanctis fuit. Sanctos (inquit Hieronymus) possumus dicere vel angelos, vel patriarchas, & prophetas, ac ceteros, qui Dei imperio seruebant. Non autem hoc dicit, quod non essent in Iuda quoque multi impij, idolorumque cultores, sed quod in eo populo multi erant iusti, ac religiosi homines, erat templum, & sacerdotes, & Deus legitime colebatur. Ita ipsi decem tribubus dicunt. 2. Paralipo. 13. Noster autem Dominus Deus est, quem non reliquimus, sacerdotesque ministrant Domino de filijs Aharon, & Leuitæ sunt in ordine suo, &c. Nos quippe custodimus præcepta Dei nostri, quem vos reliquistis. Sed potissimum de tempore Ezechiæ videtur intelligendum, quo duæ tribus toto corde Deum sequebantur, vt 2. Paral. 29. & 30. scriptum est. * Sed est in translatione difficultas, noui enim interpretes vertunt: Iudas autem adhuc dominatur cum Deo, & cum sanctis fidelis est. At vbi ipsi in Hebreo legunt צד , id est, adhuc, legendum est צד , id est, testis. Deinde צד , quod interpretatur Dominatur, Hieronymus docet descensionem fortitudinemque significare, atque ita neque ex recentioribus defuerunt qui verterent, Descendit, & merito, צד enim vtrumque significat, vt Iud. 19. Iamque aderant iuxta Iebus, & dies mutabatur in noctem, Hebr. & dies צד , id est, descendit, vel descenderat. Quod autem cum est à verbo צד , quod est, Præualuit, aut Dominatus est, subscribatur, cum autem est à צד , id est, Descendit, habeat, atque in hoc loco Prophetæ habeat, mea nihil interest, qui puncta non à prophetis, sed à sequentium sæculorum Iudæis addita esse sæpe iam adnotui. Atque ita vt nos cum Hieronymo, accepimus, veteres Iudæos accepisse docet

eorum expositio, putabant enim (vt idem Hieronymus refert) Iudæa hoc loco laudari, quod tribus hæc prima omnium in mare Rubrum duce Moysè descendisset ceteris desperantibus salutem, & aut reuertere in Ægyptum, aut rebellare cupientibus. Sed hoc cœptæ explanationi addamus. * Videtur mihi quod ait: *Descendit cum Deo*, perinde esse, ac si diceret: Dei patres neglectas à ceteris, & quasi infirmiores, & iacentes secutus est. Descendere enim dicitur, qui humiliori vtitur fortuna. Isai. 47. Descende, sede in puluere virgo filia Babylonis. Et ita qui eorum partes iuuant descendere dicitur cum illis. Testis autem Dei dicitur, qui vbiq; de eo testificatur quod scit, id est, qui verbis, & operibus Dei bonitatem prædicat, & quam sit omni cultu dignus: atque ita ceteros hortatur ad pietatem. Ita dixit apostolis Dominus Act. 1. Eritis mihi testes in Ierusalem, & in omni Iudæa, & Samaria, & vsque ad vltimum terræ. Et Act. 22. Cum funderetur sanguis Stephani testis tui. Apocalyp. 11. Et dabo duobus testibus meis, & prophetabunt, &c. Inde qui hoc testimonium excellentiori modo reddunt, & vsque ad sanguinis effusionem testificando certant, proprie testes, id est, martyres dicuntur.

ALLEGORIA.

Cum populus ille scelestus, & ingratus filium Dei occidit, non est reuersus in Ægyptum, sed in potestatem Assur, id est, regis potentissimi transit, hoc est Romani imperatoris, quia noluit conuertere Christus prædicante, & apostolis postea clamantibus. Cœpit gladius in ciuitatibus eius, & consumpsit principes eius, & capita. Pendebat ad Dei reditum, & sperabat Dei auxilium, nec accepit, & vt Christus ipse prædixit, desiderauit videre vnum diem filij hominis tantis calamitatibus oppressus, & non vidit. Iugum ei impositum est, quod nunquam est ablatum, adhuc enim seruit infelix populus alienis principibus vbiicumque terrarum sit. Tunc dixit Deus: *Quomodo dabo te Ephraim? Protegam te Israel? Quid de te faciam, quem nullis beneficijs lenire, nullis supplicijs domare potui?* Dignus erat ille, vt poneretur sicut Adama, & Seboim, penitusque perderetur: Sed nec nunc quidem eorum misereri desijt Deus, quam plurimos cõseruauit, multos ex illis ipsis, qui filium eius occiderat, in societatem eiusdem filij vocauit, vt eodem sanguine redimeretur, quem

tur, quem impie, & crudeliter effuderant. Deinde predicantibus per orbem Apostolis multos vndique adduxit ad Ecclesiam. Sed merito queritur de tempore aduentus sui quo circumdedit eum in negatione Ephraim, & in dolo domus Israel: prius enim sequebantur eum, & multi dicebant, Quia propheta est, & quia propheta magnus surrexit in nobis, & quia uisitauit Dominus plebem suam. Veniente in Ierusalem ex ceperunt eum ramis palmarum dicentes: Osanna filio Dauid, benedictus qui uenit in nomine Domini: sed postea negauerunt eum coram Pilato: Non habemus regem nisi Cæsarem. At Iudas, id est, Apostoli, & ceteri, qui crediderunt ex Iudeis, testes fuerunt CHRISTI, & patres eius ab alijs neglectas secuti sunt, & fideles fuerunt cum factis Patriarchis, & Prophetis, qui in eum crediderat, & eum fideliter expectauerat.

TROPOLOGIA.

42 Nec præreuerendū est uerba illa Prophetæ, Quomodo dabo te Ephraim, & quæ sequuntur, miram vim habere ad Dei caritatem erga homines quamuis peccatores, demonstrandam, & ad consolationem animis nostris afferendam. Quæ quoniam eleganter pensitauit Chrysostomus in priori proemio in Isaiam, eius uerbis explicabo. At qui pater est (inquit) ipse est amantissimus filiorum, solus bonus præ quouis patre viscera diffundens suæ exorabilis clementiæ. Vtque condicās eum esse patrem, dicit eis: Quid faciam tibi Iuda? Non nosti quid facies? Noui, uerum nolo. Natiua habitudo peccatorum pœnam uoltricem reposcit, sed diuinæ potestatis magnitudo cohibet. Quid tibi faciam? Ignoscam ne tibi? sed eo efficitur incogitantior, ac segnior. Adoriar te: sed mea erga homines benignitas id non fert. Quid tibi faciam? Ut Sodomam ponam te, & Gomorham te subuertam? Cōuersum est cor meum. Nulli obnoxius perturbationi hominem imitatur commotum affectibus, uerius matrem repræsentat liberos deamantem. Cōuersum est, quasi dicat mulier de puero, cōuersum est cor meum secundum maternam affectionem. Atqui non acquieuit priori dictioni, sed turbatus sum in mea pœnitentiâ. Deus turbatur? absit. Auertat Deus. Turbari ne utiquam potest numen illud, sed quod iam dixi, imitatur locutiones nostras, cōuersum est cor meum. * Hactenus Chryso. Sed cum multum eius clemētia cernatur in ita cohibēda, & in illo affectu ma-

terno, quæ præ se ferunt, multo magis existit in his, quæ sequuntur. *Post Dominum ambulabit. Quasi leo rugiet, &c.* Recte dixit, In medio tui sanctus. Hic in fine furor ille, cōminantis hæ sunt illæ minæ: O uere paternam caritatem, ac multo plura quam paternam. Cum iratus fuerit (inquit Hab.) misericordiam recordaberis. Maximi omnium mali causa eis irascitur, id est, causa peccati, & cum supplicium tali scelere dignam illaturus uideretur, in fert maximam omnium misericordiam, quod in medio eorum futurum sit, & quid sanctus, quod post Dominum sint ambulaturi, quod eos vndique uocaturus sit ad gratiam Euangelij. Qualis enim supplices, & in obsequentes, qui talis est in peccatores: Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in uniuersa terra: Video te non solum sanctum cum sanctis, sed etiam cum peruersis, nec cum eis peruersi uis, sed dextera tua, & brachium tuum, & illuminatio uultus tui mutat eos potenter, & suauiter, sicutq; redonante, & mutante sancti, qui peruersi erant, & omnibus digni supplicij.

Habacu.

*

CAP. XII.

Ephraim pascit uentum, & sequitur aestura: tota die mendacium et vastitatem multiplicat. et fœdus cum Assyrijs iungit, et oleum in Aegyptum ferebat. Iudicium ergo domini cum Iuda, et uisitatio super Iacob iuxta uias eius, et iuxta adinventiones eius reddet ei. In utero supplantauit fratrem suum: et in fortitudine sua directus est cum angelo, et inualuit ad angelum, et confortatus est: fleuit, et rogauit eum: in Bethel inuenit eum, et ibi locutus est nobiscum. Et dominus Deus exercituum, dominus memoriale eius. Et tu ad Deum tuum conuerteris: misericordiam et iudicium custodi, et spera in Deo tuo semper. Chanaan in manu eius statera dolosa, calumniam dilexit. Et dixit Eph-

Gen. 29. Gene. 32.

Pascere uentum.

*

phraim,

phraim. Verumtamen diues effectus sum, inueni idolum mihi: omnes labores mei non inuenient mihi iniquitatem, quam peccaui. Et ego Dominus Deus tuus ex terra Aegypti, ad huc sedere te factam in tabernaculis, sicut in diebus festiuitatis. Et locutus sum super prophetas, & ego uisione multiplicauit, et in manu prophetarum assimilatus sum. Si Galaad idolum, ergo frustra erant in Galgal bobus immolantes: nam et altaria eorum quasi acerui super sulcos agri. Fugit Iacob in regionem Syria, & seruauit Israel in uxore, et in uxore seruauit. In propheta autem eduxit Dominus Israel de Aegypto: et in propheta seruatus est. Ad iracundiam me prouocauit Ephraim in amaritudinibus suis, et sanguis eius super eum ueniet, et opprobrium eius restituet ei Dominus suus.

Gen. 28.

Exhod. 14.

HISTORIA.

Ephraim pascit uentum. Reprehedit stultitiam Israelis, quod Deo relicto ad hominum auxilia confugiat. Loquitur autem de Hosee rege Israel, qui fœdere inito cum Assyrijs, ab Aegyptijs auxilium postulauit. 4. Reg. 17. Quare pro Manahem legedum uideretur in Hier. Hosee. Pascere autem uentum proverbiali figura dixit pro eo quod est, Re inanem, & nihil profuturam agere, ut nos dicimus, laterem lauare, aut arenam semina mandare. Quasi dicat: Perinde facit Ephraim ac si uentum regere, & in modum ouis ducere quod uelit, nitatur. Alij pascere uentum ita accipiunt, ac si diceretur pasci uento, aut uento uesci. Quod recte etiam dicitur. Et sequitur aestum, id est, laborat multum, & labore suo morbos sibi, & calamitates quaerit, quemadmodum qui sequitur aestum, id est, uentum calidum, qui corporibus maxime nocet. Pro Aestu, est in Heb. אֵשְׂתֵּם, qua uoce recētes interpretes Eurū, siue subfolanū significari putat, quod is uetus in Asia regionibus

noxius sit, & אֵשְׂתֵּם Orientē significet. Quod equidem uerū esse arbitror, sed inde tamen quibus uentus calidus, & si Orientalis non sit אֵשְׂתֵּם appellari solet, ut Exho. 10. Et Dominus induxit uentum uentem tota die illa. Et mane factus uentus urens leuauit locustas. Lxx ibi habet, אֵשְׂתֵּם, id est, Auster. Et c. 14. Abstulit illud Dominus flante uento uehemente, & uerēte tota nocte, ubi Lxx similiter Austrū posuerunt. Et Psal. 77. Transtulit Austrū de caelo. Immo & Pagninus ipse ca. 13. ubi legimus, Adducet uentem uentum Dominus, cum ibi etiam sit אֵשְׂתֵּם, uertit Austrū. Hoc autē loco uerterunt אֵשְׂתֵּם, id est, aestum, ardorem, uel pro ardore, quem efficit uentus, uel pro uento ipso urente, quomodo Hieronymus aestum uertit. Idem cap. 13. ubi habemus, Adducet uentem uentum Dominus, transtulerunt אֵשְׂתֵּם, id est, uentum uentem, uel uentum, qui ardor est.

Tota die mendacium, & vastitatem multiplicat.

Tota die, pro eo quod est semper, accipitur ut Psal. 36. Tota die miseretur, & cōmodat. Mendacium autem uocat fallaces spes, & nihil profuturum laborem. Nihil aliud facit quam laborare in re nihil profutura, & sibi vastitatem, id est, interitum auget, & accumulatur. Proprie hoc de peccatoribus dicitur, qui stulto labore consumuntur, quibus illud dicitur: Filij hominum, utique quo graui corde: ut quid diligitis uanitatē, & quaeritis mendacium? Et illud: Secundum autem duritiam tuam, & impœnitens corthesaurizas tibi iram in die ire, & reuelationis iusti iudicij Dei.

Tota die.

Mendacium.

Psalm. 4.

Rom. 2.

Oleum in Aegyptum ferebat. Est enim Samaria olei feracissima. In oleo autem intelligit & cetera munera, quæ amicitiaē contrahendæ causa mittebant Aegyptijs, ut ait Hieronymus, uidelicet in parte totum per synecochon. Vide Chaldaeus: Et munera in Aegyptum deferunt.

Iudicium ergo Domini cum Iuda. Iudicium אֵשְׂתֵּם, id est, cōrentio, & ex postulatio, de quo diximus cap. 2. in illud, Iudicare matrem uestram. Iudæ, & Israeli nunc loquitur, quoniam quæ commemoraturus est beneficia à se præstita Iacob, ad utrumque populum æque pertinent, qui æque semen est Iacob. Quare quod sequitur, iuxta adinventiones suas reddet ei, de utroque populo dictum est.

In utero supplantauit fratrem. Enumerat beneficia, quibus affectit communem eorum

3

parentem Iacob, & eius erga Deum pietatem, ut exemplo tanti patris excitentur, & spe similibus beneficiorum. Ita Isa. 51. Attendite ad Abraham patrem vestrum, & ad Saram, quae peperit vos. Et Malach. 2. Sacerdotibus proponit exemplū Levi Quod autem nunc ait: In vtero supplantavit fratrem, hoc significare arbitror, quod Malach. 1. dixit apertius, Dilexi vos, dicit Dominus, & dixistis, In quo dilexisti nos? Nonne frater erat Esau Iacob, dicit Dominus, & dilexi Iacob, Esau autem odio habuit. Hoc est: Amaui vos in patre vestro Iacob, quem cū adhuc esset in vtero, & nihil boni egisset, aut mali, dilexi, & fratri suo prætuli. Supplantavit enim fratrem suum. i. plantā nascentis manu tenuit, quo factō Iacob significabatur cum aliquando vere supplaturus, id est, benedictionem ei, & primogenita prærepturus.

Dirigi.

In fortitudine sua directus est cum angelo. Dirigi in scriptura significat prosperos, & felices successus habere. Prou. 16. Revela Domino opera tua, & dirigentur cogitationes tuae. Et capit. 28. Qui abscondit scelera sua, non dirigitur. Directus ergo est Iacob cum angelo in fortitudine sua, quia cum eo luctatus est, & superari non potuit, sed vicit potius quodammodo Gen. 32.

4 Israel.

Pro directus est, posuit Propheta יישראל, id est, praualluit, fortis fuit, à quo nomē Israel deductum est. Non enim est Israel vir videns Deum, aut mens videns Deum, vt plurimi ex veteribus docent, vt Philo in libro de Abraham, Origenes hom. 2. in Num. & in prologo in Canticum canticorum, & tomo. 11. in Matth. Eusebius in libro nominum Hebraicorum, Chrysostomus hom. 14. in Iohānem, & multi alij, quos suppressis nominibus merito Hieronymus impugnat in traditionibus Hebraicis in Gene. Nam si Israel significaret virum videntem Deum, prima litera futura erat י, & scribendum erat ישראל, octo literis, cum quinque tantum habeat ישראל. Deinde quoniam ipse, qui nomen imposuit, nominis etiam reddidit rationem Gen. 32. Nequaquam ultra vocabitur Iacob nomen tuum, sed Israel, quoniam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines praualebis. Merito ergo subiecit Hieronymus: Quamuis igitur grandis autoritatis sint, & eloquentia: & ipsorum vmbra nos operimat qui Israel virum, siue mentē viden-

tem Deum transtulerunt: nos magis scripturæ, & angelij, vel Dei, qui ipsum Israel vocauit, autoritate ducimur, quam cuiuslibet eloquentiæ secularis. * Sed hoc ei, qui non norit Hieronymi consuetudinem, erit molestum, quod ipse eandem interpretationē sequi videtur Isa. 1. & lib. 7. in eundem, ca. 2. in fine, immo & in hoc cap. Hoseæ, in ilud, Fugit Iacob, & c. & in libro nominum Hebraicorum. Sed solet Hieronymus sepe cōmunes, aut receptas doctorū virorum sententias proponere lectori, quamuis ipse aliter sentiat, prætetim cum aliō festinat, ne cogatur immorari impugnantis alijs, & confirmandis suis. Sed in libro de nominibus Hebr. in ea, quæ ad Exodum pertinet parte, ad Traditiones Hebraicas in Gene. remittit lectorem, Israel (inquit) est videte Deum siue vir, aut mens, vidit Deum, & de hoc in libris Hebraicarum questionum plenius diximus. Eius in questionibus, siue traditionibus Hebraicis hæc sunt verba: Nō vocabitur nomen tuū Iacob, sed princeps cū Deo, hoc est Israel. Quomodo enim ego princeps sum, sic & tu qui mecum luctari potuisti, princeps eris. Si autē mecum pugnare potuisti, quāto magis cum hominibus: Alijs locis solet non iuxta aliorū, sed iuxta suam sententiā interpretari, Rectus Dei, aut יישראל, id est, rectissimus Dei, vt in hoc prophetæ nostri loco, & Isa. 44. in principio, & in illud Ioc. 3. Populi, populi, & c. & in illud Mal. 1. Dilexi vos. Rationē hic reddit, quia directus est cum angelo, dirigentis, vel directi nomen accepit. * Sed videamus quam perspicue vertit Gen. 32. Nequaquam Iacob appellabitur nomē tuū, sed Israel: quoniam si cōtra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines praualebis: Hic est locus, quē superiori capite me indicaturū promisi, melius ab Hier. cōuersum, quam explicatū. Quid apertius, quā ex his verbis hoc intelligi Israelē dictū esse quod cōtra Deum fortis fuerit. Vbi pro eo quod est, Fortis fuisti, est יישראל, eodemq; modo transtulerūt Lxx, & Symmachus, & Theodotion. Quid ad hāc interpretatiōnem pertineat, Princeps cum Deo, aut Rectus, siue Rectissimus Dei, videat lector. Hic quoque melius transtulit, quam exposuit: Directus est cū angelo. i. Prosperū successum habuit, siue, vt est in Heb. fortis fuit aduersus angelū. Quare optime verterūt Lxx יישראל, id est, fortis in Deum

Hiero. conseruado.

fuit.

7

fuit. Sed nū ideo sonabit Israel, Rectus Dei, aut Rectus cum Deo, aut Princeps cū Deo, id est, sicut Deus est princeps, ita etiam tu princeps eris. * Interpretandū esset potius, Directus est cū angelo, id est, Præualuit, & hoc idem significat, Princeps fuit cū Deo, id est, restitit generose Deo, fortiterq;, non est victus in certamine, nō cessit illi. Quare Iosephi interpretationem, qui lib. 1. Antiq. c. 18. ad finem ait: Iussitq; illum posthac vocari Israelē, qđ Hebræis angelo reluctantē significat, cur Hier. in Trad. Heb. reiecerit, nō admodum video, nam reluctantē dixit, id est, resistentem, & nō cedentē. Porro vbi nos habemus, Directus est cum angelo, in Heb. est cum יישראל, id est, Cū Deo. Verū angelus, quicum luctatus est Iacob, quia Dei personā gerebat, Deus dictus est. Quāuis & elohim angelos quoque significat, vt Psalm. 8. Minuisti eum paulo minus ab angelis, quam translationem securus est Paulus apostolus, Hebr. 2.

Et confortatus est, scilicet, eiusdem angeli benedictione, vt ait Hieron. vel confortatus est, vt non timeret fratrem suum Esau, quomodo ante timebat, sed videre auderet.

Fleuit, & rogauit eum. Cū lacrymis ab angelo petijt benedictionē. Lxx vertunt: Fleuerunt, & rogauerunt me, in domo On inuenerūt me. Sed Dionysius Alexandrinus in epistola contra Paulum Samosatensem, responsione 8. legit, In domo mea inuenerūt me, & allegorice exponit de Maria, & Ioseph quærentibus puerū Iesum, & in tēplo inuenientibus. Sed neq; lectio, quā ipse secutus est, vera est, neque allegoria recte cohereret cum præcedentibus, & sequentibus.

8

In Bethel inuenit eum. Mihi hoc dictum videtur de eo, quod post luctū cū angelo accidit, Gen. 35. Locutus est Deus ad Iacob, surge, & ascende Bethel, & habita ibi, facq; altare Deo, qui apparuit tibi, & c. Ibi, inquit, Propheta, locutus est nobiscū. Quod intelligo de illo, quod continuo sequitur: Iacob vero cōuocata omni domo sua ait: Abijcite deos alienos, qui in medio vestri sunt, & c. Surgite, & ascendamus in Bethel, vt faciam⁹ ibi altare Deo, qui exaudiuit me in die tribulationis, & c. Quasi dicat: Ibi totā suā posteritatem cōtestatus est, vt Deū solum sequeretur, ac deos alienos semp abijceret, & eum tantum agnosceret, quem Iacob ipse fautorem, ac protectorem senserat.

Et Dominus Deus exercituum memoriale eius.

Sēper Dei recordabatur, eumq; quasi præsentē intuebatur. Eū inquam Deū, qui cælestiū exercituum Dñs est, eū adorabat, nō idola, & deos gentiū, qui dij non sunt. Cyrilus ita exponit. Quia ergo talis erat Iacob, ideo Dñs erit memoriale ei, seruabitur em̄ in memorijs Dei, habebitq; perpetuam gloriam, glorificat enim Deus amantes eum.

Et tu ad Dominum Deum tuum conuerteris. Hortatur vniuersos filios Iacob, vt patrii exemplo Deum vnum venerentur. Tu igitur popule Israel, semen illius, qui tot beneficijs à Deo affectus est, quique tam perpetua pietate Deum coluit, age, parentem tuum imitare, & deos alienos abijce, custodi misericordiam, & iustitiam, & spes tuas omnes tantum in hoc Deo colloca, quem pater tuus adorauit.

Chanaan in manu eius statera dolosa. Ad decē tribus reuertitur, quas, vt solet, Ephraim appellat, quod intelligitur ex eo, quod continuo subiicit. Et dixit Ephraim, & c. Vocat autem eū populum Chanaan propter summam eius impietatem, qua similis Chananzis Deo inuisus factus est, ita vt iam nō semen Iacob, sed Chanaan vocari dignus sit. Ita dictum est de Iudæis Soph. 1. Conticuit omnis populus Chanaan, & Dan. 13. semē Chanaan, & non Iuda. Et Ezech. 16. Pater tuus Hamorrhæus, & mater tua Cethæa, & Isai. 1. Audite verbū Domini principes Sodomorum, & c. Hæc est Hieronymi, Rufini, Cyrilli, Theodoretij, Glossæ ordin. & interlin. Rupertique interpretatiō. Quam noui interpretes contēnunt, pro Chanaan vertentes Mercator, vt sit sensus, Est sicut mercator, in cuius manu est statera dolosa. Sed certe conuenientior, & gratior, & vehementior sensus est Hieronymi, & veterum. Deinde יישראל pro mercatore aliquando in scriptura accipi fateor, vt Zach. ultimo, si Deus dederit, dicem⁹: sed יישראל, quod hic legimus, vellem mihi vt ostenderent quo loco mercatorem significet. Est autem in hoc vocabulo (vt adnotauit Rupertus) amara quædam Iacob, & posteriorum eius antichelūs. Quasi dicat: Ille ex Iacob meruit propter fortitudinem & pietatem suā vocari Israel, isti ex Israel sceleribus suis vocantur Chanaan. * Stateram dolosam habere est defraudare, & alienam pecuniam iniuste auferre. In statera enim dolosa grauior est ea lanx, in qua merces ponderantur, & ita defraudantur emptores, contra

9

Chanaan.

*

10

ret, immolantes, sicut Lxx versione sua indicant, vt cap. 13. Immolare homines vitulos adorantes. Hebr. Vitulos adorabant, sed verendum esse, Vitulos adorantes, ibi ostendimus. Et Mich. 2. Ne loquamini loquentes. Hebr. Ne stilleris stillabunt. Symmachus; Ne stilleris stillantes.

TROPOLOGIA.

17

Si omnes qui diuitias congesserant, & honores quaesierant, & voluprates, atque haec idola summo studio coluerunt in hoc mundo, qui est quasi quaedam Galaad, ciuitas operantium idolum, mortui sunt, & in morte nihil secum ex tantis laboribus extulerunt: qua spe nunc homines tot propinquorum, & amicorum exemplis edocti, eadem idola colunt, & vt his potiantur, nulli vnquam labori parcunt? Ne timueris (ait David) cum diues factus fuerit homo, & cu multiplicata fuerit gloria domus eius: quoniam cum interierit, non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria eius. Et Paulus: Nihil intulimus in hunc mundum, haud dubium quia neque auferre quid possumus.

Psal. 48.

1. Tim. 6.

Psal. 75.

2. p. 1.

Quid illis profuere diuitiae? Dormierunt somnum suum, & nihil inuenerunt omnes viri diuitiarum in manibus suis. Quid honores? quid gloria? quid potentia, & impedita? Ipsorum vocem audiamus in sapientia: Quid nobis profuit superbia: & diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Transferunt omnia illa tanquam vmbra, &c. Quod vero de diuitibus dixit David: Et nihil inuenerunt in manibus suis: licet & ad omnia similia transferre. Dormierunt somnum suum reges, & potentes homines, & nihil ex illa potentia inuenerunt postea in manibus suis. Nihil gloriosi homines inuenerunt de sua gloria, nihil molles, & delicijs dediti de suis voluptatibus. * Transferunt omnia tanquam vmbra. Diues qui induebatur purpura, & bysso, & epulabatur quotidie splendide, ne guttam quidem aquae precibus inuenire potest. Qui magnis famulorum, & amicorum, seu potius adulatorum turbis stipabatur, ante Dei tribunal neminem habet amicum, accusatorum tantum turba stipatur. Qui voluptatibus affluebat, & delicijs, audit: Quantum glorificauit se, & in delicijs fuit, tantum date illi tormentum, & luctum. Non proderunt diuitiae in die ultionis: iustitia autem liberabit a morte. Si igitur haec passisunt, qui bonis saeculi abundabant, & nullum ex eis cepere fructum: ergo

18
Luc. 16.

Apoc. 18.

Prout. 11.

frustra nunc homines eisdem bonis inhiant, frustra eisdem idolis immolant, non enim magis liberari poterunt quam ij, qui vehementer delusi sero suam senserunt insipientiam.

HISTORIA.

Fugit Iacob in regionem Syria. Reuertitur ad commemoranda beneficia praestita Iacob, & posteris eius: nam quae de Ephraim, & Iudae peccatis dixit, quasi quadam parenthesi interiecta sunt. Quasi dicat: Tantae mihi curae fuit salus Iacob, vt fugere eum voluerim in Syriam, ne ab irato fratre occideretur, ibi eum seruauit, & ditauit. Historia scripta est Gen. 28. ex qua intelligimus in quam Syriam partem fugerit, nempe in Mesopotamiam. Protenditur enim Syria a terminis Aegypti vsque ad Cappadociam a Meridie versus Septentrionem, ab Occidente vero versus Orientem a mari nostro vsque ad fluuium magnum Euphratem, habetque multas, ac magnas prouincias, Palaestinam, Phoenicem, Coelefyriam, Syriam, Damasci, Ituram, Trachonitidem, Mesopotamiam.

Syria.

19

Et seruiuit Iacob in vxore, id est, Propter Rachelem vxorem seruiuit septem annis, & iterum in vxore seruauit, ita enim legendum est, non seruiuit, vt corruptissimi quidam codices habent, id est, Et pro Lia oues foci totidem annis seruauit. Ita Hieronymus. Quamquam Iacob nunquam pro Lia seruire voluit, sed pro Rachele, Gen. 29. At quamuis non is eius animus fuerit, tamen septem annorum priorum merces Lia fuit, deinde pro Rachele totidem seruiuit. Atque haec res maxime Iacob pietatem commendat, seruiuit enim Laban, vt filias eius duceret, non quidem voluptatis causa, sed ne Chanaanem vxorem haberet, vnde paulatim deduci in idololatriam posset, & parentibus suis obtemperaret. Rebecca enim dixit, Gen. 27. Si acceperit Iacob vxorem de stirpe huius terrae, nolo viuere: & pater praecepit ei cap. 28. Noli accipere coniugem de genere Chanaan, sed vade, & proficiscere in Mesopotamiam Syriam ad domum Bathuel patris matris tuae, & accipe tibi inde vxorem de filiabus Laban auunculi tui. Itaque vt Deo, ac parentibus obediret, non dubitauit quatuordecim annorum laborem, & diuini perferre, vt eleganter Rupertus interpretatus est.

In propheta autem eduxit Dominus Iacob de

20

Aegypto.

Aegypto. Sicut Iacob in itinere tam longo, & in tot laboribus semper affuit, ita eius posteris etiam amari, & cum in Aegypto seruiuerent, eduxit eos inde per prophetam meum Moysem, & seruauit eos. Pro quibus officijs hanc mihi vicem reddidit Ephraim, vt me peccatis suis amaritudinem animi, & dolorem excitantibus ad iracundiam prouocauerit. Itaque peccata ab effectu amaritudines vocat.

Sanguis.

Sanguis eius super eum veniet. Ac si dicat: Me quidem ne reprehendar, ipse se in tot mala conijcit, ipse solus sibi hanc calamitatem, quam passurus est, conciliat. Sanguinem vocat poenam infligendam ei, qui cecidit autor sit, vt Matt. 27. Sanguis eius super nos, & super filios nostros. 2. Reg. 1. Sanguis tuus super caput tuum, os enim tuum locutum est aduersum te dicens: Ego interfeci Christum Domini, hoc est, Occiditis tu quidem, at pro morte tua ego reus non ero apud Deum, sed tu, qui confessus es te occidisse Saulem regem. Ita modo, tu te occidisti, & tu punieris, nemo tibi in culpa est.

21

Et opprobrium eius restituet ei Dominus suus. Ephraim opprobrium Deum affecit, quia iniqumitate sua fecit, vt nome Domini blasphemaretur, iuxta illud. 2. Reg. 12. Verumtamen quia blasphemare fecisti inimicos nomen Domini. Hoc ergo opprobrium, id est, supplicium huic opprobrio debitum inducet Dominus in caput autoris, vt pro meritis puniatur, Psal. 7. Conuertetur dolor eius in caput eius, & in verticem ipsius iniquitas eius descendet. Eleganter autem Hieron. dixit, Restituet, quod in Hebr. est, וְשִׁבַּרְתִּי, id est, Redire faciet, aut Retribuet, vt vertentur Lxx, aut etiam Restituet, quoniam re vera peccato poena ex iustitia debetur, quasi iure restitutionis. Inde peccata vocantur debita, quae quotidie nobis dimitti postulamus. Vt autem debita vel remittuntur, vel iure exiguntur, ita peccata, nisi per poenitentiam remittantur, iuxta quod scriptum est: Beati quorum remissa sunt iniquitates: seuerissime reperuntur, sicut ait Dominus: Amen dico tibi, non exies inde, donec reddas nouissimum quadrantem. Vt ergo cordati homines, etiam si gratissimum sit, & aptissimum quod emere volunt, diligenter considerant, an possint postea esse soluendo, ne vitam misere in vinculis finiant: ita nos cum honores, voluptatesque blandiuntur, videamus, ne es alienum contrahamus, quod

Math. 6.

Psal. 31.

Math. 5.

dissolueri minime possimus. Aut si forte iam contractum est, Mariam Magdalenam imitemur, quae cum deberet quingentos denarios, nec haberet unde solueret, cucurrit ad pedes Domini, & lacrymis rigauit, capillis terxit, vnguentum infudit, & remissa sunt ei peccata multa, quia dilexit multum.

Luc. 7.

CAP. XIII.

Quiete Ephraim, horror inuasit Israel: & deliquit in Baal, & mortuus est. Et nunc addiderunt ad peccandum: feceruntque sibi constabile de argento suo quasi similitudinem idolorum, factura artificum totum est. His ipsi dicunt, Immolat homines vitulos adorantes. Idcirco erunt quasi nubes matutinae, & sicut ros matutinus prateriens, sicut puluis turbine raptus ex area, & sicut fumus de fumario. Ego autem Dominus Deus tuus ex terra Aegypti: & Deum absque me nescies, & saluator non est prater me. Ego cognoui te in deserto, in terra solitudinis. Iuxta pasua sua adimpleti sunt, et saturati sunt: & eleuauerunt cor suum, et obliui sunt mei. Et ego ero eis quasi leona, sicut pardus in via Assyriorum. Occurram eis quasi vrsis raptis catulis, & dirumpam interiora iecoris eorum: & consumam eos ibi quasi leo, bestia agri scindet eos. Perditio tua, Israel: tantummodo in me auxilium tuum. Ubi est rex tuus maxime nunc? saluet te in omnibus urbibus tuis: et iudices tui, de quibus dixisti, Da mihi reges & principes. Dabo tibi regem in furore meo, & auferam in indignatione

Elia. 41.

1. Reg. 8.

rione

1. Cor. 15.
Hebr. 1.

Ezec. 19.

tione mea. Colligata est iniquitas Ephraim, absconditum peccatum eius. Dolores parturientis venient ei: ipse filius non sapiens: nunc enim non stabit in contritione filiorum. De manu mortis liberabo eos, de morte redimam eos: ero mors tua o mors, morsus tuus ero inferne, consolatio abscondita est ab oculis meis. Quia ipse inter fratres diuidet: adducet urentem ventum Dominus de deserto ascendentem. Et siccabit venas eius, & desolabit fontem eius, & ipse deripiet thesaurum omnis vasidis desiderabilis.

HISTORIA.

Loquente Ephraim horror inuasit Israel. Exprobrat illis idololatriam, & vt magnitudo peccati appareat, antiquitatem eius docet, quod semper iudem sint, & neq; correptionibus prophetarum, neq; plagis edocti per tot annos respuerint. Cum loqueretur, inquit, Ephraim, id est, Ieroboham, & eius contritules, ac principes, & populum ad vitulos aureos adorandos hortaretur, statim Israel totus tremere, horrere que cepit, & non est ausus regi suo, ac principibus contradicere. Recentiores hunc locum interpretantes addunt quaedam de suo, quae addenda non sunt, ita enim vertunt. Loquente Ephraim tremor fuit audienti, ipse eleuauit caput suum in Israel. In Hebr. autem est tantummodo. Cum loqueretur Ephraim, horror leuauit ipse in Israel: quae ita vt sunt sine vlla additione sensum nostrae translationis perspicue reddunt. Leuauit horrorem, in Israel, siue tremorem, vt verterunt Symmachus, & Theodotio: quod quid est aliud, quam Horror inuasit Israel!

Et deliquit in Babel, id est, Post haec Babellem quoque adorauit non contentus adorasse vitulos.

2.

Et mortuus est. Non de morte animae solum loquitur, sed hoc praeterea significat: Inde morti, & captiuitati, & tot calamitatibus obnoxium se reddidit, ita dictum est Gene. 2. In quacumque die comederis ex eo, morte morieris.

Et nunc addiderunt. Quasi veteres idololatriae fati non essent.

Quasi multitudinem idolorum. Interpretes verunt, Iuxta intelligentiam suam, siue iuxta prudentiam suam, quoniam כבודו אבד, quod est intelligere. Lxx omnino vt nos, Secundum imaginem idolorum. Est autem sensus, fecerunt quasi similitudinem idolorum, id est, fecerunt idola iuxta similitudinem, & ideā, quam prius mente conceperant, & fabricauerant, sicut nunc imagines pingi iubemus hoc, vel illo corporis, aut oris habitu, hunc, vel illum affectum praeserentes, & ideo est in Hebr. Iuxta similitudinem suam idolorum, id est, quam ipsi animo conformauerant ad idola facienda. Ac si dicat: Nihil morati sunt, sed quomodo voluerunt, ita fecerunt.

Factura artificum totum est. Nihil habent diuinitatis, neq; aliud quidquam sunt, quam quod artifices ea esse voluerunt.

His ipsi dicunt: Immolate homines vitulos adorantes. Pro His ipsi dicunt, in Hebr. & apud Lxx est: Ipsi ipsi dicunt, id est, alij alijs dicunt, sacerdotes videlicet populo, vt exponit Hieronymus, Si vultis placere dijs vestris, immolate illis homines ita Hieronymus, & Cyrillus. Nam in tantam eos amentiam venisse, vt iuxta ritus gentium homines immolarent, Dauid plane docet Psalm. 105. Et immolauerunt filios suos, & filias suas daemonijs. Et effuderunt sanguinem innocentem, sanguinem filiorum suorum, & filiarum suarum, quas sacrificauerunt sculptilibus Chanaan. Noui interpretes aliter hunc locum vertunt, sed Hieronymi translatio conuenit cum Lxx, qui aiunt. Ipsi ipsi dicunt, Sacrificate homines. Ex quo perspicuum est veteres legisse וקרבו, id est, immolate, non vt modo legitur: וקרבו, id est, immolantes. Pro Adorantes est וקראו, id est, osculabuntur, siue adorabunt. Sed more Hebraico verbum ponitur loco participij, vt cap. 12. nu. 16. adnotauimus, quod constat ex Symmacho, & Theodotio, qui verterunt, Adorantes, & ex Aquila, qui vertit καταδύτης, id est, deosculantes. Quamuis & verba Hebraea cum punctis, quae nunc habent, sensum nostrae translationis haud obscure reddunt. His ipsi dicunt: immolantes homines adorabunt vitulos, id est, ij deum rite vitulos adorabunt, qui eis homines immolauerint. Lyranus putauit Homines vocati casu dici, sed facile mutasset

*

3

*

sententiam,

4

sententiam, si vidisset apud Lxx, dystra, et sycopus, id est, immolate homines. Et ego ero quasi leena. Cito peribunt eorum felicitas, & diuitia. Hoc est quod dixit cap. 10. Transiit fecit Samaria regem suum, & c. Et c. 17. Sicut manet transiit pertransiit rex Israel. Sicut pulvis turbinae rapit ex area. Pulverem vocat, qui ex minutissimarum palearum contractione exilit, Hebraei ירח, Latini glutinam vocant.

Et sicut fumus de fumaro. Pro fumaro est פנים, id est, fenestra, per quam, scilicet, egreditar fumus. Theodotio non transtulit, & c. quod fumum recipiat ex eum. Aquila, Catacistam. Catacistam autem (vt ait Hieronymus) proprie vocat foramen in pariete fabricatum, per quod egreditur fumus.

Ego autem Dominus Deus tuus. Exposuimus haec cap. 12. n. 12. vbi sunt eadem verba.

Cogno-

Cognouit te in deserto, id est, Benefeci tibi, pau te. Deus enim cognoscere dicitur cum benefacit. Vnde ijs, quibus benefacere non vult, ait Mattha. 7. Tunc confitebor illis, Quia non noui vos. Et cap. 25. Amen dico vobis, nescio vos. Chaldaeus: Ego tribui vobis necessaria in deserto, in terra in qua desiderabatis omnia.

te.

5

Deus amicus fidelis.

TROPOLOGIA.

Verè non sunt viae Dei, sicut viae nostrae. Homines contemnunt eos, qui in deserto sunt, non agnoscunt amicos, quos manus Domini tangit, & exercet per terram desertam, iniuriam, & iniquosam, hoc est, per paupertatem, per morbos, & persecutiones, sed recedunt, & in medijs laborum fluctibus relinquunt. Longe aliter Dominus Deus noster cognoscit suos in deserto, & erga beneficiorum priorum immemores ipse suae bonitatis recordatur, alit eos, ac protegit, & in terram optatam perducit. Quid in amicos ex animo sibi obsequetes faceret. Vidimus cap. 12. qualis in Jacob fuerit. De quo eleganter scriptum est Sap. 10. Sapientia, inquit, horum, qui se obseruant, a doloribus liberauit. Haec autem profugum irae fratris iustum deduxit per vias rectas, & ostendit illi regnum Dei, & dedit illi scientiam sanctorum, honestauit illum in laboribus, & compleuit labores illius. In fraude circumuentum illum affuit illi, & honestum fecit illum. Custodiuit illum ab inimicis, & à seductoribus tutauit illum. * De huius filio Ioseph subiicit cōtinuo. Haec venditum iustum non

6

dereliquit, sed a peccatoribus liberauit. Etsi descenditque curio illo in foueam, & in uinculis non dereliquit illum, domus affertur illi scepterum regni, & potestatem aduersus eos, qui eum deprimerebant, & in dardaces ostendit, qui maculauerunt illum, & dedit illi claritatem aeternam. Magna est ergo hominum stultitia, qui summo studio amicos quaerunt non permanentes, cum autem, qui mutari non potest, amicum habere negligunt. De amicis illis scriptum est Eccle. 6. Si possides amicum, in tentatione posside eum, & ne facile credas ei seipsum. Est enim amicus secundum tempus suum, & non permanet in die tribulationis: dem de honoribus, de diuitijs, de voluptatibus intellige, quae vultum sepe praesertunt amicosum, & in die tribulationis, ac praesertim maxime illius, id est, mortis, fugiunt, & euanescent. Deus autem amicus fidelis est, de quo ibidē sapiens: Amicus fidelis protectio fortis, qui autē inuenit illum, inuenit thesaurum.

HISTORIA.

Iuxta pascuam suam, & c. Iuxta non pro Apud ponitur, sed pro Secundum וּבְרֵחַ, id est, secundum pascuam suam, vt cap. 10. Iuxta vbertatem terrae suae multiplicauit aeterna. Hoc ergo ait: Iuxta abundantiam pascuorum, quae eis dedit, fuit saturitas eorum, id est, vehementer saturati sunt, & omni bonorum copia circumfluens extolli ceperunt, & superbiere, & mei obliti sunt, quasi iam opera mea non egerent. Idem queritur quod Deut. 32. In crassatus est dilectus, & recalcitrauit, in crassatus, impinguitus, dilatat. Hinc Deus multos, quos amat, continet in paupertate, & multum pro pecunia laborantes succubus quasi defraudat, ne qui pauperes saluerunt, diuites detrudantur in gehennam.

Nescia enim mens hominum (vt est apud principem poetarum) dari, sorti que futurae, Et seruare modum rebus sublata secundis.

Et Salomon ait: Mendicitatem, & diuitias ne dederis mihi, tribue tantum victui meo necessaria. Ne forte satiatas illiciar ad negandum, & dicam, Quis est Dominus?

Et ego ero eis quasi leena. Recentiores vertunt, Vt leo, sed de his diximus cap. 5. in illud: Et ego quasi leena Ephraim.

Sicut pardus in via Assyriorum. Pardus velocissimus est, & saeuissimus. Mares in genere pantherarum hoc nomine appellantur, vt docet Plinius lib. 8. cap. 17. Ero, inquit, eis quasi pardi illi, qui in via, qua ad Assyrios

Prou. 30.

8

*

itur,

16 *farus, & iratus postea auferam. Quod factum est cum Saulem eis dedit, & postea cum reges Israel capti sunt, praesertimque Hosee, qui fuit tempore captiuitatis decem tribuum. At possumus etiam de futuris regibus intelligere, vt sit sensus. * Obrundebas me, vt regem tibi darem, poenitebit te perijisse, ego dabo tibi his temporibus, cu maxime regum opera, & consilio indigebas, reges pessimos, qui te perdant, & qui tales erunt vt cito a me auferantur, vt videmus 4. Reg. 15. in Zacharia, Manahem, Sellum, & ceteris.*

TROPOLOGIA.

Ex his videmus propter peccata populi saepe regnare impios, vt Job. 34. scriptum est: Qui regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi. Greg. 25. Moral. c. 20. Nullus, qui talem rectorem patitur, eum quem patitur, accuset, quia nimirum sui fuit meriti peruersi rectoris subiacere ditioni. Culpam ergo proprii magis accuset operis, quam iniustitiam gubernantis, scriptum namq; est, Dabo tibi reges in furore meo. Quid ergo illos nobis praesesse despiciamus, quorum super nos regimina ex Domini furore suscipimus? Idem in illud. 1. Reg. 9. Saluabit populum meum, &c. Nec pro se, nec pro populo pastor datur, quando reprobra plebs reprobum pastorem habere permittitur: cum sic ille praestet, sic illi obediunt, vt ad aeterna bona nec ille, qui docet, nec illi qui docentur peruenire mereantur. De quibus per Hoseam Dominus dicit: Dabo eis reges in furore meo. In furore etenim Dei rex datur, quando malis peior praesesse decernitur. Talis quippe pastor tunc datur, cum talis populus regendus suscipitur, qui pariter aeterna poena damnentur.

ALLEGORIA.

17 Eamdem poenam, ac multo sauiorem Iudaea sensit, cum CHRISTVM a Deo designatum, & datum accipere noluit: & grauiissimo Romanorum iugo, immo omnium gentium imperio ceruicem supposuit. Nec corporis hoc malum solum fuit, magistros erroris accepit, quorum peruersitate hodie etiam in sua infidelitate retinetur, ac tandem Diabolo subiecta est, a quo captiua tenetur ad ipsius voluntatem. Sed expectant eam acerbiores casus, & seruitus miserabilior in fine saeculi. Recte enim Gregor. 25. Moral. cap. 10. de ea quoque interpretatur illud: Qui regnare facit hominem hypocritam

propter peccata populi. Verum namque regem (inquit) super se Iudaea regnare noluit, & idcirco exigentibus meritis hypocritam accepit: sicut ipsa quoque veritas in Euangelio dicit: Ego veni in nomine patris mei, & non accepistis me: si alius venerit in nomine suo, illum accipietis. Et sicut Paulus ait: Pro eo quod caritatem veritatis non receperunt vt salui fierent: ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio. In eo ergo quod dicitur: Qui regnare facit, &c. Potest ipsum omnium hypocritarum caput Antichristus designari.

HISTORIA.

18 *Colligata est iniquitas Ephraim, id est, Diligenter in memoria mea seruata, vt de illo poenas sumam. Sumpta metaphora est ab ijs, quae accurate ligantur, & absconduntur, ne excidant, nam ideo etiam ait: Absconditum peccatum eius. Ita Hieronymus, & ceteri. Simile est illud Deuter. 32. Nonne haec condita sunt apud me, & signata in thesauris meis? Mea est ultio, & ego retribuam eis in tempore. Chaldaeus: Reposta sunt peccata Ephraim, seruata sunt, vt poenis multentur vniuersa eorum scelera. Ne ergo nobis clitellam (vt dicitur) Diabolus imponat, persuadeatque quasi non spectare Deum quae facimus, aut ita spectare vt obliuiscatur. Vides (inquit David) quoniam tu laborem (id est, peccata hominum) consideras, vt tradas eos in manus tuas. Dum per poenitentiam ad beatitudinem illam non peruenimus: Beati quorum remissa sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata: colligata sunt iniquitates nostrae, absconditum peccatum nostrum, vt puniatur, quia nos sacerdoti non detegimus, vt remittatur. Timeamus quod Paulus ait: Secundum autem duritiam tuam, & impoenitens cor thesaurizas tibi iram in die irae, & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua.*

Dolores parturientis venient ei. Vehementes captiuitatis dolores intelligit, ita enim solet saepe scriptura grauiissimos dolores exprimere.

Ipsa filius non sapiens. Hoc & cap. 7. dixit: Et factus est Ephraim quasi columba seducta non habens cor. Hoc autem dicit. Ipse Ephraim, quoniam stultus est, & imprudens, non curat futura, neque praenidet, sed manent cum mala grauiissima, quae tolerate nequaquam poterit. Deuter. 32. Vtinam

Iohan. 5.

2. Thes. 1.

18

Psal. 9.

Psal. 31.

Rom. 2.

19

saperent,

saperent, & intelligerent, ac nouissima prouiderent.

Nunc enim non stabit in contritione filiorum. Cum filij eius, id est, eius populus, conterentur, & occidentur ab hostibus, non stabit, id est, non poterit ferre, vt interpretatur Hier. vel non poterit resistere aduersarijs, vt Theodoretus, & Lyranus. Contritio proprii scripturae vocabulum est in hac significatione. 13. 13. quod est conterere, significat calamitatem alicui afferre. Isai. 53. Dominus voluit conterere eum in infirmitate, sumpta videlicet metaphora a rebus, quae minutissime confringuntur, & quasi in nihilum rediguntur, vt Psal. 47. In spiritu vehementi conteres naues Tharsis. * Inde contritio significat in signum aliquam calamitatem, quae quis potentia, & fortunis suis priuatur, & quasi in nihilum redigitur. Iere. 4. Quia malum ego adduco ab Aquilone contritionem magnam. Ibidem: Contritio super contritionem vocata est, & vastata est omnis terra. Deinde per meronymiam in sacris literis valde visitata significat magni doloris, qualis ex magna calamitate consequi solet, vt 2. Reg. 22. Circumdederunt me contritiones mortis, pro quo Psal. 17. qui idem Psalmus est, habemus, Dolores mortis. Inde Psal. 50. Cor contritum, & humiliatum. Totum hunc locum ita conuertit Pagninus: Ipse filius fuit non sapiens, quoniam si fuisset sapiens, non ad tempus steterisset in vulua filiorum. Et ad eundem modum intelligunt Vatablus, & Leo Hebraeus, & Isidorus Clarius, & alij quidam. Cum enim 13. 13. interdum significet parturire propter contractionem mulieris, & dolorem: inde 13. 13. putant hoc loco significare parturitionem, aut vuluum, vt sit sensus: Filius insipiens est, nec vnquam respiscere vult, sed est veluti fetus, qui non egrreditur ex utero materni angustijs, sed illic diu moratur in illo dolore. * At multa addit de suo Pagninus, in Hebraeo enim non sunt plura verba, quam in nostra translatione. Deinde, vt omittamus non recte conuenire vt in eisdem verbis, & in eadem metaphora idem populus matrisimuletur & filijs: non probant 13. 13. ita accipi vt dicunt, nec fortasse probare poterunt, at pro contritione, & dolore passim in scriptura accipitur. 13. 13. est quod ita, vt ipsi volunt, accipitur, sed ijs, cum sint rigidissimi punctorum obseruatores, & patroni, non est aequum, vt liceat puncta mutare. Multo ergo melius transtulit Hier. quomodo & Lxx

Contritio.

20

*

21

transtulerunt: quamuis si quis hanc interpretationem simul cum nostra recipiat, non admodum repugnari.

De manu mortis liberabo eos. Iterum post duram comminationem eos consolatur promittens liberationem, quae per CHRISTVM accepturi erant credentes Euangelio. Propterea ait: De manu mortis, &c. id est, Liberabo eos a morte, nam & animas eorum, quaeunque in limbum descenderint, eo descendente liberabo, & postea cum immortalibus suis corporibus perpetuo vinculo iterum colligabo. Etenim haec verba Christi esse non solum nostri, sed etiam Iudaei confitentur. * Atq; ita esse intelligenda docet, quae sequuntur: Ero mors tua o mors, &c. quae Paulus, 1. Cor. 15. de resurrectione nostra, in qua mors deuideta est, & quae in resurrectione Domini promissa, & inchoata est, interpretatur. Cum autem (inquit) mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo, qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. Vbi est mors victoria tua? Vbi est mors stimulum tuum? Quod autem illic in resurrectione interpretatur est, nos (vt prudenter ait Hier.) aliter interpretari nec possumus, nec audemus. Nullo ergo modo recipienda est multorum Iudaeorum, & quorumdam ex nostris, in quibus est Theodoretus, expositio dici haec de liberatione a captiuitate Babylonica, vel (vt voluit Rufinus) de liberatione ab exercitu Senacherib obsidete Ierusalim. Primum, quia non loquitur hic propheta de duabus tribubus, quae liberatae sunt, sed de decem, vt vidimus. Secundo, quia decem tribus non sunt liberatae, vt liberatio illa figura esset liberationis per CHRISTVM futurae. Tertio, quod hoc, quod dicimus verba ipsa quoque indicant, nam vbi habemus, De manu mortis, in Hebr. & apud Lxx est, De manu inferni, id est, 13. 13. & Lxx 13. 13. ut mortem intelligamus non corporis, quam nemo effugere potest, non est enim sensus, Faciam vt non moriantur, sed, Postquam semel morti concesserint, atque in limbum venerint, eripiam eorum animas inde, vt non perpetuo a morte, ab infernoque teneantur. * Itaque idem est hic Mors, & Infernus, quia idem est tenebris a morte, & ab inferno; vt Psal. 17. Dolores inferni circumdederunt me, praecupauerunt me laquei mortis. Inde alterum pro altero saepe ponitur. Nam vbi habemus: Vbi est mors victoria tua? Paulus in Graeco habet, Vbi est inferne victoria tua? Contra

22

23

Infernus.

P Lxx

Locus
AG. 2.

Lxx aiunt. Vbi est mors causa tua? vbi stimulus tuus inferne? Et Act. 2. vbi legitur: Quem Deus suscitauit à mortuis solutis doloribus inferni, in Græco est, *ὅτι καὶ αὐτὸν λύσας*, id est, soluens, aut, cum soluisset, dolores mortis, & ita legit Chryso. hom. 6. in Actus Apolt. i. suscitauit illum Deus soluens, & iritans dolores mortis, hoc est quod per tot dolores mors effecerat, vt. s. anima separaretur à corpore, & hoc est quod nunciat, De morte redimā eos. Scio Hiero. distinguere inter Mortē, & Infernum. Mors, inquit, est qua anima separatur à corpore. Infernus, locus, in quo animæ recluduntur, siue in refrigerio, siue in pœnis, pro qualitate meritum. Quod autem aliud sit mors, aliud infernus, & Psalmista demonstrat dicens: Nō est in morte qui memor sit tui. In inferno autē quis cōfitebitur tibi? Et in alio loco: Veniat mors super eos, & descendant in infernū viuētes. Sed nō aduersatur nobis Hie. ille enim vocabulorū proprietatē expressit: nos autē eādē proprietatē agnoscētes dicimus mortē pro inferno, & infernū pro morte accipi, quoniam ante **CHRISTI** passio nē simul hęc duo fiebant, mori, & descēdere ad inferos. Sed ad Prophetā nostrī locū reuertamur. Itā eū intellexit Euseb. li. 4. De monst. Euang. c. 12. & ita intellexerunt veteres Hebræi, citat enim Lyranus glossam quandam Hebraicam, quam refert etiā Galatinus libr. 8. contra Iud. c. 21. & R. Moyses Hadarsan esse testatur in caput. 24. Gene. vbi ait: Ibat mecum Messias filius David quousq; peruenit ad portas gehēnæ. Cūque viderēt captiui qui in gehēna erāt, lumen Messia; gauisi sunt eū recipere dicētes: Hic educet nos de his tenebris, sicut dictum est Hol. 13: De manu inferni redimam eos, de morte liberabo eos, &c. * Bis ergo dicit: De morte liberabo eos, vt certior, & firmitior intelligat esse promissio. Nisi quis eū Ruper. malit exponere: De manu mortis liberabo eos. i. de morte animæ, qua mortuus est Adam, cū præceptum transgressus est. De morte redimam eos, scilicet, corporis, quam Deus his verbis comminatus est: Puluis es, & in puluerem reuerteris. Sed mihi quod prius dixi multo magis probatur.

Evo mors tua à mors, stimulus tuus? evō inferne. Pro his Paul. 1. Cor. 15. dixit: Vbi est mors victoria tua? vbi est stimulus tuus? Cū dixisset paulo ante: Cū autē mortale hoc induerit immortalitātē: tūc fiet sermo, qui scriptus

Psal. 6.

Psal. 54.

24

Gen. 3.

25

26

est. Absorpta est mors in victoria: In quibus quatuor existit explicanda, quæ sunt valde difficilia. Primum est, quis sit sensus verborū Prophetæ. Secundū, vnde illud Paulus desumpserit: Absorpta est mors in victoria, cū in Hosea, vnde cetera desumpta sunt, non inueniatur. Tertium quomodo verum sit quod Hie. & omnes affirmant, Paulum ibi hęc Hoseæ verba referre, quæ nunc enarramus, cum sensus prophetæ multū videatur esse diuersus. Quartum, Quomodo de omnibus intelligatur qd dicitur soli Israel. Primæ quæstionis hęc sit solutio. Paulus verba, quæ retulit, aperte de resurrectione generali exposuit: cū autē mortale hoc induerit immortalitātē, tūc fiet sermo, qui scriptus est: Absorpta est mors, &c. At Aug. ser. 137. de temp. & Greg. 12. Mor. c. 8. & hom. 27. in Eua. qui ex Aug. desumpsit ad verbū, & eos secutus Ansel. (seu quicūq; fuit alius) in locū hūc Pauli, verba nostri prophetæ de descensu **CHRISTI** ad inferos, & de eius resurrectione interpretatur ad hūc modū. Quod occidimus, agimus vt penitus nō sit: ex eo autē quod mordemus, partē abstrahimus, partēq; relinquimus. Quia ergo in electis suis funditus Dñs occidit mortem, mors mortis extitit: quia vero ex inferno partem abstulit, partēque reliquit, nō occidit funditus, sed momordit infernū. Dicēdū est ergo vtrūq; prophetæ sensui eūuenire. Cœpit enim fieri hoc quod ait propheta in resurrectione Dñi, quia tūc præmōstrata est nostra resurrectio, & resurgēte capite quodāmodo nos membra cū eo resurreximus, sicut ait Apolto. Eph. 2. Et cū essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos **CHRISTUS**, cuius gratia estis saluati, & cōresuscitauit, & cōledere fecit in cœlestib; in **CHRISTUS** IESU. Sed pfecte implebitur cū vere corpora nostra resumemus, tūc. n. penitus vincet mors. * Vnde ibidē ait Pau. Oportet autē illū regnare, donec ponat omnes inimicos suos sub pedib; ei; &c. nouissime autē omniū inimica destruet mors. Quib; verbis haud obscure docuit nō esse plenē impletā pphetiā, donec mors penit' destruat in generali resurrectione, cū nihil iā in electos poterit, cū null' corū in loco purgatorii ignis iam tenebitur, sed à pœnis liberati beatissima immortalitate perfruentur: quāuis cœperit impleri cū **CHRISTUS** resurrexerit, & animas sanctorū eduxit ex inferis. Sed Pauli verba pphetæ ad id qd tūc agebat accomo

dauit,

27

28

dauit, accommodatur etiam ad tempus resurrectionis. **CHRISTI**, si ita causa postulat. Sed hoc addam, illud *Morsus tuus ero inferne;* posse aliter exponi satis apte, vt morsus passive accipiatur, & sit sensus. Ego mortē interficiā, penitusq; disperdam morēdo, & ad infernū descendēdo; mordebor em à te o inferne, deorabis me vt hamū, sed tua viscerā ferre me nō poterit cum Deus sim, & à peccatō immunis, atq; ita ventre transfixo, & dirupto hamo diuinitatis meæ, foras me emittes, & simul exibunt electi mei. Ita mihi videtur intellexisse Hier. sed latius Rupertus, qui & superiōre sensum attriuit, & ad hunc posteriorem adducit illud Job. 40. In oculis eius quasi hamo capiet eum. Et ibidē. An extrahere poteris Leuiathan hamo? Ad secundam quæstionē responderet Lyranus hic, & in Paulum sequi Apostolum translationē Lxx, & apud eos legi, Absorpta est mors in victoria. Eadē est sententia Hugonis Cardinalis, & Dionisij, & Caicrani in Paulū. Anselmus ait Apostolū dixisse, Absorpta est mors in victoria, vbi est mors victoria tua? vbi est stimulus tuus? pro eo quod Lxx dicūt, vbi est mors causa tua? vbi est stimulus tuus inferne? Recentissimus quidā prophetarū duodecim enarrator breuiter respōdet locū Paulum retulisse, vt est in translatione Lxx eodem sensu seruato. Si enim Deus est mortis mors, plane absorpta est mors in victoria Dei cōtra eā. De priorī responsione hoc dicimus mutatuos quidē fuisse eius autores sententiā, si legerent verba Lxx, quæ potuissent vel in Hier. legere, nō enim inuenirēt, quod dicit. Verba Lxx ita habēt: De manu inferni liberabo eos, de morte redimā illos. Vbi est causa tua mors? Vbi est aculeus tuus inferne? Anselmo, & alteri auctori facile verba ipsa Pauli respōdent, quæ constat pro eo quod aiunt Lxx, Vbi est causa tua mors? dicere, Vbi est mors victoria tua? quod idē est, vt postea demonstrabimus. Quare quod prius dicit, Absorpta est mors in victoria, nō ostendunt, vnde sumptū sit, sumptum autē esse, ex aliquo scripturæ loco, nec ab Apostolo addi quasi explicandi causa, perspicuū est, ait enim: Tunc fiet sermo, qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. * Vidit hoc S. Thomas, ac propterea negat inueniri in aliquo scripturæ libro secundū nostrā translationē. Si tamē (inquit) inueniatur in translatione Lxx, non est certum, vnde sumptū sit: Potest tamē dici esse

sumptum ex illo. Ita 2.4. Vuent mortui tui, interfecti mei resurgēt, vcl ex illo c. 25. Precipitavit mortē in sempiternum. Et quā hoc dixisset subijcit: Hosea. 13. vbi nos habent? Ero mors tua mors, Lxx habent, Absorpta est mors in victoria. Quod ego plane additum ab aliquo arbitrō in margine volente quodammodo corrigere, quod dicebat S. Thomas, atq; inde paulatim ē margine translātū in cōtextum, vt sēpē factū est in libris manuscriptis. Mihi videtur ex secūdo loco eorū, quos indicauit S. Thomas, desumptū esse iuxta Lxx translationē, id est, ex illis verbis c. 25. *uuent mortui tui, interfecti mei resurgēt.* Quod ad verbū sonat, Deuorabit, siue absorpsit, mors præualens. Pro quo nos habemus, Precipitavit mortē in sempiternū, nō Precipitabit, vt fere habent eodices, cū constet præteritū esse temporis in Hebræo, & in Græco. * Est autē Hebræorū cōsuetudo, vt nonnunquā præteritū actiuū ponat pro passiuo; præteritū autem nunc vocō etiam futurum, cum præteriti significationem habet. Vt Gene. 15. Credidit Abraham Deo, & reputavit hoc illi iustitia, ita enim in Hebræo est, pro quo tamē Lxx ibidem, & Paul. Rom. 4. verterunt: Et reputatum est illi ad iustitiā. Et Mich. 1. Quia de mercede meretricis cōgregata sunt, in Hebræo, & in Græco est, Congregauit. Et Mich. 6. Indicabo tibi o homo quid sit bonum, in Hebræo est, וְיָדַעְתָּ, id est, Annūtiavit, pro Annūtiatū est. Ita pro Absorbēbit mors, Paulus proprietatis linguae suę peritissimus vertit, *uuent mortui tui, interfecti mei resurgēt*; Absorpta est mors, sicut quod erat in Hebræo. Reputatū est illi ad iustitiā. Passive autē accepisse Prophetā hoc verbum, docet Athanasius in libro de passione, & crucē Dñi post mediū, vbi probare volēs mortē perditam, atq; consumptā fuisse à Dño, ita hęc verba citat: In deglutione mors fuit postquā inualerat. Euseb. etiā li. 4. de Demōst. Euang. c. 12. ait: Hac sane ratione ipse etiam corpus mortuū excitatū est, & multa corpora eorū qui dormierant sanctorū, surrexerūt, vnaq; cum ipso in sanctam, ac vere cœlestem ciuitatem ingressa sunt, vt merito ex hoc in sacris literis dictū sit: Absorpsit mors, quæ inualuerat, &c. Constat autē nihil probari ab Eusebio, nisi *uuent mortui tui, interfecti mei resurgēt*, id est, absorpsit, passive accipiat pro absorpta est. * Et Hier. in hunc locū. Hosea ait: Potest mors, & infernus, & Diabol' accipi, qui Chri morte iugular' est.

29
Regul.
Hebræi
præteritū
actiuū pro
passiuo in
terdum po
nuunt.

30

De quo & in Esa. loquitur, Deuorauit mors inualescens, & in Isaiam. Hoc (inquit) consilium Domini est, vt cuncta transferantur ad gētes, quia mors absorpta est, & lacryma omnis absorpta, &c. explicat enim ibi verba translationis Lxx. Trade omnia hæc gētib, consilium enim hoc super omnes gētes, deuorauit mors præualens, &c. Sed melius fortasse molliusq; explicabimus in hæc modū. Mors nō absolute hic ponitur, sed cum articulo tā apud Hebræos, quam apud Græcos, vt non de quauis, sed de morte aliqua insigni verba fieri intelligamus, hoc est, de morte CHRISTI. Absorpsit mors præualens, id est, mors illa insignis præualuit alteri morti, quæ per peccatum introducta erat in mundum, & absorpsit eam, id est, exterminauit, atque consumpsit. Ita intellexisse videtur Irenæus libr. 7. ante medium. Deuorauit, inquit, mors potens, id est, vita per CHRISTVM restituta. Idē Paulus dicit: Absorpta est mors in victoriam, ita enim legendū est, vt in Heb. est, ויִבֵּץ, id est, in victoriā, vel in finem. Quod Chryl. Theophy. O Eucumenius, & alij ita ibi exponūt, id est, in victoriā, hoc est, in finē, & euerisionem, vt plane nihil eius reliquum sit, neq; reuertendi spes appareat vlla. * Hoc ipsum dicitur his verbis: Absorpsit mors præualens, aut inualescēs, ita enim præualuit mors CHRISTI aduersus mortē, vt eā penitus profligauerit, & perdiderit. Atq; huic expositioni recte cōuenit cū verbis Euse. & Hier. iam relatis. Quod autē patres interdum ita citant: Absorpta est mors in contentione, siue in contentionē, vt Hier. hic, & in ep. cōtra Iohan. Ierosolymitanū, & Aug. tract. 12. in Ioh. & Primateus in Paulū: varietas codicū efficit, in quibusdam enim legebatur, id est, in contentionē. Sed omnino legendū est, in victoriā, vt ipse Hier. correxit in nostra translatione, & vt sepe citat Aug. vt lib. 3. de peccatorū meritis, & remissionē. e. 11. & in li. 83. quæst. Q. 79. & in Psa. 64. in illud: Et tibi reddetur votū, &c. & serm. 161. de tēpore. Ita legerunt etiā Chryl. & Græci citati, & ita poscunt verba Isaiæ, vnde hæc Pauli sumpta sunt. Eūdē sensum habent verba nostra translationis: Præcipit autē mortē in semipiternū, nēpe, mors CHRISTI, aut CHRISTVS moriens consumpsit, & disperdidit mortem in sempiternum, id est, omnino, ita vt nihil reliquum eius sit, neq; reuertē

di spes appareat vlla, vt Chryl. Na Præcipit pro Disperdere, & pro verbo dicitur in nostro interprete legimus, vt. 2. Reg. 20. Quare præcipitas hereditatem Domini Iob. 16. Et si repētes præcipiras me: Psal. 54. Præcipita Domine, diuide linguas eorū. De tertia quæstione pauca, aut tēre nihil dicitur auctores, nec defunqui negem Hosæ hæc verba Pauli inueniri: Vbi est mors victoriatua: &c. Sed cōmantis sententia est ex hoc loco Hosæ sumpta esse iuxta Lxx translationem, in qua eadē omnino verba sunt, nisi quod vbi Paulus ait, Vbi est mors victoriatua: Lxx posuerunt, Vbi est causa tua mors: sed forte Lxx primum posuerunt, id est, victoria, deinde errore scribentium vnaliter mutata posuerunt, id est, causa. At quoniam vbiq; legimus, & Hieronymus auctor est ita vertisse Lxx, dicens dnm est Paulum mutato verbo nō mutasse sensum. dnm enim forense vocabulum est, & significat causam, quæ apud iudicem agitur, & ipsam iudicis sententiam, & ius, siue actionē ad aliquid faciendū, aut petendū, & penam, quæ infligitur, quæ etiam Latini Dicam nonnunquam vocāt Græcum nomen vsurpantes pro suo. Quæ omnia cōueniunt verbis Lxx, & efficitur sensus Pauli. Possimus ergo his quatuor modis exponere, qui in idē recidit, Vbi est mors causa illa tua, qua cōtra homines in iudicio Dei certabas, & superior illis eras: Aut, vbi est sententiā illa, quam quasi dominā in homines pronuntiabas, vt scilicet omnes morerentur. Vbi est ius illud quod habebas in genus humanū, vt totū perderes: Vbi est pena illa durissima, qua omnes multabas, & perdebas: * Si quis autem miretur priora verba esse Isaiæ, & posteriora Hosæ: sciat moris esse apostolis, vt duos, aut plures locos eiusdem libri, vel diuersi quasi vnum testimonii ponant, vt. 1. Pet. 2. Non credentibus autē lapis, quē reprobaauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, & lapis ofensionis, & petra scandali. Prior testimonij pars est ex Psal. 117 posterior ex Isaiæ, 8. Et Mar. 1. Sicut scriptū est in Isaiā propheta: Ecce ego mitto angelum meum, &c. Simul copulat Malachi. & Isaiæ testimoniū. Illa est multo maior, & difficilior quæstio, quomodo hæc verba Pauli: Vbi est mors victoriatua: vbi est mors stimulus tuus: cōueniant cum verbis prophete: Ero mors tua o mors, morsus tuus esto inferno: Sane si de

Præcipio
32
33
Reg. Apostoli dno testi. monia quasi vnum ponunt.

31

verbis

verbis Hebraicis agitur, ea & sensum Pauli, atq; Lxx, & alterū quē nostra translatio expressit, aptissime reddunt. Ita enim habet. וְיִבֵּץ מִן הַיָּם אֶרֶץ כְּנָעַן אֶרֶץ אֱרֵץ אֲשֶׁר יִשְׂרָאֵל גִּיּוֹן. At יִשְׂרָאֵל significare Ero, notum est, sed etiam significare vbi, ostendimus aduersus recentiores quosdam paulo ante in illis verbis: vbi est rex tuus? Rursum יִבֵּץ potest esse à יָבַץ, qd est verbum, vt sit sensus, vbi sunt verba tua o mors: scilicet, illa, quibus aduersus homines litigabas, aut quibus in homines sententiam mortis pronuntiabas victrix. Pro quo Lxx dixerunt, vbi est causa tua mors? Paulus autem, Victoria tua. * Potest etiam esse à יָבַץ, quod est mors, siue pestis. Erit Hieronymus vertit: Ero mors tua o mors, si autem ad verbum omnino reddamus, Ero mortes tuæ, aut pestes tuæ, mors, id est, maxima mors, & pestis tua. Eadem ambiguitas huius dictionis peperit diuersas translationes Isaiæ, vbi Hiero. vertit: Verbū misit Dominus in Iacob, & Lxx transfulerant: Mortem misit Dominus in Iacob. וְיִבֵּץ vero est morsus, & rectissime ponitur pro remordente, & pungente more Hebræorum, id est, pro stimulo, siue aculeo. Recte igitur verterunt Lxx, & recte Hieronymus: Sed merito aliquis quærat, cur Hieronymus nō reddiderit illum eundē sensum Lxx, quē Paulus probauerat, sed alterum, cum constaret iam spiritum sanctum id, quod Paulus expressit, voluisse? Respondeo sensum illum Pauli esse spiritum sancti, sed nostræ quoque translationis sensus eiusdem spiritus sancti est: nā Ecclesia his verbis tāquam spiritus sancti vitur in officio Ecclesiastico: Ero mors tua o mors, & sancti patres à tempore Hieronymi vt spiritus sancti, & Prophete verba amplexi sunt. Sed Paulus necesse habuit translationē Lxx sequi, quia Græcis scribebat, & erant eorū verba ad generalis resurrectionis cōfirmationem illustrata. * Hier. autē vidit eū sensum à Paulo fuisse expressum, ideoq; alterū, qui in eisdē verbis latebat, à se putauit exprimendū, vt viderēt fideles Propheta non solū de resurrectione nostra, sed etiā de Christi resurrectione, & descēsu ad inferos, animarumque liberatione vaticinatū esse. Quemadmodū in Euāgelio cū panis & Superstitialis verti posset, & Quotidianus, alterū in Matt. 6. explicuit, alterū Euāgelio Luc. 11. referuauit, & ita cōmouit vt rumq; dixit. Quarta quæstio breuiter explicatur. Pro-

mittuntur hæc quidē Israelitis suscipientibus Euāgelium, sed in illis omnes electi intelliguntur, vt ostendimus c. 1. in illa verba: Et erit numerus filiorum Israel, quasi arena maris. Præterea quāuis illud: De manu inferni liberabo eos, de morte redimam eos, omnino ad solas decē tribus pertineret, tamen quod sequitur ad oēs electos pertinet: Ero mors tua o mors, &c. Nam si solos fideles ex decem tribus liberaret, reliqui autem à morte tenerentur, non posset recte dicere, Ero mors tua o mors, quandoquidem non profus destruebatur inimica mors. Quare præclare Paulus de omnium resurrectione interpretatus est. *Consolatio abscondita est ab oculis meis.* No-ua hinc sententiā incipit, nec est prioris pars, vt in multis Hebraicis, Græcisq; codicibus. Loquitur autem Propheta præsentē illius temporis conditionē intuens, & iterum se cōsolatur ad CHRISTVM liberatorē rediēs. Nō possum, inquit, consolationē inuenire, cum videam homines omnes morte rapi, & ad inferos descendere. Ipse enim, scilicet infernus, fratres, id est, carissimos quosq; diuidit, & à se inuicem separat. Sed vt dolore maximo afficior, cum præsentem hominū mortalitatem, & tristissimam carorū separationem intueor: ita cum ad venturū mortis victorē oculos cōuerto, lætor, & exulto: propterea enim subiicit: Adducet vrētem ventum, &c. Quiddam hic voluit verti debere, Pœnitudo abscondita est ab oculis meis. Sed nos possumus ostendere דָּוָר pro consolatione sæpe accipi, ipsi non ostendūt vbi pœnitentiam significet. Deniq; Lxx etiā verterūt: cōsolatio, id est, *consolatio.* Alij pro, Ipse inter fratres diuidet, vertūt, Ipse inter fratres crescet. Sed ijs respondemus nō poni hic דָּוָר, quod significat crescere, vnde dictus est Ephraim dicente patre eius: Crescere me fecit Deus in terra paupertatis meæ, Gene. 41. sed דָּוָר cum רֵחַ, quod est diuidere, vnde & onager solitatum animal, & diuisum ab alijs דָּוָר vocatur. Et R. Iona exposuit, Erit vt onager. Denique Lxx ita verterunt, Diuidet. *Adducet vrētem ventum Dominus.* Hypolytus martyr in oratione de consumptione mundi, ventum vrētem interpretatur Antichristū, alij (vt refert Hier.) Diabolū interpretabantur: sed recte ipse vtriusq; respondet, displicere id sibi, neq; enim Diabolus venas mortis, fontēsq; erroris ficcare potest, cum

36

*

37

ipse fons, & initium mortuorum sic. Sunt qui Cyrum regem esse velint, ut Theodosius, alij alios, quibus contextus ipse verborum Prophetæ me tacente aduersatur. Nos cum Hieronymo hic, & in epi. ad Heliodorum, cuius initium est, Grandes materias, & cum Cyrillo, sine dubio CHRISTVM esse credimus. Qui cur ventus vrens dicatur, ipse Prophetæ exposuit: Et siccabit venas eius, & desolabit fontem eius. Appellat autem hunc ventum *Q'P*, De quo initio cap. 12. diximus contra recentiores, & Austrum hoc loco significat, qui calidissimus est, & aestate fontes exiccat. Hoc ex eo intelligimus, quod dicitur ascendere de deserto. Neque enim per desertum terra Assyriorum significatur in scriptura, ut quidam ex Hebræis putant, sed pars Australis: habet enim terra promissionis ad Meridiem desertum Arabiæ Petrææ, & ideo deserti nomine terra Australis intelligi solet. Gen. 12. Petrexitque Abraham, & ultra progrediens ad Meridiem. *Pro quo est in Heb. Versus Austrum, & Lxx vertunt, In desertum. In quæ verba Hier. in Trad. Heb. ita ait. Et in præfenti, & in plurimis alijs locis, pro deserto, Ad Austrum scriptum est in Hebræo. Hoc igitur notare debemus, &c. Ge. 13. Vide à loco, in quo nunc es ad Aquilonem, & Meridiem in Hebræo. est, Ad Aquilonem, & ad Austrum, apud Lxx Ad desertum. Quare Pagnin. qui. c. 12. pro *Q'P* verterat Eurû, hic veritate ipsa conuictus Austrum trãstulit.

De deserto ascendente. Hiero. exponit, de deserto generis humani, vel ex utero Mariæ virginis, qui absq. semine humano edidit saluatorẽ, & ad hoc adducit illud Hab. 3. Deus ab Austro veniet, & sanctus de monte Pharã, qui mōs in solitudine, & in Meridie situs est. Porro humanum genus merito desertum dicitur, quia incultû, & aridû, & infrugiferum fuit, donec CHRISTVS ex eo ascendit, ut bene cum Isaia dicamus: Ascendet sicut virgultum corã eo, & sicut radix de terra sitiẽti. *Marię etiã sacratissim⁹ vterus nõ male desertum dicitur, quod nullius hominis pedibus calcatum est. Dicitur etiã venire à meridie. i. à clara luce, ut idem Hier. ait in Hab. c. 3. id est, à luce inaccessibili, quã Deus habitat. 1. Timot. 6. atq. ita plenus venit lumine. Refert & ibidẽ Hieron. Heb. cuiusdam expositione, quæ mihi sane nõ displicet, CHRISTVM venisse ab Austro. i. ex Bethlehẽ, quæ est in parte Australi

Iudææ, id est, ab eadẽ parte à qua est desertum. Nam & Iudæa ipsa respectu totius terræ promissionis ad Austrum est. Vnde illud Iere. 13. Ciuitates Austri clausæ sunt. i. ciuitates Iudææ, & Isa. 30. Onus iumentorum Austri. i. prophetia cõtra tribum Iuda, & Bethlehẽm adhuc magis vergit in austrum, quam Ierusalem.

Et siccabit venas eius, & desolabit fontẽ eius. Per venas terræ occultas aqua venit ad fontes, & flate Austro fontes aestate siccantur. Venæ mortis, siue inferni peccata sunt, ut ait Hiero. tota enim vis, & tota necessitas mortis ex peccato orta est, Per vnum enim hominẽ peccatû in hunc mundû intrauit, & per peccatum mors. Rom. 5. Vt igitur venis arefactis fontẽ ipsum arefcere, & perire necesse est: ita cum peccata penitus tollentur, tollentur & mors. CHRISTVS igitur gratiæ suæ vi quasi vetus quidam vrens tollit peccata, mortisque fontẽ siccabit. Sed possumus & aliter interpretari venas inferni esse peccata, fontem inferni esse mortem, nam sicut è fonte haurimus aquã, ita infernus è morte hauriebat, & capiebat animas, quas deglutiebat. Sicut enim mors nulla esset, nisi fuisset peccatû, ita animas nõ caperet in fernus, nisi prius per mortẽ à corporibus separaretur. Hoc ipsum alijs verbis Paulus dixit nõ minus elegãtibus. Nam post illud: Vbi est mors victoria tua? Vbi est mors stimulus tuus? subjicit: Stimulus autẽ mortis peccatum est, virtus vero peccati lex. Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriã per Dñm nostrum IESVM CHRISTVM. Stimulum mortis vocat, non quem mors fecit, sed quo mors facta est, sicut lignû vitæ, non quod fecit vita, sed quo vita fieret, ut ait August. lib. 3. de peccatorum meritis. c. 11. Peccato igitur mors vtebatur ut stimuli, ac telo, quo homines ageret in interitû. Huic autẽ stimulo robur, & vires suggerat lex, quæ quodã modo peccandi occasione præbebat multa prohibens, & peccata ostẽdendens, nec sanans. Nitimur enim in veritû semper, ut quidã ait, cupim usq. negata, & ideo quo magis lex phibeat, magis occasio ã præbebat optãdi phibita. * Ita docet Apost. Ro. 7. Nã cõcupiscentiã nesciebat, nisi lex diceret, Non concupisces. Occasione autem accepta peccatum per datum operatû est in me omnem concupiscentiam: sine lege enim peccatum mortuum erat, sed cû venisset mandatû pecca-

Locus 1. Cor. 15.

Ouidius lib. 3. Amor. elegia. 4.

41

tum

Desertum.

Auster.

38

Isa. 53.

39

tum reuixit. Ita hunc locum interpretatur August. loco citato; Chryl. & Theoph. Primateus, Ansel. S. Tho. & ceteri.

Theaurus

Et ipse diripiet thesaurum omnis vasis desiderabilis. Thesaurus interdum diuitias significat, ut omnes norunt, interdum vero receptaculû, in quo copia rei alicuius est, ut Psal. 134. Qui produciẽ ventos de thesauris suis. Mat. 2. Et apertis thesauris suis, obtulerũt ei munera. Et c. 13. Qui pferet de thesauro suo noua, & vetera. CHRISTVS igitur diripiet thesaurum omnis vasis desiderabilis, id est, omnia vasa desiderabilia, quæ infernus in thesauro, ac receptaculis suis seruabat, hoc est animas sanctorû, quas alligato forti eripuit, & tulit ex inferis, & quasi vasa preciosissima secû perduxit in paradisum. Plenius vero in fine sæculi spoliabit inferos, id est, omnes electorum animas liberabit, & offerret regnũ Deo, & Patri.

TROPOLOGIA

Nobis quoque non raro accidit, ut consolatio abscondatur ab oculis nostris, cû videamus infernum, ac Diabolû diuidere inter fratres, & separare à nobis per hæreses, & schismata fratres nostros, qui fidei eiusdem cõmunionem nobiscû copulabatur. Interdum à cõmunionem eiusdẽ spiritus, & caritatis per peccata separatur, & à sancto proposito redeunt ad vanitates, & insanias falsas. Sed ne desperemus cuiusquã salutẽ, dum viuunt, oremus cõmunem parentem, qui diues est in misericordia, ut adducat ventum vrentẽ de deserto ascendente, id est, CHRISTVM, qui tẽtationes auferat, & appetitû peccati extinguat, & siccet omnẽ fontẽ peccatorû, & mortis, eripiatque ex potestate Diaboli animas, quas pretioso sanguine redimere dignatus est. In nobis etiã ipsis obortẽ tẽtationes pacẽ animi adimunt, & quasi serenû cœlû obscurat, piget viæ sanctę, & det laborû poenitentia, cõcutitur animus ariete cupiditatû, & quodammodo cogi videtur, ut cupiat, quod non cupit, incipiunt dulcia videri, quæ iã diu erant amara, & quæ olim pro CHRISTO contempsimus. * Vertit se mens, animusq. ad preces, cœlum æneû videtur: ratiocinatur secum, & cõfugit ad rationes, quibus in contemptrû, odiumq. voluptatû induci solebat, nil illæ mouent: ruminat scripturarum verba, non profunt. Sentit se à fratribus suis diuidi, quos studiû proficiendi stimulat, videt intra se diuisionem fratrum spiritus videlicet, & animæ. Quid agat? Da-

uidem audiat. Quare tristes es anima mea, & quare conturbas me? Spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi, salutare vultus mei, & Deus meus. Michæas etiã optime: Mich. 4. Nunc quare mœrore contraheris? Numquid rex non est tibi, aut cõsiliarius tuus perijt, quia comprehendit te dolor sicut parturientis? Habes d. anima regem potentissimum, cõsiliarium sapientissimû IESVM, qui nomine ipso suo salutem pollicetur, Quamuis redundent in te fluctus tẽtationum, & aquæ salisimæ peccatorum, adducet vrentem ventum Dominus, ascendet ad te CHRISTVS de deserto, unde nullum salutis signum apparebat, ab Austro, & à Meridie, & te luce sua complebit, & quasi lucerna fulgoris illuminabit te. Ipse calore suo exiccat venas inferni, id est, illecebras cupiditatum, è quibus fit fons aquæ salientis in mortem æternam, & peccata arefcet, & omnia quæ in te Diabolus recondidit, & ad perniciem tuam seruauerat, deripiet, & eductus in lucem gratiæ Dei iucundissima libertate poteris.

CAP. XIII.

Ereat Samaria, quoniam ad amaritudinem cõcitauit Deum suum: in gladio pereant paruuli eorum, elidantur, & facta eius discendantur. Cõuertere Israel ad Dominum Deum tuum: quoniam corrupisti in iniquitate tua. Tollite vobiscum verba, & cõuertimini ad Dominum: & dicitẽ ei, Omne aufer iniquitatem, et accipe bonû: et redemus vitulos laborum nostrorum. Assur non saluabit nos, super equum non ascēdemus: nec dicemus ultra, Dij nostri opera manuum nostrarum: quia eius qui in te est, miseraberis pupilli. Sanabo cõtritiones eorum, diligã eos spontanee: quia auersus est furor meus ab eis. Ero quasi siros et Israel, germinabit sicut li-

Plal. 41.

Mich. 4.

lium: Et erumpet radix eius ut Libani. Ibut rami eius, et erit quasi oliua gloria eius, et odor eius ut Libani. Conuertentur sedentes in umbra eius: uiuent tritico, et germinabunt quasi uinea: memoriale eius sicut uinum Libani. Ephraim quid mihi ultra idola? ego exaudiam, et dirigam eum, ego ut abietem uirentem: ex me fructus tuus inuentus est. Quis sapiens, et intelliget ista: intelligens, et sciet hac? quia recta uia Domini, et iusti ambulabunt in eis: prauaricatores uero corruent in eis.

HISTORIA.

Pereat Samaria. Merito post magnificas illas promissiones, quibus caput præcedens clausit, nunc prædicat eorum in captiuitate ualiditatem, ne putarent se non esse ab Assyrijs capiendos, & ut omnes intelligerent non de temporali illius populi liberatione uerba illa fuisse dicta, sed de æternis bonis per CHRISTVM futuris. Illud autem non est prætereundum, has, & similes in scriptura imprecationes, duobus modis accipi debere, primo ut imperatiuus pro futuro capiatur, & uerba illa non sint optantis, sed tantum futura prædicentis, ut docet Hieronymus in illud Psalm. 111. Disperdat Dominus uniuersa labia dolosa, & linguam magniloquam. Et August. in illud Psal. 78. Effunde iram tuam in gentes, quæ te non nouerunt. Beatus quoque CHRISTI & martyr, & pontifex Anacletus, in epist. 2. quod Psal. 68. scriptum est: Obscurentur oculi eorum ne uideant, & dorsum eorû semper incurua, dictum esse testatur non optantis animo, sed prædicentis mysterio. Immo uero omnes isti imperatiui, Pereat Samaria, &c. Et, In gladio pereant, &c. tam in Hebr. quam apud Lxx, futura sunt, non imperatiui. Ex quo plane intelligimus esse prophetiam, & uniuersa illis tempore captiuitatis accidisse, ut adnotat Hieronymus, hoc est altilos esse paruulos ad muros, & ad saxa, & prægnantes fetas fuisse, atq; disruptas. * Nonnunquam uero ita capiuntur, ut uere sint

Imprecationes quomodo accipiendæ.

2

imperantis, aut optatis, quomodo hic Hieronymus interpretatur. Imperat igitur, inquit, Propheta, & ut uerius dicam, optatio modo loquitur, ut Samaria, id est, decem tribus, pereat. Licet autem hoc sanctis uel uirtute diuina imperare, uel etiam optare, quo peccatores respiciant, aut eorum supplicijs alij corrigantur, aut certe Dei iustitia, & potentia demonstretur, ut optime docet sanctus Thom. 2. 2. q. 25. ar. 6. ad 3. ubi breuiter adnotat his modis intelligi in scriptura imprecationes, ita enim ibi legendum est, nõ Inreparationes. Quod uero uerba sint futuri temporis in Hebræo, nihil moueamur, futura enim apud Hebr. passim imperatiuo deferuntur, ut & apud nos, Ierem. 3. Patrem uocabis me, & post me ingredi nõ cessabis. Deute. 6. Diliges Dominum Deum tuum. Iure ergo optimo interpres noster Hieronymus usus est imperatiuo, quo uerq; sensus melius explicatur.

Regul.

3

Ecloga. 1.

4

Ad amaritudinem. Ad iram, quæ solet tristitiam, & amaritudinem animi habere. Et fetas eius scindantur. Fetæ intelligit non quæ pepererunt, sed quæ conceperunt, id est, in utero habentes, siue prægnantes, ut uerterunt Lxx, & Chaldeus. Quod satis indicat Hebræa uox חיותי, deducta ab חיה, quod est Concepit. Atque ita quoq; fetam apud Latinos dici, docet illud Virg. Non insuetæ graues tentabunt pabula fetas. Solere autem se uiente uictoria prægnates scindi ex scriptura didicimus. Inde Hamos 1. Eo quod disseuerit prægnantes Galaad. Conuertere Israel. Quasi dicat: Et si in captiuitatis miseria incidetis, ne desperes te aliquando fore à Deo recipiendum, si modo conuerri uelis. Quoniam corruisti in iniquitate tua. Tot mala pateris, & ita humiliatus es à Deo propter iniquitates tuas, nam ipse uellet tibi beneficere, nisi tu tot peccatis obstitisses. Tollite uobiscum uerba. Describit eleganter formam uere pœnitentis, uerba quæ afferre iubet sunt preces, & delictorum confessio, ut ait Hieronymus, Chaldeus: Afferre uobiscum uerba confessionis. Quod non tam de laudibus Dei, quam de uera peccatorum agnitione, & confessione accipiendum est, quæ maxime Deus laudatur, ut Iosue. 7. uidemus: Filii mi, inquit, da gloriam Domino Deo Israel, & confitere, atque indica mihi quid feceris, ne abscondas. Chrysostr. in homilia, Cum presbyter esset designatus, homo. 5.

adno-

adnotat non esse dictum, Tollite uerba uobiscum uerba. Quoniam maximum, inquit, & pretiosissimum sacrificium sunt uerba, & laudes Dei. Probat ex Psalmo. 68. ubi cum Dauid gratias Deo ageret pro uictoria, ait: Laudabo nomen Dei cum Cantico, & magnificabo eum in laude. Et placebit Deo super vitulum nouellum cornua producentem, & uirgulas. Sed ita, ut diximus intelligenda sunt uerba Chrysostr. non enim Deum uere laudat qui iacet in peccatis, & de uenia impetranda non cogitat. * Quantumis credat, quantumuis Dei laudes pleno ore detonet, nisi peccata agnoscat, & confiteatur, nihil agit, non est enim speciosa laus in ore peccatoris. Merito sane, nam pulcritudo ex proportione membrorum, & apta partium inter se compositione oritur. Quid autem minus compositum? quid minus habet debitæ proportionis quam ore Deum collaudare, eademq; corde maledicere? Ipsa laus per se pulchra deformis redditur, ex hac partium animæ inæqualitate, & dissidentia. Hanc Apostolus detestatur, cum aiebat: Confitentur se nosse Deum, factis autem negant, cum sint abominati, & increduli, & ad omne opus bonum reprobi. Dauid quidem ad Dei laudes iustos hortatur: Exultate iusti in Domino, rectos decet collaudatio. Vera Dei laus in peccatore illa est: Deus, propitius esto mihi peccatori, aut: Pater, peccauit in cœlum, & coram te, iam non sum dignus uocari filius tuus. Vera laus est ad sacerdotis pedes pro CHRISTO iudicantis suppliciter prouolui, peccata singula prodere, præterita mala plangere, firmiter apud se statuere ut plâgenda iterum non committat. Hoc & ex sequentibus uerbis intelligitur. Et conuertimini ad Dominum. Hieronymus: Conuertimini ad Dominum, tam uerbis, quam operibus. Pro conuertimini, in Hebr. est ושוב, quod Hiero. modo interpretatur Conuerti. modo Reueri. Hoc uerbo Hebræi utuntur quoties fugientem, aut errantem reuocant, ut per uiam, qua ierat, redeat. Et nos eodem modo utimur Latino uerbo Reuertor, ut. 1. Reg. 26. Reuertere filii mi Dauid: nequaquam enim ultra tibi malefaciâ. Monet igitur, ut quoniam longe à Deo abierant, reuertantur. Qui longe abiit, quomodo reueri potest, nisi

5

Eccli. 15.

Tit. 1.

Psal. 72.

Luc. 18. Luc. 15.

6

eamdem uiam reueriatur, qua primo abiit: Si ad Deum redire cupimus, facies ad eum uertenda est, & uersus eum per eamdem uiam ambulandum. Quid est autem ambulare per eamdem uiam, nisi peccata, per quæ à Deo recessimus, mente retractare, dolore magno & confessione, & pia satisfactione delere: Ex quo nemo est, qui nõ intelligat quâ tû deliret Lutherus, cû dicit ad iustificationem impij satis esse prioris uitæ mutationem, dolore peccatorum, aut satisfactione non esse opus. Abhorret non solum à uero sensu Scripturæ, sed etiam à communi hominum sensu, & errat in apertissima uocis significatione. Num reuertitur ille, qui in uia stat, aut qui solum caput uertit? Quod si ille à quo recessisti, in eodem loco maneat, quomodo reueri ad eum potes, nisi errorem uig corrigas, & iterum facias iter? Deniq; nõ sola uitæ mutatione conuerti eos iubet, sed ut uerba secû tollant, imperat, & dicat: *Omnem aufer iniquitatem, & accipe bonum.* Quod Hieronymus ita interpretatur: Aufer ita omnem iniquitatem, ut nihil ueteris peccati maneat, ne iterum pullulet, & renascatur. Qui dicit, Omnem aufer iniquitatem, iniquum se esse agnoscit, & iniquitates suas ita confitetur, ut ei placere intelligit, qui ablaturus est iniquitatem. Si autem uere, & ex animo dicenda hæc uerba sunt (non enim inanem uocum sonum quærere Deum) quis potest ei dicere: Omnem aufer iniquitatem, nisi qui dolet se fecisse iniquitatem, & quasi onere magno se grauari sentit? Quis potest dicere, Omnem aufer iniquitatem nisi qui iustus fieri cupit, & iniquitatem execratur, & non uult in posterum esse iniquus? Quid est autem, Accipe bonum, nisi ubi me iustum feceris, bonis, & tibi gratis actionibus iniuriâ tibi illatam compentabo, & bene, atque ex lege tua uiuam? Si abstuleris iniquitatem omnem, continuo accipies bona mea, id est, continuo tibi offeram, & dabo. Hieronymus: Nisi enim tuleris mala nostra, bonum quod offeramus habere non possumus. Pœnitentiam ueram afferre iubet eum qui emundandus sit, non ergo satis est credere, & confidere se mundandum esse per CHRISTVM, ut mentiebatur Lutherus, nec sola fide iustificamur. Quis istis scripturarum enarratoribus credat, nisi demens sit, qui in rebus tã apertis, obuijsq; labitur: *Et reddemus uiculis labiorum nostrorum, Hie*

7

8

ronymus: Vituli autem labiorum laudes in Deum sunt, & gratiarum actio: sacrificium enim Deo spiritus contribulatus. Igitur illa iam tempore carnalibus victimis reprobatis placabilis Deo hostia est pura confessio, &c. Quod ait Hieronymus, carnalibus victimis reprobat, ita est intelligendum, ut in longa quaestione explicauimus cap. 6. Ita etiam Rufinus. Eodem modo accepit vitulos labiorum Greg. in cap. 1. lib. 1. Regum, fere in fine: nam vitulos, quoniam saepe sacrificari solent, pro sacrificijs accipiuntur ij, quos dixi, atque ita de sacrificijs laudis, & confessionis, & gratiarum actionis Prophetam loqui consentiunt. S. Thomas etiam 2. 2. q. 83. art. 12. docet orationi, quatenus satisfactoria est, maxime conuenire, ut sit vocalis, ideo hic dictum esse, Et reddemus vitulos labiorum nostrorum, de satisfactione enim agitur. Confirmat hoc Lxx interpretatio: Et reddemus fructum labiorum nostrorum. Cyrillus. Promittite gratiarum actiones, & confessionem, hi enim sunt fructus labiorum. Ad hanc Lxx translationem videtur alluisse Paulus Heb. 13. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis, id est, fructum labiorum confidentium nomini eius. Denique Burgenfis in additione. 1. refert, & probat glossam quandam Hebraicam huiusmodi: Reddemus confessionem labiorum nostrorum loco vitulorum, Chaldaeus: Et sint eloquia labiorum nostrorum penes te accepta, tanquam boues in beneplacitum super altari tuo. * Miseri Iudaei cum iam sint sine rege, sine templo, sine theraphim, nec possint vitulos immolare iuxta legem, legunt in suis synagogis verba Moysis, & ritus sacrificiorum, & tantum vitulos labijs immolant, & de hoc suo statu putant Hoseam dixisse, Reddemus vitulos labiorum, atque ita rem se Deo gratia facere arbitrantur. Audiui Romae Sedem Apostolicam tenente Gregorio XIII. Iudaeum eruditissimum iam Christianum publice contra Iudaeos disputantem, & eos reprehendentem, quod verbis Prophetę frustra abuterentur. Aiebat hunc esse Prophetę sensum: Reddemus tibi vitulos, quos cum essemus in angore, atque in calamitatibus vouimus: Quae expositio valde etiam probabilis est, & scripturae locutioni consentanea. Ut Psalm. 20. Et voluntate labiorum eius non fraudastum, id est, voluntate, quam labijs, hoc est verbis, expressit. Job. 23. A mandatis labio-

rum eius non recessi. Ita ergo vitulos labiorum, id est, quos labijs expressimus, quos vouimus. *Assur non saluabit nos.* Hieronymus: Nequaquam ultra in Assyrijs spē habebimus. Videmus eos per Prophetam reprehendi non semel, quod non ad Dei, sed ad Assyriorum auxilia confugerent. *Super equos non ascendemus.* Hieronymus exponit: Non habebimus spem in equis Aegyptiorum, quia fallax equus ad salutē, ut est in Psal. 32. Chaldaeus: Nec in equorum ascensoribus confidentia reponemus. Quae expositio confirmatur ex Isaię. 31. Vae qui descendunt in Aegyptum ad auxilium in equis sperantes, & habentes fiduciam super quadrigis. Ac si dicat: Non iam accersemus auxilia Aegyptiorum, ut ante facere solebamus, quasi tu nobis opem ferre non posses. Ita etiam Cyrillus. Postulamus etiam simpliciter intelligere, Non confidemus armis nostris, & equis, ut exposuerunt Theodoretus, & Rupertus. Hieronymus in illud Psal. 75. Dormitauerunt qui ascenderunt equos: affirmat praeceptum esse in lege, ut Hebraei equos non haberent, alluditque, ut opinor, ad illud, quod de rege dicitur Deuter. 17. Cumque fuerit constitutus, non multiplicabit sibi equos, &c. Ad quod videtur alluisse Isaias cap. 2. cum ait: Et repleta est terra eius equis, & innumerabiles quadrigae eius. Hieronymus ibi: Non enim dignum est numero, quod contra Dei imperium possidetur. Vnde & in psalmis dicitur: Fallax equus ad salutem, &c. & mox. Po test autem vtrumque intelligi, quod & populus Iudaeorum contra praeceptum Domini sibi equos, & quadrigas multiplicauerit: & terra Iudaeae victorum equis, & curribus sit plena. Ibidem Glossa: Et hoc contra Dominum, qui multiplicari prohibuit currus, & equos. Basilius in eadem verba testatur se vbiq; in scriptura obseruasse sanctos vitasse usum equorum, & numerositatem equorum a Deo prohibitam esse, ut Iudaei toti penderent a suo presidio, & succursu, spemque non reponerent in suo militari apparatu. Legem etiam profert huiusmodi: Nequando multiplicaueris tibi equum. Eadem est fere in eundem locum Procopij sententia. At Iudaei contra praeceptum Domini multiplicabant sibi equos, illisque, & quadrigis utebantur in bello imitantes Aegyptios, quod iam se minime facturos pollicentur.

10

studei equi
vbi non po
terant.

9

Nec dicemus ultra, Dy nostri. Nulla deinceps idola colemus, nullam in eorum auxilio fiduciam collocabimus. Ita facit animus Dei gratia illustratus, nam & idola abijcit, & nec viribus suis confidit, nec in homine spem suam reponit, sed in Deo, dicens: Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri inuocabimus. Ipsi obligati sunt, & ceciderunt, nos autem surreximus, & erecti sumus. *Quia eius qui in te est misereris pupilli.* Hebraei ita habent: Quia in te misericordiam consequetur pupillus, & sensus idem est, id est, tu misereris pupilli, hoc est, Populi tui Israel, qui filius tuus erat, (iuxta illud Exod. 4. Filius meus primogenitus Israel.) & iam te patrem amiserat per peccatum, ut interpretantur Hieronymus, & Cyrillus. Vel, videbatur esse pupillus, id est, patre orbatus, cum varijs calamitatibus angere retur, nec tu eum liberares. Ita Thren. ultimo dictum est: Pupilli facti sumus absque patre, matres nostrae quasi viduae. Sed illud quod est in Heb. In te, dupliciter possumus interpretari. In te, id est, Apud te misericordiam consequetur, sicut Psal. 129. Quonia apud Dominum misericordia. Vel, ut Hieronymus, Eius qui in te est, pupilli misereris, & est In te, id est, qui tuę derelictus est cura, iuxta illud Psal. 9. Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor. Ita videtur dictum. 1. Pet. 5. Pascite qui in vobis est gregem, id est, qui curae vestrae commissus est. Eodem sensu verterunt Lxx iuxta quaedam exemplaria, *os eu od, id est, os oppauoy*, id est, qui in te misereris pupilli. Sed enien dario, & Hieronymus, & Cyrillus ita legunt, *os eu od, id est, os oppauoy*, id est, Quia in te, misereris orphani. *Sanabo contritiones eorum.* Haec tenus verba posuit Propheta, quae Deus afferri volebat a re dituris ad se. Nunc quasi responsionem Domini subiicit. Ac si diceret, Quando Israel conuerit ad me voluerit ex toto corde, & secum tulerit haec verba, quae dixi, tunc ego audiam eum, & sanabo contritiones eius. Hoc autem factum est CHRISTO in terris tam perfecte, quam per apostolos suos docente, cum multi ex Israel conuersi sunt, sed fiet in fine saeculi plenius, ut ca. 2. & 3. diximus, cum omnis Israel saluus fiet, & conuertetur ad Dominum Deum suum, & quare David regem suum. De tempore CHRISTI interpretantur Hieronymus, & Cyrillus, &

Psal. 119.

11

12

Rupertus, & quicumque recte sentiunt, maiora enim sunt haec, quam ut libertati ex captiuitate corporea conuenire possint, de qua videtur intellexisse Rufinus. Ceterum pro Contritiones, multi vertunt, Auersionem eorum, est enim in Heb. *התשובה*, quod auersionem significat. At auersio non sanatur, sed vulnus, quod in anima relinquuntur ex auersione. Itaque more scripturae frequentissimo auersio ponitur pro vulnere quod ex auersione sequitur. Vnde Iere. 3. vbi habemus: Conuertimini filij reuertentes, & sanabo auersiones vestras, in Hebr. eadem vox est, pro qua Lxx posuerunt *συνημινασθησθε*, id est, contritiones vestras. Contritio autem contractionem, & vulnera significat ex contractione manentia. Isa. 61. Ut mederer contritis corde. Vbi Symmachus, & Theodotion verterunt, ad alliganda vulnera peccatorum. *Diligam eos sponte meae.* Ultro eos amabo, & eis beneficiam. Propensum, & beneuolum animum habebō in eos. *Ero quasi ros Israel.* Ros in terra promissionis (quonia a mense Maio ad Octobrem vbi que pluuia non est) efficit ut fructum, & cetera germina non aestuent, & pereant nimio calore, refrigeratque ea, & auget, & ad iustum incrementum perducit. Ita Deus gratia sua aestum concupiscentiae refrigerat, & siccitatem pectoris nostri irrigans facit, ut germinemus, & bonorum operum fecunditate gaudemus. *Germinabit sicut lilium.* Lilij odor, & color gratissimus est, & pulcherrimus, ut merito dictum sit Cant. 2. Sicut lilium in ter spinas, sic amica mea inter filias. Et Matth. 6. Considerate lilia agri quomodo crescunt, neque laborant, neque nent. Amen dico vobis, quia nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut vnum ex istis. Talis est anima, quae a peccatorum fordibus expiata, gratia Dei germinat, & floret, & suavissime fragrat. Cuius pulchritudini nulla in rebus creatis comparari potest, quia omnis gloria, & ornatus, omnes diuitiae Salomonis minores sunt. Haec CHRISTVM imitatur, qui ait Cant. 2. Ego flos campi, & lilium coallium. * Veteres Hebraei ita hunc locum exponebant. Quando ero ros Israel: Cum germinabit sicut lilium. Quem admodum enim cor huius lilij, (id est, radix, quae cordis habet similitudinem) germinat, vel floret, & nihilominus sursum est: ita quoque vos

*

Contritio.

13

14

agite pœnitentiam, & cor vestrum sit rectum, & versum sursum, sicut cor liliij. Ita refert latius Galatinus lib. 3. contra Iudeos, cap. 17. & lib. 9. cap. 11.

Erumpet radix eius, id est, Terram findet, & profunde intrabit. In Heb. est: Et percutere faciet radices suas, id est, rumpere terram. Lxx: Et iaciet radices suas. Hieronymus: Cumq; creuerimus in Domino, mittemus radices nostras sicut arbores Libani, quæ quantum in auras confurgunt vertice, tantum radicem in ima demergunt, vt nulla tempestate quatiarur, sed stabili mole consistant, &c. Est autem Libanus altissimus Phœnicis mons terminans à Septentrione terram promissionis, in quo erant cædri, & arbores maximæ, atque annosæ, quæ altissimas egerant radicés. * Docet aptissima similitudine quanta futura esset martyrum, & aliorum sanctorum aduersus incursionem tentationũ constantia, quæ nullis ictibus dei, aut prosterne posset, de quibus & Paulus ait: In caritate radicari, & fundari. Similitudinem præclare Virgilius expressit his verbis, quibus & Hiero. ex parte usus est.

Libanus.

15

Eph. 3.

A. Enacid.

At veluti annosam valido cum robore quercum Alpini Boreæ, nunc hinc, nunc statibus illinc Erueve inter se certant: ut stridor, & alte Conferunt terram concusso stipite frondes: Ipsa heret scopulis, & quantum vertice ad auras Aetheras, tantum radice in Tartara tendit.

Et vt sciamus talem esse debere boni, fortisque viri mentem, addit.

Hand secus assiduis hinc, atque hinc vocibus heros Tunditur, & magno persentit pectore curas, Mens immota manet, lacrymæ voluntur inanes.

16

Ibunt rami eius. Ibunt dictum est pro Crescent, vt Ionæ. 1. Mare ibat, & intumescibat. Ita dixisse videtur Virg. in ijs, quæ nunc referebamus, It stridor, id est, crescit. Habebit magnos, & pulchros ramos, & fiet ingens arbor.

Gloria.

Et erit quasi oliua gloria eius. Gloria in vnaquaque re dicitur quod eam magnificat, & clarat, ac venerabilem reddit. Sicut bonitas, & misericordia in Deo, ita Pau. Rom. 3. Omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei. Splendor etiam seu quippiam aliud simile apparens cum Deus videtur, dicitur gloria eadem ratione. Ex ho. 40. Postquæ omnia perfecta sunt, operuit nubes tabernaculum testimonij, & gloria Domini impleuit illud. Nec potuit Moyses ingredi teclum

fœderis nube operiente omnia, & maiestate Domini coruscante. 3. Reg. 8. Et non poterat sacerdos stare, & ministrare propter nebulam: impleuerat enim gloria Domini domum Domini. Hinc diuitiæ in homine vocantur gloria, vt Matth. 6. Nec Salomon in omni gloria sua cooperus est sicut vnũ ex istis. Similiter in arbore magnitudo, & pulchritudo dicitur gloria. Sensus ergo est, spirituales eius diuitiæ erũt sicut oliua quedam speciosa in campis, ingens, & fructifera. * Oliuæ similes dicuntur sancti propter vbertatem, & præstantiam fructus. Oleum enim caritatem, & misericordiam significat, quæ in sanctis maxime elucet, & tumentibus vulneribus adhibetur, & in medicamentis valde laudatur, & lucem præbet in lucernis, talia enim sunt opera iustorum. Psal. 51. Ego autem sicut oliua fructifera in domo Dei.

17

Et odor eius vt Libani. Adnotat Hieronymus apud Hebræos, & apud Græcos Libanum & pro môte accipi, & pro thure. Vtroque ergo modo possumus intelligere, nam Libanus plenus erat cedri odoratis arboribus, vnde & Virg. cecinit.

Libanus.

Vrit odoratam nocturna in lumina cedrum:

7. Enacid.

Et herbas, atque arbores alias odoriferas habebat. Quod in sanctis Hieronymus refert ad illud. 2. Cor. 2. Deo autem gratias, quia semper triumphat nos in CHRISTO IESU, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco. Quia CHRISTI bonus odor sumus Deo in ijs, qui salui sũt, &c.

Ac si dicat: CHRISTVS vnguētum quoddam suavissimum est, quia oleum effusum nomen tuum: at absconditum est nunc hoc vnguentum, quoniam ascendit in cœlum, sed odore suo se prodit, & ex eo intelligitur vtcunque quale sit vnguētum. Nos sumus hic odor CHRISTI, qui verbis, & factis eũ hominibus patefacimus. * Quod si meminerimus incorruptibilem esse cedri materiam, discemus inde odorem sanctorum nō solum esse suauem, sed etiam referre, & sapere quamdam immortalitatem, hoc est, facile indicare eos viros & Deo immortalesimiles esse, & vera apud eum immortalitate fore donandos. Quid odor thuris, quod in sacrificijs Deo offertur, & in oblatione Magorum diuinitatis signum fuit, nonne hæc ipsa aperte significat? Sine dubio diuinitatem quamdam non obscure indicat in

18

externis actionibus sanctorum, vt in locutione,

tione,

tionem, in aspectu, in incensu, quibus Dei immortalis ferat esse, & æterna tantum appetere, & æterni fore nosemur omnia enim in illis olent quasi diuinitatem. Quare eleganter dictum est spona. Odor vestimentorum tuorum (quibus extrinsecus regenis, & aspiciens) sicut odor thuris. Prius dixerat, Et odor vnguentorum tuorum super omnia aromata, sed quia aromata bona opera sunt, quæ aliquando reprobi faciunt, vt ibi ait Grego. quasi parum dixerit rebus humanis assimilans, ad diuinitatem cito transit dicens: Odor vestimentorum tuorum, sicut odor thuris. Ex vnguentis enim, id est, ex intenis virtutibus, odor diffunditur in vestimenta, id est, in externa omnia.

Cant. 4.

19

Conuertentur sedentes in umbra eius. Figura est, quam Hylsteron. proteron Græco nomine appellat, cum prius ponitur quod posteriorius est vt.

Virgil. 1. Enacid.

Et torrere parant flammis, & frangere saxo.

Dictum est enim pro eo quod est, Conuertentur, & sedebunt, sicut & Lxx vertunt, similiter & Chaldæus. Hieronymus: Cum autem conuersi fuerint ad Dominũ, accipient conuersionis suæ præmiũ, vt sedeant in umbra eius, & dicant: Sub umbra illius, quem desideraueram sedi. In umbra, id est, sub eius protectione, & tutela, vt ex Thren. 4. iuncta expositione Hieronymi intelligimus: In umbra tua viuemus in generibus. Ne autem queramus in cuius umbra, Chaldæus vertit in hunc modum: Congregabuntur de medio captiuitatis suæ, habitabunt in umbra CHRISTI sui. Cyrillus: Sedere autem significat, & constantiam conuersorum significat.

Cant. 2.

Iohan. 6.

20

Viuet tritico. Hieronymus: Qui prius mortui fuerant viuent, & viuent tritico, id est, rerum omnium abundantia. Ego omnino hoc intelligo de corpore Domini nostri IESU CHRISTI, quod est panis viuus, & vitalis, ex quo qui manducauerit, viuet in æternum. Patres, inquit, vestri manducauerunt manna, & mortui sunt. Qui manducat hunc panem, viuet in æternum. Lxx: Confirmabuntur tritico. Quorsum enim inter tanta, tamq; spiritalia bona triticum corporale promittatur?

Et germinalis vt quæsi vinea. Late extendet propagines suas, & fructum vberimum ferent. Hic locus optime intelligitur ex illo Ioh. 15. Ego sum vitis, & vos palmites. Qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum

multum, &c.

Memoriale eius sicut vinum Libani. Memoria, & mentio huius populi vbiunque incidere, gratissima erit omnibus, & suauissima odoris, vt vinũ Libani. Simile est illud Boeth. 49. Memoria Ioseph in compositione odonis facta: opus pigmentarij. In omni ore quasi mel indulcabitur eius memoria. Vinum autem Libani (inquit Hieronymus) possumus appellare mistũ, & conditum thymiamate, vt odorem suauissimum habeat. Vel vinum Libani, quod Dominus libatur in templo, de quo in Zacharia sub Libani vocabulo legitur: Aperi Libanum portas tuas. Prior expositio placuit Cyrillo, posterior Chaldæo, qui vertit: Super vino uerteri, quod libatur in domo sanctorum. Sed simpliciter intelligere possumus cum Lyrano, & alijs vinum, quod in Libano monte fiebat, quod præstantissimum esse testatur qui loca terræ sanctæ adierunt, & de illis scripsere.

Zach. 11.

Ephraim quid mihi ultra idola? scilicet dicit. Quod bene expressit Chaldæus: Dicent domus Israel, quid ad nos ultra seruire idolis: scilicet, artinet. Dicat aliquis. Quomodo quæ in hoc capit. dicuntur ad tempus CHRISTI pertinent, cum nulla tunc idola coluerint Iudæi? Duæ tribus postquam Babylone redierunt, nulla coluerant idola, at decem quæ manserunt inter gentes, didicerunt opera earum, & seruiertunt sculptilibus earum, donec fidem prædicantibus apostolis acceperunt. De illis autem loquitur Propheta, quas vt solitus est, vocat Ephraim.

21

Ego exaudiam, & dirigam eum. Iam non ad idola clamabunt, sed ad me, ideo cari mihi erunt, & concedam eis, quæ petierint. Ego dirigam eos, curabo, vt recta via incedant, nec hostis antiqui tentationibus seducantur. Hoc est quod ait David: Apud Dominum gressus hominis dirigentur, & viam eius volent. Quidam vertunt: Respiciam eũ, sed ideo respicit, vt dirigat. Ita Psal. 37. Oculus Domini super iustos, scilicet, vt recta via deducantur, vt non offendant ad lapidem pedem suum.

Psal. 36.

Ego vt abietem videntem, scilicet, ipsum efficiam, vt cum Hieronymo exponit Lyranus: Chaldæus: Efficiam illum sicut abietem pulchram. Semper viret abies, & latissime ramos expadit. Hoc est, virebit gratia mea, ne tentationum æstu arefcatur, & late se per

22

bona

bona opera expandet. Lxx verterunt, Ego vt iuniperus cōdensa, siue cooperiēs, quam Cyrillus dicit arborem esse densam, atque frondosam, adeo vt neque solis radios admittat, neq; imbribus pateat quamuis magnis, & vehementibus. Significat ergo (inquit) fore eos sub ymbra, & protectione Dei tutos ab insidijs omnibus, & violentia. Et quidem verba Hebraica, cum sint indeclinabilia, recte hunc sensum admittunt. Sed quoniam (vt Virgilius quoque testatus est) *Iuniperi grauis ymbra*, pręstat vt de odore iuniperi intelligamus, qui optimus est, & reptilia fugat, vt sit sensus: Prębebo illis ad me accedentibus odoris suauitatem, qua ad me eos traham, & serpentes, hoc est demones, fugabo, ne eis noccant. Nam quod ad nomen arboris attinet, *שן נור* nō tantum abietem significat, sed etiam cupressum, & iuniperum, & similes arbores.

Ecloga. 10.

23

Iohan. 15.

Psal. 117.

24

Quis.

Ex me fructus tuus inuentus est. Non eris arbor virens tantum, ac fructum nullum ferens, inuenitur in te fructus copiosus per gratiam meam, non enim poteris ex te ferre, quia sine me nihil potestis facere.

Quis sapiens, & intelligit ista? Quis erit ita sapiens, vt hæc quę dico intelligat, & tantorum bonorum particeps effici velit Euāgelio CHRIS TI credendo? Sapiensem, & intelligentem, & prudentem pro eodem accipit, & more scripturę geminat eadem sententiam ad maiorem asseuerationem, vt doceat cęlesti sapientia opus esse ad hæc intelligenda, nec satis esse humanam. Loquitur enim de ea mysteriorum CHRIS TI & bonorum per eum afferendorum cognitione, & intelligentia, quę cum amore, & opere coniuncta est, vt initio capit. 4. latius exposuimus. Ita Dauid, qui super senes intellexerat, ibidem vbi hoc de se prędicat, ait: *Benedictus es Domine, doce me iustificationes tuas. Num legem ignorabat? Sed doce me* (inquit Augu.) iustificationes tuas quomodo sciunt, qui faciunt.

Quia recta via Domini, &c. Cū dixit, *Quis sapiens, &c.* Docet paucos esse futuros, qui intelligant, vt enim adnotauit Hiero. in Ecclesiastę caput tertium prope finem: *Quis non pro impossibili, sed pro difficili semper accipitur.* Hoc euentus ipse docuit, paucissimi enim ex Iudęis crediderunt si cum infidelium multitudine conferantur, vt merito dicant apostoli Isai. 53. *Domine, quis credidit auribus nostris, & brachium Domini*

ni cui reuelatum est. Nunc autem ait, *Quia recta via Domini.* Ac si diceret: Etiam si pauci sunt, qui intelligant, id est, qui credant in CHRIS TVM, Deus tamen iuste omnia fecit, & recta sunt quę docuit, veręq; ad æternam vitam deducunt credentes, & facientes: & quicumque iusti sunt, vt apostoli, & discipuli CHRIS TI, per has vias ambulabunt, & eas vt iustas amplectentur. Pręuicatoros vero superbi, & increduli, vt Pharisęi, & scribę corrueunt in eis, id est, Brit eis occasio ruinae propter eorum incredulitatem, quod alijs fuit vita. Hoc est quod apertioribus verbis dixit CHRIS TVS: *Matt. 11. * Cui simile æstimabo generationem istā? similis est pueris sedentibus in foro, qui clamantes corę qualibus dicūt: Cecinimus vobis, & non saltaſtis, lamentauimus, & non planxistis. Venit enim Iohannes neque māducans, neque bibens, & dicunt: Demoniū habet. Venit filius hominis manducans, & bibens, & dicunt: Ecce homo vorax, & potator vini, publicanorum, & peccatorum amicus. Et iustificata est sapiētia a filijs suis. Quasi dicat: Quamuis superbi, & impij me agnoscere nolint, tamen sapientia Dei, quā docco, & quę homines ad vitam perducit æternam, iusta, & acceptabilis iudicatur ab electis, qui sunt filij sapientię, id est, electi a Deo, vt eam suscipiant, & ea regantur, ducanturque ad vitam. Ideo etiam Simeon dixit Luc. 2. *Ecce hic positus est in ruinam, & in resurrectionem multorum.* Et Petrus ait prioris epistolę cap. 2. *Vobis igitur honor credentibus: non credentibus autem lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, & lapis offensionis, & petra scandali.**

Et nos precemur nobis cęlestem hanc sapientiam, vt simus vere sapientes, & intelligentes, nec frustra tot bona acceperimus, quę CHRIS TVS humano generi attulit. Adhæreamus illi fide, sed ea fide, quę per caritatem operatur, quærāmus bonū, quærāmus iustum, quærāmus Dominum, dum inueniri potest, inuocemus eum, dum prope est. Quę nos videmus, quibus nos fruimur, ardentissimis votis cupierunt videre veteres patres, & non viderunt. Quare & nobis dictum est: *Beati oculi, qui vidēt quę vos videtis. Dico enim vobis, quod multi prophetę, & reges voluerunt videre quę vos videtis, & non viderunt, & audire quę auditis, & non audierunt.* Iuxta fidem de-

functi

functi sunt omnes isti non acceptis reprobationibus, sed a longe eas salutantes. Qui autem esse fatentur aliquid pręuidere poterant, exultabant gaudio inenarrabili. Abraham pater vester exultauit, vt videret diem meum, vidit, & gauisus est. Quidquid etiā Dominus fecerit vel erga nos, vel erga alios, iustum putemus, quia via Domini recta, & iniustum esse non potest quod placuit iusto. Iustus Dominus in omnibus vijs suis, & sanctus in omnibus operibus suis. Quidquid docet, quidquid credere iubet, sine discussione credamus, & firmissime complectamur, quia falsum esse nullo modo potest quod docuit veritas. Ambulemus in

Iohan. 8.

Psal. 114.

Locus Matth. 11.

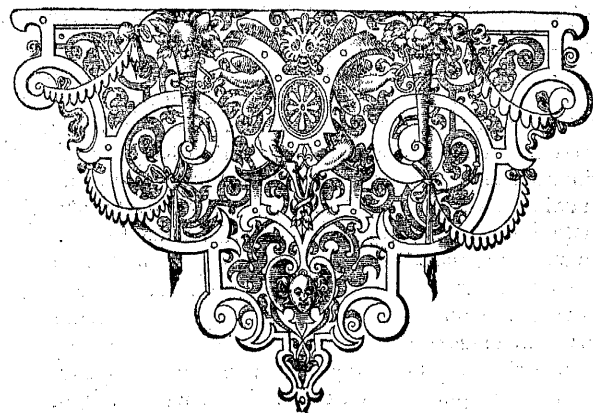
26

Luc. 10.

17. b. 11.

vijs eius, quia recta sunt, iusti enim ambulānt in eis, pręuicatoros vero corruent in eis. Ita corruerunt hæretici deprauantes scripturas in suam perditionem, & sequentes, ac docentes visiones capitis sui, non visiones Domini, non quod spiritus veritatis docuit apostolos, quod illi docuerunt Ecclesiam, quod eadem Ecclesia catholica, & apostolica docet columna, & firmamentum veritatis. Cui pro CHRIS TO pręsident hodie beatissimus pōtifex Sixtus V. quē illi dñi seruet in columnen eiusdem Ecclesię sponsus IESVS CHRIS TVS Dominus noster, cui cum Patre, & Spiritu sancto honor, & gloria in secula seculorum. Amen.

DOCTO-

DOCTORIS FRANCISCI RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESV in Ioelam prophetam Commentarij.

PROOEMIUM, DE SANCTIS PATRIBVS imitandis in mysticorum sensuum tractatione.

Um in extremi Hoseæ capituli explanatione versarer, cogitare mecum cœpi non paucos fore, quibus ieiuni, & aridi nostri commentarij videretur, quod in moralium rerum, locorumque communium tractatione diutius non immorarer. Animaduerti enim paucissimos esse, qui serio scripturis studeant, & exactam earum intelligentiam quarant, malunt esse doctores populi, & nitore suauium verborum aures mulcere vulgi, turbam auditorum tenere, oratores videri. Itaque eos libros plurimi faciunt, qui speciosa, & populari concioni iucunda afferunt, quos vero vident de difficilibus quæstionibus agere, in recôditis sensibus eruendis laborare, ne aspiciunt quidem. Sed ij quanto in errore verentur, norunt eruditi, qui eos multa de prophetis, & de apostolis iactantes, & in alienos sensus deprauantes, & multa dicentes, quæ ignorare turpissimum sit, sine stomacho audire non possunt. Interdum & ipsi qui dicunt, vel sentiunt se non intelligere, nec quæ loquuntur, neque de quibus affirmant, vel cachinnos, & reprehensiones audiunt eruditorum. Mihi quidem (quod Hieronymum, & Augustinum, & ceteros patres fecisse video) propositum est in hoc opere abstrusa pro-

phetarum arcana scrutari, & profundos sensus, quantum potero diligenter, pleneque explanare, eorumdem vtiliores allegorias, & morales sensus non prætermittere. Quod si Deo donante præstare potuero, nam ego & veram scripturarum intelligentiam querentibus, & sobrijs, eruditisque concionatoribus futuris multum me opis attulisse existimabo. Ne ergo querat in hoc libro, quos iam vulgato nomine conceptus vocant, ex verbis singulis sparsim extractos, & secum mutuo non coherentes, nec vllam verborum prophetarum connexionem, consequentiamque seruantes, prout se se scribentibus offerunt, & populi auribus plausibiles fore existimantur. Etenim hoc scribendi genus nouum plane, & patribus nostris inusitatum fuisse arbitror, qui vel historicum sensum persequuntur, vel si ille apertior sit, modo ad Allegoricum, ad Moralem modo excurrunt, sed ita vt locos communes conficere negligant, ea dicant, quæ illo historie velo contexta, siue de CHRISTI mysterijs, siue de morum conformatione Spiritum sanctum reliquisse iudicant, seruata tamen rerum omnium inter se & similitudine, & connexionem. Hoc Origenem in homilijs in vetus testamentum, Hieronymum in commentarijs prophetarum, Ambrosium in omnibus, quæ scripsit, Gregorium in pul-

chertimis

chertimis illis libris moralis expositionis, hoc ceteros patres, scripturæque tractatores fecisse plane animaduertimus. Horum ego, sicut & fidem, & opera, vno Origine excepto, ita etiam scribendi ratione imitari exopto, quia non video quos potius sequi debeam, quam quos Spiritus sanctus posuit in Ecclesia pastores, & doctores. Feci hoc plene in septem capitibus Hoseæ prioribus, triplicemque, expositionem Historicam, Allegoricam, Moralem, vt potui, elaboravi seruato in singulis rerum, verborumque cõtextu. Verum, quoniam opus erat immensi laboris, & verebar cum ne meum illud studium plenum difficultatis, & negotij cõnectendi, & continuandi omnia in singulis expositionibus, molestum, nimiumque lectoribus videretur, tum ne operis editione, quam multi quotidianis prope conuictijs efflagitabant, multum moraretur: prudentium amicorum consilijs acquieui, & Allegoricam explanationem non ad omnes locos, sed ad illustriores, Moralem ad omnes fere adhibui. Nam & Hieronymus, qui primas in hoc studij genere obtinet, parcius etiam in mysticis sensibus fuit, in Commentarijs prophetarum, & Gregorius, qui cœperat Historiam Iob simul cum Morali sensu explanare, paulo post, eisdem fortasse quibus nos rationibus adductus, totum se ad Moralem expositionem cõuertit, Historicam reliquit. Sed iam inuocato beati Ioel's auxilio, vt Spiritus sancti gratia mihi ad interpretandum profunda sua mysteria impetret, quo ipse afflante, & dictante cõscripsit, ad institutum redeamus.

ARGUMENTVM PROPHETE.

CAP. I.

Prædicat duabus tribubus aduentum exercitus Chaldæorum omnia miserabiliter vastaturi, & famem, atque sterilitatem inducturi.

CAP. II.

Describit vim, atque impetum Chaldæorum in Iudæos irruentium, eosque ad penitentiam hortatur, & post penitentiam benignitatem Dei promittit, & vbertatem spiritualium bonorum per CHRISTVM afferendam, ac denique ipsam Spiritus sancti effusionem qui in die Pentecostes datus est apostolis.

CAP. III.

Torum est de extremi iudicij die, de supplicio eorum, qui sanctos persecuti sunt, deque eorumdem sanctorum nunquam in-

teritura beatitudine.

CAP. I.

Verbum Domini quod factum est ad Ioel filium Phathuel. Audi te hac senes, & auribus percipite omnes habitatores terræ: si factum est istud in diebus vestris, aut in diebus patrum vestrorum. Super hoc filijs vestris narmate, & filij vestri filijs suis, et filij eorum generationi alteræ. Residuum eruca comedit locusta, & residuum locustæ comedit bruchus, & residuum bruchi comedit rubigo. Expergite sementi ebrj, & flete, & ululate omnes, qui bibitis vinum in dulcedine: quoniam perijt ab ore vestro. Gens enim ascendit super terram meam, fortis & innumerabilis: dentes eius vt dentes leonis: et molares eius, vt catuli leonis. Posuit vineam meam in desertum, et ficum meam decorticauit: nudans spoliavit eam, et proiecit, albi facti sunt rami eius. Plangete quasi virgo accincta sacco super virum pubertatis suæ. Perijt sacrificium & libatio de domo Domini: luxerunt sacerdotes ministri Domini. Depopulata est regio, luxit humus: quoniam deuastatum est triticum, cõsumum est vinum, elanguit oleum. Cõfusi sunt agricola, ululauerunt vitatores, super frumento, et hordeo: quia perijt messis agri. Vineam cõfusa est, et ficus elanguit: malogranatum, & palma, et malum, & omnia ligna agri aruerunt: quia cõsumum est gaudium a filijs hominum. Accingite vos, & plagite sacer-

cerdotes,

Intra. 2. cerdotes, ululate ministri altaris: in gredimini, cubate in sacro ministri Dei mei: quonia interijt de domo dei vestri sacrificiu & libatio. Sanctificate ieiunium, vocate coetu, congregate senes, omnes habitatores terra in domu domini dei vestri: & clamate ad dominum, A, a, a diei: quia prope est dies domini, & quasi vastitas a potete veniet. Nunquid non coram oculis vestris alimenta perierunt de domo dei nostri latitia & exultatio? Computruerunt iumenta in stercore suo, demolita sunt horrea, dissipata sunt apotheca: quonia confusum est triticum. Quid ingemuit animal, mugierunt greges armentii? Quia non est pascua eis, sed & greges pecorum disperierut. Ad te Domine clamabo: quia ignis comedit speciosa deserti, & flamma succendit omnia ligna regionis. Sed & bestia agri quasi area sitiens imbrem, suspexerit ad te: quonia exiccatis sunt fontes aquarum, et ignis deuorauit speciosa deserti.

HISTORIA.

x Verbum Domini. Multa essent & in huius prophetæ, & in ceterorum initijs adnotanda, nisi iam semel essent in præludijs expedita, & explicata, quis sit Propheta, quo tempore prophetauerit, contra quos, & huiusmodi alia. Hoc dicamus quod Dei misericordiam valde cõmendat. Quamuis multis annis captiuitas decẽ tribuum præcesserit captiuitatem Ierusalem: tamen eo ipso tempore, quo decem tribus commonebat vt per pœnitentiam imminencia mala vitarent, etiam duabus tribubus captiuitatem suam prædicebat, vt & ipsi respiceret, & cum fratres suos abduci ad Assyrios viderent, nec superbia extollerentur, quasi illis pietate præstarent, nec de dilatandis imperij sui sinibus cogitarer, sed ad Deum redirent, & magis vindictam timerent.

quam sumptam iam esse de propinquis suis animaduertent. Videmus hoc sæpe in Isaiâ, & in Hosea, qui eodem tempore floruit. Atque hoc sensu dictum esse illud cap. 5. exposuimus: Clangite buccina in Gabaa, tuba in Rama, ululate in Bethauen post tergum tuum Benjamin. Et ne parum videretur per eosdem prophetas vtrosque admonere, quo tempore Hoseas decem tribus futuræ captiuitatis prædictione terebat, eodem Ioëlem misit ad duas, qui grauisimam Babylonicæ captiuitatis calamitatem grauisimis quoque verbis vaticinaretur. Nec verò nos moueat quod Hebræi quidam, quos Lyranus sequitur, vaticinari eum putant contra Israel: quum ex verbis huius cap. res possit tota cognosci. Perijt, inquit, sacrificium, & libatio de domo Domini, quod manifestè pertinet ad Ierusalẽ. Nec putemus secum pugnare Hieronymum, vt arbitratus est Lyranus, quod hic dicat ad duas tribus esse prophetiam, in epistola verò ad Paulinum scribat Ioel filius Phatuel describit terram duodecim tribuum eruca, bruchus, locusta, rubigine vastante consumptam: rectè enim responderet Paulus Burgensis in additione prima, nihil ob stare, vt qui contra Iudam prophetat, aliquid obiter dicat contra Israel, sicut & Hoseas prophetat contra Israel, sed interdum etiam loquitur contra Iudam. Vera tamen responsio est, Hieronymum id dicere iuxta probabilem Hebræorum opinionem, qui (vt ipse paulò post refert) in eruca, locusta, bruchus, rubigine quatuor imperia intelligebant, quæ vniuersam Hebræorum regionem, ipsosq; Hebræos perdiderut. De quibus nos agemus. n. 10. & 11.

3 Audite hæc senes, & auribus percipite omnes habitatores terræ. Hieronymus subtiliter singula verba pensitat, quod Propheta sicut duobus hominum generibus nunc loquitur, ita duobus verbis diuersis inter se vtratur. Senibus dicit, Audite hæc; habitatoribus verò terræ: Auribus percipite omnes. Auditus enim (inquit) in Scripturis sanctis non est iste, qui in auribus resonat, sed qui corde percipitur, iuxta illud quod Dominus loquitur in Euangelio: Qui habet aures audiendi, audiat. Quod autem nos interpretati sumus, Auribus percipite, & apud Græcos, & apud Hebræos vnum verbum est: apud Græcos, ἀκουῶντες, apud Hebræos, שמעו, quod propriè non corde,

sed

Isa. 1. sed aure percipitur. Et vt Ictiamus (sacratiorem esse auditum, quã id, quod in auribus resonat, Esaiâ loquente discamus: Audi cœlũ, & auribus percipe terra. Qui senes sunt, & cœlestes, audiũt spiritaliter: qui habitant in terra, appellaturq; terreni, auribus percipiunt. Et hoc in omnibus scripturis notandum, vbi hæc duo verba iuncta ponuntur. Quod in Lamech quoq; legitur peccatore, qui locutus est ad vxores suas, Ada, & Sella: Audite verba mea vxores Lamech, auribus percipite verba mea, quia occidi virũ in vulnus meũ, & iuuenẽ in liuorẽ meũ. Sciebat obscura esse, quæ loquebatur, & idcirco vxores suas nõ ad simplicem verborum sonũ, sed ad reconditã quoq; dictorum intelligentiã prouocabat. * Si quis igitur senes est, & maturæ ætatis, in Dño electus senex, (vt in cõsequentiũ iuxta Lxx interpretes legitimus) ac paruulorum reliquã infantiam, audiat quæ dicuntur. Qui autem adhuc habitat in terra, & non potest dicere: Aduena sum, & peregrinus sicut omnes patres mei, auribus percipiat. Hæc Hiero. quæ ego ad verbum descripsi, quoniam præclara sunt, & tanto viro digna. Nèc me mouet, quod ea Rufinus impugnare conatus est, & nihil hæc verba inter se differre dicit: tantum enim hoc probat ex Psal. 48. Audite hæc omnes gentes, auribus percipite omnes qui habitatis orbem. Nec aduertit Hiero. non de literæ sensu, sed de spiritali verba facere. Deinde quomodo probare potest hic Audite; non significare intelligite, & auribus cordis percipite, cum optime conueniat verbis Dauidis, prouocari omnes non solum ad audientem, sed etiam ad intelligendum? Eadem sere adnotat Rupertus, additque senes dici propter mentis caniciem, vel sensuũ maturitatem, iuxta illud Sapient. 4. Cani enim sunt sensus hominis, & ætas senectutis vita immaculata: tantumq; differre inter senes, & habitatores terræ, quãtum inter cœlum, & terrã, cum Isaiâ dixerit: Audite cœli, & auribus percipe terra. De habitatoribus terræ diximus Hof. 4. prope principium. Ceterum iuxta literæ sensum, senes ad audientem vocat, qui rerum antiquissimarũ possent recordari, vt interroget, Si factum est hoc in diebus vestris, aut in diebus patrum vestrorum. Post senes autem & ceteros omnes, qui in terra illa degebant, percontatur, an ipsi forte audierint quippiã simile. Fieri enim poterat, vt quod senes, qui pauciores

sunt, effugisset, aliquem ex tanta multitudine nõ lateret; aut quod memoria senum propter diuturnitatem excidisset iuniores forsã recordarentur.

5 Si factum est istud in diebus vestris. Ex magnitudine rerum dicitur antetum facit auditorem, quod talia dicturus sit, quæ nunquam viderunt, aut audierunt. Si hoc loco interrogantis est, vt passim in scriptura videmus, vt Luc. 22. Domine si percutimus in gladio? Act. 19. Si Spiritum sanctum accepistis credentes?

6 Super hoc filijs vestris narrate. Adhuc admirationẽ auget auditoribus, Narrate, inquit, hæc filijs vestris, audiãt & nati natoũ, & qui nascetur ab illis, vt periculũ ex vobis faciant, discantq; quam horrendũ sit incidere in manus Dei irati. Phrasin Hebraicã, Super hoc narrate, & Latini vsurpant, vt. Multa super Priam oragras, super Hectorẽ multa.

1. Aneid. Residuum eruca comedit locusta. Hieronymus: Erucam, & locustam, bruchũ, & rubiginem posuit, vt quæ singula raro eueniũt, omnia simul facta memorentur, & ideo mirabilia sint. Locus est difficilis, sed vt intelligatur, vocabula prius explicanda sunt, Eruca Hebraice dicitur ערע, quod Hebræi quasi, ערע, id est, ton dens dictum volunt, quod adeo dentibus valet, vt arbores etiam corrodatur. Hamos 4. Oliueta vestra, & ficeta vestra comedit eruca. * Eadem dicitur à Chaldaeo ערע, quod reperit, à ערע, quod est repere: à Lxx vero ἕρπον, à flexura corporis, quia in arcum rependo curtiatur. Latine eruca. Columella lib. 11. de re rustica, cap. 3. Quæ à nobis appellantur eruca, Græce autem ἕρπον, nominantur. In festantq; hollera, & frutices, vt idem autor est. Secundũ genus dicitur ערע, quod inter cetera genera copiosissimum sit, nam ערע significat multiplicauit. De hoc legitur Exhod. 10. Ecce ego inducam cras locustam in fines tuos, quæ operient superficiem terræ, ne quicquam eius appareat, sed comedatur quod residuum fuerit grandini, corrodet enim omnia ligna, quæ germinant in agris. Tertium est ערע, à ערע, quod est lambe-re, quia lambit, & comedit, Græce, & Latine Bruchus, à Bruchus, quod est comedo. Alatum est, & arborum folia depopulatur, ideoque Chaldaice dicitur ערע, à ערע, quod est volauit. Nahum. 3. Bruchus expansus est, & auolauit. Ibidem, Deuorabit te vt bruchus. Congregare

Q. 3

vt bru-

7

vt bruchus, multiplicare vt locusta. * Post hæc ponitur רבגו, quod ab excindedo, & consumendo (id enim significat רבגו) nomen habet. Verum hoc nomen nonnunquam locustæ quamdam speciem significat, pro quo tunc & Hier. & Lxx vertunt, Bruchus, & 2. Paral. 6. Erugo, & aurugo, & locusta, & bruchus, & Isai 33. Et congregabuntur spolia vestra, sicut colligitur bruchus, vbi Lxx non bruchum verterunt, vt in priori loco, sed רבגו, id est, locustas, est enim genus locustæ. Interdum non genus, aliquod locustæ, sed rubiginem significat, vt hoc in loco. Est autem rubigo, siue robigo vitium frugum, quod agricolæ apud nos nebulam vocant, quo spicæ corrumpuntur, & contrectatæ quasi in cinerem rediguntur: ideoque à Plinio lib. 18. ca. 17. inter mala frugum, vinearumque numeratur: nec tantum frugum morbus est, sed etiam malum, & vredo quædam herbarum, fruticum, arborumque. Quare quamquam Hebræi locustæ genus esse contendunt, potius tamen huius morbum frugum esse Hieronymus sentit, cum vertit Rubigo, idemque, in illud Hof. 1. Nunc deuorabit eos mensis ait, רבגו significare rubiginem. Senserunt etiam Lxx, qui verterunt רבגו, id est, rubigo. De qua Theophrastus lib. 4. de plantis, cap. 15. Erysibe putredo quædam residentis humoris est. Hesyechius, Erysibe morbus aeris, qui fit in plantis, & in fructibus, Chaldaus vertit רבגו, quod interpretes verterunt Rubigo. Eodem modo vertit Leo Iudas. * Queritur ergo nunc verum propria sit hæc locutio, an Allegorica: id est, vtrum verè hæc terram vastauerint, an eorum nomine hostium exercitus significatus sit? Iudæi tam recentiores, quam veteres, non dubitant proprie omnia accipere, famemque magnam fuisse in terra quatuor consequentibus annis, primo erucæ cuncta vastante, & ceteris deinceps. Idem affirmat Ruffinus tacite Hieronymum reprehendens, & quidam ex nouis scriptoribus. Sed non conuenit inter eos quo tempore hæc mala acciderint, veteres enim Hebræi ad Ioelis tempora referunt, alij ad tempora Eliæ, & Eliæ. Sunt qui ita hæc accidisse confirmant, vt verba sonant, sed per ea tamen significatam fuisse vastitatem ab hostili exercitu inferendam, vt Theodo. & Lyranus. Mihi magis probatur sententia Hieronymi, quam communem nostrorum expositorum esse Lyranus af-

Rubigo.

8

firmat, qui in explanatione sequentium verborum: Gens enim ascendit super terram meam fortis, & innumerabilis, Hebr. expositione rejicit hoc argumentum, quod quamquam liquido affirmare nequeamus aut factum esse, hoc quod ipsi dicunt, aut non esse factum, cum nihil in Regum, & Paralipomenon historia de hoc legamus: tamen si tot annorum famis, & tanta locustarum calamitas inuecta esset, nunquam eam scriptura tacuisset, quemadmodum nec famem trium annorum, & sex mensium tacuit sub Elia. * Post hæc addit: Tantum dicimus quod sub metaphora locustarum hostium describatur aduentus, &c. Me & hæc Hieronymi ratio mouet, & illud, quod sequitur: Gens enim ascendit super terram meam, &c. quod hoc ipsum non obscure significat. At obijcit nobis Theodo. quod Prophetæ prædicit, factum iam memorari a Scriptura Hamos. 4. Percussi vos in vento, vrente, & in aurugine, multitudo enim vestrorum, & vinearum vestrarum, oliueta vestra, & sicca vestra comedit erucæ, & non rediistis ad me, dicit Dominus. Verum non meminit Theo. Hamos hæc decem tribubus dixisse, quibus prophetabatur, vnde & caput illud ita exorsus est: Audite verbum hoc vacæ pingues, quæ estis in monte Samaria: Ioel autem loqui ad Ierusalém, vel ipse in argumento Prophetæ aperte indicat. Quod autem affirmant Lyra. & Vatab. hæc esse famem illam, quæ prædixit Elia: multo profecto absurdius est, nam famis illa septem annorum, quæ prædixit S. Elia, eiusdem Elia: tempore contigit, vt. 4. Reg. 8. videmus, hoc est, ante tempora Ioelis. Sed qui hoc dicunt, contendunt Ioelē prophetasse tempore Iorā filij Achab regis Israel: quod nos in præludij falsum esse demonstrauimus. Nec vero impugnatione nostra indigēt, cum ipsi se se mutuo impugnet, testeturque R. Salomō, & R. David scriptum esse in Chronographia Heb. quam vocant Seder holam, Ioelē prophetasse sub Manasse rege multo post Elia. Quare Salomō, & David, referunt quidem, sed non videtur probare, quod quidam aiebāt, prophetiam hanc pertinere ad septem illos annos Elia. 4. Reg. 8. Reliquum est, vt quædoquidē exercitus hostium his nominibus metaphoricè significatur, quæramus qui nā hostes sint. Veteres enim Hebræi (vt refert Hier.) quatuor regna Hebræis infesta interpretantur, quæ ordine quodā inimicè eorum gentē vastauerunt,

9

10

runt, & quod vnum regnum relinquebat, alterum quod postea sequebatur consumebat. In eruca Assyrios, atque Chaldaeos significati putant, in locusta Medos, & Persas, in brucho Macedones, & Alexandri successores, præsertimque Antiochum Epiphanem, in rubigine Romanos. In eadem sententia serunt Rupertus, & Lyranus, & alij nonnulli. Nec eam Hieronymus refellit, sed alterā tamen ei præponit, Licet nunc (inquit) nobis magis de Babylonijs dici videatur, atque Chaldaeis, quorum crudelitas in populum Dei, feritalque describitur. Hæc eadem mihi magis probatur, quoniam Hebræorum opinio duo habet difficilia. Primum est, quod in eruca Assyrios, atque Chaldaeos intelligit, qui & diuersi in terra fuerunt, & diuersi temporibus, alteri decem tribus, alteri duas infestarunt, nec habent cur in vno animali, hoc est in eruca, intelligantur. * Alterum est, quod reges Medorum, atque Persarum nunquam venerunt in terram Hebræorum, neque eos Ieserūt, sed potius beneuoli erga eos fuerunt. Vnde Dani. 7. scriptum est: Et ecce bestia alia similis vrsi in parte stetit: quam Hier. & ceteri expositores volunt reges esse Medorum, atque Persarum, additque continuo Hieronymus: Quodque dicitur, in parte vna stetit: sic Hebræi interpretantur, nihil eos aduersum Israel crudele gessisse. Vnde & in Zacharia propheta equi albi appellantur, &c. Video etiā Prophetā, cum sæpe homines ad luctum vocet, nunquam nominare decem tribus, aut Samariam, aut Ephraim, aut Israel, aut Iosaph, sed Sion, & Ierusalém, & sacerdotes Dei. Petijt sacrificium, & libatio de domo Domini, luxerunt sacerdotes ministri Domini. Et mox: Accingite vos, & plangite sacerdotes, vlulate ministri altaris. Ingredimini, cubate in sacco ministri Dei mei. Et c. 2. Canite tuba in Sio, vlulate in monte sancto meo. Et postea: Inter vestibulum, & altare plorabunt sacerdotes ministri Domini, & dicēt, &c. Et post pauca: Et eū, qui ab Aquilone est, procul faciam à vobis: per eum, qui est ab Aquilone regē intelligens Chaldaeorum, siue ipsos Chaldaeos, vt Iere. 1. Ab Aquilone pandetur omne malum super omnes habitatores terræ. * Quomodo igitur hæc quatuor in Chaldaeis interpretabimur, nam Hieron. qui nobis dux ad hanc sententiam fuit, singulorum explanationē præterijt: Primum, illud satis probabiliter dicere possumus, in his quatuor quæ Prophetā nomina-

11

12

uit, comprehensa esse vniuersa, quæ fruges, vineas, arboreque perdūt, hæc enim sunt quæ maxime perdūt: ideoque in illis intelligi oēs reges, & duces, & nationes, quæ regi Chaldaeorum Nabuchodonosor se se aduersus Ierusalém adiunxere, de quibus Iere. 1. legimus: Quia ecce ego conuocabo oēs cognationes regnorum Aquilonis, ait Dñs: & veniēt, & ponent vnusquisque, solium suum in introitu portarum Ierusalém, & super omnes muros eius in circuitu, & super oēs vrbes Iuda. Ergo quia multi erant, & quisque eorum pro viribus Iudæis nocebat, quodque hi non vastabāt, vastabāt illi, merito dicit: Residuū erucæ comedit locusta, &c. Itaque omnino videtur de vno aduētu hostium loqui: ait enim: Gens enim ascendit super terram meam fortis, & innumerabilis, &c. * Quod si quis diuersos potius hostium incurtus significari velit, equidem non repugnabo, recte enim intelligi potest de quatuor Chaldaeorum extremis incurtionibus in terram Iuda, de quibus. 4. Reg. 24. & 25. Prima fuit, cū venit Nabuchodonosor rex Babylonis in Ierusalém, & obsedit eam, & tradidit Dominus in manu eius Ioachim regem Iudæ, & partem vasorum domus Dei, & asportauit ea in terram Sennaar, vt Dan. 1. scriptum est. Quo tempore cum alijs captiuis Daniel, & tres eius socij abducti sunt. Secunda, cū idē rex transtulit Ioachim regem in Babylonē, & matrem, & vxores, & eunuchos eius, & iudices terræ duxit in captiuitatē, & omnes viros robustos, & bellatores. Tertia, cū nonno anno Sedecia obsedit Ierusalém, & cepit anno vndecimo, & vincit Sedeciam duxit in Babylonem. Quarta, cū venit Nabuzardan princeps exercitus regis Babylonis, & succendit domum Domini, & domum regis, & oēs domos Ierusalém combussit igni, & muros in circuitu destruxit. Quæ merito rubigini comparatur, omnia enim redegit in cineres, vt rubigo, sicut tres priores erucæ, locustæ, brucho propter multitudinē militum omnia diripientium, atque vastantium.

ALLEGORIA.

Iudæos, qui Christum audire noluerunt docentē, & æternę vitę iter comonstrantē exercitus Romanorum misere vexauit, & perdidit, à quibus quatuor insignes clades acceperunt, quas recte in eruca, locusta, brucho, rubigine significatas esse dicem. Prima fuit, cū multi Iudæi Ierosolymis à militibus Sabiniani Romani ducis, ac deinde à Varo cæsi sunt, vbi præter eos, qui in prælio ceciderunt,

13

14

Varus duo fere millia in crucem egit. Lege Iosephū lib. 2. de bello Iud. c. 2. & 3. Secūda fuit varijs tumultibus in Iudæa exortis Felice præside, cuius meminit Lucas Act. 23. & 24. & magna cum Iudæorum clade compositis. 2. de bello. c. 12. Tertia sub præsidibus Albino, & Floro, quo tempore vrbes spoliatae, & tota penè deserta regio est, & multa hominum millia extincta, vt eodem li. c. 13. 14. 15. late narrat Ioseph. Quarta, cū randē Ierusalē à Tito euerſa, & vniuerſa fere gens aut cæſa, aut in captiuitatem ducta est, quæ iure etiam in rubigine intelligitur. Præter hæc, quadruplex pestis multo armis Romanorum sæuior Iudæos miserrime disperdidit, auaritia, hypocriſis, inuidia, incredulitas. Hæc sunt eruca, locusta, bruchus, rubigo. Propter has venerunt Romani, & sustulerunt eorum locum, & gentē. Aliam allegoriam excogitauit Hugo S. Victoris satis appositam: significari in his quatuor quatuor Ecclesiæ persecutiones: quæ primò ab idololatriis, secundo ab hæreticis, tertio à male, carnaliterque viuētibz Christianis impugnata est, vt impugnatur: quartò ab Antichristo sæuisime impugnabitur. Idololatrē primo Ecclesiam persecuti sunt, & eruca vocantur propter spurcitiā, & varietatem idololatriæ. Hos subsecuti hæretici locustæ dicuntur propter volatum scientiæ, agilitatem ingenij, elationem superbiæ. Post hæreticos venerunt carnales Christiani, qui bruchi nomine designantur propter æstum, & immunditiam carnalis concupiscentiæ. Antichristum rubigo significat, ppter immanitatē ſauitiz.

TROPOLOGIA.

Hieronymus hæc eadē referens ad mores, quatuor animi perturbationes insigniores, fontēq; cæteratū significari putat, quæ virtutes perdunt, agridinē, gaudiū, timorem, spem. Agriditudo est cum tristis sumus, & mœrore conficimur, statusque nostræ mentis eueritur: gaudium, cum gestimus lætitia, & bona nostra moderanter ferre non possumus. Atque hæc duæ præsentis temporis sunt. Reliquæ futurum spectant, spes, & timor. Bona speramus, & prospera, aduersa timemus. Has perturbationes, inquit, vno, nec pleno versiculo illustri Poeta comprehendit.

Hinc metuumt, cupiuntque, dolent, gaudentque, nec auras Respiciunt clausi tenebris, & carcere cæco.

6. He. e.

Hugo S. Victoris erucam interpretatur esse libidinem, locustā inanē gloriam, bruchū gastrimargiā, quā gulam vulgo vocamus, rubiginem iram, vel impatientiā. Nam sæpe vlu venit, vt qui iam libidinis se victorē putat, in vanam gloriā incidat elatus victoria: atque vbi hanc quoque fugauit, a gastrimargia vincatur quasi securus iam suæ castitatis, & humilitatis. Sed hac quoque victa dum videt animus in carne continentiam, in mente humilitatem, in corpore abstinentiā, perfectum sese existimat, & præ se ceteros despiciens, si quando voluntati suæ resisti videt, protin⁹ habenas laxat iræ, in verba proſilit impatientiæ dicens: In peccatis natus es totus, & tu doces nos? Scriptū est, Spiritualis iudicat omnia, & ipse à nemine iudicatur, & in lege os leproſi claudi præcipitur. Prius igitur rectē discas, vt sane doceas, prius bene viuas, vt iuste arguas. Sed hæc omnia copiosius & elegātius Greg. 33. mor. c. 39. vnde Hugo mutuatus est.

HISTORIA.

Expergiscimini ebrj. Ebrjos vocat, qui vitijs capti, & voluptatibus dediti nihil nisi voluptates suas cogitant, vt eleganter exponit Hier. de qua ebricitate & Dominus ait Luc. 21. Attēdite autē vobis, ne forte grauentur corda vestra in crapula, & ebrietate, & curis huius vitæ. Hos vt dormientes, & ebrios acrioribus verbis ad pœnitentiam prouocat, & flere iubet, quoniam voluptates illas suas cito erant amissuri. Recentiores Heb. & quidam alij, vbi Hier. posuit, In dulcedine, vertunt, Super musto, דבש ויין, vt sit sensus. Qui bibitis vinum vlulate, aut flere super musto Sed nos sciamus, (quod & ipsi faterentur) דבש non solum mustum significare, sed succum quemcūque dulcem, qui ad portandum exprimitur ab דבש, quod est calcavit, aut compressit. Vnde fit vt & dulcedinem significet, vt Ioc. 3. In illa die stillabunt mōtes dulcedinem, quomodo etiā ibi Lxx & Chaldæus interpretati sunt. Porro דבש, licet frequēter sit idē quod Super, tamen etiam ponitur pro In, vt Isai. 38. Et Psal. nostros cantabimus cunctis diebus vitæ nostræ in domo Dñi. Ge. 27: viues in gladio, & fratri tuo seruius. Danic. 9. Et erit in templo abominatio desolationis. Est ergo sensus: qui bibitis vinum in dulcedine, id est, in quibus incandissimæ sunt huiusmodi voluptates. Ex quo videmus quantū aberrant qui dicūt pro דבש ויין

nihil

nihil poni in nostra translatione. Gens enim ascendit. Præteritis vtitur profuturo more prophetico vt certissimū esse intelligamus, quod dicitur, sicut & modo dixi, Quoniā perire ab ore vestro, pro Peribit & autereetur vobis. Hier. Narratur impletas hostiū sub figura locustarū, & rursum sic de ipsis locustis dicitur, quasi hostibus comparētur, vt cū locustas legeris, hostes cogites, cum hostes cogitaucris, redeas ad locustas, &c. Itaq; multitudinē locustarū vocat nūc gentē forte, & innumerablem, sed per locustas exercitū Chaldæorū intelligi vult. Mouit locutio Lyranū, ideoq; de locustis hæc dici negat: non debuit tamē moueri, solet enim scriptura de huiusmodi bestiis ita loqui, ac si homines essent, vt hic adnotat Hebraei, & Burgensis in add. 2. vt Prou. 30. Formicæ populus infirmus, lepusculus plebs inualida, &c. Et ibidem: Locusta regem nō habet, sed egreditur per turmas. Ita Virgilius de apibus.

Regul. De bestio- lis loquitur scriptura. ac si homines essent.

4. Georg.

4. Encid.

19

*

h. y. pro In

uimus Hof. 5. etenim catulos intelligit hic grandiores, quibus molares fortes sunt.

Posuit vineam meam. Tora locutio est metaphorica, siue allegorica, nam metaphora, si longior sit, allegoria vocatur, vineam vocat populum, de quo Psalm. 79. Vineam de Ægypto transtulisti, &c. Vt recte Hier. interpretatur. Est ergo, ac si diceret: Omnes vires corroſit, & dissipauit.

Et ficum meum decorticauit. Si decorticentur arbores, notum est cito areſcere. Hiero. ficum esse vult ipsum eūdē populum Iudæorum, ad quē postea sub ficus figura venit seruator vt fructus comederet, & non inuenit, maledixitquē ei. Matt. 21. Verum, quoniam ficus in vineis, interq; vites sunt, haud absurde interpretabimur etiam ficus esse populi principes, & magistros, qui opibus suis spoliati sunt, & cito aruerunt, id est, omnino perierunt. Nam illis incurſionibus hostiū, & cæde principum, atq; fortium populus paulatim in dies areſcebat, vt ficus decorticata, quod ad sensum Hieronymi pertinet, & principes ipsi amisit opib⁹, amissique multis suorum in interitum festinabant, & quasi areſcebant. Hier. Omnia autem sub metaphora locustarum dicta noscamus, quæ in tantū cuncta populantur, vt derodant arborum cortices, exuratq; projiciant, & omni virore consumpto albos ramos, & aridos derelinquant.

ALLEGORIA.

Diximus iuxta historiam, (ait Hier.) trāſeamus ad intelligentiam spiritualem, vt cū senibus audire possumus. Cōtra Ecclesiam ascendit gens fortis robore, & potētia huius sæculi, vt reges, & imperatores idololatræ, vel heresiarchæ, ac deniq; ipse Antichristus. Innumerabilis multitudo, quia multiplicati sunt sup capillos capitis mei qui oderūt me gratis. Et quoniā multis viribus, & artibus, atq; potētia instructi erāt ad nocendū, merito dentes eius sicut dentes leonis. Hæc gēs posuit vineā Dñi in desertū. Vineā Dñi exercitū dom⁹ Israël est, id est, Christiani. At nō eā fere in desertū posuit heresis Ariana: Sed vetera omittamus, & calamitatū nostrorum temporū recordemur, quot vites huius vineæ arefecerit, & excidit Lutherus filius Diaboli: quot ficus decorticauit, id est, episcopus, & magistros peruertit: Et quoniā ficus etiā Ecclesia est propter fructus dulcedinē, hoc est quod maxime nititur nostræ ætatis hæretici decorticare ficū, hoc est ex-

20

21

Psal. 62.

Isai. 5.

Q. 4

terna

Externe ceremonie valde vtilis.

terna Ecclesie, que videtur viliora, sed quibus maxima regitur, atque obseruantur, tollere, nepe ceremonias Ecclesiasticas, & que vulgo theologo vocant sacramentalia, atque adeo sacramenta ipsa, que ceremoniarum que dam sunt, quibus Deus colitur, & homines sanctificantur. Videntur haec humilia, si externam tantum specie spectes, sed si tollas, ficus decorticabitur, Ecclesia nudabitur, & albi fiant rami eius, & arescet. Ideo de quibusdam, quibus hereticorum typum portant, legitur Iob. 30. Et mandebant herbas, & arborum cortices.

TROPOLOGIA.

22. Expergite vobis ebrii. Greg. 33. Mor. cap. 40. Ebrii vocati sunt, qui mundi huius amore confusi mala non sentiunt, que patiuntur. Quid est ergo dicere: Expergite vobis ebrii, & sic te, nisi, Somnum vestrum insensibilitatis excutite, & in deuastatione cordis tot sibi succedentibus vitiis pestibus vigilatibus lamentis obuiate: In eo autem quod sequitur: Quis enim ascendit, &c. Hieronymum cum senibus audiamus, qui Moralem sensum ita eleganter exponit, ut neque addi quidquam, nec detrahi posse videatur. Ipsa eius verba ponam. Ascendit gens super terram Dei, animam, videlicet humanam: (omnes enim animae Dei sunt, sicut anima patris, sic & anima filij) & ascendit gens principum mundi istius, & tenebrarum, & spiritualia nequitiae in caelestibus, aduersum quos nobis est lucta, atque certamen, de quibus dicitur: Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris. Cuius gentis dentes sunt: sicut dentes leonis, de quo Petrus Apostolus loquitur. Aduersarius vester Diabolus tamquam leo rugiens circuit quaerens quem deuoret. Et molares illius quasi caruli leonis. Catulum leonis, vel eum intellige, qui eleuatur contra omne, quod dicitur Deus, & religio, (id est Antichristum) vel certe omne dogma peruersum. De cuius contritis molaribus qui intrinsecus latent, & non videntur, ne facile vitentur, etiam Psalmista laetatur dicens: Molares leonum confringet Dominus. Si ergo, dederimus locum huic genti ut ascendat in nobis: statim ponet vineam nostram in deferendum, de qua vinum facere solebamus, quod laetificat cor hominis: & ficus nostras decorticat, siue confringit, ne habeamus in nobis Spiritus sancti dona dulcissima, ne sub vinea nostra, & ficu viri sanctus requiescat, sub quibus cum fuerit, aduersariorum imperus non timebit. Nec sufficit huic genti vineam disperdere, sicutque confringere, nisi scrutans scrutetur eas, & quidquid in illis vitale fuerit interficiat, ut omni vitore consumpto albi, atque emortuam muscoli remaneant, & compleatur in nobis: Si in viridi ligno haec faciunt, in sicco quid facient, &c.

Luc. 21. Plange quasi virgo accincta sacco. Ierusalem iube, ut plangat eo modo, atque eo planctu, quo virgo accincta sacco (qui habitus est lucentium) plangere solet super vitum pubertatis suae. cui primò nupsit, cum adhuc virgo esset, que propterea Lxx vocat. nupsit enim i. virginem, huiusmodi enim viri vehementius amari solent. Virginem autem vocat cum Lxx noua nuptam, quae cito virum amisit, propter iracundiam, non propter integritatem, ac si diceret, Plange, sicut mulier quae virum ea aetate amisit, quae aliae virginis sunt, & necdum nupsit, est enim & in Heb. & in Chaldaeo. Hieronymus: Vir pubertatis, siue vt Lxx transtulerunt, quem vulgo virgineum vocat, eo quod primus flore virginitatis abstulerit, &c. Et quoniam non raro etiam pro virgine accipitur: illud in promptu est ad respondendum, visum esse in scriptura, ut aliquid habeat nomen eius, quod paulo ante fuit, vt Exh. 7. Proieceruntque singuli virgas suas, quae versa sunt in dracones: sed deuorauit virga Aharon virgas eorum. Iure autem iubet lugere sicut virginem, quae amisit virum pubertatis suae, quoniam re vera Synagoga vir primus fuerat Deus, qui ea sibi desponsauerat in Abraham, Isaac, & Iacob, vt Ezech. 16. videmus, sed illa huc virum peccatis suis a se abalienauerat, & ad idola, quasi ad secundum virum transierat. Penitentis. n. illa vox est: Reuertar ad virum meum priorē Hof. 2. Perijt sacrificium, & libatio. In ingredientibus hostibus, & fruges, cetera que omnia vastatibus, necesse erat deesse sacrificium & libationem. Libatio, seu libamen dicitur, a quod est Fudit, fundebatur enim vinum, vel licera, Nu. 28. Hinc Deut. 32. De quorum victimis comedebant adipem, & bibebat vinum libaminum. Nume. 28. Libabitur vini quartam partem hin per agnos singulos. Sacrificium, i. fiebat, vt ait Hic. ex similia cum oleo, & melle. Leu. 6. Quia uis hac voce quocumque, etiam sacrificium significari solet, vt Nu. 28. Alterumque agnum similiter offeretis ad vesperam iuxta omnem ritum sacrificij matutini. Quare forte hic de sacrificio agni quotidiani loquitur. Luxuriamus. Deuastata, scilicet, & fructu suo spoliata, tunc enim habitum lugentis videtur assumere. Confusum est vinum. Pagninus, & alij verunt, Aruit vinum. At quamuis id quoque significet verbum, tamen elegantius mihi transtulisse videtur Hieronymus, Confusum est vinum. Et postea, Vineae confusa est, & confusum est gaudium: quod quasi confusum, & pudefactum sit vinum videns se non respondere votis, & laboribus agrorum, & similiter vineae. Gaudium etiam confusum est, quoniam sicut qui incipit exhilarare alios, si explodatur, aut tacere iubetur, confunditur: ita gaudium se ostentare coeperat, & repente succisum est. Denique R. Abraham adnotat, Confusum est idem significare quod Aruit. Elanguit oleum. Perijt, defecit. In Hebr. est, quod & Hof. 4. positum est, vbi ait: Et infirmabitur omnis, qui habitat in ea. Ibi hoc verbum expofuit. Coofusi sunt agricolae. Idem verbum est, de quo iam diximus, id est, pudore magno confundentur, cum videant se nihil ex labore suo percipere, cum magna sperassent. Lxx, Aruerunt agricolae, videlicet pra dolore. Quare non erat, cur ex praeterito in imperatium mutaretur a quibusdam, qui verterunt, Confundimini agricolae. Messis agri. In hac legumina, & omnia, quae solet humus gignere, intelligit Hieronymus. Accingite vos, scilicet, cilicio, vel sacco, est enim verbum, quod paulo ante vsurpauit cum dixit: Quasi virgo accincta sacco. Sanctificare ieiunium. Hieronymus simpliciter videtur intelligere, sanctum ieiunium ieiunare. Sed possumus & iuxta scripturam phrasin intelligere, Parate ieiunium, confugite ad ieiunium. Sanctificare enim interdum idem est quod Parare. Iai. 13. de Medis, & Persis: Ego mandavi sanctificationem meis, & vocavi fortes in ira mea. Ierem. 6. Sanctificate super eam bellum. Significat etiam segregare, Exh. 13. Sanctifica mihi omne primogenitum. Numer. 5. Sanctificauit mihi quidquid primum nascitur in Israel. Vt liceat etiam interpretari, Segregate tempus aptum ieiunio, vel, vt interpretatus est Theodoretus: In ieiunium vos segregantes sancte, & pure id obite.

Eccle 10.

1. Pet. 5.

Psal. 57.

nem

* Confundi.

Vocare coetum. Nec hic erat, cur mutaretur translatio in, Clamate cessationem, cum & Chaldaeus eodem modo verterit, & cum securi sint R. Abraham, & R. David, & alij Hebraei. Symmachus vertit, Vocate Synhodum. Congregate senes omnes habitatores terrae. Vt multorum clamore magis moueatur Deus. Aaa dicit. Verba sunt Prophetarum futura mala praudentis, & eorum terrore vehementius ad poenitentiam exhortatis. Aaa vnicam dicitio est apud Hebreros, estque dolentis intericetio, vt apud Latinos, Heu, aut Ah. Hieronymus Heu solet vertere, vt Iosue. 7. Heu Domine Deus, quid voluisti traducere populum, &c. Et Iud. 6. Heu me Domine Deus, quia vidi angelum Domini. Et cap. 11. Heu me filia mi, decepsit me. Ex quibus locis facile intelligimus quid valeat in illis locis vbi sine interpretatione relinquitur, vt Iere. 1. Aaa Domine Deus, ecce nescio loqui, Et cap. 14. & Ezech. 20. Quia in his tribus locis vltimis Chaldaeus semper translulit, Suscipe deprecationem meam, ex quo liquet coniunctionem etiam esse obsecrantis. Constat quoque de praua tam esse scripturam, cum aspirationem habere debeat, Aha: sed pronuntiationem non arbitror esse mutandum, modo vt vnicam dictionem proferamus Aaa, non autem quiescendo in singulis literis, ac si tres dictiones essent. * Non probabitur hoc fortasse nouis Hebraeis, qui putant q litteram esse consonantem, cum vere vocalis sit, habent enim multa huiusmodi, in quibus errant pueriliter. Sed audiatur huius rei causam ex Hieronymo in Traditionibus Hebraicis in Genes. Idioma, inquit, linguae illius est per q quidem scribere, sed per A legere, sicut e contrario A litteram saepe per q pronuntiant. Recte ergo profertur Aaa, licet scribendum sit Aha. Ita Aharon per aspirationem scribitur, sed profertur Aaron. Quia prope est dies Domini. Diem Domini vocat, quo potentiam suam ostensus est puniendo, vt latius in Sophonia. explicabimus, vbi ait, Quia iuxta est dies Domini. Et quasi vastitas a potente veniat. Erit hic dies quasi vastitas quaedam maxima, quae a potente proficitur. Pro Potente est, quod (vt hic ait Hieronymus) vnum est ex decem nominibus Dei, de quorum interpretatione epistolam idem scripsit ad Marcellam, cuius initium est, Nonagesimum Psalmum.

26 *

Aaa.

17

Saddai.

Q. 5.

mum.

mum. In qua docet Psal. 90. vbi legitur, In profectione Dei caeli commorabitur, legi in Hebraeo hoc nomen, Aquilamque interpretari אַיָּוֹן, quod nos robustum, & sufficientem ad omnia perpetranda possumus accipere. Quae interpretatio recte huic loco conuenit, dicitur enim Saddai, quod sibi sufficiat, & alterius auxilio non egeat.

28 Num quid non coram oculis nostris. Ita legendum est, ita enim est in Hebr. & ita legunt Hieronymus, & Chaldaeus. Nec obstat in Lxx legi, Coram oculis vestris, cum facile pro אַיָּוֹן potuerit vna litera mutata scribi אַיָּוֹן. Hoc autem ait: Nobis omnibus videtur nihil erit quod in templo offeratur, quoniam hostes agros, & fruges vastabunt, atque ita laceritia, & exultatio tam offerentium, quam sacerdotum, quae audiri, & cerni in templo solebat, nulla erit.

* Computruerunt iumenta in stercore suo. Manebunt domi iumenta, nec foras educentur timore hostium obediunt, & fame in stabulis morientur. Hebraei multo aliter vertunt, Computruerunt grana sub glebis suis: quod ad rem de qua agitur, nihil pertinet, siue de locusta omnia interpretari velis, siue de exercitu Chaldaeorum. Quare multo verior, & magis propria est Hieronymi translatio, Computruerunt iumenta. Sed ipsi legunt חַיִּים, quod quidam etiam Hebraei affirmant esse pluralem numerum nominis חַיִּים, quod mulam, siue iumentum significat. Sed Hieronymus legit חַיִּים, de quo nemo dubitare possit, quin mulas, & iumenta significet, literae enim sunt in utroque nomine aequales.

29 Demolita sunt horrea, dissipata sunt apothecae. Pro Horrea, in Hebraeo est חַיִּים, id est, thesauri. Thesauri autem dicuntur in scriptura quarumvis rerum praesertim vtilium, & pretiosarum receptacula, ut diximus Hof. cap. 13. n. 41. Horreum autem proprie hordei est, & ab hordeo dicitur Varroni, sicut farreum dicebatur receptaculum faris. Visus tamen obtinuit ut tritici, & faris, & rerum similium, quae ad victum pertinent, receptacula dicerentur horrea, nam haec nunc thesauros appellat. Apothecae autem sunt in quibus fruges, & vini reponuntur, Heb. חַיִּים, & ideo Lxx verterunt, Dissipati sunt thesauri, suffosa sunt ocellaria. Huiusmodi autem cella, & receptacula solent refici, & reparari cum prouentus speratur, sed

Horreum. Apotheca.

vbi prouentus non est, negliguntur, & negligentia paulatim corrumpuntur, aut etiam diruuntur.

Quid ingemunt animalia. Iumenta, & pecora omnia fame urgente mugient, & denique peribunt agris ab hoste vastatis, & obsidione exire non sinente. Nam ut legitur. 4. Reg. 25. Nono anno Sedeciae mense decimo Nabuchodonosor obsedit Ierusalem, & exeruxerunt in circuitu eius munitiones. Et clausa est ciuitas, atque vallata usque ad undecimum annum regis Sedeciae nona die mensis, praualuitque fames, in ciuitate, nec erat panis populo terrae.

30 Quia ignis comedit speciosa deserti. Videtur mihi nunc sine metaphora loqui, palamque dicere villas, & hortos, & arbores incendiis Chaldaeorum perisse, ut semper in bello fieri solet.

Suspexerunt ad rem. Quasi subsidium sibi sibi, famique postulantes. Ita dictum est Psal. 103. Carulileonum rugientes, ut rapiant, & quaerant a Deo escam sibi.

Quia exsiccati sunt fontes aquarum. Exercitu, scilicet, hostili omne obfessis subsidium tollente, & fontes obstruente humo, (ut Palaeiini obstruebant puteos Isaac, Gen. 26.) aqua ducitque interrupte.

ALLEGORIA.

Sed ut ad locum, vbi ab spiritali expositione diuertimus, reuertamur. Plage quasi virgo, &c. Optime haec explicat Hieronymus. Possumus, inquit, haec eadem & post aduentum dicere saluatoris accidisse populo Iudaeorum, quando pari furore clamantes dixerunt, Crucifige, crucifige talem, non habemus regem, nisi Caesarem: quando circumdata est Ierusalem ab exercitu, & in tantam necessitatem venerunt famis, ac pestilentiae, ut filiorum nec dum maturis corporibus vescerentur, & sacrificia vniuersa ablata sunt, & confusum est gaudium a filiis hominum, quia gaudium recipere noluerunt, de quo angelus loquitur ad pastores: Annuntio vobis gaudium magnum.

Luc. 2. Haec eadem Hugo S. Victoris ad Ecclesiam allegorice refert. Sed quoniam sunt quaedam, quae non nisi duriter ad eam referri possunt, videat, qui volet in eius commentario: Melius Hieronymus de Ecclesia interpretatur, sed tempore Antichristi, quo peribit sacrificium, & libatio de domo Domini, & vastabitur regio Ecclesiae pereuntibus sanctis, & iugebitur humus, &c. Nos ad tropologiam transeamus Hieronymi ver-

ba, quae

ba, quae eruditissima sunt, in compendium redigentes.

TROPOLOGIA.

31 Postquam sponsa quae receperat doctrinam Dei, ab sponso fuerit separata, & cilicium, hoc est habitum lugentis assumpserit: tunc perit sacrificium, de quo scriptum est: Sacrificium Deo spiritus contribulatus, & vini libatio, quod laetificat cor hominis.

32 Accingite vos, & plangite facies vestras. Idem: Qui sacerdos peccator est, & quem remordet propria conscientia, cilicio accingatur, & plangat propria delicta, & cubet, vel dormiat in sacco, ut praeteritas delicias, per quas offenderat Deum, vitae austeritate compenset. Nec sufficit flere, vel plangere, & habitum lugentis assumere, nisi sanctificet ieiunium, id est, sanctum faciat, non quale illud erat, de quo dictum est: Ecce in die ieiunij vestri inuenitur voluntas vestra.

33 Numquid non coram oculis nostris. Idem. His quoque qui in Ecclesia commorantur, pro qualitate meritorum frumentum spiritus, & hordeum literarum, si peccauerunt, tollitur, ut patiantur famem sermonis Dei. Cumque fuerint alimenta sublata, consequenter gaudium, & letitia tollitur de domo Dei, ut qui audiebant ante Apostolum dicentem: Gaude in Domino semper, iterum dico gaude, postea Dominum aduertentem ad poenitentiam prouocantem: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.

34 Computruerunt iumenta in stercore suo. Idem: Postquam alimenta perierunt, & de domo Dei gaudium, letitiaeque, sublata sunt, iumenta quoque computruerunt in stercore suo. Computrescit in stercore suo, cuius Deus venter est, & qui dicit: Manducemus, & bibamus, cras enim moriemur. Gregor. hom. 10. in Euang. Mortuam vero carnem putrescere est hoc mortale corpus fluxui luxuriae deseruire, sicut de quibusdam per Prophetam dicitur: Computruerunt iumenta in stercore suo. Iumenta quippe in stercore suo putrescere est carnales homines in fetore luxuriae vitam finire.

35 Ad rem Domine clamabo, quia ignis comedit speciosa deserti. Hieronymus: Simulque consideremus, quod nisi propter angustiam, & ablationem deliciarum nec Propheta, nec bestiae clamassent ad Dominum, aut ad Dominum suspexissent. Quod quidem & ad iustum quondam virum referri potest, qui cum declinauerit, & fecerit malum, nequa-

quam ei virtutes pristinae proderunt, sed iudicabit eum Dominus in quibus inuenit. Flamma autem, quae succedit omnia ligna regionis, illa esse credenda est, quae immittitur ardentibus Diaboli sagittis, ut nihil in nobis bonarum frugum remaneat, sed cum ista incendio consumantur. Omnes enim adulterantes quasi Clibanus corda eorum, Et non solum Propheta, vel populus per Prophetam, qui rationale animal est, sed iumenta quoque de quibus dictum est: Homines, & iumenta saluos facies Domine, & alibi: Seminabo eos semine hominum, & iumentorum: suspexerunt ad Dominum, & rorem illius misericordiae flagitarunt, quia exsiccati sunt fontes aquarum, quos ceruus desiderat, & de quibus Dominus loquitur per Ieremiam: Me dereliquerunt fontem aquae viuae. Siccatis autem fontibus aquarum, qui ardentia quaeque irrigant, atque refrigerant, consequenter quidquid in nobis pulchrum fuit, ignis ardore consumptum est, de quo Dominus dicit in Euangelio: Videbam Satanam, quasi fulgur cadentem de caelo.

CAP. II.

Anite tuba in Sion, ululate in monte sancto meo, conturbentur omnes habitatores terrae: quia venit dies Domini, quia prope est: dies tenebrarum & caliginis, dies nubis & turbinis. Quasi mane expansum super montes populus multus & fortis: similis ei non fuit a principio, & post eum non erit usque in annos generationis & generationis. Ante faciem eius ignis vorans, & post eum exurens flamma: quasi hortus voluptatis in terra coram eo, & post eum solitudo deserti: neque est qui effugiat eum. Quasi aspectus equorum, aspectus eorum: & quasi equites sic current. Sicut sonitus quadrigarum super capita

montium

montium exilient, sicut sonitus flamma ignis deuorantis stipulam, velut populus fortis preparatus ad praelium. A facie eius cruciabuntur populi: omnes vultus redigentur in olam. Sicut fortes current: quasi viri bellatores ascendent murum viri in vijs suis gradientur, & non declinabunt a semitis suis. Unusquisque fratrem suum non coartabit, singuli in calle suo ambulabunt: sed et per fenestras cadent, & non demolientur. Urbem ingredientur, in muro current: domos conscendent, per fenestras intrabunt quasi fur. A facie eius contremuit terra, moti sunt caeli: sol & luna obtenebrati sunt, & stella retraxerunt splendorem suum. Et Dominus dedit vocem suam ante faciem exercitus sui: quia multa sunt nimis castra eius, quia fortia, & facientia verbum eius: magnus enim dies Domini, & terribilis valde: & quis sustinebit eum? Nunc ergo, dicit Dominus, conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & in fletu, & in planctu. Et scindite corda vestra, et non vestimenta vestra, et conuertimini ad Dominum Deum vestrum: quia benignus et misericors est, patiens & multa misericordia, et prae-stabilis super malitia. Quis sit, si conuertatur, & ignoscat, & relinquat post se benedictionem? Sacrificium & libamē Domino Deo vestro. Canite tuba in Sion, sanctificate ieiunium, vocate cœtum, congregate populum, sanctificate ecclesiam, coadunate senes: congregate

Matt. 13.
Marc. 13.
Luc. 21.
Ezec. 32.
Esa. 13.
Hier. 30.
Amos 5.
Soph. 1.

Psal. 87.
Ion. 4.
Ion. 3.

Supra 1.

parvulos, & sugentes vbera. Egre-diatur sponsus de cubili suo, et sponsa de thalamo suo. Inter vestibulū & altare plorabunt sacerdotes ministri Domini: et dicet, Parce Domine, parce populo tuo: & ne des hereditatem tuam in opprobrium, & dominantur eis nationes: quare dicunt in populis. Ubi est deus eorum? Zelatus est Dominus super terram suam, & pepercit populo suo. Et respondit Dominus, & dixit populo suo, Ecce ego mittam vobis frumentum, et vinum, & oleum, & replebimini eo: & non dabo vos ultra opprobrium in gentibus. Et eum qui ab aquilone est, procul faciam a vobis, et expellam enim in terram inuiam et desertam, faciem eius contra mare Orientale, et extremum eius usque ad mare nouissimum: & ascendet fœtor eius, et ascendet putredo eius, quia superbe egit. Noli timere terra, exulta & latare: quoniam magnificauit Dominus ut faceret. Nolite timere animalia regionis: quia germinauerunt speciosa deserti, quia lignum attulit fructum suum, ficus et vinea dederunt virtutem suam. Et filij Sion exultate, & latamini in Domino Deo vestro: quia dedit vobis doctorem iustitiae, & descendere faciet ad vos imbrem matutinum & serotinum sicut in principio. Et implebuntur area frumento, et redundabunt torcularia vino et oleo. Et reddam vobis annos quos comedit locusta, bruchus, et rubigo, & eruca: fortitudo mea magna, quam misi in vos. Et

comedetis

comedetis vescentes, et saturabimini: et laudabitis nomen Domini Dei vestri, qui fecit mirabilia vobiscum, et non confundetur populus meus in sempiternum. Et scietis quia in medio Israel ego sum, et ego Dominus Deus vester, et non est amplius: et non confundetur populus meus in aeternum. Et erit post hoc: effundam spiritum meum super omnem carnem: et prophetabunt filij vestri, et filia vestra: senes vestri somnia videbunt, et iuuenes vestri visiones videbunt. Sed et super seruos meos, et ancillas in diebus illis effundam spiritum meum. Et dabo prodigia in caelo, et in terra, sanguinem, et ignem, et vaporem fumi. Sol conuertetur in tenebras, et luna in sanguinem: antequam veniat dies Domini magnus et horribilis. Et erit: omnis qui inuocauerit nomen Domini, saluus erit: quia in monte Sion, et in Hierusalem erit saluatio, sicut dixit Dominus, et in residuis quos Dominus vocauerit.

Acto. 2.
Esa. 44.

Math. 24.
Luc. 21.

Rom. 10.

HISTORIA.

Canite tuba in Sion. Iubet Prophetam, & per Prophetam omnes, qui possunt audire sermonem (vt ait Hieronymus) tuba canere in monte Sion, in cuius latere sita est Ierusalem, & lamentabili voce omnes ad poenitentiam exhortari. Cur vero tuba cani soleat, diximus in illud Hof. 5. Clangite bucina, &c.

In monte sancto meo. In templo, quod in altissimo colle extructum est, quamuis & Sion, siue Ierusalem, quae erat in Sion, possumus intelligere dici montem sanctum.

Conturbentur omnes habitatores terrae. Trepidant, & doleant, ac lugeant, quoniam proximus est dies, quo ab exercitu Chaldaeorum sunt capiendi: hunc enim vocat diem Do-

minis, quo Domini iustitia, & potentia manifestabitur omnibus.

Dies tenebrarum. Hieronymus. In quo omne iugum latitiae auferetur, & euncta tenebris opprimentur. Eodem pertinent verba, quae sequuntur, sed more Chaldaeorum amplificationis causa duplicata coartantur. Haec autem omnia ad diem in oreis, & iudicij, qui proprie dicitur Dies Domini, optime conueniunt.

Quis manet expansum. Mane, haec aurora praesertim super montes, celeritate expanditur. Vnde Homerus.

Hos autem ipso tempore. Vnde etiam in illud, id est, Memmonis interea genitrix delamine dicitur. P. purpureo terras expandebatur in omnes.

Significat incredibilem Chaldaeorum multitudinem, & celeritatem. Sed vrbene adnotat Hieronymus, semper per metaphoram locustarum describitur imperus Chaldaeorum.

Similis ei non fuit a principio. Et post haec non erit amplius. Locus est valde difficilis. Nam si de locustis intelligamus, illud aduersatur Exod. 10. de locustis, quas Dominus misit in Aegyptum, quales ante illud tempus non fuerunt, nec postea futurae sunt. Si autem de exercitu Chaldaeorum, quis dubitat Romanos fuisse fortiores, qui ferro comparantur Dan. 2. quod sicut ferrum omnia domat, ita ipsi omnia regna domuerunt? Sed hoc primum intelligendum est, quod cap. 1. & initio huius secundi diximus ex Hieronymo qui saepe id repetit: & de locustis, & de exercitu Chaldaeorum praesentem esse prophetiam, verum ita vt per metaphoram locustae significant Chaldaeos, quare in vtrisque vera esse haec verba oportet. Alterum est, non simpliciter de his loqui Prophetam, sed quantum ad calamitatem, quam huic regioni de qua sermo est, intulerunt. Ita etiam illud ex Exod. 10. intelligendum est, nunquam in terra Aegypti tam innumerabiles locustas fuisse, nec postea futuras esse, non autem in vniuerso orbe terrarum. Ita modo ait, nunquam locustas visas esse, quae ita terram Iudaeam infestarent, nec forte postea videntas, ac si aperte dicat. Nunquam vllus exercitus tam fortis, & tam noxius ingressus est in Iudaeam, neque ingreditur postea, quia (vt iam dixi) non de fortitudine, sed de dampno per fortitudinem hostilem terrae Iudaeae illato sermo est. * Et quidem nullam gentem ita ante nocuisse Iudaeis ac Chaldaeos, facile

quisque

quique intelliget, qui veterum Iudæorum historiarum meminerit. Sed postea multo grauius nocuisse Romanos notius est, quã vt comprobati debeat, cum ipsa, que adhuc cernitur, mille & quingentorum annorum calamitas, & captiuitas perspicue comprobet. Respondetur ergo non dixisse Prophetam: Nunquam erit populus huic similis, vt adnotauit Theodoretus, sed vsque in annos generationis, & generationis, id est, Multæ generationes præteribunt ante quã vllus populus ita grauius noceat genti Iudæorum: atque ita factum est, post multas enim generationes venire Romani. Generatio dicitur tempus vitæ vnus hominis, vt Isai. 38. Generatio mea ablata est, id est, tempus vitæ meæ finitum: atque ita Hebræi numerant generationes, vt nos idiomate nostro vnã vitam, aut duas, aut plures numeramus. Est autem hæc Hebræorum consuetudo, vt nomen in eodem casu geminatum multitudinem magnam significet. Vt Gene. 14. in Hebr. & in Græco est: Et vallis siluestris putei, & putei bituminis, scilicet, erat, Hoc est, tota erat plena puteis bituminis. Nos habemus: Vallis autem siluestris habebat puteos multos bituminis. Et Psalm. 86. (qui locus obscurissimus est) Numquid Sion dicit, homo, & homo natus est in ea, id est, magna multitudo hominum, propheta enim de populis gentium venturis ad Ecclesiam, id est, Num tâta erit felicitas Ecclesiæ, vt possit ei ab aliquo dici; Multi homines in ea nascuntur per baptismum: In Hebræo apertius est, vbi legimus, Sioni dicitur, Homo, & homo natus est in ea. Ita generatio, & generatio multæ generationes, vt Psalm. 144. Generatio, & generatio laudabit opera tua. Ita vsque in annos generationis, & generationis, id est, multarum generationum.

Ante faciem eius ignis voras. Hieronymus: Quidquid attinget quasi vorax flamma consumet, nihilque post se integrum derelinquet, &c. Terra antequam huiusmodi locustæ veniant, fertilis erit, & quasi horti quidã amcenissimi, plenique voluptatis: sed postquam venerint, ita eam omni decore, & virore spoliabunt, vt iam non paradisi voluptatis, sed quædam horridi deserti solitudo videatur.

Quasi aspectus equorum. Diximus de his c. 1. nu. 18. Aspectus equorum ad bellum paratorum terribilis est, & ferrox. Hanc equi

Generatio.

Regul. & phras. Nomen in eodẽ casu geminatum magnam significat multitudinem.

Locus Psalm. 86.

ferociam graphice depingit Iob. c. 39. Terrã vngula fodit, exultat audacter, in occursum pergit armatis. Contemnit pauorem, nec cedit gladio. Talis erit aspectus harum locustarum. Hieronymus: Non quo Babylonij equitibus comparentur, sed quo locustæ per translationem hostium quasi equites dicantur huic illucque discurrere.

Sicut sonitus quadrigarum super capita montium exiliens. Nullus locus erit tutus, locustæ non solent montes conscendere, sed fruges quærere, at locustæ de quibus nunc loquimur, nihil relinquunt, quod nõ valset, illuc ascendent, quo aliã ascendere nõ solent, & quidem summa cum celeritate, (ideo enim dixit, Exilient) & cum sono quodam horribili, & incredibili, vt non locustæ, sed quadrigæ videantur, aut flamma ingens aridissima quæque consumens. Significat nulla loca fore tam munita, vt possint impetum Chaldæorum sustinere, summam fore eorum celeritatem, & horrendum sonum, atque clamorem.

A facie eius cruciabantur populi. Seruat semper metaphoram locustarum, cum enim per aerem earum agmina feruntur, solliciti, ac trepidi suspectant populi, ne forte in suas regiones descendant, & cum descendere vident, summo dolore cruciantur.

Omnes vultus redigetur in ollam, id est, Ollæ colorem induet, quo metus magnus significatur: tunc enim refugiente sanguine ad cor vultus primum pallet, deinde nigrescit. Nahum. 2. Et cor tabescens, & dissolutio geniculorum, & defectio in cunctis renibus, & facies omnium eorũ sicut nigredo ollæ. Isai. 13. Propter hoc omnes manus dissoluentur, & omne cor hominis tabescet, & conteretur. Toriones, & dolores tenebunt, quasi parturiens loquentur. Vnusquisque ad proximum suum stupebit, facies conturbatæ vultus eorum.

Sicut fortes current. Coniuncta est enim cum fortitudine velocitas, inde toties apud Hom. τὸ δὲ δῶς αἰὼς Ἀχιλλεύς, id est, velox pedes Achilles.

Quasi viri bellatores ascendent murum. Talibus iam verbis vitur, vt facile quisque intelligere possit quid sub metaphora locustarum lateat. Nulla obiectorum murorum, aut parietum sublimitas his locustis obstabit, quominus ascendant, & superent omnia.

Viri in vis suis gradientur. Vir more Hebræorum positum est pro eo quod est vnus-

Vir.

quique

quique, sicut Lxx transtulerunt: nec viri legendum est, sed vir, vt est in Hebr. sed librarij cum legerent, gradientur, posuerunt, Viri, nescientes phrasin Hebræorum, cum enim nomen singulare multos complectitur, recte plurale verbũ adiungitur & apud Latinos, vt.

1. Æneid.

Pars infrusta secant.

Ita sæpe loquitur scriptura, vt Ionæ. 1. Et timuerunt nauæ, & clamauerunt vir ad Deum suum. Et postea: Et dixit vir ad collegam suum: venite, & mittamus sortes. Et cap. 3. Clament ad Deum in fortitudine, & conuertatur vir à via sua mala. Est ergo sensus: Vnaquæque locum sibi signatum in acie sua tenebit, ita vt in tanta multitudine alteri non obster. Hoc enim solet magnis exercitibus nocere, quod ordo locorũ non seruetur, constatque paucos milites ordinatos magnæ multitudini posse resistere, si ordinem non seruet. Ex quo illud Cant. 6. Terribilis vt castrorum acies ordinata. Hieronymus: Hoc nuper in hac prouincia vidimus. Cum enim locustarum agmina veniret, & aerem, qui inter cælum, & terram est, occuparent: tanto ordine ex dispositione iubentis Dei volitant, vt instar tessellarum, quæ in pavementis figuntur manu, suum locum teneant, & ne puncto quidem (vt ita dicam) & vngue transuerso declinet alteram.

7

Per fenestras cadent, & non demolientur. Hieronymus vt apertam faceret metaphoram, ait: Per fenestras, &c. nihil enim locustis iniuium est, cum & agros, & sata, & carbones, & vrbes, & domos, & cubiculorum secreta penetrent. Hoc autem de locustis dicitur, vt de hostibus intelligatur, &c. Significatur autem tâ feliciter omnia Chaldæis euentura, & ita rerum bellicarum peritos futuros, vt neque occidantur, neque vulnerentur cum per fenestras desilierint. Significat etiam hic, & paulo post, tam audaces, & auidos victoriæ eosdem futuros, vt clausis ianuis per fenestras, ne vlla sit mora, tota irrumpant audacia. Recentiores ita vertendum putant hunc locum: Super gladium irruent, & non concupiscent. Et quidem in vltimo verbo quod est, וְיָזֶן nulla est difficultas, nec enim dubitari potest, quin significet demoliri, & eocidere, quoniam & Lxx verterunt, Nõ consumentur, & R. David interpretatur, Non vulnerabuntur. Et Isai. 38. Dum adhuc ordiret succidit me, id est, finiuit me, pro quo est in Hebræo, idem verbum, וְיָזֶן nemo est igitur qui neget ita recte exponi, non coincident se, non vulnerabunt se. Tota controuersia est de nomine חַיָּוּ, quod nos fatemur etiã significare gladium, siue telum, à חַיָּוּ, quod est Misit: quare Lxx verterunt, In iaculis suis cadent. At significat etiam fenestram, vt docet Hieronymus, & nonnulli Hebræi, quoniam per eas fures ingredi solent, vt spoliarent domos. Nam, חַיָּוּ etiam significat spoliare. * Priorem interpretationem vidit Hieronymus, sciebatque, verbis Hebraicis posse dari, sed negat expositionis ordini conuenire, nec iniuria: Nam cum Iudæos describat inæstos, & nimio pauore perterritos, iamque de victoria loquatũ, quorsum dicat Chaldæos cadere super gladios, aut super iacula? Quomodo hoc ad locustas referri poterit? At per fenestras cadent, & nõ demolientur, recte conuenit ei, quod nunc agit, & חַיָּוּ significet fenestram ab spoliando, nam & paulo post ait: Per fenestras intrabunt quasi fur.

*

Cæli moueri dicuntur cum tonat, vt. Et tonitru cælum omne ciebo. Quod autẽ tonitrua tunc futura essent, ex sequentibus verbis intelligimus: Et Dominus dedit vocem suã ante faciem exercitus sui. Sol, & Luna dicuntur obscurari propter multitudinem equorum, & hominũ multo puluere ascendente, vt apud eundem. Hic subitam nigro glomerari puluere nubem.

Tum caeco puluere campus miscetur, pulsuque pedum tremet excita Tellus. Et: Bella mouens immittit equos, illi aequore aperto Ante Notos, Zephyrosque volat, gemitima pulsa Thraca pedum.

8

9

12. Æneid.

12. Æneid.

4. Æneid.

9. Æneid.

Propiciunt

Prospiciunt Tenebræ ac tenebras insurgere campis. Primus ab aduersa conelamat mole Caicus, Quis globus, o ciues, caligine voluitur atrax?

Quoniam autem ita de exercitu locustarum loquitur, vt Chaldaeorum exercitum intelligi velit, nō est mirum si dicat ea fieri in aduentu locustarum, quæ in magni exercitus impetu fieri solent. Quamuis & illius documenti Hof. 2. n. 87. à nobis traditi meminisse oportet, sæpe scripturam à metaphorâ ad rem ipsam diuertere, indeque iterum ad eandem metaphoram redire, ne sine causa laboremus singulis aptè ad locustas accommodandis. Eodem modo loquitur Isa. c. 13. de exercitu Medorum, & Persarum in Chaldaeos veniente: Quoniam stellæ cœli, & splendor eorum non expandet lumen suum. Obtenebratus est Sol in ortu suo, & Luna non splendet in lumine suo. Et mox, Super hoc cœlum turbabo, & mouebitur terra de loco suo propter indignationem Domini exercituum, & propter diem iræ furoris eius.

10 *Et Dominus dedit vocem suam ante faciem exercitus sui.* Videlicet more ducum, vt & milites suos exhortentur in prælium, & aduersarios terreat. **Vox** autem Domini est tonitru. Psal. 17. Et intonuit de cœlo Dominus, & altissimus dedit vocem suam, grando, & carbones ignis. 1. Reg. 12. Et clamauit Samuel ad Dominum, & dedit Dominus voces, & pluuia in illa die. Itaq; Dominus aduentibus Chaldeis tonabit, vt terreat Iudæos, & vt animos addat Chaldaeis signo illo sentientibus Deum à se stare. Ita Homerus inducit Iouem ea die Troianis victoriam concedentem, & tonitru hoc significantem.

11 *Αὐτὸς δ' ἔξ Ἰδῆος μέγαν ἔκτυψε, καὶ μέγα δὲ ἤνε σέλας κατὰ λαὸν Ἀχαιῶν, οἳ δὲ ἰδόντες θαμβήσαν, καὶ πάντας ὑπὸ χροῶν δέει ἤλεον. Εἰ δ' οὐτ' Ἰδομενεὺς τλῆν ἔμενευ, ἢ τ' Ἀγαμέμνων, ὄσπερ δ' Ἀἰάντες μὲν ἐπὶ Δερσάπορες Ἄρον.*

Quæ ita verti possunt. *Ipsæ autem horrendum intonuit sublimis ab Idæ, Fulmenque in Danaum populum detorsit, at illi Obstupere animis, pallens timor occupat omnes. Tunc non Idomeneus, nec maior mansit Atreides, Non gemini Ataces fumuli mansere Cradini.*

11 Non est dissimile quod Theodosio imperatore in Eugenio tyrannum pugnantem accidit, vt magnus turbo ventorum in ora hostium rueret, & scutis dissectis pectora nuda præbere cogeret telis, sagittasque

militum Theodosij deferret ad eos, eorum autem sagittas verteret in iaculantes, vt refert Orosius lib. 7. ca. 22. his verbis. De quovnus ex ipsis (id est, ex hostibus nostræ religionis) poeta quidem eximius, sed paganus peruicacissimus, huiusmodi versibus & Deo, homini testimonium tulit.

*Te propter gelidas Aquilo de monte procellis
Obruit aduersas acies, reuoluitaque tela
Vertit in autores, & turbine reppulit hastas.
O nimium dilectæ Deo, cui fundit ab antris
Æolus armatas hiemes, cui militat æther,
Et conuerti veniunt ad Classica venti.*

Exercitum autem Dei vocat, quia à Deo adducebatur, vt de Iudæis sumeret ultionem. Itacum Medos & Persas concitatum seminatur aduersus Chaldaeos, ait Isa. 13. Ego mandauit sanctificatis meis, & vocauit fortes meos in ira mea, exultantes in gloria mea. Et de Romanis, quos Deus misit ad excindendam Ierusalem CHRIS TI interfecerit, legimus Matth. 22. Et missis exercitibus suis perdidit homicidas illos, & ciuitatem eorum succendit.

Quia fortia sunt nimis. Ideo dabit vocem suam ante suum exercitum, quia maximus est, & fortissimus, & venit, vt faciat quod Deus vult, id est, vt pœnas sumat de sceleratissimagine.

Magnus enim dies Domini. Maxima in eo facturus est, ideo magnus dicitur, vt exposuimus Hof. 1. num. 137.

ALLEGORIA.

12 Hæc omnia quæ à principio capitis exposuimus m^o Hier. allegorice interpretatur de die iudicij, aut de die mortis vniuscuiusq;. Quod enim (inquit) in die iudicij futurum est omnibus, hoc in singulis die mortis impletur. Allegoriam non subieci, quoniam & longa est, & ab eo luculenter explicatur. Mihi videtur etiam hæc satis aptè referri posse ad Antichristi sequissimam persecutionem in Ecclesiam, cū & duces cū magnis copijs, & errorum magistros in omnes ciuitates mitteret, vt aduersus Ecclesiam pugnant. Quo tempore acerbi erunt casus fidelium, & multæ magnæque calamitates, & (vt ait Poeta)

Crudelis vbi que

Lucus, vbi que pauor, & plurima mortis imago.

Quomodo autem singula in hac allegoria explicentur, facile ex superiori Historiæ expositione quisque intelliget.

TROPOLOGIA.

Luxa tropologiam autem, sicut quatuor

Claudianus in panegyri de tertio Honorij consulatu.

12

2. Encid.

illa postea

illa postea per numerozum exercituum explicantur, ita nos in quatuor illis animi perturbationibus, quæ sunt invidia, fonteq; ceterarum multas alias intelligamus, quæ cū in prouincias, aut in ciuitates, aut in singulorum animas penetrant, magnam virtutibus, & miserabilem cladem important. **13** * Ex his enim omnia vitia, & peccata nascuntur S. Tho. 2. Q. 23. A. 4. vndecim affectus numerat. Sed Cicero in 4. Tusculana ex Stoicorum sententia plures profert, qui tamen illis vndecim continentur: tã primis quatuor propositis, ægritudine, metu, lætitia, libidine, sub ægritudine collocat inuidiam, æmulationem, obrectationem, misericordiam, angorem, luctum, mœrorum, ærumnam, dolorem, lamentationem, sollicitudinem, molestantiam, afflictationem, desperationem. **Ægritudo** est opinio recens mali presentis, in quo demitti, contrahique animo rectum esse videatur. **Inuidia** est ægritudo suscepta propter alterius res secundas, quæ nihil nocent inuidiam. **Æmulatione**, est ægritudo, si eo quod concupierit, alius potiatur, ipse careat. **Obrectatio** quæ etiã Zelotypia dicitur, est ægritudo ex eo quod alter quoque potiatur eo, quod ipse concupierit. **Miserordia** est ægritudo ex miseria alteri iniuria laborantis. **Angor** est ægritudo premens. **Luctus** est ægritudo ex eius, qui carus fuerit, interitu acerbo. **Mœror**, ægritudo febilis. **Ærumna**, ægritudo laboriosa. **Dolor**, ægritudo crucians. **Lamentatio**, ægritudo cum eiulatu. **Sollicitudo**, ægritudo cum cogitatione. **Molestia**, ægritudo permanens. **Afflictatio**, ægritudo cū vexatione corporis. **Desperatio**, ægritudo sine vlla rerum expectatione meliorum. * **Metus** est opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur. Sub metum subiecta sunt hæc. **Pigritia**, pudor, terror, timor, pauor, exanimatio, conturbatio, formido. **Pigritia** est metus consequentis laboris. **Pudor** est metus, ex quo sequitur rubor. **Terror** est metus concutiens, ex quo sequitur pallor, & tremor, & dentium crepitus. **Timor**, metus mali appropinquantis. **Pauor** metus mentem loco mouens. **Exanimatio**, metus subsequens, & quasi comes pauoris. **Conturbatio**, metus excucius cogitata. **Formido**, metus permanens. **Lætitia** est opinio recens boni presentis, in quo offerri rectum esse videatur. Ei hæc subiiciuntur, **maleuolentia**, delictatio, iactatio. **Maleuolentia** est voluptas

ex malo alterius sine emolumento suo. **Delictatio** est voluptas suauitate auditus, aut aliorum sensuum animi deliniens. **Iactatio** est voluptas gestiens, & sefferens insolentius. **Libido** est opinio venturi boni, quod sit ex usu præsens esse, atque adesse. **Libidini** subiecta sunt, ira, excandescencia, odium, inimicitia, discordia, indigentia, desiderium. **Ira** est libido puniendi eius, qui videatur læssisse iniuria. **Excandescencia** est ira nascens, & modo existens. **Odiu**, ira inueterata. **Inimicitia** est ira viciscendi tempus obseruans. **Discordia** est ira acerbior intimo odio, & corde concepta. **Indigentia**, libido explebilis. **Desiderium**, libido eius, qui non dū adit, videdi. * **Descriptus** ex Stoicorum sententia, & verbis Ciceronis duces quatuor, & singulorum milites enumerauimus, sed mala quæ hinc oriuntur, & peccata innumerabilia sunt. Quæ dā Paul. Gal. 5. demonsttrauit, per quæ reliqua cognosci voluit. **Manifesta** sunt autē opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, veneficia, inimicitia, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, inuidiæ, homicidia, ebrietates, comestiones, & his similia. Hic fortis, & violentus exercitus penetrat in terram eorum, qui sibi morē gerere malunt, quā Deo. Cū ille venit, dies est nubis, & caliginis, obscuratur enim animus, & rectum videre non potest. **Similis** huic exercitus nullus fuit, aut erit, qui ita animæ noceat. **Corā** eo, & antequam veniat, anima est quasi paradysus voluptatis, & post eū ingressum ita omne pulcritudinem, & amoenitatem amittit, vt eremus quædam horridissima videatur. **Formidabilis** est horum militum aspectus, vt equorum ad pugnam paratorum: **ingēs** eorum sonitus, id est, magna multitudo, sonus enim magnus multitudinis indicium est: **Super capita montium ascendunt** velocissimè, quoniam & magnos viros superat, & in singulorum animis id quod summum est, occupant, id est, rationes arcæ. **Similes** sunt flammæ stipulam deuoranti, neque id tam sono, quā nocendi facultate, nā bona, quæ in anima inueniunt, exurunt, & perdunt. * **Qui** recte eos ante nouerit, si in se irruere viderit, timore, & sollicitudine cruciabitur, & præ diu turno timore, & mœrore nigrescet. **Omnes** munitiones superabunt, & qua nemo puter posse, ingredientur, nam sæpe eos vincunt, qui aduersus huiusmodi vitia munitissimi

Libido.

Ira
Excandescencia.
Odiu.
Inimicitia.
Discordia.
Indigentia.
Desiderium.

15

16

R tissimi

Vox Domini.

Iliad. 8.

tissimi fore videbantur : & inter spiritualia negotia, & fraternę utilitatis occupationes tacite se se insinuant. Quisq; sue virtuti nocet, & ita animā depopular, vt quantū fieri potest, alijs nō sit impedimēto, quo min⁹ & ipsi noceant, nisi forte sibi aliquādo duo vitia, aut duas perturbationes aduersari cōtingat. A facie horū cōtremit terra, corpus enim & inferior animę pars vehemēter his affectibus cōcutitur, & cōmouetur. Cōmouētur & cœli, id est, superior animę portio. Sol, & Luna obtenebrantur. i. intelligentia erroribus, volūtas peccatis, varijsq; cupiditatibus obscuratur. Stellę. i. rationes, quę illustrare animū solebant ad vitia repellēda, retraxerūt splendorē suū: nō raro em̄ experimur, rationib⁹ quibus iuuari magnopere solebamus, vrgēte tētatione nihil iā iuuari, & si cas semel, atq; iterū mēte retractemus. Manent ergo in anima, & nihil profunt, neque offusam caliginem tollunt, ideoq; dicūtur retrahere splendorem suū. * Quāuis in Sole, Luna, & Stellis magnos quoq; viros intelligere possimus, qui aliorum doctores esse debent, & largiori à Deo luce collustrātur, & si non æque omnes. Ante faciē huius exercitus Dominus dat vocem suam: quoniā per verba scripturę, per concionatores, per monitores terret. sæpe numero homines se ipsos amantes, voluptatesq; vndique captantes, prædicatq; magnā eis imminere calamitatem, & iam iam in potestatem hostium esse venturos, nisi mature resipiscāt. Nec vero miremur hūc exercitum Dei dici, & facere verbum eius, quandoquidem Chaldęi, & Romani, quos auaritia, & ira, & crudelitas ad bellum impellebāt, exercitus Dei dicuntur, quatenus eo iuste permittente Iudæos infestabant. Æquo enim Dei iudicio fit, vt qui legem CHRISTI contemnit, eiusque sanguinem, & sacramenta vitę turpitudine conculcat, in manus vitorum tradatur, & peccata per peccata puniantur, sicut ait Paulus: Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum in immunditiam, vt cōrumelijs afficiant corpora sua in semetipsis. Et postea: Tradidit illos Deus in reprobum sensum, vt faciāt ea, quę nō cōueniunt: repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo, &c.

17

Rom. 1.

18

Nunc ergo dicit Dominus : *Conuertimini ad me. Ne in hæc, quę comminatus sum, incidatis, toto corde ad me conuertimini. Nec*

putetis solum internum dolorem à me exigere, opera pœnitentię adiungi volo, quę dolore verum esse testētur, & præterita peccata puniant, peccatorumque voluptates pœnarum acerbitate compensent. Nō est magnus dolor, qui se per fletum, & pœnitentię opera non prodit. Ieiunate simul, flete, plangite. Quid ergo hæretici errantes, & in errorem mittentes animas vagas, & instabiles, opera pœnitentię, quę Deus exigit, detestantur, & si credant sibi per IESVM CHRISTVM dimitti peccata, dimissa mentiuntur? Hieronymus: Animi pœnitentię ieiunio, & fletu, & planctibus indicat: vt nunc ieiunantes postea saturemini, nunc fletentes postea rideatis, nunc plangentes postea cōsolemini. Fletus, & planctus hoc differunt, quod fletus lacrymarum est, planctus fletum cum percussione peccatoris, aut capitis, aut alterius corporis partis indicat, eademque est significatio in verbis Hebraicis, & Græcis.

Scindite corda vestra. Mos erat Iudæorum in tristicibus, atque aduersis vestes scindere, vt Num. 14. fecerūt Iosue, & Caleb, & summus sacerdos Matth. 26. & Paulus, & Barnabas Actor. 14. Vult ergo dolorem non externum esse penitus, sed magis internum. Ac si dicat: Nolite mihi satisfacere sola vestium scissione, à cordium scissione incipite. Scindere corda est vehementer dolere de peccatis, eaque de corde excutere, & extrahere a pertione quadam, id est, fletu, & confessione. Pro quo Chaldæus dixit: Et auferre impietate cordis vestri. Hieronymus: Idcirco ego præcipio vobis, vt nequaquam scindatis vestimenta, sed corda, quę plena sunt peccatis, quę instar vtrium, nisi scissa fuerint, sponte rumpentur. Glossa interl. Aperite corda vestra per confessionē fidei, &c. Sed malim (nisi & hoc intellexit) per confessionem etiā peccatorum, qualis tunc exigebatur, & nunc qualis in Euang. exigitur.

Quia benignus, & misericors est. Pro eo quod est, Benignus, in Hebr. est, חַנּוּן, id est, quem delectat benefacere, & donare peccata: nam חַנּוּן significat misereri, & gratis dare, atque ignoscere. Lxx ἰσχυρῶς, id est, misericors.

Patiens. Hebr. סָבִיר, id est, latus naribus, qui non cito ira succenditur, neq; festinat ad vindictam, nam qui angustiores habent nares, celeriores videntur ad irascendum. Lxx μακροθύμος, id est, longanimis.

19
Vestis scindi.

20

Et multa

Et multa misericordia. Siue multus in misericordia. i. diues in misericordia, vt ait Paul. Eph. 2. De⁹ aut qui diues est in misericordia. *Et præstabilis super malitia.* Pro Præstabilis, in Heb. est מְבֹרָךְ, quod verbum significat consolatione affici, placari, pœnitentiā duci, id est, facile eum pœnitere supplicij, quod cogitabat inferre, cito placatur. Lxx: Pœnitens super malitis. Hieronymus: Præstabilis, seu pœnitens. Idem vocabulū est Exho. 32. *Quiescat ira tua, & esto placabilis super nequitia populitui.* Et ibidem: *Placatusque est Dominus ne faceret malum.* Ideo Cypriani. 4. epist. epi. 2. & in ser. 3. de bono patritiæ, & ser. 5. de lapsis, in fine legit: *Et qui sententiã flebat aduersus malitiam.* Hoc ipsum significat Præstabilis super malitia, id est; præstat malitię, melior est malitia, non finit se ab ea vincit. * Porro malitiam pro afflictione sæpe poni in scriptura vulgatū est, & ab Hier. satis adnotatum hic & in illud Ionæ. 1. *Mittamus fortes, & sciamus, quate hoc malum sit nobis:* & in Mat. cap. 6. in fine, & in epist. ad Amandū, quæ incipit: *Breuis epist. Vt. 1. Mach. 10.* Et recor dati sunt malitię magnę, quam fecerat in Israel, & tribulauerat eos valde, & Mat. 6. Sufficit enim dici malitia sua. Idem significat Malū, vt docet Tertull. 2. aduersus Marcion. & Damasc. li. 4. c. 20. In die mali Psal. 40. In die mala (id est, laboriosa, & afflictionis plena) liberabit eū Dñs. Et Eccle. 1. Hęc occupationē pessimā dedit De⁹ filijs hominū. i. molestissimā, & laboriosissimā. Quod etiā video apud Home. v. sitatū: infortuniū enim & calamitatem vocat κακότης, id est, malitiam, vt Odyss. 3.

εφραλάχιστα υπ' εν κακότητι φύγομεν, id est, *Vt celerrime malitiam effugeremus*, id est, *est, tempestatē multum afflicturā.* Et lib. 4. *εφ' οίδα εν κακτι δημον αλαστοικον κακοτητα*, id est, *Neque ei sunt vlli, qui possint auertere malitiam, id est, opem ei ferre, ne affligatur à procis.* Et: *μηδε γρηγορα κανον κευκομενον:* *Neque senem affligas afflictum.*

Quis scit si conuertatur. Quoniam in Heb. est: *Quis scit conuertatur, &c. magistri Iudæorum, & quidam alij ita intelligūt: Quis scit, & cognoscat peccata sua? conuertatur, & ignoscat Dominus.* Sed dura est profecto, & coacta interpretatio, neque vllō modo recipienda, quoniam cum communi Sanctorum sententiã pugnat, & cum con-

Præstabilis.

21
Malitia, & malus.

uetudine scripturę, quę his viris non debuit esse ignota. * Solet em̄ in huiusmodi interrogationibus coniunctionem, Si, relinquere subaudiendam, vt Ionæ. 3. *Quis scit si conuertatur, & ignoscat Deus.* Lxx vtroque loco verterunt: *Quis scit si conuertatur: & vtroque loco sancti patres ita interpretati sunt.* 2. Reg. 12. *Quis scit si forte donet eum mihi Dominus, & viuat infans:* An & hic interpretabuntur: *Quis scit peccata sua, aut se in peccatis esse?* Denique notum est ijs, qui scripturam idiomate suo legerunt, sæpe omitti p cōsuetudine illius lingue huiusmodi particulas, Si, Sicut, Nisi, & similes. Vera igitur translatione constituta, merito querimus cur in tē a petra hæset Propheta? *Quis fidelium dubitet Deū per pœnitentiã conuerti, & ignoscere hominibus?* *Conuertimini ad me* (inquit Zach. 1.) & ego conuertar ad vos. Ambros. li. 2. de pœnitentiã. c. 5. negat Petrū dubitasse eū dixit: *Pœnitentiã itaque age ab hac nequitia tua, & roga Deum, si forte remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui.* Nam si putant, inquit, dubitasse Petrum, numquid & Deus dubitauit, qui ait ad Ieremiam prophetam: *Noli auferre verbum, forsitan audient, & auerterentur.* Dicant ergo Dominū ignorasse, quid esset futurum. * Sed non ignorantia eo verbo exprimitur, sed in scripturis diuinis frequens huiusmodi consuetudo aduertitur, eo quod simplex sit elocutio. Siquidē & ad Ezechi. dicit Dñs: *Et dices ad eos: Hęc dicit Dñs, si forte audient, & terrebunt.* Nesciebat ergo eos posse, aut non posse cōuerti? Nō ergo semp dubitatis ista est elocutio, &c. Docet ergo Ambros. phrasin esse scripturę, vt aliquoties verbis dubitan- tis vtatur, cum minimē dubitet. Atque hoc exemplis ex Homero petitis confirmat. Denique (inquit) ipsi sapientes facti, qui omnem gloriam suam statuunt in expresse verborum, quod Latine, Forte dicimus, Græce τάχα, non vbiq; pro dubitatione posuerunt. *Adiunt itaque dixisse primum suorum Poetam: ἢ τάχα γὰρ ἐσομαι;* quod est, cito vidua ero. *Et alibi: τάχα γὰρ ὅτι κατὰ τὰς ἐπιπέδους Ἄχαιοι πύργους ἐφορμηθέντες.* Non enim dubitaret omnibus simul insurgentibus vnum facile ab vniuersis posse prostrerni. Hęc Ambrosius, & alia in eadem sententiã: si modo is Ambrosius fuit. Quod autem citat ex Homero, vnum

22

Dubitationes in scriptura quomodo accipiendæ.

A. 3.

tere. 26.

23

Ezechi. 3.

R 2 atque

le multus, & fortis, qui supra sub cruce, & locustæ, & bruchi, & rubiginis descriptus est nomine, nunc manifestus quis sit, ostenditur: ut dominantur, inquit, eis nationes: Datur autem in opprobrium hæreditas Domini, quando seruerit hostibus, & dixerint nationes: Vbi est Deus eorum, quem sibi præ solum, quem defensorem esse iactabant: Possumus nationes interpretari & aduersarias potestates, quæ quamdiu non agimus penitentiam, dominantur nostri, & exprobrant, & dicunt: vbi est Deus eorum? Hactenus Hieronymus.

Vbi est Deus eorum? Molestissimū hoc erat Iudæis, exprobrari sibi à nationibus, id est, à gentilibus, quod eum Deum colerēt, à quo adiuuari non possent: nam id Dei gloriam minuebat, & populo ipsi, dedecori erat. Psa. 78. Ne forte dicant in gentibus: Vbi est Deus eorum? & innotescat in nationibus coram oculis nostris. Et Psa. 113. Nequādo dicāt gentes: Vbi est Deus eorum? Lege Dan. 3. & 9 cap.

Zelatus est Dominus terram suam. Zelo commotus, & indignatus est, quod tam durè ab hostibus tractaretur. Est enim zelus indignatio quædam ex amore orta, quod rem, quam amabamus, contemni, aut molestia, siue malo aliquo affici videmus. Vocatur & æmulatio à nostro interprete Nu. 11. Quid æmulatis pro me? Quis tribuat ut omnis populus prophetet? Vtroque enim loco est in Heb. verbum idem. Ex quo cernitur cum dicit: *Et pepercit populo suo*, non significari malorum, quæ comminatus fuerat depulsionem, sed bonitatem, & misericordiā post supplicia, hoc est placatum Deum finem malis, & laboribus suorum imposuisse eisque iterum benefecisse. Venit itaque captiuitas illa prædicta, & vastauit terram Iudæorum exercitus regis Babylonis, ut in hoc cap. docemur: Et reddam vobis annos quos comedit locusta, bruchus, & rubigo, & eruca, fortitudo mea magna, quam misi in vos. Quando ergo hæc facta sunt, quæ nunc propheta vaticinatur, si ab hostibus nihilominus victi, captique sunt? Difficilis sanè quæstio, & ab expositores parum explicata. Ex Hierony. nequeo satis intelligere, quo tempore hanc prophetiam impletam esse censeat: nisi quod paulo post cum ait propheta: Et eum qui ab Aquilone est, procul faciam à vobis, de Sennacherib rege Assyriorum interpretatur, qui anno quartodecimo Ezechiæ ascendit contra

vrbes munitas Iuda, & cepit eas. 4. Reg. 18. Sed cum cetera omnia ad exercitum Chaldaeorum retulerit, qui post aliquot annos à Sennacherib impetū fecit in Iudæā: quomodo post cladē à Chaldeis inuestā futurū permittat quā antequā Chaldei venerēt, euenerat? Ceteri expositores, aut cū Hebræis de locustis omnia interpretantur, quos iam satis refutauimus cap. 1. aut totam hanc calamitatem, quam hæc tenus propheta prædixerat, eam esse existimant, quā Sennacherib inuexit, eumque precibus sacerdotum depulsum esse, & occisā nocte vna centum octoginta quinque millia hominum. Sed si cetera conueniant, quod fortasse præstare non poterunt, quomodo illud interpretabuntur: Et non dabo vos vltra opprobriū in gentibus. Et cum, qui ab Aquilone est, procul faciam à vobis, & quæ sequuntur, cum post paucos annos prophetante Ieremia ab Aquilone uenerint Chaldaeorum copia, quæ urbē, templumque succenderunt, & dati sunt in opprobrium nationibus, sicut ipsi testantur Dan. 3. Quia Domine, imminuti sumus plusquam omnes gentes, sumusque humiles in vniuersa terra hodie propter peccata nostra. Et cap. 9. Propter peccata enim nostra, & iniquitates patrum nostrorum Ierusalem, & populus tuus in opprobrium sunt omnibus per circuitum nostrum: Vt hæc, & multa alia in prophetis intelligantur, multum adorandum, memorięque mandandum est, hunc esse morem prophetarum, ut cū imminuentia supplicia populo prædixerint, continuo Deum placatum ostendant, & beneficia promittant, quibus se afflicti supplicij præteritis consolentur: sed ea beneficia non temporaria sunt, nec tunc accipienda, sed spiritualia magna ex parte, & in tempus Euangelicæ prædicationis differenda. Dixi magna ex parte esse spiritualia, quoniam interdum & temporalia quædam cū spiritualibus promittuntur, vel cito, vel post longum tēpus danda. Hoc ne nouū videatur, nonnullis exemplis confirmabo; multū enim lucis, si recte teneatur, afferet ad difficultū in prophetis locorū intelligentiā. Hoseæ. 5. caput magis comminationibꝫ claudatur, sed continuo in sexto permittitur consolatio per Christū affecta. In tribulatione sua manē cōsurgēt ad me. Venite, & reuertamur ad dñm, quia ipse cepit, & sanabit nos, pcutiet, & curabit nos, viuificabit nos post duos dies, in die tertia

33

34

Prophete post minas gratiam, & bona Euan gelij promittunt.

32 Zelus.

Æmulatio.

35 suscitabit nos, &c. * Et capit. 11. Quomodo dabo te Ephraim? Protegam te Israel: Quomodo dabo te? Sicut Adama ponā te, ut Seboim. Conuersum est in me cor meū, pariter conturbata est penitentia mea. Nō faciam furorē iræ meæ, non conuertar, ut disperdam Ephraim, quoniam Deus ego, & non homo. Et tamē scimus disperditū fuisse Ephraim, & captū ab Assyrijs: sed de quo tempore beneficia sunt intelligēda, statim aperit: Post Dominum ambulabunt, quasi leo rugiet, quia ipse rugiet, & formidabunt filij maris. Et auolabunt quasi auis ex Egipto, & quasi columba de terra Assyriorū, & collocabo eos in domibus suis, dicit Dominus. Quod cōstat in prædicatione Euangelij factum esse, ut suo loco diximus. Et cap. 13. Dolores parturientis uenient ei: ipse filius non sapiens, nunc enim non stabit in cōtentione filiorum. De manu mortis liberabo eos, de morte redimam eos. Ero mors tua o mors, morsus tuus ero in ferre. Et c. 14. postquam eos multis verbis cohortatus est ad penitentiam, hæc subiicit multo post tempore donanda. Sanabo cōtentiones eorum, diligam eos spontaneæ, quia auersus est furor meus ab eis. Ero quasi ros Israeli, germinebit sicut lilium, &c. * Per facile est idem in ceteris prophetis ostendere. Isaías capite 59. prædixit captiuitatem Ierusalē à Chaldeis: Et statim c. 40. ait: Cōsolamini, cōsolamini popule meus, dicit Deus vester. Loquimini ad cor Ierusalem, & aduocate eā: quoniam completa est militia eius, dimissa est iniquitas illius, suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Quis non putaret statim hæc bona esse accipienda? Sed quid continuo? Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite in solitudine semitas Dei nostri. Quæ Iohannes Baptista, & Euangelistæ Iohanne eodem CHRISTVM ostendente, & populo in eum credente completa fuisse docuerunt. Ierem. 31. Si filius honorabilis mihi Ephraim, si puer delicatus, quia ex quo locutus sum de eo, adhuc recordabor eius. Idcirco conturbata sunt viscera mea super eum, miseris miserabor eius, ait Dominus. Sed quando miseraberis? & quando reuertetur ad ciuitates suas? Femina, inquit, circumdabit virum. Tunc fiet, quod dixi, & cetera, quæ futura statim promitto. In Daniele cum spiritualibus etiam temporalia quædam pollicetur, id est, reditum de captiui-

tate Babylonica, & vrbis reedificationem, sed potissimum spiritualia prænuunt, tamen Daniel de populi sui captiuitate tantum agere videbatur. Septuaginta hebdomades abbreviatæ sunt super populum tuū & super urbem sanctam tuam, ut consumatur præuaticatio, & finem accipiat peccatum, &c. * Ex his omnia, quæ reliqua sunt in hoc propheta, optime explicantur: nam primum temporalia promittit, sed post reditum de captiuitate accipienda, vsque ad illa verba: Ficus, & vinea dederunt virtutem suam. Quamuis hæc typice de eisdem bonis spiritualibus dicta sunt. Sed quæ inde sequuntur vsque ad finem Ioel's de bonis per CHRISTVM afferendis credentibus intelliguntur. Nunc singula explicemus. Zelatus est Dominus super terram suam, & pepercit populo suo. Hoc est: Hoc obtinuerunt preces sacerdotum, & penitentia populi, ut quamuis vcturi sint Chaldæi, & terram depopulaturi, tamen Deus videas illorum crudelitatem, & captiuitatem, afflictionemque populi sui, aliquando placetur, & respiciat suos, ac de durissima seruitute educat in patriam suam.

Et respondit Dominus, & dixit populo suo. Per me prophetam suum hæc illi responderet.

Ecce ego mittam vobis frumentum. Terram, & fructus eius vastabunt Chaldæi, vosque ad inopiam redigēt: sed ego vobis hæc omnia aliquando cum magno fenore restitua. Soluta enim captiuitate paulatim gens Iudæorum creuit, & fertilitate terræ diuitijsque valde aucta est.

Et non dabo vos vltra opprobrium in gentibus.

Quomodo hoc dictum putabimus, cum postea in multo maius opprobrium traditi sint occisi, capti, venditiq; à Romanis: Hoc nihil habet difficultatis, si sciamus iuxta phrasin scripturæ cum dicitur vltra, non semper significari perpetuitatem, sed tempus aliquod longum, ut recte hic adnotauit Lyranus, & in Isa. cap. 2. Vt Isa. 2. Non leuabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur vltra ad proelium, id est, Longo tempore erit pax inter homines, cum ceperit prædicari Euangelium. 3. Reg. 10. Et non habebat vltra spiritum, id est, Diu præ admiratione fuit quasi sine spiritu. 4. Reg. 6. Et vltra non venerunt latrones Syriæ in terram Israel, id est, per multum tempus. Ita nunc, Per multum tempus non dabo vos, in opprobrium in gentibus.

36

Dan. 9.

37

38

vltra.

Et eum, qui ab Aquilone est, procul faciam a vobis. R. Salomon per eum, qui est ab Aquilone fomitem peccati significari dicit, estque verus hęc Hebręorum interpretatio, vt videlicet apud Galatinum libr. 5. cap. 10. itaque adimendum esse iustis hunc fomitem putant: Quorum ego doctrinam ab Ecclesię; sanctorumque patrum sensu valde abhorrentem fortasse non referrem, cum pleni sint eorum libri erroribus huiusmodi, nisi admonendi viderentur qui in recentium Iudęorum lectione verfabuntur, vt haud quaquam secuti sint, quasi orthodoxorum libros legentes, sed intenti, & timidi, & quasi suspensio gradu, ceu inter spinas incedant. * Omitto quod violentior expositio est, quamuis pro allegorica afferatur: nam de hoste procul veniente Propheta loquitur, fomes autem internus, & domesticus hostis est. Sit ergo procul ab orthodoxorum sensu, atque sermone, pij simis hominibus hoc, dum hic viuunt, dari, vt sine fomite peccati sint: quamuis enim magis in dies minui, & decretere quodam modo possit, hoc est, possit vis eius compesci magis, & frenari per Dei gratiam, & studium bonorum operum, nunquam tamen penit⁹ interit in nobis. Quis enim sanctorum, aut Deo carior, aut in virtutibus exercitior quam apostoli, quorum vnus clamat: Condeletor enim legi Dei secundum interiorem hominem: video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meę, & captiuantem me in lege peccati, quę est in membris meis: Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Atque hęc Paulum de se ipso dicere, nunquamque in iustis fomitem omnino extingui, plurimis in locis contra Pelagianos docet Augustinus, vt lib. 1. de nuptijs, & concupiscentia cap. 27. & sequentibus, & lib. 1. Retract. c. 23. & 26. & lib. 2. c. 1. sermo, 5. & 6. de verbis Apostoli. Et in se de omnibus etiam iustis loquitur, quorum est condeletari legi Dei secundum interiorem hominem. * Ad hęc, si iustis fomes detraharur, ne venialiter quidem vnquam peccabunt, quod ante multos annos contra Pelagianos anathematizauit Ecclesia catholica, & apostolica. De quo preclate August. tract. 41. in Ioh. Quidquid peccatum est, inquit, a nobis antea, deletum est in baptismo: Numquid quia deleta est tota iniquitas, nulla remansit infirmitas: Si non re-

Fomes peccati in hac vita nō peccatus extinguitur in nobis.

Rom. 7.

40

mississet, sine peccato hic viueremus. Quis autem audeat hoc dicere nisi superbus nisi misericordia liberatoris indignus? nisi qui seipsum vult desipere, & in quo veritas non est? Infirmitatem autem vocat fomitem peccati, vt multis ipse verbis exponit. Merito autem hoc dicit, nā vt iustus non possit sine peccato veniali viuere, concupiscentia, siue fomes peccati efficit, vt probat sanctus Thomas, 2. 2. qu. 109. art. 8. Denique, vt alia multa misilla faciam, quis non videat primum, & secundum errorem Beguardorum, & Beguinatum ab Ecclesia damnatum in Concilio Viennensi, cuius verba referuntur in Clemen. Ad nostrum, De hereticis, aut hoc esse quod hęc sententia affirmat, aut ex ea recte sequi: nempe hominē (vt eiusdem concilij verbis utat) in vita presentiantum, & talem perfectionis gradum posse acquirere, vt reddatur penitus impeccabilis? Secundo quod ieiunare non oportet hominem post quam gradum perfectionis huiusmodi fuerit affectus, quia tunc sensualitas est ita perfecte spiritui, & rationi subiecta, quod homo potest libere corpori concedere quidquid placet: Hęc Concilium.

Sed iam sensum Prophetę videamus. Diximus Prophetam de tempore, quod redire de Babylonica captiuitate proxime consecutum est, verba facere. Meminerimus etiam Aquilonares in scriptura vocari, vel Chaldeos, vel Assyrios, quorum metropolis Niniue fuit. De Chaldeis quidem notum est illud Ierem. 1. Ab Aquilone pandetur omne malum super omnes habitatores terrę: quia ecce ego conuocabo omnes nationes regnorum Aquilonis, & veniē, & ponet vnusquisque solium suum in introitu portarum Ierusalem. De Assyrijs vero Sophon. 2. dicitur: Et extendit manum suam super Aquilonem, & perdet Assur. Causa nominis est, quod Chaldei, & multo magis Assyrii, Iudęis sunt ad Septentrionem, vnde stat Aquilo. Nam Ierusalem habet, 31. gradus latitudinis, & 40. minuta, vt tradit Ptolemæus lib. 5. c. 16. id est, distat ab Æquinoctiali versus Septentrionē, 31. gradus, Babylon vero distat, 35. ex eodem Ptolem. lib. 5. cap. vltimo, Niniue caput Assyriorum: 36. & 40. minutis, ex eodem lib. 6. cap. 1. Quare quo magis ab Æquinoctiali distant, eo magis vergunt in Septentrionem. Loquitur igitur Propheta de exercitu

Aquilo, & Aquilonaris.

exercitu

exercitu regis Assyriorum, qui nō multo post reditum ex Babylone (vt ex Iudith. 5. intelligitur) inuasit Galilęam duce Holopherne, vt etiam Iudęam caperet. Sed virtute Iudith Holophernes obruncatus, & exercitus Assyriorum fugatus est, & adeo procul a Iudęis factus est, vt magna multitudine filiorum Israel persequente innumeris ex eo occisi sint, vt videmus Iudith. 15. De quo ibidem. c. Venit Assur ex montibus ab Aquilone in multitudine fortitudinis sue.

42

Et expellam eum in terram inuiam, & desertam. Est enim desertum magnum a terra Iudęorum euntibus ad Assyrios, propter quod Hof. 13. dictum est: Ero eis quasi læna, & sicut pardus in via Assyriorum.

Mare Primum.

Mare Nouissimum.

43

Facies eius contra mare Orientale. Terra promissionis alluitur ab Oriente mare Galilęe. Quod etiam mare Primum vocatur, sicut vertitur Lxx, vel quod esset ad Orientem, vel quod primum illud videretur Hebręi redeuntēs ex Ægypto, per Iordanemq; introeuntes. Ab Occasu vero alluitur mari Mediterraneo, quod mare Magnum vocatur, & mare Nouissimum; respectu videlicet maris Primi, & minoris. Quoniam igitur Bethulia, in cuius obsidione fugati sunt Assyrii, est e regione extremi maris Galilęe, Assyrii fugientes contra mare Galilęe pergebant, cuius magna pars proredebatur versus viam, qua redituri erant in patriam suam. Quod autem addit: Et extremū eius vsque ad mare Nouissimum, hyperbolicę quodam modo dictum est, vt significetur tantam fuisse fugientis exercitus magnitudinem, vt totam Galilęam implere videretur, cuius latitudo est a mari Mediterraneo vsque ad mare Galilęe. * De eo enim scriptum est Iudith. 2. Qui cooperuerunt faciem terrę, sicut locusta. Significat autem milites per totam Galilęam dispersos esse tum turbatione, & metu non satis attendere valentes quō fugerent, hostibus etiam nō sinentibus fugere, quō volebant, tum etiam quia erant ex varijs prouincijs, & forte in suam quisque fugere cupiebat. Hinc illud Iudith. 15. Omnis itaque regio, omnisq; vrbs electam iuuentatem armatam misit post eos: videlicet versus omnes vrbes dispersi erant. Et ibidem. Cumque omnis exercitus decollarum Holophernem audisset, fugit mens, & consilium ab eis, & solo tre-

more, & metu agitati fugę pręsidium sumunt, ita vt nullus loqueretur cum proximis suis, sed inclinato capite relictis omnibus euadere festinabant Hebręos, quos armatos super se venire audierant, fugientes per vias camporum, & semitas collium. Possumus & mare Nouissimum interpretari mare Mortuum, quōd est infra mare Galilęe, & eius respectu recte dicitur Nouissimum, est enim nouissimus lacus, quem facit Iordanis fluius, & propter magnitudinem mare dicitur, vt milites dispersi fuerint nō versus mare Mediterraneum, sed per longitudinem Galilęe, & Iudęe, a mari Galilęe vsque ad mare Mortuum. Sed quod prius diximus, magis est ad consuetudinem scripturę.

44

Et ascendet fœtor eius, & putredo eius, quia superbe egit. Ex magna militum multitudine cęsorum in campis, & in montibus, dum fugiunt, ascendet fœtor, & putredo, tot enim erunt, vt ne a feris quidem discerpi, & deuorari possint. Pro superbe egit, in Heb. est, Magnificauit, vt faceret, id est, Magnā se facturum putauit, ac nullum fore, qui sibi resisteret. De quo plura dicemus in illud Sopho. 2. Magnificati sunt super terminos eorum. Porro superbia Holophernis, & Assyriorum in toto libro Iudith quanta fuerit videmus: sed potissimum in capit. 5. v. b. legimus: Et factum est cum cęssasset loqui Achior verba hęc; irati sunt omnes magnates Holophernis, & cogitabant interficere eum dicentes ad alterutrum: Quis est iste, qui filios Israel posse dicat resistere regi Nabuchodonosor, & exercitibus eius, homines inermes, & sine virtute, & sine peritia artis pugnare? Et Holophernes capit. 6. indignatus vehementer ait: Quoniam propheta isti nobis dicens, quod gens Israel defendatur a Deo suo: vt ostendam tibi, quod non est Deus, nisi Nabuchodonosor: cum percusserimus eos omnes sicut hominem vnū, tunc & ipse cum illis Assyriorū gladio interibis, & omnis Israel tecum perditione disperiet, & probabis quoniam Nabuchodonosor Dominus sit vniuersę terrę. Videmus hęc non posse intelligi de Senacherib rege Assyriorum, cuius milites vno loco omnes ceciderunt, & ipse cum paucis fugit in terram suam, nec potuit eius exercitus dispergi per Galilęam a mari Orientali vsque ad mare Nouissimum. Quod si vera sit traditio He-

R 5 brazorum

braxorum quam Lyranus hic &.4.Reg. 19. secutus est, & Glossa interlin. in Isai. 37. cadauera militum in cinerem fuisse redacta sub vestibus, & armis suis, multo apertiores est: non enim ascendit ex illis foetor, & putredo.

ALLEGORIA.

45

Diximus hæc omnia allegorice de bonis per CHRISTVM afferendis prædicta esse, tunc enim daturus erat fidelibus, & dedit frumentum, vinum, & oleum, id est, magnam copiam omnium spiritualium donorum, & repleti sunt eis: inde legimus toties apostolos, & eorum discipulos repletos fuisse Spiritu sancto. Nec dedit nos vltra opprobrium in gentibus, quoniam nunquam demones de populo Christiano triūphare potuerūt. Eum qui ab Aquilone est, id est, Diabolum hoste generis nostri, procul fecit a nobis, quia princeps huius mundi eiectus est foras, & ita vires aduersus credentes amisit, ut lædere eos non possit, nisi volentes, & impleatur illud Psal. 90. Super aspidem, & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem, & draconem. Et Paulus ait: Deus autem pacis cõterat Satanam sub pedibus vestris velociter. Expellit eum in terram desertam, & iniuiam: quia immundus spiritus, cum exierit ab homine, ambulat per loca arida quærens requiem. Facies eius contra mare Orientale, &c. id est, tam ipse, quam eius socij, & milites fugati, & correpti timore CHRISTI in hominibus regnantis per totam Galilæam vagabuntur, per terram trãsmigrationis, per Ecclesiam, ut quærat quo se recipiat. Sed vincetur a sanctis, & tandem in fine sæculi quia superbe egit in creatorem suum, iacebit ita, ut neminem lædere queat, sed ascendat eius foetor, & putredo, id est, nota sit omnibus eius malitia, & ab omnibus rideatur, sicut victorum cadauera cum voluptate spectantur a victoribus. Eadem figura dictum est Isai. vii. Et egredientur, (scilicet, sancti) & videbunt cadauera vitorum, qui præuaricati sunt in me. Et vermises eorum nõ morietur, & ignis eorum non extinguetur, & erunt vsque ad satietatem visionis omni carni. Itaq; in hac allegoria loquitur Isai de Diabolo, perinde ac si homo esset, & exercitum duceret.

HISTORIA.

46

Quoniam magnificauit Dominus, ut faceret, id est, Magna tecum facturus est, magnis te

bonis, magna fecunditate cumulabit. Ut Psal. 133. Magnificauit Dominus facere nobiscum, facti sumus lætantes, id est, Magnis nos affecit beneficijs.

Dederunt virtutem suam. עֲזָרָה fortitudinẽ suam, ita etiam Lxx. Virtutem autem vocat fructum, qui ex virtute, siue fortitudine consequitur.

Nolite timere animalia regionis. Sicut prius dixerat cap. i. Quid ingemunt animalia mugierunt greges armenti? Quia non est pascua eis. Sed & greges pecorũ disperierunt. Ad te Domine clamabo, quia ignis comedit speciosa deserti, & flamma succendit omnia ligna regionis: Ita nunc ut significet sterilitatem illam in maximam quandam fecunditatem esse mutandam, & omnia lætissima futura: ait: Nolite timere animalia regionis, vberissima pascua habebitis, &c. Quæ omnia multo melius cõuenire in beatissimam illam bonorum spiritualium vberitatem, quæ per CHRISTVM futura erat, satis intelliget qui audierit illud Isai. 55. Lætabitur deserta, & iniuia, & exultabit solitudo, & florebit quasi lilium. Et quæ deinde sequuntur.

Et filij Sion exultate. Iam nemo dubitare potest de CHRISTO esse sermonem, certe nemo deberet. At Iudæi, quorum malum mens, malus animus, hunc locum, quia manifestissimus de CHRISTO est, ne quidquam eludere conantur. Sunt quidam qui עֲזָרָה, pro quo Doctorem Hieronymus interpretatus est, pluuiam potius significare contendunt: sed scriptura doctorem qui cū potestate docet, & præscribit agenda, quidque sequendum, quid vitandum sit, עֲזָרָה veterum interpretum consensu vocare solet. ut Isai. 30. Et erunt oculi tui videntes præceptorem tuum. Inde etiam legislator verti solet, ut Iob. 36. Nullus similis ei in legislatoribus. Psal. 83. Etenim benedictionem dabit legislator. Quomodo in his locis verti posset Pluuia? Neque hic recte vertetur, Quoniam dedit vobis pluuiam iustitiæ, eum statim de pluua sequatur: Et descendere faciet ad vos imbrem matutinum, & serotinum. Video in his verbis, quæ retuli, vbi Hieronymus vertit, Imbrem matutinum, in Heb. legi מַטְוֶה מַטְוֶה, id est, pluuiam moreh, verum non ita omnes codices habent, in alijs est עֲזָרָה, ut in Complutensi. Denique Chaldaeus priori loco vertit, עֲזָרָה, id est, Doctorem vestrum, post-

47

rioni,

48

rioni, עֲזָרָה, id est, Pluuiam primitiuam. Et R. Iaphet docet aliter עֲזָרָה accipi priori loco, aliter posteriori, soleatq; id facere scripturam in alijs vocabulis. * At R. Salomon fatetur עֲזָרָה doctorem significare, sed doctorem pro doctoribus poni, ut intelligamus de doctoribus, quos habuere Iudæi. Nõlem id persuasisse Lyrano, sed persuasisse, & insipientem Salomonem sequi maluit, quam sapientes doctores Ecclesiæ, qui de CHRISTO interpretantur. Sed & ipse, & Salomon attendere debuerunt non simpliciter dictũ esse עֲזָרָה, sed עֲזָרָה עֲזָרָה, cum articulo notificationis, ut vocant Hebræi, qui non quemuis doctorem, sed aliquem insignem, eximiumque demonstrat, ut articulo Græcorum, ac si diceret, Dedit vobis doctorem illum eximium, doctorem illũ promissum. Denique inter alia nomina, quæ CHRISTO tribuunt propheta, Doctor, & Magister appellatur, sicut ipse de se dixit Matt. 23. Nec vocemini magistri, quia magister vester vnus est, CHRISTVS. Isai. 55. Ecce testem populis dedi eum, ducem, ac præceptorem gentibus. Et capit. 30. Et non faciet auolare a te vltra doctorem tuum, & erunt oculi tui videntes præceptorem tuũ, id est, semper tecum manebit doctor tuus CHRISTVS, nec auolabit a te, quia te per scripturam suam, & per prædicatores suos docebit. Ex his & Ruffini interpretatio cõuincitur, qui doctorem iustitię putauit esse regem Ezeçiam. Quod nullo modo fieri posse constat exijs, quæ diximus num. 33. & magis constabit cum ad illa verba veniemus: Et erit post hæc effundam spiritum meum, &c. Merito ergo vocat filios Sion, (in quibus omnes credentes intelligit ex Iudæis, & ex gentibus) omnes filios Ecclesiæ, cuius figura erat Ierusalem, ut exultent in Domino Deo suo, illique læti gratias agant, quandoquidem CHRISTVM illis dedit, a quo discerent veram iustitiam, sinceramq; pietatem, ne aut supercilio errantium Iudæorum, aut inani eloquentia Philosophorum deciperentur.

49

Et descendere faciet ad vos imbrem. Vtitur omnibus vocabulis, quibus vbertas fructuũ terræ significari potest, ut inde intelligamus copiam admirabilem bonorum spiritualium. Imber matutinus, id est, qui cito descendit, & tempestiuus solet appellari, & temporaneus, est imber mensis octobris, quo semina tunc terræ mandata irrigantur, ut cre-

Imber matutinus, & serotinus.

scant. Serotinus est qui fructus perducit ad maturitatem mēse Martio, aut initio Aprilis, ut diximus in illud Hof. 6. Et veniet quasi imber nobis temporaneus, & serotinus terræ. Chaldaus: Demisitque vobis primitiuam pluuiam tempestiue, & serotinam in mense Nisan. Est autem Nisan primus mēsis, cui apud nos respondet fere pars Martij, & Aprilis. Significat omni tempore abundaturam Ecclesiam vera, solidaque doctrina Euangelij, qua fecundetur, & omnibus donis impleatur. Quod intelligimus ex Isai. 55. Et quomodo descendit imber, & nix de cælo, & illuc vltra non reuertitur, sed inebriat tetram, & infundit eam, & germinare eam facit, & dat semen serenti, & panem comedenti: sic erit verbum meum; quod egredietur de ore meo. Non reuertetur ad me vacuum, sed faciet quæcunque volui, & prosperabitur in his, ad quæ misi illud.

Sicut in principio. Sicut eo tempore faciebat, quò maxime vestram salutem curabat, ut cum eduxit vos ex Ægypto, & aluit tot annis in deserto: & cū postea induxit in terram fluentem lacte, & melle. Verum in Hebr. est עֲזָרָה, id est, in principio, id est, Dabit vobis imbrem serotinum in principio anni, hoc est in mense Nisan, sicut transtulit Chaldaus, quem nonnulli sequuntur. Sed Hieronymus, & Lxx verterunt, Sicut in principio, aut, Sicut prius, solent enim notæ similitudinis Sicut, & similes, frequenter omitti apud Heb. ut alias adnotauimus. Itaque in principio idem est atque sicut in principio. Quæ interpretatio sine dubio aprior est, cum enim dixisset, Et descendere faciet ad vos imbrem matutinum, & serotinũ, nihil erat necesse addere. In principio, id est, In primo mense, quia nemo ignorabat imbrem serotinum dici imbrem primi mensis. Illud magis ad prophetarum cognitionem animaduertendum est, soleat scripturam felicitatem bonorum spiritualium, & donorum nouæ legis comparare cum vbertate veteris legis, aut priorum temporum, cum sit sine dubio multo maior, & præstantior in noua lege. Ut Isai. 1. Et restituam iudices tuos, ut fuerunt prius, & consiliarios tuos sicut antiquitus. Hof. 2. Et canet ibi iuxta dies iuuentutis suæ, & iuxta dies ascensionis suæ de terra Ægypti. Malac. 3. Et placebit Deo sacrificium Iudæ, & Ierusalem sicut dies sæculi, & sicut anni antiqui. * Sed hæc, & alia eiusmodi ita expli-

Bona Eua gelij citu vteribus bonis comparantur.

50 *

Bona Eua gelij citu vteribus bonis comparantur.

51

canda

Regul.

canda sunt, vt intelligamus. Sicut, & similes particulas, semper quidem significare similitudinem, sed non semper æqualitatem in eo, in quo res similes esse dicuntur, vt Leuit. 19. Diliges proximum tuum, sicut te ipsum. Deute. 18. Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis sicut me, suscitabit tibi Dominus Deus tuus. Iohan. 17. Et ego claritatem, quam dedisti mihi, dedi eis, vt sint vnũ, sicut & nos vnũ sumus, & ibi sæpe. Similitudinem igitur intelligere debemus inter bona veteris, & noui testamenti, non æqualitatem. Habent hoc præterea bona illa legis naturalis, & scriptæ, vt figuræ fuerint bonorum nouæ legis, & ideo conferuntur cum eis, non vt æqualitas significetur, sed vt respondere rei figuratæ figura intelligatur. Quamuis, si referre ad viuũ vclimus, recte possumus dicere significari quoque æqualitatem in bonis illis prioris legis, non ramen secundum id, quod erant, sed secundũ id, quod significabant. Sicut manna, vt res quædam est, multo inferior erat sacra Eucharistia, sed significatione par illi erat, quia id, quod ipsa est, id est, corpus CHRISTI, significabat. Exponemus ergo. Descendere faciet ad vos imbrem matutinũ, & serotinũ, sicut in principio, id est, Talem doctrinam, vobis dabit, & talẽ vbertatem bonorum, qualis illo imbri matutino, & serotino olim significabatur. Et ad eũdem modum cetera loca prophetarum explicabuntur.

52

Et reddam vobis annos, quod comedit locusta Noua fertilitate compenfabo iacturam priorum annorũ. Aut apertius: vetera damna spiritualia, & veterem inopiam vbertate gratiæ nouæ legis compenfabo.

Fortitudo mea magna. Pro Fortitudo mea, est מַחֲנֵה, id est, exercitus meus fortis, & id sonat fortitudo mea. Iam huiusmodi animalia exercitum suũ ante vocauerat. Itaque tentationes malignorum spirituum, & peccata priora iudicium, & vindicta Dei fuerunt, & iuste permilla sunt, vt confundatur hominum superbia, & sciant nihil se esse sine Deo.

Et non confundetur populus meus in sempiternum. Non confundetur vnquam populus Christianus, quia hæc bona, quæ illi promitto, nemo ei adimere poterit. Quamuis sæuiant tyranni, & mille nocendi, atque cruciandi artes excogitent, poterunt adimere populo meo bona illa, quæ sponte sua casu-

ra erant: sed quo magis his spoliabitur, eo magis celestibus donis augebitur. Ex his constat satis non loqui Prophetam de bonis temporalibus. Lyranus ait in Heb. non esse, In sempiternum, sed, In sæculum, quocertum tempus ostenditur, & finitum. Idẽ in libro Differentiarum veteris testamenti, In Hebræo, inquit, est, In sæculum, quod non importat æternitatem, sed temporis longitudinem, sed nõ animaduertit in Hebræo מְהַרְבֵּי הַיָּמִים poni cum י, quod ita scriptum significat æternitatem, vt abunde probat Hieronymus in illud Gal. 1. Vt eriperet nos de præsentis sæculo nequam.

Et scietis quia in medio Israel ego sum. De populo creditum semper loquitur, quem Paulus Gal. 6. vocat Israel Dei. Re ipsa experiemini me esse inter vos, vt vos protegam, & omnibus bonis impleam.

Et ego Dominus Deus vestrus. Semper ero Deus vestrus, & semper nouis erga vos beneficij hoc comprobabo. Solus enim hoc præstare possum seruis meis, & præter me non est alter Deus, qui hoc possit.

Et erit post hæc effundam Spiritum meũ. Hæc de Spiritu sancto misso in apostolos in die Pentecostes dici dubitare non possumus, cum habeamus ipsorum apostolorum principem expositorem. Cum enim illi repente varijs linguis loquerentur, & quidam mirarentur, alij vero irriterent dicentes, Quia multo pleni sunt isti: Stans Petrus cum vndecim leuauit vocem suam, & locutus est eis. Viri Iudæi, & qui habitatis Ierusalem vniuersi, hoc vobis notũ sit, & auribus percipite verba mea. Non enim, sicut vos aestimatis, hi ebrii sunt, cum sit hora diei tertia: sed hoc est quod dictum est per prophetã loel: Er erit in nouissimis diebus, dicit Dominus, effundam de Spiritu meo super omnem carnem: & propheta-bunt filij vestri, & filia vestra, & iuuenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniant, &c. * Sed & ipse cõtextus verborum hoc ipsum docet. Locutus enim Propheta de CHRISTI aduentu, atque doctrina, recte ait, Post hæc, id est, Paulo post, cum ipse in cœlum ascenderit. Lxx similiter dixerunt, Post hæc, & Petrus idem significauit cum dixit, In nouissimis diebus, id est, posterioribus, & consequentibus diebus, hos enim vocat scriptura dies nouissimos, vt Mich. 4. in princ. latius donante Domino explicabimus. Chaldæus: Sed erit post hæc effun-

53

Acto. 1.

54

dam Spi-

dam Spiritum sanctum meum super omnẽ carnem, & propheta-bunt filij vestri, & filia vestra, &c. Sed & R. Dauid ad tẽpora Messie referre. Audax ergo, & Iudaica interpretatio Rufini est, qui hæc omnia refert ad tẽpora Ezechie: Equidẽ nequeo satis mirari qui hoc cuiquã cordato homini venire potuerit in mentẽ: quomodo enim ostendere poterit tunc effusum esse Spiritũ sanctũ super omnem carnem? vbi sunt prophetae filiorum, & filiarum: vbi somnia senum, visiones iuuenum? fortasse neque ipsi Iudæi inimici gloriæ CHRISTI hoc dicere audent. Nec minus turpe, quod præfatus Petrus affirmare in apostolis hanc prophetiã fuisse impletam: non obscure videtur dicere aliud Prophetam voluisse, nec satis proprie vsurpassẽ Apostolum eius verba: ita enim ait: Animaduertẽdum proinde quia hoc solum de contextu prophetice orationis Apostolus, quod suo tempori congruebat, assumpserit, id est, Effundam spiritum meum super omnem carnem, & propheta-bunt filij vestri, & filia vestra. Quia enim linguarum scientiam apostoli fuerant miraculo consecuti, prædictam hæc effusionem Spiritus Ecclesiæ doctor ostẽdit, & prophetiam appellauit linguarum scientiam, quæ & si non de futuris, sed de recentibus Dominicæ incarnationis mysterijs disputaret, tamen non nisi virtute sancti Spiritus cõtingillet, &c. Quasi vero non proprie prophetiæ acceperint donum. At paulo post audaciam etiam eorum repudiari dicit, qui hæc verba de illo solo tempore intelligunt, quod Petrus indicauit. Quod si hæc audacia est, sanctissimorum, doctissimorumque virorũ est audacia, Hieron. inquam, & Theodoret, ceterorumque fere expositorum: tum Iustini martyris in dialogo cum Tryphone, Hilarij lib. 8. de Trin. Chryl. hom. 4. in Acta apostolorum, & hom. 5. & hom. 1. in epist. ad Ephes. & Occumenij in secundum caput Actuum apost. & aliorum, qui omnino de hoc tẽpore interpretantur; nec vnquã alterius tẽporis meminere. Sed quid ego sanctos patres commemoro, cum & Iudæi nonnulli, vt R. Dauid, & R. Iesua ad tẽpora Messie referant? Verum singula videamus. Hiero. ad Hedi-biam q. 9. Verbum autem effusionis significat gratiæ largitatem, & id ipsum sonat quod Dominus repromisit: Vos autẽ baptizami Spiritu sancto. In tantum enim Spiritu sancto baptizati sunt, vt repletur tota

Effunder.

Acto. 1.

domus, in qua erant sedetes. In quibus hoc merito adnotabimus, Hieronymum exponere baptizari Spiritu sancto pro repleti, & quasi immergi in Spiritum sanctũ. Ex quo intelligimus illud Matth. 3. Ego quidem baptizo vos in aqua in penitentiam, qui autem post me venturus est, fortior me est, cuius non sum dignus calcamenta portare, ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, & igne. * Quo loco Chrysothomus adnotat eleganter dictum esse, Ipse vos baptizabit Spiritu sancto, ac si diceret: Sicut ego modo copiose effundo aquã super vos, ita ipse copiose effundet Spiritum sanctum. Et Theophylactus interpretatur, Inundabit vos largiter Spiritus sancti gratijs. Sed apertius hoc intelligimus ex eo, quod discipulis dixit Christus post resurrectionem, quos iã baptismo eius aqueo ablutos fuisse dubium nõ est: Et conuiscens præcepit eis ab Ierosolymis ne discederent, sed expectarẽt promissionem patris, quam audistis, inquit, per os meum: quia Iohanes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto non post multos hos dies. Et Acto. 11. ait Petrus: Cum autẽ cœpisset loqui, cecidit Spiritus sanctus super eos, sicut & in nos in initio. Recordatus sum autẽ verbi Domini, sicut dicebat: Iohannes quidẽ baptizauit aqua: vos autẽ baptizabimini Spiritu sancto. Sed redeamus ad effusionem, quam hic quoque Hieron. docet largam, & diuitem muneris abundantiam significare, cũ, scilicet, plurimis distribuitur, & singulis copiose. Vt Tit. 3. Per lauacrum regenerationis, & renouationis Spiritus sancti, quem effudit in nos abũde. Didymus etiam in medio fere libro primo de Spiritu sancto, & eũ secutus Ambros. lib. quoque, 1. de Spiritu sancto, c. 7. multis, elegantibusque verbis confirmant probari hinc diuinitatem Spiritus sancti, quoniam non dicitur effundi, nisi quod participabile est, vt, Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris, & Cant. 1. Oleum effusum nomen tuum. Nec dicit Deus, Effundã de angelo meo, sicut ait, Effundã de spiritu meo, quia angelus, cum creatura sit, nõ est participabilis: Spiritus autem sanctus, quia Deus est, effunditur, & participabilis est. Ceterũ quod Lucas iuxta Lxx interpretes dixit, Effundam de spiritu meo, idẽm valet cum eo quod est in Heb. & in nostra translatione, Effundã de spiritu meo, hoc videtur ostẽdi-

Baptizari Spiritu sancto.

55

Acto. 1.

Rom. 1.

naturam

naturam Spiritus sancti quantumuis effundatur, & participetur, in exhaustam, atque infinitam manere. Ambros. lib. 1. de Spiritu sancto, cap. 7. Non spiritum ait, sed de spiritu. Neque enim nos capere possumus plenitudinem Spiritus sancti, sed tantum accipimus, quantum de suo arbiter nostri pro sua voluntate diuiserit.

56

Omnis caro.

Super omnem carnem. Omnem carnem vocat omnis conditionis homines, & omnis ætatis, & sexus. Ita enim solet intelligi in scriptura, Omnis caro, vt Isa. 40. Et reuelabitur gloria Domini, & videbit omnis caro pariter quod os Domini locutum est, id est, Omnes videbunt gloriam, & mirabilia CHRISTI, siue Iudæi, siue Græci, siue parui, siue magni, siue viri, siue femine, docti, & indocti, nobiles, & ignobiles, &c. Et ibidem: Omnis caro fenum, & omnis gloria eius quasi flos agri, id est, Quantumuis magni sint, & diuites, & potætes, omnes sunt fenum perinde ac pauperes, & abiecti homines. Hinc videmus cur Paulus dixerit Rom. 3: vt omnes obseruaret, & subditus fiat omnis mundus Deo, quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram illo. Quod iterum repetit Gal. 2. Ac si diceret: Quantumuis quis magnus sit, & legem diligentissime obseruasse dicat, non magis ex operibus legis iustificabitur, quam illi, qui nihil in lege gloriantur. Similiter & alij loci intelliguntur. Psal. 144. Benedicat omnis caro nomini sancto eius. Isa. 66. Veniet omnis caro, vt adoret coram facie mea dicit Dominus.

Et prophetabunt filij vestri. Ex eo genere gratiarum, quas gratis datas vocamus, non omnes, sed quasdam enumerat, quæ maximæ sunt. De quibus latius Apostolus. 1. Cor. 12. Diuisiones vero gratiarum sunt, idem autem Spiritus, &c. Vnicuique autem datur manifestatio Spiritus ad vtilitatem. Alij quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ, alij autem sermo scientiæ secundum eundem Spiritum: alteri fides in eodem Spiritu, alij gratia sanitarum in vno Spiritu, alij operatio virtutum, alij prophetia, alij discretio spirituum, alij genera linguarum, alij interpretatio sermonum. Hæc autem omnia operatur vnus, atque idem Spiritus diuidens singulis pro vt vult. * Ex quibus verbis, & ex Actibus apostolorum intelligimus plene impletam esse hanc prophetiam post Domini ascensionem, & varia in varijs Spiritus sancti dona extitisse. Quidam enim

57. Act. 21.

prophetabant vt Agabus, & filij Philippi, & nonnulli ex Corinthijs. 1. Corint. 14. Et Act. 13. Erant autem in Ecclesia, quæ erat Antiochia, propheta, & doctores. Quidam visiones videbant, vt Iohannes in Apocalypsi, & Paulus Act. 9. & Petrus Act. 10. alij somnia, vt Paulus Act. 16.

Senes vestri somnia somniant. Queritur cur senibus somnia tribuat, iuuenibus autem visiones, cum senex Iohannes sacras Apocalypsis visiones videret. Adde quod S. Thomas. 22. q. 174. art. 3. affirmat altiore gradum prophetiæ esse videre visiones, quæ somnia somniant, quia maior, inquit, vis prophetici luminis esse videtur, quæ aliquæ occupatum circa sensibilia in vigilando abstrahit ad supernaturalia, quam illa quæ animam hominis abstractam a sensibus inuenit in dormiendo. Cui sententiæ subscribere videtur Moses Ægyptius lib. 2. Directoris dubiorum, capit. 45. Hanc questionem ex verbis ipsorum miror ab expositioribus fuisse prætermisissam. Mihi ita respondendum videtur, senibus, id est, maioribus, & prouectioribus perfectiorem prophetiæ gradum dari, minus autem perfectum iuuenibus. Loquimur autem de somnijs, in quibus sine vlla visione imaginaria intus Deus loquitur propheta, & res futuras, occultaque exponit, qui sine dubio altior prophetiæ gradus est, quam cum visiones imaginariæ illi obijciuntur, vt ibidem docuit sanctus Thomas. Et quia signa (inquit) maxime expressa intelligibiles veritatis sunt verba: ideo altior gradus prophetiæ videtur quando propheta audit verba exprimentia intelligibilem veritatem siue in vigilando, siue in dormiendo, quam quando videt aliquas res significatiuas veritatis, &c. * Verbi gratia altior prophetiæ gradus est ille Act. 27. Astitit enim mihi hac nocte angelus Dei, cuius sum ego, & cui deferuio, dicens: Ne timeas Paule, Cæsari te oportet assistere, & ecce donauit tibi Deus omnes qui nauigant tecum: quam ille cap. 10. cum vidit Petrus cælum apertum, & descendens vas quoddam, velut linteam magnum, quatuor in ijs summiti de cælo in terram, in quo erant omnia quadrupedia, & serpentina terræ, & volatilia cæli: & facta est vox ad eum: Surge Petre, occide, & manduca. Hoc etiam intelligimus ex Numer. 12. Si quis fuerit inter vos propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illum. Ac si diceret:

58

ceret: Alijs prophetis obijciam visiones, aut certe, si honorare magis eos voluero, per somnia eis loquar. Hoc autem significatum esse indicat id, quod sequitur: At non talis seruus meus Moyses, qui in omni domo mea fidelissimus est, ore ad os loquar ei, palam, & non per enigmata videt Deum. His enim verbis docere voluit, quantumuis prophetas honoraret, neminem ita à se esse honorandum, ac Mosem. Sed vide quid dicat: Aut per somnium loquar ad illum, non dicit: Per visionem in somno ei indicabo futura. Itaque expressionem prophetiæ per verba opponit visioni, quasi præstatiorem. At cum somnia visiones habent, quales vigilantiibus obijciuntur, altior est vigilantis prophetia, quam somniantis, & hoc est quod S. Thomas prioribus verbis voluit, quare nec ipse sibi, nec nobis aduersatur.

59

Sed et super seruos, & ancillas. Ita omnino legitur in Hebr. & in quibusdam codicibus Lxx, non, seruos meos, vt nonnulli codices habent; ideoque Ruffinus, & multi alij ita intelligunt, nullus excludetur ab hoc munere, quamuis extremæ conditionis sit, super seruos etiam, & ancillas effundam Spiritum meum. At quoniam & veriores codices habent, & Petrus dixit: Sed & super seruos meos, & ancillas meas, atque ita & Græci libri habent, & veteres patres referunt, alia oportet esse huius loci explanationem. Dixerat, Effundam Spiritum meum super omnem carnem: & ne forte Iudæi putarent de solis filijs Israel dictum, sicut & nunc Hebræi recentiores interpretantur: pollicetur gentes etiam, si ad eius seruitutem accedere voluerint, non expertes tantum muneris futuras. Atque huiusmodi homines vocat seruos suos, & ancillas, vt recte ait Rupertus. Ita factum est Act. 10. Adhuc loquente Petro verba hæc cecidit Spiritus sanctus super omnes, qui audiebant verbum. Et obstupuerunt ex circumcissione fideles, qui venerant cum Petro, quia & in nationes gratia Spiritus sancti effusa est: Audiebant enim illos loquentes linguis, & magnificantes Deum. Idem videmus capit. 19. Sed & Petrus ait Act. 15. * Viri fratres, vos scitis quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit petros meum audire gentes verbum Euangelij, & credere. Et qui nouit corda Deus, testimonium perhibuit dans illis Spiritum sanctum, sicut & nobis, & nihil discreuit inter nos, & illos. Sed animaduertamus

60

his verbis Ioelis Petrum addidisse, Et prophetabunt, vt intelligamus eos, qui credebant ex gentibus, non solum accepturos fuisse Spiritum sanctum, vt eius gratia iustificarentur, aut donum linguarum, sed etiam donum prophetiæ sicut & credentes ex Iudæis accipiebant. Ideo Petrus ipse dixit: Dans illis Spiritum sanctum, sicut & nobis, & nihil discreuit inter nos, & illos. Plene ergo nobis Petrus explicauit sensum Prophetæ.

Et dabo prodigia in cælo, & in terra. Cum his verbis, & sequentibus aperte Prophetæ loqui videatur de signis diei iudicij, difficultas admodum quæstio est, quomodo hæc cum præcedentibus copulentur: & adhuc difficilior, quomodo Petrus cum retulisset quæ ad rem præsentem pertinebant, hæc quoque conueniat, quæ non ad illud tempus, sed ad futurum iudicium pertinent. * De hoc Hieronymus duas refert sententias, & cogitur hæc omnia dicere facta esse in CHRISTI passione, quæ explicatio magnas habet difficultates. Nam Prophetæ aduentum Spiritus sancti præcessurum hæc signa, & prodigia satis indicat, at CHRISTI passio, & resurrectio effusionem Spiritus sancti præcessere. Omitto quod diem resurrectionis CHRISTI vocat diem magnum, & horribilem. Denique ipse Hieronymus in fine cap. restatur Tropologicam esse hæc expositionem. Non ergo videtur dubitandum hæc signa, & prodigia ad futurum iudicij tempus esse referenda, cum ita veteres fere exponant, vt Origenes tractat. 30. in Matth. Chrysost. & Oecumenius in Act. c. 2. (licet hi duo etiam de excidio Ierusalem intelligant). Beda in Marc. 13. & in Luc. 21. Theodoretus, Rupertus hic, S. Thomas in Matth. 24. Ita igitur mihi videntur hæc explicanda. Dixit de doctrina CHRISTI, de aduentu Spiritus sancti, & continuo ponit signa iudicij, vt ostendat nullam legem post hanc esse expectandam, sed hanc esse ab omnibus, qui salui futuri sunt, recipiendam, aut iudicium magnum, & maxime formidabile esse subeundum, quo iudicetur omnes, qui non receperint. Arbitror enim hoc esse omnino, quod scripsit Paulus Hebr. 10. Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis iam non relinquitur pro peccatis hostia, terribilis autem quædam expectatio iudicij, & ignis æmulatio, quæ consumptura est aduersarios. Et

61

idem

ceret:

idem fere ait in extremo ca. 9. * Propterea ait Propheta: Erit omnis, qui inuocauerit nomen Domini, saluus erit. Quasi dicat: Non aliter datur effugere hoc terribile iudicium, nisi credendo in CHRISTVM, & inuocando nomē eius. Etenim pro, Saluus erit, in Hebræo est *וְיִשָּׁע*, id est, euadet, effugiet ex interitu. Hoc ipsum docere voluit Paulus Roma. 10. citatis eisdem verbis Prophete. Corde enim creditur ad iustitiā, ore autem confessio fit ad salutem. Ac si dicat, Non potest aliter cuiquam salus contingere. Addit: Dicit enim scriptura, Omnis qui credit in illum, non confundetur. Non enim est distinctio Iudæi, & Græci: nam idem Dominus omnium, diues in omnes, qui inuocant illum. Omnis enim quicumque inuocauerit nomen Domini, saluus erit. Hoc est: Diues est Dominus, sed diuitiarū eius ij demum participes erunt, qui nomen illius inuocauerint, id est, fide vera coluerint, & operibus illa fide dignis, quæ sunt signa, atque effecta veræ inuocationis. De qua inuocatione dictum est Psal. 98. Moyses, & Aharon in sacerdotibus eius, & Samuel inter eos, qui inuocant nomen eius. Et illud 1. Cor. 1. Sanctificatis in CHRISTO IESV, vocatis sanctis, cum omnibus, qui inuocāt nomen Domini nostri IESV CHRISTI. Ad hoc etiam pertinet quod statim sequitur: Quia in monte Sion, & in Ierusalē erit saluatio, pro quo est in Hebr. *וְיִשָּׁע*, id est, euasio, id est, in catholica CHRISTI Ecclesia tantummodo inuenitur salus, & illi soli salui fient, qui ad eam per fidem CHRISTI venerint. Et in residuis quos Dominus vocauerit, id est, in illis, qui ex populo Iudeorum conuertentur ad CHRISTVM, vt exposuit Hieronymus, ceteri peribunt, & iudicabuntur.

63 * Hi enim vocantur residui, siue reliquiæ, quia ceteris per incredulitatem pereuntibus soli relicti, atque seruati sunt. De quibus Isa. 1. Nisi Dominus Sabbaoth reliquisset nobis semē, &c. Et Rom. 11. Sic ergo & in hoc tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ factæ sunt. Merito ergo Petrus hæc omnia in testimonio copulauit, quoniam omnia ad rem, quæ agebatur, magnopere pertinebant.

Sanguinem, & ignem, & vaporem fumi. In terra hæc erunt signa, Sanguis ad prodigiū vsque effusus in prælijs. Matth. 24. Consurget enim gens in gentem, & regnum aduersus regnum. Ignis fulgurum, & fulminum,

& stellarum cadērium de celo, vt legimus Matth. 24. id est, ignitarum exhalationum. Vapor fumi erit ex rebus, quæ fulminum igne comburentur.

Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem. Hæc signa erunt in celo. Matth. 24. Sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum. De quibus latius Isaias, cap. 34.

Antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis. Hæc omnia fiet paulo ante diem iudicij, vt plenius ex Matth. 24. intelligitur. Post quæ cōsequetur breuis temporis pax, & quietes, ac paulo post inopinatus veniet dies iudicij. * Tempus inter hæc signa, & diem ipsum iudicij interponendum nō est humanæ facultatis definire, sed breue admodum futurum iudex ipse venturus docuit Luc. 21. Videte ficulneam, & omnes arborea: cum producunt ex se fructum, scitis quoniam prope est ætas. Ita & vos, cum videritis hæc fieri, scitote quoniam prope est regnum Dei. Sed explicatote Matth. 24. Ita & vos, cum videritis hæc omnia, scitote, quia prope est in ianuis. Superest explicandum, quomodo in nostra translatione sit, Dies Domini magnus, & horribilis, cum apostolus Petrus dixerit, Dies Domini magnus, & manifestus, siue illustris, & clarus: quod etiā omisum est tam à Ioelis, quam ab Actuum apostolicorum enarratoribus, quos viderim. Erasmus excipio: ex cuius longa annotatione hoc tantum habemus, apostolos de verbis non esse sollicitos, sed sensum bona fide reddere. At quid hoc prodest, cum sensus sit alter, si dicatur, Dies Domini horribilis, quam si dicatur, Dies Domini manifestus? Quod Erasmus adnotauit, verum est, sed cum sensus idem retinetur: quod fieri hoc loco demonstrare debuerat. * Sciamus ergo in Hebr. esse *וְיִרָא*, id est, terribilis, ex omniū sententiā. Sed est etiam idē quod Græce *ἐπιφανής*, Latine illustris, aut manifestus, vt Lucas posuit, & Lxx interpretes cōfirmāt, qui eodē modo verterunt. Ijdē 2. Reg. 7. vbi nos habemus: Faceretque eis magnalia, & horribilia, pro Horribilia, transtulerunt, *ἐπιφανέας*, id est, claritatem, aut manifestationem in Hebræo *וְיִרָא*. Et Isai. 64. Hieronymus vertit: Cum feceris mirabilia, non sustinebimus. In Hebræo pro Mirabilia *וְיִרָא*, Chaldaeus, *וְיִרָא*, quod recte etiam vertemus, Manifestationes, nam *וְיִרָא*, etiam significat, Manifestauit, vnde *וְיִרָא* expolitores, manifestatores. Ac ne

65 Horribili

quis

quis miretur assuetus tantum nouorū Hebræorum commentarijs, aut lexicis: sciat quidquid timorem incutit, aut admirationem, aut reuerentiam, hoc nomine in sacris literis significari. Et quoniam quæcūque in quouis genere magna sunt præter cetera, admirationē cōmouent, & timorem, aut reuerentiam, recte illis conuenit nomen *וְיִרָא* siue masculina, siue feminea terminatione, quomodo nos terribilia vocamus, quæ magnitudine reliquis præstant, quod & Latini sæpe faciunt, quale illud videtur Virgilij.

Horrendū.

Ene. 4. *Monstrum horrendum, ingens.* Et illud forte Ene. 6. *Horrendas canit ambages.*

66

Nonius Marcellus in libro de proprietate sermonum: Horrendum significat nouū, & admirabile. Virg. Æneidos lib. 3.

Horrendum dictū, vnde mirabile monstrū. Idem lib. 8. *Nascenti cui tres animas Feronia mater*

Horredum dictū dederat, &c.

Ene. 7.

Inde quod de domo Piscis ab eodē dictū est. *Horrendum filius, & religione parentum,*

Seruius exposuit, Horrendum, venerandū, non quod horroni sit. Sed ad nostra redeamus. Exho. 13. Terribilis, atque laudabilis, & faciens prodigia, ibi Lxx *וְיִרָא* pro aduerbio acceperunt, vertētuntque *וְיִרָא*, id est, mirabiliter. Et Psal. 64. sanctum est templum tuum, mirabile in æquitate. Isai. 64. Cum fecerit mirabilia, non sustinebimus. Interdum vertunt Lxx *וְיִרָא*, id est, gloriosus, & clarus, vt in hoc ipso loco Isaiæ; cum fecerit *וְיִרָא*, id est, gloriosa, & illustra, & Deu. 10. Qui fecit tibi hæc magnalia, & terribilia, Lxx *וְיִרָא* *וְיִרָא*, gloriosa hæc. Aliquando *וְיִרָא*, id est, fortis, vt Deu. 7. Quia Dominus Deus tuus in medio tui est, Deus magnus, & terribilis. Lxx, Deus magnus, & fortis. Et Ezech. 1. Quasi aspectus crystallo horribilis, ibi Chaldaeus pro *וְיִרָא* posuit *וְיִרָא*, id est fortis, Quasi aspectus gelu fortis. Et Deut. 10. Qui fecit tibi hæc magnalia, & terribilia, idē Chaldaeus vertit *וְיִרָא*, id est fortitudinis. * Quoniam igitur dies ille Domini lucidissimus, & clarissimus futurus est præter ceteros omnes propter Christi, sanctorumque splendorem, quo illustrabitur: Deus enim manifeste veniet, Deus noster, & non silebit: Ignis in cōspectu eius exardescet, & in circuitu eius tempestas valida, & erit in die illa lux magna: atque ea iudicis lux terrorē incutiet maximum reprobis, omnesque in summā admirationē con-

67

Psal. 49.

uerteret, iure terribilis, & admirabilis dicitur, & *וְיִרָא*, hoc est lucidus, & manifestus.

Et erit, omnis qui inuocauerit. Omnia iā exposuimus. n. 62. Vnum restat exponendū, Sicut dixit Dominus: Quæritur enim vbi dixerit Dominus, In monte Sion, & in Ierusalem futuram esse saluationē, & liberationem ab æterno interitu: Probabile est Prophetā alludere ad prophetiā Isaiæ, quæ paulo ante populo tradita fuerat: Et erit in nouissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, &c. Vel sicut dixit Dominus mihi, cum hæc repelebat, quæ scribo: quid enim aliud significat vniuersa verba, ex quo cœpit dicere: Et filij Sion exultate, & lætamini in Domino Deo vestro, &c.

CAP. III.

Quia ecce in diebus illis & in tempore illo, cum conuerterero captiuitatem Iuda & Hierusalem: congregabo omnes gentes, & deducam eas in vallem Iosaphat: & disceptabo cum eis ibi super populo meo, & hereditate mea Israel, quos disperserunt in nationibus, & terram meam diuiserunt. Et super populum meum miserunt sortem: & posuerunt puerum in prostibulo, & puellam vendiderunt pro vino ut biberent. Verum quid mihi, & vobis Tyrus, & Sidō, et omni terminus Palaestinorū? nūquid ultionē vos reddetis mihi? & si vltisimini vos cōtra me, cito velociter reddam vicissitudinē vobis super caput vestrum. Argentum enim meū et aurū tulistis, & desiderabilia mea, et pulcherrima intulistis in delubra vestra. Et filios Iuda, et filios Hierusalem veditistis filijs Græcorū, ut lōge faceretis eos de finibus suis. Ecce ego suscitabo eos de loco in quo vendidistis

S didistis

didistis eos: et couertam retributionem vestram in caput vestrum. Et vanda filios vestros, et filias vestras in manibus filioru Iuda, et vanundabunt eos Sabais genti longinqua, quia Dominus locutus est. Clamate hoc in gentibus, sanctificate bellum, suscite robustos: accedant, ascendant omnes viri bellatores. Coccidite aratra vestra in gladios, et ligones vestros in lanceas. Infirmus dicat, Quia fortis ego sum. Erumpite, et venite omnes gentes de circuitu, et congregamini: ibi occumbere faciet Dominus robustos tuos. Consurget et ascendant gentes in vallem Iosaphat: quia ibi sedebat, ut iudicet omnes gentes in circuitu. Mittite falces, quoniam maturauit messis: venite, et descendite, quia plenus est torcular, exuberat torcularia: quia multiplicata est malitia eorum. Populi populi in valle coccisionis: quia iuxta est dies Domini in valle concisionis. Sol, et Luna obtenebrati sunt: et stelle retraxerunt splendorem suu. Et Dominus de Sio rugiet, et de Ierusalem dabit vocem suam: et mouebuntur caeli, et terra, et Dominus spes populi sui, et fortitudo filiorum Israel. Et scietis, quia ego Dominus Deus vester habitans in Sio in monte sancto meo: et erit Hierusalem sancta, et alieni non transibunt per eam amplius. Et erit in die illa: stillabunt montes dulcedinem, et colles fluent lacte: et per omnes riuos Iuda ibunt aqua: et fons de domo Domini egredietur, et irrigabit torrentem spinarum. Aegyptus in desolationem

Apo. 14.

Supra. 1.

Hier. 25.
Hamos 1.

Hamos 9.

erit, et Idumaea in desertum perditionis: pro eo quod inique egerint in filios Iuda, et effuderint sanguinem innocentem in terra sua. Et Iudaea in aeternum habitabitur, et Hierusalem in generationem et generationem. Et mundabo sanguinem eorum, quem non mundaueram: et Dominus commorabitur in Sion.

HISTORIA.

Quia ecce in diebus illis. Varia est in hoc tercio capit. (vt in difficillimis locis fieri solet) scriptorum expositio: sed ego Hieronymi sententiam, et Ruperti, et Glossae de extremo iudicij die, quae pluribus placuit, ceteris praependendam esse arbitror. Multa enim inuenimus, quae ad illum necessario referenda videantur, atque haec in primis, quae se se statim offerunt, nam cetera suis locis occurrunt: Quia ecce in diebus illis, et in tempore illo, cum conuerterem captiuitatem Iuda, &c. Non enim est hoc factum, quod nunc pollicetur, cum Dominus docere coepit: nec vllas tunc gentes deduxit in vallem Iosaphat, vt disceptaret cum eis, nec tunc conuersa est captiuitas Iuda, et Ierusalem, cum pauci CHRISTVM agnouerunt, ac tota fere gens excacata est. De tempore vero post captiuitatem Babylonicam facile quisque videt haec non dici, quoniam neque tunc factum est quod in hoc capite promittitur. Videntur hoc et Hebraei, quorum multi in suis commentarijs fatentur ad futurum pertinere hanc prophetiam. In fine ergo saeculi haec fient, cum Dominus plene conuertet populum Iudaeorum, vt in tertio Hofae capite fusiis explicauimus. Tunc ille populus a Diaboli miserrima captiuitate liberatus in veram libertatem restituetur, fietque verbum Domini: Si ergo vos filius liberauerit, vere liberi eritis. Prosequitur itaque quod in calce praecedentis capitis coeperat de iudicio.

Congregabo omnes gentes, et deducam eas in vallem Iosaphat. Hinc theologo docent extremum iudicium futurum in valle Iosaphat: quibus non desunt qui repugnent. Na quidam nullam credunt fuisse vallē quae diceretur Iosaphat, sed locum iudicij, quicumque ille erit, ab euertu dici vallē Iosaphat, quoniam

ibi Do-

1

Iohan. 8.

2

An iudicij futurum sit in valle Iosaphat

ibi Dominus iudicaturus sit: Iosaphat enim significat iudicium Domini. Atque ideo Chaldaeus non venit in vallē Iosaphat, sed in vallem diuisionis iudicij. Alij puerile, atque stultum putant in valle illa futurum esse iudicium, vt Glossa, qua Petrus Lombardus secutus est in 4. suarum sententiaru dist. 48. Mihi veterum theologorum sententia valde probatur, id est, S. Thom. in Matt. 25. et in 4. d. 48. q. 1. ar. 4. Quae si uerba 4. Alberti in eadem dist. ar. 8. et in eundem locum Matt. Paludani d. 47. ar. 1. quos multi ex recentioribus sequuntur, praesertim vir eruditissimus Dominicus Sotus, qui ceteris copiosius, et acutius explicauit d. 47. q. 1. ar. 4. iudicium futurum esse in valle Iosaphat. Et ante eos Aretas episcopus Cesarientis in cap. 11. Apoc. hoc ipsum uerbis huius nostri prophetae confirmauit. Idem Lyrano, Vatablo, Dionysio, atq; alijs autoribus visum est: Est autē uallis Iosaphat proxima Ierusalem, ad Orientem, inter templum, et montem Oliueti: in qua locus est sepulcri beatissime semper virginis Mariae. Quod hac ratione uidetur abunde confirmari. Cum Propheta de die iudicij loquatur, et locum iudicij signet nomine noto, quod nec Lxx interpretes, nec Hieronymus, mutare uoluerunt aut interpretari, cur negemus uerē in eotuturum esse iudicium? Cur sensum reijciamus uerbis ipsi germanum, ex quo nihil incommodi sequitur? Immo qua fronte reijcere possumus? Cum enim sensus huiusmodi occurrit, ille est sine dubio historicus quod nisi teneamus, nihil fere certum, aut exploratum habebimus in scripturis. Preterea locum aliquē iudicij futurū esse nemo est qui ambigat, nec potest vlla probabilitate fingi hūc futurum extra Iudaea: cur ergo alibi potius, quā in valle Iosaphat, quae est ad radices montis Oliueti, ex quo Dñs in caelum ascendit: Etenim ubi Dominus extrema ignominia affectus, et iniuste iudicatus est, ibi aequum est vt appareat gloriosus, et omnium iudex, vt iudicet orbem terrarū in iustitia, et populos in aequitate. Hic Iesus (inquiunt angeli) qui assumptus est a uobis in caelum, sic ueniet, quemadmodum uidistis eum euntem in caelum. Quod autem obijciunt quidā, Non poterit tam hominum multitudinē uallis illa capere, satis ab omnibus diluitur, in ualle futuram illā multitudinē, et in locis circumiacētibus. Quod de danandis intelligamus, Scim enim fan-

Vallis Iosaphat.

3

Apo. 1.

ctos dote agilitatis in aeternum esse tollendos, vt Apostolus ait: Simul rapiemur cum illis in nubib; obuiam Christo in aera. Atq; hoc est quod Glossa puerile, et stultum esse dixit, Dominum in uallem descendere, et in terra iudicare, vt ex eius uerbis constat. Quod stultum est (inquit) quia non in terra, sed in spatio huius aeris sedebit cōtra locum montis Oliueti, ex quo ascendit. A nobis ergo Glossa est. Quod autem dicunt nullam esse uallē Iosaphat, quae autoritate, quae ratione dicunt. Omnes qui de locis Hebraicis scripserunt, quique terram sanctam oculis, pedibusq; uisauerunt, testantur inter templum, et montem Oliueti esse uallē Iosaphat, atq; eam hodieq; indigenita appellancur nos negemus, nisi uelimus morte Academicoru, cōtra omnes sapientes dicere, et in dubiū omnia uocare? Adde quod Beda in libello de locis sanctis cap. 6. ita de hac ualle scribit. Iuxta murū tēpli, uel Ierusalem, Gehennon occurrit, quae est uallis Iosaphat, a Septentrionali plaga in Austrum porrecta, per quā torrens Cedron, si quādo pluuiarum aquas recipit, decurrit. Hęc uallis, et parua capi planities irrigua, et nemorosa, plenaq; delicijs locum in se quondam Bahali sacrum habuit. In hac turris regis Iosaphat sepulcrum eius cōtinens, &c. Ex his Bedae uerbis et uallē Iosaphat esse, et causam nominis discimus. Quāuis de causa non omnibus cōuenit, extat enim adhuc sepulcrum in ea ualle, quod uulgus indigenarū Iosaphat esse existimat, sed id quibusdam non probatur, quoniam 3. Reg. ultimo, et 1. Paralipo. 21. sepultus dicitur Iosaphat in ciuitate Dauid: nisi forte casu aliquo postea in turrē illam, et uallē sit translatus. Rabbi Dauid, tamen Chaldaei interpretationem de nomine Iosaphat non reijciat, de ualle ita scribit: Hęc porro uallis erat regis Iosaphat, et fortasse ibi edificarat, aut aliquod opus gesserat, vt propterea nomen eius retinuerit, uicinaq; est urbi Ierusalem. Abraham autem Hebraei filius, Vallis, inquit, Iosaphat est uallis benedictionis, sic enim appellauit Iosaphat. Alludit autem ad historiam Hammonitarum, et Moabitarum, et Idumaeorum, qui cōtra Iosaphat, et Iudam coniurati mutuis mirabiliter cōcidere uulneribus 2. Paralip. 20. Vbi statim additur: Die autem quarto congregati sunt in ualle benedictionis. Etenim, quoniam ibi benedixerant Domino, uocauerunt

1. The. 4.

4
An sit uallis aliqua, quae cognominetur Iosaphat.

5

runt locum illum Vallem benedictionis. Eadem est sententia Ruperti. Sed vallis benedictionis remotior est à Ierusalem, matæque Mortuo proxima, quam neque scriptura, neque auctores docent, in qua vocatam esse vallem Iosaphat, nec idonea ratio inueniri potest, cur in ea iudicatus sit Dominus, vt Ruper. volebat. Certum est ergo ex his autoribus vallem aliquam fuisse, quæ diceretur Iosaphat, quæuis non sit prior sus certa causa nominis. At cur in ea valle iudicium futurum sit merito quæri potest. Nā si locus ille aptior Christi gloriæ, iudicioque videtur, in quo ipse accusatus, & damnatus est, in Ierusalem fiet iudicium. Mihi ita videtur respondendum. Siue Dominus supra urbem ipsam sedeat, siue supra montem Oliueti, vt quidam voluit, siue, quod magis arbitror, supra vallē ipsam Iosaphat, quoniam paulo post ait: Confurgant, & ascendant gentes in vallem Iosaphat: quia ibi sedebat vt iudicem omnes gentes in circuitu. Supra Ierusalem sedet, nam loca ita vbi vicina quasi eiusdem urbis suburbana existimantur. Quare recte postea ait: Dominus de Sion rugiet, & de Ierusalem dabit vocem suam. Sed aptissimus locus est vallis Iosaphat, quæ depressa est, & humilis, qualis debet esse locus damnandorum, & sita est inter urbem testem doctrinæ, & miraculorum, ac denique mortis, & inter montē Oliueti spectatorem gloriose ascensionis. Eius enim doctrina, & miracula, & mors pro hominum peccatis spōte suscepta permouere omnes debuerunt, vt ad eum conuerterentur. Quod si quis ita durus esset, vt his non moueretur, certe ascensio in cœlū omnem hominibus dubitationē, & incredulitatem ademptura erat: quoniam qui in cœlum recipiebatur, satis constabat esse à Deo missum, cœlestem esse eius doctrinā vera miracula, vitam innocentem, nō pro suis, sed pro aliorum peccatis mortem perulisse. * Quod breuiter Dominus ipse significat Ioh. 16. cum ait: Et cum venerit, ille arguet mundum de peccato, & de iustitia, & de iudicio. De peccato quidem, quia non crediderunt in me. De iustitia vero, quia ad patrem vado, & iam nō videbitis me. Hoc est, Spiritus sanctus à me missus conuincet me iustū fuisse, quoniā vado ad patrem semper apud eū mansurus, quod Spiritus sancti descensio testabitur: nec possem illuc ascendere, & apud patrem manere, nisi ea docuif-

6
Cur iudicium fiat in valle Iosaphat.

7

sem, atque fecissem, quæ ille mihi præcepit. *Et discipulo cum eis.* Heb. Iudicabit cum eis, quod idē est, ac si dicat: Referā ego quid illi contra me gesserint, & ipsi conabuntur pro se responderē: sicut apertius iudei ipse expressit Mat. 25. Esurui enim, & nō deditis mihi māducare, &c. Et mali respondent: Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientē, aut hospitē, &c. Ita dicitur. Est Iosaphat. Reduc me in memoriā, & iudicemur simul, narra si quid habes, vt iustificeris. *Super populo meo, & hereditate mea, Israël.* Docet de qua res futurum sit iudicium. Iudicabo, inquit, & dānabō omnes gentes, quoniam semper hostiliter insectatæ sunt populo meo, & grauibus contumelijs, atque iniurijs electos meos vexauerunt. Nunc taceo, & perfero, tunc de omnibus impijs vindictam sumam. Populum suū vocat electos omnes quos etiam Israël nomine cōprehendit, vt prope finem primi cap. Hof. demonstrauimus. De quo & Apost. ait, Pax super illos, & misericordia, & super Israel Dei. * Non itaque de populo illo veteri loquitur, neque de eius hostibus tantum, vt verba præferre videntur, sed de omnibus electis tā in illo quā in ecclesia gentiū, & de omnibus electorū persecutoribus: populus enim ille figura erat Ecclesiæ & illius hostes typum eorū omnium portabant, qui factos persequeuntur. *Quos disperferunt in nationibus.* Persecuti sunt eos de ciuitate in ciuitatem, & de proprijs sedibus eiecerunt, atque in varia loca exules deportarunt. Per ea, quæ Israel secundum carnem passus est, metaphorice significat, quæ verus Israel Dei patitur. *Et terram meam diuiserunt.* Facultates meorum inter se diuiserunt inde eiectis seruis meis. Sæpe hoc tyranni fecerunt bona confessorum publicantes, eosque in exilium mittentes. *Et super populum meum miserunt sortem.* Vt sunt eis pro seruis sortem mittentes, quem quisque in seruitutem accepturus esset, vt solent facere victores de victis. Ita Troianæ feminæ Hecubam lugent. *Teque o modo regia conuix,* Regia dicta parens, Asia florentis imago, Nunc etiam præda mala fors, quam victor Vlysses Esse suam nollit, nisi quod tamen Hæctora partu Ediderat: dominum matris vix repperit Hæctor. *Et posuerunt puerum in prostibulo* Legendum est, in prostibulo, hoc est in meretricem,

Gal. 6.

8

Onidius Metam.

9

cem, Hebr. *מְרִיבָה*, In meretricē. Quod est, Pueros populi mei captos exposuerunt in questum suum libidini omnium, quasi meretrices essent. Lxx quoque verterunt, In prostibulo iuxta veterem, & correctam lectionem, quæ exat in Hieronymo, & in Theodoro, non autem, vt nunc legitur, *ἢ τὰ παιδῶν ἐδωκὲν πρὸς γυναικας*, Hoc est: Et pueros dederunt meretricibus. Et quamuis sensus noster plene reddatur, si legamus, Posuerunt puerum in prostibulo: tamē legēdum dixi, In prostibulum, quia ita magis conuenit cum Hebræo, & quia Hieronymum ita legisse constat ex commentarijs, vbi ait: Sed posuerunt pueros in prostibulum, vt vilem cogere mutare naturam. Accedit quod Hieronymus Prostibulum pro meretrice dicere solet, vt Leui. 21. Scortum, & vile prostibulum non ducet vxorem. Deutero. 23. Non offeres mercedem prostibuli, nec pretium canis in domo Dei tui. Nec veto legi, in prostibulo, modo poni dicamus pro In prostibulum, vt sæpe in nostra translatione, & in scriptura ipsa fieri iam adnotauimus. *Et puellam vendiderunt pro vino.* Puellas captas vendebant alijs, vt nummi ad potandum suppetere, libidini (vt ait Hieronymus) præferentes gulam. *Verum quid vobis, & mihi Tyrus, & Sidon* Quid mihi & vobis? auersantis, & offensus animi est, & quasi à se abijcientis, vt 2. Reg. 16. Quid mihi & vobis est filij Saruiz? Ac si diceret, Sinite me, ne mihi molesti sitis, quid mihi rei vobiscum est? Alloquitur igitur Tyrum, & Sidonem, & Palæstinos, qui quantum poterant, vexabant populum Israel, & bellum semper cum illo gerebant: quasi defessus iam ferendo tot eorum vexationes in populum Israel, & capitales inimicitias. Quorū autem malis affecterint Palæstini, & Tyrj filios Israel legimus Psal. 82. Super populum tuum malignauerunt consilium, & cogitauerūt aduersus sanctos tuos. Dixerunt: Venite, & disperdamus eos de gente, & non memoretur nomen Israel ultra. Deinde nomina hatum gentium indicat: Tabernacula Idumæorum, &c. Alienigenæ (id est, Palæstini) cum habitantibus Tyrum: & Hamos. 1. Super tribus scelertibus Gazæ (quæ vrbs est nobilis Palæstinorum) & super quatuor, nō conuertam eam: eo quod transulerint captiuitatem perfectam, vt concluderent eam in Idumæa. Et

Prostibulo.

10
Quid mihi, & vobis.

eadem paucis interiectis de Tyro commemorat. Quibus verbis, vt suo loco explicabimus, significatur, Palæstinos, & Tyrios, quorum comites, & adiutores fuere vicini Sidonij, multa mala filijs Israel intulisse, ac tandem captiuos, quos ex eis abduxerant, tradidisse Idumæis acerbissimis hostibus, vt iniquius tractarentur, & longius à patria exularent. Quamuis in Idumæis gentiles potius intelligi existimo, vt in Habdia dicemus, quoniam paulo post eadem Ioel perstringens ait: Et filios Iuda, & filios Ierusalem vendidistis filijs Græcorum, vt longe faceretis eos de finibus suis. Palæstini ad oram Magni maris habitabant ad ianua tribui Iudæ. Tyrus vero & Sidon vrbes olim nobiles Phœnices à se nouem parasangis distantes. Tyrus hodie Sur, de qua Hof. 9. diximus, Sidon terminus est terræ promissionis, hodie Sayero. * At in Palæstinijs, & Tyrjjs, ac Sidonijjs significat omnes gentes finitimas Christianis, & populo Dei olim, à quibus grauissima damna acceperunt: sicut modo videmus in eam Hispaniæ, & Italiæ oram, quæ vicina est Africæ, Saracenos, & Turcas penetrare, & pueros, viros, feminasque captos in patriam suam deferre. Idem per mare Nostrum celerissimis nauigijs discurrunt, captiuosque abducunt, quos possunt, & vendunt. Ita etiam loquitur Hab. ca. 3. vt ibi dicemus, cum de inimicis Ecclesiæ ait: Pro iniquitate videntoria Æthiopiæ, turbabuntur pelles terræ Madian. *Numquid ultionem vos reddetis mihi.* Legendum est, Redditis, vt ex Hebræo constat, & ex Lxx, & ex Chaldæo. Ita etiam habent exemplaria quædam antiqua manu scripta. Sensus est, Quid facitis tam acerbe in populum meum sæuientes? Num irascimini mihi, & quia non potestis de me ultionem sumere, idcirco populum meum vexatis? Agite sæuite, cito mihi pœnas dignas dabit. Oderant omnes, quas dixi, nationes Deum verum Israelitarum, cuius auxilio florebat res Israelis, & ipsæ sæpe vincebantur. *Et desiderabilia mea.* Quæ sint desiderabilia continuo interpretatur, cum ait, Et pulcherrima. Diuitias, & optima quæque Iudæorum, & templi diripiebant, sicut hodie faciunt Turcæ in populis Christianorum. Certe arcam Dei (qua nihil erat tunc pretiosius) notum est Palæstinos abstulisse,

11

12 *Graecus.* & intulisse in templum Dagon. i. Reg. 5. Vendidisti filijs Graecorum, id est, Gentilibus alijs. Iudæi enim gentiles Graecos vocant, causam Aug. epi. 200. hanc esse putat, quod maior eorum pars Graeco sermone uteretur. Ro. 1. & 2. Iudæo primum & Graeco, & Gal. 3. Non est Iudæus, neq; Graecus. Mar. 7. Erat autē mulier gentilis, Syorhœniisâ genere. Pro quo in Graeco est: Erat autem mulier Graeca.

Ecce ego suscitabo eos. Liberabo, ac reducā. Si quærimus vbi hoc, & quo tempore factum fuerit, illudque præsertim quod sequitur: Et vendam filios vestros, & filias vestras in manibus filiorum Iudæ, & vendebunt eos Sabæis genti longinquæ: diuinant expositores, & multa dicunt, sed quæ nequeat comprobare. Deniq; veteres Iudæi consentiunt nunquā hæc præstita fuisse Iudæis, ideoq; in ultimo tempore præstata sibi pollicentur, ut refert Hiero. Nos cepit explātionē sequamur de tempore iudicii, vbi præcedentia, ac sequentia copulemus cū medijs: nam & hæc enus de iudicio locutus est, & manifeste statim de eo loquitur. Suscitabo (inquit) Sanctos meos, quos alienigenis vendidisti, & in aliena regione mortui sunt: reuocabo eos ad vitam, & aderūt tūc in iudicio, pœnasq; videbūt, quas vos mihi dabit. * Atque ita esse accipiendum verbum, suscitabo, ex eo intelligimus, quod est in Heb. *וַיִּחַי*, quod proprie significat, Expergefacio eos, & ad dormientes, aut mortuos refertur, vt Psal. 43. Exurge quare obdormis Dñe: *וַיִּחַי*, euigila, excitare. Psal. 56. Exurge gloria mea, exurge Psalterium, & cithara, exurgā diluculo. Pro Exurge, vtroque loco est *וַיִּחַי*, id est, euigila (quod ad CHRISTI resurrectionem pertinet) & pro Exurgam *וַיִּחַי*, id est, suscitabo me, Expergeficiam me.

Et vendam filios vestros. Vendere nihil est aliud hoc in loco quā sempiternæ seruituti atque captiuitati tradere. Non solum vos, sed etiam omnes filios vestros vestræ impietatis heredes vendam, & tradam in manus filiorum Iudæ, hoc est, electorum meorum, vt ipsi vos vendant Sabæis, id est, tradant in æternam seruitutem, & æternam captiuitatem, ipsi enim sedebunt super sedes iudicantes omnes impios mecum. Itaq; ipsi tūc patientiæ suæ mercedem capient, & ab omni in posterū metu liberabūtur, vos autem ipsi mecum iudicātib; abducentur in eter-

nam inferiorū captiuitatē. Tunc fiet (vt eleganter adnotat Ruper.) illud Prou. 11. Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo.

Et vendebunt eos Sabæis. Sabæi populi sunt Arabiæ Felicis, vt ex Ptole. lib. 6. c. 7. & Strabone lib. 16. & Mela lib. 3. c. 8. & ex alijs Geographis intelligimus, bellicosa gens, & prædæ, rapinisque assueti, sicut Iob. 1. legimus: Boves arabant, & asinæ pascebantur iuxta eos, & intruerunt Sabæi, tuleruntque omnia, & pueros percusserunt gladio, & euasi ego solus, vt nuntiarem tibi. Propter ferocitatē: ergo, & rapacitatē demones hic significant. Nomen etiā conuenit, nā *שַׁבְּאִים* captiuitatē significat, atque ideo Lxx vterunt: vendebunt eos in captiuitatem, non ignorantes Sebaim nomē esse gentis, sed intelligentes nomen gentis proprium pro communi poni, id est, pro captiuitate, siue pro abducentibus in captiuitatem, sicut in Psal. 75. vterunt. Et factus est in pace locus eius, cum in Heb. sit, In Salem, quod nomen est vrbs. Quemadmodum enim cum dixit, In manibus filiorum Iudæ, non populum Iudæorum intellexit, sed omnes electos, quoniam & eorum figura fuit populus Iudæorum, & nomen Iudæ, si commune fiat, & illud interpretemur, recte conuenit electis confessionem enim significat, & filij Iudæ sunt, qui Deum confitentur: ita Sebaim pro dæmonibus ponuntur, quia dæmonum typus sunt, & nomen, si quis interpretetur, optime in eisdem humane generis hostes conuenit. Eadem ratione sacerdotes nouæ legis vocantur filij Leui. Mala. 3. vt Hieronymus interpretatur: Et purgabit filios Leui: quoniam vetus sacerdotium figura fuit noui, & nomen cōseptaneum est quod copulationem significat, ipsi enim sunt qui homines cum Deo copulant. Multa sunt his similia in scriptura, sed hæc breuiter indicauimus, ne quis cōsuetudinis Scripturæ ignarus de gente illa Arabiæ ita vt verba sonent, sermonem esse existimaret. Significat ergo electos iudicium laturus esse in persecutores suos, & tradituros eos dæmonibus cruciandos in æternū, & ideo ait: Genti longinquæ. i. vnde euadere, & redire nō poterūt, & vbi longissime aberūt a suis delicijs. Hoc idē eadē fere metaphorā expressit est Psal. 149. Exultabūt sancti in gloria, & c. & gladij accipient in manibus eorū (s. quibus confediāt aduersarios,

& per-

& persecutores olim tuos.) Ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis, ad alligandos reges eorum in comipedibus, & nobiles eorum in manibus ferreis, vt faciant in eis iudicium cōscriptum: gloria hæc est omnibus sanctis eius. Et quāuis tot exempla scripturæ non suppetere, cogebat necessitas, vt Sabæos aliter interpretaremur, quam nomen sonabat, quia hoc, vt verba sonant, nec vnquam factum est, nec iam fieri potest. Idcirco Hieronymus, & Rupertus eadem necessitate aliter Sabæos acceperunt, & Rupertus ita, vt nos explanauit.

Quia Dominus locutus est. Quia Dominus ita statuit, aut quia ita mihi Dominus locutus est.

Clamate hæc in gentibus. Ironite conuocat omnes impios, & persecutores sanctorum. Ac si dicat: Properate, pugnate omnes contra electos meos, nemo sibi infirmus videtur ad persequendum sanctos: nihil tādē proficietis, sed in nihil omnes conatus vestri recident. Eadem locutio est Isai. 8. Congregamini populi, & vincimini, & audite vniuersæ procul terræ, confortamini, & vincimini, accingite vos, & vincimini, inite consilium, & dissipabitur, loquimini verbum, & non fiet, quia nobiscum Deus.

Sanctificare bellum. Parate, & adornate bellum, de quo verbo diximus it hoc propheta cap. 1. in illud: Sanctificate ieiunium.

Concidite aratra vestra in gladios. Hoc fieri solet, cum bellum libentissime suscipitur, & vt est apud principem poetarū:

Saur amor ferri, & scelerata insania belli.

Infirmus dicat, Quia ego fortis sum. Nemo, quantumuis infirmus, & inualidus ad beligerandum, prætexat infirmitatem suam, dicat se esse fortem, & validum.

Erumpite, & venite. Proдите magno cum impetu ex omnibus vrbus vestris, & congregamini, & venite contra sanctos meos.

Ibi occumbere faciet Dominus robustos tuos.

Cum ad vallem Iosaphat erit ventum, ibi omnes robusti vestri interibunt, & æternæ morti tradentur. Robustos tuos dicit, quasi vni genti loquatur, cum loquatur omnibus impijs. Sed omnes mali vnus populus sunt in scriptura, & vna gens, vt diximus in illud Hof. 6. Ibi præuaricati sunt in me:

Consurgant, & ascendant omnes gentes. In Hebræo, & in Chaldæo est: Consurgent, & ascendent. Ex quo videmus in nostra, & in

Lxx translatione Imperatium pro futuro poni: Et hic iterum ponitur verbum illud *וַיִּחַי*, quod diximus ad dormientes, siue ad mortuos pertinere, *וַיִּחַי*, excitabuntur, quomodo dictum est Zach. 4. Et suscitauit me, quasi virum, qui suscitatur de somno suo. Sensus ergo Prophete est, Excitabuntur dormientes, id est, mortui resuscitabuntur, & venient ad iudicium. * Nec nos moueat quod nunc dicit, *Ascendant in vallem Iosaphat*, cum initio ca. dixerit: Et deducam eos in vallem Iosaphat, vbi pro Deducam, est *וַיְדַלְּקֵם*, id est, Et descendere eos faciam: cum enim veniunt, dicuntur ascendere, quia terra promissionis in sublimi sita erat, sed quia cum eo venissent, in infimo loco collocandi erant, quod est proprium damnandorum, dicuntur descendere.

Omnes gētes in circuitu, id est, Omnes gētes, quæ sanctos meos persecutę sunt, hoc enim fecerūt olim in populum Dei finitimæ maxime nationes, Idumæi, Palæstini, Tyrij, & Sidonij, Syri, Moabitæ, & Hammonitæ: & postea vniuersæ nationes, inter quas dispersi erant fideles.

Mittite falces, quia maturauit messis. Aperite de fine mundi loquitur, cum messis metetur, id est, omnes homines morientur, & vocabuntur resurgentes ad iudicium. Hic locus optime exponitur ex alijs duobus scripturæ locis, id est, ex Apo. 14, qui ex hoc videtur desumptus: *Mitte falcem tuam, & metet, quia venit hora, vt metatur, quoniam aruit messis terræ.* Et misit qui sedebat super nubem falcem suam in terram, & demessa est terra, id est, Congregati sunt in vnum locum homines ad iudicium, vt manipuli in vnum aceruum. * Quod autem ait Iohannes, Quoniam aruit messis terræ, id est, iam apta est, vt metatur, siue iam venit tempus metendi, quō finis sæculi significatur, hoc dixit Ioe: Quoniam maturauit messis, id est, matura facta est. Lxx dixerūt, Quoniam adest vindemia, Chaldæus: Peruenit tempus finis eorū. Alter locus, qui multum vtriq; lucis affert, est apud Matth. 13. Sinite vtraque crescere vsq; ad messem, & in tempore messis dicā messoribus: Colligite primū zizania. Et postea: Messis vero consummatio sæculi est. Messores autem angeli sunt, & c.

Venite, & descendite, quia plenum est torcular. Torcular est domuncula, aut cella, in qua mustum, aut oleum exprimitur. Trabs ipsa,

S 4 qua vna.

14

Nomen proprium commune sæpe efficitur.

16

Li. 7. Encl.

15

13

17

18

Torcular.

qua vix, aut olea premuntur, dicitur præsum, locus in quem mustum defuit, lacus; vt ex Columella intelligitur lib. 12. c. 50. In de lud. 6. Cumque Gedeon filius eius excuteret, atque purgaret frumenta in torculari Isa. 63. Et vestimenta tua, sicut calcantiū in torculari. Itaque eadem cella dicitur n2, cum ait: Plenum est torcular, & 2p. sicut ait statim: Exuberant torcularia: quomodo etiam Isaias dixit cap. 5. Et torcular extruxit in ea. Deinde per Metonymiam continens pro contento ponitur, id est, locus ipse pro vuis, aut oleis, quæ ibi ponuntur calcanda: Hof. 9. Area, & torcular non pascet eos. 4. Reg. 6. Vnde te possum saluare? de area, vel de torculari? Lacus etiam ipse dicitur aliquando torcular, Matt. 21. Et fodit in ea torcular. Pro quo Marci. c. 12. Et fodit lacū.

19 * Notandum etiam ex Hier. in Isa. 63. & in Thren. 1. torcular iuxta scripturæ consuetudinem, non solum congregationem novorum fructuum significare, vt iam diximus, sed etiam vltionem, atque supplicia peccatorum, si adiungatur verbum; Calco, aut aliud simile. Isai. 63. Torcular calcui solus, id est, solus hostes meos vici, atque conculcaui, sumpta metaphora ab vuis, quæ valide calcantur, & præmuntur. Et de captiuitate Ierusalem inquit Ieremias Thren. 1. Torcular calcavit Dominus virgini hie Iuda. Apo. 19. Et ipse reget eas in virga ferrea, & ipse calcet torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis. Ergo quemadmodum cum iam vix omnes congregatæ sunt, calcatoribus dicitur, vt præmant & conculcent eas: ita cum in die iudicij omnes impij congregati, & infinita multitudo ex omnibus nationibus collecta erit, dicit iudex, Plenum est torcular, exuberant torcularia, (quod bis dicitur vt ingens puniendorum multitudo significetur) Venite, & calcate: exhibent enim angeli, & separabunt malos de medio iustorum, & mittent eos in caminum ignis. Matthæ. 13. Ex quibus intelligimus male vertisse Leonem Hebræum, Redundant lacus, pro eo quod nos habemus: Exuberant torcularia, iubentur enim angeli calcare torcularia iam plena; cum autem vix calcantur, nondum est mustum, & ideo non possunt redundare lacus. Male etiam Varablus vertit: Redundant præla, scilicet, vino, vel oleo. Recte autem noster interpret vtroque loco posuit Torcular, quem ma-

Torcular, Calcare.

*

luit sequi Pagninus. Chaldaus optime intellexit. Descendite, inquit, conculcate in testes fortes eorum, sicut quod calcari solet in torculari, fundite sanguinem eorū, quia multiplicata est illorum malignitas. Quia multiplicata est malicia eorum. Dixit, Punite, & vltimo supplicio tradite impios, causam reddit: Quoniam completa est eorum iniquitas, & scelerata, quæ Deus ferre, & permittere decreuerat, iam non vult amplius Deus ferre peccatores. Ita dictum est Gen. 15. Nec dum completa sunt iniquitates Amorrhæorum, & ad præsens tempus. Iniquitates dicit, quas Deus ferre decreuerat, & pro quibus eos e patria expulsus erat. Populi; populim valle concisionis; id est, In valle illa infinita hominum multitudo congregabitur, hoc enim significat geminatio eiusdem nominis, vt c. 2. explicauimus in illud: Vsq; in annos generationis & generationis Quod magis adhuc auget vox Heb. 27. quæ multitudinem, & turbas hominum significat, vt docet Hier. Ex quo nomine etiam deductum est nomen Abraham, id est, pater multarum turbarum, & innumera multitudo. Præ admiratione igitur tantæ multitudinis dixit Propheta: Populi, populi. in valle concisionis. Sed vallem concisionis vocauit vallem Iosaphat, quod in ea concidendi, id est, disperdendi sint inimici Dei. Ita Psal. 88. Et cõcidam à facie ipsius inimicos eius. Et. 128. Dominus iustus concidet ceruices peccatorum. Et fortasse ita intelligendum est illud Philipp. 3. Videte malos operarios, videte concisionem: non enim iam vocat circumcissionem, quia iam non proderat illis, vt ante circumcissionem, sed concisionem, id est, non solum pelliculæ inanem amputationem, sed etiam perditionem, & mortem, siue perdendos, & concidendos, quia retinetes adhuc veterem suam circumcissionem, in eaque fiduciam reponentes, atque Evangelium respicientes, peribant: uatari autem, quod est in hoc Apostoli loco, Græcis & concisionem, & interfectionem significat.

20 * Sol & Luna obtenebrati sunt. Hier. & Ruper. Obtenebrati sunt non sustinentes videre mœrorē illius diei, & tormēta pereuntium, & non audētes aspiciere seueritatē Christi iudicantis. Non enim de signis diem iudicij præcessuris nunc loquitur, de quibus cap. 2. dixit: Sol conuerteret in tenebras, & Luna in sanguinem: sed de ipso die iudicij. Est autem visitatum in scriptura vt dies

20

Locus Phil. 3.

21

Tenebræ

magnæ

magnæ calamitatis. obscurus esse dicatur, & sine sole Ioe. 2. Quia prope est dies tenebrarum, & caliginis, dies nubis, & turbis. Sopho. 1. Dies calamitatis & miseriæ, dies tenebrarum, & caliginis, dies nebula & turbis. Videtur enim tunc hominibus præ afflictione animi Sol obscurari: vnde apud nos vehemens comminatio est, & trita: Et ficus vt stellas medio in die videas. Et Hieros. 8. de die captiuitatis dictum est: Et erit in die illa, dicit Dominus, occidet Sol meridie, & tenebrescere faciam terram in die luminis; & conuertam festiuitates vestras in luctum.

22 * Et erit in die illa, stillabunt montes dulcedine. Cum iam Ierusalem, id est, Ecclesia erit in celum translata, omnino implebitur promissio illa toties in scriptura repetita de terra fluente lacte, & melle, id est, vita erit plena omni iucunditate, & referta omnibus bonis sine vlla mali admistione. Ceteram recentiores hic vertunt; Stillabunt montes mustum, quod in illud capit. 1. Qui bibitis vinum in dulcedine, satis refutaui: neque enim promissum erat, neque vquam in scriptura inuenimus mōtes stillaturos mustum, sed lac, & mel.

Et erit in die illa, stillabunt montes dulcedine. Ne quis existimaret hanc beatissimam omnium bonorum vbertatem aliquando finiedam esse, addit: Per omnes riuos, &c. Tunc enim terra virorem, & pulchritudinem conseruat cum vndique riuus pererratur, & interluitur. Riuus Hebr. 2p. 28, quod proprie significat locum ipsum, per quem aquæ labitur. Iudam autem vocat populum beatorum vere confitentem Deum, de quo scriptum est Psal. 83. Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te. Ita vocatus est Isai. 26. In die illa cantabitur canticū istud in terra Iuda: * Hæc omnia Iudæi, & nostri Iudaizantes (vt refert Hieronymus) in terra futura esse putauerunt post iudicium. Ira docuit Papias episcopus Hierapolitanus, vt refert Eusebius lib. 3. hist. Eccl. cap. 39. Lactantius, lib. 7. ca. 24. & multi ex veteribus. Huius rei meminit Augustinus 20. de ciuit. cap. 7. & Hiero-

Dies obscurus.

22

Sanctum.

Et erit in die illa, stillabunt montes dulcedine. Ne quis existimaret hanc beatissimam omnium bonorum vbertatem aliquando finiedam esse, addit: Per omnes riuos, &c. Tunc enim terra virorem, & pulchritudinem conseruat cum vndique riuus pererratur, & interluitur. Riuus Hebr. 2p. 28, quod proprie significat locum ipsum, per quem aquæ labitur. Iudam autem vocat populum beatorum vere confitentem Deum, de quo scriptum est Psal. 83. Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te. Ita vocatus est Isai. 26. In die illa cantabitur canticū istud in terra Iuda: * Hæc omnia Iudæi, & nostri Iudaizantes (vt refert Hieronymus) in terra futura esse putauerunt post iudicium. Ira docuit Papias episcopus Hierapolitanus, vt refert Eusebius lib. 3. hist. Eccl. cap. 39. Lactantius, lib. 7. ca. 24. & multi ex veteribus. Huius rei meminit Augustinus 20. de ciuit. cap. 7. & Hiero-

23

24

S 5 nymus

nymus passim hunc errorem refellit in explanatione prophetarum, & nostrer Alfonsus Castrus lib. 3. contra haereses verbo Beatitude, haeresis secunda, atque alij multi.

Et fons de domo Domini egredietur, & irrigabit torrentem spinarum. In Hebraeo est; Torrensem Settium. Est autem Settium pluralis numeri, na singulari נַחַשׁ dicitur, ita enim cenleo legendum cum Hieronymo, non Settium, cum recentioribus. Arbor est (vt idē Hieronymus auctor est hic. Et in Isa. 41.) quae nascitur in eremo Arabiae, neque alibi inuenitur, spinæ albæ habens similitudinem, colore, & folijs, non magnitudine. Alio qui (inquit) tam grandes arbores sunt, vt latissima ex illis tabulata cadantur: Lignum fortissimum est, imputribile, & incredibilis læuitatis, ac pulchritudinis. Dixit Hieronymus hanc arborem similem esse spinæ albæ colore, & folijs, nō magnitudine: quoniam spinæ albæ magnitudo solet esse duorum cubitorum, crassitudo pollicis, & folia haberet albis maculis distincta. Vide Dioscoridem lib. 3. cap. 12. Dicitur autem Græce, & Latine, & Hispanice spina alba iuxta cuiusque linguae vocabula. * Effecit hæc similitudo vt pro Settium aliquando interpretes vertant, Spina, quoniam ita à Græcis, & à nostris hæc arbor vocatur, propter eam, quam diximus, similitudinem. Ita 41. Dabo in solitudine Cedrum, & spinā, ita ibi quoque transfudit Theodotum, vt testatur Hieronymus: & hic Symmachus vertit, Spinarum, quem Hieronymus imitatus est. Præterea נַחַשׁ (vt Hebræi docent) vallis dicitur, siue aquas contineat, siue non contineat, idcirco Hieronymus sæpe vertit torrentē, alij autem vallem, vt hoc in loco Chaldeus, & Symmachus. Est ergo torrens Settium vallis, seu planities trans mare Mortuum in caestribus Moab, sexto (vt ait Hieronymus) ab vrbe Liniade distans miliario, in qua arbores eiusdem nominis nascebantur, quas Hebræi Cedros optimas esse, id est, optimum cedrorum genus interpretatur. Loci meminit Moyses Num. 25. Morabatur autem Israel eo tempore in Settium. Et Michæas cap. 6. Popule meus memento quæso quid cogitauerit Balac rex Moab, & quid responderit Balaam filius Beor de Settium vsque ad Galgalam. Cum hæc ita sint, constatque ex Settium factam esse arcam, & omnia, quæ in tabernaculo Dei legimus, arboreque hoc loco per spinas significari, non vepres: ne-

Settim.

Spina.

25

Torrēs spinarum.

quo satis mirari omnes fere Latinos expositores ita accepisse torrentem spinarum, ac si scriptum esset; Torrentem veprium. Atque hoc magis mirandum, eorum errori non obscure patrocinari Hieronymum, tam hic quam in apologia ad Pammachiū pro libris contra Iouinianum prope finem, a quo tamen veritatem accepimus. Sed ille solet sæpe vulgares interpretatōnes, & opinioniones sequi, ne vn⁹ multis repugnare velle videatur, cōtētus aut ibi, aut alibi, quod verum erat docuisse. * Relicta igitur eorū explanatione in arboribus Settium beatos intelligi arbitror, nam ex Settium factum est tabernaculum, in quo Ecclesia sanctorum significabatur, & vt illud constat ex lignis Settium, ita celestis ciuitas constat ex hominibus beatis. Sunt autem huiusmodi arbores imputribiles, vnde Lxx, quoties in Hebraeo, & in nostra translatione est, Ex lignis Settium, vertunt ἐξ ἄδραν ἀσπιτιων, id est, ex lignis imputribilibus: ita beatorum non solum animar, sed etiā corpora erunt immortalia. Quod si illi sunt spinæ, id est, arbores Settium, vallis, seu torrens spinarum erit locus ipse celestis beatitudinis, in quo sunt huiusmodi arbores imputribiles in æternū consistæ. Quoniam igitur Deus beatorum animas, & corpora, quasi in perpetuo virore semper conseruaturus est, & loci ipsius amœnitatem, ac pulchritudinem, dicitur fons de domo Domini egredietur, & irrigaturus torrentem spinarum. De quo dictum est Psal. 45. Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei. Tunc enim vallis amœnissima est, & arbores virent, cum perpetuis aquis irrigantur, atq; vt perpetuæ futuræ aquę intelligatur, dixit, fons de domo Domini egredietur: non enim habet fons temporaneam aquam, sed perpetuam. Quod si alij fontes aliquando aruerint, hic nunquam arefcet qui è domo Domini egredietur. * Quo verbo significatur Deum semper huic fonti aquas ministraturum: sicut cum legimus Isai. 30. de gehenna: Nutrimenta eius ignis, & ligna multa: flatus Domini sicut torrens sulphuris succedens eam: nihil significatur aliud, quam Deum virtute sua semper conseruaturum ignem illū. Egredi autem è domo Domini est è sede Dei, è loco in quo est Deus, id est, ab ipso Deo. Simile est illud Apoc. 22. Et ostendit mibi fluiū aquę viuę, splendidum tanquam crystallū, procedentem de sede Dei, & Agni. Per flu-

Hierony- mi conlac- tuado.

26

27

uium

uium (inquit ibi Ambrosius) qui nullo ardore solis exiccatur, gloria sanctorum perpetua intelligitur. Qui à sede Dei, & Agni procedere dicitur, quia ab illo fluuius glorię sanctorum procedet, à quo illis in carne positis processit riuus omnium bonorum. Huius fluuij figura videtur ille fuisse, de quo dictum est Gene. 2. Et fluuius egrediebatur de loco voluptatis ad irrigandum paradisum.

Aegyptus in desolationem erit. Ita legendū est accusandi casu, vt ex Hebr. & ex Græco constat, quamuis in nostra translatione alterum pro altero poni solet. Iudæi sibi vane blandientes interpretantur Aegyptios, & Romanos, quos Idumæos dici volunt, delendos fore à Deo in ipsorum Iudæorum gratiam. At per Aegyptum, & Idumæam, potentiam, & opes inimicorum populi Dei intelligit, vt paulo ante demones per Sabæos. Nam מְצַרְיִם, (quo nomine Hebraice Aegyptus appellatur) idem est (vt ait Hieronymus) atque אֲדוּמָאָה, id est, Affligens, quia Sanctos Dei persequetur. Idumæa, terrena & cruenta, Tūc igitur in æternam desolationem tradentur omnes opes, & potentia persequentium Sanctos, neque amplius eis nocere poterunt.

In desertum perdicionis, id est, Desolationis, id enim significat מְדִבְרָה, id est, vertetur in vastam, atque horridam eremum, desolatā omnino, & perditam, in qua nec fere vlla inuenitur, neque arbor, neque herba.

Et Iudæa in æternum habitabitur. Iudæam (vt iam diximus) vocat celestē Ierusalem, in qua semper est Dei confessio, & laus, sicut Isai. 26. In die illa cantabitur canticum istud in terra Iuda. Et ad maiorem dictorū firmitatem iterum ait: Et Ierusalem in generationem, & generationē, id est, In æternum, vt iam superius adnotauimus. Nunquam diruetur ab hostibus, nec tempore consumetur, nunquam suis ciuibus viduabitur. De hac Ierusalem multa præclære vaticinata est senex Tobias cap. 13.

Et mundabo sanguinem eorum, quos non mundaueeram. Auferam peccata electorum, quæ vsq; ad illud tempus non abstuleram, quod & de alijs intelligi potest, qui obdurati fuerint: sed maxime de filijs Israel. Ac si dicatur Cum hæc facienda erunt, prius ad me integre conuertam gentem Iudæorum, quæ immunda iacebat in sua infidelitate: Dixit enim: Sanguis eius super nos, & super filios

28

Matth. 27.

nostros, atque hinc à Deo relicta tota iacet in sanguine, id est, in immunditia peccatorum, & denique in fine sæculi pie credendo, & obediendo mundabitur eo sanguine quem olim impie fudit.

Et Dominus commorabitur in Sion. Cum cōpletus fuerit numerus ciuim celestis Ierusalem tam ex Iudæis, quam ex gentibus, Dominus in sublimi, ac beata illa Sion æternum cum eis commorabitur, & æternum ab eis videbitur. * Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei, mater nostra Ierusalem, cuius filij nunc gemimus, & flemus in hac lacrymarum valle, spemque, metumque inter dubij, & in medio labore, atque conflictu oculos ad te tollentes, & procul te salutate. Verè gloriosa dicta sunt de te. Sed quæ dici possunt, quia & hominibus, & hominū verbis dicta sunt, minorā sunt bonis tuis, quæ neque oculus vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascenderit. Magna nobis videntur, quæ patimur, sed quidam ex clarissimis ciuibus tuis, qui inter illa verfabatur, & quædam de te cognouerant, non dubitauit dicere: Id enim quod in præsentibus est momentaneum, & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis. Spe igitur gaudebimus, & super flumina Babylonis, etiam dum sedemus, & flemus, recordabimur tui Sion. Si oblitus fuerō tui Ierusalem, obliuioni detur dextera mea. Adhæreat lingua mea faucibus meis, si non meminero tui, si nō posuero Ierusalem in principio lætitiæ meæ. O diem illum beatum, atq; omnibus votis optandū, quo ingrediemur ciuitatē sanctorū, cuius lux est Agnus, vbi rex videtur in decore suo, vbi abstergetur omnis lacryma ab oculis sanctorum, & mors nō erit amplius, neque luctus, neque dolor, quia prima abierunt. * Quam dilecta tabernacula tua Domine virtutum, concupiscit, & deficit anima meā in atria Domini. Cor meum & caro meā exultauerūt in Deum viuum. Quando veniam, & apparebo ante faciem Dei? Quando videbo patrem illum, quem semper opto, & nunquam video, ad quem ex hoc exilio vociferor: Pater noster, qui es in cœlis? O pater vere, pater Domini nostri IESU CHRISTI, pater misericordiarum, & Deus totius cōsolationis. Quando videbo verbum bonū, quod cor patris eructauit, quod erat in principio apud Deum, & ipsum est Deus: Quæ-

29

Psal. 86.

1. Cor. 4.

Psal. 136.

Apoc. 11.

30

Psal. 23.

Psal. 41.

Psal. 44.

Johan. 1.

do licebit

Num. 24.

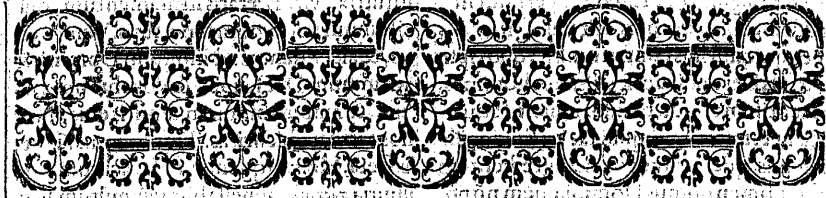
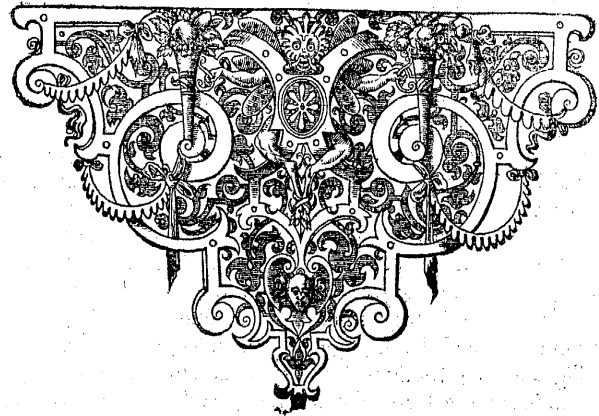
Psal. 83.

31
Tob. 13.

do licebit sacros pedes pro me perforatos osculari, os aperto lateri admouere, ad pedes eius nūquam inde recessurum sedere? O faciem sole ipso splendidiorem; beatus est qui videt te, qui iam desijt dicere: Videbo eum, sed non modo, intuebor eum, sed non prope. Ecquis erit dies, quo peccatorū meorū sordibus ablutis, reuelata facie gloriam Domini speculabor, & videbo sanctificatorem Spiritum, & autorem bonorū, per cuius sanctificationem mundamur, vt similes ei simus, & videamus eum sicuti est. Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te, in sæcula sæculorum videbūt, atq; amabunt te. Quā beata patria, in qua patrem inuenimus Deum, matrem beatissimam semper virginem Mariam, quæ nos, vt carissimos filios iucundissimis amplexibus venientes excipiet, fratres, tot prophetas, apostolos, martyres, confessores, virgines? * Benedicite Dominum omnes electi eius, agite dies lætitiæ, & confitemini illi. Anima mea benedic Dominum, quoniam liberavit Ierusalē ciuitatem suam a cunctis tribulationibus eius Dominus Deus noster. Portæ Ierusalem ex Saphiro, & Smaragdo ædificabun-

tur, & ex lapide pretioso omnis circuitus murorum eius. Ex lapide candido, & mundo omnes plateæ eius sternentur, & per vias eius halleluia cantabitur. Benedictus Dominus qui exaltauit eam, vt si regnum eius in sæcula sæculorum super eam. A men. De spirituali sensu nihil hoc in capite dicendum putauit, quoniam omnia de extremo iudicio, & de futura Sanctorum beatitudine interpretatus sum: per quæ, cū sint extrema omnium, nihil significari aliud videtur. Sed lector animaduertat, quæ de iudicio dicuntur, posse & ad peculiare cuiusque iudicium, quod post mortem fiet, referri, & quæ mali tunc passuri dicuntur, posse & de presentibus eorum supplicijs intelligi, quæ sunt inchoationes quædam futurorum. Similiter quæ de beatitudine dicta sunt, pertinent etiam quodam modo ad pacem animi, & beatitudinem inchoatam, quam nunc habent iusti. Quæ vero de malorum persecutione in bonos scripta sunt, recte ad vitia accomodabimus, quæ nūc animas capiunt, & spoliant, & postea iudicabuntur, id est, delebuntur, atque penitus expellentur ex animis electorum. De qua tropologia multa diximus cap. 2.

FRAN-

FRANCISCI RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESV IN HARMOSI PROPHETAM COMMENTARIJ.

PROOEMIUM, DE PRAESTANTIA, ET DIGNITATE, ATQUE UTILITATE STUDIJS SCRIPTURAE SACRAE, & quale illud futurum sit.

1

Psal. 1.

Nillum esse aut praestantius aut vilius, aut homine dignius studium, quam sacrarum literarum, ille optime intelliget, ac sentiet, qui eis se totum tradiderit, videbitque merito cum beatorum esse praedicatum, qui in lege Domini meditabitur die ac nocte. Equidem fateor sacros libros omnes, ac praesertim prophetarum multis difficultatibus implicatos esse, atque impeditos, quibus Spiritus sanctus, quasi seueris quibusdam augustissimi templi custodibus, profanis & superbis hominibus aditu, mysterijsque interdixit, recteque de illis dici posse, quod dixisse Socrates fertur, cum in Heracliti libros de natura incidisset: praecleara sibi videri, quæ quidem intellexisset, arbitrari etiam se, & quæ non intellexisset, sed opus esse ad illa Delphi naratore. Nusquam apertius videas, nusquam magis appareat quod veteri Graecorum proverbio iactatur, Difficilia quæ pulchra, aut quod ab Herodo de virtute dictum latius manat, in arduo atque excelso loco eam esse sitam, viamque habere cum primis difficilē, plenamque sudoris, ac laboris. Sed labor profecto quavis magnus, & assiduus satis superque utilitate compensatur, sudor requie, animi contentio tranquillitate: nam & si difficultatis permultum habere videantur, multo plus habent sine dubio veræ, solidæque volupta-

tis. Quantum est enim introduci à rege in cellam vinariam, ordinari caritate? Quantum vbera illa suggere meliora vino, fragrantia vnguentis optimis: tenere sapientiam, quæ loquitur Apostolus inter perfectos: Sapientiam vero non huius sæculi, neque principum huius sæculi, qui destruitur, sed Dei sapientiam in mysterio, quæ nemo principum huius sæculi cognouit, coelestium thesaurorum largitioni interesse, gloriam Domini reuelata facie speculari? * Non sunt plane, non sunt condignæ passionis huius temporis ad futuram gloriam, quæ vbi sacros libros probe tenuerimus, reuelabitur in nobis. Sed nostri homines ad alia celeres & prompti, ad hæc studia segnes fere sunt: atque ita statuunt, ea aut otiosis hominibus, domique se continentibus, aut certe concionatoribus esse relinquenda. Quo fit, vt qui concionibus se se aptos minime putant, & si otio abundant, in quavis re alia potius laborem, atque operam ponant. Ego autem quantum concionatoribus profint sacræ literæ, dixi iam sæpe: & quantum eisdem illi indigeant qui in disputandi subtilitate versantur possem dicere, ac aliquando fortasse dicam: nunc hoc dico, & si vtilissimæ sint hæc literæ ad alios iuuandos, tamen pessime iudicare, qui putant aliorum tantum causa illas esse discendas. Nam si sanctorum patrum, & alios doctorum hominum libros, qui spirituales dicuntur, & sunt, cum magna

Cant. 1.
Cant. 1.

1. Cor. 2.

2.

utilitate

Ezec. 47.

Psal. 1.

3

Psal. 118.

utilitate legimus, ac legēdo experimur nos reddi meliores: ecquis erit tam spiritualis liber, qui cum illis conferri possit, quos ipse Spiritus Dei nobis per lectissimos homines, sapientissimosq; dicitur: Si iuuant, & quasi sariant tenues rivuli: quid faciet fluuius ille magnus, quem vidit Ezeziel egredientem subter limen domus Domini, quem nō potuit pertransire, quoniam intumuerant aquę profundı torrentis, qui non potest transuadari? Cumque me, inquit, conuertissem, ecce in ripa torrentis ligna multa nimis ex vtraq; parte. Quę sunt arbores multę ex vtraq; ripa torrentis, nisi veteres Sanctilegi, & prophetis adiuncti, & noui, qui ad Euāgelistarum, & apostolorum fluena cōsidentes, quasi arbores pulcherrimę semper vernant, & suauissimis fructibus abundant? Fluuius idem est, quia idem est autor scripturę, & vnus eius scopus, sed seculā diuersa, ac tempora, quę vtraque ripa indicantur. De his arboribus, & de his aquis dictum est: Et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarū, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet, & omnia quęcunq; faciet, prosperabuntur. * Solebā mecum mirari cum læpe apud Hieronymum legebam, mirificam vim habere studij scripturarum ad animum hominis immutandum, ad incendia carnis extinguenda, ad contemptum sæculi, ad omne denique virtutum genus comparandum: donec intellexi ea dicere illum, quę in se fuerat expertus, & iniquum esse non credere experto. Qui non credit, discat sibi primum legere scripturam, non quasi alijs interpretādā, sed quasi in utilitatem suam totam conuertendam, meditetur in ea die, ac nocte, sentiet animum durum emolliri, frigidum cęlesti igne succendi, nā verba Domini quasi ignis, & quasi malleus conterens petram. Sentiet sæculi amorem euanescere, excitari in se desiderium æternorum bonorum, perfundi animum incredibili quadam voluptate, quam qui sentiebat, clamabat: Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo. O vitę cęlestis sapientia dux, & virtutum magistra, vitiorum pestis, lucis parens, expultrixq; tenebrarum: quid nos, quid vniuersa hominum vita sine te esse potuisset? Tu itineris & laborum comes, tu in aduersis rebus cōsolatrix, custos, & moderatrix in secundis, adolescentię in-

stitutrix, virilis ætatis firmamentum, dulcissimum perfugium senectutis. Venite ergo, & ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, & docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis eius. Nec nos tēreat obsecuritas. Transiuimus iā Ioe-
isa. 2.
 lis freta, Hoseę (quem, vt Heraclitum, non iniuria *enotandū* appellabimus) multum licet nos, diuque teneuerint, Syrtis, atq; Symplegadas enauigauimus; nunc in Thēcuę pascuis, atque in illa pastorum solitudine Hamos audiamus, qui vellicans sycomotoros, aut patulę recubans sub regmine phagi; dū tenera atrodent sumę virgulta capellę, cęlestem tenui musam meditetur auēna. Nō est quod diffidamus, nęc enim viribus nostris confidimus: sed adiutorium nostrum in nomine Domini, qui fecit cęelum, & terram: quod precibus ipsius beati Hamos & petimus, & affuturum speramus.

ARGVMENTVM

HAMOS.

CAP. I.

Inuehitur in quasdam nationes, & magna illis supplicia comminatur, quod patētia Dei abutentes sine modo villo peccauerint.

CAP. II.

Comminatur Moabitibus, & Iudę, & Israeli, quem commemoratis suis beneficijs, & eius peccatis futurę captiuitatis metu terret.

CAP. III.

Totum est de reprehensione duodecim tribuum, & de comminatione captiuitatis.

CAP. IIII.

In diuites superbos, & spoliatores pauperum inuehitur, quibus captiuitatem prædicat, deinde omnes obiurgat, quod varijs supplicijs affecti nunquam ad Deum redire voluerunt, denique hortatur eos vt prædicationem Euāgelij parati expectent, & cum venerit, admittant.

CAP. V.

Enumerat eorum peccata, & captiuitatem minatur, ac deinde ad pietatem cohortatur, ne in tam grauiam mala incidant, quod nisi fecerint, nullis hostijs se placādum esse affirmat.

CAP.

CAP. VI.

Inuehitur in optimatum Iudę, & Israeli avaritiam & luxuriam, & acerbissimam captiuitatem, atque internecionem comminatur.

CAP. VII.

Tres visiones commemorat, in quibus omnia mala, quę tam decem tribubus, quā duabus iminebant, intellexit. Deinde Amasę sacerdoti Bethel prophetare prohibenti instantia supplicia prædicat.

CAP. VIII.

In visione vncini pomorum præmonstratur captiuitas Israel, cuius afflictiones, & cladem, & dolores fufius commemorat postquam eorum avaritiam & crudelitatem in pauperes, tanquam causam horum malorum reprehendit.

CAP. IX.

Prædicat extremum Ierosolymę excidium, quod passa est à Romanis, & Iudęorum per orbem dispersionem, vocationēque gentium, & Ecclesię felicitatem, atque bonorum spiritualiū vbertatem per CHRISTVM in ea futuram.

CAP. I.

Verba Hamos, qui fuit in pastoribus Thēcuę: quę vidit super Israel in diebus Ozia regis Iudę, et in diebus Ieroboā filij Ioas regis Israel, ante duos annos terramotus. Et dixit, Dominus de Sion rugiet, et de Ierusalem dabit vocē suam: & luxerunt speciosa pastorum, et exiccatus est vertex Carmeli. Hęc dicit Dominus, Super tribus sceleribus Damasci, & super quatuor non conuertam eum: eo quod triturauerint in plaustris ferreis Galaad. Et mittam ignem in domum Azael, et deuorabit domos Benadad. Et conteram vectem Damasci: & disperdā habitatorem de campo idoli, & tenentem sceptrum

Zach. 14.
Hier. 25.
Ioel. 3.

de domo voluptatis: et transferetur populus Syria Cyrenen, dicit Dominus. Hęc dicit Dominus, Super tribus sceleribus Gaza, et super quatuor non conuertam eum: eo quod transtulerint captiuitatem perfectam, vt concluderent eam in Idumaea. Et mittam ignem in murum Gaza, et deuorabit ades eius. Et disperdam habitatorem de Azoto, et tenentem sceptrum de Ascalone: et conuertam manum meā super Accaron, et peribunt reliqui Philistinorum, dicit Dominus Deus. Hęc dicit Dominus, Super tribus sceleribus Tyri, et super quatuor non conuertam eum: eo quod concluserint captiuitatem perfectā in Idumaea, et non sint recordati fœderis fratrum. Et mittam ignem in murum Tyri, et deuorabit ades eius. Hęc dicit Dominus, Super tribus sceleribus Edō, et super quatuor non conuertam eum: eo quod persecutus sit in gladio fratrem suum, et violauerit misericordiam eius, et tenuerit ultra furorē suum, et indignationem suā seruauerit usque in finem. Mittam ignem in Thēma, et deuorabit ades Bosra. Hęc dicit Dominus, Super tribus sceleribus filiorum Ammo, et super quatuor non conuertam eum: eo quod disseuerit pręgnantes Galaad ad dilatādum terminum suū. Et succendam ignem in muro Rabbath: et deuorabit ades eius in volutatu in die belli, & in turbine in die commotionis. Et ibit Melchom in captiuitatem ipse, & principes eius simul, dicit Dominus.

HISTO-

HISTORIA.

1 Thecuu.

Verba Hamos: qui fuit in pastoralibus Thecuæ.
 Thecuu olim vrbs, vnde missa est ad Dauidem mulier sapiens veniam impetratum Absalom, 2. Reg. 14. postea à Roboham reedificata, 2. Paral. 11. Tempore Iosephiam viculus erat, vt ipse in fine vitæ suæ docet, & lib. 5. de bello Iud. cap. 7. Ideo Hieron. in cap. 6. Ierem. in principio, viculum esse dicit in monte situm duodecim millibus ab Ierofolymis separatim. Et in prologo comment. hæc scribit nobis vsui futura. Hic igitur Propheta, quem nunchabertius in manibus, fuit de oppido Thecuæ, quod sex millibus ad Meridianam plagam abest à sancta Berthelem, quæ mudi genuit Saluatorem, & vltra nullus est viculus, ne agrestes quidē casæ, & furiorum similes, quas Afri appellant mapalia. Tanta est eremi vastitas, quæ vsque ad mare Rubrum, Perfarumque, & Æthiopum, atque Indorum terminos dilatatur. Et quia humo arida, atque arena nihil omnino frugum gignitur: cūcta sunt plena pastoribus, vt sterilitatem terræ compensent pecorum multitudine. Ex hoc numero pastorū & Hamos propheta fuit, imperitus sermone, sed non scientia, &c. Hinc assumptus est ad prophetandum contra reges Israel iuxta illud. 1. Cor. 1. Infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia. Ex his certum est nō fuisse Thecuam de sorte tribus Zabulon, vt putauit Epiphanius in libello de vita & interitu prophetarū, sed de sorte tribus Iuda. * Verum in eo, quod ait, In pastoralibus, magna dissensio codicum Latinorum est, multi enim ita habent, alij vero, In pastoribus. Sed cōtrouerfia ex Hebræo vocabulo ׀ׁׁׁׁ cōponitur. Etenim ׀ׁׁׁ est pastor, siue armētarius, aut potius qui multos habet greges, & armēta. 4. Reg. 3. Porro Mesa rex Moab nutriebat pecora multa, pro quo est in Hebræo: Fuit ׀ׁׁׁ. Legendum est ergo, In pastoribus, sicut habet Chaldaeus: Qui fuit pastor pecorum. Ita etiam verterūt Symmachus, & quinta editio ἐν τοῖς ποιμασίῃ, in pastoribus, & Aquila, ἐν ποιμαστροῖς, id est, in ijs, qui greges nutriebant sicut 4. Reg. 3. legi diximus, Qui fuit ׀ׁׁׁ, id est, qui nutriebat pecora multa. Quare deprauatum esse existimo in Hieronymo, In pastoralibus, pro In pastoribus, cū verba Aquilæ exponit, neque enim rem apertam vir tantus ignorauit. Id indicant noui codices nuper Mariani Victorij opera

restituti, & à Christophoro Plantino excussis, in quibus legitur, In pastoribus. Ipse quoque Hieronymus docet se transfuisse, In pastoribus, cum ait: Sermones itaque Hamos, qui fuit de oppido Thecuæ ex numero pastorum (quia pastoralis & ipsa est regio) hoc volumine continentur. Ex hac nominis significatione, quam diximus, intellexisse videntur nonnulli Hamos diuitem fuisse pastorem: sed falsam esse eorum opinionem Propheta ipse docet cap. 7. sed armentarius, inquit, ego sum vellicans sycoromos, & tulit me Dominus cum sequerer gregem. Quo loco etiam Hieronymus humilem, & rusticum pastorem fuisse dicit. * Videtur autem eis imposuisse ambiguitas vocabuli, dicitur enim ׀ׁׁׁ, qui multa nutrit pecora, sed pecora nutrire dicitur & ipse dominus, qui habet, & ipse eius minister, qui pascit. Hamos ergo rusticus, & pauper non dominus erat multorum pecorum, sed pastor, & minister. Quamuis ׀ׁׁׁ nequaquam diuitias indicat, sed nutritor pecorū sonat, si interpretemur, siue pauca pecora sint, siue multa: sed noster interpretes vertit, Nutriebat pecora multa, quoniam re vera ita erat, & vt apertius diceret, meliusque intelligeretur quod statim sequitur: & soluebat regi Israel centum millia agnorum, & centum millia arietum cum velleribus suis.

Ante duos annos terræ motus. Cetera quæ dicta sunt in præludijs de tempore prophetiæ, & cur Ieroboham regis Israel meminere, quod Hof. 1. nu. 15. & 16. explicauimus, omittentes, ad hæc, quæ de terræ motu dicuntur, transeamus. Atque illud inter omnes cōuenit hunc terræ motum esse, cuius meminit Zacharias. ca. 14. Et fugietis, sicut fugistis à facie terræ motus in diebus Hozie regis Iuda. Tradit etiam Hebræi, quos hic refert Hier. & Zach. 14. tunc fuisse factum, cum rex Hozias, qui & Azarias dicebatur, contra Dei legem officii sacerdotale vsurpare tentauit. * Quod optime omnium exponit Ioseph. 9. Antiq. c. 11. vbi cum narrafset eum in sollēnis festi celebritate sumpto sacerdotali habitu in templum ingressum fuisse ad altare aureū Deo suffitum facturū, obstitisseque sacerdotes, hæc etiam intulit. Tunc rex cōmotus mortem illis, ni quiescerent, minatus est: & ecce tibi terra vehementer concutitur, fissioque superne tēplo radius solis os regis improbū ferit, quod è vestigio

lepra

lepra contactum est. Accessit huc & aliud prodigium, quod eodem terræ motu ante urbem, in loco, qui dicitur Ergo, dimidiū montis ad Occidentem vergētis reuulsū per quatuor stadia volutum obiectū demū Orientalis montis cōstitit, obstructā via publica, & oppressis ruina hortis regijs. Hæc Iosephus. Illud autē Hebræis minime assentior, quod hoc factum esse dicunt anno 25. Hozia, vt refert Glossa 2. Paralip. 26. Nam cum propheta noster haud obscure indicet terræ motum contigisse regnante in Israel Ieroboham, docet enim se vidisse hæc viuētibz Hozia, & Ieroboham, idq; ante duos annos terræ motus: necesse est ante fuisse factum. hoc est intra quartum decimum annum regni Hozie, non 25. eius anno, vt Hebræi, nec 22. vt alij volunt: quandoquidem Hozias cœpit regnare anno 27. regni Ierobohæ, qui regnauit in Israel vno, & quadraginta annis. 4. Reg. 14. & 15. * Ex quo & illud sequitur: non fuisse tunc motam terram, cum in templum ingressus est Hozias, vt Iosephus, & Hebræi opinantur, quos multi sequuntur: nam Hieronymus retulit quidem eorum sententiam, sed neq; probauit, neq; improbauit. Regnauit siquidem Hozias annos. 52. terræ motum vero necesse est contigisse intra quartum decimum eius regni annum. At Ioatham eius filius sedecim annis regnauit, & viginti quinque annorum erat, cum regnare cœpisset 4. Reg. 15. & 2. Paral. 26. A quattuordecimo autem anno regni Hozie vsque ad finem regni super sunt anni triginta octo, atque ita necesse debuit esse Ioathā, plus etiam quam 48. annorum, cum regnare cœpit. Etenim cum lepra aspersus est Hozias, ex vrbe eiectus est, & Ioatham eius filius gubernabat palatium, & iudicabat populum terræ. 4. Reg. 15. & 2. Paral. 26. Vigniti autem quiaque annorum erat cum pater Hozias obiit, vt plane ex 4. Reg. 15. intelligitur. Quare quarto decimo anno regni paterni natus esse non potuit. Quamuis ergo fieri potuerit, vt tunc etiā terra moueretur cum Hozias lepra percussus est, illud fieri non potest, vt de eo terræ motu loquatur Hamos: quia cum leprosus esse cœpit Hozias, iuuenis iam erat eius filius Ioatham, quando autem factus est terræ motus, Hamos nondum erat natus. At potest nobis probabilissime obijci Hoziam multo ante regnare cœpisse, quoniā 4. Reg. 14. legitur:

Anno quinto decimo Amasie filij Ioas regis Iudæ regnauit Ieroboham filius Ioas regis Israel, id est. Tūc Ierobohā regnare cœpit, cum quattuordecim anni supererant regni Amasie, qui 29. annis regnauit. Regnauit ergo viuente Amasia quattuordecim annis, & viginti quinque reliquis (nam regnum eius vnus & quadraginta annorum fuit) regnante Hozia. Fieri itaque potuit vt vicelimo quinto anno Hozia terræ motus factus sit, vt Hebræi tradunt, viuenteq; adhuc Ieroboham, quod nos negabamus. Respondeo vtrumq; scripturæ locum necessario esse defendendum, quoniā cōstater in Hebræis, & Græcis, & Latinis codicibus habetur Ierobohā cœpisse regnare anno decimo quinto Amasie, & Hoziam, siue Azariā cœpisse regnare anno vicelimo septimo Ierobohæ. Sed ita conciliantur. Inter regnū fuit tredecim annorū inter Amasiam, & Hozia (quod & alijs locis necessario ponendum est in enumeratione regū Iudæ & Israel) idq; fuit regnate Ieroboham. Atq; ita Hozias regnare cœpit 27. eius anno, & regnum Ieroboham decimo quarto anno Hozie finitū est. Hoc autem interregnum fieri potuit aut viuente Amasia, cum relicta Ierusalem fugit in Lachis, quo tempore nec ipse regnare poterat inuidia suorum, neq; eius filio Hozie per ætatem licebat, qui etiā cum pater obiit, decimum sextum annum agebat: quod placuit Petro Comestori in historia 4. Regum, cap. vlti. & Dionysio in ca. 15. libri 4. Regum: aut etiam post mortem Amasie. Atque hoc multo verius est, quoniā 4. Reg. 14. scriptum est: Vixit autem Amasias filius Ioas rex Iudæ postquam mortuus est Ioas filius Ioachaz regis Israel, quindecim annis. Ita enim legendum est, vt legitur in Hebræis, & Græcis exemplaribus, & vt scripturā ipsa docet 2. Paralip. 25. Non autem Viginti quinque annis, quod autores haud ignobiles errare coegit. Cum autem Amasias regnare cœperit anno secundo Ioas regis Israel 4. Regum. 14. & Ioas regnauerit sedecim annis. 4. Regum. 13. manifeste sequitur vigesimum nonum annum vltimum regno, vitzque Amasie fuisse. Causa interregni fuit, quod trimus erat Hozias cum mortem pater obiit: Idque tacite videtur scriptura indicasse, non enim dicit, vt in alijs solet, Mortuus est Amasias, & regnauit filius eius pro eo: sed, Tulit autem vniversus populus Iudæ Azariam an-

4. Reg. 14.

T nos natam

nos natum sedecim, & constituit eum regem pro patre eius Amasia. Ac si diceret: Tunc eum regem constituit, cum natus erat annos sedecim: antea enim per aratem regnare non licebat, aut non est visum oportere. Scio nobis aduersari Iosephum, Eusebiumque in Chronicis eius fere vestigijs insistere: at nos scripturae veritatem, & concordiam tuemur, cuius illi nullam habuere rationem.

TROPOLOGIA.

6 Quot scribae & sapientes, quot duces erant tunc in Iudaea: atque illis relictis, qui vel sapientiae, vel diuitiarum, vel generis claritate tuebant, humili, atque abiecto pastoriloquitur Deus, vt per eum reges, ac principes terreat. Videlicet humilis erat beatus Hamos, & simplex, nihil sibi tribuebat, abiectissime de se sentiebat, & aiebat: Non sum propheta, & non sum filius prophetae: sed armentarius ego sum vellicans sycomoros. Et tulit me Dominus cum sequeretur gregem, & dixit Dominus ad me: vade & propheta ad populum meum Israel. Ita elegit Saul adeo non magna cogitatem vt quareret afinas patris sui. Sed cur elegit? Quia humilis erat, sicut illi ait Dominus: Nonne cum paruulus esses in oculis tuis caput in tribus Israel factus es? Mox in conuentum populi, vbi rex erat creandus, venire noluit: quaserunt enim eum, & non est inuentus. Et consulerunt post haec Dominum, vt rum nam venturus esset illuc: responditque Dominus: Ecce absconditus est domi. Denique filius vnius anni erat Saul, cum regnare coepisset. Quo loco Chaldaeus vertit: Sicut filius anni, in quo non sunt culpae, erat Saul, quando regnauit, praedictus videlicet puritate, humilitate, simplicitateque puerili. Idem de sancto Dauide legimus Psalm. 77. Et elegit Dauid seruum suum, & sustulit eum de gregibus ouium, de post fetantes accepit eum pascere Iacob seruum suum, & Israel hereditatem suam. Et paut eos in innocentia cordis sui, & in intellectibus manuum suarum deduxit eos. Vere abominatio Domini est omnis illusor, & cum simplicibus sermocinatio eius. Praeterea Hamos significat populum auulsum, vt in proemio commentat ait Hieronymus. Ille igitur populus audiet verba Domini, & ab eo docebitur tam quae ad suam, quam quae ad aliorum salutem attinent, qui auulsi a cupidi-

Cap. 7.

1. Reg. 15.

1. Reg. 10.

1. Reg. 13.

Prou. 3.

tatibus, & curis saeculi in solitudinem secessit, vbi Dominus soler loqui ad cor Ierusalem. Isai. 28. Quem docebit scientiam? & quem intelligere faciet auditum? Ablatos a lacte, auulsi ab vberibus.

HISTORIA.

Dominus de Sion rugiet. Hieronymus, Naturale est, vt omnes artifices suae artis loquantur exemplis, & vnusquisque in quo studio truit artem, illius similitudinem proferat, &c. Videmus hoc in Ecclef. cap. 38. Qui tener aratrum, & qui gloriatur in iaculo, stimulo boues agit, & conuersatur in operibus eorum, & enarratio eius in filijs taurorum. Et quida haud inepte dicit: Nautae de ventis, de tauris narrat mator, Enumerat miles vulnera, pastor oues. ut.

Quoniam igitur vixerat in illa eremo, in qua erat leonum feritas, & interfectio pecorum, artis suae sermonibus vtitur, vt ait Hieronymus, & vocem Domini terribilem, atque metuendam rugitum leonum, & fremitum nominat, & euersionem Israelitarum vrbium pastorum solitudinis, & ariditatis montium comparat. Pulchre autem (vt idem Hieronymus obseruauit) dicit: Dominus de Sion rugiet, ac si diceret: Deus ille, qui colitur in monte Sion, & in Ierusalem, iratus vobis est, & vestras vrbes euertet o Israelitae (nam aduersus decem tribus vaticinatur) est enim ipse viuus Deus, & omnipotens, non sicut vituli mortui, quos colitis in Dan, & in Bethel. Quo etiam modo intelligemus eadem verba apud Ioelem. c. 3. vt sit sensus: Dominus & Deus ille, qui in Ecclesia catholica cultus est, quemq; mali contempserit, ille ipse terribilem sententiam in hostes suos proferet.

Et luxerunt speciosa pastorum, & exiccatus est vertex Carmeli. Speciosa pastorum vocata pasqua, vbi pastores solent congregari, & tabernacula figere, per que metaphorice speciosissimas vrbes, siue delicijs plenas domos intelligit. Chaldaeus. Et desolabuntur habitacula regum. Duplex autem est Carmelus mons, vt hic docet Hieronymus, & in Isai. 29. alter est in Iudaea ad Australem plagam, in quo erat Nabal maritus Abigail. 1. Reg. 25. Alter in Iudaea iuxta Prolemaidem, (que prius vocabatur Aco, nunc sanctus Iohannes de Acte) mari imminens, in quo Elias propheta flexis genibus pluuias impetrauit 3. Regum. 18. Quoniam autem opimus est, ac nemorosus, saepe ponitur

7

Propertius li. 2. Elegi.

8

Carmelus.

pro vber-

pro vberibus quaque regione autore eodem Hieronymo lib. 5. in Isai. in cap. 16. Vbi cum de Moabitibus loquatur Propheta, tamen ait: Et auferetur letitia, & exultatio de Carmelo. Ita etiam accipitur Isai. 29. Converteretur Libanus in Charnel, & Charnel in saltum reputabitur. Eadem fere verba sunt in cap. 32. Hoc autem ex eo natum videtur, quod 777 proprie spicas plenas, & virides significat, vt in scriptura videmus, vt merito ad locum quemuis amoenum, & frugiferum significandum accommodetur, vt Iere. 2. Erinduxi vos in terram Carmeli, vt comederetis fructus eius, & bona illius. Vbi Hieronymus exponit: Dedi vobis omnium rerum abundantiam, hoc quippe significat Carmelus. Inde lingua Arabica siue Punica, quae Hebraica proxima est, Carmenes hodie dicuntur in Hispania Baetica amoenissima, & pulcherrima villa. * Dubitare autem Hieronymus videtur de vtro Carmelo Propheta nuc loquatur. Sed quoniam propheta aduersus Israel, de illo loqui conuenit, qui est prope Prolemaidem, & ad sortem pertinet decem tribuum, vt videmus 3. Reg. 18. Quemadmodum ergo speciosa pastorum pulcherrimas vrbes Israel intellexit, ita per verticem Carmeli reges Israel, & eorum opes, atque superbiam significat, quos in star motium desertorum praedicit esse vastandos. Possimus etiam simpliciter intelligere omnem Israeliticam terram fertilitatem perdendam, & famem, ac rerum omnium egestatem successuram esse. Quamuis mihi nequaquam displicet, vt quoniam in hoc capit. non contra Israel propheta, sed contra varias ciuitates, & nationes: ea, quae nunc dicit, non de Israel tantum, sed etiam de ceteris omnibus accipiamus, contra quos vaticinatur, vt Lyranus intellexit. Atque ita speciosa pastorum vocari dicemus pulcherrimas quasque harum gentium vrbes, Carmelum vero diuites, & deliciosas domos regum, & optimatum: Prophetamque a Carmelo Iudaeae fumere metaphoram, sibi & proximo, & notiori, qui (vt ait Hieronymus) pastorum gregibus magis conuenit, quia est iuxta solitudinem. Ita Chaldaeus accepisse docet eius interpretatio: Et desolabuntur habitacula regum, & desertum fiet praesidium arcium illorum.

ALLEGORIA.

10 Aduersus superbos, & tumidos Iudaeos

pastor vaticinatur humilis assumptus a Deo, vt confundat fortia, vt omne os obstruatur, & inimici eius redarguantur. Dominus de Sion rugiet, quia leo de tribu Iuda per se ipsum Iudaeis miserabilem interitum, & exccationem, quae illos manebant, quia erat ex contentione, & non acquiescebant veritati, saepe praedixit. Sed postquam requiescens accubuit vt leo, & semetipsum excitauit, per apostolos suos iterum rugijt in Ierusalem, & dedit vocem suam. Factus est enim repente de caelo sonus tanquam aduenientis spiritus vehementis, & repleuit rotam domum, vbi erant sedentes, & inde clamare coeperunt: Hic est lapis, qui reprobatus est a vobis aedificantibus, qui factus est in caput anguli, & non est iratio aliquo salus. Nec enim aliud nomen est sub caelo datum hominibus, in quo oporteat nos saluos fieri. Arque hinc de Sion exiuit lex, & verbum Domini de Ierusalem. Cum autem Dominus hanc vocem dedit, luxerunt speciosa pastorum, vrbs videlicet speciosissima, templumque pulcherrimum; quod religionis, & pulchritudinis causa ab omnibus nationibus inuiscebatur, quae paulo post a Romanis solo equata sunt, & agri fertiles, atque amoeni vastati. Haec omnia fuere pastorum, id est, principum illius populi, qui se pastores esse dicebant, erant autem lupi rapaces. Quem luctum speciosae ciuitatis sub typo expressit sanctus Ieremias, & planxit lamentatione hac in Ierusalem, & amaro animo suspirans & eiulans dixit: Quomodo sedet sola ciuitas plena populo, facta est quasi vidua domina gentium. * Demum exiccatus est vertex Carmeli, quia populus ille quondam amoenissimus, quasi paradysus Dei, positus secus decursus aquarum sacrarum scripturarum, & omni virtutum genere, quasi arboribus constitus, exaruit, & caelestem pluuiam, atque scripturae irrigationem, omnem denique virtutem cum fide amisit. Et quoniam Carmelus significat spicas virides, & plenas, vt ante diximus, & scientiam circumuersionis, vt interpretatur Hieronymus: recte intelligimus illum populum, qui olim erat vt ager feracissimus, iam non ferre fruges, sed vt terram maledictam spinas, & tribulos germinare: & cum plenus foret esse scientia Dei, nunc ignorantia, & caecitate quadam admirabili occupati, sicut ait Paulus: Dedit illis Deus spiritum Rom. 11.

Acto. 1.

Acto. 4.

Acto. 5.

Acto. 6.

Thren. 3.

11

Pfal. 68.

compunctionis, oculos, vt non videant, & aures, vt non audiant, vsque in hodiernum diē. Et Dauid dicit: Fiat mensa eorum coram ipsius in laqueum, & captiōem, & in scādalum, & in retributionem illis. Obscurentur oculi eorum ne videant, & dorsum eorum semper incurua. Quod similibus verbis significatum est. 2. Reg. 1. Montes Gelboe, nec rōs, nec pluvia veniant super vos, neque sint agri primitiarum: quia ibi abiectus est clypeus fortium, clypeus Saul, quasi non esset vnctus oleo: De quo Grego. 4. Mor. c. 3. Quia Gelboe interpretatur Decursus, per Saul autem vnctum, & mortuum mors nostri mediatoris exprimitur: non immerito per Gelboe montes superba Iudaeorum corda designantur, quā dum in huius mundi desiderijs desuunt, in CHRISTO, id est, vncti, se morte miscuerunt: & quia in eis vnctus rex corporaliter moritur, ipsi ab omni gratiae rore siccantur, &c. Clypei autem fortium ibi abiecti sunt, quia dictum est: Ierusalem, Ierusalem, quae occidis prophetas, & lapidas eos, qui mittuntur ad te: donec tandem ipse rex, & Dñs prophetarum Saul, id est, postulatus tot votis, & vocibus prophetarum, occisus est implentibus illis mēsuram patrū suorū.

Matth. 23.

12

Christus nunc agnus in die iudicij leo.

TROPOLOGIA.
Audiat Israel, audiat populus, qui Deo relicto declinavit ad idola, & gloriatur in possessionibus, & substantijs suis: Dñs qui nūc tacet, aliquādo terribiliter rugiet, nūc agnus est, & mitē vocē effundit, sed cum dies iudicij, aut mortis venerit, vertetur in leonem, & rugiet de Sion, id est, talē vocē dabit, qualē dare par est summū Deum, qui in Ecclesia colitur, & in caelo regnat. Ostēdet cum clamauerit, se regnare in caelo, & neminem habere, qui possit resistere. Tūc lugebunt speciosa pastorū, & exiccabitur vertex Carmeli, id est, evanescent voluptates, & diuitiae, & potentia, & omnia, quae virebāt, & semper vernatura videbātur, arescent, & peribūt. Isa. 42. Tacui semper, sicut pateriens fui, sicut parturiens loquar: dissipabo, & absorbebo simul. Desertos faciā montes, & colles, & omne gramen eorum exiccabo.

HISTORIA.

Super tribus sceleribus Damasci, & super quatuor non conuertam eum. Haec verba, quae obscurissima sunt, cū saepe in hoc cap. & in sequenti recitentur, neq; vnquā tria peccata expli-

cētur, sed quartū, nō est dubiū eodē modo vbiq; esse accipiēda, & expositionem esse quārendā eiusmodi, vt aequē singulis locis cōueniat. Sed hoc ante dicam. Prophetā, eum ad decē tribus propriē loqui instituit, cōtra extēnas nationes primū propheta re, quae populū Dei hostiliter insectat, sunt, vt ipsum populū ad poenitentia excitet videntē se Deo curae esse, suasque vleisci iniurias: deinde vt magis timeat Israel animaduertēs Deū nec infidelibus nationibus parere, quae legē eius nō habebāt. * Vt igitur paulatim re, quātum situm erit in nobis, omīssa opinio nū varietate aperiamus. Quatuor id est quatuor, quādo ponitur cū tribus, quātū significat vsu scripturae, vt Prou. 30. Tria sunt insaturabilia, & quartū, quod nūquam dicitur sufficit. Et, Tria sunt difficilia mihi, & quartū penitus ignoro. Et ibidem. Per tria mouetur terra, & quartum non potest sustinere. Quibus in locis semper sunt eadē nomina, quae hic legimus in Hamos 13. & 14. Quare non videntur ad consuetudinem scripturae loqui, qui tria, & quatuor scelera septem scelera interpretatur, magis quam ad Virgilij sensum, qui diceret, *ter que quaterque beati*, i. O septies beati Illud est praeterea dignum obseruatu, numerum ternarium esse Hebraeis maxime familiarem, & gratum, & quo frequentissime vtebatur, vt indicat nonnullae scripturae phrasēs. Isa. 40: Quis appendit tribus digitis molē terrae: Gen. 18. Accelera, tria fara similia cōmīse. Matth. 13. Quem acceptum mulier abscondit in farinae satis tribus. Luc. 11. Amice, cōmoda mihi tres panes. Quod fortasse ex eo inoleuit, qd animalia, quae immolaturus erat Abrahā Gen. 15. voluit Dominus esse trium annorum, aut quia tres angelos vidit Gen. 18. siue quod ter in anno adire templū iubebatur Exho. 23. & Deut. 16. Siue igitur his causis, siue alia quauis id factum sit, constat hunc numerum illis fuisse valde familiarem, atque eo vti solitos, cum multitudinem significabant. Est enim hic primus numerus multitudinis, siquidem non dicitur vnus, aut duo multi, sed tres iam multi dici incipiunt. Propterea Chryso. cum exponeret illud, In farinae satis tribus, hom. 47. in Matth. Tria, inquit, fata pro multis hic poluit: cōsueuit enim hoc numero pro multitudine abuti scriptura. * Ita tres digiti Dei. Isa. 40. multam, magnamq; Dei potētā indicat. Tertia, & quarta generatio vsq;

13

Quatuor.

Ternarius.

14

ad

1. Aenid.

6. Aenid.

4. Aenid.

1. Aenid.

15 Damascus.

ad quas Deus reddit iniquitatem patrum Exho. 20. & Deut. 5. designant extētionem peccati in multos, vt ait Glossa interlin. Deut. 5. Tres discipuli in trasfiguratione significant multitudinē electōrū. Funiculus triplex, qui difficile rūpitur Eccl. 4. Validus, & fortis funiculus est. Et multa sunt huiusmodi in scriptura. Est autē hoc scripturae cū alijs linguis cōmune. Plato lib. 10. de rep. de poetis ait: Et opera eorū vidētēs nō sentiūt ea terro gradu abesse ab eo qd est. 1. multis gradibus. In de iā tritū sermone Gregorū, atq; etiā Latinorū, Ter felix, Ter maximus, Ter sapiens pro Valde felix, &c. Ita Virg. *Asit illam ter fluctus ibidem*
Torquet agens circum.
Seruius: Ter, saepius, finitus numerus pro infinito, crebros enim fluctus facit A quilo. Et, *Idem ter socios pura circumtulit unda.*
Seruius: Ter socios, aut saepius, aut re verter. Et in eodem libro.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum,
Ter frustra compresa manus effugit imago.
Vbi similiter Seruius, ter dicit positū pro saepi. Tria igitur peccata multa peccata sunt, & quae cōsueti sunt peccatoribus. Nam hic numerus valde vsitatus erat. Cū autem aliquid ultra ternariū additur, excessus maximus, & maxima amplificatio intelligitur, vt, *O terque, quaterque beati.*
Id est, saepissime beati. Et apud Homer. 5. Odyss. vnde id deumpsit Virgilius.
Tres mēdages Davadi, qd ter panis, si ter. d. vno.
Hoc est:
Ter beati Danaī, atq; quater, qui tunc perierunt.
Et de muliere praē impatentia magni doloris crebro pectus tundente:
Terque, quaterq; manu pectus percussa decorum.
Quare cū post tria peccata quartū additur, significatur excreuisse peccata ultra cōsuetum, & ordinariū numerum, & ultra cōmunem peccantiū modum, plurimaq; esse, ita vt nō sit iam vllō modo vindicta differēda. Nec aliter videtur intellexisse Theodoretus, qui ait: Super tribus, & super quatuor, multitudinē significat. * Porro Damascus vsq; hodie magna est vrbs, & aeterna, & caput Syriae, iuxta illud Isai. 7. sed caput Syriae Damascus: eius videlicet Syriae, quae ab ea dicitur Syria Damasci. Sita est haec vrbs in late motis Libani, & distat ab Ierusalē quinque mansiōibus. Prīmū autē aduersum Damascum, in qua regnauerat Hazael, sermo Dei dirigitur, qui paulo ante grauit affligerat

Israel, id est, decē tribus. Quod plenius Eliseus propheta in Regū volumine loquitur: Quia scio, quae facturus sis filijs Israel mala. Ciuitates eorum munitas igne succendes, & iuuenes eorum interficies gladio, & paruulos elides, & praegnantēs diuides.
Non conuertam eam. Hoc est, Patiar eū in sua obstinatione manere, atque ita nō ager poenitentia, nec desister peccare, & punietur a me. Chaldaeus: Nō pareā eis. Eum autē dicit, non eā, vt dicendū videbatur; quōntā sensum magis spectat, quā verba, & in Damasco intelligebat populū Damascenorū, sicut & Chaldaeus dixit: Nō pareā bis. Idem intelligendū est eum de Gaza ait: Nō cōuertam eū. Solet enim scriptura mutare genera propter nomina diuersa, quae subinreligit, vt Hof. 4. Cōticitur populus meus, &c. Oblita es legis Dei tui, obliuiscar filiorum tuorū & ego. Subintelligitur enim synagoga. Et ca. 8. Proiecit Israel bonum, inimicus persequetur eū. Ipsi regnauerunt, & nō ex me. Quare quod tam in hoc cap. quā in sequenti saepe inculcat Rupestris, cū dicitur, Eum, semper subaudiendum esse, verticem Carmeli, alienū est à sensu Prophetae. Quid enim alienius dici potest, quam dicere propter scelera Damasci, aut Hāmon, aut Tyri, aut Moab, nō conuertam verticē Carmeli?
Eo quod tritauerunt in plaustris ferreis Galaad. Tuleram, inquit, multa Syrorū scelera, sed haec insignis crudelitas nequaquam iam ferenda est, quod plaustris ferreis tritauerit Galaad. De Galaad diximus iā in illud Hof. 6. Galaad ciuitas operantium idolum. Plaustra ferrea, de quib⁹ loquitur, sunt genus quoddam plaustrū, vt ait Hiero, hic, & in Isa. 28. prope finem, quod rotis subter ferreis, atque dentatis voluitur, vt excussis frumentis paleas in areis cōterat, & in cibos iumentorum propter feni sterilitatē paleas cōminuat. De hoc loquitur Isaias. c. 41. Ego posui te quasi plaustrū trituras. Et 2. Reg. 13. Et circumegit super eos ferrata carpenta. Et eodem modo vertit idem Hieronymo. 1. Paral. 20. Interdum propter dentes ferreos ferrae vocantur, sicut verterūt Lxx: Eo quod scuerunt ferris ferreis in vtero habentes in Galaad. Et nos habemus Isai. 28. Non enim in ferris tritabitur git. Hoc est autem quod Eliseus dixerat Hazaeli, vt paulo ante referebamus ex quarto Regum 8. Scio quae facturus sis filijs Israel mala, &c. Et paruulos eorum elides,

4. Reg. 8.

Scriptura mutare genus nominum.

16

T 3 & pra-

17

& pręgnantes diuides. Ex quo Lxx verte-
runt, Eo quod fecerunt ferris ferreis ha-
bentes in vtero in Galaad, quamuis in
Heb. tantum sit: Eo quod tritura uerit in
plaustris ferreis Galaad.

Et mittam signum in domum Hazael: Non
dixit, in Hazael, ut adnotauit Hiero, sed in
domum Hazael, id est, in eius posterus, iam
enim mortuus erat Hazael, cum hæc pro-
phetabatur, cui successit filius Benhadad.

Et dehorabit domos Benhadad. Dupliciter
hęc intelligere possumus, aut domos Ben-
hadad, id est, in quibus nunc Benhadad rex
habitat filius Hazael, aut palatia regia, quę
magnifice extruxit Benhadad, sed alteran-
tior filio Hazael. Pro Benhadad semper
in Iosepho legitur Hadad, sive Hadadum.
Primus huius nominis rex apud Damascum
fuit ille, qui victus est a Dauide. 2. Reg. 8.
quem vocat scriptura Hadazer, & cuius
posterius in decimam usque generationem
regnarunt, & ab eo dicti sunt Hadadi, sicut
reges Egypti Ptolemęi, ut autor est Nico-
laus Damascenus in quarto historiarum,
quem citat, & sequitur Ioseph. 7. Antiqui. c.
6. Tertius ab hoc (ut iidem auctores tradunt)
fuit ille Hadad, sive Benhadad, id est, filius
Hadad, qui victus est ab Achab. 3. Reg. 20.
Idem Iosephus. 9. Antiq. ca. 2. tradidit illum
Benhadad, cui successit Hazael, & ipsum Ha-
zael diuinis honoribus cultus fuisse a Da-
mascenis, & propter beneficentiam, & quia
urbem magnifice templis exstructis exor-
nauerunt. Quare omnino de hoc videtur
Propheta loqui, cum ait: Et dehorabit do-
mos Benhadad.

18

Conteram vectem Damasci. Omnem eius
fortitudinem, qua se ab aduersarijs prote-
gebat, & eos ingredi prohibebat. Eo enim
tempore magna munitionis pars erant ve-
ctes, quibus portę clauderentur, ut Psal. 147.
Quoniam confortauit feras portarum tua-
rum, Heb. vectes. Ierc. 49. Confurgite, & as-
cendite ad gentem quietam, & habitantē
confidenter, ait Dominus, non ostia, nec
vectes eis.

Et disperdam habitarem de campo idoli. Ca-
pium idoli vocat Damascum, quę latissimā,
& fertilissimam planitiem habebat, & ido-
latria plena erat. Eamdem vocat domum
voluptatis, quod amoenissima sit, & delicijs
apertissima. Significat ergo omnibus his ver-
bis delendos esse Damasci ciues ob idolo-

latrię peccata, & regem eorum, quia deli-
ciji & libidini vacabat, præter causam iam
dictam crudelitatis in Galaaditas.

Et transfeream populum Syrię Cyrenem. Hoc
factum est regnante in Iudæa Achaz, & in
Syria Rasin. Legimus enim. 4. Reg. 16. Af-
cendit enim rex Assyriorum in Damascum,
& vastauit eam, & transtulit habitatores
eius Cyrenem, Rasin autem interfecit Cy-
rene non est hoc quidem loco nobilis Af-
ricę vrbs, a qua præuincia Cyrenaica dicitur,
& de qua Act. 2. Et partes Lybię, quę est
circa Cyrenem: sed vrbs aliam in Media re-
gione, in suam enim ditionē captiuos ab-
duxit Assyrius, non in Libiā, quę longissi-
me aberat ab Assyrijs. Iose. etiam. 9. Antiq.
ca. 3. narrat Damascenos translatos esse in
superiorem Mesiam. Et Prole. lib. 6. ca. 2.
Curnam in Media ponit, quę eadem vi-
detur esse, de qua nunc loquimur, & quę a
Chaldoeo dicta est ܨܦܦ.

Cyrene.

ALLEGORIA.

Apte in eundem populum dicitur: Su-
per tribus sceleribus Damasci. &c. nam
ܨܦܦ, id est, Damascus a bibendo san-
guine dicitur, & ille populus sanguinem
prophetarum, & ipsius Domini bibit.
Quem merito Dominus in sua increduli-
tate non conuersum reliquit, eo quod se-
cuerit in plaustris ferreis Galaad: Galaad
est aceruus testimonij, ut ex Gen. 31. noui-
mus, in quo significantur Apostoli, & corū
discipuli, quibus dictum est: Eritis mihi
testes in Ierusalem, & in omni Iudæa, &
Samaría, & vsque ad vltimum terrę. Pe-
percisset enim Dominus Iudæis, si post
mortem CHRISTI conuersi essent, sed
hoc ad summum illud scelus addiderunt,
quod innocētissimi sanguinis effusione
non sunt satiati, sed insuper Apostolos, &
discipulos eorum testimonium CHRISTI
ferentes triturauerunt plaustris ferreis, id
est quanta maxima potuerunt crudelitate
persecuti sunt: & impleta est Domini pro-
phetia: Ecce ego mitto ad vos sapientes, &
scribas, & ex illis occidetis, & crucifigetur,
& ex eis flagellabitur in synagogis vestris, &
persequimini de ciuitate in ciuitatem, &c.
Ideo in urbē, & domos huiusmodi Dama-
scenorū, id est, crucieturū hominū misit Deus
ignem, sicut scriptum est: Rex autem cum
audisset, iratus est, & misit exercitibus
suis perdidit homicidas illos, & ciuitatem

19

Act. 1.

Matth. 4.

Matth. 21.

illorum

illorum succendit. Hazael est visio Dei,
Behadad filius marmat, hic enim populus
solus Dei veram cognitionem habebat, &
diuina doctrinā per prophetas, quasi lacte
Dei nutriebatur. Qui iterum habitare di-
citur in campo idoli, quoniam glorię, & pe-
cunia, & libidini, nõ creatori suo seruebant,
quibus meruit ut captiuus in alienas regio-
nes transferretur.

TROPOLOGIA.

Quoniam varij sunt eorum mores, qui a
Deo recesserunt, & idola huius sceleris fecerunt,
variarum nationum nominibus decla-
rantur. Primum est Damascus, quod est san-
guinem bibēs, intelligimus ergo crudeles,
& immittēs homines, quorum cum cetera
peccata tolerare solet Deus, hoc toleran-
dum non putat, quod plaustris ferreis tri-
turauerint Galaad, id est, subditos, & sibi pa-
rentes per vim opprimunt, & conculcant,
& doloribus maximis afficiunt. Tum si eos,
in quos irati sunt, & a quibus se sceleris putat,
in potestatem redegerint suam, exsatiant
iram, & quam possunt laxissime excruciant.
Etenim plaustra ferrea magnum supplicium
significant, ut autor est Hieron. in Isai. 28.
prope finem. Huiusmodi hominibus, & ce-
teris, de quibus statim dicemus, semper di-
uinus sermo ignem comminatur gehenne
post mortem, in vita ignem libidinum, ira-
tum, ambitionum, & omnium cupidita-
tum, de quo igne dictum est: Sagittas suas
ardentibus effecit. Comminatur etiam ere-
ptionem virium, & potentię, & imperij,
omniq; generis voluptatum, quibus si-
ne modo se dedebant, ut latis tristitia succe-
dant, & quantum se glorificauerunt, & in
delicijs fuerunt, tantum habeant tormen-
tum, & luctum. Denique populus Syrię,
id est, more gentiliū viuens transferretur
in terram longinquam, & hostilem, terram
tenebrosam, & operam mortis caliginē.

HISTORIA.

Super tribus sceleribus Gaze. Prophetat in
Palaestinos vicinos Iudæis, & acerbissimos
eorundem hostes, quorum celeberrimę
vrbes erant quinque, ut legitur. 1. Reg. 6.
Azorus, Gaza, Afcalon, Geth, Hacaron, si-
bi valde proximę. Gaza Hebraicum no-
men est, dicitur enim ܨܘܗ, sed quoniam li-
tera y frequenter vertitur in G propter so-
ni similitudinem, ut in Gomorra, Beelphe-
gor, ex ܨܘܗ factum est Gaza. Ex quo error
Pomponij lib. 1. de situ orbis cap. 11. depre-

Psal. 7.

21

Gaza.

henditur: Ceterum (inquit) in Palaestina ci-
tius, & munita admodum Gaza, sic Per-
sę ararium vocant, & inde nomen est,
quod cum Gambyses armis Egyptum pe-
teret, huc belli, & opes, & pecuniam con-
tulera. Causa erroris Pomponij fuit, quod
est in Media altera eiusdem nominis vrbs,
quę Ptolomęo lib. 6. cap. 2. Azaga, Strabo-
ni Gaza dicitur. Est & in Æthiopia, Egi-
pti Gambyses ararium Ptolomęo lib. 4. ca-
pit. 7. quod proinde a Persis Gaza dictum est, in
quod melius conuenit, quod Melas scripsit.
Unde cunq; autem occasione habuerit
errandi, non est dubium errasse, quoniam
Gaza iam temporibus Hamas, & multo
ante, hoc nomen habebat, qui multis annis
precessit Cambysē: & nomen non Per-
sicum est, sed Hebraicum, nec diuitias si-
gnificat, sed fortem. Distat hæc vrbs ab He-
bron mansione vna, ab Ierusalem duabus
fere, hodie vulgo dicitur Gazara, estque in
via Egypti a Iudæa: vnde eunuchus regi-
næ Æthiopię, qui sunt prope Egyptum,
rediens ab Ierusalem ibat per viam quę du-
cit Gazam. Act. 8.

Eo quod transferunt captiuitatem perfectam.
Hic fuit cumulus peccatorum Gaze, & re-
liquę Palaestina, quę iam Deus nequaquā
se vltra passurum minatur, quod omnes,
quos ex Iudæis captiuos duxerant nemine
excepto transtulerunt in Idumęam, atque
Idumęis vendiderunt, & quos potius, ut in-
iuria captos, in patriam suam remittere de-
buissent, Idumęis tradiderunt, ut hostiliter
tractarentur, & longius a patria exularent,
& quasi perpetuo carcere concluderentur.
Per Idumęam autē hoc loco vrbes, & pro-
uincias gentiliū significari diximus Ioseph. 3. n. 10. quoniam ibi legitur. Et filios Iudæ,
& filios Ierusalem vendidistis filijs Græco-
rum. Captiuitatem autem perfectam vo-
cat integram captiuitatem, id est, omnes ca-
ptiuos nemine excepto. Perfectum enim
(ut est apud Aristot. 2. de cælo, cap. 4.) est id
extra quod nihil eorum, quę sunt ipsius, ac-
cipi potest. Aquila, captiuitatē ἀπὸ τοῦ τέλει,
id est, perfectā, Symmachus ἀπὸ τοῦ ἀποτέλει,
id est, completam, Theodotio τέλει, id est,
perfectam.

Reliquę Philistinorum. Geth, & minora op-
pida, ut ait Hieronymus.

Super tribus sceleribus Tyri. De Tyro dixit
mus Hof. 9. cetera eodem modo exponen-
da sunt, atque ea, quę de Gaza dicuntur.

22

Et non sunt recordari fedens fratru. Ne sunt recordati Tyrii fedens, & amicitie Salomonis, & Hiram regis Tyri. 3. Reg. 5. quae tanta fuit, vt mutuo sese fratres compellerent. 3. Reg. 9. Salomoni ait Hiram: Haece sunt ciuitates quas dedisti mihi frater: *וּמִיָּא*, pro quo Lxx semper vertunt *quidam*, id est, testamentum, quod saepe etiam inuenimus in nostra translatione, scdus significat, siue pactum, vt docet Hier. in illud Gal. 3. Hoc autem dico, testamentum quod confirmatum est, &c. & in Iere. 31. ca. & in Malach. 2. August. lib. 1. locutionum de Genesi. c. 94. Amant scripturae pro pacto ponere testamentum. Psal. 82. Simul aduersum te testamentum disposuerunt, &c. Luc. 1. Et memorari testamenti sui sancti.

Testamentum. Fedus.

Et mittam ignem in murum Tyri. Ita factum est primo per Nabuchodonosor Babylonium, vt praedictum erat Ezech. 29. & 36. & postea per Alexandrum, vt diximus Hoseae. 9.

23 Edom.

Super tribus sceleribus Edom. Edom. i. rufus dictus est Esau Ge. 25. Da mihi de coctione hac rufa, quia oppido lassus sum. Quam ob causam vocatum est nomen eius Edom, quia scilicet propter illam vendidit primogenitura. Dicitur est & Schir (vt hic ait Hiero. & in princ. Habdie) quia pilosus erat, & hispidus. Ex quo montes Idumaeorum dicuntur montes Schir. Ab Edom Graeco sermone dicta est Idumaea, contra quam nunc propheta.

Et quod persecutus sit in gladio fratrem suum. Ceteris peccatis hoc maximum adiecerunt Idumaei, quod fratres suos, id est, filios Israel fratris Edom, siue Esau, semper quantum potuerunt arripis, odijque infectari sunt. In Edom enim intelligit Idumaeos eius posteros, in Iacob filios Israel, & quoniam Esau, & Iacob fratres fuerunt, populi ex eorum posteritate fratres quoque dicuntur. Num. 20. Misit Moyses nuntios ad regem Edom, qui dicerent: Haece mandat Iacob frater tuus.

Et violauerit misericordiam eius. Fecit contra misericordiam fratri debitam, & odium illud antiquum semper ultra tenuit, id est, semper conseruauit vsque in finem. Hoc quam verum sit, intelligimus ex Num. 20. vbi nullis precibus adduci potuit rex Edom, vt sineret Israel transire per terram suam. Et Psal. 136. scriptum est. Memor esto Domine filiorum Edom in die Ierusalem, qui

dicunt, Exinanite, exinanite vsque ad fundamentum in ea; & in Habdia. multa vidimus huiusmodi. *Mittam ignem in Theman.* Hic ignem mittit Dominus per Nabuchodonosor regem Babylonis, vt praedixerat Ieremias cap. 27. Theman regio Idumaeae est, vbi hic ait Hiero. vnde fuit Eliphaz Themanites, vnus ex amicis Iob. Est etiam nobilis vrbs eiusdem de qua nunc potissimum loquitur.

24 Theman.

Et de uorabit ades Bosra. Duplex est Bosra, altera in Moabitaram regione, vt videmus Ier. 48. altera, de qua modo sermo est, in Idumaea, Isa. 63. Quis est iste, qui venit de Edom? trinitis vestibus de Bosra, sed ibi in Edom, & Bosra metaphorice Iudaeam, & Ierusalem intelligit. Est autem Bosra Hebraice idem quod Munita. Per maximas vero vrbes vastitatem torius Idumaeae significat.

Bosra.

ALLEGORIA.

Gaza, id est, fortis, siue fortitudo, & Ierusalem dici potest, & populus ille diuino praesidio septus, pro quo Deus ipse pugnabat, & vbi mortuus est fortissimus Samson, qui multo plures interfecit moriens quam ante viuus occiderat. Idem merito dicuntur Philisthim, id est, corruentes, vt interpretatur Hiero. in Ioe. 3. corruerunt enim in media luce, & non resurgunt. Ad haec cum Israel ascenderet ex Aegypto, grauissime ei inuiderunt Philisthim felicitatem illam, & Dei erga eos prouideriam, vt Exho. 15. legimus: Dux fuisti in misericordia tua populo quem redemisti: & portasti eum in fortitudine tua ad habitaculum sanctum tuum. Ascenderunt populi, & irati sunt, dolores obtinuerunt habitatores Philisthim. Nos sumus Israel Dei, illi vere Philisthim, qui corruerunt, & inuiderunt vehementissime nobis gentibus vocatis ad gratiam Euangelij, adeo vt cum beneuole Paulum audire viderentur, tandemque ille diceret Et dixit ad me: Vade, quia ego in nationes longe mittam te: subiciat S. Lucas. Audiebant autem eum vsque ad hoc verbum, & leuauerunt vocem suam dicens: Tolle de terra huiusmodi, non enim tu fas est eum vivere. * Et vt semel cetera nomina nationum, in quas hic in cap. vaticinatur Hamos, interpretemur.

Gaza. Iud. 16.

Philisthim

A. G. 11.

25

Tyrus.

Tyrus in lingua nostra (vt ait Hieronymus in Ioe. 3. resonat coangustationem, & tribulationem, quare Tyrii iure dicuntur, qui Sanctos persequuntur, & coangustant. Edom rufus,

id est,

id est, terrenus, & cruentus, & inde Idumaea dicta est, quasi Edomaea: ipsa enim reliquerunt ecclesiam, & terrena sectantes sanguine se Domini, Sancto, & mercedem uenturam Theman Auster, siue Meridionalis regio, quae ut ait Ouidius. *Nubibus assiduis, pluuioq; madefcit ab Austro.* Ita Iudaeorum mentes nubibus, & caliginatissima obscuratur. Bosra munita, quod eadem ratione & vrbi Ierusalem, & genti conuenit, qua nomen Gaza Hammonitarum pater est Hammon, siue Benhammi (vt in Hebraeo legimus) id est, filius populi mei. Populus Christianus, qui uere est filius patriarcharum, & prophetarum, iuxta illud Gal. 3. Si autem vos CHRIS. TI. ergo semen Abrahae estis, secundum promissionem heredes, Iudaeos uocat filios populi mei, quia agnoscit eos semen esse secundum carnem eorumdem patrum. Rabba; id est, multa, vel magna, uehementer enim aucta est gens Iudeorum, & magna olim fuit, cum tot prophetis, & sapientibus, & duobus florebat. Animaduertimus ergo omnes has nationes typum quemdam fuisse Iudeorum, qui CHRISTVM occiderunt, & sanctos persecuti sunt, idque & nomina ostendere, & facta. Quemadmodum enim olim illi filios Israel persequabantur, sic Iudaei quantum potuerunt, persecuti sunt ueros Israelitas.

* Animaduertimus etiam nationum illarum urbibus supplicium ignis intentari, sicut & Ierusalem igne Romanorum flagrauit, & Iudaei ambitione, inuidia, rerumque terrenarum cupiditate, quasi igne quodam magno consumpti sunt. Nunc quomodo cetera illorum facta, quorum nomina eos habere dicimus, imitati sunt, uideamus. Cum Palaestinis, & Tyrijs hoc habent commune, quod transfulerunt captiuitatem perferendam, vt concluderent in Idumaea. Non enim solum discipulis Domini, & Christianis reliquis infestissimi semper fuerunt, sed vt Dominum occiderunt per gentium, id est, Romanorum potestatem, ita eius membra transfulerunt, quantum in ipsis fuit, in potestatem gentium, quas per Idumeam intelligi diximus, vt atrocius punirentur, & longissime a suis amouerentur, & semper odia gentium in Christianos concitabat. Acto. 17. Iudaei autem concitauerunt mulieres religiosas, & honestas, & primos ciuitatis, & excitauerunt persecutionem in Paulum, & Barnabam, & eiecerunt eos de fini-

Theman.

i. Meta.

Bosra.

26

bus suis. Et cap. 24. Qui uero infideliter fuerunt Iudaei, suscitauerunt, & ad iracundiam concitauerunt animas gentium aduersus fratres. Et ibidem: Superuenerunt autem quidam ab Antiochia, & Iconiis Iudaei: & peruersis urbibus, lapidauerunt Paulum traxerunt extra ciuitatem, & existimantes eum mortuum esse. Multa huiusmodi leguntur in Actis apostolorum, & in historijs. Et recte bis hoc dicitur sub nomine Palaestinarum, & Tyriorum, quoniam sepe hoc fecerunt, nec recordati sunt fedens fratrum, hoc est, non esse Christianos persequendos, qui communem eum ipsis patrum agnoscerent Abraham. Et tenuerunt uera firmiter suam, & indignationem suam seruauerunt vsque in finem, sicut ait Apostolus: Quia eadem passi estis & vos a contribulibus uestris, sicut & ipsi a Iudaeis, qui Dominum occiderunt IESVM, & prophetas, & nos persecuti sunt, & Deo non placent, & omnibus hominibus aduersantur, prohibentes nos gentibus loqui, vt saluae fiant, ut impleant peccata sua semper: peruenit enim ira Dei super illos vsque in finem. Hieronymus: Antiquumque furorem, & iracundiam tenentes vsque hodie in synagogis suis sub nomine Nazarenorum blasphemant populum Christianum, & dummodo nos interficiant, uolunt igne comburi.

27

27

2. Theil. 2.

TROPOLOGIA.

Quoniam uerbis peccatorum idem est in Palaestinis, & in Tyrijs, simul de utrifque dicemus. Hi sunt, qui toram captiuitatem tradunt Idumaeis, siue filijs Graecorum, vt captiui immanius tractentur, & longius a patria sua arceantur, id est, qui de via Dei deducunt homines, & in varia uicia pertrahunt, quibus Apostolus ait: Currebatis bene, quis uos impediuit ueritati non obedire? & in Diaboli potestatem transferunt. Cuiusmodi sunt haeretici, & qui spe diuitiarum, aut potentiae, aut uoluptatum, iniqua suadent principibus, & laudat peccatorem in desiderijs animae suae, & denique corruptissimi homines errantes, & in errore mittentes, qui bibunt tanquam aquam infuquiditatem, & semper de rebus turpissimis loquuntur, & exultant, atque gloriantur in rebus pessimis. Qui in Psal. i. iuxta Lxx interpretationem, pestilentiae uocantur, ubi legimus: Et in cathedra pestilentiae non sedet, siue (vt est in Graeco) pestilentiaru, quod omnes inficiant, & malitiae suae contagione

Corruptores animarum.

Gala. 5.

T 5 disperdant.

Gal. 5. disperdant. De his Paulus scribit: Qui autē conturbat vos, portabit iudicium quicumque est ille. Et Moyses: Qui furatus fuerit hominem, & vendiderit eum; conuictus noxam morte moriatur. Nam homines profecto furantur, & vendunt, qui eos Deo, vno Domino, & iusto possessori, adimunt, & Diabolo propter ea, quæ in sæculo appetunt, tradunt. Verum hoc quidam odio virtutis, aut fratrum profectus inuidia, aut glorie suæ causa faciunt, ne cum ipsi corruerint, peiores alijs existimantur, qui videntur stare; ijque in Palæstina significantur, qui grauiter inuiderunt filijs Israel ex Ægypto in promissam terram profectis; vt iam diximus, & nomen eorum sonat, Corruentes. Alij pecuniarum, & gloriæ causa faciunt, dum magis haberi, & præesse alijs, atque omnibus corporis voluptatibus frui volūt, qui in Tyrjs intelliguntur; nam Tyrus his tribus vitijs maxime laborasse videmus in Isa. 23. & in Ezech. 26. & 27. capite. Hos merito Propheta dicit non fuisse recordatos, fœderis fratrum, quia fratres suos eodem CHRIS. T. sanguine redemptos hostilibus odijs persecuntur, dum prætextu amoris in crudelissimorum hostium potestatem tradunt.

HISTORIA.

Super tribus sceleribus Edom. Hi sunt homines voluptatum amatores, magis quā Dei, & semper terrena captantes, qui, sicut Elau persecutus est Iacob, quod primogenita sibi Dei consilio, & voluntate debita, abstulisset; ita ipsi quoscunque sibi obstare vidēt ad honorum, aut pecuniarum adeptionem etiam si fratres sint, oderunt vbique, & lædunt quibuscunque modis valent; nec vnamquam iras deponunt, sed implacabiles inimicitias in finem vsque conferunt. Cuius rei causa est, quod hæc terrena tantum faciūt, vt non dubitent etiam pro minimis abdicare se se cœlesti hæreditate, sicut pater eorum Edom pro vili coctiuncula primogenita vendidit.

Gen. 25.

Hammoni

Super tribus sceleribus filiorum Hammon. Hammonitæ sunt posterij Hammon filij Loth, Genes. 19. & habitant in Arabia, eorum metropolis est Rabba, siue Rabbath, quæ postea dicta est Philadelphia, vt autor est Hieronymus in locis Hebr. & Theodoretus, qui etiam addit Syrorum lingua Haman dici. Deut. 3. Qui est in Rabbath filiorum Hammon.

Eo quod disseuerim pręgnantes Galaad. Hoc Hierony. factum esse dicit cum Nahas rex Hammonitarum aggressus esset crudeli bellicose regionem trans Jordanē, vbi est Galaad; & postea voluit oppugnare Iabes primariā urbem Galaaditarum. Regi r. Ceterum Paulus Burgensis in additione dicit in Hebræo esse נחש, quæ vox & prægnantes significat, & montana; meliusque huic loco conuenire, vt vertatur. Eo quod disseuerim montana Galaad: quoniam Hammonitæ dissipabant montes Galaaditarum terræ suæ proximōs; vt terminos suos dilatarent. Placuit hoc Pagnino & alijs. At nostrā translatio Lxx interpretibus, & Chaldaeo, & nonnullis ex recentioribus magis probata est, & merito; hoc enim vocabulo semper scriptura vsa est; cum de prægnantibus loquitur. Gladijs ergo secabant prægnantes, vt quam paucissimi ex Galaad superessent; atque ita ipsi ciuitates Galaaditarum occuparent, & ditionem, ac terminos suos protenderent, vt recte exponit Theodoretus.

ALLEGORIA.

Vitimum in hoc cap. peccatum sub nomine filiorum Hammon, quod disseuerim prægnantes Galaad ad dilatandū terminum suum. Prægnantes (inquit Hieronymus paulo superius) sunt animæ credentium, quæ in principio fidei possunt dicere: A timore tuo Domine concepimus, & parturimus. Et si non fuerint plaustris, ac rotis ferreis, & dentatis, (de quibus Psalmista dicit: Filij hominum, dentes eorum arma & sagittæ) concisæ atque serratæ, possunt etiam ea dicere, quæ sequuntur: Et peperimus; spiritum salutis tuæ faciemus super terram, &c. Eosigitur, qui Euangelium suscipere volebant, siue ex iuis, siue ex gentibus Iudæi minis, atque terroribus persecutionum, quas in apostolos suscitabant, aut quacunque alia ratione possent, conabantur a via salutis deterrere, & ab Evangelio auertere, vt dilatarent terminum suum, id est, vt cresceret Iudaismus, & ipsi fideles Dei cultores viderentur. Quod ex locis Actuum & Apostoli citatis, & ex multis similibus intelligi potest. Ideoque Paulus discipulis suis ait: Propter quod peto, ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra, Eph. 3. Hoc fuit secare prægnantes Galaad, de quo nomine superius diximus. Hæc eadem possumus minimo

29

31

30

30

31

31

32

negotio

negotio de omnibus Ecclesiæ persecutoribus interpretari, sicut & de Iudæis interpretati sumus.

TROPOLOGIA.

In filijs Hammon prægnati sunt Diaboli adiutores, & ministri, qui cum quompian vident agnoscentem vetera peccata ad Deum velle conuerti: vel sæculi contemptu de artioris, & perfectioris vitæ instituto cogitare, & doloribus, ac tentationibus agitant, quasi parturire spiritum salutis aut terrenarum rerum cupiditate, aut terrore laborum, aut patrum, & carorum respectu in veteris vitæ vanitate retinere nituntur, & quasi vi quadam adhibita infomes fetus abigunt, simulque cum matre interficiunt. Hoc autem faciunt ad dilatandum terminum suum, id est, vt minuatur numerus sanctorum, pluraque sint carnales & terreni homines, atque ita omnia ipsi moderentur, & vbique regnent. Galaad namque (vt est apud Gregor. in 3. parte Pastoralis curæ, admonitione 25.) acruus testimonij interpretatur. Et quia cuncta simul congregatio Ecclesiæ per confessionem seruit testimonio veritatis, non incogruè per Galaad Ecclesia exprimitur, quæ ore cunctorum fidelium de Deo, quæ vera sunt, testatur. Prægnantes autem Galaad vocantur animæ, quæ intellectum verbi ex diuino amore concipiunt; & si ad perfectum tempus veniant, conceptam intelligentiam boni operis ostensione pariturae sunt. Hæc Gregorius.

HISTORIA.

Et deuorabit ædes eius in vlulatu. Vlulatum vocat clamorem vincentis exercitus, vt ait Hieronymus. Turbinem vero magnam oppugnantium vim, quæ turbini, & tempestati similis fore dicitur.

In die commotionis. Cum capientur ab hostibus, & territi, ac turbati nescient quo se vertant. Psal. 106. Turbati sunt, & moti sunt sicut ebrius, & omnis sapientia eorū deuorata est. Hebr. in die נחש, id est, tempestatis, vt Isa. 5. Errotæ eius, quasi impetus tempestatis. Hæc passi sunt a Nabuchodonosor rege Babylonis, vt Ezech. 21. prædictum est. Iudas etiam Machabæus magna clade eos affecit. i. Mach. 5. de quo mihi videtur

loqui Ieremias cap. 49. Ideo ecce dies veniunt, dicit Dominus: & auditum faciam super Rabbath filiorum Hammon. Item in tempore prælij, & erit in tumultu, & in strage quæ eius igne succendentur, & possidebit Israel possessores suos, ait Dominus.

Erroneè Melchom in translatione Melchom idolum erat Hammonitarum, de quo Iere. 49. Cur igitur hæreditate possedit Melchom Gad: Irider autem eos, quod talem Deum habere, quoniam solus rex persecutores suos a captiuitate liberare, verum locum etiam eum illis captiuus duceretur. Pro Melchom Lxx & Chaldaus verterunt Rex eorum, quæ eadem est interpretatio in eorum mutatione facta conabunt. Rex eorum. Sed idem est, siue hoc modo veritas, siue illo, nam regem suum appellabant idolum illud, vt videretur, propter insignem obsequantiam, qua illud prosequerantur. Indicat hoc Lxx translatio Iere. 49. vbi bis verunt Melchom, & Chaldaus ibidem, Rex eorum. Sed in hoc loco Theodoretus legit Melchom, & idolum Hammonitarum esse dicit, ex quo videntur Lxx interpretes ita verisse. Quod autem nunc in quibusdam Græcis codicibus legitur, Rex eorum, nihil sane obstat, variabant enim libri Græci, siquidem Hieron. vertit, Reges eorum, & ita habent nunc emendatibres, codices, sed illis magis credendum esse, quos Theodoretus secutus est, ex Iere. 49. intelligimus, vbi bis (vt dixi) verterunt Melchom. Sunt qui putent hæc nomen idem etiam valere quod, Angelus eorum, vel Nuntius eorum, & ex hoc intelligi Melchom esse Mercurium nuntium deorum, qui ab Hammonitis colebatur: Quod mihi non probatur, nō enim habet litteram s, quam habet נחש, id est, nuntius, nec amitti potest quia de substantia nominis est. Sed de hoc idolo plura dicemus ad extremum cap. 5.

Et principes eius simul. In principibus etiam intellige sacerdotes, sicut Lxx verterunt: Sacerdotes eorum, & principes eorum. Hieronymus: Sacerdotes in Hebræo nō habentur, sed Principes, addiderunt itaque Lxx. Et sacerdotes eorum, vt si velis scire, qui sunt illi principes, audias, Sacerdotes, &c. Sed rectius vtrolque intelligemus, vt verba Lxx indicant, & Iere. 49. Melchom in translationem ducetur, & sacerdotes eius, & principes eius simul.

Melchom.

33

CAP.

Hic dicit Dominus, Super tribus sceleribus Moab, & super quatuor non conuertam eum: eo quod incenderit ossa regis Idumaeae usque ad cinerem. Et mittam ignem in Moab, et deuorabit eum. Et morietur in sonitu Moab, in clangore tubae, et disperdam iudicem de medio eius, et omnes principes eius interficiam cum eo, dicit Dominus. Haec dicit Dominus, Super tribus sceleribus Iuda, et super quatuor non conuertam eum: eo quod abiecerit legem Domini, et mandata eius non custodierit: depererunt enim eos idola sua, post qua abierunt patres eorum. Et mittam ignem in Iudam, & deuorabit eam Hierusalem. Haec dicit Dominus, Super tribus sceleribus Israel, et super quatuor non conuertam eum: pro eo quod vendiderit pro argento iustum, & pauperem pro calcamētis. Qui conterunt super puluerem terra capita pauperum, et uiam humilium declinant: & filius ac pater eius ierunt ad puellam, ut uolarent nomen sanctum meum. Et super uerimentis pignoris accubuerunt iuxta omne altare: & uinum damnatorum bibebant in domo Dei sui. Ego autem exterminauit Amorrhäum a facie eorum: cuius altitudo cedrorum, altitudo eius, et fortis ipse quasi quercus: et contriui fructum eius de super, et radices eius subter. Ego sum qui ascendere uos feci de terra Aegypti: et eduxi uos

Num. 11. Deur. 1.

Exod. 14.

in desertum quadraginta annis, ut possideretis terram Amorrhæi. Et suscitauit de filiis uestris in prophetas, et de iuuenibus uestris nazareos: numquid non ita est filij Israel, dicit Dominus? Et propinabatis nazareis uinum: et prophetas mandabatis, dices, Ne prophetetis. Ecce ego stridebo subter uos, sicut stridebat plaustrum onustum feno. Et peribit fuga a uelocitate, et fortis non obtinebit uirtutem suam, et robustus non saluabit animam suam, et tenens arcum non stabit, et uelox pedibus suis non saluabitur, et ascensor equi non saluabit animam suam: et robustus corde inter fortes nudus fugiet in illa die, dicit Dominus.

HISTORIA.

Super tribus sceleribus Moab. Moabitæ sunt posterij Moab filij Lot, qui filius fuit fratris Abraham, Gene. 19. Sed Moab etiam dicitur tota eorum prouincia, & proprie eiusdem prouinciae metropolis, ut ait Hieronymus quæ postea dicta est Arcopolis, autore eodem Hieron. in locis Hebraicis. Cariorh etiam urbs est Moabitarum, ut constat ex Ierem. 48.

Eo quod incenderit ossa regis Idumaeae usque ad cinerem. Horum scelus maximum, & cumulus omnium scelerum fuit, quod ossa regis illius Idumaeae, qui simul cum Iosaphat rege Iuda, & cum Ioram rege Israel ascenderat contra Moab. 4. Reg. 3. Ardentes odio, atque cupidine uindictæ in sepulcro effoderunt, & combusta in cineres redegerunt, & scruitiâ suam, atque rabiem nec in morte finierunt. Ita Hieron. exponit ex veterum Hebraeorum sententia, cui Glossa, atq; alij nonnulli accedunt. Causa autem odij tanti fuit, quod cum rex Moab in urbe quadam, in quam post acceptam magnam cladem confugerat, obsessus, ueritusque, ne caperetur urbe expugnata, erumpere cum septingentis equitibus tentaret qua parte negligentiores excubiae uisæ sunt, id est, per castra Idumæorum, idque eis fortiter resistē-

tibus

tibus non successisset, coactus est præ desperatione, & dolore filium suum primogenitum immolare. Atque hoc multo probabilius, quam recentium Hebraeorum commentum, iuuenem in muro a rege Moab immolatum non regis Moab fuisse filium, sed regis Idumæae, cuius ossa Moabitæ usque ad cinerem concremauerunt. Sed eis ita aperte scriptura ipsa, & Ioseph. 9. Antiq. cap. i. refragantur, ut pigeat in refutando immorari. * Vindicat autem Dominus iniuriam regis Idumæae, ut ostendat se (quemadmodum Hieronymus ait) omnium esse creatorem, omniumque habere curam: Sed libet in eandem sententiam Ruffini uerba adscribere. Animaduertendum quoniam cum omnibus, quas annumerauit, gētibus contumelias, & pericula, quæ Israeli cōgesserant, imputasset: nunc Moabitarum populo obijcit quod in Idumæum regem sæuus extiterit, eoque ita furuisse causatur, ut nõ cōtenti bellum agere cum uiuente, odium suum etiam circa eius funus ostenderint. Per quod utique & Iudæorum arrogantia, qui solos se ad Dominum pertinere credebant, compressa est: & gentibus uel spei solatium, uel intelligentiæ lumen obiectum, ut sentirent se sub uñ creatoris sui prouidentia, & gubernatione consistere, qui uidelicet non solas Iudæorum, sed etiam aliarum gentium iniurias uisum iret. Quomodo autem huius regis ossa Moabitæ repererint, aut ubi hoc factum sit, scriptura non narrat: ex Hamos igitur discimus factum esse, multa enim sunt & in præcedenti cap. & in alijs prophetarum locis, quæ semper nos latuissent, nisi ab illis ipsis prophetis didicissemus.

Et mittam ignem in Moab. Metropolis Moabitarum.

Et morietur in sonitu Moab, id est, Magno, & crudeli bello excidentur Moabitæ, in quo magnus erit sonitus equorum, & hominū uociferantium, & fragor armorum, & clangor tubarum, qualis a maximo poeta descriptus est.

2. Æneid. Exoritur clamorque uirum, clangorque tubarum.

Et alibi:

12. Æneid. Et sæuus campis magis, ac magis horror crebrescit. It tristis ad æthera clamor.

Bellantium iuuenum, & duro sub Marte cadentū. Hanc uastitatem Moab elegantissime descripsit Ierem. cap. 48. illata est autem a Nabuchodonosor rege Babylonis, ut ex eius

dem capit. 27. constat.

ALLEGORIA.

Iudæi recte intelliguntur in Moab, quod significat, Ex patre, erant enim primum filij Dei, qui absolute pater est, & cum essent ex patre Deo, abiecerunt eum, & facti sunt ex patre Diabolo, sicut eis ait Dominus: Vos ex patre Diabolo estis, & desideria patris uestri uultis facere. Hi habitabant trans Iordanem, quia recesserunt a baptismo CHRISTI, & expulsi sunt in aduentu filiorum Israel e terra sua, sicut Iudæi eiecti sunt ex Ecclesia, & intrauit plenitudo gentium, id est, uerorum Israelitarum. * Horum scelus maximum fuit, quod regem Idumæae, id est, CHRISTVM, qui cum esset cœlestis, terrenus pro nobis factus est, & uenerat ut eos debellaret, atque in seruitutem iustitiæ redigeret, tam capitali odio prolecuti sunt, ut neque in eius morte iram finierint, sed postea etiam eius ossa, id est, apostolos, & eorū discipulos, robustissimam partem corporis CHRISTI, persecuti sunt, & usque ad cinerem combusserunt, id est, extremis supplicijs, & ignominijs affecerunt, quantum poterant iram suam, & sanguinis sitim exaturantes. Quare iure optimo misit Deus ignem in Moab, & perijt in sonitu a Romanis crudelissime uastatus, & iusto Dei iudicio abiectus, ita ut neque iudex in eo manserit, neque princeps, sed magistrorum, & sapientum præsidio fuerit destitutus. Eadem & ad hæreticos referre possumus, qui primum erant ex patre communi nobiscum, id est, ex Deo, & filios Ecclesiæ in saturabilibus odijs infectantur, & usque ad cinerem cum datur, comminuunt. * Excogitant enim inaudita genera tormentorum in eos, quorum opera Deus utitur, ut errantes reuocet ad sanctam Romanam Ecclesiam. Docet hoc crudelissimæ cædes sanctorum in Anglia, & cæcorum hominum furor in eos maxime grassans, qui Romanum pontificem uerum CHRISTI uicarium & apostoli Petri successorem, totiusque Ecclesiæ caput, & pastorem contentur, & pœnitentiæ saluberrimo Sacramento, uñicoq; post amissam baptismi gratiâ mortalibus asylo, utuntur. Vbi & ante annum sanctus pater Edmundus Campianus societatis nostræ presbyter cum Alexandro Brianto, qui in eandem societatem ardentem admitti postulabat, & Rodolpho Ceruino collegij Anglici in urbe Roma alumno, quorū nomina

Iohan. 8.

Edmundi presbyteri societatis festi nobis martyrium, & sociorum.

sunt in

sunt in libro vitæ, pro CHRISTI confessione, & veritate fidei ab Edmundo contra hereticos constanter propugnata gloriosissime sanguinem fuderunt. Quibus adhuc spiritibus crudelissimi tortores corda, & intestina extraxerunt, & in ignem iniecerunt. Complacet tibi Domine per sanguinem sanctorum martyrum tuorum illuminare eos, qui in tenebris, & in umbra mortis sedent ad dirigendos pedes eorum in viam pacis, vt in gremium recipiat sancta mater Ecclesia quos amisit, & de eorum salute lætemur, de quorum nunc miserabili calamitate cruciamur.

TROPOLOGIA.

Diximus cap. 1. nu. 20. varios esse eorum mores, qui à Deo recesserunt, atque ideo variarum nationum declarari nominibus. Qui autem mores præfigurentur in Moab ex Ierem. 48. discemus. Audiuimus superbiam Moab, superbus est valde, sublimitate eius, & arrogantiam, & superbiam, & altitudinem cordis eius. Quare maxime in eo significatur Diabolus, de quo dictum est in Iob. 41. Omne sublime videt, ipse est rex super vniuersos filios superbiam. Sed & ipsi filij superbiam secundo loco intelliguntur in Moab. Idumæa vertitur terrenæ, quare qui dominatur parti sue terrenæ, & infimæ, id est, carni, merito rex Idumææ dicitur. Regi ergo Moab bellum intulerunt Ioram rex Israel, & Iosaphat rex Iuda, & rex Idumææ, quia Diabolo, & superbissimis hominibus maxime aduersantur, & nocent iudicium Domini, quod significat Iosaphat, & celsitudo Domini, quam significat nomen Ioram, & carnis frenatio, ac moderatio, quæ significatur in rege Idumææ. * Etenim qui crebro extremi iudicij recordantur à carnis voluptatibus abstinent, & appetitui moderantur, non enim frustra regi Iosaphat parebat rex Idumææ, quod docuit Iosephus 9. Antiq. ca. 1. Illi etiam, qui celsitudinem Domini intuentur, & secum cogitant qualiter seruire oporteat summo, & excelso regi, cui reuerentissime seruiunt, & ministrant angeli, excelsi & ipsi animo fiunt, omniaque contemnent, quæ videntur, æterna tantum quærunt, vt Paulus ait: Non contemplantibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia sunt, quæ autem non videtur, æterna sunt. Quam molesti sunt Diabolo, qui carnem domant, & eius desiderijs resistunt, & quan-

Iob. 41.

4. Reg. 3. Qui nam bellu Diabolo inferant, & superbis.

7

2. Cor. 4.

tum ei exemplo noceant alios edificando nemo non nouit. Sed & superbis hominibus hæc tria molestissima sunt. Cum ergo rex Moab nocere non possit Ioram, aut Iosaphat, persequitur ossa regis Idumææ: quia cum Diabolus vltionem sumere nequeat de iudicio Domini, aut de eius celsitudine, odium suum satiare quærit in ijs, qui carnem continent in officio, & spiritui subijciunt, atque omni studio eos allicere conatur ad turpitudinē libidinum, vt ita ossa eorum, id est, virtutes, concrementur vsque ad cinerē, id est, penitus consumantur. Ossa in scriptura sacra (inquit Greg. 23. Mor. cap. 24.) virtutes accipimus sicut scriptum est: Dominus custodit omnia ossa eorum, vnum ex eis non conteretur. Quod vtique non de ossibus corporis sed de viribus dicitur mentis. Nam certe nouimus, quod & multorum martyrum corporaliter ossa cōfracta sunt. * Et lib. 9. ca. 38. eleganter illud Iob. 10. exponit: Carne, & pelle vestisti me, ossibus & neruis compegisti me. Carnibus, inquit, & pelle vestimur, sed ossibus neruisque compingimur, quia & si tentatione foris irruente concutimur, intus tentatione nos conditoris manus roborat, ne frangamur. Carnis itaque motibus nos humiliat ad dona, sed per ossa virtutum roborat contra tentamenta. Omnes ergo virtutes in ossibus designantur, sed maxime tolerantia, & patientia, vt docet August. in Psal. 6. & 33. Libido autem quid est aliud quam ignis virtutes omnes consumens, sicut ait sanctus Iob: Ignis est vsque ad perditionem deuorans, & omnia eradicans genimina: quo igne prius exusta est ciuitas Sodomorum, quam igne celesti absumeretur. Hoc autem igne libidinum solete Moab comburere ossa regis Idumææ ex Num. 24. intelligimus. Dixit enim Balaham regi Moab: verum tamen pergens ad populum meum dabo tibi consilium, quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore, Consilium autem fuit, vt Moabites mulieres filios Israel libidine inflammarent, & ad sacra sua adducerent, vt in Michæa dicemus, cum illud cap. 6. exponemus: Popule meus, memento quæso quid cogitauerit Balach rex Moab, & quid responderit ei Balaham filius Seor de Settum vsque ad Galgalam. Quod exitus docuit, sequitur enim ca. 25. Morabatur autem eo tempore Israel in Settum, & fornicatus est populus cum filiabus Moab, quæ vocau-

Ossa.

Gal. 3.

8

Libido enim ignis est virtutes consumens Iob. 10.

funt

runt eos ad sacrificia sua. At illi comederunt, & adorauerunt deos eorum. * Ex quibus periphrasē cernitur non solum hoc facere Diaboli solere, sed etiam eius ministros eodē spiritu superbiam inflatos, dum omnes cupiunt sui similes esse: quandoquidem consilium hoc fuit Balaham arioli, qui vt gratificaretur regi Moab, optauit maledicere populo Dei, & non potuit, sed ea ratione tandem illi vehementer in dōmodauit. Merito itaque Dominus ignem pro hoc igne successo mittit in Moab, vt omnes Diaboli machinas diruat, atque succendat per prædicatores verbi Dei, & ministros eius salutem quærētes animarū. Et disperdet iudices, & principes eius, vt nihil artibus suis moueant eos, apud quos plurimum valere solebant autoritate: & principes huiusmodi interficiet, eosque cum rege suo Diabolo comburet igni inextinguibili.

HISTORIA.

Super tribus sceleribus Iuda. Obiter ceteras nationes reprehendit, vt ad institutū suum veniat, id est, ad prophetandum filiis Israel. Sed quoniā cōtra decē tribus maxime prophetat prius de duabus loquitur, vt in decē, quasi in opere suo, diutius maneat.

Eo quod abiecerunt legem Domini. In alijs nationibus (vt recte adnotat Hieron.) non reprehendit quod legem Dei non seruassent, nullam enim præter naturalem acceperat, neque quod idola colerent, nec in illis fuit hic cumulus scelerum. At in Iuda, cui notus erat Deus, & qui legem ab eo per Mosem accepit, hæc est suprema iniquitas, quæ legem abiecerit, vt enim ait Dominus: Ille seruus, qui cognouit voluntatem Domini sui, & non fecit secundum voluntatem eius, vapulabit multis. Sed hæc infra latius explicabimus.

Post quæ abierant patres eorum. Nihilominus fuerunt patribus suis, sed quæ illi adorauerant idola, ipsi post tot monita prophetarum similiter adorauerunt.

Et mittam ignem in Iudam. Per Nabuchodonosor, vt videmus in fine 4. Regum.

ALLEGORIA.

Quoniam tempore, quo hæc dicebatur, apud Iudam erat templum, & religio, & cetera, Hier. & alij negat hæc ad Iudæos esse Allegorice referenda, sed ad Ecclesiam. Et merito, iam enim illi post mortē CHRISTI indigni erant nomine Iudæorum, sicut Apo. 2. scriptum est: Et blasphematis ab ijs,

Luc. 12.

qui se dicunt Iudæos esse, & non sunt, sed sunt synagoga Satanæ. * Melius conuertit in viros Ecclesiam, qui Deū confitentur, & agnoscunt, Iudæi enim à confessione dicuntur. Ne igitur filij Ecclesie diu à recta via aberraret putantes Deum non de se penas sumpturum, sicut de alijs nationibus, recte nunc supplicia futura prædicat multis, qui in Ecclesia more gentium viuunt, & presentis sæculi voluptates, atque emolumenta quærētes nullā legis illius rationē habent, quæ non perferunt Mosem, sed per ipsam Dei filiū data est. Sed Hiero. potius audiamus omnia explicantem. Quod quid de Iuda (inquit) diximus, refertur ad Ecclesiam, in qua est vera confessio, & pax Dñi, & visio veritatis. Et ideo arguitur quod legē Dei contempserit, & eius mandata non fecerit, & vnusquisque, adorans vitia sua, atque peccata, Deū contempserit habere à quo victus est, dicente Petro apostolo: A quo quis superatur, huius & seruus est. Auarus aurum, gulosus ventrē, libidinosus Beelphegor colit, lasciuia mulier, quæ eam sit in delicijs, viuens mortua est, adorat Venereas voluptates. Vnde mittet Dominus ignē in Iuda, & deuorabit ædes pessimas, & fundamenta vitiosa, quæ Ierusalem gloriā perdidērunt, &c. Itaque cum ait, Mittam ignem in Iuda, & deuorabit ædes Ierusalem, non in vniuersum Iudam, id est, in vniuersam Ecclesiam dicit, sed in partē, vt deuoret ædes Ierusalem, non totius, sed ædes pessimorum, qui sunt in Ecclesia.

TROPOLOGIA.

In Iuda illi indicantur, qui loci, & conditionis sue ratione Deo sunt peculiariter dicati, & perfectiorē, atque sanctiorem vitā profitentur. Quoniam autē vsu aliquando venit, vt ex hoc genere nonnulli vi magna reputationum impulsu præ humanæ naturæ infirmitate vitijs se tradant, & ex alijs in alia grauiora in dies ruant, legemque Dei contemnant, & quasi sine lege viuant decepti idolis, quæ & ipsi olim, & patres eorum adorauerant, id est, ambitione, pecunia, Venere, cōminatur eis pius Dominus, vt ad meliorem mentem redeant, ne extremū ignis æterni supplicium cogantur experiri.

HISTORIA.

Super tribus sceleribus Israel. Iam ad provinciam suam accedit, & decem tribus post alias nationes grauius reprehendit, in quas omnia vitia ceterarum pene confluerant.

11

1. Pet. 2.

12

Eo quod

13

Et quod vendiderunt pro argento iustum. Expe-
ctaret forte aliquis, vt virtuos aureos obijce-
ret Israeli, quos pro Deo superstitiosissime co-
lebat, quod fieri non videmus, sed pro cu-
mulo peccatorum minora flagitia comme-
morari. Verum sane, hæc enim idololatria
vitulorum, quasi primum peccatum Israe-
lis fuit, & in tribus prioribus sceleribus cõ-
memoratum intelligitur. Sed nunc idcirco
irascitur Dominus, quod neque post tot
scelera à peccando abstinere, sed ita nature
fœderis obliuiscatur, & affectus, vt pro ar-
gento iustum vendat. Eadem causa factũ
est, vt in quarto scelere nec Iudæ exprobra-
uerit idolorum cultum, qui vetus iam erat
in illa gente, sed abiectionem legis Dei,
quod ita peccatorum amore insanirent, vt
nullam sanctæ legis rationem haberent,
sed eam contemnerent, nec magis legibus
obtemperarent, quam si nullas vnquam ac-
cipissent. Quod autem de idololatria addi-
dit, quasi obiter dixit, vt contemptus legis
causam indicaret, quod idola patrum suo-
rum colerent, vt non videatur mirandum
cum Deus non colatur, qui legem tulit,
ipsam quoque legem contemni. Ita de Is-
raele loquens non nihil de idololatria mi-
seret, sed quasi aliud agens, & illam quasi in-
ueteratam iam, & notam omnibus prære-
riens. * Sed incidimus in celebrem locum,
& ab ijs maxime occupatum, qui contra
Iudæos disputant: quorum sententia est, iu-
stum, de quo modo verba facit Propheta es-
se CHRISTVM Dominum nostrum, quẽ
Iudæi pro argento vendiderunt, atque hoc
esse illorum quartum, & maximum scelus.
Ita scripsit R. Samuel Iudæus in epistola ad
Rabbi Isaac, cap. 6. quæ epistola est in quin-
to tomo Bibliothecæ sanctorum. Et mirẽ
pro hoc sensu pugnat contra Iudæos Gala-
tinus lib. 4. de arcanis cathol. ver. cap. 24. &
Hadrianus Finus in Flagello Iudæorum li-
bro. 6. ca. 47. At vero Hieronymus nihil si-
mile dicit, ne Allegoricẽ quidem expo-
nens, nec Rufinus nec Theodoretus:
Lyranus etiam refutat. Et sane meritõ
nam hæc verba non duabus tribus dicitur,
quæ CHRISTVM occiderunt, sed de-
cem, quæ multo ante eius aduentum ca-
ptiuæ ductæ sunt ab Assyrijs, nec eius vëdi-
tionis, aut cædis consciæ fuerunt. Iudæ er-
go hæc nora fuit inuenda, non Israeli. Res-
pondet Galatinus, tempore primi templi
distinctas fuisse decem tribus à duabus, sed

14

tempore secundi templi, id est, post reditũ
de captiuitate Babylonica, cõiunctos fuisse Iu-
dã & Israelẽ, omneq; Israelis nomine fuisse
cõprehensos. * Sed est in eius respõsione ma-
nifestus error. Nã si loquitur de multis viris
decẽ tribuum, qui manserunt cũ domo Da-
uid, & cum Iuda, verum est eos rediisse, &
habuisse in ciuitatibus Israel, Esdra. 2. Sed
hi semper cum Iuda annumerati sunt, &
Iudas dicti in prophetis, quatenus secerni-
tur ab Israele. Si autem de decem tribubus
verba faciat, quæ dicuntur semper Israel in
prophetis: neque illæ redierunt vnquam,
neque habitauerunt in ciuitatibus suis sicut
scriptum est Hos. 1. Non addam vltra mise-
reri domui Israel, sed obliuione obliuiscar
eorum, quod nos ibi satis comprobauimus.
Præterea, huic ipsi Israeli obiter paulõ post
obijcit idololatriam: Super vestimentis,
inquit, pignoratis accubuerunt iuxta om-
ne altare. At cum CHRISTVM vendide-
runt, constat nullam fuisse in illo populo
idololatriam, non igitur de eo tempore lo-
quitur. Accedit, quod cum iustum dicit,
neque in Hebræo, neque in Græco addi-
tur articulus, vt eximius aliquis iustus signi-
ficari intelligatur, vt fieri solet, sed iustum
indefinite pro quouis iusto, aut pro iustis di-
xit, sicut & Chaldaeus vertit: Et quod ven-
diderint pro argẽto iustos. * Notatur ergo
iuxta Hic. Lyr. Theod. Israelitarũ iniquitas,
& auaritia, qui litigantibus pauperibus cũ
diuitibus vendebat iustum, id est, iustorum
pauperum rem, & pecuniam tradebant di-
tioribus pro pretio, quod ab eis acceperat.
Et pauperem vendebant pro calceamentis, id est,
tanta erat eorum cupiditas vt pro re mini-
ma, & minimo argẽto, quo calciem pos-
sident, corrumpebant iudiciũ, & possessionẽ
pauperis diuiti adiudicabant. In Hebr. pro
calceamentis est כַּלְעָי דְּכַלְעָי duali numero, vt
magis significetur eorum auaritia, qui non
pro multis calceis, sed pro duobus iudicio-
rum iura violabant. Isai. 1. Principes tui in fi-
deles socij furum, omnes diligunt munera,
sequuntur retributiones. Pupillo non iudi-
cant, & causa viduæ non ingreditur ad il-
los. Hoc autem peccatum non erat tantũ
modo principum, sed totius reipublicæ cõ-
sentientis, & omnium maxime diuitum,
quos ad spoliandum pauperes huiusmodi
iudiciorum corruptio alliebat: ex quo
violatio iustitiæ, misericordiæ, caritatis, ac
denique totius reip. peruersio conseque-

15

16

batur.

17

batur. * Lyranus R. Salomonẽ securus ver-
tedum putat, Et pauperẽ pro clausuris, ex-
ponitq; pauperem coactum fuisse à diuitẽ
diuere clausuram, id est, maceriã, quæ erat
inter vtriusq; possessiones, vt vna fieret pos-
sessio, totaq; diuiti cederet. Sed nostra tran-
slatio & Hieron. est, & Lxx, & recentiorum
interpretum, meritoq; illis magis probata
est, quoniam passim in scriptura signifi-
cat calceamentum, vt Exo. 3. Solue calcea-
mẽtum de pedibus tuis. Et numerus dualis
huic significationi suffragatur. Ostendat er-
go nobis Lyranus, vbi maceriam possessio-
num significet, & cur duali numero ponat-
ur, quod si fecerit, impetrabit à nobis, vt eã
quoque interpretationem admittamus.
*Qui cõuerunt super puluerem terræ capita pau-
perum.* id est, Opprimunt, cõculcant more
tyrånorum, id enim significat verbũ קָשׁוּ,
vt Psalm. 55. Miserere mei Deus, quoniam
conculcauit me homo. Et Psalm. 56. Dedit in
opprobrium conculcantes me. Et in huius
prophetæ cap. 6. Audite hoc, qui conteritis
pauperem.
Et viam humillimum declinant. Hieronymus:
In tantam eleuantur superbiam, vt nolint
cũ humilibus ambulare, id est, dedignaban-
tur cum illis miscere colloquia, & cõuersari.
Alter sensus est: faciebãt, vt pauperes rebus
suis spoliati à via recta recederent, id est, in
furtã, & periuriam, & similia vitia laborentur
præ paupertate: hoc enim est declinare viã
illorum, facere, vt via illorum, id est, viuendi
ratio, à rectitudine declinet. Ita Isaias dixit
c. 3. Qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt,
& viam gressuum tuorũ dissipant, id est, fa-
ciunt, vt in multa peccata incidas. Nonnulli
& ita interpretantur, Peruertunt iudicium
pauperum, vt via sitius, & causa iusta, quod
videtur posse confirmari verbis Job. 24. Afi-
num pupillorum abegerunt, & abstulerunt
pro pignore bouem viduæ. Subuertunt pau-
perum viam, & oppresserunt pariter man-
suetos tetræ.
Et filius, & pater introierunt ad puellam, sci-
licet, eamdem, vt expressere Lxx. Quod
Hiero. non de quauis puella dictum putat,
sed de vxore filij, aut patris, quod lege vehe-
mẽter prohibebatur. Leu. 18. & Pau. 1. Cor.
5. ait: Omnino auditur inter vos fornicatio,
& talis fornicatio, qualis nec inter gentes,
ita vt vxorem patris sui aliquis habeat. Simi-
liter exponunt ceteri. Enumerat Propheta
peccata illius temporis, quæ omnia intelli-

18

guntur in quarto scelere Israel. Ex quõ in-
telligimus plane in toto cap. 1. & in hoc se-
cundo quartum scelus esse cumulum quẽ-
dam, & excessum magnum commanum,
& vitatorum peccatorum, siue id vno pec-
cato fiat, siue multis. Ex quo etiam constat
tria peccata nõ esse certa peccata, sed mul-
ta, & magna, vt diximus.
Ut violarent nomen sanctum meum, id est, Ex
quo fiebat, vt nomen meum blasphemaretur
inter gentes, cum viderent populum
meum in tam execrabiles rursitudines inci-
dere, & lege mea eiusmodi flagitia per-
mitti iudicarent. Quare aliquis cur dicat
Propheta: Introierunt ad puellam, vt vio-
larent nomen sanctum meum, cum mi-
me introierint animo violandi nomẽ Dei,
sed voluptatis percipiendæ. Qua de re tra-
ditus est à nobis in Hoseam canon verbis
Chryso. hom. 66. & 80. in Iohan. proprium
modum esse scripturæ, vt quæ euentus sunt
pro causa ponat. Sed is & amplior fiet, & vti-
lior, si ita dicamus. Mos est scripturæ italo-
qui, vt non cõsideret quid cogitauerit qui
fecit id, quod narratur, aut quõ animo fue-
rit, sed id, quod factum ipsum indicat, & præ-
iẽ fert, id est, quod ex facto ipso, aut ex eius
euentu vulgariter homines solent collige-
re, & iudicare: loquitur enim sæpe ad vulgi
consuetudinem. Vt Gen. 43. In meam hoc
fecistis miseriam, vt indicaretis ei & alium
habere vos fratrem. Non illi eo animo fe-
cerunt, vt patrem molestia afficerent, sed
tale fuit factum, vt qui viderent, dicerent
eos eo animo fecisse. 4. Reg. 4. Noli quæso
Domine mi vit Dei, noli mētiri ancillę tuę.
Licet enim ille mentiri nollet, tamen qui
audirent rem, quæ ab homine prestari non
potest, pollicentem, putarent eum voluisse
decipere mulierem. * Ex hoc canone, si re-
cte percipiatur, & teneatur, in numeri scri-
pturæ loci explanantur. Vt Psalm. 10. Qui au-
tem diligit iniquitatem, odit animam suã,
qui enim sibi male facit, putatur se odisse.
Et Luc. 14. Si quis venit ad me, & non odit
patrem suum, & matrem, & vxorem, & fi-
lios, adhuc autem & animam suam, &c.
Qui enim huiusmodi necessitudines dese-
rit, odisse iudicatur. Similiter intelligen-
dum est cum CHRISTVS maledictum di-
citur, aut relictus à Deo. Galat. 3. CHRIS-
TVS nos redemit de maledicto legis fa-
ctus pro nobis maledictum. Psalmus. 21.
Quare me dereliquisti? & similia. Signifi-

19

Regul.

20

V catur

ALLEGORIA.

catur enim CHRISTVM tale supplicium subijisse, vt putare possent rudēs, & vulgares homines eum esse peccatorem, & maledictum, & abiectum à Deo, quod ab Isaia cap. 53. explicatum est: Et nos putauimus eum quasi leprosum, & percussum à Deo, & humiliatum. Eadem est intelligentia cū Deus dicitur dormire, aut dolere, aut irasci, aut denique humanam aliquid pati, aut non nosse aliquem. * Hinc etiam intelligitur proprietatis illius locutionis, quæ multis videtur durior, cum Deus dicitur excæcare, aut indurare homines, aut in reprobrum sensum tradere: cum enim Deus gratiam non tribuat, quam tribuere potest, iudicarent vulgares homines velle eum, quod inde sequitur, vt illi excæcentur, aut indurentur. Tale est & illud Eze. 14. Ego Dominus decepi prophetam illum, quia illi veritatem non indicauit, perinde ac si voluisset eum decipere. Et illud Mich. 2. Vtinam non essem vir habens spiritum, sed mendacium potius loquerer. Non oportet mentiri, quod malum est, sed aliter euenire, quæ prædixit, ex quo qui viderent, iudicarent eum voluisse mentiri. Nec dissimile est quod de Domino scripsit Lucas capit. 24. Et ipse finxit se longius ire. Nihil veritas fingit, sed cum venisset eum illis, ac postea manserit, putaret vulgus fictionem illam fuisse, cum transire volebat, & tamē fictio non erat, si enim eum non tenuissent, transisset sine dubio, & esset longius. Hæc locutio, de qua iam tam multa diximus, & nostra, & omnium gentium consuetudine vsitata est: dicimus enim si ægrorum intemperantem, ac medicis non obsequentē, aut hominē in pericula sepe se iniicientem videamus: Hic profecto mortem querit: si non faciat quod petitur, hicurgia amat, & id genus multa.

21
Quomodo
Deo excæ-
re, & indu-
rare dica-
tur.

Locus
Luc. 24.

22

Et super vestimentis pigeratis accumbant. Hebraei, vt refert Hiero. ita exponunt. Super vestimentis eorum, qui ad idola ire nolebant, quæ vi extorserant, accumbant in templis idolorum, vt epularentur. Et similiter intelligitur quod sequitur: Vinum damnatorum bibebant, pro quo est. *ויין*, id est, eorum, quos calumniabantur, & condēnari inique faciebant. Pagninus: vinum peccatis affectorum bibebant. Quod autem dicitur: *Iuxta omne altare*, indicat multitudinem idolorum, & conuiuiorum, ac festiuitatum, quas in illorum cultum celebrabat, frequentiam: quos per irrisum vocat Deus eorum.

In Israele, qui à domo Dauid, & ab Ierusalem, temploque recessit, & vitulos aureos adorauit, iam non homines Ecclesiæ intelligimus, sed Iudæos, qui recesserunt à Christo, & per infidelitatem deseruerunt Ecclesiam: & hæreticos, quidem suo modo fecerunt. Ex qua discessione hoc vtrique habuerunt, vt aurum, atque argentum adoraret, & carnis voluptates, atque honores, & infandas turpitudines inciderent, & omnium peccatorum genere contaminarentur mercedem, quam oportuit, erroris sui in semet ipsis recipere, vt est apud Paulum. Quod autem dicit, *Pro eo quod vendiderunt pro argento iustum, & pauperem pro calceamentis*, non possum de Christo interpretari, vt Rupertus fecit, quoniam Iudæi non vendiderunt Christum, sed emerunt, neque legimus eos aut res fuisse Iudæ, vt venderet, sed Iudam vltro facinus promississe, Quid vultis mihi dare, & ego eum vobis tradam?

TROPOLOGIA.

In Israele intelliguntur, qui quondam Christianæ vixerunt, & Dei legem obseruabant, sed postea non clam, vt illi, quos nomine Iudæ declarari diximus, sed palam, à Deo recesserunt, & perfrixta fronte colunt idola nationum, nec verentur dicere: Quæ nobis pars in Dauid: vel quæ hereditas in filio Isaï? Et quoniam gratia Dei quasi frenum quoddam est humanæ concupiscentiæ, fit vt ea amissa in peccata precipites homines ruant, & illud in eis impleatur, quod descebat Ieremias: Qui vescebantur voluptuose, interierunt in vijs: qui nutriebantur in croceis, amplexati sunt stercora. Quæ sint autem stercora, continuo propheta noster docet: Eo quod vendiderint pro argento iustum, &c. qui enim malunt diuites esse, quam Christi serui, & pietatis amatores, non vendunt pro argento iustum: & qui, vt paupertatem à Christo consecratam effugiāt, vel minimi emolumentum causa quoduis audent, non vendunt pauperem pro calceamentis: Sequuntur & alia peccata, quæ non sunt nobis noua expositione extenuenda, quoniam verba ipsa moralia sunt.

HISTORIA.

Ego autē exterminauī Amorræū. Cōmémorat sua in Israelē beneficia, quo magis appa-

Rom. 1.

Matt. 16.

23

Reg. 11.

Thren. 4.

24

reat

reat quam ingratus, & quam omni supplicio dignus sit. Quamuis & duabus tribubus hæc mihi videtur dici, omnia enim æque in eas conueniunt, atque in Israele. Amorræi erant ex septem nationibus, quæ possidebant terram promissionis, & à Deo eiecæ sunt in aduentu filiorum Israel. Habitabant autem trans Iordanem, quorum terra data est tribui Gad, & Ruben, & dimidiæ tribui Manasse. Hos à Moabitibus diuidebat torrens Arnon Num. 21. Amorræos autem nominat, quamuis & reliquas nationes exterminauerit, quoniam inter omnes hi multitudo, & fortitudine, & opibus præstabant: vnde & soli nominantur Gen. 15. Nondum enim completæ sunt iniquitates Amorræorum. Quare & eorum fortitudinem continuo demonstrat.

Amorræus.

Cuius altitudo cedrorum altitudo eius. In his verbis videmus non esse alienam à sacris litteris hyperbolen, quæ ad res opinione maiores explicandas valde utilis est. vt Num. 13. Ibi vidimus môstra quædam filiorum Hebræi de genere giganteo, quibus comparati quasi locustæ videbantur. Notandum etiam est pleonasmus Hebraicus: Cuius altitudo cedrorum altitudo eius, Latinus enim diceret, cuius altitudo est altitudo cedrorum. Est autem frequēs vt Psal. 104. Aharon, quæ elegit ipsum. Iac. 4. Scienti igitur bonum facere, & non facienti peccatum est illi.

Pleonasmus Hebraicus.

25

Et contritum fructum eius desuper. Quoniam arbori assimilaui, perstat in eadem similitudine: & perinde est, ac si diceret: Omnino eum perdidit, eradicauit eum, & radices, fructusque arefecit. Abstuli ei opes, quæ erant vt fructus, & eum è terra sua eiecit.

Regul. Scriptura in laudibus Dei non seruatur ordinem rerū gestarum.

Nazaræi.

Ego sum qui ascendere vos feci. Prius ex Aegypto eos eduxit, & deinde Amorræum exterminauit. Sed est in huiusmodi rebus Hieronymi documentum memoriæ mandandum: scripturam in laudibus Dei non solet seruare ordinem rerum gestarum, sed frequenter prius narrare, quæ posterius gestæ sunt. Quod, inquit, docere nos poterit Psal. 77. & 104. vbi signorum potentia, non ordo describitur. Ipsi quoque tituli psalmorū, vt historia tituli Psal. 51. De Doeg Idumæo, prius gesta est, quam illa tituli Psal. tertij de Absalom contra patrem insurgente.

Et de iuuenibus vestris Nazaræos. Nazaræi Domino se consecrabant, & inter ceteros filios Israel erant ceu religiosi inter Christianos. De eorum ritu, & consecratione legē-

Num. 6. Nominis huius interpretationem habemus Iud. 16. Quia Nazaræus, id est, consecratus Domino, est. * Notandum est autē inter maxima beneficia Deum numerare se ex eorum filijs aliquos sibi consecrasse: vt vel hinc constet quā miserabiliter insaniāt, qui hæreticos iam pridē ab Ecclesia catholica damnatos adhuc sequi volunt, & in eadem damnationem se iniiciūt religionibus detrahentes, quas sancti patres spiritu Dei afflati in maximam Christianæ reipub. utilitatē instituerunt ad Euangelicæ vitæ perfectionem æmulandam. Nec vero si pauci, aut etiā multi ab instituto suo degenerarūt, ideo institutum ipsum reprehendendū est: nam neque Christiana religio, & lex, aut damnari, aut minoris fieri debet, quod tot modis ab eius puritate, & sanctitate quotidie recedant Christiani. * Contra qui cœlestia sapiunt, vbi religionum miram sanctitatem contēplantur, exclamant: Beata gens, cuius est Dominus Deus eius, populus, quem elegit in hæreditatem sibi. Corripunt etiam hæc verba immoderatū parentum affectū, qui filios suos, quos ad religionis altitudinē conuolasse vident, ita interdum lugent, ac si in sepulcrum exculissent. Concedamus sane naturę sensum aliquem doloris, modo fidei quoque locus relinquatur, illudque firmum teneatur ad maiora illos, atque feliciora transisse: Dolcant modicè, quod dulci filiorum consuetudine carent, sed gaudeant sine modo, quod in regis potētissimi aula inuocati sunt, quod rex regum, & Dominus dominantium fecit de iuuenibus eorum Nazaræos. Omnia autem tētare, & omnes machinas admouere vt filios, quibus omnia prospera optare debuerant, de tanta felicitate deiciant, & iterum ad sæculi tumultus reuocent, miserandæ cuiusdam, & crudelis ignorantie, inuidie, atque extremæ dementiae est.

26

Secretæ religiones magni Dei Joann.

27

Psal. 32.

Patres à religionibus extrahentes filios.

Et propinabatis Nazaræis vinum. Quod lege prohibetur Num. 6.

Et prophetis mandabatis. Sicut Amasias mandauit ipsi Hamos, cap. 7.

ALLEGORIA.

Hoc Iudæis dicitur, olim enim Deus exterminauit Diabolū, à quo captiuus tenebatur Iudæi, & hæretici ante baptismum, & ascendere eos fecit de terra Aegypti, id est, in libertatem filiorum Dei eos asseruit, & diu tolerauit eorum mores in deserto, postea quam cœperunt adorare vitulum, & seditionem

28

V 2 seditionem

seditionem contra Dei ministros duces suos. Deniq; de filijs Iudæorum suscitauit prophetas, & Nazaræos, Apostolos. s. de quibus ait Matth. 12. Et si ego in Beelzebub eicio dæmones, filij vestri in quo eijciunt? Ideo ipsi iudices vestri erunt. Sed & hodie suscitatur de filijs vtrorumque Nazaræos, id est, homines sibi dicatos. Videas Roma sumptibus beatissimi Pontificis Gregorij XIII. iuuenes Christianè educari ex gēte Iudæorum conuersos, & omnibus disciplinis instrui ad suscitandas tribus Jacob, & facces Israel conuertendas. Quid collegium, quod Germanicum dicitur, à Iulio III. Pontif. Max. & institutum Romæ, & S. patris nostri Ignatij curæ commissum, vt illud legibus temperaret, adolentesque optimæ indolis ex omnibus Germaniæ partibus euocaret, quod postea idem Gregorius XIII. annis redditibus amplissimè locupletauit: quid est aliud, quam quoddam sacrum Nazaræorum seminarium, per quos Germaniæ placetur Deus, & hæreticorum tenebræ cœlesti luce dissidentur? * Collegium vero Anglicum eiusdem sancti Pontificis cura erectum, & sustentatum, vbi Angli iuuenes pietate, & literis per homines nostræ societatis imbuuntur, Nazaræorum etiam domus est, & prophetarum, quos Deus de filijs Anglorum suscitauit. Quibus mens vna est iuris etiam iurandi religionè confirmata post studia literarum in patriam redire, vt aut veram religionem iam dlu profigatam reuocent, aut sanguinem pro CHRISTO, & animarum illarum salutè intrepide effundant. E quorum numero, vt diximus, Rodolphus Ceruinus martyrij iam laurea coronatus victor triumphat, alij nonnulli citò fortasse triumphabunt. Propinant quidem hi homines Nazaræis suis vinum, id est, auertere eos conantur à veritate fidei, & à sanctitate, quam tenere ceperunt: & prophetis suis, id est doctoribus sanctæ religionis, quos Deus mittit ex eorum gente, dicunt magnorum suppliciorum comminatione adhibita, Ne prophetetis: sed nec ideo Deus prophetas, & Nazaræos suscitare desistit, nec illi à prophetando deterrentur.

TROPOLOGIA.

Sicut septem nationes tenebant terram promissionis antequam introirent filij Israel: ita septem vitia, quæ capitalia vulgo dicuntur,

30
Superbia.

occupare solent animas hominum, in quibus nondum habitat Deus. Iudæ ergo, & Israeli loquens beneficia, quibus illos affecit, recēset, nec de septem hostibus loquitur, sed de eorum maximo, atque fortissimo, id est, de superbia, quæ merito in Amorræo intelligitur, cuius altitudo quasi cedrorum est, & fortis ipse quasi quercus, hoc enim expulso, & cetera peccata expulsa intelliguntur. Habitarat Amorræus trās Iordanem in optima atque fertilissima terra, quæ multum postea profuit filijs Israel: ita superbia optima quæque hominis occupat, optimum ingenium, sublimem, & acutam mentem, eloquentiam, eruditionem, quibus abutitur ad honores captandos, & ad laudes hominum: quæ multum Ecclesiæ CHRISTI prodesse, si superbiæ, quasi iniusto possessori adimerentur. Et quia diu nos sustinet Deus vocado, & ducendo donec ad hanc libertatem filiorum Dei, qualis tamen in hac vita haberi potest, veniatur; ait: *Ego sum, qui ascendere vos feci de terra Aegypti, & duxi vos in deserto quadraginta annis, vt possideretis terram Amorræi.*
Et suscitauit de filijs vestris in prophetas, & de iuuenibus vestris Nazaræos. Filij vocantur in scriptura cogitationes, quia proles mentis sunt, vt obiter docet Hiero. in ep. ad Oceanum, cuius initium est, Nunquā fili Oceanæ, & Arnobius in Psalm. 105. Quia ergo Deus in seruatorum suorum cordibus mirabiliter operatur, & nunc cogitationes elicit, quæ vel timore futuræ pœnæ animum à peccando deterreant, nunc venturorum bonorū spe ad omnia perferenda inflāment, de filijs eorum dicitur suscitare in prophetas. Quando vero mens Dei amore incalescit, & vitæ prioris pertæsa totam se Deo deuouet, atque à vino terrenarum consolationum abstinere in posterū statuit, vt diuinis perfruatur, de filijs eorum suscitatur Nazaræos. Sed cum (vt sepe vñ venit) ceterata, atq; pulsata secularium voluptatum impulsu, ad eas ingrata mens venit relicta spe meliorum, tunc vinum propinat Nazaræis. Cum cogitationes illæ futurorum bonorū, aut malorum cogitationibus præsertim vtilitarum obstruuntur, tunc mandat prophetis: Ne propheteis.

HISTORIA.

Ecce ego strideo subter vos. Accommodat se loquenti propheticus spiritus, & quoniam

pastor

pastor erat sanctus Hamos, è medio ruræ percipit similitudines. Hiero. Sicut plaustrum stipulæ, vel feni onere prægrauatum stridore, & sonitu longe exultat: sic & ego peccata vestra vltra non sustinens, & quasi stipulam tradens incendio clamabo, & dicam: Perijt fuga à veloce, &c. Non est autem intelligendum, *Strideo subter vos*, Ita vt Deus fingatur peccatis, quasi oneri, superpositus: sed sciamus *subter*, id est, subter, aut sub, nonnunquam significare locum, in quo aliquis est. Exho. 16. Maneat vnusquisque apud semetipsum. Hebr. sub se. Reg. 14. Stemus in loco nostro, & ne ascendamus ad eos. Hebr. Stemus subter nos. Ita intelligitur illud Hab. 3. Ingrediatur puteo in ossibus meis, & subter me scateat, id est, in me, vel in loco, vbi sum. Zach. 12. Et habitabitur Ierusalem rursus in loco suo. Hebr. sub ipsa. Est ergo fenus. Quæ admodum stridet, & longe, lateque sonat plaustrum onustum feno, magis quam si re alia solidiori oneretur, quæ consistat, & immobilis incumbat: ita ego in vobis, & in terra vestra audiri faciam magnum stridorem, & molestissimum auribus vestris sonitum. * Predicit autem captiuitatem, & tumultum, atque vltimum, & clamorem pugnantium, & cadentium, sicut in hoc cap. dixit: Et morietur in sonitu Moab, in clangore tubæ. Chaldaus: Ecce ego adducam super vos tribulationem, quæ coartabit vos in locis vestris, sicut coartatur plaustrum manipulis onustum. Pro quo ita vertit Quinquarbo-reus: Ecce ego agrinioniam contra vos adducam, molestiamq; afferam vobis in loca vestra, quanta est plaustri molestia, quando onustum est manipulis. Fenū pro paleis, aut manipulis posuit, vt Mich. 4. congregauit eos, quasi fenum aræ. Surge & triturata filia Sion, &c. vt tibi explicabimus. Vti autem eū hac similitudine propter stridorem tantum, non autem vt significet se instar plaustri super eos transiturum, vt Lyranus, & nonnulli Hebræi intellexerunt, ex eo planum fit, quod plaustrum fortius premit & conculcat iacentes, si terra, aut lapidibus onustum sit, quam feno, aut paleis: itaque superuacuum erat, & potius obstabat, adde-re, Onustum feno: sed ad stridorem recte additum est, quoniam magis stridet cum feno, aut paleis plenum est.

ALLEGORIA.

Quanto cum sonitu exciit fuerint à Ro-

34

manis Iudæi scimus, quæ enim regio insit-gnem eorum calamitatem, & omnem tragediam miserabilem non audirent, nisi tunc passi sunt, quæ nunc sermo prophetas præ-nuntiat. Hæretici quoque, si non in hac vita, certe in futura, eadem supplicia tolerabunt, nemo illa effugiet, nisi qui robustus corde fuerit, & maluerit in paucorum dierum vita, quam in æterna periclitari, & omnibus relictis, quæ apud hæreticos habebat, nudus effugerit ad Ecclesiam.

TROPOLOGIA.

Huiusmodi hominibus captiuitatem annatur, venturamque dicit in malis eius, & molestissimum hostium, id est, in vitiis, & vitiorum, vbi miseriam seruant seruitutem, nam qui vnum Dominum Deum habere noluerunt, tot dominos habere cogentur, quot sunt vitia, quibus tenentur. Greg. 32. Mor. cap. 5. aliter atque nos exposuimus, hæc verba accipies, quasi Deus strideat sub onere peccatorum, qui sensus eius probabilis est, ita inquit. Aliquando etiam insensatis rebus propter infirmitatem nostram alta condensatione se comparat, sicut per Prophetam dicit: Ecce ego strideo; &c. Quia enim fenus est vita carnalium, sicut scriptum est: Omnis caro fenus: in eo quod Dominus vitam carnalium patitur, more plaustri fenum se portare testatur. Cui sub feni onere stridete est pondera, & iniquitates peccantium cum querela tolerare.

HISTORIA.

Et peribit fuga à veloce. Ita vos captiuitas occupabit, ac premet, vt veloces fugere nequeant salutis sue consulturi, nec fortes timore perterriti possint fortitudinem suam ostendere, nec robusti poterunt viribus hostium resistere, nec vlla, aut arte, aut virtute cum eis dimicare. Immo & audacillimus quisque putabit præclare secum agi, si vel omnibus, quæ possidebat, relictis, ac perditis vitam suam nudus effugiens seruare possit. Dixit inter cetera, *Et tenens arcum non stabit*, id est, fugiet, quoniam, vt in primū caput Hoseæ diximus, Israelitæ multum arcu utebantur ad prælia, & erant sagittandi peritissimi. Hoc autem dicit, quia paucissimi, ac pene nulli euaserunt manus, & crudelitatem Assyriorum.

TROPOLOGIA.

Hæc verba, & de futuri sæculi pœnis intelligi possunt, & de præsentis seruitute in-

35

peccatis. Nam qui velox solebat esse tardus peccato, cui se sponte subiecit, non fugiet hanc sententiam, neque fortis olim, & pugnator. Solus illam effugiet, qui fuerit fortis corde, & renuntiauerit omnibus, ne CHRISTO carere cogatur, & nudus effugerit ex laqueis seculi.

CAP. III.

Audite verbum quod locutus est Dominus super vos filij Israel. Super omnem cognationem quam duxi de terra Aegypti dices. Tantummodo vos cognoui ex omnibus cognationibus terrae. Idcirco visitabo super vos omnes iniquitates vestras. Numquid ambulabunt duo pariter, nisi conuenerit eis? Numquid rugiet leo in saltu, nisi habuerit praedam? Numquid dabit catulus leonis vocem de cubili suo, nisi aliquid apprehenderit? Numquid cadet auis in laqueum terrae, absque aucupe? Numquid auferetur laqueus de terra, antequam quid caperit? Si clanget tuba in ciuitate, et populus non expauescet? Si erit malum in ciuitate, quod Dominus non fecit? Quia non faciet Dominus Deus verbum, nisi reuelauerit secretum suum ad seruos suos prophetas. Leo rugiet, quis non timebit? Dominus Deus locutus est, quis non prophetabit? Auditum facite in adibus Azoti, et in adibus terrae Aegypti: et dicite, Congregamini super montes Samaria, et videte insanias multas in medio eius, et calumniam partietes in penetralibus eius. Et nescierunt facere rectum dicit Dominus: thesaurizantes iniquitatem, et rapi-

nas in adibus suis. Propterea haec dicit Dominus Deus, Tribulabitur et circumietur terra: et detrahetur ex te fortitudo tua, et diripientur aedes tuae. Haec dicit Dominus: Quomodo si eruat pastor de ore leonis duo crura, aut extremum auriculae: sic eruentur filij Israel, qui habitant in Samaria, in plaga leleuli et in Damasci grabbato. Audite, et contestamini in domo Iacob, dicit Dominus Deus exercituum: quia in die cum visitare coepero prauaricationes Israel, super eum visitabo, et super altaria Betheli: et amputabuntur cornua altaris, et cadent in terram. Et percutiam domum byemalem cum domo aestiua: et peribunt domus eburneae, et dissipabuntur aedes multa, dicit Dominus.

HISTORIA.

Audite verbum quod locutus est Dominus super vos. Quemadmodum ante diximus verba illa: Ego autem exterminavi Amorraeos, vniuerso Israeli dicit, id est, duodecim tribubus, quoniam aequae in omnes conueniunt: ita nunc fieri docet Hieron. nec immerito, cum ipse Propheta dicat: Super omnem cognationem, quam eduxi de terra Aegypti. Quod ergo ait: super vos, est, contra vos, aut ad vos, ut iam diximus, & adhuc dicemus, & contra omnes tribus, quas eduxi ex Aegypto, ut intelligat Iudas ad se quoque hunc pertinere sermonem.

Tantummodo vos cognoui, id est: Vos solos elegi in peculiarem populum, cuius Deus diceret, & cui potissimum beneficerem. Et ideo peccantes in me maiori digni estis supplicio. Ezech. 9. A sanctuario meo incipite. Et. 1. Pe. 4. Quoniam tempus est, ut incipiat iudicium a domo Dei. Quae verba Domini magis ad misericordiam, quam ad iram pertinent, ut 2. Machab. 6. docemur. Etenim, inquit, multo tempore non sinere peccatoribus ex sententia agere, sed statim ultiones adhibere, magni beneficij est indicium. Non enim, sicut in alijs nationibus Domi-

nus pa-

nus patienter expectat, ut eas cum iudicij dies aduenerit, in plenitudine peccatorum puniat: ita & in nobis statuit, ut peccatis nostris in finem deuolutis ita demum in nos vindicet. Propter quod nunquam quidem a nobis misericordiam suam amouet: corripiens vero in aduersis populum suum non derelinquit. * Ceterum cognoscere dicitur Deus eos, quibus benefacere vult: idcirco de ijs, quos a se reijcit, ait Matth. 7. Et tunc confitebor illis, Quia nunquam noui vos. Et. ca. 25. Amen dico vobis, nescio vos. Ideo pro eo quod nos habemus, Tantummodo vos cognoui, &c. Chaldaeus vertit: Tatum vos elegi de omnibus terrae cognationibus.

ALLEGORIA.

Omnia, quae Deus decem tribubus, aut etiam duabus cominatur, referri per Allegoriam ad Iudeos CHRISTI interfectores satis haecenus ubique demonstrauimus, qui, & si deos alienos non colerent eo tempore, tamen habebant sua idola, ambitionem, pecuniam, & cetera huiusmodi vitia. Itaque ex his, quae dicta sunt in hoc propheta, & in praecedentibus, non erit difficile erudito lectori sumpta ex Historico sensu similitudine ad eos omnia referre, & de excidio vltimo Ierusalem, deque caecitate illius misericordiae persequentis, & ad haereticos accommodari etiam poterunt non magno negotio. Hac ratione adductus, & quod lectori ingraturam futuram esse vereor hanc nostram de Iudeis explanationem: abstinere fere ab Allegorijs, nisi cum ad CHRISTI, & Ecclesiae sacramenta pertinebunt. * Nec tamen haec, quae nunc explicauimus, praeteribo, ad omnes enim Ecclesiae filios sine dubio pertinet; ipsi sunt veri filij Israel, & ipsi sunt omnis cognatio, quam eduxit Dominus de terra Aegypti. Etenim quos Dominus eduxit ex Aegypto, transfudit per mare Rubrum, in quo baptismi figura aperte ostensa est, & manna pasti sunt, quod figura sacrae Eucharistiae fuit, & de petra biberunt in figuram CHRISTI, ut ex Apostolo didicimus: Nolo enim vos ignorare fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt, & omnes in Moyse baptizati sunt in nube, & in mari, & omnes eandem escam spiritualem manducauerunt, & omnes eundem potum spiritualem biberunt. Bibebant autem de spiritali conseruante eos petra, petra autem erat CHRIS-

2
Cognosce-
re.

Cur non
semper de
inceps Alle-
goria ex-
plananda sit.

3

1. Cor. 10.

STVS. Sed proprie ad eos referam, qui post baptismum corde reuersi sunt in Aegyptum, atque opere ipso quotidie reuertuntur. Horum iniquitate, & ingratos animos arguit, & tanquam surdos, ac rebus seculi intetos ad audiendum excitat. Tantummodo, inquit, vos cognoui ex omnibus cognationibus terrae. Ceteros in sua incredulitate reliqui, perinde ac si eos non creassem, neque noissem. Et quamuis omnes comoneo, atque doceo, tamen tantum vobis lucis, atque doctrinae, tantum gratiae largitus sum, ut vos solos nouisse videar, reliquos quasi alienos ignorasse. Idcirco visitabo super vos iniquitates vestras, pater sum, de interitu vestro doleo, non possum pati ita vos a me abalienari, reducam ad me supplicij, quos benignitate non potui.

HISTORIA.

Nunquid ambulabunt duo pariter. Hieronymus haec, & sequentia nonnulla tantum Allegorice exponit, ceteri variant. Ego ita intelligo. Non conuenit mihi vobiscum, quia legem, & foedus subinde violatis: Ideo non ambulabimus simul, sed relinquam, & reijciam vos. Inde cum sanctis dicitur esse semper, & sancti cum eo, quia videlicet consentiunt voluntates, & ideo semper simul ambulant. Iosue. 1. Sicut fui cum Moyse, ita ero tecum, non te deseram, neque derelinquam: Mich. 6. Et sollicitum ambulare cum Deo tuo. Gen. 5. Et ambulauit Henoch cum Deo. Et. c. 6. Noe virtuosus, atque perfectus fuit in generationibus suis, cum Deo ambulauit.

TROPOLOGIA.

Videat quisque qui cum sibi conueniat, cum eodem enim ambulat, & si ambulat, necesse est ut eo veniat, quo ille venerit. Ideo sancti quorum voluntas a diuina non discrepat, & cum Deo ambulare dicuntur, & in caelum cum CHRISTO perueniunt, sicut ipse ait: Si quis mihi ministrat, me sequatur, & vbi ego sum, illic & minister meus erit. Quibus cum Diabolo conuenit, quia cum illo ambulant, cum eo tandem rapiuntur in terram tenebrosam, & operam mortis caligine. Videat etiam spiritus, ne cum carne consentiat, sed illam potius secum consentire cogat, nam si consentit cum carne, cum carne ambulat, & legi Dei non erit subiectus, fietque quod ait Paulus: Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini.

Ambulare
cum Deo.

Iohan. 11.

Rom. 8.

HISTORIA.

Numquid rugiet leo in saltu. Leo interdū rugit, ante quam capiat prædā, vt. r. Pet. 5. Aduerſarius veſter Diabolus, tamquam leo rugiens circum quærens quem deuoret. Interdum cum iam cepit, & vult deuorare. *Pſal. 21.* Aperuerūt ſuper me os ſuū, ſicut leo rapiens, & rugiens. *Iſa. 31.* Quomodo ſi rugiat leo, & catulus leonis ſuper prædā ſuam. De hoc rugitu nunc loquitur propheta. Et enim quamuis verba Hebraica, ſi per ſe conſiderentur, de primo rugitu dicta videri poſſint, nā ita habent: Nūquid rugiet leo, & prædā non illiſtamen quæ ſequuntur planè indicāt accipiendā eſſe de rugitu poſt captā prædā, quod quidā non animaduertunt. Num quid dabit catulus leonis vocem de cubili ſuo, niſi aliquid apprehēderit? Eſt ergo ſenſus. Cum leo rugit, prædā iam cepit, & dilacerare parat: ita cum Deus rugit, & per prophetas ſuos vos terret, prædā iam habet, ſignificat autē proximā imminere captiuitatē. Quasi dicat. Ne putetis diu eſſe differenda ſupplicia, exiſtimate voſ iam eſſe in manibus hoſtium. Eodē pertinet ſequentes ſimilitudines, quas multiplicat, vt magis, ac magis impendentia mala explicet, magiſque eos terreat: quemadmodum oratores ad affectus per mouendos conglobatis definitionibus vtuntur, & multis ſimul interrogationibus, aut exclamationibus.

Numquid cader auis in laqueum. Cum cadit auis in laqueū, auceps affuit, qui poneret: Ita intelligite Deum more aucupis laqueū vobis parafſe, nec auferetur, donec in eum incidatis, & capiāmini.

TROPOLOGIA.

Peccatores, quia & à Deo recedunt, & à ſemetiſis exeunt, in ſaltibus, & in ſiluis verſantur, ſicut Eſau, qui venator erat, quia peccator erat, nō habitabat in tabernaculis, vt Iacob frater: ſed in agrum, & in mōtes ibat. Cui recte à patre dictum eſt: Sume arma tua, pharetram, & arcum, & egredere foras: quidquid enim aut natura habent, aut ingenio, & arte comparant, conuertunt in ea, quæ extra ſunt, & foras egrediuntur, quia hiſ nō ad Dei cultum, & ad animæ ſuæ vtilitatem, ſed ad honores, & voluptates abutuntur. * In hiſ ſaltibus plurimi moriūtur, ſicut ſcriptum eſt: Et multo plures erāt, quos ſaltus conſumpſerat de populo, quā ſi, quos vorauerat gladius in die illa: quo-

niam licet plurimi in bello cadant, nec numerari poſſint, varijs gētibus vbiq; inter ſe pugnantibus, multo minus illi numerari poſſunt, quos ſaltus hic cupiditatis, & ambitionis, & ſuperbiæ extinguit. Ibi interfectus eſt Abſalom inobediens filius, qui reliquit Ieruſalem, & foras egreſſus eſt. Verum CHRISTVS, & ſi gaudet morari inter iuſtos, tamen hōs etiam quærit, & inter eos ſæpe verſatur, vt lucri faciat, idcirco rex paſificus Salomon domum magnam ædificauit in Ieruſalem, ſed nihilo minus alterā quoque ædificat in ſaltu Libani. Quod nihil eſt aliud, quam in illiſ ſiſ rebus, in quibus verſantur, aliquid eis obijcere, quo ad ſe reuocet errantes. Nonnunquam ſecundis rebus eos excitat, vt gratiam referant bonorum auctori, & pigeat non redamare eum, cuius bonitate iſs potiuntur, quæ maximè optabant. Quod cum fit, quali mel per ſaltum ſluit, omne, inquit, terræ vultus venit in ſaltum, in quo erat mel ſuper faciem agri * Extēdit Ionathas ſummitatem virgæ, quam habebat in manu, & intinxit in fauum mellis, & conuertit manum ſuam ad os ſuum, & illuminati ſunt oculi eius: quia nonnulli hoc melle deguſtato aciem mentis recipiunt, & ad beneficium patriæ per pœnitentiā reuertuntur. Interdum eos terret recordatione mortis, & gehennæ, & grauitate morborum, & deſperatione quadam rerum: & tunc rugit leo in ſaltu, quia habet prædā, obijcitur enim eis quali leo iam iam dilaceraturus, nō cito reſiſcant, & ad ſe redeant, & quali catulus leonis, qui iam aliquid apprehendit, & quali auceps, qui laqueum tendit non auferendum, antequam quid ceperit. Cū hic leo rugit, illud faciendum eſt quod monet Dauid: Venite, adoremus, & procidamus, & ploremus ante Deum, qui fecit nos. Vt enim recte ait Rupertus leonis natura eſt inuenta prædā rugire, vt quodcumque illud ſit animal, rugitu tremefactum, & attonitum concidat, & in prædā fortiori non tam patienter, quam impatienter cedat. Porro leo per ſimilitudinem Deus fortis imus eſt, cui⁹ iræ reſiſtere nemo poteſt. Prædā vero eius eſt omnis electus, qui vbiunque ſit, quoniam ad vitam eſt prædeſtinatus, ab ipſo Deo requiritur, vt ad vocem eius, ſiue per angelum, ſiue per prophetam, ſiue per ſcripturas auditam ille contremiſcat, diemque iudicij,

vel

vel pœnam gehennalem pauſcens totus humiliter ſuccumbat, pœnitentiā apprehendat. Hæc Rupertus. * Si hic auceps laqueum tetenderit, conſilium ſapientis audiamus: Fac ergo quod dico fili mi, & teipſum libera, quia inciditſi in manum proximi tui. Diſcurre, feſtinā, ſuscita amicum tuum, (gemitibus videlicet pœnitentiæ, & humilibus ac verecundis precibus) ne deris ſonnum oculis tuis, nec dormitent palpebræ tuæ. Erucere quaſi damula de manu, & quaſi auis de manu aucupis. Leuem⁹ animas graues à terra duplici pœnna, quam dixi, pœnitentiæ, & humilitate orationis, & cordis, quia, vt idem ait, Fruſtra iacitur rete ante oculos pennatorum.

Si clanget tuba in ciuitate. Argumentum facit à minori. Terret ciues tuba, & bellum iam ad eſſe perhorreſcunt: & vos non terrent huiusmodi Dei voces, & minæ?

TROPOLOGIA.

Tuba belli ſignum eſt, & animos audientium concitat, vt eſt apud principem poetarum:

*Vt belli ſignum Laurenti Turnus ab arce
Exulit, & rauco ſtreperunt cornua cantu,
Ex templo turbati animi, &c.*

Tuba horrenda ſupremi iudicij toties in Eccleſia clangit, quoties de prophetis, aut de Euangelio, ſiue de apoſtoliſ aliquid de die illa tremenda legitur: & tamen peccatores ita obſurderunt, vt tantum clangorem nō audiant, adeo graui, & quaſi ferro ſopore tenentur, vt neque hoc ſono excitentur. * Merito poëta magnus in ipſo veſtibulo, atq; in ipſiſ Orci faucibus ſoporem collocauit, quem conſanguineum lethi appellat, & mala mētis gaudia: dum enim ita in voluptatibus ſæculi dormiunt homines, & malis, id eſt, pernicioſis gaudijs animum oblectant, proximi gehennæ ſunt, neq; ſentiunt, donec poſt mortem iam ſerō ſapientes vident, quam facilis eſſet tranſitus ab illo ſomno ad hanc mortem æternam, ab illiſ gaudijs ad hunc perpetuum mœrorem.

HISTORIA.

Si erit malum in ciuitate. Malum ſiue malitiam pro afflictione capi adnotauiſ in illud Ioc. 2. Et preſtabilis ſuper malitia. Hoc igitur dicit: Mala, quæ patimini, & quæ patiēmini, nolite in alias cauſas referre, vt homines facere ſolent, Deus iratus vobis hæc immittit. Atque, vt hoc certius eſſe intelligatis, quæcumq; immittet, prius prophetiſ

ſuis reuelabit, & per eos admonebimini. Videte ergo ne voces meas, & aliorum prophetarum contemnitis. Eleganter notat illorum hominum oſcitantiam, quibus, cū multa paterentur acerba, nunquā in mentem veniebat Deū ſibi merito eſſe iratum ſed quiduis aliud poti⁹ cogitabāt eſſe cauſam, aut forte fortuna illa euenire. Cui⁹ modi hodie videas multos ſimiles omnino valetudinarijs hominibus, qui cum ſæpe intemperantiā ſuā ægrorent, nihil minus cauſam eſſe putant, quam intemperantiā. Amant res ſæculi, neque poſſunt, neq; vero volunt perſuadere ſibi tot mala importari ab iſ, quæ amāt: quemadmodum Priamus apud Homerum cum Helenia loquens negat eam ſibi cauſam eſſe malorum.

*Ὁδοίμοι αὐτῶν, inquit, ἔσονται, ἔσονται αὐτοῖς εἰρήνη,
Ὁδοίμοι ἐφ' ἑαυτῶν πάλαι ποτὶ δ' αὐτοῦ Ἀχαιῶν.
Nec tu cauſa mihi, diu mihi cauſa malorum,
Qui commouerunt Danaum lacrymabile bellum.*

Ita Dominus facere ſolet, vt ſupplicia, quæ inferre hominibus parat, prius cum prophetiſ ſuis communicet. Ita diluuium communicauit cum Noe Gen. 6. euerſionem ciuitatum cum Abraham Gene. 18. & cum Lot, ca. 19. euerſionem Niniues cum Iona. Ac ſi dicat: Relinquitē pseudopphetas, & diuinos iſtos veſtros, qui conſiliorum Dei conſeij non ſunt, & diligenter conſiderate quid prophetæ Dei dicant. Cum autem dicit: Nō faciet Dominus Deus verbum, &c. Verbum pro re accipit, quod eſt in ſcriptura frequentiſſimum. Vt Iſai. 39. Non fuit verbum, quod non oſtenderit eis Ezeccias in domo ſua. Vbi hoc notauit Hieronymus: Et ſtatim explicatur: Non fuit res, quā non oſtenderim eis in theſauris meis, utroque loco eſt in Hebræo מִלִּבִּי, id eſt, verbum. Ita intelligitur illud Luc. 1. Quia non erit impoſſibile apud Deum omne verbum. Et Luc. 2. Tranſeamus vſque in Bethlehem, & videamus hoc verbum, quod factū eſt, quod fecit Dominus, & oſtendit nobis. * Eſt autem hæc phraſis Hebr. cui⁹ iam ſæpe meminimus, vt ponatur abſtractum, (vt Dialecticorum more dicam) pro ſuo concreto actiue, aut paſſiue ſumpto, id eſt, verbū pro re dicta. At non propterea vbiq; ita exponendum eſt verbum, male enim fecit, qui in phraſibus ſacræ ſcripturæ, quæ circumferuntur (& mea ſententiā piū, cordatum, ſobriumque lectorem deſiderāt) expoſuit, In principio erat Verbum, id eſt, ea res, aut

Iliad. 3.

ii

Verbum.

12

Liber phra
ſeon ſacræ
ſcripturæ.

V 5

quomo-

quomodocumque numen istud, de quo locutus sum, appellandum est. Hac enim interpretatio omnino tollere videtur sententiam sanctorum processionem filij in Verbi nomine intelligentiam. Videmus hic, quam amice Deus agat cum suis, quantum sanctissimos homines non solum amet, & indulgenter habeat, sed etiam veneretur. Videtur enim quasi nefas putare non facere eos consiliorum suorum participes, ut ventura videant, & praedicent; quae & paulo post, & multos post annos homines visuri sunt, ut ex Dei consortio, & amicitia diuinitatem quandam accepisse videatur, sicut scriptum est: Annunciate, quae veritas sunt in futurum, & sciemus quia dii estis vos. Contra mali adeo ab hac diuinitate absunt, ut etiam in ipso inferorum limine consistentes securi sint, & longam sibi pacem promittant, sicut ait Paulus: Cum enim dixerint, Pax, & securitas: tunc repentinus eis superueniet interitus, sicut dolor in vetro habenti, & non effugiet.

Iai. 41.

1. Thess. 5.

13

Leo rugit, quis non timebit. Quemadmodum rugiente Leone cuncta terrentur animalia: ita loquente Deo omnes nos timere oportet: & vos eius minas, & me eius imperium. Quamuis igitur propheta haecenus non fuerim, sed pastor: tamen non potui non audire vocem Dei mittentis me ad vos. Si enim Deus alicui loquitur, & prophetare eum iubet, quomodo audebit non prophetare?

Audire facite in aedibus Azoii. Quicumque me auditis, vocate vicinas nationes, ut congregentur, & videant prius quam mala fecerit Israel, ut intelligant, quam iuste eum puniam. Azotus nobilis ciuitas est Palaestini norum, ut cap. 1. diximus, in qua ceterae intelliguntur. Vult autem has potissimum nationes congregari, quoniam illae testes fuerant maximorum Dei beneficiorum erga Israel. Aegyptij viderunt, quomodo Deus illum populum auxerit, & quam potenter in libertatem afferuerit. Palaestini quotidie cum illis dimicantes cognouerunt Dei praesentiam, & fauorem in eos, & ita ab Israele tandem victi, & fere consumpti sunt. Simul autem ingratat supplicium, cum spectatores adhibet eos, qui de Israelis calamitatibus laetentur. Vnde 2. Reg. 1. Nolite annuntiare in Geth, neque annuntietis in compitis Alcalonis, ne forte laetetur filius Philisthijm, ne exultent filiae incircumcisorum.

Congregamini super montes Samariae. Samaria Metropolis est totius regni decem tribuum, a qua tota provincia nomen habet. Distat ab Ierusalem sedecim (ut ita dicam) leucis in alto monte aedificata; quem alter inferior cingit, ideo ait: super montes Samariae. Postea in honorem Augusti Caesaris dicta est Sebaste, id est, Augusta, nunc tres tantum, aut quatuor incolae habet. Sed cur primum Samaria dicta sit docemur. 3. Reg. 16. ubi de Amri rege Israel scriptum est: Emititque montem Samariae a Somer duobus talentis argenti, & aedificauit eum, & vocauit nomen ciuitatis, quam extruxerat, nomine Somer domini montis Samariae. Hoc autem loco licet & ciuitatem intelligere, & totam provinciam, ut ait Hieronymus quae in montosis sita est.

14 Samaria.

Et videte infanias. מַהוּמָה, a verbo מהם, quod est turbare, tumultuari, id est, videte qui tumultus excitentur, quomodo infanorum more se gerant, adorant enim vitulos, & illis filios immolant, &c. Chaldaeus: Et videte conturbationes eius in gentes in medio eius. Huc eorum furorem in cultu idolorum eleganter descripsit Hoesias. c. 7.

Tribulabitur, & circumietur terra. Videlicet ab Assyrijs.

TROPOLOGIA.

Iustificabitur Dominus in sermonibus suis, & in operibus suis, cum de nobis poenas sumere voluerit, & iniquissimis etiam iudicibus vincet, cum iudicabitur. Azotus, & Aegyptios iudices citat, qui testes fuerunt beneficiorum erga hunc populum, ut videant, quam iuste modo in eundem animaduertat. Et nunc Iudaei ipsi indurati, & Turcae, & Agareni omnes vocari possunt, ut simul videant & iniquitates nostras, & misericordias Domini, quod non sumus consumpti. Si congregarentur hi super montes Samariae, & ex alta specula contemplerentur peccata nostra, qui pro Deo pecuniam, & honorem, & Venerem colimus, quasi alteros vitulos nefarii Ieroboham, sine dubio nomen Dei per nos blasphemaretur inter gentes. Si quis autem videre vult infanias multas in medio huius spiritualis Samariae, legat auream beati Cypriani martyris epistolam ad Donatum, quae secunda est in recentioribus codicibus, in veteribus secunda libri secundi, ubi cum Donato ascendens super montes Samariae, inquit: Paulisper te crede subduci in montis ardui verticem

celliozem,

celliozem, speculari inde rerum infra te iacentium facies, & oculis in diuersa porrectis ipse a terrenis contactibus liber fluctuatis mundi turbines intueri. Iam saeculi & ipse misereberis, tuique admonitus, & plus in Deum gratus, maiore letitia, quod euaseris, gratulaberis. Cerne tu itinera latronibus clausa, maria obfusa praedonibus, cruento horrore castrorum bella ubique diuisa. *Mader orbis mutuo sanguine, & homicidium, cum admittunt singuli; crimen est, virtus vocatur cum publice geritur impunitatem sceleribus acquirit non innocentia ratio, sed seuitia magnitudo. Iam si ad vrbes ipsas oculos tuos, atque ora conueras, celebratam offendit omni solitudine tristitorem. Et alia multa in eadem sententiam elegantissime: quae video equidem de saeculo, & de vita gentilium ab eo dici, sed quam apertè in nostram cadant, facile qui leget, iudicabit. Quae maior infania, quam homines ad regna caelestia vocatos terrenis quisquilijs inhaerere, & semper victurum caducis, atque perituris rebus affigi, & homines IESU CHRISTI sanguine liberatos calumniari pecunia causa fratres suos eodem pretio, atque eodem sanguine redemptos? *Quare non est mirum Ecclesiam affligi, & circudari ab inuisibilibus inimicis, & detrahi ex ea fortitudinem, & diripi edes eius. Fortitudo Ecclesiae detrahitur, cum sapientium & caritate flagrantium episcoporum, ac magistrorum numerus minuitur, cum infideles homines, aut etiam celebrati regnant, cum pauci apparent, qui virtutum exemplo praecant: tunc enim (ut est apud Isaiam) Dominus exercituum auferet a Ierusalem fortem, & virum bellatorem, iudicem, & prophetam, & senem, & honorabilem vultu, & consiliarium, & sapientem de architectis, & prudentem eloquij mystici. Aedes eius diripiuntur, cum religiosarum familiarum seruior tepescit, & languescit deuotio, quae direptio poena peccatorum populi est, & quidem maxima, multitudo enim Sapientium sanitas est orbis terrarum.

16

17

18

19

Samaria etiam est omnis anima, quae mauult placere Ieroboham, id est, hominibus, a quibus se iuuari posse credit, quam Deo, & cum se Israelitidem esse gloriatur, vitulos tamen aureos adorat, hoc est aurum, & argentum, & honores, & voluptates. Montes huius nunc quidem vocantur, vn-

de ipsa tota videri potest. Hi mihi videtur fines, quos ipsa sibi proponit, & in quos actiones dirigit suas; hinc enim tota cognoscitur. Nam si actiones solum spectes, videas multa in bonis, & in malis similia, videas multa, quae reprehendas cum laudanda sint, quaedam contra, quae laudes, cum sint magis vituperatione digna. At si fines contempleris, quorum causa haec sunt, protinus non solum de actionibus, sed etiam de anima iudicium feras. *Quare eleganter dominus: Lucerna corporis tui est oculus tuus: oculus enim finis actionis, tanquam lucerna quaedam adhibita caliginem remouet, ut actiones, quales sint, cognoscantur. Congregentur igitur Azotus, & Aegyptus, id est, homines ab Euangelij luce alieni super hos montes Samariae, & videbunt infanias multas in medio eius, id est, (ut ex Hebraeo explicauimus) turbas, & tumultus, quo ardore animi quarantur diuitiae, quo voluptates, quantum seruiatur ambitioni, quam sit mens in quiete, & perturbata in rebus nihili aucupandis, quam Dei creatoris, & superiorum honorum, ac denique sui ipsius oblita, quam ita affecta, ac si ipsa etiam cum corpore extinguenda esset. Protinus videnti subibit illud sacri vatis: Verum tamen vniuersa vanitas omnis homo viuens. Verum tamen in imagine pertransit homo, sed & frustra conturbatur. Theaurizat, & ignorat cui congregabit ea. An potest quidquam fingi vel infanias, vel stultius, quam ita angere, atque turbare ob ea, quae sis momento repositi relicturus? Optime quoque idem: Beatus vir cuius est nomen Domini spes eius, & non respexit in vanitates, & infanias falsas. Quae praeterea turbare in illa, & quae: qui tumultus, cum aliud ambitio, aliud iuber libido, aliud auaritia, aliud ira, & quasi venti validi in mari, ita inter se fortes affectus, effrenatiq; cognant: Bonae, & viles cogitationes calumniam patiuntur in penetralibus eius, malis atque secularibus accusantibus, & obrudentibus, & in modum spinarum nascentem Dei herbam suffocantibus. *Et nescierunt facere rectum, quia actiones genere suo bonas prauis fines corrumpunt. Theaurizant iniquitatem, cum gratiam, & caritatem theaurizare deberent in diem, quo iudicabit Deus occulta hominum, & quasi hoc patum sit, theaurizant rapinas in aedibus suis. Cum enim beneficia diuinæ misericordiae, & opera, si quae fecerunt,

18

Matth. 6.

Pal. 38.

Pal. 39.

19

aut

aut faciunt aliquando Deo grata, sibi ipsis tribuunt, quid aliud faciunt quam thesaurizare rapinas? Propterea tribulabitur huiusmodi anima, & obfidebitur ab hostibus suis, in quorum potestate plene Deo permittente tradetur, & detrahetur fortitudo eius. Cum septem Samsoni crines raduntur, recedit ab eo fortitudo, & deficit, & infirmus est, sicut ceteri homines: & anima, quamuis sancta, si septem Spiritus sancti dona amittat, infirma est, sicut cetera anima. Eius etiam aedes, quas ego potentias animae esse arbitror, diripiuntur, cum veritates quae erant mente cognite, atque comprehense ad recte agendum, euanescent, aut obfcurantur, cum memoria nihil in se vitium retinet, cum voluntas virtutibus spoliatur, & vitiosis affectionibus cedit.

HISTORIA.

Quomodo seruat pastor. Vititur semper pastoribus exemplis. Significat autem paucissimos fore, qui e captiuitate Assyriorum liberentur. Itaque totum populum decem tribuum, (nam ei iam maxime loquitur,) quasi ouem dicit raptam a leone, cuius per exigua pars liberatur, cum duo crura, aut extremum auriculae eruantur, atque ea quidem vilior, quam leo pene abiecturus erat: ita pauci liberabuntur, & ij pauperes, & abiecti, quos Assyrij contempserunt.

In plaga lectuli, & in Damasci grabato. Quidam ex recentioribus existimant, nequaquam verendum fuisse, In Damasci grabato, sed, In angulo grabati, quonia p̄p̄t̄ cum vrbs Damascus est, litera v punctum habet in sinistro latere, cum autem habet in dextero, significat grabatum. At miror viros eruditos non animaduertere v apud veteres nullum punctum habuisse, sed a Iudaeis post multos annos interscriptum, qui saepe in punctis errauerunt, vt errasse in hoc loco constat ex Hieronymo, & Ruffino, Theodor. denique ex Lxx & ex Chaldaeo, qui omnes vr̄bem Damascum significari hic intellexerunt. Quare si Iudaeis quibusdam fidem habere volunt contra doctissimos, & antiquissimos interpretes, liceat nobis per eos fidem habere doctissimis, & antiquissimis interpretibus contra paucos Iudaeos sepe a veritate aberrantes. Hoc igitur inquit. Sic eruentur filij Israel, qui habitant in Samaria, in plaga lectuli, & in Damasci grabato, id est, in regione lectuli, in regione, in qua quiescunt, vt in lectulo, & in Da-

malci grabato, hoc est, quiescunt etiam vt in lecto, in auxilio Damasci, & Syrorum. Vt enim fessus refocillatur in lecto, sic illi fractas vires auxilio Syrorum roborant. Existimant nihil sibi esse timendum, cum auxilium Syriae habeant. Legimus enim Isai. 7. Phacee filium Romeliae regem Israel. fœdus iniisse cum Rasin rege Syriae, & iunctis exercitibus contra Iudam venisse. Per irrisionem ergo dicit capiendos esse eos, qui sibi tuti videbantur, quoniam habitabant in Samaria, in qua propter terram asperitatem, & altitudinem montium, quibus natura munita est, & propter multitudinem hominum, & opes, ita quiescebant, vt qui in lectulo dormiunt in vtramque aurem. Ideo dixit, In Samaria, in plaga lectuli. Confidunt etiam & securi sunt propter auxilium Damasci, id eo dictum est, Et in Damasci grabato, vt erudite exposuit Hieronymus.

TROPOLOGIA.

Multae animae peribunt ex his, quas Samaritae nomine comprehedi diximus, quoniam viribus suis, & fortitudini, atque potentiae suae confidunt, neque magis Daum inuocant, vt sui misereatur, quam si possent ipsae sine Deo surgere, & viam salutis ingredi. Confidunt etiam amicorum suorum potentiae, aut amicitiae principum virorum, aut doctrinis Philosophorum, & in ijs, quasi in grabato quodam Damasci requiescunt. Sed eas demum pastor CHRIS. T. V. S. rapiet de ore leonis, qui circuit quærens quæ demoret, quæ extremae in mundo sunt, & ignobiliores, quibus salte duo crura supererunt, & extremum auriculae, vnde eas bonus pastor tenere possit. Crura studium eundi ad audiendum verbum Dei significant, extremum auriculae obedientiam non penitus amissam. Si enim homo vel ex parte obedire ceperit verbo Dei, quod audiuit, Deus paterna sua misericordia illum iuuabit, & ad plenam prouehet obedientiam. Crura etiam sunt desideria, vt quidem Grego. docet lib. 6. Mor. ca. 11. quibus tanquam passibus quibusdam, anima ad Deum accedit, vel ab eo recedit. Animae autem, quæ salua futura sit, desideria satis non sunt, sed si his addatur obedientia coelestium madatorum, ex ore leonis eruetur.

HISTORIA.

Audite & coprestantini. Iubet Dominus Prophetam, & omnes, qui audierint, palam hoc decem tribubus praedicare, earum altaria,

taria, & praecipue altare vituli Berhel, quod apud illas erat omnium celeberrimum, diuenda esse ab Assyrijs. Cornuum altaris meminit, quoniam pulchriora erant, & hostiarum cruore imbuebantur.

TROPOLOGIA.

In magno, & miserabili errore versantur, qui idola colunt, nam vt illis diuinis honoribus tribuunt, ita & diuinam immortalitate cedere videtur. Id quodammodo etiam faciunt diuitiarum, & honorum, & voluptatum cultores, nunquam putant hanc interitura, donec interiisse vident, & dolor, quem ex eorum interitu capiunt, indicat illos quasi perpetua existimasse. Nam quæ, vt aliquando deponenda possidentur, multo minus, cum deponuntur, dolent. Quare Telamon, vt doceret se non magnopere de filij morte dolere,

Ego, inquit, cum genuissem mortuum scivi, & eirei sustuli.

Præterea ad Troiam cum misi, ad defendendam Graciam,

Sciebam me in mortiferum bellum, non in epulas mittere.

Hunc mentis stuporem Babyloii obijcit Isaias, quæ nunquam opes suas finire posse credebat: Et dixisti: In sempiternum ero domina: non posuisti hæc super cor tuum, neque recordata es nouissimi tui. Idem de eadem vrbe cogitabat Nabuchodonosor cum aiebat: Nonne hæc est Babylon magna, quæ ego ædificauit in domum regni in robore fortitudinis meæ, & in gloria decoris meæ? Quoniam igitur ita de bonis suis in dicant, atque ita in eis spem collocant suam, vt satis se sibi esse credant, Dominus, vt perniciosum illis errorem eximat, antequam loquatur, audire iubet, qui adfuit, & quod audierint mox alijs contestari, vt magnum quippiam esse intelligant quod dicitur.

Deinde subiicit: Quia in die cum visitare ceperis prauaricationes Israel super eum, visitabo & super altaria Berhel. Veniet dies, quem toties per prophetas meos prænuntio, dabunt ali quando mihi pœnas impij præuaricatores, opprimer illos nec opinantes horrendum supplicium. Tunc magnifica illa altaria Berhel diruam, & cum idolis suis peribunt. Dij, qui neque se, neque altaria sua tueri possunt, quomodo vos tuebuntur o miseri! Adimer Deus hominibus sua idola, honores, & opes, & voluptates, euertet altaria, id est, loca ipsa voluptatum, etiam cornua, quæ pulcherri-

ma sunt, & victimarum sanguine tingebantur, id est, speciosissima quæque in strumera voluptatum, coenacula, triclinia, hortos, arculas auro, atque argento obiectas, pateras, & phialas gemmis distinctas, lectos eburneos, & aureos, & multa huiusmodi, quæ ingentiosa luxuria excogitauit. Tunc amissis omnibus, quibus nitebantur, lugebunt filij Aegypti, id est, seculi huius, qui indigni sunt terra promissionis, & re ipsa illud verissimum esse sentient, quod toties auditum nunquam satis intellexerant: An speras in baculo arundineo, atque contrafracto Aegyptio, super quem si incubuerit homo, comminutus ingredietur manum eius, & perforabit eam? Sic est Pharaon Rex Aegypti omnibus, qui confidunt in se.

HISTORIA.

Et percutiam domum hiemalem. Reges enim, & magnates, cum voluptatibus indulgerent, domos habebant eburneas, vt de Achab legimus. 3. Reg. vlt. & diuersas diuersis anni temporibus domos.

TROPOLOGIA.

Sancti viri, quia peregrinari se vident, & non habere manentem ciuitatem, in tabernaculis, & in casulis potius habitant, quam in domibus, sicut de Abraham scripsit Paulus: Fide demoratus est in terra promissionis, tanquam in aliena, in casulis habitado cum Isaac, & Iacob cohæredibus repromissionis eiusdem. Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem, cuius artifex, & conditor Deus. At filij huius seculi, habitatores terræ, non hospites vocauerunt nomina sua in terris suis, & domos magnas extruunt, ac si in eis essent diu commoraturi. Quid est autem ædificare domos, nisi stabilem requiem, & firmam in hac vita quærere, quæ se ab iniurijs laborum, & calamitatum, quasi imbris, & frigoris protegant: & beate si possint, in hac mortalitate viuant, quoniam de alia vita non cogitant. Ideo Ionadab filius Rechab vir sanctus præcepit filiis suis: Domum non ædificabitis, sed in tabernaculis habitabitis cunctis diebus vestris, vt viuatis multis diebus super facie terræ, in qua vos peregrinamini. Aduersus hiemem, id est, in tempus, quo res aduersæ vrgebunt, domos hiemales parant, hoc est subidia, quæ possunt, pecunias, amicos, potentiam. Sed quia res secundas magna etiam incoimmoda cõsequi solent, inuidiæ, insidiæ, metus, morbi varij, furta, rapinæ,

Iudi. 16.

20 *

21

16. 47.

Dan. 4.

23

21

4. Reg. 18.

24

Heb. 11.

Iere 35.

25

pinæ, aduersus hæc, quasi aduersus feruorē æstatis domos æstiuas construunt. * Cum vero se bonos viros, & virtutis amatores, & ad omnia toleranda fortes esse simulant, vt tranquillius viuant, meliusque nullo interurbate voluptatibus suis perfruatur, quasi domos eburneas ædificant, quæ pulchre, & candidæ, & fortes sunt. Sed Dominus percudit domum hiemalem cum æstiuâ, quia quantumuis se aduersus omnia incommoda præparent, sæpe non patitur eos pericula euadere, quæ fugiebant, sed adimit omnia subsidia illa, quæ compararant, & magnis eos calamitatibus affligit in hac vita, aut certe in futura, aduersus cuius incommoda nihil pararunt. Domus eburneæ pereunt, cum illi, qui candidi, & fortes habebantur, qui sint apparet, & necessitate aliqua coacti personam detrahunt, seque ipsos produnt. Veluti idem ipse Achab, qui domum eburneâ fecisse scribitur, iturus in Ramoth Galaad simulauit se voluntatem Dei scire velle per prophetas, & ei obtemperare, sed tandem pseudopropheta credere maluit: & Michæam prophetam Domini, qui verum Dei respõsum reddiderat cõtra quam ipse vellet, in carcerem mitti iussit, & sustentari pane tribulationis, & aqua angustia. Denique multæ ædes dissipabuntur, quia solatia filiorum huius sæculi, & subsidia, quæ ad placide, & cum voluptate viuendum cõparant, Deus dissipabit, atque ipsos non in domos pulchras, sed in terribilissimum carcerem deduci iubebit, vnde nunquam exiit facultas sit, sed quidquid hic ceperunt voluptatis contra Dei legem, æternis supplicijs luant.

1. Reg. viii.

CAP. III.

Audite verbũ hoc vacca pingues, quæ estis in monte Samaria: quia calumniã facitis egenis, & confringitis pauperes: quæ dicit Dominus vestris, Afferte & bibemus. Iurauit Dominus Deus in sancto suo, quia ecce dies venient super vos, et leuabunt vos in contis, et reliquias vestras in ollis feruentibus. Et per aperturas exhibitis alteram cõ-

tra alteram, & proyiciemini in Armon, dicit Dominus, Venite ad Bethel, & impie agite: ad Galgalam, & multiplicatẽ prauaricationem: & offerite mane victimas vestras, tribus diebus decimas vestras: Et sacrificate de fermentato laudem: et vocate voluntarias oblationes, & annũtiate: sic enim voluistis filij Israel, dicit Dominus Deus. Vnde et ego dedi vobis stuporem dentium in cunctis urbibus vestris, et indigentiam panum in omnibus locis vestris: et nõ estis reuersi ad me, dicit Dominus. Ego quoque prohibui a vobis imbrem, cum adhuc tres menses superessent usq; ad messem: et plui super vnã ciuitatem, et super alteram ciuitatem non plui: pars vna compluta est, et pars super quã non plui, aruit. Et venerunt duæ et tres ciuitates ad vnã ciuitatẽ, vt biberent aquam, et non sunt satiatæ: et non redistis ad me, dicit Dominus. Percussi vos in vento vrente et in aurugine: multitudinem horrorum vestrorum, et vinearum vestrarum, oliueta vestra et ficeta vestra comedit eruca: et non redistis ad me, dicit Dominus. Misi in vos mortem in via Aegypti, percussi in gladio iuuenes vestros usq; ad captiuitatem equorum vestrorum: et ascendere feci putredinem castrorum vestrorum in naves vestras: et non redistis ad me, dicit Dominus. Subverti vos, sicut subuertit Deus Sodomã et Gomorrhã, et facti estis quasi torris raptus ab incendio: et non redistis ad me, dicit

Dominus.

Dominus. Quapropter hæc faciam tibi Israel: postquam autem hæc fecero tibi, præparare in oculusum Dei tui Israel. Quia ecce formans montes, et creans ventum, et annũtias homini eloquium suum, faciens matutina in nebula, et eradiens super excelsa terra. Dominus Deus exercituum nomen eius.

HISTORIA.

Audite verbum hoc vacca pingues. Theodoros cum paucis existimat Prophetam nunc sermonem cõuertere, ad vxores optimatam decem tribuum, quoniam dicit, vacca pingues. At Hieronymus, & Rufinus, & alij, viris hæc dici multo melius arbitrantur. Nam & hæc tenentur non mulieribus, sed viris locutus est, & quæ sequuntur per totum caput, ad viros pertinent, in quibus solent & mulieres comprehendere cum eodẽ vitio laborant, quod reprehenditur in viris. Quare recte Chaldaus vertit: Audite verbum istud diuites substantiarum, qui estis in monte Samaria. Et in Hebræo nunc verba feminei generis adduntur propter vaccas, nunc masculini, quoniam sensus magis quam verba spectantur. Itaque vaccas pingues vocat optimates, siue diuites substantiarum vt vertit Chaldaus. Quod nomen recte in eos conuenit, quoniam ventri tantum, & delicijs indulgebant: in quo etiã significat (vt ait Hieronymus) eos non agriculturæ, sed immolationi, & esui præparatos esse, id est, occisioni, & captiuitati. In Hebr. est, vacca Basan, ideo Lxx vertunt, aquas rãs Basan, id est, vitula Basan, siue (vt est apud Hieronymum & Theodor.) aquas rãs Basanides, vitula Basanididis, id est, regionis Basan. Aquila, & Theodoro, vt refert Hieronymus similiter verterunt, vacca Basan. Nos, inquit, Symmachi interpretationem secuti, qui ait, vitula rã, id est, boues saginatae, vaccas pingues interpretati sumus. Est autem Basan regio trans Iordanem, vt videmus Iosue. 17. & 4. Reg. 10. supra terram Galaad, vbi erant pascua fertillissima, & pinguisima vacca. Ideo Deut. 32. scriptum est: Butyrum de armento, & lac de ouibus cum adipe agnorum, & aric-

Basan.

tum filiorum Basan. Itaque pẽinde est, ac si nos diceremus, vacca rã, quæ quæ scitius propter pascuorum vberitate magis diiores esse, atque pinguiore. Recte ergo Hieronymus vertit, Pingues, non enim est sermo de habitantibus in Basan, cum dicit: Quæ estis in monte Samaria, de quo diximus cap. 3. nu. 6. TROPOLOGIA. Vacca pingues, siue bene enutritas, vt vertit Symmachus, diuites oppressores, vt perit intelligit, vt iam diximus. Sed modo etiam superbos intelligamus, qui bonorum ciborum copia pinguescunt, nobilitate, eruditione, sanctitatis opinione, virtutibus. Recte etiam intelligemus auaros, crudelisque principes populi Christiani cuiuscunque conditionis sint. Et habitant in monte Samaria, quia super alios eriguntur superbi, & magna sibi pollicentur. Sed quia quantumuis fortes sibi videantur, & magna facturi, infirmiores in dies fiunt, & viuis succumbunt, merito non tauri, sed vacca dicti sunt. Dicuntur etiam in Hebræo vacca Basan, id est, ignominiosa, vt interpretatur Hieronymus quoniam scriptum est: Vbi fuerit superbia, ibi erit & contumelia, id est, ignominia, id enim significat superbia. In Hebræo est: venit superbia, & veniet ignominia: incidet enim superbus in multa peccata, quæ magnam ei ignominiam afferent, & quorum causa multis contumelijs afficietur.

2. Diuites vacca pingues, & superbi.

Prou. 11.

HISTORIA.

Quæ calumniã facitis egenis, & confringitis pauperes. Quæ iniquis iudicijs, & calumnijs spoliatis egenos, & confringitis, id est, opprimitis, & destruitis pauperes, de quo iam cap. 2. multa dixit. Quæ dicitis dominis vestris. In Hebræo est: Dicentes dominis suis; modo enim tertia persona vtitur, modo secunda, sed sensus est idem, id est, regibus vestris dicitis, iube te tantum, & nos cuncta vastabimus. Ita Hiero. qui etiam eleganter notat non esse dictum, Afferte, & comedemus, sed, Afferte, & bibemus, vt ebrietatem eorum, luxuriamque declaret. Chaldaus: Qui dicunt principibus suis: Vbi est potestas, vt discipiamus: id est, Prouehite nos, committite nobis magistratus, & depredebimur populũ. Possumus & ita intelligere: vos, qui potentiores estis, spoliatis pauperes, vt vobiscum epulemur & luxuriemus.

TRO-

TROPOLOGIA.

Superbus plurimis seruit.

Nemo plures dominos habet quam superbus...

HISTORIA.

Iuravit Dominus Deus in sancto suo. Hieronymus: In sancto suo...

Iurare in aliquo.

5 *

Et leuabunt vos in contis, & reliquias vestras in ollis feruentibus.

Tota varietatis ratio oritur ex tribus vocabulis Hebraicis...

Quod autem sequitur: Et reliquias vestras in ollis feruentibus...

quorum-

quorundam, quibus magis succensebunt, reliquias, id est, quod reliquum erit...

7

Et per aperturas exibitis altera contra alteram. Quibusdam vestrum hoc continget...

Dies venire super aliquem.

TROPOLOGIA. Dies, qui super aliquem venit...

Quia dies Domini exercituum super omnem superbum...

phant, quorum capita in pilis prefixa ostentant. Tu reliquias eorum, id est, corpora...

HISTORIA.

Venite ad Bethel. Ironia est cum irrisione, ut Ioh. 13. Quod facis, fac citius...

8

Et afferte mane victimas vestras. Hieronymus: Ne in scelere sit vlla dilatio...

Leu. 7.

Tribus diebus decimas vestras. Hieronymus: In Leuitico lege preceptum est...

Dies pro anno.

X

Atton-

Attondebat caput a fine dierum ad dies, id est, ab anno in annum. Quare errat, qui interpretantur: Transibant multi dies ab vna tonione ad alteram. Male etiam Iosephus interpretatus est lib. 7. Antiq. ca. 9. cum ait: Tanta autem fuit eius celsitudo, ut intra octauum quemque mensem ad ducentos siclos accresceret: non enim octo menses in scriptura significatur, sed annus. Sed redeo ad viros doctos, de quibus loquebar, qui non videntur verum quidem id esse, cum absolute ponitur dies, ut iam demonstrauimus: at cum numerus dierum designatur, ut si dicatur: Tres dies, aut quatuor, ne quam anni intelligitur, sed dies, alioquin explicabilis oritur ambiguitas, nec scire villo modo possemus annos ne numeraret scriptura, an dies. Vt Gen. 2. 4. Maneat puel la saltem decem dies apud nos. Num decem annos mansura erat? Exh. 8. viam trium dierum pergemus in solitudinem, & sacrificabimus Domino Deo nostro. * Num viam trium annorum dicebant? Multa sunt in scriptura, quae palam hanc eorum adorationem redarguant. Exho. 20. Sex diebus operaberis, septimo autem die sabbatum Domini est. Et ibidem: Sex enim diebus fecit Dominus caelum, & terram. Nullum igitur hic locum habet horum autorum interpretatio, quam ipsi acutissimam iudicabant. Quare audacter sane, & inconsulte Sanctes Pagninus, vir alioquin eruditissimus transfudit: Post tres annos decimas vestras, falsam expositionem (quod aliquoties facere solet) in sacramentum in se habens. Sunt qui putent de cimarum nomine dona qualibet intelligi Deo oblata, ut ait Phraeom sacrae scripturae doctus, probatque ex Gen. 4. vbi Abraham ebello rediens decimas Melchisedec obtulit, id est, honorifica munera, ita enim interpretatur, quomodo etiam accepit in eiusdem loci commentarijs Cateranus. Sed profecto haec expositio non obscure aduersatur Pauli Apostoli sententia, qui saepe hoc inculcans Heb. 7. nunquam dona vocat, sed decimas. Nec efficeret quidquam eius argumentatio, nisi acciperet proprie decimas, id est, non pro minore oblato Melchisedec, ut regi, sed pro parte decima oblata sacerdoti, sicut postea lex praecipit. Quam argumentationem eleganter exponit S. Thom. 3. part. quaest. 2. A. 6. & Latius quaest. 3. A. ultimo: Et ipse Apostolus

10

latis indicat, quid velit. Intue mini (inquit) quantus sit iste, cui & decimas dedit de praecipuis Abraham patriarcha. Et quidem de filijs Leui sacerdotum accipientes mandatum habent decimas sumere a populo secundum legem, id est, a fratribus suis: quam & ipsi exterius de lumbis Abraham Cuius autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham, &c. * Optarem sane ut hoc alijs testimonijs confirmare possent, tunc enim facile omnia explanarentur, diceremusque cum Ruperio & Lyrao verba fieri de tribus diebus, quibus in templum veniebant cum numeribus: eo enim exemplo decem tribus veniebant ad templa vitulorum suorum. Sed quoniam non video unde id, quod hi auctores volunt, possit confirmari satis, & illa semper praefata expositio est, quae potest vocabulorum in retinere proprietatem, nos ita exponamus. Hebraei ter in anno festos dies celebrare, & in templum venire iubebantur Exho. 23. His autem diebus deferrebat populus decimam aliam praeter ea, quam soluebat sacerdotibus, ut in templo comederet, sicut legitur Deute. 24. Decimam partem separabis de cunctis fructibus tuis, qui nascuntur in terra per annos singulos, & comedes in conspectu Domini Dei tui, in loco quem elegerit, ut in eo nomen eius invocetur, decimam frumenti tui, & vini & olei. Et postea: Et comedes eam Domine Deo tuo, & epulaberis tu, & domus tua, & Leuita, qui in terra portus tuas est. Quae quomodo. c. 12. vbi de eadem decima loquitur Moyses, Lyra male interpretatur est de carnibus animalium, quae offerebantur: etsi verbis ipsis legis satis arguitur, Hieronymum testem citabo in illud Eze. 45. Et haec sunt primitiae, quas tolletis. Quo loco de priori decima locutus, Erant quoque (inquit) & aliae decimae, quas vniuersique de populo Israel in suis horreis separabat, ut comederet eas, cum iret ad templum, in vrbe Ierusalem, & in vestibulo templi, & sacerdotes, ac Leuitas inui carere ad conuiuia, &c. * Seruabant igitur has decimas ex collectis fructibus, & anno sequenti illis tribus diebus, quibus templum adibant, cum Leuitas suarum ciuitatum comederant: Eundem ritum imitabatur Israel, venientes in templum vitulorum, quos erexit impius Ierobobab, ut nihil minus viderent habere duabus tribubus. Hoc legitur in iudicando dicitur Agitur, & vixit ad Bethel

& ibi

& ibi tribus illis diebus, quibus in anno venitis, consumite decimas vestras cum sacrificiis vestris in vitulorum honorem, ut dicitur. TROPOLOGIA. Illis nunc loquitur, qui idola adorant, gloriam, honores, pecunias, voluptates, & feruiunt creaturae, potius quam creatori, qui est benedictus in secula. Quidquid enim ferunt Dei faciunt in honorem Dei, faciunt illi in honorem idolorum suorum, sicut Israel offerebat vitulis aureis, quidquid Iudas, & Beniamin offerebat Deo vero in templo. Immo, quod nobis ingenti pudori esse debet, multo studiosius, & patientius laborant, qui res fluxas, & caducas confectantur, quam homines, qui bona quaerimus caelestia. Hinc illos vides tot noctes ducere in somnes, tam solliciti, & anxie laborare, nihil praetermittere, nullis aut laboribus, aut periculis parcere. Haec sunt victimae, quas illi suis idolis immolant, haec decimae, quas in templum deferunt. HISTORIA. Et sacrificate de fermento laudem. Agite etiam, offerre panem fermentatum in laudem, scilicet, Dei, siue (ut Aquila transfudit) in charitatem, id est, in gratiarum actionem. Irridet eos, quod etiam in hoc legem violantes, quoniam Leu. 7. scriptum est: Haec est lex hostiae pacificorum, quae offerretur Domino: si pro gratiarum actione oblatio fuerit, offerent panes absque fermento, &c. TROPOLOGIA. Et sacrificate de fermento laudem. Interdum hi eleemosynas, aut preces, aut ieiunia offerunt, sed offerunt tamen hostias Deo non placentes, quia vere non Deum, sed gloriam suam, aut emolumenta sua quaerunt, & non ita ut Deus praecipit, offerunt. Greg. hom. 22. in Euang. Panes sine fermento comedit qui recta opera sine corruptione vanae gloriae exercet, qui mandata misericordiae sine admistione peccati exhibet, ne peruersi diripiat, quod quasi recte dispensat. Hoc quoque peccati fermentum bonae suae actioni miscuerant, quibus Prophetae voce per increpationem Dominus dicebat: Venite ad Bethel, & impie agite. Atque post pauca: Et sacrificate de fermento laudem. HISTORIA. Et vocate voluntarias oblationes, & annuntiate. Cum huiusmodi hostias obtuleritis, vocate istas vestras oblationes voluntarias, siue spontaneas, & ita coram omnibus predicante gloriantes quasi nihil lege praecipitum

13

14

dimiseritis, hostiae pacificae dicitur: enim spontaneae, siue voluntariae, ut videntur Num. 15. Tunc oblatio spontanea est, quae dicitur: Nihil habebunt istae vestrae hostiae, unde hostiae spontaneae dicitur postquam contra legem praedepumtas offeruntur in pacis fermentato. Sic enim voluntariae dicitur: oblatio dicitur: quae enim vos vultis facere, nec mihi parebitis si aliud praecipiamus. TROPOLOGIA. Cum admistione fermenti, & corruptionis actiones huiusmodi illorum videntur, tamen videri volunt, & ita de se predicant, hostias Deo gratissimas obtulerunt. HISTORIA. Vnde ego dedi vobis, siue oblationem. In Hebr. est: siue, ideoque non solum recentiores interpretes, sed Aquila etiam, & Symmachus verterunt hic, Dedi vobis mundiciam dentium. Quam interpretationem Hieronymus etiam recipit, atque magnitudinem famis declarari, tunc enim mundi sunt dentes, cum nihil mandunt. Itaque & nos libenter eam admittimus, nam mundiciam hoc vocabulo significari non est dubium. Sed praefata est nostra translatio, quoniam de fame statim ait: Et indigentiam panum in omnibus locis vestris. * Primum Lxx ita translulerunt, quos Hier. maluit sequi, ut ipse ait, siue oblationem, id est, siue oblationem dentium. Et Chaldaei: siue oblationem dentium. In stupore autem dentium dolor quidam declaratur cum indignatione mistus, quasi nos culpa nostra illum nobis pepererim, qualis est in ijs, qui acerbos, & immaturos fructus comederunt, suaque intemperantia ita dentes hebetant, atque obtupescerunt, ut eis uti nequeant ad mandendum: inde enim metaphora desumpta est. Eccl. 30. Non corrideas illi, ne doleas, & in nouissimo obtupescant dentes tui, id est, tibi ipsi maxime indignaberis, quod molliter filium educaueris. Vnde merito Dominus Ierem. 31. & Eze. 18. irascitur Iudaeis dicentibus: Patres nostri comederunt uam acerbam, & dentes filiorum obtupescunt. Inculabunt enim diuinam prudentiam, quod cum non soleant stupere dentes, nisi eorum, qui acerbum aliquid ederunt, ipsi, qui nihil comederant, dentium stuporem paterentur, id est, cum alij peccassent, alij pleterentur: Dedi ergo vobis stuporem dentium, id est, saepe vos

Stupor dentium.

puniti, & dolebatis, atque indignabamini, videretis vos ipsos vobis tanta mala consiliaisse. Quae autem fuerint haec mala consilia, nouo exponit: Quid autem in Rubis, & quidam dicunt dentes nihil mandendo stupere, quasi insensibiles factos probat, si id experientia fortasse doceat, aptiores enim, & alacriores fame fieri videntur.

TROPOLOGIA.

16 Quantum dentium stuporem patiantur ij, qui idola sua, & suos Deos aureos, & argenteos, & lapideos colunt, illi maxime sentiunt, qui experiuntur, aut aliquando experti sunt. Educenti quidem vias immaturas, & pomam immatura, id est, volunt exple-re suas libidines, & animo suo satisfacere, & cum voluptates Deum in futuram vitam distulerit, ipsi in hac vita, quasi immaturas sectantur: ex quo necesse est, vt conscientia peccatorum suorum torquentur, atque timore futurorum suppliciorum, & sibi ipsis irascantur, quod aeterna bona breui voluptatula commutauerint, nec animo suo moderari voluerint. Quod quid est aliud, quam dentium stuporem pati: Ita dentes Esau stupuerunt, cum agnouit se vili escam primogenita sua perdidisse. De quo recte Paulus apostolus: Ne quis, inquit, fornicator, aut profanus, vt Esau, qui propter vnam escam vendidit primitia sua. Scitote enim quoniam & postea cupiens hereditare benedictionem, reprobatus est: non enim inuenit poenitentiam locum, quam quam cum lacrymis inquisisset eam. Sed multo tristius, & intolerabilius illis dentes obstupescerent, nisi matu- re ad Deum conuertantur, fiet enim quod est in libro Sapientiae: Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitaneitate in sperata salutis, dicentes intra se poenitentiam agentes, & praerangustia spiritus gementes, &c. Nec enim erit ibi tantum stupor, sed etiam fletus, & stridor dentium.

HISTORIA.

17 Et indigentiam panis in omnibus locis vestris. Hoc dicit, quoniam magna fames praecesserat tempore Eliae, & Achab regis Israel. 3. Reg. 18. & tempore Elisaei & Ioram regis Israel. 4. Reg. 8. quae fames fuit septem annorum.

TROPOLOGIA.

De indigentia panis, quae huiusmodi homines semper vbiq; conueniunt, semper voluptates captantes, & tenentes & semper famescerentes, diximus Hof. 4. n. 19. in il-

lud. Gemedent, & non saturabuntur. Praeclaram haec in prodigo filio expressam est, qui dissipauit substantiam suam viuendo luxuriose. Et postquam omnia consummasset, facta est summa valida in regione illa, & ipse coepit egere. Et abiit, & adhaeruit vni ciuium regionis illius, & misit illum in villam suam, vt pasceret porcos. Et cupiebat implere ventrem suum de filiciis, quas porci manducabant, & nemo illi dabat. In se autem reuersus dixit: Quati mececiarij, in domo patris mei abudant, panibus, ego autem hic fame pereor.

HISTORIA.

18 Cum adhuc tres menses superessent. Videlicet cum maxime necessarius erat imber. Significat autem, vt ait Hierony. extremum Aprilis, quo tempore incipit pluuia serotina, quando herba turgere in messem, & triticum parit, arefcitque prorsus, si desit imber.

Et plui super vnam ciuitatem. Ne putaretis hoc lege naturae, & aeternum cursu, ac varietate fieri, super vnam ciuitatem plui, super alteram non plui.

Pars vna complura est. In eadem ciuitate pars vna compluebatur, altera non compluebatur. Chaldaeus super hereditatem vnam descendet pluuia, & hereditas super quam non descendit pluuia, arefcet. Haec omnia tempore Eliae maxime contigerunt, & Elisaei.

TROPOLOGIA.

De illo imbri intelligamus, de quo dictum est: Et nubibus mandabo, ne pluuant super eam imbrem, id est, doctrinam veram, & salutarem, sancti enim predicatorum nubes dicuntur. Orig. hom. 5. in Iere. Ita vniuersique, sanctorum nubes est. Moyses nubes est, & quasi nubes loquebatur: Attende caelum, & loquar, & audiat terra sermonem ex ore meo, expectentur, vt pluuia verba mea. Si non fuisset nubes, nunquam dixisset, Expectentur vt pluuia verba mea, & descendant, vt ros eloquia mea. Similiter & Esaias vt nubes loquebatur: Audi caelum, & auribus percipe terra. Et quia ipse nubes erat, sciebat alias nubes comprophetantes sibi, ideo vaticinans aiebat: Mandabo nubibus meis ne pluant super eam imbrem, &c. * Et quoniam Deus humiles maxime eligit, vt nubes sint, dictum est Psalmo. 134. Educens nubes ab extremo terrae, vt idem

Origenes statim ait: Siquis ergo sanctus custodiens praecceptum saluatoris factus fuerit in hac vita nouissimus, fit nubes

Et

Et educit Dominus nubes non a primis terrae, non a consulibus, non a iudicibus, non a diuitibus: beati enim pauperes spiritu, quoniam vestrum est regnum caelorum. Vides quomodo ab extremis educat Deus has corporeas nebulas? Propterea si volumus nubes fieri, ad quas perueniat veritas Dei, nouissimi omnium fiamus. Quod autem sequitur: Et plui super ciuitatem vnam, &c. Eleganter Gregor. exposuit hom. 10. in Ezec. Cum enim, inquit, sanctae exhortationis verba alia mens suscipit, alia suscipere recusat: super vnam ciuitatem Dominus pluit, & super alteram non pluit. Cum vero & ipse, qui proximos audit, ab alijs se vitijs corrigit, atque ab alijs emendare cõtemnit, vna, eademque ciuitas & ex parte compluitur, & ex parte arida remanet, in qua a se praedicationis pluuia repellit, &c. In imbri etiã recte intelligimus Spiritus sancti gratiam, sine qua nihil boni animi germinat, quod qui nouerat, dicebat: Anima mea tanquam terra sine aqua tibi, velociter exaudi me Domine, defecit spiritus meus. De eadem dictum est: Pluuiam voluntariam segregabis Deus hereditati tuae, & infirmata est, tu vero perfecisti eam. Quam saepe Dominus iratus peccatis nostris denegat, cum adhuc tres menses super sunt vsque ad messem, id est, cum maxime necessaria nobis est, cum in maiori periculo tentationum versamur. Non quod misericors & miserator Dominus gratiam cuiquam subtrahat, qua possit, si velit, omnibus tentationibus resistere: sed quod maiorem etiam praestaret, qua omnino vinceremus, nisi nos male ea, qua praestitit, vsu fuisset.

20 Et venerunt duae, aut tres ciuitates. Hoc dicit, quoniam terra illa aquarum inopia laborat, ideoque in cisternis eas seruant, vt bibant, vnde illud Ierem. 2. Et foderunt sibi cisternas, &c. Quare, si imbres diuina ira suspenderit, maius sitis, quam famis periculum est, vt ait Hieronymus.

TROPOLOGIA.

Saepe hi, de quibus diximus, doctrinam quaerunt, nec tamen satiantur, quia non sinituntur magistros inuenire, qui factis, & verbis doceant, & ex animo orent pro ijs, quos docent, gratiamque poenitentiae illis impetrent.

HISTORIA.

Percussit vos in vento vrente, & in aurugine.

Segetum, & vitium, & arborum pestes nominat, quibus eos afflixit, non vt affligeret, sed vt ad se per poenas reuocaret: qui tamen ita obsurduerant, vt neque ita quidem Deum vocantem audierint. Ventus vrens dicitur, ἄνεμος ἄγριος, quod est, exaruit. Lxx ἄνεμος, id est, crematio aut combustio. 3. autem Reg. 8. verterunt, ἄνεμος ἄγριος, quod idem est, Aquila, Symmachus, Theodotio, ἀνεμος ἄγριος, id est, aeris corruptio, eodemque modo verterunt Lxx. 2. Paralip. 6. & Hieronymus. 3. Reg. 8. corruptus aer. Est autem aer, siue ventus calidissimus segetes exurens, qui & vredo dicitur, quo spicae tumescerent omni penitus succo priuantur, & vruntur. Aurugo Hebrae. ἄρουγος, Lxx, ἄρουγος, qui morbus est pallorem maximum inducens, omnesque ita verterunt praeter Theodotionem, qui transtulit, ἄρως, id est, pallorem. Sed & Lxx verterunt ἄρως, id est, pallor, Deuteronom. 28. Hieronymus, rubigo ibidem, hic aurugo. * Deuter. 28. Percutiat te Dominus egestate, febrim, & frigore, ardore, & aestu, & aere corrupto, ac rubigine. Dicitur autem aurugo, vel ærugo, quoniam tunc culmi pallescunt in modum auri, vel æris, & arefcunt paulatim. Hic autem color est in ictericis, qui morbus eadem ratione Cornelio Celso, & Apuleio, dicitur aurugo ab auri colore, quem efficit. Et quoniam idem color ex timore oritur, scriptum est Ierem. 38. Et conuersae sunt vniuersae facies in auruginem. Rubigo autem proprie metallorum pestis est, inde ad segetes, & similia transfertur, quod segetes perdat, atque consumat, nimio enim humore culmi pallescunt & grana in cinerem conuertuntur. Eadem causa in nostra translatione vocatur ærugo, quod spicae exusta colorem æris contrahant. tertio Regum. 8. Fames si orta fuerit in terra, aut pestilentia, aut corruptus aer, aut ærugo. Quamuis 2. Paralipom. 6. vbi sunt in Hebraeo eadem verba, Hieronymus pro ἄνεμος, id est, vento vrente, siue vredine, vertit, Aerugo, & pro ærugine, Aurugo. Fames si orta fuerit in terra, & pestilentia, & ærugo (pro quo verterat, Et corruptus aer) & aurugo. Sed hoc fecit, quoniam, vt diximus, vento vrente spicae pallescunt, & æris colorem assumunt: arbitror enim haec nomina nostro interpreti colorem significare, auruginem auri, æruginem æris, sicut

Ventus vrens.

Aurugo, Rubigo.

21

X 3

& fer-

& ferrugo sæpe colorem ferri, quamuis alij, non nihil dissentiant, sed nos tunc id agimus, vt nostræ translationis verba interpretemur. Simul etiam interpretati sumus Haggæi verba cap. 2. Percussit vos vento vrente, & aurugine. Hæc omnia ita euenisse intelliget, qui legerit. 3. Regum capite. 18.

TROPOLOGIA.

22 Libido ventus vrens.

Ventus vrens quid est, nisi estus libidinis, quo Deus iusto iudicio suo percussit superbarum, segetes animarum, ex quibus magnus prouentus sperabatur, & repente in cinerem vertuntur, sicut poma Sodomæ. Aurugo in frugibus ad eius morbi similitudinem dicitur, qui in hominibus videri solet, & icteros Græcè dicitur. Hic siue icterus, siue aurugo dicatur, felle diffuso ruborem sanguinis (vt Hier. ait) in pallorem commutat, & nihil in corpore sani esse permittit, in tantum vt etiam mella dulcissima amara videantur. Et qui dudum audiebant in Ecclesia: Gustate & videte quoniam suavis est Dominus, ipsique dicebant: Quam dulcia gutturi meo eloquia tua super mel ori meo, vocantur *amarum in vobis*, (id est, ad amaritudinem prouocantes) & aquæ eorum, & pluuiæ nō stillent dulcedinem, nec sint de repromissionis terra, quam legimus lacte & melle manantem, sed appellentur Marà, id est, amaritudo. Isti multiplicauerunt sibi hortos, in quos, ne sua vinca mutaretur, Naboth occumbere voluit. Hæc Hier. Pallefcit igitur horum anima, & arefcit, quia oblita est comedere panem suum, & tota felle impletur, sibi que displicet, & mella diuini verbi, promissionesque bonorum cælestium, & exhortationes virtutum, amarissima iudicat. * In eo autem quod ait: *Oliueta vestra*, sic ficera vestra comedit eruca: Inuidia, quæ in diuidu comes est superbia, eruca significatur, quæ bona in anima exorta consumit & deuorat ferè sine vllò sensu. Eruca enim (vt Hiero. ait) non auolat, vt locusta, & huc illucque discurrens semetia dimittit, sed permanet perituris frugibus, & tardo lapsu, pigrisque moribus vniuersa consumit. Ita inuidia semper animi bona exedit, nec auolat, aut quiescit donec omnia, quæ potuit, absumpserit. Gregor. 5. capite: 34. Inuidia, cum mentem tabescerit, cuncta, quæ inuenerit, bene gesta consumit. Vnde bene per Salomonem dicitur: vita carni-

Psal. 33. Psal. 118.

3. Reg. 21.

23

Inuidia comes superbia.

Prou. 24.

sanitas cordis; putredo ossium inuidia. Quid enim per vitam carnis, nisi infirma quædam; ac tenera, & quid per ossa nisi fortia: acta signantur? Et plerumque contingit, vt quidam cum vera cordis innocentia in nonnullis suis actibus infirmi videantur: quidam vero iam quædam ante humanos oculos robusta exerceant, sed tamen erga aliorum bona intus inuidiæ pestilentia latenter tabescant. Bene ergo dicitur, Vita carniuim sanitas cordis: quia si mentis innocentia custoditur, etiam, si qua foris infirma sunt, quandoque roborantur. Et recte subditur: Putredo ossium inuidia, quia per huius vitium ante Dei oculos pereunt etiam fortia: acta virtutum. Ossa quippe per inuidiam putrescere est quædam etiam robusta deperire.

HISTORIA.

Misi in vos mortem in via Aegypti. Hic locus aptissime videbatur explanari ex illo Hof. 7. Aegyptum inuocabant, ad Assyrios abierunt, & cum profecti fuerint, expandam super eos rete meum. Atque ita exposuit Ruffinus. At cum id contigerit tempore Hosee regis Israel, eum capta est Samaria ab Assyrijs, vt ex. 4. Reg. 17. intelligitur, & suo loco diximus, non potest ad hæc verba Hamos referri, qui rem iam factam narrat, & cum hæc prophetabat, nondum regnauerat Hosee, prophetauit enim sub Hozia rege Iuda, & sub Ieroboham rege Israel. Illud minus probabile, quod quidam dixit, Prophetam loqui de clade, quam Ioachaz rex Israel accepit à rege Syriæ. 4. Reg. 13 ea enim contigit in Samaria, vt scriptura subiudicat, & ex Iosepho. 9. Antiq. c. 9. apertius intelligi potest. Ad hæc cum Syria sit verus septentrionem Samaritæ, Aegyptus vero sit ad Meridiem, atque inter Samariam, & Aegyptum sita sit Iudæa, cum qua paulo ante fœdus inierat idem Syriæ rex. 4. Reg. 12. quomodo fingi potest hanc stragē editam fuisse in via Aegypti? Sed sciamus tam duas tribus, quam decem sæpe solitas esse auxilium petere ab Aegyptijs: nam cū bello frequenter infestarentur à Syris, & ab Assyrijs, qui Aquilonares erant non habebant, quo confugerent, nisi ad Aegyptios, qui erant ad Meridiem. Palæstinos enim, & Idumæos, qui vicinioreis erant,

infe-

25

infestissimos semper habuerunt. * Hoc autem Deo ingratisimum accidebat, qui ab se auxilium potius peti volebat. Ita Hosee misit nuntios ad Sua regem Aegypti, 4. Reg. 17. & Isa. 20. legimus: Et timebunt, & confundentur ab Æthiopia spe sua, & ab Aegypto gloria sua. Et dicit habitator in sulc huius (id est, Ierusalem, quæ vicinarum gentium fluctibus tunditur, vt exponit Hiero.) in die illa: Ecce hæc erat spes nostra ad quos confugimus in auxilium, vt liberaret nos à facie regis Assyriorum, & quomodo effugere poterimus nos? Et cap. 36. dux regis Assyriorum loquitur Ierusalem: Super quem habes fiduciam, quia recessisti à me? Ecce confidis super baculum arundineum contractum istum, super Aegyptum, cui si innixus fuerit homo, intrabit in manū eius, & perforabit eam. Sic Pharaon rex Aegypti omnibus, qui confidunt in eo. Iere. 2. Et nūc quid tibi vis in via Aegypti, vt bibas aquam turbidam? Et postea. Et ab Aegypto confunderis, sicut confusa es ab Assur. Huiusmodi occurrunt multa in his, atq; in alijs prophetis. Nam & illud Hof. 7. Aegyptum inuocabant, quasi consuetudinem confugiendi continuo ad Aegyptios indicat. Intelligimus ergo ex his verbis Hamos multos eorum, qui in Aegyptum auxilij petendi causa profecti fuerat, in via perijisse, vel morbo, vel fame, vel hostium manu, vt ita tandem intelligerent displicere petitionē illam Deo, discerentq; in posterum non in Aegyptiorum auxilio, sed in Dei bonitate spes suas omnes collocare. Atque ita hæc Hiero. exposuit, cui Ruper. Glossa interl. & Lyranus accedunt.

TROPOLOGIA.

26 Consolatio nes saculi non rependenda.

Filij Israel fuerat olim in Aegypto, vnde in manu potenti, & brachio excelso educti iterum eadem via redire prohibetur, Deut. 17. Non multiplicabit sibi equos, nec reducet populū in Aegyptum equitatus numero subleuatus, præsertim cū Dominus præceperit vobis, vt nequaquam amplius per eadem viam reuertamini. Postquam Deus è sæculi voluptatibus hominē euocat, quibus olim tenebatur, nō est vllò tempore ad eas redeundum, sed in Deo latandum est, & ab eo semper expectandum, quod animum satiet, atque oblectet. Si dolor magnus, si tentatio vehemens ingruerit, non ad seculi, sed ad Dei consolationem confugiendum est. Quare recte per Ieremiam ait Dominus reuertenti in Aegyptum: Et nunc quid tibi

Ierem. 2.

vis in via Aegypti, vt bibas aquam turbidam? Et quid tibi cum via Assyriorum, vt bibas aquam fluminis? Arguet te malitia tua; & auersio tua increpabit te. Poteras, inquit, haurire aquas purissimas in gaudio de fontibus Saluatoris, cur quæris aquam turbidam, & lutulentam Aegypti? Quoniam igitur sæpe fit, vt dum homines boni ad relictas consolationes sæculi redeunt, vitam animæ paulatim amitrant, bene ait: Misi in vos mortem in via Aegypti.

HISTORIA.

Percussio gladio iuuenes vestros. Hoc, & si fieri potuit, vt in via Aegypti contigerit, libentius à præcedentibus separauerim, vt noua historia sit: nam magnæ cūfusa stragis ænimit, si quidem ait: Et ascendere feci putredinem castrorum vestrorum in nares vestras, quod in euntes in Aegyptum non videtur satis conuenire, qui castra nō habebant. Præterea rem tam insignem non est probabile præteritam esse à sacra historia. Quare mihi videntur hæc dici de exercitu Israel maximo casu à rege Syriæ tempore Ioachaz regis Israel, non in via Aegypti sed in Samaria. De quo ita 4. Reg. 13. Et nō sunt derelicti Ioachaz de populo, nisi quinquaginta equites, & decē currus, & decē millia peditū, interfecerat enim eos rex Syriæ, & redegerat quasi puluerē in tritura areæ. Cū decem mille pedites relictī fuerint, & equites tātum quinquaginta, apparet equos nō plures quinquaginta reliquos fuisse, ceteros autē eos fuisse ab hostibus. Quod optime conuenit cū eo, quod nunc ait Hamos: Percussī in gladio iuuenes vestros vsque ad captiuitatem equorum vestrorum.

TROPOLOGIA.

Cum iuuenes gladio percutiuntur, fortissima exercitus pars perit: illi enim sunt, qui prælia gerūt, senes relinquūtur, effeta ætas, & bello inutilis. Ita cū homines diu in peccato morantur, nec Deū per penitentiam placare sibi studēt, iuuenes, id est, fortissime cogitationes, quæ Diabolo olim resistebāt, & bellū Dñi præliabantur, genitæ in anima per CHRISTVM renouata paulatim intereunt, & relinquuntur senes. i. veteris hominis cogitationes, quales in eo erāt, antequā per CHRISTI gratiam renouaretur: quibus nō prælium curæ est, sed quies, & remissio. Capiūtur etiā equi bellatores, quibus iuuenes pugnabant, id est, scripturarum sanctorumq; patrū sententiæ diu domi feruatiæ, &

27

28

Quid perdant ij qui diu in peccato morantur.

Prou. 21.

ad bellum quasi saginatae, de quibus Salomon, Equus paratur ad diem belli. Nam qui Deo diligenter inseruire student, multa in oratione ab eo documenta percipiunt, multa ex scripturae patrumque libris colligunt, quae pugnaturae aduersus demones animae quasi equi quidam sunt ad diem belli, illis enim recta irruit in hostes intrepide, & se cum opus est, a pugna recipit, & imbecillitatem suam mirabiliter sustentat. Quonia autem interdum non solum illae fortes, & deliberatae cogitationes pereunt, sed etiam per desuetudinem orationis, & sacrae lectionis documenta illa excidunt, recte dicitur. Percussus, id est, percussus permissus, iuvenes vestros vsq; ad captiuitatem equorum vestrorum. Quare non est mirum, si ex tot cadaueribus ascendat putredo in nares eorum, & vehementi conscientiae accusatione quasi putredine cadauerum infestentur.

HISTORIA.

29

Subueriti vos. Hac clade sub Ioachaz rege, de qua nunc loquebamur, & fame illa temporis Eliae, & multis alijs id genus calamitatibus pene subuersi sunt, atq; excisi instar Sodomae, & Gomorrae. Quod autem ait *Sicut subuerit Deus Sodomam*, &c. more scripturae de se loquitur, ac si de alio loqueretur. Adnotat etiam Euseb. lib. 5. de Demonstr. Euang. c. 23. patrem hic loqui, & de filio dicere, Sicut subuerit Deus Sodomam, &c. quod filius alia persona diuina sit, sicut & in Sodomae ipsius euersione dictum est Gen. 19. Igitur Dominus pluit super Sodomam, & Gomorram sulphur, & igne a Domino. Quod & alijs testimonijs comprobatur Euseb. *Et iustitiae estis quasi torris raptus ab incendio*, qui totus igne absumeretur, nisi inde ereprus esset: ita vos omnino periretis nisi ego supplicia cohibuisssem.

TROPOLOGIA.

Sodoma, & Gomorra propter nefandas libidinum turpitudines coelitus demisso igne perierunt: ita qui a Deo recedunt ut cum idolis suis fornicentur, & nefaria patiantur illis subditi, nec ullam diuinae legis rationem habeant, plectuntur igne variarum cupiditatum, quibus miserime inseruiunt, & sulphure, id est, foetore vitiorum omnium. Sed fiunt dum in hac vita tolerantur, quasi torris raptus ab incendio, quia non penitus omnia amittunt, manent in eis fides, & quaedam semina virtutum, manent ipsi in Ecclesia, dum per infidelitatem non exeunt,

vbi & verba vitae aeternae saepe audiunt, & sacramenta habent. Sed si redire nolunt ad Deum, mittetur torris in aeternum incendium.

HISTORIA.

Qua propter haec faciam tibi Israel. Iterum eandem calamitatem inducam in eos, qui ex te remanserunt. Hiero. Cumque dixerit: Haec faciam tibi, quid facturum sit tacer: ut dum ad singula poenarum genera Israel penderet in certum, quae ideo terribiliora sunt, quia omnia suspicantur, agat poenitentiam ne Deus inferat quae minatur, &c. Possimus etiam addere, hoc dictum esse iuxta consuetudinem hominum, quam saepe obseruat scriptura, non audentium mala, & infortunia nominare, quasi boni omnis causa, & praeter timore, & detestatione illorum. Hinc orta est illa iurandi formula, Haec faciat mihi Deus, & haec addat, saepe repetita in scriptura, vt. 1. Reg. 3. & 14. & 3. Reg. 19. Nec enim (vt nonnulli putauerunt) multa prius malorum genera recensebat, & postquam addebant, Haec mihi faciat Deus, neque id vnquam in scriptura inuenimus: sed tantummodo dicebant, Haec mihi faciat Deus, &c. quasi mala illa vellent nominare, nec audent, sed intelligi malle, quam dici.

Postquam autem haec fecero tibi, praeparare in occursum Dei tui Israel. Monet & hortatur de cem tribus, vt postquam captae fuerint ab Assyrijs, ne penitus despondeant animum, sed praeparent se in occursum Dei sui, id est, vt cum Euangelium eis praedicatum fuerit per apostolos, CHRISTVM Deum suum agnoscant, & recipiant: sicut fecit Hoseas cap. ultimo. Ideo Lxx translulerunt: Praeparare vt inuoces Deum tuum.

TROPOLOGIA.

Non punit Deus quasi crudelis, sed quasi pius, tunc etiam cum peccata peccatis plectitur: idcirco eos admonet, quos percussit, vt intelligant quid his poenis ipse efficere velit, nec putent se iam a Deo esse relictos, sed cum maxime videntur abiecti, & reprobati, tunc sese erigat spe diuinae bonitatis per CHRISTVM, & Deum innocens, ac se in occursum Dei praeparant. Nemo tam desperatae salutis est; tam omnibus vitijs inquinatus, vt non veniat ad eum Deus per sanctas inspirationes, vt errantem reducat ad se. Tunc ergo o Israel, o quicumque Deo olim seruisti, & nunc turpissimis cupiditatibus

seruis,

seruis, cum Deum ad te venientem sentis, praeparare vt ei occurras, ostiumque cordis tui benignissimo, atque beneuolentissimo hospiti aperias, & cum vocem eius audieris, noli obdurdescere, noli fugere, vt Adam, non enim te quaerit vt iudicet, sed vt saluum faciat.

HISTORIA.

Quia ecce formans montes, & creans ventum. Huiusmodi verbis solet Deus ostendere omnipotentiam suam, vt Ierem. 10. Deum his signis discernit a dijs gentium: & verum, utque omnipotentem esse demonstrat. Qui facit terram in fortitudine sua, praeparat orbem in sapientia sua, & prudentia sua extendit caelos. Ad vocem suam dat multitudinem aquarum in caelo, & eleuat nebulas ab extremitatibus terrae, fulgura in pluuia facit, & educit ventum de thesauris suis. Et Iob. 9. Qui transtulit montes, & nescierunt ij, quos subuertit in furore suo. Qui commouet terram de loco suo, & columnae eius concutuntur. Qui praecipit soli, & non oritur, & stellas claudit quasi sub signaculo. Et cap. 38. Vbi eras quando ponebam fundamenta terrae, &c. Perinde est igitur ac si diceret: Praeparare vt CHRISTVM venientem recipias, quonia ipse, qui tunc veniet creator omnium est, & omnipotens, qui montes, & altissima quaeque virtute sua creauit, & ventos fecit, vnde tempestates generantur, & omnia in terra concutuntur. * Simile est illud Iob. 38. Quis dedit (scilicet, nisi ego) vehementissimi imbri cursum, & viam sonantis tonitruum, vt plueret super terram absque homine in deserto: &c. Et Psalm. 147. Qui dat niuem, sicut lanam, nebulam, sicut cinerem, spargit. Inde etiam toties apud Homerum, *νεφελιγερετα Ζεὺς*, id est, nubium congregator Iuppiter. Ceterum quonia Lxx verterunt, Creans spiritum, haeretici contendebant hinc probari Spiritum sanctum esse creaturam. Quos Hieronymus refellit affirmans non de Spiritu sancto loqui Prophetam, sed de vento, aut certe de spiritu hominis, id est, de anima, iuxta illud quod scriptum est Psalm. 103. Auferes spiritum eorum, & deficient, & in puluerem suum reuertentur. Ambros. vero lib. 2. de Spiritu sancto, cap. 7. copiosius in eisdem haeticos inuehitur, probatque ex contextu ventum hic accipi nomine spiritus, prius enim ait iuxta Lxx: Firmans tonitruum, & postea sequitur: Et creans spiritum. Si de Spiritu sancto (inquit)

dicere voluisset, non de tonitruo utique praemisisset: neque enim antiquiora tonitrua sunt quam Spiritus sanctus, quamuis impij sint, tamen id non audeant dicere. Deinde cum subiectum videamus esse de luce, ac nebula, nonne manifestum est quod de creatura mundi dictum intelligendum sit. Haec, & plura erudite Ambrosius, quae desumpsit ex Didymo lib. 1. de Spiritu sancto versus finem. Addit idem Didymus spiritum, cum pro creatore spiritu ponitur, semper aut articulum habere apud Graecos, aut certe aliquid, quod eius magnificentiam indicet, hic autem sine articulo poni, vt intelligamus ventum significari.

TROPOLOGIA.

Ne desperes salutem tuam, omnipotens est qui te vocat, quamuis tu infimus sis, ipse creauit montes, id est, apostolos, & prophetas, & martyres, & quotquot altitudine sanctitatis eminuerunt. De quibus dicitur Psalm. 71. Suscipiant montes pacem populo, & colles iustitiam. Et Psalm. 75. Illuminans tu mirabiliter a montibus aeternis, id est, per sanctos tuos, qui, sicut montes luce pleni aeternum fulgebunt, mirabiliter aliorum hominum tenebras illuminas. Vide Augustinum ita late exponentem. Omnium vero montium maximus mons est beatissima virgo Maria, quae mons est in vertice montium, id est, super omnium hominum sanctitatem eleuata est, vt interpretatur Gregorius in caput primum lib. 1. Regum. in illud: De monte Ephraim. Montes etiam dicuntur status in ecclesia sublimiores, id est, religiones, de quibus recte illud intelligi potest Ezech. 34. In pascuis vberimis pascam eas, & in montibus excelsis Israel erunt pascua earum: ibi requiescent in herbis virentibus, & in pascuis pinguibus pascuntur super montes Israel. Eleganter autem dixit, Creans montes, postquam de Sodomae euersione locutus est, tunc enim iustus Lot Sodoma egressus in monte seruatus est, dicente ei Dominus: Salua animam tuam, noli respicere post tergum, nec stes in omni circa regione, sed in monte saluum te fac, ne & tu similiter per eas. Saeculi enim turpitudines, & conuersiones relinquentibus Deus montes, id est, religiones parauit, in quibus tutiores sunt, & securius incendia fugiant Sodomorum.

Et creans ventum. Si legamus, Et creans

X. 5

spiritum,

34 Montes.

Gen. 19.

35

spiritum, vt Lxx. (vtumque enim significat 77) erit sensus, Ipse vitam animæ præbet, id est, gratiam, reque subito potest, quâuis mortuum, ad vitam reuocare. Animæ enim vita gratia est, sicut corporis spiritus. Iuxta nostram translationem, quoniã non de vno vëto, sed de omnibus loquitur, perspicuum est ita esse intelligendum, ac si diceret, Creans ventos. Venti interdum dona Spiritus sancti vocantur, vt docet Orig. hom. 5. in Iere. vbi verba illa eiusdem prophetæ cap. 10. Et educit ventum de thesauris suis, siue ventos, vt vertunt Lxx, singularis enim pro plurali positus est, vt in hoc Prophetæ nostri loco ita interpretatur. Sûnt quidem ventorû thesauri, thesauri spiritû, spiritus sapientiæ, & intellectus, spiritus cõsiliij, & virtutis, spiritus scientiæ, & pietatis, spiritus timoris Dei, fortitudinis, & dilectionis, & caritatis. Potes & ipse de scripturis hos ventos congregare, & istorum spirituum inuenire thesauros. Vbi sunt isti thesauri? vtrique in quo thesauri sunt scientiæ absconditi; in CHRISTO sedem habent. Inde oriuntur hi spiritus, vt alius sapiens sit, alius fidelis, alius eruditus, & alius aliud donorum Dei possideat. Alij enim per spiritû datur sermo sapientiæ, alij sermo scientiæ iuxta eundem spiritum, alij fides in eodem spiritu. Hęc Origenes, ex cuius verbis optime intelligemus quod nunc ait Propheta. Si enim venti sunt dona Spiritus sancti, & hæc in CHRISTO sunt, illaque vniciueque distribuit, pro vt vult, recte ipse dicitur non solum formans montes, sed etiam creans ventum, id est, ventos.

HISTORIA.

Et annuntians homini eloquium suum, id est, Et cum tantus sit, tamque potens, non dignatur hominem alloqui, & docere salutaria. Ita etiam Dauid Psal. 147. demonstrata iam eius omnipotentia subiicit. Qui annuntiat verbum suum Iacob, iustitias, & iudicia sua Israel, Lxx: Et annuntians in homines CHRISTVM suum. Quod vero quidã vertunt, Annuntians homini, quæ cogitatio eius, aut quid opus eius, parum refert, cû translationem nostram magis probauerint Hieronymus, & vetustissimi interpretes, Aquila, Symmachus, Theodotio, Quinta editio, vt apud eundem Hieronymum videmus. Quamuis & sensus idem est, nam Annuntians homini, quæ cogitatio eius, quid est aliud, quam, Loquẽs homini: nam

Venti.

Col. 1.

1. Cor. 11.

36 *

qui loquitur, cogitationes suas annuntiat. Vel, Annuntians homini quid opus eius, id est, quid facere debeat homo, docens hominem quid fieri velit ab eo.

TROPOLOGIA.

Homines exterius loquuntur, exterius sonant, solus corda docet Deus, & homini sine vilo strepitu verborum, aperit doctrinam suam, & tunc homo vere intelligit, & amat opus suû, fitque, quod ait sanctus Propheta: Exhibet homo ad opus suû, & ad operationem suam vsque ad vesperam. Vt merito idem dixerit: Beatus homo, quem tu erudieris Domine.

HISTORIA.

Faciens matutinam nebulam. Hoc etiam dicitur ad ostendendam CHRISTI potentiam. Sed magna difficultas est, & fere ab expositoribus prætermissa, cur potius matutinam nebulam dicat, quam vespertinã. Mihi videtur hoc significare Prophetã: Ipse non solum lucem terris infundit, sed potes etiam est lucem exortam subita nebula obscurare, (est enim in Hebr. Faciẽs auroram nebulam, siue caliginem) vt norint homines quantum eius misericordia indigeant, eumque semper placare sibi curent. Quod latẽter dictum esse arbitror, quoniam cum ipse, qui sol est iustitiæ, ortus est, nebula interposita est Deo permittente, ne à Iudæis videretur, & agnosceretur: quomodo etiã intellexit Eusebius lib. 4. de Demonstrat. Euang. cap. 22. sed nebula illa paulatim euancere cepit prædicantibus apostolis, donec vespere, id est, ad finem mundi penitus auferatur.

TROPOLOGIA.

Nonnunquam sol clarus exoritur, nonnunquam nebula exorians obscuratur, sed paulatim suis radijs nebulam vadiq; discutit, & hoc ipso clarior, & pulchrior apparet, quo serior. Ita interdum conuersio incipientium, quæ est quoddam illorum mane post tenebras peccatorum, nulla tentationum molestia, & obscuritate turbatur, sed sole iustitiæ in eis fulgente cogitationes peccatorum diffugiunt, sicut ait egregius Psaltes Israel: Posuisti tenebras, & facta est nox, in ipsa pertransibunt omnes bestię siluæ, &c. Ortus est sol, & congregati sunt, & in cubilibus suis collocabuntur. Exhibet homo ad opus suum, & ad operationem suam vsque ad vesperam. Sed interdum in ipso conuersionis initio tentatio vehemens exurgit,

quæ,

37

Psal. 101.

Psal. 93.

38 Nebula.

Tentatione incipientium.

Psal. 101.

quæ, vt nebula, iubar illud, quod apparebat, obumbrat, & molesta relictarum voluptatum recordatione animum pungit, & lacerat, vt intra se quodammodo dicat: Dum adhuc ordire, succidit me. Sed si sol ille, qui tenebras ante fugauerat, radios suos nõ retraxerit, neque illustrare animum desierit nostris iniquitatibus repulsus, tandem nebula euancet, & lux gratissima redibit, & fiet quod scriptum est in Iob: Misericordie quoque obliuisceris, & quasi aquarum, quæ præterierunt, recordaberis. Et quasi meridiana fulgor confurgit etiam ad vesperam, & cum te consumptum putaueris, orieris, vt Lucifer. Hoc igitur nunc ait Propheta: Ne timeas tentationes, quæ inuadere solent incipientes, ipse enim eas facit, id est, fieri sinit in utilitatem tuam. Verum non est rotius dici nebula, sed auroræ: inualecet sol, & eam dissipabit, iterumque, luce perfrueris.

HISTORIA.

Et gradiens super excelsa terræ. id est, Nihil est in terra ita excelsum, vt pedibus eius subditum non sit. Quod occultiori sensu significat, quo tempore illa matutina nebula Iudæis obijcietur, cum ambulaturum super excelsa terræ: quia cum Iudæi caligine illa obscurati blasphemabant Euangelium, reges gentium, & sapientes se se CHRISTI pedibus subijciabant.

TROPOLOGIA.

Excelsa terræ sunt, quæ sunt in terra fortiora, id est, potentiores affectus, & ægritudines animi, quæ maxime in terra, id est, in terrenis cordibus dominantur. Quoniam igitur non solum in ipsis nostræ conuersionis initijs, sed etiam in progressu, quo robustiores efficiuntur, eo Diabolus actiores suscitatur in nos tentationes, vt in Iob, in Dauidem, in Tobiam, ne quis forte terreatur, & de successu desperet, docemur gradi Dominum super excelsa terræ, id est, subiectam sibi esse vim omnem contrariam potestatum, omnium tentationum, omnium affectuum: proinde nihil esse, quod formidet, nihil esse, quod tarderetur aut à via Dei ingredienda deterreatur qui tantum, ac talem habuerit protectorem, & ducem. Atque hoc viro iusto promittitur: Tunc delectaberis super Domino, & sustollam te super altitudines terræ, & cibabo te hereditate patris tui Iacob. Ille enim super altitudines terræ sustollitur, qui per Dei gratiam superior efficitur auaritia, & ambitione, & superbia, &

Isa. 78.

Iob. 11.

39

Excelsa terræ.

Subiectæ Deo sunt omnes tentationes.

Isa. 58.

carnis voluptatibus, idemque cibo alitur sanctorum, quo & Dominus Iesus alebatur, sicut ipse ait: Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius, qui misit me: nam reliqui, qui infra altitudines terræ sunt, non aluntur cibo Iacob, sed cibo Elai, qui propter coctionem russam primogenituræ ius vendidit. Quod si excelsa terræ interpretari velimus idola, de quibus toties in libris Regum dicitur: Verum tamen excelsa non abstulit idem sensus efficietur, nam illæ animi ægritudines, & illa vitia maiora, quæ iam nominati, idola sunt amatorum huius sæculi, & super illa Dominus graditur, quia eius potentia subiecta sunt, & vires seruis suis suggerit ad illa vincenda & conculcanda.

HISTORIA.

Dominus exercituum nomen eius. Exercitus, siue militia Dei dicitur angeli propter magnam multitudinem, & quia Deus illis ministris vitur ad inimicos suos cõterendos, & ad magna opera facienda, tum propter fortitudinem magnam, & potentiam ipsorum angelorum. Psal. 102. Benedicite Domino omnes angeli eius, potentes virtute, facientes verbum illius, ad audiendam vocem sermonum eius. Luc. 2. Et subito facta est cum angelo multitudo militiæ celestis laudantium, & dicentium, &c. Et quoniam 77 & exercitum significat, & militiam, & fortitudinẽ, inde dicitur Dominus exercituum in nostra translatione, apud Lxx vero, Dominus virtutum, id est, virtutum, siue fortitudinum, vt Psal. 23. Dominus virtutum ipse est rex gloriæ, sed sensus semper est idẽ.

Iohan. 4.

40 Dominus exercituum.

CAP. V.

A V dite verbum istud quod ego leuo super vos planetum domus Israel. Cecidit, & non adijciat vt resurgat, Virgo Israel: proiecta est in terram suam, & non est qui suscitet eam. Quia hæc dicit Dominus Deus, Vrbs de qua egrediebantur mille, relinquentur in ea centum: et de qua egrediebatur centum, relinquentur in ea decem in domo Israel. Quia hæc dicit

Dominus

Dominus Deus domui Israel, Quarite me, & uiuetis. Et nolite quarere Bethel, & in Galgalam nolite intrare, et in Bersabee non transibitis: quia Galgala captiua ducetur, & Bethel erit inutilis. Quarite Dominum, & uiuite: ne forte comburatur ut ignis domus Ioseph: & deuorabit, & non erit, qui exstinguat Bethel. Qui conuertitis in absinthium iudicium, et iustitiam in terra relinquitis. Faciem arcturum, & orionem, & conuertentem in mane tenebras, & diem in noctem mutantem: qui uocat aquas maris, & effundit eas super faciem terra. Dominus nomen est eius. Qui subridet wastitatem super robustum, et depopulationem super potetem affert. Odio habuerunt corripientem in porta: et loquentem perfecte abominati sunt. Idcirco, pro eo quod diripiebatis pauperem, et pradam electam tollebat is ab eo: domos quadrato lapide adificabitis, et non habitabitis in eis: vineas plantabitis amantissimas, et non bibetis uinum earum. Quia cognoui multa scelera uestra, et fortia peccata uestra: hostes iusti accipientes munus, et pauperes deprimetes in porta. Ideo prudens in tempore illo tacebit, quia tempus malum est. Quarite bonum, et non malum, ut uiuatis, et erit Dominus Deus exercituum uobiscum, sicut dixistis. Odite malum, et diligite bonum, et constituite in porta iudicium: si forte misereatur Dominus Deus exercituum reliquijs Ioseph. Propterea hac dicit Dominus Deus exercituum

Inf. 9.

Soph. 1.

Rom. 12. Psal. 96.

dominator. In omnibus plateis platurus: et in cunctis qua foris sunt, dicetur uia uia: et uocabunt agricolam ad luctum, et ad planctum eos, qui sciunt plangere. Et in omnibus uineis erit planctus: quia pertransibo in medio tui, dicit Dominus. Va desiderantibus diem Domini: ad quid eam uobis? dies Domini ista, tenebra, et non lux. Quomodo si fugiat uir a facie leonis, & occurrat ei uersus: & ingrediatur domum, et innitatur manu sua super parietem, et mordeat eum coluber. Numquid non tenebra dies Domini, & non lux, et caligo, et non splendor in ea? Odi, et proieci festiuitates uestras: et non capiam odorem cettuum uestrorum. Quod si obtuleritis mihi holocaustomata, & munera uestra, non suscipiam: & uota pinguium uestrorum non respiciam. Aufer a me tumultum carminum tuorum: & cantica lyra tua non audiam. Et reuelabitur quasi aqua iudicium, & iustitia quasi torrens fortis. Numquid hostias et sacrificium obtulistis mihi in deserto quadraginta annis domus Israel? Et portastis tabernacula Moloch uestro, et imaginem idolorum uestrorum: sidus uestri: qua fecistis uobis. Et migrare uos faciam trans Damascum, dicit Dominus Deus exercituum nomen eius.

Hier. 10. Ioc. 1. Soph. 1.

Esa. 1.

Malac. 2. 2.

Act. 7.

HISTORIA.

Audite uerbum istud, quod ego leuo super uos, planctum. Ut magis eos ad poenitentiam moueat, lugubri carmine utitur, lugetque eos, qui sibi latet, ac tuti, minimeque lugendi uidebantur. Audite, inquit, uerbu istud,

quod

quod ego leuo super uos, id est, quod ego allumo contra uos, nempe planctum, & lamentationem, nam Hebraei passim utuntur uerbo נשׂו, quod est leuare, pro allumere, & ira Hieron. interpretatur, id est, uoluntate uos tristi carmine, quale continuo sequitur. Cecidit & non adiciet, ut resurgat uirgo Israel. Facile est etiam exponere. Quod ego leuo super uos planctum, id est, ob id, quod ego leuo super uos planctum, nam נשׂו, Quod, & Quoniam significat. Cecidit, & non adiciet, ut resurgat uirgo Israel. Nonnulli ita legunt, Domus Israel cecidit, & non adiciet, ut resurgat, Virgo Israel proiecta est, &c. Cum domus Israel uocandi casu ponatur, & ad precedentia pertineat, ut sit: Domus Israel audite uerbum istud. Ita distinguitur haec in Hebraeo. Ita etiam apud recentiores interpretes. Sed res est manifesta, nam נשׂו, id est, domus, Hebraei masculini generis est, cecidit autem, id est, נפלה, femineum est, similiter & uerbum quod sequitur נשׂו, id est, adiciet, ideo non possunt conuenire haec uerba cum eo, quod praecessit, Domus Israel. Cecidit ergo uirgo Israel, & nunquam in posterum resurget. Haec nonnulli ad ultimum excidium Ierusalem referunt, cum a Tito imperatore uastata est, ut Euseb. lib. 4. de Demonstr. Euan. gel. cap. 22. & Chrysol. in Demonstratione quod CHRISTVS sit Deus, prope finem, & Theodoretus, & R. Samuel Marrochianus, in epistola de aduentu Messiae, ca. 24. Verum hic sensus Allegoricus est, ut nos saepe interpretati sumus: nam Historicum constat esse de decem tribubus, quae captiuae ab Assyrijs nunquam in patriam suam redierunt, ut ait Hieronymus. Atque ut omittam Hieron. & Rufinum, & ceteros expositores ita sensisse: non possumus de hoc dubitare, cum uideamus Prophetam tantum loqui Israel, id est, decem tribubus, quae neque Dominum crucifixerunt, neque a Romanis uastatae sunt, ut Quarite Dominum, & uiuite, ne forte comburatur domus Ioseph, ut ignis. Et postea: Si forte misereatur Dominus exercituum reliquijs Ioseph. Costat etiam loqui de captiuitate Assyriorum, ait enim: Et migrare uos faciam trans Damascum, ut ibi dicemus. Ad haec quis nesciat nullam fuisse in Iudeis idololatriam cum Dominus inter eos uersatus est, & eum excisum a Romanis? At eo tempore, de quo Propheta loquitur, multa idola cole-

leuare.

2

bantur. Quarite me, inquit, & uiuetis: & nolite quarere Bethel. In Galgalam nolite intrare, & in Bersabee non transibitis. Sed quomodo uirgo dici potest Israel, si idolorum fornicationibus proficitur? Hieronymus: uirgo autem appellatur populus Israel, non quia in uirginitate permanserit puritate, sed quia quondam in stat uirginitatis sit Dominus copulatus, uidelicet in patriarchis, & prophetis, ut exponit Glossa. Cum autem de duabus tribubus sermo est, Hieronymus: aliter uirginitatem interpretatur, quod, scilicet, ceteris gentibus uaria idola colentibus populus hic uero Deo seruiret. Ita exponit illud Isai. 37. Descendite, & sublanauit te uirgo filia Sion. Et illud Iere. 18. Quis audiuit talia horribilia, quae fecit nimis uirgo Israel? Sed quomodo exponemus cum idem dicit scriptura de nationibus alijs idola colentibus, ut Isai. 47. Descende, sede in puluere, uirgo filia Babylon. Et Iere. 46. Ascende in Galaad, & tolle resinaam uirgo filia Aegypti? Quod autem Rufinus secundo loco adiecit, & Varius postea, atque alij tradiderunt, uirginitatem dici Israel, quod, ut uirgo nulli uiro, ita ipse, nullis ante dominis addictus fuerit: non uideo cur uirgo dicatur, qui nulli domino seruiret, cum uirgo etiam seruire possit, neque enim seruituti aduersatur uirginitas, sed corruptioni integritatis. Quid? quod multis dominis seruauit Israel post tempora Iosue, ut in libro Iudicum legimus. Deinde cogemur laborare cum alijs nationes uirgines uocantur, ut Babylon, Aegyptus, ut quaramus quomodo nulli seruirent. Signanda est ergo uulgata consuetudo scripturarum ita de prouincijs, & ciuitatibus loquentium, ac si mulieres essent, aut uiri. Ut Iere. 2. Vade, & clama in auribus Ierusalem dicens. Haec dicit Dominus: Recordatus sum tui miserans adolescentiam tuam, & caritatem desponsationis tuae, quando secuta es me in deserto. Et cap. 3. Et uidit praeuaricatrix soror eius Iuda, quia pro eo, quod incechata esset auertrix Israel, dimissem eam, & dedissem ei libellum repudij: & non timuit praeuaricatrix Iuda soror eius, sed abiit, & fornicata est etiam ipsa. Huiusmodi sunt multa Ezech. 16. & passim apud prophetas. Cum autem ita loquuntur scripturae iuxta id, quod de ciuitatibus intelligi uolunt, nomina eis tribuunt. Quando idololatriam exprobrant, meretrices uocant, ut Ezech. 16.

4
Regul.
Scriptura
de prouin-
cijs, & ciui-
tatis lo-
quitur, ita
ac si mulie-
res essent,
aut uiri.

Propterea

Propterea meretrix audiverunt Domini. Hæc dicit Dominus Deus: Quia effusum est æstuum, & reuelata est ignominia tua, &c. Totum enim caput in hac metaphora versatur. Cum fidem sibi debitam exigit, nuptæ assimilât, vt Jerem. 3. per totum caput. * Cum vero significare vult ciuitatem, aut natione ardentem a se, sine ab alijs quondam amatam, sollicitè que seruata, virginem vocat: aut etiam cum significat eius pulchritudinem & ornatum speciosum, ac delicias, & propter opes & pulchritudinem omnibus eam esse valde optabilem. Vt de Ierusalem perterrefacta à rege Assyriorum Isai. 37. Despexit te; & subsannauit te virgo filia Sion. Et. 47. Descende, sede in puluere virgo filia Babylon, id est, quæ prius, vt virgo domi clausa in delicijs viuebas. Vnde statim subdit: Non est folium filia Chaldaeorum, quia vltra non vocaberis mollis, & tenera. Eadem ratione Sidonem virginem vocauerat cap. 23. Non adicies vltra, vt gloriaris calumniam sustinens virgo filia Sidonis. Cum ergo Israel virgo vocatur, non sumitur à pudicitia virginali metaphora, sed virgo dicitur propter diuitias, & pulchritudinem, & quod more virginis, domi seruatus, atque inclusus vsque ad tēpus captiuitatis fuisset, nunquam enim de terra sua fuerat eductus. Cecidit itaque Israel cum captiuus ductus est, non adiciet, vt resurgat, quoniam nec redijt vnquam in terram suam, nec regnum obtinuit, sed alijs nationibus seruiuit. * Itaque qualem intelligimus eius casum, talem intelligimus ei resurrectione negari. Quare non aduersantur hæc ijs, quæ Hosee. 11. prope finem, & alijs locis diximus de decē tribubus ad Euangelium vocandis, & ei, quod præcedenti capite dixit Hamos: Postquam autem hæc fecero tibi, præparare in occursum Dei tui Israel.

Proiecta est in terram suam. Non vtcunque cecidit, sed vsque ad terram prostrata est, id est, grauissima erit eius ruina, ita vt à nemine possit erigi. Dixit autem, *in terram suam*, vt magis amplifcet ruinā. Quasi dicat: Non prosternetur in terra aliena, vbi minus haberet virium, & inimici essent potentiores: sed cum adhuc erit in terra sua, à peregrinis hostibus ferro, & igne, & fame vastabitur, & tandem captiua ducetur.

TROPOLOGIA.

Audienda sunt omnia verba propheta-

Virgo.

5

6

7

rum, sed ea maxime, quibus nos desent. Magna est enim miseria nostra, quæ prophetas Dei spiritu plenos excitat ad euandam: atque eo maior, quod ita cæci, & strarum rerum obliuimus, vt tantam malum ne sentiamus quidem. Lugent autem peccatores nō prophetæ solum, sed vniuersa etiam scriptura, sicut Ezech. 2. scriptum est: Et vidi, & ecce manus missa ad me, in qua erat inuolutus liber, & expandit illum coram me, qui erat scriptus intus, & foris, & scriptæ erant in eo lamentationes, & carmen, & vā. Lamentationes, id est, iuxta morem Hebræorum, & scripturæ, maxima quædam, & terribilis, ac nunquam finienda lamentatio in sacris libris scripta est peccatori, qui secundum duritiem suam, & impenitens cor thesaurizat sibi iram in die ire, & nunquam agit penitentiam. Carmen eis scribitur (vt hic ait Hieronymus) qui nulla peccatorum sordē maculati cantico, & laude sunt digni. Vā scribitur illis, qui amissa virginitate, quam anima per sanctæ regenerationis lauacrum accepit, in mortalia peccata labuntur, quoniam & si per Dei misericordiam resurgere queant, non habent tamen in se vnde resurgant, nec digni sunt, qui resuscitentur. * Denique vbi per gemitus, & lacrymas resurrexerint, sine virginitate resurgent, id est, nunquam id obtinere poterunt, vt non fornicati fuerint, & à Deo recesserint, gratiamque illam, atque innocentiam regenerationis non amiserint. Et hoc est quod ait Propheta: *Cecidit, non adiciet, vt resurgat virgo Israel, proiecta est in terram suam, non est qui suscitret eam.* Quoniam autē tota scriptura, siue exterior sensus consideretur, qui Historicus dicitur, siue interior, qui Spiritus est, sæpe prædicat has lamentationes, & carmen, & vā, merito liber, quo hæc continentur, intus, & foris scriptus dicitur. Iure etiam huiusmodi anima olim virgo, nunc vitijs prostituta, proiecta in terram suam dicitur: quæ cum prius esset effecta cælestis, & supra se ipsam spe, atq; amore summi boni erigeretur, rursus per peccata deijcitur, & in terram suam proijcitur, atq; ad veterem vilitatem degeneredit, & tacita Dei sententia audit: Terra es, & in terram ibis, id est, terrena esse solebas, cum portabas imaginem terreni, per me portare cepisti imaginem cælestis, & cælestia amare, sed per te iterum redis ad terrena, & hoc amore terra efficeris.

Gen. 1

HISTORIA.

Urbs de qua egrediebantur mille. Explicat quod dixerat: Proiecta est in terram suam, non est qui suscitret eam: quoniam tanta hominum multitudo in bello extinguetur, & in tantam Israel paucitatem redigetur, vt ex vrbe, quæ mille viros in prælium educebat, non plures quam centum exire possint: atque ita non habebit à quo erigatur.

ALLEGORIA.

Postquam virgo Israel cecidit, & proiecta est in terram suam, id est, populus ille, quem Deus, vt teneram, & pulchram virginem amauerat, cecidit per infidelitatem suam: neque ita quidem omnino reiectus est, at ad tantam fidelium paucitatem redactus, vt vbi mille esse solebant, centum relicti sint, & vbi erant centum, relicti sint decem, ne penitus vniuersus periret, sicut Sodoma, quæ cælesti igne absumpta est, quoniam non sunt inuenti in ea decem iusti, Gen. 18. Quod non ignorans sanctus Isaias ait capit. 1. Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuisset, & quasi Gomorra similes essemus. Hoc semen fuerunt Apostoli, & qui tunc ex illo populo crediderunt, qui ideo reliqui dicti sunt, vt Rom. 9. interpretatus est Paulus, quod ceteris pereuntibus seruati, & relicti sint. Eodem verbo nunc Propheta noster de eisdem loquitur: Relinquentur in ea centum, & relinquentur in ea decem. Meritoque dicuntur & centum ex mille, & decem ex centum, quia soli ex innumerabili populo, quasi decimæ quædam ex copiosa fruge, Deo dicati sunt.

TROPOLOGIA.

Urbs est (vt ait Origen. hom. 8. in Iosue) vniuersa que nostrum anima, quæ ædificatur à Domino ex lapidibus viuis, id est, ex virtutibus varijs, & diuersis. De qua dictum est: In matutino interficiebam omnes peccatores terræ, vt disperderem de ciuitate Domini omnes operantes iniquitatē: quia de anima sua sanctus quisque, & diligens eijcit peccatores, id est, cogitationes pessimas, & cupiditates prauas interficiet in matutino. Iustus enim dicit: In matutinis meditabor in te, quia fuisti adiutor meus. De istis vrbibus dictum est capit. 4. vnde & ego dedi vobis stuporem dentium in cunctis vrbibus vestris, & indigentiam panum in omnibus locis vestris. Et postea: Et plui super vnam ciuitatem, & super alteram ciuitatē

10 Vrb.

Psal. 100.

Psal. 62.

31

non plui. Vt igitur peste, aut fame ciuicum numerus minuitur, vt vrbis, de qua egrediebantur mille, non possit in bellum educere nisi centum: ita peccatis, vt libidine, ambitione, superbia, bonæ opera minuuntur, vt anima, ex qua egrediebantur mille, non habeat nisi centum. In mille vniuersitas intelligitur, vt Psalm. 104. Verbi quod mandauit in mille generationes. Egrediebantur ex anima, quæ Deo adhaerebat, mille, id est, omnium virtutum opera, quasi milites strenui cum Diabolo pugnaturs: postea cupiditate rerum terrenarū capta feruore iam remisso profert centum, numerum decuplo minorem: & si prius centum educebat, decem in ea relinquuntur. * Et sicut omne verbum scientiæ & intellectus, quod sciscitatus est rex, inuenit in Daniele, & socijs decuplum super cunctos ariolos, in quo significatur eos fuisse decuplo sapientiores, id est, multo sapientiores, & omnibus in rebus eruditiores, ita peccatū reddidit numerum bonorum operum decuplo minorem, quia non vnus alicuius, sed omnium virtutum opera minuit, & omnibus modis efficit imperfectiora. Præterea decimæ mille sunt centum, & decimæ centum sunt decem: decimæ autem lege Deo dicatæ erāt. Quoniam ergo bona opera, quæ manent in peccatore, Deus sibi vindicat, & eis vitur, cum eum ad se conuertit: ite ex mille dicuntur manere centum, & ex centum decem. Cauet tamen peccator, ne diu differat conuersionem, nam & hæc, quæ relicta erant, paulatim amittet, sicut de Iudæa desolata dictum est ab Isaiā: Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur, & erit in ostensionem sicut terebinthus. Hieronymus legit: Et adhuc in ea erit decimatio, & rursus erit in deprædationem, atque ita exponit: Tanta erit infelicitas residui populi, vt ad comparisonem prioris multitudinis vix decima pars remaneat. Cumque & in ipsa terra fuerit solitudo, rursus ipse reliquæ erunt in deprædationem, in tantum, vt terebintho, & quercui, quæ glâdes amiserint, comparetur. * Lectio Hieronymi continet omnino eundem translatione Lxx, & eundem Hebræo, & eundem eo, quod nos modo habemus, si recte intelligatur, nam in ostensione esse dicitur, quod iam desolatum omnibus spectandum, atque irridendum relinquatur, iuxta illud Psalm. 11. Omnes videntes me deriserunt me, locuti sunt labijs, & motuerunt

Quomodo numerus bonorum operum minuitur.

11

Dan. 1.

Isai. 6.

12

32

Et conuertetur, pro Et iterum.

runt caput. Illud autem רבש, hoc est, & conuertetur, iuxta consuetudinē scripturæ idem valet, atque, Et iterum. Vt Dan. 9. Ab exitu sermonis vt iterum ædificetur Ierusalem. Et paulo post: Et rursus ædificabitur platea, quibus locis pro, Iterum, est in Hebræo idem verbum.

Regul.

Quærite me, & viuetis. Hieronymus: Mos est scripturarum semper aduersis læta subiungere, & post quam tristitia Deus fuerit cōminatus, ad pœnitentiam eos, quos terruit, prouocat. Vt Isa. 1. Terra vestra deserta, ciuitates vestræ succensæ igni, regionem vestram coram vobis alieni deuorant, &c. Et cum multa minantia dixerit, nihilominus paulo post ad pœnitentiam eisdem prouocat, vt mala illa effugiant: Lauamini, mundificate, auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis. Ita nunc post minas captiuitatis, Quærite me, inquit, & viuetis, id est, effugietis hanc vastitatem, & maximas captiuitatis miseras, quas comminatus sum: nec enim vos perire, & capi cupio, sed viuere.

13

Et nolite quærere Bethel. Abijcite omnia idola, quæ colebatis in Bethel, & in Galgala, vt Hof. 4. diximus.

Bersabe.

Et in Bersabe nō transibitis. Bersabe vltima Iudææ, & totius terræ promissionis vrbs erat versus Austrum iuxta Gerara, & Ægypti solitudinem, sicut Dan vltima est versus Septentrionem. Inde Dauid. 1. Paralip. 21. dicitur numerasse populum à Dan vsq; ad Bersabe. Hodie Giblin dicitur, parua villa iam, & quatuor leucis distans à Gaza. In hac habitauit Abraham, & ex eo, quod ipse, & Abimelech in fœdus mutuum iurauerunt, dictus est locus בִּרְשַׁבָּה Bersabe, id est, puteus iuramenti. Genes. 21. Idcirco vocatus est locus ille Bersabe, quia ibi vterq; iurauit, & inierunt fœdus pro puteo iuramenti. Lxx. tam in eo loco Genes. quam in hoc Hamos pro Bersabe dixerunt. פְּרָאָה רֵב פְּרָאָה, siue רֵב פְּרָאָה, id est, puteus iuramenti. Hiero. vero interpretatur etiam puteus septem, quoniam, בְּרֵשֶׁת וְשֵׁבֶט utrumque significat, iuramentum, & septem: dixit enim Abraham: septem agnas accipies de manu mea, vt sint mihi in testimonium, quoniam ego sodo di puteum. * Ex quibus arbitror vnico, e in fine scribendum esse Bersabe accētu in penultima collocao, quoniam, v, in fine hōrum nominum aliquando Lxx. & eos secutus Hieronymus vertunt in, s, vt Iosue, Ho-

14

lee, Thecæ, 2. Paral. 11. & Hamos. 1. & ita apud Iosue. legimus lib. 1. Antiq. capit. 12. Et cōditiones, inquit, pacis bona fide vtrumque seruandas dixit fœdere cum eo super puteo quodam icō, qui Bersabe vocatur, ea vox iuramenti puteum significat, & id nomen & hodie locus seruat, &c. In hac vrbe duæ tribus idola aliquando adorabant. In tantum autem (vt ait Hieronymus) simulacrorum cultu furebat Israël, vt nequam contentus idolis suis ad aliena transibitis. Ideo illi dicitur: Et in Bersabe non transibitis. Ad aliena, inquit Hieronymus, quoniam, & si hæc vrbs esset in tribu Simeonis, vt ipse etiam admonuit in Locis Hebr. & ex Iosue. 19. constat, tamen fors tribus Simeonis erat intra sortem tribus Iuda. Iosue. 19. Hæc est hæreditas filiorum Simeon iuxta cognationes suas in possessione, & finiculo filiorum Iuda, quia maior erat, & idcirco filij Simeon possederunt in medio hæreditatis eorum, &c. Inde Iosue. 15. Bersabe ponitur inter ciuitates Australes Iudæ.

Quoniam Galgala captiua ducetur. Eleganter per irrisionem ad nominum etymologias alludit prædicans horum locorum captiuitatem, nā Galgala dicitur à גלגל quod est voluere, siue auferre, & in Hebræo est גלגל גלגל, id est, Galgala migrādo migrabit, quod consonat non solum sono, sed etiam sensu cum eius etymologia, ac si dicat: Voluetur, & auferetur. Simile est illud Ierem. 48. Contra Hesebon cogitauerunt mala, Hesebon enim cogitationem significat, vt ex etymologia planū est, חשבננ enim significat cogitare, & Hiero. docet lib. 7. in Isai. capit. 15. Bethel etiam, id est, Domus Dei, per irrisionem dicta est Bethauē, id est, domus vanitatis, aut inutilis, aut idoli, vt Hof. 4. n. 3. Latius explicauimus, hæc enim tria significat חַוָּל. Ideo nunc de Bethel ait iuxta Hebræum: Et Bethel erit in auen, id est, erit in vanitatem, erit vanitas, erit inutilitas, id est, euertetur, atque in nihilum redigetur. Si quis autem miretur Galgala captiuitatem prædici, cum non esset vrbs decem tribuum, sed duarum: sciat in excidio multarum vrbiū decem tribuū excisam quoque eam fuisse, quoniam erat prope Iordanem, & cōiuncta vrbibus Israël. Sed Bersabe, quæ longius ab illis distabat, eratq; ad Austrum, non est eo tempore capta, & ideo nihil de illa loquitur Propheta.

Quærite Dominum, & viuetis. Ita est in Hebræo,

16

Regul.

bræo, & ita erat in verbis superiorib; Quærite me, & viuetis. Sed maiorem energiam habet, viuetis, ita enim solet loqui scriptura, vt significet cōtinuo id futurum esse, quod promittit, & ideo mauult imperando loqui, vt res certissima, præsentique intelligatur, quam promittere quasi futuram. Vt Psalm. 33. Accedite ad eū, & illuminamini, id est, si accedatis, continuo illuminabimini, vt Hof. 10. n. 36. adnotauimus.

Domus Ioseph.

Ne forte comburatur, vt ignis, domus Ioseph, id est, Ne forte ardeat, vt ignis, sicut & Lxx verterunt, ἀνάψει, id est, resplendeat, ardeat. Domum Ioseph decem tribus intelligit, vt ait Hiero. & nos in vltimo præludio n. 3. admonuimus. Tribus enim Ephraim, ex qua fuit Ieroboham primus decem tribuum rex, appellatur tribus Ioseph, quoniam Ephraim filius Ioseph fuit, & fratri suo maiori Manassæ prælatus est, Genes. 48. vnde Apoc. 7. tribus Manassæ suo nomine appellatur inter alias, tribus vero Ephraim dicta est tribus Ioseph. Sicut igitur decem tribus appellantur sepe Ephraim, ita eadem ratione appellantur domus Ioseph.

Et non erit qui exinguat Bethel, id est, Ipsi Betheli, vt ex Hebr. & ex Græco manifestū est, hoc est, nemo inueniet qui Bethel, qui ignem eius exinguat.

TROPOLOGIA.

17

Bethel, cum domum Dei significet, merito postea propter idola dicta est Bethauē, id est, domus vanitatis, aut nihili. Illi ergo Bethel quærunt, qui simulant se Deū quærere, & eius causa laborare, re autem vera quærunt idola sua, diuitias, & inanem gloriam. Galgalis Iosue circumcidit filios Israël cultris lapideis, vbi postea idola adorata sunt. Quare illi intrant in Galgala, qui carnem suam crucifigere videntur cum vitijs, & concupiscentijs, non in Dei gloriam, sed in suam, vt appareant hominibus ieiunantes, & glorificentur ab eis. In Bersabe, vbi habitauit Abraham, & religionem suam iurando testatus est, illi transeunt, qui veterum patrum vitam, & religionem venerari, atq; imitari velle videntur, sed nihil minus faciunt, nam quæ illi in Dei cultum ex animo faciebant, ipsi in idolorum honorem faciunt sæculi lucris, & gloriæ, & ventris seruientes, eisque hostias illas immolantes, quas patres omnipotenti Deo semper immolabant. At non viuunt qui hæc quærūt, mundus enim trāsit, & cōcupiscentia eius,

Fidæ religio.

18

& Galgala captiua ducitur, & Bethel fit inutilis, peritq; labor ille multorū annorū, quo in huiusmodi idolorum cultu desudatū est, & mors imminens docet nullius fuisse pretij, quæ tanta animi contentione quærēbatur, nihilq; prodesse thesauros, & honores in diem iræ, & vindictæ. Quod si neq; tunc Deū quærant, vt viuant, at debet, sicut ignis, domus Ioseph, id est, factio eorum, qui idola, quam Deum, adorare maluerunt, & succenderetur, & non erit qui exinguat Betheli, ducetur in ignem inextinguibilem Bethel, quæ nomen quidem habebat domus Dei, & professionem Christianitatis, sed erat re vera domus idolorum, & domus vanitatis.

18

Qui conuertitis in absinthium iudicium. Ideo subuertemini, quia iniquissimis opēibus Deum ad amaritudinem, & ad iracundiam prouocatis. Absinthium enim, quia amarissima herba est, pro amaritudine ponitur. Amaritudo autem nonnunquam tristitiā, iramque significat, vt Hof. 14. Pereat Samaria, quoniam ad amaritudinem concitauit Deum suum: nonnunquam peccata ipsa, quæ iram efficiunt, vt Hof. 12. Ad iracundiam me prouocauit Ephraim in amaritudinibus suis. Præterea iudicium præter notam significationē proprie in scriptura significat id, quod quisque facere debet, vt recte sancteque viuat, vt Psalm. 105. Beati, qui custodiunt iudicium, & faciunt iustitiā in omni tempore. Isai. 5. Expectaui vt faceret iudicium, & ecce iniquitas, & iustitiā, & ecce clamor. Ita illud accipitur Psal. 36. Et lingua eius loquetur iudicium, id est, docebit, quid quisque facere debeat, vt sancte viuat. Possumus igitur hæc de regibus, & iudicibus intelligere, Conuertitis iudicium in absinthium, id est, inique iudicatis, & pauperes opprimitis, atque ita Deum ad amaritudinem, & iram prouocatis. Sed præstat vt de omnibus intelligamus, vt sit sensus: Pro sanctitate, quam habere debueratis, pleni estis amaritudine, & peccatis.

Amaritudo.

Iudicium.

Et iustitiam in terra relinquitis, id est, Sinitis illam iacere, & quiescere, hoc enim sonat verbum יָרִיחַ non exercetis eam. Potest autem similiter Iustitia & pro iudicis iustitia accipi, & pro sanctitate.

Facientem Arcturum, & Orionem. Hebræi nouam hinc sententiam incipi volunt, & primo casu accipiunt: Faciens Arcturum, &c. Similiter & Lxx, Hieronymus vero

19

Y connectit

connectit cum præcedentibus hoc sensu; Iustitiam in terra relinquitis, quæ fecit Arcturum, &c. Nec ignorauit genera non cõuenire, quoniam facientem in Hebr. masculinum est ארְטוּר, sed scit etiam scripturâ sæpe genera mutare, quoniam sensum potius spectat, quam verba. Quod attinet ad sensum, nihil refert, noua ne sententia incipiat, an ea, quæ iam cõperat, protendatur, & utrum Facientem vertas, an Faciens, est enim idem. Sed contextus, si recte rem cõsideremus, exigit omnino, vt vertatur, Facientem Arcturum, &c. ita enim apte cõhæret, quod dicitur cum præcedentibus. At si vertas, Qui facit Arcturum, &c. tota oratio pendet, & semper manet inchoata, nõ enim intelligitur quid dicatur de eo qui facit Arcturum, & Orionem. Optimè ergo vertit Hieronymus: sed malle subaudiri id, quod proxime præcessit; Relinquitis in terra, ac si diceret, Relinquitis in terra iustitiam, relinquitis in terra facientem Arcturum: quomodo videtur intellexisse Chaldaeus, qui ait: Deserunt timere à facie Dñi, qui fecit Arcturum, & Orionem. * Sed quoniã ex Hebrææ vocis proprietate interpretati sumus, Relinquitis in terra, id est, iacere, & quiescere finitis: erit sensus. Non est vobis curæ Deus, obliuioni tradimus Sed auget multum quod additur, In terra, & significat Deum in terra iacere inter ipsos id est, contemni, vt rem ignobilem, & abiectã, & neminem esse, qui tollat è terra iacentem. Quæ autem sequuntur, omnia ad amplificandã Dei potentiam pertinent, quod omnium rerum creator sit, & omnium habeat imperium, vt cap. 4. iam exposuimus, cum dicebat: Formans ventos, & creans spiritum, &c. Arcturus est stella in signo Bootæ post caudam maioris vrsæ. Sunt enim duæ vrsæ Septentrionali polo mixæ, velut axe quodã, quæ dicuntur ארְטוּר: maior vrsæ dicitur Helice, minor Cynosura, quas nautæ diligenter obseruant. Bootes vero, siue Arctophylax, id est, vrsæ custos, est sidus prope maiorem vrsam, ita dictum quod eam à tergo, quasi custos, subsequi videatur. Huius stella quædam dicitur Arcturus, quasi cauda vrsæ. Orion signum est iuxta Tauri sidus.

Arcturus.

Bootes.

Orion.

Meminit autem Orionis, & Arcturi, quod illis apparentibus imbres, & tempestates orientur. Dicitur enim Orion (quamuis Ouid. lib. 5. Fact. & alij aliunde deducant) ab ארְטוּר, id est turbare, quod mare. & terram tempestatibus turbet. Ex quo illud Virgilij. Cum subito assurgens fluctu nimbosus Orion. Et Dum pelago desecit hiems, & aquosus Orion. Arcturus die ab ortu caniculæ quinquagesimo oritur siue Nonis Septembris, auctore Columella, lib. 2. c. 4. & eius ortus, atque occasus tempestates concitant. Inde Plautus in Rudente ita ipsum loquentem facit: Increpui hibernum, & fluctus moui maritimos. Orionem Plinius lib. 18. c. 28. oriri dicit VI. Kal. Iunij. Ouidius vero li. 6. Fastoru. 16. Kal. Iulij. Tamen si quæ de horum siderum ortu diximus temporibus illis congruit: nunc propter gradus, quibus ab eo tempore mutata est longitudo stellarum, ortus etiã dies mutatus est: Oriturque Arcturus Salmanti cæ quidem Calendis Octobris, Orion pridie Calen. Iunij. Mox idem Plinius: Ante omnia autem, inquit, duo genera esse celestis iniuriæ meminisse debemus. Vnum quod tempestates vocamus, in quibus gradines, procellæ, ceteraque similia intelliguntur: quæ cum acciderint, vis maior appellatur. Hæc ab horridis sideribus exeunt, vt sapius diximus, veluti Arcturo, Orione, Hæcdis. His igitur verbis Propheta Dei potentiam demonstrat, quod ipse tempestates in terra, & in mari concitet per exortum horum siderum, atque omni tempore possit, quoniã Arcturus hieme oritur, Oriõ estare. * Quod ad translationem attinet, probatur illa interpreti Chaldaei, & recentioribus, interpretibus vt videlicet ארְטוּר sit Arcturus, & ארְטוּר Orion. At ipse Hieronymus videtur sibi repugnare: nam ne quæ ארְטוּר semper eodem modo vertit, & ארְטוּר nunc Arcturum interpretatur, nunc Hyadas, nunc Pleiadas. Nã Iob. 9. vbi legimus Qui facit Arcturum, & Orionem, & Hyadas, & interiora Austru, pro ארְטוּר posuit Orionem, vt hic in Hamos, sed ארְטוּר vertit Hyadas, Lxx, Arcturum, & pro ארְטוּר Arcturum. Et cap. 38. Numquid coniungere valebis micantes stellas Pleiadas, aut gyrum Arcturi poteris dissipare? Pro ארְטוּר hic vertit Arcturum, non Orionem, vt solet, & vt ibi verterunt Lxx. * Pro ארְטוּר posuit Pleiadas cum Lxx. Res est explicata difficilis propter

senten-

sententiarum varietatem, & quia antiquorum Hebræorum libris caremus. Mihi videtur Hebræos, quia parum de natura siderum philosophabantur, pauca nomina habuisse stellarum, atque vno multas notare, præsertim si aut splendore, aut efficiendi virtute similes essent. Inde factum est vt ארְטוּר nunc significet Arcturum, tunc Hyades, quia pluuias efficiunt vt Arcturus, vnde Virg. Arcturum pluuiaq; Hyadas geminosq; Triones. Quæ ideo Hyades dictæ sunt, ab ארְטוּר, quod est pluere. Ouid. 5. Fast. Ora micant Tauri septem radiantia flammis, Nautæ aquas Hyadas Grauius ab imbre vocat. Latine succulæ dicuntur errore eorum, qui primi hoc vocabulo vsi sunt, quasi dictæ essent Græcis ab ארְטוּר, quod est sus, si Tironi. Ciceronis liberto credimus in suis Pandectis, quem refert Gellius lib. 13. ca. 9. * Eodem nomine significari Pleiadas, (quas Latini, quod veris sine exortiantur Vergilius vocat) tradunt Hebræi. Abraham enim Hebræi filius scripsit ארְטוּר verustioribus Hebræis septem esse stellas in fine signi Arietis, è quibus sex conspiciuntur, quas ego omnino Pleiadas esse existimo, de quibus Ouid. ait: Pleiades incipient humeros releuare paternos, Quæ septem dici, sex tamen esse solent. Tamen si Pleiades non sunt in signo Arietis, sed in Tauro, qui Arieti proximus est. Ideo Lxx Iob. 38. & Symmachus, & Theodotion hic ארְטוּר verterunt. Nec mireremur singulari numero vertisse, nam & Ouid. dixit: Quatuor autumni Pleias ortu facit. Videntur autem nominis communionem ex propinquitate loci habere, vicinæ enim sunt Hyadibus Pleiades, vt docet Macrobius lib. 1. in somnium Scipionis. c. 18. Nam Hyades in fronte Tauri sunt, Pleiades vero in dorso, vt quidam putant. Aulus Gellius loco iam indicato paulo aliter. Stellæ autem istæ (inquit, loquitur, de Hyadibus) nõ in capite Tauri sunt, vt Tiro dicit (nullum enim videtur præter eas stellas Tauri caput) sed eæ ita circulo, qui Zodiacus dicitur, sitæ, locatæque sunt, vt ex earum positu species quædam, & simulacrum esse videatur tauri capitis: sicut ceteræ partes, & reliqua imago Tauri conformata, & quasi depicta est locis, regionibusque earum stellarum, quas Græci ארְטוּר, nos Vergilius vocamus. Et quod simul fere orientur, nam Pleiades tertio Idus

1. Enc.

4. Enc.

1. Encid.

24

1. Fastor.

Lib. 1. de Pont. Eleg.

21

23

Maij exoriuntur, Hyades VI. Kal. eiusdem mensis, vt ex Ouid. 5. Fast. intelligimus. Eodem modo ארְטוּר proprie splendorem significat, vt Hiero. refert se ab Hebræo suo accepisse. Ideo vertit כאי. 13. Quoniam stellæ cæli, & splendor earum ארְטוּר, & Symmachus hic in Hamos stellas transtulit. * Nomine igitur commune proprie tribuitur quibusdam stellis propter insignem splendorem, vt Orioni, de cuius splendore Virg. Armarumque auro circumspicit Orionem. Et Lucanus. Ensis ferri nimium fulget latus Orionis. Inde in verbis iam indicatis כאי, ארְטוּר Lxx verterunt, Orion, & omnis ornatus cæli. Tribuunt etiam Arcturo, & Hespero. Nam Lxx Iob. 9. & Theodotion hic Hesperum verterunt, siue vesperum. Hesperum autem, & Arcturum multum micare norunt omnes. Qui vocat aquas maris. Aquas maris ad se vocare dicitur, quia subtiliores eius partes calore in altum subleuat, & inde pluuiam efficit, quam super terram effundat, vt recte Hiero. interpretatur, & Greg. Nyssenus in libro in Hexahemeron, non longe a fine.

25.

1. Encid.

26

Apostoli, & apostolici viri Orion, & Arctur.

ALLEGORIA.

Postquam Iudæi iustitiam in terra reliquerunt, id est CHRISTVM abiecerunt, qui factus est nobis iustitia, & sanctificatio, & redemptio, Deus ostendit in cælo Ecclesiæ Arcturum, & Orionem, quibus pluuias magnas, & tempestates excitauit, id est, viros celestes, & quasi stellas micantes, nempe apostolos duodecim, qui quasi Orion, primum orti sunt, deinde paulo post quasi Arcturus alij orti sunt, Paulus, & Barnabas, Clemens, Silas, Timotheus, Titus, qui corda hominum commouerunt, & terruerunt, & largis diuini verbi imbribus terram irrigarunt. Tunc conuertit in mane tenebras, id est, gentes ad lucem Evangelij adduxit, & lucem fecit, quibus Paulus ait. Ephes. 5. Eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino. Et diem mutauit in noctem, quia Iudaicus populus olim luce fidei clarus tenebris incredulitatis iusto Dei iudicio obscuratus est. Arque ex eo tempore semper vocat aquas maris, & effundit in terram: quia doctores ex gentilitate assumit, & quasi maris salis vapores æthereo calore suspensos excolat, & eliquat in dulcem pluuiarum saporem, vt cælum,

Y 2 id est,

id est, Becclesiam, operiat nubibus, & paret terram pluuiam verbi celestis.

TROPOLOGIA.

27 Miserabilis peccatorum cecitas est, quod relinquunt in terra iustitiam, quae tota hominis substantia est, & vita, quae coniungit filios lucis à filiis tenebrarum, & gehennae: haec est enim paradysus ille, quem homo custodire, & colere debebat, sicut scriptum est: Tulit ergo Dominus Deus hominem; & posuit eum in paradysum voluptatis, ut operaretur, & custodiret illum. Et de hoc opere legitur: Exhibet homo ad opus suum, & ad operationem suam usque ad vesperam. Sed multo miserabilior est, quod relinquat, ac fugiat facientem Arcturum, & Orionem, conuertentem in mane tenebras, & diem in noctem mutantem. Nisi enim hoc faceret, inueniret prioribus malis medicamenta. * Arcturum & Orionem Deus facit, cum in peccatore fallacem illam tranquillitatem, & quasi serenitatem, qua in peccatis utcumque fruebatur, perturbat, & tempestates concitat timore mortis, & ignis areret, nec non ipsa ante actae vitae turpitudinem, siue insignialiqua ignominia, atque salutis bonorumue iactura. Pugnant hinc amor, & timor, inde antiqua consuetudo, & illecebrae voluptatis, quasi contrarij venti inter se mutuo certantes, & maria miscetes. Quorum fluctus, atque aestus, qui videre procul vult, atque eos imitari, qui è summa rupe in littore aliorum naufragium speculantur, legat octauum confessionum Augusti. Vbi etiam imbres videbit, qui consequuntur cum in humanis cordibus ignis, grado, nix, glacies, & spiritus procellarum faciunt verbum eius: Vbi vero, inquit, à fundo arcano alia consideratio contraxit, & cōgescit totam miseriam meam in conspectu cordis mei, oborta est procella ingens ferens ingentem imbrem lacrymarum. Et mox. Ego sub quadam fici arbore stravi me nescio quo modo, & dimisi habenas lacrymis, & proruperunt flumina oculorum meorum, acceptabile sacrificium tuum. * Huiusmodi etiam tempestatem sentiebat, qui clamabat: Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me. Miserere mei Domine, quoniam infirmus sum, sana me Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea, & anima mea turbata est valde. Et postea: Laboravi in gemitu meo, laborabo per singulas noctes lectum meum la-

Iustitia paradysus colendus ab homine. Gen. 2. Psal. 102.

28 Quomodo Deus reprobos exciet in peccatoribus, ut conuertantur.

8. Cōfess. c. 12.

29 Psal. 6.

crymis meis stratum meum rigabo. Eamdem ferebat mulier peccatrix, quae stans retro secus pedes eius, lacrymis cepit rigare pedes eius, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes eius, & unguento ungebatur. Sed post tempestatem facit Dominus tranquillum, & conuertit tenebras animi in clarum mane, ut exultent ossa humiliata, & videat lucem, qui se debatur in tenebris, & in umbra mortis, ad dirigendos pedes suos in viam pacis. Ita Augustinus cum diuinitus admonitus Pauli verba legisset post illas lacrymas, Statim, inquit, quasi luce secutitatis infusa cordi meo omnes dubitationis tenebrae diffugerunt. Tum interiecto, aut digito, aut nescio quo alio signo, codicem clausi, & tranquillo iam vultu indicaui Alipio. * Sed quoniam saepe post serenitatem, & lucem conuersionis sequitur caligo probationis, castigat enim. Dns omnem filium, quem recipit, & ut magnus poeta ait. Nox atra caput tristitiae cum uolat umbra. merito additur: Et diem in noctem mutantem. Quam noctem sentiebat in probatione sua Iob, cum dicebat: Caligauit ab indignatione oculus meus, & membra mea quasi in nihilum redacta sunt. Tunc ergo peccator relinquit facientem Arcturum, & Orionem, & conuertentem in mane tenebras, & diem in noctem mutantem, cum facit sibi frontem mulieris meretricis, & erubescere nescit, sed peccatum suum, quasi Sodoma, praedicat, & laxatur in rebus pessimis, consuloque fugit quidquid excitare posset ad poenitentiam, & secundum duritiam suam, & impenitens cor quasi diuinæ misericordiae fontes obstruit. Recte autem cum his coheret, quod sequitur: Qui vocat aquas maris, &c. Terra animae nostrae post maledictionem spinas, & tribulos germinat, ad cetera, quae iuuare possent, sterilis, nisi gratia celestis imbribus irrigetur. Si quid etiam germinare coeperit, arescet deficiente pluuiam, sicut ait sanctus Iob: Si conuenerit aquas, omnia siccabuntur: quia (ut scribit Greg. 1. Mor. c. 6.) Si sancti spiritus gratia ab audietis mente subtrahitur, arescit protinus intellectus, qui iam per spem viridescere in audiete videbatur. * Quod autem non aqua, sed aquas memorat; pluralitatis appellatione ad septiformem donorum spiritualium gratiam recurrit: quia quasi tor aquis vnusquisque infunditur, quod donis repletur, &c. Idcirco ne primae pluuiam conuersionis

Luc. 7. 8. Cōf. c. 11. Virgi. 6. Ene. Tob. 17. Tob. 11. 31

latis

satis esse putaremus, postquam dixit: Facientem Arcturum, & Orionem, recte subiecit: Qui vocat aquas maris, & effundit eas super faciem terra. Et quoniam dixerat: Et diem in noctem mutantem, quod in probatione conuersorum fieri diximus, ne id ira potius, quam misericordia fieri putaretur, & Deum, quasi in ira, continere misericordias suas, effundere aquas dicitur super faciem terrae, ut eorum Deum semper misereri intelligamus, quibus iratus videbatur, nec iram illam esse, sed misericordiam. Nec dixit: Aquas fontium, aut fluuiorum, quae possunt arescere, sed aquas maris, quod profundissimum est, & semper aquis exundans. Mare est immensa, atque inexhausta Dei bonitas, ex quo, sine nostris meritis Deus vocat, atque haurit per misericordiam suam auxilia gratiae, id est, aquas, quas super faciem terrae nostrae effundit. Licet & aliter interpretari, ac fortasse melius: mare esse abyssum, atque profunditatem misericordiae nostrae, quae inuocat abyssum diuinæ misericordiae. * Ac sicut sol caloris vi crassiori parte aquarum relicta subtiliorem, ac puriorem leuat in aerem, condensatamque in aquam resoluat, qua terra fecundatur: ita Deus suae immensae caritatis, & misericordiae calore ex mari misericordiae nostrae non discernit, quod terrenum, & amarum est, sed quod est subtilius, & purius, id est, non tam considerat peccata nostra ut transgressiones suae legis ex inobedientis animi superbia profectas, quam vt calamitates quaedam naturae à se condita, ac redemptae, olimque primi parentis iniquitate vitatae, pronae ad malum, tardae ad bonum, quae non quod vult bonum, hoc facit, sed quod non vult malum, illud operatur. Hac tanta misericordia ob oculos posita bonus, & misericors commouetur, & ex peccatis nostris aquas gratiae quodammodo elicit, quas effundat super nos sicut Hof. 2. commemoratis sceleribus synagogae, quibus potius ad iram prouocari debuit, ait: Propter hoc ecce ego lactabo eam, & ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius, &c.

HISTORIA.

Qui subridet vastitatem super robustum, id est, Qui fortibus magna mala iratus comminatur, & illos perdit, cum vult. Tacite autem vult, ut Israel, qui se fortem putabat, hoc de se intelligat. Ceterum recentiores transferunt: Qui fortificat vastitatem, sed

Dei bonitas mare.

Mare misericordia nostra.

32

Rom. 7.

33 *

obliti fortasse quomodo veteres transulerint. Vbi nos (inquit Hieron.) diximus: Qui subridet: Aquila interpretatus est; & quod proprie autem vastitas dicitur quod nos subridionem possumus appellare, quando quis irascitur, & apertis paululum labijs subridere se simulat, ut irae ostendat magnitudinem. Quod Hieronymus ait videmus apud Homerum, & Virgil. in magnis viris contumelia prouocatis, & iram risu quasi dissimulantibus: vt.

Olli subridens sedato pectore Turnus. Et ad quem subridens mista Mezentius ira, Nunc morere, ast de me diuū pater, atq; hominū rex Viderit.

Est ergo Subridet, subridendo comminatur. Subridet autem omnem humanam fortitudinem, quod comparatione suae nihil sit.

ALLEGORIA.

Quis est, qui nesciat, quātam vastitatem miserit Deus super populum Iudeorum olim robustum, & fortem, & quem timebant nationes: quam miserabiliter vastatus à Romanis sit? Venit etiam depopulatio super potentem, qui olim prophetas habebat, & Deum audiebat loquentem, ac esuriētibus nationibus, & vel micas opatibus solus celestium ciborum mensa satiabatur. At post illam perfidiam, in qua etiam nunc est, ita direptus, & spoliatus est, ut ex tot diuitijs, & cibus solum scripturarum corticem retinuerit, atque ita obduratum, ut madi nequeat, sed fame contabescat.

TROPOLOGIA.

Quemadmodum propter miseriam inopum, & gemitum pauperum exurgit Dominus, & suscitatur eos de terra, ac de stercore erigit: ita super iustos, qui diuitijs ex Dei misericordia acceptis, quasi suis effertur, seque iam robustos, & potentes arbitrantur, cum irrisione quadam, quod superbiat terra, & cinis, vastitatem immittit, & depopulationem, dum se paululum subtrahit, & à tentatore in turpia crimina deduci finit, vt sciant gentes quoniam homines sunt. Hoc est quod postea docuit anima illa beata, quae semper Deum verbo, & opere praeter ceteras magnificauit, humilitatis praedicator, & omnium virtutum exemplar integerrimum: Fecit potentiam in brachio suo, disperdit superbos mente cordis sui. Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles. Esurientes impleuit bonis, & diuites dimisit inanes.

9. Encid. 10. Encid.

34

Quomodo Deus humiliet superbos.

Luc. 1.

HISTORIA.

35 In portis fiebat olim iudicia.

Odio habuerunt corripientem in porta. Apud Hebræos, vt sepe se adnotasse dicit Hieronymus, iudicia fiebant in porta, vt neque agricola ad causam veniens frequentia ciuitatis, & nouo terreretur aspectu, neque vrbis habitator longe ab vrbe properaret. Idem ait in illud Zach. 8. Veritatem, & iudicium pacis iudicate in portis vestris. Adnotat & Gregor. 21. Mor. ca. 14. Sed nullo adnotante res est in scriptura notissima, vt Ruth 4. Ascendit ergo Bohoz ad portam, &c. 2. Reg. 15. Et mane consurgens Absalō stabat iuxta introitum portæ in via, & omnem virum, qui habebat negotium, vt veniret ad regis iudicium, vocabat Absalom ad se. Hinc illud Iob. 31. Si leuauī super pillū manum meam, etiam cū me viderē in porta superiorem. Et Psal. 126: Non confundetur, cum loqueretur inimicis suis in porta. Exponit autem Hiero. Odio habuerunt me, vel alios prophetas, qui adeos misi sunt, corripientes in porta. Ex quo videmus antiquam esse sanctorum consuetudinem, & a prophetis vsque peritam temporibus, concionandi in plateis, & vbicunque hominum multitudo audire poterat. Hoc & Salomon apertissime docet initio Prouerbiorum. Sapientia, inquit, foris prædicat, in plateis dat vocem suam, in capite turbatum clamitat, in foribus portarum vrbis profert verba sua dicēs, Vique quo paruuli diligitis infantiam? &c. Hoc autem facit sapientia per viros sapientes, & prædicatores veritatis.

Vetus consuetudo sanctorum concionandi in plateis.

Prou. 1.

36

Loquentem perfecte. Heb. loquentem *דבר* id est, perfectiones, hoc est verba perfecta, & sancta, quibus homines ad iustitiā colendā cōcitarentur. Lxx; & Symmachus & Theodoti. Sermonem sanctum. Quod magis indicat de sermone prophetarum hæc dici.

ALLEGORIA.

Sicut prius prophetas, ita postea Dominum prophetarum palam corripientē scelerata sua odio habuerunt. Vtrumque ipse indicat. De locutione in porta, id est, in publico ait Ioh. 18. Ego palam locutus sum mundo, ego semper docui in synagoga, & in templo, quo omnes Iudæi conueniūt, & in oculto locutus sum nihil. De odio vero. c. 15. Nunc autem & viderunt, & oderūt, & me, & patrem meum, sed vt adimpleatur sermo, qui in lege eorū scriptus est: Quia odio habuerūt me gratis. Idem perfecte locutus

Ioh. 6.

est eis, sicut ait Petrus: Domine, ad quē ibimus? verba vitæ æternæ habes, & ministri Pharisæorum testari sunt: Nūquam sic locutus est homo, sicut hic homo.

Ioh. 7.

HISTORIA.

Prædam electam, Quidquid pretiosum vobis, pulchramque videbatur. Domos quadris lapide edificabitis id est, Sectis arte, & politis lapidibus, pulcherrimas domos edificabitis ex diuitijs per rapinam comparatis, sed non habitabitis in eis, quia aut interficiemini, aut captiui ducemini. Vineas plantabitis amantissimas. In Heb. Vineas desiderij, Lxx. Vineas desiderabiles, id est, optimas, quas maxime amabitis.

37

ALLEGORIA.

Idcirco pro eo quod diripiebatis pauperem. Pauper, quem Iudæi diripuerunt, CHRISTVS est, de quo scriptum est Psal. 108. Et persecutus est hominem inopem, & mendicū, & compunctum corde mortificare, vt recte ait Rup. Ab eo prædam electam tollebat, cuius causa dicebant. Hic est heres: venite occidamus eum, & habebimus hereditatē eius. Quod si quis Pauperem, pro Pauperes poni malit, quemadmodum Lxx conuerterunt iuxta antiquiorem, & probatiorem lectionem, quam secuti sunt Hier. & Theodor. de CHRISTO & apostolis exponemus de quibus Pau. 1. Cor. 4. Vsq; in hæc horam & esurimus, & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cedimus, & instabiles sumus, & laboramus operantes manibus nostris. Maledicimur, & benedicimus, persecutionem patimur, & sustinemus, blasphemamur, & obsecramus: tāquam purgamenta huius mundi facti sumus, omnia peripsēma vsque adhuc: Tā em̄ CHRISTO, quā apostolis post eius ascensionem abstulerunt quantum in ipsis fuit, prædam electam, animas videlicet eorum, quos a fide auerrebant, & multos, qui crederēt, de terrerūt. * Propter hoc & domos, & diuitias suas amiserunt excisi a Romanis. A Edificauerūt domos quadris lapidibus, quia si Christū occiderēt, & apostolos expellerēt, firmā se, & honestā mansionē habituros sperabāt in hereditate, quam ab herede occiso auferrebant, se em̄ semper fore doctores populi illius, & principes credebāt. Talē si quidē mansionē in lapidibus quadris indicari docet illud Thren. 3. Cōclulit vias meas lapidibus quadris, semitas meas subuertit. Idcirco potiffices & Pharisæi collecto consilio solliciti dicebāt: Si dimittim⁹ eū sic,

38

omnes

Iohan. 11.

omnes credent in eum, & venient Romani, & tollent nostrū locum, & gentem. Itaq; illo occiso quasi lapide quadro edificatas domos se habere credebant. Nec solum domos, sed etiam vineas, ex quo hæredem apprehensum eiecerunt extra vineam, & occiderunt, id est, putabant in posterum se iucundissime esse victuros, omnique voluptatē fructuros amoto illo castigatore, & intreriturbatore suarum voluptatum. Sed quia neq; hanc firmā mansionem in principatu suo, quam sperabant, neque quietam, & tranquillam vitam consecuti sunt, domos edificauerunt, & nō habitauerunt in eis, & vineas plantauerunt, nec biberunt vinū earū.

39

HISTORIA.

Et fortia peccata vestra, id est, Magnopere me irritatia, & fortiter in meam misericordiam, atque patientiam pugnantia. Hostes iusti. Lxx: Conculeantes iustum, quod ex odio, contemptuque oritur. Iusti autem dixit pro, iustorum, omnes enim iustos oderant. Ideo prudens in tempore illo tacebit. Non vos admonebunt tunc prudētes, & sancti viri, videbunt enim frustra id fieri cum obidea mini a tanto, tamq; forti exercitu, persuadebuntq; sibi Deum decreuisse tradere vos in hostium potestatem. vel, Tacebunt viri iusti videntes tantam in iudicijs iniquitatē, vt resistere non possint. Vtrumque sensum proponit Hieron. posteriorem recentiores probant, sed mihi prior videtur præferendus, non enim dicit, Tacebit in tēpore isto, sed, In tempore illo, quod ad rem remotiorem refertur, id est, ad tempus captiuitatis. Quod confirmant verba sequentia: Quia tempus malum est, id est, plenum labore, atq; afflictione. Vnde merito sequitur.

40

Querite bonum, & non malum, vt viuatis. Vt non interficiamini ab hostibus, vt a tantis obfidionis, & captiuitatis arumnis liberemini. Et erit Dominus Deus exercituum vobiscum, sicut dixistis. Nihil erat in ore filiorum Israel frequentius quam, Sit Dominus Deus nobiscū, hoc in sacrificijs, & in omni sermone precabatur. Recte ergo ait, Si vultis hoc fieri, quod optatis, & petitis, querite bonū & nō malum. Non enim est alienū ab scripturæ cōsuetudine, vt Dicere sit optādo loqui, vt Psal. 40. Inimici mei dixerunt mala mihi: quando morietur, & peribit nomen eius? Et constituere in porta iudicium. Iuste iudi-

Dicere.

cate, neque vt hætenus, pauperes opprimatis.

Si forte misereatur. Dubitantis more loquitur ad rei difficultatem significandam, & ad indicandam eorum arbitrij libertatem. De qua re diximus in illud Ioe. 2. Quis scit, si conuertatur, & ignoscat Deus, &c. Quasi dicat: Fortasse non omnino delebit vos, si hæc feceritis.

41

Dominus Deus exercituum dominator. Deus exercituum etiam dominator dicitur, quia non solum celestibus exercitibus, sed & vniuersis creaturis dominatur.

In omnibus plateis planctus. In plateas conuenit solet hominū multitudo. Significat ergo in locis frequentioribus cōmunitati omnium lamentationem esse audiendam, cum tempus captiuitatis aduenerit.

Et in cunctis, quæ foris sunt. id est, In omnibus vjs extra vrbem, vt transtulere Lxx. Licet & de vjs vrbis, quæ sunt extra plateas intelligi queat.

Et vocabunt agricolam ad luctum. Non solum in plateis eiulabunt, & in vjs, sed etiam agricolas, id est, in pagis viuentes accersent, vt simul eiulent. Maximus, & implacabilis luctus ostenditur, nam qui multū lugent, omnes inuitant ad lugendum, & remotos etiā volunt sui doloris participes fieri.

42

Et ad plantum eos, qui sciunt plangere. Mos illius provincie fuit (vt ait Hiero.) Lamentatores, & lamentatrices habere, quos pretio conducerent ad lugendum, vel imitaturam mortem, vel quamuis aliam calamitatem vt magis, qui aderant, in dolorem, & in lacrymas excitarentur. Iere. 9. Vocate lamentatrices, vt veniant, & ad eas, quæ sapientes sunt, mittite, & properent, festinent, & assumant super nos lamentum. Atque hæc videtur esse illa turba tumultuans Matth. 9. Et cum venisset Iesus in domum principis, & vidisset tibicines (qui etiam flebili sono ad luctum excitabant) & turbam tumultuantem, &c. Ioseph. libr. 3. de bello Iudaico capit. 15. Alij alios flebant, Iosephum autem vniuersi, adeo vt per dies triginta nunquam lamenta in ciuitate cessarent, plurimiq; tibicines conducerentur, qui illis in lamentationibus præcinerēt. Ita enim ex Græco vertendū est, non vt in Latino habetur: Magnaque mercede conducerentur tibicines nazianarum. Ceterū hæc verba, quæ modo interpretatur, transposita sunt in Hebr. Ita enim habetur: Et vocabunt

Lamentatores, & lamentatrices.

agricola ad luctu, & luctu ad sciente planctum: sed sensus est, quem translatione nostra expressit consentientibus etiam recentioribus interpretibus. Immo & L. x ita verterunt, vt in eorum translatione apud Hieron. & apud Theodoretum videmus, qui enim modo circumferuntur codices, aliter habent: vocabitur agricola in luctu, & in planctum, & in sciente lamentum. Solere autem Hebræos huiusmodi transpositionibus verborum, vti demonstrabimus in illud Sophonia: Ante quam pariat iulsio quasi puluerem, transeunt eodem.

43 *Et in omnibus vineis erit planctus.* Hieronymus: Vt vbi quondam fuit materia laticitiae, sit origo lacrymarum, &c. In vineis solent esse magna laticitia vindemiarum tempore & ibi erit maximus luctus, cum omnes fuerint ab hostibus conculcatae, & direptae. Quam molesta autem eis futura esset hæc vinearum direptio, vel illud ostendit, quod paulo ante dixit: vineas plantabitis amantissimas, & non bibetis vinum earum.

Qua pertransibo in medio eius. Videlicet puniendo te, nam transitus Dei punitionem significare sole, vt hic notat Hieronymus. & nos in illud, Hos. 10. adnotauimus: Ego transui super pulchritudinem colli eius Exoh. 12. Et transibo per terram Aegypti nocte illa, percutiamque omne primogenitum in terra Aegypti.

TROPOLOGIA.

Vox exultationis, & salutis in tabernaculis iustorum, inquit David: Non sic impij, non sic, sed planctus erit in eis, in omnibus plateis, in omnibus qui relinquunt artem viam, quæ ducit ad vitam, & latam sequuntur, quæ ducit ad perditionem: qui nolunt Dei præceptis constringi, & coangustari: sed æstuant quasi angustissimo carcere inclusi, & respiraturi exeunt in vitæ licentioris spatia, quasi in plateas: Ita illi æstuant, qui aiunt: Exiguum, & cum tedio est tepus vitæ nostræ, & non est refrigerium in fine hominis. Et post multa huiusmodi: Venite ergo, & fruamur bonis, quæ sunt, & vramur creatura, tanquam in iuuentute celetiter. Vno pretioso, & vnguentis nos impleamus, & non prætereant nos flos temporis. Obtonemus nos rosas antequam marcescant, nullum pratium sit, quod non pertrahat luxuria nostra, Nemo nostrum exorsit

Transire.

44 Psal. 117. Luctus in domibus impii.

Sap. 2.

luxuria nostra, vbiq; relinquamus signa laticitiae, quoniam hæc est pars nostra, & hæc est fors nostra. Pro hac ergo laticitia, & luxuria erit in omnibus plateis planctus: cito enim illa finiatur, quæ amabant, & luceedent supplicia nunquam finienda, quæ oderant, sicut Salomô ait: Ritus dolore miserabitur, & extrema gaudij luctus occipiat. * Audiuimus quomodo se in hac vita ad idelicias mutuo cohortantur nunc audiamus quid post illa de eisdem sentiant in eodem libro Sapientiarum. Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiam mentem non luxit nobis, & solim intelligentia non est ortus nobis. Quid nobis protulit superbia, aut diuitiarum iactantia, quid contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquam umbra, & tanquam nuntius præcurrens, & tanquam nauis, quæ pertransit fluctuantem aquam, cuius cum præterierit, non est inuenire vestigiū, &c. *Et in omnibus, quæ foris sunt, siue in omnibus vijs, dicitur, vt vx, omnes enim, qui è domo, aut vrbe sua, id est: ex se ipsis exierunt, & per vias effusi sunt, quæ retes voluprates, & bona seculi, sicut filij Israel, qui per Aegyptum sparsi paleas quæ titabant, dicit, vx, vx, id est vehementer lugebunt: nam & in præsentis vitæ multa cogitur pati, & in futura plura, & maiora sine fine rotentur. * Sed cur vocabitur agricola ad luctu, certe non solent ad luctu vocari, nisi quibus eadē est causa lugendi. De otiosis hominibus, & solum voluprati indulgentibus loquebatur, nunc laborantes adiungit, id est, agricolas. Durū enim genus sunt agricolæ, & laborū patiens, vixq; vno anni tempore ab eis ferians. Sed extra domum suam laborat agricola, & in ijs laborat, quorum fructum cito se accepturum magis videt, quæ sperat. Qua propter in malum interdum agricolam accipit scriptura, vt Gen. 25. Factus est Esau vir gnarus venandi, & homo agricola. De quo Gregor. 5. Mor. capi. 7. Quid enim per venationem Esau, nisi eorū vita intelligitur, qui in exterioribus voluptatibus fusi carnem sequuntur? Qui etiam agricola esse describitur, quia amatores huius seculi tanto magis exteriora colunt, quanto interiora sua inculta derelinquunt, &c. Qui ergo non in cultura animæ suæ sed in rebus seculi laborant, neque celestem mercedem expectant, quasi tardam, sed terrestrem capiunt, & præsentia lucra sectantur, lugebunt cum otiosis, & delicatis hominibus.*

At

At non ij soli acceruntur, & scientes plangere. Quemadmodum enim erant in illo populo, qui mercede conducti in aliorum funeribus plangerent, minime ipsi dolentes: ita & in populo Christiano non desunt qui mercede siue pecunie, siue honoris, aut gloriæ adducti lugeant peccatores, de quorum miseris non dolent, quia veram caritatem non habent, & loquentes in peccatis declament, quæ faciunt, & cum alios lugere sciunt, se ipsos omnimodis digniores de flere nec sciunt. *Et in omnibus, quæ foris sunt, erit planctus,* de quibus scriptum est: De vinea Sodomorum vinea eorum, & de suburbana Gomorra. Vna eorum vna fellis, & horus amarissimus. Fel draconum vinum eorum, & venenum aspidum insanabile. Vineæ huiusmodi sunt anime illæ, quæ Deus ad religionem, vel ad vitæ genus aliquod à vulgari moribus segregatum, vos atq; diligenter excoluit, & in eis virtutes magnas, quasi generosiores vires seuit, sed tandem a sancto instituto recesserunt, & pro vino, quod legitur car cor hominis, tulerunt vinum draconū, & expectare, vt facerent, quas fecerunt labruscas. Hæc autem omnia patientur hi, quia pertransibit Dominus in medio eorū: & qui videbatur abesse, & quasi ignorare quid facerent, dum tacebat, & iram continebat, tandem probabit se adesse, & laborem, ac dolorem, id est, facta impia, confiditasse, & eo puniet acris, quo patiens vindictam dissimulauerat.

48 *Va desiderantibus diem Domini.* Hæc verba, vt & præcedentia decem tribubus dicit, non eriam duabus, ex eo, quod nunc dixit: si forte misereatur Dominus Deus exercituum reliquijs Ioseph, & ex eo, quod in fine cap. scriptum est, satis constat: Et migrare vos faciam trans Damascum, neque enim vnquã duæ tribus migrauerunt trans Damascum, Israelitæ itaque minime credebant prophetis futura mala comminantibus, sicut & quidam Jerem. 5. ostendunt, dicentes: Neque veniet super nos malum, gladium, & fame non videbimus. Alij iridentes prophetas, & quasi fortitudinem animi ostentantes optare se dicebant diem illum Domini toties à prophetis prædictum, id est, diem captiuitatis, quo Dominus potentiam suam in eos, qui sibi parere nolebant, erat ostensurus, ac dicebant: Veniat iam dies Domini, videamus quid nam pratum sit, quod toties comminantur propheta. Iere. 17. Ecce

ipsi dicunt ad me: Vbi est verbum Domini, veniat. Horum igitur audaciam, & impudentiam coarguit, prædicitque in die Domini omnia plena futura tenebris, id est, calamitatibus, & doloribus, ac nihil lucis habitura, id est, nihil solati, nihil laticitiae. Nam tenebris in scriptura tristitia, lucelera declarari sepe iam diximus.

TROPOLOGIA.

Hieronymus: Decurrit confidentia superborum, qui vt apud homines iusti appareant, solent diem expectare iudicij, & dicere: Vtinam nobis liceat dissolui, & esse cum Chrs. ist. o. imitantes Pharisæum, qui in Evangelio loquebatur: Deus ago gratias tibi, quia non sum sicut ceteri homines. Et postea. Certe si eos etiam propria conscientia non remorderet, debuissent imitari Paulum dicentem: Quis scandalizatur, & ego non vror, & pro omnibus esse sollicitus, ne quali amatores sui, vt ipsi regnent, aliorum tormenta desiderarent. Quomodo si quis velit capi patriam suam, vrbemq; subuertit, vt solus amicitia victorum pertruarur. Solemus in angustijs, & tribulationibus dicere: vtinam mihi liceat exire de corpore, & seculi huius miseris liberari, nescientes quod quamdiu in hac carne versamur, habemus locum poenitentiae, si autem recesserimus, audiemus illud Propheta: In inferno autem quis confitebitur tibi, &c.

HISTORIA.

Quo modo si fugiat vir a facie leonis. Cum multa passi fueritis, sinemque iam adesse putaueritis malorum, in alia, atque alia incidetis: perinde atque ille, qui leonem fugit, & cū iam sibi tutus videbatur, in vsum incidit, ac deinde ex fuga in domum aliquam se recipiens festus parietum manū incumbit, vt quiescat, & ibi mordetur à colubro in foramine latente. Quibus verbis significari arbitror eos, qui gladium, bellumque effugerint, grauisima mala in terra Assyriorum fore perpesturos, & non solum ab vno rege, sed ab alijs etiam, qui consequentur, esse affligendos, & quidem tunc maxime cum requiem sibi iam partam esse sperabant.

TROPOLOGIA.

CHRISTVS immolatus patris vt agnus, iam in resurrectione leo dicitur, iuxta prophetiam Iacob: Et requiescens accubisti vt leo. Fugiant ergo a facie leonis, qui nunc obedire ei nolunt, aut eius verba audire, sed

49

Luc. 18.

1. Cor. 12.

Præter

50

Gen. 49.

Y 5 animo

animo suo obsequi, atque eum quasi leonem in terra se fingunt, id est, crudelium, & imperandi cupidum, omniaque voluptatum genera suis denegantem: cum tamen illi, qui gustarunt, sciant suauem esse Dominum, & ex animo exclamant: Quam bonus Israel Deus ijs, qui recto sunt corde: Quibus illud respondere pro Domino possimus. Ex ore tuo te iudico serue nequam, sciebas quod homo auferis sum, me leonem esse dicebas, & imperandi cupidum, cur ergo mihi non parebas, ut iram mea fugeres: cur ante misericordiam meam pedes non proindebas per penitentiam, ut tibi non nocerem? Parsit enim leo homini prostrato, & iram suam cohibet. At fugienti a facie leonis visus occurrerit, qui neque prostratis parcit, id est, CHRISTVS in secundo aduentu, quo inimicos suos aeternis poenis puniet, & quasi visus lacrabat. Quod de leone, & verso diximus, Ouidius elegantibus verbis explicauit: Quo quisque est maior, magis est placabilis ira, Et faciles motus mens generosa capit. Corpora magnanimo satis est prostrare leoni, Pugna suum finem cum iacet hostis, habet. At lupus, & tunc pes inflat morientibus vrsi, Et quaecumque minor nobilitate fera est. Tunc isti, cum omnia plena minis, & terroribus videbunt, quasi vrsi iram fugientes in domum ingredientur, id est, in mentem, & in memoriam suam, ut bonis operibus, quae aliquando fecerunt, se se tueatur, & ut illi dicent: Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo demonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus: & illis operibus, quasi pariete quodam, nitentur. At inde exibat coluber, qui mordeat, id est, conscientia peccatorum: videbunt enim se elemosynis, & ieiunijs, & huiusmodi operibus non tam Deo, quam hominibus placere voluisse, aut certe si quid boni fecerunt, sequentibus peccatis fuisse deletum. Nam serpentis nomine peccatum intelligi docet Cyrillus lib. 2. in Ioh. c. 50. Atque hi sunt serpentes igniti, siue vrentes, siue (vt Lxx verterunt) interficientes, quos misit Dominus Num. 21. in populum contra Deum, & Moysen loquentem, & fastidientem manna, quem taedebat itinervis, ac laboris. Si quem autem mouet in Numeris serpentes dici, hic autem non serpentem, sed colubrum, sciat utrobique idem esse nomen in Hebraeo וָרָפָא: & in

Psal. 71.

51

Lib. 1. de Tristibus Elegia. 5.

52

Math. 7.

Serpens & coluber.

Græco similiter idem, & sic HISTORIA. Odis, & proies festiuitates vestras. Etiam si festos dies mihi vos celebrare puteris, & manera offerre, non ero vobis propitius, cum idola etiam oblati, & nulla peccatorum penitentia capiamini. Non placebit mihi odor thymiamatum vestrorum, neque visum, & quamuis sanguis. Israeli loquitur, qui in terra sua etiam Deo sacrificia offerrebat, vt vidimus Mos. 8. Hostias offerent, imolabunt carnes, & comedent, & Dominus non suscipiet eas. Aufer a me tumultum carnis, & taurum. Pulchre, vt ait Hieronymus, cantica eorum, quibus laudabunt Deum, tumultum vocat, sonitumque confusum, quia non est speciosa laus in ore peccatoris, neque prodibat ex deuotione animi, qui erat in peccatis obstinatus: & hæc eadem videlicet quoque offerre consueuerant. In Hebr. est: Aufer de super me tumultum, &c. quod videtur esse defatigati, & quasi magno onere grauati. Et reuelabitur quasi aqua iudicium. Veniet in te maximum supplicium a more aquæ in undatis, cum minime timebis. Capitur enim iudicium pro sententia iudicis, aut pro supplicio. Iustitia etiam Dei, que starebat, dum ille cor mala tolerabat, nunc reuelabitur more torrentis fortis, qui subito exerceat quæcumq; occurrunt, impetu suo secum rapit. TROPOLOGIA. Multi sunt, qui immolare Deo volunt simul & idolis, id est, simul Deo vacare, & diuitijs, & honoribus etiam contra Deum legem, & voluntatem comparandis, atque ita Deo seruire, vt simul & voluptatibus suis seruiat, sicut Nahaman, qui cum Eliseo pollicitus esset: Non faciet ultra seruis tuis holocaustum, aut victimam dijs alienis, nisi Domino: continuo subiicit. Hoc autem solum est de quo depreces Dominum pro seruo tuo: Quando ingredietur Dominus meus templum Remmon, vt adoret, & illo innitente super manum meam si adorauero in templo Remmon adorate eos in eodem loco, vt ignoscat mihi Dominus seruo tuo pro hac re. Horum festos dies Dominus projicit, & victimas, & odores, & cantica, ipse enim dixit: Nemo potest duobus dominis seruire. Non potestis Deo seruire, & Mammonæ. Et Apostolus: Non potestis calicem Domini bibere, & calicem demoniorum. Non potestis mensam Domini participes esse, & mensam demoniorum. Hæc etiam iudicium, & supplicium reuelat, cui postea, quasi aqua, & quasi torrentis fortis, cui nulla vi resistere possunt. Sicut aqua autem dicit, quia sicut aqua latentem quidem habet originem, sed cursum manifestum, ita obsecrum erit, cur Deus in huius generis homines animaduertat, qui bonis operibus illud res videbantur. At tandem, perspicietur merito illos puniri, qui simul volebant seruire creatura, & creatori, qui plus rebus omnibus diligendus erat, & eum eo, qui est, coluerunt ea, que non sunt. De quibus merito dicitur: Cor autem eorum non erat rectum cum eo, neque fideles habiti sunt in testamentum eius. Numquid hostias, & sacrificium. Hunc locum citat beatus protomartyr Stephanus Act. 7. & ideo inde sumenda est eius intelligentia, vt pie, sancteque fecit Hieronymus, longe aliter atque recentiores fecerunt omnes, qui neque Stephani meminuerunt, neque eius, in quo Spiritus sanctus loquebatur, expositionem sequi voluerunt, sed translationem corrigunt, & visiones capitis sui, aut Hebræorum loquuntur. Omittam igitur & eorum, & aliorum interpretationes, quas non probo, vt breuius, & apertius dicam, quod probo. Sensus totius loci est. Quidni vos seuerissime puniam, cum hæc vestra impietas vetustissima sit, & ab ipsis Egyptiacæ libertatis cæpta temporibus, quibus paulo ante a me potenter liberati idola coluistis, neque vnquam inter tanta supplicia resipuistis? Nunc singula explanemus. Numquid toto quadraginta annorum tempore, quo versati estis in deserto, hostias mihi, aut sacrificium obtulistis? Non sane, sed idolis vestris. Ita hæc verba interpretantur Hieronymus, & Theodor. eadem est expositio Glossæ hic, & Actu. 7. & Rupert, & in eundem locum Actuum apostolicorum, Bedæ, Ruffinus, nomine etiam Hieronymi indicato, ridet eius expositionem, ac miseram vocat, miseriam ipse, & a veritate alienissimam subiecturus. At quid hoc refert, cum martyri Stephano pleno Spiritu sancto probetur? Cuius verba, si consideremus, videbimus prorsus id eum agere, quod in fine orationis ostendit, Iudæos præ cordis duritia semper Deo, & eius prophetis resistisse, adeo vt neque Moysen quidem audire voluerint, quem illis Deus & legislator, & principem dederat. Ideo ait: Hic

53

54

Eccle. 11.

54

Regi.

Math. 1. Cor.

tipices

Moysem, quem negauerunt dicentes: Quis te constituit principem, & ducem? &c. Et postea: Qui noluerunt obsequi patres nostri, sed repulerunt, & auersi sunt cordibus suis in Aegyptum dicentes ad Aharon: Egredere nobis deos, qui procedat nos, Moyse enim huic, qui eduxit nos de terra Aegypti, ne scimus, quid factum sit ei. Et vitulum fecerunt in diebus illis, & obrulerunt hostiam simulacro, & letabantur in operibus manuum suarum. Conuertit autem Deus, & tradidit eos seruire militie cæli, sicut scriptum est in libro prophetarum. Numquid victimas, & hostias obtulistis mihi annis quadraginta in deserto domus Israel? Et suscepistis tabernaculum Moloch, & sidus dei vestri Rempham, figuras, quas fecistis adorare eas. Et transferam vos trans Babylonem. Hactenus Stephanus. Docet ergo Deum offensum magna populi vituli adorantis impietate conuertisse corda eorum, permisisseque, vt seruirent, quasi Deo, militie cæli, id est, stellis, atque id scriptum fuisse ab Hamos. Verum est ergo, quod ait Hieronymus, eos post adorationem vituli non obtulisse hostias Deo, sed idolis suis, id est, stellis quibusdam, de quibus Stephanus ait: Et suscepistis tabernaculum Moloch, & sidus Dei vestri Rempham, figuras, quas fecistis adorare eas. Ex quo planum fit hæc verba: Et suscepistis tabernaculum, &c. Nō esse referenda ad idola, quæ coluerunt filij Israel in terra promissionis, vt multi tamen huius prophete, quam Actuum apostolicorum explanatores tradiderunt, sed ad ea, quæ patres eorum coluerunt in deserto. Nec de omnibus sacrificijs nunc loquimur, sed de ijs, quæ oblata sunt post vitulum illum adoratum, vt Stephanus plane docet, quarto autē mense ab egressu ex Aegypto adoratus est, vt ex ca. 19. & 30. Exhodi constat: Quæ hoc tempore oblata sunt sacrificia, Dominus interprete Stephano docet nō sibi, sed Moloch, & idolis alijs oblata esse. At videtur cum hoc sensu pugnare sacra historia: nam Leuit. 8. in vnctione Aharonis, & filiorum eius sacrificium oblatum est, & ca. 9. filij Israel tulerunt hostias immoladas ad ostium tabernaculi, & Numer. 7. in dedicatione tabernaculi hostia Deo immolata sunt magnifice per dies duodecim. Respondet Hieronymus: Quod postea quædam Domino eos legimus obtulisse, non voluntate, sed poenarum fecerunt metu, &

55

56

56

57

tipices esse, & mensam demoniorum. Hæc etiam iudicium, & supplicium reuelat, cui postea, quasi aqua, & quasi torrentis fortis, cui nulla vi resistere possunt. Sicut aqua autem dicit, quia sicut aqua latentem quidem habet originem, sed cursum manifestum, ita obsecrum erit, cur Deus in huius generis homines animaduertat, qui bonis operibus illud res videbantur. At tandem, perspicietur merito illos puniri, qui simul volebant seruire creatura, & creatori, qui plus rebus omnibus diligendus erat, & eum eo, qui est, coluerunt ea, que non sunt. De quibus merito dicitur: Cor autem eorum non erat rectum cum eo, neque fideles habiti sunt in testamentum eius. Numquid hostias, & sacrificium. Hunc locum citat beatus protomartyr Stephanus Act. 7. & ideo inde sumenda est eius intelligentia, vt pie, sancteque fecit Hieronymus, longe aliter atque recentiores fecerunt omnes, qui neque Stephani meminuerunt, neque eius, in quo Spiritus sanctus loquebatur, expositionem sequi voluerunt, sed translationem corrigunt, & visiones capitis sui, aut Hebræorum loquuntur. Omittam igitur & eorum, & aliorum interpretationes, quas non probo, vt breuius, & apertius dicam, quod probo. Sensus totius loci est. Quidni vos seuerissime puniam, cum hæc vestra impietas vetustissima sit, & ab ipsis Egyptiacæ libertatis cæpta temporibus, quibus paulo ante a me potenter liberati idola coluistis, neque vnquam inter tanta supplicia resipuistis? Nunc singula explanemus. Numquid toto quadraginta annorum tempore, quo versati estis in deserto, hostias mihi, aut sacrificium obtulistis? Non sane, sed idolis vestris. Ita hæc verba interpretantur Hieronymus, & Theodor. eadem est expositio Glossæ hic, & Actu. 7. & Rupert, & in eundem locum Actuum apostolicorum, Bedæ, Ruffinus, nomine etiam Hieronymi indicato, ridet eius expositionem, ac miseram vocat, miseriam ipse, & a veritate alienissimam subiecturus. At quid hoc refert, cum martyri Stephano pleno Spiritu sancto probetur? Cuius verba, si consideremus, videbimus prorsus id eum agere, quod in fine orationis ostendit, Iudæos præ cordis duritia semper Deo, & eius prophetis resistisse, adeo vt neque Moysen quidem audire voluerint, quem illis Deus & legislator, & principem dederat. Ideo ait: Hic

58

59

corum

eorum interfectione, qui propter idola con-
 fuerunt. Denique vbicunque occasio fuit,
 semper corde reuersi sunt in Aegyptu des-
 derantes alia, & cepe, & cum uirgines, & car-
 nes Aegyptias, & manna, quod de caelo da-
 rum est contemnerent. Quod ut sic intel-
 ligamus; Stephanus primus martyr Euan-
 gelij dignus nomine suo, in apostoloru nar-
 rat historia. Atque haec quidem omnia ex
 Hieronymi sententia, quae probabilissima est,
 diximus: nunc quid mihi de hac re cogitati
 in mentem venerit, exponam. Quae haec re-
 nus commemorauimus sacrificia, primum
 anno egressionis filiorum Israel oblata sunt
 post illa enim legimus Num. 9. Locutus est
 Dominus ad Moysen in deserto Sinai an-
 no secundo postquam egressi sunt de terra
 Aegypti, mense primo. Deinde post aliquot
 dies explorata iam terra promissionis ira-
 tus Dominus populo murmuranti negat
 eos in terram illam ingressuros, sed filios
 eorum, ca. 14. Filij, inquit, vestri erunt vagi
 in deserto annis quadraginta, & portabunt
 fornicationem vestram, donec consuman-
 tur cadauera patrum in deserto, iuxta nu-
 merum quadraginta dierum, quibus con-
 siderastis terram, annus pro die imputabi-
 tur. Et quadraginta annis recipietis iniqui-
 tates vestras, & scietis ultionem meam. * Hi
 sunt quadraginta anni, quibus nunquam
 Domino sacrificia obtulerunt in deserto, si-
 cuti nec circumciderunt eos, qui in deserte
 nati sunt. Iosue. 5. qui post illa sacrificia,
 quae in obiectione commemorabamus, nu-
 merantur. De his & Propheta noster, & Ste-
 phanus loquuntur, atque ira omnia sunt
 aperta: nam quomodo eo tempore sacrifi-
 cauerint militiae caeli, paulo post exponem-
 us. Video quid cruditus lector objicere
 possit: ab eo tempore, de quo loquimur, non
 numerari quadraginta annos, sed a die exi-
 tus ex Aegypto, a quo iam annus cum ali-
 quot mensibus transierat, ita enim docet
 Lyranus ibidem. Equidem possem hoc ne-
 gare, ac niti verbis, quae nunc retuli: Filij ve-
 stri erunt vagi in deserto annis. 40. & por-
 tabunt fornicationem vestram. Nam &
 si verum esse possit filios eorum quadra-
 ginta annos errasse in deserto, non tamen
 videtur verum quadraginta annos portasse
 fornicationem patrum suorum, nam
 duobus annis, qui fere iam exacti erant ab
 egressu ex Aegypto, fuerant quidem in de-
 sertu, non tamen portauerant fornicatio-

An plures
 annos qua-
 draginta
 errauerint
 filij Israel
 in deserto.

nem patrum suorum. * Sensit (vt apparet)
 idem Orig. hom. 8. in Numer. cum ait: Po-
 pulus ille prior pro quadraginta diebus deli-
 cto quadraginta annis cruciatur in deserte,
 nec terram sanctam introire permitti-
 tur. Hanc rem non dubijs, sed manifestis
 verbis confirmant Lxx interpretes, qui Iosue
 y. aiunt. Quadraginta enim, & duos an-
 nos versatus est Israel in deserto Maabari-
 tidi, ideo non circumcisi erant plurimi ipso-
 rum. Quadraginta annos dixerunt, quoniam,
 vt dixi, duo fere transierant, cum redierunt
 exploratores; & Dominus populo iratus
 est: Et Augustinus qu. 6. in librum Iosue ita
 hunc locum refert, & quasi ab scriptura di-
 ctum recitat, quadraginta duos annos fuisse
 Israel in deserto. Nec vero Lxx interpre-
 tam translationi obstat in Hebreo qua-
 draginta duos: quis enim neciat vulgatam
 scripturae consuetudinem, in maiori summa
 minorem includentis, vt in hoc ipso quod
 Lxx interpretes dicimus, cum constet fuisse
 septuaginta duos, senos e singulis tribu-
 bus. Et Lxx discipuli breuitatis causa dicuntur;
 qui septuaginta duo fuere: Hoc si quis
 sequatur, sine vilo negotio rem difficillima
 expediet, quo modo quadraginta annis
 Deo non obtulerint hostias filij Israel. * Ve-
 rum, quoniam nihil est nocentius, quam
 antequam scripturam consulas, de re iudi-
 care, & ad tuum iudicium postea eam dem
 volentem nolentem trahere: non id dicam,
 quod dicere malle, & quo facillime mole-
 sta quaestio explicabatur, sed quod iudico
 esse scripturae multo magis consentaneum:
 quadraginta tantum annos errasse filios Is-
 rael in solitudine, eosque ab egressu ex Ae-
 gypto esse numerandos. Nam Exho. 7. scri-
 ptu est. Erat autem Moyses octoginta an-
 norum, & Aharon octoginta trium, quan-
 do locuti sunt ad Pharaonem. De Aharonis
 autem morte legimus Num. 33. Ascendit
 que Aharon sacerdos in montem Hor iu-
 bente Domino, & ibi mortuus est anno
 quadagesimo egressionis filiorum Israel
 ex Aegypto, mense quinto, prima die men-
 sis, cum esset annorum cetum viginti triu.
 De Moysae autem, qui post paucos menses
 eodem anno obiit, in extremo Deuteronomio
 dictum est: Moyses centum & viginti
 annorum erat quando mortuus est. Si igi-
 tur octoginta annorum erat quando locu-
 tus est ad Pharaonem, centum vero, & vi-

In maiori
 summa mi-
 nor intel-
 ligitur.

ginti

ginti quando obiit, relinquuntur quadragin-
 ta annos populum errasse in solitudine: iam
 enim finiti erant errores deserti, cum ille
 obiit, vt ex ipsa scriptura nemo non intelli-
 get, & continuo post paucissimos dies du-
 ce Iosue transijt Iordanem, vt ex eius libri
 initio perspicitur. * Atque ex eisdem locis,
 vt aliam non mittam, videmus in annis vita
 Moyses nullos taceri, neque minorem sum-
 mam in maiori inclusam fuisse, quoniam
 conueniunt anni Moyses, & Aharonis, qui
 triennio maior erat, & centesimum vige-
 simum tertium annum agens mortuus est,
 cum Moyses eodem anno mortuus cente-
 simum vigesimum egisse dicatur. Quid er-
 go? Quomodo numerabimus quadragin-
 ta annos, quibus hostias Deo non obtulit
 Israel in deserto? Plane ita vt numerantur
 anni quadraginta, quibus filij portauerunt
 fornicationem patrum suorum in eadem
 solitudine, Num. 14. Filij vestri, inquit, erunt
 vagi in deserto annis quadraginta, & por-
 tabunt fornicationem vestram. Et statim:
 Et quadraginta annis recipietis iniquitates
 vestras, & scietis ultionem meam. Non por-
 tauerunt filij quadraginta annos integros
 fornicationem patrum suorum: fornicatio
 enim secundo anno facta est postquam exie-
 runt in Aegypto, fornicati enim sunt cum
 territi verbis exploratorum a Deo recesserunt,
 & ducem sibi quaerebant ad redeun-
 dum in Aegyptum. Nec quadraginta an-
 nos integros receperunt iniquitates suas,
 & ultionem Dei, neque enim Deus eos a
 terra promissa ob priora peccata arcebat,
 sed ob illam incredulitatem, & fornicatio-
 nem, quam diximus, vt scriptura ipsa do-
 cet: etenim nunquam antea Deus hanc pec-
 nam intentauerat, & postea vbicunque eius
 meminit, semper eiusdem fornicationis, &
 diffidentiae recordatur. * Fingamus non
 hanc fuisse causam: num ipso die, quo po-
 pulus egressus est ex Aegypto, fornicatus
 est, aut Deum prouocauit? Necessario ergo
 fatendum est quadraginta annos dici mo-
 re vulgato, & scripturae, & omnium gentiu,
 quia ferme quadraginta fuerunt. Solet enim
 scriptura (vt docet August. q. 47. in Exhod.)
 tempora ita nuncupare, vt quod de summa
 perfectioris numeri paululu excreuit, aut
 infra est, non computetur, id est, solet ple-
 num numerum ponere, etiam si modicum
 desit, vel super sit vt Iud. 9. Et occidit fratres
 suos filios Ierobahal, septuaginta viros su-

Regul.
 In maiori
 summa mi-
 nor intel-
 ligitur.

per lapidem vnum. Et tamen huius numero
 defuit Iothan nati minutus, & ipse Abi-
 melech, qui occidebat, vt ibi videmus. *
 Fuerunt igitur sexaginta octo, omnes enim
 filios Gedeonis legimus cap. 8. fuisse septua-
 ginta. Idem lib. 15. de ciu. cap. 24. cum illud
 Gene. 6. exponeret: Erunt dies eorum cen-
 tum viginti anni: intelligendum est, inquit,
 hoc Deum dixisse, cum circa finem quin-
 gentorum annorum esset Noe, id est, qua-
 dringentos octoginta vita annos ageret,
 quos more suo scriptura quingentos vocat,
 nomine rotius maximam partem plerum-
 que significans, &c. Ita ergo dicti sunt qua-
 draginta anni cum essent octo, & triginta
 cum paucis mensibus. Atque eodem mo-
 do de re eadem locutus est Dauid Psal. 94.
 Quadraginta annis offensus fui generationi
 illi, & dixi: semper hi errant corde. Neque enim
 totos quadraginta annos infensus illis fuit,
 immo quadraginta annos numerat ab illa
 incredulitate populi post reditum explora-
 torum, vt ibi Basilius, & Theodoretus haud
 obscure interpretantur, & verba ipsa indi-
 cant: Quibus iuravi in ira mea, si introibunt
 in requiem meam. Tunc enim iurauit, cura
 illi territi nuntio exploratorum de redeun-
 do in Aegyptum cogitabant, & diuinis pro-
 missis diffidebant.

Et portastis tabernaculum Moloch. Non mi-
 hi sed Moloch, obtulistis sacrificium, cuius
 tabernaculum portabatis in eius honore.
 Ita etiam beatus Stephanus: Et suscepistis
 tabernaculum Moloch, vt ibi videtur. Lxx
 verterunt. Hebr. מנשק, portastis, eleua-
 stis, tulistis, suscepistis, scilicet, portandum
 humeris vestris. Quare male noui inter-
 pretes quod in Heb. est מנשק, idoli nomen
 esse voluerunt, & ita reliquerunt, vt erat in
 Hebraeo, alij aliter interpretati sunt longe
 ab scopo aberrantes: cum Lxx verterint,
 Tabernaculum, & Symmachus, & Hiero.
 Aquila quoque interpretatus fuerit σκηναιο-
 υς, id est, vmbracula, & quod omnium
 maximum est, Spiritus ipse sanctus per Lu-
 cam verterit, Tabernaculum. Causa erran-
 di fuit, & in hoc, & in plurimis locis, quod
 Iudaeis illis credunt, qui puncta Hebraica
 excogitarunt, quos saepe errasse, & scriptu-
 ra sinceritatem deprauasse, & multis in lo-
 cis ostendimus, & in sequentibus ostende-
 mus. * Itaque vbi illi legunt מנשק, mutan-
 da sunt puncta, vt legatur מנשק, id est, ta-
 bernacula, vt legerunt veteres: ideo enim

Aquila

65

66

66

67

68
Moloch.

69

Aquila vertit, *σκινοσμοδός*, id est, vmbracula, tabernacula. Si quid è libris suis Aristoteles, aut alius autor interpretetur, suscipient omnes, neque erit qui audeat aliter interpretari: Deo verba sua interpretanti non credent homines Christiani vt Iudæorum magistros credant: Pro Moloch in Hebr. est *מלך*, id est, regis vestri, vt Symmachus & Theodotio transtulerunt, Lucas autem, & Lxx interpretes, & Hieronymus, Moloch. * Est autem Molochi idolum Hammonitarum, cui postea Iudæi in idololatriâ delapsi filios suos per igne offerebant, quod Hebraice dicitur *מלך*, id est, regnans Leu. 18. De semine tuo non dabis, vt cõsecratur idolo Moloch. Et cap. 20. Si quis dederit de semine suo idolo Moloch, morte moriatur, & ibi sæpe; quibus locis Lxx verterunt *מלך*, *מלך*, ei, qui regnat, nisi quod vbi ait: vt fornicaretur cum Moloch, posuerunt *eis* *τῶν ἀρχόντων*, id est, in regnantes, numero plurali. At ne quis putet nõ esse nomẽ proprium apud Lxx, sed commune, interdum etiam pro ipso, nomine Hebraico Moloch vsi sunt, vt 4. Reg. 23. vt nemo consecraret filium suum, aut filiam per ignem Moloch, & Jerem. 32. vt initiarent filios suos, & filias suas Moloch. Quibus locis omnibus semper in Hebræo legitur *מלך* Molech, seu potius Moloch, vt ex Luca, & ex Lxx constat, male enim puncta posuere Iudæi, vt sæpe solent. * Tradunt autem Beda, & Oecumenius, & alij in cap. 7. Actuum, Moloch idem esse quod Melchom, de quo diximus cap. 1. huius prophetæ in illud: Et ibit Melchom in captiuitatem: quod ex scriptura verum esse intelligitur. 3. Reg. 11. Et Moloch idolum Hammonitarum. Et postea: Et Moloch idolo filiorum Hammon. Et rursus: Et Moloch deum filiorum Hammon: In horum locorum primo, ac tertio, est in Heb. *מלך*, in secundo *מלך*, apud Lxx in omnibus est *μολχῶν*. Cum autem siue Molech dicatur, siue Moloch, siue Melchom, nomen deductum videatur à *מלך*, quod est, regnavit, atq; hoc nomine idolum appellauerint quasi regem suum propter insignem obseruantiam, vt diximus in Hamos. capit. 1. vbi pro Melchom posuerunt Lxx Rex eorum: recte nunc Lucas Euangelista, & Lxx pro eo quod erat in Heb. Tabernaculum regis vestri, verterunt, Tabernaculum Moloch. Quo loco Aquila etiam dixit Melchom, quoniã idem est Melchom & Moloch. Hæc, quæ

diximus confirmat Hieronymus in illud Isai. 37. Et omnia te regi vnguento, (pro quo male legitur: Regio vnguento) his verbis. * Dupliciter intelligitur, aut regi Deo, dum ijs ornaris, quæ ille dederat, & idolis prostitueris: aut certe Regi idolo Hammonitarum, qui appellatur Moloch, & in lingua nostra regem sonat, quem iuxta Lxx in alijs locis Melchom legimus. Quod autem in quibusdam codicibus legitur, Moloch deo vestro, in alijs Moloch vestro, vt in eo, qui adiunctus est commentarijs Hieronymi, & in nõnullis manu scriptis: nihil refert, vtrūque enim sensum reddit eius, quod est in Hebræo, Regi vestro. Hoc autem nunc restat explicandum, vnde probari, aut qua ratione defendi possit Israelẽ in deserto portasse tabernaculum Moloch, aut hostias obtulisse: cum neque id sacra historia docuerit, neque Moses vlla ratione passus fuisse videatur. Oecumenius in Acto. capit. 7. factum esse dicit, dum Moyser erat in monte cum Deo. At quoniã ibi nihil de Moloch, aut de eius tabernaculo scriptum est, mihi potius factum videtur cum populus erat in terra Moab; idque illis verbis indicari Numero. 25. Fornicatus est populus cum filiabus Moab, quæ vocauerunt eos ad sacrificia sua. At illi comederunt, & adorauerunt deos earum: non vnum, sed multos deos, vt etiam Iosephus testatus est. 4. Antiq. cap. 6. In his erat Moloch, quem deum fuisse Moabitaram affirmant Oecumenius, & alij in ca. 7. Actuum. * Neque pugnat cum hoc, quod ex scriptura diximus, fuisse deum Hammonitarum, erat enim proprius quidem Hammonitarum, & quasi indigena, sed ab eis acceperant Moabite, & loci, & sanguinis propinquitate coniuncti: quemadmodum in Hof. capit. 2. nu. 62. Bahalem demonstrauimus deum fuisse Tyriorum, & Babyloniorum, sed proprium Babyloniorum, quem ab eis accepere Tyrij, & Sidonij, atque ita dissidentes autorum sententias conciliauimus. Quid autem mirum est populum ad idololatriam valde procliuem, tum feminarum amore furentem nihil eo tempore impietatis reliquisse, quod illa imperaret, & tabernaculum Moloch cum Moabitis in pompa portasse? Deinde quis est, qui nesciat sanctum Stephanum in ijs, quæ hoc loco narravit, multa addere, quæ prætermiserat Moysi historia, quæ ille ex vera maiorum traditione acceperat? Quæ si facta esse quis

neget,

72
*

73

74

neget; quoniã à Mose scripta non sunt, negabit & Mosem dixisse Deo ad legem ferendam descendente: Extremus sum, & tremebundus, Paulus; Apostolo repugnabit affirmanti Hebr. 12. cuiusmodi sunt in scriptura non pauca.

Et imaginem idolorum vestrorum: Hieronymus imaginem vertit quod in Hebræo est *מַצֵּבָה*, recentiores placentiam esse voluit, sed falsa est eorum interpretatio, placenta enim *מַצֵּבָה* dicitur. Dicitur ergo, *מַצֵּבָה* imago, à verbo *מַצֵּב*, quod est parare, siue firmiter collocare, quod imagines, & statue firmiter in altaribus collocarentur. Portastis ergo, siue fecistis imaginem, id est, simulacra idolorum vestrorum, ac præcipue sidus dei vestri. Pro quibus Lxx interpretes, & sanctus Lucas ordine paululum commutato, sed sensu eodem, dixerunt: Figuras eorum. Ex quo conuincitur *מַצֵּבָה* omnino significare imaginem. Hoc autem sidus, quod Hebraice dicitur *כוכב*, docet Hieronymus esse Luciferum, quem huc vsq; Saraceni venerantur. * Verum apud Lxx, & apud Lucam additur nomen huius sideris, siue dei, quod est Rempham, siue, vt est apud Hieronymum Rephphã, quod iuxta Theodotionẽ significat obscuritatem, iuxta Oecumenius, aut excæcationem, & in idoli irrisionem additum videtur, quasi dicat verum nomen illi contigisse, nõ enim esse stellam lumen afferentem, sed obscurantem, & excæcatem. Erat igitur Rempham stella, quæ Lucifer dicitur, vt aiunt Beda, & Lyranus, & inrerlinearis glossa, & alij in Acto. cap. 7. Moloch vero quidam volunt esse Mercurium, quem Oecumenius autor est habuisse lapidem transparentem, ac pretiosum, stellæ instar, in extrema frontis parte: sed nomen Regis magis indicat fuisse Iouem, qui etiam numeratur inter militiam cœli, id est, inter septem stellas errantes. Apparet hæc simulacra stellas habuisse, aut in fronte, aut in vertice, quemadmodum & Romani Iulij Cæsaris simulacro stellam in vertice addebant, vt ex Trãquillo in fine eiusdem vite accepimus, vt merito dixerit Stephanus, Tradidit eos seruire militiæ cœli, quamuis in eo, quod dixit: Imaginem idolorum vestrorum, solis, ac lunæ; stellarumq; imagines etiam comprehendit.

Quæ fecistis vobis. Corrupte legitur, vt alibi sæpe in codicibus Complutensi, & Regio, figuras, quas fecistis vobis adorare eas,

cum in Hebr. & in Latinis exemplaribus emendatis tatum legatur, Quæ fecistis vobis. Sed addita hæc sunt ex translatione Lxx; quæ ita habet, Figuras eorum, quas fecistis vobis, ita enim legit Hieronymus: & ex verbis Stephani, Figuras, quas fecistis adorare eas. Sensus est, portastis imaginem idolorum vestrorum, quas figuras, siue imagines, aut quæ idola, fecistis vobis. Quoniã autem neque Lxx, neque Euangelista Lucas posuerunt suo loco illud, Imaginem idolorum vestrorum, nunc pro eo dicunt, Figuras eorum. Quod vero Stephanus addidit, Adorare eas, perspicuitatis causa additum est, vt apertius indicaret eorum infidelitatem, & idololatriam. Latebat enim hoc non obscure in illo, Figuras eorum, quas fecistis vobis, scilicet, vt diij vestri essent.

Et migrare vos faciam trans Damascum. Locus erat satis apertus, nisi pro his martyr Stephanus dixisset: Et transferam vos trans Babylonem: Hieron. ita hæc cõciliat. Nec putandus est primus martyr errasse, qui pro eo, quod in Propheta scriptum est: Trans Damascum, dixerit Trãs Babylonem. Magis enim intelligentiam, quam verbum posuit: quia trans Damascum ducti sunt in Babylonem, siue trans Babylonem. Eadẽ verba sunt in Beda Acto. 7. & in Glossa ibidem, & in Rupert. & in Adnotationibus Erasmi, quæ ego explicari ab his autoribus, quam transcribi malletim: Quæro enim vtrum de Israele hic loquatur, an de Iuda? Non de Iuda; neque enim Iudas trãs Damascum ductus est, sed in Babylonem, quam qui peccant, multum à Damasco recedunt, ideoq; superius dixi omnia, quæ à Propheta dicebantur, ad Israelẽ esse referenda, non ad Iudam: Si autem de Israele sermo sit, satis constat illum migrasse trans Damascum, ductus enim est in ciuitates Assyriorum, quæ plane trans Damascum sunt cum terra promissionis collatæ. Itaque respectu Iudæe, & Galilæe multum ad Aquilonem vergit Damascus, plus etiam terra Assyriorum; & in via est Damascus. Sed cur Stephanus dixit Trans Babylonem, cum Babylon inferior sit, & Iudæe, atque Galilæe magis Orientalis sit, quam Aquilonaris, nec sit in eius via Damascus? * Dicamus ergo de Israele loqui Prophetam, eumque vere migrasse trãs Damascum in terrã Assyriorum, cuius metropolis est Ninive, in qua Tobias translatus est in captiuitate Tob. 1. & habitasse

etiam

etiam in ciuitatibus Medorum longe à Babylonem supra Persidem versus Aquilonem. 4. Reg. 17. Et transtulit Israel in Assyrios, posuitque eos in Hala, & in Habor, iuxta fluuium Gozam, in ciuitatibus Medorum. Tobias etiam, cum captiuos, & contribules suos inuiseret, venit in Rages ciuitate Medorum, Tob. 1. Iosephus autem li. 9. Antiq. capit. vltimo, non in Mediam tantum, sed etiam in Persidem traductum fuisse Israellem scribit. Sed siue continuo in Persidem venerit, siue postea, certum est ita illas decem tribus fuisse propagatas, vt à Media paulatim in finitimas regiones descenderint vsque ad Persidem, & alias prouincias, quæ sunt trans Babylonem, & trans Euphratem fluuium Babylonis: iamque omnes illas regiones tenerent cum hæc Stephanus dicebat. Vnde Iosephus. 1. 1. Antiq. ca. 5. Decem autem tribus, inquit, nunc quoque ultra Euphratem sunt, infinita hominum millia, quæ vix est numero comprehendere. Hoc ergo est quod Hieronymus dixit, Stephanum magis intelligentiam, quam verbum posuisse, quia trans Damascum ducti sunt in Babylonem, siue trans Babylonem.

TROPOLOGIA.

77

Hi, quibus nunc ait: Numquid hostias, & sacrificium, &c. Sunt genus hominum miserabile, qui more gentium viuunt dum in deserto huius vitæ versantur, neque vquam meditantur, quo eant, quis se maneat exitus, sed quasi ad diuitias sæculi captandas, & ad honores nati essent, toti in istis sunt, totumque vitæ tempus viuunt nescientes, cur viuant. Tolerant ærumnas, & labores magnos semper idolis sacrificia offerentes, nunquam Deo. Portant tabernaculum Moloch, id est, regi, qui est honos, & miseriam seruiunt seruitutem. Colunt militiam cœli, siue sidera, id est, ea, quæ maxime in tenebris huius sæculi splendere creduntur, sed præcipue fidus dei sui Rempham, id est, pecuniam, quo cuncta illuminari, atque illustrari putant, genus, literas, virtutem, obscura enim hæc censent sine pecunia. His illud conuenit Domini: Et dixi, semper hi errant corde. Ipsi vero non cognouerunt vias meas, quibus iuravi in ira mea, Si introibunt in requiem meam. Migrabunt itaque trans Damascum, id est, non permanebunt semper in Ecclesia electorum, quæ in terra promissionis significata est: nam quamuis semper sint in Eccle-

Honor idoli Moloch

Pecunia idoli Rempham.

Psal. 94.

lia, dum fidem non amittunt, in morte separabuntur ab electis, & captiui ad inferos deducuntur.

CAP. VI.

Væ qui opulenti estis in Sion, et confiditis in monte Samaria: optimates capitæ populorum, ingredienti es pompaticæ domum Israel. Transite in Chalanne, et videte, & ite inde in Emath magnam: et descendite in Geth Palastrinorum, et ad optima quaque regna horum: si latior terminus eorum termino vestro est. Qui separatis estis in diem malum: & appropinquatis solio iniquitatis. Qui dormitis in lectis eburneis, et lasciuitis in stratis vestris: qui comeditis agnum de grege, & vitulos de medio armenti. Qui canitis ad vocem psalterij: sicut David putauerunt se habere vasa cantici. Bibentes vinum in phialis, & optimo unguento delibuti: et nihil patiebantur super contritione Ioseph. Quapropter nunc migrabunt in capite transmigrantium: et auferetur factio lasciuientium. Iurauit Dominus Deus in anima sua, dicit Dominus Deus exercituum, Detestor ego superbiam Iacob, & domos eius odi, & tradam ciuitatem cum habitatoribus suis. Quod si reliqui fuerint decem viri in domo vna: et ipsi morientur. Et tollet eum propinquus suus, & comburet eum, ut esseret ossa de domo: et dicet ei, qui in penetralibus domus est, Numquid adhuc est penes te? Et respondebit. Finis est. Et dicet ei. Tace, & non

Luc. 6.

Hier. 1.

recorderis

recorderis nominis Domini. Quia ecce Dominus mandauit & percussiet domum maiorem ruinis: et domum minorem scissionibus. Numquid currere queunt in petris equi? aut arari potest in bubalis? quoniam conuertistis in amaritudinem iudicium, et fructum iustitiæ in absinthium. Qui latamini in nihilo: qui dicitis. Numquid non in fortitudine nostra assumpsimus nobis cornua? Ecce enim suscitabo super vos domus Israel, dicit Dominus Deus exercituum, gentem: & conterent vos ab introitu Emath, usque ad torrentem deserti.

HISTORIA.

Væ vobis, qui opulenti estis in Sion. Perspicue in duas, & in decem tribus loquitur, & in optimatum luxuriam, & superbiam maxime inuehitur, omnesque deplorat quod ventri seruiant, & luxui, nec Dei præceptorum, aut suppliciorum recordentur. Opulentos autem vocat Hieronymus, quos Prophetæ vocauit חַמְצָנִים, à verbo חָמַץ, quod est quiescere, pacatum esse, abudare. Quod etiam fecit Isai. 33. oculi tui videbunt Ierusalem habitationem opulentam. Chaldaus: Væ quiete degentibus in Sion. Duplex ergo eis peccatum obijcit, quod ipsi omnibus rebus supra modum abundant, cum alij in paupertate degant, & quod tranquillo, ac pacato animo sint fratribus suis inopia dolore tabescentibus, sicut paulo post ait: Et nihil patiebantur super contritione Ioseph. Talis erat diues in Euangelio, qui induebatur purpura, & bysso, & epulabatur quotidie splendide. Et erat quidam mendicus, nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius vlceribus plenus, cupiens saturari de micis, quæ cadebant de mensa diuitis, & nemo illi dabat. Talis erat & Nabal ille stultus secundum nomen suum, qui duriter, & impudenter repulit Davidis socios comiter, & suppliciter orantes in summa egestate: Quodcunque inuenirit manus tua, da seruis tuis, & filio tuo David. Re-

Luc. 16.

Reg. 17.

spondens autem Nabal pueris David ait: Quis est David? & quis est filius Itai? Hodie increuerunt serui, qui fugiunt dominos suos. Tollam ergo panes meos, & aquas meas, & carnes pecorum, quæ occidi tonforibus meis: & dabo viris, quos nescio vnde sint? * Quare non sine emphasi mihi dictum videtur, In Sion: ac si diceret, Tolerabile esset opulentos esse alio in loco, sed in Sion, id est, in Ierusalem ciuitate electa, in qua Deus cœli voluit, & sibi templum, & sacra fieri, vbi florere debuit pietas, & misericordia, intolerabile est inuenire opulentos homines, & pacatos in tanta fratrum suorum egestate, quorum labores, gemitusque contemnunt. Vnde Lxx interpretes sensum, magis quam verba attendentes recte verterunt: Væ qui despiciunt Sion, id est, qui omnibus affluentes nihil aliorum inopia, atque dolore commouentur. Notum est autem in Sion, siue Ierusalem, Allegorice Ecclesiam catholicam designari, atque idcirco eisdem Prophetæ verbis multo magis reprehendi, qui post CHRISTVM propter nos egenum factum, cum esset diues, fratres suos Christianos egere patiuntur in Sion, id est, in Ecclesia.

2

Et confiditis in monte Samaria. Decem tribus compellat, atque ita accipiendum est, ac si diceret, væ etiam vobis, qui confiditis in monte Samariæ, id est, in potentia regni Israel, cuius metropolis erat Samaria, quam in excelso monte conditam esse diximus cap. 3. nu. 14. ex quo erat natura munitissima, ipsique ira eius munitioni confidebant, & potentia, vt nullam hostium vim sibi pertimescendam esse iudicarent. Irridet autem eos, quod munitioni loci, ac non Dei præsidio confiderent.

TROPOLOGIA.

Iure profecto lugentur, qui confidunt in monte Samariæ, id est, diuites, & superbi, qui suam spem in diuitijs, & in potentia sua collocant, quibus idem propheta in hoc ipso capite ait: Qui latamini in nihilo. In his fornicantur, & colunt deos, quos non nouerunt patres eorum, sicut per Ieremiã queritur Dominus: Numquid vidisti quæ fecerit auerfatrix Israel? Abijt sibi met super omnem montem excelsum, & sub omni ligno frondoso, & fornicata est ibi. Quam diu stabunt huiusmodi montes, quamuis firmi, & ardui? Captus est mons Samariæ, &

3

serc. 3.

Z

vrbs

vrbs magna toto æquata. Veniet inexpectata mors, veniet dies Domini magnus, & horribilis: Commota est, sicut ait Dauid, & contremuit terra, fundamenta montium conturbata sunt, & commota sunt, quoniam miratus est eis. Et iterum: Montes, sicut cera, fluxerunt à facie Domini, a facie Domini omnis terra. Non sunt creati montes ad superbiam, sed ad misericordiam, id est, ad subsidium pauperum, vt in eis pascantur, id est, diuitiorum opibus, & potentiorum auxilio sustententur, sicut scriptum est: Qui producit in montibus fenum, & herbam seruituti hominum. Qui datur mentis escam ipsorum, & pullis coruorum in uocantibus eum. Quare vir iustus non in hos montes oculos suos leuat, quos scit non multo post esse ruituros, & confidentium sibi spes lufuros: sed in alios: vnde habeat auxilium quod vult. Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi. In cælos leuat, qui merito propter altitudinem montes nominantur, vt ibi ait Euthymi. vbi est pater noster, à quo bona omnia speranda sunt: quod statim explicat: Auxilium meum à Domino, qui fecit cælum, & terram. Sapiens ergo Paulus contra hæc omnia scripsit ad Timotheum. Diuitibus huius sæculi præcipere non sublime sapere (solent enim esse superbi) neque sperare in incerto diuitiarum, sed in Deo viuo qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum, bene agere, diuites fieri in bonis operibus: facile tribuere, communicare, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, vt apprehendant veram vitam.

HISTORIA.

Optimates, capita populorum: In his, & sequentibus, recedunt fere à nostra omnes recentiorum translationes, immo Lxx, & Chaldaei paraphrasis, sed illæ non à nostra magis, quam à se mutuo discrepant. Verum eas omittamus: nostra Hebræorum verborum sensum proprie perspicueque reddit, vt insiciari nemo possit, & enim idem valet, quod Nominati, (quod ex eis nemo negat) vel Celeberrimi, quare optime vertit Hierony. Optimates: hi enim sunt principes populi Habere autem interdum nomina pluralis numeri hanc formam, etiam si genitium post se non habeant, notum est Hebraicæ linguæ non profus imperi-

tis. Non est igitur quod hoc quemquam moueat, cum paulo post eandem formam sine genitio videamus vbi ait: Bibentes vinum in phialis, & Cetera plana sunt, est enim in Hebr. Caput gentium, quod quid est aliud, quam capita populorum? Dicit autem principes capita, quod eorum prudentia, & consilio populus regatur, diximus Hof. 1. nume. 26. Ex quo cernitur quanta prudentia debeant esse principes, & omnes, qui præfunt. Quare sicut populus & omnes, qui parent, ac præsertim religiosi homines, capite carere debent, id est, non suo, sed rectoris sui consilio duci, ne sit corpus illius congregationis monstrum, ac biceps: ita qui præfunt, virtute, & prudentia abundare par est, ne sit alia ex parte monstrum corpus, si sit sine capite. Nam quamuis potestatem non amittit rector, quod aut sceleratus, aut imprudens sit, caret tamen eo, quod est ad gubernationem maxime necessarium, vt quodammodo populus capite carere videatur.

Ingredientes pompaticæ domum Israel. Domum Israel conuentum, siue concionem populi appellat, vt capite septimo: Rebel্লাuit contra te Hamos in medio domus Israel; quod videlicet aduersus eum in concione prophetauerat. Notat igitur optimatum superbiam, qui in conuentum populi, cum opus erat, veniebant pompaticè, id est, lento gradu, imitantes fercula pomparum, sicut ait Hieronymus vt tumorem animi corpus ostendat. Est vero miranda huius loci translatio, quæ vnus Hieronymi est, quod sciamus, & nihil habere videtur commune cum Hebræo, quod ita habet: Et venerunt sibi domum Israel, siue domus Israel, vtroque enim modo verti potest. Itaque omnes aliter vertunt quam Hieronymus, sed neque ipse, cur ita vertisset, indicauit. Forte veteres in terpretes secutus est, vt solet, nec putauit indicandum, quod in eorum libris facile quisque videre poterat. Ego propterea eum ita Hebræa reddidisse arbitror, quod non ignorabat consuetudinem scripturæ, qua datius casus verbis additus solet indicare honorem, & cultum. Vt Hofæ secundo: & argentum multiplicauit ei, & aurum, quæ fecerunt Bahal, id est, fabricauerunt aurum, & argentum vt honorarent Bahalem, statuat

Prudentia maxime celsaria ijs, qui præfunt.

Reg.

ei

ei fabricantibus, aut in eius honorem offerentes. Hamos. 5. Et portastis tabernaculum Moloch deo vestro, id est, in honorem Moloch. Zachar. 9. Ecce rex tuus veniet tibi. Isai. 60. Omnes isti congregati sunt, venerunt tibi, id est, vt te ornent, & augeant, & honorabiliorem reddant. Ita modo: Venerunt sibi, id est, lente incedentes, & ambiciose se ostentantes, quærentes honorari à ceteris, atque omnium principes, & capita iudicari. Hoc Hieronymus significantius ita expressit: *Ingredientes pompaticæ domum Israel: etenim olim in pompis, id est, in publicis supplicationibus, aut triumphis, aut funeribus, diuorum imagines per urbem lento gradu portabantur in ferculis spectandæ omnibus, atque adorandæ. Atque hoc modo in conuentum populi venire solitos esse optimates Propheta significat: idque eleganter Hieronymus & vertit, & explanat, alludens nimirum ad verba Cicéronis libr. 1. Offic. Cauendum est ne tarditatis vtamur in ingressu mollioribus, vt pomparum ferculis similes esse videamur. Et idem Hieron. in epist. ad Rusticum monachum: Qui vero pauperes sunt, & tenui substantioli, videnturque sibi scioli, pomparum ferculis similes procedunt in publicum.*

Transire in Chalanne, & videre. Videre possessionibus etiam prælatos esse vos finitimis nationibus, quæ locupletissimæ iudicantur: & tamen nullam mihi pro his gratiam referitis, sed peccata peccatis additis. Chalanne vrbs fuit in Babylonia prouincia, vt ex Genes. 10. dicimus: Fuit autem principium regni eius, (id est, Nemrod) Babylon, & Arach, & Achad, & Chalanne in terra Sennaar. Est autem Sennaar campus, vbi Babylon, siue turris Babel ædificata est, autoribus Iosepho. 1. Antiquit. capit. 5. & Hieronymo in locis Hebraicis, quod ex Genes. 10. constat. Idem Hieronymus in locis Hebraicis: Chalanne vero, & ipsa ciuitas regni Nemrod in Babylone, cuius & Isaias meminit dicens: Et Chalanne, vbi turris ædificata est. Idem hic ait esse urbem, quæ postea Ctesiphon dicta est. Et in Tradition. Hebræ. in Genes. Chalanne, quæ postea verso nomine, à Seleuco rege est dicta Seleucia, vel certe quæ nunc Ctesiphon appellatur. * Nec mirum est eum ita loqui, Seleucia enim, de qua Hieronymus loqui-

tur ad Babyloniæ pertinet, & Babylonia cognominatur, cui proxima est ad tertium lapidem Ctesiphon, vt Plinius docet libr. 6. cap. 26. cuius verba subscribam, vt melius hæc intelligantur, & ne quis Iohannis Annij errore decipiat, qui in libellum sui Berosi affirmat Babyloniæ urbem fuisse tetrapolim, id est, vno muro conclusisse quatuor vrbes, Babyloniæ, Arad, Achad, Chalanne. De Babylone ergo loquens Plinius: Cetero, inquit, in solitudinem redijt exhausta vicinitate Seleuciæ ob id conditæ à Nicatore intra nonagesimum lapidem, in conflente Euphratis fossa perducti, atque Tigris: quæ tamen Babylonia cognominatur, libera hodie, ac sui iuris, Macedonumque moris. Ferunt ei plebis urbanæ sexcenta millia esse, situm vero mœnium aquilæ pendens alas, (id est, figuram reddere aquilæ pendens alas) agrum totius Orientis fertilissimum. Inuicem ad hanc exhauriendam, Ctesiphontem iuxta tertium ab ea lapidem in Chalontide condidit Parthi, quod nunc est caput regni. Locus est corruptus, vt multi alij in hoc auctore, legendum enim est (quod eius castigatores non animaduertunt) à Nicatore, is fuit, qui primus ex Macedonibus post Alexandrum regnauit in Syria, dictus Seleucus Nicator, qui urbem à se conditam ex suo nomine vocauit Seleuciam; condiditque, vt Babyloniæ exhauriret, id est, vt in eam opes, & ciues Babyloniæ paulatim transferrentur, atque ea causâ valde propinquam ædificauit, adeo vt nonnulli putent hic apud Plinium legendum, intra quadagesimum lapidem, quoniam Strabo non pluribus, quam trecentis stadijs, id est, triginta septem millibus passuum, & quingentis distare à Babylone testatur. Et hac vicinitate Seleuciæ exhausta Babyloniæ in solitudinem redijt. Deinde vbi ait, in Chalontide, legendum est Chalannide, ita enim dicta est regio ab vrbe Chalanne. * Hemath autem duplex est, altera, quæ terminus est terræ filiorum Israel versus Septentriones, & minor Hemath dicitur, de qua in fine huius capituli ait Propheta: Ab introitu Hemath vsque ad torrentem deserti. Eadem postea Epiphania dicta est (vt bis in hoc capit. docet Hieronymus siue Epiphania Syriæ, vt idem ait in epistol. Quæris Dardane.) ab Antiocho Epiphane nomen sortita. Huius vrbis

Chalanne.

Sennaar.

7

8 Hemath duplex.

regio (inquit Hiero.) appellatur Reblatha, in qua presente Nabuchodonosor regis Iudaeae Sedeciae interfecti sunt filij, & oculi excæcati. Altera est, quae Hemath magna dicitur, de qua nunc Propheta loquitur, & nunc, autore Hieronymo, Antiochia nominatur, eademque Ioseph. lib. 3. de bello Iud. capite. 1. metropolim Syriae esse dicit, ac tertium locum obtinere inter omnes vrbes, quae in Romano orbe sunt. Merito igitur nobilissimas vrbes nominat, vt terre suae dignitatem agnoscant filij Israel. De Geth Palaestinarum & diximus, & saepe dicemus.

Et ad optima quaeque regna horum. Quod in Hebr. est מן הַטּוֹבִים הַבְּרָרִים הַבְּרָרִים הַבְּרָרִים potest variè intelligi, ac verti. Primum, vt est in nostra translatione, Ad optima quaeque regna horum, id est, visite optima quaeque in regnis harum vrbiū, quas nominavi, siue in regnis eorum, qui has vrbes incolunt. Deinde, Transte in Chalanne, & in Hemath magnam, & in Geth Palaestino rum, quae sunt in his regnis optima, & potentissima vrbes: qui fuit Lxx interpretū sensus. Sed siue hoc modo accipias, siue illo, ita erat prima dictio scribenda: מן הַטּוֹבִים, quod hic significat: optima. At Hebrei scribunt מן הַטּוֹבִים, id est, Num meliora, atque ita fit tertia interpretatio: Num meliora sunt regnis istis: scilicet, vestris. Quae versio, & si probabilis est, indicat tamen, quod saepe dixi, punctorum autores aliter saepe legisse Hebraica, quam veteres legerant, itaque nullius esse autoritatis, vbi ab antiquis discrepant.

Si latior terminus eorum. Si, dictio interrogantis est more Heb. vt notauimus loc. 1. n. 5. & per negationem respondendum est, certe non sunt latiores termini eorum, aut meliores vestris.

ALLEGORIA.

Hieronymus: Si enim voluerimus me te tractare, & vniuersarum gentium discutere Philosophiam, Aegyptiorum, Indorum, atque Persarum: reperiemus angustiores eorum terminos sanctarum terminis scripturarum. In omnem enim terram exiit sonus eorum, & in fines orbis terrae verba eorum, & cetera. Quod si hoc attentius meditemur, inueniemus terminos Christianorum multo latiores esse terminis omnium gentium. Omnes enim, qui Deum verum, & quem ipse misit IESVM CHRISTVM,

Pehnici angustos fines habet.

non cognouerunt, angustis sanè finibus premuntur. Si enim videant impios dominari, aut voluptatibus, & copia rerū affluere, aut bonos contra inopia viuere, & calamitatibus iactari, negant Deum aut esse, aut humana curare. Si vita videatur tota in doloribus, aut in carcere, aut in exilio agenda, miserimos se iudicant, quia felicitatem suam huius mortalis vitae terminis claudi putant. Huius rei causa dixit insipiens, atque vtinam in corde suo tantum dixisset. Saepe mihi dubiam traxit sententia mentem: Curarent superi terras, an nullus inesset Rector, & incerto fluereut mortalia casu.

Alius. Cum rapiant mala fata bonos, ignoscite falso Solicitor nullos esse putare Deos.

Quidam etiam antiquior, sed nihilo sanior quasi magnam controuersiam dirimere volens.

Ego, inquit, Deum genus semper esse dixi, & dicam caelorum. Sed eos curare non opinor quid agat humanum genus.

At quantum hoc Deus curet, iam diu cum magno suo malo didicerunt. Alij, qui bonis mercedem laborum post hanc vitam pollicebantur, aut communem omnibus, requiem, & vitam voluptatibus corporis refertam, qualem Mahometani sperant: latiores quidem terminos habere se credunt, sed habent aequè angustos, cum eos expleta vita huius temporis tormenta mancant nunquam finienda, multo minus miseros futuros, si verū esse cōperirent quod vnus ex stultis hominibus locutus est.

Soles occidere, & redire possunt, Nobis, cum semel occidit breuis lux, Nox est perpetua vna dormienda.

Nos autē quam magnos, quā late parentes terminos habemus, qui cū ipsa Dei vita, & cum aeternitate certant: Finē mortalis vitae nō pertimescimus, quia non dubitamus superesse immortalē. Tēpus cōternimus, quia aeternitatem speramus. Scimus neq; longū putari, neque formidari laborē, aut cruciarum debere, qui eisdem, quibus haec vita, finibus cōtineatur. Nostriū est dicere: Scimus enim quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quod aedificationē ex Deo habemus, dominum non manu factam aeternam in caelis. & cetera (vt Homeres ait) Δεὸς ἐδος ἀσφαλές. οὐδ' ἐμμένει, & τὸ ἀνέμῳ τινάσσεται ἐνὲ νηϊ. ἀμβρο

Claudian lib. 1. contra Rufinum

Ouid lib. Amorum Eleg. 3. 10

Ennius

Catullus 5. Epigrama

Christiani quā latos terminos habemus

2. Cor. 1.

Li. 6. Odyss.

Δεῖται, ὅτε χεῖρα ἐπιπλήσεται, ἀλλὰ μὴ ἀδραπέταται ἀνέφελος λευκὴ δ' ἐπιδρόμεν ἀγλή. Τὸ ἐν τέρπονται μάκαρες θεοὶ ἡμᾶτα πάντα.

Quae ita verti possunt: Vbi diuorum immortalia caetera Esse ferunt, quae nec ventis pulsantur, & imbre Nō madent, neq; nix venit huc, sed cūctā serena Lux sine nube ambit, splendor circumnitit in gēs. Hic se oblectant diu sine fine beati.

11

1. Cor. 4.

ibidem

Rom. 12.

Matth. 5.

Psal. 4.

Psal. 117.

Psal. 118.

Gen. 27.

12

Et cum in magnis periculis versandū erit, & extrema perferenda malorum, illa nos spe non consolamur solum, sed etiam erigimus, & accendimus: Id enim, quod in praesenti est momentaneum, & leue tribulationis nostrae, supra modum, in sublimitate, aeternum gloriae pondus operatur in nobis. Vnde id: Quia terminos habemus latiores: Non contemplantibus, inquit, nobis, quae videntur, sed quae non videntur. Quae enim videntur, temporalia sunt, quae autem non videntur, aeterna sunt. Vbi alij lugent, & pati nequeunt, nobis dicitur: Spe gaudentes, in tribulatione patientes. Et Domini nostri vox insonat in auribus nostris: Gaudete, & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in caelis. Et quoniam hac spe serui Dei eriguntur, & ex angustijs praesentis temporis, quibus eos tentator coartabat, quasi in latitudinem magna exeunt, & ad currēdum in via Dei excitantur, quidam ex sanctis ait: Cum inuocarem exaudiuit me Deus iustitiae meae, in tribulatione dilatasti mihi. Et: De tribulatione inuocaui Dominum, & exaudiuit me in latitudine domus. Et iterum: Viam mandatorum tuorum cucurri, cum dilatasti cor meum. Ad haec omnes, qui verum Deum non norunt, aut non sicut Deum glorificauerunt, neque gratias egerunt, per angustos terminos habent: quidquid enim accepturi erāt boni hic acceperunt, & vt filijs concubinarum Abrahamae, munuscula eis data sunt. At electi, vt Isaac, paterna substantia ditantur, & bonis, quae neque oculus vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascenderunt: vbi sentiunt se esse felices, sciuntque nullum esse finem futurum tantae felicitatis.

HISTORIA.

Qui separati estis in diem malum. id est, In diem laboriosissimum captiuitatis. Mala enim vocat scriptura quae afflictione & dolore plena sunt, vt diximus Ioel. 2. num. 21. Quasi dicat. Ne putetis Deum minimè cu-

rare quid agatis, aur impune vos tot peccata laturos: statuit Deus apud se dignas de vobis poenas sumere, nunc tacet, & ea dissimulat, quoniam videt appropinquare diē miserimae captiuitatis, quo omnia luētis. Separati estis, & quasi seruati in illum diem. Pagninus vertit, Elongantes diem malum, id est, multum distare purantes. Eadem est recentiorum fere sententia, quoniam οὐδὲν actiue capiunt pro separantes. Sed nihil necesse est vt in nostrae translationis defensione immoremur, cum Lxx vertent iuxta Hieronymum, & Theodoretū. Qui venitis in diem malum, & ipse Sanctes Pagninus affirmet traditum esse ab Hebraeis, passim quoque hoc verbum accipi. Molestissimum solet esse bonis, cum vidēt malos florere diuitijs, & rebus secundis, vixque persuadere sibi possunt Deum videre, aut curare, sicut ait David: Et dixerunt: Quomodo scit Deus? & si est scientia in excelsis. Ecce ipsi peccatores, & abundantes in saeculo obtinuerunt diuitias. Et dixit: Ergo sine causa iustificauit cor meum, & laui inter innocentes manus meas. Quibus hoc respondendum est, videre quidem omnia Deum, sed seruare eos in diem malū, vt est apud eūdem. Vides, quoniam tu laborē & dolorem consideras, vt tradas eos in manus tuas. Ac si diceret. Purant multi te non videre, aut curare res humanas. Nihil te latet, omnia vides peccata malorum, sed dissimulas nunc, & pateris, vt postea tradas eos in manus tuas, & feuerissime punias.

Et appropinquas solio iniquitatis. Siue Appropinquare vobis fecistis solium iniquitatis, Iniquitatis autem dicit iniuria, & oppressionis, nam id significat דָּרָן. Eleganter autem, & significanter dictum est, hec enim ait. Quantum potestis, festinatis ad captiuitatem, & oppressionem vestram: cum enim peccata peccatis additis, quid aliud facitis quam Deum protiocare, vt citius vos tradat solio iniquitatis, id est, regibus alienigenis, a quibus diripiendi, vastandique estis? Haec, & quae praecesserunt: Qui separati estis in diem malum, Augustinus etiam de imminente captiuitate intellexit 4. de Doctr. Christ. ca. 7.

TROPOLOGIA.

Cogitet hoc qui nullam peccatis suis modū adhibent, dum enim magis animo suo obse-

quantur, celerius in interitum festinant, & dum voluptatibus se appropinquare credunt, appropinquant sempiternis ærumnis, & solio miseræ, atque oppressiõnis. Huc pertinet versio Lxx: Qui venitis in diem malum, & appropinquatis, & tangitis sabbata mendacia. Hoc est. Non venit ad vos dies malus, neque enim Deus supplicium de vobis sumere appetit, cuius benignitas ad poenitentiam vos adducit, sed vos venitis vltro in diem malum, & diuinam patientiam alij, atque alijs malis prouocantes nemine impellente paritis in mortem. Queritis appropinquare, & tangere, & tandẽ tangitis sabbata mendacia. Sabbatũ dies quietis est, festus, & hilaris. Peccatores querũt delicias, & voluptatibus se tradunt volentes in hac vita requiem habere, & festos dies, & sabbata sua. Sed sunt sabbata ista mendacia, quia celerime transeunt, & sempiternas miseras pariunt. Itaq; (vt eleganter ait Pau) relinquitur sabbatismus populo Dei, verus, ac perpetuus sabbatismus nullo vnquam labore interrompendus. * Idẽ etiam apostolus ait: An diuitias bonitatis eius, & patientiæ, & longanimitatis contemnitis ignorans quoniam benignitas Dei ad poenitentiam te adducit: secundum autem duritiam tuam, & impoenitens cor thesaurizas tibi iram in diẽ iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei. Vbi ait, Benignitas Dei; est, τὸ χρηστὸν τοῦ θεοῦ, id est, quod suaue, ac benignum est Dei, quasi dicat, Caue ne quod durum est Dei, & seuerum experire. Cor autem impoenitens vocat ἀποστεινωσάντων, id est, (si dici id posset) impoenitibile, quod nullis Dei beneficijs flectitur ad poenitentiam. Si autem querat quis quomodo Lxx pro Solio iniquitatis, dixerint, sabbata mendacia: causa est quod ἡδύσφι absque punctis scribatur, & solum & sabbatum significat.

HISTORIA.

Qui dormitis in lectis eburneis Docet quomodo appropinquet solio iniquitatis. Dormiebant in lectis eburneis, & pecunia, qua pauperes fratres essent alendi, lectos ex ebone, id est, ex elephantorum dentibus confectos comparabant: & cum ex lignis facere eos possent, diligenter vbique dentes conquirebāt, & artificiose copulabāt, vt ex tot particulis lectus integer constaret. * I nũc, & non dicam in procerum, & optimatum, sed in nobilium, ac diuicium quorumlibet

Heb. 4.
Rom. 1.

15

domos ingredi, lectos vide auratos, & arte laboratos, & aula circumpendentia varia bombycina, atque aurea; parietes vndique auro cooperitos nudis interim pauperibus CHRISTI, & argentibus, & pallorẽ atque inedia confectis: Quoquẽ magis mire, licet id per omnes; quotuisquisque est nunc quireprehendat. Nunc inquam, olim enim minime deerant. Parietes (inquit Ambro.) vestitis aurõ; homines nudatis. Clamat ante domum tuam nudus; & negligis: & tu sollicitus quibus marmoribus pauimenta vestias: Pecuniam pauper querit, & non habet: panem postulat homo, & equus tuus aurum sub dentibus maudit, & cetera. Ego si nunc id reprehendendum non est, nec olim reprehendendum fuisse arbitrõ.

Et lasciuia in stratis vestris id est. Libidini indulgetis, vt exponit Hierõ. & August. de Doctr. Christ. c. 7. nullum voluptatis genus prætereunt. Est enim ἡδύσφι abundanter, & superflũere; & inde etiam lasciuire: quod abundantiam consequi solet. Lxx si militer verterunt κατὰ σπῆται λαιστῆρες, id est, delicias affluentes, & lasciuientes.

Qui comeditis agnum de grege, id est. Optima quæque, & gustatui gratissima. Agnus de grege est, qui de grege electus est, sicut & vitulus de medio armenti, qui inter ceteros vitulos eligitur, id est pinguis, & tener, & saginatus. In Heb. est, vitulos de medio פָּרָה. Significat autem id saginarium, id est, locum in quo animalia saginantur. 1. Reg. 28. Mulier autem illa habebat vitulum pascualem, in Heb. vitulum פָּרָה. Et Iere. 46. Quasi vituli saginati verisunt. Interdum autem interpretatur Hieron Vitulos de armento, vt hic, & Malac. 4. Et salietis quasi vitulus de armento. Lxx quoque hic verterunt μοσχάγα ἐκ βουνοῦ γαλαδίου, id est, vitulos ex armentis lactentes. Sine autem hoc modo vertas, sine illo, semper vitulus saginatus & inter ceteros electus indicatur.

TROPOLOGIA.

Hier. Qui athleta est Domini, & exercetur ad lucram, & præparat se contra aduersarias potestates, dormit in nuda humo imitans Iacob, & ponit sibi lapidem ad caput, quẽ respauerunt edificantes, & factus est in caput anguli. Qui vero delicijs vacant, atque luxuriæ, & omnia causa ventris faciunt, dormiunt in lectis eburneis mor-

In libr. Nabuthæ lecta est.

*

16

tui

tui animalis, & immundis hærent ossibus: & quia pulchra videntur vitia, & præsentitore delectant, requiescunt in eorum lectulis, & sopore grauisimo deprimuntur. Isti nõ comedunt solidum cibum, & athleticum, de quo roborantur vires luctatium, sed mollem, & tenerum, & sinistrarum partium, quales sunt hædi de gregibus, & vituli saginati, & tenelli, immo & adhuc lacte nutriti, hoc enim significat μοσχάγα γαλαδίου, & cetera. * At ego cum oculos ad nostra tempora conuerto, miror veterum parcitatem, & præclare nobiscum actum putarem, si vel illi cibi nunc non prorsus egentium satis essent, qui olim optimatibus, & regibus erant in delicijs. Itaque felicia essent hæc tempora, si vel id, quod in optimatibus prophetica voce damnatur, possent imitari. Videas passim apud Homerum in regũ conuiujs bubulam apponi. Achilles humanissime Priamum accipiens, ouem conuiujs iugulat. Et Virg. ait: Tum lecti iuuenes cerratim, aræque sacerdos viscera rosta ferunt taurorum. Et: Vesceatur Aeneas simul & Troiana iuuentus Perpetui tergo bouis, & lustralibus extis. Samuel populi princeps Saule rege iam a Deo electo, & in primo mensæ loco collocato præcipit coquo: Da partem, quã dedi tibi, & præcepi, vt reponeres coram apud te. Leuaui autem coquus armum, & posuit ante Saul. Sed quid ego vetustiora commorem, cum in Euangelio rex, qui nuptias filio suo fecit, dicat: Ecce prandium meum parauit, tauri mei, & altitia occisa, & omnia parata, venite ad nuptias: Cum vero vitulus saginatus occidebatur in conuiujs, summa delictõ indicabatur, vt apud Abraham, cum hospitio exceperat angelos, & in illo epulo exultantis parentis de recuperato filio: Adducite vitulum saginatum, & occidite, & manducemus, & epulemur: quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit, perierat, & inuentus est. Quare & luxuriæ optimates nunc accusat Propheta, quod vitulos saginatos, & agnos pinguiores ederent. In mensam Salomonis regum omnium locupletissimi boues pingues, & pascuales inferrebantur, & arietes, capræ, cerui, bubali, & aues altiles. 3. Regum. 4. * Nunc quidquid mari, aut terra, aut etiam celo gignitur ad satianandum ingluuiem suam natum existimant. Quis varias, atque multiplices ciborum formas, & condimentorum enu-

17 Veterum paritas in conuiujs.

18 Nostri teporis luxuria in cibis.

18

merare queat, quas ingeniosissima gula excogitauit? Libros conscribi necesse fuit, nulla memoria sufficiebat. In hoc mare locupletissima patrimonialia se exonerarunt, peritusque perierunt. Fabius quidam apud Romanos a deuorato patrimonio Gurges cognominatus est, quod si nunc quoque fieret, nã ille quam plurimos cognomines haberet, magnos videlicet viros, Æmilianos, Lepidos, Africanos, Numantinos; qui ventris causa inopes, ac miseri patrimonialia pauperum diripiunt, diuitum rem inuitorum retinent, & alieno viuunt.

Quis enim (vt recte inquit quidam) redeficiente crumena;

Et crescente gula manet exirus, arẽ paterno Ac rebus mersis in ventrem fenoris, atque Argenti grauis, & pecorum, agrorumque capacem?

Legat hanc Satyram, qui volet multorum Christianorum mores videre in ethnicis notatos: agnoscer nostrorum temporum Alcinoos, & procos Penelopes, quamuis horum cibus boues tantũ, & oues erant, agnoscer Apicios, qui acceperunt in vanum animam suam:

Et quibus (vt est in eadem Satyra) in solo viuendi causa palato est.

Parum erat ingluuiẽ patrimonialia confundi, nisi virtutes, neruiq; animi consumeretur, & fornicationes, atque adulteria, ac vitia omnia subintrarent: quæ erudite Greg. descripsit lib. 1. Mor. ca. 5. * Sed pudeat nos imitari ethnicorum luxuriam, curam vero tuendæ temperantiæ contemnere. Multæ leges (vt Macrobius lib. 3. Saturnal. c. 17. refert) apud Romanos de cœnis, & sumptibus ad populum ferebantur, & imperari cœpit, vt patentibus ianuis pransitaretur, & cœnitaretur, vt oculis ciuium testibus factis luxuriæ modus fieret. Lex Orchia numerum conuiuiarum præscripsit. Fannia autem & sumptibus modum fecit alsibus centum. Postea lex Licinia statuit vt Calendis, Nonis, nundinis Romanis cuiq; in dies singulos triginta dumtaxat asses edendi causa consumere liceret. Ceteris vero diebus, qui excepti non essent, ne amplius apponeretur quam carnis aridæ pondotria, & salsamentorum pondo libra, quod ex terra, vite, arboreve natum sit. Sed veterum rerum memoria non egeamus. Hispanis nostris ab hinc annos fere septuaginta antequam aliarum gentium

Iun. Sat. 11.

19

1

mores accepissent, tantam frugalitatis curam fuisse scimus, ut diuitibus arietina affa atque elixa solum, optimatibus gallina apponderetur. Optandum igitur est, ut nunc ea fierent, quæ suo tempore Propheta reprehendebat, quod ad cibos attinet.

HISTORIA.

20 Qui canitis ad vocem psalterij. Luxuriosam remordeturium voluptatem, ut ait Aug. 4. de Doct. Chr. c. 7. Ac si diceret: Non satis est vobis libido, & venter cibus æstuans, nisi & tibiarum, & psalterij, & lyre canticis aures vestras mulceatis. Hierony. concrepant quoque manibus ad vocem organorum, (ira enim conuerterunt Lxx) & sonitum, ut omnia opera eorum spectent voluptatem, nihilque faciunt, nisi quod ventri procurent, & libidini: Arbitror autem hoc ad veterum consuetudinem esse referendum, qui ad conuiuia citharcedos, atque cantores adhibebat, ut passim videre licet apud Homerum. Et apud Virg.

1. Encl.

Cithara crinitus topas

Personat auras docuit quæ maximus. Atlas.

Nebel, siue psalterium.

Porro נבל , aut נבל , quod nunc psalterium vertitur, musicum instrumentum est, quod David adhibuit ad psalmos canendos, & duodecim sonos habet, digitisque carpitur, ex Iose. 7. Antiq. c. 10. Ex quo videmus male interpretari Pagninum in Thefauro, qui ait esse instrumentum, quod vulgo cornamusa dicitur. Propterea Hieron. vertere solet psalterium, ut Psal. ultimo, Laudate eum in Psalterio & Cithara. Nunquam Lyra vertit, ut Ham. 5. Et canticæ lyre tux non audiam. Lyra enim vtebatur poetæ, qui hymnos dijs canebant, vnde & Lyrici dicti. Habet autem formam restudinis lyra, ut Plin ait lib. 9. c. 10. Septuaginta hic verterunt: Plaudentes ad vocem organorum. Et cap. 5. canticum, siue psalterium, organorum tuorum non audiam. Sciamus etiam vbi Lxx & Hierony. vertunt, Ad vocem, in Heb. esse קנן , id est, ad os, atque ita os posse capi pro voluntate, ut sit sensus: Canitis diu, canitis vsque ad fatigatatem, sicut cum dicimus, In ore gladij. De qua phrasî multa diximus Hof. 10. n. 37. ex quibus hoc abunde explicabitur.

21

Vas.

Sicut David putauerunt se habere vasa canticæ, id est, instrumenta ad canendum. Notum est קנן , id est, vas, more Hebræorum, instrumentum quoduis significare, ut Psal. 7. Et in eo parauit vasa mortis, id

est sagittas. Psal. 70. Nam & ego confitebor tibi in vasis psalmi, quæ, scilicet, propheta noster appellabat vasa canticæ. Hinc illud Act. 9. Vas electionis est mihi iste, id est, instrumentum electum. Est autem notatu dignissimum quod nunc ait. Carnales homines, & argumenta vnde cunque captantes ad corporis voluptates tuendas, atque confirmandas, si quem forte ex spiritualibus hominibus videant ea vel qua re, vel non respicere, quæ voluptatem sensibus afferunt, aut corpori non nihil indulgere, patronum sibi assumunt suarum voluptatum, & sibi idem licere existimant, cum tamen ad idem faciendum causam minime habeant eandem. Nam sancti non sensibus, non corpori indulgent, dum id faciunt, sed relaxationi animi se dant, & saluti consulunt, ut eam firmiorem in Dei gloriam, & obsequium conferant: carnales autem id tantum querunt, ut illis voluptatibus perfruantur. Quærebat beatissimus Franciscus socium ad lyram audire cantentem, sed ut mens deiecta suauitate concensus in Deum tolleretur. Eliazus psalterij sibi adduci iubet, sed ut animus prophetiæ spiritui præparetur. Hoc igitur nunc reprehendit. Putabant licere sibi musica instrumenta habere, quod David quoque habuisset: sed David ad Dei cultum habuit, & ad sacros hymnos concinendos, ipsi ad illecebram, & incrementum voluptatum. Hieronymus: Quod David fecit ad cultum Dei, vos ad voluptatem, & luxuriam confertis.

Vas electio nis.

1. Reg.

22

Bibere nium.

Phiala

Bibentes vinum in phialis. Duo reprehendit, & vini copiam, & vasa ad bibendum pretiosa, magna que comparata. Nam vini copia modeste ita significari solet, ut Psal. 68. Aduersum me loquebantur, qui sedebant in porta, & in me psallebant, qui bibebant vinum. Gen. 9. Bibensq; vinum inebriatus est, & c. 19. Dederunt itaq; patri suo bibere vinum nocte illa. Phiala Hebraicæ, קנן à קנן quod est fundere, aut spargere, vas est magnum, & amplum, ut ait Vatablus. Mihi videtur dictum קנן , id est, sparsio, quod sparsum, & fustum, & latum sit. Num. 7. Phiala argentea habens septuaginta siclos iuxta pondus sanctuarij. Zach. 9. Et bibentes inebriabuntur, quasi à vino, & replebuntur, ut phialæ. Hoc vasis genus adhibebatur in sacrificijs ad victimarum sanguinem excipiendum, ut ex hoc loco

Zachariæ

Zachariæ intelligi potest, & ex. 3. Reg. 7. & Zach. 14. Ex quo videtur phialas, quibus isti bibebant, non forma solum, & magnitudine, sed etiam materia similes fuisse phialis templi, hoc est argenteas, vel aureas, atque eleganter fabricatas, forte & cum gemmis, ut illi solent facere, qui vino indulgent, de quibus Satyrographus,

100. Saty. 5.

Nam Virro (ut multi) gemmas ad pocula transfert A digitis, quas in vagina fronte solebat Ponere Zeloty potiuuenis prælatu Hyarba.

Eccl. 31.

Merito autem hos deplorat Propheta, scriptum enim est: Amaritudo animæ vinum multum potatum. Ebrietatis animositas imprudentis offensio, minorans virtutem, & faciens vulnera. Et alibi. Cui vax? cuius patri vax? cui rixax? cui fouax? cui sine causa vulnera? cui suffosio oculorum? Nonne ijs, qui commorantur in vino, & student calicibus epotandis? Libet & verba Chryl. sub scribere ex hom. 49. in Matth. vbi cum hæc Prophetæ verba retulisset: vides, inquit, qualiter hic delicatam vitam reprehendit: Non enim auaritiæ his verbis, sed voluptatem accusat. Et tu quidem immoderate deuoras, cum CHRISTVS esuriat. Tu pretiosissimas placentas, ac liba, CHRISTVS vero, ne siccum quidem frustum panis. Tu vina bibis Falerna, CHRISTO vero nec frigidæ quidem aquæ calicem scienti dedisti. Tu in tenerrimo lecto, atq; perornato stertis, cum CHRISTVS frigore laboret. Quare si omni etiam auaritiæ conuiuia tua vacent, tamen adeo flagitiosæ sunt, quia cum immoderate omnia facias, nec necessaria quidem CHRISTO præbes, præsertim cū rebus illius lasciuias.

23

Et optimo vnguento delibuti. Hieronymus: Vngimini non ad labores corporis mitigandos oleo purissimo, sed vnguentis pretiosissimis. In Hebræo est: Et capite oleorum vnxerunt, scilicet, se, id est, vnguentis optimis omnium, & pretiosissimis. Lxx: Et primis vnguentis vncti. Chaldæus: Et præstantissimis, optimisque vnguentis se inungit. Est autem vnguentum oleum varijs, pretiosisque aromatibus conditum ad vngendum corpus deliciarum causa comparatum: atque ideo oleum in scriptura vocatur, præsertim in Hebræo. Cant. 1. Oleum effusum nomen tuum. Et ibidem: Fragrantia vnguentis optimis. In Hebr. Oleis optimis. Psal. 140. Oleum autem peccatoris non impinget caput meum, Luc. 7. Oleo caput

Vnguentū.

Oleum.

meum non vnxi. Vtebantur enim his vnguentis diebus festis, & in conuiujs. Mart. 6. Tu autem cū ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua. Et cap. 26. Accessit ad eum mulier habens alabastrum vngenti pretiosi, & effudit super caput ipsius recubentis. Et apud Homerum sæpe hoc ipsum videre licet, in hospitum præsertim curatione. Vt Odyss. 3.

Αὐτὰρ ἐπεὶ λὼσέν τε, καὶ ἐχρίσεν λιν' ἐλάω, id est, Verum postquam lauit, & vnxit pingui oleo. Et lib. 4.

Τὸν δ' ἐπεὶ οὖν δμαυὶ λὼσεν, καὶ χρίσεν ἐλάω, id est, Hos postquam ancilla lauerunt, & vnixerunt oleo.

Mihi videntur ijs, qui vnguentis delibuti incedunt, sentire quodammodo fœtoris animi sui: solet enim aromatum odor ijs locis quæri, quæ male olent. T estantur etiã alijs: recte enim dixit ille:

Hoc mihi suspectum est quod oles bene Postume semper,

Postume, non bene olet, qui bene semper olet.

Et alibi: Malo quam bene olere nil olere.

Sed erant vnguenta adhibenda parti affectæ, atque vitiatæ, id est, animæ, non corpori. Quid enim prodest vestes, & corpora inungere, ut procul venietis odor sentiat, si anima mortua fœtet, & multo longius graueolentiam suam emittit? Grauior multo est animæ, quæ corporis fœtor. Audias sæpe peierantes, maledicentes, detrahentes, ut ferre nequeas. Vnde hic grauis odor spirat? Ex anima mortua, atque deposita. Sepulcrum patens, inquit, est guttur eorum. Sepulcrum videlicet secum portat animæ suæ, e quo fœtor prodit, cum aperitur os, sicut scriptum est: De cadaueribus eorum ascendet fœtor. Quod in corpore impij Antiochi demonstratum est, qui percussus manifestam Dei virtutem in semetipso contestabatur, ita ut de corpore impij vermes scaturirent, ac viuentes in doloribus carnes eius efflueret, odore etiam illius, & fœtore exercitus grauaretur. Sed quid mirum grauari exercitum, cum paulo post scriptum sit: Et cum neque ipse iam fœtorem suum ferre posset. At hoc commune animæ, & corpori, ut præsentia male oleant, si corrupta sint: sed anima longius, ut dixi olet, & procul absentibus fœtore vel molestissima est. Quis est qui, cum execratione non audiat sceleratq; impietates absentium, etiam si multis annis ætatem nostram antecesserint, &

24 In vnguentorum luxuriam.

Mart. li. 2. Epig. 11.

Lib. 6. Epig. 15.

Gal. 54. 2. Mach. 9.

Proñ. 10.

25

quasi in suauissimum, ac terribilium odorem non aueretur: Memoria enim iusti cõlaudibus (vt est apud Salomon.) & nomen impiorum putrescet. * Sed parum est iam ad luxuriam extrinsecus corpora inuigi, palatum quoque vngitur, & guttur, comeduntur aromata, neque sapiunt preciosissimi cibi, nisi exquisitissimis odoribus cõdiantur: adeo effrenata voluptas inualuit, & ad noua gula irritamenta excogitata Epicureorum animos exacuit. Sed neque huiusmodi odores animæ factorem auferent, penitentia opus est, & lacrymis, quæ sunt aromata sanctorum, ita vt animæ, quæ se in operibus, & humilitate penitentis, & mortificationis, atque in orationibus humilibus exercent, montes myrrhæ, & colles thuris appellentur, sicut legitur in Cantico Canticorum: Vadam ad montem myrrhæ, & ad collem thuris. Quo in loco Gregori: Quid per montem myrrhæ, inquit, nisi fortem altitudinem mortificationis in opere, & quid per collem thuris intelligimus, nisi altam humilitatem in oratione? Ad montem ergo myrrhæ, & ad collem thuris sponsum vadit, quia eos familiariter visitat, quos per mortificationem vitiorum ad alta proficere, & per mundas, & humiles orationes suauiter redolere perspicit, &c. Quare merito sponsæ paulo post dicitur: Et odor vnguentorum tuorum super omnia aromata.

Cant. 4.

Ibidem.

26

Infirmari.

Locus Pauli. 2. Cor. 11.

Et nihil patiebantur super contritione Ioseph. Ioseph vocat decem tribus, vt sæpe iam diximus, vt ca. 5. si forte misereatur Dominus Deus exercituum reliquijs Ioseph. Ex quo intelligitur decem tribus hæc nunc dici. Nullo dolore, inquit, nulla misericordia tangebantur optimates diuitijs, & delicijs abundantes, cum videbant populares, & contritibus suos conteri, id est, vexari à creditoribus, & inopia premi. In Hebr. est ילך נלך, id est, Et non infirmabantur. Est enim consuetudo Hebræorum, vt Infirmari dicant pro Dolere, vt Mich. 4. Dole, & satage filia Sion. Heb. Infirmare, & satage. Ex quo intelligimus quid sit illud Pau. 2. Cor. 11. Quis infirmatur, & ego nõ infirmor? Et ibidem. Quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor, id est, In doloribus, quos pro Christo passus sum, gloriabor. Et cap. 12. Pro me autem nihil gloriabor, nisi in infirmitatibus meis, id est, in persecutionibus, & doloribus meis. Et: Virtus in infirmitate perficitur. Quapropter eleganter Lxx, & Hier. vertuntur:

Et nihil patiebantur. Contritionem pro calamitate, & dolore accipi in scriptura diximus Hof. 6. n. 19. & 20.

Illud autem non est prætereundum quod his verbis indicatur voluptates hanc quoque pestem animæ importare, vt eam à misericordia maxime abalienent, videatque eos, qui delicijs dediti, & in se indulgentissimi sunt, in alios crudeles, & nullo pene misericordis sensu commoueri. De quibus illud maxime dictum arbitror: Nouit iustus iumentorum suorum animas, viscera autem impiorum crudelia, id est, ne ea quidē erga fratres suos faciunt impij, quæ iusti vel iumentis Euangelici exemplo ostendimus nu. 1. Vide etiam Chryso. in concione prima de Lazaro. Hinc Hebræis sanctus יקר דicitur, id est, misericors, vt Psalm. 4. Et scitote quoniam mirificauit Dominus sanctum suum, & Mich. 7. Perijt sanctus de terra. Et elemosyna iustitia solet appellari, vt Dan. 4. vbi Theodotion, & Hiero. vertuntur: Peccata tua elemosynis redime, in Chaldaeo est: Peccata tua in iustitia redime: quod idē sit sanctus, atq; misericors, & omnino propria sit misericordia sanctorum. * Hoc Prophetæ loco vti solet Chryso. vt doceat obliuiscendum esse iniuriarum, id enim hoc argumentum abunde probari, quod Deus in eorum quoque calamitatibus, quos iuste punit, lætari nolit nos, sed reprehendat eos, qui nihil patiebantur super contritione Ioseph, id est, populi omnis, quem iuste ipse affligebat. Vide hom. 18. & 52. ad populum Antiochenum, & hom. 80. in Mattheum. Quæ hæcenus ab initio huius capit. exposuimus, miram eloquentiam vim habet, quam omnibus verbis propositis per singula indicat optime Augu. 4. de Doct. Christ. cap. 7. docens in sanctarum scripturarum autoribus magnam fuisse eloquentiam cum sapientia coniunctam. Quæ ego, quoniam longiuscula sunt, prætereo, sed quoniam elegantissima sunt, nollem à lectore præteriri.

Quapropter nunc migrabunt in capite transmigrantium, id est, Ipsi primi omnium capiuntur, & qui primi sunt diuitijs, primi captiuitatis iugum sustinebunt, vt ait Hiero.

Et auferetur factio lasciuientium. De lasciuientibus diximus iam n. 15. Hieronymus: Qui in capiendis voluptatibus vnum habuere consensum, & comestiones exerce-

Voluptates tollunt ex antio misericordiam.

Proñ. 11.

Hebræi misericordis dicitur pro sancto.

Elemosyna appellatur iustitia.

27

*

cuere,

28

Cur Deus iuret.

29

cuere, ac symbola, hi pariter auferentur, vt quorum vna fuit luxuria, vna sit & pœna. Recentiores vertunt: Appropinquabit luctus se extendentium in lectis. Sed vbi ipsi vertunt, Luctus, in Hebræo est נחם, quod proprie significat conuiuium, quod fit in exequijs mortuorum, vt docet Hieron. in illud Jerem. 16. Ne ingrediaris domum conuiuij, vbi idem nomen est, tametsi punctis non nihil diuersum. Sed inde ad omnia conuiuia trahitur nomen. Conuiuium igitur more Hebræorum pro hominibus ponitur, qui ex condito veniunt ad conuiuium. Quare eleganter Hieronymus reddidit, Factio. Quod autem ipsi vertunt: Et appropinquabit, נחם, notissimum est significare, Et recedet, siue auferetur, vt verterit Lxx: * Qui obscure quidem, sed significanter, & pulchre mihi videntur expressisse sensum Prophetæ. Ita enim aiunt: Et auferetur hinnitus equorum ex Ephraim: Hinnitum equorum appellat immodicam libidinem, qua, more equorum, quod libidinosum animal est, ferebantur in feminas, vt ex Iere. 5. intelligimus: Equi amatores in feminas, & emissarij facti sunt: vnusquisq; ad vxorem proximi sui hinniebat. Nihil igitur aliud est, quod dicunt Lxx, quam: Et auferetur factio lasciuientium.

Iurauit Dominus Deus in anima sua, id est, Per semetipsum. Quam locutionem exposuimus Hof. 9. nu. 5. Cur autem iuret Deus, iurat enim, vt immobilitate consilij sui ostēdat, & cur per se iuret, docet Paulus Heb. 6. Abrahæ namque promittens Deus, quoniam maiorem, iurauit per semetipsum. Et statim feres: Homines enim per maiorem se iurant, & omnis controuersia eorum finis ad confirmationem est iuramentum. In quo abundantius volens Deus ostendere pollicitationis heredibus immobilitatem consilij sui interposuit iurandum: vt per duas res immobiles, (id est, promissionem, & iurandum) quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus qui confugimus ad tenendam propositam spem.

Deest ego superbiam Iacob. Iacob vocat decem tribus, vt semper solet, causamque captiuitatis, & omnium malorum aperit, superbiam videlicet magnam principum, & reliquorum, quam sibi ingratiā, & detestabilem esse dicit: Quamuis & ad duas

possunt hæc omnia referri, vt verba extrema capitis indicant: ex adiunctis enim videntur Iacob & Israël latius, quam alias soleant, accipi. Habet autem nescio quid latentis emphasis hoc in loco nomen Iacob: quoniam sanctus patriarcha semper Iacob dictus cum in humili fortuna versaretur, donec humilitate, & obedientia sua nomē magnæ dignitatis accepit, & Israël appellatus est, id est, Aduersus Deum præualens, vt Hof. 12. nu. 4. interpretati sumus. Subindicat ergo turpissimam esse superbiam, & omni supplicio dignā in illius filijs, qui cum esset paruus, humilitate magnus effectus est. Eandem vim habere videtur quod continuo subiicit: *Et domus eius vadit, quæ, scilicet, cum amplæ sint, & pretiosæ, domorum superbiam præ se ferunt: Iacob tantus vir, cui terra spatiosa promissa erat, & Isaac, & Abraham in casulis habitauerunt, sicut Paulus apostolus docet Hebr. 11. Fide demoratus est (Abraham) in terra repromissionis, tanquam in aliena, in casulis habitando cum Isaac, & Iacob coheredibus repromissionis eiusdem: Cur autem Abraham casulis contentus esset, continuo docet: Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem, cuius artifex & conditor Deus. * Hoc est, sciebat se peregrinari, atque in exilio vivere, & magnifica ædificia contemnebat in terra, quæ sperabat in cælo. Merito igitur odit in filijs sumptuosas domos, cum humiles, & inopes in patribus amauerit. Domos vocat נחם, quod nomen frequentiori vsu palatia & domos magnas significat, vt 3. Reg. 16. Ingressus est palatium, & succendit se cum domo regia. Hamos. 1. Et mitram ignem in domum Hazaël, & deuorabit domos Benhadad. Qui ergo exules nos esse nouimus, & non habere hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus, mediocribus domibus contenti sumus, nec superbas, & magnificentiores quam par est, queramus, quæ necessitati ferulant, non quæ diuitias, & luxum ostētent. Nam si in Israele huiusmodi domos odit Dominus post casulas Abraham, & Isaac, & Iacob: quid in nobis faciet, si modum non teneamus, post Christum, qui non habebat, vbi reclinaret caput suum?*

Et tradam ciuitatem cum habitatoribus eius. Vestram ciuitatem Samariam, cuius munitio, & presidij multum cõfiditis, tradam Assyrijs, simul cum habitatoribus: Pro quo

30

in Hebr.

in Hebr. est: Ciuitatem, & plenitudinem eius. Ex quo intelligimus illud Psal. 23. Domini est terra, & plenitudo eius.

31 Quod si reliqui fuerint decem viri. In tantum contra eos Dei ira defruet, vt si ex mortuorum reliquijs decem viri in domum vna confugerint, ne ipsi quidem seruandi sunt, sed simul cum reliquis perituri. Sed cur decem dixit potius, quam pauci? Cap. 4. dixit: Subuerri vos; sicut subuertit Deus Sodomiam, & Gomorram, & facti estis quasi torris raptus ab incendio, & non redistis ad me, dicit Dominus: Nunc idem exitum eis tacite minatur, vt olim Sodomicae igni, ita ipsos ferro esse absumendos. At tunc precibus Abrahæ hoc dedit, vt si vel decem iusti inuenirentur, non esset vrbs delenda. Gen. 18. nunc autem ostendit Samariae in tanta hominum multitudine ne decem quidem iustos esse reperidos, ideoque omnes, aut capiendos esse, aut extinguendos: adeo vt pauci, qui in latebras se receperant, & verumque periculum se euasisse sperabant, ne ibi quidem tuti futuri sint.

Et tollit eum propinquus suus. Quoniam dixit: Et tradam ciuitatem cum habitatoribus suis. Quod si reliqui fuerint decem viri in domo vna, & ipsi morientur: quibus verbis significauit magnam fore interfectorum multitudinem: nunc de domibus morientium loquitur, siue fame, & peste in obfessa vrbe morituri essent, siue hostili gladio in capta, atque expugnata, quod est verisimilius. Propinquus Hebr. 717, quo nomine amicus, seu dilectus significatur, (vt sepe in Cantico canticorum) & patruus, atque patruelis, ac deinde quiuis cognatis. Chaldaeus: Et tollit eum proximus eius. Lxx

32 dicitur dicitur, id est, domestici eorum. *Itaque singularis pro plurali ponitur, cum dicitur: Et tollit eum propinquus suus, vt indicat Lxx translatio, ac si diceret: Vnumquemque tollent propinqui, cum mortuus fuerit, & tot erunt in singulis domibus mortui, vt nullo modo vacet eos more solito sepelire, sed domi comburent, vt saltem ossa exportare, & tumulare possint. Vbi habemus: Et comburet eum, in Hebr. est: אֶתְּוֹרֵם אֶתְּוֹרֵם a verbo אָרַף, quod est incendit, verbo ו in D, vt sepe fit. Alij nomen esse volunt, vt significet, Ab incendio, quomodo Chaldaeus interpretatus est, & in idem redit.

Et dicit ei, qui in penetralibus domus est. Ij, qui ossa mortuorum efferunt, dicent eis,

qui e penetralibus domus ad ianuam eade ossa ad se producebant: Superest ne aliud cadauer iam apud vos? Illi respondebunt, Finis est, omnes, qui in hac domo erant, iam mortui, atque elati sunt: & domus vacua relinquentur.

Et dicit ei: Tace, & non recorderis nominis Domini: Quia ecce Dominus mandauit, &c. Hieronymus: Et antequam non habere se iuret: ille, qui interrogauerat, & foris erat, & non esse cognouerat, imperat ei, & dicit: Tace, & non recorderis nominis Domini. Hoc autem idcirco commemorat, vt ostendat nec malorum quidem pondere, & necessitate compulsos velle nomen Domini confiteri, & in tantam apud Israel obliuionem Dei venisse vocabulum, vt ne in simplici quidem iuramento nome eius dignetur audire. Rufinus exponit tantum apud eos fore Dei terrorem, vt cum mala illa viderint, nolint nominis Dei recordari timores ne vel ipsa nominatio commotionem aliquam exciret. *Lyranus ait iuxta expositores nostros hunc esse sensum: Non recorderis nominis Domini, qui nobis fecit mala ista: itaque esse verbum impatientis, & Deo indignantis. Quod mihi videtur valde probabile. Solent enim qui lugent, nominare Deum, tamquam suarum calamitatum autorem. Vt Ruth. 1. Quia amaritudine valde repleuit me omnipotens. Et Job. 1. Dominus dedit, Dominus abstulit. Et in secularibus libris.

Virg. Aeneid. *Fuit illium, & ingens Gloria Teucrorum, serus omnia Iuppiter Argos Transtulit.*

Dicit igitur alter, qui efferebat, dolore, & defatigatione exacerbatus: Ne mihi nunc Dominum nomines, nolo eius nomen audire, qui nos tot calamitatibus affecit. Et hoc est quod sequitur: Quia ecce Dominus mandauit, quod in Hebraeo presentis temporis est מִצְוָה, Ita etiam Chaldaeus, id est, Nonne vides haec mala, quae patimur, a Deo esse, & eo iubente venisse super nos? Cur nominis eius recordemur? aut quid ab eo speremus, cum nos in tanta mala coniecerit, & in crudelissimorum hostium potestatem tradiderit? Praeceptum Dei appellari solet in scriptura dispositio diuini consilij, vt recte docet Canus lib. 2. de locis theologicis, cap. 4. siue imperio id fiat, siue motione aliqua interna, aut externa, siue permissione. Quoniam quod praenouimus, & ob-

flare

flare potuimus ne fieret, nec obstinimus, sed aut facturum mouimus, & adiuuimus, aut certe permisisimus, praecipisse existimamur a vulgo. Atque ad eius sensum saepe loqui scripturam lausissime demonstrauimus cap. 2. nu. 9. vt 3. Reg. 17. coruisque praecipit, vt pascant te ibi, id est, decreui, vt ita fieret. Et ibidem: Vade in Sarephtha Sidoniorum, & manebis ibi: praecipit enim ibi mulieri vi duae, vt pascat te. Ex quo intelligimus illud 2. Reg. 16. Dominus enim praecipit ei, vt malediceret Dauid, & quis est, qui audeat dicere, quare sic fecerit? Et postea: Dimitte eum vt maledicat iuxta praeceptum Domini, id est, iuxta diuini consilij dispositionem, qui me haec pati vult, & vt ego paterer, ei, vt malediceret, permisit. Nam permissionem praeceptum etiam vocari, erudite idem autor probat ex eo, quod Matth. 19. legimus: Ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere vxores vestras: pro quo Mar. ca. 10. dixit: Ad duritiam cordis vestri scripsit vobis praeceptum istud. Ita etiam dictum est Psal. 148. Spiritus procellarum, quae faciunt verbum eius. * Hac igitur locutione, cum Dominus poenas de populo suo sumere volens patitur gentium animos in eum efferrari, & bello adoriri, dicitur praecipere exercitibus, vt veniant. Isa. 13. Dominus praecipit militiae belli venientibus de terra procul, &c. Et ibidem. Ego mandauit sanctificationis meis, & vocavi fortes in ira mea. Loquitur autem de Medis, & Persis Babylonem expugnaturis. Ita dictum est: Quia ecce Dominus mandauit, aut mandauit, id est, ipse hostes in nos induxit, vt omnes, aut caperemur, aut periremus. Ita, vt nos exponimus, intellexit Theodoretus, tamen obscure id subindicauit his verbis: Silentio, inquit, attoniti exeunthoc facere inuicem iussi, vt Deo omnipotente hunc calculum ferente.

34 Et percutiet domum maiorem ruinis. Haeret cum eo, quod praeficit, Ne recorderis nominis Domini, quia ecce Dominus haec mala nobis intulit, & percutiet domum maiorem, &c. id est, coepit, & consummabit calamitatem nostram: ipse opprimet domum maiorem, id est, regnum decem tribuum, aeternis ruinis, & postquam hoc regnum perdidit omnino, euerter etiam, & perdet domum minorem, id est, regnum duarum tribuum: quid enim aliud iam ab eo speremus? sed proprietates verborum obseruanda est. Domum maiorem ruinis percut-

tiendam esse dicit, quoniam aeterna captiuitate puniende erant decem tribus, atque id sibi, qui haec loquitur, facile persuadebat cum tantam suorum stragem, atque interuentionem videret. Sed recordatus in regno duarum tribuum templum manere, & sacerdotes, legitimumque Dei cultum, non est ausus dicere, minorem etiam domum ferendam esse ruinis, sed scissionibus. Scissa enim domus (vt ait Hieronymus) sarciri potest, ruina non tam instauracionem, quam aedificacionem desiderant. Atq; ita res ipsa indicauit, domus enim maior penitus cecidit, neque est eius soluta captiuitas, minor autem domus non tam ruit, quam scissa est, quia post Lxx annorum captiuitatem duae tribus in patriam suam restituae sunt. * Pagninus, & Varablus vertunt: Percutiet domum maiorem ruinis, & domum minorem scissionibus, vt nihil in vtriusque domus plagas interit. At melius nostrum vertisse docent Lxx, quorum Latina versio apud Hieronymum, & Theodoretum, haec est: Et percutiet domum magnam ruinis, & domum paruum scissionibus. Sed apertius Chaldaeus: Et percutiet regnum magnum percussione forti, regnum vero minus plaga remissione. Hieron. haec Prophete verba esse vult captiuitatem Israelis, & Iudae simul vaticinantis: quod mihi non displicet, tamen, quod prius dixi, magis placeat.

TROPOLOGIA.

Quoniam Dominus ait: Derestor ego superbiam Iacob, & domus eius odi, statimq; subiicit: Et tradam ciuitatem cum habitatoribus suis: manifeste de ciuitate, & congregatione superborum loqui se docet. Congregationem ergo, siue multitudinem hominum superbiorum Deus in potestatem hostium tradet, & penitus interibit, quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Et iterum scriptum est. Amen dico vobis, nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum caelorum. Si ergo videris homines sibi placentes, & donis a Deo acceptis superbientes paulo post seruire libidini, & gulae, & diuitijs, ne mireris, tradidit enim Dominus ciuitatem cum habitatoribus suis. Quam traditionem elegantibus verbis descripsit Isaias cap. 13. Babylonem vocat hanc ciuitatem, quae a superbis primum coedita est, & in qua regnarat rex superbissimus Nabuchodonosor, id est, Diabolus, de quo dictum est. Ipse est rex super-

per vniuer-

35

Superbos Deus tradit in manus hostium.

1. Pet. 5.

Matth. 18.

36

Iob. 41.

36

Anima superbi mōs caliginosus. Isa. 1.

Math. 3.

Sap. 4.

37

Psal. 9.

Math. 8.

per vniuersos filios superbiae. Super montem, inquit, caliginosum leuate signū, exaltate vocem, leuate manum, & ingrediantur portas duces. * Vitiōrū exercitui, quasi militibus vltionem pro se de superbis sumpturis loquitur, vt signa militaria leuent super Babylonem iam victam, atque captam, vocemque exaltent, & manum leuent, vt victores facere solent capta vrbe, & duces, hoc est peccata, quæ quasi duces, & antesignani sunt multorum aliorum peccatorū, ingrediantur, patent enim portæ sensuum, & affectuum, vt libere ingrediatur. Sed pulchre super montem caliginosum dixit: anima enim superbi rectissime mons dicitur propter elationem, & tumorem, vt in eodem propheta legimus: Dies Domini exercituum super omnem superbum, & excelsum, &c. Quod similitudinibus explicans ait: Et super omnes montes excelsos, & super omnes colles elevatos. Sed mōs dicitur caliginosus, quia amore primum sui, deinde ceteris animi perturbationib⁹, quasi densa quadam caligine mirum in modū obscuratur. Quæ enim maior caligo, quam superbire terram & cinerem? conditionis, ac infirmitatis suæ obliuisci? existimare se esse aliquid, cum nihil sit: Quod si reliqui fuerint decem viri in domo vna, & ipsi morientur: quoniam sepe vsu venit, vt pauci ex hoc superbiorum numero iram Dei effugere velint, & quasi pœnitentiæ, atque humilitatis actionibus exercere se: quales erant illi, quibus Iohānes ait: Progenies viperarum, quis demonstrauit vobis fugere à ventura ira? sed quia vel simulata est illa pœnitentia, atque humilitas, aut certe praua consuetudine, & honoris dulcedine reuocantur ad ea, quæ reliquerant: adulterinæ enim plantationes non dabunt radices altas, neque stabile firmamentum collocabunt: iure ait: Si reliqui fuerint decem viri in ciuitate vna, & ipsi morientur. * Magna est in hac ciuitate morientium multitudo, eorum etiam, qui viuere videbantur, magnus numerus propinquorum sepelientium, quoniam laudatur peccator in desiderijs animæ suæ, & iniquus benedicitur. De his dictum est à Domino: Dimitte mortuos sepelire mortuos suos. Mortui mortuos sepeliunt (vt ait Greg. 4. Mor. cap. 29.) quando peccatores peccatorem fauoribus prosequuntur, extrinsecum sub verborum aggere abscondunt. Et qui hoc faciūt

amici, aut consanguinei sunt, qui dare operam potius debuerunt vt mortuos suscitaretur, sicut sorores Lazari, quam vt sepeliretur. De quibus iure illud dicas: Inimici hominis domestici eius: Sed vrūt prius quam sepeliunt, quia eos, quos postea in peccatis laudant, & adulationibus fouent, prius sepe suis consilijs pavidos, atque herentes in peccata grauisima impellunt, & igni concupiscentiæ, atque vitiorum concremandos tradunt. Talis fuit Ionadab Amnoni filio Dauid. Erat, inquit, Amnō amicus nomine Ionadab filius Semmaa fratris Dauid, vir prudens valde. Quid ea prudentia vir, amicus, & consanguineus, consilij dat adoleſcenti fororem depercuti: Cuba super lectum tuum, & langorem simula: cumque venerit pater tuus, vt visitet te, dic ei: Veniat oro Thamar soror mea, vt det mihi cibum, & faciat pulmentum, vt comedā de manu eius. Consilium nefarius incestus cōsecutus est. * Achitophel, cuius cōsilio maxime confidebat: Abſalom, rogatus quid agendū censeret: Ingrederet, inquit, ad concubinas patris tui, quas dimisit ad custodiendum domum, vt cum audierit omnis Israel, quod scēdaueris patrem tuum, roboretur tecum manus eorum. Atque ita audita, immo & visa est in ciuitate Domini fornicatio, & talis fornicatio, qualis neque inter gentes, vt vxores patris sui aliquis haberet. Et quoniā cum huiusmodi igni animæ iniiciuntur, omnis earum ornatus, ac decor perit, paucaque virtutes informes, & deturpatæ, quasi ossa quædam ambusta, relinquuntur, recte non nisi ossa ad sepeliendū effertur. Sed habent ij, qui sepeliunt, alios, quorum opera iuuentur, adherentes magis illis, quos sepelire volunt, vt vxorem, famulos, turpesque multerculas, quæ ideo in domus penetralibus esse dicuntur. Et quoniam adulatione illā pecuniā, & honores, & voluptates quærūt, alios, atque alios sepelire cupiunt, semperque adiutores suos rogāt, numquid adhuc est penes te: donec audiant, Finis est, id est, donec neminem habeant, quem possint simulata laudatione decipere. * Pulchre vero subiicit: Et dicit ei, 1. acc. & non recorderis nominis Domini: quoniam cū mortui defuncti sepeliendi, id est, cum non habent quibus adulentur, aut nihil adulatione proficiūt sua, nec iam pecunias, & cetera emolumenta, quæ ambiebāt, aucupari possunt, in magnam impatientiam cōcitantur, sunt

enim

Math. 10.

1. Reg. 19.

38

1. Reg. 16.

1. Cor. 9.

39

Iob. 41.

Psal. 139.

Rom. 5.

Cant. 8.

enim ciuitatis superbiorum, & ipsi ciues, & Deo ipsi irascuntur, seque mutuo cohortantur, vt nominis Dei nō recordentur, neque ei supplicet, quem, vt suarum calamitatum autorem oderunt. Continuō, si quid contra vota accidit, auriacturam mediocrem fecerunt, non agnoscunt paternam verbera, vt filij, sed exardescunt ira, & dolore vehementius, & solūt in blasphemias linguam, dicunt nihil sibi à Deo iam esse sperandum, cui res humanæ inuisæ sunt, ipsumque percussurum domum maiorem, atque minorem, id est, delerurum totum genus suum, penitentiæque excusurum nō solum superbos, & potentes, qui sunt domus maior, sed eos etiam, qui sibi obsequuntur, & humiles, ac pauperes esse voluerunt, qui domus minor sunt, & templum atque sacerdotium habent, id est, rite Deum colunt. De ijs enim qui verberibus peiores fiunt, dictum est: Cadent super eos carbones, in ignem dei jicias eos, in miserijs non subsistent: Veniet (inquit in eundem locum Augustinus) illis miseria; & non tolerant. Iustus autem subsistit, quomodo ille subsistit, qui dicit: Sed & gloriamur in tribulationibus scientes quoniam tribulatio paciētiā operatur; paciētiā autem probationem, probatio vero spem: spes autem non confundit, quia caritas Dei diffusa est in cordibus nostris, per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. At vero super illos cum ceciderit aliqua presura, aliqua miseria, non subsistunt, cadunt. Quando enim tales patiuntur huiusmodi pressuras, non valent tolerare, decidunt in iniquitates malas, quia traduntur à desiderio suo peccatori.

ALLEGORIA.
Hieronymus: Quidam iuxta anagogen domum magnam, & domum minorem Iudaicum populum significari putant, & de gentibus Ecclesiam cōgregatam. Illi enim magni propter patres vocantur, & legem, & prophetas: nos minores, quia absque testamento fuimus, & mandatis Dei, de quibus & in Cantico legimus: Soror mea paruula est, & vbera non habet. Quæ domus magna, & parua in vnam Dei familiam cōgregata, si non habuerit disciplinam, & Dei mandata non fecerit, percutietur ruinis, & scissionibus. Quotiescunq; ergo vel in persecutionibus, vel in hæresibus, & schismatibus domus Dei, quæ est Ecclesia, corrūit, atque laceratur, Dei percutientis ostēdit ma-

num, &c. Ego libentius dicerem, domum maiorem, id est, synagogam, percussam esse ruinis, quia per incredulitatem cecidit vsq; ad finem sæculi non erigenda: Ecclesiæ vero est domus minor, quæ propter peccata filiorum scinditur hæresibus, & schismatis:

HISTORIA.

Numquid currere queunt in petris equi? Et id est, Numquid possunt immutari rerum naturæ, vt equi currant per petras, & rupes more autem, aut bubalis, id est, boues siluestres iugum recipiant, & arent? Hoc dico, quoniam vos rerum naturas quodammodo immutatīs: nam cum deberetis facere iudiciū, id est, opera pietatis, & iustitiæ, (vt Mich. 6. explicabimus) vt populum Dei decebat, hæc, quæ Deo dulcia sunt, vertistis in amaritudinē, id est, in peccata. Deo amara: & pro fructu iustitiæ, quæ ferre debuitis, cum eius semina à Deo accepissetis, tulistis absinthium, id est, opera amarissima, 772, quod hic Bubalus vertitur, omnem bouem significat, tam domesticum, quam siluestrem, ideo potest & ita verti: Aut arari potest in bobus: scilicet, per petras, & rupes. Sed quia in Heb. ita legitur: Numquid currerent in petra equi? Si arabis, (scilicet, aliquis) in bobus? Hieron. non putauit subaudiendum in petra, quoniam noua sententia erat, & quia bobus aratur, merito vertit In bubalis. Est enim bubalus siluestris bos niger, & paruis, ac retortis cornibus, paruo pilo, paruaque cauda; sed magna velocitate, quo nunc Italia abundat, & ad plaustra, atque ad arationem vitur, olim eidē Italiæ ignotus, multoque quam nunc ferocior, vt iugum nullo modo reciperet.

Qui lætamini in nihili. Vel in idolis, quæ nihil sunt, vel in rebus huius sæculi, quæ cito cadunt, & pereunt, & in vestra potentia, quæ cito ab hostibus prosternenda est. Hebraeus. Qui lætamini in non verbo, id est, in ijs, quæ non sunt verbum, id est, res aliqua, sed mētes vestras ludunt, & cum nihil sint, magnum aliquid se esse simulant. In hoc etiam naturam rerum immutatis, nam quod nihil est nulli lætitiā, aut voluptatē asferre debet, vos autem valde exultatis in rebus nihili. Quare merito Symmachus transtulit: Qui lætamini in rebus, id est, sine ratione vlla.

Quid dicitis: Numquid non in fortitudine nostra assumpsimus nobis cornua. Cornu in scriptura vires, & potentiam significat, quibus ini-

mici

40

41

Cornu.

mici repelluntur, & ventilantur, id est, in altum projiciuntur, & vincuntur, sumpta à tauris, aut similibus animalibus, metaphora, quæ cornibus ea, quibuscum pugnant, tollunt, & ventilant vt pilam, sicut de rhinocerote dixit Martialis

In amphitheatro Cæsaris Epigr. 9.

Quantus erat cornu, cui pila taurus erat?

Et postea:

Namque grauem gemino cornu sic extulit vsusum, Iactat vt impositas taurus in astra pilas.

Deuter. 33. Cornu rhinocerotis cornu ailius, in ipsis ventilabit gentes vsque ad terminos terre. Psal. 43. In te inimicos nostros ventilabimus cornu. Ex quo intelligitur illud Psal. 17. Protector meus, & cornu salutis meæ, id est, Tu mihi salutem, & victoriam de inimicis præbes. Et illud Lucæ 1. Et erexit cornu salutis nobis, id est, fortissimum ducem, qui pro nobis pugnet, & nos feruet, hostesque nostros potentissime conterat. Tribuebant igitur sibi Israelitæ fortitudinē suam, quæ sæpe hostes gloriose vicerant, & in viribus suis gloriabantur, ideo dicunt se in fortitudine sua assumpsisse sibi cornua. In quo etiam naturam rerum immutabāt, quoniam quod Dei erat, sibi tribuebant, & putabant se fecisse, quod facere non poterant.

42

Et conterent vos ab introitu Hemath vsque ad Torrentem deserti. De Hemath diximus nu. 8. esse minorem Hemath, quæ postea dicta est Epiphania Syriæ, & Hieronymi ætate appellabatur Emma, terminusque erat terræ promissionis versus Syriam, ita vt egressus terra promissionis versus Syriam, aut Mesopotamiam, prima mansio esset Hemath, vt ait Hieron. Alter terminus huic oppositus ad Meridiem erat Torrens deserti. Itaque nullo modo dubitare possumus quin hæc vniuersis duodecim tribubus dicantur, eaque nomine domus Israel nunc quidem intelligatur, quoniam his duobus terminis, vt statim demonstrabimus, non decem tantum tribus, sed etiam duæ, concludebantur. Prædicatur igitur Israeli vastitas ab Assyrijs inferenda, Iudæ vero, & Beniamim ea, quam post aliquot annos à Chaldeis pertulit: Torrentem vero deserti Hieronymus affirmat esse riuum Nili, siue torrentem de eremo venientem, qui inter Rhinocoluram & Pelusium urbem Ægypti in mare ingreditur. Cui sententiæ non defuit qui refragaretur, ac torrentem velit esse Maionam, quo terminatur tribus Simeo-

nis, totumque regnum Israelitarum. Idque hoc argumento, quod scriptura limites regni Israelitici ponat Dan, & Bersabe, quæ est in tribu Simeonis iuncta Maionæ torrenti distans nimis à Rhinocolura, vt ex tabulis Geographicis intelligitur. * Sed quis non videat multo magis credendum esse in hac re Hieronymo, testi oculato, quam vniuersis tabulis recentiorum, quarum aliquam autor iste secutus est: Vt ergo rem difficilem, & ad multorum locorum intelligentiam necessariam recte teneamus, sciamus Australem Iudææ terminū, qui Aquilonari, vbi est Hemath, aduersus est, tres habere confines prouincias, Ægyptum, Idumæam, & terram Moab. Ex his Ægyptus est magis Occidentalis, & ei Orientem versus iungitur Idumæa, Idumæa terra Moab iungitur versus eundem Orientem. Idumæa, & terra Moab vsque ad desertum illud magnum protenduntur, in quo filij Israel peregrinati sunt, vbi cum neq; ab Idumæis, neque à Moabitis transitum in terram promissam obtinere possent, coacti sunt in Meridiem deflectere, & per Orientale latus ingredi victis regibus Og, & Schon, quorū regna Iordanis interfluens disiungebat ab Ortu à terra Chanaan. Inde Ptolem. libr. 5. Geograph. cap. 16. Iudæā docet ab Occasu terminari parte Ægypti, quæ deinceps ad mare vsque Mediterraneum protenditur. In hoc Ægypti, Iudææque confinio torrens, siue fluuiolus in mare ingreditur, quæ Prophetæ noster vocat Torrentem deserti à vasta solitudine eiusdem loci, vt statim indicabimus, Lxx autem vertunt, Torrentem Occidentis, quoniam per Occidentale illud Iudææ cōfinium in mare Nostrum influit. Hunc sæpe scriptura vocat Torrentē Ægypti, determinat enim terram tribus Iudæ, ad quam etiam Palæstinorum vrbes ex Dei promissione pertinebant, ab Ægypto, & semper terminus Iudææ, totiusque terræ promissionis constituitur, vt Numero. 34. Ibitque per gyrum terminus ad Afemona vsque ad Torrentem Ægypti, & Magni maris litore finietur. Et Iosue. 15. de sorte Iuda: Atque inde pertransiens in Afemona, & perueniens ad Torrentem Ægypti: eruntque termini eius mare Magnum, hic erit finis Meridianæ plagæ. * Nec putandum est torrentem hunc in Iudææ finibus oriri, indeque cursu suo in mare influcere, vt multi existimare possent, est enim vnus è

43

Terminus Australis Iudææ.

Torrēs de deserti, siue Occidentis.

Torrent Ægypti

44

Nili

Nilius, quod aperte docet scriptura Iosue. 13. Terraque latissima derelicta est, quæ nec dum forte diuisa est: omnis videlicet Galilæa, Philisthijm, & vniuersa Gessuri. A fluuio turbido, qui irrigat Ægyptum vsq; ad terminos Accaron contra Aquilonem. Fluuius turbidus est Torrens Ægypti, qui, vt sæpe diximus, terminus est Iudææ. In Hebr. autem est נַחַשׁוֹן, id est, A flumine Sihor, quod est Nilus, vt recte confirmat in eum locum Andreas Mafius subscribens Hebræorum sententiæ, cui etiam subscribunt Varablus, & Lyranus, & alij. Nam Iere. 2. scriptum est. Et nunc quid tibi vis in via Ægypti, vt bibas aquas turbidas? In Hebr. est: Vt bibas aquas Sihor. Etenim in via etiā Ægypti, id est, in ipso ingressu Ægypti, bibebat aquas Nili, id est, illius fluuioli è Nilo derivati. Quo in loco Hiero. Pro Sihor, inquit, nos turbidam interpretati sumus, quod verbum Hebraicū significat: pro quo eorum munis editio habet Gehō. Quia ergo supra filios Memphis, & Taphnis posuerat, nunc manifestius ipsam Ægyptū nominat. Nulq; dubium, quin Nilus turbidas aquas habeat, & quod fluuiū Assyriorum Euphratē significet (videlicet cum ait statim Prophetæ: Vt bibas aquā fluminis) dicente scriptura quod repromissionis terra sit à Torrente Ægypti vsq; ad fluuium magnum Euphratem. Ex his Hieronymi verbis videmus Sihor esse Nilum, qui in cōmuni translatione vocatur Gehon, quo nomine Nilus designatur ex omnium sententia Gen. 2. Communis autem editio dicebatur translatio. Lxx non satis correctæ, qua tunc multi utebantur, vt idem autor est in epist. ad Suniā, & Fretelam. Simul etiam docet, cur Nilus Sihor dictus sit, quia turbidas aquas habet: nam Sihor turbidum, nigrumque significat, & ab aquis limo turbidis Nilus uelut, id est, niger dictus est etiam à Græcis. Sed redeo ad verba Ios. 13. vnde digressus sum. * Vbi in Hebr. est: A Sihor, qui est super faciem Ægypti, pro quo Hiero. vertit: A fluuio turbido, qui irrigat Ægyptum, Lxx dixerūt, A solitudine, quæ est è regione Ægypti. Itaque vbi torrens hic in mare ingreditur, est magna solitudo, & propterea vocatus est à Prophetæ nostro Torrens deserti. Inde etiam Ios. 1. a deserto, & Libano vsq; ad fluuium magnum Euphratem. Pro quo dictum est Gene. 15. Semini tuo dabo terrā hanc à fluuio Ægypti vsq; ad fluuium ma-

Sihor Nil.

45

gnum Euphratem. Videmus consonare sibi in utroque scripturam, & longe ab scopo aberrasse autorem illum, qui aduersus Hieronymum statuit Prophetam loqui de torrente nescio quo, quem ipse Maionam vocat. Meriti autem scripturam longitudinem terræ promissionis à Dani vsque Bersabe, nihil refert, eum metiatur etiam ab introitu Hemath ad Torrentem Ægypti, Num. enim 34. posito Australi termino in Torrente Ægypti, postea ait Moyses: Porro ad Septentrionalem plagam à mari Magno termini incipient peruenientes vsque ad montem altissimum, à quo venient in Hemath. Et Iosue. 13. A fluuio turbido, qui irrigat Ægyptum, &c. Libani quoque regio contra Orientem à Behalgad sub monte Hermon, donec ingrediaris Hemath. Denique apertissima verba sunt 3. Reg. 8. Fecit ergo Salomon in tempore illo festiuitatem celebrem, & omnis Israel cum eo, multitudo magna ab introitu Hemath vsque ad riuum Ægypti. Intelligamustamen cum dicitur in his locis omnibus: Ab introitu Hemath, non esse sensum, ex quo intratur in urbem Hemath, sed introitum Hemath vocari extremitatem illam Aquilonarem terræ sanctæ, ex qua iam in agrum, atq; in ditionem Hemath introire incipiebāt qui pergebant versus Aquilonem, nam Hemath non erat vrbs terræ promissionis, sed Syriæ Damasci. Iere. 49. Ad Damascum. Confusa est Hemath, & Arphad, quia auditum pessimum audierunt. * Locus iam videtur abunde explicatus, nisi quod Hiero. (vt quidem Mafius putauit in ca. 13. Iosue) ceter hunc torrentem nō esse Nili partem, sed alium quemdam fluuiolum inter Rhinocoluram, & Pelusium Ægypti urbem in mare influentem, terramq; Iudæ ab Ægypto separantem. Referā Hieronymi verba, vt etiam liqueat eundem illi torrentē esse, qui modo Torrens deserti, in alijs autem locis Torrēs Ægypti nominatur. In epistola ad Dardanum de terminis terræ sanctæ inquit: A torrente Ægypti, qui est Rhinocoluræ. Et postea: Quod si obijcias terram repromissionis dici, quæ in Numerorum volumine continetur, à Meridie maris Salinarum per Sina, & Cades barne vsq; ad Torrentē Ægypti, qui iuxta Rhinocolurā mari Magno influit, &c. Et hūc locum Prophetæ exponens ait, Ab introitu Hemath vsq; ad Torrentem deserti, id est, ab Hemath vsque

Introitus Hemath.

46

A 4 ad Rhi-

ad Rhinocoluram. Verum autē esse quod Hiero. ait, nemini dubium esse poterit, qui veram locorum descriptionem tenuerit. Sed admonēdus est lector, corrupte & in quibusdā Hiero. locis, & in Ptolemæo, & in multis alijs libris legi Rhinocolurā, cū Rhinocolurā dici ipsa nominis etymologia demonstrat. Nomen em̄ inde habet (vt autor est Strabo lib. 16. in medio) quod homines malefici præcis naribus a rege quodam Æthioppum, qui in Ægyptum venerat, in ea collocati sunt, hodie Pharamicam dici putant quidam. * Eam Plin. lib. 5. c. 13. extimam Iudææ ponit. Ptolemæus Anthedonem urbem in fine Iudææ collocat, a qua tribus, aut quatuor leucis distat Rhinocolura ex eiusdem supputatione. Strabo autē in loco iam a me indicato, supra magnum Pelusiacum Nili ostium aliud paruum facit versus Iudæam, a quo ad magnum vsque stadiorum trecentorum sit intervallum. Et Iudæam ad Casium vsque montem producit, cui adiuncta est Rhinocolura, a qua Pelusium Ægypti vrbs, quæ hodie Damiatra dicitur, distat vnus diei itinere, & semis, vt ex I. tolemæo intelligi potest lib. 4. Geog. c. 5. Illud ergo paruum Nili ostium supra Pelusiacum inter Pelusium, & Rhinocoluram in mare ingreditur, ex quo liquet veram esse Hieronymi sententiam, Torrentem deserti, siue Ægypti, inter Rhinocoluram, & Pelusium in mare influere. Quod autem Masius dixit hunc torrentem Hieronymo non esse Nili partem, aut huius loci commentarium, quem modo interpretamur, non vidit, aut oblitus est, ita enim Hiero. scripsit: Ab Hemath vsque ad Rhinocoluram, inter quam, & Pelusium riuus Nili, siue torrens de eremo veniens mare ingreditur. Quidā opinati sunt Torrentem Ægypti vocari Rhinocoluram, cum id non torrentis nomen sit, sed vrbs, vt probauimus.

TROPOLOGIA.

Quam pulchrè Deus naturam rerum quodam modo immutat in nobis, sed in melius, dum efficit, equi vt currant in petris, & arat in bubalis? Equi nos sumus ad libidinē, & ad carnis voluptates propēs, sicut equus & mulus, quibus non est intellectus, sed vbi frenū diuinæ legis ore recipimus, & CHRISTVM habemus fessorem, tunc per petras currimus, id est per viam angustam, quæ tēdit ad vitam, asperam, & multis difficultati

47

48
Deus pulchre naturam
quali immutat in
hominibus

bus impeditam, quam antea ne videre quidem sustinebamus, ad eod naturæ nostræ repugnare videbatur. Itaille currebat qui ait: Viam mandatorum tuorum cucurri, cum dilatasti cor meum. Et Isaias hanc mutationem dexteræ excelsi admiratur, Qui eduxit eos per abyssos, quasi equum in deserto non impingentem. An nō per abyssos eduxit nos, quando ex profundo peccatorum quasi submersos eduxit in lucē gratiæ suæ? Eramus & bubalis, qui liberi ferebamur in desideria carnis, & iugum eiusdem legis diuinæ detestabamur: sed nos Deus spiritu suo edomuit, & arare docuit, id est, spe futurorum præmiorum laborare, nec attendere præsentia, quomodo dicitur est Hof. 19. Ascendam super Ephraim, arabit Iudas, confringet sibi sulcos Iacob. Vt suo loco exposuimus. Ideo regnante Salomone multi bubali capiebantur, postquam enim CHRISTVS misit venatores, de quibus scriptū est Iere. 16. Mittā eis multos venatores, & venabūt eos de omni mōte, & de omni colle, & de cauernis petrarum: tūc capti sunt bubali multi, nō vt occiderent, sed vt ceruicem suam iugo Euangelij supponentes arare docerentur. * Sed nos conuertimus in amaritudinem Dei iudicium, quia bonis operibus, quæ per Dei gratiam fecimus, superbimus, & Deo displicemus, & fructum iustitiæ natura suauissimū vertimus in absinthium: eo enim tempore superbi sumus, cū humiliores esse debebamus. Quod explicat cū ait: *Qui lætaminum in nihilo lætaminum in viribus vestris, cū non sitis sufficientes cogitare aliquid a vobis quasi ex vobis sed sufficientia vestra ex Deo sit.* Lætaminum in operibus vestris bonis, quæ cito per superbiam perduntur, a qua in alia, atque alia peccata deturbamini. Ille certe non lætatur in nihilo, qui dicebat: Si osculatus sum manum meam ore meo, quæ est iniquitas maxima, & negatio contra Deum altissimum. Manum suam osculatur ore suo (vt ait Gregor. 22. Mora. cap. 10) qui laudat, quod facit, & testimonio propriæ locutionis sibi virtutem tribuit operationis. Qua in re quis despiciatur, nisi is, qui ipsa operandi munera largitur? Vnde & protinus subdit: *Quæ est iniquitas maxima, & negatio contra Deum altissimum. Liquec enim quia illum negat, cuius despecta gratia sibi vires boni operis arrogat. Recte*

ergo

ergo dixit: *Quoniam conuertistis in amaritudinem iudicium, & fructum iustitiæ in absinthium.* Sed apertius etiam loquitur in eo, quod ait: *Nam quidam feritidine nostra assumpsimus nobis cornua.* * Quam deploranda demencia? Vnde de filijs Adam cornua, vt pugnet aduersus principes, & potestates, aduersus mundi rectores tenebrarū harum, contra spiritualia nequitia in cœlestibus? Non erāt illi cornu petæ ab heri, & nudius tertius, sed petebantur cornu Diaboli, & ventilabatur in omnia peccata, nisi Dei gratia adiuuaretur. Tauri sibi videtur, & in potestate Diaboli sunt sicut agni inermes, & imbelles, sicut Hof. 4. de filijs Israel capiedis ab Assyris scriptū est: Nunc pascet eos Dñs, quasi agnū, in latitudine, id est, sine inimicis eis dominari in terra lata, & spatiosa, quasi agnis imbellibus. Nā in via lata, quam ipsi diligunt, Diabolus eos in potestate sua retinet, a qua liberari non possunt nisi eos Dei gratia liberauerit. Cornua, quæ nobis nos assumimus, illa sunt, quæ parate Achab rege Israel expeditionē in Ramoth Galaad, allumpfit Sedecias pseudo propheta filius Chanaana. Fecit enim sibi cornua ferrea, & ait: Hæc dicit Dominus. His ventilabis Syriam. Ascendit Achab Michæa propheta Dei veritate. Sed quis pugna illius exit? Commissum est proeliū in die illa, & rex stabat in curru suo cōtra Syros, & mortu' est: vit enim quidā terendit arcum in incertum sagittam dirigens, & casu percussit regem Israel inter pulmonem, & stomachum: Deceptus est infelix rex, quoniam egressus est spiritus mal' coram Dño dicens: Egrediar: & ero spiritus mēdax in ore omnium prophetarum eius. Et dixit Dominus: Decipies, & praualebis, egredere, & fac ita. * Sedecias iustitia Domini vertitur, & iustitiam significat, quæ est in nobis, sed Dei est potius quam nostra, quia nostris viribus comparari nullo modo potest. Est autem filia Chanaana, id est, negotiationis, quia vt gratiam Dei habeamus negotiatione, & cōmutatione quadā obtinemus, abijcientes voluptates sæculi, easque eū corde nostro Deo offerentes. Cū autem hæc iustitia nostra autoris sui oblita viribus suis fidit, & putat satis sibi in se esse præsidij, vt ascendat in Ramoth Galaad, id est in excelsa virtutum, Ramoth enim excelsa dicuntur, & Syrios ventilet, id est, tentationes peccatorum facile superet, tūc pseudo propheta fit, nobisque mentitur,

50
Superbi dicitur
inter se sunt,
qui sibi certant
inter se quod
Dei est.

Cum efferimus
superbia, periculis
solus sagittis
Diaboli percussimus

Reg. 11.

11

quia egressus spiritus mendax eam decipit manuque cum hostibus conferentes sagittis Diaboli sternimur, & ignominiose superamur, ac cornua nostra confringuntur. Abscisum est (inquit Propheta) cornu Moab, & brachium eius contritum est, ait Dominus. Quare? Audiuimus superbiam Moab, superbus est valde, sublimitatē eius, & arrogantiam, & superbiam, & altitudinem cordis eius. Nimirum scriptum est: Et omnia cornua peccatorum confringam, & exaltabuntur cornua iusti. Iustus est, qui reddit vnicuique quod suum est, Deo fortitudinem, sibi imbecillitatem, & ait: Non autem ego, sed gratia Dei mecum. Et, In te inimicos nostros ventilabimus cornu, & in nomine tuo spernemus insurgentes in nos. Quoniam igitur in eos, qui alienis bonis superbiunt, Deus agmen vitiorum irruere sinit, vt penitus conterantur, & spoliētur fructu bonorum operum, atque ita infirmitatem agnoscant suā: recte inquit per Prophetam nostrū Dominus: Ecce enim suscitabo super vos domus Israel gentē, & conteret vos ab introitu Hemath vsque ad Torrentem deserti Hemath murus trāsferretur, vt ait Hier. & caritatem significat, quæ murus est, & custos omnium virtutum. In Torrente autem deserti, qui Iudæam segregat ab Ægypto, recte fidem intelligimus qua fidelis populus ab infidelibus discernitur. Irruentibus ergo vitij perit primum caritas, ac deinde paulatim ceteræ virtutes, vt fides sola maneat, aut certe dum non omnino pereunt, informes manent, & fructu bonorum operum carent.

Iere. 48.

Psal. 74.

Psal. 43.

CAP. VII.

Hæc ostendit mihi dominus Deus: et ecce facta est locusta in principio germinantium serotini imbris, et ecce serotinus postionem regis. Et factum est: cum consummasset comedere herbam terræ, dixi: Domine Deus propitius esto obsecro: quis suscitabit Iacob, qui paruulus est? Misertus est Dominus super hoc: Non

Aa 2

erit.

erit, dicit Dominus. Hac ostendit mihi Dominus Deus: et ecce vocabat iudicium ad ignem Dominus Deus, & deuorauit abyssum multam, et comedit similitudinem partem: Et dixi. Domine Deus, quiesce obsecro: quis suscitabit Iacob, quia paruulus est? Miserrus est Dominus super hoc: sed et istud non erit, dicit Dominus Deus. Hac ostendit mihi Dominus Deus: et ecce Dominus stans super murum litum, et in manu eius trulla camentarii. Et dixit Dominus ad me: Quid tu uides Amos, Et dixi: Trullam camentarii. Et dixit Dominus, Ecce ego ponam trullam in medio populi mei Israel: non adiciam ultra super inducere eum. Et demolentur excelsa idoli, et sanctificationes Israel desolabuntur: & consurgam super domum Ieroboam in gladio. Et misit Amasias sacerdos Bethel ad Ieroboam regem Israel, dicens: Rebel- lauit contra te Hamos in medio domus Israel: non poterit terra sustinere omnes sermones eius. Hinc enim dicit Hamos, In gladio morietur Ieroboam, & Israel captiuus migrabit de terra sua: Et dixit Amasias ad Hamos. Qui uides, gra- dere, fuge in terram Iudam, et comede ibi panem, et propheta sis ibi. Et in Bethel non adicies ut tu ut propheta: quia sanctificatio regis eius et domus regni est. Responditque Hamos, et dixit ad Amasiam. Non sum propheta, et non sum filius prophetae, sed armentarius ego sum uel licans pecoribus. Et uisit me Dominus, cum sequerer greuem: et

dixit Dominus ad me, Uade, propheta ad populum meum Israel. Et nunc audi uerbum Domini. Tu dicis, Non prophetabis super Israel, et non stillabis super domum idoli. Propter hoc hac dicit Dominus. Uxor tua in ciuitate fornicabitur, et filij tui et filia tua in gladio cadent, et humus tua fomiculo matietur: et tu in terra pollutam morieris, et Israel captiuus migrabit de terra sua.

HISTORIA.

Hac ostendit mihi Dominus Deus. Et ecce fitor locustarum. Quod uerbis ante praenuntia- uerat de futura captiuitate, nunc sibi per uisionem ostensum dicit, ut magis moueat eadem crebrius inculcando, & praesertim uisionem referendo: uel uolens enim quodammodo incitari animos auditorum, quae uisa narrantur a prophetis, quam quae audita, quoniam similitudines eorum, quae sunt in uisione, propiores rebus ipsis sunt quam uerba. Si quis autem miratur toties eadem dici a prophetis, meminerit diuersis illa temporibus fuisse dicta, licet similia scripta uideantur, ut diximus in Hos. cap. 9. 16. Vidit igitur sanctus Hamos prophe- tias oculis, & imaginaria uisione quendam magnam locustarum multitudinem pro- ducentem. Singula sunt obiecta, & sunt sin- gula ordine explicanda, in quibus mira est expositorum uarietas, maximo recentio- rum: ego ea ex uetustioribus deseruam, quae probabiliora uidebuntur, addamque, ut uidero, si quae desiderabuntur. Atque hoc in primis, cur non conditor, aut produ- ctor locustarum, sed fitor dicatur Deus, de eo enim loquitur. Ruperus fitorum dici pu- rat. Deum propter rem ipsam exigui- tatem, id est, locustarum, siue hominum in- ter significatorum. Sed si uocem Hebraicam inueniamus, facile ueritas intelligitur. est enim לַחֲשׂוֹת, quod ut Zach. 1. 10. dicitur, Deus dederit, explicabimus, significat plures, id est, formatorem, qui ex ligno, aut ex autu- mili materia quippiam facit. * Sicut etiam figulum significat, ut Is. 29. Quasi filium contra figulum cogitet Thren. 4. Quomodo

reputati

reputati sunt in uasa testea, opus manuum figuli? Sic fingere apud Latinos, quamuis proprie sit figuram imponere, sicut facere im- ponere faciem, ut tradidit M. Varro li. 5. de lingua Latina prope finem, uis accommo- datum est ad eos, qui de terra aliquid faciunt. Plinius lib. 3. c. 12. Laudat & Praxitelé, qui plastice matrem statuarum, sculpturamque, & caelaturam esse dixit, & cum esset in omnibus his summus, nihil inquam fecit antequam finxit. Hinc figuli dicti & fictores, sicut & Graecis plastica, & plastice, id est, ars figulorum, ut ex uerbis Plinij, quae retuli, intelligitur. Et quoniam figulo, qui in molli, & facili materia operatur, facile est uasa, uel magna, uel parua, hac, uel illa figura formare, potest etiam innumera, si uelit facere, non enim deesse potest terra unde faciat: merito Deum fictorem locustarum, id est, locustarum, appellauit, ut signi- ficaret eum multas, magnasque locustas produ- cere, per quas magna quaedam calamitas indicaretur. Quidam contra Hebraicorum uoluminum fidem לַחֲשׂוֹת legendum putat, quod exactores significat non לַחֲשׂוֹת, quod locustas significat. Sed pugnat eius interpretatio cum Lxx interpretibus, cum Chaldaeo, cum re- centioribus, & cum lectione Hebraeorum, quam autor idem magni ubique facit. Eo- dem uocabulo bis uisus est, Nahum capit. 3. ubi nos habemus: Et paruuli tui, quasi locustae locustarum, ubi locustas etiam uerte- runt Lxx, & Chaldaeus.

In principio germinantium serotini imbris. Serotinus imber extremo Aprili decidit, ut fructus ad maturitatem perducat, ut diximus Hof. 6. n. 10. & 11. Significat ergo tem- pus, quo omnia germinant, & omnium re- rum abundantiam arbores, & legetes pol- licentur: quando scilicet iam iam casurus expectatur serotinus imber. Locustarum multitudo significat Assyriorum exercitum, (ut recte ait Rup.) qui paulo post hanc prophe- tiam, id est, quarto anno regni Ezechie, du- ce Salmanasare rege uenit in terram decem tribuum, easque penitus uastauit, & in terram suam transtulit. 4. Reg. 18. Hoc autem factum est in principio germinantium serotini im- bris, id est, quando Israel post multas clades ab hostibus acceptas germinare incipiebat & in magnam spem sui iterum reparandi eri- gi uidebatur. Etenim, ut ibidem scriptum est, iam rex Israel rebellare aduersus Assyrios, tri- butaque illis minime reddere moliebat, quae ante soluebat. Ex quo perspicuum fit

multum eo tempore uires, & spes Israelita- rum increuisse. Quod autem Pagninus, & Vatablus uolunt hic serotinum imbrem, sed serotinam herbam intelligi, non habet unde probare possint: ego quod est in nota translatione, si nihil aliud haberem, ex Hieronymo probarem, cum quo noui Hebraei in Hebraica lingua peritia nullo modo conferendi sunt. Sed probat etiam nomi- nis cognatio cum שֶׁרֶטֶת, (quod nihil à שֶׁרֶטֶת differt, nisi quod cum d componitur,) ipsis contentibus semper pluuiam serotinam significet.

Et ecce serotinus post ransonem regis. Regem intelligit Salmanasarem, qui & rex magnus Assyriorum dicebatur, & per Antonoma- siam rex absolute uocabatur, quoniam poten- tissimus erat. Hof. 1. Et misit ad regem ultio- rem. Post hac igitur cladem decem tribuum, quam ransonem uocat, ut perierit in me- taphora locustarum, quae spicas tondent, uenit serotinus imber, & florebat populus Dei, & semen Iacob repullulabat regnan- te Ezechia, & Deo populum suum augente, atque locuplerante.

Et factum est cum consummasset. Cum eadem locusta uniuersa consumpsisset, id est, cum iterum exercitus Assyriorum duce Sennacherib paulo post, id est, decimo quarto anno regni Ezechie, consummasset terram, id est, terram duarum tribuum, quae reliqua fue- rat, similiter uastasset, ita ut sola Ierusalem maneret, ut uidemus. 4. Reg. 18. Dixi, misericordia tantae uastitatis commotus. Propi- tius esto Domine populo tuo, & saltem has reliquias multitudinis filiorum Israel conserua, ne penitus extinguantur.

Quis suscitabit Iacob. Si tu cum prosternis, quis eriget? Paruulus est Iacob, & crebra hostium incursione deletus, & duae tribus, quae remanserant, magna ex parte afflictae, atque direptae sunt, unde poterit populus tuus excitari, si modo ad reliquias usque extinguas?

Miserrus est Dominus. Meis precibus pla- catus, atque aliorum prophetarum, promisit se non omnino deleturum reliquias Israel. Atque ira magna plaga accepta Sennache- rib cum dedecore in domum suam reuer- sus est, ut legimus 4. Reg. 19.

Et ecce uocabat iudicium ad ignem. Secun- da uisio est de Nabuchodonosor rege Ba- bylonis, qui duas tribus post Ezechie regnum in pristina peccata relapsas tandem

Aa 3 captiuas

captiuas in Babiloniam abduxit, & vnde, templumq; succendit. Hebraica apertiora sunt, ita enim habent: Et ecce vocabat ad iudicium in igne Dominus Deus, id est, vocabat duas tribus Deus ad iudicium, vt eas increparet, & puniret per ignem, iudicium vocat quod increpationem, & punitionem significat, vt in expositione in iij secunda ca. Hosea diximus latius. Sed quoniam vnde potest verti, in igne, vt apud Lxx, vel, in ignem, aut, Ad ignem, vt in nostra translatione, sensus vtroque modo est idem, accessit Deus, & attulit iudicium, id est, punitionem, ad ignem, id est, vt vrbs templumque igne Chaldeorum arderent.

Abyssus.

Et deuorauit abyssum multam. Abyssus (vt inquit Damasc. lib. 2. de fide. ca. 9.) est aqua plurima, cuius finis incomprehensibilis est hominibus. Gen. 1. Et tenebrae erant super faciem abyssi Exh. 15. Abyssus operuerunt eos, descenderunt in profundum, quasi lapis. Hinc metaphorice, & Hyperbolicè abyssus multa dicitur quidquid magnitudine, aut multitudine, aut etiam profunditate tantum est, vt non videatur posse pertransiri, vt Psal. 35. Iudicium tua abyssus multa. Quoniam ergo multas prius vrbes victorum igne flagrasse credibile est: ac deinde incensa Ierusalem incredibilis domorum, & opum, & pretiosissimae supellestilis multitudo consumpra est, dixit: et deuorauit abyssum multam, id est, infinitatem quandam rerum.

6

Et comedit simul partem, id est, templum vt ait Hier. quod pars, & hereditas erat ipsius Dei Chaldeus: Et contempserat hereditatem.

Quiesce obsecro. Non dixit, Propitius esto, vt prius cum nihil dum Ierusalem passa fuerat, sed, Quiesce, quoniam ardente vrbe metropoli, & templo, totum genus Israel periturum videbatur.

Sed et istud non erit. Nec nunc totum genus delebo, multi enim seruabuntur, & post Lxx annorum captiuitatem iterum ad patrias sedes reuertentur.

ALLEGORIA.

In his filiorum Israel calamitatibus recte illae intelliguntur, quae Ecclesiam vehementer afflixere. Primum tyranni Ecclesiam de populari coepere, & subuerterunt multorum fidem: sed cum his quiescentibus pace per Constantinum Magnum Christianis redita, & templis per loca Romani imperij exaedificatis noua fidelium soboles vbique

germinaret, Arius, & alij haeretici, quasi locustae latus fruges corroserunt. Post hanc tionem regis filiorum superbia, id est, Diaboli, Dominus de caelo dedit benignitatem, & misit imbrem gratiae suae, & terra nostra dedit fructum suum, sed atque bona ex parte haereticorum tumultu florebat iterum pietas, & religio, tunc aliae locustae excitatae sunt, id est, impius, & sacrilegus apostata Mahometes, cum magna turpissimorum hominum multitudine, ac Ecclesiam non solum vrbes, sed regna etiam, & prouincias multas, atque magnas ademerunt, vniuersamque herbam terrae consumpturam videbantur, nisi sancti clamassent, ad Dominum, ne omnino disperderetur Iacob, qui paruulus erat. * Deinde crescentibus peccatis, & victorum furore per populum Dei grassante vocauit Dominus iudicium ad ignem, id est, voluit populum suum igne punire, passusque est terribilissimum omnium virtutum hostem Lutherum seuire, atque incendium maximum suscitare, quod deuorauit abyssum multam cum sectis innumeris, quae inde paulatim exorta sunt, id est, incredibilem numerum ciuitatum & principum, & comedit simul partem id est, hereditatem Domini magis peculiarem, turbam, in qua, religiosorum hominum, sacrarumque virginum, quos de sacris domicilijs ad sacrilegas nuptias, & ad omnem nefariae libidinis turpitudinem euocauit. An non ego ignem hos haeticos iure dixerim? Ceteri enim virtutem fere simulabant, viria contegebant, & vrbam quandam, fallacem illam quidem, sed tamen vrbam, poenitentiae, & austeritatis ostentabant isti noui Epicuri peccatum suum, quasi Sodoma, praedicantes, & omnia carni concedentes ardentibus gulae, atque impurissimarum libidinum facibus nobilissimas ciuitates, & regna concremarunt. Sed in tantis malis suscitauit Deus spiritum sanctorum suorum in Ecclesia, qui precibus, & lacrymis vociferabantur: Domine Deus, quiesce obsecro, si tu ita omnino deseri sinas, populum fidelem in tantam paucitatem reductum, quis eum suscitabit? Tandem miserus est Dominus, & dixit: Sed et istud non erit.

TROPOLOGIA.

Multitudo sunt, in quibus virtutes germinare incipiunt, & magni bonorum operum fructum pollicentur, sed quia terrenis negotijs, & curis huius saeculi explicare se aut nesciunt,

aut

Locustae sunt cogitationes terrena.

aut nolunt, iterum ad honores ambiendos, ad periculosa colloquia, ad fallaces amicitias, ad comestationesque redeunt: magna terrenarum, & noxiarum cogitationum turba, quasi locustarum implentur, non quidem a Deo factarum, sed Deo iuste permittente immixtarum. Locustae enim ad fructum inuiles, ad vsum laboris inertes, vagae saltu, ore stridulae recte terrenas cogitationes designant, quae ad concupiscentiam carnis, & ad concupiscentiam oculorum, & ad superbiam vitae pertinent. Sunt enim inuiles, & vanae, laborare nos non sinunt in caelestibus quaerendis, per omnia, quae vident, aut audiunt, vagantur instabiles, & insuauis quodam stridore Deo per sanctas inspirationes loquenti obstrepunt. Quanta autem vastitatem animae afferat, & virtutibus, ac bonorum operum germinationi, docemur Exh. 10. Ecce ego inducam cras locustam in fines tuos, quae operiet superficiem terrae, ne quicquam eius appareat, sed comedatur, quod residuum fuerat grandini, corrodet enim omnia ligna, quae germinant in agris, & implebit domos tuas, & seruorum tuorum, & omnium Aegyptiorum. Vere enim huiusmodi locustae, aut per aere volant, id est, in cordibus superbiorum, aut superficiem terrae implent, id est, animos hominum terrenorum, ne quicquam appareat, quo sanctae cogitationes se recipere possint, & domos implent Aegyptiorum, qui aliquando mixti erant cum populo Dei, sed tandem ab illo separati sunt. * At si per poenitentiam decidat in huiusmodi hominum animos imber gratiae ferotinus, & iterum germinet, iterumque illi ad eadem negotia, & ad easdem curas redeant, eadem locustae audius, ac periculosius animos occupant, vnde pulsae fuerant, & in grauiora peccata conijciunt, Diabolo id curante, ne sibi amplius e manibus elabatur, sicut scriptum est: Tunc vadit, & assumit septem alios spiritus secum nequiores se, & intrantes habitant ibi, & fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus. Sed precibus sanctorum, qui multi in Ecclesia pro peccatoribus orant, hoc dat Deus, ne poenitus omnis virtutum, & bonorum operum fructus absumat. Quae admodum autem Iudei a Senacherib obsidione liberati precibus Isaiae, & Hamos, & Ezechie rege sancto mortuo ad idola sua, & ad vetera peccata reuersi, varijs praesidijs attenuati, postremo a Nabuchodonosor cum templo, & vrbe maxima ex parte consumpti sunt, cum Deus vocauit in-

Marth. 12.

8

dicium ad ignem: sic multi, qui miserationem Domini oblitii, & filium Dei conculcantes ad peccata, quae deseruerant, redeunt, & de futura ultione securi in eis consenscunt, solent minoribus quibusdam poenis a Deo excitari. Quod si neque ita quidem resipiscunt, vocat Deus iudicium ad ignem, & eos inferni flammis tradit aeternum cruciandos: Deuorat ignis ille abyssum multam, quia multorum animas accipit cremandas, & comedit simul partem, quia nonnullos etiam vrit, qui ad hereditatem Domini plurimum oculis hominum pertinere videbantur. Sed clamat pia mater Ecclesia indefatigabilibus precibus, ne omnes filios amittat, & per Dei misericordiam impetrat vt suscitetur Iacob, & electi salutem consequantur quae est in CHRISTO IN SV, cum gloria caelesti.

HISTORIA.

Et ecce Dominus stans super murum Ierusalem. Haec visionem Rupertus exponit de ultimo excidio Ierusalem sub Tito, forte Allegorico sensu, vt semper fere solet, nam si Historice ita velit explanare, non poterit, obstat enim quod sequitur: Et demolientur excelsa idoli, & sanctificationes Israel desolabuntur: nam Titi tempore nulla erant idola in Israel, & nulla eorum tepla. Loquitur ergo Propheta de cladibus, quas acceperunt decem tribus ab Assyrijs a tempore Zachariae regis, qui patri Ieroboham, cum haec dicebantur, regnanti successit, donec post annos quadraginta noue omnino delerit, & captiuus ducti sunt, sicut Hier. ait in illud Hof. 1. Et quiescere faciam regnum domus Israel. Cui enim summa quadam extremas Israelis, & Iudae calamitates praedixisset, ad propiora mala regreditur, quae tunc imminerebant, & quae magis homines illius aetatis moueret: nam captiuitate illa extrema minus terrebantur, quod se ad idae temporis victuros non sperabant. Idcirco Propheta rogatur quid videat? vt attentior reddatur, & omnes sciant attentione dignum esse quod dicendum est. Muri, siue parietes, linebantur non pulchritudinis tantum causa, sed etiam firmitatis contra iniuriam imbrum, & tempestatum, vt inquit Hiero. & vt plane ex Ezech. 13. perspicitur: Ipsi aedificabant parietes, illi autem linebant eum luto absque paleis. Dic ad eos, qui lineant absque temperatura, quod casurus sit, erit enim imber inundans, &c. * Murus ergo latus significat fortitudinem decem tribuum dum a Deo linebantur, id est, proteguntur aduersus hostium iniurias.

10

11

Super.

Et Dominus stat super illum adhuc limiens quamuis melius dicemus, Super, poni pro, Prope more Hebræorum, vt Luc. 4. Et stas super illam impetrauit febris, id est, iuxta illam. Erat ergo Dominus iuxta murum more linientis artificis. Ponere trullam in medio populi est desinere protegere eum. Cæmentarij enim, siue fabri murarij, trulla parietes liaunt, & cõplanant, quã cõ ab opere desistit, ponunt in medio, atq; abeunt. Quod igitur Dominus subobscurè dixit: *Ecce ego ponam trullam in medio populi mei Israel*, Magis explanat verbis sequentibus: *Non diciam vltis super in die cere eum*. Non linam eum in posterum, neque cooperiam luto, aut calce, atque ita patebit iniurijs aduersariorum, paries enim, & si litus semel sit, cito vi imbrium crustam illam luteam amittit, & ni iterum linatur, corruct. In Heb. est. Nõ addam adhuc transire illum, scilicet, trulla linendo. Sed hæc verba iterum attingemus cap. 8. n. 5. Ceterum vbi habemus, *Super murum*, per pediculi, i per pediculo æqualiter ædificatum. Nos sciamus idem vocabulum esse in Heb. vbi nos legimus Litum, & vbi postea habemus, Trullam cæmentarij, significat autem proprie litionem, siue intinctionem, ita enim Aquila vertit, *ad litionem*, id est, inuñtio. Murus ergo *litionis*, siue litionis, aut inuñtionis, est murus litus, aut inuñtus. Et postea vbi ait *Et in manu eius litionis*, id est, litionis, instrumentum significatur liniendi, id est, trulla cæmentarij, capitur enim litione pro reliniente phrasu Hebræorum vsitatissima, quã Hof. 5. adnotauimus. n. 4. * Septuaginta, & Symmachus pro *litione* verterunt adamantem, quod quomodo cõ Prophetæ sensu satis cõgruat, non video. Cum enim manifestum sit de imminetibus calamitatibus verba fieri, quomodo murum adamantinum vocet eum, qui cito diruendus erat? Adamas em ab eo quod domari nõ possit, nõ mē habet. Deinde, *Ecce ego ponam adamantem in medio populi mei*, recte diceretur, si fortitudinem positurus esset, ac nõ potius pauorem, & ruinam. *Et demolietur excelsa idoli*. Euerterur excelsa, vbi idolis immolabatur. De quibus Hof. 4. Super capita montium sacrificabant, & super colles accendebant thymiana, quod nos ibi late exposuimus. nu. 24. In Hebr. est *Excelsa risus*, quem admodum etiam vertit LXX, quod idolum nihil sit, sed nesti digna, aut excelsa, in quibus lætabatur, & sepulabatur

immolantes idolis. De quo dicem. n. 21. *Et sanctificationes Israel desolabuntur*, id est, Templâ idolorum, quæ erant in Bethel, & in Dan, & in alijs locis. Capitur itaq; sanctificatio pro re sanctificata. Deo dicata, nepe pro templo, quod & sanctificium vocatur ab interprete, vt Pla. 77. Et ædificauit, sicut vnicornium, sanctificium suum in terra, & sanctuarium, vt Exho. 15. Sanctuarium tuum Domine, quod firmauerunt manus tua. *Et conseruam super domum Ieroboham in gladio*. Non dixit, Super Ieroboham, ipse enim non est occisus gladio, sed Zacharias eius filius, qui interfectus est à Sellum filio Iabes successore suo. 4. Reg. 15. Recte ergo dixit, *Super domum Ieroboham*. Illud animaduertendum Prophetam non depracari in hac tertia visione, quemadmodum in prima, & secunda: videbat enim non portendi nunc extrema mala, sed quædam minora à Deo immittenda, vt furiosus populus respiceret, & vera pœnitentia grauiora, quæ imminebant declinaret.

TROPOLOGIA.

Murus, siue paries dicitur quidquid in nobis stat, siue naturæ sit, siue gratiæ, quod stare nullo modo potest si Deus linire desierit, id est, si conseruatricem manum inde auerterit. Sed de bonis gratiæ nunc loquatur. Iustitia nostra quid est aliud, quã murus quidam in anima nostra à summo rerum omnium artifice ædificatus, qui illam à peccatis, & ab ingressu illius tueatur, qui quasi leo rugiens circuit quærens quem deuoret. Hunc murum ædificari suppliciter orat Propheta: *Benigne fac Domine in bona voluntate tua Sion, vt ædificentur muri Ierusalẽ*, videt enim eã sine muro consistere nõ posse. *Ædificat autem Deus, & nos cõ Deo*, Dei em cooperatores sumus, sed inuidentibus hostibus nostris, & dolore tabescētibus & quantum possunt, impedietibus, vt scriptum est in libro Nehemix. Ea re nõ satis est murum ædificari, id est, iustitiam nobis à Deo donari, nisi ab eodem liniatur aduersus imbrum; & ventorum violentiam, sicut à Dño dictum est: *Omnis ergo qui audit verba mea hæc, & facit ea, asimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suã super petram (nõ suis, sed Iesu Christi Dñi nostri meritum inueniens) & descendit pluuia, & venturunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit. Lintiri autem à Deo est semper auxilio eius*

Sanctificatio.

13

Iustitiam.

Psal. 10.

Cap. 4.

Matt. 7.

protegi

14

Pseudoprophetae sunt fallaces cogitationes.

Ecce. 17.

15

protegi aduersus cõtrariarum potestatum frequentes insidias, & incursiones, quas neque iustus quidē superare poterit, nisi eius ope, qui potens est eum, qui stat, statuere, vt perseueranter stet, & nisi qui coepit bonum opus in nobis, ipse perficiat. Quare si putamus nos stare, videamus ne cadamus, & cum timore, ac tremore salutem nostrã operemur in laboribus, in vigilijs, in elemosynis, in orationibus, in ieiunijs, neque nostræ imbecillitati fidamus. Nam cū hæc omittimus, & viribus nostris, præterita quæ vitæ cõfidimus: ponit Deus trullam in medio nostri, murusque noster facile corrui. * *Qua in re à nemine magis, quam à nobis ipsis cauendum est*. Etenim, vt olim erant in populo pseudoprophetae, qui Deo pestem, & gladium minante dicebant, Pax, pax, quomiseri homines seducti in manus hostium nec opinantes incidebant: ita in nobis fallaces cogitationes, quasi pseudoprophetae quidam, metum imminentium periculorum adimere tentant, vt securi, & iustitiæ nostræ, quasi iam tempore, & meritis multum inualuerit, confidentes segnes ad orationem, & ad ieiunia reddamur, Deusque trullam in medio ponat, & in alia, atque alia peccata incidamus. His pseudopphetis ait Dominus: *Quia locuti estis vana, & vidistis mendacium: ideo ecce ego ad vos, dicit Dominus Deus*. Et erit manus mea super prophetas, qui vident vana, & diuinant mendacium, &c. Eo quod deceperint populum meum dicentes, Pax, & non est pax: & ipse edificabat parietem, illi autem liniabant eum luto absque paleis. Parietem edificamus cum iustitiæ nostræ augendæ studemus, sed tunc fallaces illæ cogitationes, siue etiam fallacia verba adulantium amicorum, aut propinquorum, liniunt luto eum absque paleis, cum nostra opera, progressusque laudantes nos in fiduciam nostri extollunt, vt nobis quasi probatæ, perfectæque virtutis viri videamur, nobisque placeamus. Videntur nescio quam nobis firmitatē addere ad peccata depellenda, & luto liniunt parietem, vt fortior sit, sed lutum est absque paleis, quod male coagmentatur, neque hæret, sed cito decedit. Itaque cito illa firmitas, quæ videbatur, elabitur, & reiectus paries, atque nudatus, imbrum, ac lapidum vi pulsatur, & citius, quam putabamus, corrui. * Ideo recte subiicit idem propheta: *Dic ad eos qui liniunt absque temperatu*

ra, (id est, puro luto sine paleis, vt interpretatur Hieronymus) quod casurus sit, erit enim imber inundans, & dabo lapides procellæ dissipantem. Si quidem ecce cecidit paries: nunquid non dicitur vobis, vbi est litura, quam liniistis? Imber inundans est magna vis tentationum carnalium, lapides prægrandes desuper irruentes, cogitationes superbæ, quæ suo pondere murum diruunt, ventus procellæ dissipans cupiditas honorum, & pecuniæ. Cum autem Dominus trullam ponit, & hæc vitia in nos irruiunt, templum, quod in anima nostra Deo feceramus, subuertitur, & consurgit Dominus super nos in gladio.

HISTORIA.

Rebellauit contra te Hamos. Videbat Amasias Prophetæ dictis animos multorum permoueri, abiectoque vitulorum cultu suum quoque perire sacerdotium, & ideo insidias ei callide molitur per regem, quasi regis agerem, non suã. Pro, *Rebellauit*, est רשע, quod verbum significat congregare, & coniuurare, vt 1. Reg. 22. *Quoniam coniuurastis omnes aduersum me*. 4. Reg. 10. *Coniurauit Iehu filius Namsi contra Ioram*. *Rebellauit ergo contra te*, est, ac si dixisset: *Congregationes fecit, atque conuentus in medio regni tui Israel, vt interpretatur Hieron. siue in cœtu Israelitarum*.

Non poterit terra sustinere vniuersos sermones eius. Terrebuntur omnes eius verbis, & à re deficient, atque eum sequentur.

Hæc enim dicit Hamos in gladio morietur Ieroboham. Mendacio incutit maiorem regis terrorem: non enim dixit Hamos gladio periturum esse Ieroboham, sed super eius domum, id est, super eius filium Zachariã, surrecturum esse Dominum in gladio. Sed falsorum deorum cultor didicit falsa verba non timere.

Et dixit Amasias. Cum videret (vt ait Hieron.) regem nihil dictis suis moueri, conatus est Prophetam inde eijcere, ne recedentibus à cultu idolorum Israelitis ipse contemneretur. O videns, inquit, abi hinc in terram tuam, ibi comede panem, id est, ibi viue. Quasi dicat: In Iudæa te audient omnes, & plurimifacient vt à Deo missum, & honorifice te alent. Cum honore autem eum compellat, vt libentius recedat, & ne irritet eos, qui Prophetam sequebantur. Cui autem prophetae videntes dicatur ex-

16

Aa 5 posuimus

poluimus Hos. i. nu. 1. & tequentibus.
Quia sanctificatio regis est, & domus regni est,
 id est, In hac vrbe habet templum suum rex
 Ieroboham, & regiam suam, qui sine dubio
 ægre fert. te in hac vrbe talia vaticinari, &
 forte iratus occidet te.
Non sum propheta, & non sum filius prophetæ.
 Greg. lib. 2. Mor. cap. 41. Querit quomodo
 Hamos negare vere potuerit se esse pro-
 phetam, qui de futuris tot vera prædixit: &
 responderet. Sed quia eadē hora, qua requisit-
 us est, prophetiæ sibi spiritum deesse sensit,
 de semetipso testimonium veraciter intulit
 dicens: Non sum propheta. Qui tamen
 secutus adiunxit: Et nūc audi verbum Do-
 mini, &c. Quibus Prophetæ verbis aperte
 ostenditur, quia, dum de se illa loqueretur,
 impletus est; & mox habere spiritum pro-
 phetandū meruit, quia se prophetam non
 esse humiliter agnouit. * Atque hoc pro-
 phetis sepe contigisse, vt spiritu prophetiæ
 destituerentur, multis ibi probat exemplis.
 Verum quoniam in scriptura prophete vo-
 cantur, eo etiam tempore, quo prophetiæ
 spiritum non habent, vt in primo ex ijs lo-
 cis, quæ citauit pro se Gregor. 2. Reg. 7. Na-
 than dicitur propheta, & Elisæus. 4. Reg. 3.
 postuimus ita interpretari. Nō sum propheta,
 non vtro huc veni, nunquam enim pro-
 phete officium habui, sed armentarij, do-
 nec me ex grege Dominus huc ad vos mi-
 sit. Quomodo igitur armentarium se esse
 dicit, cum tamen tunc armenta non pasce-
 ret, cum hæc dicebat, ita negat se esse pro-
 phetam, quamuis eo tempore prophetaba-
 t. Armentarium se dicit, quoniam id offi-
 cium eius erat, neque prorsus reliquerat, sed
 redditurum se ad armenta cogitabat: pro-
 phetam autem se esse negat, quoniam neque
 prius quam ex grege assumeretur, officium
 illud habuit, neque perfecta hac legatione
 seiebat, an habiturus esset. Perinde ergo est
 ac si diceret: Quamuis nunc prophetem,
 non est officium meum prophetare, sed pa-
 scere armenta, Dominus tamen nihil tale
 cogitantem me huc venire iussit. Idem fuit
 sensus Lxx, qui verterunt: Non eram pro-
 pheta ego. Cur autem hoc nūc dixerit, ex-
 plicat Chry. hom. 24. in posteriorem epist.
 ad Cor. Non extollens, inquit, seipsum di-
 cebat, sed obturans ora suspiciū ipsam
 non esse prophetam, & vt ostendat quod
 non decipiat, neque a se ipso dicat ea, quæ
 dicit. Et in initio cap. 1. comment. in Isa. Hos,

17

ait, eo scripsit, ne quis humanæ imputaret
 sapientiæ quæ a se dicerentur. Constat igitur
 ex Chryso. verbis non negasse habere
 se spiritum propheticum, sed potius affir-
 massé.

Sed armentarius ego sum. Hieronymus: Pro-
 armentario, quod Hebraice dicitur ארמנין,
 Aquila, & Symmachus, & Theodoro, &
 Quinta editio Συκομορος translulerunt, qui ar-
 menta pascit, non oues. Soli Lxx Αρμνίου, di-
 xerunt, quod proprie pastor caprarum ap-
 pellatur, &c. Hinc Chry. locis citatis citat,
 sed caprarius eram. Et Ambro. in illud Luc.
 17. Si habueritis fidē sicut granum synapis:
 Pastor eram caprarum. Sed etymologia o-
 stendit veriolem esse nostram, comunē-
 que translationem, dicitur enim ארמנין, ארמנין,
 quod est bos.

Vellicans sycomoros. Sycomorus (vt ait
 Dioscor. lib. 1. cap. 144.) arbor est statura, &
 folijs moro similis, sed fructu similis ficui,
 ideoque συκομορία Græce dicitur sumpto vo-
 cabulo à ficu, quæ συκί dicitur, & à moro,
 quæ dicitur μορία. A quibusdam sycaminus
 dicitur. Fructus eius sycomorus etiam vo-
 catur. Nascitur Rhodi, & in Caria, & in alijs
 locis, quæ frumenti sterilitate laborant, quā
 abundantia sua subleuat, quater enim sin-
 gulis annis fructificat. Non comeditur fru-
 ctus, nisi vellicetur, aut scalpatur vnguibus,
 aut ferro, vt lac prodeat, & à sole penetret,
 & quarto die maturescat. Ex Dioscori-
 de. Propterea Hamos pauper hoc cibo ute-
 batur, & quia vnguibus fidebat fructus, vt
 essent edendo apti, dixit, *Vellicans sycomoros.*
 Eandem arborem Græci vt dixi, συκομορία,
 vocant, vt videmus Luc. 19. Et ascendens
 in arborem Sycomorum, Græce in arbore
 συκομορίαν. Ceterum Hieronymo, quamuis
 ita vt nos habemus, translulerat, magis pla-
 cere videtur, vt legeremus: Ruborum mo-
 ra destringens, quomodo etiā legit in epist.
 ad Paulinum, cuius initium est: Frater Am-
 brosius: idque hac ratione, quod solitudo,
 in qua morabatur Hamos, nullā huiusmo-
 di arborem gignit. * At omnino verendum
 est, Sycomoros, quem admodum Aquila, &
 Symmachus interpretati sunt, Lxx etiam,
 & Theodoro sycaminos aut sycamina ver-
 terunt, quæ eadē arbor est: nascuntur enim
 sycamini (vt Hieronymus scribit) Palesting
 in campestribus, & agrestes afferunt fructus,
 quæ si non vellicentur, amarissimas caricu-
 las faciunt, & à dulcibus corrumpuntur.

18

Sycomo-
rus.

19

Ipsa

Ipsa etiā Hieronymus Αρμνίου temper ver-
 tit sycomoros, vt Isa. 9. Sycomoros succide-
 runt, 2. Paralip. 1. Quasi sycomoros, quæ na-
 scuntur in campestribus. Neque inficior mo-
 rum etiā interdum hac voce significari,
 vt Psal. 77. Et moros eorum in pruina; sed
 & ibi Hieron. vertit sycomoros. Quod au-
 tem Hieronymi ætate nullæ essent in illa
 solitudine sycomorū, moueret nos, nisi sci-
 remus arborum etiam producendarum esse
 in terra vicissitudines; & in locis præfertim
 pascuis solere arbores succidi, vt plus illa
 herbæ ferant. Denique Libanus mōs olim
 cedrorum feracitate nobilissimus, nūc ce-
 drum fere nullam habet, vt ab oculatis res-
 tibus accepimus:

Cum sequerer gregem. Qui videlicet, vt
 est in Hebr. neque id tamē obstat ei, quod
 prius dixit, Armentarius ego sum, solent
 enim officiorū nomina desumi ab eo, quod
 maius, & dignius est; in quo minorā inclu-
 duntur. Recte itaque dicitur armentarius,
 licet & oues interdum pasceret. Tunc cer-
 te pascebat quando vocatus à Domino est:

Et nūc audi verbum Domini. Nequaquam
 verbis, aut minis Amasæ ab officio suo de-
 sistit, sed facit (vt ait Hieron.) quod aposto-
 li, cum Pharisæis, & scribis prædicare prohi-
 bentibus responderunt: Obedire oportet
 Deo magis quam hominibus. Act. 5:

Non stillab. Futuri temporis verba pro
 imperatiuis ponuntur more Hebræorum.
 Stillare autem prophetas (vt Hieronymus
 notat) idioma scripturarum est, propterea
 quod non totam Dei simul inferant iram,
 sed paruas stillas cōminatione denuntient.
 Quæuis Michæ. 2. videatur affirmare mo-
 re Hebræorum eloquium vocari stillatio-
 nem, eo quod ad pluuia similitudinē suat,
 & ad aures audientium perueniat. Sed quod
 prius retulimus, magis scripturæ consuetu-
 dini congruit: non enim de verbis quibusli-
 bet (vt nonnulli putant) sed de commina-
 torijs, & grauibus proprie dicitur stillare, vt
 Mich. 2. Ne loquamini loquentes: non stil-
 labit super nos, non comprehendet confu-
 sio, &c. Et Ezech. 21. Pone faciem tuam ad
 Ierusalem, & stilla ad sanctuaria, & propheta
 contra humum Israel. Vnde eleganter
 Symmachus pro, Non stillabis, vertit, Non
 increpabis. Ex quo intelligitur illud Job. 29.
 Verbis meis addere nihil audebat, & super
 illos stillabat eloquium meum, id est, quasi
 terribi sermone meo præ reuerentia tace-

20

Stillare.

bant. * Nota admodum etiam, æque hoc verbū
 ad res, & ad verba pertinere. 2. Paralip. 12.
 Non disperdam eos, &c. Et non stillabit fu-
 tor meus super Ierusalem per manū Sefac.
 Et cap. 34. Idcirco stillabit furor meus super
 locum istum, & non extinguetur. Nēc su-
 mitur in bonam partem; nisi aliquid adda-
 tur, vnde id intelligi possit, vt 2. Mach. 8.
 Benedicentes Dominum, qui liberauit eos
 in isto die, misericordiz initium stillans in
 eos. Est ergo stillare tam verbis commina-
 ti, quam re punire: quod inde mihi omnino
 sumptum videtur, quod omnia huius tempo-
 ris supplicia, quæ stillæ dicuntur, per exigua
 sunt cum illis collata; quæ in futuro sæculo
 manēt peccatores. Quasi dicat Dominus:
 Hæ stillæ sunt, postea vehemens imber, &
 procella venient. Quod intelligi ex verbis
 Job. 26. Et cum vix paruam stillam sermo-
 nis eius audierimus, quis poterit tonitruū
 magnitudinis illius intueri?

Super domum idoli. Super domum idoli, id
 est, contra domum, vt Isa. 1. Visio Isaia filij
 Amos, quam vidit super Iudam & Ierusa-
 lem. Lxx, Contra Iudam & Ierusalem. Et
 in hoc capit. Rebellaui contra te Hamos,
 in Hebræo. Rebellaui super te Hamos.
 Sed domum idoli vocat domū אלהים, quod
 multi putauerūt esse, Super domum Isaac,
 Lxx, Super domum Iacob. Hieronymus: Pro
 domo idoli in Heb. scriptum est בית אל, id
 est, domus risus, Isaac enim risus inter-
 pretatur, &c. At non solet domus Isaac, sed
 domus Iacob, aut Israel, in scriptura dici. Vt
 ergo Hoseas ca. 4. quam Israelitæ vocabant
 Bethel, id est, domum Dei, per irrisionem
 vocat Bethauen, id est, domum vanitatis,
 aut idoli: ita nunc eandem Hamos vocat
 domum risus, id est, rei irridendæ, nempe
 idoli, quod non cultu, sed irrisione dignum
 est, & cultores suos in irrisionem hostium
 adducturum erat. De quo diximus nu. 12.
 vbi pro, Demolientur excelsa idoli, Lxx
 verterunt: Et debebuntur aræ risus, cum sit
 in Hebr. בית אל, vt in hoc loco esse dixi.

Vxor tua in ciuitate fornicabitur. Hoc pri-
 mum non ad vltimam decem tribuum cā-
 ptiuitatem pertinet, quæ contigit nono an-
 no Hosee regis Israel, hoc est, quadragesi-
 mo primo, aut quadragesimo secundo à mor-
 te Ieroboham regis, cuius tempore hæc Ha-
 mos prophetauit, vt constat ex 4. Reg. 15.
 & 17. nimis enim sera erat vxoris eius formi-
 catio. Cetera ergo ad captiuitatis tempus

21

Super pro
Contra.

22

spectant,

spectat, quod de fornicatione vxoris dicit, ad presens, siue ad paulo post futurum, quasi dicat: Quoniam tu alios ad fornicationem, id est, ad idolorum cultum prouocas, vxor quoque tua fornicabitur, idque in ciuitate, vt maior tua sit, & ignominia, & indignatio. Hof. 4. Super capita montium sacrificabant, &c. Ideo fornicubuntur filiae vestrae, & sponsae vestrae adulterae erunt. No visita bo super filias vestras, cu fuerint fornicatae, & super sponfas vestras, cu adulterauerint, quoniam ipsi cum meretricibus conuersabantur, & cum effeminitatis sacrificabant, & populus non intelligens vapulabit.

Filius, & filiae tuae. Omnis generis dolore cruciaberis, adulterij, orbitatis, spoliationis, & rapinae, captiuitatis tuae; & tuorum, ac denique mortis, idque in aliena terra.

Et humus tua funiculo metietur. Agri, quos possides, alijs distribuentur, id est, militibus Assyriorum, aut certe Chuthais, quos mittet rex Assyriorum ad incolendam terram vestram. Veteres enim funiculis terram diuidebant. Psal. 77. Et forte diuisit eis terram in funiculo distributionis. Vnde Funiculus pro hereditate ipsa capitur, id est, pro terra funiculo distributa. Deuter. 32. Pars autem Domini populus eius, Iacob funiculus hereditatis eius. Et Psal. 15. Funes ecciderunt mihi in praecularis. Vbi id adnotant Euthymius, & alij.

Et tu in polluta terra morieris. Duceris in Assyrios, & morieris in terra illa polluta idolorum cultu, vt ait Hieronymus.

ALLEGORIA.

23 Haec omnia Hieron. Allegorice de haereticis interpretatur, qui merito in Amasia sacerdote idolorum significatur. Qui cum vident se non posse Ecclesiae doctoribus resistere, confugiunt ad reges, & principes, quos deceperunt. Sed si illi dissimulent, haereticique videant vi non posse, precibus, & honorum illecebris, partim etiam tacitis minis eos fugare conantur. At catholicae Ecclesiae doctores neq; minis, aut timori, neq; precibus cedunt, vt prophetae designant, sed illorum, si opus sit, impietatem arguunt, qui sibi obstitabant, & contra eos prophetaut. Horum vxor falsa Ecclesia fornicationi omnium patebit, & filij, ac filiae, quos male in errore genuerunt, Domini mucrone ferientur, & vniuersa eorum possessio erit hereditas demonum, & ipsi morientur in terra polluta, quae non habeat habitatorem

Funiculus.

Deum, sed multis praeu religionis contaminetur erroribus, & omnis populus, qui falsum sibi nomen assumit Israel, captiu migrabit de terra sua, vt no seruiat Deo, sed haereticorum, ac demonu iugo colla submittat.

TROPOLOGIA.

Eadem etiam contentio, quam in Amasia, & Hemos vidimus, intra nosmetipsos quotidie, si attendamus, videbimus. Sunt enim in nobis quaedam cogitationes, siue studia, quae nihil aliud quaerunt quam praesentia, id est, honores, & factum, & magni nominis opinionem, diuitias, carnis voluptatem & quietem, atque otium, quas nobis suggerit immoderatus amor nostri vestre quadam virtutis honestatus, qui bene in Amasia intelligitur, quod nomen vertitur, Fortis Dei, & tamen Dei sacerdos non est, sed vitulorum, dumque sacerdotis nomen habet, populum sibi credentem decipit, & a Deo auerit. Ita huiusmodi cogitationes Dei esse videntur, & fortes, cum tamen ad idolorum cultum spectent, credentesque decipiant. Vt cum optamus cu aliarum artium, tum etiam Theologiae excellentem cognitionem, quasi populo Dei profuturi, cum religiosi, & sancti haberi volumus, cum libertate, aut licentia potius verborum, in bonos, & principes viros vitur, cum maioribus, ac praesertim praepositis nostris cedere recusamus, cum nostro sensu in docendo, in orando, & meditando, in operibus poenitentiae duci malimus, quam eorum, qui pro CHRISTO nobis praesunt, & quoru nos cura Deo seruituri tradidimus. Sepe enim haec, & id genus multa, velo quadam pietatis, & utilitatis aliorum teguntur, quod si detrahas, inuenias ambitionem, tumorem animi, latentemque superbiam. Quare diligentissime discutienda, atque examinanda sunt huiusmodi cogitationes, ne nobis simulata specie sanctitatis illudat. * At in eadem urbem, in qua populum seducit Amasias, mittit illuminator omnium hominum prophetam suum Hemos, qui eius dolos detegat, id est, amorem Dei cum sanctis, veracibusque cogitationibus, quae priores illas redarguant, & no Dei, sed mali spiritus esse demonstrent. Videt Amasias probati multis verba Prophetae Dei, & per regem deterrere eum nititur a prophetando: quia cum ratio cedere incipit melioribus cogitationibus, concupiscentia, & immoderatus amor nostri, qui priores cogita-

24 Cogitationum contentio in nobis.

25

Inanes motus, quos nobis amor nostri incutit.

tiones

tiones suggererant, ad inanes terrores confugiunt in mortis, de decoris, contemptus, morborum, & mala quaedam, atque incommoda proponunt, quae vitari non posse videntur. Non tamen terretur Hemos, qui vertitur Rotrans, autote-Hier. in procmio com mentu: in loekem, sed rideo eos metus, & portat, quae porram hecesse est, ac fortius contra ipsum Amasiam prophetae: quia Dei amor, qui dolos concupiscentiae, & amoris proprii aperuit, vices nobis addit, vt ea incommoda, etiam si vera futura viderentur, a quo animo perferamus, & Dei partes alacriter sequamur. Id enim docet, quis inaneat exitus priorem illum spiritum erroris, vxor illius, id est, caro, fornicabitur, & vniuersum peccatorum delectationibus succumbet, filij, & filiae, id est, opera eius, tam quae bona, & vitia videbantur, quam quae infirma, & feminea, cadent gladio; diuinae fontem dam natione confusa, voluptates, quas possidebas, absque relinquet, quibus forte, minime vellet, & ipsam terra polluta morietur, id est, ignis aeterni sententiam in inferno sustinebit, & populus, quem deceperat, qui cum Deum non coleret, sed idola, falsum Israelis nomen habebat, de hac terra, quam suam vocabat, in aeternam captiuitatem migrabit.

CAP. VIII.

Haec ostendit mihi Dominus Deus: ecce vnicinus pomorum. Et dixit. Quid tu vides Amos? Et dixi, Vnicinum pomorum. Et dixit Dominus ad me. Venit super populum meum Israel: non adueniam ultra, vt pertranseam eum. Et stridebunt cardines templi in die illa, dicit Dominus Deus: multi mouentur in omni loco, proiecerunt silentium. Audite hoc, qui conseruitis pauperem, et deficere facitis egenos domos dicentes, Quando transibit mensis, & vniuersum merces: & sabbatum, & aperiemus frumentum: vt vniuersum mensis

suram, et augetur solum, & superponamus stateras dolosas, vt possideamus in argento egenos, & pauperes pro calceamentis, & quisquillas frumenti vendamus? Iurauit Dominus in superbiam Iacob, Si oblitus fuero usque in finem omnia opera eorum. Numquid super ista non commouebitur terra, et lugebit omnis habitator eius? & ascendet quasi flumen vniversus, & eiecitur, et defluet quasi rivus Aegypti? Et erit in die illa dicit Dominus: occidet sol in meridie, & tenebrescere faciam terram in die huiusmodi: et conuertam festiuitates vestras in luctum, & omnia cantica vestra in planctum: & inducam super omne dorsum vestrum saccum, et super omne caput caluitium. & ponam eam quasi luctum vniuersi, & nouissima eius quasi diem amarum. Et ecce, dies veniunt, dicit Dominus: et emit tam famem in terram: non famem panis, neque sitim aqua, sed audiendi verbum Domini. Et commouebuntur a mari usque ad mare, & ab aquilone usque ad orientem: circumuehant quaretes verbum Domini, et non inuenient. In die illa deficient virgines pulchrae, & adulescentes in siti. Qui iurant in delicto Samariae, et dicunt, Vinit Deus tuus Dan, et viuit via Bersabee. Et cadent, et non resurgent ultra.

HISTORIA.

Haec ostendit mihi Dominus: Et ecce vnicinus pomorum. Quo magis captiuitas appropinquabat, eo plures Dominus visiones ad eadem peruenientes ostendebat, vt vel multitudinem terroretur, & ad omnium malorum propul-

Supr. 6.

Hiere. 15.

Tob. 2. 1. Mach. 1.

I.

propul-

Vncinus. propulsatorem conuerterentur. Est autem vncinus baculus oblongus ferramentum habens in cuspidem incuruum, quo rami arborum attrahuntur, vt poma colligantur. Interdum etiam vncinum vocat noster interpretes ipsum ferramentum, quo aliquid alteri connectitur, aut vnde aliquid pedet, vt Exhod. 28. Ipsarum catenarum extrema duobus copulabis vncinis in vtroque latere superhumeralis. Vncinus igitur ostensus hoc significat iuxta Hieron. Sicut vncino rami arboris attrahuntur ad poma carpenda, ita ego proximum captiuitatis tempus attraxi. Vel iuxta Lyrano. quod mihi valde placet: Poma, quae possunt manu decerpi, primo decerpuntur, postea illa, quae non possunt capi nisi vncino. Quare significat primum quosdam eorum esse interficiendos, & capiendos ante magnam illam captiuitatem, vt ex 4. Reg. 15. intelligimus: In diebus Phacee regis Israel venit Theglath-phalasar rex Assur, & cepit Aion, & Abel domum Maacha, & Ianoe, & Cedee, & Asor, & Galaad, & Galilaeam, & vniuersam terram Nephthali, & traxit eos in Assyrios. Deinde quoniam vncino poma attrahuntur, quae remanserant, & remota erant, atque abdita, plane indicat ceteros, qui prioribus calamitatibus superstitibus erant, quantumuis remoti, & abditi essent, similiter esse capiendos. Idcirco Dominus postquam Prophetam rogauit, quid videret, vt scilicet eum magis ad audiendum excitaret, & reliqui postea attentiores essent, docet quid vncinus significet: Venit finis super populum meum Israel. * Pro, Pomorum, in Hebraeo est י"פ, quod proprie aetatem significat, ac deinde poma, quae aetate colliguntur. Poma autem voco omnes fructus, qui ex arboribus colliguntur, & cibis apti sunt, praesertim qui tenero, ac molli cortice sunt, nam qui duro, nuces proprie dicuntur. Hof. 9. Quasi prima poma ficulneae in cacumine eius vidi patres eorum. Inde etiam hoc nomen significat ficus, & palathas, id est, masam ex ficibus confectam. 1. Reg. 16. Et panes, & palathas ad vescendum pueris tuis. At in nomine י"פ, quod Hieronymo vertitur vncinus, recentiores interpretes habemus repugnantes, non enim vncinum esse putant, sed canistrum, quod & Chaldaeo visum est. Sed vncinum magis significare ex eo constat quod ex eius similitudine Hebraei vocant י"פ laqueum, si-

Poma.

*

ue decipulam, qua aues capiuntur, vt Ierem. 5. Sicut decipula plena aibus, sic domus eorum plena dolo. Ac ne quis ibi canistrum intelligat plenum aibus, Lxx verterunt: *as mayis l'q'ga'p'v'n*, id est, vt laqueus extensus, siue, vt decipula extensa. Quod & verba praecedentia continuo indicant: Quia inuenti sunt in populo meo impij insidiantes, quasi aucupis, & laqueos ponentes, & pedicas ad capiendos viros, sicut decipula plena aibus, sic domus eorum plena dolo. Et in hoc Hamos alijs verbis, sed sensu eodem transtulerunt, *asos d'evro'v*, id est, vas aucupis, vas appellantes more Hebraeorum instrumentum quoduis, & nunc laqueum intelligentes. * Quam translationem Theodor. his verbis exponit. Visio haec celerem, & expeditam venationem Israel significat. Quemadmodum enim aues visco facile capiuntur, sic ab Assyrijs populus apprehenditur. Itaque recte hanc Lxx translationem admittere possumus, cum constet י"פ id significare, quod ipsi voluit, id est, laqueum aucupis, qui quoniam aetate tendi solent, laqueus aetatis dicitur, licet Lxx י"פ. i. estatis in interpretatione sua omiserint. At canistrum significare non probabunt, nisi ex nouis Hebraeis, quorum aetate multa ex Hebraeis proprietatibus ignorabantur? Credendum potius Hieronymo, qui & vetustissimos, ac doctissimos interpretes sequitur, & eo tempore vixit, quo Hebraeorum multo magis eruditio florebat? Nam Chaldaei verba possum aliter atque ipsi volunt interpretari: ait enim *אש קי'פ'י קי'פ'י קי'פ'י קי'פ'י קי'פ'י*. Et ecce vas plenum fructibus aetatis. Vas vocare potest, vt & Lxx, instrumentum ad capiendum, (id est, vncinum,) quod plenum erat fructibus aetatis, quoniam multa simul poma capiebat, quod in festinatione fieri solet, vt citius decerpantur. Simul etiam considera Chaldaei poma, siue fructus vocasse *אש'פ'*, quod extremos fructus significat, nam י"פ'י, nices vocant, vt intelligamus priora poma manu fuisse decerpta ante captiuitatem, postrema iam matura, captiuitati extremam esse reseruata, in quibus eos intelligimus, qui iam iniquitates suas compleuerant, & maturierant supplicijs. * Quod si probari posset י"פ significare canistrum, quanto aptior, & accommodatior est postea translatio ad id, quod voluit Propheta, significandum? Ridiculum est ergo quod, vt Hebraeorum

braeorum

braeorum interpretationem nobis obtundant, ne tamen nostram deserere videantur, dicunt, vncinum interpretari oportere vas genus fructibus continendis idoneum, cum Hieron. suam vocem interpretatus sit ita, vt diximus, & constet Latinis nihil comunc esse vncino cum canistro. Alter ait, in patria sua hortulanos sportam alligare vncinis, vt poma excipiat, atque ideo Hieronymum vertisse vncinum, cum sporta potius sit. Crederem sane sibi ipsum Hieronymum non explicuisset, aut si docere posset fieri in Iudaea, quod in patria sua fieri testatur, aut denique posset confirmare י"פ significare sportam. Video haec ingrata futura multis, qui non magnopere curant quomodo quaeque dicantur, aut quomodo veritas translatio tuenda sit: sed ego praeter eundem non puto, vt & proprietates verborum magis aperiantur, & omnes intelligant quantum fidei habendum sit ijs, qui in doctorum Hebraeorum nugis adhaerentes saepe a translatione nostra recedunt.

Non adijciam. Ultra vt pertranscam eum. Non pertransibo iam illum sine poena, non iam illi parciam. Ita Hieron. Chaldaeis: Non adijciam ultra illis dimittere. Sed non est praeterendum in Hebr. & apud Lxx, & apud Chald. eadem hic verba legi, atque capit. 7. vbi nos habemus: Non adijciam ultra superinducere eum: viderique eodem modo vtrouaque intelligenda. Quare & illic ita accipi possunt, vt nunc exponimus, & hic eodem modo, quo tunc exposuimus, vt tacite alludat ad trullam cementarij, quam se positurum esse in medio dixit, & iterum dicat, Non protegam in posterum hunc populum.

Et stridebunt cardines templi. Mihi non videtur de templo Ierosolymitano loqui, sed de templo Bethel, de quo ca. 7. locutus est, vt etiam placet Ruffino, & Lyrano, quonia haec propheta ad decem tribus pertinet, sicut ait: Venit finis super populum meum Israel. Et paulo post: Iurauit Dominus in superbiam Iacob. Stridebunt autem, siue (vt est in Hebr.) vlulabunt, cardines templi, hostium multitudine cum imperu irrumperente in templum, vel cardines, & ianuas secum deiciente, aut tormento aliquo frangente. Eodem modo interpretabimur, si pro Cardines, veramus, Laquearia, vt est apud Lxx, nam Hieron. in sua expositione vtrumque complexus est, simulque cardines,

nes, & laquearia nominat. * Pro quo in Hebraeo est י"פ, quod recentiores cantica interpretantur, vertunt enim: Et vlulabunt cantica, id est, in vlularum vertentur cantica. Quam interpretationem, & Chaldaeus amplexus est, & verba Hebraea haud inuita accipiunt. Sed cantica sumi etiam solent pro canentibus more Hebraeorum, quem saepe inculcauimus. Itaque י"פ templi dicuntur ex templi partes, quae canunt, id est, strident, & proprie cardines vocantur. Eodem nomine laquearia significantur, vt ex versione Lxx intelligitur, quod multum resonent voce percussa, aut pleniorum, & suauiorum vocis sonum efficiant. Quod autem iidem recentiores pro Templi vertunt palatij, quod est in Hebr. י"פ, non video cur fecerint, praesertim cum frequentius templum significet, & ita Lxx transtulerint.

In omni loco projectur silentium. Tanta multitudo in obsidione morietur, vt vacua futura sint omnia, & solitaria, atque ideo vbi que erit silentium. Ita Hier. & Theodor.

ALLEGORIA.

Ad tempus quoque Domini seruatoris pertinet hic vncinus, cum dixerunt, Crucifige, crucifige eum. Tunc enim venit finis super eos, & extrema captiuitas, vtraque non pepercit eis Dominus, Et vlulauerunt cardines templi, vel laquearia templi super occisum populum corruentia. Et in omni loco projectum est silentium, habentibus Iudaeis Moysen, & prophetas, & non habentibus CHRISTVM, qui est verbum Dei, legentibus litteram, & perdetibus spiritum. * Ex Hiero. Illud autem: Non adijciam ultra vt pertranscam eum: eleganter exposuit Rupertus in hunc sensum. Docet Dominus post CHRISTI mortem nihil eis prodesse immolationem agni paschalis, aut ceteros ritus legis. Olim enim hic idem Dominus ita dixit: Erigite vobis sanguis in signum in aedibus, in quibus eritis, & videbo sanguinem, ac transibo vos, neque erit in vobis plaga disperdens, quando percussero terram Aegypti: nunc autem dicit super eundem populum: Non adijciam, vt pertranscam eum. Etenim ex quo fusus est ab eis sanguis agni Dei, sanguis CHRISTI filij Dei, iam non recipitur apud Deum sanguis agni illorum bruti pecoris, sed quae signatae sunt signo sanguinis CHRISTI, signaculo crucis filij Dei, illae sunt domus Israel. Ille autem

6

Jo had. 19.

7

Exhod. 12.

autem

autem populus, qui prius dicebatur Israel, inter Aegyptios reputatur quia non habet hoc signum: & propterea, Non adiciam, inquit, vt pertranseam eum, & subaudiendum est, sed percutiam, sicut olim terram Aegypti, ita & nunc omnem animam hominis increduli; & malum operantis, tam Iudaei, quam Graeci, immo prius, & durius, Iudaei, quam Graeci.

TROPOLOGIA.

8 Mibi videtur vncinus mors esse, quae omnes ramos, quamuis virentes, & omnia pominae omnes fructus aestatis, siue matura sint, siue immatura, quamuis valde recedita & latentia attrahit, vt a Deo decerpantur, & suis locis singula collocentur. Nec male vita nostra in pomis, & similibus fructibus aetatis significata est, cito enim erumpunt, & maturescunt, & decerpuntur. Et quaedam quidem, siue casu aliquo, siue sponte sua decidunt immatura, nec dum rubentia, quaedam putrida etiam in arbore seruantur. Alia rubent, & pulchra oculis videntur, quae tamen si feces, vermes intus inuepiant. Ita quidam in eunte adolescentia rapiuntur, alij ad decrepita veniunt senectutem. Quidam longam vitam pollicentur, qui cito morbis latentibus absumuntur. Sed omnium tamen brevis admodum finis est, qui poma aestatis sunt. Recte itaque Job: Dies mei velociores fuerunt cursore, fugerunt, & non viderunt bonum. Pertranterunt quasi naues poma portantes. Quae videlicet celeritate sunt, ne mora gratiam suam amittant poma. Et dies aetatis nostrae vere naues sunt fluctibus varijs agitatae, semper ad portum festinantes, vbi vita nostra finienda est, vbi parata est locusta illa, id est, mors, de qua Exhodi 10. Deorata est igitur herba terrae, & quidquid pomorum in arboribus fuit. * Quod igitur Deus vncinum ostendit, mortem comminatur habitatoribus terrae, qui ita viuunt, ac si morituri non essent. Sed quia praestitutus a Deo dies aliquando sine dubio aderit, nec vitari poterit, necesseque erit voluptates illas, quibus pecudum more se dedebant, finire, ait: Non adiciam vltra, vt pertranseam eum. Tunc stridebunt cardines templi, quia pulcherrima quaeque eorum, quae habebant, concident, & ab irumpentibus hostibus diripientur. Hostes voco de quibus poeta maximus ait: *Subeunt morbi, tristicque senectus,*

Mors vncinus est.

Vita nostra pomis significatur.

Job. 9.

9

Georg.

Et labor, & direrapit inclementia mortis.

Nam hi perdunt etiam illa, quae voluptatem afferebant, & sensum voluptatum auferunt. Tunc etiam projicitur in omni loco silentium, quia perijt memoria eorum cum sonitu, & loca ipsa olim celebria sunt saepe solitaria, & muta, sicut scriptum est: Nisi domus multae desertae fuerint grandes, & pulchrae, absque habitatore. Ruperus vncinum vult esse auaritiam, quae multum in hoc capite reprehenditur. Referam eius verba, sunt enim aptissima: Mira, & mirabiliter congrua similitudine auaritiam denotat praestendens vncinum pomorum. Vncinum, quo arboris rami attrahi solent ad carpenda poma, quae manuum attingi non possunt. Vncina profecto est auaritia manus, neque vquam, nisi ad accipiendum, extenditur. Porro homines aliquid habentes veluti rami sunt, poma candida, siue rubicunda, visuque pulchra, & ad vescendum delectabilia gerentes. Talibus auaritia callide insidiatur cuiuslibet artis vncinum innectens, crebroque conuolvens silenter dum timet audiri, vt & damnum fiat poma detracto, & tamen possessor non percipiat, donec iam saturato fure damnum suum tarde reperiens gemat. * Vera, & conueniens in hac ostensione similitudo, dum & auaritia dolus vncino, & bona temporalia, circa quae laborat auaritia, pomis assimilantur. Pomum quippe res leuis est, maximeque pueros mulcet: viris autem, & maxime sanis pro minimo est. Sic nimirum bona praesentis saeculi leuia sunt, & eos quidem, qui sensu paruuli sunt, nimis oblectat, sapientibus autem, qui caelestia sapiunt, contemptibilia sunt. Et paulo post: Ad summum vt perpendas bona omnia temporalia, quae sibi vncinus auaritia sitienter attrahit, recte ob vilitatem nomine pomorum denotari: sciendum est quia primus homo cupiditatis crimen, per quod perijt, non per aurum, neque per argerum, sed per exiguum pomum admisit. Haec quidem eleganter Rupertus, si ad moralem sensum referatur, vt nos facimus, sed quomodo eidem intelligentiae cetera, quae sequuntur, congruat, difficile explicatum est, neque ex Ruperto haberi potest. Vncinus, inquit, ostendebatur, vt significaretur causa eius, id est, auaritia finem venire, & ideo continuo additum est: Venit finis super populum meum Israel. Hoc ad mores referamus. Non est

dubium

dubium propter auaritiam, & rapinas diuicium, & oppressiones egenorum populos & vrbes aliquando excindi. Saepe etiam ob eadem peccata multi ante diem rapiuntur, sicut ait David: Viri sanguinum, & dolosi non dimidiabunt dies suos. Et ne solos homicidas viros sanguinum appellati putemus, Ecclesiasticus ait: Panis egentium vita pauperum est, qui defraudat illum, homo sanguinis est. Qui auferit in sudore panem, quasi qui occidit proximum suum. Qui effundit sanguinem, & qui fraudem facit mercenario, fratres sunt. * Magnam quoque calamitatem importat auaritia virtutibus, & operibus bonis, tollit enim caritatem, & iustitiam, & misericordiam, denique ita hominem totum in seruitutem suam rapit, vt omnis bonorum operum fructus percat. Quare commemoratis auarorum fraudibus noster propheta inquit: Numquid super isto non commouebitur terra, & iugebit omnis habitator eius? Et ascendet quasi fluvius vniversus, & eijcietur, & defluet, quasi rivus Aegypti. Quae postea explicabimus. Merito ergo dicitur: Venit finis super populum meum Israel, non adiciam vltra vt pertranseam eum. Cetera quae sequuntur nu. 9. explicata sunt.

HISTORIA.

Audire hoc qui conterriti pauperes. Quod de fine dixit, ad diuites auaros, & crudeles refert, & cum idololatria maxime captiuitatis cladem inuenerit, tanti facit pauperum oppressionem, vt illius maioris sceleris oblitus, & iniuriae suae, scelus hoc minus, quod iniuria pauperum est, quasi causam commemoret tatorum malorum. Audire, inquit, hoc diuites, qui conterriti, id est, vexatis, & magnis doloribus afficitis pauperes, qui nihil aliud querere videmini, quam vt illifame, & egestate confecti auferantur a terra: Quid sit in scriptura conterere, diximus Hof. 13. num. 19. & 20.

12 Quando transibit mensis, & venum dabimus. Rupertus vitiato codice deceptus legit, Quando transibit mensis, sed manifestum est legi debere, mensis, est enim in Hebraeo שְׁנֵי יָמִים, in Graeco δ' ἡμέρας, Et est sensus: Quando transibit sollemnitas mensis, id est, calendae, siue Neomenia, vt possimus merces nostras venum dare? Non enim id diebus festis licebat, qualis erat primus dies mensis. Ideo statim sequitur: Et sabbatum aperiemus frumentum? id est, quando tran-

ibit sabbatum, vt possimus frumentum, quod diu seruauimus, promere, vt vendatur? Verba sunt nimis optantium, & quasi magna mora dies illos abire suspirantium. Cum autem dicit, Mensis, nouum mensem intelligit, & mensis nouus dicitur primus dies mensis, Graece Neomenia. Ita dictum est Kai. vltimo: Et erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbato. Ita fere Hieronymus, & apertius Rufinus. Fastidiebatis, inquit, ferias sabbathorum, quia indicto otio vno saltem die vos a fraudibus continebant. Increpabatis transeuntis otij tarditatem, ad actiuosa nimirum tempora festinantes, in quibus esurienti populo venderetis non solum frumenta, sed etiam quicquillas, quas vtique proijcere solebatis, &c. Si autem queras cur calendas, & sabbatum tantum nominent, causa est quod huiusmodi dies frequentius occurrerent, magisque illorum cupiditati obstabant, ceterae enim sollemnitates semel per annum celebrabantur. Quare mihi non probatur quod in additione scripsit Paulus Burgensis, mensis, de quo Propheta loquitur, esse illum, qui tertio quoque anno intercalabatur, & sabbatum dici septimum quemque annum, quo terra quiescebat, & sabbatum terrae dicebatur Leu. 25. Quod etiam dixit Rupertus, Significantiora sunt verba, vt nos exposuimus, & magis propria. Cur enim mensis pro intercalari capiatur? aut cur sabbatum sine addito positum septimum annum significet? Deinde quoniam de crebra pauperum oppressionem, & consumptionem loquitur Propheta, melius ad initia mensium, & septimos dies, quam ad tertios, & septimos annos referemus.

Vt immutamus mensuram, & augeamus scilicet, id est, Minorem in vendendis mercibus mensuram faciamus, & maiora pondera in accipiendis, vt recte exponit Hieronymus. Pro mensura in Heb. est מִסָּה, pro quo Lxx etiam mensuram possuerunt hic, & Eze. 45. Est autem cepha, siue cephi mensura aridorum, quae est decima pars cori, sicut bathus est mensura liquidorum, decima etiam cori pars, vt videmus Eze. 45. Corus autem triginta modios habet. Ex quo videmus quam male Pagninus & Vatablus modium hic posuerint pro cepha. Sed tamen hoc in loco generale mensurae nomen est apud nos, & apud Lxx, vt iam diximus, sicut & Mich. 6. Et mensura minor irae

13

Cephi. Bathus.

Bb plena,

plena, ita Hier. vertit, cum esset in Hebræo cephā. Diceret quis fortasse cephi duo significare, id est, generale nomen esse mensuræ, & speciale: ego quidem arbitror vnum significare, sed quia hæc mensura erat Hebræis vtitatissima, posita est ab his prophetis, vt quod de hac dicitur, idem de ceteris dictum intelligatur. Vt si Latini diceret, Minuamus amphoram, aut modium, idem de ceteris mensuris liquidorum, & aridorū dictum intelligeretur. Indicat hoc illud Eze. 45. Statera iusta, & cephi iustum, & bathus iustus erit vobis. Cum iubet has mensuras esse iustas, quis dubitet eum omnes iustas esse velle? Sed vtitatores nominasse satis est vt ceteræ similiter intelligantur: præsertim cum hæc multarum mensuræ sint: nam cephi est decima pars cori, & bathus itidem, non erit iustus corus, nisi iustum sit cephi in aridis, & bathus in liquidis. * At quæritur quomodo hoc facere possint diuites, vt augeant siclum, & imminuant mensuram, cum id priuatorum non sit, sed regis, aut rei publicæ? De mensuris nulla debet esse dubitatio, quin eas minores æquo habere possint venditores, cuius rei causa sæpe à magistratibus puniuntur. Ex quo illud Mich. 6. Adhuc ignis in domo impij, thesauri iniquitatis, & mensura minor ira plena. In siclis quomodo augeri possint, maior dubitandi causa est. Sed intelligamus siclum nomen esse, & ponderis, & moneræ, nunc ponderis est, & qua ratione diximus per cepha vtitatam mensuram ceteras quoque intelligi, eadem existimandum est per siclum vtitatissimum pondus cetera pondera indicari: præsertim cum à 72 quod est ponderare dicatur, vt quidem autores punctorum volunt 72, vt autem Lxx & Ioseph. litera, I, primo loco ponenda est, non enim seclus verterunt, sed siclus. Quare augere siclum est pondus augere in mercibus accipiendis, vt plus accipiat, vt iam ex Hieronymo exposuimus: ita vt alteram libram exempli causa haberent ad ea, quæ vendebant, nempe leuiorem, alteram vero grauiorem ad ea, quæ emebant. Propter quod dictum est Prouerb. 20. Pondus, & pondus, mensura, & mensura, vtrumque abominabile est apud Deum. Et Deuteronom. 25. Non habebis in sacculo diuersa pondera, maius & minus: nec erit in domo tua modius maior, & minor. Pondus habebis iustum

14

& verum, & modius æqualis, & verus erit tibi, vt multo viuas tempore super terram, quæ Dominus Deus tuus dederit tibi: abominatur enim Dominus tuus eum, qui facit hæc, & aueratur omnem iniustitiam. * Potest & aliter fieri quod aiunt: Augemus siclum, si siclum pro moneta accipiamus, qualis autem sit paulo post dicemus. Olim apud Chananæos, & Hebræos, & Chaldæos pecunia in commercijs non numerabatur tantum, sed etiam ponderabatur, quod hodie etiam apud Italos, & apud alias nationes sæpe fieri videmus, ne minus forte auri, aut argenti in pondere habeant, quam deberent. Inde in scriptura cum pecunia soluitur, appendi, id est, ponderari dicitur, Genes. 23. Quod cum audisset Abraham, appendit pecuniam, quadringentos siclos argenti probatæ moneræ publicæ. Isai. 55. Quare appenditis argentum non in panibus? Ierem. 32. Appendique ei argentum, septem stateres. Cum igitur appendenda erat pecunia, siclus augeri poterat faciendo quod statim ait: Supponamus stateras dolosas, id est, faciendo, vt lanx, in qua pecunia ponebatur, esset altera leuior, vt empor, aliquid siclis suis addere cogere, aut faciendo vt pondus, quod in altera lance ponebatur, vt appederetur argentū, esset grauius iusto. Siclus autem, siue pondus esset tantum, id est, materia rudis, siue pecunia signata, pondus habebat quatuor drachmarum Atticarum, siue semunciarum. Ioseph. 3. Antiq. c. 9. siclus nummi genus est apud Hebræos, quales sunt tetradrachmi Attici, &c. Idem etiam erat quod stater, id est, quatuor drachmæ, vt docet Hierony. Math. 17. in sine, & Eze. 4. in illud: Et tu sume tibi frumentum, & Eze. 45. in illud: Statera iusta, &c. Inde Ierem. 32. Appendique ei septem stateres, pro quo in Hebr. est: septem siclos. Loquor autem de argenteo siclo, erat enim & aureus siclus, & aureus, eiusdem quidem illi ponderis, sed pro materia maioris, aut minoris pretij. * De eodem legimus Eze. 45. Exhod. 30. Leui. 27. x Numer. 3. & 18. siclus viginti obolos habet. Obolus autem Atticus est sexta drachmæ pars, atque ita siclus viginti quatuor obolos Atticos habet. Non hos intellexit noster interpretes, sed quæ Hebraice dicitur, non potuit melius interpretari, quam si obolus verteret, cum habeat obolum, & quintam præterea eius partem, id est,

15

Appendit pecuniam

Siclus

16

septem

septem fere quadrantes. Sed vt nullus esset locus deceptioni, cupiditæque, siclus erat in templo propositus, quasi omnium mensura siclorum, per quos reliqua erant dimetienda, qui dicitur in scriptura siclus sanctuarij. Quemadmodum & apud Romanos in publico loco erat pedis mensura in marmore, quæ hodie cernitur Romæ in hortis Angeli, Calotij. Erat etiam amphoræ mensura in capitolio, de qua Priscianus. *Amphora sit, cuius vim ne violare liceret, sacrare Ioui Tarpeio in monte Quirites.* Qua in re toto, vt dicitur, cælo mihi errare videntur autores multi, qui siclum sanctuarij aut maiorem communi putant, aut minorem. Lyranus in caput Leuitici vltimum, in illud: Siclus viginti obolos habet, Hoc, inquit, dicitur ad determinationem quæritatis sicli sanctuarij. Siclus enim communis erat maior, vt dicit Rabbi Salomon, quia continebat viginti quatuor obolos. Alij autem dicunt, quod erat minor, dicentes quod pondus sanctuarij erat duplex respectu ponderis communis, &c. Hæc posterior sententia placuit Pagnino in Thesauro, qui siclum sanctuarij affirmat habere quadraginta obolos. Varablus Exho. 30. siclo sanctuarij tribuit obolos viginti, communi, decem. Cuius verba sine nomine auctoris in suam catenam transcripsit Lipomanus in eundem locum, & noster Coarruuuias in libro de monetis, cap. 2. nu. 9. vbi enim citat Georgium Vallam lib. 2. de ponderibus, & Carolum Molinæum, qui testantur siclum communem pedere duas drachmas, siclum vero sanctuarij quatuor. * Sed hi autores & pugnantia inter se dicunt, neque ex scriptura, aut ex veteribus autoribus probant, quod volūt. Qui dicunt siclum sanctuarij habere quadraginta obolos, videre debuerant Leuit. vltimo, & Exhod. 30. vbi de hoc siclo sermo est, continuo subijci: Siclus viginti obolos habet: Iosephum etiam dixisse siclum Hebræum nominis æqualem esse tetradrachmo Attico, ita locutum fuisse Hieronymum, & veteres. Qui vero sicli sanctuarij viginti obolos continere tradunt, communem vero decem, cur non verentur scripturæ repugnare toties dicenti: siclus viginti obolos habet? Quo vero autore repugnant? Qua ratione? Cui dubium esse potest, quin de communi siclo Dominus loquatur Eze. 45. vbi

17

diuites monet, vt ab iniquitate & rapinis abstineant, mensurasque iustas habeant, & iusta pōdera: Hæc dicit Dominus. Sufficiat vobis principes Israel, iniquitatem, & rapinas intermitte. Statera iusta, & cephi iustum, & bathus iustus erit vobis. Cephi, & bathus æqualia, & vnus mensuræ erunt, vt capiat decimam partem cori bathus, & decimam partem cori cephi. Siclus autem viginti obolos habet. De communibus sine dubio mensuris loquitur, quas diuites per iniquitatem augere, & minuere solebant, vt in hoc capit. videmus, quos monet, vt iustas mensuras habeant, quales ipse indicat, vt satis ex Hierony. intelligitur. Illud aduersum nos pugnare videtur, quod Lxx Leuit. 23. & Numer. 3. & alijs locis pro siclo vertunt didrachmum, cum ex Ioseph. dixerimus quatuor drachmas esse in siclo. Atque inde Epiphanius in libello de mensuris, & ponderibus affirmat siclum habere duas drachmas, aut dimidium stateris. * Res videtur in primis explanari difficilis, sed magna ex parte explicatur, si verba Lxx interpretum legas. Exhod. 30. aiunt. Dimidium didrachmi, quod est iuxta didrachmū sanctum. Viginti oboli didrachmū. Et Num. 3. Et accipies quinq; siclos per caput, secundū didrachmum sanctū accipies, viginti obolis, siclus. Et Leui. vltimo, viginti obolis erit didrachmum. Ex his videmus pro eodem accipere Lxx siclum, & didrachmum. Videmus etiam nihil minus habere apud eos didrachmum, quam siclum apud Hebr. & apud nostrum interpretem, nempe viginti obolos. Duæ autem drachmæ Atticæ nō habent nisi decem obolos, de quibus nunc quidem loquimur, nam Atticos obolos habet viginti. Quare mirum est Epiphanium dixisse siclum habere duas drachmas, aut dimidium stateris, nisi verborum Lxx oblitus sit. Nulla est ergo in re controuersa, sed in nomine, nam siue siclum appelles, siue didrachmum, viginti obolos habet, id est, drachmas Atticas quatuor. Sed cur Lxx didrachmū appellant, quod erat re vera tetradrachmū? Quoniā siclus habebat duas drachmas Hebræas, & ipsi de suis drachmis locuti sunt, non de Atticis, sicut & de suis obolis loquuntur, nō de Atticis, qui minoris pretij sunt. At Iosephus qui Heb. nominata ad Græca redigere volebat, vt Græci intelligerent dixit esse tetradrachmū. * Dixi eos locutos esse de suis drachmis. i. de moneta

Lxx Cur pro Siclo verterint Didrachmum.

18

19

Bb 2 argentea,

argentea, quā habebant similitōre drachmis Atticis, hoc est de argenteis, quamuis eorum argenteus duas drachmas pēdebat Atticas, vt testatur Budæus libr. 5. de asse, vidisseque se ait vnum ex triginta argenteis, quibus venditus est Dominus, Parisijs, in æde S. Iohannis Lateranensis, pondere duarum drachmarū. Testantur hoc & Hebraei, nam in eorum libro, qui dicitur Misnaioth, tractatu de iuramentis, ca. 6. proditum memoria est vbi habere duos siclos, siue quatuor denarios, denarios autem appellant veteres argenteos. At Matt. 17. vbi Petrus quæritur: Magister vester nō soluit didrachma? Et statērem soluit pro Domino, & pro se: didrachmum accipitur more Græcorum, & in statere duo didrachma soluit, siue quatuor drachmas Atticas. Hęc fustus explicare volui, quoniam ad sacræ scripturæ intelligentiam vtilissima sunt, & magnas rei non admodum obscuræ tenebras offuderat varietas opinionum. Illud autem forte non satis explicatum, cur toties scriptura nōmet siclum sanctuarij, si nihil ille à cōmuni differebat? satis enim erat siclum dicere. Mihi videtur, vt iam dixi, hoc enim initium disputationis fuit, in templo seruatū esse siclum iustissimi ponderis, vt esset quædam mensura reliquorum, nullusque auarorum hominum, & callidorum dolis locus relinqueretur. Videor mihi hoc plane intelligere ex verbis Exho. 30. Hoc autem dabit omnis, qui trāsit ad nomen, dimidium sicli iuxta mensuram templi, Et Leui. vltimo, Omnis æstimatio siclo sanctuarij ponderabitur.

20

Et supponamus si ad eras dolosus, id est, clam, & dolose ponamus Est enim ἡψ quo verbo hic vitur, inique agere, peruertere, obliquum esse.

Vi possideamus in argento egenos, & pauperes pro calciamentis. Vt cum nos nummos omnes collegerimus, egenos nobis seruire cogamus, & pretio minimo, quale est duorum calceorum, nobis vel inuiti ministrent. Significat, opinor, eos ita tyrannice egestate pauperum abusus fuisse, vt quotidiano vitu, & calciamentis eos seruire coegerint.

Et quisquillas frumenti vendamus. Non frumenta, sed quisquillas, & purgamenta frumenti, puluerem, & paleas tritico commiscantes: quod proprium est vendentiū ijs, qui præ egestate, velint, nolint, empturi sunt.

Iurauit Dominus in superbiam Iacob. Iurat, Dñs, vt ait Hier. vt si nō credunt cōmināti credant iurati. De quo iam diximus cap. 6. num. 28. In superbiam autem Iacob iurat, vt vertunt Lxx & Hiero. exponit, & Euse. lib. 10. de Demonstr. Euang. demonstratio ne. 6. quoniam tot peccatorum causa vna superbia est: pecunias enim congerere voluit, vt reliquis imperent, & principes populi sint. Quam autem emphasin habeat superbia Iacob, dixi cap. 6. n. 29. Vide autem Dominum ter in hoc propheta iurata iura ca. 4. Iurauit Dominus Deus in sancto suo, quia ecce dies venient, &c. Et cap. 6. Iurauit Dominus Deus in anima sua, &c. & nunc tertio iurat, vt certissima illis sit prædictio captiuitatis, nec sinant se à pseudopphetis decipi.

Si oblitus fueris, id est. Ne quaquam oblitiscar. Etenim, Si, cum verbis iurandi, aut asserendi expressis, aut subauditis, vim habet negationis. Vt Psal. 88. Semel iuravi in sancto meo, si Dauid, mentiar. Psal. 94. Quibus iuravi in ira mea, si introibūt in requiem meam. Mar. 8. Quid generatio ista signum quærit? Amen dico vobis, si dabitur generationi isti signum. At Adamo in cap. 3. epist. id Hebr. non placet hæc exponendi ratio, negatque, Si, accipi pro Non, sed quædam per Aposiopēsin taceri dicit, vt, Non sum Deus, aut alia huiusmodi, post quæ recte ponitur, Si. Sed videat vir doctissimus hæc, quæ taceri dicit, nullo vnquam loco exprimi, de quo iam disputauimus cap. 4. nu. 18. Deinde videat scripturam ipsam sine hac Aposiopēsi interpretari, vt pro verbis Marci, quæ retulimus, legimus Matt. 12. Generatio praua, & adultera signum quærit, & signum non dabitur ei. Immo sepe hæc particula ponitur, vbi nulla videtur esse Aposiopēsis, cum nullus sit vehemens affectus, vt 3. Reg. 1. Iuret mihi rex Salomon hodie, quod non interficiat seruum suum gladio. Heb. si interficiet seruum suum gladio. Et capit. 2. Sed quia descendit mihi in occursum cum transirem Iordanem, & iuravi ei per Dominum dicens, Non te interficiam gladio, vel, vt est in Hebr. si te interficiam gladio. Pro quo simplex Davidis iuramentum legimus. 2. Reg. 19. Et ait rex Semei: Non morieris. Iurauitque ei. Sed illud est apertissimum. 1. Reg. 14. Viuit Dominus si ceciderit capillus de capite eius in terram.

21

In finem, id est. In omne tempus, siue in sempiternum, vt Psal. 12. Vsq̄quo Domine obliuisceris me in finem? Psal. 48. Et viuet adhuc in finem, pro quo Hieron. vertit: In sempiternū. Psal. 15. Delectationes in dextera tua vsq̄ue in finem.

Numquid super isto non commouebitur terra, id est, Turbabitur, vt aiunt Lxx, & vt Hier. exposuit, videlicet afflictione magna, & calamitate. Chaldaus: Nūquid propter istud non desolabitur terra?

Et ascendet quasi fluius vniuersus, scilicet, Habitator eius. In Hebr. apertior est sententia: Et ascendet sicut fluius vniuersa, scilicet terra, & eicietur & defluet, scilicet, terra, sed terrā posuit pro habitatoribus terræ. Sensus est: Abducentur innumerabilis multitudo captiuorum in terram Assyriorum, sed cum in terram illam latissimam, & hominum turbis plenissimam venierit, tā exigua erit cum illis collata, vt vix appareat, ac si non venisset. Quod dicit, vt magis cos terreat potentia aduersariorum. Hanc autem sententiam illustrat similitudine fluij ascendentis. Ascendit vero fluius (vt diximus Hof. 1. num. 134.) cum aquis auctus extra alueum se effundit, & omnia inundat, vt Ierem. 46. Quis est iste, qui quasi fluius ascendit, & veluti fluiuorum intumescunt gurgites eius? Talis videbitur multitudo Itæalarum, cum è patria sua abducitur in captiuitatem. Sed postea eicietur in varias illius regionis vrbes, & ita in illis absorbebitur, & quasi è conspectu hominum tolletur, sicut fluius Egypti absorbebitur in mari, cuius ne vestigium quidem vllum relinquitur, quia paruus est, nam magni fluij aliquamdiu etiam in mare ingressi sentiuntur, ac notantur. * Pro Defluet in Hebræo est ἡψψ, positum pro ἡψψ, id est, absorbebitur, demergetur, vt Nume. 11. Absorptus est ignis. Ierem. 51. sic submergetur Babylon. Et Defluere dicit sæpe Hieronymus in translatione nostra pro Perire, & quasi in nihilum redigi. Deuter. 28. Oliuas habebis in omnibus terminis tuis, & non vngēris oleo, quia defluent, & deperibunt. Iob. 14. Mons cadens defluit, & saxum transfertur de loco suo. Isai. 64. A facie tua montes defluerent, aquæ arderent igni. Et capit. 24. Dissipatione dissipabitur terra, & direptione prædabitur, Dominus enim locutus est verbum hoc. Luxit, & defluxit terra, & infirmata

22 in finem.

23

Defluo.

eit, defluxit orbis. Atque ita recte hic Defluet ponitur, vt idem valeat quod, Absorbebitur. De fluuio autem Egypti multa disputauimus cap. 6. à nu. 43.

ALLEGORIA.

Quemadmodum in vrbe Ierusalem duplex factio erat, diuitum, & pauperum oppressorum à diuitibus, ita in Ierusalem, quæ est Ecclesia, duplex factio est hominum ad duas ciuitates pertinentium, id est, ad Ierusalem, & ad Babylonem. Et quamuis permixti sint, Babylonij tamen Ierolymitanos oderunt, atque opprimunt, magna enim parte ipsi diuitijs, & honoribus abundant, multiq; alijs huiusmodi, quibus Ierolymitani carent. * Quare vt olim Iacob filij, ne fame conficerentur, cogebantur in Egyptum ire frumētatum, quia pleni ipsi melioribus bonis, hoc est cœlestibus, quæ ignorabant Egyptij, minoribus carebant, quibus illi abundabāt: ita nunc filij Ierusalē spe, & arrhabone spiritus diuites, ad Babylonios eunt, vt multa, quasi ad huius vitæ subsidium comparent: Hic fit quod Paulus scripsit: Quomodo tunc is, qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum, qui secundū spiritum, ita & nunc: hi enim conterunt pauperes, & deficere faciunt egenos terræ. Atque eo quidem tempore, quo festi dies aguntur, & sacra Deo fiunt, hoc est Neomenijs, & sabbatis ipsi merces suas vendunt non possunt, quoniam dum electi orationi, & pœnitentiæ, & contemplationi, atque amoris Dei vacant, nullus est, qui emat Babyloniorum merces, id est, honores sæculi, diuitias, & ea, quæ ad voluptatem corporis pertinent. Contēnuntur hæc omnia tunc, & pro nihilo habentur, quia qui amore cœlestium capitur, amare non potest, quæ cœlestia non sunt, aut non sunt ad cœlestia possidēda vtilia. Sed transit mensis, & sabbatum, & merces venduntur, quia quo magis de amore Dei, & rerum cœlestium remittunt iusti, eo magis amant præsentia, & pluribus se indigere putant, cum vnum sit necessarium. Necesse est enim, vt qui vni adhæret, vnum in dies magis fiat, & quo magis ab vno recedit, in plura diuidatur. * Legimus sanctum Abraham peregrinatum esse in Egyptum, sed inuitum, quoniam præualuerat fames in terra. Eadē famis necessitate Isaac abiit ad Abimelech regem Palæstinarum in Gerara. Intrauit

Babylonij in Ecclesia persequeuntur Ierolymitanos.

24 Gen. 42.

Gal. 4.

Iusti dum Deo vacāt contēnunt bona seculi.

Ab vno nō recedendū

25 Gen. 12.

Gen. 26.

Gen. 46.

etiam Israel in Aegyptum, & Iacob accola fuit in terra Cham. At nunquam eos per agros errasse legimus, ut paleas ad lateres compararent, non enim seruebant regi mortali, sed regi saeculorum immortalis, & inuisibili, cui per fidem, & caritatem adherabant, & ab eo vno omnia sperabant. Eorum tamen posteris, qui diu manere voluerunt in Aegypto, & Aegyptiorum more vivebant, numero magis quam religione crescebant, serui eruntque eis operibus duris luti, & lateris, omnique famulatu, quo in terrae operibus premebantur. Denique dixit illis Pharaon: Non do vobis paleas. Ite, & colligite, sicubi inuenire poteritis, nec minuetur quidquam de opere vestro. Dispersusque est populus per omnem terram Aegypti ad colligendas paleas. Ita illis vsu venit, qui recedunt ab illo vno, & ad multa huius saeculi conuertuntur, paulatim enim ea diligunt, & puritas animae, quasi perspicui fontis, diligendo prurbitur, & nisi vehementer salutem curent suam, Pharaonis seruituti praefer opinionem subijciuntur, & operibus luti exercetur, & a se ipsis peregrinantes, ac vagantes paleas quarunt, qui bus lutum suum faciant solidius, ut in lateres cohaereat. Terrena sunt plane eorum opera, & lutea, & per ea quarunt aliquid firmum sibi facere, manentes videlicet voluptates, & diuitias, honores non fugientes, de memoria sui nominis cogitant, de mansuris aedificijs, de nobilitandis pecunia posteris. At quantumuis laborent, quid nisi lateres faciunt, quos subiti imbres, aut etiam pecudum vestigia, dissoluant? * Sed ad Prophetae verba redeamus. Dum Deo adherabant, gratis accipiebant res maximas, & dona pretiosissima, id est, aut nullo, aut perexiguo labore: verum ubi se ad res saeculi conuertunt, nihil gratis, magno pretio veneunt omnia. *Vendum dabitur, inquit, merces, & aperiemus frumentum.* Concluserant videlicet, & bene obseratis horreis seruabant. Sed quomodo vendunt? *Ut imminuamus mensuram, & augeamus solum, & supponamus stateras dolosas.* Mensuras minuunt, quia post labores minus illis mundus dat quam promissit Siclum augent, quia plures viles illae merces emuntur, quam initio putabatur, id est, maiori labore, solitudine. Stateras dolosas supponunt, quia cum nobiscum cogitamus quantum temporis, sudoris, industriae, in bona saeculi contru-

26

lurimus, & quantum tandem perceperimus voluptatis, & tranquillitatis animi iniquitatem staterae mundi videmus, & pudet temporis, & laboris, & nobis metipsis indignamur. Hoc pudore, & hac indignatione plenus erat Salomon, cum aiebat: Vanitas vanitatum, & omnia vanitas. Quid habet amplius homo de vniuerso labore suo, quo laborat sub sole? De hac statera scriptum est: Satera dolosa abominatio est apud Deum. Sed de statera Dei continuo addit: Et pondus aequum voluntas eius, amat enim iustas stateras, & eius statera semper plenissima est. Quare recte de mensura sua dicit: Date, & dabitur vobis. Mensuram bonam, & confertam, & coagitatam, & superfluentem dabant in sinum vestrum. * Et quoniam abieciarum rerum mercede totum hominem in seruitutem suam Mundus aufert, & possidet, merito dicunt: *Ut possideamus in argento egenos, & pauperes pro calciamentis:* Illud tamen supererat ut melius omnia explicaretur: *Et quisquillas frumenti vendamus.* Frumentum vendebant, sed quisquillas vendunt, puluerem, & paleas tritico admixtas, quas proiecerant, nisi nimis cupidos, & egenos emptores inuenissent. Quid sunt voluptates, & honores huius saeculi, nisi quisquillae? Frumentum primum videbantur, quo aluntur homines, & quisquillae sunt, quae magis auibus, & brutis animantibus proijciuntur, & nec faciunt, nec alunt. Salomon opibus magnis, & ingenio omnia voluptatum genera studiosissime conquisiuit, nec quidquam postea, nisi quisquillas, inuenit, ut ipse testis est: Cumque me conuertissem ad vniuersa opera, quae fecerant manus meae, & ad labores, in quibus frustra sudaueram, vidi in omnibus vanitatem, & afflictionem animi, & nihil permanere sub sole. Sed ne Babylonij putent se impune laturos has iniurias, quibus Ierosolymitanos afficiunt, sequitur in Prophetica.

Mundus mensuram fallacem, & deficientem habet.

Iuravit Dominus in superbiam Iacob, si oblitus fuero usque ad finem omnia opera eorum. Commouebitur terra eorum, & bona peribunt, quae valde stabilia, & firma putabantur, & ipsi, qui habitatores terrae sunt, lugebunt cum viderint breui transisse quae amabant, & instare iam quae oderant, fluxisse bona, quae thesaurizauerant in terra, & nihil

Eccl. 1.

Prou. 11.

Mensura Dei plena.

Luc. 6.

27

Voluptas quisquillae sunt.

Eccl. 1.

lc

se thesaurizatis in caelis. Magnus erit eorum numerus in die iudicij, quasi fluius omnia inundans, sed igne illo extremo inuoluiti dehiscente Tartaro absorbeantur, & nullum eorum vestigium remanebit.

HISTORIA.

28

Et erit in die illa, dicit Dominus Deus, occidet sol meridie. Multi patres, quos postea nominabo, haec de solis defectu in passione Domini interpretantur. sed Allegorico sensu, nam Historico non posse ita explanari docent verba, quae paulo post sequuntur: Qui iurant in delicto Samariae, & dicunt: Viuit Deus tuus Dan, & Viuit via Bersabe: quis enim nescit penitus omnia idola abiecit filios Israel, cum inter eos versatus est Dominus, & ne nomina quidem relicta fuisse Dan, & Bersabe: Itaque Hieronymus, & Rufinus, & multi alij, de captiuitate priorum temporum interpretantur, quamuis Hieronymus, & Rufinus Allegoricum etiam sensum postea persequantur, ut & nos faciemus. Difficilius est iudicare de captiuitate ne decem tribuum loquatur Propheta, an de captiuitate Iudae, an vero de vtraque. Ceteri autem variant, Hieronymus de vtraque captiuitate intelligit, & video probabiliter ita posse intelligi, quoniam ait: Et dicunt: Viuit Deus tuus Dan, & viuit via Bersabe: quoniam sicut Dan ad decem tribus, ita Bersabe ad duas videri potest pertinere. Sed libentius sane interpretor ad eas potissimum prophetat Hamos, neque vnamquam dictam conuerti sermonem ad duas, nisi cum verba ipsa cogunt. Deinde quoniam Israel, & Iacob in his prophetis semper decem tribus significant, nisi forte aliquid adiungatur, quod manifestum sit ad duas referri. Tertio quoniam Bersabe non erat duarum tribuum, sed tribus Simeonis, quae numeratur in decem, ut legimus Iosue 19. * Solet autem scriptura per lucem, & diem significare prosperitatem, & laetitiam, per tenebras vero tristitiam, & res aduersas, ut docet Gregor. 5. Moral. capit. primo. Iob. 18. Nonne lux impij exringuetur, neque splendebit flamma ignis eius? Lux obnebresecit in tabernaculo illius, & lucerna, quae super eum est, exringuetur. Hamos 5. Numquid non tenebrae dies Domini, & non lux? & caligo, & non splendor in eo?

29
Luc. 12.

Occidet igitur illis sol meridie, quia subitro, & cum minime timebunt, eorum prosperitas magnis obsidionis, & captiuitatis calamitatibus obscurabitur. Chrysost. hom. 2. ad populum Antiochenum: aliter haec interpretatur satis etiam apte, ubi de tristitia suae ciuitatis loquens: Non tantum vero, inquit, terra, sed & ipsa aeris natura, & ipse solarium radiorum circulus nunc mihi quodammodo mœrere, & obtusior lucere videtur: non elementis naturam mutantibus, sed nostris oculis, qui tristitiae nube turbati sunt, non valentibus pure, neque cum eadem virtute radiorum lumen suscipere. Hoc est quod olim Propheta lugebat dicens: Occidet ipsis sol meridie, & obtenebrabitur dies. Hoc autem dicebat non quod planeta absconderetur, neque quod dies euanesceret, sed quod mœrentes neque in meridie propter doloris caliginem lucem cernere possint, &c. Quod autem quidam autor ait, meridiem captam esse Samariam, neque ex scriptura, neque ex vlla historia probari potest.

Et tenebre faciam terram in die luminis. Idem alijs verbis reperit. Diximus capit. 7. nu. 3. res Israelitarum multum florere cepisse cum obfessi sunt, & capti ab Assyrijs, illud tempus dies nunc luminis dicitur, & eo terra illa obscurata est multis cladibus illatis ab exercitu Assyriorum.

Et inducam super omne dorsum vestrum saccum, & super omne caput caluitium. Haec facta sunt obsidentibus Assyrijs Samariam, & capientibus. In magnis enim calamitatibus cilicio, siue sacco lugentes utebantur Ioc. 1. Plange quasi virgo accincta sacco. Saccus. 4. Regum. 6. viditque omnis populus cilicium, quo vestitus erat ad carnem intrinsecus. Similiter comam tondebant, & faciebant caluitium. Iob. 1. Tunc surrexit Iob, & scidit vestimenta sua, & tonso capite corruens in terram adorauit. Isaia. 3. Decaluaabit Dominus verticem filiarum Sion, & Dominus crinem earum nudabit. Et mox: Et pro crispanti crine caluitium, & pro fascia pectorali cilicium. Et capite decimo quinto: In cunctis capitibus eius caluitium, & omnis barba radetur. Satis ex his intelligitur, cur dictum sit Psalmo. 29. Concidisti saccum meum, & circumdedisti me latitia. Fiebant autem saccus cilicio. Apocalypsis. 6. Et sol factus est niger tanquam saccus cilicinus. Ideo pro eodem

30

Saccus.

Caluitium.

Bb 4 iumitur

sumitur saccus, & cilicium, & pro utroque
semper est in Heb. Ψ , ex quo Græci, &
Latini, & aliæ multæ nationes sacci vocabu-
lum acceperunt. Potest etiam caluitio si-
gnificari captiuitas, captorumque ludi-
brium: victores enim radebant victis capi-
ta in ignominia. Deut. 32. Et gladius meus
deuorabit carnes de cruore occisorum, &
de captiuitate nudati inimicorū capitis.

Et ponam eam quasi luctum vnigeniti. Ponā
vniuersam terram eorum, qualis solet esse
mulier; quæ filij vnigeniti mortem luget.
qua similitudine solet scriptura summum
dolorem significare. Iere. 6. Filia populi mei
accingere cilicio, & conspergere cinere, lu-
ctum vnigeniti fac tibi plactum amarum.

31 *Et nouissima eius quasi diem amarum.* Non
solum prima, & media, sed nouissima etiam
illius erunt tristitia. Nullam requiem terra
habebit, sed semper magnis doloribus tor-
quebitur, donec tertio anno obsessionis pe-
nitus deualtetur, & capiatur.

Et emittam famem super terram. Qui nunc
Prophetas eiiciunt, & contemnūt, cum vi-
derint se ab hostibus obsideri, cruciabun-
tur magna fame audiendi verba Dei ex
ore prophetarum, neque tamen inuenient
vllum, a quo in tantis malis leuetur. Quod
populo Dei solebat esse tristissimum Psal.
73. Signa nostra non vidimus, iam non est
propheta, & nos non cognosceret amplius.
Præc. cum ducti fuerint in terram Assyrio-
rum, optabunt maxime prophetam aliquē
ad se mitti, & interpretes habere diuinæ le-
gis, & hoc desiderio, quasi fame, & siti cru-
ciabuntur. Cum autem dicit: *Non famem fa-
nis, neque sitim aquæ,* non negat & hanc fa-
mem, & sitim se missurum, sed perinde est,
ac si diceret: Non loquor modo de fame,
& siti corporis, quas non est dubium tem-
pore obsidionis fuisse missas, sed de fame,
& siti verbi Dei.

32 *Et commouebuntur a mari vsque ad mare.*
Quærent diligentissimè per totam terram
suam prophetam aliquem, & non inue-
nient. Cum enim Samaria obsideretur, le-
gati ex ea, & ex alijs vrbibus decem tribuū
mittebantur prophetam quæraturi, a quo
audirēt verbum Domini. * Commouebū-
tur, id est, magno desiderio, & magna fame
audiendi verbum Dei commoti ibunt a
mari vsq; ad mare, id est, a mari Galilææ vsq;
ad mare Mediterraneum, quod est ad Oc-
cidentem. Et ab Aquilone, id est, a termino

terre suæ Aquilonari, ibunt ad terminum
Orientalem. Ita Lyra. exposuit, & mea sen-
tentia probabilissime omnium, nā alij, qui
alia maria interpretantur, vnde id possunt
cōprobare, præferunt cum extraterrā Israhel
propheta nec tūc inueniretur, nec ab ipsis
esset quærendus: Ita etiā, vt nos, intellexit
Chaldeus, qui ait: Et lasabūt se à mari ad
Occidentem vsque, & ab Aquilone vsque
ad Orientem pergunt. quæsitum doctrinā
à facie Domini, neque inuenient ta-
men. Qui autem hæc de Israhelitis in ter-
ra Medorum collocatis interpretantur, ab
Occidente illis constituunt mare Caspiū,
sive Hyrcanum, cum sit omnino ab A qui-
lone, vt ex Ptolem. lib. 6. cap. 2. & ex Pomp.
lib. 1. c. 2. perspicitur. Nec vident quod sta-
tim sequitur. In die illa deficient virgines
pulchræ, & adolescentes in siti, de tempore
ipsius captiuitatis intelligi, cum adhuc erāt
in patria sua. Quare omnino videntur hæc,
in quib; modo versamur, de eodē tempore
interpretāda, neque posse aliter accipi, quā vt
à nobis exposita sunt. Sed cur Australis par-
tis non meminit, cū ceteras nominauerit
Opinor sanè, quod ad Austrum erat ipsa Sa-
maria, quæ plena erat hostibus, & continuo
adiūcta erat terra duarum tribuum, quarū
prophetas auerfabantur.

In die illa deficient virgines pulchræ. Tanta
etiam erit non ciborum solum, sed & aquæ
penuria, vt vel siti miserabiliter peritura
sint illæ etiā personæ, quæ sunt apud omnes
gratiosæ, vt virgines pulchræ, & iuuenes
electi, nam in illa terra maius sitis, quam fa-
mis periculum est.

Qui iurant in delicto Samariæ. Possunt hæc
ad virgines pulchras, & ad adolescentes ele-
ctos referri, vt doceat non immerito hos
esse perituros, quoniam quamuis teneri es-
sent, & innocentes viderentur, paternæ ta-
men impietatis imitatores erant, & perido-
la iurabant, quæ colebant, & pro veteri
Israhelisi iure iurando: Viuit Dominus, ipsi di-
cebant: Viuit Deus tuus Dan, &c. Sed quo-
niam continuo ait: & cadent, & non resur-
gent ultra, quod de mortuibus adolescen-
tibus non rectè intelligi videtur, melius
de Israhelitis vniuersis hæc omnia, vt
opiniō, exponemus. Sed animadu-
tendum est participia, quæ apud He-
bræos vim præsentis temporis habent,
non nunquam quasi absolute poni, vt cum
nullo verbo cohererēt, ad causam eius, quod

dictum

Reg.
participia
absolue
sua caula
reddunt.

dictum est, reddendam. Vt Hamas 5. Qui
conuertitis in absynthium iudicium, in He-
bræo, Conuertentes in absynthium iudi-
cium. Dixerat: Ne forte cōburatur vt ignis
domus Ioseph, & deuorabit, & non erit qui
extinguat Bethel. Et cōtinuo: Qui cōuertit-
tis in absynthiū iudicium, ac si diceret: Con-
uertitis enim in absynthiū iudiciū. * Et po-
stea: Vineas plantabitis amantissimas, & nō
bibetis vinum earum. Quia cognoui multa
scelera vestra, & fortia peccata vestra.
Hostes iusti accipientes munus, & paupe-
res deprimentes in porta. Cum ait: Hostes
iusti, pergit causam reddere calamitatum,
quam cœperat, & est in Hebræo. Inimicitia
prosequentes, siue angustia afficientes iu-
sti, & capitis munera: Ita nunc, *iurantes in
delicto Samariæ,* vt est in Hebr. siue, Qui iu-
rant. Quasi dicat: Omnia hæc mala patien-
tur Israhelitar, quia dedissimī sunt idolola-
triæ, non enim obscure, aut clam ea colunt,
sed palam per ea iurant, atque impudenter
dicunt, Viuit Deus tuus Dan, sicut ante di-
cebant, Viuit Dominus. Hoc autem iustu-
rādum, Viuit Dominus, honorificum Deo
erat, solum esse Deum viuum, ceteros deos
mortuos esse. Quare cum dicebant, Viuit
Deus tuus Dan, summa iniuria Deum affi-
ciebant affirmantes vitulum Dan esse Deū
viuum, & verum, quod erat summæ impie-
tatis, ideoque de hoc nunc queritur Domi-
nus. Delictum Samariæ vitulum intelligit,
in cuius cultu Israhel delinquebat, & Deum
prouocabat: Iurabant ergo in delicto Sama-
riæ, id est, per vitulum Dan, quem adorabat
Samaria.

35 *Viuit via tua Bersabe.* Quia Bersabe erat in
termino Australi terræ promissionis, illuc
via erat Israhelitis longior, & periculosior,
quoniam per Iudæam transeundum erat,
& sæpe hæc duo regna bellum inter se ge-
rebant: & idco per illam, quasi per rem sa-
cratiorem, & maioris laboris iurabant. Præ-
terea quo remotiora erant templa, & lon-
giore peregrinatione petebantur, eo viden-
bantur plus habere numinis, ideoque per
ea frequentius iurabatur, sicut hodie per
ædem beatissimæ virginis Mōtis ferrati, aut
Lauretanæ: Quare frequentius iurabant
per vitulum Dan, qui erat in Aquilonari ex-
tremitate terræ promissionis, & per viam
Bersabe, quæ erat in Australi, quam per vi-

tulum Bethel, qui erat propinquior, id est,
in medio fere terræ totius.

Et cadent, & non resurgent ultra. Ita nunc
vastabuntur vt nunquam ad antiquam re-
gni gloriam redituri sint: non enim redie-
runt in patriam suam, vt sæpe diximus.

ALLEGORIA.

36 Horum verborum Allegoria: *Et erit in
die illa dicit Dominus Deus, occidet sol meridie,
&c.* celeberrima est apud patres de defe-
ctu solis Domino IESV CHRISTO in cru-
ce pendente. Ita enim exponunt Euseb. li.
10. de Demonstr. Euang. demonstratione 6.
Cyprian. lib. 2. aduersus Iudæos ca. 23. Rufi-
nus in expositione Symboli, & huius loci,
& Hiero. & Rupert. & alij. Referam ad eius
explanationem verba Eusebii: In die illa, di-
cit Dominus, occidet sol in meridie, & ob-
tenebrabitur super terram lux: quæ sæpe
evidentem exitum sortita sunt tunc, cum
saluatore in altum sublato, vt est apud Euā-
gelistam, a sexta hora tenebræ factæ sunt
super vniuersam terram vsq; ad horam no-
nam. Quæ cum in hūc modum finem suū
contigerint, deinceps adiungit: Et conuer-
tam sollennia vestra in luctum, &c. Quæ qui-
dem omnia propter superbiam ipsorum, qua
aduersus CHRISTVM vsi sunt, diuinitus
prædicta, evidentem oraculi exitum osten-
derunt post ipsorum aduersus Saluatorem
nostrum insidias. Non ergo ante illud tem-
pus, sed ex illo tempore in hūc vsque diem
sollennia illorum in luctum cōuertit Deus,
& cantica in lamentum: quippe qui illos ce-
leberrima ciuitate priuaerit, & venerabi-
le illud sanctuarium, quod in illa erat, Tito,
ac Vespasiano apud Romanos imperanti-
bus euertit, vsque adeo vt non amplius
venire, & celebrare in ea legitima sollennia,
& legitimos conuentus possint. Ceterum
quid opus est dicere quemadmodum fa-
mes audiendi verbum Domini omnes illos
inuasit, propterea quod procul a seipsis
Dei Verbum exegerint, cum illud vno ani-
mo negauerunt, & ab eodem negati sunt?
* Hæc Euseb. Sed quæ ipse tacet, ita inter-
pretatur Hieron. in illud Isai. 3. Ecce enim
Dominator Dominus exercituum auferet
ab Ierusalem, & ab Iuda validum, & fortē,
omne robur panis, & omne robur aquæ.
Habent, inquit, Iudæi panem, sed absque
fortitudine, habent aquas, sed absque robo-
re. Legunt enim scripturas, sed non intelli-
gunt, tenent membranas, & CHRISTVM,

Bb 5 qui in

qui in membranis scriptus est, perdiderunt. Lacte enim aluntur quasi paruuli, & non solido cibo. Et quia fortitudinem perdidērunt, & infirmi sunt, propterea holera comedunt. Athletarum autem solidus cibus est, qui & vitam sustentat humanam, & uentibus præbet fortitudinem. De istiusmodi pane, & aqua, quod auferantur à Iudæis, etiam alius propheta testatur dicens: Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & emittam famem, &c. In eundem fere sensum eadem Isaiæ uerba explanat Procopius. Idem Hieronymus in hunc locum: Fames in die resurrectionis Domini oppressit populum Iudæorum, & iuncta fami ardentissima sitis, non habentium panem, qui de celo descendit, & eas aquas, quæ de IESU ventre manarunt. Ablata est ab eis lex, & propheta æterno conticere silentio. Muentur à mari ad mare, & ab Oceano Britannico usque ad Oceanum Atlanticum, id est, ab Occidente ad Meridiem, & ab Aquilone usque ad Orientem, toto orbe peregrini uerbum Dei non valent inuenire. Basilii in Psal. 33. Fortassis etiam diuinitè dicit Israeliticum populum, quorum adoptio est in filios, ac Dei cultus. Hi itaque propter peccatum in Dominum egerunt, qui uero illorum loco exquisierunt Dominum, non minuentur omni bono. Egerunt autem, & esurierunt. Quandoquidem enim occiderunt panem uitæ, uenit super ipsos fames panis: & quandoquidem insidias struxerunt fonti aquæ uitæ, uenit super ipsos sitis, incubuit ipsis supplicium ex siti. Fames autem non panis sensibilis, neque sitis aquæ, sed fames audiendi uerbum Dei: egerunt itaque, & esurierunt. At uero gētes edoctæ inquirere Dominum, non minuentur omni bono. * Retuli patrum uerba, quæ satis mihi uidentur docere non hunc esse Historicum sensum, sed quem paulo ante exposuimus. Quomodo enim nunc Iudæi famem, & sitim sentiunt uerbi Dei, cum scripturas habeant, & studiose legant, & recte se intelligere arbitrentur? Tenent uerba, inquit Hieronymus, sed carent uera intelligentia. Fateor sane, sed putant se habere eam, & ideo nullam famem sentiunt. Opinor famem & sitim ab Hieron. uocari indigentiam, indigent enim uero sensu, & uirtute scripturarum, eodemque inclinatur expositio Rufini, & Basilij loco indicato, & apertius in hom. 2. de ieiunio. Sed non est in illo

38

fames, qui saturus se esse credit, & nihil cibi appetit. Magnam autem cibi, & potus appetentiam hac fame, & siti significari aperitissimè Prophetæ uerba indicant: *Et commouebuntur a mari usque ad mare*, & ab Aquilone usque ad Orientem circubunt quærentes uerbum Domini. Ego de responsis prophetarum hæc maxime dicta esse arbitror, quæ, cum à Romanis obsiderentur, uehementer optabant, & in omnem fortasse ditionem suam nuntios mittebant, sicubi inuenire prophetam possent, ex quo uerbum Domini audirent. Fortasse etiam post uerbis excidium, & dispersionem suam per omnes terras errabant, & prophetam quærebant, qui de soluenda captiuitate illa uaticinaretur, ut sensit Rupertus. Sed & nunc quærunt audissimè ubique, & magno pretio conducunt magistros, à quibus ueram scripturæ expositionem audiunt, neque unquam inueniunt, atque ita Hieronymi expositionem tueri poterimus. In illo excidio Ierusalem perierunt siti, & fame uirgines pulchræ, & adulescentes electi, & omnes Iudæi, uel occisi, uel capti sunt, quia maiorum suorum impietatem imitati, ut illi uitulos, & idola colebant, & per ea iurabant, ita ipsi Deum à se repulerunt, ut idola honoris, & pecuniæ seruarent, & ceciderunt, neque resurgent omnino donec finis sæculi ueniat.

TROPOLOGIA.

Solis occasus recte mortem significat, quæ cupidis hominibus, & censum augere festinantibus inexpectata sæpe aduenit, & opprimit imparatos, sicut de die iudicij ait Dominus: Tanquam laqueus enim superueniet in omnes, qui sedent super faciem omnis terræ. Et hoc est solem occidere meridie. Hinc illud Psalm. 67. Iter facite ei, qui ascendit super occasum, Greg. 19. Mor. c. 3. ita exponit: Super occasum ascendere fuit ipsam mortem, quam pertulerat, resurgendo superasse. Et quoniam in morte etiam perfecti interdum terrentur timore distrixi iudicij Dei, scriptum est: Cumque sol occumberet, sopor irruit super Abram, & horror magnus, & tenebrosus inuasit eum. Eleganter uero terrena quærētibz, & de diuinitis tantum cogitantibus sol meridie occidit, quia cum minime putabant, repentinus eis superuenit sæpe interitus, & subito ea amittunt, quibus se multos annos fruituros sperabant, ut in Euangelio uideamus.

39
Mors peccatoribus inexpectata adueniens. Luc. 21.

Gen. 19.

Cum

Cum enim diues ille pauperimus dicebat: Anima mea habes multa bona posita in annos plurimos, requeiesce, comede, bibe, epulare: dixit illi Deus: Stulte, hac nocte animam tuam reperunt à te; quæ autem parasti cuius erunt? * Sed alia præterea causa sol illis occidit meridie, quia ante perfectam ad Deum conuersionem, quam in posteriore uitæ partem reiecerant, sæpe morte rapiuntur. Iustorum enim uita, sicut perfecta dies, non meridie tantum habet, sed etiam uesperam, sicut quidam ex eis ait: Vespere, & mane, & meridie narrabo, & annuntiabo; & exaudiet uocem meam. Redimet in pace animam meam ab ijs, qui appropinquant mihi. Et iterum: Exhibit homo ad opus suum, & ad operationem suam usque ad uesperam. Hominem uocat, qui uirtutibus participat agit. Hinc Exod. 30. Et adolebit incensum super eo Aharod suaue fragrans mane. Quando componet lucernas, incendet illud, & quando collocabit eas ad uesperum, uert thymiama sempiternum coram Domino in generationes uestras. Incensum adolere super altare iubetur Aharon mane, quando componit lucernas: quia duæ lucernæ sunt in nobis, altera rationis, altera fidei, quas tunc componimus, quando diligenter attendimus quid nature lumen, quid fidei cognitio à nobis postulet. Et mane hoc faciunt, qui primo intelligentiæ suæ tempore ad Deum conuertuntur, quem amandum super omnia, & colendum ratio, fidesque demonstrant. At non hoc omnium electorum est, non enim omnes hora prima, aut tertia, sed multi sexta, & sequentibus magnum patrem familias ad uineam suam uocantem sequuntur, idcirco non est uocatum hoc thymiama sempiternum coram Domino. * At incensum uespertinum sempiternum esse dicitur in generationes iustorum, quia omnes electi, etiam si antea non obtulerint, uespere offerunt se Deo per penitentiam, & caritatis igne corda succedunt, & tanto magis, quanto magis uident appropinquantem diem. Illi etiam, qui tota uita adoleuerunt hoc thymiama, cum defatigati cessaturi uidebantur, id est, extremo ætatis tempore, suauis uirtutibus redolent, quoniam uirtutum aromata magis diuini amoris ardore concremantur. Et quia magis amant, magis dolent cum à se læsum fuisse, quæ semper sine modo amandum esse cognoscunt: &, quod infectum

Luc. 12.
40
Vita malorum non habet uesperam. Psal. 103.

fieri non potest, lacrymis, & penitentia dolent quantum possunt, de quo dictum uideatur: Ad uesperum demorabitur fletus, & ad matutinum læticia, cum post huius sæculi tenebras æternæ uitæ splendor elucebit. Ac fortasse propterea Dauid dixit: Vespere, & mane, & meridie narrabo, & annuntiabo: quod licet prius mane sit, tamen iusti, quasi cygni Dei, multo suauius extremo uitæ tempore canere solent. Reprobis autem ad uesperam non ueniunt, atque ideo meridie illis occidit sol, & dimidiat dies suos, sicut de homine impio, qui nec posteritatis suæ cito extinguendæ, nec uitæ sine penitentia finiendæ terrore à peccato abstinet, scriptum est: Quid enim ad eum pertinet de domo sua post se, aut si numerus mensuræ eius dimidietur? His tenebre scilicet terra in die luminis, quia alijs uiuentibus, & exultantibus ipsi in tenebras mortis incidunt, cum uiuere poterant. Eorum festiuitates uertuntur in luctum, & cantica in planctum, sicut scriptum est: Tenent tympanum, & citharam, & gaudent ad sonitum organi. Ducunt in bonis dies suos, & in puncto ad inferna descendunt. * Sed est præterea alter occasus, cum lumine maius, quod præest diei, id est, CHRISTVS, qui illuminat iustos, occidit super peccatores, & animas tenebris inuoluitur. Quomodo Hiero. interpretatur illud Eph. 4. Sol non occidat super iracundiam uestram: Præcipit, inquit, nunc Apostolus, ne talia faciamus furoris superati, per quæ nobis sol occidat, & principale cordis tenebris inuoluitur. Fit igitur non semel ut peccatoribus sæpe Dei misericordia excitatis ad penitentiam, & sæpe in peccata relabentibus aliquando occidat sol meridie, id est, ita gratiam Dei tandem perdant, ut amplius non recuperent. Fit etiam ut iustis, qui parum animæ suæ consulentes ambitione, & cupiditate paulatim se implicat, aut minora sibi peccata permittunt indulgentes animo suo, præter opinionem sol iustitiæ occidat, & in grauius aliquod peccatum labantur, & subitis tenebris occupentur, cum lucem se habere sperabant. Periculosa enim est omnino peccandi consuetudo, etiam si minima peccata sint, & magnopere illa timenda sunt, quæ paruitate sua securos nos reddunt, neque enim frustra dictum est à Sapiente: Qui spernit modicam, paulatim decidet. Quoties dicit iustus à concupiscentia sua abstractus, & illectus,

Psal. 29.
Psal. 144.

Reprobi non habent uesperam.

Iob. 21.

Iob. 21.

42

Peccandi consuetudo periculosa.

Ecclesi. 19.

concedam

concedam mihi hanc voluptatem, neque enim inimicus Dei ero si concessero, & cōfactudine eo deducitur, vt quotidie paululum eidem addēs legem violet, & gratiam amittat * Istis sol occidit meridie, quia cū minime putabatur, occidit: & terra, hoc est terrena eorum corda tenebrosū in die luminis, id est, cum adhuc ipsi lucem gratiæ habere poterant, si sibi temperassent, & alij eorum locij habent, sed cautiōres, & sibi minus obsequentes. Festiuitates conuertuntur in luctum, quoniam abijt illa prior tranquillitas animi, & impij, quasi mare feruēs, quod quiescere non potest, & redundant fluctus eius in conculcationem, & lutum. Quomodo festiuitates Domini celebrabit qui in manissimi hostis seruitutem, & tyrannidem patitur? Quis melius illud Tobie dicat: Quale gaudium mihi erit, qui in tenebris sedeo, & lumen cæli non video: Cātica omnia illis vertuntur in plāctum, quia quomodo cantabunt canticum Domini in terra aliena? Tunc super dorsum, quod Domini onera portabat cum lætitia, saccus ponitur, quia supra dorsum idē fabricauerunt peccatores, id est, dæmones, & onera grauissima imposuerunt, quorum comes est pœnitentia, & angor animi, sicut ait Dauid: Conuertetur dolor eius in caput eius, & in verticem ipsius iniquitas eius descendet. * Caluitium ponitur super omne caput, quia capillos illos amittunt, de quibus ait Seruator: vestri autem capilli capitis omnes numerati sunt. De eisdem ita Orig. hom. 1. in Numer. Non illos dicebat capillos esse numeratos, qui vel ferro attonderi, & projici solent, vel temporis arate defluere, ac perire: sed illi capitis capilli apud Deum numerati sunt, qui in Nazareis erāt, quibus inerat virtus Spiritus sancti ad prosteruendos alienigenas. Virtutes ergo animi, & multitudinem sensuum, qui de principali mentis tāquam de capite apostolorum producebantur, capillos capitis appellauit, &c. Propterea de homine non ignaui, sed strenue pro populo Dei dimicante dictum est: Ergo ne Ionathas morietur, qui fecit salutem hanc magnam in Israel? Hoc nefas est, viuūt Dominus, si ceciderit capillus de capite eius in terram, quia cum Deo operatus est hodie. Tunc anima plena doloribus est, nisi penitus sensum doloris amisit, sicut cum mulier luget mortem vnigeniti, cogitationibus enim accusantibus stimulat, & sibi con-

43

Isa. 57.

Tob. 5.

Psal. 7. 44

Math. 10. Capilli numerati.

1. Reg. 14.

scia est se vnigenitum Dei filium amisisse, quem patrem, & sponsum habebat, qui sibi melior erat quam decem filij. Cui propterea dici potest: Plange quāsi virgo accincta sacco super virum pubertatis suæ. * Nouissima eius ponit Deus quasi diem amaram, quia nisi mature eam tantæ insanix pœniteat, & ad eum redeat, in peccato suo morietur, & æternam sentiet amaritudinem. Ideo Dauid ait: Multæ tribulationes iustorum, & de omnibus his liberabit eos Dominus. Custodit Dominus omnia ossa eorum vnum ex ijs non conteretur. Mors peccatorum pessima, id est, laboris, & afflictionis plenissima, incident enim in tribulationes, de quibus non liberabit eos Dominus. Nō custodiet eorū ossa, id est, virtutes, sed conterentur, & peribunt. Saepe enim in illo extremo certamine tentata eorum fides succumbit, & languescit, aut etiā perit spes, excutitur animo prudentia, cedit periculis presentibus fortitudo. Tunc fiet illud: Vjs suis replebitur stultus, Et dicit: Repleuit me amaritudinibus, inebriauit me absinthio. Verum ante mortem, si diu pœnitentia obliuiscantur, veniunt dies, & immitrit Deus famem super terram, id est, super terrena corda eorum, nō famem panis, neque sitim aquæ, sed audiendi verbum Domini, quæ timenda magis est, illa enim fames corpus emaciat (vt Chrys. ait hom. 54. in Gen.) hæc autem animā attenuat. Hieronymus: Mittit autem Dominus famem in terram super eos, qui terrena sapiunt, quando propter peccata populi doctrina defecit in Ecclesijs. * Greg. hom. 10. in Eze. in illud ca. 3. Et aperui os meum, & cibauit me volumine illo: Scriptura enim sacra cibus, & potus est. Vnde etiam Dominus per prophetam alium minatur: Mittam famem in terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed audiendi verbum Domini. Qui ergo subtracto suo eloquio, fame, ac siti nos dicit atteri, quia eius verba, & cibus noster, & potus sint, demonstrat. Sed notandū est quod aliquando cibus, aliquando potus sunt. In rebus enim obscurioribus, quæ intelligi nequeunt, nisi exponantur, scriptura sacra cibus est, quia quidquid exponitur, vt intelligatur, quasi manditur vt glutiat. In rebus vero apertioribus potus est, potum enim non mandendo glutimus. Hæc Gregorius: Quoniam ergo isti solebant aliquando in verbis Dei miram inuenire dulcedinem, vt

100. r.

45

Psal. 33.

Prou. 14.

Thren. 3.

46

de se Dauid testatur: Quam dulcia faucibus meis eloquia tua: super mel, ori meo: & solebant intus mirifice a Deo doceri, sentiebantque illud: Beatus homo, quem tu erudieris Dominè, & de lege tua docueris eum: & vehementer confirmabantur, quasi cibo, & potu, ita vt voluptates corporis, & terrena omnia sibi sordere sentirent, quibus se iam captos, & illaqueatos vident, fame, ac siti verbi Dei cruciantur priorem illam felicitatem requirentes. * Et commouentur à mari vsque ad mare, id est, à falsis, & amarissimis fluctibus peccatorū, in quibus versantur: vsq; ad mare, non occurrentes fluminibus, nō dulcissimis, & varijs fontibus, sed rursus ad amara currentes. Nam hac fame, & siti exciti à peccatis quibusdā abstinere, vt verbum Dei reciperent, sed iterum superbe quærentes, & non penitus peccata relinquentes alijs implicantur: & non inueniunt. Incipiunt deserere Aquilonem, qui frigidus, & noxius ventus est; à quo panditur omne malum, id est, seruitutem Satane, & versus Orientem proficiscuntur quasi lucē Dei quærentes, lucerna enim pedibus nostris verbum Dei; & lumen semitis nostris: sed non inueniunt, quia non quærunt per humilitatem pœnitentiæ, neque vt Deo, quem offenderunt, satisfaciāt, sed vt præteritas illas voluptates, quæ mollius animum explebant, recipiant. Denique circumeunt, quia in circuitu impij ambulat non inuenturi, donec pœnitentia, & lacrymis, & plena peccatorum abrenuntiatione, sui que abnegatione Deum placent offensum. Hac siti deficient virgines pphæ, id est, animæ, quæ virginitatem Deo seruare instituerant, & hanc virtutem amittent, quam inter multa pericula seruare am retinebant: Et adolecentes, qui sacculi illecebris relictis fortiter in castris CHRISTI dimicare cœperant, quibus Iohannes scribit: Scribo vobis adolecentes, quoniam vicistis malignū. Scribo vobis iuuenes, quoniam fortes estis, & verbum Dei manet in vobis, & vicistis malignū, sicut pariter deficient, maiorū videlicet, & veteranorū præsidio, doctrina, exemploque destituti. * Ex quo intelligimus (inquit Hiero.) quādo doctrina non fuerit in Ecclesijs, perire pudicitiam, castitatem mori, omnes abire virtutes, quia non comedunt verbum Domini. Quod qui comedunt, signatas eius cibo audiet per Salomonem: Istus comit

Psal. 118.

Psal. 93.

47

Ierem. 1.

Psal. 118.

Psal. 11.

1. Iohan. 2.

48

Doctrina in Ecclesijs deficiente deficiunt virtutes.

Prou. 17.

dens saturat animam suam, animæ autem impiorum esurient. Et Dauid, qui ad senectutem peruenerat Abraham, libere decētabat: Iuuenis fui, & senui, & non vidi iustum derelictum, neque semen eius quærēs panem, &c. Vnde omnia hæc mala? Quia Deo relicto abierunt post idola suā, id est, post voluptates carnis, post honores, post diuitias, adeoque eorum amore capti sunt, vt per ea frequenter iurent, per illa præferant, quæ remotiora sunt, & ideo præstantiora iudicantur. Sæpe numero huiusmodi iuramenta audimus: Ita hunc episcopatum, aut hunc honorem obtineam, ita quo opto promouear, ita in lite vincam, ita eorum vita fruar, quos amo. Vides posse sine culpa ita iurari, sed nimis magnæ hæc, et reprobando, per ea enim iurare homines solent, quorum memoria magis in animo versatur, & quæ tam rara sunt.

Psal. 36.

CAP. IX.

Vidi Dominum stantem super altare. et dixit. Percute cardinem, & commoueantur superliminaria: auaritia enim in capite omnium; & nouissimum eorum in gladio interficiam: non erit fuga eis qui fugient: & non saluabitur ex eis qui fugerit. Si descenderint vsque ad infernum, inde manus mea educet eos: & si ascenderint vsque ad caelum, inde detraham eos. Et si absconditi fuerint in vertice Carmeli, inde scrutans auferam eos: & si celauerint se ab oculis meis in profundo maris, ibi mandabo serpenti, et mordebit eos. Et si abierint in capitiuitatem coram inimicis suis, ibi mandabo gladio, & occidet eos: & ponam oculos meos super eos in malum, et non in bonum. Et Dominus Deus exercituum qui tangit terram, & tabescet: et lugebunt omnes habitantes

Psal. 138.

Hier. 44.

crari, siue auaritiā sequi, vt Iere. 6. omnes scelerantur auaritiā. Sed quia verbum idem significat succidere, & vulnerare, vt Isai. 38. Dum adhuc ordier, succidit me, potest & ira verti. Vulnera eos, siue, succide eos, ita Lxx trāstulerunt. Disseca in capita omnium, id est, percutite capita omnium, vt interpretatur Theodoretus. Potest & hunc sensum habere: Et percutiam eos in capite omnes ipsos. Sed aptissima omnium est nostra translatio, in qua & pœna explicatur, & culpa.

Et nouissimum eorum. וְהַיּוֹם אֲחֵרֵי, residuum eorum, vltimum eorum, id est, eos, qui reliqui fuerint ex ipsis, vt verterunt Lxx. Loquitur de multitudine, quæ in obsidione, & in direptione vrbs erat interficienda.

Non erit fuga eis. Ostdendit Hyperbolico sermone neminem ex eis fore, qui arte vlla aut fuga possit potentia & manus Dei irati euadere. Vtitur autem verbis illis simillimis, quæ legimus Psal. 138. Quo ibo à spiritu tuo? & quo à facie tua fugiam? Si ascendero in cœlum, tu illic es. Si descendero in infernum, ades, &c.

Inde detrahā eos. וְהִרְדַּמְתִּים, id est, Descendere eos faciam, quod eleganter versum est, Detrahā eos.

In vertice Carmeli. Diximus initio huius prophete duos esse Carmelos, alterum in Iudea, alterum iuxta Phœnices terminos, & de vtroque intelligi potest, quoniam vtrūque possidebant. Postquam dixerat, neque in cœlo neque in inferno eos manum suam effugere posse, superuacaneum videri potest inuenisse verticis Carmeli, vbi facilius inueniri poterant, sed voluit amplificationis causa omnia loca complecti, quæ humanæ cogitationi occurrere poterant, id est, terram etiam, & mare. Sed ex locis terræ Carmeli verticem elegit ipsis notum, & proximum, plenum cauernis, & latere volentibus aptissimum. Et propter latibulorum multitudinem dixit: Inde scrutans auferam eos.

Et si celauerint se ab oculis meis. Si se celare tentauerint, scire enim fieri dicitur quod tentatur, & queritur, vt Psal. 33. Magnificate Dominum mecum, & exaltemus nomen eius in idiplum. Et Luc. 1. Magnificat anima mea Dominum. Nos enim re vera neque magnificare Deum possumus, neque nomen eius exaltare. Ita Isai. 33. iuxta Lxx iustis dicitur: v̄ qui vos miseros faciunt,

Regul. Fieri dicitur interdum quod fieri tentatur.

(id est, facere tentant) vos enim nemo facit miseros.

Ibi mandabo serpenti. Lxx. Ibi mandabo draconi. Draconem autem, siue serpētem, vocat piscem maximum, vt Psal. 73. contribulasti capita draconum in aquis. Psal. 103. Draco iste, quem formasti ad illudendum ei, Ita Deus mandauit pisci in profundo maris, & deglutiuit Ionam. Quid sit autem huiusmodi rebus mandare, seu præcipere, diximus cap. 6. nu. 33.

Et si abierint in captiuitatem. Si eis hostis pepererit, vt captiuos in patriā suam abducat, ne tunc quidem malum meam effugient, nam quos voluero ex eis interfici, in terra captiuitatis suæ gladio peribunt.

Et ponam oculos meos super eos in malum. Deus oculos suos ponit in nos in bonum, cum vbicunque latuerimus, respicit nos, & à periculis liberat, in malum vero, cū quocunque fugiamus, nos pœna consequitur, & eius manum euadere nō datur. Vtrumque indicat Dauid Psal. 33. Oculi Domini super iustos, & aures eius in preces eorū. Vultus autem Domini super facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorum. Vsq̄ue in hodiernum autem diem videmus oculos Domini super Iudæos in malum, vbique enim vexantur, & contemuntur.

Et Dominus Deus exercituum, scilicet, est. Ne putetis hæc ab aliquo dici, qui facere nequeat quod dicit. Deus dicit, cui angelorū exercitus obediunt, qui terram istam vestram manu iustitiæ suæ tanget, & continuo illa tabescet, id est, liquecet, & defluet, & quasi in nihilum redigentur, id enim Hebræis significare solet verbum אָרַב, vt Psal. 74. Liquefacta est terra, & omnes qui habitant in ea. Psal. 106. Anima eorum in malis tabescebat, quod Hyperbolice dicitur, vt significetur dissolutio, & quasi cōsumptio. Eleganter autem dicit, Tangit, quasi dicat nil necesse habet vires suas exercere, vel solo tactu faciet vt tabescat terra vestra.

Et ascendet sicut riuus omnis. Hæc iam exposuimus cap. 8. n. 22. & 23. vbi sunt omnino eadem verba in Hebræo.

Qui edificat in cœlo ascensionem suam. Lxx etiam וְיִבְנֶה אֶת הַשָּׁמַיִם, id est ascensionem. Accipitur autem ascensio phrasi sæpe à nobis obseruata pro re in quam ascenditur, id est, pro loco sublimi, quem adire, nisi ascendendo, nō possumus: sensus ergo est, Qui domum suam sublimem constituit in cœlo. Inde

6

7

enim

enim eius maiestas intelligitur, & diuinitas, quod in cœlo habitet, quam sedem omnes nationes quauis barbatae semper Deo tribuerunt. Inde frequens est apud Homer. de dijs.

Hoc est, Qui cœlum latum tenent. Inde etiam iubemur dicere: Pater noster, qui es in cœlis. Quare recte vertit Chaldæus: Qui collocavit in presidio excelsio, siue in alta arce maiestatem gloriæ suæ. Verum quoniā in Hebræo est, Ascensiones suas, domum significat excelsissimam, solet enim pluralis numerus vim superlatiui (vt vocant) nominis habere, vt diximus Hof. 1. nu. 26.

Et fasciculum suum super terram fundauit. Lxx. yranus, & Vatablus fasciculum interpretantur regionem elementarem, quæ est, vt fasciculus comparatione ambitus cœlestis. At Hiero. fasciculum vocat vniuersitatem electorum, de qua Luc. 12. Nolite timere pusillus grex, quia complacuit patri vestro dare vobis regnum. Iste, inquit, fasciculus vna domini religione constrictus est: vnde & ipsa religio à religando, & in fascem Domini vinciendo nomen accepit. * Huius fasciculi meminit scriptura 1. Regum. 25. Si sarrexit homo persequens te, & quærens animam tuam, erit anima Domini mei cūdodita, quasi in fasciculo viuentium, id est, seruabitur, vt Deus seruat animas amicorum & electorum suorum. Vnde præclare Chaldæus: Et Ecclesiam suam in terra decorauit. Sed fasciculum eleganter dixit, vt sciamus numeratos esse omnes electos, & nullum ex eis periturum, non enim cadūt quæ colligata sunt: præsertim si consideremus hunc fasciculum viuentium esse. Atque hoc merito dixit, ne putaret quis deletis Iudæis periturum esse populum Dei. Fundauit autem ait pro eo, quod est, Firmissime collocavit. Ac si dicat: Etiam si excæcet, & pereat populus Iudæorum, manebit hæreditas, & fasciculus, & peculium Dei in electis suis. Sed verba Ruffini subscribam optime hæc omnia explanantis. Est autem sensus, inquit, Qui cum cœli folio pro sui maiestate confidat, tamen dignatus est in terra quasi proprium habere fasciculum, videlicet Abraham, Isaac, & Iacob posteros, quorum vocari specialiter Deus, cum sit dominus vniuersitatis, elegit. Fasciculum ergo quasi possessionem vocauit, secundum illud Deuteronomij: Cum diuideret

Math. 6.

Religio vnde dicitur.

Deut. 32 iuxta Lxx.

exercitus gentes, statuit terminos earum secundum numerum angelorum Dei, & facta est pars eius Iacob, & hæreditas ipsius Israel.

Qui vocat aquas maris. Eadem verba sunt in capite quinto, à nobis iam Historice, & Allegorice exposita numer. 25. Sed addo nunc, satis probabiliter hæc de concionatoribus Ecclesiæ intelligi Historico sensu, quoniam iam relicta rerum naturalium consideratione ad Ecclesiam transferat, & ad mysteria gratiæ. Filios itaque Ecclesiæ, & præsertim prædicatores verbi Dominus vocat de amaritudine vitæ sæcularis, & in altum eleuat, adimitque quod terrenum habebant, vt irrigent arua sitientia, & ceteros conuertant mutati in nubes, de quibus Isaie quinto scriptum est: Mandabo nubibus meis, ne pluant super eos imbrem. Quod Chaldæus optime explanauit: Qui dixit se congregaturum exercitus quam plurimos, quasi aquas maris, atque disperfurum eos super faciem terræ.

Dominus nomen eius. Hebr. Iehoua nomen eius, qui ipse per se est, & omnibus, vt essent, dedit.

TROPOLOGIA.

Omnino anima nostra talis ab omnipotente Deo creata est, vt templum quoddam sit: templa autem proprie Deo fiunt, & ipsa facta est, vt templum Dei esset, sicut Apostolus ait: Nescitis, quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis? Videas autem templa, etiam cum ab alienæ religionis hominibus capiuntur, non in hominum domicilia conuertit, sed alteri Deo consecrari, ita enim facta sunt, vt non hominibus, sed Deo apta videantur. Ita anima nostra, si templum Dei esse desinat, templum idolorum fit, id est, aut Deum adoret necesse est, aut libidines, aut honores, aut pecuniam. Supra altare templi horum idolorum videri propheta stantem Dominum, multorum annorum idololatria grauius offensum, ac dicentem: Percute cardinem, & commoueantur superliminaria. Hæc iuxta eorum interpretationem, qui de templo idolorum prophetam loqui volunt. Sed nobis, qui de Ierolymitano potius credimus: Dominus stat super altare, & iubet cardinem percuti irat

9 Anima nostra creata est vt templum. 1. Cor. 3.

Cc tus quod

tus quod in templo, quod sibi ipse condidit, non pure, neque rite colatur, sed auaritia omnia tenet. Cardo percutitur, cum corpus lethali morbo vulneratur; aut certe cum inferior animae pars vehementi dolore concurritur corpore periculose egrotante. Superflinaria commouentur cum superior pars grauisimis tentationibus pulsata perturbatur, infidelitate, desperatione, & id genus alijs. Tunc venit auaritia in caput omnium, & scelera suorum peccata impij luunt. * Nec necesse fuit alia peccata commemorare, quae satis in auaritia intelliguntur, quae est idolorum seruitus, non vnus videlicet idoli, sed multorum. Vbi auaritia est, superbia abesse non potest, nisi enim propriae excellentiae causa quaeruntur. Quare eleganter sapiens cum dixisset: Auaro autem nihil est scelestius, continuo subiicit: Quid superbit terra, & cinis? Deinde: Nihil est, inquit, iniquius quam amare pecuniam, hic enim & animam suam venalem habet, & in vita sua proiecit intima sua, id est, viscera sua, per quae misericordia intelligi solet: Ac si diceret: Auarus ita viuit, vt homo non esse videatur, vsque ad omnem sensum humanitatis, & misericordiae caret. Recte autem auarus Iudas, & qui animam suam ita venalem habuit, vt dominum suum triginta argenteis venderet, omnemque humanitatis affectum exiit, suspensus crepuit medius, & effusa sunt omnia viscera eius. Ad haec quam coniuncta sint diuitijs gulae, & libidinis voluptates, quis non videt? Et quoniam huiusmodi homines raro bene ad Deum reuertuntur, corenim durum habebit male in nouissimo, ad extremum addidit: Et nouissimum eorum in gladio interficiam. Quis acutior, aut penetrabilior gladius verbo illo: Ite maledicti in ignem aeternum? Tentabunt morte vicina fugere imminentem damnationem, sicut illi, quibus Ioannes aiebat, Quis demonstrauit vobis fugere ab ira ventura? Sed non fugient, quia verum peccatorum dolorem non habebunt. * Si descenderint vsque ad infernum, inde manus Dei deducet eos. Non nunquam conscientia peccatorum conuicti miserimos se esse sentiunt, & omnibus sceleribus contaminatos, luce indignos, aeternisque tenebris dignissimos. Tunc vsque ad infernum descendunt, & hac simulatione penitentiae Dei occu-

IO

Eccli. 10.

Act. 1.

Eccli. 3.

Marth. 25.

Marth. 3.

II

los irati fugere videntur. Sed quia mes tenebris illis obscurata torpet, & quasi desperatione contrahitur, nec surgit vt de se per dolorem, & opera penitentiae poenas sumat, & iniurias Deo illatas, vt potest, compenset: derahit eos inde manus Domini, vt puniat. Vsque ad infernum ille descenderat, qui dixit: Maior est iniquitas mea, quam vt veniam merear. Et Antiochus, de quo ita legitur: Hinc igitur cepit ex graui superbia deductus ad agnitionem sui venire diuina admonitus plaga, per momenta singula doloribus suis augmenta capientibus, & cum neque ipse iam seotorem suum ferre posset, ita ait: Iustum est subditum esse Deo, & mortalem non paria Deo sentire. Quis non putaret hunc iram Dei effugisse? At quid sequitur? Orabar autem hic scelestus Dominum, a quo non esset misericordiam consecutus. Peccaui, inquit Iudas, tradens sanguinem iustum. Sed qualis illa poenitentia fuerit, exitus declarauit, abiens enim laqueo se suspendit. * Ad caelum vsque ascendunt, qui mira quadam, & valde noxia insensibilitate peccata, quae faciunt, non sentiunt, & quasi ad internam animi reprehensionem obstruerunt, atque ita delicta non agnoscunt, ad eleemosynasque, & ad bona, quae faciunt, qualia cunque illa sunt, oculos conuertentes, innocentes se esse credunt, & aeterna retributione dignos, atque elatione tumentes Dei per poenitentiam placandi obliuiscuntur. Huiusmodi sunt illi, de quibus Dominus ait: Me etenim de die in diem quaerunt, & scire vias meas volunt quasi gens, quae iustitiam fecerit, & iudicium Dei sui non dereliquerit. Rogant me iudicia iustitiae, & appropinquare Deo volunt. Quare ieiunauimus, & non aspexisti? humiliuimus animas nostras, & nescisti? Nam vere iusti aliter sentiunt, ac loquuntur. Eorum vox est: si iustificare me voluero, os meum condemnabit me: si innocentem ostendero, prauum me comprobabit. Et iterum: Verebar omnia opera mea sciens quod non parceres delinquenti. * In vertice Carmeli se abscondunt quando mortem iam appropinquare cernentes sanctorum virorum se precibus commendant, quasi possint altorum precibus salui fieri dum male parca-

Gene. 4.

Marth. 4.

Marth. 4.

11.

Isa. 58.

Job. 9.

Ibid.

13

restit-

restituunt, neque se poenitentia sua iuuant. Carmelus enim mons sacer, in quo Elias orauit, & occidit prophetas Bahal, & in quo erat Elias, sanctos viros designat, qui alijs sanctitate vitae praeminent & affectus carnis in Deigloriam mactarunt. Adiuuat & nominis interpretatio, sonat enim coccinum, & spicam plenam, & vt ait Hieronymus scientiam circumcissionis, hoc est, viros caritate flagrantes, & fructum bonorum operum plenum ferentes, & scientes circumcidere cor suum. Nolunt igitur se per gemitus poenitentiae Deo immolare, neque pro salute sua laborare, nolunt restituere, atque animum a peccatis auellere, & putant aliorum labore saluos se fieri posse, sicut virgines fatuae, quae non sumserunt oleum secum, & morte iam proxima paupertatem suam agnoscentes dicunt prudentibus: Date nobis de oleo vestro, quia lampades nostrae extinguuntur. Sed auferet hos Dominus de latibus Carmeli, quia scriptum est: Et dixit Dominus ad me: Si steterit Moyses, & Samuel coram me, non est anima mea ad populum istum: eijce illos a facie mea, & egrediantur. Quod si dixerint a te, Quo egrediemur? Dices ad eos: Haec dicit Dominus. Qui ad mortem, ad mortem: & qui ad gladium, ad gladium: & qui ad famem, ad famem: & qui ad captiuitatem, ad captiuitatem. Et apud Ezechiel: Terra si peccauerit mihi, vt prauariceretur prauaricans, extendam manum meam super eam, &c. Et si fuerint tres viri isti in medio eius, Noe, Daniel, & Iob: ipsi iustitia sua liberabunt animas suas. Tres viri isti si fuerint in ea, viuo ego, dicit Dominus Deus, quia nec filios, nec filias liberabunt, sed ipsi soli liberabuntur, terra autem desolabitur. * In profundo maris se celant ab oculis Domini, qui ad abyssum diuinae misericordiae confugiunt, vt ea contra peccata non appareant. De hoc enim profundo, quod nullis peccatis nostris exhausti potest, recte intelligimus illud Michae: Reuertetur, & miserabitur nostri, deponet iniquitates nostras, & projiciet in profundum maris omnia peccata nostra. Sine dubio abscondetur ab ira Dei, qui in hoc profundum maris recte confugerit. Sed reprobis, etiam si confugiant, non effugiunt, quia misericordia Dei aburuntur ad peccandum, ad differendum poenitentiam,

Reg. 18.

Reg. 4.

Marth. 25.

Job. 15.

Ezech. 14.

14

Mich. 7.

ad nunquam recte de peccatis dolendum. Quos sapienter admonet Ecclesiasticus: Et ne dicas, Misericordia Domini magna est, multitudinis peccatorum meorum miserabitur. Misericordia enim, & ira ab illo cito proxima, & in peccatores respicit ira illius. Non tardes conuerti ad Dominum, & ne differas de die in diem. Ibi Deus mandat serpenti, vt mordeat eos, id est, permittit vehementius a Diabolo ledi, & morderi, venenoque peccatorum impleri, vt tandem in peccato suo moriantur. Quamuis etiam mortem intelligere possumus, quae est serpens magnus, & omnes pisces deuorat. Vt enim ait Beda in capit. quarto Exhodi, serpens mortem significat, quia per serpentem homini mors perlata est. Denique serpentem, id est, pisces magnum, qui deglutit Ionam, notum est mortem esse, quae CHRISTVM deuorauit. Dum igitur illi nutabundi haerent, & confidentes diuinae misericordiae, ac nihil praeterea facientes, conuersionem differunt, mandat Deus morti, & mordeat eos, & sine poenitentia rapiuntur. * Sed & gladio mandat Dominus, cum in captiuitatem abeunt coram inimicis suis, quia saepe a Deo trahuntur inimicis suis, id est, demonibus, affligendi, & cruciandi, vt illi, quos Paulus tradidit Satanae, vt discant non blasphemare. Verum reprobi ne tunc quidem respiciunt, sed verberibus sunt peiores, donec iratus Dominus mandat gladio iustitiae suae, & percutit eos morte, atque extremo supplicio afficit. Saepe enim malos aduersa feriunt, vt hic eorum poena incipiat, vt quandoque complenda eos ad vltimam gehennae tormenta perducatur, vt est apud Gregor. 5. Moral. cap. 1. sicut Antiocho contigisse videmus. 2. Macha. 9. & Herodi interfectori Innocentium apud Ioseph. 17. Antiqu. capit. 8. & libr. 1. de bello Iudaic. capit. vltimo. Haec facit Dominus Deus exercituum, qui tangit terram, id est, terram corpora nostra, & omnia, quae ad hominum vsus in terra sunt, & tabescit, id est, peribunt morte consumente. Omnis siquidem caro fennum, & gloria eius quasi flos agri. Exsiccatum est fennum, & cecidit flos, quia spiritus Domini sufflauit in eo. Tunc iugubunt omnes habitantes in ea, qui putabant se habere hic ciuitate permanentem, de quibus multa diximus initio Iocelis: cogentur enim bona illa deserere, in quibus amorem

Eccli. 5.

15

1. Tim. 1.

Isa. 40.

Cc 2 & fidu-

16 & fiducia suam collocauerat. * Magnus erit habitatorum terre numerus in die iudicii, quasi fluuius omnia inundans. Sed cito, ab inferno absorbebuntur, sicut fluuius Egypti absorbetur a mari. Idem edificat in celo ascensionem suam, quia in sanctis habitat, qui vt cœli stellis, ita virtutibus collucet, & a solo Deo mouentur, id est, soli Deo parent, & ipsi, qui locum Dei habent, per legitimam potestatem. Cœli enim nulla vi humana moueri vel minimum possunt, at ab angelis, quos Deus motores constituit, facillime mouentur: ita sancti nullis viribus humanis cedunt scilicet illud Apostoli: Pretio empti estis, nolite fieri serui hominum: sed ab ipsis nullo negotio agitantur in omnes partes, qui secundum Deum mouent. Et super terram fundauit fasciculum suum, quoniam virtutes omnes, quæ caritate, quasi vinculo quodam perfectionis colligantur, & fasciculus fuit, firmiter in hominibus terrenis collocat, eosque celestes efficit, aded vt regnum cœlorum rapiant. Quod autem sequitur: Qui vocat aquas maris, exposuimus capite. 5. n. 26.

HISTORIA.

17 Numquid non vt filij. Aethiopia. Hierony. & Rupert. ita exponunt: Omnium gentium creator, & Dominus sum, Aethiopes, & Palæstinos, & ceteras nationes aequaliter creauit, & pro arbitrio meo huc, & illuc transfero. Ne erigamini in superbiam, quod vos de Aegypto eduxerim, & quasi peculiarem populum meum seruire Pharaoni non fuerim passus: hoc idem feci Palæstinis, & Syris. Quare qui aequali conditione sunt a me creati, aequali iudicii mei sententia punientur, si peccauerint, & aequaliter omnia regna subuertam. Eadem est Procopij sententia in Isai. 22. Sed mihi videntur & hoc modo optime posse explicari. Dixerat eos nullo modo euasuros esse mortem, & captiuitatem, sed quoniam filij Israel in peccatis multum patrum suorum iustitiæ confidebant, & illorum meritis veniam sperabant, vt Exh. 32. Recordare Abraham, Isaac, & Israel seruatorum tuorum, quibus iurasti per te ipsum dicens: Multiplicabo semen vestrum, &c. quasi tacitæ objectioni nunc occurrens Dominus ait: Numquid non vt filij Aethiopia, &c. quasi dicat: Non videmini mihi filij Abraham, & Isaac, & Ia-

18 cob, sed filij Aethiopia, tantaque sunt peccata vestra, vt meritorum patriarcharum me obliuisci cogant, & vos eorum filios ita tractare, ac si filij essetis Aethiopia. Eodem omnino spectabant verba Iohannis Baptiste cum dicebat: Facite ergo fructum dignum penitentiae, & nolite dicere intra vos, Patrem habemus Abraham. * Nobiscum sentit Chryl. hom. 11. in Matt. vbi de eadem re ait: Quia ergo maiores suos iactabant, idque ad ipsorum perniciem pertinebat, eosque ignauos, & desides faciebat, radicem huiusce amentiae rescindit. Propterea illos Esaias Sodomorum principes, & Gomorrhœorum plebem vocat. Et alter propheta dicit: An non sicut filij Aethiopia vos eritis? &c. Aethiopes in malâ partem sumuntur in scriptura. Inde gentiles sordidati, & denigrati peccatis Aethiopes dicuntur, vt Plal. 71. Coram illo prociunt Aethiopes, & inimici eius terram lingent. Plal. 86. Ecce alienigenæ, & Tyrus, & populus Aethiopia hi fuerunt illic. Immo & ad illos peccatores refertur hoc nomen, qui consuetudinem peccandi quodammodo vertisse videntur in naturâ Iere. 13. Si mutare potest Aethiops pellem suam, aut pardus varietates suas: & vos poteritis benefacere, cum didiceritis malum.

19 Numquid non Israel ascendere feci. Quod si forte hac spe nitimini, quod vos ex Aegypto eduxerim, atque ita non sim vos delaturus: etiam eduxi Syros, & Palæstinos, & tamen quia peccatis suis beneficia priora perdididerunt, & me prouocauerunt, percuciam eos iterum, ac si nunquam eos liberafsem. Oculi mei enim spectant omne regnum peccans, vt pœnas de illo sumam, quodcunque illud sit. Quare idem vos timere debetis. Ita hunc locum videtur iatellexisse Chryl. hom. 8. in Matth.

20 Et Palæstinos de Cappadocia. Non est putandum Palæstinos in Cappadocia venisse captiuos, atque inde in patrias sedes reuersos esse, sed eos, qui tunc Palæstini vocabantur, olim ex Cappadocia profectos terram Palæstinorum occupasse, vt docet sacra historia his verbis: Heucos quoque, qui habitabant in Haferim vsque ad Gazam, Cappadoces expulerunt, qui egressi de Cappadocia deleuerunt eos, & habitauerunt pro illis. Inde Palæstini reliquæ Cappadocia appellatur. Iere. 47. Depulatus enim est Dñs Palæstinos reliquias

Cappa-

Cappadocia. In hoc ergo est similitudo, quod sicut filij Israel ex Aegypto egressi expulerunt Chananeos, & eorum regionem inhabitauerunt, ita & Cappadoces occupauerunt olim terram Palæstinorū expulsis Heuæis primis habitatoribus.

18 Et Syros de Cyrene. Cap. 1. prædixit populum Damasci, siue Syros transferendos esse in Cyrenem, quod factum fuisse ostendimus regnante in Iudæa Achaz patre Ezechie ex 4. Regum. 16. Quare cum hæc Hamos loqueretur nondum decem tribubus captis, quarum captiuitas incidit in sextum annū Ezechie, 4. Regum. 18. non est credendum reuersos fuisse iam Syros e captiuitate. Nec rursus videtur probabile prædici nunc eorum reuersionem, quoniam omnino non de re futura, sed iam facta loqui videtur Propheta, immo & de re veteri, quales sunt diuæ priores Israelis, & Cappadocum, quibus hanc annumerat. Quare contextus ipse, & rerum inter se similitudo exigit, vt quæuis nihil certi ex scriptura habeamus, credamus Syros, qui tunc Syriam Damasci incolabant, ex Cyrene venisse, pulsisque veteribus habitatoribus eam regionem tenuisse. De qua autem Cyrene sermo sit, diximus cap. 1.

20 Conterens nō conteram domum Iacob. Quāuis mali estis, non tamen vos omnino delebo, sicut ceteros, de quibus locutus sum, quod quomodo facturus sit verbis sequentibus ostendit.

21 Ecce enim mandabo ego, &c. concutiam. Non mediocris est in his verbis difficultas, nam cum dicit: Concutiam in omnibus gentibus domum Israel, sicut concutitur in cribro: si metaphora a frumento sumatur, vt vult Hieronymus, & vt necessario dicendum videtur, cur ait: Et non cadet lapillus super terram? Lapilli enim frumento permisti, si exigui sunt, per foramina cribri excidunt, si maiusculi, manu cribrantis projiciuntur. Si autem sumatur a muris, vt his verbis explicuit Rupertus: Quomodo si puluerulenta collapsi muri cribro congesta concutiantur, vt puluere in terram cadente soli remaneant lapilli in opus restorationis conferendi, &c. recte conueniet similitudo. Sed quis vnquam cribro concuti vidit lapides collapsi mure, vt lapilli a terra secerantur? Quantum, & quale hoc cribrum esset? Terram potius a lapillis repurgari videmus cancellis quibusdam ligneis, ac densis, sed

21 vt rejiciantur lapilli, & terra edificio proficit. * Quare vt hoc intelligamus, animaduertamus verba fieri de domo Israel, & familiam, siue genus aliquod, domum dici, quoniam sicut domus multis ex lapidibus constat, ita familia ex multis hominibus, qui huius edificiij quasi lapides quidam sunt primo lapidi, id est, principio ipsius familie, quasi fundamento, impositi, & super ædificati. Quare dicitur filij a dicitur, quod est ædificauit, & lapides ipsi vna litera addita dicuntur dicitur. Inde ædificare alicui domum Hebræi dicunt pro eo, quod est filij illum augere, vt Exh. 1. Et quia timuerunt obstetrices Dominum, ædificauit eis domos. Et de illo, qui non vult suscitare semen fratri suo dicitur Deuter. 25. Sic fiet homini, qui non ædificat domum fratris sui. Et Ruth. 4. Faciat Dominus hanc mulierem, quæ ingreditur domum tuam, sicut Rachel, & Liam, quæ ædificauerunt domum Israel. Sed ad metaphoram lapidum reuertamur. Isai. 51. filij Israel, quasi lapidibus huius domus, dicitur: Attendite ad petram, vnde excisi estis, & ad cauernam laci, de qua præcisi estis. Attendite ad Abraham patrem vestrum, & ad Saram, quæ peperit vos. Hic parentes tanquam petra intelliguntur, vnde minores lapides exciduntur domui ex ædificandæ. Idem tamen lapides dicuntur, quibus vt fundamento ceteri imponuntur. Inde Christus toties lapis dicitur. Zach. 3. Ecce lapis, quem dedi coram Iesv, super lapidem vnum septem oculi sunt. Isai. 28. Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, pretiosum, in fundamento fundatū. Quod cur dicatur, Petrus exposuit: Ad quem accedentes lapidem viuum, ab hominibus quidem reprobatum, a Deo autem electum, & honorificatum, & ipsi tanquam lapides viuī super ædificamini domus spiritualis, &c. * His adnotatis facile locus explanabitur. Ecce ego mandabo, siue mando, vt est in Hebræo, & in Græco, & in Chaldæo ego constitui, vt ita fiat: domum Israel concutiam in omnibus gentibus, id est, quasi vtraque manu tenebo margines terræ (vt Hierony. ait) & in omnibus nationibus, & regnis concutiam domum Israel, id est, laboribus exercebo, & calamitatibus, ita vt nullo loco consistere, & requiescere videatur, sicut frumentum

Cc 3 concu-

concutitur in cribro: itaque tota terra erit
 cribrum, in quo concutietur Israel. Distri-
 ctus autem erat, si in metaphora tritici
 permanere voluisset; Et huius frumenti
 nullum granum cadet in terram, id est,
 projicietur, aut peribit: sed transit ad me-
 taphoram domus, quia multis lapidibus co-
 struitur, & non cadet lapillus super terram, non
 solum maiores lapides, & reaedificandae do-
 mus, qui Iacob aptiores, non projicientur, aut
 peribunt hac concussione; verum ne mini-
 mus quidem lapillus ex ijs, quos ego ad
 hoc aedificium elegi, nam alij projicientur,
 de quibus statim ait: In gladio morientur
 omnes peccatores populi mei. Transit
 enim scriptura saepe a metaphora ad rem
 significatam, vt in Zach. si Deus dederit,
 ostendemus capit. 3. numer. 39. & 40. * Vi-
 detur autem mihi scriptura manifeste lo-
 qui de ultimo excidio Ierusalem, quod a
 Romanis passa est, atque his verbis, & con-
 tinuo sequentibus cogi nosita vt expona-
 mus. Nam cum decem tribus captae sunt,
 non est concussa domus Israel in omni-
 bus gentibus, sed ad Assyrios, & Medos
 translata est: cum Ierusalem capta est a
 Chaldeis, in Babyloniam Iudei ducti sunt,
 & post Lxx annos soluta captiuitate redie-
 runt. Cum autem a Romanis euerfa est
 vrbs, per omnes nationes dispersi sunt, &
 venditi, ac dominatu omnium presii, mul-
 titque calamitatibus concussi sunt, sicut
 triticum concutitur in cribro, & vsque in
 hodiernum diem concutiuntur. Et tamen
 non cadit lapillus super terram, quia tunc
 secundum electionem gratiae reliquiae fa-
 ctae sunt, vt ait Apost. nec repulit Dominus
 plebem suam, quam praesciuit, & semper
 ex Iudaeis illi conuertuntur, quos Deus ele-
 git vt lapides essent spiritualis domus Ia-
 cob. i. Ecclesiae, quam Deus aedificauit ex
 Iudaeis, & ex gentibus. Propterea dixit Pau-
 lo ante: Verum tamen conterens non con-
 teram domum Iacob, dicit Dominus.

Reg.

23

Rom. 11.

24

Iose. libro. 7. de bello Iud. cap. 12. vbi prodi-
 gia magna narrat, quae excidium Ierusalem por-
 tendebant, & ad extremum infert: At ve-
 ro hi signorum quaedam pro sua libidine
 interpretati sunt, alia contempserunt, donec
 patriae excidio, suaque pernicii eorum ini-
 quitas confutata est. Idem in calce praecedentis
 capituli. His causa interitus quidam
 pseudopropheta fuerat, qui eo die praedi-
 cauerat in ciuitate, quod eos in templum
 Deus ascendere signa salutis accepturos
 iuberet. Multi enim a tyrannis tunc sub-
 ornati prophetae, populo denuntiabant,
 vt expectarent Dei auxilium, quo propterea
 minus profugerent, & eos, qui supra
 timorem, & custodiam fierent, spes retine-
 ret. Deinde ita exorditur capit. 12. Deni-
 que miserabilis populus illis quidem fallaci-
 bus, Deumque calumniantibus credulus
 erat. Certis vero prodigijs, & futuram
 solitudinem praenuntiantibus neque atre-
 debant animo, neque credebant, sed velut
 attoniti nec aut oculos habentes, aut ani-
 mas, edicta Dei dissimulauere.

TROPOLOGIA.

Videant, qui saeculi nobilitate super-
 biunt, suam, nescio inscitiam ne dicam,
 an insaniam, vmbra enim nobilitatis
 sectantur, & amant, veram nobilitatem,
 id est, virtutem, contemunt. Turpissi-
 mum est homines Christianos Euange-
 lij luce illustratos in eo errore versari quem
 vel ethnici agnouerint. Quis illud igno-
 rat.

Stemmata quid faciunt, &c.

*Si coram Lepidis male vinitur? Effigies quo-
 lor bellatorum, si luditur alea pernox
 Ante Numantinos, si dormire incipis ortu
 Luciferi, quo signa duces, & castra mouebant?*

Et mox.

*Tota licet veteres exornent vndique cerea
 At in nobilitate sola est, atque vnicuique virtus.
 Paulus, vel Cossus, vel Drusus moribus esto.*

Quis Abraham, Isaac, & Iacob glorio-
 sior? Quod genus, cum haec Propheta dice-
 bat, illustrius? An sunt aliqua ratione cum
 his conferendi plurimi, qui tyrannide, & ra-
 pinis, aut adulatione, aut turpissimis obse-
 quijs principes demerentes, nobilitatem,
 & diuitias adepti sunt, & magnarum fa-
 miliarum capita, atque initia censentur?
 At tantorum patriarcharum filios, quia
 maiorum dissimiles erant, Deus

pro

pro filijs Aethiopum sese habere confirmat.
 Et quidem merito, vt enim ait Ambrosius
 in libr. de Noe, & arca, capit. 4. probati viri
 genus virtutis profapia est: quia sicut ho-
 minum genus homines, ita animarum ge-
 nus virtutes sunt. * Nos quoque videamus,
 qui ad religionem Dei gratia vocati
 sumus, nihil nobis profuturum patrum no-
 strorum splendorem, si corde seuestiamur
 ad saeculum, & non virtutum, sed vestium,
 & nominis appareamus heredes. Soleo
 necum repetere, & timere praclarum
 beatissimi Francisci apophthegma, quos-
 dam suis virtutibus magnos, & nobiles
 extitisse, alios autem nihil faciendo, sed
 horum res gestas narrando claros fieri vel-
 le. Celebremus parentum nostrorum lau-
 des, sed vt ad imitandum prouocemur, ne
 sanctorum filij supremo iudici filij Aethio-
 pum simus, ne illos quos laudamus, nostri
 pudeat, ne illud denique experiamur, quod
 est apud Isaiam: Abraham nesciuit nos, &
 Israel ignorauit nos. Omnes quoque Chri-
 stiani; qui apostolorum filij sumus, sciamus
 opus etiam Dei esse ceteras nationes, sicut
 & nos; & sicut illas disperdidit Deus, fieri
 posse, vt nos quoque perdat, quia oculi Do-
 mini sunt super omne regnum peccans.
 Non quod omnino cotriturus sit domum
 Iacob, id est, Ecclesiam, manebit enim vs-
 que ad finem saeculi, sed principes, & popu-
 los perdere praestit Ecclesia manente; ac
 multo magis singulos nostrum, ne vilius
 numeri, aut nominis simus apud se. * Scia-
 mus etiam quotidie in singulis electorum
 Deum facere, quod nunc de omnibus ait:
 Ecce ego mandabo, & concutiam in om-
 nibus gentibus domum Israel, frumentum
 enim Dei sunt, quod purum esse oportet
 absque paleis, & puluere, vt in horrea ce-
 lestia recondatur. Hoc autem vt fiat, con-
 cutit eos afflictionibus, & molestijs in ado-
 lescentia, in virili aetate, in senectute, quo-
 cunque in loco sint, quacunque versentur
 in re, & iterum, atque iterum eos probat.
 Nunc electus tranquillitate animi fruitur,
 coelesti imbre irrigatur, orat vt vult, amat,
 feruet, nihil illi sapit, nisi Deus. Probat eum
 Deus, vt videat an alienis donis efferatur
 vt suis, an autorem agnoscat, an suae parui-
 tatis obliuiscatur. Nunc rursus aret, &
 coelum aeneum experitur, impeditur cre-
 bris cogitationibus oratio, pedes ad virtu-
 tum opera plumbei sunt, manus remissae,

Religiosi heredes esse debent virtutum patrum suorum.

Isai. 63.

27

Iusti tentationibus concutiantur vt purifientur.

genua soluta, mortem perhorrescit, haer-
 ret, & languet. Concutitur in cribro, vt
 sibi diffidat, vt spem in Deo reponat, vt pul-
 uis inanis gloriae decidat. Probat, vt ap-
 pareat, qui vir sit, vtum mercede praesentis
 voluptatis Deo adhaereat, an spe futurae,
 & gloriae Dei cupiditate, atque ipsius
 amore excitetur. * Sinit & a Diabolo eum
 concuti varijs tentationibus peccatorum,
 sicut apostolis ait: Simon, ecce Satanas ex-
 petiuit vos, vt cribraret, sicut triticum. Sed
 haec est virtus Dei, hic amor erga electos,
 hoc Diabolus cribratione sua perficit, vt
 puluis decidat immodiici amoris sui, vanae
 fiduciae, cupiditatis saeculi, vt cadat lapi-
 lus super terram, non perficiet, id est, ne mi-
 nimae quidem illorum virtutes; ne mini-
 ma quidem opera, quae pertinent ad aedi-
 ficium domus interioris, & habitaculi, quod
 in anima sua Deo parant, peribit. Crescent
 potius virtutes, sicut videmus in sancto
 Iob, augebuntur, confirmabuntur. Tan-
 tum modo gladio cadent peccatores popu-
 li, id est, cogitationes illae a peccatis ortae, &
 ad peccatum allicientes gladio spiritus, quod
 est verbum Dei, trucidabuntur, quae ani-
 mam seducunt dicentes: Non appropin-
 quabit, & non veniet super nos malum, id
 est, vtendum est aetate, laetare iuuenis in
 adolescentia tua, & in bonis sit cor tuum,
 ignoscat Deus erroribus iuuentutis, & ar-
 dori gratis. Omne tempus aptum poeniten-
 tiae est, longam vitam valetudo, & vires pol-
 licentur, postea peccata desolebis, ne timeas
 Dei minas, misericors est, & miserator, &
 multa huiusmodi. Cum primum enim a
 Deo edocti discimus eius iustitiae seuerita-
 tem, gladio pereunt, atque pelluntur falla-
 ces istae cogitationes. Ita Iob multis calami-
 tatibus probatus, & cribratus aiebat: Vere-
 bar omnia opera mea sciens, quod non par-
 ceres delinquenti. * Et Paulus passus pluri-
 ma, & quasi per rotum orbem cribratus non
 tollitur inani fiducia, sed salubri timore ta-
 ctus ait: Castigo corpus meum, & in serui-
 tutem redigo, ne forte cum alijs praedicauc-
 rim, ipse reprobis efficiar.

28

Luc. 22.

Iob. 9.

29

1. Cor. 9.

*In die illa suscitabo tabernaculum David. Lo-
 cus celebris est, sed varietate expositionum
 difficilior. Rufinus: Historicum sensum
 esse affirmat de duabus tribubus post so-
 lutionem Babylonicae captiuitatis in re-
 gnum restitutis, & reparatis. Eadem est sen-
 tentia Chrysost. homil. 33. in Act. Apostol.*

Idem Chryl. hom. 10. in loh. tabernaculum David esse vult naturam nostram, quae peccato primi parentis ceciderat, & à filio Dei assumpta, atque restituta est. Nec defuere ex veteribus Hebraeis, qui dicerent tabernaculum David corpus esse CHRISTI, quod per mortem cecidit, & per resurrectione suscitatum est, vt refert Galatinus libro. 8. contra Iudaeos, siue de arcanis catholicae veritatis, cap. 22. Quod non Galatino solum, sed etiam Theodoro, & Rufino, & Cyrillo lib. 4. in loh. ca. 3. 5. video probari. Mihi videtur verissimus Spiritus sancti sensus non aliunde melius quam ex ipsius Spiritus verbis cognosci posse. Iacobus enim apostolus apud Luc. Act. 15. ita inquit: Viri fratres, audite me: * Simon narrauit quem admodum primum Deus visitauit sumere ex gentibus populum nomini suo, & huic concordant verba prophetarum, sicut scriptum est: Post haec reuertar, & reaedificabo tabernaculum David, quod cecidit, & difruta eius reaedificabo, & erigam illud. vt requirant ceteri hominum Dominum, & omnes gentes, super quos inuocatum est nomen meum, dicit Dominus faciens haec. Notissimum est Iacobum his verbis Petri sententiam confirmare voluisse, non pe gentiles ad Euangelium fuisse vocandos, vt in vnum Ecclesiae corpus cum electis Iudaeis coalescerent. Sententia Petri haec fuit: Viri fratres, vos scitis quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit per os meum audire gentes verbum Euangelij, & credere. Et qui nouit corda Deus, testimonium perhibuit dans illis spiritum sanctum, sicut & nobis, & nihil discreuit inter nos & illos, sicut purificans corda eorum. Rectissime ergo hic scripsit Hieronymus: Vbi apostolorum praecedit autoritas, maxima Petri, & Iacobi, quos columnas Ecclesiae vas electionis vocat, ibi omnis variae explanationis tollenda suspicio est, & quod à tantis viris exponitur, hoc sequendum, &c. * Primum itaq; verba explanemus, vt sunt in propheta iuxta Heb. & translatione nostra, deinde videbim, an quid ab Hebrgeo differat S. Luc. Docet eo ipso tempore quo Iudaei indurati ceciderat, & à Romanis capti, atque venditi cribrabantur in omnibus gentibus, magnam gentium multitudinem ad Ecclesiam fuisse venturam praedicantibus vbiq; per orbem apostolis, quarum ingressu ruina Iudaeorum repa-

Gal. 2.

31

raretur. Idcirco dixit, In die illa, scilicet, qua haec, quae dixi, fuerint, Dum enim Galilaea, & Iudaea vastabantur à Romanis, & excacati Iudaei per omnes gentes dispergebantur, apostoli prouincias fortitulum Euangelij omnibus nationibus inferebant. Quare recte omnia connectuntur, & certum huius capitis prophetiam esse de postrema Iudaeorum vastitate. * Atque hoc idem quod vaticinatur sanctus Hamos similitudine vtens tabernaculi, Paulus elegantissime explicauit Romano. vnde decimo, alia cum primis apta similitudine ramorum ex oliua fractorum, qui Iudaei sunt, in quorum locum rami oleastri inserti sunt, id est, gentiles. Quod si delibatio, inquit, sancta est, & massa, & si radix sancta, & rami. Quod si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autē cū oleaster esses, insertus es in illis, & socius radicis. & pinguedinis oliuae factus es, noli gloriari aduersus ramos, Quod si gloriaris, non tu radicem portas, sed radicem te. Dicis ergo: Fracti sunt rami, vt ego inserar. Bene, propter incredulitatem fracti sunt, tu autē fide stas. Noli altū sapere, sed time si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat. * Iā ex his verbis intelligimus tabernaculum David apud Hamos vocari, quam oliuam Paulus vocat, id est, populum Iudaeorum: apertura vero murorum, & ea, quae corruerant, sunt rami fracti ex oliua, in restauratio, & reaedificatio est ramorum oleastri insertio in bonam oliuam, vt ita sit illa integra, cum rami alij pro fractis inseruntur. Quae admodum autem, nisi Iudaei per incredulitatem cecidissent, non essent in eorum loco vocatae gentes, sicut docet Paulus: Dicis ergo: Fracti sunt rami, vt ego inserar. Bene, propter incredulitatem fracti sunt. Et paulo ante: Numquid sic offenderunt, vt caderent? Absit. Sed illorum delicto salus est gentibus, vt illos amulentur. Quod si delictum illorum diuitiae sunt mundi, & diminutio eorum diuitiae gentium: quanto magis plenitudo eorum? Et postea sicut enim aliquando & vos non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis, propter incredulitatem illorum, &c. ita, nisi fracti essent rami oliuae, non insererentur rami oleastri, & si non essent rupti muri tabernaculi, nullae essent aperturae, quae reaedificarentur. Planū ergo est eundem prorsus esse sensum Prophetae, &

31

31

31

Iohan. 3.

Apo-

Apostoli. * Sed cur populus Iudaeorum dicitur est tabernaculum David? Tabernaculum quidem seu domus dicitur, quia vt tabernaculum ex multis lapidibus, ita populus ex multis hominibus constat. Intellexisse autem nostrum interpretem de tabernaculo, quod parietibus, & lapidibus continetur, nemo dubitare potest, cum dicat statim: Et reaedificabo aperturas murorum eius. Nam Hebraei, תבנית, id est, tabernaculum vocant non solum tentoria, & temporaria domicilia, sed etiam magnificas, & amplas domos, vt Psalm. 30. Proteges eos in tabernaculo tuo à contradictione linguarum. Eodem modo vtitur Lxx nomine תבנית, quod tabernaculum significat, vt Psalm. 14. Domine quis habitabit in tabernaculo tuo? aut quis requiescet in monte sancto tuo? Et Psalm. 131. Si introiero in tabernaculum domus meae. Et postea: Donec inueniam locum Domino, tabernaculum Deo Iacob. Tabernaculum vocat regiam suam cedriam, & magnificentissimum templū, quod Deo aedificare cogitabat. Video etiam satis apte tabernaculum pro tentorio accipi, vt nu. 37. dicam. Potest autem populus Israel vocari tabernaculum, siue domus David, quoniam ceteris ad Ieroboam deficientibus posteritatem David secutus est. Sed mihi positius videtur, vt Ierem. & Vt ablovisum est; Dauidis nomine CHRISTVM significari, vt Hos. 3. Et quarent Dominum Deum suum, & Dauid regem suum, quod ibidem comprobauimus. * Itaque Iudaeorum gens domus Dei, & CHRISTI dicitur, vt in scripturis solet. Ierem. 12. Reliqui domum meam, dimisi hereditatem meam. Isai. 56. Dabo eis in domo mea, & in muris meis locum. Domus enim alicuius dicitur quod ab eo possidetur, & in quo inhabitat, vt Baruch. 3. O Israel, quam magna est domus Dei, & ingens locus possessionis eius. Et CHRISTVS venit in populum Iudaeorum, quasi in domum, & hereditatem suam, sicut ait Iohan. In propria venit, & sui eum non receperunt. Hoc tabernaculum David cecidit in ihs, qui CHRISTVM recipere noluerunt, & malitia sua excacati sunt. Suscitatum est apostolis, & alijs ex illo populo credentibus. At quamuis erectum esset ex parte, restabant tamē aperturae murorum, quae suppleret sunt gentilibus, quasi vniuersis lapidibus, in eorum loco positus, & ita in restaurata sunt, quae corruerant, & integram ma-

34

Tabernaculum

35

Iohan. 3.

struatur in diebus antiquis, id est, sicut olim fuerat tempore patriarcharum, cum idola nulla habebat, aut certe tempore Mosis, & Iosue, priorumque iudicium, cum populus iustitiam colebat, & idola non erant, vt legimus Iosue vltimo. Et de his ait Isai. cap. 1. Et restitui iudices tuos, vt fuerunt prius, & consiliarios tuos, sicut antiquitus, vt exponit ibi Hieron. Quo etiam pertinet illud Hos. 2. Et caner ibi iuxta dies iuuentutis suae, & iuxta dies ascensionis suae de terra Aegypti. * Dies antiqui, siue dies saeculi, ita enim est in Hebr. & apud Lxx. dicuntur (vt in ca. 5. Michae dicemus) qui multo ante praecesserunt. Saeculum enim vocatur longissimum tempus, siue quod praecedit, siue quod futurum est. Inde toties in scriptura, A saeculo vsque in saeculum, id est, per tempus longissimum. Ierem. 7. In terra, quam dedi patribus vestris à saeculo vsque in saeculum. In his, quae haecenus exposuimus, Lxx. nihil fere differunt ab Hebraeo, sensu certe nihil, ita enim habent: In die illa resuscitabo tabernaculum David, quod cecidit, & resuscitabo, quae corruerant ipsorum, & euerfa eorum resuscitabo, & reaedificabo ipsum sicut dies saeculi, id est, sicut erat in diebus saeculi, vel antiquis, aut prioribus. Hebraei autem ita habent ad verbum. In die illa suscitabo tabernaculum David, quod cecidit, & septiam aperturas eorum, & contritiones eorum suscitabo, & aedificabo ipsum, sicut dies saeculi, aut sicut diebus saeculi. Quod ait, Aperturas eorum, ita dictum est, ac si diceretur: Aperturas murorum eius, vt interpretatus est Hieronymus: vel aperturas eorum, scilicet, tabernaculorum, id est, murorum familiarum eius populi, Sed quoniam תבנית, id est, tabernaculum feminei generis est, ideo dicit femineo genere aperturas earum. Eodem modo intelligitur apud Lxx. אבן, quod ad muros refertur potest, & ad tabernacula. * Sanctus autem Euangelista verbis neque omnino congruit cum Hebraeo, neque cum Lxx, sensu nihil profus ab vtriusque discrepat. Quod illi dixerunt, In die illa, ipse dixit, Post haec, quia paulo post excidium Ierusalem hoc tabernaculum plene instauratum est intrante plenitudine gentium: & tamen per idem tempus fieri dicuntur, quae simul, vel prope simul sunt. Verbum Reuertar, sententiam magis explicat, significat enim Deum, qui prius iratus à populo illo recesserat, placatum reuersu-

36

Seculum.

37

Cc 3 rum,

rum, vt eum rædificet. Ex his videmus, tabernaculum etiam accipi posse pro tentorio, nihil enim in Hebraicis verbis obstat, & in nostra translatione muros vocari dicemus latera tabernaculi. Dicemus etiam tabernaculum appellari propter paruitatē, exiguus enim erat numerus hominū illius populi cum infidelium multitudine collatus. Deinde quia fideles nō habent hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirunt, ideoque non tam in domibus, quam in tabernaculo habitant. Et Ecclesia potius tabernaculi, quam domus similitudinem habet, quam significabat vetus tabernaculū, quod cum per desertum portabatur, figura erat Ecclesiæ per desertum huius sæculi peregrinantis in cælum.

38

V. possideant reliquias Idumææ. Relinquit metaphoram tabernaculi, & planius iam de re in tabernaculo significata loquitur, id est, de apostolis, & eorum discipulis ex Iudæis, & gentibus. Erigam, & fuscitabo hoc tabernaculum, vt primi credentes Euangelium per orbem deferant, eique omnes nationes subijciant. Per reliquias Idumææ, omnes gentium populos designari plerique credunt, aut certe quoniam addidit: Et omnes nationes: proprie Idumæi accipi videntur, qui sunt ex genere Esau infestissimi Iudæis, vt cap. 1. diximus, vbi ait: Super tribus sceleribus Edom: vt hæc sit magna laus, & felicitas huius populi, quod etiam inimicissimas nationes sibi per Euangelium subiecturus sit, vt in Habdia, & Michæa latius videbimus. At longe aliam fuisse mentem Prophetæ, mox nu. 41. demonstrabimus. Verum cur non Idumæos dicit, sed, Reliquias Idumææ: Quoniam non omnes credituri erant Euangelio. Reliquias ergo vocat more scripturæ eos, qui electi erant vt salui fieret ceteris per infidelitatem percipientibus. Vt Isa. 10. Reliquiæ cōuertentur, reliquiæ, inquam, Iacob ad Deum fortem. Si enim fuerit populus tuus Israel, quasi arena maris, reliquiæ conuertentur ex eo. Et cap. 1. Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuisset. Semen hoc relictum dicitur reliquiæ. Et Mich. 2. In vnum cōducam reliquias Israel. Desumptum nomen est ex verbis Domini 3. Reg. 19. Et derelinquam mihi in Israel septem millia vitorum, quorum genua non sunt incuruata ante Bahal. Nam cum ea retulisset Paulus Rom. 11. continuo addit: Sic

Reliquiæ.

ergo & in hoc tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ factæ sunt. Reliquias ergo Idumææ vocat, quos Deus ex illo populo sibi reliquit, & ex ceterorum numero elegit, vt crederent Euangelio. * Sed ortur hinc perdifficilis quæstio, quam præterierunt expositores, nec erat profecto prætereunda: quomodo pro his Lxx dixerint: Vt requirant me ceteri hominum, ita enim habent veriora exemplaria, & Hierony. & Theodor. non vt quædam, Vt requirant ceteri hominum. Et Iacobus dixit: vt requirant ceteri hominum Dominum. Etenim aliud est requirere, aliud possidere, quæ enim possides habes, quæ requiris, non habes. Deinde quid cōmune habent reliquiæ Idumææ cum, Ceteri hominum? Possent qui parum Lxx interpretibus fauent dicere ipsos ambiguitate nominum deceptos legisse אדום Adam, id est, hominis, aut hominum, pro אדום Edō, vnde Idumæa dicitur, demptis enim punctis recentiorum litera manent fere eadē. Nihil videtur dici posse probabilius. At magnum patronum habet Lxx interpretes Iacobum Apostolum, siue Lucam Euāgelistam, qui ita locum citauit, vt ipsi vterentur. Ergo Prophetæ non scripsit אדום, vt putauit Hieron. sed אדום vt interpretatus est Lucas. Quomodo ergo tuc bitur nostram vulgaram translationē, cui Lucæ autoritas repugnat? Immo & ipsa secum pugnat, nā verba Prophetæ interpretans hic dixit, Reliquias Idumææ, in Actibus vero, Ceteri hominum. Dices vtrumque Prophetam significasse. At hoc dici nō potest, nam si Edom significet, habet literam י, quæ non est in Adā. * Responderi posset, Prophetam scripsisse אדום, quod pro punctorum varietate legi potest Adom, & Adā. אדום adom significare rubicundū, vt Cant. 5. Dilectus meus candidus, & rubicundus, quare recte poni pro אדום Edō, quod itē significat rubicundum, siue rufum, nam propter אדום adom. i. rufum, hoc est, cōditionē rufam, dicitur esse Edom. Cum ergo nomen illud ita vt à Prophetæ scriptum est, duas habere posset interpretationes, alteram Lxx acceperunt, quos Lucas secutus est, alteram Hieronymus, & Hebræi. Deinde forte Hebræi, vt ambiguitatem tollerent, scripserunt אדום, quod non poterat aliud significare quam Edom patrem Idumæorum, quomodo etiam Chaldæum legisse constat. Non deerunt quibus hæc responsio satis apra,

39

40

& acuta

& acuta videatur, sed mihi non satisfacit. Primum, quoniam nihil caute erat cur Hebræi literam nomini adderent, quam Prophetæ non posuerat. Deinde, quoniam, & si scriptura esset ambigua, vox Prophetæ eū hæc populū enuntiavit, ambigua non fuit, neque enim vtrumque sonat, Adom, & Adom, sed alterum. Quod autem sonuit, idem & scripsit, constitit enim sibi Spiritus sanctus, & idem semper diciturque intelligi voluit. * Dico ergo Prophetam scripsisse אדום Edom, quemadmodum & Hierony. & Chaldæus legerunt, & Hebræi codices habent, Lxx autem non sunt ambiguitate nominis decepti. viderunt enim Edom, id est, Idumæam significari: sed, vt sapissimè faciunt, paraphrasi quadam non verba reddunt, sed sensum, idque apertius, sensum, inquam, quem nemo fortasse intelligeret, nisi ipsi explicassent: nempe per Idumæam Iudæam significari, quæ postquam terrenorum honorum causa CHRIS T I se cæde cruciatauit: & à fide maiorum suorum recessit, recte Edom dicta est, id est, terrena, & sanguinaria, & Domino abnegato indignam se reddidit nomine Iudææ, id est, cōfiteantis. Quod minus mirum videbitur, si animaduertimus id quoque, Isaiam fecisse cap. 63. Cum enim ait: Quis est iste, qui venit de Edom? in cæcis vestibus de Bosra? Edō Iudæam, Bosra Ierusalem vocat. Simile est illud, quod Iudæis dicitur Isai. 1. Audite verbum Domini principes Sodomorū, auribus percipite legem Dei nostri populus Gomorra. Et Eze. 16. Hæc dicit Dominus Deus Ierusalem: Radix tua, & generatio tua de terra Chanaā: pater tuus Amorreus, & mater tua Chethæa. Sensus itaque est: vt ij, qui conuersi sunt, vt apostoli, & eius discipuli ex vtroque populo, cōuertant ad CHRIS T V M ceteros omnes, quos ex populo Iudæorum Deus elegit. Quod Lxx, & Iacobus sine vlla figura dixerunt, vt quærat reliqui hominum: tunc enim prædicatores Euangelij possident reliquias Iudææ, cum reliqui Iudæi requirunt Dominum. Nam ceteros hominum, vt recte ait Hieron. eos debemus accipere, qui de Iudæico populo crediderunt. Etenim vt intelligeremus reliquias Idumææ, siue reliquos hominū esse Iudæos credituros, additum est: Et omnes nationes, haud dubie quin gentiles, sicut enim nunc aiunt οἱ κηρανοποι τῶν ἀδραπῶν, id est, reliqui hominum, ita initio huius capi-

tijs dixerunt; οἱ κηρανοποι τῶν ἀδραπῶν, id est, & reliquos eorum in gladio interficiam, id est, eos qui reliqui fuerunt ex ipsis, vt ibi interpretati sumus. *Eo quod inuocatum sit nomen meum super eos.* Variablis putauit hæc verba ad prædicatores Euangelij referri, ac si diceret Prophetæ: Ideo possidebunt nationes; quia nomen meum inuocatum est super eos, id est, populus meus sunt. Sed non possit ita interpretari, si meminisset Iacobum non ad prædicatores referre, sed ad populos eorum prædicatione conuersos, ita enim ait: Vt requirant ceteri hominum Dominum, & omnes gentes; super quos inuocatum est nomen meum. Melius Hiero. Nomen, inquit, Domini, quod inuocatur super reliquos, & super omnes gentes, illud est, de quo Saluator dicit: Pater, reuelauit nomen tuum hominibus. Docet igitur Prophetæ Iudæos, & ethnicos ad Euangelium esse vēturos, eo quod Deus eos elegit, vt sui essent, & dicerentur. Nomen Dei inuocatur super aliquem populum, cum ille nomine Dei habet, id est, populus, & peculium Dei appellatur, vt Isa. 4. Er apprehendent septem mulieres virum vnum in die illa dicentes: Panem nostrum comedemus, & vestimentis nostris operiemur; tantummodo inuocetur nomen tuum super nos, auster opprobrium nostrum, id est, Nihil à te nobis dari volumus, sed tantum vxores tuæ esse, & vocari, ne sine viro esse videamur. Et c. 63. Facti sumus sicut in principio, cū non dominaberis nostri, neque inuocatum esset nomen tuum super nos. Genes. 48. Et inuocetur super eos nomen meum, nomina quoque patrum meorum. * Ponitur autem præteritum pro futuro propter summam rei certitudinem, ac si diceret: Eo quod inuocabitur nomen meum super eos, id est, mei erunt, quia ego eos elegi. Quod autem est apud Lxx, & apud Lucam, Et omnes gentes, super quos inuocatum est nomen meum super ipsos, eūdem sensum habet, & Hebræa bene vtroque modo redduntur. Denique in Luca legēdum est, Super quos, & super ipsos, vt ex Lxx interpretatione, & ex Græco constat, vt non solum ad gentes referatur, sed etiam ad reliquos hominum.

Dicit Dominus faciens hæc, id est, Si cui hæc mira videntur, sciat non mea esse verba, sed eum ipsum dicere, qui facit, id est, qui citò facturus est. In nonnullis codicibus Lxx

41

Iohan. 17.

Inuocari nomen altius super alium.

41

legitur:

legitur: Faciens hæc omnia, quomodo legunt Hieron. & Theodor. atque hanc esse veram lectionem Lxx confirmat Iacobus, qui etiam dixit: Faciens hæc omnia, licet in Hebræo sit. Faciens hoc, sed sensus idem est.

44 Regula sponsonum.

Ecce dies veniunt dicit Dominus, & comprehendet arator messorum. Ad huius loci, & multorum similitum in prophetis intelligerem, summe adnotanda est regula sponsonum, ita enim Hiero. vocat, id est, regula promissionum scripturæ, quam his verbis tradit. Et in hoc propheta, & in ceteris quæcunq; de ædificatione Ierusalem, & templi, & rerum omnium beatitudine prædicantur, Iudæi in ultimo tempore, (id est, in adventu Messie sui) vana sibi expectatione promittunt, & carnaliter implenda commemorant. Nos autem qui non occidentem literam, sed spiritum sequimur viuificantem, iam in Ecclesia conuincimus expleta, & quotidie impleri, &c. Hæc regula sæpe vitur Hiero. in expositione prophetarum, & omnes patres, nam huiusmodi promissiones carnaliter interpretari, id est, de futura in terris Ierusalem, & regno CHRISTI terreno, Iudæorum est, & quorundam Christianorum Iudaizantium, quorum meminimus Ioc. 3. nu. 24. Addendum est tamen hoc regula: Donec plene, & perfecte in beatitudine cœlesti implentur: sunt enim quedam, quæ prorsus de illa beatitudine intelliguntur. Exempla habemus multa Isai. 60. & sequentibus, & Ioc. 3. Et erit Ierusalem sancta, & alieni non transibunt per eam amplius, & plura in prophetis omnibus occurrent. Ad hunc canonem interpretari sumus quod de suscitacione tabernaculi promissum est, & ita erunt interpretanda, quæ in hoc propheta restant explicanda. * Describit ergo sub Allegoria temporalis fertilitatis maximam spiritualium bonorum vbertatem tempore legis gratiæ in Ecclesia futuram. Tanta, inquit, erit fertilitas, & tantus segetum proventus, vt prius arandi tempus veniat, quã segetes omnes messuerint. Et postquam triticum in horrea condiderint, & seminare cœperint, priusquam sementem integram fecerint, erit iam tempus calcandi uas, & sic sibi inuicem cuncta succedent, vt nulla dies sit absque frumento, vino, & gaudio. Hoc est: Tanta erit spiritualium bonorum copia in Ecclesia, vt vix illis numerandis, atque capiendis pares esse possimus.

45

Et stillabunt montes dulcedinem, id est, Riuus

lactis, & mellis per eos fluent, quod de terra, promissionis dici solet in lege ad summam eius fecunditatem indicandam. Nullus locus erit desertus, ipsi etiam colles erunt frugiferi. His verbis significat copiam Evangelicæ doctrinæ vbiq; futuram, gentes asperas, atque incultas esse conuertendas, & feruorem, deuotionem, ac lætitiã spiritualis fidelium, & abundantiam donorum Spiritus sancti indicat.

Et conuertam captiuitatem populi mei. Populum suum Israel iuxta ceptam prophetiam vocat Israel non secundum carnem, sed secundum spiritum, id est, eos, qui credituri erant tam ex Iudæis, quam ex gentibus, vt in fine primi ca. Hof. diximus. Exhibet hic populus de captiuitate Diaboli cum ad Euangelium veniet, & ædificabunt per orbem Ecclesias, in tranquillissima pace degent, & in omnium bonorum abundantia, nec erit qui eis adimere possit hanc libertatem, & hanc spiritualium bonorum abundantiam, & lætitiã. Hæc figurate significat, cum ait: *ædificabunt ciuitates, plantabunt vineas, &c.* Nam qui sunt de captiuitate liberati, nec iam hostes timent, ædificant vrbes, & plantant vineas, & hortos, vt 4. Reg. 19. Porro in tertio anno seminate, & merite, plantate vineas, & comedite fructum earum. Hoc (ait Rupertus) expositione iam non indiget, cum videamus vbiq; terrarum per desertum gentilitatis, quæ prius a Deo deserta fuerat, surrexisse CHRISTI Ecclesias, quæ & ciuitates propter fidei firmitatem, & vineas, propter spei, quæ non confundit, hilaritatem, & horti, propter caritatis delicias, recte dicuntur. In quibus habitant, qui verbo illas ædificauerunt, vnde bibunt vinum lætitiæ, qui præceptis illas informauerunt, vnde comedunt fructus, qui cõsilijs prouexerunt, &c. Sed queritur cur ciuitates desertas dicat? Sane quoniam tam in Iudæis, quam in gentilibus ea loca fidelibus hominibus compleuerunt, in quibus olim Deus colebatur, antequam Iudæos incredulitas, & reliquas nationes idololatria nauassent. Perpetuitatem libertatis indicat dicens: *Plantabo eos super humum suam*, id est, ponam eos in Ecclesia, quæ est terra, quam dedi eis, vt in ea germinet, & crescãt. * Et quoniam Ecclesia vsq; ad finem sæculi semper stabit, etiam si tyranni seuiant, & impugnent, quia porta inferi non preualebit aduersus eam, recte ait: *Et non euellam eos ultra*

46

47

de terra

de terra sua, quam dedi eis, id est, nunquam deerit populis fidelium. Hæc omnia constat non posse Historice intelligi de temporali Iudæorum felicitate, nunquam enim hanc felicitatem nacti sunt postquam Babilone redierunt, quo tempore etiam tenuiores, quã ante, res habuerunt. Deinde postea euulsi sunt de terra sua, & per totum orbem dispersi capti a Romanis. Quarẽ necessario de præsentis Ecclesiæ statu, & felicitate intelligenda sunt.

Ecce dies veniunt dicit Dominus Deus tuus. Ita legẽdum est, & ita est apud Hier. & in Heb. & in Chald. quare deest in quibusdam codicibus, Tuus, & est sensus, o Israel Dei, o Ecclesia catholica ex Iudæis, & gentibus colligenda, ne dubites de promissa felicitate, Deus enim tuus, qui te amat, & ab æterno elegit, iussit me hæc dicere tibi nomine suo.

TROPOLOGIA.

Ex his promissionibus quedam possent secundum anagogen de beatitudine cœlesti explanari, sed omnia nõ possunt, neque id cõtextus patitur. Qui autem solet in alijs esse Allegoricus sensus, in his Historicus est; Moralem ergo attingamus. Tabernaculum David animæ est hominis Christiani, quam CHRISTVS suo sibi sanguine cõsecrauit. Hoc cecidit per peccatum mortale, cum de eo dicit CHRISTVS: Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta, nulla enim maior pestis, nulla periculosior ruina, quam cum tabernaculum CHRISTI esse desinit, & sit habitaculum dæmoniorum. Et quoniam CHRISTVS per fidem, & caritatem, & ceteras virtutes, atque dona habitat in nobis, ipso exeunte aperturẽ in muris sunt, nõ enim funditus virtutes omnes pereunt, sed manent quedam, vt fides, spes, & virtutes morales, quãuis informes, quedam autem pereunt, vt caritas, & dona Spiritus sancti. At per penitentiam reædificatur, & suscitatur hoc tabernaculum, & instaurantur aperturæ murorum, & redeunt virtutes, & dona, quæ exciderant, sicut in diebus antiquis, cum in eo CHRISTVS habitabat. Immo vero tanta potest esse penitentia vis, tantus dolor, & luctus, vt omnino instaretur tabernaculum, taleque reddatur, quale fuit in diebus antiquis, cõ per lauacrum regenerationis, & renouationis Spiritus sancti ædificatũ est; recte enim dicitur est a patribus, sacramentum penitentiaẽ esse laboriosum, quemdam baptismum,

48

Anima tabernaculum David.

Math. 23.

Tunc virtutes, quas diximus, possident reliquias Idumææ, id est, sanguineæ, atque terreneæ, quia carnem cogunt seruire spiritui, quãtum in hac mortalitate datur, eõ quod Deus vult his quoque viribus uti, & casti more suo frenari, ac suas dici. * Eos autem, qui ad Deum cõuersi voluptates sæculi reliquerunt, vehementer solet cruciare illarũ ipsarum voluptatum desiderium, & anguntur maxime, cõ vident se illas abiicisse, Dei autem voluptates non habere. Virget eõ tempore tentator, & persuadere eis nititur semper se in hoc angore animi futuros, neque vnquam eo peruenturos, vt gaudia illa percipiant, quibus Dei cultores abũdare olim audiebant: & præsentium voluptatum fructui affluenti non possunt sustinere differri, quod optant. Sed errant si simulatque e carceribus egrediuntur, metã se contingere posse putant, curendum prius, & multum pulueris colligendum est. Non simul Israel Egyptum reliquit, & panem cœli accepit, laborauit prius in deserto, & accepit. Quod de voluptatibus viæ Dei audierunt, ita est vt audierunt, minor etiam vero fama est, sed later hæc dulcedo, pergendum est, sperandum est, obdurandum aliquantulum est, nõ diu differretur, non est mēdax, qui promissit. Quam magna, inquit David, multitudine dulcedinis tuæ Domine, quam abscondisti timentibus te? Ideo nõ statim videtur, quia abscondita est; sed time Dominum timore sancto, qui permanet in sæculum sæculi, abscondita enim est timentibus. Spera in eo, & ipse faciet. Sequitur enim; Perfecisti eis, qui sperant in te, in cõspectu filiorum hominum. Et: Anima nostra sustinet Dominum, quoniam adiutor, & protector noster est. Quia in eo latabitur cor nostrum, & in nomine sancto eius sperauimus. Idem elegãter: Expecta Dominum, viriliter age, & confortetur cor tuum, & sustine Dominum. Et ibi Augustinus: Non sustinebis mēdacem, non eum, qui poterit falli, non eum, qui non est inuenturus, quod det. Omnipotens promissit, ceterus promissit, verax promissit. Sustine Dominum. Viriliter age, Noli dissolui, ne sis inter eas, quibus dicitur: Vae ijs, qui perdidit sustinentiam, &c. * Hæc omnia, quæ dixi in verbis prophetæ nostri inueniemus, *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & comprehendet arator messorum, &c.* Ne querã statim istam dulcedinem, ecce dies veniunt, quibus tibi dabitur. Arator, & seminator

49 Qui abijciunt voluptates sæculi, timentibus, cito enim fructur voluptatibus Dei.

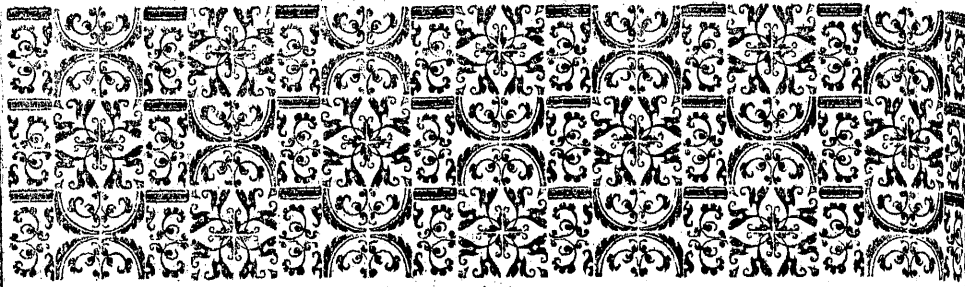
Psal. 30.

Psal. 32.

Psal. 26.

Eccli. 2.

50

FRANCISCI RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESV IN HADIAM prophetam Commentarij.

PROOEMIUM, DE BREVI TATE huius Prophetæ.

Virtus in ordine prophetarum, est beatus Habdias, id est, seruus Domini, quo nomine initio suarum epistolarum, apostolus Paulus vel maxime gloriatur: & merito, quid enim homini vel ad dignitatem illustrius, vel ad utilitatem fructuosius, quam seruum esse Dei omnipotentis, quem nosse viuere, cui seruire regnare est? Atque hoc ex eo etiam cernitur, quod eos Deus hoc nomine appellat, quos maiori honore dignatur: Nō talis, inquit, seruus meus Moyses, qui in omni domo mea fidelissimus est, ore enim ad os loquor ei, palam, & non per ænigmata, & figuras Dominum videt: quare ergo nō timuistis detrachere seruo meo Moyse? Er: Vade, & loquere ad seruum meum Dauid. Numquid considerasti seruum meum Iob, quod non sit ei similis in terra? Sed quid de alijs loquat, cum ipse, qui natura filius est, dicat: Et dixit mihi: Seruus meus es tu Israel, quia in te gloriabor? Et paulo post: Et nunc dicit Dominus formans me ex utero seruum sibi, vt reducam Iacob ad eū. Nomine igitur magnus Habdias, magnus pondere mysteriorum, & sententiarū, magnus genere dicendi, magnus libertate prophetandi, solo versuum nume-

Num. 11.

2. Reg. 7.

Iob. 1.

Isa. 49.

ro paruus est. Sed adianxit nescio quomodo diuina prouidentia rebus paruis, non tantum gratiam, sed miram etiam efficacitatem, & virtutem, & præstantiam quamdam singularem, in quibus sapientiæ, & potentia suæ magnitudinem illustrius quodammodo ostendit, quam in magnis. Quatuor, inquit Salomon, sunt minima terræ, & ipsa sunt sapientiora sapientibus: formicæ; populus infirmus, quæ præparant in messe cibum sibi, Lepusculus, plebs inuvalida, qui collocat in petra cubile suum: regē locusta nō habet, & egreditur vniuersa per turmas suas: stellio manibus nititur, & moratur in ædibus regis. Homines pusilli ita ingenio, & arte præstant, vt locus prouerbio datus sit, *ἀνὴρ ὁ μικρὸς*, id est, amens qui longus. Ex quo recte Ecclesiasticus: Nō laudes virum in specie sua, neque spernas hominem in visu suo: breuis in volatilibus est apis, & initium dulcoris habet fructus illius. Quid de bombicibus, quid de araneis, quid de multis vermiculis dicam? Quid paruū pisciculi commemorem, quem adeo notum est nauis quamuis properatis cursum impedire, & remorari vt inde Latinis Remora dictus sit, Græcis *ῥέμονος*? Hoc idem in sacris libris vidimus, vt in epistola Pauli ad Philemonem, qua nulla magis humilitatē

eius,

eius, & caritatis magnitudinem, prudentiaq; commendat: in secunda, & tertia Iohannis, & in catholica Iudæ, quæ paucis verbis quid in vita Christiana sequendū, à quibus cauendū sit, docent. Deniq; Hieron. in proœmio cōmentariorum in epistolam ad Philemonem, in hunc modū scripsit: sed mihi videntur, dum epistolam simplicitatis arguunt, suā imperitiam prodere, non intelligentes quid in singulis sermonibus virtutis, ac sapientiæ lateat: quæ orantibus vobis, & ipso nobis Sācto spiritu suggerente, quo scripta sunt, suis locis explanare conabimur. Si autem breuitas habetur contēptui, cōtemnatur Habdias, Nahum, Sophonias, & alij duodecim prophetæ, in quibus tā mira, & tam grandia sunt, quæ feruntur, vt nescias vtam breuitatem sermonū in illis admirari debeas, an magnitudinem sensuum. Hactenus Hieronymus. Vt ergo Deus in vnionibus, & gemis, & alijs pretiosis, & paruis lapillis fulgorem, pulchritudinem, virtutemq; ad multa mirabilē posuit, ita in breuitate verborum Habdiæ, sublimes sensus, & recōdita mysteria, magnumq; Ecclesiæ suæ thesaurum reliquit, sed penitus absconditū & latētē. Quem ego, Spiritus sancti opē, & lucē mihi eiusdem sancti Habdiæ præcibus affuturam confidens, effodere, quantum potero, & in mediā lucē eruere tentabo.

ARGVMENTVM
PROPHETÆ.

Vaticinatur in Idumæos perpetuos Iudæorum hostes, quod eos semper insectati sint acerbe, & milites Chaldæorum auxillares futuri essent cū caperetur Ierusalē, prædicitque eis interitum suum, & Iudæorum, postquam Babylone redierint, felicitatem.

CAPVT VNICVM.

Viso Habdiæ. Hæc dicit Dñs Deus ad Edom, Auditum audiuimus à Domino, & legatū ad gentes misit, surgite, & consurgamus aduersus eum in pralium. Ecce paruulum dedi te in gentibus: contemptibilis tu es valde. Superbia cordis tui extulit te, habitantem in

scissuris petrarum exaltantem solium suum: qui dicis in corde tuo. Quis detrahēt me in terram? Si exaltatus fueris vt aquila, & si inter sidera posueris nidum tuum: inde detrahām te, dicit Dominus. Si fures introissent ad te, si latrones per noctem: quomodo conticuisse? nonne furati essent sufficientia sibi? Si vindemiares introissent ad te, nūquid saltem racemum reliquissent tibi? Quomodo scrutati sunt Esau: inuestigauerunt abscondita eius? Vique ad terminum emiserunt te omnes viri fœderis tui: illuserunt tibi. Inualuerunt aduersum te viri pacis tui: qui comedunt tecum, ponēt insidias subter te: non est prudentia in eo. Nūquid non in die illa dicit Dominus, per dā sapientes de Idumæa, et prudentiam de monte Esau? & timebunt fortes tui à meridie, vt intereat vir de monte Esau. Propter interfectionem, & propter iniquitatem in fratrem tuū Iacob, operiet te confusio, & peribis in æternum. In die cum stares aduersus eū, quando capiebant alieni exercitum eius, et extranei ingrediebātur portas eius, et super Hierusalem mittebant sortem: tu quoque eras quasi vnus ex eis. Et non despicias in die fratris tui, in die peregrinationis eius: et non letaberis super filios Iudæ, in die perditionis eorum: & non magnificabis os tuum in die angustia. Neq; ingredieris portam populi mei in die ruinæ eorum: neque despicias et tu in malis eius in die vastitatis illius: & non emitteris ad-

Hier. 49.

Esa. 29.
1. Cor. 1.

uerfus exercitum eius in die vasti-
tatis illius. Neq; stabis in exitibus
eius interfectas eos qui fugerint. Et
non cocludes reliquos eius in die tri-
bulationis. Quoniam iuxta est dies
Domini super omnes gentes: sicut
fecisti, fiet tibi, retributionem tuam
couertet in caput tuum. Quomodo
enim bibitis super montem sanctu-
m, bibent omnes gentes in giter:
et bibent, et absorbebunt, et erunt
quasi non sint. Et in monte Sio erit
saluatio, et erit sanctus. Et posside-
bit domus Iacob eos, qui se possede-
runt. Et erit domus Iacob ignis, et do-
mus Ioseph flamma, et domus Esau
stipula: et succendentur in eis, et
deuorabunt eos: et non erunt reli-
quia domus Esau, quia Dns locutus
est: Et hereditabunt hi, qui ad au-
strum sunt, montem Esau, et qui
in campestribus, Philisthim: et pos-
sidentur regione Ephraim, et regio-
nem Samaria: et Benjamin posside-
bit Galaad. Et transmigratio exer-
citus huius filiorum Israel, omnia lo-
ca Chananaeoru vsq; ad Sareptam:
et transmigratio Hierusalem, qua
in Bosphoro est, possidebit ciuitates
Austri. Et ascendent saluatores in
monte Sion iudicare montem Esau:
et erit Domino regnum.

HISTORIA.

Visio Habdie. Quid visio sit, & cur non
rem aliquam, quam viderit, sed verbum, qd
audierit subscribat Propheta, diximus in ca-
pite. i. Hosea. n. 2. vsq; ad vndecimum. De
Habdia autē, quis fuerit, & quo tempore pro-
phetauerit, satis in preliudio secundo dispu-
tauimus n. 9. & duobus sequentibus. Si autē
quæras cur tristem, & minacem prophetiā,
nō Onus vocauerit, vt solent alij, sed visio-

nem: scito visio nō esse generale pro-
phetiæ omnis, siue laeta sit, siue tristis vt Isai.
3. Visio Isaiæ filij Hamos, quam vidit super
Iudam; & Ierusalem, id est, contra Iudam;
& Ierusalem, vt indicat Lxx interpretum
translatio. Adde quod habet hæc prophetia,
& laeta quedam, vt videbimus, vt melius vi-
sio dicatur; quam onus.

Hæc dicit Dominus Deus ad Edom. Docet
contra quos vaticinetur, nempe cōtra Idu-
mæos posteros Edom, siue Esau. De Edom,
& Idumæis, deq; eorū capitali odio in filios
Israel, diximus in ca. 1. Hamos, quo loco ita
in eisdem vaticinatur: Super tribus sceleri-
bus Edom, & super quatuor nō conuertam
eū, eo quod persecutus sit in gladio fratrem
suū, & violauerit misericordiā eius, & tenuit
vltia furorē suū, & indignationē suam
seruauerit vsq; in finem. Mittam ignem in
Themam, & deuorabit ædes Bosre. Cū ergo
eodem tempore prophetauerint Hamos, &
Habdias, vt in secundo preliudio demonstra-
uimus, ex iisdē verbis intelligitur cur ad ver-
sus eos dē, noster propheta vaticinet, quod
scilicet hostili animo semper fuerint in fi-
lios Israel, & immortalibus eos odijs prose-
quentes, semper illis, quantum poterat, noce-
bant, & quo magis nocere possent, potētio-
ribus eorum inimicis sese adiungebāt, vt in
hoc ipso propheta explicabimus. Insaniunt
ergo Hebræi, tam recentiores quā veteres,
qui & in Habdia, & in ceteris prophetis,
quoties verba contra Idumæos fiunt, cōtra
Romanos fieri putāt, tradūtq; homines hi-
storix, & omnis eruditionis rudes ex Idu-
mæorum genere profectos esse Iuliu Cæsa-
rem, & qui post eum Romæ imperiū tenuerunt.
Si quæras, vnde ridiculā fabulam, &
cōmentum stultum, atq; impudens cōpro-
bēt, ignarus eorum cōsuetudinis videbere,
qui mira, & inaudita temere passim effu-
tiunt, & maiorum suorum somnia, atq; por-
tenta non magis confirmare curant, quam
si prophetarū responsa proferrent. Docent
hoc David Kimhi in hūc prophetam, & in
c. 34. Isai. R. Salomon hic, & in ca. 4. Threno-
rū, & multi alij, quoties aliquid de Idumæis
occurrit. Idē in multis locis Thalmud vide-
re licet, & multa Hebr. verba, de hac re Ga-
latinus retulit li. 4. de arcanis catholice veri-
tatis c. 28. Sed, quoniā sæpe huius Iudæorū
erroris meminit Hier. referā ex eo nonnulla,
vt quid vir tātus de hac re senserit nō igno-
remus. *Li. 7. in Isa. in illa verba: On^o Duma

Qui sunt
Idumæi, et
an in eis
Romani
intelligantur
ve volunt
Hebræi.

postquam

Duma.

postquam dixit Lxx verisimile onus Idumæe,
ac Dumam non totam Idumæam esse; sed
quamdam eius regionem, quæ ad Austrum
vergit, & ab vrbe Palæstinæ Eleutheropoli
vincti distat millibus, iuxta quā sunt mon-
tes Schir, atque hæc Idumæam esse contra
quā Ieremias & Ezeiel, & Hamos, & Hab-
dias vaticinati sunt. Ad extremum subiicit:
Ceterum propter similitudinē literæ ex eo,
quod 7 & 7 non multum inter se discrepēt,
quidam Hebræorū 7777 Roma, pro 7777
Duma legunt, volentes prophetiam cōtra
regnum Romanū dirigi friuola persuasio-
ne, qua semper in Idumæa nomine Roma-
nos existimant demonstrari. Et in c. 34. Isai.
non longe à principio: Bosra, id est, munitā,
atq; firmatam, & Edom, siue Duma, & Idu-
mæam, Iudæorū magistri Romam intelli-
gunt, & omnia de ipsa dici, quæ sequenti ca-
pitulo cōtinuentur. Et in illo loc. 3. Ægyptus
in desolatione erit, & Idumæa in desertum
pditionis. *Et in hoc loco Iudæi grauisimo
somno dormiunt in vltimo tempore quan-
do non Christū, sed Antichristum susceptu-
ri sunt, vindictā sui in Ægyptios, qui vicini
sunt, & in Romanos, quos interpretantur
Idumæos, spe vanissima cōfingentes: vt sci-
licet quomodo Pharaos, & omnis eius exer-
cit^o, qui per quadringētos, & triginta annos
populū Dei captiuū tenuit, in mari Rubro
submersus est; sic etiam Romani, qui eodē
annorū spatio Iudæos possessuri sunt, vltio-
ne Dni deleantur. Hoc illi spe sibi cassa pro-
mittāt. Neq; enim possunt exponere qua-
re cū in orbe tātæ sint nationes, duæ solum
gentes Ægyptiorum, & Idumæorum expe-
tantur ad pœnam, aut cur pro Idumæis in-
telligantur Romani, cum eadem licentia
mentiendi è diuerso possimus asserere sub
Idumæorum vocabulo vel Persas, vel Æla-
mitas, vel Francos, Alemannos, gentesque
alias significari, &c. Vides veteres Iudæos er-
rasse quidē, sed minus impudētē, quam re-
centiores, nō enim habebāt cur in Idumæis
Romanos intelligerent, neq; ita stolidi fue-
runt, vt Iulium Cæsarem dicerent natione
fuisse Idumæū. Idem initio fere. c. 1. Malac.
Iudæi falso sibi blandiuntur Edō Romanos,
& Israel in consummatione mundi se pro-
phetari, quod destructo Romano imperio,
hoc est Idumæo, regnū orbis veniat ad Iu-
dæos. Et in Habdia: Iudæi frustra somniant
cōtra urbem Romam, regnumq; Romanū
hæc fieri prophetiam. Et illud, quod in Isaiā

scriptum est: Onus Duma, paululum litera
apice cōmutato pro 7 posse legi 7, & sonare
Romam. 7 quippe litera pro u, & pro o, eo-
rum lingua accipitur, &c. *Hæc à nobis se-
mel dicta sint, tā ad huius loci, quā ad aliorū
explicationē, quos & in prophetis priorib⁹
vidimus, & in posterioribus videbimus. Sed
recentiorum Heb. maior est, & amentia, &
blasphemia, qui per Romanos, apud quos
est sedes Apostolica, & summus CHRISTI
vicarius, omnem Christianorum gētem si-
gnificari putant, eiusq; regnum deustan-
dum esse à Messia suo miseri somniāt, se au-
tem, qui Israelis nomine indicātur, eo tem-
pore in summa libertate, & tranquillitate
esse regnuros. Quare cauedum nobis, &
pijs omnibus est, ne vnquā in Idumæis Ro-
manos designari affirmemus, ne nos cōtra
Romanā Ecclesiam, & Christiani nominis
dignitatē Hebræi patronos habere videan-
tur. Aduersus eos disputat Paulus Eurgēsis
in additione huius capituli, & in addit. c. 34.
Isai. & ca. 7. Danielis, & Galatinus lib. 4. vt iā
indicaui. c. 28. cuius duo argumenta in pro-
pta sunt, & Iudæos facile conuincunt. Pri-
mum est: Si Romani Idumæi sunt, quia Iu-
lius Cæsar Idumæus apud eos regnauit, &
ipso Iudæos Idumæos esse dicēdos, qui re-
gem habuerūt Herodē, quem cōstat fuisse
Idumæū. Alterum est: Edom, qui & Esau di-
ctus est Gen. 25. cū Isaac filius fuerit, genus
suum necessario referre ad Sem filiū Noe:
Europam autem vniuersam habitatā fuisse
à filijs Iaphet, vt ex Gen. 10. & ex Iosep. li. 1.
Antiq. c. 7. intelligimus, Itaq; Romanos nul-
la ratione pertinere ad Idumæos. *At ex ijs,
quibus Iudæorum sententia displicet, qui-
dam negant Habdiā prophetare contra po-
steros Esau, & Idumæorum nomine intelli-
gendos putāt, aut Iudæos ipsos, aut persecu-
tores Ecclesiæ, aut deniq; infideles quosuis,
quoniā quædā in hoc propheta videas, quæ
nullo modo in filios Esau cōuenire posse vi-
deantur. Sed falsa est omnino eorū senten-
tia, & quæ vim prophetis verbis manife-
stā afferat. Nam si Isai. c. 21. & 34. & Ierem.
ca. 49. & Ezeiel. 35. & Ioe. ca. 3. & Hamos
c. 1. & Malachias c. 1. cum aduersum Edom
prophetant, aduersus posteritatem Esau fra-
tris Iacob, & aduersus certam gentem sine
dubio prophetant, cur in Habdia Edom, &
Idumæam aliter interpretemur? Nā si semel
in sensu Historico, ab historia ipsa receda-
mus, & Idumæos esse dicamus Iudæos, aut

D d 2 perfe-

persecutores Ecclesie, aut infideles, eadem licentia, (vt aduersus Iudæos disputabat Hier.) possum^o asserere sub Idumæorū vocabulo vel Persas, vel Elamitas, vel Fracos, vel Alemannos, aut etiã Agarenos, & Turcas, aut quasuis alias gentes significari. Ad hæc si cum prophetæ in Ægyptios, in Assyrios, in Tyrios, & Sidonios, in Chald. in Niniuitas vaticinantur, proprie illa nomina accipiuntur, & eas gētes designari non dubitamus, quas voces ipse sonat, cur nō idē in prophetia Idumæorum fieri fateamur? Aliud em̄ est quid proprie, aliud, quid Allegorice, aut Tropologicè nomina significant, dicere. Nō sunt permiscēdi sensus, ne tota scriptura in explicabilibus difficultatibus inuoluitur, sed scorsum quid Historiæ, quid Allegoriæ, aut morum ratio postulet, explicandū. Maneat igitur cōtra genus Idumæorū vere, ac proprie vaticinari Habdiã, nã ea, quæ quosdam mouēt, in eo suis locis explicabimus, vt nihil veram prophetę intelligentiã impediãt. Possunt hæc, quæ dixim^o ex locis in Hier. indicatis facillime intelligi, sed verbis eiusdē hãc disputationē claudamus, ex principio commentariorū in hunc prophetã desumptis, quibus quicquid ad hunc locum pertinet, optime explicat. Querimus, inquit, quis sit iste Edō, vel Idumæa, ad quã nūc per Habdiã Dñs loquitur: in libro Geneleos Hefau filium Isaac appellatum fuisse Edō, quia propter rufum lenticulæ cibū primogenita vendiderit, manifestissime legitur. Edō enim interpretatur *rufo*. i. rufus. In eodem volumine scribitur hūc eundem vocatum esse Sehir. i. pilosum, quia hispidus erat, & non habebat lquitatē Iacob. Vnus ergo, atq; idem tribus nominibus appellatur, Hefau, Edō, Sehir, posseditq; eã regionē, quæ nūc Gebalena dicitur, & in finibus est Eleutheropoleos, vbi ante habitauerunt Horræi, qui interpretantur liberi, vnde & ipsa vrbs postea sortita vocabulū est, (loquitur autē de Græco vocabulo Eleutheropolis, quod liberorū vrbe significat.) Deinde multis verbis docet Hiero. hunc Edom esse contra quē vaticinantur Isai. Jeremi. Ezeziel. Hamos, Malachias locis paulo ante indicatis. Cyril. etiam autor est hos Idumæos esse filios Hefau, & contra eosdē Ioelem cap. 3. prophetasse.

8 *Auditum audiuitur a Domino.* Euseb. libr. 4. de Demonstratione Euang. ca. 24. vult hæc verba non prophetę esse, sed Dei, id est, filij,

qui auditum audiuit a patre de vocatione gētium. Id facillime cōfirmatur ex verbis, quæ præcedūt: Hæc dicit Dñs ad Edō. Dei igitur verba sunt, quæ sequūtur, sed cōmunis Hier. & expofitorū sententia est prophetã de se ipso loqui, de que prophetis ceteris, qui, vt iã diximus, prophetarūt aduersus Edō, tamen si mihi de sui temporis prophetis loqui solū videretur, qui eodē tēpore audierūt a Dño vastitatē Idumæorū. Verū, & si nemo diceret, satis intelligi posset ex Iere. ca. 49. verba esse Prophetæ, sunt em̄ eadē apud eū. Auditū, inquit, audiui a Dño, & legatus ad gētes missus est. Cōgregamini, & venite cōtra eã, & cōsurgamus in præliū, & quæ sequūtur. Magna em̄ Habdiã pars, vt Hiero. testatur, & vt verba vtriusq; prophetæ indicat. c. 49. Iere. cōtinetur, excepto ordine cōmutato, & alijs, quæ videntur discrepare. Quare vt Habdiã interpretemur, siue ad Iere. confugiendū erit. Verba igitur Dñi illa sunt: *Ecce paruulum dedi te in gentibus*, cetera vsq; ad hæc, parenthesis quædam sunt, atq; ita sunt omnia copulanda: Dixi Dñm loqui velle Idumæis, multaq; de eorū vastatione, loquētē Dño subijciã, quæ vana nullo modo existimari debēt, tã em̄ ego quã alij huius ætatis prophetæ verba Domini nobis loquentis audiuitis, qui legatum se ad gentes missurum cōfirmavit, vt vno animo in Idumæorum gentem insurgerent, eamq; delerent. Simili parenthesi vsus est Petrus Acto. 1. Vt bene Rupertus animaduertit, Exurgens Petrus in medio fratrum dixit: (erat autem turba hominum simul se eētum viginti.) viri fratres, &c. * Auditum autem more Hebræo, sapius a nobis obseruato, pro re audita posuit, id est, pro verbis, siue locutione, vt Haba. 3. Domine audiui auditionem tuam, & timui.

Et legatum ad gentes misit. Ne putemus angelum, aut hominem missum esse ad gentes, vt aduersus Idumæos pugnarent, sed metaphoricè legatum mittere dicitur, cum animos gentium concitat ad bellam, vt vindictam de impijs sumat, aut etiam efferrari patitur, & in arma, atque in vltionē ruere: ita enim loqui solent prophete, vt Iere. 1. Ecce ego conuocabo omnes cognationes Regnorū Aquilonis, ait Dominus, & venient, & ponent vntusquisque solium suum in introitu porrarum Ierusalem Isaie 5. Et eleuabit signū in nationibus pcul (i. quasi signo sublato vocabit ad bellū nationes)

10 nes) & subilabit ad eum de timbustertis, & ecce festin^o velociter veniet. * Et de Cyro rege Persarum, cuius opera vsus est Dñs ad vindictam de multis regnis sumendã, ita loquitur Isai. 45. quasi non vocauerit tantum, sed etiã manu apprehensum in prælia eduxerit: Hæc dicit Dñs Christo meo Cyro, cuius apprehēdi dexterã, vt subijciam ante faciem eius gētes, & dorsa regum vertam. Cyrilus: Misit, id est, iussit, non quidē aperite, sed veluti incitans gentes aduersus Idumæos, vt ipsam obsideret, &c. Gentes autē nunc intelligit Babylonios, quibus aliæ nationes, vt potentioribus, inhærebāt, de quibus dictum est: Ecce ego cōuocabo omnes cognationes regnorū Aquilonis, a Babylonis enim vastã di erāt Idumæi, vt postea docebimus. Lxx propter Hebr. nominis ambiguitatē vterunt *περιεχθη*, id est, obsidionē misit Dominus ad gentes, nam *πρ*, & legatum sæpe significat, & dolorem, atq; angustias, qui autem obsidentur, coartantur, & coangustantur, Exponit autē Cyrillus: Obsidionē misit ad gentes Idumææ. At ijdē Lxx, Iere. 49. vbi eadē omnino verba sunt in Heb. ita vteruntur, *וי ארסו כל עמם*, id est, Et nuntios in gentes misit. Atq; hæc interpretatio, quæ & Symmachi est, magis probata est Theodoro, cui^o hæc sunt verba: Pro *περιεχθη* Symmachus nūtiū vertit. Per hæc autē ostendit, vt ipse Dominus cōtra Idumæã hostes incitabit, atq; inducet.

11 *Surgite, & cōsurgamus aduersus eum in præliū.* Verba sunt gētium mutuo sese ad bellum cōtra Idumæos exhortãtium, vt etiam ait Cyrillus. Hoc etiam fuit mitti legatū ad gentes, quod concitari ad prælium animos gentiū: concitatis autē animis, statim huiusmodi verba audiuntur, Surgite, & cōsurgamus omnes vno animo aduersus eū, id est, aduersus Edom, de quo, scilicet, iam inter se locuti fuerant. In Heb. & apud Lxx est: Aduersus eam, sed intelligitur terra Edom, vt sæpe in Hebræo fit apud prophetas: vt Malach. 1. Quod si dixerit Idumæa: Destructi sumus: In Hebr. est. Si dixerit Edom, & verbum, Dixerit, femineum est *דברה*.

Ecce paruulum dedite in gentibus. Tanta in te irruet hostium multitudo, vt eorum cōparatione perexiguus, & contempribilis sis, atq; ita ferociter, & audacter in te incurrēt, cum nihil vires tuas timeāt. Hunc esse germanum huius loci sensum, indicat id, quod in cap. 11. Hof. n. 28. adnotauimus: Dare in

aliquid, idē esse apud Hebræos, quod apud nos, afficere aliquare, vt Psalm. 36. Dedit in opprobrium conculcantes me, id est, affecit eos opprobrio. Dare in benedictionem, id est, benedictionē afficere. * Ita ergo nūc dictum est: Paruulum dedi te, ac si diceret, Dedi te in paruitatem, sicut dare in benedictionem est dare aliquem benedictū, id est, benedicere ei, aut benedictum eum facere. Dedi te paruum, constituã te paruum, faciam te paruum, videlicet præ hostium multitudine, quamuis tibi nunc magnus videaris. Hoc magis explicat Chalde^o qui ait, Ecce infirmū dedi te inter populos. Verum, quoniam Edom nō solum cum Babyloniorum multitudine comparãtus, sed ipse etiam per se paruus erat, angustiq; finibus continebatur, possumus & ita recte exponere: Ego te paruulum feci, nec militum numero, nec multitudine præstas, contempribilis es, & ab hostibus tuis contempneris, qui intrepide in te cōsurgent, neque villo timore tardabuntur.

Superbia cordis tui extulit te. Causam tantę vastitatis docet esse superbiam ipsius Edō alteram postea docebit, id est, odiū in fratrem suum Iacob. Superbia, inquit, tua te supra modum extulit, cū enim habites in speluncis rupium, atq; in excelsis montibus, & in locis natura munitis, ad quæ sit difficilis accessus, putas te non esse capiendum, atq; superandum, dicitq;: Quis me detrahet in terram? Quis me ex hac altitudine montium, & vrbiū deiiciet? * Quis me hinc expellet? Itaq; cum dicit: *Superbia extulit te habitatem in scissuris petrarum, exaltatē solium tuum*, idē est, ac si apertius diceret: superbus es valde, quod scissuras petrarum habites, & solium tuum, siue sedem tuam in excelsis loco posueris. Hebraice, *גבהות*, quod vocabulum, quietem, siue locum quietis, aut habitacionis significat. Lxx *κατοιση*, id est, habitaculum. Non enim solium pro sede regia accepit Hieronymus, sed pro sede, quæ videtur esse prima & antiquissima huius nominis significatio. Nam solium Asper, quasi sedium dictum esse voluit a sedendo, sicut sella dicta est quasi seda, vt refert Seruius in illud 7. *Æneidos*.

Et folio medius confedit auro. Inde & solium dicitur, in quo in balneis luanes sedebant, & in quo defuncti condebantur. Hæc apertiora videntur esse in Hebræo, ita enim vertitur ad verbū: Superbia

12

13

cordis tui extulit te habitante in scissuris petrarum (vel habitas, qui habitas in scissuris petrarum) altitudo quietis eius dicitur in corde suo. Quis detrahet me in terram: altitudo etiam vrbium tuarum, sive montium tuorum te extulit, sive extulit ea: subitorem a secunda persona transit ad rem, ut saepe faciunt prophetae. Iere. in hunc modum: * Ariogatia cordis tui decipit te, & superbia cordis tui, qui habitas in caavernis petrae, & apprehendere niteris altitudinem collis. Pro quo in Heb. est, Qui habitat in caavernis petrae, & apprehendis altitudinem collis, sive, Habitatem in caavernis petrae, & apprehendentem altitudinem collis. Quod idem omnino est cum eo, quod dictum est ab Habdia, habet enim huc sensum, superbia, quae te decipit, oritur in te ex eo, quod firmas, & excelsas vrbes habes, & loca montosa, atque ardua in collis, quae putas a nullo posse conscendi. Itaque illud Apprehendere niteris altitudinem collis, perinde est, ac si dixisset, amas in habitare loca excelsa, & montosa. Quod autem Hiero. hic vertit, *Extulit te*, in Iere. vero Decipit te, praeterquam quod sensus est idem, si punctum habeat in sinistro cornu litterae, significat leuare, si in dextro significat decipere. At quoniam veteres his punctis non utebantur, scriptum hoc verbum vtrumque, & quae significat, tamen si aliter proferatur, cum significat decipere, aliter cum leuare. Eodē usus est paulo post, ubi nos habemus, Omnes vtri fœderis tui illuserunt tibi, id est, deceperunt te. Verum hoc in loco Lxx ita vertunt. Ut Hieronymus.

15 *Si exaltatus fueris ut Aquila.* Quantumuis superbia efferaris, & munitioni vrbium tuarum confidas, non effugies supplicium. Quamuis montes sublimes conscendas, & altissimas arces, ad quas vix se aquila volatus attollat, vel si domus tua ita excelsa sint, vrbium tuarum, inde te deturbabo, & in potestatem hostium tradam. Quod si tibi parum dixisse videor, & pro superbia magnitudine altius te ascendere posse confidat, etiam si inter sidera ipsa sedē colloces tuam, inde te in terram deiciam. Mihi videtur nidum potius dixisse, quam sedem, quoniam aquilarum, & similitum aquium est nidum in excelsissimis arboribus, aut rupibus extruere, deinde quoniam, quae magna sunt, procul etiam videntur, & tanguntur: at exigua, si sublimia sint, facile latent, & laedi non possunt, quia non videntur. Non igitur dixit

16 Si inter sidera possideris vrbes tuas, aut domum, aut sedem tuam, magna enim erant haec, & non videbantur posse latere, sed, sicut in sidera possideris, nidum tuum, id est, cum exiguis vrbes, paulo se sublimior, non potest e terra videri, aut laedi.

ALLEGORIA

Ad Allegoriam huius prophetae, intelligenda iam quasi fundamentum sumam. Hiero. verba, quae rem optime explanant. Quia ergo, inquit, didicimus terram Idumaeorum aduersariam esse terrae, repromissionis, & Hesai in initio legitur Jacob, & populum esse, cui iuratus est Dns in sempiternum: Nos debemus secundum leges Tropologiae, aut contra Iudaeos facti esse sermonem, qui sunt aemuli Christianis, & parsequuntur fratrem suum Jacob, populum supplantatorem, qui illis primogenita praeripiunt, aut certe aduersus omnes hereses, & contraria dogmata veritati, quae videtur quidem nobis esse vicina, sed magis aduersaria sunt, & de paterna veritate simpliciter, & habitatore domus Jacob nituntur expellere. Quod de Iudaeis ait, nos autoritate Iacobi apostoli confirmauimus in ca. 9. Hamos. n. 41. Nihil etiam vetat in Idumaeis omnes Ecclesiae, sanctorumque persecutores, intelligere. Ad hos omnes ea, quae haecenus exposita sunt, facile accommodari a quouis possunt. * Legatum ad gentes missum Hiero. & Ruper. voluit esse Dnm nostrum IESVM CHRISTVM, qui in Isaiam iuxta Lxx dicitur magni consilij angelus, & in Hagg. Desideratus cunctis gentibus. Ipse venit ad gentes, non per se, sed per membra sua legitimissima, & per suos ministros. i. per apostolos. Quare recte Paulus & Barnabas, cum de CHRISTO dicitur esse sciret: Ecce dedi te in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terrae, non dubitavit ad se referre, qui pro CHRISTO legatione fungebatur. Vobis, inquit, oportebat primo loqui verbum Dei, sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis aeternae vitae: Ecce conuertimur ad gentes: sic enim praecipit nobis Dns: Posuite in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terrae. Ipse autem effecit vbi multitudo gentium Romano imperio subiecta, consergeret aduersus Iudaeos, & eos deleteret, & quotidie efficit, ut gentes, quae venerunt ad Evangelium, quotidie contra Iudaeos, & contra Hereticos dimicent gladio spiritus, quod est verbum Dei, tela lumentes exarmario scripturarum. Sed melius, ut iam ostendi,

ostendi, dicemus, legatum esse missum ad gentes, quia ad hoc bellum contra hostes veritatis tacito cordis impulsu eos excitat. Vniuersam autem Allegoriam de Iudaeis explicatam inueniet, qui volent in Ruperto, de haereticis in Hieronymo.

TROPOLOGIA.

18 In Edom, vt in ca. 1. Hamos. n. 28. adnotauimus, homines intelliguntur voluptatum amatores, magis quam Dei, & semper terrae captantes, atque eorum causa primogenita vendentes, id est, iure se coelestis hereditatis abdicantes, & qui sanctorum quidem fratres esse videntur, sunt autem impugnatores, & hostes acerrimi, contra hos omnes prophetae, & omnes apostoli auditum audiunt a Domino, quia non haec prophetae solum, sed vniuersa scriptura aeternum illis interitum, & nunquam finiendas calamitates comminatur. Legatum ad gentes missum, quia vitiorum agmina, quasi milites conuocatos, in illos Dominus insurgere permittit iusto iudicio suo, neque aduersariarum potestatum conarus, atque incursionum recardat. Nam si videat Diabolus hominem, quauis a Deo non omnino alienum, voluptatum illecebris capi, earumque desiderio nimis commoueri, ut earumdem causa nihil non facturus, nihil non amissurus videatur: omnes illius cordi suarum fraudum machinas ad mouet, eumque paulatim in omnia vitia praecipitat, cui merito dicit Dominus: Ecce, paruulum dedi te in gentibus, contemptibilis tu es valde. Paruuli sunt quicumque huiusmodi sunt ex illis, de quibus Apostolus loquitur: fratres nolite pueri effici sensibus. Quid enim magis puerilis sensus, quam vili coctiuncula primogenita vendere, ut fecit eorum pater Edom, aeternas, maximasque voluptates paruis, ac momentaneis commutare, terram, caelo, creatori, qui est super omnia benedictus in saecula, transeuntes in imagine creaturas anteferre? Paruuli etiam sunt, id est, infirmi, vt Chaldaeus interpretatus est, atque imbecilli: abijciunt enim fortitudinem animi, id est, gratiam, sacramenta, orationem, opera poenitentiae, & alia id genus, quibus anima confirmatur ad bene viuendum, & ad resistendum impugnationibus Diaboli. * Quomodo igitur non infirmi erunt, qui ijs vere fortitudinis praedijs carent: Paruuli sunt, quia sicut Idumaei, qui sibi multi videbantur, pauci erant, ita hi, quauis numero multi, pauci tamen

reuera sunt, quia paucos habent comites, a quibus regantur, paucos, a quibus defendantur. At iusti multos habent, & ideo magni sunt: de quodam enim sancto scriptum est, Et aperuit Dominus oculos pueri, & vidit, & ecce montes plenus equorum, & currum igneorum in circuitu Elisaei. Et Ezechiass conuocatis militibus ait, Viriliter agite, & confortamini, nolite timere, nec paucatis regem Assyriorum, & vniuersam multitudinem, quae est cum eo: multo enim plures nobiscum sunt, quam cum illo. Cum illo enim est brachium carneum, nobiscum Dominus Deus noster, qui auxiliator est noster, pugnatque pro nobis. Infirmi sunt, quoniam, vt magni labores corpus frangunt, ita otia, & voluptates animum enervant: pauci sunt, quoniam delicijs se se dedentes, & in eas substantiam conferentes non faciunt sibi amicos de mammona iniquitatis, & extra se vagantes, nec considerant, nec vident infirmitatem suam, nec illi subsidia quaerunt amicorum. * Accedit superbia, vt statim dicemus, quae sibi placent, & fortes sibi, atque inuicti videntur. Quare merito additur: *Contemptibilis tu es valde, sine sensu, sine viribus, sine amicis, hostium praedae, atque iniurijs expositus es.* Sed nihil mirum si sequentia attendimus: *Superbia cordis tui extulit te habitantem in scissuris petrarum, exaltantem solum tuum.* Quam eleganter dicitur: *Superbia cordis tui extulit te!* Non te res magnae gestae efferunt, non conditio, non natura, sed superbia cordis tui. Non ex rebus, quas habes, ista superbia oritur (quid enim habes, quod non accepisti?) sed e corde tuo. Nihil habes, vnde superbias, quid enim superbit terra & cinis? sed cor tuum vanissimum, sponte sua se erigit, & magna de se concipit, & te ignarum, atque oblitum tui decipit. Vt autem ex corde, non ex rebus magnis oriri superbiā indicet, causam elationis aperit: Inde superbis, quod habitas in scissuris petrarum. Petra interdum principium generis dicitur, ex quo posterius, vt e petra lapides exciduntur. Ita Isaias Abraham petram vocat: Attendite ad petram, vnde excisi estis, & ad caeuernam laci, de qua praecisi estis. Attēdite ad Abraham patrem vestrum, & ad Sarā, quae peperit vos. CHRISTVS petra est, qui pater futuri saeculi dicitur esse a Propheta. * Quare qui Christianos se esse iactant, atque eo nomine sibi, & placent, & vitam aeternam pollicentur, nec

Qui nam dicantur paruuli.

1. Cor. 14.

18

19

4. Reg. 6.

2. Paral. 12.

20

1. Cor. 4.

Ecclesi. 10.

Petra.

Isai. 51.

21

Isai. 9.

putant Gehennam esse metuendam. quia Christiani sunt, & fidem tenent apostolorum, qui Petrarum etiam dicuntur. Cum vita, moresque omnino à Christianis abhorreat. Idumæi sunt superbientes, quod in scissuris petrarum habitent: non enim satis est credere, quod CHRISVS, & apostoli docuerunt, nisi facias quod præceperunt. Fides sine operibus mortua est in semetipsa, & in Dño IESV neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed fides, quæ per charitatem operatur. Et quicumque hanc regulam secuti fuerint, pax super illos, & misericordia, & super Israel Dei. Nam qui fidem sine operibus iactant, non sunt Israel Dei, sed Synagoga Satanæ. His merito illud dicemus: Facite ergo fructum dignum penitentia, & nolite dicere intra vos: patrem habemus Abraham. Verum huiusmodi Idumæi, & stulti sui amatores non ram in petris habitant, quam in scissuris, quæ temporis diuturnitate, aut ictibus lapidum, aut ferri factæ sunt, successu enim temporum, & duritie hominum inobedientium, Deique voluntati minime cedentium, quædam quasi foramina in his petris facta sunt, quibus diuinæ, & Ecclesiasticæ leges quasi fodiuntur, & semper aliquid de soliditate sua amittunt, & luxui, molli vitæ, & remissæ, auaritiæ, ambitioni locus relinquunt, & cum viuere videantur in petris, in terra potius, quæ post periosas petras est, viuunt, si vita illa dicenda est. Hæc ad eos, qui de generis nobilitate intumescunt, pertinere possunt, sed ad eos maxime, qui in religionibus vitam agimus, si à patrum nostrorum, in quibus gloriamur, sanctitate degeneramus. * Sed quoniam in scriptura bonorum, & Deo carorum esse videtur habitare in scissuris petrarum, sicut Moyse dicitur: Ponam te in foramine petrarum, & protegam dextera mea, donec transeam; & de sponsa scriptum est: Colubam meam in foraminibus petrarum, in cauerna maceræ; aliter etiam hæc interpretemur. Solent isti spirituales Idumæi, vel amore quodam, vel timore interdum aliquo futurorum suppliciorum excitati, dolore peccatorum commoueri, & penitentia, ieiunijs, elemosinarumque largitioni vacare: quod nihil est aliud quam in petrarum foramina ingredi quia Christi, & sanctorum apostolorum, qui petrarum dicti sunt, opera imitantur, illis similes, quibus ait Iohannes: Progenies viperarum, quis demonstrauit vobis fugere à vetera ira?

1. Cor. 13.

Galat. 5.

Galat. 6.

Matth. 23.

Peccatores habitantes in scissuris petrarum.

2. 2.

Exhodi. 33. Cant. 2.

Matth. 3.

Atque hoc quidem sapientium est, sicut ait Salomon quatuor sunt minima terra, & ipsa sunt sapientiora sapientibus &c. lepusculus plebs inualida, qui collocat in petra cubile suum. Ut enim lepus timidum animal, & imbellis, neque arma præter pedes, & fugam habens, nisi ad petram confugiat, tutus esse non potest: ita peccator, qui timore gehennæ semper pauidus est, & spiritualibus armis caret, seruari nullo modo potest, nisi fuga salutis suæ consulat, & ad Christum, & sanctorum imitationem transfear. * Cui simile est illud: Petra refugium herinaceis. Quem enim herinaceus spiritus animal, nisi peccatorem designat, qui crebris peccatorum sentibus cooperitur: Sed quoniam neque humilitatis fundamenta iecerunt isti, inde magis in superbia efferuntur, & quod plura faciunt, eo se meliores censent, & plures sibi voluptates permittunt, atque in dies ut superbiore, ita etiam nequiores euadunt. Decipit ergo eos superbia cordis sui, quod sibi multis in rebus sanctorum opera videantur imitari, nullosque hostes timet, quasi habitaret in scissuris petrarum. Sciamus etiam quauis Hieronymus & LXX verterint Petrarum, in Hebræo esse vbi .i. petrarum. Quare si Petrarum malis legi, Christum intelligemus, si Petrarum, intelligemus & Apostolos, qui à fidei, & caritatis soliditate, & à similitudine cum Christo, verè petrarum vocantur. Hinc super eos quasi supra petras in fundamento positas, super edificatur fideles, sicut ait Apostolus: Super edificati super fundamentum apostolorum, & prophetarum ipso summo angulari lapide Iesu Christo, in quo omnis edificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino. Grego. 3. 1. Mor. c. 34. In sacro eloquio, cum singulariter petra nominatur, quis alius quam Christus accipitur, Paulo attestante; qui ait: Petra autem erat Christus: cum vero petrarum pluraliter appellantur, membra eius videlicet sancti viri, qui illius robore solidati sunt, exprimentur. Quæ Gregorius non de eo, quod semper, sed de eo, quod plerumque in scriptura fit, intellexit: neque enim ignorabat Petrarum quoque dictum esse Petrarum. Matth. 16. Exaltant etiam solum suum, quia illa sublimium operum similitudine, multos infra se relinquere videtur, & quartum possunt, ascendant, ac se ibi collocant, vbi nulla pericula putant esse metuenda. * Sed recte illis à Domino dicitur: Si exaltatus fueris ut aquila & similes sidera posueris nidum tuum, inde de-

1. Cor. 13.

23 Gal. 10.

Eph. 2.

24

traham

traham te; Nam quantumuis exaltentur, & iusti, magnique videantur, detrahuntur in terram, & à cauernis petrarum, in quibus se firmiter habitare credebant, decidunt, quia subito in turpia, & manifesta peccata labuntur, ex quibus facile omnes intelligunt quales etiam tunc fuerint, cum iusti putabantur. Pulchre vero dixit: Si exaltatus fueris, ut aquila. Quamuis enim aquila in sublime volatu conscendat, terram tamen despicit, & cadavera, & bestiolas, quæ capiat, ad eaque se subito demittit ex alto, sicut de ea scriptum est in Iob: In petris manet, & in præruptis silicibus commoratur, atque inaccessis rupibus. Inde contemplantur escam, & de longe oculi eius prospiciunt, pulli eius lambent sanguinem, & vbi que cadaver fuerit, statim adest. Ita isti, tamen si perfectionem simulent, nunquam oculos à terrenis bonis auertunt, semper eos, aut in honores, aut in pecunias, aut in voluptates deiciunt, sine quibus vitam nullam putant. * Pulchre etiam nidum ponere dicuntur, inter sidera, qui aut maxime laborent firma sibi, & quietæ vitæ suæ securitate querenda, nidus tamen est, quem construunt è feno, & stipulis constat, magno labore factus est, sed minimo dissoluitur. Hanc securitatem, & quietem amittunt, cum in libidines, & ambitiones, & in fedissima peccata, iusto Dei iudicio incidere sinuntur, & gloria spoliantur, quam iniuria occupauerant, & insipientia eorum manifesta omnibus fit. Inter apostolos verfabatur proditor Iudas, sanctus & humilis, ac reliquis similis existimabatur, inter sidera posuerat nidum suum: sed quoniam pristinæ humilitatis obliuisci cepit, & cupiditatem admisit, ita ex illa altitudine detractus est, ut ipsum Dominum, atque magistrum suum triginta argenteis venderet. Quo scelere adeo securitatem animæ perdidit, ut vlticem tanti facinoris conscientiam ferre non sustinens laqueo potius vitam finiendam, quam tanto cum dolore viuendum putauerit. Ego vidi, inquit Iob, stultum firma radice, & maledixi pulchritudini eius statim, cuius messem famelicus comederet, & ipsum rapier armatus, & bibet sitientes diuitias eius. * Sed & diuites, & potententes huius sæculi, & si firmissima esse putent, quæ possident, & quæ magnis laboribus comparant, cum se super omnes exuerint, nidus est ille, quod inter sidera posuerunt, vento, & imbris cito dissipatus.

Iob. 39.

25

Iob. 5.

26

Quid enim sunt sæculi bona, nisi fennum, & stipula? Vidit Balaam Cingum, & assumpta parabola ait: Robustum quidem est habitaculum tuum, sed si in petra posueris nidum tuum, & fueris electus de stirpe Cin, quando poteris permanere? Assur enim capiet te. Cingus Hebræis à possessione dicitur, & possessores diuitiarum, & voluptatum, & honorum designat: qui quamuis robustus, & validum habitaculum habere videatur, & in petra ponant nidum suum, id est, firmissimas, & ab omni iniuria tutas fortunas suas, & delicias credant, non poterunt diu permanere. Assur enim capiet eos, quod, si interpretetur, sonat, Grassator, id est, mors, & tempus edax rerum, quæ vbi que grassantur, & omnia conficiunt.

Num. 24.

HISTORIA.

Si fures introissent ad te. Prædicit vastitatis magnitudinem in iustitiam. Si fures, aut latrones ad te introissent, auferrent sufficientiam tibi, aut sufficientiam suam, ut est in Hebræo, id est, quantum vellent, aut quantum sibi sufficere iudicaret: sed aliquid tamē tibi reliquissent: Si vindemiatores ad vineas tuas venissent, vel à te conducti, vel hostiliter eas depopulantes, quamuis cupidissimi essent, non possent non vel racemum aliquem relinquere aut neglectum, aut sub folijs latetent. Sed in te longe aliter fieri irrumperet Chaldaei, & omnes diuitias tuas scrutabuntur, nihil erit tam occultum, tam absconditum, quod ipforum oculos, & manus effugiat. Hæc totius loci sententia est, ut aperte videmus apud Ieremiam dicentem, si vindemiatores venissent super te, non reliquissent racemum? (quod per interrogationem legendum est) si fures in nocte, rapuissent quod sufficeret tibi. Ego vero discooperui Esau, reuelavi abscondita eius; Sed illis verbis: Quomodo conticuisse? non parum obscuratur oratio, nam neque ea necessaria videbantur, neque satis apte cum reliquis coherere. Eorum obscuritas diuersas, ut fieri solet, & interpretationes, & expositiones peperit, ego, quam maxime in theprobo interpretationem, id est, nostram vulgatæ editionis, explicabo. * Quomodo conticuisse? admirationem habet, & in ea amplificationem, sicut paulo post, Quomodo fornicati sunt Esau? Et Psal. 118. Quomodo dilexisti legem tuam Domine: rota die meditatio mea est. Et Thre. 1. Quomodo sederet sola ciuitas plena populo, & ca. 2. Quomodo

27

28

do obtexit caligine in furore suo Dominus filiam Sion? Ex quibus videmus, nō negari silentium: sed affirmari, ac si vulgari loquentium consuetudine diceret. Quomodo facerent te tacere? Tacite autem illi exprobrat, quod minorem habeat fortitudinem, quam se habere iactat. Quasi dicat: sine dubio libentissime tacuisses, quamuis tibi magnus, & fortis videaris, si te hostes nec opinantem opprimerent, timore tacere cogere, & vt vitam redimeres, libere illos auferre quicquid vellēt, sineres. Latet autem in his verbis comparatio futuræ vastitatis in hunc modum explananda: Cum tu timore exanimatus taceres, & illi possent prohibito res omnes tuas rapere, tamen aliquid tibi reliquissent: at Chaldeos venientes senties, vociferaberis, & pugnabis, nec tamen quidquam eorum, quæ possides, seruare poteris: diripientur omnia. Lxx verterūt: vbi proiectus esses: hoc est, Non timerent te fures, sed cōremnerent, ac projicerent, vbi ne hircere quidem auderes. Quod autem ait: *si fures, silatrones per noctem*, non idem omnino est, vt Rabbi David existimauit, quoniam *לילה*, id est, fures, omni tempore furantur, sed *לילה*, noctu tantum significat enim vastatores, seu prædatores noctis, siue nocturnos, & quasi vnicum nomen accipiendum est. Ex quo constat illa verba: *Per noctem*, ad latrones solum esse refenda, non ad fures, quod ijs, qui Hebraicas literas degustarunt, dubiū esse non potest. Inde etiam intelligitur illud: *Quomodo conticuisses*. (Quæ translatio Rabbi quoque Salomoni probata est) melius exponi, vt dixi: Conticuisses præ timore magno, quam conticuisses, quia somno eras oppressus, vt Chaldeus, & idem Salomō interpretati sunt, quia fures non noctu solum, sed etiam in media luce furantur: scio *לילה*, & hoc in loco, & in alijs à Lxx *καλέσταις*, à nostro interprete fur verti, atque hæc vocabula omnia eum significare, qui occulte furatur, & dolose. Sed ita nunc loquitur, vt cum fur tacite per fenestras ascendit, (iuxta illud Ioel. 2. In muros current, domos conscendent, per fenestras intrabunt quasi fur.) & patrem familias sopitum, aut etiam solum, & securū ferro, quasi interfecturus, aggreditur, ni taceat. At latrones noctis, id est, *לילה* vt verterunt Lxx occidere etiā volunt, ideoq; magis terrent: Eisdem vocabulis, quibus nunc Lxx. Iohannes vsus est in Euangelio

capit. 10. Qui non intrat per ostium in ouile ouium, sed ascendit aliunde, ille fur est, & latro *καλέσταις*, *καλέσταις*; quæ ita, vt diximus, accipienda sunt.

Si vindemiatores. Possunt vindemiatores proprie accipi, vt iam exposuimus Hieronymum sequentes, sed nihil obstat vindemiatores appellare hostilem exercitum, qui solet omnia, quæ victorum sunt, more vindemiatorum auferre: sed ita tamen vt viliora relinquunt, quasi dicat, Non erunt vindemiatoribus similes Chaldæi, nihil relinquunt.

Numquid saltem raticem reliquissent tibi? In nostra translatione plerumque ita ponitur. Numquid vt per negationem respondendum sit, vt quod ait Pilatus: Numquid ego Iudæus sum? Quomadmodum cū dicimus, Num quid non, per affirmationem responderet, vt in nostro Habdia: Numquid non in die illa, dicit Dominus, perdam sapientes de Idumæa: sed interdum ita ponitur, Nūquid, vt sit per affirmationem respondendum, vt 1. Reg. 26. Cognouit autem Saul vocem Dauid, vt ait: Nūquid vox hæc tua fili mi Dauid: & eadem verba sunt in eodē libro cap. 24. 2. Reg. 13. Numquid Amnon frater tuus concubuit tecum. Sed nunc foror tace, frater tuus est, & ca. 14. Numquid manus Ioab tecum est in omnibus istis? Ex quo intelligitur illud Psal. 86. * Numquid Sion dicet: Homo, & homo natus est in ea: prædicatur Ecclesiæ fecūditas nomine Sio. Num erit tempus aliquod ita felix, vt Sioni aliquis dicat, Multi homines in te nascuntur? Affirmandum autem esse quod queritur Hebræa verba docent: quæ ita se habent: Ad Sion dicetur, Homo, & homo natus est in ea, quomodo etiam vertit Hieronymus. Ita nunc respondendum est, vt sit sensus: certè quamuis auidi essent, racemum aliquem reliquissent. Atque id quidem in Hebræo est manifestissimū, vbi habetur *לילה*, quod solet fere semper interpretare: Numquid non, vt paulo post: Nūquid non in die illa, dicit Dominus, perdam sapientes de Idumæa? Sed demonstrare volui vastitarum quoq; esse, vt Numquid ponatur pro Numquid non. Illud minutius (neq; enim omnia Latinitatis vitia in translatione nostra excusare volo,) sed obiter dicendum, Numquid, non esse Barbaram dictionem, vt multi putant, sed Latinam & optimis auctoribus probatam, vt Cicero in oratione pro

domo

domo sua: Numquid igitur his bonæ Lætiæ religioni obligauit, & officiorum? Omnia ne officia perfecta sine? Numquid officium aliud alio maius sit? Quod dicitur: *Numquid dicitur de his qui in seipso peccauerunt, & in seipso peccauerunt, & in seipso peccauerunt.* Quomodo sciret, si sunt? Dixi enim idem esse Esau, & Edom, quod dicitur in diuina. Itaque sicut Edom vocatur, Idumæa, ita nunc eisdem appellat Esau, quomodo Israhelitas, passim Israhel dicitur, & Moabitæ, Moab, Hammonitæ, Hammon. Loquitur autem cum admiratione, vt amplius eo direptionem magnam, serum Idumæorum, ac si diceret: Omnes tuas diuitias, & quicquid reconditum habebas, inuestigabunt, & cecegent, & in mediam lucem efferant, ac diripient. Eleganter autem scrutari & inuestigare dixit, vt domicilia Idumæorum, quæ alia sint, indicet: omnis enim Australia regio (vt verbis Hieronymi utar.) Idumæorum de Eleutheropoli, vsq; Periam, & Hailam (hec est enim possessio Esau,) in specibus habitatiunculas habet, & propter nimios calores solis, quia Meridiana provincia est, subterranis sugurijs vitur. Quasi dicat: Omnia secreta tua, & cauernas, & foramina, in quibus habitas, iustrabunt. Eadem elegancia dixit Ieremias: Ego vero discooperui Esau, & reuelauit abscondita eius, & celari non poterit. * Querat aliquis, quomodo hæc in Idumæos conueniant, quos cōstat non fuisse ita à Chaldæis excisos: vt penitus interierint, præsertim cū paulo post dicat: Operiet te confusio, & peribis in æternum. De hac re, quoniam iterum, in disputationem redibit, Malachie. 1. cuius verba magis etiā nos urgebunt, quam Habdia, nunc hoc raturam dicamus, Prophetam nostrum nequam affirmare totum Idumæorum genus, cum à Chaldæis capietur, esse extinguendum, ita vt ne vnus quidem superfit: sed omnes esse partim extinguendos, partim in captiuitatem abducēdos, & omnes eorum diuitias esse diripiēdas. Eadem enim, & his grauiora de excidio Iudæorum dicta, sæpe legitimus in superioribus prophetis, quos tamen seimus nō omnino fuisse deletos. Nec vero dubitari debet de vastatione à Chaldæis inferenda, tam Ierem. c. 49. quam Prophetam nostrum loqui, quoniam per Ieremiam, qui circa tempora captiuitatis Ierusalensium uicinarus est, postquam Nabuchodonosor rex Chaldæorum Ægyptum, &

Idumæos, & plurimas gentes debellauit, has nationes Dominus more suo admonuit, & ipse de calamitate, quæ illis abbat, propheta, & vt capite 2. videmus Idem iterum facit cap. 49. quod etiam profeta Nabuchodonosor iudicium non omisit. Hoc etiam manifestissime ostendit Habdia, Quia iuxta est dies Domini super omnes gentes, sicut fecisti sic fiet tibi, id est, cū omnes gentes debellauerint Nabuchodonosor, & tunc patietis eadē, quæ paulo ante feceras, in Iudæos. Quod dicitur, ait: *Et peribis in æternum*, mox exproberis, cum adu peritiam eripueris. *Et peribis in æternum*, *Et peribis in æternum*. More Hebræo dicuntur, viri fedelis tui, qui tecū fœdere iuncti erant, perinde atque si diceret, fœderati tui, sicut & viri pacis tuæ, pacifici tui, amici tui, vt Psal. 40. Etenim homo pacis meæ: in quo sperauit qui pacem tecum habent, sic ut statim: Qui comedunt tecum: pro quo est in Hebræo, viri panis tui. Hoc ergo ait: Nationes, quæ tecum pacem inierat, quæ tecum amicitia copulata erant, quæ tecum sæpe comederant, id est, quas hospitio excipiebas, illudent tibi, teque decipient, cum enim uiderint potentissimū exercitum Chaldæorum tecum pugnare, illi sese adiungent, & te simul cum illo vincēt, ac te simul insequentur vsque ad terminos, & fines regionis tuæ: cum caprius abdueris, & inde in hostilem regionem mittent. Est autem adnotanda latens in singulis verbis amplificatio, singula enim augent. Graue est uel à fœdere iunctis decipi, & impugnari, grauius, à pacificis, & familiaribus, grauius etiam, ab ijs, qui simul comedūt, id est, ab ijs, qui quasi domestici sunt. Chaldeus: A termino in exiliū deportarunt te omnes confœderati tui, sed uerunt te, inualuerunt aduersum te pacifici tui uescētes pane mensæ tuæ.

Ponent insidias subter te. Chaldæus: posuerunt offendiculum sub te, vt, scilicet, offendas, & cadas, & percas.

Non est prudentia in eo. A secunda persona transit ad tertiam, quasi ad alios conuertat sermonem, vt paulo ante adnotauimus, id est, Tunc ro ipsa cognoscetur, quam stulti fuerint Idumæi, qui fallacibus amicis freti nullos hostes timebant.

Numquid nō in die illa, dicit Dominus, perdam sapientes de Idumæa. Auferam uobis omnem sapientiam, & prudentiam, vt bonis, atque utilibus cōsilijs destituti superemini ab ho-

stibus.

29

Numquid

Iohann

30

31

32

33

34

stibus. Ita Isai. 3. Ecce enim Dominator Do-
minus exercituum auferet a Ierusalem, &
a Iuda validum, & fortem, &c. Et consilia-
rium, & sapientem de architectis, & pruden-
tem eloquij mystici. Montem Esau vocat
montes Sehir, qui possessi sunt ab Esau, sed
& vrbs Idumæa in monte sita est, & omnis
illa regio, quæ ad Austrum vergens confinis
est eremo, præruptis montibus edita est, vt
ait Hieronymus, recteque appellari potest
Mons Esau.

Et timebunt fortes tui a Meridie. Fortissimi
quique ex tuis, illi etiam, qui sunt ad Meri-
diem, id est, ad regionem Idumææ Aus-
tralem, ideoque remotiores esse videbantur
ab impetu Chaldæorum, qui ab Aquilone
venturi sunt, pauore magno corripientur.
Quod si ij, qui & fortiores, & remotiores
sunt, toto tunc corpore cõtemiscunt, quid
erit de ceteris sperandum? Magna hominũ
multitudo cadet (siue vt est in Hebræo) ex-
cidetur, de monte Esau, de tota regione Idu-
mæorum. Hoc siquidem est, quod ait *Præ-
reat vir de monte suo*, id est, atque ita peribunt
quam plurimi de Idumæa. * Quam scriptu-
ræ consuetudinem explicauimus, in cap. 2.
Hamos nu. 9. & in cap. 6. n. 33. Pro eo quod
Hieronymus vertit: *Pauent fortes tui a Me-
ridie*, Chaldæus apertius; Et conterentur
fortes tui habitantes ad Meridiem. Lxx
Hebræam vocem reliquerunt, Et terrebũ-
tur bellatores tui ex Theman, sed eodem
sensu. Habet autem multum energiz ver-
bum מרת, non enim est quouis modo ti-
mere, sed frangi animo, & consternari, pro
quo solet Hieronymus vertere, superari, vt
i. Reg. 2. Arcus fortium superatus est, id est,
contractus. Ierem. 50. Confusus est Bel, vi-
ctus est Merodach. Et ibidẽ: Superata sunt
idola eorum, id est, fracta.

Propter interfectionem. Hebræi hæc con-
nectunt cum præcedentibus, vt intereat vir
de monte Esau propter interfectionem: La-
tini initium faciunt sequentis sententiæ, sed
parum nos mouere debet Hebræorum di-
stinctio, vt putemus necesse esse sententiã
inde incipere, vnde ipsi volunt, aut ibi fini-
ri, vbi ipsi finiunt, quoniam nec veteres He-
bræi, neque Græci, neque vero Latini his
punctis, aut notis vtentur, quibus nos me-
dium, aut clausulam periodi notamus. Atq;
ita Hebraica, & Græca, & Latina idem hic
initium, atque eundem finem habent, si re-
cte intelligantur. Ita ergo omnia legemus.

*Et timebunt fortes tui a Meridie, vt intereat vir
de monte Esau propter interfectionem & iniqui-
tatem in fratre tuo Iacob. Deinde noua sen-
tentia incipit: Operiet te confusio, & peribis
in æternum.* * Ad hunc modum hæc esse le-
genda in nostra translatione Hieronymi
commentarij satis docet. Idcirco, inquit,
interibit vir de monte Esau, & peribit sapi-
entia de Idumæa, & prudentia de monte Esau,
quia interfecisti germanum, & inique fecisti
contra fratrem tuum Iacob, &c. Deinde
Allegorice de hæreticis exponens, in qua
expositione Lxx verba semper explanat
eodem modo finiuit sententiã. Mox ad
literam rediens, ait: Operiet ergo te confu-
sio & dices: confusus vultus mei operuit me,
ac peribis, nõ ad breue tempus, sed in æter-
num. Eodem modo distinguit, atque expo-
nit Theodoretus verba Græcæ translati-
onis. Fortissimi igitur quique trepidabunt,
& interibunt omnes de monte Esau propter
interfectionem, quia vos õ Idumæi interfe-
cistis multos ex Iudæis, & inique cõtra illos
egistis: quemadmodum enim Esau, siue
Edom omnes posteros Esau iam appella-
uit: ita nunc Iacob appellat Iudæos, qui ex
Iacob fratre Esau genus ducunt, loquitur
autem de interfectione, & iniquitate in Iu-
dæos, cum capta est Ierusalem a Nabucho-
donosor rege Chaldæorum, vt lacius statim
explicabimus.

Operiet te confusio. Mirum in modum cõ-
funderis, plenus eris pudore, atque ignomi-
nia, cum a Chaldæis capieris, & diripieris,
atque id quidem multis gentibus videnti-
bus, atq; de tua calamitate lætantibus, quod
te cõfusione magna afficiet. Ezech. 35. Hæc
dicit Dominus Deus: latante vniuersa ter-
ra in solitudinem te redigam. Hoc signifi-
cat operiri confusione, qui enim operitur,
totus tegitur. Sumpta est ab ijs metaphora,
qui in profundum demerguntur, & nusquã
exant, nec summo quidem capite, aut etiã
ab ijs, qui tori veste conteguntur, Psal. 108.
Induantur qui detrahunt mihi pudore, &
operiantur, sicut diploide, confusione sua.
Et superius: Et induit maledictionem, sicut
vestimentum, &c. Fiat ei sicut vestimentũ,
quo operitur, & sicut Zona, qua semper præ-
cingitur. De aquis Exhod. 15. Abyssi ope-
ruerunt eos, descenderunt in profundum,
quasi lapis. Deut. 1. Quomodo cooperue-
runt eos aquæ maris rubri, cum vos perse-
querentur.

Et peribis

Et peribis in æternum. Hieronymus: Non
ad breue tempus, sed in æternum: æternõ
enim, quantum in te fuit, fratrem vulnere
percutisisti, &c. Cum dicit: *In æternum*, in
tempus longissimum intelligamus, ita enim
capitur sæpe æternum in scriptura, vt dice-
mus in illud Micheæ. 5. Et egressus eius ab
initio, a diebus æternitatis. Nam Idumæos
non omnino perijisse, cum vastati sunt a
Chaldæis, notissimum est, & nos, si Domi-
nus concesserit, in ca. 1. Malachiæ demon-
strabimus.

In die cum stares aduersus eum. Explicat cau-
sam illam secundam vastitatis Idumæorum:
Propter interfectionem & iniquitatem, in
fratrem tuum Iacob. Loquor, inquit, de in-
terfectione, & iniquitate illa tua in genus
Iudæorum: cum obsessi sunt a Chaldæis, &
capti: Tunc enim tu, qui fratribus tuis, au-
xilium debueras, Chaldæis te, contra eos ad-
iunxisti, & quantum potuisti, hostiliter Iu-
dæos vexasti, perinde ac si vnus ex Chal-
dæis esses. Quod Idumæis nunc obijcitur,
aperte videmus in Ezech. cap. 35. capta iam
a Chaldæis Ierusalem: Ecce ego ad te mons
Sehir, & extendam manum meam super te,
& dabo te desolatam, atq; desertum: vrbes
tuas demoliar, & tu desertus eris, & scies
quia ego Dominus: es quod fueris inimi-
cus sempiternus, & concluderis filios Isracl
in manus gladij in tempore afflictionis eo-
rum, in tempore iniquitatis extreme, id est,
cum tandem excisa est vrbs a Chaldæis, vt
Hieronymus exposuit, & idem in hoc loco
sensit. Hinc. 3. Hædr. 4. scriptum est: Et tu
vouiisti ædificare templum, quod incend-
runt Idumæi, quando exterminata est Iu-
dæa a Chaldæis. Et quamuis non desint, qui
aliter hæc velint explicare, tamen, si verba
Prophetæ attendamus, videbimus necesse
esse de eo tempore intelligi, quo vrbs capta
est, & in prædam militibus data, penitusq;
euerfa, ait enim: Quando capiebant alieni
exercitum eius, & extranei ingrediebantur
portas eius, & super Ierusalem mittebant
sortem, tu quoque eras quasi vnus ex eis.
Quod vt iã vidimus, manifestus dixit Eze-
ciel. In tempore afflictionis eorum in tem-
pore iniquitatis extreme. Sed negabis for-
tasse de hoc tempore loqui Habdiam, cum
aliquot annis præcesserit captiuitatem Ie-
rusalem: nec videatur probabile reprehen-
surum in Idumæis, quod nondum fecerat.

* Hac ratione videtur adductus Ruperfus,

vt putaret non posse intelligi, nisi de spiri-
tualibus Idumæis, id est, de Iudæis, quoniam
cum propheta bat Habdias, venerant qui-
dem Idumæi cum Hammonitis, & Moa-
bitis regnante Iosaphat, vt caperent Ieru-
salem, sed omnes re infecta mutuis concide-
re vulneribus, vt est in 2. libr. Paralipom.
cap. 20. Sed facile res posset explicari, si me-
minisset prophetiam hanc esse, & ad futu-
ra tempora pertinere:

Nouit namque omnia vates:
(vt de Proteo a maximo poeta dictum est.)

Quasi sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur. 4. Geor.
Quare recte ait Theodorëtus: Non vt fa-
cta, sed vt futura de more prophetarũ pro-
prio prædicat. Itaque verba præteriti tem-
poris, vt passim prophetæ faciunt, ad futu-
rum sunt referenda. Desinet autem mirari
qui meminerit idem ante multos annos a
Dauid fuisse prædictum. Memor esto Do-
mine filiorum Edom, in die Ierusalem, qui
dicunt: Exinanite, exinanite vsque ad fun-
damentum in ea. Ac ne dubites hæc a ca-
ptiuis Iudæis dici, qui translati fuerant Ba-
bylonem, initium Psalms audi: Super flumi-
na Babylonis, illic sedimus, & fleuimus, dũ
recordaremur tui Sion. In salicibus in me-
dio eius suspendimus organa nostra. Quia
illic interregenerunt nos, qui captiuos du-
xerunt nos, verba cautionum. * Sed de hoc
iterum nu. 58. & 59. nunc singula expona-
mus. Primum ordo verborum huiusmodi
est. Eo die, quo tu stabas aduersus eum, &
quo ab inimicis diripiebatur, tu eras quasi
vnus ex eis: Quasi dicat, Hæc est interfe-
ctio, & iniquitas, quam paulo ante dixi tan-
torum tibi malorum causam futurã, quod
cum ab inimicis vastabatur, tu erga eum
perinde te gerebas, ac si Chaldæus esses.
Cum stares aduersus eum, non significat, cum
contra illum pugnabas, sed, cum stabas in
conspetu eius, ac si diceret: Si procul ab-
fuisset, nihil mirum erat te illi opem non tu-
lisse, neque enim videbas, quantis malis vr-
geretur, at cum adesses, cum in conspectu
tuo esset, miserima vrbs, quæ immaniter
ab inimicis oppugnabatur, & diripiebatur,
non solum nulla misericordia commotus
es, sed quasi vnus ex hostibus aduersus eam
dimicabas. Constat ex Hebræo quod di-
ximus, nam pro, Contra, est מִפְּנֵי, id est, a
conspetu, vel in conspectu, vt:

Est in conspectu Tenedos. ————
Lxx est ἐναντίας, ita dictum est Psal. 50. Et pec-

catum

catum meum contra me est semper, id est, è regione mei, ante oculos meos Heb. 72: id est, In conspectu meo. Lxx *in conspectu meo*, id est, coram me, in conspectu meo. Ita etiam dictum est.

Italiam contra, Tiberinaque longe

Ostia.

Quando capiebant alieni exercitum eius. Quando exercitum Iudæorum iam victum in captiuitatem, atque in potestatem suam accipiebant Chaldaei: quando per portas iam nemine resistente irrumpebant, & fortem mittebant diuidentes prædam, vt fieri solet in urbium excidio. Ioelis. 3. Et disceptabo cum eis super populo meo, & hæreditate mea Israel, quos disperferunt in nationibus, & terram meam diuiserunt. Et super populum meum miserunt sortem. Nahum. 3. Sed & ipsa in transmigrationem ducta est in captiuitatem, paruuli eius elisi sunt in capite omnium viarum, & super inclytos eius miserunt sortem.

Tu quoque eras quasi vnus ex eis. Tu quoque, cum indignatione, & cū admiratione quadam dictum est. Ita loqui solemus cum iniuria afficimur, à quo maxime seruari, aut honorari debuimus. Quale est illud, quod Iulius Cæsar M. Bruto, in se cum pugione irruenti, qui eius filius habebatur, Græce quæ Latine dicere maluit, vt pauciores intelligerent *vel vñ vnus ex eis*. Tu etiam filij?

TROPOLOGIA.

Si fures introuissent ad te. Tria aduersariorū genera commemorat, fures, siue latrones noctis, vindemiatores, Chaldaeos, sed in his omnibus demones salutis nostræ hostes indicantur, videmus enim apud Davidem eundem naturæ nostræ inimicum eodem versu quatuor animalium nominibus notari à varijs artibus & modis nocēdi: Super aspidem, & Basiliscum ambulabis, & cōculabis Leonem, & Draconem. Aspides enim dicitur, cum latitās morder, basiliscus, cum antequam ad rem veniatur, metu ipso tentationis animam occidit, vt basiliscus visu, leo, cum palam ferociam ostentat, & vi, atque contentione confidenter pugnat, atque dilacerat, quos capit: draco, cum partim calliditate, & blanda promissione, partim venenosa quadam crudelitate, & minis nos aggredditur. Ita nunc eodem fere modo fur dicitur, & latro noctis, vindemiator, & Chaldaeus. Sed quonia n. 18. hostes in Idumeos venientes agmina vitiorum interpretati su-

1. Encid.

41

Suetonius in eius vita cap. 82.

42

Diaboli multa nomina à varijs eius artibus, & modis nocēdi. Psal. 90.

mus, in eis potius hoc explicemus, modo id intelligatur, nihil referre de vitijs ne exponas, an de demonibus eorūdem vitiorum autoribus eadem enim expositio est. * Diximus de furibus esse sermonem, qui clanculum domum ingressi minis dominum tacere cogunt, & quæ volūt, furantur. Ij sunt, quidam Diaboli impulsus, qui furtim animam inuadunt, vt aut non sentiantur, aut certe minime læsuri videantur: lædunt autem postea vel maxime Tale est vitium gula, quod vtilitatis, aut etiā necessitatis prætextu honeste se insinuat amor immodicus mulieris, tamen non continuo inhonestus videatur, aut etiam pecuniarum, & honorum; vel certe spiritus ipsi, qui nos ad hæc vitia tentando inducunt, & ab illis nomina habent, vt spiritus gula, spiritus fornicationis, spiritus auaritiæ fures dicuntur. Sed, vt dixi, de ipsis impulsibus, siue operibus loquamur. Fures sunt, quia tectè, & dolose nos inuadunt, & per fenestras ingrediuntur, id est, per oculos, aut alios sensus, sed vbi inualuerunt, & quasi artem animi tenent, minis, atque terroribus ei silentium indicunt, donec furentur, quod volunt. Tristem, & insuauem vitam minitantur, si illis voluptatibus careas, nihil vnquam sine his iucundum, nihil tolerabile futurum, terretur his animus, & vitæctur. Quid interea furatur? Ventris ingluuius temperantiam primum ciborum, deinde castitatem auferit, silentium, grauitatem, cōstantiam animi, aciem mentis obrūdit, & totum hominem lethali veneno implet. Ingredditur inquit Salomō blande, & in nouissimo mordebit vt coluber, & sicut regulus venena diffundet. * Amor ille primo non inhonestus, & casta quadam specie se contegens, vbi cōnuictus, aut mutua beneuolentia confirmatus tandem se prodidit, quos non profanos solum, sed etiam Dei templa fœdauit: Si quis autem quid furetur? Audi sanctum Iob: Ignis est vsque ad perditionem deuorans, & omnia eradicans gentium: Quid amor pecunie? Audi Apostolum: Qui volunt diuites fieri, incedunt in tentationem, & laqueum Diaboli, & in desideria multa intutitia, & nocua, quæ mergunt homines in interitum, & perditionem. Radix enim omnium malorum est cupiditas. Latrones noctis sunt vitia eadem, aut similia iam violentiora, quæ recte noctis dicuntur, quia, nisi noctu, non inuadunt, id est, cum animus peccatis ob-

43

Gradus vitiorum & actionum.

45

Prophet.

44

Iob. 11.

1. Timoth. 6.

Match. 27.

46

Vindemiatores.

scitū.

tecuratus est, & tenebris plenus. Nam vitia illa, quæ prius velo quodam honestatis se tegebant, & animū sensum occupabāt, sæpe hominibus valde deprauatis iam imperans vt detecta iam, & manifesta in apertissima flagitia impellans, sic libido interitum neq̃ amicitia, neque cōsanguinitas parit, auaritia erga cōiunctissimos, etiam crudelitas est, ambitio humana iura, & diuina violat, & tacere cogunt, quos spoliare, ad eō, vt neque per confessionem ministris Dei appetant, neque honestis amicis dicere audeant, sed lucem omnino refugiant. De quibus Iob: Perforant in tenebris domos, sicut in die condixerant sibi, & ignorauerunt lucem, si subito apparuerit aurora, arbitrantur ymbra mortis, & sic in tenebris, quasi in luce ambulant. In tenebris, id est, cum anima caligine peccatorum obscuratur, perforant in tenebras domum, sicut in die condixerant sibi. Etenim cum dies erat in cordibus illorum, non audebant ita eos aggreddi, sed noctem expectabant, & in tenebris condixerat noctu animas illas inuadi oportere. Quod si inter hæc Deo, vel per prædicatores Ecclesiæ, vel per sanctam lectionem illustratæ aurora, id est, initium aliquod lucis in anima appareat, ymbra mortis, id est tristissimas tenebras sibi obortas existimant. Huiusmodi latrones Deus inducit in eos, qui diu pœnitentiam differre non verentur, sicut ait Iob: simul uenerunt latrones eius, & fecerunt sibi viam per me, & obsederunt in gyro tabernaculum meum. Simul ueniunt latrones huiusmodi, id est, hæc vitia fortia, vel maligni spiritus in ea inducentes, quia infirma, & deprauata anima nihil resistit: & in gyro tabernaculum obsident, quia ex omni latere suis tentationibus mentem cingunt. Latrones Dei dicuntur, quia & si cupiditatem nocendi ex se habeant, potestatem tamen nisi ex Deo habere non possunt. Voluntas ergo in illis mala est, & sua est: potestas bona & Dei est. Cum autem non solum obsident, sed intrant, anima miseratæcente, & deditionem faciente, tunc ait Dominus: Domus mea domus orationis vocabitur vos autem fecistis illam speluncam latronum.

Latrones noctis.

45

Iob. 19.

Prophet.

44

Iob. 11.

1. Timoth. 6.

Match. 27.

46

Vindemiatores.

at vindemiator nihil in vinea relinquit, nisi aut immaturos, aut putres facemos, quos contemnit, aut certe, quos latentes non videt. Quare necesse est, vt vindemiatores nocentiores animæ pestes interpretentur, quæ dicunt: Exinanite, exinanite vsque ad fundamentum in ea. Euiusmodi sunt induratio, & mentis exaceratio, accidia, odium futuri sæculi, & spiritualium promissionū amor furiosus, & præceps presentium voluptatum. De malis spiritibus horum auctor us eleganter scripsit: Alij quasi onagri in deserto egrediuntur ad opus suum, vigilantesque ad prædam præparant panem liberis. Agrum non suum demerunt, & vineam eius, quem vi oppresserant, vindemiant. Onagri sunt mali spiritus, quia obedientia: vincula raperunt, & Deo subijci nolunt, sed quò eos rapit malitiæ vis præcipites ferunt, & celeres. In deserto egrediuntur, aut etiam in desertum, quia non possunt nocere, qui spirituales magistros ad eunt, tentationes aperiant, consilium querunt, & soli, atque deserti esse nolūt. * Eadem ratione dicuntur esse in deserto, si velimus exponere, Quasi onagri in deserto, id est, qui sunt in deserto. Opus suum vocat insidias, & fraudes: non enim ad opus Dei exeunt, sed ad suū. Illud perpulchre, quod vigilare eos ad prædam dicit, vt panem præparent liberis: sunt enim multi filij Diaboli, quibus Christus ait: Vos ex parte Diaboli estis, & desideria patris vestri vultis facere: qui, nisi Diabolus alios seduceret, & in eandem morum peruersitatem, & scelerū communionem inferret, viuere vitam illā non possent. Riderentur ab omnibus, exagitarentur, exterminarentur, si omnes boni essent. Itaque aliorum scelera, quasi panis quidam sunt, quo filios Diabolus alit, vt vitam illam miseriam tueantur. Quid tum? Agrum non suum demerunt, quia virtutes, & fructus bonorum operum, quos non seminarunt, auferunt, vt vineam Domini exercituum spoliāt, de qua David: Vt quid destruxisti maceriam eius, & vindemiant eam omnes, qui prætergrediuntur viam? Additur, Eius quem vi oppresserāt, quia vinea Domini est, quem vi quodam modo Diabolus opprimit, cum ei per iniquitatem adimit vineam, quam plantauit sanguine suo. Autis, qui vi opprimitur, est homo ipse, quem studio, & amore virtutis incensum hostis, callidus in sidijs, & fraudibus circum-

Iob. 24.

47

uenit

48 uenit, & diuturnis tentationibus quasi cogit velle, quod noluerat. * Cum huiusmodi vindemiatores sic vineam diripiunt, sentit in se peccator, quod est apud Ieremiam. *Iere. 48.* Ab lata est letitia, & exultatio de Carmelo, & de terra Moab, & vinum de corularibus fustuli, nequaquam calcator vinee solitum celestima cantabit, id est, non letabuntur calcatores vitium fertilitate, non se se mutuo letoque elamore ad calcandum exhortabuntur. Er Michæas propheta nomine sacerdotum, & ministrorum Dei eiulabit: *Mich. 7.* Ve mihi, quia factus sum sicut qui colligit in autumnum racemos vindemiæ, non est botrus ad comedendum. Omnes hostes, quos habetenus recensuimus, vt immanissimi sint, tamen aliquid in anima relinquunt, sed tacite Propheta subindicat restare alios immaniores, qui omnia eius bona crudelissime depopulentur, quos significat in Chaldaeis. At Chaldaei Hebraice דרשן dicuntur, quod interpretatur, sicut demones, aut sicut vastatores, idque nomē ab effectu habent peccata in Chaldaeis significata, siue spiritus eorum effectores, quod homines efficiant, omnia bona detestantes, atque vastantes, & eo perueniant malitiæ, vt communem, atque vilitatum sceleratorum hominum modum excedentes, & cor impoenitens habentes, magis iam demones, quā homines videantur. * Quemadmodum enim Aristoteles auctore, virtus quædam est communem hominum virtutem superas, quam heroicam, atque diuinam vocamus, qualem in Hectore Priamus prædicat apud Homerum, quem deum fuisse inter homines, neque hominis, sed dei alicuius filium visum fuisse dicit, quam qui habent *Odys.* id est, diuinos, appellant Lacones: sic vitium est huic aduersum, quod supra hominis conditionem videtur, & *Impudens* siue *Impudens*, id est, feritas, atque immanitas vocatur. Tali apud eundem Homerum rex Echetus fuit, omnium, vt ait, mortalium sceleratissimus, qui hospitibus nares, & aures, & membra quædam alia abscedebat, canibusque proiebat. Tales etiam homines reddunt peccata, de quibus nunc loquimur, vt hæresis, desperatio, odium Dei, & alia, quæ hæc affeantur. Quare merito cum admiratione exclamat. *Quomodo scrutari sunt Esau, inuestigauerunt abscondita eius:* necesse est enim his grassantibus, quidquid boni supererat absconditum, auferri, atque perdi. Sed di-

rius est, quod sequitur. *Vsq̄ ad terminum emiserunt te omnes viri fœderis tui, &c.* Qui opibus abundant, & tranquillè in hoc mundo viuunt, vix credere possunt moriendū sibi esse aliquando, nihil putant esse quod sibi nocere valeat, nullam calamitatem timent, quia cōtra omnia mala satis sibi præsidij esse censent in diuitijs, & potentia, & quasi fœdus se in iussu putant cum morte, & cum inferno fecimus pactū. Flagellum inundans, cum transierit, nō veniet super nos, Hi sunt viri fœderis eorum, viri pacis eorum sunt honores, & diuitiæ, in quibus maxime quiescebant, & pacem habebant, sicut scriptum est: O mors, quam amara est memoria tua homini pacem habenti in substantijs suis. Viri panis eorum quibus cū comedeant, a quibus nullo, aut tēpore, aut casu separari poterāt, sunt voluptates, quas etiam Augustinus ante conuersionem amicas suas vocabat. Retinebant me, inquit, nugæ nugarum, & vanitates vanitatum antiquæ amicæ meæ, & succutiebant vestem meam carnem, & submurmurabant: Dimitte ne nos: & a momento isto non erimus tecum vltra in æternum: * Omnes huiusmodi falsi amici illuserunt eis, quoniam, vt ait Ecclesiasticus, est amicus secundum tempus suum, & nō permanebit in die tribulationis, venit mors, quæ illos a voluptatibus auulsit, venerunt morbi, dolores, lacrymæ, circumdederunt eos dolores mortis, & torrentes iniquitatis conturbauerunt eos. Dolores inferni circumdederunt eos, & præoccupauerunt eos laquei mortis. Venit inexpectata Domini sententia: subuertet grando spem mēdacijs, & protectionem aquæ inundabūt. Illæ profecto, de quibus modo dicebamus: Torrentes iniquitatis conturbauerunt eos. Nihil ne prætereā? Et delebitur fœdus vestrum cū morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit, flagellum inundans, cum transierit, eritis ei in conculcationem. Illuserunt eis sine dubio omnes, & insidias sub eis posuerunt, quoniam mortis tempore diuitiæ, & voluptates, quæ semper oblectationem animi, tranquillitatemque pollicebantur, magno cū dolore relinquuntur, sicut ait Salomon. Est & alia infirmitas pessima, quam vidi sub sole, diuitiæ conseruatæ in malum domini sui,

52 sui, pereant enim in afflictione pessima. * Cum igitur Idumæi huiusmodi a Chaldaeis iam capti, in perpetuam gehennæ captiuitatem abducuntur, ab his, quos commemorauimus, amicis deducuntur vsque ad terminum terræ suæ, id est, vsque ad exitum ex hac vita, quia omnia eorum bona terminantur, & inde emittuntur in terram tenebrosam, & operam mortis caliginem. Adiunxerunt se Chaldaeis, & contra Idumæos pugnarunt affligentes eos, & turbantes, & tunc re ipsa apparuit non fuisse sapiētiā in Idumæis, qui tam leuibus, & fallacibus amicis confidebant. In die illa perdidit Dominus sapientes ex Idumæa, & prudentiam de monte Esau, quia cum doloribus mortis circumdantur, & instare horam vident, quæ sint omnia, quibus iucundissime perfruebantur, relinquenda, possentque: penitentiā præterita peccata delere, atque animarum suarum salutem comparare, dolore exanimati iacent, neque quicquam, nisi de salute corporis cogitant, de patrimonio in filios diuidendo, de pompa sepulturæ, neque quomodo male parta restituant, sed quomodo primogenitos suos locupletiores, & nobiliores relinquunt. Dolent, quod toropes, & voluptates deserant, non dolent, quod opum, & voluptates deserant, non dolent, quod opum, & voluptates deserant, non dolent, quod opum, & voluptates deserant, atque inter hæc subito linguæ, mentisque, vsu amisso sepe moriuntur. Quid his stultius, qui tamen acuti, cordatiq; omnibus videbantur? *Perdidit Dominus sapientes de Idumæa, & prudentiam de monte Esau.* * Sunt autem in his quidam, qui sapientiores videntur, & contra pericula fortiores, qui habitant ad Meridiem, & remotiores, a periculis sunt, minus enim frigesunt quam ceteri, plusculum & lucis habent, & caloris, diuitijs minus confidunt, mortis sapius recordantur. Sed quoniam nunquam penitus Deo adhæserunt, sed sæculum præsens amarunt, ipsi quoque eodem tēpore contremiscunt, & vix sui compotes sunt, tandemque moriuntur in stultitia sua. Quos cū reliquit timentes, & consilij inopes videant, quomodo non intereant alij de monte Esau? *Quæritatorum malorum causam? Propter interfectionem, inquit, & propter iniquitatem in fratrem tuum Iacob.* Quos nam hi interfecerunt, qui viri pacifici sunt? Multos profecto exemplo, plures dictis, atque factis. Quot pau-

toros polluerunt, quot in aliorum necē armauerunt? quot peierare coegerunt: quot avaritia sua in furta impulerunt? Quæra fuit prætereā eorum iniquitas in fratrem suum Iacob. i. in seruos Dei: Omitto oppressiones, & rapinas, & iniurias huiusmodi, semper virtutis amatores, tanquam vitæ suæ condemnatōres, odijjs prosequuntur: penitentiæ operarident, religionibus detrahunt, si quos ad eas, ac denique ad puriorem Dei cultum, & vitam meliorem vocari vident, quo studio auertunt? quæ ad id commenta excogitat? seruasse sibi a magno periculo videntur, quos ad vitam suæ similem reducant. * Filios, si auocare a religione non possint, perinde lugent, ac mortuos: vixque inter infideles inuenias acerbiores virtutis, & Christianæ perfectionis hostes, modo animos, & cogitationes suas velint, aut audeant prode re. Operiet eos confusio æterna, qui semper gloriam quærebant, & peribunt in æternum, quia æternis, quantum in se fuit, odijjs in fratres suos seuerunt. Quod autē sequitur: *In die, quo stabas aduersus eum, quando cepit alieni exercitum eius, &c.* Allegorice, & Tropologicè exponit Hieronymus, utroque sensu satis apte: Legimus, inquit, vidimus, quotidieque comprobamus, quādo persecutio contra Ecclesiā oritur, multo peiores persecutores Iudæos, & hæreticos in Christianos fieri, quam Echnicos. Possimus extraneos ingrediētes portas Ierusalem. *Logia. i. cogitationes pessimas, dicere, portasque Ierusalē, id est, animæ quiescentis, & vidētis Deum quinq; sensus interpretari, per quos introeant hostes, & spolia diuidant Ierusalem.* Si viderimus mulierē ad concupiscendū, mors ingressa est per fenestras nostras: si susceperimus per aures mēdaciū, ac iudiciū sanguinis: per aliam portā hostis ingressus est: Odoratus quoque, gustus, & tactus, si vel varijs odoribus, vel dulcibus cibis vel amplexibus delicatis caprus fuerit, per alias portas ingressi sunt aduersarij, & spolia diuidūt miseræ Ierusalē, &c. * Eo igitur tēpore, quo in animū alicuius serui Dei, quæ erat vrbs electa, in qua erat templum Domini, mortifera: cogitationes per Diaboli calliditatem, & humanā infirmitatem ingreditur, atque eā capiunt, & diuitias, quas habebat, diripere parant, exultant Idumæi, falsi fratres, & hostes adiunāt, rumores vbi que spargūt, facta, atque infecta narrant, & minima quæque amplificāt, neque quidquam

crebrioribus sermonibus viuant, ut perfecta vite amatores contemnantur, & infirmis occasio ruinae praebeatur, ipsique per dita sanctitatis existimatione liberius peccent. Quod si cognatos, aut familiares, aut etiam filios, quos a perfectione reuocare non poterant, videant iniuria affici, aut contumelia, non solum stimulos, sed faces etiam illis admouent ad ultionem; si paupertatem Christi sequi velint, degenerare eos queruntur, & maiorum suorum, atque cognatorum gloriam obscurare, errata liberalissime condonant, & virilis animi, bonaeque indolis esse dicunt ut illi minus deinceps peccare formident. Atque haec faciunt Idumaei stantes in conspectu Ieruorum Dei, & videntes eos ab alienis crudelissime vexari, pariterque Ecclesia acerrimam non solum alienorum, sed etiam suorum impugnationem, ut merito quidam ex eius principibus, & custodibus conqueratur, versatum se fuisse in periculis ex gentibus, & in periculis ex fallis fratribus. Et in eadem epistola: Nullam requiem habuit caro nostra, sed omnem tribulationem passi sumus, foris pugnae, intus timores: Etenim extra se habet Ecclesia, a quibus impugnetur, intra se, atque in ipsis suis visceribus, quos timeat tanquam domesticos hostes, & eo nocentiores, quod occultiores.

HISTORIA.

56 *Et non despicias in die fratris tui.* Locus est difficillimus nam si recte superiora enarravimus, haec ideo in Idumaeos prophetari, quod Chaldaeorum in excindenda Ierusalem auxiliares milites fuerint, ut ex scriptura ipsa demonstravimus: obscurissimum est ad quod tempus referenda sint haec: *Et non despicias in die fratris tui, & quae sequuntur.* Rerum quidem, & verborum contextus exigebat, ut de postremo excidio Ierusalem Prophetam loqui putaremus: Ille enim fuit dies peregrinationis Iudae, & dies perditionis, angustiae, ruinae, vastitatis. Et sensus esset: Cum iterum capietur Ierusalem a Romanis, nequaquam poteris contra Iudaeos facere, quod cum a Chaldeis est capta fecisti. Verum nullo modo potest ita explanari: horum enim omnium ratio redditur paulo post: Quoniam iuxta est dies Domini super omnes gentes, sicut fecisti, fiet tibi, quod Hieronymus exponit: Ideo ista non facies, quia tu similia patieris, quomodo multi etiam interpretantur. At quando

vrbs euerfa est a Romanis, constat Idumaeos liberos in patria sua vixisse, immo & Iudaeis nocuisse, quod hic futurum negatur: Nam, ut est apud Iosephum, libro. 4. de bello Iudaico cap. 6. & 7. viginti mille Idumaei cum quatuor ducibus venerunt in Ierusalem magnamque stragem in vrbem ediderunt, mox & Tito adiuncti sunt, ut idem ait libro. 7. ca. 15. * Dicit quispiam, non ad extremam captiuitatem haec referri debere, sed ad aliquam eorum, quae hanc praecesserunt, quo tempore nondum restituti erant in patriam Idumaei, maximeque ad eam, cuius autor Antiochus rex fuit. Sed neque probare nobis poterit, qui hoc diceret, Idumaeos tunc in captiuitate mansisse apud Chaldaeos, & nos illi probabimus eodem tempore vixisse eos in patria sua, & ne tunc quidem destitisse in seclari gentem Iudaeorum. Ita siquidem legimus. 1. Mach. 5. Et factum est, ut audierunt gentes in circuitu, quia edificatum est altare, & sanctuarium, sicut prius, iratae sunt valde, & cogitabant tollere genus Iacob, qui erat inrer eos, & coeperunt occidere de populo & persequi. Quis dubitet in his fuisse Idumaeos praesertim cum sequatur continuo: Et de bellabat Iudas filios Hefai, qui erant in Idumaea, & eos, qui erant in Arabathane, quia circumsedebant Israelitas, & percussit eos plaga magna. Vbi corrupte legitur Arabathane pro Acrabathena, ut ex Graeco constat, & ex Iosepho. 12. Antiquit. capite. 11. quita de eadem re scribit: Quo tempore etiam Acrabathenam inuadens multos Idumaeos Hefai posteros interfecit, & depraedatus est. Est autem Acrabathena vna ex Iudaeae toparchijs, ut Iosephus docet libro. 3. de bello capite. 3. & Plinius libro. 5. cap. 14. Dicitur etiam Acrabathene confinium Amorharum, autore Hieronymo in locis Hebraicis. * Ceterum Glossa ita interpretatur. *Non despicias in die fratris tui*, quoniam cum Iochim rex captus est a Nabuchodonosor, vel cum tandem vrbs vastata est regna te Sedecia ab eodem, iam Idumaei capti fuerant, Id ne alicui probabile videatur, longe aliter se res habet: nam post vastatam a Chaldeis Ierusalem Idumaei ab eisdem capti sunt, ut superius numero. 38. & 39. demonstravimus ex 35. capite Ezecielis, vbi captiuitas Idumaeorum praedicitur, post euerfionem Ierusalem. Capite enim. 32. scribitur: Et factum est duodecimo anno

in

in mese duodecimo, &c. Annus autem ille est duodecimus transmigrationis regis Iochim, ut ex initio primi capitis satis intelligitur. Cum autem undecimo anno Sedecia, qui continuo regi Iochim successerat, capta sit Ierusalem, ut ex fine 4. libri Regum intelligimus, relinquitur haec Ezeciellem post eius excidium scripsisse. Quare merito in eius capitis initio Hieronymus ait: Omnis autem istius capituli prophetia est contra montem Sehir, filiorum videlicet Esau, & Edom, qui Graeca, & nostra lingua appellantur Idumaei: eo quod tempore necessitatis, & angustiae, quando Iudas capiebatur a Babylonijs, insultauerint ei, & eiecto populo Iudaeorum, sibi putauerint terram traditam ad possidendum. * Ieremias vero, qui quasi ordine videtur describere victorias Nabuchodonosor, docet vastatam esse ab eo Idumaeam post Ierusalem: Et accepi calicem de manu Domini, & propinaui cunctis gentibus, ad quas misit me Dominus, id est, Ierusalem, & ciuitatibus Iuda, & regibus eius, & principibus eius, ut darem eos in solitudinem, & in stuporem, & in sibilum, & in maledictionem, sicut est dies ista (qua, scilicet, a Chaldeis obsidebatur Ierusalem) Pharaoni regi Aegypti, & seruis eius, & principibus eius, & populo eius, & vniuersis generaliter, cunctis regibus terrae Austridis, & cunctis regibus terrae Philistim, & Alcalonis, & Gaza, & Haccaron, & reliquijs Azoti, & Idumaeae, & Moab, & filijs Hammon, &c. Lege ibidem Hieronymum sententiam nostram confirmantem. Iosephus quidem lib. 10. Antiquit. cap. 11. et si nihil de Idumaea dicat, regna tamen cetera, inter quae Idumaea ab Ieremia numerata est, post Ierusalem debellata esse narrat. Quinto, inquit, post excidium Ierusalem, inquit, post excidium Ierusalem Nabuchodonosori vigesimus tertius, cum magnis copijs inuasit Coelensyriam, qua subacta bellum gessit contra Hammonitas, & Moabitas, & his quoque perdomitis Aegyptum hostiliter est ingressus, &c. Haec iterum attigi, quoniam ad ea, quae superius tradidimus, constabilienda necessaria videbantur. * Inuitus equidem aliorum sententijs resutandis immoror, sed habet multa, quae falsa sunt, tantum probabilitatis, ut possint vel doctis, & exercitatis imponere. Quidam nostrae aetatis scriptor, vir sane eruditus stellam se inuenisse dicit, qua duce per

procellosum Habdiae pelagus nauigemus, indicat autem historiam. 2. Paralip. 28. vbi legimus tempore Achaz, qui pater Ezeciae regis fuit, venisse Idumaeos, & percussisse multos ex Iuda, & cepisse praedam magnam. De hac Idumaeorum victoria inito cum Tyrijs, & Palaestinis foedere loqui docet Habdiam, vbi ait: In die cum itares aduersus fratrem tuum, &c. Et omnia, quae sequuntur, Et non despicias in die fratris tui, usque ad illud: Quia iuxta est dies Domini super omnes gentes ad eandem victoriam refert in hunc sensum: vastaberis a Edom a Chaldeis, atque ita vastaberis ut non possis Iudaeos subsannare, & affligere, sicut fecisti tempore regis Achaz. Tota eius in hunc prophetam expositio hac historia temporis Achaz nititur & probabilis, atque acuta videri posset. At, nisi frustratam multa diximus, facile, quam falsa sit, ex dictis deprehenditur. * Cum enim abunde confirmauerimus Idumaeam post Ierusalem fuisse vastatam a Chaldeis, quid obstat quominus eadem facerent Idumaei in Iudaeos, cum obsidebantur a Nabuchodonosor, & templum euerfium est, quae fecerant, regnante Achaz? Deinde venisse eiusdem Achaz tempore Idumaeos fatemur, & percussisse multos ex Iuda & cepisse praedam magnam, ut est in Paralipomenis. At in eas Iudaeae partes, quae sunt Idumaeae confines, venisse intelligimus, quod facere latrunculi solent, non in Ierusalem, quae in medio Iudaeae sita est, ut ait Iosephus lib. 3. de bello Iudaico capite. 2. & in quam transire non poterant, nisi multis prius vrbibus expugnatis: Nam si in Ierusalem regiam, & sacram vrbem penetrassent, neque tacuisset sacra historia, neque tacere vnquam solet: Ij autem, de quibus Prophetam noster loquitur, & venerunt in Ierusalem, & ceperunt, & sortes miserunt super eam in diuisione praedarum. * Ego ita haec omnia explicanda arbitror: Ne despicias in die fratris tui, ne lateris super filios Iuda, ne magnifices os tuum, atque ita de reliquis: quoniam iuxta est dies Domini super omnes gentes, sicut fecisti sic, fiat tibi: Itaque tanta est diuiniae misericordiae magnitudo ut infideles, & induratos Idumaeos leniter admoneat, ne ea scelerata in se admittant, quae non nisi grauissimis supplicijs, & extrema calamitate soluturi sint. Et quamuis eadem

Ec 2 illis

illis supplicia ita prædixisse videbatur, vt nullam ratione vicari posse multi crederent, modo cū scelerum prohibet, liberū illis relinquit tot mala vitare, si vellint, & scit quidem eos non audituros, sed facit nihilominus quod optime, & benevolentissimi parentis est. Nec vno verbo, aut paucis verbis, ne faciant, sed singula minutatim persequitur, quæ facturi erant aduersus Iudæos, vt si ante huc vaticinio nō crederent, cū saltem viderent se capillime facere, quæ in eo scripta fuerat, & a scelere deinde abstinere, intelligeres nō minus vera futura esse, quæ de suppliciis prædicta erant, quæ de eorum futuris sceleribus Prophetæ prædixit. Acque ita optime conuenienter, & per eadem, & sequentia, & locutione, non violentet, sed ad scripturæ, & Hebræorum consuetudinem, & proprietatem, vt ostendimus, exponitur.

* Ac, ne quis notiam putet, nostra expositio à Lxx interpretibus tradita est, illi enim vertunt, *quod in diebus, id est, Et ne inspexeris, quod idem est cum, Ne inspicias, vt Act. u. 16. Nihil tibi malefeceris, unde in partibus nostris, & huiusmodi sunt multa alia verba, quæ sequuntur, & Hieronymus paulo post ad hæc verba rediens, futura pro imperatiuis accepit, ita enim ait: Inter cetera, quæ fecisti, ne hæc facias, quæ sequuntur. Non despicias, atque contemnes fratrem tuum Iacob, &c. Eodem modo accepit Cyrillus, cuius hæc verba sunt: Neque spectes synagogam eorum, id est, ne capias voluptatem ex interitu congregationis, neque pressos malis tu grauius oneres. Sed pluribus fortasse ago, quam opus sit, cum sit scripturæ receptissima consuetudo, vt post 7. quod hic ponitur temper, & post 8. 7. quæ significant, Non imperatiuis non ponatur sed futurum, quod tamen apud nos vim imperatiui sine dubio habet, vt in præceptis Decalogi animaduertimus: Exol. 20. Non occides, non machaberis, non furum facies, non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium, ac denique in omnibus præceptis, quibus aliquid prohibetur, quorum pleni sunt libri legis, & prophetarum. Si quem autem mouet coniunctio, Et, quæ redundare iuxta hūc sensum videtur, sciat apud Hebræos in sententiæ initio per se redundare, vt ostendimus in Hof. 9. nu. 9. Nunc singula explicemus.*

64

Et non despicias in die fratris tui. In Hebræo

est: Er non videbis in die fratris tui: etenim Hebræi pro videre bonum dicunt videre in bono, vt Psal. 105. Ad videndum in bonitate electorum tuorum, id est, ad videndum felicitatem electorum tuorum. Eccle. 2. Vadam, & affluam delicias, & fruatur bonis Heb. Et videbo in bonis Mich. 4. Aspiciat in Sion oculus noster, id est, aspiciat Sion. Rursus videre, siue aspiciere dicitur more eorumdem Hebræorum, cum voluptate aliquid spectare, quia etiam, quod nos optabamus, quidem. Et interdum quidem in bonam partem accipitur, vt Isai. 60. Tunc videbis, & affluet, & mirabitur, & dilatabitur cor tuum. Sed sæpe in malam, & de victoribus dicitur, qui hostem à se vicium incumde aspiciunt, qualis est ille aspectus, *um ipatium victor viti considerat hostis*. Et *Æncæ* apud Virgiliū.

Hæc sunt spolia, & de rege superbo
Primitia, manibusque meis Mezentius hic est.

Quare non voluptatem solum habet hic aspectus, sed etiam irrisionem, proprieque non nunquam à nostro interprete vertitur, Despicere, vt Psal. 53. Quoniam ex omni tribulatione eripuisti me, & super inimicos meos despexit oculus meus. Heb. Et in inimicis meis vidit ocul' meus. Nūc quoque legimus in Habdiaz: & nō despicias in die fratris tui. * Quamuis mihi proprie dictum videtur. Despicies, quod victor, quasi ex alto, spectet hostem humiliantem, atque ideo Lxx verterunt *despicias*, quod verbum significat Inspicere, aut super videre. Huc quoque pertinet illud Psal. 34. Dilatauerunt super me os suum dixerunt: Euge, euge, viderunt oculi nostri: & illud Isai. 66. Et egredientur, & videbunt cadauera virorum, qui prauaricati sunt in me: vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur, & erunt vsque ad satietatem visionis omni carni. Et Mich. 4. Aspiciat in Sion oculus noster, id est, talis sit Sion, & tantis miserijs plena, vt cum voluptate, & irrisione magna eam spectemus. Ita noster Habdiaz, ait: *Et non despicias in die fratris tui: non videbis cum gaudio, & cum irrisione diem calamitatis videlicet, & direptionis Iudæorum. Ideo Lxx non ignari Hebræicæ locutionis verterunt, Et ne inspexeris die fratris tui. Diem autem Iudæorum dixit eorum calamitatem, siue punitionis tem-*

Dies.

pus,

pus, vt notauit Theodoretus, vt Psal. 36. Dominus autem irridebit eum, quoniam prospicit, quod veniet dies eius. Isai. 9. Iugū enim oneris eius, &c. superasti sicut in die Madian. i. quo Madian superatus, & cæsus est: idē enim dies dicitur Domini punientis, & eorum, qui puniuntur. Deniq; qualis dies sit sequentia declarant. In die peregrinationis eius, in die perditionis eorum, &c. Ita vt diximus, accepit Cyrillus verbum videre: interpretatur enim paulo post, Neque spectes synagogam eorum, ne capias voluptatem ex interitu Synagoge, siue congregationis eorum. Ita etiam Theodoretus, cuius hæc sunt verba, nescio quo consilio ab interprete Latino nō reddita: Illud autem, Ne inspexeris, ex communi sumpsit consuetudine, consueuerunt enim quidam dicere, Inspexi quempiā, hoc est lætatus sum, quod cum malis luctetur: hoc consequentia declarat. Et non lætaberis super filios Iudæ, &c.

66

In die peregrinationis eius. Nec videas cū voluptate, & irrisione diem peregrinationis eius, id est, quo captiui abducētur in alienam terram, quod nihil aliud est, quam ne irideas eos, & ne læteris cum videris illos captiuos abduci.

Et non magnificabis os tuum in die angustie. Ne insultes illis verbis tumidis, & irrisione plenis, quando videris eos in angustias cōijci, & capi à Chaldæis. Magnificare os, aut linguam, & dilatare os, & magna loqui, significant in scriptura superbe, & arroganter loqui, verbisque vt inflatis, & tumidis, talibus enim superbi vtuntur, quæ videtur profertri nō posse nisi ore dilatato, & ab Horatio vocantur ampullæ, & selquiipedalia verba, qualia sunt illa Mezentij.

Magnificare os, aut dilatare.

Horat. in arte Poetice.

10. Æneid.

Dextra mihi Deus, & telum, quod missile libra Nunc adsint, non eo prædonis corpore vaptis Indutum spolijs, ipsum te Lausa trophæum Aeno.

Dan. 4.

Talia etiam sunt illa Nabuchodonosor, nisi quod illa oris dilatio, nisi in propria lingua non integre sentitur: Nonne hæc est Babylon magna, quam ego ædificauī in domum regni in robore fortitudinis meæ, & in gloria decoris mei? Hoc recte intelligitur ex Psal. 11. Disperdat Dominus vniuersa labia dolosa, & linguam magniloquā, qui dixerunt, Linguam nostram magnificabimus, labia nostra à nobis sunt, quis noster Dominus est? Et Daniel. 7. de Antichristo,

omnia sibi subijcere festinante: Et ecce oculi, quasi oculi hominis, erant in cornu illo, & os loquens in gēria. Et mox: Aspiciebam propter vocem sermonum gradium, quæ cornu illud loquebatur. * Idem significat illud. 1. Reg. 2. Nolite multiplicare loqui sublimia gloriantes. Cum autem quacunque ratione hæc verba dicantur, recte id significetur per Dilatare, aut Magnificare os, tum maxime cum aliquis exprimitur, in quem dicantur, aut superba minæ indicantur. Vt Psal. 54. Quoniam si inimicus meus maledixisset mihi, sustinuissem utique: & si is, qui oderat me super me magna locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab eo: vbi Euthymius exposuit: Impudenter, & minaciter locutus fuisset. Aut cum verba intelliguntur, quæ victores victis insultantes dicere solent, vt:

67

Vbi nunc Mezentius acer, & illa? Effera vis animi? Et: En agros, & quam bello Troiane petisti, Hesperiam, metire iacens.

11. Æneid.

12. Æneid.

Aut quæ alij gaudentes, & irridentes in eodem iactant, vt Isai. 14. Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teque prospicient, numquid iste est vir, qui conturbauit regna, qui posuit orbem desertum, & vrbes eius destruxit, &c. Et paulo ante: Vniuersi respondebunt, & dicent tibi. Et tu vulneratus es, sicut & nos, nostri similis effectus es, detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadauer tuum, &c. Et in Euangelio: Vah qui destruis templum Dei, & in triduo illud reædificas, salua temetipsum. Si filius Dei es, Descende de cruce. Ita dictum est Isai. 57. Vos autem accedite huc filij auguratricis, semen adulteræ, & fornicariæ, super quem iustis super quem dilatastis os, & eiecistis linguam. Et 1. Reg. 2. Dilatum est os meū super inimicos meos, quia lætata sum in salutari tuo. Quare recte exposuimus, Non magnificabis os, &c. Ne insultes victis verbis tumidis, & irrisione plenis.

Math. 17.

68

Neque ingredieris portas populis mei. Etiam si Chaldæi per portas captæ vrbis ingrediantur, vt eam diripiant, tu, qui consanguineus Iudæorum es, ne illos adiuues.

Neque despicias in malis eius. Eodem modo accipiendum est verbum, Despicies, quod n. 64. exposuimus, eodem etiam legitur in Hebræo, & apud Lxx.

Et non emitteris aduersus exercitum eius. Cum turbati, & trepidi fugerint Iudæi,

ne patiaris te mitti Chaldaeis: vt fugientes persequaris, ac vulneres. In Heb. est tantum: Nō mittent, & est foemineū verbum: ac si diceret: Non mittent te manus Chaldaeorum: solēmus enim manu terere, ac mittere, quos celeriter proficisci volumus.

Neque stabis in exitibus: Cum coeperint fugere per notas sibi vias, & diuerticula, & calles ad solitudinem perferentes, ne stes in biuio, neque venientes expectes in compitis, vt interficias eos, qui fuerint liberati: Ita Hier. exitus enim vocat, vbi via in duas, aut tres se findit, vt Matt. 22. Ite ergo ad exitus viarum, & quocumq; inueneritis vocate ad nuptias. Atque hoc significat P79, vt Lxx interpretatur, & Hebraei tradūt. *Hec omnia fecerunt Idumaei, cū vrbs capta, & euerfa est à Chaldaeis, nam (vt est in 4. Reg. c. 25) interrupta est ciuitas, & omnes viri bellatores nocte fugerūt per viā portę, quę est inter duplicem murum adhortum regis: porro Chaldaei obfidebāt in circuitu ciuitatem. Fugit itaque Sedecias per viā, quę ducit ad campestria solitudinis. Et perfectus est exercitus Chaldaeorum regem, cōprehenditque eum in planitie Iericho, & omnes bellatores, qui erant cum eo, dispersi sunt, & reliquerunt eum. Hic ergo intelligimus Idumaeos missos esse, vt persequerentur bellatores fugientes, dū exercitus Chaldaeorum, vt ibi scriptum est, duceret Sedeciam regem ad Nabuchodonosor in Reblatha: & ante hęc fugam multos ex eis dispersos fuisse in exitibus viarum, vt fugientes impedirent, cur autem tam minuta persequatur, dixi n. 62.

Et non concludes reliquos eius. Reliquos, qui in ciuitate manserint, ne concludas neque exire prohibeas positos per portas custodibus, ne fugere possint.

Quia iuxta est dies Domini super omnes gentes. Caue quidquam horum facias, quoniā cito veniet Domini vindicta super omnes gentes per Chaldaeos, & qualia in Iudaeos feceris, talia patieris, scilicet que in te Nabuchonosor, vt in ceteras nationes, sicut in Iudaeos sequeris: De hoc loquitur Iere. c. 25. vt saepe iam retulimus, & c. 51. ait: calix aureus Babylon in manu Domini inebrians omnem terram, de vino eius biberunt gētes, & ideo commotę sunt. Hic vniuersas quippe nationes, vsq; ad Propontidē, Scythiēque mare, & Ionicum, vel Egeum Assyrię, Babylonijque tenuerunt. Legamus Hero-

69

70

dotū, & Gręcas, barbarasque historias, & vt debimus, quomodo sub Babylonijs, & Assyrijs impletum sit hoc, quod dicitur: *Iuxta est dies Domini super omnes gentes.*

Sicut fecisti, fiet tibi. Ex conditione loquitur, si me audire holueris sed Iudaeos leseris, & tu à Chaldaeis dēris. Et hoc est quod statim ait: *Retributionem tuam conuerter in caput tuum.*

Quomodo enim bibisti super montem sanctū meū. Eadem subintelligitur conditio: si biberis super montem sanctum meum, id est, super montem Siō, in quo est Ierusalem: & super te bibent omnes gentes. In Hebræo manifeste legitur nunc *בִּיבִיתִּי*, bibistis, & in Chaldaeo, & in quibusdam Latinis codicibus ad Heb. emendatis. Sed Lxx & Hier. manifeste legunt, *Bibisti*, singulari numero: quomodo etiam habent Latini codices fere omnes: & certe id aptius cum precedentibus coheret, vbi semper singulari numero vsus est. Ex quo perspicitur variasse olim Hebraica exemplaria, sed illa castigatio iudicanda sunt, quę magis Lxx Hieronymoque placuerūt. *Bibere autem vocat, festos dies agere, & conuiuia lauta instruere pro parta victoria, vt victores solent vt Hier. & Cyril. & alij exponunt. Itaq; *super montē sanctū meum*, perinde est, ac si diceret, Eo quod montem sanctum meum cepisti. Chaldaeus: *Quem admodum lætitiā cepistis de subuersione montis sanctitatis meę, &c.*

Bibent omnes gentes iugiter, subaudiendū est, Super te. Quemadmodum tu lætatus es de subuersione Iudaeorum, ita omnes gētes lætabuntur, & epulis, ac vino indulgebunt cum tu subuersus fueris. Ita Hierony. & Cyrillus. Nec mihi probatur sensus Chaldaei, & quorundam Hebræorum: Bibent omnes gentes calicem vltionis, id est, à Deo punientur. Nam neque recte conuenit similitudo Idumaeorum hilariter potantium cum portione calicis irę Dei, id est, cum supplicio aliorum, neq; Idumaeis triste aliquid prædicatur, si dicatur: *plectendas esse ceteras nationes.* Deinde quomodo verum esse potest omnes gentes iugiter esse bibituras calicem irę Dei? Nec rursus puto omnes gentes dici, quę cum Nabuchonosor Idumaeos erāt expugnaturę, nā quomodo hæ iugiter biberūt super eos? Neq; em̄ semper pro hac victoria cōtuitijs vacabāt, cū multas postea habuerint, & vtilio-

res, &

res, & gloriosiores: * Sed omnes gentes intelligit: Chaldaeorum milites, & auxiliares, & Iudaeos, & reliquos omnes Idumaeorum hostes, à quibus tēporibus diuersis victi, vastatique sunt, vt sint omnes gentes, multę gētes, aut omnes, quę aduersus eos pugnarunt. Etenim post Chaldaeos grauissime vastati sunt à Iuda Machabæo 1. Mach. 5. & 2. Mach. 10. Deinde ab Hircano pontifice Simonis Iudæ Machabæi fratris filio ita domiti, vt circumcisio ē, & reliquos Iudaeorum ritus accipere coacti sint, vt est apud Ioseph. li. 13. Antiq. c. 17. & apud alterū Ioseph. li. 4. histor. Iudaic. c. 4. Atq; ita retinuerūt, & tributa soluerunt vsq; ad tēpus captiuitatis, vt posterior Iosephus autor est, id est, donec Iudei capti sunt à Romanis. Postremo ab alijs, atq; alijs gentibus bello infestati fuisse videtur (neq; enim huius rei historia, quod scia, extat) donec omnino delerati sunt, ita vt nullū Idumaeorum iam nomē audiatur, nullę, vt aliarū nationū, reliquię supersint. Hoc propheta noster vaticinatur nunc: *Omnes gētes bibent super te*, iugiter, vincēt te diuersis temporibus, & lætabuntur de tua subuersione: Vinceris ab his, & cū florere incipies: iterū ab alijs vastaberis, deinde ab alijs, donec funditus intereas. * Propterea addidit: *Et bibēt, super te, & absorbebunt*, deuorabunt te, atq; cōsument, & erūt, scilicet, Idumę, vt Hier. etiā exponit, *quasi nō sint*, vel quasi non fuerint, vturq; enim significat *יָדָה*, id est, nullū relinquetur huius gentis vestigiū, transit enim à secunda persona ad tertiā, vt fecisse supra adnotauimus. n. 13. & postea ait: *Ponent in insidias subter te*, non est prudentia in eo: & à singulari numero ad plurale, vt saepe faciūt prophete rē significatā magis attendentes, quā voces. Vtriusq; exēpla plurima occurrent in prophetis, vt Hose. 2. Propter hoc ecce ego sepiā viam tuā spinis, & sepiā eam maceria, & semitas suas non inueniet. Et sequetur amatores suos, &c. A secunda persona trāsuit in tertiā: similiterq; à secunda ad tertiā, & à singulari numero ad plurale transit paulo post. Et hæc nesciuit quia ego dedi ei frumentū, & vinū, & oleū, & argentum multiplicauī ei, & aurū, quę fecerunt Bahal. Et ibidem à numero trāsit ad numerū: Et auferā nomina Bahalim de ore eius, & non recordabitur vltra nominis eorum. Et percutiā eis fœdus in die illa cū bestia agri, &c. Et ca. 4. Et visitabo super eum vias eius, & cogitationes eius reddam ei. Et

Mutatio personarū in prophetis, & numerorum.

73

71
Bibent.

comedent, & nō latrabitur, &c. Hęc retuli, ne cui aliena à prophetico sermone nostra videretur explanatio. Possumus & ita exponere cum eodem Hiero. Gētes, quę deuorabunt te, erunt quasi non sint, quia ipsę similiter ab alijs deuorabuntur, nam Chaldaei vastauerunt Idumaeos, & vastati sunt à Medis, & Persis, Medi, & Persę à Gręcis, Gręci, à Romanis, atque ita alij ab alijs.

TROPOLOGIA.

Et non despicias in die fratris tui. Dies hic est, vt n. 54. & 55. dicebamus, cum mortiferis cogitationibus, anima occupata, & capta, in potestatem hostium cōcedit. Tunc exultant Idumęi, rident seruatorum Dei ieiunia, orationes, confessiones, atq; illorum vitam similē suę esse vbiq; vociferantur. Ne, inquit, insultes o Idumæe iustis, quos Deus cadere permittit, vt cautiōres, & humiliores exurgerent. Ne irrideas, cum iusti olim Babylonem captiui transferuntur, & in alienā regionem peregrinantur. Ne læteris super filios Iudæ, quod illi victi sint, qui Deum corde, & operibus confitebantur. Ne magnifices os tuum, neque ingrediaris portam populi mei. Idumæi os suum magnificāt cum dicunt: *Accedite huc ad nos, vnius generis sumus omnes, omnes filij Adā, omnes peccatores sumus, definite simulare sanctitatē, deponite personam. Portam populi Dei ingrediūtur, cum Chaldaeos, id est, demones adiuuant, vt bona animę captę diripiātur, cōtuitijs, & irrisionibus, & omni iniuriarum genere prosequentes eos, qui capti sunt, & prouocantes, vt per impatientiam peccata peccatis addant: vel cum eos, quouis modo à pœnitentiā se mouere, & in peiora deducere conantur. * Aduersus exercitū eorum emittuntur, cum illos, qui Diaboli manus, & crudelitatem euaserant, & ad solitudinem pœnitentię, in qua Deus animę loquitur ad cor, confugiebant, fraudibus, & insidijs, quasi pedibus consequuntur, & perniciosis persuasionibus vulnerāt, atq; in peccatis prioribus detinent. Nec semel hoc vsu venit, vt quod per se Diabolus facere non posset, per istos Idumaeos auxiliares suos perficiat. Negant generosi hominis esse veniam ab aliquo petere, inimicitias inultum deponere, reddere alicui quę possideat, loco, atq; honore excidere, cōsanguineorū, & familiarū contubernia vitare. Ex his alij in exitibus stāt, vt interficiāt eos, qui fugerint, alij cōcludūt reliquos, ne fugiāt. Lapsus est*

74

Quam multis modis iniusti iustos persequantur.

75

E e 4 per

est per infirmitatem in libidinem qui Deo seruebat, sentit impetum hostium in alia, atq; alia peccata deturbare festinantium, recordaturque multo sibi melius fuisse, cum morem Deo gerebat, nouit diuerticulum, quo ad eum redeat, iugiter, uerberibus se, & ieiunijs conficit, ut misericordia, ueniamque obrineat. Prodit Idumæus, prodit fallax amicus in illud diuerticulum, negat lugendum, negat ita poenitentia indulgendū, quæ corporis uires, salutēq; perdit, stulto eū labore consumi dicit, & a poenitentia ad delicias reuocat, atque in æternum infernum trahit. * Idem faciunt, qui peccata, cōfiteri uolentes impediunt, & in aliud tempus differunt, qui pericula sua cernentes, & dānosa colloquia declinare uolētes prætextu aliquo retinent, aut a religionis ingressu deterrent, ac pristinis peccatis, & morti deniq; æternæ reddunt: nam poenitentia, ieiunia, confessio, fuga sæculi, diuerticula quadam erant, quibus illi mortem Gehennæ effugerēt. Qui autē in peccato manētibus, necdū fugere incipiētibus, labores magnos, aut dolores, aut ignominias, aut paupertatē ob oculos ponūt, si peccatū relinquēt, ij cōcludūt reliquos, ne fugiāt, & quasi necessitate quadā manere cogūt. Sed ueniet dies Domini magnus, & horribilis, & ab istis ipsis Chaldaïs, id est dæmonibus, quibus seruebant, in æternos cruciatus trahentur Idumæi, uoluptatem hostibus suis præbebunt, & erunt quasi non sint. Viuent quidem sine fine, ut sine fine crucientur, sed quia uita illa mors est, erūt quasi nō sint. * Illud in his omnibus minime prætereundum, quibus, qualibusq; nominibus dies ille appelletur, quo per consensum peccati homines a Diabolo capiuntur. Dies perigrinationis dicitur, quia captiui ducuntur, fiuntq; ciues Babylonis, qui ciues erant Ierusalem ciuitatis dilectæ. Dies perditionis, quia uita animæ, quæ Deus est, perditur. Dies angustia, 77, id est pressuræ, & coartationis, quoniam ubi ab anima Deus recedit, coangustatur illa, & coartatur, ac premitur curis, & angoribus quod neq; præsentis voluptates proijcere uellet & uideret, si non proijciat, æternorū suppliciorū diritatem esse subeundam. Premitur etiam, quia multa capit, quæ adipisci nō potest, sæpe etiā cōtraria. At qui Deo obtemperat nullis angustijs coartatur, sed in latitudine sunt, sicut ait Dauid. Cū inuocārē, exaudivit me Deus iustitiæ meæ, in tri-

76

77
Dies, quo homo peccato assentitur, quibus nominibus appellatur.

Psal. 4.

bulationē dilatasti mihi. Et iterū: Viā mandatorū tuorū cūcūcti, cū dilatasti cor meū. Dicitur & dies trinitas, sive (quod idē est) interitus eorum **DN**: quæ est maior ruina, quam a morte in uita, aut quæ uelut mors, quam esse sine Deo: Idem uocabiliū uertitur continuo ab Hier. uastitas, quia eū Deo priuatur anima, occiditur, & spoliatur. Postremo dicitur iterū dies 77, quod uertit Hier. tribulationis, quia magnis doloribus ex eo tempore anima affligitur, & torqueatur, meritoq; tot uocabula congerūtur, ut hac amplificatione in explicabilis illi diei, captiuitatisq; miseria utcumq; intelligat.

HISTORIA.

Et in monte Sion erit saluatio, & erit sanctus. Omnia usque ad huius prophetiæ finē, tot sunt difficultatib; implicata, ut in hoc propheta, nihil, in reliquis uix quidquā inueniatur obscurius. Nā quidā de **CHRIST**i temporibus hæc interpretatur, & de prædicatione Euangelij, eiusq; uictoria ut Lyra. Burgensis in additione Habdiæ, Vatab. Diony. Carthusia. Idor. Elarius, nam Rupertum in his non numero, cuius semper Allegorica expositio est: Et plane confirmare uidetur eorum sententiā Augu. 18. de ciuitate Dei, cap. 31. Sed neque ab ea Hiero. omnino abhorret, ut uidebimus. Alij, ita ut uerba sonant, interpretantur de felicitate Iudæorū, postquā Babylone redierunt. Omitto Iudæos, qui, ut Hier. ait, cuncta, quæ diximus, & quæ dicturi sumus, futuro sibi tempore pollicentur, quādo pro **CHRIST**o recipiet antichristū. Et quidquid cōtra Idumæā interpretati sumus, illi aduersus Romanū regnum somniant. Quæ deliramenta etiam in recentioribus illorum uiderelicet. * His ergo omisiss, utrumcunq; dixeris, in magnas difficultates incidēs. Nam si ad temporalem Iudæorum felicitatem referas, nunquā populus Israel post Babylonicā captiuitatem solutam ita latos terminos habuisset uideretur, ut gentium, quæ hic memorantur, terras occupauerit. Neque ex scripturis comprobari id poterit, neque ex Iosepho diligentissimo Iudaicarum laudum, & uictoriarū scriptore. Immo uero uidetur prior ex scriptura redargui hæc sententia: ait em̄ Habdi. Et possidebūt regionē Ephraim, & regionem Samariæ. At constat eos, qui Samariam incolebāt, docēte in terris Dño seruatore, alienigenas fuisse, & inimicos Iudæorū, ut Samaritanæ mulieris uerba docēt

Iohan.

Iohan. 4. & nos in ca. 1. Hotea. n. 97. abunde demonstrauimus. Deinde quomodo uerum esse potest illud: Et non erunt reliquæ domus Esau, cum tu 36. ostenderis in extremo Ierusalem, & Iudæorum excidio uiginti mille Idumæos eum suis ducibus in eandem urbem uenisse. Contra, si literam omittas, & ad spiritum transeas, quis pōssit credere tot nomina Romanum, & locorum figurate, & spiritualiter esse accipiēda, ita ut cum dicitur: Et hæreditabunt ij, qui ad Austrum sunt, mōrgm Esau, & qui in cāmpibus Philisthiim, & possidebunt regionem Ephraim, & regionē Samariæ, & Benjamin possidebit Galaad, &c. nullum de his gentibus uerbum fieri credamus, nec Esau sit Esau, neque Ephraim, Ephraim, neq; Philisthiim Philisthiim, neque Benjamin Benjamin: * Hoc mihi persuaderi nullo modo potest, atque hoc uerum argumentum mihi satis esset, sed sunt etiam alia. Primū, quōd ita ueteres patres interpretati sunt, ut Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus, & Glossa utraque, & Hugo sancti uictoris in annotationibus huius prophetæ, & Hugo cardinalis, & alij recentioribus. Deinde quod cum sensum, quem uerba proprie accepta reddūt, nemo inficiari potest Historicum esse, nisi quid forte contineat, quod a recta fidei, morumque doctrina, aut denique a ueritate quouis modo abhorreat: alioqui nihil haberemus certum in scriptura, sed omnia pro libito interpretaremur. Hunc autem sensum adeo nihil habere demonstrabo a ueritate rerum gestarum alienum, ut ex scriptura potius maxime confirmetur. Adde quod qui alterum sequuntur, laborant in tot nominum priorū explicacione, nec satis dicere possunt quomodo illa ad id, quod uolunt, accommodentur, & cur ita potius, quam aliter dictum sit. His argumentis, quæ ego inter explicandum uerba singula, dilucidius in oculis, in conspectuq; omnium exponam, ita moueor, ut existimem sine dubio Prophetam loqui de rebus gestis Iudæorum post solutionem Babylonicæ captiuitatis, sensum autem alterum de tempore **CHRIST**i, & prædicatione Euangelij, non Historicum esse, sed Allegoricum, quam uis olim aliter senseram. Scio magni laboris esse quod nūc superest, sed ut solent poetæ, cum arduum quippiam in medio operis occurrit, iterum Mutarum opem inuocare: ita ego iterum sanctum

80

78

79

Habdiam inuoco, & precor, ut quam ipse horum sacramentorum intelligentiam ab Spiritu sancto, quo plenus erat, accepit, eā mihi ad eadem enarranda, atque in lucetū efferenda impeter. Singula igitur exponamus, ut ea simul diluamus, quæ aduersus hanc explanationem obiecimur.

Et in monte Sion erit saluatio. Dixerat Idumæos æternū perituros, & futuros esse, ac si non sint: ite autē putarent eandem calamitatem manere Iudæos, atq; ita suos casus consolarentur, ad Idumæorum poenam, & ad Iudæorum consolationē subijcit: *In monte Sion erit saluatio*, id est, liberatio, atque euasio a morte, & a periculis, hoc enim significat מִן הַמָּוֶת; hoc est, Redibunt Iudæi de captiuitate, & uitatis omnibus periculis salui, atque incolumes manebunt in Ierusalem, inde cum hostibus pugnabunt, & uincēt, diuitiēque suam dilatabunt. Ne mihi quispiam obijciat miserabili clade eos perisse eadem, excila urbē a Romanis, & templo solo æquato, neque enim de eo tempore Prophetaloquitur, sed de illo, quod reditum de Babylonia consecutum est usq; ad extrema tempora Hasamonæorum, quos uulgo Machabæos uocamus; tunc enim multum res Iudæorū floruisse constat. Dicam etiam, si quis de uictoribus tempore hæc dicta esse contendat, polliceri Dominum per Prophetam non quæ forent accepturi omnia, sed quæ sine dubio accepissent, si Dei præceptis fideliter obtemperassent. * Sæpē itaque in Ierusalem esset saluatio, & esset sanctus, nisi ipsi sancto sanctorum, & salutis omnium auctori pertinaciter resistissent, & tota die expandētē manus suas ad populum non credentem, & contradicentem, tandem impie in crucem sustulissent. Ita terminos terræ promissionis multo angustiores habuerūt, quam promissi erāt, quoniam peccatis suis indigni fuere latioribus, ut docet Hieronymus in epistola ad Dardanum. Ita ex innumerabili multitudine, quæ ex Ægypto profecta est, paucissimi ingressi sunt in eandem terram toties promissam, quia incredulitate sua Deum irritauerunt. Vexati etiam sunt uehementer ab Antiocho pro peccatis suis: sed cito per Dei misericordiam opera Iudæ Machabæi, & fratrum in pristinam libertatē restituti.

Et erit sanctus. In Hebræo, שֶׁן קָדֹשׁ, id est, sanctitas, quod de Deo intelligere possumus, ut Hieronymus intellexit, & ideo uer-

81

82

Ee 5 tit, san-

tit, sanctus, aut etiam de templo, cuius pars interior vocatur in scriptura שְׁרָפ , id est, sanctitas, aut (ut vertit Hier.) sanctum, siue sancta, sicut pars intima שְׁרָפָה , id est, sanctitas sanctitatum, aut sancta sanctorum, ut Exhod. 26. Intra quod pones arcam testimonij, quo & sanctuarium, & sanctuarij sanctuaria diuidentur, id est, inter sancta, & sancta sanctorum. Et cap. 31. Oleum vntionis, & thymia aromatum, in sanctuario, id est, in sanctis. A parte ergo totum templum appellatum est שְׁרָפ , Inde Lxx transtulerunt: Et erit sanctum, quasi dicat, Erat Deus in Ierusalem, ut esse solebat, siue (quod idem est) erit in ea templum, in quo Deus habitabit, & coletur, ut ante captiuitatem.

83

Et possidebit domus Iacob eos, qui se possederat. Palastini superati, & in seruitutem Iudaeorum redacti sunt, ut paulo post dicemus, quibus Iudaei aliquando seruiuerant, sicut legitur. 1. Reg. 4. *Cōfortamini, & estote viri Philisthijm, ne seruiatis Hebreis, sicut & illi seruiuerant nobis.* Idumaei quoque tempore Achaz percusserunt multos ex Iuda, & coeperunt praedam magnam, 2. Paral. 28. & Tyrj, atq; Sydonij multos captiuos habuerunt ex Iudeis. Ioelis 3. verum quid mihi, & vobis Tyrus, & Sidon, & omnis terminus Palastinorum? Argentum enim meum, & aurum tulistis, & pulcherrima intulistis in delubra vestra, & filias Iuda, & filios Ierusalem vendidistis filiis Graecorum, ut longe faceritis eos a finibus suis. Et Hamos. 1. Super tribus sceleribus Tyri, & super quatuor non conuertam eum, eo quod concluderit captiuitatem perfectam in Idumaea, & non sint recordati foederis fratru. Et paulo ante dicit idem de Palastinis. Super tribus sceleribus Gaza, & super quatuor non conuertam eum, eo quod transtulerint captiuitatem perfectam, ut concluderent eam in Idumaea. Omnes has nationes, a quibus, aliquando possessi sunt, possederunt Iudaei tempore Machabeorum, ut statim ostendemus.

84

Et erit domus Iacob ignis, & domus Ioseph flamma, & domus Esau stipula. Domum Iacob vocat duas tribus reuersas ex Babylonia, ut Isai. 2. Domus Iacob venite, & ambulemus in lumine Domini. Domum autem Ioseph in praedijis, & saepe postea, vidimus appellari decem tribus. Domum igitur Ioseph nunc vocat eos, qui ex decem tribubus adhaeserunt tribui Iudae tempore Roboham,

& Ezechie, & cum ea Babylone reuersa est in Iudaeam, ut interpretatur Hieronymus. Quod autem ait: *Erit ignis, & flamma, &c.* Celeritatem, & efficacitatem victoriae indicat, ac si dicat: Non magis eis resistere poterunt Idumaei, quam stipula igni, aut flamma: sed sicut ignis quamuis paruus, aut flamma, si stipule admoueat, statim in ea succenditur, & augetur, & late lucet: ita Iudaei, quamuis pauci sint, & bellis crebris attenuati facillime superabunt Idumaeos, & in eis succendentur, ut ignis in leui, & arida materia. Videmus hoc. 1. Machab. 5. Et debellabat Iudas filios Esau in Idumaea, & eos, qui erant in Acrabathena, quia circumsedebant Israelitas, & percussit eos plaga magna. Ac ut intelligamus quam proprie dictum sit: *Erit domus Iacob ignis, &c.* continuo sequitur, Et recordatus est malitiam filiorum Bean, qui erant populo in laqueum, & in scandalum insidiantes ei in via, & conclusi sunt ab eo in turribus, & applicuit ad eos, & anathematizauit eos, & incendit turre eorum igni cum omnibus, qui in eis erant. Hos autem Idumaeos fuisse docet Iosephus 12. Antiq. c. 11. his verbis, Multos Idumaeos Esau posteros interfecit, & depraedatus est, & principis eorum Baranis filiorum castella, unde Iudaeos infestabant, vi capta caesis propugnatoribus incendit, sed vbi nunc legitur in Larino Iosepho, Baranis, legendum est Baranis siue Baran: cum enim in Graeco sit in. 1. Machab. *Baran*, facile librarius ex iota fecit r. In Graeco Iosepho est Baan, sed deest iota. * Et lib. 2. Machab. cap. 10. legitur. Hi vero, qui erant cum Machabeo, per orationes Dominum rogantes, ut esset sibi adiutor, impetum fecerunt in munitiones Idumaeorum, multaque vi insistentes loca obtinuerunt, occurrentes interemerunt, & omnes simul non minus viginti quinque millibus trucidauerunt. Et quoniam quidam in duas turres valde munitas confugerant, confestim (inquit) duas turres occupauit. Armis autem, ac manibus omnia prospere agendo in duabus munitionibus plusquam viginti millia peremit. Et 1. Machab. 5. Et exiuit Iudas, & fratres eius, & expugnabant filios Esau in terra, quae ad Austrum est, & percussit Chebron, & filias eius, & muros eius, & turres succedit igni in circuitu. Pro quibus Iosephus lib. 12. cap. 12. ait: Iudas autem & fratres continuabant bellum contra Idumaeos vrgentes eos vndique, &c. De

eodem

eodem Iuda scribit alter Iosephus lib. 3. historiarum Iudaicarum cap. 19. Iudas vero conuersus percussit vniuersam terram Edom, & subuertit cunctas ciuitates eorum, adegitque ad tributum. Et de Hyrcano filio Simonis, fratris Machabei haec tradit lib. 4. cap. 4. Et proficiscens inde venit in terram Edom, & percussit Debiram, atq; Maresam ciuitates Idumaeorum, humiliavitq; superbiam Edom, subiciens eos seruituti tributique ad tempus captiuitatis: vixit enim, & ligauit eos, & compedibusque circumfisionis costringit eos circumcidens carnem praepitij eorum, & ab illa die, & deinceps fuerunt circumcisi, & obseruabant legem Iudaeorum vsque ad tempus captiuitatis. Idem scribit alter Iosephus lib. 13. Antiqu. cap. 17. * Haec omnia praedicta fuerant ab Ezechie ca. 25. Haec dicit Dominus Deus: Pro eo, quod fecit Idumaea vltionem, ut se vindicaret de filiis Iudae, peccauitque delinquens, & vindictam expetiuit de eis: idcirco haec dicit Dominus Deus: Extendam manum meam super Idumeam, & auferam de ea hominem, & iumentum, & faciam eam desertam ab Austro, & qui sunt in Dedam gladio cadent. Et dabo vltionem meam super Idumaea per manum populi mei Israel, & faciam in Edom iuxta iram meam, & furor meum, & scient vindictam meam, dicit Dominus Deus.

Et non erunt reliquiae domus Esau. Haec verba obijci nobis poterat ab his, quibus altera expositio magis probatur, & nos iam obiecimur, quomodo enim comprobari, aut etiam dici potest, ita Idumaeos vastatos fuisse a filiis Israel, ut nullae eorum reliquiae remanserint, cum ex ijs, quae nos ex scriptura, & ex Iudaicis historijs depromptimus, potius intelligatur multos remansisse? Sed nos non magno negotio explicabimus, si consuetudinibus scripturae, & communis locutionis recordari velimus: nullos enim reliqui dicitur, cum pauci relinquuntur ex magna multitudine, aut certe cum ij, qui relinquuntur, minime apti sunt vel ad bellum contra hostes suscipiendum, vel ad genus suum, & nomen in posterum propagandum, ut 4. Reg. 10. * Percussit igitur Iehu omnes, qui reliqui erant de domo Achab, in Iezrael, & vniuersos optimates eius, & notos, & sacerdotes, donec non remaneret ex eo reliquiae. Manebat tamen tunc Ochozias rex Iuda, qui erat de domo Achab, manebant fratres re-

87

gis Ochozias regis Iuda, 4. Regum. 10. Et his quoque interfectis mansit Ioas filius Ochozias. 4. Reg. 11. Ita cum dicit scriptura nullum fore relinquendum ex domo Iehu, aut Ieboham, non putandum est omnes ad vnum fuisse extinctos, sed paucos relictos esse, atque eos pauperes, & abiectos, qui neq; pro domo sua pugnare possent, neque illam domus dignitatem retinere. Similiter cum de vastitate Ierusalem a Chaldaeis ita propheta Sophonias ca. 1. Congregans congregabo omnia a facie terra, dicit Dominus, congregans hominem, & pecus, congregans volatilia caeli, & pisces maris, & ruinae impiorum erunt, & disperdam homines a facie terra. Et extendam manum meam super Iuda, & super omnes habitantes Ierusalem, & postea In igne zeli eius deuorabitur omnis terra, quia consummatione cum festinatione faciet cunctis habitantibus terram: Cum haec, inquam, & multa huiusmodi de eadem re prophetae vaticinantur, non putamus neminem superstitem futurum, docet enim scriptura fuisse multos, sed paucos reliquos futuros cum priori multitudine collatos, imbelles tamen, & inopes, aut captiuos, ita ut asserere se in libertatem non possint. * Non ergo erunt reliquiae domus Esau, quia qui post Iudae, Hyrcanisque victorias relictis sunt, pauci erant, atque ita imbelles, & perterrefacti, ut non solum tributa reddere, sed circumcidi etiam coacti sint. Et hoc est quod Lxx. obscure transtulerunt: Et non erit *υποπόσιος*, id est, ignifer domus Esau. Ut enim recte explicat Theodoretus, quia potetiam, & fortitudinem Iudaeorum nomine ignis, & flammae expresseerat, cum dicit non habituram domum Esau igniferum, significat nullam vim, aut fortitudinem Idumaeis relinqui. Quam explanationem si Theodoretus Latinus interpres animaduertisset, nequaquam contra auctoris sui sensum pro *υποπόσιος* vertisset, Frumentarius. Sed ad rem. Haec nostram interpretationem, velint, nolint, admittent, qui Idumaeos infideles, & Ecclesiae hostes interpretantur. Dicant enim nobis, & tempus indicent, quo infideles ita delati sunt, ut ne vnus quidem reliquus fuerit, siue praedecantibus apostolis, siue quouis alio tempore? Cum igitur necessario fateri debeant non esse reliquias domus Esau, quia maxima hominum pars credidit, & pauci in errore idololatriae manserunt; ipsi aut nostram interpretationem

88

confir-

confirmabunt, aut euerent suam. Quid, quod cū id, quod volumus, obtinere ab iniquis iudicibus, non liceret, facile esset profecto exponere, Non erūt reliquæ domus Esau, quia etsi à Machabæis penitus extinctæ non fuerint, tandem extinguentur postea, vt nullum Idumæi generis nomen, aut vestigium relinquatur, vt diximus n. 72.

Quia Dominus locutus est. Ita mihi Dominus, & alijs prophetis futurum ostendit.

89

Et hereditabunt ij, qui ad Austrum sunt, montem Esau. Hactenus inoffenso, vt arbitror, pede, per viam difficilem, & offensionibus plenam processimus, difficilior tamen est, quæ superest: non enim apparet, quomodo vel probabiliter dici possit, Iudæos post captiuitatem harum nationum terras occupasse. Quæ res adeo Hieronymum mouit, vt pene ad spiritualem illam intelligentiã deficere compulerit, nam paulo ante hæc verba ait: Quod nos dicimus, aut iuxta historiam sub Zorobabel esse iam factum, aut certe iuxta prophetiam, & mysticos intellectus quotidie in Ecclesia fieri. Cum autẽ ad verba, quæ nunc interpretamur, venit: Hoc, inquit, verum factum sit, Deus viderit: potest enim, ex parte per annos quingentos, vsque ad aduentum CHRISTI esse completũ, quod, sicut certissime scio, quotidie completur in nobis, & in regno Ecclesię confirmatur, &c. Tentemus igitur ostendere completa fuisse illis quingentis annis ab exitu ex Babylonia vsque ad CHRISTI aduentum, id quod non admodum difficile futurũ est, si semel obtinuerimus omnes has nationes, quas nominat Propheta, & regiones earum, in potestatem Iudæorum redactas fuisse: deinde ab istis fuisse habitatas, tertio ita eis diuisas fuisse, vt est apud nostrum prophetam. * De monte Esau, id est, de terra Idumæorum, satis superq; iam dictum est. De terra Palæstinorum dubitare non possumus, quin ditiois Iudæorum fuerit, cum habeamus manifestam prophetiam Ezechiele cap. 25. Hæc dicit Dominus Deus: Pro eo quod fecerunt Palæstini vindictam, & vlti se sunt toto animo, interficientes, & implentes inimicitias veteres: propterea hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego extēdam manum meam super Palæstinos, & interficiam interfectores, & perdam reliquias maritimę regionis, faciamque in eis vltiones magnas arguens in furore, & scietur quia ego Dominus, cum dederò vindictam

90

meam super eos. Quando autem hæc propheta impleta fuerit, docemur. i. Machab. 5. Et declinauit Iudas in Azorum terrã alienigenarum (ita enim vocabantur à Iudæis Palæstini) & diruit aras eorum, & sculpsit deorum ipsorum succendit igne, & cepit spolia ciuitatum, & reuersus est in terram Iudæ. Gazam etiam cepit, vt autor est Iosephus filius Gorionis lib. 3. capit. 13. quæ 2. Machab. 10. vbi eadem historia narratur dicta est Gazara. Nec dubium est Gazam Iudæorum fuisse: eã enim post aliquot annos rebellantem recepit Alexander Hyrcani filius, nepos Simonis fratris Machabæi, vt idem Iosephus scribit lib. 4. ca. 11. * Regio quoque Ephraim, & regio Samariæ Iudæorum ditiois fuit: Regio Ephraim, vel terra decem tribuum intelligi potest, quæ in Hosea, vt iam vidimus, sæpe appellata sunt Ephraim, à dignissima tribu regia, ex qua fuit Ierobohã primus regis Israhel: vel proprie ea pars, quæ forte obrigit tribui Ephraim. Si terram decem tribuum intelligi velimus, notius est, quam vt probari debeat, eam fuisse Iudæorum: quãdoquidem in Galilæa, quæ decem tribuum fuit, nata est sanctissima mater Dei Maria, & in eadem Dominus diu docuit per vrbes Iudæorum. Si autem de iorte tribus Ephraim sermo sit, vt reuera est ea, autore Iosepho lib. 5. Antiquit. cap. 1. in longum protenditur à Iordane vsq; ad Gadara, in latum à Bethelẽ vsque ad magnum campum Galilææ. In hac testatur ibidem esse urbem Sichima, quæ vt ait Hieronymus in Traditionibus Hebraicis in Genesin, ab Hebræis dicta est Sichem, vrbs Samaritanorum, & postea reedificata Neapolis appellata est, hodie à Sarracenis B. sonantibus pro P. Nablos vocatur, aut certe prope eius ruinas ædificata est Neapolis. Idẽ Hieronymus hic docet in regione Ephraim esse Neapolin, iuxta quam est mons Garizim. Quare non est dubium, quin regio Ephraim omnino ad Samariam pertineat, & idem sit, Regionem Ephraim, & Regionem Samarię, ac si diceret, Regionem Ephraim, & quidquid præterea restat Samarię. * Samariam autem eidem temporibus superatam, & captam à Iudæis fuisse facile demonstrabimus ex Iosepho Gorionis lib. 4. ca. 4. vbi de Hyrcano, quẽ iam sæpe nominauimus, hæc memorię prodidit: Hinc abiens venit cõtra Sichimam, & percussit eam, eo quod non aperuisset ei. Percussit quoq; montem

Garizim,

Garizim, & subuertit templum, quod tecterat Sanabalat sacerdotis Manassis fratris Iddo principis sacerdotum, & subuertit ipsum anno ducentesimo postquam conditum fuerat ex fundamētis, percussit præterea Chuthæos de monte Samarię, &c. Chuthæi sunt, quos misit rex Assyriorum in Samariam, vt pro decem tribubus ad Moabos transfuisset eam regionem tenerent. Et cap. 5. conuarsus itaque rex venit in Samariam, obsecrante eam anno octavo, & tradidit eam Deo in manum eius. Quæ obrepente percussit in ea omnes masculos, & euerit cuncta habitacula eorum. Eadem narrat alter Iosephus 13. Antiquit. cap. 17. & 18. Hoc præterea addens: Non contentus urbem capere, etiam solo illam æquauit in ductis illo torrentibus, quorum in eluente cuncta fœdata sunt, vt ne vestigium quidẽ superesset eius vrbs, &c. * Terram etiam Galaad recuperauerunt filij Israhel, vt ex Machab. 5. manifestum est. Et conuersus, inquit, Iudas, & exercitus eius viam in desertum Bosor peruenit, & occupauit ciuitatem, & occidit omnem masculum in ore gladij, & accepit omnia spolia eorum, & succendit eam igni, &c. Est autem Bosor vrbs Galaaditarum, vt in eodem capite paulo ante dictum erat. Et postea: Et diuertit Iudas in Maspha, & expugnauit, & cepit eam, & occidit omnem masculum eius, & assumpsit spolia eius, & succendit eam igni. Inde perrexit, & cepit Casbon & Magerh, & Bosor, & reliquas ciuitates Galaaditidis. Et quoniam Hieronymus interpretatur, vt possidebit Galaad: id est, cunctam possidebit Arabiam, quẽ prius vocabatur Galaad, & nunc Gerasa nuncupatur: qui legerunt historias rerum Iudæarum non ignorant totam hanc terram, aliaque ei proximas possessas à Iudæis fuisse. De Aristobulo enim Hyrcani filio scribit Iosephus filius Gorionis lib. 4. cap. 9. Fleuerunt autem eum omnes Iudæi, quoniam dilexerunt eum Iudæi, eo quod dilataret terminos: nam deuicit gentem magnam, nempe Ituræos, & circumcidit præputium eorum, subiecitque eos potestati Iudæorũ. Et cap. 10. narrat Alexandrum, qui Aristobulo fratri successit, ingressum in partem Syriæ cepisse Geraram cum viculis suis, & Hemath, & vicoseius. * Idem affirmat de Aristobulo alter Iosephus 13. Antiquit. ca. 19. magnamq; Iturææ partem attributam ab eo esse dicit ad Iudæos limites, & eius habi-

92

93

Galaad.

94

taiores coninatione exili; coactos esse circumcissionem, ceterosq; Iudæos ritus admittere, atq; hæc Strabonis autoritate confirmat. Idẽ de Alexandro etiam narrat eodẽ libro cap. 21. nisi quod Gadaram dicit ab eo captam in Cœleisya, non Geraram, sed in Iosepho Gorionis propter Iiterarum Hebraicarum magnam similitudinem facile: R. pro D. positum est. De eodem Alexandro tradit Iosephus Gorionis lib. 4. cap. 12. & alter Iosephus 13. Antiquit. cap. 23. cepisse eum Dionem Essam, siue Hasmoneam, Gaulanam (vnde Gaulanthis regio dicta est) non procul à Galaad, & Seleuciam, Gamaiam, & vallerh, siue colic Antiochiam, quæ maxima vrbs fuit. Et Iosephus 13. Antiquit. cap. 21. de vicis deinde Arabibus tributa Moabiticis, & Galaaditis imperauit, & Amathuitem dirigit, non audente Theodoro manus conferere. Superest nunc, quod ait Propheta, Iudæos possessores fuisse omnia, quæ Chananzorum erant, vsque ad Sareptam. Est Sarepta vrbs Sidoniorum maritima inter Tyrum, & Sidonem. Vt docet Iosephus 8. Antiquit. cap. 7. vbi Elias passus est à vidua, loquiturque de maxime Habdias de maritimis vrbus à terra Palæstinorũ vsq; ad Sidonem, quæ sunt Iamnia, Ioppe, Dor, Cæsarea Palæstinæ, quæ olim Turis Stratonis nuncupata fuit. Ptolemæis, siue Acon, Tyrus, Sarepta, quas vniuersas possedere Iudæi. Iamnam quidem, & Ioppen cepit Machabæus. 2. Machab. 12. Tyrum, & Sidonem Aristobulus filius Hyrcani, de quo Iosephus Gorionis lib. 4. cap. 7. Et ipse appellatus fuit rex magnus eo quod plurimum dilatauerit terminos, expugnauerit Tyrum, & Sidonem, straueritque animas innumeras, & circumcidit carnem præputij deuicorũ, subiecitque eos Iudæis, donec venit Pompeius princeps militię Romanorũ. * Alter vero Iosephus 13. Antiquit. ca. 20. scribit Alexandrum expugnasse Ptolemaidem, siue Iulque è maritimis tunc ei oppugnandas suscepisse Turrim Stratonis, & Doram, & Gazam, & Ptolemaidem. Deinde cap. 21. refert eum in maritimo tractu expugnasse Raphiam, & Anthedonem, quam postea Herodes Agrippiadẽ vocari voluit, & Gazam. Sed vt omnia, quæ hæc dicitur sunt, confirmentur, & manifeste videamus impleta esse tempore Hasmonæorum, quod noster Propheta vaticinatur, subscribam verba Iosephus 13. Antiquit. cap. 13. Per

95

hæc

hæc tempora (inquit de Alexandro loquens) iam & Syrorum, & Idumæorum, & Phœnicium vrbes tenebant Iudæi: ad mare Stratonis Turrim, Apolloniam, Ioppen, Iamnam, Azotum, Gazam, Anthedonem, Raphiâ, Rhinocoluram: in mediterraneis per Idumæam regionem, Adora, & Marissam, totamque Samariam, & môtēs Charmelum, ac Itabyrium: ad hæc Scytopolim, Gadara, Gaulamitidem, Seleuciam, Gabala, & Moabiticas vrbes Hesebonem, Medabam, Iembam, Oronas, Telithonem, Zaram, Aulonem: Cilicum, Pellam. Et Iosephus Gorionis lib. 4. cap. 12. de eodem tempore scribit: In diebus illis fuerunt Iudæi potentes per omnem terram Syriæ, dominiumque habuerunt in regio palatio terræ Edom, & in vniuersa terra Moab, atque Hæmmon, & in omni terra Arabiæ vsque ad petram deserti. Deinde enumerat vrbes maritimas, & reliquas, vt & Iosephus. Denique Heroderegnante vniuersa hæc in potestate Iudæorum fuisse: Augustus enim eius filijs totam patris ditionem diuisit, dimidium Archelao dedit, hoc est Iudæam, Idumæam, Samariam, dimidium Herodi Antipæ, ac Philippo adiudicauit, Antipæ quidem Galilæam, & regionem trans Iordanem, Philippo vero Batanæam, Trachonitidem, & Auranitidē, vt autor est Iosephus lib. 17. Antiq. cap. 13. & lib. 2. de bello Iudaico. c. 4. Vbi ergo sunt, qui negabant Iudæorum ditionem post captiuitatem tam late paruissē, & ad spirituales sensus confugiebant? Alterum ad Prophetæ intelligētiā videtur desiderari, habitasse in his regionibus Iudæos: at hoc necessarium non est, tantum enim eos possedisse, atque hereditasse dicit, non habitasse. Sed hoc quoque, vt nihil desideretur, ostēdemus. Sophonias cap. 2. manifestissime vaticinatur terram Palæstinorum inhabitandam esse à Iudæis reuersis ex captiuitate Babylonica. Ita enim ait: Quia Gaza destructa erit, & Ascalon in desertum, Azotum in meridie eieciet & Haccaron eradicabitur. Vt qui habitatis funiculum maris, gens perditorum, verbū Domini super vos Chananaam terram Palæstinorum, & disperdam te ita, vt non sis in habitator. Et erit funiculus maris requies pastorum, & caulæ pecorum, & erit funiculus eius, qui remanserit de domo Iuda, ibi pascentur in domibus Ascalonis, ad vesperam requiescent, quia visitabit eos Dominus Deus eorum, & auer-

96

ter captiuitatem eorum. Funiculum dicit futuram eius, qui remanserit de Iuda, quia eis forte diuidenda erat per funiculum, vt olim fiebat. Quare in tam manifesta prophetia non erat, cur Hieronymus quodam modo dubitaret, vt & in hac nostra fecit. Factum, inquit, nec ne sit, Deus viderit. Nā si ille Prophetæ sensus est, quem ipse nobiscum expressit, non potest dubitari implementam fuisse prophetiam: alterum vero neque ipse affert, neque si afferat, verba patientur. * Sed est animaduertendum Iudæos non penitus eiecisse veteres habitatores, sed inter eos habitasse, sicut capta Ierusalem māsere Iebusæi, & gentiles erant in Galilæa, & in alijs locis Iudæorum. Ex quo soluitur illa obiectio: Samaritanos hostes Iudæorum fuisse, vt ex Iohan. 4. intelligitur: nihil enim obstat, in ea regione, sicut & in ceteris, & Iudæos vixisse, & Samaritanos hostes Iudæorum, vt mox dicemus. Sed confirmemus id, quod propositum est. 2. Machab. 12. Iopitæ vero tale quoddam flagitium perpetrarunt: rogauerunt Iudæos, cum quibus habitabant, ascendere scaphas, &c. Et postea: sed cum cognouisset & eos, qui erant Iamniæ, velle pari modo facere habitantibus secum Iudæis, Iamnitibus quoque nocte superuenit. Et 1. Machab. 5. Et congregatæ sunt gentes, quæ sunt in Galaad aduersus Iraelitas, qui erant in sinibus eorum. Et plenius postea: Et occurrerunt eis (Iudæ Machabæo, & fratri Ionathæ) Nabuthæi, & susceperunt eos pacifice, & narrauerunt eis omnia, quæ acciderant fratribus eorum Iudæis in Galaaditide, & quia multi ex eis comprehensi sunt in Barasa, & Bosor, & in Alimis, & in Casphor, & Mageth, & Carnaim. Hæc omnes ciuitates munitæ, & magnæ. Sed & in ceteris ciuitatibus Galaaditidis tenentur comprehensi, &c. * Ex quibus videmus etiam ante tempora Machabæorum cepisse hæc impleri. Iosephus quoque Gorionis lib. 3. cap. 17. scribit Iudæos simul cum Macedonibus habitasse in vrbus maritimis à Gaza vsque ad Aconem, quæ Ptolemæi dicitur. Autor Antiquitatis Iudaicæ Ioseph. lib. 13. cap. 19. hæc tradit: Et Hyrcani quidem res gestæ sic se habent. Accidit autem hoc tempore, vt nō Ierosolymis solum, sed & apud Alexandriam, reliquamque Egyptum, & Cyprum fortuna aspiraret Iudæorum successibus. Quæ ideo reuli, vt liqueat eo tempore per multas alias nationes fusos

fuisse

fuisse Iudæos, præsertim cum post non multos annos scriptum sit: Erant autem in Ierusalem habitatores Iudæi, viri religiosi, ex omni natione, quæ sub cælo est. De Samaria minus hoc fortasse credibile videbitur, cum non conuenterentur Iudæi Samaritanis, sed eos execrarentur, at & in hanc colonias deduxere Iudæi, crescente in dies eorum multitudine. Iosephus 13. Antiq. cap. 17. Marissam docet esse urbem Idumæorum, & cap. 18. Hyrcanum nobis disse ait urbem Samariam, quod Marissenos colonos Iudæorum, & locos iniuria affecissent. Præterea Iohan. 3. scriptum est: Erat autem & Iohannes baptizans in Ænon, iuxta Salim, quia aque multe erant illic, & veniebant, & baptizabantur, Salim, siue Salem, (vtroque enim modo dicitur) vrbs est Samariæ iuxta Sichem, de qua Genes. 33. Transiuitque in Salem terram Sichimorum, quæ est in terra Chanaam. Si autem Iohannes in Samaria baptizabat, nō potest dubitari, quin multi Iudæi fuerint in Samaria, qui veniebant ad baptismum, neque enim Iohannes gentiles baptizabat, nam si id fecisset, Iudæorum animos vehementer à se abalienaret. Eare neque Dominus apud Samaritanos morabatur, & apostolis præcepit: In ciuitates Samaritanorum ne intraueritis. Denique cum Samaria de regno Herodis esset, & postea Archelaj, atque inter Iudæam, & Galilæam, quæ à Iudæis incolbantur, interciperetur, quomodo in ea non habitarent Iudæi, qui per varias, externasque prouincias dispersi erant. * Cum igitur iam demonstrauerimus regiones, quas Propheta nominat, & possessas, & habitatas fuisse à Iudæis, tertium, quod restabat explicandum, difficile non est, cur his potius, quam illis data esset hæc portio, aut illa, nam semper, quantum licet, in viciniora loca deducuntur coloniæ, & ratio habetur eorum, quibus terra diuiditur, vt quisque eam potius accipiat, quæ proxima est, quæque remotior. Etenim Idumæa, quæ Australi terra promissionis partii, id est, Iudææ, adiuncta est, non erat Galilæis attribuenda, qui multum distant, sed Iudæis, atque illis maxime, qui ipsius Iudææ Australem partem incolunt. Ideo ait: *Et hereditabunt illi, qui ad Austrum sunt, montem Esau*: Terra Palæstinorum, quæ quinque nobiles vrbes habet, Gazam, Alcaloniam, Azotum, Haccaron, Geth, data est Iudæis, qui campestrē regionem tenebant, eam videlicet, quæ ois-

Ab. a.

77

Salim.

Math. 10.

99

100

101

ca Eleutheropolin est, vt quidam referente Hieronymo, interpretantur, quod mihi magis placet, quoniam hæc propior est Palæstina, quam illa, in qua erat Lidda, quæ postea dicta est Diospolis, & Emmaus, quæ Nicopolis nuncupata est. Sed & hæc non admodum distat à Palæstinis, & forte de vtraque locutus est Propheta. Eisdem data sunt oppida quondam tribus Ephraim, & reliqua Samaria, quæ illis ab Oriente vicina sunt. Tribus Benjamin, quæ protendebatur vsque ad Iordanem. Vt videmus Iosue 18. data est terra Galaad ultra Iordanē. * Hanc regionum diuisionem docet nos Habdijas, quæ admodum, & ex Sophonia cap. 2. didicimus terram Palæstinorum funiculo diuisam fuisse Iudæis, quod ex alio scripturæ loco non discimus, solet enim scriptura historicæ alibi narratæ aliquid alijs in locis addere, vt adnotauimus Hoseæ. 10. cap. nu. 3. Multa etiam vaticinatur propheta, quæ non dubitamus impleri debuisse, etiam si quo tempore, aut quomodo impleta sint scriptura non narrat. Haggæus, Zacharias, Malachias multa ab exitu ex Babylone, vsque ad Christi aduentum futura prædicant, quorum scriptura non meminit, quoniam libri Hæsdrae, & Machabæorum, qui toto hoc tempore conscripti sunt, paucorum annorum historiam continent, cum quingenti, & eo amplius ab his prophetis ad Christum vsque numerentur. *Et transmigratio exercitus huius filiorum Israel.* Cetera iam sunt explanata, tantum explicari oportet quæ nam sit hæc transmigratio exercitus filiorum Israel: Mihi Hieronymi, & Cyrilli probatur interpretatio, transmigracionem dici eos, qui iuxta Hæsdrae, & Nehemiæ volumen, de Babylone reuersi sunt in Iudæam. Sensus ergo est, Transmigratio illa, siue illi captiui, quos videbitis à Idumæi transferri Babylonem, & ipse idem exercitus filiorum Israel, qui captus ducetur in exilium, non solum in patriam suam reuertetur, & quæ dixi, capiet, * sed plura etiam possidebit quæ ante possederat. Possidebit totam illam oram maritimam, quæ olim fuerat Chananzorum, vsque ad Sareptam, quod illi ante captiuitatem non contigerat, vt possideret Tyrum, & Sareptam, vt ex verbis Domini Luc. 4. aperte cognoscimus. Nemo propheta acceptus est in patria sua. In veritate dico vobis, multæ vidue erant in diebus Eliæ in Israel, & ad nullam

100

101

illarum

illarum missus est Elias, nisi in Sarepta Sidoniae ad mulierem viduam. Non ergo pertinebat ad Israel, ne Tyrus quidem, quae propior erat filijs Israel: Scimus enim ex 3. Reg. 5. regem suum habuisse, cumque ethnicum, atque amicum Davidis, & Salomonis, & sepe reges Tyri in scriptura memorantur, tam in historicis, quam in prophetis libris alieni a genere Iudeorum. Chananeos autem posse esse olim totam illam oram maritimam, quae a Graecis postea Phoenice dicta est, in qua sunt Tyrus, & Sidon, speculatores a Mose missi docent. Nume. 13. Chananeus, inquit, moratur iuxta mare, & circa fluenta Iordanis, & Iosue. 5. scriptum est: Postquam ergo audierunt omnes reges Amorrhorum, qui habitabant trans Iordanem ad Occidentalem plagam, & cuncti reges Chanaan, qui propinqua possidebant magni maris loca, &c. Vbi etiam Lxx pro reges Chanaan, verterunt, reges Phoenices, unde, & mulier, quae Matthaei. 15. Chananea vocatur, Marci. 7. dicitur Syrophoenisa. * Sed quaestio difficultis occurrit, cur Propheta dixerit: *Vsque ad Sareptam*, cum verba Iosephi. 15. Antiquit. capit. 23. retulerimus: *Iam & Syrorum, & Idumeorum, & Phoenicum vrbes tenebant Iudaei, &c.* non solum vsque ad Sareptam, sed ultra etiam? Responderi posset non omnes Phoenicum vrbes tenuisse: nam neque Syrorum omnes tenebant. Itaque Sidon ex hoc numero deduci poterit. Sed protinus diligens, ac memor lector obijciat Aristobulum filium Hyrcani expugnasse Tyrum, & Sidonem, vt nu. 94. ostendimus. Respondendum igitur videtur Sareptam urbem esse Sidoniorum, sicut Elias dictum est. 3. Reg. 17. Vade in Sarepta Sidoniorum, & mane ibi, praecipi enim ibi mulieri viduae, vt pascat te, quare cum Sarepta nominat, satis indicat possessuros fuisse Iudeos terram Sidoniorum, vt Cyrillus ait: quod fieri non poterat, nisi ipsa Sidon expugnata. Sed Sarepta potius meminit, quia nobilis erat hospitio, & miraculo Eliae, & in ea etiam vsque ad Hieronymi tempora mansit curricula Eliae, vt idem scripsit in Epitaphio sancte Paulae, ac si diceret: In qua vrbe vir sanctissimus exul peregrinatus est, & inops ante captiuitatem, cum res Iudeorum florebant, Iudaei omnes post captiuitatem, qua omnino interituri videbantur, libere versari poterunt, & domicilia, si velint, collocare. Fieri etiam potuit, vt Iudaei

103

habicare Sidone, aut ultra Sareptam transire noluerint, siue odio gentis, siue quauis alia causa. Sed de hoc nihil certi habeo ex historia.

Et transmigratione Ierusalem, quae in Bosphoro est, possidebit ciuitates Aegypti. Magna quaestio est, & a nemine satis explicata, quae sit haec transmigratione, & vbi fuerit, quae sint vrbes Aegypti, quas possessura erat; Vbi nos habemus, in Bosphoro, in Hebraeo est *בִּשְׁפָרָד* Bispharad, communisque consensus Hebraeorum est, Sepharad esse Hispaniam, sicut & Sarepta esse Galliam, quos Lyranus, Varablus, Clarius, & omnes fere recentiores intrepide sequuntur. Quererem ex Hebraeis vnde hoc confirmarent, nisi scirem eos noua, & miranda dicere solere, quae neque ipsi confirmant, neque confirmari possint. Quis igitur eis credat Sareptam esse Galliam, cum doceant libri Regum, & Euangelium, & postea Iosephus, urbem esse Sidoniorum? Dicat quispiam ideo Sareptam Sidoniorum dici, vt intelligamus aliam esse Sareptam quae Sidoniorum non sit. Certe Hieronymus in Locis Hebraicis vnus solum Sareptae meminit, & Iosephus Gorionis filius lib. 5. c. 42. * Gallos, non Sareptanos appellat Hebraica sua lingua, sed Gallos, & Francos. Quod si Sidoniorum appellaretur, quoscerneretur ab altera, ea esset profecto in eadem prouincia, aut valde coniuncta vrbs, in qua errandi esset occasio, ideo enim cognomina vrbibus adduntur. At vbi remotissime sunt, nulla est erroris occasio, praeter tim si altera prouincia sit, altera vero vrbs. Nisi forte Elias cum iubebatur ire in Sareptam Sidoniorum existimaturus erat, si non addebat, Sidoniorum, in Galliam mitti se: Nihil opinor addet Italus, cum Placentiam nominat, quamuis sciat alteram esse, in Hispania Placentiam, neque Gallus Valentiae suae quidquam addet, quod nos etiam habeamus Valentiam, & sunt tamen haec prouinciae coniunctae. Quis eum ferret, qui diceret apud nos, Eo Acalonem Castellae, vt scerneretur ab Acalone terrae Palaestinae. Nemo ita loquitur, nisi qui in epte loquax esse vellet. In Sepharad vnum habent argumentum, quod Chaldaeus verterit: In Hispania, & omnes Hebraei nomen aliud nullam norint, quo eam nuncupent: Addam ego alterum, & quidem fortius, ne defugere nos velle putet. Iosephus Gorionis filius, quem paulo ante contra eos testem citauit,

103

Sarepta sit Gallia 3. Reg. 17. Luc. 11.

104

Sepharad an sit Hispania

semper

semper Hispaniam vocat *בִּשְׁפָרָד* Sepharad, vt lib. 3. suarum historiarum, cap. 15. Transiens Annibal strictum mare, quod est inter Africam, & Hispaniam, & veniens in Hispaniam, &c. Et lib. 5. capit. 46. Transiit autem Tiberius Caesar rex Romanorum Herodem in Hispaniam, vbi etiam mortuus est. At hunc Iosephum Genebrardus in sua Chronologia, & multi alij eque Iosephi esse volunt Mathathiae filij, qui libros Antiquitatis Iudaicae scripsit, & ipse lib. 5. cap. 25. affirmare plane videtur se templum vidisse, antequam euerteretur a Romanis. * Ego ita sentio, aut nunquam Hispaniam dictam esse Sepharad, sed nouorum Iudeorum errore hoc illi nomen inditum; aut certe, si comprobari recte possit, ita dici, nequaquam in Habdia eam hoc nomine indicari. Primum, quoniam ex veteribus nemo ita vertit, sed omnes nomen ipsi Sepharad, ita vt erat in Hebraeo, in sua translatione reliquerunt, vt Aquila, Symmachus Theodotion referent Hieronymo. Apud Lxx legunt Hieronymus, & Cyrillus, & Theodoretus, Ephrata, sed alij codices habent Apherath, ex quo non videtur dubium eos quoque posuisse Sepharad, sed librariotum incuria medium irrepsisse. Quis enim, credat cum in Hebraeo esset Sepharad, eos scripturos fuisse Ephrata, aut Apherath? Cum autem temporibus illis notissima esset Hispania, & vbiq; celebraretur, cur non vnus, aut alter, sed omnes Sepharad dicere mallent, quam Hispaniam? Si vulgatum erat hoc nomen apud Hebraeos, cur illud doctissimi Hebraeorum ignorabant? Quid? Hieronymus omnium Hebraeorum arganorum conscius, in Iudaea aratem agens, & ad Hispanos aliquando scribens, Hispanosque in sanctam Berlehem religionis causa venientes excipiens, & alloquens, nunquam scire potuit quomodo Hebraice appellaretur Hispania? Aut, si ipse ignorabat, Hebraeus, a quo se eruditum esse dicit, etiam ignorabat, quod tritum erat apud Hebraeos? * Nos, inquit, ab Hebraeo, qui nos in scripturis erudiuit, didicimus Bosphorum sic vocari. Ista, inquit, est regio, ad quam Hadrianus captiuos transtulit. Non arbitror Hieronymum omnium Hebraeorum indoctissimum praecceptorem elegisse: certe ipse illi credidit, & pro, *In Sepharad*; posuit; *In Bosphoro*; quam translationem vellicant noui He-

105

106

braei, sed nunquam correxit, aut mutauit Ecclesia. Aut igitur Hispania non est dicta Sepharad, aut de Hispania locutus Habdias non est. Omitto Iohannem Forsterum, qui in lexico suo, cum interpretari quosdam dicat *בִּשְׁפָרָד* Sarephath Galliae, & Sepharad Hispaniam, falso id fieri docet, & sine vlla ratione, insignique incertae, & oscitantiae patefactione, ita enim loquitur, & se omnino assentiri dicit, praecceptori Hieronymi Hebraeo, & auctori vulgatae editionis, qui vt in textu est scriptum *בִּשְׁפָרָד*, Bosphorum transtulerunt. Taceo Syriacam editionem in capit. 15. in epistola ad Rom pro Hispania nunquam dixisse Sepharad, sed *בִּשְׁפָרָד* Hispania. Vnum scire volo. Quando vnquam ex Ierusalem captiui ducti sunt in Hispaniam? Quando in Ierusalem reuersi sunt? Cum capti sunt, inquit a Nabuchodonosor, missi sunt in Hispaniam, idque ex Hebraeorum commentarijs in 4. Regum, intelligitur, Egregios mihi narras historiae auctores: ego meliorem dabo lege vltimum capit. 4. Regum, & videbis praeter paucos, qui relictii sunt in Ierusalem, reliquos a Nabuzardan translatos esse Babylonem: Reliquam autem, inquit, populi partem, quae remanserat in ciuitate, & perfugas, qui transfugerant ad regem Babylonis, & reliquum vulgus transtulit Nabuzardan princeps militiae. Et 2. Paralipo. vltimo: si quis euaserat gladium, ductus in Babylonem seruiuit regi, & filijs eius, donec imperaret rex Persaru. * Quod si Hebraeos auctores praeter ea quaerunt, in eorū Chronologia, quae dicitur Seder holam, cap. 27. scriptum est: Et excusit domum Domini, & aedes regias abducens in captiuitatem eos, qui euaserat gladium, Babylonem. Aiunt credibile esse tunc venisse Iudeos in Hispaniam missos a Nabuchodonosor. Quorsum Chaldaeus in Hispaniam miseret captiuos: cur hos a reliquis separaret, quos in Babyloniam ducebat? Quorsum attinet incerta, & improbabilia pro certis affirmare? Alij Hebraei aiunt excisa Ierusalem, Titum multos Iudeos in Hispaniam misisse cuiusdam praefecti Lusitaniae prouinciae precibus. Auctor quoque Chronologiae paruz Hebraeoru ait: Venit Vespasianus, & solo aequavit templum, traduxit in captiuitatem Israhelitas, familias muleas domus David, & Iuda in Hispanias, quas vocamus Sepharad, Quis non videat nihil esse huic credendum, qui in re manifestissima

107

Ff labatur,

labatur, Quis nescit non Vespasianum euer-
tisse templum, sed Titum. Verum, & si hoc verum
esset, nihil ad Habbiam prophetiam: quan-
do enim iei reuertuntur Ierusalem, ut possi-
deant ciuitates Austri id est Iudaeae, ut pos-
sest dicimus Austri ciuitates Austri sunt ci-
uitates Africae, ut Burgenis vult, quas olim
obtulerunt Hispani, & nunc obtinent: nu-
mquam a sede Iudaeorum a Tito missa expugna-
tae sunt, an a veteribus eius regionis incolis:
Si noui orbis ab Hispanis inuenti vrbes
intelligas, illae Occidentales potius sunt, quam
Australes: Quod si Australes essent, cur earum
possessio, & expugnatio Iudaeis a Tito
missis tribuatur? Multi eorum, qui expugna-
uerunt, filij super sunt, quos ut consulant, hor-
tor, ac moneo, an velint ex Iudaeorum gen-
te oriundi videri, quos Titus misit in Hispaniam.
* Iosephus quidem testis oculatus lib. 7. de
bello Iudaico. c. 16. haec de captiuis scribit:
Larrones quidem omnes, atque seditiosos oc-
cidit iuuenes autem lectos, qui pro cetero, atque
formoso essent corpore, triumpho seruabat,
ex residua multitudine septem, & decem ma-
iores annis, victos mittit ad Aegyptum ope-
ribus deputandos. Plurimos autem per prouin-
cias Titus distribuit, in spectaculis ferro, &
bestijs consumendos. Qui vero infra septimam
decimum annu aetatis ageret, venditi sunt.
Haec Iosephus. Ex his, qui venditi sunt, aliquis
fortasse dicat multos in Hispaniam fuisse tra-
ductos: Sed non praesto erat, ut arbitror, His-
pani mercatores, qui emerent, in vicini-
ores prouincias translatis sunt. Fieri potuit, ut
venerint etiam in Hispaniam nonnulli: non
inficior, sed multa fieri possunt, quae non
fiunt. Non est prudentis factum affirmare quic-
quid fieri potuit. Itaque ut venisse in Hispaniam
Iudaeos, sicut & in reliquis orbis terrarum
regiones, certum est, idque vel vrbium nomina
non pauca indicant: Ita venisse eos, tempore Na-
buchodonosor, aut Titi, credendum non est
dum meliores, & locupletiores testes non ha-
bemus, quam quosdam Hebraeos, commentarios,
quibus in antiquitatis historia nulla fides
habenda est, sunt enim & fallaces, ac fabula-
rii amatores, & verae historiae impertissimi.
Atque istos, qui huc appulerunt, cur voca-
bimus transmigracione Ierusalem, quae in Bos-
phoro est, aut quomodo pbare possumus,
eos in Iudaeam rediisse, & possedisse vrbes Au-
stri: Logiora haec forte videbuntur, & ego ad
alia properare mallet, sed euellenda fuit ex
hominum animis inueterata Hebraeorum, & re-

108

109

centiorum scriptorum opinio, Sepharad apud
Habbiam Hispaniam intelligi. Video, quid ob-
ijci possit: literas nominum propriorum con-
seruari solere in varijs linguis, solas vocales
mutari Hispaniam a Graecis *Septimia* vocata
esse, quo in nomine literas omnes consonan-
tes nominis Sepharad intuemur. Ego His-
paniam a Graecis Hesperiam dictam esse exi-
stimo, quod Occidentis regio sit, aut etiam
Hesperida, itaque iam litera H. deest in Sep-
harad. Quod si Speri da quoque appellata
esse ex veteri aliquo autore constet, videatur,
qui hoc dicunt, deesse huic nomini litera
D. quae non est de eius substantia, sed decli-
nationis causa additur, non enim Speri da
dicitur, sed Speri: In Sepharad autem D. li-
tera de nominis substantia est, quare totum
hoc de nomine Sepharad nouorum He-
braeorum commentum videtur: latuit enim,
ut diximus, veteres. Sed obijciatur nobis Io-
nathan paraphrasis Chaldaica in prophe-
tas autor antiquissimus, ut Galatinus, &
quidam volunt, qui Domini seruatoris pre-
cessit aduentum, & nos nobis obiecimus
Iosephum Gorionis filium, qui Vespasianus,
& Titi tempore dicitur floruisse. Me qui-
dem horum auctoritas parum mouet, quo-
niam vtrumque vixisse arbitror post Domini
aduentum, Immo & post Hieronymi
aetatem. * Etenim neque Hieronymus, ne-
que vllus illorum temporum, aut superiorum
scriptor huius paraphrasis meminit, quae
Hieronymum certe diligentissimum anti-
quitate indagatorem, & semper fere
inter Hebraeos versatum, omniaque illo-
rum scripta, & arcana scrutatum minime
latere potuisset, saepe illa usus esset, sicut
& ceterorum interpretum editionibus,
saepe eam contra Iudaeos protulisset: non
dedignaretur eam consulere, & citare, qui
apocryphum Nazaraeorum Euangelium
citat, & Hebraeorum magistros consule-
bat, sed neque duo Iosephi tanti operis in
suis libris oblitus essent. Adde quod nihil
certi de hoc paraphraste tradunt auctores.
Galatinus quadraginta annis praecessisse
dicit, Domini natalem, Sed sine autore di-
cit Thalmudici aiunt eum vertisse prophe-
tas in Chaldaeam linguam, ex ore Haggai,
& Zachariae, & Malachiae, sine autore
quoque, ut solent, alij aliter opinantur,
quia illius veteres non meminerunt, ut di-
xi. Quidam putant huius paraphrasin ci-
tari a nonnullis veterum nomine Syri

Galatinus
li. 1. de an-
tis cab-
li. v. v. v. v.
Paraphrasis
Chaldaica
post Hie-
ronimum

exam-

exemplaris, quod falsum esse ostendam in
cap. 1. Ion. n. 6. Idem dicit de Iosepho Go-
rionis filio. Cur toties alterius Iosephi me-
minit Hieron. & inter Ecclesiae Scriptores
nomen eius, ipsum autem ne nominat quidem
vnumquam: cum ex veteribus nonnullis de di-
uinitate Iosephi opus est, vbi certa argumeta
praesto sunt. De Annibale scribit lib. 3. c. 25.
Veniens in Hispaniam humiliauit superbia
gentis Gothorum & Gothos, ita va-
nos vocat, & lib. 5. ca. 42. ait: Et post milites
caetera Germanorum, & Gallorum, ipsi sunt
Franci. Hebr. דקיקר דקיקר hem Francus. At
Gothi non possederunt vquam Hispaniam,
neque Franci Galliam, nisi aetate Hiero. aut
paulo post, ut notissimum est ex historijs.
* Idem lib. 3. capit. 15. Carthagine vocat
קרתגו Cartagena, quod nomen nouum,
& Hispanicum est. Quare quod lib. 5. c. 25.
de templo agens scribit: Inter istas duode-
cim portas vna fuit magna, per quam intraui-
mus cum vxoribus, & liberis nostris, intra-
uimus autem cum sanctitate, & puritate in
diebus illis, & ingressi deambulauimus in
pauimento atrij, & nonnulla hutusmodi, qui-
bus plane affirmare videtur vidisse tem-
plum secundum, ita intelligendum est, nos
Iudaei intrabimus, & deambulabimus, & le-
tabamur videntes: praeteritum enim perfe-
ctum pro imperfecto, quo carent, usurpat He-
braei, sicut statim: Quin & Sacerdotes non
ingrediebantur Sanctum Sanctorum, praeter
summum sacerdotem: pro quo in Hebr. est,
Non ingressi sunt Sanctum Sanctorum: sed
multo verisimilius est finxisse, quod de se di-
cebat, & antiquitate simulare voluisse. Na-
huc Iosephum nequaquam vidisse templum
satis ex eo percipitur, quod ibi in exteriori
eius edificio in rebus apertis dissentit ab al-
tero Iosepho, qui sacerdos erat, & quotidie
in templum veniebat, & accutate illud de-
scripsit li. 6. de bello Iud. ca. 6. Verum autem esse
quod dico, cito animaduertet, qui vtriusque
verba inter se contulerit. Nec moueat nos
quod Ioseph. li. 2. c. 25. narrat Ioseph. Gorio-
nis filium, & Ananiam pontificem duces declara-
tos esse contra Cestium, multi enim patres, &
filij cognominati erant inter Hebraeos, sicut
Zacharias filius Barachiae quidam aetate sua
fuit Isai. 8. Alter vero fuit vnus e duodecim
ppheris post aliquot annos restituit, ut multi
voluerunt (de quo seruat loquitur Matt. 23.)
vsque ad sanguinem Zachariae filij Barachiae
Superstitiamque locum exponimus, qui

Iosephus
Gorionis
filij du-

111

112

113

nae etiam obscurissimus est, quonia praeter
eos, qui de Hispania Prophetam loqui arbi-
trabatur, nemo aut vbi Bosphorus esset, aut
quae nam esset haec transmigratio, exponit,
ne Hiero. quidem, qui suum Hebraicum se-
ruitus pro Sepharad vertit Bosphorus. Sep-
pharad (ut ait Hiero.) Assyriorum, id
est, Chaldaeorum vocabulum est, idem apud
eos valens, quod apud Heb. 722, id est, ter-
minus, sensus ergo esset, si Hebraea rancum
spectaremus, huiusmodi, quantum affe-
qui possum: Transmigratio Ierusalem, id
est, captiui illi, qui de Ierusalem migrarunt in
Babyloniam, & sunt in Sepharad, id est, in
extremis, & remotissimis Chaldaeorum fi-
nibus, rediit in Iudaeam, & tenebit vrbes
suis, quas ante possederat. Neque enim Iu-
daeae vrbes ab alienigenis occupabuntur, vt
terra decem tribuum, Atque has vrbes vo-
cari ciuitates Austri, quoniam Iudaeam ad Au-
stralem plagam erat terrae promissionis, scri-
ptura ipsa docet, Jerem. 13. ciuitates Austri
clausae sunt, & non est, qui aperiat: translata
est omnis Iuda transmigracione perfecta.
Terminus autem, id est, 722, pro extre-
mis finibus paulo ante posuit idem Prophe-
ta, vbi ait: Usque ad terminum emiserunt
eo omnes viri foederis tui. Hae autem est ac-
si diceret, Quantumuis remoti sint ab Ieru-
salem, qui ex ea captiui ducti sunt a Chaldaeis,
& in extremis Babylonie finibus repoliti,
redibunt tamen ad vrbes suas cum Zoro-
babel, & Iesu filio Iosedec, & cu Nehemia.
* Vrbs autem Babylonie remotissima dicitur
Sepharad, vel quod proprie ita appella-
retur, quod esset in termino, & in extremitate
eius regionis: sicut oppidum Callaico-
rum. Finis terrae dicitur, quod ad ora Oceani
positum vere finis terrae sit: vel communi
nomine dicitur Sepharad, id est, terminus,
vel extremitas, ac si diceret Propheeta: Tran-
smigratio Ierusalem, quae est in extremis, ac
remotissimis Babylonie partibus. Haec valde
quidem probabiliter dicuntur, si nomen
Hebraicum intueamur, & valde ad Hiero-
nymum sonum accommodat: qui docet mo-
ris esse prophetis, quando cometa alias ma-
tionis loquuntur, multae eorum vocabulis
vni. Quia ergo lingua, inquit, Assyriorum
terminus dicitur Sepharad, hunc sensum
esse conijcio: Transmigratio Ierusalem, quae
in extremis terminis, regionibusque diuisa est,
vrbes Austri, id est, quibus suis, recipiet, & a.
Sed habenda est ratio non solum translationis,

113

111

Ff 2 Quare

Quare si probari poterit urbem aliquam Babyloniae remota a distantia fuisse Bosphorū nihil erit ultra, quod desideremus. Nec est id improbabile quando quidem Stephanus in libro de urbibus urbem in die docet esse Bosphorū, & altera est eiusdem nominis urbs prope Cimmericū sinum. Verum sensus planissimus, & germanissimus est, quem Hebr. indicavit Hieronymo, Sepharad esse Bosphorū. Est autem Bosphorus, seu Bosphorus, angustum mare a bubus micabili transitu ita dictū, ve autor est Plinius lib. 6. cap. 1. Duoque ab autoribus nominantur, alter Thracicus dicitur, qui hodie Fretum, seu v. ita loquar strictum, Constantinopolitanum vocatur; alter prope Mæotidem paludem, qui Cimmericus dicitur, nec longe alter distat ab altero. De priori, qui vicinior erat, nunc loquitur, in quem pars Iudæorum relegata fuerat, & inde dicit in vrbes suas esse restituentiam. Hoc Iudæorum traditio docebat, qui non ignorabant, quibus in terris maiores sui exularent. Quod intelligitur ex Hieron. in Zach. cap. 10. in illa verba. Et transibit in maris fretum, ubi hæc scripta reliquit: Narrant Iudæi captivum populum Iudæorum non solum in Medos, & Persas, sed in Bosphorū quoque, & septentrionalem plagam ab Assyrijs, atque Chaldæis esse translatum, & postea eos ex parte reuocatos, De eos ad se conuertente clementia, & hoc esse, quod nunc dicitur: Transibunt in mari angusto Propontidis angustias, quæ Chalcedonem, & quondam Byzantiū breui freto diuidunt, &c. Indicat hoc etiā Bosphorus urbs prope Cimmericū sinum. Bosphorū autem vocabant Sepharad quod esset remotissima regio. Atque ita omnia conveniunt, & locus obscurissimus explicatur translatione nostra vulgata in columi.

114 * Mihi enim pro magno argumento est (quod exiguū foret, atque infirmū ijs videbitur, qui Ecclesiā minime curant, aut curasse putant, pura ne esset satis, quæ uteretur translationi) nunquam per tot sæcula ab Hier. compertibus ab ea hoc nomē mutatum esse, sed semper legisse. In Bosphoro, quod profecto non tenuisset, si male interpretatum esse agnosceret. Et quāvis Hier. in interpretatione Sepharad varie senserit, nihilq; omnino asserit, tamen translationem suam mutare noluit, & Ecclesiā ad se reduxit. Ex quo videmus (quod in Hoseæ capit. 11. numero 30.

scilicet capite 12. num. 4. dixi) maiori, ac pleniori luce illustratū esse cū facta scripturā trāstulit, quā cū commentarijs explicavit. Et ascendit saluatores in montem Sion. Quod aliam dixerat. Et in monte Sion erit saluatio. Ne quis putaret breui tempore duraturam eiusmodi saluationem, nunc addit. Et ascendit saluatores in montem Sion, id est, semper Deus mittet duces, qui populum liberent, si quando peccatis suis ab hostibus fuerit afflictus, & reprimant, atque infringant Idumæorū audaciam, & feritatem: hoc enim est quod ait. Iudicare montem Esau. Iudicare enim est imperantis, ac coercentis subditorū arrogantia, & iniuriā, & illi indicatur, qui subiecti fuerunt. More autē scripturæ dicit, saluatores. nā cū populus olim grauior ab hostibus premebatur, & mittebat illi Deus iudicē, aut ducē, a quo liberaretur, dicebatur mittere saluatores, Iud. 3. Et clamauerunt ad Dñm, qui suscitauit eis saluatores, & liberauit eos Iai. 19. Clamabūt enim ad Dñm a facie tribulatis, & mittet eis saluatores, & propugnatores, qui liberet eos. Nehem. 9. Et secundū miserationes tuas multas dedisti eis saluatores, qui saluarent eos de manu hostiū suorū. Quod per Habdiā nūc Dñs pollicetur, præstitit, cū dedit illis Zorobabellē, & Ietum sacerdotē, & Nahemiam, & plebnijs cū dedit Iudam Machabæū & eius fratres, tum Hyrcanū, Alexandrū, Aristobulū, qui Idumæos reuerunt, vt paulo ante dictū a nobis est. Pro Saluatores Lxx, & Aquila, & Theodotion, verterūt. *ascendit saluatores*, id est, referuari, aut resaluari, vt legit Augustin. 18. de ciuitate. c. 3. i. siue, *ascendit saluatores*, id est, seruari, sed plane verendū est, Saluatores, vt Symma. & Hier. & Chaldaus. Heb. *אֲשַׁרְיָא*, id est, faciētes saluos. Atque hoc idē participiū est in Hebr. locis citatis, in quorū primo Lxx verterūt *seruari*, i. seruatorē, in altero: *Mittet eis hominē, qui seruabit eos: in terra dicitur, i. seruatorē. Dicit autē, ascendit. i. Veniet, quia qui veniebant in Ierusalē in monte magno collocati, ascendere dicebantur. Ascendit saluatores a Deo saluatores. Et dicit Dñs regnum. Regnabit Deus in hoc populo, & coletur vt in populo a se electo, & liberato.*

117 **A L L E G O R I A**

Quæ hæcenus exposuimus ab illis verbis: Et in monte Sion erit saluatio, plenius in Ecclesiā per apostolorum prædicationē implera sunt, quod obscurior erat, ante-

quam

quam fieret; sed factum, quis non fidelis agnoscat? vt ait Augustinus. 18. de Ciuitate. capit. 31. In monte Sion, id est, in Ecclesia Catholica, erit saluatio; quia extra illam salus non est, sed vt omnes, qui non erant in arca Noe, (quæ figura fuit expressissima Ecclesiæ,) diluuiū inundantē perierant, ita qui non sunt in Ecclesia, diluuiū altero, non aquæ, sed ignis, peribunt. In hac habitat sanctus, id est, I E S U S C H R I S T U S Dominus noster, Sanctus Sanctorum, & totius autor sanctitatis. In hac est verum templum, & Deo acceptissimum, in quo Deo, & patri salutatis hostia immolatur corporis, & sanguinis filij sui. Et domus Iacob, de qua dictum est ab angelo: Et regnabit in domo Iacob in æternum, domus populi supplantatoris, qui supplantauit maiorem fratrem, id est, populum Iudæorum, & præripuit ei benedictionem, possidebit eos, qui se possederant: quoniam de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem, & apostoli, atque eorum discipuli prædicabunt Euangelium, eique inimicos, & persecutores subijcient, & tyrannos. Et erunt ignis, & flamma domus Iacob, id est, primi credentes ex Iudæis, & domus Ioseph, id est, qui ex gentibus se illis adiungunt, qui recte per filios Ioseph significantur in Ægypto natos, atque ex matre Ægyptia, Genes. 41. Sed postea a Iacob adoptatos, & inter eius filios, æque atque alios, connumeratos Genes. 48. Accedit quod in nomine Ioseph augmentum intelligitur, dixit enim in eius ortu mater: Addat mihi Dominus filium alterum, Genes. 30. quare recte in eo significatur populus additus, id est, populus gentiliū. * Flamma, & ignis dicitur, quoniam tanta verborum, & signorum virtute docuerunt, vt nulla eis cordis durities, nulla infidelitas resistere valuerit. Idumæos enim dicimus nunc Iudæos, vt ex Hieronymo diximus, num. 16. & gentiles, vt ait Augustinus 18. de Ciuitate capit. 31. denique eos, qui maxime Euangelio aduersabantur, siue ex Iudæis, siue ex gentibus, Et non erunt reliquæ domus Hæsan, quoniam in omnem terram exiit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum, & scissæ sunt in deserto aquæ doctrinarum, & contentes in solitudine, & vidit omnis caro salutare Dei nostri, & contumpræ est infidelitas, cessauitque idololatria. Et hæreditas

bona, quæ ad austrum sunt montem Ierusalem, quia fideles, qui primo in Iudæa paucior erant, & angustis sibi locis clauderentur, a omnes mundi partes se effuderunt, vrbes, & provincias pariter, & vniuersisque a proximis sibi incipienti. Ita factum videmus initio prædicationis Euangelij Act. 8. Et omnes dispersi sunt per regiones Iudææ, & Samariæ, præter apostolos. Et mox: Igitur qui dispersi erant, pertransibant Euangelizantes verbum Dei. Absiderā legitimus apostolos venisse in Samariam, & Philipum translatum esse in Palestinam, id est, in Azotum. Et capit. 10. Petrus erat in Ioppe; & venit Cesaream ad Corneliam centurionem. Et capite vñdecimo, qui dispersi erant, venerunt vsque ad Phœnicem, in qua erat Sarepta, & Cypriū & Antiochiam. * Et Boniamin possidebit Galaad; quia præter id, quod exposuimus, apostolus Paulus initio prædicauit in Arabia, quæ est Galaad, vt ex Hieronymo diximus. Ipse enim ait Galat. 1. Cum autem placuit ei, qui me segregauit ex utero matris meæ, & vocauit per gratiam suam, vt reuelaret filium suum, in me, vt Euangelizarem illum in gentibus: continuo non acquieui carni, & sanguini, neque veni Ierusalem ad antecessores meos apostolos, sed abij in Abraham, & iterum reuersus sum Damalcum. Denique primi prædicatores veri filij Israel, qui olim captiui fuerant in Babylonia, (sicut ait Dominus, Manifestauit nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi de mundo) omnes regiones Chanæorum, id est, gentiliū, possederunt vsque ad Sareptam, siue Sidonem, quæ erat terminus Chanæorum, id est, vsque ad extremos fines gentium. Et sicut olim filij Israel expulerunt Chanæos, & in eorum regionem successerunt: ita filij Dei, & veri Christi discipuli pulsa infidelitate, omnia quæ illa occupabat, tenuerunt. * Et manserunt in Ierusalem, quæ in Bosphoro est, id est, Iudæi, qui per incredulitatem ex Ierusalem, hoc est, ex Ecclesia, exierunt, & nunc captiui tenentur in Bosphoro, id est, in remotissimis finibus gentium, & in maxima eorum mendacia, absque obstinatione, tandem redibunt aliquando in sine sæculi. Et possidebunt ciuitatem Agram, id est, redibunt ad vrbes suas, ad hæreditatem, & locum patrum suorum; ad veram Dei ciuitatem.

Et 3 nem.

terc. 1. nem, vocat per hanc. *Caris* tunc licet scri-
ptum est: *Dirige cor tuum in viam rectam*,
in qua ambulasti, cum prophetis crede-
bas, & patrum tuorum fidei imitaberis)
reuertere virgo Israel, reuertere ad ciuita-
tes tuas istas, vsque quo delictis dissolueris
filia yaga. Quia creauit Dominus nouum
super terram: femina circumdabit vitum,
Et ascendens saluatores in montem Sion iudicant
montem Hefau, id est semper Deus vsque ad
finem seculi mittet in Ecclesiam suam Epi-
scopos & doctores, & duces verae fidei, &
religionis, ne illa ab infidelibus laedatur, &
aut terror tyrannorum, aut fallacibus ha-
reticorum disputationibus a recta fidei, &
morum regula recedat. Hi iudicabunt
montem Hefau, id est redarguent, atque
subiiciant fideles, & regnum regnum
iuxta illud: Et regnabit in domo Iacob in
aeternum. donec in fine mundi filius tra-
dat regnum Deo, & patri, vsque perpetuo in il-
lis regnet, quos ipse preibulo suo sanguine
redemit.

Luc. 1. *TR O P O L O G I A*
Iuxta Tropologiam, in monte Sion erit sal-
uatio, & erigetur, quia Idumaei nullo mo-
do effugiunt Gehennae supplicia, nisi reli-
querint montem Hefau, & transeant ad
montem Sion. Tamen iusti, quam peccato-
res in monte habitant, sicut iam Iudaea,
quam Idumaea montes habuit. Idumaei,
& peccatores habitant in monte, quia
semper excelsa appetunt, & magni videri
volunt, & superbia in altum tendunt, quan-
tum possunt, sed hic mons est mons Hefau,
de quo in hoc propheta dictum est: si
exaltatus fueris, vt aquila, & si inter sidera
posueris nidum tuum, inde extraham te, di-
cit Dominus. In hoc monte non est salua-
tio, quia qui eum conscendunt, inde in
magnas & sempiternas calamitates de-
turbantur. Illi, qui primus in hunc mon-
tem conscendit, & dicebat: necelum con-
scendam, super astra Dei exaltabo solium
meum, scimus dictum esse: Verum tamen
ad infernum deheris in profundum la-
ci. Immo & dum ascendunt, nihil minus
cogitantes descendunt, sicut ait David: De-
iecisti eos, dum alleuarentur. Iusti habi-
tant in thibure, quia sequantur se super se, col-
lunt sese super terrenis omnibus, & diuitijs,
voluptatibus, honoribus superiores sunt.

In hoc monte est saluatio, & euasio ab in-
festatione demonum, & a contagio vitio-
sorum: non est enim mons Hefau, sed mons
Sion, id est, speculae, e quo caelestia specula-
tur, & illorum amore capiuntur: & quo
plus caelestia cognoscunt, eo magis terrena
fastidiunt. In hoc monte, atque in hac vita
inuenitur sanctus sanctorum, & anima
vera eius templa efficiuntur. Tunc domus
Iacob, id est, populus iustorum, supplan-
tans, & benedictionem maiori, atque su-
perbo fratri surripies, id est, Hefau, & eius
imitatoribus, possidet eos, qui se possede-
rant, id est, affectus suos, & vitia, quibus
olim seruierat, vincit: quod iucundissi-
mum est. Tanta vero vis est, & tanta virtus,
quam ab Spiritu sancto accipiunt, qui do-
cet manus eorum ad praelium, & digitos
eorum ad bellum, vt celerius quam crede-
re, aut sperare potuissent, more flammae,
& ignis inimicos desperant, & consumat
suos, ita vt non maneant reliquae domus
Hefau. Non quo penitus concupiscentiae
motus euellantur, sed debilitantur, & in-
firmantur, & ita manent, vt si viatores obli-
uisci Dei, atque sui nolint, nunquam iterum
vires ad vincendum, & ad genus suum pro-
pagandum Idumaei huiusmodi habeant.
Domum Iacob vocat iustos, & domum Io-
seph eos, qui Aegyptij prius erant, & iustis
associati sunt, & cum illis in vnum popu-
lum coaluerunt. Domus autem Hefau & ma-
li ipsi dicuntur, vt haecenus exposuimus,
& vitia, atque affectus, quibus qui erant
filij Abraham, id est, fideles degenerant, &
filij Hefau efficiuntur, quem Deus odio ha-
bit. Et qui ad austrum sunt id est, iusti, qui
non in tenebris, & in frigore Aquilonis
versantur, sed in regione lucis, & calore
Spiritus sancti, haereditabunt montem Hefau,
id est, in bona Idumaeorum, hoc est in car-
naliu hominum, & voluptatibus dedito-
rum succedens: auferetur enim illis re-
gnum Dei, id est, dona Spiritus sancti, &
tantum Dei cognitio, & reliqua, per quae
Deus regnat in anima, & dabitur genti fa-
ciori tractus eius, ad Austrum habitan-
ti, & semper Aquilonis frigora fugiet, sicut
scriptum est: Tunc quod habes, vt nemo ac-
cipiat coronam tuam. Nam quod Deus ijs,
quos abiecit, dare solebat, eis dat, quos loco
illorum legit, vt gratibus nunc donat, quae olim
dabat Iudaeis, vt qui in caepitibus habitant, qui
humilitate, & inuicem locum amat. haec dicitur

bunt Philisthim, habebunt bona, quae olim
habebant superbi, & suis viribus confiden-
tes, quales erant Palaestini. Sed quia Deo gra-
tissima est humilitas, non istorum tantum
bona haereditabunt humiles, sed bona etiam
filiorum Ephraim, & Samariae. Ephraim
nomen habet a crescendo dictum, sicut le-
gitur Genes. 41. Nomen quoque secundi
appellauit Ephraim dicens: Crescere me
fecit Deus in terra paupertatis meae. Et Iac-
ob cum dexteram super eum posuit, di-
xit: Semen illius crescet in gentes. Recte
ergo in Ephraim illi significantur, qui Dei
beneficio crescent in terra paupertatis suae,
id est, quos donis caelestibus auget, & quo-
rum animos ad caelum leuat, dum in hac
terra paupere, & a Deo maledicta viuunt.
Nec solum ipsi crescut, sed alij etiam pro-
sunt, & multos ad Christum adducunt,
& ideo dictum est: Semen illius crescet in-
gentes. Samaria custodiam significat, ideo
in Samaritanis significatur, qui magna cu-
ra a Deo custodiuntur, quique Deo maxi-
me curae sunt. Iure ergo habitantes in cam-
pistribus, id est, humilitatis amatores, ha-
reditabunt bona illorum, quos Dominus
augere solebat, & vigilantissime custodie-
bat, & tanta bona peccato amiserunt: Scri-
ptum est enim: Custodiens paruulos Do-
minus, humiliatus sum, & liberauit me. Et:
vox Domini confringentis cedros, (id est,
elatos homines, & superbos) & confringet
Dominus cedros Libani, Et comminet
eas tanquam vitulum Libani: & dilectus,
(id est, humilis, quem Deus maxime diligit)
quemadmodum filius vnicornium, sicut
unicornius filios suos custodit, & cornu illo
forti, atque acuto animalia abigit, quae no-
cere eis poterant: ita Deus cornu potentiae
suae humiles a vitiorum incurfione, & a pe-
riculis fortiter tuetur. * Benjamin, quod
sonat filius dexterarum, filius fortis, qui non
cedit tentationibus, sed cum illis, & secum
strenue pugnat, vt non sequatur volunta-
tem suam, sed Dei, possidebit Galaad. Ga-
laad aceruum testimonij significat, & a mo-
nento foederis inter Iacob, & Laban no-
men habet, vt est in Genes. 31. Quare Ga-
laad ite illi sunt, qui testes sunt veritatis, &
foederis, quod Deus cum hominibus iniit,
& scripturas interpretates, populosque do-
centes verae, sanaeque doctrinae confessio-
ni deseruiunt. Sed vbi ore, non etiam factis
veritatem testantur: iuxta id quod ait Apo-

itolus: Confiteantur se nosse Deum, factis
autem negant) pelluntur e Galaad, id est,
aufertur illis testificatio veritatis a Domi-
no, sicut ait Propheta: Peccatori autem di-
xit Deus: Quare tu enarras iustitias meas,
& assumis testamentum meum per os tuum?
Ipsos etiam conscientia redargente pu-
det docere, & saepe nemine silentium in-
dicente conticefcunt, ne maius sibi iudi-
cium sustiant, aut certe sine animarum fru-
ctu loquantur. In hanc autem testificatio-
nem veritatis succedit Benjamin, id est, qui
depravatas animi affectiones, & cupidita-
tes, vt filij dexterarum, & ad Christi dexte-
ram in iudicio collocandi, viriliter expu-
gnant. * Nam si cum hac vita coniuncta
sit eruditio scripturarum, misericordie homines
iuuant, & veri Ecclesiae doctores sunt, non
in persuasibilibus humanae sapientiae ver-
bis, sed in ostensione spiritus, & virtutis. Si
autem desit eruditio, verba ipsa qualiacun-
que, vi quadam admirabili animos ad vir-
tutem commouent, & vel tacentes loquun-
tur, mutique factis vociferantur. Sed quon-
iam illi etiam, qui a Diabolo superantur,
& funibus peccatorum suorum constricti
Babylonem abducuntur, id est, in confusio-
nem scelerum, & turpitudinum: nequa-
quam reditum, & libertatem desperare de-
bent, merito subiicit: Et transmigratione exerci-
tus huius filiorum Israel, omnia, quae Chananaeorum
sunt, vsque ad Sareptam, scilicet, haereditabit,
aut possidebit. Etenim si poenitentiam agere
volent, & ad eum reuerti, qui non vult mor-
tem peccatoris, sed vt conuertatur, & viuat,
suscitabit super eos verbum suum bonum,
& eos in pristinam libertatem vindicabit.
Possidebunt omnia quae Chananaeorum
erant, vsque ad Sareptam, id est, vsque ad fi-
nes eorum possessionis, id est, animas suas,
& vires animae, atque corpora, quae Chana-
nazi hostes populi Dei, id est, demones pos-
federant. Antea enim Diabolus in homine
capto eius ingenium, & mentis aciem tene-
bat, ijsque ad facinora, & ad ambitione, &
ad bona caduca comparanda abutebatur, &
ad haec eadem omnes animae, atque corporis vi-
res conuertebat. At vbi Deo se per verae poe-
nitentiam reddidit, haec omnia, quasi post-
liminio recuperat, & eis libere ad vtilitate
sua vtitur. Idem promittitur transmigrationi
Ierusalem, quae in Bosphoro est. Transmigrationi
Ierusalem dicuntur illi, qui non solum filij Is-
rael, Christiani erant, sicut & ceteri, sed ex

illa vrbecapti sunt, in qua erat templum, & regia, & illustrior gentis nobilitas, & eruditio, hoc est, qui vita, & dignitate, & professione propius ad Deu accedebant, & inter alios eminebant, vt sacerdotes, Theologi, religiosi, & qui arduam vitam rationem amplexi sunt: Mirandum vero est captiuos Ierusalem longius a patria abesse, & in remotissimis Babyloniz partibus teneri. Miremur, & timeamus, quoniam, & si difficilius eadimus, & facilius, si velimus largimus, tamen, si obliuiscamur Ierusalem, & manus hostibus demus, ac e quo animo captiuitate ferre incipiamus, in maiorem scelerum confusionem deducemur, & longius a patria, atque a salute exulabimus. Recte enim August. scribit ad suos Hipponefes: Simplicitate autem fateor caritati vestre coram Domino Deo nostro, qui testis est super animam meam: ex quo Deo seruire cepi, quomodo difficile sum expertus meliores, quam qui in monasterijs profecerunt: ita non sum expertus peiores, quam qui in monasterijs ceciderunt, ita vt hinc arbitretur in Apocaly. scriptum. Iustus iustior fiat, & sordidus sordescat adhuc: Quare captiui, qui erant Babylone, non immerito dicebant: si oblitus fuero tui Ierusalem, obliuioni detur dextera mea. Adhaereat lingua mea faucibus meis: si non meminero tui. Verum huius quoque per penitentiam possidebunt ciuitates Austri, id est, ad possessiones suas reuertentur, ad tranquillitatem animi, ad orationis quietem, ad contemptum seculi, ad desiderium vite aeternae, vt fiat quod scriptum est in Ieremi. Haec dicit Dominus exercituum Deus Israel: Adhuc dicent verbum istud in terra Iuda, & in vrbibus eius, cum conuertero captiuitate eorum. Benedicat tibi Dominus pulchritudo iustitiae, mons sanctus, & habitabunt in eo Iudas, & omnes ciuitates eius simul agricolae, & minantes greges: Quia inebriaui animam lassam, & omnem animam esurientem saturauit. Hoc est, Plena erunt omnia benedictione Dei, & vniciuque dicetur, atque vt dicetur, fiet: Benedicat tibi Dominus, qui est pulchritudo iustitiae, & mons sanctus, in quo, qui habitauerit, nullas timebit insidias. Cum autem nos ad montem Sion redierimus per penitentiam, id est, ad illam altitudinem, in qua. n. 121. habitare iustos diximus, qui terrena despiciunt, & caelestia

Epi. 137.

Psal. 136.

128

Iere. 31.

speculatur, nequaquam nos inde deici patiamur, quoniam et si aduersarie potestates varijs nos tetationibus, & insidiarum artibus aggrediantur Deus mittet in hunc montem saluatores, qui nos eripiant, ac liberent. * Quid aliud sunt saluatores, quam motus quidam animi saluatores, & Spiritus sancti nos ad salutem hortantis, & auxilium semper ad permanendum in sanctitate pollicentis impulsus: Cum tunc quodam, & accidia relaxaris, audis intus: Viriliter age, & confortetur cor tuum, & sustine Dominum. Cum morbis, aut doloribus, aut persecutionibus grauaris, & natura supra modum angitur, quasi vox quaedam sine strepitu sonat in corde tuo: Non sunt condigne passiones huius temporis ad futuram gloriam, quae reuelabitur in nobis. Cum libido titillat, illud suggeritur: Nescitis, quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violauerit, disperdet illum Deus. Hi, & eiusmodi alij sunt saluatores, qui ascendunt in montem Sion, vt habitantes in eo perpetuo tueantur. Si igitur filius nos liberauerit, & quae liberis digna sunt, fecerimus, & saluatores admiserimus ascendentes in montem Sion, erit Domino regnum, fugient tyranni, & Dominus regnabit in nobis, & quo magis nos regnari patiemur, eo pleniori, veriori, incundiorique libertate perfruemur, quam filij huius saeculi ne norunt quidem. * Quam beatum regnum? quam tranquillum? quam iucundum? quam ei debitum, qui illud suo sanguine comparauit? Adueniat regnum tuum o Domine Iesv, adueniat cito, fuga tyrannos, regna in anima mea, melius est vt tibi eam dem, quam alteri, os meum es, & caro mea. Quid retribuam tibi pro omnibus, quae retribuisti mihi? Vnam petij a Domino: hanc requiram, vt adueniat regnum tuum. Haec est meorum summa votorum, ne confundas faciem meam, adueniat regnum tuum. Nemini obsequar, nemini me tradam nisi tibi, nullum Dominum agnoscam praeter te. Eius sum, qui dedi animam suam pro me, qui in maculato sanguine redemit me. Hoc petam, hoc clamabo: Adueniat regnum tuum. Sicur pullus hirundinis sic clamabo, meditabor vt columba: Hoc meditati somnitu obrepit, haec primu vox expergiscenti occurrat, haec, dum viuio, mihi sit in corde, haec in ore, hanc cum ipso spiritu effundam.

129

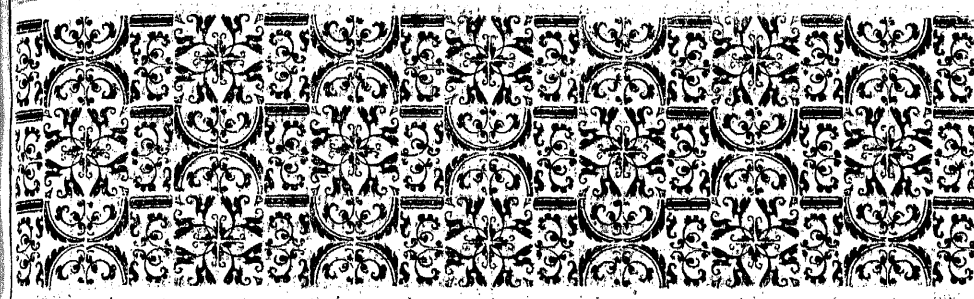
Psal. 46.

Roma.

1. Cor.

130

Gene.

FRANCISCI RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESV IN IONAM prophetam Commentarij.

DE VERITATE, ET FIRMITATE mysticorum sensuum, Proemium.

Non minus Spiritus sancti aura ex Habdiaz fluctibus, ex illisque scrupulosis guttib' enauiamus aliquando, vt iam liberius per Ione pelagus vela redamus, profundum illud quidem, sed minus fluctibus sauiens, minus scopulis impeditum. Atque hoc alacrius soluere, & contentius remigare debemus, quod post navigationis laborem dominum Iesum inueniemus in littore a mortuis excitatum, quod piscis magnus penitus absorbuisset videbatur. Nec illud timendum est, quod duobus discipulis in vilam euntibus contigit, vt eum, quicum ibat, & colloquebantur, minime agnoscerent. Ipse videndum se se offeret, qui dixit: Generatio mala, & adultera signum quaerit, & signum non dabitur ei, nisi signum Iona prophetae. Sicut enim fuit Iona in ventre ceti tribus diebus, & tribus noctibus: sic erit filius hominis in corde terre tribus diebus, & tribus noctibus. Ex quo cernimus in plana, & simplici historia sublimem latere intelligentiam, & mysteria salutis nostrae maxima, id est, mortem & resurrectionem seruaueris, quasi pulcherrimam picturam, vnde litera contregi, id est, non hominis, delectore cognoscimus, sed ipso, qui diuinitate

suam carne contexit, reuelata facie se in suo propheta demonstrante. In quo etiam animaduertimus, multa veteribus patribus in figura contigisse, quae sunt scripta propter nos, vt est apud Apostolum, eaque spiritum Dei non minus significare voluisse, immo & multo magis, quam res ipsas gestas, quae verbis produntur: nec nobismetipsis satisfacere nos debere, cum nuda historiam tenuerimus, donec illa, quorum causa res ipsa scripta, gestaeque sunt, mysteria teneamus. * Quae quoniam partim ad cognitionem, partim ad actionem pertinent, quae cognitionis sunt, cum de CHRISTO, aut de Ecclesia aliquid intelligitur, semper explicabimus, vt in hoc propheta: quae vero ad actionem spectant, vbique, vt cepimus, paulo accuratius persequemur. Vtrisque autem explicandis, praeter multas, magnasque utilitates, perspicuum fiet, & manibus, vt aiunt, correctabitur, quod saepe dicitur, & multi nec negare audent, nec satis sibi persuadere possunt, quia non experiuntur, sub vno sensu. Historico multis mysticis abundare scripturam, & (vt ait Greg.) vno, eodemque sermone, dum narrat gestum, prodere mysterium. Et quoniam sunt non pauci, qui non illi quidem foras, sed in animo, sed ignorantia quadam, & imperitia

Matth. 12.

Sensus mystici.

1. Cor. 10.

2

10. Mor. c.

Veritas mysticorum scilicet

Libri Morales expositionis Gregorii

mysticos patrum sensus parvipendunt quasi confictos, & pro arbitrio scribentium excogitatos; hinc iam illos equiores, & patribus, & nobis habebimus, si verbis ipsius auctoris scripturarum animaduerrere velint hanc exponendi, atque excogitandi rationem abunde comprobati. Nec enim verum est quod putant mysticas expositiones pro libro confingi, & quod quendam dicentem audiui: quæ beatus pater Gregorius in libro Iob scripsisset, ea in quemuis alii ex sacris libris scribi potuisse, quod fortasse & alij sentiunt, tamen minus audaces sint ad dicendum. Indigna profecto theologo vox, & ingrati animi index, qui non solum opere detrahat clarissimo, & vtilissimo, & quo nullum vnquam melius in libris patrum habuit Ecclesia, sed etiam de omnium sanctorum laboribus, qui cum magno, & sui, & Ecclesie fructu in hoc scripturae genere defudarunt. Errant toto caelo, nec possunt à Grammatica arte recedere, & ignorant virtutem scripturarum, & magnitudinem donorum Dei. Nam sicut in Historico sensu ipsa nos vocum notio coerctet, & concludit, ne libere in quamuis intelligentiam euaagemur, & ex scripturae consuetudine, atque ex patrum sententijs, & peritia linguarum ambigua verba interpretamur: ita in mystico res, quæ illis vocibus significatae sunt, & illarum cum hoc sensu similitudo non finit, vti id, quod patres volunt, dicant, sed quod cum historia plene congruat, & cum præcedentibus ac sequentibus apte cohaereat. * Hanc autem explanationem excogitant cum consuetudinem scripturae attendentes, & maiorum vestigijs insistentes tum maxime orantes, & Dei spiritum inuocantes. Et quoniam, vt Historicus sensus ex verbis, ita & mysticus ex rebus oritur, quas verba illa significant: sicut quæ scribitur in explanationem historiae libri Iob, non possunt in alterius explanationem eadem conuenire, ita quæ ex illa Historica explanatione pendent, fieri nullo modo potest, vt recte, & proprie transferantur in alteram. Itaque multæ enarrationes mystica patrum miræ videntur ijs, qui non sunt in eo studiorum genere exerciti, quæ si ab eruditissimis diligenter inspicrentur, neque miræ, neque pro arbitrio confictæ viderentur. Atque, vt exemplum ex hoc ipso propheta petamus, si dicerent patres piscem magnum, qui deuorauit Ionam, mortem significare, siue in-

fernum CHRISTVM deuotantem, & cum idem à pisce eiectus est in siccum, resurrectione Dni indicari, diceret isti, vt arbitror, nisi Euangelium legissent, fingi ab otiosis hæc, & excogitari omnia. Idem iudicarent, si serpente æneum in ligno positi Christum in cruce pendente significare diceremus: si vero nubem, & mare in transitu filiorum Israel Baptismi, petram CHRISTI typum esse audirent, fortasse etiam carchin nos tollerent, cum tamen alterum à CHRISTO, alterum à diuino illo legis, & prophetarum interprete Paulo sit postea explicatum. Hæc, & alia huiusmodi patres obseruauerunt, quæ in suis Allegorijs, & Tropologijs imitantur, atque eadem ab scripturae studiosis notari oportet, vt cum similia in Ecclesiasticorum hominum libris inuenerint neque mirentur, neque contemnant. Præclare ergo, & grauiter grauiissimus Ecclesie doctor Gregorius, cum verba Domini exponeret de semine, quod secus viam, & supra petram, & inter spinas cecidit: Est, inquit, quod solite in hac ipsa expositione Dominica pensare debeamus, quia si nos vobis semen verbum, agrum mundum volucres dæmonia, spinas diuitias significare diceremus, ad credendum nobis mens forsitan vestra dubitaret. Vnde & idem Dominus per semetipsum dignatus est exponere quod dicebat, vt sciatis horum significationes querere in ijs etiã, quæ per semetipsum noluit explanare. Exponendo ergo quod dixit, figurare se loqui innotuit, quatenus certos vos redderet, cum vobis nostra fragilitas verborum illius figuras aperiret. Sed iam sanctum Ionam audiamus, qui nomen habet columbæ, & per eum columbam illã aduenire nobis precamur, quæ supra Dominum seruatorem descendit, & mansit in baptismo, vt vere, & pie, & vtiliter latentia in eius prophetia mysteria referemus.

ARGVMENTVM PROPHETE.

CAP. I.

Ionas ad prædicandum in urbem Assyriorum maximam Niniuen missus Dominum fugit, & in nauim descendit euntem in Tharsis; exortitur ingens tempestas, forte ipse deprehenditur causa esse tempestatis, tandemque voluntate sua in mare mittitur, tempestas subito sedatur.

CAP. I.

Deuoratur Ionas à pisce magno, & in eo spe salutis suæ excitatus orat, & gratias agit Deo, tandemque tertio die in litus euomitur.

CAP. III.

Iterum iubetur Ionas Niniuen ire ad prædicandum, ad eius prædicationem vniuersi Niniuitæ ieiunant, & facis induuntur, & vera, argus humili poenitentia suæ vrbis subuersionem à Propheta prædictam deprecantur.

CAP. III.

Dolet Ionas, quod videt Deum poenitentia Niniuitarum placari, & queritur se ad eos missum fuisse prænanturam, quod futurum non erat. Egre ditur ex vrbe, & in remoto loco ad Orientem consistit, vt videat exitum suæ prophetiæ. Exoritur hedera, quæ à solis iniuria protegitur, sed sequentis diei diluulo à verme corrosa exarescit, dolet Ionas vehementer, & solis venatoque venente afflictus mortem orat, & irascitur. Mox hederæ exemplo docetur non fuisse Niniuen subuertendam.

CAP. I.

I factum est verbum Domini ad Ionam filium Amathi, dicens. Surge, et vade in Niniuen ciuitatem grandem, & prædica in ea: quia ascendit malitia eius coram me. Et surrexit Ionas, vt fugeret in Tharsis à facie Domini. & descendit in Toppem, et inuenit nauem euntem in Tharsis; et dedit nauulum eius, & descendit in eam, ut iret cum eis in Tharsis à facie Domini. Dominus autem misit ventum magnum in mare, & facta est tempestas magna in mari, & nauis periclitabatur conteri. Et timuerunt nauis, et clamauerunt viri ad Deum suum, & miserunt Iasa, quæ erant in naui in mare, et clamauerunt ab

eis: et Ionas descendit ad interiora nauis, & dormiebat sopore graui. Et accessit ad eum gubernator, et dixit ei, Quid tu sopore deprimeris? surge, inuoca Deum tuum, si forte recogitet Deus de nobis, & non pereamus. Et dixit vir ad collegam suum. Venite, et mittamus sortes, & sciamus, quare hoc malum sit nobis. Et miserunt sortes: & cecidit fors super Ionam. Et dixerunt ad eum. Indica nobis cuius causa malum istud sit nobis: quod est opus tuum? et qua terra tua? & quo vadis? vel ex quo populo es tu. Et dixit ad eos. Hebraeus ego sum, et Dnm Deum caeli ego timeo, qui fecit mare & aridam. Et timuerunt viri timore magno, et dixerunt ad eum. Quid hoc fecisti? Cognouerunt enim viri quod à facie Domini fugeret: quia indicauerat eis. Et dixerunt ad eum. Quid faciemus tibi, & cessabit mare a nobis? quia mare ibat, & intumescebat super eos. Et dixit ad eos. Tollite me, et mittite in mare, et cessabit mare à vobis: scio enim ego quoniam propter me tempestas hæc grandis venit super vos. Et remigabant viri, vt reuertentur ad aridam, et non valebant: quia mare ibat, et intumescebat super eos. Et clamauerunt ad Dominum, et dixerunt. Quæsumus Domine, ne pereamus in anima viri istius, et ne desuper nos sanguinem innocentium: quia tu Domine, sicut voluisti, fecisti. Et miserunt Ionam, et miserunt in mare: et stetit mare a feruore suo. Et timuerunt viri timore magno

Dominum, et immolauerunt hostias Domino, et uouerunt uota.

HISTORIA.

Et factum est Verbum Domini. Quae ad prophetarum initia pertinebat, de genere prophetarum, de tempore, de patria, ne saepe essent repetenda semel in praedictis exposuimus. Quomodo autem Propheta dicat: Et factum est, cum nihil praecesserit, quod coniunctione illa, Et, copuletur, laborant Theophyl. & Rupertus, ut explicent & in prima homilia in Ezech. Laborauit Gregorius, sed nobis minime laborandum est, cum iam semel, atque iterum docuerimus in Hof. 9. nu. 9. & in Habdiam. nu. 63. ex Hebraicae linguae consuetudine, Et, redundare saepe initio sententiae, tantumque ornatui deferuire: quod intelliges noster interpres, nunc eam ponit, nunc omittit. Hinc uulgatam apud Hebraeos libros incipere ab, Et, ut uideamus in Exhodo, in Leuitico, in Numeris, in Iosue, in Iudicibus, in Ruth, in omnibus libris Regum, in 2. Paralipomeno, in Hefdra, in Ekther, in Baruch, in Ezechiele, in 1. Machabeorum: quauis aliquando, ut dixi, coniunctionem interpres subiceat. Iosephus quoque filius Gorionis quinque historiae suae libros, ita ut Jonas inchoat, id est, Et fuit, siue: Et factum est. De uerbo autem, & quid sit fieri uerbum, initio primi capitis Hofae satis dictum est.

Ad Ionam filium Amathi. In Hebraeo est Amithai, idem nomen est, diuersitatque est solum in punctis additis a recentioribus Hebraeis, apud Lxx est A'ubai in Biblijs complutensibus, & Regijs, sed in Aldinis, quae sine dubio sunt castigatiora, omnino legitur ut apud nos, A'ubai ex quo fit, quod non semel, ut arbitror, dixi, Hebraeos suis punctis nomina uirorum, & locorum saepe corripisse. De Amathi autem Hieronymus traditionem refert Hebraeorum, quam nec probat, nec improbat, filium eum fuisse uidae Sareptanae, quem Elias propheta mortuum suscitauit. 3. Reg. 17. nomenque acceperit matre dicente: Nunc cognoui quia uir Dei es tu, & uerbum Domini in ore tuo uerum est, siue ueritas est, non enim ueritatem significat, & Amathi dicitur, quasi ueritas mea. Hoc & Epiphanius in libello de prophetarum uita, & inserit & multi alij affirmant. Mihi non fit admodum uerisimile: nam si

Et coniuicio redudans.

2

Sareptanae uidae filius fuit Amathi, gentilem eum fuisse constat, Sidoniorum enim erat Sarepta, ut in fine Habbiae diximus, & gentiliam, atque hanc mulierem gentilem fuisse satis ex Luc. 4. perspicitur. At Amathi propheta etiam fuit iuxta eorumdem Hebraeorum traditionem, eum patri nomen in propheta ponitur, eum quoque prophetam fuisse. Quare probabilius est Iudaeum fuisse, quam ethnicum. * Non desunt qui respondeant matrem quidem fuisse gentilem, sed patrem Iudaeum ex Geth, quae est in Hopher: sed, si dicere satis est, quidquid uolent, dicent, at non est cordati hominis temere quippiam dicere. Adde quod Ionas ex. 4. Reg. 14. scimus fuisse ex Geth, quae est in Hopher, & pertinet ad tribum Zabulo. Iosu. 19. & Hieronymus autor est inter Sephorim, & Tiberiadem esse hanc Geth, uiculum haud grauem, in quo ipsius prophetae sepulcrum ostenditur: dici autem Hopher ad distinctionem aliarum urbium eiusdem nominis; quae, inquit, iuxta Eleutheropolim, siue Diopolim, hodie quoque monstrantur. Ex quo probabiliter colligi uideatur, eius parentes non Sareptanos, sed Gethaeos fuisse. Eorum porro autoritas, qui hoc affirmant, non me magnopere mouet, nam multi testes, qui rem ab vno aliquo acceperunt, quasi unus testis habentur iure civili, nec plus fidei habent, quamuis multi sint, quam ille, a quo audierunt: Nonnulli putant Ionam dici ab Hebraeis filium Sareptanae, & reprehendunt, quod male intelligunt, cum hoc non de Iona, sed de patre eius Amathi dictum sit. Surge & uade in Ninuen ciuitatem magnam. Ninive urbs est Assyriorum celeberrima, & primae mundi monarchiae caput ad Tigridis fluium condita a Nino primo rege Assyriorum, qui Genes. 10. uocatur Assur. Coepit enim regnare in Babylonia, & inde bello finitimos ad orientem peruenit in terram Assyriorum, eaque expugnata urbem condidit, quae a eodetis nomine Hebraeis Ninive, profanis auctoribus Ninus dicitur ut Plinio lib. 6. cap. 26. Straboni lib. 16. in principio. Ptolomaeo lib. 6. Geographiae. cap. primo. Conditam autem fuisse a Nino docet Euseb. initio chronicorum, & nos id ostendimus in Hof. 2. cap. nu. 61. & in cap. 3. nu. 6. & 37. ex Hiero. & August. & hunc esse qui Genes. 10. dicitur Assur aedificator Ninus. Quare i dem auctores nunc Assur condiro-

rem

rem Ninus vocant, nunc uideamus, nec dicunt eam a Nino fuisse amplificatam & exararam, ut in caena in Gene. cap. 10. sensu Lyppomanus, sed conditam omnino, uel aperitissimum est apud Diodorum Siculum lib. 3. reserit ad antiquitatem. De eius magnitudine dicimus initio cap. 3. Ceterum hoc tempore quo Ninus condidit urbem loquas, ferebat imperium Assyriorum: ita ut eorum rex uitor appellaretur, quod ad eum, quasi ad omnium potentissimum, & regem regum, omnes confugerent, qui a potentioribus opprimebantur. Hof. 5. Et uidit Ephraim languorem suum, & Iudas uinculum suum, & abijt Ephraim ad Assur, & misit ad regem uitorum, quod ibidem latius explicauimus. * Mittitur autem Propheta, ut notum sit omnibus nationibus, & saeculis Deum omnium creatorem, non Hebraeorum modo, quos in peculum suu elegerat, sed omnium gentium creatorem salutem, sicut Apostolus ait: An Iudaeorum Deus tantum non est & gentium immo & gentium. Ecce cap. 6. Rusillum, & magnam ipse fecit, & aequaliter uicua est de omnibus. Idem uidemus Isaiam, Ieremiam, Ezechielem, Hamos, & alios prophetas, interdum etiam nationibus gentium prophetare: & Habbias Idumaeis, & alienis, & hostibus Iudaeorum prophetari. Et praedica in ea. Hebr. Et clama super eam, siue contra eam. Chaldaeus. Vaticinare in eam. Ex quibus intelligimus quomodo eum praedicare iuberet, minitudo uel dicet, & praenuntia ad illi ruinam, nisi conuerteretur, sicut cap. 3. Adhuc quadraginta dies, & Ninive subuerteretur. Propterea, eodem. ca. 3. ubi nos habemus: Et praedica in ea praedicationem priorem, quam ego locutus sum ad te. Quia ascendit malitia eius coram me. Torrensque sunt eius scelerum, ut iam dissimulare nequeam, me uideat, sed punire cogar. Huiusmodi uerbis, ut solet scriptura, cum peccata magna sunt, & ingentem celeramque uindicam magnitudine sua exposcerent, dicitur in Genes. 18. clamor de domo uirum, & Gomorronum multiplicatus est. Hof. 4. Vox sanguinis fractus tui clamor ad mortem. Hinc magna peccata uideantur clamor de his. Et expegnit uiracorum iudicium, & cetera. Huiusmodi uerbis, & cetera.

Clamor.

zouit

clamor: quia uidentur clamare, & Deum cogere ad uindictam, ducta ab hominibus metaphora, qui dissimulant se iniurias uideri, aut audire contumelias, sic cogantur irasci, & uindicare, sed cum multae sunt, aut magno clamore dicuntur, non possunt iam dissimulare, sed puniunt. Ex quo etiam Hebr. 12. Sanguis Christi molius loqui dicitur, quam sanguis Habel: quoniam sicur sanguis Habel quodam modo Deum cogebat uindictam sumere de interfectore Cain, ita sanguis Christi in cruce effusus uehementius Deum ad misericordiam prouocat, quam sanguis Habel ad uisionem. Eadem metaphora dicitur: Ascendit malitia eius coram me: id est, nota mihi est, etiam si dissimulare uelim, non possum. Et surrexit Ionas, ut fugeret in Tharsis. Cur Ionas fugerit expositores querendo defatigantur, & uarias causas excogitant, cum liceat ex ipso, qui fugit, causam fugae cognoscere, qui cap. 4. uident Dominum pepercisse ciuitati propter poenitentiam, afflicta est, & dixit: Obsecro Domine, numquid non hoc est uerbum meum, cum adhuc essem in terra mea? Propter hoc praecipuaui ut fugerem in Tharsis. Scio enim quia tu Deus clemens, & misericors es, patiens & multae miserationis, & ignoscens super malitia. Ergo Propheta humanum quippiam patiens medax uideri timebat, cum Deus placatus urbem conseruaret, & ab omnibus ridet, quasi sine causa tam longum iter confecisset. Possumus huic alteram addere ex Hieronymo, & ex Gregor. 6. Mor. cap. 13. praenouisse eum propheticum spiritu tunc peturam esse aequum Israel, cum nationes credidissent, ideoque uitalle, ne populus suus reuiceretur. Quid sit autem Tharsis magna doctissimorum hominum contentione cernatur. Iosephus 9. Antiq. cap. 11. Tarsum nobilem Ciliciae urbem esse dicit, in quam fugiebat Ionas. Idem lib. 1. cap. 7. affirmat Ciliciam olim dictam esse Tharsis, idque uel ex eo intelligitur, quod uerbum eius celeberrima Tharsus uocetur. Graca uero posita pro, debuit enim scribi, & proferri sine non ut scribitur. Quare obscurus uerum Sigismundus Gelenius: Prima nomina litterarum Tau mutata, cum in Graeco posita uerbum: Tarsus enim apud ipsos quoque uerbum celeberrima est, uocatur, & in Graeco existens, Tau littera ad appellationem in ipso Tharsa littera mutabitur.

Tharsis.

Idem

Idem postea scribit Rhetorius Augustu-
nenfis episcopus in Commentarijs Canti-
ci Cantecorum, vt refert Hieron. in episto-
la ad Marcellam, cuius initium est: Nuper
cum Rhetorij, &c. Et Alfonso episcopus
Abulefis in Commentarijs in Chronica
Eusebij in 1. p. 21. & Lyranus. Alij Car-
thaginem esse volunt nobilem Africae urbem,
vt Varabius: & recentiores nonnulli. Immo
& Theophylactus, & Theodoretus conueni-
unt videri esse Africae: quatenus Graeci
vocali vocant, eamque Latini Carthaginem
nuncupant. Hoc ex eo confirmant Graeci
auctores, quod Isai. 23. Legimus: Vlulate na-
ues Tharsis. Lxx naues Carthodonis, id est,
Carthaginis; & Ezech. 27. Carthaginenses
negotiatorum sui. Lxx Carthodonij. Hebr.
Tharsis. Testantur autem in his locis, in He-
braeo, & Syro exemplaribus esse Tharsis. Ex
quo conitar paraphrasin Chaldaicam non
esse: Syrum illud exemplar, quod citatur a
nonnullis veterum, vt quidam falso opinati
sunt, nam in his locis non est in paraphrasi
Chaldaica Tharsis, sed mare, id est, vt
statim dicitur. At Hieronymus hic, & in ca. 1.
Isaiae, Tharsis mare interpretatur, neque
aliud intelligi, quam Ionam in mare fugis-
se: quae sententia multo mihi verior videtur.
Etenim veteres Hebraei (vt Hiero. docet in
cap. 1. Isaiae) putant linguam propriam suam mare
Tharsis appellari; * quando autem dicitur
mare, non Hebraico sermone appellari, sed
Syriaco. Haec est igitur propria filij nomi-
nis apud Hebraeos significatio, vt sepe in sa-
cris libris videmus. Isai. 21. Et super omnes
naues Tharsis. Lxx: Et super omnes nationes
maris, & ca. 23. bis ait: Vlulate naues maris.
Vbi Aquila, Symmachus, Theodotus; no-
men Tharsis reliquerunt, sed Chaldaeus ver-
tit mare, id est, maris. Psal. 77. In spiritu vhe-
menti conperes naues Tharsis. Ezech. 27. Et
aspectus rotarum, & opus earum quasi vides
maris. Mihi videtur, & in locis vbi nomen
esse creditur vobis, aut regionis, pro mare
potius accipi debere.

Paraphras
is Chaldae
ca non est
exemplar,
quod Syru
vocatur.

Tharsis.

7

telligit, qui legerit decimum caput Gene-
sis, adiecto pro commentario cap. 7. lib. 17.
Antiquitatis Iudaicae Iosephi, quem & Hiero-
n. in Traditionibus Hebr. in Genes. & om-
nes postea auctores, magna ex parte secuti
sunt. * Ex Iaphet igitur Noe filio natus
est Iauan, filij autem Iauan (inquit sacra his-
toria) Elisa, & Tharsis, Cethim, & Dodani-
m; ab his diuisae sunt insulae gentium in re-
gionibus suis, vniquisque secundum lin-
guam suam, & familias in nationibus suis. A
Dodanim, seu Rodanum, sicut etiam in vi-
tiose D. pro Rodanum est propter magna
litarum apud Hebraeos (sicut dicitur) di-
cti sunt Rhodij, vt Hieron. & multalij sen-
tiunt. A Cethim, iuxta eundem Hieron. &
Iosephum, Cypri; a Iauan, Iones, vnde &
Ionium mare: ab Elisa Aeoles, vnde quinta
Graecorum dialectus, & Eolia dicitur. A
Tharsis orti sunt Cilices, vt indicat eius re-
gionis metropolis Tarsus. Nec vero mira-
dum est, licet rari quae etiam in Tharsis ma-
ritata esse in ymo Tarso, Geoponum Graeci
in huiusmodi nominibus aspiratas litteras ver-
tunt in tenues. Sic dicunt Palaeum pro Phi-
lithim, Carmelus, pro Charmel; Sarepta
pro Sareptacha; & Cethim vrbem Cyprii Chai-
thim; & Iaphet, pro Iapheth, & similia.
Quod autem ex Iosepho diximus, a Thar-
sis ortos esse Cilices confirmat Hiero. loco
inducato, & in locis Hebraeis, Glossa inter-
linearis Gen. 10. & ibidem Lyranus, Lyp-
marus, Antonius Hencala, & alij eisdem
loci expositores, & Iansenius, & Genebrar-
dus in Psalmum 47. & Iohannes Cathardus
in cap. 1. Iona. * At posteros Tharsis non
esse in his intra Ciliciae fines, sed per vrbem
maris nostri versus oceanum, & per provin-
cias adiacentes Helleponto, & Propontidi,
Euxinoque mari late se fuisse, potest ex-
se intelligi, quod locis citatis a Iosepho,
& Hieron. sedes filiorum Iaphet incipien-
tes a Turo, & Annano motibus pertinuisse
in Asia ad Antinom vsque Tanaan, in Euro-
pa vsque Gades. Intelligitur etiam ex Isai-
dia. 21. Verbis obscuris quidem, sed illu-
scentur, multum nobis lucis allatant. Ea
sunt de Holo phernem cum magnis copijs ex
Assyria profecto: Cumque peritram fisserit
Ange, qui sunt a sinistro Cilicis, ascendit,
omnia castellorum, & obtinuit omnem
munitionem. Effregit autem cluitatem opi-
natisimam Meloch; praedantque omnes
filios

filios Tharsis, & filios Iimabel, qui erant co-
tra faciem deserti, & ad Austrum terrae Cel-
lon. Montes Ange nulli sunt apud Geogra-
phos, est tamen mons Argæus maximus in
Cappadocia, cuius meminisse Strabo lib. 12.
& Plin. lib. 6. cap. 3. & Ptolem. lib. 5. capit. 6.
Quare suspicor prius scriptum fuisse ad mon-
tes magnos Argæos, paulatimque scriptum
fuisse Arge, deinde Ange. Nam hi montes
ad sinistram Ciliciae sunt, id est, ad Aquilo-
narem plagam, quae in scriptura vocatur sini-
stra, sicut Australis, dextera. * Ex quo per-
spicimus filios, siue posteros Tharsis, de qui-
bus conuino loquitur, per illas Asiae provin-
cias a Cilicia, & Cappadocia dispersos fuisse
vsque ad Pontum, & Bythiniam. Nec enim
nunc de Cilicibus loquitur, qui vltro dedi-
tionis nuntios ad Holo phernem miserunt
antequam propius accederet, vt legimus, ca.
3. sed de alijs in Cilicia ex genere Tharsis or-
tis, & per illas provincias, quae ad Cilicium di-
tione dem pertinebant, diffusis. Autore siqui-
dem Solino in Polyhistore, cap. 41. Cilicia
antea vsque ad Pelusium Aegypti pertine-
bat, Lydijs, Medijs, Armenijs, Pamphylia,
Cappadocia sub imperio Cilicum constitu-
tis. Mox ab Assyrijs subacta (duce videlicet
Holo phernem) in breviorum modum scri-
pta est. Haec ideo retuli, vt ex eis intelliga-
mus totam hanc regionem, quae supra ma-
re nostrum a sinu Iflico, siue a portis Ama-
ni tenditur in Occasum vsque ad extremos
Ciliciae Thraciae siue Asperae fines, atque
vltimus etiam longe, & eam, quae a Cappa-
docia, & Pamphylia ad Lydiam, & Porum
pertinet, olim dictam esse Tharsis, quia po-
sterorum Tharsis erat. Eadem ratione ma-
re Mediterraneum a sinu Iflico, quod in eius
fine est, vsque ad Porum Euxinum, dictum
est mare Tharsis. Hoc mare vocatum est
Tharsis, 3. Reg. 10. & 2. Paralip. 9. * Clasis
regis per mare cum classe Hiram semel per
tres annos ibat in Tharsis ad deferendum
aurum, & argentum, & dentes elephantor-
um, & simias, & pauos. Nam quod plura in-
dicunt, & Hieronymus, vt ab alijs dictum,
refert, Tharsis locum esse Indiae, neque ex
aliquo autore (vt etiam ait Theophylactus)
neque vero probabilis aliqua ratione tueri
possunt, cum nullus illic ex posteris Thar-
sis penetraverit, qui nomen, vt tunc, moris
erat, loco daret. Est quidem in India Ophir,
& terra Hevila: sed ab Ophir, & Hevila sit

ijs lectan filij Heber Genes. 10. qui eam re-
gionem incoluerunt. Atque haec est omni-
no sententia Iosephi, cui hac in re plus fidei
habendum arbitror, quam ceteris: qui haec
verba quasi verrens lib. 8. Antiq. cap. 2. ait:
Multa enim nauigia rex in mari, quod vo-
catur Tarsicum, habuit, quae ad remotas gen-
tes mercis varias deferre iussit, pro quibus
exportatis aurum, & argentum regi refere-
bant, multumque eboris, & mancipia Aethio-
pica, & Simias. Ea nauigatio in itu, ac redi-
tu triennium integrum absumebat. Et lib.
9. cap. 1. quod scriptum est. 2. Paralip. 20. Et
particeps fuit vt faceret naues, quae irent in
Tharsis: ita ipse dixit: Cum quo inita so-
cietate parandatum nauium, quae in Pon-
tum, atque in emporia Thraciae nauigarēt
(ita enim est in Graeco) iacturam fecit haud
minimam. Nauigia enim absumpta sunt
naufragijs, quod non bene regerentur pra-
magnitudine, &c. Thracia autē in aduerso
Europa latere est non longe à Ponto Euxi-
no. * Quo autem naues illas Iosephat rex
mittere voluerit, mox videro, neque enim
in emporia Thraciae mittebat, sed in Ophir:
nunc hoc ago, Iosepho Tharsis esse mare,
quod dixi. Hinc etiam lib. 9. cap. 1. r. scripsit
cerum euomuisse Ionam in litus maris Eu-
xini, intelligebat enim Pontum Euxinum
ad mare Tarsicum pertinere, Superuacuum
hoc fortasse videatur, sed volo, quae dico, ab
ijs etiam, qui omnino Geographiae exper-
tes sunt, cognosci. Mare nostrum, siue Me-
diterraneum, ab Occasu in terras ingreditur
inter Herculis columnas, initiumque
eius est fretum Gaditanum, deinde inter
Europam, & Africam, quas diuidit, per Asie
etiam partem porrigitur vsque ad Palae-
nam, & Tyrum, & Sidonem, supra quas in-
eius fine est sinus Ificus, de quo diximus.
Verum post Italiam, & Graeciam pars eius
in Septentriones excurrit, & Europam se-
parat ab Asia. In huius excursionis princi-
pio multum se se coartat, & Hellepontos
vocatur, deinde vbi primum se expandit,
Propontis, vbi iterum se praemit Thracicus
Bosporus, vbi iterum se effundit, Pontus
Euxinus nuncupatur. Mox paludi maxime
committitur, & Cimmericus Bosporus ap-
pellatur, palus ipsa Maeotis. Quidquid igitur
a sinu Ifico est vsque ad Euxinum Pon-
tum, mare Tarsicum, aut mare Tharsis Io-
sepho dicitur. * Immo totum mare Medi-
terranum nomen idem habet, siue a po-
steris

12.

13.

steris

steris Tharsis, siue appellatione ab vna eius parte ad totum translata. Hinc classis Salomonis in Tharsis nauigans deferebat simias, & pauos, & mancipia Æthiopica, vt Iosephus scripsit, ex Africa, quæ ab eiusdem maris littoribus versus Meridiem protenditur, nec auro, & argento caret, simijs, pauis, eboreque etiam abundat. Quamuis aurum, & argentum ex vrribus omnibus, & regionibus, ad quas appulerant, reportabant pro mercibus (multis enim in locis præter Indiam inueniebatur autore Plinio lib. 33. ca. 4.) sed maxime (vt probabile est) ex Hispania, quæ metallis erat omnium fecundissima. Per mare siquidem nostrum nauigantes, nunc in Africæ portus, nunc in Europæ deferebantur, quæ nauigatio longissima est, & recte cum mora commutandarum mercium in eundo, ac redeundo triennium absorbet. Hæc dixerim, vt Iosephi sententia, quam sit probabilis, appareat: & intelligamus cur verterint Lxx vnlute naues Carthaginis, & cum eisdem noster interpret Ezec. 27. Carthaginenses negotiatores tui. Quod aptissime, & verissime versum est, erat enim Carthago Colonia Tyrriorum, & ideo magnum erat commercium Carthaginiesium, & Tyrriorum. Couenit igitur nobis & cum veritate, & cum veteribus, qui Tharsis Carthaginem interpretantur, vt Theodoretus, & Theophylactus hic, & Basilius, & idem Theodoretus in Psal. 71. & ibidem Euthymius ait: Per Tharsis expositores omnes Carthaginem ciuitatem intelligunt, quæ est Lybiæ caput. Neque ab hoc sensu abhorret Augustinus in illud Psal. 49. In spiritu vehementi conteres naues Tharsis. Immo & Chaldeus pro eo, quod est in Hebræo. Naues Tharsis, vertit, naues Africæ. 3. Reg. 10. & ultimo. * At pugnabit studiosus scripturarum nullo modo posse hæc ad Mediterraneum mare referri, quoniam classis Salomonis, & Hiram non soluebat ex Ioppe, sed ex Hasiongaber, quæ est in ora maris Rubri, vnde in Africam nauigari non poterat sed in Indiam: Legimus enim 3. Regum. 9. classem quoque fecit rex Salomon in Hasiongaber, quæ est iuxta Ailath in litore maris Rubri, in terra Idumææ. Misitque Hiram in classe illa seruos suos viros nauticos, & gnatos maris cum seruis Salomonis. Qui cum venissent in Ophir, sumprum inde aurum quadringentorum viginti talentorum detulerunt ad regem Salomonem. Eadem

fere verba sunt. 2. Paralip. 9. Respondeo alias naues à Salomone missas fuisse in Tharsis trium annorum itinere, quæ è Ioppe proficiscerentur, vt iam diximus, alias ex Hasiongaber in Ophir. Ophir autem insula est nobilissima, & maxima, quam veteres falso existimarunt esse peninsulam, vel Chersonesum, supra quam insulam in continente est vrbs Malaca ad Septentrionem, & regnum eiusdem nominis. Hodie autem Zamatra dicitur. * Itaque non hoc Iosepho aduertatur, qui recte vtrumque vidit. Ita enim ait lib. 8. cap. 2. Quin & classem rex in Ægyptio sinu ædificauit, in quodam loco ad mare Rubrum, qui nominatur Hasiongaber. Hæc nunc Berenice vocatur non procul ab Elana vrbe, quæ regio tunc in Hebræorum ditione censebatur, & in hac quoque classe munificentia Hiromi regis amici fuit vsui. Viros enim gubernatores, & nauticæ rei peritos ei misit, quotquot voluit, qui nauigantes cum regijs procuratoribus in regionem Indiarum olim Sophiram, nunc Auream terram nominatam, aurum illi afferrent. Recte autem dicit olim Sophiram fuisse nominatam, ita enim à Lxx interpretibus appellata est. 2. Paralip. 8. nam vbi in Heb. est Ophir, ipsi vertunt eis Σοφίρα. Et paulo post meminit alterius nauigationis in Tharsis, quam neque scriptura, neque ipse dicit ab Hasiongaber cepisse. Idem dicendum est de classe Iosaphat regis. 3. Reg. vltim. Rex vero Iosaphat fecerat classes in mari, quæ nauigarent in Ophir propter aurum, & ire non poterant, quia contractæ sunt in Hasiongaber. Quam re insigniter lapsus est Iosephus lib. 9. ca. 1. (vt iam nu. 13. retulimus) qui putauit has in Pontum, atque in Thraciæ emporia profectas fuisse, quo per Hasiongaber peruenire non poterant. * Sed restat locus difficillimus. 2. Paralip. 20. qui & Iosepho plane impositus, & rei iam pene illustratæ nouas tenebras offundit. Nam de eodem Iosaphat, & de eadem classis instructione scriptum est: Et particeps fuit, vt faceret naues, quæ irent in Tharsis. Feceruntque classem in Hasiongaber: ergo idem est Tharsis quod Ophir, & in Tharsis non per mare Mediterraneum nauigabatur, sed per mare Rubrum, & per Indicum Oceanum, ita necesse erit Tharsis in India esse confiteri. Nos dicamus veterem esse Hebræorum consuetudinem, vt nomina propria propter aliquam similitudinem vertant in communia. Ita Antichri-

stus dicitur

stus dicitur quicunq; Christo aduertatur, vt. 1. Ioh. 2. Et sicut audistis, quia Antichristus venit, nunc Antichristi multi facti sunt. Et Ham. 9. Iudei vocantur Idumei, vt possideant reliquias Idumææ, & omnes nationes, vt ibidem exposuimus. Ita etiam Chethim Cyprus est, atq; inde Iudæi tum insulas omnes, tum pleraque loca maritima Chethim appellant, vt docet Ioseph. li. 1. Antiq. c. 7. Quare cum mare illud, quod Tarsicum vocat Iosephus, vastum, & altum sit, inde Hebræi Oceanum, & mare quoduis magnum, ac profundum Tharsis vocant. Nā Tharsis, quod mare significat, non solum mari magno tribuitur, sed lacubus etiam, & minoribus aquarum congregationibus. Itaque mare mortuum, & mare Galileæ, & similia recte dicuntur Tharsis autem dici non potest nisi magnū, & vastum mare. Inde naues Tharsis dicuntur naues magnæ, quibus per profundum mare nauigari solet, quas Heb. vocant תִּישָׁן. * 3. Reg. vlti. vbi habemus: Rex vero Iosaphat fecerat classes in mari, quæ nauigarent in Ophir, in Hebræo est: Iosaphat fecit naues Tharsis ad eundem in Ophir. Et 3. Reg. 10. Quia classis regis per mare cum classe Hiræ semel per tres annos ibat in Tharsis deferens inde aurum, in Hebræo est: Quia nauis Tharsis regi in mari cum naue Hiram semel per tres annos veniebat nauis Tharsis ferens aurum, &c. Vtrobique Chaldeus pro Nauis Tharsis נַוִּי תַרְשִׁישׁ, id est, nauis Africæ. Sed in posteriori loco nauis Tharsis dicitur & quæ in Tharsis ibat vt indicat nostra translatio, & manifestum est ex 2. Paral. 9. Vbi de eadem re scriptum est: siquidem naues regis ibant in Tharsis cum seruis Hiram, &c. Et nauis magna quæuis. Hinc iam melius intelligimus illud Psal. 47. In spiritu vehemèri conteres naues Tharsis, id est, quantumuis magnæ, validæq; sint, non possunt ire tue resistere. Et illud Isai. 2. Quia dies Domini exercituum super omnem superbum, & excelsum, &c. Et super omnem turrim excelsum, & super omnem murum munitum, & super omnes naues Tharsis, & super omne, quod visu pulchrum est. Maximis quibusq; rebus & pulcherrimis minatur, itaq; & de nauibus optimis, & validissimis, ac non simpliciter de nauibus maris, accipiendum est quod dicitur. Idem est de verbis illis iudicium: Vnlute naues maris Isai. 23. pro quo est in Hebræo Naues Tharsis. * Quoniam igitur eures in Ophir profecti è mari Rubro, quod erat an-

guitius, mare omnium maximū nauigabant, id est, Indicum Oceanum, dicebatur ire in Tharsis, & aurum afferri de Tharsis, vt Ier. 10. Argenti inuolutū de Tharsis affertur, & aurum de Ophaz. Quare naues Salomonis, quæ per tres annos semel ibat in Tharsis, & deferebant aurum, & argentum, & ebur, & simias, & pauos, & si proprie per Mediterraneum iuisse intelligere possumus, vt ex Iosepho diximus, non minus probabiliter affirmare possumus per Indicum Oceanum iter fecisse, non quo Tharsis regio sit India, sed quo Oceanus recte Tharsis appellatur. Nā si Tharsis India locus est, quomodo Ionas Ioppæ petiturus in Tharsis? quomodo ibi nauem inuenit euntem in Tharsis? Immo quod Tyro dicitur iuxta Hebræum. Ezec. 27. Tharsis negotiator tuus, quomodo poterit intelligi? Quando vnquam venit ex India negotiator Tyrum, quo peruenire non poterat nisi multo plus quam medium Oceani vniuersum orbem ambientis emeriretur? * Habemus ergo ex lōga, & laboriosa disputatione, à Tharsis nepote Iapheth, & Ciliiciam, & qualdam vicinas prouincias, & Mediterraneum mare dicta esse Tharsis, indeq; ad Oceanum, & ad mare quoduis profundū, & magnarū nauium patiens deductam esse appellationem. Hinc & lapis pretiosus, qui colore mari similis est, & inter lapides rationalis Aharō numeratur Exhod. 28. Tharsis dicitur, Lxx interpretibus. Aquila, & Hier. Chrysolithus, Symmacho hyacinthus. Immo & Hiero. qui Exhod. 28. & Ezec. 28. & Dan. 10. Chrysolithus vertit: Cant. 5. vertit Hyacinthus, vbi legitur: Manus illius tornatiles aureæ, plenæ hyacinthis: & Ezec. 1. vbi Hieronymus: Quasi visio maris, Aquila transtulit: Quasi visio hyacinthi. Vterque itaque lapis Tharsis dicitur: Chrysolithus enim, vt nomē ipsum indicat, & Plinius scribit lib. 37. c. 9. aureo nitore traslucet, quem colorem referre solet mare solis radijs percussum, vt ad Marcellam scripsit Hieronymus. Hyacinthus autem colore refert florē hyacinthi, & vt ait Hiero. in c. 1. Ezec. Cæli similitudinem habet, id est, cæruleum colorem, qui in tranquillo mari cernitur. Cum autem mare prius notum fuerit quam hi lapides, non videretur dubium eos à mari nomen habuisse, non ab eis mare. * Atq; vt ad Ionam nostrum aliquando reuertamur, verior multo est Hier. sententiā hic, & in epist. ad Marcellam cuius initium est: Nuper cū

Gg Rheticij,

14

16

18

Reg. 10.

19

20

Rhetici, quæ Chaldei etiam, et nauitorum est Ionam voluisse fugere in Tharsis, id est, in mare, & ad quascumque insulas pergere. Non enim (vt hic ait Hieron.) Propheta ad certum fugere cupiebat locum, sed mare ingrediens quocumque pergere festinabat: & magis hoc conuenit fugituo, & timido, non locum fugæ otiose eligere, sed primam occasionem arripere nauigandi. Cur ergo hanc interpretationem ceteris præferat, hæc causa est. Tharsis hoc in loco minime ad Indiā pertinet; neque enim (vt Hier. scribit ad Marcellā) Ionas de Ioppe nauigās ad Indiam poterat peruenire, ad quam illo mari non potest nauigari. Carthago autem non magis hoc vocabulo indicatur, quam insula quæuis, aut vrbs vicina mari nostri littoribus. Nec nunc que prius dixi ex patris quorundam auctoritate, infirmo, aliud enim est in illis duobus Isaiæ, & Ezechielis locis Tharsis de Carthagine exponere, quod fecimus, aliud vocabulo Tharsis Carthaginē significari, quæ nunc negamus. * Nā cū mare Mediterraneū proprie dicitur Tharsis, & in illo naues Carthaginis fuerint plurimæ, & maxime, (ait enim August. in illud Psalm. 47. in spiritu vehemēti, &c. Manifestum est autem quod primordia regni Carthaginis nauibus floruerunt, & ita floruerunt, vt inter ceteras gentes excellent negotiationibus, & nauigationibus) recte pfecto, p Vlutate naues Tharsis, Lxx. Verterunt. Vlutate naues carthaginis, præcipue cum de Tyro sit propheta, ad quam crebro Carthaginenses nauigabant tanquā ad veterem cognationem, & patriam. Eadem ratio Hieronymum mouit, vt verteret: Carthaginenses negotiatores tui, quod eisdem Tyro dictum est. Itaque hic non ex vocabuli significatione, sed ex connexionerum ipsarum, quæ dicuntur, intelligimus Carthaginem indicari. At in Iona nihil tale occurrit, quod cogat ita interpretari, propterea que ipsi Lxx, qui in illis duobus locis pro Tharsis, Carthago verterant, in alijs, aliter interpretantur; quoniam vident nihil in eis esse, cur ad Carthaginem referant. Quare hic nomen ipsum Tharsis reliquerunt, & Isai. 2. translulerunt: Et super omnes naues maris, & in Psalm. 47. Conteres naues Tharsis, & in Psalm. 71. Reges Tharsis, & insulæ munera offerent. * Ridiculum ergo est Ionam, ne Niniven mitteretur, Carthaginem ire voluisse, vt mercaturam exerceret, nisi forte eum, cum pleno mar-

sapio in nauim euntem viderunt, qui hoc dicunt, quod in ventre ceti reliquerit. Dicemus ergo eum voluisse per mare Mediterraneum longissime à patria fugere, quocumque casus ferret, ne vaticinari Niniuitis cogetetur. Quod autem nauem inuenit euntem in Tharsis, nihil aliud est quam nauem paratam inuenisse, vt per Mediterraneum mare nauigaret, in quam se protinus coniecit. Et quoniam nec nauem rogati quo eant, solent vrhem aliquam indicare, nisi iterum, atque iterum rogentur, sed generatim respondent, imus in Occasum, aut in Orientem, aut certe Hispaniam, aut Italiam petimus: nec timido, atque fugituo, qui nihil habebat, cur in has oras potius, quam in illas deferri cuperet, modo procul à Iudæa fugeret, septius nauas rogare aut vacabat, aut libebat, verosimillimum est tantum Prophetam quæsisse an statim soluere vellent, & an sibi eadem nauē vehi liceret. Hoc ipsum, & Tharsis non esse certam aliquam vrhem cognoscimus ex eo, quod postea nauē rogant Ionā. Quæ terra tua, & quo vadis? si enim nauis iret in vrbe aliquam, quæ Tharsis vocaretur, nauæ euntes in Tharsis quorsum eum interrogaret, quo vadis? constabat enim ire in Tharsis. *A facie Domini.* Iosephus libr. 9. Antiqu. capit. 11. affirmat Ionam fugere voluisse in Tharsis putantem se posse Deum effugere, sed non videtur credibile prudentem virum, & præterea prophetam ignorasse Deum esse ubiq; nec legisse, quod est apud Dauidem: Quo ibo à spiritu tuo? & quo à facie tua fugiam? si ascendero in caelum, tu illic es, si descendero in infernum, ades, &c. Hic noui Hebraei arcana, aut potius monstra confingunt, nostri multa dicunt, sed facile hoc, quid sit, intelligitur, si consuetudinem scripturæ obseruemus. Illi ante faciem Dei esse dicuntur, quos Deus intuetur, & alloquitur, vt Iob primo. Quadam autem die cum venissent filij Dei, vt assisterent coram Domino (quod idem est, ac si dixisset, ante faciem Domini) affuit inter eos etiam Satan. Cui dixit Dominus: vnde venis? &c. Deinde ait: Egressus est Satan à facie Domini, id est, desijt ei loqui Dominus, nec enim ire poterat quo Domini acies non perueniret. Eadem fere capite secundo, iterantur. Quoniam enim eis, qui à nobis recesserunt, vel coram nobis non sunt, loqui non solemus,

21

22

23

24

neque

24
Proici à facie Dei.

25
Ioppe.

Ante faciem Dei esse.

Odys.

Odys.

neque quidquam cum illis agere, inde ducta similitudine à facie Dei discedit, qui noluit Deum secum loqui, aut quidquam agere, optarentque, si fieri posset, ab eo minime videri. * Hinc proijcere Deus dicitur à facie sua, quos relinquere, & de quibus curare non videtur. Vt Psalm. 50. Ne picias me à facie tua. Psalm. 30. Ego autē dixi in excessu mētis meæ: Proiectus sum à facie oculorū tuorū. Quoniam ergo Ionas cupiebat in lōginqvas regiones fugere, vnde propter locorū distantiam mitti Niniven non posset, nec Deū sibi id præcipientem audire, metaphorice dicitur fugere à facie Domini. Quare, non est probable, quod quidam dicunt, purasse eū non loqui Dominum prophetis extra terrā illam Israhelitarum: sciebat enim locutum olim fuisse Abrahæ, Isaac, & Iacob in Ægypto, & in Mesopotamia, sicut & postea locutus est Ezechieli, & Danieli in Babylonia. Sed locorū, vt dixi, longinquitatē quærebat vnde non esset probabile aliqū ad Ninivitas fore mittendum. Ideoque cum Ninive versus Orientem in Septentriones vergeret, in mare Mediterraneū versus Occasum festinabat, vt longissime ab Assyrijs abesset. *Et descendit in Ioppen.* Ioppe portus Iudææ est, quo peregrinantes in terram sanctam primum perueniunt. *Et Ioppe* (vt poeta ait) tabetes ar̄ in litore ponit, indeque terrestri vnus diei, aut duarum, triūve præterea horarum itinere venit in Ierusalem. Hodie dicitur el Iaso, quomodo etiam in Hebr. vocatur Ἰάσ. Descendit autem quoniam de montanis, & arduis ad cæptestria veniebat, vt ait Hieronymus. *ut dicitur nauulum eius. τὸ ναυλον* vocant Græci mercedem, quæ nauis datur pro vectura. Eius autē intelligit nauis, vt ex Hebræo constat, id est, pretium persoluit, quod pro vectura illius nauis debebatur. *Et descendit in eam.* Ita semper loquitur scriptura cum quis in nauim, aut in mare ingreditur, quoniam mare media, seu interna sui parte altius, ad littora humiliora terra est, Psalm. 106. Qui descendunt mare in nauibus. Isai. 42. Qui descenditis in mare, & plenitudo eius. Ita etiam loquitur Homerus sæpe, vt de Agamemnone è nauī exeunte. *ἢ τοῖς μετ' αἰθρῶν ἐπεβήσθη τοῦ παρπίδος ἄνθρ,* id est, Certe hic gaudes cōscendit patriā terrā. Et: *Ἐν τῷ ἐκ τῶν ὑψῶν βᾶς ἰσθμῶς ἢ πρὸς ἀνδρ,* id est, Tunc è mari ascendens cœruleo in continentem ibat, & alibi sæpe.

Et nauis periclitabatur conteri. Ingenti vectorum, & fluctuū impulsu. In Heb. Et nauis cogitabat conteri, per Prosopociam, id est, erat in magno periculo conterendi. *Et clamauerūt viri ad Deum suū.* Vnusquisque ad Deum suum clamabat, vt fieri solet, erāt enim ex varijs nationibus, & diuersos deos habebant, vnde & Ionam postea monēt, vt clamet ad Deū suum. Hoc autē loco legendum esse, vir, non viri, & pro vnquoque; accipi, diximus iam in c. 2. Ioc. n. 6. *Et miserunt vasa, quæ erant in nauī, in mare.* Vasa generali nomine dicit mare Hebr. qui vocant instrumenta, vasa, vestes, arma utensilia. Itaque quicquid graue erat, & minus necessariū videbatur, iactabant in mare, ne nauis pōdere nimio mergeretur. Act. 27. Valide autem nobis tempestate iactatis sequenti die iactum fecerunt, & tertia die suis manibus armamenta nauis proiecerūt. Et postea: Et satiati cibo alleuiabāt nauem iactantes triticum in mare.

ALLEGORIA.
In Ionæ historia, vt in procmo diximus, non est dubiū, quin Dñi seruatoris mors, & resurrectio præfigurata fuerit, sicut ipse ait: Generatio mala, & adultera signum querit, & signū non dabitur ei, nisi signū Ionæ prophetæ: sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus, & tribus noctibus, sic erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus. Quare ex quo missus est in mare donec est in litus eiectus, sine dubio figura Christi fuit, ita vt omnia, quæ ei hoc tempore acciderūt, recte de Christo exponantur, idq; omnibus sanctis cōsentiētibus, De illis tantū dubitatio est, quæ ante, & post hæc gesta sunt, an ad eandē pertineāt figuram. Quæ eiectionē Prophetæ in litus cōsecuta sunt, suo loco explicabunt, nūc de ijs loquamur, quæ hactenus Historice exposuim; & mihi videtur nequaquā figurā Christi habere. Erem Hier. coepit primū hæc de Christi exponere (quæ & nonnulli postea frustra tētarunt, vt Ruper. Glossa vtraq; Charardus, & alij) sed vidit mox perfici non posse, idēq; in illa verba: Et descendit in Ioppen, hæc tādē scripsit: Prudens rogādus est lector, ne eūdem velit ordinē Tropologia, quæ & Historiæ, quæreret. * Nam & Apostolus Agar, & Sarā ad duo testamēta refert, & tamē non omnia, quæ in historia illa narrant, Tropologice interpretari possumus. Et ad Ephesios de Adā & Eua disputans ait: Propter hoc re-

26

Vasa.

27

Matth. 11.

28

Gala. 4.

Ephel. 5.

Gg 2 linquet

linque homo patre & matrem suam, & adheret uxori sue; & erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo, & in ecclesia. Numquid totum principium Genesios, & fabricam mundi, & hominum conditionem ad Christum, & ad Ecclesiam referre possumus, quia hoc testimonio sic usus est Apostolus? Illud etiam quod ab eodem Apostolo scribitur: Bibebat autem de spirituali coenae quae est Christus, petra, petra autem erat Christus: nequaquam nos artat, ut omnem ex hodiernis referamus ad Christum. Igitur si cur haec testimonia suas interpretationes habent, & nec praecedentia, nec consequentia eandem desiderant Allegoriam: sic & Ionas propheta non absque periculo interpretantis, totus refertur ad Dominum poterit. Nec ex eo, quod in Evangelio dicitur: Generatio pessima, & adultera signum quaerit, &c. Reliqua etiam, quae in propheta digesta sunt, eodem ordine referuntur ad Christum. Certe ubi cumque absque discrimine hoc fieri potest, nos quoque facere nitimur. Haec Hieronimus. Ex eius verbis non nulla succidi breuitatis causa, ita tamen ut filium non intercederem orationis: quae ita protulit, quoniam valde ad horum sensum intelligentiam referre existimavi, ne inepto saepe labore consumamur, & repugnantem scripturam in nostra commenta pertrahamus. Atque hoc, quod docet Hieronimus in omnibus obseruandum est, tum maxime in Christo, cuius omnes sancti aliquando typum portauerunt, sed nemo ubique portauit, aliquid enim illi fecerunt, quod Deo non placeret, Christus uero peccatum non fecit, neque inueniuntur dolus in ore eius. Quae omnia copiose, & eleganter tradita sunt a Theophylacto in huius prophetae prooemio. Attamen non per omnia, inquit, necessarium est quaerere similitudinem: neque enim a nobis postulandum est, ut omnino quae sunt historiae ad spirituale contemplationem vertamus. Nam, ut generatim exempli vice dicam, cum aliquem patrum sanctorum figuram Christum dixerimus fuisse, non opus est per omnia quaerere similitudinem. Quod non nullis exemplis probat erudite: Si ergo filium diceremus a patre missum, ut predicaret in mundo, quoniam ascendit eius malitia coram eo, quomodo possemus statim dicere eum fuisse in Tharsis detrectantem patris imperium, cum descenderit

1. Cor. 10.

29

de caelo, non ut faceret voluntatem suam, sed voluntatem patris sui: Quae ut ad Christum, quauis repugnancia accommodaret. Ruper. coactus est aliquid dicere, & a veritate valde abhorrens, patrumque sententias, & taliviro indignum fugientem Ionam, quia amore suigentis faciebat, non multum Deo displicuisse, immo propter pietatis magnitudinem valde placuisse. Sed haec uerius in Allegoria. c. 4. explicabimus? nunc ad morale sensum veniam?

TROPOLOGIA.

Niniue cuius interpretatio est, speciosa, sed quae plena trahit peccatis, & qua Nahuu ciuitatem sanguinum vocat, animam significat multis variisque naturae dotibus ornata, ut acie intelligentiae, eruditione, prudentia, eloquentia, nobilitate, sed superbam, & omnibus Dei donis ad vitia abutentem, tota neque se voluptatibus dedit, atque ita impudenter peccantem, ut eius malitia coram Deo ascendat, & magna, celerique vindicta exposcat. Sed neque qualiscumque illa sit, deserit qui venit in hunc mundum peccatores saluos facere, nec morte peccatoris uult, sed magis ut conuertatur, & uiuat. Quare nemo uel de salute sua, uel de misericordia Dei desperet: & Niniue speciosam meretricis, & sanguinibus, hoc est peccatis plene, bonus Dominum recordatur, & ad eam predicaturum mittit Ionam. Sed mysterium attendamus praedicationis. Ionas mittit filius Amathi. i. ueritatis meae ueritate enim Dei praedicare debet, quam a Deo accepit, non sui ingenij commenta. Ionas columbam significat, mansuetam autem, & innoxiam: sed uerba eius, ut in 5. exposuimus minacia sunt, iubetur dicere: Adhuc quadraginta dies, & Niniue subuertetur: quoniam uerbi Dei praedicatores, & mansueti misericordesque esse, & imminente peccatoribus iram Dei denunciare debent, & acerbitati uerborum in peccatores, cum res exegerit minime parcere. Doleat itaque de hominum miseria, & de peccatis gemant ut eorum uenia illis a Deo gemitibus petant, & meditentur ut colubae, ac saepe eadem uocem repetant, sed cum Deus iusserit scelera palam detestari, palam reprehendere, & mortem aeternam comminari, nec Niniue pulchritudinem metuat, nec potentiam, neque impudentiam, neque arma. Huiusmodi magister, qui salubriter, & misericorditer terret, recte dicitur filius Amathi, i. ueritatis meae, quia uere illa doctrina Dei est, de alijs dicitur: Popule meus, qui beati dicunt, ipsi

te di-

30 Nah.

Qualiter beatif. Evangelij concen. cor.

te decipiunt. Sed est aliud praeterea obieruatione dignissimum. * Dei praedicatores in terreni sunt cogitationes sanctae, & spiritus boni impulsus, quae Deus nemine uidentem ad animam mittit, & per quae illi sine uerborum strepitu loquitur. Sed quoniam habet & Diabolus suos tacitos praedicatores, qui etiam intrusloquantur, docemur hic quomodo aliteros ab alteris seceramus. Nam Diabolus per cogitationes, quas immittit, interdum peccatis blanditur, ne peccatorum abijciat, multas eos dicit habere uirtutes, quae bonis uiris ualde probentur, si quid peccatur, condonandum esse aetati, occasione, & tempore, stare temporis ad poenitentiam, Deum patientem, & misericordem esse, libenter expectare. Interdum autem, idque in fine uitae maxime, uel cum mortem sibi ut aliquis coactifecat, molitur, aut certe ut desperata salute totum se concupiscentijs suis dedat, lesam tot peccatis patientiam Dei ante oculos ponit, iustum eum iudicem esse, iustitiam supplicia ultima exposcere, difficile esse poenitentiam, uitaeque mutationem in tam annosa peccandi consuetudine, non posse has, aut illas uoluptates relinquere. Itaque aut temerariam, & inanem fiduciam, aut caecam quandam, & praecipitem desperationem efficere in peccatore nititur, eodem contrarijs tendens uisus, id est, ut nullus sit finis peccandi. At Deus sic allicit, ut terreat, sic terret, ut alliciat. * Allicit spe misericordiae, terret iustitia. Cum sibi placet peccator, reuocat ei in memoriam acerbissimum diuini iudicij examen, & uitae Euangelicae perfectionem, ut quanta in miseria uersetur, agnoscat, & ad rectam uirtutis uiam reducatur. Contra, cum conscientia peccatorum, quasi fluctibus quibusdam obruitur, ut desperandam penae salutem iudicet suam, salutiferam memoriae passionis, & crebris bonitatis, ac misericordiae exemplis iacentem excitat, sed ita ut nunquam a misericordia seueritatem seinguat, nunquam a seueritate misericordiam: Si uelis, inquit, ad me redire, non tibi deero, non tibi nocent praeterita peccata, quia cum iratus fuero, misericordiam recordabor. Si manseris in ista uitae turpitudine, opem misericordiae meae senties nullam. Si uolueritis, & audieritis me, bona terrae comedetis. Quod si nolueritis, & me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit uos. Lege capit. 18. & 33. Ezechielis. Quod quid aliud est, quam eolumbam mittere, ferentem tamen ore diuini

31 Inactae cogitationes praedicatoris Dei sua.

Quomodo seceratur Dei, & Diaboli cogitationes.

32

Ita.

iudicis ditrietam tentetiam; ac dicentem: Adhuc quadraginta dies, & Niniue subuertetur. * Cum surgit Ionas, ut fugiat in Tharsis a facie Domini, quia ab officio recedit, nec sanctorum praedicatorum, nec sanctorum cogitationum, quas Deus in animam mittit, typus esse potest, sed peccatoris, qui uertit ad Deum terga, & non facit, & ait: Recede a nobis, seletiam uiarum tuarum nolumus. Quomodo autem in eadem historia mutetur typi. ca. 4. exponemus. Surgit peccator, quia uelit, nolit, laborandum ei est. Si uiam Dei refugit, quia difficilis est, non protinus otari licebit, terenda erit uia ambitionis, auaritia, uoluptatum, quae certe sunt difficiliore. Habemus, quibus credere debeamus, testes: Lassar sumus, inquit, in uia iniquitatis, & perditionis, & ambulauimus uias difficiles; uiam autem Domini ignorauimus. Noli surgere, Ionas ut iter Niniue Deo iubente, surgere tamen cogitur, ut fugiat in Tharsis a facie Domini. Quid ei boni esse potest, qui fugit bonum? quae lux uirtu lucom ipsam desereri? Sed quem fugiat uidemus, nunc quo fugiat uideamus. In Tharsis fugit, in mare, quo nihil est instabilius, nihil periculosius. Nauem conscendit, & exiguu, fragiliq; ligno credit animam suam ut est apud Sapientem; tabulaque, a morte diuiditur. Et cum liceret in tuto consistere, & per terram solidam, immobilemq; secure iter facere, fluctus, & procellas, & tempestates experiri libet. Quid potest fingi peccatore dementius, qui tranquilla, ac suauitate relicta in tantas se perturbationes sponte sua iniicit? * Sed uide & singula uerba. Descendit Ioppen, quocumque eas, quoquo te uerteris, si a Dei uoluntate discedis, descendis, sicut de homine dictum est, qui descendit ab Ierusalem in Iericho. Quatumuis gloria tibi magnam conciliare uideare, diuitias potentiam, honores, nihil ascendis, quo progredieris ulterius a Deo auersus, eo magis, magisque descendis. Iapho, id est, Ioppe, pulchritudine eius significat. Descendit peccator in id, quod pulchrum sibi putat, & uera pulchritudine relicta turpior semper, & foedior euadit. Tharsis in lingua nostra sonat exploratio gaudij, secundum Hieronimum in ca. 23. Isa. & in 27. Ezechielis. Putat se uoluptatem, & tranquillitatem magnam in rebus saeculi inuenturum, & fugit, ut exploret gaudium, nec quiescere potest, donec omnia expertus, ludum sibi factum agnoscat. Multos hoc laqueo cepit

33

Iob. 21.

Peccatori semper laborandum quoquo se uertat.

Sap. 5.

Uita, & progressus peccatoris.

Sap. 14.

34

Luc. 10.

Gg 3 Diabolus,

Diabolus cupiditatem loquitur experientia
 ignoras voluptates quid enim aliud in iu-
 luiti sua preterunt illi qui ad cenam ma-
 gnam ire vocati noluerunt? Primus dixit
 Villam enim & vineam habeo extra & vide-
 re illam non potest habere me excusatum. Et al-
 ter dixit Iuga hominum emi quing. & co pro-
 stare illa ego so habeo me excusatum. Et
 alius dixit uxorem duxi & ideo non pos-
 sum venire. Hoc etiam est quod adole-
 scentem filium impulit ut abiret in regione
 longinquam, & dissiparet substantiam sua
 iure do luxuriose. Quale autem gaudium in-
 uenerit in Tharsis, mox videbimus. Atq;
 hac quidem omnia non sine paulo dato ha-
 bere potuit, preter enim & labore suo obi-
 net, quod cupit, nihil gratis accipit, sed ma-
 gna mercede tempestates, & luctus, & peri-
 cula tandem emittit. Et abire cum se in Thar-
 sis, qui solebat ire in terram viuentium,
 qui deducebatur a Domino per vias re-
 ctas, relicta via sanctorum, cum turba ma-
 lorum tendit in Tharsis oblitus illius beati-
 tudinis: Beatus vir, qui non abiit in consilio
 impiorum, & in via peccatorum non ste-
 tit. Sed Dominus mittit ventum magnum
 in mare, ut notit peccator longas esse iuxta
 prouerbium, regum manus, nec posse quo
 quam venires, ubi non possit a Deo plecti,
 & cum fugit a facie Domini nihil aliud fa-
 cere, quam fugere a Deo propitio ad ira-
 tum Deum. Equum etiam est, ut videat
 quid tanto labore quaerit, quas fuga illa
 preceps utilitates attulerit. Tempestas ma-
 gna fit in mari, cum varia, aduersaque sibi
 mutuo perturbationes in anima peccato-
 ris exurgunt, & omnem illi tranquillitatem
 letitiamque adimunt. * Tempestas fit in
 mari cum validum, ac periculosum mor-
 bum Deus im mittit, quo corpus pericli-
 tur contem. Tempestas fit in mari, cum ri-
 ualium, & earumdem voluptatum compe-
 titorum opera, aureorum, quile duntur, aut
 denique magistratum mores hominum
 emendare cupientium, scelerum illius dete-
 guntur infamia, & inuidia laborat, male mul-
 tatus dimittitur, ab usu suarum deliciarum
 longius arceatur. Ita qui in hoc mare saeculi
 descendunt, facientes (vt ait Propheta) ope-
 rationem in aquis multis, vident quod co-
 tinuo sequitur, stetit spiritus procellae, &
 exaltati sunt fluctus eius. Ascendunt vsque
 ad caelos, & descendunt vsque ad abyssos
 anima eorum in malis tabescebat. Turbati

Luc. 14.

1. 2. 3. 4.

35

Pfal. 1.

Quid labo-
re suo co-
ret sibi pec-
cator.

36

Pfal. 1. 56.

sunt, & moti sunt sicut ebrius, & omnis la-
 pientia eorum deuorata est. Nautis pericli-
 tatur conteri, quia, vt aliquid boni (quod ait
 verus prouerbiu) propter vicium bonu,
 ita aliquid bono, & multum mali propter
 vicium malum, sepeque magnis incom-
 modis afficiuntur, propter malorum homi-
 num propinquitatem, quibus, si separati es-
 sent, in imbecillitate afficerentur. Iohannes Apo-
 stolus, & Euangelista (vt ex ijs, qui a Polycar-
 po martyre audierunt, refert Irenaeus lib. 3,
 aduersus haereses ca. 3.) vbi Episcopi in balneu
 interosset, vbi Cerinthus haereticus laua-
 retur, exiit, vt eum vidit dicens, timere se
 ne balneum concideret, in quo esset Cerin-
 thus inimicus veritatis. Vnus Achan, quod
 aliquid ex eis abstulisset, quae Dominus co-
 trectari prohibuerat, multorum caedis causa
 fuit, & Iosue atque vnuersum grauiter per-
 turbauit exercitum. Merito ergo timent
 nauta, qui in eadem naui defertur. Prophe-
 tam diuini mandati transgressore. * Sed hoc
 ipsi ignorant, ac propterea mittunt vasa in
 mare vt alleuiaretur ab eis. At hincantur (in-
 quit Hiero.) nauem solito onere praegraua-
 ti, & non intelligunt totum pondus esse fu-
 gitium prophetiae. Nihil enim est peccato
 grauius, quod solam homines caelo creatos
 in profunda demergit in ferni. Solidissimu
 est caelum, & quasi are fufum, sed ita pecca-
 to angelorum grauatam est caelum, vt ferre
 nequierit. Et cum nihil sit angelis subtilius,
 nihil ad ascendendum aptius, simul atque
 peccauerunt, quasi magno pondere addi-
 to in Tartarum detracti sunt. Animas, quae
 purgatorij ignis loco continentur, quid pro-
 hibet in caelum euolare, nisi hoc pondus, id
 est, aut leues culpa, aut peccatorum poenae
 non dum perfolura? Quia hoc onere graua-
 batur Aegyptij, ab ysi (sicut scriptu est) ope-
 ruerunt eos, descenderunt in profundu quasi
 lapis. Christus ipse qui nullo peccato pollui
 potuit, quia peccata nostra ad poenae solutio-
 ne ditaxat assumpsit, vsq; ad eo illoru graui-
 tate depressus est, vt dicat: Veni in altitudi-
 ne maris, & tempestas demersit me. Praclare
 ergo sanctus Propheta: Quonia iniquita-
 tes meae supergressae sunt caput meum, & si
 cut onus graue, grauat me super me.
 Quare cum nos rerum caelestium radium ce-
 perit, cum erit animus ad saeculi bona pro-
 cliuior, cum orantes nos legare in caelum
 nitimur, & continuo in terram deuolu-
 mur, mittamus onera animarum nostrarum, id
 est

est, peccata projiciamus in mare, & nauis
 leuabitur.

38

HISTORIA.

Et Ionas descendit ad interiora nauis. Quam nauis partem significet, satis exprimit verbum, Descendit, ad infimam videlicet omnium, vbi secretior esset a tumultu nauatarum, & vbi minus iactatio sentitur. Lxx eis τὴν κοιλίην τῆς πλοῆς in concauum nauis, ac si dicerent, In ventrem nauis, nam κοιλία, id est, venter, quasi κοιλία dicitur a concauitate Latini carinam vocant, eandemque Graeci vocant κοιλίην & multi ad eam similitudinem, alueum. Quod autem Hebraei interpretantur, Ad latera nauis, infima latera intelligunt, quae iam diximus. Mactus quaerit recessus, ne Dei vindices fluctus contra se videat intumescere. Quod autem dormit, non securitatis est, sed inaceroris, vt aiunt Hieronymus, & Theodoretus. Theophylactus: Atqui ante subortam tempestatem, & periculum sopore correptus est, fortasse ex nimia fuga tristitia, & defatigatione, &c. Simile aliquid legimus Luc. 22. Et cum surrexisset ab oratione, & venisset ad discipulos suos, inuenit eos dormientes praetristitia.
Si quomodo recogiter. Si forte mutet sententiam, & seruet nos, metaphorica ab ijs ducta, qui iterum melius de re aliqua cogitantes mutant, quod per iram, aut quouis alio modo facere statuerant. Lxx: Si quomodo saluos faciat nos Deus. Chaldaeus: Si forte misericordia concedatur a Domino nobis. Et dixit vir ad collegam suum. Vnusquisque socio suo, aut (vt est in Hebraeo) proximo suo, dixit.
Venite, & mittamus sortes. Sciebant (vt recte ait Hieronymus) naturam maris, & tempestatum, ventorumque rationes: & utiq; si solitos fluctus viderent & tempestatem, quales antea experti erant, non venirent ad sortes. At viderunt subito sine causa exoriri tempestatem, multoque saeuire esse solito, & propterea more gentilium, per sortes exquirere tentant, quis sit tantae tempestatis causa. Expositores Hebraei, more etiam suo affirmant ceteras naues pacato mari tranquillissime nauigasse, cum haec in nauem Ionae tempestas saeuiebat, eamque fuisse sortium quaerendarum causam. Cur hoc dicant, aut vnde ne quaeramus, non enim aut solent, aut possunt dicere. Mireremur potius idem placuisse Theodoro: Nobis certe

39

Exhod. 11.

Pfal. 41.

Pfal. 37.

placere non debet, nam neq; scriptura rem-
 tantam, & tam iniustitiam tacuisset, & re-
 fellere potius videtur cum ait: Dominus
 autem misit ventum magnum in mare, &
 facta est tempestas magna in mari. Quis
 ita a communi sensu recedat, vt ex his ver-
 bis non intelligat totum illum maris tractu
 ventis fuisse concitatum, vt eandem iacta-
 tionem subirent naues aliae, si quae tunc for-
 te nauigabant etiam in Tharsis? Quod au-
 tem attinet ad sortes, triplex fors est, vt do-
 cet S. Tho. 2. 2. q. 95. ar. 8. * Prima diuisoria
 dicitur, qualis est illa Iohan. 19. Mittentes
 sortes super eis, quis quid tolleret. Altera
 consultiua, cum quaeritur quid sit agendu.
 Tertia diuinatoria, cum quaeritur quid fu-
 turu sit, aut quis sit autor occulti criminis.
 Primi, & secundi generis sortes improbae
 non sunt, inquit enim August. lib. 1. de do-
 ctrin. christ. ca. 28. sicut enim si tibi abunda-
 ret aliquid, quod dari oporteret ei, qui non
 haberet, nec duobus dari posset, si tibi oc-
 currerent duo, quorum neuter, alium ve
 indigentia, vel erga te aliqua necessitudine
 superaret nihil iustius faceres, quam vt for-
 te eligeres, cui dandum esset quod dari vtri-
 que non posset. Et epist. 180. ad Honoratu:
 Quae disceptatio, si aliter non potuerit ter-
 minari, quantum mihi videtur, qui maneat,
 & qui fugiat, sorte legendi sunt, &c. Ac diui-
 natoria fors superstitione plena est, & mul-
 tiplex, ac valde vsitata erat apud Echnicos,
 vt Ezeci. 21. Steterit enim rex Babylonis in
 biuio, in capite duarum viarum, diuinationem
 quaerens, comiscens sagittas, &c. * Se-
 pe tame Deo, vel iubete palam, vel intus insti-
 gante, huiusmodi sortes pie, sancteque mir-
 tuntur, vt de eius constet voluntate. Vt Nu-
 mer. 17. cum posita est virga Aharon cum
 virgis reliquorum. Et Iosue. 7. cum missa est
 fors, vt deprehederetur qui rulerat aliquid
 de anathemate. Et 1. Regum. 10. cum Saul
 forte rex declaratus est. Et Act. 1. cum cecidit
 fors super Matthiam, & annumeratus est
 vndecim apostolis: sed recte ait Hiero-
 nymus: Nec statim debemus sub hoc ex-
 plo sortibus credere, vel illud de Actibus
 Apostoloru huic testimonio copulare, vbi
 sorte in apostolatum Matthias eligitur, cu
 priuilegia singulorum non possint legem fa-
 cere communem, &c. Illud non est omi-
 tendum nonnunquam per huiusmodi sortes
 veritatem cognosci absconditam, non for-
 tium vi, sed (vt ait Hier.) voluntate Dei, qui

40
Sortes tri-
plex.

41

phylactus) & vouisse se postea in patria sua maiora duros.

ALLEGORIA.

48

Quæ in huius capit. Allegoriam Rupertus, & quidam alij scribunt, vt Prophetæ transgressoris fugam, & cetera omnia de CHRISTO Domino interpretentur, nec referam, nec probo, nec, vt verum fatear, sine stomacho legere possum. In his ergo, quæ hæcenus exposuimus, Ionas tunc solum figura Domini est, cum pro salute eorum, qui erant in nauis, voluntate sua in mare missus est, ita enim CHRISTVS pro salute eorum ipsorum, à quibus occisus est, id est, populi Iudæorum, & ceterorum populorum, qui quasi naues quædam in mari huius sæculi iactabantur fluctibus, voluit mori, & crucifigi. Et sterit mare à seruore suo, id est, ira Dei desijt seruire in genus humanum, quæ tempestate illa significabatur. Hieronymus: Si consideremus ante passionem CHRISTI errores mundi, & diuersorum dogmatum statum contrarios, & nauiculam, totumque humanum genus, id est, creaturam Domini periclitantem, & post passionem eius tranquillitatem fidei, & orbis pacis, & secura omnia, & conuersionem ad Deum, videbimus quomodo post præcipitationem Ionæ steterit mare à seruore suo, &c. Quod vt videre ceperunt Iudæi, & signa, quæ CHRISTI nomine ab apostolis fiebant, timuerunt Deum, & dolore infidelitatis suæ vehementi commoti, dixerunt: Quid faciemus viri fratres? Et baptizati sunt, & immolauerunt Deo hostias cordis contriti, & humiliati, & vota vouerunt in posterum se legi, & eius ritibus renuntiaturos, id est, nullam in eis salutis spem reposituros, sed in vero Dei filio IESU CHRISTO. Vota etiam vouerunt eo tempore multi apostolos imitari, paupertatis, castitatis, & obedientiæ.

TROPOLOGIA.

49

Et Ionas descendit ad interiora nauis, & dormiebat sopore graui. Debuerat Ionas inobedientiæ, & transgressioni suæ sibi conscius timere, & saltim periculo excitari ad veniam à Deo suppliciter petendam, & quaerit locum somno apriorem, & tranquillior, & dormit sopore graui. Ita peccator suorum scelerum oblitus, etiam periculis admonitus nihil de poenitentia cogitat, sed quietem, & tranquillitatem, qualemcumque licet, quaerit, & pericula, atque incommoda vitæ fugit, quantum potest, & in ultimo sopore cor-

ripitur, non magis vitæ futuræ, & sempiternorum suppliciorum, quæ se manent, recordatus, quam si crapula magna grauatus obdormiret, surdus ad Dei voces, & ad clamores prædicatorum. Hieronymus: Somnus Prophetæ, & grauis sopor hominem significat erroris sopore torpentem, cui non suffecerat fugisse à facie Dei, nisi quadam vecordia mens illius obruta ignoraret iracundiam Dei, & quasi securus dormiret, & profundissimum somnum rauca nare sonaret, &c. Sane Eliam sub umbra iuniperi dormire non miror, neque Petrum in carcere, quamuis hunc Herodes, illum Iezabel interficere molirentur, iusti enim erant, & vita sola corporis periclitabatur: at peccator, quem nunquam terminanda supplicia manent, & cui rex magnus, & omnipotens vehementer iratus est, quomodo dormire, aut quiescere potest? Vide autem, vbi dormiat, in infimo loco, & graui odore pleno, peccator enim in rebus terrestribus, & immundis quiescit. * Merito ergo Ionas excitat gubernator, siue proreta, vt est apud Lxx, aut proræ rector, quoniam gubernatorum Ecclesiæ est, dormientes in peccatis excitare, vt surgant, & inuocet Deum suum, alioqui & ipsi gubernatores peribunt. Docemur etiam in periculis nullius orationem esse contemnendam, quamuis contemnendus ipse videatur: sæpe enim sub sordido (vt aiunt) palliolo latet sapientia, & multorum coniunctæ preces multum apud Deum valent. Quod vero ait: Si forte recogitet Deus de vobis, & non pereamus, digna gubernatore, & sapiente nomine vox est, quæ docet nunquam esse in laboribus, & in ira Dei desperandum, sed cogitandum eum nolle mortem peccatoris, mederi velle non perdere, minari, non damnare, poenitentia, & precibus supplicibus aduersus eius iram, minasque pugnandum. Mox cum ad sortes venit, & Ionas coram omnibus deprehenditur, qui latere se posse sperabat, intelligimus ocula etiam peccata in lucem esse efferenda, & quamuis latebras quaerat peccator, & aspectum hominum fugiat, tandem esse eum ab omnibus videndum. * Sed in electis, quorum typum nunc gerit Ionas, hoc maxime apparet, vt eorum turpitudines, & facinora, quæ diligentissime contegebant, & semper occultata fore sperabāt, cum minime putabant, in mediam lucem, atque in omnium oculos veniant, quo illa poena, & illo dede-

core

core admoneri, & exerceri salubriter, cæcitate deinde viuanti, & ardentius Deo inferant. Sic Davidi dictum est: Ecce ego obmutesciabo, & erit malum de domo tua, & colam vxores tuas in oculis tuis, & dabo proximo tuo, & dormiet cum vxoribus tuis in oculis Solis huius. Tur enim fecisti abscondere, ego autem faciam vt uisus sit in conspectu omnis Israel, & in conspectu Solis. Cum autem poena Davidis publica est, culpa quoque omnibus ostenditur: Quis vniquæ putaret, quod Ionas cogitauerat, posse ipso tacente prodire, & foras esse querendas, vt res occultissima cognosceretur? Quomodo latebit Deum peccator, si nec homines latere poterit? Sæpe eorum deducitur, vt ipse etiam, quod celabat, cogatur confiteri, & confessione sua se omni poena dignissimum ostendat. Hebræus, inquit sum, & Dominum Deum cæli ego timeo. Docet se esse ex populo à Deo in peculiario electo, ex populo sancto, & docto per patriarchas, & prophetas, vbi Deus notus est, & magnum nomen eius. * Quo plura dicuntur ex his, eo grauius peccatum sit, eo ingrator, & peior cõuincitur, qui peccat, præsertim cum addat: Et Dominum Deum cæli ego timeo. Obsequuntur gentes dijs suis, qui non dii sunt, sed demonia, tu facies te agnoscere verum Deum, qui est in cælis, & colere, & tamen fugis, ne ei obedias. Merito ei dicunt: Quid hoc fecisti? Ipse vero obmutescit, non enim habere potest, vel impudentissimus homo quid respondeat. Transferamus hæc ad nos, qui Christianorum nomine gloriamur, & idola colimus vitiorum: Transite (inquit Ieremias) ad insulas Chethim, & videte, & in Cedar mittite, & considerate vehementer, & videte, si factum est huiuscemodi, si mutauit gens Deos suos, & certe ipsi non sunt dii: populus vero meus mutauit gloriam suam in idolum. Sed habet hoc electi, vt peccatum, quod confitentur, agnoscant ingenue, nec se supplicio indignos abnuent, sed ad satisfaciendum Deo parati sint. Itaque poenas æquo animo ferunt, & maioribus se se dignos esse sentiunt. Heli sacerdos minis Dei à Samuele commemoratis respondit: * Dominus est, quod bonum videtur in oculis suis faciat, David suppliciter fateatur peccatum suum, Peccavi Domino, & poenam, quam Propheta prænuuntiat, fert. Idem etiam clamat: Ego sum qui peccavi, & ego iniqui egessi, qui omnes sunt, qui fecerunt vitia-

tur obsecro manus tua contra me, & contra domum patris mei. Ezechias, audita ex Maia sententia Domini, Bonus inquit, sermo Domini, quem locutus es, in pacem, & veritas in diebus meis: At reprobi, si tergiversari possint, quocumque modo, regunt, & negant, si fatere necesse sit, vel male fecisse se non agnoscent, vel certe de satisfactione, & compensatione inuaniunt, id est, de poenitentia non cogitant. Saul ait: Peccavi, quia prauaricatus sum sermonem Domini, & verba tua, timens populum, & obediens voci eorum. Sed nunc porta quælo peccatum meum, & reuertere mecum, vt adorem Dominum. Et postea: Peccavi, sed nunc honora me coram senioribus populimæi, & coram Israel, & reuertere mecum, vt adorem Dominum Deum tuum. Dum putabat transgressionem suam ignotam esse Samuelem, tantum à confitendo abest, vt dicat: Benedictus tu Domino, imple uerbum Domini. Sed vbi Samuel quartus: Et quæ est hæc vox gregum, quæ resonat in auribus meis, & armentorum, quam ego audio? adhuc impudenter tergiversatur. De Amalec adduxerunt ea: (non ego adduxi) pepercit enim populus melioribus ouibus, & armentis, vt immolarentur Domino Deo tuo. * Tandem coactus peccatum confiteri timorem præterit, & uoluntatem populi, nec Deo satisfacere quaerit, sed secum ducere Samuelem, ne relictus à Domino videatur, honorari petit coram senioribus populi sui, de honore Deo reddendo, quem per inobedientiam inhonorauit, verbum nullum. Adorare Deum uult publico ritu, ueni ab eo petere inobedientiæ non uult, idcirco non uidet Deum post adorationem illam Samuel, sed luget eum cum actis diebus vitæ suæ. Cain etiam dissimulat primo homicidium, deinde compulsus agnoscere non dolet quod Deum læserit, sed, quod profugus erit, & ab omnibus occidetur. Infelix Iudas peccasse se dicit, quod sanguinem iustum tradiderit, at inde non ad poenitentiam, sed ad suspendium ruit. Verum Ionas, quoniam electus erat, indicat nauis, quod fecerat, & ne peccato addat peccatum, ultro eos horrat, vt in mare mittatur, ne illi perirent, qui causam tempestatum non dederant, & ipse suo, vel exitio, vel periculo Deum placet iratum. Quam ille poenam, quod satisfactionis genus recularer, qui se ipsum offert in mare deiciendum, & quasi Deo immolandum.

Quod

Acto. 1.

Reg. 1.

Acto. 1.

Reg. 1.

Nulli in dno conuend.

Iaco. 1.

Electi agnoscunt sua peccata.

Reg. 3.

Reg. 11.

Reg. 11.

Peccata eorum derogant.

Acto. 1.

Reg. 1.

Acto. 1.

Reg. 1.

Iaco. 1.

Electi agnoscunt sua peccata.

Reg. 3.

Reg. 11.

Reg. 11.

Peccata eorum derogant.

Reg. 10.

Reprobi peccata sua abscondunt.

Reg. 11.

54

55

Quod legitur: Erronigabant vms, v' reuenerentur ad aridam; * & reliqua, docet eorum, qui presunt in Ecclesia, quanta debet esse sollicitudo amandandi longe illos, qui alios perturbant, & in periculum conijciunt, sed ita tamen, vt quantum fieri poterit, salutis etiam eorum ratio habeatur. Vident nauae nequaquam sibi expedire, vt Ionam foeda tempestatis causam secum deferant, nituntur expellere, at no continuo in mare projiciunt, sed posteaquam tentatis omnibus nulla est reliqua euadendi ratio, aut spes. Remigant, & laborat vt ad portum redeat, vt cum sine periculo abijciant. Si quis periculi causa est alijs, expellatur sane iuxta id, quod scribit Apostolus: Auferre malum ex vobis ipsis, Et Dauid: Non habitabit in medio domus mee, qui facit superbiam, qui loquitur iniqua, non direxit in conspectu oculorum meorum. Immo vero, si id praepositi Ecclesiarum, aut religionum negligenter, ceteri omnes magno concursu, & clamore communi efficere deberent, vt illi pellerentur, quomodo, ad commune incendium, aut ad pestem repellendam concurrere omnes solent. * Tentent tamen id praepositi, primum suauiter, clament ad Dominum consulant illorum salutem, & famam quantum licebit. Deinde, vbi id fati non erit, necessaria seueritas adhibeatur. Recte enim ab ethnico poeta dictum est.

1. Cor. 5.

Psal. 100.

56

Cuncta prius tentanda, sed immedicabile vulnus Ense recidendum est, ne pars sincera trahatur. Sed tunc etiam clamandum est ad Dominum, vt cum caritate, & tranquillitate animi fiat, Zeloque gloriae Dei, & communis salutis, ne & ipsi pereant in animabus eorum, quos ab aliorum commercio, & comunione seingunt. Hoc vbi fecerint, stabit mare a feruore tuo, desinet Deus irasci illi Ecclesiae, aut domui, tolletur occasio peccandi, & infirmorum offendicula, communisque perturbatio amouebuntur. Nec tamen tunc sibi placeant, aut prudentiae, & vigilantiae suae tribuant, sed Deum bonorum consiliorum autorem venerentur, & timeant, ac diligentius deinde colant, & pro se, suisque naufragio liberatis hostias laudis immolet Domino, & vota voueant, vt eadem tranquillitate semper fruuntur.

Ouidius 1. Met.

CAP. II.

In T preparauit Dominus piscem grandem, ut deglutiret Ionam.

tiret Ionam. Et erat Ionas in ventre piscis tribus diebus, & tribus noctibus. Et orauit Ionas ad Dominum Deum suum de ventre piscis. Et dixit, Clamaui de tribulatione mea ad Dominum, et exaudiuit me: de ventre inferi clamaui, et exaudiuit vocem meam. Et proiecisti me in profundum in corde maris, & flumen circumdedit me: omnes gurgites tui, et fluctus tui super me transferunt. Et ego dixi, Abiectus sum a conspectu oculorum tuorum: ueruntamen rursus videbo templum sanctum tuum. Circudederunt me aqua usque ad animam, abyssus vallauit me, pelagus operuit caput meum. Ad extrema montium descendendi, terra vectes concluderunt me in aeternum: & subleuabis de corruptione vitam meam, Domine Deus meus. Cum angustiaretur in me anima mea, Domini recordatus sum: ut veniat ad te oratio mea ad templum sanctum tuum. Qui custodiunt vanitates frustrantur misericordiam suam derelinquent. Ego autem in voce laudis immolabo tibi: quaecumque voui reddam pro salute Domino. Et dixit Dominus pisci: & euomit Ionam in aridam.

Matth. 12. & 16. Luc. 11. 1. Cor. 10. Psal. 119.

Psal.

HISTORIA.

Et preparauit Dominus piscem grandem. Fecit, vt subito adesset, vt praecipitem Ionam, in suos reciperet sinus, vt ait Hieronymus. Lxx: Et praecipit Dominus ceto magno, id est, voluit, vt veniret, & Ionam exciperet, ita enim saepe accipitur verbum, Praecipio, vt diximus cap. 6. Hemos nu. 33. & ita Hieronymus vertit idem verbum Hebraeum, cap. 4. Praecipit Dominus vento calido, &c. id est, Praeparauit ventum calidum. Duo

hic vi-

Paulus Pa- lacius.

hic videntur quarendam: primum vtrum, cum e nauis missus est, continuo cadentem exceperit piscis, an per mare natantem, aut fluctibus huc, illuc iactatum. Alterum, fuerit, ne piscis hic balena, vt vulgus non solum plebeiorum, sed etiam concionatorum receperit. Primum illud ne quare quidem videbatur, nisi tacens auctor quidam lector admonuisset, ne putaret continuo fuisse Prophetam a ceto deuoratum, prius in mari ad extrema montium descendisse, & ita totum illud interpretatur. Circudederunt me aqua usque ad animam, abyssus vallauit me, pelagus operuit caput meum: Ad extrema montium descendendi, &c. Sed est eius interpretatio contra veteres, Hieronymum, Theodoretum, Theophylactum, Rupertum, qui haec omnia ad ventrem piscis referunt, vt postea exponemus. * Praeterea Hieronymus aperte dixit: Praeparauit, id est, iuxta nauim fecit venire, vt praecipitem Ionam in suos reciperet sinus. Idem sentit Augustinus epi. 49. in postrema questione, cuius haec verba sunt: sicut ergo Ionas ex nauis in aluim ceti, ita Christus ex ligno in sepulcrum, vel in mortis profundum. Idem sentit Sulpitius Seuerus lib. 1. sacrae historiae prope finem. Et verbum ipsum praeparauit saepe ad ea pertinet, quae subito in aliquem usum parantur, vt ea. 4. Et praeparauit Dominus Deus hederam, & ascendit super caput Ionae, vt esset umbra super caput eius. Non erat ibi antea Hedera, sed tunc in illuuium parata est. Et parauit Deus vermem ascensu diluculi in crastinum, & percussit hederam, & exaruit, Et: Cum ortus fuisset Sol, praecipit Dominus vento calido, & vrenti, & percussit Sol super caput Ionae. Hebraice: Parauit Dominus ventum, &c. Idem enim verbum est in Hebraeo in his tribus locis. Ita igitur cum Ionas missus est in mare (hoc enim haecenus solum de illo dixerat,) praeparauit Dominus piscem grandem, vt cadentem exciperet. Neque enim tacuisse scriptura, si prius esset in aqua mergus, aut natasset. Altera questio non potest certo definiti, quoniam in Hebraeo, sicut & in nostra translatione piscis magnus dicitur, sunt autem multi pisces magni praeter balenam, immo & ipsa grandiores. * Sed & Dominus in Euangelio nihil certi in dicitur, sicut fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus, &c. Similiter veterum Lxx. in psal. 119. &c. id est, praeparauit Dominus

mus ceto magno. Et Iosephus. 9. Antiq. cap. 1. a ceto sentiri fuisse deuoratum: Qui autem cetum balenam esse dicunt, errant, cum vnde Latini cetum dicunt, non certe speciei, sed generis nomen sit, hoc est, piscem quemuis magnum significet; siue sit balena, siue pristis, orca, phoca, & similia monstra. Etenim Homerus lib. 4. Odysside phocis Prothei loquens ter cetum vocat intra paucos versus. id est, Tis yap av elvadi... id est, Quis enim marini prope cetum cubaret. Et: Perdidi Cetiodorem. hoc est: Nos autem primos recensuit inter cetum. Et Virgilius maximos quoque pisces comites Neptuni curru addens ait: Encid. Quare quod apud Sextum Pompeium, legimus balenam belluam marina ipsam dicitur esse piscicem, ipsam esse cetum, locus a deo corruptus est, vt nec a Iosepho scilicet satis emendari potuerit, ita ipse legendum suspicatur: Balenam belluam marina ipsam dicitur esse, id est, cetum, hoc est ex genere cetorum. * Et Nonius Marcellus in libro de proprietate sermorum: cetarij genus est piscatorum, quod maiores pisces caput dicitur ab eo, quod cete in mari maiora sunt piscium genera. Ex verbis itaque tam Prophetarum nostri, quam Euangelistae Matthaei, nihil habemus vnde certo statuamus fuisse balenam, cum sint cetorum monstra se magnitudinis variae speciei, vt ex Plinio lib. 9. & ex li. 10. historia animalium, quam ex Aeliano, & alijs autoribus collegit Petrus Gyllius, & ex multis praeterea autoribus cognoscimus. Si autem verum sit quod multi tradunt, animaduersum esse balenas ita angusta esse gula, vt non nisi paruos pisces deglutire possint, constat balenam non fuisse, quae deglutit Prophetam. Verum hoc, quoniam, neque in Aristotele, neque in Plinio, neque in alio inuenire potui, vt affirmare non a sum, ita neque negare possunt, quod homines minime vani adhibito oculorum testimonio confirmant. Denique nullus veterum patrum, quod sciam, balenam vnquam vocauit, sed piscem magnum cetum, belluam marinam. Concionatores vero, quoniam ex piscibus, quos nouimus, & quorum nomina tenemus, nullus est balena immanior, vt aliqui signarent, balenam dixe-

re. Quare

55

Quod sequitur: *Et remigabant eum*, ut reuerterentur ad aridam: * & reliqua, docet eorum, qui præsunt in Ecclesia, quanta debet esse sollicitudo amandandilongè illos, qui alios perturbant, & in periculū coniungunt, sed ita tamen, ut quantum fieri poterit, salutis etiam eorum ratio habeatur. Vident naturæ nequaquam sibi expedire, ut Ionam fœdæ tempestatis causam secum deferant, nituntur expellere, ac nō continuo in mare proiciunt, sed posteaquam tentatis omnibus nulla est reliqua euadēdi ratio, aut spes. Remigant, & laborāt ut ad portum redeāt, ut eum sine periculo abijciant. Si quis periculi causa est alijs, expellatur sane iuxta id, quod scribit Apostolus: *Auferre malum ex vobis ipsis*, Et David: *Non habitabit in medio domus mee, qui facit superbiam, qui loquitur iniqua, non direxit in cōspectu oculorum meorum*. Immo vero, si id præpositi Ecclesiarum, aut religionum negligenter, ceteri omnes magno concursu, & clamore communi efficere debent, ut illi pellerentur, quomodo, ad commune incendium, aut ad pestem repellendam concurrere omnes solent. * Tentent tamen id præpositi, primum suaviter, clament ad Dominum cōsulant illorum salutem, & famæ quantum licebit. Deinde, ubi id satis nō erit, necessaria severitas adhibeatur. Recte enim ab ethnico poeta dictum est.

1. Cor. 5.

Psal. 100.

56

Ovidius 1. Met.

Cuncta prius tentanda, sed immedicabile vulnus Ense recidendum est, ne pars sincera trahatur. Sed tunc etiam clamandum est ad Dominum, ut cum caritate, & tranquillitate animi fiat, Zeloque gloriæ Dei, & communis salutis, ne & ipsi pereant in animabus eorum, quos ab aliorum commercio, & cōmunionē sciungunt. Hoc ubi fecerint, stabit mare à feruore suo, desinet Deus irasci illi Ecclesiam, aut domui, tolletur occasio peccandi, & infirmorum offendicula, communisque perturbatio amouebuntur. Nec tamen tunc sibi placeant, aut prudentiæ, & vigilantiam suæ tribuant, sed Deum bonorum cōsiliorum autorem venerentur, & timeant, ac diligentiū deinde colant, & pro se, suisque naufragio liberatis hostias laudis immolent Domino, & vota voueant, ut eadem tranquillitate semper fruuntur.

CAP. II.

T preparauit Dominus piscem grandem, ut deglu-

tret Ionam: Et erat Ionas in ventre piscis tribus diebus, & tribus noctibus. Et orauit Ionas ad Dominum Deum suum de ventre piscis. Et dixit, Clamavi de tribulatione mea ad Dominum, et exaudiuit me: de ventre inferi clamavi, et exaudiisti vocem meam. Et proiecisti me in profundum in corde maris, & flumen circumdedit me: omnes gurgites tui, et fluctus tui super me transferunt. Et ego dixi, Abiectus sum a conspectu oculorum tuorum: ueruntamen rursus uidebo templum sanctum tuum. Circūdederunt me aqua usque ad animam, abyssus vallauit me, pelagus operuit caput meum. Ad extrema montium descendit, terra uectes concluderunt me in eternum: & subleuabis de corruptione uitam meam, Domine Deus meus. Cum angustiaretur in me anima mea, Domini recordatus sum: ut ueniat ad te oratio mea ad templum sanctum tuum. Qui custodiunt uanitates frustrantur misericordiam suam derelinquent. Ego autem in uoce laudis immolabo tibi: quacunque uouei reddam pro salute Domino. Et dixit Dominus pisci: & euomit Ionam in aridam.

HISTORIA.

Et preparauit Dominus piscem grandem. Fecit, ut subito adesset, ut præcipitem Ionam, in suos reciperet sinus, ut ait Hieronymus. Lxx: *Et præcepit Dominus ceto magno, id est, uoluit, ut veniret, & Ionam exciperet, ita enim sæpe accipitur uerbum, Præcipio, ut diximus cap. 6. Hamos nu. 33. & ita Hieronymus vertit idem uerbum Hebræum, cap. 4. Præcepit Dominus vento calido, &c. id est, Præparauit uentum calidum. Duo*

hic vi-

Paulus Paulus

2

3

3

hic uidentur querenda: primum utrum cum è nauis missus est, continuo cadentem exceperit piscis, an per mare natantem, aut fluctibus huc, illuc iactatum. Alterum, fuerit, ne piscis hic balæna, ut vulgus nō solum plebeiōrum, sed etiam concionatorum recepit. Primum illud ne quæredum quidem uidebatur, nisi recens auctor quidam lectorè admonuisset, ne putaret continuo fuisse Prophetam à ceto deuoratum, prius in mari ad extrema montium descendisse, & ita totum illud interpretatur. Circūdederunt me aqua usque ad animam, abyssus vallauit me, pelagus operuit caput meum: Ad extrema montium descendit, &c. Sed est eius interpretatio contra ueteres, Hieronymum, Theodoretum, Theophylactum, Rupertum, qui hæc omnia ad ventrem piscis referunt, ut postea exponemus. * Præterea Hieronymus aperte dixit: *Præparauit*, id est, iuxta nauim fecit uenire, ut præcipitem Ionam in suos reciperet sinus. Idem sentit Augustinus epi. 49. in postrema quæstione, cuius hæc uerba sunt: *sicut ergo Ionas ex naui in alium ceti, ita Christus rvs ex ligno in sepulcrum, uel in mortis profundum*. Idem sentit Sulpitius Seuerus lib. 1. factæ historiæ prope finem. Et uerbum ipsum præparauit sèpe ad ea pertinet, quæ subito in aliquid uisum parantur, ut ea. 4. Et præparauit Dominus Deus hederam, & ascendit super caput Ionæ, ut esset umbra super caput eius. Non erat ibi antea hederam, sed tunc in illi uisum parata est. Et parauit Deus uermem ascensu diluculi in crastinum, & percussit hederam, & exaruit. Et: *Cum ortus fuisset Sol, præcepit Dominus uento calido, & uertit, & percussit Sol super caput Ionæ*. Hebraice: *Parauit Dominus uentum, &c. Idem enim uerbum est in Hebræo in his tribus locis*. Ita igitur cum Ionas missus est in mare (hoc enim hæctenus solum de illo dixerat,) præparauit Dominus piscem grandem, ut eadentem exciperet. Neque enim tacuisset scriptura, si prius esset in aqua mensus, aut nata sset. Altera quæstio non potest certo definiti, quoniam in Hebræo, sicut & in nostra translatione. piscis magnus dicitur, sunt autem multi pisces magni præter balenam, immo & ipsa grandiores. * Sed & Dominus in Euangelio nihilo certius indicat, sicut fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus, &c. Similiter uerterunt Lxx: *Idem enim uerbum est in Hebræo in his tribus locis*, id est, Et præcepit Domi-

nus ceto magno. Et Iosephus. 9. Antiq. cap. 1. à ceto scribit fuisse deuoratum. Qui autem cetum balenam esse dicunt, errant, cū *uirtus*, unde Latini cetum dicunt, non certè speciei, sed generis nomen sit, hoc est, piscem quemuis magnum significet, siue sit balæna, siue pristis, orca, phoca, & similia monstra. Etenim Homerus lib. 4. Odys. de phocis Protheti loquens tōr cete uocat intra paucos uersus: *Id est, Quis enim marinū prope cetū cubaret. Et: O hæc cete de uirtute d' d' uirtus*, id est, Perdidit Ceti odorem. *Id est, hoc est: Nos autem primos recensuit inter cetæ. Et Virgilius maximos quoque pisces comites Neptuni curui addens ait: Iam uaria comitum facies, immania cete.* **Quare** quod apud Sextum Pompeiū, legitur balenam belluam marinam ipsam dicunt esse piscicæ, ipsam esse cetū, locus ad eo corruptus est, ut nec à Iosepho se aligero satis emendari poterit, ita ipse legendum suspicatur: Balenam: belluam marinam ipsam dicunt esse, id est, cetum, hoc est, ex genere cetorū. * Et Nonius Marcellus in libro de proprietate sermorum: cetarij genus est piscatorum, quod maiores pisces capite dicitur ab eo, quod cete in mari maiora sunt piscium genera. Ex uerbis itaque in Propheta nostri, quam Euangelista Matthæus nihil habemus unde ceto sciamus fuisse balenam, cum sint cetorum in omni parte magnitudinis varie species, ut ex Plinio lib. 9. & ex libro. 10. historiæ animalium, quam ex Eliano, & alijs autoribus collegit Petrus Gylius, & ex multis præterea autoribus cognoscimus. Si autem uerum sit quod multi tradunt, animaduersum esse balenas ita angusta esse gula, ut non nisi paruos pisces deglutire possint, constat balenam non fuisse, quæ deglutitit Prophetam. Verum hoc, quoniam, neque in Aristotele, neque in Plinio, neque in alio inuenire potui, ut affirmatio non affirmata, ita neque negare possum, quod homines minime uani adhibito oculorum testimonio confirmant. Denique nullus ueterum patrum, quod sciam, balenam unquam uocauit, sed piscem magnum cetum, belluam marinam. Concionatores uero, quoniam, ex piscibus, quos nouimus, & quorum nomina tenemus, nullus est balenæ immanior, ut aliqui signarent, balenam dixerunt. **Quare**

Encid.

4

3

re. Quare

re. **Quare** miror, quid in mentem venerit Theophylacti interpreti, ut etiam in verbis Prophetiis veteris, Et imperavit Deus balæne magnæ.

5 *Tribus diebus, & tribus noctibus.* Existimo non fuisse integrum hoc tempus, sed per synechocoron partem poni pro toto, quem admodum & triduum mortis CHRISTI numeratur, ut figura similior sit veritati. Disputatio tamen hæc de triduo mortis CHRISTI non est huius loci, sed ad Evangelium pertinet.

Et oravit Ionas ad Dominum Deum suum de ventre piscis. Hieronymus: Intelligamus eum, postquam in utero ceti sospitem esse sentierit, non desperasse de Domini misericordia, & totum ad obsecrationem se esse conuersum, &c. Hic ego, ut lector plene cognoscat recentum Hebræorum ingenium, & rideat imperitiam, ac videat quam bellum scriptorum genus nobis obrudere nitantur, qui hos cæcos duces relictis sanctis patribus semper sequuntur, & ex ipsis veram scripturarum intelligentiam magno cum Ecclesiæ detrimento peti volunt, referam Rab. Salomonis stultam, atque insanam explanationem. Vox, inquit, Hebræa terminationis masculinæ, (id est, אִישׁ, quod piscem significat) indicat istum piscem fuisse marem. Atque ita cum Ionas esset in latitudine & spatioso ageret, animum non adiecit bar ad orandum. Innuit itaque sanctus ille Deus benedictus pisci, ut euomeret eum in mediis oris piscis feminæ, quæ grauida erat fetibus, sicut; ibi Ionas in angustijs, ac tum demum oravit, quoniam dictum est postea eum orasse de ventre אִישׁ, in terminatione feminina, id est, piscis feminæ. * O egregios scripturarum enarratores? ô miseram, & infelicem Ecclesiam, si ex istorum sensu, & explanatione penderet? Et tamen sunt nonnulli, qui scripturam exponentes omnia ex istis accipiant, veteres Ecclesiæ doctores, ne nominent quidem, nihil in eis inueniunt quod sibi placeat. Ita nobis Iudæorum novos magistros tradunt, sanctos patres auferunt Quid enim minus faciunt, quam si diserte dicerent: Discite ex Hebræis verum sensum scripturæ, sanctorum libros contemnite: Cui malo, nisi Ecclesiæ principes mature obstitant, cito fortasse pro Hieronymo, Augustino, & Ambrosio, & reliquis Ecclesiæ doctoribus legentur ab studiosis scripturarum R. Abraham, R. Salomon, R. Dauid, & alij

6

id genus Ecclesiæ & Christiani nominis hostes pertinacissimi. Atque hac tempestate multo maiori studio erat omnibus bonis curandum, ut sancti patres maxime ad sacros libros explicandos adhiberentur, cum hæretici illos nobis adimere conantur, ut liberius in populum Christianum grassentur, dicentes minime ab eis fuisse traditum Historicum sensum. * Quare, qui recentiores Hebræos laudant, & vbi que imitantur, quid aliud faciunt, quam fauere hæreticorum furori, & Ecclesiam suis magistris spoliare, ut simul illa vera scripturæ intelligentia spoliaretur? Nec hoc sane à me dictum est cuiquam ut incommodè, molestus ve sim, sed ut idem sapiamus omnes, & Ecclesiam matrem nostram iuueamus, nec eam ad Palæstinas ad arma faciendam, sicut olim faciebat inermis Israel, sed ex Ecclesiæ armarijs, id est, ex probatissimorum, & eruditissimorum patrum libris promamus, non ex & inimicissimorum, & indoctissimorum hominum commentis, & fabulis: non enim desunt, neque defuerunt à tempore apostolorum fabri ferrarij in terra Israel, sed ad rem redeamus. Non vidit homo imperitus, & inconsideratus sine discrimine dici אִישׁ & אִשָּׁה de omnibus piscibus. Ut Genes. 1. Et præsit piscibus maris. Exh. 7. Et pisces, qui erant in flumine, mortui sunt. Num piscibus tantum feminis dominaturus erat homo, aut solæ feminæ mortuus sunt in flumine: Quod si horum locorum, & similibus, in quibus est אִישׁ oblitus erat, quomodo postea non aduertit in fine capituli huius: Et dixit Dominus pisci, & euomuit Ionam in aridam, vbi non אִישׁ ponitur, sed אִשָּׁה: Nisi forte putauit iterum Dominum iussisse pisci feminæ, ut in medium oris piscis maris eum euomeret, ne illis vteri plei angustijs premeretur.

Clamauit de tribulatione mea ad Dominum. Cum è nauis demitterer in mare, clamauit ad Dominum, ut mihi in tanto periculo adesset, & exaudiuit me cetum mittendo, cuius uterus mihi esset pronauis. Itaque gratias Deo agit Propheta, quod per cetum à fluctibus sit liberatus, & in ipso securus, ac quietus sit, perinde ac si esset in nauis, acceperat enim per Dei reuelationem se fore in litus saluum deferendum, ut paulo post indicat his verbis: Et subleuabis de corruptione vitam meam Domine Deus meus: idcirco verba illius non sunt orantis, aut salutem

peren-

perentis, sed gratias agentis pro incoluntate.

De ventre inferi clamauit. Ventrem piscis vocat inferum metaphora hyperbolica propter magnitudinem, & profunditatem, & obcuritatem. Non solum clamauit, cum in mare mitteretur, sed etiam postea, cum se intra belluæ ventrem esse sensit, donec accepit liberationis suæ responsum, clamabat autem, non tam voce, quàm intimo cordis affectu, de quo dixit Dominus ad Moysen: Quid clamas ad me cum nulla eius vox commemoretur. Sed merito huiusmodi affectus clamor dicitur, quia maximo à Deo auditur, ut clamor ab hominibus, & multum apud Deum valet, sicut scriptum est: Desiderium pauperum exaudiuit Dominus, preparationem cordis eorum audivit auribus tuâ.

Exho. 14. Clamor.

Psal. 9.

9

Cor maris.

Et proieci me in profundum in corde maris. Piscis alio inclusus descendit in mare profundissimum, ceti enim, semper fere in alto mari versantur. Eandem profunditatem vocat cor maris: cor enim in medio animalis est. Psal. 45. Propterea non timebimus dum turbabitur terra, & transferentur montes in cor maris, id est, in profundissimum mare. Ita etiam filius hominis fuit in corde terræ, id est, in limbo, qui est locus profundissimus. Quod autem ait: *in corde maris*, id est, ac si diceret, In cor maris, Lxx. Proieci me in profundum cordis maris.

Flumen circumdedit me. Flumen pro fluminibus dixit. Ita Lxx. Et flumina me circumdederunt, vocat autem flumina fluctuum insulcus, ut ait Theophyl. qui videlicet concitabantur ceto se demergente, aut emergente.

10

Omnes gurgites tui, & fluctus tui super me transferunt. Gurgites vocat aquarum congeriem, & multitudinem, quam tempestas excitabat illis diebus, & quæ per fluxum, ac refluxum qualis in hoc mari est, quotidie cernitur. Septuaginta verterunt μεταπορισμοι, id est, eleuationes. Chaldæus: Omnes maris tempestates, & fluctus eius super me transierunt. Heb. dicitur אִשְׁכַּחַם, à verbo אָשַׁח, quod est, fregit, eo quod illi tumentes fluctus, qui in mari surgentes terrâ operiri videntur; pau-larum ad litus subsidunt, & confringuntur, sicut Iob. 38. scriptum est: * Vstus, huc venies, & non procedes amplius, & hic confringes tumentes fluctus tuos. Præterea quia ipsi fluctus inter se confringuntur, modo enim

collapsur inftar môtis, modo hiatus inimo apparet, & diducuntur, quod egregie descripsit his verbis Quidius.

Me miserum, quanti montes voluuntur aquarum; Iam iam ractivos sidera summa puras; Quanta deducto subsidunt æquore valles; Iam iam ractivas Terrarum nigra putes. Brevius Virgilius. *Hi summa fluctu pendunt, his unda dehiscens Terram inter fluctus aperit.*

Li. 1. Trist. Eleg. 2.

Æneid.

Pro Fluctus, in Hebr. est דֹּהַר, quod resolutiones, aut rotationes proprie significat. Atque ideo hoc nomine illi fluctus indicari videntur, qui naues circum circa torquent, ut apud Virgil.

Asillum est fluctus ibidem Torquet agens circum, & rapidus vorat æquore vortex.

Æne.

Septuaginta verunt *אִישׁ*, quod dicitur à *אִשָּׁה*, quod est miscere, confundere, turbare, de quo Homerus.

Odyss.

Hanc ferebat ingens fluctus per vndarum imperum, huc, atque illic. Sunt autem hæc verba Ionæ desumpta ex Psal. 41. vbi sunt omnino eadem tam in Hebræ. quam apud Septuaginta. Latine autem ita habent: Omnia excelsa tua, & fluctus tui super me transierunt. Vbi excelsa vocatur, quæ hic & ibidem ab Hieron. gurgites dicuntur.

Dicit autem omnes gurgites eos, qui in mari illo, quacunque à ceto deferentur, suscitati sunt, & quia à Dei voluntate suscitabantur, vocat eos gurgites Dei, sicut nuntius eius dicitur, à quo mittitur.

Et ego dixi, Abiectionem sum à conspectu oculorum tuorum. Cum primum me in tantis periculis vidi, putavi me abiectum esse à te & pro mea transgressione mortem mihi imminere, à te irato. At nunc bono animo sum, & spero me saluum, & liberum hostias tibi in templo Ierusalem esse immolaturum, Abiectionem à conspectu oculorum dicitur ille, quem odimus, nec videre sustinemus.

II

Circumdederunt me aquæ usque ad animum usque ad effusionem animæ. Chaldæus: Usque ad mortem, id est, partem abstulit, quin moreretur vndique aquis coopertus, & aere ad respirandum priuatus. Psal. 68. Quoniam in trauerunt aquæ usque ad animam meam.

Pelagus oberuit caput meum. Multis verbis rem explicat, ut magnitudinem pericu-

li

li sui ostendat, magisque ad gratiarum actionem exciterur. Pro Pelagus, in Hebreo est *יד*, quod algam, & caricem, iuncumque significat, & papyrus, ac inde etiam mare, quod algis abundet, & in eius littoribus carices, & iunci oriuntur. Sed mare Rubrum potissimum hoc nomine nuncupare solet scriptura, a copia caricis, & iunci in eius littore crescentium, ideoque R. Salomon longe sapientia inferior Salomone, non dubitavit exponere: Mare caretosum, siue Rubrum, pendet supra caput meum. Doraitus enim, inquit, ostendit illi mare caretosum, quoque modo traiecissent Israelitæ per medium eius, nam gemini oculi piscis erant velut duæ fenestras, per quas ipse prospiciebat, & intuebatur omnia, quæ erant in mari. Ac ne quis miretur Prophetam versari in mari Rubro, qui paulo ante in Mediterraneum deiectus fuerat prope Ioppen. R. Abraham addit. Iaphet autem tradit mare caretosum, seu Rubrum commisseri cum mari Ioppes. * Eandem sententiam retulit R. David, nec refellit tamen; Quæ ego retuli, ut neminem constet, quam sint ineptissimarum fabularum amatores Hebræi, & quam omnium rerum imperiti, & omnis eruditionis expertes. Quis est enim tam hebes, tam ignarus Geographiæ, ut vel ex ipsis tabulis, nec cognoscat nihil mare Rubrum ad Mediterraneum pertinere. Hi docti censentur? Cum his Ecclesiæ doctores comparantur? ô sacrum insipientis, & infacetum.

Ad extrema montium descendi. Montes vocat, (ut ait Theophylactus, & Theodore tus) magnas rupes, quæ sub aqua sunt, in quibus magnorum piscium sunt cavernæ. Et ideo recte subdit. *Terra vedtes concluserunt me* id est, magnæ rupes, fortesque impostæ erant mihi, quas confringere, aut rumpere non poteram; ut iterum supra aquas erigerer. Sumitur à validissimis verbis metaphora, quibus fores ita occluduntur, ut exeundi potestas nulla sit. * Quod vero ait: *Concluserunt me in ævum*, significat eiusmodi fuisse illa antra, ut qui semel in ea ingreditur, æternum ibi maneat, nec possit exire, nisi miraculo, & virtute Dei extrahatur. Hoc apertius explicant Lxx: Intrauit caput meum in fissuras montium, descendi in terras, cuius vedtes retinacula sempiterna, id est, semper tenent, quem semel ceperunt.

13

Et subleuabis de corruptione vitam meam. Quamvis in his, & similibus periculis nunc verterer, spero tamē Dei misericordia vitam meam esse à morte liberandam.

Cum angustiaretur in me anima mea. Hieronymus: Ego, cum desperarem salutem, & carnis fragilitas in medio ventris ceti nihil me de vita sperare permetteret, quid quid impossibile videbatur, Domini recollectione superatum est, &c. Domini recollectio mihi saluti fuit, iuxta illud: Memor fui Domini, & delectat sum. Recordatus sum Domini, & oraui ad templum sanctum tuum id est, ad te ô Deus, qui habitas in templo sancto, quod est in Ierusalem. * Non ignorabat Propheta ubiq; Deum exaudire preces supplicum, sed quia templum illud sibi consecrari voluit, ut esset domus orationis, & propitius erat in illo orantibus, cum ibi orare non posset, mente saltem ad illud conuersus orat, quem admodum & sanctus Daniel oraturus faciem vertebat contra Ierusalem. Daniel. 6. scriptum enim erat 3. Reg. 8. Quod si peccauerint tibi, & captiui ducti fuerint in terram inimicorum, & egerint poenitentiam in corde suo, & orauerint te contra viam terræ suæ, quam dedisti patribus eorum, & ciuitatis, quam elegisti, & templi, quod ædificavi nomini tuo, exaudies in celo, in firmamento solij tui orationes eorum, & preces eorum, & facies iudicium eorum, & propitiaberis populo tuo, qui peccauit tibi. Cæterum in Hebreo est: Domini recordatus sum, & venit ad te oratio mea, id est, ut veniret ad te oratio mea, quam phrasin adnotauimus cap. 1. n. 45.

Qui custodiunt vanitates frustra. Vanitates vocat idola, & peccata, quæ cum bonis foris videantur, nihil habent boni, nihil solidi, neque animum satiare possunt, ita Psal. 4. Ut quid diligitis vanitatem, & queritis mendacium. In Hebreo est, Qui custodiunt vanitates nihili. Septuaginta: Qui custodiunt vana, & mendacia. * Hieronymus: Vanitates frustra, id est, quæ nihil sunt, in quibus frustra spem reponas, in quibus, si voluptatem solidam, aut fructum aliquem quæras, frustra quæras. De quo eleganter dictum est Psal. 74. Confundantur omnes iniqua agētes superuacue, & Rom. 6. Quæ ergo fructum habuistis in illis, in quibus nunc erubescitis? Ut autem recte notat Hieronymus, non dixit: Facientes vanitates, ne omnes homines danare videretur, sed: Qui

custo-

custodiunt vanitates, id est, qui transierunt in affectum cordis, qui non solum faciunt, sed quasi re caram, & pretiosam custodiunt.

Misericordiam suam derelinquerit. Ita legendum est, non Derelinquant presentis temporis, ut est ex Hebreo manifestum, id est, mortem sibi ultro quærent: ipsi se priuant misericordia obstinatione sua, Deus enim paratus est, ut omnium miseretur, si poenitentiam agere velint, sicut & mei miseratus est.

Ego autem in voce laudis immolabo tibi. Ego pro hoc beneficio, cui semper recordabor, immolabo tibi hostias in templo tuo, in voce laudis, id est, simul cum voce laudis eandem misericordiam tuam magnam, qua me ad poenitentiam, & ad incolumitatem eduxisti. Et reddā tibi omnia, quæ pro salute mea voui. Recte etiam interpretabimur, canam tibi laudes, reddam tibi sacrificium laudis.

Et dixit Dominus pisci. Diceret sepe ponitur, pro imperare, ut Genes. 1. Dixit Deus: Fiat lux. Psal. 148. Ipse dixit, & facta sunt, ipse mandauit, & creata sunt. Ita dictum est Matt. 4. Dic ut lapides isti panes fiant, id est, impera, sicut initio imperabas, cum res omnes creasti. Ideo Lxx verterunt: *Et dixit* *et dixit*, id est, Et præceptum est ceto. Quam phrasin explicauimus nu. 1. huius capituli.

Et enomuit Ionam in aridam. In quod littus Ionas eiectus sit, non satis constat. Iosephus lib. 9. Antiq. c. 11. littus Ponti Euxini esse affirmat, sunt qui dicant ad Seleuciam prope fines maris Syriaci. Nos non possumus affirmare, quod nescimus: hoc tamen pro certo affirmamus, quod nemo potest ignorare, qui saltem oculos habeat ad mundi descriptionem intuentiam, littus hoc, quodcūque illud fuerit, maris Mediterranei fuisse, quoniam per illud Ionas nauigabat, neq; cū eo alterum mare cōiungitur. Deinde, etsi non omnino certum, probabilissimum tamen est littus fuisse, quod omnium proximum esset Ninive, ita ut triduum illud cetus, quasi nauis fuerit, Ionæ, ut ad littus perueniret, vnde via esset ad Niniuitas breuior, & expeditior. * Tertium non probabile solū, sed certum omnino est, quodcūq; littus illud fuerit, non paucorum dierum itinere distare à Ninive. Nā si in littus Euxini maris eiectus est, ut vult Iosephus, quem Iohannes Chardardus, & Isidorus Clarius, & Carolus Sigonius in commentarijs sacre historie Sulpitij sequuntur, pertranscundæ erant nonnullæ

16

17

regiones inter Euxinum, & Ninive positæ, ut Cholchis, Iberia, Albania, Armenia, aut aliæ his adiunctæ à Meridie: si autem ad Seleuciam aut, ad sinum Isicū, quod est fortasse probabilius, quoniā minus hæc à Ninive distant, Syria, & Mesopotamia erant peragrandæ. Deniq; quodcumq; maris nostri littus signare velis, longissime disitum est à Ninive, data enim opera Ionas ad mare Mediterraneum fugit, ut quantum posset, longissime recederet ab Assyria. Quare quod scripsit R. Eliezer, nautas, qui Ionam deferebant, venisse Niniuem, & profelytos factos esse, satis præ se fert ex Hebræorum officina depromi, qui, & Geographiæ, & omnis eruditionis expertes sunt. Etenim per mare Mediterraneum nauæ nullo modo Niniuem deferri poterūt. * Sed & Seuerus Sulpitius lib. 1. sacre historie, vbi de Iona ait: In profundum proiectus est, exceptusq; à ceto marino monstro, ac deuoratus; post triduum fere Niniuitarū littoribus eiectus iussa predicat, &c. Vehementer lapsus est, nulla enim littora habet Ninive, sed longissime abest à mari. Quia in re admonendi etiam nonnulli concionatores sunt, ne iam eloquentiam ostentent Iona multis verbis describendo, cum Niniuem ingreditur, squamis, & salinis atq; humore ceti horrido, & squallido, quasi simul, atque ex ore illius prodijt, in urbem fuerit ingressus. Opinor iam multorum dierum itinere squamæ deciderant, humore ceti atuerat, & Propheta, qui fordes minime amabat, abluerat se. * Si autem quærat aliquis, qui fieri poterit, ut intra calidissimum ceti vterum triduo seruatus fuerit: hic si fidelis sit (ut ait Hieronymus) multo credere maiora cogetur, tres pueros missos in caminum cstantis incendij, in tantum illætos exijisse, ut ne vestimenta quidem eorum odor ignis attigerit, mare recessisse, & ad instar murorum, hinc inde rigidum sterisse, ut præberet viam populo transeunti: Leones fame confectos, Danieli pepercisse, & multa huiusmodi. Qui enim vim ignis inhibuit, ne pueros lederet, & in mediâ fornace dedit ventum roris flantem, idem effecit, ne calor magnus ceti Prophetam extingueret, & concoqueret, & intra belluæ vterum illæsus oraret, sicut tres pueri cantabant in fornace. Si autem infidelis sit, multo mirabiliora credit à vanissimis hominibus conficta. Quare æquius est, ut credat, quæ vir bonus, &

18

19

H h idem

Idem Propheta scribit: adeo veritatis itudio (us, & gloriae) cupidus, ut iniquis etiam in facie sit. Nam etiam si nihil vero affingere voluisset, potuisset recte dicere se missum ad predicandum. Niniue in oborta tempestate deiectum fuisse à navis alienigenis in mare, sed à ceto exceptum, & relictum in litibus, sed nihil dissimulat, nec navigationis causam tacet, neque tempestatum, neque deiectionis. Deinde apud ipsos etiam ethnicos, non nihil tale de Heracle narratur (ut ait Theophy.) deuoratum eum à ceto incolument mansisse, tantummodo depulsum rediisse ab inferno belluæ calore, Eandem responsionem late, & eleganter explicatam videt apud August. epist. 49. quælibet vltima.

31

20

ALLEGORIA

Et præparauit. *Lobius piscem grandem.* Piscis magnus non est sepulcrum, sed limbus, ut dixi. n. 9. in quem anima Domini uacoris descendit, & ibi mansit triduum illud usque ad resurrectionem, ut docet S. Thomas 3. p. q. 5. art. 4. de Ecclesia in benedictione corci Paschalis. Quare cum Dominus ait, sicut enim Ionas fuit in ventre ceti tribus diebus, & tribus noctibus, sic erit filius hominis in corde terre tribus diebus, & tribus noctibus, & sic etiam non nullos veterum interpretari sepulcrum, sine dubio multo melius limbus esse intelligitur, ut Hieronymus intellexit hic, & Mar. 1. 2. Etenim Dominus opponit cor terre ventri piscis, ventrem autem intus, & intus est in animali, multoque melius huic figuræ respondet limbus, quam sepulcrum, quod non erat textum, sed lapideum, & in summaterra collocatum. Deinde cor terre proprie centrum dicitur terra, in quo est iniferus, quia cor in medio animalis est, sicut centrum non eius superficie, sed profunditas intelligitur, ut n. 9. docuimus. Præterea, (quod non est fortasse animaduersum ab ijs, qui sepulcrum esse dicunt) Ionas clamât ad Deum, & orat de ventre piscis, corpus autem non orat de sepulcro, sed anima de limbo. * At uide igitur exceptam animam

21

Iai. 5.

Psal. 57.

CHRISTI, quem ad modum & alias mortuum excipere solitus erat magnus ille piscis vastissimi oris, de quo Isaias: Dilatauit in infernus animam suam, & aperuit os suum absque ullo termino. Propterea Dominus ait: *Estimatus sum cum descendentibus in lacum.* Sed quem admodum cetus percussus solet

multum desequere, & in omnem partem ibi uertere, & omnia deuorare, etiâ quæ edenda non sunt, ita cum Dominus, tum alios, tum Lazarum ad vitam reuocauit, percussus est infernus, & accepto uulnere fixuebat, ita ut CHRISTVM etiam, quem tenere non poterat, rapide deuoraret. In huius piscis ventrem astutus Ionas, id est, CHRISTVS orat Dominum Deum suum gratias agens patri, quod eius uoluntate cito sit ad corpus, & ad vitam rediturus. *Clamauit de tribulatione mea ad Dominum, & exaudivit me.* Cum enim esset in cruce, clamauit ad patrem: Tu autem Domine, ne elongaueris a auxilium tuum à me, ad defensionem meam conspice. Erue à franea Deus animam meam, & de manu canis uideam meam, &c. Et exaudivit eum pater, sicut ait David: *Viram petijt aere, & tribuisti ei, longitudinem dierum in sæculum, & in sæculum sæculi.* Et de limbo clamauit eandem resurrectionem petens: Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem, & exaudivit eum.

Psal. 111.

Psal. 112.

Psal. 113.

Et præcessit me in profundum in corde maris. Omnia, quæ de Iona exposuimus, vel cum caderet, & à pisce deuoraretur, vel cù intra piscem adhuc dolore estuaret suæ salutis ignarus, in seruatore ad illud pertinet tempus, quò in cruce pendebat, non quid suæ resurrectionis ignarus, sed maximis tñ doloribus oppressus. In illud ergo profundum, & in illud mare se proiectum nunc dicit, de quo Psal. 68. ait: *In fluxum sum in limo profundum, & non est substatia, ueni in altitudine maris, & tempestas demersit me.* Ita Hieronymus: Tunc etiam flumina, circumdederunt eum, id est, variegationum omnium generis incurfiones.

12

Omnes gurgites tui, & omnes fluctus tui super me transierunt. *Hic vniversæ persecutiones, & turbines, quibus genus vexabatur humanum, & cunctæ nauiculæ frangebantur, super meum detonuere caput, ego sustinui tempestates, & fregi turbines sequentes, ut ceteri securius nauigent, &c. Et cù his me gurgitibus, & fluctibus coopertum uideret, dixit: Abiectus sum à conspectu oculorum tuorum, quæ alijs uerbis, sed idò significatibus clamauit in cruce: Deus, Deus me? quare me dereliquisti? Sed neque ita putabo me proflus à morte superadum, resurgam, & uidebo templum sanctum tuum, id est, ascendam in celum.* *Circumdederunt me aquæ usque ad animam.*

Psal. 114.

Psal. 115.

21

Agno-

Agnosimus eandem uocem in Psal. 68. Saluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ usque ad animam meam. Et ibidem, quod nunc ait *Abyssus uallauit me,* satis quam uerum sit, ostendit: Libera me ab ijs, qui oderunt me, & de profundis aquarum: non me demergat tempestas aquæ, neque absorbeat me profundum, neque uirgeat super me puteus os suum.

Pelagus operuit caput meum. Ad idem pertinet. Ceterum quoniam, ut iam admonuimus, pro Pelagus, est in Heb. פֶּלֶג, quod sine dubio caricem etiam, & iuncum significat, nonnulli hæc ad iuncum CHRISTI coronam referunt, ac si diceret: Iuncus operuit caput meum, id est, corona è marinis iuncis contexta. Horum ego animum laudo, sententiam, si quidem digna erit, cum expendero, laudabo. Mitto nunc Hieronymum, & Chaldaicum noluisse iuncus uertere, sed mare, atque hanc translationem multo melius cù præcedentibus, & sequentibus congruere, quæ sine dubio, de abyssu, & aquarum multitudine, & de CHRISTO in eas demerso plane intelliguntur. * Hoc tantum dicam, in quo plurimi sæpe vel maxime errant, qui quidquid uelint, cõtinuo ab scriptura significari dicunt, si nõ Historico sensu, certe Allegorico, aut Morali, quasi possit ullus spiritualis sensus, aut probari cuiquam, aut sensus dici, nisi Historico, quasi fundamento, firmiter innitatur: Tota hæc de CHRISTO expositio Allegorica est, quod nemo, quamuis rudis ignorat: si igitur, in Allegorico sensu suph, iuncum significat, quæro quid in Historico significet? Si Pelagus, ut Hieronymus, & Chaldaus interpretati sunt, quid habet commune pelagus cum iunco, ut illud significet? Præterea qui hoc dicunt, uocem ipsam Hebræam pro iunco accipi dicunt, quare hæc significatio Allegorica non est, sed Historica. Necessè est ergo ut prius sensum aliquem Historicum constituamus, in quo suph capiat pro iunco, ut illo mysticus is, quem uolunt, innitatur. Dico apertius, oportet prius de Iona uere dici: Iuncus operuit caput meum, ut postea ad CHRISTVM referri. Sed veteres patres id non explicant, nec uideo, quomodo id fieri possit, nisi uelimus R. Davidis expositionem imitari, dicamusque iuncos obuolutos fuisse capiti ceti, & ideo obuolutos dici capiti Ionæ, qui erat in ceto, sed mihi hæc dura admodum uidentur. Qui igitur,

24

Mylicus sensus, nisi Historico sensu, certe Allegorico, aut Morali, quasi possit ullus spiritualis sensus, aut probari cuiquam, aut sensus dici, nisi Historico, quasi fundamento, firmiter innitatur: Tota hæc de CHRISTO expositio Allegorica est, quod nemo, quamuis rudis ignorat: si igitur, in Allegorico sensu suph, iuncum significat, quæro quid in Historico significet?

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

aut hanc ueri probabiliter, aut excogitare meliorem poterit, ut recte dicatur iuncus operuisse caput Ionæ: licet illi per me ad coronam spinicam Domini referre.

25

Ad extrema montium descendit. Ad limbū, & ad centrum terræ, ubi uestes concluderunt animam eius in æternum, id est, tenebatur eius anima illis retinaculis æternis, & uectibus, è quibus nemo exire potest, sed quia ipse sicut ait in Psal. 87. factus est, sicut homo sine adiutorio, inter mortuos liber, non potuit illis uectibus cõrineri diu, & propterea subicit, *Et subleuabit de corruptione uitam meam.* Nam neque anima teneri potuit in inferno, nec corpus in sepulcro in terram dissolui, ut cetera. Quare de eo in persona Cyri scripsit Isaias, *Portas æreas conteram, & uectes ferreos confringam.*

Iai. 45.

Cum angustiaretur in me anima mea. Pro hoc Lxx uerterunt. Cũ deficeret ex me anima mea. Quod factum à Dño uideamus, paulo enim antequam expiraret, orauit: *Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt:* Et, *In manus tuas commedo spiritum meum.*

Luc. 23.

Qui custodiunt uanitates frustra. Hoc de Iudæis dicit, à quibus crucifixus est, qui custodiēs semper obstinationem illam animi, & superbiam, & auaritiā, & neque tot signis uisus credentes, cum sol insuetis tenebris impios terruit, & terra mota est, & petra scisse sunt, misericordiam suam ipsi perdidērunt, cum Dominus paratus esset, ut eorum etiam miseretur.

26

Ego autem in uoce laudis immolabor tibi. Hoc & in se, & in mēbris suis ita Seruator præstitit, ut promissit, nam post resurrectionē multa discipulos docuit de regno Dei; & de claritate patris, & ei laudes decantauit, reddidit etiam, quod uouerat pro salute. Dixit enim resurrectionē suam à Patre petēs: *Pater clarifica filium tuum, & uouet.* Vt, & filius tuus clarificet te. Clarificauit Patre post resurrectionē, cum eius diuinitatē discipulis commēdauit, & ut omnibus gentibus eā prædicaret, iussit. In membris suis immolat Christus quotidie oblationem corporis, & sanguinis sui, de qua Pater ait: *Ab ortu enim solis usque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, & in omni loco sacrificat, & offertur nomini meo oblatio munda, in quâ autē uoce laudis immolet, in omnibus Ecclesijs quotidie uidem, præsertim in solennioribus diebus.* Laudes Deo immolat, iuxta illud: *Confitebor tibi in populis Dñe,*

Iohan. 17.

Malach. 1.

& p[ro]phetam dicant tibi in gentibus. Arque ita impleretur quod de patris exaltatione, & clarificatione pro salute sua, id est, pro resurrectione, vocat. Statim enim ait: Quoniam magnificata est usque ad celos misericordia tua; & usque ad nubes veritas tua.

27

Locus. Acto. 2.

Rom. 6.

28

Idem homo varijs rationibus Christi figura, & peccatoris.

TROPOLOGIA. Ionas in Trotopologia adhuc peccatoris typus est. Quod si cui difficile videatur, ut idem homo Domini typum portet, & peccatoris intelligat alia, atque alia ratione fieri. Nam quatenus Deo placendi, & homines liberandi causa in mare missus est sponte, Dominum significat, qui oblatas est, quia ipse voluit, & Dominus posuit in eo iniquitates omnium nostrum, sed quatenus Dei vocem non audiuit, & nauigare voluit in Tharsis, & causa fuit tempestatis, quae sedari non potuit, donec ipse in mare missus est, & quatenus deuoratus est a pisce

magno, quae ad id Dominus preparauit, sine dubio figuram gerit peccatoris, qui culpa sua a Deo punitur, & ut respiciat, in magnum aliquod periculum, siue corporis, siue animi, & in difficultates inexplicabiles conijcitur, quae in ceto deuorante designantur. Etenim, ut Ionas Deus pisce deuoraturum preparauit, ut periculo admotus culpam suam plenius agnosceret, & ad perfectam obedientiam rediret: ita quos resurgere vult, & plene in posterum conuertit, saepe grauius periculis, & poenis, ut morbis, indigentia, carceribus, captiuitate insigni aliquo dedecore, angore animi ita premit, ut nulla iam salutis spes reliqua videatur: * An non erat Dauid quasi a ceto deuoratus, cum regno pulsus ab Absalom fugiebat, & pedes, mortisque sentibus omnibus transibat torrentem Cedron? Vel cum trium magnorum malorum optione data respondit: Coarctor nimis, elegitque potius in manus Domini incidere, & pestem expetiuit? Quid? Sanctus Ezechias nonne oblationem in magnum, & periculosum morbum, cui in os piscis magni, coniectus dicebat, Vadam ad portas inferi. Non video Deo Dominum in terra viuentium, non aspiciam hominem ultra, & habitarem quietis. Et quia tam diu eos Deus huiusmodi molestijs implicatos tenet, quamdiu ad eorum salutem teneri oportet: Erat Ionas in ventre ceti tribus diebus, & tribus noctibus. Ternarius enim primus ex numeris perfectus est, & plenitudinem perfectionemque significat, quare tres dies, & tres noctes tempus plenum, & integrum iudicant. Ita Dominus tertia die resurrexit, quia mortuus iacere voluit, quantum factis esset vel maxime incredulis hominibus, ut vere, & sine vlla dubitatione mortuus fuisse censeretur. Et turbas, quae tri duo sustinent CHRISTVM in eremo, & postea satiantur, sunt animae, quae permanent cum eo in omnibus tentationibus, & laboribus, quibus deesse caelestis victus non potest. * Huiusmodi peccator, cum iam Deum placare per poenitentiam coepit, & libertatem sibi de Dei benignitate promittit, clamat de ventre piscis, & iam in ipsis laboribus requiesces, in tribulationibus paties, & spe gaudes gratias medico suo agit, & preterita commemorat, a quibus se cito putat esse liberandum. Clamaui inquit, de tribulatione mea

mea

Hoseae. 13. Ier. 17.

31

Non magis typus magni peccatoris.

Matt. 11. Matt. 23.

30

ne mea ad Dominum, de tribulatione mea, qua iure optimo affligebam, de tribulatione mea, quam nemo mihi immittebat, sed ego, dum mihi morem gero, vltro mihi accessiui. Vere illa tribulatio mea fuit, quia perditio tua Israel, ut ait Hoseas. Et sicut scriptum est: Deus mortem non fecit, nec laeratur in perditione viuorum, impij autem manibus, & verbis accerserunt illam, & aestimantes illam amicam defluerunt, & sponsiones posuerunt ad illam. Et tamen tanta est eius bonitas, & misericordia, ut exaudierit me. Me, inquam, transgressorem, sceleratum, ingratum, indignum exaudiu. Eundem sensum habent, quae sequuntur. De ventre inferi clamaui, &c. usque ad finem: Ostendunt enim eleganter periculis magnitudinem, & animi anxietatem incredibilem, & spem tantae tempestatis, quasi sedatricem, qua electi etiam in suis peccatis, mirifice eriguntur. * Sed quoniam saepe optimus pater, & benignissimus, ita cum electis se gerit, ut ex vno peccato in alterum maius deuolui patiatur, quo magis infirmitatem agnoscant suam, & magis eos sui ipsorum pudeat, ac tædeat, & alacriores inde, cautiore, humilioresque ad se redeant, sicut Dauidem ab adulterio in homicidium, Petrum, ab inani sui fiducia, in tertio repetitam negationem decidere sinit, recte piscis magnus figura erit magni peccati, unde postea diuina ope extrahuntur. Praclare itaque huiusmodi peccatum ventrem inferi appellabimus, a similitudine, quam habet cum inferno, ut de ceti ventre diximus. Obscurum est enim peccatum, & omni luce carens, & profundum, quasi puteus. Quod si hoc pateretur Historicus sensus, ut inferum proprie acciperemus, elegatius etiam peccatum ventrem inferi esse diceremus, nam venter cibos concoquendos, & in corpore mansuros continet, & concoquit, ita peccatum, dum manet, dum poenitentia non tollitur, quid continet nisi eos, qui cibis inferni, & ignis illius inextinguibilis futuri sunt, nisi prius Deo praecipiente eos euomat in aridam? Nam sicut Ionas, si diutius mansisset in ceto, nec esset euomitus, calore belluae concoqueretur, ita qui diu manent in peccato, magis, magisque in dies deformantur, & ornamenta virtutum amittunt, ac denique, nisi per poenitentiam euomantur, ignis aeterni esca futuri sunt.

* Sed quoniam peccatoris conditio miserissima est, & abiectissima, atque extremæ infelicitati, id est, inferno, proxima, merito ait: Et proiecisti me in profundum, non in quoduis profundum, vnde facile extrahi queam, sed in corde maris, siue in cor maris. Eleganter, hoc etiam, qui enim in cor maris proiectus est, nihil habet firmum, in quo quiescat, magnis, assiduisque fluctibus pulsatur, & in omnes partes iactatur, & aquas amarissimas, velit, nolit, ebibit. Ita peccator nusquam consistit, nusquam quiescit, & cum quieturus maxime videbatur, in eorum possessione, & vsu, quae multo sudore quaesierat, tum perturbatae conscientiae fluctibus, & poenarum imminentium terrore, & quasi fremitu quodam concitati maris, miserimae quatitur, & terretur, & in partes varias, atque in varia consilia distrahitur, & aquis amarissimis totum impleretur, aquis salissimis, quas bibit, plenus etiam, & tumens semper fitic, Semper fluminibus circumdatur ijs, de quibus statim ait: * Omnes gurgites tui, & fluctus tui, super me transfurunt, quoniam fluctibus amarissimis, & montibus aquarum, id est, variarum tentationum incursumus, modo in altum eleuatur, modo ad ima deijcitur, ascendunt, usque ad caelos, & descendunt usque ad abyssos, turbati sunt, & moti sunt sicut ebrius. Nunc eos superbia ventus in tumorem eleuat, nunc iudem pusillanimitate pulsati, & quadam desperatione in imum merguntur. Nunc spiritualium rerum studiosissimi videri volunt, & quasi in caelum ascendunt, nunc carnis libidine superati amplexantur stercore. Denique omnes fluctus tentationum, qui Deo iuste permittente excitantur, super ipsos transeunt, & miseros obruunt. Verum in his malis plurimum electi commouentur, cum considerant se iniustos esse Deo omnipotenti, cui tantum debent, & cuius iram effugere non possunt. Et cum simul eius bonitatis recordantur, confirmati etiam spe surgunt, ut cum sibi reconcilient, atque ideo ait, Et ego dixi: Abiectus sum a conspectu oculorum tuorum, verum tamen rursum videbo templum sanctum tuum, ut offeram tibi sacrificium cordis contriti, & humiliati. * Sed quoniam praeteritorum periculis, recordatio dulciorem efficit salutem, & magis ad actionem gratiarum excitat: iterum,

32 Miserissima conditio peccatoris.

33

34

Periculum
magnum: la-
tens in pec-
catis.

Prouer. 28

35
Psal. 123.

Prouer. 7.

Prouer. 9.

atque iterum verbis viui pat. placente con-
ditionis miseriam, atque pericula. *Circumd-
derunt me aquae usque ad animam meam, abyssus
vallauit me pelagus operuit caput meum.* Qui-
bus verbis latens in peccatis periculum, &
notum quam paucissimis praececa aperit.
Nemo enim fere cum tentationi manus
dat, purat se magnum periculum suscipere,
sed concupiscentia ardens refrigeratio-
nem quaerit, & quasi in torrentem quem-
dam, qui talos non transcendat, ingreditur.
At paulatim fluij accedunt, id est, noua
peccata, & animus oblectatus ita illis capi-
tur, vt progredi semper velit, & qui prius
torrens videbatur, mox auctus aquis, &
semper altior, summum verticem contin-
git, & circumdant eum aquae usque ad ani-
mam, pelagus operit caput. Quid est au-
tem aquas circumdare usque ad animam,
nisi in tantum illecebris vitiorum occupa-
ti, & ita in altum fluium demergit, vt nun-
quam postea de salute velit cogitare, sed
contemnat, sicut scriptum est: Impius,
cum in profundum venerit peccatorum
contemnit. * Atque hoc est fortasse illud:
Torrentem pertransiuit anima nostra, for-
sitam pertransisset anima nostra aquam in-
tolerabilem. Hoc est: Liberati sumus ab
inundatione tentationum, cum adhuc es-
set peccatum vt torrens; quod, nisi nos
Deus tunc liberasset, forsitan aqua immen-
sa, & intolerabilis esset nobis pertranseun-
da, vt liberaremur, mersi enim in profundis-
simum gurgitem infinita pene aquarum
vis esset pertranseunda, vt emergeremus.
Quod autem sequitur: *Ad extrema mon-
tium descendi,* &c. idem apertius explicat,
quod in verbis expositis latere dicebamus,
id est, antra quaedam fortissima in profundo
peccatorum inueniri, vnde nisi eum ma-
gna Dei ope, difficilimus, aut prope nul-
lus sit exitus: quae quibusdam, quasi vesti-
bus inueteratae consuetudinis conclu-
dunt, quos capiunt. De quibus alijs verbis
dicitur a Sapiente: *Vt inferi domus eius
penetrantes interiora mortis.* Et postea: *Fi-
gnorauit, quod ibi sint Gigantes,* & in
profundis inferni conuiuae eius. Gigan-
tes, qui ceteris hominibus fortiores sunt,
potentissimae illecebrae peccatorum elegan-
ter vocantur, quae homines tenacissime
colligant, & tenent, ne exeant. Atque hi
Gigantes in domo esse dicuntur mulieris
stultae, & clamorae, pleneque illecebris, in-

qua peccatum intelligitur. Idcirco ait con-
tinuo: *Et in profundis inferni conuiuae
eius, quos, scilicet, his verbis inuitat: Aquae
furtiuae dulciores sunt, & panis abscon-
ditus suauior.* Sunt autem in profundis
inferni, quia ab his Gigantibus constricti
non exierunt. * Propterea, etiam nunc ad-
ditur, *Et subleuabis de corruptione viam meam,*
quia peccator in profundo est, ideo suble-
uatur, sicut vt est in Heb. *hyn ascendere fa-
cies.* Et subleuatur de corruptione, quia
nisi Dei gratia subleuetur, magis in dies
accedit ad aeternam corruptionem. Illud
autem magnopere curandum est, vt
quamuis in caeno peccatorum iaceamus,
& deplorata salus nostra videatur, nun-
quam orationis obliuiscamur, quae cate-
na quaedam aurea est illi Homericae similis,
qua Deus ad se homines, quantumuis
peccatis graues sensum alleuat, ideo ait:
*Cum angustia retur in me anima mea, Domini re-
cordatus sum, vt veniat ad te oratio mea.* Multi
enim tunc recordantur Domini tantum
vt timeant Gehennam, & nihil praeter ea fa-
ciant, alij vt fere in desperationem deci-
dant, alij vt illi irascantur, quod tam dura
(vt quidem ipsi iudicant) praecipit, at
electi recordentur, vt orent, & veniam
petant. Intelligant eum esse patientem,
& multae misericordiae, & praestabilem
super malitia, orent, & clament per ora-
tionem, & culpam agnoscant suam. Quod
si quis peccata nondum si bi praefirmitate
sua, vt relinquat, persuadet, & is clamet,
detegat miseriam suam, petat mentem
bonam, & cor carneum. * Verum quo-
niam multi ita peccatorum vinculis im-
plicantur, vt neque ad Deum conuerti ve-
lint, neque petant saltem ab eo misericor-
diam, vt aliquando conuertantur, docet
nos eorum interitum ipsorum obstinationi
esse tribuendum non Deo: *Qui custodiunt
vanitates frustra, qui peccata custodiunt, &
gratiam, atque virtutes perdunt, qui tena-
citer vanitatibus adherent, ipsi miseri-
cordiam suam derelinquent, ipsi sibi
mortis aeternae causa sunt, qui Dei miseri-
cordiae paratae omnibus, participes fieri
recusant.* Consideremus quid perdant, &
quid custodiant; vanitates nihili custo-
diunt in quibus nihil fructus, nihil vtili-
tatis inuenturi sint, & derelinquunt
misericordiam, in qua sunt omnes thesau-
ri, misericordiam, inquam, suam, quam

36

Oratio
aunquid
iustitiae

illud.

37

Peccator
quid perdit
& quid cu-
stodiat.

illis

38

39

39

40

illis Deus parauerat, si vti vellent, & quam
forte, non ita promptam, & facilem pos-
sistere reperient. Sunt tamen non pauci, qui
vel periculis, vel peccatis magnis liberati
diuinitus cito liberatoris sui obliuiscun-
tur, & cum magna facere instituerint, ni-
hil iam minus cogitant, hos Propheta ra-
cite reprehendit, cum ait: *Ego autem in vo-
ce lauius immolabo tibi, quaeunque voui reddam
vobis salute Domino.* * Nequaquam enim nos
securos esse oportet post acceptam iusti-
ciam, ac si amitti non posset: sed semper
gratias agamus, & diuinae bonitatis diu-
tias decantemus, ne simus in eum ingra-
ti, a quo tantis beneficijs cumulati sumus.
Semper Domino immolemus sacrificium
Deo spiritus contribulatus. Immolemus
quod ait Paulus: *Obsecro vos fratres per
misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora
vestra hostiam viuentem, sanctam, Deo
placentem, rationabile obsequium ve-
strum.* Immolemus concupiscentias cor-
dis nostri, & in ara crucis fortiter macte-
mus, vt non regnet peccatum in nostro
mortali corpore. Et quoniam multa vel
promissimus, vel apud nos statumus fer-
uore illo primae deuotionis incitati, quae
ad Dei cultum, & ad profectum nostrum,
peruenerit, ne moremur reddere: dispi-
cet enim Deo infidelis promissio: nec si-
mus nonnullis ex nauigantibus similes,
qui saeuiente tempestate, multa Deo pro-
mittunt, quorum defuncti periculo con-
tinuo obliuiscuntur. Meminerimus nos
pro salute nostra vouisse, qua nihil nobis
antiquius, aut carius esse debet.
*Et dixit Dominus pisci, & euomuit Ionam in
aridam.* Nemo desperet de conuersione
sua, quamuis cor habeat ad poenitentiam
obduratum. Quod enim cor est adeo du-
rum, vt Dei voce non possit emolliiri? Di-
xit Dominus inferno, & reddidit Lazarum
quadruiduanum, dixit pisci, & reddidit Io-
nam, si velit dicere Diabolo, qui te tenet,
aut peccato, soluet te, & euomet in ari-
dam. Excitat angelus Petrum, & iuber
surgerere velociter, & ceciderunt catenae
de manibus eius, ita verbo Dei catenae tuae
cadent, & surges velociter per poeniten-
tiam. In vomitu autem piscis illud ipsum
adnotemus, quod numer. 26. attigimus,
cum de Seruatoris resurrectione loqueba-
mur. *Vt stomachus, si ea ingerantur, quae
concoqui nequeant, nauseat, & tenere*

non potest, ita cum peccator intus Dei gra-
tia excitatus recogitat opera sua, & annos
suos, in amaritudine animae suae, iam a pec-
cato teneri non potest, & piscis magnus
illum euomit in aridam, vbi liber ab illis
fluctibus, & procellis totum se in posterum
Deo tradat, vt Ionas.

CAP. III.

I factum est verbum
Domini ad Ionam se-
cundo, dicens. Surge,
& vade in Ninuen
ciuitatem magnam: & predica in
ea predicationem, quam ego loquor
ad te. Et surrexit Ionas, et abijt in
Ninive iuxta verbum Domini: et
Ninive erat ciuitas magna itinere
trium dierum. Et cepit Ionas introi-
re ciuitatem itinere diei unius: &
clamauit, et dixit. Adhuc quadra-
ginta dies, & Ninive subuertetur.
Et crediderunt viri Ninuite in Do-
minum: & predicauerunt ieiunium,
& vestiti sunt saccis a maiore usque
ad minorem. Et peruenit verbum
ad regem Ninive: et surrexit de so-
lio suo, et abiicit vestimentum suum
a se, et indutus est sacco, & sedit in
cinere. Et clamauit, et dixit in Ni-
nive ex ore regis et principum eius,
dicens. Homines, & iumenta, &
boves, & pecora non gustent quic-
quam: nec pascantur, et aquam
non bibant. Et operiantur saccis
homines et iumenta, et clament
ad Deum in fortitudine: et con-
uertatur vir a via sua mala, et ab
iniquitate, quae est in manibus eo-
rum. Quis scit, si conuertatur, et
ignoscat Deus: et reuertatur a su-

Matt. 12.
Luc. 11.

Hier. 18.
Ioel. 2.

rore tra sua. Et non peribimus. Et vidit Deus opera eorum quia conuersi sunt de via sua mala. Et misertus est Deus super malitia quam locutus fuerat ut faceret eis, Et non fecit.

HISTORIA.

Et factum est verbum Domini. Castigatus naufragio, atque eruditus. Propheta talis per penitentiam redditus est, ut iterum Deus per illum loqui vellet, & propheticum eum lumen allustret. Mirum ergo eum, quo prius mittebat, ut mature conuertatur Niniue, ne accensam Dei sentiat ultionem. Quae sit autem haec praedicatio, quam Dominus loquitur ad eum, diximus cap. 1. n. 5.

Erat autem Niniue ciuitas magna. In Hebr. est: Ciuitas magna Deo, quod ita exponit Theophylactus, & Theodoretus: Grandis erat apud Deum, ac propterea plurimi faciebant eius salutem. Multi ex recentioribus aliter exponunt, putant enim ea phrasi dici ciuitatem magnam Deo, quia omnia, quae magna sunt, dicuntur esse Dei, vt Psal. 36. Iustitia tua sicut montes Dei, id est, sicut altissimi montes. Et Psal. 79. Operuit montes umbra eius, & arbuta eius cedros Dei, 2. Paralipo. 2. Sed & per singulos dies veniebant ad Dauid ad auxiliandum ei, vt que dum fieret grandis numerus, vt exercitus Dei, id est, maximus. Sed mihi non placet eorum interpretatio, primum quoniam genitiuus Dei cum ita accipitur vt ipsi dicunt, non additur adiectiuus nominibus, sed substantiuus vice adiectiuus, vt exempli indicant, quae adduximus, montes Dei cedri Dei, exercitus Dei. Hic autem adiectiuo additur, ciuitas magna Deo. Deinde quoniam Lxx non verterunt, ciuitas magna Dei, sed ciuitas magna Deo, & Chaldaeus: Ciuitas magna coram Domino. Alia igitur phrasis est, qua Deo dicitur, pro eo quod est, coram Deo, vt indicat hic paraphrasis Chaldaei, & eodem modo vertit Interpretes Genes. 10. Et erat robustus venator coram Domino. Et quod sequitur: Ab hoc exiit proverbium: Quasi Nemroth robustus venator coram Domino. Pro eodem igitur accepit, Domino, & coram Domino, quandoquidem in hoc loco lo-

Genitiuus Dei, loco adiectiuus.

2

Deo, pro coram Deo.

nae vbi erat: Ciuitas magna Deo, vertit coram Deo, sicut in verbis Gene. in quibus est in Hebraeo, coram Domino. Denique Genes. 13. vbi nos legimus. Homines autem Sodomitae pessimi erant, & peccatores coram Domino, in Hebraeo est. Et Homines Sodomae mali, & peccatores Domino nimis. Lxx & Chaldaeus: Coram Domino, sicut & noster interpretes. Deo autem, siue in conspectu Dei, nihil est aliud, quam quod in eadem scriptura legere solemus. In conspectu Dei, in oculis Dei. Ex quo intelliguntur verba Dauidis, quae obscura sunt, adeo vt vix vnquam satis in eorum expositione lectori fiat, Tibi soli peccavi, id est in conspectu tui solus peccavi, celavi hominibus consilium, & peccatum meum (sicut illi Dominus ait 2. Reg. 12. Tu abscondite fecisti), sed te celare non potui, te vidente peccavi, ideo enim addidit expositionis causa, Et malum coram te feci, vbi obiter idem esse vide, Peccavi tibi, & Peccavi coram te, vt nunc dicebamus. Te adulterij mei spectatorem habui, neque veritus sum oculos tuos, quamuis enim homines id lateret, tamen mihi satis esse debebat, vt a peccato abstinerem, quod a te videbar, non dubitavi tuos oculos tanto scelere offendere. Id autem dicitur magnum, vel paruum Deo, quod est simpliciter, & re vera magnum, vel paruum siue hominibus ita videatur, siue secus. Etenim quoniam oculi Dei falli non possunt, quod Deo, siue coram Deo, siue in oculis Dei tale est, id vere, & simpliciter tale est, etiam si differret hominum iudicia vt Luc. 1. Erit enim magnus coram Domino. Et quod ex Genesi retulimus, Erat robustus venator coram Domino, id est, vere erat robustus. Sodomitae erant peccatores coram Domino, reuera erant peccatores, etiam si aliter forte non nulli opinarentur. Quare, quod Vatablus Gen. 10. exposuit Hebraismum esse coram Domino pro, Sub caelo, ac si diceret, fortissimum erat omnium hominum, qui sub caelo erant, neque ipse confirmavit, neque in sententia perstare diu potuit, nam cap. 13. dixit, coram Domino, id est, Dei iudicio, non hominum, ita nunc: Erat autem Niniue ciuitas magna Deo, id est, coram Deo, quasi dicat, re vera maxima ciuitas erat. Hinc fit, vt noster interpretes interdum taceant illum datiuum, Deo, vbi nihil obesse videt sensui, id est, vbi id, quod coram Deo dicitur esse tale, sine controuersia tale quoque est coram

coram

coram hominibus, vt: Erat Niniue ciuitas magna: nihil enim magis significatur, si dicitur. * Erat ciuitas magna Deo. At vbi aliud iudicare poterat homines quam Deus, non omittit, vt Gen. 14. Benedictus Abraham Deo excelso. Chaldaeus eorum Deo excelso. Nam homines, cum videret Abraham sine prole, & peregrinum iudicare fortasse possent non esse eum benedictum, neque eorum Deo. Et Leuit. 20. Eritis sancti mihi, & cap. 21. Sancti erunt Deo suo. Chaldaeus: eritisque coram me sancti. Sancti erunt coram Deo suo. Recte enim dixit, coram Deo suo, siue Deo suo, quoniam saepe, et si maxime velint, non poterunt sancti esse, in oculis hominum male, & cum perturbatione iudicantur, quo tempore satis erit si in conspectu Dei sancti sint. Et Psal. 142. Quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuus. Ex quibus tamen multi apud homines iustificantur. Forte hinc etiam intelligemus quod multos male habet apud Hieron. in Tradit. Hebr. in Genes. Superflue, inquit, in Lxx interpretibus additum est: In conspectu Dei, siquidem Sodomorum coloni apud homines mali, & peccatores erant. Ille autem dicitur in conspectu Dei peccator, qui potest apud homines iustus videri. * At hoc quod in Lxx reprehendit Hieronymus, quasi superfluum, in Hebraeo positum est, & ipse postea in translatione sua posuit. Quo modo ergo superfluum est in Graeco, quod non est in Hebraeo, aut in Latino superfluum? Certe in Hebraeo non est superfluum propter linguam illius consuetudinem, ita enim dici consuevit. Sed in Graeco redundare potest, quia non ita Graece dici consuevit. Si enim dicas. Ecce concipies in vtero, nihil Hebraeis redundat, qui ita loquuntur, Graecus autem, aut Latinus tantum diceret, Ecce concipies. Aharon, quem elegit ipsum, nihil habet, apud Hebraeos redundans, Graeco autem, aut Latino redundaret. Ipsum, Benedicti David filio suo Dauidis, nihil habet superfluum apud Chaldaeos, apud Hebraeos autem redundaret, Dauidis. Iudicauit ergo Hieronymus redundare apud Lxx: In conspectu Domini, cum dicunt Sodomitas malos, & peccatores fuisse in conspectu Domini, quoniam in conspectu etiam hominum mali erant, & non solet apud Graecos, aut Latinos dici in conspectu Dei, nisi vbi aliter iudicare homines possunt. * At in translatione sua, quia vidit fieri potuisse,

7

vt a vicinis ciuitatibus, quarum iudicia erant deprauata, quia eodem in orbo laborabant, Sodomitae aut boni conferentur, aut non nimis mali, non perauit illud subtrahendum. Quamuis & alia ratio esse possit: solet enim Hieronymus, quod est in Hebraeo, & apud nos redundat, interdum subtrahere, interdum transferre, vt non omnino ignoremus Hebraicae linguae proprietates, vt cap. 1. n. 1. adnotauimus in conjunctione. Et, cum initio sententiae ponitur, & saepe alias. Scio in translatione, quae est apud Hieronymum legi, Ciuitas magna Dei, & in eiusdem Hieronymi commentariis, ne nego posse, & ita verti. Immo quidem manu scriptum vidi, in quo erat, Ciuitas magna Dei. Verum in emendatissimis quibusque codicibus nostrae translationis tantum legitur. Erat autem Niniue ciuitas magna, & ex consuetudine scripturae demonstrauimus melius verti, Ciuitas magna Deo, quam Dei, & posse recte detrahi Dei.

De magnitudine autem Niniue Diodorus Siculus lib. 3. rerum antiquarum, ca. 1. haec scripsit de Nino loquens. Verum cum superiores omnes gloria, & rebus gestis superasset, urbem quoque ingentem condere statuit, cui par magnitudine, neque fuisset antea, neque esset futura. Ipse coactis vndique viribus, & ijs, quae ad tantum opus spectarent paratis supra Euphratem urbem condidit, non aequaliterum dimensione, nam duae muri partes longiores erant reliquis. Horum latus quodlibet longitudine est stadiorum centum quinquaginta, breuiores vero stadijs nonaginta. Quae muri dimensione ambitus stadia complectitur quadringenta octoginta. Et sane spe sua nequam frustratus est, nulla enim, postmodum urbs tanto ambitu, tanta venientium magnificentia constructa est. * Altitudo murorum pedum est centum, latitudo, quae tres currus simul perambulant. Turres mille, & quingentae, quarum altitudo pedum est ducentorum. Haec enim Diodorus. Itaque ambitus murorum habebat sexaginta millia passuum. Tota enim efficitur stadia quadringenta octoginta, id est, viginti leucas nostrates, quarum singulae habeant ternamillia passuum. Atque haec de eius initijs scriptis videtur Diodorus, nam postea creuisse numerum ciuium, & murorum magnitudinem satis probabile est. Hieronymus certe tanti ambitus eam fuisse ait, vt

8 Magnitudo Niniue

9

vix trium dierum possit itinere circumiri. At quamuis maior non esset, quā est à Diodoro descripta, recte intelligimus magnitudinem eius fuisse itineris, siue, vt est in Hebræo, perambulationis trium dierum, vt est in nostro Propheta: Nam si urbem tantam intra muros vicatim perambules; triū dierum itinere opus erit sine dubio; propter flexus viarum, & impedimenta: Diodorus autem, de ambitu, qui est extra muros locutus est.

10 Et cepit Ionas introire in ciuitatem itinere diei vnius. Hieronymus: Præcepti, & superioris naufragij memorem, vian trium dierū vnius diei festinatione compleuit. Quamquam sint, qui ita simpliciter intelligant, quod in tertia tantam parte vrbis prædicauerit, & ad reliquos confestim prædicationis sermo peruenerit, &c. Hæc posterior explicatio multo pbabilior, & certior est, vt ex verbis ipsis liquet: Et cepit Ionas introire, &c. Si enim totam eodie perambulauit, non cepit introire itinere vnius diei. Præterea, cum non multum festinaret, sed oporteret eū sepius morari cōcōnādo, quomodo poterat dierum trium iter vno conficere? Aprior præterea est ad sensum Domini Matth. 12. Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & cōdemnabunt eam, quia pœnitentiam egerunt in prædicatione Ionæ, videlicet cum in tertia tantum vrbis parte prædicasset: Cum CHRISTVS toties ad eos venisset, & toties eum omnes audissent.

11 Adhuc.

Adhuc quadraginta dies, & Niniue subuertetur. Adhuc, Græce ἐτι, Hebraice וְעַד solent poni apud Hebræos, vt idem fere valeat quod Post, vt adnotauimus in cap. 1. Hoseę n. 64. Adhuc modicum, & visitabo sanguinem Iezrahel, id est, post modicum. Adhuc quadraginta dies, & Niniue subuertetur, id est, post quadraginta dies, vel finite finiri quadraginta dies, & Niniue subuertetur. Chaldaus: Post finē quadraginta dierum Niniue subuertenda est. In Hebræo est: Et Niniue subuertitur, ponitur enim præsens pro futuro, vt rem certo futuram, quasi iam fiat, intelligamus. Sed est hoc in loco apud Lxx interpretes insignis, & pene indissolubilis difficultas, quod soli ex omnibus interpretibus trāsulerunt: Adhuc tres dies, &c. cum tamen in Hebræo tam perspicue scriptum sit: Quadraginta, vt nulla videatur esse potuisse erroris occasio. Atque hoc est

maximum argumentum ijs, qui impugnant translationem Lxx. Nam cum Propheta vtrumque dicere nō potuerit, vtrum dixit, idne, quod est in Hebræo, an quod est apud Lxx: Hoc argumentum mirifice torsit Augustinum, sed veritate ipsa coactustandem respondit lib. 18. de Ciuitate Dei cap. 44. & qu. 169. super Genesim, id dixisse Prophetam quod est in Hebræo, Sed vt excuset Lxx, quibus vbiq; propheticum tribuit spiritum, ad sensum mysticum confugit: eundem, scilicet CHRISTVM, per quem conuersa est Ecclesia gentium; in quadraginta significari, & in tribus. In quadraginta, quia totidē diebus fuit post resurrectionem cum discipulis, in tribus vero, quia tertio die resurrexit. At Iustinus martyr in dialogo cum Triphone aliquanto post mediū, affirmat Ionā dixisse Niniuitis, fore vt tertio, & quadragesimo die post funditus deleterentur. Cuius sententiam Canus noster acutissimus homo, & eruditissimus secutus est lib. 1. r. de locis Theologicis. cap. 5. ad. 12. Affirmat Lxx scripsisse: Adhuc quadraginta tres dies, sed in Hebræo, & in nostra translatione minorem summam in maiori includi. Quod nō videns, inquit, Hieronymus, admiratus est. In eandem ego sanē libentissime irem, nisi omnes, & veteres, & noui codices omnesque, qui Iustinum præcesse, & qui subsequuti sunt, quod equidem sciamus, eidem Iustino refragarentur. Itaque nullum pro se aut codicem, aut autorem habet Iustinus, contra se, omnes. In huiusmodi autem controuersijs, hæcne, an illalectio probanda sit, verustissimorum codicū consensu, aut multorum, qui codices veteres se vidisse dicant, autoritate nitendū est. Quod si varietas in codicibus inueniatur, illa lectio sine dubio præferenda est, quæ in pluribus inuenitur, & quam plures auctores referunt. Quare etsi alicubi id forte legisset Iustinus, quod ipse non docet, deprauatum fuisse eum codicem diceremus, cui omnes aduersantur. Quid? si forte ipse Iustini liber deprauatus est, vt pro, Tertio die, hoc est: Adhuc tres dies aliquis sciolus scripserit, Quadragesimo, & tertio die. Nec procul forte à vero est, quod sanctus martyr non ignarus varietatis, in Lxx translatione, & ceterorum interpretum, scripserit: Tertio, vel quadragesimo die, vt fecit Origenes Homil. 16. in Nume. sicut paulo post dicam: pro quo librarius imperitus scri-

bendum

14 bendum putauerit: Tertio & quadragesimo die. * Vir multæ lectionis, & eruditionis Leo Castrensis in disputatione de translationibus ante commentarios Isai. cap. 24. aliter defendere conatus est Lxx interpretes, nō enim assentitur Augustino alterum dictum esse à Propheta alterum à Lxx interpretibus, sed vtrumq; dictum vult à Propheta: factū enim esse Spiritus sancti prouidentia, vt prophetæ nō nunquam data opera verbis, & notis vterentur, quæ similitudine vnus literæ variari possent, & duplicem sensum habere, vt duplex referatur mysteriū. At hoc in his verbis nullo modo fieri potuisse docet Hieronymus: Trinus, (inquit), numerus, qui ponitur à Lxx, non conuenit pœnitentiæ, & satis miror cur, ita trāslatum sit, cum in Hebræo, nec literarum, nec syllabarum, nec accentuum, nec verbi sit vlla communitas, Tres enim dicitur, וְשָׁלוֹשׁ, & quadraginta וְאַרְבָּעִימָן, sed responder Leo numeros apud Hebræos, & Græcos literis notari, ita mutatione vnus literæ in alteram, aut tres effici, aut quadraginta. At ego hoc, qui fieri possit, nō intelligo, si enim dicat posse vnā literam pro altera poni, id vel librarium errore fiet, quod ipse negat, vel literarum ipsarum similitudine. * Sed nunc non erat his locus, nam etsi probari posset Prophetam non scripsisse, Quadraginta, vt in libris Hebraicis scriptū videmus, sed vna litera numerum signasse, Hebræi ternarium numerum signat litera ו, Græci μ. Quæ est inter has literas similitudo, vt altera poni possit pro altera? Sed vt maxima esset similitudo literarum, quid ad me, cum Propheta non vtramque posuerit, sed alteram? Necessè est ergo Prophetam aut Tres scripsisse, aut Quadraginta, vtrumque scribere non potuit, quia nulla est litera, quæ significet vtrumq;. Quod si pro ea, quam Propheta posuit, altera ponatur, error erit scribentis, non sensus Prophetæ. Præterea Propheta hoc ipsum scripsit, quod dixit, historiam enim rei gestæ narrat; Et cepit Ionas introire in ciuitatem itinere diei vnius, & clamauit, & dixit: Adhuc quadraginta dies, & Niniue subuertetur. Cum autem clamabat, alterum tantum dixit, non erat enim in eius voce aliquid, quod tres significaret, & Quadraginta: alterum ergo tantum necessè erat, vt scriberet, si fidelis historicus erat futurus.

15

Quod in hoc tantum Spiritus sanctus dictauit, & hoc Propheta scripsit: Adhuc quadraginta dies, &c. Quomodo voluit ab alijs intelligi quod ipse nō scripsit, & quod falsum est? * Aliter ergo tuendi sunt Lxx interpretes, si tuendi sunt: dicendum enim est, non potuisse viros doctos in re tam perspicua errare, neque aliter vertisse; quam in Hebræo erat; sed ex incuria primo describentium eorum translationem ex exemplari, quod erat in Bibliotheca Prolomæi Philadelphi, Tres positum esse, pro Quadraginta, vnde in omnes codices error emanauit. Ita aiunt Theodoretus, & Theophylactus; Idem affirmat Augustinus. 15. de ciuit. cap. 13. contrigisse in numeratione annorum primorum hominum, vsque ad diluuium. Hinc etiam factum est, vt Græci, qui Lxx semper sequuntur, in hoc loco sæpe minime sequantur, sed Hebræo in hærentes cum Aquila, Symmacho, Theodotione legunt: Adhuc quadraginta dies, & Origenes homil. 1. in Ierem. Idem homil. 16. in Num. inquit. Adhuc tres dies, siue, vt Hebræi dicunt se habere: Adhuc quadraginta dies. Et Chrysost. Licet interdum legat: Adhuc tres dies, vt homil. 10. in epistolam ad Ephesios, tamen sepius legit: Adhuc quadraginta dies. Vt homil. 24. in Genesim, & hom. 15. in 1. Corint. & homil. 80. ad populum Antioch. & in epi. 5. ad Theodorum lapsus. Porro numerus quadragenarius apertissime vsurpatus est à Propheta, est enim numerus pœnitentiæ, vt ait Hieronymus, & ieiunio cōuenit, & orationi, & lacrymis. Moyses enim ieiunauit quadraginta diebus Exod. 34. Elias totidem. 3. Regum. 19. & Dominus Matth. 4. & quadragesima ad ieiunium, & pœnitentiam ab apostolis instituta est. Cur vero hic numerus aptus pœnitentiæ sit, docet acute Augustin. lib. 2. de doctrina Christiana cap. 16.

Quæritur autem quomodo hoc dixerit qui non mentitur Deus, cum sciret nō esse urbem subuertendam? Eandem questionem proponit Origenes, hom. 16. in Num. vbi explicat illud, c. 23. Non est Deus quasi homo vt mentiarur, neque vt filius hominis, vt mutetur. Dixit ergo & non faciet? Locutus est & nō implebit? Et duobus modis dissoluit. Prior est, non proposuisse Dominum definitam, & irreuocabilem sententiam, sed ita loqui, vt medium aliquid videatur ostendere, hoc est, posse reuocari, si

16

Numerus quadragenarius.

17 Quæritur sententiam habet prophetiam non implentur.

res

An propheta
vna
in respo-
suis deci-
pianur.

res mutentur. Altera solutio est, hæc verba, & multa similia, quæ legimus in scriptura, non dicta esse à Domino, sed à prophetis ipsis, vt 2. Reg. 24. ait Gad ad David: Aut septem annis veniet tibi fames in terra, aut certe tribus diebus erit pestilentia in terra tua. Et tamen Dominus hæc tantum dixerat Gad propheta: Loquere ad David: Trium tibi datur optio: elige vnum, quod volueris ex his, & ita minus durauit pestis, quã propheta prædixit. Ita ergo Dominus, ait Ione: Vade in Niniuem ciuitatem magnam, & prædica in ea iuxta prædicationem priorẽ, quam locutus sum ad te: prius autem hoc solum dixerat, Surge, & vade in Niniuem ciuitatem magnam, & prædica ibi, quia ascendit malitia eius coram me. * Hæc Origenes audacter fati, vt solet sæpe, si enim semel dumtaxat, aut iterum id factum fieri affirmaret, diceret aliquid, quod à sana doctrina non disideret. Gregorius siquidem hom. 1. in Ezechielem ait: Sciendum quoq; quod aliquando propheta sancti, dum cõsulantur, ex magno vsu prophetandi, quædam ex suo spiritu proferunt, & se hæc ex prophetiæ spiritu dicere suspicantur. Sed, quia sancti sunt, per sanctum Spiritum citius correcti ab eo, quæ vera sunt, audiunt, & semetipsos, quia falsa dixerint, reprehendunt. Confirmat exemplo Nathan. 2. Reg. 7. qui Dauidi respondit, vt templum ædificaret, cum minime id Dominus iussisset, sed statim per prophetam eundem prohiberit. Sed Origenes multis alijs in locis hoc fieri arbitratur, quod à veritate maxime abhorret. Nec enim facile in scriptura inuenimus alterum exemplum simile huic, quod Gregori⁹ retulit de Nathã. * Et quoniã cetera Origenis exẽpla refutare non est huius loci, neque temporis, in his duobus, ac præsertim in exemplo Ionæ, vt nihil dicam grauius, magne temeritatis est dicere eos è suo dixisse, quod à Deo non audierat: nam si Dominus ait Gad videnti, Loquere ad David, Trium tibi datur optio: elige vnum quod volueris ex his, nonne perspicue indicat scriptura esse illa tria, quæ dicta sunt à Propheta? Sed non dixit Deus (ait Origenes) pestem futuram trium dierum, quæ multo ante sedata est. Cur ergo plures, aut pauciores non signauit Natan, nisi quia Deus tres signauerat? Fateor sedatam esse pestem multo ante, sed Dei misericor-

dia, quæ precibus, & pœnitentia flectitur, & iustitiæ terminos ante vertit. An tam eum putamus fuisse Gad videntem, vt terminum aliquem præstitueret auderet, quẽ non præstituisset Deus, nec metueret cito se fallacem esse iudicandum? * In Iona vel apertior res est. Quis credat prophetam naufragio iam admonitum ausurum fuisse prædicare post quadraginta dies urbẽ esse euertendam, nisi id à Deo accepisset? Quid autem coniecturis opus est, cum liceat ex ipsius prophetae verbis rem plane cognoscere: In hoc ipso capite scriptum est, Et vidit Deus opera eorum, quia conuersi sunt de via sua mala, & misertus est super malitiam, quam locutus fuerat, vt faceret eis, & non fecit. Quæ est hæc malitia, nisi, Adhuc quadraginta dies, & Ninive subuerteretur. Dixerat ergo hoc Dominus, & nõ illud tantum: Prædica in ea, quia ascendit malitia eius coram me, vt leuisime credidit Origenes. Alio qui cur postea irascebatur Ionas & dicebat, Obsecro Domine, numquid non hoc est verbum meum, cum adhuc essem in terra mea? hoc est, iubebas me dicere post quadraginta dies Niniuem esse subuertendam, ego autem respondebam te esse misericordem, & cito pœnitentia flectendum, atque ita fallacem futuram meã prophetiam. Et subiicit: Propter hoc præcepit paui, vt fugerem in Tharsis. * Scio enim, quia tu clemens, & misericors es, &c. Quate doctrina Origenis, aut nusquã vera est, aut certe nõ in his exemplis. Mihi quidem nusquam vera videtur, neque facile adducor, vt credam prophetas, dum cõsulantur, nonnunquam quædam à suo spiritu respondere, quæ putent ex prophetiæ spiritu à se dici, nam prophetiæ spiritus certos, & sine suspitione reddit prophetas Deum esse illum, qui loquitur sibi. Etenim si res dubia esset, quomodo tanti viri, & tam graues in trepide prædicerent res magnas, quæ si secus euenirent, & sibi fidem detraherent, & veris, certisque prophetijs, & pseudophetiæ iudicarentur, magnamq; sibi inuidiam cõflarent? Quomodo auderẽt dicere coram omni populo. Hæc dicit Dominus? Nunc autem adeo certi sunt Dei esse, quod dicunt, vt si quando aliter id euenire, ipsique decepti fuisse videantur, non dubitent dicere se à Domino fuisse deceptos, quod videt fieri non posse vt Ierem. 4. Heu, heu, heu, Domine Deus, ergo ne decepisti populum istum,

& Ieru-

& Ierusalem, dicens: Pax erit vobis, & ecce peruenit gladius vsq; ad animam. Hoc autem dicit (vt ibi exponit Hieronymus,) quoniam cap. 3. prophetauerat. * In tempore illo vocabunt Ierusalem solum Domini, & congregabuntur ad eam omnes gentes, &c. Hic autem dicebat, Ererit in die illa dicit Dominus: Peribit cor regis, & cor principum, & obstupescunt sancti doctores, &c. Auditores autẽ purabant mentiri Prophetam, & sibi ipsi aduersari, cum illud postmulum tempus promitteretur, hoc autẽ cito esset implendum, Chaldaeis urbem capiẽtibus: At Propheta certus se à Domino audisse, quod vaticinatus fuerat non ait: Seduxi populum; sed, Heu Domine Deus, seduxisti populum istum, & cap. 20. Seduxisti me Domine, & seductus sum, fortior me fuisi, & inualuisi, factus sum in derisum tota die, omnes subannant me, cur autem subannarentur, exponit: Quia iam olim loquor vociferans iniquitatem, & vastitatem clamo, & factus est mihi sermo Domini in opprobrium. Clamat Ieremias urbem esse vastandam à Chaldaeis, cumque id differretur, & pseudopphetæ libertatẽ pollicerentur, ridebatur quasi vanus, & è suo spiritu prophetans. Ipse autem ad Deum conuertitur, qui verum melius, quam homines nosset: Seduxisti me, inquit, Domine, & seductus sum. Hoc est: Si seductus sum, vt isti opinantur, à te profecto seductus sum, scis enim me non alia dixisse, quam quæ ex te audierim. * Hęc omnia exponit eleganter S. Thom. 2. 2. qu. 171. artic. 5. dupliciter, inquit, propheta mens à Deo instruitur, vno modo per expressam reuelationẽ, alio modo per quandam instinctum, quem interdum etiam nescientes humanæ mentes patiuntur, vt ait August. 2. super Genes. capit. 17. De his ergo, quæ expresse per spiritum prophetiæ propheta cognoscit, maximã habet certitudinem, & pro certo habet, quod hæc sunt diuinitus sibi reuelata: Sed ad ea, quæ cognoscit per diuinum instinctum, aliquando sic se habet, vt non plene discernere possit, vtrum hæc cogitauerit aliquo diuino instinctu, vel per spiritum propriũ. Atq; hoc posteriori modo accipienda esse dicit verba Gregorij, quæ iam retulimus, ex homil. 1. in Ezechielem. Addo huic verissimam. S. Thomæ doctrinẽ, ea quæ nobis in scriptura tradita sunt à sanctis prophetis, id est, quæ ipsi, quasi prophetias accipi volunt primi

generis esse, id est, accepta esse à Deo, per expressam reuelationem, & ideo semper fere addunt: Hæc dicit Dominus, aut quippiam simile. At non omnia, quæ prophetae dicunt, cõtinuo prophetica sunt, nec enim semper, spiritum propheticum habebant, sicut non omnia, quæ apostoli scribere, ab Spiritu sancto reuelante acceperunt. Atq; idcirco Paulus plures epistolas se scripsisse ostendit, ex quibus quatuordecim accepit Ecclesia traditas ab Apostolo, vt spiritu Dei scriptas. * Certum tamen est, quidquid illi scripserunt in libris, quos vt canonicos, & diuinos veneratur Ecclesia, spiritu Dei scripsisse. Itætiã quidquid prophetae sancti in libris canonicis scripserunt, ex diuina reuelatione plane profectum est. Quidquid in eisdem libris ab eis dictum refertur, cum aut ipsi Dominum id dicere docent, aut ex ipsa scriptura intelligimus esse illos à Deo missos ad aliquem; sine dubio credendum est ex expressa Dei reuelatione dictum. Nã neq; tales viri auditores suos fallerent, neq; scriptura ipsa nos in tãto errore reliquisset. Quod ergo Gregorius scripsit, nequaquã de his intelligamus, sed de illis, quæ more ceterorum hominum interdum loquebatur, quæ neque ipsi à Deo se accepisse docent, neque scriptura à Deo ad id missos fuisse tradit: Videmus hoc in ipso Gregorij exemplo. Dixit Dauid Nathan propheta. Vide ne quod ego habitem in domo cedrina, & arca Dei posita sit in medio pellium? Nihil Dauid de voluntate Dei rogat Prophetam, non querit, quid à Domino acceperit. Sed vt virum sanctum, & prudentem consulit, an expediat templum ædificare. Dixitque Nathan ad regem: * Omne quod est in corde tuo, vade, & fac, quia Dominus tecum est. Non legimus tunc missum fuisse Nathan ad Dauid, neque ipse dicit quidquam se ex Domino audisse. At statim cum prohibetur Dauid ædificare, videmus Nathan mitti à Domino & verba accipere, quæ illi dicturus sit. Et cap. 12. vbi ab eodem corripitur, statim scriptura ait, Misit ergo Dominus Nathan ad Dauid, Et postea: Tu es ille vir: Hæc dicit Dominus Deus Israel, &c. Cum autem propheta bonus venit ad Ieroboham, & exijt ad eum propheta senex de Bethel, & ait, Et ego propheta sum similis tui, & angelus locutus est mihi in sermone Domini, dicens: Reduce eum tecum in domum tuã, &c. Et si videre poteramus

non

non esse veram prophetam, quia exiuit de Bethel, vbi feruebat idololatria, tamen ne quomodo erraremus, curæ fuit scripturæ, vt doceret nos, Fefellit, inquit, eum, & rediit secum. Sed continuo vbi vere per illum locutus est Deus, subiicit. Cumque sederet ad mēsam, factus est sermo Domini ad prophetam, qui reduxerat eum, & exclamauit ad virum Dei, qui venerat de Iuda, dicens: **Hæc dicit Dominus, &c.** * Postremo, quoniam ea, quæ propheta cognoscit per illum instinctum, non potest plene discernere, an ex Deo sint, vt dixit S. Thomas, nihil horum alijs tradebant quasi à Deo acceptum, ne forrasse eos fallerent. Immo cum exprefam reuelationem non accipiebant, neque id, quod sentiebant, prorsus exploratum habebant, magis putabant ex Deo non esse, quia deerat ille certus, & indubitatus assensus, quem spiritus Dei efficere in illis solebat. Huius rei optimum exemplum habemus apud August. lib. 6. confess. cap. 13. vbi de matre sua ait: Et videbat quædam vana, & phantastica, quo cogebat impetus de hac re fatagentis humani spiritus, & narrabat mihi, non cum fiducia, qua solebat, cum tu demonstrares ei, sed contemnens ea. Dicebat enim discernere se, nescio quo sapore, quem verbis explicare non poterat, quid interesset inter reuelantem te, & animam suam somniantem. Ex his omnibus melius intelligitur falsam esse posteriorem illam Origenis solutionem, cum ex scriptura cõstet missos esse à Domino Gad, & Ionam cum mandatis, neque esse dubitandum, quin Dei verba fuerint, quæ locuti sunt. Quare priorem potius amplectamur, quâ ipse quoque fatetur magis consentaneum esse scripturis, non protulisse Deum definitam, & irreuocabilem sententiã, sed quæ mutatis rebus possit reuocari. * Hanc ipse confirmat verbis Ieremiæ 18. valde ad rem accommodatis: Repente loquar aduersus gentem, & aduersus regnum, vt eradicem, & destruem, & disperdam illud: si pœnitentiam egerit gēs illa à malo suo, agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitauit, vt facerem ei. Quod nihil est aliud quam si diceret, Dei minas habere latentem in se conditionem, nisi illi pœnitentiã egerint. Vnde præclare Chrysof. homi. 5. ad populum, Si homines, (inquit) mutati nõ essent, cecidisset propheta, sed quia illi mutati sunt, ideo propheta, licet impleta non fue-

26

27

rit, minime cecidit, seruauit enim Deus legem communem à se positam: Si pœnitentiã egerit gēs illa à malo suo, agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitauit, vt facerem ei. Atque ita huiusmodi verba solent semper explicari à sanctis patribus, vt videmus ab Hieronymo explicari in fine huius capituli, & à Cõcilio Toletano octauo cap. 2. Vnde sumptum est caput, Incommutabili. 22. qu. 4. * Ex quo illud Gregorij, 16. Moral. cap. 18. Cum exterius mutari videtur sententia, interius consilium non mutatur, quia de vnaquaque re immutabiliter intus constituitur, quid quid foris mutabiliter agitur. Vide de his S. Thom. 1. part. qu. 19. ar. 7. Hoc autem quod Gregorius ait, ita omnino factum est in hac propheta Ionæ. Quoniam enim in illa latebat subintellecta conditio, nisi pœnitentiã egerint, tunc non est impleta quantum ad tempus atinet, quia temporalis pœnitentiæ impedimentum obiectum est conuersis ad Deum Niniuitis, mansit tamen quantum ad substantiam: idcirco cessante in eis pœnitentiã, & studio Deo placendi continuo, quia remotum est prohibens, exitum sortita est eadem propheta, & Niniue subuersa est, vt videbimus, in expositione Nahum. Hoc nos docuit sanctus Tobias ca. 14. Prope erit interitus Niniue, nõ enim exiit verbum Domini. Vbi Lxx ita verterunt, vt & Hieronymus citat in prologo comment. Ionæ. Vade in Mediam o fili, quoniã credidi, quæcunque locutus est Ionas propheta de Niniue, quod subuertetur.

Et crediderunt viri Niniuitæ in Deo. ¹⁹ Crediderunt verbo Dei, quod locutus fuerat Ionas: Hebraice autem dictum est credere in Deo, pro credere Deo, sicut Ioann. 1. ijs qui credunt in nomine eius, id est, nomini eius, vel ei. Lxx: Et crediderunt viri Niniuitæ verbo Domini. Sciamus autem in scriptura eadem significatione dici, Credo Petro, & in Petro, & in Petrum. Exhod. 4. Non credent mihi. Et postea: Si non crediderint (inquit) tibi. Ibi, Tibi, etiam est in Hebræo, & in Lxx. Credo in Petro dicunt, vt in Hebræo videmus in locis citatis, & in multis alijs Exhod. 14. Et crediderunt Domino, & Moyse seruo eius, ita etiam Lxx: sed in Hebræo est, Crediderunt in Deo, & in Moyse seruo eius, & cap. 19. Vt audiat me populus loquentem ad te, & credat tibi in perpetuum,

28

19

Credet Deo, & Deo, & Deo.

Hebrai-

Hebraice, In te. Psal. 77. Quia nõ crediderunt in Deo, neque sperauerunt in salutari eius. Ibidem: Et non crediderunt in mirabilibus eius. Hæc dicuntur cum præpositione, sed cum præpositione & sequentia Exhod. 4. Credent verbo signi sequentis, Hebraice. In verbum. Psal. 105. Non crediderunt verbo eius, Hebraice. In verbum eius. Prouerb. 14. Innocens credit in quoniam verbo, Hebraice. In omne verbum. Isa. 53. Quis credet auditui nostro? Hebr. In auditum nostrum.

Et predicauerunt ieiunium. Publicè per verbum proclamatum est, vt omnes ieiunarent, Hebraice. Clamauerunt, Lxx. *et per voce præconis clamauerunt.*

Et vestiti sunt sacco. De sacco diximus ca. 8. Hamos. nu. 30. Hieronymus: Saccus, & ieiunium arma sunt pœnitentiæ, auxilia peccatorum. Ante ieiunium, & sic sacco. Ante quod occultum est, & postea quod palam. Hoc semper Deo, illud interdum exhibetur, & hominibus, nisi è duobus necessarijs vnum est subtrahendum, magis ieiunium absque sacco, quam sacco cum ieiunio.

Et peruenit verbum ad regem Niniue. Præoccupatione, siue anticipatione vsus videtur Propheta in eo, quod dixit: Prædicauerunt ieiunium, & vestiti sunt sacco: nam probabile est prius peruenisse verbum ad regem, & eius auctoritate, atque optimatum iudicium, esse ieiunium, & sacco, vt nunc ait. Huiusmodi autem anticipationes, & recapitulationes familiares esse sacre historie docet Augustin. lib. 3. de doctrina Christiana. cap. 36, & Gregor. in præfatione Moralium. cap. 1.

Et surrexit de solio suo, & abiicit vestimentum suum. Vera, & fructuosa pœnitentia describitur. Continuo credidit, & surrexit, & vestimentum regale abiicit, quod festinantis est. * Multi volunt pœnitentiã agere, sed ita, vt delicias suas, & vanitatem vestium minime deserant, similes Neoptolemo Euaniano, qui Philosophari se velle dicebat, sed pauis, nam omnino haud placere. Quibus hoc dicere possumus: Non esse aptos pœnitentiæ delicatos: cibos, neque pretiosas vestes, & nequaquam esse magnum dolorem, qui torus later, & nusquam foras erumpit.

Et sedit in cinere. Sicut cinis dolentiam est, & pœnitentiã agentium, vt Matt. 11.

30

31

Olum in cilicio, & cinere pœnitentiã egissent, & Job. 42. Idcirco ipse me reprehendo & pœnitentiã ago in squilla, & cinere: ita etiam sedere, est in cineribus, atque lugentium, vt dicitur cap. 3. Hosni. 18.

Et clamauit, & dixit ex ore regis. Clamari, & dictum per præconem, ita enim loqui interdum scripturam diximus in ca. 8. Hosni. 10. Lxx: Et prædicatum est in Niniue à rege, & ab omnibus maioribus, &c. Chaldaeus: Atque per præconem proclamare iussit, ac dicere per Niniue ex regis, ac principum eius decreto. Principes autem vocat Hebraice magnos eius, Gout, & Hispani vocamus. Et ex ore regis, pro ex ore suo, more Hebræorum.

Homines, & iumenta, & boues. Quod pœnitentiã sacco induuntur, & iumenta, & omnes ieiunant, magnitudinem doloris indicat, qui nullum relinquit locum voluptati, quod fit, vt Deus placetur, & homines huiusmodi rebus iniectis magis in dolorem excitentur.

Et clament ad Deum in fortitudine. Hebræi quoniam pauca aduerbia habent, nominibus pro eis vtuntur, vt In fortitudine, id est, fortiter, In lenitate, leniter, In amaritudine, amare.

Conuertatur vir. Vnusquisque, vt etiam adnotauimus cap. 1. n. 26.

Quæ est in manibus eorum. Quam nunc operantur, à peccato, in quo sumus.

Quis sit si conuertatur. Late hæc explicauimus Joel. 2. nu. 21. & sequentibus.

Super malitiam. Malitiam vocat afflictionem, vt exposuimus Joel. 2. nu. 1. Non sumpsit de eis pœnas, quas per Prophetam prædixerat, non subuertit Niniuen, sed paulo post regnante apud Hebræos Iosia, vt ait Hieronymus, & apud Medos Astyage subuersa est, vt videbimus in Nahum.

A L E G O R I A.

Non solum typus Domini fuit Ionas, cum deuoratus est à ceto, & proiectus in ardam, vt hæcenus ex Euangelio demonstratum est, sed etiam cum Niniuitas adiit, & eis prædicauit pœnitentiã. Sicut enim tunc prædixit illis urbem esse subuertendam, nisi pœnitentiã agerent, & signum fuit eis, quoniam ex eius naufragio, & mirabili liberatione persuasi sunt verba Dei esse, quæ prædicabat: Ita Christus post resurrectionem è ventre inferi egressus, signum fuit Iudæis, vt crederent ex Deo esse omnia

32

Hebræi nominibus vtuntur pro aduerbis.

33

omnia, quæ docuerat, & subuertendam esse suam ciuitatem, & gentem, nisi mature conuerterentur. Sæpe enim hoc prædixerat, vt Luc. 19. cum fleuit super Ierusalem, & dixit: Et circumdabunt te inimici tui vallo & circumdabunt te, & ad terram prosternent te, &c. Et Matth. 24. Cum videritis abominationem desolationis, &c. Et capit. 23. Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. **C H R I S T I** autem resurrectio nullo modo latuit Iudæos, cum sæpe apparuerit, & visus fuerit plusquam quingentis fratribus simul. 1. Corin. 15. * Denique sanctus Mathæus ait, Ecce quidam de custodiibus venerunt in ciuitatem, & nuntiauerunt principibus sacerdotum omnia, quæ facta fuerant. Et congregati cum senioribus consilio accepto pecuniam copiosam dederunt militibus dicentes: Dicite, quia discipuli eius nocte venerunt, & furati sunt eum nobis dormientibus. Et si hoc auditum fuerit à præside, nos suadebimus ei, & securos vos faciemus. At illi, accepta pecunia fecerunt sicut erant edocti. Et divulgatum est verbum istud apud Iudæos vsque in hodiernum diem. Ac ne putes, hoc ceteros Iudæos postealatumisse, Ioseph. 18: Antiq. cap. 4. de IESV à Pilato crucifixo ait: Apparuit enim eis tertia die viuus, ita vt diuinitus de eo vates hoc, & alia multa miranda prædixerunt. Hoc quod diximus, intelligitur ex verbis Domini Luc. 11. Signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ propheta: Nā sicut fuit Ionas signum Niniuitis, ita erit filius hominis generationi isti. Et ambrosius, quāuis subobscure, hoc ipsum indicat ibi his verbis: Simul aduertere licet, & maiestatis oraculi, & pietatis indicium: namq; Niniuitarum exemplo, & denuntiatur supplicium, & remedium demonstratur. Vnde etiam Iudæi debent non desperare indulgentiam, si velint agere penitentiam. * Quare quod Hieronymus, & Rupertus, & Augustinus epist. 49. qu. vltima, & lib. 18. de ciuitat. Dei cap. 44. docent, Niniuen in hac prophetia portare typum gentilitatis, non satis intelligo quomodo fieri possit, quoniam Lucas perspicue ait: Sicut fuit Ionas signum Niniuitis, ita erit filius hominis generationi isti. Sicut ergo Ionas figura fuit Domini, ita Niniuitæ figura fuit Iudæorum, quod recte explicat Beatus martyr Iustinus in dialogo eum Tryphone, post medium. Cumque **C H R I S T V S**, inquit, apud vos cla-

34
Matth. 28.

35

met, vobis daturum se esse Ionæ signum, horteturq; vos, vt vel postquam ab inferis exci-tatus esset, eorum malorum, ac scelerum, quæ commisit, vos pœniteat, eodemque modo, quo Niniuitæ, ad Deū clametis, negens, vrbisq; vestra capiatur, deleaturque vt deleta est: non modo non vos pœnituit cum eum à mortuis excitatum esse didiceritis, sed, quemadmodum ante dixi, viros delectos in totum orbem misistis, qui prædicarent, & denuntiarent sectam quandā, impiam, & legibus contrariam excitatam esse à Iesu quodam Galilæo impostore, &c. Ita hoc igitur est typus, quod sicut Ionas fuit signum Niniuitis, & ex eius euentu cre-diderunt urbem fore subuertendam post quadraginta dies, nisi pœnitentiam agerēt, sed quia illi pœnitentiam egerunt, subuersa non est, ita Dominus resurrectione sua signum fuit Iudæis, vt crederēt vera esse, que docuerat. * Sed quia credere noluerunt, nec pœnitentiam egerunt, vt Niniue post quadraginta dies erat subuertenda. Ita Ierusalem, & gens Iudæorum post annos quadraginta à resurrectione Domini vastata, & deleta est à Romanis, vt auctor est Eusebius in Chronicis: Vastata est enim secundo anno Vespasiani, vt Iosephus scribit lib. 2. de bello Iudaico capit. 10. & inter omnes constat, Dominus autem passus est anno decimo octauo Tiberij cæsaris, quod item perspicuum est. A decimo autem octauo Tiberij cæsaris, ad secundū Vespasiani quadraginta anni sunt. Imperauit siquidem Tiberius annos 23. (vt ait Suetonius in eius vita capit. 73.) Caius Caligula, annos tres, & menses decem, vt ait Eusebius, & Suetonius ca. 59. Claudius, tredecim annos, & menses nouem, aut 14. annos iuxta Suetonium, ca. 45. Nero, quatuordecim annis additis mensibus septem, qua in re conuenit Eusebio cum Suetonio, vt intelligi potest ex cap. 8. vbi 17. anno eum coepisse imperare dicit, & ex ca. 57. vbi obijisse scribit anno 32. ætatis suæ. Imperio autem Galbæ, Othonis, Vitellij annum cum nouem mensibus tribuit Eusebius, satis conuenienter etiam Tranquillo. His successit Vespasianus, si ergo ex imperio Tiberij quinque annos, ex Vespasiani vnum numeremus, quadraginta anni sunt integri. Hic figura terminatur. In eo autem, quod Niniue tunc credit, & seruata est iam figura potest esse gentium, ad quas Dominus post resurrectionem suam

per

per apostolos venit, & crediderunt, & pœnitentiam egerunt, atque ab æterna morte seruatae sunt. Quo tempore non solum plebei homines, sed optimates etiam, & reges crediderunt, vt apud Niniuen. Quod si vni-versa gentilitas Niniue est, recte vt ait Rupertus, regem Niniues Romanum imperium intelligemus, quod toti orbi præerat, & ad illud peruenit verbum per duo apostolorum lumina Petrum, & Paulum, & eorum successores. Atque ita patrum illorum sententiam tuebitur quodammodo, qui Niniuen Ecclesiam gentium interpretantur.

TROPOLOGIA.

37 Hic illud primum adnotandum est, quod optime animaduertit Gregorius lib. 6. Moral. cap. 13. vbi verba illa capit. 5. Iob interpretatur, Qui comprehendit sapientes in astutia eorum, & tandem peruenit ad Ionam his verbis: Sed quia non unquam astute se aliquid sapere etiam electi moluntur, liber ad medium alium sapientem deducere, & quomodo internis consilijs sapientia mortalium comprehendatur, demonstratur. Prudenter quippe Ionas sapere voluit cum ad prædicandam Niniuitarum sapientiam missus, quia electis gentibus Iudæam deserui timuit, prædicationis officium implere recusauit. Nauim petijt, tugere Tharlis elegit: sed protinus tempestas exoritur, fors mittitur, vt videlicet cognoscatur cuius culpa mare turbetur. Ionas in culpa deprehenditur, in profundum mergitur, cetero sorbente repente deuoratur, atque illuc gestante bellua peruenit, quo ire sponte contempsit. Ecce fugituum Dei tempestas inuenit, fors ligat, mare suscipit, bellua includit, & qui auctori suo obedire renititur, ad locum, quo missus fuerat, suo reus carcere portatur. Iubente Deo ministrare homo prophetiam noluit, adspirante Deo bellua Prophetam vomuit. Comprehendit ergo Dominus sapientes in astutia eorum, quando & hoc in usum suæ voluntatis redigit, per quod sibi voluntas humana contradicit. Hactenus Gregorius. * In eo vero, quod Ionam figuram esse diximus electorum, qui humana infirmitate labuntur, & diuina virtute excitantur, videmus vim, efficientiamque perfectæ pœnitentiæ, per quam, in pristinam dignitatem restituitur Ionas, & per-

38

inde eo Deus vititur ad salutem multarum animarum, ac prius, cum nihil contra Dei mandata fecerat. At in eo, quod Niniuen mittitur, & longo itinere confecto clamat: Adhuc quadraginta dies, &c. Figuram gerit sanctorum prædicatorum, quam, vt potuimus, expressimus capit. 1. numer. 30. 31. 32. Sed hoc præterea adnotandum est, quam copiosus fructus prædicatorum à Deo missos, & ad eius præscriptum docentes consequatur. Homo ignotus, & aduena in urbem ingreditur, idolis, & superstitione plenam, omnibusque vitijs contaminatam, & primo prædicationis die vniuersam ad Deum conuertit. In qua, vt ex vltimis ca. 4. verbis perspicimus, pueri rationis nondum participes plusquam centum viginti millia erant, vt hinc coniectura, vt cumque intelligamus, quanta, & quam innumerabilis esset maiorum natu multitudo, quos vno die Deo lucratus est. * Quod quid aliud est, quam quod de discipulis legimus: Misit illos binos ante faciem suam in omnem ciuitatem, & locum, quo erat ipse venturus? Prædicatorum namque suos, vt est apud Gregorium, Dominus sequitur, quia prædicatione præuenit, & tunc ad mentis nostræ habitaculum Dominus venit: Et de sanctis apostolis Marcus scripsit: Illi autem profecti prædicauerunt vbique Domino cooperante, & sermonem confirmante sequentibus signis. In quibus verbis quid considerandum est, (inquit Gregorius) quid memoriæ commendandum, nisi quod præcepta obedientia, obedientiam vero signa secuta sunt? Quod vero signum, vel mirabilius, vel gloriolius cogitari potest, quam vno die ad vnius hominis prædicationem ciuitatem omnium, que tunc erant, maximam, & potentissimam, & tot regnorum dominam, tot vitiorum seruam repente mutata vitæ consuetudine ieiunare, lugere, sacco indui, pijs, & humilibus lacrymis paratam perniciem deprecari? In quo etiam videmus quot quantaque nobis ipsis bona adimamus, cum inobedientia nostra Dei prouidentiam; & largitatem retardamus. Si nulla fuisset oborta tempestas, & Ionas iuisset quo volebat, animoque suo satisfecisset, quid tandem laude dignum fuisset affecturus? Nonne se hac insigni gloria, & vtilitate priuasset, & auctor innumerabilium animarum salutis nunquam fuisset?

Sanctus copiosus eorum, qui à Deo mirantur.

39

Luc. 10.

Homil. 17. in Euang.

Homil. 29. in Euang.

40 * Cetera, quia valde moralia sunt, Morali
 expositione non indigent, at animaduersione
 ne indigent vel maxime. Ceterum diligenter
 ne nobis id dicatur, quod Iudaeis olim
 dictum est: Viri Niniuae surgent in iudicio
 cum generatione ista, & condemnabunt
 eam, quia poenitentiam egerunt in praedica-
 tione Iona, & ecce plusquam Ionas hic. Cui
 verbum Dei in scripturis legimus, vel in Ec-
 clesijs audimus, quid nisi Christus v. m. audi-
 mus: Et ecce plusquam Ionas hic. Si illi ad
 vnius serui, eiusque ignoti clamorem poeni-
 tentiam egerunt, quibus supplicij non dig-
 ni erimus nos, si Domino praedicante,
 quem plurimis in nos collatis beneficijs, sa-
 tis nouimus, non respicamus? Si vnus illis
 dies satis fuit, nobis tot menses, & anni cur-
 satis non sunt? Illis vrbis subuersio praedica-
 batur, & quadraginta dies ad poenitentiam
 concedebantur, nobis aeterna supplicia in-
 tentantur, & sic semihorati quidem certam
 ad vitam habemus? * Credamus ergo, &
 praeterita peccata lugentes ieiunemus. Ex-
 positae sunt animae nostrae omnibus crude-
 lis reatoris telis, expositae sunt diuiniae ius-
 titiae vltioni, operiamuseas vestibus, im-
 mo, & armis impenetrabilibus operiamus.
 Quibus nam armis? Operui (inquit) in ieiunio
 animam meam. Ambrosius in libro de
 Elia, & ieiunio. c. 4. Gula ergo nudos facit,
 ieiunia operiunt & exutos. Vnde Domi-
 nus ait: Operui in ieiunio animam meam.
 Bonum operimentum, quod animam te-
 git ne a tentatore deprehendatur, ne a ten-
 tatore nudetur. Et episcopi Africani in epi-
 stola ad Siritiu pontificem Romanum qua
 est in. 1. Tomo Conciliorum, ita scribunt.
 Audiant Prophetam dicentem: Cooperui
 in ieiunio animam meam. Ergo qui non ie-
 iunat, intestus, & nudus est, patet vulneri.
 Denique si Adam se texisset in ieiunio, non
 fuisset nudus effectus. Niniue se a morte
 ieiunio liberauit, &c. * At oportet, vt & fac-
 cis etiam nos operiamus? Quid est faccis operi-
 ri, nisi vilitatem vitae nostrae exterius pro-
 dere, quod tunc recte fit, cum per humile
 confessionem peccata, quae male in corde
 latebant, bene, & vtiliter homini Dei vica-
 rio derogamus. Nouus morbus ex veteri,
 qui nostra maxime aetate grassatur, corpus
 maculis quibusdam sanguineis respicit,
 quae cum in summa cure apparent, mor-
 bus nec longus, nec difficilis curationis est,
 si vero intus latet, letalis iudicatur. Eius-

Math. 12.

Psal. 69.

42

dem naturae peccatum est, tollitur, si foras
 p confessione prodeat, occidit si lateat. Ma-
 le, & in magni animae suae periculum tege-
 bat David peccatum suum, sed cum pri-
 mum detexit dicens: Peccaui Domino, au-
 dit a Propheta, Dominus quoque transtu-
 lit peccatum suum. Non morieris. Achab
 rex sceleratissimus, & diuiniae vltionis telis
 nudus expositus operuit cilicio carnem
 suam, ieiunauit, & dormiuit in sacro, & fa-
 ctus est sermo Domini ad Eliam Tesbi-
 temi dicens: Nonne vidisti humiliatum
 Achab coram me? * Quia igitur humilia-
 tus est mei causa, non inducam malum in
 diebus eius. Sermo peruenit ad regem Ni-
 niue, & ad optimates eius, cum principes
 populi, id est episcopi, sapientes, & magi-
 stri, qui eum regunt, peccata intuentem
 quibus Deum, ad amaritudinem prouo-
 cant, primi mollem vitam abijciunt, & se
 ad poenitentiam accingunt, vt sicut ante
 exemplo ceteris nocebant, iam poeniten-
 tiae duces sint, & magistri. Quod cum fit,
 tunc validum, firmumque decretum est,
 quod ex ore eorum indicitur, vt omnes
 ieiunent, & faccos induant. Alioqui fru-
 stra clamabunt, & leges ferent, si a clamo-
 re, & a legibus vita eorum dissonet: Tunc
 autem homines & pueri, & iumenta fac-
 cis operiuntur (vt ait Hieronymus)
 cum rationabiles, & irrationabiles, & pru-
 dentes, ac simplices agunt poenitentiam,
 iuxta illud: Homines, & iumenta salua-
 bis Domine. Tunc videbit Deus opera
 nostra, & miserebitur super malitiam,
 quam locutus fuerat, vt faceret nobis, &
 non faceret.

CAP. III.

Afflictus est Iona
 afflictione magna, &
 iratus est: & orauit
 ad Dominum, & di-
 xit: Obsecro Domine, numquid non
 hoc est verbum meum, cum adhuc
 essem in terra mea? Propter hoc
 praecipuaui, vt fugerem in Thar-
 sis. Scio enim quia tu Deus cle-
 mens & misericors es, patiens &

Psal. 101.

multa

multa miserationis, et ignoscens su-
 per malitia. Et nunc Domine tolle
 quaeso animam meam a me: quia
 melior est mihi mors quam vita. Et
 dixit Dominus. Putasne bene ira-
 sceris tu? Et egressus est Iona de
 ciuitate, & sedit contra Orientem
 ciuitatis: & fecit sibi umbracu-
 lum ibi, & sedebat subter illud
 in umbra, donec videret, quid acci-
 deret ciuitati. Et praeprauiit Do-
 minus Deus hederam, et ascendit
 super caput Iona, vt esset umbra su-
 per caput eius, et protegeret eum, la-
 borauerat enim: et latatus est Iona
 super hederam, latitia magna. Et pa-
 rauit Deus vermem ascensu dilucu-
 li in crastinum: et percussit hederam
 et exaruit. Et cum ortus fuisset sol,
 praecepit Dominus vento calido et
 urenti: et percussit sol super caput
 Iona, et astuabat: et petruit anima
 sua, vt moreretur, & dixit. Melius
 est mihi mori, quam viuere. Et di-
 xit Deus ad Ionam. Putasne bene
 irasceris tu super hederam? Et di-
 xit. Bene irascor ego vsque ad mor-
 tem. Et dixit Dominus. Tu doles
 super hederam, in qua non labora-
 sti neque fecisti, vt cresceret, quae sub
 vna nocte nata est, et sub vna no-
 cte perijt: & ego non parcam Ni-
 niue ciuitati magna, in qua sunt
 plus quam centum viginti millia
 hominum, qui nesciunt quid sit in-
 ter dexteram, et sinistram suam, et
 iumenta multa.

HISTORIA.

1 Et afflictus est Iona: Eisdem causis af-
 fligitur, quibus ante & fugerat, sed cur af-

flictus est, cum nondum essent impleri qua-
 draginta dies, paulo enim post ait: Et egres-
 sus est Iona de ciuitate, & sedit contra O-
 rientem ciuitatis, & fecit sibi umbra-
 culum ibi, & sedebat subter illud in umbra,
 donec videret, quid accideret ciuitati, vt
 delicer postquam quadraginta dies imple-
 rentur? Causa afflictionis eius fuit, quod
 cum propheta esset, & saepe Dominum au-
 disset loquentem, melius eius ingenium
 cognoscebat clemens, & ad veniam, & mi-
 sericordiam valde propensum. Quare cum
 Niniuitarum subitam, atque perfectam
 poenitentiam vidit, continuo intellexit
 Deum esse flectendum, nulloque modo
 subuertendam esse urbem. Et tamen ex-
 pectabat extra urbem, quoniam putabat
 fieri posse, vt vel illi relicta poenitentia ad
 priores mores redirent, vel Deus incolu-
 mi vrbe, minores saltem de eis poenas su-
 meret.

Et iratus est. Lxx quasi volentes ostendere,
 irae causam verterunt, & con-
 fusus est, timuit enim se vanum, atque men-
 dacem esse iudicandum, sed verbum He-
 braicum וַיִּרָא vere iram sonat. Perinde er-
 go est, ac si diceret: Magna quaedam impa-
 tientia eum inuasit. Idem verbum est, &
 eadem sonat Genes. 4. Ad Cain autem, &
 ad munera illius, non respexit, iratusque est
 Cain vehementer.

Obsecro Domine. Hieronymus: Hoc
 quod nos interpretati sumus, Obsecro, &
 Lxx transtulerunt אֲבַחֵ, in Hebraico legitur
 אֲבַחֵ, quae mihi videtur, interiectio depre-
 cantis significare blandientis affectum. Quia
 igitur oratio eius, dum se dicit iuste fugere
 voluisse, quodammodo iniustitiae arguit
 Dominum, querelas suas obsecrationis ex-
 ordio temperat.

Numquid non hoc est verbum meum. Num
 fecellit me mea diuinitio? Tu, cum in Iudea
 essem, iubebas me illis interitum, & exci-
 dium praenuntiare, ego recusabam, & dice-
 bam: Nequaquam ita facies Domine, vt
 dicis, scio te esse misericordem, cito preci-
 bus flecteris, & poenitentia, cur me prophe-
 tare vis, quod futurum non est?

Scio enim, quia tu Deus clemens, & mi-
 sericors es, & patiens, & multa miserationis,
 & ignoscens super malitiam. Vm & proprie-
 tatem horum verborum expressimus Ioe-
 lis 2. numer. 19. & duobus sequentibus,
 sunt enim in Hebraeo eadem apud illum

Ii 2 prophe-

prophetam, vbi ait: Quoniam benignus, & misericors est, patiens, & multae misericordiae, & praestabilis super malitia. Itaque quod hic vertit, Clemens, ibi Benignus, quod hic: Ignoscens super malitiam, ibi Praestabilis super malitia.

3

Tolle quaeso animam meam. Prae dolore sum mo mortem optat, vt Elias. 3. Reg. 19. sufficit mihi Domine, tolle animam meam, neque enim melior sum quam patres mei. Et Tobias. c. 3. Et nunc Domine secundum voluntatem tuam fac mecum, & praecipe in pace recipi spiritum meum, expedit enim mihi mori, magis quam viuere. Theophylactus: Foran cupiam pusillanimis Propheeta videri queat, qui Deo sua iudicia non permitat. Neque hoc fors mirandum foret, homo enim erat, idque veteris testamenti, vbi & qui perfecti videbantur, imperfecti erant.

At tamen non sic fortasse pusillanimis est, vt animum despondeat, non enim hoc pro sua gloria, sed pro gloria Dei facit. Siquidem illius gratia, & donum prophetia est, qua intercedente Deus Israelis a gentibus vituperaretur. Hieronymus etiam supra Prophetam excusat. Non, inquit, contristatur, vt quidam putant, quod gentium multitudo saluetur, sed quod pereat Israel. Theophylactus etiam dixit paulo ante, non dolere Ionam, quod seruatis inuideret, aut ex eorum interitu voluptatem caperet, abhorreret, enim hoc a bono & malo spiritu, cuius ille domicilium erat, sed quia periculum erat, ne ipse etiam mendax reputaretur, qui que, ceu praestigiator aliquis frustra tuuauerit ciuitatem: * Mihi haec potest ratio magis placet, nec displicent tamen cetera, vt ca. 1. dixi. Idem sentit Theodoretus, qui ait: Vita defungimur malo, quam cum ignominia viuere, vereor autem ne mendax habeat, &c. Non ergo dolebat de aliorum salute, quasi eos extinctos vellet, sed de sua ignominia, quam tamen postponere debuisset tot millium iaculimitati.

4

Quod autem dixit Theophylactus imperfectos fuisse homines veteris testamenti, eos etiam qui perfecti videbantur, non de quibusdam patribus, qui magna sanctitate praestiterunt, dictum putandum est, sed de communi illorum temporum perfectione cum ea comparata, quae in nouo testamento potest fuisse.

Putas ne bene uideris? Leniter hominem afflictum, & iratum increpat, vt ipse de se

iudicet, & se ipsum reprehendat. De hac locutione apud Hebraeos diximus Hof. 5. n. 7. Vbi etiam diximus recte posse verti: Vehementer ne irascaris tu? vt vertunt Lxx, & Chaldaeus.

Et egressus est Ionas de ciuitate. Perfecta legatione manere amplius in ciuitate non vult, ne vt mendax rideatur, post quadraginta dies, & tamen expectat, vt videat, quem exitum prophetia sua habitura sit, vt diximus n. 1.

Et sedit contra Orientem ciuitatis, id est, e regione partis Orientalis vrbs. Hebraice, Et sedit ab Oriente ipsi vrbi. Quod mihi videtur fecisse Ionas, quod ab ea parte mons esset aliquis altior, & remotior, vnde melius, & tutius posset spectare, si quid vrbi accideret.

ALLEGORIA.

Diximus iam. c. 3. n. 36. in ingressu Ionae in Niniuen, & in praedicatione finitam esse figuram, id est in ijs, quae postea sequuntur, figuram CHRISTINO esse eum. Quid autem modo Ionas Allegorice significet, recte docet August. epist. 49. Iam vero inquit, quod tabernaculum sibi constituit, & confedit ex aduerso ciuitatis Niniue, quid ei futurum esset expectans, alterius significationis personam Propheeta gestabat. Praefigurabat enim carnalem populum Israel, nam huic erat tristitia de salute Niniuitarum, hoc est de redemptione, & liberatione gentium, &c. Ex his verbis August. & ex ijs que cap. 1. n. 28. & 29. retulimus ex Hieronymo, & ex Theophylacto, constat plane eundem hominem non portare semper eiusdem rei figuram, sed in eadem etiam historia, nunc huius rei nunc illius typum esse. Quod quoniam iam saepe in hoc propheta vidimus, non morabimur in re aperta confirmanda: Expositionis tamen causa, exemplum vnum, aut alterum proferamus. * Arca Noe figura baptismi fuit, quia omnes qui per baptismum, non ingrediuntur in Ecclesiam, pereunt. At vero in eo quod omnes, qui ingressi sunt, seruati sunt, non est figura Ecclesiae, Stultissime ergo hinc haeretici huius temporis colligunt seruari omnes, qui sunt in Ecclesia, id est, Ecclesiam solum constare ex praedestinitis. Immo vero eandem rem diuersis rationibus figuram esse rerum

etiam

etiam contrariarum docet Augustinus in epistol. 99. ad Euodium. Diluuium (inquit) significat, & iudicii vltimi supplicium malis, & baptismum fidelibus. Et petra nomine, qua CHRISTVS significatus est, duo praenuntiata sunt, & ostendiculum infidelibus, & aedificium spirituale fidelibus. Sed in hac Allegoria regulam teneamus ab eodem Augustino traditam libr. 16. de ciuitate cap. 1. his verbis: Non omnia, quae gesta narratur, aliquid significare putanda sunt: sed propter illa, quae aliquid significant, etiam ea, quae nihil significant, atrextuntur. Solo enim vomere terra profcinditur, sed vt hoc fieri possit, etiam cetera aratri membra sunt necessaria.

TROPOLOGIA.

7

In Iona post muneris sui functionem lugente iam nunc illos intelligimus, qui in eo, quod Dei causa facere videntur, aut gloriam Dei non quaerunt, sed sua emolumenta, aut certe in eo sitam putant, vbi minime sita est. Nam, qui gloriam Dei expectat, nec quaerit quae sua sunt, sed quae IESVS CHRISTI, postquam officio suo defunctus est, id maxime probare, id velle debet, quod Deus voluerit, ac fecerit: quod si aliud vult, plane declarat seipsum quaesisse, non Deum, aut se magis, quam Deum. Si gloriam Dei quaerit Ionas, num ignorat, eam parcendo maxime, & miserando manifestam fieri? Vtrum Deo gloriosius, & magis uolentius est, urbem maximam perdere, an corda hominum obdurata emollire, & ad se conuerrere, & multitudinem, quae peritura erat, conseruare? Cur putat fallacem esse iudicandam prophetiam omnibus ciuibus ad veram poenitentiam conuersis, & ieiunantibus, & lugentibus? Quae tunc profecto esset fallax, cum illi in eadem vitae turpitudine haerent, & vrbs non rueret. At cum tanta cerneretur vitae, mortisque mutatio, crudelis potius in gentibus Deus haberetur, si supplicis, & mero re confecta ciuitatis non esset miserrus.

8

* Itaque Ionas, si non tam gloriam suam, quam Dei quaesuit, in eo certe quaesuit, in quo non erat, id est, in adimplerone minacis prophetae. Et quia iudicio suo, quam Deo duci maluit, cum maxime exultare gaudio debebat, quod tot hominum milia mortua fuerant, & reuixerunt, perierant, & inuenta sunt, & cum gaudium erat

in caelo angelis Dei, super tot peccatoribus poenitentiam agentibus, ipse afflictus est afflictione magna, & iratus est. Quod semper ijs euenit, qui non quod optimum, & Deo gratissimum est, fieri volunt, sed quod sibi vtilissimum iudicant. Ex quo errorem nostrum, & maximum, & vtilissimum agnoscimus, qui pacem, & tranquillitatem in eo postam putamus, vt id fiat, quod volumus, cum sit omnium dolorum origo haec nostra, quae dicitur, propria voluntas, propriumque iudicium. At orat etiam, & tacite Deum reprehendit, & priorum suam fugam non tam excusare, quam probare ipsi vult, cuius mundi sunt oculi ne videant malum, & qui respicere ad iniquitatem non poterit: cum scriptum sit: Iustus prior est accusator sui. Et apud Isaiam iuxta Lxx interpretum translationem: Dic tu iniquitates tuas primus, vt iustificeris. * Et quia poena sibi est, omnis inordinatus animus, & instabilis est qui a Dei ordine recedit, ira angitur, & tanto dolore occupatur, quia futurum non putat quod vult, vt etiam mori cupiat, & precetur: Et nunc Domine, tolle quaeso animam meam a me. Illud vere: Melior est mihi mors quam vita. Vita enim eius, qui omnia suo sensu, & voluntate sua metitur, nec ducem Deum sequitur, sed ipse dux esse vult diuinae voluntatis, non potest non magnis doloribus subinde perturbari. Sed quia bonus, ac suavis Dominus infirmitatis nostrae miseretur, & leniter nos intus admonet, cum a se dissentientes videt, non deserit Ionam in illo aestu doloris, sed amanter reprehendit. Putas ne bene uideris tu? Atque vt videamus, quo homines etiam bonos, & cordatos deducat huiusmodi affectus, recte continuo subijcitur. Et egressus est Ionas de ciuitate, & sedit contra Orientem ciuitatis, & fecit sibi imbraculum, & sedebat ibi. * Nam cum quis iudicio suo in tantum fidit, vt quem admodum ait insignis Comicus: nisi quod ipse facit, nihil rectum putet, Et quod vult faciendum esse existimet, minime potest in aliorum casu commorari, ciuitatem deserat necesse est, in qua, si vellet optime viuere poterat, Et cui licebat in bona domo sua habitare, & solis, atque aestus incommoda vitare, facit sibi imbraculum, vt Ionas, parum firmum, & caloris iniurijs expositum, vt postea videbimus, & inanibus curis, ac superuacuo dolore cruciatur: Hoc

Pro. 18.

Isa. 43.

9

10

Terentius in Adelphis.

Iliad. 6.

est, nunquam stabilem requiem habet, nunquam satis quiescit, quia multa videat neesse est, quae nolit, multa patiat, quae oderit, & solus doloribus conficiatur vt apud Homerum, Bellerophon.

*Ἴλιος δὲ νεοτεροῦ δῖος ἀδελφῆος ἀνέκτατο
δι' ὀφθαλμοῦ νεκρῶν πατρῶν ἀνδρῶν ἄνδρα δεινόν.*

Quae ita vertit Erasmus.

*Solus ac ille, quidem vacuus errabat in agris
Cor adedens curis, hominum vestigia vitans.*

Maneat ergo non posse letam, neque tranquillam vitam agere, nisi qui Dei consilio, & voluntate duci velit, idque demum in omnibus optimum putet, quod illi maxime placebit, qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suae.

HISTORIA.

* Et prae parauit Dominus Deus hederam. Fecit vt subito exoriret hedera, vt diximus. c. 2. n. 2. Pro Hedera in Hebr. est. *Ἰῆρα*. de quo magna est inter doctissimos homines contentio. Lxx cucurbitam esse censuerunt, Aquila, Symmachus, & Theodotion, hederam. quos Hierony. in translatione nostra secutus est. Quidam vero e recentioribus fruticem esse volunt, quem *κιν* Graeci vocant, Latini cicinum. Sed hi cum tam nostram, quam veterum omnium interpretum translationem contemnant, neque id probare possint, quod volunt, iure mihi ab hac disputatione segregandi videntur. Ad veteres ergo redeamus. Haec Hieronymi translatio magnas olim turbas excitauit, de quo Augustinus epistola. 10. ita scribit ad Hieronymum: Nam quidam frater noster episcopus cum lectitare instituisset in Ecclesia, cui praest. interpretationem tuam. mouit quiddam longe aliter ab te positum apud Ionam prophetam, quae erat omnium sensibus, memoriaeque inueteratum, & tota tratum successionibus decantatum, factus est tantus tumultus in plebe maxime Graecis arguētib, & inflammātib, calumniam falsitatis, vt cogeretur episcopus (ea quippe ciuitas erat) Iudaeorum testimonium flagitare, &c. * Quae omnino de hoc Ionae loco dicta videntur, vt Hierony. intellexit in fine eius epistolae ad Augusti. cuius initium est, Domino vere sancto, & est in volumine epistolarum Augusti, vnde decima. In qua etiam epistola translationis suae rationem ita reddidit. In eo loco, vbi Lxx interpretes cucurbitam, & Aquila cum reliquis hederam transfulerunt, id est, *κιν*, in Hebr.

12

volumine ciceron scriptum habetur, quam vulgo Syri ciceiam vocant: Est autem genus virgulti lata habens folia in modum pini, cumque plantatum fuerit, cito confurgit in arbusculam, absq; vllis calamorum, & hastilium adminiculis, quibus & cucurbitae, & hederae indigent, suo trunco sustentens. Hoc ergo verbum de verbo edisseres si ciceio transferre voluisses, nullus intelligeret, si cucurbitam, id dicerem, quod in Hebraeo non habetur, hederam posui, vt ceteris interpretibus consentirem, &c. His in verbis consulto scripsi ciceion, ita vt in epistola ipsa habetur, quoniam fortasse pro eo, quod nunc Hebraei legunt, Ciceion olim legebatur Ciceion, ait enim ciceiam vulgo Syris dici, quamuis in commentarijs elceroa dicat appellari lingua Syra, & Punica, sed in commentarijs videmus ciceion. Hanc epistolam Hieronymus admodum senex dictauit multis annis post Ionae commentarios, in quibus idem dixerat, cum te Romae sacrilegi accusatum esse a quodam scriba, quod pro cucurbita hederam transtulisset. * Mox ait, Pro cucurbita, siue hedera, in Hebr. legimus *Ἰῆρα*, quae etiam lingua Syra, & Punica elceroa dicitur. Est autem genus virgulti, vel arbusculae lata habens folia in modum pampini, & vmbrae densissimam, suo trunco sustentens, quae in Palestina creberrime nascitur, & maxime in arenosis locis, mirumque in modum, si seminem in terram ieceris, cito conforta confurget in arborem, & intra paucos dies, quae herbam videras, arbusculam suspicis. Vnde & nos eodem tempore, quo interpreta bamur prophetas, voluimus id ipsum Hebraei nomen exprimere, quia sermo Latinus hanc speciem arboris non habebat. Sed timuimus Grammaticos, ne inueniret licentiam commentandi, & vel bestias Indiae, vel montes Baotiae, aut istius modi quaedam portenta confingerent: secutiq; tumus veteres translatores, qui & ipsi hederam interpretati sunt, quae Graece appellatur *κιν*, aliud enim quid dicerent, non habebant. Haec Hieronymus: cuius ratione Canus adductus libro. 2. de locis Theologicis capite. 14. quibusdam exemplis probat licere interpreti sacrae scripturae, cum arbor, aut herba, aut res quae piam similis in scriptura nominatur, quae Graecis, & Latinis ignota sit, nec nomen vllum habeat, ex re agnata,

& vi.

14

& vicina nomen petere, vt id intelligatur, quod dicitur: atque ita recte interpretes vertisse hederam, aut cucurbitam. * Recte sane, sed possumus fortasse hoc quidem loco probabilius dicere ciceion, nomen commune esse cucurbitae, & hederae, forte & similibus virgultis, illique, quod nobis ab Hieronymo descriptum est. Hebraeorum siquidem, haec in pluribus consuetudo est, vt quoniam verborum copia destituuntur, vno quali generali, plures res inter se cognatas comprehendant, vt Hamos capit. 5. numer. 23. ostendimus cum de Arcturo, & Orione loquebamur, & in secundum caput huius prophetae numer. 11. diximus *אֲרִיָוֹ* caricem, & iuncum significare, & algam, & papyrum. * Primum ciceion cucurbitam significare praeter Lxx interpretes docent nonnulli Hebraeorum. Abraham filius Hebraeae testatur sapientes Hispaniae docere esse cucurbitam, aut cucumerem. Illi etiam Iudaei, quos August. epistola decima, consultos fuisse dicit, ab illo Africae episcopo, vtum malitia, an impericia (inquit Augustinus, ne Hieronymo contradicat) hoc esse in Hebraeis codicibus responderunt, quod Graeci, & Latini habebant, atque dicebant: Quid plura? inquit, coactus est homo velut mendositate corrigere, volens post magnum periculum non remanere sine plebe. Scio quid in epistola Hieronymus respondeat, Iudaeos illos, aut Hebraeos ignorasse literas, aut ad irridendos cucurbitarios voluisse mentiri. Crederem id fortasse, si soli dixissent, sed dicunt multi, & ante illos, & post. De hedera qui possumus dubitare, cum habeamus omnium veterum interpretum consentientem autoritatem, quae certe hoc loco plurimum valere debet apud nos, cum maiorem nullam habeamus, neque enim hoc nomen reperitur in scriptura. Recte ergo, & valde probabiliter dicemus Hebraicum nomen, & hederae, & cucurbitae esse commune. Vt autem detur arbusculae etiam, quam Syri Ciceiam vocant, Hieronymi suadet autoritas. Constant itaque omnia, nec mutare translationes necesse est.

16

Et protegeret eum. Laborauerat enim. Hebraice: Et ad liberandum eum a malitia sua, id est, vt illum protegeret ab aestu, quo laborabat. Ita enim Lxx: Et protegeret eum a malis suis. Itaque Hieronymus sensus potius rationem habuit, quam verborum.

et parauit Deus vermem ascensu autu in crastinum. Vt subito hederam exoriri fecerat, ita subito vermem eam corrosurum excitauit diluculo sequentis diei, id enim significat: *Ascensu autu in crastinum*, id est, cum aurora ascendebar super terram, vt initium diei sequentis faceret. Chaldaeus. Sub aurorae ascensu sequentis diei.

Præcepit Deus venio calido, et veni. Volebat Deus hoc hederæ exemplo docere Ionam, quam immerito irasceretur: & quoniam argumento vsus erat a minori ad maius: Tu doles hederam corrodere, & arrescere, & ego non dolebo deleri, & subverti urbem maximam? quo magis Ionas dolet sublata sibi fuisse hederam, induxit Dominus ventum vrentem, vt maior esset calor vis, & vehementius Propheta aestuaret.

Et aestuabat. *אֲרִיָוֹ*, id est, Deficiebat, vix poterat vim aestus tolerare, pene moriebatur. Haec enim est verbi Hebraici significatio, vt Hamos 8. In die illa deficient virgines pulchrae, & adulescentes in siti: Chaldaeus vertit hic: Animi deliquium patiens. Lxx eleganter *ἀδυνασία*, id est, minuebatur illi anima. Vis autem Hebraici verbi non potuit aut commodius, aut elegantius exprimi, quam si diceretur aestuabat, quod de eo proprie dicitur, qui loci angustijs inclusus, aut magna caloris vi afflictus quasi spiritu destituitur. Vt:

*Vnus Pelleo iuueni non sufficit orbis,
Aestuatur infelix angusto limite mundi,
Vt Cyrae clausus scopulis, paruaque Seripho.*

Iuuenal. Saty. 10.

Et petiuit animam suam vt moreretur. Ita etiam 3. Regum 19. Cumque venisset, & sedisset subter vnam ianipetum, petiuit animam suam vt moreretur, id est, mortem sibi precabatur: nam animam suam, dixit pro sibi. Lxx iuxta Complutensem codicem, & Regium *ἀπέδωκε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ*. Et destituebatur anima sua, sed multo melius habet codex Aldi Manutij: *ἡγὼ ἀπέδωκε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ*, quomodo legunt Hieronymus, Theodoretus, & Theophylactus, Vertitq; Hieronymus, Et tædedit eum animam suam.

18

Bene irascor, usque ad mortem. Iuxta Lxx & Chaldaei interpretationem, qui superiora verba ita verterunt: Si vehementer irasceris tu? id est, vehementer ne irasceris tu? satis apta est responsio, Vehementer irascor & quidem vsq; ad mortem, id est, vt pene praeter ira moriar, hoc enim significat vsq; ad mortem, vt Isa. 38. Et egrotauit rex Ezecias vsque ad mortem,

vsque ad mortem.

id est, lerali morbo, erat morti proximus. Philip. 2. Na & infirmatus est vsque ad mortem, sed Deus miseratus est eius. Matr. 26. Tristis est anima mea vsq; ad mortem, id est, mortifero dolore afficior, hęc Lxx translatio satis probabilis est, vt Bene ponatur pro Mulcum, vt apud Latinos, Bene nummatus, Bene barbatus, & male sanus, id est, partu sanus. Iuxta nostram translationem sensus est: Merito irascor. Et quia, qui putant se iure irasci, multum irascuntur, addit. Vsq; ad mortem, id est, ira magna, vt pene moriar pre ira quod Latinus diceret: Finidoria.

Et ego non parciam Niniue ciuitati magna. Quasi diceret, Et ego no dolebo tot homines perire quos creauit, & quos vt creaturas meas amo. Vtitur em eodẽ verbo quod vsus est, cu dixit: Tu doles super hederam, vel tu volebas parci hederę, & ego no parciam tantę ciuitatĩ: nam vtroq; modo vertitur. Est autem, vt dixi, argumentum a minori.

Qui non sciunt, quid sit inter dexteram, & sinistram suam. Chaldaus: Qui nesciunt inter dexteram, & sinistram suã discernere. Pro uerbum esse arbitror Hebręorum, quo significabant pueros, qui nondum nati erant vltim rationis. Hoc autẽ dupliciter, exponitur, vel nesciunt vtra manus sit dextera, vtra sinistra, quẽ admodum Theodo. & Theophy. & alij nonnulli intellexerunt, vel vt metaphorice capiatur dextera pro bono, & sinistra pro malo, iuxta illud Pro uerb. 4. Vias em, quę a dextris sunt, nouit Dñs, peruersa vero sunt, quę a sinistris sunt. Quẽ sensum cum priori subindicat Hier. & glossę. Sed cur reddenda ratione non est recordatus poenitentię Niniuitarũ: cur nõ dixit. Et ego non parciam Niniue, in qua tot millia hominum poenitentiã egerũt, cum causa vera ignoscendi fuerit illa poenitentiã? Potest hoc ita accipi, ac si diceret: Etiam si nihil esset aliud, non me mouere deberet tanta multitudo innocentium, quos necesse erat similiter cu ceteris petire: Ita fere Theodore. & Theophy. De poenitentiã em nihil dicit, qd eã iam viderat Ionas, & ipse Deo dixit: scio enim quod tu Deus clemens, & misericors es, patiens, & multę miserationis, & ignoscens super malitiã. Sed mihi hoc, quod nũc dicam, magis probatur. * Plurimi erant in hac vrbe morte digni, & erant plusquam centum viginti millia innocentium, qui nihil fecerant, cur perirent: & multa preterea iumenta, quę tamẽ omnia simul cum

19

20

ceteris peritura erant. Ergo ego, qui creaturas meas feci, vt essent, ne perirent innocentes, dedi spiritum poenitentię nocentibus, vt omnes salui fierent.

Et iumenta multa. Videmus infinitam Dei bonitatem, qui non solum innocentium hominum, sed etiam iumentorum miseretur, vt facile intelligere possimus quam eicurę simus, presertim si boni æmulatores fuerimus. Nec miremur cum iumentorum misereri, quando quidẽ scriptum est Sapient. 11. Diligis Domine omnia, quę sunt, & nihil odisti, eorum quę fecisti. Præterea illa culpa vacabant, & quodam modo iam poenitentiam egerant sacco cooperta, & ieiunando.

ALLEGORIA.

Cœpimus ex August. in epistola. 49. q. 6. exponere huius capituli Allegoriam, diximusque Ionam de salute Niniuitarum dolentem typum esse carnalis Israel, cui tristitia erat de salute gentium. Addamus ergo ex eodem, quę defunt, verba eius in breuitatem contrahentes. Vmbraculum hederę super caput Ionę, promissiones erant veteris testamenti, vel etiam bona ipsa, quę in illo testamento hominibus data sunt, quę erant umbra quædam futurorum, tãquam ab æstu temporalium malorum in terra promissionis defensa culum præbens. His enim bonis, & his promissionibus, quasi umbra quadam, se se ab illius temporis aduersitatibus protegebant. Vermis autẽ matutinus, vt est apud Lxx, siue vt est in Hebræo, & in nostra translatione, quem Dominus parauit ascẽsu diluculi CHRISTVS est, qui in illo ipso Psal. qui inscribitur; Pro susceptione matutina, dixit. Ego autẽ sum vermis, & non homo. Vermis est propter humilitatem carnis, fortassis etiam propter virginis partum, nam hoc animal plerumque de carne, vel de quacunq; re terrena, sine vllo cõcubitu nascitur. Matutinus est, quia diluculo resurrexit, & ideo matutinus dictus est, vel paratus in ascensu diluculi, vt vermis ille intelligeretur, qui cantat pro susceptione matutina: Vermis percussit hederam, quia per CHRISTVM, & eius Euangelium post eius resurrectionem, cuncta illa, quę temporaliter apud Israelitas velut umbratili prius significatione viguerunt, euacuata marcescunt. Et cunctus nunc ille populus amisso Ierolymitano regno, & sacerdotio, & sacrificio

21

22

23

24

cio, (quod totum umbra erat futuri,) in capriua dispersione magno æstu tribulationis adurit, sicut Ionas a Solis ardore, & dolet grauitur, & tamẽ dolori eius, atque umbrę, quam diligebat, salus gentium, poenitentiumque præponitur. Hęc Augustinus acutissimo, in quibus ego (præter pauca admodum, quę expositionis causa addidi) nihil mutauit, nisi quod ille ibi cucurbitam legit cum Lxx, ego cum nostro interprete hederam posui. Atque eadem est fere Hieronymi sententia. Quod autem superest, vt nihil sine expositione relinquatur, facile est addere: Hunc populum cœpit Dominus per apostolos suos reprehendere, quod salutis genitium inuideret, & præcipue per Paulum, vt late in epistola ad Romanos videte licet, & per Petrum, aduersus quem, cum ascendisset Ierolymam disceprabant, qui erant ex circumcissione dicentes: * Quare introisti ad vitos præputium habentes, & manducaisti cum illis: Quibus ipse multa respondit, & hæc ad extremũ adiecit: Si ergo eadem gratiam dedit illis Deus, sicut & nobis, qui credidimus in Dominum IESVM CHRISTVM: ego quis eram, qui possem prohibere Deum? Sed quia id satis non fuit vt respicerent, ait illis: si vos doletis quod illa bona amiseritis, quę temporalia erant, & umbra solum, cur ego non doleam potius de innumerabilium hominum, qui sunt in gentilitate, iactura, in quibus licet sint multi inexcusabiles proflus, quia, cum Deũ cognoscerent, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sunt tamẽ etiam plurimi, qui nesciunt quid sit inter dexteram, & sinistram suam, & a vanis magistris seducti nihil vident, & alij, qui sicut iumenta viuunt, & a nemine vnquam edocti sunt, quos necesse est simul cum illis perire, ni uocentur etiam gentes ad Euangelium? Pussillum siquidem, & magnum ipse feci, & æqualiter mihi cura est de omnibus.

TROPOLOGIA.

In Tropologia figuram eius diximus gerere Ionam, qui sui, id est, voluntatis suę, iudicijque sui amator est, quo nihil est mutabilius. Quare vt agricolę vites, quia infirmę sunt, & multum crescere solēt, vltimis adiungunt, ne per terram fundantur, & pereant: ita homines Deo adiungi oportet, vt firmi, & stabiles sint, alioqui ruant necesse est, & quo magis creuerint, eo per terram latius proterenti cõculcentur. Atque ita Dominus

Quam sint instabiles qui iudicij sui, & voluntatis suę amatores sunt.

infirmitatem discipulorum suorum, quamuis cresecbat in dies, nõ ignorans, ad se illos adiungere nitebatur. per fidem, spem, & caritatem, cum aiebat: Non turbetur cor vestrum, creditis in Deum, & in me credite. In domo patris mei mansiones multę sunt, &c. Quam igitur instabiles, & inquieti sint eiusmodi homines, docet hoc exemplum Ionę. Ascendit hederam super caput Ionę, vt protegeret eum ab iniuria solis, & laceratus est super hederam laceritia magna. Quidquid est laboris, atque insuauitatis iniquissimo animo perferunt, & assueti nihil tolerare, & voluntati suę obsequi, siquid aduersum contingat, cruciantur, & ferre non possunt, vt solem Ionas. * Siquid eueniat, quo dolorem illum leuent, etiam si modicum sit, immo dice lacerantur, Laceratus est Ionas super hederam laceritia magna. Quanta res hederam fuit, & laceratus est laceritia magna: sed paulo post vermis eam corrodit, & perit Ionas animam suam vt moreretur. Vt cito gaudent, ita cito dolent, & sicut pueris quilibet res, quamuis parua lætitiã magnam affert, quilibet, si aduersa sit, intolerabilem efficit dolorem. Nil moderate ferre didicerunt. Sed quis miretur eorum lætitiã cito in tristitiam cõuertit? Lacerantur super hederam infirma, & instabili, modo viret, paulo post aret, facile decidit in terram, & conculcatur. De his ista Hamos dictum est. Qui lætantur in nihilo, Virorem habet hederam, fructum nõ habet, tales sunt sæculi voluptates, & honores, & diuitiæ, de quibus etiam recte illud dici potest; Quem ergo fructum habuistis in his, in quibus nunc erubescitis? Coguntur enim homines erubescere cum secum cogitant, quomodo sibi huiusmodi bona comparerint, quorum nullum postea fructum sentiunt. * Hedera coronabantur, qui Bacchi sacra celebrabant, sicut legimus in 2. Machabæorum. Et cum liberi sacra celebrarentur, cogebantur hedera coronati circuire, vt intelligamus, nõ esse satis sobrios, neque sanos, qui rebus huiusmodi caducis magnopere oblectantur. De his Propheta ait: Væ coronę superbix, ebrijs Ephraim, & stori decidenti glorię exultationis eius, qui erant in vertice vallis pinguisimę, (id est, optima quęque sæculi, & iucundissima occupabant) errantes a vino. Merito autem eos deslet, quoniam stare diu non possunt quę amant, & magno cum dolore eorumdem cadere necesse est. Pedibus (inquit)

Iohan. 14.

25

Ham. 6.

Hedera. Voluptates sæculi ve hedera sunt. Rom. 6.

26

1. Mach. 6.

1. Sai. 28.

Pfal. 31.

Ita. 28.

27

Nihil est in hoc seculo, quod vermē suū coruo-lem non habeat.

28

conculcabitur corona superbia ebriorum Ephraim, & erit flos decidens gloria exultationis eius, qui est super vertice vallis pinguium, quali temporaneum ante maturitatem autumnū, quod cum aspexerit vidēs, statim vt manu tenuerit, deuorabit illud: At iustis gaudium verum, firmumque indicitur, quia non de transeuntibus rebus, sed de Deo gaudent, iactantini in Domino, & exultare iusti, & gloriamini omnes recti corde: Et Isaias: In die illa erit Dominus exercituum corona gloria, & sertum exultationis residuo populi sui. * Verum quia res facili, quæ dū possidebantur, magnæ, & quasi perpetuæ videbantur, tunc demum homines discunt, quam sint vanæ, & fluxæ, cum subito amittuntur, neque in illis spem esse collocandam, sed in earum creatore, qui mutari nullo modo potest: magna nobiscū diuinæ prouidentia dispensatione agitur, vt cum maxime nobis gratæ erant, auferatur. *Deo parat ut Deus vermem ascensu diluculi in cralium, & percussit hederam, & exaruit.* Nihil habere homo potest ita gratum, ita virens, & quod ita permanens videatur, vt vermē suū nō habeat à Deo paratum, quo ascendēte diluculo percutiatur, & arefcatur. Si regi carus, & intusus es, quid hominis voluntate mutabilius? aut si hæc maneat inuidia eorum, qui locum tuum appetunt te inde deturbabit. Diuitias multi casus opprimunt, honores mutata vulgi, aut maiorum, siue voluntas, siue opinio, secum mutat: voluptates morbi auferunt, pericula paupertas, infamia. * Ita Ionæ quidem hederam vnū vermem habuit, nostræ plurimos: atque, vt alij deessent, certe metus, & perturbatæ mentis cogitationes deesse nō possunt, quæ merito vermes dicūtur, vt eleganter exponit Gregorius lib. 16. Moral. c. vltimo. Quia autem (inquit) naturæ est vermiū momentis singulis incessanter moueri, non immerito signatur nomine vermī inquietudo cogitationum. Quo loco ita exponit illud Iob. 24. Dulcedo illius vermī: quia peruertæ mentis dulcedo vermī est, etenim inde delectabiliter pascitur, vnde per inquietudinē incessanter agitur, &c. Sed cur vermī paratur ascensu diluculi, nisi, quia cito concidit huius sæculi, quæ putatur, felicitas, & sepe eo tempore, quo maxime florere videbatur, & posse flores suos in spem diuturnitatis erigebat: Die præcedēti creuit hederam, sequentis diluculo accedit

vermis, & subito arefcit. Quis autem putaret fore, vt quæ illius dici æstus virens tollerauerat, diluculo arefceret, cuius & frigore, & rore viridior, & vegetior etiam futura videbatur? Quis crederet tunc funditus fuisse perituras omnes fortunatas Aman, ipsumque in altam crucem tollendum, cum vnus ex tot regnorum optimatibus ad potentissimi regis conuiuium à regina vocatus est? Iob, cum prole, opibus, firmitate corporis, gratia, autoritate vigeat maxime, repente omnia amisit, & percussus vlcere, sedebat in sterquilinio. * Sed ea est hominū durities, aut potius insensibilitas, vt ne ijs, quidem amissis, quæ habebant, factis respiciant, & de sententia deducantur sua, id est, de obstinato illo proprii iudicij, & propriae voluntatis amore, aut res sæculi magni facere desinant. Quos ea causa solet Deus affligere vehementius, & aliquid addere iacturæ bonorum, vt grauem morbum, & molestum persecutorem, aut vehemens periculum, aut deniq; aliquid, quod magnam afferat molestiam. Ita cum verme hederam consumpturo ortus est Sol grauis, quo molestior esset hederæ arefactio, accessit etiā ventus calidus, & vrens, quo solis vis, & ardori aueretur. Sol, qui alio tēpore luce sua gratas, calore vtilis, nunc ardore ingratisimus, & infestissimus est, quid aliud significat, quam potentem olim amicum, nunc ex amico persecutorem, & inimicum, aut aliam quamcumque persecutionem? De quo Prophetas. Per diem sol non vret te. Et Apocal. 7. Non esurient, neque sitient amplius, neque cadet super illos sol, neq; æstus. Gregorius quoque lib. 34. Moral. ca. 7. ait. Rursum sole persecutio designatur, sicut in Evangelio veritas dicit, quod nata sine radicibus semina orto sole auerūt: quia videlicet verba vitæ in corde terrenorum hominum temporali momento virentia su perueniente persecutionis ardore siccat, &c. * Et quia sepe fit, vt impij huiusmodi persecutionibus, quæ, vt medicinz adhibita erant, peiores per impatientiam reddantur, scriptum est: Et quartus angelus effudit phialam suam in solem, & datum est illi æstu affligere homines, & igni, & æstuauerunt homines æstu magno, & blasphemerunt nomen Dei habētis potestatem super has plagas: neque egerunt penitentia, vt darent illi gloriam. Sed vt ventus vrens solis ardorem adiuuabat, & multo mole-

Esther. 7.

Iob. 4.

29

Sol.

Psal. 110.

Manth. 11.

30

Apoc. 16.

stiozem

31

31

32.

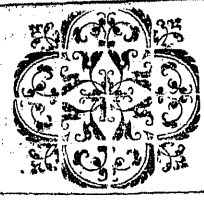
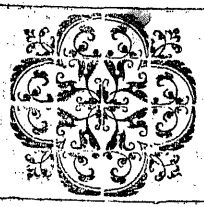
stiozem efficiebat, ita persecutiones adiuuat, & grauiora reddit præta suggerendo, & ad impatientiam prouocando malignus spiritus; qui venti vrentis nomine in scriptura solet intelligi, autore Gregorio li. 18. Moral. capit. 11. Nam quia ventus (inquit) vrens immundus spiritus solet intelligi, qui male suggestionis flatu ad terrena desideria iniquorum corda succendit, Jeremias propheta testatur dicens: Ollam succēsam ego video, & facies eius à facie Aquilonis: Olla namque succēsa est cor humanum sæcularium curarum ardoribus, desideriorumque anxietatibus feruens, quæ à facie Aquilonis succenditur, id est, Diaboli suggestionibus inflammat, &c. * Quem admodum autem Ionam Deus hac molestia erudit, vt disceret consilij suis cedere, & immerito dolere se: ita eos, quibus mererit cupit, prius persecutionibus, & tentationibus emollit, & docet, deinde etiam interrogat: *Putasne bene irascis tu*, dum quedam illorum mentibus obijcit, vnde erroris sui admonentur, vt deinceps non à se, sed à Deo duci se sinant, & in eo latentur, cetera contemnant. At enim, quia non nūquam nec ita continuo erudiuntur, sed male sibi constantes respondent: *Bene irascor ego vsque ad mortem*, paulatim eos ita instituit, & conuincit, vt ita nihil habeant, quod obijciant, sicuti Ionas tandem conuictus siluit. *Tu*, inquit, *doles super hederam, in qua nō laborasti, neque fecisti vt cresceret, &c.* Hoc est, Tu doles auferri tibi bona huius vitæ, quæ, velut hederam, fragilia sunt, & caduca, & sponte sua, etiam si nemo lædat, marcescunt cito, & arefcunt, cum neque tu ea feceris, neque auxeris. At ego non dolebo hōrum causa perire animam tuam, quam ego creavi mihi similem, & meo sanguine redemi: Patere igitur illa perire, ne illorum causa hæc pereat, dum nimis illis adhæret, & confidit, & nimium sui iuris effecta sibi subdi melius putat, quam mihi. * Sunt tamen nonnulli, quos Deus ad multorum vtilitatem magistros, & duces elegit, in quorum

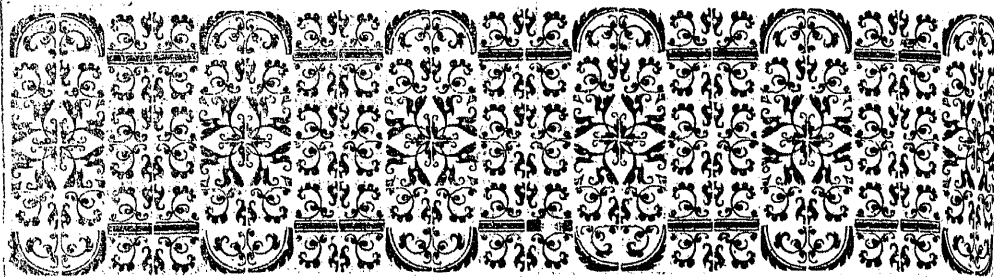
vnus cuiusque salute multorum salus agitatur, qui nesciant quod sit inter dexteram, & sinistram suam, & sunt quasi iumenta quedam Dei. Et quoniam scriptum est: Homines, & iumenta saluabis Domine, maxime Deus de horū salute laborat, per quos aliorum salutē operatur, hos præcipue instruit & errantes, siue per internas inspirationes, siue per verbera, & afflictiones, & ignominias in viam reuocat, quoniam si hi pereant multos perire necesse erit, qui illorum monitis, consilij, exemplo, instituenti sunt. Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat, & humilia respicit in caelo, & in terra? qui ira homines, & iumenta seruat, vt non solum illorum misereatur, qui rationis, & intelligentiæ inopia iumenta dicuntur, & magistros illis præbeat, aperiente manū suam impleat omne animal benedictione, sed eorum quoque, qui cum acumine mentis, & eruditione præstant, concupiscentiæ suæ seruientes pecudum more viuunt, & iumenta etiam non iniuria vocantur. Vere misericors, & miserator Dominus, patiens, & multum misericors, & miserationes eius super omnia opera eius: Benedic anima mea Dño, & omnia quæ intra me sunt, nomini sancto eius; Benedic anima mea Domino, & noli obliuisci omnes retributiones eius: qui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis, qui sanat omnes infirmitates tuas, qui redimit de interitu vitā tuā, qui coronat te, in misericordia, & miserationibus. Domine Iesv iterum precor, & semper precabor; Adueniat regnū tuum, fiat voluntas tua: Nostras etiam rebelles ad te compelle propitius voluntates. Castiga in hoc seculo, erudi, flagella, seca, vte etiā, si necesse est, vt tibi obsequamur, vt nō quod nos volumus fiat, sed quod tu vis. Adit tantum gratia tua, quæ iuuet, sufficit nobis gratia tua, tantum te ne careamus, tantum te in eternum fruamur. Tibi cum patre, & sancto Spiritu gloria, & laus, & gratiarum actio in sæcula sæculorum. Amen.

Deus maxime de coram salute curat, qui aliorū magistrū futuri sunt. Psal. 35.

Psal. 102.

FRAN-

FRANCISCI RIBERÆ PRESBYTERI SOCIETATIS IESV IN MICHÆAM prophetam Commentarij.

PROOEMIUM: DE SANCTARVM ORATIONUM VI AD VERAM, SANAMQUE INTELLIGENTIAM SCRIPTURARUM.

Extus in libro duodecim prophetarum est sanctus Michæas, qui, (vtrute ait Hieronymus) in medio, quasi in corde voluminis, positus profunda debet continere mysteria. Atque ita re ipsa experimur hanc prophetiam tot tamque illustria Domini Seruatoris mysteria seruare, vt iure illi mediis locis datus sit inter duodecim, non solum ratione temporum, sed etiā magnitudine, & multiplicitate sacramentorum, & esse quasi cor libri prophetarum. Sed ad hæc quis tam idoneus? præsertim cum nos, quibus hoc munus demandatum est, exigam habeamus scripturarum cognitionem, & multa peccata nos indignos reddant, vt cum sponsa introducamur à rege in cellam vinariam. Verum hæc me consolata est in humilitate mea, quod bonum habeo Dominum, & misericordem, qui precibus flectatur, & orari velit, ac dixerit: Petite, & accipietis, quærite, & inuenietis, pulsate, & aperietur vobis. Certe si dare nollit sermonem in os meum, sciebat qualis sim; minime ad hæc scribenda me per suos ministros impelleret. Nec ingenio igitur meo in re tanta cōfido, quod

Matth. 7.

sentio quam sit exiguum, neque exercitationi exponendi scripturas, in qua me non inficior aliquot iam annos studiose fuisse versatum, neque vigilijs, & labori in hoc genere studiorum, à quibus, postquam adolescentulus Theologicas litteras attingi, nullū fere ætatis meæ tempus abhorruit: Sed sanctis orationibus, quæ magnam, & veram, & vtilem impetrare solent diuinorum intelligentiam mysteriorum. * Hoc primum intelligentes, inquit Petrus, quod omnis prophetia scripturæ propria interpretatione non fit. Non enim voluntate humana allata est aliquādo prophetia, sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines. Non sunt ergo humano ingenio, & humana eruditione interpretandi libri illi, quos non humana eruditio, sed diuina peperit reuelatio. Prodest quidem ingenium, vtilis est sæculi eruditio, sed cum omnia, quæ in nobis sunt, adhibuerimus, sciamus veram scripturarum intelligentiam illius esse, & ab illo dari, cuius sunt scripturæ, & à quo tantus hominibus thesaurus est datus. Super senes, & super omnes docentes se David intelligebat, & supplex tamen orabat: Reuela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua. Si propheta celestium mysterio-

rum

rum cognitione egregie illustratus, quantum velum impositum oculis suis agnoscit, & amoueri cupit non aliter mirabilia de lege Domini consideraturus, quid nos petere par est, qui non velatos modo, sed obsecratos pene oculos habemus? In Isaia liber signatus datur scienti literas, & iussus ille legere, responderet: Non possum, signatus est enim. Apostolis sensum aperuit Dominus vt intelligerent scripturas. * Merito ergo Hieronymus in prooemio commentariorum in Hosee dixit: In explanatione omnium prophetarum sancti Spiritus indigemus aduētū, vt cuius instinctu scripti sunt, illius reuelatione pandantur. Sed quid Hieronymus refero, cum spiritus ipse manifeste dicat: Cibabit illum pane vitæ, & intellectus, & aqua sapientiae salutaris potabit illum, & firmabitur in illo, & non flectetur, & continebit illum, & non confundetur, & exaltabit illum apud proximos (uos). Et in medio Ecclesiae aperiet os eius, & adimplebit illum spiritu sapientiae, & intellectus, & stola gloriæ vestiet illum. Quomodo autem hoc Dei donum sit impetrandum, idem spiritus pulcherrime explicauit. Primum docet euoluendos esse sanctorum patrum libros, quos Deus Ecclesiae suæ doctores, & magistrōs dedit, ne (quod hæretici huius temporis faciunt) per nos ipsos scripturas legere, & interpretari audeamus: est enim id & insignis cuiusdam temeritatis, & omnium hæresum origo. Sapientiam, inquit, omnium antiquorum exquirat sapiens, & in prophetis vacabit. Narrationem virorum nominatorum conseruabit, & in veritas parabolarum simul introybit. Non solum debet introire in obscura scripturæ sacramenta, sed simul cum vitis nominatis, & celeberrimis in Ecclesia doctoribus, quorum narrationem, id est, enarrationem, & explanationem (id enim significat *διήγησις*) conseruare præcipitur. * Sed ne hoc satis putemus, & nihil præterea curæ in eo studio ponamus, laborare nos iubet, & orare, vt per orationem tandem perfectam, & integram ex illorum libris cognitionem hauriamus. Subiicit enim: Cor suum traderet ad vigilam diluculo ad Deum, qui fecit illum, & in conspectu altissimi deprecabitur. Aperiet os suum in oratione, & pro delictis suis deprecabitur; Si enim Dominus magnus voluerit, spiritu intelligentiæ replebit illum, & ipse, tanquam imbres mittet eloquia sa-

ita 29.

incaz vlt.

3

lohan. vlt.

Eccli. 17.

Eccli. 19.

4

psal. 118.

pienæ suæ, & in oratione confitebitur Domino. Ipse palam faciet disciplinam doctrinæ suæ, & in lege testamenti Domini gloriabitur. Collaudabunt multi sapientiam eius, & vsq; in sæculum non delebitur. Hoc ergo nunc quidem nobis satis sit, tribus maxime rebus veram, ac solidam scripturarum intelligentiam contineri, labore, & studio nostro; sanctorum patrum lectione; oratione. Imitemurque, cum patres ceteros, tū beatissimum Thomam, qui lectionem semper, & scriptionem ab oratione auspicabatur, in locis vero difficilioribus scripturæ etiam nonnullorum dierum orationes, & ieiunia adhibebat. Qui ita scripturas didicerit, is demum & intelliget optime, & Ecclesiae exponendo proderit maxime: aliter enim mentem nostram instruit, & commouet quod humana ratio excogitat, aliter, quod Dei spiritus suggerit. Quare nos, qui magnum opus aggressi sumus, Dei bonitate freti, & quamuis multam operæ in hoc literarum genere posuimus, parum & tarditate ingenij, & vitæ impuritate consecuti sumus, ac per nos ipsos ad Deum accedere veremur, ipsum beatum Michæam, per quem tot, & tam præclara sacramenta Ecclesiae prodita sunt, inuocamus, vt per eundem germanam eorum explanationem habeamus à patre luminum, qui dat omnibus affluenter, & non improperat.

Tribus rebus vera scripturæ intelligentia continetur.

ARGUMENTVM

CAP. I.

Vaticinatur aduersus Samariam & Ierusalem. Samaritæ vastitatem maximam, quæ paulo post inferenda erat ab Assyrijs; Ierusalem autem euerendas esse etiam ab Assyrijs multas vrbes munitas Iudææ, ita vt fere ad portas ipsas Ierusalem perueniat plaga.

CAP. II.

Commemorat Israelis auaritiam, & rapinas, & captiuitatem, quæ eū illarum causa manebat. Et quoniam Dei misericordiam confidentes Israelitæ vana fore sperabant, quæ de captiuitate prædicabant prophete; responderet Dominus, eos suis sceleribus, & rapinis non reliquisse locum misericordiam. Itaque non dubitent verura esse, quæ prophete prænuntiant. Deinde læta prophetia eos consolatur, conuersionem illius populi futuram tempore Euangelij, & maxi-

me in

me in seculi sine predicēs, & de CHRISTI, sanctorum que in celum ascensione breuiter vaticinans.

CAP. III.

Inuehitur in crudelitatem, & rapacitatem principum duarum tribuū, & in pseudopphetas ad quāstum prophetantes, in iudices, sacerdotes, quorum peccatis predicat Ierusalem solo esse æquandam, & arandam, vt agrum.

CAP. IIII.

Vaticinatur gentium conuersionem magna cum alacritate ad Ecclesiam venientium, deinde, & conuersionem Iudæorum. Consolatnr etiam Ierusalem, quod ad eam venturus sit CHRISTVS, & de captiuitate Babylonica reducenda, hostesque suos ditioni suæ subiectura sit.

CAP. V.

Predicit Ierusalem imminentem captiuitatem Babylonicam, nec tamē ideo abiciens eam esse genus Iudæorum, donec populi gentilium conuerti incipiant. Deinde multa vaticinatur de successu Euangelicæ prædicationis, & de eius per orbem victoria, de protectione Dei erga eos, qui crediderint, de supplicijs non credentium.

CAP. VI.

Inrepat principes duarum tribuū, & populo ingrato vetera beneficia exprobrat, ac deinde docet quibus officijs de mereri Deum possit, & rursus peccata reprehendit, & captiuitatem Babylonicam prædicat.

CAP. VII.

Paucitatem bonorum deplorat, & morum deprauationem. Deinde captiuitatē Babylonicam, & futuram liberationem, populi que iam liberi felicitatem prædicat.

CAP. I.

Verbum Domini quod factum est ad Michæam Morasthitem, in diebus Ioatham Achaz, & Ezechia regum Iudæ: quod vidit super Samariam, et Ierusalem. Audite populi omnes: & attendat terra, & plenitudo eius: & sit Dominus Deus vobis in te-

stem, Dominus de templo sancto suo. Quia ecce Dominus egredietur de loco suo: & descendet, & calcabit super excelsa terra. Et consummentur montes subtus eum: & valles scindetur sicut cera à facie ignis, sicut aqua, qua decurrūt in præcepis. In scelere Iacob omne istud, & in peccatis domus Iacob. Quod scelus Iacob? nonne Samaria? Et quæ excelsa Iudæ? nonne Ierusalem? Et ponam Samariam, quasi aceruum lapidum in agro cum plantatur vinea: et detrahā in vallem lapides eius, & fundamenta eius reuelabo, Et omnia sculptilia eius considerentur, et omnes mercedes eius comburentur igne, & omnia idola eius ponam in perditionem: quia de mercedibus meretricis congregata sunt, & usque ad mercedem meretricis reuertentur. Super hoc plangam, & ululabo: vadā spoliatus & nudus: faciam planctum velut draconum, et luctum quasi struthionum: quia desperata est plaga eius, quia venit usque ad Iudam, tetigit portam populi mei usque ad Ierusalem. In Geth nolite annuntiare, lachrymis ne ploretis: in domo pulueris puluere vos conspergite. Et transite vobis habitatio pulchra, confusa ignominia: non est egressa, quæ habitat in exitu: planctum domus vicina accipiet ex vobis, quæ stetit sibi met. Quia infirmata est in bonum quæ habitat in amaritudinibus: quia descendit malum à Domino in portam Ierusalem. Tumultus quadrige stuporis habitanti Lachis: prin-

Elas.

cipium peccati est filia Sion, quia in te inuenta sunt scelera Israel. Propterea dabit emissarios super hereditatem Geth: domos mendacij in deceptionem regibus Israel. Adhuc heredem adducam tibi, quæ habitat in Marefa: usque ad Odollam veniet gloria Israel. De caluare, & redere super filios deliciarum tuarum: dilata caluitium tuum sicut aquila: quoniam captiuus ductus sunt ex te.

HISTORIA.

Ad Michæam Morasthitē. Morasthi, vt hic ait Hieronymus in proemio, & in Locis Hebraicis, ipsius etiam Hieronymi tempore viculus erat haud grandis iuxta Eleutheropolin urbem Palæstinæ. Multi, in quibus sunt, Vatablus, & Andreas Masius in ca. 15. Iosue, affirmāt Morasthi esse Marefam urbem Iudææ nobilem, cuius meminit Iosue cap. 15. Quod non videtur prorsus improbabile, nam & Chaldæus vertit: Ad Michæam de Marefa, & Eusebius prodidit Marefam abfuisse ab Eleutheropoli bis mille passibus. Ita citat Masius, locus est autem in libello de Locis Hebraicis, qui ex Eusebio desumptus est, additq; in Hieronymo Marefa scribendum esse, vbi legitur Mafeta. Sed veriustamen arbitror diuerfas esse vrbes, quamuis Eleutheropoli proximas, quoniam Iosue. 15. scribitur מרפא Marefa, hic autē scribitur מרשתי Morasthi. Deinde quoniam in eodem libello vtriusque recordatus est Hieronymus. Primum ait: Marefa (ita enim & ego legendum arbitror) in tribu Iudæ cuius nunc tantummodo sunt ruine, in secundo lapide Eleutheropoleos. Et postea: Morasthi, vnde fuit Michæas propheta, est autem vicus contra Oriërem Eleutheropoleos. Et in proemio commentariorum ait: Ad Michæam de Morasthi, qui vsque hodie iuxta Eleutheropolin Palæstinæ haud grandis est viculus.

Super Samariam & Ierusalem. De Samaria diximus in cap. 3. Hamos nu. 6. Subindicat autem argumentum prophetiæ, cum enim post prophetias Isaia, Hoesæ, Ioelis, & Hamos nec decē tribus resipissent, nec dux;

Verba Morasthi.

& magis in dies ammineret, vtrique populo captiuitas, præsertim Israeli, quæ captus est sexto anno Ezechia, sub quo etiam prophetauit Michæas, alios atque alios prophetas mittebat misericors Deus, vt calamitatem illam magnā quæ instabat, euaderent. Sed super Samariam prius dicit, quoniam illa prius capta est, vt ait Hieronymus, & quoniam scelere & impietate prior erat, potissimumq; contra illam vaticinatus erat. Dixit autē, Super pro Contra, vt sepe fit apud Hebræos in præpositione ו, vt Psal. Adterunt reges terræ, & principes conuerunt in vnum aduersus Dominum, & aduersus Christum, & eius. Ierem. 46. Quod factum est verbum Domini ad Ieremiam prophetam contra gentes ad Egyptum, aduersus exercitum Pharaonis. 2. Regi. 12. Ecce ego suscitabo super te malum de domo tua, id est, contra te, quod etiam adnotauimus in Hamos 7. cap. nu. 21.

Audite populi omnes. Hoc est tam decem, quā dux tribus, audite, vt exponunt Theodoretus, & alij. Omnes enim compellat, quoniam omnium erat calamitas, quam prædicat. Atque, vt rem magis exaggeret, attentioresque eos reddat, iterum alijs verbis idē dicit. Attendat terra, & plenitudo eius. Plenitudinem eius vocat omnia, quæ in ea sunt, vt Psal. 3. Domini est terra, & plenitudo eius. Sed quia nunc homines appellat, sensus est. Audiant vniuersi, qui habitant in terra promissionis. Lxx. Terra, & omnes, qui in ea. Et terram quoque alloquitur, vt significet illam esse vastandam, & de populo sandam. Ex hoc loco videmus falsum esse quod adnotauit Galatinus libro 5. de arcanis catholicæ veritatis, capiti. 4. id est, id est, populos semper in scriptura intelligi de gentilibus.

Et sit Dominus Deus vobis in testem. Omnino legendum est, Et sit Dominus Deus in vobis in testem, vt constat ex Hebræo, & ex Lxx, & ex Chaldæo, ceterisque fere interpretibus. Et est sensus: Deus mihi testis contra vos sit me officio meo fideliter defungi, ac nihil reticere eorum, quæ ex ipso audiui ad vos. Quasi dicat: Deo audiente, ac videnteloquar, quæcumque ipse præcepit, vt vobis nuntiarem, & inexcusabiles eritis, omnique poena digni, si eum per me loquentem non audieritis. Si quid vobis acciderit non poteritis conqueri, neminem fuisse, qui admoneret. * Ceterum id

Super.

3

in pro eo.

est, In

est, In vobis, si pe tra ponitur, vt significet
contra vos. Vt Genesi 6. Manus eius cōtra
omnes, & manus omnium contra eum. Ex
hod. 14. Fugiamus Israēl, Dominus enim
pugnabit pro eis contra nos. Et quod vulgo
solent legi in Psal. 47. In te inimicos nostros
ventilabimus cornu, & in nomine tuo sper
nemus insurgentes in nobis, si legatur, In
nobis positum est pro contra nos. Nec ab
hōret ab hac locutione illud Homerī, (in
quo, vt ante dixi, multas scripturaz phrasas
inuenimus.)

Lib. 1.
Iliados.

Porro in Iliad. 1. ubi dicitur, *Εγχετο οὐρανὸν ἰδὲ γαίαν*, id est,
Egredietur Troianis, (id est, contra Troianos)
Criniti Achaiū.

In campo stabat.
Et lib. 17. *ὤρετο δὲ τὸν ἄστυ*, id est,
Sed quando in his conuertitur, vitibus con
fusus, pro In hos.

Et lib. 5. *ὄρετο δὲ τὸν ἄστυ*, id est,
Sed quando in his conuertitur, vitibus con
fusus, pro In hos.

Hoc est, Tlepplum autem Hercules fi
lium, bonumque, magnumque,
Excitavit in diuino Sarpedone fatum vio
lentiam. Pro In diuinum Sarpedonem.

Video posse eundem sensum reddi si lega
mus: Et sic Dominus Deus vobis in testem,
vt Matth. 8. Offer munus, quod præcepit
Moyses in testimonium illis, id est, Vt testi
monium sit cōtra illos, cum me calumniari
volent quasi legis transgressorem. Et ca. 10.
Et ad reges, & præfides ducemini propter
me in testimonium illis, & gentibus, id est,
vt hoc cōtra illos testificetur in die iudicij.

Quod superius dictum est Luc. 9. Eriā pul
uerem pedum vestrorum excutite in testi
moniu supra illos, id est, contra illos, vt pau
lo ante aduersauimus. Sed quoniam obscu
rius reddunt sensus hic, & in Hebræo, & in
Lxx est, In vobis: ita potius putamus legen
dum: Quod autem ait, *Erit in testem*, signi
ficare more Hebræorum: Erit testis, adno
tauimus iam in cap. 8. Hofn. 16.

De templo sancto suo. Hæc verba
pertinent ad præcedentia; Dominus Deus
erit contra vos in testem, ille, inquam, Do
minus, qui in celo habitat, vt verus Deus,
vnde omnia despectat, quæ in terris sunt,
& quem diffugerē nihil potest. Crebro dixi
mus pro signo veri Dei poni, habitare eum
in cœlis. Inde Homerus.

Zeὸν ἰδὲ γαίαν, ἰδὲ γαίαν, id est, Iuppiter
gloriosissime, maxime, nigras ne
bulas faciens, in æthere habitat.

Quia ecce Dominus egredietur de loco sancto
suo. Egredi Dominus dicitur, cum suppli
cium magnū de aliquo sumere parat, siue
(vt quidem ait Moses Ægyptius lib. 1. Di
rectoris dubiorum ca. 23.) cum aliquo ope
re exerit potentiam suam, quæ prius absco
dita videbatur, sed arbitror potius dicen
dum: cum exerere vult potentiam suam:
sumpta metaphora ab eo, qui dōmi quiesce
bat, & iniuria aliqua lacescit foras ruit, vt
capiat vitionem. Quamuis Hieronymus
hic, & in Isai. 26. videtur ita accepisse: Egred
ietur ex seipso, & quasi naturam suam re
linquet, hoc est, Puniet, quod alienum est
ab eius ingenio: Ita enim ait: Dominus, qui
natura benignus est, vestris peccatis cogit
etur persona, quam non habet, crudelitas
assumere, vt Isai. 26. Ecce enim Dominus
egredietur de loco suo, vt viseret iniquita
tem habitatoris terræ contra eum Psal. 49.
Nunc autem repulisti, & confundisti nos, &
non egredieris Deus in virtutibus nostris,
id est, cū exercitus nostri pugauerint, non
exabis simul cum eis, vt ostendas potētiam
tuam contra inimicos nostros: Eodem mo
do intelligi videtur illud Psal. 67. Deus cum
egredieris in conspectu populi tui, vt, sci
licet, perderes eius aduersarios. Simili locu
tione dicitur exurgere, vt Psal. 7. Et exurge
Domine Deus meus in præcepto, quod mā
dasti. Psal. 43. Exurge, quare obdormis Do
mine, exurge, & ne repellas in finem.

Et descendet, & calcabit super excelsa terræ.
Moses Ægyptius li. 1. Directoris dubiorum
cap. 10. & lib. 2. cap. 30. descensum Domini
interpretatur pœnas, quas de peccatoribus
sumpturus est. Quamuis si vis, & proprie
tas vocabuli spectetur, descensus nō ipsam
punitiōnem significat, sed appropinquo
nem, quasi ad propius intuendum peccata,
quæ puniturus est, vt Gen. 11. Descenditq;
Deus, vt videret turrem, & ibidem: Venite
igitur, & descendamus, & confundamus lin
guam ipsorum. Et cap. 18. Descendam igitur,
vt videam an clamorē, qui venit ad me,
opere compleuerint. Itaque sicut qui nun
tio iniuriæ, aut iniuria aliqua prouocatus
domo exit, & propius accedit quasi iniuriā
inspiciurus, ac tum demum se viciscitur:
ita Dominus dicitur egredi, & descendere,
& calcabit super excelsa terræ, id est, potentif

simos

simos quoque conculcabit, & conteret, Ira
etiam Hamos 4. Faciens matutinam neby
lam, & gradiens super excelsa terræ.

7

Et conuoluetur montes sicut lutum. Montes,
appellat principes, valles populos, vt inter
pretatur Hieron. Montes consumuntur, id
est, tabescent, & liquecent Domino calcā
te Heb. 1027, id est, & dissoluentur, vel li
quecent vt Exho. 16. de manna: Cumq; in
caluisset sol, liquebat. Psal. 21. Factum est
cor meum tanquam cera liquecens in me
dio ventris mei, & valles cadentur, id est, li
quecent, & quasi in nihilum rediguntur eo
ueniente, & defluēt more ceræ liquefactæ,
aut aquæ in præceptis eurentis. Huiusmodi
metaphoris frequenter vtitur scriptura; cū
magnam Dei potentiam vult ostendere, cui
nullo modo homines, etiā potentissimi pos
sint resistere, sed metu potius cōtabescant,
& cōsumantur, & arescant, vt Isai. 64. Vtinā
dirumperes cœlos, & descenderes. A facie
tua montes defluerent, sicut exustio ignis
tabescens. Hamos 9. Et Dominus Deus
exercituum, qui tangit terram, & tabesce
t, & lugebunt omnes habitantes in ea.

8

In scelere Jacob omnes sunt. Omnia hæc ma
la, quæ vaticinor, venient propter iniquita
tem Jacob, id est, decem tribuum, & domus
Israel, id est, duarū. Lxx: Propter impietate
Jacob omnia hæc, & propter peccata domus
Israel. Chald. Propter scelera familie Jacob
istud, &c. Cogimur autē exponere domū
Israel duas tribus, quoniam de vtroq; populo
loquitur, vt videm⁹ in verbis sequētib; in
quibus per Jacob docemur significatas esse
decē tribus: Quod scelus Jacob: nonne Sa
maria: Quare domus Israel erūt duæ tribus.
Nec immerito, cū enim decē tribus, & duæ
dicātur, duæ domus Israel, vt Isai. 18. In lapi
dē autē offensionis, & in petrā scandali dua
bus domib⁹ Israel: recte ea pars filiorū Israel
quæ tēplum, ritusq; seruabat sacrōrū, & Deo
magis adhærebat, vocatur dom⁹ Israel. Atq;
hoc ca. 3. perspicue videbimus, cū enim mā
nifeste loquatur de duab⁹ tribub⁹, vt ex fine
ca. cōstat, ait: Audite principes Iacob, & du
ces dom⁹ Israel. Et postea. Audite hoc prin
cipes domus Iacob, & iudices domus Israel.

9

Quod scelus Jacob? nonne Samaria? Notissi
mum est quod nam sit scelus Jacob, nempe
Samaria, id est, idololatria Samaria. Chald.
dus, vbi nam scelus istud cōmiserunt do
mus Iacob? An non in Samaria?
Et quæ excelsa Iudæ nonne Ierusalem? Mon

tes, & excelsa Iuda, vbi duæ tribus colūt ido
la sua, quæ nam sunt? Nonne Ierusalem est
plena huiusmodi excelsis, & altari bus idolo
rum? Chaldæus: Et quō loco peccauerunt
domus Iudæ nonne in Ierusalem? Tam Sa
maria, quam Ierusalem emphasim habent
indignatione plenam, sed præcipue Ierusa
lem. Quali dicat, Samaria, quæ ego alijs vr
bibus imperare volui, & caput esse regni de
cē tribuum; maxime omnium feruet idola
latria, in ea enim sunt rex, & principes, qui du
ces pietatis esse debuerant, & ipsi idola eri
gūt, ac tētū, reliquosq; ad eorū cultū pro
uocant. Ierusalē autē vrbs sancta, quam ex
omnibus vnam elegi, & tēplo, ac sacerdotio
cōsecraui, quæ tueri debebat pietatem solā,
cum reliquæ idola colerēt, maxime omnium
dedita est idololatriæ, & plura in ea excelsa
inueniuntur, quā in vlla alia. De excelsis di
ximus multa in ca. 4. Hosæ n. 24. Soler au
tem poni sepe in scriptura Nonne, vt signi
ficetur notissimum esse id, quod quæritur,
& quod nemo vel neger, vel ignoret: vt
Deuter. 32. Nonne hæc cōdita sunt apud
me & signata in thesauris meis? & in Hab
dia: Nonne furati essent sufficientia sibi?
Hinc toties dicitur in libris Regum: Non
ne ecce hæc scripta sunt in libro dierum re
gum Iudæ? Ita igitur nunc ait: Quod scelus
Iacob? nonne Samaria? Et quæ excelsa Iu
dæ? nonne Ierusalem.

Nonne,

19

Et ponam Samariam, quasi acervum lapidum
in agro. Quia prior fuit in impietate Sama
ria, prior etiam erit in pœnā. Duplex autem
esse potest horum verborum sensus: Prior
est, efficiam vt per Assyrios subuertatur Sa
maria, ita vt ex tanea vrbe non maneat nisi
acervus lapidū, quemadmodum cū planta
tur vinea, lapides ex ea in acervum aliquē
extra conijciuntur, quem sensum reddidit
nostra translatio, & secutus est in cōmenta
rijs Hier. Alter autem nō solum recētorū
bus placuit, qui libere solent à translatio
ne nostra recedere, sed etiā Lxx interpretibus,
& Chaldæo. Est autem huiusmodi: Ponam
Samariam omnino euerfam, ita vt vbi nūc
sunt domus, vineæ plantentur. Quæ etiā ver
ba Hebræa recte admittunt, Nā pro eo, qđ
Hier. vertit: Cū plantatur vinea, in Heb. est
777 7777, quod verti potest: Et in plāta
tiones vineæ. i. vinearū, quomodō vertent
Lxx, & Chald. & alij, Et sine coniunctione,
Et, vt est in Heb. vt sit sensus: Ponā Samariā
in acervum lapidū in agro, in plātationem

K k vineæ

vinee, id est, qui aceruus fieri solet vt vinea, plantatur. siue cum vinea plantatur. * Sed posteriorom sensum putabit quispiam esse probabiliore (quod illis autoribus contigit) quonia sequitur continuo; Et detrahant in vallē lapides eius. Erat enim in excelso monte cōdita Samaria, & ideo lapides ruinarū eius in subiectā vallē demitti videtur, vt vinea plantetur in eodē loco. A non minus, immo etiā magis priori fauent hęc verba, hoc enim ait Propheta: Eius ampla, & magnifica edificia solo equabo, & in aceruū lapidū redigā, qualis fieri solet cū vinea plantatur. Et quia cū vites seruntur, & noua vinea plantatur, lapides ex ea educuntur, & forum in locū aliq̄ cōgeruntur, ita ego lapides ruinarū eius projiciā in vallē proximā. Atq; hęc sensus nostrę translationis probabilior est, quonia non possumus ostendere quod alter vult, in loco vr̄bis Samarię vineas fuisse plantatas. Quid? quod & hęc sensum trāslationis nostrę nō respicit, si verus esse cōprobetur? Nam ita exponi potest, Pōnā Samariā, quasi cū lapides eo aceruantur cū plantatur vinea, qui ideo coaceruantur, vt in eodē loco vinea plantetur. Quare hoc etiā nomine p̄ferēda est trāslationis nostrę, quod vt̄rumq; sensum reddit Hebręorum verborū, cū alię alterū reddere videantur.

12 * Vbi nos habem? In aceruū lapidū, in Heb. est 77. Lxx verterunt. *eis ē pomorum custodia, id est, in pomorū custodia.* Quod etiam fecerūt psal. 78. Posuerūt Ierusalē in pomorū custodia, qđ ita ab Euthymio in eodē locū expositiū est: Per pomorū, custodia, per *στρωποφυλακίαν*, tuguriū quodpiā intelligit, in quo pomarū custos solet maturescētes fructū a furib; obseruare. Posuerunt enim ipsam Ierusalē veluti ruinā quandā, & rudem, ciuitatis tantum habentē figuram, exteriori quadam specie, & nō re ipsa, quemadmodū & tugurium illud, quod Gręci vocant *στρωποφυλακίαν*, domus quidē speciem p̄feret, tamen si vere domus nō est, sed casula, & tuguriolū ex paucis quibusdam lapidibus tumultuario opere constructū. Hęc Euthymius, cuius mihi parū ratio probatur, nā vr̄bs ita euer̄sa, vt in aceruū lapidū redierit, nequaquā figurā vr̄bis habet. Sed hinc ducta est similitudo: in vineis, aut in hortis tugurium cōstruitur informe, quod magis aceruus quidam lapidū, aut terrę, videtur quam domicilium, ita cum vr̄bs funditus subuertitur, in illa magna arca, quam magnificę do-

mus occupabant, aceruus lapidū tantum relinquitur, & quę olim erat vr̄bs, similis redditur vineę, siue pomario, in cuius arca est vnicum tuguriolū, quod aceruus videtur. Quod rectius intelligimus ex Isai. 1. Et derelinquetur filia Sion, vt vmbaculum in vinea, & sicut tugurium in cucumerario, sicut ciuitas, quę vastatur, vbi pro Tugurium, L x x similiter verterunt.

Et fundamenta eius reuelabo. Reuent omnia edificia, ita vt sola fundamenta extrema relinquantur, & oculis omnium pateant.

Et omnia sculptilia eius concidentur. Non enim solum in Bethel, & in Dan idola habebant, quę adorarēt, sed etiā Samarię in suis domibus more gentium. Confringentur igitur hęc cum vr̄bs subuertetur.

Et omnes mercedes eius cōburentur igne. Mercedē vocat dona, siue diuitias, quas collegit Samaria ex cōmercio, & amicitia gentiū, quarū idola colebat: quas mercedē vocat, quonia propterea ipsi dabantur qđ idola eorum dē gentiū adoraret, sicut ait Isai. 17. Quia de mercedibus meretricis cōgregata sunt, id est, lucrata est ea quęstū meretricio cū altariū nationū hominibus fornicando, hoc est, eorū Deos adorādo. Fieri etiā potest, vt iuxta ipsius Samarię mentē loquatur, quę omnia bona, & omnes diuitias idolis suis accepta referebat, vt Hof. 2. num. 45. & posuimus, ibi enim ait. Vadā post amatores meos, qui dāt panes mihi, & aquas meas, in nāmēā, & linū meū, oleum meū, & porum meum. Et postea: Et corrumpā vineā eius, & sicut eius, de quib; dixit: Mercedē hęc merx sunt, quas dederūt mihi amatores mei. * Quod autem Vatablus putat, mercedē dici donaria appēla in tēplis idolorū, idolaq; meretrices dici, toto celo errat, nūquā enim idola meretrices vocātur in scriptura, sed idolorū cultores. Quod, quonia notissimum est, non videtur cōprobandum, passim enim videmus in scriptura, vt Iere. 2. Ezechie. 16. Hoscę. 1. & alibi sępe. Sensus ergo est. Omnes diuitias eius igni tradā, & omnia idola, quę ab alienigenis dono accipiebat, aurea, atq; argētea, omnino cōterā & disperdā, quonia hęc omnia meretricio quęstū cōparantur.

Et quę ad mercedem meretricis reuertentur. Quonia meretricis Samarię erāt hęc diuitię, a meretrice transibunt ad meretricē, a Samaria ad Niniuem caput regni Assyriorum, a quibus Samaria diripiēda erat, & meretri-

Pomorum custodia.

meretrix speciosa vocatur a Nahū. c. 3. I radentur omnia in manus Niniues, vt eis pro arbitrio vratur, & ipsa Niniue credet illas opes datas sibi esse ab idolis suis, tāquā mercedē quandam adorationis, & cultus, atque eorū opera putabit se victoriā illam, & triumphum de Samaria retulisse. * Sed si igne cōburenda erāt omnia, & perdēda, quomodo ad Niniuē reuertetur? Solec scriptura quasi omnia tollere, & sequentibus tamen verbis ostendit se non omnia sustulisse, vt Hof. 9. Ephraim, quasi auis auolauit gloria eorum, a partu, & ab utero, & a cōceptu. Cumq; omnes filios tollēdos esse dicat vix dū natos, addit postea: Quod & si genuerint filios suos, absq; liberis eorū faciā in hominibus. Et postea: Percussus est Ephraim, radix eorum excicata est, fructū nequaquā faciēt. Quod et si genuerint, interficiā a mantissima vteri eorū. Ita Iohan. 1. In propria venit, & sui eū nō receperunt. Et tamen postea ait: Quotquot autē receperūt eū, dedit eis potestātē filios Dei fieri. Ita igitur vsq; ad mercedem meretricis reuertentur omnes illę diuitię Samarię, quę ignem, & vastitatē euaserint.

ALLEGORIA.

Hęc fere omnia ab initio capitis, qui vult explicata videre de Iudęorum excidio post Christi aduentū, legat Eusebiū li. 6. Demonstrationis Euang. c. 13. Mihi enim (vt in ca. 3. Hamos admonui) nihil iam cum Iudæis esse volo, tantum ad CHRISTI, & Ecclesię mysteria descendam in Allegorijs.

TROPOLOGIA.

Michas, autore in proemio huius operis Hier. humilitatē, Morasthi autē hęc edē sonat, quia ille re vera heres est, & postea regni celestis, & nūc cognitionis mysteriorū Christi, & donorū Spiritus sancti, qui est humilis corde, sicut ait Dñs: Cōfitebor tibi pater Dñe cęli, & terrę, quia abscondisti hęc a sapientibus, & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. His Dñs loquitur aduersus Samariā, & Ierusalē quia humiles eligit, per quos corripiat, & terreat, cōuertatq; peccatores. Nā superbi p̄dicatores, & a Dei lege recedentes, etiā si verbū eius sonent, & disertissime loquātur, facti sunt velut æsonās, aut cymbalū tinnies, vixq; vllū deo lueri faciūt. In Samaria, & in decē tribub; hereticos indicari cōfirmat Hier. quē sensum, & in hoc propheta, & in ceteris ipse abūde persequitur, eo lectorē mittimus. Nos, quonia hoc moribus vtilius putabimus, eū tēnebimus,

quę in 2. c. Ham. n. 12. & 13. explicauimus in Israele, siue Samaria eos significari, qui quondā legē Dei obseruabāt, sed postea palā a Deo recedētes perfricta frōte colūt idola vitiorū. In Iuda autē, siue Ierusalē illi intelligūtur, qui loci, & cōditionis suę rationē peculiariter Deo dicati in peccata labūtur, & turpiter viuūt. * Audite, inquit, populi omnes: videt mihi in scriptura interdū populos in malā partē accipi, p̄sertim cū nō de gentilibus sermo est, sed de filijs Israel: qui in bonā partē solent appellari populus, vt, Actēdite popule meus legē meā, inclinate aures vestras in verba oris mei. Audi populus meus, & loquar. Ita vocantur, cum vocātur populus Dei, & sancti mortētes apponūtur ad populū suum. Sed quia, & in scripturis, & in profanis libris male audit multitudo, & multi vocantur stulti, & peccatores, & vulgus imperitū, inde populi nō nunquā significationem mali quādam habent, maxime cum ad filios Israel hoc nomē refertur, propterea qđ qui populus singularis, & electus, & egregius esse debebant, in viam multitudine populorum abeant, & ita viuant, vt ceteri. Quod aperte videmus Actuum 4. Qui Spiritu sancto p̄ os patris nostri David pueri tui dixisti: Quare fremuerūt gētes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terrę, & principes conuenerunt in vnū aduersus Dñm, & aduersus Christū eius. Conuenerūt enim vere in ciuitate ista aduersus sanctū puerum tuū Iesum, quē vnxiisti, Herodes, & Pōrius Pilatus cū gētib; & populis Israel. * Ex quib; intelligimus cū David ait: Quare fremuerunt gētes, id de populo gentiliū intelligi, in eo vero, quod sequitur, Et populi meditati sunt inania, populum Iudæorū indicari, qui similes gentibus effecti populi dicunt. Inde etiā illud: In ira populos cōfringes. Et Dñs dissipat cōsilia gentiū, & reprobabit autē cogitationes populorū, & reprobabit cōsilia principū. Quo loco Euthymius populos de Iudęis etiā interpretat. Et: Sagitte tuę acute, populi sub te cadēt, populi gentiū & populi Iudæorū. Ita nūc iubetur audire populi oēs, qđ nō more populi Dei viuūt, sed more populorū, qui ambulāt in vanitate sensus sui. Quod magis sequētia indicāt.

Et ardeat terra, & plenitudo eius. Nisi plenitudo eius adderetur, putarem us terrā p̄ habitatoribus terrę poni: at cū plenitudo eius homines, qui sunt in terra, significet, terrā proprię accipi videtur. Quę iubetur atten-

15 Regul. Scriptura videtur omnia tollere, & sequentibus non tollat omnia.

16 Humilis heres Christi est.

17 Marth.

18 Cor. 13.

18 Israel.

19 Iudas.

20 Populus & populi.

21 Psal. 77.

22 Psal. 1.

23 Psal. 11.

24 Psal. 144.

dere per Protopopos, cū atterere nō possit, vt sentiat periculū sibi imminēs, & vastitātē, atq; inde corda eorū percutiantur, qui terrā adherent, & terrā mirantur. * Rarū est, & insolens terrā inuocari, cū sanctis loquitur scriptura, nihil enim ad illos de terra, qui quæruūt celestia. Ac cū peccatores appellat, & Dei, caliq; obliuōs, terrā meminit, vt: Audite celi, quæ loquor, audiat terra verba oris mei. Et Audite celi, & auribus percipe terra, quoniam Dominus locutus est: Filios enutriti, & exaltati, ipsi autē spreuerunt me. Neque vero oblat cælum quoque hic nominari, cælū enim inuocatur in testimonio contra improbos, quæ admodū & in nostro propheta legimus, Et sit Dñs De⁹ in vobis in teste. * Terra etiā vocatur in teste, quia mali sunt, & terrētia amant, cū deberent amare celestia. Cælum quasi contemptum, & iniuria affectū, terra quasi toto corde amata. Et Ieremias: Audi terra, Ecce ego addicam mala super populam istū. Et iterum: Terra, terra, terra audi sermōnē Dñi: Hęc dicit Dominus: Scribe virū istum sterilem, virum, qui in diebus suis non prosperabitur. Plenitudo autem terræ, & si ponī simpliciter solet, vt nihil mali indicet, vt: Dñi est terra, & plenitudo eius. Et: Orbem terrarū, & plenitudinē eius tu fundasti: tamen videtur mihi interdum ita dici, vt hominum mores notentur, quōd mali sunt, & inutiles, & quasi ad implendum terram tantum nati. Quomodo dictum est: *Nos numerus sumus.* & quomodo proverbio quidam dicuntur, terræ pondus, vt apud Homerum Achilles, cum Græcos nihil iuaret. *Αἱ κτῆνη τῆς γῆς ὡς ἀπὸ πέτρας ἀπέκλειον, id est: Sed sedes apud naues inutile pondus terrę. Tale videtur esse illud apud Isaiā: Accedite gentes, & audite, audiat terra, & plenitudo eius: quocirca, quæ hactenus dicta sunt, confirmari videtur. Et in Ieremia de Chaldeis suppliciiū sumpturis de impijs, Et deo rauerunt terrā, & plenitudinē eius, & habitatores eius. Nam & habitator in malā partem accipi solet, quia boni nō habitatores sunt, sed peregrini, & hospites. Et in Ezeo. Et dissipabo terrā, & plenitudinem eius in manus alienorū. * Nihil autē terrere homines magis debet quā quod sequitur. Et sit in vobis Dominus Deus in testem. Ille Dñs, cuius oculis cuncta nuda, & aperta sunt, qui Dominus omnium, & iudex omnia ex alto de*

Deut. 10. Iai. 1.

40

Ierem. 6.

Ierem. 22.

Psal. 23.

Psal. 84.

Horatius li. 1. epist. epist. 2.

liad. 18.

Iai. 34.

Iere. 2.

Ezeo. 10.

21

spectat. Nam testis videri quidem, quod sit, sed punire non potest, interdum ne probare quidē iudici, quod testatur. Iudex punire potest, sed testis indiget, vt puniat, adeo vt absolvere etiam debeat quæ sunt ipse cognouit, si testes ad probandū desint. At cū idem est testis omnia sciens, ac vidēs, & iudex omnia potēs, cuius nec oculos quis quā effugere possit nec manus: nihil potest fingi terribilius. Inde in Malachia dictum est: Et accedā ad vos in iudicio, & ero testis velox maleficis, & adulteris, & perituri, & qui calumniantur mercedem mercenarij. * Quid igitur faciet. Egre dicitur de loco suo *Calcabit super excelsa terrę*, quæ Deo excelsa nō sunt, sed in terra videtur excelsa. Subijciēt sibi omnē potestatem, omnes diuitias, omnē tumore animi. Hęc omnia concalcabit cū extremo, & cū die de summo cælo egressus veniet ad iudicandū orbē terrarū in æquitate. Calcabit etiā in morte cuiusque nostrū, nihil enim proderunt thesauri in die vindictę, & furoris, nihil potētia. Idē terror tunc habitatores terrę capiet, siue montes sint, i. potentes, siue valles, hoc est minores, vtiq; metu liquefcent, & inuiti pati cogētur, quidquid leuerus iudex iudicabit. Sed & quotidie egreditur, vt puniat superbos, & eos, qui magni videri volūt, sicut a tētationibus, & a vitijs conculari, & eorū fortitudinē tabescere, atq; cōsumi: valles quoq; quæ olim abundabāt frumento, i. fertiles erant virtutibus, scindūtur amissa fortitudine, nec magis inimici incurfionibus resistunt, quā cera igni, & sicut aquæ decurrunt in præceps, ita teruntur præcipites in vitia & post adiuentiones suas currunt. * Omni hęc Dño permittēte patitur, & de peccatis in peccata decidūt propter scel⁹ Jacob, & peccata domus Israel. Nam peccate eos, qui Deū nō norunt, & turpiter viuere, bonaq; sculi scitari, qui meliora, neque sperant, neque norūt, tolerabile est: at idola inueniri Samarię, id est, in anima, quā Deus in amplissimam dignitatem euexit, & in Ierusalem, id est, in illis, quos Deus elegit, & sibi peculiariter consecrauit, & tot excelsa in eis videri idolorum, nequaquam ferendum est. Sed pœnas Samarię prius videamus, id est, illius animæ, quæ posita pudore, & fronte meretricis assumpra palam a Deo recedit, & vitulos aureos colit. i. diuitias, potestates, honores, voluptates. Pōnā Samariā quasi acruū lapidū in agro, cū plā

Malach.

21

Quo. 31.

25

21

Suppliciu

animæ, quæ deponitur

dore i. Deo recedit.

caur

tatur vinea. Sicut ex lapidib⁹ ædificiū vrbs constat, ita animæ ædificiū ex virtutibus. Earum calx, quæ inter se lapides colligatur, & ornatur, caritas est, sicut ait Apostolus: Super omnia autē hęc caritatē habet, quæ est vinculū perfectionis. i. vinculū perficiēs: colligat enim virtutes, & perficit mirabiliter. * Sed vt magnū impetu muro pulsato calx dirūpitur, & excutitur, & lapides soluti ferūtur deorsum: ita peccati mortalis ariete pulsata anima, & superata, Caritas tollitur, & virtutes dissoluntur, ac pulchrū ædificiū terræ æquat in lapidū vertitur acerui, in quo null⁹ cū altero coheret. Mox in eodē loco vinea plātatur, de qua scriptū est: De vinea Sodomorū vinea eorum, & de suburbanis Gomorre, vna eorū vna fellis, & botrus amarissim⁹. In qua vites sunt multæ vitiorū, & peruersarum cupiditatū propagines. Et ne locus desit vacuus vineæ plātandę, lapides veteris edificij demittuntur in vallem, vbi terra, & herbis operiatur, nulliusq; vtilitatis in posterū sint. Virtutes enim illæ soluntur, & emortuæ loco suo deturbantur, pulchre terrenarū curarū, & nouarū cupiditatū germinatione, ita operiuntur, ac si nullæ vnaquā fuissent. * Tunc reuelatur fundamenta ædificij fides, & spes, forma, & vita carentes, id est, animaduertitur ex operibus ceteras deesse virtutes, & relicta esse sola fundamenta, neq; ea quidem satis firma. Et quia Deus ijs, quos ad se reuerti vult, sæpe etiam aufert ea, quæ maxime amabant, & quorū causa a Deo recesserāt, addit: *Et omnia scilicet eiua conciderunt, & omnes mercedes eius comburentur igne:* quæ scilicet, peccatis suis sibi cōparauerat. Iterumq; ad maiorem veritatis confirmationem, ait: *Et omnia idola eius ponā in perditione.* Sæpe enim fit vt honores, & opes, & alia huiusmodi, quæ Deus peccatoribus adimit, iustis nō tribuat, quos talib⁹ curis implicari minime vult: Sed in pœnā priorū peccatorū alijs etiā peioribus obuenire permittat, qui malis artibus ea cōsequuntur, & mercedē putent esse suarū fraudū, & sue potentię, atq; dignitatis, sicuti & ij, qui prius habebant, mercedē ea esse censebant suarū idolarrię, id est, ambitionis, & sollicitudinis suarū in quærēdis opibus. Et tūc fit quod dicitur: *Quia de mercedibus meretricis congregata sunt, & que ad mercedem meretricis reuertentur.*

Ædificiū animæ.

Col. 3.

24

Quo. 31.

25

21

Suppliciu

animæ, quæ deponitur

dore i. Deo recedit.

caur

dricula putarent prophetiā decem tribus, vt sæpe facere solebāt, dicit se dolorē suū factis testaturū. *Vadam;* inquit, *spoliatus,* & *nudus;* præ dolore maximo, quæ admodum infanifacere solent, eadē miserabiles gemitus, quoniam nulla mihi iā relicta est spes salutis decē tribuū. Neq; hoc satis est, maior est causa lugēdi, ad duas quoq; perueniet eadē calamitas; (quā plagā vocat, intelligit autē, bellū, famem, pestē, & ceteros belli comites) vsq; ad portas Ierusalem hęc plaga veniet, quia multis Iudę vrribus vastatis a Senacherib roge Assyriorum vsq; ad Ierusalem eius perueniet exercitus, 4. Reg. 18. Hoc autē facit Propheta nō solum, vt suum declararet dolorem, sed vt significet ipsos etiā nudos, & spoliatos, cum miserabili gemitu captiuos esse duccendos. Itā Isa. 20. Vade, & solue saccum de lumbis tuis, & calceamentum tuum tolle de pedibus tuis. Et fecit sic, vadēs nudus, & discalceatus. Et dixit Dñs: Sicut ambulauit seruus meus Isaias nudus, & discalceatus, trium annorum signum, & portentum erit super Ægyptum, & super Æthiopes: sic manabit rex Assyriorum captiuitatē Ægypti, & transmigrationem Æthiopię iuuenum, & senum, nudam, & discalceatam, &c. Propterea Lxx hic verterunt. * Propter hoc plāget, & lugebit ibi discalceata & nuda, & Chaldeus: Ob id plāget, & ululabunt, ibi nudum di in captiuitatem, intelligētēs videlicet in luctu, & nuditate Prophetę Iudę, & Israēlis luctum, & nuditatem significari. *Faciām planctum, vel ululatum, & luctum quasi struthionum.* Cetera vsque ad illud: In Geth nolite annūtiare, iā exposuimus, hęc tantum supersunt: *Faciām planctum, &c. Dracones tradit Hier.* iuxta historias eorū, qui de phisicis scripserunt, cum ab elephantis vincuntur, terribili sibilo personare. De luctu struthionū difficilior quæstio est. Sed, vt res melius intelligatur, in Hebræo ita legimus: Et luctum, quasi filiarum struthionis *וְלִדְתָן בְּבִיחָהּ*, vel, quasi filię struthionis. Putat autem Rabbi Dauid filias struthionis esse pullos, qui matris præsidio destituti, & fame confecti fiunt, atque ululant. Hunc secutus est recens Michææ expositor, vir admodum eruditus, & diligens, sed qui in hoc mihi valde displicet, quod Hebræorū, & Variabli supra modū studiosius libeter illos vt sequatur, a nostra trālatione, & a sanctorum expositione recedere soleat. * Mihi non placet hęc sententia, nam si de pul-

27

28

his Struthionis sermo est, cur filia potius dicitur, quam filij. Deinde cum Struthio dicatur, interdumque hoc nomen per se ponatur, in fere semper dicit scriptura...

Filia.

49

se autem, quae vltima dicitur Latinis. In Geth nolite annuntiare. Quae vsque ad finem capitis sequuntur, tot sunt difficultatibus inuoluta, ut Hier. haec fuerit praefatus: Multum Hebraicum a Lxx discordat...

mca-

mendacij, Domo Achzib: sunt enim haec nomina in Hebr. & vrbium quaedam Iudaeae esse volunt. Immo vero sanctes Pagninus in episto. ad Clementem. 7. quam sua Bibliora translationi praefixit: Eam, inquit, quae passim legitur, D. Hiero. germana editione haud quaqua esse arbitramur...

33

rum. Nunc singula exponamus. In Geth nolite annuntiare, lacrymis ne pleritis. Geth, vna est de quinque vrbibus Palestinae vicina Iudaeae confinio, & de Eleutheropoli euntibus Gazam nunc vsque vicus vel maximus, vnde fuit Goliath, ut ait Hieronymus. Hoc ergo ait: Nolite haec mala, quae vobis praedico, annuntiare in Geth, ne audiant, & latentur inimici: dolor vester internus ne erumpat in lacrymas, ne exultent aduersarij...

34 Geth.

Domus.

35

Kk 4 cat, vt

cat, vt saepe adnotauimus, quomodo à quodam eorum, quibus maxime curę fuit elegātia sermonis dictum est.

Encl. 36

Pars in frustra fecant, veribusque uementia figunt Sed, uobis addit more Hebręorū ornatus tārum causa, ut apud Latinos Mihi, aut Tibi, ut Cicero in Pisonem, Is mihi etiam gloria bitur se omnes magistratus sine repulsa afsecutum. Quod in uerbis inotum significātibz, & similibz, saepe faciunt Hebręi ut Cant. 2. Surge, propterea amica mea, formosa mea, & ueni. Hebraice: Et ueni tibi, Ibidē: Reuertere, similis esto dilectę hęc prę, Hebraice: Reuertere, & assimilare tibi dilectę mi capere. Et ca. 4. Vadam ad montem myrrhę, Heb. Vadam mihi, & alibi saepissime Est ergo sensus, Quamuis dicitur & superba, atque gloriola, ex his tamen in captiuitatem continua, & plena in nomina.

Non est egressa quę habitat in exitu. Symma, referente Hier. uertit: Non est egressa habitatio abundas, quamuis in Heb. sic. Habitatrix Saanan, habemus ergo, & Symmachus testimoniu contra recentiores, qui uolebāt Saanan esse urbē. Quod Hiero. exponit de urbe Samaria, quę pulchram, & diuitem esse iam diximus. Hęc habitat in exitu, id est, in ipsis Assyrię captiuitatis foribus, & statim ut mota fuerit, in hostilem terram ingreditur. Non est autē egressa, sed ueducta est in Assyrios. Mihi ita etiam uidetur locus exponendus. Pars decē tribuū captā fuerat Michę tempore, ipse enim prophetauit in diebus Ioatham, Achaz. Ezechię regū Iuda, Ioatham autē regnate cepit anno secundo Phacę filij Romēlię regis Israel. 4. Regū. 15. & ibidem scriptum est: In diebus Phacę regis Israel uenit Theglath Phalasar rex Assur, & cepit Aion, & Abel domum Maacha, & Iandē, & Cedēs, & Afōr, & Galaad, & Galiazan, & uiuersam tetram Ne-phthalim, & transtulit eos in Assyrios, &c. Loquitur igitur propheta de decē tribubz, ut perspicitur ex eo, quod sequitur: Placētū domus uicina accipiet ex uobis: duas em tribus uocat domum uicinā, alteri, scilicet, domui decē tribuū, quę Iai. 8. dicitur sunt duę domus Israel. Erant autē decē tribus multo propinquoires Assyrijs quā duę, & ideo dicuntur in exitu habitare, i. in ipsa uia Assyriōrū. Ne autē putaret decē tribus se iā captiuitatis miseris fuisse perfuictas, cum bona earū pars ducta est in Assyrios

37

regnante Phacę, ideoq; iam nullā esse ti-

mendā captiuitatem, ait Propheta: Nō est egressa quę habitat in exitu, id est, nō est illa prior uocanda captiuitas, aut trāsmigratio, si cum ea, quę restat, cōferatur. Nōdū sunt egressę decē tribus, sed cito egredientur uiuersę. Hęc captiuitas, quam nūc pręnuntio, exitus uocari debet, nā illa prior nō fuit exitus, multi etiam tunc in suis urbibus & domibus manserūt, nūc manebit nemo. Puto autē Lxx. & Chaldaum reliquisse nomē Saanan, quod esset fortasse nomē loci, at non locū illum significat, sed regionē decem tribuum, quia in exitu erat iuxta Hier. & propter abundantiam, & fertilitatem, iuxta Symmachum, sicut Hose. 4. Bethaen ponitur pro Bethel propter etymologiam. Arque idē respondere possemus de ceteris nominibz, cū nomina uerbuū fuisse cōstaret.

Planctum domus uicina accipiet ex uobis. Nō est legendū: Domus uicina, ut nonnulli codices habēt, sed domus uicina ut ex commentarijs Hie. & ex ipsa sententia manifestū est. Domū autē uicinā, siue domū lateris, ut est in Heb. uocat domū duarum tribuū, siue regnū Iuda, ut ait Hier. & nos paulo ante exposuimus. Quasi dicat: uosō Irael nūc lūgetis, quia uenit uestra captiuitas, sed nō multo post lugebūt uicini uestri, cū illis uenerit sua captiuitas. Itaq; Ex uobis positū est pro Post uos, quod in usu etiā esse apud Gręcos docuit Aristote. lib. 5. Metaphys. c. 14. & Iai. vlt. idem uidemus. Er erit mensis ex mēse, & sabbatum ex sabbato, id est, post uenam festiuitatem sequetur altera.

Quę stetit sibi uer. Alia, atque alia addit, ut melius intelligatur hanc domū uicinā esse domum, siue regnū duarū tribuū, ac si diceret, Illa, in quā, domus uicina, quę stetit, siue steterat, cum domus uestra diriperetur ab Assyrijs, nec tunc euersa, aut captā est. ubi additur ornatus causa ab interprete phrasin Heb. imitantē, de qua diximus. n. 36. Heb. 1777, id est, statio eius, quod est ipsa stetit, siue quę stetit.

Quia infirmitas est in bonum, quę habitat in amaritudinibus. Quę habitat in amaritudinibus est eadem domus duarū tribuū, quę plena est amaritudinibus, i. peccatis Deum ad irā, & amaritudinē prouocātibus, ab effectu em peccata uocātur amaritudinēs, ut diximus. c. 12. Hof. n. 20. & in. c. 5. Hatos. n. 18. Quod Symma. magis exposuit, uertens Habitatio ad amaritudinē prouocās, ut refert Hier. Lxx: Quę habitat in doloribus,

etenim

etenim peccata etiam ab effectu dicuntur dolores, ut Psa. 7. Vidēs, quoniam tu laboreris, & dolore consideras. Vide lector Lxx: & Symmachum, atque etiam Chaldaum, qui uertit: Quę habitat in antientate terrę, nostram translationem ueni aduersus recentiores, qui uolebāt Maroth, quod est in Hebręo, esse urbem, cum minime huius nominis urbem in Iudęa légerint apud scripturas: Disce nihil eorum translationibus, & expositionibus dimoueri ab autoritate antiquissimę, probatissimę, uerissimęque translationis, nisi uis etiam a ueritate dimoueri. Hęc igitur domus ad bonum infirmata est, quia peccatis succumbens paulatim infirmior redditur ad bona opera, cito defatigata est in bono, cito benefacere desijt, cito reliquit pietatem, quam tempore Ezechię colebat. Potest etiam intelligi infirmata in bonum, amisit uires ad progredendum se ab hostibus, & ad tuendum se a malo.

Quia descendit malum a Domino in portam Ierusalem. Quoniam Senacherib rex Assyriorum post uastatam Samariam cepit ciuitates Iuda munitas, & obsedit Ierusalem, Iai. 36. 4. Reg. 18.

Impulsi quadrige stuporis habitanti Lachis. In Lachis urbem Iudęe uenit tumultus quadrigarum Assyriorum, & ipsam in maximam admirationem, atque in stuporem excitabunt. Hoc autē dicit, quoniam prius Assyrius uenit in Lachis, & inde misit Rabfacem in Ierusalem, Iai. 36. & 4. Regi. 18.

Quod autē Lyranus, & Brocardus in Descriptione terrę sanctę, & alij nonnulli putant Lachis esse urbem ad radices Libani, quę Dan dicta est, in qua posuit vitulum, aureum Ieroboam, & ideo dici: Principiu peccati est filia Sion, &c. uel uoluntate errant, cum Lachis urbem Iudęe esse constet nō solum ex Hieronymo in Locis Hebraicis, sed etiam ex Iosue. 10. & ex. 4. Regi. 14. & 18. & ex Iai. 36. facile possit intelligi. Dā autem decem tribuum erat, & extra Iudęā, immo in fine terrę promissionis uersus Septentrionem, nec Lachis in quā dicta est, sed Laiz, ut uidemus Iud. 18.

Principium peccati est filia Sion. Ex hoc loco discimus (neque enim cōstare ex alio) hanc urbem primam in urbibus Iudęe uocantam esse Idolatriam Israelis, ut merito in eam primam quadrige Assyriorum uenerint, prima ceteras Iudęę urbes corrumpit, illique autoritate impietatis.

Proprieta dabit emissarios. Pro Emissarios, in Hebręo est 7777, quod recentes Hebraei munera interpretantur quę alicui mittuntur, quoniam 7777 idē est, quod misit. Sed sciendum est hoc nomine misiones significari, id est, omnes res, quę mittuntur, ut 3. Reg. 9. Et dedit eam (urbem Gazet) in dotem filię suę uxori Salomonis. Hebraice. Et dedit eam 7777, id est, misiones filię suę. Lxx: 7777 dedit uxori & a quo uocatur 7777, id est, Et dedit eam Pharao misiones filię suę. Quod nihil est aliud, quam, Dedit eam munus, siue dotē filię suę. Et Exhod. 18. Tulit Sephoram uxorem Moysi, quam remiserat. Hebraice 7777 7777, id est, post misiones eius; id est, postquam illam miserat ex Agypto. Ita etiam Lxx. & Chaldaeus. Ex quibus locis intelligitur, non magis donā significare, quā quoduis aliud, quod mittatur, ideoque ex ijs, quę dicuntur, accipiendum esse quid eo in loco potissimum significet. Hoc autē in loco munera significare nō potest, quorsum enim Lachis urbs Iudęe munera mittat ad Geti urbem infestissimam Palaestinarum, cui erat, uehementer iniuſa, & a qua non auxilium sperare poterat, sed peſtē: Quomodo etiā mitteret obsesā magno exercitu Assyriorum? Multo melius uidit Hieronymus, nō munera indicari, sed emissarios, quod etia uiderunt Lxx, qui uerterunt 7777 7777, id est, dabit emissarios, siue eos, qui emittuntur. Emissarij autē dicuntur milites expediti, quę exercitum præcurrunt, & emittuntur, uel ad explorandum, uel ad depraedandum hostiles agros, uel ad proelium latessendum, uel ducem, & regem circumstant, ut ei obtemperent, & quolibet emitti possint, qui solent in nostra translatione uocari Latrunculi, ut interpretatur Hieronymus. Dicuntur etiam Hebraice 7777, id est, currentes, aut cursores, ut 1. Reg. 22. Et ait rex emissarijs, qui circumstabant eum: Gouertimini, & interficite sacerdotes Domini: Lxx: Et ait rex 7777 7777, id est, currentibus. 2. Reg. 15. Fecit sibi Absalom currus, & equites, & quinquaginta uiros, qui præcederent eum, Hebraice: Quinquaginta 7777, Lxx: quinquaginta uiros præcurrentes ante faciem suam. * Notandum etiam cum ait: Proprieta dabit emissarios, non esse intelligendum, Assyrius dabit emissarios, ut glossa existimauit, & Lyranus, sed urbs ipsa Lachis, & eorum 7777, quod feminici

42

Emissarij

72

43

Kk 5 generis

generis verbum est, ideoque necessario ad Lachis refertur, est etiam secundæ persone, ideoque legendum videtur propterea dabis, &c. Vbi enim ipse loquebatur: Quia in te inuenta sunt scelera Israel. Propterea dabis emissarios. Verum parum refert, Dabis ne legamus, an Dabit, nam & Lxx verterunt Dabit, dūmodo de vrbe Lachis id dici intelligatur. Propterea igitur dicitur Lachis, quod idololatriæ Israelis autor fuisse vrbibus Iudææ, ita ab Assyrio expugnaberis, vt præter eos, qui in bello cadent, multos ex te captiuos extracturus sit rex Assyriorum, quos emissarios faciat, & cum suis mittat super hæreditatem Geth, id est, cōtra agros, quos possidet Geth, metropolis Palaestinarum, vt depouentur agros & deprædentur pecora, & omnia quæ possident Gethæi. Nobiscum sentire videtur Theodoretus, qui emissarios captiuos esse dicit.

44 *omo mendacij in deceptionem regibus Israel.* Hoc ad Geth refertur, iuxta Hieronymū, cuius domus sunt domus mendacij, id est, idola colentes, quæ nihil sunt, & decepterunt reges Israel. Dicant qui Achzib non hic mendacium, sed urbem significare volunt quomodo Achzib vrbis Iudææ potuerit esse in deceptionem regibus Israel? Sed neq; quomodo Geth decepterit reges Israel, in scriptura, vt opinor, legitur. Probabile est autē reges Israel, qui bellum sepe gerebant cum regibus Iuda, fœdus inisse cum Gethæis, qui propinquiores erant ab Occasu Iudæis & infestissimi, vt communibus odijs, & cōmunibus armis vexarent duas tribus. Gethæos autem, vt qui vniuersum genus Iacob vehementer oderant, nequaquam potest impluisse, quod promiserant, ne potior fieret Israel. Itaque domus mendacij, & deceptrices regum Israel dici possunt, vel quia eos fallebant, ita vt dixi, vel quia reges Israel, vt morem gererent Gethæis, eorum etiam idolis sacrificabant. * Lyranconiectura nostra non displicet, qui ita hæc verba exposuit. Dicit R. Salomon quod Gethæi confœderati fuerunt cum Phacee rege Israel ad veniendum contra regnum Iuda cum rege Syriæ, de quo habetur Isa. 7. & tamen postea fuerunt in conspiratione occisionis Phacee cum Hofee filio Ela. 4. Reg. 13. & fuerunt mēdaces, & deceptores, propter quod meruerunt, quod terra eorum deuastaretur ab Assyrijs, &c. Sed de hoc nihil inuenio neque in 4. Reg. cap. 16. neque

45 *46* *47*

Isaie 7. neque vero apud Iosephum libr. 9. Antiq. c. 12. & 13. vbi de his agit. *Ad me heredem adducam tibi, que habitas in Maresa.* Quoniam Maresa hæreditatem significat, alludit per amaram irrisionem ad nominis Etymologiam, & ait: Non Lachis sola vastabitur, tibi etiam hæredes adducā dicitur Maresa, id est, hostes, qui te possideant, & in te ingrediantur, quasi in hæreditatem suam. Loquitur autem ciuitati, id est, multitudini hominum, ac si mulier esset, vt in præcedentibus etiam, & ideo ait: Quæ habitas in Maresa: de quo diximus plura cap. 5. Hamos num. 4.

Vsq; ad Hodollam veniet gloria Israel. Hodollam, siue Adullam Iosue. 15. numeratur inter vrbes tribus Iudæ, quæ sunt in campis tribus. Hieronymus in Locis Hebraicis: Adullam in tribu Iuda, & vsque hodie non paruus ad Orientem Eleutheropoleos in decimo milliario hoc nomine vocatur. * Sed gloria Israel per antiphrasin dicitur iuxta Hieronymū, siue per Ironiam, vt significetur captiuitas, & vastitas. Hoc ergo ait: Gloria, quam suis egregijs factis commeritus est Israel, hoc est vastitas, quam sua idololatria comparauit, perueniet vsque ad Hodellam remotissimam urbem, quæ eandem idololatriam imitata est, atque ita per vrbes intermedias transibit. Eleganter autem in Hebræo dictū est גֵּרָרָה pro quo Lxx, & Symmachus, sicut & Hieronymus, gloria verterunt, ita enim gloriam significat, vt significet etiam grauitatem, in qua intelligitur onus, & supplicium graue, quod has vrbes manebat.

Decaluare, & tondere. O terra Israel, quam tanta manet calamitas, luge, caluitium fac, & erines tuos tonde. De caluitio, & tonsione, quæ magnæ tristitiæ, & calamitatis signa sunt, diximus in cap. 8. Hamos nu. 30. Israellem alloquitur, de quo erat proximus sermo: Sed Israellem vocat terram Israelis, & ideo femineis verbis vsus est in Hebræo, vt Malach. 1. Quod si dixerit Idumæa in Hebræo est Edom, & verbum Dixit, femineum est.

Super filios deliciarum tuarum. id est, Quos in magnis delicijs nutrieras, & nunc in durissimam captiuitatem ducentur.

Dilata caluitium tuum, sicut aquila. Ne quouis caluitio contenta sis, maximū fac, quoniā maxima est causa doloris, decaluare totū caput, sicut aquila quæ certo tēpore amittit plu-

tit plu-

tit plumas, & tota mater implumis, donec postea nouas habeat, de qua renouatione dictum est Psal. 102. Renouabitur, vt aquilæ, iuuentus tua, vt hic adnotat Hieronymus, & Euthymius in eundem Psalm. Hoc etiam est illud Isa. 40. Qui sperant in Domino mutabunt fortitudinem, & assumēt pennas sicut aquilæ, vbi Hieronymus: Crebro diximus aquilarum senectutem reuētere mutacione pennarum. Et Ambrosius sermone 54. cum eadem verba Psalmi 102. reculisset, & de aquila, inquit: Quæ auis assidua commutatione habitus sui longam duere fertur ætatem, & vetustitiam facientibus plumis noua pēnarum mutacione iuuenescere, ita vt depositis antiquitatis exuijs rediitua indumentorum natiuitate se vestiāt. Vnde intelligimus quod senectutem aquilæ non sentiunt membra, sed plumæ. De nouo ergo se vestit, & pullulantibus pennis vetusta mater iterum renouatur in pullum.

TROPOLOGIA.

Super hoc plangam & vlulabo. Michæas humilis Euangelici prædicatoris typum portat, qui siue amici sit, siue inimici, domestici, aut alieni, id illis sincere dicat, quod a Domino accepit etiam si triste sit, sicut Paulus se fecisse dicit: Quomodo nihil subtraxerim vtilium, quo minus annuntiarem vobis, & docerem vos publice, & per domos, testificans Iudæis, atque gentibus in Deum pœnitentiam, & fidem in Dominum nostrum IESVM CHRISTVM. Sed hoc cum fecerit, tantæ debet esse caritatis, vt de supplicijs peccatorum doleat, doloremque factis testetur, vt & Deum populo placet iratum, & eundem populum commiseratione suâ ædificet, & ad amorem suū alliciat, vt tanto magis credens, quanto magis prædicatorem suum amat, inde ad Dei amorem magis excitetur. Variatarius est Michæas super Samariam, & Ierusalem, nihil impendentium malorum tacuit, sed eorum commiseratione, aduersus quos prophetauerat, ita afficitur, vt plangat, & vlulet, vadat spoliatus, & nudus, faciat plandum, vel ut draconum, & luctū quasi struthionum. * Merito autem plangit, & vlulat, & cetera facit, quæ diximus, vt nobis similitudine quadā, vt cuique declaret, qualia post hæc vitam securos peccatores, & nihil tale metuentes maneāt supplicia. Quis enim putaret eum Michæam videbat plangentem, & nudum

48 *Quis de- baret esse concionator Euangelicus.*

Ado. 11.

49 *Peccatorū supplicia.*

fore, vt in magna tranquillitate viuentes ciues paulo post acerbissime plangerent, & vlularent, & spoliati, ac nudi, pleni que ignominia abducerentur in captiuitatem? Et nunc qui vider peccatores ducentes in bonis dies suos, quorum filij sicut nouellæ plantationes in iuuentute sua, & filiarum circumornatae, vt similitudo templi, & promptuariorum plena eructantia ex hoc in illud, vix poterit sibi persuadere fore, vt paulo post in gehennam deturbati, & tot bonis spoliati cōculcentur a dæmonibus, qui beati vocabantur ab hominibus. Plangat igitur verus verbi Dei prædicator, & vlulet, vt peccatores conuertantur ad Deum, quoniam nisi conuertantur, in æternum plangent & horribiliter vlulabunt, sicut ait Dominus: Væ vobis: qui ridetis nunc, quia lugebitis, & flebitis. Et: Exibunt angeli, & separabunt malos de medio iustorum, & mittent eos in caminum ignis: Ibi erit stridor, & stridor dætrium. Et quoniam non pauci sunt, qui hoc sæpe audiunt, sed non satis intelligunt, citoque obliuiscuntur, recte interrogat: Intellexistis hæc omnia? Respondent illi pro omnibus electis, Etiam Domine. * Spoliabuntur omnibus diuitijs suis, & honoribus, & potentia, quia diues, cum interierit, non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria eius. Nudabuntur, quia eorum ignominia, & damnatio nota, & grata omnibus erit, & fiet illud: Videbunt iusti, & timebunt, & super eum ridebunt. Quare recte dictum est: Suadeo tibi emere a me aurum ignitū, probatum, vt locuples fias, & vestimentis albis induaris, vt non appareat confusio nuditatis tuæ: nisi enim hoc aurum ignitum, quod caritas est, habuerimus: necesse est pauperes esse, & nudos, plenosque ignominia. Nec tamen erit eorum qualiscunque plandus, & luctus, sed quasi draconum, & struthionum: Dracones victi ab Elephantis horribili Sibilo personant. Quid aptius nomine draconis ferocis animalis, & venenosi significari intelligemus, quam Diabolum, qui nescit misescere, & semper malorum, & noxiarum cogitationum ventena diffundit? Ita legitur in Apocalypsi: Michæas, & angeli eius præliabantur cum dracone, & draco pugnat, & angeli eius, & non valuerunt, neque locus inuentus est eorum amplius in celo. Et protectus est draco ille magnus, serpens antiquus, qui vocatur Diabolus, & Satanus, qui seducit vniuersum

sum

Psal. 144.

Luc. 6.

Matth. 13.

30

Psal. 48.

Psal. 51.

Apo. 3.

Draco.

Apo. 12.

51

sum orbem: Ille qui princeps malicia est, draco magnus dicitur, ceteri eiusdem malitiæ imitatores, & eiusdem veneni participes eadē ratione dracones vocantur. * Elephantium autem iustos significant, & ante quā mansuefaciant, & multo magis post mansuefactionem. Ante quidem, quoniam ut ex Plinio lib. 8. ca. 1. dīcimus, ex omnibus animalibus proximi sunt humanis sensibus, inestque in illis probitas quādam, & prudentia, & æquitas, & religio. Post mansuefactionem vero, quia cum sint natura feri, tamen magistrorum imperio obtemperāt, & ita erudiuntur, vt uti ratione videantur. Sic iusti de posita feritate magistris Ecclesiæ obediunt, & ira ratione uti docentur, vt omnia, quæ vident, contemnent, & quæ alijs gratissima sunt, fastidientes cœlestia sequantur, & ita cupiditates à ratione abhorrentes coercēt, vt soli inter homines vere sapiant, sicut de Tiresia Thebani vatis anima est apud Homerum, hanc solam sapere ceteras vmbas volitare. Præterea Elephantium sanguine vix excitantur ad præliū, & mirabiliter pugnant, vt est in primo Machabæo. Et Elephantis ostenderunt sanguinem vix ad acuedos eos in prælium. Et statim ait singulos portasse singulas turres ligneas, & super eis machinas, in turribus autem fuisse viros bellatores, & magistrum bestie. Similiter enim iusti sanguine Christi excitati, in gladios, & in hastas, & in ignes ruunt. * Turris non lapidea, aut ferrea, sed lignea est, lex Evangelica, cuius iugum leuare est, & onus eius leue: Machinæ sunt præcepta, & consilia, quibus aduersarij doli, & artes, quasi arcus, euertuntur. Viri bellatores sunt virtutes, præsertim Theologica. Magister bestie est ipsa Spiritus sancti per se, & per suos eruditio, & manductio. Cum igitur ab huiusmodi Elephantis victi dracones omnes in die iudicij in ignem detrudentur æternum, horribili sibilo personabunt, & sine fine lugebunt. Et quia impj, eodem igne, quo demones, cruciandi sunt, & cum illis æternum lugēbunt, dicitur eorum plangētus futurus, sicut plangētus draconum. Filie struthionis, id est, struthiones femina: eosdem demones significant propter crudelitatem, quæ huic bestie tribuitur, vt Filia populi mei crudelis, quasi struthio in deserto, habent etiam struthiones pennas, quibus leuari in altum possent, sed grauitate corporis manent in

lib. 10. Odyss.

1 Mach. 6.

52 Machab.

Thren. 4.

terra, ita demones naturam habebant, quā possent super omnia vitia leuari, sed grauitate malitiæ hæserunt in superbia, & inuidia. Qui cupiditas æternorum suppliciorum transfixi semper cruciabuntur, & sine spe libertatis aut salutis lamentabuntur. Recte ergo luctus damnatorum hominum, quia similis erit luctui demonum, vocatur luctus struthionum, & quidem si illi spem aliquam de se præberent, aut soli in peccatis iacerent, soli, præda Diaboli essent, quā iam diu perierant, & peccatum suum, sicut Sodoma, prædicabatur, tolerabilior esset sanctorum prædicatorum luctus, & dolor. At cum illi etiam cadunt, & magnis vitij implicantur, qui Deo adhærebant, & ad eius hereditatem maxime pertinere videbantur, intolerabilis dolor est. Propter quod ait Propheta. * Quia desperata est plaga eius, quæ venit vsque ad Iudam, tetigit portam populi mei, & que ad Ierusalem. Tunc vsque ad Ierusalem plaga peruenit, cum multi boni cadūt, paucissimi que relinquuntur probatissimi virtutis, & sit aliquid simile ei, quod scriptum est: Et nisi breuiari fuissent dies illi, non fieret illa omnis caro, sed propter electos breuia buntur dies illi. Quanta autem sit hæc vastitas animarum, optime ostendit verbis sequentibus. In Geth nolite annuntiare. Minora enim essent hæc mala, si vel intra Ecclesiam manerent, neque illi, qui sunt à Christi fide alieni cognoscerent morum nostrorum turpitudinem, quæ & nomē, quod est super omne nomen, pollutur in gentibus, & ipsi ab eiusdem fidei susceptione vehementius abalienantur, neque enim persuadere sibi possunt, probabilem, ac suscipiendam esse religionem eam, quæ tam deprauiatos habeat cultores. Ideo ait Propheta: In Geth nolite annuntiare. Nesciant Gethæi, nesciant infideles stragem Christianarum animarum, quam Diabolus edit, ne lætetur filia Philistij, ne insultent filie incircumcisorum. Gratulantur sibi hæretici, & gentiles, cum eisdem mores vident in Ecclesia, quos in se agnoscunt. In domo pulueris pulueres nos conspergite: Domos pulueris vocat peculiare Ecclesias, quæ propter hominum impietatem magis in dies ruunt, ibi lugete calamitatem vestram, ne sentiant quæ patimini, inimici. * Religiosi etiam, si quando per infirmitatem labantur humanam, lugent in suis domibus, & si ruentis religionis fortasse puluerem viderint, agant penitentiam

centiam

56

Psalm.

16

57

Psalm.

58

56

Anima,

Psalm.

tentiam in domo pulueris, & restarent, quod possunt: caueant, ne secularis expectata cognoscat, qui de religionibus libenter detrahunt, ne inde Evangelica vitæ ratio in contemptum imperitorum, & improborum veniat, & sibi in peccatis suis placeat, vitamque communem religiose anteponat. Transit vobis habitatio pulchra. O pulcherri mi, atque vberissimi loci habitatio. O anima, quæ in Ecclesia habitas, quæ terra promissionis est, & de cœlo expectat pluuiam, & lacte, atque melle sinit, de qua dictum est: Vineam factam est dilectio meo in cornu filio olei, id est, in terra feracissima. O, inquam, anima ingrata, & ignaua, quæ diuitijs spiritus abundare poterat, & dulcissima perfrui libertate: trāsi in captiuitatem Diaboli, quæ Deum reliquisti, nuda, & spoliata, ac plena ignominia, quæ poterat vestimentis albis indui, & talis esse, vt de te diceretur: Omnis gloria eius filia regis abiit in sabbrijs aureis circumscripta varietatibus. * Non dum egressa quæ habitatio in exitu. Aliquando à Deo recesseras, & in captiuitate exieras, at hæc, quæ nunc imminet, captiuitas, tanto erit maior ceteris captiuitatibus, tã grauis erit, tam diuturna, tam plena miserij, vt nunc domum egredi in captiuitate videare. Sed quia ad meliores, & Deo cariore animas spernit non nunquam mali cōragium, & maritarum exemplo viciniā, læduntur, quamuis prius steterint, & similiter à Deo puniuntur, merito subiicit: Plangētum domus vicina accipite: ex vobis, quæ stetit sibi met. Vt enim domus Iuda timere debuit, & quiescere à peccatis, cum vidit domum Israel ab Assyrijs duci in captiuitatem, & quia id facere neglexit, & se meliorem, ac Deo gratiorē existimauit, simili supplicio affecta est: Sic anima iusta, quæ reliquarum ruinis erudiri, & humiliari debuerat, & peccata sua corrigere, cum id facere omittunt, & sibi firmitatem suam arrogant, in eadem mala cum illis incidunt. * Malorum autem causa est vel maxima: Quia infirmata est in bonum, quæ habitatio in amaritudinibus, id est, Instabilitas lenium, & mutabilium animarum, quæ cito deficiunt ab eo, quod eis traditum est, sancto mandato, atque ita breui defatigantur, ac si longissimum iter confecissent. De quibus ait Dauid: Et crediderunt verbis eius, & laudauerunt laudem eius: cito fecerunt, oblit sunt operum eius, & non stringerunt cōsiliū eius. Cum cœpissent

verbis Dei credere, cum eum ex animo laudarent, cito fecerunt, (non est enim legendum; Desecerunt, vt nonnulli putant.) id est, cito per fecerunt illam fidem, & illas laudes Dei, cito opus suum absoluerunt, & oblit sunt beneficiorum Dei, nec sustinuerunt expectare eius cōsiliū, id est, quid Deus de eis ageret, quæ eos perduci, quomodo ali vellet. Sed concupierunt concupiscentiam in deserto, & tentauerunt Deum in aquoso, infirmari sunt in bonum. De qua re satis erit subscribere quod beatus pater Gregorius dicit in illud Iob: Sic faciebat Iob cunctis diebus. * In cassum quippe, inquit, bonum agitur, si ante terminum vitæ deseratur: quia & frustra velociter currit, qui priusquam ad metas veniat, deficit. Hinc est enim quod de reprobis dicitur: Vt his, qui perdidit sustinentiam. Hinc electis suis veritas dicit: Vos estis, qui permanistis mecum in tērationibus meis. Hinc Ioseph, qui inter fratres vsque in finem iustus perseuerasse describitur, solus talarem tunica habuisse perhibetur: Nam quid est talaris tunica, nisi actio consummata? Quasi enim protensa tunica talum corporis operit cum bona actio ante Dei oculos vsque ad vitæ nostrum terminum regit. Hinc est quod per Moysen caudam hostiæ in altari offerre præcipitur, vt & videlicet omne bonum, quod incipimus, etiam perseuerant sine cōpleamus. Bene igitur cœpta cunctis diebus agēda sunt, vt cum malum pugnando repellitur, ipsa bona victoria constantia manu teneatur. Hæc Gregorius: Atque hæc infirmitas in bonum, & inconstantia efficit, vt anima habitet in amaritudinibus, & plena sit peccatis. Vnde enim in tot peccata incidimus, quibus irā Dei in nos prouocamus, nisi quia molles sumus, & bonorum operū labore ferre recusamus. * Inde descendit mulum à Domino in portam Ierusalem. Vastantur vrbes munitæ Iudææ, id est, multæ animæ, quæ caritate, & ceteris virtutibus quasi muro fortissimo munitæ erant. Et ipsa Ierusalem, in qua erat Sanctum Sāctorum, hostes videt ad portam, vixque lacrymis, & oratione liberatur: quod profecto fit cum iustissimi, & lectissimi quisque etiam in cadenti periculo sunt. Verum quia sunt nonnulli in Ecclesia, quos ita spiritus superbiæ occupauit, vt cum turpiter viuunt, nullo modo ferre possint turpiter viuere videri, sed suas turpitudines exulare, & commēdare etiam

Gregor. 1. Mor. 6. vlt. Iob. 1.

57

Eccle. 2. Luc. 22.

Exhod. 29. Leui. 3.

58

velint,

velint, ac mirum in modum laborēt, vt alijs tradit imitādas, & hi dignissimi sunt omnium acerbitate penarum, solentque & prius, & grauius puniri, pulchre Propheta ait: *Sumus quadrigę Jkaporis habi. at: Lachu. Principium peccati est Jilia Sion, quia in te inuenta sunt scelera Ispael.* Quadrigis nobilissimi, & potentissimi bellatores vehūtur, ideoque maximas, & potentissimas Diaboli tentationes designant, quę animarum bona diripiunt, & in tot scelera inducunt, vt in stuporem magnum excitentur qui earum vim, & efficacitatem animaduertunt. * Et quia sepe humilissimi homines in tantum impietatis barathrum incidunt, vt verbis, aut etiam scriptis Diabolum adiuuent laudationem hominum, qui iam Ecclesiam per infidelitatem reliquerunt, vel carnaliter viuentes, & bonam conscientiam repellentes in periculo sunt circa fidem naufragandi, vt ait Apostolus: *elegantem additum est: Propterea dabit en. Jfarios super hereditatem Geth.* Nā eorum cōciones, disputationes, colloquia, libri quid aliud sunt, quā milites, quos dant regi Assyriorum, id est, Diabolo, vt cū eius militibus, id est, cum eius fraudibus, & tentationibus simul pugnent aduersus hereditatem Geth? Geth autem vrbs erat inimicorum populi Dei, & significat torcular, vt merito hereditas Geth sint infideles, & illi qui vino, & cibis indulgent, ac pecudum more viuunt: Hi enim maxime capi solent, & erroribus peruersorum dogmatum, & omni turpitudine vitiorum. Si de hereticis loquamur, suppeditant nobis nostra tempora exempla non pauca perditissimorum hominum, qui, vt impune sese carnis libidinibus traderent turpissimas hareses excogitarunt, & voce, atque scriptis in vulgus ediderunt. * An non illi etiam emissarios dant regi Assyriorum, qui prodigi ingenij sui, atque otij, ac nequitie suę poetę peccatum suum, vel vt Sodoma, prædicantes, amatoria, & lasciuia carmina scribunt, perinde, ac si ethnici essent, a quibus, cum sensu, & voluntate non admodum discrepent, latantur etiam verbis non discrepare. At quot sunt ex hoc genere, & apud nos, & apud Italos, & Gallos? Eiusdem factionis sunt, qui Arcadias, & Dianas, & id genus vanissimos libros conscribunt, quos adulescentuli tenera ætate imbibant, & virgines, atque honestę femine in sinu gestent, vt fiant inhonestę. Quid dicam de vanis, ac perditis

59

60
Miles Diabolo mitterunt scriptores rerum impudicarum.

hominibus errantibus, & in errorem mittentibus, qui fictorum heroum quasi res gestas literis mandant, & ardentes amores eorum, amatoria colloquia, & facta turpissima consingunt, quibus in animis iuuenum atque etiam virorum ignem incēdunt Gethennę? Huius generis libros quam plurimos aut foli Hispani habemus, aut plures quam alij: neque prohibentur vnquam, sed impune a quauis ætate, a quauis conditione leguntur, in magnam honestorum morum deprauationē. * Vidi pudicitie, & virtutis amatorem iuuenem, qui cum nunquam huiusmodi libros legisset, casuq; incidisset in quatuor Amadis volumina, quę ingenij, & eloquentie nomine laudari audierat, quibus ipse rebus multum delectabatur, cepit legere, vt experiretur an par esset opus laudibus, sed cum primum nondū euoluisset, tot in se excitari carnis incendia sensit, tam turpes cogitationes, vt librum iratus proiecerit, neque vnquam postea videre sustinerit. Nec puderet homines, non dico doctos, aut ingeniosos, sed homines, ea legere studiosissime, quę sciunt a nugacissimis hominibus, & tempore, ac mente abutentibus inanissime fuisse cōficta. Noui adolefcens Sartorem Salmantice, qui diebus profestis tacitus artem exercebat suā, semperque fere quasi in stuporem raptus videbatur, festis autem ea scribebat, quę per hebdomadam de fictorum heroum factis, amoribusque consingere liberat. Hęc meditabatur, his sacrorum dierum otia tribuebat. Is mihi libro iam vno conscripto cupide dicebat, si duodecim heroum Gallicę, quos vulgō Pares, aut Patres vocant, primordia memorie mandarentur, quę ceteri prætermisissent, librum illum fore maxime venalem, addebatq; se id optare. Cum ego quærerem, num aliquid ipse de his rebus haberet, quod scriberet: nihil, inquit, habeo, sed fingam. * Quot putabimus ab istis emissarios dari regi Assyriorum, vt expulent pudicitiam, & Christianę vitę puritatem? Sed leuia sunt hæc, olim, hæc olim, cum legenda flagitia præbebantur, nunc spectanda præbentur, Noui versutissimus artifex malorum segnius irritare animum demissa per aures. *Quam quę sunt oculis subiecta fidelibus, & quę ipse sibi tradit spectator: —* Idcirco, quę turpiter legebantur, nouis comœdijs agendis multo turpius spectari vo-

61

62

Concedi
rum, que
nunc spe-
tur turpi-
tudo.

Horatius
Arcepo-

luit in

Cypri. lib. 1. in reprobis eto lib. 2. p. 11. a. luit in theatro, Deplorauit hoc olim Cyprianus his verbis: Admonetur ætas omnis auditu fieri posse quod factum est, nunquā cui senio delicta moriuntur, nūquam temporibus crimine obruitur; nunquam scelus obliuione sepelitur, exempla sunt quę esse iam facinora destiterunt, tunc delectat in mimis turpitudinum magisterio, vel quid domi gesserit recognoscere, vel quid gere re possit, audire. Adulterium dicitur dum videtur, & sequecinante ad vitia publicę auctoritatis malo quę pudica fortasse ad spectaculum matrona processerat, de spectaculo reuertitur impudica. Adhuc deinde morum quanta labe, quę probrorum fomenta? quę alimenta vitiorum histrionis gestibus inquinari, videre contra fœdus, iusq; nascendi patientiam incestę turpitudinis elaboratam? * Euriantur mares, honor omnis, & vigor sexus enervati corporis de decore mollitur, plusque illi placet quilibet virum in feminam magis fregerit, in laudē crescit ex crimine, & peritior; quo turpior, iudicatur. Spectatur hic pro nefas, & libenter. Quid non possit suadere, qui talis est? Mouet sensus, mulcet affectus, expugnat boni pectoris conscientiam fortiorem: nec deest probrum blandientis auctoritas, vt auditu molliore: pernicies hominibus obrepat. Hęc, & plura Cyprianus, sed de suorum reprobis malis. Quid faceret si nunc in Christianorum theatris sederet, si comœdias, quę aguntur, spectaret? Non iam euriantur mares, sed femine ipse viri sunt, non frangitur in feminam vir, sed femina in virum roboratur. Non satis fuit humani generis hosti factas turpitudines agi, veras profert, femina prodit in scenam, & feminam agit, quę a viro agi solebat, & minus mouebat. Nunc compra, atque ornata procedit in medium pulchra mimę corpore, sed moribus turpissima, vt in cędenda maiora excitentur. Agit etiam eadem virum, aut amore captū adulescentulum, luget, deperit, perdit, exhibet oculis quę cęlari in feminis debuerant, & quę honeste dici non possunt, inhoneste cogitantur, saltant, corpora lasciuie inflectunt, dumque ea, & peiora fortasse avarum mariti, patresque patiuntur, nō maioribus æterna incendijs estuar, quam eorum pectora, qui spectant, & audiunt. * Nec hæc impudicis tantum oculis contemplanda proponuntur, sed sacris etiam interdum, ac Deo dicatis, Adde, quod eo maxime tempore

hęc agi videntur, quo multo concionatorum, & ceterorum Dei ministrorum sudore Diabolus ex hominibus fuerat fugatus, id est, continuo post Dominicis natalis, & sancti Pasche ferias, vt videlicet assumat septem alios spiritus nequiores se, & inueniat veteres domos seopis mundatas, & fiant exquisitissimę relapsum peiora prioribus. Audite ergo reges, & intelligite, discite iudices finium terrę, Præbere aures vos qui continetis multitudines, & placentis vobis in turbis nationū; quoniam data est a Dño potestas vobis, & virtus ab altissimo, qui interrogabit opera vestra, & cogitationes scrutabitur. Et quoniam ministri estis illius, vt ait Spiritus sanctus, cohibete hos emissarios ministrorum Diaboli, quos iam cōtemporari, idque vos obrestor, qui potestis, per aduentum Domini nostri *Iesum Christum*, qui iudicaturus est viuos, & mortuos, qui dedit semetipsum pro nobis, vt nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populū acceptabilem, sectatorem bonorum operum. * Omnes etiam qui hæc legent, (si quis tamen legere volet) per eundem Dñm obrestor, vt vel in concionibus, vel in sacris confessionibus, vel in priuatis colloquijs, quocumq; tēpore se dabit occasio, reges admoneant, & principes, ac regios senatores, prætoresque ciuitatum, nec tantum admoneant, sed etiam per *Iesum Christum* obrestentur, vt in istos morum Christianorū corruptores seuere animaduertant, libros illos de medio tollant, infames huiusmodi comœdiarum auctores, & actores, actricesque procul relegent, & hæc tetram reipublicę sentinam, quocumque exonerent. Mihi quidem, & fidei catholice iudices, ac patroni, rem officio suo, zeloque officij sui dignam facere videbuntur, si vt suspectę doctrinę libros, ita etiam eos, quos dixi, legi publico edicto prohibeant. Nam sicut illi fidem, ita & isti bonos mores, pudicitiamq; corrumpunt, vnde facilis ad hereses transitus est, & vnde omnes heretici cōpere. Nec enim transitur ad hereses a caritate, & humilitate, ab oratione, a Ieiunijs, a penitentia, a sui abnegatione, sed ab immoderato amore seculi, a timore animi, ab obliuione Dei, a comestationibus, & ebrietatibus, ab otio, & libidine, a cæco amore sui, Redeamus ad verba Prophete. Quos nam tandem agros, quas domos diripiunt emissarii, qui exeunt, vt latrocinentur cum

5ap. 5.

Tit. 2.

65

militibus

66

Regū con-
filiarij.

militibus Assyrij regis? *Hæreditatem Geth.*
Epulones, bibaces, & voluptatum amato-
res, magis quam Dei. Horum domos vocat
domos mendacij, quoniam confitentur se
nosse Deum, factis autem negant. Iidem
sunt in deceptionem regibus, non Iuda, sed
Israel. Nam reges, qui Deum non timent,
neque ambulant in via Dauid regis Iuda,
sed in vijs Ieroboham filij Nabat, qui pec-
care fecit Israel, id est, qui non Dei gloriam,
& laudem, sed sua emolumenta per fas, per-
que nefas quaerunt: amicos inueniunt, qui
nunquam fidem seruent, neque vere dili-
gant, aut recta suadeant, sed ad sua idola tra-
hant, id est, vitijs, quibus ipsi abundant, im-
pleant miseris principes. Et quoniam non
probauerunt Deum habere in notitia, neque
regem, regum colunt, iusto eiusdem iudi-
cio fit, ut apud eos autoritate maxime va-
leant, effeminati homines, & turpes cupi-
ditatum serui, adulatores sponsi Penelopes,
nebulones, Alcinoique, qui sint in dece-
ptionem regibus Israel. * Et quia sunt in
Ecclesia multi, qui boni videntur, sed im-
modico diuitiarum, & possessionum amo-
re à via iustorum abducuntur, neque ani-
marum suarum salutem quaerunt, sed in suis
opibus, & in patrum suorum hæreditate
cœlestium promissionum obliui conque-
sunt, & recte in habitatoribus Marese in-
telliguntur, quod hæreditatem sonat: ne
nulla sibi supplicia impendere existiment
recte additur, *Adhuc hæredem adducam tibi
quæ habitas in Marese.* Enim vero in huiusmo-
di hominum animas sæculi amatorum, &
possessiones suas tantum dilatare cupien-
tium, quasi in hæreditatem suam, ingrediuntur
auaritia, crudelitas, libido, obliuio Dei
futurorum bonorum contemptio. An nõ
videmus, quas cogitationes in animo suo
voluat diues ille, cuius vberes fructus ager
attulit? Cogitabat intra se dicens, Quid fa-
ciam, quia non habeo quo congregem fru-
ctus meos? Quasi pauperes nullos haberet,
in quorum sinus opes congregaret in æter-
num sibi manuras: quæ tunc vere fructus
sui essent, nam in apothecis seruatur, non sui
fructus sunt, sed hæredum. Et dixit: Hoc fa-
ciam, destruem horrea mea, & maiora fa-
ciam, illuc congregabo omnia, quæ nata
sunt mihi, & bona mea. Erras nebulo, erras,
non tibi nata sunt, sed alijs, non bona tua
sunt sed eorum, qui post te possidebunt. Di-
cam, inquit, animæ meæ: Anima, habes mul-

Luc. 12.

ta bona posita in annos plurimos. Recte sa-
ne, si & vitam habeas in annos plurimos.
* Requiesce, comedere, bibe, epulare. Sed &
in eorum opes adducit Deus hæredes, ut
non ipsi, qui nimis illas amabant, sed alij, eis
fruantur, quemadmodum, eidem diuiti di-
ctum est, nocte eadem, quæ de hostiorum
dilatatione sollicitus erat: Stultè, hæc nocte
animam tuam reperunt à te: quæ autem pa-
rausti, cuius erunt? Et Dauid ait: Verumta-
men in imagine pertrahit homo, sed & fru-
stra conturbatur: Thesaurizat, & ignorat
cui cõgregabit ea. Præterea, cum is, qui per
iniquitatem diuitias collegerat, & viuens
cas amittit, & male parat male, ut est in
proverbio, dilabuntur, hæredem adducit
Deus in habitatores Marese, iuxta illud: Ve-
qui prædaris, nonne & ipse prædaberis? Sed
quamuis alij ab spiritualibus Assyrijs diri-
piantur, sunt tamen quidam, qui omnibus
vsque adeo diuites, & fortes videntur, ac vi-
deri ipsi volunt, palamque omnibus signi-
ficant, ut qui rerum spiritualium imperiti,
atque inexerti fuerint, facile iudicent eos
tutos ab illa hostiũ iniuria futuros. Hi sunt,
qui magnis donis aucti à Deo, quæ & ipsi
agnoscunt, non dicunt: Secretũ meũ mihi,
secretũ meũ mihi, sed sine causa & sine vili-
tate effutiunt, & bona, quæ faciunt minime
abscondunt. * Qui bene significatur in Ho-
dollã, quod sonat, ut ait Hiero. Testimoniũ
hautus, vel hauritionis eorũ, semper enim
testantur, ac produnt, quæ hauriunt à Deo.
Verum quoniam non solum animæ aliæ,
quæ magis patebant incurfioni, & direprio-
ni expugnantur ab aduersarijs generis no-
stri, sed hæc ipse etiam sæpe amisit donis, quæ
prædicabant, turpiter labuntur, & capiuntur,
quamuis remotiores erant ab impetu
hostium, Propheta ait: *Vsque ad Hodollam
veniet gloria Israel.* Eadem ignominia afficie-
tur Hodollam, & si remotior erat, similiter
vincetur atque vrbes aliæ, capientur inter-
media, & tandem capietur Hodollam. Hoc
mihi dicere visus est Ecclesiasticus: cum ait:
Operarius ebriosus nõ locupletabitur, quia
quæ operando colligit per ebriositatem dis-
sipat. Quis est autẽ ebriosus operarius, nisi,
qui in stadio mandatorum Dei diligenter
currit, & defudat, sed ipso suo cursu, id est,
factis suis, delectatur, & placet sibi, & alijs
placere quaerit, & quasi vino quodam suo,
inebriatur. Ita Noe vir agricola plantauit
vineam, sed vino eiusdem inebriatus est.

Pro.

70

Luc. 1.

Num. 6.

Proet. 31.

Ecclesi. 11.

71

Hos. 9.

Deut. 21.

72

Gene. 9.

* Propterea de Ioanne Baptista, qui magna
quidem facturus, sed prudenter, & humili-
ter celaturus, ac sibi placiturus non erat, di-
ctum est ab angelo: Vinum, & siceram non
bibet. Et de Nazareis scriptum est: Vir, siue
mulier, cum fecerint vortum, ut sanctificen-
tur, & se voluerint Domino cõsecrare, à vi-
no, & omni, quod inebriare potest, abstine-
bunt: Eleganter etiã Salomon scripsit: Noli
regibus ó Lamuel, noli regibus dare vinum
quia nullũ est secretũ, ubi regnat ebrietas.
Regibus autem, qui sibi, atque affectibus suis
dominantur, sobrietas valde necessaria est,
ne donis Dei superbiant, & inebrientur, nõ
enim potest secretum Dei celari, ubi regnat
hæc ebrietas. Quid iã post hæc mala super-
est, nisi vt Ecclesię, de qua tot animę pereunt
luctus, & caluitium induatur, sicut ait: *De-
caluare, & tondere super filios deliciarum tuarũ,
vt poenitentiam agat, & lacrymis impetret
vt que perierant, te uiuifcant: Verum & ani-
mæ ipsi dicamus, ex qua tot filij captiui du-
cti sunt, id est, tot sanctas meditationes, tot
ieiunia, elemosinas, tot humilitatis, & cari-
tatis actiones Diabolus abstulit, & abduxit.*
* Quid enim erant hæc nisi filij deliciarum
eius, filij dilecti, gratissimi, in delicijs amoris
Dei, & vbertate donorum sancti Spiritus nu-
triti: De his dictum est in Hosea. Quod & si
generint, interficiã amantißima vtcri eo-
rum. Quid igitur faciet anima tam misera-
biliter vultata? *Decaluare, inquit, & tondere.*
In lege mulier captiua, si vxor futura erat
domini sui, cæsariẽ radere iubebatur. Agno-
scar ergo anima se esse captiuam, & vt sit
sponsa Dei, radat cæsariem. At non ita erit
deformis, & ingrator illi, cuius vxor esse
vult? Quid habet mulier cæsariẽ pulchrius?
Non abiicitur prorsus cæsariẽ, sed illa, in
qua mulier capta est: nam & vestem depo-
nere iubetur, in qua capta est: Crescet alia
sub nouo viro, quam non radet, sed in orna-
tum, & decorem retinebit. Deponat ani-
mæ cogitationes illas, in quibus erat, cum
capta est, & quæ per capillos significatur, vt
ait Isychius in illud Levit. 13. Et pilum eius,
si in album mutatus fuerit, quoniam sicut
caput capillos generat, & ornatur ex eis, ita
mens cogitationes patit, & eidem contegi-
tur: caput enim ipsa, quia principale est ani-
mæ, dicitur. * Sed cum pili omnes corporis,
eodem Isychio teste, cogitationes signifi-
cent, mihi videntur in cæsariẽ cogitationes
sublimiores porissimum indicari, quoniam

altissima hominis pars caput est. Placebat
sibi igitur homo, cum captus à Diabolo est,
tumebat virtutibus, eruditione, nobilitate,
eloquentia, gloria sibi dignus videbatur, &
honore magno, dignum se censebat qui
preponeretur ceteris, qui fortunatior esset,
lautiori mensa, pretiosioribus vestibus ute-
retur. Radat omnino hanc cæsariẽ, altera
in nouo coniugio crescat melior, & pul-
chrior, cum de Deo cogitabit, de cœlesti
hæreditate, de orationum altitudine, de
perfectiõne caritatis. Hæc autem cæsariẽs
nequaquam iubebitur radi, sed nutriri sem-
per, & ornari, quia nihil habet superflui,
sed tota speciosa, & necessaria est. Propte-
rea, (vt ab eodem Isychio eruditè ad-
notatum est) in caput Nazareĩ ferrum
ascendere prohibetur in lege cunctis die-
bus, quibus ex voto Domino consecratur,
quod in capita aliorum sine culpa ascendit,
quia, quibus sunt superflui capilli, non so-
lum nihil nocet, sed, & lucrum est tonde-
ri, quibus autem non sunt superflui, dam-
nosa est, & indecora capillorum depõsi-
tio propter naturalis decoris spoliacionem.
* Sic, quibuscumque superflue cogitatio-
nes importunæ sunt, bene istis capillis per-
tensionem carent, Nazareus autem sanctus
est, & nihil debet habere, quod ton-
deat. Hæc Isychius. Præterea inde calua-
tionẽ, & tonsionẽ, amouetur id, quod nos
extrinsecus ornabat, & apparet quod interi-
us foedum est. Quare decaluari animam,
quid est aliud, quam amota externa virtu-
tis specie, & abiectis ijs, quibus ornari vide-
batur, foeditatem suorum peccatorum in-
tueri, & sacerdotibus detegere per humi-
lem, & veracem confessionem? Quod,
cum per Dei misericordiam accipimus, sit
illud, quod irati videntur, & minantis, sed
est ad animam translatum propitij, & mi-
serentis: Decaluaabit Dominus verticem
filiarum Sion, & Dominus erinem earum
nudabit. Sed quale futurum est caluitium?
Dilata, (inquit) caluitium tuum, sicut aquila.
Aquila, vt iam diximus, senio cõfecta
veteres plumas abiicit, & nouis sumptis iu-
uenescit, sicut ait Dauid: Renouabitur vt
aquilæ inuictus tua. Dilatat ergo caluitium,
sicut aquila, qui veterem hominem exuit
cum actibus suis, & per poenitentiam renoua-
tur, & veterum morum, atque operum plu-
mas abiiciens, nouas, melioresque assumit,
quibus in cœlum tolli possit, & longe supra

Num. 6.

73

Ier. 31.

Psal. 102.

L1 omnia

omnia terrestria leuari. Caluitium dilatat, qui omnia externa ornamenta, quibus apud Deum non commendatur, fortiter contemnit, & quidquid habebat contemnit, & quidquid habebat contemnit, omnino Dei ministris detegit, Vt raris prioribus capillis noui crescant meliores, & pulchrioribus, quibus ita Deus capiat, vt quolibet illorum vulneretur sicut ait: Vulnerasti cor meum foror mea sponsa, vulnerasti cor meum in vno oculorum tuorum, & in vno crine colli tui.

Cant. 4.

CAP. II.

Vae qui cogitatis inutile, & operamini malum in cubilibus vestris: in luce matutina faciunt illud, quoniam contra Deum est manus eorum. Et concupierunt agros, & violenter tulerunt, & raperunt domos: et calumniabantur virum & domum eius, virum & hereditatem eius. Idcirco haec dicit Dominus: Ecce ego cogito super familiam istam malum: vnde non auferetis colla vestra, & non ambulabitis superbi, quoniam tempus pessimum est. In die illa sumetur super vos parabola, et cantabitur canticum cum suauitate, dicentium, Depopulatione vastati sumus: pars populi mei commutata est: quomodo recedet a me, cum reuertatur qui regiones nostras diuidat? Propter hoc, non erit tibi mittens funiculum sortis in caetu Domini. Ne loquamini loquentes, Non stillabit super istos, non comprehendet confusio. Dicit domus Iacob: Numquid abbreviatus est spiritus Domini, aut tales sunt cogitationes eius? Nonne verba mea bona sunt cum eo, qui recte graditur? Et contrario populus meus in aduersarium

consurrexit. De super tunicam pallium sustulistis: & eos qui transibant simpliciter, conuertistis in ballum. Mulieres populi mei eiecistis de domo deliciarum suarum: a parvulis earum tulistis laudem meam in perpetuum. Surgite, & ite, quia non habetis hic requiem: propter immunditiam eius corrumpetur putredine pessima. Utinam non essem vir habens spiritum, & mendacium potius loquerer: stillabo tibi in vinum, & in ebrietatem: & erit super quem stillatur populus iste. Congregatione congregabo Iacob totum te: in vinum conduceram reliquias Israel, pariter ponam illum quasi gregem in ovili, quasi pecus in medio caularum: tumultuabitur a multitudine hominum. Ascendet enim pandens iter ante eos. Diuidet, et transibunt portam, & egredientur per eam: et transibit rex eorum coram eis, & Dominus in capite eorum.

HISTORIA.

Vae qui cogitatis inutile. Sermo est ad Israel, cui & in fine cap. i. loquebatur, id est, ad decem tribus, vt manifeste perspicitur ex eo, quod paulo post ait: Depopulatione vastati sumus, pars populi mei commutata est, quomodo recedet a me, cum reuertatur, vt regiones nostras diuidat? Pro, Inutile in Hebraeo est מן, quod inutile significat, & peccatum, quia nemini prodest, sed nocet maxime, & idolum, quia nullius utilitatis est, cui nihil sit, vt latius exposuimus. ca. 4. Hof. num. 3. Hoc ergo nunc ait vt vobis, qui omnes vestras cogitationes confertis, non in Deum, neque in salutem vestram, sed in res nullius momenti, id est, in pecuniae coacervationem per fas, & per nefas. Ideo Chaldaeus vertit: Vae cogitantibus ad rapinam. Et Lxx: Facti sunt cogitantes labores, id est,

id est, peccata, ita enim peccatum dicitur ab effectu, vt Psal. 9. Vides, quoniam tu laboras, & dolorem consideras, vt tradas eos in manus tuas. Psal. 54. Iniquitas, & labor in medio eius, & iniustitia. Itaque cap. i. reprehendit peccata, quae in Deum fiebant, id est, idololatriam: nunc ea, quae fiunt in fratres: * Est autem in his verbis adnotanda consuetudo scripturae, quae saepe vitur figura, quae vt placet quibusdam liptore dicitur, id est, diminutio seu potius *λεπτολογία*, id est, tenuitas, solet enim res magnas verbis exponere, quae humilia, & parum significantia videntur, sed si recte considerentur, neque humilia sunt, neque parum significantia. Hoc & Homerum, & Virgilium fecisse docet A. Gellius li. 2. noctium Articularu. c. 6. vt: *Quis aut Eurysthea durum Aut illaudati nescit busiris aras?* Videtur enim Illaudati, parum idoneum esse verbum ad faciendam scelerati hominis detestationem, qui hospites immolare solitos fuit: verum optime dictum est, nam, qui omni in re, atque omni tempore laude omni vacat, is illaudatus est, isque omnium pessimus, deterrimusque est. Quare Illaudatus, finis est extremae malitiae, inquit Gellius, qui nihil vnquam fecit, aut dixit, quod laudari posset. Ita idem dixit. *Tristisque palus inamabilis vnda*, id est, Odiosissima, quae nihil vnquam habuit, quod amari posset. Homerus etiam magnos viros, & insignibus virtutibus ornatos crebro appellat *αειμωνας*, id est, inculpatores, in quibus, cui nihil culpae possit, omnia laudanda sunt. Et de Menealo, ait Helena. *ὁ θεὸς ἀνώμων ἔστι δὲ ἀπὸ ὀφειλάς, ἔστι τὴν ἀδολίαν*, id est, nullius egentem, neque quod ad mentem attinet, neque quod ad formam. Et de Pallante Virgilius. *Quem non virtutis egentem Abstulit arra dies.* In scriptura vt. i. Reg. 12. Et nolite declinare post vana, quae non proderunt vobis, id est, maxime nocebunt. i. Machab. 2. Non est nobis vtile relinquere legem, & iustitias Dei. Ita nunc inutile vocat Michas, quod valde noxium est. *Et operamini malum in cubilibus vestris*. Noctu, cum quiescendum erat, vobiscum diligenter cogitatis scelera, quae facturi estis, & quasi differre non liceat, in luce matutina, id est, statim vt dies claruerit, festinatis exequi. Est autem nox meditationi

apta, & homines cogitabundi, cum omnibus silentibus in lecto quiescunt, magis solent de rebus agendis cogitare, sic cum *Aliuum, pecudumque genus sapor altus habebat Aeneas tristis turbatus pectora bello Procubuit, seramque dedit per membra quietem.* Tacite autem in eis accusat Propheta, quod eo tempore de furtis, & sceleribus cogitent, quo de rebus diuinis cogitare debent: sicut scriptum est: In noctibus extollite manus vestras in sancta, & benedicite Domium. Aut certe de peccatis illius diei recensendis, & luctu, atque poenitentia expurgandis, sicut est apud eundem prophetam: *Quae dicitis in cordibus vestris, & in cubilibus vestris compungimini.* Et: Lauabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo. Sed & apud Poetam maximum. *Vir bonus & sapiens.* *Non prius in dulcem declinat lumina somnum, Omnia quam longi reputauerit acta diei.* *Quo praetergressus quid gestum in tempore? quid notum? Cur isti factio decus absunt? aut ratio illi? &c.* Matutina etiam lux, quae operari debuerat vt iuxta Prophetam exiret homo ad opus suum, & ad operationem suam vsque ad vesperam, id est, ad compensanda praecedentia peccata nouis virtutum actionibus, ad noua facinora optatur. Iuxta Tropologiam in luce matutina faciunt mala, qui non ex ignorantia peccant, sed ex malitia. *Quoniam contra Deum est manus eorum.* Recentiores interpretes affirmant ita esse verendum: Quoniam facultas in manu eorum est, scilicet, ad opprimendum, id est, cum sint diuites, & potentiores, facile opprimere possunt minores, & egenos. Eodem modo vertit Chaldaeus. In Hebraeo est *ידו ילדו ישי ישי*, quod ad verbum sonat. Quoniam est ad Deum manus eorum. Quibus verbis, si negare velimus eum sensum reddi posse, quem recentiores volunt, facile ex ipsa nostra translatione conuincemur. Nam Gen. 31. vbi nos, & Lxx habemus: Et nunc quidem valet manus mea reddere tibi malum. In Hebraeo eadem verba sunt, & ad verbum legitur, Est in Deum manus mea reddere tibi malum. Eodem modo est in Hebraeo illud Prouerb. 3. Si vales, & ipse benefac. Et Nehem. 5. illud: Nec habemus unde possint redimi: pro quo Lxx verbum e verbo dixerunt: Nec est potentia manuum nostrarum, & Deut. 28. Et non sit fortitudo in manu tua.

labor. Regula 2. Scriptura vitur verbis, quae potum significare videntur, cuius ratione significati.

8 Aeneid.

Psal. 133.

Psal. 4.

Psal. 6.

Virgil. in Epig. de viro bono.

Psal. 103.

4

Hebraice: Et non ad Deum manus tua. Lxx: Et non poterit manus tua. Quamuis in his locis nolunt 787 significare ad Deum, sed fortitudinē, vt in loco Deuteronomij nunc indicato, vt sit 788, id est, fortitudo, vnde addita litera 7 fiat 787. * Faremur ergo & ita posse hæc verti, vt recentiores volunt, neque id aut Lxx. interpretes, aut Hieronymum latuit, qui sæpe ita verterant, vt iam demonstrauimus: Sed è duabus interpretationibus eam elegerunt, quæ ad sensum Prophetæ videbatur commodior, Lxx transfulerunt; Quia non leuauerunt ad Deum manus suas, id est, noluerunt Deo subijci, supplicum enim est manus leuare ad eum, cui se supplices tradunt, vnde orantes manus ad Deum tollimus, vt supplices nos eius esse ostendamus, vt: In noctibus extollite manus vestras in sancta. Et: Exaudi Domine vocem deprecationis meæ, dum oro ad te, dum extollo manus meas ad tempus sanctum tuum. Hieronymus autem eundem sensum reddidit: Quoniam contra Deum est manus eorum: Manu autem, non tam opera intelligo, quam consilium, & industriam, vt 2. Reg. 14. Numquid manus Ioab tecum est in omnibus istis? De veritate interpretationis dubitare nemo potest, cum notum sit 788 Deum significare à fortitudine, quam habet, atque ita 787 esse ad Deum, siue in Deum, hoc est contra Deum vt 2. Reg. 13. Fecerunt ergo pueri Absalom aduersus Amnon, sicut præceperat eis. Hebraice 788. i. in Amnon, ad Amnon. * Videmus etiam eandem interpretationem esse hoc quidem loco magis consentaneam; maiorem enim vim, & acrimoniam habet oratio, si dicas: Operamini malum in cubilibus vestris, in luce matutina faciunt illud, quoniam contra Deum est manus eorum, quam; In luce matutina faciunt illud, quoniam fortitudo in manu eorum est, quod satis ex se intelligitur, quomodo enim facerent, nisi fortitudo esset in manu eorum ad faciendum? In translatione Lxx diligentè adnotemus, & cupiditates in nobis oriuntur; & scelera magna, quoniam orationis obliuiscimur. Si enim assidue, humiliterque in orationem incumberemus, neque locum in nobis haberent cupiditates sæculi, neque si aliquando irrepererent, in opera exirent, quoniam prope est Do-

minus omnibus inuocantibus eum, omnibus inuocantibus eum in veritate. Facti sunt (inquiunt Lxx) cogitantes labores, & operantes mala in cubilibus suis, & simul cum die consumabant ea, quia non leuauerunt ad Dominum manus suas. * Si queras cur dixerint, Facti sunt, cum Hieronymus verterit: vx, in promptu causa est, Hieronymus legit 777. vt est in libris Hebraicis, & vt legit Chaldaus: Lxx autem 777 fuerunt, siue facti sunt, quod tunc facile fieri potuit, cum puncta nullæ erant, & cum litera & sola longitudine differant. Et quamuis in Hebræo nulla sit negatio, ideoque vertendum potius esset, Quoniam ad Deum est manus eorum, Lxx, vt apertius conuerterent, sensum potius, quam verba attendentes dixerunt: Quoniam manus suas ad Deum non leuauerunt, id est, noluerunt illi supplices fieri, noluerunt ei subijci, & eum orare.

Et concupierunt agros. Hoc erat, quod in cubilibus suis cogitabant, quomodo fratribus suis auferre possent agros & domos. *Calumniabantur virum, & domum eius.* Calumnijs opprimebant homines, & simul eorum domos, atque hereditatem diripiabant persequentes, & personas, & bona.

Vnde non auferetis colla vestra. Imponam vobis onus grauissimum, quod nullo modo possitis excurrere, nec poteritis ceruices vestras auferre, ne illud feratis intelligit autem grauissimam afflictionem capiuistis,

Quoniam tempus pessimum est. id est, afflictione plenissimum, vt exposuimus in cap. 2. Ioelis. num. 21. tunc superbia vestra humiliabitur.

In die illa sumetur super vos parabola. Cum hæc mala in vos venerint, inimici vestri assument parabola, id est, lugubre carmen, de vilitate vestra canent magna cum voluptate. Hoc carmen 789, id est, parabola vocatur, quoniam huiusmodi lamentationes plenæ sunt, similitudinibus. Metaphoris, & Allegorijs ad commouendam miserationem, vt Tren. 1. Quomodo sedet sola ciuitas plena populo, facta est quasi vidua domina gentium? &c. quod perperuo in illis lamentationibus obseruatur. Isaias decimo quarto. Et erit in die illa, cum requiem dederit tibi Deus à labore tuo, & à cõfusione tua, &

à serui-

à seruitute dura, qua ante seruisti, tumes parabola istam contra regem Babylonis, & dices: Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? contriuit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium cædentem populos in indignatione, &c. Tota oratio est figurata, & Allegorica. * Ex quo intelligimus illud Psalmi 68. Et factus sum illis in parabola, id est, factus sum illis parabola, cum me afflictum viderent inimici mei, assumebant super me parabola, & lamentationem, quasi lugentes, cum tamen irrisiōnis causa id facerent. Et illud eiusdem Psalmi: Et in me psallebant, qui bibebant vinum, id est, in conuiuijs suis, cum mero incaluerant, ridentes psallebant in me parabola. Atque vt semel explicem vocabulum, quod sæpe occurrit in scriptura, & obscuritate sua studiosum solet exercere lectorem: 789, proprie significat Hebræis obscuram orationem, aliudque significantem, quam primo aspectu videatur, quæ plerumque similitudinibus, Metaphoris, Allegorijs solet obscurari siue læta sit, siue tristis, siue vtilem aliquam sententiam contineat, siue non contineat. Pro Masal Lxx & apostoli modo vtrunt Parabola; modo Parcemia, id est, proverbum. Vt Ezeci. 16. Ecce omnis, qui dicit vulgò proverbum, in te assumet illud dicens sicut mater, ita & filia eius. Et capite decimo octauo. Quid est, quod inter vos parabola vertitis in proverbum istud in terra Israhel? Idem vocat parabola, & proverbum, In Hebræo apertius hoc est, sonat enim, si ita loqui liceret: Quid est, quod vos parabolatis parabola istam super terram Israhel, dicendo, id est, crebro vtrimini hæc parabola, parabola autem est: Patres comedunt vnam acerbam, & dentes filiorum obstupescunt. * Allegorica oratio est significans filios luere peccata parentum. Et Io. han. 10. cum dixisset Dominus: Qui non intrat per ostium in ouile ouium; sed ascendit aliunde, ille fur est, & latro, &c. Quod totum Allegoricum est, subijcit: Hoc proverbum dixit eis Iesus. Illi autem non cognouerunt, quid loqueretur eis. Et capite decimo sexto: Hæc in proverbijs locutus sum vobis, venit autem hora, cum non iam in proverbijs loquar vobis, sed palam de patre annuntiabo vobis. Loqui ergo in proverbijs est obscure loqui, ideo

paulo post aiunt apostoli: Ecce nunc palam loqueris, & proverbum nullum dices. Hinc optime intelligimus illud Eccli. 39. Narrationem virorum nominatorum conseruabit, & in versutijs parabolatum simul introibit, id est, adiurus expositionibus sanctorum doctorum, siue malorum, ingredietur in reconditos sensus prophetarum, qui obscuritate sua facile incuriosis occasio esse possunt errandi. Idem est quod sequitur. Occulta proverborum exquireret, & in absconditis parabolatum conuersabitur. * Si losos scripturæ obseruemus, vbi ponitur 790, & apud Græcos & Latinos Parabola, semper inuenimus obscuram, & figuratam orationem, aliudque vt dixi, significantem, quam primo aspectu videatur. Vt Numer. 23. & 24. videmus in verbis Balaham, & Job. 27. & 29. apud quem verba capit. vigesimo septimi, non videntur figurata, & Allegorica, sed protinus capite vigesimo octauo, plenius apparet obscuritas. Inde apud Ezechiele parabola dicitur ænigma, capite 17. Fili hominis, propone ænigma, & narra parabola ad domum Israhel: Hæc est autem parabola, & hoc ænigma. Aquila grandis magnarum alarum longo membro ductu, plena plumis, & varietate venit ad Libanum, & tulit medullam cedri, &c. Hinc Salomonis diuine sententiæ parabolæ dictæ sunt; quod aliud seruant in recondito sensu, quam exterius sonare videntur. Hinc parabolæ Euangelicæ; quæ de rebus quotidianis, & communibus videntur esse, sunt autem de cœlestibus, & absconditis mysterijs, quæ rerum humilium similitudinibus conteguntur, ideoque parabolis utebatur Dominus cum loqui volebat obscurius. Luc. 8. Vobis datum est nosse mysterium regni Dei, ceteris autem, in parabolis, vt videntes non videant, & audientes non intelligant. * Et Matth. 13. Hæc omnia locutus est Iesus in parabolis ad turbas; & sine parabolis non loquebatur eis, vt impleretur quod dictum erat per Prophetam dicentem: Aperiam in parabolis os meum. Ac vt sciremus, quid esset aperire os in parabolis, addidit: Eructabo abscondita à constitutione mundi. Lxx: Loquar propositiones ab initio. Græce: Loquar problemata, quæ sunt obscuræ propositiones, (vt ait Euthymius.) Hieronymus: Loquar ænigmata antiqua.

Merito ergo Prophetam non ei lugubre car-
me propter obscuritatem vocat Mafal, id
est, parabolam, vt intelligitur ex Haba-
cuc. 2. Numquid non omnes isti super
eum parabolam sument, & loquelam æni-
gmatum eius, &c. quo in loco ænigma-
ta vocantur ויגמא quod est in verbis illis
plalm. 77. Loquar propositiones ab initio,
siue iuxta Matthæi Græcum interpretem
Eruclabo abscondita. At, cum aperta ora-
tione lugetur Tyri vastitas Eze. 27. non
neminis matal, neque parabolæ: Et afflu-
nent, inquit, super te carmen lugubre, &
plangent te: Que est vt Tyrus, quæ obmu-
tuit in medio maris: &c.

13 Depopulatione vastati sumus. Vehementer
vastati sumus. Assyrj cum suauitate can-
entes hoc carmen imitantur verba Israe-
litarum, vt solent fieri, in huiusmodi lamen-
tationibus.

Pars populi mei commutata est. Hereditas
populi mei ablata est ei, & data est alienis.
Lxx: Pars populi mei dimensa est in funi-
culo, id est, sorte distributa est hostibus
meis. Loquitur de bona parte decem tri-
buum, quæ in captiuitatem ducta est a
Theglath Phalar rege Assyrjorum. 4. Reg.
17. Deinde paulo post ascendit Sal-
manasar rex Assyrjorum contra Hosee, re-
gem Israel, & factus est ei Hosee seruus, red-
debatque illi tributa. 4. Reg. 17. Eo tem-
pore recesserunt Assyrj ab Israelitis, quali-
nquam in posterum lesati, sed vt ibidem
legimus, iterum redijt Salmanasar regnã-
te eodem Hosee & transfudit Israel in Assy-
rios extrema captiuitate. Cum ergo Israel
videret graui obsidione premi Samariam
a Salmanasar, cum fletu dicebat: Iam pars
regionis mee tradita est hostibus abductis
pencilis habitatoribus. Nec post tantam ca-
lamitatem securus esse possum, quomo-
do enim putabo Assyrium a me vnquam
recessurum, donec me omnino disperdat,
cum videam, etiam postquam ei tributa
soluo, redijisse, vt regiones meas suis di-
stribuat: * Hæc autē verba Israelis Assy-
rii, cum irrisione imitabantur. Quod au-
tem in codice Complutensi, & Regio le-
gitur: Quomodo recedis a me, mendo-
so legitur, cum legendum sit, Quomo-
do recedes a me, vt ex Hebræo, & ex
Hieronymo, ceterisque interpretibus,
& ex codice antiquo manu scripto con-
stat.

14

Propter hoc non erit tibi miltens. O Israe-
l iam non habitabis in terra Domini, in
terra patribus tuis promissa, neque vt ha-
stenus, funiculo agros diuides, procul-
dubio enim te nunc superabunt, ac in ca-
ptiuitatem ducent Assyrj. Verba extre-
ma sunt lamentationis. Nunc in eorum
gratiam, qui exactissime volunt sacras li-
teras cognoscere, quædam adnotemus,
quæ ad translationem attinent, vnde alij
sensus videntur posse reddi, in tota hæc
parabola, siue lamentatione. Principio,
vbi Hieronymus vertit: Et cantabitur can-
ticum cum suauitate dicentium in He-
bræo est, ויגמא ויגמא ויגמא pro quo san-
ctes Pagninus vertit, Et sumet lamenta-
tor super vos lamentum, lamentum di-
xit: Vatablus vero, Et lamentabitur la-
mentum lamentationis. * Et certe, cum
negari non possit, quin verbum ויגמא si-
gnificet lamentari, & ויגמא lamentum, si-
ue ויגמא vt vertere solent Lxx, Vt Iere-
mias 31. Vox in Rama audita est lamen-
tationis ויגמא Lxx & Græcus Matthæi in-
terpres ויגמא, noster, Ploratus; & capit.
9. eiusdem Ieremæ in paucis lineis ter re-
peritur: Festinent, & assumant super nos
lamentum, & quia vox lamentationis au-
dita est de Sion. Et: Docete filias vestras
lamentum: atque in hoc ipso loco Lxx
verterunt: ויגמא ויגמא ויגמא, id est, Et
plangeatur plandus. Mirum est vnũ Hiero-
nymum transfuisse, Et cantabitur canti-
cum, quod sensum videtur habere con-
trarium. At respondendum est Hierony-
mum, non delato, sed de lugubri carmi-
ne locutum fuisse, quod lamentatio dicitur,
siue Threnus, quales sunt lamenta-
tiones Ieremæ. Quod ex Ezechie. 32. in-
telligitur, vbi verbum ויגמא interpretatus
est canere carmen lugubre. Fili hominis,
cane carmen lugubre super multitudi-
nem Ægypti. Itaque sensus est idem, sed
aptius vertit: * Cantabitur canticum,
quam si diceret, Et lamentabitur lamen-
tum; quoniam ex verbis ipsis sequenti-
bus, Depopulatione vastati sumus, satis
constat carmen esse lugubre, ad id vero,
quod sequitur: cum suauitate, accommo-
datius erat nomen cantici, quam lamen-
tationis. Præsertim cum non conductius
lamentator cantaturus esset (vt putarunt
Pagninus, & Vatablus, & alij,) neque pro-
pheta falsus (vt Vatablus idem postea ad-
didit)

didit) sed inimicus, id est, Assyrius, vt ex
locis similibus prophetarum, quos retuli-
mus, cognoscitur. Sed noui interpretes in
eo mihi decipi videntur, quod ויגמא no-
men esse putauerunt, significans lamen-
tum, cum neque nomen hoc alicubi in-
ueniatur, & satis literæ indicent passiuam
voce esse verbi ויגמא quæ interdum signi-
ficat frangi, vt omnes fatentur. * Est er-
go sensus: Cantabitur canticum istud, fran-
getur, id est, voce, quasi fracta mollibus,
& delicatis flexionibus canetur, quod re-
cte intelligens eruditissimus, & in scriptu-
ris exercitissimus senex, quem isti noui
imitari nolunt, vertit, Cum suauitate.
Quod si hoc parum videtur, Lxx etiam se-
nse verterunt ויגמא quod nomen cātum
suauem, siue suauitatem cantus significat,
vt quod Cicero 2. de natura deorum refert
ex Actij Tragædijs.

Silvani melo
Consilium ad aure. cantum, & auditum re-
fert.

Demum quoniam in Hebræo est. In die
illo leuabit, siue sumet super vos parabo-
lam, & cantabit canticum, ipsi ita intelle-
xerunt: Leuabit canticum, scilicet, lamen-
tator, aut Propheta, sed non debuerant vi-
ri docti ignorare, quod passim occurrit in
scriptura, futurum actiuam, siue præteri-
tum sine supposito passiuam habere signi-
ficationem, vt melius Lxx intellexerunt
verentes: Sumetur super vos parabola, &
plangeatur plandus, vt in eo, quod sequi-
tur. Pars populi mei commutata est. He-
bræus. Partem populi mei commutauit, quod
etiam Lxx passiuè verterunt. * Porro vbi
nos habemus: Quomodo recedet a me,
cum reuertatur, qui regiones nostras diui-
dat, in Hebræo est ad verbum: Quomo-
do recedet mihi ad reuertendum, agros
nostros diuidet. Quod & ita possumus in-
terpretari. Recedet Deus a me, & non re-
uertetur, sed potius terram nostram hosti-
bus dabit. Nec displicet translatio Leonis
Hebræi: Quomodo, quod ablatum est
mihi vendicabo? Agros nostros distribuit,
Et idem est fere sensus, nisi quod futura
pro præteritis sine causa accipere videtur.
Sed maiorem energiam habet ad fletum
nostra translatio, & proprietatem tempō-
rum melius obseruat in verbis. Itaque
וירש, quod ponitur, vbi Hieronymus
transfudit, Cum reuertatur, erit Reuer-

18

tens, vt Itai. 32. וירש principes: Et princi-
pes in iudicio præerunt, vt sit sensus: Quo-
modo recedet a me reuertens, regiones
nostras diuidet, pro, Qui regiones nostras
diuidet. Nemo enim ignorat relatiuum
(Qui) sæpe subaudiri apud Hebræos, vt no-
tauimus Hoseæ 10. numer. 17. id est, cum
reuertatur, qui regiones nostras diuidet.

TROPOLOGIA.

Malum in cubilibus suis operantur. Vt ait
Rupertus, qui eiusmodi sunt, vt non ab
aliquo inducantur, sed proprio de corde
malum confingant, & adinueniant de se-
metipsis, vt: Dixitque Ieroboham in cor-
de suo: Nunc reuertetur regnum ad do-
mum Dauid, si ascenderit populus iste, vt
faciat sacrificia in domo Domini in Ierusa-
lem; &c. Et excogitato consilio fecit duos
vitulos aureos, & dixit eis: Nolite ultra
ascendere in Ierusalem: Ecce dii tui Israel,
qui te eduxerunt de terra Ægypti. Illorum
autem manus est contra Dominum, qui pecca-
tum suum, dum redarguuntur, fortiter de-
fendunt, vt idem ait: Illi etiam, qui diui-
nis inspirationibus resistunt, & rebelles
sunt lumini. Quid enim sunt diuinæ in-
spirationes, & verba Dei, siue dum in scri-
ptura leguntur, siue dum ex ore ministro-
rum eiusdem audiuntur, quam manus quæ-
dam Dei ad peccatores extensæ; vt elato
peccatorum, & curarum sæculi ad se alle-
uerit: Sicut ait Dauid: Emitte manum tuam
de alto, eripe me, & libera me de aquis mul-
tis. Quam Dei manum, dum manu no-
stra, id est, obstinata voluntate, amoue-
mus, ne nos apprehendar, vere contra
Deum est manus nostra. * Ita de Ismahel,
qui huiusmodi hominum typum gerit, præ-
dictum est: Hic erit ferus homo, manus
eius contra omnes, & manus omnium con-
tra eum. Hebræicè pro Ferus est וירש, id
est, Onager. Hic erit onager homo, id
est, agrestis, & nemini obtemperans, sed
huc, illuc discurrens, quo eum rapuerit
concupiscentiæ vis, instar onagri, de quo
in libro Iob: Quis dimisit onagrum libe-
rum, & vincula eius quis soluit: Et Iere-
mias: Onager affluet in solitudine in de-
siderio animæ suæ attraxit ventum amoris
sui. Cuius manus est contra omnes, quia &
Dei, & benemouentium hominũ consilijs
resistit, & manus omnium contra eum, quia
nemini

19
Reg. 12
Inspiratio-
nes sanctæ
sunt ma-
nus Dei.
Psal. 143.
20
Genes. 16.
Iob. 39.
Ierem. 2.

nemini placere potest, qui sibi soli placere contendit. Sed qui nemo Dei inspirationibus resistit, nisi qui amore sui, & rerum huius sæculi teneretur, præclare de illis ipsis, quorum manus contra Deum sunt, dicitur.

Et concupierunt agros, & uolenter tulerunt, & rapuerunt domos, & calumniabantur virum, & domum eius, & hereditatem eius. Quod de illis dicitur, qui nullum cupiditati suæ modum imponere didicerunt, sed quasi soli ipsi terram acceperint habitandam, omnia occupat. * His Isaias ait. Væ qui conuigitis domum ad domum, & agrum agro copulatis usque ad terminum loci, Numquid habitabitis vos soli in medio terræ? Hieronymus ibi: Quæ est enim rabies, cum recta, & agri, ad depellendos imbres, & ad ferendas fruges haberi debeant, ea habere cupere, in quibus cunctis habitare non possis, & quæ colere non sufficiat, alteriusque necessitatem tuam facere voluptatem? Et in hæc nostri Prophetæ verba: Videas alios agros agris, & terminos iungere terminis, & paruo hominis corpusculo rura vrbium non sufficere &c. Tantus est ignis concupiscentiæ, quo intus æstuat, ut quasi ardentes feribibus correpti nullo in loco quietescere valeant, & ut illis nullus lectus, ita his nullæ domus, nulli agri satis sint. Quibus tamen haud multo post satis futura est terra non pluribus quam septē pedibus longior. * Alexander, dum vnum mundum esse putabat, æquo animo ferebat, capientem posse quāuis magnus esset, non desperabat. Verum ubi innumerabiles esse credidit delirante Epicuro, lacrymas tenere non potuit, quod capi à se videbat non posse. Sed quem mundus propter inexplebilem sitim dominandi non capiebat, postea Babylone modica vrna cepit. De quo præclare est apud Satyricum.

Isai. 5. 21

22

Iuuē. sat. 10

*Vnus Pellæo iuueni non sufficit orbis
Æstuat infelix angusto limite mundi.
Vt Giare clausus scopulis, paruaque Seripho.
Cum tamen à sigulis munitam intrauerit urbē
Sarcophago contentus erit. Mors sola fatetur
Quantula sint hominum corpuscula.
Hulus immensæ cupiditatis fontem docet
Propheta esse superbiam, dum Deum, qui cogitare solet cogitationes pacis, & non afflictionis, inducit mala cogitatē super familiam istam, unde non auferant colla, neque ambulent superbi, quoniā ante ambulabant erecto collo. Minatur ergo eis extre-*

mū malorū, id est, æternam damnationē, per quam eorum humilietur superbia, & in qua non tempus pessimum erit, sed æternitas pessima, id est, inexplicabilibus doloribus, & cruciatibus plena. Sed recte reprobis dicitur. * Ecce ego cogito super familiam istam, unde non auferetis colla vestra, quibus etiam in hac vita malum contingit, unde colla sua non auferunt, traduntur enim aliquando in reprobum sensum, ac denique in peccatum aliquod incidere sinuntur, unde nunquam exurgunt. At electis nulla tamen calamitas, nullum tantum supplicium superuenit, ut non euadant, & colla sua auferant, quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, ijs, qui secundum propositum vocati sunt sancti. Siue ergo inopia, morbis, infamia premantur, siue etiam humanum quippiam patientes in peccata grauiora labantur, meliores lapsu, & afflictione fiunt, & cautiore, atque humiliores resurgunt. Itaque non tam sagitta vulnerati fuisse videntur, quam fons arcus audisse, ut sagittas fugiant paratas in corda inimicorum regis, ut ait Propheta: Dediti metuentibus te significationem, ut fugiant à facie arcus, ut liberentur dilecti tui. * Sed iam miseriam impiorum omni calamitate tristiore, cum summaque ignominia coniunctam audiamus, aut videamus potius quomodo videri hinc potest. In die illa iurauerunt vos parabola, & cantabitur canticum cum iuuauitate. Nulla re terreri homines magis solent, quam ignominie timore, cuiusque vitandæ causa nullum non facinus suscipiunt, nulla non pericula subeunt. Intellegant ergo summam sibi ignominiam, eandemque æternam, & in oculis omnium Angelorum, & hominum paratam. In die illa (inquit) quam nunquam futuram homines putant, in die mortis in die iudicij, erunt omnibus, in opprobrium, & in parabolam, ridebuntur à sanctis, sicut scriptum est, Videbunt iusti, & timebunt, & super eum ridebunt, ridebuntur ab inimicis, canent hi in eorum dedecus, canticum, quorum voces imitabuntur dicentes: * De populatione vastati sumus, at hæc parabola est, obsecro, lamentatio est: audiamus eius explicationē: Errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol intelligentiæ non est ortus nobis. Lassati sumus in via iniquitatis,

23

Rom. 1

Phil. 1

24

Phil. 1

25

Sap. 1

& per-

& perditionis, & ambulauimus vias difficiles, viam autē Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia: aut diuitiarum instantia quid contulit nobis? Transferunt omnia illa tanquam umbra, &c. Hoc est omnino, quod his verbis significatur: De populatione vastati sumus. Pars populi mei commutata est. Quoniam pars, & hereditas malorum fuerant diuitiæ, honores, delicia. At tunc ignis, & sulphur, & spiritus procellarū pars calicis eorum, quoniam iustus Dominus, & iustitias dilexit, equitatem vidit vultus eius. Scimus, quid Abraham diuiti Epuloni responderit: Fili, recordare quia recepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala: nunc autem hic consolatur, tu vero cruciaris. * Ut igitur ijs, qui in his regionibus habitant, & polum Arcticum vident in Indiam profectis, post longam navigationem subiecta circulo equinoctiali transeuntibus polus noster absconditur, & alter apparere incipit, quem nunquam viderat: ita peccatoribus in summa voluptatum affluentia viuentibus per mortem, & transitum huius sæculi, in quo equales sumus, prior illa qualiscumque tandem fuit, felicitas absconditur, & sempiternus cruciatus, quasi aduersus polus, videri incipit. Deliciæ veræ bonis distribuuntur, & fortes vtrorumque commutantur. Et quia, cum vultum supremi iudicis viderint iratum, & minacem, terrore plenum in iudicio, aut etiam animæ è corporibus egredientes peccata sua agnoscentes, cum sibi vehementer iratum intelligent, ac penitus de salute sua desperabunt, merito dicent: Quomodo recedet à me, cum reuertatur, & regiones nostras diuidat? Hoc est, Quomodo salutem sperare possum, cum videam iudicem reuerti, ut nos extrema captiuitate puniat, atque omnibus bonis, quæ possidebamus, exuat? * In morte singulorum reuertitur quodammodo Dominus, ut morientes iudicet, & bona, quæ possidebant, alijs, pro ut vult, distribuat. In iudicio autē vere reuertetur, & in corpore, quod assumpsit, iudicabit, quia pater potestatem dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est, Tunc agros, siue regiones malorum diuidet, quia terra gratior, quam ante fuerat, & ornatior, sanctorū oculis relinquetur, & mali quicquid habebant gaudij, amittent, omni que felicitas transibit ad bonos. Et quoniam mali cum seductore Diabolo in profundum sine

Phil. 10.

Luc. 16.

26

27

Isai. 5.

spe vlla libertatis demittetur, & hoc ipsum plane etiam tunc intelligent, vere addunt. *Propter hoc non erit tibi mirtens funiculum sortis in coetu Domini, id est, Nulla tibi pars in æternum relinquitur in hereditate Domini, & in coetu sanctorum, quoniam non intrabit in eam aliquid coinquinatum, aut abominationem faciens, & mendacium, nisi qui scripti sunt in libro vitæ Agni.*

Apoc. 21.

HISTORIA.

Ne loquamini loquentes: Non stillabit super istos. Verba sunt per se admodum difficilia, sed si cum Hebræis conferantur, multo difficiliora, ideo noui interpretes variant, nec solum ab autoritate veterum, sed etiam a veritate longe aberrant. *Mihitæ videntur exponenda, ut non in persona Prophetæ dicantur, sed in persona Dei, iniqua & sequentia dicuntur, & præcedentia ab illis verbis: Idcirco hæc dicit Dominus, &c. Et sensus est: Domus Iacob, id est, principes Israel, qui potissimum dicuntur domus Iacob, prophetas meos increpant, & dicunt eis: Ne loquamini loquentes, semper nobis prædictis mortem, & captiuitatem, ne toties nobis id inculcetis, id enim indicat eiusdem verbi geminatio. Et verba Hebræa magis declarant, quod dicimus: Ne stillatis stillantes, nam stillare non de quibusuis verbis dicitur, sed de comminatorijs, & grauibus vt in cap. 7. Hamos num. 20. demonstrauimus. Ne igitur nobis toties cominemini extrema supplicia, non stillabit super istos, id est, nihil tale patietur iste populus, non venient hæc mala, quæ vaticinamini. Ostendimus enim in idem caput Hamos num. 21. stillare diei de verbis, & de factis, & significare etiam idem, quod punire. Cōfusio, & ignominia, quam prædicatis, non comprehendet populum istum. In Hebræo est: Non stillabitis stillabunt, vbi verbum: * Stillabunt, (quod recentiores præterijt) ponitur pro participio, Stillantes, vt sæpe fieri apud Hebræos adnotauimus in cap. 12. Hoseæ num. 16. Hoc quam verum sit, intelligitur abunde ex veterum interpretatione. Symmachus enim (vt refert Hieronymus) vertit: Ne stilleris stillantes, quod idem est ac si diceret: Ne stilleris stillatione. Et Chaldaeus; Ne prophetetis prophetiam. Sed & Lxx quamuis stillare pro flere acceperunt, tamē Hebræam phrasin non ignorarunt, transtulerunt enim: Ne lacrymemini lacrymis. Pro eo vero, quod ait: *Non stillabit super istos, in**

28

29

*

*

Hebræo est: Non stillabunt ad istos, siue super istos, sed nihil refert. Si enim legas, Non stillabunt, subauditur, supplicia Domini, aut pœnæ prædictæ à vobis à propheta, si autem, Non stillabit, subauditur furor siue ira Domini, vt 2. Paralipo. 34. Idcirco stillabit furor meus super locum istum, aut, Nō stillabit captiuitas. Hieronymus enim exposuit, Non veniet captiuitas, quam timeamus: * Deinde vbi legimus: *Non comprehendet confusio*, in Hebræo est: Non comprehendet confusiones. Sed notum est, & vñtatissimum apud Hebræos cum verbo singulari poni nomē plurale, quod Attici etiam faciunt, cum neutrius generis nomē est, vt verbum illud singulare doceatur cōuenire quilibet singularibus, quæ latent in nomine pluralis numeri. Vt Isa. 3. Populum meum exactores sui spoliauerunt, Hebraice: Exactores sui spoliavit, id est, hic exactor spoliavit, & ille, & ille. Ita nunc, *Non comprehendet confusiones*, id est, neque illa confusio comprehendet, neque illa, neque vlla alia. Illud obstare visetur huic interpretationi, quod verbum *Comprehendet* apud Hebræos masculini generis est דר, cum deberet esse feminini. Verum hæc permutatio generum non est in ea lingua infrequens, vt obseruauerunt qui Hebraicas institutiones tradunt. * In eo vero est magna difficultas, quod vbi Hieronymus vertit: *Dicit domus Iacob*, noui interpretes vertunt: *O dicit domus Iacob*. Vt Pagninus, & Vatablus. Est enim דר quod passiuum participium est. At fortasse legendum est דר, id est, dicere fecit, siue dixit, nam vtroque modo huiusmodi verba solent exponi. Quod si quis contendat esse participium דר, sicut דר Iudicum. 18. id est, accinctus, non magnopere repugnabo modo ipse intelligat hæc participia actiua etiam interdum habere significationem, vt Hof. 3. Vade, dilige mulierem dilectam amico in Hebræo דר דר pro quo tamen Lxx interpretes hanc Hebræorum consuetudinem intelligentes non dubitarunt vertere, Diligentem mala. Certe hoc in loco, actiue accipiendum esse docent Lxx, qui translulerunt: *o dicit domus Iacob*. Dicens domus Iacob, & Chaldæus manifeste vertit: *Dicit domus Iacob*, sed & Leo Hebræus vertit: *Dicitum est à domo Iacob*. Scio hæc multis ingrata fore, nec mihi grata valde sunt, sed nihil præterire debui, quod vel ad

30
Regu.

31

nostræ translationis defensionem, vel ad integram Prophetæ intelligentiam necessarium iudicarem.

Numquid abbreviatus est spiritus Domini? Possumus spiritum Domini intelligere, quod prophetas mouet ad prophetandum, de quo ait paulo post: *Vtinam essem vir non habes spiritum*, vt sit sensus: *Numquid non poterit Dominus prophetis suis læta prænuntiare, vt ante faciebat?* Abbreviatus est eius spiritus, vt iam non nuntiet læta? Sed mihi magis placet duci Metaphoram ab ijs, qui aut aquis, aut stupore, aut vi aliqua deficient spiritu aguntur, & quasi suffocantur; in his enim proprie minuitur, deficit, abbreviatur spiritus, vt Ionæ. 4. Et percussit sol super caput Ionæ, & æstuabat. Lxx וְהָיָה לְיוֹנָתָן, id est, angustabatur, siue minuebatur anima eius. Tale est illud Iud. 16. Cumque molesta esset ei, & per multos dies iugiter adhereret, spatium ad quietem non tribuens, defecit anima eius, & ad mortem vsque lapsa est: Et 3. Reg. 10. Videns autem regina Saba omnem sapientiam Salomonis, & domum, quam edificauerat, &c. non habebat vitra spiritum. * Reddunt ergo causam principes Israël, cur putent sibi non esse timentam captiuitatē: *Numquid abbreviatus est spiritus Domini?* id est, Itane opprimetur Deus peccatis nostris, & coangustabitur, & quasi suffocabitur, vt misericordie suæ obliuiscatur, & prorsus delere velit tantum populum? Aut tales sunt cogitationes eius, quales vos à propheta malorum prænuntij fingitis? Non cogitat perdere nos, meliora nobis cogitat.

Nonne verba mea bona sunt. Retulit hactenus Dominus verba Israelitarum, nunc ipse respondet, quoniam si captiuitatem inducere velit, videtur eius misericordia ab illis reprehendi. Non est abbreviatus spiritus meus, neque sponte meā punio, misericordiam potius promitto, sed ijs, qui recte ambulant, & præcepta meā seruant, non vobis, qui semper peccata peccatis additis, neque vnquam ad me reuertimini.

Et e contrario populus meus in aduersarium cōsurrexit. At vos nullum misericordie meæ locum relinquitis, nam cum populus meus vos esse gloriemini, nō vos geritis erga me vt populus meus, sed vt aduersarius: omnibus enim in rebus meæ legi repugnatis. Itaque, Populus meus, tacitam habet irrisionem. Ceterum vbi habemus, *Econtra-*

32

Hol. Hodie.

33

34

35

36

no, in Hebræo est מַחֲזִיקִים, de quo Hieronymus ita scribit: *Hoc autem, quod nos vertimus, Et e contrario, &c. quia verbum מַחֲזִיקִים & contrarium, & dtem hesternum sonat, Symnaechus apertius transtulit, vt diceret: Ante vnā diē populus meus quasi inimicus restitit, vt solueret quætionem, quod Deus non præterita vitia imputaret populo, sed recētia.* Hæc Hieronymus. Sed possumus iuxta Symmachi translationem ita etiam interpretari. *Heri populus meus contra me insurrexit: non sunt noua huius populi in me peccata, ante etiam in me insurgebant, nam Heri tempus præteritum significat, sicut hodie tempus præteritum, vt Hebræor. 13. In vsu Christi vs heri, & hodie, ipse & in sæcula.* Ita etiam Lxx: *Et prius populus meus restitit, &c.* Potest & ita verti: *Et cōtra, siue coram, populus meus insurrexit in aduersarium, id est, in oculis meis, me vidente, quod insignis impudentiæ est.*

Desper tunicam pallium sustulistis. Notat mirabilem rapacitatem, spoliastis inopes, & per vim rapitis, nō solum alia minus necessaria, sed pallium etiam ipsum, quo operiebantur. Pallium vestem exteriorem vocat, tunicam vero interiorem, quasi dice-ret, tantum non tunicam ipsam eripitis eis.

Eros, qui transibant simpliciter. Eos, qui securi sunt, ac simpliciter per viā transeunt, id est, innocenter, & sine vilo mali timore, ita vexatis, & spoliatis, ac si belli tēpus esset, quo impune permittuntur rapinae. Chaldæus: *Transeuntes per terram eorum confidenter, conuertuntur in eos velut bello contractos, id est, perinde ac si nocentes essent, eosque iusto bello vicissent.* Simpliciter, exposui innocenter, & absque malitiamore, iuxta nostri interpretis consuetudinem, qui quem Hebræi vocant מַחֲזִיקִים, vocare solet simplicem, intelligit autem simplicem, qui neminem iniuria afficit, aut lædit, vt Genes. vigesimo quinto, Iacob autem vir simplex habitans in tabernaculis Iob. 1. Vir rectus, & simplex. Hinc illud Genes. 20. In simplicitate cordis mei, & munditia manuum mearum feci hoc, id est, Nō fuit mihi animus illum lædere. * Ex his intelligitur optimus locus Matthæi 10. Estote prudentes, sicut ierpenes, & simplices, sicut columbae. Quod Chryosto. & Theophyl. & Euthym. ita interpretatur. Colum-

Hol. Hodie.

35

36

37

Locus ex Matth. 10.

bæ simplicitatem postulat, ne iniuria affectus vlscaris, aut ad punitionem insidiantes adducas. Er in illud Hofæ. 7. Factus est Ephraim quasi columba seducta. Hieronymus ait hunc ipsum Matthæi locum exponēs: *Simplicitas est, vt nulli noceamus. Sed in Propheta nostro est: Transeuntes confidenter, quod idem est, quatenim neminem lædit, confidit, nec timet se ab vilo fore lædendū. Noui interpretes puncta, quæ nunc sunt, sequentes vertunt: De transeuntibus, coniunguntque cum præcedentibus: Tunicam, & pallium abstulistis à transeuntibus confidenter, ac si de bello reuertentur, legunt enim מַחֲזִיקִים sed seruatis eisdem literis Hieronymus legisse videtur מַחֲזִיקִים, id est, Transeuntes, atque ita esse legendum Chaldæus translatione sua docuit.*

Mulieres populi mei eicistis. Doms deliciarum vocat, in quibus cum voluptate habitabant. Illis, quia neminem habebant, à quo defenderentur, domos suas carissimas abstulistis.

A paruulis eorum tulistis laudem meam. Doccebatis enim eos à prima ætate idola colere, vel certe abstulistis illis maternam hereditatem, in qua iucunde viuerent, meque propter id beneficij laudarent, qui nunc afflicti, & inopes queruntur, & gemunt.

Surgite, & ite, quia non habetis hic requiem. Quare surgite, & ite ex hac terra in captiuitatem, non patiar vos amplius in illa esse. Itaque requiem dicit terram, in qua quiescatis, & maneat, vt Psal. 131. Hæc requies mea in sæculum sæculi, hic habitabo, quoniam elegi eam.

Propter immunditiam eius corrumpetur putredine pessima. Hæc vestra requies, id est, hæc terra vestra, in qua nunc habitatis propter suam immunditiam, id est, quia foedata est, & contaminata peccatis vestris, corrumpetur putredine pessima, id est, vehementer vastabitur tota, & omni sua pulchritudine spoliabitur.

Vtinam non essem vir habens spiritum. Cum sciret Propheta multos esse in populo, qui negarent ventura esse, quæ ipse, & alij propheta de captiuitate vaticinabantur, contraque Dominum audiret eadem confirmantem, atque dicentem: *Surgite, & ite, quia non habetis hic requiem, & se diuina autoritate cogi, vt hæc, & alia similia populo prophetaret: dolens eorum vicem, & calamitatem: vtinam, inquit, non haberem*

37

38

spiritum

spiritum propheticum, & quæ loquar, non ex Dei reuelatione, sed de meo dicerem, ne vos tanta mala pareremini, sed scio nihil me dicere, nisi quod ex Deo accepi, & futura esse, quæ vaticinatus sum. De hoc spiritu diximus Hof. 9. num. 10. ad hoc enim pertinet, quod ibi scriptum est: Scitote Israel stultum prophetam: insanum virum spiritualem. * Non optat autem Propheta mentiri, id est, cõsulto fallere auditores, quod semper malum est, sed vulgi more mendacium vocat, quidquid aliter euenit, quam prædictum est, etiam si non sit dictum animo fallendi: quomodo nos, cum tamen ita fore putemus, vt diuinamus; solemus dicere: Vtinam ego mentiar, quia nolemus id euenire, quod euenturum putamus. Hebræa verba difficilima sunt, ideoque noui interpretes veterunt: Si vir essem ambulans post ventum, & falsitate mendacij, prophetaremque tibi, de vino, & sicera, propheta essem pro hoc populo. Alij paulo aliter, sed ad eundem sensum, id est. Si ego prophetarẽ huic populo, quæ ipse vult, pro vino, & sicera, gratus ei essem, & prophetam me sumum diceret. At non satis videntur animaduertisse, quid sit stillare, quod de graui tristisque prophetia dicitur. Deinde quod est in huius sententiæ initio, cum Grammaticam disceremus, nouimus notam esse Opratiui, & idem valere, quod vtinam, denique Hieronymus palam docet hanc suam translationem esse veterum Hebræorum. * Hebræa certe multum habent ambiguitatis, & breuitatis וַיִּשְׁקַר וְיִתֵּן וְיִשְׁתֶּה וְיִשְׁתֶּה וְיִשְׁתֶּה quod sonat: Vtinam vir vadens Spiritum, & mendacium mentirer. Sed וְיִתֵּן, id est, Vadens, idem est quod Recedens, vt Gen. 15. Ego vadam absque liberis, id est, Ego recedo ex hac vita sine liberis. Et Ecclesiast. 1. Generatio præterit, (וְיָרֶד, abit, recedit) generatio aduenit. Sensus ergo est: Vtinam essem vir recedens ab spiritu, id est, qui non haberem spiritum.

Stillabo tibi in vinum, & in ebrietatem. Quasi dicat, At non possum Dei præcepto resistere, qui me prophetare tibi iubet tristia: idcirco pphetabo tibi magna supplicia, quæ te inebrient, Et erit super quem stilla: ur, populis iste, id est, omnes prophetiæ tristes, & acerbæ, quas stillationes voco, cadent super te popule insipies, qui pseudoprophetis credis, & in columem te fore speras. * Sed locutio scripturæ obseruanda est: Vinum, aut

41 Vinu, calix.

calicem vocare solet iram, siue punitionem Dei vnicuique, quasi ex calice, tantum pena diuidentis, quantum ille meretur, aut quantum ipse satis iudicat. Psalm. 74. Quia calix in manu Domini vini meri plenus misto, & inclinauit ex hoc in hoc: verumtamen fax eius non est exinanita, bibent omnes peccatores terræ Ierem. 25. Sume calicem vini furoris huius de manu mea, & propinabis de illo cunctis gentibus, ad quas ego mittam te. Apocalip. 14. Et hic bibet de vino iræ Dei, quod mistum est mero in calice iræ ipsius, & cruciabitur igne, & sulphure: Ita illud intelligendum est Matthei. 20. Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum? Et Iohan. 18. Calicem, quem dedit mihi pater, nõ vis, vt bibam illum? Neque enim, vt quidam putant, Metaphora ibi à veneno sumitur, quod calicibus porrigi solebat, vt Socrati capitis damnato porrectum est; Sed vnde diximus, vt tot Loci scripturæ docent: neque enim veneni calix dicitur, sed vini. * Talis ergo est locutio in Euangelistis, qualis in locis indicatis, & qualis apud Ieremiam Thren. 4. Gaude, & lætare filia Edom, quæ habitas in terra Hus, ad te quoque perueniet calix, inebriaberis, atque nudaberis. Atque ita calix non semper significat mortem, semper tamen significat afflictionem, & penam à Deo immissam, cum in malam partem accipitur, nam in bonam etiam capitur interdum. Crescit autem oratio, & pena augetur, si vinum merum, siue meracum dicatur, fortius enim est, vt in eo, quod ex Psalm. 74. attulimus; Quia calix in manu Domini vini meri plenus misto. In quo multi quærit, quomodo sit calix vini meri, si plenus est misto. Et Euthymius duos commemorari calices putat, sed vnus est, sumiturque à vino Metaphora, quod aqua videbatur dilui, sed pro aqua alterum ei vinum infunditur, & citius, ac vehementius inebriat illa mitione. Quod satis intelligitur ex illo Apocalip. 14. Et bibet de vino iræ Dei, quod mistum est mero in calice iræ ipsius: Ideoque Hieronymus vertit ex Hebræo, Quia calix in manu Domini est vino meraco, vsque ad plenum mistus. * Verum, & amplius crescit, si inebriari dicantur qui bibunt, vt: Ad te quoque perueniet calix inebriaberis, atque nudaberis. Erenim nomine ebrietatis copia magna solet significari. Vt Psalm. 35. Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ. Deuteron. 32.

Inebria-

Inebriabo sagittas meas sanguine. Gen. 43. Biberuntque, & inebriati sunt cum eo, id est, abunde biberunt. Quoniam igitur magna erat vastitas, quam prædicebat Propheeta, non solum dixit: Stillabo tibi in vinum, sed etiam addidit, Et in ebrietatem. Quod autem ait: In vinum, & in ebrietatem, Hebraico more dictum est pro Vinu, & ebrietatem nam 7, pro quo, In, vertunt interpretes, sæpe ornatus causa additur personæ patienti, vt 2. Reg. 3. legitur. Ioab, & Abisai fratres eius interfecerunt Abner. Psalm. 115. Dirupisti vincula mea. Gen. 1. Appellauit lucem diem, & tenebras noctem. In Hebræo Abner, vincula, lucem, tenebras habent ad idam litteram 7, eademque littera additur, cum dicitur. Ego ero illi in patrem, In Deu, in protectorem, &c. In eisdem verbis ebrietas videtur pugnare cum stillatione, nam ebrietas copiam, stillatio inopiam indicat. At stillatio dicitur collata cum pœna Gehennæ, quæ ad extremum manet peccatores, vt diximus Hamos 7. nu. 20. Atque ita exigua est omnis præsentis vitæ pœna, sed tamen per se nunc magna est, & ita inebriat.

TROPOLOGIA.

44 Quemadmodum Deus prophetas suos mittebat ad populum peccatorem, qui eum suppliciorum prædictione terrent Diabolus contra mittebat suos, qui verorum prophetarum verba cleuarent, falsamque populo securitate inducerent: ita nunc videmus in nobis eadem duo genera spirituum. Quidam terrent recordatione mortis, & iudicij, iustitiæque Dei: quidam hos reprehendunt, ac dicunt: Ne loquamini loquentes non stillabit super istos, non comprehendet confusio. Dicunt, Pax, pax, & non est pax. Quare, quemadmodum Iehu à Deo electus, vt extingueret vniuersam genus impij Achab, vno, atque altero nuntio Ioram regis Israhel quarente: Numquid pax est? ne pacis quidem nomen audire voluit, sed respondit: Quid tibi, & paci? Transi, & sequere me: ita spiritus bonus, quem nobis Deus dat, vt omnia Diaboli semina eradiceret, & perdat, vbi regis impij Ioram, id est, Diaboli, nuntij venerint pacem offerentes, & pollicentes, nequaquam credat, aut opus suum differat à Deo iniunctum. * Etenim si peccator, cui fallaces illæ cogitationes blauduntur, secum ipse cogitet qualis sua vita sit, facile videbit nullam sibi pacem esse spe-

Duo genera spirituum in nobis.

45

randam, nisi reconuertatur Christus, qui est princeps pacis. Videbit quam fallaciter sibi dicatur: Non stillabit super istos, non comprehendet confusio, cum non stilla: tantum, sed tota ira Dei sit super eum effundenda, & confusio eum comprehensura sit, quæ maior excogitari nulla potest, cum omnibus angelis, & hominibus patebunt turpitudines, & flagitia, quæ ipse studiosissime contegebat. Hi sunt, de quibus legitur in Isaiâ, Qui dicunt videntibus: Nolite videre, & aspicientibus: Nolite aspiceret nobis ea, quæ recta sunt, loquimini nobis placentia, videte nobis errores. Nam spiritus huiusmodi, qui nobis indicant peccata, & iustitiam Dei, vere prophetæ, vere videntes sunt, ceteri cæci sunt, & duces cæcorum, nihil aspiciunt, nisi errores. Qui manifestior error, quam. Non stillabit super istos. * Super quos ergo stillabit? Si verum est Deum esse iustum, & diligere iustitiam, & odio habere peccatores, & Deum ultionum esse Dominum, quos punit, nisi istos? Quos apprehendet confusio nisi istos, qui pleni confusione peccatorum patientia Dei abuntur? Hæc dicit Dominus: State super vias, & videte, & interrogate de semitis antiquis, quæ sit via bona, & ambulate in ea, & inuenietis refrigerium animabus vestris, & dixerunt: Non ambulabimus: lubet eos ex alijs discere viam rectam, quos Deus dedit pastores, & doctores ad consummationem sanctorum, sed quia id facere neglexerunt, addit cõtinuo quod magni beneficij est: Et cõstitui super vos speculatores, audite vocem tubæ, & dixerunt: Nõ audiemus. Quid sunt speculatores, nisi spiritus, siue motiones Dei, futura supplicia malorum prospicientes, nobisque nuntiantes diem mortis incertum, vitæ breuitatem, æternitatem pœnarum? Cum hæc nobis nuntiant, quasi tuba canunt, quia magno clamore nos ad audiendum prouocant: Hæc si audire nolimus, ira Dei experienda est. * Ideo audite gentes, & cognosce congregatio, quanta ego faciam eis. Audi terra: Ecce ego adduco mala super populum istum, fructum cogitationum eius, quia verba mea non audierunt, & legem meam proiecerunt. Gentes audire iubet, vt quoniam ipsi more gentium viuunt, sciant saltem gentes, apud quas nomen Dei polluerunt, nõ placere sibi eorum mores, quos punit. Vocatur etiam congregatio iustorum, vt recte norint, quam vile sit ad-

Isai. 9. Isai. 30. 46 Ierem. 6. 47 sit ad-

fit adherere Deo, & terra, in qua illum ma-
 suæ felicitatis collocauerant, vt adnotaui-
 mus cap. 1. num. 19. Eorum argumentum
 maximum ad depellendam timorem stil-
 laarium prophetarum est: *Numquid abbrevi-
 atus est spiritus Domini? aut tales sunt cogita-
 tiones eius?* Non solum Dei beneficijs abu-
 tuntur mali, sed etiam ipsa Dei misericor-
 dia, quæ fons est beneficiorum. Si dicerent,
 Peccauimus, impie gessimus, iniquitatem
 fecimus, sed reuertamur ad Dominum, nõ
 enim est abbreviatus spiritus Domini, re-
 cte, & laudabiliter dicerent, misericordiaq;
 Dei vterentur. * At misericordiae Dei re-
 cordari, vt in peccatis maneat, & sine me-
 tu peccent, abuti misericordia est. Quare
 sicut sancte cautum est, vt Ecclesiae immu-
 nitate non fruatur, qui crimen in Ecclesia
 patrauit, peccat enim contra ipsam Eccle-
 siam, cuius priuilegijs erat iuandus: ita, qui
 misericordia Dei, qua excitari ad poeniten-
 tiam debuerant, ad peccandum confirmã-
 tur, indignissimi sunt misericordia. In hoc
 etiam vehementer in caput suum errant,
 quod Dei partem quandam (vt ita de eo
 loquat, qui simplicissimus est) considerant,
 id est, misericordiam, alteram (hoc est) ius-
 titiam, minime vident, quæ tamen, non
 magis separari à Deo potest, quam miseri-
 cordia. Dicant ergo: Numquid abbrevi-
 atus est spiritus Domini, aut tales sunt cogi-
 tationes eius? Sed dicant etiam: Numquid
 abbreviata est iustitia Domini, si enim De-
 angelis peccantibus, non pepercit, sed ru-
 dendibus inferni detractos in Tartarum tra-
 didit cruciandos in iudicium referuari, &
 originali mundo, non pepercit, sed octauo
 Noë iustitiae preconem custodiuit diluuiũ
 mundo impiorum inducens, & ciuitates
 Sodomorum, & Gomorræorum in pulue-
 rem redigens euerfione damnauit, exem-
 plum eorum, qui impie acturi sunt ponens:
 num verebitur magis, aut minus poterit di-
 sperdere nos? Num tales sunt cogitationes
 eius, quales nostræ, vt nostræ vitæ turpitu-
 dine delectetur? * Quod si nobis nõ credit
 credant Deo ipsi pro se respondententi. *Nonne
 verba mea bona sunt cum eo, qui recte graditur?*
 Nouit Dominus loqui verba bona, verba
 consolatoria, sed ei, qui recte graditur: non
 adularur, non decipit, non promittit, quod
 facturum non est. Cum sancto sanctus eris,
 (inquit quidam ex sanctis) & cum viro in-
 nocente innocens eris, & cum electo ele-

Peccatores
ipsa Dei
misericor-
dia abutun-
tur.

48

Cap. vii. de
immunitate
Eccle-
siarum.

2. Pet. 2.

49

Psal. 17.

ctus eris, & cum perverso puereris. Illi re-
 cte gradiuntur, qui audiunt Paulum dicen-
 tem: Propter quod remissas manus, & so-
 luta genua erigite, & gressus rectos facite
 pedibus vestris, vt nõ claudicans quis erret,
 magis autem sanetur. Si quaeramus quid sit
 claudicare, sanctus Elias docet: Vsq; quõs;
 (inquit) claudicatis in duas partes? Si Domi-
 nus est Deus, sequimini eum, si autē Bahal,
 sequimini illum, Et non respondit ei popu-
 lus verbum. Merito sane, quid enim respon-
 dere posset, non habebat. Hi sunt, qui con-
 tra Domini sententiam volunt duobus do-
 minis seruire, Deo, & mundo, CHRISTO,
 & Mammonæ. * Qui per camelos desi-
 gnantur, qui partim mundi sunt, quia rumi-
 nant, partim immundi, quia non findunt
 vngulam, nec habent dorsum rectum sicut
 cetera animalia, sed toruolum. Ita isti partim
 legem seruant, partim contemnant:
 ideoque de Iob in figura CHRISTI di-
 ctum est: Et fuit possessio eius septem mil-
 lia ouium, & tria millia camelorum, quoniã
 præter oves, id est, præter electos, sunt mul-
 ti in Ecclesia, qui Deo, & mundo seruire si-
 mul volunt, & ita Deo non seruiunt, neque
 cum ouibus eius pascentur in vberibus pa-
 scuis cœlestis Ierusalem. Hos omnes inimi-
 cos suos esse docet Dominus, cum ait: *Et
 contrario populus meus in aduersarium consurre-
 xit.* Verum quia, vt Deo nihil gratius fieri
 potest, quam animas, pro quibus ipse mor-
 tuus est, ad suum reducere creatorem, ita
 nullos magis odit, quam eos, qui eadem se
 auertunt, & ad peccata pertrahunt. Quod
 vel ex eo intelligi potest, quod ea maxime
 retinemus memoria, quibus læsi sumus ve-
 hementius, de ijsque crebrius cum detesta-
 tione loquimur, Vnde illud:
 — *Manet alta mente repostum,
 iudicium Paradisi, spreteque iniuria formæ.*
 In Dei autem memoria nihil videtur insi-
 dere tenacius, quam quod contra salutem
 fit animarum. * Inde toties dicitur, in libris
 Regum: Ambulauit in vijs Ieroboham filij
 Nabar, qui peccare fecit Israel. Dolebat,
 Deo maxime (vt ita more nostro loqua-
 mur) quod peccare fecerat Israel, neq; ob-
 liuisci poterat, & vt solent homines in signi
 iniuria affecti, quoties de illo homine men-
 tio incidebat, doloris sui signa promebat.
 De his igitur peccatis locuturus ait: *Et
 contrario populus meus in aduersarium consurrexit.*
 Erant enim in illo populo multi, præsertim

Hebr. 11.

3. Reg. 11.

Matth. 4.

50

Iob. 1.

Deus vult
memerari
odis, qui
homines
se auertit

1. Mach. 1.

51

3. Reg. 11.

princi-

principes, & magistri, qui verbo, & exem-
 plo mores aliorum corrumpabant, ideoq;
 de populo loquitur, quorũ illi duces erant,
 & capita, & quos stulta multitudo tolera-
 bat: aut etiam amabat, & ait, In aduersariũ
 consurrexit. Nam, qui sunt potius aduersarij
 Dei dicendi, qui vult omnes homines
 saluos fieri, & ad agnitionem veritatis veni-
 re: qui potius aduersarij Christi, qui semet
 ipsum dedit, vt mundaret sibi populum ac-
 ceptabilem, sectatorem bonorum operũ,
 quam ij, qui opus illius maximum, id est,
 salutem hominum, impediunt? * Quãtus
 erat Petrus, cui promissæ iam erant clauis
 regni cœlorum, qui & beatus, & petra Ec-
 clesie fuerat vocatus paulo ante, sed cum
 salutem generis humani humano etiam
 errore, sed ex magno amore profecto ne-
 scius impediret, cum acerba increpatione
 repulsus est? Vade (inquit) post me satana
 (id est, aduersarie) scandalum es mihi, quia
 non sapi ea, quæ Dei sunt, sed ea, quæ ho-
 minum. Quo ergo nomine appellandos
 putabimus à Christo eos, qui scientes, pru-
 dentesque æternum hominibus exitium
 afferunt? Sed iam mala audiamus aduersa-
 riorum Dei.
De super tunica pallium sustulistis. Infeli-
 cem populũ, (inquit Hieronymus,) auxilio
 Dei spoliastis, quo, videlicet, vt pallio opti-
 mo, aduersus omnes tẽtationũ iniurias pro-
 tegebatur. Verum aliter etiã exponamus.
 Vestimentum, atque amictum Christi es-
 se omnes fideles docemur in Apocalypsi:
 Et conuersus vidi septem candelabra au-
 rea, & in medio septem candelabrorum si-
 milem filio hominis vestitum podere, &
 præcinctum ad mãmillas zona aurea. * Po-
 deris, id est, vestis ad pedes vsque demissa,
 fideles Christi sunt, qui sunt omnes cum
 eo per fidem coniuncti. Sed superior vestis
 pars, quæ propius ei hæret, quia zona au-
 rea constringitur, illi mihi videntur intel-
 ligi, qui caritate cum Christo coniungun-
 tur, & sunt illi carissimi, & cordi eius admo-
 ti, neque enim frustra zona præcingere mãm-
 illas dicitur, inter quas situm est cor. Nec
 nouum est in vestimento regnum indica-
 ri, id est, eos, qui regi alicui parent, quando-
 quidem Abias Silonites propheta inuenit
 Ieroboham in via pallio nouo opertus, ap-
 prehēdenque Abias pallium suum nouũ,
 quo cooperus erat, scidit in duodecim
 partes, & ait ad Ieroboham. Tolle tibi decẽ

1. Tim. 2.

52

Matth. 16.

Apocal. 1.

53

Vestimen-
tis significat
regnum.

3. Reg. 11.

scissuras, hæc enim dicit Dominus Deus:
 Ecce ego scindam regnum Israel, de ma-
 nu Salomonis, & dabo tibi decem tribus.
 Quid erat pallium nouum, nisi regnum
 nouum, ante paucos annos institutum, &
 Saul traditum? Igitur in tunica illi signifi-
 cantur, qui Christo sunt coniunctissimi, &
 magna fortitudine tentationum machi-
 nis resistunt, Ceteri autem, qui minus cõ-
 iuncti sunt, tamen caritate multi eorum
 non careant, in pallio intelliguntur. Palliũ
 igitur de super tunica ablacum esse dicit,
 quoniam multos à Christo illi auerterunt,
 eosque solos auertere non potuerunt, qui,
 quasi tunica ei fortius, ac propius adhaere-
 runt. * Possumus hoc de Ecclesia filijs inter-
 pretari, qui sunt eiusdem Ecclesie vesti-
 mentum, sicut ait Isaias: Omnes isti con-
 gregati sunt, venerunt tibi, viuo ego dicit
 Dominus, quia omnibus his velut ornamẽto
 vestieris, & circumdabis tibi eos, quasi spõ-
 sa. Quare cum hæretici libris, & fallacibus
 disputationibus fideles peruertunt, quid
 aliud faciunt, quam illam suis vestibus spo-
 liare? Sed pallium auerunt, tunicam, quæ
 interior est, id est, humiles, & iustos, ser-
 perque fidem bonis operibus nutriendes,
 & confirmates, velint, nolint, relinquunt:
 seruat enim eos sub regumẽto manus sue
 Christus, qui longe tentatore fortior est.
 De quo Apostolus. Profana autẽ, & inani-
 loquia deuita, multum enim proficiant ad
 impietatem, & sermo eorum, vt Cancer,
 serpit: ex quibus est Hymeneus, & Phile-
 tus, qui à veritate exciderunt dicentes, re-
 surrectionem esse iam factam, & subuertere-
 runt quorundam fidem. Sed firmũ funda-
 mentum Dei stat habens signaculum hoc:
 Cognouit Dominus, qui sunt eius. Hoc
 est eorum fidem subuertere non poterũt,
 quos Deus elegit, & seruat. * Ex fidelibus
 autem quidam, in hoc sæculo ita viuunt, vt
 non recordentur futuri, qui proprie habi-
 tatores terræ dicuntur in scriptura, alij trã-
 seunt, qui non habent hic manentem ciui-
 tatem, sed futuram inquirunt confidentes
 se esse peregrinos, & hospites super terram,
 & quia vel nihil amant eorum, quæ in terra
 sunt, vel non ita amant, vt sibi cum alijs
 magnopere de his putent esse certandum,
 neminem lædunt, nemini male volunt, sed
 simpliciter, & cõfidenter transeunt. In hos
 impij bellum cõuertunt, quia dissimiles eis
 sunt, hos, quantum possunt, infestantur,

54

1. Cor. 4.

2. Tim. 2.

55

vt simi-

Qui homines abducunt à religionibus.

Religio domus deliciarum.

56

vt similes sibi reddant, & à via virtutis abducant, propter quod ait: *Et eos qui transibant simpliciter conuerstis in bellum.* Deinde ait: *Mulieres populi mei eiecistis de domo deliciarum suarum.* Mulieres dicuntur infirmi, & parum in virtute constantes. Domus deliciarum profecto sancta religio est, in qua, qui mundo, & omnibus, quæ possidebant, bene renuntiarunt, secreti iam à rerum mortaliū tumultu, & à curis, quæ animos merore cōficiunt, securi habitant, solumque Deum quærunt, & soli placere cupientes, cui se totos deuouerunt, vere in domo deliciarum sunt. * Si qua enim est in terris vita, quæ cœlesti illi, quam speramus, similis esse videatur, hæc sine dubio religiosorum vita est, quorum ab instituto mores non degenerant. Cum igitur parentes, & cognati omni fera seuiore, omni peste nocentiores, & quidem erga eos, quos à se maxime diligunt profitentur, iuuenes blanditijs, & promissis à religiosa vita abstrahunt, parum adhuc fortes, & instructos, quid aliud faciunt, quàm mulieres populi Dei de domo deliciarum eijcere? Et quia nouos cōceptus nuper edere cœperat, id est, opera virtutum, quæ semper Deum laudarent, aliosque ad laudandum prouocarent, ijque quasi teneri infantes desertione susceperat religionis extinguitur, recte addidit: *Paruulis earum tulistis larem meam in perpetuum.* Hoc idem etiam ad eos referre possumus, qui à via iniquitatis, quæ difficilis, & laboriosa est, ad meliorem vitam, extra religiones transeunt, in qua conscientia perturbatione sedata, & à Deo indulgenter accepti, consolationibusque aucti, quasi in domo deliciarum quiescunt.

57

* Verum, quoniam qui ita animas fratrum lædunt, & Dei operi aduersantur, nullam bonorum spiritualium iacturam reformidant, solumque præsentis vitæ terminum metuunt, cum qua omnes eorum voluptates terminantur: hunc illis post tot mala cōminatur, in quo æternus quoque cruciatus latet, cum ait: *Surgite, & ite, quia non habebis hic requiem.* Non diu hic manebitis, nō diu in his, quæ tantopere amabatis, conquiescitis. Sæpe etiam fit, vt malis morientibus, requies eorum, id est, domicilia, agri, horti, diuitiæ, simul propter eorū peccata intereat, & vastetur: ideo subiicit. *Propter immunditiam eius corrumpetur purredine pessima.* Quod in die iudicij terræ, vniuersæque eius pulchritudini cōtinget propter scelera impiorum,

quibus cōtaminata est. At Propheta huiusmodi hominum miseris, poenarumque æternarum magnitudine, quas illis paratas videbat, exterritus dolet vanū esse non posse quod prædicit, vt velita ipsi terreantur, & redeant ad Deum. * Et hoc est, quod ait: *Vinum non esse vir habens spiritum, & mendacium potius loqueret.* Sed quia vt iam diximus sancti prædicatores ita peccatorum miserentur, vt fideles Dei ministri esse non desinant, illud etiam ait: *Stillabo tibi in vinum, & in ebrietatem, & erit super quem stillatur populus iste.* Quod vinum dicat, nouimus ex Propheta: Quia calix in manu Domini vini meri plenus misto, & inclinauit ex hoc, in hoc: veruntamen sœx eius non est exinata, bibent omnes peccatores terræ. Calix vini meri plenus misto in hac vita illis propinatur, qui in grauissima peccata decidere sinuntur, & dantur in reprobum sensum. Hæc est enim maxima omnium, & vehementissima Dei indignatio, sed sœx in futuram vitam reseruatur bibenda peccatoribus, sœx amara, & tristissima, nec tamen vnquã ebibenda, semper enim bibent, nec poterunt illam exhaurire. Quãta tunc erit eorum ebrietas, cum Deum ipsum incredibili odio prosequentur, parentibus, cognatis, amicis, qui adiutores ad scelera fuerunt, sibi denique ipsis cum maxima execratione maledicent, & infixæ erit in peccatis miserissima voluntas?

HISTORIA.

Congregatione congregabo iacob totum te. Non desunt, qui hæc omnia vsque ad finem capituli, de excidio Ierusalem à Chaldæis illato interpretentur, vt Theodoretus, R. Dauid, Vatablus, sed eorum interpretatio, & male cum verbis cohæret, non enim poterunt quædam nisi duriter ita exponi, vt postea demonstrabo, & communi sententiæ aduersatur non Christianorum modo doctorum, sed etiam Chaldæi, & veterum Hebræorum, quorum verba refert Petrus Galatinus lib. 8. de arcanis catholicæ fidei ca. 3. omnesque de Christo exponunt. Quoniam igitur Israël Propheta terræ rat, facit, quod propheta solent, vt post minaces prophetias consoletur eos spe futuræ redemptionis per CHRISTVM, vt fecit Hoseas cap. 3. & 6. & 13. Ioel. cap. 2. Hamos ca. 4. & 9. & Habdias. Quam prophetarū consuetudinem adnotauimus in cap. 2. Ioelis num. 34. Sed de tempore huius prophetiæ

non

60

Regul. Prophetiæ incipitur impleri, & paulatim implentur

61

62

non leuis dissensio est. Lyranus impletam eam tunc putat, cum Dominus descēdit in limbum. Quam expositionem tetigerunt ex Hebræis nonnulli, vt apud Galatinum videmus. * Hieronymus vero intelligit de tempore primi aduentus, quo multi ex Iudæis crediderunt, siue potius de fine sæculi, in quo omnes conuerterentur Iudæi. Mihi videtur de vtroque tempore esse prophetia. Sed in primo aduentu CHRISTI, & in prima prædicatione Euangelij per apostolos cœpit impleri, & perfecte implebitur in cōsummatione mūdi. Mos etenim prophetarum est multa prædicere, quæ non simul, sed per longum spatium tēporis implentur, vt quod Psal. 2. scriptum est: *Asiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum aduersus Dominum, & aduersus Christum eius.* In Christi passione cœpit impleri, & quotidie paulatim implentur regib, & principibus infidelium in eiusdem Christi mēbra sœuiētibus. Ita exposuimus, quod est in c. 1. Hof. Et cōgregabuntur filij Iudæ, & filij Israel pariter, & ponent sibi mer caput vnū. Et in cap. 3. Post hæc reuertentur filij Israel, & quærent Dominum Deum suum, & multa alia sæpe in prophetis. * Ita igitur videtur locus exponendus: *O Iacob, quem nūc propter peccata tua acerbè punio, ne desperes, cum iratus fuero, misericordie recordabor, veniet filius meus in carne, & congregare incipiam te per eum, pleniusque in mundi fine congregabo.* Nunc tu captiuus ducis in Assyrios, & longe disungis à fratribus tuis, id est, à duabus tribubus: sed eo quod dixi, tempore congregabo totum te, tam decem tribus, quam duas, in vnam, eandemque fidem reducam, vt sit vnum ouile, & vnus pastor, quod etiam prædictum est Hoseæ primo & 11. & Ieremiæ 31. & Ezeiel. 34. 36. 37. & alibi sæpe: Sed, quomodo dictum est: *Congregatione congregabo totum te,* cum pauci crediderint in primo aduentu, nec constet satis omnes nemine dempro saluos futuros in cōsummatione mundi? Respondendū est totum Iacob vocari omnes electos ex semine Abraham, vt præclare docet Apost. Rom. 9. Non enim omnes, qui ex Israel, ij sunt Israelitæ: neque qui semen sunt Abraham, omnes filij, sed in Isaac vocabitur tibi semen, id est, nō qui filij carnis, ij filij Dei, sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine. * Ita dictum est Iohan. 1. 2. Et ego si exaltatus fuero

à terra, omnia traham ad meipsum. Omnia dixit omnes electos, vt exposuit Augustin. tractatu 52. in Iohann. & Gregorius epistolæ lib. 6. epistola 179. Idcirco ait: *In vnum conducam reliquias Israel, electos enim vocat reliquias, quos ceteris pereuntibus sibi seruauit, vt adnotauimus capit. 9. Hamos num. 38.* Quod vero ait: *Congregatione congregabo,* significat, plene congregabo, nihil relinquam quod non congregem, vt capit. 1. Sophoniæ latius explicabimus. Chaldæus: *In fine plane congregabo vos, qui de domo Israel vniuersos, captiuitatem vestram, reliquias Israelis, vna applicando copulabo.*

Pariter ponam illum, quasi gregem in ouili. Omnes erūt intra Ecclesiam, & erit vnum ouile, & vnus pastor. Quam alienum est, & improprium, quod ad Iudaicæ expositionis patrocinium commentus est Vatablus, pastores intelligi hostes? Vt enim recte diceretur Israelitas oues dici, propterea quod imbelles essent, caulas vero vrbes, intra quas ab hostibus obsidentibus cogebantur. Quomodo pastores erunt hostes, cum pastoris sit oues curare, errantes reducere ad caulas, non vt occidat, sed vt earum salutem tueatur? * Si lupos diceret, aut fures, qui veniunt, vt furentur, & mactent, & perdant aut latrunculos, recte exponeret Vatablus, at pastores, nihil habent, cur hostes significent. Vbi nos habemus: *In Ouili,* in Hebræo est *ויליא*, ideo noui interpretes vertunt: *Quasi oues Bosræ, quam urbem esse dicunt Idumææ ouibus abundantem.* At eorum interpretatio non Hieronymi solum, sed etiam veterum interpretum, (vt solet sæpe) translationi repugnat, quorum nemo urbem significari sensit: Chaldæus vertit: *Ponam eos ouium instar in medio ouilis.* Lxx: *Sicut oues in tribulatione: duas enim partes esse intellexerunt ויליא, hoc est nomen cum præpositione.* Et sane duas esse partes probabilissimum est, vt ויליא significet septimum, quo oues clauduntur, quandoquidem ויליא significat obsidere, & coartare: inde enim ויליא afflictionem significat, quia affligi solent qui obsidentur, & coartantur. Hieronymus autem, vnam dictionem fecisse videtur, vt ויליא dicatur ouile, quia munitū est, & muro firmo septum: significat enim hoc nomen munitam, vt idem dixit Isai. 34. & Hamos. 1. & ויליא significat munire.

M m Et ideo

Et ideo in comentarijs dixit, In ouili meo tecum gentium populo copulabo, tunc te muto firmissimo sepiam.

64

Quasi pons in medio caularum, tumultuabunt in ecclesia. Caulas vocat ciuitatum omnium Ecclesias. Deinde vt magnam fore multitudinem ostendat, eorum, qui conuerterunt ait: Tumultuabuntur a multitudine hominum. Tumultus enim, vt ait Hieronymus, vox plurimorum est; & nimia multitudinis clamor pariter emissus. Non igitur indicat tumultus commotionem, & confusionem, sed tantummodo maximam multitudinem. A multitudine, autem, dicit Hebraica locutione, id est, praeter multitudinem, aut propter multitudinem, vt passim faciunt Hebraei, vt Hosee. 9. Ecce enim profecti sunt a vastitate, Quod adnotauimus in Hosee. 7. num. 31. Chaldeus Qui instar gregis in media caula tumultum edent, praeter hominum frequentia.

Ap. 10. p. 17

Ascende enim pandens iter ante eos. Preteritum 777 more propheticopro futuro positum est. Non videtur, autem declarari, qui sit, qui ascendet pandens iter ante eos, sed in Hebraeo, articulus, quo latini carent, apertorem reddit orationem: 777 id est, ascendit, siue ascendet, ille, qui diuidit ante eos, nam Diuidere, dictum est pro Pandere iter (vt eleganter vertit Hieronymus.) * Sed nequis dubitare posset, statim fere, ait, Et transibit rex eorum coram eis. Sensus ergo est: Rex eorum Christus ascendet in caelum, & secum eos vehet, viamque illis aperiet, vt etiam interpretatus est S. Thom. 3. part. q. 57. art. 6. Hoc, quoadmodum initio dixi, in primo aduentu impleri cepit, quo Dominus cum sanctis omnibus, qui ad illud vsque tempus obierant, ascendit in caelum. Sed plenius implebitur in die iudicij, cum omnes electos secum feret in caelestia domicilia. Ipse igitur ascendet in caelum cum sanctis pandens iter seu diuidens ante eos. Diuidi dicitur quod obstruatum, & compactum erat, id est, praebebit illis domicilium vsque ad id temporis hominibus negatum, aperiet portam fortissimis vectibus ante obseratam. Ipsi etiam diuident, vt habet castigatissimi codices, & vt est in Hebraeo, non diuidet, vt Regius, & complutensis habet. Diuident murum oppositum, qui exitum eis, ad superos prohibebat. Quod magis explicat cum ait, Et transibunt portam, & egredientur per eam, portam videlicet

65

inferorum, quae descenditibus ex hoc mundo patebat, sed ascenditibus inde ad nos semper fuerat clausa. * Ipse igitur sanguine suo via aperuit, in caelum, & sanctae animae cum eo ascendentes diuiserunt, quasi dicat, irruerunt, qua nulla ante animae irruerant, & transierunt portam illam, & egressi inde in summum caelum ascenderunt. De his David Psal. 23. Artollite portas principes vestras, & eleuamini portae aeternales, & introibit rex gloriae. At in fine saeculi sancti portam inferorum diuident, sicut Christus ante fecerat, & transibunt, nec teneri poterunt ab eo. Sed cur dicit. Ascendet enim, cum ea, quae sequuntur, minime causam superiorum reddere videantur? In Hebraeo, non est Enim, neque apud caeteros interpretes, itaque non erraret fortasse, qui diceret ornatum tantum deseruire. Sed melius dicemus ab Hieronymo fuisse additam hanc particulam, quoniam intellexit causam reddi eorum, quae dicta fuerant. Dixerat magnam multitudinem fidelium esse congregandam in Ecclesiam: causa vero huius congregationis est, quod Christus ascendit in caelum pandens iter suis, vt morte superata eo ascendant, vbi ipse est, & ascensione sua locum eis parauit: sicut ipse testatus est antequam ascendere Ioan. 14. Vado parare vobis locum. Et si abiero, & praeparauero vobis locum, iterum venio, & accipiam vos ad me ipsum, vt vbi sum ego, & vos sitis. * Hoc tanto testimonio diuinitatis Christi, & hac tanta promissione immortalitatis, & caelestis habitationis excitati homines per apostolos, & praedicatores Ecclesiae confluere ceperunt ad Ecclesiam, & multo magis postea confluent Iudaei. Ita videmus in Actibus Apostolorum Iudaeos audientes Christum ascendisse in caelum (quod facile intelligebatur ex Spiritu sancto missio de caelo in eos tantum, qui cum eo fuerant, aut qui tunc in eum credebant) fidem recepisse vt cap. 3. Dextera igitur Dei exaltatus & promissione Spiritus sancti accepta, a patre effudit hunc, quem vos videtis & auditis, &c. His autem auditis compuncti sunt corde, & dixerunt ad Petrum, & ad reliquos apostolos: Quid faciemus viri fratres? Quomodo haec poterunt referri ad Sedeciam? Quomodo ille ascendit pandens iter ante eos, quando noctu exijt de Ierusalem? certe qui venit in Ierusalem, semper dicitur ascendere, vt: Ecce ascen-

66

ascendimus Ierusalem, erat enim in caeculis montibus condita. Et quicumque exibat, descendebat, vt: Homo quidam descendebat ab Ierusalem in Iericho. Si murum ruperunt, quomodo transierunt portam, & exierunt per eam? Et transibit rex eorum coram eis, & Dominus in capite eorum. Rex eorum transibit deferens secum eos in caelum, prius quidem animas multorum sanctorum, postea vero omnium animas, & corpora in resurrectione: Si autem quae sit hic rex, audi cum esse Ichoua, Et Dominus in capite eorum, id est, ipse rex, qui Dominus, & creator omnium est, ante eos ibit, ipse primus omnium ascendet, sicut dictum est Hamos 6. Quapropter nunc migrabunt in capite transmigrantium, id est, primi erunt in transmigrantibus. Iudicet lector, quam frigida, & quam aliena sit Yrabli interpretatio. Et Dominus in capite eorum, id est, Dominus illis ante fauebat, sed nunc non fauet. Nec melior est illa Theodoret: Dominus autem princeps erit, (ita enim habet Lxx.) Sed ait ipse: Non ad ferendam opem, sed ad eos perrendos.

ascendimus Ierusalem, erat enim in caeculis montibus condita. Et quicumque exibat, descendebat, vt: Homo quidam descendebat ab Ierusalem in Iericho. Si murum ruperunt, quomodo transierunt portam, & exierunt per eam?

Et transibit rex eorum coram eis, & Dominus in capite eorum. Rex eorum transibit deferens secum eos in caelum, prius quidem animas multorum sanctorum, postea vero omnium animas, & corpora in resurrectione: Si autem quae sit hic rex, audi cum esse Ichoua, Et Dominus in capite eorum, id est, ipse rex, qui Dominus, & creator omnium est, ante eos ibit, ipse primus omnium ascendet, sicut dictum est Hamos 6. Quapropter nunc migrabunt in capite transmigrantium, id est, primi erunt in transmigrantibus. Iudicet lector, quam frigida, & quam aliena sit Yrabli interpretatio. Et Dominus in capite eorum, id est, Dominus illis ante fauebat, sed nunc non fauet. Nec melior est illa Theodoret: Dominus autem princeps erit, (ita enim habet Lxx.) Sed ait ipse: Non ad ferendam opem, sed ad eos perrendos.

TROPOLOGIA.

Congregatione congregabo Iacob totum te. Primum his verbis recte vti possumus ad commendandum communis foedus caritatis. Si enim vel totus populus Christianus, vel tota ciuitas, vel quauis alia Christiana congregatio mutua caritate inter se copuletur, vt sit totus Iacob congregatus, & in vnum reductus, nec sint vlla dissensiones, augetur mirabiliter, & crescit. Et Dominus praecedet pandens iter, omniaque viae impedimenta amouebit, nihil ei obstate poterit, omnes hostes vincet, semperque Dominum amatorem, & autorem caritatis habebit adiutorem. Sed aliter, atque ad mores etiam vtilius explicemus. Iacob, qui iuxta nomen suum carnalem fratrem supplantauit, & ei primogenita abstulit, spiritualis hominis typus est, qui carnis affectus supplantat, & vincit, & omnibus virtutibus ornatur, omnibusque, cum res postulat, vtitur. * Sed interdum accidit, vt dispergatur Iacob, & amissa caritate, vel etiam non amissa, desinat multos bonorum operum fructus ferre, quos ante ferebat, siue ignania, siue defatigatione quadam, siue tentatione aduersarij, siue inuitato onere curarum sa-

69 Caritate patueres crescant.

Jacob Genes. 17.

70

culi. Quo tempore, quia remissior est, magis patet tentationibus, & quia infirmior est, facilius superatur. Huic dicitur a Domino: Sed habeo aduersum te pauca, quod caritatem tuam primam reliquisti. Memor esto itaque vnde excideris, & age poenitentiam & prima opera fac. Sin autem venio tibi, & mouebo candelabrum tuum, de loco suo, nisi poenitentiam egeris. At cum Dei beneficio ad seipsum redit, & feruoris sui pristini recordatus dolet se non esse quod fuit, & alacrior inde, atque ardentior ad omnia virtutum opera prodit, totus Iacob congregatur, & carnis multo plenius supplantatur affectus. * Tunc etiam in vnum conducuntur reliquiae Israel. Siquidem Israel a fortitudine nomen habet, quod angelo luctando praualuerit, cui etiam dictum est: Si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines praualebis? Quid ergo sunt reliquiae Israel, nisi poenitentia, oratio, mortificatio, contemptus sui, & caetera id genus virtutes, quas Deus in spirituali homine seruaute, quibus contra omnes luctando superior euadebat? Quae cum timore Dei, quasi muro forti, septae, congregantur sicut oues, vt pastori suo pareant, id est, caritati, vel etiam Deo, nec, nisi eo iubente moueantur: vehementer augetur, & multiplicem prolem edunt, ita vt tumultuentur praeter multitudinem. Ante hunc virtutum pulcherrimum exercitum, & ante has generosas reliquias Israel ascendet CHRISTVS pandens iter, & diuidens omnia, quae obstant, vt nullo modo queri possit Iacob, & dicere: Nunc autem repulisti, & confundisti nos, & non egredieris in virtutibus nostris, id est, cum exercitu nostro. Sed diuini auxilij praesidijs fretus, & spe victoriae excitatus confidenter clamabit: Exurgat Deus, & dissipentur inimici eius, & fugiant, qui oderunt eum a facie eius. Sicut deficit fumus, deficient, sicut fluit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei. * Itaque diuident omnia caelestis itineris impedimenta. Et transibunt portam. De qua Dominus: Intrate per angustam portam, quia lata porta, & spatiosa via est, quae ducit ad perditionem, & multi sunt, qui intrant per eam. Quam angusta porta, & arcta via est, quae ducit ad vitam, & pauci sunt qui inueniunt eam. Hanc transibunt delictis huius vitae & voluptatibus spreis. Et egredientur per eam,

Apoc. 2.

71 Israel.

Gene. 31.

Psal. 45.

Psal. 67.

72

Mat. 7.

Isa. 45.

Pfal. 67.

vt per viam illam angustam veniant ad vitam, neque enim in porta hærere volunt, sed ad ea quæ priora sunt, extêdunt se ipsos. Et transibit rex coram eis, & Dominus in capite eorum: Iuxta illud: Ego ante te ibo, & gloriosos terræ humiliabo, portas arcas conterâ, & vectes ferreos confingam. Et dabo tibi thesauros absconditos, & arcana secretorum, vt scias, quia ego Dominus, qui voco nomen tuum. Huic nullæ poterunt resistere vires inimici, quia Dei præuentis potentiam formidabunt, & ipse nouo semper rore cœlitus refrigerabitur, sicut ait Dauid: Deus, cum egredereris in conspectu populi tui, cum pertransires in deserto terra mota est, (id est, fortissima quæque aduersariorum trepidabunt.) Etenim cœli distillauerunt, a facie Dei Sinai, a facie Dei Israel.

CAP. III.

Hic dixi: Audite principes Iacob, & duces domus Israel: Numquid non vestrum est scire iudicium, qui odio habetis bonum, & diligitis malum: qui violenter tollitis pelles eorum de super eis, & carnem eorum de super ossibus eorum? Qui comederunt carnem populi mei, & pellem eorum de super excoriarunt: et ossa eorum confrugerunt, et conciderunt sicut in lebetè, et quasi carnem in medio olla. Tunc clamabunt ad Dominum, & non exaudiet eos: et abscondet faciem suam ab eis in tempore illo, sicut nequiter egerunt in adinuentio nibus suis. Hæc dicit Dominus super prophetas, qui seducunt populum meum: qui mordent dentibus suis, et prædicant pacem: et si quis non dederit in ore eorum quippiam, sanctificant super eum prælium. Propterea nox vobis pro visione erit, &

tenebra vobis pro diuinatione: & occumbet sol super prophetas: et obtenebrabitur super eos dies. Et confundentur, qui vident visiones, & confundentur diuini: & operient omnes vultus suos, quia non est responsum Dei. Veruntamen ego repletus sum fortitudine spiritus Domini, iudicio et virtute: vt annuntiem Iacob scelus suum, & Israel peccatum suum. Audite hoc principes domus Iacob, et iudices domus Israel: qui abominamini iudicium, et omnia recta peruertitis. Qui adificatis Sion in sanguinibus, et Hierusalem in iniquitate. Principes eius in muneribus iudicabant, et sacerdotes eius in mercede docebant, & propheta eius in pecunia diuinabatur: & super Dominum quiescebant, dicentes: Numquid non Dominus in medio nostrum? non venient super nos mala. Propter hoc, causa vestri, Sion quasi ager arabitur, & Hierusalem quasi aceruus lapidum erit, et mons templi in excelsa sylvarum.

HISTORIA.

Audite principes Iacob. Inuehitur in crudelitatem principum Iuda, vt ex fine capit. apparet. Sion, quasi ager, arabitur, &c. Qui cum potentiores essent, pauperes opprimebant, & spoliabant, & affligebant, quantum poterant, perinde atque illi, qui pecus excoriant, & carnes deuorant, atque ossa etiam ipsa confringunt, quod est extremæ crudelitatis. Cur autem duas tribus vocet Iacob, & Israel diximus cap. i. nu. 8.

Numquid non vestrum est scire iudicium? Multi putant hæc iudicibus dici, quoniam iudicij meminit, vt Lyranus, & Varablus: sed melius dicemus, ad nobiles, & ad potentes referri, quorum est maxime scire iudicium

id est,

id est, cognoscere quid iuxta Dei legem faciendum sit unicuique. Quod a Ierem. explicatum est. c. 5. Ego autem dixi: Fortitâ pauperes sunt, & stulti, ignorantes viam Domini, iudiciû Dei sui. Ibo igitur ad optimates, & loquar eis: ipsi enim cognouerunt viam Domini, iudicium Dei sui. Et ecce magis hi simul cõfregunt iugum. Loquitur autem de cognitione, quæ cum operibus coniuncta est, vt solet scriptura.

Qui violenter tollitis pelles eorum. Summam rapacitatem, & summam simul crudelitatem describit sub Metaphora pascorum, qui ouium lacte, & lana nõ contenti, pelles etiã detrahunt eis, & carnes secant, & quasi id non satis sit, ossa confringunt, atque in ollam, seu lebetem cum carnibus coniungunt. Ita notat reges, & principes, ac duces, & potentissimos quosque, qui subditos, & pauperes penitus spoliabant, & quasi ad nihilum redigebat. Eadem Metaphora, seu potius Allegoria respondit Tiberius Cæsar, boni pastoris esse pecus tondere, non deglubere: Est autem hæc Allegoria frequens in scriptura, vt Ezecielis 34. Væ pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos. Nonne greges a pastoribus pascuntur? Lac comedebatis, & lanis operiebamini, & quod crassum erat, occidebatis, gregem autem meum non pascebatis. Ierem. 23. Væ pastoribus, qui disperdunt, & lacerant gregem pascuæ meæ, dicit Dominus. Et Zachariæ 11. & sepe alibi. Quod bene Chaldaeus sine figura dixit: Violenter populi facultates ab eorum rapietes, pecuniamque eorum preciosam ab eis tollentes, & qui diripuerunt substantiam populi mei, & pecuniam eorum preciosam tollunt, reliquiasque eorum cõsumunt, cõuersi diuidunt eos, quæ admodum qui concidunt membra in frustra in medio liberis, & particulas in ollæ medio. Hac autem locutione, Qui violenter tollitis pelles eorum, pro quo est in Hebræo, Violenter tollentes pelles eorum, causam reddi dictorum adnotauimus Ham. 8. nu. 33.

Tunc clamabunt ad Dominum, & non exaudiet eos. Tunc, cum venerint hæc mala, quæ prænuntio, clamabunt laborantes, & maxima afflictione oppressi, Dominus autem non liberabit eos, sed sinet occidi, & capi ab hostibus, quia qui declinat aures suas, ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis, Proverb. 28. Et illis præ magna afflictione clamantibus auertit Dominus faciem suam mo-

re eorum, qui nec videre laborantes volunt, neque audire clamantes.

Adinuentio vobis suis. id est, In suis cõsilijs, & operibus, vt exposuimus Hof. 9. c. n. 30.

Qui mordent dentibus suis. Nunt ad pseudopphetas cõuenit orationem, qui quæstus causa securitatem populo, & principibus promittentes, & quæ illis grata erant prophetâtes, tot tantorumque populi peccatorum causa fuerunt. Quod copiosius, & expressius videmus Ezec. 13. & Ierem. 23. Hæc ergo dicit Dominus super prophetas, id est, ad prophetas, vt explicauimus Hof. 9. nu. 13, vel contra prophetas, vt Ham. 7. nu. 21. & ca. 1. huius prophetae nu. 2. Quod ait; Qui mordent dentibus suis, & prædicant pacem, hoc significat. Cum illis munera dantur, & comedunt, ventremque implent, prænuntiant pacem dantibus, & prosperitatem, merumque captiuitatis adimunt.

Sanctificant super eum prælium. Si qui autem eis munera nõ mittant, statim terrent eos dicentes imminere hostes, & direptionem, hoc enim est sanctificare bellû, id est, parant, & adornant in eos bellû, vt exposuimus Ioel. 1. nu. 25. Est autem eaphraïtis, quæ nos frequenter vrimur, vt cum dicimus: Hic concionator omnes in infernum mittit, id est, omnibus infernû minatur. Chaldaeus sic dicit: Dominus contra pseudopphetas, qui seducunt populum meum, quod qui offert eis conuiuium carnis, pacem ei vaticinantur, aduersus autem eum, qui non offert eis, bellum instruunt.

Propterea nox vobis pro visione erit. In Hebræo, A visione, & statim, A diuinatione, id est, propter visionem vestram, & prophetiã, quia populo prophetabatis, quod ego nõ dixeram, nã ita capi A, more Hebræorû, diximus Hof. 7. n. 31. & Mich. 1. n. 64. Noctem autem, & tenebras vocat futuram captiuitatem, & vastitatem, vt diximus Ham. 8. nu. 29.

Et occumbet sol super prophetas. De eadem re loquitur, simile est illud Ham. 8. Et erit in die illa, dicit Dominus: Occidet sol in meridie, & tenebre scere faciam terram in die luminis. Quod ibi iam interpretati sumus.

Et confundentur, qui vident visionem. Cum viderint acerbitatem prælij, longeque abesse pacem, quam ipsi promiserant, erubescunt, quia mendaces videbuntur, & dicentur. Per irrisionem vocat eos prophetas, & videntes visionem, quasi dicat: Ipsi dicebant se vidisse visiones Dei, exitus ostendit

det mentitos fuisse, nec esse prophetas, sed diuinos. Ideo subiicit. *Et confundentur* *duobus modis*. *Præ pudore* uultus suos operient, quia non est responsum Dei, id est, quia nullum a Deo habebunt responsum, & iam sua responsa profere non audebunt, ne iterum mendacii arguantur. Ita intellexit Chaldaeus, qui vertit. *Quomodo quidem non sit in eis spiritus propheticus, a facie Domini. Aliter etiam, Non audebit tunc propheta, & dicere, ut solent, se habere responsum Domini, quod reddant, quia nemo illis crederet, etiam si se habere dicant, ideo ex verterunt. Quia non est, qui exaudiat eos. Operite autem uultum, ut rubescens patet, & dolens est. Ut Ezechiel 3. In caligine offeretis, faciem tuam uelabis, & non uidebis terram Daniel. 1. At iniqui illi dixerunt, ut discooperiretur Susanna, erat enim cooperta, ut uelificatiarentur decore eius.*

6 *Veni ueni ego repletus sum fortitudine. Ego loque aliter prophetabo, non enim dicam, quæ illi audire uolent, sed quæ Deus dicere iusserit. Repletus sum fortitudine spiritus Domini. Spiritus Domini fortis, & dicitur spiritus fortis in prophetis, qui dura, & aduersa minantur, iudicio etiam repletus sum. i. supplicio, quæ Deus comminatur malis. Repletus sum uirtute i. potentia, hoc est operibus magnis, quæ Deus potenter facturus est in populum hunc. Et quia multa de his a Domino accipit propheta, dicit se repletum esse. Quasi dicat. Hæc illis loquar, hæc uaticinabor, ad illis assentabor, ut intelligant, quæ grauerint Deum peccauerint. Videtur ita intellexisse Hieronymus cum ait: Ego quæ loquor ab Spiritu sancto institutus loquor, & loquor iudicium domini, & uirtutem. Sed apertius hæc intelligitur ex loco simili Ierem. 6. Ecce uerbum Domini factum est eis in opprobrium, & non suscipient illud. Idcirco furor Domini plenus sum, laboraui sustinens. i. plenam minis prophetiam accepi, nec possum sustinere tantum onus comminationum. Itaque spiritus fortis Domini uocatur furor, siue iracundia, ut ex Ieremia intelligimus & Hoseæ. 4. nu. 23. ostendimus spiritum significare impulsam magnam, & uoluntatem, quæ quasi præceps fertur ad aliquid faciendum.*

Reg. 7 **TROPOLOGIA.**
Documentum est uisitatæ a patribus, quod

Operire uultum.

6

Reg. 7

lectori notum, & obseruatum esse debet, & quod nos sepe uisum, ut quemadmodum que Historice dicitur in prophetis de Christo, & Ecclesia, non sunt Allegorice exponenda, quoniam in ipsa Historia est quod, quere in Allegoria solemus: ita cum Historia ipsa moralis est, i. mores instruit aut uirtutibus commendandis, aut uicijs reprehendis, sensum alterum spiritualem, qui ad mores pertineat, nequaquam requiramus, ne ille prior altera expositione quasi euanescat, & eludatur. Quod ita docet Gregorius in calce, lib. 20. Moral. Huc uisum beatus Iob descripsit mala, quæ pertulit, hoc uero ex loco incipit narrare subtilius bona, quæ fecit, sed doloris uerba Historica atque Allegorice expositione transcurramus, uirtutum uero opera ex magna parte iuxta solius Historie textum tenemus, ne si hæc ad indaganda mysteria traxerimus, ueritatem fortasse operis uacua uideamur. Hæc Gregorius. * Itaque lector Morale expositionem ne expectet, ubi Historia ipsa moralis est, ut in his: Numquid non uestrum est scire iudicium. Qui odio habetis bonum, & diligitis malum. Potest tamen fieri nonnunquam, ut opus malum, quod memoratur, alterum significet. Tropologicè, & idem est de bono opere iudicium: quomodo nos quædam ante exposuimus, & nunc exponere tentabimus quod dicitur. *Qui comedunt carnem populi mei, & pellem eorum desuper excorauerunt, & ossa eorum confregerunt.* Pelle, quæ summa est in animalibus, & suis coloribus distinguitur in uno quoque genere, per quos ipsa animalia cognoscuntur, bona significat, quæ externa sunt, & quasi tegumentum quoddam interiorum; ex quibus sæpe, qualis unusquisque sit, intelligitur, ut locutio, genuflexio, leuatio manuum, modestia exterior, composito uultus, & totius corporis, Ceremonie denique Ecclesie, & sanctarum religionum. Hæc enim regunt uirtutes internas, atque conseruant, & si absint, cito uirtutes, & maiora illa, quæ latebunt, peribunt. * Itaque, id sunt internis uirtutibus, quod frondes pomis, quod cortex arbori, ut iam diximus Iob. 1. num. 21. Sicut tibi scriptum est: Posuit vineam meam in desertum, & ficum meam decorticauit, nudans spoliavit eam, & proiecit, albi facti sunt rami eius. Rident hæc hæretici, & uani homines, qui quid uera uirtus sit ignorant. At serui Dei

Cum historia moralis est, non est iterum moraliter exponenda.

Pellis.

Ceremoniarum Ecclesiasticarum.

9

obser-

obseruant diligenter, & magni faciunt, quoniam, ut est apud Ecclesiasticum. Amictus corporis, & ritus dentium, & ingressus hominis enuntiant de illo. Propterea de beato viro scriptum est: Et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet. Cui ergo folia hæc defluunt, satis declarat se neque fructus ferre bonorum operum, neque plantatum esse secus decursus aquarum. Non enim possunt hæc dissociari, sed arbor, quæ secus decursus aquarum est, fructum suum dabit in tempore suo, & folia retinebit. Quæ autem folia non retinet, nec fructum feret: quod si fructum non fert, in sicca, & sterili humo plantata est, non secus decursus aquarum. * Quare, qui dicunt satis sibi esse cor mundum coram Deo, & externa negligunt in uestibus, & uerbis, in cõuictu quotidiano, & in ceteris huiusmodi, quæ adificationi fratrum, & decoro uitæ humane inferunt: aut illam cordis munditiam, quæ iactant, iam amiserunt, aut cito amittent. Ut igitur desertor religionis suæ censetur qui uestibus illius uti non uult, ut desertor Ecclesie putatur, & est, qui ceremonias Ecclesie tollit, & uiles esse negat: ita profecto desertor uirtutis est, qui exterius uirtutis ornamentum, & decorem abijcit. Sed quemadmodum sub pelle caro est, & ossa: ita sub hoc externo uirtutis regimento uirtutes sunt, quarum quædam carni similes sunt, quæ magis, scilicet, uidentur, & quasi tanguntur, & molliores uidentur, ut liberalitas, misericordia, iustitia, temperantia. Quædam uero similes sunt ossibus, quia magis latent, & fortiores sunt, ac duriores, ut penitentia, uera abnegatio sui, cõtempus sæculi, fortitudo, siue contemprio omnium periculorum. * Et enim sine ossibus carnis fluida, mollisq; natura non consisteret, neque sine his uirtutibus, quas ossibus similes diximus, reliquæ carni similes sese tuerentur. Quare eleganter de interiori homine dictum est: Pelle, & carnis uestisti me: ossibus, & neruis compegisti me: Carni enim, & pellicon consistencia, & compactio ossibus debetur, ac neruis. Quia ergo ministri Diaboli, tam qui extra Ecclesiam, quam qui in Ecclesia sunt, crudelissimi animarum interfectores, non solum externa, quæ diximus tegumenta, atque indicia uirtutum e medio tollunt, sed etiam omnes uirtutes, quantum possunt, come-

Eccle. 19.

Psal. 1.

10

11

10.

11

dunt, siue cõsumunt, iure ait Prophetæ: Qui comedunt carnem populi mei, & pelle eorum desuper excorauerunt, & ossa eorum confregerunt. Eleganter (inquit) confregerunt, uirtutes enim illæ duriores, & quasi osses, nisi magno ictu, & valido malleo temptationum non conteruntur. At cum conteruntur, secum frustra deferunt reliquarum, quasi ossa carnis. Si enim tollas penitentiam, & abnegationem sui, & cõtempionem bonorum sæculi, secum feret temperantiam, castitatem, misericordiam. Disiunctæ autem uirtutes atque discissæ consumuntur, & pereunt, sicuti frustra carnis, & ossium missa in lebetem, siue in ollam, & ideo ait: *Ossa eorum confregerunt, & conciderunt sicut in lebetem, & quasi carnem in medio ollæ.* * De prophetis autem promittentibus pacem, & alios prophetare uerantibus diximus cap. 2. numer. 44. & sequentibus. Et Hoseæ. 9. numer. 12. & Hamos. 7. numer. 24. sunt siquidem in nobis nonnunquam malignorum spirituum impulsus, siue etiam sapientie carnis, quibus si alimenta præbeas, id est, si eos nutrias, & foueas, *predicant pacem, & uitam quietam, iucundamque pollicentur.* At si non dederis in ore eorum quippiam, sed relictis operibus carnis secundum spiritum te uiuere uelle profitearis, sanctificant super te prælium, minantur labores, ægritudines, inopiam, uitam denique insuauem, & acerbam. Sed quid his ait Dominus. *Nox uobis pro uisione erit, & tenebra pro diuinatione.* Dabit enim Dominus suis spiritum penitentiae, & respicient à Diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius uoluntatem, & exterminabuntur, atque occidentur huiusmodi pseudoprophetae ac noua uita, & penitentia laboribus exercita illis nox erit & tenebra. * *Et occumbet sol super prophetas, quos dicimus, quoniam, cum illi arbitrati suo homines regebant, & luce prosperitatis fruebantur, subita penitentia, & melioris uitæ caligine, tanquam nube quadam obscura conteguntur.* *Et confundentur qui uident uisionem, quoniam iam non audiet homo interior illorum responsum, sed aliud certius, atque utilius audietur.* Ergo fratres debitorum sumus non carni, ut secundum carnem uiuamus. Si enim secundum carnem uixeritis, moriemini, si autem spiritu facta carnis mortificaueritis, uiuetis. Et illud: *Qui autem sunt CHRISTI, carnem suam crucifixerunt cum uitijs,*

12

13

Rom. 8.

Galat. 5.

Mm 4 & con-

& concupiscentijs. Verus igitur propheta, & veri Spiritus sancti impulsus bellum carni, & concupiscentijs indicunt, & venturibus supplicijs terrent, vt latus in locis prophetarum indicatis aperuimus, & hominem in veram sui, peccatorumque suorum cognitionem reuocant, propter quod ait. Verumtamen ego repletus sum fortitudine spiritus Domini &c.

HISTORIA.

14

Audite hoc principes domus Iacob. Vbi habemus, Et iudices domus Israel. in Hebraeo est, וְיָדָע quod initio huius capituli Hieronymus vertit Duces, quare fortasse hic etiam legendum erat Duces, non Iudices: nam & Chaldaeus similiter hic vertit, atque in principio capituli וְיָדָע, id est, dominatores, aut praefecti. Sed recte possumus legere Iudices, quoniam ipsi sunt etiam principes, & duces: sicut ait statim: Principes eius in muneribus iudicabant.

Qui edificatis Sion in sanguinibus, id est, Magnas domos aedificatis in Ierusalem, sed sanguine pauperum, id est, spoliantes pauperes, & adimentes illis alimenta, quibus vitam tueri debuerant, quod perinde est, ac si occideretis. Quod optime intelligitur ex Ecclesi. 34. Panis egentium vita pauperum est, qui defraudat illum, homo sanguinis est. Qui auferit in sudore panem, quasi qui occidit proximum suum. Sion mons est, in quo est condita Ierusalem. In huius montis excelsiori parte, quae proprie dicebatur Sion, id est, specula, ab altitudine, fuit rex Iehusaeorum, quae dicebatur arx Sion, siue Sion, quam cepit Dauid, eamque vrbs partem aedificijs, & regia sua ornauit, ideo quae dicebatur ciuitas Dauid. 2. Reg. 5. cepit autem Dauid arcem Sion. Haec est ciuitas Dauid. Dicebatur & ea pars ciuitas, superior, lege libr. 2. Reg. cap. 5. & Iosephum lib. 6. de bello capit. 6. Inde tota vrbs dicitur Sion, vt Psalm. 86. Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Et Psalm. 125. in conuertendo Dominus captiuitatem Sion, &c.

15

Principes eius in muneribus iudicabant. Cum gratis iudicare deberent, muneribus corrupti iudicabant, & illis magis fauebant, qui plura dedissent, contra id, quod scriptum est Deuter. 16. Non accipies personam, nec munera, quia munera excaecant oculos sapientium, & mutant verba iustorum. Sacerdotes etiam volebant doce-

re populum, nisi prius mercedem accepissent, & propheta responsa sua vendebant, & ad voluntatem interrogantium accommodabant. Itaque 2, id est, in idem valet in his omnibus, quod Propter aut Pro, Quod frequens est, vt Genes. 29. Seruiam tibi pro Rachel filia tua. Et ibidem: Seruiuit ergo Iacob pro Rachel septem annis, & Hoseae. 12: Et seruiuit Israel in vxore, & in vxore seruiuit, loquitur autem de Pseudopropheta, vt ostendit verbum Diuinabant, id est, וְיָדָע, cuius participio paulo ante vsus est de eisdem loquens, Et confundentur diuini. Nunquam enim (vt Hieronymus ait) in scripturis in bonam partem accipitur. Non est (inquit) augurium in Iacob, nec diuinitio in Israel. Ad Sanctos prophetas legimus delata fuisse munera, vt Samuelem, 1. Regum. 9. ad Ahiam 3. Reg. 14. Sed, vt idem Hieronymus inquit, non legimus illos accepisse. Deferebantur autem, quoniam harioli multi erant, quos cum muneribus consulebant, & putabant idem facturos prophetas. Quamuis, & accepisse eos nihil obstat, aut in sustentationem vitae, aut beneuolentiae causa, non tamen vendebant responsa, vt diuini, neque falsa respondebant.

Et super Dominum requiescebant. Cum tot peccatis Dei iram in se prouocassent, tamen ita impudentes erant, vt requiescerent super Dominum, id est, super Dominum inniterentur, & quia templum eius habebant, putarent non esse euertendam vrbs. Inniti super Dominum, siue requiescere, dicit pro sperare in Domino vt 1. Paralipom. 13. Et vehementissime confortati sunt filij Iuda, eo quod sperassent in Domino Deo patrum suorum. Et ca. 16. Quia habuisti fiduciam in rege Syria, & non in Domino Deo tuo, &c. idem enim verbum Hebraicum est in his locis duobus, & in propheta nostro. Est ergo locus egregius contra presumptionem, reprehendit enim eos, quod tot sceleribus contaminati fiduciam & spes libertatis haberent in Domino, cum illa, non spes dicenda sit, sed praesumptio. Hoc autem adnotauimus, ne quis cum alijs in locis legerit idem verbum Requiescere, eundem esse sensum, vt Isai. 7. Et nuntiauerunt domui Dauid dicentes: Requieuit Syria super Ephraim. i. vt verterunt Lxx. cōsensit Syria cum Ephraim. Et. i. Reg. 7. Et requieuit omnis

Israel

17

Habitate in medio aliquorum

18

Israel post Dominum, Nam in his duobus locis est in Hebraeo verbum וָיָדָע, quod est quiescere, in nostro autem propheta & in locis citatis Paralipomenon וָיָדָע, quod est inniti, aut sustineri, vt super baculum, aut aliquid simile, vnde & baculus dicitur וָיָדָע. Numquid non Dominus in medio nostrum. Deus habitat inter nos: templum eius habemus: quomodo suam urbem, & suum templum patietur euerri. Quam stultam fiduciam eleganter reprehendit Dominus Ierem. 7. Nolite confidere in verbis mendacij dicentes: Templum Domini, templum Domini, templum Domini est, &c. Sicut qui putent his verbis indicari firmam, & diuinam mationem, idque intelligi quoties aliquis dicitur habitare in medio aliorum, siue in medio populi: quoniam 4. Reg. 4. dicente Eliseo, Numquid habes negotium, & vis, vt loquar regi, siue principi militiae? mulier respondit, In medio populi mei ego habito, id est, quiescit, & tranquilla. Sed insolens est haec loquendi, & explicandi ratio in scripturis, & repudianda est, cum res ipsa sit aperta, nec eget noua commutatione. In medio rei alicuius esse dicitur, quod intra illam est, vt in hoc ipso capite. Et conuenerunt sicut in lebere, & sicut carnem in medio olla. Apocalyp. 1. Et conuersus vidi septem candelabra aurea, & in medio septem candelabrorum similem filio hominis, id est, inter septem candelabra. Luc. 24. Dum autem haec loquuntur, stetit Iesus in medio eorum, & dicit eis: Pax vobis, id est, stetit inter illos. * Nisi forte, cum dixit Isai. cap. 6. Quia vir pollutus labijs ego sum, & in medio populi polluta labia habentis ego habito, existimamus eum significare, quiete, & tranquille habitare, cum sit planus, & manifestus sensus. Habito inter homines polluta labia habentes. Ait ergo mulier se habitare in medio populi sui, id est, habitare inter suos, a quibus, scilicet, iuuari posset, si quid negotij haberet apud regem, vt exposuerunt Pagninus, Vatablus, & Isidorus Clarius.

Propter hoc causa vestri Sion, quasi ager arabitur. Nunc eam partem indicat vrbs, quae proprie appellabatur Sion, siue ciuitas Dauid, quae nobilissima erat, & in qua habitabant reges Iuda. Duo sunt in hoc loco querenda. Prius est, quo tempore fuerit haec prophetia impleta, Babylonica: ne captiuitatis tempore, an cum vrbs euerfa est a Ro-

manis? Nam impletam fuisse non possumus dubitare, cum dicat Hieronymus: videmus completa ea, quae dicta sunt, oris eloquium oculi probant, prophetiae testis aspectus est. * Eusebius lib. 8. Demonstrationis Euangelicae, Demonstratione 3. contendit nunquam vere impletam esse hanc prophetiam, donec Christus a Iudaeis crucifixus est. At sine dubio impleta est cum capta, & subuersa est vrbs a Chaldaeis, & de hoc tempore loquitur Propheta. Nam modo vrbs dicit esse euertendam propter crudelitatem, & rapinam potentiorum, & oppressionem pauperum, propter fallacia responsa, & auaritiam pseudoprophetarum, sacerdotum, & ducum. Quando autem vastata est a Romanis, propter incredulitatem Iudaeorum, & propter necem Domini constat esse vastatam. Huius arguimento tacite videtur occurrere Eusebius, quasi Propheta affirmet vastandam esse propter necem Christi, cum ait: Qui edificatis Sion in sanguinibus, quorum vnus, inquit, est sanguis Christi effusus. Sed refellit facile eius responsio ex vera loci interpretatione, quam indicauimus. Nam quomodo Iudaei sanguine Christi aedificauerunt Sion, cum diuerint potius, & sanguinis illius effusio causa fuerit vastitatis? * Praeterea vnde probare potest nobis Eusebius, aut quisquam alius post passionem Domini fuisse in Ierusalem pseudopphetas, qui pretio populum docerent, & propter templum iactarent urbem non esse capiendam? Deinde omnia praecedentia non ad captiuitatem vltimam spectant, sed ad eam, quam a Chaldaeis passi sunt. Atque eo tempore, quo dicimus impleta fuisse haec omnia, facile intelliget, qui legerit finem Regum, & Paralipomenon. Ita intellexit Theodoretus. De hac eadem vastitate scriptus est Psalm. 78. Deus venerunt gentes in hereditatem tuam, polluerunt templum sanctum tuum: posuerunt Ierusalem in promorum custodia, vt docet Arnobius. Multo enim melius huic tempore haec conueniunt, quam tempore Antiochi, de quo quidam dicta arbitrantur, vt bene probat in eodem locum Lyranus. Neque enim est difficile eorum refellere sententiam, si quae initio lib. 1. Machab. de Antiocho scripta sunt, cum his nostri prophetae conferamus. Facto haec eadem plenius impleta esse, cum capta est vrbs a Romanis, non tamen inde

19

20

22

M m . 5 fit sen.

ficentium Historicum esse de Romanis, sed Allegoricum, in quo sæpe melius impleatur, quæ prædicta erant, ut vidimus Hos. 10. cum ait: Et dicent montibus: Operite nos, & ca. 1. 1. Ex Aegypto vocaui filium meum. Quod in horum locorum explanatione copiosius exposuimus. Itaque vastitas illata à Chaldaeis figura eius fuit, quæ postea erat à Romanis inferenda. * Altera dubitatio ex verbis Ierem. cap. 26. exortitur, quibus plane tota huius loci explicatio refelli videtur: Surrexerunt (inquit) viri de senioribus terræ, & dixerunt ad omnem cœtum populi loquentes. Michæas de Morasthi fuit propheta in diebus Ezechiæ regis Iudæ, & ait ad omnem populum Iudæ dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Sion, quasi ager arabitur, & Ierusalem in aceruum lapidum erit. Et mons domus in excelsa siluarum. Numquid mortem condemnavit cum Ezechiæ rex Iudæ, & omnis Iudæ? Numquid non timuerunt Dominum, & deprecati sunt faciem Domini, & penituit Dominum mali, quod locutus fuerat aduersus eos: Ex quibus duo discimus: primum est: hanc prophetiam de Sion aranda editam fuisse tempore Ezechiæ, alterum est Iudæos conuersos fuisse ad Dominum, eumque mutasse, quod minatus fuerat. Siue ergo de victoria Romanorum, siue de Chaldaeorum sermo sit, cum utriusque urbem ceperint, & deustaerint, quomodo Dominum penituit mali, quod locutus fuerat aduersus eos? * Hæc quæstio ab huius loci explanatoribus omissa est, sed videtur ita soluenda: Hæc verba non esse Ieremiæ, sed seniorum populi, qui putabāt iam non esse implendum, quod Michæas dixerat, quia vsque ad illud tempus impletum non fuerat propter populi penitentiam, ut ait ibi Hieronymus, & Rupertus hic. Sed possumus sine errore eorum interpretari, ita ut dicunt ipsi. Prophetia Micheæ impleta non est propter sanctitatem Ezechiæ, & populi penitentiam, sed huc vsque dilata est: agamus ergo nos penitentiam ut illi, atque ita prophetiam similem Ieremiæ propulsabimus à nobis, & in aliud saltem tempus differri faciemus. Ex quo videmus Deū differre supplicia, quæ minatur, cum populus ad penitentiam conuertitur, quæ tamē inferret, si non conuerteretur, & postea infert cum ad priora peccata reuertuntur, ut diximus in fine Ionæ de Niniue, & iterum dicemus in Nahum, si Dominus dederit.

21

22

* Et 3. Reg. 21. Nonne vidisti humiliatum Achab coram me? Quia igitur humiliatus est mei causa, non inducam malum in diebus eius, sed in diebus filij sui inferam malum domui eius.

Et Ierusalem quasi aceruus lapidum erit. Pulcherrima illa ædificia corruent, & in magnos acervos lapidum conuertentur. Lxx: Et Ierusalem quasi pomorum custodia erit. Vtramque horum verborum translationem exposuimus cap. 1. nu. 12.

Et mons templi in excelsa siluarum. Ierem. 26. Et mons domus, & ita est hic in Hebræo. Sed domum vocat templum. Sensus est: Mons Moria ante nobilissimo templi ædificio illustris, & longe, lateque conspicuus, templo euerso & complanato redibit in siluam quandam excelsam, ut olim fuerat. Nihil in illo erit nisi iuga, & cliui excelsi.

TROPOLOGIA.

Quoniam aduersus principes, & iudices domus Israel prophetia est, in qua Ecclesia solet intelligi: Hieronymus copiose, & erudite de principibus Ecclesiæ interpretatur, & in eorum mores libere inuehitur. Quæ, quoniam sunt ab eo fuisse dicta, non sunt à me repetenda, inde petat, cui vile erit. Nos autem nunc quidem principes, & iudices appellare possumus viros spirituales, quoniam, ut est apud Apostolum, Spirituales iudicat omnia, & ipse à nemine iudicatur.

Qui domos ædificant in Sion. Cum elemosinis, & reliquis pietatis officijs hoc agunt, ut cum defecerint, recipiantur in æterna tabernacula, & domum habeant in celo paratam. De quibus Isaias ait: Et ædificabunt domos, & habitabunt, ut optime ibi exposuit Hier. De quibus etiā illud intelligi vult: Quoniam Deus saluam faciet Sion, & ædificabuntur ciuitates Iudæ, & habitabit ibi, & hereditate acquirunt eam: Et illud Domini: Omnis enim qui audit verba mea, & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam super petram, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram.

* Nam, qui verba Domini audiunt, & faciunt, talem sibi domum ædificant, ut nulla vi tempestatum possit euertere. Est enim firmata super petram, id est, super CHRISTVM, cuius meritis nititur merita nostra, & ideo cœlesti mercede fraudari non possunt. Sed qui ita virtutibus ædificari sibi domum vo-

lunt,

lunt, ut domos aliorum per imprudentiam euerant, id est, ut alijs scandalo sint, illi ædificant Sion in sanguinibus: Ut si quis, quasi spiritalis lucris causa, in suspectas domos ingrederetur, aut liberius eum impudicis loqueretur. Si quis religionis causa parentes extrema inopia laborantes desereret, quibus vsque esse poterat: aut filijs suaderet, ut elemosinas, quibus egeni parentes iuuantidi erant, in templum porius, & in sacerdotes conuerterentur, ut illi faciebant, quos Dominus in Euangelio reprehendit tanquam transgressores mandatorum Dei. Et enim, dum in firmioribus ruinæ causa sunt, quasi sanguinem effundunt animarum, sicut ait Apostolus: Noli cibatio illum perdere, pro quo CHRISTVS mortuus est. Et postea: Noli propter escam destruere opus Dei. * Quare, ut illi, qui rapinis pauperum ædificabāt Sion, destruebant potius, quam ædificabant; quia eorum causa vastata est Ierusalem: ita qui dispendio salutis alienæ domos in celo ædificare cupiunt, magis euerunt, quod ædificauerunt. Principes in numeris inducantur, cum viri spirituales non secundum spiritum iudicant de officijs, & de via Dei, sed affectibus superati ad hominum voluntatem se accommodant, quibus ait Dominus. Vt qui dicitis malum bonum, & bonum malum, ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras, sacerdotes in mercede docent: cum recta quidem docent, at non gloriam Dei querunt, & animarum utilitatem, sed fauorem principum, & auram popularem, & honores Ecclesiasticos, de quibus Dominus ait: Amen dico vobis, receperunt mercedem suam. Prophetæ in perperua diuisant, cum lucris causa, aut gratiæ, aut honoris pacem peccatoribus pollicentur, & metum mortis, iudicijque adimunt, atque animos eorum inani fiducia explent ut libentius, & securius in vitæ suæ turpitudine conquiescant. * Id autem faciunt, & quiescentes super Dominum, dicentes clementem esse Dominum, & misericordem, nec velle mortem peccatoris, sed ut conuertatur, & viuat, præsto esse sacramenta, neminem è Christianorum numero damnari, nisi qui forte subita morte in peccatis opprimatur, sed eos esse quam paucissimos. Sed ut sciant hi, quam grauiter animas hominum lædant, & quantum eis malorum causa sint, subiicit Propheta: Propter hoc causa vestri Sion, quasi ager, arabitur: & Ierusalem in

Mat. 15.

Rom. 14.

26

111.

Mat. 6.

27

25

aceruum lapidum erit. Causa vestri, inquit, vos enim poteratis omnia animarum incommoda auertere, si in officio maneratis. Tot animarum ruinæ, & mortis causa vos estis. Vniuersarum sanguinem de manu vestra seuertis iudex requireret. Si tot animarum causa vestri in omni æternitate pereunt, quid de vestris fiet, quæ mortis, atque exitij omnium reæ sunt apud Deum? * In Sion, & in Ierusalem singulæ fidelium animæ significantur, quæ Deo dicatae sunt, quarum pulcherrimum ædificium à Deo fabricatum videtur, in aceruum lapidum, quomodo exposuimus cap. 1. nu. 23. & 24. & solum arabitur à Diabolo, ut ferat zizania, & iam in illo ædificium illud spirituale surgere non possit. Denique mons templi videtur in excelsa siluarum, quia cum anima templum Dei esse desinit, nec iam in ea sacrificium Deo vitutum offertur in odorem suauitatis, paulatim in siluam vertitur, vbi hinc arbores crescunt, & lucus fit, in quo idola coluntur, & nocentes bestie discunt, id est, fædæ, & belluina cogitationes, quæ homines læcerant, hoc est, homine digna opera confirmunt, ut iam non hominum, sed belluarum more viuatur. Has bestias non est Deus passus crescere in terra promissionis, sicut ait: Non eijciam eos a facie tua anno vno, nec terra in solitudinem redigatur, & crescant contra te bestie, quia in electis non sinit crescere belluina cogitationes, quæ dum rationis & spiritus actiones tollunt, quasi homines dilacerant, ut diximus.

28

Ez. 15.

CAP. III.

Erit in nouissimo dierum mons domus Domini præparatus in vertice montium, & sublimis super colles: & fluent ad eum populi. Et properabunt gentes multæ, & dicent. Venite, ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob: & docebit nos de vijs suis, & ibimus in semitis eius: quia de Sion egredietur lex, & verbum Domini de Ierusalem. Et iudicabit inter populos multos, &

corripiet

corripiet gentes fortes usque in longinquum, & concident gladios suos in vomeres, & hastas suas in ligones: non sumet gens aduersus gentem gladium, & non discent ultra belligenare. Et sedebit vir subtus vineam suam, & subtus ficum suam, & non erit, qui deterreat: quia os Domini exercituum locutum est. Quia omnes populi ambulabunt unusquisque in nomine Dei sui: nos autem ambulabimus in nomine Dei nostri in aeternum, & ultra.

Soph. 3. In die illa dicit Dominus, congregabo claudicantem: et eam, quam eieceram, colligam, & quam afflixeram. Et ponam claudicantem in reliquias: & eam, qua laborauerat, in gentem robustam: & regnabit Dominus super eos in monte Sion, ex hoc nunc usque in aeternum.

Luc. 1. Dan. 7. Et tu turris gregis nebulosa filia Sion usque ad te veniet: & veniet potestas prima regnum filie Ierusalem. Nunc quare morore contraheris? Numquid rex non est tibi, aut consiliarius tuus perijt, quia comprehendit te dolor sicut parturientem? Dole, & satage filia Sion quasi parturiens: quia nunc egredieris de ciuitate, & habitabis in regione, & venies usque ad Babylonem: ibi liberaberis: ibi redimet te Dominus de manu inimicorum tuorum. Et nunc congregatae sunt super te gentes multae: quae dicunt, Lapidetur, & aspiciat in Sion oculus noster. Ipsi autem non cognouerunt cogitationes Domini, & non intellexerunt consilium eius: quia

congregauit eos quasi fenum ar. 2. Surge, & tritura filia Sion: quia cornu tuum ponam ferreum, & ungulas tuas ponam areas: et comminues populos multos, & interficies Domino rapinas eorum, & fortitudinem eorum Domino uniuersa terra.

HISTORIA.

Et erit in nouissimo dierum. Postquam eos minis perterritus, & tristi propheta, iterum more suo, & ceterorum prophetarum, vt diximus cap. 2. num. 59. redit ad leta, & consolantia, & de felicitate temporis aduentus CHRISTI praedicat eadem, eisdemque verbis pene cum Isai. cap. 2. qui eiusdem Ezechie tempore prophetauit, vt in ore duorum testium staret hoc verbum. Hic locus a Christianis, & ab Hebraeis de Messia intelligitur. Sed vt referunt Lyranus hic, & Isa. 2. & Galatinus lib. 5. contra Iudaeos ca. 1. & Hadrianus Finus lib. 7. Flagelli contra Iudaeos. c. 5. Iudaei negat posse hanc prophetiam intelligi de IESU Nazareno, quae Christiani Messiam promissum esse confitemur, de Messia suo interpretantur, quem ipsi sibi in fine mundi venturum casta spe pollicentur. Confirmant hoc verbis Prophetae. Et erit in nouissimo dierum. Tempus autem, quo floruit IESVS Nazareus, negat nouissimum dici posse, post quod plurimam anni fluxerint. Alterum argumentum est: Propheta docet montem Sion eleuandum esse super omnes montes: Erit mons domus Domini preparatus in virtute montium, qui tamen tempore IESU non fuit altior, quam antefuerat. * Tertium: Nunquam haecenus factum est, quod prophetae dicunt: Et concident gladios suos in vomeres, & hastas suas in ligones, &c. Immo post mortem IESU consecuta sunt grauisima bella; vt Ierosolymitanum, & alia. Quartum: Nondum est impletum illud: Et fluent ad eum populi, & properabunt gentes multae, & dicent: Venite ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, &c. Multae enim sunt gentes, quae non fluxerunt ad IESUM, vt Sarraceni, Tartari, & alij, qui autem fluxerunt, non dicunt: Eamus ad domum Dei Iacob, sed eamus ad domum sancti Petri,

aut

aut Pauli, aut alterius eiusmodi. Haec, & id genus alia sunt argumenta Iudaeorum, velamen enim positum est super cor eorum usque in hodiernum diem, cum leguntur Mosis, & prophetarum vaticinia. Quae nos sigillatim diluimus, cum ad verba ipsa, quibus errorem suum confirmare contendant ventum erit. Nunc primum soluamus, quod verbis, quae modo exponimus, nititur. *Et erit in nouissimo dierum, &c.* cuius causa explicandum nobis est, quid sit nouissimum tempus, quod saepe occurrit in prophetis, nec facit vt mihi videtur, explicatur. * Inter tractatores scripturarum constat, & quasi communi consensu traditur, nouissimos dies, siue nouissimum tempus appellari tempus noui testamenti, & legis gratiae. Ita Hieronymus Isai. 2. & hic, & Lyranus locis citatis, & alij multi, idque facis comprobari videtur ex locis scripturae, quos mox indicabimus. At cur tempus aduentus Christi dicatur, nouissimum, non ita inter omnes constat Galatinus lib. 5. cap. 2. huic ipsi iuniorum Hebraeorum argumento occurrens negat tempus nouissimum dici finem saeculi, sed illud tempus intelligi, quod fuit a tempore Cyri regis Persiarum, qui Iudaeos liberos Babylone dimisit, usque ad excidium secundi templi, cum scilicet, excisum est a Romanis. Probat ex Ierem. 49. Et erit in fine dierum reducam captiuitatem AElam, dicit Dominus. Pro quo in Hebraeo est, quemadmodum hic in nostro propheta: In nouissimo dierum: in nostra autem translatione: in nouissimis autem diebus reuerri faciam captiuitatem AElam. i. captiuitatem Cyri, vt quidem Galatinus interpretatur, quonia Cyrus erat AElamita, id est, Persa, & intra hoc tempus cecidit aduentus Domini. * Confirmat etiam ex hoc, quod nomini פְּרָאָה, id est dierum additur articulus ה, quem Grammatici Hebraei vocant vulgo notificatiuum, quia instar articulo- rum Graecorum apponitur, vt significet nomen, cui praepositum, de re nota, & certa dicit. Quemadmodum Deut. 31. Et occurrent vobis mala in extremo tempore, quando feceritis malum in conspectu Domini, &c. Gertum his verbis tempus indicatur, quo scilicet Christum non receperunt, quod extremum dicitur cum eodem articulo ה. Alij dicunt dies nouissimos appellari tempus Christi, quoniam tunc defecit regnum Iudaeorum, & sacerdotium. Ita Iulianus ar-

chiepiscopus Tolertanus lib. 1. contra Iudaeos. Sed ratio, quam Lyranus locis citatis, & Hadrianus Finus, & plerique reddunt, haec est. hos dies appellari nouissimos, quoniam post legem gratiae non erat futura altera lex, sicut fuit post legem Mosis.

Mihi videtur hoc paulo aliter esse explicandum, si recte omnes scripturae loci, qui dierum nouissimorum meminerunt, interpretandi sunt. Fateor equidem in his locis Michae, & Isai, & in alijs nonnullis tempus Euangelij significari, cum tempus nouissimum, aut nouissimos dies legimus, at alijs locis alia etiam tempora intelliguntur. Si igitur consuetudinem scripturae obseruemus (quae diligentissime ubique obseruanda est, vt recte quod dicitur, intelligamus) videbimus Tempus extremum, Finem dierum, Dies nouissimos, siue Tempus nouissimum dici tempus illud, quod id, de quo tunc agitur, conlecuturum est, siue sit ante tempus Messiae, siue post, siue sit ipsum tempus Messiae, siue finis saeculi. Quando vero tempus Messiae, quando alterum significet, ex rebus ipsis, tum ex praecedentibus, & sequentibus cognoscendum est. Itaque nouissimum non tam (vt ita loquar) superlatiu nominis vim habet in nostra translatione, quam comparatiui, vt postea demonstrabimus apertius. Hoc videre licet in verbis, quae autores, quos nominavi, pro se afferunt ex Gen. 49. Vocauit autem Iacob filios suos, & ait eis: Congregamini vt annuntietur quae ventura sunt vobis in diebus nouissimis. * Etenim, quoniam hic celeberrima illam de Christi aduentu prophetiam viderunt: Non auferetur sceptrum de Iuda, nec dux de femore eius, &c. docuerunt dies nouissimos appellari tempus Euangelij, cum sanctus patriarcha dies nouissimos simpliciter eos dixerit, qui post se futuri erant. Quare mirum est non vidisse eos multa in hoc capite praedicti, quae multo ante Christi ortum gesta sunt, quaedam etiam multo post: vt vel hoc vno loco satis, ac super sententia nostra confirmetur. Quod ait de Simeon, & Leui: Diuidam eos in Iacob, & dispergam in Israel, in ingressu terrae promissionis factum est, vbi Leui non accepit sortem, sed diuisus est per omnes tribus: & tribus Simeon recepta est in sortem tribus Iudae. De Simeon (inquit Hieron. in Trad. Heb. in Gen.) in libro Iesu scriptum est, quod & ipse proprium funiculum non fuerit con-

secutus,

Soph. 3.

Luc. 1. Dan. 7.

Nouissimum tempus 3

Tempus nouissimum.

5

6

7 securus, sed de tribu Iuda quiddam accepit. * Deinde illud: Iuda, te laudabunt fratres tui: manus tuae in cervicibus inimicorum tuorum; notum est Historice dici de rebus gestis, & victorijs David. De quo Hieronymus in trad. Hebr. in Genes. Licet de CHRISTO, inquit, grande mysterium sit, tamen iuxta literam prophetarum, quod reges ex Iuda per David stirpem generentur, & quod adorent eum omnes tribus. Non enim ait: Filij matris tuae, sed, Filij patris tui. Quod dicit de Zabulon: Zabulon in litore maris habitabit, & in statione navium, pertingens vsque ad Sidonem: quis non videt in diuisione terrae facta a Iosue fuisse impletum? Eodem tempore impletum est, quod dicitur de Isachar. De Dan ait: Dan iudicabit populum suum, sicut & alia tribus in Israel, quod, vt testatur in eisdem Traditionibus Hieronymus, in Samson iudice de tribu Dan impletum est. Secundum locum pro se afferunt, & pro nobis omnino est, ex Daniel. ca. 2. Est Deus in caelo reuelans mysteria, qui reuelauit tibi, quae ventura sunt in nouissimis temporibus. * Fatetur quaedam esse ibi de regno CHRISTI, vt quod de lapide sine manibus exciso praedicatur: Sed sunt multa de imperio Medorum, & Persarum, & Graecorum, quae gesta sunt ante ortum CHRISTI. Quare sicut prius dixit: Qui indicauit tibi, quae futura sunt in nouissimis temporibus: ita paulo post ait: Deus magnus ostendit regi, quae ventura sunt postea, vt disceremus nihil aliud esse, in nouissimis temporibus, quam, Postea. Idem dicendum est de tertio loco eorum ex Ioe. 2. Et erit post haec, effundam de spiritu meo super omnem carnem. Quem referens Petrus Acto. 2. dixit: Et erit in nouissimis diebus, ex quo plane intelligimus idem esse, in nouissimis diebus, & Post haec. Vt omittam in eodem contextu simul cum eo, quod in die Pentecostes impletum est, poni aliud, quod in seculi consummatione sit impletum: Sol conuerteretur in tenebras, & luna in sanguinem, &c. Apostoli quoque, qui iuxta hos autores, iam erant in diebus nouissimis, dies nouissimos vocant ventura post se tempora. 1. Timor. 4. Spiritus autem manifeste dicit, quia in nouissimis temporibus discedent quidam a fide. * Et. 2. Timor. 3. Hoc autem sciro, quia in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa, & erunt homines seipso amantes. Quod paulo post

ipsis apostolis viuentibus impleri cepit. Ita ipsa apostolorum tempora dicta sunt dies nouissimi, vt ait August. epist. 80. ad Hefichium. Et. 2. Petr. 3. Venient in nouissimis diebus in deceptione illudores: quod Iudas, qui post ceteros apostolos scripsit, impletum iam fuisse docet in sua epistola. Ad haec: tempus quoque mundi extremum dici nouissimum notum est in scriptura, vt. 1. Petr. 1. Qui regenerauit nos in spem viuam, &c. paratam reuelari in tempore nouissimis. Hof. 3. Et post haec reuertentur filij Israel, & querebant Dominum Deum suum, & Dauid regem suum, & pauebunt ad Dominum, & ad bonum eius in nouissimo die. Quare inane est, quod Galatinus affert, tempus aduentus CHRISTI vocari dies nouissimos, quia incidit in dies secundi temporis, cum alia etiam tempora, & ante secundum templum, & post, dicatur dies nouissimi. * Inane est etiam, tempus Euangelij idem nomen habere, quia nulla post hanc legem scriptura sit lex: nam & si alia futura esset, recte vocaretur tempus nouissimum, sicut & Iacob. Genes. 49. vt iam vidimus, tempus legis scripturae nuncupauit dies nouissimos, etiam si non ignoraret post illam venturam esse legem gratiae. Itaque (vt semel dicamus) nouissimum in scriptura non dicitur respectu eius, quod sequitur, sed respectu eius, quod praecessit, id est, non dicitur nouissimum, post quod nullum aliud sequitur, sed id, quod sequitur post aliud, etiam si post hoc alia sequantur, vt Isai. 9. Primo tempore alleuiata est terra Zabulon, &c. nouissimo autem aggrauata est via maris. Primum tempus dicitur, expositore Hieronymo, quo Dominus praedicare, & miracula facere cepit in Galilea: nouissimum vero, quo postea praedicantibus apostolis credere noluerunt. Quod nihil est aliud quam si diceret: Prius alleuiata est, & postea aggrauata, &c. * Sed est apertissimus locus Genes. 33. Et posuit vtramque ancillam, & liberos earum in principio, Liam vero, & filios eius in secundo loco, Rachel autem, & Ioseph nouissimos. In Hebr. est, Liam vero, & filios eius nouissimos, Rachel autem & Ioseph nouissimos. Vtroque enim in loco est ליהא, pro quo Hieronymus in fine vertit, Nouissimos: atque hoc nomen ab eadem radice ortum est, cum hoc, quo Michaeas, & Isaias, & Hof. cap. 3. & Iacob Gen. 49. & Dan. cap. 2. vtuntur, quod est מחרת, id est, extremi-

tas, aut

tas, aut, si ita loquar, posteritas. Quare cum aiunt: In nouissimo dierum, non ita accipitur, ac si diceretur: In die nouissimo dierum, sed substantiue ponitur, Nouissimo, pro extremitate, seu potius (si ad verbum reddendum esset) posterioritate, id est, in posterioribus temporibus. Inde etiam מחרת, id est, postea. Dani. 2. Deus magnus ostendit regi quae ventura sunt postea. Hinc noster interpres saepe vertit Nouissime pro מחרת, id est, Posteriorius, vt Matth. 25. Nouissime vero veniunt, & reliquae virgines, id est, postea. Et cap. 21. Nouissime vero misit ad eos filium suum. Et cap. 22. Nouissime autem omnium & mulier defuncta est. Et 1. Timor. 4. Spiritus autem manifeste dicit, quia in nouissimis temporibus, Graece εν νεωτατοις καιροισιν in posterioribus temporibus. * Ex quo soluitur quaestio August. lib. 3. de Consensu Euangelistarum, cap. 25. Cur dictum sit Marci ultimo: Nouissime recumbentibus vnde decem discipulis apparuit illis IESVS quasi vltimo tunc apparuerit, cum apparuerit postea ad mare Tiberiadis. Nam cum pro Nouissime sit in Graeco, νεωτατος, vt in ceteris locis, quos nunc indicauimus intelligas nostrum interpretem more suo dixisse, Nouissime, pro Postea, nulla relinquatur quaestio, siue hanc vltimam apparitionem fuisse velis in die ascensionis, siue alias post eam factas esse. Sed vltimam fuisse & certius est, & Augustinus ibidem docet. Interdum quoque Lxx interpretes, & apostoli, vt in quibusdam locis ex citatis animaduertimus, νεωτατος καιρος, siue ημερας νεωτατας, id est, tempus nouissimum, siue extremum, & dies nouissimos dicunt, pro ημερας νεωτατας, id est, dies posteriores, vt intelligamus Nouissimum pro posteriori, & posteriorius pro nouissimo vsurpari, quos noster interpres imitatus est.

13. *Erunt mons domus Domini praeparatus in vertice montium.* Iudei (vt referunt nominati ante autores) putabant, atque ita scripserunt nonnulli ex eorum magistris, quorum verba refert Galatinus lib. 7. cap. 2. fore vt Deus adduceret temporibus Messiae montes Thabor, atque Carinellum, eorumque verticibus imponeret Ierusalem, ita vt tribus leucis, vt aiunt, sursum eleuaretur. Ita nobis scripturas exponit hoc stupidissimum scriptorum genus, quos multi modo studiosi tradunt, atque commedant maxime, quosque ipsi relictis sanctis patribus imitantur.

R. Salomon paulo in hac re cordatior, & ipse humi serpit, nec potest oculos auertere a monte illo Sion terrestri, quem futurum affirmat temporibus Messiae caput ceterorum montium dignitate, & aeternitate: & eleuandum esse super omnes colles, quoniam maiora in illo miracula Deus faciet, quam facta sunt in Sinai, & in Carmelo, & in Thabor. Serpunt, & quidam ex nostris cum eo, sed, vt Christiani, hoc ad dignitatem eam referunt, quam mons Sion adeptus est CHRISTO in templo praesentato, & in eo docente, ac miracula faciente, ac in eundem postea Spiritum sanctum mittente in apostolos. * At enim non video quomodo de hoc mote recte possit intelligi quod Michaeas, & Isaias vaticinantur, cum obtestentur maxime huic sensui eorundem verba prophetarum. Quando vnquam confluxerunt ad montem Sion populi? quando properauerunt ad eum gentes multae dicentes. Venite, ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, & docebit nos de vijs suis, & ambulabimus in semitis eius? CHRISTO docente id factum dicunt, & postea fieri peregrinis se mutuo exhortantibus ad loca sancta inuisenda. Sed hoc de peregrinis ridiculum est, nam qui se hortantur vt in montem Sion ascendant, discendi causa, & nouam legem accipiendi se ascendere velle testantur. * CHRISTO autem docente vbi vnquam legerunt populos confluxisse, & gentes multas properasse, vt legem ab eo discerent, & acciperent? Certe ipse Iudeos a se tantum docendos significat cum ait: Non sum missus, nisi ad oues, quae perierunt domus Israel. Et Paulus: Dico enim CHRISTVM IESVM ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum. Na salus gentium, paucis admodum exceptis, illi tempore reseruabatur, quo Dominus ipse dicturus erat: Euntes in mundum vnuersum, praedicare Euangelium omni creaturae. Deinde, qui ascendunt in Ierusalem, Deum se velle audire dicunt: Ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, & docebit nos de vijs suis: Quis autem dicat gentiles, qui veniebant in Ierusalem CHRISTVM audituri, credidisse tunc illum Deum esse: Iohan. 12. gentiles quidam Philippo dicunt: Domine volumus IESVM videre, quasi hominem videlicet mirabilium effectorem, non quasi Deum. * Nihil ibi

vidcas,

Lyranus, Paulus Pa. lacus, & alij.

14

Galacius.

15

Matth. 11.

Rom. 15.

Matth. 16.

videas, vnde Deum esse crediderint. Denique merito ille rideretur, & exploderetur, qui putaret tam illustrem, & celebrem prophetiam de eo tantum tempore editam esse, quo CHRISTVS docuit, aut apostoli in Ierusalem manserunt, ac non etiā quotidie impleri in Ecclesia, nationibus ad eam confluentibus, & properantibus, credentibusq; verbo, quod audiunt ex Ecclesie ministris, CHRISTVM verum Dei filium verum Deum, atque hominem esse, nullam sine eosalutem posse contingere. Altiorum sensum habet verba prophetica, quem nos melius ex sanctis patribus, & veris Ecclesie doctoribus, quam ex stolidis, & imperitis Iudaeorum magistris dicemus. Sancti autē patres partim de CHRISTO hęc exponūt, vt Hieron. hic, & Isai. 2. & August. lib. 18. de ciuitat. capit. 30. & in oratione aduersus Iudaeos cap. 7. Sanctus Ildefonsus Toletanus archiepiscopus, in lib. de illibata virginitate Marię cap. 4. & Rupertus, & quidam ex recentioribus, vt Galatinus lib. 5. capit. 2. & Adamus in Isaiam. Idem sensit Tertul. lib. 3. contra Marcionem & in libro aduersus Iudaeos fere in principio, quoniam, iuxta Dan. ca. 2. lapis excisus sine manibus creuit in montem magnum, & impleuit terram. Hic mons est in vertice omnium montium, & eleuatur super omnes colles, quia prestātor est Mose, & omnibus patriarchis, & prophetis. Partim de ipso corpore Domini interpretantur, vt Basilius, & Procopius in Isaiam. * Alij, quibus magis assentior, montem domus Domini Ecclesiam interpretantur, vt Chrys. in Isaiam, & in Demonstratione quod Christus sit Deus, & Cyrillus, & Procopius in eundem locum Isaię. Origenes etiam fere in medio quinto libro contra Celsum explicat, quo modo Ecclesia sit super omnes colles, & in vertice montium. Nō enim dicitur simpliciter mons, sed mōs domus Domini, id est, mons, in quo ædificatum est templum, sicut in calce cap. 3. vidimus: Et mons templi in excelsa siluarum, pro quo in Hebræo est. Mons domus, quę admodum & nostra translatio habet apud Ieremiam ca. 26. Mons autem domus semper in scriptura intelligitur mons Sion, aut mons Moria, qui pars erat montis Sion, id est, ea pars Sion, in qua ædificatum erat templum. 2. Paralip. 33. Et abstulit deos alienos, & simulacrum de domo Domini, aras quoque, quas fecerat in monte domus Domini,

Mons domus.

ni, & in Ierusalem. 1. Machab. 4. Et ascenderunt in montem Sion, & viderunt sanctificationem desertam, & altare profanatum, & portas exustas, &c. Et reposuerunt lapides in monte domus in loco apto, quo ad usque veniret propheta, & responderet de eis. * Idem mons eadem causa, id est, quia templum in eo erat extructum, vocatur passim mons Domini, & Mons sanctus, & ideo dicitur Dominus exaudire de monte sancto suo, id est, de templo. Psalm. 47. Magnus Dominus, & laudabilis nimis in ciuitate Dei nostri, in monte sancto eius. Sapient. 9. Et dixisti me ædificare templum in monte sancto tuo. Isai. 30. Sicut qui pergit cum tibia, vt intret in montem Domini, ad fontem Israel. Ideo quem prius propheta vocauerunt montem domus Domini, postea vocant montem Domini: Venite ascendamus ad montem Domini. At in monte Sion non Christum significari, sed Ecclesiam, toties videmus in prophetis, vt nemo, qui quidem eos legerit, ignorare possit, vt Psalm. 2. Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, & Isai. 4. Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est, nubem per diem, & fumum, & splendorem ignis flammantis in nocte. Et cap. 28. Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, &c. * Cur autem mons Sion significet Ecclesiam, ex ijs, quę dicta sunt, intelligitur: cum enim in eo esset templum, quod est Ecclesie figura manifesta, dicebatur Deus illum montem diligere, & in eo habitare, vt Psalm. 77. Et repulit tabernaculum Ioseph, & tribum Ephraim nō elegit. Sed elegit tribum Iuda montem Sion, quem dilexit. Et Psalm. 67. Mons Dei, mōs pinguis. Mons coagulatus, mons pinguis, vbi quid suspicamini montes coagulatos: Mons in quo beneplacitum est Deo habitare in eo. Psalm. 73. Mons Sion, in quo habitasti in eo. Hęc autem multo melius in Ecclesiam conueniunt, quam Deus vnice diligit, & quę domus Dei est, & mons pinguis, & coagulatus. Mōs, cur dicatur, docet Chrysost. in Isai. 2. his verbis: Vocat autē nomine montis Ecclesiam, simul & inexpugnabilem dogmatum eius traditionem. Quemadmodum enim montibus, licet quis obuallet, & obijciat militum millia decem, & hi quidē intorqueant arcus, isti euibrent hastas, & iaculentur, illi genus omne molitionis

18

Mons Domini, sicut sanctus.

Mons Sion, sicut Ecclesia.

19

Cur Ecclesia dicitur mons.

tionis ad moueant, & bellica machinamenta, illa vt adsint omnia, nihil noxę, aut detrimenti inuehent soliditati montium, illinc potius secedere cogentur cōsumpta inaniter sua fortitudine. Sane id ipsum contigit ad vnum omnibus, qui oppugnarūt Ecclesiam: hęc quidem inconcussa perstitit, illi è diuerso deperdita propria virtute indecoris infamie notam incurerunt: dum eam feriunt, euahescunt; dum iaculātur in eam, imbelles redduntur: dum cędunt flagris, ab his vincuntur, qui male affecti sunt. * Et Cyrillus: Legitur quidem, inquit, Sion illa terrena Iudaeorum in monte sita, & ædificata, intelligi tamē potest hic nō crasse, aut sensibilibiter, at spiritualiter Ecclesia, quę etiā monti comparatur. Etenim vere est excelsa, & illustris, & omnibus vbi que notissima. Aliter etiam excelsa est, quoniam terreni nihil sapit, at supra res terrenas est, & gloriam Dei, quatenus licet, animi oculis intuetur, & sublimibus admodū de Deo opinionibus gloriatur. Græcorum enim cohortes lectissimę, etiam si sapientie nomine valde supercilium tollerent, creaturam tamen quasi deificant, mundique elementis venerationem attribuunt. Terrenam siquidem habent mentem, & speculamēta humi repentia, & cor obtenebratum: cum se dicent esse sapientes, infatuati sunt, sicut scriptum est. At Sion intelligibilis, Ecclesia, scilicet, supra omnem creaturam, & aspectabilem, & inaspectabilem euolat, & ad ipsam adeo vniuersitatis naturam pertingit (lucē enim diuina plena est) illamq; agnoscit opificem, artificemq; vniuersorū, illi, atq; adeo soli, potentiam in omnia tribuit, eaque ipsa gloria tāta Deum, ac CHRISTVM optimū maximum regē coronat. Hinc igitur mons intelligibilis, & domus Dei iure dici possit. Est & illustris, vt pote quę supra colles eleuata, de qua merito illud dici poterit, quod illustri exempli causa Seruatoris voce dictū est: Non potest ciuitas abscondi supra montem posita. * Tantum Cyrillus: Ex quo videmus hunc montem, qui est Ecclesia, positum esse in vertice montium, & eleuatum esse super omnes colles, quoniam eius doctrina, tam quę ad fidem, quam quę ad mores spectat, altior est omni humana sapientia, & altitudine sua lōge superat quidquid altum apud homines videtur. Idem docet Origenes lib. 5. contra Celsum: Hanc contemplerur (loquitur autem de domo Dei,

20

Rom. 1.

21 Math. 1.

quę est Ecclesia) quomodo ædificata sit in summis montibus, omnibus prophetis sermonibus, qui eius fundamenta sunt. Extollitur autem hęc domus super omnes colles, qui videntur aliquid eximium in sapientia, & veritate polliceri apud homines, &c. Restat iam illud, Preparatus, pro quo in Hebræo est יָצַד, id est, firmatus, & stabilis, non concidet Ecclesia, vt synagoga, portę inferi non præualebunt aduersus eam, vt Dominus pollicitus est, & semper vidimus. Esse autem hanc verbi Hebraici vim, sæpe docet noster interpret, vt. 3. Reg. 2. Et firmatum est regnum eius nimis, quod nos ostendimus in cap. 6. Hof. nu. 9.

Et fluent ad eum populi, & properabunt gentes multę. Ad Ecclesiam cōfluent ex omnibus mūdi nationibus, seseque mutuo horrabuntur: Venite intremus per fidem in Ecclesiam, & quæramus Deum verū, qui nos vias suas doceat, quibus ad vitā æternam veniamus. Hoc factum est, cum apostolis per totum orbem Euangelium prædicantibus corda hominum diuino illo splendore illustrata errores gentilitatis deserebant, & ad Ecclesiam cōfluebant. Sed & quotidie impletur dum in remotis insulis, & regionibus noua fidelium proles semper exoritur. Sed quid Iudęis respondebimus, quorum secundum argumentum fuit, nō omnes gētes venisse ad IESVM Dominum Deum nostrum, sicut Isaias futurum prædixit? quamuis Michas tantum dicat: Et fluent ad eū populi, & properabunt gentes multę? Galatinus quidem facile illud repellit lib. 5. cap. 4. docet enim morem esse scripturę, vt cum dicit, Omnes, non sit necesse vniuersos intelligere nemine excepto, sed magnam multitudinem, vt 2. Reg. 16. Ingressusq; est ad cōcubinas patris sui coram vniuerso Israel. Et ca. 17. Dixitque Absalom, & omnes viri Israel: Melius est consilium Chufai. Et propterea Isaias, cum dixisset: Et fluēt ad eum omnes gentes, quasi explicandi causa subiicit: Et ibunt populi multi, ne omnes venturi putarentur. * Documentum Galatini verum est, sed ad hunc locum minime, vt opinor, pertinet, existimo enim nullam esse in orbe nationem, in qua non sit Euangelium prædicandum ante diem iudicij, vt a Domino prædictum est Math. vigesimo quarto: Et prædicabitur hoc Euangelium regni in vniuerso orbe in testimonium omnibus gentibus, & tunc veniet consum-

Math. 10.

22

Regul.

23

mario. Quare neque vlla natio est, ex qua non sint aliqui predestinati. Apo. 7. Post hæc vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat, ex omnibus gentibus, & tribubus, & populis, & linguis. Iraq, recte exponunt Lyranus, & Hadrianus Finus lib. 7. ca. 5. non omnes omnium gentium homines veteros esse ad Christum, & ad Ecclesiam, venturos tamen esse multos ex singulis nationibus. Quod autem putauit Galatinus, subiecisse Isaiam. Et ibunt populi multi, ne de omnibus intelligere videretur, probari nobis non debet, nomen enim multitudinis nostri tollit vniuersitatem, preteritum cum post signum vniuersale ponitur, vt Rom. 5. Sicut per vnius delictum in omnes homines in condemnationem, &c. Et statim: Sicut enim per inobedientiam vnius hominis peccatores constituti sunt multi, &c. cum tamē de omnibus intelligi velit. Quod autem ait: Populi, & gentes, videtur ita exponi posse, vt populi sint Israhelitarum, gentes ceterarum nationum, vt capit. r. num. 17. in interpretati sumus, Sed multo vero similis est pro eodem Prophetam accepisse, quemadmodum pro eodem, accepit fluere, & prosperare. Nam priorem sensum non esse aptum nune. 56. constabit, quoniam nunc de Iudeis loquitur, sed de gentibus. Tertia Iudeorum obiectio fuit, temporibus Iesu Nazareni nunquam dictum esse: Ascendamus ad domum Dei Iacob, sed ad domum Petri, vel Pauli. Sed bene respondet Galatinus lib. 5. cap. 5. nihil aliud esse: Ascendamus ad domum Dei Iacob, quam, Ascendamus ad domum veri Dei, que coluerunt Iacob, & omnes patres veteris testamenti. Tēpla autem non ædificari sanctis, sed Deo in honorem sanctorum ita cum dicitur: Eamus in domum Sancti Petri, in domum Dei dici. Sed hoc addamus Galatino, Quam prædicabant apostoli, & eorum discipuli, semper docebant eundem esse Deum, quem patres veteris testamenti coluerat, & quem ipsi colere monebant, vt videmus Act. 3. & 7. & 13. & alibi sepe. Quare qui eorum prædicatione conuertebantur, intelligebant se conuerti ad Deum, quem coluerunt Iacob, & ceteri patres, atque hoc sese magis ad credendum excitabat, quod non nouum aliquem, & ignotum Deum adoraturi essent, sed quem omnes sancti adorauerant. Si autem alius scripturæ consuetudine obseruemus, intelligemus multa ver-

Reg.

24

25

ba prophetari tamquam ita dicenda, vt sunt in prophetis, quæ tamen non necesse est dici, neque id voluerunt prophetae, sed necesse est fieri, quod illa significant, & id voluerunt prophetae. Vt Isai. 8. Voca nomen eius: Accelera, spolia detrahe, Festina prædari: his nominibus Christum fuisse aliquando appellatum non legimus, sed factum esse per Christum quod illa significant, omnes scripturarum paginæ loquuntur. Quod est in Psalmo. 21. Partiti sunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam miserunt sortem, non legimus Christum ore suo protulisse, sed cum ipso tacente milites diuiserunt, & sortem miserunt, impleta est scriptura, vt ait Iohannes cap. 19. Dixit Dominus Iesus, in cruce priora eiusdem Psalmsi verba: Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti? Torum Psalmsum non dixit: at totus Psalmsus in eo impletus est, quia de eo scriptus erat, & verba illa, quæ in eius persona dicta erant, ipso tacente implebantur cum fiebant, quæ illa significabant. Non ergo opus erat, vt gentes dicerent totidem verbis: Ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, impleta est tamen hæc propheta, & impletur quotidie cum gentes ad Deum illum conuertuntur, quem adorauerunt Iudei. Scholastici ita dicerent, & quid aptissime. Qui conuertebantur, dicebant: Ascendamus, &c. in actu exercitio, non in actu signato. Et docebit nos de vijs suis. Chaldaeus recte exposuit: Docebit nos vias, quæ coram se rectæ sunt, & ambulabimus in doctrina legis eius. Vias autem vocat opera, vt solent scripturæ. Docebit nos, quid agere, & quomodo viuere debeamus, & cum docuerit, eam viam tenebimus, quam ipse monstrauerit: Hebraice autem dicit: De vijs eius, quæ phrasi Hebraicæ linguæ periti significari existimant partem alicuius totius, id est, docebit nos aliquas vias suas, quis enim intelligat omnes vias Domini? vt exposuit Vatablus: Quomodo etiam illud exponunt Cant. 1. Osculetur me osculo oris sui, pro quo in Hebraice est: De osculis oris sui, id est, aliquot osculis. Mihi non placet hæc interpretatio, sed præpositio, De, redundat more Hebræorum, nec aliud est, Docebit nos de vijs suis, quam: Docebit nos vias suas, vt Psal. 93. Beatus homo, quem tu erudieris Domine, & de lege tua docueris eum. i. legem tuam docueris eum. Quare Lxx, & Chal. verterunt: Docebit nos vias suas. Sed & Isai. 2. vbi similiter est in

Multa prophetatur
vt dicendi
quæ necesse est
fieri, sed fieri
vt dicitur.

26

De redun-
dans.

Hebræo:

Hebræo: Docebit nos de vijs suis: non solum Lxx, & Chaldaeus, sed etiam Hieronymus vertit: Docebit nos vias suas. Quia de Sion egredietur lex, & verbum Domini de Ierusalem. Cum dixerimus montem Domini esse Ecclesiam, nec se hortari populos, vt ascendant in Ierusalem terrenam, sed vt per baptismum CHRISTI intrent in Ecclesiam, obscurum est, quæ nunc verborum cōsequencia dicatur: Quia de Sion, &c. Michi planus, & perspicuus sensus videtur, hæc verba non esse iam gentium se se veniendum in Ecclesiam hortantium, sed ipsius Prophetæ causam reddentis cur tanta festinatione, & animorum consensione gentes properaturæ essent ad Euangelium. Hæc, inquit, dicit, quoniam noua lex dabitur in Ierusalem, quæ non se continebit intra illius populi angustias, vt lex data à Mose, sed in omnem terram exibat sonus eius, dicente eius latore: Euntes in mundum vniuersum prædicate Euangelium omni creaturæ, atque ita omnes audient, & venient ad Ecclesiam. Hæc explanatio valde cōsentanea est sanctorum patrum sententiæ. His enim verbis pugnant contra Iudeos Irenæus lib. 4. cap. 67. Hieronymus, Basilius, Chrysostomus, Cyrillus, Procopius: manifeste loqui Prophetam de lege Euangelica, nec posse vllomodo de lege Moysi intelligi, quæ data est in monte Sinai extra terram promissionis, & non exiit ad alias gentes. At lex Euangelica data est à Domino in Ierusalem, & exiit inde in vniuersum orbem. Idem sensisse videtur Origenes lib. 5. contra Celsum, quæuis nihil cōtra Iudeos dicat, accipit tamē legis egres-sionem, ita vt diximus. Recte etiam dicemus, Sion, & Ierusalem capi pro Ecclesia, cuius typum præferunt, sicut cum dixit: Erit mōs domus Domini præparatus in vertice montium: vt sit sensus. De Ecclesia exibat lex vera, & verbū, ac doctrina Domini ibi inueniuntur, extra illam inueniri nō poterit. Sed sine dubio præferenda est prior interpretatio. Neque absurdum alicui videri debet proprie nunc accipi Sion, & Ierusalem pro vrbe, cum paulo ante capiat pro Ecclesia, ita enim sepe vsu venit in scriptura, & in ipso sermone cōmuni. Vt Iohā. 4. Omnis, qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua, quæ ego dabo ei, non sitiet in æternum. Prius proprie capitur, & aqua, & verbum Sion, postea Metaphorice. Et ibidem: Nonne vos dicitis, quod adhuc quatuor

27

Mu. vi.

28

Regul.
Mem. rer-
bum in eo-
dem con-
textu pro-
prie, & figu-
rate accipi-
solet.

menses sunt & messis venit: Ecce dico vobis, leuate oculos vestros, & videte regiones quia albæ sunt iam ad messem. Rom. 8. Et de peccato damnauit peccatum. 2. Cor. 5. Eum, qui peccatum non nouerat, pro nobis peccatum fecit. Adnotarunt hanc scripturæ consuetudinem, vt in vno sermone proprie, & figurate idem vocabulum accipiat, Origenes lib. 3. in epist. ad Rom. & August. 2. de Consensu Euang. cap. 30. Et iudicabit inter populos multos. Prænuntiat apertius magnitudinem ditionis, & imperij CHRISTI, & Ecclesiæ, ac si diceret: Multos populos subditos habebit, & multæ gentes etiā ex remotissimis, & asperis, ac nullius imperij ferētibz audient eius correptionē, & obtemperabunt illi. Iudiciū enim, & correptio non feruntur nisi in subditos, vt Sap. 3. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis. Ita de rege futuro dictū est. Psal. 71. Deus iudicium tuum regi da, & iustitiā tuā filio regis: Iudicare populum tuum in iustitia, & pauperes tuos in iudicio. Et in Habdia: Et ascendent saluatores in mōtem Sion iudicare mōrem Hefau: vt ibi exposuimus. Sed verbum, Corripiet, emphasin quandam habet, indicat enim subiectionem gentium, quæ tanta erit, vt corripiantur, & taceant, atque obtemperent. Habent itaque singula verba amplificationem: Non modo imperabit CHRISTVS, siue Ecclesia, sed etiā corripiet, & quidem gentes non imbelles, sed indomitas ante, & fortes, nec propinquas modo, sed etiam remotissimas. Dixi autem: CHRISTVS, siue Ecclesia quoniam vtrumque subaudiri potest, id est, Mons domus Domini, ad quem dicunt se ascendere, & ipse Dominus. Sed maiorem, atque expressiorem energiam habebunt hæc verba, si de Ecclesia dicantur, cuius tanta erit potestas, vt gentes fortes, ac remotas corripiat. Quod si de CHRISTO interpreteris, sensus est idem, iudicat enim CHRISTVS, & corripit per Ecclesiam. Scio varie hæc verba à varijs exponi, sed eum sensum posui, qui mihi maxime probatur. Et concident gladios suos in vomeres. Multis docet ad amplificationem, magnam pacē CHRISTI temporibus futuram vbiq; , quod Hieron. hic, & in Isaiam de pace temporali exponit. Eius verba hæc sunt in Isaiam: Ventes reuoluamus historias, & inueniemus vsque ad vigesimum octauum annum Augusti, (cuius quadragesimo primo anno

29

30

N n 2 Christus

Christus natus est in Iudæa in toto orbe terrarum fuisse discordiam, & singulas nationes contra vicinas gentes arsisse studio præstandi, ita ut cederent, & cederentur. Orto autem Domino saluatore quando sub præfide Syria Cyrius prima est in orbe terrarum facta descriptio, & Euangelicæ doctrinæ pax Romani imperij præparata, tunc omnia bella cessauerunt, & nequaquã per oppida, & vicos exercebatur ad prælia, sed ad agrorum cultus, militibus tantum, legionibusque Romanis contra barbaras nationes bellandi studio delegato, quando impletus est angelorum ille concentus, Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis: & in diebus eius orta est iustitia, & multitudo pacis, & c. tunc & templum Iani Quirini clausum est. Ita etiã Cyrillus, & Chrysostomus, & Eusebius lib. 9. Demonstrationis Euangelicæ Demonstratione decima septima. Est tamẽ alter sensus (quem ego, ut tunc explicabo, verbis ipsi aptiorẽ, & germaniorẽ iudico) de pax & concordia omnium gentium conuenientium ad Euangelium, & in eo pacifice uiuentium. * De quã alijs in locis locuti sumus latius, ut Hof. 1. Et percutiam eis fœdus in die illa cû bestia agri, & cû volucre cœli, & cû reptili terræ: & atcum, & gladium, & bellum cõteram de terra, & dormire eos faciam fiducialiter. Et cap. ultimo eiusdem propheta, & Hamos. ultimo: Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & comprehendet arator metforem, & calcator vinearum mittentem semen, & stillabunt montes dulcedinem, & omnes colles culti erunt. Et conuertam captiuitatem populi mei Israel, & ædificabunt ciuitates desertas, & inhabitabunt, & plantabunt vineas, & bibent vinum earum, & facient hortos, & comedent fructus eorum. Vide horum locorum interpretationem. Eadem prophetia in alijs prophetis nobis postea occurret, ut Sopho. 3. & Zachar. 9. Immo & in cap. sequenti huius propheta. Ita multi Sancti exponunt, ut postea dicam. Ut igitur & dissidentes patres conciliemus, & locum obscurissimum, qui non immerito Iudæos mouit, explicemus: Verba hæc propheta possunt quasi quoddam Signum, & quædam notatio temporis accipi, quo ea gerenda erant, quæ prædicta sunt, ut sit sensus: Tunc populi, & gentes multæ fluent, & properabunt ad montem Domini, & ad domum Dei Ierusalem, & cetera, quæ diximus, fient, cum tanta erit in terris pax, ut concidantur gladij in vomeres, & hastæ in ligones. * Arque ita exposuit Cyrillus, itaque responderi Iudæis potest, non necesse esse, ut diu vigeret hæc pax, satis esse tunc viguisse cum prophetica verba implebantur. Atque ita factum est, nam summa pax erat, cum Christus natus est, ut diximus, & postea Nerone imperante, cum dispersi per orbem apostoli prædicabant, pax etiam in orbe fuit, ita ut Nero quoque Ianum clausum, ut doctissimus Hof. 2. num. 94. Possunt etiam accipi non ut signum cito transiturum, sed ut prophetia diu permansura, quomodo accipimus in posteriori expositione: vetera ægre potest illa prior explicatio defendi, cum addat Propheta: Non sumet gens aduersus gentem gladium, & non dicent ultra belligere. Propterea Chrysostomus nititur ostendere tam in hoc loco, quam in Demonstratione, quod Christus sit Deus, post aduentum Domini bella quidem fuisse, ac non quallã prius fuerant, sed pauciora, ac miora, idque etiam Cyrillus significat. Sed neque hoc satis firmum videtur, cum eodem tempore bellum Ierosolymitanum extiterit, quo nullum fuit vnquam grauius, aut uictuosius, sicut Dominus ait: Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi, usque modo, neque fiet. Quid dicam de vrbe Roma à Gothis, & à Barbaris nationibus sæpe direpta: de Romano imperio toties bellis labefacta, donec tandem concidit, de quo alijs grauisimis bellis omnibus sæculis exortis, quibus plena sunt historię? * Itaque templum Quirini Iani breuissimo tempore clausum fuit. Neque Augusto, & Tiberio, ceterisque imperatoribus, sua bella, nouiq; tumultus defuerunt, lege Tranquillũ in Tiberio capit. 21. & 37. & in Caio. ca. 43. & in Claudio ca. 17. & in Nerone ca. 19. & 40. & 42. Quare non intelligo quo modo de illa pace, quæ imperante Augusto fuit in orbe terrarum, prophetia notra exponi queat, ut hi autores volunt: præsertim cum non de eo tempore scripta sit, neque enim imperatore Augusto Ecclesia nota fuit nationibus: sed prædicantibus apostolis, quorum prædicatio cepit extremis Tiberij temporibus per tempora Caij Caligulae, & Claudij, (cuius meminerit Act. apostolorum. c. 11.) & Neronis, in cuius imperio passa sunt duo orbis terræ lumina Petrus,

& Paulus,

& Paulus, quã passionem breui cõsecutum est excidium Ierosolymitanum. Per hæc tempora fiebat, quod ait Propheta: Et fluent ad eum populi, & properabunt gentes multæ, & c. quæ bellis, & tumultibus fuere plena desolentibus à Nerone prouincijs, & Iudæis acerrime Romanorum armis resistentibus. * Iã vero in Iudæa, & Samaria, & in tota Syria qui motus eisdẽ temporibus extiterint, & quã grauiora bella, qui ignorat, legat Iosep. 2. & sequentes lib. de bello Iudaico, quibus si Romanorum adiungat historias, videbit ægerime ita explanari posse prophetiã. At & sine alijs historijs, nonne satis est scire, quasi miraculo scribi, Ianum clausum esse ab Augusto, & postea à Nerone? Si enim ab his clausus est, apertus antea fuit, nec aperiebatur nisi bella gerente populo Romano. Cito autẽ fuisse eorundem imperatorum tempore apertum facile intelliget, qui vitas eorum legit. Atque idcirco in hoc paululũ immoratus sum, quoniã plurimorum est hæc explanatio, neque ea, quæ longe verior est, locum suum tenere poterit, nisi hæc è medio sustulerimus. Dicamus ergo Prophetam loqui de vera pace, nõ ea solũ, quæ in animis credentium fuit etiã inter tormẽta, & ignes, sed de ea quoque, quã vulgus intelligit sedato bellorum tumultu, & strepitu armorum. At nõ dicit pacẽ in omnibus terris, atque inter omnes homines futurã (quod multi nõ aniam aduerterunt.) Sed inter eos tantũ, qui crediderint. Cũ enim gentes bellicosæ, & truces in Euangelium conuenissent, ita deposita feritate in vnũ populũ, atque in vnũ corpus coaluerunt, ut summa esset vbiq; Christianistrã tranquillitas. * Ad hæc in eadẽ gente, & in eadẽ vrbe mores, & cõditiones hominum dissimiles, & varia atque turbulenta ingenia Euangelicis institutis mitigata bella inter se gerere desierunt, sicut prædixit Isai. c. 11. Habitat lupus cum agno, & pardus cũ hædo accubabit. Vitulus, & leo, & ouis simul morabuntur, & puer paruulus minabit eos. Et quod retulimus ex Hof. 2. Et percutiam eis fœdus in die illa cû bestia agri, & cû volucre cœli, & cû reptili terræ, & atcum, & gladium, & bellũ cõteram de terra, & dormire eos faciam fiducialiter. Hoc ipsum nunc Michæas vaticinatur, cũ enim ait: Et cõcidit gladios suos in vomeres, & c. Subauditur sine dubio, Populi, & gentes multæ, videlicet ad Euangelium venientes, de his enim loquebatur. De eisdẽ dicitur: Non sumet gens aduersus gentem gladium, & nõ di-

scant ultra belligere, & quæ sequitur, quã statim, nequis possit dubitare, apertius ostendit: Quia oēs populi ambulabunt vnusquisque in nomine Dei sui, nos autẽ ambulabim⁹ in nomine Dei nostri in æternũ, & ultra. * Nõ itaque de omnibus hominibus sermo est, sed de illis, qui ambulaturi erant in nomine Dei nostri. Ideo Isai. cũ eadẽ dixisset, ad populũ suũ se vertit, ut Christũ recipiat, ne felicissimæ pacis exors sit: Domus Iacob venite, & ambulemus in lumine Dñi. Hæc expositio veterum patrib⁹ maxime placuit, quorum verba, quia magis obscuritate prophetiæ aperiant, subscribam in primis; beatissimi martyris Irenę, ex li. 4. aduersus hæres. c. 67. Vbi cũ verba Prophetæ retulisset hæc subiicit: Si igitur alia lex, & verbũ exiens ab Ierusalẽ tantam pacẽ fecit apud eas gentes, quæ id receperunt, & per eas arguit imprudentiam multũ populũ, videtur cõsequens de altero dixisse prophetas. Si autẽ libertatis lex, id est, verbũ Dei ab apostolis, qui ab Ierusalẽ exierunt, annuntiatũ vniuersam terrã in tãram transmutationẽ fecit, quod gladios, & lanceas bellatorias in aratra fabricauerunt ipsi, & falces, quas donauit ad metendũ frumentum, in organa pacifica demurauerunt, & iã nesciunt pugnare, sed percussis & altera præbent maxillã, nõ de alio propheta dixerunt hæc, sed de eo, qui fecit ea. * Hic autem est Dominus noster, & c. Et Orige. lib. 5. contra Celsum: Istis autẽ percontantibus, vnde venimus, quem vẽ ducẽ sequamur: responde mus venire nos ad mandatum Iesu, ut recudam⁹ rationales nostros gladios bellicos, & seuos in aratra, & ex pugnacibus olim nostris lanceis falces faciamus. Iam enim nõ sumus cõtra vllam gẽtem gladium, neque bellare discimus facti filij pacis per Iesum, quẽ sequi malimus, quam instituta patria, & c. Tertul. initio ferel. aduersus Iudæos: Iudicabit inter gentes, id est, inter nos, qui ex gẽtibus sumus vocati, & concident gladios suos in aratra, & c. Igitur intelliguntur alij quã nos, qui noua lege edocti ista obseruamus oblitterata veteri lege, cuius abolitionẽ futuram actus ipse demonstrat: Nam verus lex vltione gladij se vindicabat, & oculum pro oculo eruebat, & vindictã iniuriæ retribuebat. Noua autem clementiam designabat, & pristinam ferocitatem gladiatorum, & lancearum ad tranquillitatem cõuertebat, & belli pristinam in æmulos legis, & hostes executionẽ in pacificos actus arandar, & co-

N n 3 lenda

landa terra reformabat. Ideo tere. ait. lbr. 3. aduentus Martionē. Et Iustinus in Apologia. secunda. pro Christianis affirmat ita ge. ha. esse omnia. ut hic predicta sunt. Deinde ait. Ac nos qui quondam mutuis eadibus nos met ipsos. contaminabamus. non modo non gerimus bellum. cum inimicis. & hostibus. sed etiam. ne mentiamur. eosq. qui nos quaerunt. capremus. & fallamus. libenter Christū profitentes. mortē oppertimus. * Sed & Cyrillus in sine. expositionis ait. Gentibus enim imperitate Christo. qui est pax. e medio submota est. omnis. dissensio. & contentio. & pugna. & omne genus cupiditatis. & sublata sunt. quae ex bello. oriuntur. incommoda. & metus. qui inde nascitur. valuit autem. eius voluntas. qui nobis dicit. Pacē meam do vobis. Sed est contra hanc. sententiā obiectio. (quā prae-termisisse patres videntur) neque infirma. neque improbabilis. Videmus & nostra. & multo magis a uorum memoria. Christianos cū Christianis. ferro. odijque acerbis diu dimicasse. multumque vtrinque sanguinis effusum esse. testis est Italia. quā multis dominis celsit. & florentiū urbium vidit ruinas. Testis est vniuersus orbis Christianus. Quo modo. ergo verū est. quod dicitur. Non sumet gens aduersus gentem gladium. & nō discant ultra belligerare. Ac ne dicas fortasse id non vī Christianos fecisse. neque esse Christianorum bellum gerere. quis est tā hebes. qui nesciat posse Christianos bellum non solum cū infidelibus gerere. vt semper ferē gerunt. sed etiā cū Christianis sine Euāgelicē legis iniuria. Nam si rex alterius regis vrbes occupet. nec restituere velit. quis dubitet licere huic per Euāgelium bello reperere. * Respondemus sane quo res tota magis elucideret. legem Euāgelicā pacis esse. & conseruatricem esse. euellit enim stirpitus radices bellorum. auariciā. ambitionem. iniquitatē. iram. Deinde docet iniurias ferre. tantumque abesse nos. vult à reddendo. vt nouas potius accipere parati simus. Ego autē. inquit. dico vobis. non resistere malo. sed. si quis te percussit in dexteram maxillā tuam. praebere ei & alteram. & ei qui vult tecum in iudicio contendere. & tunicā tuā tollere. dimitte ei & palliū. &c. Qui autem haec. quae à Christo dicta sunt. obseruauerint. sine dubio magna. & perpetua pace fruuntur. Ideo Salomon. qui à pace nomen habet. & summa in

38

39

Matth. 5.

pace regnauit. figurā Christi gessit. vere. pacifici regis. qui vocatur princeps pacis. & de quo dictū est. Orietur in diebus eius iusti. & abundantia pacis. donec auferatur luna. Quod in Salomone impletū nō est. sed impletur in Christo. de quo. & dicitur. Nō pax orietur. Sed abundantia pacis. nō cito finienda. sed mansura donec auferatur luna. Atq. ita Christiani diu impugnatī à tyrānis inter se ipsos mutue foedere pacis copulabatur. * Quomodo ergo bella inter se nūc gerūt Christiani. hoc enim vrget semper. Prophetia regula est cum primis vtilis. vt cum aliquid vel synagoga promittitur. vel Ecclesie. nō vniuersis plene promitti intelligatur. sed Dei cultoribus. & ad praeter ipsū legis diuinae viuētib. si enim aliter accipiamus. necesse erit multa non impleri. in ijs vero. quos diximus. semper vera inueniētur prophetae. quia de illis sunt. Vt Num. 24. Qui benedixerit tibi. erit & ipse benedictus. qui maledixerit tibi. in maledictionē reputabitur. Hoc viris bonis promittitur. vt Dauidi. cui maledixit Goliath in dijs suis. & ipse potius fuit maledictus. At Moyses Deu. 27. iubet Leuitas maledicere transgressorib. legis. qui tamē nō fuerūt male dicti. Iere. 31. Ecce dies veniēt. dicit Dñs. & feriā domui Israel. & domui Iuda foedus nouum. non secundū pactū. quod pepigi cū patribus vestris. &c. Sed hoc erit pactū. quod feriā cū domo Israel. Post dies illos. dicit Dñs. dabo legē meā in visceribus eorū. & in corde eorū scribā eā. & ero eis in Deum. & ipsi erunt mihi in populū. &c. Nō est hoc nō omnibus suis se datū. sed iustis. Quod de noua lege exposuit Paulus. Heb. 8. Et quod de eiusdē legis tēpore apud Isaiā legimus cap. 11. * Habita bit lupus cū agno. & pardus cū hādo accubabit. Vitulus. & leo. & ovis. simul morabūtur. & puer paruulus minabit eos. nō impletur nisi in ijs. qui secundū Euāgelij praeptra. & cōsilia viuunt. Nam in reliquis potētiore opprimunt. & spoliāt pauperes. & erga illos truces sunt. ac feri. Ita ergo quod nunc promittitur de pace perpetua. in illis semper impletum est. implebiturq. semper. qui recte. atque integre Euāgelij monitiis obtemperant. in ceteris neque hoc tēpore. neq. alio vnquā impletum est. Hi enim irā deponunt. & vlciscendi cupiditatem. iniurias ferunt. diuitias non ita amant. vt illarum causa sanguinem fratrum suorū fundendum putent. Ita sentit Euthymius. cum

Psal. 71.

Reg. 40.

Reg. 41.

41

illud

illud exponeret Psal. 71. Orietur in diebus eius. &c. Quod si iustitia. inquit. & pax modo omnibus nō permanent vsq. ad tempus confirmationis. sed multē adhuc hodie ciuitates inter se inimice agūt. nō mireris. Neq. enim de vniuersali iustitia. Propheta loquit. aut de vniuersali pace. sed de ea. quae inter veros erit fideles. & Christi seruos. * Et in eadē verba Theod. Et euentus verba testificāt. nā humana natura à pristina impietate liberata pietatē didicit. Si autem aliqui eorū. qui crediderunt secundū Euāgelicas leges nō viuunt. tamen myriades sunt. quae numerū superāt. & inter milites. & idiotas. & vrbanos. & agrestes. qui de virtute multā rationē habent. &c. Recte. inquit. sed bella etiam sine peccato geri possunt. Sine peccato defendētū se. & res suas repetentiū. quas aut retinere. aut recuperare sine bello non possunt. nō nego. At nō sine peccato eorū. qui lace sunt iniuria. & res alienas inuadūt. recte enim dicitur. nō posse bellum esse ex vtraq. parte iustum. Itaq. qui te uentur. inuiti armantur. nec occidere. aut laedere volunt. sed res suas recipere parati semper ab armis abstinerent. cum receperint. magisque pacis amatores dicēdi sunt. quā belli. si quidem nō bella gerunt. vt gerant. sed vt in pace viuant. sed bellum vitari nō potuit. quia aduersarij legem Euāgelicā violarunt. * Quamuis cum de alicuius oppidi ditione. aut de solis diuitijs agitur. & si cōtra legem alteri nō faciant. contra cōsilia certe vtriq. faciunt. melius enim esset. ac Deo patri omnium gratius. si diuitiarum iacturā facerēt. ne fieret tot animarum. ne tot virgines. coniugesq. violarentur. Quod ita accipi volumus. si nullum esset in futurum periculum. ne patientia nostra hostes abuterentur. & plura empererent. ac ferius nocerēt. quod vix vilo tempore. quae hominū est cupiditas. & intemperantia. nō timendum est. Quod si etiam nunc vrgeat quis. si ita propheta interpretanda sit. nihil in ea nouae legi tribui. quod vetus non haberet. facile hoc repellimus verbis illis Dñi. quae veteris. noueq. legis. quod ad id attinet. quod agimus. differētiam ostendit. Audistis. quia dictū est. Oculū pro oculo. dentē pro dente. Ego autē dico vobis nō resistere malo. sed si quis te percussit in dexterā maxillam tuam. praebere illi & alterā. & ei. qui vult tecum in iudicio contendere. & tunicā tuā tollere. dimitte ei & palliū. Et quicūq. te angariauerit mille passus.

42

43

Matth. 5.

vade cū illo alia duo. * Et statim: Ego autē dico vobis. Diligite inimicos vestros. vsque ad sinem capitis. Nā neq. haec consilia. neq. quod in eis precepti est. tā aperte explicarū lex vetus habebat. neq. exemplū admirabile. & efficacissimū paciētiā. & caritatis Christi. neq. gratiā tribuebat. quae posset pax ipsa cōseruari. At lex Euāge. errores magistrorū Iudcorū detegit. consilia sublimia tradit. gratiā ad implendū confert. radices discordiā. & belli auferit. cōtempit rerū omniū. & paupertatē. & humilitatē docet. & sibi obtemperātes in beata quadā. & indissolubili pace continet. Est ergo. (vt vno verbo dicamus) propheta de hac pace. quā in seipsis. & cum alijs hominibus perpetuam conseruant boni Christiani. diligētēsq. Euāgelicē perfectionis obseruatores. Verba iam satis manifesta sunt. vbiq. em in diuturna pace. cū nullus belli metus est. arma bellica in pacis instrumēta vertūt. vt in vomeres. & ligones. & haec cōtra in arma. vbi bella instāt. quemadmodū est apud maximū poetarū. *egmina tuta cauant caput. flectuntque salignas. in bonum crates. alij thoracas abenos. Aut laues ocreas lento ducunt argento vomeris huc. & falcis honos. huc omnis aratri Cessit amor.* *Eneid. 7.* *loc. 3. Sanctificate bellū. fuscitate robustos. accedant. ascendant omnes viri bellatores. Cōcidite aratra vestra in gladios. & ligones vestros in lanceas. Quod autē Lxx vertunt. In aratra. vbi nos habemus. In vomeres. tā hic. quam Isa. 2. idem sensus est. aratra enim sumunt pro ferrea aratri parte. quā vomerē vocamus. idq. satis cōstat. nā gladius nō potest verti in aratrū. sed in vomerē. Vbi vero habemus. In ligones. Lxx verterunt. In falces. Hier. modo falces vertit. vt Isa. 2. modo ligones. vt hic. & loc. 3. vbi ait. Et ligones vestros in lanceas. Vtrūq. em significat מִלְחָמָה. *Et non discent ultra belligerare. Cum bella feruent. aut eorum metus est. aut deniq. pugnandum sibi aliquando putant. nō solum milites exercentur. sed pueri etiam in belli exercitationibus educāt. vt apud eundē. *Anse vrbem pueri. & prim. auro flore iuuentus Exercentur equis. domitantq. in puluere currus. Aut acres tendunt arcus. aut lenta laeertis. Spicula contorquent. Cur suque. iēt uque laceffunt. At vbi securitas est: *Non cepra. & surgunt turres. non arma iuuentus Exercent. portusque. aut propugnacula bello Iura parant.* *Eneid. 4.****

44

Eneid. 7.

45

Eneid. 7.

Eneid. 4.

Longam igitur, & securam pacem Prophe-
ta pollicetur, cum ait: *Et non discent ultra belli
gerere.*

Et sedebit in subru vineam suam. Vnusquil-
que sedebit sub vmbra vinee suae, id est, sub
vite sua, & sub ficu, quod summe securitatis
est. Simile est illud Hamos. 9. Et plantabunt
vineas, & bibent vinum earum, & facient
hortos, & comedent fructus eorum. Et. 4. Reg.
18. Facite mecum quod vobis est vile, & egre-
dimini ad me, & comedet vnusquisque de
vinea sua, & de ficu sua. Vbi habemus vineam
suam, in Heb. est nomen *ῥῆ*, quod vitem si-
gnificat & Hiero. modo vitē, modo vineam
vertit, sed hic vineam vocauit vitē vineae.
Lxx: Et requiescet vnusquisque sub vite sua.
Chaldaeus: Sed sedebunt vnusquisque sub
fructu vitis suae.

46 *Et non erit qui derideat.* Quia mutua pa-
ce, & caritate copulabuntur Christiani: de
his enim loquitur, non de infidelibus, qui
saepe eos infestauerunt.

Quos Dominus exercituum locutum est. Quo-
nia mirū videri poterat, tantam pacem, &
tantā bonorum copiam futurā in Christiani-
nis, & nemine futurū, qui de terreat, ne quis
dubitet, ait: Omnia, quae dixi, ita venient,
quia ita Dñs promisit, qui fallere nō potest.
Et quia, cum reliqui populi ambulēt in no-
mine deorū suorum, i. colant deos suos, &
ita pacem habere non possint, nō est enim
pax impijs, nos ambulabimus in nomi-
ne Dei nostri, semper Deum verum cole-
mus, & eius vngentū filium Iesum Chri-
stum, qui caeteris suis tribuit iustitiam
& abundantiam pacis. Associat se Prophe-
ta populo Christiano, quem amabat, & ad
quem iam spiritu pertinebat per fidē, quae
est in Christum Iesum. Vix, vt saepe dixi-
mus, opera significant inde & ambulare si-
gnificat operari, inde toties in scriptura am-
bulare cum Deo, coram Deo, post Deum,
in vjs Dei, in praeceptis, siue in lege Dei. Ita
ambulare in nomine Domini est Deū cole-
re, & in eo sperare: ideo vertit Chaldaeus:
Etenim vnuerſi populi peccabunt ad ea,
quae venerati sunt, idola: nos vero fiduciam
collocabimus in nomine Dñi Dei nostri.

Zach. 10. Confortabo eos in Domino, & in
nomine eius ambulabunt dicit Dominus.
In eternum, & ultra, id est, Ultra omnem
mensuram durationis, quā homines mēte
cōplecti queāt, vt Exho. 15. Dñs regnabit in
aeternū, & ultra, vbi Lxx, verterunt: In seculū,
& seculū. Chaldaeus autem in vtroque lo-
co, In saeculū, & in saecula saeculorū. Est autē
phrasī Hyperbolica, quia vltra aeternū ni-
hil est. Origenes homi. 6. in Exho. verba in-
dicata iuxta Lxx, ita exponit: Quoties in se-
culū dicitur, longitudo quidem tēporis, sed
esse finis aliquis significatur. Et si in aliud se-
culū dicatur, aliquis sine dubio longior qui-
dē, sed tamen finis ponitur. Et quoties dicitur,
In secula saeculorū, terminus statuitur,
licet ignotus nobis. Cum vero hic addidit:
In saeculū, & seculū, & adhuc, siue, Et vltra,
omne terminum abstulit. Sed oblitus vide-
tur Origenes locutionis Scripturae, quae cū
dicit, saeculum, & saeculum, siue saeculum se-
culi, aut saecula saeculorū, aeternitatem signi-
ficat. i. omnia saecula, quae excogitari pos-
sunt, quod ex parte adnotauim⁹ Ioe. 2. n. 3.
Quare sicut hic ponitur *ῥῆ*, quod cū lite-
ra. i. aeternitatem indicat, vt sequenti capite
dicemus: & postea additur, *Et vltra* ita Lxx,
postquā dixerunt: Dominus regnabit in se-
culū, & saeculum quod est in aeternū, addi-
derunt: Et adhuc. i. Et vltra, vt incompre-
hensibilis aeternitatis duratio declaratur. Dixit
autē: *Ambulabimus in nomine Domini. Detra-
hit in aeternum, & vltra* quia non in hac vita,
solum, sed in aeterna etiam beatitudine illi
colent, & venerabuntur electi, & in eo fidu-
ciam suam repositā habebunt, hoc ipsum al-
ter, ac fortasse melius, explicabimus. nu 55

TROPOLOGIA.

47 Quae de moribus in his omnibus occur-
rūt, aut nihil, aut parū admodū ab Histōria
sensu recedūt, idcirco breuiter quaedā attin-
gemus. Mōs Siō, qui typus Ecclesiae Catholi-
cae fuit, firmissimus est, & mōtib⁹ cinctus, in-
ter quos eminet, sicut ait Propheeta: Mōtes
in circuitu eius. Docemur nō esse extra Ec-
clesiā firmitatē vllā doctrinae, siue de cogni-
tione rerū diuinarū sit, siue de conformatio-
ne morū. Nā quae veteres illi sapientes, quos
Theologos vocabant, de rebus diuinis tra-
siderunt, exceptis quibusdā, quae à nostris
acceperūt, plena erāt erroribus, & tenebris,
neq; certa erant, & cōstantia, sed quae hic af-
firmabat, ille refellebat, nec idem sibi ipsi
constabant. Idem in Philosophis videmus,
qui scēdos de Dei natura, de anima, de mo-
ribus errores docuerunt, priusque ipsi à se
mutuo, quam à Christianis refutati sunt.
In Ecclesia autem Dei viui, quae colum-
na est, & firmamentum veritatis, tam firma,
tam cōstans, tam immutabilis doctrina est,
vt qui

Ambulare

47

Galat. 1. vt quidam excis, per quos tradita est, confi-
denter dicat: Sed licet nos, aut angelus de
celo Euangelizet vobis praeferquam quod
Euangelizamus vobis, anathema sit. Sicut
praedixi, & nunc iterum dico: Si quis vobis
Euangelizauerit praeter id, quod accepistis,
anathema sit. * Causa est, quod reliquae do-
ctrinae multorum sunt, haec autem nostra
per multos quidem tradita, sed vnus tamē
est in multis illis loquentis, vt sapiens est
à Salomone dictum: Verba Sapientium si-
cut stimuli, & quasi clauī in altum defixi:
quae per magistrorum cōsiliū data sunt à
pastore vno. Praeterea, vt Sion montibus,
ita Ecclesia firmissimo Dei praesidio septa
est. Quare optime in eam, & in filios eius
conuenit Psal. 124. Qui confidunt in Do-
mino, sicut mons Sion, nō commouebi-
tur in aeternum, qui habitat in Ierusalem.
Montes in circuitu eius, & Dominus in cir-
cuitu populi sui ex hoc nunc, & vsque in se-
culum. Quemadmodum autem qui vnde-
cumque veniebant in Ierusalem, semper
ascendebant, propter vrbis altitudinem, ita
qui ad Ecclesiam veniunt, siue ex Stoicis,
qui beatitudinem in virtute reponebant,
siue ex Pythagorais, quorum secula religio-
sissima iudicabatur, siue ex quocumq; alio
vita genere semper ascendunt, quia purior
multo, & sublimior illis omnibus est vitae
ratio, quam CHRISTVS docet, Quare me-
rito dicunt: *Venite, ascendamus ad montem Do-
mini, & ad domum Dei iacob.* Hieronymus:
Ascensione opus est, vt quis ad Christum
valeat peruenire, & ad domum Dei iacob
Ecclesiam, quae est domus Dei, columna, &
firmamentum veritatis. * Quare mores fi-
liorum Ecclesiae longe puriores esse oportet,
quam reliquorum hominum, ita vt à sa-
be terrenarum curarum secreti longe hu-
mana pro nihilo habeant, caelestia sapiant,
& ament. Videant etiam non suo more vi-
uendum sibi esse, non more saeculi, sed eu-
dum esse semper, quia Deus per scripturas
suas, & per Ecclesiam suam docet. Hoc est
enim quod dicunt: *Et docebit nos de vjs suis,
& ibimus in semitis eius.* Ideo Paulus clamat:
Obsecro itaque vos fratres per misericor-
diam Dei, vt exhibeatis corpora vestra ho-
stiam viuentem, sanctam, Deo placentem,
rationabile obsequium vestrum. Et nolite
cōformari huic saeculo, sed reformamini in
nouitate sensus vestri, vt probetis, quae sit
voluntas Dei bona, & bene placens, & per-

fecta. Nec difficile hoc videri debet, quo-
niam & si multum à nobis exigar sanctus
CHRISTVS Apostolus, debitores omnino
sumus, quia de Sion exiit lex filios patriar-
charum relinquens, & ad nos transiens, qui
eramus sine Deo in hoc mundo: *Et verbum* Deut. 32.
Domini de Ierusalem, cui promissum erat:
Exiit ad non gentem, ad gentem insipien-
tem. * Et quoniam scriptum est: *Qui vos* Luc. 10.
*audit, me audit, & qui vos spernit, me sper-
nit: si in semitis Christi ambulaturi sumus,*
oportet vt Ecclesiae, & eius ministris legiti-
mam ad iubendum auctoritatem habenti-
bus vbique pareamus, quamuis fortes, quā-
uis eruditi, quamuis potentes in saeculo si-
mus. Propterea de Ecclesia dictum est, siue
de Christo per Ecclesiam iubente: *Et iudi-
cabit inter populos multos, & corripiet gentes for-
tes, & in longinquis.* Quos populos, & quas
gentes? eos profecto, qui dicunt: *Et docebu-
nas de vjs suis, & ibimus in semitis eius.* Quare
qui Ecclesiae doctrinae non acquiescit, le-
gesue contemnit, non acquiescit sermoni-
bus sanis Domini nostri IESU CHRISTI,
qui per Ecclesiam docet, & iubet, nec vult
doceri vias eius, aut ambulare in semitis
eius. Cur igitur de Sion exiit lex, si non su-
mus audituri, & verbum Domini de Ieru-
salem, id est, ad Ecclesiam, quae sola scit, ple-
neque intelligit, quid faciendum sit: & ver-
bum Domini, quod prius audiebatur in Ie-
rusalem, quae est in Iudaea, iam non auditur,
nisi in vera Ierusalem, quae est eadem Eccle-
sia. * At quoniam iusti, qui donum Dei
agnoscunt, quod in Ecclesiam adducti, &
et malis, periculisq; liberati fuerint, nō sibi
videntur plene vocationi suae respondere, si
bene viuunt, nisi etiam ea, quibus olim aut
Ecclesiae doctrinam, aut fratres suos oppu-
gnabant, in eorum ipsorum vtilitatem cō-
uertant, quibus nocebant, & tunc vera pa-
ce se frui declarant, addit continuo Prophe-
ta: *Et conuertent gladios suos in vomeres, & ha-
stas suas in ligones.* Quid est enim gladius, nisi
maledica, & effrenata lingua, sicut ait Pro-
pheta: Filij hominum, dentes eorum arma,
& sagittae, & lingua eorum gladius acutus:
Quid est hasta, nisi blandus sermo amici-
tiae simulantis, & tacite ad abnegationem
Dei allicientis, sicut est apud eundem: *Mol-
liti sunt sermones eius super oleum, & ipsi* Psal. 54.
sunt iacula? Tales sunt sermones haereticorum.

49

Eccle. 12.

50

Rom. 12.

Deut. 32.

51

Luc. 10.

52

Psal. 56.

Gladius.

Psal. 54.

Hasta.

Vomer, ligo.

rum, vel eorum etiam, qui ad quoduis peccati genus exhortantur. Vomere, & ligone terra profcinditur, & semini excipiendo, frugibusque ferendis pręparatur. Quare cum illi, qui prius maledica lingua, & conuicijs plena, vel Ecclęsię fidei nocebant, vel mores infectabantur bonorum pacemque turbabant omnium, eadem lingua fidem ædificant, mores emendant, & quasi spinas euclunt, vt terra cordis humani semen diuinarum inspirationum accipiat, & fructum ferat bonorum operũ, gladios profecto suos conciderunt in vomeres, & hastas suas in ligones. * Cum autem omnes patienter iniurias toleramus, & percussi in dexteram maxillam prębemus percutientibus & alteram, & iurgia pręcidimus, nosque non ad vltionem, sed ad patientiam exercemus Domini, ac Seruatoris nostri mansuetudinem imitantes, impletur quod continuo sequitur: *Non surget gens aduersus gentem gladium, & non discent vltra belligere.* Cũ quisq; in vinea Domini operatur, quãtum potest, id est, vel in iuuanda Ecclęsia, vel in virtutibus animę suę excolendis, quę vites Dei sunt, & ficus dulcissimorum pomorum, & fructu honestissimi laboris sui delectatur, neque alijs inuidet, tunc *sedet vtr subtus vineam suam, & subtus ficum suam.* Et non erit, qui exterreat, quia nihil timet bona, conscientia, & modo Deo suo placere non desinat, facile pericula contēnit, sicut scriptum est: *Fugit impius nemine persequente, iustus autem, quasi leo, confidens absque terrore erit.* Merito autem nullis minis, nullisque periculis terretur, quia *os Domini locutum est,* cui credit, & sibi dictum putat illud: * Dominus custodit te, Dominus protectio tua super manum dexteram tuam. Quę autem maior, aut fortior fiducię causa, quam hæc: *Quia omnes populi ambulabunt vnusquisque in nomine Dei sui: nos autem ambulabimus in nomine Domini Dei nostri in æternum, & vltra.* Qui Deum amat, eique ex animo seruit, quod est tantum malum, aut tantum periculum, vt illo terri debet, aut possit? Turris fortissima nomen Domini, ad ipsam currit iustus, & exaltabitur. Sed duo in his considera, quę vehementer fiduciam nutriūt, & augent. Non acquiescunt errori multitudinis hominum, non mouentur numero errantium, vt à viarecedant. Omnes populi colunt idola sua, nos & si numero pauciores, & sapientia sæculi minus illustres, non

Prou. 18.

54 Psal. 110.

Prou. 18.

Iusti non acquiescunt multitudi ni erranti.

credemus Philosophis, non Iudeorum magistris, nõ oraculis demonum, nulla auctoritate à cultu Dei nostri dimouebimur. Hoc maxime obseruare debent, qui seruire Deo volunt, vt errantem contemnant multitudinem, quod enim patrocinium errori afferre potest numerus? An potest rerum natura mutari pro arbitrio hominum? Propterea dictum est. Non sequeris turbam ad faciendum malum: nec in iudicio plurimum acquiescēs sententię, vt à vero deuias. * Et de sancto Tobia legimus: Denique cum irent omnes ad vitulos aureos, quos Ieroboham fecerat rex Israel, hic solus fugiebat consortia omnium, & pergebat in Ierusalem in templum Domini, & ibi adorabat Dominum Deum Israel, & omnia primitiua sua, & decimas suas fideliter offerēs. Alterum est quod aiunt: *Nos autem ambulabimus in nomine Domini Dei nostri in æternum, & vltra.* Nam sæpe multi viam Dei ingressi cum cogitant multos sibi annos in illa austeritate disciplinę esse viuendum, & in abnegatione sui, despondent animum, & diffcillimum arbitratur tam diu laborare. Quo fit, vt aut viam deserant, quã ingressi erant, aut si non erant ingressi, in tempus senectuti, mortique proximum differant. At cogitare debent, qui Deo seruiunt, vitam esse breuem, & semper instanter esse laborandum, sicut admonet Sapiens: *Quodcumq; facere potest manus tua, instanter operare, quia neque opus, nec ratio, nec sapientia, nec sciētia erunt apud inferos, quo tu properas.* Deinde eo animo esse debent, vt si infinitis sæculis illi labores essent subeundi, & illa austeritas toleranda, nullam diuturnitatem longam putent, scientes seruire se illi, cui seruire regnare est. Propterea qui bene hoc norunt, dicunt: *Nos autem ambulabimus in nomine Domini Dei nostri in æternum, & vltra,* id est, nunquam defatigabimur, nunquam longitudini cedemus annorum. Bonum autem facientes (ait Paulus) non deficiamus, tempore enim suo metemus non deficientes.

HISTORIA.

In illa die, dicit Dominus, congregabo claudicantem. Theodoretus gentilitatem putat nunc dici claudicantem, at melius Hieronymus, & Rupertus, & Lyranus de synagoga exponunt, iam enim locutus est Propheeta de conuersione gentilium, nunc de conuersione Iudæorum vaticinatur. Eleganter autem

Exhod. 11.

55 Tob. 1.

Iusti non debrand. fatigati.

Eccles.

Gal. 4.

56

autem synagogam vocat claudicantem, quoniam vix vnquã recte incessit, sed modo Deum colebat, modo diuertebat ad idolagëtium. Cui propterea dixit Elias. 3. Reg. 18. Vtque quo claudicatis in duas partes? Si Dominus est Deus, sequimini eum: Si autem Bahal, sequimini illum. Postquam vero idola habere desijt, nunc post Dominum ambulabat, nunc post cõcupiscentias suas. Et eo tempore, quo Dominum docentem audiebat, nunc eum admittebat, nunc reiciebat. Dicit: *Congregabo, & colligam,* quoniam per varias orbis partes dispersa in vnũ populum cum conuersis ex gentibus redacta est. Cępit autem impleri hæc propheta Domino, & apostolis prædicantibus, & quotidie impletur, pleniusque in fine sæculi implebitur. *Et eam, quam cieceram, colligam.* Cui propter infidelitatem suam, qua filium meum abiecerat, libellum repudij dederam, vt vidimus Hof. 2. *Quam affluceram.* Possumus hoc de præteritis captiuitatibus interpretari, vel de ea captiuitate, qua propter incredulitatem suã in CHRIS TV M, in potestatem Diaboli concesserat: vtroque enim modo Hieronymus exponit. *Et ponam claudicantem in reliquias.* Licet multi pereant de Synagoga, quidam tamen relinquẽtur, quidam seruabũtur, quos ideo vocat reliquias, vt diximus Hamos 9. num. 38. De quibus Isaias capit. 1. Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, sicut Sodoma fuisset. *Et eam, quę laborauerat, in gentem robustam.* Et synagoga, quę à me relicta, & varijs calamitatibus fuerat afflicta, educam gentem robustam, id est, apostolos, & eorum discipulos, qui intrepide verbum Dei per barbaras prædicant nationes. *Et regnabit Dominus super eos in monte Sion.* Semper manebunt in Ecclesia, quę significatur in monte Sion, vt diximus num. 17. & 18. semper Domino obedient, & vsque in æternum Deo subditi erunt in militate Ecclesia, & postea in triumphante. *Et tu turris gregis nebulosa filia Sion.* Postquam de vniuersa Iudæorum gēte dixerat, ad Ierusalem iam conuertit sermone, in qua Christus docturus, & moriturus erat. Cur autem Ierusalem vocet filiam Sion, diximus Hamos 5. nu. 3. nunc videndum cur turrim gregis nebulosam appellet. Nam

57

58

Ierusalem nunc dici turrim gregis, non potest esse dubium, cum statim eandem nuncupet filiam Sion: neque enim legendum est: *Et tu turris nebulosa filia Sion,* vt quidam putant, sed filia Sion, vt legunt Lxx, & Symmachus, referente Hieronymo. Causam nominis his verbis docet Hieronymus in trad. in Genes. in expositione illius, quod legimus Gen. 35. Egressus inde fixit tabernaculum trans turrim gregis, siue trans turrim Hader, vt est in Hebræo. Hunc locum Hebrę esse volunt, vbi postea templũ ædificatum est, & turrim Hader, turrim gregis significari, hoc est congregationis, & cętus: Quod & Michęas propheta testatur dicēs. *Et tu turris gregis nebulosa filia Sion,* & cetera: illoque tempore Iacob trans locum, vbi postea templum ædificatum est, habuisse tentoria, &c. Recentiores, qui de terra sancta scripserunt, Turrim gregis malunt esse locum prope Bethlehem, vbi nato Domino Seruatore Angelus pastoribus apparuit. Quam sententiam Hieronymus magis sibi probari docet, si ordo vię Iacob sequendus sit. At nihil nos cogit ordinem vię sequi, & à veteribus Hebręis recedere. Quamuis fieri potuit, vt vterque locus turris Hader, siue gregis diceretur. * In hunc locum idem Hierony. turrim gregis templum, tametsi subobscurè interpretatur, de quo dictum est Matt. 21. Homo erat pater familias, qui plantauit vineam, & sepem circumdedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificauit turrim, &c. In quem locum hæc scripsit. Et ædificauit turrim, haud dubiũ quin templum, de quo dicitur per Michęam: *Et tu turris nebulosa filia Sion,* &c. Merito autem templum vocatur turris Hader, id est, gregis, siue congregationis, aut cętus, vt interpretatus est in Traditionibus in Genes. quoniam in illud conueniebat grex, siue congregatio Domini, id est, filij Israel ex tota terra promissionis ter singulis annis confluentes. Siue igitur hoc significet turris gregis, siue illud, quod prius diximus, siue vtrũque, vrbs ipsa à parte sui nomen accepit, sicut à Sion, quę est vrbs superior, tota vrbs Ierusalem dici solet Sio. Nec aberrat qui diceret ipsam vrbe totam appellari, turrim gregis: Turrim quidem propter altitudinem, & fortitudinem, gregis vero, quia in illam conueniebant ter omnes filij Israel singulis annis, vt de templo diximus. * Nebulosam autem vocat, id est, 7919 propter

Turris gregis.

59

60

eximiam

eximiam altitudinem, nam & in sublimi monte posita erat, & altissimis ædificijs ornabatur. Refert autem Hieron. in illud Isai. 32. Tenebræ, & palpato factæ sunt super speluncas, iuxta Hebræorum sententiam, duas turres fuisse in Ierusalem, quarum alteri nomen erat תְּנֵיבָה, id est, tenebræ, siue nubilum, quod vsq; ad nubes erigeret caput: alteri תְּנֵיבָה, id est, probamentum, & firmitas, siue (vt Symmachus vertit) inquisitio, eo quod in contēplando culminē eius oculi fallerentur. Nomen igitur turris vtrique dedit propter altitudinem.

Vsq; ad te veniet, & veniet potestas prima, regnum filiæ Ierusalem. Veniet, & veniet dixit ad maiorem asseuerationem. Ad te, o Ierusalem, veniet pristina potestas, quam olim habuisti, quæ potestas est regnum Ierusalem. Quasi dicat: Iterū regnum David videbit Ierusalem, videbit enim CHRISTVM verum regem Iudæorum, cuius regnum spirituale, & æternum præfiguratum est in temporali regno David. Lucæ. 1. Et dabit illi Dominus Deus sedem David patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum. Itaque Potestas prima dixit, pro Potestas antiqua, sicut Apo. 2. Ideo age poenitentiam, & prima opera fac, id est, quæ facere solebas. Chaldaus: Sed & dominatio pristina adueniet regno cæterus Ierusalem.

Nunc quare morore contraheris, &c. Hebræa וְיִשְׂרָאֵל מְרִירָה sonant: Quare affligeris afflictione? aut: Quare vociferaris vociferationem, vt alij verterunt, propter duplicem verbi significationem, sed sensus idem est. Cum tanta bona te maneant. Cur nūc doles audita prophetia captiuitatis, quasi nunquam restituenda esses? Numquid nō rex est tibi, qui te regat, & tui curam habeat? Certe Deus non te deseret, etiam si captiua ducaris. Non perijt consiliarius tuus, qui tibi salubria consilia inspiret, quibus libereris, & in pristinam libertatem restituaris. Immo vero regem habes, & consiliarium semper viuētem, Deum, a quo si regi velis, & mōnitis illius obtemperes, quidquid tibi imminet vastitatis, & calamitatis, facile vitare possis. In dolore autem parturientis maximum dolorem indicare scripturam sæpe diximus.

Dole, & satage. Fateor tibi in præsentia causam esse doloris, si præsentia solum consideres, abduceris enim captiua de terra tua, & habitabis in regione (siue, vt est in

Hebræo, & apud Lxx) in campo, Intelligit autem (vt ait Hiero.) magnum illum campum Sennahar, in quo erat Babylon, & tota illam regionem. Verum erigere, & lætare spe futuræ libertatis, educet enim te Dominus inde. Pro Dole, est יָדָה, id est, infirmare, quod est dolo, vt dixi Hamos 6. nu. 26. Pro Satage, est שָׂגָה, quod recentiores interpretantur, Ingemisce, Chaldaus: שָׂגָה, id est, contremisce, trepida. Lxx ἀνδραγαθῶς, viriliter age, quam interpretationem in commentarijs secutus est Hiero. * Videtur autē mihi eleganter positum esse Satage, quoniam nullum verbū inueniri potuit, quod ita apte redderet vtramq; significationem. Etenim Satagere est anxium esse, & distorqueri difficultate alicuius rei conficiendæ, quod ad primam significationem pertinet. Est etiam diligentem esse, & festinare cum quadā cura, aut potius sollicitudine, quemadmodum Martha Luc. 10. satagebat circa frequens ministerium: quod pertinet ad secundam, ac si dicat: Dole, sed ne ita vt dolore langueas, & tota iaceas, quasi salutem desperans tuam. Spera libertatem, precare Dominum, in lege eius te exerce, patienter tolera labores exilij: & hoc est, quod Lxx dixerunt, Viriliter age. Vt Psal. 26. Viriliter age, & confortetur cor tuum, & sustine Dominum. Quibus verbis explicatur, quod volumus.

Et nunc congregata sunt super te gētes multe. Nunc quidem variæ nationes congregantur cum Chaldæis super te, id est, contrate, quæ vnanimi consilio dicent: Lapidetur Ierusalem; Interitum eius lapidationem vocat, quæ poena erat mulieris adulteræ, vt intelligat se propter adulterium puniri, id est, quod a Deo recesserit.

Aspicitur in Sion oculus noster. Talis sit Sion, & talibus obruatur miserijs, vt cum volutate magna, & irrisione eam spectemus. Hunc locum exposuimus in Habd. n. 64.

Ipsi autem non cognouerunt cogitationes Domini. Ij, qui aduersum te pugnabunt, non intelligent quid Dominus de te, & de se cogitauerit. Putabunt se sua fortitudine vicissile, & diripiisse opes tuas, se imperaturos esse semper, te nunquam exurreturam cecidisse: Cum tamen te Deus ad tempus corripere voluerit, vt viuas, & qui contra te pugnauerunt, disperdantur.

Quia congregauit eos, quasi fenū areæ. Quod scilicet, congregatur, vt comminatur, &

trituru-

tritureretur. Ita eueniet hostib⁹ tuis. Quoniā enim ipsi crudelitate; qua in Ierusalem vsant, & arrogancia sua Dei iram prouocauerunt; meruerūtque, vt simili crudelitate & ipsi vastarentur, propterea ait: Congregauit eos, quasi fenū areæ, hoc est, congregari eos aduersus Ierusalem nihil aliud fuit, quam si congregati fuissent, vt triturerentur instar feni. Hoc de rege Assyriorum Senacherib late, & pulchre scriptum est. Isai. 10. de Nabuchodonosor regē Chaldæorum c. 14. de alijs nationibus Eze. 25. & sequentibus, & in fine Iohelis, & Habdix; vt alia omittamus. * Porro Fenum in scriptura non solum herbam; sed etiam paleas; siue culmos spicarum significat, est enim פֶּנִי, id est, manipulus, vn de Psal. 128. De quo nō impleuit manum suam, qui metit, & sinum suum פֶּנִי, id est, qui manipulos colligit. Iere. 9. Quasi fenum post tergum metentis; & nō est, qui colligat. Chaldaus: Sicut manipulus post messorem. Zach. 12. Ponam duces Iudæ, sicut caminum ignis in lignis, & sicut faciem ignis in fenno. Lxx: Sicut faciem ignis in stipula. Chaldaus: Quasi lampadē ignis inter manipulos. Ita accipitur Hamos. 2. Sicut stridet plaustrum onustum fenno. Lxx: Onustum stipula. Chaldaus: Onustum manipulis. Eodem modo, & in hoc loco interpretandum est, nam herba nō tritituratur, sed palea.

Surge, & tritura filia Sion. Surge, quæ iacebas in captiuitate, & continuo fere incipies triturare inimicos tuos: Vereres enim plaustris ferratis terebant fruges, & eisdem nonnunquam stratos hostes. triturbant. Ham. 1. Eo quod triturerint in plaustris ferratis Galaad, quod ibi iam ostendimus. Hæc propheta impleta, & ante quidem ex parte, sed maxime tempore Machabæorū, vt copiose in Habdia demonstrauimus, ab illis verbis: Et erit domus Iacob ignis, & domus Ioseph flamma, & domus Helai stipula, & possidebit domus Iacob eos, qui se posederant, &c. Dixit autem: Surge, & tritura, potius quam: Et triturbabis; ad celeritatem significandam, vt adnotauius Hof. 10. n. 36. & Ham. 5. num. 8.

Quia cornu tuum ponam ferreum. Quo, scilicet, ventiles omnes inimicos tuos, & non possit cornu tuum confringi, id est, suggeram tibi vires magnas, & infragiles ad vincendum omnes hostes tuos: De cornu diximus Ham. 6. num. 41.

Plaustra ferrata.

Et vngulas tuas ponam areas. Non solum plaustris ferratis, sed etiam ex parte tauro- rum, aut equorum vngulis paleæ treruntur. Dabo igitur tibi vngulas areas, id est, fortissimas ad calcandum, & triturandum corpora inimicorum tuorum, & eiusmodi, vt & si diu tritures, nō defatigentur, aut fastidiscant. Hieron. vero in illud Isai. 28. Neque vexabit eum rota plaustris, nec vngulis suis cōminuet eum: vngulas partem esse vult rotarum ferrearum instar ferræ, quæ super demessas segetes trahebantur in Palæstina. Itaque dentes illi rotarum in vngularum similitudinem facti videntur: & inde vngulæ dicti. Et quamuis in Hebræo est: Nec equis suis comminuet eum (ita enim Hieronymus vertit וְשָׂרָף, quod ceteri semper vertunt: Equitibus suis) nequaquam putat verba fieri de equis, qui solent immitti ad triturandum, quoniam non potuit dicere Propheta, quod prouincia Palæstina non haberet. Mihi vtrumque videtur satis probabile, quoniam bobus terebantur fruges, vt Hof. 10. Ephraim vitula docta diligere trituram. Et quod Paulus. 1. Corin. 9. refert ex Deuteron. 25. Non alligabis os boui trituranti: Quare similiter terere poterat equis. Nostræ translationi vtrumque conuenit, nam vngulæ possunt esse bouum, & equorum, & plaustrorum ferratorum. Si autem interpreteris: Equitibus suis, illi dentes ferrei metaphorice dicuntur equites, quia instar equitum insident rotæ.

Et interficies Dominum rapinas eorum. Pecora, & armenta, quæ eis rapies, segregabis, vt Domino immoles in gratiarum actionem pro victoria.

Et fortitudinem eorum Domino vnuerse terræ. In Hebræo est, חֵיִל, significat autem hoc vocabulum exercitum, fortitudinem, diuitias, vt Prouerb. vltim. Multæ filiaë congregauerunt diuitias. Et Soph. 1. Et erit fortitudo eorum in direptionem. Vbi Chaldaus vertit: Erunt itaque eorum diuitiæ in spoliū. Hic etiam vertit: Et pretiosam eorum pecuniā coram Dominatore vnuerse terræ. Quæ interpretatio apta mihi videtur huic loco. Dicuntur autem diuitiæ fortitudo, quia fortes sunt, & quiduis efficiunt, Ecclési. 10. Pecuniæ obediunt omnia: & quia homines fortes, id est, potentes efficiunt. Possumus etiam exponere: Fortitudinem eorum; armenta eorum fortia, aut, milites eorum fortes, quos tanquam victimam Domino

65

Fortitudo.

minu-

mino interficies. Sed multo magis mihi placet prima interpretatio.

ALLEGORIA.

66 Interdum Ecclesia, cum rumore bellorum audit, quæ suscitant infideles, aut cū hæreticorum potentiam, & multitudinem contra se insurgentem videt, morore contrahitur, quasi regem non habeat, aut consiliarius eius CHRISTVS, cuius sapientia & consilio aduersus omnes inimicorum impetus confirmanda est, perierit, qui in caelis regnat immortalis, & mors illi vltra non dominabitur. Sed flere prohibetur, quoniam & si ex parte spoliatur, & captiua ducatur hæreticis oppida, & vrbes peruertentibus: mittet Deus liberatores, & soluentur de captiuitate Diaboli, & redibunt ad pristinam fidem ciuitates. Nunc quidem multæ gentes aduersus Ecclesiam congregantur, partim paganorum, partim hereticorū, quæ lapidare eam conantur, & disperdere. Nec vident Deum affligere suam Ecclesiam, vt paleæ secernantur, & mundum maneat frumentum Dei, & qui probati sunt, manifesti fiant in nobis, seque, dum cōtra Ecclesiam congregantur, in certum interitum congregari, vt conterantur quasi fenum areæ. * Merito ergo ei dicitur vt surgat reparatis viribus, & inimicos suos sibi subiciat acceptura à Domino fortitudinem inuictam, iuxta illud: Ego enim dabo vobis os, & sapientiam, cui non poterunt resistere, & contradicere omnes aduersarij vestri. Tunc Ecclesia, cum per prædicatores suos vicerit infideles, immolabit Domino rapinas eorum, id est, spolia, quæ illis ademerat, & fortitudinem eorum, id est, diuitias, quibus superbiebant, cōuerret in gloriam Dei, & in multorum vtilitatem. Ita immolauit Dominatori vniuersæ terræ eloquentiam Cypriani, subtilitatem Augustini, Iustini martyris eruditionem. Nec tamē putemus de his ceterum temporibus esse prophetiam, de toto legis Euāgelicæ tempore est. Nam & initio exierunt apostoli, & eorum discipuli, & adduxerunt prouincias, & regiones ad Dominatorem vniuersæ terræ.

TROPOLOGIA.

68 Satis ex his, quæ hæcenus dicta sunt, constat Claudicantem recte intelligi animam, quæ à Dei cognitione aliena misere aberrabat, & nunc ad Deum accedebat, nunc affectibus, illecebrisque peccatorum rapiabatur, neque constans erat, nisi in sua mobi-

1. Cor. 11.

67

Luc. 2.

68 Anima claudicans quæ sit.

litate. Denique ita volebat Deo seruire, vt mundo, cui iam renūciauerat in baptismo, seruire non desineret, vt plenius diximus cap. 2. nu. 49. Quam peccatis suis eiectam, & dura vitiorum, dæmonumque seruitute afflictam, & vexatam, cum Deus ad se reuocet, pulchra cōgregare, & colligere dicitur: ab illa enim multiplicitate, in quam diuisa erat, eo reducitur, vt vnum opret, vnum amet, vni se tradat, de quo ait Dominus: Porro vnum est necessarium. Et quoniam hæc mutatio dexteræ excelsi est, vt quæ ita fallaces sæculi voluptates amauerat, sanata iam rectos gressus faciat pedibus suis, & prius mortua nunc ita viuat, vt multam gignat prolem bonorum operum, quæ Deum glorificent, recte claudicantis nomen reperit dicens. Et ponam claudicantem in reliquis, & regnabit Dominus super eos in monte Sion ex hoc nunc, & usque in æternum. * Solent enim qui peccato seruiuerunt, & iugum durissimum experti sunt, cum ad Deum redeunt, constantissime permanere, neque enim credunt mendacibus Diaboli pollicitis, quæ vana esse cognoscunt, respondent potius, quod est in proverbio: Tollat te, qui non nouit. Vident etiam quanto sit mitior, & humanior, atque amabilior seruitus Dei, sicut est apud Hoseã. Vadam, & reuertar ad virum meum priorem, quia bene mihi erat tunc, magis, quam nūc. Et apud Ieremiam: Ecce nos venimus ad te, tu enim es Dominus Deus noster. Vere mendaces erant colles, & multitudo montium, (in quibus videlicet idola gentium colebamus) vere in Domino Deo nostro Salus Israel. At qui rudes sunt, & inexperti, facile abducuntur temptationibus, cupiunt enim experiri quod nesciunt, & credunt solidam se voluptatem inde percepturos, & ne suspicari quidem possunt tantam esse in Mundi, Diabolique promissionibus vanitatem, donec malo tandem perdiscunt suo. * Sed illud non præteribo, quod mirum, atque insolitum videtur: de ea, quæ per vitiorum voluptates libere vagabatur, & sibi vbique morem gerebat, ait: Et eam, quæ laborauerat. Vere enim laborant, qui Deo non seruiunt, iugum durissimum, & onus grauissimum portat, nec in tantis voluptatibus norunt, quid vera læticia sit. Inde peccatum in scriptura dicitur amaritudo, vt diximus cap. 1. num. 39. & labor, & dolor, vt capit. 2. adnotauimus, nu. 1.

Luc. 10.

69

Hos. 1.

70

Rom. 1.

71

72

Quam

71 Quam bene hoc nouit, quid dixit: Et tradam Ægyptum, (id est, animam peccatis obsecratam) in manum dominorum crudelium, & rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus exercituum. Sed ne in re perspicua moreremur, hoc satis sit, scripturam, cuius mira est in loquendo elegātia, & proprietates peccatorum etiam vocare seruitutem, & afflictionem, vt Thren. 1. Migravit Iudas propter afflictionem, & multitudinem seruitutis. Quod si quid hæc significent, quæris, paulo post interpretatur: Peccatum peccati Ierusalem, propterea in stabilis facta est, id est, propterea migravit, sed propter peccatum migravit, peccati ergo vocauit afflictionem, & seruitutem. * Hanc eandem animam reuersuram ad Deum, sed nondum reuersam, quæ hætenus vt mulierem cōpellabat, nunc vt vrbem compellat. Et tu turris regis nebulosa filia Sion, usque ad te veniet, &c. Mira est in singulis proprietates. Turris regis caula ouis fuit, humilis locus, & igneus, in quo postea cōstructa est vrbis nobilissima Ierusalem sedes vnicui templi veri Dei. Animam ergo significat, quæ prius rationis expertium cogitationum hospitium fuit, sed Deus in ea edificauit sibi vrbem, & templum, in quo per gratiam habitaret, & nullis suis meritis ex tanta humilitate in tantæ celsitudinem dignitatis prouecta est, vt eum in se haberet, qui cælum, & terram implet. Sed eandem nebulosam appellat, id est, excelsam, & propter nimiam celsitudinem nebulis, & caliginem cōtecta; quia humilis anima, & suæ paruitatis nõ ignara luce Deifruitur, at quæ alta sapit, & sibi excelsa videtur, caliginem vitiorum obscuratur, sicut ait Salomon: Vbi fuerit superbia, ibi erit & contumelia: vbi autem est humilitas, ibi & sapientia. Contumeliam vocat multitudinem vitiorum, quæ contumeliam affert, & ignominiam, cui opponit sapientiam, id est, virtutes, & splendorem diuinum, quo animæ illustrantur. Nam superbiæ comes indiuiduus est cæcitas inētis, sicut de superbis Philosophis scripsit Paulus. Et obscuratum est in sapiens cor eorum, dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. * Huic igitur animæ per penitentiam illustranda, atque purganda aduentus magni regis ad se promittitur, vt iterum regnet in ea, quemadmodum & prius regnabat, quæ magna iustarum animarum felicitas est. Usque ad te, inquit, veniet, & veniet potestas prima regnum filie Ierusalem.

Peccatum seruitus dicitur.

71

Anima superbia obscuratur pena est.

Rom. 1.

Rom. 1.

72

Tunc enim anima vere regnat, cum se plene CHRISTO subijcit, cui seruire regnare est: quia tunc prauis cupiditatibus imperat, & sui dominarum tenet. Sed verbis sequentibus mire statum animæ huiusmodi describit, quæ inter bonum, & malum fluctuat, & hinc à Deo vocatur, per internas inspirationes, hinc peccatorum illecebris, & consuetudine trahitur ad peccandū. Et quia sequi Deum quidem vellet, & voluptatibus vitiorum non carere; atque hoc fieri non posse videt, dolore cruciatur, & ambigua hæret. * Quam merito reprehendit Propheta: Nunc quare morore contraheris? quod vides te in captiuitatem ducendam à Diabolo, quasi nescias, aut non possis hac te ambiguitate explicare. Numquid rex non est tibi? cuius potentia adiuta contra omnes illecebras, contra consuetudinem, cōtra carnem pugnes, & vincas? Sentiebat hoc & Paulus, & clamabat: Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati, quæ est in membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Vides quo morore contrahatur? At nõ desperat, scit regem sibi esse, & sibi ipse responderet: Gratia Dei per IESVM CHRISTVM Dominum nostrum. Aut consiliarius tuus perijt? Curdoles, quasi consiliarium non habeas, cuius consilij his te laqueis expedias? Perijt quidem tuus consiliarius in cruce, sed propter te, vt viuas: mortuus est, vt morte sua destrueret eum, qui habebat mortis imperiū: sed tertia die resurrexit, & adhuc tecum est, ad dexteram patris regnat immortalis in secula sæculorum. Vide quot tibi consilia reliquit in Euangelio; quot monita, quibus instructa beatam, & tranquillam ages vitam. * Hæc de anima nondum bene ad Deum conuersa, quia ita cōtextus ordo exigebat, explicauimus: at possunt & ad animam referri, quoties in dolorem, & in luctum incidit, siue ex difficultate bonorum operum, siue ex tentationum magnitudine; siue ex cordis ariditate, & absentia Dei. Quo tempore & illud ei dici potest: Quare tristis es anima mea, & quare conturbas me? Spera in Deo; quoniam adhuc confitebor illi: Salutare vultus mei, & Deus meus: Quasi dicat; Ita angeris, ac si regem, aut cōsiliarium non haberes: Spera in Deo, quia ipse est salutare tuum, & Deus tuus. Scimus hoc nomen Cōsiliarij celebre esse inter CHRISTI

73

Rom. 7.

74

Psal. 42.

nomina:

Isai. 9.

75

Ezech. 6.

Iohan. 16.

Isa. 37.

Gen. 35.

Sanctae anime fere sine dolore pariant.

76

Gen. 35.

Gen. 3.

1. Reg. 4.

Luc. 13.

nomina: Et vocabitur nomen eius, admirabilis, consiliarius. Pro quo Lxx: Et vocabitur nomen eius, magni consilij Angelus. Ad hunc igitur consiliarium semper confugiamus, ab eo doceamur, de hoc maxime illud accipiamus. Multi pacifici sint tibi, & consiliarius sit tibi vnus de mille. * Sed redeamus ad id, quod contextum verborum, & sententiae poscere diximus, nec illud pratereamus, quod ait: *Quia comprehendit te dolor quasi parturientem.* Talis est enim dolor animae, de quo nunc sermo nobis erat. Parturit conceptis Dei inspirationibus, quibus obsequi vellet, nisi caro cupiditate victa repugnaret, & ideo nunquam parit, nec experitur gaudium illud, de quo Dominus ait: Cum autē pepererit puerum, iam non meminit pressuræ propter gaudium, quia natus est homo in mundum. Semper est in illo dolore: Dies tribulationis dies hæc, quia veniunt filij vsque ad partum, & virtus non est pariendi. Quare apte subiicitur: *Dole, & laetare sicut Sion, quasi parturientem.* Dole, quia vere parturientes, non desines dolere, donec pepereris. Ita natio Isaac dixit Sara: Risum fecit mihi Dominus, quicumque audierit, corridebit mihi. At sanctæ animæ beatissimam virginem Mariam quodammodo imitantes fere sine dolore pariunt filios, id est, bona opera. * Hieronymus: Legamus scripturas, & nunquā inuenimus sanctas mulieres, excepta Rachel, cum dolore peperisse: quæ quia in via erat, & in Hippodromo, id est, equorū cursu, qui in Ægypto venundantur, filium peperit doloris, quem postea vocauit pater filium dextræ. Heua cieccta de paradiso, & audiens: In doloribus paries, peperisse describitur in dolore. Vxor Phinees contracta, nec se erigens, sicut illa, quā in Euāgelio Diabolus alligauit, peperit postquam arcam Dei, populique cognouisset ruinam. Hæc Hieron. Quæ ego ad sanctarum animarum partus refero, quas fere sine dolore parere dixi, quia Deum amat ardentius, & concupiscentiam, quæ dolorem efficere solet, magna ex parte spiritui per Dei gratiam subiecerunt. Non itaque doloris expertes omnino sunt, sed earum cōparatione, quas diximus, nullum fere habere doloris sensum videntur. Nec intelligamus sanctas mulieres sine dolore peperisse, sed tacet scriptura earum in partu dolore, ut in eo, quod dolor ille nescitur, figura sint sanctarum animarum, sicut Melchisedec

patrem quidem habuit, & matrem, initium vitæ, & finem, quæ tacentur, tamen ab scriptura, ut in eo, quod hæc nesciuntur, figura sit filij Dei. Verum quamuis doleat, fatigetur iuberetur, quoniam tunc preces adhibendæ sunt eorum, qui Deo placent, in opera pœnitentiæ incumbendum est, boni viri ad eundem sunt, quorum consilij, & exhortationibus pariat. Satagendum etiam & aliter est. *Quia nunc, inquit, egredieris de ciuitate, & habitabis in regione, & venies vsque ad Babylonem.* * Tepidos homines, & nihil pro virtute laborantes incidere Deus sinit magna bonitatis suæ prouidentia in turpissima peccata, ut tandem miseriam suam agnoscetes tepidi esse desinant, & magno animi ardore virtutē complectantur. Nam dum re ipsa admoniti intelligunt se illo suo tempore vires, & audaciam suggestisse tentatori, (quia eos ille maxime aggreditur, quos remissos, & tepidos videt) deinceps ad pugnam, & ad bona opera inardescunt. Propterea ait: *Nunc egredieris de ciuitate, de illa videlicet quam edificat amor Dei, vsque ad contemptum sui, quæ est Ierusalem, siue societas iustorum.* Egredieris, inquam, secundum præsentem iniusticiam tuam. *Et habitabis in regione, siue in campo, id est, in latitudine, recedes ab angusta via, quæ ducit ad vitam, & transibis ad spatiosam, & latam, à via mandatorum Dei ad spatia concupiscentiæ tuæ, ut nemini, nisi tibi obsequaris.* *Et venies vsque ad Babylonem, vsque ad confusionem & fœditatem terribissimam vitiorum, erisque secundum præsentem statum in illa ciuitate, quam edificat amor sui vsque ad contemptum Dei.* * Ibi dole, & fatigare desperes de salute tua, ne omnino abicias bona, quibus te ante exercebas, ne relinquas, ac deseras temetipsam. Memor esto vnde excideris, dolo non esse te, qualis fueras, recordare prioris ciuitatis, considera miseras tuas Babylonis. *Ibi liberaberis, ibi uimet te Dominus de manu inimicorum tuorum.* Cum eo veneris, cum te agnoueris, torporeque tuum damnare cœperis, extrahet inde te Dominus per spiritum pœnitentiæ, quem dabit, & reducet in ciuitatem tuam pristinam. *Et nunc congregatae sunt super te gentes multæ, quæ dicunt: Lapidetur, & aspiciet in Sion oculus noster.* Demones multi, & tentationes magnæ in te insurgent, ut te tanquā adulteram lapident, ea enim pœna digna es, quod à Deo recesseris spōso tuo, nihil

77 Tepidos dicitur deus

78

aliud

79

Cornu.

1. Reg. 2.

80

Hab. 1.

Eph. 6.

aliud quam interitum tuum, quærēt, ut tuis malis crudelitatem facient suam. Nec intelligunt tibi ad tempus licere per Deum, ut te agnoscas, & reporem excutias, & cautior atque ardentior relurgas. Non vident quem sibi interitum, quod exitum moliantur; tu enim ipsa hæc omnia peccata conteres per pœnitentiā, & per studium bonorum operum, quasi sonum arcæ. * *Surge, & tritura filia Sion,* aliquando surges o filia Sion, & in Dei amicitia redibis, nec iam terræ herabis, sed cœlum suspicies, & cœlestia concupisces, & simul atque surrexeris, triturabis hostes tuos. Cœteres fortiter libidines, cupiditatē auri, honotum & gloriæ, & cœtera vitia, quibus turpiter seruieras, honeste cōfringes, & disperdes. Si quæris vnde tibi vires, vnde arma, quibus honestissimā victoriā obtineas, Dominus firmamentum tuum, refugium tuum, liberator tuus de inimicis tuis iracundis. Audi quid loquatur in te Dominus Deus tuus: *Quia cornu tuum ponam ferreum, & ungulas tuas ponam aereas, & comminues populos multos.* Cornu, quod fortissimum est, & potentissimum ad pugnandum caritatem significat, quæ omnium virtutum fortitudo est, & sicut cornua duo sunt in animali, ita in caritate amor Dei, & proximi. Tunc dices: *Exultauit cor meum in Domino, & exaltatum est cornu meum in Deo meo.* Ungulae solidæ, & duræ ad triturandum, si equorum sint, eas virtutes significant, quibus magis terrena calcamus, ut fidem, spem, orationem, abnegationem sui. Si autem sint dentes ferrearum rotarum, (quod Hieronymo visum est, nosque probabile esse diximus) virtutes eadem intelliguntur, quatenus illis magis aduersarios nostros confringimus, & comminimus, id est, demones, & tentationes. * De fide, quæ per caritatem operatur, sci-mus quid Paulus dicat: *Cōmemorat siquidem multos sanctos, qui per fidem deuicerunt regna, operati sunt iusticiā, adepti sunt repromissiones, obrutauerunt ora leonum, extinxerunt impetum ignis, &c.* Et idem: In omnibus sumentes scutum fidei, in quo positis omnia tela nequissimi ignea extinguere. Spes autem firma cœlestium facile à nobis impetrat, ut humana cōtemnamus. Oratio in cœlum nostollit, abnegatio nostri nihil optat in terra, ipsa etiam omnia tela nequissimi ignea repellit, & extinguit, quia qui didicit animo suo non obsequi, sed Deo, inuictus est: Tunc enim vincimur, cū

nobis morem gerimus, nec Dei monita curamus. Huiusmodi aduersarios qui vicerit, immolabit Domino rapinas eorum, id est, otium, quod illis abstulit, solebat enim tempus conterere diuitijs, aut voluptatibus, aut honoribus quærendis. His etiam acie mentis suæ, & ingenij vires dabit, in hæc quidquid habebat boni, cōferebat. Quare cum respicit, & iuxta Apostolum, videt quomodo caute ambulet, non ut insipiens, sed ut sapiens, redimens tempus, quoniam dies mali sunt: & iam de vita æterna cogitat, ac cœtera contemnit, profecto immolat Domino rapinas eorum, & fortitudinem eorum Domino inuicta terra. Hæc enim eadem erant diuitiæ aduersariorum.

Eph. 5.

Matth. 2.

Iohan. 7.

CAP. V.

Nunc vastaberis filia latronis: obsidionem posuerunt super nos, in virga percussient maxillam iudicis Israel. Et tu Bethlehem Ephrata, paruulus es in millibus Iuda: ex te mihi egredietur quis dominator in Israel: & egressus eius ab initio à diebus æternitatis. Propter hoc dabit eos usque ad tempus, in quo parturiens pariet: et reliquie fratrum eius conuertentur ad filios Israel. Et stabit, et pascet in fortitudine Dñi, in sublimitate nominis Dñi Dei sui: & conuertentur, quia nunc magnificabitur usque ad terminos terra. Et erit iste pax: Assyrus cū venerit in terram nostrā, & quādo calcauerit in domibus nostris: & suscitabimus super eum septem pastores, et octo primates homines. Et pasciet terrā Assur in gladio, & terrā Nērod in laceis eius: et liberabit ab Assur, cum venerit in terram nostram, & cū calcauerit in terminis nostris. Et erunt reliquie Iacob in medio populorum multorum quasi ros à Do-

*mmo, & quasi stella super herbam
 que non expectat virum & non
 prestolatur filios hominum. Et erunt
 reliquia Iacob in gentibus in medio
 populorum multorum, quasi leo in
 iumentis sylvarum, & quasi catu-
 lus leonis in gregibus pecorum: qui
 cum transferit, & conculcauerit, &
 caperit, non est, qui eruat. Exalta-
 bitur manus tua super hostes tuos:
 & omnes inimici tui interibunt. Et
 erit in die illa, dicit dominus aufer-
 ram equos tuos de medio tui, & di-
 sperdam quadrigas tuas. Et perda-
 ciuitates terra tua, & destruiam om-
 nes munitiones tuas. Et auferam
 maleficia de manu tua, & diuina-
 tiones non erunt in te. Et perire fa-
 ciam sculptilia tua, & statuas tuas
 de medio tui: & non adorabis ultra
 opera manuum tuarum. Et euellam
 lucos tuos de medio tui: & conteram
 ciuitates tuas. Et faciam in furore
 & in indignatione ultionem in om-
 nibus gentibus que non audierunt.*

HISTORIA.

*Nunc vastaberis filia latronis. Loquitur de
 excidio Ierusalem a Babylonijs inferendo,
 de hoc enim potius interpretanda hæc pu-
 to, quam de vltimo excidio, quo euerfa est
 vrbs a Tito Vespasiani filio, quoniam nihil
 præcessit de captiuitate Romanorum, ad
 quod hæc pertineant: de captiuitate autem
 Babyloniorum præcessit: Quia nunc egre-
 dieris de ciuitate, & habitabis in regione, &
 venies vsque ad Babylonem. Quoniam er-
 go dixerat postea hostes Ierusalem ab ea
 esse superandos, reuertitur ad captiuita-
 tem, de qua loqui ceperat, & ait: Nunc
 vastaberis filia latronis. Ac si diceret: Postea
 hæc fient, sed prius vastaberis. Deinde
 quoniam proprietates verborum ipsa admo-
 net ita interpretari: Nunc vastaberis, sem-
 per enim hæc dictio Nunc, ad tempus pro-*

Nunc

imum refertur. Ita loqui solet Hoteas de
 captiuitate propinqua decem tribuum prophe-
 tans, vt ca. 5. Nunc deuorabit eos mensis cum
 partibus suis. Et cap. 8. Deuoratus est Israel,
 nunc factus est in nationibus quasi vas im-
 mundum. Cum igitur de captiuitate pro-
 phetia sit, & duplex futura esset captiuitas,
 altera proxima, longissime distans altera,
 quis dubitet, cum ait: Nunc vastaberis, de pro-
 xima interpretari, præsertim cum ipse se se
 Propheta exposuerit, qui ca. 4. dixit. Nunc
 egredieris de ciuitate, & habitabis in regio-
 ne, & venies vsq; ad Babylonem: Postremo
 quonia statim ait: Et tu Bethlech Ephratha
 paruulus es in millibus Iuda, qua opponit
 Ierusalé, propterea quod ex ea nasciturus es
 set Christus post illud tempus Babylonicæ ca-
 ptiuitatis. Quod magis postea aperit cum ait:
 Propter hoc dabit eos vsq; ad tempus, in quo
 parturiens pariet. i. seruabuntur Iudæi, nec
 omnino debebuntur donec Christus adue-
 niat. Quæ non possunt recte coherere, si de
 excidio a Romanis inferendo hæc exponat-
 tur. Vocat autem Ierusalé filia latronis. i. latro-
 cinijs, & rapinis dedita, sicut ca. 3. satis expo-
 suit: Qui odio habetis bonum, & diligitis ma-
 lum, qui violenter tollitis pelles eorum de su-
 per eis, & carnem eorum de super ossibus eo-
 rum, &c. Nam filia latronis est latro, siue la-
 trocinans, quam phrasin late explicauimus
 Hof. 10. num. 29. est autem in Hebræo iu-
 cunda vocu inter se allusio *בנותי בנותי*
 Quasi diceret: Nunc vastaberis filia vasta-
 toris, aut, * Nunc disipieris filia direptoris.
 De translatione nunc contentio superest,
 nam Pagninus vertit: Nunc militabis fi-
 lia militis. Vatablus autem: Nunc congregabis
 te turmatim filia turmæ, siue turbarum mi-
 litarium. Eodé modo Chaldaus: Nunc per-
 turmas faciaberis: At sciendum est verbum
תגדל significare colligere exercitum, siue ac-
 cingere, & expedire se ad prælium, vt. 2. Reg.
 22. In te enim curra accinet. Hinc *תגדל*
 dicuntur milites expediti, qui mitteban-
 tur ad depopulandum agros hostium,
 quos nostra translatio vocare solet latro-
 nes, & larrunculos. Sed & quilibet latro-
 nes hoc nomine ab Hebræis significantur,
 vt Hof. 6. Et: Quasi fauces virorum latro-
 num. De quo plura diximus Hof. 6. in prin-
 cipio. Propterea Hieronymus vertit: Fi-
 lia latronis. Idem verbum significat concide-
 dere, siue incidere, vt Deuter. 14. Non vos
 incidetis, nec facietis caluiciu Et. 3. Reg. 18.

Incide-

Incidebant se cultris, & lanceolis. Quare
 sensus est: Nunc vastaberis, siue concideris,
 vtroq; enim modo Hier. in commentarijs in-
 terpretatus est. * Quæ interpretatio como-
 dior profecto est, & plus habet energix, &
 minarum, quã si diceret: Nunc militabis, aut
 nunc congregabis te turmatim: & multo
 melius conuenit cum eo, quod sequitur: In
 virga percussit maxilla iudicis Israel, quod
 fieri non potest, nisi capta iam vrbe. Hunc
 locum ita, vt Hieronymus, trãstulerunt vete-
 res, præter Lxx, quod his verbis docet Hie-
 ronimus: Hoc iuxta Hebraicum, cui inter-
 pretationi Aquila, & Symmachus, & Theo-
 dorio, & editio quinta consentiunt.
*Obsidionem posuerunt super nos. Cito urbem
 hanc obsidebunt Chaldæi. Dicit autem,
 super nos, quia & ipse ex terra, & tribu Iuda
 fuit.*
In virga percussit maxillam iudicis Israel.
 Non de vno iudice loquitur, sed singularis
 pro plurali positus est, id est, Caperis a Chal-
 dæis, qui victoria elati iudices, ac principes
 tuos, quos maxime honorabas, virga percu-
 sient in maxilla, id est, cornu melius afficient,
 ac ludibrio habebunt. Ex quo intelligere po-
 tes, quid minoribus, & plebeijs fiet, quando
 ita ignominiose tractatur principes. * Lxx
 In virga percussit super maxillam tribus
 Israel, id est, principes tribuum. Chaldæus:
 Percutiebant virga maxillas iudicium Israel.
 Propterea non est addita in Hebræo litera
 ת, quæ significationem Græci articuli ha-
 bet, vt scirem non de aliquo certo iudice
 verba fieri. Quod si quis velit iudicem Israel
 intelligi Sedeciam regem, de quo scriptum
 est. 4. Reg. vltimo, Filios autem Sedecix oc-
 cidit coram eo, & oculos eius effodit, vin-
 xitque eum catenis, & adduxit in Babylo-
 nem: & dicat inter hos quoque percussum
 esse in maxilla, diuinare poterit, certum ali-
 quid proferre non poterit. Idem faceret, qui
 hæc verba ad CHRISTVM Allegorice re-
 ferret: Nam neque de figura constat, regem,
 scilicet, Sedeciam percussum esse in maxil-
 la, neq; de CHRISTO. Calamo percussum
 fuisse eius caput legimus, maxillam non le-
 gimus. Colaphos quidem legimus, non ta-
 men maxillam fuisse percussam virga. For-
 te, in quiete, virga etiam percussus est in ma-
 xilla: sed pari ratione, & pari probabilitate
 dicitur alter: Forte non est virga percussus in
 maxilla. Mihi diuinare non liber. Omitto
 nec tempora conuenire figuræ, Sedecias

enim si percussus est, capta iam vrbe, & so-
 luta obsidione percussus est: cum autem
 CHRISTVS est irritus, neque obsessa fue-
 rat, neque capta vrbs.
Et tu Bethlehem Ephratha. Hunc locum
 Iudæi, vt refert Theodoretus, & in capit. 2.
 Matthei Chrysofomus, & Theophylactus,
 & Euthymius, de Zorobabele interpreta-
 bantur, qui dux fuit redeuntium Babylone.
 Sed quantum delirent, ex verbis ipsis abun-
 de intelligitur. Etenim Propheta de duce
 nascituro in Bethlehem loquitur, Zoroba-
 bel autem Babylone natus est: Cum igitur
 hæc verba multo post Davidis tempora di-
 cta sint a Propheta, de quo solo suspicari
 fortasse poterant Iudæi esse intelligenda,
 quod ortus esset in Bethlehem. Constat de
 nemine intelligi posse, nisi de Domino ser-
 uatore, qui in diebus professionis natus est
 in Bethlehem, neque enim possunt nobis
 ostendere alium ducem natum in Bethle-
 hem. Quare inter veteres Iudæos consta-
 bat omnium consensu, neque de Zoroba-
 bele hæc dici, neque de quouis alio, sed de
 Messia, siue CHRISTO, vt videmus Matth.
 2. Et congregans omnes principes sacerdo-
 tum, & scribas populi sciscitabatur ab eis
 vbi CHRISTVS nasceretur. At illi dixerunt
 ei: In Bethlehem Iudæ. Sic enim scriptum
 est per Prophetam: Et tu Bethlehem terra
 Iuda, &c. Præterea verba adiuncta: Et egres-
 sus eius a diebus æternitatis, neque Dauidi,
 neque alicui homini, qui Deus non sit, con-
 uenire possunt, vt postea dicemus. * Hunc
 locum difficillimum reddidisse videtur san-
 ctus Euangelista Matthæus capit. 2. refert
 enim eum longe aliter, vt videtur, quam
 sit in Hebræo, & apud nos. Primum, quo-
 niam vbi Propheta ait: Et tu Bethlehem
 Ephratha, ipse retulit: Et tu Bethlehem ter-
 ra Iuda. Deinde cum Propheta dicat: Par-
 uulus es, vt sis in millibus Iuda, ipse posuit:
 Nequaquam minima es in principibus Iu-
 da. Tertio, quia Propheta ait: Ex te mihi
 egredietur, qui sit dominator in Israel, Euā-
 gelista vero: Ex te enim exiet dux, qui re-
 gat populum meum Israel. Quæ sunt eo-
 dem ordine solvenda. Prima quæstio per
 exigua est, Etenim cum duplex esset Beth-
 lehem, altera in Iudæa tribu notissima om-
 nibus, cuius meminit scriptura. Iudic. 19.
 & primo Reg. 17. altera in tribu Zabulon,
 cuius meminit Iosue, ca. 19. addidit Prophe-
 ta necessario Ephratha, vt ostenderet se de

6

7

Bethlehē Ephratha. 8

illa loqui, quæ est in tribu Iuda proxima Ierusalem, & in qua natus est Dauid, nasciturusque erat Dauidis filius Christus. Vnde Matthæus ca. 2. vt impletam iam esse hanc Michæ prophetiam doceret, verumque Messiam venisse, dixit. Cum natus esset Iesus in Bethlehem Iudæ in diebus Herodis regis; Et cum retulit prophetiam. Et tu Bethlehem terra Iuda, quod nihil aliud est quam si diceret: Et tu Bethlehem Ephratha, id est, quæ es in terra Iuda, & cognominaris Ephratha. * Olim enim Bethlehē dicta est Ephratha. Gen. 35. & 48. Mortua est ergo Rachel, & sepulta est in via, quæ ducit Ephratham, hæc est Bethlehem. Est autem Bethlechem tribus Iudæ in texto milliario ab Ierusalem contra Meridianū, vt scribit Hierony. in Locis Hebraicis, iuxta viam, quæ ducit Hebron, vbi & sepulchrum Dauid, & Iesæ ostenditur. Bethlehem, id est, domus panis, dicebatur propter fertilitatem; & ob eandem causam dicta est Ephratha. i. fructifera, vt hinc ait Hierony. & in Locis Hebraicis. & alibi sæpe, semperque sacramento tribuit, quod ex ea nasciturus esset Christus panis verus, qui de celo descendit. Quamuis si scripturam, recordemur, magis vtrumque nomen habuisse videtur ab antiquis hominibus tribus Iudæ, de quibus legimus. 1. Paral. 4. Ipsi sunt filij Hur primogeniti Ephratha patris Bethlehem. Quod aperte indicat Lxx, vertentes *ἡσὶν οὐ οἱ υἱοὶ τῆς βηθλεὲμ. τῆς εφραθᾶ* quod propter articulos additos omnino ita vertendam est: Et tu domus Bethlehem filij Ephratha. Atque ita loqui Lxx, & Græcos, passim videbit, qui obseruare volet, vt in primis verbis Sophoniæ & Luc. 3. in vniuersis illis generationibus *ἡσὶν ἰσραὴλ τῆς ἰδλ., τῶν ματθ. δατ., τοῦ λευ., & c.* Itaque hic apud Lxx, vertisset idē interpretes. Et tu domus Bethlehē, qui fuit Ephratha, s. filius. Hieronymus quidem, & Theodoretus legunt: Et tu Bethlehē domus Ephratha. Et Euseb. li. 2. de Demōstratione Euang. Demonstratione. 51. & li. 6. c. 13. Et Cypria. li. 2. contra Iudæos, c. 12. Et Ambrosius li. 5. epist. epi. 1. & alij veteres. Sed in hac etiam lectione Ephratha nomē viri est. Sed nominū significatio cōuenit optime mysterio Christi, vt Hiero. & alij patres exponunt.

9 In secunda quæstione variæ sunt doctifsimorū hominū sententiæ, quas ego libèter omittē: & eam tantum ponere, quā iudico veriorē, nisi viderē multa esse falsa, quæ

veris probabiliora videantur, nec satis veritatē in tuto cōstitere, nisi resellantur, quæ illi probabilitatis specie aduersantur. Hier. propositis Matthei verbis, & nodū dissoluens hæc scribit: Quod testimoniū neq; Hebraico neq; Lxx interpretib; cōuenire, me quoque tacente perspicuū est: & arbitror Mattheū volentē arguere scribarū, & sacerdotū erga diuinę scripturę lectionē negligentia, sic etiā potuisse, vt ab eis dictū est. Hieron. sequitur hic Glossa. & Ansel. & S. Thom. in Matthæum, & sequi videtur Canus li. 2. de locis Theolog. ca. 14. cum dicit, verba pontificū, & Scribarum Matthæum retulisse fide, qua oportuit. Quāuis Anselmus, & Thomas non nihil addunt. Anselmus quidem ait: scribarū obliuiscēdo, vel inuidēdo minus ponunt, & quædā aliter dicunt, sententiam tamen, & veritatē expriment. Thom. addit, fieri etiam potuisse, vt scīetē ita retulerint, vt ita Herodes melius intelligeret: ita tamē vt sententia seruauerint. * Hæc Hierony. ratio in huiusmodi hominibus, in quibus maiora etiā vitia notabantur, satis tolerabilis est: si tamē ad viros Spiritū sancto plenos transferretur, esset intolerabilis, vt si quis diceret Stephanum lapsum esse memoria in illis, quæ refert Act. 7. aut Iacobū apostolum in illis, quæ Act. 13. affert. Detraheretur enim multū autoritatis grauissimorū virorum verbis, quæ potius Spiritus sancti sunt, quo pleni esse dicuntur. Quāuis durū profecto videtur tot scribas legis peritissimos, totq; sacerdotes, atq; vtrosque principes, & Ierosolymitanos, ita in verbis Prophetæ errasse, vt ne vnus quidā extiterit, qui benecordaretur. Præsertim cū prophetæ omnibus Sabbatis legerentur in Synagoga, sicut ait Paul. Act. 13. Hunc ignorantes, & voces prophetarū, quæ per omne Sabbatum leguntur: quod hodie quoque fieri videmus. Tenet etiā memoriter legē, & prophetas, atq; illa potissimū, quæ ad Messiam pertinebant: quare interrogatū ab Herode cōtinuo Michæ testimoniū proferunt. * Vidi Salmaticę Iudę quædā satis inexcitū, ex quo cū multa Hispanico sermone quærerem, quod ille Latine nesciret, siue ex historia, siue ex propheta, cōtinuo iubebat, vt nihil amplius dicerē, memoriterq; referebat, & decātabat Hebraica. Quod cū alteri Christiano narrare nihil, inquit, mirū, à pueris enim hæc omnia mādāt memoriæ. Quomodo igit credēdū est eotēpore, quo maxime florebat studia

legis,

12

Ap. post. libi memo. in aposto. h. verbis veteris testamenti standis?

13

Hierony. in cō. tencariis multa etiā vere falsa non rej. cit.

legis, scribas, & principes sacerdotū nobilissimæ ciuitatis ita oblitos esse celeberrimę prophetiæ: Videas in Euang. reprehēdi eos quod male verba legis, & prophetarū interpretarētur; sed quæ verba nō tenerent, aut à legis studio abhorrerent, nusquā, quod meminim, reprehēsi sunt. Quod autē Ansel. & Thom. addunt Hier. quæstionē non soluit, dicūt enim scribas sensum seruasse Michæ: atq; id nunc quærimus, quomodo in verbis specie cōtrarijs seruat? sit sensus idē. Post tuam sententiā Hier. quid etiam alij senserint, nō tacet, sunt autē, inquit, qui asserant, in omnibus pene testimonijs, quæ de veteri testamento sumuntur, istiusmodi esse errorē, vt aut ordo mutetur, aut verba, & interdū sensus quoque, ipse diuersus sit, vel apostolis, vel Euangelistis nō ex libro carpentibus testimonia, sed memoriæ credentibus, quæ nonnunquā fallitur. Hæc solutio plusquā par erat, placuisse videtur Erasmo in annotat. in ca. 2. & 27. Matth. licet artificii dissimulatione contegat, vt solet, & celet. Verū & falsa est profus, & orthodoxis minime ferenda. Si enim semel in libris canonicis aliquid falsū inesse concedamus, cōtinuo ruit tota scripturæ autoritas, vt est apud Aug. epi. 19. ad Hier. Interest autem fere nihil, sit ne ex obliuione falsum, an ex malitia: nā si semel apostolus, aut Euangelista oblitus sit, potuit eadē ratione sapius obliuisci. Nec iuuat Erasmi, qui multum de hoc errore tuēdo sollicitus videtur, nō fuisse hanc sententiā reiectā ab Hier. * Est enim eius mos (quod valde memoriæ mādandū est, ne putemus eū multa dicere, quæ à fide catholica in primis abhorrent) tacitis sæpe autorū nominibus opiniones referre, quæ apertū cōtinent errorē, quas neq; refutat, neq; improbat, vt inexperto lectori affirmari ab eo videantur quæ refert, vt passim videre licet in cōmentarijs epistolarū ad Galatas, & ad Ephesios, in quibus plurima affert ex Origene, & ex alijs cum veritate fidei, & cum sana doctrina parum congruentia. Cuius rei hanc ipse rationem reddidit lib. 1. Apologiæ aduersus Rufinum: Expositoris officii esse, vt veterum referat sententiās, nec iudicium de illis ferat, sed lectoribus optionē relinquat, vt id probent, quod verius esse iudicauerint. Nihil etiam huic causæ fauet, quod pro ea citatur ab Erasmo Augustinus, & Beda in ca. 1. Marci: Nepe Euangelistas nō seruare ordinem rerum gestarum, sed sæpe ita eas refer-

re, vt recordabantur. Fateor ita loqui Augustinum nonnunquam, vt lib. 2. de consensu Euangelistarum, ca. 12. Immo & lib. 3. ca. 7. aperre concedit potuisse fieri, vt Matthæus in testimonio illo Ierem. quod citat cap. 27. nomē Ieremię scripserit per obliuionē pro Zacharię. Beda quoq; in Marc. ca. 1. eadem causa positū dixit à Marco, Isaia; pro Malachię. * Etenim nō sensit vnquam Augustinus, aut Beda, ex humana quadam, & naturali obliuione ita eos scripsisse, sed Spiritus sancti dispensatione, & prouidētia illa tunc eorum menti, & considerationi non fuisse obiecta, quæ oblita videtur, vt ea potius scriberentur, quæ scripta sunt, quæque eo tempore magis scribi oportebat. Sed ita tamen vt in huiusmodi ordinis, aut nominū mutatione nihil inesse falsū, quoniam eius quod falsum est, Deus autor esse non potest. Hoc quod diximus, ex ipso August. intelligitur, Nā li. 3. c. 7. ita ait: Quid ergo intelligēdum est, nisi hoc actū esse secretiore cōsilio prouidentia Dei, qua mentes Euangelistarum sunt gubernatę? Potuit enim fieri, vt animo Matth. Euageliū cōscribens pro Zacharia Ieremias occurreret, vt fieri solet: quæ tamen sine vlla dubitatione emendaret, saltem ab alijs admonitus, qui ipso adhuc in carne viuente hoc legere potuerūt, nisi cogitaret recordationi suæ, quæ Spiritu sancto regebatur, nō frustra occurrisse aliud pro alio nomen prophetæ. Hæc August. & eadē verba sunt apud Bedā in ca. 1. Marci, lōge alio sensu quā Erasmi putauit, Et li. 2. c. 12. * Omnē autē, inquit, falsitatē abesse ab Euangelistis decet, non solū eam, quæ mētiendo promittitur, sed etiā eam, quæ obliuiscendo. At vero si huiusmodi obliuionē, quam ponebat illi, quos refert Hieron. admittamus in hoc loco, omnino falsū arguetur Euangelista. Aut enim seruat eundem sensum Prophetæ, & ita nō est oblitus, id enim dicit, quod ille dixerat, tamen si non verbis eisdem: aut dicit aliud, quod Prophetæ nō dixit, & ita falsum est, quod dicit, profiteretur em se Prophetiæ vaticiniū recitaturū. Sic em, inquit, scriptū est per Prophetā. Quare abūt à filijs Ecclesię, vt credant alicuius libri canonici autorē lapsum esse memoriæ vel in re minima. Hęc vero, quæ ex Augustino, & Beda adduxim, recte interpretanda sunt: Nā Euangelistas oblitos fuisse ordinis rerū gestarum, cū scribebant, mihi persuaderi nō potest, sed omnia memoria tenentes ea tantum scribebant,

14

15

O o 3 quæ

quæ dictabatur Spiritus sanctus, & singula eo-
 tēpore, atq; loco, quo dictabatur. Multo mi-
 nus illud, in animū inducā, vt credā, fieri po-
 tuisse, vt Matthæo scribēti occurrerit Iere-
 pro Zacharia, aut Marco Esaias pro Mala-
 chia. Sed nō est huius loci copiosius hæc per-
 sequi, forsā in Zach. aliquid iterū dicemus.

16 Alia huius nodi solutio est; quæ placere
 quibusdā iam caput, est autē. Andree Osiā-
 dri hominis audacis, & arrogātis, in annota-
 tionibus in lib. 1. suæ Harmoniæ, in cap. 10.
 quam retulerūt Canus li. 2. de Locis Theo-
 log. c. 14. & Cornelius Iansenius in sua Co-
 cordia. c. 9. Sed ego plenius referā. Docet il-
 le Euang. recte reddidisse sensum. Prophe-
 tia, si eiusdē Prophetæ verba recte etiā Hieron.
 translulisset. Et vt necessario reprehē-
 denda Hieron. trāslatio videatur, causatur
 Euang. errasse, si nō errauit Hiero. quādo
 quidē verba Prophetæ, vt ab eo versa sunt,
 planē contrariū sensum habent ei, quē ex-
 pressit Euang. quoniā Hieron. vertit: Par-
 uulus es, vt sis in millibus Iudæ, Euang. vero
 ait: Nequaquā minima es in principibus Iu-
 da. Ex quo perspicuū fieri putat errasse Hie-
 rony. quādo quidē errare nō potuit Euang.
 verba autē Prophetæ ita vertēda esse dicit:
 Et heus tu, Bethlehēma Ephratha, parū est
 vt sis inter Chiliadas, seu Chiliarchos Iudæ.
 &c. quod nihil est aliud, quā quod ab Euan-
 dictum est: Nequaquā minima es in princi-
 17 pibus Iuda. * Nā qui inter principes esse di-
 citur, non excellit alijs principibus, sed si de
 eo dicas: Parū est, vt sit inter principes, iam
 21 principe maior esse intelligitur, aut certe
 cū paucis inter reliquos principes excelle-
 re. Quare Bethlehē inter excellentissimas
 principū vrbiū his verbis à Prophetā collo-
 catur: recte igitur Euangelista dicit, eā ne-
 quaquā esse minimā, vel inter minimas, sed
 maximā potius inter principes vrbes Iudæ,
 id est, inter reliquas insignes vrbes, excepta
 Ierusalē, quæ nō numeratur inter principes,
 sed vrbs regia est, & rex maior est principe.
 Probat autē & ab Hieron. male, & bene à se
 conuerti verba Prophetica, hoc maxime ar-
 gumēto. Hebræi neutro genere carēt, ideo
 quæ pro illo nūc masculinō vrūt, nūc femi-
 neo. Vt cū dicitur. Nō est bonū hominē esse
 solū, in Heb. est; Nō est bonū homo esse so-
 lus. Ita in Hebræ. est apud Mic. Et tu Beth-
 lehē Ephratha *אֵינְךָ אֶלֶּם לְקַטְוֹת יְהוּדָה*
 autē idē est quod paruulus, Sed more
 Hebræ. ponitur masculinū genus pro neu-

Gen. 2.

tro. i. Paruulus pro Parū, quod cū non vide-
 ret Hieron. vertit: Paruulus es, vt sis in milli-
 bus Iuda, cōtrā sensum Prophetæ ab Euan-
 explicatū. * Quod si quis, inquit, Hiero. de-
 fendere velit, dicatq; recte translātū: Paruu-
 lus es, alteritis erroris eum accusabit; multo
 enim aliter tota sententia vertēda erat, quā
 ab Hieron. versa est, nēpe sic: Et tu Bethle-
 hē Ephratha minor es, quā, vt sis inter prin-
 cipes Iuda. Hoc nō aliter probat, quā quod
 omnes Hebraicæ linguæ periti ita esse fate-
 buntur, & Chaldæus, qui masculinū gene-
 re accepit Sahir, ita etiā vertit: Et tu Bethle-
 hem Ephratha, quodā modo minor fuisti,
 quā vt numerari potueris inter Chiliadas
 domus Iudæ. Sed hāc trāslationē ineptā, &
 absurdā esse dicit, qui enim cōuenit, vt Beth-
 lehē dicatur minor, quā vt numerari possit
 inter millia Iudæ, & statim sequatur: Ex te
 mihi egredietur, qui sit dominator in Israel,
 quo ratio redditur superioris sententiæ, vt
 indicauit Euang. dicens: Ex te enim exiet
 dux, &c. Deinde quasi parua victoria trium-
 phum canit. Sed vbi, inquit, interim sunt su-
 perstitiosi quidā, qui cœlū terrā miscen-
 dū putant, si quis alicubi à vulgata sacrorū
 librorū editione dissentiant? An dissimula-
 re poterunt Hiero. & quisquis alius, vt ipse
 translulit, hoc loco in vnus adiectiui nomi-
 nis genere discernendo tā periculose erras-
 se, vt eius erroris occasione autoritas Euan-
 gelistæ apud infirmiores propemodū in du-
 biū vocata sit, idq; in re minime obscura, in
 qua etiā Euangelistā clarissimū lumen præ-
 ferentē habuit? Quid putabimus in alijs in-
 numerabilibus locis factū esse, vbi rē per se
 obscuram abstrusa aliqua sermonis proprie-
 tas reddit obscuriorē, & nemo interim sit,
 quē tuto sequi potuerit? Hæc Osiāder verit-
 us fortasse ne se non satis suis, hoc est hæ-
 reticis, probaret, nisi de vulgata nostra edi-
 tione detraheret, quā omnes hæretici odio
 plusquā Vatiniano prosequuntur. Eant nūc
 Orthodoxi autores, & eā reprehendant, vt
 hæreticis faueāt: quibus vel hoc solo nomi-
 ne deberet esse carissima, q; hæreticis inui-
 sa sit. In eadē sententiā ire iam capere nō nul-
 li apud nos, & ne plures eant, breuiter à no-
 bis cōfutāda est. * Et quoniā fundamēto il-
 lo, quo tota nitit, sublato, spē ipsa corruet,
 id euertam⁹ nēpe nomē *אֵינְךָ אֶלֶּם* pro aduerbio
 hoc in loco poni. i. nō paruulū significare, sed
 parū. Principio omnes veteres interpretes,
 noui etiā, quos vidim⁹, ita trāserūt vt Hier.

18

19

& no-

& nomen esse volunt, nō aduerbium. Lxx:
 Et tu dom⁹ Bethlehē filij Ephratha paruula
 es, vt sis in millibus Iuda. Chald. Et tu Beth-
 lehē Ephratha, quæ minima fuisti, &c. Pa-
 ginius: Et tu Bethlehē Ephrathah paruul⁹
 es, vt sis in millibus Iehudah. Leo Hebræus:
 Et tu Bethlehem Ephratha, paruula quidē
 es inter chiliarchias Iehuda. Vatabl⁹: Parua
 es vt sis in millibus Iuda. Galatinus lib. 4. de
 arcanis catholicæ veritatis, c. 13. Paruula es
 in millibus Iuda. Sed quid moramur? Ipse
 Osiāder fatetur recētiores Hebræos omnes
 ita vertere, & quorundā ex eis verba retulit
 Galatinus loco indicato. De veteribus autē
 interpretibus Aquila, Symmacho, Theodo-
 tione, nō videtur dubiū, quin ita quoq; ver-
 terint: quando quidē Hiero. eos sequi solet,
 & nunc nihil diuersum ex eorū trāslationi-
 bus notat. * Erit ne igitur fas, vt vnū Osiā-
 drum vniuersis, & veteribus, & recentiori-
 bus trāslatoribus antepoamus? Sed respō-
 det se his omnibus opponere pontifices, &
 scribas, quos in Euang. consuluit Herodes,
 quasi vero nullo alio modo possint eorū ver-
 ba conciliari cū prophetis. Præterea cū tā
 sepe in scriptura legamus, Parū est, Non pa-
 rum est, ostendar Osiāder ex his locum ali-
 quem, vbi pro Parum, sit in Heb. Sahir. Aut
 ostēdat pot⁹ vbi Sahir aliud significet, quā
 adolescentulū, aut paruulū, minoremq; na-
 tu. Nos enim plurimos locos indicare possu-
 mus, in quib⁹ nemo dubitet ita, vt diximus,
 accipi, vt Psal. 67. Ibi Beniamin adolescentu-
 lus in mētis excessu. Et Psal. 118. Adolescentu-
 lus sum ego, & contēptus, & alia multa. Hæc
 autē significatio nō bene cōuenit cū Parū,
 non enim videtur hoc nomen significare
 qd̄ quouis modo paruū est, sed hominē æta-
 te paruū, vt Gen. 25. Maior seruiet minori.
 Gen. 41. Sederūt corā eo, primogenitus iu-
 xta primogenita sua, & minimus iuxta æta-
 tē suā, Hebr. Et minor, siue minimus, iuxta
 minoritatē suā, si ita dicere liceret. Iob. 30.
 Nunc autē deridēt me iuniores tēpore, Pro-
 iuniores tempore est *אֲנִי וְיָעִיר*. Et multa sunt
 huiusmodi. * Vertamus hoc nomē in aduer-
 biū iuxta phrasin Hebr. quā nos quoq; vfi-
 tatā esse fatemur, & obseruat ab Hiero. in
 Eccl. c. 7. in fine: Et faciamus ex Adolescentu-
 tulus, aut ex Minor natu aduerbia, Adole-
 scentule, & Minus natu, aut Parū etate, siue
 Paruulū ætate, & Latine verba Heb. redda-
 mus: Et tu Bethlehē Ephratha, adolescentu-
 le, aut minus natu, vt sis in millibus Iuda. Po-

Masculinū
 genus, aut
 femininum
 vtrūque
 Hebræi
 pro neutro

21

reli ne reddi absurdior sentus? Ar hoc sona-
 re debuit, si Sahir aduerbij loco ponit, quo-
 niam vt dixi, non Paruū significat, sed etate
 paruū, quod non intellexit Osiāder. Quo-
 modo autem hæc significatio in verba Pro-
 phetæ conueniat, paulo post explicabo, vt
 magis Osiāndri inficitia cū summa arrogan-
 tia coniuncta eluceat. Valeat ergo noua, &
 falsa, & arrogans interpretatio, & veterem
 veram, congruentem, omnibus interpreti-
 bus, & omnibus doctis, omnibusque sæculis
 probatam amplectamur.

Tertia conciliatio est, quæ sola ferē recipi-
 tur à plerisq; Paruula es ð Bethlehē, si muro-
 rū ambitū, & ciuiū numerū consideremus:
 sed re vera magna es, quia ex te egredietur
 maximus rex, & dux, atq; ideo. Euang. dixit:
 Nequaquā minima es. Græci licet breuissi-
 me loquantur, in eam videtur inclinare in
 c. 2. Matth. 1. Chryst. Theop. Euthymius
 &c. Lyranshic, & in Matth. Canus li. 2. de
 Locis, c. 14. Iansenius in Concordia, c. 9. Lu-
 douicus Viues in scholijs. c. 30. lib. 18. de ci-
 uitat. Dei, & nonnulli alij ex recentioribus.
 Nec multum discrepat, quod ait Rupertus:
 Paruula es in oculis hominū, sed nequaquā
 minima es in oculis Dei. Er omnino ita vi-
 detur intellexisse Chaldæ⁹, qui vertit: Et tu
 Bethlehem Ephratha, quæ minima fuisti,
 adeo vt cōputareris inter millia dom⁹ Iuda
 ex te corā me prodibit Melsias, si quis ne-
 get satis quæstioni fieri hac responsione, (na-
 ea verba: *Ex te mihi egredietur, &c.* causam si-
 ne dubio reddunt superioris sententiæ, vt
 Matth. indicauit dicens; Ex te enim exiet
 dux, qui regat populū meū Israel: absurdq;
 loqueretur qui diceret: Tu Bethlehē paru-
 la es, ex te enim egredietur maximus dux:
 dicemus subaudiendum esse aliquid in fine:
 * Paruula es, ex te mihi egrediet, qui sit do-
 minator in Israel, & ideo nō es minima, sed
 maxima: vel: Paruula es cōsiderato murorū
 ambitu, sed maxima es, quia ex te mihi egre-
 diet, qui sit dominator in Israel. Potest etiā
 obijci, Euang. si ita res habet nō integre red-
 didisse sensum Prophetæ, quādo quidē ipse
 vnū dicit: Nō es minima, quia ex te egredie-
 tur, qui regat populū meū Israel: Prophe-
 ta autem dixit duo, nūc paruulam esse, &
 tamē ratione quadam esse maximam. Sed
 & huic obiectioni respondebitur, eadē di-
 xisse Euang. Nequaquā minima es, vt nūc
 videberis cōsideranti murorum ambitū, &
 ciuium numerum. Si autē quis obijciat sub-

22

23

004 audi

audiri in verbis prophetis ea, quæ & nemo possit suspicari esse subaudienda, & quæ ipsi sensui videantur aduersari: ipse enim ait: Paruulus es, vt sis in millibus Iuda, nos autem subaudimus. Et ideo maximus es: *Falsum, est quod obijcitur, immo & sensui Prophetæ congruit, quod subauditur, & lector non oscitans facile sibi persuadet id esse subaudiendum. Cum enim dicat Propheta. Et tu Bethlehẽ Ephratha, paruulus es, vt sis in millibus Iuda: & cõtinuo subditur: Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israel: quis nõ videt hæc verba nõ efficere, vt sit paruulus, sed potius vt maximus sit, alii enim nobilitant vrbes: Adde quod si forte obscurum id erat, iam ab Euangelista explicatum est. Quare probabilissima est hæc solutio, & satisfacere cordato lectori debet. Sed possumus facilius, & expeditius respondere, ita vt nihil etiam subaudiendo omnino Euangelistæ conueniat cum Propheta: Si dicamus verba Prophetæ cum interrogatione esse legenda. Et tu Bethlehem paruulus ne es, vt sis in millibus Iuda? Non sane, ex te enim mihi egredietur, qui sit dominator in Israel. Hoc autem Euangelista declarauit cum dixit: Nequaquam minima es, & c. *Hoc vt ab alijs ante se dictũ referunt Isidorus Clarius in huius loci Scholijs, & Iansenius cap. 9. Concordiæ Euangelicæ, & Viues ira etiã exposuit in Scholijs cap. 30. li. 18. de ciuitate Dei. At non probant, neque confirmant, sed confirmada est, quoniam & expeditissima, vt dixi, & verissima mihi hæc conuictio videtur. Primum notum est, & certum, multa esse in scriptura, quæ nisi pronuntiatione, & gestu adiuuentur, recte intelligi non possint, vt quæ ironice dicuntur, vt Gen. 3. Ecce Adam factus est quasi vnus ex nobis. & 3. Reg. vltimo: Michæa fr̃s debemus in Ramoth Galaad ad pugnandum, an cessare: Cui ille respondit: Ascende, & vade prospere, & tradet Dominus in manus regis. Quæ nisi ironice pronuntientur, mentitus omnino Propheta videbitur, vt ex cõsequentijs perspicuũ est. Et quæ per interrogationem dicuntur: vt Roma. 8. Quis accusabit aduersus electos Dei, Deus qui iustificat: Quis est qui condemnet? Christus Iesus, qui mortuus est, & c. Si sine interrogatione legas. Deus qui iustificat, & Christus Iesus, qui mortuus est absurdus sensus efficitur: intelligitur enim Deum, qui iustificat, accusare, & Christum

Reg.
Verba pronuntiatione, & gestu adiuuanda.

Iesum, qui pro electis Dei mortuus est. Sed adde interrogationem vtique, nihil dicitur commodius. Quis accusabit aduersus electos Dei? Deus, qui iustificat: Christus Iesus, qui mortuus est: Quomodo illos accusabit, qui iustificat, & qui pro eis mortuus est, qui etiam interpellat pro nobis? Ita hæc exposuit Augustinus lib. 3. de doctri. Christiana cap. 3. *Ita ergo aduersari videbitur Propheta: Euangelista. Sed si verba Prophetæ interrogando dicantur, cõsentiant, Proferam præterea locum simillimum, vnde omnia confirmantur, ex Isaia. 49. Paruũ est, vt sis mihi seruus ad suscitanda tribus Iacob, & c. Pro quo Lxx verterunt. Magnũ tibi est, vt voceris puer meus, vt suscites tribus Iacob. Cur Lxx, quod in Hebræo dicitur, Parum est, vertunt: Magnum est: Plane, quoniam & si apud nos nota interrogacionis non sit, ipsi viderũt per interrogacionem legi debere ex traditione maiorũ, qui interrogãdo legebant fortasse. Quod Chaldeus prorsus aperuit, cum vertit: Num quid parum vobis est, quod vocemini serui mei? & c. Si ergo hic, cum nota interrogacionis nullam videamus, (quæ vt arbitror, nulla erat apud veteres) per interrogationem tamen dictum merito accipimus, quia ita Lxx interpretes transtulerunt, qui in re perspicua falli non potuerunt: cur nõ dicamus in Propheta cum interrogatione quoque positum: Et tu Bethlehẽ Ephratha, paruulus es, vt sis in millibus Iuda, quãdo quidem Euangelista vertit: *Nequaquam minima es: Denique extant duo antiquissimi codices Gothici Sancti Isidori contra Iudæos: extant & Biblia Gothica antiquissima, quæ Ecclesia Toleraña dono accepit à Sancto Ludouico rege Gallia, vt tradunt, & honorifice seruat, vt preciosissimũ thesaurum: in quibus omnibus legitur hoc loco: Et tu Bethlehẽ Ephratha, nõ quid paruula es: & c. Verum ante quam reliqua explicem, admodum visum est, in nonnullis veterum libris referentium hoc Michææ testimoniũ iuxta Lxx translationem, ita legi: Et tu Bethlehẽ domus Ephratha, nequaquam minima es, & c. Vt apud Orige. lib. 1. contra Celsum, versus finem, apud Euseb. lib. 6. de Demonstrat. Euang. cap. 13. apud Ambro. lib. 5. epistolarum, epist. 1. apud Augusti. 18. de ciui. cap. 30. & quidem cum se Michææ verba recitare profiteantur. Immo in versione Lxx interpretum, quæ est apud Hierony-

num,

num, eadem est lectio. Sed omnino arbitrator liberiorum errore id factum esse putantũ ita esse debere in Lxx, sicut est apud Marth. Nam apud Euseb. in Græco codice Roberti Stephani plane legimus in loco indicato: Et tu Bethlehẽ domus Ephratha paruula es, siue paruulus. Et Ambro. loco citato paulo post ait: Propheta dixit: Minimus es: Euangelista: Nõ minima es, quæ discrepãtia verborũ est, non sensuum. Quamuis video etiam obliuione ipsorum patrum fieri potuisse, vel potius perspicuitatis causa, quoniam apertius quod ipsi volebant, dictum est ab Euangelista, quam à Propheta: & ideo consulto vt utriusque verba miscerent. Quod apertius conuenit in Chrysothomo, qui in Demonstratione: Quod CHRISTVS sit Deus, ita ait, Et alius locum, in quo nasciturus erat, ostendit dicens: Et tu Bethlehẽ terra Iuda, nequaquam es minima in principibus Iuda, ex te enim egredietur dux, qui reget populum meum Israel. Et exitus eius ab initio à diebus sæculi. At hoc non est ab autoribus explicatũ, sine quo tamen recte Prophetam intelligi non potest, Cur Bethlehẽ dicatur ¶ ¶ ¶ cum probauerimus eo nomine significari hominẽ natu minorem, siue adolescentulum. Et si mul explicabitur cur dixerit: Et tu Bethlehẽ paruulus es, cum constet nomina vrbium, & oppidorum feminea esse, qua causa Marth. dixit: Nequaquam minima es. Iansenius quidem dixit, subaudiendum esse, Vicus, quod & alij senserunt, vt sit: paruulus vicus es, sed nomen Hebraicum masculini generis signari oportuit, quod cum signatum esset, iterum quereremus, cur vrbs dicta sit Sahir: id est, adolescentulus, aut minor natu. Est ergo in memoriam reuocandum quod adnotauimus Hamos. 5. num. 3. Scripturam loqui de vrbibus, perinde ac si homines essent, aut mulieres, vt in eodem capite. Virgo Israel proiecta est in terram. Et Ezeci. 16. dicitur Ierusalem: Soror tua maior Samaria, ipsa & filia eius, quæ habitant ad sinistram tuam. Soror autem tua minor te, quæ habitat à dextris tuis, Sodoma & filia eius. * Quã phrasin Lxx minime ignorantes, Iosue. 14. vbi nos habemus: Nomen Hebron ante vocabatur Cariatharbee, Adam maximus ibi inter Enacim situs est. Et in Heb. est Adam maximus in Enacim ipse, siue homo maximus (nam Adam Hebræis & proprium nomen est primi parentis, & cõ-

Regul.

29

mune omnium hominum) ipsi verterunt, *μικρόπολις τῶν ἐναντιῶν*, id est, Metropolis Enacim hæc, hoc est, ipsa est maxima omnium vrbium, quæ fuerunt in terra gigantũ illorũ, qui erant de stirpe Enac. Atq; vtraque versio satis apra est. Quare de Bethlehẽm Propheta loquitur, quasi de homine adolescentulo, & quia adolescentuli, siue pueri, nõ sunt inter maiores honorandi, & numerandi, præterea etiam parui sunt, nec eam molem corporis habent, quam virilis poscit ætas, recte ait, ò Bethlehẽm, adolescentulus es, paruulus es, vt possis inter millia Iuda computari, & honorari, minimus hominũ cio es, vt computeris inter principes, quos habet terra Iuda. Propterea etiam Lxx dixerunt *ἐν ἡρώδῃ*, id est, paruulus es. At Euangelista apertius, quasi de vrbe locutus est: Nequaquam minima es, quamuis in verbo sequenti ad eandem metaphoram, & phrasin Propheta redijt. Nũc explicemus quid sit: *in millibus Iuda*, & cur Euangelista dixerit: In principib; Iuda. * Iansenius docet causam huius varietatis esse duplicem Hebraici nominis significationẽ, nam *מִלְיָא* significat millia, & principes. Sed hinc videtur effici, cum Euangelista minime decipi potuerit, deceptum esse nostrum interprete ambiguitate vocabuli, qui vertit, *In millibus Iuda*, cũ Euangelista doceat vertendũ fuisse, In principibus Iuda. Quod si ille deceptus est: Lxx etiã, & Chaldeus, & plurimi interpretes decepti sunt, qui similiter verterunt. Possemus pro Iansenio respondere vtrumque significatum fuisse à Propheta, sed cum Hieronymus videret alterum expressum esse ab Euangelista, alterum ipse expressit, vt vtraque significatio intelligeretur. Sed melius fortasse dicemus, Millia in scriptura pro magno quouis numero poni, id est, pro multitudine, vt Cant. 5. Dilectus meus candidus, & rubicundus, & electus ex millibus. Pro quo in Hebræo est: Electus ex multitudine. Quoniam ergo Propheta multitudinem posuerat, neq; cuius rei esset illa multitudo, indicauerat, hoc Euangelista exposuit dicens: In principibus Iuda. Principes autem vocat nobiliores vrbes, ac si de hominibus loqueretur, nam *ηγέμων* est princeps, aut dux, ab *ηγώμω*, quod est, præco, aut duco. Sensus ergo est: O Bethlehẽm Ephratha, paruula ne vrbs es, vt numereris inter tam multas vrbes, quæ sunt in tribu Iuda? Non sane, sed omnium

30

Millia.

maxima, & nobilissima. Causa autem red-
ditur sequentibus verbis.

31 *Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Is-
rael.* Hic iam videmus sensu nihil discrepare
Euangelistam, qui dixit: Ex te enim exiet
dux, qui regat populum meum Israel. Et
enim Propheta dixit *לך יצא דוד*, id est, domina-
tor, Lxx *αὐτὸν* quod idem est, vt regia Chri-
sti potestatem exprimerent. Euangelista
dixit: Dux, quod principatus nomen est, &
addidit verbum *ποιμαίνω*, id est, pascat, pro
quo noster interpres posuit Regat, videlicet
more pastoris. Ita etiam Psal. 22. Domi-
nus regit me, & nihil mihi deerit, pro Re-
get, est *ποιμαίνω*, pascet. Quo verbo & eadem
regia potestas declaratur, & ratio dominan-
di, ac regendi, quod sicut pastor futurus sit,
in quo paterna cura ostenditur. Vnde Ho-
merus propter vtrumq; Agamemnonem,
quem mire vbique collaudat, passim vocat
ποιμὴν λαοῦ, id est, pastorem populorum. Id
circo de CHRISTO & hoc prae dictum erat
Ezec. 34. Et suscitabo super eas pastorem
vnum, qui pascat eas, seruum meum Dauid.

32 * Notandum etiam illud: *Ex te mihi egre-
dientur.* Loquitur enim de eo pater, quomo-
do patres loqui solent de filiis, Mihi natus
est filius. Gen. 21. Vocauitque Abraham no-
men filij sui, quem genuit ei Sara, Isaac, &
cap. 24. Filia sum Bathuelis filij Nachor, quae
peperit ei Melcha. Ita Rom. 1. Qui factus
est ei ex semine Dauid secundum carnem.
Ira etiam ceterae gentes loquuntur. Vt:

6. Encid. *Quem tibi longaeuo seruum Laonia coniux
educet Silius regem, regumque parentem.*
Et Homerus:

Iliad 5. *ἐκ γὰρ ἐμῶν γένος ἐσσι, ἐμὸν δὲ σὺ γένεο ποίησθαι, id est,
Ex me enim genus es, & mihi te genuit ma-
ter. In eo quod ait: Qui sit dominator in Israel.*
Impius R. Dauid, & Christiani nominis ho-
stis putat probari IESVM Dominum no-
strum non esse Messiam. Christianis autem,
inquit, qui IESV Nazareno hanc prophe-
tiae partem attribuentes, ipsum & in Beth-
lehem natum esse, & Deum ab initio, &
diebus saeculi fuisse affirmant, ex eo respon-
sum datur, quod ipse in Israel dominator
non fuit, sed magis illi de Israel dominari
sunt ei. * Ad alterum de diebus saeculi, siue
aeternitatis paulo post, nunc ad hoc, de quo
agimus, respondeamus. Errat perfidus Iu-
daeus nesciens scripturas, neque virtutem
Dei. Et quia nihil norunt, nisi carnaliter
interpretari, nullum Israellem agnoscit, nisi

33
Israel

secundum carnem natum ex Israele. Nos
scimus ex Paulo esse Israellem secundum car-
nem, & secundum spiritum, siue Israellem
Dei, scimus omnes credentes siue ex Iudaeis,
siue ex gentibus vocari Israelitas, vt elegan-
ter docuit Apostolus Rom. 9. & vocari do-
mum Iacob, & Sion, vt Luc. 1. Et dabit illi
Dominus Deus sedem Dauid patris eius, &
regnabit in domo Iacob in aeternum. Et
Psal. 2. Ego autem constitutus sum rex ab
eo super Sion montem sanctum eius. Quod
si de solo Israele secundum carnem esset pro-
phetia, nonne multa Iudaeorum millia con-
uerfa sunt ad CHRISTVM praedicantibus
apostolis? De quibus Iacobus ait: Vides fra-
ter quot millia sunt in Iudaeis, qui credide-
runt? Deinde propheta docent, vt vidimus
Hof. 3. Iudaeos in fine saeculi ad Christum
esse conuertendos, & quotidie multi con-
uertuntur. Dominator ergo est in Israele
IESVS noster Nazarenus. * Et quia illi noui
testamenti libros non recipiunt: ex ijs, quos
recipiunt, possumus illis probare Israellem
vocari etiam eos, qui ex gentibus veniunt
ad CHRISTVM. Satis autem erit vnum, aut
alterum locum indicare, vt ex ijs similes in-
telligantur. In Hofae scriptum est: Et con-
gregabuntur filij Iuda, & filij Israel pariter,
& ponent sibi met caput vnum. Dicat Iu-
daeus, qui nam sint hi filij Israel. Non decem
tribus, alioqui intra paucas lineas sibi ipsi
Propheta aduersaretur, dixit enim paulo
ante: Voca nomen eius, Absque misericor-
dia, quia non addam vlra misereri domui
Israel, sed obliuione obliuiscar eorum. Quod
de decem tribuum perpetua captiuitate di-
ctum est, vt suo loco demonstrauimus. Non
de hominibus aliarum tribuum, qui erant
cum tribu Iuda, nam ij nomine Iuda intel-
liguntur, neque quidquam dicitur de domo
Iuda, aut de viris Iuda, siue de Iuda, quod
non ijs quoque commune sit. Necessse est ergo
filios Israel vocari, qui ex gentibus credituri
erant. * Et Iere. 31. Ecce dies venient, dicit
Dñs, & feriam domui Israel & domui Iuda
foedus nouum, non secundum pactum, quod
pepigi cum patribus eorum, in die qua ap-
prehedi manum eorum, vt educerem eos
de terra Aegypti, pactum, quod irritum fe-
cerunt, & ego dominatus sum eorum, dicit
Dominus. Sed hoc est pactum, quod feriam
cum domo Israel post dies illos. Dabo legem
meam in visceribus eorum, & in corde eo-
rum scribam eam, &c. Quod nam est hoc

foedus

foedus nouum, quod vocat *ברית*, id est, te-
stamentum, pactum, nisi lex Euangelica,
quae non est scripta in tabulis lapideis, vt ve-
tus, sed in tabulis cordis carnalibus? Cum
autem hanc legem ex Israele secundum car-
nem pauci admodum, ex gentibus autem
infinita pene multitudo susceperit, in qui-
bus fieri experimur, quod ait Propheta, id
est, nouam legem eos accepisse in corde
scriptam, & in visceribus, Deum esse eis in
Deum, illos autem ei in populum, & cetera,
quis dubitet Israellem etiam vocari, qui ex
gentibus venerunt ad Euangelium, nam
multo plenius in illis impleta est propheta,
quam in populo Iudaeorum? Sed hoc aper-
tius etiam in nostro propheta videbimus.
nu. 74. vsque ad 80.

36 *Et egressus eius ab initio, a diebus aeternitatis.*
Quoniam dixerat: Ex te egredietur, ne ho-
mo tantum putaretur is, qui egressurus di-
citur, vt Dauid, qui etiam natus fuerat in
Bethlehem, recte addidit: *Et egressus eius ab
initio, a diebus aeternitatis,* quae verba diuina
CHRISTI naturam apertissime compro-
bant contra Iudaeos, & contra Arianos. Est
autem, quemadmodum ait Hieronymus:
ac si diceret: Carnis assumptio diuinam non
impedit maiestatem, de me enim natus est
ante omnia saecula, & temporum conditor
in tempore non tenetur. Ab initio, id est,
antequam quidquam fieret. Ne autem pos-
semus excogitare vllo modo tempus, aut
durationem, qua coeperit esse, addit: A die-
bus aeternitatis. Itaque quamuis egressus plu-
rali numero dicantur, quod est in Hebraeo
apertius *יְצֵאָהוּ*, id est, egressiones eius, &
in Graeco *ἐξοδη*, non de duplici CHRISTI
natiuitate nunc loquitur, (vt vult Galatinus
citans suum Rabbenu Haccados lib. 4. cap.
13, & quidam recentiorum) sed tantum de
diuina, & aeterna natiuitate, vt volunt ve-
teres patres, Hieronymus, cuius iam expo-
sitionem retulimus, & Euseb. libr. 7. de De-
monstr. Euang. cap. 2. Demonstratione. 4.
Chryso. in Demonstratione. Quod CHRIS-
TUS sit Deus, & in illud Psal. 44. Sedes tua
Deus in saeculum saeculi, Cyrillus libr. 2. de
Trinitate versus finem, & in homilia quadam
contra Nestorium, quae est quarta, ex pau-
cis, quae sunt post eius epistolas, & Theodo-
retus, & Rupertus. * Nec immerito hoc
dicitur, quoniam de humana natiuitate iam
dixerat: Ex te mihi egredietur, &c. nec ne-
cessse erat continuo iterum dicere, vt bene

ait Chryl. locis citatis, sed quod non erat di-
ctum, id est, de diuinitate id addendum fuit.
Nec potest recte explicari quomodo egres-
sus Christi secundum carnem sit ab initio,
a diebus aeternitatis, nisi nobis a Galatino
obtrudi patiamur somnia Iudaeorum, par-
ticulam materiae, ex qua virgo Maria for-
manda erat, signatam fuisse in Adam a die-
bus aeternitatis, siue saeculi, id est, ab initio
mundi, inde per successiones ad beatissimam
virginem venisse. Quae persuadere nobis
ninitur lib. 4. cap. 13. & lib. 7. cap. 1. & 3. & 4.
Sed falsa esse haec, neque alio modo corpus
virginis fuisse in partibus, quam corpora ce-
terorum, satis docet S. Thom. 3. part. qu. 31.
artic. 6. Quare patres pro eodem accipiunt
Ab initio, & a diebus aeternitatis, siue saeculi,
vt cum Lxx legunt. Cur igitur *Εγρεσsus*,
pluraliter dicit, Si tantum de diuina, eademque
simplicissima natiuitate sermo est? Ad hoc
ita respondet Varablus: Plurali vtitur, quia
semper procedit a patre iugi emanatione,
& processione, heri, hodie, & olim. Placet
responso, cuius sensus est, quia haec natiui-
tas coexistit multis durationibus, & varie-
tibus temporum, & aeternitari ipsi, perin-
de ac si multae natiuitates essent, quae varijs
temporibus fierent. Sed addamus alte-
ram petitam ex obseruatione locutionis
scripturae. Solet illa in rebus maximis nomi-
nan dis plurali vt pro singulari, siue quan-
titate sint magna, siue qualitate. * Habent
enim Hebraei propter energiam linguae
suae varia genera locutionum ad ampli-
ficandum, vt Iob. 40. Ecce Behemoth,
quem feci tecum. Behemoth pluralis est, &
ponitur pro magna bestia, quae videlicet ta-
tae molis est, vt multas in se continere videat-
ur. Prou. 1. Sapientia foris praedicat, in pla-
teis dat vocem suam. Hebr. *הוֹדוּתָא*, id est,
sapientia. Loquitur enim de sapientia diui-
na, quae omnem continet sapientiam. Ira Deum
vocat scriptura plurali numero *עֲדָיִם*, id
est, iudices, quod in se contineat omnes iu-
dices, id est, omnem ad iudicandum pote-
statem, & sapientiam. Eadem ratione dici-
tur pluraliter Dominus, id est, *אֱלֹהִים*, quod
omnem contineat dominatum. Eadem cau-
sa opinor magnum draconem vocari *תַּנְיָנִים*,
id est, congregationem eorum, quod in vno
multi videantur esse congregati: quod est
in Hebr. Psal. 73. Tu confregisti capita dra-
conis, id est, Diaboli draconis maximi. Et
Psal. 103. Draco iste, quem formasti ad il-
lud-

Regul
38
In rebys
maximis
scriptura
plurali vti-
tur pro sin-
gulari.

Leuiathan.

audendam ei. Isa. 27. In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & forti super Leuiathan serpentem vectem, & super Leuiathan serpentem tortuosum. Leuiathan vocat Diabolum, quasi draconem magnum, plenum & ferocitate, & veneno. Ita ergo natiuitatem omnium nobilissimam, & que perfectionem omnium natiuitatum continet, egressus vocauit.

39 Quomodo ex his verbis probetur Christi diuinitas aduersus Iudaeos, & Arianos.

Sed magna est in hoc loco quaestio, atque eo difficilius explicatu, quo intacta relicta est ab autoribus, quomodo possimus his verbis vel Iudaeos conuincere, vel Arianos, cum constet ex scriptura haec, quibus nos demonstrari CHRISTI diuinitatem arbitramur, nempe, Ab initio, & A diebus aeternitatis, dici etiam de rebus creatis, quae tempore ceperunt. Nam pro: Ab initio, est in Hebræo בְּרֵאשִׁית, quod de paradiso dicitur. Genes. 2. vbi habemus: Plantauerat autem Dominus Deus paradysum voluptatis à principio. Isa. 45. Quis auditum fecit hoc ab initio? Psal. 76. Cogitavi dies antiquos, Hebr. Dies בְּרֵאשִׁית. Similiter pro eo, quod nos hic habemus: A diebus aeternitatis, in Hebræo est, A diebus בְּרֵאשִׁית, in Græco: A diebus αἰώνων, id est, sæculi. Sed holam, & dies holam scriptura saepe accipit pro longissimo tempore, & de rebus creatis dicuntur, vt Ham. 9. Et reedificabo eum, sicut in diebus antiquis, Hebr. In diebus holam. Deut. 32. Memento dierum antiquorum, cogita generationes singulas. Similiter αἰών, siue sæculum, saepe non aeternitatem significat, sed longissimum tempus, siue quod praecessit, siue quod futurum est, & ita dicitur toties in scriptura: A sæculo & vsque in sæculum. Ita etiam apud Homerum, Penelope mortem sibi optans, causam reddit:

Ab initio.

Ἴνα μηκέτι δ' ἄνθρωποι κτάσθωσαν αἰώνων ἀδύνατον.

Dies sæculi.

id est, ne adhuc animo lugens, in sæculum macerer. * Immo vero si rem ad viuum rescare volumus, neque Aeternum quidem semper dicitur quod principio, vel sine caret, sed quod vetustissimum est, etiam si aliquando ceperit, & quod diu duraturum est, etiam si aliquando finem sit habiturum. Nec mirum cum pro aeterno in Hebr. Semper fere sit holam, in Græco autem αἰών, siue αἰώνιον. Quod etiam patres docent. August. lib. 16. de ciuit. cap. 26. & in libro contra Origenistas, & Priscillianistas, ca. 6. tradit αἰώνιον, siue aeternum, in scriptura dici quod non habet

18. Odyss.

id est, ne adhuc animo lugens, in sæculum macerer. * Immo vero si rem ad viuum rescare volumus, neque Aeternum quidem semper dicitur quod principio, vel sine caret, sed quod vetustissimum est, etiam si aliquando ceperit, & quod diu duraturum est, etiam si aliquando finem sit habiturum. Nec mirum cum pro aeterno in Hebr. Semper fere sit holam, in Græco autem αἰών, siue αἰώνιον. Quod etiam patres docent. August. lib. 16. de ciuit. cap. 26. & in libro contra Origenistas, & Priscillianistas, ca. 6. tradit αἰώνιον, siue aeternum, in scriptura dici quod non habet

40 Aeternum.

finem, aut vsque in huius sæculi tenditur finem. Vt Isa. 34. de Ierusalem: Ascendet fumus eius in sempiternum. Et in quaestionibus in Genes. qu. 3. docet aeternum dici in scriptura, cuius finis non constituitur, vt etiam apud Horat.

seruet aeternum, quia paruo nesciet vii. Damaſc. lib. 2. cap. 1. ait αἰώνια, id est, sæculum, accipi pro vniuersi cuiusque hominis vita, quomodo acceperunt Homerus, & Horatius in verbis citatis, & apud eundem Homerum Sarpedon Saucius Hectorem precatur.

Πριαμίδην, μὴ δῆμιε ἔλασθ' ἀναστόμην ἰάσθης κείσθαι, ἀλλ' ἐπάμυνον, ἐπὶ τῶν ἡρώων αἰών. Ἐν πόλει ἴμετέγου. Hoc est: Priamide, ne me praedam Danais sinas lacere, sed auxiliare: postea etiam me deferrat æon, (id est, vitæ meæ tempus) In vrbe vestra.

Accipi etiam dicit pro vniuersa vitæ presentia, id est, pro totius temporis termino, quod ante docuerat Arist. libr. 1. de caelo, cap. 9. * Loci scripturae apertiissimi sunt: Exho. 21. Perforabitque aurem eius subula, eritque ei seruus in aeternum. Psal. 23. Et eleuamini portæ aeternales, cum tamen aliquando non fuerint. Legimus etiam in Paulo tempora aeterna, siue sæcularia, pro antiquis imis, siue ab initio mundi, vt Rom. vltim. Secundum reuelationem mysterij temporibus aeternis taciti, quod nunc patefactum est per scripturas prophetarum: Loquitur autem de iudæis, & mysterio CHRISTI. Ad Titum. 1. In spem vitæ aeternæ, quam promisit, qui non mentitur, Deus ante tempora sæcularia, manifestauit autem temporibus suis verbum suum. Vtroque loco vocat χρόνος αἰώνιος, quæ videlicet currere ceperunt ab initio sæculi. Ita etiam sæculum accipiunt Euangelistæ pro initio mundi, vt Luc. 1. Sicut locutus est per os sanctorum, qui à sæculo sunt prophetarum eius. Iohan. 9. A sæculo non est auditum, quod quis aperuit oculos cæci nati. Quæ si ita sunt, non est mirandum Dauidé Kimhi aduersus Christianos hæc scripsisse: Et cum Messiam Deum esse probant, eo quod à diebus sæculi fuisse dicatur: responde eos in hoc falso argumētari, cum ante mundi initium Deus fuerit, & per eos tunc ipsum creatum fuisse seque retur, quod absurdum est dicere, &c. * Ac si dicat: Non possunt hinc probare suum Iesum esse Deum, quoniam Deus ante sæculum est. Michæas autem non dicit Me-

Horat. lib. 1. epist. 10.

41

Obiectio R. Dauidi aduersus Christianos.

42

nam

Math. 25.

siam ante sæculum fuisse, sed à diebus sæculi. Præterea omnia, quæ in scriptura aeterna fore promittuntur, hac eadem responsione eludi poterunt. Et cum Origenes, & eius sectatores poenas dānatorum aeternas esse negauerint, quomodo illos conuincemus: Nā si de Matthæi Euangelio protulerimus: Et ibunt hi in supplicium aeternum, iustitiam in vitam aeternam, aeternum, & αἰώνιον esse dicit, quod multo tempore duraturum esse iam fortasse aliqui dicat inutile esse ita morose proprietates vocabulorum expendere, neque inuari eare Ecclesiam, sed labefactari eius arma, ac retundi. Sed huius ego inscitia misertus dicam non latere hæc Iudæos, aut hæreticos, quare si impræmeditatione, atque imparati cum illis disputantes hæc objiceremus, neque pro veritate responderem, vimque testimoniorum tueri sciremus, risum illis moueremus, ac pertinacius in posterum in suis erroribus hærerent. Quare multum sine dubio Ecclesiam fidem, & eos, qui aduersus Iudæos, aut hæreticos disputaturi sunt, iuuat quisque ea prævidet, quæ illi responsuri sunt, & ea refutare, & coarguere docet.

43

Difficilis omnino quaestio est, sed si tantum verba nostri prophetae explicare velimus, non erit difficile diuinitatem CHRISTI tueri. Etenim dicere possumus egressus eius vocari opera, per quæ egrediebatur, & in cognitionem hominum se se dabat, vt cap. 1. num. 5. diximus Deum egredi, cum aliquo opere mirabili ostendit potentiam suam. Quis dicat, ab initio mundi, & à diebus primis operabatur is, qui nascetur in Bethlehæm. Hieronymus: Egressus eius ab initio aeternitatis siue ab initio sæculi: quia semper ipse locutus est per prophetas, & sermo Dei factus est in manu eorum. Ostenditur autem Deus esse, qui ab initio operabatur, & nihil aliud est, quā si diceret: Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil, quod factum est. Verum & si dicamus exitus eius vocari diuinam natiuitatem, vt ex partum sententia explicauimus, liceret dicere, aeternitatem non probari necessario ex eo, quod egressus eius sint ab initio, neque ex eo, quod sint à diebus aeternitatis, si hæc disiungamus, ac si alterum cum altero iungamus, probari omnino. Neque enim inueniemus vnquam de re, quæ aliquando ceperit, scriptum, simul: Ab initio, & A diebus aeternitatis. Nam geminatio auget valde, vt si dicat, In sæculum, non est neces-

Iohan. 1.

te aeternitatem intelligere: Si vero dicas: In sæculum, & sæculum, aut in sæculum sæculi, aut, In sæcula sæculorum, proculdubio aeternitas indicatur, vt diximus cap. 4. nu. 47. * Sed ne defugere videamur, & aliorum locorum, qui obiecti sunt, vim, atque intelligentiam, aperiamus: prima obiectio ita videtur posse solui. Scriptura solet saepe dicere. Ab initio, pro Ab aeterno. Vt Prou. 8. Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quidquam faceret à principio. Ab aeterno ordinata sum, & ex antiquis antequam terra fieret. Et I. Iohan. 1. Quid fuit ab initio, quod audiuiimus, &c. Tunc autem ab initio, non significat à tempore, quo res esse ceperunt, sed antequam quidquam fieret. Hoc autem dicit scriptura saepe pro eo, quod est, Ab aeterno, vt Psal. 89. Priusquam montes fierent, aut formaretur terra, & orbis, à sæculo, & vsque in sæculum tu es Deus, Ephe. 1. Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, vt essemus sancti, & immaculati. Loquitur autem ita scriptura, quoniam antequam orbis fieret, non erat nisi aeternitas. Ita vero accipi: Ab initio, pro Antequam quidquam fieret, vel illud docet, quod in Psal. 54. Vbi legimus: Exaudiet Deus, & humiliabit illos qui est ante sæcula, pro eo quod Lxx dixerunt, Ante sæcula, in Hebræo vnica est dictio בְּרֵאשִׁית, id est, initio, בְּרֵאשִׁית autem (vt docet Hieronymus, in illud Gal. 1. * Vt eriperet nos de presenti sæculo nequam) cum scribitur siue litera י, significat annum iubilei, id est, quinquagesimum, vt Exhod. 21. Eritque ei seruus in aeternum. Cum habet literam י, significat aeternitatem. Itaque propria huius nominis notio hæc est, vt id, quod finem non habet, aut principium non habuit, hoc nomine intelligatur. Idemque nobis significat Aeternum, siue Aeternitas, & Græcis αἰών, siue αἰώνιον. Ita enim docuit Aristot. 1. de caelo, cap. 9. αἰών significare finem, qui continet vniuersum tempus infinitum, eo quod semper sit, & dictum esse αἰών ab αἰώνιος, id est, ab eo, quod semper sit. Dixit hoc iuxta errorem suum, quo tempus semper fuisse, & semper futurum existimauit. Quare Aristoteli αἰών significat durationem, quæ principio caret & fine. Sed quoniam quæ incertum, & remotissimum principium, aut finem habent, perinde hominibus censentur, ac si principio carerent, aut sine: hinc fit vt similitudine, siue pro-

44

Ab initio.

45

αἰών.

Sæculum.

portione

porcione quadam, tamen minus proprie, ad res etiam huiusmodi hæc nomina transferantur, Holā, Æternum, ut in obiectiōne satis probatū est. Ex quo multa scripturæ, & sanctorū patrum, qualia iam retulimus, perspicue intelliguntur. Dicitur etiā æternum ex hypothesi quadam, quod finē quidem, aut principium habere non dubitatur, sed si res essent æternæ, id quod de eis dicitur, esset etiam æternum, ut in propositis exemplis: Perforabitque aurem eius subula, eritque ei seruus in æternum. Si enim huiusmodi homo nunquam esset moriturus, semper esset seruus, nulla temporis successione manmitteretur. Ita qui paruo nascitur ut æternum seruiret, si æternum viveret. Et Penelope si æternum coniuge suo careret, æternum cruciaretur. Itaque proprie in his omnibus accipitur æternum facta illa hypothesi. * Sed quoniam vocabula, nisi quid cogat aliter interpretari, semper proprie accipienda sunt, & hæc regula non magis scripturæ, quam omnium disciplinarum est, semper æternum intelligemus, quod durationis terminum nō habet. Atque idem dico de Holā, & de Æone, siue sæculo. Ut cum dicitur Psalm. 44. Sedes tua Deus in sæculum sæculi, & Dan. 12. Et qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates: Nihil est, quod nos cogat improprie accipere, dicemus ergo proprie accipi. Similiter: Et ibunt hi in supplicium æternum, iusti autem in vitam æternam. Proprie hic æternum ponitur, quia nihil est quod coarctet, & (ut Dialecticorum more dicamus) restringat hæc æternitatem. Est enim anima immortalis, & immortalia esse par est eius præmia, & supplicia. At cum dicitur in Hamos: Et reedificabo eū, sicut in diebus antiquis, aliquid additur, quod æternitatem proprie capi non sinat, si quidem quod ædificatum est, initium aliquādo habuit: ideoq; Hieronymus pro: In diebus Holā, vertit: In diebus antiquis. Illud etiā: Memento dierum antiquorum, cogita generationes singulas: Cogitavi dies antiquos, & annos æternos in meate habui. Nam qui cogitat generationes, aut annos æternos, id est, quæ illis annis gesta sunt, ea cogitat, quæ aliquando nō fuerunt. * Et cum annos æternos, siue sæculares (nā idem vocabulum in Græco est) commemorat Paulus, satis declarat se loqui de re, quæ habuit initium. Nam cum dicit, Ante

46

Ham. 9.

Deut. 32. Psal. 76.

47

tempora sæcularia, nihil dicit de æternitate, ante quam nihil est. Cum meminit myserij temporibus æternis taciti, in æternitate neque erant anni, neque quidquam tacitū esse poterat, quia extra Deum nihil erat, & Deo nihil unquam fuit ignotum. Si igitur æternitas Dominatoris, qui nasciturus prænuntiatur in Bethlehem, cuiquam videtur non satis contra aduersarios constabilita cū dicitur: Egressus eius ab initio, propterea additur: A diebus æternitatis, ut dubitare nemo possit, & omne os infidelium obstruatur. Solet enim scriptura geminatione verborum, vel eorundem, vel idem valentium res magnas confirmare, quas certas, & indubitatas esse vult. Ut Prou. 8. Dominus possedit me in initio viarum suarū. Sed ne putes sapientiam cum mundo cepisse, subiicit: Antequam quidquam faceret à principio. Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis: ne putes antiqua dici prima mundi nascentis exordia, vide quid sequatur: Antequam terra fieret. Eccli. 24. Ab initio, & ante sæcula creata sum, Priusquam montes fierent, aut formarentur terra, & orbis, à sæculo, & vsque in sæculum tu es Deus. * Manent ergo firma, & inconcussa scripturæ testimonia aduersus hæreticorū, & Iudæorum cauillationes, præfertimque Dauidis Kimhi: tamen si iste adeo stultus est, ut suis ipse verbis retexat, quod texere voluerat. Obijcit enim sibi illud: A sæculo, & vsque in sæculum tu es Deus, respōdetque, ibi A sæculo positum esse pro Ante sæculum: nec videt homo inconsideratus, se nobis suis verbis præbere responsionem, ut dicamus, eodem modo cum dicitur: Egressus eius ab initio à diebus æternitatis. Ab initio poni, pro Ante initium, & A diebus æternitatis siue sæculi, pro ante dies sæculi, si ita æternitatem, aut sæculum accipere vellemus.

Propter hoc dabit eos vsque ad tempus. Propter hoc, id est, quia CHRIS TVS in Bethlehem nasciturus est ex tribu Iuda, dabit eos, id est, Iudæos in terra sua manere parietur reuersos ex captiuitate Babylonica, neque dispergi, aut perire sinet vsque ad tempus, quo gentilitas, quæ prius erat sterilis, pariet multos filios coniuncta cum CHRIS TO, iuxta illud, quod ex ca. 54. Isaiæ ad hoc citauit Paulus Gal. 4. Letare sterilis, quæ non parit, erumpe, & clama, quæ non paritur, quia multi filij desertæ, magis quam eius, quæ

Tit. 1. Rom. vi.

Regul. Geminatione verborum, vel eorundem, vel idem valentium res magnas confirmare, quas certas, & indubitatas esse vult.

Psal. 76.

48

habet

49 habet virum. * Atque ita factum est, nam ut ex eo populo nasci posset Dominus, atq; in eo per carnē conuersari, & docere, mansit in patria sua, gens Iudæorum varijs licet casibus agitata: & eo tempore, quo gentiū multitudo intrabat in Ecclesiam, vastata est à Romanis, & in alienas sedes translata. Atque hoc tempore, quo sterilis ante gentilitas, & non parturiens parturire cepit, & parere, synagoga, quæ solebat esse secunda, parere desijt ex cæcitate Iudæis, & Euangelio resistentibus, iuxta illud. 1. Reg. 2. Donec sterilis peperit plurimos, & quæ multos habebat filios infirmata est. Et hoc ipsum putat Hieron. mylice significari verbis illis Ecclesiast. 3. Tempus nascendi, (siue, ut ipse legit, pariendi) & tempus moriendi, quia cum nati sunt gentiles, mortui sunt Iudæi. Ita parturientem interpretantur Hieronymus, Theodoretus, Lyranus, Varablus. Possumus tamen interpretari parientem beatam virginem Mariam, ut Hieronymus secundo loco interpretatur, ut Eusebius lib. 7. de Demonstr. Euang. cap. 2. modo intelligamus cum dicitur, Parturiens, nullum dolorem, nullamque difficultatem pariendi declarari, sed simpliciter dici, ac si diceretur: vsque ad tempus, quo pariens pariet, ita enim est omnino in Hebræo. * Et quāuis melius mihi hoc videtur ad gentilitatem referri, quoniam tūc te vera pariebat, cum venerunt Romani, & tulerunt locum Iudæorum, & gentem: quod non est factum cum immaculata virgo peperit, sed post annos septuaginta: tamen potest hic quoque sensus admitti, quoniam paulo post virginis partum deleti sunt. Paulo, inquam, quoniam septuaginta anni, aut quadraginta post mortē CHRIS TI, non magna summa censetur in magno numero annorum, qui ab hac prophetia vsq; ad excidium Ierusalem computantur. Est igitur totius capitis cum verbis, quæ modo interpretamur, hic contextus. Quamuis magna te felicitas in futurum tempus maneat o Ierusalem, prius tamen propter auaritiam, & rapinas tuas vastaberis, & diripieris. Obsidebunt te Chaldei, & principes tuos contumeliose tractabunt. Tu autem Bethlehem, quantumuis nunc parua, atque abiecta videaris, omnium horum bonorum caput, & initium futura es: ex te enim prodibit CHRIS TVS Deus, & homo. Et ut de te nasci possit totius mundi salus, & verorum Israelitarum rector,

& dux, sustinebit interea Deus iniquissimos mores Iudæorum, reducenturque de captiuitate Babylonica, & quamuis digni erant, qui penitus perderentur, parietur eos Deus incolumes in patria sua manere, donec prædicetur Iudæis Euangelium.

Et reliqua fratrum eius conuertentur ad filios Israel. Reliqui fratrum eius sunt Iudæi, qui tempore illo crediderunt, ut apostoli, & eorum discipuli, & alij, qui conuersi sunt, ut recte exposuit Euseb. libr. 7. de Demonstr. Euang. cap. 2. Proprie enim reliqui dicuntur, qui ex magna pereunium multitudine seruati sunt, ut ex Isaiā, & Paulo docuimus. Hamos 9. num. 38. Qui fratres dicuntur CHRIS TI, quia ex eodem populo, & ex eisdem patribus sunt. Filius autem Israel vocat prophetas, & patriarchas. Hiero. Et fratres CHRIS TI, id est, apostoli, conuertentur ad prophetarum, & patriarcharum fidem, qui venturum CHRIS TVM annuntiauerunt, & complebitur Psalmi vaticiniū: Pro patribus tuis nati sunt tibi filij, & cetera, quæ sequuntur, Psalm. 44.

Et stabit, & pascet eos. Quamuis tūc peribunt Iudæi, tamen reliqua eorum, & illi, quos pariet Ecclesia gentium, minime peribunt, sed eos Dominator, qui nascetur in Bethlehem pascet, & reget: quod verbum iam exposuimus, num. 31. * Verbum *stabit*, Hieronymus ita interpretatur: Dominus, qui prius ambulabat, & cum Iudæis necdum fixum habebat gradū, stabit, & c. id est, Manebit semper cum eis, nō ambulabit quasi eos aliquando relicurus, & ad alias gentes transiturus, iuxta illud Math. ultimo: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem sæculi. Sed aliter etiam interpretemur. Stabit, ut eos protegat, & eis auxilietur, ne vnquam ab inimicis expugnentur, hoc enim significare solet situs, & positio stāpis, ut initio cap. 9. Hamos diximus: Cum autem eos Dominus pascet, dicent securi: Dominus reget (siue pascet) me, & nihil mihi daerit. *In fortitudine Domini.* Pascet eos maxima fortitudine, quam à patre habebit, ita ut nemo possit ei ouem vllam rapere. Hunc locum egregie explicant verba Domini lohan. 10. Et ego vitam æternam do eis, & nō peribunt in æternum, & non rapier eas quicquam de manu mea. Pater meus quod dedit mihi maius omnibus est, & nemo potest rapere de manu patris mei.

51

52

Psal. 22.

Inj. b

53
Nomen.

In sublimitate nominis Domini Dei sui. Nomen in scriptura potentiam, ac virtutem, id est, robur, & vires alicuius significat, vt Isai. 30. Ecce nomen Domini venit de longinquo, grauis furor eius, &c. Psal. 43. In te inimicos nostros ventilabimus cornu, & in nomine tuo spernemus insurgentes in nobis. Psal. 117. Benedictus qui venit in nomine Domini. Ita capitur hic, & exponitur omnino locus hic ex illo Iohan. 17. Pater sancte, serua eos in nomine tuo, quos dedisti mihi, vt sint vnus, sicut & nos: Cum essem cum eis, ego seruabam eos in nomine tuo, id est, fortitudine, & potentia, quam mihi dedisti. At non dixit: In nomine Domini Dei sui, sed: In sublimitate nominis Dei sui. Lxx: In gloria nominis Dei sui. Pro sublimitate in Hebr. est יְהוָה, quod superbiam & arrogantiam significare solet, vt Hof. 7. Et humiliabitur superbia Israel in facie eius. Et Ham. 6. Detestor ego superbiam Iacob. Interdum etiam significat gloriam, & maiestatem, vt Isai. 2. A facie timoris Domini, & a gloria maiestatis eius. Pro maiestatis est יְהוָה. Dicitur autem a verbo הָרָה, quod significat magnificari, & exaltari, superbiere. Est ergo sensus: Pascet, & reget, & proteget eos illa potentie, atque virtutis magnitudine, & maiestate, qua Deū ostentare par est. Quod Hieronymus vertit eleganter: In sublimitate nominis Domini Dei sui. Ita Deus eos proteget, ac si in eo gloria nominis, & honoris sui ageretur, indignum maiestate sua Deus putabit non optime eos pascere & protegere.

54

Et conuertentur, quia nunc magnificabitur. In Hebr. est יָשׁוּב, quod recentiores vertunt, sedebunt. Sed & Hiero. ipse ait: Et conuertetur, sicut, vt melius interpretatus est Symmachus, habitabunt: יָשׁוּב, enim verbum Hebraicum vtrumque significat, &c. At verba sequentia: Quia nunc magnificabitur vsque ad terminos terrae, ostendunt melius conuenire: Conuertentur, quam habitabunt, quare & Chaldaeus posuit, Conuertentur: Est enim sensus. Cum haec fient statim CHRISTVS in toto orbe magnificis laudibus praedicabitur. Est autem Conuertentur, plures in dies, ac plures venient ad Euangelium. Si autem vertatur: Habitabunt, vt sit a verbo יָשׁוּב, id est, sedeo, vel habito, & non vt nos volumus a יָשׁוּב, quod est reuertor, aut, conuertor, sensus erit: Et habitabit in Ecclesia illi, quos Dominus pascet

in fortitudine. Quis autem non videt magis Christi nomen per vniuersum orbem praedicari, atque laudari cum multi in dies ex nationibus conuertuntur, quam cum illi, qui olim erant conuersi, manent in Ecclesia? Iure ergo viri Ecclesiastici semper retinuerunt, Conuertentur, quamuis ipse Hieronymus dixerit melius verti, Habitabunt.

Et erit iste pax, Assyrius cum venerit in terram nostram. Haec & quae sequuntur de septem pastoribus, & octo primatibus hominibus, longe difficillima sunt, & varie exponuntur. Hieronymi expositio plane Allegorica est. Lyranus, & quorundam ex recentioribus expositio est Hieronymus numerat inter deliramenta, & somnia Hebraeorum. Quidam qui nuperrime explanauit duodecim prophetas, non potuit exponere, nisi contra fidem Hebraeorum, Graecorum, Latinorumque codicum poneret: Et erit iste pax, finem praecedentis sententiae, vt noua ita inciperet: Assyrius quia veni, ita enim vertendum putat contra nostram translationem vulgatam, & contra Lxx. Dicam ergo, ne tot sententijs referendis, & refutandis molestus lectori sim, quod mihi videtur multo probabilius. In primis tamen maneat non esse legendum: Et erit iste pax assyrijs, vt multi libri habent, & vt magis Rupertus placuit, sed: Et erit iste pax, Assyrius cum venerit, &c. Vt manifesto vertentur Lxx. Et erit haec pax, quando Assyrius venerit super terram nostram. Chaldaeus etiam vertit: Quod si Assyrius venerit, &c. Ita Hebraei haec distinguunt, & omnes fere expositores. * Intelligamus etiam non posse haec intelligi, nisi de rebus noui testamenti, ad id enim nos cogunt praecedentia, & sequentia, quod multi non animaduertentes alienas expositiones commenti sunt. Dixit de conuertendis ad CHRISTVM multis, tam ex Iudaeis, quam ex gentibus, nomenque eius per totum orbem esse laudandum concurrentibus ad fidem nationibus. Deinde ait: Et erit iste pax, Assyrius cum venerit, &c. Tunc ergo erit pax, cum multi ex omnibus regionibus confluent ad Euangelium. Et paulo post de eodem tempore vaticinatur: Et erunt reliquiae Iacob in medio populorum multorum, &c. Quomodo igitur recentiores exponere possunt de bello ab Assyrijs inferendo Iudaeis? Aut si interpretantur ita: Erat iste pax, non nunc sed prius venient Assyrii, & vastabant Iudaeos

& postea

57

Assyrius.

& postea ipse nascetur: quomodo dicitur CHRISTVS liberaturus nos ab Assyrijs, qui quando ipse natus est, nihil Iudaeos laudabant? Ita enim ait: Et liberabit ab Assur, cum venerit in terram nostram. * Propterea nullo modo haec intelligi queunt de Assyrijs, sed per Assur (ita enim est in Hebraeo, & significat arguentem, atque corripientem, vt ait Hieron. aut etiam grassatorem) quia tuus reges Assyriorum erant potentissimi, cum haec Michaeas scriberet: & Iudaeis maxime timebantur, omnes hostes Ecclesiae intelliguntur, tam visibiles, vt tyranni, & infideles nationes, quam inuisibiles, a quibus illi ad persequendum Ecclesiam concitantur. Merito autem hi Assyrii dicuntur, & propter nominis significationem, & quia figura eorum fuerunt Assyrii, & res figurata solet habere nomen figurae, vt in Haggaeo latius explicabimus. Erit igitur CHRISTVS pax nostra, vt Paulus scripsit Ephe. 2. qui nos in pace, & tranquillitate continebit, etiam si inimici nostri in nos irruant, & nos grauiter vexent domos ipsas nostras occupantes. Quantumuis enim Ecclesia persecutionibus daemorum, & tyrannorum omni tempore vexata fuerit, semper illam CHRISTVS consolatus est, & ei pacem animi in ipsis persecutionibus dedit. 2. Corin. 1. Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, vt possimus & ipsi consolari eos, qui in omni pressura sunt, per exhortationem, qua exhortamur & ipsi a Deo: quoniam sicut abundant passionibus CHRISTI in nobis, ita & per CHRISTVM abundat consolatio nostra. Inde Act. 5. Ibaat apostoli gaudentes a conspectu concilij, quoniam digni habiti sunt pro nomine IESV contumeliam pati. Et ad Hebraeos scribit Paulus: Nam & vinctis comparsi estis, & rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem, & manentem substantiam.

Heb. 10.

58

Psal. 121.

sus omnes omnium inimicorum impetus. Octo primates homines, qui Hebraice dicuntur שְׁבַע שָׂרִידִים, id est, principes constituti, idem praesules intelliguntur, qui sunt principes Ecclesiae, quos (vt refert Hieronymus) Symmachus interpretatus est, Christos hominum, quod ad episcopos maxime pertinet, qui sunt vni sacro oleo, Theodotio vero, & quinta editio, principes hominum, Aquila, graues, constitutos homines. Chaldaeus: Octo principes hominum. Ex quorum fere omnium translatione, simul & ex Lxx, qui verterunt: Octo morsus hominum, constat non esse legendum: Octo primates homines, sed, Octo primates hominum, aut certe: Octo primates hominis, id est, Adam, pro Hominum: Quod etiam ex Hebraeo facile intelligitur שְׁבַע שָׂרִידִים, id est, primates Adam. Hieronymus etiam in commentarijs ait: Ipse enim Dominus ait: Suscitabimus super eum septem pastores, & Octo primates hominum. Sed cum paulo post dicit: Octo primates hominis, omnino Homines, vt & in contextu ipso Prophetiae, ponitur medose pro Hominis, quoniam in Hebraeo est: Octo primates Adam, id est, hominis. Sed cum librarius non intelligeret, Octo primates hominis, emendandum putauit, Homines. Atque hoc ex eo magis cernitur, quod noster interpretatur pro שְׁבַע, id est, hominis, solet plurali numero vertere, Hominum; vt passim videmus, & Hieronymus in illud Ecclesiast. 9. Nescit homo finem suum: Notandum, inquit, est, quod per totum librum vbicumque dicitur, Filij hominum, in Hebraeo habet, בְּנֵי אָדָם, id est, filij hominis, hoc est filij Adam. Et omnis pene scriptura hoc idiomate plena est, vniuersum genus hominum Adam filios vocans, &c. Interdum etiam vertit singulari numero, Hominis, vt in Ezeciele, Fili hominis. Quare nequaquam Homines legi debet, sed Hominis, aut Hominum, sicut Psalmo quarto, שְׁבַע שָׂרִידִים, filij hominis, pro quo Lxx: Filij hominum, vsque quo graui corde? * Neque sine causa episcopi pastores, & primates dicti sunt, quoniam cum primates vocantur, id est, principes constituti, sicut praepositi, siue CHRISTI, eorum dignitas indicatur, vt ad monemur eos in Ecclesia locum habere apostolorum, & illis, quasi CHRISTO, esse obediendum, sicut ait Paulus Hebraeo. ultimo: Obedite praepositis vestris, & subiacete eis.

59
Episcopi
primates
hominum.

Pp Cum

episcopos
pastores.

Cum vero dicuntur pastores, ipsi sui mun-
 ris admonentur, ut sciant se in eo dignitatis
 fastigio fuisse collocatos, non ut domi-
 narentur in cleris, sed ut verbo Dei pasce-
 rent commissum sibi gregem, & pro salu-
 te ouium Christi indefessa cura vigilarent,
 iidem enim pastores, & doctores dicti sunt
 ab Apostolo Eph. 4. Et ipse dedit quosdam
 quidem apostolos, quosdam autem pro-
 phetas, alios vero Euangelistas, alios au-
 tem pastores, & doctores, ad consum-
 mationem sanctorum, in opus ministerij,
 in aedificationem corporis Christi. Quo lo-
 co Hiero. & Chryst. Augustinus etiam epi-
 stola. 59. eosdem docent esse pastores, & do-
 ctiores, & haec duo nomina coniunctim es-
 se accipienda, non disiunctim, ut cetera.
 Cuius rei causa sancta Synodus Tridenti-
 na praedicationem verbi Dei praecipuum
 episcoporum munus esse iudicauit. * Sed cui
 septē, & octo constituendos esse dixit Pro-
 pheta: Numerus septenarius (ut docet Hiero-
 nymus, in illud Isai. 4. Apprehendent septē
 mulieres virum vnum) familiaris Iudaeis
 est propter sabbatum, sicut & denarius pro-
 pter praecipua decem: significati autem
 multos hoc numero, (quod etiam tradidit
 in. ca. 54. eiusdem, fore in principio) confir-
 mat ex Ieremia. 15. Infirmata est quae pe-
 perit septē, defecit anima eius, & Rex. 2. Do-
 nec sterilis peperit multos, pro quo in Heb.
 & apud Lxx, legitur: Donec sterilis pepe-
 rit Septem. Septem ergo pastores plurimi
 pastores sunt. Sed, ut diximus. Ham. 1. n.
 10. & 51. Tria peccata multa peccata signi-
 ficare & cum huius numero vnū additur,
 declarari magnam, & inusitatam multitu-
 dinem peccatorum, ut, *Oterque quaterque bea-
 ti*, id est, millies beati: ita cum septenario
 additur vnū, indicatur incredibilis, & in-
 finita pene multitudo, ut Eccle. 11. Da
 partem septem, nec non, & octo, quia igno-
 ras quid futurum sit mali super terram, id
 est, Esto misericors in multos, immo, & in
 multo plures, in infinitos etiam homi-
 nes, si posses. Ita in Ecclesiae defensionem
 suscitabuntur plurimi pastores, & docto-
 res, nullo enim tempore à Christo sponso
 suo deferetur, & his multo plures, & fere in-
 finiti, ita ut quantumuis persecutiones
 crescant, nunquam desint magistri fidei,
 & hortatores. Hoc ipsum est, quod alijs ver-
 bis dixit Habdias: Et ascendent saluato-
 res in montem Sion iudicare montem

Seff. 24. c. 4

60

Septem.

Locus Ec-
clesiasticus.

61

Hesau. Vnde Lxx verterunt: septem pa-
 stores, & octo morsus hominum. Dicun-
 tur morsus, quia mordent Assyrium, id est,
 hostes populi sui dentibus lacerant,
 ut exposuit Hieronymus: quae expositio
 egregie confirmatur ex Hof. 13. Morsus
 tuus ero inferne. In eo vero, quod ait, *scri-
 bimus*, sicut, & in tota hac sententia, Pro-
 pheta adiungit sese populo noui testamē-
 ti, ad quem per fidem Christi venturi per-
 tinebat, sicut, & capite quarto cum di-
 xit: Nos autem ambulabimus in nomi-
 ne Domini Dei nostri in aeternum, & ul-
 tra. Chaldeus: Super nos constituemus se-
 ptem reges, & octo hominum princi-
 pes: etenim Ecclesiae pastores, & duces suos
 eligere solent.
Et pascent terram Assur. Docet septem, &
 octo pastores, id est, episcopos, & docto-
 res Ecclesiae tantae fore virtutis, ut sibi sub-
 iiciant infideles, à quibus impugnaban-
 tur. Plenae sunt Ecclesiasticae historiae vi-
 ctorijs Ecclesiae, ad eam enim nunquam po-
 tuit vllis persecutionibus vinci, ac perdi-
 vi creuerit etiam, & quo magis coangu-
 stabatur, eo latius fines extendere suos:
 atque illi ipsi, qui fidem impugnabant, se-
 pe se fidei subiecerint. *Terram Assur,* &
 Nemrod vocat hunc mundum, id est, vr-
 bes, & regna infidelium: Assyri enim, & Ba-
 bylonij, quorum primus rex fuit Nemrod,
 & equibus egressus est Assur, qui condidit
 Ninuen, Gen. 10. semper hostiliter vexau-
 runt populum Dei, & significant hostes
 Ecclesiae, quorum figura fuerunt, quo-
 niam (ut iam diximus) res figuratae no-
 men figurarum habere solent. Iuuant &
 etymologiae, Assur enim significat (ut paulo
 ante dictum est) arguentem, corripien-
 tem, insidiantem, Nemrod vero tentatio-
 nem descendentem, ut ait Hieronymus.
 * Pascere autem, pro quo noster inter-
 pres solet vertere, Regere, interdum pa-
 ternam curam, & gubernationem in re-
 ge significat, ut diximus numer. 3. inter-
 dum vero rigidam gubernationem, & se-
 ueram, qualis in repugnantes, & durae
 ceruicis subditos exerceri solet, idque fe-
 re ratione adiuncti, nam per se positum
 in bonam potius sumitur partem, ut Psal-
 mo secundo: Reges eos in virga ferrea, He-
 brae. Pasces eos in virga ferrea. Et Apocali.
 19. de Christo iudicaturus: De ore eius proce-
 dit gladius ex vtraque parte acutus, ut in ipso

61

63

pasce-

percu-

percutiat gentes. Et ipse reger eas in virga
 ferrea. Ita etiam intelligitur illud Hosee. 4.
 Nunc pasce eos Dominus, quasi agnum
 in laticudine, id est, hostiliter vexari sine do-
 minatu Assyriorum. Itaque Pascere in gla-
 dijs, siue in lanceis, est fortiter, & potenter
 dominatu nostro subijcere, & cum potesta-
 te imperare. Ita Ecclesiae rectores per se, &
 per ministros suos vi verbi Dei, & exemplo
 virtutum, ac signis nationes infidelium sibi
 subiecerunt, quasi bello victas, & in eos,
 qui crediderunt, si forte auctoritati Eccle-
 siae resistent, nec eius monitis acquiescant,
 exercent potestatem, quam à Domino ac-
 ceperunt, & tradunt Saranae, ac poenis, vel
 per se, vel per saeculares iudices coercent.
 * Non est igitur aliena à CHRISTI, & Ec-
 clesiae mansuetudine seueritas disciplinae,
 qua haeretici, & schismatici coercetur, qua-
 is ipsi haeretici displiceat, semper enim
 malis poenae displicent, qui mali esse impu-
 ne cupiunt. Possumus etiam accipere Pa-
 scere, pro Depascere, & absumere, nam ter-
 ra, cum depascitur, pulchritudinem suam
 amittit, ut sit sensus, atque is valde elegans:
 Auferent omnem pulchritudinem, & or-
 natum terrae infidelium, id est, principes,
 & eruditos, atque eloquentes, & nobiles
 ad Euangelium conuertent, & ab infideli-
 tate abstrahent. Haec autem victoria, &
 subiectio fiet in lanceis eius, id est, terrae As-
 sur, & Nemrod, est enim in Heb. Eius, femi-
 nei generis, & ad terram refertur *נְיִנְיָא*,
 pro quo Symmachus vertit, *נְיִנְיָא אֲרָרְיָא*,
 intra portas eius, Aquila vero, quem secu-
 tus est Hieronymus, in lanceis eius. *נְיִנְיָא*
 enim significat portam, siue aperturam, &
 lanceam, aut pugionem, siue sicam, ut ver-
 tit Theodotio, quia corpus aperiunt. Lan-
 ceis igitur eius pascent Ecclesiae rectores
 terram Assur, & Nemrod, quia eisdem ar-
 mis eam subigunt, quibus ipsa aduersus Ec-
 clesiam pugnaverunt, & quae illi ademerunt,
 quod est iucundissimum, & gloriosissimum
 victoriae genus. * Multum infidelitas pu-
 gnauit aduersus Ecclesiam eloquentia, &
 subtilitate disputandi Augustini, & multo-
 rum Philosophorum, eisdemque postea Ec-
 clesiam infideles vicit, ac subegit. Idem de po-
 tentia imperatorum, & regum dicimus, de
 nobilitate, de fortitudine, de omnibus de-
 niique dotibus eorum, quos ex infidelitate
 adduxit ad Euangelium.
Et liberabit ab Assur. Potest hoc ad septē,

64

65

& octo pastores, ac primates referri, ut mo-
 re Hebraeorum verbum singulare *iberabis*,
 conueniat vnicuique pastorum. Sed melius
 est ut ad Christum referamus, cuius prou-
 dentia, & gratia tales pastores suscitantur in
 Ecclesia, per quos de suis hostibus ipsa triu-
 phet. Ipse igitur, qui est pax nostra, libera-
 bit nos per episcopos, & vicarios suos, & per
 gratiam suam ab omnibus aduersarijs, cum
 ad nos venerint, & in terram nostram po-
 tenter intrauerint, ut iam illam capturi vi-
 deantur, hoc enim significatur cum dicitur:
*Et cum calcauerint pedibus nostris, quem-
 admodum & paulo ante dixit: Assyrius
 cum venerit in terram nostram, & quando
 calcauerit in domibus nostris.*

TROPOLOGIA.

Nunc vastaberis filia latronis. Quemad-
 modum in Historia haec illi ciuitati dicun-
 tur: cui dictum prius fuit: Dole, & satage
 filia Sion, quasi parturiens, quia nunc egre-
 dieris de ciuitate, & habitabis in regione,
 & venies vsque ad Babylonem: Ita etiam
 in Tropologia. Quare non est noua ex-
 positio inchoanda, sed illa persequenda est,
 quam coepimus. Diximus autem capite su-
 periori, numer. 77. animam, quae recessit
 à Deo salutari suo, educendam esse de con-
 sortio iustorum, & ducendam Babylonem,
 hoc est in confusionem, & foeditatem vi-
 tiorum, ut ciuis sit illius ciuitatis, quam a-
 dificat amor sui vsque ad contempum Dei.
 Eidem ergo dicitur: *Nunc vastaberis filia la-
 tronis*, nimirum à Babylonijs, id est, ab ad-
 uersarijs potestatis, ut perducaris Baby-
 lonem. Quia latrocinijs dedita es, & ani-
 mas multorum interemisti, ac bonis spolia-
 sti virtutum, quod capit. 3. latius exposui-
 mus, vastaberis, id est, demonum potestati
 traderis, dabit te Deus in reprobum sen-
 sum, & in desideria cordis tui. * Obsidione
 pones super te. Quis huius obsidionis mise-
 rias verbis aquare possit? Cingit eam vndique
 Diabolus, ac omnes portas obstruit, ne exire
 possit ad salutem querendam, non sinit au-
 dire verbū Dei, aut ministros eius consulere,
 lectionē sanctā impedit, ieiunia, orationes,
 confessiones, & quidquid animā iuuare po-
 test, quantum potest, auerit. De quo Dñs,
 & quidē non sine flectu: Quia venient dies
 in te, & circumdabunt te inimici tui vallo,
 & circumdabunt te, & coangustabunt te
 vndique, & ad terrā prosternent te, & filios

66

Cap. 4.

67

Anima ob-
fessa à Dia-
bolo.

Luc. 19.

tuos, qui in te sunt, & nō relinquēt in te lapidē super lapidē, eo quod nō cognoueris te pus visitationis tuæ. Postquā te coangustauerint, tandem ad terram profesternēt, & nō relinquent lapidem super lapidem, quo modo explicauimus cap. i. huius prophete num. 23. & 24. Et quia cum Diabolus ita miserrimæ animæ dominatur, irridentur, & contumelia afficiuntur in inspirationes Dei, & recta mentis iudicia, quæ olim erant vt iudicēs Israel, quia vitium à virtutē fecerant, & quæ videbantur damanda, damnabant, merito ait: *In virga percutient maxillam iudicis Israel.* In Bethlehēm autem, quæ domus panis dicitur, & Ephratha, id est, fructifera, anima cuiusuis iusti, sed maxime Euangelici hominis, & sapientis, & factis, ac dictis alios edificantis, & iuuantis recte intelligitur. Quæ quamuis parua, ac contemptibilis exterius videatur, nec cum alijs conferenda censeatur, tamen Deo iustum iudicium iudicanti, & non secundum faciem, maxima est, & inter ceteras animas insignis. Nam quamuis magnificat omnes iustos, illos tamen carissimos, & in magno pretio habet, qui non sibi solis profunt sed reliquos etiam, quantum possunt, ad creatorem, ac Dominum suum reducunt, sicut scriptum est; in Daniele: Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. Rationem ergo reddit, cui hos magis præter ceteros faciat, cum ait: Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israel. Ex his enim Christus quodam modo nascitur, quia cum per salutes exhortationes, & per exempla virtutum in aliorum animis gignunt. Quos, iuxta Gregorium homi. 3; in Euangel. Dominus matres etiam appellat dicens: Qui fecerit voluntatem patris mei, qui in cælis est, ille meus frater, & soror, & mater est. * Sciendam nobis est, inquit, Gregorius, quia qui Christi soror, & frater est credendo, efficitur mater prædicando. Quasi enim parit Dominum, qui cum cordi audientis infundit, & mater eius prædicando efficitur, si per eius vocem amor Domini in proximi mente generatur. Et quoniam ex his, ita vt dictum est, nascitur quasi noua natiuitate ille, cui debetur regnum Israel, qui constitutus est rex à Deo super Sion mon-

68
Qui alios edificans, quanti sunt apud Deū.

Dan. 12.

Matth. 12.

69

tem sanctum eius, cuius egressus sunt ab initio, à diebus æternitatis, & ideo merito omnibus dominatur: bene subiicitur: *Propter hoc dabit eos vsq; ad tempus, in quo parturiens pariet.* Nam spe tantæ utilitatis, & futuræ per horum operam conuersionis Deus tolerat iniquos multorum mores, donec huius conuersionis tempus veniat, & parturiens pariat, id est, Ecclesia eos per sacramenta sua, quasi iterum pariat, & nouam efficiat creaturam, sicut ait Paulus: Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis. * Tunc autem per hos ministros reliquæ fratrum Christi, qui est primogenitus in multis fratribus, conuertuntur ad filios Israel, ad Israel Dei, ad veros imitatores patriarcharum, id est, incipiunt viuere sicut filij Israel, qui prius viuebant sicut filij Diaboli: Quos Dominus magna sua potentia reget, & pascet, vt nihil illis desit, nihil proficiat inimicus in eos, & filius iniquitatis nō apponat nocere eis. *Et conuertentur,* sicut in Deo pastore glorians canit Dauid: Dominus reget me, & nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocauit. Super aquam refectiois educauit me, animam meam conuertit. Etenim illos, qui in pascuis Domini vberibus versantur, id est, in orationis, & scripturarum, virtutumq; studio, paulatim ad se conuertit Deus, vt iam omnibus cæli voluptatibus aucti solum Deum vbiq; spectent, solum querant, soli placere desideret. Atque ita Dominus noster Iesus Christus, cuius virtute tanta, tamque miranda sunt, *Magnificabitur vsq; ad terminos terræ.* quoniam ipsi etiam, qui terrena sapiunt, virtutem, & gloriam Domini mirabuntur, & imitandi studio excitabuntur. * *Et erit iste pax,* Assyrius cum venerit in terram nostram, & quando calcauerit in domibus nostris. Cum venerit Assyrius, id est, grassator, & insidiator Diabolus in terram nostram, ille nos proteget, & in pace seruabit: Diabolus venit in terram nostram, cum corpus nostrum commouet carnalibus desiderijs, & calcat in domibus nostris, quando inferiorem animæ partem occupat, & malitia sua implet, vt suæ cœcupiscentia bellam cum spiritu gerat, & legi Dei repugnet. At eū Christus gratia sua superiore portionem, id est, spiritū, gratia sua illustrat, & munit, vt inuicta aduersus impetus tentationū perseueret, tūc pax nostra est, quia nihil nobis bellum illud externum nocet, si voluntas generose resistit. &

pax

pax in mente seruatur. Quando Paulus clamabat: Sentio aliam legem in mēbris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuatē me in lege peccati, quæ est in membris meis: quid sentiebat nisi Assyrius in terra sua, & calcantē domi suæ? Non tamen ignorabat Christum esse pacem suam aduersus Assyrius, ait enim: Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum. * Quid prætere faciemus aduersus Assyrius? *Inf. itabimus super eum septem pastores, & octo primates hominum.* Eleganter sane hoc dictū est: neq; eū ita gratiæ Dei cōsidere debem, vt nos interim otio, & inertia torpeamus, ne in vacuū eam recipiamus, sed cooperatores Dei nos esse oportet, vt ab eo adiuti suscitemus super nos pastores, & primates cōtra Assyrius. Pastores, & primates in nobis sunt illa, quæ animā docēt ad pugnam, & instruunt, ac regunt, & aduersus Diaboli tentationes fortem, inuictamq; reddunt, vt diuinæ inspirationes, oratio, meditatio, sacra lectio, abnegatio sui, ieiunia, vigiliae, carnis maceratio. Et quoniam, cū multa ex his adhibuerim, plura etiā, ac plura adhibēda sunt, quantum necessitas poscet, & quantum naturæ nostræ infirmitas feret, præclare dictum est. *Et suscitabimus super eum septem pastores, & octo primates hominum.* * Qui pastores, & primates pascunt terram Assur in gladio, & terram Nemrod in lanceis eius, quoniam omnem aduersariarum potestatum virtutē cōterent, & subijcient sibi prauos animi affectus, vt incipiat regnare Christus, vbi regnabat Assyrius, nō regnante iā peccato in nostro mortali corpore, sed eo, p captu suo obediente iustitiæ. Sed aduersarios nostros vincimus lanceis suis, cū illis ipsis armis, qui bus illi per inertiam nostram abusi sunt ad peccatū, nos per gratiam Dei vt mur ad iustitiam, vt cum mēbra nostra, quæ exhibueramus arma iniquitatis peccato, exhibemus arma iustitiæ Deo: cum diuitijs non ad libidines, sed ad inopum virginum pudicitiam conseruandam vt mur, cum corporis vires ad ieiunia, & ad ceteros spiritualis vitæ labores tolerandos conuertimus, cum ingenium, & eruditionem nō ad superbiam vt antea, sed ad gloriā Dei, & ad fratrum nostrorū salutem exercemus. Et quoniam tunc vere à Diaboli potestate liberamur, cum ita gratiæ Dei innitimur, vt nostram etiam operā diligenter adhibeamus, iterum ait: *Et libe-*

Rom. 7.

72

73

rabat ab Assur, cum venerit in terram nostram, & cum calcauerit in finibus nostris.

HISTORIA.

Et erunt reliquæ Iacob in medio populorū multorum. Successum Euangelicæ prædicationis vaticinatur. Reliquiæ Iacob, id est, apostoli, & reliqui Euangelij prædicatores, erūt quasi ros à Dño missus, id est, eorum doctrina refrigerabit, & secundabit corda hominum, & ardore cupiditatū seculi extinguet. *Et erunt quasi stilla super herbam.* quæ non irrigatur ab hominib, neq; humana crescit industria: quia eorum doctrina, & prædicatione nō nitetur mundi præsidijs, nec eloquentia, aut sapientia humana, sed diuina virtute secundabit corda populorum. Loquitur autē iuxta id, quod in terra promissionis fiebat, in qua, quoniam à Maio, ad Octobrem vsq; mēsem pluuia nō est, fructus terræ rore cōseruantur, ne nimio calore arecant, & pereant, vt diximus. Hof. 14. nu. 13. vbi Dominus ait: Et ero quasi ros Israel. Sed cur doctrinā Euangelij non magnis imbribus, sed rori, & stillis similem esse dicit? Satis vtraq; similitudine vtitur scriptura vt Hof. 6. Et veniet quasi imber nobis temporaneus, & serotinus terræ. Zach. 10. Petite à Domino pluuiam in tempore serotino, & Dominus faciet niues, & pluuiam imbris. Sed imbris similis, vt eius vim, atque efficaciam exprimat: rori autem, & stillæ, propterea quod videtur primo contemptibilis, & parua ad persuadendum virtutis, cum tamē sub vili & contemptibili specie mirificam vim habeat, vt ros. * De vtroque ait Paul. 1. Cor. 1. Placuit Deo per stultitiā prædicationis saluos facere credentes. Stultitia primo aspectu videtur, & omni sapientiæ præsidio destituta, sed eius tamen est tanta, tamque mirifica virtus, vt saluos faciat credentes. Inde idem Apostolus Rom. 1. Non enim erubescio Euangelium, virtus enim Dei est in salutem omni credenti.

Quæ non expectat virum, & non præsolatur filios hominū. Videlicet vt eorū opera irrigetur, & crescat, cū solo cælesti rore nutriatur.

Et erunt reliquæ Iacob in gentibus. Magis explicat, quod paulo ante dixerat, tantā fore vim Euangelicæ prædicationis, vt nemci resistere valeat: sed quomodo leoni nulli iumentorū, siue bestiarū nulla potest resistere, & catulo leonis non resistunt greges pecorū, sed transit, qua vult, & cōculcat imbecilliora animantia, & capit, ita prædicatores

74

75

Pp 3 Euan-

Exaltare manuum. 76

Euangelij superabunt infideles, & potentil
sime subijcient Euangelio. Quare autem
post leonem, carulum quoque leonis com
memoret, diximus Hof. 5. nu. 40. & 41.

Exaltabitur manus tua super hostes tuos. Ma
nus tua o Iacob, siue Israel, exalabitur su
per hostes tuos, id est, subiectos tibi, & sup
plices habebis, nam illi super quos manus
exaltamus, & eleuamus, sub manu nostra
sunt iam victi, & nequaquam manus suas
vicissim tollentes contra nos, sed nos eos
bere percutere possumus. Isai. 26. Domine,
exaltetur manus tua, vt non videat, videant
& confundatur zelantes populi, & ignis ho
stes tuos deuoret. Psal. 9. Exurge Domine
Deus, & exaltetur manus tua. Psal. 8.
Firmetur manus tua, & exaltetur dex
tera tua.

Et omnes inimici tui interibunt. Quatenus
infideles sunt, peribunt, id est, infideles esse
desinent, peribit eorum infidelitas, neque
enim interfectio corporum hic intelli
gitur, sed vita animarum. Hac, & superiorum ver
borum expositione confirmat Hieron. multis.

77

Auferam equos tuos de medio tui, & disperda
quadrigas tuas. Hac, & quae sequuntur vsq;
ad finem capitis, simul sunt interpretanda
quoniam ad eandem sententiam perti
nent. Sed vt recte intelligantur, illud prius
expediendum est, quo haec dicitur, vt certo,
& in concusso fundamento, vsi sumus, nul
lum fuisse inter Iudaeos idolum, cum venit

An cum ve
nit Christus,
adorauit
Iudaei
idola.

Christus. Videtur enim modo eueri peni
tus, nam cum de eodem tempore loquatur
Propheta ait: Et auferam maleficia de manu
tua, & diuinationes non erunt in te. Et perire
faciam sculpilia tua, & statuas tuas de me
dio tui, & non adorabis ultra opera manu
tuarum. Respondendum tamen est verum
esse, quod iam saepe diximus, nulla eos idola
habuisse tempore Domini seruatoris, im
mo neque post Babylonicam captiuitate:
quod diligentissimè memoriae mandandum
est, sunt enim multa in prophetis perobscu
ra, quae huius responsionis luce illustran
tur, & quae, nisi illa adhibeatur, praeposte
re intelligi necesse est. * Hoc primum ex
ipforum Iudaeorum confessione cognosci
mus, nam duo Iosephi, qui diligenter res
eorum temporum scripsere, post tempora
captiuitatis Babyloniae nusquam vllius ido
latriae meminere. Et R. Samuel in epi
stola sua cap. 1. & 2. & sequentibus, affir
mat Iudaeos Lxx annorum captiuitatem

78

perulisse Babylone propter idololatriam, &
caedes prophetarum, sed cum captiuitatem
a Romanis illatam nulla idololatria pre
cesserit, nec vnquam illa finiatur, necesse es
se peccatum aliquod fuisse commissum a pa
tribus suis grauius idololatria, & caede pro
phetarum. Hoc ipsum late confirmat Gala
tinus, lib. 4. c. 3. ex Thalmud Ierosolymita
no, ex confessione omnium Iudaeorum.
Consentiunt enim peccata Iudaeorum, qui
primo templi tempore vixerunt, fuisse ido
latriam, libidinem, effusionem sangui
nis: Iudaeos autem, qui secundo templa tempore
vixerunt, nulla idola coluisse. Itaque in
de aduersus omnes Iudaeos conuincunt
R. Samuel, & Galatinus mortem Chri
sti causam fuisse extreme huius captiuitatis:
quo argumento ante eos vsus est Hierony.
in epistola ad Dardanum, cuius initium est:
Queris Dardane. * Sed habemus firmiore
prophetiam sermonem Tobiae ultimo:
matres nostri, qui dispersi sunt a terra Israel,
reuerterentur ad eam: omnis autem deserta
terra eius replebitur, & domus Dei, quae
in ea incensa est, iterum reaedificabitur, ibi
sue reuerterentur omnes timentes Deum,
& relinquunt gentes idola sua, & venient
in Ierusalem, & inhabitabunt in ea. Non
autem venient gentes relinquentes idola
in Ierusalem, si in ea idola colerentur. Fateor
equidem haec ad tempus Evangelicae pra
dicationis etiam pertinere, sed prophetiam
coninet, quae a solutione captiuitatis Baby
lonicae impletur, & plenius tempore Eua
gelij consummatione accipit. Deniq; cum
Dominus, & apostoli se uere omnia Iudae
orum peccata reprehenderent, nunquam
eos idololatriae accularunt, non tacituri certe
si illi eo contaminati fuissent, cum crimen
sit maximum, & maxime omnium a pro
phetis olim reprehensum; atque damna
tum. Nec obstat temporibus Machabaeo
rum quosdam Antiocho regi obsecutos aras
idolorum extruxisse, & sacrificasse dijs gen
tium: peccatum enim illud non populi fuit,
sed nonnullorum impiorum, & cito sublatu est.

Ex his capitur vera totius sententiae ex
plicatio, haec, & quae sequuntur omnia in
hoc capite, nequaquam Iudaei dici, aut
terrenae Ierusalem, (quod fere constat in
ter expositores) sed Israeli Dei, id est, Ec
clesiae Catholicae, tam de Iudaeorum reli
quijs, quam de gentibus collectae, quae ve
re dicitur Ierusalem, & Israel, & Iacob, vt di

ximus

ximus. num. 33. & 34. Et quoniam in terris,
& prouincijs, in quibus erat haec Ecclesia
tunc dispersa, multae ciuitates erant infide
litum, qui Euangelio resistebant; & Chri
stianos impugnabant: pollicetur Dominus
vniuersas eorum munitiones, & praedicia
se demoliturum, id est, effundurum, vt sine
contradictione obediant Euangelio, nec
possint ei resistere, vt verba ipsa indicant.
Atq; haec mihi videtur germana admodu
explanatio; eamq; ceteris antepono, quas
breuitatis causa praeterco. Id coertus ipse
verborum docet. Dixerat Ecclesia, siue Is
raeli Dei: Exaltabitur manus tua super ho
stes tuos, &c. Quare non possumus dubi
tare, quin eodem continuo dicat: Et erit in
die illa, dicit Dominus, auferam equos tuos
de medio tui, &c. * Dicamus idem aliter.
Loquitur Deus Ecclesiae, de membris, quae
habet, & quae innox habitura est, id est, non
solum de conuersis ad fidem, sed de conuer
tendis, quemadmodum Iohannes cap. 14.
locutus est: Hoc autem a se scripto non dixit,
sed cum esset paterfamilias, prophetauit
quod les vs mortuus erat pro gere, & non
tantum pro gente, sed vt & filios Dei, qui
erant, dispersi, congregaret in vnum. Filios
Dei vocauit, non qui tunc erant, sed qui electi
erant vt essent secundum Dei praescientiam,
qui vocat ea, quae non sunt, tanquam ea, quae
sunt. Ita nunc quasi vna Ecclesia, & vnus cor
pus numerantur, qui tunc erant in Ecclesia,
& qui electi erant, vt postea essent. Sed hoc
apertius in singulorum verborum enarra
tione intelligitur, vt cum nunc ait: Auferam
equos tuos de medio tui, &c. hoc significat, Au
feram omnem fortitudinem, & omnem
munitionem tuam, cui confidebas, & Eua
gelio resistebas, disperda quadrigas tuas, &
omnia belli instrumenta, vt victa conce
das veritati, & ab infidelitate recedas. Hoc
Ecclesiae conuenit, non quantum ad mem
bra attinet, quae tunc habebat, sed quantum
attinet ad ea, quae postea habitura erat. Ei
dem dicitur quod sequitur.

Et disperdam ciuitates terrae tuae. De munitis
vrbibus, & ad pugandum instructis loqui
tur, vt indicat quod sequitur: Et destruam
omnes munitiones tuas, id est, loca munita,
vt arces, castella. Tales vrbes erant Roma,
Athenae, Corinthus, & aliae, quae eruditione
Philosophorum, & potentia saeculi, atque
diuitijs tumebant.

Et auferam maleficia. Haec non erant apud

82

83

84

Iudaeorum tempore, sed in terris gentium,
quae conuersae sunt. Quod etiam apertius
cernimus in eo, quod subiicit: Erperite faci
ciam sculpilia tua, &c. *Et eueram maleficia de medio tui.* In quibus gen
tes dijs suis sacrificabant, vt exposuimus
Hof. 4. num. 24. *Et conseram ciuitates tuas.* Quibus tu
maxime confidis, & quae cum plebe essent re
plis idolorum, iniquae Euangelio cessurae
videbantur. *Et faciam in furorae indignatione.* Mira
tur ciuitatibus, quae Euangelium recipere de
cretabunt. At si dicat: si quae aliter genes
post praedicatum Euangelium, & tot mira
culis confirmatum etiam tum credere no
luerint, acerrimas mihi poenas dabunt tam
in hoc saeculo, vt Ierusalem, & Iudaeis contig
it, quam in futuro, iuxta illud, quod ait Do
minus: * Et quicumque non receperit vos,
neq; audierit sermones vestros, exiit de fo
ras de domo, vel diuitate, excoisite puluerē
de pedibus vestris. Amen dico vobis, tolera
bilis erit terra Sodomorum, & Gommorum
rum in die iudicii, quam illi ciuitati Ierusalem, &
verbis Euangelicis intelligimus quid sit: in
omnibus gentibus, quae non audierunt, id est, quae
non obedierunt Euangelio.

Omnia fere, quae diximus, confirmat Chal
daica paraphrasis, quae ita habet: Disperda
equos populorum de terra tua, (id est, gentium)
atque currus eorum perdam. Subuertam etiam
gentium ciuitates de terra tua, necno omnes
eorum arces munitas destruam: Succida &
maleficos de medio tui, & prestigiatos no
erunt tibi. Concidam in super & simulacra po
pulorum, & statuas eorum de medio tui, &
non subijcietis vltra operibus manu tuaru.
Deniq; eradico plantationes gentium de
tui medio, atq; exterminabo inimicos tuos.
Atq; exequat eu ira; & furor vtione iudi
cij in populos, eo qd haud doctrina legis lu
scoperint. Haec Chal. sed vt Iudaei ad doctri
na legis reculit, quod de doctrina Euangelij
dictu est, nullam enim gentem vnquam Deus
punijt, quod legem Moysis non receperit.

TROPOLOGIA.
Et erunt reliquiae Iacob in medio populorum
multorum. Quod de praedicatoribus Eua
gelij dictum est, ad iustos omnes quadam
tenus pertinet, nam operibus suis docent,
& CHRISTO testimonium reddunt. Quae
admodum autem reliquiae Iacob dicuntur, qui
ex populo Iudaeorum in Christu crediderunt,

83

Matth. 23

84

Matth. 23

84

Et videtur percutibus relinquitur... Gen. 27. Heb. 1. Dan. 3. Heb. 1. Insi dicuntur ros, & stilla. Deu. 32.

quoniam sine vno deinde hominum adiu- merito dicitur Deo, & verna. neque indi- get doctrinam Philosophorum, aut premijs, aut laudibus hominum. * Atque magis explicet, exemplum quantum canant.

87. 88. 89. 90. 91. 92.

res, quae Deus in nobis operatur, bona corporis amamus, quae vbi suppetunt abunde, satis nos presidij ad vitam habere existimamus. Alij sapientiae suae tantum tribuunt, vel aliorum etiam dices se esse posse confidant, eaque re superbi entes alienis consilijs minime acquiescant. De vtriusque ait: Et peritiam civitates terrarum: qui enim in urbibus munitis habitant, nihil alienis auxilijs indigere se credunt. In his autem quidam ita sapientiae opinionem efferuntur, ut rationes etiam meditatas habeant, quibus statum suam suamque, viuenti rationem alijs probent, pulloque modo reprehendendi videatur, quod aut ambitiose honores quarant, aut iniurias persequantur, aut dignitas omnino ratione congreant. Quae quoniam male animam contrayit, virtutem munijant, bene ait: Et desiderium omnes in unum dicitur: Sed maleficia, haud scio, an maxime omnium impediunt perfectionem vitae, & in peccatis teneantur quam plurimos. Maleficia autem dico, eum vel tentatione Diaboli, vel hominum eloquio, & maxime amicorum, & consanguineorum persuasionem, aut imperium hominum errore, & temeritate iudicium de rebus inuerrit, & honesta apparent, aut facient, aut vana, aut iucunda, aut honorifica, quae turpia sunt, & deformia, & noxia, & insuauia, atque perniciofa. Nam qui haec persuadent, & faciunt, ut a quodam dicitur: Candida de nigris, & de candente atra. Merito malefici vocantur, & quidem multo illis nocentiores, qui oculis corporis illudunt. Quos non iniuria luget. Isaias: Vt qui dicitis malum bonum, & bonum malum, ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras, ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum. Propterea Moyses hoc hominum genus nullo modo tolerandum esse putabat: Maleficos, inquit, non patieris vivere. * Illud autem, quod Babylon dicitur, quis non timeat. Venient tibi duo haec subito in die vna, sterilitas, & viduitas. Vniuersa venerunt super te propter multitudinem maleficiorum tuorum, & propter duritiam incantatorum tuorum, & vehementem Anitha enim, quae maleficos audit, & viro suo priuat, id est, Deo, & sterilis fit, quia bonorum operum fructus non profert. Propter quod ait: Et auferet maleficia de manu tua. Rempreterea nocentissimam ablatum se pollicetur: Et damnationes non erunt in te. Male-

ficorum sunt huiusmodi damnationes, & somnatorum, qui dicunt peccatori: Iuue- nis es, diu viues, nulli hoc tibi videbitur, qui tuam confiderat aetatem, aut cau- sam, quae ad liberandum te indicatus es. Christianus es, non damna habes, et tibi pop- nis, & multa haec. De quibus Domi- nus per Ieremiam: Vos ergo, qui audite prophetas vestros, & diuinos, & somnato- res, & augures, & maleficos, qui dicunt vo- bis: Non scripsit regi Babylonis, quia me- dacium prophetant vobis, ut longe vos fa- ciant de terra vestra, & exiciant vos, & pe- reatis. * Originem autem malorum omnium indicat, cum ait: Et auferet maleficia de manu tua. Nam si homines idola nulla colunt, in illos maleficos, aut diuinos audientes, sed eum adorantes, & ex- gulosi, quos Deus vult esse diuitias au- ri, quod est idolorum seruus, non est, & gloriam ambitios, corruptos de rebus iudi- cant, & spei honorum apparentium iudicant, & vana, timore impendantium suppliciorum, iudant, ad diuitios, & ad somnatores, confugiunt. Hoc tamen est, neficio virum admiratione, an commiseratione dignius, quod homo superbus, & nat- tura cupidus honoris deos colit longe se ipso inferiores, eos, quos ipse sua manu fabrica- uit, de quibus maximus Propheta: Simula- cra gentium argentum, & aurum, opera manuum hominum. Adorat dignitas, quae pte- sua comparauit industria, & aequa rebus sacris parcat, & ne pro salute animae suae sustinet vel exigua earum parte pau- peribus, immo CHRISTO, largiri. Hono- rem, & gloriam, quae sibi suis factis parauit, ita colit, & amat, ita se eis subijcit, ut pro illis tuendis non solum multa omittat, ad Dei gloriam vtilia, sed etiam nihil sit tam nefari- um, ut facere vereatur. Ideo etiam illis quibus Deus bene vult, dicitur: Et non adorabis opera manuum tuarum. * Nec tantum idola his auferit, sed loca etiam in quibus colaban- tur, id est, lucos religionem illam in horren- dos, & vrbes plenas repleis superstitionum suarum: Et euellam lucos tuos de medio tui, & copiam ciuitates tuas. Hoc autem facit, cum loca ipsa nobis admittit, quibus ad peccata, & ad insanam amorem de culincabamur, ut cum longe recedere cogimur ab his, qua- immo dicere amabamus, ut amor ille suane- scat, cum pereunt, aut absunt amicit, cum morbis impeditur, ne in loca vltima

Iere. 17. 17. H. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

eamus, aut infamia, aut iactura rei familiaris, aut laborem magno; cum dupliciter incipimus ijs, quibus cum familiarissime, & iucundissime vivebamus. Nec vero hoc tantum in talum odio habendum est, sed tanquam pignus datur erga nos misericordie amplectendū, quo nos ad se aberrantes retinet, sicut est in Hosea: Propter hoc ecce ego sepeliam viam tuam spinis; & sepiam es materia, & sepias suas non inueniet. Et sequitur amatorum suos, & non apprehendet eos, & queret eos, & non inueniet, & dicit: Vadam, & reuertar ad vitum meum priorum, quia bene mihi erat tunc, magis quam nunc. Qui autem hanc beneficia non agnoscunt, neque Deum sibi inuis loquentem audierunt, sed similes facti idoli suis oculos habentes non vident, & aures habentes non audierunt, se uenisse ad Deum puniuntur, ut tradantur in reprobam sententiam, & faciāt ea, quae non conueniant, repleti omni iniquitate, & malitia, & statim iusta optimorum ciborum, id est, inspirationum, & preceptorum, atque consiliorum Euangelicorum, coram ipsis in laqueum, & in scandalum, & in retributionem ipsius.

Hof. 2.

12

Rom. 11. & Psal. 68.

CAP. VI.

Audite, quae Dominus loquitur. Surge, contende iudicio aduersum montes. Et audivit colles vocem tuam. Audiant montes iudicium Domini, et sortia fundamenta terra: quia iudicium Domini cum populo suo, & cum Israel diiudicabitur. Popule meus, quid feci tibi, aut quid molestus fui tibi? responde mihi. Quia eduxi te de terra Aegypti, & de domo seruentium liberaui te. Et misi ante faciem tuam Moysen, & Aaron, & Mariam? Popule meus, memento quae ego quid cogitauerit contra te Balach rex Moab, et quid responderit ei Balaam filius Beor, de Settim usque ad Galgalam, ut cognosceres iustitias Domini.

Exhod. 15.

Num. 22. & 23.

Quid dignum offeram Domino? curuabo genu Deo excelso? Numquid offeram ei holocaustum? & vitulos anniculos? Numquid placari potest Dominus in millibus arietum, aut in multis millibus hircorum pinguium? Numquid dabo primogenitum meum pro scelere meo, fructum ventris mei pro peccato anima mea? Indicabo tibi o homo quid sit bonum, & quid Dominus requirat a te. Uique facere iudicium, et diligere misericordiam: & sollicitum ambulare cum Deo tuo. Vox Domini ad stultitiam clamat, & salus erit timentibus nomen tuum: audite tribus, et quis approbabit illud? Adhuc ignis in domo impij thesauri iniquitatis, & mensura minor ira plena. Numquid iustificabo statueram impiam, & sacculi pondera dolosa in quibus diuites eius repleti sunt iniquitate, & habitantes in ea loquebantur mendacium, & lingua eorum fraudulentum in ore eorum. Et ego ergo cepti percutere te perditione super peccatis tuis. Tu comedes, & non saturaberis, & humiliatio tua in medio tui. Et apprehendes, et non saluaberis, & quos saluaueris, in gladium dabo. Tu seminabis, & non metes: tu calcabis oliuam, & non ungeris oleo: & mustum, & non bibes vinum. Et custodisti precepta Amri, et omne opus domus Achab: & ambulasti in uoluntatibus eorum: ut darem te in perditionem, & habitantes in ea in sibilum, & opprobrium populi mei portabitis.

HISTORIA.

Audite, quae Dominus loquitur. Post enarra-ta Mesiae beneficia populum reprehendit, qui tantarum promissionum spe ad Deum non reuertatur, sed semper peccare pergat: & exprobrat ut ingrato beneficia ab initio in eum collata. Propterea Propheta attentionem captat quasi rem vtilem diciturus.

Surge, contende iudicio aduersum montes. Pro Iudicio, est in Hebraeo כוּן, quod est increpatio, vt late exposuimus Hof. 2. nume. 36. idem vocabulum est vbi ait: Audiant montes iudicium Domini, & vbi ait: Quia iudicium Domini cum populo suo. Perinde ergo est, ac si diceret: Surge increpa nomine meo montes, & colles, annuntia populo meo scelera eorum, & domui Iacob peccata eorum. Montes autem, & colles vocat regem, & principes populi, vt ex Psal. 71. intelligere possumus, vbi legimus: Suscipiant montes pacem populo, & colles iustitiam: Maiores, & eminentiores in populo appellat montes, & colles: Habacuc. 3. Aspexit & dissoluit gentes, & contriti sunt montes saeculi. Isai. 2. Dies enim Domini exercituum super omnem superbium, & excelsum, &c. Et super omnes montes excellos, & super omnes colles eleuatos. * Vbi Hieronymus, Inter impios, inquit, pro diuersitate vitiorum, & maxime superbiae, alij montes sunt, alij colles, super quos erit dies Domini, &c. Itaque alloquitur potissimum principes, & primores populi, qui, vt diuitijs, & potentia, ita etiam superbia ceteris praestabant. In quibus qui maiores sunt, montes dicuntur, qui minores, colles.

Et audivit colles vocem tuam, id est, Audiatur etiam colles, etiam colles reprehende. **E**t sortia fundamenta terra. Eisdem principes appellat sortia fundamenta terrae, vt recte ait Rupertus, quia vt fundameta quaedam solida, & sortia ceteros sustinent, & conseruant; nam sine eis populus infirmus, & pauper vitam suam tueri non posset, sed rueret continuo velut sublatis fundamentis: a potentioribus enim aluntur, & defenduntur, atque in pace conseruantur tenuiores. Sed cur potius fundamenta terrae dixit, quam aedificij? Vt eorum fortitudinem, & potentiam magis ostendat, vel potius vt superbiam, & elationem notet, qui omnia se sustinere credebant, vt fundameta terrae, quae non hanc, aut illam vrbe, sed omnes vrbes, & regiones, & quidquid in terra est, sustinent.

Montes, & colles.

2

Et cum Israel diiudicabitur. Hebr. cum Israel כוּן, id est, arguet, ac reprehendet se, quod est patietur se reprehendi ab Israele, si qua in re eum lesisset, aut iniuria affecisset deprehendatur. Quod ostendunt verba sequentia: Popule meus, quid feci tibi, aut quid molestus fui tibi? responde mihi. Quasi dicat, licet per me, vt quemadmodum ego tibi malefacta exprobro, (propter quod dixit: Quia iudicium Domini cum populo suo, id est, Dominus vult arguere, & increpare populum suum) ita tu mihi vicissim exprobres, si quid habes aduersum me. Simile est illud Isai. 43. Reduc me in memoriam, & iudicemur simul, narra siquid habes, vt iustificeris, id est, vt iuste sententia pro te feratur. Ambros. in Apologia David cap. 10. Veniens ad iudicium Deus dicit: Populus meus, quid feci tibi, &c. Singula in conspectu tuo locat beneficia sua, vt tanquam de ijs iudices, quae seruare debueras, quo magis reus fias, qui diuinis non potueris stare beneficijs. Quid feci, inquit, tibi? Tanquam reum se constituit, & te iudicem, &c.

3

Quia eduxi te de terra Aegypti. Quasi dicat: Non video quid mihi obijcere possis, nisi beneficia mea erga te.

Et de domo seruentium. De loco, in quo feruebas, id est, de ergastulo, Chaldaeus: De domo seruitutis.

Et misi ante faciem tuam Moysen. Moysen duces, Aharon sacerdotem, Mariam eorum sororem prophetissam. Chaldaeus: Misique ante te tres prophetas, Moysen, vt doceret iudiciorum traditionem, Aharon, vt expiaret populum, & Mariam, vt instrueret mulieres.

Memento quae ego, quid cogitauerit contra te Balac. Nota est historia ex Num. 22. & 23. & 24. Misit Balac rex Moabitarum ad Balaam hariolum, vt veniret ad maledicendum populo Israel: sed Balaam a Deo prohibitus maledicere, benedixit ei potius, & mira de illius futura prosperitate praedixit. Loci autem obscuri difficultas in illis verbis lateret. De Settim vsque ad Galgalam. Settim valis est trans Iordanem in caesptribus Moab, in qua nascuntur eiusdem nominis arbores. De loco, & de arboribus diximus Ioc. 3. num. 24. De Galgala vero diximus Hof. 4. num. 28. Est autem locus, in quo transito Iordane primum constituerunt filij Israel Varabius, & quidam alij, ita interpretantur vt sint haec, quasi nouae sententiae initium,

4

Settim.

ac si diceret: Memento, inquam, eorum, quae feci in gratiam tui à Settim vsque ad Galgalam. Immo & Chald. vertit: Nonne egregia facinora edita sunt in vestri gratia à conualle Settim vsq; ad domum Galgalae, quo agnoscerentur iustitiae Domini? Sed repugnat contextus, clamaturq; haec verba pertinere ad praecedentia, Memento quid cogitauerit contra te Balac, & quid responderit ei Balaam à Settim vsq; ad Galgalam. * Vidit hoc Hierony. & ideo ita exposuit: Vide quomodo contra voluntatem suam cupiens tibi maledicere harolus, benedixit, de Settim vsq; ad Galgalam totum exercitum Israel oculis iustrans, & mutas loca. Eadem verba sunt apud Rupertum. In qua expositione nihil mihi desiderandum videretur, si docuisset nos Hieron. quomodo Balaam oculis iustraverit exercitum à Settim vsq; ad Galgalam. Nam si velit loca illa, quae maledicendi cupiditate mutavit, esse à Settim vsq; ad Galgalam, obstat sacra historia, quae cap. 12. docet Balac occurrisse, venienti Balaam in extremis finibus Arnon, id est, versus Orientem, & mane factum duxisse eum ad excelsa Bahal, ubi primum populo benedixit. Iterum benedixit in vertice montis Phasga, & tertio in vertice montis Phogor, Num. 23. Quae loca non sunt inter Settim, & Galgalam, sed potius trans Settim versus Orientem, cum Settim habeat Galgalam ab Occidente. Si autem velit Hieronymus, totum exercitum diffusum per campetria fuisse à Settim vsque ad Galgalam, neq; id recte intelligi potest, nam cap. 2. legimus: Morabatur autem eo tempore Israel in Settim. Deinde non transierat tunc populus Iordanem, trans quem erat Galgalam in terra promissionis, sed mortuo etiam Moysè manebat in campetribus Moab (ut videmus extremo cap. Deuteronomi.) & in Settim, (ut est in 1. cap. lib. Iosue,) atq; inde exploratores misit in Iericho. * Locum ergo difficillimum ita censo interpretandum. Memento insidiarum, quas consilio impij Balaam tibi struere volebat Balac, per totam ditionem suam, id est, per totam terram Moab, donec venires Galgalam, id est, donec ingredereris in terram promissionis. Cogita quantum tibi nocere voluerit, nisi ego obstitissem. Quod ut recte intelligam, meminimus ex Ioseph. li. 4. Antiq. c. 6. Balaam, cum non potuisset populo maledicere, ut optabat, consilium dedisse regi Balac, ut si nocere Hebraeis vellent, eleganti forma mulieres mitteret, qui

eos amore captos ad suos deos colendos allicerent, atq; ita fornicari sint cum filiabus Moab, & earum idola adorauerunt. Num. 25. Hoc autem consilio Balaam factum esse docet Iohan. Apocal. 2. Sed habeo aduersus te pauca, quia habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israel, edere, & fornicari. Atque hoc & ipse Balaam subindicat Num. 24. cui ait: Verumtamen pergens ad populum meum dabo consilium, quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore. Quare quod Michaeas ait: Et quid responderit ei Balaam filius Behor, ad hoc etiam consilium, quod postea dedit, referendum est. * Consilium autem hoc non fuit, ut semel ad Hebraeos exirent mulieres, neq; enim multi possent ita decipi, sed ut saepius id facerent toto tempore, quomorarerent in campetribus, & terra Moab, donec ex eius finibus egrederentur pertrans euntes Iordanem, & venientes Galgalam, ubi post transitum fluvij primum constiterunt filij Israel. Videbat enim Balaam, si ita fieret, quasi pluribus praelij plures esse perdedos, & grauius illam futuram illius populi calamitatem. Idcirco ait: Et quid responderit ei Balaam filius Behor de Settim vsq; ad Galgalam, id est, quas insidias tibi parari iusserit in toto illo itinere, quod est à Settim, donec ingredereris in terram tibi promissam, in cuius initio est Galgalam. Et quidem mulieres semel exiisse videntur, cum populus erat in Settim, sed quia Balaam per totam terram Moab, qua transiret erant, insidias parari voluerat, & prohibita sunt tam fornicatorum supplicia, de quo Num. 25. quam clade magna, quam à filiis Israel acceperunt Madianites Num. 31. merito ait Dominus: Memento, quid cogitauerit contra te Balac, & quid responderit ei Balaam de Settim vsq; ad Galgalam: nisi enim ego prohibuissem, totus fere populus perisset.

Ut cognosceas iustitias Domini. Memento, inquam, horum, quae ego tunc feci, ut cognosceres iustitias Domini, id est, ut videres quam iustus sim, & fidelis in promissis, qui, ut te in terram promissam introducerem, multis libet peccatis prouocatus, non sum passus te aut bello Balac, aut insidijs Balaam perire. Possumus etiam iustitias Domini interpretari legem eius, iuxta illud Psal. 18. Iustitiae Domini rectae latificant corda, ut sensus sit: Haec feci, ut tanto beneficio obstrictus, atque deuinctus semper Deum coleres, & eius praecpta seruares.

TROPOLOGIA.

9 *Audire, quae Dominus loquitur.* Qui nolunt homines audire, & aliorum monitus, atque consilia respuunt, quasi minorum, vel potentia ad corripiendum, vel prudentia ad docendum, Dei saltem verba audiant, qui est rex regum, & qui docet hominem scientiam. Eleganter autem dicit: Surge, contende iudicium aduersum montes, & auferent colles vocem tuam. Surge, qui quasi priuatus sedebas, & à meis missus cum autoritate increpa. Nam qui à Domino mittitur, & autoritate eius habet, nemini cedere debet, omnibus se se tunc altiore putet, ceteros vel iacere, vel sedere, se unum iustum surgere, siue praesit in Ecclesia, siue praedicet Euangelium, siue confessiones audiat regum, & principum, curet ne officio suo desit, ne humano aliquo timore capiatur, ne aduletur potentioribus, ne contra Dei voluntatem placeat hominibus. Tu ergo, inquit, Ieremie Dominus, accinge lumbos tuos, & surge, & loquere ad eos omnia, quae ego praecipio tibi. Etenim magnopere Dei minister animaduerrere debet, ne loquatur incertos rumores hominum, aut quae sibi impotens animi imperus, & imprudens zelus suggerunt, sed quae Deum sibi praecipisse nouit. * Cum haec autem loquitur, audiatur, quod sequitur: Ne formides à facie eorum, nec enim timere te faciam vultum eorum. Ego quippe dedi te hodie in ciuitatem munitam, & in columnam ferream, & in murum aereum super omnem terram, regibus Iuda, principibus eius, & sacerdotibus, & populo terrae. Et bellabunt aduersum te, & non praualebunt, quia ego tecum sum, ait Dominus, ut liberem te. Montes autem, & colles increpari iubet, id est, potentiores, & superbiore, ij enim maxime indigent & increpatione, & supplicio, placent siquidem sibi, nec se vnquam ipsi corripuit. At humiles, qui parui sunt in oculis suis, & verentur omnia opera sua, semetipsos quotidie iudicant, & quantum ille sit, cui seruiunt, contemplant, quamq; sint ipsi ignaui in feruendo, reprehendunt se, & poenitentiam agunt in fauilla, & cinere, veniamque supplicis petunt, atque ita à Domino non iudicantur: ait enim Apostolus: Quod si nosmetipsos diiudicemus, non vti que iudicemur. * Inde etiam Isaia die Domini venturum esse dicit super omnem superbum, & excelsum, & super omnem arrogantem, & humiliabitur. Et super omnes montes excelsos, & su-

per omnes colles eleuatos. Et incuruabitur sublimitas hominum, & humiliabitur altitudo virorum, exaltabitur autem Dominus solus in die illa. Ergo super eos, qui se humiliauerunt coram Domino, & se demiserunt, ac Dominum exaltauerunt in cordibus suis, non veniet dies Domini. Non super eos, sed eis potius veniet, ut exaltenur, quia scriptum est: Omnis qui se humiliat, exaltabitur. *Luc. 14.* *Auferent igitur montes iudicium,* id est, increpationem Domini, ut fiat, quod ait Isaia: Cunctis mons, & collis humiliabitur, & erunt praua in directam, & aspera in vias planas. *Andiam & fortia fundamenta terre,* quia nihil est tam validum, neq; tam absconditum, quod non conficiat, & quo non penetrat increpatione, & ira Dei, sicut ait Dauid: Et apparuerunt fontes aquarum, & reuelata sunt fundamenta orbis terrarum. Ab increpatione tua Domine, ab inspiratione spiritus irae tuae. Et apud Moysen: Ignis succensus est in furoribus meis, & ardebit vsque ad inferni nouissima, deuorabitque terram cum germine suo, & montium fundamenta comburent. * Nec montes tantum, & colles increpat, sed etiam populum suum, ut non cum hoc mundo dānerur. Mirabilis vero misericordiae, & bonitatis est, quod ait: *Et cum Israel diiudicabitur.* Non mirum est, si homo factus dicat: Quis ex vobis arguet me de peccato? quando quidem & ante quam homo fieret, voluit cum Israel diiudicari. Ne dedignetur homo cum homine iudicari, & ab homine corripit, quādoquidem & qui fecit hominem, diiudicari vult cum homine. Ita sanctus Iob institutus dicebat: Si contempsi subire iudicium cum seruo meo, & ancilla mea, cum disciparet aduersum me: Quid enim faciam, cum surrexerit ad iudicandum Deus? & cum quaesierit, quid respondebo illi? Vbi praclare Gregorius: Saepē transitoria potestas animum per abrupta elationis rapit. Et quia eo quifque extollitur, quo se esse super alios videt: illi oportet, qui super se est, semper aspiciat, ut eius metu, qui supra omnia est, crescentē in infensum animi tumore preuiat. Intueatur enim, qui sub ipso sunt, sed consideret sub quo ipse sit, ut ex consideratione veri Domini decrescat tumor falsae dominationis, &c. * Sed vtile nobis est ut nobiscum Dominus diiudicetur, non solum ut eius miram suauitatem, & humanitatem intelligamus, sed etiam quodiam quo magis iudicatur, eo iustior cognoscitur, & iustificatur in sermonibus suis,

Malig.

Auferent
colles, qui à
Domino
mittitur.

Ierem.

10

Potentiores
magis in-
crepandi.

I Cor. 11.

11

Isai.

Luc. 14.

Isai. 40.

Psal. 17.

Deut. 32.

12

Iohan. 8.

72

Iob. 31.

11. Mor.

ca. 10.

13

& vincit cum iudicatur. Quid enim illi vnam obijcere possumus quod non eius in nos beneficium sit? Si de rei familiaris, aut liberorum iactura queraris, beneficium Dei est, vt discas a creatoris ad creatorē amorē tuum conuertere. Si te insectantur inimici, coronā tibi Deus parat in cælo, si honorib⁹ spoliaris, doceris honorem non in terra, sed in cælo esse querendum. Tentationibus vgeris, vt discas non tuis viribus, sed diuino præsidio esse confidendum. Deo seruis ex animo, & orationi vacas, sed aret tamen animus in oratione, & nullo cælesti rore humectatur: id efficere vult bonus pater, vt patientiam, & humilitatem compares, & Deo propter seipsum seruire assuecas. Denique quidquid in se dicat Deus, nihil nisi beneficia erga nos inueniet, ideoq; si quid dicturus est, ea necesse est commemoret, & ideo ait. * *Quia eduxi te de terra Aegypti, & de domo seruentium liberaui te? De terra Aegypti eduxit nos, cum de seruitute spiritualis Pharaonis, id est, Diaboli, liberauit, qui nos mundo, & impuris cupiditatibus seruentes affligebat operibus duris lutū, & laterum. Tūc etiā liberauit nos de domo seruentium. Nā qui voluptatibus indulget, & honores, atque diuitias in defesso labore captant, quid sunt nisi miserrimi serui, multo illis infeliciores. qui durissimam seruiunt apud Turcas seruitutem. * Qualis hæc sit, licet ex parte intelligere ex Domini verbis: Ego Dominus Deus vester, qui eduxi vos de terra Aegyptiorum, ne seruiretis eis, & qui confrēgi catenas ceruicū vestrarū, vt incederetis erecti. Sed de hoc sæpe dictum est. Illud potius consideremus, quod subijcitur: Et misit ante faciem tuam Moysen, & Aharō, & Mariā? Cū nos ex Aegypto educit, nequaquam in longo, & difficili itinere deserit, ante faciem nostram mittit ducem maximum, id est, Moysen, & pōtificem Aharon, id est, Christum, qui est dux noster, idemq; sacerdos noster, & pontifex. Dux, quia nobis reliquit exemplum, vt sequamur vestigia eius, & quemadmodum ipse fecit, ita & nos faciamus. Nec solum docet faciēda, & exemplo præit, sed etiam vires suggerit ad sequendum. Pōtifex, vt peccata nostra expiet, & nos sanctificet, vt sumus sancti, sicut ipse sanct⁹ est. Et ne in deserto hui⁹ vitæ sine matre essemus, cuius amor est in filios ardens, & indulgens, misit etiam ante faciem nostram Mariam, non Mariam sororē Moysi, quæ lepra aliquando*

14 Mali seruiunt.

15 Leu. 26.

1 Pet. 2.

Maria misit ante populū Christianum.

conspersa est, sed Mariam matrē Iesu Christi Domini nostri, quæ ne minima quidem vnquam labe, vel ante, vel post ortū fœdata est. O Christianorum genus tali matre felicissimum. O veram matrem, quæ semper monstrat se esse matrem, cuius tanta est caritas, vt omnē naturæ affectū superet, multoq; magis nos diligit, quā illæ ipsæ, ex quibus geniti sumus. * *Quanta est felicitas, quanta in hac lacrymarum valle cōsolatio, vt sciamus nos in cælis habere omnium, quæ aut fuerunt vnquam, aut erunt, Deo gratissimam aduocatam, & patronam, immo & dulcissimam parētem, quæ singulorum cōmodis diligētē prospiciat, & cui carissimos nos esse sentimus? Ipsa est stella lucidissima, quæ huius maris tenebras illustrat, cuius vita inclita cūctas illustrat Ecclesias, quæ virginitatis gloria permanente lumen æternū mundo semel effudit Iesum Christum Dominum nostrū, & cui peccatis nostris irato nos sæpissime reconciliat. Obseruent sane Sidonij nauarū stellam illam, quam Cynosuram vocant, Greci, quam vocant Helicē: ego hanc stellam semper obseruabo, nec taliduce naufragium timebo. Si ambulauero in medio vmbra mortis, non timebo mala, quoniā ipsa mecum est. Si cōsistat aduersum me castra, nō timebit cor meū, si exurgat aduersum me prelium, in hoc ego sperabo. Pater meus, & mater mea derelinquāt me, & mater Domini meae assumat me quia melior mihi est quam decem matres. * *Nunc etiam Moysen, & Aharon mittit Dominus ante faciem nostram, id est, magistros fidei, & morum, quos in Moise intelligimus, & episcopos, ac presbyteros, quos significat Aharon. Nec de est Maria, in qua alij Dei ministri indicantur, qui infirmiores cōsolentur, & ad laudes Dei excitent, vt ipsi quoq; viriles animos cōcipiant, sicut de Maria scriptū est: Sumpsit ergo Maria prophētissā soror Aharon tympanum in manu sua, egressaq; sunt omnes mulieres post eā, cum tympanis, & choris, quibus præcinebat dicens: Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est, equum, & alceforem eius deiecit in mare. Quod carmen paulo ante cecinerat Moyses, & filij Israel Domino. Præterea dedit nobis Moysen, id est, spiritualem legem, Aharon, id est, sacerdotium, Mariā, id est, vaticinium prophetarum, vt interpretatus est Hieronymus. Sed post hæc beneficia meminimus oportet quid cogitauerit contra nos Balac, & quid responderit ei Balaam, de Setim vsq; ad Galgalam. Balac, inquit Hieronymus, interpretatur *curator*, id est, eligens, & significat Diabolum, qui deuorat vult; & nostram congregatōnem elingere. * *Balaam sunt falsi morum magistri, & pseudoprophetae, sive heretici sunt, sive ex ijs, qui manēt in Ecclesia, qui docent peruersa, & legi Dei aduersantur, muni di errorem sequentes, non esse ferendas iniurias, fugiendam esse paupertatem, persequendos honores, & id genus alia. Per hos vult nos Diabolus seducere, vt in Dei male dictionem incidamus. De his dicitur episcopus Ecclesię, qui huiusmodi pestes tolerant, nec a suis procul ablegat: Sed habeo aduersus te pauca, quia habes illic tenetes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalū coram filiis Israel, edero, & fornicari. Has autem in sidias semper nobis Diabolus per istos struit, dū moramur in terra Moab, id est, in hoc mundo, donec ingrediamur in terram promissionis cælestem, id est, de *Serim vsq; ad Galgalam. Vt ergo cognoscamus iustitias Domini, & videamus quam sit verax in promissis, atque memoria beneficiorum in illius amore rapiamur, legemq; eius obseruamus, recordemur quoties, quantumq; nobis per ministros suos vbique Diabolus nocere voluerit, tantamque fuisse Dei erga nos beneficentiam, vt inde potius benedictionem victis tentationibus, laqueisque disruptis reportauerimus. Non potuimus vitare quin aliquid admiseramus hic Allegoriz, ita enim verborum, & rerum contextus exigebat.****

rit contra nos Balac, & quid responderit ei Balaam, de Setim vsq; ad Galgalam. Balac, inquit Hieronymus, interpretatur *curator*, id est, eligens, & significat Diabolum, qui deuorat vult; & nostram congregatōnem elingere. * *Balaam sunt falsi morum magistri, & pseudoprophetae, sive heretici sunt, sive ex ijs, qui manēt in Ecclesia, qui docent peruersa, & legi Dei aduersantur, muni di errorem sequentes, non esse ferendas iniurias, fugiendam esse paupertatem, persequendos honores, & id genus alia. Per hos vult nos Diabolus seducere, vt in Dei male dictionem incidamus. De his dicitur episcopus Ecclesię, qui huiusmodi pestes tolerant, nec a suis procul ablegat: Sed habeo aduersus te pauca, quia habes illic tenetes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalū coram filiis Israel, edero, & fornicari. Has autem in sidias semper nobis Diabolus per istos struit, dū moramur in terra Moab, id est, in hoc mundo, donec ingrediamur in terram promissionis cælestem, id est, de *Serim vsq; ad Galgalam. Vt ergo cognoscamus iustitias Domini, & videamus quam sit verax in promissis, atque memoria beneficiorum in illius amore rapiamur, legemq; eius obseruamus, recordemur quoties, quantumq; nobis per ministros suos vbique Diabolus nocere voluerit, tantamque fuisse Dei erga nos beneficentiam, vt inde potius benedictionem victis tentationibus, laqueisque disruptis reportauerimus. Non potuimus vitare quin aliquid admiseramus hic Allegoriz, ita enim verborum, & rerum contextus exigebat.**

18

19

HISTORIA.

*Quid dignum offeram Domino. Vt doceat illos sanctus Michæas quo potissimum obsequio demereri possint Deum iratū, & quo sacrificio sit placandus, introducit populū loquentem quasi conuersum, & Dei beneficia agnoscentem, quærentemq; quid ipse offerre Domino possit, quo sibi eum reconciliet. In Hebr. est *חֵן לַיהוָה*, id est, In quo præueniam, sive præoccupabo Dominum: id est, Quo munere illum mihi placabo: qua victima? Ita enim interpretandum est, Præueniam, sive Præoccupabo, vt cum dicitur Psal. 94. Præoccupemus faciem eius in confessione, id est, Præueniamus eum cōfessione, & laude, antequam in nos animaduertat, quod est: Placemus eum iratum. Idē verbum est, vbi statim ait: Numquid offerā*

ei holocausto marta. Hebr. Nam quid præoccupabo, sive præueniam eum in holocausto matris? Quare cum dicit: *Quid dignum offeram Domino, vocat quod satis esse iudicatur ad satisfaciendam, & ad placandum Deum.* Gen. 23. Intercede pro me apud Ephron filium Seor, vt det mihi spelūcam duplicem, quam habet in externa parte agri sui: pecunia digna tradat eam mihi coram vobis in possessionem sepulcri, id est, pecunia que ei satisfaciat, & aquet pro me spelunca, pro qua bene possit dari spoliūca. Hoc modo accepit Homerus dignum.

Et lebetem nouum, dignū boue, variegatum, id est, cuius pretiū iustum est bos vnus. Et Odys. 8. de gladio Vlysi porrigendo.

Multo illi dignū erit, magno vendere poterit. Ita Paul⁹ dixit Rom. 8. Existimo enim quod non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis, id est, multo maior est gloria nobis reddēda pro malis, quæ patimur, quā mala ipsa: mala enim tempore finiuntur, nequē vsq; adeo excruciat, gloria vero perpetua est, & multo plus habet iucunditatis, atque dulcedinis, quā huius temporis dolores acerbitatis, atque molestiæ. * *Ex quo videmus quod quidam quærunt, cur non de actionibus loquatur, sed de passionibus, confert enim contentiōe doloris præsentium calamitatum cum contentiōe futuri gaudij. Videmus etiam non negare Paulum, passiones dignas esse æternæ beatitudinis retributione.*

Cur uabo genu Deo excelsa? Satis ne erit pro meis peccatis genua coram Deo flectere? Recte hoc posuit, multi enim videntur sibi satis p̄ se curuēt genu Deo. Et quidem genuum curuatio sancta est, ac Deo placet, nam & Stephanus Act. 7. genua Deo flexit, & Paulus genibus flexis orauit in litore Act. 21. & Eph. 3. ait: Flecto genua mea ad patrem Domini nostri Iesu Christi: Vide ibi Hieronymum: Verum nō satis est genu flexio, aut reliqua eiusmodi, quæ externa sūt, ad Deum placandum, nec vilius momenti sunt apud Deum, si animus fixus manerit in peccato, nec per penitentiam Deo satisfacere studet. * Dominus quærit cor, homo autem præbet illi, quæ sunt extra cor, nihil illi datur, si cor non datur, ideo dixit: Diliges Dominum Deum tuū ex toto corde tuo,

Dignum.

13. Iliad.

Locus Pauli Rom. 8.

20

21

Deut. 6.

rit cor-

de tuo,

de tuo, & ex tota anima tua, & ex tota fortitudine tua. Si cor auferas, & cetera des, male diuidis. Toram animam vult, totam fortitudinem vult. Sed si cor abstuleris, nihil vult, hoc est, non ei placet, quod das.

Numquid offeram ei holocaustoma. Holocaustoma (ita enim legendum est non holocaustoma) idem est quod holocaustum, id est, sacrificium, quod totum in Dei gloriam concrematur, & cuius nulla pars relinquitur sacerdotibus. De quo diximus Hos. 6. num. 28. Vituli anniculi tenerrimi sunt, & ad sacrificia optimi.

Numquid placari potest Dominus in millibus arietum? Et si poterant hac a Propheta dici, vt errore populum liberaret, nihil tamen obstat vt a populo eodem dici intelligamus intelligente ex doctrina legis, & prophetarum nequaquam Dominum his placari. Non placabitur Deus, dum homo aliquid extra se obtulerit. Numquid, inquit, manducabo carnes taurorum? aut sanguinem hircorū potabo? Immola Deo sacrificium laudis.

* Quid est sacrificium laudis? Sanctus Iosue docet: Fili mi, da gloriam Domino Deo Israel, & confite, atq; indica mihi, quid feceris, ne abscondas. Tunc enim vere Deo sacrificium laudis immolamus, cum nosmet ipsos per veram contritionem mactamus, & peccata aperimus sacerdoti. Quare statim respondet Aham: Vere ego peccaui Domino Deo Israel, & sic, & sic feci. Facile homines offerunt sacrificia, & eleemosynas, sed sacrificium Deo spiritus contribulatus, contritum, & humiliatum Deus non despicias. Inde cum in Isaia ait: Quo mihi multitudinem victimarū vestrarum, dicit Dominus: Plenus sum. Holocausta arietum, & adipē pinguium, & sanguinem vitulorū, & agnorum, & hircorum nolui: statim docet quid velit, vt hec, que ipsi offerunt, placeāt. Laua mini, mundi est ore, auferre malum cogitationum vestrarum ab oculis meis, quiescite agere peruersae, &c. Sed de his multa diximus Hos. 6. nu. 19. & sequentibus.

Numquid debo primogenitum meum pro scelere meo? Immolabo ne filium meum primogenitum, & mihi omnium carissimum, quem admodum fecit rex Moab. 4. Reg. 3. Moes enim hic gentiliū fuit, vt filios etiam immolaret, si quando magnis difficultatibus laborarent, quē & filij Israel imitati sunt. Psal. 105. Et immolauerunt filios suos, & filias suas demoniis, & effuderunt sanguinem inno-

centem, sanguinem filiorum suorum, & filiarū, quas immolauerunt sculpilibus Chanaan. Idem alio modo dicit: Et fructum ventris mei pro peccato anime meae? Fructus ventris omnes liberi dicuntur, siue mares sint, siue feminae, siue de filijs mulieris sermo sit, vt Benedictus fructus ventris tui, siue de filijs viri. Vt Psal. 131. Iuravit Dominus David veritatem, & non frustrabitur eum: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Gen. 18. Non erit hic hares tuus, sed qui egredietur de utero tuo, ipsum habebis heredem. Inde ad hominum similitudinem dictū est Psal. 109. Ex utero ante luciferum genuit te.

Indicabo tibi homo quid sit bonum. Ita legendum est, non dō homo, vt ex Hebr. & ex Greco, & Chaldaeo constat. Verba sunt Prophetæ populo respondentis, docentisq; summā pietatis, & quomodo Deus sit placidus. Ne, inquit, labores querendo sacrificia, ego tibi paucis indicabo quid sit bonū, & quid Dominus a te requirat. Bonū definitur, quod omnia appetunt. Sed in homine maxime hic appetitus boni elucet, adeo vt ne malū quidem vllum appetat, nisi quadā boni specie velatum, nemo enim respiciens ad malum operatur. Quare exactissima a nobis ratio exigitur qualiter hoc appetitu boni vti fuerimus. Quid enī iniquius esse potest, quam appetitu boni in malum vti? Quam rationem reddet qui terram feracem accipit excolendam, si plena sit noxijs herbis: Qui hoc appetitu a natura ad bonū insito abutilur ad malum, perinde facit, atq; homo validus, & fortis, qui virtute multum prodesse rei publicæ poterat, nec quidquam tamen aliud quam latrocinia exercet: aut qui optimum ingenium, quo altissima, & vtilissima perdiscere poterat, totum ad nocētes artes conuertit. Non igitur habes dō homo excusationem, nisi forte causeris bonum te ignorare quod sequaris: sed ne causeris indicabo tibi quid sit bonum. Pro Indicabo tibi, in Hebr. est נִיבֵן, nūtiavit, indicauit, quomodo nonnulli ex recentioribus vertunt. Sed proprietas est linguæ Hebraicæ, præteritū actiuum accipi nonnunquā pro passiuo, vt adnotauimus in ca. 13. Hos. n. 29. Propterea perinde est, ac si diceret: Indicatum tibi est homo, siue, Indicabitur tibi homo. s. a me, præterito pro futuro posito more prophetico. Lxx: Nuntiatum est tibi homo.

Et quid Dominus requirat a te. Creatus es a Deo, & aliquod officium habeas necesse est,

quod a te requirat, qui creauit te. Hoc tibi nunc indicabo.

Vtique facere iudicium. Tu aliquid extra te offerebas, Deus autem querit te, offer illi cor mundum, contritum, & humiliatum. Augustinus sermon. 236. de tempore: Querebas, quid offerres pro te, offer te. Quid enim Dominus querit a te, nisi te? Quia in omni creatura terrena nihil melius fecit te, querit te a te, quia tu perdidideras te. Iudicium facere, non possumus dubitare quin idem sit quod iudicare, quandoquidem Iohann. quinto legimus: Et potestatem dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est, secundo Regum. 8. Faciebatque David iudicium, & iustitiam omni populo suo, tertio Regum 10. Et constituit te regem, vt faceres iudicium, & iustitiam. Est etiam punire, quod iudicium consequitur. Vt Exhod. 12. Et in cunctis dijs Ægypti faciam iudicia. Psal. 9. Cognoscetur Dominus iudicia faciens, in operibus manuum suarum comprehensus est peccator. Iudicia autem dicit, quoniam de multis erant supplicia sumenda. Iudicare autem est suum vnicuique tribuere. Hoc ergo primum a peccatore exigitur, vt ipse arbiter sedeat, & se ipsum iudicet, vt non iudicetur a Domino. Iudicet se, damnet vitam priorem, reddat Deo, quod suum est, compenset veteres iniurias lamentis penitentiae, reddat Deo honorem, sibi confusionem, & ignominiam, sicut ait sanctus Daniel: Tibi Domine iustitia, nobis autem confusio faciet. * August. sermo. 236. de tempore ita hac exponit: Si autem facias quod iussit, inuenit in te iudicium, & iustitiam. Iudicium primo in te ipso, iustitiam, ad proximum tibi. Quomodo iudicium in te ipso? vt displiceas tibi quod eras, & possis esse quod non eras. Iudicium, inquam, de te ipso in te ipso sine acceptione personæ tuę, vt non parcas peccatis tuis, nec ideo tibi placeant, quia tu facis. Nec te laudes in bonis tuis, & Deum accuses in malis tuis. Hoc enim est peruersum iudicium, & ideo nec iudicium. Cum tibi ergo peruersus displicueris, reque illo, qui creauit, adiuuante, correxeris, rectus seruabis iustitiam, &c. Deinde, quoniam facere iudicium, punire est: puniat peccator primum in se voluptatem peccati pudore confessio- nis, & quod contra Deum superbus admisit, supplex sacerdoti ministro Dei detegat.

Puniat præterea gemitibus, & dolore, & fructibus veræ penitentiae atq; satisfactionis. Qui hoc fecerit, recte illud dicere potest: Feci iudicium, & iustitiam, non tradas me calumniantibus me. * Denique ille etiam facit iudicium, qui legibus obtemperat, & quod personæ ac conditioni suæ debet, facit, vt Prouer. 21. Gaudium iusto est facere iudicium, & pauper operantibus iniquitatē. Genes. 18. Scio enim quod præcepturus sis filijs suis, & domui suæ post te, vt custodiant viam Domini, & faciant iudicium, & iustitiam. Cum ergo per penitentiam solutus fuerit a peccatis, nequaquam se etiam a lege solutū putet, vt hæretici volunt, sed tunc etiam faciat iudicium omni tempore, & legem Dei obseruet, iuxta id, quod de viro beato scriptum est: Sed in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.

Et diligere misericordiam. Non facienda tantum misericordia est, sed etiam diligenda, quod enim diligimus, promptius facimus, atque hilarius. Talem vult esse misericordiam Paulus: Vnusquisq; pro vt destinauit in corde suo, non ex tristitia, aut ex necessitate, hilarem enim datorem diligit Deus.

* Merito autem post facere iudicium adiecit, diligere misericordiam: multum enim penitentiam iuuat misericordia, & quasi pennis quibusdam eam tollit in cœlum, vt ait Chryso. hom. 5. de penitentia. Præterea accepta per penitentiam iustitia multum misericordia conseruatur, sicut docet sanctus David: Beatus qui intelligit super egenum, & pauperem: in die mala liberabit eum Dominus. Dominus conseruet eum, & viuificet eum, & beatum faciat eum in terra, & non tradat eum in animam inimicorum eius.

Et sollicitum ambulare cum Deo tuo. Ambulare cum Deo est amice illi adherere, & placere. Hoc intelligimus ex illo Hamos. 3. Nūquid ambulabunt duo pariter, nisi conuenerit eis? Et ex Paulo Hebræ. 11. vbi de Henoch ait: Ante translationem autem testimonium habuit placuisse Deo. Nihil autem de hoc scriptura dicit, nec vllum huiusmodi testimonium legitimus. Gen. 5. tantum ait: Et ambulauit Henoch cum Deo: Sed Paulus interpretatus est illud verbum: Et ambulauit cum Deo, idem esse, quod placuit Deo. Similiter interpretatus est. Eccl. c. 44. Henoch placuit Deo, & transf-

Psal. 49.

22. Iosua. 7.

Psal. 50.

Isa. 1.

23

25

Iudicium facere.

26

Præterea actiuum accipi nonnunquā pro passiuo.

quod

Psal. 118.

27

Psal. 1.

Cor. 9.

28

Psal. 40.

Ambulare cum Deo.

quo obfessa est Ierufalem, fuit Iulius, quo omnes fructus colligendi erant, ideoque ab hostibus intercepti sunt.

Et custodisti præcepta Hamri. Imitata es mores, & impietates Hamri idololatæ regis Israel, & patris Achab, & ipsius Achab, & posterorum eius, quasi præcepta Dei sequereris. Cur autem horum regum memineris, intelligitur ex 3. Reg. 16: videlicet quoniam fuerunt quasi instaurores idololatæ Ieroboham primi regis Israel, quæ quodammodo fuerat interrupta, aut imminuta celeri, & inopinata morte regum, qui præcesserant, & bellis civilibus. * Regnare autem cepit Hamri quadragesimo sexto anno, ex quo Israel recessit a Domino Dauid. De quo ita ibidem legimus: Fecit autem Hamri malum in conspectu Domini, & operatus est iniquiter super omnes, qui fuerant ante eum, ambulauitque in omni via Ieroboham, &c. De Achab autem eius filio: Et fecit Achab filius Hamri malum in conspectu Domini super omnes, qui fuerant ante eum, &c. Nonnulli existimant ab illis verbis: vox Domini ad ciuitatem clamat, Prophetam ad decem tribus sermonem conuertere; quoniam dicit: *Et custodisti præcepta Hamri.* Sed mihi verisimilius fit etiam nunc loqui eum Ierusalem, & duabus tribubus, quibus manifeste locutus est in toto capite quinto. Cum autem dicit: contende iudicio aduersus montes, nihil habemus cur de alijs intelligamus, quam de principibus duarum tribuum. Itaque quod postea sequitur: Vox Domini ad ciuitatem clamat, cur non de eadem ciuitate accipiamus, de qua ante loquebatur? Non enim sunt sine causa mutandæ personæ. Nam quod nunc ait: *Et custodisti præcepta Hamri* maiorem emphasim habet, si ad Ierusalem, siue ad duas tribus referatur, ac si dicat: Eos, à quibus animo, & voluntate dissidebatis, impietatis studio imitati estis, & in Ierusalem, vbi templum, & sacerdotes Dei habebatis, fecistis quidquid in Israel præceperunt impij reges, ita vixistis in Ierusalem, ac si effectis in medio Samariæ.

38

Et ambulasti in voluntatibus eorum. Quoniam in multis codicibus corrupte legitur, In voluptatibus eorum, deceptus Lyranus exposuit: Quia non solum fuerunt idololatæ, sed etiam carnalibus vitij sub-

dit. Sed legendum est: *In voluntatibus eorum*, id est, fecisti, quidquid illi volebant, capitur enim voluntas more Hebræorum sæpe inculcato, pro re, quam volumus, vt Psalm. 110: Magna opera Domini exquisita in omnes voluntates eius. Et quod citatur. Acto. 13. Inueni Dauid filium Iessæ virum secundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas. Simile mendum est in multis codicibus latinis in Psalm. 26. vbi legitur: Vt videam voluntatem Domini, pro, vt videam voluptatem. Legendum autem esse, In voluntatibus, docent nonnulla manu scripta exemplaria, & ita legitur apud Hieronymum. Docet etiam apertissime nomen חַוְוָנוּת, quod significat consilia, & voluntates, vt Prou. 1 suisque consilijs saturabuntur Psalm. 5. Decidant à cogitationibus suis, Et Psalm. 80. Ibunt in adinventionibus suis. Quæ tria idem prorsus significant quod in hoc loco, Voluntates. Lxx, Et ambulauistis in consilijs eorum.

Vt darent te in perditionem, id est, Atque ita dabo te in perditionem, disperdam te. De qua phrasi diximus Hamos. 2. nu. 9. & de altera: Dabo te in perditionem, pro Perdam te, Hof. 11. nu. 28.

Et habitatis in ea in sibilu. Sibilus populari irrisionem, atque insultationem in miseris indicare solet, vt Thren. 2. Plauserunt super te manibus omnes transeuntes per viam. Sibila uerunt, & mouerunt caput suum. Iere. 19. Et ponam ciuitatem hanc in stuporem, & in Sibilu: omnis qui transierit per eam, obstupescet, & sibilabit super universam plagam eius. Habitantes autem in ea, intelligit in Ierusalem.

Et opprobrium populi mei portabitis. Montibus loquitur, & collibus. Vos o principes portabitis opprobrium populi mei, id est, quia populo auctores fuistis malorum, ab eodem probis, & contumelijs, & diris imprecationibus afficiemini. Alter sensus est: Portabitis opprobrium, quo digni estis, propter scelera, & rapinas, quibus populum meum affixistis. Alij exponunt, quod mihi etiam placet: Portabitis opprobrium, quod comminatus sum populo meo Deut. 28. Duceret Dominus, & regem, quem constituit super te, in gentem quam ignoras tu, & patres tui, & serues ibi dijs alienis, ligno, & lapidi. Et eris perditus in opprobrium, & fabulam omnibus populis, &c. Lxx, vt etiam notat Hieronymus, verterunt: Opprobria populorum

lorum

lorum accipietis, quoniam non legerunt, id est, populi mei, sed מִן־פִּי, id est, populorum.

TROPOLOGIA.

Ab illis verbis: Quid dignum offeram Domino: omnia moralia sunt, neque aliter sunt interpretanda, ideoque in ipsa Historica explanatione diutius, quam solemus, commorati sumus. Superest tamen, vt pauca exsequentibus explicemus. Animæ peccanti recte dicitur: *Et humiliatio tua, in medio tui, nã que foris stans, atque honorata à Deo videbatur, intra seipsam prauis cupiditatibus miserabiliter concidit, & facile tentationibus cedit, & mortua est, quæ viuere videbatur.* Talis erat episcopus Ecclesiæ Sardenis, cui dicere iubetur Iohannes: Scio opera tua, quia nomen habes, quod uiuas, & mortuus es. Esto vigilans, & cõfirma cetera, quæ mortura erant, non enim inueni opera tua plena corâ Deo meo. Nihil enim est quod ita animam humiliet, id est, dedecore afficiat, & vilem abiectionemq; faciat, atque peccatum, quo rebus infimis, & multo se vilioribus vitro se subijcit ad seruiendum. Quã pudentum nobis est cum ad cœlum vocati cogitatione atque animo degimur in terra, & serui efficiamur iræ, libidinis, auaritiæ, ambitionis? Hęc autem humiliatio magis crescit quo minus cum tērationibus, & nobiscum ipsis pugnamus: nec iuuat nonnunquam non videri ab hominibus, cum sit in medio nostri Deo nota, & nobis. * Cumque ita anima humiliatur, multa facit, quæ natura sua bona erant, sed prauo sine corrumpit, & magnorum operum mercedem amittit, quia mercedem hominum querit. Propter quod dicitur: *Et apprehendes, & non saluabis*, videtur enim filios suos, id est, opera sua velle liberare, & in Deum, atque in salutē suã referre, sed tandem affectu inanis gloriæ, aut ambitionis, aut alterius vitij superatur, & non seruat. Si quæ autem seruat, & conuersa ad Deum quædam, quæ ei placeant, facit, cito amittit in peccatu lapsa, & illa gladio peccati mortalitatis iugulantur. Quoties seminat opera bona, de quibus dicitur Eccle. 11. Mane semina semen tuum, & vespere non cesserit manus tua, & non metit, quia quod Dei amore facere cogitauerat, tandem hominũ causa facit: & bonũ, quod cooperat, humano aliquo metu relinquit, ac deserit: Seminatio perfectio qui de perfectione cogitare cepit, seq; aliquid dua sacramentorum communicatione, ora-

tionem, ieiunijque, exercet, sed curis sæculi, & tērationibus, & vanis hominũ rumoribus, repete in medio cursu resistit, ac deficit. Propterea dictũ est: Mane semina semē tuũ, & vespere nõ cesserit manus tua, quia laborasse aliquando satis non est, nisi ad finē vsq; vitæ laboremus. * Nec minus miserum est quod sequitur: *Tu calcabis oliuam, & nõ vngeris oleo, & mustum, & non bibes vinum.* Fit enim interdum vt incipientiũ laborũ fructu priuemur, cum quidem longe fructus aberat, vt vsu venit seminanti, & nõ merenti: at cum iam fructus pene erat in manibus diu speratus, & subito euanciscit, aut interceptitur, miserimũ est: Qui calcatur oliuam, iam oleũ habet, quid superest nisi vt vngatur? Sed nõ inquit, vngeris oleo. Oleum pinguedinem spiritualium donorũ significat, sicut ait Prophetæ: Propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. Oliuam calcant, qui se illis operibus exercent, quæ hæc dona consequuntur, vt penitētia, meditatione rerum sacrarum, oratione, abnegatione sui. Sed quia non nunquam labore defatigantur, & cum iam proximus erat fructus, deficiunt, aut aliqua vehementiori tēratione ad intermissas voluptates rapiuntur, nec illa spirituali pinguedine inunguntur, recte ait: *Calcabis oliuam, & non vngeris oleo.* * Alij querebant multo labore humilitatē, aut caritatē, aut integram abnegationem, aut contemptiōem sæculi, & non habentes post longam exercitationē, quod quærun, desperant se iam habere posse, & laborare desinunt, quod tamen, si modicum præterea laborarent, sine dubio inuenirent; nõ enim est durus Deus, vt obliuiscatur operis nostri, hi calcant oliuam, & non sunt vncti oleo. Alij donis spiritualibus abundant, sed vino cœlestis consolationis interdũ carent, dum varijs ad vtilitatem suã tērationibus exercentur, & anxij quærun, quod cupiunt, sed cum iam in proximo erat consolatio, & vinum cœlestis, quo ebrij erant sancti apostoli, aut occulta quædam elatione postea intumescunt, cum accepturi erant, aut quasi iam accipere debuissent, secum tacite queruntur, quod inhumaniter, aut duriter à Deo tractentur, ideoque non accipiunt, hi calcant mustum, & non bibunt vinum. Hęc eadem ad eos quoque accommodari possunt, qui elemosynis, & ieiunij, & huiusmodi operibus quærebant in amissam gratiam restitui, sed labore deficiunt,

42

Oleum.

Psal. 44.

43

44

aut tentationibus, atque ira quarunt, & non inueniunt. * Ne vero mirari peccator possit Deum sibi esse iratum, seque varie animam, & corpore puniri, causam irae suae, atque malorum omnium Deus aperit, cum ait: *ut custodisti precepta Israel, & omne opus domus Achab, & ambulasti in voluntatibus eorum.* Cum enim nos filius liberauerit, & vere liberi sumus: ut voluptatibus, ac bonis seculi fruamur, vltro nos Diaboli, & mundi legibus subijcimus, & quid illi volumus, facimus: atque inde in perditionem iustam incidimus, cum sinimur ambulare in desiderijs animarum nostrarum, & in sibilum, ut omnibus irrisioni, & contemptui simus, qui dignitatem filiorum Dei retinere nescimus. Opprobrium quoque populi Dei portamus, de quo scriptum est: *Quicumque honorificauerit me, glorificabo eum: qui autem contempnunt me, erunt ignobiles.* Portamus praeterea opprobrium populi Dei, quoniam si qui exemplo esse debemus, & ad bona opera populum exhortari, ab officio recedamus, & nomen Dei polluamus: populus imitatur, quod videt, & nullum peccati genus praetermittit, cuius peccata opprobrium, & iudicium nostrum sunt.

1. Reg. 2.

CAP. VII.

Veni mihi, quia factus sum, sicut qui colligit in autumnis racemos vindemiae: non est botrus ad comedendum, praeco quas ficus desiderauit anima mea. Perijt sanctus de terra, & rectus in hominibus non est, omnes in sanguine insidiantur, vir fratrem suum ad mortem venatur. Malum manuum suarum dicunt bonum: princeps postulat, & iudex in reddendo est: & magnus locutus est desiderium animae suae, et conturbauerunt eam. Qui optimus in eis est, quasi paliurus: & qui rectus, quasi spina de sepe. Dies speculationis tuae, visitatio tua venit: nunc erit vastitas

eorum. Nolite credere amico, & nolite considerare in duce: ab ea, qua dormit in sinu tuo, custodi claustra oris tui. Quia filius contumeliam facit patri, & filia confurget aduersus matrem suam, nurus aduersus socrum suam: & inimici hominis domestici eius. Ego autem ad Dominum aspiciam, expectabo Deum saluatorem meum: audiet me Deus meus. Ne lateris inimica mea super me, quia cecidi, confurgam: cum se dero in tenebris, Dominus lux mea est. Iram Domini portabo, quoniam peccavi ei: donec causam meam iudicet, & faciat iudicium meum: educet me in lucem, videbo iustitiam eius. Et aspiciet inimica mea, & operietur confusione; quae dicit ad me. Vbi est Dominus Deus tuus? Oculi mei videbunt eam: nunc erit in conculcatione, ut lutum platearum. Dies ut adificentur maceriae tuae: in die illa longe fiet lex. In die illa & usque ad te veniet Assur, et usque ad ciuitates munitas: & a ciuitatibus munitis usque ad flumen, & ad mare de mari, & ad montem de monte. Et terra erit in desolationem propter habitatores suos, & propter fructum cogitationum eorum. Pasce populum tuum in virga tua, gregem hereditatis tuae, habitantes solos in saltu, in medio Carmeli: pasce tur Basan et Galaad iuxta dies antiquos. Secundum diem egressionis tuae de terra Aegypti ostendam ei mirabilia. Videbunt gentes, et confundentur super omnem fortitudinem suam: ponent manus super

Matth. 10.

02. 11. 1. 1. 1. 1.

os, aures eorum surda erunt: Lingent puluerem sicut serpentes, velut reptilia terra turbabuntur de adibus suis: Dominum Deum nostrum desiderabunt, & timebunt te. Quis Deus similis tui, qui aufers iniquitatem, & transfers peccatum reliquiarum hereditatis tuae? Non immitet ultra furorem suum, quoniam volens misericordiam est. Reuertetur, & miserebitur nostri, deponet iniquitates nostras. & proiciet in profundum maris omnia peccata nostra. Dabis veritatem Iacob, misericordiam Abraham: quae iurasti patribus nostris a diebus antiquis.

HISTORIA.

Veni mihi, quia factus sum, sicut qui colligit in autumnis. Postquam & decem tribubus, & duabus Propheta praedixit captiuitatem, dolet, & queritur parum se suis concionibus profecisse, neminem esse iustum, qui possit ire Dei resistere. Vt mihi, inquit, quia idem mihi vsu venit, atque ijs, qui autumnis colligunt racemos vindemiae, id est, qui quarunt post vindemiam racemos, qui (quoniam immaturi sunt, solent a vindemiatoribus relinquere) & tamen nullum inueniunt: ita ego nullum inuenio virum iustum. Dicit autem se similem esse quareribus racemos post vindemiam, quia illi non multos racemos se inuenturos putant, cum facta iam fuerit vindemia, sed nonnullos relictos esse sperant, & nullum inueniunt. Ita Propheta videbat multos esse peccatores, & oblitatos, sed sperabat suis concionibus nonnullos esse conuertendos, videt autem conuersum neminem. Quod fortasse dicit non quod nemo prorsus sit conuersus, sed quod multo pauciores, quam sperabat, ita ut cum tanta multitudine malorum comparati vix vili dici queant. * Ita enim fere intelligimus cum absolute dicit scriptura neminem esse sanctum, ut Psal. 1. 1. Saluum me fac Domine, quoniam defecit sanctus. Et Psal. 1. 3. Omnes declinauerunt, simul

2. Regul.

inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum. De translatione controuersia non parua est. In Hebraeo legimus: *Veni mihi, quia factus sum, וְיָצֵא מִן הַר הַזֶּה וְיָבֵא מִן הַהַר הַשֵּׁנִי.* Quae possunt, si sola verba spectemus, ita verti: sicut collectiones autumnis, sicut racemi vindemiae. Hanc interpretationem recentiores amplectuntur, ut Pagninus, & Vatablus. At quomodo recte intelligere possumus Prophetam factum esse sicut collectiones aestatis, & sicut racemos vindemiae? Non ignorauit hunc sensum Hieronymus, sed contempsit. Altera translatio: *Veni mihi, quia factus sum sicut colligentes autumnis, sicut collectores autumnis, vel aestatis, sicut racemorum vindemiae, & subaudiendum est collectores.* Ita ut *אֲשֵׁר*, non sit nomen, ut volebant recentiores, sed participium verbi *אָשַׁר*, & *יָצֵא* significet astatem, vel fructus aestatis, ut docuimus Hamos. 8. numero. 2. * Ita interpretati sunt Lxx. *Veni mihi, quia factus sum sicut colligens stipulam in messe, & sicut racemos in vindemia.* Collectores aestatis vocant colligentes stipulam in messe. Deinde cum dicunt: *Et, sicut racemos in vindemia, subaudiatur ex proximo אֲשֵׁר*, id est, colligens. Quare recte similitudo referri potest ad duo, id est, ad stipulam in messe, sicut volunt Lxx sicut ad fructus aestatis, & ad racemos vindemiae. At Hieronymus ad vnum reculit, id est, ad colligentes autumnis racemos vindemiae. Atque optime cum vertisse constabit, si consideremus *יָצֵא* non significare solum astatem, ut haecenus diximus, sed etiam autumnum, qui aestati adheret. Quare sicut quia aestatem significat, datur etiam hoc nomen fructibus aestatis, ut in Hamos diximus: ita quia etiam significat autumnum, fructus autumnis dicuntur *יָצֵא*, ut vindemia, sicut Isaię decimosexto legimus: *Super vindemiam tuam, & super messem tuam vox calcantium irruit.* Et massae ficuum aridarum, id est, palathae, quia autumnis fiunt, dicuntur similiter cais, ut secundo Regum decimosexto. Panes, & palathae ad vescendum pueris tuis. * Si ergo, ut interpretabamur, sicut colligentes, aut collectores aestatis interpretemur, collectores autumnis, quis dubitet collectores autumnis esse qui colligunt in autumnis? Verum in nostra translatione licet non est similitudinis, sed temporis, id est, non significat

3

4

sicut, sed quando, quod est frequentissimum apud Hebræos, & ab his auroribus hic non animaduertitur. Est ergo sensus integer: Væ mihi, quia factus sum sicut collectores autumnii, quando racemi vindemiæ. Pro quo eleganter vertit Hieronymus, Væ mihi, quia factus sum sicut qui colligit in autumnio racemos vindemiæ. Nam cum dixisset Prophetam sicut colligentes in autumnio, nec explicasset quid colligeret, in eo, quod addidit: Quando racemi vindemiæ, satis indicauit loqui se de colligendis racemos vindemiæ.

Non est bonus ad comedendum, id est: Et non inuenio ne vnium quidem bonum, sicut accidit querenti racemos, non inueniuntur, quod statim explicat cum ait: Perijt sanctus de terra, &c.

Præcoquas ficus desiderauit anima mea. Duplitem hæc verba interpretari licet, atque utroque modo aptissime. Primum ut præcoquas ficus, id est, ante tempus maturescen- tes, intelligamus esse sanctos patriarchas, Abraham, Isaac, & Iacob, qui ante reliquos homines conuersi sunt ad Deum. Atq; hoc ex Hos. 9. cap. discimus: Quasi vias in deserto inueni Israel, quasi prima poma ficulneæ in cacumine eius, vidi patres eorum. Ut sit sensus: Optabam illam priorum patrum virtutem, cupiebam videre aliquos eis similes in tanta multitudine malorum, sed nemine vidi. Alter sensus est simplicior. Cum post tot monita, & cõminationes prophetarum, qui tempore Hoseæ, & Isaiæ cõsperant prædicere vniuerso Israeli captiuitatem, iam omnes correcti, atque conuersi esse debuisse: Opraui, ut quando quidem veteri inimicæ respicerem, saltem aliqui, veluti præcoquæ ficus, apparerent, qui Deum ex animo colerent, & reliquis ex iplo essent. * Sed dicit quispiam: Præcoquæ ficus nõ autumnio, sed æstate quæruntur, melius ergo vertisset Hieron. paulo ante: Sicut qui colligit in æstate racemos, quã, In autumnio. Immo vero hoc magis indicat quã ille verterit elegantem enim de se Prophetam loquitur, ac si viator quispiam esset, qui post vindemiã racemos quæreret in vinca, sed cum nullũ inuenisset, præcoquas sic desiderauit. Quibus verbis acute notat Iudæorum duritiẽ, qui post tot increpationes prophetarũ duritiẽ etiam tum essent, nec tot eorum concionibus ematuruissent. Ac si diceret: Autumnio quo tempore ficus maturescunt omnes, quæsiui ficus aliquas, quæ saltẽ prius ceteris ma-

trouissent, & ne tũc quidem vllam inueni. Quando alie ficus mature iam sunt, in meis ne vllam quidem vidi præcoquam: Simul etiam docer, si quos iustos inuenisset, eos Deo futuros fuisse gratissimos, vt præcoquæ ficus esse solent.

Perijt sanctus de terra. Huc pertinebant similitudines, vt diximus. In Heb. est רַחֵם, id est, misericors, sed misericors ponitur pro sancto, quia misericordia homines virtutibus implet, & sanctos efficit Isai, 58. Frange esurienti panem tuum, &c. Tunc erumpet, quasi mane, lumen tuum, &c. Lxx. verterunt eor. abis, id est, reuerens, & religiosus. Et Psal. 4. Et scitote quoniam mirificauit Dominus sanctum suum, Hebræus: Misericordem suum.

In sanguine insidiantur. Pro: In sanguinem, vt verterunt Lxx, Chaldæus: Omnes parat insidias sanguinis iusti effundendi Saula.

Vni fratrem suum ad mortem venatur, id est Vni quisque, vt verunt Lxx, & nos adnotauimus Ioel. 2. nu. 6. & sæpe alias. Venatur dicit eleganter, id est, diligenter, & callide quærir, vt venatores solent.

Malum manuum suarum dicunt bonum. Quod extreme perditorum est, & ex malitia peccantium, nec iam peccata regentium, sed impudenter defendentium, & bona vocantium.

Principes postulat, & index in reddendo est. Principes postulant aliquid a minoribus, cõtendunt cum illis iudicio de possessione, aut domo, aut re simili: Et index est in reddendo, id est, cum iudicat, retribuit principi, qui petit, quod ab illo accepit, vel quod se accepturum sperat cum ipse simili iudicio cum alio contenderit. Quod apertius ita dicitur: Index adiudicat principi, quod petit, etiam si re vera pauperi esset adiudicandum, vt similiter ille princeps, cum iudex fuerit, adiudicet sibi quod petierit, vt præstent sceleribus suis mutuum fauorem, vt ait Hieronymus, qui ita fere, vt diximus exposuit. Chaldæus, Princeps postulat, & iudex dicit: Fac pro me, & retribuam tibi, id est, faue mihi cum mihi opus fuerit, & reddam tibi nunc quod vis.

Et magnus locutus est desiderium anime sue. Hieron. Quicumq; magnus est, & quasi in lege doctissimus, non Dei, sed suã loquitur voluntatẽ, &c. id est, non respondet, aut docet secundum legem, sed secundum cupiditatẽ suam. Reddit responsa quasi ex lege,

cum tamẽ non, vt Deus vult, respõdeat, sed vt rebus suis vtilius esse putat, id est, ambitioni suæ, aut auaritiæ. * Pro Magnus, in Heb. cũ articulo ponitur מגיד, id est, ipse, qui magnus est, quo nomine insignem quem uis legis magistrum significat: Eadẽ ratione magister legis dicitur מַגִּיד, id est, magister vt Psal. 47. Ciuitas regis magni, Heb. Regis rab. ideo magno in honore habebatur, vnde illud Matth. 23. Amant primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro, & vocari ab hominibus Rabbi.

Et conturbauerunt eam. Terrã videlicet, vt ait Hieron. de qua dixerat: Perijt sanctus de terra: Turbauerunt eã terram verbis, & moribus suis, & multis erroribus, implicauerunt iudices, & principes, & magistri.

Qui optimus in eis est, quasi palurus. Hieronymus: Qui optimus inter eos est, quasi palurus pangens, & retinens, vulnerans appropinquantem sibi, & aduocõ de te comprehendens. Et qui rectus fuerit inuentus, quasi spina de sepe, vt ibi inueniatur dolor, vbi putabatur auxiliũ. Palurum inter arbores numerat Plinius li. 13. ca. 19. spinosumq; esse dicit, & asperũ, in Cyrenai- ca regione maxime pronenientẽ, cuius bacca saporem vini suo succo cõmendat. Sed est quoq; spina genus, vt idẽ Plinius autor est li. 24. ca. 13. De quo Virgilius.

Carduus, & spinis surgit palurus acutus. Atque hoc magis ad locũ hunc pertinet, Ita Isai. 24. Orientur in domibus spina, & vrtice, & palurus in munitionibus eorum, quamuis in hoc Isaiæ loco non est פֶּתַח, vt hic, sed פֶּתַח de cuius vocis interpretatione diximus Hos. 9. num. 7. & 8.

Quasi spina de sepe apprehendens, & vulnerans appropinquantem. Dies speculationis tue. Iam iam adertit, immo adesse iam existima, tempus captiuitatis, quã speculatores tui prædixerant tibi. i. prophetæ. Solent enim prophetæ speculationẽ vocare prophetiam, vt Hos. 5. Laquei facti estis speculationi, de quo suo loco diximus. Potest etiã hoc accipi per irrisionem dictũ, ac si diceret: En venit dies, quã tibi prophetae tui prædicebant, qui tibi prospera omnia pollicebãtur: Vide quã rectẽ varicinati fuerint. Ideo, & Chald. vertit: Dies mala, in quã bonũ expectabas. Significat autẽ adesse iã illis suppliciu. Lxx. vt, vltiones tuas venerunt.

Visitatio tua venit, idẽ repetit vt & rem amplificet, & certior esse intelligatur: nunc

enim visitatio punitionẽ significat, de quo diximus Hos. 1. num. 64.

Nolite credere amico. Alij aliter exponunt, sed mihi hæc videtur germanissima explanatio. Tanta erit miseria Ierusalẽ, & tanta angustia cũ a Chaldæis obsidebitur, vt nullius cognationis, nullius necessitudinis habeatur ratio, sed quisque sibi cõsulet, vt mor- te, & pestem, & famem fugiat, ceteros, & artificissime coniunctos, in medijs periculis deseret, vt ipse euadat. Atq; ita in hac re nemo alteri fidẽ seruabit, nec patrem suum reuertitur, neq; matrem filia, sed sibi cibos, & salutẽ quærent spretis patribus, & amicis, inimicõ & contumeliose repulsi, tanquam fames, & pericula urgebunt. Nulli amico credas, ne tibi enim tũc fidẽ seruabit, sibi soli prospicere. Noli confidere in duce tuo, sicut dicitur belli, sicut princeps, sicut magister. Ipsi vtrũ tuæ carere, quidquam videris, quã ratione famẽ, aut pericula depellere posse credas, ne ipsa anteuertat, & præcipiat quod tu falsũ tuã parabas. Tanta erit enim tũc ferũ omnium perturbatio, vt inimici hominis illi maxime futuri sint, qui solent esse amicissimi: i. domestici, dum quisq; sui curam habet, & alteri præcipit cibos, quos domi habebat.

* Video recte etiam hæc referri ad pseudo- prophetas, qui pacẽ populo, libertatemque pollicebãtur, vt sit sensus: Ne ergo credatis pseudoprophetae vestris, qui vos blandis & suauibus verbis decipiunt, & venturã esse captiuitatẽ negant. Si enim inter sanguine coniunctos videris fidẽ minime seruari, sed omnia plena esse fraudibus: quanto magis vobis mentientur pseudoprophetae auarissimi, vt lucrũ suum augeant. Itaq; dum pseudo- prophetas reprehendit, obiter depratiatos mores ciuitatis notat. Cur autẽ priorẽ explicationẽ huic præferam, dicã, Primum præcedentia ostendunt de tempore obsidionis vrbis verbã fieri, Dies speculationis tuæ, visitatio tua veniet, nũc erit vastitas eorũ, & pro vastitas, est in Heb. מַדְבָּרָה quod (vt Hieron. docet) obsidionẽ significat. Deinde quoniam verba prophetae nostrĩ referuntur haud obscure a Dño seruatore Matr. 10. Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terrã, nõ veni pacẽ mittere, sed gladiũ, veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiam, aduersus matrem suam, & nurum, aduersus socrum suam, & inimici hominis domestici eius. * Si autem Prophetam ita exponamus, vt

cum

9 Magnus. Rab. 7. Misericors id est, sanctus.

10 Elogio. 5.

11 Prophecia. 11. Speculatio. res.

12

13

14

15

16

17

18

19

enim visitatio punitionẽ significat, de quo diximus Hos. 1. num. 64.

Nolite credere amico. Alij aliter exponunt, sed mihi hæc videtur germanissima explanatio. Tanta erit miseria Ierusalẽ, & tanta angustia cũ a Chaldæis obsidebitur, vt nullius cognationis, nullius necessitudinis habeatur ratio, sed quisque sibi cõsulet, vt mor- te, & pestem, & famem fugiat, ceteros, & artificissime coniunctos, in medijs periculis deseret, vt ipse euadat. Atq; ita in hac re nemo alteri fidẽ seruabit, nec patrem suum reuertitur, neq; matrem filia, sed sibi cibos, & salutẽ quærent spretis patribus, & amicis, inimicõ & contumeliose repulsi, tanquam fames, & pericula urgebunt. Nulli amico credas, ne tibi enim tũc fidẽ seruabit, sibi soli prospicere. Noli confidere in duce tuo, sicut dicitur belli, sicut princeps, sicut magister. Ipsi vtrũ tuæ carere, quidquam videris, quã ratione famẽ, aut pericula depellere posse credas, ne ipsa anteuertat, & præcipiat quod tu falsũ tuã parabas. Tanta erit enim tũc ferũ omnium perturbatio, vt inimici hominis illi maxime futuri sint, qui solent esse amicissimi: i. domestici, dum quisq; sui curam habet, & alteri præcipit cibos, quos domi habebat.

* Video recte etiam hæc referri ad pseudo- prophetas, qui pacẽ populo, libertatemque pollicebãtur, vt sit sensus: Ne ergo credatis pseudoprophetae vestris, qui vos blandis & suauibus verbis decipiunt, & venturã esse captiuitatẽ negant. Si enim inter sanguine coniunctos videris fidẽ minime seruari, sed omnia plena esse fraudibus: quanto magis vobis mentientur pseudoprophetae auarissimi, vt lucrũ suum augeant. Itaq; dum pseudo- prophetas reprehendit, obiter depratiatos mores ciuitatis notat. Cur autẽ priorẽ explicationẽ huic præferam, dicã, Primum præcedentia ostendunt de tempore obsidionis vrbis verbã fieri, Dies speculationis tuæ, visitatio tua veniet, nũc erit vastitas eorũ, & pro vastitas, est in Heb. מַדְבָּרָה quod (vt Hieron. docet) obsidionẽ significat. Deinde quoniam verba prophetae nostrĩ referuntur haud obscure a Dño seruatore Matr. 10. Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terrã, nõ veni pacẽ mittere, sed gladiũ, veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiam, aduersus matrem suam, & nurum, aduersus socrum suam, & inimici hominis domestici eius. * Si autem Prophetam ita exponamus, vt

12

13

14

15

16

17

18

19

An hec verba referantur à Christo Matth. 10.

2. Eucid.

14

ALLEGORIA HVIVS CAPITIS.

Hieronymus, & multi alij ex potuerunt, sensus eius omnino diuersus est à sensu seruatoris, ita vt vel hinc eum non sumpsisse dicendum sit, vel certe in alium sensum sumpsisse, vt si de eodem seruatore in cruce pendente quis diceret illud Virgilij:

Talia perstabat memorans, fixusque manebat.

Quare Hieronymus hæc res valde dubiū habuit, nam in Matth. ait: Hic locus prope eisde verbis in Michæa propheta scribitur. Et notandū vbiq; de veteri testamento testimonium ponitur, vtrum sensus tantum, an sermo consentiat. Et in huius loci commētarijs: Scire autem debemus, quod in Euangelio prope eadem verba sunt, quæ nunc legimus in Propheta, & iuxta contextum illius loci alterū habere sensum. Quæ vtrū assumpta sint de Propheta, an propria autoritate præcepta, nosse Domini est, qui & in prophetis, & in Euāgelij locut' est. Et Chrysol. hom. 36. in Matth. ait: Prophetia mentionem fecit, quæ quamuis ad hoc propositum dicta non sit, hoc ipsum tamen signanter expressit. Idem cum Chrysol. ait Euthym. & Ianse. in Euangelica Cōcordia ca. 55. Quoniam Dominus de illo dissidio loquitur, quod inter patres, & filios futurum erat, quibusdam ad Euangelium venientibus, quibusdam manentibus in infidelitate, & alios persecuentibus: quod diuersum prorsus videtur à sensu Prophetæ. * At si ostēdero expositionem illam, quam magis mihi probari dico, cum sensu prophetæ nostri conuenire: Simul, vt opinor, demonstrauero, & ex eo Dominum sumpsisse testimonium, & ita esse sine dubio explicandū, vt à me explicatum est. Aio igitur idem à Domino, & à Propheta dici, non quidē Historico sensu, sed Allegorico, quo nonnulla ex prophetis desumi à Domino, & ab apostolis Hof. 11. num. 3. & sequentibus, & alias sæpe declarauimus. Quod vt melius intelligatur, Allegoria præcedentium ab initio capitis verborum explicanda est. Cum clamat Propheta: *Ve mihi, quia factus sum, sicut qui colligit in autumno racemos vindemiæ, &c.* Manifeste typum gerit CHRISTI Domini, qui post prædictam Iudeis captiuitatem, & vastitatem verbis, paucissimos ex tantorum multitudinem conuersos vidit. Ipse enim post prophetas colligebat, & vix paucos inuenit racemos. Dēde cetera ita exponēda sunt de Iudeis, qui tempore Christi viuebāt, vt à nobis exposita sunt de tem-

poribus Michææ. Excidium vero vrbis à Chaldaïs, typus erat excidij à Romanis afferendi, ac multo magis spiritualis captiuitatis, & vastitatis, qua gentibus sub intrantibus vastati sunt Iudæi, & excæcati, & populus Dei esse deseruit, quod magis explicauimus Habac. 1. n. 6. & 7. * Quare quod de illa obsidione dicitur: Nolite credere amico, & nolite cōfidere in duce, & quæ sequuntur, Allegoricē ad tempus illud pertinent, quo prædicabatur ab apostolis Euāgelium in Iudæa, & vniuerso orbe, & inter credentes, & non credentes in eadē domo magna erat dissensio animorum, qualis à Domino apud Luc. ca. 12. ad eadem verba Michææ alludente explicatur: Erunt enim ex hoc quinq; in domo vna diuisi, tres in duos, & duo in tres: diuidentur pater in filium, & filius in patrem suum, mater in filiam, & filia in matrem, socrus in nurum suam, & nurus in socrum suā. Tunc igitur amici, & parentes, & filij infideles deserebāt amicos, patres credentes, & nullam eis fidem seruabant, sed contumeliose etiam tractabāt. Ad hæc sæuisime cruciabantur credentes, & à suis quoq; in supplicia tradebantur, sicut ait Dominus Luc. 21. Trademini autem à parentibus, & fratribus, & cognatis, & amicis, & morte afficient ex vobis, & eritis odio omnibus hominibus propter nomen meum. Et Iohan. 16. Absq; synagogis facient vos. Sed venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se præstare Deo. Atq; ideo parentes, & propinqui credentium, omnia iura sanguinis, & necessitudinis violabant, non solum odio nouæ religionis, sed etiam, vt periculum suum vitarent: Nam si quomodo etiam suis fauerent iam ad Christi fidem conuersis, quasi hostes patriæ pledebantur. * Arbitror etiā excidium vrbis peccatricis, & idololatria plenē significasse, & gētilitatis, sive in fidelitatis excidium futurum per Euangelium: atq; ita possumus verba Domini intelligere non de Iudæorū tantum gente, sed etiam de gētilitate, apud quam eadem seruibat in credentes persecutio, & vtriusq; typum fuisse vastationem Ierusalem. Sed quæret aliquis, cur quasi mirum quippiam dictum sit: Nurus aduersus socrum suam, ait enim Hieronymus: Tertiū in Hecyra: Quid est hoc inquit, omnes socrus oderunt nurus. Quod quanquam ambiguum sit, tamen prope modum naturale est, vt nurus socrum, & socrus oderit

nurum.

nurum Non desunt qui dicant pro Nuris, in Hebræo esse נָזִירָה, quod significat nouam nuptiam, sive sponsam, quam Lxx vocant νύμφη, huiusmodi autē nurus solent gratissimæ esse socris, & inter filias numerari. Placeret hæc ratio, nisi viderem נָזִירָה commune nomen esse nuribus, is etiā, quæ iam diu nuptæ sunt, vt Gen. 38. de Iuda, & Thamar: Nesciebat enim quod nurus sua esset, quæ videlicet ante annos non paucos nupierat filio Iudæ. Græcū, vocabulū νύμφη, quo vtuntur Euāgelistæ, cōmune etiā est omnibus nuribus. * Dicedū est potius, quod & ratio docet, & vsus rerū nihil referre si non nulla socrus oderint nurus, neque de his loqui aut Prophetam, aut Dñm Iesum, sed de socris, & nuribus quæ se mutuo diligūt, ceu matres, & filia. De his dicitur: Consurget nurus aduersus socrum suam, vel certe de illis, quibus, & si nurus odissent, pudor obstabat, ne odium patefacerēt. Quæ vero palā oderant, iam ante cōsurrexerant, nec erat opus de illis dicere: Nurus aduersus socrum suā. Quemadmodum, & filij sæpe vsu venit, vt infesti sint parentibus, & contumeliosi, non de illis sermo est, cū dicitur: Quia filius contumeliam facit patri: sed de ijs, qui parentes diligebant, aut certe illos contumelia afficere verebantur. Vbi in quibusdā codicibus legitur: *Et filia cōsurget aduersus matrem suam*, in Heb. præsentis temporis est cōsurgit, quāuis apud Lxx futuri sit, legendū ergo est: Filia contumeliam facit patri, & filia cōsurgit aduersus matrē suam. Ita legit Hiero. & ita habetur in emēdationibus codicibus Latinis.

Ego autem ad Dominum aspiciā. Verba sunt Prophetæ, vt ait Hiero. quare, & Chaldaus vertit: Dixit Propheta: Ego autē, &c. sed loquitur Propheta in persona populi sui, id est, in persona sua, & virorū bonorum, ac fidelium, qui erant in illo populo, & spem suam non in principibus, sed in Dño collocauerant, à quo liberadi erant de captiuitate, & in veram libertatē tandem restituendi per Christi aduentum, & passionē. Pro *Aspiciā*, est in Heb. נִשְׁתָּחֵוּ, quo verbo attentissima quædā spectatio significari solet, cuiusmodi est illud Isai. 38. Atrenuati sunt oculi mei suspicientes in excelsum. Psal. 5. Mane astabo tibi, & videbo, quoniam non Deus volens iniquitatem tu es. Psal. 120. Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi: Notandum est etiā verbum *Aspiciā*,

quasi dicat. Quantumuis morari videatur, non desinā expectate. Hab. 2. Si morā fecerit, expecta illum. Saluatoris autē nomen, & ad Deū ferri potest, qui educturus erat populum de Babylone, & proprio ad Christū, cuius nomen est Iesus, id est, seruator.

TROPOLOGIA.

Nequaquam desperare debent prædicatores Euāgelij cum viderint factā esse vindemiam, & collegisse Diabolum fructus vineæ Dñi Sabbathi, quæ est populus eius, id est, corda hominū possessisse, & quidquid illi faciebant, quidquid boni habebāt, in curas sæculi, & in voluptates cōuertisse. Querant vindemiæ racemos diligēter, & quod à Diabolo relictum est, colligant. Multos inuenient, quos honores, & voluptates ipse destituerint, quos mundus deseruit, & quos saltē affecta, vel etiam extrema cōtate, possunt ad Christū adducere, & cum iam sæculo non erant apti, Deo apti esse incipiant, & à mundo eieci à Deo admittantur. In alijs etiā, quamuis corruptis moribus sint, quædam semina, & quædam inchoationes virtutum, quasi racemos offendunt, quos vindemiarius Diabolus, Deo pro illis meliora cogitante præterierit, vt misericordiam in pauperes, castitatis studiū, ieiuniorum, & austeritatis affectū. * Præcoquas ficus nonnullę occurrent, id est, bonæ indolis adolecētes, qui mala ab impijs parentibus educati verbo Dei audito, & bonis præceptoribus traditi quasi ante tēpus repente maturescant. Quid aliud faciunt nostræ societatis homines, qui in Germania, & Anglia morantur, cum hæreticorum filios Christianæ erudiunt, & primis literis, ac simul pietate imbunt, quā præcoquas ficus Christo decerpere: Idē & reliqui sancti prædicatores, qui in regionibus infidelium prædicant Euāgelium regni, & morituros infantes baptizant, grandiusculos ab infidelitate parentum ad Christū aduocāt, nōne præcoquas ficus colligunt? Sed & in grandioribus natum cum nullū relictū putabat Elias, qui sincere Deum coleret, quid ait illi diuinū responsum? Reliqui mihi septē millia virorum, qui non curauerūt genua ante Bahal. * Quod si forte botrum non inueniant, plāgant populum Dñi patris affectu, & pro gloria Dei, atque hominū utilitate intimo cordis dolore clamēt ad Deum: *em mihi, quia factus sum, sicut qui colligit in autumno racemos vindemiæ, &c.* quemadmodum apud Isaiam clamāt

19 Concionatores desperare nō debent cum exiguis appareat proventus.

Racemire licet in vinea Dñi.

Rom. 11. ex Reg. 19. 20

Isai. 51. aposto-

apostoli, & apostolici prædicatores. Quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est? Et postquam planxerint, adhuc quarant diligentius, non enim deerunt racemi, quamuis perierit sanctus de terra, & rectus in hominibus non sit. Tales sunt Euangelij prædicatores, ita Deo cōfidant, ita orationibus, ieiunijs, laboribusq; instent, vt nouam vindemiam in illa sterilitate à Domino impetrent. * Nec prætereū dum est, cum perit sanctus de terra, & rectus in hominibus non est, qui exemplo præcat, & quasi dux Dei exhortetur populum, & ducat, vehementer hominum mores corrumpi, & fieri quod ait Propheta: *Omnes in sanguine insidiatur, vt fratrem suum ad mortem venatur.* Etenim non solum insurgunt multi, qui corpora occidant, quod esset lōge tolerabilius, sed etiam hæretici, & prauarum doctrinarum disseminatores, qui occidunt animas, quod nostris temporibus magno cū Ecclesiæ malo experti sumus. Atq; adeo impudentes, adeo periti sunt, vt malū manuum suarum dicāt bonum, & terribios errores Euangelij nomine cohone stare velint, sacrilegia sceleratissima tanquā à Deo præcepta commēdent. * *Princeps postulat,* cum poscunt sibi principes licere quidquid volunt, etiam per Deum, volūt æqui videri, & laudari in desiderijs animarum suarum, *Et iudex in reddendo est,* cum viri spirituales, & scribæ docti in regno celorum honorum Ecclesiasticorum causa principibus respondent, quod volunt, & quasi canes muti non valentes latrare, quia bouem (vt est in pro- uerbio) sæpe portant in faucibus, nihil pro gloria Dei dicūt. Sic vniuersi pphetæ Israel Achab vincēdo, & morituro prophetabant vno ore dicentes, Ascende in Ramoth. Galaad, & vade prospere, & tradet Dñs in manus regis. Cum hoc fit, & lingua doctorum pecuniarum, & honorum, & voluptatum causa adulationibus iaseruit, & errat, atque in errorem inducit, profecto euenit, quod sequitur: *Et magnus locutus est desiderium animæ suæ, & conturbauerunt eam.* Quomodo enim non conturbetur terra, si doctores veritatis aliud docent, quam faciunt, & sermonem Dei venalē habent? * De quibus merito dicitur: *Qui optimus in eis est, quasi paliurus, & qui rectus, quasi spina de sepe.* Huiusmodi enim magistri, qui optimi videbantur omnium, & recta via incedere, rapinis inhiant, & quidquid possunt, rapiunt, vt paliurus, &

spina, quæ lanam ouium transeuntium, & mollia quæque apprehendunt, & retinent. Sic ipsi imbecillos, & pauperes non valētes resistere spoliant, & lacerant. Præterea & malo exemplo pungunt, & dolorem bonis afferunt. Sed quoniam Deus tanta flagitia non finet inulta, sequitur: *Dies speculationis tuæ.* Iam imminet, quæ tibi prophetæ prædixerant, quale est illud: *Væ qui prædatis, nonne ipse prædaberis? & qui spernis, nonne ipse sperneris?* Cum consummaueris de prædationem, de prædaberis, cum fatigatus desieris contemnere, contemneris. * *Visitatio tua venit.* Putabant enim, quia vindicta differebatur, abiecisse Deum curam rerum humanarum, & nulla impendere supplicia peccantibus. Sed veniet, cum minime sperabunt, seuerissimi iudicis visitatio, vt plangant, qui ante riserunt, vt ait Hieronymus, & statim exeuntes de seculo tormenta sustineant, quæ diues ille quondam purpuratus, & delicijs affluens sustinet in inferno, vbi est fletus, & stridor dētium. Et quod ait: *Nunc erit vastitas eorum,* vel, vt vertunt Lxx: *Nunc erunt fletus eorum: Nunc (eodem Hieronymo expolitore) vel in fine vniuersi- cuiusq; vitæ intellige, vel in consummatione rerum omnium, & in die iudicij, quando in vniuersos horribilis veniet, & inexcitabilis vltio.* Verum quoniam scriptum est: *Cū iratus fueris, misericordię recordaberis:* eos etiam, quos puriturus est, salubriter commonet. * *Nolite credere amico, & nolite confidere in duce.* Ne confidatis modo amicis, aut ducibus, vt à via Dei recedatis, & audeatis impia, nemo alterum liberare poterit illo acerbissima vindictę die. Mali, quamuis potentes, & fortes fuerint in seculo, pro seipis erunt solliciti, & neque se liberare poterūt: iusti præclare secum actum putabunt si animas suas liberauerint, impios, quamuis cōiunctos olim, & caros, à se auertent, & cum iudice suo dicent: *Nūquam noui vos, discedite à me omnes, qui operamini iniquitatem.* Et Ierem. ait: *Et dixit Dominus ad me: Si steterint Moyses, & Samuel coram me, non est anima mea ad populum istum: eijce illos à facie mea, & egrediantur.* Ezechiei quoq; dictum: *Fili hominis, terra cum peccauerit mihi, vt præuaricetur præuaricans, extendam manum meam super eā, & conteram virgam panis eius, & immittam in eā famem, & interficiam de ea hominem, & iumentum.* Et si fuerint tres viri isti in me-

dio

27 dio eius Noe, Daniel, & Iob; ipsi iustitia sua liberabunt animas suas, ait Dominus exercituum. Et paulo post: *Viuo ego, dicit Dominus, non liberabunt filios, neq; filias, sed ipsi soli liberabuntur.* * *Nolite ergo credere amicis, quibus vt gratificemini, Dei legē violatis, quasi sitis ab eis in die vitionis liberandi.* Nolite cōfidere in duce, nulli eorum acquiescatis, qui prauā doctrinam tradunt, vt à via veritatis aberratis, & leges mundi sequamini, potius quam Dei. *Ab ea, quæ datur in sinu tuo, custodi claustra oris tui.* Consilia tua de pietate sequenda, & vanitate sæculi fugienda ne cum coniunctissimis quidem communices, si impedituri sint, ne eorum amore captus, & impeditus in seculo remaneas, & ad vitæ turpitudinē reuertaris. Sed per eam, quę dormit in sinu nostro, proprie mihi cum Hieronymo significari videtur caro nostra, quam amamus, & fouemus, & qua nihil habemus coniunctius. Nesciat caro quid facturi simus, ne cum illa cogitationes nostras cōmunicemus, obmurmurabit enim, & obloquetur, & omni nobis ratione contradicet, proder nos, nihil intentatum relinquet, donec nos à sancto proposito auerrat. Atque hoc est (si imperfectorum in Mattheum cōmentariorum credamus auctori) quod Dominus ait: *Te ergo faciente elemosynā nesciat sinistra tua, quid faciat dextera tua.* In dextera voluntatem animę, in sinistra voluntatē carnis intelligit. Plenæ sunt (inquit Hiero.) historiae Græcæ, & Latine, quāti viri ab vxoribus suis decepti sint, eorumq; vita sit prodita. * *Secretum Samsonis septē dierū lacrymis Dalila expressit, & amore simulato, quod latebat, inuenit.* Sed similei Samson locum fortitudinis siue ostendit, & eam amisit, & ad pistrinum Palestinorum vir olim fortissimus, quasi iumentum, ductus est oculis prius erutis. Cur autem his non sit cōfidendum, exponit. *Quia filius contumeliam facit patri, & filia consurgit aduersus matrem suam, &c.* Quoniam cum Dominus ad iudicandum venerit, & extrema in peccatores sententiā proferetur, filius contumelia afficiet patrem, quod male ab eo educatus, turpiter viuere didicerit, & filia matrem suam detestabitur, cuius scelera imitata est. *Nurus socri suæ maledicet, quam habuit peccatorum adiutricem, & autorem.* Domestici maxime quemque accusabunt, quod mores suos neglexerit, & ad lucram, & turpes voluptates instruerit.

Cōsilia de pietate sequenda cū quibus sint communicianda.

Matth. 6.

28 Iudic. 6.

Matth.

Ierem. 17.

Ezechiei

Omnes tentabunt flagitia sua in cōiunctos sibi reijcere, & vt sibi, si possunt, aliqua ratione consulant, eorū capita prodent, quos maxime quondam amabant. Et quoniam eo die non amici, non opes, nō honores, sed vita innocenter acta, & Deus eius auctor, & protector hominem in iudicio liberabunt, sapienter addidit Propheta. *Ego autem ad Deum minimum aspiciam, expectabo Deum saluatorem meum, audiet me Deus meus.*

HISTORIA.

Ne lateas inimica mea super me. Loquitur in persona populi sui Propheta, id est, in persona Ierusalem, quæ Babylonem inimicam suam, à qua vastata est, exultare prohibet, eo quod sit iterum post captiuitatem edificanda, & habitanda. Ita Hieronymus, & alij. Ne læteris ò Babylon de ruina mea, quę mihi nunc à Propheta prædicta est: cadam à te expugnata, sed iterum edificabor.

Cum sedero in tenebris. Sedere in cœtium est, vt diximus Hof. 3. num. 18. sed magis id explicat quod additur, *In tenebris.* Luc. 11. Illuminare ijs, qui in tenebris, & in umbra mortis sedent.

Dominus lux mea est. In lucem me educet, lætitiā mihi dabit, & prosperitatem.

Iram Domini portabo. Hieronymus. Iram Domini sustinebo, quia scio, me meruisse quod passa sum. Chaldaus addit, hæc verba esse Ierusalem.

Donec causam meam iudicet. Tam diu portabo irā Domini, donec mei miserus pro me iudicet quasi iniuria affecta, & inimicos meos puniat, meque liberet. Ita dictum est Psalm. 42. Iudica me Deus, & discerne causam meam, de gente nō sancta (quæ me iniuste affligit) ab homine iniquo, & doloso erue me. Idem valet: *Et faciet iudicium meum.* (ita enim legendum est, vt est in Hebr. & apud Lxx.) Id est, pro me iudicabit, & me in pristinam libertatem restituet. Psalm. 19. De vultu tuo iudicium meum prodeat, oculi tui videant æquitates. Psalm. 9. Quoniam fecisti iudicium meum, & causam meam, sedisti super thronum, qui iudicasti iustitiam.

Educet me in lucem, videbo iustitiam eius. Vt certius, ac firmitus esse ostendat quod de liberatione sua dixerat, iterum repetit, & visuram se dicit, iustitiam Dei, ac si dicat: *Cū me in lucem, & in prosperitatem eduxerit, videbo, & experiar, quam iustus & fidelis sit in promissis suis.*

Et aspiciet inimica mea. Babylon, quæ mihi

29

Causam alius iudicare.

Facere iudicium alius.

30

solebat

solebat insultare quasi omni auxilio, & pro- uidentia Dei destituta, aspiciet velit, nolit, liberationem meam, cum me Cyrus rex Persarum dimitteret libera, & pudet, cum uiderit uana fuisse, quae dixerat in me, neq; iam amplius posse mihi insultare. Itaque: *Quae dicit*, positum est pro, *Quia dicit*, quam phrasim adnotauimus Ham. 8. nu. 33.

Oculi mei uidebunt in eam. Ego uidebo eam capi, & externorum dominatu premi. Atq; ita factum est, nam cum implebantur septuaginta anni captiuitatis Ierusalem, capta est Babylon a Dario rege Medorum, & a Syro rege Persarum, a quo Iudaei in patriam suam dimissi sunt. De hac phrasi: *Oculi mei uidebunt in eam*, diximus in Habdaiam. num. 64. Chaldaeus: *Oculi mei ruinam eius conspicient.*

Nunc erit in conculcationem. Nunc, id est, cito iam capietur a Medis, & Persis, & conculcabitur ab eis ut uicta, & subacta, eo modo, atque eo contemptu, quo conculcari solet lutum platearum multis in cas conuenientibus, ut in loca spatiosa, & publica.

31 *Dies ut edificentur maceriae tuae.* Cum haec fient, cum Babylonia a Medis capietur, & Persis, crede iam uenisse diem reaedificationis tuae Ierusalem. Chaldaeus: Tunc temporis aedificabitur coetus Israel.

In die illa longe fiet lex. Pro lege est πn , id est, praecceptum, & iusio, ita enim exponit Hieronymus, & ita uerterunt Symmachus, & Theodotus $\epsilon\pi\tau\alpha\chi\epsilon\iota\varsigma$, $\eta\delta\epsilon$ $\pi\rho\sigma\gamma\alpha\rho\mu\alpha$, id est, nequaquam iam Babylonicorum praecceptis subiaceris. Hunc sensum Hieronymus sibi, & prudentioribus Iudaeorum probari dicit. Chaldaeus: In tempore illo irrita fient decreta gentium. Et merito, solet enim uocari lex in scriptura praecceptum, & iusio uirgens, ac cum potestate imperans instar legis. Ex quo illud intelligimus Rom. 7. Sentio aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meae, & captiuantem me in lege peccati, quae est in membris meis. Quamuis & lex hic proprie accipi potest: Non ferent in te leges Babylonij, non timentis eorum edicta, non eris in eorum potestate.

32 *In die illa usque ad te ueniet de Assur.* Ita omnino legendum est consentientibus Hieronymo, & Chaldaeo, & recentioribus, quod est ex Hebraeo perspicuum $\text{וַיָּבֹאוּ אֲשׁוּרִים}$ ab Assur, siue de Assur, ut statim: A ciuitatibus munitis וּמְצֻדוֹתֵיהֶם , quod nonnulli non a-

nimaduertentes male huc locum exposuerunt. Eum difficillimum reddidit expositionum uarietas, mihi ita uidetur plane, & simpliciter explicari. In die illa cum Babylone capta solueretur Iudaeorum captiuitas, de Assur ueniet ad te, id est, illi, qui sunt in terra Assur, ueniet usque ad te Ierusalem. Terram Assur uocat Babylonem, non solum quoniam in eam translatum iam erat imperium Assyriorum, sed etiam quoniam ibi natus est Assur Gen. 10. Fuit autem principium regni eius Babylon, & Arach, & Achad, & Chalanne in terra Sennaar. De terra illa egressus est Assur, & edificauit Ninuen. Possumus etiam Assur interpretari terras Babyloniae proximas olim possessas ab Assyrijs, in quas multi Iudaeorum translati sunt. Venient igitur de Assur usque ad Ierusalem Iudaei, & ad urbes munitas, quas olim possederant, ut scriptum est Heldra. 2. Habitauerunt ergo sacerdotes, & Leuitae, & de populo, & cantores, & ianitores, & Nachinaei, in urbibus suis, uiuere usque; Israel in ciuitatibus suis. * Urbes autem munitas uocat, quae natura munitae erant, & tunc facile arte munitae sunt, has enim ante ceteras occuparunt, cum essent adhuc hostium turba septi. Deinde urbibus munitis paulatim omnia usque ad flumen tenebunt, id est, usque ad Iordanem, qui, cum de Iudaeorum terra sermo est, flumen per antonomasiam dicitur. Mox crescente populi multitudine fundent se a mari Galilee, siue a mari Mortuo usque ad mare Mediterraneum, quod est ad Occasum: & a monte Libano, qui est terminus terrae promissionis ad Septemtriones, usque ad montem Carmelum, qui extremus Iudaeae est ad Meridiem. Signauit quatuor terminos terrae Iudaeorum ab Ortum, & Occasum, a Septemtrionibus, & Meridie, ut indicet totam esse implendam ijs, qui ex captiuitate redierint, neque delendum esse ea calamitate genus Iudaeorum, sed recuperata libertate longe, lateque propagandum. * Verum ubi nos habemus: *Et usque ad ciuitates munitas*, potest iuxta Hebraici sermonis ambiguitatem uerti etiam: Et de ciuitatibus munitis, quomodo in commentarijs legit Hieronymus, & sensus erit: Venient de terra Assur, & de urbibus munitis, id est, illi etiam uenient, qui in urbibus munitis seruabantur, nihil eorum redditum impedit. Sed si ita legeretur, continuo repetendum esset: A ciuitatibus munitis, quod

incommo-

incommodum sensum haberet, nisi priori loco exponeremus: A ciuitatibus munitis, quae sunt in terra Chaldaeorum: in posteriori autem, a ciuitatibus munitis Iudaeae, quod cum expositione nostra conuenit. Sed si locus recte intelligatur, longe commodius uertitur. Et usque ad ciuitates munitas, ut copuletur cum usque ad te. Usque ad te Ierusalem ueniet de Assur, & usque ad ceteras Iudaeae urbes munitas. *Vbilegimus: Ad mare de mari, & ad montem de monte:* in Hebraeo est: Ad mare de mari, & ad montem montis, possemusque interpretari mare de mari esse mare Occidentale, siue Mediterraneum, ut interpretatus est Chaldaeus, ut in flumine latus Orientale terrae promissionis intelligatur, in mari autem latus Occidentale, uoceturque mare de mari, quia non est lacus, ut mare Galilaeae, siue Mortuum, sed pars veri maris, id est, Oceani. * Montem de monte uocemus Antilibanum, qui est prope magnum montem Libanum, & quasi pars eius circa regionem Damasci quae cecidit in partem tribus Manasse. Nec multum refert ita ne uerras, an ut ante diximus, cum translatio nostra, quae etiam Lxx interpretum est, recte utroque modo exponatur. Flumen cum Hieronymo Iordanem interpretati sumus, nam & si solet pro Euphrate accipi saepe, tamen nunc cum de terra promissionis sermo est, non potest nisi Iordanis intelligi. Ita Exhodi. 4. & sequentibus, quia de Aegypto loquitur scriptura, cum fluius dicitur, non Euphratem, sed Nilum accipimus. Et 2. Regum. 17. Surgite, & transite cito fluium, quoniam huiusmodi dedit consilium contra uos Achitophel: quoniam in Iudaea uersatur historia, fluium Iordanem esse constat, & statim sequitur: Surrexit ergo Dauid & omnis populus, qui cum eo erat, & transierunt Iordanem.

36 *Et terra erit in desolationem.* Terra Chaldaeorum, ut recte exponit Hieronymus, quae inimica tua est, tandem propter peccata sua desolabitur, de qua desolatione Isacapi. 13. & alij prophetae multa locuti sunt. Fructum cogitationum uocat peccata. Est autem irrisio, quasi dicat: Hunc fructum ex cogitationibus suis percipient, has diuitias, & voluptates illis afferet fructus cogitationum suarum.

A L L E G O R I A.

Diximus Allegorice de CHRISTO in-

telligi, quae de se propheta ab initio capitis loquitur. Conquestus est de diuitia, & peccatis Iudaeorum, eorumque excidium praedixit. Mox, quoniam & si Iudaei non crederent, expectabat Dominus conuersionem gentium sibi a patre promissam, ut est in Psalmo. 2. Postula a me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terrae: & Isai. 53. Si posuerit pro peccato animam suam, uidebit semen longaeuum: hac spe excitatus ait: Ego autem ad Dominum aspiciam, expectabo Deum saluatorem meum, audiet me Deus meus. Deinde sancta eius humanitas, siue ipse pro humanitate sua ad mortem loquitur: Ne lateris inimica mea super me, quia cecidi. Confurgam tertia die, & postquam sedero in tenebris in sepulcro, Dominus me in lucem resurrectionis educet. Porra- bo iram Domini, id est, mortis iniurias, & sepulcri iram, quae humano generi iratus est, cuius ego caput sum, & redemptor, & cuius peccata mea uoco, quia Dominus posuit in me iniquitates omnium. Itaque eo modo dicit: Peccaui ei, quo Psalms. 21. dixerat: Longe a salute mea uerba delictorum meorum. * *Donec causam meam inducet,* & me uita pro ipsius gloria amissae restituat. *Et faciet iudicium meum,* ut mortis, & inferni, & peccati uictor agnoscat, & post ignominiam crucis educet me in lucem, id est, clarificabit me per uniuersum orbem, & ostendet iustitiam suam exaltando eum, qui plus omnibus sponte sua humiliatus est: Tunc uidebit gloriam resurrectionis meae mors, & confunderetur, quia putabat me non esse a patre resuscitandum. Ego ei uictor illudam, & dicam: Vbi est mors uictoria tua? ubi est mors stimulus tuus? Et conculcabitur, atque contemnetur a meis. Cum autem ait: *Dies ut edificentur maceriae tuae,* transit a corpore suo uero ad corpus suum mysticum, quod est Ecclesia, quae recte in Ierusalem significatur. Cum haec fient, cum ego resurrexero, existima o Ecclesia aduenisse tempus reaedificationis tuae cuius maceriae nonnullae conciderant praedicante me ad populum non credentem, & contradicentem. Tunc longe fiet lex, id est, decreta gentium, de idolis colendis, & de uana religione. Quod etiam de ipsa lege Moysi intelligere licet, quae tunc antiquata est, & paulatim relicta, atque abiecta. * Tunc de terra Assur, id est, de Baby-

lone,

Religiones
vrbes munitæ.

lone, de nationibus remotis, olimque Iudæis infestissimis, venient ad Ecclesiam, & vniuersum orbem implebunt. Primum enim venient ad vrbes munitas, quas religiones interpretor, quæ sunt in regione Ecclesiæ vrbes Dei gratia, atque contemptu rerum secularium munitissimæ. Nam primorum fidelium vita, quid aliud fuit quam communis quædam religio, cum nihil proprium habebant, sed vendebant possessiones, & pecuniam proijciebant ad pedes apostolorum? Hanc vitæ rationem religionum hominum instituta, quæ postea conseruata sunt, renouarunt. Sed & tunc monachi erant, vt ex Dionysij Ecclesiastica hierarchia, & ex libello Philonis de vita contemplatiua intelligimus. Mox ab ijs vrbus munitis venerunt vsque ad flumen, quia vitæ apostolicæ doctrina sua multos conuerterunt ad CHRISTVM vsque ad Orientem, qui significatur in flumine, quod pars illius terræ Orientalis fuit, vt diximus. Postea à mari vsque ad mare propagati sunt fideles, id est, ab Oriente vsque ad Occidentem, & à monte ad montem, id est, à desertis, & in habitatis montibus, qui sunt in fine terræ habitabilis ad Septemtriones, vsque ad desertos montes in extrema terra habitabili ad Meridiem. Nam post vastum mare ad Meridiem inuenta est terra lata, & montosa trecentis, & quinquaginta leucis distans à promontorio, quod vulgo Bonæ spei dicitur. Atque de vtriusque montibus dictum apparet illud Psalm. 74. Quia neque ab Oriente, neque ab Occidente, neque à desertis montibus. * Sed hoc Allegoriæ addamus, ab illis verbis: *Ne latens inimica mea*, vbi Ierusalem loquitur, non minus, sed magis fortasse proprie de Ecclesia omnia intelligi, quæ multum collapsa, & diruta per infidelitatem Iudæorum, reparata est intrante multitudine gètium. Quomodo etiam locutus est Hamos cap. 9. & suo loco explicauimus: In die illa suscitabo tabernaculum Dauid, quod cecidit, & reedificabo aperturas murorū eius, & ea, quæ corruebant, instaurabo, & reedificabo eum, sicut in diebus antiquis. Huius inimica est Babylon, id est, regnum infidelitatis, quæ tunc vbique vigeat, & populum Dei persequebatur. Verum recte etiā Ierusalem ciuitas sancta, in qua erat templum Dei, & verum sacerdotium, humanitatem CHRISTI significat verum tem-

Locus
Psalm. 74.
39

plum Dei, de quo dixit: Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud. Et de CHRISTO homine dictum est: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. Quod autem sequitur: *Et terra erit in desolationem*, de terris infidelium dictum est, qui pertinacius restiterunt Euāgelio, de quorum supplicio dixit capit. 5. Et faciam in furore, & indignatione vltionem in omnibus gentibus, quæ non audierunt, &c.

TROPOLOGIA.

In Morali expositione non erit multum laborandum, cum Hieronymum duce habeamus, quem nunc potissimum sequemur, dum à translationis nostræ expositione non recedit, eadem dicentes apertius, & quæ videbuntur, addentes. Ierusalem, in qua ædificatum fuit templum Domini, & in qua est visio pacis, & cognitio scripturarum, omnem animam Christianam significat, quæ postea superata à peccatis ducta est in captiuitatem, tormentisque tradita dicit contra Babylonem, id est, contra confusionem huius mundi: *Ne latens inimica mea super me, quia cecidi, confurgam enim*, quoniam scriptum est: Alleuat Dominus omnes, qui corruunt, & erigit omnes elisos. Et in alio propheta: Numquid qui cadit, non resurget? & qui auersus est non reuertetur? Nunc in tenebris sedeo, sed Dominus illuminabit me: Dominus illuminatio mea, & salus mea, quem timbo? Visitauit nos Oriens ex alto illuminare ijs, qui in tenebris, & vmbra mortis sedent. * Sed valde notandum est quod sequitur: *iram Domini portabo, quoniam peccauit ei*. Nam peccare volumus, & nolumus plecti, pro-uocamus iram Domini, & nolumus eam sustinere. Ita angimur, ita conquerimur, ac si nihil ira dignum fecissemus. Portemus iram Domini, & peccata nostra agnoscetes plura, ac maiora nos commeritos esse confiteamur, & supplicia per patientiam vertamus in medicinam, iram in beneuolentiam. Imitemur iustum, qui dicebat: Iustus es Domine, & omnia iudicia tua iusta sunt, & omnes viæ tuæ misericordia, & veritas, & iudicium. Quoniam non obediimus præceptis tuis, ideo traditi sumus in direptionem, & captiuitatem, & mortem, & in fabulam, & improperium omnibus nationibus, in quibus dispersisti nos. Et nunc Domine, magna iudicia

42
Quandiu
portanda
ira Domini

Ierusalem

Psalm. 74

tercia

Psalm. 74

Luci.

41

Peccare
volumus,
&
nolumus
plecti.

Tob. 1.

dicia

42
Quandiu
portanda
ira Domini

dicia tua, quia non egimus secundum præcepta tua, & non ambulauerimus sinceriter coram te. Hieronymus: Sentiens igitur anima se peccasse, & habere vulnera peccatorum, & in mortuis carnis vivere, & indigere cauterio, constanter dicit ad medicum: vre carnes meas, refeca, vulnera, humores omnes, & rheuma noxium dura hellebori portione constringe. Mei vitij fuit, vt vulnerarer, mei doloris sit, vt tormenta sustineam, & postea sanitatem recipiam, &c. * Quamdiu portanda est ira Domini? Dum iustus iudex plectere nos voluerit, donec pro nobis iudicet, & nos purificet, vt lucem miserationum eius videre possimus. Tunc cognoscemus iustitiam eius, qui post iram inducit misericordiam, sicut sæpe pollicitus est, & post tempestatem tranquillum facit. Tunc etiam anima sanata, & plena spiritali læticia exultabit, & Babylon inimica eius, (id est, mundani, & amatores seculi huius, & filij confusionis) confundetur, quæ putabat eam derelictam esse à Domino, neque ultra visuram iam bona Domini. Et anima iusti videbit eam victam, & confusionem plenam, & conculcatam à filiis Dei, quia omnes eius voluptates, & diuitias non pluris faciunt quam lutum platearum. Sed addit: *Dies vt ædificentur maceræ tuæ*, quia cum Babylon conculcatur vt lutum platearum, maceræ Ierusalem ædificantur, & anima renouatur, de quo diximus plura in cap. 9. Hamos num. 48. & sequentibus. Et cum multi contemnunt res sæculi (lutum enim platearum à multis conculcatur) tunc magis, ac magis reparatur, & reedificatur ciuitas bonorum Ierusalem. * *In die illa longe fiet lex*, quia iam iustus lege Dei vivere vult, non legibus mundi. Magnus fructus iustitiæ, & magnum donum Dei, magna felicitas filiorum Dei, iniquis, atque insanis mundi legibus minime subijci, sed eius ineptias, atque portentia, quæ timentur à multis, tota animi libertate contemnere. Quam graues, & duræ, quam imperiosæ leges eius sunt? Nullam feras iniuriam, omni ratione comparatiuitas, & ignominiosam pura paupertatem, compara pretiosam suppellectilem, famulos, qui præeant, & sequantur, si ne his ne cupiens quidem domo exeat, neque è lecto surgas, neque cibum capias.

Leges munda
di graues,
& duræ.

Vide quam te quisque comiter alloquatur, quod si inurbane alloquetur, non te decet ferre, par pari referto, quod illum mordeat. Contumeliam colapho, colaphum fuste, fustem cæde vlciscere. Graue iugum super filios Adam, & intolerabile, & quod mirum est, sponte susceptum. Quis hanc vanis, & mundanis hominibus potestatem dedit leges ferendi? * Quis perditissimis legum latoribus obsequi cogit? Qui obsequuntur, sentiunt onus grauissimum, & aded insani sunt, vt portent. Vos autem, inquit Apostolus, in libertatem vocati estis fratres, tantum ne libertatem in occasionem detis carnis. Portent Babylonis onera ciues Babylonis, mater nostra est Ierusalem, quæ sursum est, quæ libera est, non sumus ancilla filij, sed libera, qua libertate CHRISTVS nos liberavit. Stemus ergo, & nolimus iterum iugo seruitutis contineri, si enim his legibus viuamus, CHRISTVS nobis nihil proderit. Quod si ex parte huic iugo ceruices subdere cœpimus, abijciamus illud, & subeamus iugum Domini leue, & suaue. Audiamus clamantem: Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum, & humilis corde, & inuenieris requiem animabus vestris (quam videlicet in iugo mundi, & in superbia sæculi nunquam inuenire potuistis) iugum enim meum suaue est, & onus meum leue. * Et quoniam cum serui Dei omnino se soli iugo Domini, eorumque, qui pro illo imperant, subdunt, legesque sæculi à se longe repellunt, & bona contemnunt, quæ ceteri mirantur, plurimos ad se exemplo suo alliciunt, remotissimos etiam, & inimicos olim virtutum splendore sibi conciliant, optime ait: *In die illa vsque ad reuenerit de Assur, & vsque ad ciuitates munitas*, non enim solum ad vitam meliorem, sed quodammodo etiam in religiosas domos ingredi compellunt, quas vrbes munitas esse diximus. Atque ira paulatim versus omnem terræ plagam Ecclesia iustis implebitur, hoc enim significant verba sequentia, vt in Allegoria diximus. Et terra Babylonis, ac ciuitas illa confusionis, quam ædificat amor sui vsque ad contemptum Dei, magis in dies erit in desolationem, & in vastitatem decrefcente numero peccatorum.

44

Gal. 5.

Gal. 4.

Matth. 11.

45

HISTORIA.

46 *Pasce populum tuum in virga tua.* Verba sunt Prophetæ pro populo suo precantis: Chaldaeus, Dixit Prophetæ: Pasce populum tuum. Hoc ergo ait: Igitur Domine, memento semper populi tui, qui sunt oves hereditatis tuæ, id est, quos tu possides, & hereditatem tuam esse voluisti. Psalm. 94. Nos autem rem populus eius, & oves pascuæ eius. *Pasce eas virga tua,* id est, baculo tuo pastorali, semper eas ducendo, & gubernando, ut pastor virga oves pascit, & dirigit. Hæc oratio prophetica est, ac si diceret: sine dubio pasces populum tuum, &c.

Et habitantes solos in saltu. Qui soli nunc, & destituti omni præsidio habitant in medio Chaldeorum, sine pastore, & expositi omnium bestiarum crudelitati, sicut oves, quæ solæ errant in nemore, aut in silva magna.

In medio Carmeli pascuntur. Verba Dei sunt libertatem populi sui pollicentis Prophetæ. Ne dubita, exhibunt Babylone, & in patriam suam redibunt, iterum possidebunt Carmelum & Galaad, & Basan. De Carmelo diximus Ham. 1. numer. 6. De Galaad Hoseæ. 6. numer. 31. uterque montis est fertilissimus. De Basan diximus Ham. 4. numero. 2. in quo sunt herbose pascua.

47 *Iuxta dies antiquos.* Ut possidebant ex quo egressi sunt ex Aegypto usque ad tempora captiuitatis. In Heb. est iuxta dies holam, de quo diximus multa cap. 5. nu. 44. & sequentibus.

Secundum diem egressionis tue ex Aegypto. Quemadmodum cum egressus es Israel de terra Aegypti, ostendit tibi mirabilia: cum enim desperares te posse inde educi, eduxit te mirabiliter optantibus etiam, & urgentibus festinare Aegyptijs: ita nunc ostendit mirabilia in exitu e Babylone. Nam cum minime putabis fieri posse ut e tam potentium dominorum captiuitate libereris: subitò eos Darius, & Cyrus superabunt, & te liberum, ac multis diuitijs auctum dimittent in patriam. Cum autem dicit: Ei, aut Eis ut habent Lxx, & utrumque significare potest *לְאֵלֶיךָ*, more prophetico à secunda persona transit ad tertiam, ut ad notauimus in Habd. nu. 73.

Videbunt gentes, & confundentur. Gentes finitimæ, cum viderint eos redire, & urbem templumque ædificare, & se à Cy-

ro, & à Dario impediri, ne eis noceant, ut legimus in Hefdra, & in Nehemia, confundentur; quod quamuis fortitudinæ polleant, impedire eorum conatus nequeant.

Ponant manum super os. Non audebunt quidquam contra loqui, neque enim habebunt, quid dicant. Ponere manum super os hominis est tacentis, ac quid respondere nescientis. Eccles. 5. Si est tibi intellectus responde proximo: sin autem, pone manum tuam super os tuum, ne capiaris in verbo iudiciali.

Aures eorum surdæ erunt. Obturabunt aures præ inuidia, ne eorum felicitatem audiant: Aut etiam ita: Tacebunt, ac si surdi essent, & nihil audissent. Sardi videbuntur, & muti. Quod videtur intelligi ex Psalm. 37. Factus sum sicut homo non audiens, & non habens in ore meo dargutiones.

Lingent puluerem sicut serpentes. Lingere puluerem, aut terram, victorum est, & supplicium, qui terram eorum victoribus, & coram regibus suis osculantur, Psalm. 71. Coram illo procident Aethiopes, & inimici eius terram lingent. Isaia. 49. Vultu in terram demisso adorabunt te, puluerem pedum tuorum lingent. Vaticinatur de gentibus à Iudæis vincendis post reditum e captiuitate, de quo multa legimus in libris Machabæorum.

Velut reptilia terra: prouturbabuntur de adibus suis. Facillime vincuntur, & ex urbibus, atque domibus suis ita exire cogentur impellentibus victoribus, ut reptilia e cauernis fugari, ac prorurbari solent.

Dominum Deum nostrum desiderabunt. Pro Desiderabunt est *יִדְרְאוּ*, id est timebunt, iuxta frequentem verbi significationem, quomodo verterunt Lxx, & Chaldaeus, & recentiores. Immo & ita habetur in translatione Hieronymi, quæ est cum commentarijs, & in ipsa explanatione, & in Glossa ordinaria. Dominum Deum nostrum formidabunt. Ita quoque legunt, & exponunt Rupertus, & Dionysius Carthusianus, & Lyranus. In quo, licet ibi legatur: Dominum Deum nostrum non desiderabunt, tamen eius interpretatio aperte docet eum legisse: Formidabunt, exponit enim, timore seruilis, timentes ab eo puniri propter mala, quæ

48
Ponere manum super os

Lingere puluerem

49

con-

conabuntur facere populo tuo reuertenti. Arbitror ergo errore librariorū scriptum esse, Desiderabunt, quod verbum Hebraicum nō significat, pro Formidabunt, quod semper significat. Vidi in codice manu scripto: Dominum Deum nostrum non desiderabunt, & ita habent vetustissima quæque exemplaria typis excussa, quorum multa vidi: Et Glossa interl. & Hugo Cardinalis eodem modo legunt, & exponunt, sensus ergo est: Timebunt gentes illæ Deum Israel, videntes tam celebres victorias obtinere Iudæos ab illo adiutos. Propterea scriptum est: Non desiderabunt sed auescunt, & fugient: & Glossa interl. interpretans: Non desiderabunt, ait, vel formidabunt.

Et timebunt te. Ad Israel se conuertit, cui & paulo ante loquebatur. Timebunt, ac formidabunt tuam potentiam o Israel.

Quis Deus similis tui. Considerata tanta Dei bonitate, & populi sui felicitate Prophetæ lætitia exclamat gratias agens: Quis Deus similis tui? Pro Deo est *לַיהוָה*, quo nomine commendatur Dei fortitudo, & potetia, quod e tot miserijs populum suum extraxerit.

Qui auferens iniquitatem. Donans pœnitentiam, & parcens.

Et transis peccatum reliquiarum. Lxx *πῆλοβαίον*, id est, transcendens, quod ita interpretatur Hieronymus: Transcendit iniustitias, ut quomodo exterminator in Aegypto transcendit populum Israel, & nō vastauit eum: sic Deus parcens transiit eorum iniquitates, nequaquam eas ipsis imputans. Reliquias hereditatis suæ vocat eos, qui ex captiuitate seruari, & in patriam translati sunt.

Non immittet ultra furorem suum. Propitius erit, ac beneuolus ijs, qui de captiuitate reuertentur. Dicit autem: Non immittet ultra, videlicet si illi eum timuerint, & mandata eius obseruauerint, semper enim subaudienda est huiusmodi conditio. Sed quia impij fuerunt, postea vastati sunt à Romanis. Denique in capit. 2. Ioelis numer. 38. docuimus, cum dicitur: Non ultra, non perpetuitatem significari, sed longum tempus.

51 *Reuertetur, & miserebitur nobis.* Etiam si auersus à populo suo videatur tradēs illum in captiuitatem, tādē reuertetur ad eum,

quem videbatur reliquisse, & miserebitur nostri.

Deponet iniquitates nostras. *שִׁבְרֵנוּ*, quod verbum significat opprimere, & subicere, ut Genes. 1. Replete terram, & subicite eam, secundo Regum. 8. De vniuersis gentibus, quas subegerat. Ac si diceret: Imperabant nobis iniquitates nostræ, ut dominæ, & capitibus nostris impostæ erant. Iuxta illud Psalm. 37. Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauata sunt super me: sed ipse eas deiciet, & subiugabit sibi. Chaldaus: Subiciet iniquitates nostras suæ misericordie. Manifeste iam (quod & verba sequentia magis indicant) de aduentu CHRISTI loquitur, per quem deiectæ sunt iniquitates, & deletæ, sicut & Daniel. 9. legimus: Septuaginta hebdomades abbreviatæ sunt super populum, & super urbem sanctam tuam, ut consummetur præuaricatio, & finem accipiat peccatum, & deleatur iniquitas, & adducatur iustitia sempiterna. Est ergo sensus: Non solum nos à captiuitate babilonica liberabit, sed etiam postea per aduentum filij sui nos eripiet e captiuitate peccati, cuius figura fuit hæc Babilonica.

Et projiciet in profundum maris omnia peccata nostra. Prouerbialis locutio videtur: In profundum maris, pro eo quod est, ubi in æternum lateant, & nunquam emergant, aut appareant. Aiunt Iudæos quæcumque dira, & infausta, ac detestanda essent, in mare Mortuum projicere solitos, idq; ex libro Misnaioth. in tractatu de Phasæ comprobari, ut ad id alludere Prophetæ videatur, cum ait: *Projiciet in profundum maris omnia peccata nostra.* Verum ego recentioribus Iudæis tantum credo, quantum aut ex scriptura, aut ex probata historia probare poterunt. Nihil de hac re in scriptura inuenio, neq; huius consuetudinis meminere hic Hieronymus, aut Theodoretus, aut Rupertus. Veteres certe solebant sordes, quas religionis causa abluebant, mittere in mare, de quo Homerus.

Λαὸς δ' Ἀτρεΐδης ἀπολυμαίνεσθαι ἄναον Ὀΐδ' ἀπολυμαίνοντο, ἡδὲ εἰς ἕλα λόμας ἐβάλλον. id est,

At vero populos purgari iussit Atreides. Et purgabatur, mittebantque in mare sordes. Sed quoniā idem in scriptura ostendere nō possum, libentius dicam cum Theodoro:

52
Projiciere in profundum maris

Iliad. r.

33
Exho. 14.
Quemadmodum id, quod in profundum maris subijcitur, penitus non extat: sic, inquit, peccata nostra funditus obliuio obruet. * Præterea quod Rupertus ait, probabilissimum est: Dixerat secundum diem egressiois tuæ de terra Ægypti ostendam ei mirabilia: Quoniam ergo tunc currus Pharaonis, & exercitum eius proiecit in mare Rubrum: ita per baptismum Christi omnia peccata nostra, quasi Ægyptios persequentes, dicit eum in mare proiectum, ut non magis in posterum appareant, quam currus, & milites Pharaonis. Quod etiam paulo post attingit Theodoretus.

54
Dabis veritatem Iacob. Implebis, & re ipsa præstabis, quæ pollicitus es patribus nostris, & quæ eis iurasti de Christo venturo, & de libertate generis humani, sicut Lucæ. 1. Iusiurandum, quod iurauit ad Abraham patrem nostrum, daturum se nobis, ut sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati seruiamus illi in sanctitate, & iustitia coram ipso omnibus diebus nostris. Hoc autem est iusiurandum, quod Genes. 22. commemoratur: Per me metipsum iuravi, dicit Dominus, quia fecisti rem hanc, &c. possidebit semen tuum portas inimicorum suorum, & benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ. * Querit autem Paulus Burgensis in additione secunda huius capituli, nec immetito, cur de re eadem variè loquatur Propheta, ut Iacob veritatem dandam esse dicat, Abraham misericordiam. Respondet, Abraham primo factam esse promissionem de Christo venturo, quæ promissio ex misericordia Dei orta est, nulla enim merita humana ad id sufficerent: Sed promissio misericordia facta, veritate implenda erat, quæ est fides præstans quod promissum est. Sed rursus queri potest, cur non etiam Isaac meminere, cum legamus in Plal. 104. Memor fuit in seculum testamenti sui, verbi, quod mandauit in mille generationes, quod disposuit ad Abraham, & iuramenti sui ad Isaac: & statuit illud Iacob in præceptum, & Israel in testamentum æternum. Nec possumus dubitare eandem promissionem de Christo venturo factam esse Isaac, quæ, & Abraham, & Iacob, cum eam legamus in Genesi capit. 26. Illud etiam querendum, cur Iacob ante Abraham nominatus sit. Melius igitur ita ad omnia respõdebimus. In Abra-

ham vniuersus populus fidelis intelligitur, siue Iudaicus sit, siue gentilis, cui dictum est Genes. 17. Sed vocaberis: Abraham, quia patrem multarum gentium constituit. * Et apostolus Rom. 4. de eodem scribit: Et signum accepit circumcissionis signaculum iustitiæ fidei, quæ est in præputio, ut sit pater omnium credentium per præputium, ut reputetur, & illis ad iustitiam, & sit pater circumcissionis, non ijs tantum, qui sunt ex circumcissione, sed & ijs, qui sectantur vestigia fidei, quæ est in præputio patris nostri Abraham. Atque ita filios habuit, ex quibus populi multi gentilium propagati sunt. In Iacob vero tantummodo populus Iudaicus designatur, cuius omnes filij patres illius populi fuere. Huic populo promissa erat aduentus Christi, & gratia Euangelij, & illæ veritas dicitur, atque promissorum poscebatur illi, ut redderentur, ait enim idem Paulus Roma. 9. Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem, qui sunt Israelitæ, quorum adoptio est filiorum, & gloria, & testamentum, & legis latio, & obsequium, & promissa. Et capit. 15. Dico enim Christum, Iesum ministrum fuisse circumcissionis propter veritatem Dei ad confirmandas promissiones patrum. * Gentibus autem non erat facta promissio de Christo, sicut idem ait Ephe. 2. Alienati à conuersatione Israel, & hospites testamentum, promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo. Quare non veritate, sed misericordia vocati sunt ad Euangelium: ideo postquam dixit Christus venisse ad Iudæos propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum: subiecit de gentibus: Gentes autem super misericordia honorate Deum, sicut scriptum est: Propterea confitebor tibi in gentibus Domine, & nomini tuo cantabo. Non veritatis hic meminit, aut promissionis vllæ, sed misericordiæ. Propterea dat veritatem Iacob, cuius prius meminit, quia huic populo promissa est: & misericordiam Abraham, cuius filiorum magnam partem post Iudæos vocauit ex misericordia. Ideo dictum est: Non enim erubescio Euangelium, virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudæo primum, & Græco: primum Iudæis, quibus promissum erat, deinde Græcis. i. gentilibus, qui sine vlla promissione ex misericordia vocati sunt. * Hæc

nos

55
nos docet Hieronymus his verbis: Dabit veritatem Iacob, & misericordiam Abraham, ut supplantatori populo, & nouello: & semper in lucta posito reddat in CHRISTO veritatem suam, & multitudini gentium (Abraham quippe vocatur pater multarum gentium) tribuat misericordiam, sicut iurauit eis, qui patres extiterunt fidei nostræ secundum dies antiquos, quod de tota hominum multitudine alios saluet in veritate, alios in misericordia. Quam doctrinam vberius Rupertus explicauit. Videmus ergo quod Plalm. 24. scriptum est Vniuersæ viæ Domini misericordia, & veritas. Isaac autem præteritus est, quoniam duos filios habuit Iacob, & Hefau. In Iacob omnes electi intelliguntur, in Hefau reprobati, iuxta illud: Iacob dilexi, Hefau autem odio habui. Electi ex Iudæis, & ex gentibus in Abraham commemorati sunt, & in Iacob: reprobatum vero ad sermonem, qui à Propheta hoc loco institutus est, minime pertinent. At cum Plalm. 104. David dixit: Et iuramenti sui ad Isaac, ipse de qua promissione loquatur explicat: Dicens: Tibi dabo terram Chanaan, funiculum hereditatis vestræ.

56
Que iurasti patribus nostris à diebus antiquis. Davidi etiam, & ceteris, quibus promissit ante plurimos annos, Lucæ. 1. Sicut locutus est per os sanctorum, qui à sæculo sunt, prophetarum eius. Sicut Lucas dixit: A sæculo, ita propheta D̄, de quo diximus cap. 5. num. 44. & sequentibus.

ALLEGORIA.

58
Allegorice omnia ad Ecclesiam pertinent, facileque ex ijs, quæ dicta sunt, explicantur. Pascet Domine populum tuum, id est, tu pascet Ecclesiam tuam, quæ per orbem terræ dispersa inter inimicos fidei, & persecutores, sicut in saltu habitat exposita bestiis. Pascantur in medio Carmeli, & Basan, & Galaad, id est, in pascuis vberibus, ubi spiritualium bonorum copia affluant, iuxta illud: In loco pascuæ ibi me collocauit. Et Ezecielis 34. Et pascam eas in montibus Israel, in riuus, & in cunctis sedibus terræ. In pascuis vberibus pascua eas, & in montibus excelsis Israel erunt pascua earum, ibi requiescent in herbis virentibus, & in pascuis pinguis pascantur super montes Israel, iuxta

59
dies antiquos, id est, iuxta id, quod in figura illa beneficiorum veteri populo: collatorum significauit, & promissum, nam illa magnam copiam spiritualium bonorum futuram significabant, ut ex parte explicauit Apostolus, primæ Corinthiorum decimo, sicut ostendi mirabilia populo meo cum illum ex Ægypto eduxi præter ipsum, atque omnium spem: ita in conuersione gentium, & Iudæorum ostendam: Nam homines veteribus ritibus supra modum addictos, & qui nullo modo animum inducitur videbantur, ut nouam legem admitterent, contra suam, & omnium spem liberabo ex Ægypto mirabiliter, ut Paulum, & Augustinum, & alios, qui pro patria, religione, aut pro inueteratis erroribus vehementer pugnabant in Euangelium. * Gentes adhuc repugnantes Euangelio videbunt illam: multorum conuersionem, & confundentur super fortitudine sua, videntes se magna sua potentia non posse deterrere Christianos, & exquisitis supplicijs tyrannorum non minui Ecclesiam, sed augeri. Legamus sanctorum martyrum passiones, & videbimus tyrannos confusos, & pudefactos, quod multarum prouinciarum victores vincantur à virgunculis, & à puerulis: Ponent manum super os stupefacti tam mira constantia, & fortitudine sanctorum, & tot conuersione populorum. Obturabunt aures ne audiant sanctos Deum inter tormenta laudantes, & de ipsis tyrannis triumphantes: & ne audiant victoriam Euangelij, quod vbiq; recipitur. Lingent puluerem id est, tandem se se victos esse confitebuntur, & formidabunt Deum Christianorum, à quo tot mirabilia fieri vident, & ipsum populum Christianum. Eijciuntur, & quasi exire cogentur à suis domibus, id est, à sua infidelitate. Cetera iam exposita sunt superius. Reliquias modo intelligamus eos, qui ex Iudæis vocati sunt ad Euangelium, ut sæpius explanauimus.

TROPOLOGIA.

60
In Morali sensu nihil fere occurrit præter ea, quæ hæcenus dicta sunt, adnotabo tamen pauca ab Allegoria quidem parum diuersa, sed ad morum conformationem vtilia, & apta. Qui non tam orationem, quam prophetiam esse intelligunt, quod di-

Rr 3 citur:

Deum pastorem se qui debemus.

Psal. 11.

Ther. 5.

61

1. Pet. 5.

Prou. 28.

1. Cor. 10.

Iob. 7.

Psal. 17.

62

Ioc. 1.

citur: *Pasce populum tuum in virga tua*, & reliqua, discant se non suo more, sed voluntate Dei viuere debere: Virga Dei ducendi sunt, non vulgi erroribus; non carnis concupiscentia; non propria voluntate. Nemini igitur parere debent, nisi Deo, & ijs, qui habent à Deo potestatem imperandi, & qui loco Dei præstant, hos habeant vitæ duces, morumque conformatores: sicut ait Dauid: Dominus regit me, & nihil mihi deerit, siue ut est in Hebræo, Dominus pastor meus. Lege decimum caput Euangelij Iohannis. Idem intelligamus cum additur: *Gregem hereditarius tue*. Nam si grex Domini sumus, alienos pastores ne agnoscamus, & si sumus eius hæreditas, ne patiamur nos ab alijs possideri, refugiamus iugum ferreum Diaboli, & mundi, & carnis, quod neque nos, neque patres nostri portare potuimus, ne illud dicamus Ieremias: serui dominati sunt nostri, non fuit qui redimeret de manu eorum. * Nunquam tamen obliuiscamur *habere nos solos in saltu*, id est, dum in hac vita sumus, semper versari in periculis, metuendos esse lupos, & ceteras feras, sicut ait Petrus: Aduersarius vester Diabolus, tamquam leo rugiens, circuit quærens quem deuoret. Cui resistite fortes in fide. Nemo securus sit, nemo iam se à peccato liberum esse confidat, beatus homo (inquit sapiens) qui semper est pauidus. Non comprehensores sumus, sed viatores, non angeli, sed homines. Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat, nam militia est vita hominis super terram, aut, sicut veteres patres cum Lxx legunt; Tentatio est vita hominis super terram. Accersamus ergo semper diuina præsidia, quibus protegamur, & liberemur, confugiamus ad Deum, qui liberare potest nos: Dominus firmamentum meum, & refugium meum, & liberator meus, Deus meus adiutor meus, & sperabo in eum: protector meus, & cornu salutis meæ, & susceptor meus. Promittuntur nobis pascua Carmeli, Basan, & Galaad, pascua vberissima Ecclesiæ, abundantia doctrina verbi Dei, & sanctorum morum, exemplisque sanctorum: in his versetur, neque quæramus pascua voluptatum sæculi, quæ, cum vernare maxime videntur, subito marcescunt. * De pascua sæculi sectantibus dicitur: Quid ingemuit animal, mugierunt gre-

ges armenti? Quia non est pascua eis, sed & greges pecorum disperierunt. At nobis Dominus noster pollicetur: Ego sum ostium. Per me si quis introierit, saluabitur, & ingredietur, & egredietur: & pascua inueniet. Atque ut magis intelligamus qualia sint hæc pascua, ait: *Iuxta dies antiquos*. Ea pascua habebimus, quæ veteres sancti habuerunt, in quibus latabantur, & exultabant, de quibus ouis Domini pinguis, & pulchra ait: In loco pascuarum ibi me collocauit. Et: Nos autem populus tuus, & oues pascuarum tuarum confitebimur tibi in sæculum. Cum vero dicitur: *Secundum diem egressionis tuæ de terra Ægypti ostendam ei mirabilia*: repetamus eorum memoriam, quæ Deus operatus est in nobis cum de regione peccati eduxit nos, & cum de sæculo nos vocauit, ut per desertum in terra viuentium iter faceremus, & religiosam vitam tenere inciperemus: quam fortiter nos extraxerit de laqueis, quam suaviter nos allexerit, quomodo flentes reliquerimus quæ iucunda erant in sæculo, quomodo à flentibus parentibus, & amicis auulsi fuimus, & eam vitam amare cœperimus, quam exhorrueramus, & oderamus: facile intelligemus ostendisse nobis Deum mirabilia maiora ijs, quæ ostendit in exitu Israel de Ægypto. * Illud vero: *Videbunt gentes, & confundentur super omni fortitudine sua*: quoties in sanctorum historijs legimus? Cum missæ sunt ad beatum Thomam Aquinatem sorores, & post eas lasciuia muliercula, ut eum à sancto proposito reuocarent; nonne gentes, id est, homines sapientes, & viuentes ut gentes, de quibus Dominus ait: Hæc enim omnia gentes inquirunt: confusæ sunt videntes industriam suam, & fortitudinem vnius pueri constantia superati? Sed quid vetera loquor? multa eiusmodi habemus in manibus. Sæpe videmus pueros paulo ante religionem ingresses cum parentum, & sororum lacrymis, blanditijsque pugnare, cum minis, cum promissis, & iniunctis animis omnia contemnere? Vident hæc, & alia multa gentes, & confunduntur super omni fortitudine sua. *Ponunt manus super ora*, & oblitescunt à pueris, & puellis facillime contemni opes, voluptates, honores, & quidquid admirantur grandiores. Aures eorum surdæ sunt, cum ne audire quidem

fuit

64

65

66

sustinent puerorum, & virginum triumphos de parentibus, & amicis, de voluptatibus carnis, de preciosis vestibus, de famulorum comitatu, ac tremunt, ne sui quoque filij de se, deque rebus eisdem similiter triumphent. * Dum hi in domum Dei recepti cibis mensæ Domini sui vescuntur, & magna multitudine illius dulcedinis, quam abscondit Deus timentibus se: gentes, quæ bella volunt, & manum ponebant super os, *lingent puluerem, sicut serpentes, vescuntur terra more serpentium*, id est, terrenis diuitijs, terrenis gaudijs, non manducabunt panem angelorum. Victos etiam se esse fatebuntur, ac tandem resipiscentes intelligent illos optimam partem elegisse: atque his exempli cogentem quodammodo exire de veteri conuersatione veluti reptilia terræ. Etenim agnoscent se non tam homines ad illud vsque tempus fuisse, quam reptilia terræ, qui cœlestia reliquerint, & terrena solum quæserint, eisque toto corpore semper adhæserint. *Dominum Deum nostrum formidabunt*, à quo tanta, & tam mirabilia fieri videbunt: & timebunt eos ipsos, quos ante contemnebant, videntes caros esse Deo, ac displicere illi valde omnes, qui eis repugnant, & aduersantur. Deinde Propheta animaduertens quam sit Deus beneficus in suos, cum gratiarum actione exclamat: *Quis Deus similis tui, qui aufers iniquitatem, & transis peccatum reliquiarum hereditatis tue?* * Nam qui ad Deum toto corde reuertuntur, propitium eum inueniunt, & mitem, qui facile peccata condonet, & auferat, atque absterget omnes vitæ prioris sordes, & transeat sine vindicta vel maxima scelera reliquiarum hæreditatis suæ, id est, eorum, quos ex toto populo Christiano selegit, & ex pereuntium numero excepit. In quos adeo misericors est, ut non immitat ultra furorem suum, sed ut filios habeat, & regat. Si quando, ut homines, tentationibus inimici succubuerint, si corde respexerint in Ægyptum, nequaquam immitit furorem, sed paterno animo corripit, virga, & pœnis ad se reuocat, non ut feriat, aut occidat, sed ut dolore illo errati ad moneantur, & resipiscentes redeant ad clementissimum patrem. Atque hoc est quod Dauidi sub figura CHRISTI promittitur: Si autem dereliquerint filij eius

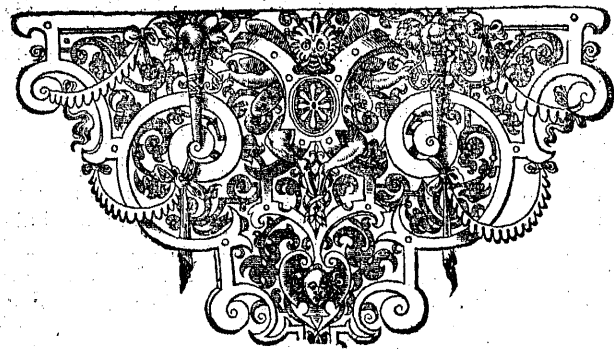
legem meam, & in iudicijs meis non ambulauerint: Viscabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eo, neque noceto in veritate mea. Neque profanabo testamentum meum, & quæ procedunt de labijs meis non faciam irrita. * *Quantum me iratus, & auersus videatur, cum nos corripit, cito tamen reuertetur ad nos, & miserebitur nostri, pacemque nobis reddet. Non sinet regnare peccatum in nobis, sed, ut olim Ægyptios in mare Rubrum demersit, qui populum iustorum insequerentur: ita omnes iniquitates nostras demerget in mare sanguinis sui, ut ultra non appareant hostes nostri Ægyptij, id est, peccata nostra, quæ nobis olim dominabantur. Dabit virtutem Iacob, id est, præstabit, quæ promissit seruis suis fidelibus, qui in Iacob significantur, neque cibis, aut alijs bonis sæculi commutant cœlestia, ut profanus Hefau. His saturitatem, gaudium, tranquillitatem, atque animum earum rerum contemptorem, quas homines maximi faciunt, victoriamque, vbique promittit in scripturis à diebus antiquis. Sed & eos, qui more gentium viuunt, quasi sine Deo in hoc mundo (gentes enim in Abraham significantur patre multarum gentium) non abijcet, sed præstabit illis misericordiam, & educet eos de Vr Chaldæorum, ut egrediantur de terra sua, & de cognatione sua, & de domo patris sui, & veniant in terram, quam monstrauerit eis, id est, ad vitam nouam, & conuersationem transcant meliorem. * Liceat & mihi in fine voluminis (ut Hieronymi verbis utar) laborem opusculi mei Domini inuocatione consignare. Aufer iniquitates meas Domine I E S V, transi peccata pueri tui multa nimis. Projice in profundum maris Rubri passionis tuæ omnia peccata mea, ne eorum causa mihi succensens desinas mihi præstare, quæ promissisti patribus nostris. Inter scripturæ tuæ verba versor, & inter eloquia tua dulcia faucibus meis, & super mel ori meo: Promissiones tuas interpreter, quibus præuenis filios tuos in benedictionibus dulcedinis. Præbe & mihi benedictionem, ne alijs ostium demonstrans foris maneam, ne cum alijs prædicauero, ipse reprobus efficiar. Pora & me*

torrente

torrente benedictionum tuarum, quoniam seruus tuus sum ego, indignus licet, & inutilis, sed seruus tuus sum ego, & filius ancillæ tuæ, id est, societatis tuæ, quæ nomen habet à te, quam mundo senescente tibi despondisti in iustitia, & iudicio, & in misericordia, & in miserationibus. Secundum magnitudinem brachij

tui posside solus omnino animam seruitui, adueniat regnum tuum, fiat in ea voluntas tua, sicut in cælo, ut quæ lego, quæque doceo, vertam in opera, & facere sancta malim, quam dicere, videamque in anima mea promissiones tuas, quas & per te locutus es, & per os sanctorum, qui à sæculo sunt, prophetarum tuorum. Amen.

FRAN-

FRANCISCI RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESU IN NAHVVM
Prophetam Commentarij.

PROŒMIVM, DĒ SACRÆ
Scripturæ eloquentia.

Dommunis est, & inueterata multorum opinio, qua simul cum Grāmatica imbuti sunt, nullam esse in Scripturis sacris eloquentiam, earumque autores omni dicendi laude caruisse. Sed qui animaduertit eloquentiam partem esse sapientiæ, neque posse sapientes viros non bene, & propriè, & aprè dicere, facilè sibi persuadebit scriptores sacros, quos sapientissimos fuisse nemo negat, fuisse etiã valdè eloquentes. Cum verò diligenter eorum scripta obseruauerit, inuenitque in eis, quæ summa, & admiranda censentur in oratoribus, veritate ipsa edoctus, atque conuictus fatebitur nihil illis ad grauissimum, & ornatisimum dicendi genus, nihil ad summam eloquentiam defuisse. Sed quoniam hæc quæstio in extremo de doctrina Christiana libro diligenter est ab Augustino tractata, & idem mecum sentit, illius verbis dicere malo quam meis. Hæc, inquit, quæstio apud me ipsum, & apud eos, qui mecum quod dico sentiunt, facilimè soluitur. Nam vbi eos intelligo, non solum nihil eis sapientius, verum etiam nihil eloquentius videri potest. Et audeo dicere, omnes qui rectè intelligunt quod illi loquantur, simul intelligere non eos aliter loqui debuisse. Sicut est enim quædam eloquentia, quæ magis ætatem iuuenilem decet, est quæ senilem; nec iam dicenda est

eloquentia, si personæ non congruat loquentis: ita est quædam, quæ viros summa autoritate dignissimos, planeque diuinos decet. Hac illi locuti sunt, nec ipsos decet alia, nec alios ipsa: ipsi enim cõgruit, alios autem quanto videtur humilior, tanto altius non ventositate, sed soliditate transcendit. Vbi verò non eos intelligo, minus quidem mihi apparet eorum eloquentia, sed eam tamen nõ dubito esse talem, qualis est vbi ego intelligo. Hæc Augustinus verissimè. Nam inuentionem, & collocationem, quæ maximam vim habent ad eloquentiam, cum propriæ sapientiæ sint, nemo ita plumbeus est, ut summas fuisse in nostris neget. Elocutio deesse existimabitur, cum rudi ferè vti, & impolita oratione videantur. At hæc tum perfecta est, cum singula verbis, quibus maximè oportet, explicantur. Quam ob rem eius fundamentum, ut præclare inquit M. Tullius, est sapientia. Ut enim in vita, sic in oratione nihil est accuratius obseruandum, quam quid res, personæque deceat, quod Græci τοῦ πρῶτου appellant, nos decorum. Est quoddam dicendi genus, quod in proepecte gratis, aut magnæ vel sapientiæ, vel fortunæ viris facilè probatur, in adolescentibus, aut priuatis exagitur, atque ridetur. Decuit quidè Ionem apud Virgilium dicere:

—Tros, Rutulūve fuar:

quod Ascanium, aut Euryalum, aut ipsam etiam Aeneam dedecret. Q. Hortensius

A floruit

lib. 4. c. 6.

Cicero in Bruto.

10. Æneidos.

floruit adolescens in dicendo, & quanquam incidere in Antonij, Crafsique summorum oratorum tempora, in principibus patronis numerabatur: senem verò tametsi admirabantur adolescentia, & multitudo mouebatur; erant tamen eruditi, qui sæpè sine risu, interdum sine stomacho audire non possent. Vtebatur enim Asiatica oratione redundante, & superfluyente, sententijs venustis quidè illis, sed partim grauibus, & summam iuuenis admirationem concitabat. Sed cum iam ætas, & autoritas maior grauius quiddam postularent; quod in nobili adolescente tantoperè laudabatur, cœpit in consulari sene displicere. Videbimus igitur in nostris autoribus proprium quendam dicendi characterem, non illum quidem ad Ciceronis, aut Demosthenis exemplar expositum; sed amplum tamen (si rectè intelligimus) & magnificentum, plenūque grauitatis. Non enim decebat summos, atque diuinos viros, non decebat reum: tatarum amplitudinem, & maiestatem illa oratorum huius sæculi, quasi puerilis oratio: nouum, & veluti senile, aut regale scribendi genus inueniendum fuit, quo augusta Dei mysteria in oculis, conspectuque omnium exponerentur. Quod, vt in illis plurimum habet autoritatis, & decoris; ita in alijs, quasi adolescentibus, aut inferioris notæ hominibus, minimè reciperemus. Quare cum intelliguntur, non res solum probantur, sed verba etiam ipsa, quibus dicuntur (vt est apud Augustinum) non à dicente adhibita, sed ipsi rebus velut sponte subiuncta videntur, quasi sapientiam de domo sua, id est, pectore sapientis procedere intelligas, & tanquam inseparabilem famulam, etiam non vocatam sequi eloquentiam. Possimus etiam (vt cum eodè dicam) si vacaret, omnes virtutes, & ornamenta eloquentiæ, de quibus instantur isti, qui linguam suam nostrorum autorum linguæ non magnitudine, sed tumore præponunt, ostendere in istorum literis sacris, quos nobis erudiendis, & ab hoc seculo prauo in beatum sæculum transferendis prouidentia diuina prouidit. Hæc

omnia, vel sancti Nahum propheta, quam Spiritus sancti gratia aspirante, & Propheta ipso pro nobis precante interpretari paramus, verissima esse comprobabit. Nam tantam in ea vim eloquentiæ, tot lumina orationis, tam miram sententiarum grauitatem inueniemus, nihil vt possit dici ornatus, aut eloquentius. Qui igitur Rhetorum præceptis instructus ad eam accedet, inueniet; quam miretur, & rerum, verborumque maiestate magnoperè delectabitur. Sed nos, qui non res verborum, sed verba rerum causa adhiberi non ignoramus, verba quantum poterimus, percipiamus; eorumque vim, & proprietatem obseruemus: rebus animum, affectumque tradamus; & quod legimus, atque intelligimus, in opera vertamus recordati ab ipso Scripturarum autore dictum esse: Si hæc scitis, beati eritis, si feceritis ea.

ARGVMENTVM PROPHETAE. CAP. I.

Minatur Dominus Ninive vastitatem, & potentiam suam magnitudinem demonstrat, quo eam magis exterreat. Deinde ludæos consolatur, quod minimè capiendi sunt à Senacherib rege Assyriorum, sed eius mortem citò audituri, & cum gaudio & tranquillitate festiuitates suas in posterum celebraturi.

CAP. II.

Eleganter describit Propheta Chaldæorum in Assyrios venientium ferocitatem, & multitudinem, vrbisque excidium.

CAP. III.

Predicit magnitudinem vastitatis Ninive, & multitudinem interfectorum, & ipsius vrbis apud nationes ceteras ignominiam, auxilium militum defectionem, suorumque trepidationem.

CAP.

CAP. I.

Nus Ninive. Liber visionis Naum Elcesai. Deus amulator, & ulciscens Dominus: & habens furorem: ulciscens Dominus in hostes suos, & irascens ipse inimicis suis. Dominus patiens, & magnus fortitudine, & mundas non faciet innocentem: Dominus in tempestate & turbine via eius, & nebula puluis pedum eius. Increpans mare & exiccans illud: & omnia flumina ad desertum deducens. Infirmatus est Basan, & Carmelus: & flos Libani elanguit. Montes commoti sunt ab eo, et colles desolati sunt: et contremuit terra à facie eius, et orbis, et omnes habitates in eo. Ante faciem indignationis eius quis stabit? et quis resistet in ira furoris eius? indignatio eius effusa est: ut ignis: et petra dissoluta sunt ab eo. Bonus Dominus, et confortans in die tribulationis: & scies sperantes in se. Et in diluuiio pretereunte consummationem faciet loci eius: et inimicos eius persequentur tenebra. Quid cogitatis contra Dominum? Consummationem ipse faciet: non consurget duplex tribulatio. Quia sicut spina se inuicem complectuntur: sic conuiuium eorum pariter potantium, consumetur quasi stipula ariditate plena. Ex te exibit cogitans contra Dominum malitiam: mente pertractans prauaricationem. Hæc dicit Dominus, Si perfecti fuerint & ita plures: sic

quoque attondentur, & pertransibit: affligi te, & non affligam te ultra. Et nunc conteram virgam eius de dorso tuo, et vincula tua dirumpam. Et precipiet super te Dominus, non seminabitur ex nomine tuo amplius: de domo Dei tui interficiam sculptile & conflatile: ponam sepulchrum tuum, qui inhonoratus es. Ecce super montes pedes euangelizantis, & annuntiantis pacem: celebra Iuda festiuitates tuas, & redde vota tua: quia non adijciet ultra ut pertrahat in te Belial, uniuersus interit.

HISTORIA.

Onus Ninive. Quoniam in secundo præludio nu. 13. & 14. & 15. & in cap. 3. Ionæ nu. 28. diximus quæ ad tempus prophetæ, atque ad prophetiæ argumentum pertinebant, verba iam ipsa explicemus. Onus frequentissimum est in prophetis, tres illud habet in titulo ipso prophetiæ, Nahum, Habacuc, Malachias, alijs locis alijs. Significat autem tristem, & plenam minarum prophetiam, quemadmodum docet Hieronymus, lib. 5. in Isa. c. 13. in principio, & ca. 15. eiusdem libri in principio, & in Jerem. c. 23. prope finem, & in prologo commentationum in Nahum, & in Habacuc. Ratio nominis est, quod eos aduersus quos dicitur, premar vt pondus magnum, nec sinat eleuare ceruicem, vt idem ait in prologo comment. Nahum. Et in prologo comment. Habacuc adnotat, vbi Lxx. translatores, & Symmachus, & Theodorio *λίμνα*, id est, assumptionem interpretati sunt, in Hebræo poni *שׁוֹב*, quod Aquila vertit in pondus. Massa autem, inquit, nunquam præfertur in titulo, nisi cum graue, & ponderis, laborisque plenum est, quod videtur. Dicitur autem *שׁוֹב* à verbo *שׁוֹב* quod significat leuare, siue assumere, ideoque Græci interpretes, vt modo ex Hieronymo retulimus, vertit *λίμνα*, id est, assumptio, Aquila autem *λίμνα*, vt hic ait Hiero. quod, vt ipse explicuit in prologo Habacuc, pondus significat, quânis etiâ eleuatio verti potest.

Isa. 52.
Rom. 10.

I

Onus.

Isa. 52.
Rom. 10.

2

Νημυα, si
ue assum-
ptio.

Verum in Græcorum nominum inter-
pretatione nec cum Hieronymo, nec cum
nostra translatione Græci patres conue-
niunt, existimant enim nonnulli Νημυα ge-
nerale vocabulum esse cuiusvis proph-
etia, eo quod prophetia à Deo assumitur,
nec de suo loquitur Propheta: Ita inter-
pretantur Basilius in c. 1. Isaiæ, Cyrillus in
cap. 1. Malachia, & Theophylactus hic.
Alij autem Νημυα esse repentinam assum-
ptionem; cum Spiritus sancti gratia men-
tem Propheta apprehendit, eamque de-
tinet, & ab humanis separans per ipsam
futura loquitur, vt Chrysostomus in ca-
pit. 1. Isaiæ, Theophylactus hic, Theodo-
retus in initio Nahum, & Habacuc, &
Malachia. Sed docendum illis erat cur vsu
Scripturæ non omnes, sed quædam tan-
tum prophetia Νημυα vocentur, nec nisi
in rebus tristibus vsus huius nominis sit.
*Nec animaduertunt Hebraicæ linguæ
consecrationem, qua assumptio ponitur
pro re assumpta, id est, pro onere quod
assumitur, vt ceruicibus peccatorum im-
ponatur: *Leuatio* id est, leuatio, pro re le-
uata, id est, pro pondere, siue onere, quod
leuatur, vt Hieronymus interpretatus est
in Habacuc, & in Ierem. 23. Id quod vox He-
braica masha facile indicat, quæ proprie pon-
dus significat, vt Exod. 23. Si videris as-
sumptio dicitur te iacere sub onere, Psal. 37.
Et sicut onus graue grauat sunt super
me. Hoc nomen adeo familiare proph-
etis fuit, præsertim Ieremias prophetante,
& captiuitate iam proxima, quo tempo-
re tristia prædici necesse erat, id est, vbi
excidium, vt in os vulgi aut derisionem qua-
dam venerit, quasi minimè euenturum
esset, quod toties Propheta iactabant, vt
sentit Hieronymus, in cap. 23. Ieremias, vt
autem ego arbitror, cum indignatione qua-
dam quæ Deum accusare crudelitatis vel-
lent, quod semper dura, & acerba per pro-
phetas suos loqueretur. Ita enim loqui-
tur Dominus apud Ieremiam: Si igitur
interrogauerit te populus iste, vel prophe-
ta, aut sacerdos, dicens: Quod est onus
Domini? (quasi dicat: Numquam nobis lo-
quetur nisi onera) dices ad eos: Vt quid
vobis onus? Projiciam quippè vos, dicit
Dominus, id est, quid de onere interro-
gatis? Semel vobis veniet hoc onus, pro-
ijciam vos, & captiuos mittam Babylo-
nem. * Deinde subiicit: Et propheta (vi-

Locus Ie-
re. 23.

delicet falsus) & sacerdos, & populus qui
dicit: Onus Domini, visitabo super vi-
rum illum, & super domum eius. Hæc
dicitis vnusquisque ad proximum, & ad
fratrem suum. Quid respondit Dominus?
& Quid locutus est Dominus? Et onus
Domini ultra non memorabitur, quia onus
erit vnicuique sermo suus, id est, Qui-
cunque onus dixerit, ipse onus portabit,
id est, eius verbi causa punietur à Domi-
no. Ex his verbis hoc etiam intelligimus
onus vocari poenam, qua quisque pro pec-
catis suis afficitur, quemadmodum est
& apud Paulum, Galat. 6. Vnusquisque
enim onus suum portabit: atque idem mi-
nax propheta merito, onus dicitur. Hoc
Niniues esse dicit, quia contra Niniuen
vaticinatur, de qua diximus in Ioan. cap.
1. & cap. 3. in principio. Cum enim pro-
pter eius penitentiam dilatum esset sup-
plicium, quod comminatus fuerat Ionas:
Adhuc quadraginta dies, & Ninive sub-
uertetur, nec multo post ad eadem scelera re-
disset, tandem à Nabuchodonosor rege Ba-
bylonis subuersa est. Si autem scire velimus,
quorū anni fluxerint à Ionæ prophetia vsque
ad hoc excidium Niniues, de quo proph-
etatur Nahum, nequaquam Hebræorum Chro-
nologiam, aut Hebræorum sectatores au-
diamus, qui male subducunt rationem, sed
ex tabulâ quam in præludio 2. præfiximus,
id est, ex veritate sacrae Historiæ, annos cõ-
putemus. * Ionas vixit tempore postero-
ris Ieroboham, 4. Reg. 14. Sed cum ille re-
gnauerit in Israel annis vno, & quadragin-
ta, non constat quoto eius regni anno Ionas
prophetauerit Niniuitis, nec vtrū ante eius
regnum prophetauerit, an post. His quadra-
ginta & vno deductis vsque ad captam Samari-
am, anni numerantur quadraginta duo: Za-
charias enim regnavit sex mensibus, Sellū
vno, Manachem decem annis, Phaceia duobus,
Phacee viginti, Hofe nouem, nono
enim eius anno capta est Samaria. Leg. 4.
lib. Reg. c. 15. A capta vero Samaria vsque
ad excidium Ierusalem illatum à Chaldeis anni
sunt centū triginta tres et dimidio. Si qui-
dem sexto anno Ezechie captus est, & ille re-
gnauit postea viginti tribus, Manasses quin-
quaginta quinque, Amon duobus, Josias
vno, & triginta, Ioachaz tribus mensibus,
Eliacim, siue Ioachim vndecim annis, Ioa-
chim mensibus tribus, Sedecias annis vn-
decim. Itaque à prophetia Ionæ vsque

6
Vltio.

7
Hæc.

ad subuersionem Niniues, quæ, vt ca-
pit. 2. dicemus, quinto, aut sexto post
anno consecuta est, anni sunt centum
octoginta vnus. Sed ijs addendi sunt an-
ni, quibus ante mortem Ieroboham pro-
phetauit Ionas, de quibus nihil certum
habemus. Addendi, inquam, sunt, quia
numerare cœpimus à Zacharia, qui suc-
cessit huic Ieroboham. Cum igitur in
eodem 2. præludio numer. 13. & 14.
constituerimus Nahum propheta esse post
sexmum annum Ezechie, & ante quartum
decimum, si dicamus eum propheta esse
decimo anno Ezechie, habebimus pro-
pheta esse anno fere centesimo trigesimo
quinto, antequam Ninive euerteretur à
Chaldeis: post prophetiam verò Ionæ
plus, minusve quinquagesimo.
Liber visionis. Familiare est prophetis
vt prophetias suas appellent visiones, vt
certum esse ostendant, quod prædicunt,
atque ex Deo acceptum, deinde etiam
videre se, & intelligere quæ Deus osten-
dit. Non enim loquuntur in ecstasi (vt
Hieronymi verbis vtar) vt Montanus
hæreticus, & eius comites Prisca, & Ma-
ximilla delirant, Sed quod propheta lib-
er est visionis, quia vniuersa, quæ lo-
quuntur, intelligunt. De visione multa di-
ximus in capit. 1. Hof. numer. 3. & sequen-
tibus. Librum autem proprie accipiamus,
nam & si liber quoque epistola vocari pos-
sit, tamen hæc propheta liber omnino
est, vt & reliquorum prophetarum, nul-
lamque habet epistolæ similitudinem.
Nahum Elcesai. Hieronymus in prolo-
go comment. huius propheta: Quidam
putant Elcesæum patrem esse Nahum, &
secundum Hebræam traditionem ipsum
etiam prophetam fuisse, cum Elcese vs-
que hodie in Galilæa viculus sit, paruus
quidem, & vix ruinis veterum ædificio-
rum indicans vestigia, sed tamen notus Iu-
dæis, & mihi quoque à circumducente
monstratus. Eiusdem meminit in locis He-
braicis, his verbis: Elcese, de quo loco, &
Nahum propheta fuit, nam appellatur El-
cesæus. Nomen quoque loci esse consen-
tunt Epiphanius in libello de propheta-
rum vita, & interitu, & Theophylactus hic,
tameñ Epiphanius trans Iordanem esse
existimet, cum fuerit in Galilæa, teste Hie-
ronymo citra Iordanem.

Deus emulato, & vlciscens Dominus. Con-

ueniens oneri initium, Vbi apud nos est
Emulator, apud Lxx. est: Zelotes. Est au-
tem zelus, siue emulatio ira, non qui-
dem qualis est inter inimicos, sed quæ ex
ardenti amore proficitur, qualis est in
parentibus, & in amantibus, cum vident
rem, quam amant, ab alijs possideri, aut du-
tiri, & iniq̃ tractari, vt Ioel. 2. Zela-
tus est Dominus terram suam. Quia igitur
appellatur vlciscens, merito prius di-
citur emulato, vt, cur vltor sit, appareat.
Ac si diceret: Vehementer irascitur Do-
minus vobis, ô Assyrijs, quod in suum po-
pulum ira fuistis crudeles, & diri, & in eius
calamitate rabie vestram satiaueritis. Si-
mile est illud Zachar. 1. Zelatus sum Ieru-
salem, & Sion zelo magno, & ira ma-
gna ego irascor super gentes opulentas,
quia ego iratus sum parum, ipsi vero ad-
iuuerunt in malum. Et Isai. 10. de eisdem
Assyrijs, plusquam Dominus voluerat, in
Iudæos saeuientibus, & suis viribus victo-
riam superbe tribuentibus: Vt Assur, vir-
ga furoris mei, & baculus ipse est, in ma-
nu eorum indignatio mea. Ad gentem
fallacem mittam eum, & contra popu-
lum furoris mei mandabo illi, vt auferat
spolia, & diripiat prædam, & ponat
illum in conculcationem, quasi lutum pla-
tearum. Ipse autem non sic arbitrabitur, &
cor eius non ita existimabit, sed ad con-
tendendum erit cor eius, & ad internecio-
nem gentium non paucarum, &c. * In
est autem in verbis fere singularis vis, &
elegancia non mediocris, prius enim 7us di-
citur, id est, fortis, vbi habemus, Deus emu-
lato, continuo addit, Emulato, vt vi-
ciscendi in eo cupiditas ostendatur. Cum
vero ait, Dominus, semper est in Hebræ.
וְיָזַד, vt intelligant Deum verum, & om-
nipotentem sibi esse iratum, qui nullius
potentia prohiberi, aut impediri potest.
Ter autem vlciscens siue vltor dicitur, quod
asseuerationem magnam habet, maximâ-
que indicat, & certissimam vltionem.
Etenim Ternarius magnam vim habet ad
amplificandum, vt in cap. 1. Ham. numer.
13. ostendimus. Sed nomen Iehoua vbi-
que additum significat & magnam eam
futuram, vt ab omnipotente, vt Ioel. 1.
Et quasi vastitas à potente veniet, & nul-
lius opera posse impediri, vt diximus.
Habens furorem. Iram magnam, quam
vltor vocant Lxx. qualem habere homines

Zelus.
Emulatio.

Tolent, cum non tam irasci, quam furere videntur.

Et irascens ipse inimicis suis. id est, iram in animo referuans, vt Deut. 19. Non quares vltionem, nec memor eris iniuriæ ciuium tuorum. Pro. Memor eris iniuriæ, est, id est, quod idem verbum est. Et Jeremia. 3. Numquid irasceris in perpetuum? Pro, Nūquid irasceris? est: id est, Hoc autem dicit, ne si vltio differretur aliquot annos post vaticinium, vt dilata est, centum ferè, & vndecim; minus certa putaretur, aut oblitus iam Dominus vni dictæ crederetur.

9 Dñs patiens. Pro, Patiens est. id est, latus naribus. Lxx. μαροβήνας, id est, longanimis. Chaldaus: Longè propellit iram, Qui enim angustiis naribus sunt, fumos ex corde ascendentes citius concipiunt, & tardius efflant ob incertum angustias. Inde Hispanico idiomate inflari eorum nares dicimus, qui irascuntur. Præterea in ira sanguis circa cor effluens, & cor ipsum supra modum calet: quo autem latiora sunt narium foramina, eo plus frigidi aëris immittitur ad cordis refrigerationem, & homines placidiores, minusque ad irascendum apti sunt. Quare cum Dominus patientiam demonstrat, & iram repellit à se vt hominum more loquamur, dicitur latus naribus. Ita solet dici in Scriptura aliquoties, vbi in nostra translatione est, Patiens, vt Numer. 14. Dominus patiens, & multæ misericordiae, ferens iniquitatem, & scelera. Ioel. 2. Quia benignus, & misericors est, patiens, & multæ misericordiae.

Et magnus fortitudine. Nunc cum fortitudinem, intelligere videtur, quæ in aduersis, atque in iniurijs perferendis posita est, & quam proprie patientiam vocamus, sicut Hieronymus explicat his verbis: Diu quidem sceleris Assyriorum patiens fuit, & magnanimitatis suæ fortitudine iniquitates eorum sustinuit, prouocans eos ad poenitentiam. Eodem modo locutus videtur Moses Num. 14. cum enim peteret populo ignosci, qui grauer peccauerat: Magnificetur ergo, inquit, fortitudo Domini, sicut iurasti, dicens: Dominus patiens, & multæ misericordiae, auferens iniquitatem & scelera. * Ne igitur causam haberent Assyrii querendi, dicerentque Deum in se acerbum,

Fortitudo.

10

& seuerum extitisse, subiicit Propheta: Dominus patiens, & magnus fortitudine, id est, diu vos tulit à Assyrii, & non egistis poenitentiam, merito nunc poenas repositis. Sed quoniam proprietatem vocabulorum obseruare debemus, quantum licet scripturis interpretandis, libentius ita interpretabor. Dominus patiens quidem est, sed est tamen etiam fortis, & potens ad vltiscendum se, & propterea qui diu patientiam demonstrat, nunc potentiam, & fortitudinem suam in vos exercet. Ideo sequitur: Et mundans non faciet innocentem, id est, Non desinet poenas sumere de nocētibus. Quæ verba multo melius cum hoc sensu congruunt, quam cum priori. Si enim diceret: Patiens Dominus, & magnus fortitudine, id est, patientia, non rectè subijci videretur: Et mundans non faciet innocentem, dicendum esset potius: Sed mundans non faciet innocentem. Adde quod in Hebræo, pro Fortitudine est id quod vires, roburque significat, & Lxx. verterunt, magni roboris. Et magni robur eius, siue: Magnæ vires eius. Pro quo Chaldaus: * Et est multa potentia coram eo. Atque eodem modo accipi potest in verbis illis Num. 14. Imò omnino ita accipiendum est: causatus enim est Moses dicturos fuisse Aegyptios: Non poterat introducere populum in terram pro qua iurauerat, idcirco occidit eos in solitudine. Sequitur continuò: Magnificetur ergo fortitudo Domini sicut iurasti, &c. id est, Ne patiaris hoc cogitare Aegyptios, sed parce huic populo, & introduc in terram promissam, vt agnoscat fortitudo, & potentia tua, nec puteris ideò eos occidisse, quod terram illam eis prestare non poteras.

Et mundans non faciet innocentem. Quem admodum cum Deus in aliquem animaduertit, nocentem, ac peccatorem declarare videtur, ita cum peccatorem non punit, innocentem existimare censetur, vulgariū hominum iudicio. Sensus ergo est: Non ager vobiscum, quasi cum innocentibus, non mundabit, aut faciet vos innocentes, sed vt nocentes punit. Si enim non puniret vos, videretur mundare, & innocentes iudicare. In Hebræo est וְיִקְרָא לָא יִקְרָא. Et mundare non mundabit, siue mundans, aut mundando, non mundabit, id est, Nullo modo vos mūdōs,

& in-

& innocentes tacendo, & patiendo declarabit. Eadem omnino verba sunt, Num. 14. vbi Hieronymus vertit: Nullumque innoxium derelinquēs, id est, Plectens eum, qui plecti debet. Lxx. ibi: Et emundatione nō emundabit noxium. Ergo cum vertit hic: Et mundans non faciet innocentem, id est, ac si diceret: Et nō desinet poenas sumere, de eo, qui poena dignus est: quod nunc ad Assyrios dicit.

21 reg. Dominus in tempestate, & turbine via eius. Solet Scriptura, præsertim in Prophetis, commemorare, quæ Deus in natura rerum facit, aut facere potest, mirabilia, & supra omnem humanarum virium captū, vt hac potentia suæ representatione, hostes terreat, & malos ad poenitentiam prouocet, videntes se nullo modo posse Dei fortitudini resistere, vt Ham. 4. Quia ecce formans montes, & creans ventum, & anuntians homini eloquium suum, faciēs matutinam nebulam, & gradiens super excelsa terræ: Dominus Deus exercituum nomen eius. Et cap. 5. Qui conueritis in absinthium iudicium, & iustitiam in terra delinquitis. Facientem Arcturum, & Orionem, & conuertentem in mane tenebras, & diem in noctem mutantem: qui vocat aquas maris, & effundit eas super faciem terræ. Quod in horum locorum explanatione, & Mich. 1. num. 7. adnotauimus, & alijs locis confirmauimus. Ita nunc, vt Assyrios potentissimos, & superbissimos terreat, multa huiusmodi congerit. Si Dominus, inquit, ad hostes suos puniendos venire voluerit, veniet cum tempestate, & turbine, id est, cum magno impetu, & fragore, qualis solet esse exercitus magni, & puluere pedum suorum, quem gradiens commouebit, nebulas excitabit, & cœlū obscurabit, vt face- re solet magnus exercitus. * Ita de magno exercitu exposuimus illud. Ioel. 2. Sol, & Luna obtenebrati sunt, & stellæ retraxerunt splendorem suum, idque Virgilianis versibus:

22. Hic subitam nigro glomerari puluere nubem. Prospiciunt Teucris, & tenebras insurgere cæpis. Indicat autem hac circumlocutione. Deū solum esse quasi magnum quendam exercitum, cuius fortitudini nemo queat resistere, nihil enim magno exercitu fortius cognoscunt homines.

Increpans mare, & exiccans illud. Ne mire-

mini hæc à me de Deo dici, cum tantæ virtutis sit, vt verbo vno mare, & flumina exiccare possit. Psal. 105. Increpuit mare rubrum, & exiccatum est, & deduxit eos in abyssis, sicut in deserto. Est autem increpare imperantis cum potestate, & quasi obiurgantis. Ideo Lxx. verterunt ἀπειλῶν id est, comminās, quo etiam verbo ad rem eandem vsus est. Marcus, cap. 4. Et exurgens comminatus est vento, & dixit mari: Tace, obmutescet. Hoc est quod nos diximus cum potestate imperare, & quasi obiurgare; tace, obmutescet.

Increpare.

Infirmatus est Basan, & Carmelus. Si ipse velit, Carmelus, & Basan, qui fertilissimi sunt (de quibus diximus Mich. 7. num. 46.) infirmabuntur, id est, virorem, & fertilitatē amittent, atque exarescent. Eodem verbo 77. vsus est Ioel. c. 1. vbi habemus: Elanguit oleum. Et ibidem: Et ficus elanguit. Et in verbis, quæ modo interpretamur, cum ait: Et flos Libani elanguit, id est, Ne flos quidem manebit in Libano, tam vasto monte, & tam feraci, quod semper niuibus albeat.

14

Montes commoti sunt ab eo. Montes contremiscent, si ipse veniat, & colles desolabuntur, siue tabescent, ita enim vertere solet verbum τῶν cuius vim interpretati sumus Ham. 9. nu. 6.

Et contremuit terra à facie eius. Pro, Contremuit, est τῶν id est, Lenata est, ablata est, quasi dicat: Timore subito refugit. Ideo Lxx. eleganter verterunt: ἀνεστράμ, retracta est. Aquila (vt refert Theodoretus) ἀπῆλθεν, cohorrui, Symmacus, ἐμῆλθεν, mota est, id est, Mōtes, & colles dissoluentur metu, eo veniente, & terra eis subiecta tremet, nec hæc tantum, sed etiam orbis vniuersus cum habitatoribus suis, quamuis fortibus, & potentibus. Quorsum autem precedentia omnia dixerit, ostendit verbis sequentibus:

15

Ante faciem indignationis eius quis stabit? Hoc ad Niniuē, & Assyrios loquitur, quos vult exijs, quæ dicta sunt, intelligere; quauis opibus & potentia floreat, vt Carmelus, & Basan, & Libanus herba, & floribus, quamuis pleni sint hominibus, vt aquis mare, ac magni sint, & potentes, vt montes, & colles, quamuis multis regionibus imperent, nequaquam se posse resistere indignationi Dei, qui solus instar & magni, & terribilis exercitus, & mare

A 4 incre-

inrepat, & simul cū fluminibus exiccat, & florētissima quæque vertit in sterilitatem, & in cuius conspectu contremiscunt mōtes, & terra, & vniuersus orbis cum habitatoribus suis.

Effusio.

Indignatio eius effusa est vt ignis. Effusio cōpiam largiorem indicat, vt diximus Ioel 2. nu. 4. & 55. Cito effundetur in vos Assyrii magna Dei indignatio, quæ vt ignis per proxima quæque celerimē discurret, & nihil erit tam durum, quod non conficiat, & consumat. Propterea dixit, Et petrae dissolutæ sunt ab eo. Solet enim ignis vel petras dissolucere, vt Iob. 28. Ferrum de terra tollitur, & lapis solutus calore in res vertitur.

16

Bonus Dominus, & confortans. Hæc omnia quæ hæcenus dicta sunt, & si ad vastitatē Niniues quoq; pertineant; de qua expressus cap. 2. & 3. vaticinatur, magis propriè tamen pertinet ad expeditionē Senacherib regis Assyriorū contra Iudæā, in qua magnas copias amisit, & cum ignominia redijt in Niniuen, vt legimus. 4. Reg. 18. & 19. de qua post hæc verba aperte propheta. Quemadmodum ergo priora illa dixit ad terrorem Assyriorum, ita hæc nunc dicit ad Iudæorum consolationem, ne desperet cum paulo post viderint regem potentissimum, cum florentissimo exercitu capere vrbes Iudææ, & postremo in Hierusalem ducere copias, vt nomini respondeat propheta: Nahum enim vertitur consolator.

Et sciens sperantes in se. Tunc dicitur Deus aliquem scire, vel cognoscere, cum ei benefacit, vt notauimus. Hos. 13. num. 4. & Ham. 3. nu. 2. Ac si dicat: Ne timeatis Assyrios, confidite Domino, & in eo spem vestram reponite, nunquam deseret sperantes in se. Possumus etiam ita dicere, & idē sensus est. Ita sciēs, vt nō deserat, ita Paulus 2. Tim. 2. Sed firmū fundamentū Dei stat, habēs signaculū hoc: Cognouit Dominus qui sunt sui, id est, Cognouit, & cognitos seruabit, ne pereat. Et Mat. 6. Scit enim pater vester, quia his omnibus indigetis, id est, scit, & non patietur vos egere necessarijs.

17

Et in diluuiō pretereunte consummationē faciet loci eius. Locus difficilis, & variè varijs expositus, qui que breuius fortasse, & dilucidius explicari queat: Cladem illam insignē inuectā ab exercitū regis Senacherib more diluuij Iudæa ciuitates inundante, & diuente, eleganti, & illustri vocabulo dilu-

uium vocat præteriens; citō enim transijt illius furor, & vastitas. Ita de re eadem locutus est eloquentissimus vates Esaias cap. 8. Ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes, & multas, regem Assyriorum, & omnem gloriam eius, & ascendet super omnes riuos eius, & fluet super vniuersas ripas eius, & ibit per Iudā, inundans, & transiens vsque ad collum veniet. Quæ potest esse hac Isaiæ, & Nahum illustrior oratio? Ita etiam Poëta maximus.

Quanta per Idæos Iouis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos, quibus actus vterq;
Europa, atq; Asia fatis concurrerit orbis, &c.
Et statim:

Diluuiō ex illo tota vasta per æquora velti, &c.
Sciamus etiam quomodo dicit loci eius, non posse intelligi eius, id est, Diluuij; nā qd id est, diluuium masculinum est, vt indicat nomen ei additum נַחֲשׁוֹן at Eius, sceminēi generis est נַחֲשׁוֹן Loci eius; quare referendum est sine dubio ad nomen נַחֲשׁוֹן quod proximè præcessit, cum ait, * Et confortans in die tribulationis. Facile ergo nunc locū obscurissimum explicabimus, quoniā dixit: Bonus Dominus & confortans in die tribulationis, & sciens sperantes in se, ne dicerent Hebræi, cum à Senacherib oppugnabantur: Quomodo Deus confortat in die tribulationis? quomodo cognoscit sperantes in se? cum videamus potentissimum hostem impunē per totam Iudæam grassari, & omnia perdere? futura obiectiōni responder. In diluuiō pretereunte consummationē faciet loci eius. Hoc est, clades hæc Senacherib, erit veluti diluuium quoddā incitatum, & vehemens; sed eisdē tamen transiens, & hac clade contentus Deus finiet calamitatē vestrā. Sed hoc postremo adnotare opus est; cū dicit: Consummationē faciet loci eius, perinde esse, ac si diceret: Consummationē faciet, id est, tribulationis. Est enim Hebræorū phrasis, vt locus alicuius rei perire dicatur, aut non esse, quando res, quæ in illō loco erat, perijt: vt Psal. 36. Vidi impium exaltatum, & eleuatū sicut cedros Libani, & transiit, & ecce nō erat, quæstui eū, & non est inuentus locus eius. Dan. 2. Tunc contrita sunt pariter ferrum, testa, æs, argentum, & aurum, & redacta quasi in fauillam æstiuæ arcæ, quæ raptā sunt vento, nullusq; locus inuentus est eis. Zach. 10. Et reducā eos de terra Aegypti, & de Assyrijs cōgregabo eos, & ad terrā Ga-

7. Ench.

18

Locus p. riciat.

19

laad,

laad, & Libani adducam eos, & non inuenietur eis locus. In terra Aegypti, & Assyriorum, id est, Nullus eorū manebit in illis regionibus. Apoc. 12. Et draco pugnat, & angeli eius, & nō valuerunt, neque locus inuentus est eorum amplius in cælo. Simile est illud Eccl. 10. Sedes ducum superborū destruxit Deus, & sedere fecit mites pro eis. Ipsos enim destruxit potius quam sedes, quando quidem alij pro eis sederunt. Quod autem quidam dicunt, inundatione Euphratis subuersam fuisse Niniuen, ex Diodoro Siculo lib. 3. atque de hac inundatione modo loqui Prophetam in magna quadam quæstione, quæ postea de tempore excidij Niniues, quod à Propheta prædicitur, disputabimus, & fallum esse aperte, vt spero, conuincemus.

Et inimicos eius persequetur tenebræ. Inimicos eius, id est, Dei, de quo loquebatur: Bonus Dominus & confortans, & c. In diluuiō pretereunte consummationē faciet loci eius. Sunt autem inimici Dei Assyrii, quos tenebræ persequetur, id est, mors inopinata, & celerrima eos comprehedet; cum enim illi omnia laeta, & prospera sperabant, vna nocte cærum octoginta quinque millia extincta ab angelo sunt. 4. Reg. 19.

A L L E G O R I A.

Hieronymus in proœmio: Sciendum autem est, quoniam Niniue in nostra lingua de Hebræo speciosam sonat, speciosus autē mundus hic dicitur. Vnde, & apud Græcos κόσμος ab ornatu nomen accepit: quicquid nunc aduersum Niniuen dicitur, de mundo figuraliter prædicari. Et postea: De consummatione itaq; mundi secundū dicitur o Paula, & Eustochium, in consolationem Sanctorum propheta texitur, vt quæcunque in mundo vident; quasi prætereuntia, & caduca contemnant, & præparent se ad iudicij diem, vbi vltor aduersus veros Assyrios futurus est Dominus. Ex his Hieronymi verbis intelligimus iuxta allegoricum sensum, siue secundū anagogen, hoc est, secundū sensum altiōrē, Niniues vastitatem significare mundi interitum, cum Dominus veniet ad iudicij; & in Assyrijs hostibus Iudæorum significari malos, & impios, qui sanctos in hoc mundo persequuntur, qui nunc Iudæorū nomine indicantur. Rupertus; Porro Niniue hoc loco totus mundus est, mundus damnatus, id est, reproborum omnium

totum corpus, & mundus, qui electos Dei persequitur, non solum propter interpretationem nominis, quia Niniue speciosa interpretatur, & mundus Græcè κόσμος, id est, speciosus, siue ornatus dicitur, verum & quia tunc Niniue mundi erat caput, & regnum Assyriorum, super cætera regna principatum obtinens contra Dominum, sicut apud Esaiam legimus; gloriabatur. Hanc expositionem Hieronymus, Rupertusque persequuntur, neq; erit difficile nobis tacentibus, quæ de Niniues excidio dicuntur ad mundi interitum referre. Si quæ autem erunt, aut obscuriora, aut notatu digniora breuiter attingemus. Nahum ergo iuxta nomen suum consolator Sanctorū visionem videt, aduersus hunc mundum, & ait. Deus amulator, & vltiscens Dominus, quod audiat gemitum Sanctorum suorū, vt ait Hieronymus, Et in consummatione mundi faciat aduersarios sentire supplicia. Et reliqua possunt similiter explicari.

T R O P O L O G I A.

Morali sensu in Niniue intelligi animā multis à Deo dotibus ornata, eis tamē abutentem, & voluptatibus deditam, latius exposuimus in cap. 1. Ionæ, nu. 30. Sed hoc nunc addendum est, significari eiusmodi animam, aliquando quidem à Deo perterritam, & conuersam; sed paulo post in prioris vitæ turpitudinem collapsam, & mortiferis sæculi voluptatibus inescatā, sui denique obitā, ac Dei. Huic onus post hanc vitam prænuntiatur; & visionem, id est, non fictam, aut apparentem, sed certā, manifestamque prophetiam contra eam videt Nahum, quam libro etiam mandat, ne possit illius obliuisci. Deus amulator, qui hanc animam suo sanguine redemit, & illas, quæ huius exemplo voluptates, & vitia sectantur. Vltiscens Dominus, quoniā quantum nunc sileat, & peccata dissimulet, tandem aliquando loquetur, & extrema in ipsam sententiam pronuntiabit. Proder dolorem suum, quod quam sibi iterum, ac sæpè per poenitentiam despondit, post aduteros viderit abeuntem. De quo apud Ezechielem ait: Et iudicabo te iudicij; adulterarum, & effundentium sanguinem, & dabo te in sanguinem furoris, & zeli. Merito, quoniam hæc & adultera fuit à Deo recedendo, & sanguinem fudit eorū, quos perterit, & contaminauit exemplo. * Et quia qui animam mille gehennis dignam, mira

21

Cap. 16.

22

A 5 manuc-

mansuetudine, non solum recepit venientem, sed vltro etiam vocauit, idque sapius putari poterat nescire irasci, aut punire; iterum ait: *Vlscens Dominus, & habens furorem.* Et quidem talem, vt electis quoque terrorem magnum incuriat. Quidam sanè ex eis dixit: Domine ne in furore tuo arguas me, neq; in ira tua corripas me. Et alter: Horrendum est incidere in manus Dei viuuentis. *In tempestate, & turbine via eius:* quia cum peccator securus est, & in delicijs quiescit, ad eum veniet Dominus per mortē, quasi in tempestate, & turbine, id est, subito, violento que aduentu, vt illi accidit, cui dictū est: Stulte, hac nocte animam tuam reptent à te, quæ autem congregasti, cuius erunt? Nec multo post ait Dominus: Quod si dixerit seruus ille in corde suo: Moram facit Dominus meus venire, & coeperit percutere seruos, & ancillas, & edere, & bibere, & inebriari: veniet Dominus serui illius in die, qua non sperat, & hora qua nescit, & diuidet eum: partemque eius cū infidelibus ponet. * Nonnunquam etiam fit, vt illo mortis repentino nuntio, & inexpectatæ calamitatis aduentu ita ille perturbetur, vt nebulæ sensibus offundi videantur, & obscurata mens partim dolore, & metu, partim cuius rei familiaris, & heredum, ita commoueat, vt versari in tenebris, & in cæca quadã caligine videatur, & neque satis apud se sit, neque certi quidquam de rebus suis statuatur, atque ita migrare cogatur è corpore. Propter quod eleganter addidit. *Er nebula puluis pedū eius.*

Soph. 1. Rectè ergo Sophonias: Dies iræ dies illa, dies tribulationis, & angustij, dies calamitatis, & miseræ, dies tenebrarum, & caliginis, dies nebulæ, & turbinis. Eodem ferè pertinet quod sequitur. *Increpans mare, & exiccans illud, & flumina ad desertum deducens.*

Mare mēs humana. Mare (inquit Gregorius. 29. Mor. c. 7.) est mēs humana: ita exponit illud Iob. 38. Nūquid ingressus es profundum maris? Mare ergo quia profundissimum est, cor hominis profundum, & consilijs, quasi aquis abūdans significat: de quo, quia Deus cōprehendit sapientes in astutia eorum, & omnem humanæ sapientiæ altitudinē longè superat, scriptū est: Longior terra mensura eius, & latior mari. * Hoc mare sæpè alias vita, sed maximè cum dies mortis venit ingrata peccatoribus, siquidem mors peccatorum pessima, increpatur à

Domino dolore subito præsentium, quæ deserit, & terrore futurorum, quæ velit, nolit, cogetur citò experiri. Exiccatur ergo, & inops consilij hæret, neque quo se vertat, scit, neque vnde præsidium quarat, videtque omnia, in quibus ad id vique tempus laborauerat, nihil sibi opis afferre, nihil solatij. Flumina quæ intrant in hoc mare, consilia amicorum sunt, sed quia neque suis consilijs, neque alienis occurrere aduenienti calamitati potest, sæpèque aut dū dubius hæret, aut aliquid molitur, morte rapitur, & rebus infectis excedit è vita, addit: *Et omnia flumina in desertum deducens.* Ita fatuæ virgines, quæ non sumpserāt oleum cū lampadibus, dum trepidant, & à sapientibus poscunt, & tandem, ad vendentes eunt, venit sponsus, & quæ paratæ erant intrauerunt cum eo ad nuptias, & clausa est ianua. Eo tempore *infirmatus est Basan, & Carmelus, & flos Libani elanguit.* Basan confusionem significat, & in eo intelligimus carnis voluptates, confusione, & pudore plenas. Carmelus significat spicam plenam, & locum quemuis cultum, plenumque fructiferis arboribus, in quo indicantur diuitiæ. Libanus magnus, & editus mōs, in quo erant sublimes cedri, potentiam, & superbiam huius sæculi ostendit. Quoniam igitur mortis terrore, diuiniq; iudicij ingruente, neque carnis voluptates vsui esse poterunt, neque diuitiæ, aut potentia vlla sæculi proderit, sed sola iustitia, sicut scriptum est: Nihil proderunt thesauri impietatis, iustitia verò liberabit à morte; iure dicit infirmatum esse Basan, & Carmelum, & florē Libani. Et Dominus ait: Sol obscurabitur, & Luna non dabit lumen suum, & stellæ cadēt de cælo, & virtutes cælorum commouebuntur, & tunc parebit signum filij hominis in cælo; quia cum omnis huius vitæ prosperitas obscurabitur, sola crux fulgebit in cælo, sola virtus, & imitatio crucis enitescet, & lucē dabit Christi imitatoribus.

Montes commoti sunt ab eo, & collēs desolati sunt: quia nihil habent hominēs, tam validum, tam forte vt iræ Dei, & morti possit obistere, non firmitatem virium, & valitudinem corporis optimā, non medicamenta, non salubritatem ciborum, non adificia, non delicias, non opes, non harmoniā vocum, aut quidquid lætitiā afferre hominibus, aut altū, firmumque videri solet.

Terra

Terra contremuit, quia membra omnia corporis trepidabūt, & subito timore cohorrescent. *Et orbis,* quia idem reliquæ terræ accider. id est, omniū corporibus; *Et omnes habitantes in eo.* Non enim solum corpora contremiscent; sed animæ etiam in illis habitantes, metu, dolore, angore tabescēt. Nemo poterit resistere iræ Dei, & furori, qui tunc sese in peccatores incipiet prodere. *Et indignatio eius affumdetur in ignis,* quia celerimè omnes corporis vires & animæ occupabit, & vbi que sonctitur ira Dei. *Perræ dissoluta sunt ab eo:* quia fortia corda, quæ mortem, & periculā contemnebant, & aduersus omnes casus obdurant; tunc magno horrore concutientur, cum iam iudicij Dei minas, & vultum furore plenum videri sibi videbuntur; & iam iam fore vt in oculos, & conspectum fenerissimæ iudicis veniant, cuius præcepta sæpè, legesque violauerunt, sicut ait Sophonias propheta. Iuxta est dies Dñi magna, iuxta est & velox nimis: vox diei Dñi amara, tribulabitur ibi fortis. Et Isaias: Vlulate, quia propè est dies Dñi, quasi vastitas à Dño veniet. Propter hoc oēs manus dissoluentur, & omne cor hominis cōtabescet, & conteretur. At qui penitentia mature peccata delenerit, & non sperauerit in incerto diuitiarum, aut in fluxis sæculi bonis, sed in Deo viuo, nihil est quod timeant, siue morborum vis magna ingruat, siue mors immineat, siue iudicium proximum sit, quoniam bonus Dominus, & confortans in die tribulationis, & sciens sperantes in se. Vox de cælo est, quam Ioannes audiuit: Beati mortui qui in Domino moriuntur, adeo vt impius quoque exclamēt: hec, vt mihi quidem videtur, sine suspitio: Moriatur anima mea morte iustorum, & fiant nonissima mea horum similia. Super hoc, inquit Isaias: Laudabit te populus fortis, ciuitas gētium robustarum timebit te, quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua, spes à turbine, vmbra culum ab æstu. Ne autem iusti, quibus tāta felicitas in futurum promissa est, mœrore conficerentur in huius vitæ calamitatibus, citò eas præterituras esse confirmat, quasi diluuium quoddam, quod omnia vastaturum videtur, sed citò decrescit, & transit. *Et in diluuium prætereunte consummationem faciet loci eius.* Propter hoc confidenter ait iustus: Multæ tribulationes iustorū, & de omnibus liberabit eos Dominus. Et

27
Soph. 1.
Ila. 13.
Apo. 14.
Nim. 23.
Ila. 25.
28
Psal. 33.

iterum: Anima nostra sustinet Dominum, quoniam adiutor, & protector noster est, quia in eo lætabitur cor nostrum, & in nomine sancto eius sperauimus. Apostolus quoque omnia huius vitæ mala, & leuia esse dicit, & momentanea, ac parere magnam, & æternam felicitatem. Id enim quod in presenti est momentaneum, & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternæ gloriæ pondus operatur in nobis. At post huius diluuij celerè transitum, inimicos eius persequuntur tenebræ. Sæpè persequuntur, deficiet eorum lux, extinguetur eorum lucerna, id est, caduca mundi prosperitas, & sempiternis tenebris malorum operientur, mittentur in tenebras exteriores, ibi erit fletus, & stridor dentium. Itaque post breuem lucem, æternam sentiāt caliginem, sicut est apud Iob: Nonne lux impij extinguetur, nec splendebit flamma ignis eius? Lux obtenebrescet in tabernaculo illius, & lucerna quæ super eum est extinguetur. Non sic iusti anima, non sic de qua dictum est: Non extinguetur in nocte lucerna eius.

HISTORIA.

Quid cogitatis contra Dominum? Ad Assyrios cōuertit orationem. Quid Assyrii vos & rex vester cogitatis blasphemias contra Deum, & ita insanitis, vt putetis Deū non posse liberare populum suum à vobis, vide. 4. Reg. 18. & 19. & 2. Paralip. 32. Quamuis non absurdè hæc etiam referri possunt ad Iudæos illos, qui trepidabant, & diffidebant se esse liberandos. Atque hoc mihi magis placet, vt dicam nu. 31.

Consummationem ipse faciet. In Hebr. non futurū est, sed præsens נִשְׂפָּטֵם facit, & ita est in translatione quæ est in commentarijs Hieronymi. Lxx. tamen verterunt: Faciet, sed nihil refert, nam: Facit dictum est pro Faciet, vt significaretur iā iam adesse consummationem. Ipse Dominus faciet consummationem tribulationis, de qua dixi: In diluuium prætereunte consummationem faciet loci eius, non disperdet rex Assyriorum Ierusalem.

Nō consurget duplex tribulatio. Semel Deus afflixit decem tribus per Salmanasar regē Assyriorum, & captiuas adduxit: non ita nunc affliget duas, quæ supersunt, vt capiātur, & abducantur à Senacherib. vt Hebræi Hieronymusque exponunt: Chaldaus. Nō consurget domui Israël bis angustia. Heb.

Psal. 32.
2. Cor. 4.
Iob. 18.
Prou. 3. 1.
29

Non

Non confurget bis tribulatio. Symmachus: Non sustinebunt impetum secundae angustiae. Theodorio: Non confurget secunda tribulatio. Lxx. Non vindicabit bis in idipsum in tribulatione.

30 Quia sicut spinæ se inuicem complectuntur. Sicut spinæ componuntur in aceruum, seu fascem, & se inuicem coniunctæ complectuntur, ut concremētur; sic Assyrii in oblatione Ierusalem læti, & conuiujs, vinoque indulgentes vna nocte ab angelo interficientur, & tam facile consumuntur, atque stipulæ consumi ab igne solent. Solent victores, aut qui se victores fore putant, conuiujs vacare, & lætitiæ se dare, quemadmodum sæpe apud Homerum, & Virgilium videmus. Ita ea nocte qua occisi sunt Assyrii, vino, & hilaritati se dederant, & securi, ac sopiti iacebant, sicut de Rutulis scribit Virgilius.

9. Enci.

— Passim vino, somnoque per herbam Corpora fusa vident, arreptos littore currus Inter lora, rotasque viros, simul arma iacere, Vna simul.

Hæc verba nostri Prophetæ variè vertunt interpretes, sed planissima omnium est Hieronymi interpretatio, quam trãlatio Leonis Iudæ magis explanat, quæ ita habet: Nã planissimè ritu veprium implicitarum, cū fuerint comessando referri absumentur, ceu culmus ad plenum torridus. Hieronymus: Siquidem dum adhuc in terra Iudæ sunt Assyrii, & quasi spinæ se inuicem complectuntur lætantes, atque gaudentes ab angelo consumuntur, quando vna nocte centum octoginta quinq; millia cæsa sunt hostium. Pulchre quoque exercitus eorum multitudinem ebriorum conuiuio comparauit, & ipsum conuiuium non rosarum, non liliorum dixit esse, non florum, sed simile spinarum se inuicem complectentium, quæ semper traduntur igni, & quasi stipula ariditate plena leui comburuntur ardore.

31

Ex te enim exibat cogitans contra Dominum. Hieronymus: De Rabface intelligi voluit, (Hebræi) quod de Assyrijs egressus blasphemauerit Dominum, & populo persuadere voluerit, ut desperans de auxilio Domini se Assyrijs traderet, non Deo, sed idolis seruiturus. Mihi, ut vitemus, quantum fieri poterit, mutationem personarum, probabilius videtur hæc Iudæ dici, ad quam loqui cepit ab illis verbis: Bonus Dominus, & confortans, &c. & ad eandem dicitur.

Quid cogitatis contra Dominum? videlicet existimantes capiendos vos esse ab Assyrijs. Deinde ait: Consummationem ipse faciet, scilicet, calamitatis inuictæ ab Assyrijs, quoniam sicut spinæ congregantur, ut igni tradantur, sic ipsi peribunt. Consummationem etiam faciet, quia ex te exibat, o Iudæa; Senacherib accepta clade trepidus, & in terram suam reuertetur. Qui Senacherib cogitabat contra Dominum malitiam, putans Deum Iudæorum non magis à sua potetia crepturum Iudæos, quam diu aliarum gentium ipsas eripuerant. Et mente pertractabat præuarcationem, quia cogitabat ut de Dei auxilio desperaretis, ut ad idola Assyriorum vos conuerteretis, & abducere vos à templo Domini, ut libentius idola coleretis. Atque ita optime conuenit, sine vlla personæ mutatione (quæ semper quantum licebit, viranda est) quod continuo eidem Iudæa dicitur: Hæc dicit Dominus: Si perfecti fuerint, &c. Vbi habemus: Præuarcationem, in Heb. est Belihal, quod vocabulum in calce huius capituli ponitur in nostra translatione, & ibi eius vim explicabimus num. 44. & sequentibus.

Si perfecti fuerint & ira plures. Hieronymus: Iuxta litteram manifestus est sensus; licet robusti sint Assyrii, & fortitudo eorum numero augeatur cunctarum gentium, sic quoque angelo vastante tondentur. Quomodo enim numerus capillorum acuta forcipi non repugnat, ita & numerus aduersariorum Dei facili succisione tolletur; Et pertransibit Assur. Vel esse desister, siue vastato exercitu suo reuertetur in patriam, &c. Chaldæus: Et si fuerint perfectæ consilio, multæque numero gentes, quæ congregantur, ut te ad angustias adigant Ierusalem. Sed Hieronymus perfectos interpretatur viribus, id est, fortes, quod magis placet. Porro Attondentur pro Attondebuntur positum videtur, verba enim secundæ coniugationis veteres sæpe faciebant tertiæ: nisi dicamus præsens pro futuro positum esse, ut certum, atque indubitatum intelligatur esse quod dicitur, more Scripturæ, sicut in Hebr. est ויבא id est, attonsi sunt. Vt ut autem metaphora vñtata prophetis, ut internecionem, & stragem multorum hominum, quæ minimi negotij est eam facientibus, tonsionem vocet, ut Ham. 7. Et ecce Serotinus post tonsionem regis. Simili metaphora dixit Isaias. c. 7. In die illa radet

Domi-

Dominus in nouacula conducta, in ijs, qui trans flumen sunt, in rege Assyriorum, captus & pilos pedum, & barbam vniuersam. Et pertransibit. Scilicet, Assur ut interpretatus est Hieronymus, id est, Senacherib rex Assyriorum: Quod idem exposuit, esse desister, vel reuertetur in patriam. Hoc est, occidentur eius milites, & ipse non amplius videbitur in Iudæa.

33

Afflixite, & non affligam te ultra. O Iudæa afflixite te, cum multas vrbes tuas passus sum capi à Senacherib, sed non affligam te amplius, non sinam capi Ierusalem. Quare, ut rectè Hieronymus adnotauit, non perceptuam illis securitatem pollicetur, sed illius temporis, & ab illis hostibus, à quibus tunc obsidebatur, atque ita intelligi. Non ultra iam diximus loci 2. nume. 38.

Et nunc conteram vngam eius. Quia te cædebat, & affligebat, & vincula, quibus te o Iudæa alligabar, cū vrbes capiebat tuas. Metaphora sumpta est à seruis, qui vinciri, & virga cædi solent à dominis crudelioribus, Isa. 14. Contriuuit Dominus baculum impiorum, vngam dominiantium cadentem populos in indignatione, plagam insanabilem.

Et præcipiet super te Dominus. Ad Senacherib, conuertit orationem ex Hieronymi veterumque sententia. Punit te Deus, o Senacherib. Super te, id est, contra te, ut notauimus Mich. 1. nu. 2. Præcipiet, id est, pœnas statuet, & decernet ut in te veniat. Quæ autem sunt pœna, conuincendo exponit.

34

Non seminabitur ex nomine tuo amplius. Hæc verba quendam ita permouerunt ut diceret: Errat gratissimè auctores, qui hæc prophetiam accommodant, aut Sardanapalo, aut Senacheribo, siquid è Senacheribo fecisset filius Asarhaddon, qui regnauit in Ninive, & idè non potest ei conuenire, quod dicitur Non seminabitur ex nomine tuo amplius. Et quidem quod de Sardanapalo intelligi negat, assentior, postea enim demonstrabo nullo modo hoc dici posse. Sed cum ad Senacherib referri hæc non vult: Hieronymo repugnat, & Theodoro, & Ruperto, & Lyrano; & plerisque, ex recentioribus expositoribus, planeque immeritò repugnat. Ipse enim exponit: Non suscipiet amplius Ninive semen nominis tui, id est, regem, qui vocetur filius tuus, cū sit longè alius sensus, id est, nullum iam filium gignendum esse à Senacherib, ut intelligere videntur Hieronymus, & Ruper-

rus, & multò apertius Lyranus, quoniam postquam rediit in Niniuem, citò interfecit eum est à duobus filijs suis. Adramelech, & Sarasar in templo Dei sui Nêbroch. 4. Reg. 19, cuius etiam meminit Tobias. c. 1. ij. que fugientibus in Armeniam regnauit. Asarhaddon filius eius pro eo. Seminari autem est procreari, nullus ex te amplius procreabitur, ex nomine tuo, id est, qui tuus filius dicatur, quoniam citò interficeris, idè sequitur: De domo Dei tui interficiam. Fieri autem potest, ut hoc de vniuerso semine Senacherib dictum fuerit, quod omnino eius genus esset extinguendum tribus filijs sine liberis decedentibus, ut quibusdam visum est, & ut subindicauit Chaldæus verens: Nec erit amplius memoria nominis tui. Simile est quod de Nabuchodonosor legimus. Isai. 14. Non vocabitur in æternam semen pessimorum. Preparatè filios eius occisione, in iniquitate patrum suorum, non confurget, neque hæreditabunt terram, neque implebunt faciem orbis ciuitatum. His verbis probabile fit valde quod dicitur. Sed pro certo omnino affirmare non possumus, cum nihil certi habeamus ex historia, idè idè priorem interpretationem, quæ certior est, & ad prophetici sermonis veritatem tædè satis idonea, teneamus. Quod vero afflixit auctor, regem de quo modo loquitur Prophetam, esse Darium vñtatum regem Persarum, quem vñt Alexander, neque enim historia, nec eorum Scripturæ veritate satis congruit. Nam Darius non regnabat Ninive, sed Babylone; & cap. 2. huius Prophetæ apertissimè docebitur Niniuem à Chaldæis fuisse expugnatam, quod etiam Iosephus, & Hieronymus, & multi alij prodiderunt, ut postea dicemus, idè hæc regnare Nabuchodonosor, qui multis annis præcessit Alexandrum.

35

De domo Dei tui interficiam. Hieronymus: In de panietis, unde sperabas auxilium. Erat sculptile, & constabile sepulcrum tuum, ut inter aras, & puluina adoratæ idola, sanguis nefarius effundatur. Hieronymus: In te quoniam quidam, sed multum in hac explanatione inest difficultas: nam & dupliti, & inuicem videtur. De domo, pro in domo; & non satis videtur esse nisi fuisse Senacherib in templo, ut verè dici possit. Sculptile, & constabile ponam sepulcrum tuum, nisi in eodem loco sepulcrus diceretur. Nec desunt, qui dicantibi sculptum fuisse,

36

1. 1. 2. 3. 4. 5.

sed

Sed quo historico autore dicunt? Quomodo etiam conueniet quod sequitur. Quia inhonoratus es, cum honorifica potius sepultura sit vel inter aras deorum, vel dijs ipsis sepulcro impositis, vel circa sepulcrum collocatis; quemadmodum apud Athenienses Hermæ imponebantur tumulis? Hæc ut vitarent Theodoretus, & Theophylactus, & Rupertus, & quidam alij, ita verba distinxerunt: De domo Dei tui interficiam sculpsile, & conflatile: ponam sepulcrum tuum. Sed incidere in incommoda non minora. * Etenim interficere sculpsile, & conflatile durissimè dicitur; scio in Hebræo esse כִּי־קָרַב, id est, succidam, vel succidere faciam, quod etiam ad non viuentia bene refertur. Sed Ruperto, & Latinis habenda fuit ratio nostræ translationis, in qua est. Interficiam: Theodoro to autem, & Theophylacto suæ, id est, Lxx. interpretum, in qua est verbū, idem significans: εὐδοκίμων, quæ ad res mortuas non pertinent. Deinde quomodo probare nobis possunt idola illius tēpli fuisse dissipata, siue cōstrata in cæde Senacherib: cum non ei hostis successerit, sed filius Asarhaddon? Quod si in excidio Niniues id contigisse confirmant, quomodo huic tempori cōuenire potest, quod continuo subiicitur: Ponam sepulcrum tuum? Denique quocunque tempore dispersa fuerint sculpsilia, quomodo rectè sequi potest: Ponam sepulcrum tuum, quia inhonoratus es, cum omnium, qui haberi possunt mortuis, honos pene maximus existimetur sepulturæ? vt est apud Virgilium.

37

11. Encl.

38

De, pro, In.

*Inferrea facies inhumataq; corpora terre
Mildemus, qui solus honos Acheronte sub imo est?*
Et de Ioacim rege Iuda in magnorum scelerum vltionem prædicitur Ierem. 22. Nō plangent eum: vā frater, & vā soror: non congrebunt ei: vā domine, & vā inclyte: sepultura a fini sepelietur putrefactus, & proiectus extra portas Ierusalem. * Hæc propositi ne loci obscuritas ignota esset lectori, nūc vt poterimus, exponamus. Quod primo loco proponitur, nō est admodum difficile, perinde enim est, ac si diceretur. Ab ipsa domo Dei tui, vnde tu prosperitatem sperabas, mortem in te immittam, inde filij tui prodibunt ex insidijs, vt te interficiant. Præterea, De, poni pro: In, Sanctes Pagninus etiam adnotauit, li. 1. Institutio- num Hebraicarum, cap. 15. atque ex eo con-

firmat quod Psalm. 71. scriptum est. Et florebunt de ciuitate sicut fenem terræ, id est, in ciuitate. Reliqua sunt difficiliora. Verum existimo cadauer Senacherib diu relictum fuisse inhumatum in templo illo, quia inhonoratus erat, & contemptus ab omnibus, propter ignominiam, quam omnibus Assyrijs retulerat ex Iudæa, & propter cladem acceptam inuisus erat populo non ignoranti illius superbia tantas copias amissas fuisse. * Atque hoc fortasse odio sepulcrum illi negabant, quod sibi Mezentius moriens timebat.

39

*Corpus humo patiare regi, scio acerba morum
Circumstare odia, hunc oro defende furorem
Et me consortem nati concede sepulcro.*

10. Encl.

Meru etiam eorum, qui eum occiderāt, poterant a sepeliendo cadauere deterri. Sculpsile igitur, & conflatile dicitur sepulcrum eius, quoniam nihil circum se habebat, nisi idola templi, & de inhumatis ita loqui solemus, vt quacunq; re, quæ vel circum circa, vel supra sit, illos regi, & sepeliri dicamus: vt quod ex Moecenate refert Cælius Rhodiginus lib. 7. lectionum antiquarum cap. 19.

*Nec tumulum curvo, sepelit Natura relictos.
Et Lucanus.*

capit omnia Tellus

Lib. 7.

Que genuit, celo regitur qui non habet urnam.
Fortè etiam in templi tecto. Imagines deorum collocabantur, vt rectè dici potuerit sepultus sculpsilibus, & conflatilibus sicut a Lucano dictum est: Cælo regitur qui non habet urnam. Potuit & cadauer trahi, & a festinantibus, aut cōtemnentibus sub altari aliquo idolorum abscondi, vt diu iaceret inhumatum. Dicit in me quis: Quo & tu hæc historico autore dicis? Ego alios, non tam quod sine autore dicebant, reprehendebā, quā quod id dicerent, quod cōsequentibus verbis nō cohæreret. At quod dico, cohæret rectè, & cōmunis sermonis consuetudine comprobatur, quod nemini non satis esse debet, vbi nullum habemus historici scriptorem, vnde certiora capiamus. * Nunc vocabula interpretemur, quæ sæpe occurrunt in scriptura. Ex omni materia fiebant idola sicut videmus, Dan. 5. Et laudabant deos suos aureos, & argenteos, areos, ferreos, ligneosque, & lapideos. Quod dolando, siue sculpendo fiebat, ex ligno aut lapide, aut ebore dicebatur, id est, sculpsile a חֲפָצָה, quod significat do-

40

Sculpsile, & conflatile, & ductile, & fusile.

re, scilicet

re, scindere, sculperè, Græcè γλυφίδι. Si verò fit ex auro, aut argento, aut ære liquefacto, Latinè dicitur conflatile, vel fusile. Conflare enim est liquefacere, & fundi metalla dicuntur, cum liquefiunt, & effigies aliqua formatur, vt cum fundi dicimus equum ex ære. Græcè χυτεύειν, Heb. חֲפָצָה אֶת־חֲפָצָה quod est fundere. Ita differre inter sculpsile, & conflatile docet, & Hieronymus in illud Hab. 2. Quid prodest sculpsile, &c. Tametsi nō vbiq; seruat hæc proprietates, vt Isa. 40. Numquid sculpsile conflabit faber? Et cap. 44. Et sculpsile conflauit ad nihil vtile. Quod autem malleo fit ex metallo, ductile dicitur, quod facillè ducatur, vt Psalm. 97. In tubis ductilibus, & voce tubæ corneæ. AEs enim ductile dicitur, quod malleis obsequitur, attenuaturque in laminas, & extenditur, vt apud Virgilium.

7. Encl.

*Alij thoracas abenas
Aut leues ocreas, lento ducunt argento,
vbi Seruius interpretatus est, Ducunt, id est, extendunt. Hoc autem propriè dicitur cū metallum; aut etiam lapis sequitur tundentem, siue polientem, id est, ducitur, & obsequitur; & fit, quod vult artifex, vt apud eundem.*

6. Encl.

41

*Et viuos ducent de marmore vultus:
Ecce super montes pedes euangelizantis.* Significat famā mortis Senacherib citò esse ad Iudæos afferendam, eosque tunc securiores, & hilariores festa sua esse celebraturos. Videre, inquit, iam mihi videor nuntium montes, collesque transcurretē, & tibi, ô Iuda, gaudium, pacemque nuntiantem, extincto Senacherib. Quod autem sequitur: Celebra Iuda festiuitates tuas. Hieronymus, quem quidam sequitur, de pascha dictum putat, quod (inquit) in libro Paralipomenō scribitur in primo mense fieri non potuisse, obsidente Senacherib: cæso autem per angelum exercitu eius, & fuga, & morte eius annuntiata in secundo mense summa festiuitate celebratum est. Sed, si Scripturæ recordemur, nullo modo dubitamus hæc minimè dici de pascha: nam non simul ac redijt in patriam, occisus est Senacherib; sed minimum post quadraginta quinque dies. Scriptum est enim Tobie 1. Denique cum reuersus esset rex Senacherib fugiens à Iudæa plagam, quam circa eū fecerat Deus propter blasphemiam suam, & iratus multos occideret ex filijs Israël, Tobias sepeliebat corpora eorum. At vbi

nuntiatum est regi, iussit eum occidi, & tulit omnem substantiam eius. Tobias verò cum filio suo, & cum vxore fugiens nudus latuit, quia multi diligebāt eū. * Nemo est qui non videat aliquot dies, aut fortasse menses elapsos esse, dum reuersus Senacherib occidebat filios Israël, dum Tobias sepeliebat, dum accusatus est, & damnatus à rege, dum apud amicos latebat. Et tamen post hæc ait: Post dies verò quadraginta quinque occiderunt regem filij eius, & reuersus est Tobias in domū suam. Hi quadraginta quinque dies ab eo videntur numerandi, quo rex iussit occidi Tobiam, aut certè, vt multum contrahere velimus, à reditu eius in Niniuen. Sit ita sanè, primo mense non potuit pascha fieri, propter obfidionem Senacherib: numeremus tempus itineris à Iudæa in Niniuē. Addamus deinde quadraginta quinque dies, atque alios itineris eius, qui nuntium mortis Senacherib attulit, quomodo potuit pascha secundo mense celebrari? Adde quod. 2. Paralip. 30. non hanc, sed longe aliam causam fuisse docemur, cur in secundo mense pascha dilatum sit: ita enim scriptum est: Initio ergo consilio regis, & principum, & vniuersi coetus Ierusalem, decreuerunt vt facerent phasem mense secundo. Non enim potuerāt facere in tempore suo, quia sacerdotes, qui possent sufficere, sanctificati non fuerant, & populus nondum congregatus fuerat in Ierusalem. Quare cum dicit: Celebra Iuda festiuitates tuas, hoc significat: securè, & sine metu potestis, ô duæ tribus posthac celebrare oēs festiuitates vestras: iam non per turbabūt, neq; terrebūt vos Assyrii. Ita ferè exponunt Theophylactus, & Theodoretus, & recētiores. * Quod verò addit, *Et redde vota tua*, ea intelligit, quæ pro salute, & libertate sua vouerat. Hæc videntur significari. 2. Paralipo. 32. Et præstitit, inquit, ei quietem per circuitum. Multi etiam deferebant hostias, & sacrificia Domino in Ierusalem, & munera Ezechiæ regi Iuda, qui exaltatus est post hæc coram cunctis gentibus. In his verbis: *Ecce super montes pedes euangelizantis, &c.* Ecce, celeritatem indicat, quod breui esset ad Iudæos afferendum de morte Senacherib. *Super montes*, potest ita accipi, vt iam diximus, quæ Hieronymi expositio est, aut ita vt veterum Hebræorū consuetudinem respexerit Propheta, vt ex montibus, vnde audiri clamor possēt, po-

42

43

pulus

pulus conuocaretur, audiretque, quod notum omnibus esse oporteret vt Isaias. 40. Super montem excelsum ascenderu, qui euangelizas Sion. Et capit. 52. Quam pulchri super montes pedes annuntiantis, & pradicantis pacem? Hose. 5. (quod ibidem adnotauimus) Clangite buccina in Gaba, tuba in Rama. Euangelizantis autem dixit, vt verbum ipsum indicat, pro eo quod est prospera, & fausta nuntiantis, vnde Domini seruatoris doctrina euangelium dicta est. Verbum enim **וְשָׂא** semper, Lxx. vertunt in euangelizare.

44 *Quia non adijcet vltra, vt pertranscat in te Belihal.* Senacherib intelligit, & eius exercitum, quem, nihil erat, cur iam Iudæi timerent, ideo adiecit: *Vniuersus interijt, exercitus enim perijt in Iudæa, Senacherib in patria sua.* Vocabulum Belihal valde vfitatum est in scriptura. Hieronymus idem valere docet, quod apud nos valet prauaricator, & Apostata. Hebraice nunc ita scribitur **בְּלִיָּהָל** dictumque putant à **לֵי** quod est sine, & **יָגוּ**, id est, ascendet, eo quod non ascendet, nec prosperabitur. At, vt in multis sæpe demonstraui, male puncta posuisse Hebræos, male proferre, & male scribere, ita in hoc vocabulo ostendam. Prophetæ scripserunt **לֵי** quod sonat Belihal, id est, sine iugo, à **לֵי** sine, & **יָגוּ** iugum, vt Hoseas. 11. Iugum autem imponetur eis simul. Sed Hebræi inepte alterum, i, & a, addiderunt proferentes Beliahah. Proferendum autem esse Belihal, vel illud manifestissime probat. 2. Corinth. 6. *Quæ autem conuentio Christi ad Belihal? Neque enim vnquam legimus in vlllo codice veteri, aut nouo vulgatæ editionis, Beliahah, neque etymologia conuenit, neque significatio.** Cum autem dicitur Belihal, id est, sine iugo, rectissime omnes scripturæ loca explanantur, significat enim vel prauaricationem ipsam, vt hoc cap. *Mente pertractans prauaricationem, quod contra legem Dei fit, & ideo Lxx. ibidem verterunt **ἀνομιαν**, id est, contraria.* Chaldæus, consilium impietatis. Psalm. 17. Et torrentes iniquitatis conturbauerunt me. Hebr. torrentes Belihal. Psalm. 40. Verbum iniquum constituerunt aduersum me. Hebr. verbum Belihal. Significat etiam prauaricatorem, & iugum Dei abijcientem, ac potissimum diabolium, qui à

sæculo confregit iugum, dixit: Non seruiam. Nunc omnia ex scriptura comprobemus. Iud. 19. Venerunt viri ciuitatis illius filij Belihal, & adiecit continuo noster interpres, id est, absque iugo. Lxx. Filij **παρανομῶν**, id est, prauaricatorum, siue transgressorum. 1. Reg. 2. Porro filij Heli, filij Belihal, nescientes Dominum, neque officium eius ad populum, id est, prauaricatores, transgressores legis Dei. Lxx. **ὀδοινομοί**, filij pestilentes. 2. Reg. 16. Egredere vir sanguinum, vir Belihal. Lxx. **παρανόμου**, id est, transgressor. 1. Reg. 1. Hanna cum æstimaretur ab Heli sacerdote temulenta, ait: Ne reputes ancillam tuam, quasi vnam de filiabus Belihal. Lxx. **ἡς θυγατέρας νομιμῆς**, id est, in filiam pestilentem. 3. Reg. 21. Et adductis duobus viris filijs diaboli, fecerunt eos sedere contra eum. Hebr. filijs Belihal. Lxx. vt solent **ἰδοὶ παρανομῶν**, id est, filij transgressorum. * Et statim. At illi, scilicet vt viri diabolici, dixerunt contra eum testimonium. Hebr. Et testimonium dixerunt viri Belihal contra Naboth. Lxx. **ἀνδρες ἀνομιῶν**, id est, homines apostata, hoc est, recedentes à lege Dei, & abijciantes eam. Ita quoque vertit noster interpres. Prouerb. 6. Homo apostata vir inutilis. Hebr. Homo Belihal. Ex quo facile intelligimus, quod scribit Apostolus 2. Corint. 6. *Quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Christi ad Belihal? id est, ad diabolium, siue ad impietatem.* Aut potius, *Quæ conuentio Christi, qui fuit obediens vsque ad mortem, ad Belihal, id est, ad absque iugo, siue ad inobedientiam?* Longissimè à Christo abest quicumque inobediens est. Videtur autem Belihal potius vt substantiuum nomen accipi, quam vt adiectiuum, vt ex locis indicatis intelligitur: nam ferè semper dicitur filius Belihal, homo belihal, torrens belihal. Sed adiectiuè etiam ponitur, vt cum ait: Non adijcet vltra, vt pertranscat in te Belihal, id est, impius, rebellis, & blasphemans in Deum, quales fuerunt Senacherib, & Rabfaces, & alij eius duces; cum enim idem sit, quod apud nos, Absque iugo, rectè vtroque modo ponitur.

ALLEGORIA.

Allegoria de consummatione sæculi factus est

lis est explicatu. Ad electos infirmos, & in tot malis dubitantes loquitur. *Quid cogitatis contra Dominum? Quid diffiditis, & malorum terrore superamini? Ipse Dominus, vt iā dixi: consummationem faciet tribulationis, quæ vos affligebat. Modo datum est eis salutare in vos, post hæc vitam, siue post finem sæculi non poterunt. Non cõsurgat duplex tribulatio, presentè æquo animo tolerate: Hoc est quod Dominus ait: Et nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Et apertius apud Lucã: Dico autem vobis amicis meis: Ne terreamini ab ijs, qui occidunt corpus, & post hæc non habent amplius, quid faciant. Ideo etiã dixit cum comprehendebatur: Sed hæc est hora vestra, & potestas tenebrarũ; Non poterunt post hoc crudelitatem suam exercere in vos, quoniam cum conuiujs, & voluptatibus se dabunt, veniet dies Domini, & quasi spinæ in fascies componentur, & germen flammis tradentur, sicut ait Dominus: Sicut autè in diebus Noe, ita erit, & aduentus filij hominis. Sicut enim erãt in diebus ante diluuium comedentes, & bibètes, nudentes, & nuptui tradentes, vsque ad eum diem, quo intrauit Noe in arcam, & nõ cognouerunt donec venit diluuium, & tulit omnes: ita erit, & aduentus filij hominis: De hac combustione legimus: Et in tempore messis dicam messoribus: Colligite primitiazania, & alligate ea in fasciculos ad comburendum: * Tunc, ò electi, exibunt impij, neque amplius inter vos versabuntur, qui vos ad prauaricationem allicere studebãt, etiam si plures, robustioresque sint hostes vestri, facilè à Deo consumentur, & transfibunt, & virgam, ac persecutionem eorum auferam à vobis. Super vos, ò impij persecutores Sanctorum præcipiet Dominus, & supplicia grauissima in vos statuet, peribit memoria vestra cum sonitu. Inter idola vestra, & inter vestras nefarias voluptates moriemini, & vt inhonorati proieciimini in sepulturam inferni. Hæc ita exposui, quamuis de excidio Niniues Propheta loqui non intelligatur: quoniam Senacherib, & eius milites Assyrij pereuntes, nec amplius iam Iudæis incommodare valentes figura sũt impiorũ, qui à Deo disperduntur in æternum, nec iam nocere electis poterunt. Vos autem iusti, & electi, cũ hæc fieri videbitis, scitote regnum Dei esse inianis. Tunc lætum nuntium audietis cæ*

dis hostium vestrorum, & æternas securi festiuitates celebrabit in cœlis, & Deo gratias, laudesque, quas voueratis, reddetis: nullus enim ex impijs supererit, qui vobis iam nocere possit, omnes æterna morte interibunt.

TROPOLOGIA.

Tropologia quoque similem ferè habet explicationem. *Quid cogitatis contra Dominum? quasi vos deserturus sit? sine dubio consummationem faciet malorum quæ patimini. Non cõsurgat duplex tribulatio. Si nunc huius vitæ laboribus omnes sordes vestras abluatis, vt nihil superfit luendum, nihil quoque supererit laboris in futura vita, sicut ait Apostolus: Quod si nos metipfos diiudicemus, non utique iudicemur. Cyprianus in sermone de passione Christi: Cum iudicis, & tortoris vices non parcens peccator assumit, semetipsum persequens, dum confessionem confusione honorat, holocausti huius incensio in conspectu Dei veniam impetrat. Neque enim bis in idipsum iudicat Deus, sed impoenitentes ipse iudicat, & damnat. Pœnitentes verò, quia à se ipsis suscipit iudicatos, absoluit, neque iudicio, quod poenitentia humana seueritas protulit, aliquid iustitia cœlestis apponit, &c. Lege Gregorium, libro decimo octauo Moralium, capite duodecimo. *Quia sicut spinæ se inuicem complectuntur, &c. Quid sunt spinæ, nisi sollicitudines, & diuitiæ, & voluptates vitæ, quæ suffocant bonum semen, vt Dominus ipse exposuit: Nihil ex his erit in futura vita, comburentur spinæ, id est, consumentur hæc omnia, auferetur conuiuium pariter potantium, id est, deliciae, & gaudia præsentis vitæ; & ita nulla erit iam afflictio, quia nulla erit iniquitas, nullus erit, qui ad peccatum alliciat, quia diabolus iam non poterit inter seruos Dei versari. Et ideo sequitur. *Ex te enim exibit cogitans contra Dominum malitiam, mente pertractans prauaricationem, id est, Diabolus autor peccati. Ita possumus omnia interpretari vsque ad finem capitis, si quod de electis dicitur, ad animam iustam referamus: quod autem dicitur de persecutoribus Sanctorum, de eorum capite diabolo dici intelligamus. Possunt tamen hæc omnia ad animam in hac vita suo etiam modo accomodari. Dominus consummationem faciet***

49

Hic ferè di labores, vt postea non ferantur.

1. Cor. 11.

50 Curæ sæculi spinæ sũt. Luc. 8.

B huius,

huius, aut illius tentationis, siue calamitatis, qua nunc angimur. Non confurget duplex tribulatio; quoniam si bene semel pro peccatis nostris, integreque factis fecerimus nullas preterea pro eis poenas dabimus. Comburet spinas, & curas seculi, quae nos perturbabant, vt humana contemnamus, & caelestia curemus. * Exhibet ex nobis diabolus, non quod dum viuimus, liberi ab eius impugnatione sumus, sed quod per poenitentiam, & studium bonorum operum vere fugatur, & seruos Dei timet, quos totis viribus in caelum contendere animaduertit. Et quauis pra malitia sua tentare non desinat, segnior tamen, ac timidior aggreditur, ne dum nocere cupit, magis proffit. *Si perfecti fuerint, & ira plures, &c.* Solent daemones, cum superari se a sanctis vident pudore, & furore vires coniungere, & facto agmine in eos irruere, vt quos singuli non poterant, omnes diabent, vt in Sancti Antonij, aliorumque Sanctorum historijs legimus. Sed si in Deo totam victoriae spem reponamus, etiam si fortes hostes nostri, multique fuerint, attondebuntur, id est, minimo negotio fundentur, & transibunt. Immo & anima viriliter pugnantem hoc etiam promittitur. *Affixi te, & non affligam te ultra.* Seruus enim Dei non tam affligitur, cu tentatur, quam cum tentatus vincitur. Solet autem Deus hoc dare fortissimè pugnantibus, vt vel nunquam postea, vel certè rarissimè vincantur. Et de hoc ait: *Et nunc conteram virgam eius de dorso tuo, & vincula tua dirumpam*: non enim verberantur, aut vincuntur, nisi qui sunt in seruitutem redacti. * Et ad diabolum ait: *Non seminabitur ex nomine tuo amplius.* Magna est humilis, & perfecta poenitentiae virtus. Cum diabolus malas cogitationes in animam nostram immittit, sicut cum misit in cor Iudae, vt magistrum suum traderet, si nos eas admittimus, & delectatione, assensuque excipimus, tunc seminatur ex nomine eius, & inde pariuntur opera, de quibus Dominus dixit: Vos facitis opera patris vestri. Et paulò post: Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere. Quando autem concipitur hoc semen, & manet diu, nec per poenitentiam interficitur, luget Sanctus: *Quare ergo impij viuunt, subleuati sunt, confortatique diui-*

51

52

Ioh. 13. Male cogitationes semen diaboli.

Ioh. 8.

Iob. 21.

nij? Semen eorum permanet coram eis, propinquorum turba, & nepotum in conspectu eorum. Sed quia peccata in domo Dei, quae est Ecclesia, per sacramenta tolluntur, rectè ait: *De domo Dei tui interficiam*, cum enim peccata delentur, & diabolus in anima esse definit, quam possidebat, quodammodo ipse interficitur, qui tunc se viuere putat, cum nocet, & animam ad Dei imaginem factam dominatu suo occupauit. * Et quoniam per poenitentiam fugatus, ad eos transit, & in ijs conuiescit, qui colunt idola, id est, diuitias, & honores, voluptatesque sectantur, continuo addit. *Sculptile, & constabile ponam sepulcrum tuum*, id est, In illis sepelietis, & iacebis victus, & inhonoratus, qui sculptilia & constabilia, id est, opera manuum hominum quasi Deum adorantes, ipsi in ea mutati sunt, & sculptilia, & constabilia effecti, sicut scriptum est: Similes illis fiant, qui faciunt ea, & omnes, qui confidunt in eis. Nec mirum si diabolo dicatur: *De domo Dei tui, etenim & si pra superbia illi subijci noluit, tamen vel inuitus agnoscit eius se esse creaturam, ab eo se cruciari, & ei velit, nolit parendum esse.* Quamuis & domum Dei animam dicere possumus, quam sibi Deus per baptismum consecrauit. * Quod si anima aspiciere terrena desiderit, & cum Propheta leuauerit oculos suos in montes, vnde veniet auxilium sibi, audiet vocem euangelizantis, & annuntiantis pacem, sicut idè ait: *Audiamus quid loquatur in me Dominus Deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam, & super sanctos suos, & in eos qui conuertuntur ad cor.* Tunc dicitur ei: *Celebra Iuda festiuitates tuas.* Sicut statim additur: *Verum tamen propè timentes eum salutare ipsius, vt inhabitet gloria in terra nostra.* Tunc anima celebrat festiuitates suas, cum verè Deum constet verbis, & factis, & Iudae nomine digna efficitur, cum eius conuersatio in coelis est: nam in Babylone posita, id est, in confusione peccatorum, non potest celebrare, sed dicit: *Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena? Tunc verè reddit vota sua, quae vouit in baptismo, & in conuersione sua, si autem ritè has festiuitates celebret, & ab omni opere seruilis, id est, à peccato absteineat, nequaquam vltra eam possidebit Belihal, id est, prauaricatio, siue prauaricator diabolus, hoc est, nequa-*

53

Psal. 119.

54

Psal. 120.

Psal. 34.

Quando celebrata

nima festiuitates suas.

Psal. 136.

quam

quam vltra seducetur: non enim habet locum in nobis, nisi cum festiuitates Dei colere desistimus, sicut in Hamos scriptum est: *Quando transibit mensis, & venudabimus merces? & Sabbatum, & aperiemus frumentum? Quod suo loco, id est, c. 8. num. 24. iam exposuimus, & duobus sequentibus.*

Ham. 6.

C A P. II.

Ascendit qui dispergat coram te qui custodit obsidionem: contemplantur viam, confortantur lumbos, roborantur virtutem valde. Quia reddidit Dominus superbiam Iacob, sicut superbiam Israel: quia vastatores dissipauerunt eos, & propaggines eorum corruerunt. Clypeus fortium eius ignitus viri exercitus in coccineis: ignea habena currus in die preparationis eius, et agitantes consopiti sunt. In itineribus conturbati sunt, quadrigae collisae sunt in plateis: aspectus eorum quasi lampades, quasi fulgura discurrentia. Recordabitur fortium suorum, ruent in itineribus suis: velociter ascendent muros eius, & preparabitur umbraculum. Porta flumium aperta sunt, et templum ad solum dirutum. Et miles captiuus abductus est: et ancilla eius minabantur gementes vt columba murrantes in cordibus suis. Et Niniue quasi piscina aquarum aqua eius: ipsi verò fugerunt. State, state: & non est, qui reuertatur. Diripite argentum, diripite aurum: et non est finis diuitiarum ex omnibus vasis desiderabilibus. Dissipata est, et scissa, & dilacerata: & cor tabescens, et dissolutio genicularum, &

defectio in cunctis renibus: & facies omnium sicut nigredo olla. Vbi est habitaculum leonum, & pascua catulorum leonum? ad quam uit leo, vt ingrederetur illuc: catulus leonis, & non est qui exterreat? Leo cepit sufficere catulis suis, & necauit leonis suis: et impleuit prada speluncas suas, & cubile suum rapina. Ecce ego ad te dicit Dominus exercituum, & succendam usque ad summum quadrigas tuas, & leuculos tuos comedet gladius: et exterminabo de terra praadam tuam, & non audietur vltra vox nuntiorum tuorum.

HISTORIA.

Ascendit qui dispergat coram te. Quoniam ea, quae nos veteres secuti de Senacherib exposuimus; non desunt qui de Sardapalo intelligi velint, in quo finitum Assyriorum florentissimum quondam imperium putant: & iam Propheta noster manifestè de excidio Niniue agere incipit, & eius autores describit, eorumque exercitum, & fortitudinem, vt omnia rectè intelligantur, multaque in Scriptura, praesertim in libris Regum explicentur: necessariò videtur disputandū, quo tempore impleta fuerit haec propheta Nahum, id est, quando capta est Niniue, & à quibus, & quo tempore Assyriorum perierit imperium.

Magna est profectò, & apud reliquos auctores, & apud scripturas ipsas huius quaestiois difficultas. Sed vt ordine, & cū perspicuitate explicemus: notum est ex omnibus mundi monarchijs, quae omnium scriptorum sermone celebrantur, primam fuisse Assyriorum, quorum primus rex fuit Niniue, qui Gene. 10. dicitur Assur, qui & Niniue urbem, siue Niniuen metropolin Assyriorum condidit, & multas gentes, vniuersamque Asiam, praeter Indiā, expugnauit, quam eius vxor Semiramis cepit, vt ait August. 18. de Ciui. c. 2. Sed & partè Africae tenuerunt. Durauit eorum imperium annis 1360. Diodoro Siculo auctore, lib. 3. rerum

I

*Quo tempore capta sit Niniue, & destructum imperium Assyriorum.

2

antiquarum cap.7. Trogo Pompeio vero, & Iustino, libro. 1. 1300, Eusebio in Chronicis. 1240. a primo anno Nini: Metasthene illo Iohannis Annij autore, qui & Berosum citat. 1224, Augustino. 18. de Ciuita. cap. 21. ferè 1305, Orosio libro. 1. c. 12. 1160. Sed Augustinus hos. 1305. intelligit numeratis annis Beli patris Nini, qui iuxta Berosum Anianum, lib. 5. Antiq. & iuxta Metasthenem regnavit annis. 62. quibus subductis restat idem ferè numerus annorum, qui positus est ab Eusebio, tribus enim annis tantum dissentiunt.

Conuenit autem inter autores, vltimū Afsyriorum regem fuisse eum, qui dicebatur Tonos concoleros, Græcis autem Sardanapalus. Hoc docent Metasthenes, Diodorus, & Iustinus locis citatis, Eusebius in Chronicis, Orosius libro primo, capit. 19. & libro secundo, capit. 2. & Beda in libello de sex ætatibus mundi, & in libro de temporibus, capite. 20. Quos & sacra Scripturæ enarratores, & recentiores historiici sequuntur, vt Antonius Sabellicus Enneade secunda, libr. 3. versus finem, & Iohannes Lucidus, libro. 4. de temporibus, cap. 1. & 2. & multi alij. Immo & Hieronymus, & Augustinus, vt Eusebij sectatores, huic sententiæ subscribunt, vt ostendemus cum tempora computabimus. * Tradunt igitur autores citati Sardanapalum bello superatum fuisse ab Arbace Medo, & a Beleso Babiloniorum duce feruis suis.

Sed Arbaces (vt ait Diodorus) adiunxit sibi Persas, Belesus autem Arabes. Tunc diuisum esse dicunt imperium Afsyriorum in Medos, & Babilonios. Ita etiam sensisse videtur Iosephus, qui libro. 10. Antiquita. cap. 3. loquens de Ezechia a morbo liberato ante quindecim annos mortis suæ, circa eadem, inquit, ferme tempora imperium Afsyriorum per Medos dissolui contigit. Et capite. 6. scribit Afsyriorum imperium euersum fuisse a Medis, & Chaldeis. Georgius Cedrenus Græcus autor, in compendio historiarum, folio. 13. tradit Sardanapalum, qui Magnus dictus est, vitæ fuisse a Perso Iouis, & Danaes filio, & ab eodem regnum translatum ad Persas. Deinde folio. 88. docet Salmanasarem regem Afsyriorum dictum esse Sardanapalum, patremque esse Nabuchodonosor, sed anno. 96. ante hunc Salmanasarem regnum Afsyriorum abolitum esse

ab Arbace, & ad Medos translatum. At hunc Georgium sanè dimittamus Græca fidei historicum, tantum accipiamus in quo cum ceteris cõuenit, dissolutam esse monarchiam Afsyriorum ab Arbace, & ad Medos traductam. * Huic sententiæ illud plurimum fauere videtur, quod cum sæpè in libris Regum, & in prophetis legamus reges Afsyrios, & eorum potentiam, nusquam mentio fit de regibus Babilonis vsque ad tempora Ezechiæ. Tunc primum nominatur rex Babilonis Merodach Baladan filius Baladan, qui ad eundem Ezechiam literas misit, & munera. 4. Regum. 20. Hinc autem Baladan esse Belesum expugnatorem Niniues tradunt nonnulli. Hæc tot, tantique autores humanæ historiæ fidem sequentes. Sed cum humanâ historiâ nulla ferè vbiq; vera sit, auctoritate diuinâ, quæ falsa esse non potest corrigenda est, & in multis corrigitur. Dabimus ergo operam, vt rei obscurissimæ, & in qua grauissimi autores lapsi sunt, lucem sacrae historiæ adhibeamus, qua illustrati omnia rectè explicemus. Quod ego dum paulatim demonstrō, & humanæ historiæ errores detego, si quis hæc leget, quæso, diligenter & patienter, attendat.

Principio illud statuo, quod luce clariùs ostendam, nullo modo prophetare Nahum de euerfione Niniues regnante Sardanapalo; neque de illo termino regni Afsyriorum, (si quis tunc fuit, vt autores scribunt) quoniam hæc, cum propheta bat Nahum, iam ante multos annos contigerant. Ex quo perspicitur grauius errare eos, qui omnia huius prophetae verba referunt ad ea quæ libro. 3. capit. 7. scripsit Diodorus Siculus de expugnatione Niniues sub Sardanapalo. Sed ostendamus quod statuimus. Sardanapalus, iuxta Eusebium in Chronicis, mortuus est initio regni Hozia, sub quo prophetauerunt Hosee & Hamos, & tunc, eodem autore, regnum cessauit Afsyriorum. Hieronymus etiam scribit initio comment. in Hamos, tempore Hozia regis Iuda regnasse apud Afsyrios Sardanapalum, apud Latinos Procām Siluium, cui successit Amulius, & Amulio Romulus. Similiter Augustinus, decimo octauo de Ciuitate. c. 21. autor est, regum Afsyriorum, quod omnium maximū erat, eodem tempore finē tantæ diuturnitatis accepisse, ad Medosq;

fuisse

6 fuisse translatum. Idem affirmat Sabellicus loco citato. * Atque eadem est sententia Metasthenis, qui antiquissima exemplaria Susianæ bibliothecæ securum se dicit: nã post Sardanapalum, & bipartitam monarchiam Afsyriorum in Medos, & Babilonios septem, & nonaginta annos numerat vsque ad finem regni Senacherib filij Salmanasaris. Ab initio autem regni Hozia vsque ad decimum quartum Ezechiæ, quo Senacherib ascendit in Iudæam, quo etiam tempore prophetauit Nahum, vt initio capit. 1. diximus, octoginta duos annos numerat sacra historia libro 4. Regum. Præterea constat Niniuen non fuisse subuersam nisi post mortem Ezechiæ; siquidem Senacherib ascendit anno decimo quarto Ezechiæ, regnavit autem Ezechiæ 29. annis. At Tobias qui post mortem eiusdem Senacherib vixit plus annis quadraginta duobus, (iam enim occisus erat Senacherib cum lumen amisit, vt expimo, & secundo eius libri capite constat; & capit. 14. scriptum est; Et postquam illuminatus est Tobias vixit annis quadraginta duobus) docet suo tempore non fuisse euerfam Niniuen: moriens enim dixit, vt ibidem legimus. Prope erit interitus Niniue, non enim excidit verbum Domini. * De hoc autem interitu consentiunt omnes, & apertissimum est prophetare Nahum: multos ergo annos post Sardanapalum stetit imperium Afsyriorum, quod maximum erat, cum prophetauit Nahum, vt capit. 2. & 3. videmus. Certe non de illo excidio sub Sardanapalo locutus est, hoc enim nunc agimus. Postremo octogesimo anno post mortem Ezechiæ mortuo iam pridem Nahum 1. in fine regni Iosia Nechao rex Aegypti ascendit in bellum contra regem Afsyriorum. 4. Regum. 23. stabant ergo tum etiam Afsyrii. Nec me later Iosephum lib. 10. Antiquit. capi. 6. pro hoc dicere: contra Medos, & Babilonios, qui Afsyriorum imperium euerterant, quasi rex iste Babiloniorum fuerit. Sed errat profecto. Semper enim scriptura reges Afsyriorum distinguit à Babilonijs, & suo quosque nomine appellat, vt in eodem capite, & sequenti videmus. Cur igitur quem scriptura regem vocat Afsyriorum, nos Babiloniorum esse existimamus? Denique siue Iosephus, siue qui

7 illi credere volent, ostendant nobis Babilonios vnquam vocatos esse in scriptura Afsyrios. Verum tunc stabant Niniue, & Afsyrii, quoniam nondum regnabat Nabuchodonosor, qui cepit Niniuen, vt docebimus, & transtulit imperium ad Chaldaeos. * Ex his etiam constat falsum esse illud Belesum ducem Babiloniorum, qui cum Arbace Sardanapalum vicit, fuisse Baladan regem Babilonis, qui munera misit Ezechiæ, cum Belesus multis annis præcesserit Baladan, qui vixit tempore Ezechiæ. Nec minus hallucinatus est Genebrardus, qui prope finem libri primi suæ Chronographiæ contendit Afsarhaddon filium Senacherib fuisse eum, quem Græci, & Latini vocant Sardanapalum. Etenim Afsarhaddon regnavit tempore Ezechiæ, successitque patri Senacherib decimo quinto anno Ezechiæ, & regnavit decem annis, vt autor est Metasthenes. Cum autem Ezechiæ regnauerit 29. annis, quindecim vixit post Senacherib. At, vt iam ex Tobias retulimus, plus quam quadraginta duobus annis exactis à morte Senacherib dixit Tobias. Prope erit interitus Niniue, non enim excidit verbum Domini. Nullo ergo modo Afsarhaddon potuit esse Sardanapalus, quem extremum Afsyriorum regem fuisse & alij quos iam nominauimus volunt, & ipse Genebrardus in eodem libro.

8 illi credere volent, ostendant nobis Babilonios vnquam vocatos esse in scriptura Afsyrios. Verum tunc stabant Niniue, & Afsyrii, quoniam nondum regnabat Nabuchodonosor, qui cepit Niniuen, vt docebimus, & transtulit imperium ad Chaldaeos. * Ex his etiam constat falsum esse illud Belesum ducem Babiloniorum, qui cum Arbace Sardanapalum vicit, fuisse Baladan regem Babilonis, qui munera misit Ezechiæ, cum Belesus multis annis præcesserit Baladan, qui vixit tempore Ezechiæ. Nec minus hallucinatus est Genebrardus, qui prope finem libri primi suæ Chronographiæ contendit Afsarhaddon filium Senacherib fuisse eum, quem Græci, & Latini vocant Sardanapalum. Etenim Afsarhaddon regnavit tempore Ezechiæ, successitque patri Senacherib decimo quinto anno Ezechiæ, & regnavit decem annis, vt autor est Metasthenes. Cum autem Ezechiæ regnauerit 29. annis, quindecim vixit post Senacherib. At, vt iam ex Tobias retulimus, plus quam quadraginta duobus annis exactis à morte Senacherib dixit Tobias. Prope erit interitus Niniue, non enim excidit verbum Domini. Nullo ergo modo Afsarhaddon potuit esse Sardanapalus, quem extremum Afsyriorum regem fuisse & alij quos iam nominauimus volunt, & ipse Genebrardus in eodem libro.

9 Secundum est, siue verum sit, quod tot autores scripserunt, siue non sit, nempe terminatum esse regnum Afsyriorum in Sardanapalo, diuisamq; magnam illam monarchiam: necessario fatendum est regnum Afsyriorum validissimum, & florentissimum fuisse, non solum tempore Nahum prophetae, & Ezechiæ regis, sed etiã temporibus regum superiorum, i. Hozia, Ioatham, Achaz, & prophetarum, qui horum ætatibus floruerunt, Hosee, Iosia, Ioele, Hamos, Habdia, Iona, Michæ. Docet hoc plane scriptura, Hoseæ quinto. Et abijt Ephraim ad Assur, & misit ad regem vltorem. Quo loco regem Afsyriorum vltorem dici affirmauimus, quod cū esset omnium potentissimus, ad eum confugebāt quicunque ab alijs regibus iniuria afficiebantur, sicuti postea confugerunt ad Romanos. Inde 4. Regum 15. Veniebat Phul rex Afsyriorum in Therlam, & dabat Manahem Phul mille talenta argenti, vt esset

Tobias. 14.

9 Regnum Afsyriorum florentissimum post Sardanapalum, & prophetauit Nahum.

ci in auxiliū, & firmaret regnum eius. Et cap. 16. Misit autem Achaz nuntios ad Theglath-phalasar regem Assyriorum, dicens: Seruus tuus, & filius tuus ego sum: ascende, & saluum me fac de manu regis Syriae, & de manu regis Israël, qui confurrexerunt aduersum me. * Eo autem tempore quo decem tribus capti sunt, Assyrii Medis imperabant, & Chaldæis, vt facile intelligimus, ex eo quod legimus. 4. Reg. 17. Anno autem nono Hofee cepit rex Assyriorum Samariam, & trāstulit Israël in Assyrios, posuitque eos in Hala, & in Habor iuxta fluitium Gozan in ciuitatibus Medorum. Et postea: Adduxit autem rex Assyriorum de Babylone, & de Cuta, & de Auah, & de Emath, & de Sepharuaim, & collocauit eos in ciuitatibus Samariæ. *Quæ* verba si ante nominatis autoribus in mentem venissent, nullo modo dixissent tempore Sardanapali diuisam fuisse monarchiam Assyriorum, & translata ad Medos, & Chaldæos, cum etiam temporibus Ezechie, de quibus nunc loquimur, Assyrii Medis, & Babylonijs, multisque alijs nationibus dominarentur. Apertius etiā sic intelligimus ex ca. 19. vbi rex magnus, (ita enim vocatur Senacherib) misit nuntios ad Ezechiam, dicens: Tu enim ipse audisti, quæ fecerunt reges Assyriorum omnibus terris, quomodo vastauerunt eas: num ergo solus poteris liberari? Numquid liberauerunt diu gentium singulos, quos vastauerunt patres mei, Gozam, videlicet, & Harā, & Reseph, & filios Eden, qui erant in Thelassar? Vbi est rex Hemath, & rex Arphad, & rex ciuitatis Sepharuaim, Ana, & Auā? Hemath erat in principio Syriae Damasci, Arphad in capto Sennaar, in quo extructa est Babylon, vt ait Hiero. in Isa. 10. Et c. 18. Et quomodo poteris resistere ante vnum Satrapam de seruis Domini mei minimis? * Hoc ipsum videbimus in. 2. & 3. capite nostri propheta, vt cap. 2. de Niniue, & de regum Assyriorum potentia, quam omnes reges formidabāt, ait: Vbi est habitaculum leonum, & pascua catulorum leonum, ad quam iuit leo, vt ingredereetur illuc, catulus leonis, & non est qui extrerreat? Et quoniam rapinis multarum gentium, quas bello subiecerant, supra modum ditati erant, addit: Leo cepit sufficienter catulis suis, & necauit leonibus suis, & impleuit præda speluncas suas, & cubile suum rapina. Et capite tertio: Om-

nes, qui audierunt auditionem tuam, conpreserunt manum super te, quia super quæ non transijt malitia tua semper? id est, Omnes gentes de excidio tuo gaudebant, quia omnes laesisti & infestasti bello. Nil ergo mirum si in illud Isa. 7. Sibilabit Dominus, &c. Scribat Hieronymus: Apem Assyrios vocat, quorum illo tempore potentissimum regnū erat, & ad bella promptissimum. Sed audiamus verba Isaie, cap. 10. de Senacherib, & nihil erit amplius, quod requiramus: sed ad conterendum erit cor eius, & ad interuersionem gentium plurimarum. Dicit enim: Numquid non principes mei simul reges sunt? Numquid non vt Charcamis, sic Chalanno, & vt Arphad, sic & Hemath? Numquid non vt Damascus, sic Samaria? Quomodo inuenit manus mea regna idoli, sic & simulacra eorum de Ierusalem, & de Samaria. Numquid non sicut feci Samariæ, & idolis eius, sic faciam Ierusalem, & simulacris eius? * Subscribam autē, & expositionem Hieronymi, quo res fiat manifestior. Ipse autem (Senacherib) modū iracundiæ meæ egressus est, & non solum contra Israël, ad quem directus fuerat, sed in gentes plurimas debacehatus est, vt omnia per circuitū regna cōtereret, & vsque ad interuersionem gentium plurimarum illius mucro sequeret. Erectus enim in superbiam hæc ausus est dicere: Duces mei aliarum gentium reges sunt, & mihi subiecti cunctis nationibus imperabunt. Quomodo cepi Charcamis, sic cepi, & Chalanno: quomodo Arphad, sic obtinui & Hemath: quomodo Damasci, sic mihi subieci & Samariam. Quomodo cetera regna quæ idolorum cultui seruebant, meis subieci pedibus: Sic & Ierusalem, & Samariam, in qua eadem idola sunt, meę subiecta potestati, &c. Dicit fortasse quippiam: Reges Assyriorum, quos commemorasti, reges Babylonis, siue Chaldæorum sunt, qui iam euerterāt imperium Assyriorum. Et ne sine probabilitate aliqua dicere videatur, cōfirmabimus eius responsionē, ex Eusebio in Chronicis, qui cū venit ad octauā olympiadē, scribit decē tribus captas esse à Senacherib, qui & Salmanasar, rege Chaldæorum, & translatas esse in montes Medorum. * Imò verò Metasthenes affirmat bipartita monarchia Assyriorum in Medos, & Babylonios post mortem Sardanapali, regnasse apud Babylonios Phul Belochū,

Phul

Phul Afar, Salmanasar, Senacherib, Afarhaddon, Merodach, Benmerodach, Nabuchodonosor, &c. His autoribus respondemus. Si quidem dicant reges Assyriorum Chaldæis etiam imperasse eo tempore, verum esse quod volunt, vt num. 10. ostendimus ex 4. Regum. 17. Si autem putent fuisse Niniuen subuersam, neque in ea tunc vixisse reges Assyriorum, planè errant, & sacra historia aduersantur, quando quidem ex ea intelligimus reges Assyriorum, quorum iam meminimus, regiam habuisse in Niniue, illuc rediisse ex Iudæa Senacherib, in ea occisum, in eadem regnasse filium eius Afarhaddon. Propterea Niniue Nahum. 2. vocatur habitaculum leonum, & pascua, & cubile leonum, id est, regum Assyriorum. Idem etiam intelligimus ex libro Tobie apertissimè. Atque vt melius huius cōmentitij Metasthenis errorem agnoscant, qui cū eo putant hos Babylone regnasse, nec Assyrios proprie fuisse, sed Chaldæos, videantque errasse etiam Eusebium, si id sentit. 4. Reg. 19. Legimus regnasse Afarhaddon apud Niniuen, simul ac mortuus est pater eius Senacherib. * Ex ca. autē 20. cōstat eodem tempore regnasse apud Babylonem Merodach Baladan. Nā decimo quarto anno Ezechie venit Senacherib in Iudæā, post cuius abscissum ægrotauit Ezechias, & vixit annos quindecim, regnavitque & ante mortuum, & post 29. annis. Ægrotauit itaque incipiente regno Afarhaddo in Niniue. In tempore illo (inquit sacra historia) misit Merodach Baladan filius Baladan rex Babyloniorum literas, & munera ad Ezechiā: audierat enim quod ægrotasset Ezechias. Habemus ergo simul duos reges, alterum Niniues, inimicum Ezechie, alterum Babylonis, qui literas ad eum misit, & munera. Quare in manifestissimo versantur errore, qui reges illos Assyriorum Babylonios fuisse cōtendunt. Nec minus apertus est error Sabellici, qui reges Assyriorum contendit Medorum fuisse præfectos. Quid dici potuit ab scripturæ veritate magis abhorrens? Vocat eos reges magnos, dicit in Niniue habitasse, & hic præfectos Medorum existimat. Vtrum præfectus est ille, an rex magnus, cuius dux ait: Et quomodo poteris resistere ante vnum Satrapam de seruis Domini mei minimis? Et qui ait apud Isaia: Nūquid non principes mei simul reges sunt? At si Assyrii Chaldæis quoque imperabāt, vt paulo ante diximus, quomodo nūc rex Babylonis

Merodach dicitur? Respondeo, & in Babylonia, & in alijs prouincijs ditionis Assyriorum reges fuisse, sicut & in monarchia Romano-rum, sed parebāt nihilominus Assyrijs. Ideo dixit Senacherib: Numquid non principes mei simul reges sunt? * Ex ijs, quæ dicta sunt satis cōstat Niniuē nō fuisse subuersam sub Sardanapalo, nā eodē fere tempore in ea prædicauit Ionas, cū tanta esset, vt iter haberet triū dierū Ionæ. 3. Hozias enim, cuius tempore regnavit Sardanapalus, regnū assumpsit 27. anno Ierobohā regis Israël. 4. Reg. 15. & eius tempore prophetauit Ionas. 4. Reg. 14. Sed ad finē regni eius, id est, post Hofee, vt in præludijs diximus. Videmus deinde semper Niniuē fuisse regiā Assyriorum vsque ad Ezechiam, & vsque ad mortem Tobie post annos plures quadraginta duobus, & tunc Tobiam dixisse: Prope erit interitus Niniue, non enim excidit verbum Domini, quod. c. dixit per Ionā, vt est ibi in Græco. Scio Diodorū siculum lib. illo 3. rerum antiquarum, cap. 7. & Strabonem lib. 16. affirmare subuersam fuisse eo tempore Niniuen, sed corrigit, vt dixi, eorum historiam scriptura, quæ quo tempore illi subuersam scribunt, sterisse docet, & quidem tāta magnitudine, vt iter haberet trium dierū. Superest nunc id, cuius causa potissimū hæc suscepta est disputatio, quo tempore perierit Assyriorum imperium, & impleta fuerit prophetia Nahum. Res est valde difficilis. Sed sine dubitatione credendum est, id tempore Nabuchodonosor regis Babylonis factum esse, eiusdem inquam Nabuchodonosor, qui anno 18. euertit Ierusalem. Hæc est Hebræorum sententia in Chronologia suā, quam vocant Sederholam cap. 24. Consentunt & nostri. Nam Hieronymus in proœmio commentar. Niniuen euersam esse dicit à Chaldæis, & initio huius cap. & postea in consequentibus affirmat captam esse à Nabuchodonosor. Eadem est sententia Theodoret in proœmio, & postea c. 1. & Ruperti initio cap. 2. & Lyrani. Beda in libello de sex atasibus mundi docet scripturam à quarto anno Ioacim regis Iuda numerare regnū Nabuchodonosor, quia ex eo non solum Chaldæis, & Iudæis, sed etiam Assyrijs, & Ægyptijs, alijsque innumeris gentibus cœpit dominari. Sed sine autoribus res aperta est. Nam Assyriorum monarchia, quæ prima omnium fuit, non ad Medos, aut ad aliam na-

15
Niniue nō fuit subuersa sub Sardanapalo.

16
Verum tempus vastitatis Niniues

B 4 tionem

tionem transijt, sed ad Babylonios, adeo vt cum quatuor monarchiæ ab autoribus numeretur, prima sit quæ à Nino rege cœpit in Ninive vsque ad Balsasar regem Babylonis huius Nabuchodonosor nepotē.

17 * Hoc à Dario rege Medorum, & à Cyro rege Persarum victo. Secunda iuxta pluriū sententiā monarchia cœpit Persarum, & Medorum, atque eo tempore scripsit Cyrus: Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cœli. 2. Paralip. vltim. Ad Babylonios autem transisse per Nabuchodonosor non est dubium, ex eo enim tempore cœperunt Chaldæi multis nationibus dominari, illo capiente, atque debellante. Inde Jerem. 27. Et nunc itaque ego dedi omnes terras istas in manu Nabuchodonosor regis Babylonis serui mei, insuper, & bestias agri dedi ei, vt seruiant illi. Et seruient ei omnes gentes, & filio eius, & filio filij eius, donec veniat tempus terræ eius (id est, donec Babylō capiatur à Persis, & Medis) & ipsius, & seruient ei gentes multæ, & reges magni. Et Hab. 1. Et ipse de regibus triumphabit, & tyranni ridiculi eius erunt: ipse super omnem munitionem ridebit, & comportabit aggerem, & capiet eam. Dan. 2. Tu rex regum es, cui Deus cœli, regnum, & fortitudinem; & imperium, & gloriam dedit; & omnia in quibus habitant filij hominum, & bestia agri, & volucres cœli dedit in manu tua, & sub ditone tua vniuersa cōstituit. * Tu ergo es caput aureum. Hinc Iose. 10. antiq. c. 11. & lib. 1. cōtra Apionem: affirmat Megasthenem in quarto rerū Indicarum libro ostendere velle, regem Nabuchodonosor, virtute, & rerum gestarū magnitudine Herculem longè superasse, subiugasse enim eum, & maximam Africæ partem, & Hispaniam. Ita vertit interpret contra Apionem, quamuis in antiquitatibus verterat: Subiugasse enim eum, & urbem Africæ primariam, & Hispaniæ partē, est enim ibi, *ὅτι λιβύης τῆν πόλιν ἔχει Ἰβηρίας* at contra Apionē, *ὅτι λιβύης τῆν πόλιν, ἔχει Ἰβηρίας* id est, Et Libyæ multam, scilicet, partē, & Hispaniam. Ex quo locus antiquitatum corrigendus est, vt legatur etiā *πόλιν*. nō πόλιν, id est, urbem, quo errore vertit interpret: Et Libyæ primariam urbem, & ex suo addit: Et Hispaniæ bonā partem, cum sit in Græco: Et Hispaniam. Denique Niniuen excisam fuisse autequam rueret monarchia Chaldæorum, manifestissimè do-

cer Jeremias, cap 50. Grex dispersus Israël, leones eiecerunt eum: primus comedit eū rex Assur, iste nouissimus exossauit eū Nabuchodonosor rex Babylonis. Propterea hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israël: Ecce ego visitabo regem Babylonis, & terram eius, sicut visitauit regem Assur.

* At, nequaquam arbitror vastatam esse à Nabuchodonosor Niniuen primo anno regni sui, vt multi cum Hebræis in Chronologia cap. 24. opinantur, sed multo post, id est, captā iam Ierusalem. Itaque consolatur Nahum iuxta nomen suum, nō solum decem tribus, vt Hieronymus inquit, sed etiā duas, vt cum viderent captam Ierusalem, scirent etiam citò ruiturum Assyriorum imperium, à quo tot clades acceperāt. Nouū hoc videri potest, & quasi *παράδοξον*, sed ego ni fallor verum esse conuincam. Primo, quoniam primo anno regni non potuit Niniuen inuadere Nabuchodonosor, eo enim anno venit in Iudæam, & cepit regem Ioacim, cuius regni annus quartus fuit primus Nabuchodonosor. Iere. 25. In anno quarto Ioacim filij Iosias regis Iuda, ipse est annus primus Nabuchodonosor regis Babylonis. Dan. 1. Anno tertio regni Ioacim regis Iuda venit Nabuchodonosor rex Babylonis in Ierusalem, & obsedit eā, & tradidit Dominus in manu eius Ioacim regem Iudæ, & partem vasorū domus Dei, & asportauit ea in terram Sennaar, in domum Dei sui. Nec nos moueant quod Daniel dixerit: Anno tertio Ioacim: cum enim venit Nabuchodonosor, nondū erat finitus annus tertius Ioacim. Itaque finis tertij anni Ioacim, & initium quarti inciderunt in primū annum Nabuchodonosor.

* Quis autem tam hebes est, vt non videat fieri non potuisse, vt Nabuchodonosor cū magno exercitu longissimum iter conficeret ad Iudæam, & urbem obsideret, obsessam caperet, & cum rege capto, & vasis templi rediret Babylonem: moxque expeditionem in Niniuen pararet, & florentissimum imperiū euerteret, urbemque tot regnorum dominam caperet, atque hæc omnia eodem anno? Non hæc vnus, sed plurium annorum opera sunt, cum referat Iosephus lib. 1. contra Apionem, eundem regem septimo regni sui anno Tyrum obsedisse, ac tredecim annos durasse obsidionem. Quod autem Beda in libello de sex atatibus mundi, & nonnulli alij dicunt, Scri-

19
Niniue est
est capta
primo an-
no regni
Nabuchod-
onosor,
sed post ca-
ptam Iera-
salem.

20

pturam

pturam numerare regnū Nabuchodonosor à quarto anno Ioacim, quia ex eo non solum Chaldæis, & Iudæis, sed etiam Assyrijs, & Aegyptijs, alijsque cœperit dominari, verum non est: quoniam re vera ille fuit annus primus regni eius, sicut ait Iose. 10. antiq. cap. 7. Anno (inquit) quarto, ex quo is (Ioacim) regnare incepit, quidā Nabuchodonosor apud Babylonem regno poritus, cum instructissimo exercitu Chababesam ad Euphratē sitam petijt. Et ibidem: Quarto deinde regni Nabuchodonosori anno Ioacimi verò octauo, &c. * Atque ita semper numerat Scriptura annos Nabuchodonosor, vt. 4. Reg. 24. Egressusque est Ioachin rex Iudæ ad regem Babylonis, & suscepit eum rex Babylonis anno octauo regni sui, siquidem Ioachin tribus mensibus regnauit, pater verò eius Ioacim vndecim: quare annus ille, quo regnare cœpit Ioachin, erat octauus Nabuchodonosor, qui regnare incepit quarto anno Ioacim. Iuxta eandem computationem dictū est, 4. Reg. 25. Mense quinto, septima die mensis, ipse est annus nonus decimus regis Babylonis, venit Nabuzardā princeps exercitus, seruus regis Babylonis in Ierusalē. Hoc ipsum apertius etiam, paulò post cōfirmabimus, ex cap. 2. Danielis. Præterea Niniue non est vastata à Nabuchodonosor, nisi postquam idem subuerterat Alexandriam Aegypti metropolin, vt planè docet Nahum, cap. 3. Numquid melior est Alexandria populorum? &c. Sed & ipsa in transmigrationem ducta est in captiuitatem. Alexandriam autem cepit vigesimo tertio anno regni sui, vt ait Ioseph. 10. antiq. c. 11. Quinto enim inquit, post excidium Ierosolymitanum anno, qui fuit regni ipsius Nabuchodonosor vigesimus tertius, cū magnis copijs inuasit Cœlen, Syriam; qua subacta bellum gessit contra Ammonitas, & Moabitas, & his quoque perdomitis Aegyptum hostiliter est ingressus, occisoque, qui tunc regnabat, & alio rege constituto, repertos ibi Iudæos Babylonem abduxit. * Quod etiam Jeremias, cap. 25. haud obscure indicat. Et accipi Calicem de manu Domini, & propinaui cunctis gentibus, ad quas misit me Dominus Ierusalem; & ciuitatibus Iuda, Pharaoni regi Aegypti, & seruis eius, & principibus eius, & omni populo eius. Deinde cōmemoratis multis nationibus, quæ inter se pugnant, tandē à Nabucho-

21

22

donosor erant expugnanda, addit: Et cunctis regibus AElam, id est (Persarū) & cunctis regibus Medorum, cunctis quoque regibus Aquilonis, de propè, & de longè. Reges Aquilonis, de propè sunt reges Assyriorum vicini Medis, & Babylonis, de quibus Iudith. 16. Venit Assur ex montibus ab Aquilone. Atque vt planè intelligamus has gentes debellatas esse à Nabuchodonosor, quem iuxta Hieronymum columbam sine capitis appellat, post excidium Ierusalem, addit paulò post: Cuique noluerint accipere calicem de manu tua, vt bibant, dices ad eos: Hæc dicit Dominus exercituum: Bibentes bibetis, quia ecce in ciuitate in qua inuocatum est nomen meum, ego incipiam affligere, & vos quasi innocentes & immunes eritis? Non eritis immunes, gladium enim ego voco super omnes habitatores terræ, Dicit Dominus exercituum. * Atque hoc res ipsa loquitur, nempe cum Assyrij autequam regnaret Nabuchodonosor, multo potentiores Chaldæis fuissent, vt satis ante demonstrauimus, essentque omnium, qui tunc viuēbāt, hominum potentissimi, non est credibile ausurum fuisse Nabuchodonosor bello aggredi tantam potētiā, nisi prius multas gentes viciisset, quas ad bellum maximum auxiliares haberet. Quod si quis post hæc etiam apertiora testimonia requirat, ne hic quidem ei morem gerere grauabor. Isa. 10. scriptū est: Et erit cū impleuerit Dominus cuncta opera sua in monte Sion, & in Ierusalem, (id est, cum urbem euerterit, & supplicium quod volebat sumpserit) visitabo super fructum magnifici cordis regis Assur, & super gloriam altitudinis oculorū eius. Quo nihil videtur dici posse apertius. Et Soph. 2. Cum multa de vastatione earum gentium dixisset, quæ de excidio Ierusalem letatae sunt, hæc etiā de Niniue prædicit: Et extendet manum suam super Aquilonē, & perdet Assur, & ponet Speciosam in solitudinem, & in inuiū, & quasi in desertū, quod suo loco explicabimus. Ex his optime intelligemus quod Dan. 2. scriptū est: In anno secundo regni Nabuchodonosor, vidit Nabuchodonosor somnium, & conterritus est spiritus eius. Nemo, qui quidē præcedentia in Daniele legerit, dubitare potest non loqui Prophetam de annis regni eius, quando quidem Daniel, & Iocij eius, quos anno primo sui regni secum abduxer-

23

B 5 rat

rat, ex Ierusalem, non venerunt in conspectum regis antequam per triennium imbuerentur omni sapientia Chaldaeorum. Quare necessesse est intelligere secundum annum esse monarchiae eius. Quod Hieronymus, quem caeteri sequuntur, his verbis exponit: Si post tres annos pueri ingressi sunt in conspectum eius, ut ipse praeceperat, quomodo nunc secundo anno regni sui somnium vidisse narratur? Quod ita soluunt Habraei: secundum hanc annum dici regni eius omnium gentium barbararum, non Iudae tantum, & Chaldaeorum, sed Assyriorum quoque, & Aegyptiorum, & Moabitum, & reliquarum nationum, quas Domino concedente superarat. * Vnde & Iosephus in decimo antiquitatum scribit libro: Post annum secundum Aegyptiae vastitatis rex Nabuchodonosor vidit mirabile somnium, &c. At cum quotidie Nabuchodonosor noua regna debellaret, non mutabatur numeratio annorum regni eius, cum regnum nouum suo adiungebat: Sed tunc iure optimo mutatus est, cum ex rege factus est monarcha, translato ad se magno illo Assyriorum imperio, quemadmodum si rex aliquis fiat Imperator, anni eius incipient computari a die, quo creatus est Imperator. Atque ut videamus quam bene verum consonet: Iosephus in loco ab Hieronymo indicato, id est, 10. antiq. cap. 11. qui dixit: Post annum secundum Aegyptiae vastitatis, paulo ante in eodem cap. docuerat Aegyptiam vastitatem cogitasse quinto anno post excidium Ierosolymitanum, qui fuit vigesimus tertius Nabuchodonosor, ut retulimus nu. 21. quo etiam loco nos probare cepimus Niniuen ab eo vastatam fuisse post vastationem Alexandriae. Hinc etiam cognoscimus, cur in Scriptura semper numerentur anni Nabuchodonosor a die, quo regnare coepit, id est, a quarto anno Ioachim regis Iuda, & tantum in Daniele numerentur anni monarchiae: nempe quod cum cepit Ierusalem, nondum vicerat Assyrios, nec transfulerat eorum imperium ad Chaldaeos. In libris autem Regum, & Paralipomenon non loquitur Scriptura de Nabuchodonosor, nisi antequam caperet Ierusalem, & cum cepit. * Si quis iam quaerat, quomodo rati florens imperium potuerit euertere Nabuchodonosor, facile ex dictis intelligitur. Defecerant iam eo tempore nonnullae provinciae ab Assyrijs, & Nabuchodonosor

24

25

nouis semper victorijs euadebat in dies potentior. Herodotus lib. 1. ferè in medio, autor est, ab Assyrijs latissime imperantibus primos omnium Medos defecisse, fortiterque cum eis pro libertate pugnassee, & excusso seruitutis iugo sese in libertatem asseruisse: deinde, & alias nationes idem fecisse, quod iam successerat Medis. Non tamen ait Herodotus propter hanc defectionem desuisse regnare Assyrios apud Niniuen, imò vero semper regnasse declarat, usque ad ea tempora, quibus nos eorum imperium penitus corruisse diximus. Nam etiam si sui iuris iam essent Medi, sine rege vixerunt non paucos annos, usque ad Deiocem, qui paulatim ad regni honorem voluntate populi prouectus est. Quod etiam cum Herodoto fatetur Eusebius, licet in eius libro non Deioces legatur, sed Diocles. In quo errat fictitius iste Metasthenes Annij, & Lucidus, & alij, qui eum sequuntur, ponentes nonnullos reges Medorum ante Deiocem, cum nulli fuerint, vel nomine, vel imperio regio. * Hic iam verba Herodoti subscribam: Deioce defuncto, qui annos tres, & quinquaginta regnavit, filius eius Phraortes suscepit imperium. Qui solo Medorum imperio non contentus, bellum ante omnes intulit Persis, eosque primus in potestatem Medorum redegit. Quibus nationibus potius valida utraque, mox Asiam subegit, aliam, atque aliam inuadendo gentem, donec ad Assyrios oppugnandos peruenit, ad eos Assyrios, qui Ninum incolabant quondam omnium principes, sed tunc a socijs per defectionem desertos, alioqui per se bene habentes. Aduersus hos expeditione sumpta Phraortes secundo ac vicissimo, postquam potius est anno, cum pleaque exercitus parte perijt, &c. Vides etiam tunc stetisse, ac floruisse Assyriorum imperium in vrbe Nino: ita enim Graecis dicta est Niniue? Si tempus quaeras, decimo quarto anno Iosiae regis perijt Phraortes, ut indicat Eusebius. * Sed oritur ex Herodoti verbis difficilis quaestio, continuè enim narrat Cyaxarem Phraortis filium, ac Deiocis nepotem patri successisse, bellum cum Lydis gessisse, ac postea collectis omnibus, quibus imperabat, castra mouisse ad ciuitatem Ninum, ut simul & patrem vicisceretur, & urbem ipsam caperet Sed cum esset in obsidione, magno Scytharum exercitu Mediam diripiente, coactus est in pa-

26

27

triam

triam redire, & a Scythijs victi Medi Asia imperium amiserunt. Viginti octo annos imperium Scythae tenuerunt, quod postea recuperavit Cyaxares, & tandem Ninum expugnauit. Omnia ex Herodoto. Si ergo a Medis capta est Niniue, quomodo nos stetit dicimus, donec a Nabuchodonosor vastata est? Mihi videtur haec expugnatio Niniues, quam Herodotus tribuit Cyaxari, eandem esse cum ea, quam nos tribuimus Nabuchodonosor; nam tempora conueniunt, siquidè, (ut est apud Eusebium) Cyaxares regnare coepit anno decimo quinto Iosiae, quadraginta autem annos regnavit Herodoto auctore. Si igitur deducamur è regno Iosiae septem, & decem annos (vno enim & triginta regnavit Iosias. 4. Reg. 22.) & addamus regni Ioachim vnde decim annos, totidemque Sedeciae, quorum extremum Ierusalem capta, & incensa est a Nabuchodonosor, colliguntur triginta nouem anni regni Cyaxaris; & post sex annos vastata est ab eodem Nabuchodonosor Niniue, ut iam demonstrauimus. * In quatuor itaque aut quinque annis dissentio est, quae nullius momenti est in tot annorum numeratione, & in re tam vetusta. Si ergo vera est Herodoti historia, dicemus Cyaxarem regem Medorum auxilium tulisse Nabuchodonosor contra Assyrios, atque ita Medos expugnasse Niniuen, sed Nabuchodonosor duce, eorum auxilio; atque opera maxime uigente. Etenim ut ex Iere. 23. diximus, prius Medos expugnauit Nabuchodonosor; deinde iam subactos, atque Assyrijs iam diu in senfos facile ad vicinam urbem expugnatione adduxit. Atque hoc est quod Iosephus audierat, & quasi nesciens vnde acceperat, aut quo tempore factum esset, scripsit, a Medis, & Chaldaeis dissolutum fuisse Assyriorum imperium. Hoc etiam est quod Hieronymus, & multi alij dicunt: Niniuen expugnata esse a Chaldaeis, & a Medis. Postremo sequitur ex dictis, Assyriorum regnum stetit ad mille quadringentos quadraginta annos, licet non semper eadem potentiae magnitudine. Nam ab ortu Abraham usque ad excidium Ierusalem tempore Nabuchodonosor, anni numerantur mille trecenti nonaginta. Centum ab Abraham ad ortum Isaac, inde usque ad exitum ex Aegypto quadringenti, inde usque ad templum aedificari coeptum quadringenti octoginta, inde usque ad templi incendium, & vr-

28

bis excidium, decem, & quadringenti. At Abraham natus est quadagesimo tertio anno Nini conditoris Niniues, ut initio Chronicorum tradit Eusebius. Quibus si addamus sex annos post excidium Ierusalem, quo tempore vastata est Niniue, summa colligetur, quam diximus. Sed cupientem iam dudum ex difficili, & molesta disputatione ad Prophetam con-textum redire, difficilior penè quaestio rememoratur, quae ex. 1. cap. libri Iudith enascitur, in quo haec scripta sunt. Anno igitur duodecimo regni sui Nabuchodonosor, rex Assyriorum, qui regnabat in Niniue ciuitate magna, pugnavit contra Arphaxad, & obtinuit eum. Si autem tempore Iudith regnabat in Niniue Nabuchodonosor rex potentissimus, qui Arphaxad regem Medorum, & multarum gentium victorem bello superauit, quomodo imperium Assyriorum sexto post excidium Ierusalem anno concidisse dicimus, quod etiam post reditum Iudaeorum è captiuitate Babylonica stabat? Etenim historiam Iudith reuerfis Babylone Iudaeis gestam esse clarissimi auctores consentiant. Nam Eusebius in Chronicis, & Beda in libello de sex aetatibus mundi, affirmant hunc Nabuchodonosor esse Cambysem filium Cyri, qui ab Hebraeis Nabuchodonosor secundus dictus est. Et August. 18. de Ciuit. c. 26: cum diceret Iudaeorum quinquaginta millia à Cyro rege libertate donata in Iudaeam rediisse, coepisseque aedificare templum, sed impediens hostibus dilatatum esse opus usque ad Darium, ad extremum ait: Per idem tempus etiam illa sunt gesta, quae conscripta sunt in libro Iudith. Cuius & Georgius Cedrenus ad stipulatur in compendio historiarum, fol. 114. * At ne quid dubitare possit, locus est in eiusdem libri. c. 5. apertissimus: Nuper, inquit, reuersi ad Dominum Deum suum ex dispersione, qua dispersi fuerant, coadunati sunt, & ascenderunt montana haec omnia, & iterum possident Ierusalem ubi sunt Sancta Sanctorum. Constat autem nunquam Iudaeos amisisse Ierusalem, & templum, ac dispersos fuisse, nisi cum Babylonem abducti sunt. Denique a Saule, & Davide, usque ad captiuitatem Babylonicam nunquam Iudaei sine regibus fuerunt, eo autem tempore nullum regem habebant, sed à sacerdotibus Respublica gerebatur, ut ex capit. 4. intelligimus, sicuti post reditum ex

29
Quo tempore gestum sit quod scribitur in libro Iudith.

30

capti-

captiuitate fiebat. Si vellemus obscurissimam questionis difficultatem effugere, facile esset dicere euerfam quidem fuisse Ninium a primo illo Nabuchodonosor, sed postea per Cyrum reedificatam datam esse Cambyfi filio, in qua viuentis patre regnaret, qui Nabuchodonosor dictus sit, vt Eu-sebius, ac Beda tradiderunt, neque nobis multi repugnarent, cum liceret his auri-bus, & his rationibus nostram tueri sententiam, quam sequuntur Lyranus in fine Tobia, & in principio Iudith, & Dionysius in eadem, & Hugo Card. in principio Iudith, & Historia Scholastica, vnde hi omnia sumpserunt, in historia libri Iudith, cap. 1. Verum quoniam hoc longe a veritate ab-horrere demonstrabo, & res est a nemine, quod quidem sciam, satis elucidata, experiar Dei auxilio, & beati Nahum, ac Sanctae Iudith precibus fretus, an quid tantis tenebris lucis afferre possim.

31
Tempus hi-
storiae Iu-
dith.

Sanè quod scribitur in libro Iudith, sine dubio gestum est postquam Iudaei Babylone reuersi sunt, Cyro iubente, vt verba eiusdem libri à nobis paulò ante indicata conuincunt. Sed quod auctores illi dicunt, Cambyfis gestum tempore, eumque vocari Nabuchodonosor, omnino falsum est. Nam tempore Cambyfis constat ex libro Hefdrae templum non fuisse aedificatum, sed iacta tantum fundamenta, donec secundo anno Darij filij Hytaspis coepit aedificari. At cum Holophernes in Iudaea veniebat, templum erat aedificatum, Iudith. 4. Tremor etiam, & horror inuasit sensus eorum, ne hoc faceret Ierusalem, & templo Domini, quod fecerat ceteris ciuitatibus, & templis earum. Ex quo videmus fabulas Philonis illius Anniani, seu potius Pseudophilonis, qui in Breuiario temporum affirmat, Assuerum, qui Cambyfes dicitur, bellum suscepisse contra Arphaxad regem Medorum fauorem factionis Tamyricae (à qua, scilicet occisus fuerat Cyrus) qui ad defectionem compulcrat Medos, & Persas. Deinde iratum eundem Assuerum, siue Cambysem ob eadem Holophernis, publico edicto vetuisse templum erigi. Et tamen has fabulas Driedo lib. 3. de dogmatibus, cap. 5. in 3. eius parte, & alij non pauci sequuntur decepti nomine Philonis. * Vt ergo in re, quae mihi semper dubia fuerat, & incerta; quod certum, verumque est, proferamus; historia libri Iudith gesta est tempore Xerxis

32

filij Darij Hytaspis, & Ioacim pontificis Iudaeorum filij Iesu filij Iosedece, qui cum Zorobabele populum Babylone eduxit in Iudaeam. Hoc ex ipsa sacra historia planè cognoscimus: nam ex cap. 5. constat fuisse gestam paulò post reditum à Babylone. Et nunc, inquit, reuersi ad Dominum Deum suum, ex dispersione, qua dispersi fuerant, adunati sunt, & ascenderunt montana haec omnia, & iterum possident Ierusalem, vbi sunt Sancta Sanctorum. Addamus huic pontificem eius temporis fuisse Ioacim, sicut legitur. c. 15. Ioacim autem summus pontifex de Ierusalem venit in Bethuliam cum vniuersis presbyteris suis, vt videret Iudith. Quare hic Ioacim sine dubio filius fuit Iosue, siue Iesu filij Iosedece, qui paulò ante venerat Babylone, & ipse genuit Elias pontificem, Nehem. 12. Iosue autem genuit Ioacim, & Ioacim genuit Elias. Hunc autem Iosephus docet vixisse tempore Xerxis filij Darij Hytaspis; de hoc enim rege loquens lib. 11. antiq. c. 5. ait: Hoc regnante pontifex Ioacimus Iesu filius. * Cum autem templum aedificatum fuerit regnante Dario huius Xerxis patre, rectè Sacra Historia docet pontifice Ioacim fuisse iam templi, & fuisse in Ierusalem Sancta Sanctorum. Etenim cum templum regnante Dario aedificabatur, Iesus filius Iosedece & pater Ioacim pontificatuungebatur, vt videmus Hefdrae. 5. & Haggai primo. A primo anno Cyri, vsque ad primum huius Xerxis iuxta probatissimam computationem, de qua in. 1. cap. Zachariae agemus, anni sunt plus minusve quinquaginta, vt enim ex eo loco, quem dixi, intelligitur. Cyrus post expugnationem Babylonis regnauit quasi septem annis. Cambyfes, & fratres magi octo, Darius filius Hytaspis triginta sex, cui Xerxes successit. Factum est igitur quod narrat liber Iudith, regnante Xerxe, post annos à soluta captiuitate Babylonica, paulo plures quinquaginta. At nunc hoc tantum superest dubij, quomodo florente tunc monarchia Medorum, atque Persarum penes Xerxem, Arphaxad rex Medorum multas gentes imperio suo subiecerit, & apud Ninium regnauerit Nabuchodonosor. Ad hoc ita respondendum videtur. Etiam si summa imperij esset penes reges Persarum, reges erant apud alias nationes, sed his subditi. Cum autem Xerxes rex Persarum, vt Darius ante fecerat, in Graeciam cum maximo, & incredibili exercitu

traie-

34

Quomodo
tempore Iu-
dith regna-
uerit apud
Niniam Na-
buchodo-
nosor.

35

traieisset, totumque ferè regni tempus in bello contra Graecos consumpserit; multum interim ab eo nationes deficiebant, & pro imperio inter se bella gerebant, absente qui prohibere posset Xerxe. * Accessit quod saepe à Graecis victus, à suis quoque contemnebatur. Iustinus lib. 3. Xerxes rex Persarum terror antea gentium, bello in Graecia infeliciter gesto, etiam Dario contempit esse coepit. Immo & à Dario eius patre defecerunt Aegyptij, vt auctor est Herodotus lib. 7. quare multò magis à Xerxe bellis longinquis distracto alij deficiebant. Tunc igitur Arphaxad rex Medorum subiecit imperio suo gentes multas, & victus est à Nabuchodonosor rege Assyriorum. Est autem Nabuchodonosor Chaldaicum nomen, quare huc ducem aliquem nobilem, atque inter Chaldaeos insignem fuisse valde probabile est, cui vel Darius, vel Xerxes, qui Babylone regnabant, regnum Assyriorum tradiderunt. Probabile est etiam aliquem ex Babylonijs regibus, siue ex Persis, qui eos in imperio consecuti sunt, Ninium nobile toto orbe ciuitatem reedificasse, vt fieri solet. Sed à quo, vel quo tempore reedificata sit, mihi non constat ex historia, reedificatam fuisse tempore Iudith Scriptura planè docet. * Nollem immorari refellenda Genebrardi sententia, qui lib. 2. suae chronographiae contendit historiam libri Iudith, contigisse regnante Nabuchodonosor illo, qui euerit Ierusalem. Sed ne quis umbra aliqua, atque specie veritatis decipiat, & quia ille locum ex cap. 5. Iudith, quod nos maxime nitimur, in firmo contendit, breuiter refutabo; res enim iam vt arbitror, aperta est, quam vt multis sit explicanda. Non animaduertit vir eruditus Nabuchodonosor libri Iudith in Ninium regnasse, illum verò priorem, Babylone tempore Nabuchodonosor prioris reges fuisse in Iudaea, tempore Iudith, nullos nominari, sed principes Hoziam & Charmi cap. 6. demum tempore Iudith pontificatum gessisse Ioacim, nullum autem eius nominis pontificem fuisse viuente Nabuchodonosor Chaldaeo. Verba libri Iudith: Et plurimi eorum captiui abducti sunt in terram non suam: negat de tempore Ierosolymitano excidij intelligi, quoniam tunc non plurimi, sed omnes abducti sunt. At qui legerit vltimum caput lib. 4. Regum, videbit non omnes fuisse abductos, sed nonnullos remansisse. Quod

si qui abducti dicuntur, non sunt à Chaldaeis abducti Babylone; doceat ipse quod abducti fuerint. Nam Senacherib nullos abduxisse legitur; ipse potius cum paucis admodum à suis trepidus fugit in Assyriam. Salmanasar plurimos abduxit, id est, decem tribus, quae non redierunt. Scripturam autem non de decem tribubus loqui, sed de duabus quae possidebant Ierusalem, perspicuum est, ait enim: Erit enim possessio Ierusalem, vbi sunt Sancta Sanctorum: Decem autem tribus non possederunt Ierusalem. * Deinde illa verba: Nuper autem reuersi ad Dominum Deum suum ex dispersione, qua dispersi fuerant, adunati sunt: interpretatur de multis, quos ex Ierusalem dispersos fuisse dicit Salmanasar, & Senacherib bellum inferentibus filiis Israel. At hoc etiam doceat vbi legerit, aut vnde sciat, nam Scriptura de dispersis per captiuitatem loquitur: Plurimi, inquit, eorum captiui abducti sunt. Iam quod in eodem Genebrardo sequitur, refutare non est opus, referre satis erit. Non officit, inquit, quod sub fine libri scribitur: In omni spatio vitae eius, non fuit qui perturbaret Israel, & post mortem eius annis multis. Nam, Annis multis dictum est pro Diebus multis. Sed & Scriptura sic aliquid loquitur de annis quatuor, aut quinque, vt sepius in libris Regum, &c. Nescio an cuiquam hoc persuaderi possit; in anno vno sunt multi dies, & vult dici Annis multis, pro Diebus multis, quasi in his diebus non sint anni multi. Absurdum etiam annos multos dici quatuor, aut quinque annos. Sed vt haec vera essent, quomodo potest ad illud responderi, aut eum ipse non respondit: In omni spatio vitae eius, non fuit qui perturbaret Israel? Nam iuxta eundem Genebrardum, quinto post anno venit Nabuchodonosor, nepe decimo octauo regni sui, & incendit urbem, & templum, & tamen Sancta Iudith, vt ibi scriptum est, mansit in domo viri sui annos centum quinque, & defuncta est; ac sepulta cum viro suo in Bethulia. * Haec tenet de hac tota Assyriorum disputatione. Sed paucis ad eorum quae dicta sunt intelligentiam, quasi coronidis loco addamus, Assyrios proprie dici, qui Ninium, siue Ninuen metropolin habebant. Itaque diuersae sunt Babylonia, & Assyria, vt planè videmus apud Ptolem. libro. 5. Geographiae, cap. vltimo. & lib. 6. c. 1. vbi vtriusque litu, terminos, vrbes, & com-

36

Assyri-
37

memo-

velut propagines earum, quia eis erant ornamento, & decori, vt propagines viti. Chaldaus: Ciuitates decoris eorum destruxerunt; aut certe quia ex eis ortæ sunt. Vel corrumpunt, & disperdiderunt eos, & propagines eorum, id est, filios eorum iuuenes, & pueros, quod mihi magis placet. Nam parentes vitæ dici solent, vt Psalm. 127. Vxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ: & filij, propagines, vt Psalm. 79. Extendit palmites suos vsque ad mare, & vsque ad flumen propagines eius.

Clypeus fortium eius ignitus. Describit apparatus exercitus Chaldaeorum, vt magis expauescant Assyrij. Et quoniam dixerat: Ascendit, qui dispergat, &c. nunc ait: Clypeus fortium eius. I. Nabuchodonosor ignitus, pro quo est in Hebræo, Rubcus. Chaldaus: Scuta fortium eius rubea. Sed Hieronymus eleganter vertit, Ignitus. Quod rectè explicatur à Lyrano: Erant enim, inquit, ibi laminæ arææ ad solis radios resurgentes, sicut ignis, ad terrorem Assyriorum, vel ad offuscandum oculos eorum, &c. * Significat ergo Clypeos ducum Chaldaeorum aureos fuisse, vel deauratos: aurum enim cum sole aduerso percutitur, ruborem igneum imitatur. Vnde Iosephus lib. 6. de bello Iud. cap. 6. de externa templi facie ait: Crustis enim aureis grauisimis vndique tectâ sub primos ortus igneo splendore lucebat. In Iosepho Latino legitur: Ultra primos ortus, sed ita vertendum est, vt diximus, est enim *ὄρος τῶν ὀφθαλμῶν ἀποστόλων*. Ita Virgilius de aurea galea.

10. Ænei.

8. Ænei.

10. Ænei.

Iliaos lib.

15.

Terribilem cristis galeâ, flammâsq; vomente. Et: *— Clypeum tum deinde sinistra*
Extulit ardentem. Et:
Ardet apex capiti, cristisq; à vertice flamma
Funditur, & vastos vmbra vomit aureus ignes.
Homerus etiam scribit de Hectore:
ἀνὰ δὲ δάμπετον ἄνω γὰρ ἀνὰ τὸν ἔνθα δὲ μίχθη. Id est
Sed hic splendens igne vndiq; insiliebat in turbâ.
Immo in nostris etiam libris. I. Mach. 6. Et vt resulcit sol in Clypeos aureos, resplenderunt montes ab eis, & resplenderunt sicut lampades ignis. Hoc autem dicit vt significet Chaldaeorum exercitum, qui aduersus Ninium venturus erat, non ex face vulgi, sed ex principibus, & nobilibus viris esse colligendum, qui acrius pugnant, & terga non vertunt, vt ignobiles, & gregarij milites. Ideo cohors militum Sancti Ioannis fortissima habetur, & est, quia nobilita-

tis suâ rationem ducit, & cadere gloriose malunt, quam turpiter fugere. Hinc olim custodia ciuitatum, & prouinciarum robustis hominibus demandabatur, licet obscuro generis essent. Sed cum animaduersum esset fugere eos, ac vinciri, nobilibus demandari cepit, minus licet robustis (vt est in Hispaniæ legibus) sed quos nobilitas, & glorie cupiditas fugere vetaret. Lxx. *ἀρμα δυναστῶν*, id est, Arma potentie eius. Dynastas Græci vocant, principes, & magnates, atq; ideo potius dixi eorum clypeos aureos esse, vel deauratos, quam areos, quoniam nõ de omnium, sed de principum, & ducum, siue nobilium Clypeis loquitur.

Viri exercitus in coccineis. Coccus granum significat Græcis; Sed illud potissimum granum hoc nomine intelligi propter excellentiam solet, quod ad tingendas vestes rubrum admodum, & rotundum & cortici arbusculæ adnatum vere legitur. Meminit eius Plinius lib. 9. cap. 41. & circa Emeritam Lusitanie in maxima laude esse dicit. Idem lib. 16. cap. 8. Docet arbusculam, in qua nascitur coccus, ilicis speciem esse, & cusculium vocari, vnde sumpto nomine coscoja dicitur Hispanicè, & granum ipsum, Græca *κόκκος βαφικῆς*, id est, coccus infectorius, siue tinctorum. In his granis, seu coccis parui, rubricque vermiculi gignuntur optimi odoris, qui paulo post coccis exsentes, ac vino albo præstanti inspersi, mox are facti contunduntur in puluerem rubefaciendis lanis laudatissimum. Hebræis hic vermiculus *שׁוּרְמִי* dicitur, nomine ceteris etiam vermibus communi: de quo Isa. 1. Et si fuerint rubra, quasi vermiculus, velut lana alba erunt. Vestes autem coccineæ nobilium erant, & diuitum 2. Reg. 1. Flete super Saul, qui vestiebat vos coccino in delicijs, qui præbebat ornamenta aurea cultui vestro. Threno. 4. Qui nutriebantur in croceis, amplexati sunt stercorea. Omnino legendum ibi videtur, In coccis Lxx. *עֵינֵי נֹמֶסֶת*, id est, in coccis & in Hebr. est idem vocabulum quod diximus. Et Matth. 27. Et exuentes eum, Chlamiydem coccineam circumdederunt ei, quem videlicet ornatum regio induere volebant. Dixit ergo de dynastis, & principibus: Clypeus fortium eius ignitus: nunc de nobilioribus militibus ait: Viri exercitus in coccineis, vt magnâ in eis nobilium multitudinem esse declaret e ratione, quam iam exposuimus.

Ignis

47 *Ignis habentæ currus in die præparationis eius.* recentiores Hebræi lampades interpretantur, Sed malè, vt solent sapere, cum etiam Lxx. verterint *ἵππων*, id est, habenæ. In habenis autem phaleras intelligimus, ex parte videlicet totum. Significat phaleras equorum multo auro fuisse ornatas, quod sole percussum ignis colorem imitatur. His, & alijs huiusmodi instrumentum in die, quo se præparabunt ad prælium.

Et agitatores consopiti sunt. Verba Hebræica rectè de Chaldæis intelliguntur, de quibus & præcedentia, & sequentia sunt. In Hebræo est: *לְרַחֵם* quod proprie significat crapula, siue ebrietate capti sunt, siue comoti: indicaturque eorum impugnando ferocitas; quasi ebrij nihil timebunt, Sed quocunq; irruent, in gladios, & in mucrones strictos incurret, & ex omni parte ferient aduersarios. Ebrietas enim nihil timeat, sed vt ait quidam: *In prælia trudit inermem.* Propterea Lxx. Verterunt: Equites eorum tumultuabuntur. * At verba nostræ translationis Hieronymus, & Lyranus, & quidam alij de Assyrijs exponunt, nec video quomodo possint ad Chaldæos referri. Nec mirû, cû de duabus gētibus necessario loquatur Propheta id est, de obsidētib; & de obsessis, modo de hac, modo de illa verba facere. Quemadmodum iterum statim loquitur de Assyrijs. Recordabitur fortium eius, &c. Pro Agitatores in Hebr. est *מְרַחֵם* cum articulo. i. Abietes illæ, & per abietes intelligit fortes, vt etiam Hieronymus exposuit, id est, illi, qui quodam terrere alios solebant altitudine, & fortitudine sua. Hieronymus vertit: Agitatores, nec legendum est: Agitatores eius, vt male habent codices quidam, sed tantum: Agitatores, vt adnotauit Rupertus, & in Hebræo, atque apud Hieronymum videmus. Agitatores autem ipse exponit fortes, siue Agitatores currum intelligi velit, siue equorum, vt Lxx. Qui verterunt Equites, vtrumque bellatores, & pugnaperitos significat, vt apud Homerum *γέρον ἰππιλάτα Πηλεὺς*, id est, equorum agitator Pelcus, hoc est fortis, & pugnaperitus. Assyrij igitur ante fortissimi, & terror nationum consopiti sunt, id est, videntes ferocitatem, & apparatus Chaldæorum timore torpebunt, attoniti, & exanimati spectabunt, nec magis ad se defendendum erigentur, quam si ebrij, & sine sensu iacerent.

49

Eleganter autè vtitur vocabulo, quo, & illorum torporè, atq; inertiam, seu potius exanimationem declaret, & eos pro superbia sua puniri, atq; humiliari à Deo demonstrat. Nā ebrij siue consopiti dicuntur illi, qui multum biberūt de calice iræ Dei, id est, vehementer pro peccatis suis, afflicti sunt: vt Thren. 4. Ad te quoq; perueniet calix, inebriaberis, atq; nudaberis. Hab. 2. Repletus est ignominia pro gloria, bibe tu quoq; & consopire, circumdabit te calix dexteræ Domini: vbi pro consopire est idem verbū in Hebræo, Psalm. 39. Ostendisti populo tuo dura, potasti nos vino consopitionis. Heb. *לְרַחֵם* quod ab eodem verbo deductum est. Hieronymus: Vino consopiente. Itaque cū dicit: Et agitatores consopiti sunt, non aliud est, quā si diceret: Dum hæc fiunt à Chaldæis, illi qui fortes erant olim, torpebunt, & iacebunt quasi vino consopiti.

In tmeribus conturbati sunt. Redit ad Chaldæos. Hieronymus: Tanta est multitudo venientium, vt commissum agmen sit in itinere, & discerni nequeat, &c. Sed aliter etiam interpretemur. Tanta erit multitudo Chaldæorum, vt mutuo se se milites impediunt in itineribus, & ordo militaris agminum perturbetur. Lxx: In exitibus confundentur currus. Et hoc est quod continuo dicit: *Quadrige collisæ sunt in plateis*, id est, dum viam non reperiunt, præ multitudine collidentur inter se, neque id quidem in angustiis vijs, sed in ipsis plateis. Collidetur autè nõ significat, Fragent, Sed concurrēt inter se, Lxx. *συμπελάσονται*, id est, concurrēt inter se, vnde didicē sunt. Symplegades insulæ quas concurrere finxerūt poetæ.

Aspectus eorum quasi lampades. Vt ante visu aduersarios terreāt, sicut ait Hier. quā mucrone prosterhāt. Describitur ferocitas Chaldæorū iratorū in Assyrios: videt enim sepe ex iratorū vultu ignis, p dire, vt apud Virg. *Hic agit ur furij, totoque ardentis ab ore*
Scintilla absistunt, oculis micat acerbis ignis.
Et de Hectore in Græcos irruete Homerus.

— ἴδ' ἄλ' εἰ ὄσσε
λαμπεσθῆναι βλασφησῆναι ὑπὸ φροσίν. Hoc est.
— At ei oculi.

Splendebant terribilibus sub supercilijs. Et de Agamemnone.

ὄσσε δὲ εἰ ὑπὸ λαμπετοῦ ἀντιέστην. Hoc est.
Oculi autem ei igni luceti similes erant.

Atq; hoc est qd ait Dauid Psalm. 17. Ascēdit fumus in ira eius, & ignis à facie eius exarsit.

C Quasi

50

12. Ænei.

15. Iliad.

Iliad. 1.

9. Encid.

11. Iliad.

Quasi fulgura discurrentia. Discursus celeritatem significat, quae cum magna fortitudine coniuncta esse solet. Fulguribus autem assimilatur Chaldaeos propter splendorem armorum radiantium, ut Virgilius:

Clypeoque micantia fulgura mittit. Et Homerus de eodem Hectore.

πᾶς δ' ἄρα χαλκῶ λαμρ', ὄστε στεροπῆ παρὸς Διὸς ἀγριόχοιο.

Totus autem aere fulgebat tamquam fulgur Iouis patris Aegiochi.

Hic autem splendor magnum terrorem incutit hostibus, cum hac celeritate coniunctus, ideoque aptissime usus est nomine fulguris, quod lucet, & discurret celeritate, & terret, ut Psal. 17. Fulgura multiplicauit, & conturbauit eos. Hab. 3. In luce sagittarum tuarum ibunt, in splendore fulguratis hastae tuae.

Recordabitur fortium suorum. Hieronymus: Tunc recordabitur Assur fortium suorum, qui in itineribus corruerunt, & ascendet velociter muros Niniue, ac propter obsidionem longissimam ad depellendos aestus preparabit umbracula, &c. id est, Gemet rex Assyriorum, & mirabitur deesse suis pristina fortitudinem. Qui cum properauerint, ut hostes repellat, & feriat, in ipsa via occidetur. Alii muros ascendent, ut vicinos iam magis hostes arceant ab vrbe. Sed ita constanter obsidionem Chaldaei custodiet, ut necesse sit Assyrijs in ipsis muris umbracula parare, contra frigoris, & aestus iniurias, semper enim necesse erit in muris manere. Vbi nos habemus umbraculum, Lxx. verterunt, Propugnacula, ut intelligamus simul esse umbracula, & propugnacula, id est, parari non solum ad temporis iniurias, sed etiam ad regendum se a telis hostium.

Portae fluuiorum aperte sunt. Hieronymus portas fluuiorum intelligit portas Niniues, quae ad instar fluuiorum habebat ciuium multitudinem, ut sit sensus: Apertae sunt portae, & capta est vrbs. Lxx. verterunt: Portae vrbium aperte sunt; non quod vlla esset in Hebreo nominum similitudo, sed quonia viderunt fluuios hoc loco figurate poni. Optime ergo intelligemus, & de ceteris vrbibus finitimis expugnatis a Chaldaeis, & de ipsa Niniue, per cuius portas innumeri ciues prodire solebant, quasi aquae copiose fluuiorum. Et conuenit recte cum eo, quod sequitur: Et Niniue quasi piscina aquarum aquae eius. Cum enim piscina rupitur, aquae magno impetu hac, illac effluunt.

Et templum ad solum dirutum est. In Heb. est

727 quod templum sapere significat. Vnde & pars templi quae coniuncta erat Sancto Sanctorum vocatur 727. Significat igitur templum Nefroch, (ut ait Lyranus) quod apud Assyrios erat in magno honore, in quo Sennacherib adorabat, cum occisus est a filiis. In quo cetera etiam templa intelligit, nam cum ne maximo quidem, & celeberrimo templo paritur ab hostibus, multo minus parci solet minoribus. Cum autem templa in ciuitate eueruntur, a quorum iniuria religiosus abstinere solet, etiam domus ceterae euerse intelliguntur. Ita intelligendum est illud Hamos. 7. Et comedit simul partem, id est, templum, Et c. 9. Percute cardinem, scilicet, templi. Sed quonia hoc nomen etiam palatium significat, Lxx. verterunt; Et cum eis multi. Et regalia conciderunt, quod in eundem sensum redit.

Et miles captiuus abductus est. Magna ex hoc loco nouis interpretibus cum Hieronymo dissensio, & contentio: nam pro: Miles in Heb. est 727 quo nomine Hebraei recentiores, & Chaldaei reginam significari contendunt, vel quod nomen proprium sit reginae, quae tunc erat Niniue, vel quod nomen commune sit significans assistentem, id est reginam, quae assistit regi, quomodo Psal. 44. dicitur: Assitit regina a dextris tuis. Confirmat hanc interpretationem, quod sequitur: Et ancillae eius minabantur gementes, ut columbae. Cuius enim sunt ancillae, nisi reginae? Adde quod in Hebreo est, captiua abducta est. Sed nos, nisi errare malumus, in verborum significatione veteribus potius assentiamur, quam nouis, dicamusque 727 nomen esse femineum deductum a verbo 727 quod significat stare, & in coniugatione, Hiphil stare fecit, quo intelligitur id, quod facit, ut aliquid stet, aut per quod alia stant. Hoc docent Lxx. qui verterunt, in fundamentum, siue substantia, nam per fundamentum alia stant. Ideo Leo Hebraeus vertit: Munitio firmissima. Et quonia per milites vrbes stant, atque conseruatur ab hostibus, eleganter Hieronymus vertit: Et miles captiuus ductus est. Non placet hoc nouis Hebraeis. Quid mea? Placuit Lxx. interpretibus, placuit doctioribus Hebraeis, quos secutus est Hieronymus, & quibus notior erat vis, proprietateque verborum. Etenim Hieronymus postquam haec verba explanauit, subiicit: Haec iuxta Hebraicam traditionem. Milites autem intelligit, qui in praesidio erant, & in vrbe semper manebant, ut illam tuerentur; aut milites praetorianos,

qui

qui regem custodiebant. Ab eodem verbo deducitur 727, & 727 quorum primum significat aciem militum, & cum cuius opera stat populus, alterum aggerem, turrim, stationem militum, vel similem munitionem. Femininum autem esse 727 indicant verba Hebraea, quae sequuntur, vnde maxime nominum genera cognoscuntur a quod Hebraeos. Quid sit autem, & ancillae eius minabantur, modo dicam.

Et ancilla eius minabantur, Ancillas Hieronymus Theodoretus, Theophylactus, & Rupertus minores vrbes interpretantur, quae Niniue parebant, id est, habitatores vrbium illarum gementes ante ora victorum ducebantur in captiuitatem: tantusque terror erit (ut ait Hieronymus) ut ne in singultus quidem, & vlulatus erumpat dolor, sed tacite intra se gemant, & obscuro murmure deuocent lacrymas in morem musitantium columbarum. Eius autem subaudiendum est Niniues, de qua dixit: velociter ascendent muros eius. Murmurantes, id est, exiguum murmur edentes praetimore. Lxx. Loquentes in eordibus suis. Hieronymus, & Rupertus etiam in ancillis intelligunt feminas Niniuitarum. Habetque id magnae miseracionis emphasin, quod nobiles olim & primariae feminae iam ancillae vocentur, & ut ancillae in seruitutem ducantur. Vterque sensus satis aptus est, nec admodum diuersus ab altero, & scriptura vtroque modo vtitur nomine ancillae, vtnon solum mulierem significet, sed etiam ciuitatem, quae alteri seruit, & parat. Vt. i. Mach. 2. de Ierusalem: Quae erat libera, facta est ancilla.

ALLEGORIA.

Ascendit, qui dispergat coram te. Mundum alloquitur, contra quem Christus ascensus est, id est, pugnaturus, gladio videlicet verbi sui, cum venerit, ut iudicet omnia. Ipse mundo vidente, & stupente disperdet omnia regna, & omnem principatum: & custodiet obsidionem, id est, firmiter obsidebit hostes suos, donec capiat; obsidebit autem virtute sua, cuius vim nullus effugere poterit, nullumque auxilium habebit, neque ab Oriente, neque ab Occidente, neque a desertis montibus, quonia Deus iudex est. Contemplare nam, cito vibebis filium hominis venientem in nu-

be cum potestate magna, & maiestate. Collige vires, coge exercitus tuos, ut videas an tanta potentia possis resistere. Etenim sicut Dominus olim vindictam sumpsit de ijs, qui suum populum vexauerunt, ita etiam in fine mundi sumet de ijs, qui persecuti sunt Israel Dei, id est, sanctos, & electos, & memoriam eorum delere conati sunt. Clypeus fortium eius ignitus. Fortes eius sunt nobilissimi, quique angeli, qui descendunt cum filio hominis, & in principibus Clypeos aureos ferentibus indicantur. Et ipsi quatenus terrore magno erunt impijs, neque ab eis vlllo modo offendi poterunt, recte Clypeos aureos gestare dicuntur. * Viri exercitus in coccineis, sunt sancti apostoli, & apostolicae vitae imitatores, qui nobilitate inter ceteros, & dignitate eminent, & cum iudice iudicabunt, de quibus dictum est, Nobilis in portis vir eius, quando sederit cum senatoribus terrae. Qui in coccineis sunt, quia caritatis igne flagrant, & multi ex eis sanguinem pro Christo fuderunt. Et quia corpora eorum splendorem mirabilem habebunt, quo & ipsa pulcherrima videbuntur, & aduersarios terrebunt, addit. Ignea habent currus in die preparationis eius. Nam in habentis phaleras, & equorum ornamenta significari diximus, equi autem corpora sunt. Agitatores conspiciunt, quia illi, qui potestate in mundo, & fortitudine praestabant, stupebunt subita rerum mutatione, & timore. Iacebunt, ut ebrijs, quando venerit dies Domini super omnes cedros Libani sublimes, & erectas, & super omnes quercus Basan. Turbatio in itineribus, & collisio quadrigarum multitudinem significat angelorum & sanctorum contra impios irruentem. De quibus merito dicitur. Aspectus eorum quasi lampades, quasi fulgura discurrentia. Nam sicut est in libro sapientiae: Fulgebunt iusti, & tanquam scintillae in arundinetis discurrent: iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus illorum in perpetuum. Tunc mundus recordabitur fortium suorum, & mirabitur illos trepidare, & stupere, ruent ex eis multi, alij muros ascendent, id est, omnem euadendi ex periculis rationem tentabunt: praeparabunt umbracula, id est, loca tutiora quaerent, vbi se abscondant. Sed tandem nihil eorum conatus proficiet, ciuitates, & templa siue regiae eorum euertentur, milites captiui

36

Prou. vii.

Isa. 2.

Sap. 3.

57

Sap. 5.

58

Ioel. 2.

Sap. 5.

Luc. 21.

Apoc. 16.

59

ducentur, id est, omnes eorum munitio- nes, omnia praesidia capientur, & nobiles olim, ac delicati gementes, & moesti in eter- nam mittentur captiuitate. Possumus haec omnia, non tam de ipso iudicij die inter- pretari, quam de tempore, quod paululum iudicium praecedet, vt pugna illa describa- tur, quae est apud sapientem, quia orbis ter- rarum cum Christo pugnabit contra infen- satos; & corporeae creaturae portentis inu- sitatis retrebuat impios. Et accipiet, inquit, armaturam zelus illius, & armabit creaturam ad ultionem inimicorum. Induet pro tho- race iustitiam, & accipiet pro galea iudicij certum. Sumet scutum inexpugnabile equi- tatem, acuet autem diram iram in lanceam, & pugnabit cum illo orbis terrarum con- tra infensatos. * Fortes eius sunt caeli, & stellae, qui colore quodam sanguineo cõte- gentur, sicut ait Ioel: Sol conuertetur in te- nebras, & luna in sanguinem, antequam ve- niat dies Domini magnus, & horribilis. Praeterea, vt aureus clypeus ignes videtur eiaculari, ita tunc ignes crebri decident de caelo, sicut ait Sapiens: Ibunt directe emis- siones fulgurum, & tanquam à bene cur- uato arcu nubium exterminabuntur, & ad certum locum insilient. Viri exercitus sunt elementa, quae in coccineis dicuntur esse, quia terra sanguine interfectorum rube- bit; Surgent enim gens contra gentem, & regnum aduersus regnum, multi quoque Sanctorum interficientur. De aqua verò le- gimus in Apocalypsi: Et secundus angelus effudit phialam suam in mare, & factus est sanguis tanquam mortui, & omnis anima viuens mortua est in mari. Et tertius effudit phialam suam super flumina, & super fontes aquarum, & factus est sanguis. Aer verò totus igneis exhalationibus, & fulgu- ribus rubebit. Quare merito dictum est: Et pugnabit cum illo orbis terrarum contra infensatos. Et sicut modo ait Propheta. Quadrigae collisae sunt in plateis, id est, con- current inter se: ita dictum est in libro Sa- pientiae: Excandescet in illos aqua maris, & flumina concurrent duriter. Cetera iam exposita sunt.

TROPOLOGIA.

Anime quoque, quae recessit à via iusti- tiae, recte dicimus. *Ascendit qui dispergat coram re*, ascendet enim contra eam Christus per mortem; & disperget, ac perdet omnes eius delicias, & quidquid voluptatem afferre so-

lebat, auferet, vt nihil secum afferre possit, hinc decedens. *Contemplare viam*, id est, saepe de morte cogita, in omnibus operibus tuis, memorare nouissima tua, & in aeternum non peccabis. Considera vitam istam viam esse mortis, & quo magis aetate prouche- ris, eo propius accedere ad exitum. *Conforta lumbos*, vt pugnare possis cum tentationi- bus periculosis, & varijs, quae tunc te ado- rientur cum dolore amissionis carorum, cum morbi labore, cum terrore imminen- tis iudicij. *Robora virtutem valde*, ne tunc vin- caris, coge exercitum virtutum, vt tunc sis aduersarijs terribilis quasi castrorum acies ordinata. Nos otio languemus, & oscita- mus, quasi virtute nulla opus sit in die mor- tis, quasi nulla futura pugna sit, aut cum car- ne, & sanguine nobis esset colluctatio, non aduersus principes, & potestates, aduersus mundi rectores tenebrarum harum, con- tra spiritalia nequitiae in caelestibus. Roboremus virtutem valde, instruamus in no- bis virtutum aciem, quarum dux, & regina sit caritas, peramus per orationes praesidia, ne deseramus in tempore malo. * Huius- modi autem homines multis naturae doti- bus praestates, omnibusque ad superbiam, & ad voluptates abutentes, saepe etiam an- tetempus rapit Deus ad aeterna supplicia, sed neque ipsi, neque alij, cur rapiantur, intel- ligunt. Rapiuntur autem, quod exemplo virtutem impugnant, moresque corrumpunt multorum, & tanquam pestes que- dam rerum publicarum omnia depopula- rentur, sicut scriptum est: Viri sanguinum, & dolosi non dimidiabunt dies suos. Qui sunt magis viri sanguinum, quam qui san- guinem animarum effundunt, quas suo san- guine Christus comparauit. Qui magis do- losi, quam qui Christiano nomine Christum insectantur, & mores Christianos, perden- tes eos, pro quibus Christus mortuus est? Et cum turpitudinis suae multos habuerint imitatores, laerantur, & superbiunt aduersus Iacob, & aduersus Israel, id est, tam aduersus eos, qui in veritate, & sanctitate permanserant, qui intelliguntur in Iacob, hoc est, in duabus tribubus; quam aduersus eos, qui partim Deum, partim idola seculi colebant. Vtrosque enim hi vastatores dissiparunt, & bona eorum opera corruperunt, quasi pro- pagines quasdam vitium, quas in coramini- mis verus Noe vir agricola, qui plantauit vineam, id est, Christus plantauerat.

Propterea

61

61

62

Propterea ait: *Quia reddidit Dominus super- biam Iacob, &c.* Milites autem quos affert Christus, vt mortem praeanant, & Niniuen hanc dissipet, illi sunt, de quibus ait Dauid: Circumdederunt me dolores mortis, & tor- rentes iniquitatis conturbauerunt me. Dolo- res inferni circumdederunt me, praecoepa- uerunt me laquei mortis. Hi sunt fortes eius adeo terribiles, vt igne eiaculari esse se videantur, atque ita tecti esse, vt nullo modo possint laedi, ac repelli. De his ait. *Clypeus fortium eius ignitus.* Viri exercitus sunt morbi, homines ad mortem pertrahentes, qui quonia interfe- ctiores sunt, iure dicuntur esse in coccineis. Equi, quibus morbi vehuntur, sunt incom- positi humores, atque discordes, quorum habent, siue phalerae igneae dicuntur, quia extrinsecus etiam febribus corpora incen- dunt, & horrenda mortis signa proferunt: quibus omnibus perturbantur etiam for- tes, & haerent mentis, atque consilij inopes, quasi consopiti ebrietate. Et quonia ma- gna est horum militum multitudo, & dolo- ribus multis, atque sollicitudinibus varijs ani- mam implent, & nullum in ea locum va- cuum relinquere videntur, sed alteri alteris ob stare, & terrent maximè, nimiaque cele- ritate per animam discurrunt, & oculos men- tis perstringunt, recte ait: *In itineribus turba- ti sunt, quadrigae collisae sunt in plateis. Aspectus eorum quasi lampades, quasi fulgura discurren- tia.* * Eo tempore agnoscit homo suam im- becillitatem, & pristinam requirit fortitu- dinem, & vitam tueri conatur, omniaque medicinae praesidia perrenat. Sed aperiun- tur portae, quibus mors intret, & templum ad solum diruit, id est, rationem, mentem- que peruerit, vt sui compos non sit. Milli- tes abducuntur, id est, vires omnes cor- poris profligantur. Ancillae autem quae sunt, nisi omnium sensuum instrumenta, quae hebescunt, & paulatim amittuntur: Li- cet quoque haec omnia, & quidem valde proprie, ad stragem anime referre, quam Deus dedit in desideria cordis sui, & in re- probum sensum. In hanc ascendit verus Na- buchodonosor flagellum, siue malleus Dei, id est, Diabolus, qui dispergat paulatim bo- na opera, quae remanserant, atque virtutes. Milites eius sunt fortissimae quaeque pecca- torum tentationes, quae ignem esse emit- tunt, & ardore concupiscetiae animam im- plent, atque hoc clypeo se tegunt, vt secu- re possint nocere. Fortes eius sunt noxio-

rum amicorum dicta, atque facta, quae ad omne flagitium animam adducunt, & in coc- cineis sunt, quia sanguinolenta sunt, atque mortifera. Cetera ex ijs, quae dicta sunt, fa- cile exponetur. Sed anima si capi non vult, ex alta specula contempletur viam, qua ven- tury sunt hostes, consideret, quibus capi so- let, & quibus Diaboli artibus illa vincatur, illa enim est via hostium. Confortet lum- bos, pugnet fortiter, & vim affectui suo inferat, roboret virtutem vsu Sacramento rum, ieiunijs, lectione vtilium librorum, & seruatorum Dei colloquijs, ac exhortationib.

HISTORIA.

Et Niniue quasi piscina aquarum. Niniue ple- na erat aquis, id est, multitudine ciuium: nam aquae multae populi multi. Apoca. 17. Aquae quas vidisti, vbi meretrix sedet, po- puli sunt, & gentes, & linguae. Sed sicut si piscinam rumpas, eique obicem tollas, sta- tim magno impetu fluunt aquae; ita ciues Niniues, cum urbem capi à Chaldaeis vide- rent, pugnae obliti, quacunq; potuerunt, fugae se dederunt, sicut statim ait: *Ipsi verò fugerunt.* Chaldaeus, & recentiores vertunt: Et Niniue quasi piscina aquarum à diebus, id est, ex multo tempore. Ortus est error, vnde alij multi nascuntur, id est, ex punctis additis ab Hebraeis, ipsi enim scribunt, *וַיִּמְנַח* quod sonat, A diebus, cum sit scribendum *וַיִּמְנַח*. Sicut planè indicant ante Hierony- mum L x x. qui verterunt: *ὁς νοῦν μὴ βίβωται ἰδὲ τῶν τὰ ὕδατα ἀπὸ τῆς*, id est, sicut piscina aquarum aquae eius. Etenim sicut dicunt Hebraei *וַיִּמְנַח* id est, aqua, ita geminata dictione idem significantes dicunt *וַיִּמְנַח* Exhod. 7. Tolle virgam tuam, & extende manum tuam super aquas Aegypti. Et postea: Nō enim poterant bibere de aqua fluminis. Idem vides- mus, Numer. 20. Threno. 5. Dan. 12. & ali- bi saepe.

State, state. Vox mihi videtur Prophetae fugam Niniuitarum visione prophetica conspicientis, sicut & quae sequitur. Diripite argentum, eiusdem Prophetae vox est. Ait ergo, State viri, cur fugitis? cur urbem, & domos vestras deseritis? *Et non est qui reuertatur.* id est, ita trepidabant, vt nihil eos à fuga reuocare possit.

Diripite argentum. Diripite, δ Babylo- nij urbem, quā vobis tradidit Deus. Quod autem addit: *Et non est finis diuitiarum ex omni-*

63

64

bus vasis desiderabilibus: hyperbolicè dictum est, ad significandum diu eos direpturos, antequam finem inueniant diuitiarum antiquissimè, & locupletissimè ciuitatis, quasi dicat, vt Hieronymus ait: Non est finis diuitiarum, & supelletilis, & vasorum, quæ in Niniue condita sunt, nec potestis tantū rapere, quātum ad diripiendum illa se præbebit, &c. Inuenietis infinitas pene & inexhaustas diuitias in omni genere vasorū pretiosissimorum, hæc enim vocat desiderabilia, vt diximus Hof. 9. num. 7.

Dissipata est, & scissa. Hieronymus: sub metaphora captiue mulieris Niniue dissipata, scissa, lacerata describitur, &c. Tribus verbis idem significantibus exprimit eius direptionē ad amplificationē, vt solent Hebræi.

Cor tabescens. Hebræo. *דבב*, à verbo *דבב*, quod est dissoluere, aut liquefacere. Cor sedes audaciæ est, quare cor dissolutum, aut languens, aut tabescens, aut liquefactū, vehementem timorem, & deiectionē animi cum magno dolore coniunctā indicat. Quæ omnia solent sæpè significari hoc verbo *דבב* Iosue. 2. Et hæc audientes pertimimus, & elanguit cor nostrum. Et cap. 7. Pertimuitq; cor populi, & ad instar aquæ liquefactum est. 2. Reg. 17. Et fortissimus quisque, cuius cor est quasi leonis, pauore soluetur. Isa. 13. Propter hoc omnes manus dissoluentur, & omne cor hominis contabescet, & conteretur.

Et dissolutio genicularū. In genu robur cruris est ad incessum, atque ad cursum, & ad erectionem iacētis corporis: quare genuū dissolutio, aut tremor imbecillitatis indicium est, & defectio virium. Iob. 4. Vacillantes confirmauerunt sermones tui, & ienua tremētia confortasti. Isa. 35. Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Heb. 12. Propter quod remissas manus, & soluta genua erigite. Vtrumque Homerus breuiter expresit: mira est enim, vt ante dixi dictionis similitudo in prophetis, & in poëtis.

4. Odif.

Iliad. 15.

5. Æneid.

Ως φάτο, τῆς δ' αὐτῆς λυτο γούναϊ, καὶ φιλῶν ἦτρον, id est *Sic locutus est: Huius autem ibi dissoluta sunt genua, & carum cor.* Et de Hectore.

δ δὴ πολλὰν Δαναῶν ὑπὸ γέναν' ἔλυσε, id est. *Qui multorum Græcorum genua dissoluit,* hoc est, multis vires ademit, quod est, multos occidit. Et alter Homerus.

Sed raris trementi Genua labar, vastos quatit æger anhelitus artus.

Cor dissolutum aut tabescens.

65 Genua dissoluti.

Et paulò post.

Assillum fidi aequales genua agræ trahentem, Iactantemque vtroq; caput, &c.

Et defectio in cunctis renibus. Diximus num. 41. in lumbis esse magnam partem roboris animalium, vnde lumborum, aut renū defectio, magnam defectio nem virium indicat. * Sed vt hoc rectè intelligatur, vim vocabulorum obseruemus. *ὀσφύς* quo vocabulo sæpè vtrūtur Lxx. interpretes, & à Latinis interpretibus vertitur lumbus, seu lumbi latius patere videtur, quam lumbi. Significat enim & inferiorem spinæ partem inter dorsum. & os sacrum, vertebris quinque constantem, vt est apud Galenum libro. 12. de Vsu partium, cap. 12. quæ non propriè lumbus dicitur. Lumbi enim carni videntur esse, non ossi, & duo sunt, eamque spinæ partem inferiorem, ex vtroque latere obsident. Inde lumbi semper dicunt Latini, potius quam lumbus, quia duo sunt, & Hebræi duali numero *דבבין*: quod satis indicat Horatius, cum de iumento ait:

Māica cui lumbos onere viceret, ac eques armos.

Renes summis lumbis intrinsecus adherent. Et quoniam tres hæ corporis partes, valdè inter se coniunctæ sunt, sæpenumero vocabula permutantur, & quod vnius est, alteri tribuitur. Nam vis animalium nõ tam est in lumbis, quàm in illa parte spinæ, quæ dicitur *ὀσφύς* cuius vertebræ, si magno ictu dissoluantur, animal valdè infirmum, & imbecillum redditur. Sæpè etiam sine villo ictu hoc accidit in magno timore, læsa enim facultate animali motrice, partes inferiores, quæ spinali medulla reguntur, læduntur, & imbecillæ fiunt quia facultas animalis motrix, siue sensifica, ad eas partes imbecilla peruenit; vnde fit, vt neque possint rectè sentire, neque moueri. Est igitur defectio in renibus defectio in ijs, quos magis propriè vocari lumbos diximus, quos medici musculos lumborum vocant, nam plerumque quinque illæ vertebræ cum musculis, & renibus lumbi appellantur. Adde quod paulò ante dixit, Cor tabescens. Corde autem tabescente necesse est vitalem facultatem, quæ ex eo oritur, & per arteriam magnam, ad inferiores partes deferretur, languescere, atque ita defectio, & imbecillitas, in omnibus illis partibus necessario fit. Deinde sedes libidinis non est propriè in lumbis, sed renibus tribuitur, & lum-

66

Lumbi.

1. Scem. 6. Renes.

bis,

bis, quoniam vasa seminis, quæ præparantia dicuntur, tam venosa, quam arteriosa à regione renum per lumborum partem internam deferuntur. Vnde non desunt, qui renes dictos velint à *ρεῖν*, id est, fluere, quod inde obscænus humor defluat. Ponitur tamen defectio renum pro defectio ne virium, & defectio lumborum, siue lumbifragium, vt Plautino vtar verbo. Et lumbis tribuitur libido, & multa iuvismodi, quæ subiectis exemplis perspicentur, & exempla ipsa elucidabuntur. Dan. 5. * Tunc facies regis commutata est, & cogitationes eius cõturbabant eum, & compages renū eius soluebantur, id est, vertebræ illæ inferioris spinæ. Eze. 29. Et inuitentibus eis super te comminutus es, & dissoluiti omnes renes corum, id est, vires eis abstulisti. Psalm. 37. Quoniam lumbi mei impleti sunt illusionibus, id est, renes mei impleti sunt illusionibus, id est, vires eis abstulisti. Fortitudo eius in lumbis eius. Hebr. 7. Adhuc enim in lumbis patris erat, *ἐν τῇ ὀσφύϊ*. Videmus ergo quàm graphice describat Nahum trepidationem Assyriorum.

Et facies omnium sicut nigredo ollæ. Præ magnitudine metus eorum facies exustæ, & pallore deformes erunt, vt ait Hieronymus Ioc. 2. Omnes vultus redigentur in ollam, quod suo loco iam exposuimus. Isa. 13. Vnusquisque ad proximum suum stupebit, facies combustæ vultus eorum.

Vbi est habitaculum leonum. Irridet Niniuen captam, leonesque vocat reges Assyriorum propter potentiam, & crudelitatem, qua cuncta vastabant, leunculos vero illorum filios. Eze. 19. Et tu assume planetum super principes Israel, & dices: Quare mater tua leana inter leones cubauit, in medio leunculorum enutriuit catulos suos? & eduxit vnum de leunculis, leo factus est, & didicit capere prædam, hominemque comedere, &c. Ideo Niniuen intelligit cum dicit: Cubile, & pascua leonum, quod regia esset Assyriorum.

68

Ad quam iuit leo vt ingrederetur illuc catulus leonis. Leonem regem Assyriorum intelligo, cum Theodoro, Theophylacto, Lyrano, & alijs, non Nabuchodonosor. Commemorat enim huius leonis rapinas, pro quibus eum quoque diripiendum esse prædicit: quod manifestum est de Assyrio rege dici aduersus quem nunc propheta est, non de Babylonio. Deinde quoniam leonem iam vocauerat regem Assyriorum, leo

autem in alterius leonis cubile transire nõ solet depradandi causa: Si autem nunc leonem vocet Nabuchodonosor, dicit eum ingressum esse in cubile alterius leonis, vt depradaretur, quod allegoriæ, siue similitudini non conuenit. Est ergo sensus: Vbi est cubile illud leonum, & illa pascua in quæ se recipere solebat leo ille magnus, id est, rex Assyriorum cum catulis suis, & tantæ erat fortitudinis, vt neminem timeret, neminem haberet, qui terrere, aut impedire posset.

Leo cepit sufficienter catulis suis. Hic leo cuncta rapiebat olim, & implebat cubile suum rapinis. Cepit quantum voluit filijs suis, & leonis suis, id est, vxoribus suis, & vrbē suā diuitijs omnium gentium cõplebat. Quod quam verum sit ostendit illud 4. Reg. 19. Vere Dominus dissipauerunt reges Assyriorum gentes, & terras omnium. Ita hæc omnia intellexit Chaldaeus, Vbi sunt habitacula regum, & sedes habitabiles principum, &c. Et postea: Reges afferunt rapinam vxoribus suis, & prædas filijs suis, cõplentq; thesauros suos rapina, & palatia sua expilatõe.

Ecce ego ad te. Phralis vstitatissima in prophetis cum Deus magnum, & certum, ac cito venturum supplicium comminatur, subaudiendumque est: Conuertar, aut veniam, vt puniam, aut quippiam simile Eze. 26. Ecce ego super te Tyre, & ascendere faciam ad te gentes multas, &c. 28. Ecce ego ad te Sidon, & glorificabor in medio tui. cap. 29. Ecce ego ad te Pharao rex Aegypti, draeo magne, &c.

Et succendam usque ad fumum quadrigas tuas. Usque ad fumum, id est, donec omnino absumantur, & penitus vertantur in fumum. In quadrigis autem etiam reliquum belli apparatus intelligit.

Leunculos tuos. Filios tuos gladio Chaldaeorum occidam. Et exterminabo de terra prædam tuam. Diuitias tuas ex multis, magnisque prædis collectas.

Et non audietur ultra vox nuntiorum tuorum. Quales ad obsidendum Ierusalem misit Senacherib. 4. Regum. 18. Non mittes iam nuntios, qui tributa exigant, aut tuo dominatui vrbes subijciant, deleberis enim, & tua potentia magna finietur.

ALLEGORIA.

Et Niniue quasi piscina aquarum, aquæ eius.

69 Ecce ego ad te.

Terrebuntur tot signis, & prodigijs habitatores huius mundi, & fugient huc, atque illic, nec poterunt præ metu in certo loco consistere. Adnotat autem Hieronymus, aquas Ninives non esse dictas aquas maris, aut fluminum, fontium, puteorum, sed piscinæ, in quam recipiuntur aquæ, quæ de cælo ceciderint, & antiquâ altitudinem amittentes in ima lapsæ sunt. Hi sunt, qui ex altitudine gratiæ deciderunt in ima peccata, id est, in auaritiâ, in carnis, ventrisque concupiscentiâ, siue ex altitudine dignitatis humanæ conditionis, in vitam belluarum lapsi sunt. *Diripite argentum, diripite aurum, &c.* Quantumuis laborât auari, & cupidi in reponendis diuitijs, & diligenter conseruandis, vniuersas diripiet exercitus Dei adueniens, & quæ superfuerint ignis, qui præcedet faciem iudicis, absumet: *Quam meritò autem dicat: Et cor tabescens, & dissolutio ieniculorum, &c.* illud indicat Lucæ. Et erunt signa in sole, & luna, & stellis, & in terris pressura gentium præ confusione sonitus maris, & fluctuum, arefcētibus hominibus præ timore, & expectatione, quæ superuenient vniuerso orbi. Cum autem ait: *Vbi est habitaculum leonum, &c.* mundus, & eius principes iridentur, qui pauperes sanctos opprimebant, & vexabant, omnia fati dictis intelliguntur.

TROPOLOGIA.

Aquæ Ninives, id est, animæ mundanæ, & peccatricis, quid sunt nisi consilia, & sapientia, & cogitationes eius, sicut est apud Salomonem: Sicut aqua profunda, sic consilium in corde viri: Et meritò aquæ piscinæ, quia cum olim de Deo essent, & de regno cælesti, postea in diuitias, & voluptates, & alia huiusmodi infima lapsæ sunt. Quoniam ergo ingruente morte turbatur anima, neque scit quo se vertat, sed effugere videntur omnia consilia, patiturque id quod scriptum est: Turbati sunt, & moti sunt sicut ebrius, & omnis sapiētia eorum deuorata est, ait: *Ipsi verò fugerunt: State, state, & non est qui reuertatur.* Idem patitur cum in eam irruunt vehementiores tentationes, & consilia, quæ olim de virtute sequenda ceperat, diffugiunt, & euanescent, nec potest fugiētia reuocare. In morte omnia bona sæculi, quæ amauerat, & multo labore quæsierat, amittit, & tabescit, ac tota tremitt terrore futuri iudicij. Ideo ait: *Diripite argentum, &c.* Aduersarij etiam potestates

in animam sibi indulgētem plenius irrumperēs omnia opera virtutum diripiunt, quibus illa ditari solebat, de quo in Haggæo scriptum est: Meum est argentum, & meum est aurum, dicit Dominus exercituum. * Atque ita dissipata, & dilacerata ducitur à demone, quo vult, cor eius tabescit, & genua dissoluuntur, & lumbi ad pugnam cum hostibus ad opera sancta aggredienda, & tota languescit, ac soluitur. *Et facies eius sicut nigredo ollæ,* quia semper trepidat, & bona sæculi, quæ vehementer amat, vehementer quoque, ne amittat, timet; & ad minima etiâ pauet. Alio præterea vehementiori metu cruciatur, quem multorū peccatorum conscientia incutit, cum sibi ipsi dicit: Imus, imus præcipites, & proximam se esse sentit incendijs gehennæ. Sed est & alia causâ, cur faciem habere dicatur sicut nigredinē ollæ. Olla igni admota naturæ colorem perdit, & tota nigrescit; at aurum vel argentum igne exercitū purius nitet, & gratius oculis est: ita peccatores tentationibus atri redduntur, & fœdi, iusti verò multo puriores, pulchrioresque euadunt. Cum in hæc mala deuenerit, rectè de illa dicitur: *Vbi est habitaculum leonum? &c.* id est, Vbi est anima illa, quæ olim habitaculum erat fortissimarum virtutum, fidei, sp̄i, charitatis, & contemptus sæculi, & abnegationis sui ipsius? Eadem erat pascua carulorum leonum, id est, magnorum operum, & fortium, poenitentia, victoria, castitatis, frugalitatis. * Ad eam veniebat leo de tribu Iuda, & cum Patre, & Spiritu sancto mansionem apud eam faciebat. Idem catulus leonis dicitur, quatenus semetipsum exinaniuit, & paruum fecit, assumens formam serui. Vel potius Pater leo dicitur propter regiam potestatem, & fortitudinem, & Christus catulus leonis, cui dictum est: Catulus leonis Iuda. Ad prædā Filius ascendisti. Cum Deus in hac anima mansionem faciebat, magnam in eam prædam recondebat catulis suis, id est, multitudinē magnam mirabiliū operū, vnde filij Dei alebantur exemplo, & confirmabantur, & leonæ, id est, Ecclesiæ instruebantur, & roborabantur. At iam mutata, & ad sæculi vanitatem conuersa comminatur: *Succendatque ad fumū quadrigas tuas.* Id est, ea, quibus in prælium ferri, & aduersarios terrefacere solebas, perire parias, penitusque consumi, vt solū ex illis fumus superfit. Huiusmodi

sunt

Luc. 21.

Prou. 20.

Psal. 106.

71

Hag. 2.

72

Prou. 6.

Orationis militat.

Iob. 1.

73

Gen. 4.

Psal. 50.

sunt ingenium acutum, eruditio, cognitio rerum spiritualium, eloquentia, splendor boni nominis, quæ amissa virtute pereunt, quia Deo non fructificant, & igne concupiscentiæ comburuntur, nec superest ex eis nisi fumus, id est, indicium quoddam bonorum operum, quibus ante lucebat, aut certè tenuis inanis gloriæ vapor, & fumus, qui non illuminat, vt ignis, sed denigrat. * Quidquid enim est in peccatore eruditio nis, & ingenij, & ceterorum naturæ, aut artis, atque industria ornamentorum, inutile est dum Deo non seruit, sicut ait Salomō: Homo apostata, vir inutilis. Apostatam autem vocat inobedientem, & recedentem à Deo. Quod autè nullius vtilitatis est, aut officium non facit suum, mortuū dicimus, vt manum mortuam, quæ non mouetur. Peribit etiam catuli tui, id est, filij tui, opera, videlicet, bona, & omnia, quæ congregaueras in animam tuam. Sed maxime calamitatis est quod sequitur. *Et non audietur ultra vox nuntiorum tuorum.* Quid enim sunt nuntij, nisi sanctarum gemitus orationū, quos ad Deum mittimus, vt pacem habeamus, & inueniamus quidquid nobis decet boni? Quando Sancti Iob res peribant, semper vix euadebat, qui nuntiaret, vt videlicet, maturè cæteris prouideret, quæ supererant. Hoc fit cum virtutibus paulatim pereuntibus, & nobis in bono opere tepescētibz, saltem relinquitur oratio, quam vt nuntium ad Deum mittamus, & cum miseriam nostræ certiorē faciamus, vt reddat quæ mortua fuerant, & confirmet cetera, quæ erant moritura. * At cum ab orando auertimur, & vox nuntiorum nostrorum non auditur, nihil nisi certum interitum expectare debemus. Quod antiquus hostis minimè ignoat, quos tepescere videt, ante omnia dat operam, vt vel tadio, & labore, vel occupationibus, vel desperatione quadam, vel specie humilitatis, ab oratione remoueat. Videt enim breuem, & valdè reparabilem eorū esse ruinam, qui orandi consuetudinem retinent: eos verò qui ab oratione desistunt, perinde facere, atque eos, qui in medijs fluctibz funē sibi è nauis proicctum abijciunt, & pugnare cum sequente tempestate malunt, quam funem apprehendere, quo in nauim pertrahantur. At de iusto nunquam orationis obliuiscēte scriptum est: Clamauit ad me, & ego exaudia eum. Cum ipso sum in tribulatione, eripiā

eum, & glorificabo eum. Et iterum: Auertisti faciem tuam à me, & factus sum conturbatus. Ad te Domine clamabo, & ad Deum meum deprecabor. Et de ijs, qui rabie ventorum, & magna tempestate iactantur: Et clamauerunt ad Dominum cum tribularentur, & de necessitatibus eorum eduxit eos. Et statuit procellam eius in auram, & siluerunt fluctus eius. Et latati sunt, quia siluerunt, & deduxit eos in portum voluntatis eorum. Vnde præclare Zacharias: Et effundam super domum Dauid, & super habitatores Ierusalem spiritum gratiæ, & precum.

CAP. III.

NAE ciuitas sanguinum, vniuersa mendacij dilaceratione plena: non recedet à te ruina. Vox flagelli, et vox impetus rotae, & equis feruentis, & quadrigæ feruentis, & equitis ascendentis, & micantis gladij, et fulgurantis hastæ, et multitudinis interfectæ, & grauis ruina: nec est finis cadaverum, & corruent in corporibus suis. Propter multitudinem fornicationū meretricis speciosa, et grata, & habentis maleficia, quæ vendidit gentes in fornicationibus suis, & familias in maleficijs suis: Ecce ego ad te dicit Dominus exercituum: & reuelabo pudenda tua in facie tua, & ostendam in gentibus nuditatem tuam, et regnis ignominiam tuam. Et proiciam super te abominationes, et cōtumelijs te afficiam, & ponam te in exemplum. Et erit: omnis qui viderit te, resiliet à te, & dicet: Vastata est Ninive: quis commouebit super te caput? Vnde quæram consolatore m tibi? Nunquid

Psal. 29.

Psal. 106.

Zachar. 12.

Eze. 24. Abac. 2.

Esa. 47.

melior es Alexandria populorum, quae habitat in fluminibus? aqua in circuitu eius: cuius diuitia, mare, aqua, muri eius. A Ethiopia fortitudo eius, et Aegyptus, & non est finis: Africa et Libyes fuerunt in auxilio tuo. Sed & ipsa in transmigrationem deducta est in captiuitatem: paruuli eius elisi sunt in capite omnium viarum, & super inchytos eius miserunt sortem, & omnes optimates eius confixi sunt in compedibus. Et tu ergo inebriaberis, & eris despecta: et tu quares auxilium ab inimico. Omnes munitiones tuae sicut ficus cum grossis suis: si concussa fuerint, cadent in os comedentis. Ecce populus tuus mulieres in medio tui: inimicis tuis ad apertione pendentur porta terrae tuae, deuorabit ignis uectes tuos. Aquam propter obsidionem hauri tibi, extrue munitiones tuas: intra in luto, & calca, subigens tene laterem. Ibi comedet te ignis: peribis gladio, deuorabit te ut bruchus. Congregare ut bruchus, multiplicare ut locusta. Plures fecisti negotiationes tuas, quam stellae sint caeli: bruchus expansus est, & auolauit. Custodes tui quasi locustae & paruuli tui quasi locustae locustarum, quae confidunt in sepibus in die frigoris: sol ortus est & auolauerunt, & non est cognitus locus earum ubi fuerint. Dormitauerunt pastores tui rex Assur, sepelientur principes tui: latitauit populus tuus in montibus, & non est qui congreget. Non est obscura contritio tua, pessima est pla-

ga tua: omnes qui audierunt auditionem tuam, compresserunt manum super te: quia super quem non transijt malitia tua semper?

HISTORIA.

Ve ciuitas sanguinum. Deslet Propheta peccata Niniues, & imminentem vastitatem, uti coeperat, vaticinatur amplissimis verbis, ut territa recedat a peccatis, & euadat vltionem. Sanguinem autem non solum pro homicidio, sed pro omni etiam peccatorum genere accipit, ut adnotauimus Hof. 4. nu. 3. Ergo ciuitas sanguinum est ciuitas valde sanguinolenta, hoc est, sceleratissima.

Vniuersa mendacij. Tota mendacia dedita, vel tota plena mendacij, Lxx. vniuersa mendax. In qua (ut ait Hieronymus) nulla veritas, sed omne mendacium.

Dilaceratione plena. Videlicet praedarum, ut ait Hieronymus, quae ex omnibus urbibus praedas deportasti, & dilacerasti. Lxx: Iniquitate plena. Aquila: Excernicatione plena. Symmachus, ἀποτομία πλήρης. id est plena sectione, vel crudelitate. Et in altera editione, μεδωνίας πλήρης. id est, plena sectionibus carnis, & frustis per membra concisis.

Non recedet a te rapina. Auara es, & crudelis, nunquam desistes depradari. Ideo Symmachus vertit: Vbi indefinens praeda est, Chaldaeus: vniuersa mendacij plena est, non desinet occisio. Itaque quamuis poterat & ita intelligi: Semper te hostes depradabuntur, donec omnino euertant: tamen propter hos interpretis prior sensus videtur praefendus.

Vox flagelli, & vox impetus roae. * Mira elegantia, & proprietate, ac maiestate verborum describit bellicum Chaldaeorum apparatus, & impetum irruentium, captiuitumque urbem. Hieronymus: Tā pulchra autem iuxta Hebraicum, & picturae similis ad praelium se praeparantis exercitus descriptio est, ut omnis meus sermo sit vilior, &c. Huiusmodi oratio a Cicerone in Partitionibus oratorij illustris dicitur, quae non res dici videtur, sed coram geri. Hac autem locutione, & similibus significatur id, quod dicitur, non solum aduentare, sed ferme etiam iam adesse, ut Mich. 7. Dies speculationis tuae: Et postea: Dies ut aedificentur maceriae tuae. Perinde est ergo, ac si diceret: Videor mihi iam audire vocem, siue sonitum flagelli,

gelli,

gelli, quo auriga equos ad cursum incitat, & sonitum rotarum currum magno impetu currentium, & equorum fremitum incursum, & quadrigae furentis, id est, vehementer salientis, (id enim significat חֲרָרָה hoc est vehementer concitata) & equitum ascendentium. Videor etiam audire sonum gladii micantis, id est, exacuti, & optime praeparati iam Assyrios cadentis, & hastae longelucantis, & splendorem quasi fulguris emittentis, & gemitus innumerae multitudinis cadentis, & grauis ruinae, id est, multiplicis ruinae, dum in omni loco multi moriuntur. Pro Grauis est חָבֵב ac si diceret: Multae ruinae, multae occisionis, nam חָבֵב significat grauare, & multiplicare. Chaldaeus: Et multitudine cadauerum; quod magis explicat, cum addit: *Nec est finis cadauerum.*

Et concurrent in corporibus suis. Assyrii dum se defendere parant, corruent in cadaueribus interfectorum suorum, praeter magna copia cadauerum.

Propter multitudinem fornicationum meretricis speciosa. Vniuersa haec mala venient propter multiplicem idololatriam Niniues, quae speciosa, & pulchra erat iuxta nomen suum, & totius orbis (ut Hieronymus ait) quem sibi subiecerat, colebat idola. Gratam autem dicit pulchram, & amabilem oculis hominum.

Et habentis maleficia. Id est: Magicis artibus, & maleficijs dedita. Haec enim plurimum erant in usu apud ethnicos.

Quae vendidit gentes in fornicationibus suis. Vendere, siue venundare significat libertatem alicui adimere, atque alteri in possessionem tradere, id enim quod venditur, penitus transit in potestatem ementis. Deut. 32. Nonne ideo quia Deus suus vendidit eos, & Dominus conclusit illos. Iudith. 7. Propter hoc vendidit nos Deus in manibus eorum. Psal. 43. Vendidisti populum tuum sine pretio. Inde dicitur saepe aliquis venundatus, ut faciat malum, cum traditus est in reprobum sensum, ut a peccatis possideatur. 3. Reg. 21. Eo quod venundatus sis, ut faceres malum in conspectu Domini; Et postea: Igitur non fuit talis sicut Achab, qui venundatus est, ut faceret malum in conspectu Domini. 1. Machab. 1. Et iuncti sunt nationibus; & venundati sunt, ut facerent malum. Docet ergo Niniuen non sibi soli nocuisse, sed suis etiam ciuitatibus, & multis gentibus, quas maleficia sua, & idololatriam suam docuit, quorum pec-

Vendo. Venundatus ut facit malum.

catorum causa etiam illa in potestate Chaldaeorum redacta, & capta sunt.

Ecce ego ad te. De hoc diximus. c. 2. nu. 69. *Et reuelabo pudenda tua in facie tua.* Perstat in metaphora mulieris meretricis, cuius grauisima ignominia est nudari coram omnibus, & irrideri, etiam ab illis ipsis, cum quibus fornicata est. Nec haec nudatio tantum irrisionis causa esse solet, sed etiam odij, & detestationis, tam propter turpitudinem ipsam, quam natura refugit, quam quod interdum corporis etiam vitia patent, quae prius latebant, Ezech. 16. Ecce, ego congregabo omnes amatores tuos, &c. Et nudabo ignominiam tuam coram eis, & videbunt omnem turpitudinem tuam. Ceterum nuditatem & ignominiam pro eodem accepit, quoniam ignominiosum est mulieri si nuda videatur. Est ergo sensus: Ostendam omnibus, quae sis, ut te omnes detestentur. In Hebraeo est: Reuelabo fimbriam, siue inferiorem partem vestimenti tui, super faciem tuam, id est, efficiam ut nuditas tua tota pateat ante sublati vestibus. Quare possumus accipere: In facie tua, pro in faciem tuam, id est super faciem tuam.

Et projiciam super te abominationes. Faciam, ut te omnes execrentur. Eodem pertinet quod sequitur: Et contumelijs te afficiam. Efficiam ut omnes te contumelijs, & conuicijs prosequantur, eum te despectam, & conculcaram viderint. Chaldaeus: Et projiciam in te abominationes, teque reddam execrandam.

Et ponam te in exemplum. Vindictae, scilicet, & maledictionis, ita ut quoties de magno aliquo supplicio, aut de insigni calamitate narrabitur, statim in exemplum adducaris; & quoties quis malum alteri imprecari vult, dicat: Faciat tibi Dominus sicut fecit Niniue. Num. 3. Det te Dominus in maledictionem, exemplumque cunctorum in populo tuo. Iere. 48. Eritque Moab in derisum, & in exemplum omnibus in circuitu suo.

Resiliet a te. Quasi obstupefactus tam insigni calamitate, ac refugiens, ne quomodo eius particeps sit, & ita non audebit progredi.

Quis commouebit super te caput? Commouere caput interdum irridentis est, ut Psal. 43. Possuisti nos in similitudinem gentibus, commotionem capitis in populis. Matth. 27. Pretereuntes autem blasphemabant eum mouentes capita sua, & dicentes: Vah, qui destruis templum Dei. Interdum est admi-

rantis

4

5

Mouere caput.

rantis illam calamitatem, & condolentis, Ierem. 18. Omnis, qui tranſierit per eam obſtupescet, & mouebit caput suum Iob. 16. Consolaretur & ego vos sermonibus, & mouerem caput meum super vos. Et cap. vlt. Et mouerunt super eum caput, & consolati sunt eum. Tale est illud apud Homerum:

Iliad. 17.

Κηίρας παλάτιον ἔδρ' ἠὲ μὲν ἔστω θυμῷ, id est. Moro capite in suo locutus est animo.

Atque ita nunc accipitur. Vnde Symmachus vertit; Quis lugebit cum ea? Lxx. Quis gemet eam? Chaldaeus: Quis condolebit tibi? Hieronymus: In Hebræo non habetur Caput, sed nos apposuimus, vt sensus manifestior fieret. In Hebræo est: Quis mouebit eis scilicet, caput. Ostendit autem Niniuen omnibus fuisse inuisam, & ideo neminem futurum, qui de illius ruina doleat, vt in vltimis verbis manifestius fit: Propterea nunc ait. Vnde quaram consolatorum tibi? Ac si dicat: Non inuenietur.

6

Num quid melior es Alexandria populorum, id est, Num fortior es tu, aut præstantior Alexandria vrbe magna, & populosa? Cur ergo non capiaris à Nabuchodonosor, sicut & illa capta est? Pro Alexandria populorum est *Πόλις ἡ πόλις*. Erat autem No vrbs magna, & metropolis AEgypti, quæ euerſa est à Nabuchodonosor, sed anno ab hac euerſione, ducesimo decimo quarto, ab Alexandro magno reedificata nomen ab eo accepit, & Alexandria dicta est. Hieronymus; Vt solent ceteri scriptores, nomine suorum temporum vsus est, & Alexandria dicere maluit, quam No. Amō autem non idolum, vt quidam putant, sed populos, & multitudinem significat, & c. Ieremias 46. cap. Vaticinatur hanc euerſionem. Ecce ego visitabo super tumultum Alexandria, & super Pharaonem, & super AEgyptum, & c. Et dabo eos in manum quærentium animam eorum, & in manū Nabuchodonosor regis Babylonis. Pro super tumultum Alexandria, id est, super magnam, confusam quæ multitudinem Alexandria, est in Heb. *אֲנִי אֶפְרַיִם לְאֵלֶיךָ*, id est, ad turbas, aut multitudinem populi de Alexandria. Eodem modo legitur Ezech. 30. Vbi habemus: Et interficiam multitudinē Alexandria, vbi Lxx. similiter verterunt: Multitudinem. Et Chaldaeus hic: An melior es quam Alexandria magna?

7

Quæ habitat in fluminibus. Describit situm Alexandria, vt ostendat illam natura fuisse

se munitissimam, vt merito possit hac ratione cum Niniue comparari, non quod maior fuerit, quam Niniue, cum Diodorus Siculus lib. 3. rerum antiquarum cap. 1. hæc scribat de Niniue. Verum cum superiores omnes gloria, & rebus gestis superasset (Ninus) vrbe quoque ingentē cedere statuit, cui par magnitudine, neque fuisset antea, nec esset futura. Et mox. Et sane spe sua nequaquam frustratus est, nulla enim postmodum vrbs tanto ambitu, tantave mœnium magnificentia constructa est. Quare errant qui urbem No maiorem Niniue fuisse credunt. Certe cum reedificata est ab Alexandro, multo minor Niniue fuit nam Ioseph. lib. 2. de bello Iud. cap. 16. longitudinem Alexandria triginta stadiorum esse affirmat, latitudinem vero non minus quam decem. Curtius libro. 4. ambitum murorum habuisse stadia octoginta scribit. Nos ex magnitudine animi Alexandri existimare possumus non minorem eam fecisse, quam antea fuerat. At ambitus murorum Niniue quadringenta octoginta stadia habuit, autem ibidem Diodoro, & vrbs ipsa (vt vidimus in libro Ionæ prophetæ) vrbs magna erat itinere trium dierum. Sed quamuis minor esset Alexandria quam Niniue, erat tamen natura multo munitior, & propterea dixit: Num quid melior es Alexandria populorum, id est, fortior, & munitior? Munitionem autem declarat his verbis: Quæ habitat in fluminibus, & sequentibus. Hieronymus, Describitur Situs Alexandria, quod super Nilum, & super mare: posita hinc inde aquis, & fluminibus ambiatur. Aquæ muri eius, hinc enim riuulo Nili, inde lacu Maræotico, ex alia parte maris cingitur Ioseph. lib. 2. de bello. c. 16. Munitur autem vndique aut incommensabili solitudine aut importuoso mari, aut fluminibus, aut cœnosis paludibus.

Cuius diuinitas mare. Cui mare præstat maximas diuitias propter merces omnis generis, quæ importantur.

Aethiopia fortitudo eius, & AEgyptus, & non est finis, id est, Præter munitionem loci ei. Habet ex omni parte fida auxilia. Aethiopia ei fauet, & auxiliatur, vt enim ait Mela lib. 1. cap. 9. AEgyptus Aethiopiam dorso contingit. Sunt autem regiones, quas commemorat Propheta, proximæ Alexandria. Nam vt ibidem scribit Mela, ipsa est in litore contermina Africa, ita vt quasi in

Alexandria ambitus.

Ambitus Niniue.

lon. 8

Situs Alexandria.

eius

eius præsidio positæ à natura videatur. Hieronymus: Quod autem AEthiopia, & AEgyptus, & Africa, & Libyes in præsidio eius sint, ipse situs prouinciarum, & vrbs ostendit. Ducuntur præterea gentes, quas dixit, iure consanguinitatis ad opitulandum Alexandria; nam Chus, à quo oriundi sunt AEthiopes, & Mesraim, à quo AEgyptij, & Phut, à quo Afri (quibus nominibus etiam in appellatione istarum gentium, Propheta vsus est) fratres fuerunt, filij Cham, Gen. 10. Cum autem dicit: AEgyptus, & non est finis, id est, ac si diceret: AEgyptus, & alia præterea prouincia. Propterea subiicit; Africa, & Libyes, & c. Est autem tanta multitudo hominum, & vrbum AEgyptijs, vt scribat loco citato Pomponius Mela: Viginti millia vrbum Amasi regnante habitarent, & nunc multas habent.

Africa, & Libyes in auxilio tuo. ò Alexandria, & si tibi Africa auxilietur, tamen potissimum tibi amica est illa eius pars, quæ propriè dicitur Libya, quæ est ad Septentrionalem Africæ partem, iuxta mare Libycum. Cur autem Libyes maximè AEgyptijs faueant, causa est cognatio eorum cum AEgyptijs. Vnde & Libyes AEgypti dicuntur, vt videmus apud Melam, libro. 1. cap. 4. Itaque quod ait: Africa, & Libyes (id est, Afri reliqui, sed Libyes maximè.) Simile est illi Mar. vltimo: Dicite discipulis eius & Petro.

Sed ipsa in transmigracione ducta est in captiuitatem. Ipsa quamuis fortis capta est, & coacta transmigrare in captiuitatē, vt erat ab Ieremia prædictum, cap. 43. & 46. & ab Ezech. cap. 30. id quæ accidit vigesimo tertio anno regni Nabuchodonosor, quinto quæ post excidium Ierusalē, vt docet Iosephus, 10. Antiqui cap. 11. Prædicat ergo excidium Alexandria, vt cum illud viderint Asyrij, intelligant verum etiam futurum, quod de Niniue prædictum est. Quamuis ergo tunc stabat vrbs No, quæ postea Alexandria dicta est, adducit eius euerſionem in exemplum Niniues, quoniam Paulò ante erat euertenda, quam Niniue, & quoniam Propheta, qui certa cognitione futura comprehendunt, perinde sumunt exempla à futuris, atque à præteritis, vt Iſa. 7. Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signū: Ecce virgo concipiet, & pariet filium. Exhod. 3. Et hoc habebis signum quod miserim te: cū eduxeris populum meum de AEgypto, imolabis mihi in monte isto.

Reg. Propheta exempla sumunt etiam à futuris.

Paruuli eius elise sunt. Paruulos, vt citi interficerent furētes victores ad saxa, siue ad muros allidebant, vt Psalm. 136. Beatus, qui tenebit, & allidet paruulos tuos ad petra. Allidebant autem in capite viarum, id est, in compitis, ad prominentes angulos parietum, vel iuxta Theophylactum in compitis allident ad maiorem terrorem pertranſeuntium, cum videant, neque innoxia ætati parci, quæ dignissima erat, vt sibi parceretur.

Et super inelyros eius miserunt sortem. Victores sorte diuidebant inter se captiuos, atque ij erant nobilissimi, & præstantissimi Alexandrinorum.

Confixi sunt in compedibus. id est, valide victi, ac si confixi essent. Lxx. Et optimates eius alligabuntur compedibus.

Et tu ergo inebriaberis. Hæc est conclusio argumenti. Si capta est Alexandria, cū quidem esset munitissima, & tu capieris. Sed vt ostendat non casu esse capiendam, sed Deo vltionē ex ea propter peccata sumente, dixit: Et tu ergo inebriaberis? id est, Bibes copiosissimè ex calice iræ Dei, quod factis explicauimus, Mich. 2. numero. 41. & sequentibus.

Et queres tu auxilium ab inimico. Necessitate cogere eos etiam suppliciter precari, quos oderas, atque contemnebas. Tu, autem emphasin habet, Tu, olim tam potens, tam superba, & c.

ALLEGORIA.

Va ciuitas sanguinum. Iure mundus iugetur, & ciuitas sanguinum vocatur, qui plenus est sanguine martyrum, & iustorum, plenus libidinibus, plenus peccatis omnibus. Totus mendax est, siue plenus mendacio, quoniam diligit vanitatem, & quærit mendacium: docet plurima, quæ planè veritati Dei repugnant, sequendas esse voluptates, amandas diuitias, nihil non faciendū esse causa honoris, & gloriæ, turpe esse ferre iniurias, & id genus deliramenta multa. Plenus est crudelitate, & laceratione prædarum. Sicut quidam ex eius ciuibus dixit.

Viuat ex rapto, non hospes ab hospite tutus. Non facer à genere fratrum que quæ gratia rara est. Imminet exitio vir coniugis, illa mariti. Luvida, terribiles miscet aconita nouerca. Filius ante diem patrios inquit in annos. Victa iacer pietas.

11

12

Quidius. 1. Metamor.

tamen

Matth. 24.

tamen in fine mundi apparebunt, cum abundabit iniquitas, & refrigescet caritas multorum. Quod autem ait: Vox flagelli, & quae sequuntur (Si sensus historici meminerimus, a quo si aberrat spiritualis, sensus non est) nihil aliud significat, quam exercitum Dei aduentare, qui mundum perdat, cum armabit se orbis terrarum cum illo contra infensatos, quod iam exposuimus, capit. 2. num. 55. vsque ad 59.

13

Habet meretrix haec plurima maleficia, quae iam exposuimus, Mich. 5. nu. 87. Cetera ex dictis intelliguntur, sed illud est valde difficile, Numquid melior es Alexandria populorum? Non enim apparet quae nam sit allegorico sensu haec Alexandria. Hieronymus Ecclesiam esse interpretatur. At in Niniue non solum infideles, sed fideles etiam intelliguntur, qui mali sunt, & iustos persequuntur, quare Alexandria populorum collectionem iustorum significat, id est, omnes illos, qui prope mundi finem iusti inueniuntur, etiam si plurimi ex ijs non sint in iustitia permansuri. Cur autem horum typum gerat Alexandria, sequentia verba indicant: Quae habitans in fluminibus, &c. Iusti enim habitant in fluminibus iuxta illud: Et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo. In his aquis recte intelligimus fluentia gratiarum, & donorum Spiritus sancti, & doctrinarum, quibus animae iustorum irrigantur, ut semper vireant, & germinent, & ab aduersariorum incurfionibus defendantur. Propterea dicitur: Aqua in circuitu eius, & Aquamuri eius. Mare autem, quod est diuitiarum eius, sacra Scriptura est profundissima sensibus, per quam maxima bona iustis importantur, & hostium insidiae arcetur. * Aethiopia fortitudo eius, quia collectio iustorum intransitibus gentilibus aucta est, & confirmata, qui in Aethiopia, & in Aegypto, & in Africa, & Libya indicantur, & in similibus nationibus, ex quibus constat Ecclesiae plenitudo. De Aethiopia Psal. 67. Aethiopia praeuient manus eius Deo. De alijs nationibus, Psal. 86. Memor ero Raab, & Babylonis scientium me. Ecce alienigenae, & Tyrus, & populus Aethiopum, hi fuerunt illic. Et Isa. ultimo: Et mittam ex eis, qui saluati fuerint ad gentes in mare, in Africam, & Lydiam tenentes sagittam, in Italiam, & Graeciam, ad insulas longae, ad eos qui non audierunt de me, & non

Alexandria cuius typus sit.

Psal. 1.

Scriptura sacra diuitiarum iustorum.

14

viderunt gloriam meam. Et annuntiabunt gloriam meam gentibus, & adducent omnes fratres vestros de eundis gentibus domum Domino. Omnes, quas diximus, nationes venientes in Ecclesiam adiuerunt nobiliorem eius partem, id est, collectionem iustorum. Sed quomodo interpretabimur quod sequitur. Sed ipsa in transmigracione ducta est in captiuitatem? Plane hoc pertinet ad tempora proxima fini seculi. Sicut enim prius Alexandria capta est, & eodem, aut proximo anno capta est Niniue, ut cap. 2. diximus: ita haec captiuitas, de qua modo loquimur, parum admodum praecessit captiuitatem Niniues spiritualis, id est, mundi. * Loquitur igitur de tempore tyrannidis Antichristi, quo collectio iustorum capietur ex magna parte, & diripietur ab Antichristo, & eius ministris: non quod penitus perituri sint iusti, sed quod magna, ut dixi, ex parte perituri, ita, ut omnes ferè perijisse videantur. De hoc Daniel: Et ecce cornu illud faciebat bellum aduersus sanctos, & praeualebat eis: Et postea: Et sermones contra excelsum loquetur, & Sanctos Altissimi conteret, & putabit quod possit mutare tempora, & leges, & tradentur in manu eius vsque ad tempus, & tempora, & dimidium temporis. Et iterum; Et magnificatum est vsque ad fortitudinem caeli, & deiecit de fortitudine, & de stellis, & conculcauit eas, id est, eos etiam vicit, & de altitudine vitae spiritualis deiecit, & conculcauit, qui veluti stellae fulgebant in Ecclesia. Sed apertius Dominus: Tunc tradent vos in tribulationem, & occident vos, & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum. Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradent, & odio habebunt inuicem. Et multi pseudoprophetae surgent, & seducent multos, & quoniam abundabit iniquitas, refrigescet caritas multorum. Et paulo post: Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi vsque modo, neque fiet. Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro, sed propter electos breuiabuntur dies illi. * Paruuli sunt, qui paruim in virtute profecerant, qui in capite omnium viarum, vbi videri possint a multis, allidentur ad parietes, id est, minimo negotio terrebuntur, & a via Dei auertentur. Superimchyros eius mittet sortem, quoniam viri illi, qui stellarum nomine significati sunt in Daniele, vincuntur, & forte diuidentur a victoribus.

Hi par-

17

Hi partes huius ducis Antichristi iuuabunt, illi illius. Vel etiam iste cedet in sortem superbiae, a qua victus est, ille ambitionis avaritiae libidinis, & ceterorum vitiorum. Et omnes optimates eius confixi sunt in compedibus. Cum omnes audimus, magnam eorum multitudine intelligamus iuxta consuetudinem Scripturae: qui victi bonis, quae possidebant, & quasi confixi tenebuntur, dum amittere nolunt voluptates, aut diuitias, aut honores, aut cetera huiusmodi, quae magno labore conquisierant, aut ardentius amabant. Cum ergo collectio iustorum tot passura sit, multo melius Niniue dicitur. Et tu ergo inebriaberis, & eris despecta. Sicut ait Ieremias: Ecce, in ciuitate in qua inuocatum est nomen meum, ego incipiam affligere, & vos quasi innocentes, & immunes eritis: Non eritis immunes, gladium enim ego voco super omnes habitatores terrae, dicit Dominus exercituum. Et Petrus: Tempus est, ut incipiat iudicium a domo Dei. Si autem primum a nobis, quis finis eorum, qui non credunt Dei Euangelio? Et quare tu auxiliu ab inimico, quia tunc ad iustos confugient, ut pro se orent, & magis appropinquante iudicio virgines fatuae ibunt ad prudentes, & dicent: Date nobis de oleo vestro, quia lampades nostrae extinguuntur.

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

TROPOLOGIA.

Anima, quae peccatis addit peccata, & in qua iuxta Hoseam Sanguis sanguinem tetigit, merito desletur. Va ciuitas sanguinum, de quibus liberari Dauid petebat: Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meae. Tota mendacij est, quoniam locum in se nullum relinquit Deo, qui veritas est. Sed fallacibus opinionibus imbuta, & Diaboli praestigij delusa corpus putat esse, quod umbra est. Dilaceratione, & crudelitate plena est, fratrum enim suorum famam, & existimationem dilacerat, diuitias per fas, & per nefas congregat, & pauperum substantiam rapit. Sed, quod peius est, alios a via Dei auertit, & bona eorum opera diripit, & non recedit ab ea rapina. Huic imminent mala multa grauissima. Vox flagelli. id est, conscientiae intus verberantis, de quo eleganter quidam scripsit.

Quae mala imminant huiusmodi anime.

Iuuen. Sa. 17. 13.

Cur tamen hos tu, Enasisse putas, quos dira conscia culpae Mens habet attonitos, & surdo verbere cadit.

Occultum quatenus animo tortore flagellum? Poena autem vehemens, & multo sauior illis, Quas aut cadit? grauis inuenit, aut Rhadamantus. Noctes, dieq; suum gestare in pectore testem.

* In voce rotae, & equi frementis, & quadrigae furentis, & equitis ascendentis, & micantis gladij, & fulgurantis hastae vicina vltio Dei irati indicatur, qui animam sine rotis Diaboli, & telis eius igneis vinci, & conculcari, & in maxima peccata agi. Multitudo autem interfecta quid est nisi opera peccatorum foeda, & foetida, quae passim sentit in se. Nec est finis cadauerum, quia non est peccandi finis. Corruet in corporibus suis, quia cum paulum respicit peccator, & exurgit, ut pro se pugnet; dum ambulat, peccatis, quae fecit, impeditur, & in desperatione corruit. Recordatur suarum libidinum, desperat posse sine illis viuere; recordatur diuitiarum fraude, & iniquitate comparatarum, non potest animum inducere, ut restituat, & videt sine veteris vitae detestatione, & correctione nouam non posse inchoari. Atque ira de alijs. Omnia haec mala patitur propter fornicationes suas haec meretrix, quia recedere a Deo voluit, & voluptates saeculi sectari, & maleficijs dedita fuit, de quibus diximus, Mich. 5. num. 87. & alios exemplo suo ad eandem turpitudinem allexit. Cui merito comminatur: Reuelabo pudenda tua in facie tua, &c. * Nam data in reprobum sensum, & a Deo relicta in tantam turpissimorum flagitiorum multitudinem incidet, ut neminem latere possit, sed omnibus detestationi sit, & in exemplum ponatur, quoties de peccatis sermo erit, quibus Deo iuste permittente anima olim iusta contaminatur, & perditur, quia ei subijci noluit, qui erat pater eius, & dux virginitatis eius. Oes qui viderint tantam vastitatem resiliunt, & admirantes refugiet tanquam ab inauspicato ocurso, & Dei iudicia predicabunt, dicentque: Vastata est Niniue, & in miserandam paupertatem deuenit anima, quae caelestibus olim diuitijs abundabat, & quae Dei sedes erat, nunc deserta cubile draconum effecta est. Atque haec inueniet quidem multos, qui moueant super se caput irridendo, sed paucissimos, qui moueant consolando, quod ipsa stultitia, & superbia sua perierit, & sponte sua ad has immani simas bestias accesserit, sicut ait Ecclesiasticus: Quis miserebitur incantatori a serpente percusso, & omnibus qui appropinquat

18

19

Ecclesi. 12.

bestijs?

20 bestijs: *Ne autem miretur huiusmodi homo se in tantam venire vastitatem, & quasi iudicia Dei in se accuset, statim ait: *Nū quid melior es Alexandria populorum? &c.* In Alexandria, quæ steterat donec capta est à Nabuchodofor, animā intelligimus, quæ diu sanctitatem in baptismo acceptā retinuit, sed tandem à Diabolo superata est. Hæc in fluminibus habitat, & mari alluitur, atque defenditur, quomodo exposuimus numero. 13. *Æthiopia fortitudo eius:* quia nigrore, id est, peccatis aliorum, magis confirmatur in humilitate, & caritate, & misericordia, dolens de alterius ruina, & suam magis timēs, Deumque amans, à quo seruat, & orans pro peccatis alienis, vt deleatur. Ægyptus eam tuetur, id est, afflictiones, & labores, id enim significat *ד'י'צ'פ'* quod est nomen Ægypti. Afflictionibus siquidem magis in virtute proficit, & maiores vires comparat ad vitia repellenda. *Et non est finis:* quia multis præterea rebus iunatur. Sed potissimum: *Africa, & Libya fuerunt in auxilio eius.* Africa pleraque (vt ait Pomponius) inculta sunt. Et aut arenis sterilibus obducta, aut ob situm cœli, terrarumque deserta, aut infestantur multo, ac malefico genere animalium. * Anima, quæ magnos habet in virtute progressus, mirum in modū iuuatur ariditate, & siti cœli, ac terræ, quia tunc radices iacit humilitas, & cognoscit se ipsam, quæ sit, & discit Deo propter se ipsum inseruire, & quo minus sentit sibi dari præsentium, tanto magis confirmatur ad speranda cœlestia. Quod si morfu maleficorū animalium infestatur, id est, tentationibus grauioribus vrgetur, tunc magis virtutem coligit, & vehementius pugnat, & contentius clamat ad Deū. Merito ergo Africa, & Libya, quæ pars Africa est, in auxilio eius esse dicuntur. Sed quoniam aliquando euenit vt talis anima occulte intra se efferatur, ac superbiat, tandemque in libidinem carnis, vt Dauid, aut in simile peccatū incidat, & captiua ducatur à Diabolo, sequitur: *Sed & ipsa in transmigratione ducta est in captiuitatem.* Tunc paruuli eius, id est, minorum virtutū actiones, alliduntur in capribus viarū, quia vbiq̄ videntibus omnibus negligūt externam modestiam, parcatem verborū, humilitatis exēpla, & id genus alia. * *Super inclytos eius mittunt sortem,* cum maiores virtutes, & fortiores, quasi forte diuiduntur, & seruæ fiunt victorum, id est, vitorum, à

Pomponi' Mela. lib. 1. cap. 4.

21

22

quibus superatæ sunt, atque hæc honoris causa alia gloriæ, alia vindictæ perduntur. *Omnes optimates eius conficiunt in compedibus,* cum Theologica virtutes ligantur, nec officium suum faciunt, sed caritas perit, spes languescit, fides iacet, nec cœlestia cogitantur, nec plus ferè efficere hæ duæ virtutes vidētur, quam si nullæ essent. Si ergo Deus ita aliquādo superbiam electarum animarum castigat, & quidem occultiore: *Et tu imbraberis,* quæ aperta superbia tumebas, & palam Dei mandata contēnebas, & eris despecta nequissimis libidinibus seruens, *Et quæres auxilium ab inimico:* cum enim durissimam Diaboli seruitutem experta fueris, & multis doloribus cruciata ad bonos confugies, vt consilium aliquod capias, & rationem inuenias diræ, atque crudelis tyrannidis vitandæ.

HISTORIA.

Omnes munitiones tuæ sicut ficus cum grossis. Grossi dicuntur primæ ficus immaturæ, quæ manu, aut vento concussæ facillè cadunt. Apoc. 6. Et stellæ de cœlo ceciderunt super terram, sicut ficus emittit grossos suos, cū à vento magno mouētur. Ita muri, & turres, & viri fortes Niniues, & ea, quæ videbantur inexpugnabilia, facillimè expugnabuntur, & cadent.

Ecce populus tuus mulieres. Chaldaus: Ecce populus tuus imbecillis est, instar mulierū in medio tui. Lxx: Ecce populus tuus vt mulieres, sæpè enim adnotauimus taceri apud Hebræos nonnunquam coniunctiones similitudinis.

Adaperitione aperientur. Ita legendum est, vt ex Hebr. & ex Lxx. constat, vbi habetur: *Aperiendo aperientur portæ tuæ,* id est, valde aperientur vi hostium irrumpente. Male ergo quidam codices habent: *Adaperitionem aperientur.*

Deuorabit ignis vectes tuos. Quibus portas hostibus claudebas.

Aquam propter obsidionem hauri. Videlicet ne potus desit obsessæ multitudini. Significat diuturnam fore obsidionem, sicut & c. 2. significauit illis verbis: *Ascendēt muros eius, & præparabitur vmbra culum.* Chaldaus: *Aquas munitionis congrega intra te.*

Extræe munitiones tuas. Refice quidquid in arcibus, aut in muris corruerat. Chaldaus: *Obfirma tuas arces.*

Intra in lutum & calca. Hieronymus: *Lateres confice, vt interrupta murorum ob-*

23

25

24

struas. Chaldaus. Multiplicata menta, subilutum, fortifica ædificia tua.

Ibi comeder te ignis. Hæc quidem omnia facies, sed nihil proficies, dum enim hæc paras, igne & ferro te absument Chaldaei.

Deuorabit vt bruchus. Sicut bruchus fruges deuorat, & consumit: ita ignis, & gladius Chaldaeorum deuorabunt te. De bruchus, & locusta satis diximus loc. 1. in principio.

Congregare ergo vt bruchus. Collige numerum militum quantum maximum poteris, ita vt sint innumerabiles instar bruchorum, & locustarum: nam & ita peribis. Omnia hæc per irrisionem dicit.

Plures fecisti negotiationes tuas. Innumeras congregandi pecuniam artes inuenisti, & omnia negotiationum genera exercuisti, vt ditesceres. Sed istæ diuitiæ omnes erunt vt bruchus, qui terram operit: multitudine maxima, cito tamen auolat, ita vt non videatur. Ita diuitias tuas multas & magnas auferent Chaldaei. Alij non Negotiationes verterunt, sed Negotiatores, aut mercatores: sed sensus est idem. Lxx quidem verterunt: *Negotiationes itaque cum dicit: Bruchus expansus est,* & c. idem est, ac si diceret: *Erunt sicut Bruchus, qui expansus est, & auolauit.*

Custodes tui quasi locustæ. Innumeri sunt sicut locustæ, sed cito auolabunt, & captiui abducentur, aut territi fugient, & non apparebunt ultra, vt locustæ quæ noctu sæpibus insident, & fruticibus obstante volarui rore, & frigore, sed mane, solis calore quasi animatæ auolant, & fugiunt. Hieronymus. Natura hæc locustarum est, vt in frigore torpentes per calorem volitent. Locustas locustarum vocat paruulas locustas, siue, vt ait Hieronymus, parua genimina locustarum: Chaldaus vertit: *Vermes locustarum.* Pro custodes Hebraice legimus *ד'י'צ'פ'*, id est, coronati, *ד'י'צ'פ'* enim coronam significat, seu diadema, intelligit autem principes, vt docent Hebræi, siue reges socios, qui in auxiliū Niniuitis venerant. Significat etiam hæc vox comatos, quod fortasse eo tempore insigne principum erat apud Assyrios. Pro Paruuli, in Hebr. est *ד'י'צ'פ'* quæ voce Hebræi tradunt significari duces, seu principes, & ita intelligunt illud Jeremi. 15. Numerate contra eam raphsar. Ita in vtroque loco verterunt noui

interpretes, & interpres Chaldaei hic, nam Chaldaus ipse eadem vocē posuit, quam in Heb. inuenerat. At idē Chaldaus Iere. 51. trātulit pro *ד'י'צ'פ'* ita enim ibi legitur, viros bellatores. Lxx vero *βελωσάσις*, id est bellicas machinas. Ex quibus licet intelligere hoc nomine indicari Sagittarios, & fundibularios, & cereros de vulgo milites, quos Hieronymus vocat paruulos, non ætate, sed dignitate, comparatione videlicet eorum, quos custodes vocauerat. * Atque hoc profecto esse arbitror, quod obscure dixerunt Lxx, qui pro his omnibus verterunt: *Commistus tuus sicut locusta ascendens in sepe in die frigoris.* Opinor cum commistus dicitur, subaudiendum esse, *Populus*, vt commistus populus sit, in quo maiores, & minores nullo aguntur discrimine. Sed idem his, atque illis euenit. Itaque in commisto eos intelligunt, quos Hieronymus custodes appellat, & quos appellat paruulos.

Et non est cognitus locus earum, id est, Et non sunt postea inuentæ, quam phrasim adnotauimus capite. 1. numero. 18.

Dormitauerunt pastores tui rex Assur. Dormitauerunt, siue interficientur omnes duces, & principes tui, qui poterant aduersarijs resistere, atque ita reliquus populus tuus imbellis, & ignobilis dispergetur in montibus, & abscondetur, & non erit vllus dux, qui eos congreget, & de collectis iterum cogat exercitum. Ita Hieronymus. Ita etiam interpretantur verbum, *Dormitauerunt Theodoretus, & Theophylactus, & affert Theodoretus illud Psalmi. 75. Dormitauerunt qui ascenderunt equos. Quare perinde est, Dormitauerunt, ac si diceret, Dormierunt: Dormire autem pro mori frequens est in scriptura, & nemini ignotum*. In Heb. est verbum. *ד'י'צ'פ'* quod noster interpres modo dormire vertit, modo dormitare, vt Psal. 75. Dormierunt somnum suum, & nihil inuenerunt omnes viri ditiarū in manibus suis. & Psal. 120. Neq̄ dormiet, qui custodit te. Et ibidē: *Ecce nō dormitabit.* Nec putem⁹ dormitare poni pro parū dormire, vt vulgo accipi solet, Sed simpliciter, pro dormire vt in eodē Psal. 120. Ecce non dormitabit, neque dormiet, qui custodit Israel. Si ne parum quidem dormiturus est, id est, non se dabit omnino somno? Sed*

26

Dormitare

27

D more

struas.

Reg. Dormire & dormire simul posita.

mōte Hebræorum duo verba idem significatia simul ponuntur ad amplificatiōnem, vt sic sensus: Securitas esto, nullo modo dormiet. Et Psalm. 130. Si dederō somnum oculis meis, & palpebris meis dormitiationem, id est, nullo modo dormiam. Ita etiam Matth. 25. Moram autem faciente sponso, dormitauerunt omnes, & dormierunt, id est, vehementer somno correptæ sunt. Psalm. tertio, Ego dormiui, & somnum cepi, Prouerbiorum sexto: Paululum dormies, paululum dormitabis, paululum conferes manus, vt dormias.

28 Non est obscura contritio tua. Nota erit omnibus tua calamitas, & contractio, tuumq; vulnus. Quod magis explicat, cum addit: Pessima est plaga tua, id est, difficillimæ curationis, non potest curari.

Auditio. Omnes qui audierunt auditionem tuam. Id est, Omnes, qui audierint quod de te narratur, hoc est, de excidio tuo. Chaldaus: Quotquot audierint rumorem tui, Lxx. Omnes audientes nuntium tuum. Hieronymus: Omnes, qui Ninuē subrutam, & Assyrium regem superatū audierint. Accipit enim auditionem pro re audita, id est, pro fama, siue rumore; Hab. 3. Domine audiui auditionem tuam, id est, verbum tuum, quod locutus es, Matth. 24. Audituri enim estis prælia, & opiniones præliorum, & auditiones præliorum.

29 Compresserunt manum super te. Hieronymus: Vel obstupebunt propter rei magnitudinem, & insperatum nuntium, & comprimunt manus suas, vel certè pro magnitudine gaudij insultantes tibi, applaudent manibus, & quodam gaudij strepitu concrepabunt, &c. * Hæc posterior expositio sine dubio recipienda est, iuxta omnes expositores, id est, omnes de ruina, & vastitate tua gaudebunt, & præ gaudio manibus plaudent, Lxx. Plaudent manus super te. Chaldaus: Comploserunt manibus suis super te latantes. In Heb. est. חָצְצוּ מְעַלְמֶיךָ, hoc est: Percutite manum, figite, siue comprimate manum, eademque locutio est Psalm. 46. vbi habemus: Omnes gentes plaudite manibus. Itaque compresserunt manum, significare potest: Fortiter plauserunt. Et quidem verba Hebraica non est dubium ita optimè verti: Plauserunt manibus. Sed quoniam comprimere manum non videtur admodum propriè significare plausum manuum: optime dicemus his verbis si-

gnificari magnum gaudium, quo affici solent, qui simul nuntium gratissimum audiunt, & præ lætitiâ dexteræ iungunt, & comprimunt.

Qua super quem non transijt malitia tua semper? Hoc exponit, quod nunc dicebamus. Omnibus gratissimus erit nuntius excidij tui: quis enim est, quem non afflixeris? quâ prouinciâ, quam ciuitatē, non vexasti bello, & tributis, & sauisima tyrannide?

ALLEGORIA.

30 Ex Historica explanatione facilè possunt hæc ad extremam mundi vastitatem referri, tunc enim omnes munitiones cadent, quoniam surget gens contra gentem, & regnum aduersus regnum. Et terra motus magni erunt per loca, & his terræ motibus, & alijs, qui postea erunt, vt est in capite sexto Apocalypsis firmissima quæque corruent, Ecce populus tuus mulieres. Erunt enim signa in sole, & luna, & stellis, & in terris pressura gentium præ confusione sonitus maris, & fluctuum arefcentibus hominibus præ timore, & expectatione quæ superuenient vniuerso orbi. Et idèd trepidabunt omnes, & amissa fortitudine consternati lægebunt, vt mulieres. Adpersione aperientur portæ, quia omnes munitiones euertet vis terræ motuum, & ignis, qui faciem iudicis præcedet, omnia consumet. Quæ sequuntur cum irrisione legenda sunt, quod quantumuis studeant vrbes, & domos munire, & omnia preparare, quæ ad tuendum se, opesque suas vtilia videbuntur, nil agent, sed omnia vastabuntur. Quod autem ait: Custodes tui quasi locustæ, &c. Et: Latitauit populus tuus in montibus, &c. non est qui congreget: Iohannes apostolus exponit in Apocalypsi; Et reges terræ, & principes, & tribuni, & ditites, & fortes, & omnis seruus, & liber absconderunt se in speluncis, & in petris montium: Et illud: Omnes qui audierunt auditionem tuam, &c. Isaias capite vltimo apertius dicit: Et egredientur, & videbunt cadauera virorum, qui prauaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur, & erunt vsque ad satiætatem visionis omni carni. Sed de his quæ ad supplicia malorum spectant, multa dicemus in cap. 3. Habacuc.

TRO.

TROPOLOGIA.

31 Omnes munitiones tue sicut ficus cum proficis suis. Munitiones animæ sunt actiones bonæ, quibus cum exercetur; firmior in dies, & robustior fit. Sed cum illa manu Diaboli tenetur, & tentationibus concutitur, in os Diaboli cadunt, qui comedere ea dicitur, quia consumit. Ecce populus tuus mulieres in medio tui. Populus eius cuius se fecerunt tuetur, sunt virtutes, & eruditio sacrarum literarum, quæ corrupta anima, & possessa à Diabolo, virilitatem amittunt, & languescunt in feminas, quas Pharao educari iubebat extinctis maribus. Portæ terræ Ninives quæ adpersione aperiantur, sensus omnes sunt, vt ait Hieronymus, qui iam non custodiuntur, sed omnibus patent, vt iuxta Ieremiam ingreditur mors per fenestras. E contrario de electis dicitur: Hortus conclusus foror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus. Deorabit ignis vestes tuas. Hieronymus: Si quid naturalis boni in anima videbatur esse, quod in similitudinem vestium hostes, qui per portas sensuum tuorum conabantur irumpere, prohibere posset, & repellere, hoc Babylónico igni succensum est, &c. Possumus etiam vestes interpretari verecundiam, quæ magnopere obsistit; irruentibus vitijs, sed malis crescentibus eam ignis concupiscentiæ comedit, & tollit è medio, vt posito pudore, & perficta fronte liber relinquatur omni turpitudini ingressus.

32 Aquam propter obsidionem hauri tibi. Semper mali sitiunt, nec mirum, nam vt ait Propheta: Errauerunt in solitudine, in iniquitate, viam ciuitatis habitaculi non inuenerunt. Esurientes, & sitientes, anima eorum in ipsis defecit. Propterea moneatur vt aquam hauriat propter obsidionem, illam videlicet aquam, de qua Sapiens ait: Et aqua sapientiæ salutaris potabit illum, & Dominus: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum, Sed aqua, quam ego dabo ei fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Hæc de petra, quæ Christus est, datur, & per eius vulnera exit, iuxta illud: Interrupit petram in eremo, & adaquauit eos velut in abyssu multa. Et eduxit aquam de petra, & deduxit tamquam flumina aquas. Extruere munitiones est actiones bonas,

& virtutes caritate, & timore Dei confirmare. Intrare in lutum, & calcare, quid aliud est, quam nos metipsos, & fragilitatem, ac vilitatem nostram diligenter considerare, & consideratam despiciere, atque humiliare animas nostras in conspectu supremi, & omnia cognoscentis iudicis? Quid est autem aliud subigendo tenere, & conficere laterem ad reficiendos muros ex parte collapsos, quam ex hac vera, atque integra hostri ipsorum cognitione ad laborem virtutum accingi, maximeque ad humilem peccatorum confessionem, & ad orationem, atque satisfactionem, quibus reparemus quod in nobis fuerat collapsum? Sed quoniam reprobi, aut hæc non faciunt, aut ita sæpe faciunt, vt iram potius Dei prouocent in se, nam ex intima suæ corruptionis cognitione solent, aut in contemptum venire, iuxta illud: Impius, cum in profundum peccatorum venerit, contemnit; aut desperatione melioris vitæ, periculosius in peccata præcipitant, sicut ait Apostolus: Qui desperantes semetipsos tradiderunt impudiciæ in operationem immunditiæ omnis, in auaritiâ: propterea subiecit: Ibi comedit te ignis, peribis gladio. Gladius Diaboli est, quo omnia bona animæ studia refecat, & quasi occidit, vt in posterum nulla sint ignis, ardentia eius iacula, vt ait Hieronymus, & nouæ cupiditates, quibus animas inflammat in vitia. Deorabit te vt bruchus, id est, quidquid in te virens videbatur, & naturæ bono sponte germinans, auaro dente consumet, vt exponit Hieronymus. Congregare ergo vt bruchus. Hieronymus. Ergo ne talia, & tanta patiens, multiplicare vt bruchus, & quantum ille habet numerum, tantas tu habeto virtutes. Verum quoniam frustra hæc dicuntur reprobis, redit ad prædictionem imminentium illis calamitatum: Plures fecisti negotiationes tuas quam stellæ sint cæli. Quiescere putatur peccator, & vitam agere tranquillam, ac beatam, cum opibus, & voluptatibus affluit; sed negotiatur, nec vna tantum, sed pluribus negotiationibus exercetur. Quæ molestior negotiatio ambitione, aut auaritia, aut libidine? Magno emittur quidquid exposidetur his, magno labore, magna mētis

Esai. 1. Portæ malis aperire, horum clausis, Ierem. 9. Cant. 4.

32 Mali semper sitiunt. Mal. 106.

Aqua in isto. Gen. 1. Job. 4.

Psalm. 77.

33

Prou. 18.

Eph. 4.

34

Vita peccatoris plena negotio, & labore.

Horati^o. I.
Serm. Sa-
ty. 9.

solicitudine, & anxietate, magna iactura temporis, pecuniae, salutis, spiritualium bonorum. Hic illud verum est: *Nil sine magno*

Vita labore dedit mortalibus.

Sap. 5.

Itaque merito negotiationes dicuntur. Multiplex autem negotiatio est quaelibet ex his & similibus, non enim in vno honore quiescitur: Sed hinc ad subliorem semper vrget ambitio, vt nulla vitæ pars molestiarum eius expers sit. Idem in auaritia, & in carnis libidinibus, in superbia, in vana gloria, & in ceteris miserimis, grauissimisque negotiationibus experimur. Merito ergo ait plures fuisse eius negotiationes stellis coeli. Sed quid tanto labore quaesitum, & comparatum est? *Bruchus expansus est & auolauit.* Quid hoc fit; docebit te Salomon. Quid nobis profuit superbia? aut diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa tamquam umbra, & tamquam nuntius praecurrens, & tamquam naus quæ per transit fluctuantem aquam, &c. * *Custodes tui quasi locusta.* Custodes animæ, id est, magni principes, & duces, quibus confidit, & quorum opera se defendendam putat, sunt magna, & sublimes spes honorum secularium, diuitiarum, potentia, fauoris amicorum. Paruuli, id est, vulgares milites, qui minus habent virium, sunt vires, & dignitas corporis; minores amici, adulatores, beneuolentia popularis. At utriusque auolant cito, & fugiunt more locustarum, quæ nocte videbantur volare non posse, & post paucas horas exorto Sole penitus diffugiunt. Ita hæc omnia hominem deserunt, cum mors venit, quæ paulo ante videbantur fore perpetua. Etenim vita praesens nox quaedam est, latent enim nunc multa, & boni, atque omni fauore digni iudicantur sæpè plurimi, quorum vita turpissima est. At sequens vita, in qua omnia, vt sunt, videbuntur, & quisque non errore hominum malè iudicantium, sed iudicio Dei tanquam luce Solis adhibita cognoscetur, iure dies vocatur. *Dormitauerunt pastores tui rex Assur.* Rex Assur est voluntas, quæ inter animæ potentias regina est, cui omnes obtemperant. Pastores eius sunt reliquæ animæ potentia, vt intellectus, & memoria. Hæc dormitauerunt, quia multitudine peccatorum quasi mortuæ nihil iam intelligere, aut cogitatione repetere possunt, quod ad salu-

tem pertineat, nisi magno Dei impulsu, & magna gratia excitentur: ita sunt omnia terrena in quibus voluntur. * *Populus eius sunt interni, & externi sensus,* qui horrore quodam virtutis, quasi rei insolitæ, & molestissimæ territi huc, illuc vagantur super montes, id est, circa res huius sæculi altiores, & gratiores, vbi tutiores se esse putant: Et quoniam læsa ratio est, & cæca, non est, qui eos congreget, vt in res ad salutem vtiliter conferantur. Licet hæc ad mortis tempus accommodare, in quo ratio, & omnes potentia, sensusque vehementer, praesentium, & futurorum terrore conturbantur. Potuissimè pastores, & populum interpretari, quos paulo ante custodes, & paruulos interpretatus sum. Sed habui sensus historici rationem, quem nisi spiritualis sequatur, non explanatio, sed somnium est. In historia autem custodes, & paruulos, auxiliares duces, & milites esse diximus, qui venerant, vt tuerentur Niniuen; pastores autem, & populus, pars ipsius Niniues erant, ideoque ad potentias, & sensus retulimus. Cum ita affecta est anima, non est obscura contritio eius, pessima, & periculosissima est plaga eius. Quod sequitur: *Omnes qui audierunt auditionem tuam,* &c. ad extremam damnationem pertinet, cum huiusmodi anima ad æternas poenas è corpore migravit: estque illud idem, quod in Psalmo legimus: *Propterea Deus destruet te in finem,* euellet te, & emigrabit te de tabernaculo tuo, & radicem tuam de terra viuientium. Videbunt iusti, & timebunt, & super eum ridebunt, & dicent: *Ecce homo, qui non posuit Deum adiutorem suum, sed sperauit in multitudine diuitiarum suarum, & prauuluit in vanitate sua.* * *Et quia multos, immodò omnes quibuscum fuit, grauiter læsit malo exēplo, & quantum in se fuit ad omnem turpitudinē allexit, rectè quoque ei cōuenit: Quia super quæ non transiit malitia tua semper?* Sed vt hæc terrēt maximè, ita etiā non parū consolatur, quod sequitur in eodē Psalmo: *Ego autem sicut oliua fructifera in domo Dei, speraui in misericordia Dei in æternū, & in sæculū sæculi.* Nam si oliuæ fructiferae sumus, iure in misericordia Dei sperabim^{us}; & vt sim^{us}, in eadē misericordia sperabim^{us}, & spes nostra non confundet nos. Ille non posuit Deum adiutorem suū, sed sperauit

in mul-

Psal. 123.

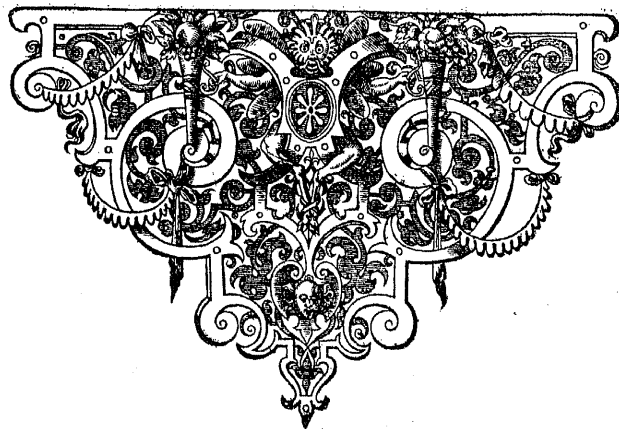
Psal. 119.

in multitudine diuitiarum suarum, & ideo radix eius euelletur de terra viuientium. Nos autem confidenter amamus: Adiutorium nostrum in nomine Domini, qui fecit cælum, & terram. Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri inuocabimus. Ipsi obligati sunt, & ceciderunt; nos autem surreximus, & erecti sumus. Ideò credimus videre bonam Domini in terra viuientium, quia pater misericordiarum, & Deus totius consolationis visitauit, & fecit redemptionem plebis suæ, ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & nobiscum, & sic dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret, in quo sunt omnes thesauri misericordiarum. Ipse est spes nostra, & salus no-

stra. Dominus nobis adiutor, non timebitis, quid faciat nobis homo. Quare quamuis Niniue magna, & speciosa corruerit, quamuis multæ animæ magnis Dei dotibus exornatæ diripiantur ab hostibus: timebimus quidem, sed non deficiemus. Illæ superbia sua ceciderunt, quia non posuerunt Deum adiutorem suum, sed sperauerunt in multitudine diuitiarum suarum: Nos humiliemur sub potenti manu Dei, & securi erimus. Custodiens, inquit, Dominus paruulos, humiliatus sum, & liberauit me. Adiutorium nostrum in nomine Domini, qui fecit cælum, & terram. Ipsi laus, & gloria in sæcula sæculorum. Amen.

Psal. 114.

D 3 FRAN-

FRANCIS CIRIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESV IN HABACUC prophetam Commentarij.

PROOEMIUM, DE RATIONE MYSTICORUM sensuum in hoc opere seruata, atque seruanda.

Prou. 22.

Sanctum Nahum magnū, & eloquentem prophetā triplici expositione enarrauimus, iuxta illud Salomonis: Ecce descripsi eā tibi tripliciter: quoniam allegoria, quam me prateriturum fore dixi, nisi cum ad Christi, & Ecclesiae mysteria pertineret, de fine mundi erat, de supplicijs malorum, & de triumpho Sanctorum, nec omitti potuit, aut debuit. Sed iterum lectorē monco, me neque in allegorica, neq; in morali explanatione recentiores autores sequi uelle, sed ueteres, quorum opera, & eruditione semper adiuta est Ecclesia. Nemo itaq; populares conciones a me in prophetarū enarratione, nemo locos communes requirat praesto sunt omnibus libri, neq; pauci, neq; ineruditi, uitorum, & uirtutum, sententiarum, florum, exemplorū, apophthegmarum, figurarum, unde possint facile petere quae uelint. Mihi animus fuit prophetas, ut possem, & Deus dederit, interpretari: quare quid historiae ueritas, & proprietates postulet, quomodo omnia inter se cohæreant. In allegoria, & tropologia (ita enim cum pluribus morale sensum appellamus) non quid concionatores cupiant, sed quid ratio ipsa exponendarum scripturarum efflagitet, considero. Integram, & continuatam expositionem affer

re cupio, & singulorum uerborū mysticos sensus explicare, ut non minus inter se apti sint, & catenati, quā historicus: quod quanti laboris sit, nisi qui experitur, nemo satis intelliget. Damus etiam operam, ut iidem mystici sensus minimè ab historiae explanatione abhorreant, si enim abhorrent, ut paulò ante dixi in Nahum, non spiritualis expositio, sed somnium est. Nam ut historiae sensus ille est, quem uerba praefereunt, ita spiritualis est, quem res illae, per uerba significatae efficiunt. Quae in re magni uiri, aut studio dicendi gratiora, & amoeniora, aut fuga maximi laboris, nonnunquā sui muneris nullam ferè uidentur habuisse rationem. Hoc igitur negotij in his prophetarum commentarijs mihi solum dari arbitror quod dixi, & haecenus ut potui, feci: id sibi solum dari crediderunt Origenes, Hieronymus, Ambrosius, Gregorius, Beda, Rupertus, & alij patres, qui lucent in Ecclesia, sicut lumina in caelo, uerbu uitae continentes ad gloriam Christi, & totius populi Christiani utilitatem. Ut ergo historicum sensum satis est exponere, aut etiam, si res ita postulet, confirmare; idem in mystico satis esse credamus, neque illos praeterea locos communes desideremus, quod esset alterius, cuiusque diuturni, ac penè infiniti laboris. Atque hunc quidē suscipere, etiam si instituti mei ratio, Sanctorumq; patrum con-

suertudo,

suertudo, quam maximi facio, pateretur; mihi neque per angustias temporis, neque per assiduam eorum interpellationem liceret, qui hos commentarios diu differri, & me nimium cunctari conuerteretur. Denique ut C. Lucilius homo doctus, & perurbanus dicere solebat, ea, quae scriberet; neque ab indoctissimis, neq; a doctissimis legi uelle, quod alteri nihil intelligerent, alteri plus fortasse quam ipse de se; ita ego meos commentarios neque ab ijs legi uolo, qui multo maiori luce illustrati scripturas conuolunt: neque ab illis, si qui erunt, aut tam peruersi iudicij, ut locos communes malint, quam exactam Scripturam intelligentiam, aut tam infelicis ingenij, ut ex libris, quos indicauit, non possint ipsi conficere, & depromere. Sed ueniamus iam ad Sanctum Habacuc, a quo nobis admirabilis, plenaeque mysterijs prophetiae sensum diuinitus impetrari poscimus, qui ut tradidit Hieronymus, ex eo quod amabilis Domini est, uel quod in certam, & uictam cum Deo conuolunt, disputans cum eo de prosperitate impiorum, Habacuc, id est, amplexationis, siue amplexantis, siue uictantis sortitus est nomen.

ARGUMENTVM PROPHETIAE. CAP. I.

Conqueritur Propheta, se non posse auertere suis precibus calamitatem populo suo imminentem a Chaldaeis, de cuius aduentu, & de Chaldaeorum ferocitate, & uictorijs multa uaticinatur. Deinde iterum queritur urbem Sanctam uastandam fore ab idololatrijs, & sceleratis hominibus, qui nouis uictorijs in dies magis insolescentes crudeliores in alias nationes quotidie insurgunt.

CAP. II.

Propheta dicit se uelle expectare diuini responsi, quo & solutionem suae quaestionis accipit, & Christi aduentum uaticinatus est. Mox in Nabuchodonosor cupiditatem, & auaritiam uehementer inuehitur, & uastitatem ei imperij sui praedicit, ac dentum confidentes idolis irridet.

CAP. III.

Orat, ut aduentus Domini seruatoris sibi paulo ante promissus nequaquam propter populi peccata differatur, & deinde de eius natali, uita, passione, resurrectione,

ac denique de secundo aduentu, & liberatione electorum, atque damnatione malorum uaticinatur.

CAP. I.

Nus quod uidit Habacuc propheta. Vsq; quequo Domine clamabo, et non exaudies? uociferabor ad te uim paties, & non saluabis? Quare ostendisti mihi iniquitatem et laborem, uide re praedam & iniustitiam contra me: & factum est iudicium & contradictio potentior? Propter hoc lacerata est lex, et non peruenit usque ad finem iudicium: quia impius proualeat aduersus iustum, propterea egreditur iudicium peruersum. Aspicite in gentibus, et uide, & admiramini, & obstupescite: quia opus factum est in diebus uestris, quod nemo credet cum narrabitur. Quia ecce, ego suscitabo Chaldaeos, gentem amaram, & uelocem, ambulantem super latitudinem terra, ut possideat tabernacula non sua. Horribilis & terribilis est: ex semetipsa iudicium & onus eius egredietur. Lemiores pardis equi eius, et uelociore lupis uespertinis, & diffundetur equites eius: equites naque eius de longe uenient, uolabunt quasi aquila festinans ad comedendum. Omnes ad praedam uenient, facies eorum uentus urens: & congregabit quasi arenam, captiuitatem. Et ipse de regibus triumphabit, & tyranni ridiculi eius erunt: ipse super omnem munitionem ridebit, et comportabit aggerem, & capiet eam. Tunc muta-

Act. 13.

D 4 bitur

bitur spiritus, & pertransibit, & corruiet: hac est fortitudo eius Dei sui. Numquid nō tu à principio Domine Deus meus, sancte meus, & non moriemur? Domine in iudicium posuisti eum: et fortem ut corripes, fundasti eum. Mundi sunt oculi tui, ne videas malum, & respicere ad iniquitatem nō poteris. Quare non respicis super iniqua agētes, & taces demorāte impio iustiores se? Et facies homines quasi pisces maris, & quasi reptile non habens principem. Totum in hamo subleuauit, traxit illud in sagena sua, & congregauit in rete suam: super hoc latabitur & exultabit. Propterea immolabit sagena sua, & sacrificabit reti suo: quia in ipsis incrassata est pars eius, et cibus eius electus. Propter hoc ergo expandit sagena suam, & semper interficere gentes non cessat.

HISTORIA.

I Onus quod vidit Habacuc propheta. Superuacuum arbitror admonere lectorem, ut in initijs prophetarū memoria repetat ea, quæ in præludijs dicta sunt, quæ semel diximus, ne essent sæpè dicenda. De tempore, & argumento huius prophetiæ diximus in secundo præludio, nume. 15. & sequentibus. Quid autem onus sit, Nah. i. nume. 1. & alijs, satis explicauimus. Sed cū ceteri prophetæ exponere soleāt, cuius nam onus sit, id est, in quem tristis, & minax prophetia scribatur, ut Nahum: Onus Niniue, & ita reliqui, cur Habacuc tacuit, ac tantum dixit: Onus quod vidit Habacuc? Occurrere omnium animis hæc quæstio potuit, sed qui proponeret, aut tacite solueret, videri neminem, aut ex veteribus expositoribus, aut ex nouis. Ceteri prophetæ cōtra certam aliquam gentem, aut ciuitatem vaticinantur, atque ideo facile fuit nomen gentis apponere, aut ciuitatis, ut Isā. 13. Onus Babylo-

nis, quod vidit Isaias. c. 15. Onus Moab. 17. Onus Damasci. Nah. i. Onus Niniue. Malach. i. Onus verbi Domini ad Israhel. * Sed Habacuc cōtra multos prophetat, & ideo nomina iure omisit: neque enim tot, tamque diuersa rectè semel commemorari poterant. Etenim quamuis potissimum videatur contra Chaldæos vaticinari, & contra Nabuchodonosor, qui post paucos annos duas tribus captiuas erat abducturus, tamen contra ipsas duas tribus in hoc capite primum prophetat, & contra multas nationes ab eo debellandas, quas non nominat: deinde cap. 2. contra ipsum Nabuchodonosor, & contra Babylonios, cap. autem tertio aduersus omnes omnium terrarum, & nationum, qui futuri erant, persecutores Sanctorū, ut suo loco indicabim⁹.

Vsq̄que: 30 Domine clamabo. Ostenderit Dominus Prophetæ vastitatem Ierusalem futuram per Nabuchodonosor, quæ fuit illi molesta cum primis, & tristis visio. Orabat quotidie pro populo suo, & tentabat tantam calamitatē precibus auertere, si quomodo posset, sed cum videret firmam, & immotam stare Dei sententiam, conqueritur non impatientia, sed dolore, & commiseratione suæ gentis se nunquam fuisse exaudicum.

Vociferabor ad te vim patiens. Lxx. ad vsq̄que, id est, iniuria affectus. In Heb. Vociferabor ad te דָּן, id est, iniquitatē, aut violentiam, ac si dicat: Quamdiu nihil ad te clamabo, nisi vim, quæ populo meo inferenda est? vrget me semper hæc populi mei calamitas, clamo ad te semper, ut auertas, & nihil proficio. * Est autē דָּן omnis iniuria, & omne damnum, quod alijs inferitur, ideo quæ interpretis nunc vim interpretatur, nunc iniquitatem, ut Gen. 6. Corrupta est autem terra coram Deo, & repleta iniquitate. Psalm. 71. Ex vsuris, & iniquitate redimet animas eorum, id est, ex vi, & iniuria, quam per Diaboli tyrannidē patiebantur. Paulò post in hoc capite vertit, Iniustitia, vbi ait: Videre prædam, & iniustitiam contra me.

Quare ostendisti mihi iniquitatem. Si me auditurus non eras, neque ego precibus meis quidquam eram profecturus, quare mihi tanta mala ostendebas, ut viderem, quod auertere non poterā, & maiori dolore cruciarer? Videre autē dicit prophetica visio, quam certam esse intelligebat. Et, Contra-

me: est coram me, me aspiciente, ut adnotauimus in Habdian, num. 40. Hic in mendosis codicibus, & in Lyrano, & Glossa interlinearia, & Dionysio, & Hugone adduntur hæc verba: Quare respicis contemptores, & taces conculcante impio iustiores se? Et facies homines quasi pisces maris, & quasi reptilia non habentia ducē? Quæ nec sunt in Heb. neque in Græco, neq; in Chaldæo, neque in Hieronymo, aut in vllō veterum, neque in castigatioribus libris, sed inferius propè finem capitis ponuntur, & ibi à nobis exponuntur.

Et factum est iudicium, & contradictio potentior. Iudicas inter Iudæos, & Chaldæos, & fit contradictio potentior, id est, illi euadūt potentiores, & obrinent quod volunt, qui non iure contendunt, sed contradictione, & clamoribus, & iurgijs, id est, qui potentiores sunt, nempe Chaldæi. Pro Contradictio est יִתְּן, quod contradictionem, & contentionem, & iurgium significat. Possumus etiam more Hebræorum vtitatissimo contradictionem accipere pro cōtradictentibus Deo, id est, pro Chaldæis colentibus idola.

4 *Propter hoc lacerata est lex.* Quia tu Domine, qui iuste iudicas, & vim omnem prohibere potes, pateris superiores esse, qui potentiores, & fortiores sunt: homines id videntes contra leges iudicant, & iudicium non fit rectum, neque consequitur quod quarebat, id est, ut impij punirentur, & si essent potentiores, iusti autem illasi seruantur. Nam cum tu idem facias, putant iudices nō esse iniquum suū iudicium, quod tuo simile esse animaduertunt. Atque ita semper egredietur iudicium peruersum, illique vincent, qui potentiores sunt.

Aspicite in gentibus, & videte. Incidimus in locum difficilem, in quo sanè Hieronymi, Theodoret, & Theophylacti, & quorumdam aliorum diligentiam desidero, qui cū referatur à Paulo, Act. 13. Atque ad id comprobandum, quod minimè congruere videtur cum sensu Prophetæ, nec Apostolum cum propheta conciliarunt, nec eius profus meminerunt. Est ergo locus Apostoli huiusmodi: Videte ergo ne superueniat vobis, quod dictum est in Prophetis: Videte contemptores, & admiramini, & disperdimini, quia opus operor ego in diebus vestris, opus quod non creditis, si quis enarrauerit vobis. * Exponam⁹

Apostolum optimum vbi quæ prophetici sermonis interpretem. In primis quod ait: In prophetis, more Hebræorum dictū est, pro, In vno ex Prophetis, ut Gen. 23. In electis sepulcris nostris sepeli mortuum tuū, id est, in vno ex electis sepulcris. Ioh. 6. Est scriptum in Prophetis: Et erunt omnes docibiles Dei, nempe in Isai. c. 54. Quare male Glossa interlin. & Lyranus putauerunt dixisse Paulum, In Prophetis, quia erat scriptum in vno libro multorum Prophetarū, nam Isaiæ prophetia liber vnus est vnus Prophetæ, & de illo Dominus ait: Est scriptum in Prophetis. Sed de quo opere loquitur Apostolus? Nō pauci eius loci enarratores de opere incarnationis dictum putant: Opus operor ego in diebus vestris, quibus & Galatinus assentitur lib. 3. contra Iudæos, cap. 1. Immo & Theophylactus in mystica huius loci expositione. Sed non animaduertunt nequaquam hunc sensum coherere cū verbis Prophetæ opus ipsum indicantis: Quia ecce, ego suscitabo Chaldæos, &c. Neque cum verbis Apostoli coheret, qui non probat incarnationis mysterium, quod iam factum erat, & quod superius testimonio Iohannis Baptistæ cōprobauerat, sed cum alio initio sumpto de eius morte, & resurrectione dixisset, addidit, nisi per eum remissionem peccatorū obtineri non posse, ac denique verba Prophetæ refert, ut qui credere in eum nolunt, magna sibi supplicia parata intelligant. * Ita enim ait: Notū igitur sit vobis, viri fratres, quia per hunc vobis remissio peccatorum annuntiat ab omnibus, quibus non potuistis in lege Moyse iustificari: In hoc omnis, qui credit, iustificatur. Videte ergo ne superueniat vobis quod dictum est in prophetis, &c. Vbi & verbum ipsum, Superueniat, ad nomen oneris alludere videtur, quod superuenit, & imponitur ijs, contra quos profertur, & quod suæ prophetiæ initium fecit Habacuc. Quod nam autē hoc opus sit, paulò post idem Apostolus interpretatur: Vobis oportebat primum loqui verbum Dei, sed quoniam repellistis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes. Ex quo videmus Paulum loqui de reprobatione, & excacatione Iudæorum cum ait: Videte ergo ne superueniat vobis, &c. ac si dicat: Videte ne vos relinquat Deus in incredulitate vestra cœcos, & induratos, & tradami

Reg.
Pluralis
pro vno ex
singularibus.

6

ni in manus dæmonum captiui. Ex hoc primum intelligitur, verba hæc in Habacuc, & hanc calamitatē, quæcumque illa sit, ad gentem pertinere Iudæorum: alioqui alijs Paulus, alijs Propheta loqueretur. Intelligitur etiam alterum prædici à Propheta euerfionem Ierusalem per Chaldæos futuram: hæc enim abiectio, & vastitas Iudæorum figura erat reprobationis eorundem cum prædicaretur E uangelium. * Etenim ut tunc illis ablatum est templum, & terra promissionis, & traditi sunt in potestate Chaldæorum: ita postea eidem ablata est sacra scriptura, & eius intelligentia, & sacerdotium, & adoptio filiorum, & ius regni cælestis, & traditi sunt in potestatem dæmonum. Et quamuis vastitas à Chaldæis illata figura etiam esset vastitatis à Romanis inferendæ, tamen de spirituali vastitate potissimum loquitur Apostolus, quæ grauior erat, & durior, & omnes contemptores comprehendit, id est, omnes Iudæos, qui noluerunt credere Euangelio. Corporeā autem illam vastitatem multi ex contemptoribus euaserunt, tam qui erant in Ierusalem, quam qui erant per orbem diffusi: atque illi præfertim quibus Paulus loquebatur. Non enim loquitur Iudæis, qui erant in Ierusalem, sed illis qui erant Antiochiæ Pisiadiæ: cui nihil mali Romani intulerunt. Atque hunc esse sensum historicum nostri Propheta confirmat Theodoretus, & Theophylactus hic, & in Act. apost. & ibidem Oecumenius. Sensu igitur allegorico citauit Paulus testimoniū, ut interdum solent Apostoli. De hoc ait: Opus factum est in diebus vestris, quod nemo credet cum narrabitur. Non enim poterant sibi persuadere tantam fore vllius gentis contra se fortitudinem, aut ita fore se à Deo relinquendos, ut vrbs, & templum vastarentur & Iudæa hominum feracissima in solitudinem redigeretur. Hoc quam verum sit, in Ieremia videmus, cui vicinum vrbs exitiū prædicenti ne tum quidem credebāt, cum pene iam obsidebatur à Chaldæis, ut cap. 5. Gladium, & famem non videbimus, Propheta fuerunt in ventum locuti, & responsum non fuit in eis. Et cap. 20. conqueritur Propheta: Factus sum in derisum tota die, omnes subfannant me, quia iam olim loquor vociferans iniquitatem, & vastitatē clamito, & factus est mihi sermo Domini in opprobrium, & in derisum tota die. * Si

8

militer postea quod Dominus & Apostoli Iudæis prædicebāt de sua excoecatione, nulla ratione adduci poterant, ut crederēt; putabāt enim fieri nō posse, ut popul⁹ Dei, quorū patres ita ipsi cari fuissent, ab eodē Deo abiceretur. Dicebat Iohannes Matt. 3. Genimina viperarum, quis docuit vos fugere à ventura ira? Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ, & ne velitis dicere intra vos: Patrem habemus Abraham, dico enim vobis quoniam potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham. Dixerat idem CHRISTVS Matth. 21. Aufertur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius, & cap. 23. Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. Et tamen nunquam crediderunt, sed expedire potius iudicauerunt paci, & incolumitati suæ, ut CHRISTVS moreretur, Ioh. 11. Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum, & venient Romani, & tollent locum nostrum, & gētem. Et: Expedit vobis, ut vnus moriatur homo pro populo, & non tota gēs pereat. Est autem in his verbis Prophetæ tacita quidem, sed elegans antithesis, & ad terrendum vehemens: *Opus enim operor ego, &c. quasi dicat: Vos non creditis, neque putatis vnquam fore, & ego hoc ipsum iā operor, ac molior. Nam & si nostra translatio habeat: Opus factum est in diebus vestris, in Hebræo præsentis temporis est לַיּוֹם הַזֶּה אֲנִי עוֹשֶׂה אֲנִי עוֹשֶׂה* Opus operor, * Ita etiam Lxx. & Paulus. Ex quo intelligitur sensus nostræ translationis & Chaldaicæ: Opus factum est, id est, iam coepit fieri, & cito perficietur, factum putate. Iam paulatim hoc ago ut augeantur vires Chaldæorum, ut tandē templum, & vrbs vestram capiant, & incendant. Quæris quomodo prophetæ verba in hunc sensum exposita cohæreant cum præcedentibus? Dicam. Querebatur propheta se non exaudiri, nec posse precibus suis deplere instantem populi sui captiuitatem. Dominus ut respondeat conuertit ad populum præuaricatore sermone suum, ac si dicat: Quoniam pessimi estis, & verba Prophetarum meorum, per quos vos saepe admonui, impudenter contemnitis (ideo enim eos contemptores vocat iuxta Lxx) tantum absum ab audiendis prophetæ Habacuc precibus, ut iam etiam facere incipiam quod comminatus sum. Propterea ait statim iuxta Heb. Quia ecce ego suscito Chaldæos, &c. Aspice in gentibus

tibus

tibus, id est, videte gentes ceteras (ita enim Hebræi loquuntur, ut diximus in Habdia, num. 64.) quomodo vastatae sint à Nabuchodonosor, ita enim & vos vastabimini; neque magis vobis parcam, quā illis, quātū impietate, & scelera imitati estis. Hoc est: Cum videritis gentes fortissimas à Chaldæis vinci, atque vastari, idem de vobis futurum cogitate, quod ego iam incipio augere paulatim vires, ac potentiam Chaldæorum. * Quod autem ait: Aspice & videte, duo verba posuit idem significantia, ut augeant significationem, ut adnotauimus Nahum. 3. num. 27. Sicut & statim: Et admiramini, & obstupescite, id est, vehementer admiramini. Interest autem nihil idem ne verbum sit quod geminatur, an duo ponantur idem significantia; nam in Heb. pro Admiramini, & obstupescite, idem verbū, licet varie inflexū, geminatur. Est autē sensus: Concipite inde magnam admirationē, & magnum metum. Lxx. Videte contemptores, & inspicite, & videte mirabilia, & disperdimini. Ita habent codex Cōplutensis, & regius Antuerpiensis, sed mendose, castigatiora enim exemplaria, quæ secuti sunt Hieronym⁹, & Theodoretus, & Theophylactus, & Aldinum habent: Et admiramini mirabilia, & disperdimini. Videmus sensum esse eundem, dissideat nōnihil Paulus verbis, sed sensu nihil: Videte contemptores, & admiramini, & disperdimini. In Græcis quibusdam legimus: Videte contemptores, & admiramini, & inspicite, & disperdimini. Plenior hæc quidem est lectio, sed sensus semper idem, & nostræ translationis lectionem inuenimus in alijs etiā Græcis, ut Roberti Stephani, & Basilienſi Frobenij, & apud Theophylactum, & Oecumeniū. In quo Lxx, & Paulus, ut docerent quod geminatione illa verbi significare volebat Propheta, nempe magnitudinem admirationis, dixerūt, ἀπορίσθητε, pro quo, Hieronymus, & alij verterūt: Disperdimini, id est, perite & exanimamini præ admiratione, & metu. Quod autem in quibusdam codicibus legitur: Dispergimini, mendosa lectio est. * Conciliauimus Paulum cum Propheta, & ex vtriusque verbis plena, ut arbitrator, orta est loci intelligentia. Restat vnū, quod adhuc negotium facefsit, cur Lxx, & Apostolus dixerint: Videte cōtemptores, cum constet in Hebræo esse: Videte in gentibus, atque ita ante Hieronymum verte-

10

11

rint Aquila, Symmach⁹, Theodotio: Chaldæus etiam: Videte in populis. Hęc questio à nemine, quod sciam, soluta est, omnes ferè aiunt, Paulum secutum esse translationem Lxx, in Hebræo enim haberi: Aspice in gētibus. At cum id quod est in Hebræo, ab Spiritu sancto sit, & Paulus Spiritu sancto plenus ita citauerit, explicandum illis erat, cur Paulus ab Hebræo recessisset, aut quomodo idem esset diuersorum verborum sensus. Mihi, si Græca tantum, & Hebræa cōsideremus, in promptu solutio est: אֲשִׁיבָה significat in gentibus. Egedem autem literæ, si tantum apex literæ ך̄ protendatur paulum in sinistram, ut ex ך̄ fiat ך̄, efficiunt אֲשִׁיבָה, quod significat Contemptores, siue Præuaricantes, aut declinantes. Vocalium quæ adduntur, nullam rationem habeamus, cum ab antiquis, ut saepe diximus, nō scriberentur. * Variabāt ergo olim Hebraica exemplaria, & quædam habebant אֲשִׁיבָה, quæ Aquila, & Symmach⁹, & Theodotio, & Chaldæus, & recentiores secuti sunt: alia habebant אֲשִׁיבָה quæ secuti sunt Lxx. & Paulus. Immo & Hieronymus ait: In alia quadam editione ἀνομιὰ reperi: Videbitis calumniatores. Et in alia similiter absque auctoris titulo: Videbitis declinantes. Nec verò coniecturam esse quod dicimus, sed manifestā veritatem, indicat quod paulo post in hoc capite sequitur, nam vbi habemus; Quare non respicis super inique agentes, pro Inique agentes est אֲשִׁיבָה, pro quo similiter Lxx. verterunt, κατὰ νόμον ἰσχυρῶν, id est, contemnentes, ut superius εἰδὲτε οἱ κατὰ νόμον ἰσχυρῶν, videte contemptores. Itaque nec male fecit Paulus, aut Lucas, qui vulgatam in Ecclesijs lectionem secutus dixit: Videte contemptores: nec Hieronymus male fecit, qui quod inuenit in codicibus Hebraicis transtulit. Satis hoc videri poterat sobrie sapienti, sed vrget molesta sanè argumentatio. Spiritus sanctus nō vtrumque horū dictauit Prophetæ, nec ille vtrūque scripsit, sed alterum: aut igitur Paulus vitiosam lectionem secutus est, quod nemo sanus dicet, aut nostra translatio nō habet, quod Spiritus sanct⁹ dictauit, & quod Propheta scripsit. * Non deerunt quibus hæc infirma videatur argumentatio, dicēt enim nō Paulum, sed Hieronymum interpretem nostrum mendosos codices secutum fuisse, atque ideō Spiritum sanctum non dictasse: Aspice in gentibus, sed; Vi-

dete

de te contemptores. Sed mihi, & omnibus, quibus sancta est, & inuolabilis vulgatae Latinae editionis autoritas, longe alia sententia est: neque enim mihi persuadere possum, neque fas esse duco credere Ecclesiam pati in editione, quam omnibus sequendam proponit, & in templis populo legitur, aliquid, quod non sit dictatum ab Spiritu sancto. Principio, etiam si diceremus non distasse Spiritum sanctum: Aspicite in gentibus, nequaquam esset noster interpretis reprehendendus, siquidem non erat boni interpretis Hebraicos codices corrigere, sed quod in illis inueniebat fideliter vertere. Adde Prophetam scripsisse: Aspicite in gentibus, sed Paulum, siue Lucam maluisse sequi translationem Lxx, non quod putaret eam lectionem esse castigatorem, sed quod locus ita melius exponeretur, & ad id, quod ipse agebat, commodius. *Gentibus nec gratia auferatur, nec scriptura, ideo non pertinebat ad rem presentem dicere: Aspicite in gentibus: pertinebat tamen demonstrare Prophetam locutum fuisse contemptoribus prophetarum, ut viderent Iudaei magnum sibi periculum imminere, si pergerent Christum, & eius nuntios contemnere. Quoniā igitur reuera contemptores erant illi, quibus loquebatur Habacuc, non timuit Paulus dicere: Videte contemptores, etiam si Prophetam scripsisse sciret: Aspicite in gentibus. Solent enim apostoli veteris scripturae testimonijs afferendis verba quaedam aut subtrahere, aut addere, seruata semper eiusdem sensus veritate. Quare recte Hieronymus iudicauit, Lxx, & reliquos, qui verterunt: Videte contemptores, cum sensu verborum propheticorum congruere. Licet Ecclesiae dicere: Dixit Iesus discipulis suis, & turbis Iudaeorum: Caro mea vere est cibus, &c. nec tamen sunt ea verba apud Iohannem, sed prius ait. Litigabant ergo Iudaei ad inuicem, &c. Deinde Dixit ergo eis Iesus, &c. Quare licuit Ecclesiae ita dicere? Quia vera tunc discipulis, & turbis Iudaeorum loquebatur. Ita Paulus qui sciebat Habacuc locutum fuisse contemptoribus, uti voluit verbis Lxx: videre contemptores. Quotidie ita exponuntur scripturae & in ecclesijs, & in libris patrum passim. Ut si illud referamus: Amen dico tibi quia in hac nocte antequam gallus cantet ter me negabis. Et dicamus: Respondit dominus Petro: Nimium o Petre confidis, ni-*

14
Reg.
Ioh. 6.
Matth. 26

miū tibi tribuis, hac nocte me negabis ter: quis dicat nos mentitos cum ita verba Domini referimus? *Quid? Mentitus ne est beatus Euangelista Marcus cum scribit: Et tenens manum puellae ait illi: Talitha cumi, quod est interpretatum: Puella, tibi dico, surge, quamuis constet Talitha cumi, tantū significare: Puella surge? Sed quoniam Dominus ipsi puellae mortuae loquebatur ut ostenderet voci suae ne mortuos quidem surdos esse; Marcus, ut mysteriū magis explicaret addendum putauit, Tibi dico. Quia ecce ego suscitabo Chaldaeos. Hae verba Paulus non addidit, quia Iudaeis loquebatur, quibus satis erat caput testimonij indicare, nec ignorabant quid continuo sequeretur. Ceterū in Hebraeo, & in Lxx, & in Chaldaeo non est, Suscitabo, sed, Suscito, at praesens pro futuro ponitur, ut res cito futura intelligatur. Quod intelligens Hieronymus vertit: suscitabo. *Gentem amaram. Crudelem, & contristatam omnes, ut Psal. 63. Intenderunt arcum rem amaram. Coloss. 3. viri diligite uxores vestras, & nolite amari esse ad illas. Transferatur a gustatu similitudo. *Ambulantem super latitudinem terrae. Libere per omnem terram discurrentem, & omnia armis occupantem. *Ut possideat tabernacula non sua. Tacite subindicat ipso capturos esse Ierusalem. Hoc autem, quoniam propheta priores, ut saepe vidimus, apertissime praedixerant, satis fuit obscurius attigisse. Fortasse etiam ita locutus est, ne Chaldaei, contra quos maxime vaticinatur, intelligerent, & magis ad bellū Iudaeis inferendum excitaretur. *Horribilis, & terribilis est. Hieronymus: Antequam manum inferat, antequam prorumpat ad bellum, terrorem portat in vultu, id est, vel solo vultu terret vehementer. Horribilis, & terribilis, est geminatio, de qua diximus, n. 10. *Ex se metipsa iudicium, & onus eius egreditur. Faciet quidquid volet, & pro libito hos affliget, illis pareet, nec lege, aut ratione, sed voluntate ducetur sua. Hae est germana huius loci interpretatio, reddit enim causam, cur terribilem esse dixit. Iudicium intelligit, damnationem, & poenam: onus autem afflictionem, & vexationem, ut interpretati sumus Nah. 1. n. 4. pro quo Lxx, verterunt *λῆμμα, quod in eundem sensum accipi debere dixi in irio capit. 1. Nahum.*******

Quare

Quare quoniam in Hebr. non sit *λῆμμα*, quod sibi onus significare diximus: est tamen aliud ab eadem radice ortum, & idem significans, ut indicat Lxx. interpretatio, nempe *λῆμα*. Præterea verbū *λῆμα* quod significat egredi, aut procedere, saepe exitum quemdam significat omnino voluntarium, & in quo magis voluntas, quam quævis res alia dominetur; ut Iere. 44. Sermo enim, quem locutus est ad nos in nomine Domini, non audivimus ex te, sed facientes faciemus omne verbum, quod egredietur de ore nostro, id est, faciemus quidquid libebit dicere. Dan. 2. Et interrogabat eum, quoniam ob causam facerens sententia a facie regis esset egressa. Quod etiam in bona voluntate dicitur: Gene. 24. A Domino egressus est sermo, id est, hoc Dominus vult; unde continuo subiicit: Non possumus extra placitū eius quidquam aliud loqui tecum. Ex quo intelligimus illud Deute. 8. quod Dominus Matth. 4. retulit. Et dedit tibi cibum manna, quod ignorabas tu, & patres tui, ut ostenderet tibi, quod non in solo pane viuet homo, sed in omni verbo quod egreditur de ore Domini, id est, quacunque re Deus cum pascere voluerit, pascet. Ita etiam intelligo illud Prou. 29. Multi requirunt faciem principis, & iudicium a Domino egreditur singulorum, id est, Multi quarunt placere principibus, ut diuites fiant, & potentes: sed hæc Dominus unicuique distribuit, ut vult, potius quam reges. Ita ergo nunc ait: Iudicium eius (ita enim est in Hebr. & in Lxx) quo alias gētes punit, & damnat, alijs parcit, & onus eius, quo vexat, & affligit nationes, ex se metipsa egreditur, id est, ex eius voluntate mera oritur, sola pro ratione voluntas est. *Leniores pardis equi eius. Pardus ad leonum naturam proximè accedit, maculosam pellem habet, & sauitiam non minorem quam leo, sed celeritatem longè maiorem. Propter hæc duo hostes Iudaeorum, id est Chaldaei, dicuntur pardi, Iere. 5. Pardus vigilans super ciuitates eorum, omnis qui egressus fuerit ex eis capietur. Et pardis eorumdem equi comparantur, quod pardis velocitas non tam ad fugiendū, quam ad persequendum, ac nocendum, concessa videtur a natura, ideoque cum sauitia coniuncta est, sic equi Chaldaeorum veloces erunt ad nocendum, ad comprehendendum fugientes, ad proterendum, atque concalcandum hostes. Et velociores lupis vespertinis. Pro lupis ve-*

17
egredi, aut
18
Pardus.

spertinis Lxx. tam hic, quam Sophonia. 3. verterunt, lupis Arabia, quam translatione, si recipimus, nostra tenere non possumus, neque enim possumus ambas tueri: Nā nomen quod in Hebræo est, non eodem sonu profertur cum hæc duo significat, sed *לֵבָב* cū scribitur, significatur vesper, cum autē Arabia intelligitur, scribitur *לֵבָב*, ut Isa. 21. Onus in Arabia, & Iere. 25. Cunctis regibus Arabia. Cum autem Propheta conditionabatur, non utrumque dixit, sed alterum, potestaque non aliud scripsit, quam quod dixit. *Utrum ergo dictum a Propheta parabimus? Sane quod habet nostra translatio. Primum, quia de lupis Arabia nihil peculiare traditur ab autoribus, quo ab alijs lupis differant, & ut multi essent in Israelitarum regione, ut quæ montibus abundaret, quid necesse erat ex Arabia accersere? Deinde quod Aquila etiam vertit, referente Hieronymo, Lupi vespertini: Tertio, quod Iere. 5. vbi legitur: Lupus ad vespeream vastauit eos, in Hebræo est *לֵבָב*, id est, vespeream, ut etiam testatur Hebraei vbi mutatione numeri sublata est de medio ambiguitas, neque Arabia intelligi potest. Est autem luporum insignis, & malitiosa crudelitas: non enim solum ventris implendi causa depopulantur, & occidunt oues, sed quasi crudelitatem faciare quærentes. Ita Chaldaei non prædam, & opes quærere videbuntur: sed perniciem tantummodo, & interitum Iudaeorum. Auget autem quod dicitur: Lupis vespertinis, siquidem lupi (ut Hieronymus inquit) sauiiores esse dicuntur nocte vicina, & tota die fame ad rabiem concitati velocius festinant ad prædam. Iere. 5. Lupus ad vespeream vastauit eos. Sopho. 3. Iudices eius lupi vespere, non relinquebant in mane. *Eiusmodi enim animalia minus ad prædam exeant dum dies est, venatorum occursum, & insidias muentia. Idcirco vespere fame vigente, & noctu exeunt. Psal. 103. Posuisti tenebras, & facta est nox, in ipsa pertransibunt omnes bestiae siluæ. Catuli leonum fugientes, ut rapiant, & quærant a Deo escam sibi. Ortus est Sol, & congregati sunt, & in cubilibus suis collocabuntur. Idem lupis contingit, ut Virgilij versus indicant. *Ac veluti pleno lupus insidiatus ouili Cum fremit ad caulas ventos perpeffus, & imbres Nocte super mediocri sub matribus agni***

19
Lupi vespertini.
20
Anci.
Balarum

Balatum exerceat, ille asper, & improbus ira. Sicut in absentes. Lupum vehementiori fame concitatu describit, qui post noctem media ventos percussus, & imbres senuit. Sed cur ventos & imbres percussus, nisi quia multo ante mediam noctem exierat, & praedam diu quaerens ventorum & imbrum sensit iniuriam, & mora aucta est fames: Quod magis indicat, quod sequitur.

Collecta fatigat edendi

21

Ex longo rabies, & sicca sanguine fauces. Et Oppianus Cilix nobilissimus poeta lupam vocat *νυκτιπόρον* id est, Noctu ambulatorem, lib. 1. de venatione.

Quod epichetū lib. 3. tribuit hyænae, quam *νυκτιλάνη*, id est, noctu errantem appellat. *Οὐνεκά σὶ δὴ νύκτα φάος, σὺντος αὐτῆ μετ' ἠὲ*. id est, Quod ei per noctem lumen sit, tenebrae autem cum veniat Aurora.

Quo in loco lapsus est Iohannes Bodinus eius interpres, qui, quod ne somnauit quidem Oppianus, hyenam lupi genus esse dixit in hunc modum vertens:

Nunc duo diua vesper geneva exiit iosa luporum Serratis armata, ferentes dentibus ora, Neimpe omium mactatores, cæcas quoque hyænas. Ita enim habent Græca verba:

Φράξο δὴ δύο φύλα δυσάντα, μαρμαρόδοντα, Μηλοφόρον τε λύκον, δυσδέρκον, τ' αὐτίς υἱάναν. Quæ ad verbum sonant:

Confidera duo genera infauista, ferratos dentes habentia,

Ouiumque mactatorem lupum, & cæcutientem hyænam.

22

*Non autem intellexisse duo genera luporum, sed duo genera ferorum animalium, indicat quod præcedit, esse videlicet in Æthiopiæ finibus extremis

Ἰππάγρον πολὺ φύλον

id est, ferorum equorum multum genus, quibus continuo adiungit duo ferorum, & nocentium animalium genera, lupum, & hyænam.

Adde, quod neque Aristoteles, neque Plinius, nec ullus eorum, qui de animalibus scripserunt, hyænas ad lupos pertinere vnamquam dixit. Immo continuo fere idem Oppianus quinque luporum genera enumerat, in quibus nusquam meminit hyænae. Redeo ad id, quod agebam, lupum vespere exire, noctuque venari. Eum lib. 3. de venatione describit Oppianus in hunc modum:

Τὸν μὲν νυκτερινὸν δὴ γὰρ εἰς ἀφικτοῦν οὐλοῦν Ἀγγενῶν, ἰρίων τε πολὺ πλοκὸν ἀσπασίην, id est, Hunc quidem nocturnum ob ventris inuitabilem impetum. Alborū, hædorumque versutum raptorem.

Nocturnus raptor dicitur, quod vespere exeat, & per noctem venetur. * Quod si quis *νυκτερινὸν* non ad lupum pertinere contenderet, sed ad *ἔραλον*, vt nō nocturnus raptor, sed nocturna fames intelligatur: vt hoc ei daremus, cur putarem lupum nocte famescentem in matutinum crepusculum, differre venationem, cum noctem insidijs aptiorem esse non ignoret. Deinde in enumeratione quinque generum luporum, de secundo ait idem:

Πολὺ σὺν οὐλοῦν δὲ μάστιγιος εἶναι ἐπὶ αἰγρῶν Πράτην, ἀμφιλύκην, ἔκαστον τ' ἀπιδεύεται ἐδ' αἰτίς. id est, Magno autem cum fremitu valde arduus it ad venationem sub primū crepusculum, facili enim indiget cibo.

Cur obsecro hoc de secundo genere luporum commemorat Oppianus causa etiam continuo subiuncta, si illis cum ceteris commune est, omnesque lupi sub primū crepusculum egrediuntur, nisi quod alios vespere egredi sciebat? Quare de hoc genere illud intelligendum est quod legimus Gene. 4.9. Beniamin lupus rapax, mane comedit prædā, & vespere diuidit spolia: de eodem enim scripsit Oppianus:

Τὸν μέγιστον κίρκοντες, καὶ ἄρπαγα ἰνδιόσησιν, id est, Hunc homines & accipitrem, & rapacem appellant.

Cur autem præ ceteris manē egrediatur, docet: Facili enim, inquit, indiget cibo, id est, Cum sit ceteris lupis velocior, vt ante dixerat, & calidior, citius famescit, & quantum vespere, & nocte comederit, mane consumpto iam cibo exit ad prædā, quod expectare ad vesperam, vt reliqua, non possit. Ambrosius in cap. Lucae decimum, fere initio, de lupis ait: Somnum canum, absentiam, aut desidiam pastoris explorant. Et postea: Nonne lupis istis hæretici comparandi sunt, qui insidiantur ouilibus Christi, fremunt circa caulas nocturno magis tempore quam diurno? &c. At si non nisi vespere exeat lupi, quid necesse fuit addere, Vespertinis? Omni quidem tempore exeūt, absentiam enim, aut desidiam pastoris explorant, vt dixit Ambrosius, sed nunquam ferociores exeunt quam vespere, quia mane & meridie minus eos vrget fames, vt qui nocte comederint,

24

25

mederint, vespere autem eam iam ferte vix valent. Tunc velociores sunt, vt ait Habacuc, tunc nihil relinquunt in mane, vt est apud Sophoniam. Tunc maximē sequuntur, vt merito dixerit Ieremias: Lupus ad vespere vastauit eos. Sed cur, inquis, non potius dixit: Velociores lupis nocturnis, eo enim tempore magis fame concitabuntur? Quod nocturni lupi prædam vespere inuenisse putari possunt; vespertini (vt plurimū fieri solet) totius diei fame longiore stimulantur. Cur autem lupis vespertinis potius comparat quā leonibus, aut pardis, aut eiusmodi ferocioribus bestijs, quādoquidem hæc omnia per diē latent, noctu prodeunt? Quod lupi, & voraciores sunt; & hominibus notiores; eorum enim velocitatem, & rapacitatem, quotidie homines in gregibus suis experiuntur, ac sentiunt: aliarum bestiarum prædationes: nunquam fere vident, atque ita notior erat, & expressior, & familiarior hæc similitudo: semper enim a notioribus rebus similitudines petuntur. Hæc paulo latius persequi visum est, vt Hieronymi, aliorumque expositionem, quam ego verissimam puto, confirmarem; atque hæc luporum vespertinorum similitudinem prophetis familiarem semel explicarem.

26

Et diffundentur equites eius. Magnum spacium occupabunt, maxima erit eorum multitudo, Chaldecus: Et multiplicabuntur equites eius.

Equites namque eius de longe veniēt. Dixi maximam eorum futuram esse multitudinē, quod ex longinquis nationibus accerferent auxiliares, Iere. 1. Ecce, ego conuocabo omnes nationes regionum Aquilonis, &c.

Volabunt quasi aquila, festinans ad prædā. Velocissime per omnia loca discurrunt, vt omnia deprædentur.

Facies eorum ventus vrens. Hieronymus: Quomodo ad flatum venti vrentis virentia cuncta arescunt, ita ad aspectum eorum omnia vastabuntur. De vento vrente diximus Hos. 12. initio, in illa verba: Et sequitur estum, & cap. 13. in illa: Adducet vrentem ventum, &c.

Et congregabis quasi arenam captiuitatem, id est, Innumeras captiuos congregabis, sicut arena: est innumeras, Congregabit autē hæc gens, de qua loquor, siue eius rex Nabuchodonosor, quod idem est:

27

Et ipse de regibus triumphabit, & tyranni ridiculi eius erunt. Hieronymus: Ducet ante

curram suam captiuos reges, & habebit irrisui. Lxx. *καὶ τῆσιν αὐτοῖς παύσει αὐτῶν*, id est, Et tyranni ludibria, aut ludicra eius erunt. Heb. Et principes risus illi. Habebit secum reges captiuos, qui sibi seruiāt, & risum moueāt, id est, qui parafiti eius sint, vel quos risui omnium exponat habens domi suæ: vt seruos. Nec male iuxta Heb. interpreteris: Tyranni risus illi, nullius regis potentia terribitur, ridebit, cū magnas aduersum se acies instruxerint, Quomodo etiam statim ait: Ipse super omnem munitionem ridebit. Ita intellexit Theophylactus, & Theodoretus, qui ita exponit: Per lusum magis quam ferio, & data opera, maxima etiam regna delebit. Porro noster interpres tyrānos vocat reges, & principes, ita enim Græci sæpè vocant, & Latini, vt:

Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni. Heb. *דַּיָּוִד* id est, principes, vt in Psalm. 2. Et principes conuenerunt in vnum.

Ipse super omnem munitionem ridebit. Conueniet omnium arcium, & murorum munitionem: quantum enim inaccessæ videantur arces, & in arduo sitæ: extruet magnos aggeres, & inde eas expugnabit, & capiet, vt fecit in Tyri oppugnatione. Hieronymus: Veniet enim Tyrus, & iacto in mari aggere peninsulam faciet de insula, & introitum inter fluctus maris in urbem terra præbebit, de quo Ezec. 29. Nabuchodonosor rex Babylonis seruire fecit, exercitum suum seruitute magna aduersus Tyrus, &c. Vide ibi Hieronymum. Aggerem autem intelligit terræ, est enim in Hebræo, *Comportabit*, id est, puluerem, aut terram: quasi dicat: Etiam si ligna, aut saxa non superpetent ad aggeres, de terra faciet.

Tunc mutabitur spiritus. Hæc & reliqua quæ singulari numero dicta sunt, vt illud: Et congregabit quasi arenam captiuitatē, & ipse de regibus triumphabit, & tyranni ridiculi eius erunt, &c. Hieronymus, Theophylactus, & quidam alij, ad regem Nabuchodonosor referunt. Neque videtur posse aliter intelligi, si verba Latine, & Græce translationis consideremus. At Hebræa optime referuntur ad ipsos Chaldaeos, id est, ad totam gentem, inquit enim: Quia ecce, ego suscitabo Chaldaeos gentem amarā, & velocem, & *יָד*, id est, masculini generis est apud Hebræos. Quare omnia, quæ de rege dicuntur iuxta quos dixi autores mihi probabilius est de gente ipsa dici, quoniam, de

7. Enci.

28

29

31

rege

rege nihil dixit, neq; precessit aliquid, quod referat pronomen eius, cum ait: Leuiores paradisi equi eius, & cetera, quae sequuntur. At cum prius dixerit: Sufcitabo Chaldaeos gentem amarā, recte dicemus: Leuiores paradisi equi eius, id est, gentis Chaldaeorum atq; ita in reliquis. * Finge nomē Gens, masculini generis esse, aut pro Gentem amarā, verte, populū amarum, videbis recte omnia coherere, neque opus esse vt persona subaudiatur, cuius nunquam meminert Propheta. Nec verō moueat nos in nostra translatione poni, Ipse, quod non potest ad gētem referri: Solet enim noster interpretes in Latinis nominibus genus nominis alterius linguae vnde transfert, seruare, vt Sap. 1. Spiritus Domini repleuit orbē terrarū, & hoc quod continet omnia scientiam habet vocis. Cum dicit: Et hoc quod continet omnia, respicit nomen *πνεύμα* id est, spiritus, quod neutrius generis est, & quia reperit *καὶ τὸ* vertit, Et hoc. Scio quosdā interpretari, Hoc vniuersum, quod suo ambitu continet omnia, scientiam habet vocis, quia caeli enarrant gloriam Dei, & opera manū eius annuntiat firmamentū.

31 * Speciosa interpretatio, & quae multis parum rem considerantibus placet, nec tamē vera, vt facillē intelliget, qui sensum, & verba Sapiētis paululum animaduertit. Docet spiritum Dei nihil latere posse eorum, quae intra nos cogitamus, aut loquimur. Benignus est enim, inquit, spiritus sapientiae, & non liberabit maledicū a labijs suis, (id est, puniet omnes qui mala dixerint, aut cogitauerint) quoniam renum illius testis est Deus, & cordis illius scrutator est verus, & linguae eius auditor. Hoc autem vt probet, ait: Spiritus enim Domini repleuit orbem terrarum (id est, vbique est, & vbique operatur) & hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis, id est, omnia quae cogitantur, & dicuntur, intelligit. Deinde conclusionem colligit: Propter hoc qui loquitur iniqua, non potest latere, nec praeteriet illum corripuens iudicium, id est, habebit etiam spiritus Dei iudicium, id est, damnationem & poenam, quo iniusta loquentes corripiat, & castiget. * Genē. 3. Inimicitias ponam inter te, & mulierem, & semē tuū, & semē illius, ipse conteret caput tuum. Vbi, Ipse respicit nomen *אדם* quod Hebraeis masculinum est. Idem fecerunt Lxx, qui vertērunt *uirs*, id est, ipse, quomodo

legit Hieronymus in traditionibus Hebr. & correctiora exemplaria Latina, & Chaldaea. Similiter casus solet relinquere, vt sunt in Græco, licet Latinē non conueniat, vt Matth. 20. Scitis, quia principes gētium dominantur eorum, pro eis. Sap. 10. Et sciret quoniam omnium potentior est sapientia. Ita vt ego, interpretatus est omnia verba hęc Theodoretus, & ex parte Rupertus. Nunc ergo de gente Chaldaeorum optimē hęc explicabimus: *Tunc mutabitur spiritus*, id est, post tot victorias efferentur in superbiam, & tyrannice gentibus subactis dominabuntur Chaldaei, *Et pertransibunt*, quia paucis annis dominabūtur, *Et corrūet* superari, & debellati a Medis, & Persis. * *Hęc est fortitudo eius Dei sui*, quod per irrifionem dicitur, id est, huc tandem perueniet fortitudo eorum, quam a Deo suo se accepisse dicitabant, his angustis sinibus terminabitur eorum potentia, quam illi perpetuam fore sperabant. Cum dicit: Dei tui, Belum intelligit, vt recte ait Hieronymus, quem praeter ceteros colebant Babylonij, vt ex Danielis vltimo capite, & alijs prophetarū locis constat, vt diximus Hof. 2. num. 60. 61. 62. Vides quam bene omnia coherant, si de gente Chaldaeorum exponamus, refer ad regem Nabuchodonosor, duriuscule exponas necesse erit. Nam Hieronymus sic explanat: *Mutabitur spiritus eius* in superbiam, & Deum esse se credens imaginem auream statuet in Babylone, quam vniuersas gētes adorare compellit. *Et Pertransibit*, hoc est, Transibit in bestiae figurā, quod durum admodum videtur, cum eo verbo potius significari soleat regni vastatio, vt Hof. 11. sicut mane transit, pertransijt rex Israel. * Cum autē post septem annos ad pristinam felicitatē redierit, & ipse regnauerit latissimē, & filius eius, & filius filij eius, vt est apud Ierem. c. 27. non valdē congruit quod sequitur: *Et corrūet*; & irrisio illa: *Hęc est fortitudo eius Dei sui*. Possit enim respondere infidelis: Inimō illum afflictum Deus suus liberauit, & regnum ei restituit, & illud ad nepotem vsque cōseruauit. Denique ipse ait Dan. 4. Et in regno meo restitutus sum, & magnificentia amplior addita est mihi. Quare mihi hęc interpretatio multo probabilior est, quoniam mollius verbis adhaeret, ne cum nihil a Propheta dictū sit de Nabuchodonosor, subito sine causa nouam personam introducamus, &

relati-

relatium ponamus sine antecedente. Sed quoniam & altera probabilis est, ita potius in eum sensum exponerem: *Mutabitur* in superbiam, & *pertransibit*, & *corrūet*, id est, cito eius potestas finietur, neque vltra nepotem prorogabitur. Aut potius *Pertransibit*, & *corrūet*, quia amisso per mortem regno summa ignominia afficietur, & de sepulchro eijcietur, inter homines, in inferno autem magnis supplicijs cruciabitur, & ab omnibus irridebitur, vt late docet Isaias capit. 14. Omnes reges gentium vniuersi dormierunt in gloria, vir in domo sua. Tu autem proiecctus es de sepulchro tuo, quasi stirps inutilis, pollutus, & obolutus cum ijs, qui interfecti sunt gladio, & descendent ad fundamenta lacu, quasi cadauer putridum. Non habebis consortium neque cum eis in sepultura. Et ibidem: Infernus subter te conturbatus est, in occursum aduentus tui suscitauit tibi gigantes. Omnes principes terrae surrexerunt de solijs suis; Omnes principes nationum. Vniuersi respondebunt, & dicent tibi: Et tu vulneratus es sicut & nos, nostri similis effectus. Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadauer tuum: subter te sternetur tinea, & operimentum tuum erunt vermes. * Nec me laet Lyranum in Isai. 14. & Danic. 4. & Iohannem Arboreum libro. 12. Theosophia, capitulo. 4. & Dionysium in Isai. 14. inter predestinatos numerare Nabuchodonosor argumento capit. Nabuchodonosor. 23. quæst. 4. quod sumptum est ex Augustino, in libro de praedestinatione, & gratia. capit. 15. Vbi cum dicit poenitentiam egisse fructuosam, poenamque illi valuisse ad salutem. Sed multo equius est, vt Isaias verbis credamus, quae de eius damnatione tam perspicua sunt, vt cogant repugnantes hoc, quod dicimus confiteri. Nam sensum eorum historicum de Nabuchodonosor esse docet ibi Hierony. Haymo, S. Thomas, Hugo, & plurimi ex recentioribus, & Theophylactus, & Theodoretus in fine huius capituli primi Habacuc; & verba ipsa adeo clare loquuntur, vt nullius voce interpretis egeant. Nituntur quidem Lyranus, & Arboreus vim huius loci eludite affirmantes quaedā ibi de Nabuchodonosor, quaedam de eius nepote Balsasar dici. Addit etiam Lyranus in Danielis capit. 4. verba hęc esse comminatoria, nisi ille egisset poenitentiam. At vtrumque pugnat cū

veterum, & recentiorum expositione, & cum verbis ipsis, quae plane de vno, eodēque homine dicuntur. * Praeterea verba illa Isaias canenda erant a Iudæis postquam e captiuitate Babylonica rediissent: sicut ait Propheta: Et erit in die illa, cum requiem dederit tibi Deus a labore tuo, & a concussione tua, & a seruitute dura, qua ante seruiti, sumes parabolam istam contra regem Babylonis, & dices. &c. Cum ergo hęc verba dicantur in illud tempus, quo iam mortuus erat Nabuchodonosor, non iam rem futuram, sed quasi praeteritam narrant. Verum ergo erat quod narrabant, verum erat quod tūc Iudæi canebant, Nabuchodonosor esse in loco damnatorum. Augustinus autem nihil contra nos docet; tantum ait flagellis quosdam peiores fieri, vt Pharaonem, quosdam meliores, vt Nabuchodonosor, qui egit poenitentiam. Et quidē poenitentia profuit illi tunc ad salutem, id est, ad gratiā impetrandam: sed nō inde fit semper in eadem mansisse. Quomodo Niniuitae conuersi sunt ad Ionae praedicationē, sed paulo post ad eadem peccata redeunt. Et ipse Nabuchodonosor conuersus est ad Deum Daniele somnium dicente, & interpretante, sed postea crexit statuam ab omnibus adorandam, & socios Danielismisit in fornacem ardentem. Lege secundū, & tertium caput Danielis. * Sed redeamus ad verba Prophetae. Vbi nos habemus: *Et corrūet*, in Heb. est *אִשְׁרָה*, quod proprie significat: & peccabit, vt transtulerunt Aquila, & Symmachus, & Chaldaeus, hęc habet (vt inquit Hieronymus) scriptura sancta cōsuetudinē, vt *אִשְׁרָה*, id est, Delinquet, ponat pro eo qd est, Desinet esse, quod fuerat. Hoc qd annotat Hierony. valde vsitatū est in scriptura. Ezech. 6. Et dissipabuntur, & interibunt aerae vestrae. Pro interibunt, quo modo etiā verterūt Lxx est in Heb. *Peceabūt*. Et Hof. 5. Donec deficiatis, & quæratis faciem meā. Et cap. 10. Diuisum est cor eorum, nūc interibunt, vbi similiter transtulerunt Lxx Ioe. 1. Sed & greges pecorum disperierunt; eodem modo Lxx, & Chaldaeus. Ex his intelligitur illud Psal. 33. Redimet Dñs animas seruatorū suorū, & nō delinquet omnes, qui sperant in eo. i. * Nō deficiēt, nō peribūt. In eo vero qd statim ait: *Hęc est fortitudo eius Dei sui*; Si de Nabuchodonosor interpretemur, fortasse hūc habet sensum, Eius qui est Deus suus. i. qui Deū nō agnoscit nisi se. Vel qd re-

E vera

37

38 Peccare pro Defecer.

Locus Psal. 33.

39

vera se Deum vocari, & adorari volebat, vel quod suam potentiam, & suas victorias virtuti suę tribuebat, sibi sumens quod erat Dei. Nam in tantã interdum homines rapi dementiam, vt Dij dici velint, & virtuti suę tribuant omnia, ostēdit illud Ezec. 28. Dic principi Tyri: Eo quod eleuatũ est cor tuũ, & dixisti; Deus ego sum, & in cathedra Dei sedi in corde maris, cum sis homo, & non Deus. Et Mezentius ille Virgilianus: *Dextramibi Deus, & relum quod, missile libro, Nunc adsint.*

Hoc autem sensisse, & dixisse Nabuchodonosor, declarat statua aurea, quam crexit Dan. 3. quę, vt ibi, & hic ait Hieronymus, ipse erat, & in ea volebat ab omnibus nationibus adorari. Declarant verba illa Isai 14. Qui dicebas in corde tuo: In cœlũ conscendam, super astra: Dei exaltabo solum meum, &c. Ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo. Sed apertiora etiã sunt, quę paulò post in hoc ipso capite scribit Habacuc. Super hoc lætabitur, & exultabit, propterea immolabit sacrificia suę, & sacrificabit reti suo, id est, Dexterę, & fortitudini suę tribuet honores diuinis. Sed hæc nos iam de gēte Chaldæorum interpretati sumus, num. 33.

TROPOLOGIA.

De allegoria diximus Paulum apostolũ cum Propheta nostro concilians, ad quã omnia, quę sequuntur, facile accommodari poterunt ex ijs, quę dicta sunt, & nunc in tropologia dicemus. In prioribus Prophetę verbis illud animaduertimus, sapẽ clamare sanctos, & non exaudiri, non quod Deus amicos suos audire nolit, sed quia peccata, & obstinatio eorum pro quibus orant, celerem vindictam exposcũt, quę & ad Dei gloriam, & ad multorum salutem, interdum quę eorum ipsorum, qui puniuntur, multo vtilior est. Ierc. 15. Si steterit Moy ses, & Samuel coram me, non est anima mea ad populum istum, eijce illos a facie mea, & egrediantur. Quę autem sequuntur: *Aspicite in gentibus, & videte, & admiramini, &c.* Discamus ex Paulo cõtemptribus dici, id est, ijs, qui legem Dei contempnunt, & sanctas inspirationes, & verba prophetarũ Dei, id est, cõcionatorum. * Aspiciant gentes, & videant quę seueritate Deus infideles plectat, & nunc sinēdo eos in turpissima peccata precipitare, & postea æternis ignibus cruciando: Si ergo in eos,

10. Enci.

40

Contēptores legis Dei quam seuerē plectantur.

41

qui legem Dei non acceperunt, nec ad cœlestes promissiones vocati sunt, sicut iustitia Dei fauit: quid faciet in Christianos Ethnicorum morē viuētes, qui sciunt voluntatem Domini sui, & legem ore Dei latam, ac sacramēta conculcāt? Excusabiliores sunt Ethnicis Iudæis, & cum Iudæis hos conferens Paulus ait: Iteram quis faciens legem dēteriora mererĩ supplicia, qui filium Dei conculcauerit, & sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, & spiritui gratiæ contumeliam fecerit? Si de non recipientibus, neque audientibus Eũgelium Iudex ipse ait: Amē dico vobis, tolerabilius erit terrę Sodomorum, & Gomorræorum in die iudicij, quã illi ciuitati: quid de illis iudicabit, qui receperunt, & audierunt, & inter Christianos nati, atque educati, verbo Dei à pueris instructi, & sacro Christi corpore, & sanguine sapius refectioni vitam ethnicorum degunt? Mirentur, & obstupefcant timore imminentiũ suppliciorũ: opus enim operatur Deus in diebus illorum, quod non credent, cum quis narrauerit, & iã Deus illud molitur. * Quories clamant concionatores, vt olim prophetę, tradendos esse istos contemptores in reprobũ sensum, & in desideria cordium suorum, ac demum sempiternis flammis esse concremandos, neque credunt vnquam, neque terrentur, sed addētes peccata peccatis misericordiæ Dei cõsiderare dicunt? Et tamen de ijs dictũ est: *Vides, quoniam tu laborem, & dolorem cõsideras, vt tradas eos in manus tuas. Videt Deus peccata, & cõsiderat, & iã nunc opus hoc molitur, quod ipsi credere neq; ministris Dei clamantibus volũt. Quod autē sit opus, & quale demonstrat: Quia ecce, ego suscitabo Chaldæos, &c.* Chaldæi sunt dæmõnes, vt Hieronymus, & Theophylactus interpretantur, qui Hebræe dicuntur *ד'י'ש'ן* id est, quasi dæmonia, vt ait Hieronymus, vel etiã quasi prædatorēs, & vastatores. Quos suscitare dicitur Dñs, dũ sinit in contēptores læuire, & eos capere, vt nũc in reprobũ sensum deducāt, postea in gehennã. *Hi sunt gens amara, quia animas, quas occupat, veralætitia spoliāt, & amaritudine implet. i. trinitatit, & metu. Velox, quia celeriter eas peruertit, & iniquitate cõplent. Et ambulat super latitudinē terrę, quia per omnia hominũ*

Heb. 11.

Math. 11.

44

Corruptores animarum equi Diaboli.

Math. 72.

Dæmoniaci.

45

genera,

genera, per oēs cõditiones discurrunt, & paucos inueniunt qui sibi resistent, sicut Dominus quidam ex his confitetur: *Circuui terram, & sperambulauĩ eam. * Atque id maxime in hac perambulatione quærit, Vt possideat tabernaculum non suum.* Hieronymus: *Omnis enim ratio habilis anima, licet per vitium, & culpam suam hospitium facta sit Chaldæorum, vt tamen per naturam tabernaculum Dei sit, id est non est creata vt domus Diaboli sit, sed vt sit domus Dei.* Et quantum in Eũgelio possumus dæmon loquatur: *Vt quidam in domum meam, vnde exiui, non est ei credendum:* Siquidem nullaratio naturalis creatura ad hoc facta est, vt habitaculum dæmonis sit, &c. Hinc ergo Diabolus maxime optat habitaculum habere in anima, quia videt eam proprie habitaculum Dei esse, & superbus, atque inuidus occupare: Dei sedes quærĩt, sicut templa occupant, & ab hominibus adoratus est, *Horribilis, & terribilis est, quia misericordia non capitur, neq; vllis malis nostris fatiatur.* *Ex semetipso pãdiciũ, & opus eius egredietur,* quia non iudiciorũ, aut ratione ducitur, sed irrationabili malitię suę furore ad nocendũ agit. * *Equi eius sunt inuidia, superbia, cupiditas, quibus ad nocendum vñitur, & quia maxima auaritate feruntur in perniciem nostram, celeritatemque habent cum crudelitate coniunctam, leuiore pãdis dicuntur, & velociore lupis vespertinis.* Malitiam hominẽ, & animarum corruptores equi dicuntur Diaboli, qui ei ad sedendũ, vt ait Hieronymus, terga præbent. Vt enim qui Deo semper obediunt, iumenta Dei dicuntur, iuxta illud: *Vt iumentum factus sum apud te ita quos Diabolus plene occupauit, & ei obediunt ad dissoluendum opẽra Dei, merito equi eius dicuntur, & ea, quã nunc diximus, ratione dicuntur pãdis leuiorēs, & lupis vespertinis velociore. Equi res quos in exercitu suo habet Diabolus, diffundentur, id est multum spatij occupabunt, plurimorum animas possidebunt. Nec mirum, equites namque eius de longe venient, id est plurimi erunt, multos habebit Diabolus auxiliares, homines videlicet impios, & mulieres, per quos rectę fidei, & puris moribus, & castitati corporis, & animæ insidietur. * Videtur equites dicere quos paulo ante equos interpretabamur: Sed id mirum non est, equi enim sunt, quia Diabolo sessori, & domino obe-*

diunt; equites autem, quia ipse per se nocent; & Diabolus quasi ducem suum iuuant. Quãuis non hos tantum equites dicimus, sed dæmones potissimum, deinde homines impios, qui sub eius signis stipendium faciunt. Atque vt horum omnium cupiditas nocendi, & vis, vastitasque declaretur, quã animis inferunt, subiicit: *Volabunt quasi aquila festinans ad comedendum, &c.* Vt autē incredibilis captarum animarum multitudo intelligatur, addit: *Et congregabit quasi arenam captiuitatem.* Iure autem hæc multitudo arenę comparatur, non solum propter multitudinem, sed etiam propter siccitatē, & propter seuitate partium inter se; quã nullo humore copulantur. Nã qui Diabolo seruiunt, & multi sunt, & humore gratiæ, atque donorum Spiritus sancti carēnt, atque ideo mutuo caritatis spiritu non coniunguntur. Adde sterilitatem bonorum operum, quã in arena intelligitur, vnde ortum est proverbiũ: *Semen mandare arenã.* Est etiã arena onerosa, & peccatores onerosi sunt iustis, quos persequuntur. Proverbio: 27. *Grave est saxum, & onerosa arena, sed ira stulti vtroque grauior.* *Et ipse de regibus triumphabit, & tyranni ridiculi eius erunt,* quia multos iustos armis tentationum debellat, & in seruitutem suam trahit. Iusti enim dicuntur reges, & tyranni, id est, principes, quia affectibus suis non seruiunt, sed imperant. Hinc Dominus: *Amen quippe dico vobis, quia multi prophete, & iusti cupierunt videre quę videtis, & non viderunt.* Sed in alio Euangelista reges eos appellat, vt adnotauit Beda, quos iustos appellauerat: *Dico enim vobis quod multi prophete, & reges voluerunt videre, quã vos videtis, & non viderunt.* Et Horatius:

Ad summam sapiens vno minor est Ioue dices, Liber, honoratus, pulcher, rex denique regum.

Ipse super omnem munitionem videbit, & comportabit aggerem, & capiet eam: quia quantumuis homo virtutibus, & donis instructus, & munitus sit, quantumuis fortis, & robustus, si Diabolo relinquatur oppugnandus, ille aggerem comportabit, & tentationes tetationibus addet, & sagittis, atque tormētis muralibus usita vndiq; cõcutiet, vt plane subuertat, & capiat,

46

Math. 13.

Luc. 10.

Quã multos iustos vincat Diabolus, nisi Deus adsit.

47
Pfal. 126.

nisi De^{us} adit, qui propugnet. * Quod intelligens Propheta ait: Nisi Dominus eu-
stodierit ciuitatē, frustra vigilat qui custo-
dit eam. Et. 2. Reg. 22. Dominus petra mea,
& robur meum, & Saluator meus. Supra
petram extruebantur olim arces, vt essent
fortiores: sed Dauid sentiens quidquid ipse
ædificaret munitionis inualidum esse, nisi
à Deo fulciretur, eum petram suam esse di-
cit. Munio magna, & fortis erat, qui dice-
bat in abundantia sua: Non mouebor in
æternum. Sed vt tormenta hostium senti-
re cœpit, ait: Auertisti faciem tuam à me, &
factus sum cōturbatus. Ad te Domine ela-
mabo, & ad Deum meum deprecabor. Sed
quia Diabolus cum viros iustitia, & pieta-
te præstantes vidit, superbia aduersus Deū
effertur, & ad plures superandos spe quasi
certæ victoriæ accenditur, & iusti tremunt:
Deus pro salute electorū suorum pugnat
clamantium: Iudica Domine nocētes me,
expugna impugnantes me. Apprehende ar-
ma, & scutum, & exurge in adiutorium mi-
hi. Et iterum: Exurge Domine, non confor-
tetur homo. Tunc à Deo expugnatus ho-
stis antiquus pertrāsit, & corrui, & à iustis
irridetur dicentibus: *Hæc est fortitudo eius
Dei sui*, id est, *Quamuis superbus*, & fortis
sit, quamuis exaltetur cor eius, vt cor Dei,
et sibi omnia summa tribuat, tamen nulla
est eius fortitudo, si Dominus Deus noster
pugnet pro nobis.

HISTORIA.

48

Nūquid nō à principio. Intellexit rectē Pro-
pheta Deum non solum alijs gentibus, sed
etiam Iudæis ipsis captiuitatem, & mortē
prædicere, motusque gentis suæ caritate,
quam saluam cupit, & offensus superbia
Chaldæorum, iterum orans ait: Numquid
Domine non elegisti nos à principio, ex
quo vocasti patrem nostrum Abraham, &
ex eo tempore es Sanctus noster, qui nos
sanctificas, & quem nos sancte colimus:
atque ita seruandi sumus à te, vt licet cala-
mitatibus varijs iactemur, non tamen mo-
riamur, neque penitus extinguamur?
Domine in iudicium posuisti eum. Scio sanè
Domine positam esse à te gentem Chal-
dæorum hoc tempore, vt per illam iudices,
id est, punias inobedientes, & dedisti ei for-
titudinem, vt per eam corripes impios.
Hæc, & quæ sequuntur de ipsa gente Chal-
dæorum intelligi possunt; quod dixi mihi

videri probabilius, vel de rege Nabuchodo-
nosor, quod non negari esse probabile.
Mundi sunt oculi tui ne videas malum. Cum
tibi omnis iniquitas displiceat, ac nullo
modo videre, id est, probare possis, quæ
mala sunt, & iniusta: quare non respicis su-
per inique agentes: id est, *Quomodo ferre
potes Chaldæos homines præsumos instru-
mentum esse iustitiæ tuæ, & deuotare, atque
consumere Iudæos*, qui licet peccatores
sint, multo tamen iustiores Chaldæis sunt.
Hoc enim & Propheta, & Iudæos male
habebat, quod per peccatores se punirentur.
Hinc Iudæi. eum traditi essent in manus
Palæstinorum, & Ammonitarum, clama-
bāt: Peccauimus, redde tu nobis quidquid
tibi placet: id est, non per hostes nostros,
sed per te ipsum plecte nos: tantum nunc
libera nos. Hoc etiam petebat Dauid Psal.
16. Eripe animam meam ab impio; phra-
meam tuam ab inimicis manus tuæ, id est,
phrameam; qua inimicos tuos punis, ne
des in manus hominum, qui inimici sunt.
Vbi habemus: *Quare non respicis?* videli-
cer, vt punias, in Hebr. est: *Quare respicis?*
& apud Lxx, & Chaldeum. Hoc est: *Quare
sustines videre ipsos, quod dum facis, vide-
ris eorum vitam, & facta approbare?* Atque
ita opinor esse legendum, sed addita est ne-
gatio ab illis, quibus durum videbatur dici:
Quare respicis, &c.

Et facies homines quasi pisces maris. Hæc
verba omnes ferē, vt Hieronymus, Theo-
phylactus, Theodoretus, Lyranus, immo
& Cyrillus in illud Hof. 4. Sed & pisces ma-
ris congregabuntur, ita exponunt: Quem-
admodum in piscibus, qui maiores sunt,
deglutiunt minores, ita pateris inter homi-
nes non ius valere, sed vires; & quasi nulla
esset prouidentia, infirmiores à potentio-
ribus spoliari, atque vexari. Tradunt enim
hoc facere pisces etiam in sua specie: pi-
sces minores, quod de polyphis scribit Aelia-
nus libro primo de Varia historia, capite. i.
At si recte consideremus verba sequen-
tia: Totum in hamo subleuabit, &c. intel-
ligemus aliud fortasse velle Prophetam,
nempe contemni à Deo homines, periti-
de ac si essent pisces, vel reptilia, quoniam
quicumque eos vexare velit, & spoliare, ita
impune fert, ac si pisces, aut reptilia occi-
disset: quomodo Psal. 43. dictū est: Propter
te mortificamur tota die, æstimati sumus
sicut oves occisionis. i. Qui nos occidunt,

non

non videntur putare se homines occidere,
nec magis in occidendo morantur, quam
si oves occiderent, quæ ad macellum occi-
denda ducuntur. Itaque non comparantur
minores pisces eam maioribus, sed cū
piscatore. At que ita eleganter subiicit: To-
tum in hamo subleuabit, &c. quorum hæc
est sententia: Hoc ideo dico, quoniam gens
Chaldæorum, vel Nabuchodonosor, velur
magnus piscator, omnes nationes, & om-
nia regna expiscatus est, & cū multo plures
homines occiderit, quæ maximas piscator
piscet, exultat impune, ac triumphat. Est au-
tē sensus: si hæc pateris, nec punis, ita homi-
nes occidetur, ac si essent pisces, aut reptilia.
Et quasi reptile non habens principem. Hic
apertius cernitur sensus hostis, simul enim
cū piscibus ponuntur reptilia, & tamē in re-
ptilibus maiora non deglutiunt: minora
Hoc ergo ait: Ita homines occidi sinis, ac
si essent reptilia, quæ non habent principē
id est, ducem, à quo protegantur; & cū
consilijs possint aduersarijs resistere, & ita
facillime à quouis occiduntur; quoniam
vbi non est gubernator, populus corruet,
vt est in Prouerbij capite. 11. Pro reptile est
quod & reptile significat, & omne
quod mouetur, vt adnotauit Hieronymus:
Sed hoc loco res ipsa indicat: pro reptili
debere accipi, quemadmodum & Lxx ac-
ceperunt.

Totum in hamo subleuauit. Hieronymus.
Quomodo piscator mittit hamum & rete,
& sagenam, vt quod hamus non potuit,
rete comprehendat, quod euaserit rete, sa-
genis latioribus circumdetur: ita & rex Ba-
bylonius cuncta vastauit, & vniuersum ho-
minum genus suam prædam fecit. Ita Hie-
ronymus qui hæc de Nabuchodonosor ac-
cipit, nos de gente Chaldæorum potius
accipiendum putamus, vt iam diximus. Nec
tamen aliud putare debemus in sagenam in-
telligi, quam in reti, idem enim valet *ῥητι*
quod semper sagenam vertit noster inter-
pres: *ῥητι* quod vertit rete. Quod facile
Lxx senes indicant qui cum pro prioro
cabulo posuerint *ἀμφίβληνον* & p posteriori
σῶνιλον, idem cum mox ait: Propterea im-
molabit sagenæ suæ, & sacrificabit reti suo,
vocalia permutans quod in *ἀμφίβληνον*
verterant, vertunt in *σῶνιλον*, & è contrariō
quod *σῶνιλον* dixerant *ἀμφίβληνον* vocant,
vtrumque Latini verriculum appellant.
Duobus igitur nominibus idem valen-

tibus id quod Hieronymus ait significat
causa, est quod hamo extrahi non potuit
reti ipsius extratum, id inde de id quod
reti primo capite non potuit, effugeret, at-
que fuisse conclusum. Atque ita exponentes
& ordinem verborum seruamus, & siue sa-
genam facimus, quæ eadem sunt. *Propterea
immolabit sagenæ suæ, idco videtur si-
bi omnia ex voto succedere, nec esse qui si-
bi resistat, omnes victorias tribuit. Fortitu-
dini suæ. Sagenam, qua homines capit, vo-
cat industriam militarem, & armam, & forti-
tudinem. Hinc sagenæ suæ immolabit, ac si
Deus esset, id est, illi acceperat. fert vniuersas
victorias. Si de Nabuchodonosor accipia-
mus, idem significat, sibi omnia tribuit, sibi
diuinos honores impendit, vt diximus. nu.
29: eumdem sensum habet: *Et sacrificabit re-
ti suo.* Chaldæus: Propterea sacrificat armis
suis, & adolet aromata reticulo suo.*

Quia in ipsa increassata est pars eius. Quasi di-
cat: Videt enim se suis sagenis, & retibus
comparasse sibi lautissimas epulas, & cibos
electos, id est, videt se suis armis, potentissi-
mos quosque reges vicisse, & pulcherima
quæque regna ditiosis subiecisse, omnes-
que eorum diuitias diripiisse. Sed perstat
semper in metaphora piscatoris, qui cum
multos pisces cepit, pinguios, & melio-
res in cibum sibi referuat. Hoc significat:
Incrassata est pars eius: partem enim, siue for-
tem vocat quod sibi piscator referuat: Et
pars increassatur, cum crassiora sibi eligit: ci-
bi enim crassiores dulciores censentur, &
meliores, vt Isai. 25. Et faciet Dominus exer-
citurum omnibus populis in monte hoc
conuiuium pinguium, conuiuium vindex-
miæ, pinguium medullatorum. Inde etiam
Psal. 65. Holocauista medullata offerā tibi.
Hic sensum expressit Chaldæus: Ipsis enim
bonus est cibus eius, eiusque conuiuū suauē.

Et cibus eius electus. Elegantissima quæque &
suauissima comedit, id est optima quæque
omniū regnorum, & nationū sibi referuat.
Propter hoc ergo expandit sagenam suam. Cū
videat nihil sibi aduersi accidere, neque se
propter tot scelera, & rapinas plecti, sem-
per expandit sagenā suā, vt plures pisces ca-
piat, id est. Quotidie nouas nationes bello
inuadit: & aperies metaphoræ obscuritatē
aperte dicit: Et semper interficere gentes
non cessat.

Hæc autem omnia quæ Propheta in per-
sona sua locutus est, nō eo pertinet, vt Dei

iniquitas Libani operiet te, & vastitas animalium deturbeat eos de sanguinibus hominis, & iniquitate terra, & civitatis, & omnium habitantium in ea. Quid prodest scilicet prole, quia sculpit illud fictor sum, conflare, & imagine falsam: quia speravit in fumento fictor eius, ut faceret simulacra mira? Ua qui dicit ligno, Expergiscere. Surge, lapiditacenti, numquid ipse docere poterit? ecce iste cooperitus est auro, & argento, et omnis spiritus non est in visceribus eius. Dominus autem in templo sancto suo: sileat a facie eius omnis terra.

HISTORIA.

Super custodiam meam stabo. Quoniam secundo a Domino quasiuit Propheta, quomodo pateretur getem superba exultare victoris, & tot caedes, ac rapinas impune auferre, dicit se nunc velle attente expectare Domini responsonem, ita Hieronymus, Theodoretus, Theophylactus: Stabo, inquit, super custodiam meam, id est, attente expectabo, sumpta metaphora ab ijs, qui arcem custodiunt, & vndique diligenter dispiciunt, ne clam hostis in eam ingrediarur. Symmachius: Quali custos super speculam stabo. Itaque ut munitionem vocat rem munitam, id est, arcem, ita custodiam accipit pro re custodita, id est, pro arce etiam.

Et figam gradum super munitionem. No mo uebor ab arce mihi commissa, id est, sine vilo motu expectabo. Lxx. Et ascendam super petram, quo nomine in Scriptura locus munitissimus intelligitur, arces enim vt munitiores essent, supra petras, & rupes edificabantur, vt. 2. Reg. 22. Dominus petra mea, & robur meum. Matth. 7. Et descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non recidit, fundata enim erat super petram. Ex quo intelligimus cur dictum sit Matth. 16. Tu es Petrus, & super hanc petram edificabo Ecclesiam meam. In Hebræo est

quod etiam significat obsidionem, vt Nah. 3. Aquam propter obsidione hauri tibi. Propterea Theodotion vertit: Figam gradum super gyrum. Aquila, & quinta Editio: Super circumstanti, id est, stabo in circumstanti quasi circulo aliquo inclusus. Symmachus: Et stabo velut inclusus. Quorum omnium idem est sensus cum nostra translatione. Vt videam quid dicatur mihi. Heb. & apud Lxx. Quid loquetur in me? Hieronymus: Sed & hoc notandum ex eo, quod dicitur: Vt videam quid loquat in me: prophetiam visionem, & eloquium Dei non extrinsecus ad prophetas fieri, sed intrinsecus, & interiori homini responderi. Vnde & Zacharias: Et angelus, inquit, qui loquebatur in me. Et in Psalmis: Audiam quid loquatur in me Dominus. Idem adnotauit Theophylactus:

Et quid respondeam ad arguentem me. Id est, ad Deum, si forte me reprehenderit quod male interrogauerim. Ita ferè Hieronymus, & alij nonnulli. Potest etiam intelligi: Ad arguentem me, id est, ad eos qui a merationem harum rerum querierint, quasi Deo prouidentiam accufantes, & me propheta eius pro eo reprehedentes.

Scribe visum, & explana eum super tabulas. Scribe visionem, quam tibi ostendo, ne semel audita excidat memoria hominum, id est, explana, id est, apertioribus literis scribe, vt percurrat qui legent ea, id est, vt nullus immoretur in legendo, sed tam perspicue scripta sit, vt a quouis etiam non admodum perito legi possit sine hesitatione. Volo autem scribi, quoniam non statim implenda est, sed post multos annos, tandem tamen implebitur cum temporis a me constituti finis aduenierit. Theophylactus: Nec in chartam scribere iubet, verum in buxo, (ita Lxx.) id est, in tabellam ex buxo, vt sit eo permanentior Scriptura, &c. Sed cur explanare super tabulas, siue perspicue scribere iussit? Potest hoc dupliciter intelligi, vt aut verba ipsa sint manifesta, nec vilius aigmatum difficultatibus obscurantur, vt solent multa apud prophetas, quomodo Theophylactus & Rupertus acciperunt: aut vt verba quascumque interat, grandibus, & perspicuis literis describantur: Hieronymus, vt quoque modo videtur intellexisse, & ita intelligendum arbitror, quod ex causa, quae redditur, manifestum sit, vt percurrat qui legent ea, sine, vt verterit

Lxx.

Psal. 10.

I

Petra.

2

De x. vt sequatur qui legit ea, id est, sine interceptione, & sine hesitatione legat. Vtraque autem causa hactenus solentur legentes, vel quod verba ipsa obscuriora sunt, vel quod paruis, aut obscuris literis scripta. Vult autem aperte scribi, & aperta esse verba, quoniam res magna est, & magnam questionum, difficultumque solutionem continet, vt nemo non legat. Nam obscuritas autem literarum, aut sensuum multos deterrere a legendis solent, vult autem hanc a doctis, & in quibus legit. Ita Isa. 3. Sume tibi librum grande (vt grandioribus literis scribere possis) & scribe in eo visum hominis. Quia adhuc visus procul. Male Rupertus exponit: Adhuc qui visus est in terris, & cum hominibus conuersatus, procul est, id est, non statim veniet Christus, procul est adhuc, quia acceptus est in celum: cum visum appellet visionem istam, quam ostendit Propheta, sicut paulo ante uisus. Scribe visum, & explana eum. Idem in Hebræo est, & in Græco in his duobus locis idem nomen, id est, visio, & spatio quod dicitur. Est autem sensus apertus, & probatus omnibus expositoribus: scribe hanc visionem, quoniam non cito implebitur, adhuc procul est eius impletio.

Et apparebit in finem. Sine dubio apparebit hanc visio, sed in fine, id est, in nouissima ætate mundi, quam Iohannes nouissimam horam vocauit. Ita Euseb. lib. 6. de Demonstracione Euangelica. c. 14. & confirmatur optime ex 1. Cor. 10. Scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines salutem deuenerit. Rectè etiam Theophylactus exponit, in finem, id est, tandem tandem orientur, tandem apparebit, & si differri uideatur:

Si moram fecerit, expecta eum, quia uenies uenies, & non tardabit. Hæc est propheta in tabulis scribenda buxeis, magis autem in tabulis cordis carnalibus. Etenim cum ait: Si moram fecerit, expecta eum, non est intelligendum, si moram fecerit uisus, id est, uisio hæc, quam dixi esse procul, expecta eum, scilicet, uisum; sed, si moram fecerit Christus, expecta eum, uenies enim uenies, id est, Christus ueniet, & non tardabit; hoc est, non differetur ultra tempus suum, ultra tempus a diuina prouidentia presertitum, quod est tempus omnium conuenientissimum. Tardare enim dicitur non: quicquid non uenit, sed qui tempore quo uenturuserat, non uenit, vt nemo dicit modo tar-

dare Antichristum, qui ad finem seculi uenturus est. 2. Pet. 3. Non tardat Dominus promissionem suam, sicut quidam existimant, quia, scilicet, nondum uenit tempus; ut quod promissit, Exho. 22. Decimas tuas; & primitias tuas non tardabis reddere, id est, reddes suo tempore. Tob. 9. Scis enim ipse, quoniam numerat Pater meus dies, & si tardauero una die plus (id est, ultra soliditatem) seu praesentiam tempus itineris meo) conturbatur anima eius. Ita hunc uisum interpretatur Euseb. lib. 6. de Demonstracione Euangelica. c. 14. & Theophylactus, in modo & Lxx. interpretet. Cum enim prius dixissent: Quia adhuc visio in tempus; & orientur in finem, & non in vacuum: conuenit repente comutato genere subiunctum: Si defecerit, sustine eum, quia ueniens ueniet, & non tardabit. Idem fecit in translatione sua Sanctus Pagninus. Sed res ipsa per se manifesta est ex Scriptura consuetudine, qua cum uenies, aut uenturus, aut expectatus, aut simile quippiam ponitur, & nihil additur; Christus intelligitur quibus nominibus in ore omnium Hebræorum uersabatur, vt Gene. 49. Donec ueniat qui mittendus est, & ipse erit expectatio gentium. Psal. 117. Benedictus qui uenit in nomine Domini. Matth. 23. Tu es qui uenturus es, an alium expectamus? Græcè: Tu es, & expectatus: id est, Tu es ille uenturus. Ioh. 1. Ipse est qui post me uenturus est. Act. 19. Iohannes baptizauit baptismo poenitentiae populum dicens, in eum, qui uenturus esset post ipsum, ut crederent, id est, in Iesum, Eodem nomine, quo & Euangelista, uisus hie Lxx. ueni uenies. Veniens, sicut uenturus ueniet. Vnde Euseb. loco indicato: Etiam hoc loco palam eum, qui uenit, de quo propheta loquuntur, uenturum canit. Sed quis tandem hic sit, nisi qui uenit in nomine Domini? & c. Quare optime Prophetam intellexerunt Lxx. interpretes, nec debuerunt ab Hieronymo reprehendi, quod genus mutassent, quod idem re optime mutarunt. Et ut nullus recte dubitationi locus, confirmat, quia hæc, exponit Ioh. Paulus Hebræo, ubi notum hunc locum refert: Adhuc enim motus, aliquantumque, qui uenturus est ueniet, & non tardabit, Iustus autem meus rex si de uincet. Vbi eadem profus uerba, quae sunt apud Lxx. sunt apud Paulum, nisi quod ubi illi

E 5 dicunt,

6

Venturus ueniens.

7

2

dicunt, *ἐρχόμενος*, id est, veniens, quod erat minus apertum ipse apertissime dixit: *ἐρχόμενος*, Ille veniens, qui per excellentiam, & per consuetudinem sermonis nostri appellatur veniens *ἐρχόμενος* Ἰησοῦς ὁ Χριστός. Ex quo discimus, in nostra translatione Veniens non esse participium, sed nomen significans CHRISTVM, id est, non poni ad geminationem, quæ solet fieri amplificationis causa, vt cum dicimus: Fornicās fornicabitur, loquens locutus sum, sed vt sit positum illius verbi, Veniet. Nam quando hæc geminatio sit, etiam si apud nos ponatur sæpe participium, apud Hebræos infinitiuus est, vt latius in .l.ca. Sophoniæ explicabimus, dicit enim Hebræus: Fornicari fornicabitur, loqui locutus sum, hic autem vt indicant Lxx, & Paulus, non est infinitiuus, sed participium positum pro nomine. * Quare indocte Hebræi authores punctorum scripserunt *ב* quod est venire, cum Paulus, & quidem Hebræis scribens doceat esse scribendum *ב* quod est veniens: Si autem in eo quod dicitur: Veniens veniet, CHRISTVS venturus intelligitur, merito idē CHRISTVS intelligitur, non autē visus, cū ait: Si morā fecerit, expecta illum. Iure ergo Lxx mutarūt genus, vt docerēt nō se iā de visione loqui, sed de CHRISTO. Ex his etiā perspicuū sit Prophetā explanasse visum super tabulas, id est, aperte scripsisse, quoniam nomine venientis, aut venturi ita omnes CHRISTVM intelligebant, ac si plane Messias diceretur. Hæc est ergo visio aperta, & explanata, qua Deus Prophetæ, & totius populi querelis responderet: Si CHRISTVS moram facere tibi videbitur, patienter expecta, veniet enim, & non tardabit, id est, non differetur eius aduentus ultra tempus conueniens, & à Dei prouidentia præfinitum. Sed quid hoc ad quæstionem, & querelam Prophetæ? Plane eam soluit. Venturus enim erat CHRISTVS, & promissus, vt saluos faceret suos, & ab omnibus inimicorum visibilibus, & invisibilibus iniurijs liberaret, & vt orbem iudicaret in æquitate reddens vniciquę pro meritis præmium, aut supplicium. Luc. 1. * Et erexit cornu salutis in domo Dauid pueri sui. Et iusurandum quod iurauit ad Abraham patrem nostrum, daturum se nobis, vt sine timore de manu inimicorum nostrorum liberari seruiamus illi. Luc. 2. Expectans consolationem Israel. Et ibidem: Et loquebatur de illo

omnibus, qui expectabant redemptionem Israel. Lege (vt alia multa omittam) Psal. 73, qui totus de hac liberatione est. Et in fine Psal. 95. Tunc exultabunt omnia ligna fluarum à facie Domini quia venit, quoniam venit iudicare terram. Iudicabit orbem terræ in æquitate, & populos in veritate sua. Ergo quia Propheta querebatur videri quodam modo Deum non curare res humanas, cum impij impune grassarentur, & affligerēt iustiores se, respondet Dominus filium suum esse venturū, qui iudicabit impios, & pios afflicto conuolabit. Hoc autem coepit facere in primo aduentu dicens: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terrā. Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur, &c. * Superbos etiā, & oppressores pauperum reliquit in infidelitate, & pauperes liberauit, iuxta illud Luc. 1. Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles. Sed in secūdo aduentu, de quo maxime loquitur Propheta, multo plenius faciet, cū iustus liberatis ab iniuria malorum amplissima reddet præmia, impios autē, qui iustos tyrannice persecuti sunt, æternis ignibus tradet cruciandos, vt vidimus in toto tertio ca. Ioes, & in Nahū, & in huius Prophetę sine copiosissime, & elegātissime demonstratur. Est ergo, ac si diceret Dominus: Nihil refert si breui tempore impij sauire permittantur in bonos, & latari, cū postea æternas pœnas sint daturi. Ita respōdit Psal. 36. in quo iuculenter, & elegāter de hac quæstione agitur: Nonuit Dominus dies immaculatorū, & hæreditas corū in æternum erit. Non confundentur in tempore malo, & in diebus famis saturabuntur, quia peccatores peribunt. Inimici vero Domini mox vt honorificati fuerint, & exaltati, deficientes quæ admodum sumus deficient. Et postea: Quia Dominus amat iudiciam, & non derelinquet sanctos suos, in æternum conseruabuntur. Iniusti punientur, & semen impiorum peribit, &c. * Hoc est. Quid conquerimini o homunculi? amat Deus iudicium facere, amat æquitatem, non abiiecit curam rerū humanarum. Vobis durum, & intolerabile videtur iustos in hac vita affligi, impios exultare, & vexare pios. Comparate vniuersum tempus, quo hæc fiunt, cum æternitate, nihil est quid ergo miramini eos breuissimo momento regnare, & letari, & affligere iustos, qui sine fine cruciabuntur apud inferos? Quæ tanta iniustitia est inere eos breuif-

lime

sine me vexari, in terra, qui peccata æternitatem vniuersam beatissimo lerabuntur in celis. Atque hunc esse Prophetam nō nisi sensum beatissimo apostolo Paulo, qui misticam tenebris prophetarum lucem inuenit, plane intelligimus. Nam in Epist. ad Hebræos, ca. 10. aperte de secundo: Dominus aduentu interpretatur verba Prophetę, in quo & iusti præmia, & iniusti recipient supplicia. Nolite itaque, inquit, amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est, vt voluntatem Dei facientes reportetis præmiiationem. Adhuc enim modicum, & quantum tuum quæ, qui venturus est veniet, & non tardabit. Latius autem meus ex fide uideat, &c. Ita etiā in Iacobus cū de vexationibus iustorum loquatur, quem admodum & Paulus, similiter infert cap. 5. Patientes igitur estote fratres, vsque ad aduentum Domini. Ecce agricola expectat pretiosum fructum terræ patienter ferens donec accipiat temporaneum; & ferotinum. * Patientes estote & vos confirmantes corda uestra, quoniam aduentus Domini appropinquauit, id est, Tolerate persecutiones malorum, & durate, cito veniet Dominus, qui illos disperdet, & vos debitis præmijs donabit. Nunc Hebraica verba obseruemus, quæ quidam tentant paulò aliter interpretari non animaduertes Scripturę consuetudinem. Vbi habemus: Quia adhuc visus procul, in Heb. est: Quia adhuc visus, sine visio *רְאוּת בְּלִי*. Quod quidam, Ad tempus solenne, alij, Ad tempus constitutum, interpretantur. Sed constat sæpè hoc nomine tempus quodlibet significari, vt Exod. 9. Constituitque Dominus tēpus, dicens: Cras faciet Dominus verbum istud in terra. Psal. 74. Cum acceperō tempus, ego iustitias iudicabo. Ideo Lxx verterunt: Quia adhuc visio in tempus. Et Chaldaus: Quoniam futura est prophetia illa tempore. Dicitur ergo: In tempus, id est, vsque ad tempus, id est, post dies multos. Quod si velis interpretari vsque ad tempus constitutum, siue prædictum à Deo per Danielē, cap. 9. nihil obsto, sed quoniam procul adhuc erat illud tempus, vt explicaret Hieronymus, dixit: Procul. Pro: Et apparebit, est *מָרְאָה*, pro quo Lxx translulerunt: Et orientur. Potest etiam verti: Et loquetur, id est, aderit, apparebit, ostendet se adesse, vt qui loquitur non dubitatur adesse.

Ecce qui incredulus est. Qui non crediderit, peccabit, non erit iustus coram me, non placebit michi. Pro: Qui incredulus est, in Heb. est tantum *אֲמֵן* quod Hebræi elationem cordis interpretantur, sed proprie ea cordis elatio videtur, quæ ex incredulitate oritur, magisque ipsam incredulitatem, quam cordis elationem significat, ab *אֲמֵן* quod est Tenentis: vt enim fides illustrat intellectum, ita incredulitas obtenebrat. Quod ex Num. 14. intelligitur, vbi Moyses Hebræis incredulis, & montem consistendū volentibus ait: Certe transgrederimini verbum Domini, quod vobis non cecidit in prosperum. Nolite ascendere, non enim est Dominus vobiscum, ne corruatis coram inimicis vestris. At illi contenebrati ascenderunt verticem montis. Pro contenebrati, est *אֲמֵן* id est, obscurati incredulitate, & obtenebrati præ eadē incredulitate nolentes, ascenderunt. Videamus, quam rectè hoc Paulus explicauerit Heb. 10. Quod si subtraxerit se (scilicet per incredulitatem) non placebit anima mea: quæ fuit etiā translatio Lxx. Sed pro, Non erit recta anima eius in semetipso, dixerunt Paulus, & Lxx: Non placebit anima mea, aut, sicut in Græco: Non placebit anima mea in ipso, quod idem est. Sensum autem esse eundem nemo est qui nō videat, nemo enim Deo placere potest, nisi iustus sit, & rectus. * Quod autem ait: Si subtraxerit se, perinde est, ac si diceret: Si incredulus fuerit, vt diuinitas idem Apostolus interpretatur dicens: Nō autem nō sumus subtractionis filij in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ. Itaque subtractionem opponit fidei, sicut perditionem acquisitioni, neque indigemus interpretationibus Hebræorum, vbi tantum ac talem habemus interpretem. *Iustus autem in fide sua uiuet.* Incidimus in locū, qui est lapis offensionis, & petra scandali duabus domibus Israel, id est, domui Iude, hoc est Orthodoxis, & domui Israel, quæ recessit à domo Dauid, id est, hæreticis. Nam hæretici quidem hinc effici putant sola fide iustum viuere: Orthodoxi vehementer laborant, quomodo cūm Prophetę sensu congruere possit, quod Paulus ex his verbis confirmare contēdit, ter enim citat, Rom. 1. Gal. 3. & Heb. 10. Sed si diligenter animaduertamus quæ hætenus à nobis dicta sunt, magnam offensionis partē detractam inueniemus, & veram atque germanam

manam

manam explanationē tenentes, facile ex ea dereliquis iudicabimus; & multas recentiorum, quas prudens ferē prateribo, ut minus aptas, & congruentes, respiciamus. * Veram ergo intelligentiam petamus ex Paulo, in quo loquitur, Christus, qui ita subtiliter, & acute hęc, atque alia exponit, ut mihi videatur ne suspicaturum quidem fuisse vllum, id a prophetis dici, nisi ipse per Spiritus sancti gratiam latentēs, & reconditos sensus in lucem eruiset. Ad Rom. ita scribit: Non enim erubescō Euangelium, virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudaeo primū, & Græco: Iustitia enim Dei in eo, reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est: Iustus autem ex fide viuēt. Ad Galatas verō: Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestū est, quia iustus ex fide viuēt; lex autem non est ex fide, &c. Verba Epistolae ad Hebr. iam retulimus: Patientia enim vobis, necessaria est, ut voluntatē Dei facientes, reportetis promissionem. Adhuc enim modicum, aliquantumque, qui venturus est veniet, & non tardabit. Iustus autem meus ex fide viuēt; quod si subtraxerit se, non placebit anima meā. In quibus duo primum constant. Primum, est legendum ubique, Viuēt, nam & in Hebræo futuri temporis est, & apud Lxx, & apud Paulum, in Græco, & in multis Latinis exemplaribus emendatioribus. * Alterum est, Prophetā loqui de vita gratiā; alioqui male, & contra Prophetā sensum hoc testimonio Paulus vteretur, quem de vita gratiā, & de iustificatione loqui tā planum est, ut nemo qui paululum consideret, dubitare possit. Video tamen recentioribus Pauli enarratoribus multis nequaquam Prophetam de iustificatione hominum loqui, sed hoc dicere: Ex fide viuēt, id est, fide sustinebit se, & perdurabit spe liberationis futurę, & constans erit in bono: quia sine spe futuri prēmij, non exercebit opera charitatis. Quę explicatio si vera est, quomodo verum esse potest quod Paulus Gal. 3. inquit: Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestū est, quia iustus ex fide viuēt. Quod quid est aliud quam dicere: Nemo iustificatur per opera legis, sed per fidem, quia iustus ex fide viuēt? Si ergo de iustificatione impij Prophetā noster locus non est, male argumentatur Paulus, de prima enim iustificatione agit semper in Epistolae ad Rom. & in

Epistola ad Galatas, non de conseruatione gratiæ, quę sine dubio per opera legis runc cōseruabatur. * Primū igitur videam sensum Pauli. Docet aduersus Iudæos in Epistola ad Romanos, & ad Galatas, iustificationē nulli contingere per opera legis, sed per fidem Iesu Christi. Itaque quantumuis Iudæus opera legis faceret accurate, nisi crederet in Christum, nullo modo iustificari posset. Ait ergo: Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est: Iustus autem ex fide viuēt. Iustitiā Dei vocat modo Paulus; quā nos iustos facit, ut exponunt Chrysostomus, & Theophylactus, & Augustinus. 14. de Trin. cap. 12. & in libro de Spiritu, & litera. ca. 9. & 11. Hoc ergo dicit: In eo, id est, in Euangelio, & in hac noua legis doctrina, aperte traditur, quod ante obsecratiuē docuerant propheta; nemini posse iustificationem contingere, quantumuis opera legis iaceret, nisi ex fide; quā veteres habebant, transeat in fidem Euangelij Christum recipiens, & confitēs iam impletum quod ante sperabatur. Er in Epistola ad Galatas idem affirmat: Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est. Et vtrobique hoc probat ex verbis Habacuc: Iustus ex fide viuēt: Aut ergo Paulus non intellexit verba Prophetę, aut intellecta in alienum sensum detorsit, & simplicitate legentium abusus est, (quod vel suspicari blasphemum est, & sacrilegum) aut idem dixit Prophetā quod Paulus, vel certē vnde necesse sit sequi quod vult Paulus. * Teneam sensum Apostoli, de quo dubitare non possumus: quomodo ex illorum autorum interpretatione colligitur quod manifesto colligi dixit tantus Apostolus? Vita gratiæ non potest conseruari sine fide, ergo impius iustificatur ex fide. Hęc illorum collectio est. At qui uis contra argumentari poterit: Vita gratiæ non potest cōseruari sine operibus, & sine mandatorum Decalogi impletionē, ergo impius iustificatur ex operibus, quod Paulo, & fidei Catholice repugnat. O diuinum legis, & Prophetarum interpretem Paulum? ille nos dirigit, ille nos docet, quod sine eius literis nemo intelligeret. Sequor ergo Spiritum sanctum duccem, qui per Habacuc dixit; & per vas electionis explanat: Ecce qui incredulus est, &c. Dixerat venturum esse Christum, quo verbo quæstioni multis verbis à Prophetā

proposita

proposita abunde respondit. Deinde omnes hortatur, ut eum recipiant, & in eum credant, si salui esse volunt. Ecce qui in eum credens, & in illum in mundo contemnantem, & doctorem, & pro hominum salute morientē non crediderit, inuisus mihi erit, & abijcietur à me, etiam si opera legis diligenter se compleuisset. * Ita Deuter. 18. Prophetam suscipite, eis de medio fratrum suorum similes, & ponā vrbam meā in ore eius, loquentis; ad eos omnia, quę pręcepere illi. Qui autē verba eius, quę loqueretur in nomine meo, audire non uerit, ego uidebo, & uidebo: Iustus autem in fide. In illis, id est, in illis futurus est, vita gratiæ habebit partem, quę est in eum non per opera legis. Videte ergo quantum uestra referat in eum, credere, sine quo etiā si plura in operibus legis laboretis, uiuere, id est, iustificari, nullo modo potestis. Itaque iustus hoc in loco dicitur, non tam qui iam est, quam qui esse uult. Ita omnes loquimur. Literatus multa legat, multum cogitet, multum labore necesse est, id est, qui literatus esse uult. Monachus parentes, & fratres, & diuitias seculi relinquit, id est, qui monachus esse uult, aut qui uerē monachus futurus est. Ita etiam ait idem Apostolus: Nemo militans Deo implicat se negotijs secularibus, id est, qui Deo militare uult, aut qui uerē militaturus est. Matth. 23. Adorans, & petens aliquid ab eo, id est, uolens petere. Immo & illi, quibus maxime cura fuit ornate, & eleganter loqui, ita sapienter numero loquuntur, ut Horatius: *Sponsi Penelopas, qui non erant, sed esse cupiebant. Et Virgilius: Et gener auxilium Priamo, Phrygiibusq; serbar.* Quo loco Seruius: Gener inquit, dicitur, & qui est, & qui esse uult, ut hic indicat locus: Sicut etiam maritus, unde est: *Quos ego sum toties iam designata maritos.* * Est autem hæc Pauli, ut non inuisitata, ita nec inappropriata, aut inelegans locutio; nam est prius iniustus sit, tamen eum illi conuenit uiuere, iam iustus est, & idē rectē dicitur: Iustus ex fide viuēt. Vides quam rectē omnia cohæreant, nec aliud Prophetā, aliud dicat Apostolus, sed idem, quia idem per vtrumque Spiritus locutus est, sed nondum plene euasimus, restat enim difficilis dubitatio, quo pacto sensus Prophetę, qui plane cum verbis Pauli congruit in episto-

lis ad Rom. & ad Galatas: etiam cum eiusdem in epistolae ad Hebræos verbis conueniat, quibus longe aliud agere videtur, ut nunc ita explicauimus. Respondeo equidem eodem modo, & ibi accipi hæc à Paulo: Patientia, inquit, vobis necessaria est, ut uoluntatem Dei facientes reportetis promissionem, id est, Perdurate in bonis operibus, & in patientia malorum. Adhuc enim modicum, aliquantumque, qui venturus est veniet, & non tardabit, qui scilicet, pramiam vobis digna reddet, iustus autem meus ex fide viuēt. Quasi dicat: Nō potestis de hoc dubitare, sed ita credite, quoniam per hanc fidem iustificati estis, & si ab illa defeceritis, & subtraxeritis vos, nō placebitis Deo. Firmiter autem credentes, citō venturum esse Christum; facile omnia perferetis, & perdurabitis. * Propterea dixit: Nos autem nō sumus subtractionis filij in perditionē; sed fidei in acquisitionem animarū. Quod autem ait: Iustus meus, etiam si non sit in Prophetā, Meus, nihil refert, sensum non mutat, & apostolica consuetudinis est, ut diximus cap. 1. num. 14. ac sic dicat, is, qui à me iustificatur. Similiter quod Prophetā dicit: In fide sua viuēt, Lxx autem: Ex fide mea viuēt, idem significat: eadem enim fides & nostra est, qui credimus, & opus illud facimus, & Dei, à quo nobis donatum est, ut crederemus. Varietatis causam exposuit Hieronymus. In Hebræo est *יְדוֹמָהּ* quod ita scriptum sonat: In fide mea. Ita legit Hieronymus, & Symmachus, & Chaldaeus. Si uerō ultima litera minus protendatur, fiet ex *יְדוֹמָהּ* id est, ex *וָאֵו יוֹד*, & sonabit: In fide mea, quomodo legerunt Lxx. Sed nihil refert, cum sensus sit idē, ut diximus. Egimus cum nostris, nunc cum hæreticis agamus, qui sola fide iustificari uolunt impium, quoniam si iustus ex fide uiuit, ergo uita eius fides est. * Quid de hac re Sponsus docuerit, quid amici sponsi apostoli, & prophetę senserint, nemo melius explicare potest quam sponsa, id est, Ecclesia Catholica, cuius hæc certa, & perspicua uerba habemus in Concilio Trident. Sess. 6. cap. 8. Cum uerō Apostolus dicit iustificari hominem per fidem, ea uerba in eo sensu intelligenda sunt, quem perpetuus Ecclesiæ Catholice sensus tenuit, & expressit, ut scilicet, per fidem, idē iustificari dicamur, quia fides est humana salutis initium, fundamentum, & radix omnis iustificationis,

sine

Rom. 1.

Gal. 3.

Hebr. 10.

16

19

25

lib. 1. Epi. lib. 1.

Æneid. 1.

Æneid. 20

21

An sola fide uiuat iustus.

22

sine qua impossibile est placere Deo, & ad filiorum eius consortium peruenire. Sed hoc ipsum propter contentiosos, & incredulos magis explicemus, qui nisi ita ceci essent, vt & a rudimentis Philosophiæ, & a communi etiam sensu abhorrentur, facile possent planam, & apertam perspicere veritatem. Quodcunque causæ genus per has præpositiones Per, In, Ex, intelligi velint, ceteræ certe causæ non excluduntur, vt cũ dicitur: Per me reges regnant, & legum conditores iusta decernunt: nõ tolluntur deliberationes, & cõsilia hominum, & rerum usus, & cetera quæ iuuant, vt legum conditores iusta decernant. Qui dicit: In baculo meo transtui Iordanem istum, num solo baculo se transtisse dicit, sine pedibus, & manibus, sine motrice virtute? * Tale est illud P. salm. 43. In te inimicos nostros ventilabimus cornu, non negat ipsos quoque esse pugnatos. Denique in eadem epistola, cum Paulus ait: Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia, tolluntur ne causæ secunda? Siue ergo dicamus: Iustus in fide sua viuere, siue, Per fidem suam, siue Ex fide sua, non tollimus actus poenitentię, & reliquarum virtutum, sed vitam tribuimus primo vitæ initio, sine quo cetera, quæ vitam efficiunt, constare non possunt. Nõ intelligunt Scripturas hæretici, quæ tamen se scientissimos esse gloriatur, neque norunt quomodo loquantur. Mirantur vitam tribui fidei, si non ipsa sola satis sit ad iustificandũ: rogo nunquam legerunt cordi tribui vitam? Omni custodia serua cor tuum, quia ex ipso vita procedit. Ex similitudine vitæ naturalis hoc desumptum est, sed viuere ne animal sine capite, sine hepate, sine pulmone, sine sanguine? Recte tamen dicitur: Ex ipso vita procedit, quia vitæ initium est, & vltimũ moritur. Ita fides initium iustificationis est, & quasi cor quoddam in virtutibus, ex quo hæc vita procedit, si tamen cetera addantur, quæ vitæ necessaria sunt. Quid apertius non dicam in alijs, sed in ipso Paulo? Arbitramur, inquit, iustificari hominem per fidem sine operibus legis. Idem scribit ad Gala. c. 2. & 3. Sed audi quid in eadem epistola dicat: Nam in Christo Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed fides, quæ per caritatem operatur. Vides quomodo fidem reijciat solam, nisi ei caritas adiungatur, & inanem esse ad iustificationem sentiat? * Sed

Prou. 8.

23

Prou. 4.

Rom. 3.

Gal. 5.

24

curita Prophetæ, & Paulus Iudæis illis, maxime loqui oportuit, præsertim Iudæis, quibus hæc scribebantur. Nam cũ in prædicatione Euangelij Iudæi gratiam Christi sibi debere contenderent, quod potarent pondus dei, & æstus, id est, præcepta legis impleuissent, & iugum graue tolerassent, nec debere admitti gentiles, qui semper sine Deo, & sine lege vixerant: Apostolus in tanto, & tam pernicioso hominum errore pro veritate clamauit, non iustificari hominem per opera legis, sed per fidem Iesu Christi. Hoc est: Etiam si in lege laboraueritis, & semper laboretis, nunquam iustificabimini, nisi credideritis in Iesu Christo. Gentiles autem, qui nulla opera legis præstituerunt, si in Christum credant, iustificabuntur. Atque idem dixit Habacuc, quia de eadem re loquebatur: Ecce qui incedunt iustus, non erit recta anima eius in fœnem ipso. Iustus autem in fide sua viuere. Sed originẽ vitæ, & iustificationis aperuerunt, quia illis hominibus fidem contemnentibus, & de operibus legis superbientibus loquẽdum erat, cetera quæ ad vitam efficiendã simul cum fide necessaria erant, nõ abstulerunt. * Sed hic fuit Propheta, & Apostoli sensus: Si fidẽ Christi, & Iudæe legis obseruator excludas, nunquam salutem consequeris, nõquam iustificaberis: at si vel tu, vel Gentilis, in Christum credatis, iustificabimini, quia credentes statim baptismum, & cetera quæ sunt ad iustificationem necessaria, addetis, vt fides ipsa docet. Hoc exempla doceant apertissimẽ. Act. 2. His auditis compuncti sunt corde (crediderunt, videlicet, eum esse Christum, quem occiderant, alioquin non compungerentur corde) & dixerunt ad Petrum, & ad reliquos Apostolos: Quid faciemus viri fratres? Non putauerunt satis sibi esse credere: Sed neque apostoli dixerunt, iam credidistis, satis est, iam iustificati estis. Sed quid? Petrus verò ad illos: Poenitentiam, inquit, agite, & baptizetur vnusquisque vestrum in nomine Iesu Christi, in remissionem peccatorum vestrorum. Et cap. 8. Et dum irent per viam, venerunt ad quamdam aquam, & ait Eunuchus: Ecce aqua, quid prohibet me baptizari? Quoniam crediderat, fide ipsa edoctus est, alia esse cum fide copulanda, sine quibus iustus esse non possit. Dixit autem Philippus: Si credis ex toto corde, licet; Et respõdens ait: Credo Filium Dei esse Iesum Christum. Et iussit stare

currum,

currum, & descenderunt vterque in aquam, Philippus & eunuchus, & baptizauit eum. Lege Concilij Tridentini Sessionem sextam, cap. 6. & 7. Scio multa de his scripsisse viros doctissimos nostræ ætatis, sed ego Scripturæ tantum telis aduersus hæreticos vti volui, vt demonstrarem eos ignorare Scripturam, neque explanare, vt putant, sed deprauare.

Et quomodo vinum potantem decipit. Etiam si satis quæstioni propositæ respõsum erat, tamen vt melius intelligant, & equiori animo ferant Iudæi suam ealmitatem, doceo momentaneam esse malorum felicitatem, & caducam, quod elegantissimẽ explicatũ est in Psalmo 36. Et quantum generalis sermo videatur, ita tamen loquitur, vt non sit difficile intelligere eum de Nabuchodonosor loqui, cuius victoriæ, & superbia omnes terreabant. Sicut vinum, inquit, decipit potantem, quia primo eum exhilarat, sed mox prosternit, & alijs deridendum præbet: sic felicitas Nabuchodonosor cito transibit, & postea dolorem illi, & irrisionẽ omnium afferet.

Et non decorabitur. Non glorificabitur, nec pulcher erit in oculis hominũ, vtrumque enim significat verbum נָהַר, quod est in Hebræo. Est autem: Summa ignominia afficietur, erit omnibus detestabilis, iuxta phrasin, quam adnotauimus. Micheæ 2. numero. 2.

Qui dilatauit quasi infernus animam suam. Infernus insaturabilis est, Prou. 30. Triasunt insaturabilia, & quartum quod nunquam dicit, sufficit: Infernus, & os vuluæ, & terra quæ non satiatur aqua. Ignis verò nunquã dicit, sufficit. Dicitur autem insaturabilis, quia aude omnes animas recipit. Mors etiam est insaturabilis, semper alios, atque alios quærere occidere. * His cõparat cupiditatem insatiabilem Nabuchodonosor, dilatare se vt infernus, & vt mors, id est, magna auditate se præparat ad omnia deuoranda, sed nunquam impletur, nunquam satiatur. Dilatare animam suam est dilatare se, vt iam diximus Hos. 9. num. 5. In hac dilatare maxima auaritas ad deuorandum significatur, vt Isai. 5. Propterea dilatauit infernus animam suam, & aperuit os suum absque villo termino.

Et congregauit ad se omnes gentes. Iam hoc aperte de Nabuchodonosor dicitur, quis non videt, qui hac auditate plurimas nationes

26

27

bello inuasit, & cepit? Numquid non omnes isti super eum parabolam sument? Cum enim cum Dominus punierit, & occiderit, omnes gentes, quas tyrannice subegit, exultantes canent parabolam, id est, carmen lugubre, obscurum de eius infelicitate per irrisionem, & loquelam anigmatum, id est, plenam obscuritate, & anigmaticam, cuius, id est, de eo, de eius ruina, vt videmus fieri Isai. 14. à Iudæis. De his parabolis multa diximus Micha. 2. num. 8. & 9. & 10. ex quibus recte hæc intelliguntur.

Væ ei, qui multiplicat non sua, &c. Quoniam parabola est, nec ille nominatur, de quo dicitur, nec aperto sermone, sed metaphoris, & similitudinibus canitur. Væ ei, qui suo regno latissimo nõ contentus, inexplebili cupiditate aliena regna inuadebat, & nunquam satiabat.

Vsquequo & aggrauat contra se densum lutum. Hæc aut diuidi possunt, aut vno spiritu legi. Si diuidantur, sensus erit, vsquequo? id est, Quando satiabitur? quando desinet congregare non sua? Et, væ ei, qui aggrauat contra se densum lutum. Sed sine dubio melius legentur, atque intelligentur sine diuisione, vt sit sensus: Vsquequo aggrauat contra se densum lutum? Est enim phrasin Hebræorum, quæ sapissimẽ occurrit, vt coniunctio י, idem valens quod. Et, redundet in medio sententiæ. Vt. i. Reg. 3. Oculi Heli caligauerant, & non poterat videre lucernam Domini, Heb. Et non poterat videre & lucernam Domini. Quam phrasin multi non animaduertentes in alienos, & coactos sensus hæc verba detorqueant. Hos. 7. Cum sanare vellem Israël, reuelata est iniquitas Ephraim. Heb. Cum sanare vellem Israël, & reuelata est iniquitas Ephraim. Hos. 10. Iuxta desiderium meum corripiam eos. Heb. Iuxta desiderium meum & corripiam eos. Ita modo dictum est: Vsquequo & aggrauat, pro vsquequo aggrauat. Quare Chaldaeus sine coniunctione transtulit: Væ qui multiplicat diuitias nõ suas, vsquequo aggrauatur es in te granitatem peccatorum? * Hieronymus: Simulque confidera, quam eleganter multiplicatas diuitias densum appellauerit lutum. Gregorius libro. 34. Moral. cap. 9. Per lutum quippe terrenarum rerum multiplicitas figuratur, sicut per Habacuc prophetã dicitur: Væ ei qui multiplicat nõ sua, vsquequo aggrauat contra se densum lutum? Densum enim se

28

Reg.

Vanæ spe redundet in medio sententiæ.

29

Diuitiæ multiplicatæ densum lutum.

luto

luto aggrauat, qui per auaritiam terrena multiplicas peccati sui se oppressione coagustat. Et in tertia parte libri Pastoralis curae, admonitione. 21. Cum aliena rapere intendunt, audiant quod scriptum est: Vae ei, qui multiplicat non sua. Vsq; quo aggrauat contra se densum lutum? Auaro quippe contra se densum lutum aggrauare est terrena lucra, cum pondere peccati cumulare, &c. In his Gregorij locis adnotemus, semper detrahi coniunctionem, Et, quam redundare diximus, & legere ipsum: Vsq; quo aggrauat contra se densum lutum? Atq; ita legitur in antiquo codice manu scripto, quem domi habemus. Ceterum lutum dicuntur diuitiae propter vilitatem suam, & quia cito in puluere vertuntur. Densum autem lutum firmiter videtur, & permanenti, sed molle est, & minimo ictu euertitur, ac ruit, & concutitur. * Sed eleganter dixit: Aggrauat, id est, multiplicat densum lutum, & condensat, quod sine labore non fit, & tamen eo labore multiplicat rem vilissimam, laborat in re nullius pretij, & laborat contra se, quia diuitiae plerumq; non sine peccatis congregantur, diues enim, iuxta prouerbium, aut iniquus, aut iniqui haeres. Aggrauare pro Multiplicare dixit, quando enim res multiplicatur, semper aliquid additur, & grauior fit, atque maior.

30 Numquid non repente consurgunt qui mordent te. Cum maxime securus tibi videre, surgent contra te Medi, & Persae, qui te primu mordebunt, id est, urgebunt, & infestabunt te bello, & multos ex tuis occident, ac nonnullas ciuitates tuas quasi mordentes auferent. Sed postea plena potiti victoria penitus te lacerabunt, & imperium tuum perdent. Loquitur Nabuchodonosor, quasi auctori illius monarchiae Chaldaeorum, cum enim mordent, & lacerant, qui imperium conuellunt ab eo partum, atque auctum: tamen hoc non regnante Nabuchodonosor factum fuerit, sed regnante eius nepote Balsasar.

Omnes qui reliqui fuerint de populis. Id est, Omnes nationes, quae in odio tui se se Medis, & Persis adiunxerunt.

31 Propter sanguinem hominis. Id est, Hominum, quos occidisti, & propter iniquitatem terrae, id est, propter tyrannidem, qua vexasti terram Iuda, & ciuitatem Ierusalem, & omnes habitantes in ea, id est, Haec mala tibi euenient propter crudelitatem, qua lu-

das. prosecutus es. Chaldaeus: Ob sanguines hominum, & rapinam terrae Israel, urbis Ierusalem, & omnium habitantium in ea. Vae qui congregat auaritiam. Vae Nabuchodonosor, qui per auaritiam congregat multas diuitias, quae sibi, domique suae (id est, posteris suis) noxiae erunt, & magnae ruinae causa. Atque has congregat, quia putat, si potens fuerit, & diues, tutum se fore ab omni calamitate, & duraturam diu suam potentiam, sicut auis cum in excelso nidum costruit, putat neminem sibi nocere posse, aut nidum suum disijcere.

Cogitasti confusionem domui tuae. Eleganter dictum. Cum tu per fas, & per nefas potentiam, & diuitias tuas augebas cogitans de regni tui perpetuitate: tunc non incolumitatem, & firmitatem imperio tuo, & posteris tuis cogitabas, sed confusionem, & ignominiam, quia illis factis hanc poenam commiseruisti, id est, ut deleteretur tuum imperium, & tua posteritas. Hanc phrasin explicauimus Ham. 2. num. 9.

32 Concidisti populos multos. Dum has diuitias comparas, & hanc potentiam, destruxisti multos populos, & grauius peccasti multos iniuria afficiendo, & prouocasti iustitiam Dei, ut cito potentiam tuam deleteret.

Quia lapis de pariete clamabit. Lapides, & ligna, quae sunt in edificijs palatiorum tuorum, & arcium, & muroru, clamabunt contra te, id est, vindictam a Deo exposcent, hoc enim est clamare, ut exposuimus, Ionae. 1. num. 6. Clamabunt autem, quia illa rapuisti, vel certe numis ex rapina partis comparasti. Lapis clamabit, & lignum respondebit ei, id est, idem loquetur, & similiter contra te vindictam a Deo petet. Pro Lignum, quod inter iuncturas edificiorum est, in Hebræo legimus דָּבָר quod Hieronymus docet esse lignum, quod ad continendos parietes in medio structuræ ponitur, & vulgo apud Græcos appellatur ἰκίδριον: ideoq; Symmachus, & Theodotio, & quinta editio verterunt: Iunctura edificij lignea loquetur ea. Meminit autem huiusmodi ligni, quia occultum est, & pariete utroque regitur, quasi dicat: Quae occulta videntur, & non apparent hominibus, coram Deo, quem latere nihil potest, clamabunt, & accusabunt te. In Hebræo est: Et דָּבָר de ligno respondebit ei, id est, hoc lignum quod dicitur דָּבָר, etiam inter ligna cetera latens clamabit contra te.

TROPOLOGIA.

Super custodiam meam stabo. Initium tropologiae huius capituli sumamus a beato patre Gregorio, qui libro. 22. Mor. capi. 15. ait: Sin vero sentiel in appetitione supernae patriae forti stabilitate animus figitur, minus rerum temporalium perturbatione vexatur: Et paulo post: Excedit profecto in a omnia intentione summorum, & cunctis rebus; quas non appetit, libertate quadam se super esse sentit, nec tempestatem rerum temporalium intus sustinet, quam intuetur foris: quia terrena omnia, quae concupita opprimere mentem poterant, despecta subteriacent. Vnde bene per Prophetam dicitur: Statue tibi speculam: Ut dum quisque speculatur, summa supereminet infimis: Hinc etiam Habacuc dicit: Super custodiam meam stabo. Star quippe super custodiam suam, qui per solertiam disciplinae terrenis desiderijs non succumbit, sed supereminet; ut dum semper stantem appetit aternitatem, infra se sit ei omne, quod transit. Hec Gregorius, quae recte ad sensum nostri Prophetæ accommodabimus, & cum sequentibus coniectemus, si dicam eum, qui a Deo doceri velit iudicia sua, & arcana recondita, oportere ut super speculam stet, id est, coelestia cogitet, & appetat, & terrena contemnat. Placet etiam, quod scribit Rupertus, hanc custodiam, & munitionem esse veram mentis humilitatem, quae munitione firma, virtutumque omnium fida est custodia. Atque hanc dicit esse petram illam, de qua Moyses vidit posteriora Dei dicentis sibi: Ecce est apud me locus, stabis supra petram. Qui in humilitate vera manet, docetur a Deo mirabilia, sicut & Habacuc doctus est, accepit visionem apertam, explanatam super tabulas. Ille docetur patienter ferre omnia huius vitae incommoda; & persecutiones malorum spe futuri Christi extremi aduentus, quod iudicabit orbem in iustitia, & populos in aequitate. Sed qui a Deo docetur, ne sit incredulus; credat, & faciat, quae docetur, & dignum se praebeat noua doctrina, fides enim sine operibus mortua est in se metipsis; & qui docet non qualemcunque fidem exigit, sed eam, quae per caritatem operatur. Qui autem ita non credit, non erit anima eius recta in semetipso, neque

viuere potest, quia iustus in fide hae viuet. Quod autem sequitur: Et quomodo vinum potantem decipit, & cetera, quae de Nabuchodonosor dicuntur, faci le est eodem modo de quouis superbo, & auaro interpretari: Si quomodo inquit: Et congregauit ad se omnes gentes, &c. nos exponamus: Et congregauit ad se, quantum potuit, diuitias omnium per fraudes, & rapinas. Sed animaduerte virum superbum reprehendi: Sic erit vir superbus, & non decorabitur, & tamen argui quod diuitias inexplebili cupiditate colligat. Etenim diuitiae superbiam procreant, & ideo superbi eas quarunt, ut alijs imparent, & ab eis honorentur, itaque superbi fere sunt omnes amatores diuitiarum. Simul considera similitudinem. Et quomodo vinum potantem decipit, sic erit vir superbus: docemur enim superbiam magnam quamdam esse ebrietatem, quae animam peruertit, & in ea Dei, virtutum, ac omnis decori cognitionem, & amorem perturbat. * In eo vero quod ait: Numquid non repente consurgunt, qui mordent te? &c. Nunquam desunt superbis, & auaris, qui eos mordent, & lacerent. Mordent prolixi morbi, lites perpetuae, luxuriosi, & prodigi filij, infidi famuli, aduersi casus, vnde & Dominus ait: Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, ubi aerugo, & tineae demolitur, & ubi fures effodiunt, & furantur. Sed mors, & infernus lacerant, cum omnia amittunt, quibus iucunde fruebantur, & in puncto ad infernum descendunt. Tunc ab omnibus spoliantur, quia ipsis morientibus, qui adsunt plurima furantur. Sed cur haec patiuntur? Propter sanguinem hominis, quia substantiam pauperum diripuerunt, qua viuebant, quod perinde fuit, ac si occiderent, sicut ait Ecclesiasticus: Panis egotium vita pauperum est, qui defraudat illum, homo sanguinis est. Qui auferit in sudore panem, quasi qui occidit proximum suum. Et propter iniquitatem terrae, &c. quia res etiam sacras, & sacrorum hominum, ac mulierum cupiditate sua inuadunt, neque vlli parcunt. Cetera aperta sunt.

HISTORIA.

Vae qui edificat ciuitatem. Vae Nabuchodonosor impio, qui Babylonem magnificis edificijs exornat (quod eum fecisse scribit Iosephus lib. 10. Antiq. c. 11. ex Beroso) in sanguinibus. i. ex opibus per iniquitatem, & rapinam, & spoliacionem pauperum comparatis, si-

35

Amatores diuitiarum superbi fere sunt.

Superbia ebrietas mentis est.

36

Matth. 6.

Eccle. 34.

37

cut modo dicebamus ex Eccles. 34. Panis egentium vita pauperum est, qui defraudat illum homo sanguinis est. Ita dictum est Mich. 3. Qui edificatis Sion in sanguinibus, & Ierusalem in iniquitate. Preparat autem dicit pro firmat, & stabilis, vt diximus Hof. 6. num. 9.

Numquid non sunt haec a Domino exercituum? Profecto quae dicitur sum a Domino exercituum audiri, vt dicerem.

Laborabunt enim populi. Incendetur Babylon a Medis, & Persis, & populi Chaldaeorum, & aliarum gentium, quae eis adhaeserant, nitentur extinguere ignem, & hostes expellere, sed frustra laborabunt, nihil enim proficient, sed defatigati potius, & defesti deficient.

38 Quia replebitur terra vt cognoscant gloriam Domini. Totam eorum terram replebunt Medi, ac Persae innumerabili multitudine in modum aquarum, quae operiunt mare, id est, fundum, siue alueum maris, vt interpretatur Hieronymus, Vt cum Babylon vastata fuerit, cognoscant omnes gloriam Domini, & potentiam punientis tyrannos, & superbos depradatores.

Va qui potum dat amico suo. Reprehendit magnam Nabuchodonosor crudelitatem, qui ne amicis quidem regibus, & nationibus pepercit, quibus propinabat calicem irae suae, mittens in eum fel, & inebriabat eos, & risui, atque ignominiae omnium exponebat nudatos regni opibus, & potentia, & in captiuitatem, atque in seruitutem redactos. Singulari enim vitur pro plurali, cum ait: Amico suo, amicos autem vocat, & alios socios, & eos maxime, qui se ei dederant, quos post foedus, & deditiorem seruatorum more tractauerat. Potum dare, est affligere, atque punire, vt diximus Mich. 2. num. 41. Sed quia crudelissimè eos vexabat, dicitur in potum quoque misisse fel: pro quo Symmachus interpretatus est: Et emittens absq; iudicio furorem suum, Aquila: De emissionem furoris tui, Quinta editio: De subuersione inasperata irae tuae. Inebriare ad magnitudinem vexationis pertinet, vt explicauimus Mich. 2. nu. 43. * Quod autem ait: Vt aspiciat nuditatem eius, significat, vt riderentur ab omnibus. Dicitur enim haec per metaphoram ebrii hominis, vt ait Hieronymus, qui nudari solet, & rideri, vt contigit Noe, Gene. 9. Iudaei, quos secutus est Lyranus, & quos quodammodo quidam

39

ex recencioribus sequi videntur velle, fabulam more suo narrat de Sedecia rege in conuiuiio Nabuchodonosor fordificato, & irriso, quam refert, & ridet Hieronymus. Na eadem passurus rex Babylonis dicitur, quae in alios fecit: at nunquam eius posterum id passa sunt, quod hi auctores dicunt, sed ea ipsa nocte, qua capta est vrbs, interfectus est rex Belsasar, vt ex Dan. 5. intelligimus.

Repletus es ignominia pro gloria. Hieronymus legisse videtur tertia persona. Repletus est, sed tamen in Heb. & in Chald. Secunda legitur; Repletus es, id est, Hoc quod tibi putabas gloriosum futurum, magnam postea ignominiam afferet, nam tu quoque bibes de calice irae Domini, & confopieris, id est, plurimum bibes, ita vt inebrieris, & praebrietate confopiaris, id est, vehementer punieris; Imperatori pro futuris positi sunt.

Circumdabit te calix dexterae Domini. Ex omni parte affligeris, & laborabis, nihil praesidij tibi erit.

Et vomitus ignominiae super gloriam tuam. Tantum hauries vini de calice irae Domini, vt more ebriorum necesse sit vomere. Vomitus ignominiae vocat ignominiosum vomitum, solent enim rideri, & contumeliosis affici, qui ita intemperanter bibunt, vt postea vomendum sit. Gloriam autem vocat diuitias, id est, vestes regales, quas vomitu polluturum erat. Perstat in metaphora ebriorum, ac si diceret: Valde ignominiosum erit tanto imperio, & tam diuiti regi subito potentia sua spoliari, & ab omnibus irrideri.

Quia iniquitas Libani operiet te. Poenae debita pro iniquitate, & malitia, qua templum incendiisti, & spoliasti, operient te, id est, copiose in te venient instar aquarum operientium terram. Chaldaeus: Si quidem rapina domus sanctuarij operiet te. Ita quoque Hieronymus Lybanum interpretatus est, vt de eadem re scriptum est Ezech. 17. A quilla grandis magnarum alarum, &c. Venit ad Lybanum, & tulit medullam cedri, & Zach. 11. Aperi Lybane portas tuas, & comedat ignis cedros tuas. Lybanus autem dicitur templum, siue quod totum fere e cedris Lybani confectum esset, siue quod hic mons semper niuibus albet, vnde & Lybanus dictus est, id est, albus: & templum procul venientibus propter altitudinem, & candorem lapidum mons quidam niueus videbatur, vt est apud Ioseph. lib. 6. de bello Iud. c. 6.

Et

41 Et vastitas animalium deterrebit eos. Quoniam metaphoricè templum vocauit Lybanum, nunc in eadem metaphora per manens animalia appellare videtur Leuitas, & sacerdotes, & homines ad sacrificia ventitantes, haec enim sunt animalia, quae in illo Libano versabantur. Vastitas ergo animalium, id est, hominum in templo occisorum deterrebit Chaldaeos, id est, efficiet, vt sint fracto, & consternato animo, ne possint Medis, & Persis irruentibus resistere, propter hanc vastitatem vincuntur. Sed sciendum est in Hebrae. pro Deterrebit eos, legitur דַּרְרָה, quod necesse est referri ad animalia, vt indicat genus femineum vtriusque, idcirco si ita legamus, vertendum erit: Et vastitas animalium deterrebit ea; nec poterimus interpretari animalia homines occisos in templo, sed ipsos Chaldaeos, qui propter feritatem irrationabilem, qua Iudaeorum gentem, & urbem vastauerunt, recte דַּרְרָה, id est, bestiae, atque animalia dicuntur. Sed quoniam interpret noster sepe magis rationem habet rei significatae, quam nominis, vt adnotauimus cap. 1. num. 32. & qui nunc bestiae dicuntur, homines erant, transfuit: Deterrebit eos, cum transferendum esset, Deterrebit ea, si nominis ratio haberetur. Sensus ergo est: Vastitas, quam Chaldaeum belluina feritate intulerunt templo, deterrebit eos, id est, pauidos, atque imbelles efficiet. At si vltimam literam apex paulum protendatur in sinistra, vt ex I fiat J, transferendum erit: vastitas animalium deterrebit te, quomodo legerunt Lxx, & Chaldaeus: quae lectio optime recipit priorem illam interpretationem.

De sanguinibus hominis. Propter sanguinem Iudaeorum, quem effuderunt, & propter iniquitatem, quam in terram eorumdem exercuerunt, ac praesertim in ciuitatem Ierusalem, & in habitatores eius. Ita Hieronymus; & Paulo ante haec eadem verba exposuimus. Chaldaeus: Ob sanguines hominum, & rapinas terrae Israel, vrbis Ierusalem, & omnium habitantium in ea. Pro de sanguinibus, in Hebrae. est. דַּמַּיִם, quod solet vertere, A sanguinibus, id est, propter sanguinem, vt notauimus Hof. 7. 31. & Mich. 2. 64. Lxx דַּמַּיִם Propter sanguinem. Eadem significationem habet praepositio De, vt cum in somnio Scipionis ait Cicero: Regem familiae nostrae iustis de causis amicissimum.

43 Quid prodest sculpsile. Irridet Chaldaeos, qui idolis suis confidebant, & putabant se ab eis fore protegendos. Quid vobis profunt vestra idola, cum ita sitis miserrime excindendi? Nihil certe prodesse potest sculpsile, non enim est Deus, sed opus hominis, Fictor illud sculpsit, & hoc idolum fecit sculpsile, illud fecit constabile, & cum vtriusque horum fecit, nihil aliud fecit quam imaginem falsam nihil Dei habentem. Et tamen ita demeres estis, vt ipse qui fecit idolum, & scit se ex aere fecisse, constituat in illo spem suam, & ideo fecerit idola haec muta, vt haberet Deos, quos adoraret, & in quibus speraret. Tota sententia est inuoluta, & obscurari videtur repetitione illius, coniunctionis, Quia, quae idem valet quod, Quauis, ac si diceretur: Quauis sculpsile fecerit sculpsile, & constabile, & imagines falsas, & quauis ipse fictor sperauit in figmento suo, & ad hoc fecerit ipsa idola, quod emolumentum, quod auxilium ex infanis suis laboribus habuit? Ita Psal. 77. Numquid poterit Deus parare mensam in deserto? Quoniam percussit petram, & fluxerunt aquae, & torretes inundauerunt, numquid & panem poterit dare, aut parare mensam populo suo? id est, Quauis percussit petram, num etiam panem dare poterit in deserto? Pro imaginem falsam, in Heb. est: Docentem mendacium, id est, fecit redocentem mendacium, talis est imago, quae simulat se esse Deum, cum nihil habeat Dei. De sculpsile & constabile diximus Nam. 1. n. 40. in illud: Sculpsile, & constabile ponam sepulcrum tuum.

Va qui dicit ligno: Exspersere. Quod dixit: Quid prodest sculpsile? non tantum mihi dixisse videtur vt Chaldaeos irrideat, sed etiam vt Iudaeos in vera religione confirmet, ne putent colenda esse idola Chaldaeorum, quasi eorum auxilio tot ipsi victorias peperissent. Quare sumpta occasione magis in idololatrias inuehitur, vt quantum omnibus dijs gentium Deus Iudaeorum praestet, animaduertant Iudaei. Va homini illi, qui ita demens est, vt mutum idolum, & lignum ita alloquatur, ac si mentem haberet, & ab eo auxilium petat. Exspersere, verbum est inuocantis, & quasi incusantis idolum, quod non auxiliatur, vt Deo ait David Psal. 43. Exurge, quare obdormis Domine?

Nunquid ipse docere poterit? Nunquid lignum, aut lapis potest aliquid loqui, & indicare adoratori suo quid facere, quid vitare debeat?

F 2

Eccc

Ecclesiaste cooperus est auro. Iste, quē tu quasi Deum adoras, nihil aliud est quam lapis quidam cooperus auro, aut argento, vita & spiritu caret, quomodo loqui potest? Est ergo auro cooperus, & argento, inauratus, & argentatus: Baruch. 6. Non a furibus, neque a latronibus se liberabunt dii lignei, & lapidei, & inaurati, & inargentati. Vide totum hoc capitulum Baruch. quod epistolam continet Jeremiae eiusdem fere arguentem eum eo, quod nunc agere. Prophetam dixi: Scribitur enim ad Iudaeos Babylonem abducendos, ne pulchritudine, & pretiositate idolorum deciperentur.

45 *Et omnis spiritus non est in visceribus eius. Vita caret, & spiritu, siue anima. Viscera vocat ea, quae intra corpus sunt. Et omnis spiritus non est, id est, nullus spiritus, ut Matth. 24. Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro, id est, nulla caro; nullus homo saluus fieret. Itaque omnis cum negatione idem valet quod Nullus.*

Omnis est negatione idē quod Nullus.

Dominus autem in templo sancto suo. Non est similis idolis Deus noster, idola enim nihil sunt, nisi lapides sine vita, & sensu, Deus autem noster, Deus viuus est, & in caelo habitat, quod est templum eius. Psal. 10. Dominus in templo sancto suo, Dominus in caelo sedes eius.

*Sileat a facie eius omnis terra. A facie eius, id est, coram eo, omnis terra cum reuerenter adoret, nam qui aliquem multum venerantur, praereuerentia coram eo loqui non audent, Iob. 29. Videbant me iuuenes, & abscondentur, & senes assurgentes stabant. Principes cessabant loqui, & digitum superponebant ori suo. Vnde Lxx pro sileat verterunt, *in abscondit*, id est, reuereatur, & colat. Sed de hoc iterum dicemus copiosius Soph. 1. in illud: Silete a facie Domini Dei.*

TROPOLOGIA.

46 *Ve qui edificat civitatem in sanguinibus. Omnia fere vsq; ad finem capituli, quemadmodum & quae ante exposuimus, etiam si Nabuchodonosor dicantur, in auaros, & crudelēs conueniunt, & ipsa moralia sunt, neque explicatione praeterea indigent iuxta Gregorij documentum lib. 20. Mor. ad finem. Sed pauca tamen attingamus. Quid sit edificare in sanguinibus, & in iniquitate, diximus Mich. 3. num. 25. Dicit autem se accepisse hoc a Domino exercituum. *Labu-**

rabunt enim populum multo igni, &c. Qui edificat in sanguinibus, & peruersa doctrina, aut morum turpitudine sanguinem animarum effundit, & qui cupidi, atque auari sunt, re vera populi sunt, de quibus dixit Mich. 1. nu. 17. & gentes, quia non more populi Dei viuunt, sed, sicut gentes, quae ignorant Deum. Laborabunt in multo igni, quia Diabolus telis suis ignitis eorum corda nouis semper inflammat incendijs, id est, nouis cupiditatibus: nitenturque extinguere surgentes flammās, sed quo magis extinguere volent, magis incendunt. Nam honores, & diuitiae, & voluptates, non extinguunt cupiditates, sed augent, & tantum ipsae crescunt, quantum fomenta, & pabula largius apponuntur; hic enim est ignis, qui nunquam dicit: Sufficit. * In vacuum ergo laborabunt, & tandem victi deficient, quia terra, id est, terrenum cor, impletur varijs tentationibus, & hostium insidijs, quasi aquis multis, ut cognoscant gloriam Domini, qui de his dixit: Quib? iuravi in ira mea, si introibunt in requiem meam. Nunquam perfruentur ea requie, quam etiam in hac vita sentiant corda iustorum, ut terrena omnia contemnant, & quomodo cunque illa ceciderint, spe caelestium erecti, laeti, tranquillique viuant, & cum vase electionis dicant: Ego enim didici in quibus sum, sufficiens esse. Scio & humiliari, scio, & abundare (vbique & in omnibus institutus sum) & satiari, & esurire, & abundare, & penuriam pati. Omnia possum in eo, qui me confortat. Hic est profectus sabbatismus huius vitae, qui iuxta eundem Apostolum relinquitur populo Dei, non populis, & gentibus, qui meditati sunt inania aduersus Dominum, & aduersus Christum eius, sed populo Dei, de quo scriptum est: Populus meus, lex mea in corde eorum.

Ve qui potum dat amico suo, &c. Quis dat potum amico suo, cum felle, nisi qui aut doctrina ab Ecclesiae sanctae traditionibus alienam docet, aut mores amicorum, & fratrum verbo & opere corrumpit? De hoc potu dictum est: Fel draconum vinum eorum, & venenum aspidum insanabile. Sunt enim serui, & alumni meretricis illius magne, cum qua fornicati sunt reges terrae, & inebriati sunt qui inhabitant terram de vino prostitutionis eius. Nam eos, quos docent, felle, & amaritudine implent, & Deo inuisos, iraque eius obnoxios reddunt, & Christo amico-

rum

rum omnium fidissimo, atque optimo salutem animarum sitienti fel porrigunt, ut possit de his quoque dici illud: Et dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me acetum, inebriant amicum suum, ut videant nuditatem eius, ut stola candida gratia exuatur, & appareat turpitudine eius, & rideatur. * Sed quia potum huiusmodi propinantes Deus seuerissime punit, & in turpissima peccata incidere permittit, quibus gloriam, quam apud homines habebant, maximè obscurant, ut mores haereticorum nostri temporis comprobant, quos nec socij nequissimi ferre possunt, rectè additur: Repletus es ignominia pro gloria. Bibe tu quoque & confopire. Circundabit te calix dextera Domini, & vomitus ignominiae super gloriam tuam. Nam cum homines olim cordati, & eloquentes ita Deo iuste permittente excaecantur, ut veteres haereses omnium saculorum consensione damnatas in lucem reuocent, & nouas confingant absurdissimas, & a communi sensu abhorrentes, continentiam sacerdotum, & religiosorum hominum tollant, opera poenitentiae vituperent, gulae, ac Veneri indulgendum dicant, fatique esse fidem ad salutem, quid hoc aliud est, quam vomitus ignominiae super gloriam eorum? Atque cum haec Dei iudicia patiuntur, iniquitas Libani operit eos, id est, puniuntur acriter propter iniquitatem, qua in templa sancta, & in religiosas domos debacchati sunt, & propter sanguinem animarum, quas occiderunt, propter iniquitatem, qua in Ecclesiam Catholicam, & in eius filios saeuerunt. * Verum quia non hic tantum poenas dabunt, sed postea etiam multo grauiores, & in inimicorum suorum manus tradentur perpetuis cruciatibus excarnificandi, bene ait: Quid prodest sculpsit &c. Quid enim illis profuit eloquentia, quid idola errorum, quae fabricati sunt? Quid idola honorum, & voluptatum carnis, quae semper adorarunt? Magnis ingenijs & multis laboribus quid fecerunt, nisi imaginem falsam veritatis, qua multos deciperunt, & in qua sperauerunt, & filij veritatis esse desierunt? Quid ambitione sua, & turpissimarum voluptatum usu sibi compararunt, nisi imaginem falsam verae voluptatis, tranquillaeque vitae, per quam tamē in vera, & grauiā, nunquamque finiēda supplicia, mitterentur? Vae miserrimis, & amentissimis hominibus, qui spem suam

collocant in inani hominum opinione, in caducis voluptatibus, in auro, in argento. Quae cum mortis, & iudicij tempus aduenerit, inuocata non audient, neque in tot malis subuenient, neque poterunt cultores suos liberare. Tunc dicit Deus: Vbi sunt dii eorum, in quibus habebant fiduciam, de quorum victimis comedeabant adipēs, & bibebant vinum libaminum? Surgant & opitulentur vobis, & in necessitate vos protegant. At Dominus Deus noster, qui in iustis inhabitat, ut in templo sancto suo, & iustitia delectatur, aderit semper suis, & eos in quouis discrimine liberabit, sicut continuo inquit: Videte quod ego sim solus, & non sit alius Deus praeter me. Ego occidam, & ego viuere faciam, percutiam, & ego sanabo; & non est, qui de manu mea possit erueri. *Sileat a facie eius omnis terra.* Tremat terra factorem caeli, & terrae, ne superbiat terra, & cinis, neque contradicat creatori suo testa de Samijs terra. Libenter sit terra sub pedibus Dei, sicut scriptum est: Coelum sedes mea, terra autem scabellum pedum meorum.

Deut. 32

Isai. 66

ORATIO HABACVC PRO IGNORANTIIS.

CAP. III.

Domine audini auditionem tuam, & timui. Domine opus tuum in medio annorum uiuifica illud: in medio annorum notum facies: cum iratus fueris, misericordia recordaberis. Deus ab austro ueniet, & sanctus de monte Pharan, semper. Operuit caelos gloria eius: & laudis eius plena est terra. Splendor eius ut lux erit, cornua in manibus eius: ibi abscondit a est fortitudo eius. Ante faciem eius ibit mors, & egredietur diabolus ante pedes eius. Stetit, & mensus est terram: aspexit, & dissoluit gen-

F 3 tes,

tes, & contriti sunt montes saculi: incuruati sunt colles mundi ab itinere aternitatis eius. Pro iniquitate vidi tentoria Aethiopiae, turbabuntur pelles terrae Madian. Numquid in fluminibus iratus es Domine? aut in fluminibus furor tuus? vel in mari indignatio tua, quia ascendes super equos tuos, & quadriga tua saluatio? Suscitans suscitabis arcum tuum: iuramenta tribubus quae locutus es: flumines scindes terra. Viderunt te, & doluerunt montes, gurges aquarum transiit: dedit abyssus vocem suam, altitudo manus suas leuauit. Sol & luna steterunt in habitaculo suo in luce sagittarum tuarum ibunt, in splendore fulgurantis hastae tuae. In fremitu conculcabis terram, & in furore obstupescies gentes. Egressus es in salutem populi tui, in salutem cum CHRISTO tuo. Percussisti caput de domo impij, denudasti fundamentum usque ad collum, semper. Maledixisti sceptris eius, capiti bellatorum eius, venientibus ut turbo ad dispergendum me: exultatio eorum, sicut eius qui deuorat pauperem in abscondito. Viam fecisti in mari equis tuis, in luto aquarum multarum. Audiui, & conturbatus est venter meus, a voce contremuerunt labia mea: ingrediat putredo in osibus meis, et subter me scateat: ut requiescam in die tribulationis, ut ascendam ad populum accinctum nostrum. Ficus enim non florebit, & non erit germen in vineis: mentietur opus oliuae, & arua

non afferent cibum: abscondetur de ouili pecus, & non erit armentum in praesepibus. Ego autem in Domino gaudebo, & exultabo in Deo Iesu meo. Deus Dominus fortitudo mea, & ponet pedes meos quasi ceruorum: & super excelsa mea deducet me victor in psalmis canentem.

HISTORIA.

TITVLVS CANTICI.

Oratio Habacuc prophetae pro ignorantijs. Vbi habemus, Ignorantijs, in Hebraeo est חורש, quod recentiores Hebraei musicum instrumentum, quo psalmi canebantur, esse volunt, & hic, & in Psalm. 7. titulo, in quo scriptum est חורש Dauid, quod est singulare huius nominis. Atq; huiusmodi nugis obsecrat isti multa mysteria in titulis psalmorum, dum musica instrumenta esse contendunt, quae mysteria sunt. Hieronymus translulit, Pro ignorantijs, siue ignorantibus, hic, & in fine libri. i. contra Pelagianos, & in titulo Psalm. 7. posuit: Ignoratio Dauid. Et hic ait: Aquila, & Symmachus, & Quinta editio, sicut nos, Pro ignorantibus, translulerunt, &c. Eadem est interpretatio Chaldaei. * Indicat hoc etymologia, nam חורש significat errare, siue per ignorantiam peccare. Nec negauerim hac voce significari etiam psalmum, siue canticum, nam Lxx, quorum translationem in psalmis tota caetera Ecclesia, in titulo Psalm. 7. verterunt, Psalmus Dauid, & in hoc loco: Oratio Habacuc prophetae cum cantico, vt docerent nos hanc partim esse orationem, partim canticum laudis, & gratiarum actionis. Ex vtraque ergo interpretatione habemus esse orationem, & canticum, & pro ignorantijs cani. Nam quod de musico instrumento dicitur, commentum Hebraeorum est, quod probare non possunt, vt solent. Etenim si psalmi Dauidici certis instrumentis in templo canebantur, numquid etiam hanc orationem Habacuc instrumento illo, quod vocant חורש, decantari solitam necesse est, aut Prophetam ad vocem eiusdem instrumenti cecinisse? Doccat vnde id credi

debeat.

debeat. Cur autem orationi inscribatur, Pro ignorantijs, quaramus? Hieronymus quidem in locis indicatis causam esse docet, quod Propheta se ipsum reprehendat, quasi ignoranter locutus adiectis, prouidentiam Dei, peratque veniam. & Blacius id etiam quibusdam. Sed velle mihi verba indicari, quibus hoc, quod aliter ageret Propheta, nihil enim minus agere videtur. Sed siros sciamus: ignorantiam, siue stultitiam, in scriptura dici peccatum, ut Reg. 13. Noli facere stultitiam hanc, Et Psalm. 24. Delicta iuuentutis meae, & ignorantias meas non memineris. i. Paral. 21. Peccavi nimis vt hoc facerem: obsecro aufer iniquitatem ferui tui, quia insipienter egi. Ita hic accipere debemus ignorantias: quae enim vt diximus, significat errare, siue per ignorantiam peccare. Quare Theodoro, quod reliqui verterant חורש, id est: Pro ignorantijs, vertit חורש, id est: Pro voluntarijs, & pro ijs qui sponte delinquant, vt interpretatus est Hieronymus. Sensus ergo tituli est. Audiuit Propheta a Domino propositae quaestioni respondente venturum esse Christum, qui iustos consolaretur, & praemijs pro laboribus afficeret, in impios vero dignis supplicijs animaduerteret, vt cap. praecedente vidimus. Quare finita iam response, & visione illa laetissima exultans Deum orat, vt impleat quod promissit, nec propter ignorantias, id est, propter peccata Iudaeorum, tantum bonum differri sinat, sed tempore quo promissit, filium suum mittat in mundum, ignorantiasque populo suo remittat.

Hinc ex parte diuini huius cantici argumentum intelligitur. Totum enim manifestam continet de Christo prophetiam, vt in praemio secundi libri in Habacuc testatur Hieronymus. Docet hoc Ecclesia, quae ex eo nonnulla assumpsit in eundem sensum, docent & sancti patres, qui multa passim hinc ad Christi mysteria explicanda, & confirmanda de promunt testimonia, quorum quaedam suis locis indicabimus. Denique totum canticum de Christo exponunt Aug. 18. de ciu. ca. 32. & Euthymius in expositione huius cantici, & Theophylactus, & Rupertus & Titelman. Partem autem Eusebius libro. 5. de Demonstratione Euang. c. 15. & Augusti. in oratione contra Iudaeos, & Paganos. c. 13. Quare multorum ex recentioribus expositionem confiden-

ter, contemna, quae magna ex parte de Nabuchodonosor, & Chaldeis, & rebus in veteri testamento gestis est, quae magis cum Hebraeorum, quam cum Ecclesiae, & sanctorum patrum sensu congruit. Nullis igitur autoribus ex ijs, qui aliter exponunt, aut nominatis, aut refutatis, id quod probabilissimum videbitur, sequar, daboque operam aeterna sapientia fauente, vt demonstrem omnia Christi opera a primis incunabulis ad extremum usque iudicium summamque hic recenseri. Quare totus in historiae explicatio ne verborum, neque ad spirituales sensus in hoc capite diuertam, ne sublimia, diuinaque Christi mysteria mystica videat explanatio ne vel ex parte extenuare.

CANTICVM.

Domine audiui auditionem tuam, & timui. Audiui verbum illud quod dixisti: Si mora fuerit, expecta illum, quia veniens veniet, & non tardabit. Audiui opus magnum, quod pro salute hominum facturus es. Auditionem pro re audita, id est, pro verbo accepit, vt diximus Nah. 3. n. 28. Quod nec Latinis inusitatum est. Scribit enim Caelius Ciceroni: Romam cum venissem, ne tenuissimam quidem auditionem de ea re accepi. Timui autem dicit, id est, obstupui rei magnitudine, & praestantia, & misericordiae maxime admiratione attonitus, & quasi raptus in mentis excessum. Vnde Lxx vt magis haec verba explicarent, addiderunt Prophetam: Domine consideravi opera tua, & obstupui, siue vt alij verterunt, Expauit, *ἐκτόνην*. Vnde ecclasis dicitur Aug. 18. de ciu. ca. 32. Quid enim hoc est, nisi praecognita, noue, ac repente salutis hominum ineffabilis admiratione?

Domine opus tuum in medio annorum viuifica illud. Hoc opus incarnatione esse Dni nostri Iesu Christi docet Euseb. & Aug. locis paulo ante indicatis, & nos in verbis sequentibus videbimus. Hierony. Deprecor Dne, vt quod promissisti expleas, & finito tempore reddas Christum tuum. Tu enim dixisti: Quia adhuc visus procul, & apparebit in fine, & non metietur. Viuifica ergo quod pollicitus es, hoc est, tuum imple promissum, non moriarur irritus sermo tuus, sed opere compleatur, &c. Quasi dicat: Ne patiaris tantum dexterae tuae opus peccatis nostris impediri, & quasi extingui, sed viuifica illud. * Nec displicet (quamuis quod dixi verus sit) quorundam interpretatio, qui, Opus tuum, interpretantur

F 4 tur

Lib. 8. epist. Ciceronis epist. 1.

6

tur genus humanum, vt sit sensus: Ne patiari vniuersum genus humanum, quod opus tuum est, funditus perire, & damhari, quod sine dubio fiet; si filius tuus non venerit ad redimendum. Quod autem dicit: *In medio annorum*, conuenit inter expositores significare, cum tempus constitutum aduenit, cum venerit plenitudo temporis, vt Gal. 4. locutus est Apostolus. Sed cur ita debeat exponi, non satis videtur explicare. Nos iam diximus, atque ostendimus Mich. 3. nume. 17. & 18. In medio alicuius rei dici esse, quod intra illam est, vt sepe in Scriptura videmus. Psal. 100. Non habitabit in medio domus mee, qui facit superbiam, id est, intra domum meam, aut domum meam. Iere. 50. Recedite de medio Babylonis, & c. 51. Fugite de medio Babylonis, & postea: Egre dimini de medio eius populus meus. Eze. 14. Et disperdam eum de medio populi mei. Mich. 5. Auferam equos tuos de medio tui. Ita nunc, in medio annorum, id est, intra annos. s. a te praestitutos, aut quos tu huic operi tuo praesignasti. Lxx: Cum appropinquaerint anni, cognoscetis, *in τῷ παρελθόντι χρόνῳ*, id est, cum temporis opportunitas affuerit, demonstraberis. Idem docet aliorum interpretum versiones, quas referunt Hieronymus, & Eusebius, lib. 6. de Demonstratione Euang. c. 15. Aquila: Dum appropinquant anni, viuifica illud, Symmachus: Intra annos reuiuifcere fac ipsum: Theodotio vero ita vt nos: In medio annorum viuifica ipsum.

Medium.

7

In medio annorum notum facies. Spe diuinae misericordiae animatus hec ait: O Domine, magna est misericordia tua, non desines implere quod promissisti, & licet peccatis hominum iratus sis, non tamen subtrahas misericordiam tuam. Etiam si iratus sis, *Misericordiam recordaberis*, id est, misericordiam hominibus praestabis. Ita Homerus ubique loquitur; Recordari pugnae, pro pugnare, obliuisci pugnae, pro abstinere a pugna. Vt *Μάλλον ἐπιτράσει θεὸν μνήσαντο δὲ χάρμης*. Magis in Troianos insilierunt, & recordati sunt pugnae. Et:

Iliad. 14.

Iliad. 18.

Iliad. 24.

καὶ φυλακίς μνήσασθαι, id est, — Et excubiarum recordamini, hoc est excubias agite, & — *νῦν δὲ μνησάμεθα δόρυ*. Nunc autem recordemur coenae, id est, nunc coenemus. Itaque illud: *Notum facies*, subaudi-mus opus tuum, iuxta priorem interpre-

rationem, vel etiam, vt locus posteriori sit. Notum facies hoc, quod audiui a te, quod mihi de filio tuo reuelasti. Lxx: Cum conturbata fuerit anima mea in ira, misericordiae recordaberis, id est, Cum nos timore irae tuae conturbati fuerimus, quod de peccatis nostris pronocauerimus, tu misericordiae recordaberis, nec ideo differes aduen-tum filij tui.

Pro ijs, quae haecenus extranflatione nostra explicauimus; apud Lxx ita legitur: Domine, audiui auditum tuum, & timui; Domine, consideravi opera tua, & expaui, siue obstupui. In medio duorum animalium cognoscetis. Cum appropinquaerint anni, cognoscetis. Cum aduenit tempus, demonstraberis. Cum turbata fuerit anima mea in ira, misericordiae recordaberis. Quorum quaedam iam exposuimus, & quae desunt exponenda sunt, quoniam non solum a sanctis patribus, sed ab Ecclesia etiam in officijs Ecclesiasticis vsurpantur. Communis fere sententia est pro eo, quod nos habemus: In medio annorum viuifica illud, eos posuisse. In medio duorum animalium cognoscetis: quoniam litera a Propheta scripta *אניו* si ita legantur *אניו* sonabit Annorum, Si vero ita *אניו* sonabit Duorum. Et pro viuifica illud est *אניו*, quod putant significare, Animalia. Mihi id, & falsum videtur, & durum admodum, nam haec vox animalia non significat, quae solent dici *אניו* nec erat nominum similitudo, quae posset interpretibus imponere, magis enim ea imposuisset Ecclesiae, quae verbis eisdem vtitur, vt dicemus. * Huic quaestioni vt respondeam, hoc primum dicam, neque negare posse nos, neque debere, Lxx interpretes in multis Christi mysterijs valde illustratos fuisse ab Spiritu sancto, & merito apostolos eorum sepe translatione vsos esse, cum de his mysterijs agebatur, quoniam illa eadem, quae interdum Hebraice subobsure dicta sunt, ab his plani, & luculentius explicantur, vt interdum non tam rem futuram praedicere videatur, quam narrare praeteritam. Quod vt faciant, interdum muratis quibusdam, interdum additis multa transfulerunt, sensu tamen seruato, & retento. Vidimus hoc cap. 2. in illis verbis: Scribe visionem, & c. Si defecerit, expecta eum, quia, qui venturus est, veniet, & non tardabit. Et Hamos. 9. Vbi nos habemus: Vt possideant reliquias Idumae, &

omnes

omnes nationes, eo quod inuocatum sit nomen meum super eos: ipsi apertius, Vt suo loco dictum est: Vt quae sunt ceteri homines (Dei) & omnes nationes, super quas inuocatum est nomen meum. Interdum addunt quaedam, quae Deo docente intelligunt in verbis Scripturae tacite contineri, vt in eo, quod in Psal. 95. vixerunt: Dicite in nationibus; Quia Dominus regnavit a ligno, cum in Hebraeo tantum sit: Dicite in nationibus. Quia Dominus regnavit. Sed videretur regnum illud per crucem esse paratum, & a cruce coepisse. Quae additioe probauit Ecclesia, & vsque in hodiernum diacanit in officio sanctae crucis: Dicite in nationibus; Quia Dominus regnavit a ligno. Et in hymno: Impleta sunt, quae concinia David fidelis carmine, dicens: In nationibus regnavit a ligno Deus. Ita cum dixissent: Domine, audiui auditionem tuam, & timui. Vt exponerent auditionem, addunt: Consideravi opera tua, & expaui, videlicet auditio illa erat de operibus magnis a Deo faciendis. Sed adhuc incertum erat, quae nam opera essent; ideo, vt res fiat manifestior, addunt adhuc: In medio duorum animalium cognoscetis. Deinde pro eo quod nos habemus: Domine, opus tuum in medio annorum viuifica illud, ipsi dixerunt: Cum appropinquaerint anni, cognoscetis. Nam Viuifica, more Hebraeorum acceperunt pro viuificabis, id est, ostendes, in lucem proferes, sed ipsi Christum alloquentes dixerunt: Cognoscetis. Et pro, In medio annorum notum facies, ipsi: Cum tempus venerit, demonstraberis. Atque hac causa sua interpretatione palam docent opus hoc esse salutarem verbi aeterni incarnationem. * Porro illud: In medio duorum animalium cognoscetis, August. 18. de Ciuita. c. 32. & in oratione contra Iudaeos, & Paganos, ca. 13. exponit: Aut in medio duorum testamentorum, aut in medio duorum latronum, aut in medio Moyfis, & Eliae cum eo in monte sermocinantium. Has interpretationes retulit, & Hieronymus, illamque de duobus latronibus simplicem interpretationem esse dicit, & opinionem vulgi. Nos verisimam illam, ac simplicissimam arbitramur, quae Ecclesia complexa est, & rei exitus comprobauit, & quae verborum proprietatem maximè seruat, de duobus animantibus, inter quae natus Christus Deus noster iacuit in praesepio, & a pastoribus cognitus

est. Nam in officio circumcissionis canit Ecclesia: Domine, audiui auditum tuum, & timui; consideravi opera tua, & expaui. In medio duorum animalium iacebat in praesepio, & fulgebat in caelo. Etenim officio natiuitatis: Omagnum mysterium, & admirabile sacramentum, vt animalia viderent Dominum natum iacentem in praesepio. Ita interpretatur & August. in oratione illa contra Iudaeos c. 13. & hoc etiam magis omnibus placet. * Quare subtile potius est, quam verum, quod Eusebius lib. 6. de Demonst. Euang. cap. 15. adnotauit. Et Theopylactus probatum est, non esse legendum, *in medio duorum animalium*, sed *in medio duarum vitarum*: quia cognitus est veniens in mundum, & habens duas vitas, alteram aeternam, atque diuinam, mortalem alteram, & humanam. * *Deus ab Austro veniet, & sanctus de monte Pharan*. In Hebraeo est: Deus de Theman veniet, quomodo vixerunt Lxx, & Aquila, & Symmachus, & Quinta editio; Theodotio vero: Deus ab Austro veniet, quem secutus est Hieronymus. Est autem Theman regio in Idumaea, & vrbs in eadem regione, vt docet Hieronymus in locis Hebraicis, vbi continuo subdit: Sciendum autem quod omnis Australis regio Hebraeis Theman dicitur, & c. Rectè ergo versus est: Deus ab Austro veniet, nam & ipsi Graeci autores affirmant Theman capi pro Austro. Illud mirabilius nobiles autores citare: Deus a Lybano veniet, vt Chrysof. homil. 1. in varios apud Mattheum locos, & Grego. 33. Mor. cap. 1. cum constet Libanum montem non esse Iudaeae ad Austrum, sed potius ad Aquilonem. Suspicio sanè in quibusdam exemplaribus, pro *ἀπὸ νότου*, id est, ab Austro, scriptum fuisse *ἀπὸ λιβανῶν*, id est, a Libonoto, & inde errore scribentium, atque ignorantium quid esset Libonotus, scriptum, a Libano. * Est autem Libonotus ventus inter Austrum, & Libem, vt scribit Damascenus lib. 2. de fide, cap. 8. & vt nomen ipsum indicat, ex Noto, id est, Austro, & Libe compositum, qui ventus occiduus est, inter ventos Meridiei, vt est apud Gellium lib. 2. Noctium. Aeticarum, cap. 22. Vt ergo indicaretur regio non penitus Australis, sed partim Australis, & partim occidua, dictum est, vel ab aliquo veteri interprete, vel ab

* F 5 alio,

12

* Theman.

Libonot.

13

alio, qui emendare voluit translationem Theodotionis: Deus à Libotono venit. Proprie autem Idumæa videtur esse Iudæa ad Libonortū. Tertullianus in libro de Trinitate ante medium, & August. in libello de ouibus. c. 15. legunt, Deus ab Africo veniet, sed eadem significatione; nam ventū Meridionalem esse dicunt, est autem, qui Græcè dicitur Libs, vr ait A. Gellius loco citato. Sed videamus quid sit: *Deus ab Austro veniet.* Hieronymus quidem refert Hebræū quendam ita se audire interpretatum: Ab Austro, id est, à Bethlehem, quæ sita est ad Austrum. Nam & Iudæa respectu ceterarū partium terræ promissionis ad Austrum est, & ipsa Bethlehem etiam respectu Ierusalem est Australis. Hanc expositionem secuti sunt Theophylactus, Theodoretus, Euthymius, & Iohannes Maxentius, lib. 1. Dialogorum contra Nestorianos paulo post medium, quod opus circumfertur in quinto tomo Bibliothecæ sanctorum patrum. Et Hieronymus in illud Psalm. 106. A Solis Ortu, & Occasu, ab Aquilone, & marilegimus, inquit, in Habacuc: Deus ab Austro veniet, De Salvatore dicitur, quoniā Deus natus est in Austro. A situ enim Ierusalem, Bethlehem in Austro posita est. Propterea dicitur: Deus ab Austro veniet, &c. Et ante eos Tertullianus in libro de Trinitate ita interpretatus est. * Sed vbi nos habemus: Er sanctus de monte Pharan, Lxx. vertunt: Er sanctus de monte vmbroso, & condenso; quam translationem vsurpat etiam Ecclesia in Parascæue passionis Domini, & seruatoris. Quod autem in Complutensi codice, & in regio habetur in Græco: De monte vmbroso, & condenso Pharan, vitiosa lectio est, & redundat, Pharan, vt videmus in Eusebio, & Augustino locis citatis, in Hieronymo, in Theophylacto, in Theodoro, & Euthymio, ac denique in castigationibus exēplaribus. Montem autē vmbrosū, & condensū Theophylactus, & Theodoretus interpretantur Ierusalem, quæ omnibus gratijs abundabat, & sub vmbra Dei erat. Alij beatissimā Mariam semper virginem hunc montem esse volunt, quia & sublimior est omni creatura, & diuina virtute obumbrata est. Ita Euthymius, & paulo post Theophylactus. Hebræus, quem dudum ex Hieronymo retulimus, ita: Ipse, qui surget ex Bethlehem, est qui legem dedit in monte Sinai; Pharan

Mons vmbrosus, & condensus.

14

enim mons est vicinus monti Sinai. Has sententias retuli, vt videamus veteres semper de Christo intellexisse, & toto eodem errore; qui de beneficijs datis filijs. In dē in deserto interpretantur. Ipsa etiam expositiones non videntur mihi condempnanda, tametsi spirituales potius appareant, quam historice. * Mihi videtur locus exponendus ex altero simili: Deut. 33. vbi Moyses beneficium latæ à Deo legis commemorās ait: Dominus de Sinai venit, & de Sehir ortus est nobis, apparuit de monte Pharan, & effecit sanctorum millia, id est, in Sina venit ad nos, & legē nobis dedit. Exhod. 19. In monte Sehir quasi Sol quidam nobis exortus est, cum multis morsu ignitorū serpentum vulneratis serpentē æneum erigi iussit, quem qui aspicerent, sanarentur; Num. 20. & 21. In monte Pharan apparuit nobis, cum Lxx senes impleuit Spiritu sancto, Num. 11. Ad hæc verba alludit Propheta noster, sed Moyses tria loca nominauit, Sinai, Sehir, Pharan. Noster, quia de Christi aduentu, & de liberatione generis humani loquebatur, Sinai omisit, quia figurā fuit veteris testamenti in seruitutem filios generantis, vt docet Paulus, Galat. 4. Lex enim, quæ data est in Sinai, transitura erat. At duo posteriora non omisit, quoniam apertam figuram continebant Christi, & liberationis generis humani. Nam in Sehir per serpentem æneum, apertè significatus est Christus crucifixus, per crucem & passionem suam liberans genus humanum Diaboli veneno fauciatum, ipso Domino exponente Ioh. 3. Sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita oportet exaltari filium hominis, vt omnis, qui credit in eū, non pereat, sed habeat vitam æternam. * In Pharan figura sanctificationis omnium præcessit per aduentum Spiritus sancti ab eodem Christo mittendi in die Pentecostes. Nec refert non dixisse Prophetam: A Sehir veniet, sed ab Austro, quoniam à Theman, vt est in Hebræo, & ab Austro, & à Sehir monte Idumææ, quæ Australis est Iudææ, idem est. Est ergo sensus: Filius Dei, qui nobis per manifestam figuram apparuit in Sehir, & in Pharan, nec postea vnquam à nobis visus est, sed quasi mansisse videtur in illis montibus; iam ex illis exibat, & ad nos veniet manifestus, & sine tegumentis figurarum aperta in luce conspiciendus. Et ideo Lxx dixerunt: A monte vmbroso, & condenso,

15

16

16

condenso, id est, à monte Pharan, in quo videntur eū patres nostri per figuras, quæ sunt vmbra futurorum, & obscura quædam significationes: Nec ab hoc multum differt, quod August. decimo octauo de Ciuita. c. 32. ait: Montem verò vmbrosū, atque condensū, quamuis multis modis possit intelligi, libentius acceperim Scripturam altitudinem diuinarum, quibus prophetatus est Christus. Multa quippe ibi vmbrosa, atque condensa sunt, quæ mentem quæretis exerceant, &c. Vbi certè Augustinus figuras, & prophetias Christi venturi montem vmbrosū appellauit. Eadem est Gregorij interpretatio. 33. Mor. c. 1. Rursum, inquit, per montem testamentum Dei exprimitur, sicut Habacuc ait: Deus à Libano veniet, & sanctus de monte vmbroso, & condenso. Qui enim venturum se per testamenti sui paginas spondit, quasi inde venit, vnde velut sub promissione se tenuit. Quod videlicet, testamentum bene mons vmbrosus, & condensus dicitur, quia spissis allegoriarū obscuritatibus opacatur, &c. * Quia ergo relictis figuris, quibus ibi ostensus, & promissus erat, manifestus venit, merito dicitur venturus ab Austro, & à Pharan, Deinde quoniam venire dicitur, cum apparet hominibus, vt in verbis citatis, ex Deut. 33. intelleximus; stare dicitur, & quasi latere, cum non se talibus figuris demonstrat, & ideo quasi latēs, & stans in Sehir, & in Pharan; inde dicitur venire cum apparet. Præterea, vt modo aiebat Gregorius, ex eo loco dicitur venire, in quo promissus se venturum, & se sub promissione tenuit. Et quæuis alia figuræ præcesserint passionis Christi, & liberationis nostræ; hæc tamen, de quibus nunc loquimur, fuerunt omnium apertissima. Nam primum, data est lex in monte Sina, deinde passionis Christi, & sanationis nostræ, & sanctificationis per Spiritum sanctum futuræ typus manifestissimus apparuit, non in re diuersa, sed in eodem Spiritu sancto senibus dato. Quare merito Propheta has potissimum figuras commemorauit alijs relictis, sicut & ipse Dominus fecit Ioh. 3. Sicut Moyses exaltauit serpentē, &c. Possūmus etiam ad eadem verba Deuteronomij alludentes, & à proposito sensu non recedentes breuius explicare. Deus ille, qui olim ab Austro, siue à Sehir, apparuit nobis, veniet, & sanctus ille, qui de monte Pharan ortus est nobis, veniet nūc ad nos.

17

Christus autem proprie sanctus, vocatur, quoniam & ipse sanctus est, & per eū omnes eramus sanctificandi, sicut ait Paulus, Rom. 3. vt sit ipse iustus, & iustificans eum, qui ex fide est Iesu Christi. *Sela.* Post hæc verba continuò sequitur in Hebræo, *וְהָיָה* apud Lxx autem, Diapsalma: quæ vox, vt notat Hieronymus, raturum in Psalterio ponitur, & in hoc cantico, quod ad modum psalmorum scriptum est. Vbi cumque autē ponitur, Lxx & Symmachus, & Theodotio vertunt *διὰ τῆς ἀρχῆς*, Aquila autē & Quinta editio vertit: Semper, Sexta editio: Iugiter, & in finem, quod idem est, quemadmodum ex Origene refert Hieronymus in Epist. ad Marcellam, cuius initium est, Quæ acceperis. Ipse etiā Hieronymus in translatione psalmorum ex Hebræo eodem modo transtulit. Quid autem ipse sentiat in eadem Epistola, explicat his verbis: Scire autem debemus apud Hebræos, in fine librorum, vnum ē tribus solere subnecti, vt aut Amen, scribant, aut Sela, aut Salom, quod exprimit pacem, vnde & Salomon pacificus dicitur. * Igitur, vt solemus nos, completis opusculis ad distinctionem rei alterius sequentis medium interponere, Explicit, aut feliciter, aut aliquid istiusmodi; ita & Hebræi, vt quæ scripta sunt, roborerūt, facere solent vt dicant, Amen, aut In sempiternum, aut scribenda commemorant, vt ponant Sela, aut transacta feliciter protestantur pacem subnotantes. Et ante hæc verba prolatis quibusdam testimonijs psalmorum, in quibus est Sela, ait: Ex quo animaduertimus hoc verbum superiora patiter, inferioraque connectere, aut certè docere sempiterna esse, quæ dicta sunt, vt est illud in tertio: Multi dicunt animæ meæ: non est salus in Deo suo, semper, &c. Et post hæc omnia, quæ diximus: Hæc, inquit, nos de intimo Hebræorum fonte libauimus, non opinionum riuulos persequentes, neque errorū, quibus totus mundus plenus est, varietate perterriti, sed cupientes & scire, & docere, quæ vera sunt. Quos autem errores intelligat, initio Epistola exposuit: nā cum Lxx pro Sela, vertissent, vbiq; Diapsalma, variè hæc vocem aut præs interpretati sunt. Quidam, inquit, Hieronymus, diapsalma commutationem metri dixerunt esse, alij pausationē spiritus, nonnulli alterius sensus exordium. Sunt, qui rhythmī distinctionem; & quia

18 Sela, & Diapsalma.

19

psalmi

20 Psalms tunc temporis iuncta voce ad organum canebantur, cuiusdam musicae varietatis existiment silentium. * Nobis nihil horum videretur, cum Aquila, qui verborum Hebraeorum diligentissimus explicator est, Sela, hoc est Diapalma, Semper transfulerit, & inueniamus in Psalmorum quoque sine diapalma positum. Hæc Hieronymus. At Hilarius, Chrysostomus, Euthymius initio comment. in psalmos, quos plurimi sequuntur, in diapalmate hoc significari putant, aut alium sensum tunc inchoari mutata harmonia psalterij, aut alijs cantoribus traditum esse Psalmum, aut cessatum esse. Quare apud Græcos, & Latinos in dubio est quid sit proprie diapalma, nec mirum, cum Origenes, referente in eadem epistola Hieronymo, dicat: Vtrum autem cuiusdam musicae cantilenæ, aut rhythmici immutationem, qui interpretati sunt diapalma, senserint, aliud ve intellexerint, tuo iudicio derelinquo, &c. Proposui veterum sententias, vt, quantæ res sit difficultatis, intelligatur. Nunc quid verius esse credamus, explicemus. Non dubito quin Sela significet Semper, vt Aquila, & Quinta, & Sexta editio docent, & Chaldaus, qui pro Sela vertere solet: In sæcula Arbitror tamen hoc Sela, siue Semper, ita dici, vt Amen, vt nonnunquam sit affirmantis verum esse quod dicitur, aut sempiternum esse, nonnunquam vero optatis vt sempiternum sit. * Simulque adnotandum est, non poni, nisi vbi valde insigne est quod dicitur, & meditatione dignum, aut valde optabile, siue sit in fine psalmorum, siue in quacunque parte psalmi. Vtrumque testimonijs ab Hieronymo, & ab Origene loco indicato prolatis manifestum fiet: Ac ne sæpe idem scribendum sit, sciat lector in fine singulorum testimoniorum, quæ in medium allaturus sum, in Hebræo esse Sela, in Græco Diapalma. Affirmantis est Sela, vt Psal. 3. Domini est salus, & super populum tuum benedictio tua. Hic additur Sela, ac si diceretur: Verissimum hoc est, semper ita fit, & fiet. Psal. 23. Domini virtutum ipse est rex gloriæ. Psal. 4. Voce mea ad Dominum clamaui, & exaudivit me de monte sancto suo. Psal. 3. Multi dicunt anime meæ: Non est salus ipsi in Deo eius. Quasi dicat: verum est hoc, semper mihi hoc dicunt, sed eum admiratione hoc dicitur, quod mirandum sit cadere

in hominem vllum fidelem tantum nefas, vt neget homini afflicto salutem esse in Deo suo. Similiter in. 4. Vt quid deligitis vanitatem, & queritis mendacium? Semper hoc facitis, quod valde mirandum est fieri ab hominibus, qui verum Deum norunt, & tantis ab eo beneficijs affecti sunt. in eodẽ. * Quæ dicitis in cordibus vestris, & in cubilibus vestris compugimini. Semper hoc faciendum est. Optantis vero vt ita fiat est etiam sæpe, vt Psal. 74. Liquefacta est terra, & omnes qui habitant in ea, ego confirmaui columnas eius. Et. 75. Et factus est in pace locus eius, & habitatio eius in Sion. Ibi confregit potentias, ac scutum, gladium, & bellum. In hoc nostro cantico ter ponitur Sela, & semper optatis est, vt firmum, & perpetuum sit quod dicitur, vt: Deus ab Austro veniet, & Sanctus de monte Pharan. Secundo post illa verba. Suscitans suscitabis arcum tuum, iumenta tribubus, quæ locutus es. Tertio post illa: Percussisti caput de domo impij, denudasti fundamentum eiusque ad columnam. At vero in his locis vbi ponitur Sela, aliquam fieri in cantu mutationem, quod negasse videtur in epistola Hieronymus, non potest, vt existimo, negari. Clamat enim nomen Diapalma, quod non sine causa tam doctis viris, id est; Septuaginta interpretibus & Theodotioni, & Symmacho placuisse conuenit. Nã quod in Psal. 3 scripsit Augustinus Eugubinus, Lxx. posuisse Sela, sed errore describentium positum esse Diapalma; neq; ipsum, qui dixit, latuit absurdam esse opinionem. Deinde quod ipse Hieronymo fatente, nusquam inuenitur Sela, nisi in Psalterio, & in hoc cantico Habacuc. Si igitur in fine ponit solet ab Hebræis, sicut Amen, cur Amen sæpe in alijs scripturæ libris inuenimus, Sela vero non inuenimus, nisi in Psalmis, & in hoc cantico: nisi quod aliquid haber ad cantum pertinens, quod non est in Amē, & similibus vocibus? * Quare prudenter Origenes non est ausus negare, neq; idẽ Hierony. in Psalmum quartum, vbi de hac voce ait: Et puto aut musici cuiusdam soni esse signaculum, aut certe perpetuitatem eorum, quæ prædicta sunt indicari, &c. Quamuis quæ sunt in commentarijs Psalmorum Hieronymi, potius Origenis esse censenda sunt, e cuius scriptis ipse desumpsit, vt testatur est in prooemio. Sed; quæ hæc mutatio est, hoc enim

22

24

26

28

29

enim querimus? Existimo, vbi cumque ponitur Sela, cantores paulum quiescere solitos, vt quoniam non nisi post insigniores sententias ponitur, auditores quiescentes rei illius grauitatem, & magnitudinẽ considerarent, aut vbi optatis vox est, ore, & votis fauerent, simulque optarent, vt in exemplis paulò antè propositis cerni potest. Atque hoc nomen ipsum *Sela* indicat, quod rectè interpretaris intermissam cantilenam, aut intermissionem, siue interruptionem cantilenæ. Itaque Aquila, & ceteri, qui verterunt, Semper, vim vocis Sela declararunt, qui verò transfulerunt, Diapalma, vsum vocis ostenderunt, & causam, id est, quo loco, & qua causa poneretur. Ex his cernitur insignis: R. Davidis error, & inscitia; Sela nihil significare, sed ornatus, aut harmoniæ causa poni.

Operuit caelos gloria eius. Hoc de Christi miraculis, & rebus gestis maxime dicitur, id est, venit, & cuncta implebit gloria, id est, claritate, & maiestate sua, vbi quæ laudum eius materia maxima se se offeret, & ad caelos usque perueniet eius fama, & nomen. Hoc dixit, & David Psal. 8. Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in vniuersa terra; Quoniam eleuata est magnificentia tua super caelos. Simile est illud:

— *Fama super aethera notus.*

Et apud Homerum:

— *ἠὲ μὲν ἄλλοις ἔσαν ἔργα.*

Et mea gloria caelum peruenit. Quasi dicat Propheta: Tanta, & tam præclara opera cedet, vt in caelum quoque gloria eius perueniat. Hieronymus: Manifestum est, quod in aduentu Christi omnia repleta sint gloria, iuxta id quod in Euangelio dicitur: Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus.

Splendor eius vt lux erit. Dixit de eius rebus gestis, & miraculis, nunc etiam de doctrina, qua mundum illuminauit. Splendor miraculorum; & doctrinæ eius non erit vt splendores aliorum hominum, qui inaniter oculos perfringat, & in admirationem homines concitet, & nihil præterea proficit, sed erit similis luci Solis, quæ tenebras remouet, & viam rectam euntibus demonstrat, & quid quæque res, qualisque sit, planè docet. * Ita cum Christi facta, & doctrina videbuntur, & audientur, tenebræ errorum fugabuntur, certã in cœli via cogno-

scetur, & discent homines quantum æterna caducis, cœlestia terrenis præsent. August. 18. de Ciuit. c. 32. fere nobiscum sentit splendor eius, vt lumen erit. Quid est, inquit, nisi fama eius credentes illuminabit. Eusebius loco citato etiã de doctrina eius intelligere videtur, & Theophylactus planè intelligit, atque illud ex Isai. 9. profert: Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnã, & cap. 60. Surge, illumina te Ierusalem, quia venit lumen tuum.

Cornua in manibus eius. Hebraice: cornua à manu eius illi, sed Hebraei *ἄ*, id est, *A*, vel *De*, ponit sepe pro *In*, vt in verbis illis Deute. 33. Dominus de Sinai venit, & de Sehir ortus est nobis. Propterea Lxx verterunt vt nos, Cornua in manibus eius. Post Christi seruatoris ortum, & miracula, & doctrinam, mors fuit commemoranda, quam his verbis commemorat. De passione hæc interpretatur Cyprianus, lib. 2. contra Iudæos; c. 21. & in sermone de Passione Domini; Eusebius lib. 6 de Demonstratione, cap. 17. Augustinus, 18. de Ciuit. cap. 32. & Hieronymus, quorum verba paulo post subscribam, & Theophylactus, & multi alij, atque in his R. Samuel in epistola ad R. Isaac. c. 7. vt putandum sit Christianos quosdam de Moysè interpretari, cum Iudæus de Christo interpretetur. * Sed quidam ex nostris, vt Titelmanus, laborant quomodo de cruce dixerit: Cornua in manibus eius, cum videretur potius dicendum. Manus eius in cornibus. Nimirum cornua dici putant brachia sanctæ Crucis, quod etiam Paulus Bûrgensis existimauit, cum longè aliter se res habeat. Est ergo sensus, cornua habebit, quibus ventilet, & disperdat, & vincat omnes inimicos suos, sumpta metaphora à tauris, & ferocioribus bestijs, quæ cornu proieciunt sursum, & ventitant minora animantia, vtilatè exposuimus, atq; confirmauimus Hæmos. 6. nu. 41. Itaque cornu in igne potentis, bellatoris, & victoris est, atque instrumentum victoriae. Cornu autem Christi aduersarias potestates ventilantis, & prostrantis est sancta Crux, & per eam sibi omnia subiecit, sicut ait Ioh. 12. Et ego si exaltatus fuero, à terra, omnia traham ad me ipsum. Quare cum dicit: Cornua in manibus eius, victoria per crucem, & passionẽ futura prædicatur, rectèque Hieronymus, Cornua in manibus eius, vexilla, & trophæa Crucis exponit. Augustinus loco citato:

vel De pro In.

26

Cornua.

28

tato:

tato: Cornua in manibus eius, quid est nisi trophæum crucis? Eusebius: Cornua in manibus eius, regni eius insignia, & notas significat: quibus cornibus inuisibiles, atque aduersantes potestates repellens, & victas obtinens abigit.

27 *Ibi abscondita est fortitudo eius.* Cum confixus in cruce pendebat, cornua habebat in manibus, & pugnabat, sed occultè; nam in illa humilitate passionis latebat fortitudo eius, & virtus diuinitatis, & demonstrabatur infirmitas humanitatis. Hieronymus: In cruce paulisper abscondita est fortitudo

Match. 26. *ei*, quando dicebat ad Patrem: Tristis est anima mea usque ad mortem. Et: Pater, si possibile est, transeat iste calix à me. Et in

Ibid. ipsa cruce: Pater, in manus tuas commendo spiritum meum.

Luc. 23. *Ante faciem eius ibit mors.* De effectu passionis loquitur. Morièdo mortem vincet, illaque victa, & pudibunda fugiet. Simile est illud. 1. Cor. 15. quod fugienti morti dicitur: Vbi est mors victoria tua? vbi est mors stimulus tuus? Lxx: Ante faciem eius ibit verbum, quoniam כָּוֶן quod est in Hebræo, si legatur כָּוֶן sonat verbum, & ita legerunt, Lxx, & Theodoro: si autem כָּוֶן sonat, Mors, aut Pestis, quomodo legerunt Aquila & Symmachus, & Quinta editio, & Hieronymus, & omnes Hebræi. Atque ita potius debet legi indicat quod sequitur: Et egredietur Diabolus ante pedes eius.

Et egredietur Diabolus ante pedes eius. Victus per crucem fugiet, neque audebit coram eo consistere. Pro Diabolus, est in Hebræo קֶשֶׁף quod recentiores Hebræi vim vocis, vt solent, ignorantes, variè interpretantur, veteres transfulerunt, Volatile, seu volucris, vt Aquila, Symmachus, Theodotio, & Quinta editio. Propterea Hieronymus vertit Deut. 32. Et deuorabunt eos aues, & Iob. 5. Homo nascitur ad laborem, & auis ad volatum. * Tradunt autem veteres Hebræi, vt refert Hieronymus, demonis esse nomen, qui principatum tenet inter alios, & propter nimiam velocitatem, & in diuersa discursum hoc nomen habet: ipsumque esse qui in paradiso mulieri sit locutus, & ex maledictione, qua à Deo damnatus est, accepisse nomen; siquidem קֶשֶׁף interpretatur, Repentem ventre.

28 *Stetit, & mensus est terram.* Victores terram metiuntur victoria sua partam, vt suis distribuunt. Ira fecit Iosue in terra promissionis.

Atque ita nunc post resurrectionem Christus Diaboli, mortisque debellator, & victor stetit, quod victoris est, & terram debellatam considerantis. Hoc fecit cum dixit Matth. 28. Dara est mihi omnis potestas in caelo, & in terra. Et statim apud se mensus terram addit: Euntes ergo docete omnes gentes, &c. Sed apertius post aduentum Spiritus sancti eos in diuersas provincias misit partitos inter se orbem terrarum, vt impleretur propheta: In omnem terram exiit sonus eorum, & in fines orbis terra verba eorum.

Aspexit & dissoluit gēte. De successu predicationis Euangelicæ loquitur. Aspexit gentes, mille videlicet idololatriæ erroribus implicatas, & misertus est earum, ita enim capitur saepe Aspectus Domini, vt simul cum illo misericordiam intelligamus, sicut docuit Propheta: Respice in me, & miserere mei. Et Matth. 26. Respexit Dominus Petrum, & egressus foras fleuit amare. Aspexit igitur laborantes gentes, & dissoluit eas per apostolos suos, quos misit in mundum vniuersum, vt predicarent Euangelium omni creature, & docerent omnes gentes baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Sed quid est, dissoluit? Augustinus in libro de Essentia diuinitatis, post medium, ita interpretatur: Dissoluit credentes in se à peccatorum vinculis. Rectè ira intelligitur, & rectè conuenit cum Hebraica voce קָשַׁף vt Psalm. 145. Dominus soluit compeditos, & Isai 58. Solue fasciculos deprimentes, vt solui, siue dissolui dicatur, quod ante ligatum fuit. Sed dicitur etiam dissolui, quod liquefit, sicut verterunt Lxx, & Hieronymus, & distabuerunt gentes. Hæc est enim vera translatio Lxx, quam in Hieronymo, & Theophylacto, & Theodoro, & in Augustino videmus, & in Aldino codice, nõ quæ habetur in codicibus Complutensibus, & Regio: κατενόησεν, ἡγὼ ἐψήμασεν τὰ ἔθνη, id est, Intellexit, & distare fecit gentes. * Est autem Tabuerunt, siue liquefactæ sunt, idem quod consumptæ sunt, perierunt, vt explicuimus Hamos, 9. num. 6. & Mich. 1. num. 7. Gentiles esse desierunt, & Christiani facti sunt. Augustinus 18. de Ciuit. c. 32. Aspexit, & tabuerunt gentes: hoc est: Misertus est, & fecit populos poenitentes, &c. Ita loqui solent propheta, vt Mich 5. Et erunt reliquæ

Iacob

Iacob in gentibus in medio populorum multorum, quasi Leo in iumentis siluarum, & quasi carulus Leonis in gregibus pecorum, qui cum transierit, & conculcauerit, & cepit, non est qui eruat. Et ibidem: Exaltabitur manus tua super hostes tuos, & omnes inimicitui interibunt.

Montes seculi. *Et contriti sunt montes seculi.* Montes seculi vocat reges, qui à seculo id est, diu regnauerant, vel qui inter ceteros eminebant sicut montes antiqui, qui à seculo prædicati, & celebrati sunt propter suam altitudinem. Hi etiam contriti, comminuti, ac dissoluti sunt, non potuerunt resistere virtuti Euangelij, propter quod vertunt Lxx: Et montes contriti sunt violentia. Habet autè hoc epitastron, huiusmodi enim reges magni semper imperare soliti, ac nemini obedire, difficilius adducuntur, vt alium regem agnoscant. Hoc est, quod prædictum est Isai. 40. & Luc. 3. de tempore predicationis Euangelij expositum: Omnis mons, & collis humiliabitur, id est, desinent esse montes, & fient valles, abijcient altitudinem suam, & Euangelio subijcient. Augustinus, 18. de Ciuit. c. 32. exponit: vim facientibus miraculis elatorum contrita est superbia.

31 *Incuruati sunt colles mundi.* Minores principes appellat eadem ratione colles mundi, siue seculi, vt est in Hebræo, id est, qui inter alios homines insignes potentia sunt, & celebres, vt colles, qui ab initio seculi propter altitudinem suam sunt omnibus conspicui. Sed in motibus, & collibus eos etiam intelligamus, qui sapientia præstabant, vt Philosophos, & sapientes seculi, & omnes, qui quouis modo eminebant. Isaias non de montibus solum, sed etiam de collibus locutus est: Omnis mons, & collis humiliabitur. Hi incuruati sunt, & se sponte Euangelio submiserunt. Augustinus ibidem: Defluerunt colles æternales, hoc est, humiliati sunt ad tempus, vt erigerentur in æternum.

Ab imeribus æternitatis eius. Id est, Propter itinera æternitatis eius. Hoc est, Montes contriti sunt, & colles incuruati sunt, pro flexis genibus Christum adorauerunt, propter itinera æternitatis eius, hoc est (vt exponit Hieronymus) quia ipse, qui æternus est, dignatus est ad homines venire, vt eos redimeret. Ita etiã rectè exponemus: Deus ab initio seculi saepe venit ad homines per prophetas suos monens, & docens, ac pro-

mittens se aliquando in carne venturum, & postea ipse venit. Hæc sunt itinera æternitatis Dei, quandoquidem æternum dicitur saepe quod ab initio mundi, vel à longo tempore coepit, vt diximus Mich. 5. nu. 40. * Conigitur apostoli, & prædicatores, Euangelij docerent, has prædictiones prophetarum, & homines in Christo impletas esse animaduertent, cedebant rogitari ante tot annos prædicatæ, literisque mandata, & recipiebant Euangelium. In verbis Hebraicis non est præpositio, Ab, sed supplementum, vt passim fit. Ideo possunt & ita verti: Via æternitatis illi, sicut verterunt Lxx, sed sensus idem est, causa enim motuum contritorum, & collium incuruatorum redditur his verbis: Via æternitatis illi, id est, quia via eius sunt æterna, vt iam expositum est.

32 *Pro iniquitate viderentur Aethiopia.* Sicut propheta postquam locari sunt de gentibus Euangelio subijciendis commemorare illarum gentium supplicia, quæ noluerunt obedire, sed perniciter resistere. Ita Iob cap. 2. cum multa de copia bonorum Euangelij promississet, ad extremum de iudicio, quod impijs manet, dicitur incipit ad finem vsque cap. 3. Mich. 4. Surge & tritura filia Sion, &c. inde cap. 5. Nunc vasteris filia latronis, &c. ibidem post multa promissa: Et faciã in furore, & in indignatione ultionem in omnibus gentibus, quæ non audierunt. Ita nunc loqui incipit de iudicio, quo Deus puniet omnes, qui Christo non obedierunt, sed credentes, & pios persecuti sunt. * Atque hos impios vocat figurate Aethiopes propter deformitatē, & turpitudinem morum, vt Ham. 9. Numquid non vt filij Aethiopum vos estis mihi filij Israel? Est ergo sensus, vidi iam Domino indicante, quam seuerè puniturus sit impios pro iniquitate, qua à Deo recesserunt, & seruos eius persecuti sunt, & gaudium sum videndo. Loquitur enim de ea visione, qua quis hostes suos victos, & caecos videt cum magna voluptate, vt exemplis satis explicauimus in Habd. nume. 6. Hoc satis ex verbis sequentibus intelligitur: Turbabuntur pelles terra Madian. Sed nec possumus, nec debemus præterire quod nobis quidam è recentioribus obijciunt, non esse in Hebræo Chus, aut Chusi quod Aethiopia, & Aethiopem significat, sed Chusan; ideoque verèdum esse: Vidi ten-

tona

rem veluti gestu quodam, & tripudio eleuatarum manuū demonstrarent, &c. Itaque per inferos, vel locum ipsum intelligimus per profopopœiam, id est, fictionem personarū, quæ uisitata est in Scriptura, ut Psal. 97. Flumina plaudēt manu, simul montes exultabunt à cōspectu Domini: uel animas iustorum, quæ igne purgantur. Dare autem uocem, est acclamare, & approbare Dei facta, quibus impios affliget.

Altitudo manus suas leuauit. Altitudinem angelos interpretatus est Hieronymus, sed eorum etiam ipsum possumus interpretari per eandē profopopœiam. Leuare manus idem pater exposuit, ut iam uidiuis in præcedentibus uerbis. Quam recte autem exposuerit, ex eo constat, quod manus leuare gratulantium est, atque laudantium, ut Nehemias. 8. Et benedixit Hefdras Domino Deo uocē magna, & respondit omnis populus, Amen, amen, eleuās manus suas, & incuruati sunt, & adorauerunt Deū proni in terram. * Gratulationem autem hanc uideamus, Apo. 16. Vbi cum dixisset Iohannes, maria, & flumina conuersa esse in sanguinem, cōtinuo subiicit: Et audiuī angelum a quarum dicentem iustus es Domine, qui es, & qui eras, sanctus, quia hæc iudicasti, quia sanguinem sanctorum, & prophetarum effuderunt, & sanguinem eis dedisti bibere, digni enim sunt. Et audiuī alterum dicentem: Etiam Domine Deus omnipotens, uera, & iusta iudicia tua.

Sol & Luna steterunt in habitaculo suo. Hieronymus ita intelligit: Sol & Luna, quæ prius fuerant obtenebrata, receperunt splendorem suū. Quasi dicat: Prius deesse uidebantur hæc luminaria in coelo, quia lumen non fundebant, cōuersa, uidelicet, in tenebras, & in sanguinem, ut Ioe. 2. scriptū est. Sed postea lumen suum receperunt, & in loco suo splendentiā tibi quasi de malorū supplicij gratulabantur.

In luce sagittarum tuarum ibunt. Reuertitur ad illud: Viderunt te, & doluerunt montes, gurges aquarum transit; nam quæ postea dicta sunt, per parentheses interiecta sunt. Ibunt impij, uidelicet, territi, & fugiētes in luce, id est, per lucem sagittarum tuarum, id est, territi sagittis tuis igneis, & lucentibus. * Sagittas autem uocat coruscationes, & fulgura, quod optime intelligitur ex Sap. 5. Ibunt directe emissiones fulgurum, & quasi à bene curuato arcu nubium exterminabuntur, & ad cœtum locum insilient. Lucæ. 21. Stellæ cadent de coelo. Apocalypsis decimo sexto. Et facta sunt fulgura, & uoces, & tonitrua, &c.

In splendore fulgurantis hastæ tuæ. Hastam fulgurantem, id est, exacutam, ideoque lucentem, ut plus noceat, fulmina intelligenda sunt, quæ grauiora, & nocentiora sunt sagittis, id est, fulguribus. Itæ etiam Poëtæ fulmina tela sæpe uocant, ut:

Aur tu magne pater diuum miserere, tuoque: Insum hac detruce caput sub tanta telo.

In fremitu conculeabis terram. Fremens, & furore plenus, & uindictæ cupiditate flagrans terrā cōculabis, & omnia euertes, & omnes nationes uehementer perterrefacies.

Egressus es in salutem populū tuū. Rationem reddit superioris apparatus bellici, & fremitus, ac furoris: Egrederis enim, ut liberes ab iniurijs impiorum electos tuos, & uindices illos: & exeunte ad hoc Christo tuo, tu cum illo eris potentiam, & uirtutem eius omnibus ostendens. Hoc ipsum est quod ait Dauid Psal. 109. Tecum principium in die uirtutis tuæ, &c. id est, Tecum, o Christe, erit pater, eo die, quo uirtutem, & potentiam tuam omnibus ostensus es. * Sexta editio, referente Hieronymo, ita habet: Egressus es, ut saluares populum tuum per Iesum Christum tuum. Lxx uerterunt: Egressus es in salutem populū tuū, ut saluares Christos tuos, At oēs interpretes, ut ait Hierony. singulari numero uerterunt Christum, quemadmodum est in Hebræo. Hunc locum deprauarunt Symmachus, & Theodotio, quia Ebionitæ erāt, & Christum Deum esse negabant, uerteruntque, ut saluares Christum tuum. Aquila tamen Iudæus, & Quinta, & Sexta editio ita uerterunt, ut est in Hebræo: In salutem cum Christo tuo.

Percussisti caput de domo impij. Quoniam de malis loquens montes iam nominauit, & colles, nunc cum dicit Caput, aliquid maius sine dubio significat. Domus impij est familia Diaboli, caput in hac domo, & familia ille est, qui impietate ceteris omnibus præstat, id est, Antichristus, & ita exposuit Hieronymus in secunda explanatione huius cantici. Hunc Christus percussurus, & interfectorus est, secundo Thessalonic. 2. Quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui. Isā. 11. Et spiritu labiorū suorum interficiet impium.

Manus leuare.

42

Sagittæ Dei.

43

Denuda-

Denudasti fundamentum eius usque ad collē. Si huius domus Antichristus caput est, collum sunt potētiōres eius amici, qui ei propiores sunt, ut collum capiti: Fundamenta autem domus, quibus totum ædificium nititur, sunt multitudo populi eum sequentis, sine quo tyrannidem suam obtinere, & exercere non posset. Hoc ergo ait: Occidisti, & perdidisti nobilissimos quosque, & potentissimos eius duces, ita ut sola, ac nuda populi multitudo remanserit, sicut cum parietes omnino ruunt, fundamenta nudata, atque detecta omnium oculis relinquantur. Hic etiam ponitur Sela.

Maledixisti sceptris eius. Apertius explicat quod dixit. Maledicere est destruere, minuere, sicut è contrario Benedicere est augere, & multiplicare, sicuti Mar. 11. Dñs maledixit ficis dicens: Iam non amplius in æternum ex te fructum quisquam manducet: & dicitur: Rabbi, ecce ficus, cui maledixisti, aruit. Maledixisti ergo sceptris eius, id est regna eius, & tyrannicam potētiā destruxisti. Et maledixisti capitibus bellatorū eius, perdidisti duces, & bellatores eius, qui magno impetu more turbinis irruebāt in me, ut me perderent, id est, in populum electorum, quorū personam assumit Propheta. Dispergere autē pro vastare, & perdere capi adnotauimus Nah. 2. n. 38.

Exultatio eorum, sicut eius qui deuorat, &c. Putabant impij nos à se esse cōsumendos, atque delendos, & ita exultabant, ut diues solet cum pauperem spoliare uult, qui & uiribus inferior est, & neminem habet, cuius ope potētiā diuitis resistat, idque in abscondito facit, ubi nemo uidere, & pauperi auxiliari possit.

Viam fecisti in mari equis tuis. Nihil fortitu dini tuæ obstabit, quominus liberare tuos possis. Quantum uis iusti laborent, & plena sint omnia difficultatibus, ut liberari nullo modo posse uideantur, tu uiam inuenies, & eos liberabis. Quamuis iusti aquis calamitatum, & afflictionum uindique cooperiantur, & infixi sint in luto profundissimo, tu equis tuis uectus, ut fortis bellator, uiam illis facies in aquis multis, & in luto illo, & inde erues electos tuos. Demergi in mare, siue in aquas multas, aut lutum, dicitur, qui uindique calamitatibus opprimuntur, unde exire non possit. Psal. 68. Saluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ usque ad animam meam. Infixus sum in limo

Maledicere & Benedicere.

46

Aquis, Mare, Lutum.

profundi, & non est substantia. Ibidē: Eripe me de luto ut non infigat, libera me ab ijs, qui oderunt me, & de profundis aquarum. Psal. 39. Et eduxit me de lacu miseriae, & de luto fossis.

Audiuī, & conturbatus est uenter meus. Post quā mihi Domine ostendisti quā prodigiosa portenta facturus sis, & quam grauiā supplicia sumpturus de aduersarijs tuis, penitus obstupescō, & toto corpore commoueor p̄ timore, & humana quadam commiseratione, quoniam, & si hostes sunt, homines sunt tamen: Itā Isaias. ca. 21. cum uideret Babylonis desolationē: Propterea repleti sunt lumbi mei dolore, & angustia possedit me. Et capite. 16. Propter hoc uenter meus ad Moab quasi cithara sonabit. Ventris nomine solēt Hebræis uiscera significari, quæ in perturbationibus animi commoueri solent, ut in ira, dolore, miseratione, quale est illud. Reg. 3. Cōmota quippe sunt uiscera eius super filio suo. Inde perturbari dicitur uenter, cum aliquo horum tristitiam affectu cōcitamur. Iob. 30. Interiora mea effebuerunt absque ulla requiē, præuenerunt me dies afflictionis. Psal. 30. Conturbatus est in ira oculus meus, anima mea, & uenter meus. Et. 21. Factum est cor meum tanquam cera liquefcens in medio ventris mei. Thren. 1. Vide Domine, quoniam tribulor, conturbatus est uenter meus. Ita nusquam scriptura uētris commotionem, aut turbationē in latitiam uisurpauit, quod ex ijs, quæ indicauī, & ex alijs præterea locis intel ligitur. Ut Eccl. 11. Venter meus conturbatus est quærendo illam, id est, multos labores propter sapientiam pertuli. Inde etiam Iere. 4. Ventrem meum, ventrem meum doleo. Sēsus cordis mei turbati sunt in me: non tacebo, quoniam uocem buccinæ audiuit anima mea, clamorem prælij.

A uoce contremuerunt labia mea. Hoc est. Propter uocem tuā, audita uoce tua, labia mea ita præ motu cōtremiscunt, ut uix hæc ipsa uerba effari queā. In codice Hieron. & in quibusdam manu scriptis legitur: Ad uocem, quod melius respondet Hebræo חִפְּפָה, sed sensus idem est, & Lxx uerterūt, A uoce Chaldaea ita ut erat in Heb. posuit.

Ingradiatur putredo in ossibus meis. Cum cōtemplaretur Propheta horrendam Dei uindictam, quam eo tempore de hostibus suis sumet, timore cōmot⁹ orat: Ingradiatur

47

Venter.

48

G 2 putredo

putredo, &c. id est, Veniant in me omnia mala, ita, ut si necesse fuerit, ossa mea putredine impleantur, & caro mea vermibus scateat, dummodo hic a meis peccatis expier, & in die illo severissimi iudicij securus sim, & ad eorum societatem adiungar, qui cum Christo regnant in celo. Ita fere Hieronymus in secunda expositione huius cantici: & aperius lib. 2. aduersus Pelagianos, prope finem; cuius postea verba referem. Sed & hic fatetur diem tribulationis dici diem iudicij. Veniamus ad translationem, quam recentiores reprehendunt. In Hebr. ita habetur: Veniet putredo in ossa mea, & subter me commouebor; est enim pro Commouebor 1777, quod verbum in hoc ipso capite bis noster interpres transfert in turbati, vt, Turbantur pelles terrae Madiari: & Audiu, & conturbatus est venter meus.

49

* Sed videant primu, quam incommodus sit sensus, quem afferunt: Conturbatus est venter meus ex ijs, quae audiui, & putredo ingressa est in ossa mea, & in me expaui. Nam audito sermone Dei timere potuit Propheta, non tamen ideo putredo in ossa eius ingredi potuit. Deinde in Heb. etiam est statim: Vt requiescam in die tribulationis: quomodo putredo in ossa eius ingressa est audito sermone Dei, vt requiescat? Nos dicimus futurum pro imperatio poni, vt sepe adnotauimus, id est, Ingredietur, pro Ingredietur. In eo vero, quod aiut esse in Heb. Et subter me commouebor, erratum videtur in prima litera, nam verbum esse tertiae personae, non primae, neque Hieronymus, neque quisquam alius ignorare potuit. Confirmat id traslatio Lxx *oluerapax*, conturbata est. Atque ita sensus erit: Subter me commouebor, scilicet, putredo. Quid enim est scateare nisi commoueri? Verum & si primae personae sit, sensus idem redditur: Subter me commouebor, siue turbabor, videlicet, putredine eadem in carne mea ingredi te. Hiero. lib. 2. aduersus Pelagianos, ita haec verba refert: Coputrescant ossa mea, & subter me vermēs scateant.

50

go sensus: Vt ascendam ad populum illum, & vnus ex ijs sim, quos Deus accinxit, & armavit, vt feliciter contra omnes hostes, & tentationes diaboli pugnent; vel, vt sim vnus ex ijs, quos tunc accinget, quibus arma, & vires praebit, vt gloriose cum Antichristo, & cum omnibus eius sectatoribus dimicent. Hunc sensum, vt nobis expeditiorem redderet Hieronymus, vertit: Ad populum accinctum nostrum, & postea exposuit: Ad populum fortem, bellatorem, atque pugnacem. Et lib. 2. aduersus Pelagianos ita citat: Computrescant ossa mea, & super me vermēs scateant, tantum vt requiescam in die angustiae, vt ascendam ad populum fortem meum. Mox in hunc modum explanat: Hic tribulationes, & angustias, afflictionem; animi deprecatur, vt in futuro viro, iam cum Christo regnantium numero societur. * Sed vt causam aperiamus, quae hos autores latere non debuit, & rem semel explicemus: Consuetudo Hebraeorum est tertia persona futuri vt pro nomine verbali, siue actiue, siue passiue. Hof. 5. Et misit ad regem vltorē. Et. ca. 10. In Asfur delatus est munus regi vltori, Hebr. Ad regem vltiscetur; Regi vltiscetur. Et. ca. 6. Particeps sacerdotum in via interficientium pergere de Sichem. Hebr. Particeps sacerdotum in via interficient. Et. c. 13. Sicut puluis turbine raptus. Hebr. Sicut puluis turbine rapietur. Ita hic 1777 quasi nomen accipitur, & vt cetera nomina, cum pronomine componitur, & ideo Hieronymus non solum vertit: Ad populum accinctum, sed addidit: Nostrum, nisi quis forte dicat (quod satis probabile est) legēdū esse 1777 quod vere significat, & sine controuersia, Accinctum nostrum. Lxx paulo aliter legerūt, & verterunt: Ad populū. *τὸς παροῖας μὲ*, id est, peregrinationis meae, quod Hierony. exponit: Qui aequē, vt ego in hoc mundo peregrinatus est.

Ficus enim non florebit. Opto omnia pati, modo sum ex ijs, qui tunc fortiter pugnabunt, & Diabolo, atque Antichristo resistent, nā eo tēpore propter magnitudinē afflictionum, atque tētationum magna futura est sterilitas virtutū. Hoc est: Plurimi, qui vsque ad illud tempus arbores fructuosae esse videbantur, & omnibus virtutibus ornati, tunc erunt steriles, & aridi, & vincuntur, ac desinent fructus ferre virtutum. Itaque vbertatem bonorum spiritualium

lium tunc perdendam per terrenam fecunditatem more prophetico significauit, vt ait Aug. 18. de ciui. ca. 32. Siue (quod idem est) inopiam bonorum spiritualium per terrenam sterilitatem allegorico sermone describit. Exempla passim occurrunt in prophetis, & nos iam vidimus Hof. 2. & vlt. in fine vtriusque & Ioe. 2. & 3. & Hamos vlti. quibus per copiam, aut inopiam terrenorum bonorum spiritualium copia, vel inopia intelligitur. Vt autem locis indicatis, & alias saepe, alijs atque alijs similitudinibus vtuntur prophetae ad significandam multiplicem copiam bonorum spiritualium, ita hoc in loco per sterilitatem sic, vinee, oliuae, quae familiarissima erant Iudaeis, & in terra illa felicius proueniebant, & per alias similitudines multiplicem sterilitatem virtutum tempore Antichristi futuram praedicat. * Quam Dominus non figurato, sed aperto sermone praenuntiat Matth. 24. Tūc tradent vos in tribulationem, & occident vos, & eritis odio omnibus gentibus propternomen meum. Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradēt, & odio habebunt inuicē. Et multi pseudo prophetae surgent, & seducent multos. Et quonia abudauit iniquitas, refrigescet caritas multorum. Dicit autem: *Mentietur opus oliuae*, quia fructū nō feret, quē promittebat.

Abscinderetur de ouili pecus. In ouilibus non inueniuntur oues, in praesepibus non inueniuntur boues, atque ita omnia alimentorum genera deerunt, quibus & ali, & ditari homines solebant: deerunt fructus in arboribus, fruges in aruis, oues in ouilibus, boues in praesepibus. Quod indicat magnā famē, & sterilitatem bonorum spiritualium. *Ego autem in Domino gaudebo.* Cum haec mala erunt in terra, ego cum ceteris electis Christo per gratiam sociatus gaudebo in Domino, id est, propter bona mihi ab eo data, & quod eius gratia liberatus sum è tantis calamitatibus.

Et exultabo in Deo Iesu meo. In bonis mihi per Christum datis. In Hebr. quomodo hunc puncta sunt, non ponitur sanctissimi nomen Iesv, quod est super omne nomen, sed *Ysh*, quod est salus. At ego Prophetam nomen ipsum Iesv scripsisse arbitror, quod ab Hebr. breuiari solet, & scribi his tribus literis *Ysh* vt in titulo salutiferæ crucis vidimus Romae, in monasterio Sanctae crucis in Ierusalē, & diligenter obserua-

uimus. Propterea Hiero. nequaquam vertit, In Deo salute mea, sed in Deo Iesv meo. Lxx. In Deo Salvatore meo. Chaldaei: In Deo factore redemptionis meae. Ideo Hiero. cum retulisset translationē Lxx subiicit: Id ipsum & Gabriele interpretate. Et vocabitur Iesv, ipse enim saluabit populū suū. Aug. 18. de ciui. c. 32. Legit: In Deo salutari meo, & ait. Melius autē mihi videntur quidā codices habere: Gaudebo in Deo Iesv meo, quam hi qui volētes id Latine ponere, nomē ipsum non posuerunt, quōd est nobis amicus, & dulcius nominare. Idē error est in pūctis Isai. 4. vbi legimus: *Aperiat terra, & germinet Saluatorē.* Qui tamē diceret scribendū esse *Ysh*, & salutem significare, parū à nostro sensu recederet, dicemus enim salutem more Hebraeorū accipi pro suo (vt ita dicamus) concreto a tūe sumpto. i. pro effectu salutis, vt statim cū dicitur: Deus Dñs fortitudo mea; sed verū, & dulcius est quod ante dixi. Nec obstat habere hoc nomē affixū pronomē in Heb. habet enim ratione cōmunis significationis, vt Messias, & alia similia. Qua ratione etiā articulum *Y* saepe recipiunt, qui nominibus proprijs non conuenit.

Deus Dñs fortitudo mea. Non aliunde spero fortitudinē quā à Deo meo, qui me & fortē efficiet, & velocē instar cerui. Dabit mihi pedes veloces, quales cerui habēt ad mala fugienda, vt ait Euthymi: & ad mūdi huius impedimēta trasilienda, vt ait Hierony. vterq; in Plal. 17. in quo sunt eadē pene verba: *Qui perfecit pedes meos tamquam ceruorum; & super excelsa statuens me.* Potest & aliter intelligi, & continuo dicā.

Et super excelsa mea deducet me. Per viā tutā, & à periculis liberā. Cerui enim (vt loco citato ait Euthy.) cū fugiūt venatores, in excelsos mōtes properāt, & ibi tuti consistūt, atq; à timore liberi. Sed aliter hęc & superiora exponēda sunt, ac longe meli⁹ mea sentētia, vt sit sensus: Deducet me cum sanctis peracto iudicio in coelū. Coelos enim vocat Excelsa mea. i. patriā meā; sumpra similitudine à filijs Israel, qui redeūtes de captiuitate cū summa exultatione ascēdebāt excelsa sua. i. mōtes patrios, vt Isai. 55. In letitia egrediemini, & in pace deducemini, mōtes & colles cātabūt corā vobis laudē. Et. ci. 49. Erponā omnes mōtes meos in viā, & lemitē meē exaltabūt. Nec mirū, ille. n. reddi⁹ è captiuitate figura hui⁹ ascēnsionis fuit.

Quis q' prius dixit: Et ponet pedes meos quasi ceruorum, de dote potius agilitatis, quae est in corporibus beatorum, dicitur arbitror, id est, Dabit corpori meo agilitatem, vt per aërem in summum caelum cum Domino meo ascendam.

56

Victor in psalmis canentem. Pro Victor est וִיכְוֹר quod in multorum psalmorum titulis ponitur, ac praesertim in Psalmo quarto, qui habet pro titulo verba, quae hic sunt in Hebraeo. Pro Victor in psalmis est וִיכְוֹר Pro quo Hier. vertit ex Hebraeo: Victori in canticis, Lxx: In finem, in carminibus. Denique quoties in Hebr. est וִיכְוֹר , Hieronymus vertit: Victori; Lxx, quorum editionem decarat Ecclesia. In finem Hebraei, & recentiores eorum induit comites; Praefecto cantorum, cuius, videlicet, munus erat praescribere qui psalmi, & quod modulationis genere, quoque tempore essent canendi. Nominare vnum, aut alterum non est necesse, omnes fere recentiores psalmorum, & prophetarum huius enarratores id docent, qui quidem Hebraicas literas attigerunt, vt Vatablus, Aug. Eugubinus, Iansenius, Motanus, Genebrardus, Paulus Palacius, tum noui tranflatores, quorum magnus est numerus: idque isti non ab Hieronymo, aut ab Origene, aut ab vllis veteribus, sed à R. Dauide, & similibus autoribus mutati sunt, vt dixi. * Nec verò hoc ita improbabile est, vt non satis videatur ex Scriptura confirmari; nam verbum וִיכְוֹר , cuius participium est וִיכְוֹרֵי de quo nunc agimus, constat idem esse quod praeponi alicui operi ad instandam, & ad vrgendum opus illud, vt. i. Paralip. 23. Ex his electi sunt, & distributi in ministerium domus Domini. Heb. Ex his וִיכְוֹרֵי , id est, super ministerium, scilicet domus Domini, id est, ex ijs, qui praesent operi, scilicet, electi sunt: pro quo Lxx eleganter, $\text{ἀπὸ τῶν ἐργαστῶν τῆς οἰκίας}$, id est, ex his praepositi operis, siue potius vrgentes opus. 21 Paralip. 34. Zacharias, & Mosallam de filijs Cahath, qui vrgerant opus. Esd. 3. Et constituerunt Leuitas à viginti annis, & supra, vt vrgerent opus Domini. Et mox: Vt instaret super eos, qui faciebant opus in templo Dei. In his tribus locis pro Vrgere opus, & pro Instare super eos, qui faciebant, est semper idè verbū וִיכְוֹר , Lxx solent vertere ἐπιτιθέντες , vt vrgere, atq; instigare. Immo & ipsū participiū ita vsurpatū inuenimus, nā. 2. Paralip. 2. vbi legitur: Et numerauit septuaginta

57

millia virorum portantiū humeris, & octoginta millia, qui caderent lapides in montibus, praepositiq; corū tria millia sexcentos: praepositi eorū vocatur in Hebr. וִיכְוֹרֵי , à Lxx. ἐπιτιθέντες , quos vulgo superstitates vocamus. * Idè vocabulū est in Hebr. & in Graeco, vbi nos habemus. 2. Paralip. 34. Super eos vero, qui ad diuersos vsus onera portabant, erāt Scribae, & magistri. Praepositi ijs, qui onera portabant, &c. Addit Eugubinus hoc nomine etiā indicari eos, qui instituti erāt, vt victorias canerēt, idq; ex libro Paralipomenon intelligi: quare nihil praeterea esse querendū, sed hic quiescendū, vt intelligamus psalmos, qui hūc titulū habēt, tradendos fuisse praeposito cantorum, siue illi, qui positus erat, vt victorias canerēt. Archiatros stultū facere velle videtur sapientiam sanctorū parū. Quid est ergo quod toties Hieronymus vertit: Victori; Quid quod Lxx, In finem, quod veteres omnes nō repraesentant, sed studiose interpretantur? Sed diuinitus factū est, vt eadem verba repeteret sanctus Habacuc, vt verā eorū interpretationē teneremus, atq; hāc nouā, & confictā exploderemus. Nec enim haberemus fortasse, vnde tot psalmorū inscriptiones intelligeremus, & vnde autores conuinceremus, tā multos, tamq; eruditos, nisi hāc in Habacuc legeremus. * Sit ergo וִיכְוֹר praefectus cantorum, aut victorias canēs, quomodo obsecro ad prophetē nostri verba hanc interpretationem accommodabunt: Super excelsa mea deducet me victor in psalmis canentē? Nū praefectus cantorū Prophetā deducet? Eugubinus quidē ait vertendū esse: Et super excelsa mea deducet me ad laudandū carminibus. Sed errat plane, nā participium est in Hebraeo, nec potest vllō modo ita, vt ipse vult accipi, nec ipse probat. Scio Lxx vertere $\text{τὸς υἱοὺς αἰῶνος αὐτοῦ}$ vt vincam in cantico eius: sed omnino illi legerunt in Hebr. nō וִיכְוֹר , sed וִיכְוֹרֵי , q. solēt vertere, Ad vincendū, vt statim citabim⁹, ex. i. Paralip. 15. nā וִיכְוֹרֵי nūquā ita verterūt, vt ex dictis intelligitur. Alius ita exposuit, vt sit hāc noua sententia: Victor in Psalmis canentem, in hūc sensum: Victor. i. praecentor dirigat, & instituat canentē hoc carmē in psalmis. s. vt alij psalmi canūtur. Quis ynquā dicere potuit, aut dixit, his verbis incipere, & finiri nouā sententiā: Victor in psalmis canentē; ac non potius pendere ex praecedentibus: Et super excelsa mea deducet me victor

in Psalmis canentē. Quid si ostenderimus legendum esse: victori, quomodo conueniet? Certe Iansenius, cum in titulo Psal. 4. communem recentiorum opinionem secutus esset, hoc canticum exponens non potuit ad eam Prophetā verba interpretari, sed ita: Super excelsa, & montosa loca nostra me rursus deducet, ita vt canam in psalmis victori & triumphanti Domino laudes, &c. * Cōtextus ergo prophetic⁹, nisi demus, extorquebit expositionē suam: Deducet me Deus cum sanctis finitro iudicio: super caelos canentē CHRISTO victori mortis, & inferni, & omnium aduersariorum, laudes, & psalmos. Nam victori legendum esse non victor, statim demonstrabo. Hieronymus: Canam victoriā eius, & triumphum, & trophaū crucis. Ex hoc ergo loco discimus psalmos omnes, qui hanc inscriptionem habent, cani CHRISTO victori mortis, & inferni, & liberatori electorum suorum. Propterea Hieronymus semper vertit: Victori, & (vt idem affirmat in proemio lib. i. in Dani.) Aquila vertit, τὸς υἱοὺς αἰῶνος , id est, effectori victoriae hoc est CHRISTO, iuxta illud. i. Cor. 15. Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dñm nostrū IESVM CHRISTVM. Symmachus autē sensum magis reddēs, quā verba, ἐπιτιθέντες . i. carmē victoriale, carmē, qd canitur victori. Nec vero puret quispiā וִיכְוֹרֵי , significare canentē carmē victoriale, qd planū putauit esse Eugubin⁹ ex illo. i. Paralip. 15. In citharis p octaua cantebant epinicion, vbi p Cantebat epinicion est וִיכְוֹרֵי , quod proprie significat, Ad vincendū, sicut ibi verterūt Lxx. Sed cum superius dixisset segregatos fuisse diuersos ad diuersa cantores, de quibusdam ait: In nablis arcana cantabant. Heb. In nablis super arcana. i. Selecti erant ad arcana, id est, quando arcana canenda essent. Continuo dicit: Porro Mathathias, & Elaphalu, & in citharis pro octaua cantebat epinicion. Heb. In citharis pro octaua ad vincendum, id est, quando victoria esset parata, hoc est, vt canerent, quando carmen victoriale esset canendum. Lxx, τὸς υἱοὺς αἰῶνος , id est, victoriae causa. Ruit ergo vtrimque Eugubini interpretatio. * Sed redeamus ad veteres interpretes. Lxx in eorundem psalmorum titulis semper vertunt, In finem, vt habet translatio nostra vulgata, id est, τὸς υἱοὺς αἰῶνος . Per finem autem eos CHRISTVM intelligere testantur Hierony. Aug. Remi-

in

gius, & plures ex veteribus. Sed cum finem dieunt, accipiunt more Hebraeorum proprio (vt Dialectici loquuntur) conereto actiue sumpto, vt Paulo ante: Deus Dominus fortitudo mea, id est, proficiente siue profinitore, id est, pro CHRISTO, qui mortem, & peccatum finiuit, & exterminauit, iuxta illud Dani. 9. Septuaginta hebdomades abbreviatē sunt super populum tuum, & super vrbeam sanctam tuam, vt consummetur prauaricatio, & finem accipiat peccatum, & deleatur iniquitas, & adducatur iustitia sempiterna. Dicitur etiā CHRISTVS וִיכְוֹר ; quia omnibus hominibus praepositus est, vt sanctos efficiat, vt vigeat operarietas, & iustitia, atque homines dirigat in viam salutis aeternae. Quare omnes huius vocis significatus optime conueniunt in CHRISTVM. Imo vero quoties de CHRISTO hoc nomen dicitur, intelligendum est cum articulo וִיכְוֹרֵי scribi, sicut Lxx cum articulo verterūt τὸς υἱοὺς αἰῶνος , & Aquila τὸς υἱοὺς αἰῶνος vt intelligatur ille insignis praepositus, & insignis victor, atque victoriae effector. Sed absconditur articulus apud Hebraeos post literam ו vt solet, ideoque scribendum est וִיכְוֹרֵי nam si articulus non subintelligeretur, nō vt nūc scribitur, sed וִיכְוֹר scribendum videbatur. * Colligamus ex ijs, quae dicta sunt, scribendum esse: Victori in psalmis canentem, nam & Hieronymus semper ita vertit in psalmis, & Aquila, & recentiores interpretes. Latera etiā ו , & si aliquando index Nominatiui sit, tamen multo frequentius est Datiui. Ita legitur in codice Hieronymi, & ipse ita transfuit, exponit enim: Scribamque panegyricum triumphanti: & ita legendum esse admonet Iansenius. Nec obstat consensus multorum codicum Latinorum, in quibus legitur, Victor, multos enim errores similes habemus incuria librariorum, qui solent literas aut syllabas demere, cum continuo eadem iterum sequuntur, vt Ro. 11. Quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles vias eius? Eph. 3. Euangelizare inuestigabiles diuitias CHRISTI, p Inuestigabiles. Heb. 5. De quo nobis grandis sermo, & interpretabilis ad dicendum, pro Ininterpretabilis Psalm. 118. Praeueni in maturitate, & clamaui, pro In immaturitate. Ita nunc pro victori in psalmis canentem, positum est victor, & est sensus: Dominus, qui est fortitudo mea, & posuit pedes meos quasi ceruorū,

60

61

Finis Chet.

62

63 deducet me glorificato corpore per caelos canentem psalmos, & laudes illi, cuius gratia tot bona adeptus sum; * Denique arbitrator Prophetam omnino alludere ad titulum psalmi quarti, & ita verba accepisse, ut ibi posita sunt. Sensus etiam valde tolerabilis est, si legatur victor, & qui habet lectionem tueri vult, dicat hanc etiam Nominatio adiungi, quod & Sanctes Pagninus adnotavit lib. i. Heb. institutionum, cap. 19. Sed nos quod vltimus, & verius est, sequendum putamus. Porro מוֹדֵי recentiores putant ferre esse nomen musici instrumenti, sed nos habemus non solum Hieronymum, qui psalmos interpretatus est, sed etiam Lxx, qui verterunt in titulo Psal. 4. In carminibus, & hic, In cantico, sicut Hieronymus hic, In psalmis; ibi, In canticis. Chaldaeus hic, In hymno: ibi, In laudibus, ut videam, quantum istis magnis Hebraeis sit tribuendum. Hoc vocabulum invenimus Psal. 68. vbi habemus: Et in me psallebant, qui bibeant vinum, id est, canticis suis irridebant me. Et Psal. 76. Et meditatus sum nocte cum corde meo. Pro quo est in Hebr. Recordabor מוֹדֵי, id est, cantici mei. Hieronymus: Recordabor psalmorum meorum. Chaldaeus: Recordabor laudis meae. Thren. 3. Canticum eorum tota die. Chaldaeus: & cantabant super me tota die. * Et ego iam in fine voluminis cantabo Christo victori, per quem servati, & liberati sumus. Cantabo eidem, qui summa sapientia est, quod me super excelsa sensuum diuini huius cantici ita deduxerit, ut omnia de eadem sapientia incarnata exponere potuerim, & de omnibus, quae fecit, cum in terris visa, & cum homi-

64

nibus conuersata est, & quae factura est postea ad extremum usque aduentum, cum veniet in maiestate sua, & tradet regnum Deo, & Patri. Ut vult quisque accipiat, quod dico (mibi enim, qui simplici animo, atque sincero in conspectu omnia scientis loquor, timendum non est) habeo gratiam diuinae sapientiae, cuius beneficio quod vere de Christo Deo nostro dictum erat, de Christo seruata rerum, atque verborum conexio sum interpretatus. Tanta enim varietas expositionum ubique occurrebat, tanta in singulis expositionibus obscuritas, & inconstantia, & dyritas, ut difficillimus, aut potius nullus exitus appareret. At nos eius ope, qui paruulos, & insipientes docet sapientiam integram, & concatenatam explanationem de Domino seruatore seruatoe contextu, seruata verborum proprietate protulimus, qui tamen cum tantis viris in nullo numero sumus. Quod ergo recte, atque apte dictum erit, summam veritati acceptum refero, ut debeo; quidquid erit erroris, meum est. Noli autem admirabilem, atque diuinam prophetiam, nisi simplici expositione, historicaque enarrare, etenim ut recte Hieronymus scripsit in primum cap. Malachiae: Regula Scripturarum est, vbi manifestissima propheta de futuris textitur, per incerta allegoriae non extenuare, quae scripta sunt. Tibi ergo laus, tibi gloria in saecula saeculorum Deus noster magne, & omnipotens, qui vocas ea, quae non sunt, tamquam ea, quae sunt, & quae ad finem usque saeculi futura sunt, atque ad salutem, & consolationem tuorum pertinent, breui sermone demonstrasti, ut per patientiam, & consolationem Scripturarum spem habeam.

F R A N-

FRANCISCI RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESU IN SOPHONIAM prophetam Commentarij.

PROOEMIUM, SIVE IUDICIUM de Commentarijs Hebraeorum in sacram Scripturam.

AEpe mecum cogitare soleo, & inter amicos, & familiares crebris vsurpare sermonibus, quantum vere Scripturarum intelligentiae inuenerint notis, atque caliginis recentiores Hebraeorum magistris, quos Rabbinos vulgus appellat: qui plurimum lucis inuexisse existimantur a multis. Nullum unquam Scriptorum genus videas indoctus, nullum nugarum, & fabularum appetentius; ab omnium disciplinarum studio ferè abhorrent, historiae ignari sunt, atque expertes, vetustiores Scripturae narratores ne audierunt quidem. Linguae ipsius Hebraicae, in qua intolerantissimè gloriantur, proprietatem, & vocabula quamplurima ignorant. Nam cum eam diu nulla gens vtatur, & Iudaei miseri, atque direpti per varias prouincias dispersi in multarum gentium seruitutem deuenerint, & carum linguis locuti semper fuerint: nullo modo fieri potuit, ut pristinam illam, atque germanam suae linguae sanitatem retinerent. Qui vetustissimi inter eos fuerunt, erant sine dubio & doctiores. Hieronymus iam paucissimos sua aetate doctos superuisse testatur, ut necesse sit istos, de quibus nunc loquimur, qui post multos annos vixerunt, ut nouissimos omnium, ita etiam

fuisse indoctissimos. Adde omnes capitales, atque implacabiles hostes esse nominis Christiani, Christum, ut est apud Apostolum, finem esse legis, vel a me positum esse super facies eorum, dum leguntur Moyses, & prophetae: videbis non posse eos non ignorare quamplurima, & ut est eis malum, malus animus, locos deprauatos esse, quos possint gloriam Iesu Christi Domini nostri obscuratos, ad suos errores sacra verba detorturos. Quod si Scripturae eodem spiritu egent, ut intelligantur, quod edite sunt, ut inquit Hieronymus, quantum isti ab eis intelligendis aberunt, qui incredulitate, & auaritia, & omni morum turpitudine tantum absunt ab spiritu Dei? Ita nihil est humiliorum eorum explanatione, nihil abiecius, humi serpunt ubique, fabulis, atque commentis inanibus sordidant, omnia somnia, atque portenta patrum suorum obtrudunt, & vbiunque Christus irradiat, splendorem illum solis iustitiae, ut nota, & vespertilioes, ferre non possunt. Hoc adeo ex proximo sancti Habacuc cantico mihi venit in mentem, quod, ne Christus in eo splendeat, miris tenebris, & caeca quadam caligine obscurat. Quare diuina prouidentia factum arbitrator in Hispania, ut sacer fidei senatus, omnes eorum libros abiecerit, atque dampauerit, legique vetuerit,

Rom. 10.

1. Cor. 3.

Hiero. in prooemio Commentariorum in Hof.

Hiero. in prooemio Commentariorum in Hoseam.

nisi ab ijs, quibus per eundem senatum li-
ceret. Verisimile enim sensit a paucis legi
deberet; atque eos tales esse oportet, vt reli-
gione excellant, pia quadam, & ad sobrieta-
tem sapiente eruditione præditi sint, in san-
ctorum doctrina, & libris fuerint educati,
& quibus illud conueniat: Si mortiferum
quid biberint, non eis nocēbit. Nā qui non
erunt ita instituti, & his quasi antidotis in-
structi, atque muniti, multa ex Hebræorum
Commentarijs vitia contrahent, quibus illam
Catholicæ doctrinæ salubritatem bona ex parte perdant. Si quidem fieri vix, aut
Eccl. 13. nullo modo potest, vt qui tangit picem nō
inquinetur vel paululum ab ea: & quibus
placēt aures, & ingenia, & libri, non etiā
placeant multa, quæ placere non deberent,
neque aliquid ex tot erroribus, quibus illo-
rum libri referti sunt, etiam diligēter excu-
tientibus adhæreat. Deinde cum Iudæi rati-
onem quamdam sentiendi, atque inter-
pretandi sequantur admodum ab ea dissi-
dentem, quam sancti patres tenuerunt; sæ-
pè fit, vt quibus Hebræorum magistri ma-
ximè placēt, sanctorum libri, & enarratio-
nes vehementer displiceant, atque eas aut
nunquam, aut cum fastidio, & cum stoma-
cho legant. Iudæus in Scriptura nihil ferè
altum, & spiritu Dei dignum cōcipit, nihil
de Sancta & indiuidua Trinitate, nihil de
ortu, & vita, & morte, & resurrectione Ie-
sū Christi Dei nostri disserit, nihil de Ecce-
lesiæ mysterijs intelligit, de beatitudine san-
ctorum abiectissime sentit, omnia terrene
atque humiliter interpretatur. Contrā san-
cti surgunt, & altissima mysteria elucidant,
& spiritu Dei illustrati norunt, atque expli-
cant quæ sunt spiritus Dei. Qui illos amant,
hos contemnent, semperque fere eorum
sensus, vel alienos, vel parum cohæren-
tes, vel denique mysticos iudicabunt, hi-
storicum tantum putabunt, quod docent
Hebræi. Ex eorundem etiam lectione in-
numeræ accusationes vulgare nostræ trāf-
lationis orientur: nam cum eorum libros
magnificiā, qui collapsa iam, & magna ex
parte ignorata Hebraica lingua nati sunt,
neque Latine aut Græcè sciebant, vt vete-
res interpretes consulerent, atque idcirco
plurima contra veterum sententiam, quos
vbique Hieronymus imitatus est, contraq;
veritatem vocabula interpretati sunt: quo-
modo non reprehendent, quod eorū sen-
sui repugnat, quos sequendos maximè exi-

Marc. 7.

Eccl. 13.

stimant? Neque ignoro quædā in Hebræis
magistris esse, quæ profint, sed tot sunt in-
ter illa, quæ nocent, vt abijcienda etiam
censeā vtilia, ne legantur noxia: esse enim
atque sapienter a quodam dictum est:
Non profic potius, si quis obesse potest.
Atque idēd non a nemine, sed a paucissi-
mis legēdos esse dixi, ijsque pietate, & sana
eruditione præstantibus, grandis enim est
prudentiā (vt est apud Hieronymum) aurū
in luto quærere. Verum de his hæcenus.
Nunc sancti Sophoniæ adyta ingressurus,
per eum mihi precor adesse Spiritum san-
ctum, vt reuelatis oculis considerem mi-
rabilia de prophetia eius.

Hieron. Epistola ad Leta de institutioe filii

ARGUMENTVM
PROPHETAE.
CAP. I.

Minatur Dominus se homines, & iu-
menta, & aues, & pisces disperditurum,
deinde quædam peccatorum genera enu-
merat, quibus maximè ad hanc vindictam
prouocatur. Mox ad timorem Dei, & ad
pœnitentiam omnes adhortatur, affirmās
imminere iam captiuitatem, cuius crudeli-
tatem, & terrorem multis verbis describit
elegantet.

CAP. II.

Exhortatur omnes ad pœnitentiam, ne
in prædicta supplicia incidant. Deinde va-
ticipatur excidium Palæstinarum, Moabi-
tarum, Hammonitarum, Aethiopum, &
Assyriorum, ac Niniues, quæ nationes in-
fensæ semper fuerunt Iudæis, & in excidio
Ierusalem eis insultauerunt, & de eorum
calamitate lætati sunt. Prædicat etiam rui-
nam idololatriæ, & conuersionem gentiū.

CAP. III.

Inuehitur in Ierusalē, & peccata ei⁹ nar-
tat, & quo modo Deo vocanti, & corrige-
re volenti restiterit. Deinde resurrectionē
Christi, Iudæorumque excidium vltimum
& excacationem, ac gētium vocationem
prædicat. Mox de Ecclesiæ felicitate, & Iu-
dæorum conuersione, tam eorum, qui
tempore Christi crediderūt, quam
qui in fine sæculi eredituri sunt,
vaticinatur.

CAP.

CAP. I.

Verbum Domini quod
factum est ad Sopho-
niam filium Chusi, fi-
lij Godolie, filij Ama-
riæ, filij Ezechia in diebus Iosia filij
Amon regis Iudæ. Congregans con-
gregabo omnia a facie terra, dicit
Dominus: congregans hominem &
pecus, congregans volatilia cæli &
pisces maris: & ruina impiorum erit:
& disperdam homines a facie ter-
ra, dicit Dominus. Et extendā ma-
num meam super Iudam, & super
omnes habitantes Hierusalem: &
disperdā de loco hoc reliquias Baal,
& nomina adituorum cum sacer-
dotibus: & eos, qui adorant super
tectā militiam cæli, & adorant, &
iurāt in Domino, et iurāt in Mel-
chom: & qui auertuntur de post ter-
gum Domini, et qui non quæsierūt
Dominum, nec inuestigauerunt eū.
Silete a facie Domini Dei: quia
iuxta est dies Domini: quia prapa-
rauit Dominus hostiam, sanctifi-
cauit vocatos suos. Et erit in die ho-
stia Domini: visitabo super princi-
pes, & super filios regis, & super
omnes, qui induti sunt veste pere-
grina: & visitabo super omnem, qui
arroganter ingreditur super limen
in die illa, qui complent domum Do-
mini Dei sui iniquitate et dolo. Et
erit in die illa, dicit Dominus, vox
clamoris a porta piscium, et ulula-
tus a secunda: & contritio magna a
collibus: Ululare habitatores pila:
contieuit omnis populus Chanaan,
disperierunt omnes inuoluti argen-

to. Et erit in tempore illo: scrutabo
Hierusalem in lucernis, & visitabo
super viros defixos in fecibus
suis: qui dicunt in cordibus suis. Nō
faciet bene Dominus, et non faciet
male. Et erit fortitudo eorum in di-
reptionem, & domus eorum in de-
sertum. & edificabunt domos, &
non habitabunt: et plantabunt vi-
neas, et non bibent vinum earum.
Iuxta est dies Domini magnus:
iuxta est & velox nimis: vox diei
Dñi amara, tribulabitur ibi for-
tis. Dies ira dies illa, dies tribulatio-
nis & angustia, dies calamitatis et
miseria, dies tenebrarum & caligi-
nis, dies nebula et turbis: dies tu-
ba & clangoris super ciuitates mu-
nitas, & super angulos excelsos. Et
tribulabo homines, & ambulabunt
ut caci, quia Domino peccauerunt:
et effundetur sanguis eorum sicut
humus, & corpora eorum sicut ster-
cora. Sed & argentum eorum, &
aurum eorum non poterit liberare
eos in die ira Domini: in igne zeli
eius deuorabitur omnis terra, quia
consummationem cum festinatione
faciet cunctis habitantibus ter-
ram.

Amos. 5.

Hic. 10. Joel. 2. Amos. 5.

Eze. 7.

HISTORIA.

Verbum Domini quod factum est ad Sopho-
niam. Ministrū se esse docet huius prophe-
tiae, non autorem, cum dicit: Verbum Do-
mini, &c.

Filium Chusi. De parentibus prophetarū,
quorum nomina ab ipsis prophetis ponū-
tur, & an illos quoque prophetas fuisse pu-
tandum sit, & cur ponantur, iam in prælu-
dio quarto disputauimus.

Filij Ezechia. Eisdem hoc nomen literis
scribitur, quibus Ezechias. tex, nec tamen pu-
tandum est hunc Sophoniæ atauum: cum

elic,

esse, qui regnauit in Iudæa, ut quibusdā Hebræis visum est. Primum, quia ab Ezechia vsque ad Iosiam, cuius tempore propheta Sophonias, nō nisi tres generationes sunt, ab altero autem Ezechia vsque ad Sophoniam, quatuor. Dices has quatuor breuiores esse potuisse illis tribus: potuerūt sane, sed non est probabile. Nam à primo anno non ætatis, sed regni Ezechie vsque ad Iosiam, anni sunt sex, & octoginta. Si autem singulis maiorum Sophoniæ triginta ætatis annos demus (quod breuissimum tempus est) centum fient, & viginti. * Preterea nullum legimus in Scriptura filium Ezechie regis præter Manasse, vt. 4. Reg. 17. & sequentibus, & 2. Paralip. 29. Sed præsertim 1. Paralip. 3. vbi fusius agitur de generationibus regum Iuda, quod etiam haud obscure colligi videtur, ex Iosepho. 10. Antiq. c. 3. Sed neq; Propheta nomē tanti regis taciisset, neq; enim parū auctoritatis prophetiæ adderet apud populum è sancto rege, & apud omnes gratiose genus ducere.

In diebus Iosie. Tempus indicat prophetiæ, quod est in prophetis cognitu per necessarium, vt inquit Lactantius lib. 4. cap. 5. Ex hoc autem multa intelligimus. Primum est Sophoniam prophetasse post captas ab Assyrijs decem tribus, nec multo ante captiuitatem duarum. Siquidem decem tribus captæ sunt à Salmanasare rege Assyriorum, sexto anno regni Ezechie. 4. Regū 18. Regnauit autem Ezechias. 29. annos, vt ibidem videmus. Post eum Manasses. 55. 4. Regū. 21. Amon duos, ibidem. Mox Iosias pronepos Ezechie. 31. 4. Reg. 22. Itaque à tempore captiuitatis decem tribuum vsque ad initium regni Iosie anni numerantur vnus, & octoginta. A primo autem anno Iosie vsque ad vndecimum Sedecie, quo vrbs capta, & templum incensum est, quinquaginta tres anni fluxerunt, vt facile ex postremis tribus capitibus, lib. 4. Reg. intelligitur.

* Secundum, verba Sophoniæ tantum additas tribus esse referenda, cum iam decem essent in captiuitate. Tertium est, prophetasse Sophoniam eodem tempore cum Ieremia, qui cœpit prophetare anno decimo tertio Iosie, vt ipse cap. 1. indicat: & eodem tempore, quo Holda prophetis, vt constat ex 4. Reg. 22. Quo tempore regnabat apud Romanos Ancus Martius, autore Eusebio in Chronicis; & August. 18. de Ciuitat. c. 33. Sed tradit Hebræi Ieremiam publicè pro-

phetasse in plateis, Sophoniam in Synagogis. Holdam inter mulieres: vnde probent, ne quæramus, ne leuium hominum, & fabulis deditorum consuetudinem ignorare videamur. Quartum est, vaticinatum esse nostrum prophetam. circa initium regni Iosie, id est, ante decimum octauum annū eius. Etenim Sophonias inuehitur, vt videbimus, in idololatriam duarum tribuum; anno autem decimo octauo regni sui Iosias hortatus est populum, vt abiectis idolis Deum patrum suorum sequerentur, & acquiesceret populus pacto, & contracta sunt omnia idola. 4. Reg. 23. Quintum est, argumentum huius prophetiæ præcipuum esse deterere duas tribus, ab omni idolorū cultu per comminationem appropinquantis captiuitatis: quas etiam postea consolatur more ceterorum prophetarū promissionē futurorum per Christum bonorū, obiter etiam aliarum nationū supplicia prædicit.

Congregans congregabo omnia à facie terræ. 4. Communatur Deus Iudæorum impietate, & idololatria offensus perditurum se homines, & animalia, ita vt terra duarum tribuum redigatur in solitudinē. Quibus verbis captiuitatem Babylonicam significat: nec enim de omni terra loquitur, cum ait: A superficie terræ, sed de terra duntaxat duarum tribuum. *Congregabo*, iuxta omnium interpretationē nihil est aliud quam Delebo, tollam de medio, perdam, quod est in nostra translatione valde vsitatum, vt Iere. 8. *Congregans cōgregabo eos*, Hof. 4. Sed & pisces maris congregabuntur: quod nos in eadem verba adnotauimus, num. 5. Ratio significationis est, quod verbum *congregans* quod his locis legitur, propriè significat colligere, siue in vnum locum conducere, vt Ierem. 12. Venite congregamini omnes bestie terræ, properate ad deuorandum, sed congregatio non fit nisi cum ea, quæ varijs locis erant dispersa, tollimus, & in vnum locum adducimus. Inde hoc verbum interdum significat tollere, vt Gene. 30. Abstulit Deus opprobrium meum, vel Retrahere, vt Ioe. 2. Et stelle retraxerunt splendorem suum, id est, ad se congregauerunt. * Quoniam vero morientes tolluntur de medio viuientium conuictu, & ad multitudinem mortuorum, quasi in vnum locum adiunguntur, & aggregantur, inde congregari, siue colligi significat perire. Gene. 49. Ego cōgregor ad populum meum, sepelite me cum

cum patribus meis. Deut. 32. Quæ consecens iungeris populis tuis, sicut mortuus est Aharon frater tuus in monte Hor, & apertus populis suis. Aliquando per ellipsin, siue detractionem simpliciter dicitur, colligi, aut congregari, vt Ios. 37. Et viri misericordie colliguntur, à facie malitie collectus est iustus. Similiter in locis citatis Ieremia, & Hosea, & in eo quod hunc ait Sophonias: *Congregans congregabo omnia.* In eo verò quod ait: *Congregans congregabo*, obseruandum est, vt sæpe indicauimus, omnes geminationes siue verborum sint, siue sententiarum, ad exaggerationē poni apud Hebræos, & ad vehementiorem significationem, vt cum Latini dicunt: *Imus precipites.* Aut *Me me adsum quis feci.*

Ex his vna est cum participium cum suo verbo ponitur, aut nomē verbale loco participij, utroque enim modo vertitur à Græcis & à Latinis; cū apud Hebræos nec participium sit, nec nomen verbale, sed infinitiuus eiusdem verbi, vt Psal. 131. Sancti eius exultatione exultabunt. * Hæc autem exaggeratio non nunquam pertinet ad actionē, quam verbum significat, vt Psal. 117. Castigans castigauit me Dominus, id est, valde me castigauit. 1. Reg. 26. Benedictus tu fili mi David, & quidem faciens facies, & potens poteris, id est, potētissimus eris ad faciendum, quidquid voles, nec erit, qui tibi valeat resistere. Chaldaeus: Etiam regnando regnabis, & etiam prosperando prosperaberis. Quare quod adnotat Euthymius in principio Psal. 39. hanc repetitionē frequentissimā esse apud Hebræos, & significare mētis intensionē: nō de omnibus verbis intelligendū est, sed de significantibus aliquem actum mentis, vt ipse exemplis indicat: videns vidi, & cognoscēs cognoscēs. Vt autem generale esset documentum, dicendum esset, significare actionis cuiusq; intensionem. Luc. 22. Desiderio desiderauit hoc manducare Pascha vobiscū, id est, vehementer optauit. Act. 5. Præcipiendo præcepimus vobis, ne doceretis in nomine isto: Græcè: Præcepto præcepimus vobis, & c. 23. Deuotione deuouimus nos nihil gustaturos, donec occideremus Paulum, id est, maxima mala nobis imprecari sumus. Græcè: Anathemate anathematizauimus nos. * Nonnunquam exaggeratio hæc eo pertinet, vt certū esse intelligatur, quod dicitur, vt. 2. Reg. 9. Ne timeas, quia faciens faciam in te misericordiam propter Iosiam patrem tuum, id est, certissime faciam. Quare sine causā dubitauit Euthymius, cū in Psal. 131. inquit: Quod autem ait: Exultatione exultabunt; item, Benedicens benedicam; & alia huiusmodi, quidā idioma esse dicunt Hebræicæ lingue: quidam vero huiusmodi sermone, vt dicunt Scripturam ad maiorem intensionem, & validiorem sententiæ confirmationem, &c. Certū est enim idioma esse linguæ Hebræicæ, & ad hæc duo valere, quæ dicit Euthymius. Atque vtramque exaggerationē videntur habere verba, quæ nunc interpretamur. *Congregans congregabo omnia*: id est, Diligenter congregabo, nihil relinquam. Et: Sine dubio omnia congregabo. Hanc Hebræorū locutionē, & Græci imitantur. Plato enim ait in Symposio: *Βία ἀπέγατος ἐκ τῆς τῆς βίας τοῦ νόου.* Violentia enim amoris non tangit, neque faciens facit, id est, non vehementer stimulat. Lucianus in Dialogis marinis in Dialogo Menelai: & Protei. Vidēs equidem vidi, sed tamen res ipsa monstrō similis est. Latini etiam quodammodo imitantur, cum dicūt: seruire seruitutem, furere furorē. Apertius etiā veteres. Verrius enim Flaccus in quarto de verborum significatione, vt est apud Gellium lib. 5. ca. 17. dixit: Tum exercitum populi Romani occisione occisum.

Dicit Dominus. Crebro propheta dicunt, Dicit Dominus, Hæc dicit Dominus, Rationem docet Hieronymus in illud Ierem. 23. Numquid Deus è vicino, &c. Quod autē, inquit, in prophetis crebro dicitur, Hæc dicit Dominus, propterea semper infertur, ne contemnantur quasi verba prophetarum, sed admoneantur iugiter Dei esse sermiones, quos loquuntur. Idem indicat breuiter in illud Zach. 1. Iratus est Dominus. Et Ezechie. 35. in principio adnotat sæpe dicente Ezechielem: Et factus est sermo Domini ad me, quia non semper propheta habebant spiritum propheticum: & vt ostendat se habere, cum illa loquitur.

Congregans hominem, & pecus. Nunc per partes explicat quod prius generatim dixerat. Cum autē Pecus dicit, non oues tantum intelligit, quæ sæpe hoc nomē commune sibi vendicant: sed omne animal, quod

Geminatio
verborum
exaggeratio
sententiarum
per se
Virgilius
Æneid.

Gonp
98

5

Dicit Dominus
8

Pecus

quod

Laurēcius lib. 4. Eleg. 6. 42.

9

Iumentū.

10

quod sub hominis imperio pabulo terræ pascitur, ut capra, sus, bos, equus, asinus, mulus, camelus. Quæ omnia pecoris nomine continentur apud Latinos. Idem significat Græcis *θηρία*, quo utitur hic Lxx. * Hoc etiā indicat in Hebræo nomine *בְּהֵמָה* quo ex Gene. 1. scimus comprehendere animantia omnia terrestria, quæ non sint ex genere reptilium, neque ex bestiis, siue feris, quæ nos ter interpretantur iumenta solet appellare. Ita enim legitur: Producat terra animam viventem in genere suo, iumentū, & reptilia, & bestias terræ secundum species suas: iumentū, ut arbor, generaliter vocans omnia animalia, quæ in usus hominum veniunt, à iumento. Hoc ita esse intelligitur ex eo, quod ait Hieronymus: Oves, & boues præcipua esse de iumentis. Sed cur pecus quoque se perditurum dicit, & volatilia, quæ nihil admiserunt? Quod pecora, volatilia, & pisces in hominū utilitatē creata sunt, atque ideo iure optimo propter hominū iniquitatē decantur, ut ait Theodoretus, & non existētibus hominibus, in quorum gratiā creata sunt, neque ipsa existere opus est. Itaque irā Domini (ut ait Hieronymus) etiā bruta sentiunt animalia, & hominibus interfectis, ipsa quoque peritura fore testatur Prophetā. * Hæc ratio, quæ communis est, quibusdam minime probatur, quod & si cetera animantia, quæ commodius cum homine viuunt, pereuntibus hominibus pereant, tamen piscibus id non contingit: ideo que in his animantibus varia hominum genera, & varios mores significari putant. Nos à communi expositione nequaquam putamus esse recedendum, quam Hieronymus confirmat. Iere. 4. & 9. & Hof. 4. Primum, quia aperte hoc dicunt iidem prophetae: Iere. 4. Intuitus sum, & non erat homo, & omne volatile coeli recessit. Et ca. 9. Super montes assumam fletum, &c. eo quod nō sit vir pertransiens, & non audierunt vocē possidentis à volucre coeli usque ad pecora transmigraverunt, & recesserunt. Hof. 4. Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis, qui habitat in ea, in bestia agri, & in volucre coeli. Sed & pisces maris congregabuntur. Quando autem verba Scripturæ commodè possunt sine figura, & ut sonāt, intelligi, ille est sine dubio historicus sensus. Id hic vsu venire cernimus: Scribit enim Xenophon lib. 4. Cyri pædiæ Simul à bonis rebus omnibus regionem vacuum, nudāque

fieri, quæ ab hominibus vacua sit. * Habemus etiam restem oculatum Hieronymū, qui in Hes. 4. inquit: Hoc, qui non credit accidisse populo Israël, cernat Illyricum, cernat Thracias, Macedoniam, atque Pannonias, &c. & probabit cum hominibus animalia cuncta deficere, quæ in usus hominum à creatore prius alebatur. Et in hūc locum nostri propheta: Et vastatis vrbibus, hominibusque interfectis solitudinē, & raritatem bestiarum quoque fieri, & volatiliū, pisciumque testis Illyricus est, testis Thracia, testis, in quo ortus sum, solum, vbi præter cælum, & terram, & crescentes vepres, & condensa siluarum, cuncta perierunt. Citabo & alium testem oculatum, quem ego noui, hominem variæ eruditionis, & optimæ fidei Paulum Palacium, qui hæc in hunc locū scribit: Miraris, quod pecora destruantur, aues, & pisces. At ego nō miror, experior enim hoc tēpore meo: pecora fere omnia mori, experior nullos pisces è mari venire, rarissimas aues ab aucupibus inueniri. Quod igitur hoc tempore video, tunc contigisse facile credo, &c. De piscibus nihil mirum quod dicitur, natant enim fere in mari terræ proximo, quod ex hominum vicinitate habeant, vnde commodius alantur. * Quod autem ad translationem attinet, vbi Hieronymus ait: *Congregans hominem, & pecus, congregans volatilia*, alij interpretes præter Lxx vertunt: Congregabo hominem & pecus, congregabo volatilia, atque ita vertendum est, ut nunc puncta sint in Hebræo. Verum si literæ sine punctis sumantur *קָוַם*, utroque modo intelligi potest. Sed quoniam apud Hebræos infinitiuis, qui modo quasi participiū ponitur, primo loco positus est, Congregans congregabo, &c. Hieronymus eodem modo in sequentibus accepit, ut pro participio poneretur, & subaudiretur futurum, ac si diceret: Congregans congregabo hominem, & pecus: congregans congregabo volatilia coeli.
Et ruina impiorum erunt. In Hebræo est: Et ruina, siue scandala cum impijs, pro quo Symmachus: Et scandala cum impijs, ut subaudiatur, congregabuntur, siue deficient. Quem sensum non negamus recte admittere verba Hebraica. Sed est alter commodior, quæ trāslatio nostra indicat. Impij, qui me relicto idola secuti sunt, magnis calamitatibus opprimētur, è quibus nullo modo

euadere

13

14

Scandalū, siue offendicūlum.

euadere poterunt. * Quod, ut recte intelligamus; Sciendum est, Ruere, Corruere, Cadere, dici in Scriptura; cum quis in magnā calamitate, quasi in laqueum ab insidiatore paratū incidit, & captus tenetur, nec valet effugere. Hof. 4. Et corruens hodie, tuet etiā Propheta recum. Et cap. 14. Conluctere Israël ad Dominum Deum tuum, quoniam corruisti in iniquitate tua, id est, propter tuam iniquitatem, ita à Deo affligeris. Inde ruina, ut Isa. 3. Princeps esto noster, ruina autem hæc sub manu tua, quod tibi Hieronymus ita exponit: Misera nostra, & calamitas tua sustinetur, & protegatur auxilio. Iere. 6. Ecce, ego dabo in populum istum ruinas, & erunt in eis patres, & filij simul. Ad hoc, quod dicimus significandum: Scriptura sæpissime utitur verbo *פָּדַד*, quod proprie significat offendere, peccare, siue impingere, ut Prou. 4. Et currens non habebis offendicūlum. Sed cum solū ponitur pro eodem accepit Scriptura; Offendere, & Cadere, id est, ponitur hoc verbum pro eo, quod est cadere, ut Isa. 3. Ruit enim Ierusalem; & Iudas concidit. Primo loco est *פָּדַד*, altero *פָּדַד*, & tamen idem significatur utroque verbo. Eadem verba, eodemque ordine posita sunt. Isa. 31. Et corruet auxiliator, & cadet, cui præstatur auxilium. * At verò cum ponitur verbum *פָּדַד* quod est, Offendit, & in eodem postea additur verbum Cado, aut quippiam simile, prius verbum significat offendere, siue impingere, id est, non adeo grauius affligi, posterius autem vehemēti calamitate opprimi, vnde nulla sit spes euadendi, ut Psal. 26. Qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt, & ceciderunt. Pro infirmati sunt, Heb. *פָּדַד*, id est, Offenderunt, siue etiam infirmati sunt, quomodo iidem Lxx pro, Et ruina impiorum erunt, vertunt: Et impij infirmabuntur. Ac si diceretur: Non solum impingent inimici mei, sed omnino etiam cadent. Iere. 50. Et cadet superbus & corruet, & non erit qui suscitet eum. In priori loco est verbum *פָּדַד*. Ex quibus intelligitur optimus locus Rom. 11. vbi de Iudæis ait: Sed dico: Numquid sic offenderunt, ut caderent? Absit: Hoc est, Quamuis à Deo relicti fuerint ad tempus, & afflicti, non tamen ita omnino abiecti sunt, ut nulla iam restet spes salutis eorum. Hinc etiam scandalum, siue offendicūlum, quemadmodum & ruina capitur interdum pro graui

afflictione, ut Exod. 10. Vtnequo patiemur hoc scandalum? Dimitte homines, ut sacrificent Domino Deo suo. Ezecl. 3. Sed & si conuersus iustus à iustitia sua fuerit, & fecerit iniquitatem: ponam offendicūlum coram eo, ipse morietur, &c. Inde pro, Et ruina impiorum erunt; interpretēs Chaldæi posuit, *Et quod multiplicatum est scandalum impiorum*.
Et disperdam homines. Cum iam semel, atque iterum dixerit se disperditurum homines, & omnia, cur nunc ait: *Et disperdam homines, &c.* Sed iam nūm. 6. & 7. diximus Scripturam vti repetitionibus, aut duplicatibus tam verborum, quam sententiarum, ad exaggerationem eius, quod dicitur. Frequentissimè autem sunt sententiarum repetitiones ad maiorem confirmationem eorum, quæ dicuntur, ut docet Hieronymus in illud Iob. 3. Et quod verebar, accessit. Alijs, inquit, verbis repetit quod superius dixerat. Pro confirmatione dicti solent in Scripturis talia iterari, &c. id est, ut certius habeatur, & firmius, quod dicitur, &c. Sed melius, & copiosius Augustinus in Psal. 74. prope initium. Tale videtur esse illud Homeri.
ὁ δ' ἀπ' ἄραν διδουμοῖς μὲν κτεροῦν λωιδ' ἔχοντες
ἔκτεροῦν λωιδ' ἔχοντες ὁ δ' ἀπ' ἄρα μὲν κτεροῦν κτεροῦν
Hoc est:
Hi verò erant gemini, hic quidem firmiter aurigabatur.
Firmiter aurigabatur, ille vero flagello imperabatur. Sed in rebus futuris non solum ad hanc confirmationē, & persuasionem sūt repetitiones, sed etiam ad celeritatem, & breuitatē temporis significandā, ut Ezecl. 7. Finis venit, venit finis super quatuor plagas terræ. Et ibidem: Venit contritio super te, qui habitas super terram, venit tempus, prope est dies. Quod elegans locus ostēdit Gene. 41. Quod autem vidisti, secundo ad eandem rem pertinens somnium; firmitatis indicium est, eo quod fiat sermo Dei, & velocius impleatur. Ideo ergo nunc repetit Propheta, quia certissimè ventura erat captiuitas, & cito ventura erat.
Et extendam manum meam super Iudam. Et, in Scriptura sæpe exponendi vim habet, & idem valēt, quod Id est, ut Matth. 13. Et colligent de regno eius omnia scādala, & eos, qui faciunt iniquitatem; pro, Id est omnes, qui faciunt iniquitatem; hos enim voco scādala. Coloss. 2. Videte, ne quis vos seducat

15

Repetitio nes sententiarum.

Ilud. 23.

16 Et pro, Id est.

ducat

ducat per philosophiam, & inanem fallaciam, secundum traditionem hominum. Quasi dicat: Cum per philosophiam dico, non de vera philosophia loquor, quæ nihil falsum docet, sed de erroribus philosophantium aduersantibus veritati. Ita nunc ait: *Et extendam manum meam super Iudam*, ac si diceret: Dixi me perditurum esse homines, sed ne forte dubitetis, de quibus hominibus loquar, loquor de viris Iuda. Manu autem extendere irati est, & vt ait Hieronymus, gestum percutientis ostendit. Iob. 1. *Extende paululum manum tuam, & tange cuncta, quæ possidet.* Gene. 22. *Non extendas manum tuam super puerum, neque facias illi quidquam.* Isa. 5. Ideo iratus est furor Domini in populum suum, & extendit manum suam super eum, & percussit eum. Et statim: In his omnibus non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extensa, id est, adhuc percutere vult.

Manu extendere.

17 Post tribu Iuda peculiariter nominantur Ierosolymitani.

Ex pro Prefertim.

Et super omnes habitantes Ierusalem. Quibus in Iuda duas tribus intelligat, ad quas pertinent etiam habitantes Ierusalem, tamen solent propheta ad Ierosolymitanos potissimum conuertere sermonem, quoniam illis magis Deus irascebatur, quod ipsi maximè detestari deberent omnem idolorum cultum, vt qui in vrbe sua templum, & sacerdotes, & legisperitos haberent. Isa. 5. Nunc ergo habitatores Ierusalem, & viri Iuda iudicate inter me, & vineam meam. Iere. 4. *Auferte præputia cordium vestrorum viri Iuda, & habitatores Ierusalem.* Solet autem coniunctio, Et, cum post genus additur speciei, accipi pro eo, quod est, Prefertim, vt Mar. vlt. *Dicite discipulis eius, & Petro, id est, præsertim Petro.* Iere. 4. Hæc enim dicit Dominus viro Iuda, & habitatori Ierusalem. Ita nunc. Et super omnes habitantes Ierusalem, id est, præsertim super ciues Ierusalem.

Et disperdam de loco hoc reliquias Bahal. Efficiam, vt nullum maneat in Ierusalem vestigium cultus Bahalis, disperdam enim omnes, qui eum colebant, & aut in mortem, aut in captiuitatem tradam. Nam etiam multi in Ierusalem colebant Bahalem, quemadmodum decem tribus prius coluerant. 4. Reg. 17. Sed neq; ipse Iuda custodiuit mandata Domini Dei sui, verumtamen ambulauit in erroribus Israël.

18 Porro Bahal idolum est Sidoniorum, & Babyloniorum, de quo multa diximus Hof.

2. num. 60. & sequentibus, ostendimusque ex Beroso illo Anni, libr. 5. Antiquitatum Chaldaicarum esse Iouem: Nunc addam quiddam, quod Hebraica lingua peritis nomen videbitur, & magis obscurum: sed quod ego existimo longe verisimum. Si autem verum est, planè efficitur recentiores Hebræos ne legere quidem Hebræa scire. Nos Bahal hætenus scripsimus securi Hebræos, qui scribunt בַּהַל: sed multo certius, & verius est nomen esse monosyllabum, & scribendum esse Bal. Nec meum est quod dico, sed Hieronymi, quo nemo melius, aut felicius Hebraicas literas didicit. Is in illud Hof. 2. Et erit in die illa ait Dominus, &c. ait Belum Hebraicè dici: בַּל, & esse idolum Babylonis, quod hoc nomine appellatur in alijs prophetis, & maximè in Daniele. Hunc, inquit, Sidonij, & Phoenices appellat בַּל, eadem enim inter ב & ל literas consonantes vocalis litera ponitur, quæ iuxta linguæ illius proprietatem nunc Bel, nunc Bal legitur, &c. Docet ergo Hieronymus id quod verisimum est, & quod Hebræorum magistri penitus ignorant, literam ו vocalem esse, & valere a, vel e, vt statim exemplis indicabo. Et quamuis nunc apud Hieronymum legamus Beel, & Baal, omnino legendum est Bel, & Bal, nam ait hunc esse Bel, & ו vocalem esse, vnam, videlicet, vocalem, non duas. Nec Phoenices proferunt Beel, sed Bel, aut Bal, vt ibi Hieronymus ostendit dicens: Vnde & Dido Sidonia regij generis, cum AEneam suscepisset hospitio, hac patera Ioue vina delibat, qua Belus, & omnes A Belo soliti, &c. Inde etiam lingua Punica, quæ à Sidonijs sumpta est, & affinis est Hebraicæ, Deus dicitur Bal, vt ait Seruius Maurus in primum AEnecidos, & Afri Deum cœli vocant Balsamen, vt ait August. quæst. 16. in librum Iudicum. Præterea ab idolo Bel deductum est nomen Baltasar, iuxta illud Dan. 4. Daniel, cui nomen Baltasar, secundum nomen Dei mei, & Chaldaicè dicitur Beltesafar. Iosephus autem 10. Antiq. cap. 11. & Theodotion scribunt Baltasar. Non igitur proferebatur Beel, aut Baal: sed Bel, & Bal. Hoc etiam indicant multa nomina ex hoc composita, quæ per simplex e vel a scribuntur, & leguntur in emendatissimis quibusque libris, siue Græcis, siue Latinis, vt Belphegor, Belzebub, Balphasarum. * In Emmanuel prima litera est ו, quæ vocalis est, & valet. E vt vertunt

Lxx.

Lxx, & interpres Græcus Matthæi, & omnes patres, neque vllus vnquam scripsit Emmanuel. מַנְיָוּ, quod recentiores Hebræi scribunt Iahacob, nec Lxx, neq; Euangelistæ vnquam ita scripserunt, sed Iacob, vt valeat A. Possent hoc ipsum in multis alijs nominibus demonstrare, sed hæc satis esse prudenti lectori possunt. Quod autem in translatione Lxx, & in nostra semper scribitur Baal, causam esse arbitror, quod ו valet, A vel E. Sed aspiratum: solèturque noster, & alij interpretes pro nota aspirationis sepe, A scribere, vt in Isaac, Aaron, Chanaan, Balaam, Galaad, & in interiectione, Aa, & similibus, cū esset scribendum Ishac, Aharon, Aha. Atque à Græcis hoc sumptum existimo, qui cum notam aspirationis non haberent, vicina litera pro aspiratione vti voluerunt. Eodem modo nos deinceps scribemus, vt vtroq; imitemur. Sed hætenus de hac re, neque enim magni momenti est, proderit tamen vt videamus quantum recentiores Hebræi à veteribus degenerauerint in suæ linguæ cognitione. Et nomina aëdituorum cum sacerdotibus. AEdi tui אֲדִיתִי dicuntur, iuxta recentiores quidem quasi atrati, quod atris vestibus vteretur à verbo אָדַר quod in Niphal significat denigrare. Sed Hieronymus ita interpretatus est. Signatè idolorum sacerdotes non sacerdotes, sed Chemarim, id est, ædituos, vel phanaticos appellauit, &c. Significat autem idem verbum conuoluerè, & resonare, atque inde videntur dicti Chemarim, quod spiritu demones afflati, & quasi extra se rapti perturbata mente, & inuolutis verbis resonarent. AEdituos vero vocauit, vt quemadmodum in Hebræo non est eos dignatus Propheta nomine sacerdotum, ita in Latina translatione nomen haberent inferius, dicuntur enim æditui latine custodes templi, quasi ædem tuentes, vt quidam volunt, certè ab eade, quod eam custodiant. Eodem modo vertit Hof. 10. Et æditui eius super eum exultauerunt, Phanaticos appellat eisdem, quasi arreptitios, & augures, ideoque. 4. Reg. 23. vertit Aruspices. Et deleuit aruspices, quos posuerunt, reges Iuda ad sacrificandum in excelis. * Sed hos quos vocat Chemarim, sacerdotes idolorum fuisse satis ex his locis colligitur, & ex Lxx, qui verterunt: Et nomina sacerdotum cum sacerdotibus. Ex quo proditur error R. Salomonis, & R. Dauidis, qui negat fuisse

se sacerdotes ministrantes idolis, sed esse eos, qui idola colebant. At cū dicit: Cū sacerdotibus, de veris sacerdotibus exponit Hieronymus, atque optimè exponit, nã sacerdotes idolorum noluit sacerdotes dicere. Hos igitur sacerdotes simul cū ædituis minatur se disperditurum, quoniam idolis etiã sacra faciebant, idq; in ipso templo Dei. Nam idola quoque cõsecrassè impios reges in templo videmus Ezechi. 8. & 4. Reg. 21. Vbi de Manasse scriptum est: Extruxitq; aras in domo Dñi, &c. & Extruxit altaria vniuersæ militiæ cœli in duobus atrijs templi Dñi.

Et eos qui adorant super tecta militiam cœli. Militiam cœli vocat stellas, quod frequens est in scriptura, vt Deut. 4. Ne forte elatis oculis ad cœlum videas solem, & lunam, & omnia astra cœli, & errore deceptus adores ea: vbi habemus: Et omnia astra cœli, in Hebræo est: Et omnem militiam, siue exercitum cœli, & capit. 17. vt vadant, & seruiant dijs alienis, & adorent eos, & solem, & lunam, & omnem militiam cœli, quæ non præcepi. * Atq; ita intelligitur semper in scriptura, cū reprehenditur idololatria filiorum Israël, vt. 4. Reg. 17. & 21. 2. Paralip. 33. Iere. 19. & alibi sæpe. Dicitur autem militia, siue exercitus cœli, quod plurimæ sint stellæ, & ordine dispositæ, quasi exercitus. Et luna, quæ huic multitudini præesse videbatur, inde regina cœli ab idololatriis vocabatur: Iere. 7. Et mulieres conspergunt adipem, vt faciãt placetas reginæ cœli: quod frequenter repetitur cap. 44. Militiam autè sæpe accipi pro exercitu notum est, vt Luc. 2. Et subito facta est cum angelo multitudo militiæ cœlestis laudantium Deum. In locis autè indicatis pro militia est מַלְאָכָי pro quo Lxx, & Hiero. interdum vertunt, Ornatus, vt Gene. 2. Igitur perfecti sunt cœli, & terra, & omnis ornatus eorum. i. omnes stellæ, quæ sunt ornatus, & decor cœlorum. Interdum vertunt illi *sub quo* Hieronymus virtus, & capitur vtrumque vocabulum pro fortitudine, id est pro re forti, nempe pro exercitu, vt Psalm. 23. Dominus virtutum ipse est rex gloriæ. Hebr. Dominus מַלְאָכָי, id est, exercituum. * Ex quo intelliguntur multa, quæ facile possent non animaduertentibus imponere, vt Psalm. 32. Verbo Domini cœli firmati sunt & spiritu oris eius omnis virtus eorum. i. omnis exercitus eorum, omnes stellæ Psalm. 43. Nunc autem repulisti, & confundisti nos, & nõ egredieris Deus in virtute

Militia cœli.

23

24

H tibus

tibus nostris, id est, Non exibis cum nostris exercitibus, vt pugnes nobiscum, & serues nos, Psal. 67. Dominus dabit verbum Euangelizantibus virtute multa, id est, in virtute multa, in magno exercitu, magnus erit exercitus Euangelizantium, quoniam nō vni populo, aut genti, sed vniuersæ creaturæ Euangelium erat prædicandum. Quod autē Propheta ait: Qui adorant super tecta, iuxta morem regionis suæ loquitur, in qua tecta domorum plana sunt, & ea sæpe habitatores conscendunt; inde Matth. 10. Et quod in aure auditis, prædicate super tecta. Idololatræ ergo, vt propius, & liberius suspicere possent cœlum, & stellas, & adorare, tecta domorum conscendebant.

25 Et adorant, & iurant in Domino. Id est, Adorant Dominum, & iurant per Dominum, quasi per verū Deum, & nihilominus adorant simul Melchom, & iurant per eū eundem ei honorem, & eandem reuerentiam deferentes. Melchom idolū erat Hammonitarum, de quo diximus: Ham. 1. nu. 32. Iurare in Domino dici more Hebræorū pro Iurare per Dominum adnotauimus Ham. 4. numero. 4.

Et qui auertuntur de post tergum Domini. Id est, Qui, etiam si idola non colant, nolunt Deum sequi. More autem Hebræorum dictum est, De post tergum Domini, vt Psal. 77. Et sustulit eum de gregibus ouium, de post fortantes accepit eum. In his omnib⁹, (vt ait Hieronymus) repetendū est, Disperdam, vt sit. Disperdam eos, qui adorāt, &c. Et disperdam eos, qui auertuntur de post tergum Domini.

* Nec inuestigauerunt eum. Varię sunt huius loci translationes. Chaldeus: Neq; precib⁹ postularūt a cōspectu ipsius. Leo Iudas: Nō sciscitantur eū. Vatablus; Neq; implorant opē Dñi, neq; consulunt eum. Lxx: & qui non retinēt Dñm. Que omnia rectè admittit verbū שׁוּׁר quod est in Hebræo. Hieronymus autē: Nec inuestigauerunt eum, id est, nec quæsierūt eū, vt apud Cicero, qui inuestigabant, & perscrutabantur omnia. * Sed hæc repetitio verbi idē significantis habet exaggerationem, Nec quæsierunt eum, nec inuestigauerūt, ac si diceret: Nec prius, nec postea quæsierūt, semper manserūt in obstinatione illa nō quæredī Dñm. Itaq; geminatione verbi idē significantis expressit illorū in peccādo pertinaciā, vt Iere. 2. A saculo confregisti iugū meū, rupisti vincula

Cicer. in. 6. Verrina. 26

Geminatio verbi idem significatis.

mea, & dixisti; Nō seruā. Psal. 2. Dirumpamus vincula eorū, & proiciamus a nobis iugū ipforū. Similiter solet facere Scriptura in alijs animi affectibus, quorū magnitudinem depingit geminatione verborum idem valentiū. Ira, vt Isa. 14. Et confurgam super eos, dicit Dominus exercitū, & perdam Babylonis nomen, & reliquias, & germen & progeniē. Et ponā eam in possessio nem ericij, & in paludes aquarū, &c. Ambitionis, vt ibidem: In cœlū conscendā, super astra Dei exaltabo solium meū, sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis, ascendā super altitudinem nubium, similis ero Altissimo. Lætitia, vt Luca. 22. Anima meā habes multa bona posita in annos plurimos, requiesce, comede, bibe, epulare. Atque ita in alijs affectibus, quos verbis depingit, & imitatur. Etenim ijs, qui huiusmodi affectibus concitantur, non satis est semel dicere quod volunt, neque id feruor animi patitur, sæpe dicit, & alijs atque alijs verbis iterant, vt plenè exprimāt, quod sentiunt.

Silere a facie Domini Dei. Pro Silere in Hebræo est, שׁוּׁר quā Hieronymus interiectionē esse docet imperātis silentiū, sed hoc silentio timor, & reuerētia Dei intelligitur, vt diximus Hab. 2. nu. 45. Atq; vt hoc rectè intelligatur. Silere in Scriptura sæpe ita poni solet, vt nō solū significet cessare a locutione, sed etiā a ceteris operibus, vt. 2. Reg. 19. Absalom, quē vniximus super nos, mortuus est in bello: vsquequo siletis, & nō reducitis regem? Psal. 27. Deus meus ne sileas a me, ne quando taceas a me, & assimilabor descendentibus in lacum, id est, si nihil facis in me, hoc est, si non auxiliaris mihi, similis ero descendentibus in lacum, id est, morientibus. Qui autem reuerentia magna erga aliquem sunt, nec loqui coram illo audent, neque aliud quidquam facere. Hoc ergo ait: Timete Dominum, & reuerentissimè colite, humiliamini sub potenti manu eius, & ei vosmetipsos cum debito timore, & reuerentia subijcite, quia iuxta est dies Domini, id est, dies captiuitatis, quo Deus potentiam, & iustitiam suam ostensurus est vobis puniendis. Nam si hoc facitis, per poenitentiam placabitur Deus, & miserebitur vestri. Hoc intelligimus ex. 1. Machab. 1. de Alexandro Magno. Er accepit spolia multitudinis gentium, & siluit omnis terra in cōspectu eius,

id est,

28 id est, dedit se Alexandro. * Et ex Lxx qui verterunt ἐν ἡσθησθη, id est, timete, sed proprie religiosum, & reuerentiæ plenum timorem significat. Ita etiam Hab. 2. Dominus autem in templo sancto suo, sileat a facie eius omnis terra, vbi eadē verba sunt in Heb. & in Græ. atq; hic, vt suo loco dixim⁹. Quia iuxta est dies Domini, id est, Dies captiuitatis, vt exponit Hieronymus, & nos iam diximus. Dies Domini dicitur, quem Deus elegit ad magnam aliquam vindictam de suis hostibus capiendam, vt Isa. 2. Quia dies Domini exercituum super omnem superbum, & excelsum. Ioe. 2. Quia venit dies Domini, quia prope est, dies tenebrarū, & caliginis, &c. Loquitur videlicet ambo de eadem captiuitate duarum tribuum. Hinc per Antoniasiam dies iudicij vocatur dies Domini. 1. Cor. 3. Dies enim Domini declarabit. 2. Thess. 2. Neque terreamini, neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam, tanquam per nos missam, quasi inftet dies Domini. Ratio huius est, quod nunc dies videtur esse hominum, & eis dantur a Deo, vt poenitentiam agant, & eis possunt pro libertate sua vti, vt volent. Dies enim alicuius dici videtur, quo nemine impediēte lætatur, & facit quod vult. Hof. 7. Dies regis nostri, cœperunt principes furere a vino, id est, Nunc mos gerendus est regi nostro, nemo impedire debet, quod ipse vult: atque hac licentia cœperunt principes vino, & voluptatibus se tradere. Iob. 6. Dies mei (id est, tempus felicitatis meæ) velocius transierunt quā a texente tela succiditur. Sed cū Deus punit, diem, qui erat hominum, facit suum, & ex animi sententia supplicium de hostibus suis sumit, iuxta illud Psal. 74. Cū accipero tempus, ego iustitias iudicabo. Dicitur etiam dies alicuius, non quo aliquid facturus, sed quo passurus est, vt Psal. 36. Dominus autem iridebit eum, quoniam prospicit quod veniet dies eius, scilicet quo destruendus est, vt exposuit Euthymius.

29 Quia preparauit Dominus hostiam. Hostiam intelligit multitudinem Iudæorum interficiendam a Chaldæis. Sicut enim arietes, & boues immolantur Deo ad eius iram placandā, ita hominū illorū peccatorū cede Deus gauisus, & placat⁹ est. Ita dictū est Isa. 34. Victimam enim Dñi in Bosra, & interfectio magna in terra Edō, & Iere. 46. Victimam. n. Dñi Dei exercituum in terra Aquilonis,

Sanctificauit vocatos suos. Vocati sunt Chaldei, vt aiunt Hiero. & Theo. Lyræ, quia vocauit, & adduxit eos Deus, vt per eorum gladios immolaretur sibi victima, id est occiderentur, & vastarentur Iudæi. Hoc intelligitur optime ex verbis Iere. cap. 25. de eadem re loquentis: Ecce ego mittam, & assumam vniuersas cognationes Aquilonis, ait Dominus, & Nabuchodonosor regem Babylonis seruum meum, & adducā eos super terram istam, & super habitatores eius, & interficiam eos. Et quamuis sanctificari dicuntur in scriptura, qui præparantur ad aliquid, vel qui ab alijs segregantur, vt exposuimus Ioe. 1. n. 25. & posset hic ita accipi, tamen proprie mihi accipi videtur pro eo, quod est aliquid ad Dei cultum assumi, vt Exho. 28. & cunctorum consecrabis manus, sanctificabisque illos, vt sacerdotio fungantur mihi. Ita Chaldæi sanctificantur, id est eliguntur, quasi sacerdotes harum victimarum Deo immolandarum, sicut Iere. 25. Nabuchodonosor impium regem vocauit seruum suum, quia eius ministerio vsurus erat ad vindictam de Iudæis sumendam. Quare. R. Dauid, & eius sectatores, qui vocatos dici putant inuitatos ad hoc conuiuium animalium immolandorum, id est, volucres, & bestias digniaturas corpora occisorum, longè videntur aberrasse ab scopo, non enim Propheta meminit conuiuij, sed hostiæ, & a sacrificijs metaphoram desumit. Nec solet scriptura auiū, & bestiarum meminisse, cum de victimis sermo est, non enim cędatur victimæ, siue hostiæ volucrib⁹, & feris, vt ex locis indicatis. Isa. 34. & Iere. 46. intelligi potest. Cū igitur ita exponim⁹, & consuetudinis scripturæ, & metaphore rationē habem⁹, & proprietatē verbi Sanctificatio obseruamus. Permanere autē Prophetā in similitudine sacrificiorū, id quod sequitur indicat: Et erit in die hostiæ Domini, &c.

Et erit in die hostiæ Dñi. Hostiæ Domini, dicit, pro Hostiæ meę, Deus siquidem loquitur, & ait: Visitabo super principes, &c. Solent enim iuxta consuetudinem Hebr. nomina poni pro pronomibus, vt adnotauit August. in illud Psal. 67. Rex virtutū dilecti. Gen. 7. Duo, & duo ingressa, sunt ad Noe in arcā, masculus, & femina, sicut præceperat Dñs. Noe, pro, sicut præceperat Dñs ei. Deu. 9. Deditq; mihi Dñs duas tabulas lapideas scriptas digito Dei, p digito suo.

30

Sanctificari.

31

Nomina pro pronomibus.

32 *Visitabo super principes.* Percutiam, & ple-

Et *super filios regis.* Tres Iosiae filios intelli-

33 *Et super omnes, qui induci sunt veste peregrina.* Plus dicit, quā verba significare vedeantur;

34 *Et visitabo super omnem, qui arroganter ingreditur super limen.* Pro, Qui arroganter ingreditur

fastu, & dignitatis supercilio gradus tēpli, & sanctuarij limen ascendunt. Ingređiuntur arroganter in templum, quasi iusti sint, & amici Dei, & tamē templū ipsum, quod est domus Domini, quem illi Deum suum vocant, & quasi eius cultores gloriantur; implent iniquitate, & dolo, id est, muneribus, & victimis per dolum & furtum comparatis. Alter sensus est: Visitabo super eos qui vsque adeo dediti sunt cultui idolorū, vt retineant etiam illam superstitionem Palæstinorum colētium idolum Dagon, qui limen calcare non audent, sed illud transiliunt, cum ingreditur. De qua superstitione legimus, 1. Regum. 5. Caput autē Dagon, & duæ palmæ manuum eius abscessæ erant super limen, &c. Propter hanc causam non calcant sacerdotes Dagon, & omnes, qui ingreditur templum eius super limen Dagon in Azoto vsque in hodiernum diem. Atque hic sensus valde probabilis est, quoniam 1717 frequenter significat, saliens, vt Isa. 35. Tunc saliet sicut ceruus claudus, & Psalm. 17. Et in Deo meo transgrediar murum, id est, transiliam. * Placuit & Hieronymo, ita enim ait: Porro, quia in eo vbi nos interpretati sumus. Qui arroganter ingreditur super limen, potest intelligi secundum Hebraicum: Qui transiliunt limen: & hoc historice sentiendum est. Visitabo super eos, qui iuxta Regnorum primum librum non calcant limen idolorū superstitionibus seruientes, &c. Et tamen cū religionis causa limen transiliat, munera offerunt per dolum, & rapinā parta. Verum vbi nos habemus: Complēt domum Domini Dei sui, in Heb. non est, Dei, sed tantummodo: Domum 717, quod licet vertere, Domini sui, aut Dominorum suorum, quomodo vertit Sanctes Pagninus, immo & Chaldæus. Quæ si vera lectio sit, recte etiam locus potest intelligi de famulis regis, aut principum, qui audacter in domos pauperū ingreditur, & auferunt per rapinam quidquid volunt, & in domos dominorum suorum deferunt. Et quamuis nonnulli codices Latini ita habeant, nequeo mihi persuadere veram esse hanc lectionem, quoniā Hieronymus sine dubio transulit: Domum Domini Dei sui, & idē fecerunt Lxx interpretes, ita etiam legit Rupertus, & antiquissima exemplaria: olim ergo ita legebatur. Quare duos priores sensus accipiam? Quod autē de Deo

dicat

dicat. 717, vñtatissimum est in scriptura, vt pluralis huius nominis ponatur pro singulari, præsertim cum de Deo dicitur, Solent enim Hebræi ad rem magnam significādam pluralem numerum adhibere, vt docuimus Mich. 5. n. 37.

ALLEGORIA.

36 Allegoria huius capituli manifesta est de consummatione sæculi, quo tempore CHRISTVS vltionem de hostibus sumet, & omnia congregabit, atque perdet. Vide Hieronymum nihil enim occurrit in ijs, quæ hæctenus exposuimus, quod non possit recte ex dictis ad allegoriam referri.

TROPOLOGIA.

Verbum Domini, quod factum est ad Sophoniam.

37 Nemo adeo turpis, adeo abiectus est, vt nō ei sæpe loquatur misericors pater, & benignus, quoniam pusillum, & magnum ipse fecit, & æqualiter cura est illi de omnibus, & diligit omnia quæ fecit. Sed aliter ijs loquitur, quos per internas inspirationes hortatur, vt peccata penitentia deleant, & meliorem vitam instituant; aliter recēs ad se conuersis, quos suauiter demulcet, & tenet, sicut ait in Hosee: Ecce ego lactabocam, & ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius, aliter illis, quibus ait: Vos autem dixi amicos, quia omnia quæcumque audiui a patre meo, nota feci vobis. Et Venit hora cum iam non in proverbij loquar vobis, sed palam de patre annūtiabo vobis: Viros enim perfectos, & qui diu, fideliterque sibi seruiert ita familiariter adhibet Deus, vt magnorum mysteriorum, & arcanarum veritatum conscios esse velit, & mirabiliter doceat, atque ad contemptum rerum sæculi, ad amorē celestium, ad caritatem, ad ardens desiderij patiendi omnia pro CHRISTO vehementer incitet, & pace quadam mentis donet, quæ exsuperat omnem sensum, sicut scriptum est: Audiam quid loquatur in me Dominus Deus, quoniam loquetur pacē in plebem suam, & super sanctos suos, & in eos qui conuertuntur ad cor. * Hūc sermonem Domini optare omnes debemus, sed si assequi volumus, diu diligenterque laborandum est, neque enim statim concedi solet, sed certis quibusdam gradibus virtutum, quasi generationibus quibusdam ad eum perueniendum est, quæ in parentibus Sancti Sophoniam, vt in typo nobis demonstratur. Nam viros sanctos, atque per-

fectos fuisse prophetas dubitare non licet, quibus Deus ita, vt diximus, loquebatur, & per reuelationes eis factas quo modo seruis suis fidelibus loqui soleat, indicabat. In parētibus Sophoniam numeratur Chusi, Godolias, Amarias, Ezecias, non quo alios præterea non habuerit, sed quo isti ad mysterium pertinere intelligerētur. Ideo Hieronymus singula interpretatus est nomina, & nominum mysteria. Ezecias primus huius generationis pater, & autor sonat fortitudo Domini: Fortitudo enim Domini eripit nos ē sæculi vanitate, & fallaciā bonorum cupiditatibus implicatos fortiter soluit, Dominus etenim soluit cōpeditos. Nos in peccato imbecilles sumus, & a forti tenemur, nec solui possumus, nisi veniat fortissimus Deus Israel, cui magnis periculis liberatus altare crexit Iacob & inuocauit super illud fortissimum Deū Israel, * Atque vt hoc plane intelligamus, ipse fortissimus Deus Israel nos docet: Cum fortis armatus custodit atrium suum in pace sunt ea, quæ possidet. Si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius, in quibus confidebat, auferet, & spolia eius distribuet. Fortitudine ergo CHRISTI Domini Dei nostri liberamur, & conuertimur, vt simus initiū aliquod creaturæ eius. Primus itaque mysticæ generationis pater est Ezecias, id est, Fortitudo Domini. Secundus est Amarias, id est, sermo Domini, quia conuersis ad se Deus placidē, & amicē loquitur, vt paulo ante dicebamus, & ad opera virtutum, quæ ante formidabant, alloquio suo erigit. Tertius est Godolias, id est, magnus Domini, vel magnitudo Domini: non enim magnus est is, quem Deus initio dulciter alloquitur, & multum consolatur, nisi se in opere virtutum exerceat, & laboret, atque ipso labore pinguescat, & crescat. Et quoniam qui grandiores sunt, & magni Domini dici merentur, nequaquam sibi post magnos in via Domini labores, & post magna opera virtutum placent, vt incipientes, quartus pater est Chusi, id est, Aethiops, aut Aethiops meus. * Qui enim in conspectu Dei candidi sunt, in suo sunt Aethiopes, & semper quid sibi desit cogitantes, & peccata etiā minima ante oculos habentes. Aethiopes sibi videtur, oculis Dei se se indignos iudicant, reliquos sibi antepōnūt vt pulchriores, adeoq; a notādis aliorū vitijis absunt, vt

H 3 omnes

Pro. 3. omnes præter se candidos putent. Hinc gignitur Sophonias, ad quem fit verbū Domini, quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam, cum illis loquitur, illos sermonis illius sui, quem diximus, præter ceteros efficit participes. Vnde Hieronymus in Epist. ad Paulinum, quasi nomē interpretans scripsit: Sophonias speculator, & arcanorum Dei cognitor, sed si magis propriè cum eodem Hieronymo nomen Sophoniæ interpretemur, Absconditus Domini interpretabimur, humiles enim Deus accuratissimè seruat à periculis, & protegit, & penes se abscondit, sicuti ait Dauid: Custodiens paruulos Dominus, humiliatus sum, & liberauit me. Talis est, qui ait: **Psal. 114.** Quoniā abscondit me in tabernaculo suo: **Psal. 26.** in die malorum protexit me in abscondito tabernaculi sui. Lege initium psalmi, & videbis humilem loqui. Et iterum: Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominum, proteges eos in tabernaculo tuo à contradictione linguarum. **40** * Quos eos? De quibus ait: Quam magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abscondisti timētibus te? Perfecisti eis, qui sperant in te in conspectu filiorum hominum. Humiles sunt, qui verè timēt Deum, eius magnitudinem, & suam paruitatem agnoscetes. Humiles sunt, qui verè sperāt in Deo, nihil enim sibi tribuunt, agnoscunt nihil se habere, in quo sperare possint, & omnem spem collocant in Deo salutari suo. Hoc autē fit in diebus Iosif, cuius nominis interpretatio est; Eleuatio Domini, quia cum nosmetipsos deicimus, tunc à Deo eleuamur, & digni eius sermone efficitur, ipsa veritate dicente: Omnis, qui se exaltat, humiliabitur; & qui se humiliat, exaltabitur. Et Sauli dicitur: Nonne cum paruulus es in oculis tuis, caput in tribus Israel factus es? Iosias filius dicitur Amon, id est fidei, quia, qui fidem viuam, & magnā habent, atque ita diuinis promissis credūt, vt non dubitent durissima quæque perferre, sicut ille, qui aiebat: Propter verba labiorum tuorum, ego custodiui vias duras, & præsentia bona, sæculique voluptates abijciunt, credētes se melioribus etiam in hac vita perfruituros, ij maximè à Deo eleuantur ad Deum, sicut de Henoch scriptū est: * Fide Henoch trāslatus est, ne videret mortem, & non inueniebatur, quia transtulit illum Deus. In Genesi autem scriptum est:

Et non apparuit, quia tulit eum Deus, id est: Genes. est, quia leuauit eum, aut, vt significantius est in Hebræo, quia accepit eū Deus. Non apparuit, quia eleuatus à Deo, ita tollitur, & ascendit, vt oculi hominum terrena sapientium consequi eum acie sua non possint. Nec mirum, magnum est enim huius fidei meritum apud Deum; abijcere siquidem voluptates sæculi, cum adsunt spirituales, & diuinæ, facillimum est: at perdere quæ teneas, & spem futurorū iactura præsentium emere, & cōmutare ijs, quæ nō vides quæ vides, quibusque cū iucunditate frueris, magnæ, & confirmatæ fidei, magnæ, robustæque virtutis est, & illi Abraham patriarchæ similis, qui egressus est de terra sua, & de cognatione sua, & de domo patris sui nesciens (vt est apud Paulum) quō iret. Rectè enim Ambrosius initio lib. 7. in Lucam scripsit: Arduum quippe est crucem tollere, & animam periculis, morti corpus offerre, negare quod sis, cum velis esse quod nō sis, raro que quamuis excelsa virtus, futuris cōmutat præsentia. Difficile quippe videtur hominibus, vt spem periculis emant, damnoque præsentium futuræ lucrum mercetur ætatis. * *Congregans congregabo omnia à facie terræ, dicit Dominus.* Magna Dei misericordia post multas admonitiones prophetarū, postquam sæpe locutus ad peccatores, & repulsus est, extrema supplicia, quasi magna ira incensus minuitur, non vt puniat, sed vt misereatur: vsque adeo verum est illud: Cum iratus fueris, misericordiam recordaberis. Si perdere cuperet, taceret, & perderet, nemo enim voluntati eius resistere potest. Sed clamat antequam accedat, audiri vult, timeri vult, scire in peccatores non vult, sed quodammodo cogitur, vt facile ex eius gemitu intelliges: Heu consolabor super hostibus meis, & vindicabor de inimicis meis. Mortem comminatur peccatoribus, & habitatoribus terræ, quibus nihil dici potest acerbius, aut tristius, quam auferendos eos esse à facie terræ, in qua omnia iucunda habebant, in qua semper viuere cuperent, quia non norunt, nec amant celestia. * Homines sunt, qui mente vtuntur, & iudicio valent, ingeniumque in artes ingenuas, & in cognitionem rerum conferunt. Pecora sunt, qui nihil homine dignum faciunt, sed gula & libidini seruiunt, vt pecora, quæ

natura

natura prona, atque ventri obedientia finxit. Volatilia sunt superbi, qui in altum se se, quantum possunt, leuant, & ceteris emicere, atque præstare studiosissimè laborant. Pisces brutum animal, & rapax, Homines sunt, qui sine lege viuunt, & scelerati, atque iniuriæ se dedunt, & per summā iniquitatem spoliant, & opprimunt, ac deuorant minores. Hos omnes disperdet Deus à facie terræ, & ab ijs, quæ maxime amabant, auellet, *Et tunc ruina impiorum erit.* Dum in hac vita sunt, ita offendant, vt nō penitus cadant, liberari possunt, surgere licet, non est immedicabilis plaga. At cum veniet mors quasi fur, & auferentur à facie terræ: tunc ruina impiorum erunt, penitus ruent nunquam erigendi, percutientur nunquam sanandi, damnabuntur nunquam liberandi. * Et quamuis hoc omnibus peccatoribus commune futurum sit: quicūq; n. sine lege peccauerit, sine lege peribit, & quicūq; in lege peccauerit p lege iudicabuntur. Et quia qui nō credit iā iudicatur, docet se de illis loqui, quibus credita sunt eloquia Dei. i. de Christianis. Propterea ait: *Et extendam manum meam super Iudam, & super omnes habitatores Ierusalem.* Iudas sunt Christiani omnes, qui IESVM CHRISTVM constantur, sed in Ierusalem illi maximè intelliguntur, qui templum Dei habent vicinius, & sacerdotes, ac legis peritos frequentius audiunt, id est, qui in nobilioribus vrbibus degunt, vbi maior est doctrinæ celestis copia, plures sacerdotes, & theologij, & religiosi homines, quorum verbis, factisque ad pietatem instruantur. Ex his quo plura habent, eo sunt damnabiliore, si non agant pœnitentiam, sicut ait Dominus: Væ tibi Corozain, Væ tibi Bethsaida, quia si in Tyro, & Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio, & cinere pœnitentiam egissent. Verumtamen dico vobis, Tyro, & Sidoni remissius erit in die iudicij, quam vobis. * De his hominibus ait, *Et disperdam de loco hoc reliquias Baal.* Quis vnquam crederet in Ierusalem ciuitate sancta, atque adeo in templo ipso consecranda fuisse idola? Qui viderit nostri tēporis mores facile hoc crederet, coluntur enim inter Christianos, & in ipso templo Dei adorantur abominationes gentium. Diuitiæ, voluptates, honores, nonne idola sunt, quæ Christiani Deo ipsi anteponūt? An nō hæc in ipso tēplo Dei

adorantur, cum indocti & improbi homines ad sacerdotia admittuntur? cū sacra venduntur, & donum Dei pecunia possidetur? cum de sedibus in ipsa Ecclesia, & de honore certatur? cum de pace inter sacrificium offerendum, huic prius, quam illi afferenda rixæ, & contentiones oriuntur, quales neque inter gentes? Hoc ramentum dolo indignius, quod ita his dijs gentium adhærent Christiani, præsertimque abominationi desolationis id est, honori, vt vix ea relinquunt in morte. Atque ideo, vt disperdantur reliquie Baal de loco hoc sancto, necesse est, sæpe ipsos homines disperdi. * Quid dico ipsos homines? Interdū & natos ratorum, vt ait Poeta, & qui nascuntur ab illis tolli oportet, si vitia tollenda sint hereditaria, & quæ cum semine transmitti videntur in posterum. Recordemur vrbium, in quibus factiones nobilitatis sunt, nam ij magis confregerunt in his iugum, rupe ut vincula; videbimus immortalia vigere odia, & in vniuersam posteritatem quasi hereditario iure transmitti. Sed quantumuis intantiant, mortales sunt, tollendæ sunt aliquando de loco sancto reliquie Baal. Atque vt penitus tollantur, tollentur nomina ædituorum, id est, eorum, qui licet idola colebant tollentur & sacerdotes. In sacerdotibus, qui verè Dei sacerdotes erant, sed simul idolis sacrificabant, recte hypocritas intelligimus, qui multa bona faciunt, vt liceat sibi quæ volūt facere, & quæ volūt obtinere, id est, inanem gloriam, & pecuniam. Hieronymus de ipsis sacerdotibus interpretatur. * Sed & nomina, inquit, sacerdotum cum sacerdotibus, qui si iustri sibi applaudunt in episcopali nomine, & in presbyterij dignitate, & non in opere. Vnde signanter non ait: Et opera sacerdotum cum sacerdotibus, sed nomina, qui tantummodo nomina præferunt dignitatem, & malis operibus sua nomina destruant. *Illi etiam tollentur qui adorant super tecta militiæ cœli.* Qui nam sunt ij, nisi vanissimi Astrologi, & superstitiosi, qui ex ortu fortunam, & euentus cuiusq; prædicūt, & homines superstitiosos erroribus implēt, occulta furta, & eorum autores detegūt. Hi pfecto atq; omnes, qui eis credūt, militiæ cœli adorāt super tecta, multū. n. in his vanitatibus laborāt, & ex stellis miseri pēdēt. Hic. Et eos qui adorāt super tecta militiæ cœli, qui eleuant aduersus scientiā Dei, & omne quod gerit in sæculo, fictā

H 4 sibi

48 sibi scientiam pollicentes, referunt ad ortus stellarum; & occubitus, & Mathematicorum sequuntur errores. * *Et adorant, & iurant in Domino, & iurant in Melchom.* Hi sunt, (vt ait idem Hieronymus) qui saeculo pariter, & Domino putant se posse seruire, & duobus Dominis satisfacere, Deo, & Mamonae, qui militantes Christo obligant se negotijs secularibus, & eandem imaginem offerunt Deo, & Caesari. Verum illi maxime tollentur, qui auertuntur de post tergum Domini, & ita ab eo recedunt, atque ita pertinaciter peccatis inhaerent secundum duritiam suam, & impoenitens cor, vt statuunt nunquam Deum querere. Et quoniam impij Christiani, coram iudice rogati obmutescunt, neque habebunt quid respondere possint, vt in Euangelio legimus: Amice, quomodo huc intraisti, non habens vestem nuptialem? At ille obmutuit: melius est, vt modo obmutescant, & peccata agnoscentes, atque ad patrem misericordiarum toto corde conuersi tam benignam, tamque patientem maiestatem adorent reuerenter, hoc enim est quod dicit: *Silere a facie Domini Dei, quia iuxta est dies Domini.* * Quantumuis corpore valeatis, & viribus praeteris, quantumuis fugientem vitam retinere salubritate victus laboretis, iuxta est dies Domini, cito, & cum non timebitur, adueniet mors. *Præparauit Dominus hostiam:* nam qui se in igne caritatis Deo immolare noluerunt, sempiterno igne in honorem iustitiae Dei cruciabantur, & quasi immolabantur. *Sanctificauit vocatos suos;* daemones praeparauit, qui praesto sunt animae egredienti, eamque in locum tormentorum, & immolationis celerrime deferant, & tali hostiae tales adhibeantur sacerdotes, & ministri. *Et erit in die hostiae Domini,* id est, cum haec Deo hostia immolabitur, cum supplicium de malis sumetur; *Visitabo super principes, & super filios regis,* Non obliuiscetur Dominus principum, id est optimatum populi, magistrorum, & eorum, qui exemplo praere debebant, quoniam iudicium durissimum in ijs, qui praesunt, fiet, & poterit tormenta patientur. *Et super filios regis:* Non super regem, sanctus enim fuit rex Iosias, sed super filios regis, qui filij dici vouerunt optimi patris, non etiam imitatores, & virtutis haeredes. * Filios regis Hieronymus esse dicit, qui Christi se filios esse gloriantur, sed quauis iustissimus Christus est, & patri gratissimus, nequaquam eos

Matth. 22.

49

Sap. 6.

50

saluos faciet, qui nomine Christiano gloriantur, & consentunt se nosse Deum, factis autem negant. Nam quamuis firmissime omnia credant, & fidem proaurostanti, quissimam iactent, nisi opera cum fide congruant, & mandata, quae fide tenent, opere adimpleant, filij regni mittentur in tenebras exteriores, quia fides sine operibus mortua est in semetipsa. Nec tamen nunc omnes Christianos filios regis dici arbitror, sed paucos, qui praeter ceteros Christi imitatores, & haeredes futuri videbantur, simulata imagine sanctitatis, postea autem degenerasse a Christo, & ad turpitudines declinasse deprehenduntur. *Et super omnes, qui induunt vestem peregrinam.* Recte hic etiam omnes Christianos, cum Hieronymo intelligimus, qui Christum in baptismo induerunt, sicut ait Apostolus: *Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis, & ideò Christo similes esse debent, vt Christus in illis solus videatur, & omnia Christus cooperiat, vt vestis.* * Cum autem mores Christi vitae, & voluntati contrarios ostendunt, id est, pro caritate odia, & seditiones, pro misericordia crudelitatem, pro mansuetudine impatientiam, pro iustitiam, iniquitatem vestem peregrinam induunt. Verum quoniam Propheta non de omnibus Iudaeis, sed de certo hominum genere loquitur, quemadmodum in ijs, quae praecedunt: *Super principes, & super filios regis* cogor, vt in illis feci, de certa Christianorum conditione interpretari. Illi ergo maxime peregrina veste induuntur, qui cum sint Christiani, mores docent infidelium, vt pecunias omni ratione ceteris posthabitis conquirere, & illa de quibus ait Dominus: *Haec enim omnia gentes inquirunt; honore nemini cedere, pro honore, & pro vitione iniuriarum Christi praecpta contemnere, simultates in mortem vsque seruare.* Illi etiam induuntur veste peregrina, qui cum religiosas vestes gestent, quibus pietatem, atque contemptum saeculi praeferrunt, corde tamen reuertuntur in Aegyptum, & saeculares sunt verbis, atque factis, vixque de religione quidquam, praeter vestem, & nomen retinent. * *Quod a nobis, & a seruis suis omnibus auertat omnipotens & misericors Deus, vt omnes vestibus nostris induamur, & similes simus patribus, quos a saeculo exeuntes nobis per Dei misericordiam proposuimus imitandos.* Arbitror

Matth. 23.

Matth. 23.

51

Christi qui induuntur veste peregrina.

Matth. 23.

52

bitror & illos peregrina veste indui, qui aliquam ex probatis in Ecclesia religionibus ingressi, seruire Deo volunt; non iuxta illius religionis institutum & mores, sed iuxta ritus, & normam aliarum parum congruentem cum sua. Vnde fit, vt dum aliena obseruare cupiunt, praetermittant sua, & dum volunt esse alieni, sui esse desinant. Hi profecto peregrina veste induuntur, quia cum eidem religioni nomen dederint cum alijs, moribus, & ritibus ab alijs maxime differunt, quibuscumque veste, & habitu conueniunt. Postremi sunt, qui arroganter ingrediuntur super limen, & coplent domum Domini Dei sui iniquitate & dolo. Hi sunt qui Curios simulant (vt ille inquit) & Bacchanalia viuunt, & qui iuxta Hispanicum prouerbium, Suem furati, pedes pauperibus largiuntur. Quod cum in historia valde morale sit, alia expositione non indiget.

HISTORIA.

53 *Vox clamoris a porta piscium.* Significat Babylonios in Ierusalem irrupturos esse: totamque urbem in luctu maximo futuram. Magnus, inquit, clamor audietur, tunc a porta piscium irrupentibus Chaldaeis, & Iudaeis resistere non valentibus. Porta piscium vna erat ex portis Ierusalem, cuius meminit Nehemias cap. 3. & 12. & Diospolis ducebat, & Ioppen, & ad mare magni, siue Occidentale. Ita dicta est, quod per eam pisces a mari aduecti inferebantur in urbem: sicut porta templo proxima dicta est Porta gregis, quod per eam pecora in templo immolanda inducerentur. Nam quod quidam volunt portam piscium dictam, quod ibi forum venale piscium fuerit, diuinant, neque quidquam certi habent. Arbitror autem dici, *Vox clamoris a porta piscium,* quod hac primum Chaldaei irruerint in urbem, vt ex Ierem. 39. probabiliter colligi videtur: vt mox indicabimus.

Et ululatus a secunda. Hieronymus: Secundi muri in eodem climate portam significat, de qua, & in Regnorum libro scriptum est: *Et iuit Helcias Sacerdos, & Ahiah, &c. ad Holdam prophetem vxorem Sellum filij Thecuae, filij Haras custodis vestium, & haec habitabat in Ierusalem in Secunda, &c.* * Ierusalem triplici muro cingebatur, vt autor est Iosephus lib. 6. de bello Iud. c. 6. Primus murus, id est, extimus, qui vetu-

stissimus omnium, & maximus erat; in Occiduum templi porticum desinebat, ex altera autem parte, cum Orientali eiusdem templi portici coniungebatur. Secundus murus a porta Genath incipiens, quae olim prioris muri fuerat, & Septemtrionalē vrbis tractum, solum ambiens vsque ad arcem templo adiunctam, quae postea Antonia dicta est, ascendebat. Atque hi duo muri erant cum capta est vrbis a Chaldaeis, tertium namque post multos annos addidit rex Agrippa, eoque partem vrbis, quae Bezetha, id est, noua ciuitas dicta est, cinxit. Omnia ex Iosepho. Cum ergo tertius murus non esset scribente haec Sophonia, aut postea Chaldaeis urbem oppugnantibus, recte intelligimus eos per portam piscium irrupisse, a qua clamor auditus est: deinde ad secundam portam venisse, id est, ad portam secundam muri portae piscium aduersam, quae sola supererat capienda, vt per totam urbem libere discurrerent. * Haec portam existimo proprio vocabulo dictam esse *נַחֲשֹׁן*, id est, secundam, quod indicat translatio Lxx. 4. Reg. 22. vbi vocatur Massena, corrupto, videlicet, vocabulo ex Misene. Iuxta hanc habitabat Holda prophetis, vt in eodem loco legimus: Et haec habitabat in Ierusalem, in Secunda. Hoc, quod de irruptione Chaldaeorum diximus, legimus in Ierem. 39. Vndecimo autem anno Sedeciae, mense quarto, quinta mensis aperta est ciuitas (capta videlicet porta piscium) & ingressi sunt omnes principes regis Babylonis, & sederunt in porta media, id est, obtinuerunt portam secundam, & libere per eam ingrediebantur, & in ea quasi in suo sedebant. Mediam autem portam vocat, quia secundus murus, qui partem tantum Septemtrionalem ambiebat, vt ex Iosepho diximus, medius erat inter duas oppositas partes primi muri, & porta illa, quam celeberrimam fuisse probabile est, iure media vocabatur. Hebraei tradunt pro Secunda debere verti scholam, siue domum doctrinae, vt vertit Chaldaeus. 4. Reg. 22. & intra secundum murum fuisse liberalium artium scholas; sed probant, vt solent, propterea ego illis fidem habeo, quam soleo.

Et contritio magna a collibus. Contritionem poni in Scriptura pro magna calamitate, & pro magno dolore, adnotauimus Hof. 13. nume. 19. & 20. Colles autem intelligit montem Sion, & excelsiorem vrbis partem,

vt ait Hieronymus, in qua erat regia, & templum. Possumus, & alias vrbis partes colles intelligere, de quibus dicemus nu. 57. Tres enim erant tunc. Has partes, siue alij milites irrumpentes occuparunt siue illi ipsi, qui secundam portam tenuerant continuo ruentes ad templum, & ad regiam. Inde ergo veniebat contritio magna, & magnus dolor cadentibus multis, & reliquis iam profus salutem desperantibus.

Pila.

Vlulate habitatores pile. Pila prima producta, vas concauum est, in quo frumenta siccata tunduntur (vt ait Hieronymus) & medicorum aptum vsui, in quo pitisanē fieri solent Græcè *πυλός*, vt verit Aquila Hebr. *שחוק* a *שחוק*, quod significat contundere. Inde metaphoricè cauitas illa maxillæ, quæ molam cōtinet, vocatur machthes Iud. 13. Vbi nos habemus: Aperuit itaque Dominus molarem dentem, id est, derexit cauitatem, in qua erat molaris dens. Ita & nunc metaphoricè significat locum vrbis Ierusalem in modum foueæ profundum, quem Hieronymus vult esse vallem Siloe. *Quid autem Hieronymus velit, & qualis sit locus, optimè intelligitur ex Iose. lib. 6. de bello Iud. cap. 6. vbi describens Ierusalem ait: Et ipsa quidem super duos colles erat condita contrarijs frontibus semet inspicientes interueniente valle discretos, in quam domus creberrimæ desinebant. Et postea: Vallis autem, quæ Tyropæon appellatur, qua diximus superioris ciuitatis collem dirimi ab inferiori, vsque ad Siloam pertinet: ita enim fontem, qui dulcis est, ac plurim⁹ vocabamus, &c. Hæc vallis est, quam nunc Propheta Pilam vocat. Chaldæus: *Vlulate omnes, qui habitatis in monte Cedron, quod idem est: eadem enim vallis pertinet ad Siloe, & ad Cedron, & secundum diuersas sui partes, vtrumque nomen habet. Nec vero hanc vallem tantummodo propter profunditatē Pilam vocauit, sed etiā propter tunctionem, quæ sit in pila, vt rectè Hieronymus adnotauit. Quasi dicat: Quemadmodum in pila frumenta siccata vecte de super feriente contunduntur, ita de porta piscium, & de Secunda, & de collibus proruens in vos decurret exercitus, & contundet, atq; comminuet vos. Nonnulli è recentioribus dicunt in hoc loco, quem Pilam vocat, fuisse forum rerum venalium, & macellum, sed diuinant, vt solent.*

58

Conticuit omnis populus Chanaan. Iudæos vo-

cat populum Chanaan per irrationem, & per increpationem, ac si diceret. Nō est hic populus ex semine Abraham, & Iacob viro- rum sanctorum, sed ex semine Chanaanorum, quorum mores, & impietatem imitatur: & ideo ita eijcietur è terra promissionis, sicut olim veniebat Dei populo eiec- ti sunt Chanaanæ. Ita dictum est Ierusalem Eze. 6. Radix tua, & generatio tua de terra Chanaan, pater tuus Amorreus, & mater tua Chethæa. Isa. 1. Audite verbum Domini principes Sodomorum, auribus percipite legem Dei nostri populus Gomorra. Dan. 13. Semen Chanaan, & non Iuda. Contrā vero Susanna vocatur filia Iuda. Denique receptissimum est in Scriptura, vt vnusquisq; eius nomine appelleretur, quē maximè imitatur, vt latè, & eleganter docet Origenes hom. 4. in Ezechielem. Conticuit autē hoc significat: conuictus, & confusus tacebit, videbit se iure plecti, nec habebit quid contra Deum dicat. Ita dictum est Hof. 4. Noctē tacere feci matrem tuam. Conticuit populus meus, eo quod non habuerit scientiam. Chaldæus: Pudore obruā Synagogam vestram. Ierem. 47. Venit caluitium super Gazam, conticuit Aſcalon. *Sed apertissimè intelligim⁹ ex Iere. 8. Cōuenite & ingrediamur ciuitatem munitā, & fileamus ibi, quia Domin⁹ Deus noster silere nos fecit, & potum dedit nobis aquā fellis, peccauimus enim Domino. Significat etiam verbum Conticuit, Penitus excisus, & consumptus est, nulla in eo vox audietur, quia nemo viuus relinquetur. Chaldæus: Perijt populus, cuius opera similia erant operibus populi terræ Chanaan. Habet autem magnam emphasin, Conticuit, quam non habet verbum, Excisus est. Nam cum dicitur, Conticuit, triste quoddam, & horrèdum silentium intelligitur, quod vel misericordiam, vel admirationem maximam excitat, cum è celebri, & frequenti ciuitate, ne vnus quidem reliquus est, cuius vox audiatur, vt Thren. 1. Quomodo sedet sola ciuitas plena populo, facta est quasi vidua domina gentium. Et apud Virgilium de Troia diruta:

Horror vbiq; animos, simul ipsa silentia terrent.
* Cōticescere etiam eorum est, qui vehemēti dolore anguntur, tantoque, vt nec lacrymis, nec voci locū cōcedant. Thren. 2. Sederunt in terra; conticuere senes filiarum Sion, cōsperserunt cinere capita sua. Iob. 2.

Et

Et exclamantes plorauerunt, scissisque vestibus sparserunt puluerem super caput suū in coelum, & sederunt cum eo in terra septem diebus & septem noctibus, & nemo loquebatur ei verbum.

Disperierunt omnes inuoluti argento. Hieronymus inuolutos argēto interpretatur, qui in diuitijs confidebāt, & tantas habebant opes, vt se quasi inuolutos, & sepro suis diuitijs aestimarent, putarētque satis sibi præsidiij esse in diuitijs, nec se alterius auxilio indigere, quod proprium est diuitū superbōrum. Cum hac translatione, & expositione congruit versio Lxx: Disperierunt omnes erecti argento, id est, qui diuitijs superbiebant, in Heb. est *שפירו* quod rectè interpretari possumus, Portatores argenti, siue onustos argento, & onera argenti, id est, quos argentum secum ducit quocunq; vult, id quod verbis nostræ translationis optimè conuenit: Inuoluti argento, id est, quos argentum leuat ad se, & secum inuolutos defert, nimio, scilicet, amore sibi adhærentes. Atque hoc fortasse significant Lxx vertentes, *επιρροιστοι ἀργύρου*, id est, eleuati argento, quos, videlicet, traxit ad se argentum, & defert quocunq; eat.

61

Scrutabor Ierusalem in lucernis. Id est, In hac captiuitate accuratè scrutabor loca omnia abscondita Ierusalem, vt nullus, qui ad latebras confugerit, seruetur, aut effugiat. Ac si dicat: Omnes latebras ostendam Chaldæis, vt omnes, qui se absconderint, capiuntur. Quod per Chaldæos facturus est, ipse se facturum dicit; quoniā, qui facit per alium, perinde est, ac si per se ipsum faciat, vt est in regulis iuris. Eadem locutione dixit in hoc capite: Et disperdam de loco hoc omnes reliquias Baal, & cap. 2. Sed & vos Aethiopes interfecti gladio meo eritis. Similitudo autē ducitur ab homine aliquid sedulo, & anxie quarente, vt Luc. 15. Si perdidit drachmam vnā, nonne accendit lucernam, & euertit domum, & quærit diligenter donec inueniat eā? Chaldæus: Cōstituum peruestigatores, & peruestigabunt Ierusalem, vt ij, qui scrutantur cum lucerna. Ceterum legamus Iosephum lib. 7. de bello Iud. cap. 17. & 20. & 26. & ibi reperiemus scriptum: de cloacis quoque & speluncis, & sepulcris extractos principes & potētes, & sacerdotes, qui se in eis metu mortis absconderant. Tale ergo quippiam futurum dicit Propheta, vincentibus Chaldæis.

De reg. iur. in Ser.

Encl. 60

Et visitabo super viros defixos in facibus suis. Hieronymus ita exponit: Visitabo super viros, qui confidunt in corporibus suis, & in viribus suis, quas irrisorie fæces vocat. Interpretatur & fæces esse peccata, in quibus penitus fuere defixi. Sed optimè etiam intelligimus viros defixos in facibus suis esse diuites, qui in magna tranquillitate, & affluentia voluptatum viuunt nulla aduersitate agitati, quemadmodum vinum, quod est in dolio imperturbatum, & super fæces suas residens, purum, & perspicuum manet: sed si ligno, aut imperu aliquo agitur, miscetur, & turbatur. Chaldæus: Animaduertam in viros, qui summa tranquillitate fruuntur in diuitijs suis. Hoc ipsum eleganter confirmatur altero loco similiter. 48. Fertilis fuit Moab ab adolescentia sua, & requieuit in facibus suis, nec transfusus est de vase in vas, & in transmigratiōne non abiit: idcirco remansit gustus eius in eo, & odor eius non est immutatus. Quibus verbis metaphora à vino non transfusō desumpta luculenter explicatur. Pro Defixos in Hebr. est *דפיקים*, id est, congelatos, ac si dicat: Ita immoti manserunt, ac si fixi, aut congelati essent, nullo rerum aduersarum impetu pulsati, & agitati sunt.

62

Qui dicunt in cordibus suis. Qui putant non esse prouidentiam in rebus, nec curare Deū quid homines faciant, sed omnia arbitrio Fortunæ regi, sicut impius Poëta dixit de diuina natura.

63

Ipsa suis pollens opibus, nil indiga nostri. Nec bene promeritis capitur, nec tangitur ira. Isti igitur impij non audēt quidem ore, sed corde tamen dicunt: Nec Deus nobis benefaciet, si præcepta eius seruauerimus, nec male si violauerimus.

Lucretius lib. 1. de natura rerū.

Et erit fortitudo eorum in direptionem. Hieronymus: Cædetur exercitus eorum. Chaldæus: Erunt itaque eorum diuitiæ in spoliū. Vterq; sensus satis german⁹ est, quoniam *לחם*, quod modo vertitur fortitudo, verè fortitudinem significat, ex quo illud intelligitur Psalm. 83. Ibunt de virtute in virtutem, vbi Hieronymus vertit, Ibunt de fortitudine in fortitudinem, id est, non defatigabuntur, sed semper quasi recuperatis viribus progredientur. Sed fortitudo more Hebræorum ponitur pro re forti, id est, pro exercitu, quomodo hic intellexit Hieronymus. Idem nomen significat diuitias, quæ hominem potentem, & fortem efficiunt,

vt

64

vt breuiter attigimus Mich. 4. nume. 65. vt Prouerb. ultimo: Multæ filia congregauerunt diuitias. * Ergo quia dixerat: Vilitabo super viros defixos in fœcibus suis, quas diuitias esse ostendimus; rectè nũc ait: Et erit fortitudo eorum in direptionem. Id est, diripientur ab hostibus eorum diuitiæ. Phrasin autem: Erit in direptionem, pro Diripietur. adnotauimus Hof. 8. num. 16. Est enim: Erit direptio, id est, res direpta.

Et edificabunt domos. Explicat per partes quod dixerat, & causam reddit statim. Iuxta est dies Domini magnus, &c.

Iuxta est dies Domini magnus. Iterum dicit iuxta esse, vt melius credant, & vehementius commoueantur. Magnum autem vocat, quia magna in eo facturus est Dominus, vt explicauimus Hof. 1. nu. 137.

Vox Dei.

Vox diei Domini amara. Ita loqui solent prophetae, vt significant captiuitatem, aut calamitatem, de qua loquuntur, esse iam proximam, sumpta à venientibus metaphora, cum ita propinqui sunt, vt eorum vox, aut sonus audiatur. Quale est illud apud Ouidium in Fastis.

5. Faكتور.

Fallor, an arma sonant? Non fallimur, arma sonabant.

Mars venit, & veniens bellica signa dedit. Ita Psalm. 28. Vox Domini confringentis cedros, Vox Domini intercidentis flammam ignis, Iere. 4. Non tacebo, quoniã vocem buccinæ audiuit anima mea, clamorẽ prælij. * Hanc vocem amarã vocat ab effectu, & ideo addit: Tribulabitur ibi fortis, id est, non solum tunc vehementer mœrebit ignaui, sed etiã fortes, quia quantumuis fortes sint, capientur, & occidentur, Chaldaeus: Ibi potentes interficientur.

65

Dies iræ & dies illa. Gminatione nominum idem significantium ostendit magnitudinem futuræ calamitatis, vt iam adnotauimus nume. 26. De hoc amplificationis genere Quintilianus lib. 8. Oratoriarum institutionum, cap. 4. hæc scripsit: Potest adscribi amplificationi congeries quoque verborum, ac sententiarum idem significantium. Nam etiam si non per gradus ascendant, tamen velut aceruo quodam allenuantur. Declarat hoc exemplo Ciceronis pro Quinto Ligario: Quid enim tuus ille Tubero districtus in acie Pharsalica gladius agebat: cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tuamens, oculi, manus, ardor animi? quid cu-

piebas? quid optabas?

Dies tenebrarum, & caliginis. Lux prosperitatem significat, tenebræ aduersitatem, & infelicitatem, vt docet Gregorius. 5. Mora. cap. 1. vt Iob. 18. Nonne lux impij extinguitur, nec splendebit flamma ignis eius?

Lux, tenebræ.

Dies tubæ, & clangoris. Personabunt vbiq; tubæ exultantium Chaldaeorum vrbibus captis, & arcibus, vt ciues videant captas esse munitiones, & maiori terrore prosterantur, Chaldaeus: Dies buccinæ, & iubilationis, quia exultabunt victores captis vrbibus, & cum exultatione clangent tubis, & simul ciues terrebunt.

66

Super ciuitates munitas. Duarum trium, quas antequam aggrediantur Ierusalem, obsidebunt, & expugnabunt.

Et super angulos excellos. Anguli, id est, N139, proprie dicuntur turres, quæ in angulis murorum ædificari solent ad vrbis, & murorum defensionem, vt in hoc loco. Inde metaphoricè anguli vocantur primores populi, qui alios sibi adherentes continent, vt angulares turres, & quibus Republicæ salus, & incolumitas nititur. Iud. 20. Omnes quoque anguli populorum, & cunctæ tribus Israël in Ecclesiam populi Dei conuenerunt. 1. Reg. 14. Applicatæ huc vniuersos angulos populi, Sophon. 3. Disperdidit gentes, & dissipati sunt anguli earum. Hiero. lib. 5. in Isai, in illud cap. 19. Deceperunt Aegyptum angulum populorum eius, ab angulo domus metaphorã deducit. Idioma, inquit, scripturarum est, vt angulũ pro regno ponant, eo quod populos cõtineat, & quasi in tota domo fortissimum sit. Vnde & Christus duorum populorum parietes continens lapis dicitur angularis.

Anguli.

Et tribulabo homines. Scilicet timore independentium malorum. Sæpe enim vehementius animum excruciat timor, quã mala ipsa præsentia, iuxta illud Senecæ.

67

Pior est bello timor ipse belli. Quod eleganter explicuit Dominus Luc. 21. Arescentibus hominibus præ timore, & expectatione, quæ superuenient vniuerso orbi.

Seneca in Thyeste actu.

Et ambulabunt vt cæci. Nescientes præ anxietate animi, quo fugiant, aut quo se vertant, & ex vno periculo in alterum grauius incurrentes, vt accidit cæcis cum fugere volunt.

Et corpora eorum sicut stercora. Projicientur insepulta cū horrore, & detestatione,

atque

atque contemptu, ac si stercora essent.

Sed & argentum. Irridet eos, quod auro colligendo insudauerint, Deum autẽ propitiũ sibi reddere nulla ratione curauerint.

Et in igne zeli eius deuorabitur omnis terra. De omni terra Iudæorum loquitur, vt initio cap. exposuimus. Ignem zeli vocat irã Domini vindictam experetis, more humano de Deo loquens. Cũ enim homo irascitur, vehementius sanguis circa cor effervescit, & accenditur, ideoque ira ignis dicitur. Deute. 32. Ignis succensus est in furore meo, & ardebit vsque ad inferni nouissima. Psalm. 78. Vsquequo Domine irasceris in finem, accendetur velut ignis zelus tuus? * Sed illud est diligenter adnotandũ, Dominum in tanta, tamque iusta ira non potuisse, vt ita dicam, animum erga illos suum dissimulare. Non enim iram, aut vindictam vocari voluit à Propheta, sed zelũ, qui viri est in vxorem fornicantem, vt declaret vxorem suam esse Synagogam, quæ ideo dicitur habere virum Isa. 54. Multi filij desertæ magis, quã eius, quæ habet virum. Quare, vt rectè adnotauit Hieronymus, nisi amaret, non zelaretur eam, & in similitudinem mariti peccatum vlciſcetur vxoris. Inde Ezech. 16. Iudicabo te iudicijs adulterarum, & effundentium sanguinem, & dabo te in sanguinem furoris, & zeli, id est, effundetur sanguis tuus propter zelum meũ, quomodo effundi solet sanguis adulterarum. Et postea pro maximo omnium supplicio, vt verè est, addit: Et requiescet indignatio mea in te, & auferetur zelus meus à te, & quiescam, nec irascar amplius.

68

ALLEGORIA. Allegoria de consummatione sæculi vsque ad finem capitis manifesta est, diripientas esse omnes hominum diuitias, vt cum pulchras domos ædificauerint, vineasque plantauerint, nequaquam eis frui possint extremo die præoccupati. Quo die Dominus scrutabitur Ierusalem in lucernis, atq; opera omnium diligentissimè cognoscat. Hieronymus: Quia igitur in extremo tempore, quod sæpe iam diximus, multiplicata iniquitate refrigescet caritas, & Solis lumẽ recedet ab Ierusalem, & tanta erit vastitas, vt difficile saluentur etiã electi Dei: tunc in lucerna sermonis sui, atque rationis omnia vitia scrutabitur Dominus in Ierusalẽ, & in medium proferet, & de otioso quoq; verbo fiet iudicium, & vindicta, &c. Id ta-

69

men quod initio occurrit, videtur difficile habere explicatum. Et erit in die illa vox clamoris à porta piscium, &c. Sed ita ab Hieronymo exponitur. Nec non, & hoc animaduertendum; quia מַיְתָרֵי הַיָּם manifestè in Hebræo non portã compungentium, sed portã pisciũ sonat: allegoricè portam pisciũ esse in Ierusalem, per quam inferuntur boni pisces, qui à malis fuerint separati, & lugebunt ceteris introeuntibus, qui foris remanserint. * Vel certè, in fine mundi, & in consummatione lugebunt à porta pisciũ prima, qui suum baptismũ non seruauerunt: lugebunt à Secunda, qui non egerunt pro peccatis dignam poenitentiam. Et erit magna contritio super colles, qui nec pro peccatis incuruati sunt, vt ceruicem suam submitterent, & sua scelera deplorarent. Per has enim duas portas, baptismi, & poenitentia in Ierusalem, id est, in Ecclesiam Dei, vel introitus, vel reditus est, &c. Intellige autem per poenitentiam esse reditum in Ecclesia Dei, ijs videlicet, qui ex Ecclesia exierant, aut certe non vt sit simpliciter in Ecclesia, qui redit; sed, vt sit in sorte iustorum, & in his, qui ius habent ad cœlestem Ierusalem. In eo autem quod dicitur: Vlulate habitatores Dilæ, eos alloquitur, qui in extremis peccatorum sæcibus habitant, vt ait idem Hieronymus, & in scelerum suorum imã demersi, dicunt: Infixus sum in limo profundi, & non est substantia. Cetera ex dictis aperta sunt.

70

Psalm. 67.

TROPOLOGIA.

Et erit in die illa, dicit Dominus, vox clamoris à porta piscium. Portas nostrę Ierusalem, id est, animæ, quinque sensus esse nemo ignorat. Porta igitur piscium, quia prima est, porta oculorum erit, vt ait Hieronymus, à qua vox clamoris erit, quæ conscientiam torquet, cum recordabitur homo moriens, quoties ascenderit mors per has fenestras, & pulcherrimo instrumento ad turpitudines fuisse abusus. Porta secunda est aurium, eodem Hieronymo exponente, à qua erit eadẽ causa vlulatus, quia per eam plurima peccata illapsa sunt. Idem de ceteris sensibus intellige: præcipui enim nominati sunt. Vt ab his portis hostes abigerentur, & nihil haberent, vnde anima posset infestari, Dominus seruator post poenitentiam Sacramentum vnctionis extremæ dari iussit egredientibus, & ad singulorum sensuũ instrumenta accommodari. Sed, quia tunc etiã quid-

71

Sensus portæ animæ: vnde clamor venit.

quid

eos, qui non sapiunt, quæ Dei sunt, sed quæ
 hominum. De quibus dictum est à Prophe-
 ta: Ego dixi dii estis, & filij excelsi omnes,
 vos autē sicut homines moriemini. Et Do-
 minus: Quem dicunt homines esse filiū ho-
 minis? Ac mox: Vos autem quem me esse
 dicitis? Apostolos enim plusquam homi-
 nes esse docuit, vt acute Hieronymus adno-
 tauit. Sed & Apostolus ait: Cum enim sit
 inter vos zelus, & contentio, nonne carna-
 les estis, & secundum hominem ambula-
 tis? Tribulationem autem ostendit: *Et am-
 bulabunt vt cæci, quia Domino peccauerunt.* Hier-
 onymus: Et ambulabunt vt cæci, quia lum-
 men perdidere virtutum, & locum pœni-
 tentiæ nō habebūt, & hæc patientur, quia
 Domino peccauerunt, &c. * Obseruemus
 hoc Hieronymi verbum: Locum pœniten-
 tiæ non habebunt, hoc enim mihi maximè
 videtur Propheta insinuare. Cæci, cum pe-
 ricula iminent, tentant effugere, & hac,
 atque illac errant, nec domum, aut turum
 latibulum inuenire possunt, quia cæci sunt.
 Ira peccatores multi mortis oppressi angu-
 stijs, & venturam iram formidantes, tentāt
 effugere, & pœnitentiam quærunt, sed ia-
 nuam non inueniunt, qua ingrediantur: si-
 cut de viris Sodomitis legimus: Et eos, qui
 foris erant, percusserūt cæcitate à minimo,
 vsque ad maximum, ita, vt ostium inuenire
 nō possent. Peccatores, & si per fidem ma-
 neant in Ecclesia, foris esse dicuntur, quia à
 Deo peccando recesserūt, & cæcitate per-
 cussi sunt, quia peccauerant Domino. Nec
 dicit eos ostium Lor nō inuenisse, bonum
 enim illis erat non posse in domum ingre-
 di, quam nefario scelere contaminare cogi-
 tabant: sed ostiū domus quisque suę inue-
 nire non poterat. Hoc est, non poterant ad
 se reuerti, & in domum suam ingredi, vbi
 de terrore diuini supplicij, & de vita corri-
 genda consilium inirent, quod proprium
 est obstinati peccatoris. * Noua fortasse
 videbitur hæc explanatio loci Genesis, sed
 vetustissima est, quoniam tradita est nobis
 ab Spiritu sancto in lib. Sapientiæ, his ver-
 bis: Percussi sunt autem cæcitate, sicut illi
 in foribus iusti, cum subitaneis cooperti
 essent tenebris, vnusquisque trāsitum ostij
 sui quærebat. Quare saluberrimū est illud
 Jeremiæ, & elegantissimum: Date Domi-
 no Deo vestro gloriam, antequam conte-
 nebrescat, & antequam offendāt pedes ve-
 stri ad montes caliginosos: expectabitis lu-

cem, & ponet eam in vmbra mortis, &
 in caliginem. Quādo cæci huiusmodi qua-
 runt ostium salutis, id est, pœnitentiā, quo-
 niam ambulant vt cæci, offendunt in alie-
 na pecunia restituenda, & non inducunt
 animum vt restituant; offendunt in simul-
 tatibus, quas durissimum est deponere; oc-
 currit libidines, quas, si vita, & salus suppe-
 terent, videntur sibi relinquere non posse.
 Hi sunt montes caliginosi, ad quos offen-
 dunt, & putantes se inuenturos esse lucem,
 decidunt in vmbra mortis, & in caliginem.
 At si ante illas vitæ, & animæ tenebras glo-
 riam Deo dedissent per humilem, & dolo-
 re plenam cōfessionem, sicut scriptum est:
 Fili mi, da gloriam Domino Deo Israël, &
 confitere, atque indica mihi quid feceris,
 ne abscondas: nequaquam in illam cecita-
 tem, & in illas tenebras deuenirent. * Et
 quoniam qui hac cæcitate laborant, effu-
 gium non inueniunt, sed cū maxima igno-
 minia æterna morte multantur, subiicit: *Et
 effundetur sanguis eorum, sicut humus, & corpa-
 ra eorum sicut stercora.* Stercus enim villissi-
 mum est anima vitij inquinata. Nihil illis
 tunc proderunt diuitiæ, nihil cetera, ami-
 ci, nobilitas generis, eruditio, eloq̄tēria, &
 quidquid illis olim aurum & argentum vi-
 debatur, scriptum enim est: Nihil proderūt
 thesauri impietatis, iustitia vero liberabit à
 morte. Quod si argentum etiam dicitur di-
 uina Scriptura, vt num. 73. ex Gregorio di-
 ximus, nihil peccatori tunc proderit sacra-
 rum literarum cognitio, nihil aurū, id est,
 bona, quæ ante peccatum fecerat, siue ca-
 ritas, quam olim habuerat, omnia enim po-
 stea peccato amisit. Denique, *in igne zeli
 eius deuorabitur omnis terra,* quia quidquid
 terrenum est, peribit, quidquid terreni ho-
 mines amabant, quidquid magni faciebāt,
 iratus illis auferet, quia noluerūt amare cœ-
 lestia, quæ illis præparauerat. * *Consumma-
 tionem cum festinatione faciet cunctis habitan-
 tibus terram,* cogitent illi quātum volent sua
 bona fore diuturna, diuq; se posse frui vo-
 luptatibus, Dominus, qui omnia potest,
 consummationem faciet cum festinatio-
 ne, non sane illis, quorum conuersatio in
 coelis est, nam ijs non consummationem,
 sed initium beatissimæ vitæ mors afferet,
 sed habitantibus terram, & omnia in terra
 habētibus, ijs, vt inquit Hieronymus, qui se
 penitus terræ dederunt, & non fuerunt ad-
 uenæ, & peregrini, vt iustus qui loquitur:

Aduena

Aduena sum ego in terra, & peregrinus, si-
 cut omnes patres mei. Et rursum alibi no-
 lens diutius in tabernaculo carnis habita-
 re, lacrymabili vocē testatur dicens: Heu
 mihi, quia peregrinatio mea prolōgata est.
 De habitatorib; terrę dixim; Hof. 4. nu. 6.

CAP. II.

Qonuenite, congrega-
 mini gens non amabi-
 lis: priusquam pariat
 iussio quasi puluerem
 transeuntem diem, antequam ve-
 niat super vos ira furoris Domini,
 antequā veniat super vos dies indi-
 gnationis Domini. Querite Domi-
 num omnes mansueti terra, qui iu-
 diciū eius estis operati: quarite in-
 stum, quarite mansueti: si quo mo-
 do abscondamini in die furoris Do-
 mini. Quia Gaza destructa erit,
 & Ascalon in desertum, & Azot
 in meridie eycient, et Accaron em-
 dicabitur. Ua, qui habitatis funicu-
 lum maris, gens perditorum: verbum
 Domini super vos Chanaan terra
 Philistinorū, & disperdam te, ita,
 vt non sit inhabitator. Et erit funi-
 culus maris requies pastorū & cau-
 la pecorum: & erit funiculus eius
 qui remanserit de domo Iuda, ibi
 pascentur: in domibus Ascalonis ad
 vesperam requiescent: quia visita-
 bit eos Dominus Deus eorum, &
 auertet captiuitatem eorum. Audi-
 ui opprobrium Moab, & blasphemias
 filiorum Ammon: quæ expro-
 brauerunt populo meo, et magnifi-
 cati sunt super terminos eorū. Pro-
 pterea vino ego, dicit Dominus ex-
 ercituum Deus Israel: quia Moab
 vt Sadoma erit, et filij Ammon

quasi Gomorra siccitas spinarum,
 & acervi salis, & desertum vsque
 in æternum: reliquia populi mei di-
 ripient eos, residui gentis meæ possi-
 debunt illos. Hoc eis eueniet pro su-
 perbia sua: quia blasphemauerunt,
 & magnificati sunt super populum
 Domini exercituum. Horribilis Do-
 minus super eos, & attenuabit om-
 nes deos terra: & adorabunt eum
 viri de loco suo, omnes insula gen-
 tium. Sed & vos Aethiopes inter-
 secti gladio meo eritis. Et extendet
 manum suam super Aquilonem, et
 perdet Assur: & ponet speciosam
 in solitudinem & in inuiū, et quasi
 desertum. Et accubabunt in medio
 eius greges omnes bestia gentium, et
 onocrotalus & ericius in liminibus
 eius morabuntur: vox cantantis in
 fenestra, coruus in superliminari,
 quoniā attenuabo robur eius. Hæc
 est ciuitas gloriosa habitans in con-
 fidentia: quæ dicebat in corde suo,
 Ego sum, & extra me non est alia
 amplius: quomodo facta est in de-
 sertum cubile bestia? Omnis qui
 transit per eam, sibilabit, & moue-
 bit manum suam.

HISTORIA.

Conuenite, congregamini. Post descriptio-
 nem malorum, quæ in die ventura sunt ca-
 ptiuitatis, populus ad pœnitentiam prouo-
 catur. Hieronymus: Cerne Dei clementiā.
 Suffecerat prudentibus malorum venien-
 tium impetum descripsisse: verum quia nō
 vult inferre supplicia, sed tantū terrere pas-
 suros, ipse ad pœnitentiam vocat, ne faciat
 quod minatus est, &c. Ait ergo: Conueni-
 te, siue colligimini in vnum, & congrega-
 mini, vt communibus studijs, & commu-
 nibus precibus Dei iram auertatis, & eum
 vobis placatum, propitiumque reddatis.

I

Nam

Nam huiusmodi collectione votorum, & precum facilius Deus placatur, cum in multis necesse sit aliquos existere, quos ipse caros habeat. **loc. 1.** Sanctificate ieiunium, vocate coetum, congregare senes, omnes habitatores terrae in domum Domini Dei nostri, & clamate ad Dominum. Ita congregati clamauerunt Niniuite Ion. 3. & Iudaei Iudith. 3. Inde etiam in populo Christiano omnes in tepla colligimur ad orandum. **Vnde forte orationes ipse collectae dicte sunt, & cum graue aliquid virget, solennes supplicationes indicuntur.** * Quae in haec verba scribunt Hebraei libens praetereo, quoniam parum ad rem attinent, & eam sensum planissimum, & germanissimum esse arbitror, quem explicauit. In eo vero quod verbum **וְיִשָּׁב**, quod Hieronymus vertit, Congregamini, ipsi actiue accipiunt, nihil eorum autoritate moueor, cum non Hieronymus modo, sed etiam Lxx passiuè acceperint **συνηθισθητε**, id est, colligamini, iuactis studiis adeste & Chaldaeus vertit: Congregamini & venite, & accedite. Translatione Lxx ita Hiero. exposuit: Estote vobis caritate copulati. **Gens non amabilis.** Hieronymus: Quae amore Dei indigna es, Hebraei paulo aliter intellexerunt, sed non animaduertunt in Hebraeo esse, **אֲנִי נֹכְחִים**, quod ad verbum sonat: Non amata: & huiusmodi passiuua participia veteri Hebraeorum consuetudine saepe pro nostris nominibus verbalibus in bilis terminatis accipi, vt. 2. Reg. 1. Saul, & Ionathas, amabiles, & decori valde. Heb. Amati. Psal. 138. Mirabilia opera tua, Heb. Mirata. Ex quo videmus optimè conuersum esse à nostro interprete illud Gal. 2. In faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. Vbi Paulus Hebraeus ex Hebraeis, Graecè loquens Hebraicam phrasin vsurpauit, **τριναρνοσπινας** **ειν**, id est, quoniam reprehensus erat. * Querunt multi à quo fuerit reprehensus Hebraicae consuetudinis oblitii, cum Paulus non dixerit fuisse reprehensum, sed, vt erudite vertit interpres, reprehensibilem. Hoc & Latini imitatur, & Graeci, vt: **7. Enei.** *Dues inaccessos vbi solis filia lucos.* id est inaccessibiles. Et: **8. Enei.** *Haret inexplem lacrymans* id est, inexplebiliter, quod ex imitatione Graecorum sumptum est. Eleganter ergo Hiero. vertit: Gēs nō amabilis, sed hoc plus significat, quā verba praefertunt. Gens, quae prorsus amore indigna es, quā nullus ama-

Participia passiuua pro verbalibus in bilis.

7. Enei.

8. Enei.

re debeat, sed omnium odio dignissima sit, de qua locutione diximus Mich. 2. num. 2. **Ante quam pariat insio, quasi puluerem confuentem diem.** Id est, Antequam veniat, dies captiuitatis, qui transibit quasi puluis, id est, veniet preter spem, vt puluis magna vi vti agitur, qui violentus ruit, & omnium oculos obcecat. Recentiores aliter vertunt, sed quoniam neque ipsi negant, neque negari potest verba Hebraica id proprie significare, quod Hieronymus vertit, & haec mihi versio optima omnium videtur, illis suas relinquamus. **Ante quam veniat super vos.** Explicat quod subobscurè dixerat de die captiuitatis. **Querite Dominum omnes mansueti terrae.** Viros iustos alloquitur, qui inter multos malos relictii erant. **Hos vocat מְיֻשָּׁרִים**, i. mansuetos, humiles, mites, ex vna magna virtute i. ex humilitate, ceteras oēs volens intelligi. Haec virtus, his tribus nominibus significari solet ab interprete, vt Psal. 24. Dirigit mansuetos in iudicio, docebit mites vias suas, Prou. 3. Ipse deludet illos, & mansuetis dabit gratiā. Pro Mansuetis apostoli venterunt, Humilibus, Iac. 4. & 1. Pet. 5. in illis verbis: Deus superbis resistit, humilibus autē dat gratiā. Isa. 11. Et arguet in aequitate promansuetis terrae, Lxx. Et arguet humiles terrae. In his locis semper est in Hebraeo **מְיֻשָּׁרִים** in Graeco autē **ταπεινός** quemadmodū & hic verterunt Lxx: Querite Dñm oēs humiles terrae. Ex quo intelligem⁹ illud Luc. 1. Quia respexit Dñs humilitatē ancillae suae, rectissimè accipi de humilitate virtute, quā Erasmus, & quidā alij negāt vocari **ταπεινός** ibi ab Euāgelista, cū in his locis omnibus humiles appellētur **ταπεινός**, ac de humilitate virtute sermo sit, vt apostoli ipsi docēt. Et Mat. thei. 18. Quicumque ergo humiliauerit se sicut paruulus iste, **ταπεινός**. * Hinc etiam arbitror in verbis illis: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram, in mansuetis humiles intelligi, primamque beatitudinem illorū esse, qui sunt pauperes spiritu, id est, sponte sua pauperes esse volunt pro Christo. Quod verò diximus, ex humilitate oēs virtutes intelligi, confirmat illud Psal. 146. Suscipiens mansuetos Dominus, humiliās autem peccatores vsque ad terram; vbi peccatores opponit mansuetis, Nisi dicas peccatores intelligi superbos. Sed id si dicas, mecum etiam senties: cur enim appellan-

Mansueti, mites, humilia.

5 Math.

tur

tur peccatores, nisi quia pleni peccatis sunt, & vbi superbia est, ibi cetera vitia esse intelliguntur. **Qui iudicium eius estis operati.** **וְאַתֶּם** id est, iudicium vocant Hebraei legem, siue praecceptum. Leu. 1. Haec sunt iudicia, quae propones eis, id est, Haec praeccepta. Leu. 26. Haec sunt iudicia, atque praeccepta, & leges, quas dedit Dominus inter se, & inter filios Israel. Psal. 118. Iudicia Domini vera iustificata in semetipsa. In dicitur dicit scriptura, Facete legem, & Facete praecceptum, eadem significatione dicit Facere iudicium. Quare rectè hic exposuit Hierony. Vos qui praeccepta mea custodistis. **6. Querite iustum, querite mansuetum.** Latina ambigua sunt, possent enim intelligi & de virtutibus ipsis iustitia, & mansuetudine, & de Deo, qui iustus, & mansuetus est, sed in Hebr. nulla est ambiguitas, ita enim habet: Querite iustitiā, quārite mansuetudinē. **Si quo modo abscondamini in die furoris Domini.** Dubitantis more loquitur, vt significet tantam fore suppliciorum acerbiteratem tempore captiuitatis, vt vix iusti ipsi liberandi sint. Tale est illud. 1. Pe. 4. Et si iustus vix saluabitur, impius, & peccator vbi parebunt? Hieronymus: Si autem de ijs dubitat, qui eius iudicia fecere, quid fiet de peccatoribus? Quomodo autem sint accipiendae huiusmodi dubitationes scripturae, late explicauimus Ioc. 2. n. 22. & sequentibus. Abscondi in die furoris, est Dominum in peccatores sauiente protegi, & liberari, vt Psal. 26. Abscondit me in tabernaculo suo, in die malorum protexit me in abscondito tabernaculi sui. **7. Quia Gaza destructa erit.** Quoniam dixit: In die furoris Domini, nunc ostendit magnam futurum esse hunc furorem, & exercitum Chaldaeorum tanta potentia, & fortitudine in Iudaeam esse venturum, vt non solum eam deuastet, sed etiam terram Palaestinarum ei proximam, & vrbes eius fortissimas, quae cum Iudaeis aequo Marte saepe confixerant. Ita Hierony. Quasi dicat: Si vrbes Palaestinarum munitissimae resistere Chaldaeis non poterunt, sed solo penitus aequabuntur, quomodo vos poteritis? Philisthim, quos Graeci & Latini Palaestinos vocant, oram maris Magni, siue Mediterranei, incolunt ad Occidentem Aegypti proximam, quae cecidit in sortem tribus Iuda. Vnde mare illud Occidentale, vo-

Iudicium.

Facere Iudicium.

6

7

Philisthim, & eorum vrbes.

catur mare Palaestinarum Exho 23. Ponam autem terminos tuos à mari Rubro, vsque ad mare Palaestinarum. Sed expelli ex ea non poterunt, ideoque frequentia erant bella inter Iudam, & Palaestinos, vt videmus in lib. Iudicum, & in libris Regum. In hac terra, quinque fuere vrbes praestantissimae, & munitissimae, Gaza, Ascalon, Haceron, Azotus, Geth, quae erant metropoles quinque prouinciarum. 1. Reg. 6. Iuxta numerum prouinciarum Philisthim quinque anos aureos facietis. Et postea: Hi sunt autē anni aurei, quos reddiderunt Philisthim pro delicto Domino: Azotus vnum, Gaza vnum, Ascalon vnum, Geth vnum. De his igitur vrbeb⁹ nunc loquitur, ac primum de Gaza, quae proxima Iudaeis erat, de cuius nomine diximus Hamos. 1. n. 21. Sed virtus in his verbis eleganti Paranomasia, quae tunc fit, cum verba eundem sonum habent, atque eandem fere literas, sed sensum valde diuersum, vt si dicas. Nō in aula, sed in caula eductus, aut: Nam haec inceptio est amentium, haud amantiū. Ita modo inquit **גִּזְיָהּ** **גִּזְיָהּ** id est, Gaza de deserta erit. **Et Ascalon in desertum.** Erit in desertum, id est, deserta erit, vt Hof. 8. n. 16. exposuimus. **Azotum in meridie eijcient.** Azotum vocat ciues Azoti, quos Chaldaei victos ex vrbe sua eijcient in exilium, & in captiuitatem, non furto, aut insidijs vrbes capientes, sed manifesto bello in media luce expugnant, vt exponit Hiero. Inde illud Psal. 90. Ab incurfu, & daemōnio meridiano, idem Hier. exposuit: A demōnio aperte seniere. **Et Haceron eradicabitur.** Festine alludit ad etymologiam, vt in Gaza **גִּזְיָהּ** **גִּזְיָהּ** quasi dicat: Eueniet ei iuxta sui nominis etymologiam. Ac si diceret: Haceron, quae ab eradicando dicitur, eradicabitur. Queritur cur non meminerit quintae vrbes Palaestinarum, id est, Geth. Quidam ex Hebraeis causam esse putat, quod iam esset in potestate regum Iuda. Verum nec probat, vt solent isti, neque si probaret, quidquam diceret: non enim minus vastaretur à Chaldaeis, quod esset regum Iuda. Nisi cuiquam probabile videatur eos qui Ierusalē & templū incenderant, parciuros fuisse Geth, quod ad Iudaeos pertineret. Alij putant Geth paulo ante huius prophetae tempora vastatam fuisse à rege Hozia, vt est in. 2. Paral. 26. & ideo nullam de ea fieri mentionem.

8

9

Geth eue taceatur.

Sed nec hæc respõsio satis idonea est, quoniam scriptura non urbem vastatam fuisse dicit, sed murum, quod etiam de Azoto narrat: cuius tamen hic mentio fit. Verba Paralipomenon hæc sunt: Denique egrefsus est, & pugnavit contra Philisthim; & destruxit murum Geth, & murum Iamni; murumque Azoti. Præterea Hamos (qui post hæc muri destructionem videtur prophetafse, si initium eius cum cap. hoc. 26. Paralipo. conferamus) cap. 6. inquit: Et descendite in Geth Palæstinorum, & ad optima quæque regna horum. Non fuerat ergo subversa ab Hozia. *Denique Michæas, qui post regnum Hoziaë vaticinatus est, ut ipse indicat cap. 1. ait: In Geth nolite annuntiare, lacrymis ne ploretis. Et mox: Propterea dabit emissarios super hæreditatem Geth. Mihi videtur quatuor vrbes illustiores nominatas esse; Geth autem ut minus nobilem, & cuius magnificentia, postquam capta est ab Hozia, non parum videtur fuisse imminuta, non esse per se commemoratam, sed in reliqua Palæstina inclusam, cum ait statim: Væ, qui habitatis funiculum maris gens perditorum, &c. Ita Hamos primo, eadem quatuor vrbes nominatæ sunt, & Geth cum reliquis tacitè annumerata, cum additur: Et peribunt reliqui Philisthinorum. Similiter Zacharias nono, eisdem quatuor vrbibus nominatis additur: Et disperdam superbiam Philisthinorum. Cur igitur, dicit quispiam, commemoratur Azorus, cuius murum etiam destruxit Hozias, quæ admodum & Geth? Probabile est Azotum restitutam fuisse in pristinam magnificentiam, atque idcirco inter alias referri. Hoc ex eodem capite vigesimo sexto libri secundi Paralipomenon coniunctio, vbi continuo subiicitur: Aedificauit quoque oppida in Azoto, & in Philisthim. Si ergo agrum Azotium oppidis ædificatis exornauit, non est veri simile urbem ipsam Metropolin dirutam ex parte, & sine muris reliquisse.

11 *Væ, qui habitatis funiculum maris, gens perditorum.* Funiculum maris dicit terram, mari Mediterraneo proximam, funiculo enim veteres terram & sortes agrorum diuidebant, ut diximus Hamos septimo, numero vigesimo secundo. Verum vtrum hoc de vniuersa Palæstina dicat, quæ mari Mediterraneo adiacet, an de parte ali-

qua, quæ esset mari propior, magna questio est; & solutu valde difficilis. In Hebræo sanè certa gens, & certa Palæstina pars indicari videtur, nam pro Gens perditorum est: Gens *קרתים*. Hinc Hebræi quidam pro comperto habent Cherethæos esse gentem, quæ eam Palæstina partem incolit, quæ dicta est Cherethi. Hoc autem confirmant ex primo Regum trigésimo: Siquidem nos erupimus ad Australem plagam Cherethi, & contra Iudam, & ad Meridjem Caleb, & Siceleg succendimus igni. Vbi Vatablus Cherethæos gentem esse dicit in Palæstina, & Alfonso Abulensis Episcopus, vir sanctus & eruditissimus quæstione decima in idem caput, negat Cherethi esse totam terram Palæstinorum, ut quidam ex Hebræis affirmabant, quoniam non meminisset postea Scripturam Siceleg, quæ Palæstina ciuitas est, si iam vniuersam Palæstinam commemorasset. Sed dicendum, inquit, quod Cherethi erat nomen alicuius vrbis, vel regionis parua. Pro eadem sententia est illud Ezeielis vigesimo quinto: *Ecce, ego extendam manum meam super Palæstinos, & interficiam interfectores, & perdam reliquias maritimæ regionis: Vbi pro, Interficiam interfectores, in Hebræo est: Succidam Cherethim. Contra Hieronymus in commentarijs huius loci, &c. 25. Ezecl. Vniuersos Palæstinos hoc nomine intelligi docet, quod mihi videtur probabilius. Nam si Cherethæi gens quædã Palæstina essent oram mari adiacentem incolens diuersos eos esse oportebat ab ijs, qui iam nominati sunt, sed diuersos non esse, haud obscure docet Sophonias: Et erit funiculum maris (quem. l. tenebãt Cherethæi) requies pastorum, & caulæ pecorũ. Et erit funiculum eius, qui remanserit de domo Iuda. Ibi pascetur in domibus Ascalonis, &c. Ascalon ergo pars funiculi maris est, quam tenebant Cherethæi. Si autem Cherethi erat regio parua, vel vrbs, quomodo pars eius esse potuit Ascalon metropolis prouinciæ suæ, ut iam diximus? Melius intelligimus funiculum maris dici totam Palæstinam, quæ longa erat, & angusta, & nobilissimæ eius ciuitates, quarum iam meminimus, mari proximæ erant. Quod etiã ex continuo sequentibus intelligitur: Verbum Domini super vos Chanaan terra Philisthinorum. *Præterea verba illa Ezeielia aper-

13 *te hoc*

te hoc videntur demonstrare: Ecce ego extendam manum meam super Palæstinos, & interficiam interfectores, & perdam reliquias maritimæ regionis. Vbi maritima regio Palæstina est, & ipsi Palæstini vocantur Cherethim, siue interfectores. Dicti autem sunt Palæstini Cherethim, id est, interfectores, quod feroces essent bello, & indomiti, & crudeles. Quare cum dicit: Gens perditorum, non perditos appellari putandum est, ut quidam videntur intelligere, sed perditores, ut nomen ipsum Hebræi declarat, & noster interpret expressit Ezecl. 25. Et interficiam interfectores. Et cõ translatione nostra conueniunt translationes Aquilæ, Symmachii, Theodotionis, Quinta editionis, ut in his locis testatur Hieronymus. Id etiam in altero horum, id est in cap. 25. Ezecl. confirmat his verbis: Vnde, & duarum legionum Dauid, quarum vna appellabatur Phelethi, & altera Cherethi: vltima ab eo quod interfecerent, & iugularent, Cherethim, hoc est interfectorum nomen accepit, &c. * De his legimus 2. Reg. 8. Banaias autem filius Ioia dæ super Cherethi, & Phelethi singularis videlicet pro plurali ponitur. Legiones autem militum fuisse intelligimus, ex 1. Paralip. 18. Banaias autem filius Ioia dæ super legiones Cherethi, & Phelethi. Hærebant hæ legiones lateri Dauidis, eumque custodiebant, quasi milites prætoriani, ut ex 2. Reg. 15. intelligi potest. Et legionem quidem Cherethi inde nomen habuisse, quod ex ea parte Palæstina adducta est, quam putant dictã Cherethi, multorum opinio est, quæ non parũ confirmari videtur verbis illis. 2. Reg. 15. Et vniuersi serui eius ambulabant iuxta eum, & legiones Cherethi, & Phelethi, & omnes Gethæi pugnatōres validi sexcenti viri, qui secuti eum fuerant de Geth. Sicut igitur ex Geth adduxit sexcentos viros, ad sui corporis custodiam, ita ex Cherethi adduxisse videtur legionem Cherethi. Sed à veritate, & à ratione longe abhorret sanctum regem alienigenis militibus, & infidelibus custodiam sui corporis commississe, & Hebræas fuisse has legiones ipsi tradunt Hebræi. Illi igitur sexcenti viri Iudæi erant, ut eruditè docet Alfonso Abulensis in 2. Reg. c. 15. q. 5. * Sed Gethæi dicuntur quod eum comitati sunt fugientem in Geth, & cum eo semper manserunt, redeun-

temque in Iudæam secuti sunt. 1. Reg. 27. Et surrexit Dauid, & abiit ipse, & sexcenti viri cum eo ad Achis filium Maoch regem Geth. De eisdem scriptum est. 2. Reg. 2. Sed & viros, qui erant cum eo, duxit Dauid singulos cum domo sua, & manserunt in oppidis Hebron. Propterea nunc ait: Sexcenti viri, qui secuti eum fuerant de Geth. Quod his verbis explicat Iosephus lib. 7. Antiq. capit. 8. Reliquit regia custodiam decem pellicibus, & Ierofolyamis excessit, cum alia multitudine magna alacritate prosequente, tum præcipue sexcentorum cohorte, quæ etiam regnante Saulo à latere fugitantis nusquam discesserat, &c. Quare non ab aliqua vrbe Palæstina dicta est legio Cherethi, cum Iudæorũ milium esset, sed ab interficiendo, ut ait Hieronymus, hoc est à præstantia virium, & fortitudine. * Altera autem dicta est Phelethi ab eadem fortitudine, id est, ab eripiendo, & liberando, quod regem, & periculis omnibus erueret, si dicamus uersum esse in, *פ*. nam *פ* quod erueret, & liberare significat cum *ו* scribitur, Phelethi autem cum *ח*. Et permutari solere has literas apud Hebræos docuit Iosephus. 1. Antiq. c. 7. cum dixit, Tarsum dictam à Tharsis, prima nominis litera, id est, Th. in T. mutata; & Lxx, qui hic & Ezecl. 25. pro Cherethim vertunt Cretenses, in quo nomine non est Th. sed T. Vel eo quod miræ esset fortitudinis dicta est Phelethi à *פ*, quod est mirabilis esse. Has legiones Cherethi, & Phelethi Iosephus lib. 7. Antiq. capit. 11. bis vocat *σωματοφυλακας*, id est, corporis custodes, & mox *τὸς περὶ τὴν αὐτὴν ἀσπίδας*, id est, armatos, qui circa aulam versantur. Et in eadem historia. 3. Reg. 1. Dauid præcepit Sadoc sacerdoti, & Banaia, & Nathan: Tollite vobiscum seruos Domini vestri, & imponite Salomonem filium meum super mulam meam. Et paulo post: Descendit ergo Sadoc sacerdos, & Nathan Propheta, & Banaias filius Ioia dæ, & Cherethi, & Phelethi, & imposuerunt Salomonem super mulam regis. Ex quo constat Cherethi, & Phelethi vocatos esse seruos regis, quod armati aulam custodirent, ut ait Iosephus. Ex his satis intelligitur vis horum nominum, quæ vix ab expōitoribus attingitur. Quid ergo dicemus ad verba illa 1. Regum. trigésimo. * Erupimus ad Au-

17 *I 3 fralem*

stralem plagam Cherethi, & ad argumentū Abulensis: Hoc sanè, vocari Palæstinā Cherethi ab hominum fero citate, & fortitudine, vt dictum est: & Aegyptium illū, prius in vniuersum dixisse, in quæ loca irruissent Amalechitz ad prædam, nempe in plagam Australem Palæstine terre sue viciniorem, & in Iudam, & in Meridiem Caleb. Deinde narrat, quid in Palæstina fecerint; Et Sicileg succendimus igni, quod per recapitulationem additur vtitatisimam in Scriptura, & in sermone communi, vt si dicas: Romā profectus, diuque in ea versatus, reuersus sum in Hispaniam, Romæ autem multi viri docti, sanctique florebant, quos sæpe conueni. De quo lege August. lib. 3. de Doctrina Christiana, cap. 36. Vtitatisimū hoc est, & nemo non ita loquitur. Ex his demū intelligimus Cherethim proprium nomen esse Palæstinorum, licet nominis significatio communis sit. Sed cur nomen propriū, quod intantum relinquendum videbatur, Hieronymus in translatione sua mutauit, & hic, & in Ezechiele: * Sæpe hoc facere solet noster interpres, vt non ipsa propria nomina Hebraica, sed eorum interpretationē ponat, nec tamē ideo nomina propria esse defināt. Facit autem hoc duplici causā, aut quia in ipsis nominibus later aliquod mysterium, quod sine interpretatione non facile intelligeretur, aut vt ea, quæ simul dicuntur, intelligantur, vt Isā. 8. Voca nomen eius, accelera spolia detrahere, festina prædari. Si Hebraica verba ponerentur, Latinus mysteria nominum ignoraret. Ita etiā cap. 9. Et vocabitur nomen eius admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis. Lob vltimo: Et vocauit nomen vnus diem, & nomen Secundę Casiam, & nomen tertię Cornustibit. Nonnunquam vt intelligantur, quæ simul dicuntur, vt Hof. 1. Voca nomen eius, Absq; misericordia, non enim addam vltra, misereri domui Israël. Si dixisset: Voca nomen eius, Loruhamā, nō intelligeret Latinus cur additum esset: Non enim addam vltra, misereri domui Israël. Ibidem. Voca nomē ei: Nō populus meus. Si dixisset: Voca nomē eius Lohammi, non intelligeretur, cur statim diceret: * Quia vos nō populus meus. Scio non deesse, qui nostrum interpretem de hac nominum permutatione reprehendant, sed sciant, si interpres reprehendatur, simul Lxx interpretes, immo vero simul

18
Cur nō ipsa nomina propria, sed eorū interpretatio interterdum ponantur.

19

apostolos esse reprehendendos, qui hoc fecerunt. Lxx quidem in locis indicatis, alijsque permultis: apostoli autem etiam sæpe, vt Roma. 9. sicut in Hofee dicit: Vocabo, Non plebem meam, Plebem meam, & Non dilectam dilectam, & non misericordiam consecutam, Misericordiam consecutam. Vides quomodo Hebraica nomina Lohammi, & Loruhamā, & eorum opposita prætermittat, atque interpretationē ponat. Idē in eisdē verbis fecit Petrus. i. Epistol. cap. 2. Qui aliquando Non populus, nunc autem Populus Dei: qui non consecuti misericordiam, nunc autem misericordiam consecuti. Matth. 16. Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, Et Mar. 3. Et imposuit Simoni nomen Petrus, cum nomē ipsum sit Cephas, Petrus autem sit interpretatio, vt videmus Ioh. 1. Tu vocaberis Cephas, quod est interpretatum Petrus. Lucā. 6. Et Simonem, qui vocatur Zelotes, cum vocaretur Chanaanus, vt videmus Matth. 10. * Ita nunc vt nomen Cherethi intelligeretur, posita est eius interpretatio hęc, & Ezecl. 25. Vtroque loco aptè, & eleganter, nam cum ait: Et interficiā interfectores, vltio debita eorum superbie, & crudelitati significatur, habetque geminatio verbi, & nominis ab eodē verbo deducti nescio quid festiuitatis, & elegantię, quæ lateret, si diceret: Et interficiam Cherethæos: & in nostro propheta: *Væ, qui habitatis funiculum maris, gens perditorum, irrisionem habet: Vos, qui alios perdere solebatis, nunc perdimini. Hoc nō intelligeretur si diceret: Gens Cherethæorum.* Adde quod potest hic, haud absurde Cherethim, vt nomen cōmune poni, vt sit sensus: Gens perditorū, id est, iam tradita perditoribus, & interfectoribus, citò ab hostib⁹ interficiēda. Chaldæus: *Væ, qui habitatis in portu maris, popul⁹, qui peccat, vt deleatur.* Solet etenim risus, & irrisio captari ex ambiguitate nominis, quod propriū & cōmune esse potest, vt cū Cicero in. 6. Verrina dixit, malū sacerdotē, qui tam nequā verrem reliquisset. Sacerdoti enim Verres successerat. Ita nunc iuxta hanc interpretationem, videntur Palæstini vocari perditores, quod gloriosū sibi putabāt, & vocātur perdēdi. i. traditi perditoribus, sive citò tradendi.

Verbum Domini super vos Chanaan. Hęc etiā prophetiā accepi à Domino contra vos. O Palæstini super, accipi nonnunquā pro cō-

21
Super

tra,

tra, sæpe adnotauimus, vt Psal. 2. Astiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum aduersus Dominum; & aduersus Christum eius. Iere. 4. 6. Quod factum est verbum Domini ad Ieremiam prophetam contra gentes. In his locis in Heb. est. *Id est, super. Chanaan autem vocat Palæstinos, quia de semine Chanaanorū erāt, & terra eorū pertinebat ad Chanāā. Iosue. 13. Afluuiū turbido, qui irrigat Aegyptum, vsque ad terminos Haceron contra Aquilonem; terra Chanaan, quæ in quinque regulos Philisthim diuiditur, Gazeos, & Azotios, Ascalonitas, Gethos, & Haceronitas.* *Et erit funiculum maris requies pastorum. Palæstini vehementer oderant Iudæos, & cōtra eos auxilium Chaldæis præbuerunt, & capta vrbe hostiliter eis insultauerunt iridentes, & de eorum ruina gaudentes. Ideo nunc apertius contra eos prophetat vastandos quoque ipsos esse ab eisdem Chaldæis, & post reditum Iudæorum è Babylonia Palæstinam in ditionem eorum dem Iudæorū venturam esse, ita vt pacificè pastores requiescant, & pecora sua pascant in domibus Ascalonis iam solo æquatis: * De his omnibus, & quo tēpore impleta fuerit hæc prophetia, diximus in Habd. nu. 90. & 94. & 95. Lege cap. 25. Ezechiele. Præterea ex Iere. 47. constat eodem tempore, & ab eodem rege vastatos esse Palæstinos, & Tyrios, & Sidonios, id est, post excidiū Ierusalem, vt videmus Ezecl. 26. Pro eo quod dixit Tyrus de Ierusalē: Euge contra facta sunt portæ populorum, conuersa est ad me, implebor, deserta est: Propter hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego super te Tyre, & ascendere faciam ad te gentes multas, & c. Hieronymus lib. 5. in Isā. ca. 23. ferè in principio: Legamus Græcorum historias, & maxime eorū, qui Assyriæ gentis bella describunt, ibiq; reperiemus post captiuitatem Ierusalem Palæstinos, & Arabes, & Damascenos, ac deinde Aegyptios fuisse subuersos, & c. Prædicat igitur horū, & aliorum excidium, vt magis ad salutem suam terreatur Israel audiēs tantam fortitudinem, & potentiam Chaldæorum: dein de, vt se se consoletur calamitate suorum hostium, vt paulo post ait Hieronymus.*

22

Quia visitabit eos Dominus Deus eorum. In bonam partem sumit visitare. Recordabitur Deus Iudæorum, & liberabit eos de captiuitate Chaldæorum, atque in patriā suam

restituere: Tunc fient quæ dixi. *Audiū opprobrium Moab.* Solent prophete postquam in Iudæos prophetauerunt, ad vicinas nationes inimicas Iudæorum vaticinium conuertere ad Iudæorum solatium, & ad gentium ipsarum salutem. Ita Isaias à cap. 13. incipit prophettare contra Chaldæos, Assyrios, Moabitas, Palæstinos, Tyrios. Ieremias cap. 47. contra Palæstinos. 48. contra Moabitas. 49. contra Hammonitas. Idem facit Ezeiel. c. 23. & 26. Nam harum omnium gentium vetus fuisse odium in Israelem, vel ex Psal. 83. discimus. Simul aduersum testamentum disposuerunt tabernacula Iudæorum, & Ismaelitæ, Moab, & Agareni, Gebal, & Hammon, & Amalech, alienigenæ cum habitantibus Tyrum. Alienigenas autem vocant Lxx morè suo Palæstinos vt diximus in Habd. n. 90. Ita etiā Sophonias vaticinatus est in Palæstinos, & nunc prophetat in Moabitas, & Hammonitas, de quib⁹ diximus, Hamos. 1. & 2. p. 1. edicitque fore, vt ab eisdem Chaldæis, quibus auxilia contra Iudæos præbuerunt, & ipsi si milititer diripiātur. * Atque ita factum esse docet Iosephus. 10. Antiq. c. 11. Quinto, inquit, post excidium Ierosolymitanum anno, qui fuit regni ipsius Nabuchodonosori vigesimus tertius, cum magnis copijs inuasit Cælen Syriam, qua subacta bellum gessit contra Hammonitas, & Moabitas, & his quoque perdomitis Aegyptū hostiliter est ingressus. Est autem sensus: Audiū opprobrium Moab. i. contumelias, quibus Moabite affecerunt populum meum exprobrantes, & iridentes etiam, & insultantes captiuis, cum caperetur Ierusalem à Chaldæis. Verbum, Audiū, suam emphasim habet, quasi dicat: Aderam, cum hæc dicebantur, & audiebam, tamen non puniebam, & in suum tempus vindictam reserua- bam. Audiui ergo, & ad huc memoria teneo, quod est vici sci volentis, vt Deut. 32. Nonne hæc condita sunt apud me, & signata in thesauris meis? Mea est vltio, & ego retribuam eis in tempore. Porro Moab, & totius gētis nomē est, & proprie vrbs Moabitarum, quæ postea dicta est Arcopolis. Similiter Hammon dicitur & gens tota Hammonitarum, & vrbs eorum magna, quæ dicebatur Rabba filiorū Hammon, & postea Philadelphia dicta est, vt Hieronymus hic de vt raque docet, & in Locis Hebraicis.

Et blasphemias filiorum Hammon, id est,

Reg. Prophetæ post Iudæos solēt in alias nationes vaticinari.

Alienigenas.

24

Moab.

25

Male dicta. id enim proprie sonat blasphemiam & irrisiones, & opprobria, que exprobrauerunt populo meo, id est, quibus exprobrauerunt populo meo, vt viderunt L. xx, quibus iniuria affecerunt populum meum. In Hebræo hæc duo 7277, 9171, pro quo venit interpretis opprobrii, & blasphemia, idem significant, vt. 4. Reg. 19. Cui exprobrauit, & que blasphemasti. Et modo vtrūque L. xx, vno nomine reddiderunt, quod est *inimicos*, id est, opprobrium, aut contumelia. Chaldaus: Audita sunt coram me opprobria Moab, & elatio filiorum Hammō, qui probro affecerunt populum meum.

Et magnificati sunt super terminos eorum. Nō hæc omnes eodem modo interpretantur, sed nos veram intelligentiam ex verborum proprietate capiemus. Verbum 7177 proprie significat magnificare, siue magnum facere, quare cum aliquid additur, manifesta est eius significatio, intelligiturque quid magnificetur, vt Luca. i. Magnificat anima mea Dominum. Et ibidem: Et audierūt cognati, & vicini eius, quia magnificauit Dominus misericordiam suam cum illa. * Interdum per detractionem, siue ellipsin, ponitur sine vilo casu apud Heb. & proprie significat superbire insolenter, aut magnificè loqui, sed subauditur, os suum, aut linguam suam, de qua phrasi diximus multa in Habd. nume. 66. Ita enim loquitur Scriptura, cum integrè loquitur, vt in Habdia: Et non magnificabis os tuum in die angustia. Solet autem etiam indicari res, aduersus quam superbim⁹, aut magnificè loquimur, vt Psal. 37. Et dum commouentur pedes mei, super me magna locuti sunt. Hieronymus ibi vertit: Super me magnificentur, id est, contra me. Psal. 34. Induantur confusione, & reuerentia, qui magna loquantur super me. Quod in multis codicibus corruptè legitur: Qui maligna loquuntur super me. Hieronymus: Qui magnificatur super me. Iob. 9. At vos contra me erigimini. In Hebræo: Super me magnificastis, scilicet, os vestrum. Ezech. 35. Et insurrexistis super me ore vestro. Heb. Et magnificastis super me in ore vestro. Et in hoc ipso capite Sophonia; Hoc eis euenit pro superbia sua, qua blasphemauerūt, & magnificati sunt super populum Domini, id est, qua magnificauerunt os suum contra Iudæos irridentes, & illudentes. * Cum ergo nunc ait: Et magnificati sunt super terminos eo-

Magnifica ii.

26.

27.

rum, perinde est, ac si diceret: Magnificati sunt in ore suo, aut. Magnificauerunt os suum, id est, superbia, & cum irrisione locuti sunt contra terminos Iudæorum. Hi termini deserti sunt, & vacui possessoribus suis nos eos occupabimus, neque vnquam ad priores dominos redibunt. Hoc est magnificari super terminos eorum, vt optime ex Ezech. 35. intelligitur; in quo Idumæi reprehenduntur, quod eodem modo magnificati essent super terminos Israëlitarum. In solitudines, sempiternas tradam te, & ciuitates tue nō habitabuntur: & scietis, quia ego Domin⁹ Deus Eo quod dixeris: Duæ gentes, & duæ terræ meæ erunt, & hereditate possidebo eas, cum Dominus esset ibi. Et mox: Audiui vniuersa opprobria tua, quæ locutus es de montibus Israël, dicens: Deserti nobis ad deuorandum dati sunt, & insurrexistis in me ore vestro, & derogastis aduersum me, verba vestra ego audiui. In Hebræo est, vt iam dixi: Et magnificati estis super me in ore vestro. Chaldaus: Et magnificati estis super me verbis oris vestri.

Viuo ego, dicit Dominus exercituum. Hieronymus: Et pulchre ad distinctionem mortuorum deorum, qui appellantur idola, se viuente dicit, &c. Est autem iurandi formula, ac si diceret: sicut ego viuo, sic hoc fiet quod dico. Sed notæ huiusmodi similitudinis, vt iam sæpe adnotauimus, sæpe omituntur, vt Gen. 49. Catulus Leonis Iudæ, id est, sicut catulus Leonis. Zach. 7. Et consiliū posuerunt, vt adamantem. Heb. Cor suum posuerunt adamantem.

Vt Sodoma erit. Id est, Funditus euertetur, & vastabitur, ad hoc enim tantum referenda est similitudo: Siquidē terra Moab nec cooperta est aquis, vt Sodoma, neque venit super eam ignis de cælo. Ira dictum est Hamos. 4. Subuertit vos, sicut subuertit Dominus Sodomam, & Gomorram. Similiter intelligendum est quod sequitur: Et filij Hammon sicut Gomorra, id est, terra filiorum Hammon, quod continuò magis explicat.

Siccitas spinarum. Pro siccitas in Hebræo est, 7277, quod recentiores Hebræi malè intelligentes perperam interpretantur. Hieronymus testatur significare siccitatem, & est sensus. Vrbes nunc magna, & florentes vertentur in terram siccis plenam spinis, cum excisa fuerint à Chaldæis. Siccitas autem spinarum, magnam quamdam solitudinem

dinem

dinem significat, ac si diceretur: Nemo per hanc terram transibit, nemo in ea habitabit, atque ira non orientur modo spinae, sed manebunt etiam ibi dones: exarscant, & concidant, nemine vnquam traesunte, qui tollat, & expurget.

Et acerui salis. Tota terra plena erit salis. In terris maritimis ex inundationibus maris copia salis produci solet, atque ita manent acerui, cum habitatores desunt, qui agros colant, & salem colligant. Recentiores Hebræi vertunt: Et fodina salis, sed ipsi etiam fatentur rectè verti: Et acerui salis.

Et desertum usque in æternum. Id est, vsque in longum tempus, ita enim sæpe capitur. Aeternum, vt diximus Mich. 5. nu. 40. Hieronymus: Aut certe hyperbolice dici accipiendum est; 7177 quippe & æternitatem sonat, & sæculum; ex quo & pro vno sæculo, & pro aliquanto tempore, & vna ætate accipi potest.

Reliquia populi mei diripient eos. Id est, Iudæi, qui de captiuitate Babylonica redibunt, superabunt, & euertent vrbes Moabitarum, & Hammonitarū, ac eos ditioni suæ subiciant. Hoc factum ne aliquando fuerit, nō possumus in dubium vocare, cum factum fuisse tempore Machabæorum, & sacra, & humanæ prodant historia. De Iudæ legimus. Macha. 5. Et transiuit ad filios Hammon, & commisit cum eis proelia multa, & cōtriti sunt in conspectu eorum, & percussit eos. Et cepit Gazer ciuitatem, & filias eius. * De Alexandro etiam rege ex femine Machabæorum, hæc scribit Iose. 13. Antiqui. cap. 21. Deuictis deinde Arabibus tributa Moabitis, & Galaaditis imperauit. Et ca. 22. docet possedisse eū vrbes in Moabitis, & Galaaditis regione. Idem ait lib. 1. de bello Iudic. cap. 3. & Iosephus filius Gorionis libr. 4. historiarum Iudæicarum, cap. 12. Qui & ibidem ait: In diebus illis fuerunt Iudæi potentes per omnem terram Syriæ, dominiumque habuerunt in regio palatio terræ Edom, & in vniuersa terra Moab, atque Hammon, & in omni terra Arabiæ vsque ad Petram deserti. Deinde enumerat vrbes quasdam, quas idem Alexander non subuertit in regione illa, & in alijs, ex quo intelligitur multas, magnasque ab eo fuisse subuersas. Idem fere legimus apud alterum Iosephum. 13. Antiqui. cap. 23.

Quia blasphemauerunt, & magnificati sunt super populum Domini. Omnia hæc mala patien-

tur, quoniam superbia elati, insolenter locuti sunt contra Iudæos, irridentes eos, & gloriantes se in vna regione, vacuam occupaturos, quæ iam exposita, & inuacua erat.

De allegoria, quæ tota de sacrali cōsumatione est, vt vidimus cap. 1. ubi in principio diuina, quoniam ex historica, & morali interpretatione facit intelligitur. Hieronymus: Dicitur ergo, ac sagulos. Qui saguli negotijs occupatus per diuersa discuntia, reuertere ad sanctorum Ecclesiam, & iungere te eorum in membra, & conui, quos nō despicere Deo, & dissoluta membra abinuenire, nec sibi coherentia in vnam sapientiæ cogit, compagem, & illius hæc, complexui, & audi mystice: Confortamini manus dissolutæ, & genua debilia solidamini. Rossum hoc capitulo, vt pro tempore, si quando viderimus aliquem honoribus seculi, & congregandis diuitijs, occupatum ad Ecclesiam vel raro, vel nunquam venire, & dicere ad eum: Congregare, & coniungere populo Dei, qui Domini præcepta non audis, antequam gloria tua pertranscat, antequam dies tibi furoris Domini adueniat. Hæc Hierony. in quibus illud: Reuertere in sanctorum Ecclesiam, hoc tantum sonat: Adiunge te sanctis, esto in Ecclesia nō solum fide, sed etiā caritate: alioqui non dubitat, quin fideles, etiam si gratia careant, verè sint membra Ecclesiæ. * Quisunque ergo per varias huius sæculi voluptates dispergitur, & sit non amabilis, quia non amat eum, qui amore dignissimus est, congreget animæ suæ vires, vt diligat Dominū Deum suū ex toto corde suo, & ex tota anima sua, & ex totis viribus suis, intelligatque eum, qui amorē Dei non habet, quantumuis naturæ bonitate, intelligentia, ingenio, eruditione, nobilitate, potentia, atque opibus præstet, esse non amabilem. Nec vero atati confidat, aut valetudini, quia dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet. Cum enim dixerint, Pax, & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus, sicut dolor in utero habenti, & non effugient. Ante ergo quam iusio Dei pariat extremum vitæ diem, conuertamur ad Dominum, neque in id tempus poenitentia differamus, quoniam dies ille transibit sicut puluis, irruet subitus, & violentus, vt puluis vento agitur, & peccatorum oculos excæcabit, vt videre non possint, quæ videre nunc nolunt. * Multi putant eo se

31

31

31

31

31

31

31

31

Deut. 6.

1. Thef. 5.

Poenitentia non differenda.

32

Difficilis in morte penitentia. Psal. 1. Rom. 1. Ecclesi. 7. 34. Luc. 13. 1. Pet. 4. Libidinosi. Job. 31. Psal. 7.

tempore penitentiam acturos, & magnitudine dolorum; atque curatum, ipsaque temporis breuitate ita perturbantur, ut excreati puluere videantur. Quid enim est nisi terra, & puluis quidquid cogitabant, quidquid amabant? Et quia ipsi puluis effecti sunt; iuxta illud: Non sic impij; non sic, sed tanquam puluis, quem proiecit ventus a facie terrae; merito puluere excreantur. Quod si tunc oculos non aperuerint, neque clarā lucem viderint; quid eos manet, nisi quod ait Apostolus: Tribulatio, & angustia in omnem animam hominis operantis malum? Hoc ergo est quod sequitur. Antequam veniat super vos ira furoris Domini, antequam veniat super vos ira indignationis Domini. Quare recte admonet Ecclesiasticus: In partes vade saeculi sancti cum viuis, & dantibus confessionem Deo. Non demoretis in errore impiorum, ante mortem confiteri. A mortuo, quasi nihil perit confessio. Confiteberis viuens, viuus, & sanus confiteberis, & laudabis Deum, & gloriaberis in miserationibus illius. * Deinde, ut magis terreat impios, qui presumptione elati futura supplicia non formidant, iustos ad pietatem susceptam exhortatur hoc addens: Si quomodo abscondamini in die furoris Domini. Timere vult iustum, & non timebit peccator? Si in viridi ligno hoc faciunt, in arido quid fiet? Et si iustus vix saluabitur, impius, & peccator vbi parebunt? Vbi ergo sunt, qui nullū peccatis modum imponentes, certam sibi in illam horam Dei misericordiam pollicentur, ac si planē in vitam aeternam electos se esse scirent? Ne igitur rem, quam scire, vel maximē expedit, ignorent, quid de impijs futurū sit, audiant. Quia Gaza destructa erit. Gaza fortitudinem sonat. Omnes ergo, vt ait Hieronymus, qui sibi applaudunt in fortitudine corporis, & potentia saeculari, & dicunt cum Diabolo: Fortitudinem faciā, diripientur in die irae Domini, & ad nihilū redigētur. A scalon, id est ignis ignominie, eos significat, qui libidine ardent, & ignominia afficiunt animā suam, & corpus suū, quod polluunt, de hoc enim vitio dictum est: Ignis est vsque ad perditionem deuorans, & omnia eradicās genimina. A scalon ergo erit in desertum, siue in desolationē, quia omnes ille turpes voluptates breui finientur, & sempiternis ignibus vindicabuntur, scriptum enim est: Sagittas suas ardentibus effecit. * Recteque idem nomen & ignem

ignominia significat, & ponderationem, quia quātū se glorificauit, & in delicijs fuit, tantum dabit illi tormentum, & luctum. Azotus, quae Hebraice dicitur, Asdod, vastitatem significat, siue ignē generationis, aut dilecti, & in ea homines intelliguntur, qui verbis, aut factis improbis alios laedunt, & perdunt, id est, scādalo illis sunt, hi enim sunt ignis generationis, aut ignis dilecti, quia hominibus suae generationis, id est temporis sui, quasi ignis sunt, exemplo nocentes, & bona, quae in alijs oriuntur, consumentes. Et quia ijs maximē nocent, quos amant, & quibuscum assidue versantur, recte etiā dicuntur. Ignis dilecti. Horum magna erit, & manifestissima dānatio, & quando sancti plenam recipiāt claritatem, in tenebras ignominiosissimē proijcientur omnibus videntibus, & gaudentibus, idcirco additur. Azotum in meridie eijcient. * Hacaron sterilitatem, aut eradicationem significat, in qua diuites auari pulchrē designantur, qui steriles sunt, & nullū misericordiae fructum ferunt. Quis illo diuite sterilior, qui induebatur purpura, & bysso, & epulabatur quotidie splendide, & tamen Lazarus mēdicus iacebat ad ianuam eius vlceribus plenus, cupiens saturari de micis, quae cadebant de mensa diuitis, & nemo illi dabat? Magna etiam illa sterilitas hominis cuiusdam cogitis, cuius vberes fructus ager attulit, & cogitabat intra se dicens: Quid faciā, quia non habeo quod congregem fructus meos? Et dicit: Hoc faciā. Destruam horrea mea, & maiora faciā, &c. Nec vnquā illi venit in mentem, quot pauperes viduae & pupilli egerent, quot virginum periclitaretur pudicitia, quot fratres suos fames dira cruciaret. Sterilis terra est, aut quia petris insidet, aut ipsa suapte sponte tenuis est, aut pluuias non habet. Corda diuitum auarorum, his causis omnibus sterilia sunt; sunt enim saxea, dura videlicet, & frigida, & quia pinguedinem caritatis, & misericordiae nō habent, sicut qui dicebat: Sicut adipe, & pinguedine repleatur anima mea. Denique, quia non sunt misericordes, nec ipsi misericordiam consequuntur. * Conuenit & altera nominis interpretatio, quia non solum steriles sunt, sed etiam eradicant & violenter euellunt aliorum bona, spoliant pauperes, & mille rationes excogitant attrahendi pecuniam. Verum Hacaron eradicatorum, quia & ipsi violenter aliquando

Apo. 11. Exempla aut dōctri na laedentes. Reprobis commune est iter imitari eiectionum. Diuites auari steriles. Luc. 16. Luc. 11. Psal. 61. 37

auellentur

4. 11. 15. 38. 39. Hos. 1. & Ro. 9.

auellentur a bonis suis, & spoliabuntur, & aeternam paupertatem sentient; sicut scriptum est: Vae vobis, qui saturati estis, quia esurietis. Et iterum: Vae, qui praedaris, nōne & ipse praedaberis? & qui spernis, nōne & ipse sperneris? Cū consummaueris depredationem, depradaberis, & cum fatigatus desieris contemnere, cōtemneris? Omnes Palēstini, id est, omnes reprobi, hoc habent commune, quod vehementer dolent, cum vident veros filios Israhel, & genus Abrahāe promissum adeo diligenter in terram promissionis festinare. Quod pulchrē Moses docuit: Dux fuisti in misericordia tua populo, quem redemisti, & portasti eum in fortitudine tua ad habitaculum sanctum tuū. Ascenderunt populi, & irati sunt, dolores obtinuerūt habitatores Philisthijm. * Propterea quantum maximē possunt, contendit bella aduersum eos gerere, & viam venientibus intercludere, atque in Aegyptū repellere: exemplo, verbisque perdunt, & interficiunt animas festinantium, ideoque iure perditores, & interfectores appellantur. His ergo futura supplicia praedicat Propheta: Vae qui habitatis funiculū maris gens perditorum. Funiculū maris habitant, quia semper curis huius saeculi molestis, quasi fluctibus tunduntur, & sonum crescentiū aquarum crebro audiunt, nec quiescunt vnquā, vt eorum vicini Iudaei, id est, vt ij, qui verbis, & moribus Deum confitentur, & laudant fluentes libertate illa verorum Abrahāe filiorum. Contra hos, qui vere sunt semen Chanaan, & non Iuda; quomodo exposuimus cap. 1. nume. 58. & 73. est verbum Domini, ita eos esse de terra disperdendos, vt nullus maneat, qui eā inhabitet, sed omnes sāmīs gelū nō tradantur concremandi. Quidquid de hominibus, in quibus praedicta vitia sunt, exposuimus, de vitijs etiam ipsis, & de malis spiritibus ad ea stimulantibus similiter intelligamus. * Quod sequitur: Et erit funiculus maris requies pastorum, &c. Iuxta allegoriam manifestum est: nam in terris olim infidelium doctores Evangelici cum discipulis suis quiescunt, & in loco vbi dictum est: Non plebs mea vos, ibi vocantur filij Dei viui. Praeterea in locis & possessionibus malorū, qui sanctos persequebantur, videmus quiescere saepe pastores, qui remanserunt de domo Iuda, & caulas pecorum, id est, Abbates, & antistites religiosorum cum ouibus sibi commif-

lis, vt vbi abundauit delictum, superabundet & gratia. Ita in Aegypto impia superstitionum, & idololatriae officina innumeri successerunt greges monachorum, & nūc nōnulla monasteria extructa videmus, vbi quondam diuina maiestas grauius offendebatur. Sed ad tropologiam reuertamur. Terra Palēstinae Dei erat, & ab ipsis tenebatur, haec est anima, quae a Deo creata est ad imaginem suam. Palēstini sunt vitia illa, quae iam in singulis vrbibus indicauimus, sed tunc de vitiosis hominibus, nunc de vitijs ipsis loquendum est. * Hos Palēstinos vniuersos disperdet de terra sua Dominus, ita, vt non sit habitator: & terra eadem frequentabitur pastoribus, & pecoribus, & erit funiculus eorum, qui remanserint de domo Iuda. Pastores inter virtutes sunt, quae alias gubernant, & ducunt, vt fides, spes, caritas. Oves sunt ceterae virtutes morales, quae harum ductum, & imperium sequuntur. Denique pastores huiusmodi, & dona Spiritus sancti, quae Deus suscitavit in Ecclesia, nec patitur a vitijs, & hostibus nostris extinguī, sed auertit captiuitatē eorum, requiescent in terra hac, & in domibus A scalonis euerstā, id est, vbi olim habitabant ignes libidinum, vt in Maria Magdalena, in Maria Aegyptiaca, & in alijs quamplurimis, vt quotidiana testantur exempla. Nunc in Moabitas, & Hammonitas inuehitur: Audiui opprobriū Moab, & blasphemias filiorum Hammon. In Moab superbi animi cogitationes, & actiones indicantur, iuxta illud Iere. 48. Audiui superbiā Moab, superbus est valde, sublimitatem eius, & arrogantiam, & superbiam, & altitudinē cordis eius. * In Hammonitis crudeles animi motus, & de suis emolumentis tantum curantes, aliorumque profectum impediētes intelligamus, quoniam Hamos. 1. dicitur de Hammon: Eo quod dissecuerit praegnantem Galaad ad dilatandum terminum suum, quod ibi latius exposuimus num. 31. Et de Moab, cap. 2. eiusdem Hamos nu. 6. Quod de cogitationibus, siue actionibus dico, etiam de malis spiritibus intelligo illorum autoribus; immo de his maximē intelligi volo. Vtrique quantis contumelijs afficiat populum Dei, id est, sanctas animae cogitationes de rebus magnis pro Deo faciendis, in nobis ipsis experimur. Et magnificati sunt super terminos eorum, quia occupare animam volunt, & quidquid san-

40

41

ctum

ctum est ex ea eijcere. Sed ne terra, quæ ab impijs possessoribus occupatur, id est, anima, quæ ab his cogitationibus, & ab his spiritibus possidetur, desperet se in pristinam libertatē posse restitui, vt verè populi Dei sit, iurat Dominus: *Vino ego, dicit Dominus Deus exercituum, Deus Israel* (qui populi sui non obliuiscitur) *quia Moab vt Sodoma erit, & filij Hammon quasi Gomorra.* * Delebit enim Deus per Spiritum sanctum suum Moabitas, & Hammonitas, & introducet populū suum igne pœnitentiæ, qui cœlestis ignis est, consumetur quidquid erat Moab, & Hammon. Totum conuertetur in siccitatē spinarum, quæ igne pœnitentiæ, & caritatis delebuntur, & in acruos salis, qui lacrymis peccatorum, & multo fletu, tum fluentis gratiarum liquecant, & defluant. Hæc omnia, quæ exterminant Moab, & Hammon, sunt reliquiæ populi Dei, quæ animam deinceps obtinebunt. Quæris, cur hæc patiantur Moab, & Hammon? *Prosuperbia sua, quia blasphemauerunt, & magnificati sunt super populum Domini exercituum.* Id est, quia maligni spiritus elati sunt possidentes nobilissimam Dei creaturam, atque ita fortiter tenebant, vt sperarent nunquā se inde eijciendos. Huiusmodi enim tyrannis aduersariarum potestatum, & rei ipsius indignitas, atque hominū miseria etiam ipsis tacētibus misericordiam Dei excitat, sicut ipse ait: *Propter miseriam inopum, & gemitum pauperum nunc exurgam, dicit Dominus: ponam in salutari, fiducialiter agam in eo.*

HISTORIA.

Horribilis Dominus super eos. Terribilem, & formidabilem se exhibebit Deus aduersus has nationes, adeo vt nō solum eas perdat, sed etiam deos ipsos, quos colunt, & à quibus auxilium sperant. (Hoc est enim, Attenuabit, perdet, vires & potentiam eis auferet, Lxx, Disperdet.) Atq; ita hos deos perdet, vt è tota terra ciecturus eos sit, vt pro eis verus Deus adoretur. *Quod tempore Machabæorum cœpit impleri, sed planè impletum est prædicantibus apostolis, & eorum discipulis in illis regionibus.* Ex hoc loco Eusebius lib. 2. de Demonstr. Euange. demonstratione. 16. & August. 18. de Ciuitate. cap. 33. probant adueniente Christo auferenda fuisse simulacra, & gentes ad Deū esse conuertendas.

Et adorabunt eum vir de loco suo. Lyranus

Psal. 11.

43

malè exposuit: Adorabunt eū viri (ita enim legit) id est, Iudæi de loco suo, id est, de templo per Zorobabelem reedificando, quæ Iudaica expositio est, cum manifestissimè loquatur de populis gentium. * Vir ergo est, quisq; de loco suo, vel in loco suo, adorabunt eum, id est, diuersarum nationū homines Deum verum adorabunt, vnusquisque in sua regione. Quasi dicat: Non adorabitur in solo templo Ierusalem, vt Iudæi putabant, neque in sola Iudæa, sed in omnibus nationibus, & vbiq; erunt templa. Vir more Hebræorum poni pro Vnusquisque, & legendum esse, Vir, non Viri, ostendimus. loc. 2. nume. 6. Et, De, ponitur pro In, vt diximus Nah. 1. num. 38. & Hab. 3. numero. 25.

Omnes Insula gentium. Non videtur improbabile, quod quidam affirmant, insulas dici in Scriptura, non solum quæ mari vndique alliuuntur, sed omnes etiam regiones, ad quas è terra promissionis, nisi per mare commodè veniri non potest, vt Gene. 10. Ab his diuisæ sunt insule gentium in regionibus suis, vnusquisque secundum linguam suam. Iere. 25. Et regibus insularū, quæ sunt trans mare.

Sed & vos Aethiopes interfecti gladio meo eritis. De Aethiopibus loquitur, qui sunt trans Aegyptum, vnde fuit regina Saba, & regina illa Aethiopia, cuius Eunuchus baptizatus est à Philippo, Act. 8. Hi enim molestissimi aliquando fuerunt populo Israël, & cum magno exercitu eum aggressi sunt regnante Asa. 2. Paral. 14. Intelligimus autem hos fuisse ex Aethiopia trans Aegyptum, quoniam Sacra narrat historia eos venisse Marefā vsque, & exisse illis obuiā regem Asa, eumque fugientes persecutum esse vsque Gerara, quæ vrbs est in fine Iudææ versus Aegyptum. Et. 2. Paral. 12. legimus Sefac regem Aegypti venisse contra Ierusalem cum magno exercitu collecto ex Aegyptijs, & Troglodytis, & Aethiopibus. De hac etiā Aethiopia loquitur Isaias, cap. 18. Væ terræ Cymbalo alarum, quæ est trans flumina Aethiopiæ, intelligit autem Aegyptum. Iure igitur etiam contra hos prophetat, quia inimici populi Dei erant. Gladium vero suū appellat Dominus gladium Chaldæorum, quibus ministris vsus est ad interitum Aethiopum.

Mihi probabilissimum videtur Aethiopes tunc fuisse à Nabuchodonosor victos, cum

44

Insula.

45

46

cum vicit Aegyptos vicinos, id est, quinto anno post excidium Ierusalem, eo enim videtur Aegyptus, vt docet Iosephus. 10. Antiquit. cap. 11. De victoria quidem Nabuchodonosor de Aethiopibus nihil in Scriptura habemus, quod sciam, expressum, sed dubium tamen esse nemini debet, quoniā Megasthenes in quarto Indicorum (quem refert Iosephus lib. 1. contra Apionem) affirmat Nabuchodonosor magnam Africæ partem subiugasse. Deinde Sophonias inter Moabitarum, & Hammonitarum cladem, & Niniuitarum commemorat interfectionem Aethiopum, quasi eodem tempore factam, quo Nabuchodonosor innumeras nationes debellauit. Pro certo ergo habendum est, ab eodem vastatos fuisse Aethiopes, eodemque tempore cū Moab, & Ammon, & Niniue. Illud autem: Sed & vos Aethiopes, emphasin quādam habet, id est, Quamuis remoti estis, tamē quia vexastis filios Israël, sumam de vobis supplicium. In Heb. est: Sed & vos Aethiopes, interfecti gladio meo ipsi, siue illi, more Hebræorum vsitatu, quo personæ commutatur tertia in secundam, & secunda in tertiā, & prima in vtramque, vt Sopho. 3. * Timebis me, & suscipies disciplinam, & non peribit habitaculum eius, pro Tuum. Gene. 49. Ad prædam fili mi ascendisti, & requiescēs accubisti vt Leo. Hebr. Incuruauit se, accubuit vt Leo. Isa. 22. Et expellam te de statione tua, & de ministerio tuo deponā te. Heb. Deponet te. cap. 42. Nonne Dominus ipse cui peccauimus? Et noluerunt in vijs ei' ambulare. Isa. 1. Confundetur enim ab idolis, quibus sacrificauerunt, Heb. Quibus sacrificastis Et multa alia huiusmodi.

Et extendet manum suam super Aquilonem. Id est, super terram Assyriorum, quæ vt sepe diximus, Aquilonaris erat Iudææ. Vatinatur contra potētissimum regnū Assyriorum, cuius caput erat Niniue, qui captiuas duxerat decem tribus, & duabus fuerant molestissimi, vt videmus. 4. Regum 18. & 19. & prædicat exitium Niniues, de quo scripta est prophetia Nahum, & multa ibi à nobis dicta. Mutat autē subito personam, vt sepe solent propheta, hætenus enim Deus loquebatur, nunc Propheta loquitur, aut certè Deus ipse de se loquitur, ac si de alio loqueretur, quod frequens etiam est.

Et perdet Assur. Id est, Assyrios, singularis,

Reg. Commutatio personæ vt frequens in prophetis.

47

vt solet sæpe, pro plurali.

Et ponet Speciosam in solitudine. In Hebr. est: Et ponet Niniuen in solitudinem. Ita etiam Lxx. Sed Hieronymus intellexit in nomine vrbs indicari eius pulchritudinē, & magnitudinem, & potentiam, ac si diceret. Propheta: Illa, quæ erat speciosa, & pulchra, omni decore suo spoliabitur. Ideo maluit speciosam dicere, satis enim ex adiunctis constabat Niniuen esse. De qua re diximus nume. 19. Hic videmus ex ordine quo hæc prophetatur, verum esse quod diximus in longa illa questione in initio cap. 2. Nahum, Niniuen vastatam esse à Chaldæis post excidium Ierusalem. Hebræi veteres, vt refert Hieronymus, & quidam è recentioribus, Babylonem intelligi volūt temere omnia commiscentes, cum in Hebræo sit Niniue, & dictum sit: Et perdet Assur, neque enim Babylon pertinet ad Assur, sed ad Chaldæos, qui vastauerunt Assur.

Et accubabunt in medio eius greges, omnes bestiae gentium. Hebræi, vt refert Hieronymus, omnes bestias gentium interpretantur nationes feroces, quæ cum Nabuchodonosor conuenerunt ad expugnandum Niniuen, & in capta vrbe requieuerūt. Sed possumus & propriè accipere. * Quemadmodum enim paulò ante dixit fore, vt pastores, & pecora quiescerent in domibus Acalonis, vt eius subuersionem futuram indicaret, ita nunc quoniam dixit: Et ponet speciosam in solitudine, & in inuium, & quasi desertum, vt magis nobis ob oculos ponat vastam illam, & tristem solitudinem futuram, vbi paulò antè vrbs fuerat nobilissima, & maximi imperij caput, multa commemorat, quæ non nisi in desertis locis videntur. In medio ergo Niniues excisæ accubabunt greges, & omnes bestiae gentium, id est, pecora, siue bestiae vicinarum Niniue gentium pascentur, & stabulabuntur in campis, vbi Niniue fuit. Nam 77. 7, quod hic ponitur, generaliter accipi solet pro quouis animali, vt Psalm. 103. Animalia pusilla cum magnis. Eze. 1. Et animalia ibant, & reuertebantur. Sic etiam bestia apud nostrum interpretem, vt Psalm. 103. Portabūt omnes bestiae agri, pro quo Hieronymus vertit: Omnia animalia regionum.

Et onocrotalus, & ericus in liminibus eius morabuntur. Hæc, & quæ sequuntur, vt modo diximus, eò pertinent, vt intelligamus in loco, vbi Niniue fuerat, magnam futuram solitudinem.

48

49

50 liudinem. * Ad hoc autem vehemētius, & efficacius significandum meminit auim, & animalium, quæ morari non solent, nisi in vasta solitudine, cuiusmodi sunt onocrotalus, & ericius. Idem videmus apud Isaiam cap. 13. & 34. Sed sunt vocabula tria interpretanda, onocrotalus, ericius, limen, in quorum interpretatione variant Hebræi, quoniam illorum vim planè ignorabant. Pro Onocrotalus, in Hebræo est אֲנָק, quem doctiores ex Hebræis volunt esse cuculum. Sed credendum est Lxx, & ceteris veteribus interpretibus, quos ubique sequitur Hieronymus, qui onocrotalum esse dicunt, vt Leu. 11. Cygnum, & onocrotalū. Deuter. 14. Onocrotalum, & charadriū, singula in genere suo. Isa. 34. Et possidebūt illam onocrotalus, & ericius, & ibis, & coruus habitabunt ibi. * Onocrotali meminit Plinius lib. 10. ca. 47. est quæ auis similis cygno, sed multo maior, nomen habet à voce, quæ similis est asinæ, *avos* enim asinus, & *aporav* sonare est. Eadem auis Pelecanus dicitur, aut etiam Pelicanus, Psal. 101. Similis factus sum pelicano solitudinis, vbi Hieronymus etiam vertit, Pelicano, & in eiusdem loci commentarijs docet pelicanos dici quoque onocrotalos, esseque eorum duo genera, alterum quod in aquis est, & esca eius pisces sunt, alterum quod est in solitudine, & esca eius sunt venenata animalia. Hic etiam ait: Onocrotalorum duo genera, aliud aquatile, aliud solitudinis. Idem sentire videtur Plinius: Habet autem Onocrotalus (vt est apud Plinium) in medijs faucibus ingluuiem, id est, ventriculū quemdam miræ capacitatis, quem aqua implens, apertoque ore multos pisciculos excipiens, repete aquam euomit, pradaque pacitur. Ex qua re nomen videtur habuisse apud Hebræos, nam אֲנָק significat vomere. Idem ferè de Pelicano scribit Aristoteles in libro de mirabilibus auscultationibus ferè in principio. Pelecanos, inquit, aiunt cõchas fluuiatiles vorare, multitudinemque ingestā mox vomere, ac eo quod esui est, vesci, ceterum à testa abstinere. * Alterum vocabulū est אֲנָק de quo Hebræi varia sentiūt, nos omnino ericiū esse credimus, quoniam Lxx, & Hieronymus ita interpretantur, vt hic, & Isa. 14. Et ponam eam in possessionem ericij, & cap. 34. Et possidebunt illam onocrotalus, & ericius, quod & Vatablo placuit. Tertium est אֲנָק, quod

Onocrotalus.

51

52

proprie poma significat. Hinc limen superum, & inferum, in quo poma sculpti solent, hoc nomen habent, cardines etiam, propter rotunditatem, sicut Hieronymus exposuit. Igitur in liminibus fenestrarum, & domorum, tam in superis quam in inferis, siue in ipsis cardinibus morabuntur onocrotalus, & ericius, cum nullus reliquus sit habitator, qui exteat. Hoc nomen est apud Hamas 9. vbi ait: Et commoetur super liminaria. *Vox cantantis in fenestra.* In fenestris est vox cantantis, id est, cantantium auriculari, vt intellexit Chaldaeus, & alij; nec Hieronymo displicuit, auim videlicet, quæ solent in desertis locis commorari. Sed forte ita melius explicabimus: Pro voce cantantis in fenestra, id est, eorum, qui musico sono olim cantabant in fenestris in latitia ciuitatis; audietur coruus in superliminari fenestra. * Multi negant vertedum fuisse, Coruus, sed Vastitas, aut, Desolatio, causamque erroris hanc esse dicunt quod hic ponitur, אֲנָק quod significat siccitatē, gladium, vastitatem: interpres, autem videtur legisse אֲנָק, prima litera diuersa, quod coruum significat. Sed Hieronymus pro se loquitur: Quod & nos, & Lxx similiter transtulim. Coruus in superliminari, in Hebræo ponitur, אֲנָק, quod secundum lectionis diuersitatem, vel siccitas, vel gladius, vel coruus accipitur. Vnde & Aquila gladium, alij siccitatem interpretati sunt. Igitur aut hoc nomen coruum quoque significat, vt ait Hieronymus, aut si id negant, illud potius scribendum est, quod ipsi significare coruum volunt. Sed quoniam illud non significat siccitatem, & gladium, & coruum: quis, nisi omnino desipiat, credendum potius non putabit Lxx interpretibus, & Hieronymo, quam nouis Hebræis imperitis, & cæcis ducibus. *Quoniam attenuabo robur eius.* Qui modo attenderit fortitudinem Niniues, putabit fieri nō posse quæ dico, at sicut sine dubio, quoniam ego auferam ei fortitudinem, & ita attenuabo vt faciliè ab hostibus capiatur. * Ex hoc loco satis cognoscitur Hebræos codices, quos nunc habemus, non omnino conuenire cum antiquis, quos habuit Hieronymus. Nam si, vt nunc habent, legamus, vertendum erit: Quoniam cedru eius denudabit, id est, estructuras eius vrbis cedrinās demolietur, & denudabit

hostis:

hostis: quomodo vertunt recentiores אֲנָק אֲנָק. At Hierony. legit אֲנָק אֲנָק. id est, Quoniam attenuabo robur eius. Et quidem in priori dictione diuersitas punctorum, quæ tunc nulla erant, efficit, vt vel Cedrus eius vertatur, vel Attenuabo. Posterior autē deprauata est, veteri enim exemplari Hieronymi credere æquius est, quod secutura erat Ecclesia, quam nouis. *Hæc est ciuitas gloriosa.* Insultat Propheta ruina superba ciuitatis. En, inquit, ciuitas gloriosa, id est, plena diuitijs, ac potentia, & propterea exultans, & læta. Nam אֲנָק אֲנָק & gloriosam significat, vt ca. 3. Auferam de medio tui magniloquos superbiæ tuæ, & exultantem, vt Isa. 22. Ciuitas exultans. *Habitans in confidentia.* Securè viuens, & nihil sibi timens. *Ego sum.* In Hebræo tantum est. Ego, quæ vox arrogantis est, & neminem secum conferentis. Quasi dicat: Sola ego sum, & ceteræ vrbes, etiam si magnæ videantur, mecum collatæ nihil sunt, & hoc est quod dicit, Et extra me non est alia amplius. Isa. 47. de Babylone: Et nunc audi hæc delicata, & habitans confidenter, quæ dicis in corde tuo: Ego sum, & non est præter me amplius. *Quomodo facta est in desertum!* Admirantis videtur: Quomodo tanta vrbs facta est desertum, & cubile bestiarum? Sed irridentis potius est. *Omnis, qui transibit per eam, sibilabit.* Sibilare irridentium est. Thren. 2. Sibilauerunt, & mouerunt caput suum super filiam Ierusalem. Ezech. 27. Negotiatores populorum sibilauerunt super te, ac nihilum deducta es. Ira etiam Latini dicunt Sibilare, & Exhibilare, cuius contrariū est Plaudere & Applaudere, vt: *Populus me sibilat, at mihi plando Ipse domi.* *Et mouebit manum suam.* Mouere manum quibusdam videtur esse attoniti, & obtusepescens de tantæ vrbs ruina. Mihi magis videtur esse gaudentis, & simul irridentis. Assyriorum enim tyrannis, & violentia multos sibi hostes fecerat, qui de eius ruina, & infortunio lætarentur, vt docuit Nahum cap. vltimo. Sed potest dupliciter intelligi motio manus, vt aut altera alteram feriat plaudendo, quod est exultantis, vt Psal. 46. Omnes gentes plaudite manibus. Thren. 2. Plauserunt super te manibus trāscantes per viam; sibilauerunt, &c. Et hoc

Horatius lib. 1. Sarcinam, Sarcinam, Sarcinam.

56 Monere manum.

est quod Nahum in fine suæ prophetiæ dixit: Omnes, qui audierunt audicionē tuam, compresserunt manum super te, quia super quem non trāsijt malitia tua semper? Quæuis id & aliter intelligi potest, vt suo loco diximus. Aut etiam potest manus moueri, vt in eum, quem irridemus, extendamus, quasi eum indicantes, quod mihi videtur probabilius. **TROPOLOGIA.** *Horribilis Dominus super eos.* Mirabiliter disperdet Dominus omnes hostes suos, & liberabit terram suam, id est, animam, quam in gloriam suam creauit. Atque vt melius eam liberet, attenuabit omnes deos terræ. Mira Dei erga nos prouidentia, mira benignitas, & caritas, qui nihil quod ad salutē nostram expediat, prætermittit. Multi perirent, neque vnquam ad Deum conuerterētur, nisi eorum Deos attenuaret, & perderet. Ita enim amore rebus sæculi caducis inherēt, vt dū illæ superfuerint, auelli ab eis nullo modo posse videantur. Sed, vt salui fiant, tollit eas Deus de medio, hunc diuitijs, illum voluptatibus, vxore, amica, filijs, honore, eadēque, quam maximè amabat, & cuius causa Dei obliuisceretur, abdicat, & priuat. Et quoniam hoc medicamento genus vtile quidem illud, sed triste tamen est, quibus adhibetur, & horribile, rectè ait: *Horribilis Dominus super eos.* Quanta autem vtilitatis sit, indicat quod sequitur. *Et adorabunt eum viri de loco suo:* quisque enim pro cōditione sua Deum adorabit, vbi nullum idolum relictum sit, quod possit adorare, & spe illa voluptatis è creaturis capiendæ deiectus, ad creatorem qui deficere non potest, conuertetur. * Nec solum hoc facient, qui nō longè recesserant à Deo, & conuerti facilius possunt, sed etiam omnes insulæ gentium, id est, qui longius abierant, & sæculi illecebris magis capti, magis in dies à Deo separabantur. Ij enim maximè in insulis intelliguntur, iuxta illud: Audite insulæ, & attendite populi de longè. Rectè autem dicuntur insulæ gentium, quia illi more gentium viuunt, non more populi Dei. Dauid immodicè infantulum amabat, quem pepererat vxor Vriæ, deprecatusque est Dominum pro paruulo ægrotante, & ieiunauit ieiunio, & ingressus seorsum iacuit super terram. At cū audiuit eum obiisse, surrexit de terra, & lotus, vnctusque est, cumque murasset vestem, ingressus est domum Domini, & ado-

57

Deus auferet nobis quæ maximè amamus, vt nos ad se reducat.

58

Isa. 49.

Reg. 12. Quam vtile sit electis spoliari rebus, quas immodicè amabant.

& ado-

& adorauit, & venit in domum suam, petiuitque, vt ponerent ei panem & comedit. In quo docemur electos, cum idola eis auferuntur, de terra surgere, qui prius turpiter humi iacebant vocati ad caelestia, & cū defunt ea, de quibus omni tempore cogitabant, incipere de melioribus cogitare. Tunc abluuntur, & vnguntur, quomodo Dominus iubet: * Tu autem cum ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua. Abluuntur lacrymis poenitentiae & vnguntur oleo suauissimo caritatis, & donorum sancti Spiritus, vt similes sint illi, de quo dictum est: Vnixit te Deus Deus tuus oleo laetitiae praefortibus tuis. Mutant vestem, exuunt enim veterem hominem cum actibus suis, & induunt nouum, qui secundum Deum creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis. Tunc demum ingrediuntur corde in domum Domini, & eum adorant, quem ante non prorsus verè adorabant, quia solus vult adorari, nec patitur in anima serui sui consortem honoris sui, sicut olim in templo nullius ex dijs gentium statuam permisit collocari. Propter quod Dauid ait: Et edificauit sicut vnicornium sanctificium suum in terra, quam fundauit in saecula: nam sicut vnicornis cornu, quo maximè valet, ceteras feras à latibulo, & à fetu suo arceret, ita Deus lege sua prohibuit cuiusquam cultum in templum suum induci. Templum autem Dei anima est viri iusti. * Tunc etiam veniunt in domum suam, id est, ad semetipsos redeunt, & ad interiorum domum, antea enim per amorè egrediebantur, & ibi erant, vbi erant quae amabant. Panem sibi apponunt, & comedunt. Panis est coelestis doctrina, à qua abhorrebant, panis est diuina Eucharistia, quam (quia minus dulcis solito erat deprauato rebus terrenis palato) minus quam solebant, & tepidius sumebant, & percussi erant vt fenū, & aruerant corda eorum, quia obliuiscabantur comedere panem suum. Comedentes autem saturantur, & laudant Dominum, & requirunt eum, & viuunt corda eorum in saeculum saeculi. Post hæc omnia Aethiopiis Deus minatur. *Sed & vos Aethiopes interfecti gladio meo eritis.* Aethiopes fædissimi hominum sunt, & longe à populo sanctorum, id est, Israel, distabant; què tamè bello nonnunquam infestabant. Hi sunt homines perditissimis moribus (in omnibus enim scripturis, vt ait

Hieronymus, Aethiopes dicuntur, qui penitus in vitia sunt demersi) & qui in vitijs ita inueterauerunt, vt consuetudinè quodammodo in naturam vertisse videantur. Quibus dictū est: Si mutare potest Aethiops pellem suam, & pardus varietates suas, & vos poteritis benefacere, cum didiceritis malum. * Longissimè distant à iustis, & sanctis, sed tamen eos nonnunquam persequuntur. Nam virtutem illi vehementius persequi solent inter Christianos, qui nolunt ceteris peiores videri, & quia mali sunt, alios quantum possunt, à pietate auocant, & auertunt, vt similes sibi sint. At qui perfricta fronte peccatis se dederunt, & in profundum malorum veniunt, solent contemnere, nec curant boni, ne an mali habeantur, minusque iustos persequuntur. Sed interdum tamè ita ab iniquitate occupantur, vt pietatem oderint, & ceteris se adiungant ad perfectionem bonorum, vt Aethiopes Aegyptijs contra populum Dei. Quod de hominibus diximus, id (vt iam in præcedentibus explicauimus) de vitijs eorumdem hominū, & de malis spiritibus ad ea incitantibus, intelligendū est. Huiusmodi Aethiopes gladio Dñi interficiuntur. i. verbo Dei, vt nos beatissimus Paulus docuit, quoniam eo verbo, quod ex ore prædicatorum sonat in Ecclesia, & quò Deus animam per se ipsum loquitur, cadent Aethiopes. * Propter quod Christus ait: Posuit os meum quasi gladium acutum. Viuus est enim sermo Dei, vt est apud eundem Paulum, & penetrabilior omni gladio accipiti, & pertingens vsque ad diuisionem animæ, & spiritus, compagum quoque, ac medullarum. Animam diuidit ab spiritu, quoniam cum coniunctissima sint animæ duæ portiones, inferior, quæ anima dicitur, & superior, quæ vocatur spiritus, vi sua efficit verbum Dei vt animæ desideria spiritus perfici vetet, abijciatque omnem veteris, Venerisque voluptatè, inedia, vigilijs, verberibus, labore, corpus excruciet. Compages etiam diuidit, & medullas, quia quæ intima sunt, & penitus animo nostro insident, ita vt sine eis viui non posse videatur, separat à nobis, vt Christi amore non dubitemus amicos, fratres, sorores, parentes, & quidquid carissimum habeamus, relinquere. Compages propriè ligamenta illa sunt, quibus ossa inter se ita valide colligantur, vt multa vi, ac magno labore diuellantur. Diuidit igitur compages

59
Matt. 6.

Psal. 44.

Eph. 4.

Psal. 77.

60

Psal. 101.

Psal. 111.

Aethiopes.

Iere. 11.

Qui sit
maximè
runtis pei
curant.

Iob. 11.

Iere. 7.

Iob. 11.

Eph. 4.

Iob. 41.

Heb. 4.

Loqui
Heb. 4.

Qui peni
tentia disse
runt, in cor
no designa
tur.
Gene. 8.

65

compages, & cognata ossa separat: aut compages more Hebræorum ossa ipsa compacta vocauit. Medullæ in intimis ossibus sunt, sine quibus nec vita, nec motus animantis constare posset. Has etiam extrahit, & ab ossibus fecernit; idè coniuunctissima quæque, & maximè cohærentia compagum, ac medullarum nomine expressit.

Et extendet manum suam super Aquilonem, & perdet Assur. Nunc iam apertè Diabolo ipsi tot malorum, & scelerum incentori diuinus sermo comminatur, quem in Assur intelligi sepe iam diximus, de quo Michas ait: Et erit iste pax, Assyrius cum venerit in terram nostram, & quâdo calcauerit in domibus nostris. Ad Aquilonem hic habitat, vnde iuxta Ieremiam, panditur omne malum aduersus populum Dei: & in Ioele legitur: Et eum, qui ab Aquilone est, procul faciam à vobis, & expellam eum in terram inuiam, & desertam: quæ suis locis mystice exposuimus in vtroque propheta. Extendet igitur Dominus manum suam super Aquilonem, & perdet Assur, quia in aduentu Domini seruatoris principè huius mundi eiecit foras, & alligauit fortem, & abstulit illi vasa, in quibus confidebat, & omnes creatorem suum agnoscere coeperunt, & adorare Deum viuum, & quem ipse misit, Iesum Christum. * Speciosam, id est, ciuitatem Babylonem, quæ ædificat amor sui vsque ad contemptum Dei, & semper bella gerit cum Ierusalem, cuius typus est Ninue, posuit in solitudine, quia exaltatus à terra omnia trahere coepit ad se ipsum, & in mundo relictus sunt greges, qui quasi rationis expertes cæcos suos duces sequebantur, de quibus ait Apostolus: Scitis autem quoniam cum gentes essetis, ad simulacra muta, prout ducebamini, euntes. Denique omnes, inquit, bestia gentium, homines feri, insipientes, bestiarum more viucentes. Et Onocrotalus, id est, voraces, quorum Deus venter est, & ericius, id est, spinosi homines, pleni peccatis, & quidquid contingerint vulnerantes, Auicula cantantes, homines videlicet leues, libertatis, & voluptatis studiosi. Corus, nigra auis, & libertate abusa, cum ex arca emissa est à Noe, cuius vox est, Cras, nec vnquam sonat Hodie. Quare rectè in eo intelligitur homines nigri peccatis, otio, & donis Dei abutentes, qui semper conuersionem pollicentur Cras, nec vnquam dicunt, Hodie. * Postquam ita at-

tenuatum est robur Diaboli, & Babylonis, serui Christi triumphantes, & irridetes, de ea dicunt: Hæccine est ciuitas illa gloriosa? Babylon illa æmula Ierusalè, quæ in sua potentia, & in sapientia, & eloquentia sua gloriabatur, & se omnium amore dignissimam putabat? En versa est in cubile bestiarum, solè enim bestia in ea relictæ sunt. Omnes cam irridebunt, sibilabunt, & mouebunt caput. Quod factum est initio nascentis Ecclesiæ, hodie etiam quodammodo per Dei gratiam fit, multos ad se è Babylone, id est, è peccatorum confusione vocantis ad instituta sanctorum religionum, ad castitatè, ad voluntariam paupertatem, ad austeritatem poenitentiae, ad studium orationis, & assiduam sacramentorum perceptionis, denique ad vitam ciuibus sanctæ Ierusalem dignam. Qui verò relinquuntur, sunt greges, & bestia gentium, & reliqua, quæ iam exposuimus.

C A P. III.

VAE PROUOCATRIX & redempta ciuitas, columba. Non audiuit vocem, & non suscepit disciplinam: in Domino non est confisa, ad Deum suum non appropinquauit. Principes eius in medio eius quasi leones rugientes: iudices eius lupi vespere, non relinquebant in mane. Propheta eius vesani, viri infideles: sacerdotes eius polluerunt sanctum, iniuste egerunt contra legem. Dominus iustus in medio eius non faciet iniquitatem: mane, mane iudicium suum dabit in luce, & non abscondetur: nesciuit autem iniquus confusionem. Disperdidi gentes, & dissipati sunt anguli earum: desertas feci vias eorum, dum non est qui transeat: desolata sunt ciuitates eorum, non remanente viro, neque villo habitatore.

Ezech. 22.
Mich. 3.

tore. Dixi, Attamen timebis me, suscipies disciplinam: & non peribit habitaculum eius, propter omnia in quibus visitavi eam: veruntamen diluculo surgentes corruerunt omnes cogitationes suas. Quapropter expecta me dicit Dominus in die resurrectionis meae in futurum: quia iudicium meum, ut congregem gentes, & colligam regna: & effundam super eos indignationem meam, omnem iram furoris mei: in igne enim Zeli mei deuoerabitur omnis terra. Quia tunc reddam populis labium electum, ut inuocent omnes in nomine Domini, et seruiant ei humero uno. Ultra flumina Aethiopia: inde supplex mei filij disperforum meorum deferent munus mihi. In die illa non confunderis super cunctis adinventionibus tuis, quibus prauaricata es in me: quia tunc auferam de medio tui magniloquos superbia tua, & non adicies exaltari amplius in monte sancto meo. Et derelinquam in medio tui populum pauperem et egenum: & sperabunt in nomine Domini. Reliquia Israel non facient iniquitatem, nec loquentur mendacium, & non inuenietur in ore eorum lingua dolosa: quoniam ipsi pascentur, & accubabunt, & non erit qui exerceat. Lauda filia Sion, Iubila Israel: latere, & exulta in omni corde filia Hierusalem: Abstulit Dominus iudicium tuum, auertit inimicos tuos: rex Israel Dominus in medio tui, non timebis malum ultra. In die illa dicitur Hie-

Supra. i.

rusalem, Nolite timere: Sion non dissoluantur manus tuae. Dominus Deus tuus in medio tui fortis, ipse saluabit: gaudebit super te in letitia, silebit in dilectione tua, & exultabit super te in laude. Nugas qua a lege recesserant, congregabo, quia ex te erant: ut non ultra habeas super eis opprobrium. Ecce, ego interficiam omnes, qui affixerunt te in tempore illo: et saluabo claudicantem, & eam, quae electa fuerat, congregabo: & ponam eos in laudem & in nomen, in omni terra confusionis eorum. In tempore illo, quo adducam vos, & in tempore, quo congregabo vos: dabo enim vos in nomen, & in laudem omnibus populis terra, cum conuertero captiuitatem uestram coram oculis uestris, dicit Dominus.

HISTORIA.

Ue prouocatrix, & redempta ciuitas, columba. Ab optimo Senario Hieronymus nihil minus agens incepit: Ue prouocatrix, & redempta ciuitas. Iterum conuertit sermonem ad Ierusalem, quam reprehendit, quod semper ingrata erga Deum extiterit, & omnes in ea hominum conditiones multis peccatis contaminentur. Vae tibi ciuitas, quae nunquam tuis sceleribus desistit. Dei iram prouocare, & quidem cum redempta sis, id est, cum fueris magnis periculis ab eo liberata, quae prouocas, id enim te maxime a peccato auertere debuisset, vel amore, & grati animi recordatione, vel certe timore, ne te iratus postea in periculis deserat. Hoc autem dicit, quoniam & alias liberata est Ierusalem, & maxime cum oppugnabatur a Senacherib. 4. Reg. 18. & 19. Eadem merito post haec columba appellat, id est, stultam, & non habentem cor, ac facile se capi sinentem. Quod ex verbis Hoseae. 7. intelligitur. Factus est Ephraim

quasi

quasi columba seducta non habens cor, de quo suo loco satis diximus. * Pro eo quod nos habemus: Redempta, & Columba, alij vertunt: Inquinata, & Opprimens, recteque ita etiam verti potest, nam *למא* utrumque significat Redimere, & inquinare. Et *למא* si nomen sit, columbam significat, si autem participium sit uerbi *למא* idem est, quod Opprimens, quomodo etiam quidam interpretantur illud Iere. 25. A facie gladij columbae, ut transferatur: A facie gladij opprimentis. Sed Lxx ita utrumque uerterunt, ut est in nostra translatione, quae maiorem profecto vim habet, & significantiore est. Maior est in primo uocabulo difficultas, quoniam ubi habemus, Prouocatrix, in Hebraeo est *למא* pro quo recentiores Hebraei interpretantur, Foedata, quibus minime assentior, neque enim uerbu huiusmodi proferre possunt, quod significet foedare, sed alludunt nescio quod, & somniant. Hieronymus a uerbo *למא* deduxisse uidetur significante amarum esse, vel amarum facere, quod eius uerba indicant: Vae prouocatrix ciuitas, quod significantius Hebraice dicitur *למא*, id est, *למא* uisus, quod possumus dicere: Deum amarum faciens, id est, tuo uicio dulcem Dominum atque clementem uertens in amaritudinem, ut qui misereri uult, punire cogatur. * Fuit quidem hoc uerbum nouis Hebraeis ignotum, quos & alia multa latuerunt, sed notum Hieronymo fuit, qui multo plura uidit. Arbitror & illud, *למא* uisus, desumptum esse ex aliquo uetusto interprete, quos solet Hieronymus semper imitari. Denique Hieronymi sententia ueterum Hebraeorum, doctiorumque sententia est, quos ipse sequitur, ut in proemio commemorat. in Haggaeum, si Dominus dederit, ostendemus. Non ausuit uocem. Noluit audire uocem Domini per prophetas suos clamantis, & correpta, atque punita noluit recipere disciplinam, & respicere. In Domina non est confisa. Prementibus malis, & uigentibus periculis non est confisa bonitati Dei, neque per poenitentiam, & orationem ad Deum appropinquauit, ut liberareretur, sed aliunde auxilia quaesuit, ut Hof. 7. Aegyptum inuocabant, ad Assyrios abierunt. Lege Isai. c. 31. Principes eius in medio eius quasi leones rugientes. Principes, & magnates eius semper praedam quaerunt, & sanguinem subiectorum

effundunt. Leonum est rugire capta praeda. Ham. 3. Numquid rugiet leo in saltu, nisi habuerit praedam. Iudices eius lupi uespere. Qui iustitiam tueri, & rapinas, ac furta tollere debuerant, ij omnium rapacissimi sunt, ut lupi uespertini, qui fame stimulantur celerius rapiunt, & deuorant. De quibus diximus Hab. 1. 18. & sequentibus. Non relinquebat immane. Lupi uespertini cum fame uehementius uigentur, omnia deuorant, nihil in diem proximum reseruantes, ita iudices rapacissimi quidquid praesenti tempore rapere poterant, nequaquam differerebant in diem sequentem. Pro relinquebat, est in Heb. *למא* a *למא* quod est os: quasi dicat: Non frugerunt ossa mane, ne ossa quidem relinquebat in tempus matutinum, sed statim omnia deuorabant. Propheeta eius uesani. Pro uesani, est, *למא* quod noui Hebraei interpretantur, Tenues, & leues, siue contemptibiles, ignorantes uel delictum uim uocabuli, quam poterant ex uetustioribus interpretibus discere. Aquila enim interpretatur *למא* id est, fanatico furore correpti. Lxx *למא* id est, spiritum ferentes, quod malo spiritu afflari uaticinarentur. Hieronymus interpretatur, Insanientes, siue stupentes, & in translatione, uesani, quod correpti illo spiritu more insanientium uaticinarentur, qualis Sybilla describitur a Virgilio spiritu Apollinis afflata. Cuiusmodi sancti Ante fores subito non uultus non color uisus Non compta mansere coma, sed peccus anhelum. Et rabie fera corda tument maiorque uideri Nec mortale sonans, afflata est numine quando Iam propiore Dei Docet igitur prophetas eorum non ueros prophetas esse, sed spiritu malo afflari. Viri infideles. Mendaces, ut uertit Chaldaeus, siue uiri prauaricationum, ut est in Heb. dicebant enim se a Deo mitti, & peccatoribus blandiebantur incolumitatem pollicentes. Lege Iere. cap. 23. Sacerdotes eius polluerunt sanctum. Chaldaei: sacerdotes eius contaminant sanctitatem. (i. templum) inique agentes in lege. Sancti ergo polluit. i. templum, quoniam in eo contra legem faciunt, & iniusta luca quaerunt, ut Dominus reprehendit Matt. 15. & 23. Dominus iustus in medio eius non faciet iniquitatem. Dominus qui est in medio Ierusalem.

4

5

6. Enc.

lem, & videt omnia, & iustus est, non facit iniquitatem, id est, non fauebit iniquitati, non relinquet sine vindicta pertinaces peccatores, sed reddet ciuitati pessimam, quae meretur.

6 *Mane, mane iudicium suum dabit in lucem.* Explicat quod obscurius dixerat: Cito admodum (id enim significat Mane, mane, vt paulo post dicemus nu. 8.) Sumet de illa supplicium manifestissimum, quod neminem latere possit; id enim est dare in lucem, id est, omnibus manifestissime videndum proponere. Ita dictum est Hof. 6. Et iudicia tua quasi lux egredientur. Iudicium autem vocat ultionem, & supplicium.

Nesciui autem iniquus confusionem. Et post tot peccata iniquus populus meus non erubuit, nec poenitentiam agere voluit; nam si confusione aliqua, & pudore affectus esset, haberem saltem occasionem ignoscendi. Vel Iniquus, id est, iniqui, qui erant in Ierusalem, nescierunt quid confusio sit, nunquam confusi sunt. Chaldaeus: Neque norunt improbi confusionem. De hoc etiam eodem tempore questus est Dominus apud Ierem. ca. 3. Frons mulieris meretricis facta est tibi, noluit erubescere.

Disperidi gentes. Gentes multas perdidit, & dissipauit angulos earum, id est, turres, & munitiones, vel regna, vt diximus cap. i. nu. 66. & ita loca earum vastauit, vt nullus relinqueretur habitator, vt tu his exemplis respisceres, & timeres tibi eadem. Merito autem haec dicit, nam circa huius prophetae tempora Phraortes, & Cyaxares reges Medorum Persas, & multas nationes vastauerunt, lege Herodotum lib. i.

7 *Dixi: Attamen, timebis me, suscipies disciplinam.* Cum haec fecissem, dicebam tibi intus in corde tuo, & foris per prophetas: Timeo te, ne eadem & tu patiaris, suscipe disciplinam, suscipe correptionem meam, & admonitionem. Iere. 2. Frustra percussit filios vestros, disciplinam non receperunt. Pro, Attamen, in Hebraeo est וְאֵין, quae particula more Hebraeorum poni solet initio sententiae, magis adeo ornatus causa, quam significationis. Noster interpret solet vertere, Attamen, verum tamen, Lxx πλὴν, quae expletiuua particula est, vt Psalm. 38. Verum tamen vniuersa vanitas omnis homo viuens. Verum tamen in imagine pertranstis homo, sed & frustra conturbatur.

Et non peribit habitaculum eius. Pro Habitacu

lum tuum, vt adnotamus. ca. nu. 46 & 47. *Propter omnia in quibus visitaueram.* Non scietur, neque euertetur Ierusalem propter peccata, quorum causa haec tenus eam peritui hoc est, contentus ero poenis, quas haec tenus de te, o Ierusalem sumpsit, si in posterum me timeas, & colas, abstineto a supplicijs, non vastaberis a Chaldaeis. In Hebraeo non est Propter, sed solent saepe subaudiri huiusmodi praepositiones, & eodem modo acceperunt Lxx, vertentes: Omnia quaecunque vindicaui super eam.

Verumtamen diluculo surgentes. Hieronymus: At e contrario habitatores Ierusalem me eos ad poenitentiam prouocante quasi de industria, & ex contentione diluculo surrexerunt, vt festinatione, qua ad me redire debuerant, complerent omnes cogitationes suas, & factis demonstrarent, quod mente conceperant, &c. Mane facere aliquid, aut mane consurgere ad faciendum, est summa cura, & diligentia facere, & maturare, vt sine vlla mora primo quoque tempore fiat, quia nihil in die prius fit, quam quod fit mane. Iere. 7. Et locutus sum ad vos mane consurgens, & loquens, & non audistis, Isa. 33. Esto brachium nostrum in mane, id est, cito libera nos. Psalm. 109. In matutino interficiebam omnes peccatores terrae. Hinc paulo ante dictum est: Mane, mane iudicium suum dabit in lucem. Corruptio cogitationes suas, est praua cogitare, id est, statuere facere aliquid contra legem Dei, cogitationes enim vocat actus internos voluntatis.

TROPOLOGIA

9 Ecclesia partim sanctis, partim peccatoribus constat, sicut ipsa ait: Nigra sum, sed formosa, maiorque peccatorum numerus est, quam sanctorum. Eam ergo partem, quae peccatorum est, id est, hominum Dei gratia carentium, nunc leget Prophetas. *Va prouocatrix, & redempta ciuitas.* Mali enim Christiani maxime Deum prouocant, quod nomen Christi habentes moribus ab eo disident, & crucem in fronte portantem inimici sunt crucis, & confitentem se nosse Deum, factis negant, quem confitentur. Prouocant quidem eum & infideles, sed multo magis Christiani: ideo ait: Quoniam si inimicus meus male dixisset mihi, sustinuissem iramque, & si is, qui oderat me

rat me

rat me super me magna locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab eo. Tu vero homo vniuersis, dux meus, & notus meus, &c. Quantum autem illis succenscat, ostendit quod in eodem Psalmo sequitur. Veniat mors super illos, & descendant in infernum viuentes; quoniam nequitiae in habitaculis eorum in medio eorum. Redempta autem magis proprie dicitur, quam ipsa Ierusalem, siquidem non corruptibilibus auro, vel argento redempta est de vana sua conuersatione, sed pretio sanguine quasi agni immaculati. CHRISTI, & incontaminati. Columba autem quam eleganter appellatur, quae cum arma praesto habeat, quibus omnes Diaboli incursionem contemnere possit, ita se a Diabolo capi sinit, vt columba imbellis. Nescit irasci sibi, & vitij suis, & eorum hortatori Diabolo, sed iterum ad ea redit, ac si nihil accepisset incommodi. Sed iam de his diximus Hof. 7. num. 24. & 38. Non audiuit vocem, quia & si milles in Ecclesia audiuit Euangelium, non adhibuit aures illas, de quibus seruatur ait: Qui habet aures audiendi, audiat. Hieronymus: Frustra enim quis vocem Domini Dei sui audire se dicit, & confidere in Domino, quando operibus fidem destruit, & magis Mammonae iungitur, quam Domino Deo suo, & duplici corde accedit ad eum, & duobus Dominis, saeculo, & Deo militare posse se credit. In Domino non est confisa, de hoc dixi Hof. 7. num. 39. Principes eius in medio eius, quasi leones rugientes. Hieronymus: Non ambigimus de rugitu leonum, & discursu, quando videmus principes eius ita in subiectos populos detonare, & voce tyrannica, rabidisque conuicijs plebem conterere, vt non pastorem in grege, sed leonem inter ouiculas putes fremdere, &c. *Referamus hoc quod ait Hieronymus ad saeculares principes, quorum multi fratres se esse subiectorum oblitii, ita crudeliter, & tyrannice cum illis agunt, vt non Christianos homines, sed ne homines quidem, verum rugientes leones dicas. Horum est illa impia vox: Oderint dum metuant. Hi non Christiani reges sunt, sed reges gentium, quae non norunt Deum, sicut ait Dominus: Scitis quia principes gentium dominantur eorum, & qui maiores sunt, potestatem exercent in eos. Non ita erit inter vos, sed quicunque voluerit inter vos maior fieri, sit vester

minister: & qui voluerit inter vos primus esse, erit vester seruus, sicut filius hominis, non venit ministrari, sed ministrare, & dare animam suam in redemptionem pro multis. At si ad Ecclesiasticos principes referamus, quid tristius, aut terrius quam pastores agnorum, & ouium in rugientes verti leones? Non est horum principum leones esse, sed vigilare, vel pro vnius ouicula salute pugnare cum leonibus. Pascebat seruus tuus (inquit David) patris sui gregem, & veniebat leo, vel ursus, & tollebat arietem de medio gregis, & persequeretur eos, & percutiebam, eruebamque de ore eorum, & illi consurgebant aduersum me, & apprehendebam mentum eorum, & suffocabam, interficiebamque eos. *Pugnare paru est, discerpi etiam oportet si necesse sit, quando quidem princeps pastorum ait: Bonus pastor animam suam ponit pro ouibus suis. Difficile hoc videbitur, at si cogiter se non alienum gregem, sed patris sui pasceret, & primogeniti fratris pretioso sanguine redemptum, nihil erit periculi quod recusent. Iudices & si doctores quoque significare possint, nunc quidem ita, vt sonat, accipiamus, quibus Moses inquit: Audire illos, & quod iustum est iudicate, siue ciuis sit ille, siue peregrinus. Nulla erit distantia personarum, ita paruum audietis vt magnum, neque accipietis cuiusquam personam, quia Dei iudicium est. Quod si lupi esse pergunt, meminerint omnium supremum iudicem leonem esse, qui vbi rugierit in iudicio quis non timebit. Propheta sunt concionatores, & magistris, qui vbi a traditione patrum, & a recta matris Ecclesiae institutione aberrare coeperint, nec quod Deus vult, sed quod populo placet, doceant, vesani sunt, & viri infideles. *Sacerdotes eius pollunt sanctum, cum pollutis manibus offerunt, & capiunt corpus, & sanguinem Domini nostri IESV CHRISTI, & sacrosancta mysteria supremis etiam angelorum choris tremenda impuris manibus, & sacrilego ore contrectant.* *Iniuste egerunt contra legem, quae puritatem praecipit in sacrificij purissimi ministro.* Sed & in lege dictum est: Sancti erunt Deo suo, & non polluent nomen eius: incensum enim Domini, & panes Dei sui offerunt, & ideo sancti erunt. Sanctum quoque pollunt, & contra legem iniuste agunt cum sacra confessionis secessu, & solitudine ad turpitudinem abutun

1. Reg. 2.

tur, & eas, quæ ut abluerentur uenerunt, magis coinquinant, & contaminant. Horum typū portabat impij filij Heli, qui dormiebant cum mulieribus, quæ obseruabant ad ostium tabernaculi. De quibus paulo ante dictum est: Porro filij Heli, filij Beliha, nescientes Dominum, neque officium sacerdotum ad populum. Et mox: Erat ergo peccatum puerorum grande nimis coram Domino, quia detrahebāt homines sacrificio Domini: quod quāto melius in sacerdotes huiusmodi conueniat, nemo non uidet. Qualis illorum exitus fuerit, ibidē legimus: In die vno morientur ambo, & suscitabo mihi sacerdotē fidelem, qui iuxta eorū meū, & animam meam faciet. Noui quemdam aliquando hoc tetro morbo laborantem, qui cum à concionatore occultē in publica concione admonitus, celerem etiā mortem comminantem, nihilo magis resipisceret, intra paucissimos dies ē vita migravit, morte misera ereptus; quam etiam dicerē, nisi uererer ne nonnulli, qui hęc fortasse legent, hominē ex narratione cognoscerent.

14

*Cum hęc, & similia fiant, Dominus iustus in medio eius non faciet iniquitatem, sed in impios animaduertet, ne si dissimulauerit, similem sibi Deum putent, sicut scriptum est: Existimasti iniquē quod ero tui similis. Arguam te, & statuaam cōtra faciem tuam. Dabit ergo Dominus iudicium suū in lucem, quia iniquus nesciuit confusionem. Nam, & si grauius peccasset, omnes iniquitates facile veræ, atque humilis confessionis confusione deleteret. Quod autem sequitur: *Disperdidi gentes, & dissipati sunt anguli earum, &c.* nescio, utrum cum gratiarum actione, an cum tremore potius excipiendum sit. Nam disperdi gentes, ut nos corrigamur, beneficij magni est, sed qui peccata nostra nouimus, timere etiam debemus, ne fortē ex illis gentibus simus, quas in aliorum utilitatem disperdit, & dissipat Deus. Etenim & si Christiani gētes uocemus nationes, quæ ignorant Deum, tamen qui inter Christianos more gentium viuunt, nec Dei, mandatorum ue eius vnquam recordantur, sed ita vitam suam instituunt, ac si animi cum corporibus perirent, rectē etiam gentes uocantur. Has disperdit Deus, sicut ait Dauid:

Psal. 10.

35

Peribitis gentes de terra illius. Parauerant sibi voluptates, & diuitias, & multa ad fruendum cogitauerant, sed morte subito intercipiuntur, & fit quod est apud eundē:

Dominus dissipat consilia gentium, reprobabat autem cogitationes populorum, & reprobabat consilia principum. Anguli harum gentium sunt possessiones, potētia, dominatus, eruditionis, aut fortitudinis, aut generis claritas, & gloria. Sed omnia morte dissipantur, & Deo inerepantē deficient. Inerepasti, inquit, gentes, & perijste impij, nomen eorū delecti in æternum, & in seculum seculi. Nec missus elegans est quod additur: *Et deserta feci uias eorum; & quid non est, quid transeat.* Quæ sunt uie illorum, nisi facta, quæ, quia uoluptatis plena uidebantur, frequenter iterabatur, ut eomessatiohes, ludii, ioci illiberales, detractiones, & quidquid exigunt concupiscentia carnis, & concupiscentia oculorum, & superbia uite? De quibus in Ieremia legimus: *Quam uilis facta es nimis iterans uias tuas.* Tunc autē deserta fiunt, cum illi, qui in eis ambulabant, sæpe immatura, semper inopinata morte rapiuntur, & uia non Sion, sed Babylonis, ligent, eo quod non sint, qui ueniant per eas. Ciuitates desolantur non remanent a uiro, quando ex his non uisus, aut alter, sed multi simul, & quasi totæ ciuitates pereunt. * Vel potius ciuitates eorū dicuntur omnia bona illa, in quibus ipsi requiescunt, & spes suas quasi in munitioibus reponunt, & in quibus nihil sibi defore arbitrantur. Quæ ubi igne zeli Dei absumuntur (sicut paulo post legimus: In igne enim zeli mei deuorabitur omnis terra) dicitur illud: Terra uestra deserta, ciuitates uestrę succensę igni. Et quoniam sancti nõ quærunt in hoc sæculo requiem, neque in eo spem collocant, sed futuram patriam quærunt, raro dicuntur ædificare urbes: dicunt enim: Non habemus hñc manentē ciuitatem, sed futurā inquirimus. Et apud eundē Paulum: Fide demoratus est in terra promissionis tanquā in aliena, in casulis habitando cum Isaac, & Iacob cohæredibus repromissionis eiusdem. Expectabat enim fundamenta habētem ciuitatem, cuius artifex, & conditor Deus. Primus Cain parricida, qui reprobatorum primus etiam est, urbem ædificauit, quam appellauit nomine filij sui Henoch, ut Hieronymus adnotauit in illud Hof. 11. Quomodo dabo te Ephraim: & in illud Ionæ 4. Et egressus est Ionas de ciuitate: * Primus, inquit, Cain fratricida, & homicida cruentum mundū germani sanguine dedicās ædificauit ciuitatē,

& uoca-

Gen. 11.

& uocabit eā ex nomine filij sui Henoch. Unde & Hosee propheta dicit: Deus ego, & non homo, in medio tui sanctus, & non ingrediar ciuitatem. Postea filij Adam, nõ filij Dei dixerunt. Venite, faciamus nobis ciuitatem, & turrim, cuius culmen pertingat ad cælum, & celebremus nomen nostrum antequam diuidamur in uniuersas terras. Ac ne longus sim, legamus scripturas, inueniemus sæpe impios ædificare urbes, pios uerbi, ut euertant, raro admodū ædificare. Hęc omnia facit Deus ut mali corrigantur, & ipsum timeant, & suscipiāt disciplinam, & non pereat habitaculum eorum. Habitaculū, aut locus perit, quādo res quæ in eo erat uel perit, uel certē non amplius in eo inuenitur, ut ostendimus Nah. 1. n. 18. Et quoniam Deus malos adiminet, & multa eorum causa facit ut in uiam salutis redeant, tandemque salui fiant, merito ait: * Et non peribit habitaculum eius. Sed cum illi secundum duritiem suam, & impoenitēs cor non redeunt, sed pergunt thesaurizare sibi iram, perit habitaculum eorū, quia nunquam Deum habent inhabitantem, sed fit quod scriptum est: Ecce relinquetur uobis domus uestra deserta. Et illud: Reliqui domum meam, dimisi hereditatē meā. Pollicetur se non sempiternum sumpturū esse supplicium, si pœnitentiam agant: sed illi adeo patientia, & misericordia Domini abutuntur, ut dicat: *Verumtamen diluculo surgentes corruerunt omnes cogitationes suas.* Reprobatorum est ut admoniti, uel beneficijs allecti, aut non redeant ad Deum, aut certe paulo post ad pristina peccata reuertantur, ut de illis qui ob incredulitatem perierunt in deserto. Commemoratis multis beneficijs: Et apposerunt adhuc peccare ei, in irā excitauerunt Excelsum in inaquoso. Et paulo post. Adhuc escē eorum erant in ore ipsorum, & ira Dei ascendit super eos, & occidit pingues eorū, & electos Israel impediuit. In omnibus his peccauerunt adhuc, & non crediderunt in mirabilibus eius. Dauid semel correptus à Nathan peccatum agnouit, & pœnitentia deleuit: Saul increpatus à Samuele multa peccata adiecit, & se ipsum denique manu sua interemit.

HISTORIA.

Quæ propter expectatē, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ. Vsq̄ ad finem capitis propheta de Domino seruatore rexitur,

19

ideo Hebræi tam noui, quam ueteres insigniter in eius expositione delirant. Veteres ex his, ut Hieronymus refert, affirmant, cū CHRISTS ueniret omnes gentes ab eo esse edomandas, & Hebræicē esse locuturas. Noui idem sentire uidentur, dicunt enim hunc diem esse Gog, & Magog, & populos qui ex illo prælio superstitēs fuerint, habituros labium electum, ut non inuocent labijs suis Deum alienum, sed nomen Domini. Ex nostris quidam hęc de extremo iudicio exponunt, Sed non uideo quomodo cum hoc sensu cohærere possint uerba sequentia: Quia tunc reddam populis labiū electum, &c. quæ apertē dicuntur de gratia nouæ legis, ut Hieronymus, & omnes exponunt. Propterea arbitror de ultimo excidio Ierusalem sub Vespasiano, & Tito esse intelligenda, atque ita optime cum his connectuntur præcedentia, & sequentia. Dixerat: Attamen timebis me, suscipies disciplinam, & non peribit habitaculum eius, propter omnia, in quibus uisitaui eam. Ac si dicat: * Ego quidē uel tot sceleribus prouocatus cuperem liberare te, o Ierusalem, ab imminente excidio à Chaldæis, atque ideo te admonui. Sed tu indulgentia, & patientia mea abusa corrupisti cogitationes tuas, & peccata semper peccatis addis. Et quia isto ingenio es, & ista mētis peruersitate me semper prouocas, tempus erit, quo te omnino destruam, & reijciam. Sine modo ueniat dies ille, quo à te ignominiose, & crudeliter occisus resurgam, tunc reijciam omnino te, & perdam, & gentes ad me uocabo antē despectas. Pro Indic resurrectionis meæ in Heb. est: In die surgere mei. Sed quoniam illi non habent uerba composita, eodem significant surgere, & resurgere, ut Psal. 1. Ideo non resurgent impij in iudicio. Idē iudicium est de omnibus ueteris testamenti locis, in quibus hoc uerbum Resurgere inuenitur. Quare recte Lxx interpretes uerterunt: In die resurrectionis meæ. Ex quo loco Eusebius lib. 2. de Demonstrat. Euang. demonstratione. 17. & Aug. 18. de ciuitate cap. 33. confirmāt resurrectionem CHRISTI, & uocationem gentium, quæ tūc facta est. * Vbi habemus, in futurū est 77, id est, In adhuc, In futurū, nam his duabus literis 77 tria significari possunt, Adhuc, testimonium, ut docuit Hieronymus, & præda, ut Gen. 49. Mane comedet prædam. Lxx, Mane comedet

20

21

adhuc. Propterea Hebrei, & eorum sectatores...

Quia iudicium meum, ut congregem gentes, & colligam regna...

22 Dicit ergo se gētes, & regna congregaturum, ut disperdat ea, & effusurum super ea indignationem suam...

In igne enim zeli mei deuorabitur omnis terra. Tunc vastata est à Romanis terra Ierusalem, & vniuersa Iudæa...

23 Quia tunc reddam populis labium electum. Quia ornatus causa ponitur, ut solet saepe...

initio sententię, ut diximus Hos. 2. nu. 4. Labiū electū dicit linguā, siue locutionē...

Et seruiant ei humero vno. Vno corde, & vna mente, metaphora sumpta ab ijs, qui simul humeros supponūt ad onus aliquod...

24 Ultra flumina AEthiopiae. Heb. De ultra flumina AEthiopiae, id est, ab illis vsque regionibus, quæ sunt trans flumina AEthiopiae...

tantum

tantum pro gente, sed ut filios Dei, qui erāt dispersi, congregaret in vnum. Filios Dei dispersos, vocat quotquot predestinati erāt in gentibus...

Duplex AEthiopia.

26

27

& vos AEthiopes interfecti gladio meo eritis, vbi & alios locos indicauimus. De hac sine dubio loquitur Isaias cum ait: Vae terra Cymbalo alarum, quæ est trans flumina AEthiopiae...

Isa. 18.

Papyrus.

Quid. 15. Metamor.

Martialis initio libri 13.

28

K 5 & quo-

& quoru auctor fuit, vt ait Iosephus. i. Anti-
quit. cap. 7. quæ regio pars est Arabie felicis
multum ab Aethiopia distans. Nam Sabæa
est in 66 gradu longitudinis, id est, distat à
Meridiano maxime Occidentali versus Ori-
entem 66 gradibus, vt auctor est Ptolomæus
libri. 6. Geographiæ cap. 7. Aethiopia vero
Orientalis est in gradu 177. Ptolomæo lib.
7. cap. 3. Accipimus autem has mensuras ab
initijs prouinciarum. * Heuila auctor fuit
Gerulorum, vt tradit ibidem Iosephus, &
Hieronymus in Traditionibus Heb. in Ge-
nefin: & sunt in parte remotioris Africae
cremo coherentes, vt ait Hieronymus. Nec
nos moueat quod Gene. 2. legimus de flu-
uio Phison (quem Græci Gangem appel-
lant, auctoribus Iosepho, & Hieronymo lo-
cis indicatis.) Ipse est, qui circuit omnem
terrâ Heuila; nam illa terra Heuila, quæ est
in India, non habet nomen ab hoc Heuila
filio Chus, sed ab altero Heuila filio Iectam
filij Heber patris Hebræorum, vt ibi Glossa,
Lyranusque testatur. Sabatha auctor fuit Sa-
bathenorum, qui Græcis Astabari dican-
tur, vt aiunt Iosephus, & Hieronymus. Pto-
lemæus autem libri. 4. cap. 7. in Aethiopia,
quæ est sub Aegypto, ponit vrbem Sabath,
vnde dicti videntur Sabatheni. Et cap. se-
quenti docet Meroen insulam (quæ eiusdem
Aethiopiæ pars est) effici ex coniunctione
fluuiorû Nili, & Astabore, à quo dicti sunt
Astabari, siue Astabari. Regma vero, & Sa-
barhaca (inquit Hieronymus) paulatim an-
tiqua vocabula perdidere, & quæ nunc pro
veteribus habeant, ignoratur. Vnde ergo
nobis probant illum Orientalem Indiæ tra-
ctum occupatum esse à filijs Chus: * Ex his
apparet errasse etiam Fredericum Lumniû,
qui libro. 2. de extremo Dei iudicio, cap. 4.
côntendit terram illam, quam Isaias esse do-
cet trans flumina Aethiopiæ, esse regionem
Indorum Orientalium, & Sinarum, quibus
nunc per nostræ Societatis homines prædi-
catur Euangelium. Alloquitur, inquit, Pro-
pheta & consolatur populum remotum,
qui propterea, sine expressione certi nomi-
nis trans flumina Aethiopiæ esse dicitur,
quod hinc procul abstractus, & multum pe-
regrinus sit, nostrisq; orbi incognitus. Itaq;
honorificè satis de nobis exponit, quod se-
quitur: Ite angeli veloces ad gentem con-
uulsam. Amicus sane Plato, sed magis ami-
ca veritas. Cû ergo ait Isaias: Vt terræ Cym-
balo alarum, quæ est trans flumina Aethio-

29

30

piæ, sine dubio Aegyptum notat, vt cum
Hieronymo, & Eusebio docent Haymo, S.
Thomas, & multi è recentioribus, & nos
satis confirmauimus. Cum vero inquit So-
phonias: Ultra flumina Aethiopiæ, inde
supplices mei, & c. Significat Aegyptios, &
remotissimas Africæ gentes ad Euangeliû
esse venturas, vt ætate Augustini, & ante fa-
ctum est.

In die illa non confundis. Iterum loqui-
tur Ierusalê, siue Synagoga, non super om-
nibus filiis suis, sed super illis, qui per præ-
dicationem Christi, & apostolorum con-
uersi sunt, de quibus & postea ait: Reli-
quiæ Israël non facient iniquitatem. Cum
hæc, inquit, sient, non confundis super
peccatis, quæ ante in me admiseras, nec
te puniam, & ignominia afficiam; vt so-
lebam, sed cuncta tibi per baptismum re-
mittam. Adiuentiones autem vocat con-
silia, & cogitationes, ita enim vertit paulò
ante in illis verbis: Diluculo surgentes cor-
ruperunt cogitationes suas. De quo dixi-
mus Hof. 9. numero. 30. Dicitur autem hoc
nomen etiã de rebus bonis, & serijs, vt Isa.
12. Notas facite in populis adiuentiones
eius, & Psal. 102. Notas fecit vias suas Moy-
si, filijs Israël voluntates suas, id est, adiuen-
tiones, siue cogitationes suas, vt vertit Hi-
eronymus. Idem est enim vocabulum in his
locis מַשְׁבָּחַי.

Quia tunc auferam de medio tui magniloquos
superbie tue. Id est, illos elatos, & superbos
magistros tuos, quibus tu superbiebas, nè-
pè Scribas & Phariseos, vt ait Hieronymus:
meliores tibi magistros dabo.

Et non adicies ex altari amplius in monte san-
cto meo. Iudæi intoleranter gloriabantur in
templo, quod ipsi soli templum veri Dei
haberent, & in ipsis habitaret Deus. Iere. 7.
Nolite confidere in verbis mendacij dicen-
tes: Templum Domini, templum Domini,
templum Domini est. Dicebant etiã in illo
tantum templo Deum esse adorandum.
Ioh. 4. Patres nostri in monte hoc adoraue-
runt, & vos dicitis, quia Ierosolymis est lo-
cus, vbi adorare oportet. Iam, inquit, non
gloriaberis in templo illo meo, nam vbiq;
habebis templa, & gloriaberis in vero Dei
cultu, & in adoratione in spiritu, & verita-
te. Possumus etiã intelligere montem san-
ctum Dei vocari Ecclesiam, vt Psal. 2. Ego
autem constitutus sum rex ab eo super Siõ
montem sanctum eius, vt sit sensus. Cum

fueris

fueris in Ecclesia mea ad Christum humi-
litate magistru conuersa humilitatem
amabis, nec vltra superbia tffereris. Quod
ego potissimum dici arbitror propter su-
perbiam Iudæorum, qui ceteros homines,
vt peccatores præ se contemnebant, & se
dignos putabant gratia noui testamenti, ad
quam gentes etiam vocari ægerime fere-
bant: de qua re scriptæ sunt ab Apostolo
Epistolæ ad Romanos, & ad Galatas. * Hæc
superbiam se eis adempturum pollicetur,
quod & factum est: nam conuersi ex circū-
cisione cognita veritate, & voluntate Dei
quo animo passi sunt admitti gentes in
eamdem secum gratiam Act. 11. His auditis
tauerunt, & glorificauerunt Deum dicen-
tes; Ergo & gentibus pœnitentiã dedit
Deus ad vitam.

Et derelinquam in medio tui populum paupe-
rem. Pro Scribis, & Phariseis, quos auferã,
dabo tibi apostolos, & eorum discipulos,
pauperes, id est malfectos, & humiles, quod
significat 22. Inde Isa. ultimo, vbi nos ha-
bemus: Ad quem autem respiciam, nisi ad
pauperulum, & c. Lxx verterunt: Nisi ad
humilem, pro quo in Hebræo est idem vo-
cabulum. Cum autem dicit: Et derelinquã,
& c. aperte docet se loqui de reliquijs illius
populi, id est, de ijs qui ceteris pereuntibus
seruari sunt, vt ait Augustinus lib. 18. de Ci-
uitate Dei, cap. 33. de quo diximus Hamos
9. numero. 38.

Et sperabunt in nomine Domini. Vt verè hu-
miles totam suam fiduciam in Deo loca-
bunt, non in virtute, aut eruditione sua, vt
Pharisei: atque ideò non sibi, sed Deo tri-
buent, quidquid fecerint. Est autem in no-
mine Domini, in virtute, ac potentia Do-
mini, vt diximus Mich. 5. nu. 49. Aut etiam
in Domino.

Reliquia Israel non facient iniquitatem. Ostē-
dit quã futura sit sanctitas apostolorum,
& discipulorum in Ecclesia, ac si dicat: Nō
erunt vt prior populus peccator, & hypo-
crita, sed summa cura vitabunt peccata, &
mendacia. Quæ verba non tollunt peccata
venialia, sed ostendunt summum studium
puritatis, & innocentie. Non enim quod-
cunque peccatû dicitur iniquitas, sed pec-
catû mortale, vt loqui solet Scriptura, neq;
iniquus dicitur, qui gratiam Dei habet, vt
I. Ioh. 3. Omnis, qui facit peccatum, & ini-
quitate facit, & peccatum est iniquitas.
Et subdit: Qui facit peccatum, ex Diabolo

Iniquitas,
Peccatum.

est. Ait etiam: Omnis, qui natus est ex Deo,
peccatum non facit; loquitur de peccato
mortali, quod maxime proprie dicitur pec-
catum. Quando autem loquitur de venia-
libus, quæ verè quidem, sed nō ita proprie,
peccata dicuntur, non negat inueniri in ijs,
qui ex Deo nati sunt, vt cap. 1. Si dixerimus,
quoniam peccatum nō habemus, ipsi nos
seducimus. De qua re eleganter agit Mel-
chior Canus Episcopus Canariensis, vir eru-
ditissimus, lib. 4. de Locis Theologicis, cap.
ultimo ad octauum. Eodem modo accipit
mendacium, cum ait: Nec loquentur menda-
cium, & non inuenietur in ore eorum lingua dolo-
sa, videlicet pro graui, & noxiõ mendacio.
Vtrumque explicatur, & confirmatur ex
Psalm. 5. Odisti omnes, qui operantur ini-
quitatem, perdes omnes, qui loquuntur
mendacium. Ita dictum est Matth. 7. * Tūc
confitebor illis, quia nunquam noui vos.
Discedite à me, qui operamini iniquitatẽ,
& Sap. 1. Os autem, quod mentitur, occidit
animam. Nec tamen hæc de omnibus, eo
tempore conuersis, ex Iudaismo intelligen-
dum, sed de apostolis, & magistris, & perso-
narijs. Quamuis & hoc etiã modo ex-
poni potest: Qui conuertentur, firmissimè
Christo adhærebunt, non eũ deserent, non
negabunt, neque mēdacia & blasphemias
in ipsum dicent, sicut prius fecerunt Scri-
bæ, & Pharisei.

Quoniam ipsi pascuntur, & accubabunt. Di-
ctio Quoniam potest ita accipi, vt causam
nullam indicet, sed ornatus causa ponatur;
vt nume. 23. diximus. Quod si causam indi-
cet, ita cum præcedentibus connectetur.
Tanta sanctitate præditi erunt, quia oues
Dei erunt, & regi se, & gubernari sinent à
Domino, vt oues, & semper ei obtempe-
rabunt. Pascuntur verbo Dei, & accubabunt
in Ecclesia, in loco videlicet tutissimo: nō
erit, qui exterreat, non timebunt sibi à lu-
pis, sperabunt in Domino, & nullo timore
turbabuntur, nullis minis, nullis tormentis
dimoueri poterunt à Christo. Rom. 8. Quis
nos separabit à charitate Christi? tribula-
tio, an angustia? & c.

Lauda filia Sion. Putabit quispiam verba
modo fieri de conuersis è Iudaismo, quod
paulò post dicit: Nugas, quæ à lege recesser-
rant, congregabo, quoniam ex te erant: &
quod eisdem verbis alloquatur vrbem Ie-
rusalem Zacha. 9. Exulta satis filia Sion, iu-
bila filia Ierusalem, ecce rex tuus veniet
tibi.

ostendit

35

36

tibi, &c. Sed omnino hæc verba dicuntur Ecclesiæ primæ congregatæ ex Iudæis, & ex gentibus, cuius figura fuit vrbs Ierusalē, quam eandē vocat Sion, vt Psal. 147. Lau-da Ierusalem Dominum, lauda Deum tuū Sion. Quod dico, ex verbis Prophetæ pau-lō post plenius intelligerur: Ecce, ego in-terficiam omnes, qui affixerunt te in tēp-orē illo, & saluabo claudicantem, &c. Est ergo sensus: Præ lætitiā, & gaudio in laudes Dei prorampe ò Ecclesiā, & ter eandē rem dicit ad confirmationem, & ampli-ficationem lætitiæ. Cum dicit, Lau-da. In He-bræo est לָרַג, quod proprie significat nūc, & vociferare præ lætitiā. Lxx, Gaude filia Siō:

Iubilatio.

Iubila Israel. Iubilatio ex lætitiā ineffabili oritur, quæ nec taceri potest, nec verbis vli-s explicari, vt docent Hieronymus, & Au-gustinus in illud Psal. 26: Circuui, & immo-lauī in tabernaculo eius hostiam vociferatiōnis. Heb. חֲרֻצֵי, vbi Hieronymus ver-tit: Hostias iubili. Hic autem est. חֲרֻצֵי, vnde nomen illud deducitur. Lxx: Prædica Ie-rusalem, siue vociferare, videlicet præ læ-titiā.

37

Abstulit Dominus iudicium tuum. Id est, sup-plicium tuum, siue peccata tua, quibus iudi-cium, id est, damnationem merueras, pōni-tur enim effectus pro causa. Lxx, Abstulit Dominus peccata tua.

Auertit inimicos tuos. Demones, qui te af-fligebant, auertat te, & adimet illis imper-ium, quod in te habebant. Pro Auertit est חָרַף, id est, euertit, expurgauit velut scopis, vt non sint ibi amplius. Idem verbum est Isā. 40. vbi habemus: Parate viam Domini, id est, auferre lapides, purgate viam, & ver-rite, & Gene. 24. vbi nos habemus: Præpa-ravit domum, & locum camelis. Chalda: Extirpauit inimicos tuos. Lxx: Redemit te de manibus inimicorum tuorum.

Rex Israel Dominus in medio tui. Semper intra te erit Christus protegēs te. Matth. vl-timo: Ecce, ego vobiscū sum omnibus die-bus vsq; ad consummationē sæculi. In me-dio tui, esse intra te, ostēdimus Hab. 3. nu. 6.

Non timebis malum vltra. Non terreberis, facile omnia pericula cōtemnes freta Dei auxilio.

38

In die illa dicitur Ierusalem. Incipiēt statim tyranni insurgere in credentes, sed nō pro-pterea filij tui deficient. Erunt apostoli, & prædicatores, qui dicent Ecclesiæ: Non dis-soluantur manus tuæ, id est: Ne deficias in

persecutionibus, ne turberis timorē, Do-minus est in medio tui, qui te non deseret, sed semper proteget, ipse te liberabit à per-secutoribus tuis.

Gaudebit super te in lætitiā. Gaudebit, cum te viderit in laboribus, & persecutionibus inuictō animō perdurare.

Silebit in dilectione tuā. Id est, Silebit ad pec-cata, quæ commisit, eo quod te fauore, & dilectione sua prosequatur. Ita Hierony-mus, & Hebræi, & Vatablus. Chaldaus: Subiicet scētus tuum cū misericordiā sua. Lxx: Innouabit te in caritate sua. Ex quib; apparet omnes hos auctores legere: In dile-ctione sua, sicut est in Hebræo, & ita sine du-bio legendum est, quamuis ad sensum parti-refert, nam etiam si legatur, In dilectione tua, rectē exponitur, eo quod diligit te, sed apertius tamen est: In dilectione sua. Potest etiam exponi: Quiescet in dilectio-ne sua, firmus, & immobilis erit in illā, sem-per te diliget. Tertio etiam ita: Cum fueris in laboribus, silebit sape, & te pati sinet dis-simulans se audire, eo quod diligit te, & co-ronam tibi quarat.

Exultabit super te in laude. Exultabit su-per te rex tuus Christus, & patrem surī lau-dabit, cum viderit patientiam tuam in per-secutionibus inuictā, & præclara carita-tis, ceterarumque exempla virtutum.

Nugas, qui à lege recesserant, congregabo. In Hebræo est נִגְזָרִים, in cuius interpretatione omnes à translatione nostra recedunt, ver-tendumque putant, Afflictos. Ita R. Dauid, quem sequuntur recentiores. Sanctes qui-dem Pagninus ignorare se dicit, cur Hiero-nymus trāstulerit, Nugas. Alij diuinare vol-unt, & nomē ipsum Hebraicum relictum ab eo esse tradunt, quod plus eo compre-henderetur, quam vno simplici vocabulo Latino comprehendere possit, significare ve-ro afflictos, miseros, & remotos. Sed desi-nerit diuinare, si legere ipsum sui interpre-tati Hieronymum velint. Id, inquit, quod diximus, Nugas, sciamus in Hebræo ipsum Latinum esse sermonem נִגְזָרִים, nugæ, & pro-pterea à nobis ita, vt in Hebræo erat, pos-itum, vt nōsse possimus linguam Hebraicā omnium linguarū esse matricem, &c. Hoc etiam de eadem lingua scribit in illud Isā. 7. Ecce virgo cōcipiet. Non eget interpre-te Hieronymus, perspicue docet nugas idē Hebraicō, ac Latino significare sermone. Sed habet tamen hæc eius translatio, & in-

terpre-

40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

terpretatio miram difficultatem: nam neq; ipse ostendit, neque videtur ostendi posse idem significare hæc duo vacabula, sed ne-que vllus aut veterum, aut recentiorū in-terpretum, ita transtulit. Accedit quod vbi ipse vertit: * Qui à lege recesserant, in He-bræo est נִגְזָרִים, id est, à tempore, aut à sol-lemnitate. Lxx diem sollemnem verterunt, & vtroque modo crebro Hieronymus ipse soler vertere. Ad hoc dicimus נִגְזָרִים signifi-care etiam testimonij, à verbo, נָגַד, quod significat testari, ita vertit semper Hierony-mus in libris legis, cum nominatur taber-naculum testimonij. Lex autem testimo-nium dicitur, quia in ea, quid fieri vellet Do-minus testatus est, vt Psal. 18. Lex Domi-ni immaculata conuertēs animas: testimo-nium Domini fidele, sapientiam præstans paruulis. Isā. 8. Ad legem magis, & ad testi-monium. Illud de nugis est difficilium, sed ex vera vocabuli in vtraque lingua signifi-catione veram, & germanam esse transla-tionem nostram, Hieronymique senten-tiam intelligemus. Nugas Latini vocant rem nullius momenti, aut pretij, & sermo-nes vanos, atque mendaces. Inde etiam ho-mines ipsos leues, & nugatores, nugas dici-mus, vt Cicero libr. 1. ad Quintum fratrem: Nugas maximas omni meā comitate sum complexus, id est, homines leuissimos, ho-mines nihili. Et lib. 6. ad Atticū: Nugas me-ras amicos habet, id est, meros nugatores, & nullius momenti homines. Apud He-bræos autem verbum נִגְזָרִים significat remo-tum esse, aut separatum. 2. Reg. 20. Amoto ergo illo de via transibat omnis vir, & simi-liter verterunt Lxx. * Significat etiam ab-iectum, & contemptum esse. Isā. 51. Et ponā illum in manu eorum, qui te humiliauerūt; ita etiam Lxx, id est, qui te abiectē tracta-uerunt, aut abiectam esse fecerunt. Thren. 3. Quia si abiecit, & miserabitur. Hinc Pro-pheta נִגְזָרִים נִגְזָרִים vocat nugaces, & men-daces in legem, id est, eos, qui à lege recesserunt, quam se seruaturus promiserāt: quo-modo dicitur Psal. 17. Filij alieni mentiti sunt mihi. Eisdem etiam vocat nugas, viles, & abijciendos, quasi nullius pretij. Est ergo sensus: Homines mendaces, & leues, & nullius momenti, qui à lege mea recesserunt Christum meum reijciendo, & cruci-figendo, congregabo, quia pars erant tui, quam ego semper amavi, vt deinceps non sint tibi dedecori, neq; de filijs perditis op-

probrium habeas. Loquitur de prædestina-tis Iudæis illius temporis, quo Dominus, & apostoli docebant, qui pars fuerant olim Ecclesiæ, antequam per incredulitatem fi-dem amitterent: & loquitur Ecclesiæ vel simpliciter, vel certē eam eius partem respi-ciens, quæ conuersa est ex Iudaismo. De il-lis autem, qui postea conuertēdi sunt, mox ait: Et saluabo claudicantem, &c. Vt hæc plenius in Zacharia cap. 3. explicabimus, hum. 2. & sequentibus.

Ecce, ego interficiam omnes, qui affixerunt te in tempore illo. Eodem tēpore, quo hæc fiet, interficiam per Romanorum fortissimū exercitum omnes Iudæos, qui te, ò Eccle-siā, persequerantur, & affligebant. Notum est Paulum, & omnes Euangelij prædicato-res apud Iudæos vehementer fuisse affli-ctos, atque vexatos, sed hos vexatores Ro-mani interfecerunt. Omnes autē dicit ma-ximam multitudinem.

Et saluabo claudicantem, & eam, quæ eiec-ta fuerat congregabo. Hoc etiam addam prioribus beneficijs, conuertam ad me Synago-gam, quæ semper claudicauit, nunc Deum sequi volens, nunc ad idola decimās, nunc Christum, vt verum prophetam venerans, nunc vt maleficum pūniens. Sed & nunc claudicat, quia cum velit verum Deū adō-rare, Iesum filium eius impiē blasphemāt. Eandem vocat eiec-tā, quia Deus eam ab-iccerat, & libellum ei repudij dederat, vt vi-dimus Hof. 2. Eadem verba sunt apud Mi-ch. cap. 4. In die illa, dicit Dominus, congre-gabo claudicantem, & eam, quam eiecērā, colligam, &c. quæ iam suo loco exposui-mus. Hæc autem propheta per partes iam cœpit impleri, sed plene in fine sæculi im-plebitur.

Et ponam eos in laudem, & in nomen. Faciā, vt in illis ipsis terris, in quibus prius cōfusi, id est, pudore, atque ignominia affecti, & contemptui habiti fuerant Iudæi, lauden-tur, & nominentur, magnique ab omnibus fiant, videlicet cum ad Christum conuer-tentur. Nunc videmus Iudæos, vbiunque versantur, contempni præ omnibus natio-nibus. Lxx, Et ponam eos in gloriam; & nominatos.

In tempore illo, quo adducam vos. Non inci-pit hinc noua sententia, vt male in quibus-dam codicibus distinctum est, sed adhæ-rent hæc precedentibus; docet enim quan-do congregaturus sit claudicantem, &

eiec-tam,

ciētā. Hoc, inquit, ut tempore illō, quo vos omnes, o filij Ecclesie adducā, & congregabo, id est, eo tempore, quo omnes, qui electi sunt ex gentibus congregabuntur in Ecclesiam, prædicato iam ubiq; Euāgelio, & conuersis omnibus prædestinatis ex gentium populis, & nationibus. Hoc ipsum docuit Paulus Rom. II. Nolo enim vos ignorare fratres mysterium hoc, ut nō sitis vobis ipsis sapientes, quia cæcitas ex parte contigit in Israël, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israël saluus fieret.

44 *Dabo enim vos in nomen, & in laudem.* Laudabimini ab omnibus populis terræ, & nominabimini, ac celebrabimini in omnibus nationibus, cum conuerterō captiuitatem vestram, id est, cum vos à captiuitate Diaboli liberauero, & ad libertatem filiorum Dei adduxero. *Coram oculis vestris*, id est, videntibus vobis vestram captiuitatem, & inde vos ad hanc filiorum Dei libertatem traduci. Cum igitur hoc fecero, laudabimini ab omnibus populis terræ, videbunt enim vos diuina gratia protegi à periculis, & diligi, magnique fieri à Deo, & exultare in persecutionibus, & laboribus. Sed tunc vos maximè admirabuntur, & laudabunt, cum videbunt vos solos ad dexteram iudicis statui, & præmijs celestibus honorari, & ut Dei filios in æternam Patris hæreditatem vocari.

TROPOLOGIA.

45 Quæ de Domini resurrectione dicuntur, & de reprobatione Iudæorum, deque vocatione gentiū, aliter exponenda non sunt, (vt enim ait Hieron.) in Mal. cap. I. Regula scripturarum est, vbi manifestissima prophetia de futuris textitur, per incerta allegoriarum non extenuare, quæ scripta sunt. Sed quoniam resurrectio Christi typus est resurrectionis animæ à peccato, & de hoc pauca dicamus. Quemadmodum cum peccamus, Christus in nobis quodāmodo moritur, ita resurgit in nobis, cum nos à morte illa peccati resurgimus. Quando ergo Dominus resurgit in vno quoque nostrū, congregat gentes, & regna, id est, dæmones, & cogitationes peccatorum, quæ in nobis erant, vt simul pereant, & effundat super eos indignationem suam, & omnis terra deuoretur in igne zeli eius, id est, mala, quæ anima nostra produxerat, depascant ignis caritatis, & pœnitentiæ, vt non ultra fructifi-

46 cet peccato. * Tunc reddit nobis labium electum, vt desinamus de mortalibus, & caudis loqui, æterna cogitemus, & ex abundantia cordis de æternis loqui gaudeamus, nomen Domini semper inuocemus, neque vnquam ex ore nostro idolorum nomina audiantur, neque confidamus diuitijs, aut amemus voluptates, sed toto corde Dominum Iesum inuocemus, neque iudicemus nos scire aliquid, nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum. Fit etiam crescente caritate, & animam plenius occupante, vt omnia, quæ in homine sunt, seruiant Domino humero vno, id est, intelligentia, & voluntas, & sensus, & corporis membra humerū vno animo supponant oneri Domini leui, & sub iugo suauis Christi iucundè laborēt. Hoc sentiebat, qui ait: Benedic anima mea Domino, & omnia, quæ intra me sunt, nomini sancto eius. Benedic anima mea Domino, & noli obliuisci omnes retributiones eius. Humero vno Deo vt seruiamus, hortatur nos ipse illis verbis: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota fortitudine tua.

47 * Sed vt sciamus de nemine, dum quidem hic viuitur, esse desperandum, & ne quemquam pro suorum peccatorum magnitudine Diabolus in desperationem deiciat, & desperans semetipsum tradat impudicitia, & iniquitati; docemur nunc tam potenter esse Dei gratiam, vt sanare omnes, & longissimè exulantes, ac turpissimis flagitijs denigratos ad se adducere possit: tantā misericordiā, vt adducturus etiam sit. Ideo ait: *Vltra flumina AEthiopiae inde supplices mei filia disperforum meorum deferent munus mihi.* AEthiopia quid, nisi vitiorum nigrorem, & turpitudinē significat, iuxta illud: Numquid non vt filij AEthiopum vos estis mihi filij Israël? Septem autē flumina AEthiopiae, septem peccata capitalia vulgo dicta indicant, quorum caput Nilus, qui niger, & turbidus est iuxta nomen suum, vt latius exposuimus Ham. 6. num. 44. & 45. amor proprium significat caput, & originem malorum, in septemque flumina, id est, in septem hæc vitia diuiditur, quæ omnia pars quædam, & deriuatio sunt proprii amoris, ac nisi vel magno æstu arescant, vel obice aliquo retardentur, in mare procurrent AEgyptiacum. * Sic hæc vitia, nisi gratia Dei arescant, & pœnitentiā, atq; abnegatione sui, & amore Dei retardentur, in mare

Magnum

48 magnum malorum defluent, id est, in vitā perditissimam, & in virtutis contemptum, atque odium, de quo Salomon: Impius cum in profundum venerit peccatorum, contemnit: & denique, inde in profundum inferni. Et quoniam mali inter hæc flumina vitam agunt, & nisi exeant, citò hanc vltionem diuinam sensuri sunt, dictum est: Ecce, ego ad te Pharao rex AEgypti, draco magne, qui cubas in medio fluminum tuorum. Inter & trans hæc flumina est AEgyptus, & his irrigatur. Denique trans hæc flumina sunt perditissimi quique, & à Christo remotissimi, & inde etiam venient supplices ad eū illi, qui per varia malorum genera dispersi errabant, de quibus scriptum est: Erant eū in solitudine, in iniquo, viam ciuitatis habitaculi non inuenierunt. Esurientes, & sitientes, anima eorum in ipsis defecit. Et clamauerunt ad Dominum cum tribularentur, & de necessitatibus eorum eripuit eos.

49 * Erant in solitudine segregati à vita & conversatione sanctoꝝ, non inueniebant urbem, in qua habitarent, quia nusquam pacem veram animi inuenire in peccatis valebant. Esuriebat verò cibo priuati, id est, corpore, & doctrina Domini: sitiebāt, quia non accipiebant Spiritum sanctum, qui fiet in eis fons aquæ salientis in vitam æternam. Deferent Deo munus cordis contriti, & humiliati, & animi ad omnia pro eo ferenda parati, quod est magnū, & Deo gratissimum sacrificium. Cum vero proprium sanctorum sit, nunquam prorsus veterum peccatorum obliuisci, sed eorū memoria confundi, sicut Dauid ait: Et peccatum meum contra me est semper, & Paulus: Ego enim sum minimus apostolorum, qui nō sum dignus vocari apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei: mirū est quod sequitur: *In die illa non confundetis super cunctis adinventionibus tuis; quibus præuocata es in me.* Sed videamus quod statim additur, fortè enim inde solutionem habebimus difficilis quæstionis: *Quia tunc auferā de medio tui magniloquos superbia tua.* * Qui sunt magniloqui superbiæ nostræ, nisi superbiæ cogitationes, quæ animum nostrū vehementius excitant ad superbiam, vt cū recordamur generis nostri, nobilitatis, ingenij, eruditionis, potentie, aut si quæ præclare, & cum virtute gefsimus. Addit: *Et non adicies exaltari amplius in monte sancto meo, illi exaltantur in monte sancto Dei, qui*

50 gloriantur se templum Dei habere, id est, Christianos se esse, & filios Ecclesie, neque factis, & vita dignitati, & gloriatiōi respondent suæ; quāsi satis sit Christianos esse, & intra Ecclesiam contineri, nisi vitam agant Christiano nomine, & Ecclesie filijs dignā. His Dominus ait per Ieremiam: Bonas facite vias vestras, & studia vestra, & habitabo vobiscum in loco isto. Nolite confidere in verbis mendacij dicentes: Templum Domini, templum Domini, templum Domini est. Tales sunt hæretici huius temporis, qui fide sola se putant saluos fore, id est, credendo se saluos futuros, quia in Christu credunt, qui pro peccatis nostris passus est. Confidunt in verbis mendacij, & illis sanctus apostolus Iacobus inquit: Quid proderit, fratres mei, si fidem quis dicat se habere, opera autem non habeat? Numquid poterit fides saluare eum? * Tales etiā sunt mali Christiani, & eadem Iacobi verbā magis ad illos pertinet: nam hæretici laetant quidem fidem, sed non habent, Christiani habent, sed nihil ex ea emolumentū capiunt, si desint opera. Promittit præterea: *Et deuelin quā in medio tui populū pauperem, & egenū, & sperabunt in nomine Domini.* Populus pauper, & egenus sunt humiles, & mansuetæ cogitationes, vt manifestè exposuit Hieronymus: Pro superbis, inquit, vanisque nominibus relinquetur in nobis populus mansuetus, & humilis, vt nihil arrogans, nihil tumens, nihil quod Deo displiceat, cogitemus, &c. Cum ergo ablata fuerint è nobis superbiæ cogitationes, neque exaltauerim nos in monte sancto Dei, hoc est in solo nomine Christiano, sed tantum amauerimus iustitiam, vt pro ea persecutionem quamuis pati minimè recusemus, & cū vase electionis dicere possimus: Pro me autem nihil glorior, nisi in infirmitatibus meis, & nihil cogitauerimus arrogans, sed probe nosmetipsos cognouerimus, & Dei esse quidquid habebimus boni, senserimus, nō confundemur super cunctis adinventionibus, quibus in Deum præuocati sumus. * Nam licet peccatorum nostrorum recordemur, & dignos esse nos omni confusione intelligamus: illa ipsa peccata confusione sua ad bona opera nos excitant, & ad maiorem gloriam parant, quoniam diligētibus Deum, omnia cooperantur in bonū, qui secundum propositum vocati sunt sancti. Non erunt ita nobis confusione

coram

Pfal. 37.

coram supremo iudice, non coram Sanctis, non coram vniuersorum hominum coetu, & Deus misericorditer omnia remittens omnium obliuiscetur, sicut legitur: *Beati quorum remisit sunt iniquitates, & quorum reuera sunt peccata.* Beatus vir, cui non imputauit Dominus peccatum. Quod autem sequitur: *Reliquiae Israel non facient iniquitatem, & c. usque ad illud: Nugas qui a lege recesserunt, totum est morale, neque aliter interpretandum est, quam historicè sumus interpretati.* Tantum illud ad eos referamus, qui vocati sunt a Deo, & de magnis peccatis liberati, propter quod recte dicuntur reliquiae Israel, vt videant quam animi puritatem retinere semper debeant. Et quod de Ecclesia dicitur: *Lauda filia Sion, iubila Israel, & c.* ad iustificatorum animas accommodemus: ** Nugas vero, qui a lege recesserunt,* inferiores animarum potentias significat, quae peccandi consuetudine deprauatae caduca, & terrena sectabantur, & virtutibus aduersabantur, & male spiritui obtemperantes opprobrio eam, atque ignominia afficiebant. Quas Deus per gratiam suam ita congregat, vt non regnet peccatum in mortali corpore nostro, neque obediamus concupiscentijs eius, sed ipsae pro suo captu, & pro huius conditione mortalitatis obtemperent spiritui. Et quoniam quos vehementius diligit, ita a peccatorum seruitute liberat, vt illis quoque occasiones adimat peccandi, siue demonum rabiem compescendo, siue amicos, & eos qui socij peccatorum, aut hortatores, aut instrumenta sunt, e medio tollendo, siue honores, aut voluptates, aut diuitias auferendo, aptissime ait: *Ecce ego interficiam omnes, qui affixerunt te in tempore illo.* Nam qui nobis peccandi causa sunt, quamuis amare nos videantur, & gratificari nobis velle, quamuis iucunditates afferant, affligunt nos, si verè loquendum est, & pro horum voluptatula aeternis nos tradunt gehennae doloribus. In eo quod sequitur: *Et saluabo claudicantem, & c.* magnopere consideranda, & laudanda est caritas, & humanitas Dei nostri erga suos, amat enim verè, & ex animo, ideoque quos amat, omnibus cumulat beneficijs, neque praetermittit quidquam in quo eis gratificandum esse putet. Nouit ingenium caritatis, quae semper bonorum, quibus ipsa fruitur, consortes cupit, non enim aemulatur, non agit perperam, non inflatur. Itaque vt

53

54

1. Cor. 13.

Ioseph non est passus fratres suos se diuite esurire, neque illa frumenti inopia, quae vbiq; erat, laborare, sed ad se cum suis omnibus venire iussit, vt suae copiae participes essent: ita qui caritate diuites sunt, & veris bonis abundant, aegre ferunt fratres suos, quos Deo secum genuit Ecclesia, illis carere, & sub Diaboli potestate fame cruciari, & ad Deum omni ratione qua possunt, adducere festinant. Immo vero ita interdum ardentem concupiscunt, vt abijci se postulent, si ceteri abijciendi sint, vt Moyses, cuius vocem nouimus: Aut dimitte eis hanc noxam, aut dele me de libro tuo, quae scriptis aut ipsi separari aeternum a Deo optent, vt illi non separentur, sicut ex plurimorum sententia Paulus, qui ait: Optabam enim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis. Propterea nunc consolationem suorum, qui ex toto corde reuertuntur, aliorum quoque salutem pollicetur, qui instabiles errabant, & claudicabant in duas partes, nunc mundo, nunc Deo simul seruire cupientes, & ideo merito a Deo eiecti erant. Hoc est quod ait: Et saluabo claudicantem, & eam, quae eiecta fuerat, congregabo, vt latius exposui Mich. 4. num. 68. & 69. Atque ita congregat, vt laudentur ab omnibus, & exemplo, atque aedificationi ceteris sint in illis ipsis locis, in quibus paulo ante propter vitae turpitudinem fuerant detestabiles. Quis quado hoc futurum sit? In tempore illo, quo adducam vos, & in tempore, quo congregabo vos. Quotidie sane hoc facit nam propter desideria, & gemitus piorum conuertit ad se impios, sed plenè, atque integrè facit in fine saeculi, quo cum ceteris, quos ante adduxerat, congregabit omnes claudicantes, & eiectos, qui eiecti erant ad vitam aeternam vbiunque illi sint, quacunque mole peccatorum grauentur, qui vt pedibus aegris, & claudis ferius, quam reliqui venerant. * Tunc omnes electos suos dabit Dominus in laudem, & in nomen, & verè illud de eis dicitur: En populus sapiens, & intelligens, gens magna: Et illud: Hi sunt quos habuimus aliquando in derisum, & in similitudinem improprij. Nos insensati vitam illorum aestimabamus insaniam, & finem illorum sine honore: ecce quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter Sanctos fors illorum est. Quid de illo extremo die loquor, quo videbimus con-

Gen. 41.

Exho. 11.

Rom. 9.

55

Gen. 27.

56

Deu. 4.

Sap. 1.

Virtus me.

gnificat ab

inimici

fuit su.

uerfam

161

Gen. 27.

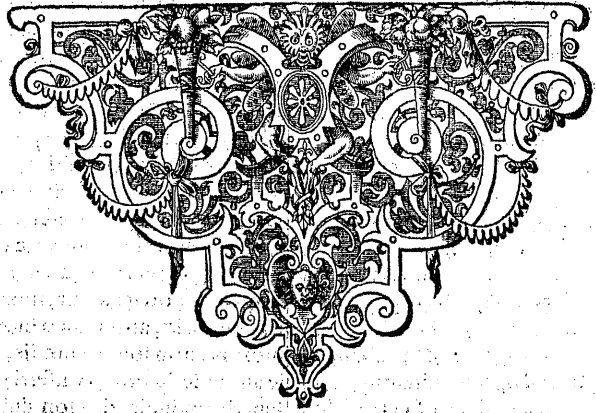
uersam nostram captiuitatem, & gloriose de omnibus hostibus visibilibus, & invisibilibus cum rege nostro triumphabimus: cum nunc etiam videamus paucos esse in ijs, qui induuntur purpura, & bysso, & epulantur quotidie splendide, qui cum se paululum colligunt, non inuideant sanctis viris mundi contemptoribus, & Christi paupertate ditissimis. Atque vt olim Alexander Magnus confessus est, se Diogenem libenter futurum fuisse, nisi Alexander esset: ita nunc multi ex his, qui quidem non omnino desipiunt, vellent esse illi, quorum probitatem, & tranquillitatem animi, & omnium rerum contemptioem, securitatemque mirantur. Habet eam dignitatem vera virtus, & cum splendorem, vt quamuis tegatur, eluceat, & desiderio sui animos hominum commoueat, & magni etiam ad inimicos suis fiat. Nihil autè erit, quod miremur, si huius rei causam quaeramus; nam Christo vero Dei filio specioso forma praefilijs hominum quid potest pulchrius, aut amabilius cogitari? Quid ergo mirum, si pulchri, diuitemque videatur, qui Christum induerunt, & vestibus ornati fratris sui pri-

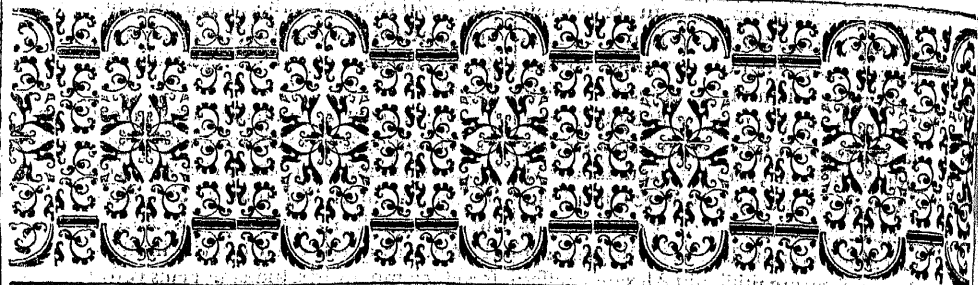
mogeniti desiderabilibus gratissimi omnium oculis appareant, & ipsi etiam patri sint, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus? Thesaurizent ergo alij thesauros in terra, vbi aëugo, & tinea demoliuntur, & vbi fures effodiunt, & furantur: nos veras, & nunquam interituras diuitias comparemus, id est, solidas virtutes, quibus Christo Deo nostro, qui est imago Dei veri, similiores efficiamur in dies. Induamur eius vestibus, vt non nudi ignominiose inueniamur. Suadeo, inquit, tibi emere a me auram ignitum, probatum, vt locuples fias, & vestimentis albis induaris, vt non appareat confusio nuditatis tuae. Christe Iesu Domine Deus noster, seruator noster, vita nostra, in te sunt omnes thesauri diuitiarum Dei, & sine te nemo diues est, facile est in oculis tuis subito honestare pauperem, effunde super nos diuitias misericordiae tuae, vt sicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem caelestis, vt tecum sine fine regnemus in caelo, cum Patre, & Spiritu sancto, qui tecum vnus sunt Deus; cui gloria, & honor in saecula saeculorum, Amen.

57 Math. 6.

Apoc. 3.

L DOCTO.

DOCTORIS FRAN
CIS CIRIBERÆ PRESBY
TERI SOCIETATIS IESV

in Haggæum prophetam Com
mentarij.

PROOEMIUM, QUANTUM SANCTI PATRES
reliquis præstiterint in explanatione Scripturarum.

Quoniam in Sophonia prooemio de expositioribus quibusdam diximus, quos, aut omnino fugiendos, aut cautissimè legēdos putabamus, ne sceleris argueremur, si taceremus, & hæc commentariorum nostrorum proœmia ijs ferè dicere constituimus, quæ ad Scripturarum sanctarum rectam sanamque intelligētiam pertinere viderentur: video non defuturos fortasse, qui scire aueant, quos maximè autores ad eam comparandam sequendos iudicem. Atque hoc quidem mihi satis ex ijs, quæ & in alijs, & in eodem loco dixi, intelligi posse videbatur: sed dicam apertius haud inuitus, & de re, quam in primis vrilem cenfeo, non tam meum, quam omnium verè eruditum, & piorum iudicium proferam. Veteres Ecclesiæ doctores omnes ita Græci, quam Latini, ad Scripturæ expositionē adhibendi sunt, ex nouis verò non omnes, sed qui veterum doctrinam, & probatissimū illud exponendi genus imitantur. Itaque patres, quos Deus posuit in Ecclesia doctores, & per quos Spiritus sanctus, quasi per lectissimos, & maiestatem Scripturarum, ac sua dignissimos interpretes, tot nobis, & tam abscondita mytheria patefecit; non

maximè, sed soli pene in hoc genere sapiunt: ceteri, quo propius ad hos accedunt, eo sunt sapiētiore, & crebrius legēdi, quoniam illud est in vno quoque genere præstari, ac melius, quod propius optimo est. Quo verò sunt dissimiliores, eo magis contemnendi sunt: nam, qui aliā, planeque diuersam scribēdi, atque explanandi rationē de industria secuti sunt, ne vidēdos quidē arbitror, nisi ab eruditioribus, qui iuxta Apostolum potentes sint exhortari in doctrina sana, & eos, qui contradicunt, arguere, vt eorū errores detegētes omnes serio doceant, quantum illi desipiunt, qui sperant se sacros libros sine his duobus ac principibus Dei posse intelligere. Videō dicturū fortasse insipientē in corde suo præiudicatam patrū autoritatem hoc efficere, vt ceteris præferendi videantur, sed si res per se ipsa iudicetur, id est, si libri veterum, & recentiorum sine nominibus, & quasi ignoti legantur, multos posterioris memoriæ, atque adeo huius ætatis scriptorum, non solum cum ijs, qui ante mille annos scripserūt, conferri posse; sed etiā superiores iudicari. Non dubito, quin ita plures fortè, quā puram, sentiāt; tamen si dicere nisi inter familiarissimos nō audeant. His sanè dicim, & nos veritatis amatores esse, neque errore vulgi, aut opinione multo

rum

rū duci velle in iudicādo, sed hoc ab eis petere paulisper vt audiāt dum causas iudicij nostri, & quā ipsi toto cœlo errēt, exponimus. Primū si ea spectem, quæ ad intelligēdum, & ad docendum maximè valent, ingenium, iudicium, grauitatem, ac maturitatem in iudicando, laborem, industriam, eruditionem multiplicem, eloquentiam; quis poterit vlla ratione cum veteribus patribus cōparari? Legamus Irenæum, Athanasium, Hilarium, Basilium, Nazianzenum, Gregorium, Ambrosium, Hieronymum, Chrysostomum, Cyrillum, vel scripturam enarrantes, vel cum hæreticis disputantes, quid potest excogitari acutius? quid ingeniosius, aut copiosius? Nam quid de Augustino dicam, qui ita de se ipse scripsit. Et quid mihi proderat quod omnes libros artium, quas Liberales vocant, tunc nequisimus malarum cupiditatum seruus per me ipsum legi, & intellexi quoscunque legere potui? Et postea: Quidquid de arte loquendi, & differendi, quidquid de dimensionibus figurarū, & de musicis, & de numeris, sine magna difficultate nullo hominū tradente intellexi, scis tu Domine Deus meus. Addit & mox: Non enim sentiebam illas artes, etiam ab studiosis, & ingeniosis difficillime intelligi, nisi cum eis eandem conabar exponere, & erat ille excellentissimus in eis, qui me exponentem non tardius sequeretur. Iudicium vero sanctorum patrum, & grauitatem, & eloquentiam omnes eorum libri loquuntur: nihil temere affirmant, incerta pro certis non tradunt, nihil dicunt quod vel scripturæ testimonio, vel probali ratione non confirment. Eruditio secularium literarum in illis ad miraculum vsque insignis, & præstans; lege vbique Hieronymum, lege Clementis Alexandrini volumina, Eusebij Cæsariensis libros de Præparatione Euangelica, Tertulliani contra gentes, Arnobij etiam contra gentes, Lactantij, Cypriani, Hilarij, Augustini de ciuitate Dei, Theodoretij Cyrenensis episcopi de Græcarū affectionū curatione, & multos alios, inueniesque quod Hieronymus in epistola ad Magnum oratorem vrbe Romæ plurimis alijs commemoratis scripsit: Qui omnes inquit, in tantum philosophorum doctrinis, atque sententijs suos referciunt libros, vt nescias quid in illis primum admirari debeas, eruditionem sæculi, an scientiam scriptura-

rum. * De labore, quem in sacrarum literarum cognitione posuerunt, quid attinet dicere, cum illis se totos dederint, in eis consueverint, & mortui sint, in eis ita profecerint, ac si nihil vnquam præterea didicissent? Quid sine scripturæ testimonijs dicunt? quid illos in ea fugit cum confirmare, aut infirmare aliquid voluit? vt omnia habent in numero? vt memoriter pronuntiant? vt acutè, & subtiliter exponunt? Quid reliquit in Græcorum, Hebræorum, Latinorū Bibliotheca Hieronymus, quod studiose non legerit? aut quomodo omnia nō legeret qui ab incunte fere etate vsque ad primum & nonagesimum ætatis annum his studijs infudauit? Sic Origeni, Eusebio, Ambrosio, Augustino, & reliquis omnibus idem fuit vitæ finis, atque studiorum. Basilij, & Gregorius Theologus ad monasterij solitudinem, oriumque confugiētes tredecim annos remotis omnibus Græcorum secularium libris solis diuinæ scripturæ voluminibus operam dederunt, vt est apud Ruffinum in ijs, quæ Eusebij Ecclesiasticæ adiecit historiæ. Augustinus, Ambrosius, Gregorius, Chrysostomus, Cyrillus, & alij, qui Ecclesiæ præfuerunt, tamen episcopalis officij functione, ac laboribus distinerentur, vsque ad extremam senectutem libros in scripturæ explanationem edebant, nec persuadere sibi poterāt nec fas esse ducebant, aliquid vnquam de vrilis, atque iucundi laboris contentione remittere. Quis vnquam recentiorum scriptorum ita aut ardentè, aut indefesse in scripturæ lectionem incubuit? Quis paribus ad scribendum præsidijs instructus accessit? Sed hæc nunc quidem missa faciamus, in quibus sanctos patres superiores esse nemo sanæ mentis dubitabit, ad aliud veniamus in quo ita præstant, vt comparatio non modo stulta, verum etiam inuidiosa cum primis, & contumeliosa, atque adeo sacrilega futura sit. Sanctitatem, & pietatem loquor, quæ quantum ad solidam, ac veram scripturæ intelligentiam conferat, explicari satis non potest. * De quo eleganter apud Cassianum collatione decimaquarta, capite nono, Nesteros abbas: Aliud namque est facilitatem oris, & nitorem habere sermonis, & aliud venas, ac medullas cœlestium intrare dictorum, ac profun-

4

Lib. vi. hif
Ecc. c. 9.

5

L 2 da, &

da, & abscondita sacramenta purissimo cordis oculo contemplari, quod nullatenus humana doctrina, nec eruditio secularis, sed sola puritas mentis per illuminationem sancti Spiritus obtinebit. Hoc idem cap. 10. & 11. & 13. & duobus sequentibus eop. Iosius asserit, & confirmat. Et Bernardus ad fratres de monte Dei: Quo enim spiritu Scripturæ factæ sunt, eo spiritu legi desiderant, ipso etiam intelligendæ sunt. Nunquam ingredieris in sensum Pauli, donec vsu bonæ intètionis in lectione eius, & studio assiduæ meditationis spiritu eius imbibaris. Nunquam intelliges David, donec ipsa experientia ipsos psalmorum affectus indueris, sicque de reliquis. Bernardi sententia quæ sit vera, passim experimur. Si enim quid loquaris, quod non nihil aut obscuritatis habeat, aut ambiguitatis: qui ab eo longè cogitatione abest, nequit percipere, tenere sensum tuum non potest. At si forte in eadem re cogitatione versetur, continuo quid dicas, agnoscat. Quid apertius dici potuit, quam: Ecce, ascendimus Ierosolimam, & consummabuntur omnia, quæ scripta sunt per prophetas de filio hominis: tradetur enim gentibus, & illudetur, & flagellabitur, & conspuetur, & postquam flagellauerint, occident eum, & tertia die resurget? At, quia de hoc non cogitabant, & id maxime auerfabantur, non intellexerunt. Et ipsi, inquit, nihil horum intellexerunt, & erat verbum istud absconditum ab eis, & non intelligebant, quæ dicebantur. Verum cum eadem de re multò obscurus loquitur apud Iohannem, continuo turba intelligit: in qua videlicet erant multi, qui de eo in crucem agendo secum, aut delibauerant, aut tunc etiam fortasse cogitabant. Dixit enim Dominus: Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipsum. Respondit ei turba: Nos audiuimus ex lege, quia Christus manet in æternum, & quomodo tu dicis: Oportet exaltari filium hominis? Quis est iste filius hominis? Ita sancti patres, quoniam mysteria Christi, & cœlestia præmia, & Dei voluntatem semper in animo voluebant, cito verba scripturæ intelligunt: ceteri quanto longius ab huiusmodi rerum meditatione absunt, tanto absunt, & ab Scripturæ intelligentia, & ab spiritu, quo illius auctores scripsere. Præterea, si illud inter omnes constat, omnibus artibus ediscendis vi-

Luc. 18.

Ioh. 12.

lissimam esse animi puritatem, & tranquillitatem, quanto hæc vtiliora esse existimabimus ad Scripturam, quæ diuina est, & cuius vera cognitio non humanam solum industriam, & diligentiam, sed eius etiam opem desiderat, qui aperuit apostolis sensum, vt intelligerent Scripturas? * Verum hoc ipsum magis explicemus. Dedit Ecclesiæ suæ Deus Scripturas prophetarum, & apostolorum magnis mysteriorum obscuritatibus operas, vt intelligi sine doctoribus nequeant, atque ijs quidem doctoribus, quos ipse spiritu suo illustrauerit. De quo ita Hieronymus in Epistola ad Paulinum de institutione monachi: Totum quod legimus in diuinis libris, nitet quidem, & fulget etiam in cortice, sed dulcius in medulla est. Qui edere vult nucleum, frangat nucem. Reuela(inquit David) oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua. Si tantus Propheta tenebras ignorantie cõfiteretur, qua nos putas paruulos, & pendè lactentes in scitiae nocte circumdari? Hoc autem velamen nõ solum in facie Moysi, sed in Euangelistis, & in apostolis positum est. Turbis Saluator in parabolis loquebatur, & contestans mysticū esse, quod dicebatur, aiebat: Qui habet aures audiendi, audiat. Nisi aperta fuerint vniuersa, quæ scripta sunt ab eo, qui habet clauem David, qui aperit, & nemo claudit; claudit, & nemo aperit; nullo alio referate pandentur. Hæc Hieronymus, apud quem eadem sæpe, & apud alios patres videas. Iam hinc facile intelligemus, qui sint præstantiores ad scripturam magistri. * Si spiritu Christi ad eas opus est, vide, quæso, vtrum Iudæis eum potius dandum existimes, quam purissimis animis, & vera religione, ac pietate præstantibus. Immo vide, an vilo modo spiritum Christi habere potuerint capitales inimici Christi Iudæi, increduli homines, auari, crudelēs, & omnibus vitijs contaminati. Num habebunt hæretici, qui à Christo defecerunt, & cum fide omnia dona perdidērunt? Sed & recentes scriptores, quanto inferiores sanctitate patribus sunt, tanto fere minus ab eodem spiritu videntur illustrati. Doctores Christus Ecclesiæ suæ daturus, quos potius eligeret, quam quos amabat vnicè, & à quibus se vnicè amari intelligebat, qui cum cupiditate cognoscendi Scripturas studium, laborem,

diligen-

diligentiam, ardens gloriae Dei, & fraternæ vtilitatis desiderium, deniq; miram animi puritatem, & in carne vitam angelorum coniunxerant? Arcana amicis maxime deteguntur, sicut ait Dominus: Num celare poterò Abraham, quæ gesturus sum, cum futurus sit in gentem magnam, & robustissimam, & benedicendæ sint in illo omnes nationes terræ? Scio enim quod præcepturus sit filiis suis, & domui suæ post se, vt custodiant viam Domini. Et apostolis ait: Qui autem diligit me, diligetur à patre meo, & ego diligam eum, & manifestabo ei meipsum. Et: Iam non dicam vos seruos, quia seruus nescit, quid faciat dominus eius. Vos autè dixi amicos, quia omnia quæcunque audiui à patre meo, nota feci vobis. * Est etiam aliud, quo maxime hæc omnia confirmantur: Apostolos verbo expositionem Scripturæ discipulis suis tradidisse, quam illi alijs, ac deinde ij sequentibus quasi per manus tradiderunt. Itaque quo propius sancti patres ab apostolicis temporibus absuerunt ceteris, eo copiosior ad illos, & purior, & incorruptior scripturarum venit intelligentia. Quare et si ceteris omnibus pares essent posterioris ætatis scriptoribus (quibus longè superiores sunt) hoc sine controuersia vincebant, quod multo præstantiores magistros habuerant, & scripturas non tam pro suo ingenio, quam pro maiorum traditione explicabant. Rectè ergo monet Ecclesiasticus: Nõ te prætereant narratio seniorū, ipsi enim didicerunt à patribus suis: quoniam ab ipsis discēs intellectum, & in tempore necessitatis dabis responsum. De eisdem dictum est: Verba sapientium sicut stimuli, & quasi clauis in altum defixi, quæ per magistrorum consilium data sunt à pastore vno. Pastor vnus CHRISVS est, sicut manifestè exposuit sanctus Ezeiel: Et suscitabo super eas pastorem vnum, qui pascat eas, & ipse erit eis in pastorem. Ea igitur, quæ docent patres, à CHRISTO acceperunt per priorum magistrorum traditionem. Vide autè, an non ipsi quoque patres à maioribus suis hæc se accepisse dicant, & id semper obseruet, vt quæ ab illis didicerunt, doceant. Magnus Dionysius Pauli Apostoli discipulus initio cœlestis hierarchiæ hæc scripsit: Itaque IESVM inuocantes paternam lucem, quæ est, quæ vera est,

Gen. 18.

Ab. 14.

Ab. 17.

1

Ab. 18.

Ab. 11.

Ab. 14.

9

quæ illuminat omnem hominē veniētem in hunc mundum, per quem ad patrē principale lumen accessum habemus; ad sanctissimarum scripturarum intelligentias, prout illas à patribus accepimus; contendas pro viribus pergamus: & quas illi nobis, vel per signa, vel per intelligentiæ sacratorum arcana tradiderunt, cœlestium spirituum distinctiones & ordines, in quatum possumus, speculemur. Clemens martyr, & discipulus Petri in Epist. 5. Ierosolymitanis scribit: Et ideo oportet ab eo intelligentiam discere scripturarū, quæ eam à maioribus secundū veritatē sibi traditā seruat, vt ipse possit ea, quæ rectè suscepit, cõpetenter asserere. Irenæus: Agnitio vera (inquit) est apostolorum doctrina, & antiquus Ecclesiæ status in vniuerso mundo, & character corporis CHRISTI, secundū successiones Episcoporum, quibus illi eam, quæ in vno quoque loco est, Ecclesiam tradiderunt: quæ peruenit vsq; ad nos custodita sine fictione, Scripturarū tractatione plenissima, neque ablationē recipiens, lectio sine falsatione, & secundū scripturas expositio legitima, & diligens, & sine periculo, & sine blasphemia. Et de Gregorio, atque Basilio ad scripturarum studia conuersis hæc ait Rufinus: Solis diuinæ Scripturæ voluminibus operam dabant, eorumque intelligentiam, non ex propria præsumptione, sed ex maiorum scriptis, & autoritate sequebantur, quos & ipsos ex apostolica successione intelligendi regulā suscepisse constabat. Quorū præcipue in prophetas cõmentarios discutientes, thesauros sapientiæ, & scientiæ recõditos in vasis fictilibus perquirebāt. * Hiero. in omnium fere plõgis cõmentariorum veteres cõmemorat, quos sit in expositione secutus: & grauitè reprehendere solet eos, qui absq; Dei gratia, & doctrina maiorū scientiā sibi vendicant scripturarum. Cassiodorus in præfatione libri Institutionis diuinarū lectionū ita monachos suos hortatur: Quapropter dilectissimi fratres indubitanter ascendamus ad diuinā scripturā per expositiones probabiles patrū, velut per quandā scalā visionis Iacob, vt eorū sensibus prouecti ad cõtemplationē domini efficaciter peruenire mereamur. Sed quid miri veteres patres maiorum suorum inhæsisse vestigijs, cum ipsa etiam generalia concilia in Spiritu sancto legitime congregata, cum de quauis quæ-

Lib. 4. c. 63.

Lib. 11. hft. Eccl. c. 9.

10

L 3 stione

stione agitur, nihil prius habeant, quam ut sanctorum patrum de ea sententia recitentur, ut in actis Florentini Concilij factū videmus. Idem in Concilio generali Ephesino factum esse docet doctissimus vir, & eloquentissimus V. Vincentius Lirinensis his verbis: Exemplum adhibuimus sancti Concilij, quod ante tricesimum ferme in Asia celebratum, ubi cum de sciendis fidei regulis discerneretur, ne qua illic forsita prophana novitas in modum perfidia Ariminensis obrepere: vniuersis sacerdotibus, qui ducenti fere numero conuenerāt, hoc catholicissimum, felicissimum, atque optimū factū visum est, ut in medium sanctorū patrum sententia proferrantur, quorum alios martyres, alios confessores, omnes vero Catholicos sacerdotes fuisse, & permanisse constaret, ut scilicet rite, atque sollemniter ex eorum consensu, atque decreto antiqui dogmatis religio confirmaretur, & profana nouitatis blasphemiam condemnaretur. * Hęc Vincentius: Merito ergo dixi veteres Ecclesie doctores omnes ad Scripturę expositionem adhibendos esse, ceteros non omnes, sed qui magis hos imitentur, magis esse legendos, qui autem ab eis de industria recessissent, ne videndos quidem, nisi a doctis, qui possent refellere. Dicam igitur non arroganter, ut Volcatius ille Sedigitus, qui de Latinis comicis iudicauit, sed verē, nihil sentire si quis contra sentiat. Obtemperemus itaque sapiēti, qui ait: Ne despicias narrationem presbyterorum sapientium, & in prouerbij eorū conuersare, ab ipsis enim discēs sapientiam, & doctrinam intellectus. Dicturus eram, qui in quoque genere essent maximē sequendi, sed iam dudum prologi modum excessimus, præsertim in breui propheta. Differamus in prologum Zacharię, ut iam sanctum Haggæum loquentem audiamus: quem nobis sensum præclarę suę prophetiæ à patre luminum ut impetret, suppliciter precamur.

ARGUMENTVM
PROPHETÆ
CAP. I.

Reprehendit Iudæos, quod dicerent nondum esse tempus templi ædificandi, cum ipsi sibi iam domos pulchras exædificassent, doceretq; sterilitatem terrę, & mor-

II
Eccli. 2.

bos tam hominum, quam iumentorum, ideo eos pertulisse, quod segnes essent in templo ædificando. Deinde monitis Prophetę ad ædificationem diligenter accinguntur.

CAP. I.

Hortatur, & excitat eos Deus ad ædificationem templi, promittitque, cum Christus Dominus uenerit, se impleturum gloria domum illam, maioremque futurā gloria domus posterioris, quā prioris. Docet etiā quantū sibi Iudæi displicuerint, cū nondum templum ædificabāt, & quanta deinceps futura sit eorum felicitas, postquam ædificare cœperunt.

CAP. I.

IN anno secundo Darij regis, in mense sexto, in die una mensis: factum est uerbum Domini in manu Haggai propheta ad Zorobabel filium Salathiel ducem Iuda, & ad Iesum filium Iosedec sacerdotem magnum, dicens: Hęc ait Dominus exercituum, dicens. Populus iste dicit, Nondū uenit tempus domus Domini ædificanda. Et factum est uerbum Domini in manu Haggai propheta dicens: Numquid tempus uobis est, ut habitetis in domibus uestris laqueatis, & domus ista deserta? Et nunc hæc dicit Dominus exercituum, Ponite corda uestra super uias uestras. Seminauistis multum, & intulistis paru: comedistis, & non estis satiati: bibistis, & non estis inebriati: operuistis uos, & non estis calefacti: & qui mercedes congregauit, misit eas in sacculum pertusum. Hęc dicit Dominus exercituum, Ponite corda uestra super uias uestras, ascendite in

montem,

montem, portate ligna, & ædificate domū: & acceptabilis mihi erit, & glorificabor dicit Dominus. Respexistis ad amplius, & ecce factū est minus: et intulistis in domum, & exussauit illud, quam ob causam dicit Dominus exercituum? quia domus mea deserta est, et uos festinatis unusquisque in domum suam. Propter hoc, super uos prohibiti sunt cœli, ne darent rorem, & terra prohibita est, ne daret germen suum: & uocauit siccitatem super terram, & super montes, & super triticum, & super uinum, & super oleum, & quacumque profert humus, & super homines, & super iumenta, & super omnem laborem manuum. Et audiuit Zorobabel filius Salathiel, et Iesus filius Iosedec sacerdos magnus: & omnes reliquia populi uocem Dei sui, & uerba Haggai propheta, sicut misit eū Dominus Deus eorum ad eos: & timuit populus à facie Domini. Et dixit Haggæus nuntius Domini, de nuntijs Domini, populo dicens, Ego uobiscum sum dicit Dominus. Et suscitauit Dominus spiritum Zorobabel filij Salathiel ducis Iuda, & spiritum Iesu filij Iosedec sacerdotis magni, & spiritum reliquorū de omni populo: & ingressi sunt, & faciebāt opus in domo Domini exercituum Dei sui.

HISTORIA.

In anno secundo Darij regis. Non meminit regum Iuda, ut ceteri, quoniam, cum hæc fiebant, rege carebant Iudæi, & regibus Persarum parebant. Siquidem anno quin-

quagesimo tertio, ab initio regni Iosia, & undecimo regni Sedecia, Nabuchodonosor rex Babylonis urbem excidit, & templū euertit: deinde post annos Lxx, regnante iam Cyro rege Persarū: Iudæi reuersi sunt Babylone in Iudæam, & templi fundamenta iacere cœperunt, ut Hestras. 3. uidemus. Mox per aliquot annos opus impeditum est usq; ad secundum annum Darij filij Hytaspis regis Persarum, ut ex Hestras. 4. & 5. cap manifestum est. Hic est Darius, de quo Propheta noster loquitur, & quē Hebræi fabularum amatores, & uerā historię ignorantissimi contra omnium historicorum fidem filium fuisse tradūt Esther reginæ. Ex his argumentum prophetiæ huius intelligitur. Nam cum Hestras cap. 4. interruptū fuisse dixisset opus templi usque ad secundum annum Darij regis Persarum, continuo cap. 5. ait: Prophetauerunt autem Haggæus propheta, & Zacharias filius Haddo prophetantes ad Iudæos, qui erant in Ierusalem in nomine Dei Israël. Tunc surrexerunt Zorobabel filius Salathiel, & Iosue filius Iosedec, & cœperunt ædificare templum Dei in Ierusalem, & cum eis prophetæ Dei adiuuantes eos. * Vnde uterque prophetauit anno secundo Darij, se d Haggæus mense sexto, Zacharias octauo, ut initio suę prophetiæ indicant. Prophetauerunt autem partim Iudæos obiurgando, quod cum iam tempus ædificandi templi impletum esset, & ipsi optimas ædes haberent, minimē essent de templi ædificatione solliciti, partim exhortando, ne timore regis Persarum retardaretur ab opere. Iosephus undecimo Antiquitarum, capite quarto: Iudæis autem sollicitis, & metuentibus, ne regem pœniteat iussisse reparari Ierosolyma, duo prophetæ, qui tum erant in populo, Haggæus, & Zacharias bono animo eos esse iubebant, nec à Persis quidquam timere, quandoquidem ipsi compertam haberent super hac re Dei uoluntatem. Quibus credens populus assiduus erat in opere nulla die id intermittens, &c. Dicit autem Iosephus eos metuuisse, ne regem pœniteret, quoniam Iudæorū hostes ad Darium scripserunt, conantes impedire templi ædificium. Ceterum secundus annus Darij uigessimus septim⁹ fuit Tarquinij superbi septimi, atque ultimi regis Romanorum, ut scribūt Hiero. in proœmio huius prophetæ, & Eusebi⁹ in Chronicis. Qui post octo annos

Argumentū prophetiæ huius.

L 4 (ut ait

3
Anni ab
Haggæo
propheta
ad Christū

(vt ait Hieronymus) expulsus est à Brito, ac deinde Rempub. per annos quadringētos sexaginta quatuor vsque ad Iulium Cæsarem consules administrauerunt. * Fuerunt igitur à secundo anno Darij vsque ad Iulij Cæsaris imperij initium anni quadringenti septuaginta duo. Quibus si addamus quinque cum mensibus septem Iulij Cæsaris, vnum autem, & quadraginta Augusti, quō seruator, & redemptor hamani generis, natus est, sunt ab initio prophetiæ Haggæi & Zachariæ vsque ad felicissimum Domini nostri Iesu Christi natalem anni fere debē & nouem supra quingentos. Ex dictis etiā manifestum fit Haggæum prophetaſſe anno plus minusve centesimo quinquagesimo à Sophonia, quem suo loco varicinātū fuisse diximus, ante decimum octauum annum Iosia regis Iuda. Nec me fugit ferio quemdam ex expositōribus affirmare hūc Dariū, cuius anno secundo prophetauerunt Haggæus & Zacharias, non fuisse filiū Hytaspis, sed Dariū Longimanum illius nepotem: sed hoc quantum à vero abhorreat ex Iosepho, & multis alijs ostendemus in illud Zach. 1. Iste iam septuagesimus annus est.

Paul. Palac.

4

In mense sexto. Cui pars Iulij apud nos, & pars Augusti respondet. Nam cum eo tempore iam fruges in horrea intulissent, nec benignas, vt sperabant, sed parcissimas, opportunè Propheta causam sterilitatis exponit, & sumpta inde occasione eos reprehēdit, quod adificationem templi negligerent, sicut paulo post ait: Ponite corda vestra super vias vestras. Seminastis multum, & intulistis parum, &c.

Vnus.

In die vna mensis. Id est, Prima die mensis, cum recens erat dolor sterilitatis, & magnus, & opportunior, atque vtilior erat reprehensio. Vnum autem dicere Hebræos pro primo, notum & vulgatum est, vt Gene. 1. Et factum est vespere, & manè dies vnus, & Ioh. 20. Vna autem Sabbathi valde dituculo, pro quo alij dicunt: Prima Sabbathi. Quam locutionem ex parte imitantur Latini, vnum aliquādo pro primo vsurpantes, vt Cicero in libro de Senectute: Plato vno, & octogesimo anno scribens mortuus est.

5
Sanctes
Pagninus
in thesauro
v. 71
Manus.

In manu Haggæi propheta. Sunt, qui patēt prophetiam, si fortis sit, Hebræis manum vocant, atque ita illud exponunt Ezec. 1. Et facta est super eum ibi manus Domini. At

non est fortis, aut terribilis Haggæi propheta, & tamen ait: In manu Haggæi. Vt ergo varias interpretaciones omittamus, manus in Scriptura dicitur prophetia quauis, nec solum prophetia, sed etiam omnis locutio, presertim qua aliquid precipitur, quia sicut manus mouet, ita mouet locutio præcipiens, vt 2. Reg. 14. Numquid manus Iob tecū est in omnibus istis? Id est, Num Iob præcepit tibi, vt hæc diceres? Atque hūc plane esse sensum, responso suo multum indicauit: Per salutem animæ tuæ domine mi rex, nec ad sinistram, nec ad dextram est ex omnibus his, quæ locutus est Dominus meus rex. Seruus enim tuus Iob præcepit mihi, & ipse posuit in os ancillæ tuæ omnia verba hæc. Iosue. 17. Dominus præcepit per manum Moysi, vt daretur nobis possessio in mediō fratrum nostrorū. Hefdra. 3. Steterūt sacerdotes in ornatu suo cum tubis, & Leuitæ filij Afaph in cymbalis, vt laudarent Deum per manum Dauid regis Israël, id est, verbis Psalmorum, quibus Dauid frequenter omnes ad laudem Dei hortatur. * Pro quo Iosephus. 11. Antiq. ca. 4. ait. Accedentes sacerdotes ornatu suo cum tubis, & Leuitæ, Afaphique progenies canebant sacros hymnos in Dei laudem à Dauide quondam institutos. Inde manus Domini super aliquem sit, cum Dominus ei loquitur, & aliquid præcipit, vt 3. Reg. 18. Et manus Domini facta est super Eliam, accinctusque Iumbis currebat ante Achab. Cū igitur nunc ait factum esse verbum Domini in manu Haggæi ad Zorobabel, significat, Loquente Haggæo, siue per locutionē Haggæi. Itā illud intelligitur Hof. 12. Et in manu prophetarum assimilatus sum, id est, in locutionibus prophetarum varias vobis similitudines obtuli, vt me amaretis, & ad me rediretis. Ceterum Haggæus festiuum & hilarem sonat, quod nomen & tempori, quo prophetauit, & prophetiæ ipsi aptissimum fuit.

Ad Zorobabelem filium Salathiel. Iudæi reges iam non habentes tributum suffragijs duces, & gubernatores populi in Iudæam redeuntes elegerunt Zorobabelem, & Iesum summum sacerdotem, vt scribit Iosephus. 11. Antiq. c. 4. Iesus enim erat filius Iosedec, qui cum Iudæi Babylonem abducti sunt, summum sacerdotium gerebat, & cū ceteris captus est, vt legitur primo Paralipomenon sexto: quare iure hereditario

patri

Zorobabel
in filiū
Salathiel.

patri successit. * Eodem iure Zorobabel in ducatu succedebat, quod filius esset Salathielis filij Iechonias regis Iuda: quamuis noui Hebræi cum quibusdam ex suis selectoribus hūc Salathielis filium fuisse negant, sed nepotem, filium videlicet Phadaia, quem Salathielis filium esse volūt. Hoc inde sibi persuadent quod, 1. Paralip. 8. Zorobabel filius Phadaia dicitur. At non vident Phadaiam non filium esse Salathielis, sed fratrem, ita enim legitur ibidem: Filij Iechonias Afir Salathiel, Melchiram, Phadaia. In Hebr. quidem & apud Lxx legitur: Filij Iechonias Afir Salathiel filius eius, & Melchiram, & Phadaia: sed quamuis in omnes se se partes vertant, nequeunt efficere quod volunt, non est Salathielis filius Phadaia, sed frater. Dicamus igitur cū multis ex nostris duos fuisse Zorobabeles, alterum Phadaia filium, alterum Salathielis. Ita in genealogia Matthæi, & Lucæ alter est Zorobabel pater Abiud, alter, qui pater est Refæ, & tamen vtriusque pater vocabatur Salathiel, neque idem homo erāt, sed duo, alter ex stirpe Salomonis, alter, qui est apud Lucam, ex stirpe Nathan filij Dauid. Immò & tertium legitur Salathielem de tribu Ruben Iudith. 8. Nobis satis esse debet Zorobabelem, cum sæpe nominetur in Iosepho, & in libro Hefdra, & in Haggæo nusquam alterius filium appellari quam Salathielis. Et Matthæum disertè dicere: Salathiel autem genuit Zorobabel: quo loco nullus ex patribus obseruauit generationē vnā esse prætermisam, sicut in alijs locis adnotarunt.

Nondum venit tempus. Iam diu venerat, sed cum multi opus impediissent, ipsi præmetu, ac socordia putabant nondū venisse tempus à Deo præstitutum, quoniam si venisset, nullus impediret. Est autem Venit, præsentis temporis ΝΕΙ, & Lxx, ΝΕΙ.

Et factum est verbum Domini. Priora verba Zorobabeli, & Iesu dicta sunt, vt intelligerent nequaquam Deo placere populi socordiam: sed hæc nunc vniuerso populo dicuntur. Hieronymus: Habito paulisper silentio ad id, quod dixerat populus, proferunt Domini quasi cogitata responsio.

In domibus laqueatis. Hieronymus, id est, ornatis, atque compositis, & quæ non tam ad vsum sunt, quam ad delicias. Chaldeus: In domibus, quæ tectæ sunt tabulatis cedris. Lxx, non coratibus; id est, concauis, quod

eleganter Hieronymus vertit, laqueatis, id est, laquearibus ornatis.

Ponite corda vestra super vias vestras. Recogitate diligenter facta vestra, & videbitis non me, sed vosmetipsos calamitatē in vobis, attulisse. Via pro opere sæpe ponitur, Iob. 40. Ipse est principium viarum Dei. Psalm. 13. Contritio, & infelicitas in visceribus. Bonere autem cor super aliquid, aut ponere super cor, est diligenter meditari, & considerare. Isa. 47. Non posuisti hæc super eorum, nec recordata es nouissimi tui. Ezec. 40. Filij hominis, vide oculus tuis, & auribus tuis audi, & pone cor tuum in omnia, quæ ostendam tibi. Idem intelligitur cum absolute dicitur: Ponere cor, vt Dan. 6. Et pro Daniele posuit cor, vt liberaret eum. Haggæi. 2. Ponite corda vestra ex die ista, & in futuris; à die vigesima quarta noni mensis, à die, qua fundamenta iacta sunt templi Domini, ponite super cor vestrum.

Via.

Ponere
cor, aut
super cor.

11

Comeditis, & non estis satiati. Non sariamini præ inopia cum comeditis, quia timetis cito vobis defuturum triticum. *Et non estis inebriati.* Copiam ebrietatis nomine significare solet Scriptura, vt Gene. 43. Biberuntque, & inebriati sunt cum eo. Significat eos parum vini è vineis percipisse. *Et non estis calefacti.* Parum lanæ habuistis præ paucitate ouium, vt vestes habere non possitis, quæ satis sint ad frigiditatis iniuriam repellendam.

Et qui mercedes congregauit. Quicumque siue ex negotiatione, siue ex labore suo, mercedes, & lucra congregare voluit, ita pecunia eius perierunt, ac si misisset eas in sacculum, siue in marsupium pertusum, id est, ruptum, aut perforatum. Quidam, vt Pagninus, & Vatablus, vertendū hic putar. * Qui pretio se locat. Sed si ita vertendum est, cur non vertunt continuè: Et qui pretio se locat, pretio se locat in sacculum pertusum, nam idem omninò verbum est vtroque in loco? Rectius Hieronymus: Et qui mercedes congregauit, & Lxx similiter: *Et non congregat.*

*

10

Ponite corda vestra super vias vestras. Con-

L s fiderate

siderate quæ fecistis, & quid pro eis accep-
eritis, & mutate consilium, & templum ædi-
ficate, videbitis contra omnia læta succe-
dere.

Ascendite in montem. Vt ligna deferatis ad
structuram templi. Lxx: Ascendite super
montem, & præcidite ligna. Chaldaei, Con-
scendite montes, & afferte ligna, & ita om-
nino est in Hebræo, nam pro, Parate ligna,
est, Afferte ligna, siue Afferetis ligna. Quasi
dicat: Mittite ad Tyrios, vt præcidant vobis
ligna cedrina de Libano ad templum ædi-
ficandum. Efficit, vt eant ad Libanum Ty-
rij, & Sidonij, ita enim fecerant antea, vt vi-
demus Hesi. 3.

Et acceptabilis mihi erit. Grata mihi erit do-
mus, quam ædificabitis, & ibi exaudiam
preces vestras, & omnia aduersa in pro-
spera conuertam.

Et glorificabor, dicit Dominus. Ibi laudabor
ab hominibus, ibi me magnum ostendam
magnis vos beneficijs afficiendo. Alludit
ad felicitatem, & prosperos euentus, quos
Salomon precatur orantibus in templo. 3.
Reg. 8. Sciendū est autē verbo Hebr. גִּבְרָתִי
id est, glorificabor, deesse in fine literam ג
quam habere debeat, & ideo Hebræi in
marginē cum ג scribebant, vt docerent ita
esse legendum in contextu. Elias leuita in
præfatione tertia in Massoret affirmat
ipsum prophetam Haggæum admonuisse
Iudæos sui temporis vt cum ג legerent,
גִּבְרָתִי se autē sine ג scripsisse, quod quin-
que res, seu quinque ornamenta, quæ in pri-
mo templo fuerant, deessent in secundo:
nam ג quinta litera Hebræis quinque si-
gnificat, vt Græcis. Ita refert ex Elia Iohā-
nes Isaac lib. 1. defensionis veritatis Hebrai-
cæ contra Lindanum. Eandem maiorum
suorum traditionem, id est, detractam esse
γ propter quinque, quæ deerant, retulerūt
R. David, & R. Salomon. Quinque autem
res fuisse dicūt, arcam, vrim, & thummim,
quæ erant in rationali summi sacerdotis,
ignem cœlestem, præsentiam diuinam (id
est, gloriam Dei, quæ aliquoties in sanctis
sanctorum apparere solebat inter Cheru-
bin) Spiritum propheticum. Hoc idem re-
ferunt ex Thalmudicis libris Galatinus lib.
4. de arcanis catholicæ veritatis capit. 9. &
Porchetus in. 1. par. victoriæ aduersus He-
bræos. c. 7. Et quoniā illis quinque deficienti-
bus minus glorificatus est Deus in secun-
do templo, non est integrè scriptum verbū

Quæ de,
fuerint in
2. templo.

illud, quod sonat. Glorificabor. * Hæc He-
bræi, quæ multis ex nostris probantur, &
acuta, atque elegantia videntur. At tantum
mysterium Hieronymum oculatissimum
hominē fugit, quē nihil ex Hebræorū tra-
ditionibus fugiebat: nondum videlicet illi
gratiofam fabulā excogitauerāt. Postero-
res Iudæi, vt indoctiores, ita etiā impudēti-
ores ad nugandum fuerunt, & audaciores.
Sed videamus eorum commentum. Ignē
cœlestem defuisse dicunt in secundo tem-
plo: intelligunt autem illum, qui semper ar-
debat in altari, & lignis quotidie nutrie-
batur à sacerdotibus Leu. 6. qui è cælo datus
est, vt videmus. Leu. 9. & ideo cap. 10. Na-
dab, & Abiu filij Aharon interfecti sunt à
Domino, quod thuribus ignem alienum
imposuissent, id est, ignem non acceptum
ex eo, qui cœlitus datus fuerat. Non miror
hoc ab Hebræis dici, qui libros Machabæo-
rum in canonem diuinorum librorum nō
recipiebant. Sed à Christianis dici miror,
quibus iam de illorum librorum autorita-
te dubitare non licet: & si primum caput
secundi libri legant, videbunt sacrum ignē
absconditum fuisse à sacerdotibus in pu-
teo alto vallis, cum Ierusalem direpta est à
Chaldæis: ac deinde post reditum è capti-
uitate nepotes illorum sacerdotum inue-
nisse aquam crassam, qua Nehemias sacrifi-
cia aspergi iussit, & sole fulgente, qui prius
erat in nubilo, accēsus est ignis magnus, ita
vt omnes mirarētur. Atque ita ignem sacrū
recepunt, & seruauerūt diligenter. Quæ-
re mirandum est Genebrandum hominē
eruditum hoc ipso loco Machabæorum
indicato scripsisse in. 2. libro suæ Chrono-
graphiæ, nunquam comparuisse ignē hūc,
ex quo in puteum missus est à sacerdoti-
bus. * Vrim & thummim vocāt ipsi lapides,
qui erant in Rationali pontificis, & quibus
responsa dabant sacerdotes, siue ipsum Ra-
tionale cum lapidibus, vt ex citatis autori-
bus intelligitur. Hos autem minime de-
fuisse in secundo templo contra istorum
omnium commentum docet Iosephus li-
bro. 3. Antiq. ca. 9. Cuius de gemmis ponti-
ficalium vestium verba subscribam. Ex la-
pillis enim, quos pontifex in humeris gesta-
bat (Sardonyches erant, quorum naturam
nulli non notam narrare superuacuum pu-
to) micabat alter quoties litatum esset, is
qui dextrum humerum occupabat, tan-
tumque fulgorem emittebat, vt procul

Ignis cœ-
lestis nō de-
fuit in 2.
templo.

Vrim, &
Thummim

etiam

etiam inuentibus conspiceretur, idque
præter naturam suam, & consuetudinem.
Quod certe admirationem meretur apud
omnes, nisi si qui ex contemptu religionis
sapientiæ opinionem aucupantur. Sed mi-
rabilius est, quod nunc dicturus sum. Per
duodecim gemmas, quas in pectore pon-
tifex insulas esseni gestat, in bello victoriā
prænuuntiare Deus solebat. Nam priusquā
exercitus se moueret, tantus fulgor ex eis
emicabat, vt toti populo faciliè innotescer-
ret adesse Deum, opemque, & auxilium
suum inuocantibus esse allaturum. Quæ
propter Græci, qui à nostra religione non
abhorrent, cum hoc miraculum pro com-
pertissimo habeant, ita, vt negari non pos-
sit, essena vocant *Μετρω* hoc est oraculum.
Desijt tam essena, quam sardonyx fulgorem
emittere annis ducentis, antequā hæc com-
mentarēmur, irato Deo propter legū suarum
præuaricationē. Hactenus Iosephus,
vnde recentiorum Iudæorum imperitorū
veræ historiæ commenta conuincuntur.
* De arca non satis constat, fuerit ne in se-
cundo templo. Secundo Mach. 2. capite le-
gimus ab Ieremia propheta absconditā fuisse
in spelunca, sacerdotes locum norare
voluisse: vt autem (inquit) cognouit Iere-
mias, culpans illos dixit, quod ignotus erit
locus, donec congreget Deus congrega-
tionē populi, & propitijs fiat, & tunc Do-
minus ostendet hæc, & apparebit maiestas
Domini, & nubes erit, sicut & Moysi mani-
festabatur. Hanc prophetiam quidam im-
pletam negant, vt Lyranus, & Dionysius
Carthusianus in eundem locum, & Gene-
brardus loco citato, & qui hanc traditionē
Hebræorum veram arbitrantur. Accedit
& Dorothei martyris, atque episcopi Tyri
autoritas in Synopsi de vita, ac morte pro-
phetarū, & Epiphaniij, qui in bello de pro-
phetarū vita, & interitu, in vita Ieremiæ
affirmat, arcam absconditam ab Ieremia
absortam fuisse à petra, neque appariturā,
aut inde prodituram vsque ad finem sæcu-
li. Alij dubitant, vtrum post exitum è capti-
uitate Babylonica manifestata fuerit arca,
an in fine sæculi, cum Iudæi conuertentur,
sit manifestanda, vt Petrus Comestor in hi-
storiali libri Iudith cap. 3. & Canus noster li-
bro 2. de locis Theologicis cap. 11. * Mihi
haud improbabilerè dicere videretur, qui
eam contenderet, manifestatā fuisse, post-
quam è Babylonia venerat Iudæi, diuque in

secundo templo fuisse seruatam. Moueri
enim merito potest verbis secūdi libri Ma-
chabæorum, quem Ecclesia vt canonicū,
atque diuinum iure veneratur. Ignotus, in-
quit, erit locus, donec cōgreget Deus con-
gregationē populi, & propitijs fiat, & tunc
Dominus ostēdet hæc. Cum hæc Ieremias
locutus sit in transmigratione Babylonis,
de quo populo intelligemus, nisi de popu-
lo Iudæorum, & de qua congregatione, &
propitiatione; nisi de ea, qua soluta capti-
uitate Lxx annorū paulatim in Iudæa con-
gregati sunt. Quorum enim in fine sæcu-
li, ostendatur Iudæis arca? An vt iterum
ad Iudaismum redeant? Post solationē au-
tē Babylonicæ captiuitatis, vtilis erat arca
Iudæis ad instaurationem religionis, ad le-
uationem præteritorū malorum, ad spem
meliorem diuinæ propitiationis: in cōsum-
matione mundi quæ illius vtilitas? * Sed ob-
tius fortasse, tota controuersia sumitur, si
meminerimus eundem Ieremiam prædi-
xisse nullam tempore noui testamenti futu-
ram Iudæis arcam memoriam. Cumq; mul-
tiplicati, inquit, fueritis, & creueritis in ter-
ra, in diebus illis, ait Dominus, non dicent
vltra, Arca testamēti Domini, neque ascen-
det super cor, neque recordabuntur illius,
nec viuitabitur, nec fiet vltra. Sed quæris,
cur huius inuentionis arca Iosephus non
meminerit? Cur absconsionis non memi-
nit? Cur de igne cœlesti Nehemias dato ni-
hil dixit? Multa de his rebus faciūt. Cum Ieru-
salem incensa est à Chaldæis, nihil de ar-
ca dixit, neque de Cherubim, neque de can-
delabro, nihil cum secundi templi constru-
ctionem narrat, nihil cum de codē ab He-
rode reedificato scribit. Sed cur omisit li-
ber secundus Machabæorum? Fortasse no-
ta erat illis, ad quos scribebatur, arca inuen-
tio. * Altera est causa, quam paulò post ex-
plicabo, si prius admonuero cum capta est
Ierusalem à Tito, nullam fuisse arcam in
templo, vt planè indicat Iosephus lib. 6. de
bello cap. 6. vbi cū dixisset in ea parte tem-
pli, quæ Sancto Sanctorum proxima erat,
fuisse tunc mensam propositionis, & can-
delabrum, & thuribulum: mox hæc subij-
cit: Intima verò templi pars viginti cubito-
rum erat, discernebatur autem similiter ve-
lo ab exteriori, nihilque prorsus in ea erat
positum, inaccessa vero, & inuoluta, & in-
uisibiliis omnib⁹ habebatur; Sanctiq; San-
ctum vocabatur. Quare longè à vero est,

quod

quod loco indicato Genebrardus affirmavit secutus mendacissimum librum Thalmud, loco arcæ Iudæos lapidem posuisse prominentem è terra tres digitos, & supra habentem thuribulum. Magis autem miror historiæ Scholasticæ autorē in historia libri Iudith cap. 3. pro certo definiisse fuisse tunc in templo arcam, & inter spolia à Romanis abductam cum mensa, & candelabro. Dicit hoc legi, sed ubi legerit, neq; ipse indicat, neque ego inueni. * Ar quid moramur, cū Iosephū habeamus, triūphi Titi nō scriptorē tantū, sed etiā spectatōrē, cui libri septimi de bello Iud. cap. 24. hæc sunt verba: Spolia verò alia quidem passim ferebantur, eminebant autem ea, quæ apud Ierosolimam in templo reperta sunt, mensa aurea ponderis talenti magni, & candelabrum similiter quidem auro factum, &c. Post hæc autem portabatur lex Iudæorum nouissima spoliolum. Quomodo arcam, quæ omnium pretiosissima erat, omisisset Iosephus, qui ceterorum meminisset? Quare falsum est quod plurimi Romæ affirmant, in arcu triumphali Titi, qui nunc cū in scriptione integra extat, sculptam esse in lapide arcam, quam laureati gestant sacerdotes, aut alij captiui: neque enim arca est, vt nobis etiam sæpe visa est artificum manus spectantibus, sed mensa illa aurea, quam Iosephus portatam fuisse dicit in triumpho.

19 * Suspicio equidem arcam ab impio Antiocho fuisse ablatam è templo cum alijs, de quibus. i. Mach. 1. scriptum est: Et intravit in sanctificationē cum superbia, & accepit altare aureum, & candelabrum luminis, & vniuersa vasa eius, & mensam propositionis, & libatoria, & Phialas. Et mox: Et accepit argentum, & aurum, & vasa concupiscibilia. Quod si tunc arca ablata est, merito autor secundi Machabæorum id præterijt, ne recentis calamitatis commemoratione molestum vulnus refricaret. Potuit etiam postea à Pompeio, potuit alijs casibus auferri, in re enim incerta sola relinquitur diuinatio. Verū hoc fortasse probabilius, & verius: prope consumationē seculi esse manifestandam, cum Iudæi conuerterentur per Eliam, & Henoch, vt docent Epiphanius, & S. Dorotheus Episcopus, & martyr in Synopsi, & alij, quos paulò ante nominauimus. Manifestabitur autem, vt certius cognoscant conuersi Iudæi se credendo in Christum veteres patriarchas, &

prophetas imitari, ac veros esse Abrahæ filios, Mosique discipulos, cum viderint Ieremię prophetiam suo tempore expletam, & se arcam habere, qua maiores sui diu caruerant. Etenim Elias, & Henoch in Ierusalem interficientur, vt scriptum est Apocal. 11. ibi ergo docebunt, & eo confluent Iudæi tempore Antichristi ex omnibus gentibus putantes verum Messiam iam venisse: atque in eadem vrbe conuertentur, & tunc arca manifestabitur. De qua conuersione dictum putamus illud. 2. Machab. 2. Ignotus erit locus, donec cõgreget Deus congregationem populi, & propitius fiat, & tunc Dominus ostendet hæc. Quod autem ex Iere. cap. 3. obiecimur, ita dilui potest, dixisse cum tantum non esse arcam ita colendam, aut in pretio habendam, vt tempore legis scriptæ habebatur. Ex his satis Hebræorum fabula excluditur de quinque rebus, quæ deæ rant. Sed cur literæ 7 dempta est ab Haggæo, hoc enim nondum explicatum est: Ad sensum quem ipsi volunt, & quomodo ipsi scribunt, deest quidem 7, sed ad verum sensum, quem Hieronymus & Lxx reddiderunt, nihil deest. Scribunt ipsi 7777 alij ita: 7777 vt significet, Glorificatio eam, sed scribendum est sine 7, vt scripsit Propheta 7777, id est, glorificabor, vt verterit Lxx & Hieronymus, atq; ita nulla litera desideratur.

24 *Respexistis ad amplius.* Hieronymus: Cum iam candescerent segetes, & messiū tempus instaret, & frumenta vos tenere in manibus putaretis, messuistis vacuos culmos, & inanes stipulas sine spicarum frugibus congregastis, &c. id est, Putabatis vos multum cõgregaturos, & multò minus quam putabatis congregastis.

Et intulistis in domum, & exussistis illud. Hieronymus: Sed hoc quoq; ipsum, quod de multa segete & infinitis aceruis fuerat electum, intulistis in domum, & mea virtute dispersum est: exussit enim illud, & redigi ad nihilum, quia frumentum emortuum, & vacui folliculi quæ vtilia esui sunt, farinam, & similia nō habebat, &c. Sumpta est metaphora à ventis, qui frugibus nocent, & spicas adurunt, inanesque reddunt, vt Isa. 40. exiccaturum est fenem, & cecidit flos, quia spiritus Domini sufflauit in eo. Chaldæus: Ego vero immisi in ipsum maledictionem.

Quam ob causam? Quam vos causam putatis

tatis esse tantorum malorum?

Et vos festinatis vnusquisque in domum suam. Magna diligentia curatis res vestras, & domum meam negligitis. Festinatis in domos vestras, vt illas operose ædificetis, & vobis, ac vestris necessaria queratis.

21 *Et vocauit siccitatem super terram.* Hieronymus: Pro siccitate, Lxx, Romphæam, id est, gladium, transferunt, sed & in Hebraico tribus literis scriptum reperi 777, quod si 777 legimus gladium sonat, si 777, *נאומא*, quod nos trāstulimus, siccitatem, licet melius in vrentem ventum transferri possit. Et re vera quoniam sermo de terra est, & de agrorum sterilitate, magis mihi videtur ventus vrens in præfenti loco intelligi debere, quam gladius, &c. Quod ait Hieronymus: Melius transferri possit, intellige, Melius, id est, apertius, nam 777 proprie siccitatem significat.

Et super homines, & super iumentum. Quoniā fame homines, & iumenta paulatim arefcunt, & consumuntur. Præterea ex siccitate, & inflammatione aëris morbi multi pestiferi, & in hominibus, & in iumentis gigni solent.

Et super omnem laborem manuum. Super omnes hortos, & arbores, quæ manu, & industria hominum conferuntur, & conseruantur. Possimus etiā intelligere omnia opera hominum perire ipsis marcescentibus, & nihil præ infirmitate facere valentibus.

Et omnes reliquias populi. Omnes, qui ex illa magna multitudine, quæ Babylonem migrauerat, relicti fuerant, & in Iudæam redierant.

Et timuit omnis populus à facie Domini. Id est, Dominum, notus est & vulgatus Hebraismus, de quo diximus Hof. 10. nu. 54.

22 * *Nuntius Domini de nuntijs Domini.* Nuntius, id est legatus, dicitur Propheta, quia voluntatem Dei populo annuntiat. Quod autem ait: Nuntius Domini de nuntijs Domini, idem est, ac si diceret: Propheta de prophetis, vt ait Hieronymus, id est, vnus ex numero prophetarum. Lxx: Angelus Domini in angelis Domini. Ex quo cõstat Lxx & Hieronymus nequaquam legisse, vt nunc est in Hebræo 7777, id est, in legatione, sed 7777, vt sit pluralis nominis 7777 quod nuntium significat; tamen vltatius sit habeant vtramque in plurali terminationem. Verum, vt quod sentio, & quod ve-

rius arbitror, dicam, latet hic Hebraicæ linguæ mysterium, quæ feminis nominibus pro masculinis interdum vtitur ad rei præstantiam significandam. Ita Salomon dicitur in libro Ecclesiastæ 7777, id est, concionatrix, hoc est, elegans, ac pulcher concionator: solent enim feminæ in quoque genere esse pulchriores. Et Psalm. 67. Dominus dabit verbum Euangelizantibus. Heb. 7777, id est, Euangelizatricibus, vt ostendat præstantissimos prædicatores Euangelij esse à Deo eligendos, quod noui Hebræi, & eorum discipuli non intelligentes mira confingunt: veteres, quia melius intelligebant, vtroque loco masculino genere vsi sunt. Ita nunc Propheta, vt se de veris, & probatissimis prophetis esse ostēdat, maioremque sibi apud timidum populum fidem conciliet, feminino genere dixit: De nuntijs Domini.

Ego vobiscum sum, dicit Dominus. Nolite quemquam timere, nemo vos impedire poterit. Est autem notandum in hoc propheta, & in Zacharia sæpius repeti. Dicit Dominus, quia populus nimis timidus erat eo tempore, & autoritate, ac vi verborum Domini crigi debebat, vt obseruauit Hieronymus initio Zachariæ.

Et suscitauit Dominus spiritum Zorobabel. Excitauit, & mouit interius animum Zorobabelis, & aliorum, vt continuo omnino timore deposito aggredieretur opus domus Domini. Erat autē vtilis, ac necessaria hæc excitatio animorum propter aduersarios, qui omni studio contendebant impedire, ne quidquam operis fieret in templo.

In die vigesima quarta. Male hæc verba in multis exemplaribus in secundo capite ponuntur, cum omnino pertineant ad præcedentia, & initium secundi capitis esse debeat: In septimo mense, vt incipere videamus apud Hieronymum, & in Glossa Ordinaria, &, vt ego in antiquo codice manuscripto reperi. Nec potest id in dubium vocari, cum Hieronymi, Theodreti, Ruperi, Lyrani, omnium denique expositorum concors sententia sit eos ingressos fuisse, vt facerent opus in domo Domini, in die vigesima quarta sexti mensis, secundo anno Darij regis. Quod ita intelligendum est, eo die cœpisse materiam præparari, nam ipsa templi structura non est cœpta ante diem vigesimum quartum noni mensis, sicut cap. 2. ait Propheta: A die vigesima quarta noni mensis,

Hebræi femininis nominibus vtitur pro masculinis, ad rei præstantiam significandam.

23

mensis, à die, qua fundamenta iacta sunt templi Domini. Differendi autem duos, & viginti dies cana fuit, vel quod fortè non omnia primo die mensis dixit Propheta, sed quædam etiam aliquo ex sequentibus: aut quod interea inter se consulebant, & se inuicem exhortabantur, donec tandem vigesima quarta die materiã præparare cœperunt intra aream, & prima fundamenta templi, vel quod illis diebus ligna ex Libano afferri curarunt. Idem vitium irrepsit in caput. 27. Ieremiæ, quod eo loco Hieronymus adnotauit, nam cū ita incipiat: In principio regni Ioachim filij Iosie regis Iuda, hæc verba pertinent ad finem. c. 26. vt historia illius tempus indicetur. Caput autem. 27. incipere hinc debet: Factū est verbū istud ad Ieremiã à Domino, &c. Quod nisi feceris, pugnant inter se verba, nã si verbū istud factum est in principio regni Ioachim, quomodo iubetur Propheta mittere carenas ad legatos regum, qui venerunt ad Sedeciam regem Iuda? Ita & hic legitur in eodē codice manu scripto, nisi quod ibi incipit caput. 27. ab his verbis: Hæc dicit Dominus ad me, cum ab illis incipere debeat. Factū est verbum istud ad Ieremiam, quoniam in fine cap. 26. non refertur visio, aut prophetia, sed res gesta narratur.

De germano sensu huius capituli,
& sequentis.

24

Puto, me primo præludio hoc apud veros rerum æstimatores, qui nō sunt ex contentione, sed acquiescunt veritati, obtinuisse, vt probatissimum exponendi genus censeatur quod nos cum Hieronymo, & ceteris Scripturæ tractatoribus, & secuti hæcenus sumus, & sequemur. Sed incidi in Iohannis Eckij viri optimi, & eruditissimi, & de Catholica Ecclesia optimè meriti commentarium in hunc prophetam, in quo tametsi communem hanc expositionem rejicere non audeat, alteram ei præponit longè diuersam. Et quidem si Allegoricã existimaret, nihil aduersus Hieronymum, & aduersus nos diceret, qui Allegorias cum Historia amplectimur: sed omnino Historicã esse iudicat; quoniam post hanc communem explanationem hunc suę titulum præfigit: Alia, & altior explanatio, deinde tertiæ hūc: Sensus mystici, & spirituales. Mox ait: Postremo loco veniamus ad sensus mysticos, & tropologicos, & anagogicos: quibus verbis satis, ac super ostendit secundam

illam expositionem suam non mysticam esse, id est, Allegoricam, neque Tropologicam, neque Anagogicam, sed Historicam. Adde quod, vt hanc constituat, communẽ illam argumento quodam è medio tollit. * Eius expositio est, quam Rupertus sequitur, vt de templo corporis Christi loquitur Propheta, & de Ecclesia: verbi causa; cū Propheta ait: Populus iste dicit: Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ, significat populum Iudæorum non suscepturum esse Christum, cum venerit, ac si dicat: Populus Iudæorum dicit: Nondum venit tempus Messie, nondum venit tempus, quo domus Dei, id est, corpus Christi, ædificetur in utero virginis Mariæ. Atque ita reliqua. Inuitus equidem contra optimum Ecclesiæ propugnatorem disputo, quem plurimi facio, & vt germanum Ecclesiæ Catholicæ filium, & Lutheri, ceterorumque hæreticorum acerrimum hostem & amo, & veneror. Sed quoniam communi omnium expositioni, atque ad eodē veritati, aduersatur, & video nonnullos huic exponendi rationi vehementer applaudere, paucis eos vehementer errare demonstrabo, qui hanc eius expositionem Historicam arbitratur, nam de ipso exponendi genere multa in primo præludio iam dixi. * In eo autem maxime labuntur Eckius, & qui ei assentiuntur, quod non satis animaduertunt quid spiritualis expositio sit, quid Historica, & alteram pro altera sine delectu accipiunt miscentes omnia, & protinus ad Historicam pertinere putantes, quidquid apud veteres patres ex prophetis expositum offendunt. Nec vidit Eckius Ruperti explanationem, quam amplissimis verbis collaudat, non esse Historicam, sed allegoricam, vt Sixtus Senensis lib. 4. Bibliothecæ sanctæ de operibus eius adnotauit. Vnum ex Eckio quaero, an re vera putet Haggæum de templo Ierosolymitano loqui, quod euersum fuerat à Chaldæis, & Iudæos reprehendere, quod segnes essent in eo reædificando? Ipse quidem nō negat, nam cum hoc argumentum Propheta à maioribus traditum retulisset. Subijcit: Argumentum præcedens congruere literæ Prophetæ nemo ignorat, qui tractatores eius, vel per transennam viderit: quos rejicere tantos in Scriptura heros, nunquam in animum meum inducero, sed eos veneror, vt par est, & obseruo. Quod si alium sequar sensum, & peregrinã

afferam

afferam sententiam, protestor me id facere absque tantorum patrum nota, & iniuria, &c. * quamuis postea parum sibi constans & Rupertum sequens negat à Propheta reprehendi Iudæos de ædificandi negligentia; quod minime culpabiles essent, nã si opus intermissum est: vsque ad secundum annum Darij, hostium culpa intermissum est, non Iudæorum. Ex quo fit alios reprehendi, qui in culpa sint, & de alio templo verba fieri. Ita fluctuat Eckius, & circumfertur omni vento doctrinæ, modo refragari patribus nō audeat, modo infirma ratione cogitur damnare, quod probauerat. Sed hunc missum faciamus. Quis erit ita hebes, & communis sensus expertus, vt cū audit Haggæum loquentem Zorobabeli, & Iesu. Populus iste dicit: Nondum venit tempus domus Domini ædificandæ: & reprehendentem Iudæos, quod ipsi habitarent in domibus laqueatis, & domus hæc sit deserta, ideoque eos inopia, & sterilitate laborasse, & audisse Zorobabelem, & Iesum, & omnes reliquias populi, ac verbis Haggæi excitatos ingressos esse, & laborasse in domo Domini: possit sibi persuadere, non loqui eum de hominibus illius temporis, neque de templo illius: vsque. Non quaero nunc, an alium quoque sensum hæc verba habere possint; sed, an hunc, quem dico habeant? * Quod si quis tam stupidus sit, vt neget, ergo Zorobabel, de quo loquitur Propheta, non erat re vera ille filius Salathielis, sed alius per eum intelligitur, neque de Iesu loquitur, sed de alio, nec populus illius ætatis sterilitate, & egestate afflictus est; sed alter, qui erat successurus, nec Zorobabel, & reliqui, qui tunc vivebant, verbis Haggæi excitati sunt ad laborandum in domo Domini. Quis hoc orthodoxus ferat? quis audiat? certe Ecclesia non ferret, sed Scripturæ veritati aduersari pronuntiaret. Quæris vnde id iudicem? Cū verba Scripturæ proprie accepta aliquid enuntiant, quod à recta doctrina fidei, aut morum minime discrepet, ac bene cum præcedentibus, & cum sequentibus coheret, ille omnino Historicus sensus est, vt erudire docet Augustinus lib. 3. de Doctrina Christiana, cap. 10. & 11. alioqui nihil habebimus in Scriptura constans & firmum. Quod autem plano Scripturæ Historico sensui repugnat, hæreticum est. * Si planum esse negas, nec te verba Prophetæ mouent, quibus nihil potest dici ex-

pressius, audi Hædræ historiam id ipsum factum esse narrantis ab illius ætatis hominibus, quod Propheta fieri hortabatur, & quod factum docet: Propheta uerunt autē Haggæus propheta, & Zacharias filius Haddo prophæta ad Iudæos, qui erant in Iudæa, & Ierusalē in nomine Dei Israhel. Tunc surrexerunt Zorobabel filius Salathiel, & Iosue filius Iosedece, & cœperunt ædificare templum Dei in Ierusalem, & cum eis propheta Dei adiungentes eos. Et postea: Seniores autem Iudæorum ædificabant, & prosperabatur iuxta prophetiam Haggæi propheta, & Zachariæ filij Haddo, & ædificauerunt, & construxerunt iubente Deo Israhel, &c. Ergo prophetia Haggæi de templo illo edificando fuit. Ratio vero Rupertii, qua se victū fatetur Eckius, per infirma est, non fuisse dilatum opus templi negligentia, & culpa Iudæorum, ideoque minime eos reprehendi à Propheta. Immo verè culpabiles erant, quoniam cum opus fuisset impediri à Cambyse Cyri filio, eo etiam mortuo, cessauerunt: vsque ad secundum annum Darij, quod minime debuerunt, cū prædixisset Ieremias post annos Lxx templum fore ædificandum (vt intelligitur ex cap. 29. Ieremiæ simul cum 30.) qui iam diu impleri erant. * Neque metus vicinorum hostium obstare eis debebat contra Dei prophetiam, neque enim, etsi multum conarentur, impedire possent. Quemadmodum secundo etiam anno Darij impedire tentauerunt Hædræ, sed parum eis successit. Adde quod idem Darius prius copiam Iudæis fecerat ædificandi templi, vt legimus in 3. Hædræ. c. 4. & apud Iosephum. 11. Antiquit. cap. 4. qui primo anno Darij, copiam factam scribit; quare merito secundo anno mense sexto reprehenduntur Iudæi, qui cū iam possent templum ædificare, suas potius domos struebant magnificè, nihil de Dei domo cogitantes. Quod ergo Rupertus dubitat, an populus ille dixerit nōdum venire tempus domus Dñi ædificandæ, & seminasse multum, atque intulisse parū propter intermissionem operis templi (pace religiosi, atque eruditi viri dixerim) nec tali viro dignum, nec ferendum est. Quoniam igitur negari non potest, & de templo Ierosolymitano loqui Prophetam, & hominibus suæ ætatis loqui, reliquum est, vt dicat Eckius simul hæc de templo corporis Christi, & de Ecclesia, quæ est domus Dei,

& de

Iohan. 2. & Marth. 11.

40

1. a. 16.

ideoque bis Dominus elecit e templo vendentes colubas, & boues, & oues, & numularios, cum illa non nisi ad sacrificia venderentur. Denique non domus rerum secularium esse debet, sed orationis, sicut scriptum est: Domus mea, domus orationis vocabitur cunctis populis. Quare edificare domum Domino, si omnino proprie loquamur, eorum est, qui se totos Deo consecraverunt, & omnes a se curas amandant, ut soli Deo vacent, totique eius sint, quod perfectorum est. Multi autem, qui Deo grati sunt, & iam in altari cordis bona opera offerunt, statunt apud se totos se Deo dicere, quod est fundamenta templi iacere, sed princeps mundi huius, tanquam alter Cambyfes, & tentationes hinc inde insurgentes, ut Samaritae illi hostes Iudaeorum, ita eos deterrerent, ut a domo erigenda abacti, & coepit perfectionis via deserentes, & in futurum differentes diem de die trahant, & dicant: *Nondum venit tempus domus Domini aedificandae.* At Zorobabel, & Iesus, id est, perfectiores, non dicunt: Sed, ut omnes, qui dicunt, erroris & segnitiae suae admoneantur, iterum fit verbum Domini ad Haggaeum, qui festa Domini celebrat, & celebrare omnes cupit. *Numquid tempus vobis est, ut habitetis in domibus laqueatis, & domus ista deserta?*

41

In domibus laqueatis habitamus, quando id maxime curamus, ut voluptatibus presentibus perfruamur, & optima quaeque in hoc mundo possideamus, oblitum nos esse viatores, nec habere hic manentem civitatem, sed futura inquirere. Qui autem hoc faciunt, locum domus Dei desertum esse sinunt, non praeparantes domum, & perit eis tempus, quod datum erat ad aedificandum, id est, exiguum, & breue, quod vitae concessum est spatium, sine utilitate abire patiuntur, ita viuentes, ac si non viuerent. Hiero. Omne enim tempus, in quo non virtutibus, sed vitijs deseruimus, perit, & quasi non fuerit, reputatur in nihilum. Si quis ergo de nobis in voluptate & luxuria seculari sua contignat domum, iste templum Deo non aedificat, nec habet Dominus in eo, ubi caput suum reclinet: & cum vulpibus aedificet domum, habitaculum quondam Dei patitur esse desertum, &c. Contra electi, & perfecti non possunt in animum suum inducere, vlla ut voluptate fruuntur, ne ijs quidem, quae necessariae sunt, nisi Domino domum aedificauerint. Sicut de Dauide legimus: Factum est autem cum sedisset rex in domo sua, & Dominus dedisset ei requiem vniuersis inimicis suis, di-

2. Reg. 6.

xit ad Nathanael prophetam: Vide ne quod ego habitum in domo Cedrina, & arca Dei posita sit in medio pellium. Et apertius in Psalmo: Si introiero in tabernaculum domus iustae, si ascendero ad lectum strati mei: Si dederero somnum oculis meis, & palpebris meis dormitationem: Donec inuentiam locum Domino, tabernaculum Deo Iacob. Sed quoniam multa patimur, quae vitam saepe possidemus, si opera nostra cogitauerimus, vtiliter eos admonet: *Ponite corda vestra super vias vestras.* Cur autem admonet, statim indicat: *Seminastis multum, & inuultis paruum.* Videas permultos, qui mala sua, siue, ut ipsi loquuntur, infortunia lametuntur, & causas querunt, nec vnumquam inueniant, quia non ponunt corda sua super vias suas. Egredere, sterile esse annum causantur: repulsam patiuntur in honoribus, abalienatos a se aliorum animos causam esse dicunt ambitus, praesentiones aduersariorum. Moritur filius, aut vxor, morbos, & inscitiam medicorum accusant, moriuntur pecora, & iumenta, de coeli queruntur inclementia. At si cogitauerint nihil praeter Dei voluntatem, ne in minimis quidem fieri, curae illi esse omnia, & in mores suos, atque in vitam turpitudinem oculos conijcerent, facile cernerent se propter peccata sua puniri, sicut dixerunt fratres Ioseph: Merito haec patimur, quia peccauimus in fratre nostro, videntes angustiam animam illius, dum deprecaretur nos, & non audiuimus. Idcirco venit super nos ista tribulatio. Ita hi nunc videbant sterilitatem, & inopiam suam, ac tantum in coelum, & aere reiciebant, quasi non esset vlla causa superior, quae inferiores pro arbitrio suo moueret, & regeret. *Seminastis multum, & inuultis paruum.* Illi multum seminant, & parum inferunt, qui multum in bonis operibus laborare videntur, & tamen parum proficiunt, & crescunt. Quod illis etiam, qui in peccato sunt, recte conuenit, qui cum domus suae curam iustam habeant, factis quotidie intersunt, conciones diligenter audiunt, elemosynas benigne largiuntur, quae horum pleraque prauo sine corrumpunt, nec ut Deo, sed ut hominibus placeant, faciunt, perit quod seminant, & pauca demum seruantur, quae bona sunt, & ex eis fructum, atque emolumentum aliquid quod percipiunt. Non quo haec illis ad vitam aeternam proficiunt, aut proprie mercedem digna sint, sed quo Deus bonus, & benignus per haec illis & bona huius temporis donat, aut auget, & ad eorum animos ad poenitentiam excitandos misericorditer excitatur. Sed apertius hoc videmus in illis, qui de

42

Pal. 11.

Gen. 41.

43

44

45

46

47

Babylone

Babylone reuersi sunt, ut ait Hiero. & nec dum aedificauerunt templum Dei, sed aedificatione eius quotidie differentes dixerunt: Nondum venit tempus domus Domini aedificandae: nec captiui sunt, neque adhuc plena libertate donati, verum quasi in meditullio quodam positi seminauerunt multum, & intrulerunt paruum. Perfectis, & ijs qui domum Domini aedificauerunt, nihil fere seminis deperit, quia Deum ardentem amantes, & omnia eius causa querentes, siue comedant, siue bibant, siue aliquid aliud faciunt, omnia in gloriam Dei faciunt. At qui affectibus perturbantur, quos nondum vicerunt, & partim Deo, partim mundo viuere semper in pugna sunt, & segnes sunt ad templum aedificandum, multum seminant, & parum inferunt, quia gloriae, vel honoris amore, ceterisque naturae motibus saepe transuersi aguntur, & segniter, ac tepide omnia faciunt, & quae sua sunt quaerunt potius, quam quae Iesu Christi. Legem non seruatiua ait Dominus per Moysen: Frustra feretis sementem, quae ab hostibus deuorabitur. Et postea: Immittamque in vos bestias agri, quae consumant vos, & pecora vestra, & ad paucitatem cuncta redigant. Hostes sunt affectus animae indomiti aduersus spiritum pugnantes, bestiae agri, magna peccata virtutes depopulantia. Sed postquam haec quadatenus ad eos etiam referri, de quibus nunc loquebamur. Eisdem nunc dicitur: *Comedistis, & non estis satii,* quia quibusdam bonis operibus nutriti, & roborari videntur, non tamen ita satiatur, ut firmis, & integris viribus sint, cito tetationibus grauioribus succubunt. Idcirco etiam Moyses ait: Et comedetis, & non saturabimini. Iustis autem dicitur: Dabo vobis pluuia tempora suis, & terra gignet germen suum, & pomis arbores replebuntur. Apprehendet messium tritura vindemiae, & vindemia occupabit sementem, & comedetis panem vestrum in saturitate. Terra gignet germen suum, quando corpus nostrum profert castitatem, & abstinentiam, & subicit spiritui. Arbores replentur pomis, quando virtutes omnes germinant, & gratissimi mos ex se fructus edunt. Cetera de tritura: & de vindemia iam exposuimus Ham. 9. n. 50. & 51. *Bibistis, & non estis inebriati,* qui enim huiusmodi sunt, spirituali lactitia ex bonis operibus orta perfundi incipiunt, sed non inebriantur, quia tetationibus victi cito ab illis desunt, & iterum conscientia cruciata dolent. Eadem ratione dicitur: *Operuistis vos, & non estis calefacti,* quia illis operibus, quasi ve-

ste correcti nuditate suam operiunt, ut non appareat eorum turpitudine, & incipiunt quodammodo calefcere, sed paulo post peccatis occupati rursus frigidant. At qui spiritu feruent, & lampades caritatis habent, quae sunt lampades ignis, atque flammarum, Borea licet vehementius spirante, & eum frigidificet illo, qui est ab Aquilone, vnde patitur omne malum aduersus populum Dei, nequaquam frigidescit, sed maiorem in dies motu, atque agitatione concipit calorem. Libet & magni Gregorij hom. 10. in Ezech. expositionem subscribere: Multum cordi suo seminat, sed parum infert, qui de mandatis caelestibus vel legendo, vel etiam audiendo multa cognoscit, sed negligenter operando pauca fructificat. Comedit, & non satiatur, qui verba Dei audiens lucra, vel gloriam saeculi concupiscit. Bene autem non satiari dicitur, quia aliud mandit, & aliud esurit. Bibit, & non inebriatur, qui ad vocem praedicationis aures inclinat, sed mentem non mutat. Solent enim per ebrietatem bibentium sensus mutari, &c. Atque hi quidem, de quibus haec diximus, pauperiores erant, & viuere in die videbantur, ac tantum modo quaerere praesenti temporis victum, & vestitum. Sunt tamen alij, qui plus se profecisse putant, nec satis sibi existimant comedere, & bibere, & vestiri, se cogitant in crastinum, & mercedem congregare volunt, id est, diuitias virtutum, & spiritus, ut quietius viuant, & nullis tetationibus ad prioram paupertatem reuocentur. De his ait: *Qui mercedem congregauit, misit eas in sacculum pertusum.* Recte mercedem dixit, quoniam multo labore partae sunt huiusmodi diuitiae, & licet gratiam mereri nemo possit (si enim ex operibus, iam non est gratia) meretur tamen iusti bonis operibus ut illa gratia magis, ac magis augeatur. Has mercedes in sacculum pertusum congregat, qui in animam humilitate carentem immittit. Anima enim nostra quasi sacculus quidam est, in quem argentei, & aurei nummi, & gemmae mitti possint, sed inuidia Diaboli per peccatum primi parentis perforatus, quot habet occasiones cadendi, tot habet foramina, per quae nummi decidunt. Haec foramina obstruit humilitas, quia Deus qui superbis resistit, humilibus autem dat gratiam, acerrime pregit, & conseruat humiles, sicut ait Dauid: Custodiet paruos Dominus, humiliatus sum & liberauit me. Hinc multi, qui

46

Can. 8.

47

Anima sine humilitate sacculus pertusus.

Prou. 3.

Psal. 114.

M 2 florere

florere virtutibus videbatur, nonnunquam in tā pudēda peccata incidit, vt non solum alijs admirationē magnā commoueat, sed ipsi etiam de se stupefcāt voluisse subito se q̄ nūquā voluerāt, & fecisse q̄ oderāt. Sed quid mirū pecunias in saeculum pertusum missas minime, cū querūt inueniri? In sacculo quippe pertuso videtur, quādo pecuniā mittitur, sed quādo amittit nō videtur.

48 *Apud Gregor. in tertia parte Pastoralis curae admonitione. 22. ille in sacculū pertusū mercedes cōgregat, qui quid alijs largiatur cōsiderat, nō autē quid ipse rapiat. Sed nos sancti patris venerabilibus vestigijs, insistentēs de omnibus accipiamus, qui bona, quae faciunt ante oculos habent; culpārū vero, quae inter bona opera irrepunt, obliuiscuntur. Qui perinde faciūt, ac si pecuniā multo quidē labore quaesitā, sed acutis fortē silicibus, aut ferreis cuspidib? admittā confusē, & sine delectu mitterēt in sacculū. Dirūperetur ille, vt necesse erat, ferri aut silicis acumine, & pecuniā laborerent. Etenim, dū in hac mortalitate sum⁹, terra nostra profert quidē flores, sed profert & tribulos, & quia in multis offendimus omnes, nisi conscientiam nostrā assidue discutiamus, & quotidianas labes poenitentia diluamus, sicut spinae simul exorta suffocauerūt sementē patris familias, ira illae paulatim crescentes in grauiores nos deducēt, & bona opera disipabunt. Hinc David ait: Quae dicitis in cordibus vestris, & in cubilibus vestris cōpungimini. *Quod Hierony ibidē ita exponit: Quod in die cogitando peccatis, nocte exipiate per lacrymas. Et Chrysost. hom. 2. in Psal. 50. Habero codicē conscientiam tuā, & scribe quotidiana peccata. Quādo accubueris super stratū tuum, & neminem infestum pateris, antequā veniat tibi somnus, profer in mediū codicē conscientia tuā, & reminiscere peccata tua, si quid in verbo, siue in facto, vel in cogitatione peccasti. Hoc enim dicit Propheta: Quae dicitis in cordibus vestris, &c. Et post pauca: Dicit in corde tuo, & in anima tua: Expēdim⁹ diē o anima, quid boni fecimus? aut quid mali operati sum⁹? Et si quid boni fecisti, gratias age Deo, si quid mali, de cetero ne facias.

Possunt & de peccatoribus haec omnia exponi, qui cū opera suo genere bona sepe faciant, comedebant quidē, quia paulō firmiores reddebantur ad bonū, bibebāt, quia gaudebant, operiebant se, quia nō ita nudi,

Iac. 3.

Luc. 8.

Psal. 4.

49 Noctū quidquid per diē fecimus cogitandum.

vt ante videbantur; sed quia bona ad perfectū non adducebāt, non satiabantur, nō inebriabantur, non calefebant. Congregabāt mercedes, quaten⁹ labore illo ditiores suomodo fiebāt, sed quia nec humilitatē habebant, nec peccata, quibus tenebantur, cogitabant, mittebant eas in sacculū pertusum.

*Notandū etiam quod sequitur, iterū ait: *Ponite corda vestra super vias vestras*: Multa enim beneficia à Deo obtinere, multa incommoda vitare possemus, si poneremus corda nostra super vias nostras, & diligēter oīa, quae nobis accidunt, meditemur. De quo statim dicit: *Respexit ad ampli⁹, &c. Ascendite in montem, portate ligna, & edificare domum*. Dicit aliquis mōtem esse sublimia virtutum, virtutes ego existimo ligna esse, quibus domus Domini aedificanda est: propterea aliquid aliud monte significari arbitror, sublime quidē illud, & arduum (neque enim mōs planus est, aut sine labore ascenditur) sed aliud tamē aliud. Hoc, quātum cōsequi possum, abnegatio nostrī est, quā spiritualis doctrinae magistri mortificationē vulgato nomine appellāt. Mōs est, quia ardua est, sed si domus Dñi aedificanda est, hinc sunt ligna portanda: nisi enim nosmetipsos abnegemus, & ea fortiter vincamus, quae singularū virtutū exercitationi obstat, & repugnāt; hoc est, nisi obstitam⁹ irae, nisi coerceamus iniurię acceptę dolorē, aut effrenatę cupiditatis imperiū, quid in nobis potest esse virtutis? qd habere possumus, qd ad edificū domus proficit? *Hoc alijs quidē verbis, sed sēu eodē dixit Dñs: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucē suā, & sequatur me. Nec dixit: Si quis vult perfectus esse, ne abnegationem perfectōrū putaremus esse, nō etiā incipiētū: sed, si quis vult venire post me, nemo veniet, nemo p̄gredietur vel passū, nisi se abnegare incipiat. Quātū abnegauit, tantū & p̄gressus est. Si autē semel statnamus abnegare nos, saltē vbicunq; lex, & ratio praescribūt, omni virtutū genere praestabimus, & ligna ex hoc mōte pulcherrima praedicemus, vt edificemus domū Dñi. Et quia nulla est domus ita aedificata Deo gravior, aut acceptior, ait: *Et acceptabilis mihi erit, & glorificabor*. Caelum, inquit, mihi sedes est, terra autē scabellū pedū meorum, sed nō ita Dei gloria p̄spicit in caelōrū creatiōe, atq; in sanctificatione iustōrū. Hi sūt caeli, q̄ vere enarrāt gloriam Dei. Caelos ipse fecit, vt in illis

59

Virtutes ligna, quib? edificare domus Domini.

Abnegatio montis, vnde ligna portantur.

51

Man. 19.

15. 66.

Psal. 18.

caelis

caelis spiritualibus semper habitaret atque ideo in horū creatione maxime gloriat, sicut legimus in Isa. Et omnē qui inuocat nomē meū, in gloriam meā creauit eū, formauit eū, & feci eum. Ter dicit ad amplificationem, vt doceat se maximē latari quod eos creauerit: sicut eōtrario propter impios dixit: *Poenitet em̄ me fecisse eos. Respexit ad ampli⁹, & ecce factum est minus*. Sape nos Deus vocat ad grandia, & magna nobis in nostra cōuersione pollicemur, sed postea desidia languētes, & domus Dñi edificatiōnem differentes ex magna, & inusitata vocatione vita cernitur minor etiā quā visitata, & cōmunis. Quod nisi nosmetipsos matūrē excitemus, & ambulemus dignē vocatione, qua vocati sumus, verendū est, ne illud quoq; quod habebamus, amittamus: ait enim: *Et multastis domum, & exsufflaui illud*. Insurgunt calamitates, & labores persecutionis, & ignominia, aut sinit Deus fauore aurā popularis, & inanis gloriae exufflare opera nostra, & subito redduntur inania. Hier. Quoties vidi ego tā in doctrina, quā in cōuersione de quibusdam sperata plurima, & postquā ventum est, vt haberent tempus mensium, id est, tempus docendi, vitamq; suam in exemplū praebent populorū, de excelso praecipitatos, & minus inuētum in eis, quā opinio sibi omnium promittebat. Vnde accidit, vt paulatim negligentia subrepente parū quoq; ipsum, quod videbatur habere, perderēt, &c. Hoc ipsum aperte Dñs docuit: *Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit: qui autē non habet, & quod habet auferetur ab eo*. *Hinc etiā episcopo Ecclesie Sardenis dicitur: *Scio opera tua, quia nomē habes quod viuas, & mortuus es. Esto vigilās, & cōfirma cetera, quae mortura erāt: nō enim inuenio opera tua plena corā Deo meo. In mēte ergo habe qualiter acceperis, & audieris, & serua, & poenitentia age. Si ergo nō vigilaeris, veniam ad te tanquā fur, & nescies qua hora veniā ad te. Omnium horum malorū originem demonstrat Dñs cū dicit: *Quia domus mea deserta est, & vos festinatis vnusquisque in domum suā*. Nam cū saeculi huius commoda quaerimus, & Dei gloriae obliuiscimur, neque tempus illi paramus, quid mirū, si Deus etiā profectus nostri obliuiscatur? Videant qui lucra querūt animarū, ne quae sua sunt quaerāt, non quae IESV CHRISTI ne oculos in gloria hominū, aut in honores, aut in diui-*

15. 43.

Gen. 6. 32.

Mat. 23.

53

47.

Qui autē iniquitatem facit, neque quaerit, sed dicit.

tias cōijciant, ne implere mansupū, aut cēsum augere potius quærāt, quā domū Domini in illorū animis aedificare, quos docēt. Sit oculus purus, ac simplex, Deum intueatur, gloria eius vnam spectet, totus in eo sit, vt cognoscāt homines Deū verū & quē misit IESV CHRISTVM. *Respicim⁹ ad amplius, & ecce postea fit minus, immo & frumentū Dñi in horrea inferimus, & ipse Dñs illud exufflat. i. paucos lucrificamus Iesu Christo, & ex his ipsis quidā inanes & vacui inueniuntur. Quā obcausam dicit Dñs: *Equidē eā esse existimo, quod festinam⁹ vnusquisq; in domos nostras, & domus Dei deserta est; hoc est, vt vno verbo dicā, qd nos interdū magis in hac negotiatione querimus, quā Deū. Multis autē modis, ijsq; valde occultis natura etiam in Dei operibus se ipsam quaerit, quos gratia deteger, & spiritus Dñi docebit eos, qui ambulāt corā eo in corde perfecto. Qui autē erudiri noluerint, sponte sua caeci laborabunt, & seminabūt multū, & inferēt parū, negotiū Dei se egisse putabūt, cū egerint suum. Qui speciosa quaerūt in cōcionibus potius quā vtilia, qui vitia dissimulāt, & suauē ac meditatā cantilenā auribus instillāt auditorum, in quorū oratione illud videas quod in Albutio ferre non potuit Lucilius: *Quam lepide lexeis composta, vt resserula, omnes. Arte pauimento, atque emblemate vermiculato: Et Ciceronis similes videri malūt quā Pauli: vtrū ne in domos suas festinare censebis an domū Dñi aedificare?* *Qui potentiū caprāt amicitias, in magnas domos sese infinuāt, pauperiores fugiūt, qui blādiuntur diuitib⁹, qui eis omnia permittūt, qui inurbanū putār cū his de Deo miscere colloquia qui dicta factaq; seculariū imitātur; negotiū ne Dei agūt, an suū? Nō hęc de certo aliquo hominū genere dico, sed malū, quod in omnes, qui animarū salutē cōsulunt, potest irrepere, quodq; & à me, & ab omnib⁹ seruis Dei longissime abesse cupio, demonstro. *Propter hoc super vos prohibuit sunt caeli ne darent rorem. Quē rorem?* Hiero. Ego hunc arbitrō esse rorem, de quo in benedictione dicitur ad Iacob. *Det tibi Deus de rore caeli, & rorem Hermon, qui descēdit super montē Sion, & descēdit nō de aere, in quo multiplex volat aquilarū, & accipitrum, & vulturū numerus, sed de caelo, vt si cui⁹ anima ardet perturbationib⁹, & Diaboli iaculo vulnerata est, refrigeretur hoc rore, & estus**

54

Concionatores verborum, & plausus studio.

Cic. in. 3. de Oratore, & in Oratore.

55

Gen. 27. Psal. 132.

M 3 suos

suos temperet. Quo retento terra quoque non affert germen suum; neque enim sine rore Christi potest vlla anima afferre frumenta, &c.

56
Terra.
Montes.
Triticum,
vinum,
oleum.

Et vocaui siccitatem super terram, & super montes. Terram modo vulgus hominum intelligamus, montes vero, qui alijs eminent potentia, aut eruditione, aut diuitijs. In tritico, vino, & oleo, & omnibus, quae profert humus, omnia virtutum opera, quibus anima nutritur, & confirmatur, accipimur. Quaedam animam confirmant, vt triticum corpus, vt spes, fides, caritas, alijs, vt vinum, letificant cor hominis, vt obedientia, humilitas, abnegatio sui, quae miram voluptatem, atque letitia homini afferunt: aliae leniunt, & emolliunt, vt oleum, cuiusmodi sunt septem dona Spiritus sancti, quibus ita durities nostra mollitur, vt facile ab spiritu Dei moueamur. Sed quia oleum etiam curadis plagis aptissimum est, recte in eo intelligemus poenitentiam, quae vulneribus animae medetur, & maxime adhibitis comitibus suis oratione, ieiunijs, elemosynis perfectam restituit sanitatem. Hominis nomine quod est in homine praecipuum intelligit, id est, rationem, sicut nomine iumentum, id quod nobis cum iumentis, commune est, id est, sensum, siue inferiorem animae portionem. Laborem manuum cum accipio, quo alijs vtilis sumus, & eos laborando Christo lucrificamus. * Super haec omnia vocat Deus siccitatem, id est, ventum vrentem, cum sunt fauere fortiores tetationes, quibus harum virtutum opera languescunt, & quasi exuruntur, & ipsa ratio deterior fit, dum ignorantia, prauisque iudicij impletur, & voluntas infirmatur ad bonum, tum animae inferior portio elata, & quasi dominans rationi cedere, & subijci recusat. & labor manuum nostrarum perit, quia multa, & crudita in concione dicentes neminem a peccato liberamus, vel certe amittimus citò; quos nullo labore fueramus lucrati.

Poenitentia
oleum.

Homio.

Iumentum.

Labor manuum.

57

Et audivit Zorobabel, &c. Zorobabel & Iesus audiunt, non timet, populus autem timet a facie Domini. Perfectorum est non timere, quia perfecta caritas foras mittit timorem, imperfecti timet, & quauis perfecti non amant, salubriter timore terrentur, donec eorum ipsi veniant, vt perfecta caritas foras mittat timorem. Signum autem salutis est, siue audire, siue timere. Et quidem Dominum non audierant, sed audientes Prophetam nuntium Domini non fuerunt increduli,

r. Ioh. 4.

li, sed intellexerunt Deum in ministris suis loqui, quos qui audit, Deum audit, & qui contemnit, Deum contemnit. Et quoniam qui credunt, magis semper Dei gratia confirmantur, vt magis intelligant, quod crediderint, & in fide confirmetur, seipsum vocat Prophetam nuntium Domini de nuntijs Domini, quod haec tenus non fecerat. Deinde dicit: *Ego vobiscum sum, dicit Dominus.* * Ostendit gratum sibi fuisse timorem illum, & a timore ad caritatem eos excitat illo amoris pignore: Ego vobiscum sum. Arduum videbatur inter aduersantes & impediētes hostes templum edificare. Sed nihil timendum est, cum Deus nobiscum est, aggrediamur difficultia opera virtutum, contendamus intrare per angustam portam, nullis difficultatibus, nullis tentationibus, nullis Diaboli insidijs, artibusque deterreamur. Adificemus domum Domini. Ego vobiscum sum, dicit Dominus. Dominus mihi adiutor, ait Sanctus, non timebo quid faciat mihi homo. Et: Si consistat aduersum me castra, non timebit cor meum. Sed optime hic etiam obseruauit Hieronymus, non esse dictum Zorobabeli, & Iesu: Ego vobiscum sum (semper enim cum perfectis est, & etiam si occiderit ipsos, sperabunt in eo) sed populo dicitur, qui timuerat a facie Domini, & illa promissione erat eius animus exultatus. *Et suscitauit Dominus spiritum Zorobabel, &c.* Docemur etiam perfectos viros indigere Dei auxilio, & sine Christo nihil facere posse, idcirco eorum spiritus excitatur. Hieronymus: Suscitatur etiam spiritus populi, qui in eis ante dormiebat: non corpus, non anima, sed, vt diximus, spiritus, qui magis edificat seipsum templum Dei, &c. * *Et ingressi faciebant opus in domo Domini exercituum Dei sui.* Pulchre dicit, Ingressi, dum enim templo Domini intra nos edificando non vacabamus, extra nos eramus, & cum maxime curare nostra videbamur, nihil minus curabamus; qui enim diligit iniquitatem, odit animam suam. Quomodo curare nostra possumus, cum a nobis absumus, nec quid nobis factum opus sit, cogitamus? Prodigus filius dum substantiam suam perdidit viuendo luxuriose, non curabat sua, quia erat extra se: quando curauit? quando rediit ad se, sicut in Euangelio Lucae legimus: In se autem reuersus dixit: Quanti mercenarij in domo patris mei abundant panibus, ego autem hic fame perco. Surgam, & ibo ad Patrem meum, & dicam ei: Pater peccaui in caelum, & coram te.

Prima

Prima die mensis locutus est ad eos Haggæus, ipsi vero ingrediuntur die vigesima quarta. Itaque (vt notat Hieronymus) duo & viginti dies interiecti sunt, quot & literae sunt apud Hebraeos. Necessè enim habuerunt doceri, quae essent elementa principij sermonum Dei, quae eos prohiberent dicere: Nondum venit tempus domus Domini edificandae, & vt prouocarentur ad ponendum corda sua super vias suas, & recordarentur quanta propter negligentiam fuerat ante perperesi. At vbi plenè his instrueti sunt, sine mora, & sine timore edificant.

C A P. II.

IN die vigesima quarta mensis, in sexto mense, in anno secundo Darij regis. In septimo mense, vigesima & prima mensis, factum est verbum Domini in manu Haggæi propheta, dicens: *Loquere ad Zorobabel filium Salathiel ducem Iuda, & ad Iesum filium Iosedec sacerdotem magnum, et ad reliquos populi dicens: Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima? & quid vos videtis hanc nunc? numquid non ita est, quasi non sit in oculis vestris? Et nunc confortare Zorobabel, dicit Dominus, & confortare Iesu fili Iosedec sacerdos magne, & confortare omnis populus terra, dicit Dominus exercituum, & facite: quoniam ego vobiscum sum, dicit Dominus exercituum. Verbum, quod pepigi vobiscum, cum egredieremini de terra Aegypti: & spiritus meus erit in medio vestrum, nolite timere. Quia haec dicit Dominus exercituum: Adhuc vnum modicum est, & ego commouebo caelum & terram, & mare, & arida.*

Et movebo omnes gentes, & veniet desideratus cunctis gentibus: & implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituum. Meum est argentum, & meum est aurum, dicit Dominus exercituum. Magna erit gloria domus istius nouissima plus quam prima, dicit Dominus exercituum: & in loco isto dabo pacem, dicit Dominus exercituum. In vigesima & quarta noni mensis, in anno secundo Darij regis, factum est verbum Domini ad Haggæum prophetam dicens: Haec dicit Dominus Deus exercituum, Interroga sacerdotes legem dicens: Si tulerit homo carnem sanctificatam in ora vestimenti sui, & tetigerit de summitate eius panem, aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum: numquid sanctificabitur? Respondentes autem sacerdotes dixerunt: Non. Et dixit Haggæus, Si tetigerit pollutus in anima, ex omnibus his, numquid contaminabitur? Et responderunt sacerdotes, & dixerunt: Contaminabitur. Et respondit Haggæus, & dixit: Sic populus iste, & sic gens ista ante faciem meam, dicit Dominus, & sic omne opus manuum eorum: & omnia, quae obtulerunt ibi, contaminata erunt. Et nunc ponite corda vestra, a die hac, & supra antequam poneretur lapis super lapidem in templo Domini: Cum accederetis ad aceruum viginti modiorum, & fierent decem: & intraretis ad torcular, vt exprimeretis quinquaginta lagenas, & fiebant viginti. Percussi vos ven-

Erod. 10.
& 9.

M 4 107ren-

to vrente, et aurugine, & grandine omnia opera manuum vestrarum: & non fuit in vobis, qui reuertetur ad me, dicit Dominus. Ponite corda vestra ex die ista, & in futurum, à die vicesima & quarta noni mensis: à die, qua fundamenta iacta sunt templi Domini, ponite super cor vestrum, Numquid iā semen in germine est: & adhuc vinea, & ficus, & malogranatum, & lignum oliua non floruit? ex die ista benedicam. Et factum est verbum Domini secundo ad Haggæum, in vicesima et quarta mensis, dicens: Loquere ad Zorobabel ducem Iudæ, dicens: Ego mouebo cælum pariter & terram. Et subuertam solia regnorum, & conteram fortitudinē regni gentium: & subuertam quadrigam & accensorem eius: & descendent equi, & ascensores eorum, vir in gladio fratris sui. In die illo, dicit Dominus exercituum, assumam te Zorobabel fili Salathiel serue meus, dicit Dominus: & ponam te quasi signaculum, quia te elegi, dicit Dominus exercituum.

HISTORIA.

I In septimo mense. Duplex fuit apud Hebræos anni initium, sicut & duplex annus, sacer, & vulgaris. Annus sacer numerabatur ordine sollempnitatum, incipiebatq; fere ab æquinoctio verno, cui pars Martij nostri cū parte Aprilis plerumque correspondet. Exh. 13. Hodie egredimini mense nouarum frugum. Heb. In mense כִּבְרֵת est autem כִּבְרֵת idem quod virens, quasi dicat: In mēse, quo omnia iā virēt, ideo Lxx verterunt ἐν μηνὶ τῶν νέων, id est, In mēse nouorum, hoc est initio veris, de quo Ouidius: Verque nouum stabat cinctum flore coronata. Et alibi:

Eccli. 49.

Annus duplex apud Heb.

2. Metam.

Omnia tunc florent, tunc est noua temporis ætas: Et noua de grauidō palmitē gemma tumet, Et modo formatis operitur frondibus arbor: Prodit & in summum seminis herba solum. Ex quo deprehēditur error Sanctis Pagnini pudendus sanē in tali viro, qui transtulit: Hodie egredimini in mense Iulij. Nec potuit reuocari testimonijs Scripturæ, vniuersorumque Iudæorum consuetudine; & auctoritate, qui Paschæ tempus Martio, vel Aprili semper tribuunt, atque eo tempore patres suos exiisse ex Aegypto, agnumque immolasse sine vlla dubitatione consentiunt. * Sed hoc illi imposuit, quod cum R. Dauide putauit כִּבְרֵת esse spicam cum culmo: intellexitque dici mensem spicæ, id est, spicarum, atque eum esse Iulium, quod eo, inquit, mense frumenta sint spicata. At Exh. 9. legimus: Linum ergo, & hordeum læsum est, eo quod hordeum esset virēs, Hebr. Eo quod hordeum כִּבְרֵת. In nostra trāslatione nihil potest esse apertius Deute. 16. Obserua mensem nouarū frugum, & verni primum temporis, vt facias Phasē Domino Deo tuo, quoniam in isto mense eduxit te Dominus Deus tuus de Aegypto nocte. In Hebræo autem tantummodo legimus: Obserua mensem כִּבְרֵת, & facies Phasē Domino Deo tuo, quoniā in mense כִּבְרֵת eduxit te Dominus Deus tuus ex Aegypto nocte. Lxx: Obserua mensem nouorum, & facies Pascha Domino Deo tuo, quoniam in mēse nouorum eduxit te, &c. Itaque Hieronymus כִּבְרֵת primo loco vertit, Nouarum frugum, altero vertit, Verni primū temporis, quo. l. virent omnia, quod idem est. Sanctes etiam hic transtulit: Obserua mensem Iulij, quoniam in mense Iulij eduxit te Dominus. * Scio Hieronymū transtulisse Leu. 2. Spicas virentes, sed hac ratione, quod כִּבְרֵת significat virens, siue id spica sit, siue quid aliud, ibi autem contextus indicabat de spicis esse sermonē, ideoq; Hieronymus explicationis causā trāstulit: Si autem obtuleris munus primitiarū frugum tuarum Domino de spicis adhuc virentibus, torrebis eas igni. Quare Lxx vim vocabuli semper spectantes ita reddiderūt: Si autem obtuleris sacrificium primitiarū Domino noua torre facta, &c. Vt autē cōvincere possit Sanctes spicas hoc vocabulo significari, nunquam ostender aridas spicas ita dici, sed virentes: mense autem Iulio arent spicæ. Ita & si incertum esset, quo

mense

mense Iudæi vel ex Aegypto exierint, vel agnum immolare soliti sint, si non constaret Dominum mense Martio Pascha celebrasse, & se ipsum agnum immaculatū pro nobis immolādum obtulisse, minimē vertere debuit mense Iulij, sed mense Martio. * Conster ergo (vt eo redeamus vnde digressi sumus) mensem, quo Hebræi ex Aegypto exierunt, Martiū esse, quem Hebræi Nisan, Græci Xanthicum vocāt, vt his verbis docet Iosephus. 2. Antiquitat. cap. 5. Deus autem iussit Moſem edicere populo, vt paratum habeant sacrificium, preparatū tertia decima Xanthici mensis in quartam decimam, qui apud Aegyptios Pharmuthi vocatur, idem Hebræis Nisan, & Macedonibus Xanthicus. Hic idem initium est anni sacri. Exh. 12. Mensis iste vobis principium mensum, primum erit in mensibus anni. Atque ideo aduersus Sanctem disputauit, vt de initio anni sacri cōstaret. Ex quo perspicimus alium fuisse annum Hebræis, antequam ex Aegypto egredierentur, quo tempore initium habuit sacer annus. Is igitur annus, qui ante sacrum erat in vsu, vulgaris dicitur, quem, quātum ad publica negotia, & res sæculares attinet, Moſes, vt prius erat, reliquit. Ita Iosephus libr. 1. Antiquit. cap. 4. Moſes autem, inquit, Nisan, qui est Xanthicus, mensem primum in suis factis ordinauit, quod per hunc Hebræos ex Aegypto eduxisset. Eundem etiam omnium, quæ ad rem diuinam pertinerent, exordium fecit: alioqui quod ad nundinationes rerum venalium, reliquamque dispensationem anni attinet, nihil de pristino ritu innouauit. * Huius anni initium (vt quidem plurimi aiunt) September fuit. Sed Hiero. Eze. 1. prope principium affirmat apud Orientales omnes Octobrem esse primum mēsem. Quod diuersum nō est, quoniam menses Hebræorum erant iuxta Lunæ cursum, id est, cum noua Luna incipiebant, & ideo nostri menses non ex æquo respondēt illis, sed sicut primus mēsis anni sacri partem habet Martij, & partem Aprilis, ita primus anni vulgaris partem habet Septembris, & partē Octobris. Ex his quæstio exoritur non contēnenda, tam ad hūc, quem modo interpretamur locum, quam ad alios similes in hoc propheta, & in reliquis: Vtrum menses anni sacri accipiendi sint, cum dicunt: Quarto, aur quinto mense, an verò vulgaris. Lyranus quidem, & Va-

5
Initiū anni vulgaris.

De vtrius anni mensibus intelligenda sunt loca Scripturæ.

tablus menses anni vulgares accipiunt: nam in fine primi capitis sextum mensem Februarium esse dicunt à Septembri videlicet incipientes. Eorum argumentum est, templi fabricam inchoatā esse. 24. die mensis sexti, id est, ad finem Februarij, & initio veris, quod tēpus magnis ædificijs inchoādis aptissimum est. Si autem de mensibus anni sacri intelligeremus, cœpta esset fabrica. 24. die Septembris proxima hyeme, quo tempore magna ædificia incipi nō solent. * Nos etiam id confirmare possumus, quoniam modo nō agitur de festis diebus, quare nihil nos cogit, vt de anno sacro intelligamus. Accedit quod cum Ezeiel. c. 1. ait: Et factū est in trigesimo anno, in quarto, in quinta, mensis. Hieronymus quartū mensem Ianuarium interpretatur. Apud Orientales, inquit, populos post collectionem frugum, & torcularia, quādo decimæ deferebātur in templum, October erat primus mensis, & Ianuarius quartus, &c. At idem Hieronymus initio, & fine primi capitis, & initio secundi, & in principio Zachariæ de mensibus anni sacri manifestē intelligit, atque ita in locis fere omnibus Scripturæ esse intelligendum pro certo habeamus, vt sæpe Scriptura ipsa docet. Verum, vt rem oculis subijciamus, hæc sunt nomina mēsum anni sacri apud Hebræos. Primus נִסָן Nisan, qui Græcè Xanthicus dicitur, cui correspondet apud nos, vt dictum est, pars Martij, & pars Aprilis, atque ita de ceteris mensibus. Secundus יָאָר Iar. Tertius סִיָּוָן Siuan. Quartus תַּמּוּזַם Thamnuz. Quintus כּוּסָבַב ab Sextus אֱלוּל Elul Septimus תִּשְׁרֵי Thifri. Octauus מְרְחֶשְׁאָן Merhesuan. Nonus כִּסְלֵוֹ Chisleu. — Ita recētiore Iudæi scribunt, ego cum Lxx, & Hieronymo Chasleum scribendum cenſeo, vltima litera consonante: scribunt enim Lxx אֲדָרָד. Decimus טֵבֶתֶת Tebeth. Vndecimָּ סֵבֶתֶת Sebeth. — Lxx, & Hieronymus Sabath. Duodecimus אֲדָר Adar. Si ergo hoc eodē ordine numerari in Scriptura ostendimus planē euicerimus menses anni sacri in illa esse intelligendos. Hoc autem ostendere facile est, Zacha. 1. In die

6

7

M 5 vigesi-

vigesimaquarta vndecimi mensis sabath, in secundo anno Darij. & cap. 7. Et factum est in anno quarto Darij regis, factum est verbum Domini ad Zachariam, in quarta mensis noni, qui est Chasleu. Duo hinc fiunt, Haggæum, qui eodem anno cum Zacharia cœpit prophetare, de eisdem etiam mensibus anni sacri loqui cum illo. Quod apertius ex ipso Haggæo cognosces postea nu. 69. Alterum est, quod quidam volebāt, in his duobus prophetis menses Darij intelligi debere, vt à mense quo Darius regnare cœpit, cœperit & annus, commētium esse, cum palam propheta numerum mensium anni sacri indicet. 1. Mach. 4. Et ante matutinum surrexerunt quinta & vicesima die mensis noni, hic est mensis Chasleu. Esther. 3. Mense primo, cuius vocabulum est Nisan. Et cap. 8. Erat autem tēpus tertij mensis, qui appellatur Sivan. Et capi. 2. Ducta est itaque ad cubiculum regis Assueri, mense decimo, qui vocatur Tebeth. Et cap. 14. Quarta decima die duodecimi mensis Adar, anni præsentis. * Videmus in his locis, tamen de festis diebus nullus sermo sit, menses anni sacri numerari, idque sine dubio ita factum esse intelligendum in omnibus libris, in duodecimo mense, in quo narratur egressus populi ex Aegypto, & anni sacri initium. De mensibus libri Genesis, cum nondum erat institutus annus sacer, dubitari potest: sed arbitrator Mosē accommodasse se consuetudini suæ atatis, & institutioni Domini, & iuxta annum sacrum numerasse menses: tamen Iosephus. 1. Antiqui capi. 4. iuxta vulgaris anni consuetudinem numerare videatur. Argumentum Lyrani, & Varabli facile soluetur, si dicamus Zorobabelem, & Iudæos, cum præceptum Domini vrgeret ignauiam reprehendentis, continuo opus aggressos esse, neque expectasse tēpus, quo magna ædificia inchoari solent: Merito enim sperare poterant tempus operi aptū daturum, qui iubeat operari. Quāuis Varabli quidē correxit initio Zacharię quod dixerat, nam mensem octauum à Martio numerandum docet, itaque pro nobis potius est. * Magis mouere potest, quod Hieronymus scripsit, mensem quartū apud Ezechielem esse Ianuarium. Verum si dicamus Prophetam, quia tunc erat captiuus Babylonē, menses iuxta morem Babyloniorum & omnium Orientalium computasse, quid

contra obijcere poterunt aduersarij? Sed, quoniam quod verum esse intelligo, tacere nō debeo, facile cuius probare possum Ezechielem, vt & reliquos prophetas, de mensibus anni sacri loqui: In primis illud capi. 45. negare potest nemo. In primo mense, quartadecima die mēsis erit vobis Pascha sollēnitas. Et cap. 24. vbi nulla est de festis diebus mentio. Et factum est verbum Domini ad me in anno nono, in mense decimo, decima die mensis, dicens: Filij hominis scribe tibi nomen huius diei, in qua confirmatus est rex Babylonis. aduersum Ierusalem hodie. Si autē videre volumus quid hic significet, & quomodo menses anni sacri numeret, legamus cap. vltimo lib. 4. Regum, vbi idem annus, & mensis, diesque signantur: Factum est autem anno nono regni eius, mense decimo, decima die mensis, venit Nabuchodonosor rex Babylonis, ipse & omnis exercitus eius in Ierusalem, & circumdederunt eam, & extruxerunt in circuitu eius munitiones. * Et cap. 29. In anno decimo, in decimo mense, &c. Decimum mensem testatur tibi Hieronymus esse, quem Hebræi vocant Teberth, qui decimus est in anno sacro. Illud etiam cap. 33. Et factum est in duodecimo anno, in decimo mense, quinta die transmirationis: Hieronimus confert cum anno & mense exedij Ierusalem, & de mensibus anni sacri intelligit. Quare ne plura testimonia proferam. Non dubito quin vbiq; de eisdem mensibus loquatur, etiam in suæ prophetiæ initio: cur enim ibi de mensibus anni vulgaris, in alijs de mensibus anni sacri loquatur? aut quid afferri potest, cur aliter illū locū, quam ceteros omnes in eodē propheta interpretemur? Hieronymus autem in principio Ezechielem versabatur in Allegoria de Domino, qui trigesimo atatis anno venit ad baptismum, & aperti sunt cœli, sicut Ezechiele anno trigesimo erat iuxta fluuium Chobar, & aperti sunt cœli. Et quia in quarto mense hoc vidit propheta, Hieronymus vt seruiret Allegoriæ, quartū mensem accepit anni vulgaris, id est, Ianuarium, quo Dominus baptizandus venit ad Iordanem: Hieronymus enim liberā vult esse allegoriam, neque in ea rigorem historiæ esse seruandum.

Postremo adnotandum est nomina mensium, quæ retulimus, Chaldaica esse potius quam Hebraica, ideoque non fuerunt in

vlu

vlu apud Hebræos ante captiuitatem Babyloniam, neque inueniuntur nisi in libris post illam conscriptis, vt in Hefdra, Esther, Zacharia, Machabæis. Ante captiuitatē autem, menses numero notabatur, Primus, Secundus, &c. vt apud Romanos Iulius prius Quintilis à numero dicebatur, quod quintus mensis esset, Augustus sextilis, ac dein de reliqui eodem ordine. Hoc Hebræi, & ex nostris multi docent. Sed intelligamus frequentius ita notari in Scriptura, alioquin non dubito, quin sua etiam nomina haberint, vt ex eadem intelligitur. Mensem primum, dici mensem ז'ג'ג'ג', iam ostēdimus ex Exhodi. 13. & Deute. 16. De mense secundo. 3. Regum. 6. legimus: In anno quarto, mense Zio, ipse est mensis secundus. Et ibidem: Anno quarto fundata est domus Domini in mense Zio, & in anno vndecimo mense Bul, ipse est mensis octauus, perfecta est domus. Siue autem Zio dicamus, siue Ziu, quod est Hebræicè ז'י, vltima nō consonans est, sed vocalis, quoniam Lxx verterunt non ז'י sed ז'י. Et cap. 8. In mense Ethanim, in sollenni die, ipse est mensis septimus. Quare non est dubitandum reliquos menses sua etiam nomina habuisse, quamuis in Scriptura non legantur. Habemus igitur Prophetam nostrum semper de mensibus anni sacri loqui, & mensem septimum esse Septembris partem cum parte Octobris. Cum autem dicat: In mense septimo, vigesima prima mensis factum est verbum Domini, intelligimus initio Octobris factum esse.

12. *Quis in vobis est derelictus.* Cur hoc dicat intelligimus ex Hefdr. 3. vbi cum fundamenta templi iacta essent, & plurimi præ gaudio vociferarentur, continuo additur: Plurimi etiam de sacerdotibus, & Leuitis, & principes patrum, & seniores, qui viderant templum prius, cum fundatū esset, & hoc templum in oculis eorum, flebāt voce magna. Gloriam autem dicit magnificentiam, & splendorem.

Et quid vos videtis hanc nunc? Id est, Quis vobis videtur hæc domus, quam nunc videtis? Nullius pretij vobis videtur comparatione prioris. Mos Hebræorum est, cum primum aliquem alloquantur, dicere: Quid tu? aut quid vos? Subauditur autem: Dicitis, aut iudicatis, aut quippiā huiusmodi. Vt Iud. 18. Reuersi quæ ad fratres suos in Sara, & Esthaol, & quid egissent sciscitātibus,

&c. In Hebræo est: Et reuersi sunt ad fratres suos in Sara, & Esthaol, & dixerunt eis fratres eorum: Quid vos? scilicet, egistis: aut, Quid vos dicitis? Prou. 30. Quid dilectem me? Quid dilectem vteri mei? Quid dilectem vortorum meorum? scilicet, dicitis, aut vis? Latini hoc passim, vt apud Ciceronē: Quos postquam salutari, Quid vos, inquam Brute, & Attice nunc? Quid tandem noui? Et quod pueri in Terētio didicimus: Quid vos? Quo pacto, hica Sati sine recte? Ita nūc in Hebræo est: Et quid vos videtis ipsam nunc? Numquid non quasi non sit in oculis vestris? id est, Quid dicitis, aut quid iudicatis videntes hanc domum nunc? Certē nullius pretij vobis videtur, & perinde eam habetis, ac si non esset. * Ex quo non leuis mihi suspicio est Hieronymum vertisse: Et quid vos videntes hanc nunc? non autem: Et quid vos videtis, quamuis scio & ita posse verti. Leo Hebræus: Et quid vos, qui videtis eā nunc? Nisi digamus Hieronymum Hebraico more subaudiri relatiuum voluisse, ac si diceret: Et quid vos, qui videtis hanc nunc? Potest etiam intelligi: Quid videtis hanc nunc? Id est, Quare eam aspicitis, cum vobis ita esse videatur, ac si non sit? Nam ז'י, quod est in Hebræo, etiā significat Cur, aut Quare, vt apud Latinos, Quid, vt Iob. 7. Cur nō tollis peccatum meum, & quare non auferis iniquitatem meam? Merito autem dixit: *Quis in vobis relictus est.* &c. Vt paucissimos esse indicaret. Siquidem iuxta veterē supputationē, quam Zach. 1. explicabimus, à desolatione templi, vsque ad secundum annum Darij, id est, vsque ad annum, quo hæc Propheta vaticinabatur, septuaginta anni numerātur, itaque octogessimus annum eos agere oportebat, qui prioris templi meminissent. Nam illud Hefdr. 3. Plurimi etiam de sacerdotibus, & Leuitis, & principes patrum, & seniores, qui viderant templum prius, &c. Minus mirum est, cum id ante aliquot annos factum fuerit.

Et nunc confortare Zorobabel. Nolite deficere, nec propterea animum despondeatis, & ab opere cessetis, quod ista domus minor videatur priorē. Crebro dicit Scriptura: Et nunc, tātum ad continuationem sententiæ, vt Isa. 49. Et nunc, dicit Dominus, formans me ex vtero seruum sibi. Hos. 2. Et nunc reuelabo stultitiam eius. Isa. 5. Et nūc ostendam vobis, quid ego faciam vineamæ. Merito autem quæri potest, quomo-

do vix

8

9

10

11

12

Quid tu

Cic. in Bruto.

Ter. in And.

13

14

Et nunc.

do vix iactis fundamentis templi secundi lugebant fenestras, & illud erat in oculis eorum, ac si non esset. Respondendum est facilem summi totius domus ex fundamento coniecturam, nam videbant edificari impolito lapide, Hefd. 5. Notū sit Regi iisse nos ad provinciam Iudæam, ad domum Dei magni, quæ edificatur lapide impolito. De primo autem templo scriptum est. 3. Regū. 6. Domus autem, cum edificaretur, de lapidibus dolatis, atque perfectis edificata est. Et Iosephus. 8. Antiq. cap. 2. Iecit igitur rex in altissimam terræ profunditatem fundamenta à faxis validissimis, quæ contra omnem temporum iniuriam resistere possent, ita ut cum contigua terra coalita solum ac fundamentum imponendis substructionibus præberent, non minorem admirationem habitura, quam quæ supernè ad amplitudinem, pulchritudinem, & magnificentiam operis per artifices elaborata sunt. *De parietibus autem, ita ait: Tota vero structura ex lapidibus politissimis constabat, ita ad vnguem inter se quadrantibus, ut intuentibus nullum vsquam mallei, aut cuiusvis fabrilis instrumenti vestigium apparet, sed connata potius omnia, quam arte congesta viderentur. Præterea templum secundum altitudinem habuit sexaginta solum cubitorum, Hefd. 6. Cyrus rex decrevit, ut domus Dei edificetur, quæ est in Ierusalem, in loco ubi immolent hostias, & ut ponant fundamenta supportantia altitudinem cubitorum sexaginta, & altitudinē cubitorum sexaginta, ordines de lapidibus impolitissimis tres. At primum templum altitudinem habebat duplo maiorē, ut Iosephus autor est. 8. Antiq. cap. 2. & lib. 15. cap. 14. & ex. 2. Paral. 3. aperte hoc intelligi putat cum multis Beda in libro de templo Salomonis. c. 6. & 8. Quare necesse erat fundamenta secundi templi multo esse angustiora, quam primi.

16
Populus terræ.

Omnis populus terræ. Cum dicitur, Omnis populus terræ, notum est illius terræ intelligi, de qua tunc sermo est, quos Latini vocant indigenas. Nec tamen omnes hoc nomine intelliguntur, sed populus quatenus à principibus distinguitur. Gene. 23. Surrexit Abraham, & adoravit populum terræ, filios videlicet Heth. Et de eisdem ait paulo post: Et locutus est ad Ephron circumstante plebe eius. Iere. 44. Reges vestri, & principes vestri, & populus terræ. Et. c. 52. Et

septem viros de ijs, qui videbant faciem regis, &c. Et sexaginta viros de populo terræ. *Et facite.* Scilicet, opus in domo mea, ut ait Hieronymus.

Verbum, quod pepigi vobiscum. Hebræi hæc verba referunt ad id, quod præcessit: Et facite, ut sit sensus: Et facite verbum, quod pepigi vobiscum, id est, foedus, quod inter nos in initium est, ut vos sitis meus populus, & me solum colatis, & ego sum Deus vester. *Sed durum admodum est, ut postquam dixit: Et facite, quoniam ego vobiscum sum, dicit Dominus exercituum, redeatur ad id, quod antecesserat. Et facite, præsertim cum apud Hebræos, & Græcos, & Latinos, & apud Chaldaem sententia finiat in illis verbis: Dicit Dominus exercituum, & nova hinc incipiat: Verbum quod pepigi, &c. Vatablus subaudit, Faciam: Verbum faciā quod pepigi vobiscum. Mouet hos autores articulum מן, quod est in Hebræo, notam esse accusatiui, atque ita verbum nō primi casus esse, sed quarti. At rectè ipsi norunt, cum nominatiuo quoque hunc articulum מן poni nonnunquam, ut Nehem. 9. vbi dicitur: Nos autem impiè egimus. Reges nostri, &c. 1. Regum. 17. Et veniebat Leo, vel Ursus. 4. Reg. 6. caderet ferrum securis in aquam. Atque ita nō Hieronymus modo, sed & Chaldaus in nominandi casu positum intellexerunt, sic enim vertit Chaldaus: Et facite, quoniam verbum meū erit vobis auxilio, dicit Dominus exercituum. Verbum quod decreui vobiscum, cū eduxi vos ex Aegypto, & propheta mei docerunt vos, ne timeatis. Hieronymus ita exponit: Ego enim sum vobiscum, & sermo meus, quem pepigi. Hoc ergo ait: Ego sum vobiscum, nō decro vobis, & sermo meus, siue foedus meum, quod pepigi vobiscum, cum egredere mini ex Aegypto, erit pariter vobiscum, hoc est: Non deseret vos foedus meum, & verbum meum, semper vos comitabitur, vbique præstabit quod promisi, ubiq; vos tuebitur, ac liberabit: quasi dicat: Recordabor verbi, quod promisi, & liberabo, ac seruaabo vos. * Verbum autem est illud Exhod. 6. Et assumam vos in populum, & ero vester Deus, & scietis quod ego sum Dominus Deus vester, &c. Et multa alia in hanc sententiam inueniuntur. Rectè etiam ita interpretabimur, & sensus est idem: Ego vobiscum sum, verbū quod pepigi, id est, hoc est verbum quod pepigi vobiscum,

17

18

biscum, me Deum vestrum futurum, & liberaturum vos. *Et spiritus meus erit in medio vestrum.* Chaldaus, & Hebræi de spiritu prophetiæ intelligunt, sed nos cum Hieronymo, & Theodoro, & alijs de ipsa persona Spiritus sancti intelligamus, cuius gratia præterentur, & sanctificaretur. Hoc etiam obseruandum. Quādo Deus promittit spiritum suū, docet eum, cui promittit sibi fore gratissimum, & omnibus bonis spiritalibus abundaturum, ut Isa. 42. Ecce seruus meus, suscipiam eum, electus meus, complacuit sibi in illo anima mea, dedi spiritum meum super eum, & ca. 44. Effundā enim aquas super sitientem, & fluenta super aridam; effundā spiritum meum super semen tuum, & benedictionem meam super stirpem tuam. * Optimum, & expressissimum hic habebamus sanctissimæ Trinitatis testimoniū si tantum verba illa: Quod pepigi, posita nō essent: nam Pater ait: Ego vobiscum sum; & de Spiritu sancto: Et spiritus meus erit in medio vestrum. De filio si diceret: Verbum meum vobiscum, nihil esset expressius. Sed præterquā q̄ Lxx pro verbo *ἐγώ* vertebant, quod non solet filij nomen esse, sed *ἐγώ*, cum dicit: Verbum quod pepigi vobiscum; manifeste verbum pro foedere accipere videtur, vt. 1. Paral. 16. Sermonis, quæ præcepit in mille generationes, quem pepigi cum Abraham. Quod magis etiam indicat verba Hebraica: est enim in Heb. verbum, quod percussus vobiscum, foedus autē percussit: & apud Hebræos, & apud Latinos, vt adnotauimus Hof. 10. num. 9. & 10. Seruata tamen verborum proprietate exponere possumus: Foedus meum, id est, res, quam foedere inito promisi, quæ per antonomasiam filius intelligitur. Hunc autem promisit cum adhuc erant in itinere, Deutero. 18. Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis, &c. Quod si virgere verbum volumus, non in itinere tantum, sed etiam eo ipso die quo egressi sunt ex Aegypto, promisit in figura agni immolandi. Hieronymus: Sacramentum cernite Trinitatis: Ego sum vobiscum, & spiritus meus, & verbū, in quo posuit testamentum, cum egredere mini ex Aegypto, sed nihil necesse est hæc comminisci, aut ad hæc duriora confugere, cum statim de filij persona perspicue dicat Propheta: Et veniet desideratus cunctis gentibus.

Promissio
spiritus
Dei.

Adhuc modicum est, & ego commouebo caelum. Locus est valde difficilis, quem si varias expositiones attulerō, obscuriore fortasse reddam. Dicam igitur breuiter, quantum rei obscuritas feret, quod sentio. Nequaquam arbitror Prophetam de signis, & prodigijs, quæ in Christi passione visa sunt, verba facere; tametsi Ambrosius lib. 3. Epistolatum; Epist. 12. & quidam alij, ita sentiant, & Hieronymus; sed in expositione Allegorica; quomodo & Ambrosius intelligendus est. Etenim postquam ea commemorauit, subiicit: Et veniet desideratus cunctis gentibus; ante igitur quam veniret, mouendierant caeli, & terra. Nec de secundo Domini aduentu loquitur, vt quidā existimant, quoniam statim addit: Et implebo domum istam gloria. Prius ergo signa futura erant, deinde venturus erat desideratus cunctis gentibus, & postea domus illa implenda erat gloria, quæ siue templum secundum sit, siue Ecclesia, certè ante aduentum secundum impleta est gloria. Adde quod hæc expositio validum nobis telū admittit in corda inimicorū regis, id est, in Iudæos, quo conuincantur transisse iam tempus, quod aduentui Messie præstitum erat; vt paulo post dicemus. * Moueri vero, sine commoueri dicuntur ea, in quibus res nouæ, & admirabiles fiunt, quarum admiratione, & stupore excitantur, & quasi pulsantur, vt Psalm. 67. Deus cum egredere in conspectu populi tui, cum pertransires in deserto, terra mota est. Quasi dicat: Vehementer admirata est, res miras, & prodigiosas vidit. Vt autem admiratione, sic etiā tristitia, aut gaudio, aut quouis alio affectu homines commoueri dicuntur, & ad hominum similitudinem res etiam inanimatæ, vt Psalm. 113. Montes exultastis sicut arietes, & colles sicut agni onium. A facie Domini mota est terra; a facie Dei Iacob. Psalm. 95. Latentur caeli, & exultet terra, commoueat mare, & plenitudo eius (scilicet lætitia) gaudebit capi, & omnia, quæ in eis sunt. Adhuc igitur, inquit, vnum modicum, id est, post modicum tempus, vt Iohannis 14. Adhuc modicum, & mundus me iam non videt. Quod tempore primi aduentus, id est, post quingentos annos futurum est, post modicum futurū dicit: quoniā quod nobis; qui angustis temporis finibus claudimur, longissimū est, cum æternitate Dei comparatum, valde modicum est, vt Hab. 3.

20

21
Commoueri,
& moueri.

Veniens

1. Ioan. 2.
1. Pet. 5.

22

Luc. 1.

23

Veniens veniet, & non tardabit. Et Paulus Hebr. 10. de secundo aduentu: Adhuc enim modicum, aliquantulumque, qui venturus est veniet, & non tardabit. Inde etiã Iohannes de toto noui testamenti tempore dixit: Filioli, nouissima hora est. Et Petrus: Vnum vero hoc non lateat vos carissimi, quia vnus dies apud Dominum, sicut mille anni, & mille anni sicut dies vnus: quod ex Psal. 89. desumpsit. * Quoniam mille anni ante oculos tuos, tanquam dies hesternæ, quæ præterijt. Deinde ait. *Mouebo cœlum, & terram.* Cum Dei filius descendit in terras, cœlum mouetur lætitiæ, & admiratione, ac timore. Angelos enim, quibus gaudium est in cœlo super vno peccatore penitentiam agente, quanta lætitiæ credimus, exultasse; cum omnium redemptorem peccatorum ad redemptionem, & salutem humani generis descendere viderunt? Quanta in illis fuit admiratio altissimæ sapientiæ, & demissionis tantæ maiestatis? quantus timor, id est, reuerentia illius ineffabilis, & immensæ bonitatis? Adde quod magna angelorum multitudo è cœlo descendit verbo carne facta, ac in vtero beatissimæ virginis latente, magna etiam, cum eodem nato cecinit: Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Terra mota est, sicut David futurum prædixerat Psal. 95. Commoueatür à facie eius vniuersa terra: dicite in gentibus, quia Dominus regnauit, id est, gaudeat, & exultet terræ tantæ Regis aduentu, norint omnes hunc esse, qui redempturus est genus humanum, & regnaturus à ligno. Prodigia quoque maxima vidit circa illa tempora. Iosephus. 15. Antiquit. cap. 7. & libr. 1. de bello Iud. ca. 14. autor est septimo Herodis anno, quo tempore Augustus Cæsar cum M. Antonio pugnavit apud Actium, maximum in Iudæa terræ motum factum esse, qualè ad illa vsque tempora passâ nõ est, & quo magna hominum multitudo perierit. * Tres soles simul orti sunt, & in vnum orbem paulatim coierunt, vt scribit Iulius Obsequens Romanus historicus, in libro de Prodigijs, cap. 128 ac inde, vsque ad finem libri, multa eiusdem temporis prodigia persequitur. Denique non possumus dubitare tum commotam esse terram, & mare, & aridam: quoniam quo tempore Augustus imperare cœpit, cuius anno quadragesimo primo Dominus atque seruator natus est, totus bellis orbis arsit

pugnate primum eo cum Bruto, ceterisque C. Cæsaris interfectoris, deinde cum socijs Triumuiratus, Lepido, & Antonio, mox cum varijs nationibus, quas Romano subiecit imperio, vt breuiter videmus apud Eutropium, libro. 7. suæ historiæ, vt multos omittamus. Quo tumultu bellorum & mare, & insulæ mota sunt, & omnes gætes: donec tandem pacato orbe, & in seruitutem Romanorum redacto pax maxima consecuta est prædicta ab Isa cap. 2. & à Michæa cap. 4. Eo igitur tempore mare etiam naualibus pugnis commotum est; quarum illa nobilissimam apud Actium elegantissimis carminibus celebrauit maximus poetarum: Vbi

Ope Barbaricâ, varijsque Antonius armis Victor ab Aurora populi, & litore Rubro Aegyptum, iresque Orientis, & vltima secum.

* Bactra vexit cõtra Augustum Cæsarem. Quorsum hæc omnia vt homines tot potentis magnum quippiam, & insolitum expectarent, & tot bellis, atque commotionibus vni orbis pareret, & pax vbique oriretur promissa Christi aduentui, & Christi nasci, & cognosci, Euangeliumque in toto posset orbe prædicari. Ceterum vbi habemus, Aridam, in Heb. est אֲרִידָה, quod non desertum significat, vt quidam putant, sed Aridam, aut Ariditatem, vt Exhod. 14: Et vertit in siccum. Ezech. 30. Et faciam alueos fluminum aridos. Heb. Aridam, aut, Siccitatem. Quare rectè in arida, quatenus mari opponitur, insulas intelligimus, vt intellexit Augustinus. 18. de Ciuit. cap. 35. Quod autem sequitur: *Et mouebo omnes gentes,* satis ex dictis intelligitur, omnes enim gentes commotæ sunt Romanis inter se diuisis, & bella gerentibus. Sed commotionem etiam illam significari arbitror, de qua Luc. 2. scriptum est: Exijt edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis: videlicet nascebatur nouus rex, cui regnum vniuersi orbis erat tradendum. Alia etiam commotio fuit cœli, & terræ, & maris, & omnium gentium è lætitiæ magna exorta aduentus seruatoris, qui facturus erat cœlos novos, & noua omnia, & vniuersa erat illustraturus, & ornaturus. Metaphoricè enim inanimata lætari dicuntur, cum aliquid venit, quod eis bono, atque ornamento futurum est. * De quo Psal. 95. Latentur cœli, & exultet terra, commoueatür mare, & plenitudo eius, gaudebunt campi, & omnia, quæ

in eis

locus Pauli
Heb. 12.

26

in eis sunt. Tunc exultabunt omnia ligna siluarum à facie Domini, quia venit, quoniam veniit iudicare terram. Quod ait: Quia venit, Hieronymus de primo interpretatur aduentum, de secundo autem quod sequitur: Quoniam venit iudicare terram.

Rectè autem à nobis hunc locum fuisse explicatum, Pauli apostoli verba indicabunt ad Hebr. 12. Videte ne recusetis loquentem. Si enim illi non effugerit recusantes eum, qui super terram loquebatur, multo magis nos, qui de cœlis loquentem nobis auertimus. Cuius vox mouit terram tunc, nunc autem repromittit dicens. Adhuc semel, & ego mouebo non solum terram, sed & cœlum. Quod autem, Adhuc semel dicit, declarat mobilium translationem tanquam factorum, vt maneant ea, quæ sunt immobilia. Pro eo quod nos iuxta Hebræum habemus: Adhuc vnum modicum, Apostolus Lxx imitatus dixit: Adhuc semel, nam מְעַד וְיָרֵם quæ significat, vt Num. 10. Si semel clangueris, & Job. 33. Semel loquitur Deus. Hebræorum verborum sensus est, semel faciam, & cito faciam: Cur autem dixerit: Semel, statim dicemus: Sensus Apostoli est: Videte ne sicut olim Hebræi recusauerunt, id est, repulerunt, & auctati sunt Moysen loquentem in terra, id est, hominem, qui non venit de cœlo, sed de terra erat, vos recusetis Christum, qui de cœlo est, & vobis loquitur. * Cauete ne illius dicta contemnat, nam si puniti sunt, qui Moysi præcepta violarunt: quanto acerbius punientur, qui Christum ipsum audire noluerint? Cuius vox manentis quidem in cœlo, sed per angelum in monte Sina loquentis, cum lex illa ferebatur, mouit terram, partim terrore prodigiorum, quæ visa, & audita sunt, partim lætitiæ, quod legem à summo Deo acciperet. Sed postea per Haggæum prophetam promittit ad aduentum suum, qui nouam vniuerso orbi legem erat laturus, se non solum terram moturum, sed etiã cœlum, vt intelligatur eum, qui venit, non esse de terra terrenum, sed de cœlo cœlestem, ac multo maiorem esse Moysen, per quem lex vetus data est. Subtiliter autem interpretatur Paulus verba illa: Adhuc semel, in hunc modum. Cum dicit: Adhuc semel, significat in hoc aduentu suo legem se laturum perpetuam, & nullo tempore mutandam, ac legi priori dissimilem, quæ transitura erat, & finienda. Ideo dixit: Adhuc semel, ac si di

ceret; iam semel legem dedi, terramque moui, sed iterum cœlum etiam commouebo, semel, inquam, quoniam nulla post hæc lex feretur. * Declarat mobilium translationem, id est, his verbis declarat abrogandam esse legem illam, quæ mobilis erat, & ceremonias mobiles habebat, Christum venturum significantes, quæ translatae sunt post Christi passionem tanquam factæ, id est, tanquam iam impletæ. Sacrificia enim, & ceremonie veteris legis Christum significabant venturum, & immolatum: quæ merito mutata sunt postquam venit, & immolatus est: & manent præcepta, atque sacramenta nouæ legis, quæ sunt immobilia, id est, quibus alia successura non sunt. Scio nobiles autores hæc de die iudicij interpretari etiam in Paul. quod ego, vt verum fatear, intelligere non possum. Nã si de primo aduentu Haggæus loquitur, de eodem sine dubio Paulus locutus est. De primo autem loqui Haggæum autores nihilo ignobiliores prodiderunt, vt Hiero. Rupertus, Ambrosius, libro. 3. Epistolarum, Epist. 12. & Augustinus 18. de Ciuita. cap. 35. Cyrillus lib. 5. in Gene. & alij, qui de Ecclesia huius temporis interpretantur illud: Magna erit gloria domus istius, &c. Et multi, atque doctissimi viri, qui cõtra Iudæos scripserunt, vt Galatinus lib. 4. cap. 9. & 10. Porchetus in prima part. victoriæ contra Iudæos, cap. 7. Hadrianus Finus in suo Flagello Iudæorum, lib. 5. cap. 2. * Quod ex Propheta ipso aperte, vt mihi videtur intelligitur. Nam si de die iudicij dicitur: commouebo cœlum, & terram, & mare, &c. quomodo rectè sequetur: Et veniet desideratus cunctis gentibus, & implebo domum istam gloria? si dicant tunc implendam esse gloria Ecclesiam in cœlum translata: quorsum rogo statim ait: Meum est argentum, & meum est aurum. Magna erit gloria domus istius nouissimæ, plusquam primæ? Præterea, quorsum de secundo aduentu loquatür nunc Haggæus? Quid ea reconficiat? Quid ad præcedentia, & sequentia mentio de die iudicij pertineat, quibus de ijs consolandis agitur, qui dolebant humiliter videri templum secundum primo? Postremo vtrumque confirmat, quod Paulus post ea, quæ sunt exposita, subiicit: Itaque regnum immobile suscipientes habemus gratiam, per quam seruiamus placentes Deo, id est, Nos relinquentes veterem legem, & ad nouam transeuntes iustificati sumus, &

27

28

placemus

placemus Deo: Hoc videlicet docet quod Gal. 2. docuerat apertius: Nos natura Iudei, & non ex gentibus peccatores Sciennes autem quod non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi: & nos in Christo Iesu credidimus, ut iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus legis.

29 *

Et veniet desideratus cunctis gentibus. Hinc sumitur aduersus Iudæos inuitabile argumentum Messiam venturum fuisse stante secundo templo, neque villo modo iam expectari debere, postquam illud destructum est. Vide Porchetum, Galatinum, Hadrianum locis indicatis. Propterea confirmamus nullo modo de secundo aduentu intelligi debere, sed de primo. Quod Iudæi, quoniam negare non possunt, alia via vim argumeti eludere nituntur. Negant de Christi aduentu sermonem esse Prophetæ, quoniam non dixit: Et veniet desideratus cunctis gentibus, sed: Et veniet desiderium omnium gentium, atque ita exponunt: Commouebo omnes gentes, & venient ad videndam huius templi magnificentiam cum desiderio omnium gentium, id est, afferentes quidquid pretiosum, & pulchrum apud se habebant ad offerendum. Itaque subaudiunt γ , id est, cum, ut non legamus, Desiderium, sed, Cum desiderio, id est, cum rebus pulchris, & desiderabilibus. Suspiciari quis posset locum à Iudæis fuisse deprauatum, quod vniuersa literæ additione fieri potuit, nam $\delta\gamma$, id est, veniet, si legatur $\gamma\delta\gamma$ sonat hic, venient: nisi Lxx interpretum obstitaret autoritas, qui verterunt: Et venient electa omnium gentium, quam lectionem referunt Hieronymus, & Augustinus. 18. de Ciuitate. cap. 45. Et alij, eandemque, tametsi ab Hieronymo reiectam sequitur Varabius, & exponit: Venient ad Christum gentes desideratissimæ, & electæ à Deo. * Sed quid miramur Iudæos hæc dicere? ipse Galatinus aduersus Iudæos disputans transtulit: Et venient cum desiderio omnium gentium. Primum, nihil id quidem obstaret, etiam si ita legendum esset, aut enim cum Porchero diceremus, propter duas naturas diuinam, & humanam positum esse verbum plurale, Venient, aut, quia Christus cum ab omnibus gentibus desideraretur, desideria erat potius, quam desiderium. Adde quod multa bona allaturus erat, & multa gentes desiderabant, ut conceptionem eius, & natiuitatem, doctrinam, miracula, passionem,

30

resurrectionem Quare Propheta ratione potius sensus habens, quam vocabuli, plurale verbum dedit nomini singulari, ut sæpe faciunt Hebræi, cum simile quippiam occurrit, quod notandum est à nobis Mich. 1. Num. 35. Mihi autem magna suspicio est locum esse corruptum à recentioribus Iudæis, cuius pondere, & vi vehementer urgebantur. Etenim Hieronymus verba Lxx interpretum referens ait, Et quidem bis, melius haberi in Hebræo: Et veniet desiderat⁹ cunctis gentibus. * Præterea hæc lectionem: Et venient, in illis recentioribus Hebræis inuenimus, qui multo maiori quam veteres odio Christianorum flagrabant: nam veteres, ita, ut nos intellexerunt, & ita, ut nos legerunt, ut videmus apud Galati. lib. 4. ca. 9. Cuius hæc verba sunt: In libro Sanhedrim, in capite Helec, sic ad verbum dicitur: Rabbi Akiba exponebat: Adhuc vni modicum est, & ego commouebo cælum, & terram, & adducam desiderium cunctarum gentium. De diebus Messia, & de rege Messia, & de tempore, quod fuit post destructionem primæ domus. Alia expositio: Adhuc vnum modicum est: modicum scilicet regni veteri Israël, post destructionem prioris domus. Et post illud regnum, ecce, ego commouebo cælum, & terram, & mare, & aridam, & omnes gentes, & postea veniet Messias. Hæc omnia ibi. Vbi per duas veterum Thalmudistarum expositiones palam ostenditur prophetiam hanc de Messia debere intelligi, quemadmodum, & nos ipsam intelligendam esse dicimus. * Hæc Galatinus. Video etiam nonnullos ex nouis interpretibus ita vertisse, ut nos habemus: Pagninus: Et veniet desiderium omnium gentium. Leo Hebræus, tametsi perfidus & impius: Et veniet, qui desideratur ab omnibus gentibus. Eckius affirmat Petrum Nigri Germanum in disputatione Ratisponensium ante annos sexaginta, nunc vero ante annos centum, cum Iudæis disputantem vertisse: Et veniet desiderium omnium gentium: impium etiam Munsterum transtulisse; Venietque cum eo quod desiderabile est cunctis gentibus. Aut ergo hi omnes probatiorem lectionem agnouerunt, quam diximus: aut certe non dubitarunt, etsi in Hebræo legeretur: Et veniet, sensum esse eundem, ac si scriptum esset: Et veniet. Nec nos moueat trāllario Lxx, qui sæpe sensum potius, quam verba reddunt.

Cum

Cum ergo intelligerent desiderium pro re desiderata accipi vulgato more Hebræorum, ut Gen. 49. Donec veniret desiderium collium æternorum, & Psal. 20. Desiderium cordis eius tribuisti ei. Res autem desiderata intelligi potest, siue quam alij optant, siue quæ pulchra est, & optabilis, atque hoc posteriori sensu ipsi acceperunt, intellexeruntque hoc significari rō desideratā venturam omnium gentium. Quod cum esset obscurius, maluerunt vertere pluraliter: Et venient electa omnium gentium.

33 desiderat⁹ gentibus gentibus enim Christus dicitur.

Sed cur CURISTVM appellat desideratū cunctis gentibus, siue desiderium omnium gentium, quem soli Iudæi nouerant, soli expectabant? Hæc ratio tantum apud Augustinum valuit. 18. de ciu. c. 35. ut cum præcedentia in primo CURISTV aduentu impleta esse dixerit, non dubitauerit hæc de secundo aduentu interpretari. Ut enim, inquit, desideratus esset cunctis gentibus, prius oportuit eum dilectum esse credentibus. Idem sensu cap. 48. Primum illud probabiliter responderi potest, in omnibus nationibus fuisse electos, qui fidem Christi venturi habebant, & eum desiderabant, ut Iob in terra Hus, & eius amici, apud Græcos Sybillæ, & multi earum carminibus instructi. Verum hoc potius dicendum arbitror. Desideratus cunctis gentibus dicitur, quoniam omnes gentes illius aduentu, & redemptione multum indigebant: & vna quæque res quasi pondere naturæ appetit id, quo maxime indiget. Tale est illud quod Aristot. 8. ethicorum ad Nicomachum ca. 1. refert ex Euripide, amare imbrem terram, cum arefacta est & cælum venerandum plenum imbre amare cadere in terram. * Simile est quod legimus Hos. 2. Exaudia cælos, scilicet, optantes imbribus terram perfundere) & illi exaudient terram (optantē pluuiam) & terra exaudiet triticum, videlicet, quod copiose nasci, & crescere cupit. Eodem modo dixit Paulus Rom. 8. Scimus autem quod omnis creatura ingemiscit, & parturit vsque ad huc, &c. Et Psal. 103. Expectabunt onagri in siti sua. Et: Catuli leonū rugientes ut rapiant, & quærant à Deo escam sibi. Ita etiam de Domino seruatore Gene. 49. Et ipse erit expectatio gentium, Isai. 42. Legem eius insulæ expectabunt. Denique vsitatum est in scriptura, ut homines etiam nihil tale cogitantes, cum affectum habere dicantur, quem vulgares ho-

34

mines eos habuisse iudicarent, si id, quod futurum erat, cognoscerent, ut multis testimonijs confirmauimus Hamos. 2. num. 19. & sequentibus. Cum autem CURISTV aduentus tam salutaris omnibus gentibus fuerit, sine dubio illum desiderarent ardentissime, si nosset.

Et implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituum. Meum est argentum, & meum est aurum, dicit Dominus exercituum. Magna erit gloria domus istius nouissima, plusquam prima.

Hic locus vehementer terruit Hebræos, sed & nostros quoque terruit. Hebræi quidem nesciunt, quo se vertant, ut ostendant gloriam secundi templi maiorem fuisse, quam primi: Ideo confugiunt ad tertium templum à Messia suo ædificandum, cum venerit. Verum eorum fabulatis ex verbis Prophetæ refellitur, siquidem contemnentibus ædificium secundi templi ait Dominus. Nolite timere, &c. Et implebo domum istam gloria. Magna erit gloria domus istius nouissima, magis quam prima. Manifeste itaque loquitur non de templo ædificando, sed de eo, quod tunc ædificabant. Alij quibus paulo sanior erat mens, cum hoc viderent, maiorem fuisse gloriam secundi templi dixerunt, quoniam primum templum quadringentis decem annis stetit, secundum vero quadringentis viginti. Alij dicunt gloriam maiorem fuisse in ædificio, & vtrūque verum esse confirmat David Kimhi. At cum secundum templum ex impolito lapide ædificatum fuerit, & sexaginta solum cubitos altitudinis habuerit, ut superius ex Esdra confirmauimus, ostendendum eis erat quomodo hoc ædificium maius, & gloriosius fuisset illo Salomonis: * Nā qui de annis vtriusque templi loquuntur, ridiculi sunt qui tam magnificā promissionē de gloria secundi templi in decem diuturnioris durationis annos conferant, quasi per exigua temporis diuersitas quidquam splendoris aut homini, aut templo, aut rei cuius conciliare possit, præsertim si vincatur in ceteris. Nostri hæc animaduertentes, & nullum fere exitum inuenientes partim de Ecclesia exponunt, quam secundam domum esse volunt, cuius maior est gloria quā synagoga, ut Ambr. ca. 12. li. 3. Aug. lib. 18. de ciuit. capit. 45. & 48. Cyrillus libr. 5. in Gene. & veteres alij. Partim de templo ipso secundo exposuerunt, de quo manife-

35

36

N ste

Itē Prophetam loqui existimabant, cuius hanc maiorem gloriam esse interpretatur, quod in illud Dominus noster Iesus Christus & infans adductus sit sapē, & vir in eo docuerit, ac miracula fecerit, quod vniuersam primū templi gloriā facile superat. Ita exponit Rupertus, Lyrantus, & Burgensis, vt ex additione eius tertia intelligi potest. Porcherus in prima parte Victoria. c. 7. Galati. lib. 4. c. 10. Hadrianus Finus lib. 5. Flagellii Iudaeorum. c. 2. Iohannes Eckius, Paulus Palacius. Arque hinc Iudaeos prorsus conuicti arbitrantur, transisse iam tempus aduentus Messiae, quoniam secundum templi euersum est, & ille secundi templi tempore venturus promittitur, cuius causa domus hanc posteriori gloriolior esset futura, cum ceteris omnibus prior domus fuerit illustrior. * Mihi diu de hac re cogitanti verū videtur, quod vtrique de nostris dicunt, sed ita, vt modo explicabo. Sensum quidem altiorē, & sacratiore, & quem potissimū Spiritus sanctus intēdit, id est, spirituale, siue Allegoricum, non dubito esse de Ecclesia, quem admodum sancti Patres interpretantur. Historicum autem per verba significatum, & per ipsa etiā ab Spiritu sancto intantum, de templo ipso secundo Iudaeorum. vt autē bene, quae de his sensibus dicimus teneantur: vide, quae in primo preludio diximus, num. 20. & sequentibus. Ac ne quis miretur, sententia haec omnino Hieronymi sunt, qui expositionem de templo prius ad verba suae translationis accommodauit, alteram de Ecclesia translationi Lxx adiunxit, vbi spirituales semper sensus edidit. Immo & Rupertus, qui allegoricis sensus vbiq; fere coniectatur, hunc de templo Historicum esse coniectatur, quem vbi exposuit, ad Allegoriam more suo reuertitur. Verum ego non arbitror significari templum, quale aedificatum est a filiis captiuitatis, sed quale post multos annos reaedificatum est ab Herode, vt Rupertus intellexit, cuiusque gloriā maiorem fuisse confirmo, quam eius quod est a Salomone conditum, & ex seruatoris maximē praesentia, & ex ipso aedificio, etiam si nunquam Christus Dominus in illud fuisset ingressus. * Mirū hoc multis videbitur, sed spero me illis omnibus probaturum, qui rectē rationum pondera examinant, nec contentionis studio ducuntur, sed veritatis. Principio illud veniat in mentem, quod. c. i. nu. 28. con-

firmuimus, dubitari nullo modo posse, quin sensus ille Historicus sit, qui verbis propriē acceptis conuenit, & praecedentibus, ac sequentibus aptus nihil falsum, nihil absurdum continet. Hunc autem nihil falsum, aut absurdum continere mox luce ipsa meridiana clarius indicabo. Ijs, quae praecedunt, & quae sequuntur, nihil aptius adharet: intus nihil, nisi hic sensus adheret. Nam cum Iudaei moererent, atque deficerent, quod templum aedificabatur humile, & impositum, & cum illo priori minime conferendum, Dominusque eorum animos erigere vellet ad aedificandum, ac operari iuberet: quid tandem ad eos incitandos, & permoendos conduceret, maiorem futuram esse gloriā Ecclesiae, quam Synagoga? Deiceret hoc potius eorum animos, quam erigeret. Quot, quantūque miraculis opus fuit, vt aequo animo postea ferrent legem veterē abrogari, nouamque pro ea substitui? * At si polliceatur Propheta domus illius, quae pauperior, atque humilior videbatur tantas diuitias, tantum splendore fore, vt vincat priorē, alacres ad opus domus Domini, promptique redduntur. Denique, qui audiuit: Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima? Et, quid vos videtis hanc nunc? Numquid nota est, quasi non sit in oculis vestris? Qui hoc, inquam, audiuit, & de templo illo sine dubitatione dici nouit: cum audit statim: Et nunc confortare Zorobabel, & c. Implebo domum istam gloria: magna erit gloria domus istius nouissimae magis, quam prima: quomodo persuadere sibi possit de alia domo, ac non de templo eodem verba fieri? Video latere hic altiore sensum, sed sub hoc humiliori latet, & per hunc significatur: idcirco hic Historicus, ille Allegoricus est. Quorsum igitur dicitur gloriosius fore templum secundū, admiscuit illa, quae ad rem pertinere non videbantur: Adhuc vnum modicum est, & ego commouebo caelum, & terram, & mare, & aridā, & mouebuntur omnes gentes, & veniet desideratus cunctis gentibus? Rectē quidem hoc quaeritur, haec ipsa verba magis & explicat, & confirmat quod dixi. * Promissurus magnam illi domui gloriā, tempus, causamque signari oportuit. Ac si diceret: Vos aedificate domum, ego eam ab his paruis, & tenuibus principijs ad magnam gloriā proueham, non quidem nunc, prius caelum, &

terram,

terram, & mare, & aridam, & gētes omnes commouebo, & veniet Christus desideratus cunctis gentibus: tunc implebo domum istam gloria. Et re vera sic priorē domum in primis illustrauit quod scriptū est. 3. Reg. 8. Factum est autem cum exissent sacerdotes de sanctuario, nebula impleuit domum Domini, & non poterant sacerdotes stare, & ministrare propter nebulam: impleuerat enim gloria Domini domum Domini: quanto illustrior, & gloriosior fuit domus posterior, quam non nebula obtexit quae Dei praesentiam indicaret, sed Deus ipse nube carnis obductus adijt, quae diuinam eius vocem dicentis audiuit, quae miracula magna vidit? Haec mihi cum Paulo ante indicatis autoribus conuenit: sed addidi alterā causam ex ipsius aedificij magnificentia, & pulchritudine, quam mihi continuo videtur Haggæus explicare cum ait: Meum est argentum, & meum est aurum, quod ab his autoribus gloriā domus ex sola Christi praesentia colligentibus explicari rectē nullo modo potest. * Ita enim fere exponunt illi, & Burgensis in additione tertia. Non loquor de gloria auri & argenti, nam haec vbiunque sunt, mea sunt, & do cui volo, possemque ijs domum hanc exornare, si vellem. Cui extortam istā, & violentam expositionem probabunt? Nec aurum daturus, nec argentum, quorsum oportuit dicere, suum esse vtrumque? An ignorabamus Domini esse terram, & plenitudinem eius? Si nullam verbum vim afferamus, nonne in promptu cuius esse potest dictū esse: ne illi propter illius temporis inopiam diffiderent maiore futuram gloriā eius domus, quam prioris? Ita igitur est, ac si diceret: Si vobis hoc alius promitteret, merito forte dubitaretis an ita diuitijs abundaret vt rem tantam praestare posset: sed me promittente, cuius est aurum, & argentum etiā si magnis, & incredibilibus expensis domus sit aedificanda, quae potest esse causa dubitandi? Certe Hieronymus ita intellexit, & Chrysostomus hom. 34. in priorem epistolam ad Corinthios. * Quare vt initio aedificationis excitauit Deus Cyrum, & Darium, vtrumque ethnicum, vt & copiam, & expensas praebent templo suo tempore aedificando: ita cum tempus proximum erat quo domus illa implenda erat gloria, id est, decimo octauo anno regni Herodis (cuius trigésimo secundo magnus humani ge-

neris Seruator natus est, vt autor est Eusebius in chronicis) idem Herodem locupletissimum regem incitauit, vt templum magnum, & pulcherrimum extrueret, & quidem tanta numinis praesentia, vt traditum posteris sit, octo annos, quibus aedificatum est, nunquam interdū pluuisse, sed noctu tantum, ne aedificatio impediretur, vt scribit Iosephus libro. 15. Antiqui. cap. 14. & alter Iosephus filius Gorionis libro. 5. historiarum Iudaicarum, capit. 26. Cumque, (etiam si templum a Zorobabele aedificatum euersum fuerit a fundamentis ab Herode autore Iosepho,) noua in eodem loco reposita sint, statimque templum sine interruptione, ac sine mora extructum, recte non duo templa numerantur ab autoribus, sed vnum, atque idem, quod secundum dicitur. Nam ita consuetudo loquendi obtinuit, vt verbes, ac templa, praesertim continuo in eodem loco reaedificata, pro eisdem numerentur, adeo vt de templo a Chaldaeis diruto, & post Lxx annos aedificari iterum coepto nunc Propheta dicat: * Quis in vobis est relictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima? Ita Iudaei dicunt Ioh. 2. Quadraginta sex annis aedificatum est templum hoc, cum iam illud esset euersum, & alterum aedificatum octo annis. Sed quoniam idem templum erat, & dicebatur, vt Christum vehementius argueret de quadraginta sex annorum mora, quam de octo dicere maluerunt, cum vtrumque possent. Ita Ioh. 10. porticus Salomonis dicitur in templo, cum constaret ante multos annos diruta penitus fuisse quam Salomon aedificauerat. Simile est illud Esd. 5. Nos sumus serui Dei, caeli, & terrae, & aedificamus templum, quod erat extructum ante hos annos multos, quodque rex Israel magnus aedificauerat, & extruxerat. Verū in hac re Iohan. Eckius, prudentia & bonitate requiro, qui vnus, (quod sciam) post hominum memoriam negare ausus est templum ab Herode fuisse vnquam extructum, Iosephum hoc dixisse, ceteros errantes secutos fuisse. Ita ne quod mille quingentis annis nemo vocauit in dubium, nemo non credidit, leuibus & nullius momenti obiectionibus inficietur Eckius? Nemo, inquit, praeter Iosephum, dixit. Dixit & Iosephus filius Gorionis, & de eo multa scriptum li. 5. c. 24. & duobus sequentibus. * Dixit & Hier. in. c. 11. Zach. initio fere: Dixit Rupertus & ante eum Egesippus antiquissimus autor lib. 1.

N 2 de

de excidio Ierosolymitano, cap. 35. Templum, inquit, ornauit, omnem illum circa templum loci ambitu circumuallauit muro, gentia atque spatij inclusit immenso edificandi sumptu, & exquisito decore. Indicio erant magnæ circa sacrarium porticus, quas extruxit ex fundamentis. Nec minor tuendi, quam ornandi intentio: siquidem castrum Aquiloni communiuit subiacens, quod uocauit Antoniam, &c. In eo autem quod ait: Ornauit templum, forte Ornauit, dixit pro restaurauit, alioqui à fundamentis edificasse docent Iosephus, lib. 15. Antiquit. cap. 14. & alter filius Gorionis, lib. 3. cap. 25. Quemadmodum in eo etiã errauit Egesippus, quod quinto decimo anno Herodis id factu dixit, cum ex utroque Iosepho constet fuisse anno decimo octauo. Hoc idem dixerunt postea innumeri. Ipse potius vnum proferat, qui negauerit. Sed si solus Iosephus dixisset, cuius fidem in historia laudant Eusebius, & Hieronymus, & veteres: quis sacerdoti, & erudito homini de recenti historia, & de re maxima, & celeberrima paulo ante suam ætatẽ gesta in vrbe totius Iudææ clarissima scribenti fidem non haberet? Tam demens erat, vt notissimum, & impudentissimum mendacium vniversis Iudæis auderet obtrudere? Tantum ne Herodis memoriæ fauebãt, vt opus insigne patrum suorum impio regi, & omnibus ingrato adscribi paterentur? Pudet his resellendis immorari, cù Hædras cap. 6. doceat templum secundum ex impolito lapide fuisse edificatum, nec altitudinem plusquam sexaginta cubitoru habuisse: Iosephus autem, qui, vt sacerdos, quotidie templum sui temporis videbat, & in illud ingrediebatur, ceteris omnibus, qui secum viderant, tam Iudæis quam Romanis, palam scribat. 15. Antiquit. cap. 14. de maximis, & pulcherrimis lapidibus fuisse constructum, altitudinemque habuisse centum, & viginti cubitorum: qui viginti cubiti, inquit, aliquando post sidentibus fundamentis decesserunt, eosque denuo addere curauerunt nostri Neronis temporibus. * Templum secundum sexaginta cubitis latum fuit, vt videmus Hæd. 6. quod Herodes centum cubitis latum fecit autore Iosepho filio Gorionis lib. 3. ca. 25. Quid? cum vnus ex discipulis ait, Mar. 13. Magister, aspice quales lapides, & quales structuræ: impolitos lapides, & ante quingentos an-

45

nos in edificio collocatos ostendisse tibi videtur, an recentes, & pulchros, & artificiose elaboratos? Vnum superest ad integram loci huius explanationem, quod hætenus consulto distuleram, templum Herodis operosius, & magnificentius fuisse illo Salomonis, vt merito eius rei causa dixerit Dominus: Meum est argentum, & meum est aurum. Magna erit gloria domus istius nouissimæ, magis quam primæ. Difficile hoc videtur, cum Salomonem ditiores Herodes fuisse constet. Sanè si ea, quæ fecit Herodes consideres, & quæ fecit Salomon, haud ægerimẽ assentiar, id quod multos decepit: at si vniversa, quæ Herodis templum habebat inspicias, quæ ex veteri superferant, & quæ habuit templum Salomonis, sine dubio maius, & pretiosius fuit templum Herodis. Dicam etiam apertius, quoniam multi, vt dicebã, in hoc lapsi sunt. Si templum Salomon edificasset quale fuit, cum ab Herode perfectum est, multo plus illi sterisset, & maius, ac pulchrius fuisset, quam id, quod edificauit: siquidem præter ea, quæ fecit Herodes, habuit multa ex primæ, & secundæ domus edificijs, quibus omnibus in vno collatis pretiosius, & magnificentius templo ipso Salomonis euasit, vt nunc explicabo. * Templi primi longitudo septuaginta cubitorum fuit addito vestibulo, seu porticu. 3. Regum. 6. Longitudo templi Herodis fuit centum cubitorum, vt uterque Iosephus scripsit, alter. 15. Antiquitatum, cap. 14. alter lib. 3. Historiarum Iudaicarum, cap. 25. Constabat autem (inquit Iosephus) structura de lapidibus cæcidis, firmissimisque magnitudine viginti quinque cubitorum in longum, octo in altum, latitudine vero cubitorum duodecim. Consentit omnino & alter Iosephus filius Gorionis, atque addit: vnam & eandem mensuram habebant omnes lapides à fundamento edificij vsque ad summam eius. Et quoniam parietes primi templi intrinsecus auro tecti erant, quãtam auri copiam in hoc Herodis intus fuisse existimabimus, cum de exteriori templi facie, hæc memoriæ prodiderit Iose. lib. 6. de bello Iudaico. c. 6. Exterior autem facies nihil quod animus, aut oculi mirarentur, non habebat. Crustis enim aureis grauissimis vndique tecta ad primos ortus (ita enim ex Græco legendum est) igneo splendore lucebat, vt cù intuerentur oculi, quasi

Templo Herodis magnificentius templo Salomonis.

46

47

solis

solis radijs auerteretur. Hospitibus quidẽ ad eum procum moti niueo similis videbãt: nã vbi deauratũ nõ erat tẽplũ, cãdidissimũ erat. In summo autẽ aureis verubus horrebat acutissimis, ne ab insidẽtibus auibus pollueretur. Nonnullorũ autẽ saxorũ eius longitudo quadraginta quinque cubitorum erat, altitudo quinque, latitudo sex, &c. * De vestibulo hæc ibidem ait: Prima vero eius porta septuaginta cubitis alta erat, & viginti quinque lata, neque fores habebat, cœli enim vndique conspicuũ, lateque patens significabat. Erãtque totæ frontes inauratæ, ac prima ædes omnis perlucebat extrinsecus, auroque circum interiorẽ fani partẽ splendida cuncta cernẽtibus occurrebat. De porta eius partis tẽpli, quæ dicitur sancta, hæc: interior vero porta tota inaurata erat, vt dixi, & circum eã auratus paries. Desuper autẽ habebat aureos pãpinos, vnde racemi stature hominis depẽdebant. Alter vero Iosephus ita scripsit: Fecit etiam rex colũnas argenteas, & bases earũ argenteas, capita autẽ earũ fecit aurea. Fecit insuper vitẽ de auro mudo, & posuit in summitate colũnarum cuius pãdus erat mille talentorũ aureorũ. Erat autem vitis ipsa facta opere ingenioso habes ramos perplexos, cuius folia, & gemina facta erãt ex rutilãtũ auro, botri autẽ ex auro fuluo, & grana eius, accini, atque folliculi facti erãt ex lapidibus pretiosis, totũque opus erat fabrefactũ opere vario, vt esset mirandũ spectaculũ, & gaudiũ cordis omnibus intuentibus ipsã. Multi quoque scriptores Romani testãtur se eã vidisse, cũ desolaretur tẽplum, &c. * Intra hæc portã erat altare aureũ, & (vt Iosephi ibidẽ verbis vtar) tria mirabilia, & predicanda opera cunctis hominibus, cãdelabrũ, mensã, thuribulũ. Mensã autẽ erat aurea pãderis talẽtũ magni, & candelabrũ aureum, vt idẽ narrat lib. 7. de bello Iud. c. 24. taliaque hæc fuerũt, vt in pãpa triũphi Titi Cæsaris portaretur. Opinor iã videre lectorẽ magnã esse gloriã domus nouissimæ magis, quã primæ, & iure dictũ esse: Meum est argentum, & meum est aurum: sed maiora restant. Atrium tẽplo addidit Salomõ de quo. 3. Reg. 6. Et edificauit atrium interius tribus ordinibus lapidum politorum, & vno ordine lignorum cedri. Et. 2. Paral. 4. Fecit etiam atrium sacerdotum, & basilicam grandem, & ostia in basilica, quæ texit ære. Hæc ita nobis exposuit Iosephus lib. 8. Antiqui. c. 2. Circumdedit

47

48

deinde templo septum quoddam trũ cubitorum altitudine, quod nostra lingua Gison vocamus, exclusurum profanam multitudinem, & solos sacerdotes admitturũ, &c. Hoc vocatur in Paralipomenis Atrium sacerdotum. * Deinde addit: Extra hoc septum erat fanum (hoc vocat scriptura basilicam grandem) porticibus magnis, ac latissimis cinctum, & portis altis patens, quarum singulæ singulos ventos spectabant, &c. Dicit autem non potest, ac vix etiam oculis credi, quam mirandum fuerit illud exterius fanum. Vallibus enim expletis tam profundis, vt ad prospectum oculi caligarent, & aggesta ad quadringentos cubitos terra, cã vertici montis, in quo templum extructũ est, æquauit. Hanc cinxit duplicibus porticibus, quas columnæ de nativo saxo sustentabant, & laquearia cedro expolita tegebãt. Fores vero habebant omnes ex argẽto fabricatas, &c. Hæc que certẽ mirãda sunt, in primo templo fuerunt, sed quod in illis est maximum, & mirabilissimum, mansit in templo Herodis, id est, illa profundissimarum vallium expletio, & terræ ad quadringentos cubitos aggestio, vt vertici montis æquaretur, in quo templum extructum est. Addita sunt autẽ his plura atque maiora: quæ melius verbis Iosephi in eodem loco explicabuntur. * Fanum, inquit, conditum erat, vt dixi, supra durissimum collem. Et initio quidem vix templo, atque aræ sufficiebat iacens in summo planities, quod vndique præceps erat, atque decliuus. Cum autem rex Salomon, qui etiam templum edificauerat, muro eius partem ab Oriente cinxisset, vna porticus aggeri est imposta, (quæ Iohan. 10. ob id vocatur porticus Salomonis) & manebat ex alijs partibus nudum, quoad sæculis posterioribus semper aliquid aggeris accumulante populo coæquatus collis latior effectus est. Perrupto autem septentrionali quoque muro tantum assumpserunt spatium, quantum postea totus fani ambitus incluserat. Triplici autem muro colle circumdato spe maius opus extructum est, in quo longa sæcula consumpta sunt, omnesque thesauri sacri, quos toto orbe missa Deo munera repleuerant, tam in superiore ambitu, quam inferiore templo edificatis: cuius quod humillimum fuit, trecẽtenis cubitis munerat, in quibusdã vero locis pluribus, &c. Saxa vero

49

50

N 3 quadra-

31 quadragenum cubitorum magnitudinis erant, nam & pecuniarum copia, & populi largitas maiora dictu conabatur, quodque nunquam posse perfici sperabatur, diuturnitate, ac perseuerantia explicabile videbatur, &c. Ita totus collis muro cinctus est ambitus sex stadorum, & ex omni parte multæ, & magnificentissimæ porticus ædificatæ sunt, quarum meminit Egesippus, & quarum pulchritudinem, & magnificentiam Iosephus lib. 6. de bello. cap. 6. & lib. 13. Antiquita. cap. 14. descripsit eleganter, & alter Iosephus loco indicato. Etenim atrium extructum est, quod ethnicis etiam patebat, deinde alterum Iudæis, ipsique secundum legem mundis cum parte feminis separata. Deinde tertium, quo soli sacerdotes introibant. Horum atriorum porticus multiplices, & portas, ac fores, ceteraque ornamenta, que ab his autoribus commemorantur, & à me breuitatis causa prætereuntur, tantum habent sumptus, & splendoris, atque magnificentiæ, ut vix humanis viribus, atque opibus tantum opus perfici potuisset videatur. In angulo etiam Septentrionalis, atque Occidentalis lateris muri illius (quo torum collem, in quo erat templū, cingi diximus) arx erat quadrangulatis munitissima olim à Machabæis facta ad pontificalium vestitu custodiam, quam Herodes munitiorē reddidit ad templi tutelam, & in M. Antonij honorem vocavit Antoniam, ut ibidem ait Iosephus. Denique Iosephus Gorionis filius, cum multa de templo dixisset, libro 5. cap. 25. hæc ad extremum subiicit, cap. 26. Porro templi huius ædificium solum in genere descripsimus, & vix medietatem eius, immò terram partem signauimus: tã magnum, & egregium fuit opus illud. Satis opinor demonstrauius maiorem fuisse gloriam secundi templi, quam primi, & tantum opus nullius diuitijs fieri potuisse, nisi eius qui ait: Meum est argentum, & meum est aurum. Sed vasa aurea & argentea primi templi putabit quis defuisse secundo, cum diriperint ea Chaldæi. Non defuerunt, omnia enim Cyrus restituit, cum Iudæos liberos misit, ut templum secundum ædificarent, ut videmus Hefd. 1. & 6. Rapuit quidẽ ea postea Antiochus Epiphanes. 1. Machabæo. 1. verum alia pro eis posita sunt à Machabæis. 1. Macha. 4. Et fecerunt vasa sancta noua, & intulerunt candelabrum, & altare incensorum, & mensam in templum. Ac

52

ne putemus è viliori forte materia vasa fuisse confecta, Iosephus. 12. Antiquit. ca. 11. eamdem historiam his verbis narrat: Intulit in illud vasa noua, candelabrum, mensam, & altare incensorum ex auro fabricata omnia. Verum de his iam satis, verba tantum Hiero. subiiciamus ad confirmationem omnium. Veniet desideratus cunctis gentibus Dominus noster atque saluator. Tunc implebo domum istam gloria maiore, quã priorem, & semper vobis addam. Et ne forsitan sponso rem putetis infirmum: meum est argentum, & meum est aurum, & meæ sunt cunctæ opes. Ego in ornamentum templi aurum, argentumque donabo, ut maior fiat huius domus gloria, quam prioris.

Et in loco isto dabo pacem. Multi hanc pacem intelligere non possunt, cum tempore secundi templi multis bellis afflicti Iudæi fuerint, & pacem spirituales interpretantur. Quem sensum & nos accipimus, sed spirituales pacem ad spirituales interpretationem referimus, id est, ad pacem in Ecclesia futuram. Historiæ sensus est de pace Iudæis data, ut templum reedificare, & omnibus suis numeris absoluerent. Hieronymus: Porro, quia scio ad ædificationem inclinatæ domus, & que superatura sit domum pristinam, nihil ita facere, ut pacem: idcirco & hanc spondeo, dabo enim in loco isto pacem. De hac pace Herodes templum ædificaturus loquitur apud Ioseph. lib. 13. Antiquit. cap. 14. Nunc quoniam, Deo volente, ego rerum potior, cui otium, pecunia prompta, magni redditus suppetunt, & quod maximum est, Romanorum orbis dominorum amicitia, dabo operam, ut quod maiores sub alieno nutu viuentes non satis accurate curant, suppleam, & quidquid deest ad honorem Dei gratè, ac piè persoluam. Et apud alterum Ioseph. lib. 5. cap. 24. En Dominus dedit nobis requiem per circuitum, & dilationem, sicut vident oculi vestri hodie. Et postea: Nunc autem non est Satan aliquis, aut occurus malus, idcirco construxi ciuitates magnas, & celebraui nomen vestrum.

TROPOLOGIA.

Allegoria iam est paulò antè explicata. Templum Salomonis dirutum à Chaldæis synagogam significat à demonibus dirutam, & subuersam per incredulitatẽ, qua Christum sibi promissum recipere noluit. Sed mox Zorobabel, & Iesus, qui figura Christi sunt, domum alteram ædificauit multo opulentiorẽ, & gloriosiorẽ priorẽ, quæ

54

re, que est Ecclesia, in qua est vera pax, & vera remissio peccatorum. Quare ad Moralem expositionem venimus, recordemurque quid sit ædificare domum Domini, & quibus lignis ædificanda sit. quod cap. 1. nu. 39. & 50. abunde videtur explicatum. In sexto mense, in quo nullæ sollemnitates Domini sunt, atque adeo ad finem mensis, incipiunt facere opus in domo Domini exercituum, ut cap. 1. vidimus, sed cõtinuò sequitur mensis septimus, in quo magnæ sollemnitates sunt, ut est in. 23. ca. Leui. Etenim cum operari incipimus in domo Domini, & viriliter cum carne nostra, & cum vitijs dimicamus, laboramus, & affligimur, & sæpe nulla apparet cœlestis consolatio, quæ nos labore illo, & difficultate leuat. At non est diffidendum, neque Diabolo, aut carni nostræ nullam leuationem promittentibus credamus, cito venient sollemnitates Domini, & solatia mittere, aderitque laborantibus, & festa celebrabimus domus Israel, id est, participes erimus consolationis sanctorum. Et quidẽ opus mense primo erat inchoandum, neque in sexto mensis finẽ differri debuerat, sed quauis multum temporis voluptatibus, & facili curis dederimus, ac sero conuertamur, non diu differet solatia benignissimus pater. Et quoniam incipientes hac arte sollet inimicus oppugnare; orationem, & abnegationem, & cetera opera virtutum tum quidem perfici posse, cum Deus tentatorem deterret, & seruet deuotio, sed paulo post hæc ipsa, quæ placent, onus intolerabile futura tentatore redeunte, & refrigerante deuotione: merito iterum eos alloquitur per Haggæum in mense septimo, vicesima prima die mensis, ipsi autem cœperant vicesima quarta die mensis sexti. Nequaquam diu Deus obliuiscetur operantium in templo suo, cohibebit Diabolum, si ita eis vtile sit, aut si tentare sinit, vires ad vincendum suggeret, fouebit deuotionem animi, si non sensibilem, quam vulgus agnoscit, & solam deuotionem vocat, certe eam, quæ vera deuotio est, id est, alacritatem, & fortitudinem animi ad Deo seruendum, & omnia pro eo perferendum: modo nos nobis non desimus, neque laborem operandi remittamus. De quo extat apud Isaiam præclara sanè Domini exhortatio, & promissio. Quare dicit Iacob, & loqueris Israel: Abicõdita est via mea à Domino, & à Deo meo iudicium meum trã-

55

56

57

58

iuit, id est. Ego laboro, & dura patior, & Deus me deserit, & in medio certamine relinquit, nullis consolationibus, nullis nouis præsidijs pugnantem iuuat; quæ cogitatio sæpe iustorum animos inuadit & vires quodammodo infirmit. Sed quid respondet Dominus? Nūquid nescis, aut non audisti? Deus sempiternus Dominus, qui creauit terminos terræ, non deficiet, neque laborabit, neque est inuestigatio sapientiæ eius. Quid dabo lasso virtutẽ, & ijs, qui non sunt, fortitudinem, & robur multiplicat. Deficient pueri, & laborabunt, & iuuenes in infirmitate cadent; qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinẽ, assumet penas sicut aquilæ, current, & non laborabunt, ambulabunt, & non deficiet. Dominus, inquit, sempiternus Deus est, semper viuunt, atque operantur, ipse creauit terminos terræ, ideoque potes est ad faciendũ quidquid velit. Nec labore villo modo fatigabitur, ut hac causa deterreatur ab adiuuando quos velit, neque ignoracione omitteret, quia nouit omnia, & scit quid cuique rei faciendæ opus sit. Ne deficiatis timore, aut tetationibus cedatis, ipse dat lasso virtutẽ, & robur. Pueri, id est, adolentes, quauis viribus valeant, & iuuenes, qui fortiores sunt, defatigabuntur, & deficient, id est, omnis humana vis deficiet tandem, & cadet: at qui sperant in Domino, neque vnquam laboribus, aut tetationibus animum dependent, aut spem suam à Deo tollunt, libinde nouas vires capient, & cum delassati, victique videbuntur, nouas penas accipient, & renouabuntur ut aquilæ. Hos igitur, qui iam laborare cœperant in domo Domini, alloquitur per Haggæum, per quem iam eorum spiritum suscitauerat, ut iterum suscitet, quia Deus nunc per ministros suos, nunc per se non desistit eorum corda ad progrediendum in via virtutum commouere, quos videt iam suis verbis obedire cœpisse, & de profectu suo cogitare. Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima? Templum Salomonis, quod cecidit, templum, quod in anima nostra Deo quondam ædificaueramus, significat: quod aliquando Chaldæis, id est, aduersarijs potestatibus, & mundi rectoribus tenearum harum oppugnantibus ruit. Sed ut domus ædificabatur, quam ipsi, qui ædificabant, contemnebant, & parua, atque ignobilem futuram arbitrabatur, re fr-

57

58

Tentatio eorum, qui quondam perfecti esse essent ceciderunt.

vera gloriosior futura erat, quam prior: ita qui ex alto ruerant, & magnis Spiritus sancti diuitijs spoliati ab hostibus sunt, cum iterum templum, quod ceciderat, erigunt, tentari desperatione quadam solent. Vident quod fuerant, & quanta amiserint, considerant, & cum vehementiores illas Spiritus sancti motiones, & detestationem peccatorum, ac seculi contempTIONem, quae quondam habebant, non sentiant, segnes ad edificatIOnem domus Domini fiunt, quia tale se aedificaturos esse desperant, qualem amiserunt. Praesentem profectam, orationem, poenitentiam, ac si nulla essent, vident. Et quoniam haec eorum ipsorum, qui prius templum diruerant, cogitatio, & tentatio est, quam ipsi, qui patiuntur, Dei reprehendentis esse interdum iudicant, vt noxiu nobis errore adimat, ait: Et nunc confortare Zorobabel, dicit Dominus, & confortare Iesu fili Iosedec sacerdos magne, & confortare omnis populus terra. * Non est illi desperationi cedendum, sed progrediendum semper, paulatim domus fit priore gloriosior. Quae causa confidendi? Quoniam ego vobiscum sum. Non solum laboratis, ego simul adero, nolite timere. Verbum quod pepigi vobiscum, cum egredieremini de terra Aegypti. Cum primum vos ad me vocaui, vt non crudeli Pharaoni, sed mihi seruiretis, me ducem vestrum futurum promisi, ac nunquam vos derelicturum. Praestabo quod promisi, nusquam abero. Et spiritus meus erit in medio vestrum. Spiritus, qui deducat vos in terram rectam, qui vires submittat, qui animos excitet, & viuificet. Sed, vt magis nos in spem bonam concitet, docet vnde tanta domus huius gloria emanabit. Et veniet desideratus cunctis gentibus. In omnibus iustis est Filius Dei cum Patre, & Spiritu sancto, sicut ipse pollicitus est: Si quis diligit me sermonem meum seruabit, & Pater meus diliget eum; & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus. Sed quemadmodum duobus modis fuit in mundo, ita etiam duobus modis est in sanctis. * Antequam homo fieret, in mundo erat, sicut ait Iohannes: In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit. Ipse loquebatur per angelos, & per prophetas, sicut ait: Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipse, qui loquebar, ecce adsum. Sed non videbant eum homines, non bene cognoscebant. At vbi Verbum caro

factum est, & habitauit in nobis, tunc videmus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti a Patre, plenum gratiae, & veritatis. Tunc ait Iohannes: Quod fuit ab initio, quod audiuiimus; quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostrae contrectauerunt de Verbo vitae. In quibusdam iustis ita est, vt abesse quodammodo videatur, & audiri potius quam videri: non se se aperte demonstrat, non satis cognoscitur, non tanti, quanti oportebat, fit; quia non solum diligitur, sed multa cum eo amantur, nec plene datum est illi cor, nec familiaria adeo cum eis colloquia miscet, vt cum illis, quibus ait: Vos autem dixi amicos, quia omnia, quaecunque audiui a Patre meo, nota feci vobis. His illud dici potest: Medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis. * At in alijs ita est, vt in amicisimorum domibus, vbi cognoscitur, amatur solus, & eius causa cuncta relinquuntur, vbi dicitur: Mihi autem adhaerere Deo bonum est, ponere in Domino Deo spem meam. Et: Quid enim mihi est in caelo, & a te quid volui super terram? Defecit caro mea, & cor meum, Deus cordis mei, & pars mea Deus in eternum: vbi mirabiliter docet, quia quiescit & amantiissime auditur, vbi multis modis se prodat, vbi dextra iungere dextram dat, vt cum poeta summo loquitur & veras audire, & reddere voces, vbi quamuis non certa fide, magnis tamen, & probabilissimis coniecturis adesse cognoscitur. Et quia venire Deus dicitur cum nouo modo, est vbi prius erat, cum hoc posteriori modo est in iustis, tunc venit desideratus cunctis gentibus; talis enim venit, vt omnibus, a quibus agnoscere incipit, mirabiles amores excitet sui, nec sit vllus tam barbarus, & agrestis, cui non excitaret, si cognosceretur. Tunc vere domus impletur gloria, & splendore diuino, & fit maior gloria domus huiusmodi post poenitentiam aedificata, quam illius prioris. Impletur spiritualibus diuitijs, ardet amore, optat dissolui, & esse cum Christo, cupit durissima quaeque pro eius amore perpeti, nihil timeret, nisi separari culpa sua ab eo, quem amat, omnia, vt stercora arbitrat, vt Christum lucrifaciat: & agnoscit, ac voram esse sentit illam vocem: Meum est argentum, & meum est aurum, dicit Dominus exercituum. * Tunc vere fit quod sequitur: Et in loco isto dabo pacem. Pacem videlicet Christi, quae exuperat omnem sensum, & custodit

Ioh. 1.

Ioh. 14.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

Ioh. 1.

corda

corda nostra, & intelligentias nostras. Pacem, quae pignus, & obses illius est, de qua Isaias ait: Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciae, & in requie opulenta. Sed ante quam veniat desideratus cunctis gentibus, illud fiat oportet quod ait: Adhuc nimium modicum est, & ego commouebo caelum, & terram, & mare, & aridam, & mouebo omnes gentes. Coelum super prenam animi portionem intelligamus, in qua Deus maxime sedet, & qua cognoscitur, & amatur: terra corpus nostrum terrenum: de quibus recte illud accipiemus: Coelum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Nam cum corpus Deo in anima sedenti subiicitur, & spiritui parer, scabellum pedum Dei est. Mare, cor hominis profundum, & sapientiae opinio ne clarum, cogitationibus quasi aquis abundans, vt diximus Nahum 1. num. 23. De quo Isai. 29. Vg, qui profundi estis corde, vt a Domino abscondatis consilium, quorum sunt in tenebris opera, & dicitur: Quis videt nos? & quis nouit nos? * Arida, id est, insula, est quod in hoc mari solidum apparet, & habitationi aptum est, atque fructiferum, id est, firma & solida cogitationes de temporarijs & caducis spernendis, de consecrandis aeternis. Omnes gentes sunt ceterae animae vires, & membra corporis. Coelum commouetur, cum ratio diuina sapientia illustratur, atque integre de omnibus iudicat, & ardere animus incipit amore coelestium. Terra mouetur, cum corpus ieiunij, & vigilijs spiritui parere cogitur. Mare, & arida mouentur cum profunde quid simus meditamus, & desinimus sapientes nobis videri, cum cogitata Deo pandimus, & ignorantiam consistetes ab eo duci cupimus, & tandem in humilitate quasi in sicco confestimur, & quasi in tuto, vt nullis deinceps superbiae fluctibus agitemur, aut agitari minime obruamur. Humilitas autem cognitione diuiniae maiestatis, & prauitatis nostrae consideratione commouetur, sed quo magis his commouetur, eo firmior redditur, atque immobilior. Omnes gentes mouentur cum omnes animae vires internae, & externae cum membris corporis a vanitate seculi traducuntur ad officia pietatis, vt sint arma iustitiae Deo, non arma iniquitatis ad iniquitatem. Huiusmodi commotiones cum fiunt per magnam, & ineffabilem Dei misericordiam, venit desideratus cunctis gen

tibus, & tota domus impletur maiestate gloriae ipsius: quod vtinam nobis cito praestet, qui potens est, & sanctum nomen eius.

HISTORIA.

In vigesima & quarta noni mensis. Non desistit variè eos admonere, vt magis, ac magis excitentur ad opus. Sed modo Prophetæ loquitur Deus, & ideò verbum fit ad Haggæum, cum autem populo loquebatur, fiebat verbum in manu Haggæi.

Interroga sacerdotes legem. Consule eos de lege, vulgus diceret. Interroga caelum conscientiae. Hieronymus: Considera sacerdotum esse officij de lege interroganti respondere: si sacerdos est, sciat legem Domini: si autem ignorat legem, ipse se arguit non esse Domini sacerdotem, id est, bonum, & idoneum sacerdotem.

Si tulerit homo carnem sanctificatam. Vt acriores fiant ad suscepti operis consummationem, docet haecenus sibi omnia eorum opera displicuisse, dum templum non aedificabant, idque similitudine quadam patefacit ex sacrificijs desumpta, & autoritate sacerdotum ipsorum confirmata. Est autem huiusmodi. Si quis in ora, siue in summitate vestis suae posuerit carnem sanctificatam, id est, carnem Deo oblatam hostiæ immolatæ in altari, & ipsa summitas vestis postea panem tetigerit, aut pulmentum, (quo nomine omnis cibus intelligitur, qui pani additur) num cibus ille iuxta legem sanctificabitur, aut sanctus essebitur, eo quod contactus sit ab illa veste: * Responderunt sacerdotes non sanctificari, quoniam vestis quidem sanctificatur iuxta illud Leu. 6. Legitimum, ac sempiternum erit in generationibus vestris de sacrificijs Domini: Omnis, qui tetigerit illa, sanctificabitur: at sanctitas non transibat e veste in cibum, quoniam non dixit lex: Omnis, qui tetigerit tacta, ab illis sanctificabitur, sed: Omnis, qui tetigerit illa. Deinde alteram questionem proponit. Si pollutus in anima tetigerit huiusmodi cibos, polluturne cibi? Pollutus in anima vocat eum, qui ex contactu hominis mortui immundus est; nam pollui in aliquo, est pollui ex eius contactu, vt saepe videmus Leu. 1. & pollui in anima, est pollui in homine, saepe enim anima pro homine ponitur per synecdochen. Num 9. Ecce autem quidam immundi super anima hominis, qui non poterant facere Phasc, &c.

Ioh. 1.

Coelum.

Terra.

Ioh. 66.

Mare.

Ioh. 63.

Ioh. 63.

Ioh. 63.

Ioh. 63.

Ioh. 63.

Ioh. 63.

Ioh. 63.

Ioh. 63.

Ioh. 63.

Ioh. 63.

Ioh. 63.

Ioh. 63.

Ioh. 63.

Ioh. 63.

64

65

Pollutus in anima.

Sacerdotes responderunt contaminari cibos illos, & pollui, immundoque censer, quoniam Num. 19. scriptum est: Quidquid tetigerit immundus, immundum faciet. Mox Dominus infert: *Sic populus iste, & gens ista*, id est, vniuersi homines isti immundi fuerunt hactenus coram me. Sciendum est autem Iudaeos, etiam si templum non haberent, altare extruxisse, in quo hostias immolarent, vt videmus Hecd. 3. & sensus est: Omnia, quae mihi offerebatis, nō erant sanctificata, nec mihi placebant, quoniam & si vos carnes sanctificatae sanctificare possent, non tamē idcirco sanctificabatur munera, quae offerebatis, nec opera, quae faciebatis, vt ex prioris questionis solutione constat. * Sed nunc addo ex solutione posterioris, immunda fuisse omnia, quae faciebatis, & quae offerebatis, quia vos immundi eratis, & quidquid tetigerit immundus, redditur immundum. Recte hoc ex secunda responsione colligitur, verū ex prima concluditur eos non esse immundos, sed sanctificatos, quia carnes sanctas tangebant. Respondet Hieronymus, populum non tā fuisse sanctificatum hostijs, quas offerebat, quae templo diruto prodesse non poterāt, quam pollutū peccato, quōd domos suas aedificaret, & domum Dei negligeret. Sed adhuc obijci potest: Iuxta legem hi erant mundi, neque erat quidquam in lege, quod immundos redderet, neque enim cadauer tetigerant, vt essent polluti in anima: cur ergo immundum sit, quod ab his tangitur? Diximus principio similitudinem ē sacrificijs desumi, nō ergo de sanctitate legis, quae sanctitas carnis erat, neque de immunditia legis sermo est, sed de vera sanctitate, & de immunditia vera ex similitudine legalis mūditiā, & immunditiā Iudaei putabant se satis Deo facere, quōd altare haberent, & hostias in eo immolarent, atque ideo de peccato accusari non posse. Dominus immundos esse docet, & grauitate peccasse, quōd tam diu templi aedificationem distulissent, atque inde eorum munera, & opera polluta, & ingrata Deo debere iudicari. * Ac si diceret: Vos estis immundi, quia immundum tetigistis, id est peccatū, non obediendo Deo, sicut ait Isaias cap. 52. Exite inde, pollutum nolite tangere, quod de peccato Paulus intellexit. 2. Corinth. 6. Idcirco quidquid tangitis, immundum, & ingratum Deo redditis. Loquitur autem nō in vniuersum

66

67

de omnibus eorum actionibus, sed de donis, quae offerebant, & hostijs, quas immolabant, & de ijs, quae ad Dei cultum pertinebant, quae ingrata Deo erant, quia non fiebant in templo vbi Deus fieri praecerat. Cum autem ita sitis immūdi, non possunt opera vestra mundari ex eo, quod altare habeatis, & carnes sanctas comedatis, sicut Iere. 11. ait Dominus: Quid est quod dilectus meus in domo mea fecit scelera multa? Numquid carnes sanctae auferent à te malitias tuas, in quibus gloriata es?

Et nunc ponite corda vestra à die hac. Ab hac die vigesima quarta noni mensis, quidquid retro gestum est, mente complectimini, vt scientes causam, cur vobis hactenus male cesserint omnia, cum deinceps prospera successerint, causam quoque prosperitatis intelligatis. His superioribus annis, vnde quis putabat se viginti modios tritici collecturum, decem tantum colligebat: & vnde putabat se quinquaginta lagenas, siue amphoras vini habiturum, habebat viginti. Hoc factum est ante quam poneretis lapidem super lapidem in aedificio templi: postquam autem posuistis, ex voto omnia succedunt. * Modius sexta medimni pars est, & choenices capit octo. Amphora capit duas urnas, seu congios octo. Sed haec minutius non explico, quōd in Hebr. nullum mensurae nomen sit, sed tantum numeralia nomina viginti, & decē, quinquaginta, & viginti, quomodo nos loqui solemus. Putabat se habere viginti, & ne decem quidem habuit. Hieronymus autem exempli causa addidit modios, & urnas, & ideo alij interpretes alia nomina mensurarum addiderunt eadem causa, videntes nihil certi significari in Hebraeo.

Percussis vos vento vrente. Hoc etiam dixit cap. 1. Et vocaui siccitatem super terram, & super montes, &c. Percussis fruges vestras vento vrente, quo spicae tumescētes omni penitus succo priuantur, & vruntur, qui frugum morbus propterea vredo dicitur. Aurigo est cum ex nimio humore culmi pallescunt, & grana in cinerem serē vertuntur. De quibus diximus Ham. 4. vbi sunt eadē verba num. 20. & 21. Itaque, Percussis vos, dixit, quia fruges eorum percussit. Quamuis recte etiam interpretabimur: Vos percussis vento vrente, qui morbos vobis attulit, grandine verò, & aurigine opera manuum vestrarum, id est, fruges, & arbor-

res,

res, & cetera, quae seminastis. *Qui reuertetur ad me.* Id est, Qui mihi obedire veller, & ad templi aedificationem accingi. *Ponite corda vestra ex die ista in futurum.* Vt videatis, quam prosperè vobis cuncta eueniant, quia templum aedificatis. *A die qua fundamenta iacta sunt.* Prima templi fundamenta iam erant iacta, cum primi Babylone reuersi sunt, Hecd. 3. Sed vix bene iacta erant, quia erant valde humilia, hoc autem anno secundo Darij coeperunt opus prosequi, & fundamenta erigere, quod nūc vocat iactare fundamenta. *Numquid iam semen in germine est?* Non omnia Hebraeorum, respondet apud nos pars Nouembrijs, & Decembrijs, quo tempore semen frugum nondum germinat, id est, in herba est, nondum protulit spicas, & vinea, & ficus, & malogranata non floruerunt. Ex quo satis perspicitur Haggæum de mensibus anni sacri semper loqui. Hoc ergo ait: Nulla sunt adhuc signa in frumento, & in arboribus, vnde futura vbertas possit cognosci, nā si quid appareret, multis modis laedi, & intercepti posset, antequā ad maturitatem veniret. Ex hac tamen die pollicetur vobis annum fore vberimum, quia domum meam aedificare coepistis. Hoc est quod dicit: *Ex die ista benedicam*, nam benedictio copiam, & vbertatem significat, Genesi. 27. Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. 2. Corinth. 9. Qui parē seminat, parē & metet: & qui seminat in benedictionibus (id est copiose) de benedictionibus & meret. Inde Luc. 1. Benedicta tu in mulieribus, id est, secundissima, vno partu secundior, quam cetera multis, quomodo dixit quidam: *Nec generice tuae secundior illa parentum, Tor bona per partus quae dedit vna duos.* * Pro In germine, in Hebraeo est *הגורן* significat autem hoc nomen thecam frumētū, vt interpretatur Hieronymus: & nunc pro spica ponitur, quae grana, & frumētum continet. Hebraei interpretatur: Numquid iam semen est in horreo? Quasi dicat: Non est in horreo, sed terrae mandatum est. At hoc nihil ad id, quod agit Propheta: hoc enim idem dici potuit, cū iam spicas produxerat: multo elegantius noster interpretatur: Numquid iam semen in germine est? Quare quod Hieronymus ait: Quod melius Hebraice dicitur: In folliculo, vt thecam fru-

menti significet, nō assentior: melius transtulit, In germine; neque enim initio Decembris in Iudaea semen sub terra latitat in folliculo, sed in herba est, vt dixi, & nondū in germine, id est, nondum spicas protulit. Ab Hieronymo itaq; dissentimus, vt cum Hieronymo, & cū Ecclesia, quae eius translationem probauit, sentiamus. Dixi iā Hof. 16. num. 29. & cap. 12. num. 6. Hieronymum ipsum melius quaedam interdum transtulisse, quam exposuisse, ex quo valde translationis nostrae praestantia cognoscitur. Ex dictis liquet illa: *Et adhuc vinea, & ficus, &c.* nō esse legenda cum interrogatione, ne contrarium Prophetae menti sensum efficiant.

Ego mouebo caelum pariter, & terram. Qui varias obscurissimū loci expositiones videre vult, Eckij commentarium legat, ego, vt soleo, illis omisis, quod probabilissimū puto, dicam. Ex initio intelligimus prophetiam esse de tempore, quod beatus Christi Dei nostri natalem consecutum est: *Ego mouebo caelum pariter, & terram*, quae superius ex contextu ipso Prophetae, & ex Paulo docuimus de tempore proximo primo aduentui esse intelligenda. Quare mihi non probantur, qui de alijs temporibus exponunt. Sensus ergo est: Cum ego mouebo caelum, & terram, vt filius meus veniat, subuertam solium regnorum, id est, multorum regna destruentur, vt Aegyptiorum, & aliorum, qui potentissimo Romanorum imperio subiecti sunt eo tempore, vt historiae variae docent Latinorum, atque Graecorum. Sed & fortitudinem ipsius regni gentium cōteram. Regnum gentium per Antonomastiam vocat regnum Romanorum, quod sibi cetera omnia subiecerat. Hoc autem statim post Constantini magni mortem, sed multo apertius in Honorij & Arcadij imperio paulatim minui, atque confringi coepit varijs gentibus Romanorum ditioni, atq; potestati se subtrahētibus, donec omnino perijt. Subuertit Dominus quadrigas siue Romanorum, siue auxiliarium & ascensores, & descenderunt equi, id est, ceciderunt, siue interfecti sunt, vt interpretatur est Chaldaeus, & ascensores eorum, vir in gladio fratris sui, id est, vnusquisque gladio & armis fratris sui. * Quod & si ad exterā etiam nationes referri possit, à quibus Romanum imperium deletum est, ad bella potius ciuilia referendum arbitror. Nam bellis ciuilibus primo extenuari coepit Romanorum

71

72

imperium

imperium: deinde exhaustum, atque consumptum est, imperatorum ducibus aduersus dominos suos in prouincijs bella commouentibus, deinde etiam Romæ. Lege Blondum in prioribus septem libris, primæ Decadis historiarum ab inclinatione Romanorum imperij, & Marcum Antonium Sabellicum libr. 9. Enneadis septimæ, & libro primo, & sequentibus Enneadis octauæ. Hæc iuxta nostram translationem diximus, nam in Hebræo & in Chaldæo non est, Regni gentium, sed Regnorum gentium, & idem amplificationis, & firmitatis causa repetitur. Sed non est dubium in his regnis etiam Romanum intelligi, quod omnium maximum erat. Puto autem Hieronymum legisse in Hebræo: Regni gentium, alioqui sicut priori loco transtulerat, Regnorum, ita etiam hic transtulisset: nisi forte regnū Romanum propter magnitudinem regna appellari intellexit iuxta Scripturæ consuetudinē, de qua dixim⁹ Mich. 5. nu. 37. Porro in eo, quod ait: Et descēdēt equi, &c. ellipsis est, integra enim locutio est, descendere in mortē, aut in lacū, aut in infernū, vt Prou. 5. Pedes eius descendūt in mortē. Psal. 27. Et alsimilabor descēdentib⁹ in lacū. Et. 29. Saluasti me à descēdentib⁹ in lacū. Inde ab hominib⁹ etiā ad iumēta transtātū, Descēdere pro mori, etiam si iumenta nō descendant

In die illa assumam te Zorobabel. Prædicat id, quod Danielis. 2. apertius prædictum est, cadentibus omnibus regnis, & Romano imperio euerso regnū Christi diuina prouidentia fore conseruādum. Quidam hic volūt in Zorobabele Christum intelligi, quibus non multum equidem repugnauerim, cum sciam nomen figuræ dari solere rei figuratæ. Verum quoniam Prophetæ dictū est: Loquere ad Zorobabel ducem Iuda, & ibi filius Salathielis sine dubio significatur, non arbitror tam cito commutari nominis significationem, vt iam non filium Salathielis, sed Christum patemus indicari. Quare non ad Christum, sed ad Zorobabelem hæc nunc dici existimo. Quod planum atque euidentis fiet, si consuetudinem Scripturarū animaduertamus, quam adnotauit Chryso. homil. 8. in Matth. & Euthy in. cap. 2. eiusdem Euangelistæ in illud: Ex Aegypto vocauī, &c. Solere alicui quædā promitti, quæ non in eo, cui promittuntur, sed in eius posteris implēda sunt. Hi autem, quibus hæc promittuntur, principium

fere generis sunt, & capita. Gen. 12. In te benedicentur vniuersæ cognationes terræ. Non sunt autem benedicte in Abraham, sed in Christo filio Abraham. Et cap. 15. Ego Domin⁹, qui eduxi te de Vr Chaldæorum, vt darem tibi terram istam, & possideres eam. Quod nō est impletum in Abraham, sed in eius posteris. cap. 27. Esto Dominus fratrum tuorum, & incuruentur ante te filij matris tuæ. * Nec hoc impletum est in Iacob, ipse potius incuruatus est ante filiū matris suæ, id est ante Hesai. Impletū est tamē in Iudæis, qui dominati sunt Idumæis. Denique in benedictionibus patriarcharū, Gen. 49. multa huius obseruationis exempla sunt. Cum ergo post reditum è captiuitate Zorobabel in genere Dauid, vnde nasciturus erat Christus, quasi quoddā principium iā, & caput esset, promittitur ei, quod in Christo ex eius posteritate nascituro implendum erat, regnum enim Christi ceteris regnis cadentibus floruit, & illis imperauit, & vsque in finem mundi, & in æternum florebit, sicut Dan. 2. legimus: In diebus autem regnorum illorum suscitabit Deus cœli regnum, quod in æternum non dissipabitur, & regnum eius alteri populo non tradetur. Comminuet autem & consumet vniuersa regna hæc, & ipsum stabit in æternum. Ex his verba nostri Prophetæ intelliguntur. In illa die, cum non solum alia regna cadēt, sed Romanum etiam delebitur, assumam te, vt regnum seminis tui, id est Christi, nō cadat, sed ponam te quasi signaculum, id est, conseruabo illud, quomodo seruare homines solent annulum signatorium, quem in digito gestant, & diligenter custodiunt. * Ex quo illud Iere. 22. quod magnæ cuiusdā amplificationis est: Si fuerit Iechonias filius Ioachim regis Iuda, annul⁹ in manu dextera mea: inde euellam eum. Huiusmodi annulus in his locis dicitur חתום, à חתום quod significat claudere, vel obsignare, vt Canticorum. 8. Pone me vt signaculum super cor tuum. Hoc autem faciam, quoniam elegi te, id est, quia amaui te, & volui, vt ex genere tuo Christus rex regū nasceretur. Chaldæus: Quoniam in te mihi complacui. Hebræi, & quidam alij de regno Persarum hæc omnia interpretantur, quod sublatum est ab Alexandro Magno, à quo Iudæi læsi non sunt. At non poterunt probare aut in Zorobabele, aut in eius posteris impletum esse, quod ei

promitti-

Descendere.

73

Reg.

74

75

Quædam
vni prouinciarum
alteri prouinciarum
nascuntur.

promittitur, quoniam eo tempore iam diu mortuus fuerat Zorobabel, & sacerdotibus gubernacula Iudææ tenebant. Nam Mithabai, qui postea regnarunt, non de Iuda fuerunt, sed de Leui. Quidam in Zorobabele dominatum Iudæorum intellexit, sed durum id admodum est, & insolens in Scriptura.

TROPOLOGIA.

In vigesima & quarta non mensis. Ecce non dormitabit, neque dormiet, qui custodit Israël. Vigesima prima mensis septimi cos allocutus fuerat, non diu obliuiscitur, rursus alloquitur vigesima & quarta mensis noni, ne deuotio languescat, aut tentatione vincatur, atque opus inceptum relinquat, Dei quippe perfecta sunt opera, & sine pœnitentiâ sunt eius dona, & vocatio. Quam bonus Israël Deus ijs, qui recto sunt corde: Hortatur iterum, atque iterum, suscitatorum spiritus, docet etiam malorum originem, vt caueant in posterum; docet quomodo sibi placeant, & bonis omnibus abundant. Qui fornicantur, aut furantur, aut peierant, satis sibi sunt suorum scelerum conscij, non luduntur simulatâ specie sanctitatis, vt se iustos, pioque censeant. At qui boni videntur, & altare habent, in quo victimas Deo immolant, id est, in arca cordis suis nonnullas Deo victimas mandant, à vindictâ abstinere cum læsi sunt, aut à carnis voluptatibus, aut alia id genus Dei causa facientes; nonnunquam Deo displicent, & peccato aliquo tenentur, quod non agnoscunt, & quo eorum opera commaculantur, vt hi, de quibus Prophetæ nostro sermo est. * Non putabāt ingrata Deo esse dona sua, & sacrificia, & erant tamen ingratisima: docet eos Deus per Prophetam, quia coeperant operari in domo Domini. Magna ergo Dei misericordia est, cum ignorantia suæ, aut peccati sui huiusmodi homines admonentur, quod nunc facit Dominus. Hoc ipsum accidit ijs, qui Dei gratia maiora peccata vitant, & peritenti esse volunt, & in ijs ferè versantur, quæ perfectionis sunt, in quibus interdum post multorum annorum labores exiguus profectus cernitur: & quib⁹ Paulus ait: Etenim cum deberetis magistrī esse propter tempus, rursus indigetis, vt vos doceamini, quæ sint elementa exordij sermonum Dei: & facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. Vnde id sit, nisi ex animo sui ipsi,

aut rerum huius sæculi amore, qui, vt noxijs; & pestilens humor optimorum ciborum salubritatem, & efficientiam impedit: Latet quidem sapè causam morbis; sed ita latet, vt facillè videri possit, modo oculi nō desint ad videndum. * Et, quia Deus bonus est, & non obliuiscitur operis eorum, & dilectionis, quam ostenderunt in nomine ipsius: vel per se, vel per ministros suos, eos commonefacit, vt videant, quod non videbant, & corrigant quod pecebant. Idcirco ait: *Si tulerit homo carnem sanctificatam in ora vestimenti sui.* Caro sanctificata profectò sunt opera regulatæ disciplinæ, religionis, & vitæ, quæ Deo immolantur, & si contingantur purè, sanctificant, animumque magnis Dei donis præparant. In vestimento feruntur, cum exterius tantum disciplina obseruatur. Quæ hac ora vestimenti tanguntur, non sanctificantur, quia, qui interioris religionis oblitus exteriori place-re hominibus cupit, animas fratrum Christo non lucrifacit, & si bonæ sint natura sua, & vsui Christi aptæ, quæmadmodum vinum, & panis, & oleū salubres cibi sunt, & apti, vt sanctificentur, & vsui hominum deseruiant. * Non, inquam, lucrificiūt animas, quoniam, qui intus religiosus non est, facillè se prodit, & dictis aut factis ostendit, qui sit, cum difficile sit semper gestare personam, & naturam, consuetudinetque cohibere: & quantū simulato illo exemplo ædificant, tantum, aut multo etiam magis, cum deteguntur, destruunt. Multo facilius, ac citius, qui contaminati sunt, contaminant, quæ attingunt; quoniam, qui pollutus est in anima, quia mortuum terigit, id est, operibus mortuis adhæsit (nam tactus huiusmodi opera significat, vt ait Augustinus in libro contra Fulgentium Donatistam, cap. 16) omnino pollutus est, non extrinsecus modo, sed etiam intrinsecus, & mala non simulatè, sed ex animo facit, bona simulat. Rectè autè dictum est à quodam

*Et aulum in re se censet ex animo omnia
Vt fert natura sua, in de industria?*

Præterea, vt ibidem dixit Augustinus, procliuius ad imitationem malorum curratur, quam ad virtutes bonorum animus excutatur: sicut melli plurimo parum absinthij iniectum velocem amaritudinem trahit, mellis verò etiam si duplum iniiciatur, non poterit eius obtineri dulcedo. Sed, vt redeamus vnde diuertimus: vnde contami-

78

79

Terentius
in Andria.

natur,

76

Psal. 120.

Deut. 32.

Rom. 11.

Psal. 72.

77

Hebr. 5.

natur, qui habet altare, & hostias immolat: Ex desidia ædificadi templum, & ex nimio amore, quo sibi, ac rebus suis inhæret.

80 *Amor proprius, fons omnis immunditie.* * Omnis animorum nostrorum immunditiæ fons est amor proprius; efficit enim, vt templum Domino minimè ædificemus, contèri hostias qualescunque immolasse, id est, vt licet quædam Deo demus, multa tamen nobis reseruemus, nec toti Dei simus. Hoc autè inde fit, quod multis, quæ iucunda sunt, carere nolumus, & nos plusquam par est diligentes, illa etiam plusquàm par est diligimus; ex quo paulatim omnia flagitia, & scelera oriuntur. Rectè ergo ait Propheta: *Et nunc ponite corda vestra à die hac, & supra antequam poneretur lapis super lapidem in templo Domini.* Nos etiam si modo ià templum Domino in nobis ædificauimus, aut ædificamus, ponamus super cor qualia nobis acciderint, dum nō ædificabamus: quoties in grauiora peccata securi ruim⁹, quoties terga Deo vertimus, quoties conscientia accusante angebamur, quam insuauè, & acerbam vitam agebamus, quia nondū lapis super lapidem ponebatur. * Lapidem super lapidem ponit, qui cum iam semel apud se statuit templum ædificare, non differt ignauè, sed ad præclarum opus accinctus opera iungit operibus, vt ait Hieronymus, virtutesque virtutibus. Tunc qui viginti expectabat, decē habuit, & pro quinquaginta lagenis vini vix viginti percepit. Percussi sumus vento vrente, & aurigine, grandine, &c. quæ, quoniam cap. i. nu. 44. vltique ad. 57. abundè exposuimus, ad sequētia transeamus.

Ponite corda vestra ex die ista, & in futurū, &c. Postquam lapidem super lapidem ponimus, & opus feruet, omnia læta sunt, & prospera, & vnde homines nihil magnum sperarent, magna Domino benedicente prouenit vbertas: sicut his, cū nulla essent signa, vnde sperari fertilitas posset, magnū Dominus, & copiosum prouentum pollicetur.

Numquid iam semen in germine est? & adhuc vinea, & ficus, & malo granatum & lignum oliuæ non floruit: ex die ista benedicam. * Hoc de iustorum operibus cum eo fructu collatis, quem in futura vita habebunt, rectè intelligi potest. In quibus, quæ magna sunt, & ex virtute quadam præstantissima exorta, magnum etiam, & nō vulgarem fructum pollicentur, vt cum Abraham patriā Deo obe-

diens reliquit, nesciens quo iret, cum eidē filium luce ipsa cariorem immolare voluit, cum sancti propter Christum mortificantur tota die, æstimantur sicut oues occisionis. At quædam vulgaria videntur, vt medio cria ieiunia, elemosynæ, orationes, paupertas, quæ vitari quidem illa non potest, sed æquo tamen animo fertur. Deniq; siue in hæc intueri velimus, siue in illa, & omnino in Christianæ vitæ professionem: quis vnquam crederet æternam his felicitatem in cœlis parari, claramque Dei omnipotentis visionem, in quem desiderant angeli prospicere Carissimi, inquit Iohannes, nunc filij Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus. Scimus autem, quoniam cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est. Quare nondum apparuit? Quoniam semen nondum est in germine. Semen sunt bona opera: Euntes ibant, & flebant mittentes semina sua. Vbi semen fuerit in germine, & fructum suum fecerit: Venientes venient cum exultatione portantes manipulos suos. * Simile est regnum cœlorum grano synapis, quod accipiens homo, seminavit in agro suo, quod minimum quidem est omnibus seminib⁹, cum autem creuerit, maius est omnibus oleribus: & fit arbor, ita vt volucres cœli veniāt, & habitent in ramis eius. Nam quæ Euangelium præcepit, minima videntur, & infirma, sed seminata in agro cordis nostri, & operibus quasi manu tractata mirabilè efficiunt felicitatē, cum qua nihil sit quidquid in hac vita præclarum, ac beatum videtur. Olus vocat totam vitam secularis felicitatem, quoniam infirma est, & cito flaccescit, atque languescit. Ex minimo semine fit arbor, id est, fructus exoritur, quem, nisi Deus docuisset, nemo speraret, & in hac arbore æternum requiescunt iusti, qui vt volucres cœli se de terra leuarunt, quorum, quamuis in carne viuentium, conuersatio fuit in cœlis: quibus Deus ex die illa benedixit in sæculum, & in sæculum sæculi. Sed de operibus quoque iustorum, & de fructu, quem in hac etiam vita producant, aptissime interpretabimur. * Cum nos in minimis abnegamus, cum modicū ex necessario victu, potuque adimimus, cum parua quidem peccata, sed quæ tacere possumus, coram fratribus confitemur, cum excusare quod male fecisse videmur, nolumus, cum præpositorum nostrorum voci-

iunc

sine vlla mora obtemperamus, & literam, quam scribere cœperamus, obediendi studio inclioatam relinquimus, cum vltioribus vesibus gaudemus: quis putaret magnum fructum inde sperandum? Nihil mirum, semen heridum est gormine, nondū vicia, & ficus, & malo granatum, & oliua floruerunt. Rectè sanè hæc commemoratæ sunt, quæ fructum ferunt otanium præstantissimum, & ad humanam vitam tuendam accommodatissimum. Sitamen herbarum framenti aspiceret, nec fructum eius nosset, herbam pecorum putares, & has arborea, si non nosset, ligna crederes focō seruanda. Ita, quæ dixi, & id genus multa, non solum parua, atque contemnenda, sed ridicula etiam videbuntur inexpertis. At quos fructus Deus bone, quam mirabiles, quam amabiles feruit? *Ex die ista*, inquit Dominus, benedicam, & eius benedictione vitra, quam credi possit, augetur, inde perfecta sui abnegatio, inde admirabilis temperantia, & abstinentia, inde honoris contemptio, humilitas, paupertatis amor, obedientia grandior, & vt vno verbo dicam, gloriosissima illa, perfectaque nostri ipsorum victoria, procreantur. * Nam hæc parua, sed maiorum desiderio propter Deum suscepta, ipso benedicente paulatim crescunt, & ex amara, tenuique radice dulcissimus, atque vberissimus fructus exoritur. Superest, vt amplissima præmia, quæ edificantibus templam Domini in Zorobabele promittuntur, qui dux fuit ædificantium, audiamus. *Ego mouebo cœlum, pariter & terram, de qua motione in hoc ipso capite diximus, nume. 62. & 63.* Magnum est cœlum, terramque moueri in nobis. Quid inde? Domino pro nobis pugnante, & egrediente in virtutibus nostris, inimicos nostros ventilabimus cornu, cadent persecutores iustorum, victoresque cum Christo regnabimus. *Subuertam fouem regnorum, & conteram fortitudinem regni gentium.* Cadent, qui regnabant in hoc mundo, diuites superbi, tyranni, ventris amatores, & voluptatum carnis, molliter delicatèque viuentes. Decident illa sua falsa, & momentanea felicitate, & à caducis delicijs ad nūquam finienda tormenta ducentur. * Fortitudo quoque regni gentium conteretur, quia illud etiam regnum peribit, quod his omnibus dominabatur, id est, regnum Diaboli. *Quadrige, & ascensores eorum, & equi, at-*

que equites occumbent; id est, omnis apparatus militiæ Diaboli, quō in seruos Dei pugnabat, & omnes ministri, quibus ad fines regni sui propagandos viebatur, hæretici, bonorum morum corruptores, inimicique sanctorū. De hoc legimus in Habacuc: *Egressus es in salutem populi tui, in salutem eum Christo tuo.* Perensisti caput de domo impij, denudasti fundamentum eius vsque ad collum. Malo dixisti septris eius venientibus vt turbo; ad dispergendum me. Sed hoc & victori gloriosius, & nobis iucundius. *Quomodo descendet, vane enim descendet in profundam inferni? Vir in gladio fratris sui.* Et enim coram supremo iudice mutuo se omnes accusabunt, quod sibi mutuo scandalo fuerint, & fomenta præbuerint libidinum, atque arma iniquitatis ad iniquitatem. Filij parentes accusabunt, frater fratrem, amicus amicum, vitam vxor, vxorem vtr, muliercule impudicos adulescentes, illi est vtrices, sociisque turpissimarum voluptatum. Dum ergo quisque fratris sui accusatione damnatur, quid aliud, quam fratris sui gladio trucidatur? * At non sic ædificantes templum Domini, non sic, sed: *In die illa assumam te Zorobabel fili Salathiel serue meus; dicit Dominus.* Cum illi mutuis vulneribus concident, te o Zorobabel, & omnes, qui tecum templum Domini in se ipsis ædificauerunt, assumam, & protegam, & filius iniquitatis non apponet nocere vobis. Tunc vos ira seruabo, quasi annulum in manu mea, & alijs ad æterna supplicia damnatis, vos in manu mea dextera, imagine mea signatos in regnum proueham, quod vobis paratum est ab origine mundi: quia vos elegi, non vos me elegistis, sed ego elegi vos, & in vobis complacuit animæ meæ. O vocem iucundam, & omni harmonia suauiore, quam vt audiamus, nihil est tam asperum, tam durum, tam acerbum, quod non sanata alacritate perfetti debeat, sicut ait Habacuc: *Ingediatur putredo in ossibus meis, & subter me scateat, vt requiescam in die tribulationis, vt ascendam ad populum accinctum nostrum.* * Domine virtutum, beatus homo, qui sperat in te. Beatus, qui vigilat ad fores iuas, & obseruat ad postes ostij tui. Beatus, qui ædificat domum tuam. Quid nos agimus segnes domos laqueatas ædificantes nobis in hoc sæculo, in quo non habemus matentem

Hab. 3.

87

Hab. 3.

88

ciuita-

82 *Opera iustorum, et si parua videntur, fructum maximum asferunt.*

84

Hel. 1.

ciuitatem, in quo nihil est firmum, in quo nihil est, nisi labor, & dolor? Quis est in nobis de vniuerso populo Dei? Sit Deus illius cum ipso, ascendat in Ierusalem, non quæ est in Iudæa, sed in Ierusalem, quæ est in cœlis, votis, & ardētibus suspirijs in eam ascendat, & ædificet domum Domini Dei Israël, ipse est Deus, qui est in Ierusalē. Et omnes reliqui in cunctis locis vbicunque habitant, adiuuent eum, vir de loco suo, argento, & auro, & substantia: nemo ædificantes impediatur, si ipse ædificare dignus non est. Sed non est prætereundum, quam ampla, quam beata futura sit merces eorum, qui non contenti domum Domino in se ipsis ædificare, etiam in alijs ædificant expulsi inde Chananæis, vt veniat dilectus in domum suam, & dominator ad templū sanctum suum. * Quid istis dabitur, si talia illis promittuntur, qui in se ædificant? Confiteor tibi Pater, Domine cœli & terræ in toto corde meo, in consilio iustorum, & congregatione, quod puerum tuum indignum, & abijciendum adducere dignatus es in societatem Iesu Filij tui Domini mei, quam vergente mundo in senium protulisti per Ignatium seruum tuum fidelem, virum secundum cor tuum, qui fecit omnes voluntates tuas. Hæc est enim voluntas tua sanctificatio nostra, vt homines cognoscant te Deum verum, & quem misisti Iesum Christum, & sine timore de manu inimicorum suorum liberari seruiant tibi in sanctitate, & iustitia omnibus diebus coram te. Per te ille, vt sapiens architectus, fundamentum posuit, fundamentum quod nemo potest aliud ponere, nisi id quod ab eo positum est, quod est Christus Iesus, vt eius amore flagrantes filij, quos dares seruo tuo, & sub eo stipendia facientes contra aduersarias potestates, contra hæreticos, contra vitia pugnarent, memores se missos, vt te duce dissoluant opera Diaboli, & parent tibi populum acceptabilem sc̄tatorum bonorum operum. * Habebas in Ecclesia tua veteranos tuos, clarissimorum filios ducū, bonos validosque bellatores, sed hostium numero crescente, & filijs iniquitatis conuenientibus in vnum aduersus Dominum, & aduersus Christum eius, subsidiarij milites mittendi fuerunt, qui iuarent eos, qui portauerant pondus diei, & æstus, vt coniuncti omnes templum Dei tuerentur, & pugnarent cum incircumcis. Quis mihi

89

90

det, vt ambulem dignè vocatione, qua vocatus sum, & in me primum, deinde in fratribus meis ædificem domum Domino Deo meo? Quis mihi tribuat, vt videam vniuersos milites tuos sub vno imperatore Iesu Christo, & eius vicario Pontifice Romano summa animorum consensione, & eodem animorum ardore aduersus Pharaonem, & exercitū eius dimittere, vt currus, & ascensores proiciantur in mare, & regnet in omnibus Christus tuus, qui se tradidit pro hominibus? Cur diuidantur vnus regis, & eiusdem exercitus milites? In magni regis castris variæ nationes militant:

Quam varia linguis, habitantam vestis, & armis.
 Quid refert hoc ne, an illo vestimenti genere, his, aut illis armis militemus, si omnes eodem crucis signo muniti, eisdem votis, contra eosdem hostes, & pro eiusdem regis gloriam militamus? * Da nobis Pater luminum, vnde omne datum optimum, & omne donum perfectum est, vt caritate fraternitatis inuicem diligentes, honore inuicem præuenientes, sollicitudine non pigri, spiritu feruentes, spe gaudētes vno tibi spiritu, vno humero seruiamus. Da nobis labium electum, vt te laudemus, fratres nostros ædificemus, mutuo nos exhortemur ad caritatem, nec diligamus verbo tantum, aut lingua; sed opere, & veritate. Multos ministros malitiæ suæ, multos cooperatores, multos discipulos habet Diabolus in hoc sæculo nequam, habeamus dilectionē adinuicem, vt cognoscant homines discipulos te habere, & imitatores. Tolle radices amaritudinis, vt in caritate radicati, & fundati alij de aliorum gloria atque profectu, de aliorum victoria, vt fratres germanos deceat, exultemus, & te communem Patrē adoremus, nostrūque putemus esse quicquid faciūt fratres, & commilitones nostri. * Eiusdem corporis mēbra sumus, in eadem Ecclesia viuimus, à communi Christianorum vita ad perfectiorem pariter vocati sumus, simul nos victuros speramus in summa, & indissolubili caritate in regno cœlorum in æternum: cur in huius vitæ breuissimo curriculo animis diuidamur? Nouas acies quotidie educit Satanas nouis dolis instructas, de vrbibus, & de prouincijs, quæ olim Christi erant, triumphat, ardent bellis omnia, cadunt à latere nostro mille, & decem millia à dextris nostris, non

Quam et quam ecclesia religioni homines mutua caritate copulati.

Virgilius Aenid.

91 Rom. 11.

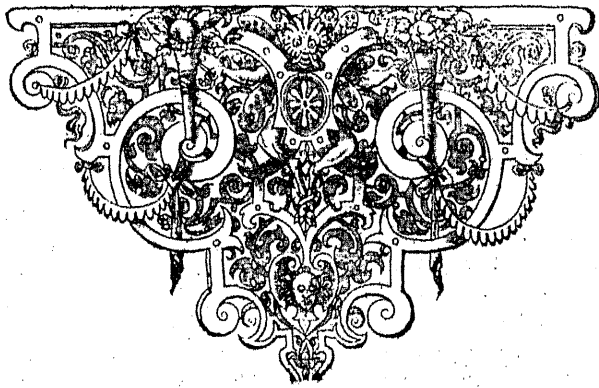
92

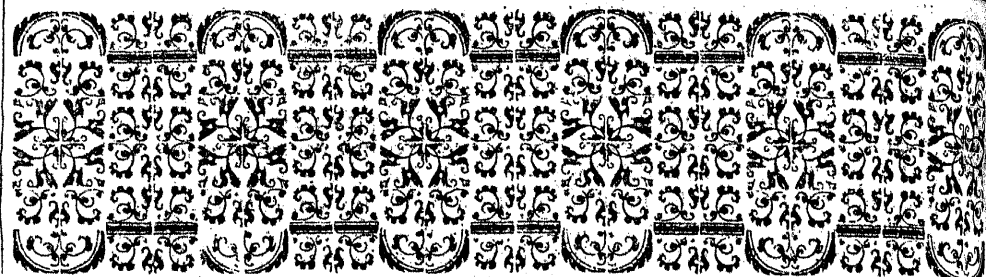
hostium

hostium millia, sed nostrorum: & nos milites Christi tot stipendijs, tot honoribus ab eo aucti ciuilia inter nos bella concitemus, nostra quaramus, & quæ Iesu Christi sunt perdi, dissiparique patiamur?
Hoc Ithacus velit, & magno mercentur Arrida.
 * Quid possit accidere hostibus nostris gratius, aut iucundius? Hæc duo rogavi te, ne deneges mihi antequam moriar pater misericordiarū pro me, & pro omnibus seruis tuis, quos non alienos arbitror, quacūq; veste induant, sed meos, patres meos, fratres meos, quos amo, & veneror, vt veteranos tuos, quos notis in dies gratijs diuitiarum tuarum augeri cupio, quos ego dum viuam semper votis, & precibus iuuabo, & quo-

rum precibus, ac lacrimis plurimum opto adiuuari. Maneant Domine his literis consignata pignus caritatis meæ, & obseruantia erga illos, & oratio mea, quæ clamaui ad te, vt quicumque hæc legerit, leuet mecum vocem, & clamet, & quod ego peccatis non mereor, ipse à te impetret per Iesum Christum Dominum nostrum. Si enim hoc nobis dederis, cito renouabitur, vt aquila iuuentus Ecclesiæ tuæ, & florebit sicut liliū. Germinans germinabit, & exultabit letabunda, & laudans: & quæ erat arida, erit in stagnum, & sitiens in fontes aquarum. Tibi laus & gloria cum Filio, & Spiritu sancto in sæcula sæculorum, Amen.

O FRAN

FRANCISCI RI-
BERÆ PRESBYTERI SO-
CIIETATIS IESV IN ZA-
chariam prophetam Commentarij.

PROEMIVM, QVI AVTORES SINT IN HI-
storica Scripturæ explanatione maxime
sequendi.

IN Zachariæ prophetiam vastam sanè, & profundâ ingredimur, in qua nō Deo nato, ut aiebāt Socrates, sed Spiritus sancti ductu, atque aurâ indigemus, & cuius thesauris erupit hæc abyssus, ut scindat aquas ante nos, & educat nos per abyssos, quasi equum in deserto nō impingentem, quasi animal in campo descendentem, ut faciat sibi nomen gloriæ. Id quod ego precibus eiusdem sancti Prophetæ, quem iam nunc inuoco, impetraturum me esse confido. Ad quem priusquam veniā, de eo, quod in proœmio Haggæi promisi, qui patres sint in vno quoque genere sequendi, pauca dicam. Quamuis neque de omnibus loquar, sed de ijs tantum, quorū extant in diuinis libris commentarij, atque in his de paucis, ac nobilioribus. Ac prius quidem de illis, qui in Historici sensus explanatione versantur, mox de spiritualium sensuum scrutatoribus differemus. * Illud principio firmum, constansque sit, in veteris testamenti libris, eos esse præferendos, qui linguam Hebraicam norunt, in nouo, qui Græcam. Non est huius loci demonstrare quantam vim habeat ad integrâ Scri-

Ist. 43.

1. Canon.

Vestras linguarum.

pturæ intelligentiam cognitio linguarum: qui experti sunt sciunt, ac prædicant vbiq; in experti, ut sciant, librum vel paruulum legant, ex Hispanica in Latinam linguam conuertunt, aut ex Latina in Hispanicam à peccato: vtriusque interprete. Conferant diligenter translationem quamuis accuratam, & fidelem, cum authentico, multa, quæ in illâ non intelligebant, intelligunt, alia, quæ benè perceperant, melius, atque exactius tenebunt. Habet enim vnaquæque lingua suas proprietates, quæ verti in aliam nequeant, vocabula, quæ integrè reddere non possit interpres, locutiones multas, & consuetudines, quas homines aliarum linguarū ignorant. Itaque magno interdū viros torquent voculæ, & locutiunculæ, in quibus inesse recondita mysteria suspicantur, quas illius idiomatis periti minime negotio interpretantur. Quod cum expertus esset Augustinus colligere hæc vocabula, & has formulas cepit septem libellis, quos inscripsit locutionum, de quibus libro. 2. Retracta. capite quinquagesimo quarto hæc scripsit: Septem libros de septem libris diuinarum Scripturarum, id est Moyfi quinque, & vno Iesu Naue, & altero Iudicum, feci, notatis locutionibus singulo-

rum,

rum, quæ minus vtitæ sunt linguæ nostræ; quas parum aduertendo, sensum quaerunt, qui legunt, diuinorum eloquiorum, cum sit locutionis genus: & non nunquam exculpunt aliquid, quod à veritate quidem non abhorreat, non tamen id sensisse auctor, à quo scriptum est, inuenitur, sed genere locutionis hoc dixisse credibilius apparet. Multa autem in scripturis sanctis obscura cognito locutionis genere dilucescunt. * Idem libro 2. de doct. Christi. capit. 10. docet duabus causis non intelligi, quæ scripta sunt, si aut ignotis, aut ambiguis signis, id est, verbis obteguntur. Deinde capit. 11. ait: Contra ignota signa propria magnum remedium est linguarum cognitio. Et Latine quidem linguæ homines, quos nunc instruendos suscepimus, & duabus alijs ad scripturarum diuinarum cognitionem habent opus Hebræa scilicet, & Græca, ut ad exemplaria præcedentia recurratur, si quam dubitationem attulerit Latinorum interpretum infinita varietas. Et paulo post: sunt enim quedam verba certarum linguarum, quæ in vsum alterius linguæ per interpretationem transire non possunt. Et capit. 13. sed quoniam & quæ sit ipsa sententia, quam plures interpretes pro sua quisque facultate, atque iudicio conantur eloqui, non apparet, nisi in ea lingua inspiciatur, quam interpretantur, & plerumque à sensu auctoris deuiat aberrat interpres, si non sit doctissimus. Igitur aut illarum linguarum, ex quibus in Latinam scripturam peruenit, petenda cognitio est, aut habendæ interpretationes eorum, qui se verbis nimis obstrinxerunt, non quia sufficiunt, sed ut ex eis libertas vel error dirigatur aliorum, qui non magis verba, quam sententias interpretando sequi maluerunt. Et capit. 14. De ambiguis autem signis post loquemur, nunc de incognitis agimus. Quorum duæ formæ sunt, quantum ad verba pertinet: namque aut ignotum verbum facit hæc lectorum, aut ignota locutio. Quæ si ex alienis linguis veniunt, aut quaerenda sunt ab earum linguarum hominibus, aut linguæ eadem, si & ortum est, & ingenium, edicendæ, aut plurium interpretum consulenda collatio est. Et capit. 16. In translatis vero signis, (id est, in verbis metaphoricè

positis) in qua forte ignota cogunt hæc lectorum, partim linguarum notitia, partim rerum, inuestiganda sunt, &c. * Hæc se re omnia appositis, & vtilibus scripturæ exemplis confirmat Augustinus, quæ breuitatis causa prætereo: sed hæc tamen retuli, quoniam ad id, quod agimus, sunt valde accommodata. Ex quibus alterum canonem habere possumus, pluris faciendos esse in veteri testamento eos, qui cum Hebraica lingua Græcam copularunt, & in nouo, qui cum Græca coniunxerunt Hebraicam, quam qui alteram harum tantum didicerunt. Nam & quosdam veteris testamenti libros Græce solum nunc quidem scriptos habemus, ut Iudith, Tobiam, Sapientiam, Ecclesiasticum, duos Machabæorum: & qui in nouo testamento habentur, maxime Euangelium Matthæi, & epistola ad Hebræos, qui Hebræo sermone primum scripti sunt, & si Græci sint, facile indicant auctores suos Hebræos fuisse, qui Græce loquentes multa tamen Hebræorum more dixerunt. Tertius canon ita his duobus consequens & aptus est, ut me etiã tacente intelligatur: vtriusque expositioribus præferri debere, qui cum Hebraica, & Græca Latinâ etiam linguam probè calluerint. Nam Hebræi, Græci que auctores Latinorum verborum proprietatem, & obscuritatem explicare non possunt, & multa sine dubio sunt in Latina nostra translatione, quæ aut reprehenduntur, aut improprie dicta existimantur, aut omnino non intelliguntur, quia Latini sermonis vis minime tenetur. Etenim nostri translationis sermo, & si planus, ac subrusticus sæpe videatur, interdum ita proprie, & eleganter quedam exprimit, ut satis percipi non possit ab ijs, qui linguæ proprietatem ignorauerint. * Verum, quoniam scripturæ obscuritas nō ex verbis tantum oritur, de quibus hætenus diximus, sed etiam ex rebus, quæ in ipsa memorantur, ut ait Augustinus libro secundo de doct. Christi. capit. 16. & res ipsæ partim profanæ sunt, partim sacræ: quartus de profanis canon sit; illos expositores maxime quaerendos esse, qui ad studium scripturarum cognitionem secularium literarum, historięque præsertim adiunxerint. Historia quidem tam Iudæica, quam Ethnica in omnibus libris opus est, si recte intelligendi sunt, sed sunt

Secundus Canon.

Tertius Canon.

Quartus Canon.

nonnulli, qui aut vix, aut nullo modo cognosci sine ea possunt, ut libri Danielis, & Machabæorum, & huiusmodi non pauca occurrunt in ceteris prophetis. Multi mores gentium, multæ ritus sacrificiorum, sœcæ leram, bellorum cognoscendi sunt. Quid dicam de sua prouincia, & urbium, & natura locorum, quæ docet Geographia, id est, de cuiusque prouincia proprietatibus, quas tacite attingere solet Scriptura, cum de hominibus illarum prouinciarum loquitur, ut apud Paulum fieri adnotauit. Hieronymus in Commentarijs Epistolæ ad Galatas? Reperitur ignorantia (inquit Augustinus) facit obscuras figuratas locutiones, cum ignoramus, vel animantium, vel lapidum, vel herbarum naturas, aliarumve rerum, quæ plerumque in Scripturis similitudinis alicuius gratia ponuntur. * Et paulò post: Numerorum etiam imperitia multa facit non intelligi translate, ac mysticè posita in Scripturis. Quæ ille copiose comprobat exemplis. De rebus sacris, id est, ad fidem, moresve pertinentibus, quæ propriæ Scripturarum sunt, quintus esto: magnopere ceteris omnibus anteponendos esse, qui præter ea, quæ dicta sunt, adhibuerint quoque ad explanationem Scripturæ subtilitatem explicandi res difficiles, & in quibus, vel heretici labuntur, vel nostri labi possunt, & sacra illa Spiritus sancti mysteria enucleatius exponunt. Quæ hæcenus diximus, ita demum intelligenda sunt, si paria sint cetera. Nec enim Iudeorum magistri cum quoquam ex sanctis patribus, qui Hebraicè nescierunt, comparandi sunt: quoniam, & si linguam suam egregiè calluissent, cuius multa ignorarunt, nec ingenio admodum valent, nec aliarum scientiarum, aut linguarum cognitione præditi sunt, ut omittam, quæ vel maxima sunt, fidem, & Spiritus sancti illustrationem. Sed neque recentiores è nostris, qui Hebraicè sciunt, pares Græcis patribus putandi sunt; quoniam, & si linguæ illius peritia vincant, vincuntur ceteris. Idem de reliquis esto iudicium. * Quare hoc pro sexto Canone sit, ut quoniam difficile est multos vtroque præstare, id est, scientia verborum, atque rerum, insigniores in vtriusque eligamus, simulque ad Scripturæ intelligentiam adhibeamus, ut eo quod

Hiero. ad Galat. 3. in prin. & in prouincio lib. 1. Comment. Seculo de doct. Christi. c. 16. Ibidem. Canon. 7. Canon.

est in quoque præstantissimū, adiuti ab se condita Spiritus sancti sensa plenius, & vberius eruiamus. Septimus est, expositio, tum, atque adeo omnis generis scripturarum præstantiam; non ex prolixitate librorum, neque ex opinionum varietate, quas recensent, esse existimandam (nequidem id eruditionis magna est, sed multæ, atque indigesta lectio); verum ex electione verorum, solidorumque sensuum, ex diligentibus & exacta singulorum examinatione, ex analysi, sive resolutione ad sua principia, quantum res patitur, quoniam scire est rem per causam cognoscere. Itaque quemadmodum gulosi homines, non quod multa deuorent vegetiores, robustioresque sunt, sed infirmiores: ita qui multa legerunt, nequam doctiores iudicandi sunt, nisi quæ legerunt, quasi bene præmamatos cibos cogitatione, & discussione, quasi calore concoxerint, & quod optimum est, ac saluberrimum in memoriam quasi sanguinem in venas miserint, cetera foras amadauerint. At hoc paucissimorum: libros opinionibus onerare multorum. Ita multi libri scribuntur, & passim noui Scripturæ expositores prodeunt; facile enim sit aliena referre, & transcribere integras paginas, in quibus non meditandum, sed scribendum, non iudicio, sed calamo opas sit. His septem canonibus, & qui afferre debeant, qui in sacra Scripturarum adyta siue ingredi ipsi volunt, siue alios inducere, & quid de veteribus, atque nouis Scripturæ tractatoribus iudicandum sit, aperimus. Quoniam de nouis hoc mihi pro multis, verissimisque canonibus est, quod in prologo Haggæ dixi, quo similiores veteribus sunt in verborum, & in rerum explicatione, eo esse meliores, & magis legendos: quo dissimiliores, eo peiores, eo minus esse tractandos. In quibus multi mihi (ut verum fatear) displicent, quod difficiles; & arduas quæstiones fugiant, res parum examinant, alij multis propositis sententijs lectorè dubium, & anxium relinquunt, omnes fere Latinam vulgatam translationem, cum commodum sibi videtur, deserunt; alij crebrius, alij rarius. Multi librum aliquem Scripturæ exponendum assumunt, non tam, ut exponant, nihil enim fere dicunt, nisi quod vbiq; inuenias, quam ut

7. Canon.

conciones

conciones sine nomine concionum venditent. Nolo cuiusquam laboribus detrahi, gratiæ omnibus agende, & sumendum è quoque quod bene & vtiliter dixit: verū quoniam de optimis Scripturæ tractatoribus agebamus, lector videbatur admonendus. * Sed ad veteres redeamus. Ex his perspicimus in ijs, quæ ad vetus testamentum attinent, neminem; siue ex Græcis, siue ex Latinis Hieronymo parem esse iudicandum: qui linguas Hebraicam, Chaldaicam, Græcam, Latinam præclare cognouerit. Historiæ omnis, & omnino secularium literarum peritissimus fuerit, totam fidei, morumque doctrinam non cognouerit modo, sed constanter etiam contra hæreticos semper defenderit. E Græcia vnus fere Origenes contra morem suæ gentis, ut ait Hieronymus, Hebraicæ linguæ cognitionem adsecutus est, & is maxime excelleret, sed præterquam quod homo Ecclesiæ non fuit, totus fere in mystica expositione versatur. Ceteri multum quidem iuuant etiam in veteri testamento, sed minus quam Hieronymus, & minus quam ipsi in nouo, quoniam nec Hebraica nos docere potuerunt, & Lxx interpretum translationem secuti sunt, quæ in multis dissideat ab Hebræo, & à nostra. In Psalmis vtiliores Græci sunt, quod eum librum, ita ut est conuersus Græcè ab Lxx & Græca, & Latina decantet Ecclesia. Itaque de Hieronymo merito dicere possumus, quod de Terentio scripsit Afranius in Compitalibus: Terentio non similem dices quempiam: quamuis in quatuor Pauli Epistolarum Commentarijs, minus mihi placet, quam in veteri testamento. * In vtroque mirandi, sed maxime in nouo, Basilus, Chrysostomus, Cyrillus, tam suauitate, & copia; quam omnis generis eruditione. Ex his ceteri multa mutuati sunt, Theophylactus, Euthymius, Oecumenius, docti quidem, sed quam illi tres minus. Theophylactus, Chrysostomi, reliqui & huius, & aliorum patrum dicta fere compilarunt. Theodoretus variæ quidem eruditionis, sed vbiq; concisus, & icinior, & à Iudeorum sententijs non admodum abhorrens multa lectori reliquit aliunde quaerenda. Chrysostomus nusquam non ingeniosus, & doctus, in Epistolis Pauli, & alios vicit & seipsum. Cyrillo mea sen-

Hiero. in Catalogo librorum iudicium.

9

tentia nihil habet: Græcia eruditus. Augustinus, tamen Hieronymo in expositione psalmorum minime placuit, & nec nunc satis placet, sensum literæ germanam quaerentibus mirabilis est, & subtilis, citò legentem in sublime erigit, nec dormire sinit, acutè omnia, & dilucidè exponit, & ad rerum sacrarum subtilitatem, & cognitionem semper adhibendus. In quo etiam valde vtilis sunt quidam ex posterioris sæculi autoribus, ut Bearus Thomas, Albertus Magnus, Bonaventura, qui linguarum præsidio destituti rerum scientia maxime excelluerunt. * De Ambrosio, & Gregorio suo loco dicemus. Hilarius grauis, & subtilis, sed breuis, & obscurus. Beda, Hieronymi, Augustini, Ambrosij, Gregorij sententias collegit in multis, in ceteris haud multum dissimilis eisdem. At non erit finis, si de omnibus dicendum sit, tantum moneo, ut, qui scribunt Scripturis studere volet, in singulis libris veterum commentarios videat, quoscumque poterit: iuniorum paucos; eosque probatissimos; & qui veteribus similes esse studuerunt. Nicolaus Lyranus mihi quidem nunquam videtur pretereundus, est enim dilucidus, & breuis, & eruditus. Alfonsus Abulensis Episcopus, vbiq; Commentarij eius extiterint, auidè legendus est: suppediat enim rerum copiam mirabilem, quaerit plura, quæ vllus vnquam quaesierit, colligit dicta multorum, optime eligit, copiose tam aliena confutat, quam sua confirmat, grauis, pius, & capacissimi iudicij, ut mire vehementer tam mirabilem eum, tamque raram eruditionem comparare potuisse, cum eius ætate tanta esset in Hispania paucitas eruditorum, tam rara bonarum cognitio literarum. Iam dudum mihi videor prologi modum excedere, atque idcirco quod de mysticorum sensuum scriptoribus dicendum erat, in proœmium Malachiæ differamus. * Duo tamen de Hieronymo non prætermittam, quæ ad eum vtiliter legendum, & intelligendum multum adiumenti afferent. Primum est solere eum in proœmijs aliorum librorum, sed maxime eorum, quos scripsit in Pauli, enumerare autores, quos secutus sit, quorū postea sententiā sine nominibus proponit, nihil definiens, sed integram lectori iudicium relinquens, & quidè

Hiero. Epi. Rola. 92.

10

Nicolaus Lyranus.

Alfonsus Abulensis.

11 Duo ad Hieronymi lectio. nem nota. da.

non raro, etiam si valde absurde sint, & a regula Catholice fidei discrepantes. Denique accipit illi Rufinus in iure sua, quasi eadem cum Origene sentientem in Commentarijs Epistolæ ad Eph. cui ita respondit in prima aduersus eum apologia: Ego in Commentarijs ad Ephesios sic Origene, & Didymum, & Apollinarium secutus sum, qui certe cõtraria inter se habent dogmata, ut si dei pater non amitterem veritatem. Commentarij quid operis habent? Alterius dicta edisserunt, quæ obscure scripta sunt, plano sermone manifestant, multorum sententias replicant, & dicunt: Hunc locum quidam sic edisserunt, alij sic interpretantur, illi sensum suum, & intelligentiam his reclusionijs, & hæc narrantur ratione firmare, ut prudens lector eum diuersas explanationes legerit, & multorum vel probanda, vel improbanda didicerit, iudicet quid verius sit, & quasi bonus trapezita, adulteriana moneta pecuniam reprobet, &c. Itaque Hieronymus non ositantem, aut inruditum lectorem postulat. Videat igitur, qui eum legit, quos sequatur auctores, quod ex proœmio cognoscat, & eum inuenit aliquid, quod Origene erroris, aut Apollinarij, aut Didymi lapsus, etiam si ille non rejiciat, sciat non esse Hieronymi. In quo multi errantes ea illi tribuunt in terdum, quæ ipse execrabatur. * Alterum est, in Commentarijs prophetarum dum historiam expugnit, ea maxime nobis tradere, quæ accipit ab Hebræis. In quibus, si quid falsum patat, rejicere continuo solet, quæ autem non rejicit, probat. Hoc ex eodem Hieronymo didicimus, qui initio cap. 2. Nahum hæc scripsit: Fectis est mihi Dominus, ne omnia, quæ secundum Hebræorum edissero, non de proprio sensu loqui, quod arguitur in pseudopropheta, sed Hebræorum sequi expositionem, à quibus non potest tempore eruditus debeat meis similitudine indicare, quæ didici. Et in illud Zachariæ, &c. Es factum est verbum Domini exercituum, in hoc loco nostrorum multumula dixerunt, & inter se dissonantia, &c. Cogimur igitur ad Hebræos recurrere, & scientiæ veritatem de fonte magis, quam de riuulis querere: præsertim cum tunc prophetia aliqua de Christo, ubi tergiversari solent, & veritatem celare mandacio, sed historia ex præcedentibus, & sequentibus ordo texatur. Et initio libri secundi in Zachariæ

riam semel proposui arcana eruditionis Hebræicæ, & magistrorum Synagoga reconditam disciplinam, eam duntaxat, quæ scripturis sanctis conuenit, Latinis auribus prodere. Immo, & aliquando Historicam expositionem, quam ipse sequitur, & probat, iudicant appellat, quod Iudæi historia adliereant, & ad aliores sensus non assurgant, ut Nahum secundo, cum multa in illo capite de Ninive exposuisset, quæ vera, & germana expositio est, ad extremum ait: Hæc Iudæicè dicta sunt, id est, Historia: sensu, quæ Iudæi solum confectantur. Quare cum alij, ipse sensum subijcit, non ut historicum, sed ut mysticum subijcit, quod semper facere solet, cum translationem edisserit: in fine autem eiusdem expositionis, Hæc, inquit, diximus, ut potuimus, interpretatione Allegorice seruiemus. Hæc si quis non obserauerit in Hieronymo, sæpè fluctuabit incertus, & circumferetur omni vento, doctrinæ: Sed iam ubi quando sanctum Zachariam loquentem audiatur.

ARGVMENTVM

PROOPHEPÆ

CAP. I.

Hortatur Propheta Iudæos, ut dato corde reuertantur ad Dominum, & audiant eius prophetas, ne, si patres suos imitati fuerint, similiter quoque puniantur. Deinde de duabus visionibus, altera equis stantis inter myrteta, altera quatuor cornuum, & fibrorum, venientium, ut ea remouerent, pollicetur, eis pleniorē libertatem, & ædificationem vrbis, & templi, & magnam copiam bonorum, omnibus ciuibus Iudæ.

CAP. II.

Sub metaphora vrbs Ierusalem prophetat de Ecclesiæ felicitate, & de multitudine magna hominum, qui in ea futuri sunt, & gentiles, atque Iudæos ex uniuerso terrarum orbe conuocat ad eam, sequere opera eorum, qui conuertentur ex Iudæis, vsurum dicit ad conuersionem gentium. Promittit etiam semper, se futurum in Ecclesiâ

CAP. III.

In visione Iesus filius Iosedec à Diabolo accusatur apud Deum, & remissionem peccatorum accipit, beneque in posterum sperare iubetur de se, & de populo suo, si Dei præcepta custodiat. Mox promittitur Christi aduētus, & passio, fructusque passionis.

CAP. IIII.

In visione candelabri, & lucernarum Ecclesiam gentium Christo adiunctam, & gratia lucentem significat, Iudæorumque reprobationem, sed continuo in duabus oliuis conuersionem Iudæorum in fine sæculi futuram, Ecclesiæque ædificij consummationem coniuncto cum gentilibus populo Iudæorum per Christum prænuntiat.

CAP. V.

In visione voluminis volantis magna furum, & periturorum supplicia prædicit. Deinde in altera visione de Iudæorum excæcatione, & punitione prophetat, deque vltima eorum cæcitate, & iniquitate, cum Antichristum Babylonem recipient.

CAP. VI.

In visione quatuor quadrigarum, de quatuor monarchiarum successione vaticinatur, in coronis autem impositis Iesu filio Iosedec, de æterno Domini seruatoris regno, ac sacerdotio prophetat, & de bonis, quæ eos manent, qui hunc regem agnouerint, & ei munera obulerint.

CAP. VII.

Consuluntur sacerdotes, & propheta quarto anno Darij, an etiã tunc esset quinto, & septimo mense ieiunandum, sicut fiebat tempore captiuitatis. Cuius questionis occasione docet Dominus displicuisse sibi ieiunia Iudæorum, quia mandata sua contemnebant: & ut præseates corrigantur, commemorat, quæ præceperat Iudæis ante captiuitatem, quæ quia non fecerunt, in mala grauissima, quæ per prophetas priores comminatus fuerat, inciderunt.

CAP. VIII.

Explicat magna bona, & copiam spiritualium donorum, quæ genti Iudæorum, & toti Ecclesiæ daturus est Deus in aduentu Christi, & vaticinatur multitudinẽ gentium venturam esse ad Euangelium.

CAP. IX.

De successu prædicationis Euangelicæ loquitur, & de gentium vocatione, maximeque illarum, quæ & vicinæ, & inimicæ erant Iudæis. Prophetat etiam perspicuis

verbis de ingressu Domini in Ierusalem, cum venit ad passionem sedens super asinam, & pullum, de conuersione duodecim tribuum, de imperij Christi dilatatione, de patribus à limbo per eum educendis. Deinde Iudæos exhortatur, ut venientem Christum recipiant, promittitque se eorum genere ministros Euangelicæ prædicationis esse sumpturum, qui orbem conuertant, & subijciant Euangelio. Addit in fine dignitatem sacramenti corporis, & sanguinis Domini nostri Iesu Christi.

CAP. X.

Iudæos hortatur, ut doctrinam Euangelicam à Deo postulent, qua ab omnibus erroribus, & superstitionibus liberandi sunt. Multa etiam dicit de dignitate populi Iudæorum, ex quo Christus nasciturus erat, & apostoli omnium credentium magistri, qui orbem Deo subiugaturi erant. Postremo de conuersione, & salute decem tribuum apertè vaticinatur.

CAP. XI.

Prædicit excidium vltimum Ierusalem, & abiectiōem illius gētis, cuius abiectiōnis hanc causam reddit, quod Christus Dominus fuerit ab eis emptus ad mortem triginta argenteis. Prophetat etiam de Antichristo, quem cæci Iudæi accepturi sunt, & de eius supplicio.

CAP. XII.

Prophetat de prosperitate Ecclesiæ, & de calamitatibus, quæ oppressuræ sunt eius persecutores, de passione Christi, & de extrema damnatione impiorum Iudæorum.

CAP. XIII.

Vaticinatur de passione Christi, & de idolis, ac pseudopropheta per eam exterminandis, de morte eius, de fuga apostolorum, de populo Christiano seruando, & protegendo à Deo, & igne afflictionum examinando.

CAP. XIII.

Prophetat de excidio Ierusalem, & de captiuitate Iudæorum, de fructu magno prædicationis Euangelicæ in gentibus, de excæcatione, & extrema damnatione Iudæorum, iterum de successu prædicationis Euangelicæ, de magnitudine Ecclesiæ, de supplicijs persecutorum illius, de sanctitate, & deuotione fidelium in ea futurorum.

CAP. I.

N mense octauo, in anno secundo Darij, factum est verbum Domini ad Zachariam filium Barachia filij Ado prophetae, dicens: Iratus est Dominus super patres vestros iracundia. Et dices ad eos, Haec dicit Dominus exercituum, Conuertimini ad me, ait Dominus exercituum: Et conuertar ad vos, dicit Dominus exercituum. Ne sitis sicut patres vestri, ad quos clamabant prophetae priores, dicentes: Haec dicit Dominus exercituum: Conuertimini de vijs vestris malis, et de cogitationibus vestris pessimis: et non audierunt, neque attenderunt ad me, dicit Dominus. Patres vestri ubi sunt? et prophetae, numquid in sempiternum uiuent? Veruntamen verba mea et legitima mea, quae mandauit seruis meis prophetis, numquid non comprehenderunt patres vestros? et conuersi sunt, et dixerunt, Sicut cogitauit Dominus exercituum facere nobis secundum vias nostras, et secundum adinventiones nostras: fecit nobis. In die vigesima et quarta undecimi mensis Sabat, in anno secundo Darij, factum est verbum Domini ad Zachariam filium Barachia filij Ado prophetae, dicens: Vidi per noctem, et ecce vir ascendens super equum rufum, et ipse stabat inter myrteta, quae erant in profundo: et post eum equi rufi, varij et albi. Et dixi: Quid sunt isti Domine mi? Et dixit ad me angelus, qui loque-

Esa. 21. 11.
45.
Iccc. 3.
Ezec. 11.
20. 11.
Otec. 14.
Ioel. 2.

batur in me. Ego ostendam tibi quid sint haec. Et respondit vir, qui stabat inter myrteta, et dixit: Isti sunt, quos misit Dominus, ut perambulent terram. Et responderunt angelo Domini, qui stabat inter myrteta, et dixerunt: Perambulauimus terram, et ecce omnis terra habitatur, et quiescit. Et respondit angelus Domini, et dixit: Domine exercituum, usquequo tu non miseraberis Hierusalem et urbium Iuda, quibus iratus es? iste iam septuagesimus annus est. Et respondit Dominus angelo, qui loquebatur in me, dicens: Haec dicit Dominus exercituum, Zelatus sum Hierusalem et Sion zelo magno. Et ira magna ego irascor super gentes opulentas: quia ego iratus sum paruum, ipsi vero adiuuerunt in malum. Propterea haec dicit Dominus: Reuertar ad Hierusalem in misericordijs: domus mea edificabitur in ea, ait Dominus exercituum: et perpendicularis extendetur super Hierusalem. Adhuc clama dices: Haec dicit Dominus exercituum: Adhuc affluent ciuitates mea bonis: et consolabitur adhuc Dominus Sion, et eliget adhuc Hierusalem. Et leuauit oculos meos, et vidi: et ecce quatuor cornua. Et dixi ad angelum, qui loquebatur in me: Quid sunt haec? Et dixit ad me: Haec sunt cornua, quae ventilauerunt Iudam, et Israel, et Hierusalem. Et ostendit mihi Dominus quatuor fabros. Et

infra

dixit

dixi: Quid isti veniunt facere? Qui ait dices: Haec sunt cornua, quae ventilauerunt Iudam per singulos viros, et nemo eorum leuauit caput suum: et venerunt isti deterrere ea, ut dericiant cornua gentium, quae leuauerunt cornu super terram Iuda, ut dispergerent eam.

HISTORIA.

1 In mense octauo. De tempore atque argumento huius prophetae diximus initio Haggai, et de mensibus quibus essent intelligendi, initio cap. 2. eiusdem Haggai. **Ad Zachariam filium Barachia.** Nonnulli putant nostrum Zachariam esse, de quo Dominus ait Matth. 23. Vtque ad sanguinem Zachariae filij Barachia, quem occidistis inter templum, & altare, vt in eundem locum Matthei retulit Hieronymus. Ex his Chryostomus fuit in homilia de natiuitate S. Iohannis Baptista, quae est in 2. tomo. Quibus Varablus, & alij ex recentioribus assentiuntur. Mihi iterum, atque iterum de hoc cogitanti, & Euangelistam cum Euangelista conferenti valde hoc probabile videtur. Non videbatur olim sed nunc id, vt verius credam, Lucae verba me mouent. Nam & si apud Mattheum Dominus de sanguine omnium iustorum loqui videatur, Lucas cap. 11. docet de sanguine loqui prophetarum. Propterea (inquit) & sapientia Dei dixit: Mittam ad illos prophetas & apostolos (qui etiam prophetae fuerunt) & ex illis occident, & persequentur, vt inquiratur sanguis omnium prophetarum, qui effusus est a constitutione mundi, a generatione ista, a sanguine Habel vsque ad sanguinem Zachariae, qui perijt inter altare, & ad. **2** Quare recte hoc de filio Ioiadae pontificis Zacharia dictum videri posset, quem in atrio domus Domini lapidibus obrui iussit Ioas rex Iuda. 2. Paralip. 24. Si Ioiadas etiam Barachias appellatus est. At hoc maxime obstat, quod Dominus, vt a primo propheta occiso coepit, id est, ab Habel, ita in ultimo desinere debuit. Post Zachariam autem filium Ioiadae Isaias sectus est, & Ieremias apud Taphnas in Aegypto lapidibus est a populo necatus. Cur igitur hos duos

no sit hic Zacharias, qui occisus fuit inter templum & altare.

omitteret Dominus? An quod non essent ob eorum caedem etiam Iudaei puniendi vt inquiratur (inquit) sanguis omnium prophetarum, qui effusus est a constitutione mundi. Quidam occisos esse alios post filium Ioiadae non negant, sed ad eum vsque ventisse Dominum dicunt, quod aeterni commemorati in Scriptura non essent. Quid refert non commemorari in Scriptura, cum occisos fuisse edicaret omnibus? Cur aliorum sanguis inquitendus erat multo ante fusus; non autem eorum, qui & sanctitate, & prophetia multo erant clariores, & quorum caedes erat recentior, & magis in hominum memoria, atque in ore versabatur? **3** Infirma est etiam illa Iansenij defensio in Concordia, cap. 84. Scripturam tantum explicare petitionem vindictae in Habel, & in Zacharia: in Habel cum dicitur: Ecce vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra: in Zacharia, cum moriens dixit: Videat Dominus, & requirat. An non etiam aliorum sanguis inquirendus est, qui vindictam non petierunt? Quid, quod haec Habel vindictam petijt? Si autem petijt, quia eius sanguis clamabat ad Deum, & omnium prophetarum sanguis a Iudeis effusus similiter clamat, & vindictam petit. At non est hoc in Scriptura positum. Quid refert? Non ideo minus clamat ad Deum, quod scriptum non sit? Rectius ergo, & multo probabilius dicitur de nostro Zacharia verba fieri in Mattheo, quem Barachia filium esse constat, & post eum neminem ex prophetis occisum legimus. **4** Video nihil de eius morte ab Scriptura prodi, sed video etiam praeter hunc nullum extitisse Zachariam, qui & propheta esset, & Barachia filius. Video Christum, apostolos, Stephanum protomartyrem multa addere veteri historiae, quae nos, nisi ipsi addidissent, nesciremus. Hoc igitur nunc Christo docente de Zacharia filio Barachiae cognoscimus. Adde, quod series sacrae historiae interrupta est eodem tempore ab Hestra, & Nehemia vsque ad Machabaeos. Quare & mors Zachariae, & multa alia temporibus illis gesta monumentis literarum mandata non sunt. Si ex Hiero. in Matth. ca. 23. obijcias huius prophetae tempore vix templi ruinas fuisse: in promptu est responso: templum sexto anno Darij absolutum esse, vt docetur Hestra. 6. Zachariam autem etiam anno quarto eiusdem Darij prophetasse, vt ipse cap. 7. scriptum

3

Gene.

2. Para. 24.

4

O 5 reliquit.

reliquit: itaque si duos praeterea annos vixit, non ruinas, sed integrum, perfectumque templum vidisse. Non vixisse autem quis audebit dicere aut vnde, si dixerit, probabit?

5 *Filius Haddo.* Eisdem. 5. legimus: Prophetae fuerunt autem Haggaeus propheta, & Zacharias filius Haddo, quod ex hoc loco intelligitur, filius enim erat Barachiae, & Barachias filius Haddo. De Haddo ita Hieronymus: Nec ambigitur iuxta Paralipomenon librum quin ipse sit Haddo, qui missus est ad Ieroboham filium Nabath, sub quo altare dirutum est, & manus regis aruit, rursusque ad preces illius restituta est. Eadem verba transcripsit collector glossae. Locus Paralip. quem citat Hieronymus est in libro 2. cap. 9. Reliqua autem opera Salomonis scripta sunt in verbis Natham prophetae, in visione quoque Haddo videntis contra Ieroboham filium Nabath: ex quibus colligit Hieronymus Haddo fuisse virum illum Dei, qui venit ad Ieroboham. 3. Regum. 13. *Sed de hoc nihil certi habemus, ut recte ait Lyranus. Illud est certum, si hic est ille Haddo, non potuisse a eum esse Zachariae, constat enim plusquam quadringentos annos inter utrumque fluxisse. sed dicendum est fuisse aliquem inter Prophetas maiores insignem, & prophetiae gloria clarum, cuius propterea filius dicitur aut ipse, aut eius pater Barachias. Sed multo mihi probabilius est Haddo, de quo nunc sermo est, patrem fuisse Barachiae, sed illustrem virum fuisse, & notioerem Barachia, ideoque ipse etiam commemoratur.

Iratus est Dominus super patres vestros in aeternum. Additio nominis, Iracundia, amplificationem irae habet. Deinde Super poni pro Contra, saepe adnotauimus: Ait ergo: Multum Deo displicuerunt patres vestri, quorum peccatis ita est prouocatus, ut eos captiuos abduci voluerit, & templum, urbemque euerti. Hoc autem dicit ut ipsi, qui audiunt, magno studio semper Deo obsequantur, nec imitari velint patrum suorum iniquitatem, ne similiter puniantur, ut ex verbis sequentibus intelligitur. Itaque Zacharias, ut ait Cyrillus, quasi paedagogus mittitur ad filios, qui nec scelera patrum viderant, nec calamitates.

7 *Conuertimini ad me.* Conuertimini ad me per veram poenitentiam, & ego conuertar ad vos, id est propitius vobis ero, in mea

vos gratiam recipiam, & multis beneficijs afficiam. Iam conuerti coeperant, vicissim enim quarta mensis sexti ingressi sunt, & faciebant opus in domo Domini, ut videmus Hag. 1. sed hortatur ad perfectiorem poenitentiam, & ut in hac conuersione maneat, ac si diceret: Semper ad me conuertimini, nunquam ad me terga vertatis. Verba enim in scriptura saepe per mansionem significant in illa temporis differentia, in qua ponuntur, ut diximus Hof. 1. n. 35. Pugnare videntur quodammodo cum his verbis illa cap. vltimi Threnorum: Conuertere nos Domine ad te, & conuertemur. Sed pugnam, quae apparebat, scilicet diremit sacrum Consilium Tridentinum sess. 6. cap. 5. hic verbis: Cum dicitur in sacris literis: Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos, libertatis nostrae admonemur; cum respondemus: Conuertere nos Domine ad te, & conuertemur, Dei nos gratia praeueniri confitemur.

Ne sitis sicut patres vestri, ad quos clamabant prophetae priores, &c. Pleni sunt huiusmodi admonitionibus libri prophetarum. Quam verum autem sit, quod ait *Et non auerunt, neque attenderunt ad me*, videmus in fine Paralipomenon: Mittebat autem Dominus Deus patrum suorum ad illos per manum nuntiorum suorum de nocte conuersus, & quotidie commonens, eo quod parceret populo, & habitaculo suo. At illi subannabant nuntios Dei, & paruipendebant sermones eius, illudebantque prophetis, donec ascenderet furor Domini in populum eius, & esset nulla curatio.

Patres vestri ubi sunt, & Prophetae? Numquid in sempiternum uiuent? Locus est satis ambiguus, neque enim constat de vtriusque prophetis loquatur, de bonis ne, an de malis, & falsis, qui populum ante captiuitatem decipiebant negantes eos a rege Babylo-niorum esse capiendos, ut videmus Iere. 27. Et siue de his loquatur, siue de illis, non bene videntur cum ijs connecti, quae sequuntur: Verum tamen verba mea, &c. Hieronymus, Cyrillus, Rupertus, Lyranus, & Interlinearis de falsis prophetis interpretantur: Theodoretus, & alij, de veris. * Sed nos de falsis intelligamus, nam cum statim dicat: Quae mandauit seruis meis prophetis subindicare illos priores non fuisse seruos suos. Vbi sunt patres vestri, & prophetae vestri, qui vos decipiebant magna pollicen-

tes?

tes? Per irisionem hoc dictum est, ac si diceret: Videte quem exitum vtrique habuerint, partim enim in bello, partim in captiuitate consumpti sunt. Numquid quantumuis libertatem, & pacem, & vitam pseudo-prophetae pollicerentur, victuri erant in aeternum? At verba quae contra illos ego per prophetas meos locutus sum, non sunt mortua, sed hodie etiam viuunt, & ut viua comprehenderunt patres vestros, nec potuerunt effugere donec fierent omnia, quae comminatus sum. Videtis verbum dirutum, templi vix nuda fundam era habetis. Ne ergo conternatis vos prophetas meos, sicut patres vestri. Viua dicuntur verba, cum efficiunt quod sonant; perire autem, siue transire, cum id non efficiunt, ut Matth. 24. Coelum, & terra transibunt, verba autem mea non praeteribunt. Hic sensus valde confirmatur ex Iere. 27. ad quem locum alludere videtur noster propheta: Nolite audire verba prophetarum dicentium vobis: Non seruetis regi Babylonis: quia mendacii ipsi loquuntur vobis. Quia non misit eos, ait Dominus, & ipsi prophetae in nomine meo mendaciter, ut eijciant vos, & percaeritis tam vos, quam prophetae, qui vaticinantur vobis. * Videtis bene etiam de veris prophetis haec posse explicari in hunc modum. Patres vestri mortui sunt, quamuis diu se in pace victuros putabant: prophetae etiam, qui illos admonebant, mortui sunt, homines enim erant, & moriendum erat eis. At quamuis illi, ut homines transierint, verba mea non transierunt; quae locutus sum per prophetas. Quare cum vobis iterum per prophetas loquar, et edite verba, quae per mortales prophetas loquor, non fore mortura. Legitima vocat praecipua, quae dicuntur ab statuendo: Haec autem praecipua saepe numero cum comminatione ponuntur a prophetis, & ideo ait: Comprenderunt eos, id est, auerunt quod ego sum comminatus praecipua mea transigentibus, non effugerunt. Ita dicitur est Psalm. 39. Quoniam circumdederunt me mala, quorum non erat numerus, comprehenderunt me iniquitates meae.

11 *Et conuersi sunt, & dixerunt.* Multi ex patribus vestris vaticinia prophetarum meorum vera in se comprobantes conuersi sunt ad me per poenitentiam, & hoc ipsum consensum dicitur. Quomodo modum Deus per prophetas praedixit, & poenas de no-

bis sumpturum, prout peccata nostra merebantur, ita fecit, impleta sunt omnia, quae prophetae vaticinati sunt. Dan. 9. Iudicia enim vera fecisti iuxta omnia, quae induxiisti super nos, & super ciuitatem sanctam patrum nostrorum Ierusalem, quia in veritate te & in iudicijs induxisti omnia haec propter peccata nostra, &c. Vide etiam cap. 9. eiusdem Danielis. De adiuuentibus dicitur Soph. 3. num. 31. *Factum est verbum Domini ad Zachariam.* Verba Dei videtur subscriptura, nec tamen verba subscribitur, aut Deum inducit loquentem, sed visionem, quam vidit, ipse in persona sua narrat. *Vidi per noctem.* In solium hoc nobis videtur, quia nisi verbis, loqui nescimus. At Deus ita rebus, ut verbis loquitur, visio ipsa, siue res in visione representata verba quaedam Dei sunt. Ita Eze. 1. In quinta mensis, &c. factum est verbum Domini ad Ezechielem filium Buzi sacerdotem in terra Chaldaeorum secus flumen Chobar, & facta est super eum visio manus Domini. Expectabit aliquis verba, at non refert verba, sed visionem. * Et vidit, & ecce ventus turbis veniebat ab Aquilone, &c. E contrario, quia verba Domini res, & facta sunt, & ita ea audiebant prophetae, ac si res ipsas praesentes iam intuerentur, ita de verbis loquuntur, ac si de factis loquerentur, ut Isa. 1. Visio Isaiae filij Amos, quam vidit super Iudam, &c. Visio autem, quam vidit, verba Domini sunt, quae audiuit. Audire coeli, & auribus percipere terra, &c. Etenim verba non videntur, sed auduntur, nec visio verborum est, sed rerum. Et cap. 2. Verbum, quod vidit Isaia filius Amos super Iudam, & Ierusalem. Erunt in nouissimis diebus preparatus mons domus Domini in vertice montium, &c. Cap. 13. Onus Babylonis, quod vidit Isaia filius Amos. Super mortem caliginosum leuate signum, &c. Colligamus ergo hinc canonem ad intelligendos, & explicandos prophetas vtilissimum. Prophetae in suis visionibus, siue prophetijs, quae rerum sunt tribuunt verbis, & quae verborum sunt, tribuunt rebus, quomodo iam exposuimus. Ex quo loci huius obscuritas elucidatur, quae cur expositores non vel multum mouerit, ignoro. *Vidi per noctem.* Quod visio ista nocte contingat, obscuritas visionis ipsius significatur, sed mihi magis videtur significari praesens status populi Iudaeorum. Tunc enim

afflictae

12

Reg. Prophetarum quae rerum sunt, tribuunt verbis, & vice versa.

13

afflictæ erant eorum res, & quasi in obscuro iacebant. Sed vt noctem dies consequitur, ita hac visione prædicitur illis ventura paulo post consolatio ædificatis vrbe, & templo. Illud etiam satis probabiliter dicere possumus hanc visionem de futura prosperitate Ierusalem, & Iudæorum nocte fieri, quoniam cito erat casura, & infelicem exitum erat habitura. Nā post paucos annos filius Dei ab obstinatis Iudæis reiectus, & in crucem actus est, cuius facinoris causa vniuersa gens aut extincta est, aut capta à Romanis, & vrbs ipsa cum templo solo æquata. Docet enim Gregorius, 2. Mor. ca. 2. Scripturam solere per tempus rei gestæ exitum eius indicare, vt. 3. Reg. 3. Salomoni noctu data est sapientia, quia cito eam erat amissurus, aut certe magnis peccatis obscuraturus. Iudas noctu ad prodicionem exiit Ioh. 13. quia ex eo quod faciebat mortem sibi erat, & æternam caliginem paraturus.

14. *Et ecce vir ascendens super equum rufum.* Hunc virum Hebræi, vt refert Hieronymus putant esse Archangelum Michaelē, qui custos erat populi Iudæorum, vt ex Daniele 10. intelligimus. Idem ait Theodoretus, & mihi videtur valde probabile. Certū est enim hunc virum, qui etiam stabat inter myrteta, esse angelum Domini, sicut paulo post ait Propheta: Et responderunt angelo Domini, qui stabat inter myrteta, &c. Constat etiam fautorem esse populi Israel, sequitur enim: Et respondit angelus Domini, & dixit: Domine exercituum, vsquequo non miserere Ierusalem, & vrbum Iuda, quibus iratus es: Quare recte dicitur esse Michael custos illius populi. Equo insidere dicitur, vt celeritas eius significetur ad omnia Dei iussa obeunda, & ad faciendum omnia, quæ ad illius populi pertineant salutem: & vt cito significetur ventura populi consolatio. Rufus equus, quoniam equus animal est ad bellum aptissimum, vt eleganter describitur Iob. 39. & rufus color, atque sanguineus, vtionem de hostibus Israel à Deo sumendam significat de qua vtione in fine huius capitis loquitur propheta. Hoc probari videtur optimè ex Apoc. 6. Et exiit alius equus rufus, & qui sedebat super illum datum est ei, vt sineretur pacem de terra, & vt inuicem se interficerent. & ex Zach. 6. In quadriga prima equi rufi, qui (vt ait Hieronym.) Chaldæos significabant bellatores & sanguinarios.

Sunt etiam equi rufi duri ad laborem, significaturque angelum non fore defatigatum, donec omnia, quæ dicta sunt, perficiat.

Et ipse stabat inter myrteta. In loco myrtis confiro, siue inter myrtos, vt est in Hebræo, vt intelligamus hinc inde fuisse myrtos multas, ipsumque inter eas stetit. Lxx verterunt: Inter duos mōtes vmbrosos, id est, habentes vmbrosas arbores, & densarum frondium, hac enim periphrasi Hebræi solent significare myrtos. Vnde Leui. 23. pro eo quod nos habemus: Et ramos ligni densarum frondium, Chaldæus dixit: Et myrtum. Est autem myrtus pulcherrima arbor, & odorifera, & semper inter pretiosas arbores nominatur in scriptura. Isa. 41. Dabo insolitudine cedrum, & spinam, & myrtū, & lignū oliuæ. Et cap. 55. Et pro vrtica crescit myrtus. Lyranus adnotat vbi nos legimus Leu. 23. Fructus arboris pulcherrimæ, in Heb. esse fructus myrti, quod desumpsit ex prologo quodam in Zachariam. At ibi legitur: Fructus arboris מירתי, id est, pulchre vt verterunt Lxx & Hieronymus, (quam Hebræi citrum esse volunt; Chaldæus Fructum arboris citri. Sed Hieron. in illud Zach. 14. Et omnes qui reliqui fuerint. affirmat cedrum intelligi à Iudæis arborē pulcherrimam Leuiti. 23.) nisi forte ibi pro cedro citrus ponenda sit: myrtus autem dicitur מירתי. In myrtis autem ex sententia multorum viri iusti intelliguntur propter pulchritudinem, & fragrantiam bonorum operum. Ita Esther vocata est מירתי, id est, myrtus, aut myrtea propter pulchritudinē, & probitatem Hesther. 2. Qui fuit nutrice filie fratris sui Hesther. Significant itaque myrti, siue myrteta viros iustos, qui erant in Iudæa, & qui relictī erāt Babylone, vtrorumque enim curam gerebat hic angelus.

Quæ erit in profundo. Chaldæus pro in profundo, vertit: In Babylone, quem fere sequuntur recentiores. Abundabat enim aquis Babylon. In Heb. est מירתי, nomē autem מירתי multis locis legitur in scriptura, & semper profunditatē significat aquarū: quare ne à vocabuli proprietate recedamus, intelligamus angelum stetit in lacu, siue fluuio profundo, qui ex vtraque ripa myrtos habebat. Atque eo significari puto calamitosum, & periculosum statū Iudæorum, qui Babylone quidem tenebatur captiui, & quasi serui, expositique inui-

dix

die Chaldæorū, in Iudæa verò à finitimis gentibus premebantur, & impediabantur edificare templum, & vrbum. Ita enim loquitur scriptura, cum quomquam magnis calamitatibus opprimi, & obsideri significat: Psal. 68. Saluum me fac Deus, quoniam intraverunt aquæ vsque ad animam meā. Infixus sum in limbo profundo. Et ibidem: Eripe me de luto, vt non infigat, libera me ab iis, qui oderunt me, & de profundis aquarum. Alludit autem ad naturā myrtorum, quæ loca humidissima, ex quo illud Virgilius: *Et amantem litora myrtos.*

Cum igitur angelus equo insidens est inter myrtos aquis obsitas, significatur proxima liberatio, & salus, & velle angelum eos extrahere ex locis illis profundis, & aquis, id est, ex illis calamitatibus, & periculis, quod optimè intelligitur ex illo Habac. 3. Viā fecistis in mari equis tuis, in luto aquarū multarum, id est, quantumuis iusti cooperiti sint aquis calamitatum, tu venies equis tuis ad profundum, in quo sunt, & inde eos educes.

17. *Et post eum equi rufi, varij, & albi.* In equis etiam ipsorum equorum sessores intelligi satis ex eo cernitur, quod Propheta respondetur: Isti sunt, quos misit Dominus, vt perambularent terram. Sunt igitur angeli custodes aliorum regnorum, sicut Daniel. 10. legimus angelos duos, quorum alter princeps erat Persarum, Græcorum alter. Hi dicuntur perambulare terram, quoniam vnusquisque provinciam, aut regionē sibi commissam perlustrat, & eius curam habet. Ita dicebāt illi Iob. 14. Circa cardines coeli perambulat, nec nostra considerat, id est, tantummodo sunt illi curæ res cœlestes. Et de Satan legimus Iob. 1. & 2. Circuitiui terram, & perambulauit eam, quod varij Demones varias provincias quasi commissas accipiant, vt eas ad malum pertrahant: ita contraria ratione de bonis angelis dicitur: Isti sunt, quos misit Dominus, vt perambularent terram. Eodem modo locutus est Hesiodus libr. 1. operum, & dierum, de angelis custodibus hominum, quales ipse intelligebat, cuius carmina refert, & probat Platon in Cratylo.

Τοι μὲν δαίμονες αὐτῶν τοῦ μέγαντος διὰ βουλῆς
 Ἐσθλοῦ ἐπιχθόνιοι, φάρμακες ὄντων ἀνθρώπων
 Οἱ δ' αὖ φύλασσαι τὴν θείαν, καὶ σχέτλια ἔργα
 Ἡέρα ἐσσημένους, πάντι φοιτῶντες ἐν δαίαν.

Quæ quidam Hesiodi interpretata conuertit: *Continuo facti sunt diui mentre Tonantis, Atque colunt terras hominum custodiam agredes, Qui nunc quid iuste obseruant, quid sit inique, Aere vestiti, peragrantes vndique terram.*

* De coloribus equorum quidam non putant curiose esse querendum, sed varijs coloribus varia angelorum ministeria notari. Qui sanè magis se labore liberant, sed studioso lectori non satis faciunt, itaximè cū id à veteribus non fuerit omissum. Equi rufi angelorū significant regna illa sibi commissā sanguinaria esse, & ceteras nationes bello cædeque infestata, quales tunc erant Medi atque Persæ. Equi albi tranquilla regna, & læta indicant: nam albus color lætitiæ, & pacis, & prosperitatis index est: Eccl. 9. Vade ergo, & comede in lætitia panē tuum, & bibe cum gaudio vinum tuum, quia Deo placent opera tua. Omni tempore sint vestimenta tua candida. Apoc. 6. Et ecce equus albus, & qui sedebat super illū habebat arcū, & dara est ei corona, & exiit vincens, vt vinceret. Equi variorum colorum, significant varios aliarum prouinciarum status, variaque ingenia, quod nūc alios bello inuaderent, nunc in pace quiescerent, neutrum tamen firmum haberent, sicut rufi, & albi. * Nec enim tres equi intelligendi sunt post primum equum rufum venire, vt Hebræi intelligebant, sed in vno quoque colore multi, siquidem non ait: Et post eum equus rufus, varius, & albus; sed: Equi rufi, varij, & albi. Deinde cum angeli aiunt: Perambulauim⁹ terram, & ecce omnis terra habitatur, & quiescit; ostendunt angelos adesse omnium prouinciarum; aut certe multarum, & nobilissimarum.

Qui sunt isti Domine mi. Angelum altoquitur, qui hanc sibi visionem demonstrabat, vt ex continuo sequentibus intelligitur.

Et dixit ad me angelus, qui loquebatur in me. Nō recte quidā interpretatur: Angelus, qui loquebatur mecum. Multò melius Hieronymus, & Lxx verterūt: In me, id est, Intra me, qui mihi cooperat reuelare, quæ hæcenus scripsi. Atque hunc sensum recipiunt patres, vt Augustinus in Enchiridio, cap. 59. & libro. 9. de Genesi ad lite. cap. 2. & Gregorius libr. 28. Moralium, cap. 6. & alij, qui ex hoc loco confirmant, cum variè Deus hominibus loquatur per angelos, aliquando ita loqui, vt nulla corporea species appareat,

pareat,

pareat, sed ipsa angeli substantia sit intra hominem, cui loquitur.

Ego ostendam tibi. Id est, Efficiam, vt cognoscas, Heb. Videre te faciam, Michaële videlicet aperiente, qui maior est, & populi tui curam gerit.

20 Et respondit vtr. Angelus, qui loquebatur in Zacharia, suggestit Michaëli, vt responderet. Virum vocat, quia viro similis erat.

Isti sunt, quos misit Dominus. Iam hoc exposuimus num. 17. & 18.

Et responderunt angelo Domini. Voluit Michaëli, vt ipsi angeli de se loquerentur, & quod ipse dixerat, confirmarent. Simul intelligendum est tacite ex eis quæsiisse, quis esset status ceterarum prouinciarum, vt indicat eorum responsio.

Et ecce omnis terra habitatur, & quiescit. Omnes in locis suis habitant, nec bellis terra turbatur, fuit enim pax, cū hæc visio ostensa est Prophetæ, licet postea bella consecuta fuerint. Sed queritur, cur equi rufi apparuerint, si tunc bella non erant? Et respondendum videtur equos rufos non indicare bella, quæ tunc gererentur, sed illarum prouinciarum ingenium, & crudelitatem, quod bella gerere amarent, & sanguinem humanum fundere: quemadmodum Zach. 6. Equi illi rufi non bella significant; sed Chaldæorum ferocitatem, & violentiam, & crudelitatem.

Vsquequo tu non misereberis. Cum hæc prophetabat Zacharias, nec templum extructum erat, neque Ierusalem ædificata, aut mutis septa satis, vt ex cap. 5. Hædræ intelligitur. Ex quo videmus, quales ceteræ vrbes Iudæe esse potuerint, cū pauci ad illud vsq; tempus rediissent, qui inhabitare, & reædificare tot vrbes possent.

21 *Quomodo computentur Lxx anni Jeremiæ & Zachariæ.* Iste iam septuagesimus annus est. Incidimus in celeberrimam questionem, & qua vix vlla sit in Scriptura nobilior, quo tempore completi fuerint septuaginta anni, de quibus Jeremias, & Zacharias loquuntur, & quando cœperint. Quanta sit autem difficultas, illud ostendit, quod Daniel sapientissimus propheta, cum intellexisset, magni id facere videretur: ita enim inquit cap. 9. In anno primo Darij filij Assueri, &c. Ego Daniel intellexi in libris numerorum annorū, de quo factus est sermo Domini ad Jeremiam prophetam, vt complerentur desolationis Ierusalē septuaginta anni. Quo magis nos orare decet, & clamare ad Domi-

num, vt per sanctum Michaëlem archangelum, cuius nunc verba interpretamur, & per beatos prophetas Jeremiam, Danielē, Zachariam, lucem à patre luminum accipiamus ad tantas tenebras illustrandas. Controuersia autem tota oritur ex verbis Jeremiæ, & Zachariæ, Jeremias cap. 25. scripsit: Et erit vniuersa terra hæc in solitudinem, & in stuporem, & seruient omnes gentes istæ regi Babylonis septuaginta annis. Et ca. 29. Cum cœperint impleri in Babylone septuaginta anni, visitabo vos, & suscitabo super vos verbum meum bonum, vt reducā vos ad locum istum. * Atque hæc quidem verba facile explicaremus, cœpisse septuaginta annos ab vrbs desolatione, & completos fuisse primo anno Cyri, quo soluta est Iudæorum captiuitas. Sed contradicere haud obscure videtur Zacharias, qui post annos non paucos ait: Iste iam septuagesimus annus est, quo verbo mirum in modum torfit ingenia eruditiorum, hodieque torquet. Si varias autorum sententias, & exquisitas atque excogitatas verborum Zachariæ: Iste iam septuagesimus annus est, explanationes in medium afferre, ac refutare vellem, iusti penè voluminis disputatio esset. Dicam ergo paucis, quod ex multorū librorum lectione, & quam porui diligentissima consideratione tandem collegi, ne sit alijs, vt mihi, diu in hac re laborandum. De alijs annis sermo est Jeremiæ, de alijs Zachariæ. Prophetia Jeremiæ de Lxx annis, cap. 25. & 29. explicata, à primo anno Nabuchodonosor incipit, qui incidit in annum quartum Ioakim regis Iuda, & initio regni Cyri terminatur. Zacharias vero conqueritur annum illum, qui secundus Darij erat, esse septuagesimum, ex quo Ierusalem euerfa est. Domine exercituum, inquit, vsquequo tu non misereberis Ierusalem, & urbium Iuda, quibus iratus es, iste iam septuagesimus annus est, id est, ceteræ vrbes habitantur in terra, vrbes Iuda, & Ierusalē desertæ sunt, & habitatoribus suis carent iam septuaginta annis, paucissimi redierunt ex tanta populi multitudine, muri Ierusalē non sunt ædificati, vrbes omnes desolatæ adhuc sunt, iam septuagesimus annus agitur, ex quo Ierusalem, & vrbes Iuda desertæ sunt. Itaque sine vlla distinctione legendū est: Quibus iratus est iste iam septuagesimus annus est? * Non igitur pugnant inter se prophetæ, cum de re alia, atque alijs annis

loquantur.

loquantur. Si ergo ostenderimus à primo anno Nabuchodonosor vsque ad primum Cyri Lxx annos computari, quos prædixit Jeremias: & à desolatione vrbs, & templi, vsque ad annum secundum Darij, quo hæc vaticinatus est Zacharias, totidem annos fuisse, finita est difficilis, & molesta controuersia. Hoc nunc demonstrabimus, & ipsa veri confirmatio alijs opiniones minime veras esse declarabit. Sed anni regum prius enumerandi sunt, qui his temporibus regnarunt, vt inde veritas plene comprobetur. In quo verum, & non Scripturæ modo, sed omnibus etiam historijs vtile documentū obseruandum est, annos vrbs, aut regni aliquis interduum integros solum numerari, interdū etiam imperfectos, vt, si quis octo annos regnavit & octo menses nonnquam dicatur octo annos regnasse, qui videlicet integri fuerunt, nonnquam nouem, quia annus imperfectus pro perfecto numeratur. Quare cum vno anno tantum differunt scriptores de eodem loquentes, aut duobus, nequaquam differre putandi sunt. * Et quoniam innumerati sunt in historia humana errores, quos melius animaduertimus cum à diuina corriguntur: notandum post Nabuchodonosor duos tantum reges fuisse Babylone vsque ad Cyrum, ij sunt Euilmerodach filius eius, & Balsassar nepos: quoniam Iere. 27. scriptū est de Nabuchodonosor: Et seruient ei omnes gentes, & filio eius, & filio filij eius, donec veniat tempus terræ eius, & ipsius, id est, donec Babylon capiatur à Medis, & Persis, & imperium posterorum Nabuchodonosor finiat. Fictus ergo Metasthenes facessat, qui post Nabuchodonosor numerat Euilmerodach, & filius eius Regasar, & Iabarsardach, & Balsassar. Facessat etiam Berossus, non fictitius iste, qui nunc circumfertur, sed verus ille, & verus, cuius verba retulit Iosephus lib. 1. contra Apionem Alexandrinum, & ipse Iosephus, qui eum sequitur libidem, & lib. 10. Antiquit. cap. 12. qui Euilmerodach filio Nabuchodonosor successisse voluit Nirsiglisroorum maritū sororis suæ, à quo interfectus est; huic autem Iaborsardachum filium, deinde populi suffragio hoc extincto electum esse Babyloniu quemdam Nabonidum ex eadem gente, quæ Scripturæ Balsasarem vocat. * Horū sententiam retulit Hieronymus in cap. 5. Danie. in princ. nihil addens à suo, quo vel

probare, vel improbare videatur; tamen in caput illud quintum, Nabuchodonosor proatum fuisse dicat Balsasaris non semel. At in cap. 27. Jeremiæ, cum verba, quæ nunc retulimus, explicaret; correxit sententiam confessus Euilmerodach filium esse Nabuchodonosor, Balsasarem vero nepotem. Correxit, inquam, sententiam, quoniam post commentarios in Daniele editos scripsit in Jeremiam, vt ipse testatur in proemio lib. 1. in Jeremiam. Hos igitur tantum nominabim⁹ in regno Chaldæorum, aut, filium, nepotem. Demum ab hac disputatione remoueamus commentitium Metasthenem, qui vel nomine ipso indicat commentum, cum nullus fuerit vnquam Metasthenes: Megasthenes dicere debuit, qui finxit, si ludere legētes volebat. Nam si hūc sequamur, octoginta nouem annos dabimus Nabuchodonosor, & eius posteris contra sacræ Scripturæ veritatem, vt postea ostendemus. Remouendus etiam videbatur Iosephus, qui multo plures dat, sed eius codex tam Latinus, quam Græcus, numeros habet deprauatos, vt ex eiusdem Iosephi verbis in eodem libro. c. 12. & libro. 1. contra Apionem cognosci potest.

Nabuchodonosor quadraginta quinque annos regnavit, vt omnes tam Hebræi, quam Græci, Latiniq; consentiunt: Iosephus, & Berossus locis citatis quadraginta tres dicunt, sed annos integros numerant, vt iam admonuimus. Res est aperta, & sine controuersia, scimus enim eius anno. 19. urbē & templum fuisse succēsa ex. 4. Reg. vltim. Et paulo post: Factum est vero in anno trigesimo septimo transmigrations Ioachin regis Iudæ, mense duodecimo, vigesima septima die mensis subleuauit Euilmerodach rex Babylonis anno, quo regnare cœperat, caput Ioachin regis Iudæ è carcere. Mortuus ergo est Nabuchodonosor. 37. anno transmigrations regis Ioachin, quæ facta est vndecimo anno ante desolationē templi. 4. Regum, 24. Si hos vndecim deducamus, supersunt à desolatione vrbs, vsque ad annum. 37. transmigrations Ioachin, quo mortuus est Nabuchodonosor 26. qui additi decem, & nouem annis regni eiusdem Nabuchodonosor (siquidem anno eius decimo nono desolata est vrbs) sunt omnes quadraginta quinque. Sed Berossus, & Iosephus videntur præterisse annum decimum nonum eius, qui in desola-

tione

tionē vrbis integer non erat, & annum extremum, atque 47. annos tribuerunt Nabuchodonosor.

27 Eulmerodach. dach. 13. an.

Eulmerodach quot annos regnauerit, ex scriptura non habemus, autores variāt. Receptissima omnium sententia viginti tres ei tribuit, quæ Hebræorum est in sua Chronographia, quam vocant *דריש דריש*, cap. 29. & in suis commentarijs, eamque sequuntur Porchetus in 1. parte victoriæ contra Iudæos, capit. 3. Galatinus lib. 4. capi. 15. Eckius in Resolutione de septuagenario, quam posuit in fine ca. 1. comment. in Haggæum, Vatablus Hagg. 1. & denique recentiores expositores.

Balsasar. 3. an.

Balsasari tres anni negari non possunt, quoniam Dan. 8. scriptum est: Anno tertio regni Balsasar regis visio apparuit mihi. Sed plures ei non tribuunt autores, quos nunc nominabam. Alij, qui plures volunt, nec magis probant quam hi, & nullos sectatores habent, quare prioribus acquiescendum est.

28 Cyrus. 10. an. in ca. 1. de Babylone.

Cyrum, qui Balsasaris extincti regnū occupauit, triginta annos regnasse certū est. Herodorus libro. 1. prope finem viginti noem tradit, sed annum vltimum præterijt, quod integer nō fuisset, quod ipse indicat cum ait: Cum vnder triginta omnino regnasset annos, trigessimū enim non omnino regnauit. Iustinus lib. 1. triginta fuisse confirmat, & Eusebius in Chronicis, Hieronymus in cap. 1. Zach. & in cap. 7. Danielis, in illud: Et ecce bestia alia similis vrsō Nicephorus Constantinopolitanus episcopus in sua Chronographia, capi. 7. M. A. Sabellius Enneadis secundæ lib. 6. & multi alij. At Hebræi, & autores omnes, quos num. 27. indicauit, tres tantum regnasse volunt. Sed facile controuersa dirimitur, si dicamus, viginti septem quidem regnasse antequam Chaldæorum monarchiam possideret, postea vero tres. Finis Hadrianus lib. 5. Flagelli, cap. 5. sex & viginti regnasse dicit ante imperium Babylonis, postea quatuor. Certe tres post captam Babylonem regnasse nemo dubitat, cum ca. 10. sit apud Danielem: Anno tertio Cyri regis Persarū verbum reuelatum est Danieli. * Hoc quoniam plurimum refert, & à nemine, quod sciam, confirmatum est, & hoc satis intelligi potest, quod Cyrus bellum Chaldæis nō intulit, donec post multos regni annos magnis victorijs vires, & potentiam suā auxerit.

29

Herodorus lib. 1. Porro Cyrus, vbi continentem vniuersæ suæ ditionis fecisset, Assyrijs bellum intulit, Assyriæ cum alia multa sunt magna oppida, tum vero celeberrima nominis, ac validissimum Babylō. &c. Et postea ait: tunc vero Cyrum ipsum occupauisse, cum vnum de triginta omnino regnasset annos: vbi satis indicat de vniuerso regno eius se loqui. Et Iustinus lib. 1. Domitius demum plerisque, cum aduersus Babylonios bellum gereret, &c. Berosus quoque lib. 3. Chaldaicorum, vt citat Iosephus lib. 1. contra Apionem, ita scripsit: Egressus Cyrus ex Perside cum magno exercitu vniuersa Asia subacta impetum fecit in Babyloniam urbem. Quod planè videbit, qui Xenophontis libros de Cyri pædia legerit. Quare triginta anni sine dubio à primi regni eius initio numerandi sunt, vt manifestissimè ostendit Eusebius in Chronicis his verbis. Principium regni Persarū, Cyrus Medorum destruxit imperium, & regnauit Persis subuerso Altyage rege Medorum. Cyrus primus Persarū annis. 30. &c. Sabellius etiam dicit eum obiisse anno, ex quo regnare coepit, tricesimo. Præterea Cyrus paulo post captam Babylonem expeditionem suscepit contra Massagetas, in qua occisus est, vt nullo modo triginta anni regni eius ab expugnatione Babylonis possint computari. * De quo Iustinus lib. 1. Cyrus subacta Asia, & vniuersæ Oriente in potestatem redactō Scythijs bellum intulit. Sed apertius Herodorus lib. 1. etiam primo. Cyro post hanc gentem ab eo subactam, (loquitur autem de Babylonijs.) inuicellit Cupido Massageras in suam potestatem redigendi. Quæ gens fertur & magna esse, & robusta, ad Auroram, solisque orientis traus Araxem fluiuium è regione Issedonorum virorum, sunt qui dicant eam Seythicæ nationis, &c. Vterque paulo post narrat eo bello Cyrum periisse. Ex verbis Herodoti cognoscimus non multo post expugnatā Babylonem bellū illatum esse Massagetis à Cyro, quoniam eius animus bellicosus, & audax & domihandi cupidus diu quiescere non poterat, sicut eidem dicit apud Herodotum Tomyris regina Massagetarum: Verum tu, inquit, admonitionibus his vti noles, & omnia males, quam otium. Omittit quod eum septimo imperij sui anno mortuum esse scribit Xenophon lib. 8. de pædia Cyri. Neque dubium

est

est quin imperij nomine monarchiam intelligat, quam victis Chaldæis adeptus est. Dicam nu. 32. & 33. de annis eius, quod puto probabilius, nunc hoc tantum ago, triginta annos regni Persarū esse, non imperij Babylonicæ. Hæc omnia confirmat Iosephus. 11. Antiqui. cap. 2. vbi scribit secundo anno Cyri impeditos esse Iudæos à Cuthæis ædificare templum Cyro nesciente, vt pote, inquit, distracto in alia negotia, qui demum Massagetico bello perijt. * Iam ergo anno secundo bellicis negotijs vacabat Cyrus. Deinde addit finitimas nationes scripsisse ad Cambysen, qui in paternum principatum successerat, vt templum ædificari prohiberet. Cap. 3. tradit Cambysen hostibus Iudæorum annuisse, ac deinde ait: Itaque dilatum est id opus per annos nouem, vsque ad secundum annum regni Darij Persarū regis. Hæc Iosephi verba diligenter adnotanda sunt contra grauissimos autores, quos citabo postea, qui non dubitant ab impedito opere templi vsq; ad secundū annū Darij quadraginta annos numerare, cū Iosephus nouè fuisse dicat. Quod autē Iosephus scribit, confirmat liber Esdræ. Etenim anno secūdo Cyri, mense secundo coeperunt iacere fundamenta templi, Esdr. 3. Continuo audientes hostes Iudæ, & Bemamin impediunt opus omnibus diebus Cyri, Esdr. 4. Si autem tunc Cyrus depositis armis Babylone quiesceret, adijissent eum Zorobabel, & Iudæi, à quo se valde amari intelligebant: sed cito in bellum profectus est, & adiri non potuit. Si triginta annos regnauit, cur ita desides fuerunt Iudæi, vt per viginti octo annos nullos ad eum nuntios mitterent quacunque terrarum regione moraretur, cum vehementer premerentur à finitimis? Planè quia cito mortuus est Cyrus, & regnum Cambysi filio reliquit, quem Esdras, cap. 4. Assuerum vocat, qui male Iudæis volebat, & dum vixit opus impediuit, Esdr. 4. Is paucissimos annos regnauit, vt iam nunc videbimus.

32

Cambysi Chronologia Hebræorum, Porchetus, Galatinus, Vatablus, Eckius, & recentiores multi quatuordecim annos assignant; Herodorus libro. 3. circa medium non nisi octo, & quidem additis septem mensibus, quos magi fratres regnarunt, nā regni eius annis septem fuerunt, & quinq; menses Herodoti sententiam sequuntur

Eusebius in Chronicis, Hieronymus in cap. 7. Danielis, & in primum Zachariæ, Nicephorus in Chronographia. c. 7. Beda lib. 1. in Esdræ ca. 5. & lib. 2. c. 7. Ado in Chronicis, Sabellius Enneadis secundæ lib. 7. Verum ego hos autores de tempore, quo solus Cambyses regnauit, verba facere interpretor, qui fortasse etiam quatuordecim fuerunt, vt Hebræi, alijq; tradunt. Mihi verosimile videtur Cyrum secundo anno Babylone exiisse, vt bellum alijs nationibus inferret, siquidem Iustinus ait lib. 1. Cyrus quoque post victoriam compositis in Babylonia rebus bellum transfert in Lydiam, ibi fortuna prioris proelii percussum iam Croesi exercitum nullo negotio fundit, &c. Et paulo post: Interiecto deinde tempore occupato in alijs bellis Cyro rebellauere Lydi, quibus iterum victis arma, & equi adempti, &c. * Deinde bellum in Scythias commemorat, in quo & perijt. Iustinus, siue Trogus Pompeius potius cito exiisse Cyrum indicat in varia bella, quod ego secūdo anno factum arbitror, nā si etiam tum Cyrus Babylone moraretur, legatos ad eum misissent Iudæi, vt vicinorū hostiū iniuriā propulsaret. Quod si verū est quod Xenophon li. 8. de pædia Cyri scripsit, cū anno septimo sui imperij cōcessisset mortem, quæ tēpus tot bella etiā exigere videtur, dicemus interea Cambysen pro patre regnasse, & sex annos eius regno addem, fientq; quatuordecim, ita tamē vt ij quoq; Cyri sint, & amborū regno quindecim annos dem. Atq; hoc mihi multo pbabilius videt, quā qd̄ autores illi dicebāt de tribus annis regni Cyri, quoniam ipsi nihil eorū, quæ dicūt, probāt, nos ex Iusti. Herodo. Iosepho, docemus paucos annos eū regnasse post partū Babylonicū imperiū, deinde Xenophontē testē citamus, qui hæc annorū paucitate certo numero definiuit, cū dixit septimo imperij sui anno obiisse. Post octauū annū Cābysis, quo regnū letiā Magorū cōtinēt, regnauit Darij filius Hytaspis, vt ex Herodo. Iusti. Ioseph. Euse. Hier. Nicepho. Beda, Adone, Sabellico perspicimus, cuius anno. 2. prophetat Haggæ. & Zachar. Qui autē purat hūc fuisse Dariū Lōgimanum, longe aberrant, hic enim regnauit quinquagesimo octauo post anno.

33

His ita constitutis, quæ, & ad alia multa prodèrunt, & sine vlla confirmatione poni solent, facillè Lxx anni captiuitatis numerantur ab initio regni Nabuchodonosor

34

P

nosor, vsque ad initium Cyri. Quadraginta quinque Nabuchodonosor, Euilmerodach viginti tres, Balsasar tres, quorum vltimus præteritur, quia imperfectus fuit. De his locutus est Ieremias, vt statim ostendimus. Incipiunt autem computari ab anno primo Nabuchodonosor, quo regnum Babylonicum florere maximè cœpit, & quo Ioakim rex Iuda victus est, & capta vrbs, & tributa imposta, & vasa templi quadam Babylonem translata, vt videmus quarto Regum vigesimo quarto, & secundo Paralipomenon trigesimo sexto, & Daniel cum socijs, & quibusdam alijs captiui abducti, Dan. 1.

Septuaginta anni a desolatione vrbs & templi, vsque ad secundum annum Darij colliguntur ita. Nabuchodonosor viginti septem numero anno decimo nono, cuius mensè quinto facta est desolatio, quarto Regum vltimo. Euilmerodach viginti tres, Balsasar tres, Cyri septem, Cambylis octo, Darij duo. Secundus enim annus Darij erat septuagesimus a desolatione.

35 Hoc, quod diximus, docent nobilissimi autores, Clemens Alexandrinus in primo Stromate prope medium scriptum reliquit: Et perseueravit captiuitas annis Lxx vsque ad secundum annum Darij filij Hystaspis. Loquitur autem de perfecta captiuitate, quando vrbs desolata est. Huc citat, & exponit Eusebius in Chronicis, & post eius verba hæc subiicit: Quod autem septuagesimus annus desolationis templi, altero anno Darij fuerit expletus, do meliticus testis est Zacharias propheta secundo anno Darij dicens: Iste septuagesimus annus est. Et Hieronymus in proœmio Commentarij in Haggæum: secundo anno Darij Regis Persarum filij Hystaspis septuagesimum annum desolationis templi fuisse completum, quem Ieremias vaticinatus est, Zacharias quoque propheta testis est. Idem docet initio fere capitis primi in Zachariam, & in illud Ezeielis quarto: Et tu dormies super latus tuum sinistrum. Et Augustinus decimo octauo de Ciuitate, cap. vigesimo sexto, & Niephorus Constantinopolitanus in Chronographia, capite sexto, Theodoretus in capite primo Zachariæ, & in nono Danielis in principio, & in primo Ezeielis fere in principio. Atque hos au-

tores distinguere annos desolationis ab annis captiuitatis, satis ex eorum verbis constat. Verba Eusebij de annis desolationis retulimus; de annis autem captiuitatis ait: Colligitur omne tempus captiuitatis Iudæorum annis Lxx, qui secundum quosdam a tertio anno Ioakim, vsque ad vigesimum annum Cyri regis Persarum computantur. Porro secundum alios a Iosia Iudæorum regis anno decimo tertio, sub quo Ieremias cœpit prophetare, vsque ad primum annum Cyri, &c. * Quibus verbis, & si nihil certi statuatur Eusebius de initio eorum & fine; perspicue tamen annos captiuitatis separauit ab annis desolationis, quos dixit secundo anno Darij fuisse terminatos. Similiter Hieronymus, cū annos desolationis nominat, secundo anno Darij finem accepisse dicit, vt in prologo Comment. Haggæi, & in c. 4. Ezeielis. At annos captiuitatis in primo anno Cyri terminat in illud Iere. 25. Et seruient omnes gentes istæ. Sicut Ierusalē, inquit, post Lxx annos recipit pristinos habitatores, &c. quod de fine imperij Babylonicæ, & de initio regni Cyri dicit ab eo, satis intelligitur ex loco, quæ exponit. Et apertius in illud c. 29. Quia hæc dicit Dominus: Cum cœperint impleri, &c. Nisi enim Lxx anni expleti fuerint Cyro rege Persarū relaxante captiuos, nequaquam in patriam reuertemini, & tunc mea promissa cōplebo, vt reducam vos ad locum istum. Theodoretus in p. c. Danielis, & in primo Ezeielis, conciliat Ieremiā cum Zacharia, & Hestram, docetq; vtrumq; prophetam Lxx annos constituisse captiuitatis, sed non ab eodem anno numerare: Ieremiā, & Hestram terminare in Cyri primo anno incipientes a prima captiuitate, qua victus est Ioakim: Zachariam verò initium capere ab vrbs excidio, & nouissima captiuitate vsque ad secundū annū Darij filij Hystaspis. Hæc dixi, ne quis annos captiuitatis, & annos desolationis distinguere debere commentum putaret Hebræorum & multorum ex recentioribus, qui eos sequuntur. * Immo & hoc Iosephus tradidit, qui si oscitanter legatur, videtur in primo anno Cyri semper Lxx annorum finem constituere. Is igitur libro vndecimo Antiquitatum, capite primo, ita incipit: Primò anno regni Cyri, qui fuit transmigrations nostræ Babylonicæ septuagesimus, &c. Recte quidem, quoniam ab anno pri-

mo Na-

mo Nabuchodonosor cœpere Iudæi abduci Babylonem, vt dixi numero trigesimo quarto. Et libro decimo, capite vndecimo. Scribit desertam fuisse Iudæam rotam cum Ierusalem, & templo per Lxx annos. In priori loco de annis transmigrations, siue captiuitatis loquitur, in posteriori de annis desolationis. Quare licet annos multo plures numeret posteriorum Nabuchodonosor libro vndecimo capite duodecimo, non est dubium deprauatos esse Græcos codices, & Latinos, quoniam ipse semper septuaginta fuisse dicit. Deprauatus etiam est numerus libro primo contra Apionem in verbis Berosi, non enim colliguntur nisi sexaginta sex anni, cum ipse Lxx fuisse dicat. Et continuo Iosephus dicit templum desolatum fuisse annos septem, quod nemo non videt esse vitiatum. Si quando autem Iosephus, aut Berosus ab eo citatus libro primo contra Apionem, Lxx annos computare videntur a desolatione vsque ad Cyrum: intelligamus ab initio desolationis, id est, a primo anno Nabuchodonosor, quo capta est vrbs, & pars vasorum asportata Babylonem, tunc enim desolari cœpit, donec paulo post consummata est desolatio. Sicut transmigrations Babylonicam vocat initium transmigrations, vt nunc dice-

38

Nunc ad Ieremiæ verba veniamus, vt omnia plenius confirmantur, & explicentur quædam, quæ aduersari dictis videri possent. Ieremias sine dubio de Lxx annis captiuitatis loquitur, ab initio Nabuchodonosor vsque ad Cyrum, tot enim annos floruit imperium Chaldæorum sub Nabuchodonosor, & eius posteris, donec per Cyrum translatum est ad Persas, & Medos capite vigesimo quinto. Verbum, inquit, quod factum est ad Ieremiā de omni populo Iudæ, in anno quarto Ioakim filij Iosia regis Iuda, ipse est annus primus Nabuchodonosor regis Babyloniæ, &c. videlicet paulo ante quam Nabuchodonosor obsideret Ierusalem. Ecce ego mittam, & assumam vniuersas cognationes Aquilonis, ait Dominus, & Nabuchodonosor regem Babyloniæ seruum meum, & adducam super terram istam, & super habitatores eius, & super omnes nationes, quæ in

circuito illius tui, &c. Et erit vniuersa terra hæc in solitudinem, & in stuporem, & seruient omnes gentes istæ regi Babyloniæ Lxx annis. Qui hæc, & superiora audierit, de notissima desolatione dici putabit, quoniam vsque ad illam non est posita terra in solitudines sempiternas, & in stuporem. At solent multa dici a prophetis, quæ non simul fiunt, sed incipiunt fieri, & paulatim ad finem venturum suum, vt diximus Mich. 2. numer. 60. * Itaque prædicit quod ab illo primo anno futurum erat, ex eo enim cœpit Nabuchodonosor varias subijcere nationes, & est sensus: seruient omnes gentes regi Babyloniæ Lxx annis, durabit earum seruitus, donec expleantur Lxx anni, qui regno Babyloniæ concessi sunt, non tamen omnes seruient Lxx annis integris, sed quæ citius subijcientur, pluribus annis seruient, quæ serius, paucioribus. Ierusalem septuaginta annis seruiuit, quia primo anno Nabuchodonosor capta primum est. Hoc explicant verba sequentia: Cumque impleti fuerint Lxx anni, visitabo super regem Babyloniæ, & super gentem illam, dicit Dñs, iniquitatem corū, & super terram Chaldæorum, & ponam illam in solitudines sempiternas. Tantum ergo Lxx anni dati erant imperio Chaldæorum, qui Balsasare victo, & interfecto a Cyro, terminati sunt: septuaginta autem annos regni Chaldæorum inuenire non poterimus nisi a primo anno Nabuchodonosor inceperimus. Hinc autem incipiendum esse ex altera de eiusdem annis propheta apud eundem Ieremiā capite 29. apertius cognoscimus. Hic dum regnum Sedechiæ stabat, & vrbs integra erat, scripsit ad Iudæos, quos Nabuchodonosor abduxerat Babylonem tempore Ioakim, & filij eius Iechoniæ, in hunc modum: Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel omni transmigrations, quam transtuli de Ierusalem in Babylonem. Aedificate domos, & habitate, plantate hortos, & comedite fructum eorum, &c. Quia hæc dicit Dominus: cum cœperint impleri in Babylone Lxx anni, visitabo vos, & suscitabo super vos verbum meum bonum, vt reducam vos ad locum istum. Ii ad quos, scribit, iam erant Babylone, ergo hi anni non sunt ab vrbs desolatione computandi, quia cum

39

40

P 2 deso-

desolatio facta est iam illi aliquot annos Babylone captiui vixerant. Aut certe dicendum esset hos omnes reuersos esse in Ierusalem regnantibus posteris Nabuchodonosor, quod cum omnium patrum sensu, & cum Scripturæ veritate pugnat. Indicant hoc manifestius verba Hebraica; nam ubi legimus: Cum coeperint impleri in Babylone Lxx anni, non est in Hebræo & in Chaldæo, In Babylone, sed בבל, Babyloni, hoc est regno Babyloniis; ita quod est in nostra translatione ad eundem sensum est interpretandum: Cū coeperint impleri Lxx anni in Babylone, id est in regno Babyloniis, siue, qui concessi sunt regno Babyloniis. * Vidimus Lxx annos Ieremiæ incipere à primo anno Nabuchodonosor. Simulque vidimus in primo anno Cyri finiri. Quod si quis adhuc manifestius videre vult tunc esse completos, legat vltimum caput Paralipomenon, in quo hæc sunt verba: Si quis euaserat gladium, ductus in Babylonem seruiuit regi, & filiis eius, donec imperaret rex Persarum, vt impleteret sermo Domini ex ore Ieremiæ, & celebraret terra Sabbata sua: cunctis enim diebus desolationis egit Sabbathum vsque dum complerentur Lxx anni. Anno autem primo Cyri regis Persarum ad explendum sermonem Domini, quem locutus fuerat per os Ieremiæ, suscitauit Dominus spiritum Cyri, &c. Hæc vltima verba eadem sunt Hædræ primo. Hinc & Daniel ait capite nono: In anno primo Darij filij Allueri de semine Medorum, qui imperauit super regnum Chaldæorum, anno vno regni eius, ego Daniel intellexi in libris numerorum annorum, de quibus factus est sermo Domini ad Ieremiæ prophetam, vt complerentur desolationis Ierusalem Lxx anni. * Anno primo Darij auunculi Cyri, qui simul cum Cyro vicit Babyloniis, & eis imperauit, cum nec dum Dominus suscitasset spiritum Cyri, vt dimitteret Iudæos, quos eodem anno dimisit. Videns Daniel implerum esse tempus ab Ieremiæ prædictum, quoniam finitum iam erat regnum Chaldæorum, & ad Medos Persasque translatum; coepit orare Dominum, ne peccatis populi libertas promissa differretur, sed rediret in Ierusalem, & citò templum edificaretur. Propterea cum ait: Vt com-

41

42

Locus Daniel. 9.

plerentur desolationis Ierusalem Lxx anni, non loquitur de desolatione consummata anno decimo nono Nabuchodonosor, sed de desolatione inchoata, quæ videlicet à primo anno Nabuchodonosor coepit, cum ab eo vrbs expugnata est, & vasa quædam templi cum captiuis asportata in Babyloniā, donec anno vndecimo Sedeciæ, & decimo nono eiusdem Nabuchodonosor omnino vrbs cum templo desolata est. Sed quid magnum intellexit Daniel, cum regnantibus iam Persis, & Medis quisque facile posset intelligere impletos esse Lxx annos Ieremiæ, qui regno Babylonico concessi fuerant, præsertim cum regnaret Cyrus, quem indicato etiam nomine Isaias capite quadragesimo quinto vaticinatus fuerat dimissurum in patriā Iudæos. * Respondendum est, Daniele non ita dixisse, quasi magnum aliquid, & obscure intellexisset, aut reuelationem de eo accepisset: sed indicat quantum curet, quantumque experat populi libertatem, & ædificationem templi, & vrbs. Solebat legere Ieremiā, & tandem regnantibus iam Dario, & Cyro intellexit impleri Lxx annos. Quamuis prophetiæ facile tum intelliguntur, cum completa sunt, dum non implentur, sunt intellectu difficiles, quoniam ad varia possunt referri, nec constat hoc ne, an illud voluerit propheta, cum vtrumque voluisse possit, aut fortè aliquid aliud, quod nec hoc sit, nec illud. Dubitare prius poterat quando Lxx anni inciperent, incipiente ne regno Nabuchodonosor, an cum Assyriorum monarchiam post aliquot annos transtulit ad Assyrios: nam & ipse Daniel non à regno, sed à monarchia numerauit annos Nabuchodonosor capite secundo. Anno, inquit, secundo regni Nabuchodonosor vidit Nabuchodonosor somnium, vt ibi ex Iosepho interpretatur Hieronymus. Et cum Cyrus iam esset rex Babyloniis, non constabat super Cyrum ne visitaturus esset, vt ita populum dimitteret, an super alium, denique multa erant dubia, quæ nunc perspicua sunt. * Ex his duo constant. Primum est, etiam si annos numerare non possemus, non esse dubitandum, quin Lxx anni fuerint à prima captiuitate, siue à primo anno Nabuchodonosor vsq; ad Cyri-

43

44

& toti-

& totidem à desolatione consummata vsque ad secundum annum Darij. Alterum est Ieremiā non prophetaisse de Lxx annis desolationis, quos impleri dixit Zacharias secundo anno Darij, sed tantum de annis captiuitatis. Scio Hieronymum dixisse in proœmio commentario in Haggæum, & initio primi capituli in Zachariam: secundo anno Darij regis Persarum filij Hytaspis septuagesimum annum desolationis templi fuisse completum, quem Ieremiā vaticinatus est, Zacharias quoque propheta testis est. Sed scio librum Paralipomenon, & Esdræ, & Danielis de annis captiuitatis completis primo anno Cyri Ieremiā exposuisse. Immo & ipse Hieronymus in capite vigesimo quinto, & vigesimo nono Isaiæ eodem modo exposuit, vt iam diximus. Scio etiam commentarios in Ieremiā scriptos esse ab eo post reliquorū prophetarum commentarios, sicut in prologo commentario eiusdem ipse docet. Post explanationem, inquit, duodecim prophetarum, Esaiæ, Danielis, & Ezechielis ad extremum Ieremiā manum mittimus. Itaque correxit hic quod prius dixerat, sicut omnibus scriptoribus vsu venit.

45
Cur Iudæi dixerint. Io. 2. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

Illud postremo restat explicandum, quomodo Iohannis secundo dixerint Iudæi: Quadraginta, & sex annis ædificatum est templum hoc, quod de templo secundo dicebant, quod secundo anno Cyri coeptum, & diu interruptum, tandem sexto anno Darij absolutum est: cum nos confirmauerimus à primo anno Cyri vsque ad secundum Darij non nisi decem & septem annos fluxisse. Itaque iuxta id, quod diximus viginti annis ædificatum est. Hæc quæstio nobis sanè molesta, facilis Hieronymo erit, & Bedæ, & ceteris, qui cum illo putant Cyrum regnasse triginta annos: addunt enim octo Cambylis, & Magorum, & duos Darij, atque ita vsque ad secundum annum Darij quadraginta numerant à capta Babylone à Cyro. Ita Hieronymus in primo capite Zachariæ, & in quartum Ezechielis, & Rupertus hic. Ita coguntur fatenti ab vrbs desolatione vsque ad Cyrum triginta tantum annos fuisse, vt in capite quarto Ezechielis fatetur Hieronymus. Sed ab un- de comprobauimus triginta annos Cyri-

non numerati à capta Babylone, sed ab initio regni eius apud Persas, septimoque anno imperij Babylonicis obijisse. * Præterea à desolatione vrbs vsque ad initium regni Euilmerodach viginti septem annos computat sacra historia, vt vidimus Daniel tres annos regni Balsassaris nobis tradidit: nihil ergo relinquatur temporis regno Euilmerodach, cui nemo fere est qui non multos annos tribuat. Deinde si à desolatione ad Cyrum non nisi triginta anni sunt, nullo modo poterit Hieronymus efficere Lxx annos Ieremiæ, quos vbiq; confitetur. Nam si à captiuitate Iechoniæ incipiat, vt facit in capite quarto Ezechielis, cum ille vndecim annis præcesserit desolationem, vnus & quadraginta ab eo ad Cyrum vsque computabuntur. Si, vt nos, à captiuitate Ioakim, octo addentur, aut septem. Aliunde incipere non potest longius, quoniam quarto anno Ioakim prophetauit Ieremias venturum esse Nabuchodonosor, cui Iudæi seruituri erant Lxx annis. Si autem à desolatione vsque ad Cyrum multo plures triginta fuerunt, fieri nullo modo potest vt à Cyro vsque ad Darium quadraginta computentur. Quare moueri non debemus verbis Iudæorum, quadraginta, & sex annis ædificatum est templum hoc: qui enim hoc dicebant, de vulgo erant, & rem ignotam narrabant, aut certe CHRISTO succensentes, à quo eiecti erant à templo prudentes, & scientes mentiti sunt, & plures annos dixerunt, vt maiorem illi inuidiam facerent. Euangelista narravit quod dixerant, & verum est quod narrat, dixerunt siquidem id, sed ipsi falsum dixerunt. Ita visum est Iohanni Eckio in resolutione de septuagenario in fine capituli primi Haggæi, ita etiam Lyrano, post illam computationem de triginta annis Cyri, quam vidit non esse satis firmam. Origenes quoque tertio duodecimo in Iohannem ait: * Quomodo quadraginta, & sex annis constructum fuisse Iudæi dicant templum hoc, si historiam sequamur, dicere non possumus: Iudæis ergo Iudæos obijcimus, illiteratis eruditos, nemo enim eorum, qui sacras literas interpretati sunt, tot annos templo assignauit, sed multo pauciores. Obijcimus & Iosephum,

46

47

P 3 qui

qui opus intermissum fuisse dixit per: annos nouem ab anno, quo corruptum est vsq; ad secundum Darij, libro vii. decimo Antiquitatum, capite octavo. Denique cum non vulgus modo, sed et diuiores quoque multa de lege, atque prophetis ignorasse, multa maliciose menditose esse videamus, quae Euangelistae tradiderunt, quid mirum est ignorasse quot annis templum fuerit aedificatum, quod & Iosepho, & doctissimis quibusque semper difficillimum fuit? Atque haec de Lxx annorum quaestione; in qua consulto immoratus sum, quoniam veritas apud multos varietate opinionum, & argumentorum difficultate ita obscurata est, vt nusquam appareat, apud alios apparet quidem, sed nuda, nullisque munita praesidijs, vt nec nomē suum tueri valeat, nec resistere aduersarijs. Nunc iam ad Prophetarum verba redeamus.

48 *Et respondit Dominus angelo.* Angelum docet Deus, vt per eum Propheta doceatur, vt postea aptissimus ordo diuinae prouidentiae.

Verba bona, & verba consolatoria. Hieronymus: Bona, de futurorum promissione, consolatoria de praesentium necessitate. Quae autem sunt haec, statim angelus docet Prophetam.

Zelus sum Ierusalem, & Sion zelo magno. Zelus dicitur dolor cum ira mistus, cum te, quam nos cupimus, alter potitur, aut cum eam male tractari, affligique cernimus. Priori modo accipitur Ezech. decimo sexto. Et auferetur zelus meus a te, & quiescam, nec irascar amplius, id est, non dolebo, nec puniam te, etiam si te moechari videam. Et Deuteronomij trigesimo secundo: Ipsi me prouocauerunt in eo, qui non erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus suis: & ego prouocabo eos in eo, qui non est populus, & in gente stulta irritabo illos. Vbi nos habemus: Prouocauerunt, & Prouocabo; est in Hebraeo idem verbum, quod hic vertitur; Zelatus sum, id est, iratus, & sensus est: Dolo, & zelo me affecerunt cum idola adorarent, qui mei erant: at ego eos quoque zelo implebo, cum ipsis relictis gentium populos vocabo, & in gratiam meam recipiam. * Posteriori modo accipit Ios. capite secundo: Zelatus est Dominus terram suam, id est, doluit tam grauiter vexari ab inimicis. Er nunc ait: Zelatus sum Ierusalem, &c. Doleo, atque ira-

49

scor, tam crudeliter fuisse Chaldaeos, & alias nationes in Iudeos, quod verba sequentia indicant. Sion, & Ierusalem fere semper pro eodem accipiuntur, quando vero aliter, vt in hoc loco, distinctio subindicatur, Sion dicitur ciuitatis pars superior, in qua erat arx munitissima, & domus regum Iuda. Euerfa est autem a Chaldaeis, non solum reliqua ciuitas in qua erant maiores domus, sed etiam Sion, in qua regum palatia, & nobilium domos diruerant, & cremauerant.

Super gentes opulentas. Contra gentes potentes, omnia modi sunt Chaldaei.

Quia ego iratus sum parum. Docet cur grauius eis succenscat. Ego, inquit, irascebar populo meo, & puniri eum volebam, at non ita crudeliter: excesserunt modum, & magna in eos immanitate saeuerunt. Hieronymus: Nunc irascitur super gentes opulentas, quod ipse tradiderit eos ad corripiendum, illae vero saeuerint in traditos: hic, vt filium a paedagogo voluerit emendari, illae, vt hostem interficere, & punire conatae sint, &c. Similiter loquitur Dominus eidem Babyloni. Isa. 47. Iratus sum super populum meum, contaminati haereditatem meam, & tradidi eos in manu tua: non posuisti eis misericordias. Super senem aggrauasti iugum tuum valde, & dixisti: In sempiternum ero domina.

Ipsi vero adiuerunt in malum. Adiuerunt iram meam, sed hostiliter delendo Iudeos, & immanius affligendo.

Reuertar ad Ierusalem in misericordijs. Deinceps propitius ero Ierusalem, eamque magna misericordia, & multis beneficijs prolequar.

Et perpendicularum exstendetur super Ierusalem. Iterum aedificabitur, non enim extendunt artifices perpendicularum, nisi cum aedificent.

Affluent ciuitates meae bonis. In Hebraeo, & in Graeco est: Diffundentur, seu spargentur; in bonis, sumpta metaphora a valis, quae cum plenissima sunt diffunduntur, seu disperguntur, idque significat.

Affluent bonis. Plures codices habent: Affluent bonis, nec male id quidem dicitur, sed magis proprium, atque elegans est: Effluent, proprie enim est affluere foras fluere, foras diffundi, sine spargi, vt apud Catonem de re rustica. ca. Si habebis aquam,

Sion, & Ierusalem.

50

vinum effluet, aqua manebit, & apud Cic. i. de diuinatione: Siue deest natura: quippiam, siue abundat, atque effluit. *Et eligit adhuc Ierusalem,* id est, Beneficijs illam afficiet vt electam, licet haecenus reprobata visa sit.

ALLEGORIA.

51 *Quid sit verbum Domini fieri ad Zachariam in anno secundo Darij, diximus Hagg. i. num. 33, & 34. In ceteris vsque ad illud: Vidi per noctem, ipsa historia moralis est, & expositione morali minime indiget, sicut docuit sanctus Gregorius in fine libri. 20. Moral. Quae deinde loquuntur, Allegoricè explananda sunt. Non est tamen praeteritum quod ait: Iratus est Dominus super patres vestros iracundia, & Ne sis sicut patres vestri, ad quos clamabant prophetae priores, &c. Cui Deus vel morte, vel corporis, aut etiam animae damnis peccantes plectit, & illis sepe mederi vult, quos plectit, & ceteros terre, ne plectantur, sicut ait Dauid: Ostendisti populo tuo dura, potasti nos vino compunctionis. Dediti metuentibus te significationem, vt fugiant a facie arcus, vt liberentur dilecti tui. Nam si iram Dei sentire in peccatores videmus, saeci sumus, & sensus omnis expertes, nisi timeamus, cum eadem, aut etiam grauiora peccauerimus. Itaque Dei puniatio locutio quaedam Dei est, & exhortatio ad poenitentiam ijs etiam, qui non puniuntur. De quo praclare ait in Hosee: Clangite buccina in Gabaa, tuba in Rama, ululate in Bethauē, post tergum tuum Benjamin. Ac si dicat: Cum de vicinis tuis peccantibus poenas sumo, & congregari omnes iubeo, vt venientem propulsent calamitatem, si quo modo possint: intellige te admoneri, quoque o Benjamin, post cuius tergum haec ciuitates sitae sunt. Respice Benjamin fili dexteram, fili fortis, & periculum ex fratribus tuis facito tibi quod ex usu sit, ne in te quoque crescens grassetur incendium. * Sed quoniam domesticis exemplis magis mouemur, patres nonnumquam puniuntur ne filij puniantur. Sed si filij tu etiam paterne impietatis imitatores extiterint, eo grauioribus supplicijs digni erunt, quo Deum non minantem, sed iam flagellantem, & ferientem impudentem contempserunt. Tunc fit illud in Isaia repetitum: In omnibus his non est auersus furor eius,*

Hagg.

Hosee.

52

Hagg.

sed ad huc manus eius extenta: postquam enim patres, aut amicos nostros percussit, extenta est manus eius, vt percutiat nos nisi peccare desinamus, & praeterita mala plangamus plangenda iterum non commissuri. Cur esset post tot poenas, manus eius extenta non tacuit Propheta: Er populus non est reuersus ad percutientem se, & Dominum exercituum non inquiserunt. Audiamus ergo Prophetas Dei, immo & Deum ipsum per se loquentem, cuius vocem in scripturis audimus, & per Ecclesiarum magistros quotidie in nostris auribus sonantem cognoscimus, ne comprehendant nos, quae locutus est Dominus exercituum, & sicut cogitauit facere nobis, secundum vias nostras, & secundum adiuuentiones nostras faciat nobis.

Vidi per noctem, & ecce vir ascendens super equum rufum. Hanc visionem Hieronymus, & Rupertus Allegoricè de CHRISTO interpretantur, sed Rupertum omitto, qui nullam rationem habet historiae, & violenter exponit. Hieronymum sequi optabam, quoniam ducentem obscurissimam visionis, & quae vere per noctem visa est neminem praeterea habebam, qui tamen non quid ipse sentiat, sed quid Ecclesiarum magistri dixerint, nobis ob oculos ponit, intelligit autem veteres scripturae tractatores, quorum haec est expositio. In viro sedente super equum rufum CHRISTVM intelligunt, in equo rufo corpus eius errore passionis infectum, in myrtetis, siue in duobus montibus, (vt vertunt Lxx,) duo testamenta, vel angelos, qui ei in carne posito ministrarunt, vel plurimos sanctos. Equi rufi, varij, & albi apostoli sunt, & viri apostolici, qui missi sunt per orbem: qui dicunt: Perambulauimus terram, & ecce omnis terra habitatur, & quiescit, quia per Euangelium CHRISTI, quod recepit, pace, & quiete fruitur. Quod autem misericordia postulat, vt in stante anno septuagesimo misceatur Deus Ierusalem, & vrbium Iuda hoc significat, neque Ecclesiam, quae est Ierusalem, neque vrbes Iuda, id est, animas confitentes Deum, habituras plenam libertatem, & quietem, donec veniat annus septuagesimus,

53

Pfal. 125.

54

quo excentes de Babylone huius sæculi dicamus illud: In conuertendo Dominus captiuitatem Sion, facti sumus sicut consolati. * Diu mecū cogitauit quomodo possem hanc allegoriam ad historiam accommodare, necdum tamen inueni. Etenim cum dicitur: Et ecce omnis terra habitatur, & quiescit, planè de reliqua terra intelligitur, quæ non pertinet ad Ierusalem, neque ad vrbes Iuda. Si autè Ierusalem est Ecclesia, & terra quiescit, quia Euangelica pace fruatur, omnis illa terra eadem est cum Ierusalem, & cum vrbibus Iuda. Ipsa ergo Ierusalem etiã habitatur & quiescit, nec est, quod angelus conqueratur. Præterea Zacharias videt hanc visionem anno septuagesimo, quo finem sæculi intelligi volunt, & beatitudinem sanctorum: omnia igitur referenda sunt ad ea, quæ illo tempore fient, nō ad ea, quæ iam facta sunt, aut nunc sūt. Omitto alia, quæ diligens lector in hac Allegoria desiderabit, si Historiam intueatur. Ego quod in re difficillima occurrit, seruata historiarū veritate, & proprietate dicā. In Ierusalem, & Ecclesia Catholica intelligi potest & populus Iudæorum ad Christum conuersus. Quemadmodum enim ea, quæ in illo populo gesta sunt, frequenter significant quæ gerenda erant in Ecclesia: ita etiam interdum significant, quod in eodem populo futurum erat in rebus spiritualibus, vt vrbis euersio, & Iudæorum captiuitas sub Nabuchodonosor significabat eos à Romanis propter Christi eadem esse deuestandos, & à Deo reiectos in Diaboli potestatem, & diurnam captiuitatem esse venturos. * Quare hæc visio & propriè de populo Iudæorum exponi potest, & de vniuersa Ecclesia. De Iudæis prius exponam. Videmus nunc in quantis malis sint Iudæi reiecti à Deo carentes vrbe, templo, sacerdotio, rege, prophetis, vt est in cap. 3. Hoseæ explicatum. Liberandi sunt in fine sæculi, vt ibi docet idem propheta, & Paulus manifestissimè Rom. 11. Visio ergo est in nocte, quia nunc in magnis malis, & in magnis tenebris versantur, sed has tenebras dies consequetur, cum quærent Dominū Deum suū, & Dauid regem suū. Vir ascens super equum rufum Christus est, qui non est oblitus huius populi, è quo multos Deus elegit, & cuius patres, ex quibus ipse Christus est secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula,

Ierusalem.

55

Amen. De quibus Paulus, Rom. 11. secundum Euangelium quidem inimici propter vos, secundum electionem autem carissimam propter patres. Equus rufus calamitosum huius populi statum significat, qui in peccatorum suorum sanguine volutatur, & immundus est. Significat etiã vltionem à Christo sumendam de eius hostibus, id est de Diabolo: siquidem propter huiusmodi vltionem ei dictum est Isā. 63. Quare ergo rubrum est indumentum tuum? Et Apoca. 19. Et vestitus erat veste aspersa sanguine, & vocatur nomen eius verbū Dei. * Ita equum rufum sum interpretatus, vt magis ad historiam accedam, & vt hic equus cum sequentibus congruat, vbi ait Propheeta: Et post eum equi rufi, varij, & albi. Sed de Christi corpore passione cruciatore etiam interpretabimur cum Hieronymo, & cū Ambrosio in libello de Fide Resurrectionis prope finem. Stabat inter myrteta, quæ erant in profundo, id est inter electos Iudæorū, qui in profundo malorū, & cæcitatatis miserè iacebant. Myrteta autem dicuntur, nō propter pulchritudinem, quā tunc habebant, sed propter eam, ad quam erant electi, & propter id, quod ait Paulus: Secundum electionem autè carissimam propter patres. Quod autem inter eos stat, significat se velle eos ex illis malis eripere. Equi rufi sunt apostolici viri, quos De⁹ mittit perambulare terram, vt omnes gentes audiant Euangeliū, antequam veniat consummatio, vt pollicitus est Dominus Matthæi. 24. Rufi, propter sanguinem, quem multi pro Christo fundent in conuersione gentium, albi, propter virginitatem, & insignem corporis, atque animi puritatem, varij, propter varias, admirabileque virtutes, & propter varietatem signorum, quibus doctrinam confirmant Euangelicam: ita enim ferè exponit Hieronymus & Ambrosius in libello de Fide Resurrectionis. Loquimur autem non de equis, sed de selectoribus equorum, quorum virtutes colores equorum indicant. * Possunt etiam in his coloribus virtutes populorum gētium eadem significari, quibus equites hi prædicauerant, sanguinem videlicet martyrij, quem gentes conuersæ fundent ingruente persecutione Antichristi, & c. vt semper historia hæreamus. Prædicatores per orbem missi respondent Christo: Omnis terra habitatur, & quiescit, quia intrabit plenitudo gētium,

56

57

Reg. Omnes intelligi solent de electis.

Rom. 11.

58

Heb. 11.

Rom. 7.

Annus septuagesimus typus finis sæculi.

59

tium, vt ait Paulus Rom. 11. antequam conuertatur Israël. Et licet tunc multi futuri sint increduli, & Antichristi sectatores, atque ipsi electi varijs sint vexandi persecutionibus, non dubitant dicere: Omnis terra habitatur, & quiescit, quia cum omnis dicitur, electi soli sæpè intelliguntur, vt Ioh. 12. Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipsum, id est, omnes electos, vt Augustinus, & alij exposuerunt. Et in hoc ipso, quod modo dicebamus ex Paulo: Nolo enim vos ignorare fratres mysterium hoc, vt non sitis vobis ipsis sapientes, quia cæcitas ex parte cōtigit in Israël, donec plenitudo gentiū intraret, & sic omnis Israël, saluus fieret, id est, electi omnes ex Israël. Et Ephes. 4. Ad consummationem sanctorum, in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in vnitatem fidei, & agnitionis filij Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi. * Quia ergo electi in Ecclesijs suis erant, & nullis persecutionibus recedent ab Ecclesia, neque turbantur omnino, sed foris turbati, intus diuina consolatione confirmabuntur, sicut cum Paulus scribebat: Nam & vincis compassi estis, & rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis cognoscetes vos habere meliorem, & manentem substantiam. Et: Non solum autem sed & gloriamur in tribulationibus, rectè dicunt: Omnis terra habitatur, & quiescit. Tunc respondit angelus Domini, id est, Christus magni consilij angelus: Domine exercituum, vsquequo tu non misereberis Ierusalem, id est, vsquequo manebunt in incredulitate sua tribus Iuda, & ceteræ tribus Iudæorum, quibus iratus es vsque in hodiernum diem, vsque ad annum septuagesimum, id est, vsque ad finem sæculi? Annus septuagesimus, quo populus verè liberatus est, & vrbis auro, templumque ædificat, atque optata libertate potitur, finem sæculi designat, quo iusti inimicorum omnium iniurijs, & tyrannide liberati in Ierusalem cœlesti quiescent, nullique seruient. * Et quia tunc Dominus hac voce placatus cito ad se conuertet Iudæos, ait: Et respondit Dominus angelo, qui loquebatur in me verba bona, verba consolatoria. Dicit se contrarijs potestatibus irasci, quod tam vehementer populum illum excæcauerint, velleque deinceps ædificare Ierusalem, id est, erigere gētē illam iacentem, vt de Synagoga Sa-

tanç fiat Ecclesia Dei. De vniuersa Ecclesia paucis mutatis eadē visio exponetur. Prope finem sæculi saeuente rabie Antichristi Christiani in magnis periculis, laboribusque versabuntur; sed Christus, qui suorum nequaquam obliuiscitur, & si obliuisci ad tempus, & quasi nihil videre videatur, stat inter myrteta, id est, inter iustos virtutibus varijs pulchros, vt eos liberet, & è luto aquarum multarum extrahat, sicut ait in Habacuc. c. 3. Egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo, & c. Viam fecisti in mari equis tuis, in luto aquarum multarum. Super equum rufum sedet, quia populi sui hostes interfectorus est. * Viri apostolici per orbem missi, dicunt omnem terram habitari, & quiescere, quia in omnibus prouincijs, & vrbibus soli Christiani vexantur, ceteri quiescunt, Antichristo minimè lædente non repugnantes. Tunc magni consilij angelus petit, vt Ierusalem, id est, Ecclesia Romana, & vrbes Iuda, id est, ceteræ Ecclesiæ huius filiar, & discipulæ requiescant tantis persecutionibus liberatæ. Dominus respondet verba bona, verba consolatoria, pollicetur cito esse interficiendum Antichristum à victore Christo, & Ecclesiam pace fruturam. Iterum perpendiculari esse extendendum super Ierusalem, vt muri eius reædificentur, qui corruerant, id est, reducendos esse nonnullos, qui metu persecutionum negauerant, & à Christo recesserant. Omnia sunt manifesta, illud tantum valdè difficile videtur, quomodo Deus dicatur iratus Ecclesiæ Lxx annis. Quod ita soluendum videtur, Lxx anni, quibus populus Dei Babylonicæ seruitutis iugū pertulit propter peccata sua, totum huius sæculi tempus significat, quo Ecclesia in exilio laborat, & à Babylonijs, hoc est à filijs eiusdem sæculi exercetur, & affligitur propter peccata, quibus iram Dei in se prouocauit. Et si enim interdum non puniendi, sed probandi causa iustus Deus affligat, plerumque tamen vtrumque efficere vult. * Est quidem Ecclesia sancta, est formosa, sed nigra, multos habet iustos, sed plures peccatores, quorum peccatis Deus iratus multis eam exercet modis. Ipsi etiam iusti multa tuendæ vitæ huius, aut temporalium commodatum causa faciunt, quæ tametsi graua non sint, Deum tamen prouocant, vt eos cum iniquis plectat, & rerū, quas plus æquo amarunt, iactura multet, vt est præ-

60

61

TROPOLOGIA.

clare apud Augustinum, lib. 1. de Ciuit. cap. 9. cuius verba, quoniam rem totam continent, subscribam libenter. Excepto enim, inquit, quod vnusquisque quamlibet laudabiliter viuens, cedit in quibusdam carnali concupiscentia, & si non ad facinorum immanitatem, & gurgitem flagitiorum, atque impietatis abominationem; ad aliqua tamen peccata, vel rara, vel ranto crebriora quanto minora. Hoc ergo excepto, quis tandem facile reperitur, qui eosdem ipsos propter quorum horrendam superbiam, luxuriam, & auaritiam, atque execrabiles iniquitates, & impietates, Deus, sicut mirando prædixit, conterit terras, sic habeat, vt habendi sunt, sic cum eis viuat, vt cum talibus viuendum est? * Plerumque enim ab eis docendis, admonendis, aliquando etiam obiurgandis malè dissimulatur, vel cum laboris piget, vel cum os eorum coram verecundamur offendere, vel cum eorum inimicitias deuitamus, ne impediant, & noceant in istis temporalibus rebus, siue quas adipisci adhuc appetit nostra cupiditas, siue quas amittere formidat infirmitas. Ita, vt quauis bonis vita malorū displiceat, & ideo cum eis nō incidant in illam damnationem, quæ post hanc vitam talibus præparatur; tamen, quia propter ea peccatis eorum damnabilibus parcunt, dum eos in suis, licet leuibus, & venialibus meruunt, iure cum eis temporaliter flagellentur, quamuis in æternum minimè puniantur, iure istam vitam, quando diuinitus affliguntur cum eis, amaram sentiant, cuius amando dulcedinē peccantibus eis amari esse noluerunt. Hæc August. Et quoniam dum durat sæculum, hæc sunt, & ira Dei nihil est aliud quam punitio, merito dicitur Deus iratus Ierusalem, & vrbibus Iuda, donec ad meliorem vitam translatæ nihil peccent, & plenè diligant Dominum Deum suum ex toto corde suo, & ex tota anima sua, & ex totis viribus suis. * Quo in loco notandum est ex sententia Ambrosij, & Hieronymi, & magistrorum Ecclesie, quos citat, & Ruperti, & aliorum, qui Hieronymū sequuntur, Christum vt hominem orare pro nobis; oēs enim interpretantur hūc virum, siue angelum, qui dicit: Domine exercituum, vique quo non misereberis Ierusalem? Christum significare, à quo hæc verba aliena non iudicant. Sed hoc alterius loci est.

Moraliter, Christus est inter myrta, id est, inter electos suos multis Diaboli tentationibus agitato, quorum pars est in Ierusalem, qui Babylone, id est, confusione peccatorum relicta venerunt, vt templum Domini ædificarent, sicut in Haggeo latius exposuimus: pars est in Babylonia, id est, sub Diaboli seruitute, sed myrta vocantur, quoniam & si nunc peccato deformes sint, pulchri tandem per gratiam futuri sunt. Venit vt liberet hos quidem à seruitute, illos à vi tentationum, quibus premuntur, vt vincant, & triumphent. Qui Babylonis regi seruiunt, liberabuntur, si velint: qui à Diabolo impugnantur, bono animo sint, fortior est Dei gratia, quam tentatio Diaboli, nemo vincetur in uicijs; quamuis multas habeat Diabolus artes nocendi, plures, ac potentiores Christus habet iuuandi. * Cum tela ignea emittit nequissimus, & crebris acribus muros pulsât virtutum nostrarū, versetur nobis ante oculos magni consilij angelus equo rufo insidēs, & pœnas de nostris hostibus sumpturus: nihil hoc ducere desperandum, nihil timendum, ne dissoluantur corda nostra, sed sint sicut cor Leonis. Dicite pusillanimis: confortamini, & nolite timere: ecce Deus noster vltionem adducet retributionis, Deus ipse veniet, & saluabit vos. Equi rufi, varij, & albi, sunt fideles serui, & prudentes, qui animas Deo quærunt vndique, & testantur omnem terram habitari, & quiescere, id est, in omni loco, & in omni conditione hominū multos esse, qui Deo adherentes tranquillitate animi fruuntur, vt hac quasi emulatione iacentes erigant, oppressos tentatione confirmant, dū turpe putant se, qui plus à Deo acceperunt, & in statu sublimiore sunt, Diabolo cedere, quem alij conculcant, & conterunt sub pedibus suis. Hos Christus Patri offert, & eorum, vt misereatur, poscit, quibus irat⁹ fuerat Lxx annis, id est, valde diu, septenarius enim multitudinem significat, vt diximus Mich. 5. nume 60. quare septuagenarius, qui septem decadas habet, multo maiorem multitudinem indicat, nam decas, siue denarius, numer⁹ perfectus, & plenus est. * Iratus autem Deus dicitur, non iustantum, qui semel ceciderunt, nec resurgunt, sed illis quoq; qui cadunt, & frequenter à Deo erecti frequenter recidunt, & se-gniter pugnant, nec se illis armis tuentur,

quæ

quæ ipse fortissima contrahentes præbuit. Tunc respondet Dominus angelo, qui loquitur in vrbibus, id est, angelis custodibus istis vrbibus, verba bona, verba consolatoria, vt nos bona sperare faciat, libertatemque promittant laborantibus; & quo molius de nostrâ salute speremus; fortior te quæ sumus ad pugnandum pro libertate, cum aduersarijs addite. Zelatus sum Ierusalem, & Sion zelatus sum, & speramus; & afflicto rem animarū hinc hinc esse, sed docet, carum sibi esse vitam nostram; innotescit quod, ita vexemur à Diabolo. Iratus nobis fuerit, quia magnis beneficijs affecti, nullam ferre gratiam beneficijs affectionem dabamus, sed nobis tantum gratificari studuimus; & ideo nos in potestatem hostium tradiderat, vt mala duxerim sine seruitute: sepe periphraze faceremus libertatem, sicut ait: Nō stillabit vltio mea super Ierusalem per manum Sæcæ; verum super seruium est, vt sciant distantiam delicti tatis meæ, & fortitudinis regni terrarū. Sed Diabolus, quos semel cepit, grauissimè afflixit; & bonis omnibus paulatim spoliabatur; & ideo ait: Quia ego iratus sum parum; ipsi vero adiuuauerunt in malum. * Reuertitur ad huiusmodi animas in misericordijs, & adiuuat eas, vt ædificent in se domum Domini, quæ ceciderat; & extendatur perpendicularum super Ierusalem. Quidam sine perpendicularo ædificant, quia proficere virtutibus cupientes nequidquam vera regula adhibita, quæ lex Dei est, considerant quid rectum sit, quid obliquum, sed oculis meretricis perpendicularo, id est, voluntati suæ, carniq; iudicium relinquentes, quasi rectum amplectuntur quod liber, & quod concupiscentia suadet, sicut mulieres illæ (in quib⁹ proccaces animæ; & leues, se que ipsas amantes intelliguntur) dicunt Ieremias: Sermonem, quem locutus es ad nos in nomine Domini, non audiemus ex te, sed facientes faciemus omne verbum, quod egredietur de ore nostro. At cum Domin⁹ reuertitur ad Ierusalem in misericordijs, & plenè animā occupat, extenditur perpendicularum super Ierusalem, & omnia Dei voluntate definiuntur, pullaque concupiscentia regnat spiritus, & lex Dei, sicut de beato viro dictū est: In lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die, ac nocte. Tunc ciuitates Dei, id est, animæ sanctæ, in quibus Christus rex est; & inhabitator, effluent bonis, non enim tantum habent, quod sibi sa-

pis sit, sed ut illis bonis, & in alios effundant, quos factis, & dictis ingédunt ad pietatem; itaque Deus mirum in modū consolatur animas, quæ domum Domini edificat ad perpendicularum, & alij viles sunt, vt Deus glorificetur in omnibus, atque eas miris replet voluptatibus; semperque nouis beneficijs auget, & dicit: Et confortabitur Dominus Sion, & eligat ad huc Ierusalem. *Et leuauit oculos meos, & vidi. Leuare oculos est mente attendere ad visionem; quæ in imaginatiōe obijciunt. Cyrillus in initio capit. 1. Et leuauit oculos Propheta, nō quidem illos, quibus foris gernimus, sed interiores. Et ecce quatuor cornua. In cornu vites, potentiaque victorū significari satis ostendimus. Hæmos. 6. nu. 41. Ideo hic regna potentia, quæ grauitè laferunt populū Dei, cornua dicuntur, & Chaldeus venit. Et vidi quatuor regna. Hieronymus, & Hebraei, primum cornu dicunt esse Babylontos, qui euerrunt Ierusalem: Secundum, Medos, & Persas, in quibus Cambyfes Iudæos vexauit, tertium, Græcos, qui grauitè eos dē afflixerunt, vt videmus in libris Machabæorum: quartum, Romanos, sub quibus alienigenæ regi Herodi traditi sunt, & eius posteris, deinde tandem deleti sunt à Tiro & Vespasiano. At hæc explicatio, tametsi multorum est, multa habet difficilia. Nam Propheta prædicit nunc Iudæis vltionem, quæ sumpturus erat Deus de illis regnis, à quibus afflicti fuerant, idcirco dixit: Hæc sunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam, & Israël, non quæ ventilabunt. Quo argumētō motus est Cyrillus, vt opinionem hanc rejiceret. At Græci, & Romani nihil tunc Iudæis nocuerant. Deinde fabri, qui statim ostenduntur, veniūt ne ea regna ulterius nocerent Iudæis, & hæc est consolatio, quæ eis promittitur. At post tempus Zachariæ grauius afflicti sunt à Romanis; quam olim à Chaldeis. Quæ autem consolatio esset postquā Iudæi penitus vastati sunt à Romanis, tunc venire fabros, vt eos deterrerent? Tertiò, Persæ, & Medi bonij, & mites fuerunt in Iudæos, & quamuis Cambyfes prohibuerit templum; & urbem ædificari securitati regni sui consulens, nulla tamen alia in re eis molestus fuit. Quomodo igitur de his dici potest: Hæc sunt cornua, quæ ventilauerunt*

Iudam,

62

63

64

65

66

Qui sine re
gia legis
Dei labo-
re in ope
re virtutū,
sine perpe-
ndulo edifi-
cant.

Iere. 44.

Mil. 1.

67

68

Iudā, aut quæ leuauerūt cornu super terrā Iudā, vt dispergerent eam. **Quartō.** Hęc regna tantum nocere Iudę, id est, duabus tribubus, cur ergo dicitur: Hęc sunt cornua, quę ventilauerunt Iudam, & Israël, & Ierusalē? Propterea multo magis mihi placet expositio Theodoretī, quā quibusdam etiam Hebræorum placuit, per quatuor cornua quatuor orbis partes designari, a quibus potentissimæ gentes insurrexerunt in Iudam, & Israël, & magnis eos calamitatibus affecerunt. Ab occidente siquidem Palæstini ventilauerunt Iudæos, à Meridie Idumæi, & Aegyptij, ab Oriente Moabitæ, & Hammonitæ, à Septentrionibus Assyrij, & Chaldei. Quæ gentes omnes, Chaldæis exceptis, nō solum duas tribus, sed decem etiam vehementer læsere. Has Propheta pollicetur puniendas esse à Deo, quod Iudam, & Ierusalem iniuria affecerint, vt vidim⁹ Sopho. 2. vbi id quoque ab alijs prophetis prædici ostendimus.

Quæ ventilauerunt Iudam. Perstat in metaphora cornuum, nam fortia animātia cornibus ventilant, & sursum proijciunt imbecilliora, vt diximus Hamos. 6. num. 41. Hoc est: Hæ sunt gentes, quæ vicerunt, & afflixerunt Iudam, & Israël, & Ierusalem, id est, maximè Ierusalem, in quam, vt in totius terræ metropolin, & principem acius sauerunt.

Quatuor fabros. Instructos videlicet malleis, aut alijs ferramentis, vt dererent cornua, quod statim explicabimus: ex instrumentis enim cognouit Propheta fabros esse, & aliquid facere velle artis suæ; quærit siquidem: *Quid isti venerunt facere?*

Per singulos viros. In Hebræo aperior est sensus וְיָדָהּ, id est, secundum os viri, hoc est: quantum quisque illorum voluit, tanta enim erat eorum potentia, vt Iudæi resistere non valerent. Os pro voluntate capi adnotauimus Hoseę. 10. num. 37. & Hamos. 6. nume. 20. Ex his sumi possit hic sensus nostræ translationis: Per singulos viros, id est, per singulos principes horum regnorum, quasi dicat, omnes principes, qui volebant populum Iudæorum lædere, lædebat, & quantum quisque volebat, lædebat. Verū sciendum est Hebræis וְיָדָהּ, id est, os, poni aliquoties pro singulis, vt sicut singula capita dicimus, & intelligimus singulos homines, ita ipsi dicant os singulos homines. Sumptum videtur à distributione ciborum,

in qua ora nominari solent, quia de cibis agitur, quomodo apud Hispanos dicunt nonnulli, decem ora domi meæ habeo, id est, decem homines alendos. **Gene. 47.** * Et alebat eos, omnemque domum patris sui, præbens cibaria singulis. Pro singulis est in Hebræo וְיָדָהּ, id est, ad os, ita etiam in Chaldæo, **Lxx. nota os mea,** id est, secundum corpus, id est, singulis corporibus singulas mēsuras. Hispanus diceret, Præbens cibaria per caput, aut per barbam, id est, per singulos homines. Propterea nunc vertit Hieronymus, Per singulos viros, id est, singuli viri ventilabant, vel etiam singuli viri ex Israël ventilabantur, nemo relinquebatur, ita intellexit Hieronymus, & hoc melius conuenit cum eo, quod sequitur: Et nemo eorum leuauit caput suum. Itaque duos sensus habent Hebraica.

Et nemo eorum leuauit caput suum. Ita ventilauerunt Iudam, & Israël, ita eos oppreserunt, vt nemo ex Israëlitis caput leuauerit, id est, resistere illis potuerit, & iugum excutere. Leuare enim caput latorum est, atque liberorum, qui vincunt, & more suo viuunt, vt Luc. 21. His autem fieri incipientibus respicite, & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra.

Et venerunt isti deterere ea. Isti fabri ferramentis suis instructi venerunt, vt detererent cornua, & procul à Iudæis abigerent, ne ulterius eis nocent. Atque ita factum est: nam post reditum à captiuitate Iudæi vicinas nationes, à quibus læsi fuerāt, subegerunt, vt vidimus in Habbia, & in cap. 2. Sophoniæ. Hi fabri angeli sunt, vt ait Hieronymus, Cyrillus, Theodoret⁹, quos ego arbitror principes esse custodum Ierusalē, & aliarum ciuitatum Iudæ. Cur autem fabri ad hoc veniant, aut cuius artis fabri sint, Commentarij fere nō docent, nos ex verbi Hebraici proprietate explicabimus וְיָדָהּ Hebræis cuius artifex dicitur, id eō solet aliquid addi, vt ars intelligatur, vt Isā. 44. Faber ferrarius lima operatus est. Et postea: Artifex lignarius extendit normam. Sed cū absolute ponitur, solet fabrum ferrarium significare, vt. 1. Reg. 13. Porro faber ferrarius non inueniebatur in omni terra Israël, in Hebræo absolute ponitur וְיָדָהּ. Ita hic fabros ferrarios intelligere debemus, quoniam cornua, de quibus nūc sermo est, ferrea esse intelliguntur, vt. 3. Regum. 22. Fecit quoque sibi Sedecias cornua ferrea, & ait:

Hęc

Hęc dicit Dominus: His ventilabis Syriam, donec deleas eam. Veniebant igitur fabri, vt remouerent cornua.

Et derelictam cornua gentium. Gentes leuauerunt cornu super Israël, id est, potestatem, & dominatum habuerunt, nam leuare cornua victoris est ventilantis, & sursum proijcientis viros, vt Psalm. 74. Dixi iniquis, Nolite inique agere, & delinquentibus, Nolite exaltare cornu. Nolite extollere in altis cornu vestrum, id est, Nolite maiores opprimere, & potestate vestra superbe abuti in pauperes, & imbecillos. 1. Reg. 2. Exaltatum est cornu meum in Deo meo, dilatatum est os meum super inimicos meos. Ita etiam possumus interpretari illud Luc. 1. Et exiit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui, id est, Leuauit cornu suum ad ventilandum hostes nostros, & ad saluos faciendos nos. Hoc autem cornu est Christus, qui est ex domo Dauid. Quoniam igitur gentes superbe cornu suum leuauerant, & Iudæa ventilauerant, nunc fabri derelictam ea, vt iam non ventilent Iudæos.

Vt dispergerent eam. Vt ventilarent eam, idem enim verbum est in Hebræo, quod ante vertit Ventilare.

TROPOLOGIA.

Quatuor cornua inimicorum nostrorum, quatuor præcipue animi perturbationes sunt, vt rectè interpretatur Hieronymus, quæ sunt capita, & quasi matres reliquarum, gaudium, dolor, timor, spes, siue cupiditas. Hęc sunt cornua ferrea Diaboli, quibus ventilat Iudæa, id est, electos, & confidentes Deum, & Israël, id est, liberius viuentes, & idola huiusmodi colentes, & ipsam Ierusalem, in qua est templum, & sacerdotiū, & sacrificia, id est eos etiam, qui sanctiorem, & perfectiorem vitam instituant, & Evangelica consilia sectantur. Quidquid enim mali facimus, quidquid omittimus boni, id eō facimus, aut omittimus, vt gaudeamus possessione rerū, quas amamus, aut, vt dolorem arceamus, quo afficeremur, si non possideremus. Timor nos deterret à virtutibus, quas libenter amplecteremur, nisi laborem, & dolorem timeremus. Spes, siue cupiditas, nos ad omnia mala incitat, dum inde gaudium, voluptatemque speramus. Hęc cornua pauci vident, prius feriuntur, prius ventilantur,

quam agnoscant: propterea Propheta leuat oculos suos, vt videat cornua, & Diabolum his in nos intrantem, vt nos ventilet. Eleuatione ergo oculorum (vt Hieronymus ait) opus est, & intelligentia spirituali, vt videamus contrarias fortitudines, quæ contra nos eleuauerūt cornu suum. * Hinc mali homines, & seductores, ministri Diaboli siue fidem peruerant, vt hæretici, siue mores bonos, cornua habere dicuntur, aut cornutis animalibus assimilantur, quoniam aliquo horum cornuum Diaboli in sanctos irruunt, vt ventilent. **Vt circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obfuderunt me.** Et: **Salua me ex ore leonis.** & à cornibus unicornium humilitatem meam. In lege etiam scriptū est: Si Bos cornu percussit virum, aut mulierē, & mortui fuerint, lapidibus obruetur, & non comedentur carnes eius. Bos percussit, quando is, qui bonus, & nulli nociturus videbatur, eos, quibus eum verberatur, verbo, aut exemplo ferit, & ad peccatum allicit; habebat enim cornua, quibus noceret, tamen si mansuetudinem simulabat. Et, quia nonnunquam huiusmodi homines non solum infirmos feriunt, sed etiam fortiores, bene dicit: Si Bos cornu percussit virum, aut mulierē. Bina cornua habere solent hæc animalia, quia duobus contrarijs terrent gaudio, si facias, dolore, si recuses, ita etiam timore, & cupiditate, sed altero tandem cornu feriunt, eo videlicet, quod fortius esse vident ad ictum. Lapidibus obrui iubetur, vt iterū non feriat, vt totus lateat, ne cornua ipsa mortuo etiam boue, vel offensionis causa esse possint, vel doloris. * Qui enim populo præsumunt, dare operam debent, vt exemplis sanctorum, verbisque Scripturarum, quæ lapides sunt, quos Dauid aduersus gigantem pugnaturus è torrente Scripturarum limpidissimos elegit, obruatur ille, qui nocuit ceteris, ita, vt neque ipse deinceps ferire possit iam correctus, aut prout decet punitus, & ipsa cornua occultentur, vt iam nulli sint erroris occasio, quæ fecerat, aut persuaserat. Carnes comedi vetat, quia in ijs, qui vel fidei nostræ nocuerunt, vel moribus, eā etiam fugienda sunt, quæ profutura videbantur, ne occultum inde quodammodo malum in securis serpat. Cum Ecclesia libros hæreticorum igni tradi iubet, & ne ea quidem, quæ bona, & vtilia in eis videntur, legi sinit, quid aliud facit, quā præ-

cipere,

70

Leuare cornua.

Leuare caput.

71

Quatuor cornua, quatuor animi perturbationes.

74. Corruptores annuarum ebrietas animalibus assimilantur.

Psal. 21.

Exho. 21.

Bos cornu peccata.

75

1. Reg. 17.

Libri hereticorum cornua bouis corrupte.

Quatuor virtutes, quatuor fabri deterreres cornua.

76

1. Cor. 1. 13. Math. 13.

cipere, vt bouis cornupera carnes non comedantur. Difficile enim est bouem deterrari, cuius carnes comedendæ probantur, & non placere autorem, cuius placent scripta. Quatuor fabri, qui Propheta ostenditur à Domino, quatuor virtutes sunt auctore Hieronymo, prudètia, iustitia fortitudo, temperantia: remouent enim, & fugant illa cornua Diaboli, & eleuata deiiciunt. Possumus & alias assignare, quæ aduersus singulas perturbaciones militent, poenitentiam aduersus gaudium, mortificationem, siue abnegationem sui aduersus dolorem, patientiam, aduersus timorè, contemptio- nem sæculi aduersus spem. * Hæc quidem cornua ventilauerunt Iudam, & Ierusalem per singulos viros, vt paucissimi sint, quos non vel omnino, vel ex parte vincant, & nemo eorum leuauit caput suum, quia dum illos victos, & captos tenebāt, resistere nõ audebant: sed ab his quatuor fabris deterrantur, quoniam, qui videt se peccasse in optimum parentem, & mansuetissimum Dominum, amat gemitus poenitentia, & gaudium inane sæculi vitat. Qui sibi displicere, & se abnegare assuevit, vt Deo placeat, contemnit dolorem. Qui patientia gaudet, & laboribus pro Christo ferendis quasi saginatur, non frangitur timore. Qui vidit caduca esse bona sæculi, & se peregrinum esse, & aduenam, sicut omnes patres suos, cupiditatem, & spem vanam repellit. Sed hoc etiam addamus, quod ait Hieronymus: Qui vitia destruunt, virtutes ædificat, omnesque sancti, qui hæc remedia possidentes instaurant semper Ecclesiam, fabri appellandi sunt. Vnde & Apostolus loquebatur. Quasi sapiens architectus fundamentum posui. Et iratus Dominus de Ierusalem abiaturum esse se dicit architectum, & virum sapientem. Et ipse Dominus Dei omnipotentis Filius, & creatoris omnium, fabri filius appellatur.

C A P. II.

Leuauit oculos meos, & vidi: & ecce vir, & in manu eius funiculus mensurorum. Et dixi: Quo tu vadis? Et dixit ad me. Vt metiar Ierusalem, & vi-

deam quanta sit longitudo eius, & quanta latitudo eius. Et ecce angelus, qui loquebatur in me, egrediebatur, & angelus alius egrediebatur in occursum eius. Et dixit ad eum: Curre, loquere ad puerum istum, dicens: Absque muro habitabitur Ierusalem pro multitudine hominum, & iumentorum in medio eius. Et ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circumitu: & in gloria ero in medio eius. O, o, fugite de terra Aquilonis, dicit Dominus: quonia in quatuor ventos cœli disperfi vos, dicit Dominus. O Sion fuge, quæ habitas apud filiam Babylonis, quia hæc dicit Dominus exercituum: Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliauerunt vos: qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi eius: quia ecce, ego leuo manum meam super eos, & erunt præda his, qui seruebant sibi: & cognoscetis, quia Dominus exercituum misit me. Lauda & latrare filia Sion: quia ecce, ego venio, & habitabo in medio tui, ait Dominus. Et applicabuntur gentes multe ad Dominum in die illa, & erunt mihi in populum, & habitabo in medio tui: & scies, quia Dominus exercituum misit me ad te. Et possidebit Dominus Iudam partem suam in terra sanctificata: & eliget ad huc Ierusalem. Sileat omnis caro a facie Domini: quia consurrexit de habitaculo sancto suo.

HISTORIA.

Et ecce vir, & in manu eius funiculus mensurorum. Non est dubium, quæ scripta sunt in

hoc

2 Reg.

hoc capite, de Ecclesia esse intelligenda, sed vtrum Allegorico sensu, an Historico, valde dubium est, quod etiam in multis prophetarum locis solet occurrere. Autores partim huic sensui, partim illi fauent. Nam Cyrillus, & Theodoretus de Ierusalem Historice exponunt, de Ecclesia Allegorice, quorum sententia subscribere videtur Hieronymus, ait enim: Nos autem iuxta spiritualem sensum hæc omnia interpretamur in Ecclesia. Alij Historicum sensum omnino de Ecclesia esse volunt, vt Philastrius Episcopus Brixienfis in libro de hæresibus, cap. Hæresis de funiculo mensorio in Zacharia propheta, & Lyranus, & quidam alij. Mitto eos, qui Allegoricum ferè sensum sectari solent, Rupertum, inquam, & Glosanum vtramque. Quod si Hieronymus attende legatur, hunc potius sensum sequitur: nã initio capitis reijcit sensum de vrbe Ierusalem. Vocauit autem hunc sensum spiritualem, non quod Historicus nõ sit, sed quod sit absconditus, neque is sit, quem superficies literæ præ se fert; ita enim crebro sancti doctores loquuntur, sepeque dicunt locos aliquos Scripturæ, nõ iuxta Historiam, sed spiritualiter esse intelligendos, cum nullus esse possit locus, qui sensum Historicum non habeat. * Mihi ad has ambiguitates regula certissima est, quæ me magnis laboribus liberat, vt cum ea, quæ dicuntur, proprie accipi possunt, vt verba sonant, nec quid habent absurdi contra veritatem, aut contra sanam fidei, morumve doctrinam, nullo modo dubitem eum esse Historicum sensum. Si autem maiora sunt, quæ, vt possint illi rei conuenire, de qua dicuntur, pro certo habeam alium sensum occultio- rem, & sacratio- rem esse querendum, qui quantus spiritualis videatur, Historicus tamen sit. De quo dixi Hag. 1. num. 28. & sepe hæc regula vltus sum. Quemadmodum, quæ scripta sunt in Psalm. 71. titulum quidem habet Salomonis, verum quoniam tam grandia sunt, vt Salomonis dignitatem longè superent, constat de alio Salomone esse scripta, qui filius Dauid est, & filius Dei. Quare si quis ostendere poterit, quæ dicuntur in hoc cap. vere facta esse in vrbe Ierusalem, sine dubio mihi probabit eum esse Historicum sensum: sed, quia id ostendi rectè non potest, quia longè grandiora sunt. Superest, vt Historicè de Ecclesia felicitate interpretemur post salutarem regis nostri aduentum.

* Testatur quod dico Iudæi, cum enim animaduertent nunquam visa esse in Ierusalem, quæ propheta noster vaticinatur, ad futura tempora Messia sui, quæ decepti semper expectant, omnia referunt. Hoc autem perpetuo obseruat tam Hieronymus, quæ omnes orthodoxi scriptores, & nos hætenus pro nostra paruitate obseruauimus, vt plurima, quæ in prophetis dicuntur de felicitate Ierusalem, & in ea gesta non sunt: sicut Iudæi ad tempora sui Messia, & quidam ex veteribus Iudaizantes ad Christi regnum mille annorum in terra referunt, ipsi ad veritatem bonorum spiritualium in nouo testamento, & ad ea, quæ sunt in Ecclesia, sine dubitatione referat. Vide cap. 13. Tobie, Ioelis tertium, Hamos. 9. & alia multa, de quorum intelligentia hæc regulam tradidimus Hamos. 9. num. 44. Denique hoc in verbis ipsis videbimus, cum exponuntur. Illud fortasse apertius, quam vt admoneri debeat, non satis esse quædam conuenire tertene Ierusalem, nisi conueniant omnia; nam cum verba Scripturæ apta sint inter se, & catenata, cum quædam non conueniunt, ea docent neque illa, quæ videntur conuenire, de ea re dicta esse. * Etenim in Psalm. 71. multa conueniunt Salomoni, sed quia alia, quæ similiter dicuntur, minime conueniunt, nõ de Salomone, sed de Christo rege pacifico interpretantur. Et quonia prophetæ ita de presentibus agebant, vt futura non omitterent, solent postea, quæ ad illum populum pertinebant, de aduentu Christi, & de mysterijs Ecclesie in rebus eiusdem populi adumbratis vaticinari. Ita nunc Zacharias cum de reedificatione, & libertate Ierusalem multa dixisset, transit more prophetico ad Ecclesiam, cuius figura fuit eadem Ierusalem, & prædicat eius felicitatem, ac multitudinem hominum omnium nationum, qui in ea futuri erant. Cur autem Ierusalem, & genti Iudæorum promittantur, quæ promittuntur Ecclesie, initio cap. 8. plenius explicabimus, vnde hæc omnia melius intelligentur. Verba ergo iam exponamus. Cum oculos mentis leuasset, vt attente videret, quod ei Dominus intus ostendebat; vidit virum, id est, angelum veri specie, & in manu eius funiculum mensurorum: quare significatum est urbem esse ædificandam, de qua Dominus ait: Tu es Petrus, & super hæc petram ædificabo Ecclesiam meam. Solent enim ædifices antequam

Reg.

4

Math. 16.

ædificent,

ædificent, dimeriri arcæ longitudinem, & latitudinem funiculo, qui propterea mentorum dicitur, id est, quo mensores vtuntur ad arcam dimetiendam, vt singula partes ædificij iustam habeant magnitudinem. Similis visio est apud Ezech. cap. 40. Et ecce vir, cuius erat species quasi species æris, & funiculus lineus in manu eius, & calamus mensuræ in manu eius.

5 *Vt metiar Ierusalem, & videam quanta sit longitudo eius.* Id est, Quantam habere longitudinem, & latitudinem debeat, vt scilicet capere possit innumerabilem hominum multitudinem, qui in ea futuri sunt. Allegorica locutione, siue metaphora vrbs Ierusalẽ, docet magnam quãdam vrbein à Christo esse ædificandam, quæ capere valeat innumerabiles ciues ex toto orbe terrarum confluentes, id est, Ecclesiam.

Et ecce angelus, qui loquebatur in me, egrediebatur. Vt nouam reuelationem ad me afferret de futuris, vt exposuit S. Dionysius in libro de cœlesti hierarchia, ca. 8. de quo iterum dicemus initio cap. 4.

Et angelus alius egrediebatur. Vidi alterum angelum venientem in occursum angeli mei, qui reuelationem ei nouam afferebat, vt mihi narraret; erat enim angelus hic superior, & docet, atque illuminat angelum inferiorem, per quem docendus erat Propheta, vt exigit ordo diuinæ prouidentia: quemadmodum ibidem interpretatus est Dionysius.

Puer.

Loquere ad puerum istum. Si puerum alicuius diceret, seruum, aut famulum intelligeremus, vt cum dicitur Luc. 1. In domo David pueri sui, & Act. 4. Aduersus sanctum puerum tuum Iesum, quem vnixisti. Sed quemadmodum nec seruus, nec famulus sine eo ponitur, cuius seruus, vel famulus est, ita nec puer, cum pro famulo accipitur. * Quod si puerum vocari dicas, quia discipulus erat illorum angelorum, quoniam Isa. 8. scriptum est: Ecce ego, & pueri mei, &c. memento ibi pueros dici ילדי, quod magis filios significat à ילד, quod est Peperit, aut Genuit, vt Hosee. 1. Et fac filios fornicationum, & Gen. 33. Diuisitque filios Lia, & Rachel. Aut certe infantibus, & puerulis hoc nomen datur, quasi paulo ante genitis. At hic legimus ילד, quod propriè nomen ætatis est, & puerum, siue adolescentulum significat, & inde etiam ministrum, quod pueri ministrare maioribus soleant,

& facile faciant, quod iubetur. At cum ministrum significat, semper ille additur, cuius minister est: cum nomen est ætatis, absolute ponitur. Quare mihi nomen esse videtur ætatis, quod tunc iuuenis esset Zacharias. Scio quosdam dicere senem fuisse, cum venit è captiuitate: sed id ex Scriptura probare non possunt, nos in eo, quod dicimus, proprietatem verborum eiusdem Scripturæ retinemus. Nisi quis dicat cum Glossa Interlineali puerum dici, quia ad comparationem angelorum omnis humana natura, vel sciẽtia, pueritia dicitur: quod desumptum est ex Hieronymo, in verba paulo post sequentia: O, ô, fugite de terra Aquilonis. Sed mihi placet etiã nunc quod dixi, quoniam angeli non solent viros vocare pueros, vt nunc faciunt. Hoc tamẽ addiderim, solere senes etiam grandiores iuuenes pueros vocare, quod modo angelum, quasi maiorem natu, facere arbitror.

7

Absque muro habitabitur Ierusalem. Tanta erit in ea hominum multitudo, vt nullis muris possit contineri. Loquitur de ingenti hominum multitudine, quæ ventura erat ad Ecclesiam, de qua Dauid sub eadem metaphora vrbs Ierusalem, Psalm. 86. inquit: Ecce alienigenæ, & Tyrus, & populus Aethiopi, hi fuerunt illic. Numquid Sion dicet: Homo, & homo natus est in ea: id est, dicitur Ierusalem, Plurimi homines nati sunt in te. Iam nunc videre incipimus prophetiam huius cap. non de Ierusalem esse, sed de Ecclesia, neque enim id vnquam contigit Ierusalem, vt sine muris habitaretur, immo muros paulo post ædificauit Nehemias, vt constat ex eius libro, cap. 2. & 3. & 4. & si quando interrupti fortè erant ab hostibus, continuo diligenter reficiebantur. Mach. 4. Et ædificauerunt in tempore illo montem Sion, & per circummuros altos, & turres firmas, ne quando venirent gentes, & conculcarent eum, sicut antea fecerunt. Quidam ex nostri temporis scriptoribus, qui probare nituntur Historice hæc impleta fuisse in Ierusalẽ, hoc loco haud improbabiler nostram oppugnant sententiã. Caue, inquit, credas Ierosolymam muris caruisse; habuit enim muros, quos Nehemias ædificauit: sed intellige extra muros habitasse grandem ciuium multitudinem. Nam Iosephus habet, tot ciues extra muros habitasse, vt ea habitatio vocaretur Bezetha, id est, ciuitas noua. * Vbi lector

Paulus Tac.

attem-

attentissime cõsidera, quod eã nouã ciuitatẽ rex Agrippa muris voluerit ambire, & cõfundamẽta iecisset, ne hæc pphetia Zachariae veritate fraudaretur, opus ab eo cõceptum omnino cessauit. Reruli eisdẽ ipsius verbis quid hic autor sentiret. Itaq; sensum esse dicir: Absq; muro habitabitur Ierusalem, tãta erit ciuium multitudo, vt multi extra muros habitent. Hic ego lectorẽ, quem ipse attentissimum poscit, tantum non dormitantẽ volo, vt videat an possit dici habitari absque muro ciuitas, de qua in eodem loco, id est, lib. 6. de bello Iud. ca. 6. Iosephus idẽ hæc scripta reliquit: ciuitas autem trino muro circumdata erat, nisi qua vallibus inijs cingebatur, ex ea namque parte vnus muri habebat ambitum. Videat etiam an Bezetha habitata fuerit absque muro, de qua hæc sunt eiusdem verba Iosephi: Quin & quartus collis incolebatur cui nomen est Bezetha, situs quidem ex aduerso Antonia: fõsis autem altissimis separatus. Deinde cum dixisset Agrippam regem murum Bezethæ inchoasse, sed metu Claudij Cæsaris, ne res nouas moliri videretur, non vt Zachariae prophetia impleteretur, fundamẽtis tantummodo iactis, ab opere destitisse, murum à Iudæis absolutum fuisse dicit. * Rursum autem, inquit, idem murus etiã Iudæorum studio fabricatus ad viginti cubitos creuit. Et minas quidem binis cubitis, propugnacula vero trinis habebat, totaque altitudo ad viginti quinque cubitos erigebatur. Murum autem supereminabant turres viginti quidem cubitis in latitudinem, viginti vero in altitudinem quadratis angulis structæ, & sicut ipse murus plenæ, ac solidæ. Præterea structura, ac pulchritudo saxorum nihil erat templo deterior. Post altitudinem vero turrium solidam, viginti cubitis elatam, cellæ desuper ac coenacula erant, aquarumque pluuiarum receptacula, & tortuosi, latique singularum ascensus Hæc Iosephus. Num habitari absque muro Bezetham dicemus? Si ergo non fuit ab Agrippa muris septa ne prophetia Zachariae sua veritate fraudaretur, fraudata est cõ paulo admodum post sepra est. Sed fraudari veritate Zachariae pphetia nõ potuit, nõ igitur de hac Ierusalẽ vaticinatus est Zacharias. * Dices forte ante quã murus fieret, habitata est Bezetha absq; muro. Hoc autor hic nõ dixit, sed murum nõ fuisse absolutum ab Agrippa, ne prophetia Zachariae verita-

idem.

9

10

te sua fraudaretur. Et merito nõ dixit, nõ dũ ciues pauci extra muros habitant, nõ dicitur ciuitas habitari absque muro, vbi autẽ crescente multitudine murus extruitur, neq; ita dicitur habitari absque muro. Omnitõ quod suburbana ædificia muris adiacẽtia pars vrbs sunt, sunt autem vbique vrbes quã plurimæ, quæ permulta habent ciuium domicilia adiuncta muris, neq; tamẽ propterea quisquam dixit habitari vrbes illas absque muris: & quidem cũ in nonnullis paulo minor ciuium numerus habitet extra moenia, quam intra. Deinde pro, Absq; muro, in Hebr. אֲבִיבָה quod, si Hebræis credimus, vrbes absq; muro, & munitione, & in planitie positas significat, quod in Ierusalẽ cõuenire nõ potest, quæ, vt docet Iosephus lib. 6. de bello. c. 6. in quatuor collibus sita erat natura valde munitis. Et quidã p, Absque muro, interpretatur, ac vertunt, Vicatini, quod nullus sit murus, sed multi vicinõi, quæ ciuitates sine fine dilatari possunt, itaq; ingens significatur Ecclesiae capacitas. * Sed quomodo ad Ecclesiam accõmodari poterit, quod sequitur: Præ multitudine hominum, & iumentorum? In ciuitate nemo est, qui nõ videat crescere multitudinem hominum, iumentorum quoq; numerum augeri, quæ sub hominis cura sunt, & quibus homines egẽt. Quidã (vt ait Hic.) in hominibus intelligit Iudæos, qui rationabiliter secundum legem viuebant, in iumentis vero, ethnicos. Alij homines volunt esse eruditos scientia scripturarum, iumenta vero simplices quosq; credentiũ, & de his dici Psalm. 35. Homines, & iumenta saluabis Dñe. Mihi etiã iumenta videtur illi dici, qui cũ sint in Ecclesia, more iumentorum viuunt corpus solum curantes, & præsentia quæ erẽtes, negligẽtes futura: multos em̃ huiusmodi habet Ecclesia, propter quos dictũ est. Isa. 9. Multiplicasti gentẽ, non magnificasti lætitiã. Qui & ob hoc recte iumẽta dicitur, quod profunt iustis, & eorũ causa cõseruantur.

11

Iumenta

Et ego ero ei (ait Dñs) murus ignis in circuitu. Quoniã vrbs sine muris exposita est periculis, & hostium incurribus: nequis talẽ futurã Ecclesiam crederet, quæ absq; muro erat habitanda, dicit Dñs se ei p muro futurũ. i. magna cura eã seruaturũ, atq; defensurũ. * Nec semurũ lapideũ, aut etiã quẽũ futurũ pollicetur, sed murũ igneũ, qui lõge terreat hostes: nec accedere villo modo sinat: Theod. Ero ci murus, qui transiri, & transcendendi non

12

possit,

possit, hunc enim vocat murū ignis. Nam quemadmodum pyra ingens transiliri nequit, sic non vinci potest, qui gratia Dei custoditur, &c. De hoc scriptum est Psal. 124. Dominus in circuitu populi sui.

Et in gloria evo in medio eius. Vel legendum est, In gloriam, vel certe, In gloria positum est pro In gloriam, vt passim in Paulo fieri videmus, & in nostra translatione est valde visitatum; est enim in Hebræo כבוד, id est, In gloriā, & apud Lxx, is dōfay, quod idē est. Id est, Non solum protegam eam, sed etiam gloriosam reddam, & multa dignitate insignem. Theodoretus: Non modo ei omne robur suppeditabo, sed & illustrem, & admirandam reddam, vt eius gloria per omnem orbem terrarum peruagetur. Licet etiam cum Hieronymo exponere. Ecclesia perfructur gloria Dei in se habitatis, particeps erit claritatis Dei, & maiestatem eius multo clarius intuebitur, quam ceterę totius mundi congregationes. Hoc eleganter dixit Isaias, cap. 60. Surge, illuminare Ierusalem, quia venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est. Quia ecce, tenebrę operient terram, & caligo populos; super te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur.

13 O, & fugite de terra Aquilonis. O, vocantis est, idem quod Heus, Heb. וי, & o geminatum contentionem clamoris indicat, ac studium vocantis. Vocat autem sub nomine eorum, qui Babylone remanserant, omnes electos, tam ex Iudæis, quam ex gentibus, qui tempore Euangelij erant per orbē dispersi, vt fugiant de terra Aquilonis, id est, de Babylone, hoc est, de potestate Diaboli, & de nequitia sæculi huius, & concurrant ad Ecclesiam, in qua bonis sibi à Deo paratis perfruantur. Babylonem vocat terram Aquilonis, quoniam iuxta Scripturam consuetudinē plagę orbis, quas Græci appellāt *quarta* iuxta sitū Ierusalē intelliguntur, & templi, vt hic adnotat Hieronymus, & cap. 6. in illud: Egrediebantur in terrā Aquilonis. Iuxta situm autem Ierusalem, Babylonia Aquilonaris est, vt ostēdimus loc. 2. n. 41. Hic iam mihi fortasse succēsebūt diligēs lector, & vim me literę afferre dicet, quod cum Propheta vocet Iudæos, qui Babylone manserant, Cyro eos dimittēte, ego electos, qui per orbē dispersi sunt, vocari cōfirmē. At ego ex hoc ipso loco, vbi ait: Quoniam in quatuor ventos cœli dispersi vos,

apertius etiam expositionem hanc cōtinuō comprobabo. Hoc prius dicam, Babylonem vocari aliquoties in Scriptura mundum hunc cū suis dinitijs, & voluptatibus, qui sanctos semper insectatur, quomodo illud plurimi exponūt, Apoc. 18. Cecidit, cecidit Babylonia magna, & facta est habitatio demoniorum, &c. Nec valde dissimile videtur quod est in Psal. 86. Memor ero Rahab, & Babylonis scientium me.

14 Quoniam in quatuor ventos cœli dispersi vos. Id est, De omnibus mundi partibus, in quibus dispersi estis, o electi mei, fugite, & venite ad Ecclesiam. Hoc populo Iudæorum conuenire non potest: quo modo enim probari poterit, eos fuisse per omnes orbis partes dispersos? Aut, si in quatuor mundi plagas dispersi sunt, quomodo iubet eos fugere de terra Aquilonis? Quare, vel ex hoc liquet omnia ita esse intelligenda, vt diximus. Ceterum in quatuor ventis, quatuor mundi plagę intelliguntur, vnde venti illi spirāt, id est, Orientem, à quo spirat Eurus; Occidentem, à quo Zephyrus; Septemtriones, à quibus propriē *antipodias*, qui Latine Septemtrionarius dicitur, Gellio autore libr. 2. cap. 22. Meridiem, à quo Auster, sine Notus, Matth. 24. Et congregabunt electos eius à quatuor ventis. Hoc idem legimus Isā. 43. Ab Oriente adducam sementium, & ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni, Da, & Austro: Noli prohibere, affer filios meos de longinquo, & filias meas ab extremis terrę. Et apertius. c. 10. Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israhel, & dispersos Iuda colliget à quatuor plagis terrę. Et auferetur Zelus Ephraim, & hostes Iuda peribunt, &c. Hoc in filijs Israhel, id est, in omnibus tribubus, cœpit expleri predicantibus apostolis, & plenius explebitur in consummatione sæculi. Iterum hoc confirmat Propheta, ca. 8. quod ibi exponemus, nu. 10. Sed dicat quis: Si dispersi eos Deus in quatuor ventos, ergo prius congregati fuerant, & vnus populus erāt, vnde dispersi sunt. Respōdeo eos, qui sunt in varijs regionibus, & tandem in vnum conuenturi sunt, rectē etiam dispersos dici; tales erant filij Ecclesię, quod Iohannes manifestē docet, c. 11. Sed cum esset pontifex anni illius, prophetauit, quod Iesus moriturus erat pro gente, & non tantū pro gente, sed vt filios Dei, qui erāt dispersi, congregaret in vnum.

O Sion

15 O Sion fuge. Pro Fuge, in Heb est וּפְדִי, id est, liberare, libera te, eripe te tot malis. Bis iā vocauit, vt fugerēt de Babylone, nūc tertio vocat. Interlinearis: Tertia aduocatio crebra admonitio est ad fugā. Iā dixim⁹ initio Hamas numero ternario magnū quēdā numerū significari solere apud Hebręos: itaq; tertia vocatio multiplex vocatio est, vnde inoleuit in Ecclesia trina monitio ante excōmunicationē. Quāuis hęc tertia vocatio ppriē ad Iudæos referēda est, vt ostēde mus in verbis sequentibus. Quia hęc dicit Dominus exercituum, &c. Nam cum Ecclesia congreganda esset non solum ex gentibus, sed etiam ex Iudæis, immo illi principes, & magistri futuri essent credentium, nunc eos compellat etiam, vt relicta Babylone, in qua manserant, redeant in Iudæam cum ceteris, & populum Dei augeant, & CHRIS TVM audiant suo tempore prædicaturum, & ex eis conuertantur illi, quos Deus patres, & magistros elegit credentium. Quod si quis obiecerit nō bis iuxta nostram interpretationem Ierusalem, & Babylonem in hoc capite modo propriē accipi, modo metaphoricē: sciat scripturam in vno sermone quædam proprie, quædam figuratē dicere solere, vt docuit Aug. lib. 2. de consensu Euangelistarum cap. 30. & ante cum Origenes libro. 3. comment. in epist. ad Roma. in illud. ca. 3. *Nūc autem sine lege iusticia Dei manifestata est. Vt Ioh. 4. Non ne vos dicitis quod adhuc quatuor menses sunt, & menses vestri? Ecce dico vobis, leuate oculos vestros, & videte regiones, quia albę sunt iam ad messem. Quis non videt messem hic proprie primum accipi, deinde metaphoricę? Et ibidem: Si scires donum Dei, & quis est qui dicit tibi: Da mihi bibere; tu forsitan petisses ab eo, & dedisset tibi aquā viuam. Et Omnis qui bibit ex aqua hac sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua, quā ego dabo ei, non sitiet in æternum. Videmus hic bibere, & aquam, & corporaliter poni, & spiritaliter. Similiter capite. 9. In iudicium ego in hunc modum veni, vt qui non vident, videant, & qui vident, cæci fiant. His tribus exēplis regulā confirmauit Origenes, & eo quod ibidem exponit, quibus sunt multa similia, vt 2. Cori. 5. Esi, qui peccatū nō nouerat, pro nobis peccatū fecit, & id genus alia. Quāuis & sine vlla significationis mutatio ne possit exponi in hūc

modum: O Sion, id est, O tu pars Ecclesię futura, quę habitas Babylone, id est, remota à Deo, & in confusione peccati posita, fuge inde. Si quis igitur ita exponere voler, non repugno, modo hæc ad Iudæos referat; vt possit contextus sequentium. Itaque ad gentiles, quasi ad remotiores bis dicitur, O, o, fugite, &c. ad Iudæos qui erant proximi, semel, O Sion fuge, &c. Filiam Babylonis dixit pro Babylone more scripturę, de quo diximus Hofcæ 10. num. 28.

17 Quia hæc dicit Dominus exercituum: Post gloriam misit me ad gentes. Hieronymus: Vox Saluatoris loquentis inducitur, qui omnipotens à patre omnipotente missus se esse dicit, &c. Ita etiam exposuit Eusebius libr. 6. de Demonst. Euang. ca. 16. A quo autem missus sit, docet Paulo post vt ait Euseb. cum dicit: Et cognoscetis, quia Dominus exercituum misit me. Et est sensus: Pater meus mittet me ad gentes post gloriam, id est post quam gloriam meam in terris ostendero magnitudinē miraculorum, & resurrexero, atque ascendero in cœlum, hæc enim propriē dicitur gloria CHRIS TI, vt Iohan. 7. Nondum enim erat spiritus datus, quia IESVS nondum erat glorificatus. Tunc CHRIS TVS, missus est ad gentes, vt electi ex illis venirent ad Ecclesiam. Non quidem per se missus est, sed per apostolos suos, quibus post resurrectionis suę gloriam dixit: Euntes in mundum vniuersum prædicate Euangelium omni creaturę. Ac nequis improprie locutum fuisse prophetam existimet, quod CHRIS TO tribuat quod apostolorum est: sciendum est, atque accuratē adnotandū, quæ de CHRIS TO dicuntur in scriptura interdum de solo capite dici, vt: Ego, & pater vnus sumus, interdum de solo corpore, vt Saule, Saule, quid me persequeris? Nonnumquā de toto Christo, id est, de capite, & corpore, vt Isā. 61. Quia induit me vestimētis salutis, & indumētō iustitię circumdedit me quasi spōsum decoratū corona, & quasi spōsam ornatā monilib⁹ suis. *Spōsus nominatur, & spōsa. i. caput, & corpus. Hęc regulā docent, & hoc testimonio cōfirmāt, Aug. li. 3. de doct. Chri. c. 31. Et Iſido. li. 1. de summo bono. c. 25. Ita etiā Psā. 2. Astiterūt reges terrę, & principes cōuenerunt in vnū aduersus Dñm, & aduersus Christū

Q 2 eius,

Reg. In eodē sermone de vocabulum de proprie, & figurate accipi solet. 16

Reg.

17

Mar. vi.

Reg.

Ioh. 10.

Act. 9.

18

cuius, quod in capite impletum est, & quotidie impletur in membris. Quod ergo hunc Christus de se dicit, de corpore eius intelligendum est, id est, de apostolis, & eorum discipulis, ut aperte probatur ex Isa. 49. Vbi Christo dictum est. Parum est, ut sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fœces Israël conuertendas. Ecce, dedi te in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ. Et tamen hæc Paulus Act. 13. de se, & de ceteris prædicatoribus Euangelij interpretatur, cum dicit Iudæis: Sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ; ecce, conuertimur ad gentes, sic enim præcepit nobis Dominus: Posui te in lucem gentium, ut sis in salutem usque ad extremum terræ. * Est etiã in verbis nostri prophete notandum, confirmari ex eis Christi diuinitatem, cum dicitur: Quia hæc dicit Dominus exercituum, ubi in Hebræo est nomen מלך, quod solus Dei esse scimus. Adnotauit hoc Hiero. & in confirmationem profert similem locum ex Psal. 23. Attollite portas principes vestras, & eleuamini portæ æternales, & introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ? Dominus virtutum ipse est Rex gloriæ, ubi idem nomen Dei ponitur. Cum autem dicit: Ad gentes, quæ spoliauerunt vos, manifestè demonstrat se Iudæis loqui, qui à multis gentibus vexati, & exspoliati fuerant, ut à Palæstinis, Tyrijs, Aegyptijs, Assyrijs, Chaldæis. Hoc præterea exponendum est, quomodo quod nunc ait: Quia hæc dicit Dominus exercituum, &c. Causa sit superioris: ò Sion fuge, quæ habitas apud filiam Babylonis. Dupliciter causa est, ac si diceret: Venite Iudæi ad Ecclesiam, quia postquam ego vobis prædicauero, & in cælum ascendero, Euangelium prædicandum est gentibus, illæ venient, & vos simul venite, ne obduremini, & abijciamini. Deinde venite ad Euangelium, quia è vobis electurus sum apostolos, & discipulos, per quos gentes conuertantur. Vt autem cognoscant Iudæi per suum ministerium vacandas esse gentes, ait mox: Quia ecce ego leuo manum meam super eos, & erunt prædæ ijs, qui seruiabant sibi.

20 Qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei. Vitiata est lectio sine dubio, cum legendum sit, Oculi sui, vel eius, ut constat ex Hebræo, & ex Græcò, & Chaldæo, & ex Hieronymo, & ex multis Latinis exem-

plaribus, Complutenfi, Regio, & alijs. Cum autem dicit, Oculi sui, duplicem sensum habet: Qui vobis nocet, sibi potius nocet, quam vobis, pupillam oculi sui tangit, quoniam grauitè à Deo punitur. Ita intellexit Cyrillus, & Vatablus, & alij, & quidem satis propriè. Alter sensus Hieronymi, & Theodoret, & plurimum est: Qui vos tangit, tangit pupillam oculi ipsius Dei, id est, vehementissimè Deum offendit, pupillæ enim similitudine res vniè diledta, ac summa cura seruanda intelligitur, ut Psal. 16. Custodi me, ut pupillam oculi, & Deuter. 32. (ad quod nunc alludere videtur Propheta) circumduxit eum, & docuit, & custodiuit quasi pupillam oculi sui. Tangere autem est, vel minimum lacerare. Hieronymus: Tactum pro vexatione, & iniuria accipe, iuxta illud quod legimus: Nolite tangere Christos meos, & in prophetis meis nolite malignari. * Sed queritur quomodo his verbis reddatur causa superioris sententiæ: Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliauerunt vos. Nã pro causa statim subiicit: Qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi sui. Et ita sunt connectenda verba. Post gloriam misit me Pater ad gentes, quæ vos spoliauerunt, ut deinceps vobis subdatur, & pareant, vosque tanquã parentes, & magistros veneretur, sicut statim ostendit: Quia ecce, ego leuo manum meam super eos, & erunt prædæ ijs, qui seruiabant sibi. Atq; hoc facit Deus, quia plurimum vos amat, & tali genere victoriæ vult honorare vos, & vicisci vestras iniurias, quæ illi permolestè fuerunt. Ea enim demum gloriosissima victoria est, cum hostis supplex manus dat, & se victum fatetur, atque ad pedes victoris se se abijcit.

Quia ecce, ego leuo manum meam. Leuare manum interdum gratulantis est, atq; laudantis, ut adnotauimus Hab. 3. num. 41. Interdum est irantis, ut Gen. 14. Leuo manum meam ad Dominum Deum excelsum possessorem cæli, & terræ, quod à filio subtegnitis usque ad corrigiam caligæ non accipiam ex omnibus, quæ tua sunt. Deuterono. 32. Leuabo ad cælum manum meam, & dicam: Vixit ego in æternum. Ex quo intelligimus illud Exod. 6. Et induxerint vos in terram, super quam leuavi manum meam, ut darem eam Abraham. * Interdum est orantis, ut Psal. 27. Dum oro ad te, dum extollo manus meas

Pupilla.

Psal. 140.

21

Leuare manum.

22

ad rem.

TROPOLOGIA.

ad templum sanctum tuum, & Psal. 133. In noctibus extollite manus vestras in sancta. Est etiam aliquid libenti animo facientis, ut Psal. 118. Et leuavi manus meas ad mada tua, quæ dilexi. Et vocantis, Isa. 49. Ecce leuabo ad gentes manum meam, & ad populos exalabo signum meum. Et afferent filios tuos in vlnis, &c. Et auxiliantis, ac protegentis, si dicatur manus leuari pro aliquo. Ezech. 20. Et leuavi manum meam pro stirpe domus Iacob, & apparui eis in terra Aegypti, & leuavi manum meam pro eis dicens: Ego Dominus Deus vester. In die illa leuavi manum meam pro eis, ut educerem eos de terra Aegypti. Si autem manus leuatur in aliquem, aut contra aliquem, aut super aliquem, quod idem est, tunc est viciscens, atque ferientis, ut Psal. 73. Leua manus tuas in superbias eorum. 2. Reg. 20. Homo de monte Ephraim leuauit manum suam contra regem Dauid. 3. Reg. 11. Ieroboham quoque leuauit manum suam contra regem. * Ex quo intelligitur illud Iob 31. Si leuavi super pupillam manum meam, etiam cum viderem me in porta superiorum, id est, Non oppressi illum, non violenter tractaui, etiam si in iudicio vincerem, possemque eum, quasi meo iure opprimere. Ita nunc. Quia ecce ego leuo manum meam super eos, id est, cito pugnabo contra eos, & vincam, subijciamque mihi. Et erunt prædæ ijs, qui seruiabant sibi. Capiuntur, & conuertentur ad Iudæis prædicatoribus, quamuis antea eis seruiert Iudæi, ut iam diximus, & ut exponit Eusebius libro. 6. de Demonstratio. Euangel. capite 16. Et cognoscetis, quia Dominus exercituum misit me. Tunc ò Iudæi re ipsa cognoscetis me verè fuisse missum à patre, cū videritis tot gentes conuerti, & tam mirabilia signa edidisse in nomine meo. Cognoscetis autem dicit, non quod tunc primum essent cognituri, sed cognoscetis, confirmabimini in cognitione, & in fide vestra. Vt Exh. 6. Et assumã vos mihi in populum, & ero vester Deus, & scietis quod ego sum Dominus Deus vester, qui eduxerim vos de ergastulo Aegyptiorum. Et. ca. 10. Ego enim induraui cor Pharaonis, ut faciam signa mea hæc in eo, & narres in auribus filij tui, & nepotum tuorum, quoties contriuerim Aegyptios, & signa mea fecerim in eis, & scietis quia ego Dominus.

Et leuavi oculos meos, & vidi. Et nos leuamus oculos nostros in montes, unde veniat auxilium nobis, & videamus quæ huius literæ cortice teguntur. Primum, qui animas ad creatorem suum conuerrere cupiunt, atque hanc pulcherrimam, & locupletissimam mercaturam exercent, omnè aditum querant, omnia lustrent, nihil inexpertum relinquant, Deum semper inuocantes, eiusque bonitati maxime confidentes. At ubi successus labori non respondebit, ne tabescant dolore, nec deficiant animo quasi frustra laborantes. Vir in cuius manu est funiculus mensuræ, meritorum longitudine & latitudine ciuitatis Dei, quæ est Ecclesia, p numero eorū, qui in ea futuri sunt. Certum numerum signauit Deus venientium ad Ecclesiam, & in his certum etiam numerum eorum, qui supernæ Ierusalem ciues in tota æternitate futuri sunt. Nihil huic numero deerit. Sed Deus & numerus, & homines nouit, nos vtrumque latet: id circo totam operam nostram in conuersione hominum ponamus, sed si Deus ex alijs potius, quam ex his, quos instituimus, compleri voluerit, ne molestè feramus, Dei adiutores, & cooperatores sumus, nõ præscriptores, nõ cõsilia rij. Meminerimus verbi Pau. Firmū fundamentū Dei stat, habēs signaculum hoc: cognouit Dñs, qui sunt eius. * Priores regis nostri serui multos inuitauerunt ad nuptias filij Domini sui, nec tamen illi venerunt, sed alij, qui postea vocati sunt, quos nunquam illi vocandos fore suspicarentur. Nuptiæ quidem, inquit rex, paratæ sunt, sed qui inuitari erant, non fuerunt digni: ite ergo ad exitus viarū, & quofcunque inueneritis, vocate ad nuptias. Denique impletæ sunt nuptiæ discumbentium. Deinde in vnoquoque nostrum spiritus, tanquam vir, (nam sensus, siue concupiscentia, femina potius dicitur) sumat funiculum mensuræ, ut animæ longitudinem, ac latitudinem dimetiatur, videatq; infinitam quodammodo esse eius capacitatem, ut quæ Deum, si non comprehendere, capere possit, nec vlla præterea re possit impleri, nisi Deo. Quantumuis diuitiarum copia suppetat, quatumuis deliciæ affluant, non impletur anima, sicut ait Salomon: Omnis labor hominis in ore eius, sed anima eius nõ implebitur. Et prius: Dixi ego in corde meo: Vadã, & affluam delicijs, &

24

Qui animas querunt, ne deficiant, si forte successus non responderit labori.

2. Tim. 2.

25

Math. 22.

Animæ nostræ capacitas solo Deo impleda.

Ecl. 6.

Ecclesi 2.

fruar bonis. Et vidi quod hoc quoque esset vanitas. Maior est longitudo, & latitudo animæ nostræ, quam vt rebus creatis impleri possit, solus creator ei satis est. Quid ergo quærimus magnis laboribus, & magna bonorum spiritualium, animarumque nostrarum iactura, quod etiam si ex animi sententia consequeremur, dicturi sumus: Et vidi, quod hoc quoque esset vanitas? Longitudo eius est duratio, quæ in aternitate protrahitur. Vnde fit, vt impleri temporalibus rebus nequeat, & homines nihil ferant ægrius, quam suorum bonorum breuitate, & fugacitatem, eaque quantum possunt, perpetuare contendant. Deum ergo quæramus, ei nos totos dedamus, quem vbi tenuerimus, nihil erit præterea quod requiramus. * Cum spiritus hoc mensoris officium præstat, & sedem creatori suo metiendo præparat, omnia animæ illi prosperè succedent, crebro ab angelis inuisitur, & noua semper luce illustratur, quod per angelum egredientem à Propheta, vt nouam reuelationem afferret, & per alterum iam afferentem oprime significatur. Erigitur à Deo bona spe, & quasi prædictionibus quibusdam suæ felicitatis, & misericordiæ Dei erga se reficitur sæpè, & recreatur, atque illud de se audit: *Absque muro habitabitur Ierusalem præ multitudine hominum, & iumentorum in medio eius.* Murus hoc loco non in bonum ponitur, sed in malum, quod vrbis dilatationi obstat. Multæ animæ parum admodum proficiunt, & in magna interdum mala incidunt, quoniam habitantur cum muro, id est, siue quosdam habent designatos, vltra quos progredi, aut dilatari nolint. Habitat Deus intra illas, & cupit eas semper nouis ciuibus, hoc est, noua prole bonorum operum augeri, hortatur in dies magis, vt maiora pro Dei gloria contra seipsas audeant, sed murum habent, quo clauduntur, & amplificari non possunt, quia non se totas Deo dare statuerunt, & sua, sed partem sui, ac suorum. Quod si quid amplius Deus exigat, negant. Et quoniam idcirco hos terminos præscribunt, quia immodico sui, & temporalium bonorum amore tenentur, hoc amore quasi funiculo molli paulatim eas inimicus in magnas calamitates trahit. At qui nihil sui Deo denegant, sicut ille, qui ait: * Quid enim mihi est in cælo? & à te, quid volui super terram? Deficit caro mea, & cor meum: Deus cordis mei, &

Murus in malam partem. Anima, quæ dilatari noluit, sed siue certissimè præscribitur, parum proficiunt.

27
Psal. 72.

pars mea Deus in aeternum: hi absque muro habitantur à Deo, & pro eius voluntate amplificantur, & mirabiliter cresunt. Quare, qui eisdem perfectissimi esse volunt, diligenter operam dent, vt hunc niturum, quem amor proprius munuit, aut dissipent omnino, aut certe transgrediantur, sicut ait sanctus David: Et in Deo meo transgrediar murum. Sed, quid est, quod dicit: *Præ multitudine hominum, & iumentorum.* Nam multitudinem hominum, id est, operum bonorum, & homine dignorum, in hac ciuitate fore non dubitamus: sed multitudo iumentorum in anima, quæ esse potest, quæ illi, aut ornamento, aut emolumento sit iumenta irrorationabiles animæ motus intelligamus, qui, quo magis illa bonis operibus ditatur, & quasi ciuitas plena dilatatur, eo plures solent à Diabolo inuidente excitari, siue carnis sint, siue iracundiæ, & impatientiæ in persecutionibus, in morbis, in inopia, siue inanis gloriæ, & superbiæ in prosperis. Merito quoque iumenta dicuntur, quoniam & irrorationabiles sunt, & hominem tamen iuuant; neque enim eos pateretur Deus excitari, nisi in anime, quam amat, vtilitatem, sicut iumenta hominum causa gignuntur. * Et quoniam diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum, ijs, qui secundum propositum vocati sunt sancti, & multiplicatis iumentis homines quoque multiplicantur, id est, opera bona, rectè dictum est: *Præ multitudine hominum, & iumentorum.* Verumne exposita putetur hostium telis, & rapinæ hæc ciuitas, cõtinuò ait: *Et ego ero ei, ait Dominus, murus igneus.* Murus protegit, & seruat ciuitates, sed murus ignis hostes repellit, ac terret, ciuibus lucem, & calorem affert. Nemo erit tam audax, vt se per medios ignes immittat in urbem hostilem. Terretur Diabolus muro ignis, cum videt hominem seruati à diuina prouidentia, & protegi, neque irrumpere audeat, nisi ignis saltem ad tempus amoueat. Agnoscebat hunc murum Diabolus, cum de Iob dicebat: Nonne tu vallasti eum, ac domum eius, vniuersamque substantiam per circuitum? Deinde amoueri paululum petit, vt eum inuadat: sed extende paululum manum tuam, & tange cuncta, quæ possidet, nisi in faciem benedixerit tibi. Eodem autem igne anima illustratur, & accenditur. Cum enim Dei prouidentiam, & beneficia, custodiamque in se experitur, plenius eum agno-

Psal. 17.

Tumēta.

28
Rom. 8.

Iob. 1.

scit,

29

scit, & ad amandum vehementius inflammat. * Et sicut leo fortissimus bestiarum, qui ad nullius pauebit occursum, igne terretur, ita Diabolus, qui quasi leo rugiens circuit quærens quem deuoret, vtroque igne deterritus fugit, id est, cum videt Deum accuratius hominem protegere, ipsumque amore feruere, & nihil esse tam arduum, quod protectoris, & seruatoris sui amore non audeat. Et quia nouis semper ciuibus, nouis victorijs, noua claritate Deus illustrat hanc ciuitatem, bene ait: *Et in gloria ero in medio eius.* Quod vero non simplici, sed duplici vocatione recedere iubet de terra Aquilonis eos, quos ad se vocat, & in quibus habitaturus est: periculi sui admonetur, qui manent Babylone, id est, in confessione peccatorum, & in terra Aquilonis, nisi cito exeant. Aquilo enim, vt ait Hieronymus, ventus durissimus est, qui durissima habitatorum suorum corda facit, & à quo succenduntur mala super omnes, qui habitant in terra. Propter quod, inquit Paulus. Exite de medio eorum, & separamini, dicit Dominus, & immundum ne tetigeritis, & ego recipiam vos, & ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios, & filias, dicit Dominus omnipotēs. Omnibus quidem peccatoribus commune est, vt habitent in cõfusione peccati, & in terra Aquilonis, vbi sedes Diaboli est, & longe absunt à seruore caritatis, sed tamen inde in quatuor ventos cœli disperguntur Deo permittente: vere enim ventus est, quidquid amat, & sicut venti cœli aduersi sibi sunt, ita ipsi aduersa quærent. * Quidam negotia, & labores amant, vt ad honores perueniant, alij contemnunt honores, & sese otio, ac voluptati dedunt. Hi diuitias effundunt, vt amentur, magnique videantur, illi solici tequerunt, & quæsitis incubant, & libertatem, qua nihil carius habere videntur metallis è terra erutus tradunt. Sed cum omnes fugere debeant Babylone, maxime tamen Sion, id est, ijs, qui aliquando Deo seruierunt, sacrificium cordis sui ei obrulerunt, qui positi erant in specula (ita enim interpretantur Sion) vt inde humana, quasi infra se posita viderent, visaque, & cognita cõtempnerent, & cœlestia speculari nunt, atque eorum amore raperentur, sicut ait Paulus. Nos vero omnes reuelata facie gloriam Dñi specularantes in eadem imaginem transformamur à claritate in claritatem, rãquam à Dñi

1. Cor. 6.

Ier. 1.

30

1. Cor. 3.

spiritu, hoc est. Nos sine velamine Dei maiestatem, gloriamque specularantes paulatim proficimus in gloria, & claritate, & similibus Deo reddimur per intelligentiam, & amore rerum cœlestium, vt qui à Dñi spiritu ducamur. Ideo ait. *O Sion fuge, quæ habitas apud filiam Babylonis.* Cur autem hos maxime vocet, ostendit: *Quid hæc dicit Dominus exercituum, CHRISTVS,* qui quatenus Deus est, nihilo patre minor est. * Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliauerunt vos. Deus enim prius gloriam suam ostendit apud domesticos fidei, & apud filios seruorum suorum, quos allicit ad se magnis beneficijs, & magnis periculis liberat. Sed quemadmodum relictis ingratis Iudæis, qui populus eius erant, & filij patriarcharum carissimiq; propter patres, vt est apud Paulum: transiuit ad gentes: ita, hos, de quibus nunc loquimur, si ingrati sint, deserit, & trãsit, vel ad ethnicos, vel ad hæreticos, vt ad fidem reuocet, vel denique ad homines perditissimos, qui nunquam vel minimam Deo seruierunt. Atque ijs sunt, qui spoliauerunt, & afflixerunt, persecutiq; sunt iustos. Hoc ergo ait: vos qui me olim studiosè colebatis, fugite, & ne velitis habitare apud filiam Babylonis, quoniam pater postquam gloriam meam apud vos demonstrauit, & rebelles fuistis luminis, mittit me ad homines more gentium sine Deo viuētes. Cogitate quã turpe, quã inuidiosum vobis futurum sit, si, his ad cœlestia bona admisis, vos filij regni excludamini. Vestra præterea opera vti volo ad hos conuertendos, vt verbo, exemploque vestro prouocentur. Amat vos Deus, & iniurias vestras ita vicisci vult, vt qui vos olim persequebantur, & deprædabatur, modo vobis se tradat supplices, vosque, vt parētes, & magistrōs, venerentur, atque ita cognoscatis recipi meam Deo missum esse ad vestram salutem.

HISTORIA.

Lauda, & latere. Vniuersam ecclesiam ex Iudæis, & gentibus, alloquitur sub nomine Ierusalem, quam latari, & vociferari præ gaudio laudes Dei iubet, quia ipse de sinu patris venturus est, vt in terris videatur, & cum hominibus conuersetur, vt rectè exposuit Eusebius libro secundo de Demonstr. Euang. demonstr. 18. & lib. 6. capite. 17. Semperque cum ipsis maneat, quomodo in aduentu suo pollicitus est: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad-

31

Rom. 11.

32

consummationem seculi. Verbum lauda, interpretati sumus Sopho. 3. nu. 36.

Et applicabuntur gentes multae ad Dominum. Multi ex Iudaeis, sed multo plures ex gentibus, ut factum videmus, & sicut ei promissum erat, Psalm. 2. Postula a me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terrae.

Et possidebit Dominus Iudam partem suam. Haec, & quae sequuntur, possumus cum Theodoro de populo Iudaeorum intelligere: Possidebit Dominus non totum Iudam, sed partem suam, id est, eos, quos ipse elegerat ex illo populo, ut enim ait Paulus, Rom. 9. Non omnes, qui ex Israel, ij sunt Israelitae. Sed electi ex eis sunt pars, siue hereditas Dei. Possidebit autem eos in terra sanctificata, id est, in Ecclesia, vel etiam in ipsa Iudaea, & eliget adhuc Ierusalem, semper ex eis conuertet. At Hieronymus, & Cyrillus, de tota Ecclesia exponunt, quod melius cum eo conuenit, quod praecessit: *Lauda, & letare filia Sion, &c. Iudam ergo hereditatem suam vocat omnes filios Ecclesiae confidentes Deum, & quem ipse misit Iesum Christum.

Et eliget adhuc Ierusalem. Semper filios nostros procreabit Ecclesiae, & ex gentibus, & ex Iudaeis.

Sileat omnis caro a facie Domini. Omnes homines pro hac diuinae misericordiae, bonitatisque magnitudine Deum colant, & venerentur, seque ei penitus tradant. Haec verba exposuimus Sopho. 1. nume. 27. & Hab. 2. nume. 45.

Quia consurrexit de habitaculo sancto suo. Non sunt verba Christi, sed Prophetarum, quae quidam de secundo Domini aduentu interpretantur, sed contextus exigit, ut magis de primo intelligamus, de quo haecenus locutus est. Omnes homines Deum reuerentur, & colant, quia de excelso caelorum habitaculo descendurus est in terras, ut congreget Ecclesiam ex Iudaeis, & ex omnibus gentibus. Iuuat hunc sensum translatio Lxx interpretum: Quonia surrexit de nubibus sanctis suis, id est, ex sanctis patriarchis nasceretur homo, ut exponit Cyrillus, Theodoretus nubes prophetas esse dicit, qui Christi aduentum praedixerant, sed de priori tamen aduentu interpretatur. Nec tamen priorem illum sensum reprehendo, vtrumque sequi licet, neque enim secum mutuo pugnant, tamen mihi posterior magis probetur: nam illud: Sileat omnis caro a facie

Domini, de filiorum potius timore accipi debet, ut suo loco diximus, quam de seruili.

TROPOLOGIA.

Quantae sint animae sanctae deliciae, quae sponsi sui praesentia, quantum in hac mortalitate licet, fruitur; nemo vel suspicari potest, nisi, qui expertus est, propterea Dauid ait: Quam magna multitudo dulcedinis tuae Domine, quam abscondisti timentibus te. Omnibus abscondita est; soli cognoscitur qui timent eum. Propterea, ut eam quodammodo nobis significet ait: *Lauda, & letare filia Sion*, vociferare praegerenti gaudio, lauda, Nam, qui hac spiritus sancti praesentia, copiaque perficiuntur, nequeunt se continere, toti in amando, & in laudando eum sunt, a quo tanta acceperunt. Quidquid in eis est, sonare laudem videtur, sicut canit expertus: *Benedic anima mea Domino, & omnia, quae intra me sunt, nomini sancto eius. Benedic anima mea Domino, & noli obliuisci omnes retributiones eius. Quae autem causa laudandi, & letandi? Quia ecce, ego venio, & habitabo in medio eum. Quo nihil tibi, aut opratius, aut felicius contingere potest.* Notandum verò quod sequitur: *Et applicabuntur gentes multae ad Dominum in die illa.* * Nemo satis dicere potest, quam utilis sit humano generi, vir verè bonus, atque perfectus, qui relictis omnibus Deo adhæret, & eius vbi que gloriam querit, Nemo est huiusmodi, qui solus in regno caelorum eat, multos comites defert, aut praemittit, quos verborum vi mouit, aut exemplo attrahit, aut orationibus adiunxit. Verissimumque est quod scripsit Ambrosius: Peperit filium Elizabeth, & congratulabatur vicini. Habet sanctorum editio laetitiam plurimorum, quia commune est bonum. Locutus est Dominus de anima perfecta, in cuius medio ipse inhabitat, & addit statim: *Et applicabuntur gentes multae ad Dominum in die illa*; allicit enim eas miro, quodam modo secum ad Deum. Quare si cum in animarum conuersione laboramus, malignus prouentus est, putemus sanè nos peccatis nostris vim se mini detrahere, quod est verbum Dei; nam si perfecti essemus, plenissimus fere semper successus esset. Et quonia magis Deus amat eos, qui plus in agro suo laborarunt, & plures ad se adduxerunt, & nouis in dies gratijs ornat, iterum repetit: *Et habitabo in medio eum.* * Tunc noua luce perfusi Deum in-

34

Psalm. 30.

Psalm. 100.

35

Vir verè bonus multos ad Christum affert.

Ambrosius in c. 1. Lucæ.

36

timè

timè cognoscunt, & amant, & per ea, quae Deus in se operatur miranda, ita in eius bonitatis, atque maiestatis admirationem excitantur, ut nunc tandem eum sibi noscere videantur, quod indicat dicens: *Et scies, quia Dominus exercituum misit me ad te.* Cum autem fideles serui, & prudentes, quos constituit Dominus cooperatores suos, & altissimi operis esse voluit ministros, eum adiuuant, & strenuè pro gloria creatoris sui laborant, & conuertuntur, qui electi erant, è sece peccatorum, & possidet Dominus Iudam hereditatem suam in terra sanctificata, id est, in Ecclesia, vbi omnes sancti esse debemus. *Et eliget adhuc Ierusalem*, quoniam plures animae in dies lucrifient sanctorum operatorum meritis, & precibus. Optimum epiphonema quod sequitur, ita enim vocauit Cyrillus: *Sileat omnis caro a facie Domini, quia consurrexit de habitaculo sancto suo.* Ac si diceret: Tradat se se Deo in obsequium, & in perpetuam obedientiam omnis caro; veneretur eum, & colat toto corde, desinat esse sua, & sit Dei omnis caro, quia Verbum factum est caro. Mitto creationem, & conseruationem, & beneficia cetera; hoc vnum satis, ac super est, ut sileat omnis caro, quod Verbum factum est caro. * Omnis caro omnis homo est, at non solum silere debet a facie Dei omnis homo, sed quidquid est in omni homine. Sileat mens, si quid aduersus ineffabile sacrosanctae Incarnationis mysterium, aut aduersus spem, quam habemus beatæ immortalitatis, loqui volet a tentatore incitata, aut si quae de rebus fidei inciderit dubitatio, sileat, quia Dominus consurrexit de habitaculo sancto suo, & in terris visus est, & cum hominibus conuersatus est iuxta prophetiam Baruch. Quidquid credimus certum est, quia Vnigenitus, qui est in sinu Patris, ipse enarrauit cum surrexit de habitaculo sancto suo. Si immortalem vitam, & beatam speramus, spes non confundit, quia caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis ab eo, qui consurrexit de habitaculo sancto suo. Sileat voluntas, & abuti libertate sua desinat, nec libidine sua, sed firmissima, & certissima regula legis Dei omnia metatur, quia consurrexit Dominus de habitaculo sancto suo, ut hanc nobis legem ferret, & tam ineffabili beneficio diuinae bonitatis, quod Deus homo fieri voluerit

propter hominem, quasi potere maxima voluntas obruatur, ut nihil iam velit, nisi quod vult Deus. * Sileat ea ipsa, quae proprie dicitur caro, & desinat loqui contra spiritum. Si loqui voluerit caro, ut solet, ventris, palatique delicias, si diuitias, si molles vestes, atque pretiosas; sileat omnis caro a facie Dei, qui iacens in praesepio pauper, atque ignotus, & pannis inuolutus, paupertatem, & temperantiam, & laborem, & humilitatem docet. Nec tam docere videtur, quam cogere, si vel exemplum animaduertamus, quo nos prouocat, vel beneficium, quo nos deuincit. Si turpitudinem libidinis loquatur, sileat caro, quoniam, qui caro factus est, non castam modo, & pudicam elegit, è qua carnem sumeret, sed etiam virginem perpetuo futuram. Caro Dei, sine peccato quidem, sed naturam tamè nostram fuit, & nostra est, quare cum carnem nostram libidinosè maculamur, ipsi Dei carni iniuriam facimus. Denique manifesta sunt opera carnis (iuxta Apostolum) quae sunt, fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, veneficia, inimicitiae, contentiones, amulationes, irae, rixae, dissensiones, sectae, inuidiae, homicidia, ebrietates, comestationes, & his similia. Cum aliquid horum caro loquetur, omne os obstruatur, & subdita fiat omnis caro Deo, dicat ei spiritus, *Quasi vna de stultis mulieribus locuta es, propitius nobis sit Deus, non est nobis vile relinquere legem, & iustitias Dei.*

38

Galat. 5.

Iob. 1. Mach. 2.

CAP. III.

Hostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem magnum stantem coram angelo Domini: et Satan stabat a dextris eius, ut aduersaretur ei. Et dixit Dominus ad Satan: Increpet Dominus in te Satan, et increpet Dominus in te, qui elegit Ierusalem: numquid non iste torris erutus de igne? Et Iesus erat indutus vestibus sordidis: et stabat ante faciem angeli. Qui respondit, et ait ad eos, qui stabant coram

Iud. 1.

Q 5 se,

se, dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo. Et dixit ad eum: Ecce, abstuli à te iniquitatem tuam, & indui te mutatorijs. Et dixit: Pone cidarim mundam super caput eius. Et posuerunt cidarim mundam super caput eius, & induerunt eum vestibus: & angelus Domini stabat. Et contestabatur angelus Domini Iesum, dicens: Hac dicit Dominus exercituum: Si in vijs meis ambulaueris, & custodiam meam custodieris: tu quoque iudicabis domum meam, & custodies atria mea, & dabo tibi ambulantes de his, qui nunc hic assistunt. Audi Iesu sacerdos magne, tu & amici tui, qui habitant coram te, quia viri portendentes sunt: ecce enim ego adducam seruum meum Orientem. Quia, ecce lapis quem dedi coram Iesu: super lapidem unum septem oculi sunt: ecce, ego celabo sculpturam eius, ait Dominus exercituum: & auferam iniquitatem terra illius in die vna. In die illa dicit Dominus exercituum, vocabit vir, amicum suum subter vineam & subter ficum.

HISTORIA.

Et ostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem magnum. Et in hac visione magna videtur esse veterum dissensio; quidam enim de Iesu filio Iosedec interpretantur, vt Cyrillus, Theodoretus, & Beda in Epistolam Iudæ, in illud: Cum Michael archangelus, & Eurhymus in illud Psalm. 103. Et Diabolus stetit à dextris eius. Et Hebræi, quos fere sequuntur Lyranus, & recentiores. Alij de Christo, vt Origenes homil. 9. in Leuit. & homil. 14. in Lucam, Tertullianus in libro aduersus Iudæos in fine, Ambrosius libr. 3. de fide, cap. 4. & serm. 5. in Psalm. 118. Chrysostomus hom. 5. ex varijs in Matthæum lo-

cus, Gregorius. 20. Moral. cap. 20. & latius Lactantius. lib. 4. c. 14. Hieronymus in Psal. 108. & 109. in illud: Dominus à dextris tuis. At non pugnant patres inter se, vtrumque verum est, sed de Iesu filio Iosedec est sensus Historicus, de Iesu Filio Dei est sensus Allegoricus, vt perspicue nobis multi ex veteribus tradiderunt. Eusebius libro. 4. de Demonstra. Euange. cap. vii. Iustinus Martyr in dialogo cum Tryphone versus finem, Hieronymus hic, & apertius lib. 2. contra Iouinianum non longe à principio, & idem satis indicat in Psal. 109. Augustinus lib. 12. contra Faustum, cap. 36. Theodoretus hic, & Rupertus, & Glossa. Ex quibus capienda est intelligentia aliorum patrum, cum dicunt Zachariam de Christo loqui, & nihil præterea addunt, intelligunt enim Allegorico sensu. * Lactantium excipio, qui expositionem de Iesu filio Iosedec tollere nititur, sed infemis, & inanibus argumentis, vt erat vir ille parum in Scripturis eruditus. Nunquam, inquit, Iesus filius Iosedec sordidatus fuit, cum fuerit sacerdos, aut perpeffus est aliquid aduersi, vt tanquam titio eiectus ex igne putaretur: aut aliquando in conspectu Dei, & angelorum stetit, aut Propheta de præteritis loquebatur potius, quam de futuris. Hæc eius argumenta, & verba sunt. Excipiendus & Tertullianus, qui ita opinionem suam confirmat: Nec poteritis eum Iosedec filium dicere, qui nulla omnino veste sordida, sed semper sacerdotali fuit exornatus, nec vnquam sacerdotali munere priuatus. Verum hæc argumenta, cum verba ipsa visionis exponemus, quam nullius momenti sint, apparebit. Veteres Ecclesiæ tractatores testes citauit, vt errare eos conuincerem, qui putant Iudæorum esse hæc de Iesu filio Iosedec exponere, patribusque aduersari: tam longè enim absint à veritate, vt Cyrillus ne Allegorico quidem sensu de Christo interpretari voluerit, sed dixerit angelum quidem, coram quo stabat Iesus, typum Christi gerere, ipsum verò Iesum filium Iosedec representare totum populum Iudæorum. * Volui etiam, vt veritas tantorum virorum testimonio comprobaretur: mihi enim, etiam tacètibz patribus, ex ea regula, quam initio cap. 2. posui, manifestissimum erat hanc esse germanissimam loci explanationem, quoniam possum ostendere nonnulla, quæ in Iesum filium Iosedec conueniunt optimè, in Chri-

stum

stum nullo modo, vt quod angelus dicit Iesu: Ecce, abstuli à te iniquitatem tuam, & indui te mutatorijs. Et illud: Et contestabatur angelus Domini Iesum dicens: Hac dicit Dominus exercituum: Si in vijs meis ambulaueris, & custodiam meam custodieris, tu quoque iudicabis domum meam, & alia, quæ mox indicabimus. Illud verò non abundè, vel solum conuinceret hunc Iesum esse sacerdotem illum socium Zorobabelis, quod ipsi promittitur aduentus Iesu filij Dei? Audi Iesu sacerdos magne, &c. Ecce, ego adducam seruum meum Orientem. Cum autem dicit: Et ostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem magnum; manifestè docet hanc visionem fuisse prophetiçam, vt quæ in primo, & secundo, & in sequentibus capitibus conscripçæ sunt; ex quo error proditur Lactantij, & Tertulliani, qui historiam narrari putabant, & necesse esse, vt aliquando Iesus sordidis vestibus fuisset indutus. * Peccauerat igitur populus, vt in toto Haggæo vidimus; cuius peccati expers pontifex non fuit, cum ipse eius mores corrigere, & eum ad templum ædificandum, atque ad omnem pietatem excitare debuisset. Accessit & aliud non mediocriter peccatum Iesu, quod filij, & fratres eius contra legem Dei duxerant vxores alienigenas, Hædræ. 10. Et inuenti sunt de filijs sacerdotum, qui duxerant vxores alienigenas. De filijs Iosue filij Iosedec, & fratres eius, &c. Quod peccatum grauius reprehendit Malachias cap. 2. & fieri, nisi ipso Iesu sciente, atque permittente, non potuit. Immo & Iesum ipsum alienigenam vxorem duxisse tradunt Hebræi, & Hiero. lib. 2. contra Iouin. affirmat ipsum typum esse Christi, qui peccata nostra portauit, & alienigenam ex gentibus sibi Ecclesiam copulauit. Verum hoc in Scriptura non legimus. Alia præterea fuerunt peccata populi, & sacerdotum, vt in hoc propheta videbimus, & in prioribus duobus capitibus Malachiæ. Propterea visio ostensa est Prophetæ, in qua Deo iudice Iesus accusatur à Diabolo. Quod autem quidam ex Hebræis somniant, hoc tempore Iesum iam mortem obiisse, contra Scripturæ autoritatè loqui se non vident. Quomodo mortuo diceretur: Si in vijs meis ambulaueris, & custodiam meam custodieris, tu quoque iudicabis domum meam, & reliqua ad finem vsque capitis? Et cap. 6. manifestè docet Propheta viuere etiam tum

Iesum: Et sumes aurum, & argentum, & facies coronas, & pones in capite Iesu filij Iosedec sacerdotis magni, & loqueris ad eum, &c. * Præterea hæc visio obiecta est Zachariæ anno secundo Darij, vt ex cap. i. intelligitur: certè ante consummationem templi, nam templum sexto anno Darij consummatum est. Hæd. 6. & prophetia capitis septimi Zachariæ reuelata est anno quarto Darij, vt in eodem capite vidimus: Zorobabelem autem, & Iesum templum consummasse Ecclesiasticus indicat cap. 49. Qui in diebus suis ædificauerunt domum, & exaltauerunt templum sanctum Domino paratum in gloriam sempiternam. Hebræis fauere videtur quod scriptum est Hag. 2. Interroga sacerdotes legem, &c. Et responderunt sacerdotes, &c. Si autem pontifex viueret, ipse interrogaretur, & ipse responderet iuxta illud: Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius. At hoc perinfirmum est, summus enim sacerdos etiam sacerdos erat, & ipse maxime interrogatus intelligitur, cum interrogantur sacerdotes. Alio qui, si ex hoc loco probatur mortuum fuisse Iesum, quod ipse respondisse non dicatur: ergo nullus tunc erat summus sacerdos, quoniam quicumque pontificatum gereret, responderet. Nullum autem fuisse tunc non falsum modo, sed etià ridiculum est, cum pontificatus iure hereditario continuo transfret ad filium defuncti: atque ita Iesu ipsi, cum mortuus est, successerit Ioachim filius, vt docet Iosephus. 11. Antiquit. cap. 5. Quare falsum etiam est visionem hanc intelligi de rebus gestis tempore Machabæorum, qui ex posteritate Iesu fuerunt, quoniam de ipso iam mortuo intelligi, aut dici hæc non poterant.

Stantem coram angelo Domini. A quo videlicet defendebatur accusante Diabolo. Erat hic angelus, vt probabile est, custos & adiutor Iudæorum, quem Hebræi volunt esse Michaëlem. Quod autem hunc angelum Dominus adesse in iudicio voluit, ostendit Iesum, & eius populum defensore indiguisse, cuius precibus veniam impetrarent. Qui hæc de Christo interpretantur, coniecti in angustias affirmant tam Iesum, qui ab angelo protegitur, quam ipsum angelum protegentem esse Christum: non quod sint in eo quæ personæ, sed quod idem, atque vnus, & quasi homo sordidatus ostenditur, & quasi angelus mediator hominum, &

Dei

Dei apparere dicatur: his enim verbis eorū sententiam refert Hieronymus. Mihi, si cetera argumenta decissent, hoc vnum satis esset, & viro cuius satis esse debet ad credendum sensum Historicum nullo modo esse de Christo: quandoquidem angelus, & Iesus, vt diuersæ personæ inducuntur, & diuersa agunt, alter accusatur, vt reus, alter eum, vt sanctus, & amicus iudicis defendit.

6 **Satan.** *Et Satan stabat à dextris eius.* Pro Satan Diabolus verterit Lxx, significat hæc vox aduersariū, vt. 3. Regū. 5. Nunc autem requiem dedit Deus meus mihi per circuitū, & non est Satan, neque occursum malus, *שטן* enim Hebræis significat odio habere, aduersari, detrahere, & calumniari, vt Psal. 37. Qui retribuunt mala pro bonis detrahebant mihi, quoniam sequebar bonitatem. Psal. 108. Hoc opus eorum, qui detrahit mihi apud Dominum. Et ibidem: Induantur, qui detrahunt mihi pudore. Præterea hic, vbi nos habemus: Vt aduersaretur ei, in Hebræo est idem verbum *שטן*, ac si Latine diceret: Stabat aduersarius, vt aduersaretur ei. Quare valde proprie ad Diabolum accommodatur, qui nos vehementer odit, & bonis operibus nostris aduersatur, nosq; calumniatur, nobis apud Deum detrahit. Græci, vt more suo nomen Hebraicum declinabile facerent, & suis simile, pro Satan, dixerunt Satanias. Non autem esse scribendum hoc nomen cum t aspirato, sed tenui, vt origo ipsa indicat, superuacaneum videtur admonere, nisi viderē vix vllum esse codicem ita castigatum, in quo non vitiose scribatur. Cur autem Satan à dextris Iesu esse dicatur, difficile explicatu est. Hieronymus ex Hebræorum sententia causam esse dicit, quod vera eius esset accusatio: sed cur, qui verē accusatur, dicatur habere Satan à dextris, non exposuit. * Potest autem

7 **Stare à dextris.** ex loco simili intelligi in Psal. 108. Et Diabolus stet à dextris eius. Quod ibi ita explanat Augustinus: Stet autem à dextris eius, dictum est, quia opera Diaboli præposuit operibus Dei. Hoc enim cuique nō immerito dextrum dicitur, quod præponit, sicut sinistra dextra præponitur. Ideo de illis, qui sæculi gaudia præponentes Deo, beatum dixerunt populum, cui hæc sunt, rectissime dictum est: Dextera eorum, dextera iniquitatis, &c. Et Gregorius. 20. Moral. c. 20. ait: Ipso enim locutionis vsu pro dextro habere dicimur, quod pro magno p̄sumus, pro

sinistro verò, id, quod despiciamus, quod Zacharias apertè insinuat dicens: Et Satan stabat à dextris eius, vt aduersaretur ei, &c. Si Scripturæ consuetudinem obseruemus, inueniemus dexteram esse præstantissimum locum, & proximum dignitate ei, ad cuius dexteram stamus, aut sedemus, vt Psal. 109. Sede à dextris meis, & Psal. 44. Astitit regina à dextris tuis. 3. Regū. 2. Positusque est thronus matri regis, quæ sedit ad dexteram eius. Vnde etiam illud Matth. 20. Dic, vt sedeant hi duo filii mei, vnus ad dexteram tuam, & alius ad sinistram tuam. * Præterea esse à dextris est protegentis, ac defendentis ab aduersariis. Psal. 15. Prouidebam Dominum in conspectu meo semper, quoniā à dextris est mihi ne commouear, & Psal. 108. Quia astitit à dextris pauperis, vt saluā faceret à persequentibus animam meam. Ex primo horum intelligimus, cum aduersarius occupat propiorem locum Iesu, & potiorē, id est, eum est à dextris, significari habere potiorē causam, & ius vincendi Iesum. Ex altero videmus cōstitui Satan in loco, quem habere solent protectores, in quo indicatur nihil habere Iesum, quo se protegat, sed verē, ac legitime accusari. Ex vtroque cernitur vera Hieronymi, & Hebræorum interpretatio, Satan esse à dextris Iesu, quia vera erat accusatio. Quod optimè confirmatur ex verbis Psal. 108. Constitit super eum peccatorem, id est, Effice Domine, vt Diabolus sit illo superior in iudicio, conuincaturque legitime eum debere damnari. Hoc autem sequenti hemistichio ex more Davidis explicatur: Et Diabolus stet à dextris eius? Et continuo sequitur: Cum iudicatur, exeat condemnatus. Iuxta Augustini expositionem dicere possumus, Satan esse à dextris Iesu, quoniam ille dextera fecerat, quæ erant sinistra, id est, voluntatem suam peccando præposuerat voluntati Dei, terrena cœlestibus.

9 *Et dixit Dominus ad Satan.* R. David Dominū vocari putat angelum, quem sequuntur quidam e nostris. At Hieronymus, & veteres, siue Hebræi, siue nostri Deum esse dicunt, quod multo verius est; nam & nominis proprietates ita seruat, & in hac visione Dominus, atque angelus diuersæ personæ esse indicantur: Et ostendit, inquit, mihi Dominus Iesum sacerdotem magnum stantem coram angelo Domini. Et postea: Increpet Dominus in te Satan, & increpet

in te

in te Dominus, &c. Et stabat ante faciem angeli. Neq; refert in Hebr. haberi: Et ostendit mihi Iesum sacerdotem, &c. nā & Lxx verunt, Et ostendit mihi Dominus Iesum, & continuo mentio fit Domini, stantē coram angelo Domini.

10 **Reg.** *Increpet Dominus in te Satan.* Dominus loquitur, & de se ipso ait: Increpet Dominus in te, ac si de alio loqueretur, quod vulgatum est in Scriptura; vt Gen. 19. Dixitque Dominus: Num celare poterō Abraham, quæ gesturus sum, &c. Scio enim, quod præcepturus sis filijs suis, & domui suæ post te, vt custodiant viam Domini, & faciant iudicium, & iustitiā, vt adducat Dominus propter Abraham omnia, quæ locutus est ad eum. Num. 12. Statim locutus est Dominus ad eum, & ad Aharon, & Mariam, &c. Si quis fuerit inter vos propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illū. At non talis seruus meus Moses, qui in omni domo mea fidelissimus est, ore enim ad os loquor ei, palam, & non per ænigmata, & figuras Dominum videt. Et ne in re, quæ falsim occurrit, immoremur, hinc intelligimus quo modo dictum sit Gen. 19. * Igitur Dominus pluit super Sodomam, & Gomorram sulphur, & ignē à Domino de cœlo. Quam expositionem obiter hic confirmat Hieronymus, doctis ita dictum esse: Increpet Dominus in te Satan, sicut dictum est: Pluit Dominus à Domino. Increpet autem in te, hoc significat: Reprimat, atque compestat Dominus increpatione sua tuum firorem, & tuam malevolentiam, ne qua in re noceat Iesu orāti pro Ierusalem. Habet autem imperatiuus vicem futuri, sicut re vera futurum est in Hebræo *שטן*, ac si diceret: Dominus reprimet te, aut ego reprimam te, ne illi noceas, & aduersus eum quidquam possis, quoniam Dominus amat Ierusalem, & elegit eam iterū, vt reedificetur, & templum iterum erigatur, & vult ei benefacere, sicut cap. 2. dixit: Et eliger adhuc Ierusalē. Quod autem his dicitur Increpet, firmum id, & certum seruum esse indicat, vt ostendimus

11 **Increpare.** *Et increpare eum potestate, & obijuratione impetare, & ab incepto daterere.* Vnde Matth. 8. Tunc surgens imperauit ventis, & mari: pro quo Lucas cap. 8. At ille surgens increpauit ventum, & tempestatem aquarū, & cessauit. Quomodo autem

increpauerit, ostendit Marcus cap. 4. Et exurgens comminatus est ventis, & dixit mari: Tace, obmutesce. * In his locis Euangelistarum pro Imperauit, Increpauit, comminatus est, vnum, atque idem verbum est in Græco, *ἐπιτιμασθαι*, quo etiam hic vtuntur Lxx. Et Nahum. 1. vbi habemus, Increpauit mare, Lxx verterunt: Comminans mari, *ἐπιτιμασθαι*. Cum dicit, Increpet in te, imitatus est Hieronymus, vt sæpè solet, Hebraicam locutionem, Latinus enim diceret: Increpet te, quemadmodum & Græcam imitatus est idem libro. 2. apologiæ contra Ruffinum, vbi sæpè citans similem locum ex Episto. sancti Iudæ apostoli, qui ex his, quæ modo diximus, rectè explicatur: Cum Michael archangelus cum Diabolo disputans altercetur de Moyſi corpore, non est ausus iudicium inferre blasphemiam, sed dixit: Imperet tibi Dominus: Semper legit, Increpet tibi Dominus, Græcè, vt dixi, loquens. Nisi fortè mendose legatur, Increpet tibi Deus, pro imperet tibi; quomodo citat in Epist. ad Tit. cap. 3. vbi ait Apostolus: Neminem blasphemare. Nec rectè faciunt, qui corrigunt ibi: Increpet te Deus, cū increpare sit etiam imperare, vt diximus, & noster interpret idem verbum *ἐπιτιμασθαι*, quod etiam est apud Iudæos. Soleat vertere: Increpare, & imperare, vt ex locis citatis manifestum est.

12 *Numquid non iste torris, est erutus de igne?* Hieronymus: Cur quasi torrem, quem vulgus titione vocat, Iesum conaris obruere, qui de Babylonica captiuitate quasi semustus euasit? Hoc est: Cum Dominus Iesum de captiuitate liberauerit, & de periculis, vt sit suus sacerdos, & urbem, templumque ædificet, frustra illū niteris perdere, quem Deus liberare decreuit. Cyrillus: Peccauit quidem Israël, & tuis oppugnationibus captus est. Verum dedit pœnas non mediocres, & vix semustus creptus est. Desine ergo criminari misericordiam consecutos, &c. Sumpta est à titionibus similitudo, qui ex igne eripiuntur, ne penitus absumantur. Et ait: *Nonne iste torris est.* pro: Nonne iste ceu torris est, nota similitudinis detracta more Hebræorum, quem sæpè adnotauimus. Quidā hæc verba de Satan dici putat contra omnium, & Hebræorum, & Græcorum, ac Latinorum auctoritatem, & contra rerum naturam, & proprietatem, siquidem torris ex igne eripitur, ne si igni reli-

ctus

11

12

Paulus Paulus

ctus fuerit, totus absumatur, & cum eripitur, ignis, quo ardebat, extinguitur, quod in Diabolum conuenire non potest.

13 *Et Iesus erat indutus vestibus sordidis.* Vestes sordidae peccata significant, quibus Iesus erat inquinatus; nam cum ei vestes adimuntur, ait angelus: Ecce, abstuli à te iniquitatē tuam.

Et stabat ante faciem angeli. Stabat, vt ego arbitror, eum intēs, & ab eo auxilium expectans, & petens, ideo sequitur: Qui respondit, &c.

Qui respondit, & ait ad eos. Misertus Iesu, quem Diabolus grauiter accusabat, minoribus angelis praecepit ex persona Dei, vt ait Hieronymus, vt sordida illi vestimenta auferrent, & ex eadem Dei persona ait: Ecce, abstuli à te iniquitatem tuam. Quamuis & ita potest intelligi: Ostendi ablaram esse à Deo iniquitatē tuam, quod ablatio sordidarum vestium designauit: vel abstuli tibi sordidas vestes, in quo iniquitatem tuam ablaram esse à Deo significatum est.

Et indui te mutatorijs. Nouis vestibus, & pretiosis, quae gratiam significant, vt ait Cyrillus, & virtutes, & dona, vt videmus in filio pro digo, Luc. 15. sicut vestes sordidae significabāt peccata. Chaldaei: Et indui te in mutatorijs. Vestes mutatoriae pretiosiores, & elegantiores esse intelliguntur, quae non semper gestantur, sed festis diebus, & similibus, 4. Reg. 5. Giezi petijt à Nahaman: Da eis talentum argenti, & vestes mutatorias duplices. Et Itā. 3. inter alia minatur Dominus, se filiabus Sion ablatuū mutatoria, pro quibus Lxx verterunt *τά μεταστροφικά*, id est, circum purpurea.

Mutatoriae vestes.

14 Cidaris.

Et dixit: Ponite Cidarim mundam super caput eius. Cidaris hic, sicut etiam verterunt Lxx, ornamentum est, quo caput tegebāt sacerdotes, Hebraice *קִדְרִים* dicitur à Zacharia, à Moise, Exho. 28. & Leu. 8. & 16. *קִדְרִים*, pro quo corrupte legitur apud Iosephum, libr. 3. Antiq. cap. 8. tam in Latino, quam in Greco codice Masna emphthes. Idem vtrumque nomen significat, & ab eodem verbo oritur *קִדְרִים*, quod significat ambire, aut circumdare Chaldaice ab eadem origine *קִדְרִים* aut *קִדְרִים* Graece mitra à plerisque dicitur, vt ait Hieronymus, à Lxx Cidaris. Communis erat summo sacerdoti cum sacerdotibus reliquis, vt est apud Iosephum loco citato, vbi qualis sit his verbis explicat: Super caput autem gestat pileum non

fastigiatum, neque totum caput comprehendentem, sed paulò plusquam medium, hic vocatur Masna emphthes (legendum est Masnephtes, aut Misnephtes.) Est autem tali paratu, vt videatur vitta linea saepe in orbem replicata, & confuta, quam superne alia tela integit vsque ad frontem descendens, & per superficiem verticis futurarum deformitatem occultās. Hic adaptatur accuratè, ne inter sacrificandum delabatur. * Et in eodem cap. postea cum de proprio summi sacerdotis ornatu agit: Porro, inquit, pileo, quali ceteri sacerdotes, vt batur (de quo videlicet iam diximus) super quem extrabat alius cōsutilis ex hyacintho variatus. Hunc aurea corona triplici ordine circumdabar, in qua spectabantur cauliculi aurei. Eiusmodi corona ab occipitio circum tempora vtraque procedebat, nam frontem isti cauliculi non ambiebant, sed, ceu lorum quoddam latum, aureum, quod sacris characteribus Dei nomen incisum habebat. Hæc Iosephus. Hieronymus in Epist. ad Fabiolam de veste sacerdotali, rotundum pileolū esse dicit, quasi sphaera media sit diuisa, & pars vna ponatur in capite, non habet acumen in summo, nec totū vsque ad comam caput tegit, sed tertiam partem à fronte inopertam relinquit, atq; ita in occipitio vitta constrictum est, vt nō facile labatur ex capite. Est autem byssinū, & sic fabre opertum linteolo, vt nulla acus vestigia extrinsecus appareant, omnia ex Hieronymo. Ex quibus cernimus hoc pilei genus dissimile esse ei, quo nunc Orientales vtuntur, quod vulgo vocatur Turbāte, verum pileo, siue cidari summi sacerdotis inuenio hoc nomen semper dari, minorum enim sacerdotum pilei, vt in locis indicatis videre licet, dicuntur *קִדְרִים*, sed credamus Iosepho sacerdoti, & Hieronymo idem affirmanti in Epistola ad Fabiolam de veste sacerdotali, credamus Lxx interpretibus, qui Exhod. 28. vbi nos habemus de summo sacerdote dictum: Stringesque tunicam bysso, & tiaram byssinā facies, verterunt, cidarim byssinā. * Et continuo: Porro filijs Aharon tunicas lineas parabis, & balteos, ac tiaras, vbi in Hebræo est nomen, quod nunc dixi, ipsi verterunt cidares: itaque licet in Hebræo diuersa nomina habeant pileus pontificis, & reliquorum sacerdotū, sicut Hieronymus vtrumque tiaram dixit, ita Lxx cidarim. Leuit. etiam

Pileus pontificis lidæorum.

15

16

8. de

8. de pontifice: Cidari quoque textit caput, Lxx verterunt mitram. Postea in eodem capite: Filij quoque eius oblatos vestit uit tunicis lineis, & cinxit balteis, imposuitque mitras. Lxx: Circumposuit ipsis cidares. Et capite decimo sexto: Aharon iubetur cidarim lineam imponere capiti, vbi similiter Lxx verterunt cidarim. Exhod. 29. verterit Hierony. Fecerunt tunicas byssinas opere textili Aharon, & filijs eius, mitras cum coronulis suis ex bysso. In Hebræo est pro, Mitras cum coronulis suis ex bysso *מִטְרָתָם מִבְּיֶשֶׁת׃* Quod ad verbum sonat: Et Cidarim ex bysso (videlicet pontificiam) & ornamenta pileorum, scilicet sacerdotum, vbi cum aperte videamus suum nomen dari pileo pontificis, & suum pileo sacerdotum, Hieronymus vtrumque vocauit mitram, Lxx verò transtulerunt: Et cidares ex bysso, & mitrā ex bysso. Quare Lxx, & Hieronymus pro eodem accipiunt cidarim, & mitrā, & vtrumque nomen, tam ad pontificalem pileum, quā ad sacerdotalem accommodat. * Nec immeritò, nam & Hebraicum nomen *קִדְרִים* aut *קִדְרִים*, proprium pontificis non est, sed commune multis, nam regiū diadema *קִדְרִים* dicitur Ezec. 21. vbi Lxx & Hiero. verterunt cidarim: Tu autē profane impie dux Israël, cuius venit dies in tēpore iniquitatis praesinita. Hæc dicit Dñs Deus: Aufer cidarim, tolle coronam. Et Isa. ca. 3. inter ornamenta mulierum numerat *קִדְרִים* Hieronymus vittas vertit, & capitis ornamenta sunt, Lxx byssum cum auro, & hyacintho contextam. Ita etiam Grecis cidaris, & mitra, communia vocabula videntur. Hoc autem loco in cidari totum ornamentum capitis pontificalis intelligimus cum corona aurea, & lamina, in qua inscriptum erat, sanctum Domino, quoniam toto pontificis ornatu, sed mundo, non, vt ante, sordido induitur, vt deinceps sancte, & pure ministrat. Vnde & statim ait: & induite cum vestibus, scilicet, pontificalibus. Hieronymus: Pro cidari in Hebræo legimus *קִדְרִים*, quae mitra à plerisque dicitur, & in hac volunt intelligi sacerdotij dignitatem, quod ablatis sordibus peccatorum mundum habuerit sacerdotium, &c. Ex quo intelligendum est vestes sordidas, & vestes mutatorias non communes fuisse vestes, sed pontificales. * Porro in Hebræo, vt quidem nunc legitur, ita est: Et dixi: Ponent cidarim

17

18

mundam, & est sensus iuxta R. Dauidem, quent fete sequuntur recentiores: Ego Zacharias dixi angelo: Quandoquidem iussitio vestes ei priores detractae sunt, & nouae datae; iube obsecro, vt cidarim mundam ei imponant. Nos in horum sententiam ire non possumus, quoniam si Iudæos sequi volunt, veteres ita legerunt, vt haec nostra translatio, & Hieronymus ita vertit, nec solum Hieronymus, sed etiam Lxx interpretes. Ex quo videmus aliter olim habuisse Hebraicos codices, quam nunc habent, in quibus legitur *קִדְרִים מְטִילִים*. Quare non esset absurdum dicere festinatione libratorum factum esse, vt littera Iod, quae ponenda erat in priori dictione, vt legeretur *קִדְרִים*, posita sit in secunda, vt legatur *קִדְרִים*, vbi legendū erat *קִדְרִים* ita enim fiet sensus nostrae, & Lxx interpretum translationis: Et dixit, Ponite cidarim. Probabilius tamen videtur Prophetam, cum sine punctis scripserit *קִדְרִים*, ita legi voluisse *קִדְרִים*, sine vllius litterae additione, quod manifeste sonat: Et dixit. Deinde vbi legitur *קִדְרִים*, prima littera paululum protraxit fieri, vt sit *קִדְרִים*, hoc est, Et ponite. Ponitur autē more Hebraeorum Et, id est, littera I ornatus causa initio sententiae, vt Psalm. 4. Et scitote quoniam mirificauit, &c. Quod perinde est, ac si diceret: Scitote, nihil enim facit coniunctio ad sensum, vt saepe adnotauimus Hof. 9. num. 9. & in Habdia num. 63. & Ionā. 1. num. 1. Erit ergo sensus: Et dixit: Et ponite cidarim, &c. id est, Ponite cidarim.

Et angelus Domini stabat. Nunquam ab eo discedens, donec fieret omnia, quae ad eius, & populi salutem pertinebant.

Et contestabatur. Palā admonebat, quasi adhibitis testibus.

Et custodiam meam custodieris. Id est, Praecepta mea, ponitur enim more Hebraeorū custodia pro re custodita, Lxx, Et praepcepta mea custodieris.

Tu quoque iudicabis domum meam. Domū suam vocat populum Israël, vt Num. 12. At non talis seruus meus Moyses, qui in omni domo mea fidelissimus est, & Ierc. 12. Reliqui domum meam, dimisi hereditatem meam. Hoc autem dicit, quoniam postquam Iudæi ex captiuitate Babylonica redierunt, imperium, & gubernatio populi fuit penes pontifices, vt autor est Iosephus 11. Antiq. cap. 4. Sed cur addidit, Quoque, satis enim erat dicere: Tu iudicabis domū

19

meam?

meam? Putabit quispiam additum esse, vt sit sensus: Tu quoque cum Zorobabele, vel cum his, qui ex tribu Iuda populum simul gubernabant, iudicabis domum meam. Non improbo, sed si verba Hebraea inspiciantur, citò se se alter sensus offeret planior in Hebraeo ita est ad verbum: Et si custodiam meam custodieris, & etiam tu iudicabis domum meam. Hoc est. Si tu gratificandi mihi causa praecepta mea seruaaueris, & ego tibi in hoc gratificabor, quod domum meam tu, & posterius tui iudicabis.

20
Math. 16.

* Sicut Petrus dixit Christus: Beatus es Simon, &c. Et ego dico tibi, quod tu es Petrus. Tu me honorasti, confitendo me Filium Dei, ego quoque te honorabo, aedificando super te Ecclesiam meam. Et continuo sequitur in Hebraeo: Et etiam custodies atriā meā, id est, in hoc etiam tibi gratificabor pro eo, quod mihi gratificatus es in obseruatione praeceptorum meorum, quod diu in pontificatu manebis tu, & filij tui, & templum meum cum suis atrijs tuae curae concedetur semper.

Et dabo tibi ambulantes de his, qui nunc hic assistunt. Id est, Dabo tibi ex hoc angelorum numero, qui ante me adsunt, aliquos, quorum circumuallentis auxilio, & ab omni hostium fraude securus sis. Ita Hieronymus. At recentiores, cum R. Dauide, ita vertendum censent: Dabo tibi vias inter stantes istos, vt sensus sit: Cum animus è corpore euolauerit, dabo tibi, vt ambules inter angelos istos, & perpetuò cum illis sis. Chaldaeus quoque ita transtulit: Et in mortuorum resurrectione resuscitabo te, pedesq; veloces inter Seraphim istos ambulantes tibi donabo. Varietas haec translationum oritur ex varietate punctorum vnius vocabuli. Nā si legamus, vt nūc legitur מְלִכִים, vertendum erit: Dabo tibi vias: Si autem מְלִכִים vertendum est sine controuersia:

21

Dabo tibi ambulantes. * Quare si verba scripta intueamur, vtrumque sensum habere possunt, at si proferantur, alterum tantū habent. Cum ergo ab angelo prolata sunt, vnum tantum significarūt, nec aliud significare Zacharias voluit, quam quod angelus protulit: non ergo possunt vtroque modo accipi, vt quidam volunt. Si autem alter ex his sensus eligendus est, quis potest dubitare eum esse eligendum, quem cum veteribus Hebraeis Hieronymus elegit? Eumdem & Lxx elegerunt, qui ita vertunt: καὶ ἰδού

οὐκ ἀναστρέψομαι ἀπὸ μίσου ἢ ἐχθρόταν ὑβρίων. Hoc est: Et dabo tibi conuersantes, siue ambulantes, in medio stantium istorum. Itaque Hebraica sic habent ad verbum: Et dabo tibi ambulantes inter stantes istos, quae possunt in hunc modum facile explicari: Dabo tibi ex his angelis, qui ambulant inter eos, qui mihi assistunt, quomodo videntur intellexisse Lxx. Idem fere sensus est in nostra translatione: Dabo tibi ambulantes, scilicet tecum, inter stantes istos, id est, de his, qui hic stant, siue assistunt, vt Psalm. 98. Et Samuel inter eos, qui inuocant nomen eius, id est, Samuel vnus est ex ijs, qui inuocant nomen eius. Sed cur multi angeli promittuntur Iesu vt eum iuuet in populi gubernatione, & in multorum hominum querenda salute, multorum enim salus per multos queritur.

ALLEGORIA.

Et ostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem magnum stantem coram angelo. Ex hac visione quaedam ad Christum seruatores nostrum referre facile est, omnia verò, difficillimum, & quod vix fere vllus fecit. In quo luce manifestius cernitur Historiam non esse de Christo, sed de Iesu filio Iosedec. Sed sciamus vtilem ad Scripturas canonē: In sensu Historico, ne verbum quidem minimū esse debere, quod illi sensui non conueniat, in Allegorico non semper omnia conuenire, quoniam, vt Augustinus docet 16. de Ciuita. cap. 2. non omnia, quae gesta narrantur, aliquid significare putanda sunt, sed propter illa, quae aliquid significant, etiā ea, quae nihil significant, attextuntur. Solo enim, inquit, vomere terra profcinditur, sed, vt hoc fieri possit, etiam cetera aratri membra sunt necessaria. Hoc pro veterum patrum expositione dixi; nos enim singula de Christo interpretari tentabimus. Nomen Iesu sacerdotis, & officium, & quod populum Babylone deduxit in Ierusalem, rectè quadrant in Christū. Sed cur Christus stat coram angelo Dñi? Autores veteres, quorum sententiam retulit Hieronymus, angelum Domini aiunt ipsum esse Christū magni consilij angelum. Quo sanè non video quid dici possit absurdus, cum perinde sit, ac si dicatur: Ostendit mihi Christum stantem coram Christo. Mihi videtur angelus esse Michael custos totius Ecclesiae, sicut olim erat Synagogae, quod optimè cū sensu Historiae congruit.

Reg.
In Allegoria non est necesse omnia semper sensui conuenire.

Et

Et Satan stabat ad dexteram eius, vt auerteretur ei. Ad dexteram CHRISTI stat Satan, quia corā Deo peccata humani generis accusabat, & vera erat eius accusatio, & impedire tentabat redemptionem, qua homines tot peccatis obnoxij indigni erant. Itaque CHRISTVM caput in sui corporis persona modo stantem videmus, atque accusatum, de qua exponendi ratione diximus ca. 2. n. 7.

Et dixit Dominus ad Satan: Increpet Dominus in te Satan. Dominus, qui miserat filium suum, vt saluum faceret populum suum à peccatis eorum, volebat differri, aut impediri redemptionem, ideo increpat Satan, ac frustra illum laboraturum dicit, quoniam ab ipso reprimendus sit, qui elegit Ierusalem, id est, Ecclesiam ex Iudaeis, & gentibus congregandam.

Numquid non iste torrens est cruentus de igne? Veteres Ecclesiae tractatores ita interpretantur, referente Hieronymo. CHRISTVS torrens est cruentus de igne, quia cum in Babylone, id est, in mundo fuerit, non est Babylonio igne consumptus, nec flamma saeculi tactus, id est, peccatis. Idem sensu Rupertus. At non recte hoc respondet figura, torrens enim lignum est, quod vri coepit, & ne totum vreretur, erutum est: CHRISTVS autem nunquam flamma peccati vri coepit. Lactantius libro quarto capite. 14. torrem esse inquit CHRISTVM, quoniam futurum erat, vt sicut titio igne combureretur, id est, ab hominibus cruciamenta perferret, & ad vltimum extingueretur. Titionem enim vulgus appellat extractum foco torrem semiustum extinctum. Haec eius verba sunt, quae retuli. Itaque torrem vri est CHRISTVM cruciamenta perferre, torrem extingui est CHRISTVM occidi: At torrens cū extinguitur, seruatur, & ardere desinit, CHRISTVS autem cum occiditur, magis patitur, nec seruatur ab extinguentibus, sed quantum in ipsis est, totus consumitur. Quomodo ergo extinctio torris figura potuit esse mortis? Nec cogitat Lactantius CHRISTVM apud Deum accusari non potuisse, sed eius corpus, quare accusatio ante redemptionem fututa erat, ne homines indigni redimerentur. Libenter quidē hic & ceterorum interpretationes audirem, qui de Domino nostro haec dici tradiderunt, verum vniuersè loquuntur, aut quaedam certe attingunt; mul-

24

ta omittunt. Ego corpus CHRISTI esse interpretor, id est, Ecclesiam, quae igni peccatorum consumebatur, & Domino docente, ac miracula faciente extrahi foveo cepit, multoque ante per eius venturi fidem multi etiam extracti fuerant. Hoc ergo ait: Frustra laboras Satan, nolo humanum genus penitus perire, seruandum est per CHRISTVM meum, & si indignum sit, vt non penitus comburatur. Gregorius quidem libro vigesimo Mor. capite vigesimo paulo aliter exponit, sed ita tamen vt, quamuis ille ad aliud haec verba referat, videlicet ad synagogam, nos ad Ecclesiam, expositio sit fere eadē. CHRISTO, inquit, venienti Satan, à dextris stetit, pro magno namque Dominus Iudaicum populum, & pro nihilo gentes habere videbatur. Sed postquam incarnatus apparuit, gentilitas, quae pro sinistra habita fuerat, credidit, Iudaicus vero populus ad perfidiam declinauit. Satā ergo à dextris illi stetit, quia illi ei populū rapuit, qui dudū dilectus fuit. Sed quia ipse Iudaicus populus modo perditus in sine est quandoq; erediturus, Propheta testāte, qui ait: Reliquiae saluae fiet, Satā à dextris suis Dominus remouit dicens: Increpet Dominus in te Satan. Et eiusdem populi liberationem indicans subdit: Qui elegit Ierusalem. Qui nimirum populus, quia ad gehennae incendia perfidia duce decluebat, sed dum ad fidem reducitur ab eodem aeterni ignis incendio liberatur, statim de eo illic subditur: Numquid non est iste torrens cruentus de igne?

25

Et Iesus erat indutus vestibus sordidis. Quidam vestes CHRISTI sordidas carnem, quam assumpsit, interpretantur, vt Lactantius libro quarto, capite decimo quarto. Tertulianus in libro contra Iudaeos, capite vltimo, Orig. hom. 9. in Leuit. Amb. lib. 3. de fide, capit. 4. Chrysostomus hom. 5. ex varijs in Matth. locis. Grego. 20. Mor. c. 20. causam Chrysost. hanc reddit, quod carnē ex peccatorum genere assumpsit: Gregori vero, quod venit in similitudine carnis peccati. * Atque hoc quidem probabiliter, sed probabilius indutum fuisse vestibus sordidis, quoniam peccata nostra suscepit, & pro eis dolore, atq; ignominia affectus est, vt Euseb. li. 4. de Demonst. Euang. ca. vlt. & Origenes hom. 14. in Lucā subindicant, Ambro. sermo 5. in Psal. 118. Hieronymus hic, & li. 2. contra Iouinianū.

26

R. Atque

Atque hoc multo aptius consentit cum Historia.

Et stabat ante faciem angeli. Committens, atque demandans ei custodiam, & curam Ecclesiæ.

Auferre vestimenta sordida ab eo. Quod angeli vestimenta sordida auferunt Iesu; iuxta priorem illam interpretationem, quæ vestes sordidas carnem Christi esse dicebat, significat Christo per resurrectionem reddendam esse carnem gloriosam, eiusdem quidem naturæ, sed alterius gloriæ. Tertullianus quidem ad gloriam, in qua venturus est in secundo aduentu, retulit. Melius Eusebius, qui ita ait: Et Iesus erat indutus vestibus sordidis.

27

Veruntamen ijs depositis quo tempore in cœlum ascendit, ac de seruitute nostra ad ea, quæ ipsius propria sunt, reuersus est. tum verò paternæ diuinitatis diademate est coronatus, & paterni luminis splendidissimū vestimentum indutus, cidarique diuina, atque alijs pontificijs ornamentis decoratus, &c. * Ad eius etiam corpus aptè hoc accommodabimus, vt enim vestibus sordidis erat indutus, cum nostra peccata suscepit, ita cum ea passione sua deleuit, vestes sordidæ ei ablatae sunt, & cum electi dealbantur penitus, & peccatorum sordibus per baptismum liberantur. Augustinus duodecimo contra Faustum, capite trigésimo sexto, etiam ad corpus retulit, sed in fine sæculi: Corpus, inquit, Iesu Christi, quod est Ecclesia, aduersario in fine temporum per iudicium superato à luctu peregrinationis in gloriam sempiternæ salutis allumitur.

Eccc, abstulisti iniquitatem tuam. Id est, à corpore tuo per te auferetur.

Ponite cidarim. Hæc iam num. 26. exposuimus ex Eusebio, nā cidaris corona est gloriæ, & honoris in capite Domini nostri Iesu Christi.

Et induerunt eum vestibus. Immortalitatis, & gloriæ in resurrectione, sed & corpus eius nunc gratia, & virtutibus ornatur, & postea etiam immortalitate, & gloria decorabitur.

Et contestabatur angelus Domini Iesum. In verbis præcedentibus finita est Allegoria, nec enim cetera conuenire Christo possunt, nisi violentissimè. Nam quamuis ad corpus eius referatur: Si in vijs meis ambulaueris, &c. Non conuenit Christo quod sequitur. Tu quoque iudicabis domum

meam, neque enim potestas iudicandi in Christo ex arbitrio nostro, aut ex operibus nostris p̄debat. * Multo minus quod mox ait: Et dabo tibi ambulantes de his, qui nunc hic assunt, quoniam Christus custodem angelum non habuit, neque angelorum indiguit auxilio; quod si angelicæ dignitatis homines Christo promitti dicamus, id est, Apostolos, & doctores, quomodo ij tunc assiscebant Deo in illo iudicio, cum nemo dubitet angelos esse, qui assiscebant? Denique Rupertus, qui nihil non de Christo exponit, facit hæc ad Iesum filium Iosedece dici, & ad Christum nullò modo pertinere.

TROPOLOGIA.

Quod ad mores attinet, docemur peccata nostra nequaquam nostrum latere aduersariū, qui accusat nos apud Deum omni tempore, sicut ait Iohānes: Proiectus est accusator stratum nostrorum, qui accusabat illos ante conspectum Dei nostri die, ac nocte. Sed præter ceteros hoc attendere debent, qui populo præsumunt, in quos magis sauire cupit Satan, & multos habent laqueos paratos de multis rationem Deo reddaturi. Difficillimum est bene præesse, & pauci hoc faciunt, quamuis præesse plurimi optent, quia ars artiū est regimen animarum. Vide Gregorium in prima parte libri Pastoralis curæ. * Verum quamuis Satan iter à dextris, & vehemēter, ac verè accuset nos, ne timeamus, si corā angelo Domini steterimus. Angelus Domini est dolor veræ poenitentis, quem cum Dominus misericors mittit in animam, quid aliud, quam cœlestem quemdam, ac veracem salutis futuræ nuntium mittit? Nam fieri non potest, vt is percat, qui verum à Deo accipit peccatorum dolorem: verè enim etiam Ethnicus poëta dixit:

Quem poenitet peccasse, penè est innocens.

Neque enim quidquā prætermittet, quod ad peccatorū expiationem adhiberi oporteat. Continuo Dominus ait: *Incipet Dominus in te Satan, &c.* Ego hanc animam elegi, tua fuerat peccando, sed ad me redijt per poenitentiam, desine illi frustra aduersari, stulto labore consumeris. Torris erat & igne concupiscenti paulatim cremabatur, & ad æternū interitum festinabat, sed per meā misericordiā eruta est de igne. Vestes sordidæ, i. peccata, per poenitentiam auferuntur,

28

Apoc. 11.

In eos, qui

29

Dolor veræ poenitentis

Seneca in Agamemnone.

tur,

tur, & nouis, longeque pretiosissimis anima induitur, vt in filio prodigo videmus, quia cum patri dixisset: Pater peccavi in cœlum, & corauit te, iam non sum dignus vocari filius tuus: dixit pater ad seruos suos: Cito proferte stolam primam, & induite illum, & date annulum in manum eius, & calceamenta in pedes eius. * Vestibus sacerdotibus induitur, id est, ijs, quas habere debet, qui castè Deo sacrificium offert cordis sui. Vestes sunt gratia, atque virtutes, cidaris munda est recta, ac pura intentio, vt iam cœlestia appetere dicat, terrena contemnat. Et quoniam qui stat cadere potest, si in accepta iustitia permanerit, promittitur ei: *Tu quoque iudicabis domum meam, & custodies atria mea.* Etenim iusti, qui aliquando peccatis implicati, postea Dei gratia soluti feruenter in bonis operibus laborant, iudicant tepidos iustos, iudicant & peccatores in Ecclesia, quos tacite reprehendunt, & seruore suo ignauiam eorum accusant, declarantque gratiæ vim, & Dei liberalitatem, nec Deo, sed inertie suæ assignare debere eos, si aut in peccatis adhuc sunt, aut parum proficiunt in virtutibus. Itaque iam quodammodo in eos sententiam, quam postea audituri sunt, pronuntiant. Custodiunt etiam atria Domini, quod maximæ dignitatis est, quoniam animas fidelium, quæ templa, atque atria Dei sunt; exemplo suo seruant, & in officio continent, tum verbis, & precibus ad Deum suis à peccatis multis liberant. * Etenim si fortissimos quosque Græcorum hoc epitheto ornare solet Homerus, ἔπος Ἀχαιῶν ἰμῦρος, aut vallū Græcorū, & de Hectorē dixit grauiissimus, atque elegatissimus tragicus.

Luo. 15.

30

31

Seneca in Troade.

4 Reg. 1.

Columen patriæ, mora factorum.
Tu præsidium Iherosolymis fessis
Tu murus eras, humerisque tuis
Stetit illa decem sæcula per annos.
Non mirabimur si viro iusto dicatur: Et custodies atria mea, quandoquidem & Elias Eliseo clamante vocatur currus Israel, & auriga eius. Tertia iustorum dignitas: *Et dabo tibi ambulantes de his, qui nunc hic assisunt.* Cum eis ambulat angeli, qui faciem patris vident, & eos ab hostibus, & à tentationibus seruant. Custodem quidem angelum vnusquisque eorum habet, sed præter hunc ab alijs, & si custodes non sint, adiuuantur in periculis, ac proteguntur, nunc ab his, nunc ab illis pro Domini mir-

rentis voluntate euenit quando in Elisei cū 4. Reg. 6. stodiam: mons igneis curribus, & equis plenus erat, multi angeli aderant.

HISTORIA.
Audi Iesu sacerdos magne. Propter relictæ dæ magnitudinē denuo caprat attentionē. *Tu, & amici tui.* Ceteri sacerdotes, & iusti viri, qui cum Iesu habitabant in Ierusalem.

Quia viri portententes sunt. Lxx pro Portententes, vererunt, ἰεροκόνοισι, id est, prodigiorum spectatores, quod Theodoretus interpretatur, studentes rebus diuinis; & edita à prophetis signa specularantes. Cyrilus vero, amantes signa, quod proprium erat Iudæorum, qui assidue signa petebant, vt videmus sæpe in Euangelio. Ac si diceret: Quandoquidem amant prodigia videre, audiant signum magnum, de quo nunc dicturus sum. Atque hoc ego potius dicerem, quam quod cum R. Dauide Vatablus, & quidam dicunt, Viri portentis sunt, id est, digni quibus miracula fiant; vt, scilicet futura cognoscant. Nam hæc eorum interpretatio non potest ad verba nostræ translationis accommodari; Quia viri portententes sunt, nec Hebræo satis conuenit, vt viri portentis dicantur, qui digni sunt, vt sibi miracula, & portenta fiant. Vnde hoc probant, aut quem locum similem afferunt? * Verum, si proprietatem verborum obseruemus, quam multo melius quam ceteræ, retinuit nostra translatio, aliter hoc erit explicandum. In Hebræo est נִרְאָה מִפְּנֵי מַלְאָכָיו, id est, Quia viri portentis ipsi. Est autem מִפְּנֵי, portentum, siue signum aliquod mirabile, quod in rei magnæ significationem fit, vt Deuter. 29. Vos vidistis vniuersa, quæ fecit Dominus coram vobis in terra Aegypti, &c. signa illa, potentiaque ingentia, &c. 2. Paral. 32. In legatione principum Babylonis, vt interrogarent de portento, quod acciderat super terram, id est, de retrocessione solis. Ita etiā apud Latinos portentū, & portendere, vt apud Cic. 1. de Diuinatione: Nā quæ de sole ostensum est tibi, populo cōmurationē rerū portendit fore. Vt igitur iuxta vulgatissimam phrasin Hebræorum, vir sanguinis, vir sanguinem fundens, vir misericordie, misericordiam faciens, vir virtutis, faciens virtutem: ita viri portentis, viri portentes, id est, futura significantes, & prænuntiantes. Quoniam igitur Iesus, & amici eius signum erant futurorum, id est, fa-

32

33

34. Quis suis futura portendebant, nam libertas de captiuitate. Babylonis libertatem per Christum afferendam, & humanum genus e confusione peccati educendum portendebat: & ipsi, qui templum edificabant, significabant apostolos, & predicatores Euangelij edificaturos Ecclesiam, recte dicuntur viri portedentes. * Hanc expositionem inueni apud Hieronymum, Ezzeielis quarto, in illud: Sic comedent filij Israél, &c. Prophetas, inquit, iuxta Zachariam, viros esse portentosos, qui suis vberibus futura portendant, &c. In multis locis creberrime legimus. Sensus ergo est: Quia tu, & amici tui nihil tale cogitantes factis vestris futura portenditis: vt intelligatis quae futura sunt, & quid pertendatis, audite, quod nunc dicam.

35. *Ecce enim ego adducam seruum meum Orientem.* Haec verba recentiores Hebraei non de Christo, sed de Zorobabele interpretantur, immo & Theodoretus, Eusebius libro. 4. de Demonstra. Euange. cap. vltimo: Iesum filium Iosedece putat Orientem vocari in figuram Christi, qui verus Oriens fuit. Sunt qui & Hieronymum sensisse idem putent quod Theodoretus, & Hebraei sentiunt: sed aliter se res habet, quoniam in hoc capite, de Christo palam exponit, & in capite sexto, non suam, sed aliorum recitat sententiam: significari autem (inquit) putant Zorobabel, & postea ipse de Christo interpretatur. Communis Hieronymi, & Cyrilli, & multorum sententia est Orientem Christum dici: & Chaldaeus hic, & vbiunque hoc nomen inuenitur (locos paulo post indicabimus) semper vertit Messias. * Quem sensum verba ipsa indicant, quae in Zorobabelem conuenire non possunt. Cur enim vocetur Oriens Zorobabel? Quomodo de eo, qui iam diu erat, possit dici: Ecce, ego adducam seruum meum Orientem, quod de futuro homine intelligitur? Quid hoc attinet ad praecedentia: Quia viri portedentes sunt? Quid ad sequentia: Quia ecce lapis, quem dedi coram Iesu, &c. Nam expositiones recentium Hebraeorum non afferam, quoniam ita ridiculae sunt, vt neque referari debeant, neque referri. Sciamus, ergo vbi nos habemus Orientem, in Hebraeo esse *מִזְרָחַי*, in Graeco apud Lxx *ανατολιω*. Et quoniam apud Latinos Oriens de Sole dicitur, sicut & apud Graecos *ανατολις*, id est, ortus, plurimi ex Latinis, & ex Graecis pu-

Oriens. Germen.

36. tant Christum propter claritatem, quam tenebris mundi attulit, Orientem vocari, scilicet, Solem, vel *ανατολιω*, id est, ortum Solis, vt Cyrillus, Theodoretus, & in cap. 1. Lucae. Theophylactus, Euthymius, Beda, & alij multi, & Greg. lib. 20. Mor. cap. 20. Cyrillus in collectaneis, Hefychius in homilia de sancta Maria Deipara. Denique rarus est autor, qui non ita sentiat. Atque id non parum confirmari videtur verbis Lucae, cap. 1. Per viscera misericordiae Dei nostri, in quibus visitauit nos Oriens ex alto. Vbi sine dubio Euangelista alludit ad hunc locum Zachariae, & ad illum, c. 6. Ecce vir, Oriens nomen eius: atque ita posuit, *ανατολις*, sicut in his duobus locis reperit in translatione Lxx. Quod versus subsequens manifestius declarat: Illuminare ijs, qui in tenebris, & in umbra mortis sedent. * Hic locus plane ostendit, quantum emolumentum afferat ad verae Scripturae intelligentiam cognitio linguarum: omnes siquidem quos nominavi, alijque quamplurimi grauissimi, atque doctissimi viri, magna quidem probabilitatis specie, sed decepti tamen sunt Hebraearum litterarum ignorantia. Quod Hebraice, vel mediocriter scientibus manifestissimum est. *מִזְרָחַי*, nomen Christi, quod in his locis, & in alijs inuenitur, nequaquam orientem Solem, aut ortum Solis significat. Sed germem, vt eius radix indicat *מִזְרָחַי*, id est, genuerunt, quod proprium est arborum, atque plantarum, vt Gen. 2. Omnemque herbam regionis, priusquam germinaret. Isa. 44. Et germinabit inter herbas, quasi salices iuxta praeterfluentes aquas. Atque ita intelligitur illud Psal. 131. Illic producam cornu Dauid, id est, germinare faciam regnum, & potentiam ipsi Dauid: ita enim dictum est, Producam, vt Psal. 103. Produces fenem iumentis. Et nomen ipsum *מִזְרָחַי* Hieronymus idem vertere solet, germen, vt Isa. 4. In die illa erit germen Domini in magnificentia, & Iere. 23. Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & suscitabo Dauid germen iustum, & cap. 33. Et in tempore illo germinare faciam Dauid germen iustitiae. * In his locis omnibus est *מִזְרָחַי*, quod Hieronymus in hoc cap. 3. Zachariae, & cap. 6. vertit Oriens, & est vnum ex nominibus Christi: propterea Chaldaeus semper in illis vertit Messiam. Quare non est dubium, Hieronymum idem intelligi voluisse in Germine, & in Oriente. Quod vt planius fiat, referam ipsa verba Hieronymi in ca-

36. Cognitio linguarum utilis ad Scripturam

37

pite

38. pite sexto: Ecce vir, cuius nomen est Oriens, quod Hebraice dicitur *מִזְרָחַי* non per *ו*, sed per *א* litteram scriptum. Qui dicitur Oriens, id est, *ανατολις*, vel *ανατολις*, siue *βλαστημα* nuncupatur, id est, germen, quia ex se repente succrescet, & ex radice sua in similitudinem germinis pullulabit, &c. Videt Hieronymum dictionem Hebraicam tribus Graecis idem valentibus explicare, id est, germen significantibus, nec quidquam eum dicere de sole, aut de claritate. Quod si quem mouet nomen *ανατολις*, quo vsi sunt Lxx, & Lucas, & tam multos, tamque eruditos deceptit: Sciat verbum *ανατολις*, Graecis idem significare, quod produco per germinationem, aut idem, quod nobis Orius, & similiter dici de sole, & de hominibus, de herbis, de quacunque alia re, quae denouo prodit, & apparet, de montibus etiam cum videri incipiunt, vt apud Apollonium libro. 2. Argonauticon.

39. *ὄριον δ' ἀνέτελλον ἐπιμαί* id est, montium summitates oriebantur, siue apparebant. * Immo vero proprie hoc verbum de herbis dicitur autore Suida, cuius haec sunt verba: *Ἀνατελλαι, ἀνήθη δ' ἢ μεταφορᾶς ἢ βοτανῶν*, id est, *Ἀνατελλαι* (quod est aoristus verbi *ανατελλω*) floruisse metaphora sumpta ex herbis. Et Homerus lib. 5. Iliad. *τίσιον δ' ἀμβροσίω Σιμόω ἀνέτασε νέμεσθαι*, id est. His autem ambrosiam Simois producebat ad pascendum. Et ne aliunde quaeramus quod in libris nostris habemus, Psal. 103. vbi nos habemus: Produces fenem iumentis, Hieronymus vertit: Germinans herbam iumentis, in Graeco est *ὁ ἐξαντέλλων χόρτον τοῖς κτήνεσι*. Psal. 131. Illic producam cornu Dauid. Hieronymus: Ibi oriri faciam cornu Dauid. Graeco: *ἐξαντέλλω*, similiter *ανατολιω* se accipere pro germine apertissime declarant Lxx, nam cum Ieremi. 23. in illis verbis: Et suscitabo Dauid germen iustum, pro Germen, vertissent *ανατολιω* capite. 33. vbi erat idem nomen in Hebraeo, & idem penitus sensus, ait enim: Et in tempore illo germinare faciam Dauid germen iustitiae, ita vt nos habemus, reddiderunt *βλαστῆσαι ποιῶ τῷ Δαυὶδ βλαστὸν δικαιοσύνης*, id est, Germinare faciam Dauid germen iustitiae. * Cum autem nemo dubitare possit ita accepisse Lxx hoc nomen, vt diximus, nec

illud vocari in dubium potest, ita etiam Lucam accepisse, qui illos sequitur vbi que praesertim cum & Lucas ipse, & alij frequentius hoc nomen *ανατολις*, si ad solem referatur, non singulari numero, (vt cum dicit: In quibus visitauit nos oriens ex alto) sed plurali, vsurpare soleant, vt Luc. 13. Et veniens ab Oriente, & Occidente. Et Matth. 2. Ecce magi ab Oriente venerunt Ierosolymam. Et capite. 8. Multi ab Oriente, & Occidente venient. Quod autem statim ait: Illuminare ijs, qui in tenebris, & in umbra mortis sedent: obstat nihil: neque enim ideo dicitur, quod aliquid de sole praecesserit, sed quia is, de quo loquitur, erat lux vera illuminans omnem hominem: Sole enim scriptura relinquere metaphoram, in qua erat, & subito dicere aliquid, alienum quidem ab illa metaphora, sed conueniens tamen rei, quae per metaphoram significabatur, vt Isaiae vndecimo: Egredietur virga de radice Iesae, & flos de radice eius ascendet, & requiescet super eum spiritus Domini, &c. Requiescet super eum spiritus Domini, non conuenit metaphora illi, id est, non conuenit flori, sed Christo metaphoricè significato per florem. * Nahum. 3. loquitur de Niniue, quasi de meretrice: Et reuelabo pudenda tua in facie tua, &c. & statim redit ad urbem, quae significabatur in meretrice: Et erit, omnis, qui viderit te, resiliet a te, & dicit: Vastata est Niniue. Habacuc. 1. de rege, siue gente Chaldaeorum ita agit, ac de piscatore, sed continuo redit ad rem significatam: Totum in hamo subleuauit, traxit illud in fagena sua, &c. Propter hoc ergo expandit fagenam suam, & semper interficere gentes non cessat. Dixi de hoc etiam, & alijs exemplis comprobauit Hos. 2. nu. 87. & Hamos. 9. nu. 22. Ita Lucas, cum in metaphora germinis versaretur cum dicebat: In quibus visitauit nos Oriens, id est, germen, siue *ανατολις*, ad aliam transit diuersam quidem, sed non minus Christo conuenientem. Sed cur Christus germen dicitur? Rationem iam ex Hierony. in capite sexto Zachariae reddidimus, quia ex se repente succrescet, & ex radice sua in similitudinem germinis pullulabit, id est cum omnino videatur paruus, & contemptibilis, repente crescet, & quam magnus sit ostendet: sicut Danie. secundo lapis

Scriptura solet relinquere metaphoram, & transire ad rem significatam.

40

Q 3 paruus

41

Germen.

paruus repente mons magnus effectus est, & impleuit terrā. * Altera ratio, aut hęc eadem potius vberius explicata, huiusmodi est. Germen propriè Latinis dicitur surculus, id est, ramulus tener, qui ex oculis arborum enascitur, & succidi solet, vt feratur, & crescat in arborem. Sed nos modo germē dicimus id, quod primū pullulat, siue ex arbore, siue ex terra, vt in interpretatione Hebraici nominis, & Græci, diximus. Vocatur igitur Christus Deus noster germen, quod ex radice Iesæ, siue Dauidis, quę videbatur exaruisse nullo iā rege, aut duce ex ea procedente, iterum germinet, & pullulet ad regnandum. Quod euidenter ostendunt testimoniõnia, quę superius retulimus, Psal. 131. Illic producam cornu Dauid. Iere. 23. Suscitabo Dauid germen iustum, & 33. Germinare faciam Dauid germen iustitię. In quibus animaduertendum est Dauid semper esse datini casus, vt ex Græco, & ex Hebræo planè intelligitur, & sensus est, Faciam vt Dauidi, qui iam videbatur aruisse, enascatur, & pullulet nouum germen, quo pristinam regni gloriam recuperet. Propterea dixit: Illic (ita enim legendum est, *vbi* Heb. *וְיָבִי* ibi) producam, id est, germinare faciā, (vt iam ex Hebræo, & ex Græco indicauimus) cornu, id est, regem Dauidi. * Quare rectè sequitur: Parauit lucernam Christo meo, id est, Dauidi, quem ego vni, & regem constitui, parauit in seculo futuro lucernam, ne gloria regni, & generis eius penitus extinguatur, quæ iam videbatur obscurari, & perire. Metaphora sumitur à re, quæ in obscuro iacebat, & quasi nulla putabatur, sed adhibita lucerna videri incipit, & gloriam suam priorem quasi denuò capit. Ita etiam dictum est tertio Regum vndecimo: Filio autem eius dabo tribum vnā, vt remaneat lucerna Dauid seruo meo cunctis diebus coram me in Ierusalem, id est, vt maneat gloria regni successione in domo Dauid, nec videatur iam eius domus periisse. Et capite decimo quinto: Sed propter Dauid, dedit ei Dominus Deus suus lucernam in Ierusalem, vt suscitaret filium eius post eū, & statueret Ierusalem. Ex hoc ergo germine, quod pullulauit de radice Iesæ, vniuersus orbis impletus est sanctis, & ipse, qui germen dicitur, regnū Dauidi promissum recepit, sicut ait angelus: Dabit illi Dominus Deus sedem Dauid patris eius, &

Locus Psal. mi. 131.

42

Lucerna.

regnabit in domo Iacob in æternum. Quia ecce lapis, quem dedi coram Iesu, Eumdem, quem germen vocauerat, siue Orientem, nunc lapidem vocat, vt sit sensus: Lapis, quem dedi coram Iesu, id est, quem Iesu ostendi, & reuelauit, cum dixi: Ecce, adducam seruum meum Orientem. Ac si diceret; Ille ipse, quem Orientem vocaui, est lapis quidam, quem ego ostendo Iesu, & cuius virtutem admirabilem lapidis similitudine nunc explicabo. Possemus dicere Iesum visionem habuisse, in qua lapidem cum septem oculis viderit, sed quia nec id Propheta narrat, nec locum relinquit, in quo intelligatur, verus est, quod diximus. Sed quorsum lapis nunc vocetur Christus, id est, quid ad id, quod nunc agitur, pertineat nomen, aut similitudo lapidis, auctores fere non docent. Ego lapidem dici arbitror, quia futurus erat fundamentum templi, id est, Ecclesię, iuxta illud, primæ Corinthiorum tertio: Fundamentum autem aliud nemo potest ponere, præter id, quod positum est, quod est Christus Iesus. Hic lapis erat angularis, connectens duos Ecclesię parietes, id est, Iudæos, & gentes, de quo Iesaię vigesimo octauo: Ecce, ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, pretiosum, in fundamento fundatum. Quoniam igitur Iesus totus erat in templo ædificando, per quod Ecclesiā significabat à Christo ædificandam, sicut habemus capite sexto: Ecce vir, oriens nomen eius, & subter ipsum orietur, & ipse ædificabit templum Domino, rectè eum lapidem vocat, id est, fundamentum Ecclesię futurum esse dicit. Super lapidem vnum, septem oculi sunt. Vnus lapis est, & septem oculos habet. Quasi dicit, Multiplex est virtute, & potestate, licet secundum carnem simplex, id est, exiguæ virtutis, & potentię videatur. Nec enim vnum ita dicit, quasi de pluribus lapidibus loquatur, sed vnus tantum meminit. De septem oculis magna cōtrouersia est, sed dirimetur fortasse, si spiritualibus spiritualia cōparemus, & obscurissimi loci intelligentiā ex alijs similibus capiamus. In capite. 4. huius prophete legimus: Et videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel. Septem sunt isti oculi Domini, qui discurrunt in vniuersam terrā. De eisdem oculis vtrobique sine dubio loquitur. Tales ergo sunt oculi,

Luc. 1.

43

Cur Christus nunc dicitur lapis.

44

Septem oculi.

oculi, vt licet in lapide esse dicantur, in terram discurrant vniuersam. Hieronymus, & Rupertus septem dona spiritus sancti, quæ plenissimè in CHRISTO fuerunt, tam in c. hoc tertio, quam in quarto significari conrendunt. Sunt quibus id non placeat, quoniam oculi nihil videntur habere commune cum donis spiritus sancti: sed responde ri potest ex S. Thoma (seu quicumque alter fuit) in capit. 5. Apoc. rectè dona spiritus sancti dici oculos, quia animam oculatā, & viderem, illuminatamque reddunt. * Mihi satis hæc expositio esset, nisi alteram scriptura ipsa indicaret. Zacharias in lapide CHRISTO septem oculos esse tradit, idem inuenimus in capite quinto. Apocalyp. Et vidi, & ecce in medio throni, & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem tãquam occisum, habentem cornua septem, & oculos septem. Deinde qui sint oculi, ita exponit. Qui sunt septem spiritus Dei missi in omnem terram. Hos enarratores Apocalypsis eadem dona esse consentiunt, quæ mittuntur in vniuersam terram, quia omnibus hominibus dantur, iuxta illud Sapi. 1. Spiritus Domini repleuit orbem terrarum. Ita Arethas episcopus Cæsareę Cappadocię, Primasius, Beda, Haymo, Rupertus, Ambrosius, Ansbertus, S. Thomas, Lyranus, Ioachim, Abbas, tam in hunc locum omnes, quã in illud cap. 1. Et à septem spiritibus, qui in cōspectu throni eius sunt, & in hæc posteriora verba Victorinus, & Anselmus. Addit Thomas in. c. 5. hos spiritus mitti in omnem terram, quia Dominus per apostolos, & discipulos omnibus gratiam spiritus sancti obtulit ad illuminationem animarum. Vt minus sapiens dico, durior mihi videtur hæc explanatio, vt septem spiritus, qui in cōspectu throni Dei sunt, & qui mittuntur in vniuersam terram, dona sint spiritus sancti. * Septem angelos magnos potius esse existimo, quibus Deus potissimum demandauit curam, & prouidentiam hominum, qui propterea missi dicuntur in omnem terram, quia quisque partem orbis sibi commissam diligenter perlustrat, & procurat, atque eius cōmoda semper quærit. Hi sunt oculi CHRISTI, sicut diaconi dicuntur oculi episcopi, quia per eos prouider omnibus hominibus. Sensus ergo est: Hic lapis, quem ostendi per reuelationem Iesv sacerdoti, non, vt ceteri

45

46

lapides, sentu carebit, sed habebit septem oculos, id est, totam Ecclesię ædificium cōniteret, & omnia eius membra prouidentia sua continebit, & per septem angelos, quasi per septem oculos, omnia iustrabit, omnibus membris suis providebit. Iudicet æquus lector quanto aptior hic sensus sit lo corum scripturæ, quos iam protulimus, ex Zacha. 4. Septem sunt isti oculi Domini, qui discurrunt in vniuersam terram, ex Apoca. 1. Gratia vobis, & pax ab eo, qui est, & qui erat, & qui venturus est, & à septem spiritibus, qui in cōspectu throni eius sunt, & à IESV CHRISTO, &c. Quis vnquam vidit pacem potè à rebus in animis? Quem locum similem proferre poterunt, vbi pax fidelibus opterurà donis spiritus sancti? Quis ita loquitur? Simile est illud Apoca. 5. vbi Agnus dicitur habere cornua septem, & septem oculos, qui sunt, inquit, septem Spiritus Dei missi in omnem terrā. * Verum quoniam spiritus ambiguum nomen est, & angelum significare potest, & donum spiritus sancti: proferant apertiora loca, quæ nullam habeant nominis ambiguitatem, nec detorqueri in alium sensum possint. Tobie. 12. Ego sum Raphael angelus, vnus ex septem, qui astamus ante Dominum. Apo. 8. Et vidi septem angelos stantes in cōspectu Dei, & data sunt illis septem tube. Et. ca. 15. & 16. & 17. septem etiam angeli memoratur, quasi curam habentes vniuersę terrę. Vide quam bene his conueniat cum illo: Gratia vobis, & pax ab eo, qui est, & qui erat, & qui venturus est, & à septem spiritibus, qui in cōspectu throni eius sunt. Et rursus hoc: super lapidem vnum oculi septem, quã aptè consentiat cum illo Apo. 5. Habentem septem oculos, qui sunt septem spiritus Dei missi in omnem terram, & cum illo Apo. 3. Hęc dicit qui habet septem spiritus Dei. Ostenditur autem IESV lapis, cum septem oculis, quia precibus horum angelorum Iudæi ædificandi erant super hunc lapidem, vt apertius videbimus capite quarto numero vigesimo quinto. Quod autem quidam dicunt, septem oculos, aut septem angelos, siue spiritus, multos angelos, aut multos spiritus intelligi, mihi sane nunquam probabunt, nec video cur probare cuiquam debeant. Nam si semel, aut iterum diceret scriptura, septem, probabile id

47

R. 4 quodam.

quod autem modo videtur ponit, at cum semper in tot locis eundem numerum inculet, sine dubio certus numerus signatur.

48 *Et ecce, ego calabo sculpturam eius.* In Hebr. est: Et ego aperiam apertionem eius, hanc autem apertio in lapidibus, aut in simili materia, est sculptura. Idem verbum est. 2. Paral. 3. ubi habemus: Et coelavit Chembim in parietibus, & Exho. 28. Opere sculptoris, & coelatura gemmarum sculpsit eos nominibus filiorum Israel. Hieronymus elegant ex explanat; sculpturam lapidis Christi vult esse vulnera, quae pro nobis passus est, per quae iniquitatem terrae abstulit: Ita etiam quidam ex nostris. Iudaei nimis crasse, ut solent, de lapidibus murorum, aut templi, dici putant, cum lapides templi fuerint impoliti, ut legimus Hecd. 6. Dicit autem: Ego calabo, non quod vulnera ipse fecerit, sed quod Christum suum pati voluit, & permittit, ut eum occiderent Iudaei. Eodem modo dicit Isai. 53. Propter scelus populi mei percussus est. Et quoniam sculptura magnum lapidum ornamentum est, optimè etiam hoc interpretabimur de donis, & gratijs, quae Christus homo accepit, quibus eius humanitas insigniter ornata, & decorata est. Lxx verterunt: Ego fodio foueam, quod ad passionem Christi retulit Cyrillus, quae facta est Iudaeis fouea, & excoecationis occasio. Sed quoniam in Hebraeo non est: Et ecce, ego aperiam apertionem, sed *והנה*, id est, apertionem eius, & ad lapidem necessario refertur, qui feminini generis est Hebraeis, multo melior & expressior est nostra translatio. Vnde Aquila translulit: Sculpam aperturam eius. Theodotio, & Symmachus: Sculpam aperturam.

49 *Et auferam iniquitatem terrae illius in die una.* Haec verba confirmant expositionem praecedentium. Eo die, quo Christus vulneratus, & mortuus fuerit, auferam iniquitatem terrae. Cum autem dicit, Terrae illius, pronomen illius, femineae generis est, ut constat ex Hebraeo, & ex Graeco, ideoque terram referre potest, aut etiam lapidem, quem Hebraeis eiusdem generis esse diximus, ut sit sensus: Auferam iniquitatem terrae in qua Christus nascetur, vel terrae illius femineo genere, quod idem est, & intelligit Iudaeam, in qua primum virtus passionis enituit, & homines iustificati sunt. Atque vno die auferendam esse iniquitatem dixit, quoniam eo die pretium sufficiens est oblatum ad

omnium hominum iniquitatem delendam. *Vocabitur vir amicum suum subter vineam.* Tunc homines summa pace spiritali, & tranquillitate perfruuntur, nemo eos terreat, nulli casus eorum pectora turbabunt. Metaphora ducitur ex hominibus in pace degentibus, qui cum amicis suis epulantur suaviter in vinea sua, aut sub ficu sua, quod belli tempore non fit. Mich. 4. Et concident gladios suos in vomeres, & hastas suas in ligones, &c. Et sedebit vir subter vineam suam, & subter ficum suam, & non erit, qui deterreat. Quae ibi num. 4. de pace spiritali exposuimus, quae iusti tempore Evangelij fruuntur, & de qua saepe loquuntur prophetae, ut Isai. 2. Hos. 2. & ultimo, Hamas ultimo, Michec. 4. & 5. Dicit autem, *Subter vineam*, id est, subter vites, aut subter fructus vineae, ut vertit Chaldaeus, & ut eodem cap. 4. Michec. explicauimus.

TROPOLOGIA.

Iure audiens iubetur Iesus sacerdos magnus, quoniam multum eius, & amicorum interest percipere, quod dicitur, atque illud primum: *Quoniam viri portendentes sunt.* Sacerdotes enim tales esse debent, ut moribus suis futura praenuntient, ut cum eos in iniurijs patientes, atque gaudentes, beneficos in inimicos, in rebus aduersis tranquillos ceteri animaduertent, conijciant, qualis sit futura in caelo caritas erga omnes, & tranquillitas animi, atque iucunditas, cum in tantis illi perturbationibus ita sint animo quieto. Cum viderint eos peccata detestari, & in peccatores inuchi, intelligant quam rigida futura sit districti iudicis sententia: cum affligi, & persecutiones pati contigerit, inde reliqui iudicent qualia, quantaque impoenitentes peccatores maneant supplicia, si iusti, & qui se se operibus poenitentiae exercent, ita pro leuibus peccatis puniuntur. His sacerdotibus, & ceteris, qui eorum pietatem imitabuntur, adducet Dominus filium suum Orientem, ut in eis germinet & ramos, frondes, fructusque producat bonorum operum, sub quibus alij recreentur, & exemplis excitati, etiam ipsi arbores fiant. * Hic lapis ostenditur Iesu, ut quoniam in exemplum positus est aliorum, & summus sacerdos est, nihil super hoc fundamentum aedificet, quod firmum, & lapideum non sit. Sed ceteros doceat Christo adherere, caedua contemnerent, firma & solida sectari, & se tanquam la-

pides

pides viuos superaedificato. De quo Paulus ait: Secundum gratiam Dei, quae data est mihi, ut sapiens architectus fundamentum posuissim, autem superaedificat. Vnusquisque autem videat quomodo superaedificet: fundamentum enim aliud nemo potest ponere, praeter id, quod positum est, quod est Christus Iesus. Si quis autem superaedificat super fundamentum hoc aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fenum, stipulam, vnus cuiusque opus manifestum erit; dies enim Domini declarabit. Et Petrus praeterea scribit: Ad quem accedentes lapidem viuum, ab hominibus quidem reprobatum, a Deo autem electum, & honorificatum, & ipsi, tanquam lapides viuus superaedificamini. Quod ut faciamus prouocet nos quod sequitur: *Super lapidem vnus septem oculi sunt*, mira enim prouidentia Christus suos custodit, & gubernat, & recta via ducit in patriam perennem, & omnibus bonis implet. * Et quoniam ipse coelatus vulneribus iniquitatem terrae abstulit: si nos puriores in dies, & pulchriores euadere volumus, coelari nos sinamus, & passionum eius participes simus, ne crucem exhorrescamus, ne vulnera pro eo, ne mortem, nihil enim in nobis pulchrius, aut elegantius esse potest, quam si sculpturas Domini nostri habeamus, in quibus Paulus gloriatur cum ait: De cetero nemo mihi molestus sit: ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto. Quid erit in martyrum corporibus illustrius, quid aspectu iucundius, quam vulnera, quae pro Christo pertulerunt? Quid in ipso Domini corpore decentius, aut lucidius, quam plagae quinque, quas merito etiam immortalis habere voluit, ne splendore illo beati carerent, qui siderum, & Solis lucem, pulchritudinemque longissime superat? Lapidem sumus, si Christo superaedificamur, sed nisi ferro tentationum, persecutionum, labrum coelatur, impoliti lapides sumus. Deinde, cum coelati & nos fuerimus, aliorum vitia iniquitatem die vno, id est, colerimus, auferemus, quoniam omnipotens Deus mira ad aliorum salutem per nos operatur, qui conformes facti sunt imagini filij eius, & multa pariendo ita Deo grati, & amici facti sunt, ut eorum preces coleriter exaudiat, & faciat eos crescere in mille millia. Propter quod Apostolus ait: Nam ipsi scitis fratres introstrum nostrum ad vobis, quia non

inanis fuit, sed ante passus, & conrumelias affectus, sicut scitis, in Philippis, fiduciam habuimus in Deo nostro, loqui ad vos Evangelium Dei in multa sollicitudine. Quod sequitur: *Ecce illa, dicit Dominus exercituum, vocabitur vir, &c.* iam exposuimus Hamas. 9. numero. 33. & 54. & Michec. 4. numero. 33.

CAP. IIII.

Reuerfus est angelus, qui loquebatur in me, & suscitauit me quasi virum, qui suscitatur de somno suo. Et dixit ad me: Quid tu vides? Et dixi: Vidi, & ecce candelabrum aureum totum, & lampas eius super caput ipsius: & septem lucerna eius super illud: & septem infusoria lucernis, quae erant super caput eius, & dua oliua super illud: una a dextris lampadis, & una a sinistris eius. Et respondi, & aio ad angelum, qui loquebatur in me, dicens: Quid sunt haec, Domine mi? Et respondit angelus, qui loquebatur in me, & dixit ad me. Numquid nescis, quid sunt haec? Et dixi: Non Domine mi. Et respondit, & ait ad me, dicens: Hoc est verbum Domini ad Zorobabel, dicens: Non in exercitu, nec in robore: sed in spiritu meo, dicit Dominus exercituum. Quis tu mons magne coram Zorobabel in planitie? & educet lapidem primum, & exaequabit gratiam gratia eius. Et factum est verbum Domini ad me, dicens: Manus Zorobabel fundauerunt domum istam, & manus eius perficient eam: et scietis, quia Dominus exercituum misit me ad

R 5 vos.

50

Sacerdotes
quales esse
debeant.

52

Passiones
Christi imi
tandae.

Galat. 6.

51

Thefl. 2.

vos. Quis enim despectus dies par-
 nobis? et latibuntur, et videbunt la-
 pidem stanneum in manu Zoroba-
 bel. Septem isti oculi sunt Domini,
 qui discurrunt in universam terram.
 Et respondi, et dixi ad eum: Quid
 sunt dua oliva ista ad dexteram can-
 delabri, et ad sinistram eius. Et re-
 spondi secundo, et dixi ad eum:
 Quid sunt dua spica oliuarum, qua
 sunt iuxta duo rostra aurea, in qui-
 bus sunt suffusoria ex auro? Et ait
 ad me, dices: Numquid nescis, quid
 sunt haec? Et dixi: No Domine mi.
 Et dixit: Isti sunt duo filij olei, qui
 assistunt dominatori uniuersae terra.

HISTORIA.

Et reuersus est angelus, qui loquebatur in me.
 Intelligendum est angelum, qui in Prophe-
 ta loquebatur, exisse post ea, quae cap. 3. di-
 cta sunt, vt nouam reuelationem afferret,
 sicut vidimus cap. 2. Et ecce angelus, qui lo-
 quebatur in me, egrediebatur, &c. De quo
 ita Dionysius scribit in lib. de coelesti hie-
 rarchia ca. 8. Cernit nempe Zacharias vnus
 ex theologis vnum ex primis, vt arbitror,
 angelis, qui oculis diuinæ maiestatis sent-
 per assistunt. (Communis quippe est, vt su-
 pra iam diximus, coelestibus omnibus an-
 gelica cognominatio) verba consolatoria
 de hoc ipso à Domino didicisse, vt dictum
 est. Alium verò ex inferioribus angelis in
 occursum primi processisse, vt diuinæ per
 illum intelligentiæ capax, & particeps fie-
 ret. Deinde cum ab eo, veluti ab antistite,
 diuinum consilium didicisset, vt prophetâ
 quoque doceret fuisse permissum, quod
 vbertim habitabitur Ierusalem à multitu-
 dine hominum, &c. Quare quod Hierony-
 mus ait, hunc angelum nusquam abisse, nec
 potuisse esse absq; eo, in quo erat, spiritali
 sensu dictum est, quo interpretatur hunc
 angelum esse mentem nostram, de qua ait:
 Ille enim noster angelus est, qui prudenter
 intelligens Dei nobis indicat voluntatem.

Et suscitauit vtr. Hieronymus: Propheta

supore magnæ visionis attonitus, tota me-
 te torpebat, & clarum veritatis lumen vi-
 dere non poterat. Vnde à visione præteri-
 ta suscitatur ad aliam visionem, quasi de
 somno euigilans, vt videat, quod clausis
 oculis non videbat.

Et dixit ad me: Quid tu vides? Quasi adhuc
 non satis euigilantem angelus interroga-
 tione magis exuscitat, vt attentius videat,
 & obscurissimæ visionis explicationem
 petat.

Vidi, et ecce candelabrum aureum totum.
 Huius visionis tanta est obscuritas, vt post
 varias expositiones scribat Hieronymus in
 fine capituli. Hæc, vt quiuimus, & vt no-
 stri ingeniosi vires ferre potuerunt, locuti
 sumus; & Hebræorum, & nostrorum va-
 rias opiniones breuiter perstringentes. Si
 quis melius, immò verius, dixerit, & nos li-
 benter melioribus acquiescimus, &c. Pot-
 tissima obscuritatis causa est, quod non sa-
 tis constat, vtrum hæc de præsentis rerum
 Iudaicarum statu, & de templo Ierosoly-
 mitano intelligantur, an de Christo, & Ec-
 clesia. Recentiores Hebræi, & Lyranus, de
 templo, quod tunc ædificabatur, interpre-
 tatur, quod postea falsum esse demonstrat.
 Quare id sequendum est, quod veteres
 patres docent, vt de Christo, & de Ecclesia
 intelligamus. Sed magna est etiam in hoc
 opinionum varietas, & nemo (vt ingenue
 fatear, quod sentio) mihi in omnibus pla-
 cet. * Decerpam itaque in hac visione, &
 in reliquis, quæ super sunt, vt hætenus feci,
 quod mihi in vno quoque videbitur pro-
 babilius, & addam alia, quæ decerunt, vt ple-
 nam, atq; integram expositionem, si Deus
 Prophetæ nostri precibus exoratus dederit,
 habeamus; quantum quidem in re ob-
 scurissima fieri licebit. Mihi videtur Eccle-
 siæ progressum vsque ad finem sæculi hac
 visione describi, merito quæ hæc visio con-
 sequitur id, quod in fine cap. 3. scriptum est,
 vt quoniam Iesus, & amici eius viri porten-
 dentes erant, & templum construētes, Ec-
 clesiam à Christo ædificandam prænota-
 bant, iamque de Christo, & de eius passio-
 ne locutus est, quo Ecclesia est edificata,
 nã de ipsius progressu loquatur. Candelabrum
 ergo aureum est Ecclesia, vt viri Ec-
 clesiastici, Hieronymo referente, testatur,
 & Augustinus (seu potius Tychonius) ho-
 ralia. 8. in Apocalypsin. Eadem est senten-
 tia Cyrilli. Quod mihi aperte probari vi-

detur

detur ex cap. 1. Apoc. vbi Iohannes vidit si-
 milem filio hominis in medio septem can-
 delabrorum aureorum, & postea ait: Can-
 delabra septem, septem Ecclesiarum sunt. * Can-
 delabrum dicitur Ecclesia, quia quantum-
 vis lumini apta videatur, vt candelabrum,
 non potest habere nisi aliunde afferatur.
 Aureum verò propter firmitatem, & per-
 peruitatem, & propter præstantiam carita-
 tis; & doctrinæ coelestis, quæ non habet ad-
 missionem falsæ doctrinæ, vt doctrinæ Phi-
 losophorum, id est candelabrum est totum
 aureum.

Et lampas eius super caput ipsius. Super ca-
 put ipsius, id est, in summo stipite, siue hæ-
 stili candelabri est lampas, quam vocat. 7. 7.
 est autem vas rotundum formam habens
 lenticulæ, quod propterea sæpè in nostra
 translatione vocatur lenticula. Hæc lam-
 pas, quæ maxima erat ceterarum, Christum
 significat caput Ecclesiarum, à quo Ecclesia il-
 luminatur. Ita Hebræi quoque tradiderunt,
 & veteres Ecclesiarum magistri, vt Hieronymus
 affirmat. Ita etiam Cyrillus, & Anastasius
 Episcopus Nicænus quæstione. 53. earum,
 quas in Scripturam edidit. De quo Hiero-
 nymus interpretatur illud Matth. 5. Nemo
 accendit lucernam, & ponit eam sub mo-
 dio, sed super candelabrum, vt luceat om-
 nibus, qui in domo sunt. Christum ipsum
 lucernam hic vocari docet; modium, men-
 suram legis, candelabrum, Euangelij li-
 bertatem.

Et septem lucernæ eius super illud. Super hoc
 candelabrum præter illam maximam, erant
 septem lucernæ, minores videlicet lampades
 ardentes, in quibus multitudo iustorum si-
 gnificatur, qui sunt in Ecclesia, & dum hoc
 sæculum septenis diebus voluit, ad imita-
 tionem Christi lucent. Sicut de Iohanne
 Baptista dictum est Iohannis. 5. Ille erat lu-
 cerna ardens, & lucens; & Philipp. 2. de iu-
 stis: Inter quos lucent, sicut luminaria in
 mundo. Septenario autem numero multi-
 tudinem in Scriptura significari solere de-
 monstrauimus, Mich. 5. nu. 60. Cyrillus in
 septem lucernis apostolos, & Euangelistas,
 & magistros Ecclesiarum intelligi voluit:
 sed quia præter Christum non ponuntur
 nisi septem lucernæ, & non soli apostoli, &
 Euangelistæ, & magistri lucent in Ecclesia,
 verius puto esse, quod dixi, quoniam hæc
 nostra expositio, & eos, quos vult Cyrillus
 complectitur, & alios addit, qui merito

etiam lucernæ dicantur. Super candelabrum
 ergo, siue in candelabro septem lucernæ
 erant. *Et septem infusoria lucernis: Septem lucer-
 næ etiam erant super caput candelabri id
 est, in summo stipite, siue hastili eius, sed
 sub illa summa lampade, & septem infuso-
 ria habebant. Nam lucernæ, id est, iusti,
 non possunt ex se lucere, neque conseruare
 lucem, acceptam, nisi aliunde oleum acci-
 piant, id est, gratiam ad bene agendum, &
 ad resistendum reuersionibus varijs: id est
 appositæ sunt infusoria, id est, vasa hoc oleum
 continētia. * Hæc autem septem vasa sunt
 septem sacramenta, quæ cum gratiam con-
 tineant, & efficiant, merito vasa dicuntur.
 Nam vas & receptaculum dicitur, & instru-
 mentum rei efficiendæ, & vtroque modo
 nouæ legis sacramēta vasa dicuntur. Rectè
 autem adnotat Cyrillus, lampadem supre-
 mam non habere infusoria, sicut septem lu-
 cernas. Filius enim Dei (inquit) verum sa-
 men est, quod non mutatur foris, sed ipse
 habet naturaliter, de cuius plenitudine nos
 omnes accepimus. Verum sciendum est in
 Hebræo ita legi: Septem, & septem infuso-
 ria lucernis, &c. Ita etiam vertit Chaldaus,
 quamuis ex Latina eius translatione id nõ
 satis intelligitur, sed Chaldaea ita omninò
 habent, vt Hebræa. Immo & in translatio-
 ne, quæ est in Commentarijs Hieronymi,
 eodem modo legitur, & in nonnullis ma-
 nu scriptis codicibus. Quam lectionem si
 vera sit, ita interpretabimur, septem, & se-
 ptem esse quatuordecim, vt Gen. 7. Ex om-
 nibus animantibus mundis tolles septena, &
 septena, masculinũ, & femininũ; de animantibus
 vero immundis duo & duo, id est, septem
 masculos, & septem feminas, & duos ma-
 sculos, & duas feminas. Quatuordecim au-
 tem infusoria sunt septem sacramenta, &
 septem dona Spiritus sancti, per quæ (vt ait
 Hieronymus) oleum misericordiæ Dei,
 omniumq; virtutum Ecclesia suscipit. Sed
 ego lectionem Hebraicam, quam modo
 habemus, viciosam esse credo, ac vetustio-
 res codices ita habuisse, vt nunc habent La-
 tini. * Si quærat quis, vnde hoc probem: ex
 veteribus Lxx interpretum exemplaribus
 probò, quæ tantummodo habent: Et septem
 infusoria lucernarum, quæ erant super illud,
 vt ex Hieronymo, Cyrillo, Theodoro con-
 stat. Deinde quoniam Hieronymus in
 Commentarijs septem solũ infusoria ponit,*

itaque

itaque mendose scripta est eius translatio. Chaldaica verò paraphrasis, quoniam recentior est, vt ostendi in Habbiam nume. 110. simul cum Hebraicis nouis corrupta est.

Super.

Et duae oliuae super illud. Non erant oliuae supra candelabrum, sed Super, more Hebraeorum, capitur pro iuxta, vt Psalm. 136. Super flumina Babylonis illic sedimus, & fleuimus. Et Lucæ. 4. Et stans super illam imperauit febri. Hoc intelligimus ex eo, quod postea ait Propheta: Quid sunt duae oliuae istae ad dexteram candelabri, & ad sinistra eius? Atque ibi, vbi hoc quaerit Propheta, & angelus responderet: Isti sunt duo filij olei, &c. exponendum erat, quid duae oliuae significent; sed quoniam, nisi hoc explicato, quae sequuntur intelligi nequeunt, mox num. 8. explicabo.

Numquid nescis quid sunt haec? Interrogat angelus bis, vt per responsionem Prophetae nescire se confitearis intelligamus, quam difficilis sit visio, & attentius singula consideremus: aut etiam, vt Prophetam ipsum praepararet ad attentius audiendum. Cumque huiusmodi interrogatio: Numquid nescis quid sunt haec? fieri non solet, nisi cum res perspicua est, & eam non intelligi miramur: possumus dicere, aut angelum, cui aperta erat visio, mirari Prophetam tarditatem, aut certe ironicè loqui, sicut interdum solemus, cum videmus rem esse obscuriorem. Cuiusmodi videtur illud Iohannis. 3. Tu es magister in Israël, & haec ignoras?

8

Non in exercitu, neque in robore. Cogimur ante tempus exponere, quid sint duae oliuae, vt haec, & sequentia intelligamus. In quo habemus angeli responsionem, sed ita ambiguum, vt non minus in ea explicanda interpretis laboraret, quam si responsum esset nihil. Isti sunt, inquit, duo filij olei, qui assistunt dominatori vniuersae terrae. Nonnullas de hac re sententias virorum Ecclesiasticorum retulit Hieronymus, nullam tamen praeter ceteris sequens. Ex his vna est, duos filios olei esse Henoch, & Eliam, quam ego veram esse arbitror, ad idque maximè adducor verbis eiusdem, quae Apoc. 11. de eiusdem viris scripta sunt: Hi sunt duae oliuae, & duo candelabra, in conspectu Domini terrae stantes. Etenim Victorinus martyr in Apocal. docet duas oliuas Apocalipsis easdem esse cum illis, quae sunt apud Zachariam; itaque Iohannes ad verba prophetam nostri alludit. Et Gregorius homil. 12. in Ezech. cum

dixisset per praedicationem Eliae, & Henoch multos ex Iudaeis esse conuertendos, hoc etiam addit: Qui vtrique per Zachariam duae oliuae, & per Iohannem duo candelabra nominantur. * Arethas quoque, & Thomas in Apocalip. consentiunt easdem esse oliuas apud Zachariam, & apud Iohannem, & Tychonius, qui falso nomen habet Augustini homil. 8. in Apocal. & Beda ibidem, quamuis Tychonius, & Beda duas oliuas duo testamenta apud vtrumque interpretantur, sed non est dubium Allegoricè esse hunc eorum sensum, vt satis intelligi potest ex Haymone in eundem locum, cum Historicè manifestum sit de duobus prophetis verba facere Iohannem, quos communis patrum sententia iure optimo Henoch, & Eliam interpretatur. At id, quod erat difficillimum, auctores non exponunt, quorsum mentio horum prophetarum fiat in Zacharia. Quod mihi ita videtur explicandum. Candelabrum, quod est Ecclesia, videtur à Propheta cum ardentibus lucernis; & tamen templum Iudaeorum non dicitur factum, vt in eo candelabrum poni intelligatur; sed fiebat eo tempore, & cum candelabrum videtur, de templo Iudaeorum verbum nullum. Significabat igitur Deus futuram Ecclesiam extra populum Iudaeorum, id est, non venturos esse Iudaeos ad Ecclesiam propter suam incredulitatem, praeter paucos, qui cum tam infinita multitudine comparati nulli fere sunt. Itaque toto tempore huius saeculi Christus illuminat suam Ecclesiam, lucernae ardent, Iudaei manent in tenebris. * Ne autem propheta ipse, & Zorobabel dolerent, quasi penitus reiectis Iudaeis, ostenduntur illi duae oliuae, id est, duo prophetae, qui semper Christo assistunt, orantes videlicet, vt populus ille aliquando conuertatur, & ab ipso obtinentes, vt per suam tadem praedicationem in mundi fine respiciant. De Henoch legimus Eccl. 49. Henoch placuit Deo, & translatus est in paradysum, vt det gentibus poenitentiam. De Elia, cap. 48. Qui inscriptus est in iudicijs temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob. Idem legimus Malach. 4. vt suo loco explicabimus. Idcirco duae oliuae dicitur esse ad dexteram, & ad sinistram lampadis, id est, Christi, quoniam Henoch, & Elias mansuri sunt in vita mortali, quoad fere Christus Ecclesiam in terra illumina-

bit,

bit, id est, vsque ad finem saeculi. Haec omnia quam rectè secam mutuo; & cum veritate consentiant, perspicitur ex Apoc. 11. vbi (si quidem Ambrosij Episcopi, ita enim titulus habet, expositionem sequamur) Iudaeorum obduratio; & futura per Henoch, & Eliam conuersio similiter ostenduntur ab Apostolo. Et datus est mihi (inquit) calamus similis virgæ, dicens: Surge, & metire templum Dei, & altare, & adorantes in eo. Atrium autem, quod est foris templum, eijce foras, & ne metiaris illud, quoniam datum est gentibus. * Quem locum ita in Commentarijs Ambrosius explicat, Templum esse Ecclesiam, altare perfectos, adorantes in eo ceteram Ecclesiae multitudinem, cui praedicator Euangelicus doctrinam administrat, secundum propriam cuiusque capacitatem. Per atrium, quod erat foris, Iudaeos designari, qui extra Ecclesiam sunt, & propter incredulitatem suam traditi sunt Romanis delendi, atque exterminandi. Deinde sequitur: Et ciuitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus. Quod his verbis idem autor exponit: Subito saltum facit ad Eliam, atque Henoch, qui temporibus Antichristi venturi sunt. Et pulchro satis ordine, videlicet, vt qui deiectionem Iudaeorum per figuram atrij protulerat, eorum restaurationem tacitè subneckeret. Constat enim Iudaeos in fine mundi praedicatione Eliae, & Henoch ad fidem Christi esse conuertendos. Et postea: Duo igitur isti sancti modo oliuae sunt, cum in aliquo loco terrae positi, vbi eos maiestas diuina commorari praecipit, per contemplationis gratiam Deo deseruiunt, candelabra tunc fient, cum ad explendum praedicationis suae officium venierit. Haec Ambrosius. * Quare merito dicuntur nunc filij olei, aut *υἱοὶ ἑλαιῶνος*, vt verterunt Lxx, id est, pinguedinis; significat enim eos fertilitatè magnam habituros, multumque fructum allaturos in conuersione Iudaeorum, vt Isa. 5. Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei, id est, in regno fertilissimo, Lxx: In loco pingui, siue vberi. Aquila vertit, Filij *εὐπρόσπυτος*, id est, splendoris, Theodotio: *λαμπρόσπυτος*, id est, claritatis, quod pertinet ad lucem praedicationis, & vitam eorum, quae tenebras infidelitatis à Iudaeis depellent. Et rectè omnes verterunt, quoniam in oleo & pinguedo est, & nitor, ac lucis materia. Illud autem: Qui assistunt dominatori vniuersae

terrae, superius exposuimus. Assistunt orantes pro Iudaeis, vt aliquando conuertantur. Assistunt etiam, quia parati sunt obedire Deo, vt cum iusserit eos prodire ad praedicandum Iudaeis, & ad martyrium perferendum, sine mora prodeant: quomodo capite sexto, idem propheta ait: Isti sunt quatuor venti caeli, qui egrediantur, vt stent coram dominatore omnis terrae, vt suo loco exponemus. Nec frustra hic dixit: Dominatori vniuersae terrae, vt ostendat Deum, qui non est Deus Gentium tantum, sed etiam Iudaeorum per orbem dispersorum, & omnium curam habet, etiam Iudaeorum salutem curaturum, sicut curauit & Gentium. Quod verò quidam codices habent: Isti sunt duo filij olei splendoris, verbum, Splendoris, obelo iugulandum est, nam neque in Hebraeo est, neque in Graeco, neque in castigatioribus codicibus.

His explicatis quorsum tendat tota visio, docent haec verba: Haec est Verbum Domini ad Zorobabel dicens: Non in exercitu, neque in robore, sed in spiritu meo. Hoc est: Tanta magnificentia Ecclesiae per templum tuum o Zorobabel significata, & tanta claritas, tanta denique populi tui in fine saeculi conuersio, non humanis viribus, aut humana potentia fiet, sed in spiritu meo, id est, virtute spiritus mei apostolos, & praedicatores Euangelij implentis, & ad eorum praedicationem corda hominum permouentis, Hoseæ. 1. Et domui Iuda miserebor, & saluabo eos in Domino Deo suo, & non saluabo eos in arcu, & gladio, & in bello. Ita fere etiam exponit Cyrillus, & expositionem eodem Hoseæ testimonio confirmat.

Quis tu mons magnus coram Zorobabel. Rectè hoc cum praecedentibus connectitur, manifestè enim, vt ait Hieronymus, alloquitur Diabolum, siue Antichristum, qui surgebat contra Zorobabel, id est, contra Iudaeos, quorum dux erat Zorobabel, & contra eorum salutem, quam vehementer optabat Zorobabel. Ac si diceret: Frustra tunc conserges contra hunc populum, nam opera, & oratione duarum oliuarum tibi eripietur, & ad Christum conuertetur. Itaque, licet, vt mons magnus te ei opponas, nihil proficies, sed deijcièris, & in planum conuertèris omnes conatus tui in nihilum reuident. * Quis tu es coram Zorobabele, quae tumuis mons magnus sis? In planum, scilicet, conuertèris. Chaldaeus: Quale tu cum

13

14

Zoro-

Mons.

Zorobabele reputaris regnum solidum: Nonne sicut vallis? Solent in Scriptura nomine montium magni principes intelligi, vt Hab. 3. Et contriti sunt montes seculi, incuruati sunt colles mundi ab itineribus aeternitatis eius. Psalm. 71. Suscipiant montes pacem populo, & colles iustitiam. Cyrillus etiam ait, his verbis increpari Satanam resistentem Christo, & per contemptum illi dicit: Quis ergo es tu mons magnus? ac si dicat: Quamuis multum Christum impedire nitaris, nihil proficies. Itaque Zorobabelem, Christum interpretatur, visitatum est enim in Scriptura, vt res figurata nomen habeat figure, vt dixi Hosea. 3. nume. 32. Sed postquam nunc pro ipso Zorobabel accipere, vt iam explicauimus, quod mihi magis placet, vt proprietatem vocabuli retineam, dū licet.

Et educet lapidem primum. Quidam ex nostris novos Hebraeos secuti, ita hoc interpretantur: Zorobabel imponet templo culmē, siue supremum lapidem. At eorum expositio non solum veteribus patribus aduersatur, vt Cyrillo, & Hieronymo, qui plane Christum vocari putant lapidem primum, sed etiam veteribus Hebraeis, qui de Christo quoque accipiunt, vt videmus apud Hieronymum, Chaldaeus quoque ita vertit: * Et emerget Christus, cuius ab aeterno nomen dictum est. Pro, *Lapidem primum*, in Hebraeo est: Lapidem capitis eius, significatur autem Christus lapis angularis, qui cum aedificari cepit Ecclesia, reiectus est a Iudeis, sicut Psalm. 117. scriptum est: Lapidem quem reprobauerunt aedificantes, hic factus est in caput anguli. Lapis ergo capitis, siue lapis primarius, dicitur Christus, quia initio positus est in fundamento Ecclesiae, & quia primum locum in hoc aedificio obtinet, & quia feminino genere dicitur in Hebraeo: lapidem, *אבן* intelligendum est, eius scilicet Spiritus Dei, de quo dixit: Non in exercitu, neque in robore, sed in spiritu meo: *אבן*, id est, spiritus, femininum nomen est apud Hebraeos. Hoc ergo ait: Cū mons magnus Antichristus insurgeret contra populum Zorobabelis, tunc Spiritus sanctus per Henoch, & Eliam, & alios praedicatores proferret lapidē illū antiquū, quē olim in capite aedificij sui Spiritus Dei collocauerat, illique docebant Iudeos, nequaquam eos posse ad aedificium Dei pertinere, nisi super hunc lapidem aedificentur. Lxx verterunt, Lapidem hereditatis, id est Christū, cui pro ha-

15

reditate promissus erat, non solum populus gentiliū, sed etiam populus Iudaeorū. * Sed cur proferri lapis dicitur, cum conuertuntur Iudaei, cum fuerit initio prolatus, & ideo lapis capitis dicitur? Quoniam tunc Iudaei cognoscent eum esse lapidem angulare aedificij Dei, & super eum, vt lapides viui, aedificabuntur in templum sanctum Domino. Recte enim dicitur educi lapis, qui vsque ad illud tempus eis erat absconditus, & cuius virtutem ignorabant: quomodo Paulus ait, Galat. 1. Vt reuelaret filium suum in me, vt Euangelizarem illum in gentibus. Reuelatus quidem iam erat mundo, sed Paulo propter incredulitatem absconditus, & ideo ait: Vt reuelaret filium suum in me. Quod si exponas, In me, id est, per me, nihil refert, erit enim sensus: Vt per me reuelaret gentibus filium suum, illis ergo reuelabatur, quibus ante erat ignotus.

Et exaequabit gratiam gratiae eius. Legendū est, gratia eius, vt mox ostendam, & est sensus: Gratia eius, scilicet, lapidis huius primarij, siue Spiritus sancti, vtrumque enim Hebraeis est feminei generis, cuius etiā est pronomē, Eius. Gratia ergo eius, id est, quā Christus effudet eo tempore in populum Iudaeorum, exaequabit gratiam, quam initio Ecclesiae effuderat super populum gentiliū. Vt enim tunc admittit ad pinguedinem gratiae Evangelicā multitudinem gentiliū, ita postea admittet multitudinem Iudaeorum, vt docet latē Paulus Roma. 11. & nos iā exposuimus Hosea. 3. in fine. * Hieronymus: Quod autem dicit: Exaequabit gratiam gratiae eius, hoc significat, nos omnes de plenitudine eius accepimus, & gratiam pro gratia, id est, pro gratia legis gratiam Evangelij, vt aequalem gratiam & par munus & ex Israel credentes accipiant, & populus Ethnorum. Sed est in translatione non leuis difficultas, quoniam pro, Et exaequabit gratia gratia eius, in Hebraeo habetur. *אבן* *אבן* *אבן* *אבן* *אבן* *אבן* non est verbum, vt vertatur Exaequabit, sed nomen significans clamores, siue acclamationes, quod iuxta R. Dauid, hoc significat: Cum imposerit Zorobabel supremum lapidem culminis, templūque perfecerit, omnes ei applaudent, & laetis acclamationibus dicent: Gratia, gratia illa, hoc est, Fausta, & felicia sint omnia huic lapidi. Hunc sequuntur Pagninus, & Vatablus, & quidā recentioribus. Non inferior significare

16

17

18

19

hoc

hoc nomen clamores, quod & radix eius *אבן*, quod est, clamauit, & multa Scripturae loca indicant: Quare recte ita verti potest, vt ipsi volunt, modo non ita, vt ipsi interpretemur, sed in hunc modum: Educet lapidem primum, & cum Iudaei conuersi fuerint acclamabunt ei, id est, lapidi Christo, (est enim ei femini generis Hebraeis, vt lapis.) Acclamationes autē erunt: Gratia, gratia illi, omnia illi sint fausta, omnes cum ament, & colant. * At non animaduertunt tanti autores (quia vetustiores non conserunt, sed nouos sequi amant) significare etiam hoc nomē aequalitates a *אבן*, quod est aequale, Nec refert hoc verbum cum *אבן* scribi, illud cum *אבן*, cum nemo ignoret has litteras passim inter se commutari. Docent hoc Lxx interpretes, qui verterunt: Aequalitatem gratiae gratiae eius. Deinde Job 36. Si voluerit extendere nubes, quasi tentorium suum, vbi habemus: Quasi tentorium suum, Lxx translulerunt: Aequalitatem tabernaculi sui, in Heb. est *אבן* *אבן* *אבן* *אבן* *אבן* *אבן* aequalitates tabernaculi sui, id est, si voluerit, extendet nubes ad aequalitatem tabernaculi sui, siue aequales tabernaculo suo, quod est coelum, hoc est; Totum coelum nubibus conteget. Est igitur ad verbum: Aequalitates gratiae gratiae eius; quod more nostro ita dicitur: Valde aequalis gratia eius erit gratiae, more enim Hebraeorum, vt sapienter dictum est, abstractum nomen ponitur pro suo concreto, vel actiue, vel passiue sumpto (liceat enim sic loqui, vt breuius, & apertius loquamur) & pluralis pro singulari ponitur cum res est magna, siue amplificationis causa, vt adnotauimus Mich. 5. nu. 37. & 38. Itaque si diceret: Gratia, quam effudit tunc Christus in Iudaeos, erit aequalitas gratiae, scilicet, quam prius effudit in gentes interpretarentur. Erit aequans gratiam, aut aequabit gratia, sed quia dixit: Aequalitates, intelligendum est, valde exaequabit, perfectissimē exaequabit. * Ex quibus cernitur legendum esse: Exaequabit gratia gratia eius; quod manifeste docet Hieronymus, cum Hebraeorum expositionem referens ait: Et gratia eius lapidis in eos, quos reduxit de captiuitate, exaequabit gratiam, quam in patres eorum semper exercuit.

Mans Zorobabel fundauerunt domum istam. Haec verba vsque ad illud: Et respondi, & dixi, variē exponuntur ab scriptoribus, sed ita, vt aegre seruetur in illis rerum consequentia, & connexio. Nam, qui hęc de templo materiali exponunt, coguntur fere retexere totam expositionem, cum ad illa verba ventum est: Septem sunt ipsi oculi Domini, quę ad Christum referenda videntur. Aut si non retexant, violentas, & ferreas expositiones proferent. Qui autem de Christo interpretantur, quem Zorobabelis nomine intelligunt, non poterunt dicere, quomodo in manu Zorobabelis, id est Christi, sit lapis stanneus; id est, Christus, licet quidam (vt ait Hieronymus) lapidem stanneum Christi corpus interpretentur, quod nullis peccatorum fuerit maculis sordidatum. Quam expositionem secuta est Glossa; sed paulo minus absurda est, quam prior, quomodo enim videbunt corpus Christi in manu Christi, nisi ad sacrae Eucharistiae institutionem referrent, de qua modo sermo non est, sed de aedificio? Ego hęc de templo Ierosolymitano intelligi posse nego, licet cum feris verba ipsa prae se ferre videantur; vt enim diximus, & postea dicemus, nihil habentis de illo Propheta dixerat, vt de eo intelligamus: *Fundauerunt domum istam*; sed de vltima aedificij Ecclesiae consummatione agebat, quare eandem intelligit, cū ait: Domū istam. Deinde cū Darius perannanter eis copiam fecisset templi aedificandi, quod iam coeperant secundo eius regni anno, & cum hęc prophetabantur forte iam tertius, aut etiam quartus annus esset; nam cap. 7. mox ait: Et factum est in anno quarto Darij Regis factum est verbum Domini ad Zachariam in quarta mensis nona, templumque sexto anno absolutum fuerit: quantum erat dicere templum esse perficiendum a Zorobabel, vt continuo Propheta, quasi rem valde obscuram, & incertam variē inaus esset, subiiciat: Et scietis, quia Dominus exercituum misit me ad vos? Præterea quę lapidem stanneum visuri erāt in manu Zorobabel? Num lapidibus staneis templum reaedificatū est, aut vllus vnquam hominū dixit in templo illo fuisse lapidē stanneum? Quod si lapidē stanneū cum Hebraeis, atque Chaldaeis interpretetur lapidē perpediculi, iam diu quo tempore hęc dicebat Propheta, missum erat perpediculum. * Legi, cum hęc meditabar, Zorobabel imposituram fuisse culmini templi lapidem angulare; dumque hęc Zacharias diceret, affuisse lapidem stannei coloris, in quo erant sculpti septem oculi ad omnem orbis partem spectantes,

20

21

stantes, eūq; à Zorobabele fuisse in totius fornici sublimitate locandū. Miratus sanè sum quemquā esse, qui tam insulsum commentum proferre auderet, atque ita proferret, quasi rem certam, & exploratam diceret. Vt igitur rerum, ac prophetiæ contextum teneamus, aliter hæc explicanda sunt. Cum Zorobabelem nominat principem populi, populum quoque ipsum intelligit, cuius salutem, & incolumitatem totis viribus quærebat Zorobabel, vt eū paulò ante dixit: *Quis tu mons magne coram Zorobabele?* Demonstrauimus autem Haggei. 2. nu. 73. & 74. ita ferre scripturæ consuetudinē, vt quadam alicui promittantur, quæ non illi, sed eius posteritati post multos annos præstanda sint. Hoc ergo nunc ait: *Manus Zorobabel, id est, posterorum eius, & populi ipsius, suadauerunt Ecclesiam, per domum, quam nunc ædificatis, significatam, id est apostoli, & eorum discipuli ex Iudæis, & maximè Christus: & manus eiusdem posteritatis, & populi absoluent ædificium, quoniā Henoch, & Elias in fine sæculi conuertent Iudæos, & statim ex illis exurgent noui prædicatores, & adiutores horū prophetarū, vt initio factum est, atque ita gens tota conuertetur, eaque conuersa consummabitur ædificium Ecclesiæ.* * Et quāuis non esset per fideles Iudæos consummandum hoc ædificium, rectè diceretur: *Et manus eius perficient eam*, quoniam Christus per ministrōs suos illud consummabit, qui & de posteritate Zorobabelis fuit, & vocari iure potest Zorobabel, quasi per Zorobabelem figuratus, vt paulò ante diximus.

Et scietis, quia Dominus. Cum rem tantam, tamque mirabilē fieri videbitis, re ipsa intelligetis vtrum me Dei prophetam fuisse. *Quis enim desepit dies paruos?* In Heb. pro Dies paruos est *תנאים קטנים* quod sonat diem paruorum. Ex Hebræis quidam subaudiunt, Salutem, aut, Consolationum, alij, Acclamationum, sed non rectè meo iudicio, neque ad consuetudinē sermonis Hebraici. Consuetudo enim Hebræorum est, vt quoniam neutro genere carent, eius loco feminino vtantur, aut etiam masculino, vt diximus Mich. 5. nu. 17. & 21. quare ita accipere debemus, ac si diceret, Diem paruorum, id est, paruorum rerum. Rursus dies magnus dicitur, in quo magna, & mirabilia fiunt, vt diximus Ho. 1. nu. 17. Itaque dies

paruus erit, in quo parua fiunt. Rectè ergo Lxx & Hieronymus pro Diem, Dies (quia singularis pro plurali ponitur) pro Paruarum, Paruos interpretati sunt. Dies parui vocantur ij, quibus Antichristus regnabit, & Ecclesiam magna cum potentia persequetur, tūc enim Deus, qui magna pro Ecclesia sua facere solebat, parua faciet, & venturam eam ab impijs sine, vt oblitus, & potentia sua, & Ecclesiæ quodammodo videatur. * Atque eo magis dies hi parui dicuntur, quo vicini sunt magis diei magno iudicii. Possunt etiam dies parui dici propter illud Matth. 24. *Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro, sed propter electos breuiabuntur, non quod breuiore futuri sint, sed quod pauciores.* Quis ergo desepit dies paruos, videns omnes recipere Antichristū, eique Iudæos subijci, & existimans iam actum esse de eorum salute, semperque eos in infidelitate sua mansuros? Dicit quod eo tēpore multi fidelium cogitabant.

Et latabuntur, & videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel. Lapis stanneus duobus modis accipi potest; primò, vt sit lapis angularis ædificij Ecclesiæ, de quo hætenus sermo fuit, sed metaphoricè dicatur stanneus, quoniam sicut stannum ex argento seceratur, quòd eius puritatem minuat, iuxta illud It. 1. *Excoquam ad purum scoriā tuam, auferam omne stannum tuum,* ita Iudæi ex populo suo, & ex prophetis suis secreuerunt Christum, quasi impurū quippiam, sicut Psal. 117. scriptum est: *Lapidem, quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.* * Adiuuat & etymologia, dicitur enim stannū *סגל*, quasi separatio, aut separatum, à *לגל*, quod est separauit. Præterea, hoc habet stannum, sicut ait Hieronymus, vt reliqua metalla ab igne defendat, & sine eas sit, sine ferrum, vritur, si absque stanno fuerit. Cum igitur Propheta hunc lapidem stanneum vocat, quia vt vilis, & impurus reiectus est à Iudæis, obiter indicat eodem nomine omnia illius populi mala, & labores ex ea reiectione accidisse. i. combustos eos fuisse igne vitiorū, & calamitatum variarum, quia hoc stannum, id est Christum, reiecerunt. Significat etiam eos eo tempore, nec Antichristi tyrannide, nec tentationibus quamuis fortibus esse concremandos, cum hoc stannū habuerint, id est, eum Christo adhæse-

rint.

rint. Ne ergo contemnant dies paruos fideles, & prædicatores, qui tunc erunt, aut de Iudæorum salute desperent, paulò post latabuntur, & videbunt lapidem angularem in manu Zorobabel, id est, posteritatis, & populi Zorobabel, assument enim lapidem, quem reprobauerant olim ædificātes, seque lapides viuos super eum ædificabunt, aut prædicatores Iudæi alios ex gente sua super hunc ædificabunt. * Aliter sentius est minime contemnendus, vt lapidem stannum cum Hebræis, & Chaldæo lapidē perpendiculi esse intelligamus. Latabuntur ergo, & videbunt Zorobabelem, id est, prædicatores Iudæorum, siue *CHRISTVM* ipsum mittere perpendiculum, vt ædificet partem Ecclesiæ, quæ corruerat deficientibus à fide Iudæis. Cum enim perpendiculum mittitur, iam paries fit, vt Zach. 1. *Domus mea ædificabitur in ea,* ait Dominus exercituum, & perpendiculum extendetur super Ierusalem.

*Septem istoculi sunt Domini, Qui hæc facient, & tanta bona conciliabunt populo Iudæorum, sunt septem oculi Dñi, id est, septem angeli, qui discurrunt in vniuersam terram, & miseri cæcitatē Iudæorum per orbē dispersorum suis precibus à Deo obtinebunt eorum conversionem. Ideo ca. 3. dictum est: Quia ecce lapis, quem dedi coram Iesv super lapidem vnum septē oculi sunt. Ostensus est enim Iesv cum septē oculis, quia precibus, & sollicitudine septē angelorum, de quibus ibi multa diximus, lapis fundamenti ponendus erat, vt super ædificaretur populus Iudæorū. Vel lapis perpendiculi (si quis hunc sensum magis prober) extendetur super parietem ex Iudæis ædificandum. In Hebr. ita legimus ad verbum. * Et latabuntur, & videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel, septem isti oculi domini ipsi. Hoc est, septem angeli, de quibus paulò ante dixi, latabuntur quòd id, quod petebant de populi salute, impetrauerint, atque ita vt cupiebant, videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel. Et quoniā obliuisci potuit lector, aut auditor, qui nam essent hi septē, statim explicat: *Oculi Dñi ipsi.* s. sunt, quos in lapide vidit Iesus. Eundem sensum habent verba, vt distincta sunt in nostra translatione. Septē sunt isti oculi Dñi, de quibus dixi, latabuntur, & videbunt lapidē stannum in manu Zorobabel. Ipsi em, quia discurrunt pter*

rā, & vbiq; mala Iudæonū videbūt, petēt eorū conuersionē, & serabūtur eam viderint. *Et respondit.* Hoc est: Et loqui cœpi vt Mat. 21. In illo tempore respondens Iesus dixit: confiteor tibi pater, &c. *Ad dexterā candelabri, & ad sinistram eius.* A dextera, & sinistra candelabri surgūt, sed vsq; ad lapidē crescunt, sicut prius dixit: Et duę oliuę super illud, vna à dextris lapidis, & vna à sinistris eius: quoniā mansari sunt in vita mortali ferē quamdiu *CHRISTVS* Ecclesiam illuminabit in terris, id est, vsq; ad finem sæculi, vt ante diximus.

Et respondit secundo, & dixit ad eum. Rogauit quid essent oliuę, sed quia alia quæreda occurrerūt, antequā angelus rēspōdeat, omnia quærit, vt ad omnia rēspōdeat, quāuis ille ad præcipuā solū quæstionē rēspōdet cetera Prophetę relinquēs mediāda, & ex dictis intelligenda.

Quid sunt duę spicæ oliuarum. Video oliuas duas eū spicis à in vertice plenas oleis, sicut spicę plenas sunt granis. Quę res significabat oliuas tūc demum fructum suū esse allaturas, cum ad lapidē illam, & ad finem peruenirent, id est, cum proximæ essent morti suę, & aduentui Domini extremo.

Quæ sunt iuxta duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria ex auro? Duę oliuę sunt iuxta rostra aurea, in quibus sunt suffusoria, quia per virtutem *CHRISTVS*, & per eius sacramenta fructum suum erant allaturę. Rostra hæc Heb. *תנאים קטנים* quod noui Hebræi virgę, seu fistulę interpretatur, Lxx *αυφωρטיפες* id est nares, & Hiero. Rostra. Intelligere ergo debemus ex vtroque latere candelabri exire clauum quemdam aureum latum, & magnū instar rostri auiū, aut nasi, in quibus erāt suffusoria aurea. * Suffusoria sunt, quæ prius vocatūt insusoria. i. vasa ex quib; vel per quę, oleū funditur in septem lucernas, ideoq; in vtroque loco Lxx eodē nomine vtūtur, atque *επιρροήσπις* appellant. Hęc suffusoria, siue insusoria sacramenta septē esse diximus, quæ merito vocātur aurea, propter pretiū summū, & dignitatē suam, continent em diuitias Christianorū. i. gratiā. In Heb. est: *Quid duę spicæ oliuarum quæ in manu duorū rostrorū auri euacuantur de super se auri?* atque ita Hebræi, & recentiores veteres putant. In manu, siue in manibus, vt vertit *Lxx* id est atq; ad latera quorū magis ad latera sunt. * Quod autē statim sequit *תנאים קטנים* potest

S dupli.

dupliciter intelligi, quoniam *שֵׁנִי*, quod re vera participium est, potest ut participium accipi, & ut nomen, sicut sapiens, & similia nomina apud nos. Si participium sit, vertendum est: iuxta duo rostra aurea euacuantia de super se, aut ex se, aurum. Ita hi autores accipiunt, secundum quos duo rostra aurea effundunt oleum in septem lucernas. Et eorum interpretacione confirmat Chaldaeus in hunc modum vertens: Quid sunt duae spicae olivarum, quae sunt iuxta duos lecythos aureos, ex quibus effunditur oleum in lucernas aureas? Immo & LXX, quorum haec est translatio: Quid duo rami oliuae, qui sunt in manibus duarum parium infundentium, & retentium infusoria aurea? Si autem sicut in scriptura, vertendum est: Euacuantia, id est, vasa infusoria, super ea sunt, id est, super rostra, quo modo Hieronymus accipit. Probabilis sane utraque translatio, sed nostra probabilior, quoniam rostra, siue naves, non sunt apta, ut oleum multum contineant, quod postea per infusoria effundantur in lucernas, formam potius vnae, aut similis vasis habere debebat, quam rostrorum. Forma rostri apta est, ut ex ea pendeat vas, vel silata superne sit, ut vas sustineat.

30 * Quod autem interpres Chaldaeus lecythos vertit, nihil refert, quoniam nomen Hebraicum non lecythum, sed rostrum, aut fistulam, aut naves significat. Immo & Chaldaicum *שֵׁנִי* rostra, & fistulas significat iuxta plurimam sententiam. Iuxta priorē translationem, haec duo rostra sunt duae in Christo seruatores naturae, ex quibus oleum, id est, gratia effunditur in sacramenta; ex diuina, ut ex causa principalis, ex humana, ut ex instrumentis eius conuenienter. Iuxta nostrā translationem eadem intelligi possunt, quatenus si dicantur in se, id est, virtutes sua, septem infusoria, id est, septem sacramenta. Praeterea, quoniam in Hebraeo est *שֵׁנִי*, id est, aurum, sine praepositiōe recentiores vertunt: Effundentia ex se aurum, exponuntque aurum dici oleum purissimum, aut puritatem, coloremque referens. Sed durum est, & inusitatum, ut oleum aurum dicatur, multo melius Hieronymus, qui in diuina Hebraeorum subaudit *שֵׁנִי*, id est, aurum, ut in hac ipsa sententia: Iuxta duo rostra *שֵׁנִי* aurum, vel ex auro, atque ita, ut Hieronymus, utroque in loco accepit: LXX & Chaldaeus: *שֵׁנִי* aurum, id est, aurum. Ita habet exponimus aurum, & sequentibus *שֵׁנִי* aurum.

Satis iam dictum videbatur de Historica huius capitis expositione, sed exdite lectori non erit forte satis, quoniam recentiores Hebraei, quos Lyranus, & nonnulli praeterea sequuntur, omnia ad templum Ierosolymitanum, & ad praesentem tunc rerum Iudaicarum statum referunt. Quod si ea expositio probabilis videatur, nostra non Historica erit, sed Allegorica, ex ijsque, quae a nobis initio capitis secundi, & tertij huius prophetae dicta sunt, conuincemur. Quod, ut breuiter expediam, nego posse intelligi visionem prophetae nostri, ut ab his autoribus explanata est. Principio eorum explanatio, ut Hieronymus docet, veteribus Hebraeis, & Ecclesiarum magistris aduersatur. Deinde, si ipsa per se excutiat, minus habet probabilitatis, quam primo aspectu videtur, nam & falsa assumit, & quaedam relinquit, quae conuenienter explicare non potest. Aiunt autores, quos nunc ressellimus, visione candelabri cum ardentibus lucernis praenuntiarum templum feliciter esse consumandum, quoniam candelabrum hoc tale est, quale illud, quod in tabernaculo poni iubetur Exo. 25, quod poni non potest, nisi templo iam perfecto: lucernas ardetes, significare Deum velle depellere tenebras, id est, calamitates, quas vsque ad illud tempus Iudaei pertulerant. * At falsum est, quod assumunt de candelabro, dissimile hoc est candelabro tabernaculi, & idem alius significat. Illud habuit septē solū lucernas, hoc iuxta planum literarum sensum habet octo, ait enim: Et lampas eius super caput ipsius, & septem lucernae eius super illud. Quare ridiculum est dicere; lampas eius dictum esse pro lampades eius, cum omnes veteres patres ad vnum hanc lampadem fecerant a septem lucernis, & diuersum nomen habeat, tam in Hebraeo, quam in Graeco, sicut res diuersa est. Praeterea tabernaculi candelabrum habebat scyphos, & spherulas, & lilia, quae hoc non habet: & hoc habet septē infusoria aurea, & duo rostra aurea ad latera, in quibus erant infusoria, quibus ornatus vetus illud caruit. Adde quod nec docent quid significent septem infusoria, aut duo rostra, ut ad rem, de qua agi volunt, vltimo modo pertineant. Illud etiam de septē oculis accipiunt ad propositum accommodare. Accedit, quod in colloq. anois ex libro I. E. scribitur Cyrillus: Ipse est Zorobabel, in cuius manu est lapis staneus,

31 An possit verba huius capitis de templo Ierusalem intelligi.

32

septem autem huius lapidis sunt oculi. Priscum enim Zorobabel nusquam prodidit historia hunc lapidem possedisse. Duas oliuas aiunt significare Zorobabelem, & Iesum, aut regnum, & sacerdotium quoniam apud Iudaeos reges, & sacerdotes vnguebantur. At Zorobabel non erat rex, ipsique fatentur tempore secundi templi nullam fuisse vngtionem regum, aut sacerdotum. Et cum ait: Quis tu mons magne coram Zorobabel? quid pertinet ad praesentia cum eo tempore factitatem haberent aedificandi templum a rege Dario, neque vllus obstaret, sed omnes adiunaret, ut legimus Efd. 6? Sūt & alia huiusmodi, quorū quaedā attingimus. n. 20.

TR O P O L O G I A.

33 In visionis huius interpretatione non mihi videtur alius sensus quaerendus, quoniam iam is, quem expressimus, & si litera est, doctriam continet ad mores aptissimam neque vllus excogitabitur, qui contineat aptiorem. Qui vult esse lucerna ardens, & lucens in domo Dei, sicut Iohannes Baptista, qui venit, ut testimonium perhiberet de lumine, vnde ipse ardebat, & lucebat; det operam, ut nunquam vlla ratione a Christo separetur, atque ita neque oleum ei deerit, neque lux. Etenim CHRISTVS oleum habet indeficiens, ut nomen indicat, cui merito dictum est: Vnxit te Deus Deus tuus oleo latitiae precoribus tuis; & ipse est lux, quae in tenebris lucet, & tenebrae eam non comprehenderunt, lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, itaque extra hoc candelabrum, & extra hanc lampadem, id est, extra Ecclesiam, & extra CHRISTVM, neque oleum gratiae inueniri potest, neque lux bona, & Deo placens vita. Fuerunt olim qui lucerna viderentur, id est, Philosophi, & nunc sunt haeretici, in vestimentis ouium, intrinsecus autē sunt lupi rapaces, sunt & alij fideles quidem, sed similes sepulchris: dealbatis, quae foris parēt hominibus speciosa, intus vero plena sunt ossibus mortuorum, & omni spurcitia. Sed lippis, & caecis lucernae videntur, at extinctae sunt, quia oleum non habent, & sine CHRISTO sunt. * Praeterea lucernae, quae lucent, & ardent, meminere se neque oleum ex se habere, neque lucem, sed a Christo accipere, posseque amittere quod habent. Itaque nemo altum sapiat,

33

Mal. 4.

34

sed timeat, & qui stat, videat ne cadat, & sanctum audiat Prophetam: Sciuite Dominum in timore, & exultate ei cum tremore. Apprehendite disciplinam, nequando irascatur Dominus, & pereatis de via iusta. Videant etiam, ut lucem acceptam non extinguant, sed cum humilitate detegant, ut omnes, qui ingrediuntur, lumen videant. De oliuis postea dicemus. Nunc illud animaduertamus, neminem tantum habere lucis, & cognitionis rerum caelestium, ut non sit quasi infans, si cum angelis conferatur, semperque nobis opus esse a Deo doceri. Viderat magna Zacharias, & angelum habebat in se loquentem, excitatus ab eo fuerat, quasi vir, qui suscitatur de somno suo, & nequit intelligere visionem, sed rei nouitate, & obscuritate cogitur dicere: Quid sunt haec Domine mihi? Nec tamē docetur prius quam se nescire fateatur, ne extollatur postea magnitudine reuelationum, sed Deo esse cognoscat quidquid habet. Sed & nos docemur, humilitatem, hoc est veram infirmitatis, & ignorantiae nostrae confessionem miram habere vim ad impetrandum. Eleemosynam non ijs, qui diuites videri volunt, sed paupertatem facientibus suam, elargimur. Quid ait Salomon sapientiam petiturus? Ego autem sum puer paruulus, & ignorans egressum, & introitum meum. Dabis ergo seruo tuo cor docile, ut populum tuum iudicare possit, &c. Deinde Scopum visionis indicat Prophetia: Hoc est Verbum Domini ad Zorobabel: Non in exercitu, neque in robore, sed in spiritu meo. Zorobabel, ut Hieronymus interpretatur Hagg. 1. sonat iste magister Babel, seu Babylonis, sonat etiam, dispersio, seu alienatio confusionis. Quoniam visio explicatur, sermo conuertitur ad Zorobabelem, in quo illi ipsi intelliguntur, quos superius significati diximus in lucernis ardentibus. i. iustitiae & pietatis amatores. Omnes enim iusti magistri Babylonis sunt, quia vel doctrina, vel exemplo, vel utroque docent Ciues Babylonis quid agere debeant. i. eos, qui in peccatorum confusione versantur. * Idē confusione dispergunt, & alienant ab animis hominum, dum inde se factis dicitis; probant contemnenda esse sua, & caduca saeculi bona, tota animi contēntione querenda caelestia. Tales magistros querebat qui ait: Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona & glorificent patrem vestrum qui in caelis

Psal. 2.

35

Reg. 3.

Iusti magistri Babylonis dicuntur.

36

Matt. 5.

est. Et Apostolus: Vt sitis sine querela, & simplices filij Dei, sine reprehensione in medio generationis prauae, & peruersae, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, verbum vitae continent, &c. Multi enim suscipiunt verbum vitae, sed sunt sicut cisternae dissipatae, quae continere non valent aquas, effundunt illud cum vitam quaesierint (vt acceperant verbum vitae) mortem quaerunt, & viuere in hoc saeculo nequam malunt, quam regnare cum Deo. Ar qui verbum vitae fouent in corde suo, & magis viuificant in dies oratione, ieiunijs, & vera sui abnegatione, verbum vitae continent. Huiusmodi magistros vrinam plurimos semper habeamus, non enim sunt, de quibus à Iacobo dictum est: Nolite plures magistri fieri fratres mei, scientes quoniam maius iudicium sumitis. De alijs loquebatur, qui doctores esse volunt, nescientes, nec quae loquuntur, nec de quibus affirmant, vel certe qui dicunt, & non faciunt. Sed in his, vnus est omnium magistrorum magister, qui ait: Nec vocemini magistri, vnus est enim magister vester, Christus. Hic est, qui verè dicitur Zorobabel, ceteri ad eius similitudinem. Ei igitur pro membris suis, quae conformia facta sunt imagini eius, nunc ait Dominus: **37** * Non in exercitu, neque in robore, sed in spiritu meo. Quod tot lucernae ardeant, & luceant, quod ij, qui paulo ante captiui tenebantur à Diabolo, nunc eum vincant, & victo illudant, quod in terra nati conuersationem habeant in caelis, & caelestia contendant, non humanae fortitudinis, sed gratiae spiritus mei est. Eleganter ergo Dauid sub figura eorum, qui terram promissam ceperunt, de veris Dei militibus loquens, qui apprehendunt vitam aeternam: Manus tua gentes disperdidit, & plantasti eos, afflixisti populos & expulisti eos. Nec enim in gladio suo possederunt terram, & brachium eorum non saluauit eos, sed dextera tua, & brachium tuum, & illuminatio vultus tui, quoniam complacuisti in eis. Sed iustis viris, qui Deo militant, & semper votis, atque animis in caelestem patriam properant, obijcere se se aduersarius solet, quasi montem quemdam ingentem, & arduum, qui non videatur posse superari, sicut Edom transiitum negabat filijs Israel per fines suos dicens: Non transibis per me, alioqui armatus occurram tibi. * Atque hinc fit, vt

regrediantur interdum, sicut in eodem loco legitur: Statimque egressus est obuius cum infinita multitudine, & manu forti, neque voluit acquiescere deprecanti, vt concederet transitum per fines suos: quam ob rem diuertit ab eo Israel. Propterea nunc Propheta iustos exhortatur, vt pergant semper, nullasque Diaboli minas, nullum impedimentum timeant, quoniam mons quamuis magnus, & insuperabilis videatur, ceu vallis erit coram Zorobabele, & in planum redigetur. Nihil Zorobabeli nostro obstare potest, cui dictum est: Ego ante te ibo, & gloriosos terrae humiliabo, portas aereas conteram, & vetes ferreas confringam. Sed, vt hoc Deus efficiat, id est, vt iustos mirabiliter excitet ad pugnandum, hoc solet facere quod nunc ait: *Et educet lapidem primarium.* Ponit illis ob oculos Spiritus sanctus, cuius corporis sint membra, super quem lapidem sint aedificati, qua firmitate esse deceat, qui firmissimo lapidi iuncti sunt, quam turpe sit à tam praclaro fundamento, vel auelli penitus, vel disungi. * **39** Quid enim aliud facit Paulus, cum ait: Ergo iam non estis hospites, & aduenae, sed estis ciues Sanctorum, & domestici Dei, superaedificati supra fundamentum apostolorum, & prophetarum, ipso summo angulari lapide Iesu Christo, in quo omnis aedificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino, in quo & vos coaedificamini in habitaculum Dei in Spiritu sancto? Et quoniam hac recordatione iusti inflammantur, & resuscitari in se sentiunt animos, quos in prima feruore conuersionis habuerunt, rectè ait: *Et exequabitur gratiam gratiae eius.* Confirmat etiam eos magna spe diuini fauoris, vt meminerint Dei perfecta esse opera, & sine poenitentia esse eius dona, & vocationem. *Manus, inquit, Zorobabel fundauerunt domum istam, & manus eius perficient eam.* Templum, quod in cordibus suis sancti Deo erigunt, non ipsi, sed manus Christi fundauerunt, ipse perficiet. Sic & Paulus ait: Gratias ago Deo meo semper pro vobis in gratia Dei, quae data est vobis in Christo Iesu, &c. *Qui & confirmauit vos vsq; in fine sine crimine in die aduentus Domini nostri Iesu Christi.* Et Petr^o: Deus autem omnis gratiae, qui vocauit nos in aeterna sua gloria in Christo Iesu, modicum passus ipse perficiet

Philip. 2.

Iac. 3.

Math. 23.

37

Psal. 43.

Num. 10.

38

Isa. 45.

Memoria Christi quantum iusti excentur.

39 Ephes. 4.

1. Cor. 4.

1. Pet. 5.

constr-

confirmabit, solidabitque. * Dicat ergo quisque animam suam certanti, & quasi defefse certando, quod de sancto Bohoz dixit Noemi: *Expecta filia, donec videamus quem res exitum habeat: neque enim cessabit homo, nisi compleuerit quod locutus est.* Deus est, vt omnia possit, quae velit, sed hominem pro te factum esse memento, vt non dubites de voluntate. Rursus quoniam saepe iusti, ira eorum salute poscente, tentationibus anguntur, & amissa deuotione arescunt, & torpent, & quasi destitui diuinis praesidijs videntur; ne vllomodo hac Dei dispensatione frangantur, aut deficiant, addit: *Quis enim despexit dies paruos? Nemo eos respiciat, nemo animu despondeat, recedere visus est Dominus, sed non abiit, ipse ait: Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum.* Dies parui videntur, sed magna in eis sunt ipsis etiam ignorantibus, in quibus sunt. Tunc terra obducitur semen, virtutes altiores radices iaciunt, cognoscunt homines qui sint, quantum Deo egeant, quam sint ipse pauperes, & miseri. Denique exitus indicabit. *Et latrabunt, & videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel.* Videbunt CHRISTVM opus suum non deseruisse, sed aedificasse semper, & tunc aedificare, siquidem lapidem perpendiculi extendit, & semper noua in suis aedificat incrementa virtutum. * Si autem lapis stanneus CHRISTVS ipse sit, vt iam diximus, meminerimus nos sine CHRISTO non posse tot, tamque varijs, tentationibus resistere, quamuis dura nobis, & solida metalla videamur, sine hoc stanno vremur igne concupiscentiae, atque viriorum. Et erit lapis stanneus in manu Zorobabel, cum CHRISTVS per predicatores, & ministros suos paulatim reponit, atque adglutinat sibi lapides super aedificatos, quos impetus tentationum emouerat, atque disiunxerat. Hoc à Deo obtinebunt septem angeli, qui hominum salutem quaerunt, vt iam supra exposuimus. Deinde quaerit: *Quid sunt duae oliuae istae ad dexteram, atque ad sinistram eius?* Duae oliuae ad duo latera candelabri sunt sancti praedicatores, ex quibus dum quidam aduersus haereticos disputant, & veritatem Catholicae fidei communiunt, vt sicut à Romana Ecclesia traditur, incorrupta seruetur, alij fideles sanctis moribus imbuunt, & vitia repellunt, quasi vtrum-

40

Arch. 3.

In refractione, & arietate, animi non desperat diu.

Psal. 90.

Tentationum virtutes.

41

que Ecclesiae latus tegunt. Qui iure duae spicae dicuntur oliuarum, quia tunc vberes, atque amplissimos fructus ferunt, cum altius per contemplationem rerum caelestium surgunt, longiusque à terrenis cogitationibus abluunt. Dicuntur & duo filij olei propter insignem fertilitatem, & propter lucem, quam ceteris praebent. * *Assistunt dominatori vniuersa terra.* quoniam Euangelici praedicatoris officium integre non praestant, qui preces non adhibent ad verba, & antequam populum doceant, ac postquam docuerint, dominatori terrae non assistunt orationes, ac petentes per IESVM CHRISTVM eorum salutem, quos instruunt. Nec id festinanter, ac perfunctorie, non est enim id assistere, sed diu contentiusque clamantes. Vt enim fructum afferant, quem cupiunt, non in eruditione, non in eloquentia, non in fauore hominum spem suam collocare debent, sed in Dei misericordia, sicut ait Dauid: *Ego autem, sicut oliua fructifera in domo Dei, speraui in misericordia eius in aeternum.* Quod si id non faciunt, oliuae quidem esse poterunt, sed non erunt fructiferae in domo Dei. Hinc contemnentibus diuina mandata, qui salutare, atque vtilis praedicator habere non mereantur, sed eos qui folia verborum habeant, & placencia auribus ac suauiter sonantia loquantur, propheta Moses: *Oliuas habebis in omnibus terminis tuis, & non vngitur oleo, quia fluent, & deperibunt.* Oliuas habet populus Christianus in omnibus terminis suis, quia vbique praedicator habet, sed sepe non vngitur oleo, quia oleas non fuerunt, sed folia: superbia enim, aut cupiditate, aut inhonestis voluptatibus arentes illud audire merentur de Euangelio: *Nunquam ex te fructus nascatur in sempiternu.*

42

Psal. 51.

Deut. 18.

Mat. 17.

CAP. V.

I conuersus sum, et leuaui oculos meos, & vidit ecce volumen volans. Et dixit ad me. Quid tu vides. Et dixi. Ecce ego video volumen volans: longitudo eius viginti cubitorum, et latitudo eius decem cubitorum. Et dixit ad me. Haec male-

S 3

dicere

*dictio qua egreditur super faciem
omnis terra: quia omnis fur, sicut
ibi scriptum est, iudicabitur: & om-
nis iurans, ex hoc similiter iudica-
bitur. Et dicitur illud, dicit Domi-
nus exercituum: & veniet ad do-
mum furis, & ad domum iurantis
in nomine meo mendaciter: & com-
morabitur in medio domus eius, &
consumet eam, & ligna eius & la-
pides eius. Et egressus est angelus,
qui loquebatur in me, & dixit ad
me: Leua oculos tuos, & vide: quid
est hoc, quod egreditur? Et dixi:
Quidnam est? Et ait: Hac est am-
phora egrediens. Et dixit: Hac est
oculus eorum in uniuersa terra. Et
ecce talentum plumbi portabatur,
& ecce mulier una sedens in medio
amphora. Et dixit: Hac est impie-
tas. Et protegit eam in medio am-
phora, et misit massam plumbeam
in os eius. Et leuavi oculos meos, &
vidi: & ecce duae mulieres egreden-
tes, & spiritus in alis earum, & ha-
bebant alas, quasi alas milui: & ha-
uerant amphoram inter terram
& caelum. Et dixi ad angelum, qui
loquebatur in me: Quo ista dese-
runt amphoram? Et dixit ad me:
Ut adificetur ea domus in terra
Sennar, & stabilietur, & ponatur
ibi super basem suam.*

HISTORIA.

*Et conuersus sum. Prophetia, vt scribit Au-
gustinus lib. 17. de Ciuit. cap. 3. partim perti-
nent ad homines illos, quorum tempore
prophetabant sancti uates, partim ad Christi
mysteria. Et ideo prophetarum mos est nunc
vitia castigare, & poenas proponere, nunc
Christi mysteria, & Ecclesiae predicere. Hic*

*I
Prophetia
partim ad
futura per-
tinet, partim
ad presen-
tia.*

*ronymus in cap. 2. Hof. Prophetę sic multa
post saecula de aduentu Christi, & vocatio-
ne gentium pollicentur, vt presens tempus
non negligat, ne concionem, ob aliud con-
uocatam non docere de ijs, quę instant, sed
incertis, ac futuris ludere videatur. De quo
plura diximus in primo preludio. Cum igitur
tur cap. 3. & 4. multa de Christo, & de Ec-
clesia, ludęorumque conuentione dixisset,
nunc ad populi mores emendandos reuer-
titur. Et quoniam eo tempore multum ho-
mines studebant auaritia, & rapina, ex qua
periuria plurima oriuntur in rebus contra-
hendis, in hac duo peccata nunc inuehitur.
Considerare oportet (inquit Cyrillus) soli-
tum esse Deum per prophetas loqui, quę
quique temporis erant maximę necessaria,
vt erat hęc visio illi tempore. Ait ergo, Et
conuersus sum; angelo videlicet interioris me-
mouente conuerti oculos mentis ad aliam
visionem.*

*Et ecce volumen volans. Lxx: Et ecce falx
volans. Quam lectionem sequitur Chryso-
stomus hom. 15. & 19. & 27. ad populū An-
tiochenum, & denique Cyrillus, Theodo-
retus, & omnes Gręci causa varietatis est,
quod volumē 𐤀𐤒𐤁 dicitur, falx verō 𐤀𐤒,
quę duo vocabula, si puncta demamus, &
literam vltimam 𐤀, quę seruilis est, & eidē
dictioni nunc addi, nunc detrahi solet, nihil
differunt. Chaldaeus, & recentiores Hebręi
pro volumine accipiunt, vt nostra traslatio,
nec dissentiant vetustiores interpretes, si-
quidem Aquila, & Theodotio verterunt:
Et ecce 𐤀𐤒𐤁 volans. Symmachus verō:
Et ecce 𐤀𐤒𐤁 volans. Est autē Diphthera
membrana, aut pelis Amalthę, in qua ve-
teres fabulabantur louem omnium homi-
nū scribere peccata, vnde factus locus pro-
uerbio: Antiquiora Diphthera loqueris:
𐤀𐤒𐤁 autem, id est, capitulū, dicitur, quasi
initium libri, non integer liber, vt Psal. 39.
In capite libri scriptum est de me. Et apud
Latinos, volumē dicitur libri pars aliqua,
vt si Pentateuchum dicamus habere quin-
que volumina. * Atque hoc nomen, quod
a voluēdo cadit, proprię respōdet: Hebrai-
co 𐤀𐤒𐤁 quod similiter a voluēdo dicitur,
id est, a verbo 𐤀𐤒, quoniā veteres in mem-
branis scribebāt, quas e voluēbāt circa cy-
lindrum, sine axom lignum, cum scriberet,
aut legere desierant. Cuiusmodi libris etiā
nunc Orientales vtuntur. Indo, Ezeq. 2. in
qua erat inuolutus liber, & expandit illum*

coram

*coram me, qui erat scriptus intus, & foris.
Et Luc. 4. Et traditus est illi liber Isaie pro-
pheta, & vt reuoluit librum, inuenit lo-
cum, &c. Et mox: Et cum plicuisset li-
brum, reddidit ministro. Vidit ergo Pro-
pheta membranam longam, in qua scripta
erant omnia furta, & periuria illius popu-
li, & supplicia pro eis infligenda, quam
propterea eleganter Aquila, & Symma-
chus appellauerunt Diphtheram. Quod
autem hęc membrana videtur volans, si-
gnificat imminere huiusmodi hominibus
iam de caelo supplicium. Chryf. Hom. 27.
ad populum Antio. Volans velocissimum
vltionis incursum significat: at ex caelo
volare, ex superno tribunali sententiam
ferri.*

*Longitudo eius viginti cubitorum, & latitudo
eius decem cubitorum. Cur longitudo vi-
ginti cubitorum sit, latitudo decem, hanc
causam reddidit R. David, quod volu-
men hoc exijt e vestibulo templi, cuius ea-
dem erat longitudo, & latitudo. Eum qui-
dam sequuntur, vt Lyranus, & Sixtus libro
2. Bibliothecę verbo volumē volans. Cau-
sa ex Hebręorum officina planē deducta,
quę sine causa dicitur, & comprobari non
potest. Vnde ipsi didicerunt e templi vesti-
bulo hoc volumen exiisse? aut quę fuit
causa fingendi? Dicit quis forte, quoniam
in hoc vestibulum populus conueniebat,
membranam habuisse vestibuli magnitu-
dinem. Sed quis ignoret hoc vestibulum
sacerdotum esse, laicis quę fuisse inaccessi-
sum? Chryf. Hom. 27. citata ita hoc expli-
cat: Multorum vero cubitorum latitudo,
& longitudo, vehementiam indicat, & ma-
gnitudinem malorum. Hieronymus ad nu-
meros ipsos descendens breuiter exponit.
Denarium prospera significare tradit, vi-
cenarium autem, quia ex duobus denarijs
componitur, auftera, & tristitia nuntiare.
Itaque in his numeris lata sociantur tristi-
bus, quia ad hoc Deus corripit, vt emen-
det, & beneficiat. Quod hic paucis attigit
Hieronymus, potest ex alijs eiusdem locis
plenius intelligi: In Ezeq. 24. non longe a
principio denarium numerum esse ele-
mentię docet, causam autem reddit in ca-
pite octauo Zach. prope finem his verbis:
Iota enim litera, ex qua sumit nomen Sal-
uatoris exordium, non solum apud Grę-
cos, sed & apud Hebręos, denarium nu-
merum significat. * Et in illud Hagg. 2. Et*

*Denarius &
vicenarius*

*stebant viginti, affirmat vicenarium esse
infaustum, & laboriosum: Iacob enim ser-
uauit viginti annis, & Hefau hunc nume-
rum amabat, ideo misit ei Iacob munera
hoc numero multa Gen. 32. Idem Hagg.
1. in principio binarium immundum esse
ait, & in malam partem sumi, id circo dixit
vicenarium non esse bonum numerum,
quod decadas contineat duas. Arbitror &
ita hunc nodum solui posse. Membrana,
quoniam in ea erant peccata, & supplicia
scribenda, tanta debuit esse longitudine,
& latitudine, quantam scribendorum lon-
gitudō, & latitudo poscebant. Est autem
rā in peccatis, quā in supplicijs, longitudo.
& latitudo. Latitudo in peccatis dicitur
cū ad plures extēduntur, quā latitudinem
habent furtum, & periurium, quoniam
plurimos lædunt. Longitudo est, cum mul-
tum tempus quis manet in peccato. Do-
cet igitur horum peccatorum magnam
fuisse latitudinem, nam denarius perfectus
numerus est, & ceteros numeros conti-
net. Sed duplam, id est, multo maiorem,
fuisse longitudinem, eo quod tanto tem-
pore poenitentiam agere noluerint. Quare
& poenam magnam latitudinem esse ha-
bituram, id est, peruenturam esse ad mul-
tos, sed multo longiorem fore eius du-
rationem, quia Deuterono. 25. scriptum
est: Iuxta mensuram delicti erit & plaga-
rum modus.*

*Hęc est maledictio, quę egreditur, id est,
Hęc est poena, & punitio, vt ait Theo-
doretus. Hoc est: Hoc volumen signifi-
cat supplicium, quod imminet iam pecca-
toribus. Vt Psalmo. 108. Et dilexit ma-
ledictionem, & veniet ei, & noluit be-
nedictionem, & elongabitur ab eo. Et in-
duit maledictionem, sicut vestimentum, &
intrauit, sicut aqua, in interiora eius. Bene-
dictionē vocauit Dei beneficia in nos, ma-
ledictionē supplicia debita peccatis. Porro
legendū est: Quę egreditur presenti tem-
pore, non Egreditur, vt ex Hebręo, & ex
Gręco satis constat. Egreditur autem hęc
poena a Deo.*

*Super facie omnis terrę. Nō vniuersę terrę,
vt putauit Theo. sed Isracliticę, ita cū lo-
qui solet scriptura & ita postulat ordo pre-
sentis pphetię (vt ait Ruper.) quę iuxta Cy-
ril. Rupe. & alios pbatos autores, nō cōtra
omnes gētes, sed cōtra Iudęos est. Quod fa-
tis ex eo colligitur, quod ait: Et ad domum*

*Longitudo &
latitudo in
peccatis, &
in supplicijs*

*6
Maledictio*

S 4 iurantis

stantis in nomine meo mendaciter; soli enim Iudæi iurabant in nomine Dei veri, & alij per idola.

Quia omnis fur, sicut ibi scriptum est, indicabitur. Rectè, & perspicue vertit, quod obscurum erat in Hebræo, ubi habetur: Quia omnis furans ex hoc sicut ipsum succilius est, & omnis iurans ex hoc, sicut ipsum succilius est. Significat autem, Ex hoc, scilicet, quod scriptum est in volumine, id est, ex peccatis cuiusque, quæ ibi scripta sunt, Sicut ipsum succilius est, id est, sicut volumine hoc continet, succidetur, & exterminabitur, hoc est, plectetur ijs poenis, quas hoc volumen indicat, & continet. * Quare nescio cur Sixtus loco indicato translationem mutauerit, & dixerit: Omnis furans ab altero sicut ipse est, occidetur, cum sit in Hebræo. Ex hoc sicut ipsa, succidetur, & dictum est, Sicut ipsa, quoniam תיבן, id est, liber, feminei generis est, sicut nos propter volumen diximus, sicut ipsum.

Educam illud. Id est, Volumen hoc, id est, poenas hoc volumine contentas, efficiam, ut quod tu modo in visione cognoscis, illi re ipsa experiantur. Quamuis in Hebræo cum sit: Educam eam, potest & ad volumine referri, ut dictum est, & ad maledictionem, cum sit utrumque nomen femineum.

Et commorabitur in medio domus eius. Non ita veniet, ut cito transeat, sed diu eos affliget, ut verba sequentia indicant.

Et confirmet eam, & ligna eius, & lapides eius Chrysostomus homil. 15. & 19. ad populum Antiochie, dicit domum eius, & ligna, & lapides consumenda esse, ut supplicij illius memoria non deleatur, sed quicumque viderit, admonetur, quantum oderit Deus illa peccata, & quam severe puniat. Ita nos videmus in magnis criminibus fieri, quorum poenas acerbiores, & terribiliores esse oportet, ut domus etiam diruatur, in qua illa patrata sunt, ut in hæresi, in crimine læscæ maiestatis. Legendum est autem, Eam, id est, domum, ut videmus ex Chryf. & ut sequentia exigunt. Et ligna eius, & lapides eius.

TROPOLOGIA.

Tota visio moralis est, & altera expositione non indiget. Vide homilias Chrysostomi ad populum Antiochenum, quas indicamus, hoc est. 15. 19. 27. Tatum referam expositionem Gregorij, lib. 15. Mora, cap. 6. & 7. Et quidè ipsius verbis, sed paulò breuius:

Qui mandata illius memoria retinet, sed nequaquam facit, hic in doctrina verbis sententias, quibus dānetur, tenet. Hinc quippe in Zacharia scriptum est: Ego video volumen volans, &c. Quid namque est volumine volans, nisi Scriptura sacra, quæ dum de celestibus loquitur, ad superiora mentis nostræ leuat intentionem? Quia dum illam super nos esse aspiciamus, ima attendere, id est, concupiscere deuitamus. Quæ latitudinem decem cubitorum, longitudinem vero viginti habere perhibetur, quia latitudo operationis nostræ simpla est, & longanimitas spei in duplum tenditur; quoniam pro bono nostro opere, & hic nobis mentis requies, & illic gaudia æterna præparantur Veritate attestante, quæ ait: Si quis reliquerit domum, aut agros, &c. ceterum in hoc seculo recipiet, & in futuro vitam æternam possidebit. * Quia ergo per hanc dupluni nobis pro simplo redditur, rectè hoc volumen per viginti cubitos in longum tenditur, quod per decem dilaturatur. Sed quia hæc ipsa sacra eloquia ad æternam damnationem sunt eis, qui illa vel scire nolunt, vel certè sciendo contemnant, rectè de hoc volumine dicitur: Hæc est maledictio, quæ egreditur super faciem vniuersæ terræ. Et cur maledictio dicatur, adiungit: Quia omnis fur, sicut ibi scriptum est, indicabitur. Hypocrita igitur, quia secundum verba legis, quæ nouit, viuere contemnit, & de doctrina fauores querit, fur iudicabitur, quia per hoc, quod iusta loquitur, laudem sibi vitæ iustorum rapit. Hæcenus Gregorius.

HISTORIA.

Et egressus est angelus. Egreditur, ut vidimus cap. 2. & 4. ex Dionysio, ut nouam reuelationem afferat Prophetæ. Cyrillus: Ex illa visione falsis exiit ad hanc mensuram.

Et dixit ad me: Leua oculos tuos. Hoc dixit Prophetæ postquam redijt nouam reuelationem afferens. Etenim quamuis Propheeta redijisset cum non dicat, facile id intelligi potest ex noua visione, quam ei obijcit, & manifestissimè ex eo, quod ait paulò post: Et dixi ad angelum, qui loquebatur in me: Quo isti deferunt amphoram? Iam ergo redierat, & in eo loquebatur, ut antequam egrederetur.

Et vide quid est hoc, quod egreditur. Egredi dicit, quia res ipsa non ut staret, & quiescen-

Matth. 19. Luc. 11.

9

10

tes ap-

tes apparerant in visione, sed cum motus & quasi ambulantes, ut Propheta ipse indicat. Et de cocco talentum plumbi portabat, &c. amodo per animum, ubi multum in hanc amphoram egrediens. Obscurissima visio est, & iniqua opus sic loquere oculos ad Dominum, ut nobis exponere dignetur. Verba sunt expositiones, ego lectorem molesta afficeret referendo nolo, videat, & iudicet, & quam probabilissimam putabit, eligat. Non videat, an in ea rectè singula coherent, quod erit fortasse difficile mutari. De illis hoc tantum dicam non posse me intelligere quod plerique hanc visionem, præsertim in fine, de captiuitate decem, & duarum tribuum explicant, easque in duabus mulieribus intelligi volunt, & ex Ezech. 23. comprobant, ubi in duabus sororibus: Oholā, & Oholiba ipso Propheta exponente. Samaria, & Ierusalem significatur, id est, decem tribus, & duæ. Nam cum iam, & decem tribuum, & duarum captiuitas transisset, & Iudæi in patriam redijissent, quorsum attingebat: tã obscura propheta de re præterita, & quæ iam mutari non poterat? Quomodo simul delata sunt mulieres, cum multi anni fluxerint inter vtramque captiuitatem. * Quomodo in terram Sennar, siue Babylonis, cum duæ tribus tantum abductæ fuerint Babylonem, de decem scriptum sit. 4. Reg. 17. Et transtulit Israël in Assyrios, posuit que eos in Hala, & in Habor iuxta fluitum Gozan, in cunitatibus Medorum? Ego de futuris Iudæorum peccatis, & excacatione, in qua propterea quod Dominum seruatorem occiderunt, vsque ad finem sæculi manent, visionem cum Ruperto intelligendam esse existimo, tamen si verba non pauca aliter explicabo, quod eius expositio dura mihi, & nimium violenta videatur. Hoc rectè cum visione præcedenti connectitur, quod, ut melius intelligatur, sciamus Iudæos in aduentu Christi, & initio prædicationis Euāgelij excacatos fuisse propter peccata, in quibus pertinaciter perdurabant, id est, propter superbiam, & inuidiam, & insatiabilem auaritiā, & alia huiusmodi. Et peccatum illud maximum occisionis Christi, ex quo penitus excacati sunt, & indurati, poena fuit peccatorum, quibus antea tenebantur, ut Dominus docuit Matth. 13. Qui autem non habet, & quod habet auferetur ab eo. Ideo in parabolis loquitur eis, quia videntes non vident, & audientes non

audiunt, & adimpletum in eis prophetia Isaiæ: Audite audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, & non videbitis; in crystallum dicit enim cor populi huius, &c. Pro quo in Isaiā habemus: Excæca Domine cor populi huius, &c. Et Ioh. 3. * Hoc est autem iudicium, quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem, erat enim eorum mala opera, id est, Propter hæc non crediderunt, neque receperunt lucem. Denique notum est illud Sap. 2. Excæcauit enim eos malitia eorum. Cum igitur reprehendisset Propheta furta, & perueria, quæ maximè in illo populo grassabantur, & ex quibus multa alia peccata oriebantur, & supplicia eorum commemorasset, addit in hac visione supplicium omnium maximum, id est, excacationem tempore prædicationis Christi, & post futuram, ut tanta poena proposita tam ipsi, quam eorum posteris à peccatis deterrerentur, & veram colerent pietatem, paulatimque ad Christum recipiendum populus ille præpararetur, in quam rem magno studio omnes propheta incumbebant. His ita expositis experiamur, an verba omnia molliter, & aptè possimus explicare. Primum in his, quæ proposuimus, pro Amphora in Hebræo est תיבן, O Epha autem, siue Epha mensura est aridorum capiens modios tres, ut docet Hieronymus in Isai. cap. 5. de qua iam diximus Hamos. 8. nume. 13. * Verum hic non certam significat mensuram, sed pro quavis mensura ponitur, ut in eodem loco adnotauimus, quare Lxx absolute vertunt: Hæc est mensura egrediens, eodemque modo intellexit Chaldaus. Similiter Hieronymus intelligens, non pro certa mensura, siue liquidorum, siue aridorum ponit, sed pro quavis mensura, vertit, Amphora, quæ mensura est liquidorum, & vnas duas capit, siue octo congios: & crebro inculcat in Commentarijs, Amphora, siue mensura. Quod ergo ait: Hæc est amphora egrediens, perinde est, ac si diceret: Hoc quod modo egredi, & cum motu venire in conspectum tuum vides, mensura quædam est. Sed quorsum egreditur mensura? Quoniam per eam significatur, nunc certus numerus peccatorum, quem Deus in sua præscientia præfixit, ut cum impletus fuerit, continuo vltionem sumat, de quo Gene. 15. ait: Generatione autem quarta reuertentur huc, necdum enim completæ sunt iniqui-

Isa. 6.

12

O Epha.

13

S 5 tates

tares Amorrhæorum vique ad præsens tempus, id est, nondum peruenierunt ad eum peccatorum numerum, qui implendus est, vt vt eos è terra sua eijciam. Inde Hamos primo: super tribus sceleribus Damasci, & super quatuor, non conuertam eum, id est, iam mihi pœnas dabit, quia numerum illum peccatorum impleuit. Hieronymus planè docet hanc mensuram significare peccata populi Israël in vnâ coaceruata. Apertius tamen Cyrillus, his verbis: Scilicet est benignus, & tolerans malorū Deus. Si vero quis pergat peccare, & ad finem patientiæ, ac tolerantix perueniat, dabit pœnas contemptus, nec poterit vllus eum liberare, quin par supplicium meritis ferat suis; quod Dominus Iudæis significauit, cum dixit: Implete mensuram patrum vestrorum. Mensura itaque illa demonstrabat impletionem peccati populi, &c. * Hæc ergo amphora est mensura peccatorum, quæ commissuri erant Iudæi, vt penitus à Deo desererentur, & abijcerentur, non ad breue tempus, vt in prioribus capitibus. Ideo sedet in ea mulier, quæ vocatur Impietas, vt statim docet Propheta, quoniam eo tempore nondum erat plena mensura, donec Christum occiderunt, & apostolos persecuti sunt.

Hæc est oculus eorum in vniuersa terra. Id est, vbiunque sint Iudæi, in hanc mensuram oculos conijciunt, ponitur enim oculus pro aspectu more Hebræorum. Ac si dicat apertius: Tam effrenatè ruunt in omnia genera peccatorum, vt ad nihil aliud spectare in omnibus suis operibus videantur, quam vt hanc mensuram celerrimè expleant, & semel omnia peccata luant. Hoc est omnino quod Dominus ait Matth. 23. Itaque testimonio estis vobismet ipsis, quia filij estis eorum, qui prophetas occiderunt. Et vos implete mensuram patrum vestrorum. * Citantur hunc locum hic Hieronymus, & Cyrillus, & arbitror Dominum in eo allusisse ad verba nostri prophetæ, ac si diceret: Implete omnino mensuram peccatorum, quæ patres vestri implere olim cœperunt, sicut est apud Zachariam, hoc est, cito implebitis, ita enim festinatis malefacere, vt cito vsq; ad summum impleturi sitis. Hoc ostendit translatio Lxx. Hæc est iniquitas eorū, &c. Video fieri posse, vt quemadmodum Hieronymus ait, pro *oculus eorum*, id est, oculus eorū, legerint *iniquitas eorum*, id est, iniquitas eorum: sed vtrocunque modo legerint, sensum nostrum

subdicant. Porro vbi quidam codices habent: Hic est oculus eorum, melius legitur in alijs: Hæc est oculus eorum, id est, Hæc mensura, sed quoniam sequebatur, oculus, qui minus attente segebant, scribendum putarunt, Hic est oculus. Ita legit Lxx & Hieronymus, qui ait: Hæc amphora, siue mensura oculus eorum est. Ita etiam legit Gregorius decimo quarto Moralium, capite vigesimo septimo:

Et ecce talentum plumbi portabatur. Talentum Græcis, & Latinis nomen est ponderis sexaginta minarū, siue sex mille drachmarum, verum hic nihil aliud significat quam massam plumbi, aut globum. Vnde paulò post legimus: Misit massam plumbeam in os eius, & in Hebræo est: Misit lapidem plumbi, vbi Hieronymus ait: Ipse est igitur lapis plumbi, qui & talētum plumbi, quod nos manifestius exponentes, Massam, vel sphaeram plumbi interpretati sumus, &c. Quorsum talentum portetur statim indicabit. Portabatur autem eo modo, quo amphora, siue mensura, ac si per aërem ferretur. Hieronymus: Ecce talentum plumbi, id est, massa, inlata lapidis ferebatur, vel suo impetu, vel Domini iussione, vel ferebatur ab alio, cuius nomen tacitum est.

Et ecce mulier vna sedens in medio amphoræ. Nunc exponit quorsum egressa sit amphora, siue mensura, & quid sit: nam statim angelus aperuit, quænam esset hæc mulier: Et dixit, Hæc est Impietas, Heb. *אִשְׁתֵּי הַשָּׁמַיִם*, quoniam omnis iniquitas in Scriptura significatur, siue contra Deum sit, siue contra homines. Cum ergo dicit Impietatem sedere in medio huius amphoræ, siue mensuræ, significat hanc mensuram fuisse iniquitatum Iudæorum, siue hac mensura impietatem tantummodo cōtineri, quod indicarunt Lxx: *ἀσπίς ἐστὶν ἡ ἀνομία ἀσπίς*, id est, Hæc est iniquitas eorum. Fateor hanc lectionem esse codicum Complutensis, & Regij (in quibus Græca sunt valde deprauata, nec castigata admodum Latina) nam apud Hieronymum, & Theodoretum, & in Græcis Aldi, tantum legimus: Hæc est iniquitas. Verum quamuis non addatur, Istorum, rectè subauditur. Cyrillus: Iniquitas describitur nobis habitu mulieris, typus enim voluptatis est mulier, & infirmitatis. Omne autem peccatum committitur, aut voluptate trahente, aut infirmitate. Etenim si mens in se firma, & constans consistat,

nunquam

nunquam eliget desistere ad vitium. Theodoretus: Videt peccatum speciem mulieris referens, nam: ex voluptate plura peccata nascuntur, &c. * Cuius ergo mulier sedet in medio amphoræ, quis non miretur Origenem Homili 6. in Genesin hæc scribere: Denique & iniquitas super talentum plumbi sedere monstratur, sicut Zacharias propheta dicit: Vidi, inquit, mulierem sedentem super talentum plumbi, & dixi: Quæ est hæc? & respondit, Iniquitas: Vbi hoc legit Origenes? Talentum plumbi per se fertur, vt iam vidimus, mulier, quæ est impietas, siue iniquitas, non in talento plumbi, sed in medio amphoræ sedet. Si enina sederet in talento plumbi, quomodo illud angelus misisset in os mulieris, vt statim narrat Propheta? Ita omnia se habent in Hebræo, vt nos dicimus, ita etiam apud Lxx, Lapsus, opinor, memoria fuit, quoniam Origenes in Scripturis exercitatisimus memoriter multa referebat, vt fieri solet, atque ita paulò aliter retulit, quam exemplaria habebant, quod multis ex patribus vsu venit. Magis mirarer Hieronymum in illud Matth. 23. Venite ad me omnes, &c. dixisse: Grauius onera esse peccati, & Zacharias propheta testatur dicens, iniquitatem sedere super talentum plumbi, &c. quod erebro in libris suis inculcat. In illud Ezech. 22. Et factum est verbum Domini. Et in illud Ecclesiast. 9. Conuertere me, & vidi sub Sole. Et in illud Mich. 7. Quis Deus similis tui? Et in cap. 2. Nah. in illud: Et Ninive quasi piscina aquarum. Et Malach. 3. vbi ait: Inualuerit super me, &c. nisi viderè, & idem illi contingere potuisse quod Origeni, & hanc esse Hieronymi consuetudinem, vt ad spirituales sensus eliciendos sæpè sequatur, quæ nõ probat, vt translationem Lxx, & aliorum doctorum sententias. Quare hic in Commentarijs longe aliter sensit.

Et proiecit eam in medio amphoræ. Prius sedebat Impietas in amphora, siue in mensura, ita, vt partem corporis inferiorem haberet intra amphoram; superiorem verò, & maximè caput, haberet extra: quoniam antequam Iudæi Christum abijcerent, & occiderent, & si prophetas occiderant, & grauius commiserant, nondum erat impleta mensura; melior pars corporis huius mulieris, & præsertim caput, extra amphoram erat; maximum omnium peccatorum restabat patrum. At cum Christi

stum in crucem egerunt, & apostolos, atque Euangelium hostiliter persecuti sunt, impleta est mensura. Ideo dixit illis Dominus Matth. 23. Itaque testimonio estis vobismet ipsis, quia filij estis eorum, qui prophetas occiderunt. Et vos implete mensuram patrum vestrorum, &c. Hæc autè mensuræ impletio aptè his verbis significatur: *Et proiecit eam in medio amphoræ.* Id est, fecit, vt tota esset intra amphoram, & nulla eius pars extra maneret, vt ita amphora, siue mensura, implectur.

Et misit massam plumbeam in os eius. Id est, Os amphoræ talento illo plumbi obstruxit, ne exiret mulier. Plumbum propter grauitatem suam seueritatem vltionis diuinæ indicat, vt etiam affirmat Theodoretus, quare cum os amphoræ obstruitur plumbo, significatur impietas diu mansura in gentè Iudæorum in vltionem peccatorū, quæ admiserant, & per longum tempus deserendos esse à Deo, vt & factum est, quod in eodem cap. 13. Matthæi Dominus subindicat, cum post illud: Et vos implete mensuram patrum vestrorum, ad extremum ait: Ecce, relinquetur vobis domus vestra deserta.

Et leuauit oculos meos, & vidi. Non aliam visionem narrat, sed quod consequenter vidit in hac ipsa, vt sentit Gregorius. 14. Moral. cap. 28.

Et ecce due mulieres egredientes. Exemplo angeli, qui priorem mulierem interpretatus est Impietatem, hæc duas mulieres interpretor excacationem, qua mentes Iudæorum captæ sunt à morte Domini, & prima prædicatione Euangelij, & indurationem, qua eorum voluntates pertinaciter in incredulitate sua manent, & Christianum nomen oderunt. Quæ interpretatio quam molliter cum præcedentibus, & sequentibus cohæreat, res ipsa indicabit. Has duas mulieres egredientes vidit, quoniam post ea, quæ prius viderat, illas etiam in visione cum motu apparentes aspexit.

Et spiritus in alis earum. Hoc est, potestas Diaboli eas mouens, vt ait Hieronymus. Sed propriè spiritus ventum hic significat, ac si diceret: Collegerant multum venti ad volandum, & magno impetu ferebantur, Diabolo scilicet eis vites, & celeritatem suggerente. Etenim quo magis euulgabatur Euangelium, & Christi gloria euadebat illustrior, eo magis augebantur in Iudæis excacatio, & induratio, & volare cœ-

perunt,

Math. 23.

14

15

17

16

18

19

Plumbum.

20

perunt, vt statim explicabimus.

Et habebant alas, quasi alas milui. Id est, Magnas, & fortes ad volandum. Pro Milui, in Hebræo est מילין, Thalmudici milium album, R. David, & multi ex recentioribus ciconiam esse volunt. Lxx hic Vpupā vocant, Pſalm. verò. 103. Herodium. Herodij domus dux est eorum: Iob autem. 39. & Iere. 8. ipsum vocabulum Hebraicum Hasida reliquerunt. Herodium etiam verterūt hic Aquila, & Symmachus, & Theodotion, immò, & noster interpres Leu. 11. & Deut. 14. & Iob. 39. Veteres Hebræi, vt refert Hieronymus, milium esse putant, quos ipse secutus est Iere. 8. vbi habemus: Miluus in cœlo cognouit tempus suum, & in translatione Pſalmorum ex Hebræo in Pſal. 103. verbis citatis. Herodium autem, siue Herodionem Suidas ciconiam esse dicit, aut ciconiæ similem, Hispani garzam vocant. *Ego hæc omnia vera esse arbitror, quoniam, sicut ante iā non semel dixi, Hebræi per Carchem in idem nomen multis rebus similibus dare interdum solent, & omnia rectè conueniunt: Nam Herodius altissimè volat, & magno impetu ascendit, miluus fortis est ad volandum, & vbi tempus mutandi locum cognouit, sicut ait Ieremias: Miluus in cœlo cognouit tempus suum, velociter volat, nec quiescit donec veniat quo vult Ita mulieres hæc fortiter volant, nec desistunt, donec veniant, quo tendunt, id est, in terram Senaar. Eadem explicatio ad ciconias etiam accommodari potest.

Et leuauit eruas amphoram inter cœlum, & terram. Leuāt, vt in certum locum deferāt, sed leuando inter cœlum, & terram faciunt, vt ab omnibus amphora videatur, quæ prius paucis nota erat. Quid manifestius quam iniquitatē Iudæorum, quæ ante multis erat ignota, per eorum excacationem, & indurationem omnibus innotuisse nationibus? Illi per omnes nationes effusi sunt, & vbiq; Christum execrantur, & omnium terrarū fideles eorum impietate cognoscunt semper, & vident.

Vt edificetur ei domus in terra Senaar. Id est, in terra Babylonis, vt verterunt Lxx, in terra enim Senaar edificata est Babylon, Gen. 10. &. 11. Impietatem Iudæorum notum est vsque ad Antichristi tempora fore duraturam, vt vidimus cap. 4. Qui cum venerit, recipietur à Iudæis pro suo Messia, vt prædictum est à Domino Ioh. 5. Ego veni in no-

21

Iere. 8.

22

mine patris mei, & non accepistis mei, si alius venerit in nomine suo, illum accipietis, quod de Antichristo communis expostorum sententia intelligit, & Hieronymus quæst. 11. ad Algafiam, & Damasceus lib. 4. cap. 27. & Ambrosius in cap. 13. Apocalypsis. Hic Babylone regnare incipiet, & inde contra multos reges pugnabit. Dan. 11. Et concitabitur fortitudo eius, & cor eius aduersus regem Austri, & c. In quem locū Hieronymus iuxta communem Catholicorū doctorum sensum docet de Antichristo ea dici, qui nasciturus est de populo Iudæorum, & de Babylone venturus, & primum superaturus est regem Austri, id est, Aegypti. Ibi igitur à Iudæis recipietur, & adorabitur, & paulatim ex Aegypto, & ex alijs regnis confluent ad cum Iudæi. Et tandem in templo sedebit in Ierusalem. Dan. 11. Et brachia ex eo stabunt, & pollent sanctuarium fortitudinis. Vbi Hieronymus: *Quæ vniuersa in typo Antichristi nostri præcessisse contendunt, qui sessurus est in templo Dei, & se facturus, vt Deum. 2. Thess. 2. *Ita vt in tēplo Dei sedeat, ostendens se tanquā sit Deus. Quæ verba exponens Damasceus lib. 4. cap. 27. ait: In templo quidē Dei, non nostro, sed veteri Iudaico, non enim nobis, sed Iudæis veniet. Et ita multi ex veteribus exponunt. Denique regnabit in Iudæa, donec tandē in monte Oliueti à Christo occidatur, vt ex Daniele ostendit Hieronymus in cap. 11. eiusdē in fine. Ergo mulieres deserunt mensuram in terram Babylonis, quia Iudæorum iniquitas nō desinet, nec cadet, donec Babylone Antichristum adoret. Quare cum quærit Propheta: Quo istæ deserunt amphoram? idem est, ac si diceret: Quamdiu duratura est populi huius impietas? Sicut & Isaias cap. 6. cum audisset: Excæca cor populi huius, & c. Addit: Et dixi, vsquequò Domine? Optabāt siquidem prophete finiri miserabilis populi peccata. Eleganter autem dicuntur eam detulisse excacatio & induratio, quia maxima hæc illorū impietas, cū Antichristum pro rege suscipient, est in pœnam pertinacissimæ excacationis, & indurationis eorundem. 2. Thess. 2. *Eo quod caritatem veritatis non receperūt. Ideò mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. Quod ita, vt diximus, de Iudæis recipien-*

23

24

tibus

tibus Antichristum interpretantur Hieronymus ad Algafiam quæst. 11. & Damasceus loco citato. Rectè etiam dicit, In terra Senaar, quoniam illi, qui edificauerunt Babel impij, & superbi, & quasi Deo rebellare volentes, id fecerunt in terra Senaar, Gene. 11. Et figura videntur fuisse Iudæorū Antichristum recipientium. Quod autem ait: *Vt edificetur ei domus, & stabiliatur, & c.* Metaphorica locutio est sumpta ab statuis idolorum, quibus domus erigitur, & stabiliatur, id est, firmiter edificatur, & mox statua super basin suam ponitur, vt altior, & honoratior sit, omniumque aspectui pateat. Quod significat impietatem Iudæorum, tūc maximas vires habituram, & magnum imperium, eosque eius rei causa multum esse honorandos ab Antichristo, & eius comitibus. Verbum, *stabilatur*, nō ad amphoram, aut mensuram referendum est, sed ad nomen, Domus, quod Hebræis masculinū est, sicut & verbum יָבִיחַ, id est, *stabilatur*.

TROPOLOGIA.

Tota hæc visio ex ijs, quæ dicta sunt, minimo negotio moraliter explicabitur, si quod de Iudæis dictum est, ad eos referamus, qui in peccato sunt, & de pœnitentia minimè cogitāt, sed sua salute neglecta peccata quotidie peccatis addunt. Egreditur amphora, siue mensura peccatorum, quæ facturi sunt, vt tradantur à Deo in reprobū sensum, & in desideria cordis sui in immunditiam, iuxta illud: Vides, quoniam tu laborem, & dolorem consideras, vt tradas eos in manus tuas. Simul egreditur plumbum, quia licet Deus peccata dissimulet expectans pœnitentiam, non dormit, neque vitionis grauiusimæ, quam de impœnitentibus sumpturus est, obliuiscitur. Crescentibus peccatis impletur mēsurā, & in os eius grauis plumbi massā mittitur, quoniam difficillimè isti surgunt ad pœnitentiam, quod & in Euangelio lapis quatruiduano Lazaro impositus ostendit. Reliqua, vt dictum est, exponantur. Deseruntur huiusmodi homines ab excacatione, & induratione in terram Senaar, id est, in terram Babylonis, & pudendæ confusionis peccatorum, quam Paulus optimè demonstrat his verbis: Et sicut non probauerūt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, vt faciant ea, quæ non conueniunt,

25

Ioh. 9.

Ioh. 11.

Rom. 1.

repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate, furriones, detractores, Deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inuētores malorū, parentibus non obediētes, insipientes, incompósitos, sine affectione, absque fœdere, sine misericordia. Tunc impietati domus erigitur, id est, firmum habet in illis hominibus domicilium, & ponitur super basin, quia sine timore, & pudore peccant, & peccatū suum sicut Sodoma prædicant.

Totam etiam visionem præclare, vt solet reliqua, exponit beatus pater Gregorius, lib. 14. Moral. cap. 27. & 28. de auaritia, & de superbia, & inani gloria. Sed, quia eius expositio longa est, nec breuiari commodè potest, illuc mitto lectorem, ne radio sum referendo.

CAP. VI.

ET conuersus sum, & leuavi oculos meos, & vidi: & ecce quatuor quadrigæ egredientes de medio duorum montium, & montes: montes arei. In quadriga prima equi rufi, in quadriga secunda equi nigri, in quadriga tertia equi albi, & in quadriga quarta equi varij & fortes. Et respondi, & dixi ad angelū, qui loquebatur in me: Quid sunt hæc Domine mi? Et respondit angelus, & ait ad me. Isti sunt quatuor venti cali, qui egrediuntur, vt stent coram dominatore omnis terra. In qua erant equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis: & albi egressi sunt post eos: & varij egressi sunt ad terram Austri: qui autem erant robustissimi, exierunt, & quarebant ire, et discurrere per omnem terram. Et dixit: Ite, perambulate terram, et perambulauerunt terram. Et vocauit me, & lo-

CHUS

cutus est ad me, dicens: Ecce, qui egrediuntur in terram Aquilonis, requiescere fecerunt spiritum meum in terra Aquilonis. Et factum est verbum Domini ad me, dicens: Sume a transmigracione ab Oldai, & a Tobia, & ab Idai: & venies tu in die illa, & intrabis domum Iosia filij Sophonia, qui venerunt de Babylone. Et sumes aurum, & argentum, & facies coronas: & pones in capite Iesu filij Iosedec sacerdotis magni, & loqueris ad eum, dicens: Hec ait Dominus exercituum, dicens: Ecce vir, Oriens nomen eius: & subter eum orietur, & edificabit templum Domino. Et ipse extruet templum Domino: & ipse portabit gloriam, & sedebit, & dominabitur super solio suo. Et erit sacerdos super solio suo, et consilium pacis erit inter illos duos. Et corona erunt Helem, & Tobia, & Idai. & Hen filio Sophonia, memoriale in templo Domini. Et qui procul sunt, venient, & edificabunt in templo Domini: & scietis, quia Dominus exercituum misit me ad vos. Erit autem hoc, si auditu audieritis vocem Domini Dei vestri.

HISTORIA.

I Et conuersus sum. Hieronymus: Transiui ad aliam visionem, & oculos cordis mei ad caelum altius subleuaui.

Et ecce quatuor quadrigae. Communis autorum sententia est, tam veterum Hebraeorum, vt refert Hieronymus, quam recentiorum, & nostrorum, vt Hieronymi, Cyrilli, & reliquorum fere in quatuor quadrigis, quatuor magna imperia intelligi, quae sibi ordine successerunt, & se se mutuo euert-

runt, id est, Chaldaeorum, Medorum, atque Persarum, Graecorum, Romanorum. Vnus ex huius temporis scriptoribus reiecta hac expositione alteram excogitauit multo minus probabilem, & argumentis confirmare conatus est, sed adeo infirmis, vt mihi non videantur referenda, quoniam ex vera ipsorum verborum, intelligentia facile refelluntur. Quemadmodum igitur Daniel cap. 2. in statua illa ex varijs metallis confecta haec quatuor imperia significari docuit, ac deinde quintum addidit Domini nostri Iesu Christi, quod omnium maximum, & potentissimum futurum erat, ita nunc Zacharias in quatuor quadrigis exeuntibus videt eorundem imperiorum successiones, deinde regni Christi meminit, quod ceteris pereuntibus semper stabit. Idque in consolationem Iudaeorum, & Christianorum dictum est, vt nouerint haec impena Dei consilio in terra floruisse, regnum autem, quod veris Israelitis promissum erat, potentius istis, atque diuturnius futurum. * Quadrigae autem dicuntur haec imperia, propter celeritatem, & violentiam, qua ruebant, id est propter bellicam fortitudinem, qua gentibus alijs debellatis tantam potentiam adepta sunt. Etenim quadrigis veteres utebantur in praelia, ideoque multa de illis mentio est in Scriptura, cum bellicus describitur apparatus, vt Nah. 3. Vox flagelli, & vox imperus rotae, & equi frementis, & quadriga feruentis.

Egredientes de medio duorum montium, & montes, montes aerei. Qui sint hi montes non explicuit Hieronymus, tantum dixit esse aeneos, id est, insuperabiles, & fortissimos, & qui nulla possint vetustate consumi. Ego ita reor haec esse intelligenda. Quadrigas egredi nihil aliud est, quam diuina prouidentia ita statuente, Chaldaeos, vel ceteras gentes, de quibus loquitur, aranis, & fortitudine instrui, vt bellum alijs nationibus inferant, sibi que subiciant, quo tempore Deus voluit. Ante egressum autem erant inter duos montes aeneos inclusa, id est, diuina prouidentia tenebantur, quasi septae essent montibus aeneis, & insuperabilibus, ne in alias terras exirent dominatus querendi causa, donec tandem tempus Dei consilia praestitutum veniret, quo illis ad exeundum porta data est. Quod verò R. Dauid, quae quida sequuntur, putat montes esse Chalybeos, ait siquidem נשפך esse Chalybem, fallitur,

cum Lxx vertant *χρυσά*, id est, aenea, non solum in hoc loco, sed in alijs saepe.

3 In quadriga prima equi rufi. Imperium Chaldaeorum significatur sanguinariū, & crudele, quod innumeras prouincias vastauit. Nonnulli putant equis quadrigarum colores tribui, quibus nationes illae maxime utebantur, vt equi primae quadrigae rufi sint, quoniam is color Chaldaeis erat in vsu maximè. Quibus si id probare possint, libet assentior. De Chaldaeis rectè probari potest ex Nah. 2. Clypeus fortium eius ignitus, viri exercitus eius in coecineis. De Graecis quoque probabile est, vt in tertia quadriga dicemus. Sed cur quadrigas commemorans Propheta, non meminit eorum, qui quadrigis insident? Respondendum est, more Scripturae, in equis, siue in quadrigis simul intelligi scissores equorum, non enim iunguntur quadrigae, nisi a scissoribus equorum, aut quadrigarum, vt Exh. 14. Tulitque sexcentos currus electos, & quidquid in Aegypto curruum fuit. Zach. 1. Et post eum equi rufi, varij, & albi. Isa. 37. In multitudine quadrigarum mearum, ego ascendi altitudinem montium.

In quadriga secunda equi nigri. Haec quadriga est regnum Medorum, atque Persarum. Equi nigri sunt, quia graui metu, atque luctu affligerunt Iudaeos, quando exijt edictum regis Assueri de omnibus Iudaeis interficiendis, vt legimus Esther. 3. Antea etiã grauius eos contristauerant diu impediētes templi aedificatione, à secundo anno Cyri, vsque ad secundum Darij filij Hystaspis.

4 * Cyrillus nigros esse dicit, quoniam Persae, & Medi magnam in Chaldaeis stragem ediderunt, & luctum illis importarunt, nam luctus, & mortis symbolū est color niger. At quod diximus, Hierony. ac pluribus placet, longèque probabilius est, quoniam non curat Sacri scriptores, quid alię gentes patiantur, sed quid Iudaeis conueniat, alioqui equi tertiae quadrigae non albi dicendi erant, sed rufi, aut nigri, quoniam multo pluribus eadem, & luctum intrulerunt.

In quadriga tertia equi albi. Hoc est regnum Graecorum, quod ab Alexandro magno coepit. Equi sunt albi, quoniam ab Alexandro elementer tractati sunt Iudaei, & beneficijs affecti, & templum magnis muneribus auctum, vt auctor est Iosephus. et Antiquit. c. ultimo, & alter Iosephus lib. 2. hist. contra Iudaeorum cap. 6. Et quatuor post aliorum

annos diuiso Alexandri imperio multis claudibus à Graecis affecti sunt Iudaei, tam en insignes victorias habuerunt: tempore Iudae Machabaei, & fratrum eius: quare rectè dici possunt equi albi, hic enim color conuenit laetitiae, atque victoriae, vt cap. 1. diximus, nume. 18. Cyrillus ait equos albos esse, quoniam Graeci delicias amabant, quarum indicium erat albus color, vt ait Coelius Rhodiginus lib. 5. lectionum antiquarum, ca. 12. Et quoniam plurimum Graeci vestitu albo utebantur, & linguam apertam, atque à barbarorum tenebris alienam habent.

Et in quadriga quarta equi varij, & fortes. In hac Romanum imperium significatur, varijque dicuntur equi, quoniam Romani Imperatores, partim in Iudaeos fuere clementes, vt Iulius Caesar, & Augustus, & Claudius, partim crudeles, vt Caligula, Nero, Vespasianus, Titus, Hadrianus. Pro Varij, in Hebr. est *דורש*, id est, grandinatus, aut grandinosus, haec est, maculis albis respersi instar grandinis: pro quo Hieronymus Gene. 31. nunc vertit, Diuersorum colorum nunc, Respersi, scilicet, maculis albis. Pro Fortes, quomodo etiam vertit Aquila, Lxx *אפוד*, id est, veloces, aut multicolores, Chaldaeus *רשפ*, quod fere interpretatur Cinerei colores, sed quoniam *רשפ* Chaldaeis significat Fregit, contriuit (inde enim cinis dicitur *רשפ*, quoniam contritus & comminutus est) fortè rectius interpretabimur, Conterentes, aut Confringentes, id est, fortes, nam haec est etiam germana nominis Hebraici interpretatio. Intelligendum est autem non eosdem equos varios dici, atque fortes, sed in eadem quadriga alios fuisse varios, alios, quorum non color, sed vis indicatur, vt paulò post dicemus: quoniam fortissimi fuerunt, & Iudaeis, quorum iam dissipatum regnum erat, neque nocuerunt, neque profuerunt.

Isti sunt quatuor venti caeli. Multo magis expositores exercet angeli interpretatio, quam verba ipsa, quae interpretatur. Itaque obscuritas multiplicem peperit interpretationem. Mihi videntur ita haec commode exponi. Quatuor quadrigae sunt sicut quatuor venti caeli (vsitatum est enim notam similitudinis omittere, vt notauimus Holo. num. 27.) Ac si dicat: Haec quatuor regna ex diuersis partibus exeuntia totum orbem terrarum concutient, & concitabunt: quatuor ventis bellorum, sicut quatuor venti

præcipui, & maximi ex diuersis mundi partibus orti totam terram perfiant. Et sicut non simul flant quatuor venti, sed nunc hic, & nunc ille, neque vnus totam terram perficit, sed omnes: ita quatuor regna successu temporum bonam terram partem vnūquodq; concitauit, ita, vt omnia quatuor totam terram merito dicantur concitasse. Possimus autem intelligere, aut singulos ventos cum singulis regnis comparari, quomodo iam exposuimus; aut etiam singula regna cum omnibus ventis, vt de regno Chaldæorum dicatur. Istud est sicut quatuor venti cœli, id est, ita terram concitauit tumultu bellorum, & quatuor venti, id est, versus omnes mundi partes, extendit dominatum suum magno impetu belli, sicut quatuor venti principales versus omnes regiones magno impetu spirant. * Eadē verba legimus fere Dan. 7. sed paulo aliter intelligenda, nisi errare volumus: Et ecce quatuor venti cœli pugnabant in mari magno: Quatuor venti ibi sunt angeli præpositi principalibus regnis, vt Hieronymus, ac reliqui docuerunt, ventique dicuntur propter celeritatem & impetum, & quia sibi mutuo regnis suis consulentes resistebant. Inde pugnare dicuntur in mari magno huius sæculi, quod quatuor regnis nō contigit, nunquā enim simul fuerunt, omnia, vt pugnare possent, sed singula.

Qui egrediuntur, vt stent coram dominatore omnium terrarum. Id est, Quādo aliquod quatuor regnorum egrediatur ad possidendam terram, hoc est, quando Deus illi potestatem regnandi concedet, non concedet eam, vt temere, & pro suo arbitratu mundum deualtet, sed mittet illud Deus, quo volet, vt eas nationes tantum bello infestet, quas ipse punire voluerit, & ceteris pareat. Itaque quasi famuli quidam assident hæc regna, suo quodque tempore, corā Deo, cui omnes terræ subiectæ sunt, vt ministrent eius voluntati. Et hoc est proprie stare corā Dominatore omnium terrarum, sicut & illud exposuimus cap. 4. Isti sunt duo filij olei, qui assident coram dominatore vniuersæ terræ, id est, qui parati expectant eius iussione, vt inter homines procedant, & quod iussi fuerint, faciant. Tob. 12. Ego enim sum Raphael angelus vnus ex septem, qui astamus ante Dominum. * Dominator omnium terrarum dicitur hic Deus, quoniam in ea re, se, vt omnium rex, & iudex gerit animaduertentia

do in malos per ministros, quos vult, & innocentes protegendo. Quomodo autem hæc regna ministrauerint Dei voluntati, apertissimis verbis sepe docet Scriptura, vt Isa. 10. de imperio Assyriorum: *Va Assur, virga furoris mei, & baculus meus ipse est, in manu eorum indignatio mea.* Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populum furoris mei (id est, cui iratus sum, & quem punire volo) mandabo illi, vt auferat spolia, & diripiat prædam. De Chaldæis Jerem. 25. *Ecce, ego mittam, & assumam vniuersas cognationes Aquilonis, ait Dominus, & Nabuchodonosor regem Babylonis seruum meum, & adducā eos super terram istam, & super habitatores eius, &c.* Scrum meū dicit, non quod bonus sit, aut Deo placeat, sed quod ei seruiturus erat, & ministraturus in interfectione eorum, quos punire decreuerat. Similia vaticinatur Isaias cap. 45. de Cyro rege Persarum. Denique de Romanis, quorum opera vsurus erat Dominus ad euertendam Ierusalem, ait ipse Matth. 22. *Et missis exercitibus suis perdidit homicidas illos, & ciuitatem illorum succedit.* * Nec vero putandū est hæc regna, aut hos reges reuelationem à Deo, vel iussione habuisse; vt cū his potius, quam cum illis bellum gereretur, sed intus Deus eorum animos concitabat, aut concitari permittebat, vt eos debellarent, quos ipse puniri volebat. Et hoc vocat Scriptura assumere, aut conuocare illas nationes. Isa. 7. *Et erit in die illa sibilabit Dñs musæ, quæ est in extremo fluminū Aegypti, & api, quæ est in terra Assur, & veniēt, & requiescēt omnes in torribus vallium, &c.* Iere. 1. *Ecce, ego conuocabo omnes nationes regnorū Aquilonis, ait Dominus, & venient, & ponent vniquisque folium suum in introitu portarum Ierusalem.* Immo ad hæc bella suscipienda obseruabant multi reges auguria, & diuinationes. Ezech. 21. *Stetit enim rex Babylonis in bitu, in capite duarū viarum, diuinationem quærens commiscens sagittas, interrogauit idola, extra consuluit. Ad dexteram eius facta est diuinitio super Ierusalem, vt ponat arietes, vt aperiat os in ea de, &c.* Hoc præterea notandum, vbi habemus: *Qui egrediuntur, vt stent, Vatablā vertere: Qui egrediuntur ab stando, id est, stabant, & iussi sunt exire, est enim in Hebræo, אֲנִי הָיִינוּ וְעַתָּה יֵצֵא הָאֵלֵינוּ, quod videtur sonare, Ab stando. Sed aduertere debuit vltimūm esse*

Reges terræ quomodo stant

9

apud

apud Hebræos, vt causa significet, idēque valeat, quod Propter, vt ostendimus Hof. 7. num. 31. & Mich. 2. nu. 64. Quare multo melius vertit Hieronymus, vt stent, quod etiā Lxx interpretibus placuit.

In qua erant equi nigri. De equis tuis, id est, de Chaldæis nihil dicit, quoniam iam Persæ, & Medi regnabant, & Chaldæorū transierat imperium. Ita Hierony. & omnes. Quod si quæras cur illorum meminerit in principio sud equorum ruforum nomine; conuenienter id factum esse dicemus, vt Iudæi, qui ab illis vastati, & capti fuerant, scirent cum iij egressi sunt ad imperandum, non temere id factum esse, sed iuxta ordinem diuinæ prouidentiae. Præterea, vt ex imperij illorum sine intelligent cetera imperia similiter fore aliquando terminanda.

Egrediebantur in terrā Aquilonis, Medi, & Persæ iruerunt in terrā Chaldæorū, vt illam sibi subijcerent, vt factum esse videmus Danic. quinto. Babylonem ergo vocat terram Aquilonis, quoniam vrbi Ierusalem Septemtrionalis erat, nam plagas mundi, quas *soluata* vocant, scriptura accipere, & nominare solet iuxta situm, quem habent ad Ierusalem, vt adnotauimus cap. 2. nu. 13.

Et albi egressi sunt post eos, id est, In eandem postea terram venerunt. Sicut enim Medi, & Persæ venerunt in terram Chaldæorum, Babylonemque ceperunt, ita Græci post aliquot annos duce Alexandro Philippi Macedonum regis filio venerunt in eandem terrā, & victo Dario rege Persarum ditionem possederunt Chaldæorum.

Et nigri egressi sunt ad terram Austri. Terram Austri intelligit Aegyptum, quæ respectu Ierusalem erat Australis, sed magna dubitatio est, cur equos varios, in quibus Romani indicantur, exiisse dicat in Aegyptum, cum in omnes orbis terræ partes exierint, omnesque sibi subiecerint. R. Dauid ita respondet: Romanos egressos esse in terram Austri, quoniam Iulius Cæsar Græciam bello adortus est, & cōtra Aegyptum prima arma mouit, vbi tunc Græci imperium obtinebant, atque is victor imperium à Græcis transtulit ad Romanos. Hunc quidam ex recentioribus sequuntur. At breuiter de re difficili, & quæ multum confert ad locos scripturæ non paucos intelligendos locuti sunt. Vt igitur re-

terres tora intelligatur, sciendum est regnum Græcorum non in vno regno, aut in vna vrbe, aut penes vnum principem floruisse, vt cetera imperia. Cœpit em̄ ab Alexandro magno, qui superauit Dariū regem Persarum. 1. Mac. 1. & vt est in eodem libro, duodecim annis regnauit, & mortuus est. Sed cum morti proximus esset, vocauit pueros suos nobiles, qui secum nutriti erant à iuuentute sua, & diuisit illis regnū cum adhuc viueret. * Qui fuerint pueri Alexandri, docet Ioseph. 2. Antiq. c. 1. his verbis. Imperio vero in multos successores distracto Antigonus Asiam occupat, Seleucus Babylonem cum vicinis gentibus, Lyfimachus Hellepontum, Macedonia Cander, Ptolemæus Lagi Aegyptum, &c. Hi, & eorū posteri multis annis regnauerūt, & cum eis diu pugnarunt Machabæi, vt legimus in libris Machabæorum, & dum regnarunt dicebatur regnum Græcorum, vt 1. Mach. 1. Ex his exiit radix peccati Antiochus illustris filius Antiochi regis, qui fuerat Romæ obses, & regnauit in anno tricesimo septimo regni Græcorum. Hæc regna, quæ posteri amicorum Alexandri tenebant, paulatim Romani ditioni suæ adiecerunt, & cum nullus ex ijs relictus est, tunc omnino finitum est regnum Græcorū, & Romanorū regnū potentissimum effectū est, vt copiose docemur. 1. Mach. 8. Hoc vero contigit non tempore Iulij Cæsaris, vt ait R. Dauid, & alij ex nostris, (qui cū tot haberent Romanos scriptores, nequaquam sequi debuerāt Hebræorum ignarum historia,) sed Augusto imperante. Iulius quidem Cæsar post mortem Pompeij difficillimū bellum gessit cum Ptolemæo rege Aegypti, sed post victoriam regnum Cleopatæ reliquit, & fratri eius minori, neque prouinciā fecit Aegyptum, vt in eius vita autor est Sueton. ca. 35. & Eutropius. lib. 6. Historiæ Romanæ, & Lucius Florus libro. 4. Epitomes Romanorum gestorum ca. 2. * Augustus vero, qui primus monarchiam apud Romanos obtinuit, & de quo hac causa scriptum est Luc. 2. Exiit edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis, victis Antonio, & Cleopatra Aegyptum verit in prouinciā, id est, populi Romani possessioni adiecit, vt idē autor in eius vita scribit. c. 17. & c. 18. & Eutrop. lib. 7. & Florus subobscurè eodem lib. 4. cap. 11. & prorsus finitū est regnū Græcorum. Quā ob re ve-

Regni Græcorū initium & finis.

12

13

T teres

terres ferè omnes, ex quibus multorū sententias refert Hieronymus in capite nono Danielis, cum annos Lxx hebdomadarū computant, regnum Græcorum terminant in Cleopatra, & regnum Romanorū incipiūt ab Augusto. Sed hoc magnoperè adnotandum est, Zachariam nō omnium bellorum meminisse, quæ quatuor regna gesserunt, sed eorum tantum, quibus imperium ab vna gente in alteram translātū est priori imperio finito. Multa, & magna bella gesserunt Persæ, & Medi, sed solum ait: In qua erant equi nigri, egrediebantur in terrā Aquilonis: quia eo bello imperiū Chaldaeis ademptum peruenit ad Persas, & ad Medos. Similiter cum tor gentes subiecerit Alexander, hoc tantū de eo dictum est: Et albi egredi sunt post eos, quia eo prælio, quo vicit Darius regem Babylonis, imperium à Persis translātum ad Græcos est. Eadem causa de Romanis loquens solius prælij mentionem facit, quo finitū est regnum Græcorū, quod manserat in Aegypto, & cœpit monarchia Romanorum, de quo ait: Et varij egredi sunt in terram Austri.

14 *Qui autem erant robustissimi, exierunt.* Quos ante vocauit fortes, nunc robustissimos appellat Hieronymus, in Hebræo idem utroque in loco vocabulum est. Est autem obscura in his verbis quæstio, ab Hieronymo quidē, & à veteribus prætermittā; sed, quæ meritō discutatur, & explicetur: cum iam de equis varijs, id est, de Romanis, dictum sit: Et varij egredi sunt ad terram Austri, quo modo nunc seorsum de equis fortibus mentionem faciat, quasi alij sint, & nō ad eandem pertineant quadrigam. R. Dauid in illud: In quadriga quarta equi varij, & fortes, affirmat non significari his verbis solum imperium Romanorum, sed etiam aliud imperium cum Romano coniunctū, quod est imperium Ismahelitarum, quos vulgo Mauros dicimus. Confirmat ex cap. 2. Danielis: Porro, quia vidisti pedum, & digitorum partem testem figuli, & partem ferream, regnum diuisum erit, &c. Robustissimos ergo dicit esse Ismahelitas, qui exierunt, & suis viribus freti imperare nituntur vbicunque possunt, ac proinde nulla eis certa regio tribuitur, sed dicitur: Ite, perambulate terram. * Nec defuit, qui hanc sententiam sequeretur, & quidem (quod negandum non est) non exigua specie pro-

babilitatis. Aiunt Mahometum diuifisse Romanum imperium detracta magna hominum, & regnorum multitudine, quæ sectæ suæ impietate corrupta, huius regnum vocari forte, quoniā suis bella gerere præcepit, & vbique armis quarere dominatū, nec vllum finem facere bellandi, donec secta sua totam terram occupent, & nulla sit de religione dissensio: propterea de eis dictum esse: *Quærebant ire, & discurrere per omnem terram.* Et: Perambulauerunt terram, quando quidem totam fere Asiam, & Africam occupant, & Europæ bonam partem; hosque intelligi volunt apud Daniele in parte pedum statuæ terrea, quoniā terrestres homines sunt, & lutei. Ego, & si vellem veterum acquiescere sententiæ, vt equi fortes, siue robustissimi, sint illi ipsi, qui & varij dicti sunt, non video quomodo salua veritate possim. Varios Propheta dicit exisse in terram Austri, & nihil de fortibus dixit, mox ait: *Qui autem erant robustissimi, exierunt, & quærebant ire, & discurrere per omnem terram.* & nihil dicit de varijs. Cumque prius dixerit: Et in quadriga quarta equi varij, & fortes, manifestè docemur utrosque aliquando fuisse iunctos in eadem quadriga, sed tandem à varijs fortes fuisse seunctos. * Quare necessariò hoc videtur intelligendum de aliquo regno, quod coniunctum fuit aliquando cum Romano, & postea separatum est. Deinde ceteros omnes tunc egredi dixit, cum bellum vltimum confecerunt, quo alienam monarchiam victores occuparunt: Romani autem iam orbem occupauerant, & monarchiam tenebant imperante Augusto, si quidem ipse edixit, vt describeretur vniuersus orbis: alij ergo sunt equi fortes, qui exierunt, & perambulauerunt terram, atque subiecerunt. Accedit quod Romani, ante etiam quam Aegyptum prouinciam facerent, magnam orbis cogniti partē iam subiecerant, vt constat ex 1. Machabæorum. 8. & tempore Augusti vniuerso pene orbis imperabant, alioqui non iussisset vniuersum orbem describi. Quomodo ergo de illis dici potest: *Qui autem erant robustissimi, exierunt, & quærebant ire, & discurrere per omnē terrā?* Quod si hi Romani sunt, cur equi fortes, nō etiam varij exeunt? Accedit Danielis propheta, quæ imperium Romanum in fine diuidendum esse docet,

idque

idque significari illius statuæ pedibus partim ferreis, partim fictilibus. Porro, inquit, quia vidisti pedum & digitorum partem testem figuli, & partem ferream; regnum diuisum erit, quod tamen de planta rio ferri oriatur. Secundum quod vidisti ferrum mistum testæ ex luto, & digitos pedum ex parte ferreos, & ex parte fictiles, ex parte regnum erit solidum, & ex parte contritum, &c. * Nec videtur dubitandum, quin eadem diuisio imperij Romani à Daniele significata in digitis partim ferreis, partim fictilibus significetur à Zacharia in equis quartæ quadrigæ prius iunctis in eodem curru, postea dissociatis. Nec tamen propterea Ismahelitas significari puto in equis fortibus, vt illis autoribus visum est, sed Gothos, qui primi vires Romanorum fregerunt, & Romam ipsam Halarico rege ceperunt imperante Honorio, quo tempore sanctissimus pater Hieronymus floruit, & innumeras vrbes, atque prouincias populi Romani occuparunt, immo per totam terram, quasi fulgura discurrerunt. Dicam cur ita sentiam. Primum, quoniā cum Gothi exierunt vltimo, integrum erat Romanum imperium, & ab illis primum diuisum est, ac vehementer debilitatum: cum autem Ismahelita sequire ceperunt, iam erat imperium diuisum à Gothis. Quare non potest de illis intelligi quod ait Daniel: Regnum diuisum erit, nec possunt ipsi esse equi illi fortes, qui iam sese à Romanis separauerant. Præterea: Gothorum fortitudo, qui prius Geethæ dicebantur, omnium scriptorum literis nobilitata est: Ismahelita non solent vt fortes celebrari, nec tam armis aucti sunt eorum vires, quam lege omnes turpitudines, vitamque belluinam impune permittēte. * Denique equi fortes eandem quadrigam trahebant cum varijs, id est, cum Romanis, non enim quinque quadrigæ exierunt, sed quatuor, & in quarta erāt equi varij, & fortes. Quod quomodo Ismahelitis conueniat, non video, Gothis autem conuenit optime, qui ante quam Romam caperent, sæpe à Romanis imperatoribus victi, & eis subditi, atque adiuncti sunt, & sub Romanis signis sæpe stipendium meruerunt, vt sub Maximino imperatore pugnante contra Parthos, deinde sub Constantino Magno contra Licinium, & sub alijs imperatoribus, atque adeo sub ipso Honorio, cuius tempore-

Romam ceperunt. Scribit etiam Orosius libro septimo capite vigesimo: Vniuersæ Gothorū gentes rege Athanarico defuncto aspicientes virtutem, benignitatemque Theodosij Romano se imperio dederunt. Itaque in quadriga quarta erant equi varij, & fortes, quoniā Romani imperij milites, & Romani fuerunt, & Gothi, antequam imperium finiretur, loquitur enim simul Propheta noster de toto tempore imperij. Quando regnum Græcorum terminatum est sub Augusto, nondum illis fuerant adiuncti Gothi, & ideo equi varij soli egredi sunt in terram Austri. * Equi autem fortes, qui quærebant ire, & discurrere per omnem terram, Gothi sunt, qui rupto cum Romanis fœdere proximas eorum prouincias inuasērunt, ac potentiores indies, crescentesque victorij Romam occuparunt, & per omnem terram discurrerunt. Ideo Propheta non dicit exisse cum eis equos varios, quia inuitis Romanis Gothi exierunt ad imperandum. Mira est autem in singulis Prophetae verbis proprietates, *Qui erant robustissimi exierunt.* Quo tempore Romani terræ victores quiescebant, ipsi ad debellandum orbem terræ exibant: & quærebant ire, & discurrere per omnem terram: excitabantur enim naturali immanitate, & fortitudine, & paupertate, nec se poterant intra fines suos continere. Et quidem sæpe hoc ante tentauerant sed à Romanis fuerāt cohibiti, nec potuerāt discurrere, quia nondum impletum erat tempus, quod Deus illorum eruptioni, victorijque constituerat. Et quia non poterant exire, & discurrere per terram, nisi Deo anuente, vel permittente, recte ait: Et quærebant ire, &c. Sed vbi angelus accepta à Deo potestate dixit: Ite, & perambulate terram, id est, potestatem illis fecit exeundi, continuo exierunt, & per ambulauerunt terram. * Proprie vero, & apte dixit: Discurrere per terram, & perambulare terram, quod de alijs regnis non est dictum, quoniā Gothi immanes, & efferi, & indociles, atque imprudentes natura impetu quodam, & militari feritate, ac siti sanguinis per terram ferebantur, omnia vastabant, omnia ferro prosternebant, vincere potuerūt, sed legibus moderari, prudentiaque cōseruare quæ vicerāt, non potuerūt, ideoque discursus

T 2

fuit

fuit eorum regnum, magis quam imperium. Inde apud Danielem eorum regnū, hac etiam ratione testā, siue parti digitorum fictili assimilatum est, quod fragile, & caducum fuit, citoque comminutum est. Hoc Ismaelitis conuenire non potest, qui plurimis iam annis regnant. In eisdem Gothos ad amussim quadrant, quæ sunt apud Danielem omnia, quæ quoniam huius loci non sunt, omitto. Hæc, quæ de Gothis diximus, atque alia id genus multa, qui videre uolet, legat Blondum in septem libris prioribus primæ Decadis Historiarum, ab inclinatione Romanorum imperij. Orosium libro septimo, à capite decimo nono usque ad finem. Marcum Antoninum Sabellicum à libro nono septimæ Enneadis, usque ad quintum octauæ, S. Antoninum secundæ partis Summæ Historialis titulo nono, vnde decimo, & duodecimo.

21 *Requiescere fecerunt spiritum meum.* Potest hoc ita intelligi, ac si diceret: Requiescere fecerunt animam meā, siue me, id est, rem mihi gratissimam fecerunt in terra Aquilonis Persiæ, & Medi euercentes Chaldeorum imperium, qui grauisimè afflixerant populū meum. Sed magis placet Spiritum pro indignatione, siue furore accipi quomodo uerterūt Lxx *ἀνταναστήσαντες τον θυμὸν μου*, id est, Requiescere fecerunt iram meam, aut, ut vertit Hieronymus, furorem meum. Prius enim irascebatur Chaldeis, quod populum suum uoluntate vexauissent, sicut ait Zacharias primo: Et ira magna ego irascor super gentes opulentas, quia ego iratus sum parum, ipsi uero adiuuerunt in malum. Nunc autem dicit fatiatam esse iram suam, nec iam illis irasci, de quibus magnum per Persiās, & Medos sumptis supplicium, ita exposuit Cyrillus. Atque ita sepe capitur Spiritus, ut iram, indignationemque significet, ut Psalmo. 138. *Quo ibo à spiritu tuo, & quo à facie tua fugiam?* Isa. 30. Spiritus eius uelut torrens inundans usque ad medium colli ad perdendas gentes in nihilum, & capite trigesimo quarto: *Quod ex ore meo procedit, ille mandauit, & spiritus eius congregauit ea.* Nec displicet expositio Hebræorum, quam retulit Hieronymus: Requiescere fecerūt spiritum meum prophetalem, hoc est, iam non dicam prophetis, ut contra Chaldeos uaticinentur, ut ante solebam, cum iam sint deleti. Spiritum enim capi interdum

Spiritus pro ira.

pro spiritu prophetico ostendimus Holsæ nono, numero decimo.

TROPOLOGIA.

Legi (inquit Hieronymus) in cuiusdam volumine quatuor quadrigas quatuor Euāgelia intelligi, & c. eiusque expositionē breuiter refert. Dionysius Carthusianus quatuor Euāgelistas esse dicit. Rupertus equos rufos apostolos, & martyres interpretatur: nigros, eos, qui lugent, & se pœnitentiæ operibus exercēt: albos, uirgines, equos uarios, & fortes, pastores, atq; doctores. Quæ ego si sequerer, non nihil dicerem, quod concionatorum turbæ placeret. Sed quoniam hi autores nullam habēt rationem sensus Historici, qui semper fundamentum esse debet spiritualis, immò aduersa illi proferūt, & quod cum eo non conuenit, nequaquā Scripturæ sensus, sed autorum, qui profecerunt, commentū est: & ego uera dicere malo, quam decora, & placentiā, omnia ei, qui uolet, legenda in suis autoribus relinquo, & de morali expositione pauca dicam. Hieronymus hoc tantum nunc ait: *Quæcumq; in quatuor cornibus, & quatuor fabris diximus, etiam in præfenti loco accipiamus.* Idem in cap. i. huius prophetæ docet quatuor cornua, quæ regnauerūt contra populū Dei, quatuor animi perturbationes accipi posse, quæ passiones uulgo dicuntur: *æ sunt ægrotudo animi, & gaudium, metus, & cupiditas.* Verum & ad has uerba Prophetæ nostri accommodare difficillimum est. * Ego Hieronymi uestigij insistentis, id est, parum ab hac expositione discrepās, equos esse arbitror ueloces, & concitato animorum nostrorū affectus, quibus in bona huius sæculi feruntur. In quo multum uerbis Origenis iuuabimur hom. 15. in Iesum Næue. Sed & si passiones corporis, inquit, id est, libidinem, lasciuiam, uel superbiam, ac leuitatē, quibus infelix anima, uel, ut equitans uectatur, & fertur ad præcipitia, equos nunc dici, & currus intelligamus, & ipsos esse, qui ex præcepto Dei subneruari iubentur, non erit rationi nostræ contraria intelligentia. Et paulò superius. Denique & filij Israël nunquam equis ufi esse referuntur, & lex nihil de equis, de asinis mandat, ut potè de animalibus, quæ ad humanos labores iuuandos, & ad onera eorum portanda uidentur existeret: equi uero magis ad hominum perditionē,

22

23 Equi spiritus

hoc

hoc enim est quod per eos in prælijs geritur. Lasciui motus animal, & superba certicis accipitur, & c. Quare sicut regnum CHRISTI omnia sibi imperia subiecit, ita cum CHRISTVS in anima regnat, immoderati affectus pictati, ac legi Dei iam domiti, & quasi occisi parere coguntur. Vnde & in hoc propheta legimus: Ecce rex tuus ueniet tibi iustus, & Saluator, ipse pauper, & ascendens super asinam, & super pulum filium asine. Et disperdant quadrigam ex Ephraim, & equum de Ierusalem. * Et Iosue. 11. Dixitque Dominus ad Iosue: Ne timeas eos, cras enim hac eadem hora ego tradam omnes istos uulnerandos in conspectu Israël: equos eorum subneruabis, & currus igne combures. Subscribam autem hic pulcherrima Origenis uerba ex eadem homilia, ubi locum hunc Iosue interpretatur. *Quorum autem equi subneruantur? Est etiam hoc opere pretiū querere. Equos inquit Iabin subneruandos. Iabin autem prudentia interpretatur, uel sensus. Quæ est ista prudentia, uel quis sensus, cuius subneruandus est curi? Illius nimirū, de qua Apostolus, Quia prudentia carnis inimica est Deo, & ille sensus, de quo dicit. In sati sensu carnis suæ, Iabin uero rex Asor, Asor autē aula interpretatur. Hæc est Asor, quæ omnium horum regnorum obtinere dicitur principatum, qui intelligitur princeps huius mundi regnans in aula, id est, super terram, uel quod maius est, in uitijs carnis. Sed & omnium illorum regnum, quorum uim secundū nomen suorū interpretationē iā ante exposuimus, equi est IESVS dicuntur interfici. Quorum nos si recte sub IESVS duce militamus debemus in nobismetipsis abscindere uitia, & accepto spiritali gladio subneruare omnem istum equitatum pessimum uitorum. Sed & currus debemus incendere, id est omnem à nobis arrogantiam, & elationis spiritum resecare, ut ultra non in equis, neque in armis, sed in nomine Domini Dei nostri inuocemus. * Hæc Origenes, ex quibus, intelleximus qui sunt equi, qui currus, & quæ quadrigæ, quandoquidem in quadrigis non sunt nisi equi, & currus. Affectus ergo uitorum, seu effrenatæ cupiditates, quæ in bona huius sæculi magno impetu feruntur cum superbia, qua rationi parere detrectant, recte dicuntur quadrigæ. Necessè autem est has quadrigas, non in bonam, sed in*

Zac. 9.

24

Rom. 8.

Coloss. 3.

25

malam partem interpretari, quoniam quatuor regna, per quæ significantur, destructa sunt à CHRISTO, sicut statua illa Daniellis eadem regna significans lapillo, id est, CHRISTI potentia, comminuta est. Deinde hæc regna exitium multis intulerunt, & orbem terrarum bellis perturbauerunt, & ut atque tyrannide obtinuerunt, quæ omnia huiusmodi affectibus conueniunt. Qui ergo uel quatuor Euanglia, uel quatuor sanctorum genera interpretantur, præterquam quod multa in sua expositione uolenta afferunt, aberrant ab Historiæ sensu, id est, à fundamento ueritatis. Dicuntur autem exire de medio duorum montium æneorum, quoniam ut regna illa exire nullo modo potuerunt ut terram bellis infestarent, nisi Deo iuste permittente, ita affectus sæculares, quos in nobis excitant Diaboli tentationes, & uitia nostra, non possunt animā turbare, nisi Deus uel ad exercitationem nostram, uel ad supplicium permiserit. * Custodia ergo, qua tenentur, metaphoricè montes aenei dicta est, quoniam firma est, & insuperabilis, ut iam exposuimus. * In equis rufis affectus sanguinis uisionis intelliguntur. In equis nigris affectus hypocritarum, qui cum ieiunant, sunt tristes, & exterminant facies suas, ut appareant hominibus ieiunantes, & pœnitentia, atque austeritate uitæ, & uestium uilitate, ac tristitia uultus placere hominibus querunt, & gloriam, pecuniam, honores expiscantur. Equi albi sunt affectus, quos nobis liber Sapientiæ his uerbis descripsit: Venite ergo, & fruamur bonis, quæ sunt, & utamur creatura, tanquam in iuuentute celeriter. Vino pretioso, & uinguetis nos impleamus, & non praetereat nos flos temporis. Coronemus nos rosis antequam marcescāt, nullum pratū sit, quod non pertāseat luxuria nostra. Nemo nostrum exors sit luxuriæ nostræ, ubique relinquamus signa lætitiæ, quoniam hæc est pars nostra, & hæc est fors nostra. Diximus enim iam mollem, ac delicatam uitam albo colore significatam fuisse apud ueteres, & apud Salomonem legimus: Vade ergo, & comede in lætitia panem tuum, & bibe cum gaudio uinum tuum, quia Deo placent opera tua. Omni tempore sint uerimenta tua candida, & oleum de capite tuo non deficiat, quæ signa

Dan. 2.

26

Sap. 4.

Eccle. 9.

T 3 lætitiæ

27

lætitiæ sunt. * Equi varij sunt, ex vtroque colore temperati, nam neque penitus se austeritati, & tristitiæ, luctuique tradunt, neque penitus carnis voluptates sequi videntur. Sed nunc hos, nuncillos imitantes magis quam ceteri, vulgo placent. Equi fortes, sunt affectus superbiæ, qui nemini cedunt, & propriam excellentiam, etiam cū offensione omnium vbiq; quærūt. Hi sunt affectus, qui in mundanis hominibus maxime dominantur, & quos reliqui sequuntur, qui que humanas mentes vehementer perturbant, vt merito per quatuor potentissima regna designentur. Hi sunt quatuor venti cæli, quoniam animos nostros vndique concitāt, tumultibusq; implent. Assistūt autem coram dominatore omnis terre, quoniam per eos Deus pœnas de ingratia, & inobedientibus sumit, sicut ait Apostolus: Cum cognouissent Deum, nō sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euauerunt in cogitationibus suis, &c. Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum in immunditiam, vt contumelijs afficiāt corpora sua in semetipsis, qui commutauerūt veritatem Dei in mendacium, & seruierunt creaturæ, potius quā creatori, qui est benedictus in sæcula, amē. Et paulō post, omnes hos affectus nominat: Repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, &c. * Quemadmodum autem

Rom. 1.

28

ex his regnis secundum primum profligauit, & tertium secundum, atque ita quartū deleuit tertium: ita equos rufos vincunt nigri; quia, qui crudeles natura erant, vindictæque cupidi, religionem, & mansuetudinem simulantes ab vlciscendo abstinent. Nigros excludunt albi contrarietate vitæ. Sed varij potentissimi sunt, quia similes omnibus esse volunt, & simulate lugent cū lugentibus, gaudent cum gaudentibus, & gratiores, atque amabiliore vidētur. Hoc significatum est cum docet Propheta nigros exiisse in terram Aquilonis, id est, vicisse rufos, & albos exiisse post eos, quia nigros superarunt, varios egressos esse in terram Austri, quia penitus albos perdidērūt. Multa hic fortasse quis diceret de terra Aquilonis, in quam isti exeunt, quæ libens prætereo, quoniam equi exierūt in terram Aquilonis, vt eam vastarent, & Aquilonares nationes perderent, non vt in ea manerent. Idem de terra Austri iudicium esto, ne super inane fundamentum fragiles, &

statim ruituras domos ædificemus. * Equi fortes, siue robustissimi, quærebant ire, & discurrere per omnem terram, quia nunquam ijs, quæ adipiscitur contenta superbia est, noua semper appetit, & omnia possidere nititur. Immo nec tota terrā elatis videtur esse. In cœlum, inquit, conscendam, super astra Dei exaltabo solium meū, sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis. Ascendam super altitudinem nubium, similis ero altissimo. Sed quoniam Deus maxime odit crudelitatem, & cupiditatem vltionis, rectè ait: *Ecce, qui egreduntur in terram Aquilonis, requiescere fecerunt spiritum meum in terra Aquilonis.* Non quidem quod ipsi grati Deo sint, neque enim Deo grati fuerunt Persæ, & Medi, qui vicerunt Chaldæos, sed fecerunt requiescere furorē Domini, quoniam perdidērunt, & expulerunt equos rufos, qui vehementer nocent semper populo Dei, quoniam misericordie Dei, ac proinde omnibus Dei beneficijs aduersantur, sicut legimus in Ecclesiastico: Homo homini reseruat iram, & a Deo quærīt medelam? In hominem similem sibi non habet misericordiam, & de peccatis suis deprecatur. Ipse dum caro sit reseruat iram, & propitiationem petit a Deo?

Isa. 14.

Ecclesi.

HISTORIA.

Sume à transmigratiōe. Nunc ad regnum Domini nostri Iesu Christi prænūtiandum accedit, quod per aureas coronas capiti Iesu sacerdotis impositas exponit. Transmigrationem autem vocat eos, qui Babylonē transmigrauerant, & iam in Iudæam redierant, quod statim explicat dicens: *Qui venerunt de Babylone. Lxx: Accipe à captiuitate.* Hoc est: Holdai, & Tobias, & Isaias, & Iosias, aurum, & argentum ex Babylone attulerunt, vt templo offerant; abi, & accipe ab eis, & venies in die illa, id est, cum acceperis ab eis aurum, & argentum, & facies coronas in domo Iosias, qui fortasse, vel inter eos primus erat, vel aurifex; nam de hoc nihil constat. Hieronymus, iuxta Hebræos æditum, & custodem templi esse dicit. Cyrillus ait Iudæos, qui Babylone redierant, statuisse gazophylaciū, vt congregarentur pecuniæ ad conficiendum opus ædificij, & ad vestes sacerdotales, & ad sacrificia, electumque fuisse Iosiam, qui hæc custodiret.

Et

Et facies coronas. Hebræi veteres, quos refert Hieronymus, & R. Dauid, quos non desunt ex nostris qui sequantur, existimāt duas coronas fieri iuberi, alteram IESV sacerdoti, alteram Zorobabeli. Alij vtramq; coronam IESV sacerdoti fieri dicunt, vt per eum CHRISTVS Dñs significetur, qui rex est, & sacerdos. * Ita senserunt veteres Ecclesiæ doctores, quos citat Hieronymus, & Cyrillus, Lyranus, Vatablus, & alij. Atque hæc sententia multo certior, & probabilior est, quoniam Propheta non meminit Zorobabelis, sed tantum ait: *Et facies coronas, & pones in capite Iesu filij Iosedec sacerdotis magni.* Nam quod Hebræi, quos Theodoretus secutus est, putant, nomine Orientis statim significari Zorobabelem, vehementer errant, vt ostendimus capite 3. numero 34. & 35. Immo & Chaldæus ibi vertit: *Ecce vir, Messias nomen eius, pro Oriens, & alij Hebræi etiam de Messia exposuerunt, vt videmus apud Galatinum libro 3. ca. 16. atque vt magis confirmemus, addamus etiam valde probabile esse non duas coronas factas fuisse sed vnam magnam, quæ IESV imponeretur, vt significaretur Dominum seruatorem magnum regem futurum fuisse, qui propterea dictus est rex regum, & Dominus dominantium.* Primum, quoniam Chaldæus vertit: *Et facies coronam magnam, nosque ostendimus Mich. 5. nu. 37. pluralem pro singulari poni interdum, cum res magna, & insignis significatur.* Deinde quoniam in quibusdā codicibus Græcis legitur: *Et facies coronā, quamuis his parum credo, quoniam apud Hierony. Cyrillum, Theodoretum lego, Coronas. * At paulo post vbi nos habemus: Et coronæ erunt Helem, & Tobias, &c. Lxx verterunt, corona in omnibus codicibus, & in Hebr. est: Et coronæ erit Helem, & Tobias.* Et Hieronymus ait: *Iubetur autem propheta, vt postquam coronā imposuerit, vel coronas, super caput IESV sacerdotis magni, loquatur ad eum, &c. Quod iterum ante dixerat. Aduuat & ratio; quoniam IESV iam imposita erat cidaris, vt vidimus cap. 3. in qua pontifex habebat auream coronam, vt ibidem numero 15. diximus ex Iosepho, aut certe cidaris pontificia coronam habebat, quam iam IESVS imponebat capiti, ideoque corona regia ei deerat, vt figura esset expressior CHRISTI Dei nostri summi sacerdotis, &*

Apo. 19.

32

regis. Quod si quis malit duas coronas impositas fuisse IESV, alteram dicemus esse regiam, alteram sacerdotalem, sed ab ea diuersam, quam antea habebat IESVS, vt esset typus CHRISTI sacerdotis non secundum ordinem Aharon, sed secundum ordinem Melchisedec. Ex auro autem, & argento sunt coronæ in vnum conflatis, quoniam & hæc pretiosissima metallorum sunt, & CHRISTVS futurus erat rex duorum populorum, id est, Iudæorum, & gentium in vnum copulorum. Si autē sit vna corona, vt significetur duplex eius dignitas sacerdotalis, & regia.

Ecce vir, Oriens nomen eius. Quasi dicat: Non tibi propter te imponitur corona, sed vt figurā præferas CHRISTI regis. De his diximus multa. c. 3. n. 34. & sequētib.

Et subter eum orietur. וְיִצְמַח מִתַּיִם quod sonat ad verbum, Desubse, aut de Desub illo. Desubse, ita exponit Hieronymus cum Hebræis: *Ex se ipso orietur, vel germinabit, non indigebit alienis præsidijs, vt alia germina, virtute sua multiplicabitur, & ramos quaque versum extendet. Si autē ver tamus de sub illo, intelligitur, ex illo germine nouus populus, siue Ecclesia, & ideo additur: Et ædificabit templum Domino.* Hieronymus explicans hæc ex sententia veterum doctorum ait: *Subter eum orietur multitudo credentium, & ædificabit domum Domini Ecclesiam. Sine autem hoc, siue illud dicamus, sensus idem est, nam CHRISTVM germinare est ramos producere, & amplificari, rami autem sunt multitudo credentium.*

Et ædificabit templum Domino. Multo Deo gratius, & acceptius isto, quod vos nunc ædificatis, de quo ait CHRISTVS Matth. 16. *Et super hæc petra ædificabo Ecclesiam meam.*

Et ipse extruet templum Domino. Ad veritatis, & firmitatis amplificationem hoc repetit, vt diximus Soph. 1. n. 15.

Et ipse portabit gloriam, id est, Coronā gloriæ, sicut Psal. 20. scriptū est: *Posuisti in capite eius coronā de lapide pretioso.* Ipse vere erit rex, cui omnes pareāt. Lxx, *Et ipse accipiet virtutem, id est, gloriam, quæ virtutē, & magnas res gestas consequitur.*

Et sedebit, & dominabitur super folio suo. Verus rex erit populi Dei, iuxta illud Psal. 2. *Ego autē constitutus sum rex ab eo super Sion montē sanctum eius. i. super Ecclesiam.* Et Luc. 1. *Et dabit illi Dominus Deus sedē*

33

34

T 4

Dauid

Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in aeternum.

Et erit sacerdos super folio suo. Simul erit sacerdos, & rex, & thronum sacerdotalem obtinebit iuxta illud Psalm. 109. Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedec.

Et consilium pacis erit inter illos duos. Hebraei, quonia semel sibi persuaserunt Orientem esse Zorobabel, facile explicat pacem futuram inter Iesum & Zorobabel, & inter pontifices, ac duces, qui populum gubernabant. Sed nos, qui etiam semel probauimus Orientem esse Christum, non Zorobabel, videamus quomodo consilium pacis, id est, foedus, & amicitia fuerit inter illos duos. Nam Hebraeos antiquitatis ignaros non est mirum ignorare, quod Iosephus scripsit. n. Antiqui. ca. 4. & alijs locis, post reditum ex captiuitate Babylonica non penes duces imperium fuisse, sed penes pontifices. Primum, pro 22, id est, solium, Hebraeis masculinum nomen est, sicut Graecis thronus, quoniam igitur de folio regis, & de folio sacerdotis loquitur, dicit summum consensum futurum inter illos duos thronos, ponitur enim solium, siue thronus, pro dignitate, & officio, vt Psalm. 44. Sedes tua Deus in saeculum saeculi, siue, Thronus tuus. * Quasi dicat: Inter dignitatem regiam, & sacerdotalem sepe erant offensiones, sed nunc erit summa pax, quia in eadem persona erunt. Ita vulgo loqui solemus, vt etiam vulgare, sed elegans distichon ostendit.

Partus, & integritas discordes tempore longo Virginis in gremio foedera pacis habent.

quia, scilicet, eadem est mater, & virgo. Nec obstat hoc non posse referri ad solium, cum dixerimus Habac. 1. nu. 22. solere nostrum interpretem relinquere genus nominis Hebraici, licet Latino non conueniat. Quamuis multo etiam facilius possimus explicare, inter illos duos, id est, inter regem, & sacerdotem, sed ita, vt rex pro dignitate ipsa regia ponatur, sacerdos, pro sacerdotali, & credit in idem. Ita intellexerunt patres, quos refert Hieronymus, qui ita exponunt: Et sedebit Christus tam in regali, quam in sacerdotali throno, & consilium pacificum erit inter vtrumque, vt nec regale fastigium sacerdotalem deprimat dignitatem, nec sacerdotij dignitas regale fastigiunt, sed in vnius gloria Domini Iesu vtrumque consentiat.

Et corona erit Helem, & Tobias. Id est, Postquam hoc feceris, coronam capiti Iesu detrahes, iam enim facta est significatio regis Christi futuri, & in templo eam pones, vt aliud significet, vt sit in templo Domini memoriale istis viris, qui argentum, & aurum obtulerunt, id est, vt maneat in templo in memoriam, & laudem eorum, qui dederunt, & per id significetur in memoria eterna futuros apud Deum eos, qui Christum regem agnouerunt, & munera ei obtulerunt, & in utilitatem Ecclesiae laborauerunt; ideo sequitur: Et, qui procul sunt venient, & aedificabunt in templo Domini, vt statim exponemus. Sed notandum est, quod omnes fere norant, primo, & quarto viro nomina mutari; nam, qui prius dictus est Holdai; nunc dicitur Helem, & qui dictus est Iosias, appellatur Hen. Hebraei, vt sunt fabularum amatores, affirmant, vt est apud Hieronymum, Hen, id est, gratiam, pro Daniele poni, quem supra non nominauerat, & qui cum munere venerat, & Hananiam, Azariam, Misaelem de captiuitate venientes obtulisse hoc aurum, & argentum, & ideo pro Holdai positum Helem, id est, somnium; vt ostendatur in captiuitate positum Danielem, & tres pueros, regalis somnij mysteria cognouisse, Dan. 2. * Sed omnis fabulis non mihi displicent, qui dicunt hos fuisse binomines, & nunc electa esse nomina, quae pauciores literas habebant, vt commodus in corona incideretur, vt pro Holdai, quod Hebraice quatuor habet literas ויהוה & Iosia, quod habet quinque ויהוה, incidantur in corona Helem, quod habet tres, הלם, & Hen, quod habet duas הן. Addamus etiam hoc esse factum, vt significarentur dona, quae accepturi erant, qui Christo munera offerrent, & in utilitatem Ecclesiae eius laborarent, sicut hi, qui munera ad templum aedificandum attulerant. Holdai iuxta Hieronymum significat deprecationem Domini, Helem somnium, siue impinguationem. Somnium significat cognitionem rerum occultarum a Deo dandam per Spiritum sanctum, iuxta illud Ioc. 2. Senes vestri somnia somniabunt, & iuuenes vestri visiones videbunt. Somnium etiam est, cum mens in Deo quasi absorpta, quiescentibus potentibus, & silentibus, in diuina contemplatione, quasi in dulcissimo somno conuiescit. De quo dictum est Cant. 2. Adiuro vos filiae Ierusalem per

36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

capreas,

capreas, ternosque camporum, ne suscitatis, neque euigilare faciatis dilectam, donec ipsa velit. Impingatio autem significat magnam gratiae copiam, & donorum, quae manere solent in anima, quam Deus ad se leuat per orationem & contemplationem. * Qui igitur prius tantum precabatur, si munera Christo obtulerint, & pro eo laborauerint in solidis virtutibus, & in utilitatem Ecclesiae, magnam copiam accipient spiritualium bonorum. Iosias idem est atque Eleuatio Domini, vt ait Hieronymus, Soph. 1. Hen autem gratia, quia quos Deus ad se prius per orationem, & sancta desideria leuabat, post munera oblata gratia implebit, & magnis bonis augebit. Iedaia, & Tobias nomina non sunt mutata, vel, quia aliam non habebant, vel, quia haec ipsa satis conuenientia sunt rei, quam nunc dicebamus, significande. Siquidem Tobias vertitur, Bonus Domini, Iedaia Notus Domini, siue Cognoscens Dominum; hos enim Deus maxime cognoscit, id est, his maxime beneficit.

Et qui procul sunt venient. Id est, Gentiles, de quibus Ephes. 2. Nunc autem in Christo Iesu vos, qui eratis longae, facti estis prope in sanguine Christi.

Et aedificabunt in templo Domini. Satis haec verba indicant omnia intelligi de Christo, & de Ecclesia, nam in templo Ierusalem nunquam hoc factum legimus, in Ecclesia autem & factum est sepe, & fit. Magni enim doctores ex gentilitate venientes templum Domini, id est, Ecclesiam, aedificauerunt, verbo, & scriptis haereticos profligantes, & rectam fidei, atque morum doctrinam tradentes, exemploque confirmantes, vt Ambrosius, Augustinus, Cyprianus. Hoc ipsum pulchre vaticinatus est Iosias, cap. 60. Me enim insulae expectant, & naues matis in principio, vt adducam filios tuos de longae, argentum eorum, & aurum eorum cum eis nomini Domini Dei tui, & sancto Israel, quia glorificauit te. Et aedificabunt filij peregrinorum muros tuos, & reges eorum ministrabunt tibi.

Et autem hoc si audieris. Haec bona, quae vobis promissa sunt, venient vobis, si Christum audire, & recipere volueritis. Sin minus abisciemini a Deo, & tantorum bonorum participatione priuabimini, vobisque relictis transibit ad gentes.

TROPOLOGIA.

Cum equos illos subteruauerimus, de quibus in proxima visione agebamus, & currus combussimus, statim regnabit in nobis Christus, cui coronam auream, & argenteam facimus, si regem vere agnoscerimus, nosque ei totos regnandos tradimus, si (vt Cyrillus ait) recta fide, & virtutum nostrarum gloria, & gratiarum actione eum coronamus. Hieronymus: Imponuntur autem coronae, vel corona, Iesu filio Iosedec sacerdoti magno, quia nobis proficientibus, & reueris ad meliora, per singulas virtutes nostras Dominus coronatur: immo nobis virtute poenitentiae coronatis Saluator in singulis coronam accipit, &c. Verum quaedam sunt in his breuiter notanda. Primum, ne miseris si magni viri, & qui multum in virtute profecerant, capiantur, & abducantur Babylonem, infirmi enim sumus, & in multis offendimus omnes, & nisi Deus nos seruauerit, nemo seruabitur. Nisi Dominus custodierit ciuitatem (non domum dico, quae facile ruit, sed ciuitatem firmam, murisque septam vridique) frustra vigilat, qui custodit eam. Ex quo idem ait: Saluasti enim nos de affligentibus nos, & odientes nos confundisti. In Deo laudabimur tota die, & in nomine tuo confitebimur in saeculum. * Vide, qui viri fuerint Babylone, Holdai, id est, Deprecatio Domini, Tobias, id est, Bonus Domini, Iedaia, id est, Notus Domini, vel cognoscens Dominum, Sophonias, id est, absconditus Domini, quoniam, & qui orationi vacabant, & qui boni erant, & liberales in Dominum, & quos Deus peculiaribus beneficijs cognoscebat, & qui ab eo quasi absconditi seruabantur, interdum Deo sinente cadunt, vt discant nihil sibi confidere, & cum timore, & tremore suam salutem operentur, illud semper memoria tenentes. Itaque, qui se existimat stare, videat, ne cadat. Alterum est, vt Dei bonitatem, & fidem consideres. Ducti sunt hi viri Babylonem, sed non etiam Babylone morui, aut relictis: Qui venerunt, inquit, de Babylone, Multos per viam Domini ire incipientes, grauitate Diabolus deterret, & hac cogitatione, vel maxime reuocat, non posse eam vitam austeritatem, & tristitiam diu perferri, aliquando tandem relinquentiam, quam vbi reliquerint, labores illos magnos, quos tunc tolerant, perdi, atque ita magna eos, & dura pati sine causa. Sed vbi hoc malitiae suae venenum tortuosus coluber, & serpens

40
Deum coronamus: cum eam regem nostrum agnoscerimus.
Psalm. 126.
Psalm. 43.
41
1. Cor. 10.
Desperatio, quam incipientibus iniicit diabolus.

T 5 antiquus

antiquus cuomere cœperit, veniat tibi in mentem sine pœnitentia esse dona Dei, & vocationem. Recordare verbi, quod factum est ad Zachariam: Manus Zorobabel fundauerunt domum istam, & manus eius perficiunt eam. * Quod si cadas aliquando pro humana infirmitate, & Babylonem ducaris, non te tibi relinquet bonus Dominus, recordabitur pœnitentia tua, ieiuniorum, orationum, elemosynatum, & misericorditer te reducet. Non enim (inquit Paulus) iniustus Deus, vt obliuiscatur operis vestri, & dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius. Et quidem, si post peccatum mortale obliuisceretur operis nostri, nequaquam esset iniustus, sed non solet obliuisci, quia misericors est; sed inde quasi animam arripit, vt nos renocet ad se. Tertium est, vt cū Babylone redieris, & Deo per pœnitentiam fueris reconciliatus, nequaquam securus otio te desas, sed argentum, & aurum congreges, vnde coronas Christo facias, cuius gratia liberatus es. Argentum, & aurum congregare est quidquid boni habeas, siue à natura, siue per gratiam acceptum, quidquid opera, & industria tua perficere, & comparare potueris, Deo offerre, vt magnificias, & multum in Dei obsequium, labores, & gloriarn, non vt hominibus placeas, sed, vt Deo, quod suū est, reddas. * Deinde cū ait: *Ecce vir. Oriens nomen eius.* Omnes, qui sacerdotes Dei sunt, id est, qui in altari animæ suæ offerunt Deo cor contritum, & humiliatum (quod sacerdotij genus omnibus Christianis commune est; nam sacerdotiū, quo corpus, & sanguis Christi offertur, nō omnium est, sed initiatorum) admonet, vt in via Dei, & in laboribus Christū intueantur, sicut ait Paulus: Aspiciētes in autorem fidei, & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem confusione contempta, atque in dextera sedis Dei sedet. *Oriens nomen eius*, vbi ipse fuerit, restituebat omnia, omnia germinabunt; ideo subiicit: *Et subter eum orietur.* Inde rami pulcherrimi exhibunt, inde opera virtutum pullulabunt, ne diffidas, si animam tuam arere videris, subter eam orietur, cogita illum, accede ad illum, ora illum. Si lapis es impositus, aut etiam pollutus, *ipse edificabit templum Domini*, præbe te ei dolandū, & poliendum, & ipse, vt lapis viuus, super ædificaberis. Sed cogita ipsius esse gloriam, & coronam, vt nunquam aliam regem agno-

icas, solus seruabit te. * Cogita esse sacerdotem, & pontificem, de quo Paulus: Hic autem, eo quod maneat in æternum, semper iterum habet sacerdotium. Vnde & saluare in perpetuum potest, accedens per semetipsum ad Deum, semper viuens ad interpellandum pro nobis. Et postea: Christus autem assistens pontifex fururorum bonorum per amplius, & perfectius tabernaculum, non manu factum, id est, non huius creationis, neque per sanguinem hircorū, aut vitulorum, sed per proprium sanguinē, introiuit semel in sancta æterna redemptione inuenta. Quare nulla peccatorum magnitudine, nulla rerum difficultate frangi debemus, vt in desperationē trahamur, sed semper eius bonitari, & misericordiz confidentes, & quæ habeamus pontificem considerantes, Diaboli tela repellamus, & nos metipsos ad bene de nostra salute sperandum, ad opera tali spe digna, quantum possumus, excitemus. Et quoniam consiliū pacis erit inter regiam, & sacerdotalem dignitatem in Christo, quoniam idem rex est, & sacerdos, ita nos geram, vt nec quia sacerdos noster est, in peccata licentius ruamus, nec quia rex est, desperem, si forte peccauerimus, quia idem sacerdos est, & peccata dimittit, & pro nobis interpellat. * *Quæ sequitur: Et erunt coronæ Heloni, &c.* num. 41. & 42. satis explicauimus. Illud autem: *Et qui procul sunt venient, & edificabunt in templo Domini*, semper ante oculos habere debent ij, quos Deus magnis peccatis liberavit, vt memores tanti beneficii, quod qui erant longe, facti sunt propē in sanguine Christi, diligenter laborent in domo Domini, & ceteros dictis, factisque edificent ad gloriam eius, qui vocauit ipsos de tenebris in admirabile lumen suum, & quod ait: *Erit autem hoc, si audieritis vocem Dei vestri*, inanem multorum fiduciam tollit, qui satis esse putant, si Christiani sint, & credat, nec vllam bonorum operum rationem habentes promissa regni cœlorum præmia consequi se posse sperant. Fidelis Dominus in omnibus verbis suis, sed fidelis esse non desinet, si mittat in tenebras exteriores eos, qui in manibus suis lucernas arden- tes habere noluerunt. Promisit quidem regnum cœlorum, at audientibus vocē suam, & opera sancta ad fidem adiungentibus, promisit. Si quis autem hæc ignorat, ignorabitur, & ad extremum eum suis similibus

audiet

audiet: Nūquam noui vos: discedite à me, qui operamini iniquitatem.

CAP. VII.

Factum est in anno quarto Darij regis, factum est verbum Domini ad Zachariam, in quarta mensis noni, qui est Chasheu. Et miserunt ad domum Dei Sarasar & Rogom Melech, & viri, qui erant cū eo, ad deprecandum faciem Domini: vt dicerent sacerdotibus domus Domini exercituum & prophetis, loquentes: Numquid stendum est mihi in quinto mense; vel sanctificare me debeo: sicut iam feci multis annis? Et factum est verbum Domini exercituum ad me, dicens: Loquere ad omnem populum terra, et ad sacerdotes, dicens: Cum ieiunaretis, et plageretis in quinto & septimo per hos septuaginta annos: numquid ieiunium ieiunastis mihi? & cum comedistis & bibistis: numquid non vobis comedistis, & vobismetipsis bibistis? Numquid non sunt verba, qua locutus est Dominus in manu prophetarum priorum, cum adhuc Ierusalem habitaretur, & esset opulenta, ipsa, & vrbes in circumitu eius, & ad austrum, & in campibus habitaretur? Et factum est verbum Domini ad Zachariam, dicens: Hæc ait Dominus exercituum, dicens: Iudicium verum iudicate: & misericordiam et miserationes facite unusquisque cum fratre suo. Et viduam, & pupillum, & aduenam, & pamporem no-

lite calumniati: & malum viri fratri suo non cogitet in corde suo. Et noluerunt attendere, & auerterunt scapulam recedentes: & aures suas aggrauauerunt, ne audirent: & cor suum posuerunt, vt adamantem, ne audiret legem & verba, qua misit Dominus exercituum in spiritum suo, per manum prophetarum priorum: & facta est indignatio magna à Domino exercituum. Et factum est sicut locutus est, et non audierunt: sic clamabunt, & non exaudiam, dicit Dominus exercituum. Et dispersi eos per omnia regna, qua nesciunt: & terra desolata est ab eis, eo quod non esset transiens, & reuertens: & posuerunt terram desiderabilem in desertum.

HISTORIA.

Et factus est in anno quarto Darij regis. Quātis cœperit propheta anno secundo Darij, & nunc quarto anno propheta, non propterea necesse est omnia, quæ hæcenus scripta sunt, simul visa, aut prænotiata fuisse à Propheta, vt capitibus præcedentibus existimauit Rupertus. Nam, vt concionatores diuersis temporibus concionantur, & quandoque multum temporis inter hanc, & illam concionem fluxit, quæ simul positæ sunt: ita sacri vates diuersis temporibus fundebat prophetias interdum tempus indicantes, vt Ieremias, interdum tacentes, vt Hoseæ, & alij multi, qui non inibus regum tempus indicat totius prophetiæ, sed quoto anno quidque dixerint, tacent.

Factum est verbum Domini ad Zachariam. Illud videlicet, quod postea scribit: Loquere ad omnem populum, &c. sed prius narranda fuit causa prophetiæ, & verbi.

In quarta mensis noni, qui est Chasheu. De his mensibus diximus Hag. 2. nu. 6. & 7.

Et miserunt ad domum Dei Sarasar, & Rogom Melech. Et ornatus causa ponitur, sicut in primo versu: Et factum est in anno quarto.

Porro

Porro Hebræi, vt refert Hieronymus, putauerunt Sarafar, & Regem Melech (ita enim legendum est, vt est in Hebræo, & in Commentarijs Hieronymi) esse Persas duces Darij regis, sed ex quæstione, & responsione constat Iudæos eos fuisse. * Melius ergo dicemus hos fuisse viros principes ex Iudæis, qui Babylone remanserant. Cum enim audirent templum Domini ceptum fuisse ædificari. factum anno Darij, in fine quarti anni legatos mittendos censuerunt in Ierusalem ad sacerdotes, & prophetas, id est, ad Haggæum, Zachariam, Malachiam, vt scirent, an ieiunare deberent quinto, & septimo mense, sicut vsque ad illud tempus fecerant. Sciendum est autem Ierusalem captam quidem fuisse mense quarto, at non fuisse incesam vsque ad mensem quintum, vt legimus. 4. Reg. cap. ultimo. Rursus eiusdem anni mense septimo interfectus est Godolias, quem rex Babylonis præfecerat ijs, qui relictæ sunt in Iudæa, atq; ita dispersi sunt, qui in Iudæa remanserant, partim occisi, partim in Aegyptum fugientes, vt est in eodem capite. Hac causa ieiunabant Iudæi toto tempore captiuitatis quinto, & septimo mense. Cum autem iam quarto anno ædificium templi crederetur, & ad finem operaretur, & lætitiæ tempus potius videretur quam luctus, querunt, an ieiunare debeant adhuc. * In Hebræo est: Et misit Bethel Sarafar, & Regem Melech, vnde quidam ex recentioribus interpretati sunt: Bethel, quod est domus Dei, id est, Synagoga, quæ erat Babylone, misit in Ierusalem legatos Sarafar, & Regem Melech. Sed obstat huic interpretationi Lxx, vt videmus apud Cyrillum, & Theodoretum, & in multis codicibus, & Chaldæus, qui verterunt: Misit in Bethel Templum verò merito dicitur Bethel, quia verè domus Dei erat. Et pro templo hic poni Bethel, indicat quod sequitur statim: Ad deprecandum faciem Domini, id est, vt placarent Dominum, & pro illis orarent.

Numquid splendens est mihi. Hieronymus: Et simul considerandum, quod fletus, atq; ieiunium sanctificatio dicitur. Vnde & in Iocel. 1. præceptum est sacerdotibus, vt sanctificent ieiunium, & prædicent curationem. Curat enim vulnera delinquentis abstinentia, & ieiunium, & curatos quosque sanctificat. Pro Sanctificare me, est in Hebræo *קָדַשׁ*, id est, sanctificabor: vt vertunt

Lxx, & Hieronymus: & quod etiam verti potest: Separabor: vt idem Hieronymus solet vertere, vt sit sensus: Separabor ne à cibo, & potu per ieiunium? Vnde Chaldæus trāstulit: Numquid prohibebo animā meā à delicijs? Inde Nazareus sanctificatus, vel separatus.

Et factum est Verbum Domini, exercituum. Dixit initio capitis factum esse ad se verbum Domini hoc ipsum, quod nunc scribitis, sed, quia causa legationis interposita est, nunc repetit, quod dicere coeperat, vt fieri solet post longiorem parenthesis.

Ad omnem populum terræ. Ad vulgus, & multitudinem, vt omnes audiant, & agnoscant peccatum suum. Quid sit populus terræ, diximus Hag. 2. num. 16.

Numquid ieiunium ieiunastis mihi? Quasi dicat: Quid necesse est de ieiunio respondere? Si ieiunandum est, vt hætenus ieiunastis, nolo vestrum ieiunium. Ieiunabatis, per hos septuaginta annos desolationis templi, & vrbs, at nō mihi ieiunabatis, sed vobis. Neque enim ieiunabatis, vt mihi placeretis, sed, aut, vt religiosi videremini, aut, vt sumptui parceretis. Nam, si mihi per ieiunium placere cuperetis, abstineretis ijs saltem diebus à peccatis vestris. Hic locus optimè intelligitur ex Isa. 58. Ecce, in die ieiunij vestri inuenitur volūtas vestra, & omnes debitores vestros repetitis. Ecce adlites, & ad contentiones ieiunatis, & percutitis pugno impie. Nolite ieiunare sicut vsque ad hanc diem, vt audiatur in excelso clamor vester. Numquid tale est ieiunium, quod elegi? &c. Intelligitur etiam ex ijs, quæ subijcit Propheta: Iudicium verum iudicate, &c. ac si dicat: Si contraria his facitis, nihil vobis proderit ieiunium. Amo ieiunium, sed cui obseruatio mandatorum meorum, & misericordia non desint. * Gregorius in tertia parte Pastoralis curæ, admonitione. 20. Admonendi sunt abstinentes, vt nouerint, quia tunc placentem Deo abstinentiam offerunt, cum ea, quæ sibi de alimentis subtrahunt, indigentibus largiuntur. Solerter namque audiendum est, quod per Prophetam Dominus redarguit dicēs: Cum ieiunaretis, & plangeretis, &c. Non enim Deo, sed sibi quisq; ieiunat, si ea, quæ ventri ad tempus subtrahit, non egenis tribuit, sed ventri post modum offerenda custodit. Eadem scribit homil. 16. in Euang. vbi hoc etiam addit: Illud ergo ieiunium

Nazareus

4

5

Deus

Deus approbat, quod ad eius oculos manus elemosinarum leuat, quod cum proximi dilectione agitur, quod cum pietate conditur.

Numquid non vobis comedistis? Non in obsequium meum, sed in voluntatem vestram comedebatis. Id est, Nec propter me ieiunabatis, nec propter me soluebatis ieiunium. Ille Deo ieiunat, qui, vt Ecclesiæ præcepto satisfaciatur, & Deo per poenitentiam placeat, ieiunat. Ille Deo comedit, qui non voluptatis causa, neque immodicè comedit, sed quantum satis est valetudini, & corporis viribus ad Dei obsequium, & gloriæ conseruandis. Ita sancti, & comedendo placet Deo, videmusque, quam verum sit, quod scripsit Apostolus. 1. Cor. 10. Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia in gloriā Dei facite. Rupertus: Qui idcirco manducat, vt opus Domini operari valeat, qualis ipse vult esse apostolos suos, siue Euangelistas, dicens: Edentes, & bibentes quæ apud illos sunt, dignus est enim operarius mercede sua, ille Domino māducat: & è contra, qui operatur, quamuis opus sanctum, quamuis opus Dei, ob hoc solum, vt manducet, ille nō Domino, sed sibi operatur, & sibi manducat.

Numquid non hæc sunt verba mea? Id est. Nō est noua hæc mea querela, hæc eadem vobis dicebam per prophetas priores, vt per Isaiam cap. 58. vt intelligeretis nihil vobis profuturum ieiunium, nisi simul à peccatis abstineretis. Atque hæc quidem dixi antequam Ierusalem vastaretur, cum integra erant omnia, & omnibus bonis abundabatis. Ac si dicat: Omnia illa bona nunc habere, nec vnquam amississetis, si verba illa mea audissetis. Quare & nūc, etiam si multum ieiunetis, si mores non corrigitis, nec mihi placebitis, nec bona, quæ habetis, conseruabitis. Cum ait: *Quæ locutus est Dominus,* more Hebræorum dicit, pro, *Quæ locutus sum,* de quo diximus cap. 3. num. 9 & 10. *Et in manu omnium prophetarum,* id est, per locutionem prophetarū, vt exposuimus, Hag. 1. numero. 5.

Et ad Austrum, & in campēstribus habitaretur. Ierusalē versus Austrum habebat montanam regionem, & Carmelum montem, sed ante captiuitatem, non solum campēstria eius, sed montana etiam habitabantur præ multitudine hominum, & præ soli feracitate.

Iudicium verum iudicate. Subaudiendum est, hæc, quæ vobis loquor, loquebar & patribus vestris, vt illud, quod sequitur, iudicet: Et noluerunt attendere, & auerterunt scapulam recedentes. Iudices vestri ne accipiant personas, aut munera, sed iustitiam tantum spectent in iudiciō. Hebræa posuit & ita explicari, vt nihil subaudiatur, est enim in Hebræo: Hæc dixit Dominus, aut, Hæc dicebat Dominus, hæc illi præteritum his duobus modis interpretantur, id est, Hæc Dominus dicebat patribus vestris: Verum Lxx ita transtulerunt, vt Hieronymus, & propheta crebro præteritum *דָּבַר* id est, dixit, ponunt pro præsentī, vt cap. 6. huius propheta: Hæc ait Dominus exercituum dicens: Ecce vir, Oriens nomen eius, vbi etiā Lxx verterunt, Hæc ait Dominus,

Et misericordiam, & miserationes facite. Lyranus misericordiam refert ad affectū animi, miserationes verò ad opera misericordiae, quæ præstantur fratribus. At vtrumq; ad opera pertinere ipsa verba indicant, non enim dixit, Habete misericordiam, sed, facite misericordiam, quare hoc significat: Estote valde misericordes, nullum misericordiae genus prætermittatis in fratres, vt demonstrauius Hof. 2. nu. 96. & 97.

Nolite calumniari. Id est, Opprimere, siue in iudicio, siue extra iudicium, quomodo potentiores opprimere solent pauperes, quod egregie interpretati sunt Lxx *לֹא תִבְזֶה* id est, ne opprimatis per potentiam. Verbum Hebraicum *בָּזָה*, quod Hieronymus sæpè transfert, calumniatus est, proprie significat per iniuriam aliena bona vsurpare, vt Ezech. 18. Pater eius, quia calumniatus est, & vim fecit fratri, &c. Et cap. 22. Populi terræ calumniabantur calumniam, & rapiebant violenter. Isa. 52. Et Assur absque vlla causa calumniatus est eū. Lxx. In Assyrios violenter ducti sunt. Chaldæus: Et Assur temerè violenter oppressit eum. Leu. 6. Vel vi aliquid extorsit, vel calumniam fecerit. Lxx. Siue aliqua in re læsit. Chaldæus: Aut vim fecerit proximo suo. Et vbi nos habemus statim: Conuicta delicti reddet omnia, quæ per fraudem voluit obtinere, in Hebræo est: Conuicta delicti reddet rapinam, quam rapuit, & violentiam, siue oppressionē, quam intulit. Quia ob rem in his locis, & similibus, non sumitur calumniari pro eo, quod est falsum crimen intendere, aut falsis accusationibus aliquem

7

8

Calumniari.

aliquem

aliquē in iudicio vexare, sed pro eo, quod calumniantes quærūt, siue quod ex calumnia sequi solet, id est, alienis bonis per fraudem, & per oppressionem potiri.

Fratri suo. Id est, In fratrem suū. Hoc est, ne quærat, aut appetat vindictam.

Et noluerunt audire. Quæ vobis nunc loquor, loquebar patribus vestris, dū res eorum florebat, & noluerunt obedire mihi. Dixit enim prius: Numquid non hæc sunt verba mea, quæ locutus est Dominus in manu prophetarum priorum?

Et auerterunt Scapulam recedentes. Id est, Contempserunt sermones meos, vt, qui loquentem alterum præ contēptu relinquit, & tergum ei vertit. Iere. 2. Verterūt ad me tergum, & non faciem. In Hebræo est: Et dederunt dorsum recedentem. Lxx: Et dederunt dorsum contemmens. Chaldeus: Et dederunt humerum suum recedentem.

Ex quo videmus legendum esse: Scapulam recedentem, sed librarij mendum suspicantes scripserunt, Recedentes. In codice antiquo manu scripto reperi, Scapulam recedentē, & apud Rupertū, & ita est in translatione Commentariorum Hieronymi, & in ipsis Cōmentarijs, vbi non legitur, Et auerterunt, sed, Et verterunt scapulam recedentem. Atque ita omnino legēdum arbitror, nam dare tergum, & vertere tergum idem est. Significat autem, Recedentem, rebellem, contumacem, inobedientem.

Et aures suas aggrauauerūt. Aggruari, siue ingrauati dicitur, quod pōdere magno impeditur, & tenetur, ne opus suum exerceat. 2. Reg. 3. Et pedes tui nō sunt compeidibus aggrauati. Inde, qui præ malitia, aut obstinatione animi obedire non vult, aures aggruare dicitur. Isa. 6. Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua. Et cap. 59. Neque aggrauata est auris eius, vt non exaudiat. Similiter dicitur cor aggruari, cum quis pertinaciter in proposito permanet. 1. Regum 6. Quare aggrauatis corda vestra, sicut aggrauauit Aegyptus, & Pharaon cor suum? *Et cor suum posuerunt vt adamantem.* In Hebræo: Et cor suum posuerunt adamantem, vt sæpè admonuimus. Hieronymus: Duritiā cordis ostendit, & cor lapideum, quod noluerint verba Dei suscipere. Adamas enim lapis fortissim⁹, qui Hebraicè dicitur יָדִיָּהּ, in tantum durus est, vt omnia metalla confringat, & ipse non confringatur ab vllō,

10 Aggruare.

vnde à Græcis ἀδάμας, id est, indomabilis dicitur.

In spiritu suo sancto. Per Spiritum sanctū, quem dedit prophetis.

Et facta est indignatio magna. Puniuit eos atrociter per Chaldæos.

Et factum est sicut locutus est. Passi sunt omnia, quæ Deus prædixerat per prophetas.

Sic clamabunt, & non exaudiam. Mimesis est, id est, imitatio verborū, quæ iratus tunc Dominus dixit: Quare quod sequitur, ait Dominus, ita accipiendum est, ac si diceret; Dixit tunc Dominus, aut, Dicebat Dominus, vt indicat verbum יְדַבֵּר, id est, Dixit, aut Dicebat. Lxx similiter verterunt, ait Dominus. Nec mirum, nam, qui res præteritas scribunt, passim præteritis vtuntur pro presentibus, ita enim narrant, ac si tunc fierent, vt sæpè tam in alienis, quam in nostris historijs videmus. Vt Matth. 4. Ambulans Iesus iuxta mare Galilææ, vidit duos fratres, &c. Et ait illis: Venite post me, cap. 8.

* Et confestim mundata est lepra eius, & ait illi Iesus: Vide, nemini dixeris. Ita superius locutus est, cum dixit: Hæc ait Dominus exercituum dicens: Iudicium verum iudicate, &c.

Per omnia regna, quæ nesciunt. Per varia regna, quibus imperabāt Chaldæi, erāt enim plurimi, qui in captiuitatem ducti sunt, & idē per varia loca distributi, & dispersi sunt.

Et terra desolata est ab eis. Desertam reliquerunt terram suam.

Et quod nō esset transiens, & reuertens. Phras Hebræa est, id est, eo quod nemo relictus est, qui per eam ambularet: nam terra duarum tribuum sine habitatore mansit toto tempore captiuitatis, vt legimus. 2. Paralip. vltimo.

Et posuerunt terram desiderabilem in desertū. Sua culpa fecerunt, vt deserta, & sine habitatore relinqueretur terra desiderabilis, hoc est optima, & feracissima, vt exposuimus Hosæ nono, numero septimo.

TROPOLOGIA.

Et factum est in anno quarto Darij regis. Anno secundo Darij templum ædificari cœperat, vixque dimidium extructum fuerat, siquidem sexto anno eiusdem regis absolutum est, Hesi. 6. & iam Sarasar, & Regem Melech desistere à fletu, & à ieiunio volūt.

Immò

Vix laborate occupati in via Dei, & quiescente volum⁹.

14. Semper in hac vita laborandū.

Psal. 136.

Immò & populus Ierusalem; & quod mirabilius est, sacerdotes, in eadem erant sententia, idēque legatis Propheta responsurus, populum etiam alloqui iubetur, & sacerdotes: *Loquere ad omnem populum terræ, & ad sacerdotes; dicens; &c.* Pudendus, & miserandus error in multis nostrum, qui cū vix prima templi Dei fundamenta iecerimus, aut certē cum primi surgunt parietes, quā iam satis laborauerimus, cessandum putamus à ieiunijs, & vigilijs, ab afflictione corporis, & omnino ab austeritate poenitentia. Qui excisæ, atq; incensæ Ierusalē, templique subuersi causa lugebant, & ieiunabant, certē donec templum viderent consummatum, & urbem muris septam, ac plenam domicilijs ciuium abstinere à luctu, & à ieiunio non debebāt. Et nos si causa templi Dei in nobis destructi lugemus, nunquā desinemus, donec in nobis fuerit perfectū; ita, vt nihil sit, aut esse possit in eo, quod tanti oculos habitatoris offendant, nihil, quod integram ei domus possessionē adimat, nihil, quod nos eo plene frui prohibeat. * Semper igitur in hac vita laborandum est, quoniam hoc nobis integrē in eam non datur. Si propter Ierusalē stemus, deliciaeque respicimus, sicut sanctus Propheta, qui pro omnibus exulibus canit: Super flumina Babylonis illic sedimus, & fleuimus, dum recordaremur tui Sion: tamdiu fletum est, quamdiu peregrinamur in terra Babylonis. Qui enim hic lætari cupit, & quiescere, ignorat profecto se esse in exilio. Patriæ est, non exilij frequentia gaudiorum, & requies, atque otium, ciues decent non exules. Et quidem corporis labor, & afflictio habet quousque progredi possit, & debeat, & ab imbecilla, atq; affecta aetate desiderari magis potest, quam exerceri. At studium puritatis animi, humilitas perfecta, plena suæ voluntatis, ac iudicij abnegatio, caritas, patientia, & similia, quæ vires corporis non postulant, nullam aratem ferriari permittunt, nullum tempus à se alienū esse patiuntur, in hoc stadio & iuuenibus, & senibus ad mortem vsque currendū est, idem vitæ finis, atque huius palæstræ futurus. Ecclesiarius, & Academiarius legibus certus annorū numerus laborantibus præscriptus est, quem vbi attigerint, emeriti quiescant, & solitis stipendijs fruuntur. Quiescebāt & veterani milites, & rude donabantur. * Christi seruus, dum à Domino

siō peregrinatur, non potest quiescere, dū hostes habet, quibus cum certet, non deponit arma, dum manet in stadio, currit, & sudat, & emeritorum præmia non expectat in valle lacrymarum, sed credit videre bona Domini in terra viuentium. Mercatores, agricolæ, milites, nauaræ,

— hac mente laborem se se ferre, senes vt in otia ut recedant animi, cum sibi sint congesta cibaria,

vt quidam inquit. Nos, saltem dum paruulismus, laborem feramus, vt viri quiescamus. Paruuli sumus dum hic viuimus, viri erimus, cura videbimus Deum, sicuti est, quemadmodum subindicat Paulus vbi ait: Cum autem venerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est. Cum essem paruulus, loquebar vt paruulus, sapiebam vt paruulus, cogitabam vt paruulus. Quando autē factus sum vir, euacuauī, quæ erant paruuli. Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro. Omnes autem (vt ait Gregorius. 5. Moral. cap. 3.) qui fodiendo thesaurum quærunt, cum fodere altius cœperint, ad laborem instantius inardescunt, quia, quo se thesauro abscondito iam, iamque appropinquare æstimant, eo in fodiendo enixius laborant. * Laborando ergo non deficiunt, sed magis ad vsum laboris crescūt; quia quo iam præmia propinquiora considerant, eo in opere delectabilius exudant. Vnde bene Paulus quibusdam absconditum æternæ patriæ thesaurum quærentibus dicit: Non deterentes collectionem nostram, sed consolantes, & tanto magis, quāto videritis appropinquātem diem. Cetera vsque ad illud: Et noluerunt attendere, iam exposita sunt; tantum consideremus, quod de ieiunio dicit, & de quouis bono opere similiter intelligi, cum idem sit de omnibus iudicium. Animaduertendum etiam quantæ insanæ, quanti furoris sit, vt cum in multis peccemus, & pauca faciāmus, quibus Deum promereri, atque eius iustitiæ satisfacere possimus; illa etiam sæpè perire patiamur, quod bonum est non benefacientes. Magna res est ieiunium, & mire à patribus, sed nunquam prodignitate, laudata; sed, quia sæpè in illo non Deū, sed nos ipsos quærimus, meritò Deus nobis dicit: Numquid ieiunium ieiunastis mihi? Atque horum omnium Deus nos admonet, cum adhuc Ierusalem habitatur, id est, cum anima nostra nondum gratiam, & ca-

Hora. lib. 1. Serm. Saty. 1. 1.

1. Cor. 13.

Matth. 13

16

Heb. 10.

ritatem,

ritatem, & dona perdidit, sed ipsa diues est virtutibus, & vrbes, quæ sunt in circuitu eius habitantur, id est, inferiores animæ partes, & potentia bonis operibus exercetur, & spiritui seruiunt. * Campestria animæ sunt membra corporis, quæ rationi facile obediunt imperanti, sicut campestria plana sunt, & apta humanæ habitationi. Montana sunt aspera, & inculta, & quæ difficile ad habitationem accommodantur, vt concupiscentia, lasciuia oculi & impudici, cor ad iram feruens, & similia. Sed vtraque tamen habitatur, & obediendo rationi fructum. Deo gratum proferunt, cum Ierusalem, id est, anima, opulenta est gratia, & virtutibus. Ante igitur quam hæc amittamus, Deus multis modis nos admonet, & errata nostra corrigit per internam reprehensionem, per inspirationes sanctas, per cõcionatores, per scripta piorum. Sed quantum huiusmodi admonitiones nonnunquam profunt, audiamus. *Et noluerunt attendere, & uerterunt scapulam recedentem.* Conternumus Deum loquentem, & auertimur, longe aliter David: Audiam quid loquatur in me Dominus Deus, quoniam loquetur pacem in plebè suam. Ita pace animi carent, qui autorem pacis loquentem audire nolunt. Sed vide omnes, qui à Deo recedunt, quo longius absunt, eo semper fieri peiores. Primum uerterunt scapulam recedentem, deinde *aggrauauerunt aures suas*, quod maioris obstinationis est, mox *cor suum posuerunt vt adamantem*. * De quo (vt pulchre ait Rupertus) illud mirandum, quod cum tantæ sit duritiæ solo perfusus sanguine hirci, quod animal libidinosum est, statim dissoluitur. Vnde congrua similitudo est valde: Et cor suum posuerunt vt adamantem, quia cum durissimæ ceruicis, & cordis indomabilis essent contra Deum, molliissimi sunt in omnium libidinum fluxum, &c. Quid inde? *Facta est indignatio magna à Domino exercituum*, & non audit audire conternentes. Eijcit eos de terra Iuda, id est, de terra confessionis, vt corde longè sint à sanctis laudantibus Deum, & dispergit eos per omnia regna vitiorum. *Et terra desolata est ab eis*, vel anima, vel corpus (vt ait Hieronymus) non habens habitatorem Deum, eo quod non esset transiens, nec reuertens, id est, eo quod non haberent spiritum in se reuertentem, iuxta eundem Hieronymum. Rupertus hoc esse dicit, quod est in Psalmo:

Psal. 84.

18
Cor peccatorum vt adamas.

Spiritus vadens, & non rediens, hoc est, in malum cadens, & à malo non resurgens. * Ergo & hic: *Et non esset transiens, & reuertens, hoc est, eo quod non esset de his transeantibus in malum, qui reuertentur in bonum. Et posuerunt terram desiderabilem in desertum.* Hieronymus: *Et terra quondam desiderabilis, quæ erat hospitium Trinitatis, uersa est in desertum, habitationemque draconum.* Rupertus: *Quam uerò acerba est infeliciù fugillatio dicere de terra, Desolata est ab eis, & Postierunt terram desiderabilem in desertum: Nam uerè infelicissimum est, & infelicitatem desolationis pati, & insuper criminis argui, quod ipsi desolationem ipsam fecerint, & quod ipsa contra illos terra iuste uideatur deslere, & conuerti, & dicere illis: Non Deus, qui hoc fieri iudicauit, non Nabuchodonosor, qui iudicio Dei super me ascendit, sed vos coloni peccissimi, vos fecistis, & ex uobis causa est quod desolata, & in desertum posita sum ego terra desiderabilis, &c. Huc pertinet & illud: Posuit flumina in desertum, & exitus aquarum in sitim: Terram fructiferam in saluginem à malitia inhabitantium in ea.*

19

Psal. 106.

CAP. VIII.

Factum est uerbum Domini exercituum ad me, dicens: *Hac dicit Dominus exercituum. Zelatus sum Sion zelo magno, & indignatione magna zelatus sum eam. Hac dicit Dominus exercituum: Reuersus sum ad Sion, & habitabo in medio Ierusalem: & uocabitur Ierusalem Ciuitas ueritatis, & Mons Domini exercituum, mons sanctificatus. Hac dicit Dominus exercituum: Adbuc inhabitabunt senes, & anus in plateis Ierusalem, & uiri baculus in manu eius præ multitudinem dierum. Et platea ciuitatis complebitur infantibus, & puellis ludetibus in plateis*

eius.

eius. *Hac dicit Dominus exercituum: Si uidebitur difficile in oculis reliquiarum populi huius in diebus illis: numquid in oculis meis difficile erit, dicit Dominus exercituum? Hac dicit Dominus exercituum: Ecce, ego saluabo populum meum de terra Orientis, & de terra occasus Solis. Et adducam eos, & habitabunt in medio Ierusalem: & erunt mihi in populum, & ego ero eis in Deum in ueritate, & in iustitia. Hac dicit Dominus exercituum: Confortentur manus uestra, qui auditis in his diebus sermones istos per os prophetarum, in die, qua fundata est domus Domini exercituum, ut templum edificaretur. Siquidem ante dies illos merces iumentorum erat, neque introeunti, neque exeunti erat pax præ tribulatione: & dimisi omnes homines unumquemque contra proximum suum. Nunc autem non iuxta dies priores ego faciam reliquijs populi huius, dicit Dominus exercituum: sed semen pacis erit: uinea dabit fructum suum, & terra dabit germen suum, & cæli dabunt rorem suum: & possidere faciam reliquias populi huius uniuersa hæc. Et erit sicut eratis maledictio in gentibus, domus Iuda, & domus Israel: sic saluabo uos, & eritis benedictio, nolite timere: confortentur manus uestra. Quia hæc dicit Dominus exercituum: Sicut cogitavi ut affligerem uos, cum ad iracundiam pronocassent patres uestri me,*

dicit Dominus, & non sum miserus: sic conuersus cogitavi in diebus istis, ut benefaciam domui Iuda & Ierusalem; nolite timere. Hac sunt ergo uerba, quæ facietis: Loquimini ueritatem unusquisque cum proximo suo: ueritatem et iudicium pacis iudicate in portis uestris. Et unusquisque malum contra amicum suum ne cogitetis in cordibus uestris: et iramentum mendax ne diligatis, omnia enim hæc sunt, quæ odi, dicit Dominus. Et factum est uerbum Domini exercituum ad me, dicens: Hac dicit Dominus exercituum: Ieiunium quarti, et ieiunium quinti, et ieiunium septimi, et ieiunium decimi erit domui Iuda in gaudium, et in latitiam, et in sollemnitates præclaras: ueritatem tantum et pacem diligite. Hac dicit Dominus exercituum. Usquequo ueniant populi, et habitent in ciuitatibus multis, et uadant habitatores unus ad alterum, dicentes: Eamus, et deprecemur faciem Domini, et queramus Dominum exercituum: uadam etiam ego. Et uenient populi multi, et gentes robusta ad querendum Dominum exercituum in Ierusalem, et deprecandam faciem Domini. Hac dicit Dominus exercituum. In diebus illis, in quibus apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium, et apprehendent simbriam uiri Iudæ, dicentes: Ibimus uobiscum: audiimus enim, quoniam Deus uobiscum est.

Ephes. 4.

HISTORIA

1

Zelatus sum Sion zelo magno. Verba hanc iam capite primo exposuimus, numero quadragesimo octavo: sed ad totius capituli intelligentiam quaeritur, vtrum verba huius capituli Historice intelligenda sint de populo Iudaeorum, & de vrbe eorum Ierusalem, an vero de Ecclesia? Multi de terrestri Ierusalem intelligunt, & de felicitate Iudaeorum post templum, secundum perfectum Historice hac dicta volunt, vt Hieronymus, Cyrillus, Theodoretus, Lyranus. Quamuis Hieronymus, & Theodoretus affirmant multo melius conuenire in Ecclesiam, & plenius in ea completa esse, sed typice impleta fuisse in populo illo, vt de illo sit Historicus sensus, de Ecclesia Allegoricus. Alij contra sentiunt, quibus libentius assentior, quoniam sunt quaedam multo maiora, quam, vt possint in Ierusalem terrestrem conuenire, quae in ipso expositionis progressu indicabimus. Vnde quidam ex Iudaeis animaduertentes, quae hoc capite promittuntur, nunquam praestita fuisse genti Iudaeorum, in consummationem mundi sub Messia suo, quem frustra praestolantur, explenda commemorant, vt refert Hieronymus. Et R. Dauid vidit nunquam fuisse expleta in Ierusalem, atque inde in insanam expositionem incidit, complenda esse tempore Messiae, cum Gog, & Magog venient ad oppugnandum Ierusalem. Alij, cum de Ierusalem exponere coepissent, postea verbis ipsius Prophetae coacti sunt mutare sententiam. *Necesse ergo est, vt de Ecclesia intelligantur, de qua loquitur sub similitudine vrbis Ierusalem, vt fecit capite secundo. Sed, vt melius, & quae in illo capite, & in hoc dicta sunt, intelligantur; & plurimi prophetarum loci elucidentur, in quibus saepe studiosus lector haesitabit, diligentissime adnotandus, & memoriae mandandus est canon: inter duas exponendi rationes extremas, quibus verba prophetarum, aut de populo Iudaeorum, & terrena Ierusalem explicantur, aut de Ecclesia, mediam quamdam esse tenendam multo tutiorem, ac veriore, vt partim de Iudaeis, & Ierusalem, partim de Ecclesia dicta intelligantur. Canon videbitur obscurior, sed explanatione fiet dilucidus. Sciendum est igi-

Reg.
Quae promittuntur Ecclesiae, promittuntur Ierusalem, & quasi partem ipsius promittuntur.

tur cum Ecclesiam hic nominamus, nequaquam Iudaeos excludi, sed Iudaeos incredulos. Iudaeos enim vocat Ecclesia patres, vt in benedictione cerei: Hae nos est, in qua primum patres nostros filios Israel eductos de Aegypto mare Rubrum sicco vestigio transire fecisti: & cum canit: Datur manna patribus. Paulus etiam, & quidem ad gentiles, id est, ad Corinthios, scribens ait: Nolo enim vos ignorare fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes in Moyse baptizati sunt in nube, & in mari. * Primi patres Ecclesiae, primi proceres, primi praedicatores Iudaei fuerunt, id est, apostoli, & eorum discipuli: hi sunt, qui plantauerunt Ecclesiam sanguine suo. Itaque populus Iudaeorum fuit radix, & oliua, de qua praecisi quidem sunt rami multi propter incredulitatem, quia noluerunt recipere Dominum Seruatorem, sed mansit radix, & arbor, in quam inseruntur credentes ex gentibus excisi ex suo oleastro, id est, ex amore idololatriae, vt egregie, atque copiose, docuit Paulus Romanorum vndecimo: Et rami illi praecisi, id est, Iudaei increduli, si ad Ecclesiam venire velint, iterum, vt idem Apostolus ait, inserentur in suam oliuam. Quare, quae per prophetas promittuntur Ecclesiae sub nomine Ierusalem, non ita accipienda sunt, quasi Ierusalem metaphorice ponatur pro Ecclesia, sicut posset alia vrbs accipi, aut quasi Ierusalem, id est, gens Iudaeorum, sit tantummodo typus Ecclesiae (quod putasse videntur, qui hunc sensum spirituales esse dixerunt) ac non etiam particeps illorum bonorum, quae promittuntur. Sed promittuntur Ierusalem, quoniam reuera illa particeps earum promissionum futura erat in apostolis, & ceteris, qui tunc conuersi sunt, & quotidie conuertuntur, & plenius in consummatione saeculi conuertetur. * Atque ita felicitas totius Ecclesiae promittitur genti Iudaeorum, tanquam radici, & principio illius, & tanquam matri ipsius Ecclesiae, quia ex ipsa exiit Christus secundum carnem, qui est super omnia Deo benedictus in saecula: propter quod, ipse ait Ioh. 4. Quia salus ex Iudaeis est. Ita Abraham, Isaac, & Iacob, quasi patribus Iudaeorum promissa est terra, & omnis felicitas ventura Iudaeis. Quae omnia ex regula oriuntur, quam tradidimus Haggai secundo numero se-

1. Cor. 10.

3

4

pruage-

ptuagesimo tertio. Nihil enim obstat, quae promittuntur, partim capiti, partim posteris praestari. Ita Christo promittuntur multa, quae nobis praestanda erant, quia caput nostrum est. Hinc fit vt scriptura loquatur de gente Iudaeorum, & de Ecclesia, quasi de vno populo, aut de vna gente. Et, vt multa dicuntur de CHRISTO, quae ei conueniunt vt capiti, quaedam quae nobis conueniunt: ita propheta cum loquitur de Ecclesia, multa dicunt, quae conueniunt genti Iudaeorum in se, alia autem, quae conueniunt ei, quatenus radix, & mater Ecclesiae est. Atque hac quasi face adhibita multa, quae sunt in prophetae perobscura, nisi ego fallor, illustrantur. Ita intelligenda sunt, quae Isaias praedicat de Ierusalem capite 51. 52. 60. 61. 62. & alia in alijs plurima, nunc ergo de Ierusalem, id est, de gente Iudaeorum, quae est mater Ecclesiae, ait: Zelatus sum, &c. id est, Doleo quod inique, ac duriter tractata sit ab hostibus suis.

Reuersus sum ad Sion. Placatus sum Ierusalem, decreui eius misereri, habitabo in medio Ierusalem, id est, propitius ei ero, non eam deseram. Cum autem dicit, Sion, & Ierusalem, notum est continens pro contento accipi, neque enim de lapidibus, & lignis loquitur, sed de hominibus. Iam hinc incipimus videre quod diximus, non plene haec conuenire Iudaeis, sed Ecclesiae. De Iudaeis dictum est Iere. 12. Reliqui domum meam dimisi hereditatem meam: & Matth. vigesimo tertio: Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. Ecclesia vero dictum est: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem saeculi.

Et vocabitur Ierusalem ciuitas veritatis. Quando vnquam Ierusalem post secundum templum appellata est Vrbs veritatis? At Ecclesia ex Iudaeis, & gentibus est, & dicitur vrbs veritatis, quoniam in ea veritas traditur nullis mendacijs adulterata de credendis, & de agendis. Ita Paulus primae Timothei tertio: Vt scias quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quae est Ecclesia Dei vini, columna, & firmamentum veritatis. Iudaei autem maxime eo tempore in quod haec promittebantur, id est, postquam tem-

plum secundum extructum est, doctrinam habuerunt multis traditionibus Pharisaeorum, & Sadduceorum, & Essenororum valde offuscata, & peruersis interpretationibus deprauata, vt in capite quinto, & decimo quinto, & vigesimo tertio Matthaei, & in multis Euangelij locis videmus.

Et mons Domini exercituum. Mons dicitur Ecclesia, quasi locus munitus, in quo salui simus a tempestatibus, quae in mari magno huius saeculi mundus & Diabolus concitant, iuxta quod dicitur Genesis decimonono: In monte saluum refac. Et quia ex ea, vt quae altior, & caelo propior est, melius caelestia cognoscuntur. Tum etiam propter figuram, quia templum Salomonis, quod figura fuit Ecclesiae, extructum est in monte Moria: Inde Isaias secundo, & Mich. quarto: Et erit in nouissimo dierum preparatus mons domus Domini in vertice montium, quod suo loco exposuimus.

Mons sanctificatus. Hebraeus. Mons sanctitatis, mons sanctus, in quo verus Deus vera religione colitur, id est, Spiritu, & veritate, quod verum ad Ecclesiam pertinet. Iohannes quarto: Mulier, crede mihi, quia venit hora, quando neque in monte hoc, neque in Ierosolymis adorabitis patrem. Sed venit hora, & nunc est quando veri adoratores adorabunt patrem in spiritu, & veritate. Nam & pater tales querit, qui adorent eum. Spiritus est Deus, & eos, qui adorant eum, in spiritu, & veritate oportet adorare.

Adhuc habitabunt senes, & anus in plateis Ierusalem. Adhuc ait, quasi dicat, Non sum oblitus Ierusalem, non eam penitus abieci: multi senes, & multae anus erunt in ea, & in plateis habitabunt. Quod in vtroque sexu ad vltimam veniatur senectutem, indicat pacem, & tranquillitatem, & prosperitatem ciuitatis, & loci salubritatem. Quod autem senes, & anus habitent in plateis, in quibus scilicet multitudo ciuium versatur, indicat senes non ingratos futuros iuuenibus, sed omnia illorum consilio agenda, quod est magnae felicitatis in ciuitate. Quando enim senum prudentia non regitur ciuitas, omnia pessimum eunt, vt accidit in regno Robcham. 3. Regum. 12. Inde illud Eccle. 10. Vae tibi terra, cuius rex puer est. Haec in Ierusalem

V 2 fieri

fieri potuerit, sed facta esse quis probabit? In Ecclesia probatione opus non est, semper enim habuit magistros senilis prudentia, & magni consilij, quorum sapientia gubernetur iuniores, ita, vt eis iuvenes, & acquiescant libenter, & multum habeant honoris, vt in presulibus Ecclesiae, & sacrarum religionum, & in nota sanctitatis viris viderelicet. * Quare merito vt infelicissimum quippiam cominatur Dominus Isa. 3. Ecce enim Dominus auferet a Ierusalem, & a Iuda, &c. iudicem, & prophetam, & artholum, & senem, principem super quinquaginta, & honorabilem vultu, & consiliarium, & sapientem de architectis, & prudentem eloquij mystici. Quae omnia vno ferè senis vocabulo Zacharias complexus est. Atq; vbi haec inueniuntur, necesse est tranquillitate, & salutem, & prosperitatem inueniri.

Et vir, baculus in manu eius. Non qualescunque senes erunt, sed vltimae senectutis, qui baculo indigeant, vt tremetes artus sustentent. Hoc magis auget, quod diximus, est enim per inde, ac si diceret: Erunt sapientissimi consiliarij in Ecclesia, nam homines quo seniores sunt, eo solent esse prudentiores. Vir autem capitur more Hebr. pro eo quod est, vnusquisq; , vt notauimus Ioe. 2. nume. 6. & alibi saepe, ideoque, vt supra adnotauimus, legendum est: Vir, baculus in manu eius, vt est in Hebraeo, sicut Lxx verterunt. Vnusquisque baculum suum habes in manu sua: nisi quis hic forte diceret, Viri, esse genitui casus, sed quod ante diximus verius est.

Et plateae ciuitatis complebuntur infantibus. Hoc in ciuitatibus pacis indicium, & prosperitatis est, est etiam laetitiae causa. Significat ergo quotidie noua prole exultaturam esse Ecclesiam infidelibus subinde ad eam venientibus. Indicat quoque obiter laetitiam eorum, qui conuertentur. Vt enim pueri ludunt in plateis, & latantur, neque vlla cura arguntur: ita fideles initio suae conuersionis deposita peccatorum, & rerum secularium sarcina, & degustata Spiritus sancti dulcedine exultant curarum obliti, quibus ante cruciari solebant.

Si videbitur difficile in oculis reliquiarum populi huius in diebus illis. Quod dnam tempus intelligit cum ait: In diebus illis? Si tempus, quo praestita haec sunt, tunc non erit difficile, videbunt enim: Si autem tempus, in quo propheta, dicendum potius erat, In diebus his

At vero quoniam aliud tempus spectat, illud scilicet, quo Euangelium praedicari coepit ab apostolis, & eos Pharisei persequebantur, & difficile videbatur hominibus posse illud doctrinam, & illum populum crescere, merito dixit: In diebus illis. A diuina & nomen reliquiarum, quod in eos proprie conuenit, qui ceteris incredulitate sua pereuntibus ad Christum accederent salui facti sunt, vt dixim⁹ Ham. p. nu. 38. Ait ergo: Multis hoc difficile videbitur, sed mihi facile erit praestare, quod polliceor.

Ecce ego saluabo populum meum de terra Orientis. Decem tribus in terram Assyriorum tunc ductae erant, & duae in terram Babylonis, ex quibus iam multi redierat: vtraque dicitur in scriptura terra Aquilonis. Quare de Iudaeis intelligi non potest, qui neque in Orientem, neq; in Occidentem abducti sunt captiui, sed loquitur plane de filiis Ecclesiae, tam Iudaeis, quam gentilibus, qui ex omnibus mundi partibus venturi erant. Ita etiam dixit Zach. 2. Quoniam in quatuor ventos caeli dispersi vos, quod suo loco ostendimus de electis ex Iudaeis, & ex gentibus dici. nu. 14. Vbi & alia prophetarum de eadem re testimonia protulimus. De gentibus autem ait Dominus Matth. 8. Dico autem vobis, quod multi ab Oriente, & Occidente venient, & recubent cum Abraham, Isaac, & Iacob in regno caelorum, filij autem regni (id est, increduli Iudaei) eiciuntur in tenebras exteriores. Quare nemo ex ijs, qui aliter explicant, potest docere, quando hoc factum sit.

Et ego ero eis in Deum in veritate & in iustitia. Ego ero illis Deus, & praestabo eis veritatem, & iustitiam; veritatem implendo promissa; iustitiam in praemijs tribuendis pro meritis.

Confortentur manus vestrae. Quoniam haec manifeste Iudaeis illius temporis dicuntur, quidam quasi desperantes posse hanc expositionem de Ecclesia diu sustineri, eam deserunt: sed nobis canonem illum sequentibus, quem numero secundo, & tertio constituimus, & explicauimus, non erit difficile omnia inter se connectere: praesertim cum dixerimus quaedam dici Ierusalem, id est, Iudaeis, quae ad eos solos pertineant, quaedam vero secundum id, quod illis commune est cum ceteris membris Ecclesiae, id est, cum vocatis ex gentibus. Illis ergo nunc proprie loquitur, sed ita vt eius, quod ante dicebat, nequaquam

oblitus

oblitus esse videatur. Sensus est: Vos qui auditis verba, quae his diebus, quibus templum fundatum est, loquuntur Hagg. & Zacharias, confortamini, & persequemini opus, quod coepistis, implendi voluntatem Domini in aedificatione templi, & in abstinendo a peccatis, quibus haecenus fueratis implicati. Nam sicut antequam templum aedificare inciperetis multis vos calamitatibus afflicti, postquam vero coepistis, omnia vobis prospere eueniunt, iuxta illud Hagg. 2. Ponite corda vestra a die hac, & supra, &c. sic si pietate colatis, nec a Deo recedatis, magna spiritualium bonorum copia perfruemini. Haec nunc ad contextum, cetera paulatim explicabimus, docebimusque plane promissiones non de temporalibus, sed de spiritualibus bonis fieri.

Merces hominum non erat, nec merces inventorum erat. Laborabatis vos agris colendis, & laborabatis simul iumentis vestra, nec tamen erat merces laboris, quia Deo irato summa erat sterilitas, vt late vidimus in Hagg. 2. Ita exponit Cyrillus.

Neque introeunt, neque exeunt erat pax. Cum extra urbem, & munitionem vestram cratis, bellis, & rapinis finitimarum nationum premebamini. Vix ex urbe exieratis, iam latrones hostes aderant, & cum redibatis, ad portas ferè vsque vos persequebantur. Ita fere Hier. & Cyril.

Præ tribulatione. Prae infestatione hostium vestrorum.

Et dimisi omnes homines. Non solum extra urbem erant pericula, sed in ipsa etiam dissensiones erant, & inimicitiae, & ciues sibi mutuis odijs nocebant. Dimisi omnes homines, &c. i. permittebam omnes in proximis suis insurgere, & mutuo se laedere.

Nunc autem non iuxta dies priores ego faciam. In posterum non ita faciam, sed magis vos beneficijs afficiam. Quamuis pro, Nunc autem in Heb. est, & nunc quo modo etiam verterunt Lxx. Ponuntur autem haec duae particulae in scriptura non vt tempus praesens indicent, sed vt dicenda continuetur cum dictis vt, diximus Hag. 2. n. 14.

Reliquijs populi huius. Nomen hoc, vt iam dictum est, indicat ad futuros homines potius hanc promissionem referri, quam ad praesentes, sed quia praesentes, & futuri vnus, & idem populus erat, merito his promittitur quod eorum posteris erat praestandum. Atque hoc Propheta haud obscure ostendit, non enim

dixit, Vobis, sed, Reliquijs populi huius, & vt de futuris hominibus se loqui indicet, subiicit: sed semen pacis erit.

Sed semen pacis erit. Non ita affligam homines illius temporis, qui ad filium meum conuertentur, sed erunt semen pacis, id est, semen pacificum, qui mihi ex animo seruiant, nec me ad iracundiam prouocabunt. Hoc est quod de eis dicit Sopho. c. 3. Reliqui Israel non facient iniquitatem, nec loquentur mendaciam. Sicut autem semen sanctitatis sunt homines sancti, aut generatio sancta, vt Isa. 6. Semen sanctum erit, quod steterit in ea, Hebr. semen sanctitatis: ita semen pacis filij pacifici, generatio pacifica, non prouocans Deum ad iracundiam. De eisdem dicitur Isa. 61. Omnes qui viderint eos, cognoscent illos, quia isti sunt semen, cui benedixit Dominus. Quod latius exposuimus in loco citato Sophoniae.

Vinea dabit fructum suum. Per metaphoras rerum sensibilium explicat, vt saepe solent prophetae, copiam bonorum spiritualium tempore nouae legis, vt Hof. fecit ca. 2. Joel. ca. 2. Hamos ca. vltimo, & multi alij.

Et caeli dabunt rorem suum. Loquitur more Iudaeae, in qua magnificabat ros, quoniam rare erant pluuiae.

Et possidere faciam reliquias populi huius in uersa haec. Quasi dicat, Non vobis, qui nunc uiuitis, haec polliceor, sed reliquijs futuris populi vestri. i. illis, qui credet in Christum, & seruabuntur, ceteris ob incredulitatem pereuntibus. Hi possidebunt bona haec spiritualia, quae sub similitudine temporalium nunc promitto.

Et erit, sicut cratis maledictio in gentibus domus Iuda, & domus Israel. Querat lector cum recte possint huiusmodi promissiones temporales intelligi, vt verba ipsa sonant, cur nos de spiritualibus bonis exposuerimus. Non equidem quod timeret expositionis filium, quod tenebamus intercidi, si aliter interpretaretur, post sem eum semper tenere, etiam si temporales esse diceret, cum sim praefatus quaedam Iudaeis dici, quae proprie in eos conueniunt. Feci quoniam verba ipsa exigebant, cum reliquias populi dicit, cum futurum esse semen pacis, cum Iudaei post templum secundum aedificatum grauius Deum offenderint, & prophetas occiderint, & auaritia, ac rapinis dediti fuerint. Denique feci quoniam verba, quae modo interpretabimur, haerent cum superioribus, & haec nullo modo pertinent ad homines illius temporis, vt iam nunc demonstrabo, quare nec superiora pertinuisse credendum est. Si quis

V 3 autem

autem & contra verborum proprietatem, quam explicauimus, & contra rerum inter se concatenationem, verba illa: Nunc autem non iuxta dies priores, & quæ postea explanauimus, contendant de temporalibus promissionibus accipi debere, & illius ætatis hominibus dici, cum eo non magnopere pugnabo; modo fateatur hæc: Et erit, sicut eratis maledictio, &c. De futuris in Ecclesia Iudæis scripta esse à Propheta. Hoc verba ipsa declarant: Et erit, sicut eratis maledictio in gentibus domus Israël, & domus Iuda, sic saluabo vos, & eritis benedictio, &c. Cum domus Israël distinguitur, & scernitur à domo Iuda, id est, à duabus tribubus, sine dubio decem tribus significat, vt videmus in libris Regum, & Paralipomenon, in quibus alia est series regum Iuda, alia regū Israël. * In prophetis nihil est vel vltatius, vel apertius, vt Hof. i. Non addam vltra misereri domui Israël, sed oblivione obliuiscar eorum. Et domui Iuda miserebor, & saluabo eos in Domino Deo suo. Cum autem notum sit decem tribus nunquam rediisse, nec his bonis potitas esse, quæ nunc Dominus polliceri videtur, sed bonis spiritualibus, quæ per Euangelium data sunt eis in suis regionibus ad Christum conuersis, aut aliquando, id est, in fine sæculi conuertendis, vt latius Hof. 2. primo longa disputatione demonstraui: quis possit dubitare de illis dumtaxat verba fieri, qui in prædicatione Euangelij venturi erant ad Christum? Si quis hoc negat, doceat quando vnquam toto secundi templi tempore domus Israël fuerit salua, & fuerit benedictio. Nec obstat, quod Hieronymus postea in illud: Vt benefaciam Ierusalem, & domui Iuda inquit: Quando irascitur, maledicti sunt in gentibus domus Iuda, & domus Israël. i. omnes tribus, quæ captiuitati tradite sunt: postquam autem cogitauit, vt bene faciat, nō facit Iudæ, & Israël, id est, duabus, & decem tribubus, sed relicto Israël in captiuitate benefacit Ierusalem, & domui Iuda. * Non, inquam, obstat, quoniam modo & Iudam, & Israël alloquitur: Sicut eratis maledictio in gentibus domus Iuda, & domus Israël, sic saluabo vos, & eritis benedictio. Saluabo vos, inquit, id est, te Iuda, & te Israël. Quod argumentū merito conuincit R. Dauidem, vt putaret hæc non ad alia, quam ad Messias tempora esse referenda. Cum enim di-

16

17

xisset verba illa: Et possidere faciam reliquias populi huius vniuersa hæc, posse de illis intelligi, qui secundi templi tempore vixerunt, continuo se ipsum corrigens subiicit: Aut ad Messiam quidem tempora referri debent, id quod & sequens versiculus aperte euincit, vbi Iudaica, & Israëlita familia meminit, nam Israëlita manente adhuc secunda æde nequaquam sunt reuersi, &c. Iam hoc iuxta nostram, veramque interpretationem impletum est, nam Iudæi per orbem dispersi tam ex duabus, quam ex decem tribubus, qui prius erant maledicti, id est, quos prius omnes nationes exsecrabantur, ad Christum conuersi fuerunt benedictio, id est, omnes eos laudauerunt, & magnificerunt, atque ita eos, ac reliquos Christianos admirabantur Gentiles, vt bona sua reliquerint, & se se mille periculis, atque ignominijs exposuerunt, vt eorum institutum sequerentur. * Et plenus hoc fiet in consummatione sæculi, cum omnes conuertentur. Quæ diximus, ipse Prophetæ prædicit in fine capituli: In diebus illis, in quibus apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium, & apprehendent simbriam viri Iudæi dicentes: Ibimus vobiscum, audiuiimus enim quoniam Deus vobiscum est. Hoc ipsum etiam inuenies apud Sophoniam cap. 3. ab illis verbis: Reliquia Israël non facient iniquitatem, vsq; ad finem, vbi etiam ait: Dabo enim vos in nomen, & in laudem omnibus populis terræ, cum conuertero captiuitatem vestram corā oculis vestris, dicit Dominus. Ex quibus omnibus constat, quæ in hoc capite dicuntur, non aliter intelligi debere, quam à nobis exposita sunt.

Sic conuersus cogitauit in diebus istis. More humano loquitur, quasi tunc cogitasset, aut voluisset. Est autem sensus: Quia conuersi estis ad me per poenitentiam, & templum mihi ædificatis, magnis vos spiritualibus bonis afficiam, modo permanetis in sanctitate, & præcepta mea semper obseruetis: propterea enim continuo ait: Hæc sunt ergo verba, quæ facietis.

Loquimini veritatem, &c. Vobis nunc benefaciam, & filijs, ac posteris vestris, si hoc feceritis. Et quoniam vnus populus erant præsentibus, & futuri, rectè præsentibus promittuntur, quæ præstanda erant futuris, vt iam semel, aut iterum dixi: Si quæras, cur nunc dicat: Vt benefaciam domui

18

19

Iuda,

Iuda, & Ierusalem, nec quidquam loquitur de Israël, id est, de decem tribubus causa est quod ad duas tribus venturus erat CHRISTVS, & illis prophetabat Zacharias, admonendæque erant, vt se bonis operibus præpararent, ne aut CHRISTI aduentus differeretur, aut ipsis propter deprauatos mores parum prodesset. Decem autem tribus procul aberant in terra Medorum, & Persarum, nec ad illas venturus erat CHRISTVS, sed per apostolos Euangelium erant auditoræ, ideoque de omnium conuersione vaticinatur in gloriam CHRISTI; at admonere omnes non poterat, sed eas, ad quas missus est.

Hæc sunt ergo verba, id est, Res, quas vobis præcipio, notum enim est verbum sæpe accipi pro re.

Iudicium pacis, id est, Pacificum, de quo nemo iure queri possit.

In portis vestris. In iudicij vestris, quoniam in portis ciuitatis fiebant olim publica iudicia, vt adnotauimus Ham. 5. n. 35.

Contra amicum suum, id est, contra proximum suum, vt verterunt Lxx eodem enim vocabulo significant Hebræi amicum, & proximum, & pro eodem sæpe hæc capiuntur, vt, diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum, quod refertur Matt. 5. TROPOLOGIA.

Zelatus sum Sion, &c. Hæc, & quæ sequuntur: *Reuersus sum ad Sion,* supra exposuimus cap. i. n. 65, &c. 66. Reuertitur Deus ad animam, quam peccatorum suorum poenitet, & habitat in ea, quam prius propter peccata deseruerat, sicut ait: Ecce relinquetur vobis Domus vestra deserta. Et tunc vocatur *Ciuitas veritatis*, sancta enim anima, quoniam frequenter ad Deum accedit per orationem, docetur ab eo, & illuminatur, sicut scriptum est: Accedite ad eum, & illuminamini. Plena est veritate tam in credendis, quam in agendis, quoniam vera habet iudicia, & incorrupte de omnibus iudicat. Censet caduca sæculi bona esse contemnenda, æterna amanda, & quouis labore quatinus magno quærenda, nihil referre si momento temporis affligaris, & labores; modo in æternitate quiescas. Contra peccatores pleni sunt erroribus, sicut ait Paulus: Tenebris obscuratū habentes intellectum, & alibi: Et obscuratū est insipiens cor eorum, dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Non audiunt Dominū nō consulunt veri-

20

Matt. 2.

Animali
ciuitas
veritatis.

Plal. 33.

Eph. 4.

Rom. 1.

tatem æternam, & ideo corrupte de rebus iudicat, sicut legimus in Sophonia: Væ pro uocatrix, & redempta ciuitas, colūba. Non audiuit vocem, & non suscepit disciplinā, in Domino non est confisa, ad Deū suum non appropinquauit. Et in Nahum: Væ ciuitas sanguinum, vniuersa mendacij, id est, vniuersa mendax, vt verterunt Lxx. * Est etiam altera veritas, de qua Paulus scribit: Veritatem autem facientes in caritate, crescemus in illo per omnia, qui est caput CHRISTVS, atque hac etiam ratione dicitur anima iusti ciuitas veritatis. Et merito ciuitas, quæ multos habet ciues, id est, omni virtutum genere ornatur. *Mons* etiam dicitur propter vitæ, morumque sublimitatem, quia vicinior cælo est, quia munita, quia longe lateque conspicua. *Mons sanctificatus*, in quo, scilicet, (vt prius diximus) Verus Deus vera religione colitur, & adoratur in spiritu, & veritate. Gloriosa dicuntur de hac ciuitate Dei: *Adhuc habitabunt senes, & anus in plateis Ierusalem.* Senes sunt graues, & maturæ cogitationes, quæ nihil leue, nihil habet puerile, qualis senex ille describitur à summo poeta.

Hic annis gravis, atque animi maturus Aethes. Aut potius à nostro sapiente: Senectus enim venerabilis est non diuturna, neque annorum numero computata. Cani autem sunt sensus hominis, & ætas senectutis vita immaculata. Vide quid peccatores faciant, quid loquantur, videbis in singulis ciuitatem plenam pueris, id est, puerilibus cogitationibus. Quid si intro penetrare, & cogitationes videres, ac desideria, variosque affectus, quibus inaniter perturbantur, & modo pueriliter lætantur, modo anguntur, modo exultant spe, mox timore cruciantur, tunc amant, nunc fugiunt quod amabant. * Tota eorum vita lusus est, & quasi cū corpore peritura mens esset, aut nihil homini seruo foret agendū, rebus ludicris, & inanibus consumitur. Agnoscas quod bonus poeta de puero ait.

Gestit paribus colludere, & iram colligit, ac ponit temere, & muratur in horas. Hoc mihi attenrus spectare Salomon videtur, cum ait: De fenestra enim domus mee per cancellos prospexi, & video paruulos, cōsidero vecordē iuuenē. Et quoniam in sanctis id etiā, quod infirmitatis est. i. cum plus aliquid curæ corporis, aut quieti aut alicui affectui concedunt, quam par est, non

Soph. 3.

Nah. 3.

21

Eph. 4.

Animi iusti
mōs, & mōs
sanctificatus

Senes spic.

Virg. 9.

Anci.

Sap. 4.

Peccatores
semper pue-
ri.

22

Horat. in 2.
te poet.

Proue. 7.

V 4

Icui-

leuiter id faciunt, sed mature, & grauius, & sine leuitate, recte post senes etiam anus habitare dicuntur in plateis Ierusalem. Hi senes baculum habent in manibus, quo sustententur, quo Dauid processit aduersus Palaestinum, id est, crucem Christi, cui confidunt, qua eriguntur, vnde vires capiunt, & nihil est tam difficile, quod non conficiant, sicut sanctus Iacob, qui in baculo suo transiit Iordanem. Est & baculus spes celestis retributionis, de quo Dauid ait, Iuxta Hieronymum: Virga tua, & baculus tuus ipsa me consolata sunt. * Videbitur fortasse aduersari dictis, quod sequitur: *Et plare. & ciuitatis complebuntur infantibus, & puellis ludentibus in plateis eius:* at non aduersatur, quoniam infantes huiusmodi, & puellae filij, ac filiae sunt senum, ac virorum, qui sunt in ciuitate, & ludendo parentes oblectant suos. Filij senillum, grauiumque cogitationum, qui sunt, nisi sancte, ac Deo placentes actiones, quae dum ludunt, & huc atque illic curstant, id est, dum crebro exercetur, miram afferunt exercentibus voluptatem, sicut enim ait Sapiens: Bonorum laborum gloriosus est fructus. Et rursus scriptum est: Filius sapiens iustificat patrem, filius vero stultus maerit matris suae. Qui de relinquendo saeculo, aut de vita mutanda cogitat, perturbatur dolore, ac tentationibus, dum cogitat, & nondum statuit facere, quod cogitat: at ubi semel constituit, & contra se ipsum pugnant tandem se Deo dedit, magnam in se experitur animi iucunditatem: Nec mirum, peperit iam filium, & gaudet, dum parturiebat, dolebat. Difficile hoc animae videtur nuper e peccato egressae, & ab ijs, quae amabat, quasi violenter abstractae, vt in vita, quam instituit, ex rebus, vt tunc quidem videntur, iniucundis, & tristibus tot percipiat voluptates, sed si hoc in oculis eius difficile est, non in oculis Dei omnipotentis difficile erit? * Verum, quoniam doctores, quibus angimur, conscientia peccatorum, & sollicitudo saeculi procreant, & veris voluptatibus caremus, quia solidis virtutibus nequaquam studemus, sed extra nos egressi in varias, casdemque inutiles curas distrahimur, merito Dominus postquam gaudia promisit animae, quomodo ea effecturus sit, docet: *Ecce, ego saluabo populum meum de terra Orientis, & de terra Occasus solis, & adducam eos, & habitabunt in medio Ierusalem.* Si Ierusalem anima colens Deum est, & popu-

Baculus. 1 Reg. 17.

Gen. 31.

Psal. 123.

Sap. 3.

Prou. 10.

24

lus, de quo loquitur, est populus Ierusalem, populus nunc erunt cogitationes animae, & actiones. Debit autem homo de se ipso cogitare, quid sit, quo tendat, quem sit exitum vitae habiturus, & ea facere, quae ad propositum sibi finem maximè conducunt, nec diffundi in res cito perituras, sed totus secum habitare, atque intra se manere. Nunc autem effundimur quidam in Orientem, alij in Occidentem, semper extra nos: In Orientem effunduntur illi, qui lucem, & splendorem scientiarum quaerunt, & appetentia illa sciendi nihil nisi libros curant, omnes euoluunt, auide in rebus etiam minimis veritatem perquirunt, & chartas noctes diesque impalescunt. * Quo plura sciunt, scire plura volunt, & nullum tempus satis, nullus discendi finis est. Nec tamen interea cogitant instare mortis diem, reddendam esse rationem districto iudici non subtilitatis scientiarum, sed custodiae mandatorum, nec quid scierint, sed quid fecerint, nec quantum alijs praestiterint, sed quantum seipos vicerint, esse quaerendum. Vitam viuunt philosophorum magis quam Christianorum, & quasi non ad agendum, sed ad discendum nati essent, aut aliena potius discere deberent quam sua, totum tempus in literarum studio ponunt, alijs potius sapientes quam sibi. *Sed fugit interea, (vt Poeta inquit) fugit irrepabile tempus, & paulatim subeunt morbi, tristisque senectus, Et labor, & durae rapit inclementia mors:* quo tempore cuius horum rectissimè illud dicitur: Stulte, hac nocte animam tuam repetunt a te: quae autem parasti, cuius erunt? In Occasum solis effunduntur, qui ceteris, quae homine erant digna, neglectis totam operam conferunt in diuitias colligendas, & in voluptates, & in eiusmodi bona, quae natura caduca sunt, & semper ad interitum festinant. Cum igitur Deus cogitationes nostras, & actiones ab omnibus his curis reuocat ad nos metipfos, vt intra nos sumus semper, quod magnum eius beneficium est, populum suum saluat de terra Orientis, & de terra Occasus solis, & adducit, vt habitet in medio Ierusalem. * Et tunc verè est ei in populum, & ipse illi in Deum, in veritate, & in iustitia, quia verè illi praestat, quae pijs, & veris cultoribus pollicitus est in hac vita, & postea coronat eum corona iustitiae. Quae deinde sequuntur vsque ad illud:

Immodicum studium sciendi.

25

1. Georg.

1. Georg.

Luc. 11.

Seu diu colligendi diuitias, & cetera caecum bona.

26

Et

Et erit, sicut eratis maledictio, exposuimus Hag. 1. num. 4.4. vsque ad 57. & cap. 2. nu. 81. & 82. his tantum exceptis: *Neque introeunt, neque exeunt erat pax praetribulatione, & dimisi homines, nunquamque contra proximum suum.* Quorum hic sensus est: Antequam templum Domino aedificare in vobis inciperetis, non erat vobis pax, quae gratiae comes est, sicut ait Apostolus: Gratia vobis, & pax. Quando exhibitis, id est, quando aliquid boni facere incipiebatis, sinister finis, & a Deo alienis vestra opera deprauabat, vt quae bona erant gloriae causa faceretis, aut ambitionis, aut turpis lucri, necque in Deum intueremini. Quod si exeuntibus aliquando latrones parcebant, introeuntibus in ciuitatem, & iter finientibus aderant, vt, vel tunc opera vestra corrumpere efficiendo, vt nimium vobis in illis placeretis, aliosque contemneretis, aut quod bono animo cooperatis, propter vos miseris, & propter popularem auram finiretis. * Quando initio opera corrumpit, reator fit (vt ait Gregorius. 1. Moralium, cap. 38.) illud: Facti sunt hostes eius in capite. Cum verò antiquus hostis, neque in exordio intentionis ferit, neque in itinere actionis intercipit, duriores in fine laqueos tendit, quem tanto nequius obsidet, quanto solum sibi remansisse ad decipiendum videt. De quo Propheta ait: *Ipsi calcaneum meum obseruabunt:* quia enim in calcaneo finis est corporis, quid per hunc, nisi terminus signatur actionis? Hinc etiam serpenti dicitur: Ipse conteret caput tuum, & tu insidiaberis calcaneo illius. Caput serpentis conterit, qui prauam eius suggestionem ipso operis initio confringit. Sed ipse mox insidiatur calcaneo, vt quem percutere initio non potuit, ad extremum saltem venenato dente mordeat, & impleat veneno, &c. Sed, quia multos Diabolus habet ministros, per quos, cum quiescere videtur, acrius interdum nocet, aut deprauata doctrina, aut factis vitiosis, aut sceleratis consilijs, & suasionibus, atque ij omni hoste peiores sunt, addit: *Et dimisi homines, nunquamque contra proximum suum.* Nam, quia neque eius inspirationibus paremus, neque exemplis sanctorum, aut mortuorum, aut viuorum mouemur, iuste permittit homines nequissimos, qui hostiliter in bonos mores sauiant, & ab ijs, quos laudant, non tolerentur solum, sed etiam interdum amentur. De illis verbis: Et erit si-

27

Thren. 1.

Psal. 55.

Gen. 3.

cut eratis maledictio, &c. Vide Sophonie 3. nu. 56. & 57. Quae deinde supersunt moralia sunt, & non sunt aliter exponenda.

HISTORIA.

Ieiunium quarti, & ieiunium quinti. Quonia cap. 7. nuntij illi quaesierant, an esset adhuc quinto, & septimo mense ieiunandum, nec tunc illis Propheta aperte responderat, sed arrepta inde ansa eorum ieiunia reprehenderat, nunc respondet, non solum ieiunia illa, sed alia quoque, quae doloris causa suscepta erant, relinquenda esse, & vertenda in praclaras festiuitates, & in laetissima conuiuia. Ieiunium quarti iuxta Cyrillum, & communiorem sententiam, indictum fuerat Iudaeis, quoniam eo mense muri Ierusalem rupti sunt a Chaldeis; ieiunium quinti, quia tunc vrbs incensa est; ieiunium septimi, quia tunc interfectus est Godolias, & penitus e patria sua eieci sunt Iudaei; ieiunium decimi, quia eo vrbs obsessa est a Nabuchodonosor. Ezech. 24. Quae omnia ex postremo capite. 4. Regum, & ex Iere. 39. & 52. cognoscuntur. Hieronymus verò veteres Hebraeos secutus, & post eum Rupertus, ieiunium quarti mensis esse dicunt, quoniam tunc Moses descendens e monte Sina tabulas legis confregit. Exho. 32. & quia tunc rupti sunt muri ciuitatis. Ieiunium quinti, quonia tunc iussi sunt Hebraei montem non ascendere, sed per quadraginta annos longis ad terram sanctam circuire dispendijs, vt morerentur in solitudine. Num. 14. & quia eodem mense vrbs incensa est a Chaldeis. Ieiunium septimi, propter eadem Godoliam. Ieiunium decimi, quia Ezechielem, & ceteri, qui erant in captiuitate, eo mense auerunt templum fuisse subuersum, Ezech. 33. * Non desunt, qui Hieronymum hic errasse putent, quod nimium crediderit Hebraeis, commentum esse quod ait, tabulas quarto mense fractas, populum quinto iustum esse manere in deserto, decimo, captiuos auerunt templum esse subuersum, neque villo Scripturae testimonio probari posse. Periculofum est huiusmodi quippiam Hieronymo obijcere viro in Scripturis exercitissimo, & qui eas, quasi memoriter tenebat. Quare si attentè ille legantur, verè esse videbimus, quod dixit. Filios Israèl primo mense exiisse ex Aegypto notum est ex Exod. 12. & 13. & ad montem Sina venisse

28

29

Defenditur Hiero.

initio mensis tertij videmus Exho. 19. Mense tertio egressiōis filiorū Israël de terra Aegypti in die hac, (i. primo die mensis) venerunt in terrā Sinai. Hinc statim ascendit in montē, & fuit ibi quadraginta dieb⁹, Exho. 24. tabulas tūc cōfregit, cū his dieb⁹ finitis redijt ad populū cum lege, Exho. 32. Omnino ergo quarto mense fractæ sunt tabulæ, vt scripsit Hieronymus. Seditionem verò illam Hebræorum, vnde vetiti sunt ingredi in terram promissionis, quinto mense ortā fuisse nunc ostendamus. Num. 10. legimus: * Anno secundo, mense secundo, vigesima die mensis, eleuata est nubes de tabernaculo foederis, profectique sunt filij Israël per turmas suas de deserto Sinai. Et postea: Profecti sunt ergo de mōte Domini viam trium dierū, &c. Iam hic habemus mensis secūdi viginti tres dies. Deinde vno mense manserunt in loco, qui dictus est Sepulchra concupiscentiæ, Num. 11. Vt det vobis Dominus carnes, & comedatis, non vno die, nec duobus, vel quinque, aut decem, nec viginti quinque, sed vsque ad mensem dierum, id est, donec compleatur mensis integer. Et capite. 10. Exclusa est itaque Maria extra castra septem diebus, & populus non est motus de loco illo, donec reuocata est Maria. Si ergo mensi, & viginti tribus diebus mensem, & septem dies addamus, menses tres integros habebimus. Cap. 13. mittuntur exploratores, quod factum esse quarti mensis initio ordo ipse historiæ docet, & quod in eodem loco Scriptum est: Erat autem tempus, quo iam præcoque vna vesci possunt. Quod cum fieri non potuerit ante initium quarti mensis, vt ex verbis Scripturæ indicatis manifestū est, necesse est quarti mensis initio factum esse, cui in nostris mensibus respondet pars Iunij cum parte Iulij, quo tempore paulò post idus Iunij iā præcoque vna erant sine dubio in terra promissionis. * Quando exploratores redierint, historia non tacuit, Num. 13. Reuersique exploratores terræ post quadraginta dies omni regione circuita, & venerunt ad Moysem. His, quæ viderant referentibus orta est seditio populi, quam continuò vltio diuina consecuta est, qua prohibiti sunt ingredi in terram promissam, & montem ascendere, vt cap. 14. narratur. Manifestum est ergo hoc mense quinto cōtigisse. Nam, quod negant in Scriptura inueniri mense decimo nuntiatum esse Ezeieli de vrbis

excidio, mirum est, cum in margine Commentariorum Hieronymi caput. 33. Ezeielis indicetur, in quo hæc scripta sunt: Et factum est in duodecimo anno, in decimo mense, in quinta mensis transmigrationis nostræ, venit ad me, qui sugerat de Ierusalem, dicens: Vastata est ciuitas. Quanto autem dolore homines affici soleant, cum huiusmodi nuntios audiunt, si quis fortè neget, cōmunis sensus loquitur. Sed & apud Nehemiam cap. 1. hoc videmus, cui cum dictum esset Iudæos, qui erant in Ierusalem, in afflictione magna esse, & in opprobrio, & murum Ierusalem dissipatū, portas esse combustas: Cum audissem, inquit, verba huiusmodi, sedi, & fleui, & luxi diebus multis, & ieiunabam, & orabam ante faciē Dei cæli. Quid ergo mirum est Iudæos, qui erant Babylone, ieiunasse eo mense, quo ad eos allatum est vastatam fuisse urbem à Chaldæis? * Quare non est, quod dubitemus causas horum ieiuniorum esse & has, & illas, sicut scripsit Hieronymus. Sed cur, inquis, Iudæi, qui Babylone erant, quærunt cap. 7. an esset iam à ieiunio desistendum, si his causis, quas commemorat Hieronymus, indicta sunt Hebræis ieiunia, cum illæ calamitates tabularum fractarū, & ingressus in terram promissam prohibiti, iam diu leuata essent? Sanè non quærunt illi de ieiunio quarti mensis, aut decimi, sed de ieiunio quinti, & septimi, quibus iam non videbatur ieiunandum, quoniam iucunditas optatæ libertatis, & erectionis templi, atq; vrbis omnem sensum doloris tollere videbatur. At Propheta sumpta inde occasione de ieiunijs etiam reliquis respondet.

In sollempnitate præclaras. In Hebræo est: In sollempnitate bonas, id est, hilares, vt Bonus pro Hilariis. Psalm. 33. Quis est homo, qui vult vitam, diligat dies videre bonos? &c. 105. Ad videndū in bonitate electorum tuorum, ad latandū in lætitia gentis tuæ, id est, ad fruendum hilaritate, qua electi tui fruuntur, Psalm. 103. Aperiente te manum tuam omnia implebuntur bonitate, id est, lætitia, & saturitate. * Hęc hominibus illius temporis dicuntur, sed continuò transit ad noui testamenti tempus, de quo maximè sermo Prophetæ est. Hęc ieiunia, quæ vobis fuerunt luctuosa, vertentur vobis in lætissimas sollempnitates, quas habebitis ex consummatione templi, & ex magnis victorijs, vt videmus. 1. Machab. 4. & 13. Viri Ecclesiastici etiam ad sollempnia

lennia ieiunia Ecclesiæ hæc referunt, quæ fideles in maceratione carnis pro spe celestis regni cum iucunditate obseruauerunt. Olim siquidē quatuor ieiunia erant in vsu Ecclesiæ, primum in natali Domini, secundum, in quadagesima ante Pascha, tertium, in Epiphania, quartum, ab Ascensione vsq; ad Pentecosten, quæ in his Zachariæ verbis intelliguntur, vt sentit Philastrius Brixienfis Episcopus, in libro de hæresibus, in capite Hæresis de Zacharia Propheta. Atq; hęc ieiunia cum tam præclaras habeant festiuitates, rectè dicitur: *Erit domui Iudæ in gaudijs, & lætitijs, & in sollempnitate præclaras.* * Alij, vt idem Philastrius refert, de ieiunijs quatuor temporum cuiusque anni scripturam Zachariæ intelligendam esse censent. In his videtur esse beatus pontifex, & martyr Calixtus, qui ad hæc ieiunia retulit verba Zachariæ in Epist. 1. ad Benedictum Episcopū, vnde verba translata sunt in cap. Ieiunium, quod ter. 76. dist. Et apud sanctum pontificem Leonem sermones habemus nouem de ieiunio septimi mensis, de ieiunio decimi mensis, octo.

Veritatem tantum, & pacem diligite. His bonis fruemini, si pacem, & veritatem diligatis. De vtraque loquitur Apostolus Ephes. 4. Propter quod deponentes mendacium loquimini veritatem vnusquisque cū proximo suo, quoniam sumus inuicem membra. Irascimini, & nolite peccare, sol non occidat super iracundiam vestram. Est & veritas, qua vitæ sanctitas omnis continetur, & honestas, de qua in eodem cap. dixerat: Veritatem autem facientes in charitate, crescatis in illo per omnia, qui est caput Christus.

* *Vsquequo veniant populi, & habitent in ciuitatibus multis.* Hęc verba in alijs translationibus difficilia non sunt, vt in nostra. Lxx enim apertè transferūt: Adhuc venient populi multi, &c. & Chaldæus, & recentiores interpretes. Verum quoniā in Heb. nō est tantum וַי, quod est, Adhuc, sed וַיִּשְׂבְּ וַי (nec refert, had, ne proferamus, an hod, idē enim est) quæ duo verè, & propriè significant, Vsque quo, quod inficiari nemo poterit, vt Num. 20. Donec transeamus terminos tuos. Ios. 1. Et pugnatè pro eis donec det Dominus requiem fratribus vestris. Isa. 6. Donec desolentur ciuitates, Hof. 3. Donec deficiatis, & quærat is faciem meā. In his locis pro Donec, est in Heb. וַיִּשְׂבְּ וַי

Quare hoc loco, Vsquequo, idē valet, quod Adeo vt, aut vt Hiero. explicauit) In tantam vt. Hęc ieiunia vertentur vobis in magnas sollempnitates, in tantum, vt veniat populi multi, &c. Sed possumus etiā magis propriè accipere Vsquequo, vt sit aduerbium temporis, & sit sensus: Pro his ieiunijs, quæ ex tristibus euentibus in illa habuerunt, habebitis præclaras, & lætissimas sollempnitates partis egregijs victorijs, donec succedant maiores, & vehementiores causas lætandi, cum scilicet venient populi, &c. * Populi autem, quos venturos fore dicit, & habitaturos in ciuitatibus multis, nō sunt illi, qui Babylone redierūt in Iudæam, vt multi putant; sed populi gentiliū, qui venturi erant ad Ecclesiam, & multitudine sua multas vrbes impleturū, sicut statim ait: Et venient populi multi, & gentes robuste. Hoc ex eo intelligitur, quod Babylone nō redierunt populi, sed quædam vnus populi pars, & gens Iudæorum nequaquam populi dicitur in Scriptura (gērium enim hoc nomen est) sed populus Dei, aut populus Israël, nisi cum in malum nominatur, vt diximus Mich. 1. num. 17. quod modo dici nō potest. Deinde antequam pars populi rediret Babylone, præter cōsummationē templi nullas sollempnitates habuerunt, sed tristibus ferè tristia succedebant, vt ex initio Nehemiæ perspicitur: Et venit, inquit, Hannani vnus de fratribus meis, ipse, & viri Iudæ, & interrogauit eos de Iudæis, qui remanserant, & supererant de captiuitate, & de Ierusalem. Et dixerunt mihi: Qui remanserunt, & derelicti sunt de captiuitate ibi in prouincia, in afflictione magna sunt, & in opprobrio, & murus Ierusalem dissipatus est, & portæ eius combustæ sunt igni. * Accedit, quod eadem ferè sunt verba in cap. 2. Isa. & cap. 4. Michæ in principio vtriusque, quæ omnium consensus de Ecclesia interpretatur. Denique Hieronymus, quæ alterius expositionis patrōnū esse diximus, manifestè ita hæc explicat paulò post, vt nos dicimus esse intelligenda. Nam in illud: In diebus illis, in quibus apprehenderit decem homines, &c. Hęc scribit: Quidam ex Iudæis hæc sub Zorobabel, & post Zorobabel dicunt esse completa. Alij in futurū tempus differunt, quando Christum sperant esse venturum. Nos autem in aduentu Domini Saluatoris, quando de Maria natus est virgine, & rectius, & verius intelli-

30

31

32

Bonus pro Hilariis.

33

34

35

36

37

gimus. Denique scriptum est: Vsq̄ue quo veniant populi. Quādo dicitur, Vsq̄ue quo, non de presenti tempore significat, in quo erant Zorobabel, & Iesus, sed de futuro, quando veniant populi multi, & gentes robustae, vt querant Dominum exercituum in Ierusalem. Hæc Hieronymus, & eodem modo exposuit R. Samuel in libello, siue Epistola de aduentu Melsiæ, cap. 16.

Et vadant habitatores vnus ad alterum. Legendum est sine dubio, Vnius ad alteram: irrepsit enim incuria librariorum mēdum in Latinos codices. Hoc ex Hebræo manifestū est, vtroq; enim loco est נמג, quod feminini generis est, & vnam significat: Et vadant habitatores vnus ad vnam: Secundo ex translatione Lxx, quæ ita habet: Et congregabuntur, qui habitant ciuitates in vnam ciuitatem. Chaldaus: Et ibunt vnus incolæ cum alterius, scilicet, ciuitatis incolis. * Hieronymus etiam exponit: Et vna ciuitas pergat ad alteram, & se mutuo cohortentur. Ita quoque verterunt Pagninus, Vatablus, & alij. Significat autem Propheta ardens studium, quo se gentes mutuo hortantur, vt ad Christum veniant, sicut videmus Isā. 2. & Mich. 4. Et ibunt populi multi, & dicent: Venite, & ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob.

Vadam etiam ego. Hieronymus: Et dicente altera ad alterā. Eamus, & deprecemur, &c. respōdebit alia ciuitas; Vadam etiam ego, &c. Hoc est: Dum vna ciuitas alteram inuitat, tertia, quæ eas audierat, nec inuitabatur, dicit: Ego etiam vobiscum venire volo. Itaque mimesis, siue imitatio est verborum ciuitatis non inuitatæ. Chaldaus: Ista huic dicit: Ibo etiam ego. Sed planius videtur, & conuenientius, quod alij volunt, hæc verba esse ciuitatis exhortantis, quasi dicat: Ne putes me non ex animo hæc dicere, & te hortari, simul tecum ibo, nō patiar tanti boni expers manere.

Et venient populi multi. Quoniam populos dixerat esse venturos, ne pauci putentur, aut ignobiles, nūc addit: Et venient populi multi, & gentes robustae; gentes, quæ armis imperium comparauerant, & alijs subditurpe existimabant, sponte se Euangelij legibus subijcient.

In diebus illis, in quibus apprehendent decem homines. Iam hæc verba, neque Hieronymus, neque Cyrillus negare possunt, intelligi de tempore Euangelij, quæ tamen pen-

dent ex præcedentibus, ac propterea omnia sunt eodem modo interpretanda. Est enim sensus: Hæc omnia, quæ dixi, eueniēt illis diebus, qui tantæ felicitatis erunt Iudæis, vt decem homines ex varijs gentiliū nationib⁹, & linguis, apprehendant; & quoniam quādā interposuit; iterum dicit: Apprehendent, ac si diceret: Apprehendent, inquam, simbriam vnus Iudæi, & illum sequentur, vt cum eo verum Deum adorēt.

Numero denario perfectio, vt ait Cyrillus, siue multitudo solet significari in Scriptura, vt Gene. 31. Sed & Pater vester circumuenit me, & mutauit mercedem meam decē vicibus, Leu. 26. Postquam confregero baculum panis vestri, ita, vt decem mulieres, (id est, multę) in vno clibano coquant panes, & reddant eos ad pondus, & comedetis, & non saturabimini. Iob. 19. En decies confunditis me. Decē ergo homines, multi homines sunt. * Impleta est hæc propheta cum prædicantibus apostolis (vt aiunt Hieronymus, & Cyrillus) qui ex Iudæis erant, magna gentium multitudo conuertebatur ad Euangelium, & eos sequebatur intelligens Deum, quem prædicabant, esse verum Deum, deos autem gentium demonia. Et quoniam Iudæi nō soli apostoli, aut alij ex eadem gente dicuntur, sed quisquis Christum confitetur, etiam si ex gentibus sit, quotidie expletur hoc vaticinium, cum prædicantibus Christianis gentiles veniūt ad Ecclesiam, relictis idololatrię erroribus. Ita, vt nunc dicimus, Iudæum accipit Paulus Rom. 2. Non enim, qui in manifesto Iudæus est, nec quæ in manifesto est in carne circumcisio, sed, qui in abscondito Iudæus est, & circumcisio cordis in spiritu, non litera. Et Philip. 3. Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Deo seruiamus. Et Apoc. 2. Et blasphemaris ab ijs, qui se dicūt Iudæos esse, & non sunt, sed sunt Synagoga Satanæ. Cum simbriam dicit, id intelligit, quod Iudæi propriū est, & quo à ceteris distinguitur nationibus, sicut legimus Num. 15. Loquere filijs IIsraël, & dices ad eos, vt faciant sibi simbrias per angulos palliorū, ponentes in eis vittas hyacinthinas; quas cum viderint, recordentur mandatorum Domini. De quibus & Dominus ait Matth. 23. Et magnificat simbrias. Significat itaq; Christianæ religionis ceremonias, & mores, caritatemque fraternam, qua Dominus discipulos suos cognosci voluit, placitura esse

Nomen denarius.

40

Iudæus.

genti-

gentilibus, eosque mirum in modum allestura, atque captura. Eleganter etiam adnotat Cyrillus apprehendere simbriam, id est, extremam vestis partem, puerorum esse, qui partes suos sequuntur, & eorum simbrias apprehendant, ne cadant: ita gentiles adhærebunt Apostolis, & prædicatoribus Euangelij, & ab eis duci se, ac regi sinent, ne cadant; putabūt enim se casuros esse, si, vel minimū ab eis recesserint. * Cum ait: Simbriam viri Iudæi, nonnulli virum Iudæum Christum interpretantur, quæ sensum mysticum docet esse Hieronymus. Sed certè verbis Propheta parum conuenit, à quo certus vir nō signatur, sed quilibet ex Christianis magistris intelligitur; idēque nec in Hebræo, nec in Græco articulum habet. Indicat hoc etiam, quod sequitur: Ibimus vobiscum, quod non de vno, sed de multis dictum intelligitur. Illud etiā: Audiuius enim, quoniam Deus vobiscum est, id est, cognouimus vobiscum, & Iudæi esse Dei, & latē hoc vbiq; nuntiatum esse eum verum Deum, quem vos colitis. Cum ergo sint multa in hoc capite sublimiora ijs, quæ terrestri Ierusalem data sunt, meritō omnia ad Ecclesiam retulimus, sed ita acceptā, vt initio capitis explicauimus: quāuis sint quædam, quæ rectē in Iudæos eo tempore quadrarent; si per se acciperentur. Quæ tamen nec expositioni nostræ aduersantur, cum fateantur quædam eis dici, quatenus populus quidam sunt, alia quatenus initū, & quasi parentes sunt Ecclesiæ, quæ sunt in expositione copulada, vt à nobis factū est.

TROPOLOGIA.

42 Quod ait Propheta: Ieiunium quarti, & ieiunium quinti, &c. Hoc significat, quod Dominus ait: Amen, amē dico vobis, quia plorabitis, & flebitis vos, sed tristitia vestra vertetur in gaudium. Quocumque enim annisense tristitia eueniant, siue quarto, siue quinto, aut septimo, aut decimo, id est, siue in adolescentia, siue in iuuentute, siue in virili ætate, siue in senectute, domui Iudæ, id est, veris Dei cultoribus vertetur in gaudium, & in lætitiā, & in sollemnitates præclaras, & videbunt, quod dictum est à Paulo: Scimus autem, quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Nec de illa modo cœlestis beatitudinis sollemnitate, quæ omnes continet sollemnitates,

41

42

Iohann. 16.

Rom. 8.

hoc intelligendum est, sed de sollemnitatibus etiam huius vitæ, quas serui Dei fideles sentiunt, mundus autem ne suspicari quidem potest, quoniam Deum non nouit effectorem sollemnitatū, & suauitatum. Nā quamuis laborare videantur iusti, & vtgeritrationibus, persecutionibus, morbis, paupertate, tamē Deum habent in se, & à dextris suis ne commouēantur, & sentiūt, quod viro iusto prorsussum est: Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum; & glorificabo eum. * Quis nō crederet iuuenes in ardentem Babylonis fornacem iniectos, si quofortē tempore viuere possent, in magnis cruciatibus esse victuros? Sed descendit similis filio Dei cum illis in fornacem, & excussit flammam ignis de fornace, & fecit mediū fornacis quasi ventum roris flantem, & hō terigit eos omnino ignis, nec contristauit, nec quidquam molestiæ intulit. Mittitur Daniel in lacum leonum; sed, Deus meus, inquit, misit angelum suum, & cōstituit ora leonum, & non nocuerunt mihi, quia coram eo iustitia inuenta est in me. An nō leones esse putamus tentationes Diaboli, persecutiones malorum, morbos, inopiā & cetera huiusmodi, quæ magnis dolorib⁹ quasi dentibus mordere; & laniare animā cupiunt eo infligāte, qui quasi leo rugiens, circuit quærens quem deuoret? Sed angelus Domini concludit ora leonum, vt non noceant ijs, in quibus coram Deo iustitia inuenitur. Non sic impij, non sic, vnde statim scriptum est: Iubente autem rege, adducti sunt viri illi, qui accusauerunt Daniē, & in lacum leonum missi sunt ipsi, & filij, & vxores eorum: & non peruenierunt vsq; ad pavementum loci, donec arriperent eos leones; & omnia ossa eorum comminuerunt. * Quidquid in malis videbatur esse virtutis, aut solidi comminuant labores, & calamitates; & in miserijs non subsistent. Itā etiam ignis ille, qui tribus iuuenibus percerat, seruis Nabuchodonosor non perierat, quia tunc peiores fiunt, & obstinatiores; & in Deum blasphemant, & in maiora peccata præcipientes feruntur. Hoc etiā adnotandum, gaudium, & lætitiā, & sollemnitates præclaras ieiunio promitti, quod eius vtilitatem, & dignitatē mirifice commendat. Et iure quidem, ac meritō, animi enim Deo præparat, vitia cohibet, & quasi firmissimus clypeus, sagittas, & ictus aduersarij nostri sustinet. Hæc autē omnia effici-

Psal. 96.

43

Dan. 3.

Dan. 6.

44

Dan. 3.

Dignitas ieiunij.

subtra-

subtrahedo carni, q̄ appetebat, & insatiabilem eius auiditatem freno salutaris continentiae coercendo. Quam obrem qui Deo placere cupit, qui gaudium, & laetitiam, & sollemnitates praelaras sanctorum quaerit, semper sibi aliquid subtrahat; primum de superfluis, deinde de ijs, quae videntur necessaria. Hoc faciat in cibo, & potu, & semper ieiunabit, in vestitu, in sumptibus domesticis, & habebit, unde tribuat egenis, in honore, & fiet vere humilis: in verbis, & fiet perfectus; quia, si quis verbo non offendit, hic perfectus est vir, potens etiam freno circumducere totum corpus. * Idem denique in appetitionibus ceteris conferuet, vt post concupiscentias suas non eat, sed subtrahat illis quantum potest, & fiet perfectus sui abnegator, & portator crucis Christi. Haec enim omnia abnegatio sui continet, cuius pars ieiunium est, itaque abnegationi promittuntur gaudium, & laetitia, & sollemnitates praelarae, hoc siquidem est veritatem omnino, & pacem diligere. Et quousque venient huiusmodi sollemnitates? *Vsquequo venient populi, & habitent in ciuitatibus multis.* Nam, qui hoc fecerit, omnino potens erit verbo, & opere, multos commouebit, multos sui imitatores habebit, vt experientia docuit cum in alijs multis, tum in sanctarum religionum fundatoribus. Si autem vnus, qui talis sit, tam multos excitare ad virtutem potest, quid facient multi serui Dei, si animis, & vita consentientes totos se ad Dei gloriam, & ad fratrum utilitatem conuertat prius factis, quam dictis docentes? De hoc Sapiens dixit: Multitudo autem sapientium sanitas est orbis terrarum. Tunc venient populi, & habitabunt in ciuitatibus multis. Nam, qui ad Christum nondum erant conuersi, id est, ad vitam Christiana professione dignam, non habitabant in ciuitatibus, vt homines, sed more bestiarum errabant in siluis, & in deserto, sicut ait sanctus Propheta: Errauerunt in solitudine, in inaquoso, via ciuitatis habitaculi non inuenerunt. * Sed talibus exemplis prouocati, & incelsi venient, & multas implebunt vrbes, id est, multa erunt domicilia sanctorum, ubique iusti cernentur. Omnes sese mutuo exhortabuntur ad studia pietatis, ad orationem, ad querendum sanctis operibus Deum, qui fructus vere orationis est. Et qui alium tunc hortabitur, non verbo, neque lingua solum hortabitur, sed opere, & veritate dicens: *Vadam etiam*

Iac. 3.

45

Sap. 6.

Psal. 106.

46

ego, exemplo praecedens eos, quos sequi iubet. Nec solum venient populi, aut qualescunq; populi, si tales esse studuerimus, sed populi multi, & gentes robustae, id est, nobiles, & optimates, & proceres, non valentes resistere spiritui, qui loquetur in nobis. In eisdem diebus decem homines ex omnibus linguis, id est, multi ex omni conditione, & ordine, *Apprehendent simbriam* *viri Iudaei*: hoc enim a Deo non obtinebit, nisi vir vere Iudaeus, non secundum literam, sed secundum spiritum, cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est, qui circūcisus est corde, id est, qui omnia superuacua, & immunda amputauit, *petra, quae est Christus*. * Vnus fuit Benedictus, vnus Dominicus, vnus Franciscus, vnus Ignatius: at quot homines ex omnibus linguis gentium apprehenderunt simbriam cuiusque istorum, quasi modo geniti infantes, & rudes omnium se eis tradentes instituendos, regendos, educandos? Videbant eos omnibus vere pietatis insignibus collucere, multumque inter ceteros eminere caritate, quae insigne discipulorum Christi est: itaque apprehendere eorum simbriam, & tantorum bonorum participes esse cupiebant. Dixerunt: *Ibimus vobiscum*, certi semper, & vbiue sequi. Quare? *Audiuimus enim, quoniam Dominus vobiscum est.* Qui vos viderunt diuitiarum, & honorum contemptores, & talia facientes, vt diuino amore vos flagrare non dubitarent, multa vobis de virtute vestra renuntiarent, & Deum vobiscum esse dixerunt, quia nemo potest haec signa facere, quae vos facitis, nisi Deus fuerit cum eo. Non expectamus, vt videamus, satis est, quod audiimus. Quod si nunc pauci simbrias nostras apprehendunt, nobis assignemus, imitemur eos, quorum filios nos esse gloriamur, & diligenter obseruemus, quae nobis tradiderunt; teneamus in animis nostris, & in operibus simbrias, & vittas hyacinthinas, quae caelestis coloris sunt, id est, praestet vnusquisq; nostrum, quod proprium instituti sui est, & a sua vocationis spiritu non recedat, quae caelestis vita est, & caelitis gratissima, ita audiat Deum esse nobiscum, & velinocati nos sequentur.

47

.CAP. IX.

Nus verbi Domini in terra Hadrach & Damasci requiei eius: quia Domini

est

est oculus hominis, & omnium tribuum Israel. Emath quoque, in terminis eius, & Tyrus, & Sidon, assumpserunt quippe sibi sapientiam valde. Et edificauit Tyrus munitiōem suam, & coaceruauit argentum quasi humum, et aurum, vt lutum platearum. Ecce Dominus possidebit eam, & percutiet in mari fortitudinem eius, & hac igni deuorabitur. Videbit Ascalon, & timebit: & Gaza, & dolebit nimis: & Accaron, quoniam confusa est spes eius: & peribit rex de Gaza, et Ascalon non habitabitur. Et sedebit separator in Azoto, & disperdam superbiam Philistinorum. Et auferam sanguinem eius de ore eius, & abominationes eius de medio dentium eius: & relinquetur etiam ipse Deo nostro, & erit quasi dux in Iuda, & Accaron quasi Iebusaeus. Et circundabo domum meam ex his, qui militant mibi euntes, & reuertentes, & non transibit super eos ultra exactor: quia nunc vidi in oculis meis. Exulta satis filia Sion, imbilis filia Ierusalem: ecce rex tuus veniet tibi iustus, & saluator: ipse pauper, & ascendens super asinam, & super pullum filium asinae. Et disperdam quadrigam ex Ephraim, & equum de Ierusalem, & dissipabitur arcus belli: et loquetur pacem gentibus, et potestas eius a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad fines terra. Tu quoque in sanguine testamenti tui emisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua. Conuertimini ad munitiōem

Matth. 21. 11a. 6a.

vincti spei: hodie quoque annuntians duplicia reddam tibi. Quoniam extendi tibi Iudam quasi arcum, impleui Ephraim: & suscitabo filios tuos Sion super filios tuos. Gratia, & ponam te quasi gladium fortium. Et Dominus Deus super eos videbitur, & exibit vt fulgur iaculum eius: & Dominus Deus in turbacanet, & vadet in turbine Austri. Dominus exercituum proteget eos, & deuorabunt, & subiciet lapidibus funda: & bibentes inebriabuntur quasi a vino, & replebuntur vt phiala, & quasi cornua altaris. Et saluabit eos Dominus Deus eorum in die illa, vt gregem populi sui: quia lapides sancti eleuabuntur super terram eius. Quid enim bonum eius est, et quid pulchrum eius, nisi frumentum electorum, et vinum germinans virgines?

HISTORIA.

Onus Verbi Domini. Hoc in capite iuxta Hieronymum & Theodoretum, & quosdam alios, quibus assentior, praedicitur gentium vocatio, explicaturque fufius, quod cap. 8. dictum est de multitudine populorum, qui venturi sunt ad Ecclesiam. Cyrillus, & quidam e recentioribus prophetiam esse putant de vrbibus, quas Iudaei expugnarunt, postquam Babylone redierunt: sed contextus ipse docebit maiora esse, quae dicuntur, quam, vt illis temporibus conuenire possint, vt videbitur in illis verbis: Et auferam sanguinem eius de ore eius, & insequentibus. Onus prophetiam esse tristem, & minis plenam, quae quasi omnis quoddam impositum premit eos, in quos profertur, diximus Nah. i. nu. i. & sequentibus. Quamuis autem laetum sit, quod de his vrbibus praedicitur, nempe venturas esse ad Christum: onus vocatur, quoniam praedicatorum Euangelij quasi hostes introducit pugnares,

gnantes, & diripientes; vere enim pugnant, non vt homines delerent, sed vt idolatriam & vitia, & Diaboli dominatum euertent, quo modo sepe loquitur propheta, vt in Habdia, & Mich. 5. & alijs in locis. Adde quod hoc ipsum multis (vt postea dicemus) inuitis, & dolentibus facendum erat, qui in magnis calamitatibus illud numerabant.

2 In terra Hadrach. Quoniam hoc nomen iterum in scriptura non legimus, variæ sunt de eo autorum sententiæ. Chaldaeus vertit: In terra Australi: Communior sententia est Hadrach esse urbem Syriæ iuxta Damascum, Cyrillus regionem esse dicit iuxta Hemath, quod fere idem est, nam Hemath vicina est Damasco. Hæc igitur propheta explebitur in terra Hadrach, magis quã cõtra Hadrach, in cuius vtilitate explenda est.

Et Damasci requies eius. Damascus vrbs est Syriæ potentissima, quæ ab ea dicitur Syria Damasci, vt iam diximus Ham. 1. n. 15. Cum dicit, *Requies eius*, non intelligitur, terræ Hadrach, sed Domini, est enim, *Eius*, masculini generis apud Hebræos *יְהוָה* Quasi dicat: Conuertetur ad *CHRISTVM* Damascus, & Dominus requiescet in ea, quasi in dilecta vrbe Chaldaus: Et Damascus conuertetur vt sit de terra domus maiestatis eius, id est, de possessione Ecclesia.

Quia Domini est oculus hominis, & omnium tribuum Israel. Quia Domino debentur oculi hominis, id est, omnium hominum, etiã si non sint ex tribubus Israel, iuxta illud Psal. 2. Postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam, terminos terræ. Ac si dicat apertius: Omnium hominum oculi in Deum aspiciere debent adorantes, & ab eo omnia bona expectantes, quia omnium creator omnium salutis consulit, sicut ait Apost. Ro. 3. An Iudæorum Deus tantum? Non ne & gentium? Immo & gentium. Vnde & Lxx verterunt.

3 Quia Dominus respicit homines, & omnes tribus Israel. In Heb. est *יְהוָה* quod potest verti, Domini, & Domino, &, Ad Dominum semperque idem sensus est. Dicitur autem oculi omnium in Deum aspiciere debere eo modo, quo dictum est Psal. 122. Ecce sicut oculi seruorum in manibus dominorum suorum, sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ: ita oculi nostri, ad Dñm Deū nostrū, donec misereatur nostri. Ideo igitur Dñs in Damasco requie-

scet, quia, & si terra gentilium sit, non negligit salutem gentium, sed potius iubebit omnibus prædicari Euangelium, vt omnes salui fiant.

Hemath quoque in terminis eius, & Tyrus, & Sidon. Dupliciter esse Hemath diximus Ham. 6. n. 8. alteram metropolin Syriæ Cœle, quæ postea dicta est Antiochia, alteram, quæ ab Antiocho Epiphane dicta est Epiphania, vtriusque meminit Hamos capit. 6. prioris in principio, capitis posterioris in fine. Illius, quæ Epiphania dicta est, nunc Zacharias recordatur iuxta Hiero. & Cyrillum, & Theodoretum. Hæc autem erat terminus terræ promissionis versus Septentriones, sed extra terram ipsam, id est, initio Syriæ, Cœles in prima mensione euntibus à terra promissionis in Mesopotamiam, vt scribit Hieronymus in verba Hamos indicata, & in epistola, quæ incipit, *Quæris* Dardane. Quare quali terminus terræ Iudeorum ponitur Ham. 6. Et conteret vos ab introitu Hemath, vsque ad Torrentem deserti. Vt igitur Hemath. i. Epiphania Syriæ contermina erat Iudæis à Septentrionibus, ita Tyrus, & Sidon ab Occidente vari cinaturque Propheta finitimas has vrbes, sed extra terminos Iudeorum politas, aliquando numerandas esse in vrbibus Dei, sicut vrbes Iudeorum, quoniam creditur, vt quæ viciniores essent, & prius quam aliæ audiret. Chaldaus: Hemath quoque conuertetur, vt sit de terra domus maiestatis eius, & Tyrus, & Sidon. Cum autem dicit.

In terminis eius, pronomen, *Eius*, feminini generis est, vt manifestum est in Heb. & in Græco, id circo, subaudiendum censeo, Re quiescit enim: Et Damasci requiescit eius. In terminis, siue intra terminos requiescit Domini erunt Hemath, Tyrus, & Sidon. Licet etiam cum Hieronymo interpretari: Hemath, in terminis eius, scilicet Damasci, aut terræ Hadrach. De Tyro diximus Hof. 9. numero. 26. de Tyro, & Sidone Ioel. tertio, numero. 10. & 11.

Assumpserunt quippe sibi sapientiam valde. Tyrus, & Sidonij maxime gloriabantur in sapientia, quod regi Tyri obiecit Dominus per irrisionem Ezech. 28. Ecce sapientior es tu Daniele, & omne secretum non est absconditum à te. In sapientia, & prudentia tua fecisti tibi fortitudinem. In multitudine sapientiæ tuæ, & in negotiatiõ-

tua

tua multipli casti tibi fortitudinem, & eleuatum est cor tuum in robore tuo. Et cap. 27. Sapientes tui Tyre facti sunt gubernatores tui. Pro verbis, quæ modo interpretamur, in Hebr. est: Quoniam sapiens fuit valde, Lxx: Quoniam sapientes fuerunt valde, Sed quoniam hæc verba cum irrisione dicuntur, quod cum opinione sapientiæ tumerent huiusmodi ciuitates, veram tamen sapientiam non haberent, recte Hieronymus vertit. Assumpserunt quippe sibi sapientiam valde. Sed cum aixerit, Tyrus, & Sidonem futuras esse in terminis requiescit Domini, quorsum nunc pro causa afferatur: Assumpserunt quippe sibi sapientiam valde. Pro quippe, in Heb. est *וְ*, quod est, Quoniam, Quippe, Quamuis, hinc fit vt Quippe, siue Quoniam, quod idem est, sepe ponatur pro Quamuis, vt Psalm. 77. Quoniam percussit petram, & fluxerunt aquæ, & torrentes inuaduerunt; numquid & panem poterit dare, aut parare mensam populo suo? id est, Quamuis petram percussisset. Isai. 12. Confitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi, id est, quamuis iratus es mihi laudabo te. Exho. 13. Cum emisisset Pharo populam, non eos duxit Deus per viam terræ Philisthim, quæ vicina erat, reputans, ne forte poeniteret eum, si vidisset aduersum se bella consurgere. Pro, Quæ vicina erat, in Hebr. & in Lxx. & in Chald. est: Quia vicina erat, id est, quamuis vicina erat, alioqui potius per eam ducturus erat quod vicina esset, & via compendiosior. Ita nunc: Assumpserunt, quippe sibi sapientiam, id est, Quamuis sibi sapientes videantur, Euangelij se simplicitati subijcient.

6 Quoniam pro Quamuis

7

Et edificauit Tyrus munitiõnem suam. Quod de Tyro, & Sidone dicitur, quia ciuitates gentilium erant, & vicinæ Iudæis, id de alijs ciuitatibus gentium intelligamus. Sed de his potissimum loquitur Propheta, & quia notiores erant Iudæis earum diuitiæ, & potentia, & quia has maxime sibi subijcere optabant, quia in eorum sortem, id est, intra fines terræ eis promissæ ceciderant, & assidue cum illis bellum gerebant. Quamuis quod nunc de ædificanda munitiõne dicit, Tyrus, & Sidon accuratius, & fortius quam ceteræ ciuitates fecerunt, quia magis sapientiæ opinione præstabant, id est, vehementius resisterunt Euangelio. Aedificare munitiõnem, id est, res-

munitas, quod est arces, muros, vallum, & cetera huiusmodi, & coacernare argentum, & aurum, vt abunde suppetant stipendia militibus, ciuitatis est non de deditiõne cogitantis, sed resistere oppugnantibus, quantum poterit, volentis. Hæc metaphora significat Tyrum, id est, eius principes, sacerdotes, Philosophos, & Astrologos (hæc enim hominum genera maxime aduersari solent prædicationi Euangelij) daturos omnem operam, & toto studio sapientiæ, calliditatis, potentiaque conaturos, vt Euangelio resisterent. Sed quia nihil profecturi erant, subiicit: *Ecce Dominus possidebit eam*: quod ex præcedentibus pendet, ac si diceret: Quamuis sibi valde sapientes videantur, & Euangelio totis viribus resistere conentur, Dominus possidebit eam. Nec temere his metaphoris vsus est Propheta, sed aptissimè locutus est, erat enim Tyrus munitissima, & auro mirum in modum, atque argento abundabat. Vt ex Isaiã vigesimo tertio, & ex Ezechielis vigesimo septimo, cognosci potest. Triasolent maxime obstare Euangelio recipiendo, tumor humanæ sapientiæ, diuitiæ, munitio, siue fortitudo, qua homines effertur quasi superiores ceteris, & nullius ope indigentes. Hæc omnia Tyro, & Sidoni tribuit, & tamen ait. *Ecce Dominus possidebit eam*.

Et percutiet in mari fortitudinem eius. Dominus ei admoebit machinas bellicas, & eam tandem expugnabit: In mari autem dicit, id est, è mari, tota enim tunc mari cingebatur, & è mari erat oppugnanda. Ac si dicat: Quamuis fortis sit, quamuis sit ad eam difficilis accessus expugnabunt eam tamen bellatores *CHRISTI*.

Et hæc igni deuorabitur. Vrbs ipsa cõsumetur, id est, exterminabitur ex ipsa idololatria, & sentina vitiorū, & ipsa absumetur illo igni, de quo Dominus ait Luc. 12. Ignem veni mittere in terram, & quid volo, nisi vt accendatur? Ita Hieronymus, & alij. Noua fortasse, & insolens videbitur horum, & superiorum verborum interpretatio, vt ad tempus Euangelij, & spiritualem verbi Dei victoriam referantur, cum in Habdia, & Sopho. 2. probauerimus vrbes, quarum meminit noster Propheta, expugnatas fuisse à Iudæis Babylone reuersis, & possessas,

8

9

Cur Historica censeatur hæc explanatio, quæ potius videtur Allegorica.

X atque

atque hoc ipsum verba Zachariae sonare videatur. Fateor equidem, si proprie essent accipienda, at Metaphorica, seu (vt magis proprie dicam) Allegorica sunt, & aliud sonant, aliud significant. Cogimur autem non proprie accipere, sed Allegoricè, præcedentibus, & sequentibus, ex quibus vera verborum intelligentia in Scripturis desumitur. Etenim ab illis verbis, quæ paulò post legimus: Et auferam sanguinem eius de ore eius, vsque ad finem capitis, de Christo sunt omnia, vt mox demonstrabimus. * **Quæ** autem à principio capitis iam interpretati sumus, si proprietate verborum seruanda est, non sunt de armorum victoria, sed de victoria verbi Dei. Nam neque filiorum Israël meminit, quorum armis vrbes illæ capiuntur, sed Dei, & à Deo possidendas esse dicit. Damascus non hominum reliquies dicitur, sed Dei, & causa expugnationis eius traditur, Quia Domini est oculus hominis, & omnium tribuum Israël. i. Quia Deus omnium autor omnium saluti consulit, De Tyro. Ecce, Dominus possidebit eam. Accedit quod de eadem victoria Euangelij solent prophetae ita loqui, vt nunc Zacharias. Exemplo esse potest iuxta multorum expositionem illud Habdia: Et erit domus Iacob ignis, & domus Ioseph flamma, & domus Hefai stipula, & succendentur in eis, & deuorabunt eos. Video me alter tuisse interpretatum, sed ideo nunc hoc exemplo vtor, vt doceam viris eruditissimis non videri nouas huiusmodi expositiones. Multa etiam sunt huiusmodi in capite quinto Michaa, ex quo ait: Et erunt reliquiae Iacob in medio populorum multorum, &c. vsque ad finem capitis, vt ibi exposuimus. * Denique si Dominus ait: Ignem veni mittere in terram, & quid volo, nisi, vt accendatur? Si verbum Dei gladius est, vt ait Paulus Ephesi. sexto, non est absurda, aut insolens locutio, eos, qui Euangelium recipiunt, & Deo se rotos tradunt, hoc gladio occidi, hoc igni incendi, aut etiam deuorari.

Videbit Ascalon, & timebit. Transit ad vrbes Palaestinarum inimicas etiam, vicinasque Iudaeis, de quibus diximus Sophoniae secundo, numero septimo, & octauo, easque eodem modo à Christi discipulis capiendas esse prædicit. Videbunt ergo Ascalon, & finitimas vrbes captas esse Tyrum, & Sidonem, & timebunt, ne & ipsæ

similiter capiantur, & munient se se aduersus oppugnatores, sed eodem modo capientur. Cum autem dicit, Timebit Ascalon, & Gaza dolebit nimis, & Haccaron, de earum principibus loquitur, id est, de sacerdotibus, & magistris idololatriæ, & ceteris, qui priuatae vtilitatis causa aduersabantur semper Euangelio.

Quoniam confusa est spes eius. Cum viderit ceteras ciuitates fortissimas victas esse, desperabit se posse resistere, & videbit earum rerum, quibus confidebat, nihil satis sibi esse posse, vt se tueatur, pudebitque in illis fiduciam suam posuisse. Hoc de obtinatis infidelibus, & sectarum suarum studiofissimis, aut vtilitatum suarum amatoribus, vt diximus, intelligendum est.

Et peribit rex de Gaza. Sunt qui regem idolum Gazeorum esse putent, quod regem vocabant, Hieronymus Diabolum potius intelligere videtur. Rectè sanè, sed cur de Gaza potius, quam de ceteris ciuitatibus Diabolus perit? Deinde, etiam si hunc scopulum ita vitemus, quomodo vitabimus proximum: Et Ascalon non habitabitur? Nam hæc simul iancta aperte significare videntur Gazam esse capiendam ab hostibus occiso eius rege, & Ascalon omnibus ciuibus esse viduandam, vt deserta maneat vrbs olim celebris, quod prædicationi Euangelij non conuenit. Si dicas eiciendos esse infideles, & mansuros fideles, non habitatur vrbs manentibus in ea fidelibus? * **Quis** dicat vrbes non habitari, si pulsus pristinis habitatoribus alij succedant, antequam pellantur priores? Hæc verba ita obscura sunt, ac difficilia explicatu, vt pene coegerint me totam huius capitis expositionem retexere, & de vastitate, quam à Iudaeis passæ sunt Palaestinarum vrbes post captiuitatē Babylonicam interpretari, de qua manifesta extat propheta apud Sophoniam capit. 2. & in Habdia, vt suis locis explanauimus. Sed ne hoc facerem, obstitere, quæ dixi numero. 9. & 10. Illud etiam maximè, quod statim de eisdem Palaestinis ait: Et auferam sanguinem eius de medio eius, & abominationes eius de medio dentium eius, & relinquetur etiã ipse Deo nostro, & erit quasi dux in Iuda, &c. Non enim dicit perdendos esse Palaestinos, sed relinquendos Deo nostro, & duces futuros in Iuda: quod manifestum est pertinere ad vocationē eius gentis per prædicationem

nem Euangelij. Nam Iudaei dispersi derunt eos bello, neque vnquam hoc, quod Historia sonat, impletum est, vt in societatem assumerentur, & essent quasi duces in Iuda. * **Necessè** est ergo fateri has locutiones metaphoricæ esse, & aliud significare quàm sonant. Rex perire dicitur de ciuitate, quando ciuitas regnare desinit, & in potestatem venit alienorum: & quoniam Gaza ventura erat in ditionem Christianorum recepto Euangelio, ait *Rex peribit de Gaza.* Quod emphasin habet, nam Gaza dicitur quasi fortis, vt ait Hieronymus, & vt notum est etymologiam intuentibus, acsi dicat, Illa fortis se dedit, & seruire Christo, mallet, quam regnare, ita se humiliter geret rex, ac si regiam potestatem non haberet, priuatus potius videbitur quam rex.

Et Ascalon non habitabitur. Sophoniae capit. 2. prædixit in loco, vbi olim erat Ascalon, moraturos pastores Iudeorum post captiuitatem: Et erit funiculus maris requies pastorum, & caulae pecudum, & erit funiculus eius, qui remanserit de domo Iuda, ibi pascentur, in domibus Ascalonis ad vesperam requiescent. Cum ergo modo ait: *Non habitabitur,* iuxta subiectam materiam intelligendum est, non habitabitur vnquam à Palaestinis semel diruta, sed occupabitur à Iudaeis & postea habitabitur à Christianis.

Et sedebit separator in Azoto. Hieronymus adnotat in Hebr. esse: Et sedebit **ממזר** se autem vertisse, Separator, quo nomine Christum intelligi dicit, qui frumentum à paleis separabit, & pisces bonos à malis, & argentum, & aurum à sordibus, scoriaque discernet. Eritque sensus: Christus regnabit, & adorabitur in Azoto idolis expulsis, & vt iudex futurus omnium timebitur. Nomen Hebraicum Hieronymus ipse Deut. 23. interpretatus est: Non ingreditur mamzer, hoc est de scorto natus, in Ecclesiam Domini vsque ad decimam generationem. Atque illud quidam ex Hebraeis deducunt à verbo **מזר**, quod est alienum esse, alij à verbo **מזר** cuius significationem ignorant, sed ex versione Hieronymi, qui Hebraeorum illius temporis sententias sequitur, vt in huius Prophetæ proœmio diximus intelligimus idem esse quod separare. Spurius itaque, qui incerto patre natus est, rectè mamzer dicitur, quasi alienus, & non

eius, cuius esse debuerat, debuit enim ex marito procreari: estque quasi separator, qui genus separat, & alienat, cum non sit eius filius, cuius esse debuerat. * **Vtroque** modo **CHRISTVS** rectè dicitur mamzer, id est separator, quia constitutus est à Deo iudex viuorum, & mortuorum, & separaturus est oves ab hædis, & nunc etiam separator est, quia quosdam ad se adducit, misericorditer, alios iuste in infidelitatem, aut in peccatis suis relinquit. Mamzer etiam, id est, alienus, quia secundum carnem erat ex Iudaeis, quos Palaestini alienos à se, & inimicos iudicabant. **Lxx.** Singularem numerum pro plurali acceperunt vertentes *ממזרים*, id est alienigenæ, ex aliâ gente orti, id est, Christiani ignoti ante Palaestinis. Chaldeus: Et habitabunt domus Israël in Azoto, qui erant in ea, quasi alieni qui non habent patrem. Qui etiam rectè dicuntur separator, quia electos prædicatione sua à reprobis separant.

Et disperdam superbiam Philistinorum: Non eos, sed superbiam eorum, efficiam vt humiles se se Euangelij magistris tradant instituendos. Rectè etiam sic: Reprimam arrogantiam eorum, qui inter Palaestinos maxime resistebant Euangelio, non enim poterunt auertere eos, qui ad fidem veniunt, & superbia ipsorum confundetur.

Et auferam sanguinem eius de ore eius. Licet numerum mutet (quod frequens est in scriptura) sine dubio de eisdem Palaestinis loquitur, vt totus contextus indicat, maximeq; illud: Et relinquetur etiam ipse Deo nostro, & erit quasi dux in Iuda, & Haccaron, quasi Iebulæus. Quare **Lxx** nihil immutato numero vertunt: Et auferam sanguinem eorum de ore illorum. Hieronymus sanguinem de ore eorum auferendum, blasphemias intelligit, quod & quibusdã placuit Hebraeorum. Sed quoniam continuo ait: *Et abominationes eius de medio dentium eius,* quod de carnibus immolatis idolis etiam Hieronymus exponit, commodius ita interpretabimur. Efficiam, vt posthac omnino ab idololatria, & ab eius ritibus recedat, & vt non vescatur sanguine, nec carnibus, quæ immolatae sunt idolis, vt ante consueuerant. Carnes enim vocat abominationes, id est, res detestabiles, & abominatione dignas, quia immolatae erant idolis, quæ abominationes solent in scripturis vocari. Ita videmus Actuum. 15. præcepisse aposto-

los ijs, qui conuersi erant ex gentibus, vt abstinerent a sanguine, & carnibus immo-

18

Et relinquetur etiam ipse Deo nostro. Saluus fiet per Christum, quem admodum & con-

1. Aeneid.

Tros, Troisque mihi nullo discrimine agetur. Id est, Palaestinus non tractabitur a Deo quasi extraneus, sed ac si esset vnus ex du-

19

legimus Iud. primo: * Ita Haccaron, id est, Haccaronis ciues manebunt in Ecclesia, & crescent cum ijs, qui vocati sunt ex Iuda-

dere in eam, quam nos sequendam esse iudicauimus.

Et circumdabo domum meam ex ijs, qui militauerunt mihi. Domum meam, id est Ecclesiam, circumdabo militibus meis, vt eam tueantur ab hostium incursum. Hoc est, Eligam ex ijs, qui veniunt ad Ecclesiam, magistros, & propugnatores reliquorum, qui Catholicam doctrinam tueantur, & Diaboli machinas euertant. * Eligam, inquam, ex ijs, qui militauerunt mihi, & mihi deseruiunt facientes omnia, quae iubeo: hoc enim significat illud: Euntes, & venite, quod est diligenter, & ad dominorum nutum ministrantium, vt Matthaei octauo. Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites, & dico huic, Vade, & vadit, & alio, veni, & venit, & seruo meo, Fac hoc, & facit. Possumus etiam intelligere hos milites esse angelos, qui nos custodiunt, iuxta illud Psalmi trigesimo tertio: Inmittet angelus Domini in circuitu timentium eum. Vt etque sensus est Hieronymi. Hebraea ita habent: Et circumdabo domum meam, siue, Castra ponam domui meae, a militia, siue ab exercitu a transeunte, & a reuertente, quae optimè reddunt sensum Hieronymi, circumdabo domum meam exercitu meo, eo, inquam, qui transit, & reuertitur, vt praepositio 12 significet, Ex. Sed potest etiam significare, Propter, vt diximus Hoseae septimo, nime, 31. vt sit sensus, Circumdabo domum meam propter exercitum aduersariorum, propter transeuntes, inquam, & reuertentes, ne ei noceant. Quem sensum cum R. Dauid sequuntur recentiores, sed mihi prior magis probatur, ita, vt expositus est.

11

20

21

Exactor.

Et non transibit super eos ultra exactor. Exactoris nomine tyrannum intelligit, qui acerbo dominatu subditos premit, & affligit. Dicitur est ab eo, quod magna tributa imponat, & cum crudelitate exigat. Ideo interpretes Chaldaei vertit tyrannus, Lxx, ἐξελάνων ἀντὶς, id est, vt exposuit Hieronymus) foras eos educens, & victos in captiuitate trahens. Isa. 9. Iugum oneris eius, & virga humeri eius, & sceptrum exactoris eius superasti, sicut in die Madia. Et cap. 14. de Nabuchodonosor: Quomodo cessauit exactor, requieuit tributum Exactorem autem vocat Propheta noster Diabolum, vt Esaias in verbis modo prolatis ex cap. 9. Diabolus enim, quasi tributum, peccata exigit ab ijs,

quibus

quibus dominatur, vt exponit Hierony. Isai. 9. Hoc ergo ait: Non dominabitur Diabolus Ecclesiae meae, non imperabit tributa feruis meis. Quod non in tota Ecclesia expletur, (in qua multi peccatores sunt, & Diabolo pendentes tributa) sed in iustis & perfectioribus.

22

Quia nunc vidi in oculis meis. Quoniam non dicit, quid viderit, necessario subaudiendum est. Mihi videtur subaudiendum, Vos, Quia vos vidi oculis meis, ad vos oculos meos conuertit, qui prius ita me gerere videbar, ac si mala vestra non viderem, nunc volo vos intueri, & vobis benefacere. Videre enim dicitur Deus cum miseretur, vt Psal. 21. Deus, Deus meus, respice in me, & 24. Respice in me, & miserere mei. Hoc autem toti Ecclesiae dicitur, de qua extremis verbis agebat: Et circumdabo domum meam, & c.

TROPOLOGIA.

Eruditis peccatoribus possit immineat.

Hadrach (inquit Hieronymus) ex duobus integris nomen compositum, acutum & mollem significat, 11 enim acutus est, 11 mollis, aut tener. Onus ergo verbi Domini fit in terra Hadrach, quia ijs maxime Dominus comminatur, & in hos potissimum animaduertit, qui cum acuti essent, & mentis acumine praestarent, molles & teneri in vitia fuerunt. Na si hebetes & tardi, qui mentem versare in omnem partem, & omnia tempora cogitare non norunt, molles essent, & tentationibus cederent, esset vt cunque ferendum; minus enim ipsi peccarent, & paucioribus nocerent. * At qui mente valent, & praeterita, futuraque considerant, & quid faciant, & contra quem, vident, si faciant digna, plagis vapulabunt multis. Damascus, vt idem Hieronymus ait, est bibens sanguinem, & crudeles significat, quos odit Dominus. Sed quia in ijs, postquam eos semel ad se conuertit, requiescit libenter, vt in gratissimo hospitio, & ad ostendendam vini gratiae suae donis saepe maioribus exornat, bene ait: Et Damasci requiei eius. Causam addit: Quia Domini est oculus hominis, & c. Quia creator, & pater est omnium, & omnibus prospicit. At si Domini est oculus hominis, in Dominum solum intueri debet, in eo vno spem suam collocare, non in diuitijs, non in potentia, non in nobilitate, non in eruditione,

Solus deus intuentus.

Uetenim est oculus hominis, & Deo soli debetur. Hinc Dauid: Leuaui oculos meos in montes, vnde venier auxilium mihi. Et vt dubitare nequeas, quos montes intelligat Auxilium meum a domino, qui fecit caelum, & terram. * Et: Oculi mei semper ad Dominum. Quamuis indigni simus suspectu caeli, Domini est oculus hominis, ipsi debetur, ipse intuentus, & inuocandus est, non solum quia aliunde habere bona non possumus, verum etiam quia iniuriam illi facimus, si aliunde speremus, aut si ad alios oculos leuemus. Prodigus filius sciebat sibi patrem merito irasci, sciebat se indignum esse, qui filius eius vocaretur: sed cum egeret, petere debebat, & ipsi patri, quem non merebatur appellare, iniuriam faceret, si ab alio peteret. Idcirco cum pudore, & timore ad patrem accedit, & benigne admissus est. Et quia salus peccatoribus est nosse, quanta sit Dei misericordia, & quanta vis in emolliendis durissimis quibusque cordibus, vt inde ad bene de salute sua sperandum erigantur, Hemath quoque, inquit interminis eius, & Tyrus, & Sidon. Hemath vertitur ἔλεος, id est, indignatio, Tyrus, angustia, siue afflictio, Sidon, venatio, ita haec interpretatur Hieronymus. Hemath ergo, & Tyrus, & Sidon erunt in terminis requiei Domini, quia homines iracundos mitigare nouit, & mansuetos, ac placidos reddit gratia sua, & eos, qui iustos affligunt, siue quibus graues sunt illis, quibus cum agunt, vt ferri nequeant, caritate incendit, & patientia munit: Venatores, id est, auaros, & ambiciosos a turpi cupiditate reuocat, & omnes, cum vult, possidet. * Multum gratiae Dei aduersari solet scientia, quae inflat, & difficile alienae sententiae cedit, aut se tractari, ducique sinit: multum diuitiae obstant, quae suffocant sententiam verbi Dei, & vel sapientes decipiunt fortitudo, & potentia obliuionem mortalitatis inducere hominibus solent, & ad quiduis audendum animos faciunt: sed haec omnia possidebit Dominus, & vniuersam hanc fortitudinem percutiet, quamuis valde munita videatur, & difficiles habeat accessus: & si Dominus ignem incendere voluerit, quem venit mittere in terram, vniuersa haec deuorabit, & consumptis sordibus, (quia Deus noster ignis consumens est) animam purgabit, & nitidissimam,

Psal. 120.

24

Psal. 24.

Luc. 15.

25

Luc. 10.

Heb. 12.

X 3 reddet.

reddet. Videbit Ascalon, & timebit, & Gaza, & dolebit nimis, & Haccaron. Ascalon, id est, ignis ignominia, libidinosos homines significat, Gaza, id est, fortis, aut imperii (vt ait Hieronymus) superbos, & imperiosos, & potētia seculari, corporisq; viribus confidentes. Haccaron sterilis, aut eradicata eos indicat, qui crudeles sunt, & nemini benefacere norūt. De quibus omnibus diximus Sopho. 2. nu. 34. & tribus sequentibus. * Quoties videmus hos omnes tremere, & cōcionatores fugere, ac verbū Dei timere? Sed ipse Saulo, quē ad se adducere statuerat, confidēt dicit: Durum est tibi contra stimulū calcitrare, omnia vincit cum vult. *Perbit rex de Gaza*, quia efficit vi gratia suā, vt superbi, & imperiosi factum deponant, seque minimis etiam submitāt, sicut legimus in Isāia: Habirabit lupus cum agno, & pardus cum hēdo accubabit, vitulus, & leo, & ouis simul morabuntur, & puer paruulus minabit eos. An non minat puer paruulus lupos, & pardos, & leones, cum nobilissimi homines, & eruditissimi, & potentes, ac diuites, relictis omnibus cum seculo ignobilibus, & pauperibus se se in religione tradunt gubernandos, ac regendos? *Ascalon quoque non habitabitur*, quia pro igne ignominioso libidinū ignis amoris Dei exardescēt in animis electorum. *Et sedit separator in Azoto*, quia in Azoto (quod vastitatem significat, aut ignem generationis, vel dilecti, vt eodem loco diximus) impij homines significāt, qui alios verbis, & factis laedunt. * Sed cum Christus in eis sederit, qui alienus illis antea fuit, & separator est, separabit ab eis cupiditatem honoris, & pecuniae, & quidquid ad alios ledendos prius incitabat, ac relinquet vim illam animi strenuam, & ad quidnis faciendum idoneam, & aptam, vt quemadmodum multum malo exemplo nocuerunt, multosque ad peccata allexerunt, ita postea mutata fortitudine multo plures ad Deum reuocent, & totis viribus pro Dei gloria, & salute animarum laborent. Ita Paulus spirans minarum, & cedis in discipulos Domini ibat Damascum lupus rapax, vt si quos inuenisset huius viā viros, ac mulieres, vinctos perduceret in Ierusalem. At sedit separator in Azoto, separauit a generoso illo; & magnanimo pectore caliginem, & eorum rabiem, ceciderunt ex oculis eis sicut squamā; mansit viuida ani-

26

Act. 9.

Isa. 11.

27

Act. 9.

mi vis, & vix baptizatus erat, cum iam multos ad Christum adducebat, & per Synagogas conuincebat Iudæos, qui erant Damasci, affirmans, quoniam hic est Christus. * Pulchrum est, quod sequitur: *Et disperdam superbiam Philistinorum*, non enim est superbia Iudæorum, sed Palæstinorum, neque inueniri debet in populo Dei, qui scit se gratia eius esse, quod est, & nihil esse omnem hominem, nisi Deum timeat, & mandata eius obseruet. Non est, inquam, populi Dei, neque Iudæorum, id est, Deum confidentium, sed Philistinorum, qui (vt ait Hieronymus) interpretantur cadentes poculo, quod de calice biberint Babylonis, & inebriati corruunt. Poculum hoc, siue calix, superbia est, & appetitus dominandi, quod Diabolus inebriat quamplurimos. Quod autem statim dicit: *Et auferam sanguinem eius de ore eius*, &c. Hunc sensum habet: Abstraham illum ab omni cultu, & honore idolorum, iam non honores, non voluptates, non pecuniam colet, sed Deum, a quo sunt omnia. Sed si verbis adherere volumus, sanguinem comedunt maledici, & detractores, qui alios linguis, quasi gladijs, occidunt, & maledictis, quasi dentibus, laecerant, sicut ait Propheta: Filij hominum, dentes eorum arma, & sagittæ, & lingua eorum gladius acutus. * Sanguinem etiam habent in ore, qui ore, id est, verbis, alijs vitam adimunt, vt heretici, & illi, qui bonos mores corrumpunt, & ad peccata carnis, aut vltionis, & similia alios pertrahunt. Et quoniam, qui hæc faciunt, ingratiā idolorum suorum faciunt: nam, qui de alijs detrahunt, ipsi videri volunt meliores, & præstantiores, quod superbia est, &, qui alijs peccandi autores sunt, aut voluptates suas explere querunt, aut ditiores esse, vel honoratiores, rectē cum idolorum cultum, & ceremonias se ablatum promittit, ait: *Et auferam sanguinem eius de ore eius, & abominationes eius de medio dentium eius*. Quod cum factum fuerit, qui prius Palæstinus fuerat, coalescet omnino cum veris Dei seruis, & relinquetur ipse Deo nostro, id est, Dei gratia ab æterna morte, & a peccatis multis liberabitur. *Et erit quasi dux in Iuda*. Dux enim erit multorum in populo Dei, quē multi mirerunt, & cuius exemplū, ac ductum sequatur. * *Et Haccaron quasi Iebusæus*, qui enim eradicari merue-

28 Superbia non conuenit populo Dei.

Detrahentes sanguinem comedunt.

Psal. 6.

29 Heretici sanguinem comedunt.

30

rat,

rat, (quod sonat Haccaron) & arescere, & mitti in ignem æternum, manebit semper cum populo Dei, atque illis bonis fruetur, quæ veris Ierosolymitis promissa sunt. At quoniam omnia, quæ hæcenus dicta sunt, eo spectabant, vt initio diximus, vt peccatores minime in peccatis suis desperarent, sed intelligerent miram esse vim gratiæ Dei, & nihil esse tam corruptum, aut perditum, quod non posset eius virtute reparari: & qui hæc audierant, & conuerti volebant, aut conuersi erant, timere de persecuerantia poterant, & viribus suis, quarum infirmitatem experti erant, diffidentes putare se non posse ad exitum peruenire certaminis: elegantissime continuo subiecit: *Et circumdabo domum meam ex ijs, qui militauerunt mihi*, &c. vt tanto exercitus Dei præsidio se pri nihil in posterum timeremus.

HISTORIA.

Exulta satis filia Sion. Hæc verba exposuimus Soph. 3. num. 36. Quoniam magnifica quædam, & mirabilia promiserat, tantorum bonorum fontem indicat aduentum, & mortem filij Dei Domini nostri IESU CHRISTI, & exultare, atque iubilare iubet filiam Sion, siue filiam Ierusalem, id est, Ierusalem, vt Hosce. 10. explicauimus, nu. 28. & Hamos. 5. n. 4. & 5. Cur autem hæc dicantur Ierusalem, satis initio capit. 8. huius prophetiæ explanauimus.

Ecce rex tuus veniet tibi. Hanc prophetiā Euangelistæ Matthæus, & Iohannes docent expletam fuisse, cum paucis ante passionem diebus ingressus est Dominus IESVS in Ierusalem pullo asinæ insidens. Ita enim ait Matth. ca. 21. Hoc autem factum est, vt adimpleretur quod dictum est per Prophetam dicentem: Dicite filia Sion, Ecce rex tuus venit tibi mansuetus, & sedens super asinam, & pullum filium subuigalis. Iohan. vero cap. 12. Et inuenit IESVS asellum, & sedit super eum, sicut scriptum est: Noli timere filia Sion: ecce rex tuus venit sedens super pullum asinæ. * In quibus videmus Euangelistas more suo verbis paululum immuratis eundem sensum retinuisse. Nā quod Iohan. ait: Noli timere filia Sion, perinde est, ac si diceret: Exulta filia Sion, nihil tibi in posterū nocebunt hostes, nihil est, quod iam vllum timeas tanto rege veniente. Matth. ex duobus vnum cōtexuit testimonium, vt facere interdū solēt Apostoli, & Euangelistæ (quod notaui-

32

Reg.

Hos. 13. n. 33.) vt Paulus Ro. 3. Marcus cap. 1. sicut scriptum est in Isāia propheta: Ecce ego mitto angelum meū ante faciem tuā, qui præparabit viam tuam ante te. Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, &c. Prior testimonij pars desumpta est ex Malach. 3. posterior ex Isā. 40. Atq; hoc nō temere faciunt, sed vt ostendant de eadem re loqui duos prophetas, & obscuriorem locum per apertiore explanent. Celebris erat inter Iudæos locus iule Malachia: Ecce ego mitto angelum meum, &c. copulat hunc Marcus cum altero Isāia: Vox clamantis in deserto, &c. Vt sciant in voce clamantis in deserto eum esse intelligendum, de quo Malachias dixit: Ecce ego mitto angelum meum. * Ita Matt. cum Isā. 62. scriptum esset: Dicite filia Sion, Ecce saluator tuus venit, ecce merces eius cum eo, & opus eius coram illo, quod notissimū erat de Messia dici: assuere eius initio voluit verba Zachariæ, vt intelligerentur de eodē locuti prophetæ, & sciremus eum, qui super asinam, & pullum ingressus est, nō quæpiam è minoribus regibus, sed illum ipsum esse, de quo dixit Isāias: Ecce saluator tuus venit, ecce merces eius cum illo, id est, magnis præmijs donare potest suos: tamen si pauper videatur, & vt pauper asino insideat. Et opus eius coram illo, id est, nō obliuiscetur operis sibi commissi, hoc est, salutis hominū, sed eam sedulo perficiet. Atq; cum pullo vestus ingreditur in Ierusalem, id facit, & id querit, quod sibi demandatum est, & in urbem venit, vt morte sua saluofaciatur suos.

Ecce rex tuus venit tibi. Ita legendum, vt manifeste constat ex Hebræo. Quod autē in Euangelistis legitur, Veniet, nihil refert, nam &, veniet, verti potest, quandoquidem in illis, & in Lxx est, *ἐρχεται* quod præsentis, & futuri significationem habet, vt Matt. 11. Tu es qui venturus es, Græce, *ἐρχόμενος* i. veniens, aut venturus, de quo diximus Haba. 2. n. 6. & 7. Hoc autē, quod est ab omnibus prætermisum merito querēdū est, cur cū sepe Christus venerit in Ierusalē, extremi tātum aduentus meminerit Zach. quo super pullū asinæ ingressus est. Mihi ex superioribus ratio videtur reddenda. Capite sexto cum de quatuor quadrigis loquebatur, in multis cuiusque regni expeditionibus illius tantum mentionem fecit, qua regnū prius euertebatur, & nouū constiruebatur,

33

34

Cur Zacharias extremi aduentus Christi in Ierusalē meminerit

X 4 vt

Vt obseruauimus ibi, num. 17. Ita ergo nunc de eo aduentu in Ierusalem loquitur, quo Dominus Iesus per mortem suam superauit fortem armatum, & suos ex eius potestate liberauit, ac monarchiam suam constituit. Hic enim fuit extremus eius aduentus à Galilea in Iudæam, & eo animo uenit, ut moreretur, sicut ipse indicat Matth. 20. Ecce ascendimus Ierosolymam, & filius hominis tradetur principibus sacerdotum, & scribis, & condemnabunt eum morte.

35 Iustus, & saluator. Iustus, ut te iustificet, & peccatis omnibus liberet, sicut ait Paulus Rom. 3. Ut sit ipse iustus, & iustificans eum, qui ex fide est Iesu Christi. Saluator, ut à potestate Diaboli, & à peccatis liberatum, in æternæ salutis, & pacis regno constituat. Euangelista hæc duo omiserunt sensum præcipuum posuisse contenti; notus enim erat locus, quod & ceteros, & maxime Iohannem, fecisse animaduertimus in testimonijs veteris testamenti.

Pauper. Lxx πτωχος, Græcus interpretis Matthæi πτωχος, quod idem est, id est, māsuerus, siue humilis, Hebræo יָדוּל, Isa. ultimo: Ad quem autem respiciam, nisi ad pauperculum? Lxx: Ad humilem, ubi in Hebræo est idem uocabulum. Et merito humilis pauper dicitur, semper enim sibi pauper, atque egenus uidetur.

* Et ascendens super asinam, & super pullum filium asine. Prius translationē discutiamus, in qua multi hærent, deinde cetera explicabimus. Vbi habemus, Super asinam, in Hebræo est רִמְלָה, quo uocabulo, quoniã asinus solet significari, quidam putant uertendum fuisse: Super asinum. * Euthymius in cap. 21. Matthæi, affirmat in nostra prophetia non esse, Asinam, sed dyon, id est, asinum, & Iansenius in Concordia cap. 110. idem dixit, hoc etiam addens, nomen Hebraicum masculini generis esse. At utrumque nomen maribus, & feminis dari solet. De Hebraico apertum habemus testimonium. 2. Reg. 19. Dixique ei, ego famulus tuus, ut sterneret mihi asinum, & ascendens abirem cum rege. In Hebræo est: Et ascendam רִמְלָה, id est, super eam. Ex quo constat legendum esse, ut sterneret mihi asinam. Commune enim fere est hoc nominibus animalium, ut & maribus, & feminis datur apud Hebræos, & apud Græcos, & Latinos, ut adnotauimus Hof. 10. nu. 14. Quare neq; de nomine Græco dubitari debuit,

sed oblitū sunt, qui hoc dicunt, paulò ante scriptum esse in eodem cap. 21. Matthæi: Et inuenietis asinam alligatam, & pullum cũ eā, dyon δεδεμνην, & γα πῶλον μετ' αὐτῆς. Et postea: Adduxerunt asinam, & pullum, ἠραρον τὴν dyon. Quamuis ergo nomen Hebraicū, & Græcum ambiguum sit, nec articulum habeat apud Lxx dyon, unde genus cognoscatur, certissimū est, nec dubitare de hoc fidelis, aut debet, aut potest, asinam fuisse, quoniam Euangelista Matthæus expræsit. * Sed ipso etiam tacente res nota esse debuit, sequitur enim statim: Et pullum filiū asinæ: pullus autem asinæ non patrem sequitur, sed matrem. Et hic pullus filius erat asinæ, quam sequebatur, ut significationi cōgruebat, sicut paulò post dicemus; nam Lxx uerterunt: Et ascendens super subiugalem, & Matthæus ait, pullū filium esse subiugalis: Ascendens super asinam, & pullum filium subiugalis. Præterea, ubi nos habemus: Et super pullum filium asinæ, in Hebræo est: Super pullum filium asinæ, quæ phrasis Hebræorum est, ut pluralem ponat pro uno ex singularibus, ut adnotauimus Habac. 1. num. 5. Iudicū. 12. Et mortuus est, & sepultus in ciuitate sua Galaad Hebræicè: In ciuitatibus Galaad, id est, in una ex ciuitatibus Galaad. 2. Reg. 17. Forsitan nunc latitat in foueis. Hebræus: In una fouearū. Ita nunc filium asinarum, id est, unius ex asinis, illius nempè, quam sequebatur: propterea Matthæus dixit: Et pullum filiū subiugalis, Iohannes uero: Sedens super pullū asinæ. Altera etiam phrasis adnotanda est Hebræorum, cum nō omni animalis genitiuus pluralis femininarum illius generis adiungitur, animal illud significatur nouum esse, & adhuc matrem suam sequi. Gene. 38. Mittam tibi hœdū de gregibus, Hebræus: Hœdum caprarum, id est, tenerum, Hœd. 6. Et obtulerunt in dedicatione domus Dei hircos caprarum, pro peccatis totius Israël duodecim. * Et Alexander, qui uigesimali fere ætatis anno regnare cepit, dicitur Danic. 8. hircus caprarum, quia iuuenis erat: Ecce autem hircus caprarum ueniebat ab Occidente super faciem totius terræ. Propterea Lxx nunc uerterunt: Et super pullū nouum. Inde Marcus dixit cap. 11. Inuenietis pullum ligatum, super quem nemo adhuc hominum sedit.

Nunc illud querendum restat, utrum super utrumque iumentum Dominus sederit,

Animal Christus sederit.

Reg.

Plurali pro uocet singularibus.

Reg.

38

Animal super utrumque

derit, an super alterum. Hieronymus in capit. 21. Matthæi ait: In paruo itineris spatio non potuisse super utrumque sedere, sed super alterum, & probabilius esse sedisse super pullum. Eadem est sententiã Chrysofomi, & Euthymij in eundem locum, & auctoris imperfecti, & Iansenij in Concordia Euangeliorum, cap. 110. Alij cōtra sentiūt super utrumque sedisse, ut idem Chrysof. Homil. 65. in Iohannem, Theophylactus in Matthæi, cap. 21. Lyranus in Iohannis. 12. & Caietanus, & alij. Atque hæc posterior nō solum uerior, sed sola uera sententiã est, atq; ad eò pro certa habenda, ut dubitare fas nō esse uideatur. * Etenim quid apertius esse potest uerbis Prophetæ: Et ascendens super asinam, & super pullum filium asinæ? Super utrumque ergo ascendit. Et Matthæus inquit: Et adduxerunt asinam, & pullum, & imposuerunt super eos uerimenta sua, & cum desuper sedere fecerunt. Si super eos uerimenta posuerunt, super utrumque sedit; id eò enim ponebantur, ut mollius Dominus sederet. Denique quid obstat, aut quid est in sensu absurdi, ut uerba Prophetæ, & Euangelistæ proprie non accipiamus? Si simul super utrumq; sedisse diceremus absurdum id quidem esset; sed prius super asinam, & inde super pullum ascendisse magni mysterij significandi causa, quid absurdi habet? Absurdum fortasse cuiuspiã uideatur pullo infedisse indomito, & super quē nullus hominum sederat, sed hoc ipsi fatentur, & tres posteriores Euangelistæ palā docent. * Quoniam ergo asina subiugalis Iudæorum populum significabat, qui tulerat iugum legis, pullus autem, super quem nemo federat, populum gentiliū, qui nulli legi subiectus fuerat, ut Iustinus martyr in dialogo Cum Triphone, & Origenes tractatu. 14. in Matthæum, & Cyrillus, & ceteri patres tradūt, & utrumque populum ad se Christus adducturus erat, & in cœlestē Ierusalē introducturus, merito super utrumque sedet, etiam in breui itinere; iteq; enim defatigationis, sed mysterij causa sedebat. Sed prius super asinam, quia primū credentes fuisse Iudæi, deinde super pullum. Quātis, si quis contēdat prius super pullum sedisse, deinde super asinam, quia prius intritura erat plenitudo gentiū, & postea omnis Israël saluus fiet, ut scribit Apostolus Rom. 11. probabilissimè contēdat, & me haud inuictum in sententiam adducet suā.

Hinc iam inuitabile aduersus Iudæos argumentum colligitur Eusebius libr. 8. de Demonstratione Euang. demonstratione 4. & lib. 9. demonstratione. 17. & Chrysof. Hom. 67. in Matthæum, Iesum Dominum nostrum esse uerum Mesiãam prænuntiatum hoc in loco à Zachariã, quoniã à tempore Zachariæ usque ad excidium Ierusalē nullum regem habuerunt, qui asinæ insidens ingressus in urbem sit, & in quo finem hæc prophetia habuerit, nisi Iesum Nazarenum.

Et disperdam quadrigam ex Ephraim. Eusebius duobus in locis modo indicatis, & libro secundo de Demonstratione Euang. demonstr. 28. interpretatur hæc de excidio Ierusalē, quo Deus disperdidit quadrigas, & equos, & vires Iudæorū per Romanos; duas enim tribus appellari putat per contemptum Ephraim (quod nomen est decē tribuum) quod meliori nomine dignæ nō essent. Verum neque proprie accipit nomen Ephraim, neque ostendit ubi datum fuerit aliquando duabus tribubus, neque satis hoc conuenit cũ eo, quod dicere cōperat: Exulta satis filia Sion. * Sensus apertus, & satis conueniens est, uerba fieri de pace, quam per Euangelium homines consequuntur; nam caritate inter se deuincti, & bona sæculi non magni facientes tranquille, & sine bellorum tumultu degunt. Vbi autem pax est, quadrigarum, & equorum, qui ad bellum parantur, nullus est usus, & omnia bellica instrumenta in pacis instrumenta uertuntur, ut Isa. 2. & Mich. 4. Et confabunt gladios suos in uomeres, & lanceas suas in falces: non leuabit gens cōtra gentem gladium, neque exercebuntur ultra ad prælium. De hac pace multa dixit Hosæ. 2. Mich. 4. & 5. & alijs sæpè in locis. Sed Mich. 5. hoc ipsum pollicetur: Et erit in die illa, dicit Dominus: auferā equos tuos de medio tui, & disperdā quadrigas tuas, ubi plura diximus. Hoc etiã ostendit rex non quadrigis, aut equo uectus, sed asina, & pullō, quorum non in bello, sed in pace usus est. Id ipsum, quod Ierusalem, promittit & Ephraim, id est, decem tribubus per terram Medorum, & persarum, aliarumque gentium disperdis, quæ sunt ad Euangeliū conuerrendæ, & salutem consecuturæ, ut in Ieremiæ. 31. cap. docemur, & in multis prophetarum locis ante uidimus. Vide Hof. 1. numero. 103.

41

42

43 *Et dissipabitur arcus belli. Id est, Quo in bel-
lis maximè vtuntur, vt diximus. Hofca. i.
numero. 84.*
*Et loquetur pacem gentibus. Non Iudæis so-
lum, sed etiam gentibus, quibus per aposto-
los suos annuntiauit Euangelium pacis. Pa-
cificè eis loquetur, & amice eos hortabi-
tur, vt ad se veniât, & pacem secum ineant.
Loqui enim pacem est amice, & pacifice
loqui, Psalm. 27. Qui loquuntur pacem cū
proximo suo, mala autem in cordibus eo-
rum. & 84. Quoniam loquetur pacem in
plebem suam.*
*Et potestas eius à mari vsque ad mare. Signifi-
cat Christum per conuersionem gentium
in toto orbe esse regnaturum, & vbiq; esse
adorandum. Eadem verba de eodem sunt
in Psalm. 71. Et dominabitur à mari vsq; ad
mare, & à flumine vsque ad terminos or-
bis terrarum. Nam in Zacharia non est in
Hebræo: A fluminibus, sed, A flumine, vt in
Psalm. Est autem difficile in vtroque pro-
pheta, de quibus maribus, & de quo flumi-
ne verba fiant explicare. Solet quidem in
Scriptura in flumine Euphrates intelligi,
sed cur Euphrates terminus terræ ponatur,
cum sint extra illum multæ, magnæq; pro-
uinciae? * Variæ sunt & Hebræorum, & no-
strorum interpretationes, sed cur longus
sum ea dicendo, quæ non probò? Termini
terræ Hebræis promissæ ita describuntur
Exho. 23. Ponam autē terminos tuos à ma-
ri Rubro, vsque ad mare Palæstinorum, &
à deserto vsque ad fluuium. Fluuius autem
est Euphrates, qui plerumque hoc nomine
in Scriptura intelligitur, vt Is. 7. Radet Do-
minus in nouacula cōducta in ijs, qui trans
flumen sunt, &c. & cap. 11. & 27. Percutiet
Dominus ab aluco fluminis vsque ad Tor-
rentem Aegypti, & leuabit manum suam
super flumen. In quibus locis semper ita, vt
diximus, interpretatur Hieronymus. Simi-
liter capitur Hefd. 4. 5. & 6. vbi dicitur, Trās
flumen. Constat hoc etiam ex translatione
eiusdem loci Exhodi apud Lxx, & apud
Chaldaum, & multo certius ex alijs locis,
vbi ijdem termini signantur, vt Gen. 15. Se-
mini tuo dabo terram hanc à fluuiio Aegy-
pti vsq; ad fluuium magnum Euphratem.
Deutero. 11. A deserto, & à Libano, & à flu-
mine magno Euphrate, vsque ad mare Oc-
cidentale erunt termini vestri. Eadem ver-
ba sunt Iosue. 1. * Libanus erat terræ pro-
missionis ad Septemtriones, desertū Ara-*

Loqui pa-
cem.

Locus Pal-
mi. 71.

44
Termini
terræ He-
bræorum.

Flumen.

45

biæ (de eo enim semper intelligit in his lo-
cis) ad Meridiem mare Palæstinorum, siue
Mediterraneum, quod etiam magnum di-
citur Iosue. 1. ad Occasum, quare & Occi-
dentale vocatū est. Euphrates erat ad Oriē-
tem. Torrens Aegypti, siue deserti ad Me-
ridiem. Nec tamen hæc omnia obtinuit Is-
raël propter desidiā suam, & peccata, vt
scribit Hieronymus in Epistola, Quæris Dar-
dane. Quamuis Palæstinos vicerit David,
& de Salomone legamus. 2. Paral. 9. Exer-
cuit etiam potestatem super cunctos reges
à flumine Euphrate vsque ad terram Philis-
tinorum, & vsque ad terminos Aegypti.
At ij tributa pendebant Salomoni, terram
eorum filij Israhel non tenebant. Quoniam
igitur Salomon figura Christi regis pacifici
fuit, cuius imperium porrectius, & latius
fuit, quam vnquā penes Iudæos fuerit; Pro-
pheta prædicat omnia illa regna, quæ pro-
missa sunt Iudæis, & in quæ Salomon vt-
cunque exercuit potestatem, Christo esse
paritura. * Hoc ita dicendū, atque hi ter-
mini signandi fuerunt, quia Iudæis, qui sem-
per hæc tenere optarunt, neque vnquam
affecuti sunt, magnæ cuiusdam, & raræ feli-
citatē videbatur. Verum, quia multo plura
possessurus erat Christus, cui dictum erat:
Postula à me, & dabo tibi gentes hæredita-
tem tuam, & possessionem tuam terminos
terræ: additum est: Et à flumine vsque ad
terminos orbis terrarū. Ac si diceret: Etiā
extra terminos regni Salomonis, & terræ
Hebræis promissæ producet imperiū suū,
quomodo de Augusti Cæsaris imperio scri-
psit Virgilius:
*— Qui vnusq; latius, regnata per arua
Saturno quondam, super & Garumantas, & Indos
Proferet imperium. Tacet extra sidera tellus
Extra anni, solisque vias, vbi cœlifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.*
Itaque cum dicit: A mari vsque ad mare,
intelligimus ex locis citatis à mari Rubro,
vsque ad mare Mediterraneum: A flumini-
bus, id est, à flumine Euphrate termino
Orientali, & à torrente deserti, qui termi-
nus erat à Meridie, de quo multa diximus
Ham. 6. num. 14. vsque ad fines terræ. * Di-
cturus videbatur: A flumine vsque ad flu-
mē, & ex insperato dixit: A fluminibus vsq;
ad fines terræ, quod vbiq; regnaturus esset
Christus. Intellexit ergo Hieronymus in
Hebræo singularem pro plurali positū esse;
& ideò vertit, A fluminibus: quod etiam

46

sp. al. 2

6. Encl.

47

fecerunt

fecerunt Lxx interpretes, & Aquila, vt au-
tor est Eusebius libr. 9. de Demonstratione
Euang. demonstr. 17. & libr. 8. demonstr. 4.
Et sanè meritò, melius enim significatur la-
titudo imperij Christi, si dicatur: A flumi-
nibus vsq; ad fines terræ, quam si diceret,
A flumine, id est, ab Euphrate, sicut vertit
Chaldaus, tunc enim fortasse quis intelli-
geret: Ab Euphrate vsq; ad fines terræ, qui
sunt trans Euphratem, id est, vsque ad viti-
ma regna Orientis. At cum dicit: A flumi-
nibus vsq; ad fines terræ, omnes fines com-
pletus est, quoniam Euphrates Orientalis
erat Iudæis, & quadā ex parte Septemtri-
onalis. Torrēs autem deserti à Meridie erat,
& quodam modo ab Occidente. * Ex hac
Hieronymi, & Lxx, & Aquilæ translatione
cognoscimus in Psalm. 71. vbi eadem ver-
ba sunt, etiam si legatur, A flumine vsque
ad terminos orbis terrarum, singularē po-
situm esse pro plurali: nam & Eusebius libr.
9. modo indicato, demonstr. 17. eumdem lo-
cum referens legit: Et à fluminibus vsque
ad terminos orbis terrarum. Ita etiam legi-
tur in Commentarijs Hieronymi in Psal-
mos, qui desumpti sunt ex verbis Origenis,
& in Græcis biblijs Aldi. Ex his verbis con-
stat Psalmum illum Lxx i. nequaquā de Sa-
lomone scriptum esse, cui hæc conuenire
non possunt, sed de Christo, vt confirmat
Eusebius libr. 7. de Demonstratione Euang.
demonstr. 7.
* Tu quoque in sanguine testamenti tui. In hoc
loco multum Hebræi à nostra translatione
discrepant, ita enim vertunt: Tu quoque in
sanguine fœderis tui, emisisti vinctos tuos de
lacu, in quo non erat aqua. Volunt etiam
Tu, pro quo in Hebr. est תו, feminini ge-
neris esse, & tui, & tuos, quia eiusdem gene-
ris sunt, non ad Christū referri, sed ad Con-
gregationem Ierusalem. * Ita etiam vertit
Vatablus, & Porchettus in prima parte Vi-
ctoriæ contra Iudæos. 18. & Galatinus libr.
8. de arcanis Catholica veritatis. c. 20. San-
ctes Pagninus, Leo Hebræus, atque alij re-
centiores. At nec negare possunt ipsi, neq;
ignorare תו i. Tu, generis feminini, poni
interdum pro masculino תוה, vt Num.
11. vbi nos habemus: Sin aliter tibi videtur,
&c. & Deuter. 5. vbi dicitur: Loquerisque
ad nos, & Ezech. 28. Tu Chertab extensus, &
protegens. In multis præterea locis scribi-
tur תו sine litera ו, quare cum sine pun-
ctis scripserint propheta, sæpè ita scripse-

48

49

תו pro
תוה

runt cum viris loquētes, vt nunc scriptum
videmus in Zacharia. Verum totum hunc
locum impij Iudæi inuidentes gloriæ Chri-
sti vitiauerunt punctis suis, & adiectione
vnius minimæ literæ, iod, quam addiderūt
verbo שולח ita enim scripsit Propheta, vt
sonaret Sillahtha, id est, emisisti, ipsi autem
addito ו, legunt שולחתי quod est, emisisti.
* Deinde vbi Propheta scripserat בריחה vt
sonaret Berithcha, id est, fœderis tui, &
בטריח vt proferretur, Asiretcha, id est, vin-
ctos tuos; vtrumq; masculino genere, ipsi
alia, quam debuerunt, puncta subscriben-
tes in femininum genus mutarunt בריחה,
& בטריח viderunt enim præclarum dari à
Propheta de gloria Christi testimonium.
Quæris vnde probem deprauatum esse lo-
cum? Quod lectionem hanc Iudæorum Ec-
clesia Christi nunquam agnouit. Fideliter
vertit Hieronymus quod in Hebræo inue-
nit, aded, vt etiam illius temporis Hebræi
faterentur eius in vertendo laborem fuisse
veracem, vt testatur Augustinus libr. 18. de
Ciuic. c. 43. Nec potuit ignorare, quod pue-
rum sciebant, cur ergo vertit: Emisisti, nõ
autē Emisisti? Quod ille sensit, & legit, & He-
bræi tunc omnes sentiebant, & legebant,
quos ipse maximè sequitur, vt ostendimus
in proœmio huius Propheta. Immo pau-
lò post exponens illud: Quoniam extendi
michi Iudam, expositionem referens He-
bræorum legit, & interpretatur, Emisisti.
* Sed bene habet, quod si Hebræica exem-
plaria corruperunt, Græca Lxx corrumpere
non potuerunt, in quibus planè legitur
εμισσας, id est, emisisti, atque ita legerūt
veteres, vt Origenes tractatu. 14. in Matth.
Hier. August. 18. de Ciuic. cap. 35. Cyrillus,
Theodoretus, & Græci omnes. At negant
multi Hebræos (bonos videlicet viros, &
integros) quidquā in sacris literis mutasse.
Hoc alterius temporis, & loci est, sed, qui
videre volent Iudæos multa in Scriptura
mutasse ex confessione Iudæorum, legat
Porchettum in. 1. p. Victoriæ cōtra Iudæos,
cap. 15. vbi copiose hoc demonstrat, quā-
uis in multis exemplis illi minimè assen-
tior. At cur id non fecerūt in superioribus
verbis, quibus multo magis conuincuntur:
Ecce rex tuus veniet tibi iustus, &c. Quo-
niam ibi dolus succedere non poterat, non
erant apta verba, vt vitarentur. In his autē,
quæ nunc exponimus, additione minimæ
literæ totū locum deprauarūt; nam puncta,

50

51

quæ

quæ prius nulla erant, facile pro libito sub- scribere poterant. Leue est hoc in his reis crimen, maiora autem sunt inuidia, atq; odio cæci, sed non sunt, vt dixi, huius loci.

52

Retineamus igitur inuitis Iudeis lectio- nem, quã semper Ecclesia Catholica aguo- uit, in qua Propheta ad Christum, de quo loquebatur apostropham faciens. Tu, in- quit, Christe, qui sedens super asinam, & su- per pullum asina venisti Ierusalem iustus, & saluator, non solum eos, qui tum aderat, sed omnes etiam iustos, qui limbo carere tenebantur, eduxisti in sanguine tuo, id est, virtute, & vi sanguinis tui. Ita enim sæpè ca- pitur In, vt idem valeat, quod Virtute ali- cuius, vt Psalm. 43. In te inimicos nostros ventilabimus cornu, & in nomine tuo sper- nemus insurgentes in nobis. Et Psalm. 17. Quoniam in te eripiar à tentatione, & in Deo meo transgrediar murum, id est, vir- tute tua, virtute Dei mei. Rom. 3. Quæ pro- posuit Deus propitiatorem per fidem in sanguine ipsius. Cuiusmodi sunt alia quam plurima. Sanguinem testamenti vocat san- guinem pacti, seu foederis, per quem foedus cum Deo initum est, & humanum genus au- tori suo reconciliatum, cum enim foedera inibat, sanguis effundebatur, vt diximus Hose. 10. nu. 10. & 11. Sanguis etiam testa- menti dicitur, quia per eum autor vitæ mo- riens æternam nobis hereditatem confir- mauit. * Vnumque enim significat testa- mentum, id est, foedus, siue pactum, vt pro- bauimus Hose. 10. nu. 10. & Hamos. 1. nu. me. 22. & dispositione hereditatis morien- tis testatoris, vt Hebr. 9. Vbi est testamen- tum, mors necesse est intercedat testatoris. Vtriusque rei causa dixit Christus: Hic est enim sanguis meus noui testamenti. Mat- thæi vigesimo sexto.

53

Emisisti vinculos tuos. Captiuos, qui in te crediderant, & te expectabant, vt libera- rentur.

De lacu, in quo non erat aqua. Id est, De lim- bo patrum, vt exponunt Hieronymus, Cy- rillus, S. Thomas. 3. part. quæst. 52. A. 1. quos sequuntur recentiores. 712, id est, lacum, siue foueam vocant Hebræi carcerem sub- terraneum, & obscurum, vt Gene. 40. Vt educat me de isto carcere, quia factum su- blatus sum de terra Hebræorum, & hic in- nocens in lacum missus sum. Inde mansio- nibus inferorum hoc nomen tribuitur, vt Isa. 40. Verum tamen in infernum detrahe-

In, pro Vir- tute alicu- ius.

Lacus.

ris in profundum lacu, vt Psal. 87. Aestimä- rus sum cum descendentibus in lacu. * Sed quoniam lacus interdum habet aquam, in- terdum non habet, & cum non habet, car- cer est, addidit: In quo nõ erat aqua. Quasi dicat: Non erat lacus aquæ, sed carcer pro- fundus, & insuperabilis, vnde exire non po- terant, nisi à te educerentur.

Conuertimini ad munitionem vincti spei. Di- xit quid allaturus esset Ierusalem, Chri- stus, id est, pacem & salutem & quid vin- ctis in limbo: nunc quid post ascensionem facturus sit per apostolos in conuersione gentium, docet, & Iudæos alloquitur, qui Christum sperabant venturum, eosque spe futurorum bonorum consolatur. O vincti spei, id est, O vincti sperantes, qui captiuitate Diaboli tenemini, & libertatē per Chri- stum speratis, conuertimini ad munitionē, id est ad locum munitum, hoc est, ad Ecce- lliā, vt exponit Cyrillus, siue ad ipsum Chri- stum, qui arx quædam munitissima est, iuxta illud Psalm. 30. Esto mihi in Deum prote- ctorem, & in domum refugij, vt saluū me facias, & Prouerb. 18. Turris fortissima no- men Domini, ad ipsam currit iustus, & ex- altabitur. Recipite Christum, ne sitis incre- duli, ne inuideatis vobis ipsis tanta bona. Videbantur hæc verba ad eosdem, qui erāt in limbo, referenda, sed ad Iudæos exhor- tandos conuerti sermonem, vt iam expo- sui, docet id, quod sequitur: Quoniam ex- tendi mihi Iudam, &c.

Hodie quoque annuntians duplicia reddam tibi. Si forte vita, ad quam vos Christus vo- cat, videbitur laboriosa, & expers volupta- rum, si persecutiones erunt in ea perferen- dæ, ne timeatis, reddam vobis pro istis labo- ribus duplicia, id est, præmia, & gaudia mul- to maiora, quam fuerunt labores. Sicut La- tini decumana vocant, quæ magna sunt, ita Hebræi duplicia, vt Isa. 40. Suscepit de ma- nu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Et cap. 61. Pro confusione vestra dupli- ci. Iere. 17. Duplici contritione cõtete eos. Est ergo, ac si diceret: Et ego hodie annun- tio vobis me duplicia vobis redditurum. Etenim Participiũ apud Hebræos, est tem- pus præsens apud nos, itaque, *Annuntians* pro *Annuntio* ponitur, siue, *Promitto*, vt etiam ex Hieronymi expositione intelli- gitur. Leo Iudas: Quia & hodie annuntio, quod duplicia sim tibi redditurus. Mutauit autem numerum, & à plurali transiit ad

54

55

Duplicia.

singu-

singularem, vt sæpè adnotauimus fieri in prophetis: sed non sine causa, vt hæc præ- mia sibi quisque expectet, nec omnibus so- lum promitti videantur, sed etiam singulis, magis enim mouent singulos, quæ singulis promittuntur.

56

Quoniam extendi mihi Iudam, quasi arcum. Iudæi hæc omnia vsq; ad finem capitis ad- tēpora referunt Machabeorū, qui egregias de Græcis hostibus victorias repererunt. Quibus acquiescere videtur Hieronymus, & Theodoretus, sed sine dubio de tempo- re prædicationis Euangelij loquitur Pro- pheta; vt Lyranus; & recentiores tradunt: Immo & R. David cum retulisset eandem Hebræorum sententiam, quam Hierony- mus subiicit: Vt mea fert opinio, tota sententia futurum adhuc tempus respic- cit, id est tempus Messie, &c. Nec immeri- tō ita sentimus, in toto enim capite locu- tus est de Christo, & de gentium vocatio- ne, ad quæ nõ minus commode hæc referri possunt, quam præcedentia. Cur ergo con- textū, & concatenationem verborū pro- pheticorum dissoluamus; præsertim cum ipse Propheta copuler omnia, & causam nunc reddat eorum, quæ dixit, vt verba ipsa declarant: Quoniam extendi mihi Iudam, quasi arcum? * Sensus ergo est: Venite ad Ecclesiam õ Iudæi, recipite Christum, quo- niam volo vos honorare, & patres consti- tuere credentium. Volo assumere Iudam, id est, eos, qui conuertentur ex Iudæis, vt sit mihi, quasi arcus quidam extensus, ex quo sagittas verbi, & prædicationis Euangelicæ emittam in gentes, vt eas vincam, & subij- ciam Euangelio. Ita etiam Cyrillus.

57

Imple.

Impleui Ephraim. Hebræorum more lo- cutus est, ac si diceret: Summis viribus ten- dam Ephraim, quasi arcum, vt magno im- petu iaculetur sagittas. Vnde. 4. Regū. 9. pro eo, quod est in nostra trãlatione: Por- rō Ichu tetendit arcum manu, & percussit Ioram; in Hebræo, & apud Lxx est: Et Iehu impleuit manum suam in arcu, & percussit Ioram. Itaque Impleui Ephraim, est, Imple- ui manum meã Ephraim, quasi arcu quo- dam, Ephraim erit arcus meus extēsus. Cy- rillus: Sumptum est ab eo, quod fit in arcu, cum enim neruum, & ferrum arcus addu- cimus propè papillas, tunc dēcurtur iacu- latores implere arcum, & fit vehemens ia- culatio, &c. Latini etiã ita loquuntur, vt Vegetius libr. 1. de re militari, cap. 15. Et ma-

ior, inquit, adhibenda solertia, vt arcum di- ligenter, ac sapienter teneat, vt fortiter im- pleant, vt sinistra fixa sit, &c. Possimus etiã legere, vt manifestè legit Hieronymus: Quasi arcum impleui Ephraim, ita etiam nunc distinguitur apud Lxx. Cum Iuda nu- merat Ephraim, quoniam etiam ex decem- tribus olim abiectis ministros, & adiu- res assumpturus erat Euangelicæ prædica- tionis, quod prædicatibus apostolis ex par- te impletum videtur, & plenius in fine sæ- culli implebitur, vt sæpè diximus. Ex his fit manifestissimum non dici hæc de tempo- re Machabeorum, quoniam tunc decem- tribus erant in captiuitate, & in miseria.

Et suscitabo filios Sion super filios tuos õ Græ- cia. Gentiles Iudæi, & Scriptura Græcos vo- cant, vt diximus loc. 3. num. 12. quod sæpè occurrit in Actibus apostolorum, & in Epi- stolis Pauli. Hoc est, Filios Ecclesiæ, siue conuersos ex Iudæis, vt apostolos fortio- res faciant gentilibus, superabunt eos, & conuertent, quemadmodum etiam expo- suit Cyrillus. Ita Paulus Act. 17. Athenis di- sputaui cum Epicureis, & Stoicis, & apud Areopagitas, & conuertit Dionysium ma- gnum Philosophum, & alios plures Corin- thi, & in alijs vrbibus.

Et ponam te quasi gladium fortium. Cui, sci- licet, nihil resistit, filij tui omnes vincent, & adducent ad Christum.

Et Dominus Deus super eos videbitur. Appa- rebit super eos pro eis pugnas aduersus hos- tes eorū, siue resistentes eis. Cyrillus: Quod autem auxiliabitur Deus ipsis, planè hic af- firmat.

Et exibit vt fulgur iaculum eius. Chaldaus: Et verba eius egredientur quasi fulgura, id est, Diuino quodam splendore homines implebunt, terrebunt, & in admirationem mundum conuertent. Iaculum vocat ver- ba, vt perstet in metaphora bellantis, vt enim alij iaculis, ita prædicatores verbo Dei corda feriunt hominum.

Et Dominus Deus in tuba canet. Cœpit Dei, quasi ducem quemdam describere, qui per prædicatores Euangelij iaculo verbi sui pu- gnet, & super eos videatur, quia manifestè homines iudicabunt Deum in illis loqui. Idem ergo nunc ait: Dominus tuba canet, vt milites suos cõgreget, & aciem instruat, & in prælium ducat.

Et vadet in turbine Austri. Præcedet suos, & feretur in aduersarios rapidus, & concu-

58

59

tatus

tatus in modū turbinis ab Austro venientis: pars enim Austri, siue Meridiei, propter humorem, & calorem aptior est turbinibus gignendis. Ita etiam Nah. 1. Dominus in tempeltate, & turbine viæ eius.

Dominus exercituum proteget eos. Ut omnibus periculis, omnibus tentationibus, & persecutionibus superiores sint.

Et deuorabunt. Penitus consumunt hostes suos, vt ignis, nihil eis resistet, omnia superabunt.

Et subiciant lapidibus fundæ. Lxx manifestius trāstulerunt: Et obruent eos lapidibus fundæ. Lapidis fundæ sunt verba sacrę Scripturæ, & quæ Spiritus sanctus docet magistros Ecclesiæ, quæ magnis viribus torquentur in hostes, iuxta illud Luc. 21. Ego enim dabo vobis os, & sapientiam, cui nō poterunt resistere, & contradicere omnes aduersarij vestri. Metaphora à fundibularijs militibus sumitur, sed tacite, vt arbitror, alludit ad lapides fundæ Dauidis, quibus percussit Philistæum, 1. Regum. 17. & per quos verba Scripturarum intelliguntur.

60 *Et bibentes inebriabuntur quasi a vino.* Bibēt copiose sanguinem aduersariorū, vt cum quis vinum bibit, vt inebrietur, nec aliter sanguine toti replebuntur quam phialæ, quibus victimarum sanguis excipitur, aut cornua altaris, super quæ idem sanguis inspergitur, vt præceptum est Leuit. 4. & 16.

Quod magis exprellerunt Lxx vertentes: Bibent sanguinem eorū, sicut vinum. Sanguinem autem bibere dicitur, qui multum hostium sanguinem fundit, quod magna cum voluptate fieri solet, & qui ita ardet cupiditate vindictæ, vt sanguinem nō tam fundere, quam bibere cuperet. Isa. 49. Et cibabo hostes tuos carnibus suis, & quasi musto, sanguine suo inebriabuntur, id est, mutuis vulneribus, & ardentibus odijs alter alterius sanguinem fundet. Ita etiā quidam dixit:

Licet execrere meumque Deuocæ sine sine caput, cupiasque dolenti Me tibi forte dari, nostrumque haurire cruorem.

Similiter sanguine repleti dicitur, qui multos occidit, & sanguine eorū spargitur, & tingitur, vt Isa. 63. de Christo victis hostibus cum triumpho ascendente: Et aspersus est sanguis eorū super vestimēta mea, & omnia indumenta mea inquinavi, dies enim ultionis in corde meo, & c. * Idcirco dixit: *Replebuntur vt phialæ, & quasi cornua al-*

61

taris, quæ tota sanguine victimarum madent. Hac autem metaphora rerum bellicarum describit amplissimam victoriam apostolorum vniuersas prouincias Euangelio subicientium.

Et saluabit eos Dominus Deus eorum. Maxima cura eos liberabit à periculis, sicut pastor oues. Tacite, docet apostolos, non armis carnalibus, sed verbo Dei, & mansuetudine fore pugnaturōs, cum eos ouibus assimilat, quibus multa pericula à bestijs imminent. Quod apertius docuit Apostolus 2. Corinth. 10. Nam arma militię nostræ nō carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, & c. Sed apertissimè seruator noster Matthæi. 10. Ecce, ego mitto vos sicut oues in medio luporum. Lxx & alij interpretes verterunt: Et saluabit eos Dominus Deus eorum, sicut oues, populum suum. Et rectè ita verti potest, id est, Saluabit eos, qui sunt populus eius, sicut oues pastor. Sed mihi videtur altior quidam sensus latere in nostra translatione, *Saluabit eos quasi gregem populi sui*, id est, quasi oues, vt est in Hebræo, & in Græco, hoc est, quasi cariorem, & illustriorem partem populi sui, nam in populo Christi, sunt oues, id est, electi, & sunt hœdi, qui tandem separandi sunt ab ouibus: hos igitur quasi secum perpetuò mansuros, & quasi dilectos, & oues, seruabit.

Quia lapides sancti eleuabuntur super terram eius. Pro, Lapidis sancti, in Hebræo est, *Lapides 77*, quæ vox & sanctitatem significat (quam significationem secuti sunt Lxx, & Hieronymus) & diadema, vt 2. Reg. 1. Et tuli diadema, quod erat in capite eius, vbi & Lxx verterūt, Diadema. Propterea verti etiam potest, Quia lapides diadematis eleuabuntur super terram eius, id est, in Ecclesia seruabuntur à Deo, & in magno pretio habebuntur apostoli, & prædicatores Euāgelij, sicut lapides pretiosi diadematis Christi. Sed aptior est nostra, & Lxx translatio, *Lapides sancti*, & hunc habet sensum. Seruabuntur ab omnibus periculis, quia ipsi sunt lapides vini, & sancti, ex quibus edificabitur Ecclesia. Lapidis eleuatur, cum super edificatur lapidi viuo Christo, & quia, cum incipit crescere edificium, lapides leuantur in altum, rectè ait: *Eleuabuntur*, id est, crescet edificium Ecclesiæ, egregij lapides ei accedent, cum apostoli iam super edificati lapidi angulari Christo multos, magnosq;

ex gen-

63 ex gentibus superedificabunt. * Ita hos lapides interpretatus est Hieronymus in fine lib. 1. in Episto. ad Ephesios, vbi Apostolus ait: In quō omnis edificatio constructa creuit in templum sanctum in Domino. Cui simile est quod ait Petrus: Ad quem accedentes lapidem viuum, & c. Et ipsi tanquā lapides viui superedificamini.

Quid enim bonum eius est. Quasi dicat: Nō mirū est, tunc leuādos esse lapides sanctos, id est, viros egregiæ sanctitatis, quoniā donauit eis Deus bonum omnium maximū, quæ habet, frumentum scilicet electorum, id est, panem celestem, qui est verum corpus eius, quo eos nutriat, & confirmet, & quasi lapides faciat ad tentationes, & persecutiones ferendas. Donabit etiam vinum sacrosancti sanguinis sui, non quale illud de quo ait Apostolus: Nolite inebriari vino, in quo est luxuria; sed germinans virgines, & miram castitatem corporis, & animæ efficiens. Verba sunt dulcissima, & elegantissima, ac si diceret: Quid boni habet Deus maius eo, quod dat hominib⁹, vt sancti fiant? * Hoc idē Lxx explicauere dicentes: Quia si quid pulchrum eius, & si quid bonum eius, frumentum iuuenibus, & vinum boni odoris ad virgines, id est, si quid boni Deus habet, hoc profectō est, quod eis dat, & cum plurimum habeat boni, immō in eo sit omne bonū, nihil habet melius, aut pretiosius eo, quod nobis dat in sanctissima Eucharistia. De qua hæc verba interpretatur Hieronymus, & Paschasius abbas Corbeiensis in libro de Corpore & Sanguine Domini, cap. 21. Notandū etiam cum dicit, *Bonum eius, & pulchrum eius*, masculini generis esse, Eius, vt ex Hebræo constat, & ex Græco, quare necesse est ad Deū referri, non ad terram, vt quidam è recentioribus expositioribus volebant. Vbi autē vertit Hieronymus, *Electorum*, in Hebræo est *7777*, quod proprie significat electos, & inde etiā iuuenes, quod electi sint, id est, fortiores, & robustiores. Et quamuis Lxx verterint iuuenibus, Hieronymus negat verti debuisse, nisi electorum, idque ex veterum Hebræorum sententia, sed recentiores interpretes maluerunt vertere iuuenum, nec causam video, nisi, quod id quoque R. David maluit. Torus hic locus, qui de Sacramento corporis, & sanguinis Domini nostri Iesu Christi aptissimè, & molliissimè explicatur, quomodo ad Macha-

64

bæorum res pertinere possit, non video, vt vel inde satis confirmari possit expositio, quam secuti hæctenus sumus;

TROPOLOGIA:

Ceterum animæ meritō dicitur: *Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem*, quoniam in hac lacrymarum valle, de hoc maxime exultandum est, quod Dominus ad animā nostrā veniat, & tanta debet esse exultatio, vt exprimi satis verbis nō possit, idē enim iubetur etiam iubilare. Exultet filia Babylonis misera in dinitijs, exultet in foetidis carnis voluptatibus, exultet in honoribus; filia Sion ea maxima debet esse causa exultationis, quod ad se veniat rex suus, dilectus suus, in quo habet omnia. Quantum autē sit is rex, quis enarrabit? Aut quis, si quomodo enarraretur, caperet? at ex ijs, quæ efficit, cognoscitur. *Ecce, rex tuus veniet tibi*, qui te regat, qui tibi consulat, cuius sapientia, & consilio has sapientissima; regū enim est consilij suis iuuare, & dirigere. Vnde Homerus reges crebro appellare solet *βουλοφόρος*, id est, consilium ferentes, & *ἀγορευτὰς*, id est, concionatores, vt de Pelco ait:

ἰσθλὸς μὲν μὲν βουλοφόρος ἰδὲ ἀγορευτὸς id est, Bonus Myrmidonum consiliarius, & concinator. * Hic si ad te venerit, nemo te irridebit, nemo dicet: Nunc quare moerore contraheris? Numquid rex non est tibi, aut consiliarius tuus perijt? *Iustus, & saluator*, vt te iustificet, vt sordes tuas abluat, vt te æternæ salutis participem reddat. Ne tibi hæc tribuas, ab eo expecta, & habebis. *Ipse pauper*, id est, mansuetus, & humilis, vt discas ab eo, quia mitis est, & humilis corde. Adam per superbiam eiectus est à paradiso: tu si humilis fueris, ascēdes in meliorem paradisum cum magistro humilitatis, & multo plura, atq; meliora tibi afferet humilitas, quā olim in Adam abstulit superbia.

Quod autem asinus, & pullo insidens venit, hoc te docere voluit, quod ait David: Vt iumentum factus sum apud te. Nā si iumentum eius fueris, si te ei totam tradideris, si nihil te scire indicaueris, nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum, si tergum oneri eius leni supposueris, etiam si immunda sis, vt asinus, etiam si insipiens, etiam si iugo peccatorū detrita, etiam si ante quasi sine lege vixeris, & super te nullus hominum

65 Anima Christiana vnde exultare debeat.

66 Mich. 4.

psal. 72.

federit,

federit, id est, nihil rationis admiseris, sed more belluarum vitam transegeris, mutaberis in animam aliam, & magni regis senties presentiam. Quod sequitur: *Et disperdit quadrigam ex Ephraim, &c.* Satis ex Origene exposuimus cap. 6. nume. 27. 28. *Et loquetur pacem gentibus.* * Gētes sunt, qui more Ethnorum, & veluti sine Deo viuūt, sicut ait Apostolus: Qui eratis illo in tempore sine Christo, alienati à conuersatione Israël, & hospites testamentorū, promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo. His ergo pacem loquetur, quia nemo erit tam perditis moribus, quem non ad se benigne vocet, & cui non pacem promittat sempiternā, si sibi velit acquiescere. Quod sequitur: *Et potestas eius à mari usque ad mare, &c.* Nō est (inquit Hieronymus) extenuandum per Allegoriam, sed credendum vere esse completum, secundum illud, quod legimus: Postula à me, & dabo tibi gētes hereditatem tuam, & possessionē tuam terminos terræ. At possumus, quod de magno mundo Historicè dicitur, Moraliter ad hominem, quem *μερόνοσμον*, id est, partium mundum, vocant, quodammodo accommodare. In quo intellectus, & voluntas, haud improprie maria appellari queūt, quoniam auiditas summa est in intellectu ad vera cognoscenda, in voluntate ad bona appetenda, & tamen nec intellectus unquam satiari in hac vita potest, quāuis multa cognoscat, nec voluntas, & si omnibus bonis, aut voluptatibus fruatur, sicut de mari dictum est: Omnia flumina intrant in mare, & mare non redundat. Flumina duo sunt sensus, & appetitus. * Sensum modo distinctionis causā uoco partem cognoscentem, appetitum uero eam, qua cognita per sensus appetimus. Hæc flumina intrant in mare, quia quidquid per intellectū cognoscimus, aut per uoluntatem amamus, hæc duo in animam inuehunt. Fines terræ sunt hominis extrema, id est, membra corporis. Christi ergo potestas est à mari usque ad mare, & à fluminibus usque ad fines terræ, quando quorundam electorū animas, ita Dei gratia perfecte, pleneque possidet, ut in intellectu, & in uoluntate, & in parte sentiente, atque ad eō in ipso corpore ira dominetur, ut (quantū in hac mortalitate, & in hoc naturæ corruptæ statu datur) omnia Deo parere uideantur. Pergit Christi potentiam nobis ob oculos pone-

67

Ephes. a.

Gal. a.

Ecl. r.

68

re: *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti uinctos tuos de lacu, in quo non est aqua.* Non est, ut iā diximus, omnis carcer lacus, sed subterraneus, & obscurus, quo illi conijci solent, qui morte damnantur. Ita Ieremias. c. 38. mittitur in lacum, de quo dixerunt principes regi: Rogamus, ut occidatur homo iste. Et dixit rex Sedecias: Ecce, ipse in manibus uestris est. * Et submiserunt Ieremiā in funibus in lacum, in quo non erat aqua, sed lutum. Sed postea inde eductus regis benignitate collo catus est in vestibulo carceris. Hoc ergo ait tantam esse vim sanguinis Christi, & illius beatæ passionis, ut non solum eos, qui carcere, id est, communibus peccatis tenentur, sed eos etiam, qui sunt in lacu, & in profundum peccatorum uenerūt, & desperatæ salutis sunt, possit emittere de lacu, & de umbra mortis efferre in lucem filiorum Dei. Quare, ut nemo desperet, quamuis flagitiosus imē uixerit, omnes exhortatur: *Conuertimini ad munitionem uincti spei,* etiam si uincti sitis, si tamen spem nō amisistis salutis, quæ est sacra anchora, conuertimini ad Christum, qui est munitio, & fortitudo uestra. Nullos labores uitæ sanctæ timeatis, nullæ uos teneant voluptates, ipse uobis reddet duplicia. Cetera, quæ sequuntur usque ad finem capituli, ita sunt exponenda, ut iam. exposuimus, si quod dicebatur de filiis Iudæorum, quos Deus erat ministros ad multorum salutem assumpturus, nos transferamus ad eos, qui ex animo ad Christū conuertuntur, pro quibus Deus pugnabit, ut alios ad Christum adducant, & ipsi uitia superent, & sanctissimē uiuant. * Indocti doctos superabunt, & filij Sion eleuabuntur super filios tuos Græcia, &c. Quod autem ait: *Lapides sancti eleuabuntur super terram eius,* siue uolentur, ut uertentur Lxx, præter ea, quæ diximus, ita exponit Gregorius Nyssenus, homilia septima in Ecclesiasten Vnde ergo colligemus lapides, quibus inimicum obruamus? Audiui Prophetam dicentem: Lapidem sancti uoluntur super terram. Ij autem sunt, quæ à diuinitus inspirata Scriptura ad nos uerba descendunt, quæ colligere oportet in sinu animæ, ut in tempore ijs utamur aduersus eos, qui sunt nobis molesti: quorum est ad eō pulcher iactus, ut & hostem interimant, & ab eius, qui iacit manu non separentur, &c. Quamuis ego hæc potius accommodanda censeo ad illud:

69

70

Et

Et subijcient lapidibus fundæ.

CAP. X.

Petite à Domino pluuiam in tempore serotino, & Dominus faciet niues: & pluuiam imbris dabit eis, singulis herbam in agro. Quia simulacra locuta sunt inutile, & diuini uiderunt mendacium, & somnatores locuti sunt frustra, & uane consolabantur: idcirco abducti sunt, quasi grex, affligentur, quia non est eis pastor. Super pastores iratus est furor meus, & super hircos uisitabo: quia uisitauit Dominus exercituum gregem suum domum Iuda, et posuit eos quasi equum gloriae suae in bello. Ex ipso angulus, ex ipso paxillus, ex ipso arcus praelij, ex ipso egredietur omnis exactor simul. Et erunt quasi fortes, conculcantes lutū uiarū in praelio: & bellabunt, quia Dominus cū eis: & confundentur ascensores equorum. Et confortabo domum Iuda, & domū Ioseph saluabo: & conuertam eos, quia miserabor eorum: et erunt sicut fuerunt quando non proiecerā eos: ego enim Dominus Deus eorū, & exaudiam eos. Et erūt quasi fortes Ephraim, & latabitur cor eorū quasi à uino: et filij eorū uidebunt, & latabuntur, & exultabit cor eorū in Domino. Sibilabo eis, & congregabo illos, quia redemi eos: & multiplicabo eos sicut ante fuerāt multiplicati. Et seminabo eos in populis, & de logere cordabuntur mei, & uient cum filiis suis; & reuertentur. Et reducā

eos de terra Aegypti, & de Assyrijs congregabo eos: et ad terram Galaad, & Libani adducam eos: & nō inuenietur eis locus. Et transibit in maris freto, & percutiet in mari fluctus, & confundentur omnia profunda fluminis: & humiliabitur superbia Assur, & sceptrum Aegypti recedet. Confortabo eos in Domino, et in nomine eius ambulabunt: dicit Dominus.

HISTORIA:

Petite à Domino pluuiam in tempore serotino. Prosequitur Propheta, quod agebat, de bonis tempore nouæ legis à Deo præstandis. Hortatur autem omnes, ut petāt à Deo doctrinam Euangelij, qua arida totius terræ facies irrigetur, ut intellexit Hieronymus. Conuenit hoc cum eo, quod paulò ante dicebat cap. 9. Conuertimini ad munitionem uincti spei, ac si diceret: Prius iubebam uos cōuerti ad Christum, ne uincti semper essetis, nunc uos hortor, ut à Deo petatis, ut cito filium suum mittat, & uos doctrina eius dignos faciat; nam si hanc pluuiam non habetis, arescetis, & peribitis, ut accidit incredulis Iudæis. In pluuiā doctrina significari solet, ut Deu. 32. Concresecat in pluuiam doctrina mea, sicut ut ros eloquium meum: quoniam doctrina ex ore docentis fluit, & ea irrigata corda audientium germinant. Pluuiā autem temporis serotini, siue pluuiā serotina est, quæ mense Maio cadit, qua fructus ad maturitatem perduntur: Pluuiā temporanea, siue matutina, mense cadit Octobri, cum iacta sunt semina, ut orientur, & crescant, ut diximus de utraque Hoseæ. 6. nu. 10. & 11. * Quare pulchre Hieronymus in cap. 28. Iob, in fine, & Cyrillus hic pluuiam matutinam; siue temporaneam, & pluuiam serotinam, dicunt esse uetus, & nouum testamentum. Pluuiā tēporanea fuit doctrina legis data per Moysen, qua semina iacta per patres legis naturæ germinarunt. Doctrina nouæ legis est pluuiā serotina, qua fructus maturefcunt, & perficiūtur, nihil enim ad perfectum adduxit lex, ut ait Paulus Hebr. 7. perfectio, & maturitas Euangelio relinquē-

Pluuiā:

2

Y batur:

batur. Eadem ratione tempus Christi dicitur serotinum.

* *Et Dominus faciet niues.* Pro Niues in Heb. נִיבִים, quo nomine est R. David, & alij Hebraei constanter tradunt significari coruscationem, siue fulgurationem, quae apparet antequam audiat tonitruum, & quae pluuia magna consequitur, deducunt enim a verbo נִיבָה. i. vidit. Hebraeos sequuntur Vatablus, Isidorus Clarius, & recetiores interpretes, & August. Eugubinus in ca. 28. & 38. Iob. Nos ex usu Scripturae, & translatione veterum interpretum, vt solemus, quantū licebit, explicabimus. * Hieronymus Iob. 28. procellas interpretatus est, vbi legimus: Quando ponebat pluujs legem, & viam procellis sonantibus. In Heb. est נִיבִים וְטוֹרָן, pro quo Lxx translulerunt, *Εν τινάματι φωνῆς*, id est, in concussione vocis, siue in vibratione sonante, Symmachus vero: *ἐν τῆσδε φωνῆσ*, id est, ad strepitum vocum. Idē Hieronymus. Iob. 38. vbi eadem verba erāt in Hebræo, vertit: Et viam sonantis tonitruui. Lxx, *δὲ δὲ φωνῆσ τοῦ τῶν*, id est, Viam autem tumultui, siue turbationi. Ex his apparet נִיבִים proprie esse nubem, non qualemcunque, sed, quae vento agitata cum concussione, & strepitu, & consequenter cum fulguratione aquam demittit. Vnde & Thalmudistae, referente Pagnino in Thesauro, tradunt נִיבִים esse nubem, & Chaldaeus, cum cap. 28. Iob reliquisset ipsum nomen Hebraicum, cap. 38. pro eo, quod est: Et viam sonantis tonitruui, vertit: Et viam nubibus, quae deiiciunt aquas cū tonitruis. Per quod omnes translationes conciliantur. In eundem etiam sensum accipiendum est, quod hoc in loco verterunt Lxx: Et Dominus faciet phantasias, quod Hieronymus dicit se ignorare quid sit. Phantasiae enim vocantur apparitiones, siue coruscationes, vt exposuit Eugubinus in cap. 28. Iob. Vel etiam fulgura, eo quod homines terreant, vt aiunt Cyrillus, & Theodoretus. * Immo vero vbi nunc in plerisque codicibus legitur: Et Dominus faciet niues, Sanctes Pagninus, & autores Hebraici Lexici Bibliorū Complutensium affirmant Hieronymum translulisse: Et Dominus faciet nubes: quod minime dixissent, nisi in codicibus vidissent. Mihi certè valdè hoc probabile videtur, & quia ea est nominis notio, vt ex ipso Hieronymo, atque alijs interpretibus demonstrauimus: & quia tempore pluuiae seroti-

na, id est, mēse Maio niues in terra illa praesertim esse non possunt. Quare, etiam si in Commentarijs Hieronymi, Niues, legamus, vbi curque id legimus, rectè, atque ad eod fortasse rectius, Nubes legi possit. Conuenit etiam optimè, vt apostolos nubes esse intelligamus, quae cum coruscatione miraculorum, & sanctitatis hunc celestem imbrem in terram effuderint, iuxta illud Isaiae quinto: Et nubibus mandabo, ne pluant super eam imbrem. De quibus nubibus, vide ibi Hieronymum, & in illud Psalmo nonagesimo sexto: Nubes & caligo in circuitu eius. Quod si quis credere malit tot exemplaribus, in quibus legitur: Et Dominus faciet niues, dicemus eodem vocabulo Hebraico niuem etiam significari metaphoricè, eo quod nix propter candorem valdè videatur, & receptaculum pluuiae sit, sicut nubes. * Dicemus etiam apostolos, & praedicatores Euangelij niues appellari, quia pleni erant, & quasi onusti a pluuia, qua ardorem concupiscentiae in hominibus refrigerarunt, & Christo valde amabiles effecti sunt, sicut Prouerbiorū 25. scriptum est: Sicut frigus niuis in die messis, ita legatus fidelis ei, qui misit eum. Venerunt enim huiusmodi niues in die messis, sicut Dominus ait apostolis Iohan. 4. Leuate oculos vestros, & videte regiones, quia albae sunt iam ad messem.

Et pluuia imbris. Solent Hebraei copulare duo nomina idē fere significantia, quorum posterioris ponitur loco adiectiui determinantis alterū, vt Dan. 12. Et multi de his, qui dormiunt in terrae puluere, in Hebræo est: In terra pulueris, id est, in terra (vt ita dicam) puluerea, & minutissima in modum pulueris. Psal. 39. Et eduxit me de lacu miseriae, & de luto foecis. Hieronymus vertit: De luto coeni, id est, de luto coenoso, aut foeculento, de luto valdè immundo. Ita nūc dicit: *Pluuia imbris*, id est, non qualēcunq; sed fortem, & vehementem: id enim significat נִיבִים, & Latinis imber. * Vt enim scribit Apuleius in libro de mundo: Imber est agmen aquarum largius ex concretis effusum nubibus. Est igitur, ac si diceret: Dabit pluuia largissime terram irrigantē, & exatiantem. Lxx: Et pluuia hiemalem dabit eis. De hoc exponit Hiero. illud Iob. 38. Quis dedit vehementissimo imbrī cursū, & viam sonantis tonitruui, vt plueret super terram? &c. Hic (inquit) vehementissimus

imber

imber. saltat oris est Euangelium, qui emisit eloquium suum, vt velocitè curreret, sicut equus, &c. & eleuatus a sanctis apostolicis, nubibus, velut aqua effluens copiose, currit aera sibi, sancte Spiritus sancti in varijs signis, atque virtutibus via sibi dei fecit in nationibus, terrore nominis Dei atque miraculorum tonitruo praecedente.

Et dabit eis singulis herbam in agro. In Hebr. non est coniunctio; Et, neq; in Græco, ideo verbum *Dabit*, & ad praecedentia referri potest, vt legamus: Et pluuia imbris dabit eis vt apud Lxx, aut ad sequentia, vt retulit noster interpres, sed sensus semper est idē, Faciet, vt omnium hominū agri fertiles sint, & herba pleni, tollet omnem ex animis hominum sterilitatem.

Quia simulacra locuta sunt inuile. Magna controuersia est de Iudæis ne hæc dicantur, vt vult Cyrillus, & alij, an de gentilibus. Mihi de vtriusque dici videntur, ita vt non omnia Iudæis, & gentibus accommodemus, sed quibusque quod eis conuenit, vt fit quoties de multis sermo est, vt in Cantico canticorum non omnia quae dicuntur, iustis conueniunt, neq; omnia peccatoribus, sed quaedam his, quaedam illis, quonia vtriusque stat Ecclesia. Idem videmus saepe in epistolis Pauli, & in Ecclesiaste, & vbi eunq; de multis loquitur scriptura. Iusserat ergo pluuia petere Euangelicæ doctrinæ, quae electi ex Iudæis, quasi nubes quaedam coelestes per totum orbem effunderent: & vtilitatē huius pluuiae exposuit: Et dabit eis singulis herbam in agro, id est, omnibus, qui eam acceperint, siue Iudæi sint, siue gentes. Quare nunc rectè ait: *Quia simulacra*, &c. ac si diceret: Optanda est hæc doctrina, & petenda, quia sola vobis salutem afferet, sola vos docebit veritatem, & multis erroribus liberabit: nam idola, quae nunc consultitis, nihil vobis loquentur, quod vtile ad salutem sit. * Hoc totum iere gentibus conuenit, nam Iudæi eo tempore nulla idola habebant, nisi siqui forte occulte idola consulerent, ijque pauci, nam palati, & quasi publica autoritate, nunquam factum est post reditum è captiuitate, vt probauimus Mich. 5. n. 74. & sequentibus. Quam obrem ad ea tempora, quibus Euangelium praedicatum est Iudæis, referri hæc nullo modo possunt. Qui autem ad tempus ante captiuitatem referret, nã ille nimis violenter fa-

ceret, cum dicat hic Propheta: Affligentur quia non est eis pastor. Super pastores iratus est furor meus, & super hircos visitabo: quae finitis iam laboribus captiuitatis ante aliquot annos, quorum nunc dicerentur? Porro simulacra vocat Thraphim, de quibus diximus Hosee. 3. numero vigesimo, & vigesimo primo.

Et diuini viderunt mendacium. Etiam si diuini vestri multa vobis polliceantur, & se a Deo accepisse dicant, nolite eis credere, mendacium est, quod videntur, id est, quod vidisse se dicunt. Loquitur more Hebraeorum, apud quos Videre est reuelationem accipere, & prophetia visio dicitur, & propheta videns, vt diximus Hof. 1. n. 4. & 5.

Et somniores locuti sunt frustra. In Heb. est: Et somnia locuti sunt frustra. Quod potest ita exponi: Diuini locuti sunt somnia frustra, id est, vane, & mendaciter, ita intellexerunt Lxx, quorum hæc est translatio: Et diuini visiones falsas, & infomnia falsa loquebantur. Chaldaeus similiter vertit: Pseudo prophetæ in prophetia sua falsa mendacia loquuntur. Alter sensus est: Somniores locuti sunt frustra, quia somnia sua dicebant coniectoriis, & vel nullam solutionem ex eis audiebant, vt videmus Dani. 2. & 5. vel falsam, & inuilem. Atque hunc sensum secutus est noster interpres, nam somnior dicitur ipse, qui videt somnia, vt Gen. 37. Ecce somnior venit.

Vane consolabantur. Praedicantes vobis læta, & prospera, cum nihil vere dicerent. Hæc omnia maiori ex parte ad gentiles pertinent, sed pertinent etiam quodammodo ad Iudæos, inter quos, & si non essent idola, erant tamen diuini, & pseudoprophetae, & coniectores somniorum, sicut & inter Christianos sunt Mathematici, (quos vulgus iudiciarios vocat) & Chiromantici, & alicubi forte Necromantici, zizania, quae dormientibus hominibus inimicus homo superfeminavit.

Idcirco abducti sunt quasi grex. Ita legendū est, vt habent correctiora exemplaria, non adducti. Hoc est, ideo quasi captiui ducti sunt ab huiusmodi magistris in varios errores, & in superstitiones, sicut grex, id est, sicut oues (vt est in Heb. & in Græco) quae scilicet, nihil intelligunt, sed pastorē sequuntur quocunq; ducat: Ita Paul. 1. Corint. 12. Scitis autem quoniam cum gentes essetis, ad simulacra muta, prout ducebamini,

Y 2 euntes.

cuntes. Populus autem Iudaeorum, in qua monstra superstitio, & errorum a magistris suis inductus fuerit, saepe legimus in Euangelio.

Aspiciuntur, quia non est pastor. Misere lacerabuntur a Diabolo, & a vitijs, dum tales magistros habuerint, qui te vera, nec pastores sunt, nec magistri.

Super pastores iratus est furor meus. Eorum magistros ego puniam, & suo honore, atque officio spoliabo, quia valde mihi displicet, ipsi enim erroribus populum imbuunt, & veritati Evangelicae iidem vehementius resistunt, ut tam apud Iudaeos, quam apud gentiles vsu venisse scimus.

11 *Et super hircos visitabo.* Hircos vocat huiusmodi magistros, qui gregi praecunt. Nec vocavit arietes, sed hircos, ut eos ostendat foetidis esse moribus, & inutiles, ac reprobatione dignos. Dominus quidem Matth. 23. electos vocat oves, reprobos autem haec dos, separavit, inquit, oves ab haedis: isti, quia duces aliorum erant sibi simillium, non haedi dicuntur, sed hirci. Visitabit autem Dominus super illos & alios potens afficiendo, & homines conuertendo ad Euangelium, ita enim sacerdotes, & errorum magistri, & apud Iudaeos Pharisei, & Scribae, & sacerdotes, sine honore relictii sunt. Quod autem adnotauimus Hosae. i. numero. 64. Visitare in bonam, & in malam partem accipi, hic videmus, nunc enim ait: *Et super hircos visitabo,* & continuo: Quia visitauit Dominus exercituum gregem suum.

Quia visitauit Dominus exercituum gregem suum. Causam reddit eius, quod dixit: Super pastores iratus est furor meus, & super hircos visitabo, quia Dominus benefacere vult populo suo, id est, Iudaeis, & ex eo educere praedcatores veritatis, qui istorum & errores detegant, & auctoritatem eleuent, & insipientiam, atque arrogantiam confundant. * Sed quoniam, Quia redundare solet saepe initio sententiarum, ut ostendimus Hos. 10. nu. 17. non absurde diceret, qui affirmaret non reddi hic causam praecedentium, sed nouam incipi sententiam. Etenim Lxx non posuerunt coniunctionem, Quia, sed absolute dixerunt: Et visitauit Dominus omnipotens gregem suum, & ab Hieronymo etiam praeteritur in Commentarijs.

12 *Et posuit eos quasi equum gloriae suae.* Id est, Quasi equum suum gloriosum, Lxx. Quasi equum suum decorum, Chaldaeus. Et po-

net eos quasi equum fortem splendens in bello, id est, quasi equum pulchre phalaratum, & ornatum. Equorum fortitudinem, & alacritatem ad praelium multum, equibus prodesse ad victoriam non est dubium. Vnde Virgilius:

Haud deiecit equum duci iubet, hoc decus illi, Hoc solamen erat, bellis hoc victor abibat.

10. Encl. Iob. 39. Gloria narium eius terror. Terram virgula fodit, exultat audacter, in occursum pergit armatis. Contemnit pauorem, nec cedit gladio. Huiusmodi equi pulchre ornari solent in pugnam prodituri. Facit ergo apostolos, & praedcatores Euangelij equos Dei in hostes irruentis fortes, & bellatores, & pulchre ornatos, quia Deus eos magna gratia, & donorum copia ornauit, & ipse erat, qui pugnabat per eos. Haec omnia de apostolis, & praedicatoribus interpretatur etiam Cyrillus.

13 *Ex ipso angulus, ex ipso paxillus.* Docet quanta gloria honoraturus sit populum Iudaeorum. Ex ipso, id est, ex Iuda educam angulum, id est, regem, qui est Christus. Romanorum nono: Quorum parentes, ex quibus est Christus secundum carnem. Angulum significare regem, & regnum diximus Sopho. i. nu. 66. Et Christus vere angulus est, id est, lapis angularis duos parietes connectens, & fundans, ac faciens utraq; vnu. Paxillus, siue clauus (nam paxillis veteres pro clavis utebantur) dicitur e quo suspenduntur instrumeta, & vasa ad ministerium domus apta. Ezeielis decimo quinto: Aut fabricabitur ex ea paxillus, ut dependeat in ea quodcunque vas. Significat autem Christum, a quo omnes fideles pendent, & in quo sustententur casuri sine dubio, nisi sustententur, atque frangedi. Idcirco de Eliacim typo eius in hoc gerente scriptum est Isa. 22. Et figam illum paxillum in loco fideli, &c. & suspendent super eum omnes gloriae domus patris eius, vasorum diuersa genera, omne vas paruulum a vasis craterarum, usque ad omne vas musicorum.

Ex ipso arcus praelij. Ex ipso prodibunt fortes viri, & bellatores, ut ait Hieronymus, id est, apostoli, &c. de quibus dixit. c. 9. Quoniam extendi mihi Iudam, quasi arcum. Ita etiam Cyrillus.

14 *Et ex ipso egredietur omnis exactor simul.* Id est, Duces illi, qui vincunt populos, & vectigales Christo facient, & tributa exigent. i. libere, & cum potestate omnes hortabuntur ut

CHRISTO regi seruiant, & eius legem diligenter obseruent. Totum hunc locum ita vertit Chaldaeus: Ex ipso rex eius, & ipso CHRISTVS eius, & ex ipso fortitudo belli sui, ex ipso magnificabuntur omnes gubernatores eius simul. Quod autem ait, Simul, potest simpliciter ita accipi: Et simul omnes exactores egredientur ex eo, aut potius ut significet apostolorum consensum in vnu tendentium, id est, in gloriam CHRISTI, & in salutem animarum. Tempus etiam indicare potest, nam eodem tempore apostoli fortiter prouincias per orbem Euangelium deferebant. Et cum dicit: Omnis exactor, loquitur de primis ducibus populi Dei, e quibus etiam exierunt alij ab eis edocti, & ab eorum discipulis.

15 *Et erunt quasi fortes conculcantes lutum viarum in praelio.* Erunt apostoli quasi fortes bellatores, qui hostes suos, id est, hostium suorum cadavera conculcant in praelio, quasi lutum platearum conculcarent, id est, victores, & animosi, & nihil timentes. Chaldaeus: Er fortes domus Israel triturabunt interfectos populum, quasi lutum viarum in bello. * Animaduerte Prophetam indicare haud obscure se non de periculis, & armis proprie loqui, sed metaphorice, id est, nequaquam de Machabaeis haec dici, sed de apostolis, ait enim: & erunt quasi fortes, &c. i. similes erunt fortissimis bellatoribus.

Et confundentur ascensores equorum, id est, Aduersarij eorum, qui suis viribus fracti eis resistere se posse confidebant.

Et confortabo domum Iuda. Has victorias reportabunt qui e populo Iudaeorum eligentur, quia ego cum eis ero, & vires ad praeliandum suggeram, ita non debet difficile videri, quod polliceor.

Et domum Ioseph saluabo. Manifeste polliceor conuertendas etiam esse decem tribus, ideo enim ait: *Conuertam eos, & miserabor eorum, & erunt sicut quando non proieceram eos,* id est, Diligentur a me, & beneficijs afficietur quemadmodum antequam recederet a domo Dauid, & adorarent idola impij Ieroboham. De qua conuersione partim iam facta, partim plenius in fine saeculi facienda saepe in hoc propheta, & in alijs locuti sumus. * Domus autem Ioseph idem est ac domus Ephraim, quoniam Ephraim filius fuit Ioseph, non quidem aetate, sed dignitate, & benedictionibus aui sui Iacob, primogenitus, ex quo primi reges Israel. i. decem tri-

16
nomus Ioseph.

bui oriuntur. Inde tribus Ephraim appellatur tribus Ioseph Apoc. 7. Ex tribu Ioseph duodecim millia signati. Tribus autem Manasse fratris eius aetate primogeniti suo nomine recensetur. Ex tribu Manasse duodecim millia signati.

Et conuertam eos: דרושבותים quod R. David compositum esse dicit ex hiphil verbi דרוש. i. conuertit, & verbi יושב. i. habitauit, atque ita vtriusque seruire significatione, Conuertam eos, & habitare faciam eos. Priori modo vertit Hierony. posteriori Lxx.

Et exaudiam eos. Petentes a captiuitate liberari, vel, Propitius eis ero quacunque in re auxilio meo indigerint.

Et erunt quasi fortes Ephraim. Sensus horum verborum ex vi nominis גבור, quod in Hebraeo ponitur, ubi nunc legitur, Fortes, accipiendus est. Significat enim non vtrunq; fortem, sed insignem fortitudine, & multos vincere valentem. Inde inter CHRISTI nomina ponitur Isa. 9. * Et vocabitur nomen eius Admirabilis, Consiliarius, Deus, Fortis. Inde etiam noster interpret solet vertere Potens. Gen. 10. Ipse cepit esse potens in terra, (id est, vincere multos, & terras eorum sibi vi subijcere.) Ab hoc exiit pro uerbum, Quasi Nemrod robustus, id est, גבור, venator coram Domino: Psal. 23. Dominus fortis, & potens, Dominus potens in praelio. Vtroque loco Potens est גבור. i. Reg. 17. Videtes autem Philisthim quod mortuus esset fortissimus eorum (גבורים) iugerunt. Ob hoc quidam hic vertunt: Et erunt quasi heros Ephraim, & R. David exposuit: Heroicam virtutem factis exprimet. Pagninus: Et erunt veluti potens Ephraim. Hoc etiam simul adnotandum, aut certe in memoria reuocandum ex Mich. i. n. 35. cu verbu plurale ponitur cu nomine singulari significante multitudinem, intelligendum esse verbu illud conuenire singulari, quae multitudine illa continentur. Vt Exh. 8. Dimitte populu meum, ut sacrificet mihi, ita enim est in Heb. Gene. 26. Quae ambae offenderant animum Isaac, & Rebecca. Heb. Et fuerat offendens animum Isaac, &c. i. Haec offendebat, & illa. Et capit. 27. Qui maledixerit tibi, sit ille maledictus, & Hebrae. Maledicentes tibi, maledictus, & benedicentes tibi, benedictus, id est, singuli maledictes sint maledicti: * Ita nunc: Erunt quasi fortis Ephraim, id est, Quilibet e decem tribubus erit fortissimus, erit ut heros quidam,

גבור Fortis.

17

Reg.

18

pugnabit generose contra hostes fidei, & contra vitia. Ex his omnibus constat non esse legendum fortes, numero plurali, sed Fortis, quamvis Lxx pluraliter verterint *μαχηται*, id est, bellatores, sed maiorē energiam habet singulariter positū. Hic etiam videmus non loqui Prophetam de bellis propriē, sed ea metaphora uti, siquidē ait: Et erunt quasi fortis, id est, quasi magnus bellator.

Et lætabitur cor eorum, quasi à vino. Lætabitur maximē, cum viderint victorias suas, & libertatē, qua per Christum fruūtur. Quod ait: *Quasi à vine*, fortasse non similitudo est, sed veritas, vt: Vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à Patre. Inebriabitur vino diuinæ gratiæ, & consolationis, & lætābuntur, vt lætari decet eos, qui multum ex hoc optimo vino biberint.

Et filij eorum. Eorum posterī, & filij videbunt eadem bona, & exultabit cor eorum in Domino, non iam de rebus vanis, & secularibus lætantes, sed de donis à Deo acceptis, & de spe futurę beatitudinis.

Sibilabo eis, & congregabo illos. Quę sequuntur vsque ad finem capitis perobscura sunt, & variē ab autoribus explicantur, sed, vt sępē dixi, relictis aliorū sententijs, quod probabiliissimum puto, afferam. Hoc ergo nūc ait: Sibilabo eos cuocabo, id est, exiguos sono, & ferē infensibili, congregabo eos de remotissimis regionibus in Ecclesiam. Sumpta est metaphora, vt ait Cyrillus, ab ijs, qui sibilato dispersas apes congregant, vt Isa. 7. Sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Aegypti, & api, quæ est in terra Assur, tamen ego nusquam hoc fieri apud nos audiui.

Quia redemi eos. Quia statui eos liberare ab omnibus malis. Vel etiam, Quia redemi eos, id est, redimam, sanguinem filij mei.

Et multiplicabo eos sicut ante fuerant multiplicari. Decem tribuū homines antequam in captiuitatem ducerentur ab Assyrijs, innumerabiles pene erant: postea verò, fame, & captiuitate, bona ex parte consumpti sunt. At deinde multiplicati sunt, vt ex eis plurimi veniant ad libertatem Evangelij.

Et seminabo eos in populis. Per varios populos eos dispergam, & multiplicabuntur, vt fermen fertili terræ mandatum.

Et de longe recordabuntur mei. Etiam si sint in remotis, & longinquis regionibus, ibi

Iohan. 1.

19

20

me adorabunt, Psalmo vigesimo primo: Reminiscuntur, & conuertentur ad Dominum vniuersi fines terræ.

Et venient cum filijs suis. Non iam eos captiuitas vlla à filijs suis separabit, sed simul omnes hilarem vitam agent. Ita etiam possumus exponere; Tam ipsi, quam eorum filij ab eis edocti veram vitæ gratiam habebunt.

Et reuertentur. Exibunt, & liberabuntur à captiuitate Diaboli, in qua erant; & venient ad Ecclesiam.

Et reducam eos de terra Aegypti. Quidam hæc de prima illa mansione filiorum Israël in Aegypto dici putant, in qua grauius afflicti sunt à Pharaone. At quorsum nunc facturum se dicat, quod ante plurimos annos fecerat? Præterea afflictio illa communis fuit decem tribubus cum duabus, nunc autem non loquitur de duabus, sed de decem. Constat autem ex decem tribubus, quando captæ sunt ab Assyrijs, multos euasisse manus Assyriorum, & in Aegyptum fugisse. Hosçæ octauo: Ipsi in Aegyptum conuertentur, &c. & capite nono: Ecce enim profecti sunt à vastitate (id est, propter vastitatem illatam ab Assyrijs) Aegyptus congregabit eos, & Memphis sepeliet eos. * Quoniam igitur partim in Aegypto, partim in terra Assyriorum remanserant, ex vtraque pollicetur se eos reducturum, vt apertē intelligitur ex capite vndecimo Isaiæ, vbi est eadem prophetia: Et desolabit Dominus linguam maris Aegypti, &c. Et erit via residuo populo meo, qui relinquetur ab Assyrijs. Hoc autē perinde est, ac si diceret: Soluam omnem eorū captiuitatē, à nemine tenebantur, nemo eis ob stare poterit, quin veniant ad me.

Et ad terram Galaad, & Libani adducam eos. Terra, quam tenuerunt decem tribus, eis Iordanem per Samariam, & Galilçam protendebatur vsque ad Libanum versus Septemtriones. Vltra Iordanem autē manserāt in terra Galaad tribus Ruben, & Gad, & dimidia tribus Manassæ, eo quod multa pecora haberēt, & terra esset pascendis pecoribus aptissima, vt videmus Numero. 32. Ad hanc videtur polliceri se reducturū decem tribus, sed id neq; factum est vnquam, neq; fortasse fiet in cōsummatione sæculi. Quare ita est accipiendum, ac si diceret: Adducam eos ad terram promissam, siue ad terram suam, intelligit autem patriam

21

coelestem

coelestem fertilissimam, & omnibus bonis abundātem, quæ vocatur terra Galaad, & Libani, quia per hanc terram significabatur, & valde vsitatum est, vt res figurata nomen etiam habeat figuræ, vt diximus Hof. 3. n. 32.

22 *Et non inuenietur eis locus.* Locus dicitur non inueniri in scriptura, quando ipse, qui erat in loco, non inuenitur, sed alio translatus est, vt notauimus Nahum. 1. numero. 18. & 19. Ita nunc non inuenietur eis locus scilicet, in terra Assyriorum, neq; in Aegypto, quia nullus in eis manebit, sed omnes liberabuntur, & venient in terram promissam. Confirmat hanc expositionem translatio Lxx: Et in Galaaditem, & in Libanum introducam eos, & non relinquetur ex eis vllus. Nec refert nunc dicamus ne: Locus eorum non est inuentus, an non est inuentus locus eis, eundem enim sensum habet vtrumque. Quod vt magis explicetur, in Heb. non est: Et non inuenietur eis locus, sed: Et non inuenietur eis, quod ita, vt diximus, accipitur, vt Iosua. 17. Non poterimus ad montana conscendere, cum ferreis curribus vtantur Chanaanij. In Heb. est: Non inuenietur nobis mons, id est, locus in monte, hoc est, Non habitabimus ibi, licet velimus, quia Chanaanij obstant.

23 *Et transtet in maris freta.* Transtet, scilicet, Ephraim, semper enim de decem tribubus loquitur, quamvis numerum mutet. Hoc est: Cum venient in terram suam pertranstibunt mare angustum, & fluctus recedent, vt siccum illis iter præbeant, vt olim mare Rubrum. Et omnia profunda fluminis, hoc est (vt paulo post ex Isa. 11. probabo) omnia Nili ostia, quæ in via se offerent, cōfundentur, id est, arefient, vt Ioc. 1. Cōfusa est vinca, & confusum est triticum, cuius verbi vim ibi adnotauimus numer. 24. Vel etiam confundentur profunda fluminis, eo quod suis aquis iter impediri videant, donec transeant Israelitæ, sicut olim accidit Iordani: Hæc verba satis ostendunt sensum. Historicum omnium præcedentium non esse, quem Iudæi volunt, de libertate temporali, & de terra sibi restituentia, neque ad Machabæorum tempora pertinere, sed ita esse explananda, vt diximus. Hoc igitur verba significant, Faciet Deus mirabilia portenta vt eos liberet à captiuitate Diaboli, & in terram vi-

uentium perducatur, id est, in coelum. Nihil erit, quamuis arduum, & insuperabile videatur, quod eis possit ob stare, omnia enim pericula, & omnes difficultates Deo adiuuante, & protegente vincunt. * Sumpta fortasse videbitur metaphora à viatoribus, quibus neque maria intermedia, nec flumina obstant. At non inde sumitur, sed alludit plane Propheta (vt etiam docet Cyrillus) ad ea, quæ populo Israël acciderunt venienti in terram promissionis, ex Aegypto, quoniam illa figura fuerunt eorum, quæ contingunt properantibus in patriam coelestem. Sicut igitur illis nō obstitit mare Rubrum, quod nunc maris fretum vocat, quia angustum erat, nec Iordanis autus licet aquis, ita nihil eorum iter impedit. Omnia intelliguntur ex Isaię vndecimo, vbi de eadem re ita scriptum est: Et desolauit Dominus linguam maris Aegypti, & leuauit manum suam super flumen (Nilum) in fortitudine spiritus sui, & percutiet eum in septem riuus, ita vt transeat per eum calceati: Et erit via residuo populo meo, qui relinquetur ab Assyrijs, sicut fuit Israël in die illa, qua ascendit de terra Aegypti. Describit igitur eorum reditum ex Aegypto, in quo exitus ab spirituali captiuitate designatur, ad similitudinem exitus prioris sub Mose. Eodem pertinet quod continuo ait: *Et percutiet in mari fluctus,* quod non de Deo dicitur, qui & in præcedentibus, & in sequentibus semper in prima persona loquitur, sed de ipso Ephraim. Ipse percutiet fluctus in mari, id est, sicut fluctus, & retardabit vi orationis, & sanctitatis suæ, reprimet, & vincet pericula magna, quæ fere iam illum obruere videbantur, sicut Moses virga percussit mare Rubrum, & stetit.

Et humiliabitur superbia Assur. Quid hoc ad Machabæos? Cū bonis sua præmia reddentur, tunc eorum hostes non habebunt vltra in eos potestatem, sed puniētur à me, eo quod electos meos iniuria affecerint. Quod latissime ostenditur Haba. 3. ab illis verbis: Pro iniquitate vidi tentoria Aethiopiæ, &c. *Et sceptrum Aegypti receder,* id est, nequaquam eis iam dominabitur Aegyptus. Per Assyrios, & Aegyptios, in quorum potestate afflictæ sunt decem tribus, vt diximus, omnes eorum hostes intelligit.

Confortabo eos in Domino, id est, Virtute

Y 4

Domini,

24

25

Domini, vt ostendimus cap. 1. Hof. nu. 107. & in cap. 9. huius Prophetæ. nume. 52. hoc est, auxilio meo, quam phrasin adnotauimus Hof. i. nu. 107. Idemque significat cum dicit: *In nomine eius*, (id est, virtute eius) *ambulant*, & cœptum iter persequuntur. Ac si diceret: Ego illis opem feram, vt possint totum iter sive peregrinationis conficere, & ad cœlestem beatitudinem peruenire. Nomen siquidem virtutem, & potentiã significat, vt diximus Mich. 5. numero. 4. 9.

TROPOLOGIA.

26

Quoniam totum caput de re eadem est, & alia ex alijs pendent, prius Historicè fuit totum explanandum, vt nonnunquam eadem causa facere solemus, quam ad Moralem veniretur. Pulchrè Prophetæ omnes exhortatur, vt pluiam perant à Domino in tempore serotino, id est, sapientiã Euangelicã, sicut ait apostolus Iacobus: Si quis vestrum indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat: quoniam re vera nemo est, qui ea nõ indigeat, licet non omnes æque intelligant indigentiam suã. Si cuius anima vires virtutibus, & humore cœlesti, cito arefcet, nisi hac pluuia irrigetur: quæ autem aret, spinas, & tribulos germinabit, si hæc desit: quia sub maledictione est, boni proferet nihil. Nouit hoc optimè, qui dicebat: Expandi manus meas ad te, anima mea, sicut terra sine aqua, tibi. Non habent hanc sapientiam, qui ingenij acumine in obscurissima quæque, & subtilissima Theologicarum disputationum penetrant, aut qui diu in Scripturarum studio laborantes raram quandam, & inusitatã eruditionem compararunt, nisi accedant caritas, & humilitas, & studium actionis. * Signum sapientis est posse docere, dixit quidam ex ijs, qui docere verbo sciebat, sed veram sapientiã ignorabat, & postquam multa acutissimè docuit, obscuratum est insipiens cor eius, dicens enim se esse sapiẽtem, stultus factus est. Apud nos, nõ qui multa docet, sed, qui multa facit, sapiens est: dixit enim homo sine dubio sapientissimus: Si linguis hominum loquar, & angelorum, caritatem autẽ non habeam, factus sum velut æs sonans, aut cymbalum tinniens. Et si habucro prophetiam, & nouerim mysteria omnia, & omnem scientiam, caritatem autem nõ ha-

Iac. 1.

Psal. 87.

Quis habeat sapientiam.

27

Arist. 1. Metaph. c. 1.

I. Cor. 13.

bucro, nihil sum. Propterea, qui fatebatur se super senes intelligere, adhuc postulat hanc pluiam dicens: Benedictus es Domine, doce me iustificationes tuas. Doce, dixit (inquit ibi Augustinus) quomodo eas discunt, qui faciunt, nõ quomodo qui, vt habeant, quid loquantur, tantummodo meminerunt. Nam vtique iam dixerat, In corde meo abscondi eloquia tua, vt non peccẽ tibi. Quid ergo adhuc ea quærit discere, quæ abscondita iam custodit in corde, quæ vtique nõ fecisset, nisi ea didicisset: vt quid ergo addit, & dicit: Doce me iustificationes tuas, nisi, quia eas vult faciendo discere, nõ loquendo, vel memoria retinendo. Itaque in hac sapientia vera deuotio etiam intelligitur: Deuotionem autem voco certam, & firmam voluntatem tradendi se Deo, & omnia eius causa faciendi, ac perferendi: quam semper petere à Deo debemus; præsertim cum repidiore, & remissiore sumus, nec pati debemus quantum sitũ erit in nobis, vt ad opera Dei læguamus. * Sed multi acceperunt pluiam temporaneam, & cœperunt bonum opus, quod non potuerunt consummare, & natum aruit, quia non habebat humorem. Incipere plurimum est, progredi quodam tenus, multorum, ad finem vsque perducere, paucissimorum. Semen boni operis & capitur, & exoritur in multis emittente Deo pluiam temporaneam, at facilè arefcet, certe non maturefcet, nisi adueniat pluuia serotina, qua fruges, & fructus perueniunt ad suam maturitatem. *Petamus ergo pluiam in tempore serotino, & Dominus faciet nubes*, vt pareat terræ pluiam, aut niues, quibus terram nostram fecundet, & insitum ardorem concupiscentiæ refrigeret, & magna erit in animis nostris fertilitas. Quod si hanc sapientiam nacti fuerimus, statim intelligemus, quod sequitur: *Quia simulacra locuta sunt in uile*. Simulacra, siue idola, nunquam loqui cessant in nobis, cum enim animus ambitione permouemur, nonne idolum maximum, id est, honos, loquitur? Cum paupertatem auerfamur, & plura quærimus, aut pretiosiora, quam vsus postulet, cupiditas loquitur, atque ita in ceteris. Sed inutile loquuntur, quid enim prodest homini, si inuersum mundum lucratur, animæ verò suæ detrimentum patiat? *Diuini uiderunt mentium*, qui adulantes magnos nos esse, & magnis dignos dicunt, & magna, si quæretur

Psal. 111.

Deuotio.

28

Luc. 2.

Idola, que loquuntur in nobis.

Math. 16.

29

velimus,

Gal. 6.

Math. 6.

30

Math. 9.

Ioh. 10.

Iob. 39.

Iusti & peccatores, eorum dicantur equi Dei.

31

velimus, in sæculo esse assecuturos. Mendacium loquitur, ille verus propheta est, qui ait: Si quis existimat se aliquid esse cum nihil sit, ipse se seducit. Illi propheta verus est, & vere doctor sapientiæ, qui monet. Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adiciantur vobis. *Et somniores locuti sunt frustra*. Somniores sunt, qui superbia tumentes ob eruditionem, aut nobilitatem, siue ob fortitudinem militarem, secum cogitant, & sibi persuadent se tales esse, vt ad magnos honores, & ad diuitias citò sint prouehendi. Qui frustra loquuntur, quia, non qui verum dicant, & sibi noxias, & inanes cogitationes ex animo extrahant, quærunt; sed adulatores errantes, & in errorem mittentes. *Ideo abducti sunt quasi grex*, nõ quasi homines, sed quasi bruta animãtia, quia oculos habent, & non videt, & audiunt, & non intelligunt. *Affligentur*, siue dubio, & magnis laboribus exercebuntur, quia non est eis pastor, nec conuerti voluit ad pastorem, & episcopum animarum suarum. * Horum miseretur Dominus, quia totam vitã stulto labore consumunt, & in rebus nihili solcite laborant, sicut ait Matthæus: Videns autem turbas, miseratus est eis, quia erant vexati, & iacentes, sicut oues non habentes pastorem. Tales necesse est iacere, qui non habent pastorem illum, qui ait: Ego sum pastor bonus, & cognosco oues meas. Habent pastores, id est, consiliarios, & magistros errorum, qui pastores se esse dicunt, sunt autem fures, & latrones, non veniunt nisi vt furerent, & mactent, & perdant, super hos pastores iratus est Dominus, & super hos hircos foetidos, & inutiles, & plenos peccatis visitabit. At qui volunt esse grex Domini, & ab eo duci, qui sunt vere domus Iuda, Christum verbis, factisque consentientes, visitabit eos Dominus, & ponet quasi equum gloriæ suæ in bello. Qualis sit equus Dei gloriosus in bello, iterum verbis Iob dicamus: Terrã vngula fodit, exultat audacter, in occursum pergit armatis, contemnit pauperem, nec cedit gladio. Pugnare debent iusti in vitia, & in peccatores; in vitia resistendo, & vincendo, in peccatores ferendo, & commouendo, atque incitando ad virtutem verbis, & factis, quantum curaque dabitur. * At quanta vis, quis fortitudinẽ præstet, Dei fortitudo illa est, nõ hominis, sicut & Agamemnon Achilli ait:

Εἰ μάλα κατὰ πρός ἐσσοὶ θεὸς σὺς οὐ τὸ γ' ἔδωκεν. id est, Si valdè fortis es, Deus certè tibi hoc dedit. Quantumuis pugnet, nõ ipse vincit, sed Deus per eum, sicut ait magnus gratiæ prædicator: Gratia autem Dei sum id, quod sum, & gratia eius in me vacua non fuit, sed abundantius illis omnibus laboraui. Non ego autem, sed gratia Dei mecum. Idcirco non bellato ribus, sed equis Dei bellantis iusti similes esse dicuntur, quid ergo facit equus Dei? Vngula terrã fodit, cum de cordibus aliorum exemplo suorum operum terrenas cogitationes eiicit, & ea secularibus curis euacuat, cum contemnere sæculum opere docet. Vngula terrã fodit, cum alijs persuadens, vt cœlestia appetant, semetipsum semper intrinsecus subtili inquisitione discutit, ne qua immorãte in se diu infima cogitatione polluitur. Exultat audacter, quia sic aduersis nõ frangitur, sicut nec prosperis eleuatur. Aduersã nãque nõ deiiciunt, quem prospera nulla corrumpit. Equus itaque iste & fortis, & sub freno est. Ne ergo prematur aduersis, habet vim fortitudinis: ne eleuetur prosperis, habet pondus desuper insidentis. * Exultat audacter, & exteriora tormenta non metuit, quia internam delectationem quærit, potestatum mundi iracundiã non formidat, quia ipsius quoque vitæ præsentis desiderium per mentis excessum calcat. Hinc per Salomonem dicitur: Non contristabit iustum, quidquid ei acciderit. Hinc in eo rursum scriptũ est: Iustus, quasi leo, confidens, absque terrore erit. In occursum bestiarum, idcirco leo non trepidat, quia præualere se omnibus non ignorat. Vnde iusti viri securitas rectè leoni comparatur, quia contra se cum quoslibet insurgere cõspicit, ad mentis suę confidentiam redit, & scit, quia cunctos aduersantes superat, quia illum solum diligit, quẽ inuitus nullo modo amittat. In occursum pergit armatis, quia plerumque quieti, atque inconcussi relinquitur, si obuiare prauis per iustitiam non curamus. Sed si ad eterne vitæ desiderium animus exarsit: in quantum locus admittit, in quantum causa exigit, debemus pro defensione iustitiæ nosmet ipsos obijcere, & peruersis ad iniusta erumpentibus, etiam cum ab eis non quærimur, obuiare. * Nam cum iustitiam, quam nos amamus, in alijs ferunt, nos nihilominus sua persecutione confodiunt, etiam si venerari videantur. Quia ergo sanctus vir, cum

I. Cor. 13.

32

Prou. 11.

Prou. 28.

33

Y 5 congruum

congruum cernit, iētibus peccus obijcit, & venientia iacula, vel moriens retūdit, recte dicitur, In occursum pergit armatis. Contemnit pauorem, nec cedit gladio: in pauore enim ventura pœna metuitur, in gladio verò iā dolor de præfenti percussione fenititur. Quia ergo vir sanctus ventura aduersa non metuit, pauorem despicit: quia verò nec superueniente percussione vincitur, nequaquam gladijs cedit. Hæc omnia, quæ in verborum Iob expositionem scripsi, ex sancto, & venerabili patre Gregorio decerpſi, ex lib. 31. Mor. a. 21. cap. vsque ad. 25. fere, tametsi breuitati consulens multa reliqui, sed verba non mutauit. Ex ipſo angulus, ex ipſo paxillus. Ex hoc grege consistentium Dominum angulus egreditur, quo nomine illi intelliguntur, qui infirmos confirmant, & disidentes connectunt, ac copulant, qui quia pacifici sunt, & Christo Dei vero filio similes, filij Dei vocabuntur. * Paxillus patus, & fortis est, multa que sustinet, qui propterea humiles designat dono consilij polentes, è quibus alij pendunt, & eorum motis fulciuntur, qualis erat Iob, cui dicitur: Ecce, docuisti multos, & manus lassas roborasti. Vacillantes confirmauerunt sermones tui, & genua tremencia confortasti. Arcus prælij significat eos, qui magno imperu eiaculantur sagittas potentis acutas cōtra hæreticos, contra peccata, cōtra fautores peccatorum. Exadtores sunt, qui dicitis, vel factis crebro ceteros admonent, vt Deo reddant, quod Dei est, & tributa soluant iustitiæ, & bonorum operum regi sæculorum immortalis, & inuisibili. Hæc bona omnia ex hoc grege Dei, & ex his veris confessoribus aternæ maiestatis oriuntur populo Christiano.

Et erunt quasi fortes conculcantes lutum viarum. Erunt quasi egregij bellatores, qui omnes suos hostes, quauis fortes, perinde conculcant, ac si lutum essent viarum, auaritiā, inquam, & cupiditatem carnis illecebras, & honores, & quidquid alios vincere, & conculcare solet, vt de se scribit præclarus dux populi Dei: Verum tamē existimo omnia detrimentum esse, propter eminentem sciētiam Iesu Christi Domini mei, propter quem omnia detrimētum feci, & arbitror, vt stercora, vt Christum lucrificiam.

Et confundentur ascensores equorum, illi videlicet, quos in quadrigis significari diximus cap. 6. nume. 27. & 28. iusti autem di-

cent: Hi in curribus, & hi in equis, nos autē in nomine Domini Dei nostri inuocabimus. Ipsi obligati sunt, & ceciderūt, nos autem surreximus, & erecti sumus. Sed quia omnis iustorum fortitudo cito cadet, nisi Dominus conseruet, & animos eis addat, idcirco pollicetur se hoc facturum: *Et confortabo domum Iuda.* Verum, quia misericors est Dominus, & miserator, ita iustos fouet, & virtutibus, atque animis auget, vt non obliuiscatur peccatorum, quos iustissimè abiecerat, & ided ait: *Et domū Ioseph saluabo.* Nec otiose dixit; Domū Ioseph, sed, vt intellexerem⁹ respectu sancti patriarchæ, ex quo genus ducebāt, accipere eos misericordiā, qua suis operibus erāt indigni, tantumque apud Deum valere sanctitatem seruorum suorum fidelium, vt propter eam post tot sæcula indignos vocet ad gratiam. Et quia eos, qui perfectè conuertūtur, & dignè peccata desunt, benignissimè accipit Deus, & in pristina amicitiam restituit, ac si nunquam à se declinassent, hoc etiam subiicit: ** Et conuertam eos, quia miserebor eorum, & erunt sicut fuerunt quando non proteceram eos, &c.* Quæ supersunt vsque ad finem capitis perspicua ex dictis sunt, si, vt cœpimus, quæ de decem tribus dicitur, quæ à Deo recesserant, ad eos accommodemus, qui peccata reliquerant: & terram Aſyriorum, atq; Aegyptum, in quibus illæ captiuæ fuerunt, peccata intelligamus, à quibus tenebātur. Quæ omnia pulchre Hieronymus exponit: Secundum Anagogem, inquit, significat Dominus, & sibilat ijs, qui peccatis fuerant ante captiui, & loquitur ad eos: Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & inuenietis requiem animabus vestris, &c. Quid hac significatione, sibiloque clementius, quo dispersus populus congregatur? Congregantur autem, quia Dñs redemit eos, non corruptibilibus argento, & auro ex vana sua conuersatione, sed pretioso sanguine, quasi agni immaculati, Domini Iesu. Vnde loquitur in Psalmo: Exultatio mea erue me, à circumdantibus me. Et iterum: Redemisti me Domine Deus veritatis. Vide in Hieronymo reliqua.

CAP. XI.

Peri Libane portas tuas, & comedet ignis cedros tuas. V lula abies, quia ce-

cidit

34

Iob. 4.

Philip. 3.

35

cidit cedrus, quoniam magnifici vastati sunt: ululate quercus Basana, quoniam succisus est saltus munitus. Vox ululatus pastorum, quia vastata est magnificentia eorum: vox rugitus leonū, quoniam vastata est superbia Iordanis. Hæc dicit Dominus Deus meus. Pasce pecora occisionis, quæ, qui possederant, occidebant, & non dolebant: & vendebant ea, dicentes: Benedictus Dominus, diuites facti sumus, & pastores eorum non parcabant eis. Et ego non parcam vltra super habitantes terram, dicit Dominus: Ecce, ego tradam homines, unumquemque in manū proximi sui, & in manu regis sui: & conident terram, & nō eruam de manu eorum. Et pascam pecus occisionis propter hoc, o pauperes gregis: et assumpsi mihi duas virgas, unam vocauit Decorem, & alteram vocauit Funiculum, & pavi gregem. Et succidi tres pastores in mense vno, & contracta est anima mea in eis: siquidem & anima eorum variavit in me. Et dixi: Non pascam vos: quod moritur, moriatur: & quod succiditur, succidatur: & reliqui deuorent unusquisque carnem proximi sui. Et tuli virgam meā, quæ vocabatur Decus, & absidi eam: vt irritū facerem fœdus meū, quod percussi cum omnibus populis. Et in irritum deductum est in die illa: & cognouerūt sic pauperes gregis, qui custodiunt mihi, quia verbum Domini est. Et dixi ad eos: Si bonum est in oculis vestris, afferete

mercedem meam: & si non, quiescite. Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me: Proyce illud ad statuarium decorum pretium, quod appretiatus sum ab eis. Et tuli triginta argenteos: & proieci illos in domo Domini, ad statuarium. Et præscidi virgam meam secundam, quæ appellabatur Funiculus, vt dissoluerem germanitatem inter Iudam & Israel. Et dixit Dominus ad me: Adhuc sume tibi vasa pastoris stulti. Quia ecce, ego suscitabo pastorem in terra, qui derelicta non visitabit, dispersum nō quæret, et contritum non sanabit, & id, quod stat, non enutriet, & carnes pinguium comedet, & ungulas eorum dissoluet. O pastor et idoli, derelinquens gregem: gladius super brachium eius, & super oculum dextrū eius: brachium eius ariditate siccabitur, & oculus dexter eius tenebescens obscurabitur.

HISTORIA.

Aperi Libane portas tuas. Eodem tempore, quo Deus per apostolos, eorumque discipulos magnam orbis terræ partem conuerterat ad Euangeliū, & fiebant hæc, quæ cap. 9. & 10. prædicta sunt, id est, quadagesimo anno ab ascensione Domini, infideles Iudæi grauissimo supplicio affecti sunt à Deo, & miserabiliter vastati à Tito Imperatore. Propterea consequenter Zachariās prophetat de magno illo excidio Ierusalē, & notissima gentis Iudæorum calamitate, in quam se sua sponte coniecerunt Christum crucifigentes, & Euangelicę prædicationi repugnantes. Diximus enim Hab. 3. num. 32. prophetas, postquā de bonis Etan gelij locuti sunt, solere apponere supplicia eidem Euangelio non credentium. In Libano amoenissimo monte in Septemtrio-

nali

Hier. 15.

Marth. 11.

Psal. 31.

Psal. 30.

Marth. 17.

naliterre promissionis termino polito. Cyrillus Iudeam significari putat; sed omnes ferè tam Hebraei, quam Christiani expostores templum potius intelligunt. Eusebius lib. 8. de Demonstratione Euang. demonstr. 4. hæc ipsa verba referens ait: Nam Libanum in his verbis more suo templum ipsum nominat, quoniam in alijs quoque prophetijs ostensum est Libanum ipsum templum vocari. * Id autem ipsi quoque Iudei adhuc consistunt, quando quidem Isaias huius propheta, qui nunc tractatur, similia carens, dixit: Ecce Dominus Sabaoth conturbabit gloriosos cum robore, & excelsi contumelia conterentur. Libanus autem cum excelsis cadet, &c. Idem ait Hieronymus hic, & in cap. 17. Ezechielis, in principio. Atque ita interpretatur, quod illic scriptum est: Aquila grandis magnarum alarum, &c. venit ad Libanum, & tulit medullam Cedri, id est, Nabuchodonosor venit super domum Dei, & tulit lechoniam regem, transtulitque in urbem negotiatorum, id est, in Babylonem. Addit ibidem: Et crebro templum, quod erat inclitum, atque sublime, ut Libanus in Scripturis sanctis Libanus appellatur. Quibus verbis etiam cur Libanus templum vocetur, docet, id est, quod inclitum erat, atque sublime. Altera causa est, quod templum totum Cedris constaret à Libano aduectis, neque enim minoris erat magnificentiae, quam quod à Salomone constructum est, ut diximus in cap. 2. Haggaï, & ex Iosepho intelligitur lib. 15. Antiq. cap. vltim. & lib. 6. de bello Iud. cap. 6. Tertia est, quod Libanus, id est, לבנון dealbationem significat, & hoc nomen habebat mons à niuibus, quibus semper albebat. Templum autem procul aduenientibus monti niueo simile videbatur, propter insignem saxorum candorem, ut autor est Iosephus lib. 6. de bello Iud. cap. 6. * Eusebius quidem loco modo indicato, urbem Ierusalem Libanum dici apud Ezech. cap. 17. restatur, quod mihi magis placet etiam in verbis, quæ modo interpretamur, ut non semel postea exponit Cyrillus, quoniam statim ait: Et comedet ignis cedros tuas. In cedris autem principes ciuitatis intelligi non est dubium, cum continuo dicat: Vlula abies, quia cecidit cedrus, quia magnifici vastari sunt, &c. Quoniam ergo Libanus mons erat magnus, in quo multæ cedricrant, & cetera arborum genera, pulchre eo nomine Ierusalem

2

Isa. 10.

3

Ierusalem Libanus dicitur.

lem maximam, & celeberrimam urbem significat, in qua erant cedri, id est, principes totius Iudææ, & nobiles, & diuites, qui in ceteris arboribus intelliguntur. Reliqua etiam conueniant, nam ipsa inclita erat, atque sublimis, multa ædificia cedrina habebat, & tota urbs propter templum procul venientibus, mons quidam nitens videbatur. Ait ergo: *Aperi Libane portas tuas.* O Ierusalem frustra portas claudes exercituum Romanorum, velis, nolis, aperientur omnes portæ, & urbis, & templi, & atcum, & ab introitibus vastaberis. Hinc inter prodigia, quæ præcesserunt excidium Ierusalem, Iosephus scribit lib. 7. de bello Iud. cap. 12. Orientalem portam interioris templi, cum esset ænea, atque grauisima, vixq; à viginti viris clauderetur, sponte sua sexta hora noctis patuisse in festo die azymorum. * Refert etiam R. David ex antiquorum Hebræorum traditione, portas templi quadagesimo anno, antequam urbs caperetur, sponte sua reueratas esse, tuncq; Iohannem quemdam Zachaiten insignem Iudæorum magistrum dixisse: O domus, ô sacra domus, quid hoc sibi vult, quod tu tibi timeas? Equidem scio interitum tibi, ac vastationem imminere, & iam olim vaticinium illud de te editum fuisse: *Aperi Libane portas tuas.* Eandem historiam refert Galatinus lib. 4. cap. octauo, ex Thalmud in libro Ioma, & ex Thargum Ierosolymitano. Refert etiã Lyranus, referunt & alij, testemque citant Iosephum: sed ego in Iosepho id tantum reperi, quod dixi, neque tamen annum indicat, neque aliquid præterea addit. Si verum est quod Hebræi dicunt, mihi vehemens suspicio est portas templi eo die fuisse reueratas sponte sua, quo Dominus, atque redemptor noster expirauit in cruce, & velum templi scissum est à summo vsq; deorsum. Conuenit enim tempus, id est, quadagesimus annus ante urbis excidium, quo Christus passus est: desolatum enim est templum secundo anno Vespasiani, qui fuit ab ortu Seruatoris septuagesimus tertius, ut tradit Eusebius in Chronicis. Deinde, ut ex omnibus constat Euangelistis, in festo die Azymorum passus est, in quo Iosephus portas templi patuisse scribit. Chaldaus: *Aperite populi portas vestras.*

4

Et comedet ignis cedros tuas. Possemus proprie cedros capere, quæ exultæ sunt in templo, & in palatio, & in nobilium domibus,

5

sicut

sicut intellexisse videtur Chaldaus, qui vertit: *Et consumet ignis munitiones vestras.* Sed quoniam ait: *Quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vastari sunt, melius cum Hieronymo dicemus perstare Prophetam in metaphora, ut per cedros, & abietes, & quercus Basan, salumque munitum, principes, ac sacerdotes, & populum significet Iudeorum.* Eadem est sententia Eusebij loco citato initio huius capituli, & Cyrilli. Principes igitur ciuitatis vocat cedros, quod dignitate emineret inter alios, ut cedri inter reliquas arbores. Similiter locutus est Isaias cap. 2. Dies Domini exercituum super omnem superbum, &c. & super omnes cedros Libani sublimies, & erectas, & super omnes quercus Basan. Et Psalm. 28. Vox Domini confringentis cedros, & confringet Dominus cedros Libani. Et quoniam cum silua consumitur, & desolat, incendium consumi solet; seruata eadē metaphora dixit: *Et comedet ignis cedros tuas, id est, occidentur optimates tui.*

Vlula abies, quia cecidit cedrus. Sicut cedrus, quia celsior est, principes significat, ita abies indicat eos, qui illis dignitate proximis sunt. Vlula ergo abies, & vociferare præ dolore; si enim cedrus cecidit, quæ erat excelsior, tu, quæ minor es viribus, & dignitate, quomodo poteris stare?

Quoniam magnifici vastari sunt. Principes, & maximi omnium. Lxx, *μὲγᾶρες*, id est, optimates.

Vlulate quercus Basan. Basan regio est trans Iordanem, olim Og regis, postea duarum tribuum, & dimidia, quæ manserunt trans Iordanem. Erat autem fertilissima, & eius quercus erant insignis magnitudinis. Significat ergo quercus Basan diuites, & fortes viribus. Chaldaus: *Vlulate Satrapæ prouinciarum.* Adiuuat autem & nomen Basan, quod confusionem significat, ut eos suorum penas peccatorum luere doceat.

Quoniam succisus est saltus munitus. Ierusalem vocat saltum, in quo huiusmodi arbores erant, munitum verò dicit, quia urbs erat munitissima, sicut ea pars Basan, in qua erant quercus, erat excelsa, & munita natura. Chaldaus: *Quia vastata est regio fortitudinis vestrae.*

Vox vlulatus pastorum. Id est, Videor mihi iam audire pastores vlulantes. De hac phrasi diximus Sopho. i. nume. 64. Pastores vocat semper rectores, & gubernatores populo-

6

Basan.

Pastor.

rum, ut notauimus Mich. 5. nume. 31. 2. Reg. 5. Tu pasces populum meum Israël. Psalm. 77. De postferantes accepit eum pascere Iacob seruum suum. Atque ita intelligenda est in toto hoc cap. ii.

Quia vastata est magnificentia eorum. Dignitas, & diuitiæ, & gloria, & superbia. Hebr. *גִּבּוּר*, de quo vocabulo diximus Mich. 5. nume. 49. Chaldaus: *Vox clamoris regum, quia vastata sunt prouinciæ eorum, putauit enim Chaldaus ad multos populos hæc referri.*

Vox rugitus leonum, quia vastata est superbia Iordanis. Quos pastores vocauerat, eos nunc, (ut Hieronymus, & Chaldaus interpretantur) leones vocat ob crudelitatem, & violentiam, & rapacitatem. Ac si dicat: Videor iam mihi audire principes, & gubernatores populi plorantes, & frementes præ indignatione, & dolore, quia vastata est superbia Iordanis, id est, quia Iordanis exaruit, & ipsi siti peribunt, hoc est, quia diripiuntur, & peribunt eorum diuitiæ, & quidquid pulchri habebant. Pro superbia est idem nomen *גִּבּוּר*, (de quo modo dicebã) quod significat superbiam, & arrogantiam, & diuitias, ac potetiam, quæ superbiam gignunt. Significat etiam, ut ait Hieronymus, fremitum, ac sonitum aquæ decurrentis, idè Lxx verterunt: *Quia miser factus est fremitus Iordanis.* Chaldaus: *Quoniam efficcata est propter eos elatio Iordanis.*

Pasce pecora occisionis. Rege, & gubernatore consilio tuo homines istos, certo interitui destinatos, cum venerit exercitus Romanorum, si quomodo efficere possis, ut illa calamitatem bene agendo deuitent. Pecora occisionis sunt, quæ occiduntur, & occisioni destinata sunt, ut Psalm. 43. Propter te mortificamur tota die, æstimari sumus sicut oues occisionis. Sed cui nam hæc dicuntur? Cyrillus eisdem dici putat, qui pastores, & leones vocati sunt; legit enim: *Pascite oues occisionis, cum in Hebræo, & apud Lxx, ut est apud Hieronymum, & Theodoretum, & in castigatis exemplaribus, legatur: Pasce. Quare Hieronymus, & alij multi, propheta hæc dici censent.* Sed cum pecora occisionis illi homines sint, qui Christo in terris conuerfante vivebant in Iudæa, non video quomodo pascat eos Zacharias. Quare sine dubio Dominum Seruatorẽ Deus Pater alloquitur, ut rectè ait Theodoretus; contextus enim indicabit in

7

8

toto

toto hoc capite de Christo verba fieri. Vnde & Hieronymus, & alij paulo post in illa verba. Et assumpsi mihi duas virgas, &c. nō possunt nō fateri Christum esse, qui loquitur. Optimeque hæc in eum conueniunt, qui est pastor bonus, & animam suam posuit pro ouibus suis, & qui Matth. 15. ait: Nō sum missus, nisi ad oues, quæ perierunt domus Israël. Apostolus etiam scribit Romanis, cap. 15. Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum.

9 *Qui, qui possederant, occidebant.* Hæc peccata possidebant pontifices, & sacerdotes, & Pharisæi, qui, cum essent eorum pastores, minimè eorum saluti, & custodig inuigilabant, sed potius occidebant in suos vsus, & tyrannice omnia in sua emolumenta conuerrebant de suo tantum quaestu cogitantes. Quod apertius mox ostendit cum ait. Et pastores eorum non parcebant eis, &c. Secutus locus melius ex alijs prophetis intelligitur. Iere. 23. Væ pastoribus, qui disperdunt, & dilacerant gregem pascuæ meæ. Ezech. 34. Væ pastoribus Israël, qui pasciebant semetipsos: nonne greges à pastoribus pascuntur? Lac comedebatis, & lanis operiebamini, & quod crassum erat, occidebatis, gregem autem meum non pascobatis. Ira hunc locum intellexit Cyrillus, & ut ego sentio, optimè. In Hebræo est: Possidentes ea occident, & non dolebunt, sed futura pro præteritis ponuntur, quemadmodum Lxx, & Hieronymus interpretati sunt. Et si, ut futura capiantur, idem sensus est, Qui ea possederunt, occident, & non dolebunt, loquitur enim de re futura. Chaldaei: Vaticinare aduersus gubernatores, qui constituti sunt ad gubernandum populum meum, & ipsi dominati sunt in eos, quasi in oues occisionis.

10 *Et non dolebant.* In Hebræo est: Non peccabant, id est, non censebant se peccare, & idè nec poenitentiam agebant. Lxx: Et non agebant poenitentiam. Chaldaei: Dicentes: Non imputabitur nobis peccatum.

Et vendebant ea. Quemadmodum ea dicuntur occidere, ut eis vescantur, ita dicuntur vendere, ut inde nummos colligant ad fastum, & ad voluptates, id est, cum iactura salutis eorum quaestum suum curabant.

Dicentes: Benedictus Dominus. Cyrillus: Perinde, ac si Deus concederet ex iniquita-

te ditari, sic dicunt: Benedictus, &c. Videlicet quasi gratias Deo agentes, quod sine peccato, & sine cuiusquam iniuria diuites facti essent.

Et pastores eorum non parcebant eis. Cui pro officio suo tueri deberent oues, ne à lupis lacerarentur, non modo non tuebantur, verum etiam ipsi eas occidebant, & vendebant.

Et ego non parcam vltra. Nec parcam pastoribus, quia oues deuorauerunt, nec ipsis subditis qui nec ita à Deo puniti per malos pastores à peccando abstinuerunt, sed potius pastoribus suis consenserunt, & subornati à pontificibus, & Pharisæis exclamauerunt: Solle hunc, & dimitte nobis Barabbam, Luc. 23. * Adnotat autem Hieronymus euuicet *Super habitantes terram*, non de vniuerso orbe intelligi, ut Iudæi volebant, sententiant in se pronuntiatam conuertentes in suos, sed de Iudæa, ut etiam R. Dauid ipse exposuit.

Ecce, ego tradam homines vnumquemque in manu proximi sui. Hieronymus: Dimittam vnumquemque contra proximum suum, & mutua se cede truncabunt. Tanta enim inter ipsos Iudæos erunt bella, atque discordia, ut in tres partes populus diuidatur. Legamus Iosephum, & septem Iudaicæ captiuitatis libros, & hæc prophetiam esse completam historiae veritate cernemus. De miserabili hac totius ciuitatis dissensione, & de intestinis eius bellis, vnde in magnas calamitates, & denique in captiuitatem, & in excidium venit, lege Iosephum lib. 5. de bello Iud. cap. 2. & lib. 6. ca. 1. & 4. Ita etiam exposuit Cyrillus.

Et in manu regis sui. Vatablus putat singularem poni pro plurali, & reges dici principes seditiosorum. At res mihi videtur manifesta, regem suum vocat Romanorum Imperatorem, ipsi enim dixerunt: Non habemus regem, nisi Cæsarem, Iohan. 19. Ita etiam Rupertus.

Et concident terram. Scilicet, illi, in quorum manum eos tradam, id est, Romani, ut ait Hieronymus, qui Iudææ vrbes eneterunt, & terram vastauerunt, ut late videre licet apud Iosephum.

Et non erunt de manu eorum. Ex hoc loco argumentatur Hieronymus contra Iudæos, captiuitatem hanc non temporalem futuram, ut Babyloniam, sed perpetuam.

Et pascam pecus occisionis propter hoc, & pascam

peres

peres gregis. Christus loquitur se velle patri obtemperare, & pascere pecora occisionis curæ suæ commissæ, ut omnibus notum sit patrem præstitisse ouibus suis omnia, quæ præstari poterant, easque sua culpa perijisse. Cum autem hoc dicit, apostropham facit ad pauperes gregis, id est, ad eos, qui in se credituri erant ex illo grege, hoc est, ad apostolos, & reliquos fideles, quos pauperes vocat, quia abiecti erant in illa gente, & quia humiles fuerunt, nec imitari voluerunt superbiam Pharisæorum, & pontificum. Ita fere exponit Hieronymus. *Propter hoc*, id est, quia pastores non habent, à quibus pascantur, sed à quibus deuorentur.

Et assumpsi mihi duas virgas. Humiles ad se conuersos, vult audire quid fecerit à principio erga hunc populum, & cur illum abiecerit, quem multo tempore amauerat. Ego, inquit, ut verus hominum pastor, & custos, assumpsi duas virgas, id est, duos baculos pastorales, ut gregem meum pascere. Assumpsi autem non eodem tempore, sed prius vnâ, deinde alterâ. Primam vocavi Decorem, siue pulchritudinem, secundam Funiculum. * De his virgis variæ admodum sunt sententiæ. Eusebius lib. 10. de Demonstratione Euang. demonstr. 4. Virgam, quæ dicitur Decor, putat esse legem Moysi, & vetus testamentum, alteram vero esse multitudinem illius gentis. Cyrillus alterâ dicit esse legem veterem, alteram Euangelium. Alij aliter. Mihi Hieronymi expositio sine dubio videtur præferenda ceteris, quæ est huiusmodi. Prima virga, est gubernatio omnium hominum, qua Deus sub Noe omne hominum genus sua benedictione protegit, & ad se vocauit, & omnium pastorem se fecit. Hæc virga dicta est Decor, quia decorum est, & iustum omnes homines ab omni creatore gubernari. Aut fortasse Decor ponitur pro re decora, quia imperium eo pulchrius censetur, quo in plures haberet. Altera virga est gubernatio vnus populi Israël, quando ex omnibus gentibus illum elegit Dominus in peculium, & in hæreditatem, iuxta illud Deuter. 32. Pars autem Domini populus eius, Iacob funiculus hæreditatis eius. Quare merito vocata est Funiculus. Idem sensit Rupertus. Prima virga sumpta est cum Dominus dixit Noe Gene. 9. Ecce, ego statuam pactum meum vobiscum, & cum semine vestro post vos. Atque hæc expositio ma-

nifestè confirmatur ex eo, quod sequitur: Et tuli virgam meam, quæ vocabatur Decus, & abscidi eam, ut irritum facerem fœdus meum, quod percussi cum omnibus populis. * Altera virga sumpta est, cum Deus simile pactum iniit cum Abraham, Gen. 17. Et statuam pactum meum inter me, & te, & inter semen tuum post te in generationibus suis fœdere sempiterno, ut sim Deus tuus, & seminis tui post te: Daboque tibi, & semini tuo terram peregrinationis tuæ, &c. Hæc expositio etiam manifestè comprobatur verbis Prophetæ: Et præcidi virgam meam secundam, quæ appellabatur Funiculus, ut dissoluerem germanitatem inter Iudam, & Israël. Verum vbi hos habemus, Funiculus, in Hebræo est *וּפְנִיָּה*, id est, corrumpentes, seu destruentes, quomodo accepit R. Dauid, & eum secuti Vatablus, atq; alij ex recentioribus. At Iudæi male (ut sepe solent) p̄cta subscripserunt, cum scribendum esset *וּפְנִיָּה*, quæ vox funiculos significat, ut indicant Lxx interpretum, Hieronymique translationes. Quod autem Funiculus vertunt, potius quam funiculi, nihil refert, nam hæreditas à funiculis, quibus eam diuisores meriebantur, modo Funiculus dicitur, ut Deuter. 32. Iacob funiculus hæreditatis eius: modo Funiculi, aut Funes, ut Psalm. 15. Funes ceciderunt mihi in præclaris, etenim hæreditas mea præclara est mihi. * Et virge commodius nomē erat Funiculus, quam Funiculi. Accedit, quod Funiculi potest dici hæc virga, quia multæ tribus erant, & Funiculus, quia vniuersæ duodecim tribus vnus tunc populus fuerunt, & vna Respublica. Sed, ut ad translationem redeam, equidem nō miror R. Dauid reliquarum linguarum ignarum secutum fuisse Hebræica exemplaria, & qualia inueniebat, interpretatum. Nam, nec nostram translationem legere poterat, quia linguam Latinam ignorabat, neque alios interpretes, quod similiter ignoraret & Græcam. At nobis satis esse debet Hieronymum vertisse Funiculus, itaque ab eius tempore Latinam Ecclesiam legisse, ut putemus ita potius vertendum, & scribendum, quam quomodo scribunt, & interpretantur Hebræi recentiores, cum etiam Hieronymus dicat crebro se ea nobis tradere, quæ accepit ab Hebræis. * Quod si hoc factis non esset, eodem modo verterunt Lxx interpretes, & ita Ecclesiæ legerunt à tem-

pore

pore apostolorum, ita omnes sancti Graeci, ac Latini scripserunt. Constat etiam & ceteros vetustissimos interpretes eodem modo transfuisse. Etenim (vt refert Euseb. libr. 10. de Demost. Euang. demonst. 4.) Aquila sic conuertit, Vnam vocauit Decorem, & alteram vocauit Funiculum: Symmachus autem: Hanc quidem vocauit decorem, illam autem vocauit Funiculum.

Et pauis gregem. Prius pascebam omnes gentes, deinde etiam foedus iniui cum semine Abraham.

Et succidi tres pastores in mense vno. Tres pastores sunt (vt recte ait Hieronymus) Moyses, Aharon, & Maria. Mariam legimus Num. 20. mortuam fuisse in deserto Sin, mense primo. Et ibidem ait Dominus Moysi, & Aharoni: Quia non credidistis mihi vt sanctificaretis me coram filiis Israel, non intro ducetis hos populos in terram, quam dabo eis. Atque ita, inquit Hierony. factum est vt de tribus pastoribus alia praesenti morte succideretur, alij sententia mortis futurae. Ita etiam Ruper. Non probatur. R. Dauidi haec explanatio, nec deest qui illum sequatur, raro in comitatus relinquitur. Negant Mariam dici posse pastorem, quae nec populum administravit, neque villo munere sancta legitur praeter ceteros. Tres pastores esse dicunt tres Iosue regis filios, quorum regnum breuissimo viginti duorum annorum, & trium mensium spatio terminatum est. 4. Reg. 23. & 24. quod spatium Hyperbolice mensis vnus dicitur, vt Hof. 5. Nunc deuorauit eos mensis cum partibus suis, id est, breuissimo tempore debentur. Verum verborum Hofeae alius est sensus, vt suo loco diximus, significant enim: singulis mensibus venient ad eos hostes, qui eos consumunt, ea phrasi, qua nos dicimus quotidie fieri, quod sit sapius. At cum Zacharias dicit: In mense vno, omnino certum tempus signare videtur. Sicut ergo si in verbis Hofeae ostendere possemus singulis mensibus hostes venisse, qui consumerent, illa esset ceteris omnibus praefenda interpretatio, quia verborum proprietatem optime seruariet, ita nunc Hieronymi expositio praestantior est iudicanda, quae proprie accipit verba, quam altera, quae figurate accipit, & per Hyperbolam dictum putat. In mense vno, pro, breuissimo tempore. Cum autem eodem mense mortua fuerit Maria, & mortis sententia in fratres eius Moysen, & Aha-

17

18

ronem lata, recte dicuntur tres pastores mense vno succisi, siquidem consuetudine scripturae, sermonisque communis, mortuus, atque succisus censetur is, in quem mortis lata est sententia, vt Gene. 2. in quocunque enim die comederis ex eo, morte morieris: mortuus dicitur, quia in mortis iam incurerat sententiam, & Dominus a Marco. c. 15. crucifixus dicitur hora tertia, quonia tunc mortis accepit sententiam, vt scribit Ignatius martyr in ep. 5. quae est ad Trallianos, & Clemens, & ipse martyr, libr. 5. Constitutionum apostolicarum, capi. 16. aut iuxta recentiorum translationem. 13. Maria autem recte numeratur in pastoribus, quia prophetissa erat, & populum, mulieresque docebat. Ex quo satis probabile est multa eius consilio, & auctoritate fuisse gesta. Ideo numeratur inter pastores popul, Mich. 6. Et misi ante faciem tuam Moysen, & Aharon, & Mariam: Vbi Chaldaeus ait: Misi ante te tres prophetas: Moysen, vt doceret iudiciorum traditionem, Aharon, vt expiaret populum, & Mariam, vt instrueret mulieres. Et Exho. 15. legimus: Sumpsit ergo Maria soror Aharon prophetissa tympanum in manu sua, egressaeque sunt omnes mulieres post eam cum tympanis, & choris, quibus praecinebat dicens: Cantemus Domino, &c. Tantique eam faciebat populum, vt cum propter Ieroram separata esset extra castra septem diebus, nequaquam ille pedem mouerit donec reuocata est Maria Num. 12. Denique quod dicunt de tribus filiis Iosue, minime in hunc locum conuenire ostendunt verba, quae sequuntur paulo post: Et tuli virgam meam, quae vocabatur Decus, & abscidi eam, & irritum in factum est foedus meum, quod percussi cum omnibus populis: nam foedus, quod percussit cum omnibus populis, non est irritum factum etate filiorum Iosue, sed multis ante annis, vt mox dicemus.

Et contracta est anima mea in eis. Sum praestantior est metaphora ab ijs, quorum cor coangustatur, & constringitur tristitia, & angitur, ita vt quodam modo videantur exanimari praestantior afflictione animi. Ac si diceret, Grauissimum mihi, & molestissimum fuit, quod roties irritatus sum ab eis in deserto. id est, a filiis Israel, & ideo eis abstuli tres pastores. Itaque cum dicit: Et contracta est anima mea in eis, subauditur, quos pascebam, id est, in filiis Israel: non autem in pastoribus, vt constat ex sequentibus. Et dixi: Non

pascebam

pascebam vos, quod moritur, moriatur, &c. Hoc etiam Moses aperte ostendit Deut. 1. his verbis. Nec miranda indignatio in populum, cum mihi quoque iratus Dominus propter vos dixerit: Nec tu ingredieris illuc, &c. Lxx: Et grauibitur anima mea super eos. Aquila: Et mutilata est anima mea in eis. Symmachus: Et exanimatus sum in eis. Theodotius: Exanimata est anima mea super eos. Vtrumque significantius dicitur in Graeco. *ωλιωθη η ψυχη μου*, Theodotius *ωλιωθη η ψυχη μου η θυχη μου*. Quid sit autem *ωλιωθη*, diximus Ionaz. 4. n. 17. Ita retulit Euseb. libr. 10. de Demost. Euang. demonst. 4. verbum Hebraeum *נִשְׁחַתָּה* significat Coangustauit, constrinxit.

Siquidem et anima eorum variavit in me. *וַיִּשְׁחַתְּ*. i. Tædio affecta est, cito defatigati sunt obediendo mihi, cito ab obedientia recesserunt filij Israel, & variaverunt in me. Simile est illud Psal. 105. Cito fecerunt, oblitum sunt operum eius, & non sustinuerunt consilium eius Aquila vertit, vt loco citato refert Euseb. Etenim anima eorum immutauit in me: quod dicitur Graeco *επειρασαν*, ac si diceret: Mollis facta est, vt poma nimis matura, non seruauit constantiam. Symmachus: Et anima eorum inualuit in me, id est, molesti mihi fuerunt recedentes a me, & variantes.

Et dixi: Non pasceam vos. Tunc iratus huic populo, dixi illis: Non pasceam vos, nulla mihi cura erit salutis vestrae, vt vos seruē, & introduceam in terram promissam, quin potius perire vos patiar in deserto, vt nemo ex vobis a viginti annis, & supra illuc ingrediatur praeter Iosue & Caleb, vt scriptum est Nu. 14. Quod non de vniuerso populo, sed de hominibus illius ætatis dicit, nam filios eorum, qui vegesimum annum non impleuerant, pauit, & gubernauit, & introduxit in terram promissionis. Atque ita quadraginta annos errauerunt in deserto, quibus hoc factum est, quod nunc ait: quidam enim mortui sunt, alij interfecisti sunt ab hostibus alij a serpentibus Num. 21. Alij a fratribus suis interempti sunt vt Nu. 25. Et iratus Dominus ait ad Moysen. Tolle cunctos principes populi, & suspende eos contra solem in patibulis, vt auertatur furor meus ab Israel. Dixitque Moyses ad iudices: Israel occidat vnusquisque proximos suos, qui iniurati sunt Beelphegor.

Quod moritur moriatur. Perstat in simili-

ruine pastoris abijcientis, & relinquētis pecora. Qui in morbum, aut in periculum mortis inciderit, a me non liberabitur, moriatur, nihil mihi curae erit.

Quod succiditur succidatur. Quod ab hostibus, aut a bestiis rapi, & occidi contingeret, occidatur, ego non liberabo.

Et reliqui deuorent, id est, Consumant, vt factum est Num. 25. sicut iam diximus, & in iurgijs eorum, & seditionibus.

Et tuli virgam meam. Postquam assumpsi virgam, quae vocabatur Funiculus, id est, postquam elegi filios Israel, vt populus meus essent, statim confregi virgam illam priorem, quae vocabatur, Decor, (vt habent multa exemplaria, in Hebraeo enim semper est idem nomen pulchritudinem significans) aut Decus, (quod nunc pro eodem accipit) qua vniuersos homines pascebam, id est abieci alios populos propter idololatriam. Aquila ita vertit: Et accepi virgam meam Decorem, & excidi illam. Quasi dicat: Etiam si initio fuerit populus hic rebellis, & incredulus, tamen nolui eum abijcere penitus, sed potius reliqui alios populos, & eum semper retinui.

Hieron: Statim enim vt Israel assumptus est, gentium turba proiecta est, & vt nata est filia Archisynagogi, quae postea in Euangelio agrotare, & mortua esse narratur, haemorrhousa coepit sanguine fluere, & perpetua infirmitate cruciari. Sensus verborum Hieronymi est: Quando in Abraham elegit gentem Iudaeorum, & illi coeperunt credere, tunc populus gentium coepit sanguine fluere, & egrotare, sicut Marci quinto ostensum est, mulier enim sanguinis fluxum per duodecim annos patiens typus erat gentilitatis, filia autem Archisynagogi, quam Lucas capite. 8. duodecim annos habere ætatis scribit, figura erat populi Iudaeorum. Cum ergo nascitur filia archisynagogi, id est, populus Iudaeorum, tunc mulier, id est, gentilitas, sanguine fluere coepit, & perpetua infirmitate cruciari. Sed dum Dominus venit vt resuscitaret filiam Archisynagogi, tangit cum mulier sanguine fluens, & ante sanatur, quam illa resuscitetur, quia prius sanata est gentilitas, & postea subintravit populus Iudaeorum. Apertius hoc explicat idem Hieronymus in illud Matth. 9. Et princeps vnus accessit, & adorabat eum, &c.

22

23

Z Et

24

Et cognouerunt sic pauperes gregis. Tunc illi, qui in populo Israël vere humiles, & serui mei erāt, vt Moyses, Aharon, Iosue, cognouerunt gratiam, quā ego huic populo praeftabam, vt eum prae ceteris eligerem, atq; ita contestabantur, vt Moses Deuter. 7. Te elegit Dominus Deus tuus, vt sis ei populus peculiaris de cunctis populis, qui sunt super terram. Non quia cunctas gentes numero vincebatis, vobis iunctus est Dominus, & elegit vos, cum omnibus sitis populis pauciores, sed, quia dilexit vos Dominus, & custodiuit iuramentum, quod iurauit patribus vestris. Ex quibus hoc etiam intelligitur, quod ait Zacharias: *Quia verbum Domini est,* id est, cognouerūt hoc esse, quod Dominus dixerat, & iurauerat patribus, Abraham, Isaac, & Jacob, & velle eum implere quod promiserat. Hoc idem alij postea cognouerūt, vt Plal. 75. Notus in Iudaea Deus, &c. & 147. Qui annuntiat verbū suū Iacob iustitias, & iudicia sua Israël. Non fecit taliter omni nationi, & ita in ceteris prophetis.

Qui custodiunt mihi. Qui custodiunt mandata mea in honorem meum. Chaldaeus: Qui fecerunt voluntatem meam. Potest etiam verti: *Qui custodiunt me,* id est, qui me obseruant & venerantur.

25

Si bonum est in oculis vestris. Cum ergo iam assumpta humanitate inter eos versaret, dixi saepe ad hunc populum: Si placet vobis, reddite mihi mercedem aliquam pro tot beneficijs, pro tam diuturna sollicitudine, & prouidentia vestri. Hoc est, quod semper Christus Iudaeos hortabatur, vt seruirent promissum, & missum a Patre, vt redderent Deo honorem, quem debebant, vt videmus in parabola agricolarum Matth. 21. & cap. 22. in parabola nuptiarum, & in alijs multis. Hinc iam nostrorum explanationes conueniunt inter se se, de Christo esse quod sequitur, nam Chaldaeus, & Hebraei mysteria Christi malitiose occultantes miserabiliter delirant. Quod ait: *Si bonum est in oculis vestris,* idem est, ac si diceret: Si bonum, vobis videtur, si placet, vt. 1. Reg. 3. Dominus est, quod bonum est in oculis suis, faciat.

Et si non, quiescite. Si non placet, ne faciat, quasi dicat: Non enim cogam vos cum liberi sitis arbitrij.

Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Id est, Pro mercede, quam petebam, & quam reddere debebant, inierunt

consilium, vt me dolo tenerent, & occiderent, & dederūt Iudae proditori triginta argenteos, vt me traderet. Ita etiam Ruffinus in expositione Symboli. Argentei, quibus venditus est Dominus, pendebant singuli duas drachmas Atticas, vt latius ostendimus Hamos octauo, nume. 18. & 19. Quid autem sit Appendere, diximus ibidem numero. 15.

26

Et dixit Dominus ad me, Projice illud ad Statuarium. Tria sunt in his verbis perobscura. Primum, quomodo Christo dicatur (ipse enim & nunc, & in praecedentibus loquitur) Projice illud, cum argenteos non Christus proiecerit, sed Iudas. Alterum, quomodo ad Statuarium, cum in templo eos proiecerit ad sacerdotes. Quod si alterius faciendae mentio erat, Ad figulum, vertendum videbatur, non ad Statuarium, quando quidem, vt ait Matthaeus capite vigesimo septimo: Sacerdotes dixerunt: Non licet eos mittere in corbanam, quia pretium sanguinis est. Et consilio inuito emerunt ex illis agrum figuli in sepulturam peregrinorum. Ante omnia vocabuli vim exponamus, vt paulatim res tota intelligatur. Pro Statuario in Hebraeo est פִּיִּי, quae vox significat plastem, id est, formatorem, aut fictorem, siue figulum. Denique, qui ex ligno, aut ex aere, aut simili ex materia statuam facit, dicitur פִּיִּי, Isa. 44. Plasta idoli omnes nihil sunt. Pro figuli etiam accipi solet, vt Isa. 29. Quasi silutium contra figulum cogitet: Threnorum quarto: Quomodo reputati sunt in vasa testea, opus manuum figuli? Praeterea si in eodem vocabulo prima litera non sit iod, sed aleph, significat thesauri custodem, quae significatio placet Vatablo, & quibusdam nouis autoribus, dicunt enim quod esse debuerat, mutatum esse in, & iod, quoniam literae quiescentes saepe commutantur inter se. Hoc ex R. Dauide sumpserunt, a quo sumunt plurima: ille autem citat pro se Chaldaem, qui vertit: Projice illud in domo Sanctuarij Domini sub manu praepositi magni, videlicet templi, vel thesauri. Dicunt igitur proiectum esse argentum ad thesauri custodem, id est, ad sacerdotes, qui curam habebant thesauri templi, atq; ita dixerunt: Non licet eos mittere in corbanam, quia pretium sanguinis est. Sūt etiā, qui dicāt vtrūque, in hoc loco significare, & figulū, & thesauri custodē, breuiterq; infinnasse

27

27

Zacha-

28

Zachariam quod postea factum est, id est, delatos fuisse triginta argenteos ad thesauri custodem, & postea figulo datos esse pro agro. At hoc quomodo verum esse possit, non videtur, aut enim litera, iod, in hoc vocabulo naturalis est verbi, & ita nullo modo significare potest thesauri custodē, aut ex mutatione posita est pro s, & ita significabit thesauri custodem, sed fictorem, aut figulum, non significabit. Quod autem dicunt significare thesauri custodem, minime dicent, si veteres interpretes consuluissent, ac non vnum Hebraeum omnium linguarum imperitū sequi maluissent. * Ex his abunde intelligi potest totam fere huius loci difficultatem ex nostra oriri translatione: in Hebraeo enim nulla est, quando quidem intelligere possumus: Projice illos ad figulum, id est, Projice in templo, vt denatur figulo. Vel Projice illos ad Deum, qui formator est omnium, id est, Projice in templum Dei formatoris omnium. Etenim verbum פִּיִּי, vnde hoc nomē cadit, saepe Deo tribuitur in scriptura, vt Plal. 75. Aestatem, & ver tu plasmasti ea. Isa. 43. Populum istū formasti mihi. Zach. 12. Et fingens spiritum hominis in eo. At quorsum dictum sit. Projice illos ad statuarium, non apparet. Accedit quod ipse Hieronymus translationem suam reprehendit. Ita enim ait: Projice illud ad Statuarium, pro quo in Hebraeo legitur פִּיִּי, id est, πλάστην, quem nos fictorem, & figulum possumus dicere. Et postea: Pro Plaste, atque fictore Statuarium olim interpretatus sum, verbi ambiguitate compulsus quod Statuarium, fictoremque vno sermone significat. Cur ergo (dicat quispiam) defendere tu vis translationem, quam ipse illius autor correxit? Cui ego paucis respondeo; Quoniam Ecclesia illam retinet, quae vidit correctionem Hieronymi, nec tamen mutare voluit quod prius scriptum erat, sed semper legit: Ad Statuarium: & quam recte legat, statim indicabo.

29

* Ergo Statuarium metaphoricè dicitur Deus, vt ait Ruper. & ex Hebraeis R. Abraham, quod ipse sit omnium plastes, atque formator. Vt enim Statuarium ex aere, aut alia materia statuam conficit, ita Deus ex materia, quam creauit, formabit hominē, & cetera corpora. Immo & Hier. plastem, atque fictorem, siue figulum Deum interpretatur eadem causa. Quasi dicat: Hos triginta argenteos, quibus te emerūt, projice

ad Deum, qui omnes formauit, vt ipse, qui nouit animae tuae, corporisque dignitatem, iudicet an digno satis pretio aestimatus sis ab eis, id est, vt videat quanta te iniuria affecerunt. Ita Hierony. & Ruper. intellexerūt: Lxx verterunt: Depone eos in conflatoriu, id est, in officinam conflatoris, conflator autem intelligitur statuarius, qui conflat metalla, vt ex eis statuas efficiat. Vt Iere. 51. Confusus est omnis conflator in sculptili, quia mendax est conflatio eius, neque est spiritus in eis, id est, in sculptilibus, & in statutis, quas facit. Hoc autem nihil aliud est quam si diceret: Projice eos ad Dominum, projice eos ad conflatorem, siue ad Statuarium. * Quo modo translulerunt Lxx, translulerunt Aquila, & Symmachus, vt refert Euseb. lib. 10. de Demonstr. Euang. dem. 4. proptereaque Ecclesia noluit mutare priorem translationem, etiam Hiero. ipso quodam modo corrigente, quia & germana erat, & veterum, atque doctissimorum interpretum. Quorum verba, quia non sunt in Euseb. Latino satis apte conuersa, Graeca ponam Aquila vertit: και εἶπε κούριον πρὸς με, κάθες αὐτοῦ εἰς τὸ χωνευτήριον, ἢ ἄλλο αὐτὸ πρὸς τὸν πλάστην, id est, Et dixit Dñs ad me. Demitte eos in conflatorium, projice illud ad plastē. Et mox: και εἶπεν αὐτὸ ἐν οἴκῳ κυρίου πρὸς τὸν πλάστην. Et proieci illud in domo Domini ad plastem. Plastes autem etiam Statuariū significat, vt vel illud indicat ex lib. 4. Graecorum epigrammatum Sectione. 7.

Βακίλον ἢ ἐπίθης τον ἐμὸν ξένη, τὸτ' ἔπος αὐτῶ ἔπιον ὅθ' ὁ πλάστης ἄλλε μ' ἐδύσε Μύρων.

Quod licet alter futurus erat pentameter, duobus hexametris ita ad verbum vertetur:

Custodem si forte meum confexeris hospes, Dico ei, plastem hic me vinxisse Myronem.

Notissimū autē est, Myronē nō figulū fuisse, sed statuarium, cuius buccula graeca celeberrima est versibus poetarum, & quae inter veteres nobiles statuarios numerat Plinius libro. 34. capit. 8. Et Cicero in Verrina 6. Signum (inquit) erat hoc, quod dico, Cupidinis è marmore, ex altera parte Hercules egregie factus ex aere. Is dicebatur esse Myronis, vt opinor. Atque ita omnino Aquilam hic accepisse indicat quod praecelsit εἰς τὸ χωνευτήριον, id est, in conflatorium, quod non est figuli, sed statuarij. Quare male interpret Euseb. translulit: Ad figulū. * Symmachus vero, ita vt Lxx, vertit:

30

31

Z 2

plastem

ἰσχυρὸν αὐτοῦ τὸ χαρῆν ἰσχυρὸν, id est, Projice illud (scilicet argentum) in conflatorium. Et statim: καὶ ἐπέσχε αὐτὸ εἰς τὸν βίβαν ἡσπῆς ἐς τὸ χάρον ἰσχυρὸν, id est, Et proieci illud in domum Domini in conflatorium. Per conflatoriū autē, siue fornacē, si ita vertere velis, artificem ipsum, id est, conflatorem, vt iam diximus, intellexerunt, sicut est in translatione Aquilæ, & in Hebræo. Conflatorem autem, siue statuarium esse Deum ipsum, satis indicat Propheta, cum ait: *Et proieci illos in domum Domini ad statuarium*, quis enim alius statuarium, aut conflator erat in domo Domini? Facile etiam dicere possemus statuarium latè sumi hic, & figulum significare, qui fictiles statuas facit, quales faciunt multas figuli, siue fictores, vnde Cicero. *de Natura deorum*. Reliquos Deos ea facie nouimus, qua pictores, fictoresque voluerunt. Itaque interpretari licet: Projice illos in templum, vt tradantur statuario, id est, figulo, & nihil supererit difficultatis: sed aptior est alter sensus, & cum ad nostram translationem, tum ad antiquorum interpretum sensum accommodatior, præsertim cū in Hebræo, & in translatione Aquilæ Statuarium articulum habeat, vt nō quibus, sed certus aliquis, & insignis statuarium indicetur. * Nunc primam illam dubitationem dissoluamus, cur Christo dicatur: *Projice illud ad Statuarium*, cum Iudas proiecerit? Facere dicitur, qui facit, vt aliquid fiat, & mouet, aut consilio, aut imperio, aut impulsu. Christus autem mouit Iudam, & quodammodo impulit, vt proieceret argenteos. Nec nunc de peculiari, atque altiore motione loquor, qua, vt Deus, potuit eius animum commouere, si quis vellet dicere speciali Dei auxilio commotū esse, vt proieceret, & veniam à Deo peteret, quamuis postea ab spiritu desperationis victus est. Consuetudo communis sermonis est, vt quod facimus impulsu vehementi amore, aut odio, aut misericordia cuiuspiam, aut simili affectu, ipse dicatur facere, cuius impellimur affectu, & qui nobis obuersari ante oculos videtur. Vt, si quis mortui filij desiderium ferre nequeat, dicimus: Non finit illum filius quiescere, non finit viuere. Tale est illud Homeri, vnde optimè intelligitur quod dico.

Facere dicitur, qui facit, vt res fiat.

Reg.

Odyf.

Ἰὼν πάντων ἡ πόσιον ἀδύπομα, ἀχρῆ μὲν δὲ σπῆρ, ἰδὲ ἐπὶ τοῖς, ἵστῃ μοι ἕνθεν ἀπεχθῆσαι ἡδὲ τὸ ἄδύπομα μὴ ἀποστῆναι.

Id est, Horum omnium gratia non tantum lugeo, tametsi tistis, Vt vnius, qui mihi formidini inuisum facit, & cibum. Recordanti: quod de Vlysse absente, & qui an adhuc viueret nesciebat, dicebat Menelaus. * Ita cum Iudas dolore proditiōnis suæ, & innocētis Christi iam damnati eōm miseratione fecit, vt ad sacerdotes iret, & argenteos proieceret, fecisse Christus dicitur. Ita enim ait Matthæus cap. 27. Tunc videns Iudas, qui cum tradidit, quod damnatus esset, poenitentia ductus retulit triginta argenteos principibus sacerdotum, & senioribus, dicens: Peccauit tradens sanguinē iustum. Itaq; *Projice*, idem est ac Projicies, id est, facies, vt projiciantur, vt explicauerunt Hieronymus, & Rupertus. Plerique putant hæc verba Zachariæ indicari à Matthæo cum paulò post ait: Tunc impletum est, quod dictum est per Ieremiam prophetam dicentem: Et acceperunt triginta argenteos pretium appreciati, quem appreciauerunt à filiis Israël, & dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus. De quo ita scribit Eusebius in quarta demonstratione, libro decimo. Sæpè indicata: Vbi diligenter considera, cum hæc nō habeantur apud Ieremiam prophetā, num arbitrari oporteat ea per quandam malitiam ex illo sublata esse, an verò librarij erratum fuisse, qui negligentius sanctorum Euangeliorum exemplaria cōfecerit, & ex negligentia in errorem inciderit, & pro Zacharia posuerit Ieremiam, &c. * Vnde Matthæus prophetiam desumpsit, non est huius loci, dicēt explanatores Matthæi. Quod ad meū institutū attinet, dicā, Nego desumptā esse ex Zacharia. Primū, quoniam antiquissimi codices Græci, & Latini etiā Eusebij, & Origenis ætate, nomē Ieremiæ habebāt, vt in Origene videmus, tracta. 35. in Matthæum. Deinde, quoniam licet de eadē re loquatur Zacharias, verba sunt admodum diuersa: Et appenderūt mercedē meā triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me: Projice illud ad statuarium. Decorum pretiū, quo appreciatus sum ab eis, &c. Tertio, quoniam illa: Et dederūt eos in agrū figuli, sicut constituit mihi Dominus, nullo modo sunt in Zacharia. Postremo apud Zachariā Christus loquitur, in verbis: Matthæi non loquitur Christus, sed propheta ipse.

Decorum pretium, quo appreciatus sum ab eis.

Ironice

Ironice hoc dixit rei indignitatem intēgi vblens. Id est, Iussit me Deus projicere ad statuarium illos argenteos, hi enim erant pretium, quo estimatus sum ab eis.

Et tulit triginta argenteos. Feci, vt ferrentur à Iuda, & proiecerentur in templum, quōmodo iam exposuimus numero trigessimosecundo.

Et præcidi virgam meam. Cum me triginta argenteis emissent, & in crucem egissent, decreui eos abijcere, vt iam non essent populus meus, nec meus funiculos, nec ego eorum pastor; ideo confregi virgam Funiculum, qua eos pascebam.

Et dissoluerem germanitatem inter Iudam, & Israel, id est, Separavi, & elegi mihi quosdam ex eis, reliquam multitudinem reieci. Hoc autem elegantissime dicit his verbis: *Vt dissoluerem germanitatem inter Iudam, & Israel*. Olim tempore Dauidis, & Salomonis nulla erat diuisio in populo, sed pax, & germanitas. Tempore Roboham diuisus est, & pars secuta domum Dauid dicta est Iuda; pars secuta Ieroboham, quæ & deinde vitulos adorauit, dicta est Israel. Ita cum CHRISTVS venit, non erat diuisio inter Iudæos, sed germanitas cultus, & adorationis, & ceremoniarum: postea diuisi sunt, Iohannes septimo. Et diuisio erat inter eos. Matthæi decimo.

Veni enim seperare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, &c. quod capite duodecimo magis explicat Zacharias. In hac diuisione qui secuti sunt domum Dauid, id est, CHRISTVM, dicti sunt Iuda, quia Deum confitebantur, qui in infidelitate manserunt, & eum negarunt, dicti sunt Israel. Ait ergo, Confregi virgam, qua eos pascebam, & adduxi ad me Iudam, & abieci Israel, & diuisi sunt mutuo, adeò vt Israel acerbissimis odijs, & iniurijs persecutus fuerit Iudam, id est, Iudæi increduli apostolos, & reliquos credentes.

Et diuisio erat inter eos. Matthæi decimo. Veni enim seperare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, &c. quod capite duodecimo magis explicat Zacharias. In hac diuisione qui secuti sunt domum Dauid, id est, CHRISTVM, dicti sunt Iuda, quia Deum confitebantur, qui in infidelitate manserunt, & eum negarunt, dicti sunt Israel. Ait ergo, Confregi virgam, qua eos pascebam, & adduxi ad me Iudam, & abieci Israel, & diuisi sunt mutuo, adeò vt Israel acerbissimis odijs, & iniurijs persecutus fuerit Iudam, id est, Iudæi increduli apostolos, & reliquos credentes.

Et diuisio erat inter eos. Matthæi decimo. Veni enim seperare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, &c. quod capite duodecimo magis explicat Zacharias. In hac diuisione qui secuti sunt domum Dauid, id est, CHRISTVM, dicti sunt Iuda, quia Deum confitebantur, qui in infidelitate manserunt, & eum negarunt, dicti sunt Israel. Ait ergo, Confregi virgam, qua eos pascebam, & adduxi ad me Iudam, & abieci Israel, & diuisi sunt mutuo, adeò vt Israel acerbissimis odijs, & iniurijs persecutus fuerit Iudam, id est, Iudæi increduli apostolos, & reliquos credentes.

Veni enim seperare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, &c. quod capite duodecimo magis explicat Zacharias. In hac diuisione qui secuti sunt domum Dauid, id est, CHRISTVM, dicti sunt Iuda, quia Deum confitebantur, qui in infidelitate manserunt, & eum negarunt, dicti sunt Israel. Ait ergo, Confregi virgam, qua eos pascebam, & adduxi ad me Iudam, & abieci Israel, & diuisi sunt mutuo, adeò vt Israel acerbissimis odijs, & iniurijs persecutus fuerit Iudam, id est, Iudæi increduli apostolos, & reliquos credentes.

Veni enim seperare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, &c. quod capite duodecimo magis explicat Zacharias. In hac diuisione qui secuti sunt domum Dauid, id est, CHRISTVM, dicti sunt Iuda, quia Deum confitebantur, qui in infidelitate manserunt, & eum negarunt, dicti sunt Israel. Ait ergo, Confregi virgam, qua eos pascebam, & adduxi ad me Iudam, & abieci Israel, & diuisi sunt mutuo, adeò vt Israel acerbissimis odijs, & iniurijs persecutus fuerit Iudam, id est, Iudæi increduli apostolos, & reliquos credentes.

Veni enim seperare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, &c. quod capite duodecimo magis explicat Zacharias. In hac diuisione qui secuti sunt domum Dauid, id est, CHRISTVM, dicti sunt Iuda, quia Deum confitebantur, qui in infidelitate manserunt, & eum negarunt, dicti sunt Israel. Ait ergo, Confregi virgam, qua eos pascebam, & adduxi ad me Iudam, & abieci Israel, & diuisi sunt mutuo, adeò vt Israel acerbissimis odijs, & iniurijs persecutus fuerit Iudam, id est, Iudæi increduli apostolos, & reliquos credentes.

Veni enim seperare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, &c. quod capite duodecimo magis explicat Zacharias. In hac diuisione qui secuti sunt domum Dauid, id est, CHRISTVM, dicti sunt Iuda, quia Deum confitebantur, qui in infidelitate manserunt, & eum negarunt, dicti sunt Israel. Ait ergo, Confregi virgam, qua eos pascebam, & adduxi ad me Iudam, & abieci Israel, & diuisi sunt mutuo, adeò vt Israel acerbissimis odijs, & iniurijs persecutus fuerit Iudam, id est, Iudæi increduli apostolos, & reliquos credentes.

Veni enim seperare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, &c. quod capite duodecimo magis explicat Zacharias. In hac diuisione qui secuti sunt domum Dauid, id est, CHRISTVM, dicti sunt Iuda, quia Deum confitebantur, qui in infidelitate manserunt, & eum negarunt, dicti sunt Israel. Ait ergo, Confregi virgam, qua eos pascebam, & adduxi ad me Iudam, & abieci Israel, & diuisi sunt mutuo, adeò vt Israel acerbissimis odijs, & iniurijs persecutus fuerit Iudam, id est, Iudæi increduli apostolos, & reliquos credentes.

Veni enim seperare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, &c. quod capite duodecimo magis explicat Zacharias. In hac diuisione qui secuti sunt domum Dauid, id est, CHRISTVM, dicti sunt Iuda, quia Deum confitebantur, qui in infidelitate manserunt, & eum negarunt, dicti sunt Israel. Ait ergo, Confregi virgam, qua eos pascebam, & adduxi ad me Iudam, & abieci Israel, & diuisi sunt mutuo, adeò vt Israel acerbissimis odijs, & iniurijs persecutus fuerit Iudam, id est, Iudæi increduli apostolos, & reliquos credentes.

Reg. 11.

36

et, eadem enim ad animam facile accommodari poterunt. Quæque religio, id est, religio forum familia, magna esse studeat, se d magnam se esse nesciat, ne cito per superbiam perdat, quod multi temporis labore per humilitatem comparauit. Vt enim scribit Grego lib. 18. Mor. c. 22. Tanto vna quæque anima fit pretiosior ante oculos Dei, quanto pro amore veritatis despectior fuerit ante oculos suos. Hinc ad Saul dicitur: Non ne cum paruulus esses in oculis tuis, caput te constitui in tribubus Israel? Ac si aperte diceret: Magnus mihi fuisti, quia despectus tibi: sed nunc quia magnus tibi es, factus es despectus mihi. Vnde & per Prophetam dicitur: Væ qui sapientes estis in oculis vestris, & coram vobis metipsis prouider. * Tanto ergo fit quisque vilior Deo, quanto pretiosior sibi: tanto pretiosior Deo, quanto propter eum vilior sibi, quia humilia respicit, & alta à longe cognoscit. Vide etiam eundem lib. 34. à capi. 17. ad finem libri. Huic ergo Libano merito dicitur: *Aperi Libane portas tuas*; nam qui in ea sunt huiusmodi, cito Deo permittente aperient portas sensuum suorum, aut Diabolus eis aperiet, & per eas ingredientur illecebræ mentium, & ignis concupiscentiæ, & ambitionis, & cupiditatis, (quæ iuxta apostolum, radix est omnium malorum) comedet cedros, id est, principes olim sanctitate, & cognitione rerum diuinarum. Cum autem ceciderit cedrus, & magnifici vastati fuerint, vlulet abies, id est ij, qui sortes se vident, & erectos putant, timeant ruinam suam, quam sine dubio videbunt, nisi ante per poenitentiam dolorem ad Deum vlulauerint, vlulet & quercus Basan, quercus anosa, quæ altè radices iecerunt in terram, cum surgere viderentur: quercus confusio nis, quæ diu in pinguisimo solo, & in cornu filio olei plantata, hoc est in domo Domini, in atrijs domus Dei nostri, tantū ambitione foliorum, id est, externa religionis, & pietatis specie, & tumore creuerunt. * Quoniam succisus est saltus munitus, in quo, scilicet, multæ excellæ arbores confitæ erant, & quem diuina protectio fortiter, diligenterque munitur. Succisus autē est multis cadentibus, & à pristina humilitate, & sanctitate per superbiam degenerantibus. Vei tū tantam in sanctorum cōuentu mutatio repente nō fit, sed dormientibus pastoribus, & ignanè agētibus, & ad subditorū peccata conu-

Cura hinc inuacis quæta debeat esse in religionibus.

Reg. 15.

isa. 5.

37

Gal. 17.

Superbi cito corrūnt.

1. Tim. 6.

38

Ruina in religionibus vnde.

Math. 13.

uentibus, siquidem cum dormirent homines, bono semini, quod celestis agricola seminauerat in agro suo, inimicus homo zizania superfeminauit. Hoc autem fit cum vocatio in admittendis non diligentissime inspicitur, sed ille dignissimus, & aptissimus existimatur, qui generis nobilitate, aut eruditione, aut diuitijs præstat: aut admissi hominum, sæculique respectus toleratur, qui religiosæ disciplinæ apti non sunt, aut illi segniter instituuntur, & remissè exercentur, qui idonei, si instituerentur, & exerceantur, futuri videbantur. Idcirco pastores grauiori supplicio afficiendos, & potentes potenter tormenta passuros esse docet, dicens: *Vox ululatus pastorum, quia uastata est magnificientia eorum.* Nam & in hoc mundo pristina sua gloria, & existimatione decidunt, nihiliq; fiunt, qui omnium ante officijs colebantur: & postea principi pastorū grauisimas pœnas dabunt relaxatæ disciplinæ. Sed sunt alij in pastoribus, qui cum nihilo sint meliores, aut obseruatiores, ne remissè videantur, seuiunt in suos, & leones videri malunt, quam pastores: timeri, quam amari: imponunt in humeros hominum onera grauiâ & importabilia, & digito suo nolunt ea leuare, crudelitatemque quasi velo tegunt zeli iustitiæ. De his ait: *Vox rugitus leonum, quoniam uastata est superbia Iordanis.* Superbia erat, quæ illos excitabat, vt fremere, sed erat superbia, & fremitus Iordanis, qui sanctitatis speciẽ præferebat. Et quia Deus misericordia sua, & si indigni sint, qui parebant, expulsis malis, & segnibus pastoribus, alios mittit, ne vlla in re suis defuisse videatur; continuo ait: *Hæc dicit Dominus Deus meus, pasce pecora occisionis, &c.* Pecora occisionis vocat subditos, qui pastorum vitia imitantur, & laudant, aut certe eorum patientia, & lenitate, & segnitia abutuntur ad scelera. * Digni autẽ sunt morte, vt ait Apostolus, non solum qui mala faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus, nec excusari possunt subditi, si malis pastoribus similes sint; propterea de ipsis quoque ait: *Et ego non parcam vltra super habitantes terram, quorum conuersatio debuit esse in cœlis, cum non possent ignorare se non habere hic manentem ciuitatem.* Quod autem ait: *Ecce, ego tradam homines vnumquemque in manu proximi sui, quam sæpè fit? Qui religiosam disciplinam contemnendo, & Dei timorem abijciendo,*

39

40

Rom. 1.

improbis blandiuntur, aut eorum peccata dissimulant, aut ad altiorẽ gradum prouehunt, aut denique Deum perdere malunt, quam amicum, in manus eorumdem sæpè traduntur, & ab ijs vehementius affliguntur, quorum opera, & gratia perpetuo se iuuandos esse credebant. Traduntur & in manus regis sui Diaboli, cui Deo relicto paruerunt, atque ita hostes ingressi concidunt terram, id est, religionem perdunt, & factionibus implent, peritque fraternitas, & caritas. * At Deus, qui diues est in misericordia, & cuius opus, atq; institutio sunt sanctæ religiones, memor meritorum, & laborum priorum patrum, per quos eas instituit, & auxit, semper in his gregibus relinquit pauperes, & humiles, ad quos se conuertat, & propter quos alijs quoque beneficiat: Idcirco ait: *Et pascam pecus occisionis propter hoc, o pauperes gregis. Et assumpsi mihi duas virgas.* Hæc, & sequentia ita sunt exponenda, vt ante exposuimus, si in omnibus populis, qui pascentur virga, quæ dicitur Decore, intelligamus reliquam multitudinem populi Christiani, in populo autem Israël, qui paschitur virga, quam funiculum vocat, sacras religiones significari animaduertamus, quæ sunt vere funiculus Dei, quia esse per vota paupertatis, & castitatis, & obedientiæ consecrant. Prius pascebat Deus omnes populos, antequam conuētus piorum formam haberent religionis, id est, antequam tria hæc vota iure, & ex instituto nuncuparentur. Mox in fundatoribus religionum elegit eorum posteritatem Deus, & funiculum suum fecit. * Nec putare tamen debemus Deum abieciisse omnino ceteros homines postquam religiones institutæ sunt, aut prorsus irritum fecisse pactum suum cum omnibus populis: nam neque semen Abraham ita elegit, vt reliquos penitus abijceret, quandoquidẽ sancti viri fuerunt in alijs populis, vt Iob. Sed quia initio nascentis Ecclesiæ magnus erat in omnibus credentibus feruor caritatis, & deuotionis, quo tepescente, aut magna ex parte amisso religiones subintroierunt, quas Deus maximo amore prosequi cepit, & in reliqua multitudine multos perire patiebatur, videbatur quodammodo eos reliquisse. Ab his igitur, quos Deus ita præceteris amat, vt & si alios amet, quasi non amare eorū cõparatione videatur, Christi

41

Quomodo Deus abijciat eos, qui vocationi suæ non respondent.

42

mercedem

43

Deut. 32.

44

Deut. 32.

Iob. 34.

mercedem tam diuturnæ prouidentia, & tanti amoris poseit, vt fidem vsque in finem seruent, religiosam disciplinam teneant, vota sua Domino reddant in conspectu omnis populi eius, & vita respõdeat instituto. * Cum autem illi aut pecuniam, aut honores, aut voluptates professioni suæ, Deoque anteponiunt, quid aliud faciunt, quam appendere mercedem eius triginta argenteos? Quos ad statuarium proijci iubet, id est, Deo in tempus suum reueruatur committit, iuxta illud: Non ne hæc condita sunt apud me, & signata in thesauris meis? Mea est ultio, & ego retribuam eis in tempore. In eo autem quod subiicit.

Et præcidi virgam meam secundam, quæ appellabatur Funiculus, quiddam dicit Prophetæ quod sæpè cogito, nec possum sine timore cogitare. Cum videt Deus tam indignam mercedem sibi rependi ab ijs, quos ante alios amabat, & quos funiculum suum fecerat, vehementius irascitur, & virgam præcidi, quæ eos pascebat, & plures ex illis abijcit. Videat igitur omnes sancti religionum alumni vocationem suam, consideret quisque quid sit suæ religionis munus, & institutum, ad quod eam Deus elegit, siue actio sit, siue contemplatio, siue mixta ex vtraque vita, & curet, vt nullo modo vocationi suæ desit, & instituto. Si enim defuerimus, neque præstiterimus id, ad quod Deus nos vocauit, sine dubio abijciemur, & alios Deus suscipiet, qui nobis dolore, & inuidia tabescentibus, quod nos accepturi eramus, accipiant, & nobis, quasi inutilibus ramis arefcẽtibus floreant. * Timeamus illud, quod sæpè factum est, & fieri nunc etiam potest: Vidit Dominus, & ad iracundiam concitatus est, quia prouocauerunt eum filij sui, & filia. Et ait: Abscondam faciem meam ab eis, & considerabo nouissima eorum generatio enim peruersa est, & infideles filij. Ipsi me prouocauerunt in eo, qui non erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus suis: Et ego prouocabo eos in eo, qui non est populus, & in gente stulta irritabo illos. Hoc etiam scriptum est in Iob: Conteret multos, & innumerabiles, & stare faciet alios pro eis. Quæ pulcherrime exposuit beatissimus, & eruditissimus pater Grego. 25. Mor. c. 10. & 11. cuius expositionem referat in re tanta, & tã graui, breuiter nonnulla delibans, sed nihil in

verbis eius mutans. Hæc, inquit, contritio prius intus agitur, vt post extrinsecus ostendatur. Hæc contritione nonnunquam ad huc quorundam exteriora quasi sana sunt, & tam interiora putuerunt. Scriptum namque est: Ante ruinam exaltatur cor: Ibi ergo feriuntur, vbi superbiunt. Vnde scriptum est: Contriui cor eorum fornicans, & recedens à me. Magna autem contritio cordis est hæc eadem elatio superbiẽtis: eo quippe ipse ab integritate salutis corruit, quo instantia cuiuslibet virtutis intumescit, Conteruntur etiam, quia relictis cœlestibus terram quærunt. Quæ autem maior poterit esse contritio, quam deserto creatore creaturam quærere, desertis supernis gaudijs in firmis rebus inhiare? Vnde bene per prophetam dicitur: Humiliat autem peccatores vsque ad terram. Amisissis enim cœlestibus terrenum est omne, quod sitiunt, & dum plus videre conantur, minus est quod appetunt. De quibus recte per Iere. dictum est. Recedentes à te in terra scribentur. At contra de electis dicitur: Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt in cœlis. Ista ergo contritio prius serpit in mēte, vt postmodum procedat in opere: prius fundamentum cogitationis concutit, vt postmodum fabricam operationis allidat. * Notandum vero est quia dum alijs cadentibus, ad standum alij solidari perhibentur, electorum numerus certus, ac definitus ostenditur. Vnde etiã Philadelphie Ecclesiæ per angelum dicitur: Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam. Hæc ergo sententia, qua narratur aliorum erigi, aliorum autem vita confringi, & spes nutritur humilium, & elatio premitur superbiorum: dum & illi bona possunt amittere, de quibus superbiunt, & illi ea percipere, quæ, quia non habebant, contemnuntur. Formidemus igitur in his, quæ accepimus, nec illos, qui illa necdum affecti sunt, despiciamus. Quid enim sumus hodie nouimus, quid autem post paululum possimus esse necimus. Hi vero, quos fortasse despiciamus, & tarde possunt incipere, & tamen vitam nostram feruentioribus studijs anteire. Timendum itaque est ne etiam nobis cadentibus surgat qui à nobis stantibus irridetur: quamuis stare iam non nouit, qui non stantem nouit irridere. Hunc autem supernorum iudiciorum metum Paulus apostolus discipulorum cordibus

Prou. 16.

45

Eze. 6.

Psal. 146.

Iere. 17.

Luc. 10.

46

Apo. 3.

Z 4

incutiens

1. Cor. 10. incutiens ait: Qui se existimat stare, videat ne cadat. Omnia ex Gregorio. *T sic dissoluitur germanitas inter Iudā, & Israël: quia ex multis religionib⁹ eligit illas Deus, quas sollicitē vocationi suā respondere cognoscit, alias rejicit, id est, solitis fauoribus non erigit, sed inertes, & frigētes federe patitur alijs feruētibus: Et in cadē religione quosdam assumit, quosdam relinquit, illos nouis in dies munerib⁹ auget vocationis suā memores, hos oblitos, & ignatos torpere ignobili otio sinit, & magis in dies frigeſcere, Erunt, inquit, Dñs, duo in lecto vno. Vnus assumetur, & alter relinquetur. Lectus est religio, in qua à curis, & tumultibus sæculi securē quiescitur. Assumuntur, qui adhærent domui Dauid, & Deum opere confitentur, relinquitur Israël, id est, recedētes à perfectione Christi, & declinantes ad idola, quæ colunt homines huius sæculi.

HISTORIA.

47
48
49
Reg. Propheta nunc verbis, nunc factis vaticinatur.

Adhuc sume tibi vasa pastoris stulti. Hieronymus, & Cyrillus, quos omnes fere sequitur, de Antichristo putant esse hanc prophetiam, quod verum est Prophetat igitur de miseria illius populi reiecti à Deo, qui quoniam Christum recipere noluit, ad eum excrucabitur, vt recipiat Antichristū, sicut prædictum est à Domino, Iohan. 5. Ego veni in nomine Patris mei, & non accepistis me, si alius venerit in nomine suo, illum accipietis. De quo latius locuti sumus, cap. 5. in visione amphoræ. Solent autem propheta interdum verbis, interdum factis futura prædicere. Sic Isaias cap. 20. nudus, & discalceatus discurrit per urbem, Ieremias. c. 18. Vadit in domum figuli, Hoseas cap. 1. accipit vxorem fornicariam. Ira nunc Propheta iubetur sumere vasa, id est, instrumenta pastoris stulti, baculum, videlicet, peram, fistulam, sibilū, vt ait Hieronymus iuxta Cyrillum verò, grauem baculum, nam peritus pastor leuem gestat, ne grauius oues feriat. * R. Dauid & Vatablus vasa pastoris stulti dicunt esse peram pertusam, ex qua omnia decidunt, quasi vero pastor hic stultus dicitur, id est, rudis, & imperitus, ac non potius sceleratus, & impius, qui non ignorantia, sed malitia peccat in ouium custodia: alioqui, si rudis esset, & ignarus nō significaret Antichristum, in quo non ignorantia, sed summa futura est malitia. Ita enim accipi-

solet stultus in Scriptura, vt Psalm. 13. Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus: de quo diximus Hab. 1. num. 3. Vasa igitur, siue instrumenta stulti pastoris, id est, scelerati, ea esse debent, quæ prorsus eius emolumentis desertiant, ouibus nihil prosint, aut etiā noceant. Vt baculus fortis ad percutiendum, sicut dixit Cyrillus, gladius ad iugulandum oues, pera, in qua tantum cibaria reponat, ac nihil præterea ad ouium vsum. Quod autē ait: *Adhuc*, hunc habet sensum: Post ea omnia, quæ aduersus populū istum verbo prophetaſti, hoc etiā adde, vt factō prophetes, assumēs vasa pastoris stulti. *Quia ecce, ego suscitabo pastorem.* Suscitari, & vires assumere permittam ad regnandū. *Qui derelicta non visitabit.* Nullo modo corabit ouium vtilitatem, sed suę tantum voluptati, & ambitioni studebit. Derelicta dicit lassā, & ægrotantia pecora, quæ solent à pastoribus relinqui, & postea inuisi, ac reduci ad reliquū gregē. Pastoris autē nomine significat Antichristū, quoniam doctor, & pastor, & rex, immo & Deus haberi volet. *Dispersum non quæret.* Pro Dispersum est *וְפָרֵץ*, quod R. Dauid, & eum secuti recentiores interpretes, vertunt: Paruum, id est, agnos tenellos non quæret. Verum nō solum Hieronymus, sed etiam Lxx, & Chaldaus interpretati sunt Dispersum. Diuersitas est in subscriptione punctorum, in qua sæpè vidimus errasse Iudæos, legendum est ergo *וְפָרֵץ*, quod est passiuum participium verbi *פָּרַץ* significantis Excussit, Dispersit. *Constitutum non sanabit.* Fractū, id est, oues, quæ crura fregerunt. *Et id, quod stat, non enutriet.* Sana pecora nō ducet ad pascua, vt pinguescāt. Lxx: Et integrum non dirigat. *Et vngulas eorum dissoluet.* Non modo sana non enutriet, sed etiam baculo grauiter feriet, & vngulas eis diffindet, ac dissoluet, vt ambulare non possint. *O pastor, & idolum.* Pro idolo est *יִלְהוֹת*, quæ vox significat idolum, nihil, vanū, inutile. Pro idolo sæpè ponitur, quia idolum nihil est. 1. Cor. 8. Quare potest ita accipi, O pastor nihili: Sed aptior, vehementiorque est nostra translatio. O pastor, qui præter figuram nihil habes pastoris, qui non regis, sed peruerſis populū: parum enim erat dicere Antichristo: O pastor nihili. Sed grauius aliquid mihi dicere videtur, quod neque ab Hieronymo prætermisum est: O pastor,

pastor, qui idolum es, o pastor, qui pastor videri, & vocari cupis, cū sis certissima pecorum pernicies, cum sis etiam idolum, id est, adorari ab eis velis, vt idoli. 2. Theſſ. 2. Qui aduersatur, & extollitur supra omne, quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita, vt in templo Dei sedeat ostendens se tāquam sit Deus. *Gladius super brachium eius.* Gladius, id est, vindicta Dei, super brachium eius, id est, super robur, & fortitudinem eius. Hoc est: Deus eius fortitudinem confringet spiritu onis sui. *Et super oculum dextrum eius.* Veniet etiam vltio diuina super oculum eius dextrum, id est, amittet omnē prouidentiam, & omne sanum, atq; vtile consilium in rebus ad ministrandis, ita, vt omnia, quæ facere instituerat, in nihilum tandem recidant. *Brachium eius ariditate siccabitur.* Repetit eadem supplicia, vt firmiora, & certiora esse intelligantur, & pro eo, quod dixit: Gladius super brachium eius, & super oculum dextrum eius, nunc ait: *Brachium eius ariditate siccabitur*, id est, valde siccabitur, totum robur suum perdet, & oculus eius dexter valde contenebrescet, totam suam sapientiam perdet. De his geminationibus, & repetitionibus multa diximus Sopho. i. nu. 5. & 6. & 7. & 55.

TROPOLOGIA.

Omnia, quæ de Antichristo dicuntur, ad hæreticos transferre possumus, vt fecit Cyprianus, in libello ad Nouatianum prope finem, & ad Diabolum, & denique ad pessimos quosque pastores, siue Laici sint, siue Ecclesiastici, nec noua indigent expositione. Tantum notandum in Antichristo à Iudæis recepto Deum iustissimè permittere, vt, qui se audire noluerunt, nec veritati acquiescunt, grauisimè à Diabolo, & à mendacibus magistris decipiantur, sicut ait Apostolus: Ideò mitter illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati.

CAP. XII.

Nus verbi Domini super Israel. Dixit Dominus extendens celum, & fundans

terram, et fingens spiritum hominis in eo. Ecce, ego ponā Ierusalem superliminare crapula omnibus populis in circumitu: sed & Iuda erit in obsidione contra Ierusalem. Et erit in die illa: ponam Ierusalem lapidem oneris cunctis populis: omnes, qui leuabunt eum, concisione lacerabuntur, & colligentur aduersus eam omnia regna terra. In die illa, dicit Dominus: percutiam omnem equum in stuporem, & ascensorem eius in amentiam: & super domum Iuda aperiam oculos meos, & omnem equum populorum percutiam castitate. Et dicent duces Iuda in corde suo. Confortentur mihi habitatores Ierusalem in Domino exercituum Deo eorum. In die illa ponam duces Iuda sicut caminum ignis in lignis, & sicut facem ignis in feno: & deuorabunt ad dexteram & ad sinistra omnes populos in circumitu, & habitabitur Ierusalem rursus in loco suo in Ierusalem. Et saluabit Dominus tabernacula Iuda, sicut in principio: vt non magnifice gloriatur domus Dauid, & gloria habitantium Ierusalem contra Iudam. In die illa, proteget Dominus habitatores Ierusalem: & erit, qui offenderit ex eis in die illa, quasi Dauid: & domus Dauid quasi Dei, sicut angelus Domini in conspectu eius. Et erit in die illa: quarum conterere omnes gentes; quæ veniunt contra Ierusalem. Et effundam super domum Dauid, & super habitatores Ierusalem spiritum gratiæ & precum: & aspicient ad

Iohan. 19.

Johan. 19.

me, quem confixerunt: et plangent eum planctu quasi super unigenitum, et dolebunt super eum, ut doleri solet in morte primogeniti. In die illa magnus erit planctus in Ierusalem, sicut plactus Adadremmon in campo Mageddon. Et plangent terra familia et familia seorsum: familia domus David seorsum, et mulieres eorum seorsum: familia domus Nathan seorsum, et mulieres eorum seorsum, familia domus Levi seorsum, et mulieres eorum seorsum, familia Semei seorsum, et mulieres eorum seorsum. Omnes familia reliqua, familia et familia seorsum, et mulieres eorum seorsum.

Para. 35.

HISTORIA.

Onus Verbi Domini super Israel. Quid sit onus, diximus Nahum. i. num. i. & sequentibus. Israel autem quidam dici putant Ecclesiam, ut Lyranus, & Vatablus, quod mihi non probatur, sed potius significare pu- to Iudaeos inimicos Ecclesiae, & ceteros eius persecutores, sicut accepit capite pre- cedenti: Ut dissoluerem germanitatem in- ter Iudam, & Israel. Hoc autem ex toto ca- pite manifestum est, in quo semper Ecclesiae victorias praedicit, & totum onus est eorum, qui illam persequuntur.

Reg.

Dixit Dominus extendens caelum. Cyrillus: Solent prophetae, cum aliquid grande, & difficile ad credendum dicturi sunt, prius dicere Deum esse fortissimum, ac si dice- rent non esse de his dubitandum, quin eue- nire possint, cum sit Deus, qui ea minatur, potentissimus, &c. Ita nunc ait: Extendens caelum, id est, Qui tam potens est, ut coele- stia corpora nullo labore creauerit, quasi artifex, qui paulatim pellem extendit, Psal. 103. Extendens caelum, sicut pellem. Dici- tur caelum extensum propter eius raritatem, quae apparet, & capacitatem, qua cuncta concludit. Inde frequens est in Scriptura Extendere caelos, id est, facere eos, ut Isa. 42. &c. 44. & alibi saepe.

Et fundans terram. Stabiliens, & collocas, ita, ut firma sit, & immobilis. De quo Qui- dius:

Terra pila similis nullo fulmine nixa

Aere subiecto tam graue pendet onus.

Et fingens spiritum hominis in eo. Hac peri- phrasi ostendit se esse creatorem visibiliu, & inuisibiliu, & omnia in sua esse pote- state, ut possit de omnibus hominibus fa- cere, quod volet. Spiritum a Deo fingi di- cit, quoniam non educitur de potentia ma- teriae, sed a Deo creatur. Quamuis Augusti- nus libr. i. de anima, & eius origine, cap. 14. negat hinc probari euidenter eius creatio- nem. Simile est illud Ecclesia. 12. Et spiritus redeat ad eum, qui dedit illum. Isa. 42. Haec dicit Dominus creans caelos, & extendens eos, firmans terram, & quae germinat ex ea, dans statum populo, qui est super eam, & spiritum calcantibus eam. Ceterum hic pro- fingens, est in Hebraeo גַּזְזִי, in Graeco, ἰσχυροῦς, id est, formans, unde Plastes, de qui- bus diximus capite undecimo, numero. 26. & sequentibus.

Ecce, ego ponam Ierusalem. Ea, quae de po- tentia sua quasi proemij loco dixerat, ad res magnas, quas nunc diciturus est, perti- nent, ut credibiles fiat. * Ponam, inquit, Ierusalem, id est, Ecclesiam, sicut superli- minare crapulae, siue ebrietatis, aut com- motionis, ita, ut hostes, qui ad eam vene- rint oppugnadam, mentem amittant, & infa- niant. Metaphora sumitur ab ebrijs, quibus superliminare domus in quam ingredi, aut e qua egredi volunt, moueri videtur, & ita ipsi quasi insani commoueri se putantes cor- ruunt. Lxx Ecce, ego pono Ierusalem, sicut superliminaria, quae mouentur. In Hebraeo, & in Graeco est. Ecce, ego pono, sed sensus idem est, etiam si legatur, Ponam, cum de re futura sermo sit. Cur autem Ierusalem Ecclesiam significet, copiose diximus ini- tio capitis octaui.

Omnibus populis in circuitu. Merito hoc di- cit, nam Ecclesia, & in Ierusalem, & vbiunq; fuit, semper infestata est a vicinis natio- nibus.

Sed, & Iuda erit in obsidione contra Ierusalem. Non solum vicinae nationes, sed ipsi etiam Iudaei, persequentur, & obsidebunt Eccle- siam, hoc est, nitentur euertere. Act. 8. Facta est autem in illa die persecutio magna in Ec- clesia, quae erat Ierosolymis, & omnes di- spersi sunt per regiones Iudaeae, & Samariae,

praeter

4

praeter apostolos. * In alijs etiam eiusdem libri locis videmus, quam immanibus odijs Iudaei persecuti fuerint nascentem Eccle- siam. Lxx apertius. Et in Iudaea erit obsidio super Ierusalem. Manifestum est Ierusalem vocari Ecclesiam; quando enim alias vrbs Ierusalem obsessa est a Iuda? Ita etiam intellexit Cyrillus.

Ponam Ierusalem lapidem oneris. Hierony- mus: Mos est in vrbus Palaestinae, & vsque hodie per omnem Iudaeam vetus consue- tudo seruatur, ut in viculis, oppidis, & ca- stellis rotundi ponantur lapides grauisimi po- deris, ad quos iuuenes exercere se soleant, & eos pro varietate virium subleuare: alij ad genua, alij ad vmbilicum, alij ad hume- ros, & caput, nonnulli super verticem ere- ctis, iunctisque manibus magnitudinem vi- rium demonstrantes pondus extollant, &c. Est igitur, ac si diceret: Omnes populi vo- lent exercere, & ostentare vires suas perse- quendo Ecclesiam, & leuantes hunc lapi- dem, quantum quisque valet. Verum nul- lus eam persequetur, qui non etiam patia- tur persequendo, & laedatur, sicut ijs, qui gra- uissimum lapidem tollunt, contingit, in quo- rum corpore, vel manibus lapis, vel scillura vel rasura relinquit, ut ait Hiero. * Ita cue- nisse videmus Imperatoribus, & regibus multis, quos Deus morte, & morbis, & ca- lamitatibus varijs puniuit, quia Ecclesiam persequerantur. Et hoc est quod dicit: Om- nes, qui leuabunt eum, concisione lacerabuntur.

5

Et colligentur aduersus eam omnia regna ter- rae. Hoc in vrbs Ierusalem non conuenit, in Ecclesiam vero optimè conuenit, quae vbiq; gentium passa est persecutionem, & omnes se aduersus eam coniungebant.

Percutiam omnem equum in stuporem. Quo- tempore Ecclesiam nationes persequen- tur, ego illi adero, & omnes eius hostes percutiam plaga maxima. Equos, quibus maxime ad bellum confidebant, percutiam in stuporem, id est, ita, ut omnes, qui per- cussos viderint, stupescant: & ascensores eo- rum premente malorum magnitudine vertentur in amentiam. Ita Hieronymus. Verba Hebraica possunt & hunc sensum ha- bere: Percutiam equos stupore, & ascenso- res percutiam amentia, ut (quoadmodum ait Vatablus) de stupore, & amentia ver- ba fiant, quibus victi capi solent, dum de rebus suis desperantes nesciunt, quo se- vertant, aut in quem locum se recipiant,

quod idem fere est.

Et super domum Iuda aperiam oculos meos: Aspiciam domum Iuda, & protegam eam. Hieronymus per domum Iuda Iudaeos in- telligit, qui Christianos persequerantur, ex quibus multi conuersi sunt ad Euangelium. Et merito ita exponit, quoniam paulo ante dixit: Sed & Iuda erit in obsidione con- tra Ierusalem.

Et omnem equum populorum percutiam caci- tate. Iterum hoc dicit ad maiorem firmita- tem. Quantumuis fortes sint, & potentes hostes Ecclesiae, auertam illos, ut ei nocere non possint. Sumit ab ijs similitudinem, qui cum nocere alijs cupiunt, visu priuan- tur, & cessare coguntur, ut Sodomitae, Ge- ne. 19. Quasi dicat: Magnis minis, & magno strepitu, ac fremitu videbuntur velle Eccle- siam obruere, sed nihil eorum conatus profi- cient. Per equos, qui multum ad bellandum iuuant, intelligit omnes adiutores, & artes, atque instrumenta nocendi persecutorum Ecclesiae.

Et dicent duces Iudae in corde suo. Cyrillus: Chiliarchos Iudae (ita enim vertunt Lxx) vocat discipulos, qui praepositi sunt creden- tibus, &c. Apostolos patres credentium, & belli triumphales duces, merito appellat duces, sed duces Iudae dicit, quoniam sunt ex illo populo Iudaeorum, qui persequerantur Ecclesiam. Huiusmodi igitur duces, & eorum successores duces populi constiten- tis Deum, in medio hostium non trepida- bunt, sed spem suam in Deo reponent, & in corde suo orantes ab eo petent fortitudi- nem habitantibus Ierusalem, id est, fide- libus, ut in Deo suo sperantes generose ty- rannis resistent, & omnia aduersa perferant. Quod est in Hebraeo ex parte manifestius 17 נִצְּרָהּ. i. Conforta mihi, sicut & Aquila vertit, id est, נִצְּרָהּ לִּי quae vox orantis Deum est. Lxx intellexerunt 17 litetam vltimam poni pro 8 & verterunt: Inuenie- mus, futurum facientes verbi 8 17, quod est Inuenit.

In die illa ponam duces Iuda sicut caminum ignis. Praedicit Ecclesiae incrementum, quae tantis persecutionibus non erat minuen- da, sed mirabiliter augenda. * Comburent, inquit, praedicatores Ecclesiae omnes in cir- cuitu populos, id est, perdent omnem infi- delitatem, & igne diuini verbi audientium corda succendent. Sicut cap. 9. dixit de Ty- ro: Et hoc igni deuorabitur. Solet enim, ut

6

7

8

sapè

sepe vidimus, in successu prædicationis Euagelicæ uti metaphoris bellantiũ, & vastatum omnia, vt Mich. 5. & Zach. 9. & 10. & in multis alijs locis. Quod autem ait: *Ad dexteram, & ad sinistram*, fortitudinem, & successum prædicantium indicat, quibus nemo resistere, aut impedimento esse poterit.

Et habitabitur Ierusalem rursus in loco suo in Ierusalem. Ita loquitur, ac si de terrena Ierusalem loqueretur, cum de Ecclesia loquatur, & est sensus: Quamuis tyranni, & hæretici adimant Ecclesię vrbes aliquot, vel etiã prouincias, metu, & dolis, ita, vt iam loco suo moueri videatur, & paulatim ex omnibus nationibus ciei: rursus eadem loca obtinebit diffundens se se per prædicatores, & recuperabit, quæ amiserat, & habitabitur Ecclesia in eisdem locis, in quibus ante habitabatur. Quod vtinam per te diebus nostris videamus Domine Iesu in Germania, & Anglia, & in ceteris regionibus, vnde vel omnino, vel ex parte cicta est Ecclesia.

Et saluabit Dominus tabernacula Iuda, sicut in principio. Tabernacula Iuda vocat peculiare Ecclesias, quæ à ducibus Iuda, id est, ab apostolis, & eorum discipulis, & successoribus, sunt ædificatæ per gentilitatem, sicut olim tabernacula Hebræi ædificabant per eremum venientes. Sicut igitur tunc protexit illa tabernacula ab hostibus, ita nunc proteget Ecclesias.

Vt non magnifice gloriatur domus David. Ita mirabiliter Deus seruabit Ecclesias, & fideles in tantis periculis, & persecutionibus, & tantis viribus singulos augebit, vt neque domus David, id est, principes Ecclesiæ, & qui gubernacula tenent, sicut apud Iudæos tenebat domus David, nec gloria habitantium in Ierusalem, id est, primores sanctitate, & eruditione ex ijs, qui sunt in Ecclesia, (nam Hierosolymitani inter Iudæos nobiliores habebantur, & digniores) vilo modo possint gloriari contra Iudam, id est, contra populum fidelem, quasi sua opera facta sit salus, & victoria reportata de fortissimis hostibus: omnibus enim erit manifestissimum Dei virtute, atque potentia mirabili hæc facta esse. * Gloriari contra aliquem, aut super aliquem (est enim in Hebræo *לָבַד*, quod vtrumque significat) est gloriari quod aliqui de ei dederit, aut quod eo melior, aut fortior sit, vt Roma. 11. Noli gloriari aduer-

sus ramos. Et Iudicum. 7. (vnde hic locus intelligitur) Dixitq; Dominus ad Gedeon: Multus tecum est populus, nec tradetur Madian in manus eius, nec gloriatur contra me Israël, & dicat: Meis viribus liberatus sum.

Et erit, qui offenderit ex eis in illa die, sicut Dauid. Tanta erit Deo cura protegendæ filios Ecclesiæ eo tempore, quo illa persecutionibus infestabitur, vt, qui præ humana infirmitate ceciderit, aut deceptus ab hæreticis, aut victus timore poenarum, exsurrecturus sit postea feruentior, & cautior, & multis lacrymis pro suis peccatis Deo sit satisfacturus, sicut fecit Dauid. Gregor. homi. 20. in Ezech. Qui offenderit, erit sicut Dauid, quia peccator ad poenitentiam redit, &c. Hoc nec de omni tempore dictum videtur, nec de omnibus dictum est, multi enim offenderunt, siue impegerunt, qui non exsurrexerunt, sed dictum maxime est de primis Ecclesiæ temporibus, & de eximio sanctitatis viris, cuiusmodi multi tunc extiterunt. * Ita visum est in beato martyre, & pontifice Marcellino, qui primum thura idolis obtulit timore coactus, deinde, sicut Dauid, cum lacrymis peccatum suum confessus Concilio Episcoporum Sinuesi, ad extremum constantissime se martyrio obtulit, & gloriose coronatus est, vt scribit sanctus Damasus in Pontificali, & in primo tom. Conciliorum extant acta concilij.

Et domus David quasi Dei. Diximus paulo ante in domo David eos intelligi, qui gubernacula tenent in Ecclesia, quoniam domus David est eius posteritas, cui iure regni hæreditas debebatur; significat ergo Ecclesiam abundaturam fuisse optimis pontificibus, & sanctissimis moderatoribus. Propterea, inquit: Domus David erit sicut domus Dei, sicut familia Dei, sicut filij Dei, sancti, & heroicis virtutibus præditi: & sicut angelus Domini in conspectu eorum, (ita enim legendum est, vt constat ex Heb. & ex Lxx, & ex Hieronymo) erunt inter suos, inter fideles, sicut angelus Dei, miles, benigni, casti, angelorum vitam imitantes, hominibus voluntatem Dei nuntiantes, sicut nuntij, & interpretes Dei. Addam, & quod ait Gregori⁹ hom. 20. in Ezech. Quasi dom⁹ Dei erit, quia habitatio efficitur creatoris sui, vt sit sicut angelus in conspectu eius (ita enim legit Gregorius) quia misericordię viscera, quæ in se expertus est, annũ-

tiando

tiando, & alijs propinat. Hoc videmus in multis sanctis pontificibus, & Episcopis, quorum vitas admirabili sanctitate plenas legimus: nec nostræ aetate (Christo gratia) desunt nonnulli huiusmodi.

Quarum conterere omnes gentes. Non dicit; *Conteram*, ne semel tantum, aut iterum id facturus putaretur, sed, *Quarum conterere*, id est, semper mihi curæ erit conterere omnes hostes Ecclesiæ, vt nullo modo in eam præualeant: omni tẽpore hoc præstabo vique ad finem sæculi.

Et effundam super domum Dauid. Vt hoc fiat, quod polliceor, effundam (id est, copiose dabo, vt diximus loc. 2. num. 34. & 55. & vt exponit Hieronymus, & Didymus libro. 1. de Spiritu sancto versus finem) in Ecclesiam meam Spiritum sanctum gratiæ, id est, quo grata mihi sit semper, & ea faciat, quæ mihi placebunt. *Et spiritum precum*; id est, orationis, vt tam domus Dauid, id est, moderatores Ecclesię, quæ subditi, quos vocat habitatores Ierusalẽ, nũquam sibi confidant, sed in minimis etiam quibusque ad Dei opem confugiant, & per supplices preces & ab eo obtineant duci, & recte omnia perficere. Lxx verterunt: Spiritum gratiæ, & misericordię, quomodo legunt omnes Græci patres, vtrumque significat *רוּחַ אֱלֹהִים*, id est, quod significat misereri, & orare.

Et aspicient ad me, quem confixerunt. Postquam locutus est de gratiâ, & protectione, bonisque fideiũ, loquitur nũc de luctu, & poena Iudæorũ infidelium, qui noluerũt Christũ recipere, & semper restiterũt Euagelio, quod est frequens in prophetis, vt notauimus Habac. 3. nu. 32. * Hic locus vnus est ex ijs, quibus Hieronymus de defensoribus Lxx interpretum triumphat, quoniam ipsi verterunt: *Καὶ βλέψονται πρὸς με ὡς ὁ ἄνθρωπος ὁ σαρρῶς*, id est, aspicient in me, pro eo, quod insultauerunt. At Iohãnes Euangelista ca. 19. inquit: Et iterum alia Scriptura dicit: Videbunt in quem transfixerunt. Deceptos autẽ esse Lxx dicit Hieronymus similitudine literarum Hebraicarum *ד ו ר*, id est, D & R; nam si legamus: *ד ו ר* significat confixerunt, si autẽm verso ordine literarum legatur *ו ר ד* significat, Saltauerunt. Prophe tam priori modo scripsisse confirmat irrefragabilis autoritas Euangelistæ. Quare cũ vtrumque scripsisse non potuerit, sed alterum, manifestum est, aut errasse Lxx interpretando.

pretes, aut certe deperditos fuisse postea eorum codices. Quoniam igitur hæc in Lxxbris Lxx interpretum non inueniuntur, Græci patres non potuerunt ostendere, vnde essent desumpta: immo Euthymius in Iohannem ait, verisimile esse illa fuisse de libris crasa, quoniam non inueniuntur in Scriptura. * Manifeste itaq; Propheeta de Christi passione vaticinatur, in qua clavis confixus est, & de hasta, qua latus mortui apertus est, ad hoc enim citat hanc prophetiam Iohannes, & est sensus: Videbunt me Iudæi increduli, & lugebunt, me; inquam, quem clavis, & lancea confixerunt. Sed magna quæstio est, de quo tẽpore sit hæc prophetia de aspectu Christi, & luctu magno, de eo ne, quo excisa est à Romanis Ierusalem, an de die iudicij. Quidam de tempre excidij Ierusalem intelligunt, vt Eusebius lib. 8. de Demonstratione Euang. demonstra. 4. & Cyrillus; alij verò de die iudicij, vt Augustinus. 20. de Ciui. cap. 30. & lib. 1. de Trinitate, cap. 13. Theodoretus, Rupertus, Lyranus, & in Iohãnem Theophylactus, S. Thomas, Euthymius, Lyranus. Hieronymus in eandem videtur ire sententiam cum ait: Tunc dolebunt à se crucifixum, cum viderint in claritate regnantem. His ergo autoribus multo libentius assentior, quoniam propriè accipiunt verbum, Aspicient, non enim viderunt eum vnquam post passionẽ impij Iudæi, donec venientem videant ad iudicium eum potestate magna, & maiestate. * Deinde quoniam manifeste ad hæc verba Propheeta alludit idem Iohannes Apocal. 1. dicens: Ecce venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eũ pupugerunt, & plangent se super eum omnes tribus terræ. In quem locum Anfibrosius, & Thomas (aut quicumque alij fuerunt) restatur, quod ibi ait Iohãnes, illud esse, quod dixit in Euangelio: Et videbunt in quem transfixerunt. Tertio, quoniam Iudæi increduli, & iam Christi mortis obliti, cum excisa est Ierusalem non aspexerũt ad Christũ, nec ob eius eadem se se mala illa pari existimabant, sed propter peccata sediciosorum, & aliorum, qui tunc erant in ciuitate, vt existimauit Iosephus lib. 7. de bello Iud. ca. 18. & apertius lib. 6. cap. 16. vbi locutus de sacri legijs, quæ tunc fiebant in ciuitate, ait: Nõ equidem recnsabo dicere, quod dolor iubet. Puto si Romani contra nos venis-
te tardassent, aut hiatu terræ deuorandam

fuisse

16 fuisse ciuitatem, aut diluio perituram, aut fulmina, ac Sodomae incendia passuram: multo enim magis impiam progeniem tili, quam quae illa pertulerat. Denique cum eorum pertinacia desperata, totus populus interijt, &c. * Dicit aliquis, Iohannes docet impletam esse hanc prophetiam Domini in cruce pendente, quomodo ergo ad illam iudicij pertinere? Duo sunt in hac prophetia, alterum est Dominum fuisse lancea in iustis confisgendum, alterum est Iudaeos visuros fore ipsum, quem per militem confixerant. Quod prius est, impletum est, & ad hoc illa affert Iohannes in Euangelio: alterum explebitur in die iudicij, & ad hoc eadem affert in Apocalypsi. Ita enim ait in Euangelio: Ad Iesum autem cum venissent, ut viderent eum iam mortuum, non fregerunt eius crura, sed vnus militum lancea latus eius aperuit, & continuo exiit sanguis, & aqua. Facta sunt enim haec, ut Scriptura impleteretur: Os non comminuetis ex eo. Et iterum alia Scriptura dicit: Videbunt in quem transfixerunt. Duo dixit, & duo probat, non fracta fuisse Domino crura probat, quia scriptum erat: Os non comminuetis ex eo. Lancea latus eius fuisse aperiendum probat, quoniam scriptum erat: Videbunt in me, quem transfixerunt, id est, scriptum erat cum fuisse transfigendum. Vnde Cyrilianus lib. 2. aduersus Iudaeos, cap. 20. tantum profert hoc testimonium Zachariae, ut probet crucifigendum fuisse Dominum a Iudeis. Verum tria sunt in Iohanne notanda. * Primum est, de priori loco Exhodi dixisse illum, Facta sunt enim haec, ut Scriptura impleteretur, re enim vera impletum est in Christo, ut in veritate, quod prius ceperat fieri in figura. At cum verba refert Zachariae, non dicit impletam esse Scripturam, sed: Et iterum alia Scriptura dicit: &c. Quonia incipiebat tunc impleri Domino transfixo, sed altera pars restabat implenda in die iudicij. Alterum est: Videbunt in me, more Hebraeorum dictum esse pro Videbunt me, quod notauimus in Habd. numero. 64. Tertium est, Iohannem more suo citando Zachariam non fuisse de verbis sollicitum, sed de sensu.

Planctus vnigeniti. Et plangent cum planctu, quasi super vnigenitum. Id est, Planctu maximo, qualis fieri solet cum vnigenitus in familia aliqua moritur. Luctus enim magnus assimilatur in Scriptura luctui vnigeniti, Hamos. 8. Et ponam

eam quasi luctum vnigeniti. Iere. 6. Filia populi mei, accingere cilicio, & conspergere cinere, luctum vnigeniti fac tibi, planctum amarum. * Plangent autem in die iudicij, cum cum venierent in maiestate viderint, quod enim occiderint, & rebelles fuerint lumini, videbunt enim se ob hoc conijci in aeternas misérias. Ideo Lxx verterunt: Et plangent super se planctum, hoc est, seipfos lugebunt, suas calamitates lamentabuntur, & Christum a se in cruce actum fuisse plangent, quod inde tot sibi mala exorta sint. Hoc est, quod ait Dominus Matth. 24. Et tunc parebit signum filij hominis in caelo, & tunc plangent omnes tribus terrae. Et apertius Iohannes Apoc. 1. Et plangent se super eum omnes tribus terrae. *Ut doleri solet in morte primogeniti. Qui est columen familiae, & spes posteritatis, & quia primus natus est, vehementius amabatur.* *In die illa magnus erit planctus in Ierusalem, sicut planctus Adremmon.* Legendum est, ut ex Hebraeo constat, & ex Hieronymo, Hadadremmon vrbs est iuxta Iezrahelem, quae hoc olim vocabulo nuncupata est, & hodie vocatur Maximianopolis, in campo Mageddon, in quo Iosias rex iustus a Pharaone cognomento Nechao vulneratus est, super quo lamentationes scripsit Ieremias, &c. * De his lamentationibus legimus 2. Paral. 35. Et vnuerfus Iuda, & Ierusalem luxerunt eum, Ieremias maxime, cuius omnes catores, atque cantatrices vsque in praesentem diem lamentationes super Iosiam replicat, & quasi lex obtinuit in Israel, &c. Plactus mortis Iosiae dicitur planctus Hadadremmon, cui similis futurus dicitur planctus in die iudicij, quo vnuerfus Iudaei increduli amarissime lugebunt, sicut luxerunt omnes in morte Iosiae. Dicitur autem planctus futurus in Ierusalem, quoniam Ierosolymitani flebunt, & praeterea iudicium futurum est in eadem vrbe, in valle Iosaphat, ut ostendimus Iocelis tertio. *Et plangent terra.* Ita legendum est, ut est in Hebraeo, & in eadem datis codicibus, non (ut male habetur in Complutensibus, & in Regijs) Plangent terrae. Significat autem: Plangent omnes reprobi. *Familia. & familia seorsum.* Id est, Omnes familiae, aut innumerae familiae, separatae inter se, ut statim dicit: Ita Apoc. 1. Et plangent se super eum omnes tribus terrae. De hac

18

19

hac Phrafi familiae, & familiae, diximus Ioc. 1. numero. 3. *Familia domus David seorsum.* Cyrillus: Non significat sterisse vtriusque seorsum, mares hinc, illinc feminas, atque ita lamentum fecisse: ridiculum enim, & stultum est hoc: sed potius docet vniamquamque tribum, cum feminis eius tribus propriam, & peculiarem aliquam causam lamenti habere, &c. Hoc etiam addere possumus; temporibus luctus, & calamitatis alicuius maxime solere homines omnem a se abalienare voluntatem, & ideo seorsum viros, seorsum vxores lugere, ut Hieronymus confirmat ex Ioc. 2. Egre diatur sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo. Significatur ergo hac similitudine luctus ille maximus, & in consolabilis futurus, in quo nihil poterit esse, quod afferat voluptatem, & vniamquamque tribum ex his, quae hic nominantur, peculiarem luctus causam habituram. Nominat autem familias, quae in caede Domini patrandae praecipuae fuerunt autoritate, & potestate. Haec sunt, familia domus Dauid, id est, primores Ierusalem, & nobiliores, qui erant ex domo Dauid. * Familia: Natan, siue is sit propheta, qui increpauit Dauid, 2. Reg. 12. ut putant Origenes tracta. 30. in Matth. & Hieronymus, & Cyrillus; siue (quod multo probabilius est) filius Dauid, cuius genealogia texitur Luc. 3. nam familia Nathan nobilissima erat, & dignitate proxima regia, quoniam Nathan erat germanus frater Salomonis. 1. Paral. 3. Inde 3. Reg. 4. Azarias filius Nathanae super eos, qui assistebant regi, Zabud filius Nathan sacerdos, amicus regis. Familia domus Leui, ex quibus erant pontifices, & sacerdotes. Familia Semei, ex quibus sunt Scribae, & Pharisei. Hieronymus: In Semei doctores accipiuntur, ex hac enim tribu magistrorum agmina pullularunt, &c. Sed sciendum est pro Semei Lxx posuisse Simeon, qui magister est Phariseorum simul cum Akiba, & Hillel, ut idem Hieronymus scribit ad Agastium, quaestio. 10. Et cum in Isa. 8. in illud: Haec ad me locutus est Dominus, scribat ex Sammai, & Hillel, quorum postea scholam suscepit Akiba, ortos esse Scribas & Phariseos, manifeste colligimus eundem esse Semei, & Sammai, & Simeon, siue tria nomina habuerit, siue errore describentium orta fuerit varietas. * Recte ergo in familijs Semei intelligimus Scribas, & Phari-

20

21

22

saos, qui praeter ceteros quaeferunt, ut Dominus crucifigeretur. Ceterae familiae, quae subornatae dixerunt: Non hunc, sed Barrabam, non fuerunt silendae, cum sint similiter plancturae, sed; quia nullum habebant privilegium dignitatis, ut ait Hieronymus, sine nomine posita sunt. Huiusmodi luctus, ita, ut a Propheta descriptus est, non est certe factus in die passionis Domini, ut quidam volunt, sed probare nullo modo possunt: nec in excidio Ierusalem probabunt esse factum, in quo omnia erant perturbata in ciuitate, & ne flendi quidem tempus erat, attoniti potius tantis, & tam insolitis malis stupebant, & quasi alienata mente erant. Lege vltimum Iosephi librum de bello Iudaico: At in diem iudicij optime conuenire iam satis docuimus.

TROPOLOGIA.

Onus Verbi Domini super Israel. Duplex est Israel apud apostolum Paulum, alter, de quo ait: Videte Israel secundum carnem, ij videlicet, qui carnem ex Israel, & ex sanctis patriarchis habent, non pietatem: alter, de quo scribit ad Galatas: Pax super illos, & misericordia, & super Israel Dei, qui fidem, & opera sanctorum patrum imitatur. Propterea negat omnes, qui ex Abraham, aut ex Israel genus ducunt, esse Israelitas: Non enim, inquit, omnes, qui ex Israel, ij sunt Israelitae, neque, qui semen sunt Abraham, omnes filij. Ita Christianorum duplex est genus, alterum, quasi secundum carnem, qui filij Christianorum sunt, & sacro baptismo abluti, sed fidem habent mortuam, & opera indigna Christianis. Alterum est secundum spiritum, & secundum veritatem; qui Christum pro viribus imitantur, & quod corde credunt, & ore confitentur; factis comprobant. Sed quomodo tunc is, qui secundum carnem natus fuerat, persequeretur eum, qui secundum spiritum; ita & nunc, ut ait Apostolus. * Nam mali bonos, ut sibi dissimiles, & quorum vita tacite dantur, vehementer oderunt; & auocare a virtute cupiunt, & sibi similes facere, vixque alios nocentiores hostes habet perfectio Euangelica, quam istos, qui domestici sunt, & inimicitias tempore suo dissimulant, & minus merentur, difficiliusque vitantur. Contra hos igitur est onus Domini, contra Israel secundum carnem. Elegans pro-

23 1. Cor. 10. Israel duplex.

Gal. 6.

Rom. 9.

24 Gal. 4.

mium,

mium, & ei, quod agitur, aptum: *Dixit Dominus extendens caelum, & fundast terram, &c.*
 Iusti dicuntur caeli. Ut sciat mali videlicet iustos opus Dei esse accurate elaboratum, & ab eo esse sustentandum, cum Deo pugnare, qui cum illis pugnant. Coelum anima iusti est, quae est sedes Dei, caelum, inquit, sedes mea, & anima iusti sedes est sapientiae, quae transfert se in animas sanctas. Extendit ergo Deus caelum, quia animam iusti dilatat, & capacissimam reddit, ut terrena, & infima sub se habeat, illisque maior & solius Dei sedes sit. Extendit caelum, quia anima iusti rerum sublimium, & aeternarum consideratione latior in dies effecta pro nihilo ducit, quidquid dare homines, aut auferre possunt. * Cum autem caeli sunt ita extensi, vere enarrant gloriam Dei, quem mire factis suis glorificat, & ad idem faciendam reliquos vehementius commouent. Sed quoniam inferior eiusdem animae portio, quae terra propior est, & terrenis affectibus mouetur, & pulsatur, nunc in hanc, nunc in illam partem verti solet, & facile a rationis praescripto recedit: ac per magnam Dei gratiam, qua fideles seruos suos donat, perque bonorum operum assiduum exercitationem multum ex illa mutabilitate amittit, & bono assuescit, & obedire spiritui discit, recte dicit: *Et fundans terram.* Non quo omnino firma sit, & immobilis, quod huius peregrinationis non est, sed, quod cum anima peccatorum comparata firma, & solida iudicari possit. Tunc fit illud: Quia ipse super maria fundavit eam, & super flumina praeparavit eam. Mare est praesens saeculum propter fluctus, & pericula in eo versantium, flumina sunt bona eius, quae fluunt, priusque effugiunt, quam teneri possint, ad quae flumina exules sancti flent, dum a patria illa, in qua nihil fluit, sed stant omnia, abesse se vident dicentes: Super flumina Babylonis, illic sedimus, & stenuimus, dum recordaremur tui Sion. * Super hoc mare, & super haec flumina fundatur terra, quando etiam inferior portio terrena contemnit, & sine laeta sint, siue tristitia, non magnopere curat. Verum mortalis infirmitas, & si magnos in virtute progressus fecerit, si sibi relinquatur, varie affici, & vehementer quati, & quasi vultu saepe mutare solet. Propterea addit: *Et fundans spiritum hominis in eo.* Ut enim fictor, & plastes, aut lutum, aut terram, aut quavis aliam materiam in vsum suum vertit, & flectit, &

qua cupit formam, in eam inducit: ita Deus animam nostram vertit in formam, quam velit, ut eam, quam diu opus est, retineat, ac seruet, siue letitiam asumere oporteat, siue aegritudinem, siue constantem, & immobilem voluntatem, siue severitatem, siue quidvis aliud. Sicut lutum, inquit, in manu figit, sic vos in manu mea domus Israel. Hanna mater Samuelis mirabatur, sed finxit Deus spiritum eius post orationem, & abiit mulier in viam suam, & comedit, vultusque illius non sunt amplius in diversa mutati. * Postquam spem successus iustorum persecutoribus ademit, mala, quibus se ipsos afficiunt, & laedunt, dum laedere alios volunt, ita exponit: *Eccce ego ponam Ierusalem super liminare crapulae omnibus populis.* Qui Ierusalem, id est, animam iustam, aut congregationem iustorum laedere volunt, priusquam quidquam efficiant, in ipso ingressu turbantur, & mouentur, ut ebrius, & omnis sapientia eorum deuoratur. Furunt odij, effutiunt indigna loco, genere, animo suo, tentant multa frustra, supplices orant, quos nimis vellent, adulantur, cadunt, ut ebrii, in peccata multa, ridentur saepe, & exhibentur. *Sed & Iuda erit in obsidione contra Ierusalem.* Hoc cum admiratione dictum est, quod non solum alii persequantur iustos, sed ipsi etiam interdum, qui populus Dei sunt, a quibus protegi, & defendi debebant. At male rebus suis consulunt: *Ponam Ierusalem lapidem oneris cunctis populis.* Particula ex petra excisae lapides sunt, petra autem erat Christus, lapides ergo sunt iusti, sed lapides oneris sunt leuantibus, sicut ait statim: *Omnes, qui leuant eum concisione lacerabuntur.* * Lapis grauissimus, si leuetur, & projiciatur, firmitate sua non laeditur, nihil enim offendit durius se, at qui leuat, & proiecit, manus radit, & deterit, immo & laecat. Quid nocet iusto, qui eum leuat, & proiecit? Lapis durus est, firmitatem habet a petra, non frangitur, non conteritur, quia non contristabit iustum, quidquid ei acciderit. Nec modo non contristatur aduersis, sed etiam letatur, sicut ait Paulus: *Et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio susceperitis, cognoscentes vos habere meliorem, & manentem substantiam.* Et Iacobus: *Omne gaudium exillimate, fratres mei, cum in tentationes varias inickeritis. Qui eos affligunt, lacerant animam suam, & peccatis creuantur, sunt deteriores, & obstinatiores,*

& grauius,

& grauius, etiam in hoc saeculo saepe puniuntur. Eodem fere pertinet, quae sequuntur: *Percutiam omnem equum in stuporem, & acesorem eius in amentiam.* * Acesores sunt tyranni, & potentes, & praecipui persecutionis autores, equi sunt eorum ministri, per quos in bonos irruunt. Quoties legimus tyrannos, velut in amentiam versos, videntes patientiam, & fortitudinem martyrum, & se, vel a virgunculis, & pueris vinci, atque rideri? Quoties ministri stupore correpti haeserunt, nescientes quid facerent martyribus, & eorum constantiam admirantes? Possimus equos, & ascutores tentationes peccatorum, & Diabolum per eas in sanctos pugnantem interpretari, ut diximus capite sexto, numero vigesimo septimo, & vigesimo octauo, cuius conatus nihil in eos proficiet. Quae sequuntur usque ad illud: *Et aspicient in me, quae confiterunt, saris iam superius exposita sunt.* Quae autem inde ad finem usque capitis scripta sunt, etiam ad persecutionem iustorum pertinent, quia de Christi persecutione dicuntur, & Christum persequuntur quoque, qui eius membris nocet, sicut ipse testatus est: *Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris.* * Cum ergo Deus ad iudicandum venerit, venient sancti eius cum eo, & fulgebunt sicuti sol, & amicos iudicis, gloriaque plenos aspicient, qui eos confixerunt, & dolerunt, & plangent se super eos omnes tribus terrae. Plangent terra, id est, homines terreni, qui semper de terra cogitantur, & terra amarunt, & cum possent fieri caelum, terra fieri maluerunt. *Familia domus David scorsum, &c.* Origenes tract. 30. in Matthaeum: Arbitror autem per haec ostendi differentias eorum, qui videntur in fide fuisse, & in suo agmine, non autem placuerunt Deo. Familia domus David significant (ut ait Origenes) reges, & magnates, sed & eos, qui ex principibus Ecclesiasticis iniqui in bonos fuerunt, recte intelligemus. Familia domus Nathan sunt nobilissimi quique, & potentissimi, qui auctoritate plurimum apud principes valent. Familia domus Levi mali sacerdotes sunt familiae Semei, doctores populi, & edonatores superbi, & quicunque doctrinae, & sanctitatis fallaci opinione intumescerent, sanctos persecuti sunt. In ceteris promiscuam vulgus intelligitur maiorum, & animicorum seruatorum Dei, quos similis laetus, & similis manet damnatio.

N die illa erit fons patens domui David & habitantibus Ierusalem in ablutionem peccatoris & menstruata. Et erit in die illa, dicit Dominus exercituum: *Disperdam nomina idolorum de terra, & non memorabuntur ultra: & pseudopphetas, & spiritum immundum auferam de terra. Et erit: cum prophetauerit quispiam ultra, dicent ei pater eius, et mater eius, qui genuerunt eum: Non uiues: quia mendacium locutus es in nomine Domini: & configent eum pater eius & mater eius, genitores eius cum prophetauerit. Et erit: in die illa confundentur prophetae unusquisque ex visione sua cum prophetauerint, nec operientur pallio sacco, ut mentiantur, sed dicet: Non sum propheta, homo agricola ego sum: quoniam Adam exemplum meum ab adolescentia mea. Et dicetur ei: Quid sunt plagae istae in medio manuum tuarum? Et dicet. His plagatus sum in domo eorum, qui diligebant me. Framea suscitare super pastorem meum, & super virum coharentem mihi, dicit Dominus exercituum: percutite pastorem, & dispergentur oves: & conuertam manum meam ad paruulos. Et erunt in omni terra, dicit Dominus, partes duae in ea dispergentur, et deficient: & tertia pars relinquetur in ea. Et ducam tertia partem per ignem, &*

Aa nam

Uram eos sicut uritur argentum: et probabo eos, sicut probatur aurum. Ipse uocabit nomen meum, & ego exaudiam eum. Dicam, Populus meus es, & ipse dicet, Dominus Deus meus.

HISTORIA.

In die illa erit fons patens domus David. Quoniam obiter de passione Christi Domini nostri locutus fuerat dicens: Aspicient in me, quem confixerunt, & continuo de supplicio infidelium Iudaeorum uerba fecit, redit nunc ad Christum, & expressius de eodem, & de passione eius loquitur. Verum autem esse, quod dicimus, uerba illa aperte demonstrant: Percute pastorem, & dispergentur oves, quae Dominus, atque seruator in passione sua de se interpretatus est, ut mox dicemus. Nec mouere quaequam debet, quod de die iudicij capite proximo locutus, nunc dicat: *In die illa erit fons patens, quasi de eodem tempore loquatur, quod fortasse mouit Lyranum.* Solet enim Scriptura copulare tempora ualde inter se disiuncta his uerbis: *In diebus illis.* In die illa, ut probat Chrysostomus hom. 10. in Matthaeum, & hom. 37. & Euthymius in cap. 3. Matthaei, aiunt enim tunc non significari tempus praecedens, sed tempus in quo facta sunt, quae ibi narrantur. Videmus hoc Matth. 3 in principio, & saepe apud Prophetas. * Hoc etiam probabiliter dici potest, haec omnia simul dicta esse a Propheta, ut ad idem tempus necessario sint referenda, sed saepe inter unam, & alteram prophetiam mensis, aut annus, aut longius etiam tempus labebatur. Itaque nouam prophetiam nunc scribi intelligamus, quae non pertinet ad ea, quae dicta sunt, & cum in noua prophetia ponitur. In die illa, nec ad praeterita refertur, dies certa signatur, & omnibus nota, id est, quae in omnium ore, & sermone uersatur, qualis est dies, siue tempus Messiae, aut simile aliquod tempus, quod auditores intelligerent. Est ergo sensus: In die illa celeberrima in ore prophetarum, & quam omnes ardentibus uotis optant, hoc est, cum impletum fuerit tempus aduentus Messiae praestitutum a Deo, erit fons patens domus David. Quamuis & illud facile dici potest, in illa die. in hac, de qua proxime agemus, sed in illa, de qua loquebamur paulo

ante. c. 12. In die illa ponam duces Iuda, sicut caminum ignis. Exemplum uidebimus. c. 14. in illis uerbis: Et erit in die illa exibunt aquae uiae de Ierusalem. Fons Christus est, ut optime exponit Gregorius homilia. 20. in Ezech. Fons, inquit, occultus est unigenitus Patris inuisibilis Deus, fons uero patens est idem Deus incarnatus. Idem sensit lib. 6. Epistolarum. c. 186. Atque hoc ex ipsius Domini uerbis probari potest. Iohan. 4. Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in aeternum, ubi fontem se esse dicit. * Sed apertius. c. 7. Si quis sitit, ueniat ad me, & bibat. Et Galatinus libro quarto, cap. ultimo, referens uerba, quae continuo sequuntur: Et erit in die illa, dicit Dominus exercituum, disperdam nomina idolorum de terra, ait: Vbi omnium Iudaeorum sententia textus de Messia loquitur. Dicitur autem Christus fons propter Spiritum sanctum, quem dedit, qui sitim concupiscentiae restinguit, ut ex uerbis Iohannis indicatis satis intelligi potest. Deinde propter baptismum, & sacramenta cetera, quibus homines purificat: & propter doctrinam Euangelicam, quae etiam suo modo purificat, Iohannis decimo quinto: *Iam uos mundi estis propter sermonem, quem locutus sum uobis.* Cur fons patens? Quia neminem prohibebat, omnes ad bibendum uocabat, Iohannis septimo: In nouissimo autem die magno festiuitatis stabat Iesus, & clamabat dicens: Si quis sitit, ueniat ad me, & bibat. * Patebat autem domus David, & habitantibus in Ierusalem, quia ibi maxime clamauit, & ad se omnes uocauit, ibi illustriora miracula edidit, & ibi crucifixus est. Vocatis autem primoribus, & nobilioribus, ac sapientioribus, & reliqui similiter uocati intelliguntur.

In ablutionem peccatoris, & menstruata. Id est, ut mundentur ab omnibus peccatis quicumque ad ipsum accedere uoluerint. Menstruata, ut ait Hieronymus, nihil erat in lege immundius, quae, quidquid tangebat, immundum faciebat. Et quamuis omnem peccatorem significare possit, proprie mihi uidetur significare gentilitatem, quae semper erat immunda, & sanguine peccatorum suorum foedata. Peccatorem autem uocat populum Iudaeorum, ut exposuit Lyranus: cum enim peccatum sit legis transgressio, magis proprie hoc nomen conuenit in populum Iudaeorum, qui pre-

ter legem

ter legem naturae, etiam legem habebat scriptam, quam non habebat gentilitas. Prius ergo in ablutione peccatoris, deinde etiam paruit in ablutione menstruatæ, prius enim ablui coepere Iudaei, deinde subintroierunt & gentes*. In Hebraeo est: Erunt fons patens domui David ad peccatum, & ad mensuram immunditiam, Hiero. uertit apertius. In ablutionem peccatoris, & mensuram, id est, quae uox significat immunditiam mensuram, a 772 elongauit, quod mensurata a viro, & a templo elongaretur.

Disperdam nomina idolorum. Eodem tempore quo fons hic per predicationem apostolorum ostensus est gentilibus, idolorum cultus sublatus est (ut ait Cyril.) omnibus ad Euangelium concurrentibus, & pseudoprophetae, uatesque a demonibus afflati cessauerunt, & oracula toto orbe celeberrima conticuerunt, adeo, ut Plutarchus libellum ediderit de defectu oraculorum, quae iam aetate sua, id est, imperate Traiano defecerant. Erant ipsi immundi spiritus tam de animis, quam de corporibus hominum exire coacti sunt apud gentiles, & apud Iudaeos.

Et erit cum propheta uerit quispiam. Tanta religio ne tunc Deum colant, ut si quis pseudo propheta decipere homines uoluerit simulata prophetia, ipsi eius parentes zelo gloriae Dei incensi non sint cum uoluerint, sed sententiam mortis in eum proferent dicentes: Non uiues, id est, non est fas ut uiuas, dignus es morte, quia cum medicum loquaris, dicis te a Deo accepisse, & ab eo mitti. * Id enim est loqui in nomine Domini, id est, virtute & potestate Domini, & sicut ab eo missus, aut prolato nomine Domini, dicebant enim prophetae: Haec dicit Dominus. Loquitur autem de haereticis, & deprauatae doctrinae disseminatoribus, quos parentes, & consanguinei curabunt per magistratum occidi, ne ueneno suo populos corrumpant. Est autem uulgatum in scriptura ut etiam falsi prophetae dicantur prophetae, quia & ipsi prophetae uideri cupiebant, & a suis prophetae uocabantur, ut 3. Reg. 18. Ego remanui propheta Domini solus, prophetae autem Baal quadringenti, & quinquaginta uiri sunt. Et ca. vlti. Ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum eius. Deut. 13. Si surrexerit in medio tui prophetes, aut qui somnium uiderit se dicat, & praedixerit signum, atque portentum, & euenerit, quod locutus est, & dixerit tibi, Eamus, & sequamur Deos alienos, quos ignoras, & seruiamus eis, non au-

dies uerba prophetae illius. * Videtur autem Propheta noster ad hunc locum alludere cum ait: Non uiues, quia mendacium locutus es in nomine Domini, & c. ibi enim legitur: Si tibi uoluerit persuadere frater tuus filius matris tuae, aut filius tuus, aut filia, siue uxor, quae est in sinu tuo, aut amicus, quem diligis ut animam tuam, clam dicens: Eamus, & seruiamus dijs alienis, & c. Non acquiescas ei, neque audias, nec parcat ei oculus tuus, ut misereris, & occultes eum, sed statim interficies. Et ne priuata autoritate hoc faciendum putaretur, addit: Sit primum manus tua super eum, & post te omnis populus mittat manum. Ex quo intelligitur iustissime occidi, & comburi haereticos, idque Deo placere.

Et configens eum pater eius. Idem uerbum 777 est in Heb. quod & ca. 12. esse diximus, ubi habemus: Et aspicient in me, quem confixerunt, ac si diceret: Lanceis cum configet, hoc est hostiliter usque ad mortem persequentur. Emphasin autem habet post pater eius, & mater eius, dicere Genitores eius, ac si dicat: Quantumuis eum genuerint, quantumuis eum ut parentes ament.

Confundentur prophetae unusquisque ex uisione sua. Scilicet cum uiderint non admitti, nec probari sua uaticinia, sed se potius contumeliosos, & uerberibus affici a suis.

Nec operientur pallio sacco ut mentiantur. Quoniam sacco insigne poenitentiae est, & prophetae (ut ait Hieronymus) quando populum ad poenitentiam prouocabant, eo induebantur, ut Isaias, cui capit. 20. praecipitur, ut auferat sacco de lumbis suis, qui religiosiores uideri uolebant in pseudoprophetae, sacco amiciebantur, ut melius eis populus crederet. Propterea ait. *Nec operientur pallio sacco, siue villosa, ut est in Hebraeo, aut pelle cilicina, ut est apud Lxx. ut mentiantur, id est, ut tuto possint mentiri, & credat populus.*

Sed dicet: Non sum propheta. Timore ignominiae, atque plagatum dicit is, qui ante prophetabat: Ego nequaquam sum propheta, sed agricola, & ab ineunte aetate uersatus sum in agris colendis.

Quoniam Adam exemplum meum ab adolescentia mea. Nunquam sectatus sum prophetiam, ab adolescentia mea imitatus sum, & exemplo mihi proposito Adam, qui terram colendo in sudore uultus sui uesciebatur pane suo. Quoniam 778 & primum parentem

A a 2 significat

significat, & quemlibet hominē, Lxx verterunt, non Adā, sed Hōmō, quasi dicat: Hic homo, aut ille docuit me agriculturā. **9** *Sed sine dubio melius intelligitur primus parens, qui exemplum agriculturæ omnibus est, quoniam si dicat: Hōmō, nec ille intelligatur, decurtata videtur oratio. Pro Adā exemplum meum, in Hebræo est **אני הוה**, quod Pagninus vertit: Adāmi docuit me, vt essem pastor. Interpres Chaldei: Homo docuit me, vt essem pastor. Leo Hebræus: Vt quem Adam ab Adoleſcentia mea instituit, vt pasciones colerem. Vatablus exposuit: Docuit me artem pastoralē. Cum enim **אני הוה** proprie significet, Possidere me fecit, id est, possidere me docuit, subaudiendum putarunt, Pēcōra, aut artem pastoralē, aut agrōs colēndos. Vtrūque copulauit R. Dauid, alij alterum: melius tamen subādidimus: Agros colēndos, quem admodū intellexit Hiero. propterea q̄ paulō ante ait: Homo agricola ego sum, Præterea cū ait: Homo agricola ego sum, pro Homo non ponitur **אני**, sed **והוה**, ex quo magis probatur Adā postea non pro quouis homine poni, sed p̄ primo patēre.

Et dicitur ei: Quid sunt plagæ istæ in medio manuum tuarum. Lxx. Et dicam ei, quoniam **אני הוה** si scribitur ita **אני הוה**, sonat: Et dicit, scilicet aliquis, pro quo Hieronymus vertit: Et dicitur. Si autem legatur **אני הוה**, sonat: Et dixi, siue, Et dicam. *Hieronymus hæc verba intelligit de illo, qui se prophetā negabat, quem alter interrogat: Quid sibi volunt plagæ istæ, & hæc vulnera, quæ in medio manuum tuarum sunt? Quare adhæres patibulo? Cui manus tuæ transixæ sunt clauis? Et ille respondebit: Hæc vulnera, & has accepi plagas parentum meorum iudicio condemnatus, & eorum, qui me amabant, quoniam mendacium prophetabā, & populum decipiebam. Eadem est sententia Cyrilli, & Theodoretī, & Hebræorum, & Lyrānī, & Vatabli. Eandem expositionē postulare ipse contextus videtur. Fateor illam esse probabilem, sed probabilius mihi videntur exponere, qui de Christo exponunt. Primum, quoniam Ecclesia Romana in missā quinque plagarum proponit nobis hæc verba Zachariæ, & omnino ad plagas Christi videtur referre: nā si de pseudopropheta propter mendaciū crucifixo intelligeret, minimē ad Christū pertineret pro veritate, & pro gloria Dei crucifixum;

neque Historico sensu, neque Allegorico. *Secūdo, quoniam nemo potest dubitare de Christo statim dici: Framea suscitare super pastorem meū, quod nullam haberet connexionē cū præcedentibus, sed ex abrupto incipēret: si autē ita dēclariatur, vt dicimus, rectē omnia cōnectuntur. Tertio, quoniam boni auctores irā interpretantur, vt Rupertus, S. Thom. in illud Psal. 21. Foderunt manus meas, &c. R. Samuel in Epistola de aduentu Messie. c. 7. Galatinus lib. 8. cap. 17. & alij. Lxx etiā hoc sensu videntur, ita verentes. Quid plagæ istæ in medio manuum tuarum? Et dicit: Quibus percussus sum in domo dilecti mei, id est, in populo Iudæo, qui erat dilectus meus. Quarto, quoniam cū ille se non prophetā esse dixerit, sed agricolā, quo saltē poenitere se prioris erroris declarabat, non eū in crucē tollerent patētes. Ergo, quia de Christo dixerat: Erit fons patens domui Dauid, & per eū tollēda essē idola, & pseudopphetas exterminādos, ex occasione longiorem parenthesin fecit Propheta de pseudopphetis, qua finita reuertitur ad Christum, de quo sermo erat, & ad ipsum respiciens ait: Et dicitur ei, &c. Itā solet fieri in Scriptura, præsertim apud Paulū, vt cum ait Ephes. 3. Huius rei gratia ego Paulus vinctus Christi Iesu, &c. Semper pendet oratio, nec constat, quod pertineat illud: Huius rei gratia, donec post longissimā parenthesin redit eō, vnde digressus fuerat: Huius rei gratia flectō genua mea ad patrē Domini nostri Iesu Christi.

In domo eorum, qui diligebant me. Hæc passus sum a Iudæis, qui colebant, & diligebāt me olim cū increduli non erant. *Framea suscitare super pastorem meū.* Quoniam mirabantur eū tanta passum esse, cui dicebant cū admiratione, & cōmiseratione: Quid sunt plagæ istæ, &c. Causam Deus Patet docet, statuisse se, vt Christus mortē traderetur, & desereretur a suis, vt per eī passionē aternā vitā cōsequeretur electi. Hæc verba impleta esse, cū Dñs a Iudæis cōprehensus, & ab apostollis relictus est in manibus eorū, a quibus erat occidēdus, ipse Seruator exposuit Matth. 26. Omnes vos scandalū patiemini in me in ista nocte, scriptū est enim: Percutiā pastore & dispergentur oves gregis. Et Mar. 14. Omnes scandalizabimini in me in nocte ista, quia scriptū est: Percutiā pastore, & dispergentur oves. Et quoniam sæpe Imperatorū pro futuris p̄sentur,

Reg.

præsertim

præsertim apud prophetas, vt quod Isai. ca. 6. ait: Excœca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claudē: Matt. c. 13. & Luc. Act. 28. ita referunt: Auditū audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, & nō videbitis, &c. Zacha. dixit: Percute, Euāgelistæ: Percutiā. *Itaq; sensus est, Framea, id est, gladius suscitabitur super pastorem meum. Percutiā pastore, id est, percuti sinā a Iudæis. Gladium autē vocat mortem, persecutionem, vulnerationem, vt supra. c. 11. Gladius super brachiū eius dextrū. Ita etiā Psal. 21. vbi de passione CHRISTI sermo est: Erue a framea Deus animam meam, & de manu canis vnica meam. Similiter illud intelligitur Ham. 9. In gladio morientur omnes peccatores terræ. Quod (vt Hiero. hic ait:) iuxta literā penitus stare non potest, (id est, accipiendo proprie gladiū) multi em̄ peccatores naufragio pereunt, alij veneno, hi aquis suffocantur, illos consumit incendiū. Ita nunc Hier. refert hæc, & interpretatur. In propheta legitur: In gladio morientur omnes peccatores populi mei: qđ dictum est, quoniam pleriq; in bello perierunt at non omnes gladio, sed peste alij, & fame, quæ omnia in gladio intelligit: Quare percussio hæc, de qua loquitur Propheta, cœpit quidē, cum Dñs comprehensus est, & tunc oves pastoris dispergi cœperunt, sed in morte plene consummata est propheta, quæ antea paulatim implebatur, & apostoli semper fuisse dispersi vsq; ad diem resurrectionis vespere. * Ita Iustinus martyr in dialogo cum Tryphone. Quin etiam, inquit Zacharias propheta prædixit fore, vt hic CHRISTVS percuteretur, eiusque discipuli dispergerentur. Id quod euenit. Postea enim quam cruci suffixus est, discipuli, qui cum sequebantur, dispersi sunt, atque disuncti ad eum diem, quo a mortuis excitatus est. &c. Ambro. sermo. 2. in Psal. 118. & aliter hunc locum exponit, percussio pastore, id est, CHRISTO mortuo, totū orbem terræ replendum fuisse grege CHRISTI, prædicātib; videlicet apostolis, & conuertentibus vbique multos: & synagoam tunc fore saluam, cum se huic dispersioni & ipsa sociauerit, quæ repleuit omnem mundum. Quem sensum, quia nihil pagnat cum priore, qui certissimus, & germanissimus omnium est, non censeo respuendum. In eo Ambrosij latet & hic: Percutietur CHRISTVS, & oves eius. i. aposto-

li, dispergentur per terras. Sed nec ille R. Samuelis in epist de aduētū. Messie. c. 19. prorsus contēnendus est, Crucifixo Christo, qui pastor erat Iudæorū, vt late vidimus. ca. 11. Iudæos dispersos esse per orbē terræ postquam capti, & venditi sunt a Romanis.

Et super virum coherentem mihi. Pro cohærentem mihi; est **אני הוה**, quod Hier. frequenter vertit Proximum, vt Leui. 6. Negauerit proximo suo depositū. Et vertit hic Theo. Aquila: Super virū **אני הוה** me. i. contribulē meū. Symmac. Super virū populi mei. Lxx: Super virum ciuē meū. Quare cum hæc verba sint patris, qui vocat filiū proximum, socium, contribulē, popularem suū, manifeste ostenditur æqualitas, & consubstantialitas patris, & filij.

Et conuertā manum meā ad paruulos. Eiusdē patris verba sunt, & hoc est, quod ait: Non deserā apostolos, qui in passione fugerunt, conuertā ad eos manū meā, & rursum ad pastore, & præceptorē suū reduc. Paruulos eos vocat, quia pauperes erant, & humiles, aut potius propter pusillanimitatem, qua in passione exterriti Dñm suū reliquerunt.

Et erūt in omni terra dicit Dominus, partes duæ. Tempore, quo passus est Dominus duæ partes erant in omni terra. i. duo populi diuisi, alter Iudæorū, alter gentium. Hæ partes peribunt, quoniam Iudæi, si in sorte sua, & in lege sua manserint, nec ad Christum venerint, æterna morte damnabuntur; similiter & gentiles. * Tertia pars relinquetur in ea, id est tertius populus, qui est populus Christianus, qui de his duobus replete successit, hæc seruabitur ceteris pereuntibus. Ita Hieronymus partes has interpretatur, cuius expositionem verissimam esse aperte declarant verba omnia, quæ sequitur vsque ad finem capitis. Quod ad verba attinet, posset ita verti apertius. Et erit in omni terra, partes duæ in ea disperdentur. Sed iuxta nostram translationem. *Erunt in omni terra duæ partes, & subaudiāmus, Quæ, vt passim faciunt Hebræi, vt sit sensus: Erunt in omni terra duæ partes, quæ in ea disperdentur, & deficient, id est, peribunt: Disperdentur autem ab hoste humani generis. Tertia pars relinquetur in ea. i. hæc hostis non disperdet, huic nocere non poterit. In Cōplutensi codice, & in Regio legitur, Dispergetur, sed mēdoſe, castigatiora exemplaria habent: Disperdentur, quod etiam inuēni in quodam manu scripto, He*

15

16

17

Ignis.

breo וּמְרִיבֵי, id est, succidentur.
Et ducam tertiam partem per ignem. Populi
 hunc Christianum; quem mihi reliqui, va-
 rijs tentationibus; & laboribus exercebo,
 & probabo, vt fiat quasi aurum purissimū.
 In igne labores, & pericula, & tormenta in-
 relliguntur, vt Psal. 63. Quoniam probasti
 nos Deus, igne nos examinasti, sicut eximi-
 natur argentum. Et ibidem: Transiimus
 per ignem, & aquam, & eduxisti nos in re-
 frigeriū. Isa. 43. Cum ambulaueris in igne,
 non combureris. Tertullianus in Scorpio-
 co contra Gnosticos, in medio: Audio, in-
 quit, & a sibi dicentem Deum, Vram illos,
 sicut vritur aurum, & probabo illos, sicut
 probatur argentum, vtique per tormenta
 ignium, & suppliciorum, per martyria fidei
 examinabilia.

Ipsē inuocabit nomē meum. Cum dicit, *Ipsē*,
 subaudiendum est, Populus, ex eo, quod se-
 quitur: Populus meus es. *Ipsē inuocabit nomē*
meum, non aliū Deum agnoscens quā me,
 me adorabit, à me omnia bona expectabit.
Populus meus es. Legendum est in tertia
 persona, Est, Heb. Et dicam: Populus meus
 ipse, scilicet, est, est enim נַפְשִׁי pronomen
 tertie personæ, similiter est in Chaldæo.
 Lxx: Et dicam: Populus meus iste est. *Ipsē*
 me colēt, vt Deum suū, & ego illum, vt po-
 pulum meum, fouebo, & illi semper con-
 siliam.

TROPOLOGIA.

18

Christus
fons patris

In die illa erit fons patens domui Dauid & ha-
 bitantibus Ierusalem. Cum multa, & præclara
 nomina Scriptura Christo tribuat ex mira-
 bilibus effectis, nō temere vllum inuenias
 gratius, aut amabilius, quam quod nūc est
 apud Zachariā: Fons patens. Si quid ex hoc
 fonte emanet, quæris, memento eum esse
 Iesum, quare & fons salutis erit. Semper ex
 eo fluit salus, perennis fons est, nullis homi-
 num peccatis arefcit; si quis accedere vo-
 let, inueniet vitam, & hauriet salutem à Do-
 mino, quantumuis sitiāt, restinguet sitim,
 quantumuis sordidus sit, abluetur. Porerat
 autem esse fons salutis, sed absconditus, quē,
 aut nemo, aut pauci inuenirēt, nunc autem
 fons patens est, omnibus obuius, nēmitem
 prohibens, nemini pulcherrimā fluenta de-
 negās. Quin & alios fontes efficit, quia sem-
 per fluit, fontes etiam salutis, sed ex se scatu-
 rientes, id est, sacramēta septem, de quibus
 scribit Isaias: Haurietis aquas in gaudio de
 fontibus Saluatoris. Et: Omnes strētes, ve-

Isa. 12.
Isa. 55.

nite ad aquas. Patet domui Dauid, id est,
 sequētibz Christum, & eū regem agnosce-
 tibz, qui nō declinat ad idola Ierobohā, i.
 sæculi huius. Et habitantibus Ierusalē; ij au-
 tem Ierusalē habitant (vt ait Greg. hom. 20.
 in Ezecc.) qui in visione pacis intimē mentē
 figunt, Ierusalē enim visionē pacis interpre-
 tantur. Sed libet S. Gregorij verba ex eodē
 loco referre. Peccator, & mēstruata est, vel
 is, qui delinquit in opere, vel mens, quæ la-
 bitur in praua cogitatione. Mēstruata nāq;
 ista pollutio est, quia & aliena carne nō tan-
 gitur, & sua carne inquinatur. Sic itaq;, sic
 est omnis anima, quæ, & si malum opus nō
 agit, pollutā tamen cogitatione fordescit.
 Vnde etiam per Prophetam alium sub Iu-
 deę specie de anima immūdis desiderijs oc-
 cupata dicitur: Omnes, qui quærent eam,
 non deficient, in mensuris eius inuenient
 eam. Maligni quippe spiritus quærentes nō
 deficient, cum inferre perditionē cupiunt,
 & nulla bona cogitationis rectitudine re-
 pelluntur. Atque in mēstruis suis animam
 inueniunt, quando in pollutis cogitationi-
 bus positam facile ad peruersam operatio-
 nem trahunt. Dicatur ergo: In die illa erit
 fons patens domus Dauid, habitantibus Ie-
 rusalem (ita legit Gregorius) in abluitionem
 peccatoris, & mēstruata, quia apertus iam
 nobis est fons misericordiæ redemptor no-
 ster, vt peccatorem lauet à peruerso opere,
 & mensuratam mentem diluat ab immū-
 da cogitatione. Patet igitur fons, curramus
 cum lacrymis, lauemur hoc fonte pietatis.
 In hoc fonte ipse quoque Dauid lotus est,
 cum redijt ad lamenta poenitentiæ post ma-
 culas grauis culpæ: ipsum quippe inuenire
 fontem quærebat eū diceret: Redde mihi
 lætitiā salutaris tui, & spiritu principali
 confirma me. Iesus enim Hebraicē, Latinē,
 Salutaris dicitur. Et quid est, quod sibi læ-
 titiam Iesu reddi postulabat, nisi quod hūc
 ante culpam contemplari cōsueuerat, et usq;
 contemplationis gaudia in culpa perdide-
 rat? Vnde rectē post poenitentiam visionis
 eius lætitiā sibi reddi quærebat. In hoc
 fonte misericordiæ lota est Maria Magda-
 lenē, quæ prius famosa peccatrix, post mō-
 dum lauit maculas lacrymis, deterit macu-
 las corrigendo mores. In hoc fonte miseri-
 cordiæ omnibus apertus Iam Petrus pōne-
 gauerat, qui fleuit amare. In hoc fonte
 misericordiæ in: suo lotus est Iatro,
 qui semetipsum in morte reprehendens, à

19

Iere. 4.

20

Psal. 50.

Luc. 7.

21

culpa

Ioh. 4.

22

Ezecc. 24.

Deu. 11.

Locus
Deu. 12.

Reg.

23

culpa sua ablutus est confessione veritatis.
 Cur igitur pigri sumus? Cur torpentes, &
 frigidi remanemus, qui in hoc fonte pieta-
 tis tantos iam se lauisse cognouimus? Ergo
 ne in mundatione nostra desperabimus,
 qui tot exempla misericordiæ in pignor e-
 tenemus? Et cessamus veniā quærere, atq;
 cum lacrymis fiduciam habere, qui tanto-
 rum iam emundationem spei nostræ pi-
 gnus accepimus? Quærere enim misericor-
 diæ fontem debuimus, etiā si clausus esset:
 patet, & negligimus? Hæc sanctus pater, cu-
 ius verba libentissime, si quādo occurrūt,
 transcribo, quasi lumina meorum scripto-
 rum futura. Iuxta nostram vero interpreta-
 tionem peccatorem intelligere possumus,
 qui sub lege se esse recordatur, & cum ti-
 more peccat: mensuratam autem animā,
 quæ gentium vitam imitatur, quasi legem
 nullam haberet, & esset sine Deo in hoc
 mundo. Qui bibunt ex hoc fonte non si-
 tiunt bona terrena, quia sit in eis fons aque
 salientis in vitam æternā, atque ita disperdu-
 tur nomina idolorum de terra, & non mem-
 buntur ultra. Contemnant enim diuitias,
 conculcant honores, oderunt carnis volu-
 ptates, id sitiunt, quod bibere cœperunt,
 sicut ait Sapientia: Qui edunt me adhuc
 esuriunt, & qui bibunt me, adhuc sitiunt.
 Qui in hoc fonte crebro lauantur, nolunt
 iam inquinari cultu idolorum, sed in dies
 puriores facti discunt non memorare no-
 men eorum ultra. Recte etiam ait. *Et pseudo-*
prophetas, & spiritum immundum auferam de
terra, quia qui ablutus sunt, habent in se ma-
 gnum prophetam, qui surrexit in nobis, &
 ab eo vera docentur, nec laborant scire
 mendacia pseudoprophetarum, sicut præ-
 ceptum est populo sanctorū: Gentes istæ,
 quarū possidebis terram, augures, & diui-
 nos audiūt, tu autē à Dño Deo tuo aliter
 institutus es. Prophetam de gēte tua, & de
 fratribus tuis sicut me, suscitabit tibi Dñs
 Deus tuus: ipsum audies. Cur putas CHRIS-
 TUM hic dictum esse prophetā, cum posset
 honorificentiora nomina habere? Sanē
 quoniā ex omnibus Dei nominibus sem-
 per ea vsurpat scriptura, quæ sunt rei, de
 qua agitur, accommodatissima. Cū autem
 omnis homo natura scire desideret, præfer-
 tim futura, quod diuinitatis eiuusdam vide-
 tur, ideoq; multis se vanitatibus, & super-
 stitionibus implicet: vbi huiusmodi vanita-
 tes prohibebantur, recte CHRIS TVS dictus

est propheta, ac si diceret: Tu cupis futura
 prænoscere; dabit tibi Deus Prophetam,
 quo docente quidquid tibi de futuris præ-
 scire vtile est, cognosces. Docuit nos ma-
 nere animas post mortem, bonos in ater-
 na beatitudine, malos in sempiternis mise-
 rijs futuros: purgatorio igni detergi macu-
 las iustorum, quæ non essent in hac vi-
 ta deterse; corpora nostra, & si in pul-
 uerem vertantur, iterum ab animis in
 perpetuā societatem assumenda, venturū
 esse iudicij vniuersorum diem, qui idē sæ-
 culi vltimus sit. Hæc nos Propheta noster
 docuit, quæ scire nemo posset: si quid præ-
 terea cuiquam expediat, adhuc docebit, his
 amplius fili mi ne requiras. Recte ergo di-
 citur præfente vero propheta auferendos esse
 de terra pseudopphetas. Spiritus vero
 immundi non poterunt in mundis, & ablu-
 tis habitare, qui nolent locum dare Diabo-
 lo: auferentur ergo de terra. Pseudopro-
 phetæ multi sunt in nobis, nam hæretici,
 & fallaces magistri omnes pseudoprophe-
 tæ sunt: & consanguinei, atque amici,
 qui nos specie amicitie à religione suscipiē-
 da, & à perfectione vitæ auocant, & à labo-
 ribus poenitentiae ad vitam tradueunt mol-
 liorem, etiam si in peccata non inducant,
 pseudopphetæ sunt: quare multo magis
 illi, qui peccandi nobis autores, aut socij,
 aut instrumenta sunt. Cum vero homini-
 bus tacentibus harum rerum cogitationes
 in nobis sentimus & illæ pseudopphetæ
 sunt. Cum nobis iusti, ac perfecti, & hono-
 re digni videmur, cum ceteros præ nobis
 contemnimus, cum longam nobis vitam
 pollicemur, & huiusmodi cogitationes
 pseudopphetæ sunt. Si ergo veri prophē-
 tæ auditores, & discipuli sumus: cū quem-
 piā horū pseudopphetarū loquentē au-
 dierimus, ac prophetantē, siue pater noster
 sit, siue mater, etiā si carissimus sit, etiā si ve-
 hemēter nobis placeat, dicam⁹ ei: *Nō vides.*
 Dicamus autem nō verbo, neq; lingua, sed
 opere, & veritate, repellamus illū amicū, ex-
 tinguamus illa cōsilia, nō acquiescas ei, di-
 cit Dñs, nec audias, neque pareat ei oculus
 tuus, vt miserearis, & occultes eū, sed statim
 interficies. Ne occultes noxiā cogitationē
 dic patri spirituali, dic cōfessario, dic sapiēti
 magistro, prudēti, & Deū timēti amico. Ni-
 hil diabolo grati⁹ facies, quā si ei⁹ cōsilia oc-
 cultes. Lapidib⁹ obrutus necabitur, quia vo-
 luit te abstrahere à dño Deo tuo, qui eduxit

24

Pseudopro-
phetæ.

25

Deut. 13.

re de terra Aegypti, de domo seruitutis. La-
pidibus, inquam, ex sacra Scriptura defum-
ptis, & consilijs, verbisque Christi, de qui-
bus diximus cap. 9. nu. 70. Ita fiet, vt *confun-
dantur prophetae vnusquisque ex visione suam cum
prophetae ueritate, nec operietur pallio sacco, vt men-
tiantur.* Illi confundentur, & multo magis
eorum instigator, & excitator Diabolus,
sed praestat illos confundi, quam se, cu
coram summo iudice fueris. Dic cu
Jeremia.

Iere. 17.

Confundantur, qui me persequuntur, &
non confundar ego; paueant illi, & non pa-
uea ego. Pallio sacco operiuntur, vt men-
tiantur, siue homines sint, siue motus ani-
mi, quicumque ueniunt ad nos in vestimen-
tis ouium, intrinsecus autem sunt lupi rapa-
ces, cum vitia se se contegunt veste virtu-
tum, cum Deo grati uidentur, quod ingra-
tum est. * Quamuis autem quisque istoru
dicat: *Non sum propheta, homo agricola ego sum,
quoniam Adam exemplum meum ab adolescen-
tia mea, minimè credamus.* Sæpe enim arti-
ficiose dissimulant dolos, & ad labore nos
hortari uidentur dicentes se agricolas esse,
& labore, atque opere delectari sæpe dicunt
Adam esse exemplum suum, & imitatores
sanctorum patrum uideri uolunt, & ea à no-
bis exigere, quæ sancti fecerunt, & tamen
mentiuuntur. Sæpe etiam fit, vt sancta sint,
quæ mouent, atque perfecta: sed Diabolus
supra uires nostras esse non ignorans optat,
vt suscipiamus, quod nos in superbiam ef-
ferat, aut, quod citò cum aliorum scanda-
lo relinquamus, aut, quod nos ipsos tenta-
tum, & relictum in desperationem dedu-
cat. Excitat incipientes, & imperfectos, vt
grandia sanctorum exempla imitentur, &
dum humiles imitari imprudenter tentant,
fiunt superbi. De quo exempla sunt non
nulla in prima, & secunda collatione Cas-
siani, usque ad eò uerum est illud: Altiora te
ne quaeris. Vtroque ergo modo decipiunt
nos pseudoprophetae, aut ad id hortando,
quod malum est, & si bonum uideatur, aut
ad id, quod est re uera bonu, sed supra nos
est, & admirandum potius eo tempore est,
quam imitandum. * Quæ supersunt, non
sunt alia expositione attenuanda, ar notanda
sunt maximè. Et dicitur ei: *Quid sunt plagæ istæ
in medio manuum tuarum?* Sæpe enim, nisi om-
nium mortalium ingratisimi esse uolumus,
de opere redemptionis nostræ cogitare de-
bemus, & Christo cum dolore, & cum gra-
tia maxima dicere: *Quid sunt plagæ istæ in*

26

medio manuum tuarum? *Quis sit, qui passus
est, quid, & pro quibus passus est, quid face-
re debeat, qui tam immortalis beneficio est
obstrictus: aspicientes (vt ait Paulus) in au-
torè fidei & consummatorem Iesum, qui
proposito sibi gaudio sustinuit crucem confu-
sione contempta. Recogitate enim eum,
qui talem sustinuit à peccatoribus aduer-
sum semetipsum contradictionem, vt ne
fatigemini animis uestris deficientes. Non-
dum enim usque ad sanguinem restitistis
aduersus peccatum repugnantes. Et quo-
niam his plagatus est in domo eorum, qui
eum diligebant, discamus non solum be-
nefacere, sed & pati ab ijs, qui nos dilige-
bant, & in quos benefici fueramus. * Et si
Christi discipuli sumus, ne angamur cum
fratrum suscitabitur super nos, cu
relinqui-
mur ab amicis, & prodimur à socijs: Chri-
stus enim passus est pro nobis, nobis relin-
quens exemplum, vt sequamini uestigia eius.
Debemus etiam manu conuertere ad par-
uulos, & misereri eorum, à quibus deserti,
aut læsi sumus, & illos ad uiam reuocare:
exemplum enim dedit nobis, vt quemad-
modum ipse fecit nobis, ita & nos facia-
mus. Postremo aurum, & argentum nos
esse meminerimus, qui Dei gratia pertine-
mus ad tertiam partem, quæ relinquitur in
terra, duci debere per ignem, ut sicut argen-
tum, probari sicut aurum, ut nequaquam
exanimemur calamitatibus, & laboribus,
& persecutionibus, sed illis alacriores, &
constantiores effecti, inuocemus nomen
Domini nostri Iesu Christi, per quem sal-
uati, & liberati sumus, & dicamus: Domi-
nus Deus meus, ut ipse dignetur dicere: Po-
pulus meus est.*

Eccli. 3.

Eccli. 3. *Ecce dies Domini uenient, dicit Dñs: et
diuidentur spolia tua
in medio tui. Et con-
gregabo omnes gentes ad Ierusalem
in praelium, et capietur ciuitas, et ual-
labuntur domus, et mulieres uiola-
buntur: et egredietur media pars ci-
uitatis in captiuitatem, et reliquu
populi non auferetur ex urbe. Et*

27

egredietur Dominus, et praeliabitur
contra gentes illas, sicut praeliatus
est in die certaminis. Et stabunt pe-
des eius in die illa super montem
olivarum, qui est contra Ierusalem
ad Orientem: & scindetur mons oli-
uaru ex media parte sui ad Orien-
tem, & ad Occidentem praepru-
grandi ualde: & separabitur me-
dium montis ad Aquilonem, & me-
dium eius ad Meridiem. Et fu-
gietis ad uallem montium eorum,
quoniam coniungetur uallis mon-
tium usque ad proximum: et fu-
gietis sicut fugistis à facie terra mo-
tus in diebus Ozia regis Iuda: et
ueniet Dominus meus, omnesque
sancti cum eo. Et erit in die illa: non
erit lux, sed frigus & gelu. Et erit
dies una, qua nota est Domino, non
dies, neque nox: & in tempore ue-
spere erit lux. Et erit in die illa: exi-
bunt aqua uia de Ierusalem: me-
dium earum ad mare Orientale, et
medium earum ad mare nouissi-
mum: in estate, & in hyeme erunt.
Et erit Dominus rex super omnem
terræ: in die illa erit Dominus vnus,
& erit nomen eius vnum. Et re-
uertetur omnis terra usque ad de-
sertum, de colle Remmon ad Au-
strum Ierusalem: et exaltabitur, et
habitabitur in loco suo, à porta Ben-
iamin usque ad locum porta prio-
ris, & usque ad portam anguloru:
& à turre Ananeel, usque ad tor-
cularia regis. Et habitabunt in ea,
& anathema non erit amplius: sed
sedebit Ierusalem secunda: Et hac
erit plaga, qua percutiet Dominus

Mors Chri-
sti sepe co-
giranda.

medio manuum tuarum? *Quis sit, qui passus
est, quid, & pro quibus passus est, quid face-
re debeat, qui tam immortalis beneficio est
obstrictus: aspicientes (vt ait Paulus) in au-
torè fidei & consummatorem Iesum, qui
proposito sibi gaudio sustinuit crucem confu-
sione contempta. Recogitate enim eum,
qui talem sustinuit à peccatoribus aduer-
sum semetipsum contradictionem, vt ne
fatigemini animis uestris deficientes. Non-
dum enim usque ad sanguinem restitistis
aduersus peccatum repugnantes. Et quo-
niam his plagatus est in domo eorum, qui
eum diligebant, discamus non solum be-
nefacere, sed & pati ab ijs, qui nos dilige-
bant, & in quos benefici fueramus. * Et si
Christi discipuli sumus, ne angamur cum
fratrum suscitabitur super nos, cu
relinqui-
mur ab amicis, & prodimur à socijs: Chri-
stus enim passus est pro nobis, nobis relin-
quens exemplum, vt sequamini uestigia eius.
Debemus etiam manu conuertere ad par-
uulos, & misereri eorum, à quibus deserti,
aut læsi sumus, & illos ad uiam reuocare:
exemplum enim dedit nobis, vt quemad-
modum ipse fecit nobis, ita & nos facia-
mus. Postremo aurum, & argentum nos
esse meminerimus, qui Dei gratia pertine-
mus ad tertiam partem, quæ relinquitur in
terra, duci debere per ignem, ut sicut argen-
tum, probari sicut aurum, ut nequaquam
exanimemur calamitatibus, & laboribus,
& persecutionibus, sed illis alacriores, &
constantiores effecti, inuocemus nomen
Domini nostri Iesu Christi, per quem sal-
uati, & liberati sumus, & dicamus: Domi-
nus Deus meus, ut ipse dignetur dicere: Po-
pulus meus est.*

Heb. 11.

28

1. Pet. 1.

Iohan. 17.

CAP. XIII.

Ecce dies Domini uenient, dicit Dñs: et
diuidentur spolia tua
in medio tui. Et con-
gregabo omnes gentes ad Ierusalem
in praelium, et capietur ciuitas, et ual-
labuntur domus, et mulieres uiola-
buntur: et egredietur media pars ci-
uitatis in captiuitatem, et reliquu
populi non auferetur ex urbe. Et

egredie-

egredietur Dominus, et praeliabitur
contra gentes illas, sicut praeliatus
est in die certaminis. Et stabunt pe-
des eius in die illa super montem
olivarum, qui est contra Ierusalem
ad Orientem: & scindetur mons oli-
uaru ex media parte sui ad Orien-
tem, & ad Occidentem praepru-
grandi ualde: & separabitur me-
dium montis ad Aquilonem, & me-
dium eius ad Meridiem. Et fu-
gietis ad uallem montium eorum,
quoniam coniungetur uallis mon-
tium usque ad proximum: et fu-
gietis sicut fugistis à facie terra mo-
tus in diebus Ozia regis Iuda: et
ueniet Dominus meus, omnesque
sancti cum eo. Et erit in die illa: non
erit lux, sed frigus & gelu. Et erit
dies una, qua nota est Domino, non
dies, neque nox: & in tempore ue-
spere erit lux. Et erit in die illa: exi-
bunt aqua uia de Ierusalem: me-
dium earum ad mare Orientale, et
medium earum ad mare nouissi-
mum: in estate, & in hyeme erunt.
Et erit Dominus rex super omnem
terræ: in die illa erit Dominus vnus,
& erit nomen eius vnum. Et re-
uertetur omnis terra usque ad de-
sertum, de colle Remmon ad Au-
strum Ierusalem: et exaltabitur, et
habitabitur in loco suo, à porta Ben-
iamin usque ad locum porta prio-
ris, & usque ad portam anguloru:
& à turre Ananeel, usque ad tor-
cularia regis. Et habitabunt in ea,
& anathema non erit amplius: sed
sedebit Ierusalem secunda: Et hac
erit plaga, qua percutiet Dominus

1. Para. 36:
Amos. 1.

omnes gentes, qua pugnauerunt ad-
uersus Ierusalem. *T abescet caro
vnus cuiusque stantis super pedes
suos, & oculi eius contabescunt: in fo-
raminibus suis; & lingua eorum
contabescet in ore suo. In die illa
erit tumultus Domini magnus in
eis; & apprehendet uir manu pro-
ximi sui, & conseretur manus eius
super manum proximi sui. Sed &
Iudas pugabit aduersus Ierusa-
lem, & congregabitur diuitia om-
nium gentium in circumitu, aurum
& argentum, & vestes multa sa-
tis. Et sic erit ruina equi, & multi,
& cameli, & asini, & omnium iu-
mentorum, qua fuerint in castris il-
lis: sicut ruina hac. Et omnes, qui re-
liqui fuerint de uniuersis gentibus,
qua uenerunt contra Ierusalem,
ascendent ab anno in annu, ut ado-
rent regem Dominum exercituum,
& celebrent festiuitatem taberna-
culorum. Et erit, qui non ascende-
rint de familijs terra ad Ierusalem,
ut adorent regem Dominum exer-
cituum, non erit super eos imber.
Quod & si familia Aegypti non
ascenderit, & non uenerit: nec super
eos erit, sed erit ruina, qua percutiet
Dominus omnes gentes, qua non
ascenderint ad celebrandam festi-
uitatem tabernaculorum. Hoc erit
peccatum Aegypti, & hoc peccatu
omnium gentium, qua non ascende-
rint ad celebrandam festiuitatem
tabernaculoru. In die illa erit, quod
super frenum equi est sanctum Do-
mino: et erunt lebetes in domo Do-
mini, quasi phiala coram altari. Et*

Aa 5 erit

erit omnis lebes in Ierusalem & in Iuda sanctificatus Domino exercituum: & venient omnes immolantes, & sument ex eis, & coquent in eis, & non erit mercator ultra in domo Domini exercituum in die illo.

HISTORIA.

1 *Ecce dies Domini venit.* Præcipua huius capituli obscuritas, quæ magna est, ex eo oritur, quod non satis liquet de quo tempore loquatur Propheta, aded, vt Hieronymus dicat: Iudæi hæc sub Gog dicunt esse complenda, alij temporibus Macedonum, & Aegyptiorum, diuersarumque gentium ex parte transacta. Nos temporis varietatē Domini sententiæ relinquentes, quæ scripta sunt explicemus, &c. At id est, quod agimus, non posse intelligi, quæ scripta sunt, nisi de temporis constet varietate. Quidā clauem se inuenisse putat ad huius capituli a dyta aperienda, verba videlicet eiusdem: Reuertetur omnis terra vsque ad desertum, de colle Remmon ad austrum Ierusalem, &c. quibus verbis prædicitur Ierusalem habitanda late, postquam ciuibus suis spoliata fuerit, quod non est factū, nisi tempore Machabeorum, atque ita de vastatione vrbs, sub Antiocho Epiphane agere Prophetam censet.

Hoc, cum verba eadem a nobis exponuntur, perspicitur nullam habere vim ad conueniendum, quod autor ille voluit, nunc satis erit Eusebij in eam verba subscribere, libro sexto de Demonstratione Euang. cap. 18. vbi hæc ipsa verba indicans: * Quod si quis, inquit, dicat sub Antiocho Epiphane hæc completa fuisse: etiam, atque etiā consideret, vtrum possit reliqua etiam, quæ ex hac prophetia supersunt, ad Antiochi tempora referre. Cuiusmodi illud est, quod populus seruitutem sit passus, quod pedes Domini in mote oliuarum steterint, & vtrum Dominus in die illa in regem fuerit in omnem terram, & vtrum nomen Domini ambierit omnem terram, & solitudinem, quo tempore Syriam Antiochus obtinuit, & quæ reliqua sunt de eodem oraculo, quem finem sortita sint, aliquo modo conetur ostendere, &c. Mihi, vel primis verbis abunde refelli hæc sententia videbatur: Et con-

gregabo omnes gentes ad Ierusalem in præliū, quod de exercitu regis Antiochi, quomodo dici possit, non video. Verissima sententia est prophetiam esse de vltimo excidio Ierusalem, quod duce Tito passa est a Romanis, vt docet Eusebius lib. 6. de Demonstratione Euang. ca. 18. & lib. 8. demonstratione. 4. & Cyrillus, & Theodoretus, & Rupertus, & quidam è recentioribus, & in eandem propendet Hieronymus. * Quoniam igitur de passione Domini locutus est capite præcedente, & duas partes perituras esse dixerat, nunc de temporali vnus perditione loquitur, id est, de perditione Iudæorum, qui Christum recipere noluerunt, & explicat apertius, quod cap. 11. dixerat: Aperi Libane portas tuas: postea loquitur de perditione alterius partis, cū ait: Et egredietur Dominus, & præliabitur. Et quoniā post passionem cito venturus erat dies desolationis Ierusalem, ait: Ecce, **dies Domini** venit, quo, scilicet, Deus potentiam suam ostendet, & pœnas de inimicis suis sumet. Quid sit dies Domini, diximus Sopho. 1. numero. 28. Eusebius libro 6. loco indicato, diem Domini dici affirmat tempus aduentus Christi, qui est lux vera, & omnes illuminauit, quo tempore omnia expleta sunt, quæ de vrbs vastitate prædixit Zacharias, id est, quadragesimo anno a passione Domini.

Et diuidetur spolia tua in medio tui. Hæc vrbi Ierusalem dici satis constat ex sequentibus: Et congregabo omnes gētes ad Ierusalem in prælium. O Ierusalem ita disspiciis, & vastaberis, vt securissimi hostes spolia tua inter se diuisuri sint in medio tui. Hieronymus: * Solet hoc frequenter accidere, vt, quæ subito impetu direpta sunt, foris in agro, aut in solitudine diuidantur, ne forte hostes superueniant. Hic autem tantū malorum pondus incumbet, vt, quæ direpta sunt, in ciuitatis medio diuidantur pro securitate victoriæ.

Et congregabo omnes gentes. Summatim perstrinxit prius totam calamitatem: Veniet dies Domini, & diuidentur spolia tua in medio tui: nunc id, quomodo faciendū sit indicat, quasi per partes. Congregabo omnes gentes, id est, exercitum maximum, & florentissimum Romanorum ex varijs nationibus congregatum, vt satis intelligitur ex Iosepho, lib. 3. de bello Iud. cap. 1.

Et vastabuntur domus, & mulieres violabuntur.

2 *Mr. Hieronymus:* Et hæc populo Iudæorum vniuersa continget, quia astiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vni aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. Et postea: Hæc omnia plānissime Iosephus, qui Iudaicam scripsit historiā, & multo maiora, quam legimus in prophetis, eos sustinuisse commemorat. Cornelius quoque Tacitus, qui post Augustum vsque ad mortem Domitiani vitas Cæsarium triginta voluminibus exarauit.

Et egredietur media pars ciuitatis in captiuitatem. Hoc nunquam Antiocho capiente Ierusalem factum est. Hieronymus: Quomodo autem media pars capta sit ciuitatis, & reliquus populus in vrbe permanserit, & illo tempore, & alijs approbatur: Septemtrionalem vrbs, & inferiorem partem esse captam, montem autem templi, & Sion, in quo arx erat, integra remansisse. Cyrillus: Nihil aliud est hoc, quam quod aiunt, percipisse Romanos duces Ijs, qui habitabāt superiorem ciuitatem, & supplices procurauerunt. Eusebius libro sexto de Demonstratione Euang. cap. 18. Tunc sane credibile est dimidium ciuitatis perijisse obsidione, vt ait prophetia. Haud vero ita multo post cū Hadrianus imperaret, Iudaico rursus exorto tumultu, quæ reliqua fuerat pars dimidia ciuitatis, rursus obsessa expellitur, aded quidem, vt ab illo tempore vsque in hodiernum diem penitus instabilis omnis illis factus sit locus, &c. Hieronymi verba non satis intelligo quid velint, constat enim ex Iosepho, lib. 7. de bello Iud. cap. 16. Romanos vtramque cepisse vrbs, superiorem, & inferiorem, at templum dirutū fuit, & nihil fere mansit integrum. * Quare Rupertum nunc quidem potius sequendum censeo, qui facile docet quomodo vera sint verba prophetæ. Captiuorum numerum, & mortuorum Iosephus tradit lib. 7. de bello, cap. 17. Et Egesippus cum eo sentit lib. 5. de Excidio Ierosolymitano, cap. 49. Et captiuorum quidem omnium (inquit Iosephus) qui toto bello comprehensi sunt, nonaginta, & septem millium comprehensus est numerus: mortuorum verò per omne tempus obsidionis, vndecies centum milia. Horum plerique gentiles fuerunt, sed non indigenæ, ab omnibus enim regionibus ad azymorum diem festum congregati bello subito circumfusi sunt, &c. Itaque eodem tempore non solum ex omnibus Iudæorum

vrbs, sed etiam ex plurimis prouincijs Paschæ celebrandi causa Iudæi conuenerant. Ex his externi fuerunt magna ex parte, qui fame & peste absumpti sunt, qui cibaria non attulerant, neque pestem illam, famemque præuiderat. Ciues multo diutius vixerunt, & ided ex ciuitate dimidia pars cecidit, dimidia venit in captiuitatem, vt scribit Propheta. * Existimō autem Dimidiam non dici Mathematicè, sed plus minusue, vt vulgo loquimur. Itaque quod est in Hebr. מִתְּרֵי, quo verbo propheta per se vtuntur pro eo, quod est occidi, proprie hic accipitur: Non succidetur ex vrbe, non auelletur inde, quia peribit in vrbe, propterea Hieronymus eleganter transtulit: Non auferetur ex vrbe.

Et egredietur Dominus, & præliabitur. Eusebius loco dudum indicato, & Cyrillus ita intelligunt, Dominum egredurum, vt faueat Romanis, & cum illis pugnet aduersus Iudæos. Sed neque verbis hoc conuenit, neque contextui. Ait enim: Et præliabitur contra gentes illas, quod notum est referri ad id, quod paulo ante dixit: Et congregabo omnes gētes ad Ierusalem in prælium. Sine dubio ergo Romanos nunc intelligit, & ceteras gentes, quæ pugnant contra Iudæos. Contra gentes autem has pugnavit Christus, vt eas sibi subijceret per Euangelium.

Sicut præliatus est in die certaminis. Dies certaminis, omnibus ferè cum Hieronymo consentientibus, est, quo Aegyptios demersit in mare Rubrum Exhō. 14. Ita enim Idololatriam Romanorum, & aliarū gentium, ritusque omnes infidelium demersurus erat, id est, penitus ablaturus, vt nihil in eis maneret infidelitatis. * Solet enim Scriptura in beneficijs, quæ exhibenda narrantur, recordati iam olim Hebræis exhibiturum, vt Hof. 2. Et canet ibi iuxta dies iuuentutis suæ, & iuxta dies ascensionis suæ de terra Aegypti. Isai. 11. Et erit via residuo populo meo, qui relinquetur ab Aegyptiis, sicut fuit Israël in die illa, quando ascendit de terra Aegypti. Et cap. 10. Zachariæ: Et transibit in maris freto, & percutiet in mari fluctus, &c.

Et stabunt pedes eius in die illa super montem oliuarum. Locus est difficillimus, & qui pro varietate ingeniorum variè exponitur. Illa mihi plus habere probabilitatis: expositio videtur, quæ pedes Christi Domini stetit

Paulus Paulus

Reg

Mar. vii.

dicit super montem oliuarum in die illa, id est, in die ascensionis, & in eo dixisse suis discipulis: Euntes in mundum vniuersum predicare Euangelium omni creature. At cum iam locutus esset de exedro Ierusalē Propheta, nō videtur profecto regredi ad rem iam diu transactam, id est, ad historiā ascensionis, sed potius aliquid commemorare eodem tempore faciendum, quo vrbs vastata est, quod ipse videtur exigere contextus: *Et egredietur Dominus, & praeliabitur contra gentes illas. Et stabunt pedes eius super montem oliuarū.*

9

Tunc stabunt cum egredietur ad praeliandum contra Romanos. Ita igitur commodius, vt arbitror, explicabitur. * Cum Dominus egredietur, & stat super montem oliuarum, relinquit proculdubio Ierusalem, ideō enim egredi dicitur, & transit ad vicinas nationes, quas oderant Iudæi, ita enim dixerunt apostoli, postquam in Iudæa predicauerant: Vobis oportebat primum loqui verbum Dei, sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce, conuertimur ad gentes. Mons oliuarum significat Ecclesiam gentium, vt docet Ambrosius in illud Luc. 21. Cum appropinquaasset Iesus Ierosolymis, sed latius Eusebius libro sexto de Demonstratione, cap. 18. nihil enim vltatius in prophetis, quam huiusmodi figuræ locutiones. Plantauerat Dominus prius vineam, id est, populum Iudæorum, vt videmus latē Psal. 79. & Isa. 5. Sed cum illa pro vuis tulisset labruscas, alium (inquit Eusebius) agrū sibi cōstituit in presententi, quod Oliuetū nominatur, quasi cū, qui oleum, & misericordiam à Deo sit consecutus, & à Christo plantis semper virentibus constitus, hoc est sanctis, lucisque altricibus animis, quibus liceat dicere: Ego autem sicut oliua fructifera in domo Dei.

Act. 13.

Mons oliuarum.

Psal. 51.

10

* Hic vero oliuarum mons contra Ierusalem esse dicitur, quoniam in locum veteris, ac terrenæ Ierusalem, ac religionis, quæ in illa seruabatur, successit, & à Deo constitutus est post ruinā Ierusalē. Cum supra igitur oraculū dixerit de Ierusalē, quod ciuitas capiatur, meritō non in Ierusalem pedes Domini staturos dicit, cū ea semel esset sublata, sed migrantes ab ea in montem, qui est contra Ierusalem, qui oliuarum vocatur, ibi staturos docet. Quod etiam propheta Ezechiele diuino ante spiritum edoctus contemplatur, dicit enim: Et eleuauerunt Cherubim alas suas, & rotæ, quæ eis adhæ-

Ezechie.

rebant, & gloria Dei Israël erat super eis, & ascendit gloria Domini de medio ciuitatis, & stetit in monte, qui est cōtra ciuitatem. Idem Eusebius paulo post docet, eum dicatur esse ad Orientem, nam montem quidē oliuarum, scimus esse ad Orientem Ierusalem, hodieq; videtur, sed quorsum id nunc dicatur, cum pro Ecclesia figurate ponitur, dubitari poterat, quod his verbis explicatur ab Eusebio: * Sancta Christi Ecclesia, & mons in quo fundata est (de quo loquitur Saluator dicens: Non potest ciuitas abscondi supra montem posita) pro ea, quæ cecidit, neque amplius surrexit, Ierusalem, structa, atq; erecta, dignaque habita, in qua pedes Domini insistant, non solum est contra Ierusalem, sed etiam ab ea ad Orientem vergēs: quippe quæ eius luminis, quo Deū ple colimus, radios excipiat, & multo ipsa Ierusalem anterior facta sit, ipsique iustitiæ soli propinquior, de quo dictū est: Timentibus autē me onetur soli iustitiæ. Hæc Eusebius pulcherrime. Quibus hoc addamus: Ecclesiam gentium dici etiam montem oliuarum propter fertilitatem, & prouentum magnum fidei, & virtutum ex ea consecutum. Quod si est ad Orientem contra Ierusalem, profecto Ierusalem, id est, gens Iudæorum relinquitur ad Occasum, vt quæ excæcata sit, & veri luminis splendorem amiserit. Atque hoc plane Dominus significabat interdū manens in Ierusalem, & noctu transiens in montem oliuarum, Iohannis. 8. & Lucæ. 21. Se videlicet post mortem suam transiturum ad gentium Ecclesiam, in qua misericordiam suā, & sua dona diffusurus erat.

ii

Matth. 11

Malach. 1

12

Reg.

Et scindetur mons oliuarum ex media parte sui. Cum iam dictum sit mōtem oliuarum figurate poni, facilius erit horum verborū explicatio, neque enim oportebit nos defatigari quærendo quando scissus sit mons. Transiente Christo ad gentes per prædicationem apostolorum, totus mons concussus est, & scissus, id est, verbū Dei vehementer gentilitatem commouit, & magnam in ea rerum mutationem effecit, ac denique totus mundus cecidit Euāgelio. Solet enim Scriptura permutationem rerum firmissimarum, & natura immobilium metaphoricè significare magnam mutationem in statu, & rebus hominum. Vt Isa. 64. Vtinā dirumperes cœlos, & descenderes, à facie tua montes defluerent (id est, superbissimi tyranni,

13

Iuue. Satyr. 10.

14

tyranni, & sapientes sæculi contremiscent) aquæ arderent igni, id est, frigidissima peccatorū igne diuini amoris incenderentur. Psal. 17. Commota est, & contremuit terra, & fundamenta montiū cōturbata sunt, & commota sunt, quibuscumq; iratus est eis. Quibus verbis significatur magnam in hominibus terrenis, & in principibus contremotionem, ac turbationem futurā Deo pugnantem pro gloria filij sui, & ei omnia subiiciente. * Est igitur, quod nūc ait Propheta, ac si diceret: Non poterit ferre gentilitas vim verbi Euangelij, sed cedit ei, & quantumuis prius superbia intumuerit, subiciet se illi. Explicabo hoc magis exemplo, vt verbum forte Euangelij tale aliquid vi sua facturum dicatur metaphoricè, quale in Alpibus fecit Annibal, cum transiret in Italiam; de quo Iuuenalis:

Opposuit Natura Alpemq; niuemque Diduxit scopulos, & montem rupit aceto.

Historia est apud Liuium, lib. 1. tertij Decadis, statim post medium. Ad magnā siquidem rupem minuendā, per quam solam transire milites poterant, ingentem arborum struem super eam accendit, ardentiaque saxa infuso aceto putrefecit. Denique hoc esse existimō prorsus, quod Isa. cap. 40. de re eadem prophetauit exponente nobis Iohanne Baptista apud Lucam cap. 3. Omnis vallis exaltabitur, & omnis mons, & collis humiliabitur, & erūt praua in directa, & aspera, in vias planas, id est, Altissimi quiq; & superbissimi cedent Euāgelio, & depriment, atque humiliabūt se se eius legibus: gentes asperæ, distortæ, & intractabiles mitescent ad Christi doctrinam, & præbebūt se tractabiles, & formandas apostolis. * Verum hæc scissio montis oliuarum dupliciter faciendā intelligi potest: primo ita, vt vna pars voraginis respiciat ad Orientem, & altera ad Occidentem, & in hac voragine altera rursus fiat, cuius altera pars vergat in Aquilonem, & altera ad Meridiem. Ita intellexit Hieronymus secutus veteres Hebræos, & Cyrillus, & Theodoretus, atq; id magis probatur Paulo Burgensi in additione primā huius capituli, vt, scilicet, mons diuidatur in quatuor partes, in modū crucis. Secundo intelligi potest, fieri tantum vnam voraginē, sed ita, vt dimidia partes illæ montis moueantur, & conuertantur altera ad Austrum, altera ad Meridiem: quod magis recentioribus Hebræis, & multis ex

nostris placet, immo & Eusebio. Atq; libe mihi videtur propius accedere ad verba Prophetæ: *Et scindetur mons oliuarum ex media parte sui ad Orientem, & Occidentem prærupto prærupto valde.* Vnius scissionis, aut voraginis meminit, aut vnus prærupti. Mox non dicit, Scindetur, sed: *Et separabitur medium montis ad Aquilonem, & medium eius ad Meridiem.* Id est, ex illis duobus medijs, alterum paululum inclinabitur ad Aquilonem, alterum ad Meridiem: nam, quæ vi aliqua scinduntur, non consistunt prorsus in eodem loco, quo antea, sed paululum in hanc, aut in illam partem inclinatur. * Quod planius etiam est in Hebræo *וְהָיָה*, Et recedet, & apud Lxx, qui ita vertunt: Et inclinabit media pars montis ad Aquilonem, & media pars eius ad Austrum. Similitèr Chaldæus: Et euellatur media pars montis ad Aquilonem, & media pars eius ad Austrum. Atque hac separatione, siue inclinatione duarum partium montis ad Aquilonem, & ad Austrum significatum est, non omnes, qui credunt, saluos futuros, sed ex vniuersa gentilitate quosdā ad Austrum pertinere, id est, salutem esse cōsecuturos, quosdam esse damnatos, qui pertinet ad Aquilonem, iuxta illud Ecclesiastæ. 11. Si ceciderit lignum ad Austrum, aut ad Aquilonem, in quocūq; loco ceciderit, ibi erit. Ita etiam accepit Hieronymus Austrum & Aquilonem. Si priori modo intelligas, significatur Euāgelium recipiendum esse à gentibus in quatuor mundi partibus. Et in his prius nominantur Oriens, & Occidens, quia potiores partes sunt, & potiores apud omnes, cum partes mundi numerantur. Sed mihi multo magis placet quod dixi. Immo & inclinationem mediōrum montis ad Aquilonem, & ad Austrum Eusebius quoque refert ad Euāgelium in tota gentilitate prædicandum, non in præcipuis modo partibus; id est, in Oriente, & Occidete, sed etiam in Meridie, & in Septentrionibus.

15

16

Et fugietis ad vallem montium eorum. Manifestum intendi est, & legendum omnino, *Montium eorum*, vt constat ex Hebræo, & ex Lxx, ceterisque & veteribus, & nouis interpretibus; & ex translatione, quæ est apud Hieronymum, atq; ex eiusdem commentarijs. Sensus est: Tunc cum scindetur mons Oliueti (hoc est, cum Euāgelium in vniuerso orbe recipietur) vos Iudæi illo fragore perterriti non ad illud venietis, sed in

vestra

Ephes. z.

vestra incredulitate manentes fugietis ad vallem montium meorum, id est, ad vallē, quam efficiunt mons Sion, & mons templi, quos nunc vocat mōtes suos, vt ait Hieronymus, quoniam in altero erat melior pars ciuitatis suae, in altero templum. Haec fuga significatur Iudaeos non esse admissuros Euangelium, nec tamen longe recessuros fuisse ad idolorum cultum (idololatriam enim dicitur: Vos, qui aliquando eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi) sed fore, vt fugerēt ad proximam vallem montium Dei, id est, mansuros fuisse in vmbra veteris testamenti, & in ceremonijs illis, quas, vt à Deo traditas venerāt, & in hac valle tutos se futuros putant. Eusebius loco citato, id est, lib. 6. de Demonstratione. c. 18. At enim in his verbis, quae tandem potest esse vallis montium Dei, nisi quae olim antea celebratur ex lege Moysi in Ierusalē corporalis, & Iudaica adoratio?

17

Quoniam coniungitur vallis montium vsque ad proximum. Id est, Quoniam vallis illa mōtis Oliueti, quae praeruptis hinc inde montibus cingitur, ideoque vallis montium dicitur & ipsa, peruenit vsque ad proximum montem, qui est mons templi, vt exponit Hieronymus. Ac si dicat: Quoniam illa vorago mōtis Oliueti erit maxima, ita, vt perueniat vsque ad mōtem templi, vos ad vallem fugietis stupēfacti. Significat Iudaeos, quo magis gentilitas Euangelium accipiebat, & latius conuersionis eius fama nuntiabatur, eo pertinacius adhēsus fuisse legi, & ceremonijs suis. Itaque alia est vallis montium Dei, alia vallis montium, quae diuisione mōtis Oliueti in duas partes fiet. Porro vbi habemus nos: vsque ad proximum, in Hebræo est, vsque ad 758, quod nomen Lxx, & Aquila, & Theodotio ita reliquerunt, vt erat in Hebræo, proprium loci esse iudicantes. Solus Symmachus (inquit Hieronymus) Proximum interpretatus est, quem & nos secuti sumus: eundem tamen locum signari putandū est ab his interpretibus, id est, montis templi extremū.

18

* Hoc etiam sciendum, totum hunc locum, (vt & ipse Hieronymus fatetur) aliter conuersum esse ab alijs interpretibus. Lxx enim vertunt: Et obrurabitur vallis montium meorum, & adiungetur vallis montium vsque ad Asāel. Et ita reliqui. Etenim vbi scriptū est in Propheta 758 si legamus 758 vt legunt Hieronymus, & Hebræi, & vt mo-

do habēt Hebræi codices, significat Fugietis, si autem 758 significat 758 vt reliqui transtulerunt, id est, Obrurabitur, replebitur. Sensusque erit: Vallis montium meorum, id est, adoratio, & ritus Iudaicę legis, obrurabitur, id est, cessabunt, quoniam accedent ad Asāel, id est, ad mōtē Oliueti, qui dicitur Asāel, id est, opus Dei, ita interpretatur Eusebius. Hoc est, lex vetus obscurabitur luce nouae, & figura cederet veritati. Sed mihi magis placet, quod verit Hieronymus, quoniam induratio Iudaeorum praedicitur, quae venientibus ad Euangelium gentibus maxima fuit, & statim ponitur bis idem verbum, vbi ait: Et fugietis, sicut fugistis. Quod si haec sequenda est, altera erit reiicienda: quamuis enim litterae à Propheta scriptae, vtrumque sensum admittant, verba ab eodem prolata, non vtrumque admittunt sed alterum, quoniam alterum tantum dixit.

19

Et fugietis, sicut fugistis. De terrae motu temporis Hozia regis Iuda, diximus Hamos. i. in principio. Tunc dimidium montis ad Occidentem vergentis reuulsum est, & transijt ad montem Orientalem, vt scribit Iosephus. 9. Antiquitatum, cap. 11. Ille terrae motus figura huius fuit, qui nunc describitur, & fuga illa Iudaeorum fuit figura nuius fugae, & recessus ab Ecclesia, & ideo nunc illius meminit.

20

Et veniet Dominus Deus meus, omnesque sancti eius cum eo. Haec de extremo iudicio aperte dicuntur, legimus enim in Epistola Iudae apostoli: Prophetavit autem de his septimus ab Adam Henoch: Ecce, venit Dominus cum sanctis millibus suis, facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios. Et Ecclesia canit: Ecce, venit Dñs, & omnes sancti eius cum eo, & erit in die illa lux magna, quibus adhuc nostri Prophetae haud obscure alludit. Et Hieronymus exponens, quod statim ait: Et erit in die illa non erit lux. Manifeste, inquit, de secundo Saluatoris praedicitur aduentu. Idē sensu Cyrillus. Est ergo sensus: * Vos fugietis ad vallē, & tutos vos fore putabitis sub vmbra legis, & ceremoniarum: at cum minus expectabitis, veniet Christus ad iudicandum, & poenas dabit is infidelitatis vestrae, reque ipsa cognoscetis quantum à vero, & ab eo, quod vobis vtile erat, aberraueritis. Scio equidem Eusebium libro. 6. de Demonstratione Euang. cap. 18. & libro. 10.

demon-

21

demonstratione. 7. de primo Domini aduentu interpretari, quod & Theodoretus facit: verum persuadere mihi non possum, veram esse eorū intelligentiam. Quorsum enim post praedictum excidium Ierusalem, & conuersionem gentium, indurationemque Iudaeorum diceret de primo aduentu: Et veniet Dominus Deus meus, &c.? Deinde quomodo in primo aduentu dici potest, venisse omnes sanctos eius cum eo? Eusebius hos sanctos apostolos esse dicit, aut etiam angelos, de quibus dictum est Matth. 4. Et ecce angeli accesserunt, & ministrabant ei. Hoc, quod posterius est, placuit & Theodoro. At quomodo venerunt omnes angeli cum eo, cum pauci venerint ad ministrandum ei? * Deinde Scriptura, cum sanctos, & angelos venire cum Christo dicit, semper de secundo aduentu loquitur, vt Matth. 25. cum autem venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes angeli cum eo. Et in Epist. Iudae: Ecce, venit Dominus cum sanctis millibus suis. De primo autem aduentu, nescio an alicubi id legatur, certe ipsi locum nullum indicant.

Iohan. 18.

22

Et erit in die illa, non erit lux, sed frigus & gelu. Eusebius, & Theodoretus, & Theophanes Graecus etiam autor in Syniphonia veteris, & noui testamenti, cap. 11. affirmant hanc diem esse, qua Dominus crucifixus est, in qua non fuit lux, quia tenebrae factae sunt ab hora sexta, vsque ad nonam, sed frigus, & gelu, quod tunc solito maius fuisse dicit Theophanes, & hoc, inquit, Iohannes expressit cum de Petro scribit: Quia frigus erat, & calefaciebant se. Ita etiam interpretantur quod sequitur: Non dies, neque nox. Dies non erat, quia tenebris tectū erat coelum, neque nox, quia post nonam reditura erat lux, de quo statim ait: Et in tempore vesperi erit lux. * Sed bona venia doctissimi morum hominum dixerim, sonum tantum verborum auscultasse videntur, non quid contextus praecedentium, & sequentium exigeret, considerasse. Sensus mea sententia germanus, & optime cum vtrisque cohaerens huiusmodi est. In die illa, cum Dominus venerit, vt iniurias suas vliscatur, nequaquam fugere poteritis; nō enim erit vobis lux, sed omnia plena tenebris videbuntur, & erit frigus, & gelu, quo torpēbitis, & fugere nō licebit, sed necesse erit supplicium excipere adueniens. Duo maxime fugam impediunt, tenebrae, & frigus, sive

gelu. De tenebris legimus Exod. 10. Et facti sunt tenebrae horribiles in vniuersa terra Aegypti tribus diebus. Nemo vidit fratrem suum, nec mouit se de loco, in quo erat. Et Psalm. 34. Fiant vīs illorum tenebrae, & lubricum. Frigore autem torpent membra, etsi vehementius sit, moueri nequeant, tū pluuiae, & fluij iter intercludunt fugientibus, propter quod dictum est Matth. 24. Orate autem, vt nō fiat fuga vestra in hieme. * Vbi habemus Frigus, in Hebræo est 758, pro quo Pagninus, & Vatablus, & recentiores secuti R. David verterunt, Preciositatum. Nō erit lux preciositatum. Sed ignorauit R. David huius vocis significationem, quae etate Hieronymi Hebræis nō erat ignota; nec Hieronymo. Propterea Lxx verterunt similiter: Non erit lux, sed frigus, & gelu. Et Symmachus: Nō erit lux, sed frigus, & glacies, vt refert Eusebius libr. 6. de Demonstratione, cap. 18.

23

Et erit dies vna. Veniet ille dies iudicij, qui soli Domino notus est, Mar. 13. De die autem illa nemo scit, &c.

Non dies, neque nox. Correctio est, dixerat enim: Et erit dies vna, ac si dicat, Diem vocaui, sed neque proprie dies dici potest, neque proprie nox, quia breuissima mora iudicium fiet, ita, vt neque dies dici possit mora illa, neque nox. Praeterea non erit dies, neque nox, sed partim dies, partim nox, sanctis erit dies, reprobis nox.

Et in tempore vesperi erit lux. In fine huius diei erit lux sanctis indeficiens, cum corporum, & animarum gloria ornati, & fulgentes sicut sol, ascendent cum Christo in coelum. De nocte, & tenebris impiorum non loquitur, ac si non essent, cum sint in infernum rapiendi, & sub terra tegendi.

TROPOLOGIA.

Animae interfectrici, & sanguinem fundenti, qualis erat Ierusalem, id est, ei, quae & se peccatis polluit, & alijs offendiculo, est, vt cadant, & polluantur, merito dicitur: Et erit dies Domini, mire enim secuta est, & quali innocens sit, nihil timet, aut certe futuri supplicij oblita ducit in bonis dies suos. Sed quam graua mala immineant, & non timenti, docet: Et auidentur spolia tua in medio tui. Saepe Diabolus spolia ex anima rapit, id est, caritatem, castitatem, temperantiam, aut aliud donū Dei: sed rapit, & fugit;

24

Interfectores animarum quae poena maneat.

timet

in orationem eius, ieiunia, vigiliis, sancti lectionem, timet: confilia bonorum. At, si ipse non fugit, ipsa iacturam sua sentit, & quid amiserit, videt, luget, ieiunat, & ad sacram confessionis anhoram confugit, vt hostem fuget, & spolia recipiat. At multi sunt ita non solum Dei, sed & sui ipsorum obliui, vt rapinam aut non sentiant, sicut est in Hosee: Comederunt alieni robur eius, & ipse nesciuit: aut non desinat, elicere inde Diabolum victoria superbum nimis curent, sed voluptate peccati inescant, modo eo fruuntur, quod volunt, libere in anima sua versari hostes patiuntur, & spolia in medio sui diuidere, vt spiritus fornicationis auferat castitatem, spiritus gulae temperantiam; spiritus superbiae humilitatem, atque ita de ceteris. * Sunt autem humani modi homines ita stolidi, vt imitari sanctos viros, quorum facta mirantur, nullo modo audeant, quod vitam sanctorum multis, ac difficilibus tentationibus plenam esse credunt: se autem sine tentationibus viuere arbitrantur, quibus nullo tempore vacant, sed quoniam statim eis cedunt, non sentiunt. Quare vt quanta sint sua pericula intelligant, & timeant, audiant quod ait Dominus.

Et congregabo omnes gentes ad Ierusalem in prelium, & capietur ciuitas, & vastabuntur domus, & mulieres violabuntur. Domus sunt animae potentiae, quae peccatis mirum in modum deprauantur; intelligentia enim torpescit, & hebetatur ad bonum, immo & interdum excaecat, sicut ait Paulus. Obscuratum est insipientes cor eorum, dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Voluntas infirmior, & ad malum redditur prorior, appetitus effrenatior, & praecipitantior. Mulieres sunt pulcherrimae quaeque, & oculis omnium gratissimae virtutes, vt castitas, humilitas, modestia, quae vitiosis actionibus violatae pulchritudinem perdunt, & gratiam. * Et quoniam ex bonis operibus quaedam pereunt in anima, quae scilicet perijisse nemo cognoscit, nisi qui amiserit, vt seruens oratio, internus peccatorum dolor, interna sui contemptio: quaedam autem palam in potestate hostium veniunt, & captiua ducuntur, vt cum elemosinae propter inanem gloriam sunt, cum ambitionis causa humiles sumus, cum diuitias ad voluptates comparamus, & ad fastum, quas prius pauperum, & templorum cau-

sa querebamus, Propheta inquit: *Et egredietur media pars ciuitatis in captiuitatem, & reliquum populi non auferetur ex vrbe.* Ita de Ierusalem scripsit Ieremias: Manum suam misit hostis ad omnia desiderabilia eius. Et iterum: Abstulit omnes magnificos meos Dominus de medio mei, vocauit aduersum me tempus, vt contereret electos meos. Sed qui in has miseras incidierint, ne concidant animo, neque de libertate desperent. * *Egredietur Dapimus, & praelibitur contra gentes illas, sicut praelibitum est in die certaminis.* Cum Deus aduersus Pharaonem, & Aegyptios pugnavit, viuosque demersit in mare Rubrum, docuit se pugnare semper pro confidentibus in se, certamen illud quasi specimen quoddam esse voluit, vt confidat populus Dei, sciatque tandem Pharaonem & Aegyptios, id est Diabolum, & peccata demergendos esse videtibus, & gaudentibus electis: quare merito vocatus est Dies certaminis. Egredietur igitur Deus, & pugnabit contra tentationes, & peccata, quae spoliauerunt Ierusalem, & tandem vincet, & subiciet suis, sicut scriptum est: Super aspidem, & basiliscum ambulabis, & concubabis leonem, & draconem. Quoniam in me sperauit, liberabo eum, protegam eum quoniam cognouit nomen meum. Si autem is, qui cecidit, nolit adijcere, vt resurgat, sed auertatur a Deo auersione contentiofa, vt Ierusalem. *Stabant pedes eius in die illa super montem oliuarum, qui est contra Ierusalem ad orientem.* * transibit ad homines, qui gentiliu more viuebant, eisque misericordiam suam praestabit, & magnam fertilitatem habebunt, & erunt ad Orientem, hoc est veri luminis splendore perfundentur, contra Ierusalem, i. in conspectu eorum, qui populus Dei esse solebat, sed ab eo auersi sunt manentes in Occidente, id est, in tenebris peccatorum. De quo diximus satis cap. xi. nu. 4.4. vsque ad finem capituli. Tunc autem *scindetur mons oliuarum ex media parte sui, vt enim ait Greg. hom. 10. in Ezec. cum veritatis vestigia in mente audientium figuntur, ipsa mens in sui consideratione turbata commouetur.* Hinc Psal. mista pro peccatoribus exorat dicens: Qui sedes super Cherubim, moueatur terra. Hinc pro afflictis, & poenitentibus deprecans ait: Commouisti terram, & conturbasti eam, sicut conuersiones eius, quia mota est. Terra quippe commota, & turbata est, peccator de cognitione reatus sui anxius,

& ad

Hof. 7.

25

25

Rom. 1.

26

Thren. 1.

Ibidem.

27

Psal. 90.

Iere. 5.

28

Psal. 69.

Psal. 59.

29

Quae. 3.

Mat. 10.

30

Ioh. 4.

Mal. 4.

31

& ad poenitentiae lamenta perductus. Peccanti etenim homini dictum est: Terra es, & in terram ibis. Haecenus Gregorius. * Magna igitur commotio, & insignis conuersio in peccatoribus indicatur his verbis: *Et scindetur mons oliuarum ex media parte sui ad orientem, & ad occidentem praeruptus gran di valde;* quoniam verbum Dei intrans in animam, eam scindit, ac diuidit, ita vt inter Orientem, & Occidentem sit magnus hiatus, & quamuis non spernat, quae ad haec mortalitatem pertinent, quae recte significatur per Occidentem, sed corpus, quantum oportet, curet, & curam rei familiaris non negligat, tamen tota intentione pergit in Orientem, & primum quaerat regnum Dei, & iustitiam eius*, sciatque quantum inter haec, & illa interstit. At quoniam non omnes, qui ita commouentur, perseuerant in bono, sed paulatim transeunte illa commotione in curas saeculi, & bona caduca declinant: *medium montis separatur ad Aquilonem, & medium eius ad Meridiem,* multi enim sunt vocati, pauci vero electi. * Sed cum peccatores conuertuntur, illi, qui prius erant iusti, & iam reiecti sunt, ne reiecti videantur, ad iustitiam quidem non accedunt: sed fugiunt ad vallem montium Dei, & in umbra virtutum, & externa quadam iustificatione, & bonitate, quae oculis hominum placeat, confident, & conquiescunt, cum veri adoratores in spiritu, & veritate debeant adorare. His ait: *Et fugietis ad vallem montium meorum,* &c. Terrentur aliorum profectibus, & admirantur tantam mutationem dexterę Excelli, admirantur terrae motum, non tamen imitantur, sed fugiunt a facie terrae motus, sicut in diebus Hoziae regis Iuda. Verum simulata, & personata sanctitas aliquando detecta in publicum omnium conspectum prodibit: id circo ait: *Et veniet Dominus Deus meus, & omnes sancti cum eo,* vt a vera sanctitate iudicetur. Nec fugere poterit, sed inuita tenebitur, & orietur timetibus nomine Dei iustitiae.

HISTORIA.

Et erit in die illa, exibunt aquae viuae de Ierusalem. Nunc redit ad id, quod agebat de reiectione Iudaeorum, & de vocatione gentiu. Quare cum dicit, In die illa, non refertur id ad diem iudicij, de qua proximus erat sermo, sed ad id, quod ante dicebat: *Ecce dies Domini venit, &c.* Et stabunt pedes eius in die illa super montem oliuarum.

Sed de hac locutione diximus iam initio capit. 13. Aquas viuas, id est, ex illo fonte semper manantes, de quo dixit capit. 13. In die illa erit fons patens domui Dauid, & habitatoribus Ierusalem; doctrinam Euangelicam intelligit, quae egreditur de Ecclesia, vt totus mundus irrigetur, sicut ait Isaias cap. 49. Repleta est terra scientia Domini, sicut aquae maris operientes. Ita aquas interpretatur Hierony. hic, & in cap. 47. Ezec. Eusebius libro. 6. de Demonstrata. Euang. ca. 18. In ipso igitur Domini huiusmodi die egredietur, inquit, aqua viuens (ita est apud Lxx) de Ierusalem. Haec autem est rationalis, & ad bibendum suavis, & vitam suppeditans, & salutaris CHRISTI doctrinae potio, de qua ipse in Euangelio, quod Iohannes scripsit, Samaritanam illam mulierem instruens loquebatur: Si scires quis est, qui dicit tibi: Da mihi bibere, tu petijisses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam: &c. Et statim affert illud: * Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in aeternum. Et: Si quis sitiet, veniat ad me, & bibat. Idem libro. 10. demonstratione. 7. dicit obscuratis mentibus Iudaeorum completa esse, quae ad hoc oraculum pertinent, dum aqua viuens erumpit ex Ierusalem, & in omnes gentes progreditur fecundus, & vitae apportator Euangelicae doctrinae sermo. Quod vero in his locis putat Eusebius, & multis videri potest, has aquas exire de Ierusalem, quoniam de Sion exiuit lex, & verbum Domini de Ierusalem, & inde in omnes terras delatum est, non ita intelligitur, sed Ierusalem vocatur Ecclesia, vt Hierony. interpretatur, de qua fluunt huiusmodi aquae: propter quod Ezec. c. 47. aquas vidit egredientes e templo. Hoc autem inde comprobatur, quod hinc vsque ad finem capituli nusquam Ierusalem pro vrbe capitur, sed pro Ecclesia. Deinde quod has aquas semper futuras esse docet Propheta, & semper inde exituras: nunc autem semper ex Ecclesia fluunt, non ex Ierusalem.

Medium earum ad mare Orientale, id est. Per totum orbem terrae dispergentur, vt Euseb. locis citatis exponit, & Augusti. in libro contra Fulgentium Donatista. c. 6. lbunt ad dexteram, & ad sinistra, versus Orientem, & versus Occidentem. Loquitur autem perinde, ac si de ipsa Ierusalem loqueretur, quae erat inter haec duo maria, & totum fere populum Dei his duobus maribus erat conclusus. Mare Orientale est

Ioh. 4.

32

Ibid.

Ioh. 7.

33

Bb quod

quod Mortuum vocant, quod nihil in eius aquis possit viuere, vt ait Hieronymus: mare nouissimum dicitur Mediterraneum, quod ducit ad Aegyptum, & littora facit Palaestinae. Arbiter autem vocari nouissimum respectu maris Mortui, quod ingredientibus olim Hebraeis in terram promissionis se se primum obtulit.

In aestate, & in hieme erunt. Id est, Nullo tempore deficient, vt interpretantur Eusebius, & Augustinus locis citatis, & Cyrillus. Meminit estatis, & hiemis, quoniam his maxime temporibus solent aquae, & fontes arefcere, hieme, gelu: aestate, calore. * Sive Ecclesia prosperas res habeat, siue tyrannorum, & haereticorum persecutionibus infestetur, nunquam in ea deest doctrina Christi incorrupta.

Et erit Dominus rex super omnem terram. Christus vbique regnabit, & adorabitur expulsa idololatria. Ita Eusebius, & Augustinus locis citatis.

In die illa erit Dominus vnus. Vnus Deus vbique adorabitur creator caeli, & terrae reiectis idolis gentilium. Tantum erit vnus Deus, & vnus erit nomen eius, id est, non audientur nomina idolorum, sed nomina veri Dei. Et hoc est, quod dixit cap. 13. Disperdam nomina idolorum de terra. Quamuis autem Deus noster multa nomina habeat, omnia vnum nomen censetur, quia ad vnam, eandemque rem significandam vsurpantur.

Et reuertetur omnis terra vsque ad desertum. R. David, quae recentioribus multi sequuntur, verendum putat: Circumdabitur omnis terra, sicut planities, qua interpretacionem verba Hebraica etiam admittit, quamuis eorum sensus commentitijs videtur. Is est: Tolentur montes, qui erant circum Ierusalem, & redigentur in planities, vt ab omnibus videri, adiriq; possit. Quare melius Hieronymus, qui secutus veterum Hebraeorum autoritatem,

vertit: Et reuertetur omnis terra vsque ad desertum. * Est autem, vt mihi videtur, sensus: Omnis terra, quae, scilicet, est a colle Remmon vsq; ad Australem plagam Ierusalem, reuertetur vsq; ad desertum, id est, penitus desolabitur, vt possit dilatari vrbs Ierusalem in ea, & tollentur saxa, ceteraq; impedimenta, vt late domus exedificari possint. Est autem collis Remmon locus munissimus, & asperri-
mus in terra Benjamin, in qua erat & Ierusalem, ad Septentriones respectu Ierusalem,

De quo Iud. 20. Quod cum vidissent, qui remanserant de Beniamin, fugerunt in solitudinem, & pergebant ad petram, cuius vocabulum est Remmon. Hieronymus in Locis Hebraicis: Hodieq; est vicus Remmon iuxta AEliam (id est, iuxta Ierusalem) contra Aquilonem in quinto decimo eius miliario. Ex quo liquet maiorem solito nunc describi aedificandam Ierusalem.

Et exaltabitur, & habitabitur in loco suo. Id est, alta, & sublimis aedificabitur, habitabiturque in loco suo, id est, in eodem situ, in quo prius fuerat, sed, vt dixi, amplificata, videlicet, a porta Benjamin vsque ad locum portae prioris, &c. Describit totum ambitum, quem habitura erat, per nomina portarum. Portam prioris appellat, vt opinor, portam, quae in exteriori muro erat aduersa ei, quae vocabatur Secunda, Soph. 1. Vox clamoris a porta piscium, & ululatus a Secunda, de quibus ibi diximus num. 53. & 54. Quod Hieronymus subindicat dicit: Et peruenimus vsq; ad portam, vt per eam ingrediamur ad ceteras. * Turris Hananeel erat propae portam gregis proximam templo, vt intelligitur ex Nehemia. 3. Et surrexit Elias sacerdos magnus, & fratres eius sacerdotes, & aedificauerunt portam Gregis: ipsi sanctificauerunt eam, & statuerunt valuas eius, & vsque ad turrim centum cubitorum sanctificauerunt eam, vsque ad turrim Hananeel. Erat igitur versus Orientem. Portae anguli, siue angulorum, vbi duo muri angulos efficiebant, meminit Scriptura. 4. Regum. 14. quae non longe erat a porta Ephraim, ita enim ait: Et interrumpit murum Ierusalem a porta Ephraim vsque ad portam anguli, quadringentis cubitis. Quod de hac re aedificatione Ierusalem praedicit Propheta, conuenit inter Hebraeos, & inter Ecclesiasticos scriptores nunquam esse factum: proptereaq; Iudaei tempore sui Messiae explendum putant, nostri autem Iudaeizantes in regno Christi mille annorum in terra futurum dicebant, vt autor est Hiero. male, quod de mille annis in Apocalypsi scriptum est, crasseq; intelligentes. * Ex quibus nemo dubitare potest, quin sint haec de Ecclesia dicta, de qua Propheta loquitur metaphoricè, ac si loqueret de Ierusalem. Significatq; latissimos futuros esse terminos Ecclesiae, & infinitam hominum multitudinem comprehensuros. Et etiam portam, quae meminit, quaeq; versus omnes plagas patebat, designant ex omnibus mundi regionibus multos ad

Ecclesiam

Ecclesiam esse venturos. Hoc ipsum videmus apud Ieremiam. c. 31. vbi de reductio-
ne decem tribuum in terram suam, vt simul cum duabus degant, multa Propheta vaticinatur, vt doceat omnes tribus Israel veteras esse ad Ecclesiam, & libertate Christiani-
porituras, & Ecclesiae aedificatio sub nomine Ierusalem similibus verbis describitur. Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & aedificabitur ciuitas Domino a Turre Hananael vsque ad portam anguli, & exibit ultra norma mensura in conspectu eius super collum Gareb, & circuibit Goatha, & omnem vallem cadauerum, & cineres, & vniuersam regionem mortis vsque ad angulum portae equorum Orientalis, & vsque ad torrentem Cedron, &c. Quibus verbis significat maiorem, ac vastiorem futuram Ierusalem, quam ante fuerat, quod de Ecclesia dictum est, iuxta illud Isa. 54. quod hic citat Cyrillus: Dilata locum tentorii tui, & pelles tabernaculorum tuorum extende, ne parcas, &c. Cur vero Ecclesia dicatur habitanda in loco suo, diximus cap. 12. nu. 8. vbi sunt eadem verba.

Et anathema non erit amplius. Hieronymus: Nullus erit metus hostiis impetus, nulla formido. Chaldaeus: Nec occisio erit amplius. *אנחה*, quod Lxx verterunt *anathema*, proprie occisionem significat, indeq; quidquid Deo maectur, vel ex voto offertur, dicitur *אנחה*, id est, occisio, siue res, quae occiditur. Num. 18. Omne, quod ex voto redderint filij Israel, tuum erit, Heb. Omnis herem (id est, occisio) tibi erit. Iosue. 6. Sitque ciuitas haec anathema, & omnia, quae in ea sunt, Domino, id est, vastetur vrbs, & disperdantur omnia, quae in ea sunt. Significat autem non fore vquam perdendam, ac dispersandam Ecclesiam, tametsi multis persecutionibus concutiat, quod apertius dictum est a Domino: Et portam inferi non praeualebunt aduersus eam: tunc enim vrbs dicitur esse anathema, cum penitus hostibus traditur vastanda. Hieronymus in Epist. ad Algasium, quest. 9. Quod autem anathema interitum occisionem sonet, multis veteris instrumenti testimonijs probari potest. Ita ibi interpretatur illud Roma. 9. Optabam enim ego ipse anathema esse a Christo. Sed sedebit Ierusalem secura. Certa nullam fore tantam persecutionem, vt in se praeualeat.

Et haec erit plaga, &c. Tabescet caro miusculisque. Docet quam seuerè a Deo sint tandem puniendi persecutores Ecclesiae, quod

& antea, & tempore proximo extremo iudicio maxime cerneretur, quo impij signis illis praecedentibus iudicium ita perturbabuntur, & terrebuntur, vt arefcant praetimore, sicut Luc. 21. legimus: Arefcantibus hominibus praetimore, & expectatioe, quae superuenient vniuerso orbi. Tabescet caro, liquefcet, attenuabitur, arefcet praetimore, vt est apud Lucam. Oculi similiter obscurabuntur, & liquefcet, & consumetur praetristitia, & timore, & lingua, qua Deum, & seruos Dei blasphemauerunt, obmutescet, perinde ac si consumpta esset, aut aruisset. His verbis intolerabilis animi angor, & timor indicantur. Cyrillus: Communis mors naturalis consumit quidem carnes omnium, & oculos, ac linguam: illud tamen grauissimum est, & summa calamitas, viuentium adhuc, ac stantium consumi carnes, & defluere oculos, & linguam tabescere. Hieronymus etiam ad praeterita tempora refert. Legamus (inquit) Ecclesiasticas historias: quid Valerianus, quid Decius, quid Diocletianus, quid Maximianus, quid saeuissimus omnium Maximianus, & nuper Iulianus passi sint, & tunc rebus probabimus etiam iuxta literam, prophetiae veritatem esse completam: quod computruerint carnes eorum, & oculi contabuerint, & lingua in praedorem, & sanieam dissoluta sit, &c.

In die illa erit tumultus Domini magnus in eis. Tumultus, conturbatio, siue (vt Lxx verterunt) ccctasis, aut stupor Domini, id est, a Domino immisus, erit in eis. Hoc est, haerebunt, & nescient quo se vertant praeturbatione, & anxietate, & timore.

Et apprehendet vir manum proximi sui. Praetformidine scilicet, & malorum pondere, quae superueniet, vt ait Hieronymus. Fieri solet in summo dolore, & perturbatione, vt obstupentes, & tabescentes completantur se se carissimi quique, & manum manu comprimant. Sed vbi nos habemus: Et conferetur manus eius super manus proximi sui, (quae verba male desunt in Complutensi Codice, & in Regio) in Hebraeo est: Et ascendet manus eius super manus proximi sui, quod est iungentium, & conferentium manus. Et Lxx verterunt: Et adheret manus eius in manu proximi sui, adheret autem complexu quodam, quod significatijs in Graeco dicitur *συμπλασσει* Re-
ceteriores secuti R. David putant ascendere esse

B b 2 euane-

41

euanescente metaphora à fumo sumpta, vt sit sensus: Ascendet manus, & euanescent, id est, auxiliū ferre non poterit petenti. Quod si cui persuadere poterunt, persuadeant sanē: mihi durū, & alienū, & insulū videtur.

Sed & Iudas pugnabit contra Ierusalem. Et c. 12. dixit: Sed & Iuda erit in obsidione contra Ierusalem, quod nu. 3. & 4. exposuimus. Hoc (vt ibi diximus) de Iudæis intelligam, qui totis viribus, quando cunq; datur, infestant Ecclesiam. Sed possunt etiam in Iuda Christiani apostatae, & impij significari, qui cum ceteris hostibus Ecclesiam persequuntur: apostatas voco hæreticos, & ceteros, qui ab Ecclesia quacunq; ex causā deficiunt. Ideo autem ita expono, quoniam Iudas ad Ierusalem pertinebat, licet ab eo iā recesserit, quare eos significat, qui vel fide amissa egressi sunt ex Ecclesia, vel fide mortua Christum relinquentes impijs verbis, & factis iustos insectantur.

42

Et congregabuntur diuitia omnium gentium. Gentes potentes, & diuites venient, vt obsideant Ierusalem, & afferēt magnas opes ad bellum sustentandum, & ad militem conducendum. * Sed Deo pugnate pro Ecclesia vincuntur, & in loco ipso obsidionis relinquent diuitias, quas attulerāt, & eorum spolijs Ecclesia victrix ditabitur. Ita factum est, nam ex regibus, & sapientibus, qui Ecclesiam impugnabant, multi conuersi sunt, & locupletata est eorum eruditione, & eloquentia, & nobilitate, & potentia.

Et sic erit ruina equi. Sicut sapientes, & potentes pugnant contra Ecclesiam, ruent, id est, cadent victi, sic ruent eorum equi, & muli, &c. In his animalibus, quibus ad bellum, & ad belli sarcinas utebantur, intelligit eorū socios, & adiutores, & instrumēta omnia, quibus pugnant in Ecclesiam.

Et omnes, qui reliqui fuerint. Ex illis hostibus Ecclesiae, qui relicti, & seruati fuerint ceteris percuntibus, id est, qui conuersi fuerint ad Euangelium, obseruantissime Deū adorabunt, & mandata eius custodient, & venient singulis annis in Ierusalem ad celebrandum festum tabernaculorum. Nomē figuræ ponitur pro re figurata. * Festus dies tabernaculorum, qui Græcè scenopegia dicitur, septimo mēse fiebat. Leu. 23. A quinto decimo die mensis huius septimi erunt feria tabernaculorum septem diebus Domino: Et postea: Mense septimo festa celebrabitis, & habitabit in vmbra culis septē

diebus. Omnis, qui de genere est Israël, manebit in tabernaculis, vt dicant posteri vestri, quod in tabernaculis habitare fecerim filios Israël, cū educerē eos de terra Aegypti. Hunc festū diem illi vere celebrant, qui per desertum huius vitæ festinantes in terram veram promissionis, id est, in æternam beatitudinem, in tentorijs habitant temporalia contemnent, & ad fixum, atque sempiternum domicilium paratum in coelis, transire concupiscunt. His verbis ostendit perfectionem vitæ Christianorum recens ad Euangelium conuersorum. Itaque in festo die tabernaculorum pars pro toto ponitur, id est, vnus dies festus pro omnibus, & potius eius meminit, quam Paschæ, aut Pentecostes, propter significationem, quā diximus.

44

Et erit, qui non ascenderit de familijs terræ. Mihi olim videbatur in familijs terræ familias, & tribus significari Iudæorum, vt intellexeremus illius terræ, in qua fuit Ierusalem, quæ typus est Ecclesiae: in Aegypto autem significari persecutores Ecclesiae, atque sanctorum, quoniam מִצְרַיִם, id est, Aegyptus, ab afflictione, & persecutione nomen habet. Et sanē id nec nunc nego valde probabiliter dici. Probabilius tamē arbitror nūc de vniuersi orbis terræ familijs verba fieri: in familijs autē Aegypti Iudæos intelligi, in eorum detestationē, & obstinationem in Christum, & in eius populū, qualis fuit Pharaonis, & Aegyptiorū in Mosē, & in gentem Iudæorū: tum etiam propter multitudinē, & grauitatem peccatorū. Mouet etiam maximē, vt ita exponā, Ierusalem vocari Aegyptū, Apoc. 11. vbi legimus: Et corpora eorū iacebunt in plateis ciuitatis magna, quæ vocatur spiritaliter Sodoma, Et Aegyptus. Vbi & Dominus eorum crucifixus est. Hoc ergo nunc ait: Quæcunq; familiae nō venerint ad Ecclesiam, quantumuis nobiles sint, & potentes, & sapientes, arescent, & peribunt, sicut fata, quæ imbreant de caelo non accipiūt: extra Ecclesiam enim nec salus est, nec gratia, nec charismata.

45

Quod & si familia Aegypti non ascenderit. Manifeste loquitur de familia Aegypti, quasi de familia, quæ peculiari quodā iure præ ceteris venire debebat. Hoc autē de Aegyptijs aō viderē, cur dicatur: de Iudæis manifestissimū est omnib⁹: quoniam ipsorū erat adoptio filiorū, & gloria, & testamētū, & legis latio, & obsequiū, & pmissa, & ex ipsis est Christ⁹

secundum

Rom. 9.

secundum carnem, vt scribit Apostolus: Ac si dicat Propheta: Si Iudæi venire noluerint ad Ecclesiam quamuis legem, & prophetas & nomina auorū & multa Dei beneficia iacent, & ipsi arescent, nec super illos cadet imber gratiæ celestis.

Sed erit ruina, qua percutiet. Non erit super eos imber sed potius super eos erit ruina eadem, qua ceteras gentes, quæ legem Dei, & prophetas non habebant, percutiet Deus. Nihil illis lex, & prophetae proderūt: ita punientur vt gentes, quæ hæc non habebant: immo & grauius.

46

Hoc erit peccatum Aegypti, id est. Hæc erit poena, qua pro tanto peccato afficietur Iudæi, & ceteræ similiter nationes. Chaldaeus: Eiusmodi erit vltio Aegyptiorum, & punitio omnium populorum, &c. Nam scriptura frequēter ponit causam pro effectu, & quod antecedit pro eo, quod ex illo sequitur, & vice versa effectum pro causa, & quod sequitur, pro eo, quod antecedit. Sicut igitur dolorem, & laborē ponit pro peccato, quæ ex peccato sequuntur, ita peccatum ponit pro vltione, quæ consequitur peccatum, vt & Mala. 2. Operiet autem iniquitas vestimentum eius.

Scriptura causam ponit pro effectu.

Proba. 21.

In die illa erit quod super frenum equi est, sicut etiam Dominus. Summa pax erit, non indigent equis, qui sunt ad pugnam apti, sicut scriptū est: Equus paratur ad diem belli: propterea omnia eorum ornamenta conserabuntur Domino. Ita Hiero. & Cyrillus. Vbi habemus Frenū, in Hebr. est מַלְחָמָה, quod phaleras significat equorum, & ornamentum bellicum, sicut Hierony. accepisse se dicit à quodā Hebræo, atque ita legendum esse, non מַלְחָמָה, vt legerunt Aquila, Symmachus, Theodotion, quod significat profunda. * Recētiore Hebræi aiunt significare tintinnabulā in modum squamarū facta, quæ in ceruicibus equorum suspendi solent, & consecranda esse Domino, vt ex eis ollæ fiant ad carnes in templo coquendas. Alij dicunt esse ea, quæ inter oculos equi suspenduntur. Lxx. Frenum vertentur, quos Hierony. sequi maluit, quam ceteros interpretet: sed intelligere debemus frenum ornatum, & pretiosum, ex quo aliquid vtile ministerio templi confici possit. Idem voluit Isaias (sicut ait Cyrillus) cum prædixit gladios vertendos in aratra. Non nulli hunc locū interpretati sunt de freno Constantini magni, in quo posuit vnum ex

clavis CHRISTI, quos eū cruce mater Helena ex Ierusalē reportauerat, vt vinceret in proelio. Ita Ambro. in oratione de obitu Theodosij imperatoris, Theod. lib. 1. hist. Eccl. c. 18. Sozome. lib. 2. c. 1. Nicepho. li. 8. c. 29. Quā sententiam ita refert Hier. Audiuī à quodā rem sensu quidē pio dictā, sed tū diculā. Clauos Dominicæ crucis, è quibus Constantinus Augustus frenos equo suo fecerit, Sanctū Dñi appellari. Hoc vtrū accipiendū sit, lectoris prudentiæ derelinquo, &c. * Cyril. hæc eadē expositione proposita continuo ait: Non incredibile hoc dixerit quis, si ita se habet: neq; alienū à decore est meminisse Deū, & prophetica prædictione honorasse imperatorē valde piū: multorū enim meminit Deus temporibus prophetarū, vt Iosue, & aliorū aliquot. Nōnunquā vero etiā religio temporū ipsorū designatur in ijs, qui illis ipsis temporibus imperiū rerū tenēt. Nihil ergo absurdi aut improbabili, si nūc Zacha. meminit rei valde memorandæ, & regis valde pij, & veracis, & temporū caritati dedicorū: equos em̄ regū clauo crucis CHRISTI ornari, quid aliud declarat, quā summā imperatorum pietatē? Hæc Cyrill. cui sane libet assentior nō esse expositionē hanc improbabile, quādo quidem recte cohæret cum præcedētibus, ac si dicat: In die illa erit tanta religio, & tantus amor pictatis, vt quidquid sacrū Dño est, magnopere venerent, & eō quasi præsidio ad belli pericula vtantur, & in freno equi ponant, declarātes se à Deo victoriam sperare per rerum sacrarum venerationem, vt Constantinus clauum vitificæ crucis in equi freno posuit.

48

49

Et erunt lebetes in domo Dñi, quasi phialæ. Lebetibus, carnes victimarū coquebātur in templo, phialæ corā altari ponebantur plene odoramentis, vt ait Hierony. aliæ excipiendo sanguini victimarū de seruiēbāt, de quibus (vt suo loco diximus) ait Zacharias ca. 9. Et replebuntur vt phialæ, & quasi cornua altaris. Propterea plurimæ phialæ erāt in templo. 2. Paralipo. 4. Salomon fecit centum phialas aureas in vsum templi. Et Esdræ. 1. inter vasa templi, quæ fuerāt in Ierusalē, numerātur phialæ aureæ triginta, & phialæ argenteæ mille. Nūc ergo ait tātam in templo futuram Lebetum multitudinē, quanta erat phialarū: quo significat maximū fore numerū offerentiū sacrificia. i. venientium ad fidē, & se ac suā Deo offerentiū: semper

Bb 3 enim

enim per cultum veteris templi significat adorationem nouæ legis, vt rem figurant per figuram, sicut moris est Scripturæ. Alter etiam sensus horum verborum est: *Erunt lebetes sicut phialæ*, id est, suauissimi odoris erunt Domino carnes, quæ coquentur, sicut aromata, quæ ante altare incenduntur, id est, gratissimæ erunt Deo sacrificia, & oblationes Christianorum.

50 *Et erit omnis lebes in Ierusalem.* Id est, Desinent homines lebetes cõferre in alios vsus, Et deferent eos in templum, & consecrabitur Domino, vt in sacrificijs deseruiant. Hoc est: Plurima sacrificia offerentur, & plurima munera, & quidquid vsui templi vtile esse potest, continuò dabitur. Sicut factum videmus in templis, quæ maximis largitionibus imperatorum, & pontificum, & piorum hominum ditissima facta sunt, & annuos redditus habent amplissimos, ad templorum ipsorum ornatum, & ad pontifices, & sacerdotes, & reliquos ministros alios. Intueamur Ecclesias, & monasteria, & dubitare non poterimus expletâ esse abundantiam prophetiam. Hoc Deo placebat, hoc erat studium religiosissimorum hominũ, hoc cõflicitatẽ noui testamenti, quasi signo quodam pietatis declarari voluit Deus per prophetas. Hæretici ergo, qui templa spoliant, & res earum in proprios vsus vsurpant, longè ab spiritu Dei, longè à pietate, longè à placendo Deo absunt. * Multitudo etiã sacrificiorum nouæ legis his significatur. Videmus quotidie vnum, & idem verum, atque vnicum sacrificium corporis, & sanguinis Domini nostri Iesu Christi in locis pene innumeris offerri, quãuis inuidia Diaboli, & peccatis nostris in paucioribus nũc offertur, quam ante paucos annos solebat. Deinde & martyrum innumerabilis multitudo extitit, quæ sanguinẽ suum Christo consecrauit, & plurimi religiosorum greges, qui se per vota castitatis, & paupertatis, & obedientiæ Deo nuncupant.

Et venient omnes immolantes, & sument ex eis. Quando copia erat sacrificantium, non facile erat victimas offerre, quoniam lebetes templi non satis erant ad tot carnes coquendas. Significat ergo nunc & magnum fore sacrificantium numerum, & nullũ futurum impedimentũ, quin omnes, qui volent, victimas offerre possint. Erunt enim in Ecclesia multi sacerdotes, per quos immoletur corpus Christi, multi, qui sacras con-

secraciones audiãt, in quibus & suum Deo sacrificiũ offertur cõfctis contriti, & humiliati. * In his omnibus verbis Prophetæ meminertim, quod ait Cyrillus. Loquitur itaque (inquit) Propheta, tãquam de sacrificijs secundũ legem: nos autem intelligemus conuenienter temporibus Christi, & nostro cultui. O Economice autem dicimus factũ esse sermonem obscure, non omnibus expositum, ne proijciatur canibus, quod solis sanctis reuelat verbum, &c.

Et non erit mercator ultra in domo Domini. In templo erant multi mercatores, siue negotiatores vendentes oues, & colũbas, & cetera, quæ sacrificijs erant necessaria, quos bis Dñs eiecit, & menses nũmulariorũ euertit, Ioh. 1. & Matth. 21. Erant etiã fortasse, vt ex his verbis conijcere possumus, qui lebetes vendent, cũ magnus erat numerus offerentium sacrificia. Propterea dicit eo tẽpore non futuros huiusmodi mercatores, & negotiatores in templo, quoniã non tales victimas offerentur, sed adorabitur Deus in spiritu, & veritate, offeretur corpus, & sanguis Christi, & sacrificiũ contriti cordis. Nemo propter inopiã offerre victimas desinet. Vbi nos habemus: *Nõ erit mercator*, in Heb. & apud Lxx legitur: *Nõ erit Chananeus*. Hieronymus:

* *Aquila interpretat* est Mercatorẽ, quẽ & nos in hoc loco secuti sumus, &c. Similiter vertit Chaldaeus: *Non erit mercator ultra.* Nã Chananeus pro mercatore accipi solet, vt ex his interpretibus intelligimus, & ex Prou. vlt. Sindonẽ fecit, & vendidit, & cingulum tradidit Chananeo, & Isa. 23. Inscitiores eius inclyti terræ, pro quo in Heb. est: Chananeus eius. Hęc prophetiã impleat Episcopi, & nullo modo patiantur mercatores in domo Dñi versari, qui sacerdotia, vel nummis, vel obsequijs, vel gratia principũ obtineant, sed sanctitate vitæ, & eruditione digni sacerdotib*. Meminerint Christũ ingressũ in templũ eiecisse vendentes, & euentes. In quẽ locũ hęc scribit Hiero. Quotidie Iesus ingreditur templũ Patris, & eicit omnes, tam Episcopos, quã presbyteros, & diaconos, & vniuersam turbã de Ecclesia sua, & vnus criminis habet vendentes pariter & ementes. Scriptũ est enim: *Gratis accepistis, gratis date.* Et statim: *Cathedrasq; vendentũ colũbas euertit, qui vendũt gratiã Spiritus sancti, & omnia faciũt, vt subiectos populos deuoret, de quibus dicitur: Qui deuorant populum meum, sicut escant panis.*

TROPOLOGIA.

54 *Et erit in die illa exibunt aquæ vna de Ierusalem.* De fonte, qui CHRIS TVS est, non solum doctrina Euangelica emanat, sed etiã fluente quædam gratiæ vberima, quæ animam irrigant, nec arefcere vnquam sinũt, & sitim rerum temporalium extinguunt, quod in vniuersis sæculi voluptatibus, si simul nobis se se offerent, inuenire non possumus, sicut ait Dñs: *Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum, sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Peccatores, quia hanc aquam non habent, semper sitiunt, & impatientissime ferunt, sicut videmus in libro Numerorum: Cũque indigeret aqua populus, conuenerunt aduersum Moysem, & Aharon, & versi in seditionem dixerunt. *Vtinam perissemus inter fratres nostros coram Domino, &c.* In mari peccatores indicantur, sicut docet Isaias: *Impij autem, quasi mare feruens, quod quiescere non potest, & redundant fluctus eius in conculcationem, & lutum.* Sed mare Orientale, quod exiguum est, pauperes, & abiecti conditionis peccatores significat: mare nouissimum, quod vocatur mare magnum, & spatiosum, sapientes, & nobiles, & potentes. * *Quoniam ergo Deus personam hominis non accipit, & omnium creator, omnium miseretur, nec minus ex donis suis tribuit pauperibus, & extremæ conditionis hominibus, si relictis peccatis ad se veniant, quam sapientibus, & potentibus: bene de his aquis dicitur: *Medium earum ad mare Orientale, & medium earum ad mare nouissimum.* Sed prius ad mare Orientale, deinde ad nouissimum, quia prius vocati, & iustificati sunt pauperes, deinde sapientes, & diuites sicut ait Paulus: *Videte enim vocationem vestram fratres, quia nõ multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles. In astate, & in hieme erunt,* quia sine penitentia sunt dona Dei. Quibus verbis adnotentur serui Dei, vt sciant non semper se ver habituros, quo aquæ copiose fluunt, sed veri successuram astatem ardentem, qua multi fontes arefcere solent, & post astatem expectari debere hiemem, quæ meatu terræ obstruit, & aquas frigore constringit, & gelu. Non enim semper sentient hæc fluente diuinæ consolationis, interdum astatu tenta-*

tionum adurentur, interdum frigore desidia, & torporis constringentur, nihil vt agere, aut etiam cogitare libeat, sed ignauitate, & torpeant. * Verum nequaquam, cum hæc senserint, diffidant, aut sibi persuadeant exhaustum esse fontem, qui patet domui Dauid, & habitatoribus Ierusalem, semper ex eo largissime emanant aquæ, in astate, & in hieme erunt: sæpe, etiam cum minime id cogitant, illis irrigantur. Dent operam, vt oratione, & ieiunio, & elemosynis, & integra sui abnegatione ruos in animas suas deducant, atque ita æstas, & hiems vertentur in ver. Cum autem homines his se aquis irrigandos præbent: *erit Dominus rex super omnem terram*, quia extincta siti temporalium æterna sitiuntur, & nemini subesse volunt, nisi Deo, à quo solo sperant, quæ expetunt. Nam mundo parere, aut Diabolo, aut voluptatibus, eorum est, qui bibunt aquam falsam huius sæculi, & sitiunt iterum. *In illa die erit Dominus vnus*, quia peccatores quot quærunt sæculi bona, tot seruiunt dominis, hic pecuniæ, ille voluptati, alius ambitioni: sed qui habent aquas huiusmodi vnum dominum habet, & dicunt cum Apostolo: *Nam et si sunt qui dicantur dii, siue in cœlo, siue in terra, (siquidem sunt dii multi, & domini multi) nobis tamen vnus Deus pater, ex quo omnia, & nos in illũ, & vnus Dominus Iesus CHRIS TVS, per quem omnia, & nos per ipsum.* *Et erit nomen eius vnum*, quia ablata sunt nomina Baalim de ore eorum, & vnũ tantum, qui verus Deus est, nominabunt, & admirantes dicent: *Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in vniuersa terra?* Tunc etiam supra quam dici potest, dilatatur anima iusti, vt totam se Deo tradat, & cupiditate rerum terrestrium non coartetur, sed omnia minora, & angustiora se censeat, & nihil Deo deneget, sed tantum illi iuris in se det, quantum ipse velit. Quo postquã peruenit, quæ ante in via Dei ambulabat, iã currit, sicut ait sanctus: *Via mandatorũ tuorum cucurri cũ dilatasti cor meũ.* Propterea dicit: *Reuertetur omnis terra, & que ad desertum, tollentur enim pusillanimitas spiritus, & illæ angustia, de quibus ait Apostolus: Angustiamini autẽ in vsceribus vestris.* Tolluntur hæc quasi saxa, & ligna, quæ locum dilatandæ vrbis capiebant, vt fiat quod aiebat idem: *Os nostrum pater ad vos o Corinthij, cor nostrũ dilata-*

tum est. Nihil enim erat tam asperum, tam formidabile, quod eorum salutis causa non pareretur perlibenter, erat enim dilatatum cor eius. *De colle Remmon ad Austrum Ierusalem.* * De frigore Aquilonis veniet ad flatibus, & ad pluias Austri, id est, omne genus laborum, & difficultatum pro Deo tolerabit. *Et exaltabitur, & habitabitur in loco suo,* quoniam hec perferendo sublimior fiet, & virtutibus, quasi ciuibus implebitur. *A porta Benjamin,* cuius interpretatio est, filius dexteræ, id est, à fortitudine, *vsque ad locum portæ prioris,* per quam (vt ait Hieronymus) ingrediuntur in ceteras, id est, ad humilitatem, quæ ianua est omnium virtutum, *inde vsque ad portam angularum,* id est, ad perfectam caritatem, qua factus, ad similitudinem Christi, lapis angularis, faciat & ipse quodammodo vtraque vnū in se caritate æque amicos, inimicōsque complectens. *Et dicitur de Hananeel vsque ad torcularia regis,* Hananeel vertitur gratissimus Dei, vt ait Hieronymus, qui enim amicos, & inimicos vere propter Deum diligit, gratissimus Deo efficitur, & peruenit vsque ad torcularia Regis regum, quibus mustum illud exprimitur, quo ebrii erant apostoli in die Pentecostes, & fit quod ait sponsa: *Introduxit me rex in cellam vinariam, ordinauit in me caritatem.* *Et anathema non erit amplius,* ita enim Deo adheret, ita ab eo diligitur, vt raro huiusmodi anima fiant anathema, & in potestate hostium tradantur occidendæ. * *Sed sedebit Ierusalem secunda,* quoniam quamuis nemo sciat, vtrum odio, an amore dignus sit, sed semper merito timeat, quia, qui stat, potest cadere: sibi diffidens Deo confidit, & in Deo se facturam virtutem sperans sedet, vt in hac mortalitate secura. Deinde, supplicia prædicat malorum, qui virtutem, iustoque odijs semper insectantur, de quibus diximus cap. 12. nu. 23. & 24. *Tabescet caro vnusquisque stans super pedes suos.* Sæpè numero quidam, qui nondum gratia Dei exciderunt, paulatim tamen ignauia, & remissione orationis, & bonorum operum eò tendunt, radio feruoris aliorum offenduntur, atque odio è superbia exorto prosequuntur, non solum bona facientes, sed bona etiam, quæ faciunt. His velocem interitum prædicat, stant enim adhuc super pedes suos, & tabescit eorum caro, id est, virtutes eorum, & opera, quæ Deo placebant, tabescunt, & in dies corrumpuntur, & percunt. Tabescunt

& oculi, vt lumine amisso recta non videant, sed errent, sicut cæci in plateis. Cum autem talis est caro, tales oculi, lingua quo modo non contabescet, vt nihil Deo placens loquatur, sed in putorem, & saniem, id est, in fabulas, & in iurgia, atque maledicta soluat. *In die illa erit tumultus Domini magnus in eis.* * Digna merces persecutoribus sanctorum, vt quoniam eorum tranquillitatem perturbare voluerunt, ipsi semper in tumultu sint, nec possint quiescere, sed conscientia stimulante terreantur, & foris ridentes intus gemant, & sibi dicant,

Imus precipites. — *Imus,* Inde dictum est: Fugit impius nequitie persequente, iustus autem quasi leo confidens, absque terrore erit. Inde rātus metus, vt dicat impius fratris interfector: Ecce, eijs me hodie à facie terræ, & à facie tua abscondar, & ero vagus, & profugus in terra: omnis igitur, qui inuenerit me, occidet me. *Apprehendet vir manum proximi sui, &c.* Sed frustra auxiliū peret, qui socij fuerūt sceleris, socij erunt & doloris, leuatores esse non poterunt. *Sed & Iudas pugnabit aduersus Ierusalem,* quod breuiter exposuimus cap. 12. nu. 27. *Et congregabuntur diuitia omnium gentium.* Mali, (quod valde miserabile est) omnes diuitias suas, ingenium, acumen, eloquentiam, vires, potentiam conferunt in damnum iustorum, sed amittent diuitias, & nihil proficiunt: iusti magis patienter ferendo, & se se plenius agnoscendo eorū damnis ditescunt. Illi corruent, quemadmodum qui totis viribus hostem ferire conātes in vacuum vires iactant, & ictum; & similiter corruent equi, & muli, & camelus, & asinus, & omnia iumentorum. * Milites nobis, & adiutores demonstrat eorum, qui iustitiæ, iustisque aduersantur. Equi, & muli, &c. Equi sunt homines animales, spiritum non habentes, qui impatienter feruntur in libidines, de quibus scripsit Ieremias: Equi amatores in feminas, & emissarij facti sunt: Vnusquisque ad uxorem proximi sui hinniebat. Muli (vt ait Hieronymus) steriles sunt, & non procreant filios, sed voluptate lasciuunt, & illos designant, qui cum virgines carne videantur, spiritu non minus impudici sunt, nec quidquam, nisi voluptatē quærunt. De vtriusque dictum est: *Nolite fieri sicut equus, & mulus,* quibus non est intellectus. Camelus, tortuosum animal, & oneribus aptum, immū-

60

Perius 22. 17. 5.

Prou. 28.

Gen. 4.

61

Equi.

Iere. 5.

Mali.

Psal. 31.

Camelus.

dum

58

Act. 2.

Cant. 2.

59

dum in lege, quia ruminat, sed vngulam non findit, illud maxime peccatorum genus significat, quod Deo simul, & mundo seruire vult, atque ita Deo placere curat, vt eius causa hominibus nullo modo displiceat. Nani hi recti esse non possunt; sed tortuosi sunt, & partim mundi videntur, partim immundi, vt Cameli, qui cum animalibus mundis ruminant, sed cum immundis non fiunt vngulam, ac denique immundi sunt. * Onera portant, non Dei solius, vt iusti, nec mundi solius, vt peccatores, sed vtriusque, & ideo sine vtilitate portant. Deinde, qui Camelorum proceritatem intueatur, mirabitur onera eis ab hominibus imponi posse; at ipsi se ipsos inclinant, & onera sine magno imponentium labore suscipiunt. Itā magnos viros videas, quos onerari posse non putes, sed ipsi se se demittunt, & facillimè, vel grauisima onera suscipiunt, tollentes super se iugum sæculi, & pondus molestissimum ferentes, quod facile excutere possent, si Deo soli seruire, & animalia munda esse vellent. In asinis inferioris notæ peccatores intelliguntur, quibus pro libito Diabolus onera imponit, nec dubitant modo ventri, aut cupiditati, aut ambitioni, aut libidini suæ satisfaciant, cuius subijci, & subdurissimo cuiusvis dominatu viuere. De quibus sub figura Issachar dictum est: Issachar asinus fortis accubans inter terminos, vidit requiem, quod esset bona, & terram, quod optima, & supposuit humerum suū ad portandum, factusque est tributis seruiens. * Asinus fortis dicitur, siue etiam (vt est in Hebræo) offensus, vt adnotauit Hieronymus in Traditionibus Hebraicis, quia nec dici satis potest, neque, si dicatur, crederetur, nisi toties videretur, quam fortes sint peccatores ad onera sæculi, & ad grauisimos labores mentis, & corporis perferendos, vt non carni videantur esse, sed ossi: qui tamen ad ieiunia, & ad satis faciendum pro peccatis, & ad iugum Christi suaue ferendum teneri sunt & imbecilles. Accubant inter terminos, quia, si eorum opera consideres, nec profus Christiani videntur, quia toti in rebus sæculi sunt, nec profus à Christianitate abhorrent, quia Deū confitentur, & sacris intersunt, & quædam huiusmodi faciunt. Qui, quia nec totum sunt intra terminos Dei, nec intra terminos sæculi, accubare dicuntur inter terminos. Accubant, quia præsentia completū-

tur, futura non quærunt. Placuit illis defidia, & laboriosa, ac difficilis visa est via sanctorum, terram optimā iudicant: quia conuersatio eorum in cœlis non est, & sponte supponunt humeros ad portandum, & tributis molestissimis Diaboli, & mundi, & carnis, nec annuis, sed quotidianis seruiunt. * In iumentis, & defectus rationis indicatur, & onerum portatio, & perpetuum seruitium. Tales milites cum sint, non possumus dubitare, quales ducēs esse oporteat. Quare ab ijs omnibus odio haberi, & impugnari, multo gloriosius est, quam amari; non enim amant, nisi sibi similes, sicut ait Dñs: Si de mundo fuissetis, mundus, quod suum erat diligeret: quia vero de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Qui ex his per Dei gratiam seruati fuerint, tanti beneficij memores ascendunt ab anno in annum, vt adorent regem Dominum exercituum, & celebrent festiuitatem tabernaculorum. In his omnibus fere vsque ad finem: Historicus sensus omnium est, qui excogitari possunt, ad mores accommodatissimus, quare alium non quærimus tantum monemus, vt in familia Aegypti, id est, Iudæorum, illos designari intelligamus, qui cum prius Deo seruerint, & sacrificia obtulerint, legemque seruauerint, postea recesserunt, & vt canes reuersi sunt ad vomitum, & iustos persequuntur. Nominè gentium ceterarum illi significantur, qui cum sint in Ecclesia Christi gentiliter viuunt, & non Christiane. * Verum, vt melius intelligatur, quod de die festo tabernaculorum breuiter diximus in priori expositione, maioremque ex his vtilitatem percipiamus, addam nonnulla ex Hieronymo, & ex Ilychio in cap. 23. Leuitici. Hieronymus: Quamdiu in profectu sumus, & in cursu, atque certamine, habitamus in tabernaculis, huc omni mente nitentes, vt de tabernaculis ad firmam, & stabilem sedem transeamus, id est, domum Dei. Vnde & sanctus David dicit in Psalmo: *Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est.* Et: *Aduena ego sum, & peregrinus, sicut omnes patres mei.* Hoc loquitur, qui in Aegypto est, & adhuc in sæculo constitutus. Qui autem egreditur de Aegypto, quæ Hebraicè dicitur *מצרים*, & interpretatur tribulatio, & ingreditur vitiōrum solitudinem, carpit iter suum, & dicit in Psalmo: *Pertranibo in locum tabernaculi admirabilis, vsque ad domū Dei.*

62

Deut. 14.

Actus.

Gen. 49.

63

64

Iohan. 17.

65

Festus dies tabernaculorum.

Psal. 119.

Psal. 12.

Psal. 41.

Bb 5 Deinde

66

Prou. 3.

Deinde alludens ad illud, quod de eodem scriptum est Leu. 23. Sumetisque vobis die primo fructus arboris pulcherrimae, spathulasque palmarum, & ramos ligni dentarum frondium, & salices de torrente, & lætabimini coram Domino. Deo vestro, &c. *Hæc ait: Qui in istiusmodi habitat tabernaculis, & ad templum Domini ire festinat, debet celebrare sollennia tabernaculorum in ligno sapientiae pulcherrimo, de quo in Proverbijs dicitur: Lignum vitæ est omnibus, qui appropinquant ei, & qui reclinantur super eum, quasi super domum firmitatis. Et in ramis palmarum, in quibus signum victoriæ, & virtutis præmium continetur, & in frondibus densissimæ arboris (quæ myrtum Iudæi intelligunt) propter mortificationem carnis, ac libidinum. Vnde & Domino saluatori à Magis myrrha offertur in munere. Et in ramis salicis, & populi, quam quidam vnã arborem vocant, ipsamque ligni nomen, quod Græcè dicitur *ἀρνός* indicat castitatem. Aiunt medici, & ij, qui de arborum & herbarum scripsere naturis; quod si quis florem salicis, siue populi mistum aqua biberit, omnis in eo frigescat calor, & libidinis vena sicceretur, vltraque filios generare non possit. Qui talium arborum ramis protectus fuerit, exerceat festiuitatem tabernaculorum sextum mensem transiens, qui refertur ad mundum, & septimo agens Sabbathum spirituale, in quinta decima die mensis eiusdem, quã noctis luna plenissima est, & omnes eius tenebræ claro lumine resoluuntur. * Hæc ex Hieronymo. Isychius: Septem ergo diebus festiuitatem tabernaculorum appellauit. Quicunque enim, vt tabernaculo, presente mundo vititur, hic festiuitatem in eo habere, & lætari propter futurorum expectationem potest: & quicunque scit, quia si terrena domus habitationis huius dissoluatur, ædificatio non manu facta eum in cœlis suscipiat. Primam autem septem dierum celeberrimam, atque sanctissimam appellauit: qui enim scit presentibus, tanquam tabernaculo vi, prima dies, id est, iniriũ, & principium à sanctificatione vocationis incipit. Propterea & nimis consequenter ait: Omne opus seruale non facietis: quia nulli in sæculo seruiunt, qui tanquam tabernaculum, & transitoria ea, quæ in eo sunt, attendunt. Sed & septem diebus holocausta offerri præcepit, ostendens oportere per-

67

omne tempus perfectam conuersationem sequi. Quando ergo sic presentem vitam percurramus, tunc celeberrimum, atque sanctissimum octauum diem, sæculum videlicet futurum, habemus, vocante nos in preparata sanctis bona eo, qui nos & in hac conuersatione vocauit. * Mox de ramis illarum arborum eleganter, & copiose disputat, quæ, quia longiuscula sunt, plenius in ipso autore, quasi in fonte lectori videnda relinquo. *In die illa erit, quod super frænum equi est, sanctum Domino.* Significat eos, qui festiuitatem tabernaculorum celebrant, omnia belli instrumenta, & omnem ornatum dicare caritati, & fratrum vtilitati, ingenium, eruditionem, eloquentiam, diuitias, vires corporis, vt sint omnia sancta Domino. Et, quia nihil aliud faciunt quam offerre de se suauissima Deo sacrificia, poenitentiam, ieiunia, orationem, abnegationem, humilitatem, paupertatem: rectè ait: *Et erunt lebetes in domo Domini, quasi phialæ coram altari. Et erit omnis lebes in Ierusalem, & in Iuda sanctificatus Dño exercituum.* Id est, Quidquid in se habent, vel religiosi, qui nunc significantur in Ierusalem, vel ceteri Christiani, qui intelliguntur in Iuda, quod Domino deseruire possint, & vtilitati fratrum, non seruabunt apud se, sed sanctificabunt, id est, offerent Deo. * Propterea multi sacris se religionibus addixerunt, vt quidquid haberent boni, & vtilis, Deo, & publicæ vtilitati propter Deum dicarent. Atque ita, *uenient omnes immolantes, & sument ex eis, & coquent in eis,* id est, Omnes, qui se Deo immolare volunt, aut sua, horum opera, & ministerio vtentur, ab eis iuuabuntur, per eos perficient quod volent, excitati videlicet, & adiuti eorum verbis, aut exemplis, aut oratione, aut consilio. Vere enim eorum, qui totos se Deo dederunt, munus est adiuuare immolantes, vt omnes, qui religionem ingredi, aut perfectiorem vitam inchoare volunt, aut quilibet aliud Deo gratum facere, à seruis Dei iuuentur, Dei enim sumus adiutores, vt ait Apostolus, & ei, qui nos vocauit è tenebris in admirabile nomen suum, hoc debemus, vt quotquot poterimus, ad eum reducamus.

68

69

Et non erit mercator in domo Domini. Mercator in domo Domini est, qui opera Dei, non Dei causa facit, sed iucri, aut honoris, & ex bonis, vnde sperare aternam mercedem poterat, caducam, & mox perituram percipit. * Hi sunt, quibus Dominus ait: Attendite,

70

Math. 6.

ne

ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis; alioqui mercedem non habebitis apud Patrem vestrum, qui in cœlis est. Et: Cui ieiunatis, nolite fieri sicut hypocritæ, tristes, exterminat enim facies suas, vt appareant hominibus ieiunantes. Hi sunt mercatores terræ, omnium mercatorum stultissimi, qui etatem, viresque consumunt, vt hominibus, quorum vita est vapor ad modicum parens, placeant, cum eodem labore demereri Deum possent, & immortales sibi diuitias comparare. Nequam hanc mercaturam, & hanc commutationem faciebat, qui dixit: Quid enim mihi est in cœlo, & à te quid volui super terram? Defecit caro mea, & cor meum: Deus cordis mei, & pars mea Deus in æternum. Propterea simile est regnum cœlorum homini negotiatori, qui querenti bonas margaritas. Inuenta autem vna pretiosa margarita abiit, & vendidit omnia, quæ habuit, & emit eam. * Quare non profus inuenit hunc thesaurum absconditum, & hæc pretiosam margaritam, qui aliud querit, & mercator esse pergit in domo Dñi. Qui Dñm Iesum Christum satis nouit, qui degustauit multitudinem dulcedinis,

Phil. 7.

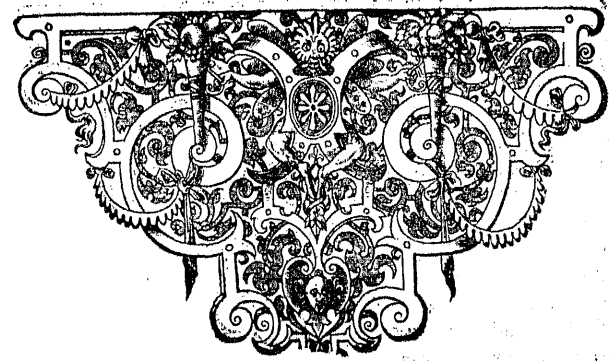
Math. 13.

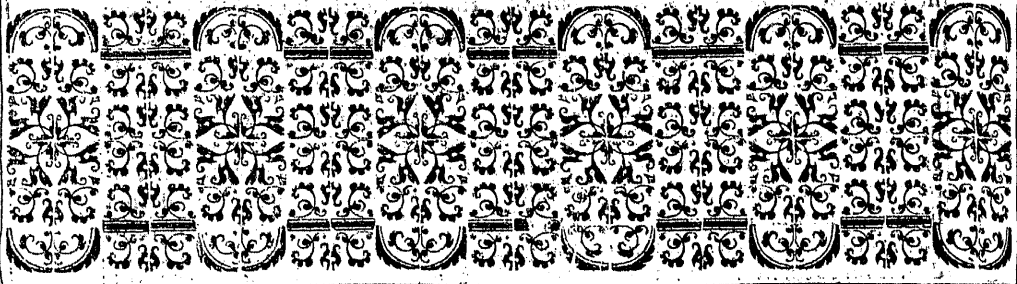
71

quæ ille abscondit timetibus se, insipidum censeat quidquid Christum non sapit. Nostre diuitiæ Christus est; si eum possidemus, etiã si ceteris careamus; diuites sumus: si sine eo cetera omnia nobis suppetant, pauperes sumus, & nudi, & miseri, & miserabiles. Quis mihi det Domine, vt omnes te solum sciamus fontem aquæ viæ patentem domui Dauid; & habitatoribus Ierusalem, te solum cupiamus, tu solus nobis sapias, te vnū queramus, te expectemus? Hæc est felicissima mercatura, hæc tutissima, & vtilissima negotiatio, te vnū amare, de te dies, ac noctes cogitare, te desiderare, ad te properare. Siue maria traicienda sint, siue tempestates perferenda; siue pericula cetera aduenda, siue ferrum iugulo, aut pectore excipiendum, siue corpus secundum, aut etiam exurendum: hæc est felicissima mercatura, hæc tutissima, & vtilissima negotiatio, neque enim condignæ sunt passionis huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis. Da nobis multos huiusmodi mercatores in domo tua Domine, vt cū Patre, & Spiritu sancto lauderis in sæcula sæculorum, Amen.

Rom. 8.

FRAN.

FRANCISCI RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESV IN MALACHIAM prophetam Commentarij.

DESCRIPTORIBVS, QUI IN MYSTICA SCRIPTURA explanatione maximè sequendi sunt, Prooemium.

Solent nautæ, cum terrâ summam naui prospiciunt, exultare, cum verò portum appropinquant, certatim se se ad remigandum horari, ceterosque, qui simul nauigant à tergo relinquere, & priores portum tenere, atque anchoras iacere contentunt. Ita ego, qui post longam, & difficilem nauigationem, quasi littora iam prospicio, ut Homerus ait:

ὄψο μάλα προΐδων, μετ' αὐτῶν ὑπὸ νύκτατος ἀρβύς,
 & ad portum festus propero optatum, succiderem prooemio quod possem, nisi meminissem quid in Zachariæ prologo promiserim: de autoribus me dicturum, quos putarem in spiritali expositione maximè sequendos. Et quidem hæc scripturæ explicandæ pars relicta à plerisque, quibusdam erat documentis illustranda, & ornanda, quoniam nemo est fere ex immensa concionatorum multitudine, qui mysticos sensus non frequenter vsurpet, cū sint admodum pauci, qui eruendorum eorum leges, & præcepta nouerint. E quorum numero videas plurimos, qui audacter, & quasi ex Tripode eisdem mysticos sensus profert, cum Historicum ignorent, ignorare-

s. libro dyf.

que velint, fortasse, ut conscientia non reclamante licentius, ac securius aberrent. Hieronymus in prologo Commentariorū Habdiæ: In adolescentia, inquit, mea prouocatus ardore, & studio scripturarum Allegoricè interpretatus sum Habdiæ prophetam, cuius nesciebam Historiam. Veniam merebatur adolescens ardens studio sacrorum librorum, qui præsertim indefessis tot annorum laboribus senex compensauit, quod defuit adolescenti. At illi non merentur, qui in adolescentia, & in virili ætate, atque adeò in senectute temerè profertur, quæ non norit, nihilque est in prophetis, & in ceteris libris tam reconditum, & obscurum, quod interpretari non audeant, cum nihil sit fere tam perspicuum, quod serio aliquando euoluerint, aut didicerint. * Verùm hæc præcepta, quæ dixi, prooemij angustijs comprehendere non possunt, satis erit pauca de autoribus dicere. De quibus hoc primum dicamus, quod nemo ignorat, vbi que eos esse reliquis præferendos, qui regulam fidei Catholicæ in exponendo sequuntur, ut nihil affirmant, quâuis elegans, & plausibile videatur, quod à recta Ecclesiæ fide, vel minimum discrepet. Etenim cum nihil Ecclesiæ vnquam do-

Canon pimus.

cuerit,

enerit, quod cum vero Scripturarum sententiæ non congruat: qui aliquid ex eis eruit, quod ab Ecclesiæ traditione dissentiat, non Scripturæ sensum tradit, sed errorem suum. In quo plurimum peccauit Origenes, homo (ut ex eius scriptis perspicitur) audax, & temerarius, adeoque suorum errorū pertinax amator, ut quidquid in mentem venerit, aprumque iudicet, continuo spreta Ecclesiæ totius autoritate, & religionis aurium offensione, quasi magnum aliquid, & ab Spiritu sancto traditum mysterium, monumentis mandet literarum, neque aliam regulam adhibeat, quam iudicium suū. Possent ex eo afferre multa, quæ hoc abundè comprobarent (neque enim ille paucis in locis, aut admodum reconditis hoc fecit:) sed Hieronymum testem citare malo, à quo eius ingenij amplissimis verbis sæpè collaudatum est, ut non mihi, sed Hieronymo ipsi succenseant, si volent, quibus parum clemens fortasse videbor in Origenem. Is in prologo lib. 5. Commentariorum in Isaiam, de illo scribens: Liberis, inquit, Allegoriæ spatijs euagatur, & interpretatis nominibus singulorum ingenium suum facit Ecclesiæ sacramenta. * Hic tacite libertatem, & arrogantiam hominis notat. Sed alibi apertius, ut in illud Iere. 27. Poneque eas in collo; vbi ira scribit: Hunc locum Allegoricus semper interpret, & Historiæ fugiens veritatem, interpretatur de cœlesti Ierusalem, quod debeant habitatores eius sponte assumere corpora, & descendere in Babylonem, id est, confusionem mundi istius, qui in maligno positus est, & seruire regi Babylonis, haud dubium quin Diabolo, &c. Rectè autem dixit: Allegoricus semper interpret, & Historiæ fugiens veritatem, ita enim amat Allegorias, ut earum causa sæpè tollat historiam, ut liberius dicat, quidquid in buccâ venerit. Et in illud: Vos ergo nolite audire, &c. Delirat & in hoc loco Allegoricus interpret, & hortatur in cœlesti positos Ierusalem, ne audiât prophetas suos, atque diuinos, & somniatores, & augures, & maleficos, &c. Et. c. 29. in illud: Et reducam captiuitatem vestram: Et in hoc loco delirus interpret somniat ruinam cœlestis Ierusalem, &c. De eodem Epiphanius in Epistola ad Iohannem Episcopum Ierosolymitanū hæc scribit: Quam istiusmodi nugæ, & deliramenta soleat ille Scripturarum interpretatione per-

Origenis licentia.

ueria, & aliud significante quam quod verum est, affirmare, cum alius proculdubio sensus diuinæ Scripturæ sit; quam ille in hæresin suam maligna interpretatione detorquet. Et postea: Prætereo friuolam eius expositionem super tunicis pelliceis, quanto conatu, quantisque egerit argumentis, ut tunicas pelliceas humana esse corpora crederemus. Qui inter multa ait: Numquid corarius, aut sordidascarius (vel potius scortifarius, ut vult Erasmus) erat Deus, ut conficeret pelles animalium, & consuere ex eis tunicas pelliceas Adam, & Heuæ? Et mox: Aut quis audiat in tertio cœlo donantem nobis Origenem paradisum, & illum, quæ Scriptura commemorat, de terra ad cœlestia trasferentem, & omnes arbores, quæ scribuntur in Genesi, sic Allegoricè intelligentem: quod scilicet arbores angelicæ fortitudines sint, cum hoc veritas non recipiat? &c. * Sed, quid ego rem perspicuam festibus comprobo non necessarijs? Si ex abundantia cordis os loquitur, cum ille plenus fuerit erroribus, quam plurimis, quos Ecclesia Catholica semper detestata est: quomodo potuit non eos passim in scriptis suis effutire? Si quis non credit, legat Hieronymum in Epistola ad Auitum, cui titulus est: Quid cauendum in libris Periarchon, & videbit in opere non magno, quatum eumauerit veneni. Legat & alteram eiusdem ad Pammachium, & Oceanum de erroribus Origenis, vbi inter multa etiã ait: Credite experto, quasi Christianus Christianis loquor. Venenata sunt illius dogmata, aliena à Scripturis sanctis, vim Scripturis faciētia. At, inquit, hæc hæreticorum culpa est, qui sana eius scripta impijs vitauerunt erroribus. Hoc multi dicent, sed, qui libros eius attentè non legerint, neque in plurimis locis insignem hominis arrogantiam, & præceptum ingenij agnoscere potuerint. At dixit Ruffinus, & multis id probare conatus est in Apologia pro Origene: dixerunt & nonnulli postea. Fateor, sed vtrum istis credemus, an Hieronymo, cuius verba ex eadem Epistola ad Pammachium, & Oceanum de hac re subscribam? Illud vero, quod asserunt, à quibusdam hæreticis, & maleuolis hominibus libros eius esse violatos, quam ineptum sit; hinc probari potest. Quis prudentior, doctior, eloquentior Eusebio, & Didymo asserentibus? Origenis inueniri potest: Quorum alter rix vo-

lumini-

luminibus *vis athenas* ita eū, vt se, sensisse confirmat: alter sic eius errores nititur excusare, vt tamen illius esse fateatur: non scriptum negans, sed sensum scribentis edisserens. Aliud est, si quæ ab hæreticis addita sunt, Didymus, quasi benè dicta defendat. Solus inuentus est Origenes, cuius scripta in toto orbe falsarentur, & quasi ad Mithridatis literas, omnis veritas vno die de voluminibus illius raderetur? Si vnus violatus est liber, num vniuersa eius opera, quæ diuersis & locis, & temporibus edidit, simul corrumpi potuerunt. Ipse Origenes in Epistola, quam scribit ad Fabianum Romanæ vrbs Episcopum, pœnitentiam agit, eurtalia scripserit, & causas temeritatis in Ambrosium refert, quod secreto edita in publicum protulerit: & quid adhuc *amoris opus* aliena esse, quæ displicent? Hęc Hieronymus. * Me quidem olim mouebat Apologeticus Pamphili martyris pro Origene; non enim putabam facile contemnendum, quem tantus martyr defendisset, atque laudasset. Sed & de hoc opere ita in eodem loco scribit Hieronymus. Porro quod Pamphilum proferunt laudatorem eius: gratias illis ago meo nomine, quod dignum me putauerunt, quem cum martyre calumniarentur. Si enim ab inimicis Origenis libros ei dicitis esse violatos, vt infamarentur: quare mihi non liceat dicere ab amicis eius, & fœdatoribus compositum esse sub nomine Pamphili volumē, quod illum testimonio martyris ab infamia vindicaret? Date quod libet aliud opus Pamphili, nusquam reperietis. Vnde igitur sciam, quod Pamphilus sit? Videlicet stylus, & salua docere me poterit. Nunquam credam, quod doctus vir primos ingenij sui fructus quæstionibus, & infamiae dedicarit: & ipsum nomen Apologeticum ostendit accusationem, nō enim defenditur, nisi, quod in crimine est. Vnum nunc proferam, cui contradicere, vel stulti sit, vel impudens. Sexti libri Eusebij super Origenis defensione principium vsque ad mille ferme versus, liber iste, qui Pamphilus dicitur, continet. Et in reliquis scriptor eiusdem operis profert testimonia, quibus nititur approbare Origenem fuisse Catholicum. Eusebius, & Pamphilus tantam inter se habuere cōcordiam, vt vnus animæ homines putes, & alter ab altero nomen acceperit. Quomodo igitur inter se dissentire potuerunt, vt Eusebius in toto opere suo

Origenē Ariani probet dogmatis, & Pamphilus Nicœnæ Synodi, quæ fuit postea, defensorum? Ex quo ostenditur, vel Didymi, vel cuiuslibet alterius esse opusculum, qui sexti libri capite detructo, cetera mēbra sociarit, &c. * Idem in secundo libro Apologiae aduersus Ruffinum, docet ex Eusebio, Pamphilum nihil scripsisse exceptis breuibus Epistolis ad amicos, & palam affirmat librum illū sub nomine Pamphili editum esse à Ruffino. Idē scripsit in illud Ezeielis. 18. Et vir, si fuerit iustus, &c. vbi cum dixisset Ruffinum (tametsi nomen taceret) libellum Xisti Pythagorici Xisti martyris nomine Latinum edidisse, postea subiicit: Nec mirum si gentilem Philosophum in martyrem, & Romanæ vrbs Episcopū transfuleris: cum Eusebij quoque Cæsariensis primum pro Origene librum, Pamphili martyris vocabulo commutari, vt facilius tali laudatore libros impijssimos Periarcon Romanis conciliaret auribus, &c. Hęc ego multis in eorum gratiam dixi, quipio quidem sensu, sed non secundum scientiam, Origenem defendunt, & inter Orthodoxos numerant, ægreque ferunt, si hæreticū dici audiant. Sed quoniam multi sunt, nec dubium est, quin Ecclesiæ Catholice iudicium de eo ignorent quando ita loquuntur, addam pauca. Omitto quod eum Epiphanius in epi. ad Iohannem Ierosolymitanum Episcopum Arii patrem, & aliarū hæreseon radicem, & parētem appellat; quod Hieronymus in Epist. ad Pammachium, & Oceanum, de erroribus Origenis scribit cum damnatus est Arius, latenter esse damnatum & Origenem fontem Arii: quod idem lib. 2. aduersus Ruffinum tradit, eundem à beatis Episcopis Anastasio, & Theophilo, & Venerio, & Chromatio, & ab omni tam Orientis, quam Occidentis Catholicorum Synodo pari sententia hæreticum esse denuntiatum: quod Liberatus in Breuiario, quod habetur in secundo tomo Conciliorum, cap. 18. damnatum refert ab Imperatore, & à Vigilio Episcopo Romano, & à Mena Constantinopolitano patriarcha, & ab alijs Episcopis. Præterea quod Casiodorus propè principium Institutionis diuinarum lectionum constare dicit, multorum patrum sententia, cum hæreticum designari, & ætate sua à Vigilio viro beatissimo Papa denuò esse damnatum. * Multa huiusmodi in libris. sanctorum Patrum

transco:

transco: tantum Ecclesiæ Catholice suis spūis verbis proponam sententiā, vt discant Ecclesiæ filij, quid post hac de Origene sentire, quid loqui debeant, Gelasius Papa in Concilio Lxx. Episcoporum, cuius bona pars refertur cap. Sancta Romana. 15. dist. cum quidem tunc non de hominibus, sed de libris iudicaret. Origenis, inquit, nō nulla opuscula, quæ vir beatus Hieronymus non repudiat, legenda suscipimus: cetera autem omnia cum autore suo dicimus esse reuocanda. Deinde eum schismaticum appellat his verbis: Item Chronicon Eusebij Cæsariensis, atque eiusdem historiæ Ecclesiasticæ libros, quamuis in primo narrationis suæ libro tepuerit, & in laudibus atque exultatione Origenis schismatici vnū scripsit librum, propter rerum tamen singularem notitiam, quæ ad instructionem pertinet, vsquequaq; non dicimus esse reuocandos. Quod perinde est, ac si diceret, Historiæ Ecclesiasticæ libros dignos esse, qui rejicerentur, quia autor in primo libro tepuit, & in alio laudauit, atque excusauit Origenem schismaticum. Sed vbi de hominibus iudicium est, multo apertius loquitur Ecclesiæ, vt in quinta Synodo generali, cap. 11. vbi ait: Si quis non anathematizat Arium, Eunomium, Macedonium, Apollinarem, Nestorium, Eutychem, & Origenem, cum impijs eorum scriptis, & omnes alios hæreticos, &c. talis anathema sit. Et Martinus primus in Concilio centum, & quinque Episcoporum, cap. 18. Si quis secundum sanctos Patres cōsonanter nobiscum eadem credens, non respuit, & anathematizat animo, & ore nefandissimos hæreticos, cum omnibus impijs eorū scriptis vsque ad vnum apicem, &c. Dicimus autem Sabellicum, Arium, Eunomiū, Macedonium, Apollinarem, Origenem, Didymum, &c. huiusmodi sit eodē damnatus. Sed satis multa de Origene. * Alterum iam documentum addamus. Vt enim patres à Tridentino Concilio delecti, cū nomina omnium librorum damnandorum teneri nō possent, Canones quosdam initio Catalogi ediderunt, quibus cognosceretur etiam qui non nominarentur: ita ego, cum multos non viderim, nec loqui de omnibus, possem, etiam si vidissem, generalibus Canonibus omnes comprehendam. Septem in prologo Zachariæ ad Historici sensus auctores tradidi, ad auctores sensus spiritualis

duo satis futuri videntur. Secundus ergo Canon sit, illos auctores multum esse imitandos, & alijs anteposendos, qui studiose seruant, & retinent conuenientiam, & conuentionem Historiæ cum Allegoria, Historiā semper voco sensum literalem, spirituales vero, quicumque ille sit, nunc cum Hieronymo, & veteribus patribus Allegoriam appello. Est autem hæc conuenientia, & cōiunctio, vt si lata est Historia, lata sit etiā Allegoria, non tristes, neque deminīs, & supplicijs educamus Allegoriam blandiētem, & prospera promittentem: neque si reprehendat Historia, Allegoria inde orta laudet. Qua in re multum excelluit Origenes. Hieronymum quidem in hoc nequaquam imitandum cenfeo, qui sæpè obliuis Historiæ contrariam profert Allegoriam, vt in Nahum cap. 3. initio fere, & in illud Hab. 1. Quia ecce, ego suscitabo Chaldæos, & alijs sæpè in locis. Ac ne casu, aut incuria factū putemus, fieri hoc posse docet in loco indicato Nahum, his verbis: Cernitis quam cōfragosa loca sint, & aduersa Historiæ veritati: & quomodo ea, quæ secundum literā super Chaldæis interpretati sumus, nunc iuxta Tropologiam videantur sonare elementiam, & libertatem eorū, qui de Chaldæorum manibus euaserint. Historia stricta est, & euagandi non habet facultatem: Tropologia libera, & his tantū legibus circumscripita, vt pietatem sequatur intelligentiæ, sermonisque contextum, nec in rebus multum inter se contrarijs violenta sit copulanda. Hęc ibi. * At possum verbis Hieronymi contra Hieronymum pugnare, qui in cap. 5. Hosee negat Bethauen esse posse figuram Ecclesiæ, quia Bethauen domus idoli est. Et in cap. 10. eiusdem, Impium, inquit, est quod iuxta Historiam de rege intelligitur Assyrio, iuxta Tropologiam ad Christum referre. Et sæpè alias reprehendit huiusmodi Allegorias. Verum, quoniam longior hæc disputatio est, & si in ea morarentur, in prologis scribundis operā abuteremur, vt ille inquit: nunc satis erit argumentum, quo non semel in his commentarijs vsus sum, & quod ego non probabile existimo, sed demonstrans. Sicut Historicus sensus sumitur ex significatione verborum, ita spiritualis ex significatione rerum, quas verba illa significat, ita enim hic sensus definiuntur. Sed verba ex arbitrio, & voluntate hominū significant, qui primi

illis

illis vti capere, res autem ex similitudine, quam habent cum alijs rebus, quas significant. Vt ergo sensus Historicus non est, nisi quem verba proprie, aut figurate sumpta efficiunt: ita neque spiritualis est, nisi quem res illis verbis significatæ per similitudinem reddunt. At læta non sunt similia tristibus, neque minæ promissionibus, neque seueræ clementibus, neque bona malis, neque captiuitas liberati, sed contraria. Quare Allegoria, quæ aduersatur Historiæ, nequaquam illius Historiæ sensus est, sed eius, qui eam commentus est magis verba considerans quam res, cum Allegoria proxime pendeat ex rebus. * Sed veniamus ad Autores. Origenes, vbi à regula fidei non discedit, nemo præstantior, nemo acutior, aut elegantior: de quo merito dictum est, quod refert Casiodorus in Institutione diuinarum lectionum: Vbi bene, nemo melius, vbi male, nemo peius. Feliciter excogitat, acutè comprobatur, aptissime eloquitur, & paucis verbis thesauros aperit scripturarum. Lector tamen requirit prudentem, & sobrium: ut sciat (quemadmodum Hieronymus scribit ad Auitum) in eo deestanda esse quam plurima, & iuxta sermonem Domini, inter scorpiones, & colubros incedendum. Gregorius est, quem ego non solum noctes, ac dies legi, & iterum, atque iterum reuolui, sed ad verbum etiam, si fieri posset, cuperem edisci. Eum cum lego, soleo in Dei laudem, & in gratiarum actionem excitari, quod talè tantumque doctorè dederit Ecclesiæ. Equidem ita iudico, cum de libris Moralis expositionis Iob sermo incidit, nullum habere librum Ecclesiæ, præter eos, qui diuinitus inspirati sunt, illis doctiores, aut vtiliores. Per eius libros inoffenso pede currere licet, nihil timendum, nihil habet non Catholicum, nihil non eruditum. Vt est vbiq; gravis, maturus, religiosus, elegans, doctus, acutus, eloquens? Quam absconditos sensus eruit, quam vtilis, quam moribus formandis aptos? Melius animas dissecat, & minutissima quæque, & valde recondita ob oculos ponit, quam peritissimi medici corpora. Quid relinquit in scripturis, quod non verset, quod non elucidet? Quid excogitari summo ingenio potest, quod non inueniat? Quid vtile esse potest ad probandum, quod illum fugiat? Eius libros, ut optimos morum, & sanctitatis magistros, & vti locupletissimum scripturarum promptuariū ad ea

10
Origenes.

Gregorius.

mus, atque ille se in hoc genere valde profecisse existimet, cui valde placebit Gregorius. Equidem arbitror, si, vel eius vnus libri studiose legantur, præstantissimos inde scripturæ expositores, concionatoresque prodire posse. * Nec verò quis putet cum Morali tantum explanatione præstitisse, quocumque animum intendat, quemcumque mysticum sensum tractare velit, æque felix est. Spirituales enim sensus, quantum ad facultatem explicandi attinet, materia solum differunt, & in omnibus facile excellit, si vollet, qui in aliquo excelluit: eadem enim est in omnibus ratio inueniendi, confirmandi, eloquendi. Hieronymus vbiq; sui similis, etiam in hoc magnus est, præsertim cum relictis hæreticis, quibuscum pro domo Dei perpetuum, & implacabile bellum gerit: ad mores conuertitur, aut Christum in lege, & prophetis nobis ostendit latentem Hilarius grandis est verbis, sapiens sententijs, genere toto grauis. Ambrosius subtilis, & breuis, & cum pietate Origenis imitator. Augustinus ingenij mirabili acumine, & facilitate res subtiles, & abstrusas explicandi in omnibus præstans, siue ad Historiam vertat, siue ad Allegoriam, ut scriba doctus in regno cælorum profert de thesauro suo nonna, & vetera; eruditione in admirationem excitat legentem, subtilitate erigit, & oscitare non sinit, eloquentiæ suauitate demulcet, argumentis validis mouet, & vehementer stimulat ad pietatem. Noster Isidorus valde etiam vtilis, diuinarum, & humanarum rerum cognitione florens, & pietatem vbiq; spirans. Cyrillus in Historia magnus, nec in Allegoria minor, vix vllum habet in Græcis, cui cedere debeat. Isychius presbyter Ierosolymitanus, & Gregorij Nazianzeni quondam autor, cuius tantum vidi in Leuiticum opus insigne, plenus est, & copiosus, & grauis, & mea sententia pares habet paucos, superiorem fortasse neminem. Hi fere sunt in hoc genere facile principes, quos tempore, & doctrina subsecuti sunt præstantes viri, ut Beda, qui pleraque ex ijs, quos nominavi collegit, Alcuinus, Rabanus, Haymo, Angelomus, Rupertus, abbas Tuitiensis, qui valde proderunt Allegoriæ quærentibus. * Angelomus commentarios reliquit in libros Regum admodum eruditos, cuius vti nam plura habemus. Rupertus doctus est, & pius, & Christum studiosissime vbiq; vestigat: sed in-

11

Hieronymus.

Hilarius.
Ambrosius.

Augustinus.

Isidorus.

Cyrillus.

Isychius.

Beda.
Alcuinus.
Rabanus.

12

Rupertus.

terdum

terdum eorum, quæ animo cõcepit, nimirum tenax, ad ea repugnantes scripturas trahit. Bernardus suavis, acutus, pius, elegans, eloquens, incendia excitat religioſæ vitæ, & veræ sanctitatis Ricardus, & Hugo, qui concionator habent sancti Victoris, perdocti homines, & veteribus ex parte similes, sed minores. Etenim veteres patres, cum in Historica expositione omnibus sine dubio præstant, ut dixi in proœmijs Haggei, & Zachariæ: in Allegorica siue cognitione scripturarum quæras, siue pietatè, siue eloquentiam, siue quiduis aliud, longius etiam ceteros omnes post se relinquunt. Glossa, quam Ordinariam vocat, & ab Strabo Rabani auditore collectam esse tradunt, valde vtilis est, sed quoniam tota est ex veterum patrum scriptis cõiuncta, hoc de ea dictum volo, quod de eius autoribus dixi. Interlinearis, quæ magna etiam ex parte sumpta est ex patribus ab Anselmo Laudunensi episcopo, multa breuiter, & quasi punctim, sed doctè tamen, & vtiliter attingit. Lyranus Moralis expositio non placet doctis, subtilior mihi videtur aliquanto Cardinalis Hugo: sed breuis est, & ieiunior, Dionysius Carthusianus festinatione multa scribendi nec in Historiam, neque in Allegoriam quidquam accuratius, aut politius attulit, sed ex eis, quæ in Hieronymo, & in Lyrano videbat, vel quæ properanti sine labore occurrebant, inelaboratos distulit commentarios. Denique ex ijs, qui vel nostra, vel patrum, aut etiam auorum memoria floruerunt, neminem habeo (quod meminim) quem possim hoc quidè loco nominare. * Nã plerique in sola Historiæ explanatione versati sunt, quidam etiã spirituales sensus profecsi magnopere à veterum consuetudine recesserunt, & ab illa exponendi scripturas sublimitate degenerarunt, quia non mysticam expositionem attulerunt, id est, non dixerunt quid in illa umbra intelligi voluerit Spiritus sanctus, sed quod in concionibus dixerant, & auribus vulgi placuisse credebant, ad verba, quæ volebant, accommodarunt, atque id vnusquisque in libro, quem ad hoc exponendum suscipiebat, dixit, quod in quolibet alio similiter dici posset. Qua propter non sine causa semel iam, atque iterum dixi nolle me nostri temporis autores imitari, sed veteres, quos pro mea exiguitate procul quidè, sed secutus sum. Legat Origenem, Hier. Augu. Grego. Beda, & ceteros huius

Bernardus.
Ricardus de S.
Vid.

Hugo de S.
Vid.

Glossa ordinaria.

Interlinearis.

Lyranus.

Hugo. Car.
Dionysius.
Carthusianus.

13

classis auctores, qui locos communes, & concionatorios in cõmentarijs nostris requirunt, videbunt non esse requirendos, sed in prophetis nos eum cursum expositionis tenuisse: quæ vetustissimi & doctissimi quique tenuerunt. In autoribus mysticæ explanationis minime præterire debeo sanctum Pagninum, qui quasi dictionariū quoddam, & indicem sensuum spiritualium in magnâ studioſorū vtilitatè edidit, quæ Isagogæ sacre scripturæ appellauit: nec Hier. Laurentium monachum Benedictinum, qui sibi cõscripsit Allegoriarum, opus vastum, & immensum, & eruditum, & quo nihil fingi potuit vtilius, eiusdem quidè argumenti cum Isagoge Sancti Pagnini, sed multo auctius, & locupletius: Qui si verba ipsa scripturæ, quæ citat, in singulis posuisset, & locos sanctorum patrum non in margine (vbi cõfusi, & incerti sunt, nec satis interdum intelliget lector, quid cuique respondeat) sed in ipso contextu indicasset, nihil desiderari poterat in laboriosissimo opere, & immortalitate digno. Vtinam aliquando Deus hanc mentem inijciat alicui docto, & publicæ vtilitatis studioſo, ut hæc addat, immo & verba ipsa sanctorum patrum breuiter apponat, quæ re maxime cõtineant: erit enim tunc fere liber vnus satis pro omnibus. Sed nimis longum proœmiū prophetæ non longo præposuimus: veniamus iam ad sanctum Malachiã, quem precor simplex vt mihi prophetiæ suæ veram integramque intelligentiam ab eo impetret, à quo ipse accepit.

Isagoge S.
Pagnini.

Silua Allegoriarum.

ARGVMENTVM
PROPHETAE.
CAP. I.

Indicat Iudæis Deus amorem erga eos suum ex electione Iacob, & generis eius, & reprobatione Hefai, & obiter vaticinatur in Idumæos posteros Hefai. Deinde obiurgare incipit sacerdotem, à quibus nec honorabatur, nec timebatur, qui panes pollutos offerebant, & altare, ac sacrificia cõtemnebant. Prædicat se eos cum sacrificijs suis abiecturum, & adorandum esse in toto orbe terrarum à gentibus, mundamque sibi oblationem ab eis esse vbiq; offerendam corporis, & sanguinis Domini nostri IESV CHRISTI. Increpat offerentes vitiosas victimas, & negat se eas accepturum.

Cc CAP.

CAP. II.

Graviter increpat sacerdotes, & commi-
natur eis, qualesque esse deberent, dicit.
Deinde tam sacerdotes, quam reliquos, ob-
iurgat, quod dimisisis vxoribus Israeliticis,
alienigenas duxissent, & quod Deum iniu-
stitiæ arguere vellent.

CAP. III.

Vaticinatur de missione Iohannis Bapti-
stæ, de primo Christi aduentu, de puritate
sacerdotum nouæ legis, & de eorum sacri-
ficio. Hinc pœnasæ sumpturæ dicit de pec-
catoribus illius populi, & vehementer re-
prehendit eos, quod decimas, & primitias
integre non soluerent, magnaque promit-
tit soluentibus bona. Postremò inuehitur
in eos, qui dicebant malos Deo placere, at-
que eius prouidentiam accusabant; & bo-
nos laudat, qui eam defendebant.

CAP. IIII.

Manifestè vaticinatur de extremi iudi-
cij die, & de eius terrore, de malorum per-
ditione, & cruciatiu, de iustorum exultatio-
ne, qua dote agilitatis ornati in occursum
prodibunt Christo venienti, & cum eo iu-
dicabunt nationes, & calcabunt impios.
Deinde hortatur eos ad legem obseruan-
dam, & pollicetur aduentum Eliæ ante diē
iudicij, vt per eius prædicationem Iudæi
conuertantur.

CAP. I.

Nus verbi Domini
ad Israel in manu
Malachie propheta:
Dilexi vos, dicit Do-
minus: et dixistis: In quo dilexisti
nos? Nonne frater erat Esau Ia-
cob, dicit Dominus, et dilexi Iacob?
Esau autem odio habui, et posui
montes eius in solitudinem, & here-
ditatem eius in dracones deserti.
Quod si dixerit Idumæa, Destru-
cti sumus, sed reuertentes adificabi-
mus, quæ destructa sunt, hæc dicit
Dominus exercituum: Isti adifica-
bunt, & ego destruam: & vocabun-

Rom. 9.

tur termini impietatis, & populus,
cui iratus est Dominus usque in
aternum. Et oculi vestri videbunt:
& vos dicetis, Magnificetur Do-
minus super terminum Israel. Fi-
lius honorat patrem, & seruus do-
mini suum: si ergo pater ego sum,
ubi est honor meus? & si Dominus
ego sum, ubi est timor meus: dicit
Dominus exercituum. Ad vos, o sa-
cerdotes, qui despicitis nomen meum,
& dixistis, In quo despeximus no-
men tuum? Offeritis super altare
meum panem pollutum, & dicitis:
In quo polluimus te: In eo quod di-
citis: Mensa Domini despecta est.
Si offeratis cacum ad immolan-
dum, nonne malum est? & si of-
feratis claudum & languidum,
nonne malum est? offer illud du-
ci tuo, si placuerit ei, aut si susceperit
faciem tuam, dicit Dominus
exercituum. Et nunc deprecamini
vultum Dei, vt misereatur vestri:
de manu enim vestra factum est
hoc, si quo modo suscipiat facies ve-
stras, dicit Dominus exercituum.
Quis est in vobis, qui claudat ostia,
& incendat altare meum gratui-
to? Non est mihi voluntas in vobis,
dicit Dominus exercituum: & mi-
nus non suscipiam de manu vestra.
Ab ortu enim solis usque ad occa-
sum, magnum est nomen meum in
gentibus, & in omni loco sacrificatur,
& offertur nomini meo oblatio
munda: quia magnum est nomen
meum in gentibus, dicit Dominus
exercituum. Et vos polluistis illud in
eo, quod dicitis: Mensa Dñi cõtami-

Psal. 111.

nata

natæ est, & quod super pontem, & con-
templabile est cum igne, qui illud de-
vorat. **Et dixistis, Hæc de labore
& exaffuisti, illud dicit Dominus
exercituum: & intulistis de rapinis
claudum, & languidum, & intuli-
stis minus. Numquid suscipiam il-
lud de manu vestra dicit Dominus
exercituum. Malo dicitur dolofus,
qui habet in grege suo masculum, et
votum faciens inuisitabat de bile do-
mino: quia rex magnus ego dicit
Dominus exercituum, et nomen
meum horribile in gentibus.**

Amos. 5.

1

HISTORIA.
Onus verbi Domini Malachi, post Hag-
geum, & Zachariam prophetauit, vt dixi-
mus in secundo præludio, sed tempore iam
consummato, vt docent Cyrill. & Theod:
tamen Hieronymus in hoc cap. bis dicat
eum prophetaisse antequam templum fie-
ret. Sed prior sententia verior est, non so-
lum quoniam nihil de templi ædificatione
loquitur, vt ceteri, quemadmodum hi au-
tores aiunt, sed etiam quoniam cap. 1. eum
do multis reprehendit eos, qui alienigenas
vxores duxerant. Quo in loco Hieron.
& Cyrillus, & alij consentiunt id esse illud,
quod legimus Hefdra. 9. & 10. & vt ex his
duobus capitibus simul cum octauo intel-
ligi potest, post mortē Darij regnante iam
Artaxerxe cognitum videtur ab Hefdra.
Quare factum apparet post prophetiam
Haggæi, & Zachariæ sine dubio; triginta
enim annos regnavit Darius post replum
perfectum, vt aiunt Eusebius in Chronicis,
& Nicephorus Constantinopolitanus in
Chronologia, & alij. Si autem ante cogno-
uisset Hefdras, non distulisset correptionē
in tempora Artaxerxis. Adde quod Hag-
gæus, & Zacharias, cum cetera peccata re-
prehenderint, nihil de hac re dixerunt non
preterituri tantum scelus, si tunc fuisset ad-
missum. Templum autem sexto anno Da-
rij absolutum est Hefdr. 6. & quarto anno
eiusdem prophetauit Zacharias, quod cap.
7. scripsit, fierique potuit, vt quadam ex ijs,
quæ sequentibus capitibus continentur,
post templi etiam consummationē vatici-

natæ factæ. De ostere dicitur Nahuim. 1.
Et dicitur autem Hieronymus gratiam
quodam esse prophetiam, quia omnis, & po-
ditus appellatus, sed habere aliquid confor-
tibus, quia non dicitur omnia contra Israel
sed. Ad Israel, sicut aliud est ad aliquem feri-
bere, aliud est contra aliquem. Israel nunc vo-
cat omnes, qui ex captivitate Babylonica
reducerat. Hieronymus: Scien dumque quod
abducto in captivitate Israel, id est, de es-
tribbus, in differenter primitio nomine
dicit tribus Iudas, & Beniamin appellantur
Israel, &c. Quod intellige, nisi forte de eo
tempore sit sermo, quo dicitur erant decem
tribus a drabus, vel de dissoluto, quæ po-
stea etiam fuit in illas, (id est, eodē modo
loquitur scriptura, ac si non essent ductæ in ca-
ptivitate decem tribus, vt Zach. 1. Vt dissol-
uere gemina iudicem inter Iudæa & Israel.
id est, loquitur ad eos, & prophetam Malachiam. Demani dixi-
mus Haggæi. 1. 1. & 2. Pro Malachia, in Hebr.
est 12872; id est, angeli tici, Lxx verte-
runt. In manu Angeli eius, in Hebraico no-
mine pro iud legentes vau. Inde Clemens
Alexandrinus in primo Stromate inquit
Prophetabit Haggæus, & Zacharias, &
vnus de duodecim, qui dicitur angelus, &
Aug. 20. de Civ. c. 25. Malachi (ita enim le-
gendum est; non Malachiel sive Malachias)
qui & Angelus dicitur est. * Inde etiam (vt
Hieronymus refert in præmio) Orige-
nes, qui tria volumina Allegoricæ expo-
sitionis scripsit in hunc prophetam, angelum
fuisse putavit autorem huius prophetiæ,
qui corpore humano assumpto ad Israel
(ut locutus). Quod nos (inquit Hieronym.)
omnino non recipimus. Si enim Propte-
rea angelus est, quia hoc eius nomē sonat,
ergo Hōscas, qui saluatorem significat, &
Iob, qui interpretatur, Dominus Deus, siue
Incipiens, non homines erunt, sed angeli,
vel Dñs, atque saluator, &c. Cyril. etiam ne-
gat esse audiendos, qui hoc dicunt. Hebr. au-
tē tā veteres, vt refert Hier. in præmio hu-
ius prophetæ, & in prologo duodecim,
prophetarum quam noui, vt scribit R. Da-
uid, affirmant hunc Malachiam esse Hefdræ Sa-
cerdotem, & scribam. Alij alium esse vo-
lunt, vt Euseb. in Chronicis, Aug. 18. de civ. c.
36. Et Cyrillus ait non esse audiendos, qui
Malachiam Hefdræ esse dicunt. Idē sensisse
videtur Epiphanius in libello de vita ppheta-
tarū, & Dorot. episcopus Tyri in Synopsi,

2

Malachias
qui sit.

3

scribunt enim cum tuis ex tribu Zabulon
 natu in Sopha eisdem tribus oppido post
 reditum populi a Babylone, nomenque
 angeli habuisse a moribus, & a forma egre-
 gia, qua praedictus erat. * Verum Hebraeoru
 opinioni subscribunt Hieronymus, & Ru-
 perus, & communior sententia Augusti-
 nus quidem. 2. q. de Ciuit. cap. 25, retulit hac
 Hebraeoru opinionem, citato etiam Hie-
 ronymo, sed tantum retulit. Et saepe eam
 confirmat Hieronymus, vt cap. 2, in illud.
 Quia angelus Domini exercituum est. Ex-
 ponit, inquit, nomen suum Hefdras sacer-
 dos Dei, hoc est, Malachia. Et postea: Con-
 tipit itaque eos Hefdras propheta, & cap. 3,
 in illud: Reuertimini ad me. Et in principio
 diximus Malactii, prophetam Hefdras sa-
 cerdotem debere intelligi, omniaque, quae
 in illius scribuntur historia, in hoc quoque
 volumine contineri. Argumentum horum
 autorum est, quod proximis verbis Hie-
 ronymus indicat, Malachiam cap. 2, agere de
 sacerdotibus, qui alienigenas vxores duxe-
 rant, & grauiter in illos inuehi, idemq; in-
 ueniri in libro Hefdre, cap. 9. Ego Hebraeis
 assentior, quod hanc traditionem, quam a
 maioribus suis habebant, Hieronymus, &
 multi alij probant, quae hac ipsa coniectu-
 ra, quam nunquam explicabimus, non nihil ad-
 iuuatur. * Habeo autem non leue argumen-
 tum, quod Ecclesiasticus cum viros insi-
 gnes laudet, in cuiusque Zorobabelcm, & Ie-
 sum filium Iosedece, & Nehemiam, qui post
 Hefdras venit ex Babylone, nusquam Hef-
 dras meminit, quem certe non omisisset,
 nisi iam in eodem ca. 4. 9. cum alijs prophe-
 tis laudasset dicens: Et duodecim prophe-
 tarum ossa pullulent de loco suo, nam cor-
 roborauerunt Iacob, &c. ex quo colligitur
 eum fuisse vnum e duodecim prophetis.
 Adde quod Haggai, & Zachariae mentio
 fit in libro Hefdrae, cap. 5. & 6. Malachiae au-
 tem non fit, nisi in apocryphis Hefdrae libr.
 4. cap. 1. vbi cum ceteris minoribus prophe-
 tis nominatur. Et certe cum eo tempore
 vixerit, quo res ab Hefdra scriptae gereban-
 tur, non preteriretur, nisi ipse esset Hefdras,
 praesertim cum praeter eum, & Haggaium,
 & Zachariam, nullum tunc prophetam exi-
 stitisse sciamus. Nec patres, qui aliud senserunt,
 mouere nos debent, cum enim He-
 braeorum literas, & traditiones non legis-
 sent, neque id in Scriptura inuenissent, non
 habebant vnde eundem esse Hefdras, &

Malachiam dicerent. * Hoc magis mouere
 potest Hefdra Seriba, & Sacerdotē dici in
 sacris libris, nusquam vero prophetā, nusquam
 Malachiam. At nihil refert, dū enim nō pro-
 phetat, sed sacerdotis, & scribae gerit offi-
 cium, recte sacerdos, & scriba, & Hefdras di-
 citur, cui autē variis citari incipit, iure dicitur
 Malachias, angelus, sive nuntius Dei, ab of-
 ficio enim hoc nomen habuit, vt ait Cyrillus.
 Quāuis beatus Ilicorus in libro de Patri-
 bus veteris testamēti, & Epiphanius in libello in-
 dicato, angelū esse dictū fuisse confirmant
 ex sententia Iudaeorū, quod quacūq; prae-
 dīcāret, confestim angelo de caelis veniente
 eō confirmāretur. Hoc, si verū est, probat etiā
 quod dicimus, nomen Malachiae ei datum
 postquā pphetare coepit. Quāuis frequens
 est in Scriptura, vt alicui duo nomina habē-
 ti nomē semper tribuatur vsitatius, ita, vt al-
 terum nomē penitus fuerit ignorandū, nisi
 occasione aliqua in alio Scripturae loco
 fuisset indicatū. Vt Azaria, de quo. 4. Regū
 15, nesciremus dictū esse Hozziam, nisi ex. 2.
 Paralip. 26. didicissemus. Et Zach. 6. voca-
 tur Helem, qui paulo ante dictus erat Hol-
 dai, & Hec vocatur, qui dictus erat Iosias,
 quae nomina ignoraremus, nisi a Propheta
 fuissent vsurpata tanquam ad id, quod age-
 batur, aptiora, vt suo loco diximus. * Legi-
 mus. 1. Mach. 2. Et habebat filios quinque; Iohā-
 nem, qui cognominabatur Gaddis, & Simo-
 nē, qui cognominabatur Thasi, & Iudā,
 qui vocabatur Machabaeus, & Eleazarum,
 qui cognominabatur Habarō, & Ionathā,
 qui cognominabatur Apphus. At nusquam
 haec secunda nomina legas, praeter Macha-
 baeū, sed Simon, Iohānes, Eleazarus, Iona-
 thas. Dicamus ergo Prophetam nostrū no-
 mē Malachiae hic assumpsisse, aut quod an-
 te pphetiā nō haberet: aut si habebat, sem-
 per dictū esse Hefdrā, q̄ illud esset nomen
 vsitatius: hic autē maluisse dici Malachiam,
 quod hoc nomē officio, quo nūcungeba-
 tur, esset aptius, quāsi voluerit ostendere se,
 ceu angelū quendam, & nuntiū pacis ad eos
 mitti a Deo, vt agerēs poenitentiam cū eo re-
 dīret in gratiā, & immūnētia mala vitarent.
 Atq; ita. c. 3. Iohāni Baptistae propter simile
 ministeriū idem nomē attribuit. Ecce, ego
 mitto angelum meum, pro quo est in Heb.
 Ecce, ego mitto Malachi.

Dilexi vos. Apostolice figura videtur mi-
 hi in his verbis inesse, atque ita illi dici, ac
 si dolor plura addere non sinat. Videbatur
 enim

enim dicturus: Semper dilexi vos, & vos
 pro hac dilectione mihi nihil aliud, quam
 peccata rependitis. Hieronymus: Et dicen-
 do, Dilexi, praesens negat cum praeteritum
 confiteretur. Quasi dicat: Iam non diligo
 vos, nec benefacere vobis volo, quia pec-
 catis in me. Non tamen Hieronymus his
 verbis regulam in vniuersum tradit, saepe
 enim praeteritum includit & praesens, vt
 adnotauit, qui putatur Ambrosius in epist.
 ad Roma. capit. 1. vt tradidit eos in repro-
 bum sensum, & nunc etiam tradit. Psalm.
 1. Beatus vir, qui non abiit in consilio im-
 piorū, &c. id est. Qui neque abiit, neque abiit.
Et dixisti: In quo dilexisti nos? Tam ingrati
 estis, vt amorē meū, & beneficia nō agno-
 ueritis, sed dixeritis: Qua in re, quo insigni
 beneficio declarasti amorē tuū erga nos?
Nonne frater erat Esau Iacob. Cyrillus: Quia
 cum dixit Deus: Dilexi vos, erat valde pro-
 babile recordari eos captiuitatis superio-
 ris, & calamitatum, quas Deus illis intule-
 rat, atque ita dicere: In quo dilexisti nos?
 Deus prudentissimo consilio praetermit-
 tit silentio, quae acciderant, refertque, ac
 reuocat demonstrationem dilectionis er-
 ga Iudaeos ad principium, & originem ge-
 neris, id est, ad Iacob, &c. Est autem sentus:
 Cū ex eodē patre geniti sint Iacob & Iacob
 & id eo mihi quae cari futuri videretur, ta-
 men antequam nasceretur Iacob, cum di-
 lexi, in eoque eius posteritatem, Hefau au-
 tem odio habui, & in eo eius posteros. At-
 que vt explicet, quid sit odio habuisse, ait:
Et posui montes eius in solitudine. id est, feci vt
 eius vrbes, quae in montibus conditae fue-
 rant, vt vidimus in Habbia, (est enim tota
 illa regio plena montibus) a Chaldaeis va-
 starentur (de quo in eodem Habbia multa
 diximus) & draconibus deserti habitandae
 traderentur: Vos autem, etiam si capti ab
 eisdem Chaldaeis fueritis, reuersi estis in pa-
 triam vestram, eamque tranquille incolitis.
 Ex quo videtis quam vetus meus amor,
 & quantus fuerit in vos. Hæc est commu-
 nis huius loci explanatio: in qua illud etiā
 notandum in quibusdam codicibus habe-
 ri: Et posui Schir montes eius, sed neque in
 Heb. neque in Graeco, neque in Chaldeo le-
 gitur Schir. * At vero hæc verba citat Apo-
 stolus Rom. 9. in hūc modum. Cum enim
 nondum nati fuissent, aut aliquid boni egis-
 sent, aur mali, vt secundum electionē pro-
 positum Dei maneret, non ex operibus, sed

ex vocante dictum est ei: Quia maior
 seruiet minori, sicut scriptum est: Iacob
 dilexi Hefau autē odio habui. Quibus ver-
 bis beatus Apostolus altiore hic sensum
 latere ostendit, cum ex sanctorū patrū sentē-
 tia de praedestinatione, & reprobatione lo-
 quatur. Mihi olim Paulus Allegorice vide-
 batur verba Malachiae accepisse, nam Histo-
 rice, ita vt iam diximus, videntur explican-
 da; & Hieronymus idem subindicat dicens:
 Quem locum Apostolus Paulus mystica
 disputatione euentilans scribit ad Ro-
 manos, &c. Verum hunc Historico sen-
 su citata esse à Paulo existimo, quod & Pau-
 lus Burgensis sensit in additione. 1. huius
 capituli. Quasi dicat: Vultis magnum mea
 dilectionis argumentum? Ab aeterno dile-
 xi Iacob, & eius posteritatem sine vllis me-
 ritis, sed bonitate mea; Hefau autem reieci.
 & eius posteros. Vobis dedi circumcisio-
 nem, legem, prophetas, templum, sacrificia,
 vt vitam aeternam consequeremini, illis ni-
 hil horum dedi. * Sed posteri Iacob non
 sunt intelligendi omnes, qui sunt ex eo se-
 cundum carnem, sed qui eius fidem, & pie-
 tatem imitatur, vt in eodem capite docue-
 rat idem Apostolus. Non enim omnes, qui
 ex Israel, ij sunt Israelitae, neque qui semen
 sunt Abrahæ, omnes filij. Similiter posteri
 Hefau illi intelligunt, qui sunt ex eo secun-
 dum carnem, & eius impietatem imitatur.
 Deinde in his omnes reprobi, in illis om-
 nes electi significatur. At quorsum subijcit:
Et posui montes eius in solitudine? Quid hoc ad
 reprobationē Hefau? Tāquam signū ponitur,
 ac si diceret: Hæc reprobationē facile ex eo
 poteritis intelligere, q̄ eos separauit à po-
 pulo meo, & in tot peccata lapsi sunt, vt vr-
 bes eorū sint sine habitatore, & euerse, ho-
 dieq; ipsi exulēt. Vos autē adduxi in patriā
 vestrā, & ad me per prophetas vocare non
 cessō. Vel simpliciter ita accipi potest. Reie-
 ci eū, & insuper temporalibus calamitati-
 bus affluxi, vos autē elegi, & semper foueo.
 Eodē modo puto esse intelligendū quod
 ex Gene. 25. Simul retulit Apostolus: Ma-
 ior seruiet minori. Quod & in tēporalibus
 verū est, vt docet Aug. q. 73 in Genesin quā-
 do quidē licet Hefau nō seruiet Iacob, Idu-
 maei seruiert Iudaeis tempore Dauidis, &
 Salomonis 2. Reg. 8. vsque ad tēpora Iorā
 regis Iuda, quibus iugū de ceruicibus suis
 excusserunt iuxta prophetiā Isaac, Gen. 27.
 Sed multo magis in spiritualibus hoc cer-

12 mitti. * Nam omnes reprobi deseruunt electis, & eorum causa sustinetur à Deo: sicut Gabaonitæ manserunt cum populo Dei, Iosua nono, vt illi ligna, & aquam portarent. Ita reprobi sunt in hoc mundo, vt prædestinatis odio suo profint, & eos exercent, purgent, coeloque dignos reddant. Quam rem latè, & eleganter explicat Augustinus, sermone. 78. de tempore, his verbis: Quomodo ergo mali seruiunt bonis? Quomodo persecutores martyribus, quomodo lime, vel mallei auro, quomodo mola seruiunt tritico, quomodo panibus coquendis fornalia, vt illi coquantur, illa consumantur, quomodo in fornace aurificis palea seruit auro, vbi sine dubio palea consumitur, aurum probatur, &c. Ita, vt dixi, intelligit hanc prophetiam Genesis idè Augustinus. 16. de Ciuit. cap. 35. Et vtrumq; locum Genesis, & Malachia: ita prorsus videtur intelligere libr. 1. Questionum ad Simplicianum, quæst. 2. & in Enchiridio, ca. 98. & Epist. 105. ad Sixtum, & multis alijs in locis. Sed quæris, cur Hieronymus dixerit Apostolum euentilasse hunc locum mystica disputatione: sanè mysticam vocauit absconditam, & aliud significantem, quam prima fronte verba videbantur, quomodo sancti vocare solent sensum Historicum spiritualem, aut mysticum, cum absconditus est, nec id significat, quod verba sonant.

13 *Quid si dixerit Idumæa: Deseruisti sumus.* De Idumæis, qui sunt, diximus latè in Habd. nu. 2. & sequentibus. Hoc autem nunc ait: Fortasse sperabant Idumæi, se soluta captiuitate in patriam redituros, vt vos, edificaturosque vrbes à Chaldæis euersas. At si ipsi edificauerint, ego, quæ edificauerint, destruaui, ita, vt in hoc supplicio maneat in æternum memoria peccatorum eorum; ita enim vastati, & deserti manebunt eorum termini, vt ex illa pœna intelligatur impietas Idumæorum, & termini ipsi vocentur termini impietatis, id est, terra impia, & maledicta: & ipsi appellabuntur populus, cui iratus est Dominus. Hoc in loco difficilis quæstio est, quam plerique prætercunt, quando expleta fuerit hæc propheta, & quomodo expleta sit, id est, an omnino sublata sint Idumæi, & in æternum perierint, vt plane vaticinari videtur Malachias, & idem videmus in Habdia, & in Ieremia, cap. 49? Non est dubium Idumæos captos à Chaldæis iterum in patriam suam rediisse;

An penitus erant Idumæi.

legimus enim primo Machabæorum quinto: Et debellabat Iudas filios Hefai in Idumæa. Ex quo intelligimus non aliam gentem tenuisse tunc Idumæam, sed eandem, quæ prius tenuerat, nempe posteros Hefai, siue Edom, à quo dicti sunt Græcis, & Latinis Idumæi. Et secundo Machabæorum decimo, Iudas cepit multas eorum vrbes, & multa millia occidit. * Hic igitur impleri cœpit propheta Malachia: quæ enim ipsi à captiuitate reuersi edificauerant, Dominus cœpit destruere per Iudam Machabæum. Paulò post cum fortasse vrbes, & munitiones refecerant, Hyrcanus filius Simonis fratris Iudæ Machabæi grauitur eos atilixit. De quo Iosephus filius Gorionis libro quarto historiarum Iudaicarum, cap. quarto, hæc scripsit: Et proficiscens inde venit in terram Edom, & percussit Debitam, atque Maresam ciuitates Idumæorum, humiliauitque superbiam Edom subiciens eos seruituti tributi vsque ad tempus captiuitatis. Vinxit enim, & ligauit eos, compedibusque circumcisionis constrinxit eos circumcidens carnem præputij eorum: & ab illa die & deinceps fuerunt circumcisi, & obseruabant legem Iudæorum vsque ad tempus captiuitatis, id est, donec Ierusalè vastata est à Tito. Idè refert alter Iosephus 13. Antiquitatum, cap. 17. Habemus itaque mansisse Idumæos vsque ad vltimum excidium Ierusalem. Inde legimus Mar. 3. venisse ad Christum ab Hierosolymis, & ab Idumæa, & trans Iordanem. Veniebant, scilicet, vt Iudæi, quoniam & filij Abraham erant, & circumcisionem, legemque obseruabant. * Inde etiam legimus in Iosepho, libro quarto de bello Iud. cap. 6. & 7. viginti mille Idumæos cum quatuor ducibus venisse in Ierusalem cum obsidebatur à Romanis, & multis Iudæis occisis in patriam rediisse. Nec tamen tunc, vt hostes venerunt, sed vt fratres, vocati in auxilium à factione vna ciuium, vt est apud eundem Iosephum. Sed iam diu cõpleta est omnino propheta, nulli enim iam sunt Idumæi, nec vllum extare videtur vestigium illius gentis, aut posteritatis Hefai. Nam quod Iudæi dicunt Romanos ex Idumæis oriundos esse, fabulam stultam, & ridiculam esse demonstraui in Habdia numero. 2. & sequentibus. Verum habent hæc & sensum altiorè, nempe reprobus æternis pœnis esse puniendos, & æterni futuros testimonium

14

15

diuinæ

diuinæ iustitiæ: Sicut de illis verbis diximus: Iacob dilexi, &c. Quem omnium horum verborum sensum accipimus ex citatione illa Pauli. Rom. 9.

Et oculi vestri videbunt. Cum summa voluntate spectabitis hostium vestrorum ruinam. Quam phrasin explicauimus in Habd. nu. 64. Quamuis & ad res ipsas Iudæorum hoc referri potest: Videbunt oculi vestri quod modo dicam, id est, Latitudinem terminorum vestrorum.

16 *Manifestetur Dominus super terminum Israel,* id est, Laudetur ab omnibus Dominus, qui tam amplos terminos reliquit Israeli, cum Idumæos suis terminis excluderet. Hoc dicit, quoniam temporibus Machabæorum, & successorum multum dilatauerunt Iudæi fines suos, vt copiose ostendimus in Hab. n. 89. & sequentibus. Sed potissimum dicitur propter dilatationem Ecclesiæ, & maxime propter multitudinẽ prædestinatorum, quo modo iam expositum est.

Filius honorat patrem. Prosequitur quod cœperat, & de sacerdotum peccatis queritur, à quibus, cum pater, & Dominus vocaretur, nec honorabatur vt pater, nec timebatur vt Dominus. In Heb. est: Filius honorabit patrem, &c. id est, honorare debet, nã futura apud Hebræos sæpe debitum indicant, ac decorum, vt Gen. 20. Quæ non debuisti facere, fecisti nobis: Vbi interpretis apertius dixit quod in Hebræo legimus: Opera, quæ non fient, fecisti nobis, Chaldæus. Opera quæ non erant digna fieri, fecisti mecum. Et capit. 18. Non est hoc tuum, qui iudicas omnem terram: nequaquam facies iudicium hoc, id est, non æquum est, vt facias. Malachia: 2. Labia sacerdotis custodi diem scientiam, id est, custodire debent. * Ita etiam illud intelligitur Matt. 16. Absit à te Domine, non erit tibi hoc, id est, Non est æquum, vt innocens ista patiaris. Et Gen. 34. vbi habemus: Et irati sunt valde eo quod rem foedam operatus esset in Israel, & violata filia Iacob rem illicitam perpetrasset, in Hebræo est: Et irati sunt valde eo quod stultitiam fecisset in Israel, vt dormiret cum filia Iacob, & sic non fiet. Lxx. Et sic non erit, Chaldæus: Et sic non debuerat fieri. Itaque cum noster interpret, & Lxx verterunt: Filius honorat patrem, &c. ita accipiendum est, ac si diceret: Officium filij est, debitum filij est honorare patrem.

Neg. Futura apud Hebræos sæpe debitum indicat.

17

Ambrosius sermo. 43. Hoc est: si seruus es,

redde domino timoris obsequium, si filius exhibe patri pietatis affectum. Hieronymus: Consideremus quod seruus, ac filius in scripturis sanctis voluntate fiat, non necessitate naturæ. Qui enim spiritum adoptionis acceperit, in filium Dei vertitur: qui autem spiritum seruitutis in timorem Dei, seruus efficitur. Vult itaque primum Deus, vt filij eius simus, & bonum voluntate faciamus: si hoc consequi nolumus, vt saltem seruos nos habeat, & à malis saltem per suppliciorum formidinem recedamus. Ex quo intelligimus iuxta Hiero. & Cyrillum, Prophetam loqui de timore seruii, probarique hinc bonum esse timorem seruilem secundum substantiam suam.

In quo despicimus nomen tuum? Quis vnquam in re non te honorauimus? Disimulationis impudentia vulnus conscientia: protegunt, vt ait Hiero.

Offerret super altare meum panem pollutum. Hieronymus altare dici cœset mensam propositionis, in qua panes ponebantur, colq; pollutos dici, quia ex quolibet frumento conficiebantur, cum iuxta eorum traditionem fieri deberent ex frumento, quod ipsi sererent, & meterent, & molerent, & coquerent. Vatablus negat vertendum fuisse: Panem pollutum, quia panes propositionis non ponebantur super altare, sed super mensam huic vsui proprie dicatam. Ipse verit: Oblationem pollutam. At cum dicitur proprie panem significet, atque ita Lxx, & veteres interpretes verterint, quid venit Vatablo in mentem, vt bene conuersum esse negaret? Quid panis hoc loco significet dubitari potest, sed panem verti debere non est dubium. Sicut cum ait Paulus: Eū, qui peccatum non nouerat, pro nobis peccatum fecit; quæret pius lector, quo modo peccatum CHRISTVS fiat, sed an ita verti debuerit, non quæret. * Prudentius sanè R. Dauid, à quo ille hoc de sumpsit, qui dixit panis nomine Sacrificium; & munus significari. Quamuis nec hoc verum est: Dicimus ergo nihil esse necesse vt nomen à significatione sua abducamus, proprie accipi potest, & melius ita accipitur. Pro Hieronymo respondemus altare etiã mensam dici propter similitudinem. Vt Ezech. 41. Altaris lignei trium cubitorum altitudo, &c. Et locutus est ad me. Hęc est mensa coram Domino. 1. Cor. 10. Nō potestis mensam Domini participes esse, & mensam dæmo-

18

1. Cor. 5.

19

Altare, & mensa.

niorum, id est, altaris Dei, & altaris idolorum, vt interpretatur Concilium Tridentinum, Sess. 22. cap. 1. Et vicissim mensa vocatur altare eadem ratione: quod in hoc loco fieri manifeste ostendit id, quod sequitur: Mensa Domini contaminata est. Adiuuat hunc sensum non nihil versio Lxx interpretum, & Aquilae, & Symmachi, vt refert Theodoretus, qui verterunt: Panes pollutos. At possumus facile, & expedite, & proprie exponere de panibus sacrificiorum, qui offerebantur super altare, vt videmus Leuit. 1. 6. & 7. quemadmodum exposuit Cyrillus, iuxta hunc sensum panis pollutus est non secundum legem factus, & paratus, quia non obseruabantur ea, quae locis indicatis praescripta erant.

20 In quo polluitur res Deus dicitur pollui, cum ei polluta munera offeruntur, quia eo facto sacerdotes restantur se non magni facere Deum, & contemptibilem eum reddunt apud populum. Cum ergo ait: Offeretis panem pollutum, perinde est, ac si dixisset: Polluitis me, hoc est, ignominia me afficeris, contemnitis me. Et tamquam quasi nulla me iniuria afficiatis, panes pollutos offeretes, queritis in quo me pollueritis. Est autem, ac si dicerent: Etiam si panes non sint prorsus secundum legem facti, nunc ideo aliquid honoris nominis tui detrahatur? Propterea respondet: In eo, quod dicitis: Mensa Domini despecta est, hoc est: Non est tanti momenti mensa propositio, satis est qualelibet panes in ea ponere, vt: Despecta ponatur pro contemptibilis, quod fieri saepe apud Hebraeos ostendimus Sopho. 2. nume. 2. Velut proprie sit participium praeteriti, & sit sensus: Non primi nos despiciamus mensam Domini, a patribus nostris similiter despecta est. Sed recte etiam mensam accipiemus pro altari, sicut postea in hoc cap. Et vos polluitis illud in eo, quod dicitis: Mensa Domini contaminata est; putabant enim altari despecte religionis sanctimoniam, quia deerat adificationis ambitio, vt ait Hieronymus.

21 Si offeratis caecum ad immolandum. Docet praeterea in quo polluerent sacerdotes nomen Dei, quod scilicet vilissima, quaeque ex animalibus offerrebant, id est, caecae, & claudae, & languida, quod Dominus prohibuerat Leuit. 22. Languidum autem dicit agrotans animal.

Nonne malum est? Certum malum est, & a me prohibitum, & tamen vos id facitis in

iniuriam meam, & polluitis me. Hoc autem de victimis intelligi potest, quas populus afferebat quidem ad sacerdotes: sed sacerdotes minime accipere tales debebant, quoniam contra legem erant. In eo etiam peccabant sacerdotes, quod fortis viliores victimas, quarum partem accepturi non erant, offerebant in holocaustum, & cremabant, ea autem, quae sibi obuenturae erant, curabant, meliores vt essent. Potest etiam intelligi de victimis, quas pro se offerebant sacerdotes iuxta praecipua, quod tunc peiores offerret, id est, caecas, & claudas, & languidas, contra Domini praecipuum Leuit. 1. 2. & 3. Et forte de vtriusque loquitur Propheta.

22 Offer illud duci tuo. Tunc non habebant regem, sed ducem, ita enim vocatus est Zorobabel, Hagg. 1.

Si placuerit ei. Argumentum est a maiori ad minus. Non audebis offerre duci tuo, quoniam scis ei minime placiturum: & mihi offerre audes? Est autem phrasia Hebraeorum, vt coniunctio, Si, cum verbis iurandi expressis, aut subintellectis vim habeat negationis. Vt Psalm. 38. Semel iuravi in sancto meo: si Dauid mentiar. Et. 94. Quibus iuravi in ira mea, si introibunt in requiem meam. Et Psalm. 131. Si introiero in tabernaculum domus meae, si ascendero in lectum strati mei. Nunc autem cum dicit: Si placuerit ei, subintelligitur more Hebraeorum verbum iurandi, aut simile quippiam, id est, minime placebit ei. In Hebraeo est: Numquid placebit ei.

Aut si susceperit faciem tuam. Non suscipiet faciem tuam. Hebraeus: Aut numquid suscipiet faciem tuam. Suscipere faciem alius, est benigne eum, & amice intueri, & petita ei concedere. Iob. 42. Iob autem seruus meus orabit pro vobis, faciem eius suscipiam, vt non vobis imputetur stultitia. Ibidem. Et suscepit Dominus faciem Iob.

23 Et nunc deprecamini vultum Dei. State ante Deum, & eum precamini, & peccatorum veniam petite. Significat autem eum hoc dicit (vt docet Cyrillus) Deum iratum auertisse faciem suam. Sciendum est autem vultum, Hebr. ופני in Scriptura saepe in mala partem accipi, id est, pro facie, vt Psalm. 20. Pones eos vt quilibet vultus in tempore vultus tui. Psalm. 39. Vultus autem Domini super facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorum. Ita, Deprecamini vultum

Dei,

Dei, idem est atque, Placate Deum iratum. De manu enim vestra factum est hoc. Hieronymus: Vos enim haec, quae dixi, vniuersa fecistis. Quasi dicat: Negare non potestis taliavos in Deum fecisse.

Si quo modo suscipiat facies vestras. Haec dubitatione tacite eos hortatur, vt ardentius orent, & ex animo agant poenitentiam, vt ira veniam impetrent. Qui enim dubitat, difficultatem rei ostendere vult, & spem impetrandi praebet. De huiusmodi dubitationibus diximus Ioel. 2. numero. 22.

TROPOLOGIA.

24 Israe'l, id est, praualens aduersus Deum, (vt late ostendimus Hof. 12. nume. 4.) & luctator fortis, & qui angelum dimittere noluit, donec ab eo benediceretur, fortes viros, perfectosque indicat, qui quasi cum Deo luctantur eum laboribus, & calamitatibus ab eo immisis nequaquam deiiciuntur, & corrunt, sed fortiter in officio manent, & Deum, vt antea, colunt. Qui, si quando pro humana infirmitate, ab ea magnitudine animi degenerauerint, & ad peccata redeant, Onus Domini est ad Israe'l in manu Malachiae. Non quidem contra illos, quibus Deus beatitudinem parauit, & quos scit fore aliquando reuersuros, sed ad illos, vt amice admoneantur, & peccatum agnoscentes, cito ad eum redeant, a quo male recesserant. Merito autem in manu Malachiae, id est, angeli mei, quoniam aequo, immo & gratissimo animo ferre debemus, cum corripimur, & quid vitij in nobis sit, comonemur, neque quasi hominem audire debemus, sed angelum Dei existimare eum, per quem peccata nostra cognoscimus. Vere enim nutius Dei est, per quem Deus ea in nobis reprehendit, quae nos aut reprehensione dignae esse non putabimus, aut nunquam, nisi admoniti corrigeremus. * Quid nobis prodest, si abscondimus, vt homines peccatum nostrum? Num ideo peccatum non habemus, quia non detegitur? Num ideo Deo abscondimus, aut iram eius fugimus, aut meliores efficiamus? Quid agimus fugientes admonitores, nisi vitia fouere, alere, seruare? Melius est, inquit, Salomon, a sapiente corripitur, quam stultorum adulatione decipi. Et vis sanctus ex animo ait: Corripiet me iustus in misericordia, & inreprobabit me: oleum autem peccatoris non impinguet caput meum.

24 Ifidel. Gene. 32.

Angelum Dei putare debemus eum, a quo reprehendimur.

25

Eccle. 7. Psal. 140.

Vt ergo amara pharmaca edibimus, & dulcia salutis spe sunt, nec illis irascimur, qui aut attulerunt, aut nobis propinat, sic correptiones, tametsi veteri homini insuaves, vtiles ad salutem eiusdem salutis spe, & desiderio excipiamus, nec contumacibus irascimur, sed eos, quasi angelos Dei amemus, sicut de Galatis ait Paulus: Sed sicut angelum Dei excepistis me. Dilexi vos, dicit Dominus. Hoc etiam Deo tacente creaturae clamat, quid enim habemus boni, quod beneficium Dei non sit, & manifestum eius erga nos amoris testimonium? Coelum, terra, mare, aues, bestiae, elementa, arbores, herbae, denique quidquid videmus, cum omnia nostris vsibus deseruiant, testatur quod nunc ait: Dilexi vos. * Hinc Paulus grauius, & sapienter: Equidem, inquit, non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens de caelo, dans pluuias, & tempora fructificera, implens cibo, & laetitia corda nostra. Si autem ad maiora beneficia veniremus, quae salutem generis humani continent, quis esset finis enumerandi? Bernardus serm. 16. in Cant. Confundor, confundor audite: Si ego pater, vbi est honor meus? sed & si pater non esset, obrueret me beneficijs. Instaurat aduersum me testes (vt alia innumera taceam) huius corporis victum, & vsus temporis huius, & super omnia sanguinem dilecti filij clamantem de terra, &c. Quare insignis stultitiae argumentum est, quod dicunt: In quo dilexistis nos. O caecas mentes, & ingratas? Quanto verius diceret: In quo non dilexistis nos? Impiorum est diuina beneficia nolle agnoscere, ne cogantur se ingratisimos, & sceleratissimos confiteri. Contra pij se, & alios ad Dei laudes adhortantur, & dicunt: Venite adoremus, & proiecimus, & ploremus ante Dominum, qui fecit nos, quia ipse est Dominus Deus noster: & nos populus pascuae eius, & oves manus eius. Dilexi Iacob, & ex Iacob feci Israe'l ex humili conditione in sublimem eum euexi, vt cum angelo luctaretur, & non vinceret, sed benediceretur, & in semine eius benediceretur vniuersae tribus terrae. Semper Dei amor nos erigit, & altius puchit, & in hoc amat, vt ditiores, & beatiore efficiat. * Atqui ab eo non amantur, nihil habent firmum, aut tutum, sicut de Hefau ait: Et posuit montes eius in solitudinem, & hereditatem eius in dracones deserti. Montes muniti sunt, & ad iniuriam aduersariorum sustinendam, atque etiam

Gal. 4.

28 Act. 34.

Psal. 94.

27

Ce 3 repel-

repellendā, aptissimi. Cum ergo Deus malos propter peccata sua affligit, eisque admittit diuitias, & potētiā, ceteraque peccatorū instrumēta, quibus confidebant, montes eorum ponuntur in solitudinem. Et cū hęc in potestatem peruersorum hominū, & noxiorum, alijsque veneno sūe impietatis nocentium venire sinit, tunc ponit eorum hęreditatem in dracones deserti. Huiusmodi enim homines malitiosi, & callidi, & in alios venenosi meritō dracones deserti dicuntur, id est, magni, & feri. Sed reprobi, neque his flagellis admoniti respiciunt, immō quantam possunt, operā dant, vt rursus possideant, quę amiserant. Vt possint animo, & voluptatibus, ac sceleribus suis indulgere, & quasi pugnare cum Deo volunt dicentes: *Destruēti sumus, sed reuerentes edificabimus quę destructa sunt.* * Verum nihil proficiunt, quia, quę ipsi edificare volūt, Deus destruit, vt vel inuiti redeāt ad se, & nouam vitam instituant. Tale est illud Isaię: Et sciet omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam, in superbia, & magnitudine cordis dicentes: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus edificabimus: Sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus, & eleuabit Dominus hostes Rasin super eum, & inimicos eius in tumultū verteret, Syriam ab Oriente, & Philisthijm ab Occidente, & deuorabunt Israhel toto ore. Quod si neque ita ad pœnitētiā conuertuntur, temporalibus supplicijs æterna succedent, & terra eorum vocabitur terra impia, & maledicta, & ipsi populus, cui iratus est Dñs. Iusti autem videbūt terminos suos dilatari, & se à Deo nouis beneficijs augeri, & dicent: *Magnificetur Dominus super terminum Israhel*, de quo multa diximus Hamos. 6. num. 9. & sequētib. Quod autem ait: *Filius honorat Patrem*, &c. totum morale est iuxta Historiam, & quoniam iam ad sacerdotes conuertit orationem, & illi sacerdotes typus nostrorum sunt, nō possumus, quę sequuntur de alijs, quam de sacerdotibus interpretari. * Hieronymus: Corripit sermo diuinus Episcopos, atque presbyteros, & diaconos negligentes. Et postea: *Offertus super altare meum panem pollutum.* Polluimus panem, id est, corpus Christi, quando indigni accedimus ad altare, & sordidum sanguinem bibimus, & dicimus: *Mensa Domini despecta est.* Non quod hoc aliquis audeat dicere, & quod impie cogitat,

scelerata voce proferre, sed opera peccatorum despiciunt mensam Dei, &c. Panis mundus est, & omnis munditię causa, & mensa Domini honorabilis est hominib⁹, & angelis, sed vos offertis panem pollutū, quia, quantum in vobis est, polluitis illud, & iniuria afficitis, & mēsam honorabilem despectam facitis. Hoc melius intelligetur, si meminerimus adnotatum esse Hamos 9. num. 5. iuxta Scripturę consuetudinem, nonnunquam dici fieri illud, quod non fit quidem, sed fieri tentatur. Hi ergo Deum pollunt, quoniam (vt est apud Gregoriū, hom. 17. in Euang.) nullum ab alijs maius pręiudicium, quam à sacerdotibus tolerat Deus, quando eos, quos ad aliorum correctionem posuit, dare de se exempla prauitatis cernit, &c. Et Dominus ait: Omnis homo, qui accesserit de stirpe vestra ad ea, quę consecrata sunt, & quę obtulerunt filij Israhel Domino, in quo est immunditia, peribit corā Domino. * *Si offeratis cæcum ad immolandum.* Aliud docet, in quo Dei nomen polluit sacerdotes. Ipsi, cum clerici sunt, id est, fors, & hęreditas Domini, Deo semetipsos offerunt, & nihil se aliud velle, quam Deum ostendunt eo tempore dicentes: Dominus pars hęreditatis meę, & calicis mei. Cum igitur, qui munus sacerdotale suscipiūt, siue Episcopi sint, siue presbyteri, non ea didicerūt, quę sacerdotem scire, & docere par est, cæcum offerunt ad immolandum, cap. enim. 2. ait Malachias: *Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirēt ex ore eius, quia angelus Domini exercituum est.* Cum nō se totos Deo tradunt, sed volunt Deo seruire, & Mammonę, & eo modo claudicāt, quo illi, quibus dixit Elias: *Vsquequo claudicatis in duas partes?* Si Dominus est Deus, sequimini eum: Si autem Baal, sequimini illum: claudum offerunt. Cum auaritia tenentur, aut ambitione, aut libidine, offerunt languidum. Hęc si homini offerrent, indignaretur. Et quoniam multa huiusmodi fiunt, Deusque neminem vult perire, sed peccatores vocat ad pœnitētiā, ad hoc ipsum sacerdotes exhortatur: *Et nūc deprecamini vultum Dei*, &c. Agnoscite, quam indigni sitis tali ministerio, ac suppliciter confitemini, quę fecistis, vt misericordiam impetretis.

HISTORIA.

Quis est in vobis, qui claudat ostia. Nemo vestrum gratis in templo meo ministrat. Nō

dico

dico pontifex, aut sacerdos, sed ipsi etiam ianitores, qui ostia tēpli claudūt, aut qui ignem altari supponunt ad eferēdum holocausta, mercedem laboris sui accipiunt, & decimis aluntur. Ita Hieronymus. Ac si dicat: Etiam si amore mei non rectē ministraretis, saltem pro mercede, quam accipitis, facere debebatis. Cyrillus: Cū decimas, & primitias accipiatis, cur negligenter Deicultum curatis?

Non est mihi voluntas in vobis. Non placetis mihi, nec sacrificia vestra placent. Manifestē prædicit reiiciendum esse aliquando populum Iudæorum cum suo sacerdotio, & cum suis sacrificijs, & gentes vocandas esse ad Euangelium, atq; earum sacrificium acceptum Deo futurum. Eusebius libro. 2. de Demonstratione Euang. demonstr. 29. hęc verba refert cum huiusmodi inscriptione: Recusatio gentis Iudicę, & corporalis ipforum ex lege Moysi, adorationis reiectio spirituali introducta in omnes gentes adoratione per Christum.

Ab ortu enim solis. In vniuerso enim orbe summa religione adorabor à Christianis, non in parua prouincia, qualis est Iudæa. Præsenti tempore vtitur pro futuro, vt certissimum esse declaret, quod dicit, & quasi iam fieri.

Et in omni loco sacrificatur. Vbiq; mihi offeretur nō pollutum sacrificium, quale vos offertis, sed mūdum, hoc est corpus, & sanguis filij mei. Ita Hieronymus, & Augustinus. 18. de Ciuit. cap. 35. & Cyrillus, & Theodoretus, & reliqui patres exponunt. Ita Eusebius lib. 1. de Demonstratione Euang. capite sexto. Iustinus Martyr in Dialogo cum Triphone. Cyprianus & ipse Martyr libr. 1. contra Iudæos, cap. 16. Damascenus libr. 4. de Fide Orthodoxa, cap. 14. Chrysostomus in Psalmum. 95. hęc verba afferens ait: Vide quam luculenter, quamque dilucide mysticam interpretatus est mēsam, quę est in cruēta hostia. Eodem modo interpretatur in oratione secunda contra Iudæos, eosq; vrget nunquam hanc prophetiam impletā esse, nisi in nostro sacrificio: sacrificiū enim Iudæorum, neque in toto orbe oblatum fuisse Deo, neque offerri posse extra Ierusalem lege prohibente, Deuter. 16. Sed plenius hunc locum nobis exposuit Conc. Tridentinum, Sess. 22. cap. 1. his verbis: Et hęc quidem illa munda oblatio est, quę nulla in dignitate, aut malitia offerentium inquinari

potest; quā Dominus per Malachiam nōmini suo, quod magnum futurum esset in gentibus, in omni loco mūdā offerendam prædixit, &c. Arbitror etiam mūdā dici ab effectu, quod homines sanctificet, & veniam eis, atque pœnitentiā, & bona omnia conciliet.

Et vos polluitis illud. Cum nomen meum in vniuerso orbe sit adorandum, vos polluitis illud, id est, despicabile hominibus reddidistis. Dicitis enim sæpē: *Mensa Domini contaminata est;* mensam autem plane accipit pro altari, vt fit ex verbis sequentibus manifestum. Et quod super ponitur contemptibile est cum igne, qui illud deuorat. * Cū viderent inops altare, nec ita auro, & diuitijs instructum, quale ante fuerat, homines rudes, & crassi contemebāt altare, & quę in eo offerebantur, vt ait Hieronymus. Cyrillus, Simplicius, & fortassē veri⁹ exponit, ita: Non dicunt hoc verbis, sed factis, qui enim non adhibet honorem, quem debet, altari sancto, factis dicit illud esse pollutū, & contemptibile, atque ita Hieronymus paulō ante interpretatus est illud: Offertis super altare meum panem pollutum, vt diximus num. 29.

Et quod super ponitur, contemptibile cum igne, qui illud deuorat. In Hebræo ita legitur: *Mensa Domini polluta est, & fructus eius contemptibilis.* Fructum autem vocat panes, & cetera, quę altari imponuntur in sacrificium: idcirco Hieronymus vertit: Et quod super ponitur, eodemque modo verterunt omnes interpretes. Pro eo autem, quod ait: *Cum igne, qui illud deuorat,* in Hebræo est tantummodo לֶחֶם, pro quo Lxx, & omnes recentiores interpretes transtulerunt: Cibi eius, aut Cibum eius, ac si diceret: fructum altaris voco cibos eius, siue, qui in eo ponuntur. Verum לֶחֶם cibum significat, vt ipsi volunt, sed secundo puncto mutato לֶחֶם significat comedentem: & cum vtrūque intelligi posset, Hieronym⁹ maluit posteriori modo accipere, & comedētem illud, ignē interpretatus est: & meritō, quoniam de sacrificijs iam dixerat: Et quod super ponitur, * Eadem ambiguitas est cap. 3. in eodem nomine in illis verbis: Et increpabo pro vobis deuorantem: vbi Lxx non, Deuorantem verterunt, sed, Cibum, Chaldæus tamē, & recentiores interpretes transtulerunt, Deuorantem, quod & in hoc loco facere possent. Sed, cur ignem altaris

dicunt

dicunt esse contemptibilem? Quod nō tanta maiestate de celo datus esset, vt prior; sed ex aqua crassa incensus fuerat, vt legim⁹ 2. Mach. 1. Iudæi, & recentiores responderent ignem esse contemptibilem, quia non erat de celo, vt ille, quem ante habuerant; sed nos id falsum esse demonstrauimus Hag. gæi. 1. num. 11. & sequentibus.

Et dixistis: Ecce de labore. Omnibus hoc dicitur, vt superius interpretati sumus, id est, sacerdotibus, & Laicis, quod viles, & contemptibiles victimas afferrent ad immolandum: atque hoc excusabant dicentes: Ecce de labore, id est, vix hæc animalia, qualiacunque sunt, offerre potuimus propter paupertatem nostram. Redijmus enim paulo ante de captiuitate, hostibus præda fuimus, & quidquid habere potuimus, viæ labore consumptum est. Ita Hieronymus, & Cyrillus similiter explicat, Laicos dicere, Hæc victima bona est, sed ex itinere laborat: quod manifestum est apud Lxx, qui ita vertunt: *ἵδ' ἐκ τῆς ἐξορίας ἐστὶν ἰσθμῶς*. ac si dicent: Eo quod male affecta fuerint animalia in via.

35 Et exufflatis illud. Hieronymus: Id est: Exufflatione mea dignum fecistis, fecistis mihi cōtempibile, ac si nihil offerretis. Ita dictum est Hag. 1. Et intulistis in domum, & exufflaui illud, id est, ad nihilum redegi. Cyrillus: Omnino non probo, nec accipio.

Et intulistis de rapinis claudum, & languidū. Offerebatis peiores victimas, & causabamini esse ex labore itineris, cū ex eo, quod rapueratis, offerretis, & quidem quod pessimum in eo erat.

Et intulistis munus. Et putabatis vos munus aliquod Deo offerre, cum munus ei non sit.

Maledictus dolosus. Dicit eos non paupertatis, sed auaritiæ causa afferre ad templum viles victimas, cum bonas haberent, & pingues. Ideo dolosus vocat, quia mentiuntur, & dolose cum Deo agunt, volūt enim videri afferre victimas, quam optimas possunt, cum deterrimas afferant. Hoc autem dicit de voto: quoniam & si erant quedam vitia tolerabilia in hostijs voluntariè oblati, tamen ea in ijs, quæ ex voto offerebantur, tolerari non poterant, Leu. 22. Bouem, & ouem aure, & cauda amputatis, voluntariè offerre potes, votum autem ex eis solui non potest.

Et nomen meum horribile in gentibus. Lxx *ἐπιφανὴς*, id est, illustre, Chaldaeus: Potens,

Hebraeus *גָּדוֹל*, id est, dignum omni timore, & omni reuerentia. Hoc est: summa reuerentia coletur ab omnibus gentibus. De *גָּדוֹל* diximus Ioelis. 2. numero. 65.

TROPOLOGIA.

Quis est in vobis, qui claudat ostia, & incendat altare meum gratuito? Quanto melius hæc dici possunt nostris sacerdotibus, & Episcopis, qui cum amplissimos redditus annuos ex primitijs, & decimis, & oblationibus fidelium habeant, vt pro populo orent, & sacrificium offerant, & eius salutem curent: etiam si Dei amore non mouerentur, periculo maximo animarum suarum moueri debebant? De quo pulchre Gregorius, homilia. 17. in Euang. Sed quid nos, inquit, (quod tamen sine dolore dicere non possuimus) quid nos o pastores agimus, qui & mercedem consequimur, & tamen operari nequaquam sumus? Fructus quippe Sanctæ Ecclesiæ in stipendio quotidiano percipimus, sed tamen pro æterna Ecclesia minime in prædicatione laboramus. Pensemus cuius damnationis sit, sine labore hic percipere mercedem laboris, &c. Multi canere etiam in Ecclesijs dedignantur, diuinum officium domi festinanter, & sine attentione recitant, id tantum attendentes, vt citò recitetur. Sacrificium raro offerunt, idque autoritati suæ decorum putant, aut certè reuerentiæ esse dicunt, quod ignauia, & in deuoti animi, ac sapius fortasse vulneratæ conscientia est. Eleemosynarum admodū exigua cura est, nec enim illas ferre possunt tot sumptus, tamque sæculares: æquo siquidem iure viuere volunt, qui patrimonio Christi, & pauperum victu aluntur cum illis, qui à patribus relictum censum maximū possident. Si autem hæc etiam ad ceteros fideles referamus, multum ad laborandum excitabimur: non enim gratuito laboramus, & seruiamus Deo, sed maximis, & gloriosissimis præmijs propositis, quibus nihil vberius, aut plenius nihil fingi possit, aut laetius, aut honorificentius. * Non enim condignæ sunt passionis huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis. Tantaque est regis nostri beneficentia, & liberalitas, vt non solum bonorum laborū gloriosus sit fructus, verum ne minimum quidem obsequiolum abire sine mercede magna sinat, sicut ipse ait: Et quicumque

36 Sacerdoti non gratuito laborat.

Christiani non gratuito laborat.

37 Rom. 8.

March. 19.

potum

promissā dedit vni ex minimis istis calicē aqua frigida, tantum in nomine discipuli amari dico vobis, noni perdet mercedem suam. Ad quæ ante habere beatissimam mercedem, ita sitis hic cōsolatur in laboribus, eam illis, pacem animi, eam firmitatē spiritus, eam inuicem carum voluptatum, quias nemo nouit, nisi qui accipit, magnitudinem tribuit, vt merito his quæque dicit possit. *Quis est in vobis, qui claudat ostia, & incendat altare meum gratuito? Ostia templi claudit, qui diligenter sensus suos seruat & claudit, & non iam in animum ingrediuntur, quæ templum Dei est. Altare Dei incendit, qui semper ignem supponit sanctarum meditationū, & piorum operum, vt cor ardeat, & cremetur Deo in holocaustum. Et quoniam, qui hæc studiose faciūt, mitis consolationibus, & ineffabilibus delicijs à Deo augentur, quamuis de mercede non cogitent, sed gratuito, quantum in ipsis est, seruiant, non seruiunt gratuito, sed maximam mercedem accipiūt. Quod statim ait: * Non est voluntas mea in vobis. &c. ad sacerdotes nouæ legis non pertinet, quorū oblatio acceptissima Deo est, nec exponi aliter debet, quā expōsitū est, hic enim Hieronymus regulā docet, quæ sæpe vsū sumus: Regula, inquit, scripturarum est, vbi manifestissima propheta de futuris textitur, per incerta Allegoria non extenuata, quæ scripta sunt. Quod sequitur: Et dixistis: Ecce de labore: ad eos pertinet, qui vilissima quæque ex omnibus Deo offerunt more auarorum agricolarum, qui in decimas villa, & immunda frumenta, reueruāt. Ad eos etiā, qui orationi, aut recitationi officij diuini tempus relinquūt, quæ pluries interpellantur, & quo minus capere valent, eleemosynas ex ijs, quæ, aut peritura erant, aut minus pro futura, largiuntur. Hoc & illorum est, qui in maioribus rebus, & gratioribus, animo suo obsequuntur, & in illis se se abnegant, quæ sine molestia relinquāt, sicut scriptum est: Et pepercit Saul, & populus Agag, & optimis gregibus ouium, & armentorum, & vestibus, & arctibus, & vniuersis, quæ pulchra erant, nec vulerūt disperdere ea: quidquid vero vile fuit, & reprobum, hoc demoliti sunt. * Atque hæc offerentes dicunt: Ecce de labore, mentientes Deo, & inanes causas obtendentes, quasi meliora offerre non possint. Et exufflant dona sua, id est, aut ingrata Deo reddūt, aut certe multum eis adimunt pretij, atq; mer-*

cedis. Alij non sua, sed rapta offerunt, quibus ait: *Et ipse gladius de rapinis claudum, & languidū*: qui dupliciter peccant, & quod de rapinis offerunt, & quod de offerunt, quæ vilia sunt, & ingrata Deo. Illi profecto de rapinis offerunt, qui omnipotenti Deo in sanctis obligantibus seruientes, quod et tradiderant, resumunt, & corpus, quod suū, non erant, in modicis, & imprudētib; ieiunijs, aut austeritate nimia, aut longioribus vigilijs, & orationibus macerant: contra præpositum seruiri, hoc est, contra Dei voluntatem, itaque quamuis multa recitent, & Deo gratæ esse possunt, etiam si ab homine minima iubeantur: tamen contra regulas disciplinæ instituta, aut contra hominis voluntatem, qui præcē, ex carumque præscripto præcepto nihil facerendum est. Hic claudum, etiam offerunt, quis claudum ipsi omnino, & alius in rebus videtur Deo in ministerijs suis, obsequi sumi, in his, non Deo, sed voluntati suæ, aut potius superbiæ, & inani gloriæ suæ sine dubio obsequantur. Languidum idem offerunt, quia cum sana illa opera videantur, languent, & egrotant, eo vicio, quo diximus, dum illi iudicium suum, & voluntatem suam eorum iudicio, & voluntati anteponunt, qui sibi pro Deo præsumunt. * De quo (quoniam in rem incidimus, quæ religiois hominibus cognita cū primis, & perfecta esse debet, & in qua non leuiter peccatur à multis) non ab re futurū arbitror pauca referre de multis, quæ nobis à sanctis patribus tradita sunt. Sed sunt omnia ita, vt dixi, accipiendā, vt cū sine voluntate præpositi quidquam faciendū negant, contra eius voluntatem intelligamus. Nam cum id sit, quod præpositus cupit, ac, si intelligeret, probaret, aut certè iuxta religionis suæ formam, & consuetudinem, & iuxta eius, qui fecit, vtilitatem, probare deberet: nequaquam sine præpositi voluntate factum putari debet. In primis illud est notum, quod beatus pater Benedictus scripsit in regula sua, cap. 49. & à Bernardo, & à Bonanctura, ab alijsque sæpe reperitur, atque laudatur: Hoc ipsum tamen, inquit, quod vni quisque offert, abbati suo suggerat, & cum eius fiat oratione, & voluntate. Quia, quod sine permissione patris spiritnalis sit, præsumptioni deputabitur, & vanæ gloriæ, non mercedi. Ergo cum voluntate abbatis omnia agenda sunt, &c. * Querit magnus Basilius in Regulis breuioribus,

38

39

40

41

interro-

1. Reg. 15.

39

interrogatione, qd. Numquid in illa tua familia p[ro]meti accipi debent, ut p[ro]ficiant? **Iohan. 6.** Quid enim sunt bona electorum hominum opera, nisi victima, & holocausta? Cum ergo holocausta, & victimas per legem offerri Dominus p[re]cepisset, quid est quod Dominus holocausta, & victimas nolle dicitur, velle autem, vt ei obediatur, pollicetur: nisi quia, quæ p[re]ter obedientiam sunt, holocausta, & victimas non sunt? **Gene 4.** Quasi dicat: Tunc bona sunt bona opera, quando à p[re]positorum conscientia non discordant. Et mox: Beate autem dum superborum opus discutitur, Propheta acutè exquirat dicēs: Numquid vult Deus holocausta, & victimas? Quæ p[re]ter obedientiam sunt, holocausta, & victimas non sunt? **Iuxta Lxx.** Quasi dicat: Tunc bona sunt bona opera, quando à p[re]positorum conscientia non discordant. Et mox: Beate autem dum superborum opus discutitur, Propheta acutè exquirat dicēs: Numquid vult Deus holocausta, & victimas? Quæ p[re]ter obedientiam sunt, holocausta, & victimas non sunt?

42 **Rom. 15.** Quasi dicat: Tunc bona sunt bona opera, quando à p[re]positorum conscientia non discordant. Et mox: Beate autem dum superborum opus discutitur, Propheta acutè exquirat dicēs: Numquid vult Deus holocausta, & victimas? Quæ p[re]ter obedientiam sunt, holocausta, & victimas non sunt?

43 **44** **45**

Et in quarta Collatione, cap. 10. Numquid vult Deus holocausta, & victimas? Quæ p[re]ter obedientiam sunt, holocausta, & victimas non sunt? Quasi dicat: Tunc bona sunt bona opera, quando à p[re]positorum conscientia non discordant. Et mox: Beate autem dum superborum opus discutitur, Propheta acutè exquirat dicēs: Numquid vult Deus holocausta, & victimas? Quæ p[re]ter obedientiam sunt, holocausta, & victimas non sunt?

46 **47** **48**

bis vos

bis vos intromittitis? Nam illa, qua toties Deum conscientijs vestris testibus offendistis, propriam, scilicet, voluntatem vestram, ecce, nunc iterum magistratam habetis, non me. Illa vos naturæ docet non parcere, rationi non acquiescere, non obtemperare seniorum consilio, vel exemplo, non obedire nobis. An ignoratis, quia melior est obedientia, quam victimas? Non legistis in Regula vestra, quod quidquid sine voluntate, vel consensu patris spiritualis sit, vanæ gloriæ deputabitur, non mercedis? &c. **46** **47** **48**

gens ait: Numquid vult Deus holocausta, & victimas, non potius, vt obediatur voci Domini? Quid enim sunt bona electorum hominum opera, nisi victima, & holocausta? Cum ergo holocausta, & victimas per legem offerri Dominus p[re]cepisset, quid est quod Dominus holocausta, & victimas nolle dicitur, velle autem, vt ei obediatur, pollicetur: nisi quia, quæ p[re]ter obedientiam sunt, holocausta, & victimas non sunt? Quasi dicat: Tunc bona sunt bona opera, quando à p[re]positorum conscientia non discordant. Et mox: Beate autem dum superborum opus discutitur, Propheta acutè exquirat dicēs: Numquid vult Deus holocausta, & victimas? Quæ p[re]ter obedientiam sunt, holocausta, & victimas non sunt? Quasi dicat: Tunc bona sunt bona opera, quando à p[re]positorum conscientia non discordant. Et mox: Beate autem dum superborum opus discutitur, Propheta acutè exquirat dicēs: Numquid vult Deus holocausta, & victimas? Quæ p[re]ter obedientiam sunt, holocausta, & victimas non sunt?

49 **50**

liares

liares vigilias, aut orationes, & in his sunt valde feduli, in communibus vero, & regularis disciplinae auctoritate commendatis, tepidiores, & remissiores. Hi maledicti dicuntur, quia nunquam proficiunt, sed decrescent, & benedictione Domini non prouehantur, dolosi vero, quia cum se velle obedire profiteantur, & soli Deo placere, sibi potius obediunt, & placent, Deoque non quod ille mallet, offerunt, sed quod ipsos, qui offerunt, magis delectat. * Masculinum enim habet in grege suo, qui fortia, & Deo placencia virtutum opera per obedientiam offerre Deo potest: sed immolat debile, & femineum, quia ea potius offert, quam propria voluntate, & ex infirmitate animi sibi indulgentis oriuntur. Gregorius loco indicato: Quid est ergo quod dicitur: Vult ut obediatur voci Domini, nisi, quia omnia bona opera postponenda sunt ijs bonis, quae iubentur? Nam cum bene praelati iubent, bona, quae ex arbitrio subiecti eligunt, praelatorum imperijs postponuntur: ipsa vero opera illis postposita holocausta, & victimae nominantur, ut non solum sentiantur non esse conferenda maiorum imperijs minorum parua, sed maxima, &c. Bernardus praclare de hoc locutus est in tractatu de gradibus humilitatis, ubi, & gradus superbiae connumerans quintum ponit singularitatem, atque haec scribit: * Non sufficit ei, quod communis monasterij regula, vel maiorum cohortantur exempla. Nec tamen melior esse studet, sed videri. Non melius viuere, sed videri viuere gestit, quatenus dicere possit: Non sum sicut ceteri hominum. Plus sibi blanditur de vno ieiunio, quod ceteris prandentibus facit, quam si cum ceteris septem dies ieiunaucrit. Commodior sibi videtur vna oratiuncula peculiaris, quam tota psalmodia vnius noctis. Et postea: Ad omnia denique sua strenuus, ad communia piger. Vigilat in lecto, dormit in choro, cumque alijs psallentibus ad vigilias tota nocte dormitet, post vigilias alijs quiescentibus solus in oratorio remanet, excreat, & tussit, gemitibus, ac suspirijs aures foris sedentium de angulo implet, &c. * Hoc quam ingratum Deo sit, ostendit liculenter serm. 46. in Canti. Recte itaque admonet Cyrillus: Optima ergo, inquit, sunt Deo offerenda, & summo studio. Et si quis se Deo immolarit, sicut ait Apostolus: Exhibete corpora vestra ho-

stam viuentem, bene placentem Deo, inquirat curiose sua, sitque accersitor suae animae. Videat utrum sit caecus, id est, non habens lumen veritatis in mente: utrum claudus, quia, scilicet, non possit recte ambulare ad omne bonum. Videat ne habeat rapta, & aegrotia, &c. Illud etiam in mentem reuocemus, quod supra diximus, quaedam vitia fuisse tolerabilia in hostijs voluntarie oblati, quae in oblati, ex voto non tolerabatur, ut, qui votum vouimus Deo Iacob, non faciamus opus Dei negligenter, sed accuratè, atque perfectè. * Bouem, & ouem, (inquit) aure, & cauda amputatis voluntarie offerre potes, votum ex eis solui non potest. In aure obedientia, in cauda perseverantia designatur. Qui extra religionem sunt, possunt quod bonum videtur offerre, obedire in eo alijs, si nolint, non admodum reprehenduntur. Possunt modo facere, paulo post cessare. Hi bouem, & ouem offerunt amputatis aure, & cauda. Nos si victimam offeramus sine aure, Deo displicemus: sine cauda, id est, si ad finem usque vitae non perseveramus in eo, quod vouimus, damnabiles sumus.

CAP. II.

Nunc ad vos mandatum hoc, o sacerdotes. Si nolueritis audire, & si nolueritis ponere super cor, ut detis gloriam nomini meo, ait Dominus exercituum: mittam in vos egestatem, & maledicam benedictionibus vestris, & maledicam illis: quoniam non posuistis super cor. Ecce, ego proyciam vobis brachium, & dispergam super vultum vestrum stercus sollemnitatum vestrarum: & assumet vos secum. Et scietis, quia nisi ad vos mandatum istud: ut esset pactum meum cum Leui, dicit Dominus exercituum. Pactum meum fuit cum eo vita & pacis: et dedi ei timorem, et timuit me, & a facie nominis

mei pauebat. Lex veritatis fuit in ore eius, & iniquitas non est inuenta in labijs eius. In pace & in equitate ambulauit mecum, & multos auertit ab iniquitate. Labia enim sacerdotis custodiet scientiam, & legem requirent ex ore eius: quia angelus Domini exercituum est. Vos autem recessistis de via, & scandallistis plurimos in lege. Irritum fecistis pactum Leui, dicit Dominus exercituum. Propter quod & ego dedi vos contemptibiles, & humiles omnibus populis, sicut non seruastis vias meas, & accepistis faciem in lege. Numquid non pater vnus omnium nostrum? Numquid non Deus vnus creauit nos? Quare ergo despicit vnusquisque nostrum fratrem suum, violans pactum patrum nostrorum? Transgressus est Iuda, & abominatio facta est in Israel, & in Hierusalem: quia contaminauit Iudas sanctificationem Domini, quam dilexit, & habuit filiam Dei alienam. Disperdet Dominus virum qui fecerit hoc, magistrum, et discipulum de tabernaculo Iacob, & offerentem munus Domino exercituum. Et hoc rursum fecistis, Operiebatis lachrymis altare Domini, fletu & mugitu, ita ut non respiciam ultra ad sacrificium, nec accipiam placabile quid de manu vestra. Et dixistis, Quam ob causam? Quia Dominus testificatus est inter te et uxorem pubertatis tuae, quam tu despexisti: & hac particeps tua, & uxor foederis tui. Nonne vnus fecit, & residuum spiritus eius est? Et

quid vnus querit, nisi semen Dei? Custodite ergo spiritum vestrum, & uxorem adolescentiae tuae nolite despiciere. Cum odio habueris, dimitte, dicit Dominus Deus Israel. Operiet autem iniquitas vestimentum eius, dicit Dominus exercituum. Custodite spiritum vestrum, et nolite despiciere. Laborare fecistis Dominum in sermonibus vestris. Et dixistis, In quo eum fecimus laborare? In eo quod dicitis, Omnis qui facit malum, bonus est in conspectu Domini, et tales ei placent, aut certe vbi est Deus iudicij?

HISTORIA.

Et nunc ad vos mandatum hoc o sacerdotes. Prosequitur quod ceperat, & docet quod sit de sacerdotibus sumpturus supplicium, nisi respuerint. Audite, inquit, hoc, quod mihi Dominus mandauit, ut dicerem vobis. Ceterum quoniam, ut iam diximus, sacerdotes veteres typus fuerunt nostrorum, non repetemus postea Tropologiam, sed simul inter exponendam Historiam dicemus quod in illos conueniet. Possunt & haec fere omnia, quae de sacerdotibus dicuntur, ad omnes Christianos referri, qui, quauis sacrificium corporis, & sanguinis Domini nostri Iesu Christi conficere non possint, neque per se offerre, dicuntur quodam modo sacerdotes, quoniam alia sunt sacrificiorum genera, quae offerre ipsi queant, quae late enumerat Chrysostomus in homilia quadam in Psalm. 95. Sed ego de his nihil dicam, quoniam facile erit cuius de alijs dicta ad hos quaedam tenus accommodare.

Si nolueritis ponere super cor. Si nolueritis cogitare, & statuere apud vos, ut detis gloriam nomini meo digna ministerio vestro facientes.

Mittam in vos egestatem, id est, Omnium rerum necessariorum penuriam, ut sit iam vera egestas, & minime simulata, ut cum dicebatis: Ecce de labore. Ita exponit Hieronymus.

Tacite autem indicat eorum auaritiā, quos statim egestate, vt magno aliquo malo, terret. Et vere Dominus mittit egestatem super omnes, qui non ponunt super cor, vt dent gloriam nomini eius, quoniam sine Deo anima semper eget, nec quiescere potest, & quāuis omnibus voluptatibus abundet, cum semper efuriat, vel inuita sentit inopiam suam. Hāc egestatem sensit filius prodigus, de quo scriptum est: Et postquā omnia consummasset, facta est fames valida in regione illa, & ipse coepit egere.

Et maledicam benedictionibus vestris. Hieronymus duplicem horum verborū sensum proponit. Prior est. Maledicam ijs, quæ nūc benedictionibus meis possidetis, id est, auferā vobis diuitias, quas ex fertilitate a me data, & ex benignitate mea possidetis. Posterior est: Cuicumque rei vos benedixeritis, ego maledicam. Vt si vos benedicatis agris, aut pecoribus, quo secunda sint, ego ea omnia sterilia reddam. * Prior est Cyrilli, & quorūdam Hebræorum, posterior Lyrano, & quibusdam etiam Hebræis magis probatur. Mihi vterque placet. Etenim vulgatum est in Scriptura, vt benedicere, & benedictio copiam, & fertilitatem significet, maledicere vero, & maledictio sterilitatē, vt notauimus Hab. 3. nu. 45. & Hag. 2. num. 69. Cyrillus: Est autem sciendum, quod nisi voluerit quis precepta Dei in animo habere, omnia animi bona ibunt illi in nihilum, nullumque fructum feret vitæ piæ, quin potius priuabitur cœlesti benedictione, &c. Posterior sensus satis manifestè seruat verborum proprietatem, qui, si ad sacerdotes nostros referatur, de eo intelligendus est, quod operi respondet operantis, non de eo, quod Ecclesiæ nomine, & vt eius minister facit.

Et maledicam illis. Iterum repetit ad maiorem confirmationem, vt notauimus Soph. 1. nu. 15. R. Dauid, & Vatablas legunt: Et maledixi illis, id est, iam coepi maledicere. Sed ita, vt habet nostra translatio, verterūt Lxx interpretes, & Chaldaus, & passim in prophetis videmus præteritū poni pro futuro.

Ecce, ego projiciam vobis brachium. Iuxta legē quædam partes victimarum referuabatur sacerdotibus, id est, armus dexter, pectusculum, lingua, ventriculus, vt videmus Leu. 7. & 10. & Deut. 18. Est ergo sensus iuxta Hieronymum: Ea, quæ vobis referuata sunt, quasi sanctiora, pro virtutū munere, & pro

sanctitate officij vestri, ego in oculos vestros projiciā: quod est indignatis, simul & contemnentis. Itaq; brachium appellat armum animalis dexterū, pro quo Lxx verterunt, Humerū. Pro eo, quod est, *Projiciam vobis brachium*, Vatablas, & Pagninus secuti R. Dauidē verunt: Increpabo vobis semen. i. faciam, vt nō oriatur, quod seminaueritis. Causa huius translationis est, quod aliter legunt quæ veteres. Nā nomen triū literarū, quod est in Hebræo וַיִּי, si ita subscribatur וַיִּי, vt ipsi legunt cū Hebræis, significat semen, si autē וַיִּי, sonat brachiū, quomodo legerūt Lxx, & Hiero. Sed errauerūt in hoc loco Iudæi scriptores pūctorum, vt in alijs quamplurimis, quod docere videtur ipse contextus: Et dispergam super vultum vestrum sterces solennitatum vestrarum.

Et dispergam super vultum vestrum sterces solennitatum vestrarum. Contētum ponit pro continēte, & sterces vocat ventriculū, qui sacerdotibus referuabatur, quemadmodū verterūt Lxx i. ventriculū. Sed aptius translatum est, Stercus, & irato magis conuenit, ac si dicar: Projiciā in faciem vestrā ventriculum, & eius stercore facies vestras deturpabo. Hoc est, Projici faciam. Dabūt quidē vobis de victimis, quod dare solebāt, sed dabunt cum horrore quodā palam, & coram vobis ipsis detestantes vestram auaritiā, & vitæ turpitudinē. Non tam dabo vobis ventriculū, quam eius sterces super facies vestras projiciam, vt licet alimenta accipiatis, omnes tamen vos rideāt, atque detestentur. Chaldaus: Et patefaciam confusionem scelorum vestrorum in facies vestras. Et bene dicit: *Solennitatum vestrarum*, id est, non mearū, non enim ego in illis color, nec mihi placere studetis, sed vobis. * Sicut cū ait Exho. 32. Vade, descēde, peccauit populus tuus, quē eduxisti de terra Aegypti: At nō est omittendū, nomē sterces bis repeti in Heb. Et dispergā super vultum vestrū sterces, sterces solennitatum vestrarū, similiter Lxx: Et dispergā ventriculū super faciem vestrā, ventriculum solennitatum vestrarum. Ita etiā, vt nos, recētiore interpretet. Ex quo cernitur bis quoq; in translatione nostra positum Stercus, quod magis auget, & magis decet iratū, ac si diceret: Illud, in quā, ipsum sterces, quod vos in solennitatibus vestris accipere soletis. Sed librarij non considerantes hac geminatione rem augeri, & sententiam ornari, atque illu-

strari,

strari, alterum redundare putauerunt.

Et asjumer vos secum, id est, Semper cum illo eritis, semper facies deturpatas habebitis. Hoc est, semper eritis infames, & contēptibiles, & ab omnibus ridebimini.

TROPOLOGIA.

Quidquid sacerdotibus seruabatur, id maxime significabat quales esse deberēt sacerdotes. Nā cum illis attribuebatur extrema pars iecoris, & duo renes, significabat in ænigmate lex (vt ait Cyril.) omnia interiora nostra debere esse sancta. Hier. in pectusculo significatur bona conscientia, in lingua, sancta cōfessio, vt quod e corde credimus ad iustitiam, ore cōfiteamur ad salutē. In brachio, bona opera, in ventriculo, vt nihil habeamus mortiferū, sed quod nostrā vitam sustentet, ac vegetet. Nisi enim cibi in ventriculo concoquantur, & eorū succo corpus irrigetur, attenuatum viribus caret, & fertur in mortem. Idem in epistola ad Fabiolam, de veste sacerdotali; In pectore mundas cogitationes, legis notitiam, dogmatum veritatem. In brachio, bona opera, & pugnam contra Diabolum, & armatum manum, vt quod mente conceperint, exemplum probent. Ihs vs enim coepit facere, & docere, &c. Cum ergo brachium, siue armus dexter projicitur in facies sacerdotū significatur eos quidem nō fraudari in hoc sæculo suo honore, & cibo, sed eas tñ facies per illud brachiū æterna ignominia, & cōfusione esse feriendas, quod sacerdotali dignitate donati vitam sacerdotibus dignā nō habuerint. * Vētriculus etiā merito dispergitur super eorundē facies, quoniā ventriculū habuerunt latum, & capacem, qui & officij sacerdotale, & curam multarū animarū, & annuos redditus, qui multis satis esse possent, suscipere nō dubitarūt, & cū pro multis deberent laborare, omnia in suo vētriculo seruauerunt, nec partē inde posse ceteris membris. Latuit sacerdotiū, id est, nulla ad alios ex eo peruenit vtilitas, latuit cura animarum, latuerūt redditus, & pecuniæ, nullum alijs emolumentum attulerunt. Et, vt quæ diu tenentur in cōcōcta, in putorem, & in sterces vertuntur, ita hæc omnia possessoribus suis versa sunt in sterces in die iudicij palam super facies eorum dispergendum.

HISTORIA.

Et facietis quia misi ad vos. Cum vos istis igno-

minijs affecero, plane intelligetis prophetam, qui ad vos cum mandato isto venit, nomine meo venisse, & a me fuisse missum, vt vitam corrigeretis, & pactū, quod ego Linij cum cui, semper staret, possēmq; vobis benefacere. * In Leui nō Aharon, aut eorū aliquē sacerdotē significat, sicut intellexisse videtur Theodo. sed genus sacerdotale, vt sentiunt Hier. Cyril. Lyra. & quidam ex Hebræis. Tritū enim est in scriptura, vt Israel ponatur pro omnibus Israelitis, Iudas, pro tribu Iudæ: atque ita Leui caput familiæ sacerdotalis pro tota familia ponitur. Quod optime probatur ex Iud. 17. Benefaciet mihi Dominus habenti Leuitici generis sacerdotem. Pro quo est in Heb. Quoniam fuit mihi Leui in sacerdotem, & Lxx: Quoniam factus est mihi Leui in sacerdotem.

Pactum meum fuit cum eo vitæ, & pacis. Explicat quale sit pactum, quod dixit. Cum sacerdotiū dedi Leuiticæ familiæ; promisi ei in principibus suis vitam, & pacem. Quod Hieronymus non de vita corporis, sed de vita gratiæ, & gloriæ intelligi vult. Quo modo etiam pacem intelligere licet spiritualem, id est, amicitiam cum Deo, & tranquillitatem animi. Dicitur & pactū pacis; quia promisit Deus non ablaturum se illis sacerdotium. Hoc intelligitur ex eo, quod de Phineches dicitur Numerorum vigesimoquinto: Ecce dō ei pacem foederis mei, & erit tam ipsi, quam semini eius pactum sacerdotij sempiternū. * Et de Aharon Ecclesiastici 45. Satuit illi testamentum æternum, & dedit illi sacerdotium gentis, &c. Ex his potest intelligi pactum vitæ familiariter dici, quo Deus promisit Leuiticæ familiam semper in eo officio victuram: & pactum pacis, nunquam se illi ad iratū fore, vt ei sacerdotiū auferat. Nam Hierony. expositio spiritualis videtur. Cum sacerdotibus noui testamenti pactum vitæ æternæ iniit Deus, & pacis illius, de qua dictum est Isai. 32. Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiducia; & in requie opulenta. Cyrillus: Quod vero dicere videtur propheta de Leui, in primis referendum est ad Christum, qui in Leui, vt in typo, & vmbra, figuratus est, vitæ, & pax, viuificati enim in ipso per ipsum accessum habuimus ad patrem, pacemque habemus cum eo per obedientiam, & fidem.

Et dedi est timorem. Non loquitur de hoc, aut illo sacerdote, sed, vt diximus, de tribu Leui, in qua fuerunt multi sancti sacerdotes, vt Aharon, Phinehes, Onias sacerdos magnus, & minores etiā sacerdotes, quos mirifice laudat Moses Deute. 33. cum ait: Hi custodierunt eloquium tuum, & pactum tuum seruauerunt. * Cyrillus: Hoc timore nihil laudabilius, neq; gloriosius, sicut scriptū est: Timor Dñi splendor & gloria. Pro quo nos habem^{us} Eccli. 1. Timor Dñi gloria, & gloriatio, & letitia, & corona exultatiōis.

A facie nominis mei pauebat. Hebræus פניו, quod verbum, vt docet Hieronymus, significat subtrahere, & contrahere se mentis formidinem corporis horrore indicando. Significat etiam frangi, & consternari animo præ timore. Talis reuerentia Deo præstanda est Leu. 26. Custodite Sabbata mea, & pauere ad sanctuarium meum: ego Dominus. Nos autem conferamus illud sanctuarium cum nostro, in quo Christus vere seruatur, & continetur, & videbimus quanto cum pauore, & tremore ministrare debeamus.

Lex veritatis fuit in ore eius. Semper veram doctrinam docuerunt, vt populus mandata mea, & legem rite seruaret.

Et iniquitas non est inuenta in labijs eius. Neminē deceperunt, vt à cultu meo recederet, sed semper salutarē doctrinam docuerunt.

In pace, & in equitate ambulauit mecum. Ambulare cum Deo, est sollicitē ei inferuire, vt diximus Michæ sexto, numero vigesimo octauo, & nunquam ab eo recedere. *In pace.* autem dicit, id est, pacifice, non me ad iram promouendo, sed pacem mecum seruando. De quo Iob vigesimo secūdo: Acquiesce igitur ei, & habero pacem, & per hæc habebis fructus optimos. Cyrillus: Habere pacem cum Deo nihil aliud est, quam velle sapere, & facere, quod Deus vult, & nullo modo eum offendere. Cum vero affectus dominantur in nobis, tunc Deo resistimus; vnde discipulus ille ait: Nescitis, quia auaritia huius mundi inimica est Deo, &c. Pro Iniquitate, in Hebræo est רשעות id est, in relicitudine, semper via recta ambulando, non declinando ad dexteram, neque ad sinistram, hoc enim est ambulare in equitate, & iniustitia. Lxx: In pace dirigens ambulauit mecum.

Et multos auenit ab iniquitate. Quod propriam sacerdotis est. Hieronymus: Qui sa-

cerdos est, & non corripit delinquentes, sacerdotis officium præterit.

Labis enim sacerdotis custodient scientiam. Non est legendum præsentī tempore Custodiunt, sed custodient, vt constat ex Hebræo, & ex Lxx, & ex Chaldæo, & ex Hieronymo, & ex emendationibus exemplaribus. Dictumque est: Custodient, id est, custodire debent, vt explicauimus cap. 1. num. 16. Hierony. Non dicit Proferent, sed custodient, vt loquantur in rēpore, dentque conseruis cibū in tempore suo, &c. Itaque os sacerdotale arca quadam debet esse salutaris doctrinæ, vnde omnes necessaria depromant: aut potius fons, iuxta illud Proverb. 10. Vena vitæ os iusti.

Et legem requirunt ex ore eius. Id est, Requiere debent, non aliunde, sed ex ore sacerdotis. Leuitic. decimo: Dixitque Dominus ad Aharon: Vinum, & omne, quod inebriare potest, non bibetis tu, & filij tui quando intrabitis in tabernaculum testimonij, ne moriamini, quia præceptum sempiternum est in generationes vestras: & vt habeatis scientiam discernendi inter sanctum, & profanum, inter pollutum, & mundum, docetisque filios Israël omnia legitima mea, quæ locutus est Dominus ad eos per manum Moysi. Legem tertium caput prioris Epistolæ ad Timotheum, & primum Epistolæ ad Titum. * Bernardus libro secundo de consideratione, in fine: Legem requirunt, non nugas profectō, vel fabulas. Idem in libro de dispensatione, & præcepto docet hic in lege non intelligi, quod Scriptura aperte tradit, vel recta ratio, in quibus nec præceptor expectandus est, nec prohibitor auscultandus: sed quæ dubia sunt, vtrum Deus sic velit fieri, an aliter. Cyrillus ait nomine legis contineri omnium ad bene viuendū necessariorum cognitionem.

Quia angelus Domini exercituum est. Arbitror Hieronymum consulto non vertisse, Nuntius, sed Angelus, vt ostenderet angelū dici non solum, quia voluntatis Dei nuntius, & interpret est, sed etiam, quoniam angelorū sanctitatem, & puritatem imitari debet. Sicut cum cap. 3. dicit de Iohanne Baptista: Ecce, ego mitto angelum meum. *Angelus Domini* dicitur iuxta Cyrillum, quia refert, & tradit hominibus oracula Dei nihil addens, aut subtrahens. Sed sicut à Deo accepit. Nam angeli non referunt homini-

13

14

fac. 4.

bus, nisi quæ à Deo acceperunt: Immo & fideles nuntij hoc faciunt, vt non solum idem dicant quod acceperunt, sed verbis etiam eisdem, vt sæpe apud Homerum fit, quod & Virgilius interdū imitatur. * Hoc ipsum præclare Paulus docuit, 1. Tim. ultimo: O Timothee, depositum custodi denotans profanas vocum nouitates. Quod elegantissime explanauit Vincentius Lirinensis in libello aduersus profanas omni hæreseonouitates his verbis: Quid est Depositum? Id est, quod tibi creditum est, non quod à te inuentum: quod accepisti, non quod excogitasti: rem non ingenij, sed doctrinæ: non vsurpationis priuatæ, sed publicæ traditionis: rem à te perductam, non à te prolata: in qua non autor debes esse, sed custos, non institutor, sed sectator, non ducens, sed sequens. Depositum, inquit, custodi, catholice fidei talentum inuolutū, illibatum que conserva. Quod tibi creditum est, hoc penes te maneat, hoc à te tradatur. Aurum accepisti, aurum redde, nolo mihi pro alijs alia subijcias. Nolo pro auro, aut impudenter plumbum, aut fraudulenter æram nta supponas, nolo auri specie, sed naturam plane, &c. Propterea dixit: Legem requirunt ex ore eius, certi videlicet se legit accepturos, quia angelus Domini exercituum est, & fallere non debet. * Hieronymus: Angelus autem, id est nuntius, sacerdos Dei verissime dicitur, quia Dei, & hominum sequester est, cuius que ad populum nuntiat voluntatem. Et idcirco in sacerdotis pectore Rationale est, & in Rationali doctrina, & veritas ponitur, vt discamus sacerdotem doctum esse debere, & præconē Dominicæ veritatis, &c. Alludit Hieronymus ad verba Exhodi. 28. Pones autem in Rationali iudicij doctrinam, & veritatem, quæ erunt in pectore Aharon quando ingreditur coram Domino. Doctrina ponitur propter scientiam, veritas, vt nihil addatur, nihil affingatur, sed vere omnia, & vt à Deo accepit, tradat suis. Pro Doctrina est מורה, id est, illuminationes, hoc est magna illuminatio, iuxta phrasin Hebræorū, quam tradidimus Mich. 5. n. 37. quia magna sit oportet doctrina sacerdotis, vt omnes illuminet, & omnes legem requirant ex ore eius. Pro veritas est מורה, id est, perfectio, iuxta eandem phrasin, quia magna esse debet perfectio, & veritas, integritasque in docendo. * Deut. etiam. 33. in benedictio-

15

16

17

ne Leui Moses ita Deum precatur: Perfectio tua, & doctrina tua viro sancto tuo, quem probasti in tentatione, subaudi, Datur, vt ex versione Lxx intelligitur. Vbi sunt in Hebræo hæc duo vocabula, & quod in Exhodo vertit Hieronymus, Veritas, ibi vertit, Perfectio. Verum Rationale virtutis ligatur in pectore, vt sacerdotale cor fluxæ cogitationes non possideant, neque quidquam indiscretum, vel inutile porter, sed grauitate vitæ ostendat, quantam semper rationem in se porter. Et dicitur Rationale iudicij, vt sacerdos sciat bona, malaque discernere, & quæ, vel quibus, quando, vel qualiter congruant, studio se cogitare. Ex Grego. in secunda parte Pastoralis, capite 2. vbi multa dicit præclara de pontificibus. *Vos autem recessistis de via.* A sanctitate morum, & à custodia legis declinastis. *Et scandalizastis plurimos in lege.* Malo exemplo multis occasio ruinæ fuistis. Gregorius in prima parte Pastoralis, capite secundo. Cum pastor per abrupta graditur, ad præcipitium grex sequitur. Hinc Dominus queritur Ezechielis quadragesimo quarto: Facti sunt domui Israel in offendiculum iniquitatis; & Hosa nono Propheta laqueus ruinæ factus est super omnes vias eius, insania in domo Dei eius. De his etiam dicitur Ezechie. 34. Cum ipsi limpidissimā aquā biberetis, reliquā pedibus vestris turbatis, & oues meæ, quæ cœciliata pedibus vestris fuerant, pascebantur, & quæ pedes vestri turbauerant, hæc bibebant. Quod in eodem loco ita explicauit sanctus Gregorius: Aquam limpidissimam pastores bibunt, cum fluenta veritatis recte intelligentes hauriunt. Sed eandem aquam pedibus conturbare est sanctæ meditationis studia male viuendo corrumpere. Aquam scilicet eorum turbatam pedibus oues bibunt, cum subiecti quique non selectantur verba, quæ audiunt, sed sola, quæ conspiciunt, opera prauitatis imitantur. Vide multa, & præclara apud eundem Homi. 17. in Euang.

Irritum fecistis pactum Leui. Vestris iniquitatibus effecistis, vt ego non reddā vobis, quæ Leuiticę familię promiserā, quia nec vos id, quod illa, facere solebat, facitis.

Propter quod ego dedi vos contemptibiles. Hoc non tam exponendum, quā lugendū est, Quid sanctius, aut honorabilius sacerdotio? Quid autem nunc despectius sacer-

18

19

1. Reg. 1.

Accipere faciem.

20

21

dotibus? Cui id, nisi, quia vita nostra dignitatem nostram dehonestamus? Quotidie fieri videmus, quod sacerdoti predictum est: Loquens locutus sum, vt domus tua, & domus patris tui ministraret in conspectu meo vsque in sempiternum. Nunc autem dicit Dominus, absit hoc a me: sed quicumque honorificasset me, glorificabo eum, qui autem contemnunt me, erunt ignobiles.

Et accipitis faciem in lege. Accipere faciem, idem est, quod accipere personam, Lxx verterunt, *καταβαίνετε πρόσωπον* quod verti potest: accipiebatis personam, & accipiebatis faciem: quando, scilicet, iudex non legibus, aut iustitia ducitur, sed personam, siue faciem intuetur eius, qui in iudiciū venit, eaque mouetur, vt illi contra ius faueat, siue quod amicus sit, siue quod potens, aut minax, aut lacrymabilis, vt notauit Hieronymus. Idem adnotat inter omnia peccata sacerdotum hoc, & vltimum, & maximum poni: contra hos dicit Psalm. 81. Vsq; iudicatis iniquitatem, & facies peccatorum sumitis: Et Gal. 2. Deus enim personam hominibus non accipit. Et plura sunt in Epistola Iacobi, cap. 2. Leu. 19. Non consideres personam pauperis, nec honores vultum potentis, iuste iudica proximo tuo. Vide de hac re Sanctū Thomam. 2. 2. quæst. 63. ar. 1.

Numquid non pater vnus omnium nostrum? Quoniam dixit: Vos autem recessistis de via, & scandalizastis plurimos in lege, &c. ne sine causa dixisse videatur, docet cur dixerit, & crimen magnum reprehendit, quod quale sit, ex Hebræorum traditione, aut potius ex capite nono & decimo Hefdræ, vt ait Hieronymus, intelligitur. Reuersi (inquit ille, de captiuitate Babylonia, tã principes, & sacerdotes, ac Leuitæ, quam reliquus populus abiecerunt vxores suas Israelitici generis, quæ paupertate, & iniuria longioris viæ, & fragilitate sexus non ferentes laborem, confectæ erant, & infirmitatem, ac deformitatem corporum contraxerant: Et cum alienigenis, vel ætate florentibus, vel cultu corporum pulchrioribus, vel potentibus, ac diuitum filiabus matrimonia copularant. Videlicet, vt intelligimus ex Hefdræ nono, cum Chanæis, & Hethæis, & Pherezæis, & Iebusæis, & Hammonitis, & Moabitibus, & Aegyptijs, & Amorræis. Corripit eos itaque Propheta, & ad repudium nouarum coniugum prouocat, vt vxores, quas dimiserant, recipiant. * Ait

ergo: Nonne omnes nos tam mares, quam femina, vnum, & eundem patrem habemus Abraham? Quasi dicat: Quare ergo viri tam grauitè lædunt sorores suas, vt eis dimissis externas accipiant? Ita etiam Cyrillus. Numquid non Deus vnus creauit nos? Duæ sunt hominibus mutua dilectionis causa: maxima, communio generis, & sanguinis; & societas religionis. de priori dixit: Numquid non pater vnus omnium nostrum. De posteriori nunc ait: *Numquid non Deus vnus creauit nos?* Nonne omnes agnosimus eundem Deum creatorem nostrum? Quasi dicat: Cur ergo dimittitis vxores, quæ eundem vobiscum creatorem agnoscunt, & colunt, & accipitis eas, quæ pro illo colunt idola, & in eis sperant? Subindicat etiam Deum hunc, qui feminas quoque creauit, nequaquam passurum eas, quas, vt creaturam suam amat, impune à viris tam insigni iniuria affici. Simili argumento ad caritatem prouocat Paulus Ephesior. 4. Vnus Deus, & pater omnium, &c.

Quare ergo despicit vnusquisque vestrum fratrem suum? Videlicet abijciendo filiam, aut sororē fratris sui. Nisi dicamus (quod forte verius est) in masculino genere femininum comprehendere, id est, in fratre significari etiam sororem. Legendum est autem: Vnusquisque nostrum, nō vestrum, in Hebræo enim est: *Quare ergo despiciemus vnusquisque fratrem suum?* aut: *Quare peccabimus vnusquisque in fratrem suum?* Ita legit Hieronymus, qui ait: *Quare ergo veteres vxores contemnimus, & fratrum nostrorum abijcimus filias?* In duobus codicibus antiquis manu scriptis inueni: *Quare ergo despicit vnusquisque fratrem suum?* Sed in alterius margine additum erat, *Nostrum.* Adiungit autem Propheta se multitudini populi sui, licet ipse non peccauerat, vt Paulus Ephes. 2. *Qui nunc operatur in filios diffidentia, in quibus & nos omnes aliquando conuersati sumus in desiderijs carnis nostre, facientes voluntates carnis, & cogitationum, &c.*

Violans pactum patrum nostrorum. Id est, Legē, quā Deus dedit patribus nostris, ne vxores acciperēt alienigenas, vt est in c. 7. Deuterio. Ita Hiero. & Interlinearis glossa. Legē autē vocari fœdus, testamentum, pactum, frequentissimum est in Scriptura.

Transgressus est Iuda. Transgressionem, & abominationem vocat acceptionē alieni-

22

23

genarum

genarum vxorum, & dimissionem Israeliticam, contra legem Dei Israel, & Iudam modo pro eodem accipit, vt diximus initio cap. i.

Et in Ierusalem. Hoc augendi causa ponitur, debuit enim Ierusalem esse sanctior, quæ templum Dei, & sacerdotes habebat.

Quia contaminauit Iudas sanctificationem Domini. Sanctificatio, siue sanctitas, id est, *שׁוֹרֵק*, est sanctitas illa, quæ erat in hoc populo, eo quod esset Deo dicatus, & hereditas Domini, atque peculium, quam sanctificationem violauit miscendo se cum alienigenis vxoribus. Ita intellexit Hieronymus, & Interlinearis; atque hic sensus mihi maxime probatur, quoniam eodem modo locutus est Dauid Psalm. 113. Facta est Iudæa sanctificatio eius, Israel potestas eius, id est, Terra ipsa Deo dicata est, & a Deo possessa, atque ex eo facta est sancta; & Israel potestas eius, id est, populus Dei, & in quem Deus exercebat potestatem suam dirigendo eum, & gubernando, vt populum proprium, & sibi dicatum. Alij sanctificationem vocant vinculum matrimonij a Deo sancitum, & sanctificatum in paradiso, vt R. Dauid, & Vatablus. * Chaldaus vero sanctificationem vult esse animas hominum, quas Deus sibi addidit, & sanctificati voluit, ita enim ait: *Quia violauerunt viri domus Iuda animam suam, quæ erat sanctificata coram Domino, & dilecta.* Recte hæc omnia, probabiliterque dicuntur, licet prima explanatio optima omnium sit. Ex illis videmus eum dici: *Quam dilexit, subaudiendum esse, Dominus.*

Et habuit filiam Dei alieni. Mulierem eolētem idola vdeat filiam Dei alieni: *Habuit* autem dixit, sicut maritus vxorē, quod significantius dicitur Hebræo vocabulo *אִשָּׁה*, quod est, possedit vir vxorem. Ita & Græcis dicitur habere, id est, *ἔχει* vt apud Hom. *ὄψεαι ἔχεις Ἑλένην, ἣν σὸν ἀμφιβρόδ' Διὸς ἔδωκεν.* id est, Eo quod habes Helenam, & ipse Iouis gener es. Et Aristoteles in calce Categoriarum inter modos *ἔχειν*, id est, habere hunc recensuit. In eo autem, quod ait: *Filiam Dei alieni,* notanda est scripturæ consuetudo, quæ sæpe loquitur nō iuxta quod ipsa sentit, sed iuxta affectum eorū, de quibus loquitur. Vt. 1. Cor. 8. Nā et si sunt, qui dicantur dij, siquidem sunt dij multi, & domini multi: quod ita colerentur errore hominum, ac si essent dij, & Domini. Iere. 2. * Si

sanctificatio

Deus Psal. 113.

24

Odyss. 4. lib.

Reg.

25

mutauit gens deos suos, & certe ipsi non sunt dij. 2. Cor. 4. In quibus Deus huius sæculi excæcauit mentes infidelium. Coloss. 3. Quorum Deus vter est? Ita exponit hunc locum ex. 2. Cor. 4. Cyrillus, lib. 1. contra Iulianum. Hinc fit, vt nomen Dei ineffabile, cum sit maxime proprium Dei, tribuatur tamen interdum idolis, nō quod vere illis cōuenire possit, sed quod idola illa veri dij haberentur a suis cultoribus, vt Iud. 17. Cōsecraui, & voui hoc argentum Domino, vt de manu mea suscipiat filius meus, & faciat sculptile, atque conflatile. In Hebr. est *אֱלֹהִים* Adnotauit hoc ibidem Paulus Burgenis in additione, dicit que, & alijs fieri in locis. Quare quod Origenes docet homil. 14. in Numeros circa principium, cum nomen Iehoua ponitur, nullam esse dubitationē, quin de Deo vero, & mūdi creatore dicatur, cetera vero Dei nomina & Deo vero tribui, & dijs falsis: intelligendum est ex ijs, quæ diximus, nēpe dici de Deo vero, aut de eo, qui verus Deus putatur ab ijs, qui hoc nomen usurpant. Ita modo filiam Dei alieni vocat, quod idolum ita eboleret, vt filia patrem, & creaturā creatorem, cum tamen vere eius filia non sit, nō enim est ab eo creata, sed a Deo vero.

Disperdet Dominus virum, qui fecerit hoc. Non patietur Dominus inultam esse tantam suam iniuriam, sed omnes, qui hoc post hac fecerint, aut præteritum factum nō mutauerint, perdet. Hieronymus. Quam pulchre non abscidit errori veniam, nec dixit: Maledicat Dominus ei, qui fecit hoc; sed, qui fecerit, in futurum tendens maledictionem, vt peccatores ad penitentiam prouocet.

Magistrum & discipulum. Siue sit sacerdos, & magister, siue Laicus, & discipulus. In Hebræo est *רַבִּי וְתַלְמִיד* quod Vatablus secutus R. Dauidem vertit, *Vigilantem, & respondentē*, in hunc sensum; Nullus erit vigilans, id est, viuens, qui possit vocanti respondere. *ἰψὸν* proprie vertitur excitator, & vigil, vt Cant. 5. Ego dormio, & cor meū vigilat, a verbo *הָגַעַן*, quod est vigilare, siue excitare. Quare eleganter hoc nomine magister intelligitur; quod vigilat vt verā doceat, & mentē discipuli excitet. *תַּלְמִיד* autē, id est, respondens, dicitur discipulus, quod magistrum subsequatur, & ei doctrinæ causa interrogari respondeat. Quæ trāslatio probata est S. Pagnino, & veteribus

Nomē Dei ineffabile interdū datur idollis.

28

*

Hebraeis, ut refert R. David. Chaldaeus verit: Disperdet Dominus viro, qui fecerit hoc, filium, & filium filij nam per fuscitorem filium intelligit, qui semen patri fuscitat, & per respondente patris intelligi nepotem, quasi idem facientem, fuscitat enim ipse patri suo semen, sicut & pater eius fuscitavit auro, sed durum hoc videtur, & insolitum.

27 Tabernacu- la.

De tabernaculis Jacob. Vitiose quaedam exemplaria habent: De tabernaculo Jacob, cum in Hebraeo, & in Graeco, & apud Hieronymum, & in emendationibus codicibus legatur: De tabernaculis. Vocat autem tabernacula Jacob domicilia, siue vrbes, ut vertit Chaldaeus, frequentissima enim erat apud Hebraeos tabernacula, atq; inde hoc nomen transit ad domos, & ad vrbes. Ita etiam Psalm. 86. Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Jacob.

Et offerentem munus. Id est, Etiam si sit quis alius, qui munera multa offerat, & illis speret Deum esse placadum. Chaldaeus per offerentem munus sacerdotem intelligit, & Cyrillus: nec immerito, nam & sacerdotes in eodem peccato fuerunt, ut legimus Heltra. 9. & 10. Sed si hoc accipiamus, magistrum intelligere debemus alios quoslibet iudaeorum preceptores, qui sacerdotes non sint, ut Scribas.

28

Operiebatis lacrymis altare Domini. Vxores Israeliticae relictae a viris suis, & in toris suis alienigenas contemplantes flebant die, ac nocte ante altare Domini, quasi Dei providentiam incusantes, quod miseris non iuaret. Quibus lacrymis ita iram Dei in maritos prouocarunt, ut dicat ingrata sibi esse omnia illorum sacrificia, & munera. Ita haec exposuerunt Hebraei, & Hieronymus, & Cyrillus, & Theodoretus. * Operiebatis ergo lacrymis, significat, faciebatis, ut impleretur lacrymis, ut ait Cyrillus, quam phrasin adnotauimus Zacha. 11. num. 32. & 33. Licet & ita exponere: Lacrymae vxorum vestrarum veluti velum quoddam sunt, quo operitur altare meum, & ita munera, & sacrificia, quae in illo offeruntur, videre non possum, teguntur enim hoc velo. Quod verò addit: Fletus, & mugitus, positum est, ut multis vocabulis ingens fletus, & ciulatus mulierum expressus significetur: quale est illud apud Virgilium:

4. Aenid.

Lamentis, gemituque, & femineo lulatu Testa fremunt.

Mugitus, id est, **מגית**, magnum clamorem significat, Lxx vertuntur **δριγμύς**, id est, gemitu.

Quia Dominus testificatus est inter te, & vxorem pubertatis tuae. Id est, Inter vxorem, quam adolescens duxisti, quae fuit prima, & legitima vxor. Quod autem ait: Testificatus est, R. David ita exponit: Ille testis est inter te, & illam, & videt tibi eam non placere, ac testari potest, quam inique cum ea agas. * Placuit hoc quibusdam, sed aliud hoc verbo significari arbitror. Testimonia passim pro praecipis ponuntur, quia illis Deus testatur, reliquit, quid vellet, aut, quia cum attestatione quadam praecipere solet, crebro enim repetit in lege: Ego Dominus. Psalm. 98. Custodiebant testimonia eius, & praecipuum, quod dedit illis. Et. 118. Custodiuit anima mea testimonia tua, & dilexi ea vehementer, seruauit mandata tua, & testimonia tua. Inde testificari saepe idem est, quod praecipere, & admonere. Deute. 32. Ponite corda vestra in omnia verba haec, quae ego testificor vobis hodie, ut mandetis ea filiis vestris custodire. Exho. 19. Tu enim testificatus es, & iussisti dicens: Pone terminos circa montem, & sanctifica illum. 4. Regum. 17. Et abiecerunt legitima eius, & pactum, quod pepigit cum patribus eorum, & testificationes, quibus contestatus est eos. Et in eodem cap. Et testificatus est Dominus in Israel, & in Iuda per manum omnium prophetarum, & videntium dicens: Reuertimini a vijs vestris pessimis, & custodite praecipua mea. Est ergo sensus: Dominus contestatus est inter te, & vxorem tuam, id est, praecipit, quomodo te gerere deberes erga vxorem tuam, cum dixit Gene. 2. Propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori suae. * Ita intellexit Hieronymus, nam testificationem dicit esse illam: Propter hoc relinquet homo, &c. Ita etiam Cyrillus paulo post, sed adhuc apertius Theodoretus, qui ait: Memoria repute primam legem datam Adamo, & Heuæ. Simul enim atque mulierem creauit, velut quispiam nymphagogus, eam ad virum adduxit, ac leges matrimonij constituit cum dixit: Propter hoc relinquet homo patrem suum, & matrem, & adhærebit vxori suae.

29 Testimo- nia, & testi- ficati.

30

Et haec parriceps tua, & vxor foederis tui. Haec est socia tua, & vxor, cum qua foedus matrimonij iniisti, non altera, quam tu illa cuncta

duxisti.

duxisti. Chryostomus in sermone de libello repudij. Vides quantas apponit iustificationes, primum aetatem, dicens: Vxor adolescentiae tuae, deinde societatem vitae dicens: Et ista socia tua: postea modum formationis dicens: Reliquia spiritus tui.

Nonne vnus fecit, & residuum spiritus eius est? Locus est per obscurus. Hebraei hunc vnum putant esse Abraham, secuti Chaldaem, qui vertit: Nonne vnus fuit Abraham solus, ex quo propagatum est saeculum? Hos fere sequuntur recentiores & interpretes, & enarrantores, adeo ut Sanctes Pagninus non dubitauerit in contextum inferre Abraham satis profecto audacter, qui de Hebraeorum expositione sacram Scripturam facere tauterit: ita enim trāstulit: Et nec vnus quidem Abraham fecit, ut facitis, & excellentia spiritus fuit ei. * Cur autem eis tantum haec interpretatio placuerit, equidem non video, cum durius sit. Cur enim Abraham dicatur vnus? aut cur, cum vnus scribitur, & nihil additur, intelligendus est Abraham? vel vbi hoc in Scriptura factum docebit? Deinde exemplum Abraham nihil ad rem, eorum potius incontinentiae videretur fauere: nam ille post Saram duxit Agar Aegyptiam. At, inquit, fecit id Abraham quaerens semen Dei, id est, ut prolem susciperet, quam e Sara suscipere non poterat. Sed quid dicent, cum post genitos Ismahelem, & Isaac duxit vxorem nomine Ceturam, & filios genuit ex concubinis? Quomodo dicent cum quassisse semen Dei, cum populus Dei non per filios concubinarum, sed per Isaac esset propagandus iuxta quod ei dictum est: In Isaac vocabitur tibi semē, Gene. 21. exponente Paulo Romā. 9. Certē si hoc Propheta diceret, facile responderēt Iudaei se verius semen Dei quaerere, id est, propagationem populi Dei, non autem infidelium populorum, ut Abraham. Nos ergo meliores auctores sequamur, Hieronymum, Chryostomum in sermone de libello repudij, Cyrillum, Theodoretum, Rupertum, Lyranum, & vnum, Deum dici interpretemur. * Et quoniam in horum quoque explanatione quaedam dubia sunt, hoc modo, quod dixi, ab eis sumentes, cetera addamus. Ita ergo locum difficillimum explanandum censeo. Nonne vnus fecit marem, & feminam, ut ex eis perpetuo matrimonij vinculo copulatis genus humanum propagaretur? Hoc argumentum, quod concipi-

Gene. 25.

32

sum est apud Prophetam, Dominus in Euangelio explicauit, cum enim Pharisaei quaererent: si licet homini dimittere vxorem suam quacumque ex causa? Respondit: Non legistis, quia, qui fecit ab initio, masculum, & feminam fecit eos? Et dixit: Propter hoc dimittet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori suae, & erunt duo in carne vna. Itaque iam non sunt duo, sed vna caro. Quod ergo Deus contulit; homo non separet. Chryostomus in sermone de libello repudij, haec verba Domini explicans ait: Si hoc fuisset, non vnum virum, & vnam mulierem, sed vno Adamo condito duas fecisset mulieres, siquidem voluisset vnam quidem ei, alteram vero induci. Nec autem ipso formationis modo legem adduxit. Ceterum in Hebraeo est. Et non vnus hoc fecit, sed cum interrogatione legendum est, ut & Chaldaeus fecit, qui vertit: Nonne vnus fuit, &c. Quod saepe fit in Scriptura. Vt. 2. Regum. 3. Et non ibit nobiscum Ammon frater meus? 4. Regum. 5. Et non dabitur seruo tuo onus duorum burdonum terre? Job. 14. Quis dabit mundum de immundo? Non vnus? Vbi vnus pro Deo ponitur, ut apud nostrum Prophetam. Refuli haec, ut sunt in Hebraeo, ut res fiat apertior. Latini etiam ita loquuntur, ut:

March. 19.

Et non.

Virgilius Ecloga. 3.

33

Non ego te vidi Damonis pessime caprum Excipere insidijs? Et residuum spiritus eius est: Haec addita sunt, ut magis confirmet, quod dicitur, in quo laborant expositores, ad quemnam referatur Eius, ad maritum ne, an ad Deum. Ego ad Deum referri puto, nihil enim aperte dixerat de marito: arbitrorque alludere prophetam ad conditionem hominis, in qua Deus inspirauit in faciem eius spiraculum vitae, Gene. 2. animam videlicet infundens. * Postea ex viri costa fecit mulierem, & dedit illi residuum spiritus sui, id est, status sui, & spiraculi vitae. Ac si diceret: Simile spiraculum spirauit in Heuam, atque in Adam, similem illi animam dedit aequè rationis participem, & ad imaginem Dei factam. Videlicet ex hoc intelligi vult, non datam esse viro mulierem, ut ad tempus ea vreretur ad prolem, sed ut perpetuo vinculo colligati habitarent simul, & socialiter viverent. Chryostomus etiam in sermone de libello repudij ceteris Prophetam his verbis alludere ad conditionem mulieris, nisi quod ipse cum Lxx legit: Reliquia spiritus

tui, atque hoc dictum putat, quia ex latere Adam formata est mulier: Quod si legere vellemus: Reliquia spiritus tui, facile esset interpretari sine mutatione sensus: Reliquia spiritus, qui tibi, o vir, datus est, siue altera pars spiritus.

Et quid vnus querit, nisi semen Dei? Et cum modo te prohibet Deus vxorem primam relinquere, & alienigenam retinere, quid querit, nisi semen Dei? Quid vult efficere, nisi, vt semen tuum sit sanctum, id est, filij tui sint omnino semen Dei, semen populi Dei non adulteratum per matres alienigenas, sed tam ex patre, quam ex matre, sint populus Dei, atque ita purus, & incorruptus crescat populus Dei? Etenim paulo ante mulierem alienigenam non appellauit filiam Dei, quia de populo Dei non erat, sed filiam Dei alieni. * Hec verba optimè intelliguntur ex eo, quod legimus Hefdra. 9. Postquam autem hac completa sunt, accesserunt ad me principes dicentes: Non est separatus populus Israël, & sacerdotes & Leuitæ à populis terrarum, & de abominationibus eorum, Chananais videlicet, & Hethæis, Pherezais, & Iebuzæis, & Hammoitarum, & Moabitarum, & Aegyptiorum, & Amorrhæorum. Tulerunt enim de filiabus eorum sibi, & filiis suis, & commiscuerunt semen sanctum cum populis terrarum.

Custodite ergo spiritum vestrum. Heb. Et custodite in spiritu vestro, futurum pro imperatio. Custodite spiritum vestrum ab omni legis transgressione, ne libidine, & alienigenarum amore vincamini. Chaldaus: Cauete igitur vobismetipsis.

Et vxorem adolescentia tua noli despiciere. Hec est conclusio, quam & ex superioribus, & ex illis verbis: Nonne vnus fecit, &c. colligere volebat: Ne contempnas vxorem tuam primam, quam in adolescentia duxisti. Possunt etiam ita verti Hebræa: Et in vxorem adolescentia tua ne prouariceris, Chaldaus: Et contra vxorem adolescentia tua ne inique agas. Cyrillus: Existimo Paulum hinc motum scripsisse: Alligatus es vxori, noli querere solutionem?

Cum odio habueris, dimitte. Male quidam codices habent, Cum odio habueris eam, cum, eam, nec in Hebræo sit, neque in Græco, neque in castigationibus libris. In Hebræo est: Cum odio habuit, dimitte, tertia persona pro secunda, vt notauimus Soph. 2. num. 46. & 47. Hieronymus vult hæc ver-

34

1. Cor. 7.

35

ba esse sacerdotum, & Leuitarum, & populi, quasi dicant: Lex Domini permittit, vt, qui odio habuerit vxorem, dimittat. At ceteri expositores verba Dei esse voluit, quod sine dubio verum est, quoniam Propheta palam dicit: Cum odio habueris, dimitte, dicit Dominus Deus Israël. Ita ergo, vt arbitrator, locus difficilis commodè explicabitur, vt hæc per ironiam à Deo dicta esse intelligamus; quod ex subiecta comminatione demonstratur. Operiet autem iniquitas vestimentum eius, scilicet, qui dimiserit, vt statim dicemus. Hoc exemplum fiet manifestius. Eccl. 11. legimus: Lætare ergo iuuenis in adolescentia tua, & in bono sit cor tuum. Hoc nemo forte ironicè dici crederet: at cum subiiciat: Et scito, quod pro omnibus his adducet te Deus in iudicium, detegitur ironia per comminationem. * Sed cur, inquis, ironicè dicit, cum id vere in lege scriptum sit. Deute. 24. Duplex causa est. Prior, quod lex non permittebat vxorem dimitti quacunque ex causa, nec quocunque ex odio, ait enim: Si acceperit homo vxorem, & habuerit eam, & non inuenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam fecditatem: scribet libellum repudij, &c. At hi non dimittebant vxores, quod ille aliquid odio dignum fecissent, sed, quia pulchriores erant alienigenæ, & eas magis amabant. Posterior est, quod cum dicit: Propter aliquam fecditatem, intelligit propter fornicationem, aut adulterium tantummodo, vt crudité animaduertit Paulus Burgensis in prima additione eiusdem cap. 24. Deutero. & in secunda additione cap. 19. Matthæi. Quod copiosius confirmarem, si Euangelium Matthæi, aut Deuteronomium interpretarer, vbi proprius est huius locus questionis. Nunc satis erit locum Matthæi indicare, vnde id planè cognoscitur. Rogant Pharisæi Matth. 19. Si licet homini dimittere vxorem quacunque ex causa, id est, quacunque ratione eam oderit? * Respondet Dominus: Dico autem vobis, quia quicunque dimiserit vxorem suam, nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, moechatur, & qui dimissam duxerit, moechatur. Pharisæi de lege quærun, quæ tunc vigeat, necdum enim erat abrogata: quare Dominus, de eadem lege responder, docetque secū dum legem non posse dari libellum repudij, nisi propter fornicationem: quod si alia causa datur, non dissolui vinculum matrimonij, sed

36

Deut. 24.

37

adulter-

adulterum fore, qui eam duxerit. At per libellum repudij, ita, vt lex permittebat, datum, sine dubio dissoluebatur vinculum. sicut statim ostendit lex: Cumque egressa alterum maritum duxerit, & ille quoque oderit eam, dederitque ei libellum repudij, & dimiserit de domo sua, vel certe mortuus fuerit, non poterit prior maritus recipere eam in vxorem. Porro quod nunc ait: Dicit Dominus Deus Israël, cum antea semper dixerit: Dominus exercituum, ironiam magis declarat, ac si diceret: Cum Deus peculiari prouidentia protegat vniuersum genus Israël, quod tædem animo laturum eum putas, cum te viderit repudiare Israeliticam vxorem, ac alienigenam, & infidelem ducere?

Operiet autem iniquitas vestimentum eius. Cum dicit, Eius, non mulieris dimissæ intelligit, sed viri dimittentis, quoniam nascullini generis est apud Heb. וְיִכְרֹם, Iniquitatem autem accipit pro pœna, quæ debetur iniquitati, & eam consequitur, sicut Zach. 14. Hoc erit peccatum Aegypti, & hoc peccatum omnium gentium, quæ non ascenderint ad celebrandam festiuitatem tabernaculorum, vt suo loco adnotauimus nu. 47. ex obseruatione consuetudinis Scripturæ. Vestimentum Hieronymus corpus dici existimat, quo anima vestitur, & pœnam illud esse oporturam, vt in quo peccauit, in eo puniatur. Quod confirmari potest ex. 2. Cor. 5. Eo quod nolumus spoliari, sed super vestiri. Mihi hoc videtur dicere: Grauisimè à Deo punietur, qui hoc fecerit, intus, & extra punietur, non solum in anima, sed etiam in bonis corporis. Tanta erit Dei vltio, vt totum hominem comprehendat, & super vestimenta ascendat. Possimus quoque ita simpliciter exponere: Vestimentum ipsum lacerum, & detritum ostendet eius iniquitatem, id est, paupertate affligetur à Deo, ita, vt ne vestes quidem habeat, nisi deterrimas.

Custodite spiritum vestrum. Iterum eadem conclusionem colligit ex dictis, Cum scitis hoc Deo gratissimum esse, cauere ab omni transgressione legis, & ne iniqui sitis in vxores vestras.

Laborare fecistis Dominum in sermonibus vestris. Magna molestia affecistis Dominum blasphemia aduersus eum dicta. Humano more loquitur significans eorum sermonem vehementer Deo displicuisse. Erat au-

tem is sermo. Cum reuerfi Babylone Iudei viderent tam Babylônios, quam multas ex finitimis nationibus seruietes idolis, abundare diuitijs; & possidere omnia, quæ bona in sæculo putantur: se autem vnus Deum cultores inopes, & omnium egentis iudicabant malos Deo placere, à quo tot bona accipiebant. Et quoniam hoc turpe dictu, & creditu difficile videbatur, dicebant. Saltem si non ita est, vbi est Deus iudicij? id est, Vbi est Deus, qui iuste iudicare solet? Vbi sunt iusta illius iudicia? Ita Hieronymus. Deus iudicij dicitur faciens iudicium, id est, iuste iudicans, vt Psalm. 4. Cum inuocarem, exaudiuit me Deus iustitiæ meæ, id est, iuste pro me iudicans. Et Psalm. 93. Deus vltionum Domini, id est, faciens vltiones.

TROPOLOGIA.

Qui dimittit vxores Israeliticas, & ducunt alienigenas; ij sunt, qui deserunt religionem Christianam, vel peculiarem aliquam religionem ex ijs, quas Ecclesia probauit, vel certè renouationem vitæ, cui studere cœperant; & transeunt ad vitam laxiorem, & molliorem. De hac vxore dicitur: Domus; & diuitæ dantur à parentibus, à Domino autem propriè vxor prudens. Et in eodem libro: Lætare cum muliere adolescentia tua, vbera eius inebriet te in omni tempore, in amore eius delectare iugiter. Et: Perfructe vita cum vxore, quam diligis, cunctis diebus vitæ instabilitatis tuæ. Hæc fiet cum se videt à viro relicta, eo modo, quo dictum est Thren. 1. Via Sion lugent eo, quod non sint, qui veniant ad sollemnitatem. Cum hæc despicitur, despiciat vnusquisque fratrem suum, id est, Christum autorem vitæ perfectioris. Ex ea oritur semen Dei, id est, opera Deo gratissima. * De altera vxore, id est, de vitæ molli, & deliciosa, quæ significatur per alienigenam, dicitur: Vt eruaris à muliere aliena, & ab extranea, quæ mollit sermones suos, & relinquit duccem pubertatis suæ, & pacti Dei sui oblita est. Sapientia enim carnis legi Dei non est subiecta, vt ait Apostolus. Quare rectè ait continuò: Inclinata est enim ad mortem domus eius; & ad inferos semitæ ipsius. Omnes, qui ingrediuntur ad eam, non reuertentur, nec apprehendent semitas vitæ. Vere non reuertentur, nisi Deus poterit eos ad se adduxerit. Et: Quare seducetis filios

Deus iudicij

Duplex hominis vxor

Prou. 29.

Prou. 5.

Eccl. 9.

41

Prou. 1.

Rom. 8.

Prou. 1.

mi, ab

Pro. 6.

mi, ab aliena, & foueris in sinu alterius? Et postea: Non concupiscat pulchritudinem eius cor tuum, ne capiaris nutibus illius. Hæc elegantissimè describit idem in cap. 7. Pro uerbiorum. Propter hanc uxorem nolunt homines venire ad nuptias Christi, Luc. 14. Uxorem duxi, & ideo non possum venire.

CAP. III.

Matth. 11. Marc. 1. Luc. 1. & 7. Plal. 131.

Ecce, ego mitto angelum meum, & preparabit viam ante faciem meam. Et statim veniet ad templum suum dominator, quem vos queritis, & angelus testamenti, quem vos vultis. Ecce venit, dicit Dominus exercituum: & quis poterit cogitare diem aduentus eius? Et quis stabit ad videndum eum? Ipse enim quasi ignis conflans, & quasi herba fullonum. Et sedebit conflans, & emundans argentum, & purgabit filios Leui, & colabit eos quasi aurum, & quasi argentum, & erunt Domino offerentes sacrificia iustitiam. Et placebit Domino sacrificium Iuda, & Ierusalem sicut dies seculi, & sicut antiqui. Et accedam ad vos in iudicio, & ero testis velox maleficis, & adulteris, & periuris, & qui calumniantur mercedem mercenarij, & humiliant viduas & pupillos, & opprimunt peregrinum, nec timuerunt me, dicit Dominus exercituum. Ego enim Dominus & non mutor, & vos filij Iacob non estis consumpti. A diebus enim patrum vestrorum recessistis a legitimis meis, & non custodistis. Reuertimini ad me, & reuertar ad vos, dicit Dominus ex-

Zach. 1.

1. 1. 1.

ercituum. Et dixistis: In quo reuersemur? Si affiget homo Deum, quia vos configitis me? Et dixistis: In quo configimur te? In decimis, & in primitijs. Et in penuria vos maledicti estis, & me vos configitis gens tota. Inferte omnem decimam in horreum meum, et sit cibus in domo mea, & probate me super hoc, dicit Dominus, si non aperuero vobis catarrhas cali, et effundero vobis benedictionem usque ad abundantiam, et increpabo pro vobis deuorantem, & non corrumpet fructum terra vestra, nec erit sterilis vinea in agro, dicit Dominus exercituum, & beatos vos dicent omnes gentes. Eritis enim vos terra desiderabilis, dicit Dominus exercituum. Inualuerunt super me verba vestra, dicit Dominus. Et dixistis: Quid locuti sumus contra te? Dixistis: Vanus est, qui seruit Deo: et quod emolumentum, quia custodimus præcepta eius, et quia ambulauimus tristes coram Domino exercituum? Ergo nunc beatos dicimus arrogantes, si quidem edificati sunt facientes impietatem, et tentauerunt Deum, et salui facti sunt. Tunc locuti sunt timentes Deum unusquisque cum proximo suo: et attendit Dominus, et audiuit: et scriptus est liber monumenti coram eo timentibus Dominum, et cogitantibus nomen eius. Et erunt mihi, ait Dominus exercituum, in die, quæ ego facio in peculiis: et parcam eis, sicut parca vir filio suo seruienti sibi. Et conuertimini, et videbitis quid sit inter-

Job. 21.

iussum

iussum et impium: et inter seruientem Deo, et non seruientem ei.

HISTORIA.

Ecce, ego mitto angelum meum. Si quis querat, quorsum nunc Malachias de re valde dissimili varicinetur, id est, de aduentu Christi, aut quomodo hæc prophetia ad præcedentes pertineat: cognoscat, si paulo diligentius consideret, quod sequitur: Ipse enim quasi ignis conflans, & quasi herba fullonum. Et sedebit conflans, & emundans argentum, & purgabit filios Leui, &c. Cum ergo de vita, & moribus sacerdotum fuisset conquestus, merito Christi prophetiam in consolationem fidelium atroxit, qui daturus erat pueros, & integros sacerdotes, quorum sacrificio Deus oblectaretur, & placaretur. Veteres Iudæi, vt referunt Hieronymus, & Iulianus Pomerius, lib. 1. contra Iudæos, non longe à principio, hunc angelum putabant esse Eliam prophetam. R. David angelum quendam esse dicit de celo mittendum, qui iudiciu exerceat, & peccatores puniat. Omnes tamen Iudæi consentiunt, quod sequitur: Et statim veniet ad templum sanctum suum Dominator, quem vos queritis, & angelus testamenti, quem vos vultis; de Messia dicit, quem frustra miser expectant. * At omnis Iudæorum deliramentis nos de hoc angelo dubitare non possumus, habemus enim præclarissimum verborum propheticorum enarratorem Christum Dei sapietiam, & hominum magistrum. Qui cum Matth. 11. de Iohanne Baptista loqueretur. Sed quid, inquit, existis videre? Prophetam? etiam dico vobis, & plusquam prophetam. Hic est enim, de quo scriptu est: Ecce, ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui preparabit viam tuam ante te. Eodem modo & de eodem Iohanne citauit hunc locum Marcus cap. 1. & Lucas cap. 7. Ex quibus notum sit verba Prophetæ intelligi de primo Christi aduentu, non de secundo, siquidem Iohannes in primo aduentu præcursor eius fuit, non in secundo. Illud diuinare non possum, quid in mentem venerit Eusebio Casariensi, vt cum tam præclara extarent testimonia Euangelistarum de Iohanne Baptista, non dubitauerit scribere libro. 5. de Demonstratione Euang. cap. 28. hunc angelum, quem mittit

Deus ante faciem suam esse Christum. Sed restat non leuis dubitatio, quæ fere semper nobis oboritur, cum verba prophetica citantur ab Euangelistis, quod non admodum conuenire videtur illis, & prophetæ: quando quidem apud Prophetam manifestè Filius loquitur: Ecce, ego mitto angelum meum, & preparabit viam ante faciem meam. In Euangelistis verò manifestè Pater loquitur Filio: Ecce, ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui preparabit viam tuam ante te. Variè hunc nodum dissoluerunt conatur enarratores Euangeliorum, & hoc fere ex eorum dictis colligitur, verum esse vtrumque, & vtrumque dici posse. Legat eorum interpretationes qui volent, ego referendi munus non suscepi. At non satis est id dicere, explicandū est, cur Euangelistæ personas mutauerint, cum nihil è suo nunc dicant, sed id se dicere proficeantur, quod scriptum est à Propheta. Iansenius in Concordia Euangelica, cap. 13. hoc ipsum, quod dicimus, ita explicat: negat primum mutari personas, Patrem ait semper loqui Filio, atque id quidē in Euangelistis esse perspicuum, in Propheta verò probabile, quoniā si Filius loqueretur, non diceret continuò. Et statim veniet ad templum sanctum suum Dominator, quem vos queritis, &c. * Itaque cum ait: Et preparabit viam ante faciem meam, continuat eandem esse faciem Patris, & Filij, atque in Christo veniunt ad nos Deum Patrem, aut Filium esse faciem Patris. Addit secundum, Si Filius in Propheta loquatur, vt vult Hieronymus, ostendi ex vtroque loco æqualitatem Filij cum Patre. Verum hoc posterius nihil ad id, quod querimus. Illud prius mihi non satisficit; neque enim vnquam Iohannes dicitur præcursor Patris, aut parare viam Patris, aut ante eum venire, sed ante Filium. Vt Luc. 1. Præbis enim ante faciem Domini parare vias eius, Iohannis, i. Hic venit in testimonium, vt testimonium perhiberet de lumine, id est, de Christo; quod ait: Erat lux vera, quæ illuminat, &c. Quod vero dixit Iansenius, & ante eum Galatinus lib. 7. c. 12. Christum vocari faciem Patris, querant, an in alium locum conueniat, nam in hunc non conuenit, nisi velint Euangelistis contradicere, qui ita acceperunt. Ante faciem meam, ac si diceret: Ante me, dixerunt enim: Qui preparabit viam tuam ante te, pro eo, quod dixit Propheta: Ante faciem meam.

Concordia Prophetæ, & Euangelistarum

4

* Alioqui

Ante facie
 Reg.
 Opera com
 munita, mo
 do huic
 personæ,
 modo illi
 tribuuntur.

6

7

* Alioqui cum dicit Pater apud Euangeli-
 stas: Ecce, ego mitto angelum meum ante
 faciem tuam, dicendum erit patrem esse fa-
 ciem Filij. An ignoramus, quod in singulis
 serē paginis occurrit, Ante faciem alicuius
 idem esse Hebræis, quod ante aliquem? Vt
 Hab. 3. Ante faciem eius ibit mors. Psalm.
 147. Ante faciem frigoris eius quis sustine-
 bit? Thren. 1. Partuuli eius ducti sunt in ca-
 ptiuitatem ante faciem tribulantis. Et po-
 stea: Abierunt absque fortitudine ante fa-
 ciem subsequētis. Luc. 1. Præibis enim an-
 te faciē Domini parare vias eius. Et Isā. 45.
 Vbi nos habemus: Ego ante te ibo, & glo-
 riosos terræ humiliabo; in Hebræo est: Ego
 ante faciem tuā ibo. Pigeret in re tam aperi-
 ta immorari, nisi viderem probari multis
 quod dixit Iansenius. Sciendum est ergo, &
 diligentissimè obseruandum hanc esse Scri-
 pturæ consuetudinem, vt illa opera, quæ ad
 proprietates diuinarum personarum non
 pertinet, cum communia sint, modo huic
 personæ tribuantur, modo illi, vt vna sub-
 stantia in personarum trinitate declaretur.

* Vt quod legimus Isā. 6. Vidi Dominum
 sedentem super solium excelsum, & eleua-
 tum, &c. Damascenus in Epistola de Trisha-
 gio, prope finem, ex Basilio, quem ibi citat
 in quarto sermone contra Eunomium, af-
 firmat Patrem esse, qui in illa visione appa-
 ruit, & qui in ea locutus est. Et tamen hoc
 idem Iohannes cap. 12. tribuit Filio: Hæc dixit
 Isaias quando vidit gloriam eius, & lo-
 cutus est de eo. Paulus autem Act. 28. dicit
 esse Spiritum sanctum: Quia bene Spiritus
 sanctus locutus est per Isaiam prophetam
 ad patres nostros dicēs: Vade ad populum
 istum, & dic: Aure audietis, &c. Similiter di-
 cimus Spiritum sanctum locutum esse per
 prophetas. 2. Pet. 1. Sed Spiritu sancto inspi-
 rati locuti sunt sancti Dei homines. Hoc
 idem Paulus affirmat de Patre Heb. 1. Mul-
 titudinem, multisque modis olim Deus lo-
 quēs patribus in prophetis, nouissimè die-
 bus istis locutus est nobis in Filio. Idem &
 Filius sibi attribuit Isā. 52. Propter hoc sciet
 populus meus nomen meū in die illa, quia
 ego ipse, qui loquebar, ecce, adsum, vt ibi
 exponit Hieronymus. * Apertius tamē est,
 quod ait Barnab. cap. 3. Hic adiuuenit om-
 nem viam disciplinæ, & tradidit illā Iacob
 puero suo, & Israel dilecto suo. Post hæc in
 terris visus est, & cum hominibus conuer-
 satus est. Ita nunc missio Iohannis, quia

communis erat, à Propheta quidem tribui-
 tur Filio, & ab Euangelistis Patri, vt osten-
 datur eadem natura, & potestas, & opera-
 tio Patris, & Filij. Sed, vt ostendatur quoq;
 in hac vna simpliciq; natura distinctio per-
 sonarum, meritò Filius ait: Ante faciem
 meam, Pater autem, Ante te. Igitur Euan-
 gelistæ ita scripserunt, vt Dominus, atque
 Seruator dixit, ille autem ita referre voluit
 verba Prophetæ, vt ostenderet se natura
 vnum esse cum Patre, persona alium. Vr-
 gebit quispiam, Dicis quomodo vtrumq;
 verum sit, at non doces quomodo seruetur
 sensus verborum Prophetæ. Respondeo
 seruari omnino, quoniam in hac materia
 idem est si dicas: Pater misit Iohannē ante
 faciem Filij sui, Filius misit Iohannem ante
 faciem suam, Spiritus sanctus misit Iohā-
 nem ante faciem Filij: quando quidem in
 Trinitate personarum vnus est, atque idem
 Deus, qui mittit. * Vtrumque igitur sen-
 sit, ac significauit Propheta, vtrumque sen-
 serunt, ac significarunt Euangelistæ, quia
 cum alterum dicitur, vtrumque dicitur.
 Quod verò Euangelistæ scribunt: Ecce, ego
 mitto angelum meum ante faciem tuam,
 eum Propheta solum dicit: Ecce, ego mit-
 to angelum meum: sepe adnotauimus eos
 non obseruare morose verba, sed sensum,
 quem interdum paucioribus verbis expri-
 munt, vt fere solet Iohannes, interdum plu-
 ribus, sed ita, vt sensus maneat semper idē.
 De quo multa Hieronymus in libello de
 optimo genere interpretandi ad Pamma-
 chium.

Sed iam singula explicemus. Quoniam
 dictum est: Ecce, ego mitto angelum meum, non
 defuerunt vaniloqui, & seductores, qui Ioh-
 annem Baptistam angelum fuisse dice-
 rent humano corpore vestitum, vt videri ab ho-
 minibus, & eis prædicare posset. Huius stul-
 tissimæ hæresis assertorem Beda in cap. 1.
 Marci affirmat fuisse Origenem, de qua Cy-
 rillus lib. 1. in Iohann. cap. 7. exponens illud:
 Fuit homo missus à Deo, hæc scribit: * Nec
 isto solo contentus tutissimè adiecit, Ho-
 mo, temeritatem non nullorum euentens.
 Iam enim rumores fuerunt, non natura ho-
 minem, sed de numero sanctorum angelo-
 rum Baptistam fuisse, ac humano corpore
 vsu prædicasse, quod inde affirmabant,
 quia dictum est: Ecce, ego mitto angelum
 meum ante faciem tuam: ignorantēs vide-
 licet nomen angelus ministerium magis, quā

substan-

Iob. 1.
 Heb. 1.
 10

substantiam significare. Sic enim alium su-
 per alium ad beatum Iob angelos cucurris-
 se legimus calamitates nouas sibi atque in-
 auditas nuntiantes. Beatus etiam Paulus ta-
 le quid de sanctis angelis determinat. Non-
 ne, inquit, omnes sunt administratorij spi-
 ritus in ministerium missi propter eos, qui
 hæreditatem capient salutis? Angelus igitur
 beatus Baptista nuncupatus est, non quia
 natura angelus esset, sed, quia ad nuntian-
 dum, clamandumque venit, præparandam
 esse Domini viam. Hæc Cyrillus. Arbitror
 autem, vt cap. 2. in illud: Quia angelus Do-
 mini exercituum est, dixi, nomen angeli po-
 situm esse, vt sciremus angelum, id est, nun-
 tium, promitti non qualemcunque, sed an-
 gelicæ vite, & puritatis, vt in cap. 11. Mathei
 adnotatur Theophylactus, & Euthymius.

* In eundem locum autor imperfeutorum
 Commentariorum: Puto, inquit (si non est
 audaciū dicere) quod gloriosior est Iohan-
 nes, quia homo fuit, & propter virtutis me-
 ritum angelus est vocatus, quā si nomine
 angelus, & natura fuisset, &c. Etenim quā-
 uis nomen angeli apud Græcos commune
 est omnibus nuntijs, sicut apud Hebræos
 מַלְאָכִים tamen noster interpres non temere
 hoc nomen dat nisi magnis, egregijsq; nun-
 tijs, vt Malach 2. Labia sacerdotis custodiēt
 scientiam, & legem requirent ex ore eius,
 quia angelus Domini exercituum est. Et in
 hoc cap. Et statim veniet ad templum san-
 ctum suum Dominator, quem vos quarit-
 tis, & angelus testamenti, quem vos vultis.
 Idcirco Iob. 1. & 2. illos, qui veniebant ad
 Iob, nunquam angelos appellare voluit, li-
 cet in Græco ita appellarentur, sed nuntios.

Et præparabit viam ante faciem meam. Quo-
 modo viam præparauerit, Matthæus, & Lu-
 cas cap. 3. docent, & Iohannes cap. 1. Dice-
 bat Christum iam venisse, ac digito osten-
 debat, hortabatur omnes ad poenitentiam,
 vt à peccatis purgati Christum reciperent.

Quod Zacharias breuiter ostendit: Et tu
 puer propheta altissime vocaberis: præibis
 enim ante faciem Domini parare vias eius,
 ad dandam scientiam salutis plebi eius.

Et statim veniet ad templum sanctum suum
 Dominator. Pro Dominator, in Hebræo est
 מְלִיכָא, id est, Dominus ille, vt vertit Leo Lu-
 das, similiter Lxx & uulgus, id est, Dominus
 ille vobis promissus. Sed Hieronymus, vt
 vim articuli suppleret, ostenderetque Do-
 minum magnum esse, & non quomodo alij

Domini appellari solent, vertit, Domina-
 tor. Loquitur autem de Messia ex consen-
 su nostrorum, & Hebræorum: Ex quo li-
 quet eum Deum esse, qui templum habeat,
 solius enim Dei est vere habere templum,
 vt contra Iudæos obseruauit Galatinus lib.
 4. cap. 10. Templum iuxta Cyrillū, aut vte-
 rus virginis intelligitur, aut humanitas as-
 sumpta, aut Ierusalem ciuitas sancta, aut Ec-
 clesia, cuius typus erat Ierusalem. Augusti-
 nus, 18 de Ciuit. cap. 35 & Theodoretus, hu-
 manitatem, siue carnem Domini templum
 interpretatur, iuxta quod ipse dixit Iohan.
 2. Soluite templum hoc, &c. Verum mihi
 valde difficilis est hæc explicatio: nā si ver-
 ba Prophetæ consideremus, prius mittitur
 Iohannes, & statim veniet ad templum san-
 ctum suum Dominator: at Dominus iam
 triginta annorum erat, cum Iohannes præ-
 cursoris officium exequi cœpit. * Quare
 non video quomodo hoc defendi possit,
 nisi quis diceret Iohannem missum fuisse
 cum conceptus est, à quo sexto mense con-
 ceptus est Christus. Sed hoc admodum du-
 rum est, non enim missus est, nisi cum exijt
 ad baptizandum, & prædicandum, sicut Ioh-
 hanes subindicat: Fuit homo missus à Deo,
 cui nomen erat Iohannes. Hic venit in te-
 stimonium, vt testimonium perhiberet de
 lumine: Tunc missus est, cum venit, vt testi-
 monium perhiberet. Nec tamen etiam si
 missus dici posset, cum conceptus est, satis
 hoc esset: quoniam Propheta dicit: Ecce,
 ego mitto angelum meum, & præparabit
 viam ante faciem meam, & statim veniet,
 &c. Ergo si hæc duo diuersa sunt, prius erāt
 faciēda, vt mitteretur, & vt præpararet viā,
 & tunc venturus erat Dominator. Ita igitur
 omnino intelligendum est, & ita factū
 est, vt prius cœperit prædicare, & baptiza-
 re Iohannes, & eo victo ab Herode, Chri-
 stus docere palā cœperit, vt videmus Mat-
 thæi. 4. & venerit in templum, vt Prophe-
 ta, & vt verus Messias, ab omnibus viden-
 dus, & audiendus. * Tunc enim Christus
 dicitur venire, cum docere incipit, & mira-
 cula facere, & munus suū exequi. Vtrumq;
 indicant verba Iohannis Baptistæ, Iohan. 1.
 Medius autem vestrum stetit, quem vos
 nescitis, ipse est, qui post me venturus est:
 Et Matth. 3. Qui post me venturus est, for-
 tior me est. Act. 9. Iohannes baptizauit ba-
 ptismo poenitentiae populum, dicens: In
 eum, qui venturus esset post ipsum. Ita, vt

dixi,

dixi, interpretantur Lyranus, & Galatinus lib. 4. cap. 10. & quidam alij. Hieronymus paulo post templum dicit esse Ecclesiam: quam expositionē & nos recipimus, sed tunc venit in Ecclesiam, cum se manifestare hominibus cœpit, & publice docere. Nec nobis aduersatur recitari hæc verba ab Ecclesia in die Purificationis: Nam cum infans in templum delatus est, significatum est breui explendum, quod modò promittitur: siquidem ingressus in illud templum figura erat eiusdem seruato, ris ali quando Iudæis demonstrandi, quod præstitum est docente ipso in templo, & postea demonstrandi gentibus per prædicationē Euangelij, quoniam in templum illud typus erat Ecclesiæ. Huiusmodi autē demonstrationes his Propb. etæ verbis promittuntur, quare merito 20 die legitur hæc propheta.

14 *Quem vos queritis.* In his verbis, & in sequētib: Et angelus testamēti, quem vos vultis, ostendit (vt ait Aug. 18. de ciu. cap. 35) Iudæos iuxta scripturas, quas legunt, Christū querere, & velle: quamuis postea multi nō agnouerint præsentem, quem quæserant, & voluerant. Semper ille populus ardentibus desiderijs expectabat Christi aduentum quasi cōsolatoris, & redemptoris sui. Luc. 2. Expectans consolationem Israel, de Simeone: de Hanna vero: Et hæc ipsa hora superueniēs confitebatur Domino, & loquebarur de illo omnibus, qui expectabāt redemptionem Israel.

15 *Et angelus testamenti.* Qui Isai. 9. secundū Lxx interpretes dictus est magni cōsiliij angelus, nunc dicitur angelus testamenti. i. fœderis, & pacti, hoc est angelus in fœdere promissus, de quo vobiscum Deus inijt fœdus, siue pactum, missurum se illum ad salutem hominum. De his vocabulis diximus Hos. 10. nu. 10. & Ham. 1. num. 22. Pactum autem est illud Deut. 18. Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis sicut me, suscitabit tibi Deus. Propterea Paulus dixit Rom. 15. Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei ad confirmandas promissiones patrum. * Dicitur etiā angelus testamenti, quia fœdus, & pactum fecit inter Deum, & homines. Aug. 18. de ciui. ca. 35. docet Christū dici angelum testamenti, quia nuntius est nouæ legis, & noui testamēti, in quo nobis cœlestia bonā prœmittuntur. Denomi-

ne angeli diximus. c. 2. nu. 14. & 15. ex quibus manifestū erit, cur Christ⁹ angelus dicatur. *Ecce venit.* Augustinus loco modo indicato affirmat duplicē Dñi aduentum prædici à Propheta, priorē, in illis verbis. Et statim venit ad tēplum sanctum suum, &c. posteriorē in ijs, quæ nunc interpretari volumus. Eodem modo hæc interpretatur Il. 20. ca. 25. & 26. Idem sensit Eusebius. lib. 5. de Demōstr. Euan. ca. 28. & Theodoretus. At sine dubio semper de primo aduentu loquitur, vt aiunt Cyrillus, & Rupertus, & alij nonnulli: nam & cōtextus ipse exigit, vt cum dixerit, Et statim veniet ad tēplum, &c. idq; de primo aduentu dictū constat: de eodē intelligatur quod continuo additur. *Ecce venit, dicit Dominus exercitū, & quis poterit cogitare diē aduentus eius?* * Præterea sunt nōnulla, quæ minime in secundū aduentum quadrare possunt, vt illud: Et erūt Domino offerentes sacrificia in iustitia. Et placebit Deo sacrificiū Iuda, & Ierusalem. &c. tamen hæc Aug. 20. de ciu. ca. 25. & 26. in cœlesti beatitudine futura intelligat. Sed tunc non offerentur sacrificia, nec magis offerēt filij Leui, quā reliqui. Scio eum per filios Leui omnes Christianos intelligere, sed cōtra omnī sensum, apud quos filij Leui, nō nisi sacerdotū typus sunt. Cū autē dicit: *Ecce venit,* cito eū vērurū significat.

16 *Et quis poterit cogitare diē aduentus eius?* Alij interpretes vertunt: Et quis poterit sustinere? Immo & Lxx verterunt: *quis vis inueniā hoc est.* Et quis sustinebit? aiunt enim verbum *יָרֵא* non significare cogitare, sed sustinere. Quidam etiam exponunt: *Quis poterit, non dico re ipsa, sed sola etiā cogitatione, sustinere diem aduentus eius?* At si verbum Hebraicū non significat cogitare, male exponunt; sola cogitatione sustinere: si autē significat, recte conuersum est. Et quis poterit cogitare? Nos fatemur significare sustinere, neque id Hieronymum fatuit, qui ita solet interpretari: Sed nec ipsi negare possunt, hoc idem verbum significare capere, & cōprehendere, extat enim locus manifestus. 2. Paral. 6. Si cœlū, & cœli cœlorum te non capiunt, quanto magis domus ista, quam ædificauit? Vbi Lxx verterunt: si cœlum, & cœli cœlorū non sufficiēt tibi, &c. * Ex quibus intelligitur cogitare in hoc loco idem esse quod capere, & cōprehendere cogitatione, vt sit sensus: *Quis poterit cogitando consequi quanta*

sit glo-

18 sit gloria illius diei, quanta beneficia, & quantum honorem afferat dies ille generi humano, quo seruatores suum homines videbunt, & audient loquentem? Hoc autem & apertius, & significatius ita dicitur, quam si diceretur: *Quis sustinebit diem aduentus eius?* Quod ita dictum, magis in secundum aduentum quadrat, quam in primum, de quo nunc loquitur, vt probatum est. Quare Hieronymus, cum alibi vertere soleat, sustinere, & sustentare, vt Prōu. 18. Spiritus viri sustentat imbecillitatem suā, & Iere. 20. Et defeci ferre non sustinens: prudenter hoc in loco alteram verbi significationem elegit, quæ aptior erat, & germanior.

18 *Et quis stabit ad videndum eum.* Quis poterit ferre oculis suis tantam lucem atq; maiestatem? Metaphora sumitur à sole, cuius splendorem oculi ferre non valent: quasi dicat: Omnem intelligentiam superabit illa gloria filij Dei, & illa eius bonitas, qua homo fieri, & cum hominibus conuersari sustinuit. Mihi videtur dictum, *Quis stabit acsi diceret: Quis hæc cogitans non deficiat præ admiratione, ita, vt viribus destitutus cadat?*

19 *Ipsi enim quasi ignis constans.* Forte hæc verba autores, quos supra nominauimus, impulerunt, vt de secundo aduentu interpretarentur, de quo scriptum est Psalm. 49. Ignis in conspectu eius exardescet, &c. At quomodo Christus in secundo aduentu se debet purgans filios Leui? aut quo modo tunc ei sacrificia offerent? Quare Theodoretus, & Lyranus, qui de secundo exposuerant, nunc ad primum redire coguntur. Hieronymus putat eum esse quasi ignem constantem, quia laboribus, & afflictionibus purgabit corda fidelium. Sed quia rationem reddit verborum præcedentium: *Quis poterit cogitare diem aduentus eius?* Et quis stabit ad videndum eum? nec apta esset ratio; quia ipse afflictionibus purgabit fideles; Theodorero libētius assentior, qui de expiatione cordium per Spiritum sanctum datum à Christo Prophetam loqui arbitratur. Christus igitur igni spiritus sui calefaciet animas suorum, & expurgabit, vt ignis metalla; hoc enim significat: sicut ignis constans, id est, purificans metalla, quæ mittitur in ignem vt liquefiant, & excernantur scoriæ. De hoc dictū est Matt. 3. Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, & igne, Et

Luc. 12. Ignem veni mittere in terram, & quid volo, nisi vt accendatur? Et Isai. 4. Si abluerit Dominus fordes filiarum Sion, & sanguinem Ierusalem lauerit de medio eius in spiritu iudicij, & spiritu ardoris.

20 *Et quasi herba fullonū.* Hæc herba maculæ & fordes multo tēporis eluuntur è vestibus à fullonibus. Vnde Marcus ca. 9. vestimenta eius facta sunt splendida, & candida nimis, velut nix, qualia fullo non potest facere super terram. Pro Herba fullonum est in Heb. *סִרְיָה*, id est, Borith lauatiū. Dicitur autem borith à *בִּרְיָה*, quod est mundauit, nec herbā putat esse R. David, sed Saponē, cui & Varabius assentitur. Interpretatur etiam Chaldæi vertit, Sapo, cum in Chaldæo sit ipsum nomē Hebraicum. * Nō est tamē dubitandum borith esse herbam, quā vulgus saponariam vocat. Ita Hieronymus intellexit Iere. 2: si laueris te nitro, & multiplicaueris tibi herbam borith: & in cōmentarijs eiusdem loci, & huius, quem nunc interpretamur. Et Lxx, in his duobus locis vertunt *πῶς πῶς ἐκτραύω*, hoc est Herba lauantium: quos Theodoretus, & ceteri græci sequuntur. Et Galatinus lib. 3. ca. 12. ait herbā esse, qua fullones pannos lauant, Arabiceq; dici gazul. Hierony. in verba iam posita Iere. 2. Herba fullonū (inquit) iuxta ritum provincie Palestine in virentibus, & humectis nascitur locis, & ad lauandas fordes candidē vim habet, quā & nitru. &c. significat igitur Christū animas hominū purissimas, & candidissimas redditurum esse gratiā suā.

21 *Et sedebit constans.* *יָרֵא*, quo vocabulo vsus est cum dixit: Ipse enim quasi ignis constans. Sedebit igitur purificans, vt ignis metalla. Sedebit autē, hoc significat, non obiter, & leuiter faciet, sed serio, & accuratè; sedemus enim cum aliquid serio, & adhibita cura facere volumus, vt Psalm. 1. Et in cathedra pestilentie non sedit, vt ibidem notat Euthymius Psalm. 49. Sedēs aduersus fratrem tuum loquebaris.

21 *Et emundans argentum.* Lxx vertunt: Et emundans sicut argentum. Chaldæus, sicut vir, qui constat, & emundat argentum. Quod quidē recte dicitur, sæpe enim adnotauimus apud Hebræos omitti solere notam similitudinis. Ac forte argentum vocat populum Christianum, cuius comparatione ceteri populi sunt ferrum, aut æs, sed ipse comparatio-

Ec nca-

Ine sacerdotum, qui aurum esse intelliguntur, dicitur argentum.

Et purgabit filios Leui. Theodoretus proprie intelligit de ijs, qui erant ex tribu Leui, & adducit in exemplum apostolum Barnabam, qui fuit ex tribu Leui. At Hieronymus, in filijs, inquit, Leui omnem sacerdotalem intelligit dignitatem, loquitur, vt existimo, de sacerdotibus nouæ legis. Certe propheta de illis loquitur quocunque ex genere sint; fuerunt enim filij Leui figura sacerdotum noui testamenti. Frequens autem est in scriptura nomen figuræ tribu rei figuratæ, sicut Christus appellatur Dauid Hof. 3. & Ezec. 34. ita Zac. 14. Solennitates tabernaculorum, & in hoc capite paulo post Iuda, & Ierusalē. * Est ergo sensus: Christus dabit Ecclesiæ suæ optimos, purgatissimosque sacerdotes, qui populum doceant, & sanctitate sua Ecclesiam ædificent: quales fuerunt apostoli, & eorum successores. Ex munditia enim sacerdotum pendet populi sanctitas, & munditia.

Et colabit eos quasi aurum, & quasi argentum. Alijs atq; alijs verbis idē explicat, vt certius, firmitusque fiat, quod dicit, & vt intelligamus magnam futuram fuisse eorum puritatem. Hoc autem demonstrat similitudine auri, atque argenti, quæ cum sint omnium metallorum pretiosissima, accuratius igne purgantur, & colantur, ne quid maneat scoria, aut fæcis admistum.

Et erunt Domino offerentes sacrificia. Sancte, & pure ministrabunt altari, non sicut sacerdotes veteres, de quibus locutus est cap. 2. Quasi dicat: Pro malis sacerdotibus, & impuris, qui nunc sunt, dabit Dominus Ecclesiæ castos, puerosque sacerdotes.

Et placebit Domino sacrificium Iuda, & Ierusalem. Per Iudam populum Christianum intelligit vere consentientem Deum, cuius sacrificium maxime Deo placet, quia corpus, & sanguis offertur vnigeniti filij Dei Domini nostri Iesu Christi. * In Ierusalem autem metropoli, & capite Iudæorum sedem apostolicam indicare mihi videtur, quæ caput est, & magistra omnium Ecclesiarum, in qua fuerunt sanctissimi sacerdotes, ijdemq; martyres Christi, & à qua vniuersa Christianorum gens docetur, quid, & quo modo offerre debeat. Ponitur vero in vtroque nomine figura pro refigurata, nam Iuda typus est Ecclesiæ, & Ierusalem caput Iu-

Reg.

22

23

da, typus vrbis Romæ, id est, sedis apostolicæ, quæ caput est vna totius populi Christiani.

Sicut dies sæculi, & sicut anni antiqui. Sæculi dies vocat antiquissimum tempus, quod præcessit, vt latius explicauimus Mich. 5. n. 39. & sequentibus, quod statim explicat dicens: Er sicut anni antiqui, id est, sicut ei placebāt sacrificia, quæ olim sancti patres obtulerunt. Hæc verba recte intellexit Lyranus, affertque alia ex canone missæ, ex quibus optime explicantur. * Supra quæ propitio, ac sereno vultu respicere digneris, & accepta habere, sicuti accepta habere dignatus es munera pueri iuusti Habebat, & sacrificium patriarchæ nostri Abrahamæ, & quod tibi obtulit summus sacerdotus Melchisedec, sanctum sacrificium, immaculatam hostiam. Addit, dictionem sicut, non significare nunc equalitatem, sed tantum modo correspondentiam (ita est explicat) rei figuratæ ad figuram. Quod est diligenter adnotandum, vt multa in prophetis intelligamus, in quibus bona noui testamenti conferuntur cum bonis veteris. Sed de his plura diximus loc. 2. n. 50. & 51.

Et accedam ad vos in iudicio. Hæc verba quidam ad secundum aduentum referunt, quidam ad primum, sed in vtroque potissimum Iudæorum peccatum damnatorum est incredulitas, & odium Christi, quod hic non commemoratur. Præterea cum dicit: Ero testis velox, & c. satis significat non diu differendum esse supplicium, quod nunc comminatur. Quare longe mihi vero similis videtur post prophetiam de Christi aduentu redire prophetam ad reprehendendum sui temporis mores. * Etenim hoc cum

facere in verbis sequentibus: Ego enim Dominus, & non mutator, perspicuum est: at hæc rationem superiorū reddūt, quod indicat coniunctio Enim. Melius ergo dicemus ab his incipere: Et accedam ad vos, & c. Dixit cap. 2. Molestissima sibi fuisse illa verba Iudæorum: Omnis qui facit malum, bonus est in conspectu eius, aut certe vbi est Deus iudicij? Et ideo intulit: Ecce ego mitto angelum meum. Quasi dicat: Vos dicitis placere mihi cum, qui malus est: ego mitto angelum meum, qui homines à peccatis traducat ad iustitiam, & ita parabit mihi viam, non enim possum venire, nisi ad bonos. Et statim veniet Christus, qui tollet peccata mundi, Et quoniam dicitur:

24

25

tis:

ris: vbi est Deus iudicij? ego cito veniā, vt in iudicium iatrem vobiscum, & puniam peccata grauiora.

Et ero testis velox maleficis. Ego ipse, qui iudex futurus sum, ero & testis velox, id est, cito aduro, & cito omnia peccata vestra detegam. Ac si dicat: Nihil eorum, quæ facitis, me latet, & vt reus damnatur adhibitis testibus, ita ego ex ijs, quæ noui vos fecisse, sententiam feram in vos. * Norat autē hic peccata quædam peculiariter, vt Paulus Burgenis ait in additione, quod hæc soleat esse occulta, nec possint ad ca punienda facile testes inueniri, ac si dicat: Non deerunt testes, quantumuis occulte hæc faciatis, ego testis ero, Maleficos vocat incantatores, præstigiatores, & magicis artibus deditos, cuiusmodi multi erant in populo illo. Iere. 27. vos ergo nolite audire prophetas vestros, & c. & augures, & maleficos, qui dicunt vobis: Non seruietis regi Babylonis, vide etiam 2. Paral. 33.

Et qui calumniantur mercedem mercenarij. Lxx: Qui priuant mercedem mercenarij, sed apertius Chaldæus: Qui auferunt violenter mercedem mercenarij. Iac. 5. Ecce merces operariorum, qui messuerunt regiones vestras, quæ fraudata est à vobis, clamor, & clamor eorum in aures Domini Sabbaoth introiuit. Quid sit calumniari, diximus, Zachar. 7. numero 8.

Et humiliant viduas. Lxx: Et qui opprimunt per potentiam viduas, & percutiunt pupillos. In Heb. suppletur idē verbū, calumniantur: ita enim habetur: Qui calumniantur mercedem mercenarij, viduam, & pupillum. Humiliare dicit affligere, & opprimere.

Et opprimunt peregrinum. Iniuste scilicet iudicantes contra illum, & eum re sua spoliātes, aut testimonium falsum cōtra eum dicentes, propterea quod, cum peregrinus esset, patronos, & fautores nō haberet. Lxx & Chaldæus verterunt: Et qui peruertunt iudicium aduenæ. In Hebræo est, וְיִשְׁדָּדוּ, id est, Declinare facientes peregrinum. Hoc est: Peruertentes iudicium peregrini, facientes, vt ille causa cadat. Eodem verbo vtitur lex Deut. 27. Maledictus qui peruertit iudicium aduenæ. Pro qui peruertit, est etiam in Hebræo. וְיִשְׁדָּדוּ

Ego enim Dominus, & non mutator. Quid hoc ad præcedentia pertineat, commentarij varie exponunt, mihi maxime placet ratio, & expositio Cyrilli: vos puta-

26

27

batis me mutatum esse, vt cum antea iustitiam amarem, nunc iam mihi mali placerent. At non ita est, idem sum, nec vquam mutor, semper mihi mali displicent, & ideo accedam ad eos in iudicio, & puniam. Ita etiam Iacobus dixit cap. 1. Omne datum bonum, & omne donum perfectum de sursum est descendens à patre luminum, apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio, id est, semper ab illo descendit lux, nunquam tenebræ, id est, peccatum. * Pro Mutor est, וְיִשְׁדָּדוּ quod verbum inconstantiam quandam significat, cum quis nunc hoc vult, nunc illud, significat enim iterare, vnde וְיִשְׁדָּדוּ duo, ac si diceret: Semper vnum volo, & sentio, non duo, modo hoc, modo illud. Pulchre autem dixit: Ego וְיִשְׁדָּדוּ cui conuenit semper eodem modo esse, & à quo est alienissima omnis mutatio.

Et vos filij Iacob non estis consumpti. Cum semper malos oderim, tamen erga vos magna misericordia vsus sum, quos potuissem sæpe propter peccata extinguere, & delere, cum vetera sint vestra peccata, & malos parentes mali filij imitemini. Quare reuertimini ad me per veram penitentiam, & ego reuertar ad vos, propitius vobis ero, & semper fauēbo. Hoc optime agnouit Ieremias, qui Thren. 3. ait. Misericordiam Domini, quia non sumus consumpti, quia non defecerunt miserationes eius.

In quo reuertemur? Quid faciendum nobis est, vt ad te reuertamur, nō enim videmur nobis à te recessisse?

Si affiget homo Deum. Ita legendum est, nō, Affliget, vt cernitur ex Hebræo & ex Lxx, & ceteris interpretibus וְיִשְׁדָּדוּ. Hoc verbū, si recetioribus Heb. credim⁹, significat rapere, vt sit sensus: Nū rapiet homo Deū, id est, Rapiet quæ Dei sunt quod dicitur propter decimas nō solutas, vt statim indicabimus. Lxx: & ceteris hoc est. Nū supplantabit. i. Num vos decipietis me; qui omnia scio, vt putetis clam auferre posse decimas meas? Aquila, Symmachus, & Theodotio (vt referūt Hier. & Theodoretus) trāstulerūt: וְיִשְׁדָּדוּ אֶת אֲנֹכְיָהוּ Nū defraudabit homo Deū, scilicet, auferēs qđ illius est? Quod iuxta Historiæ ordinē recte cōuenit, vt ait Hier. De⁹ enim defraudari, & priuari dicitur, cū Leuitæ decimis defraudantur, vt cum ait Matt. 23. Esuriui, & non dedistis mihi mandu-

28

Iehoua.

29

care, &c. Sed testatur Hieronymus hoc verbum *שׁוֹר* Syrorum, Chaldaeorumque lingua significare idem, quod Affixit. At affigere per metaphoram significat affligere, & vehementi dolore afficere, qualis est eorum, qui affiguntur: sive per dolorem inflictiū prouocare ad iram, sicut vertit Chaldaeus: Num quid ad iracūdiam prouocat vir iudicē? Similiter vt in hoc loco, transtulit Hierony. Prou. 22. Non facias violentiam pauperi, &c. quia iudicabit Dominus causam eius, & configet eos, qui confixerunt animam eius. Dicitur ergo Deus humano more cōfigi, quia magnopere illi displicet decimas non solui sacerdotibus: quare omniū translationum idem est fere sensus.

In decimis, & in primitiis. Historiam habemus apud Nehemiā, orta est enim fames magna, vt videmus cap. 5. ita vt propter penuriam decimę Leuitis non darentur a populo, sicut idem autor scribit cap. 13. & cognoui quod partes Leuitarum non fuissent datę, & fugisset vnusquisque in regionem suam de Leuitis, & cantoribus, & de ijs, qui ministrabant, &c. Pro primitiis est *תְּרומָה*, pro quo Pagninus vertit oblationem, sed Lxx, & interpres Chaldęi ita habent, vt nostra trāslatio, Chaldęus ipso nomine Heb. vsus est: Sunt autē primitię primi fructus agrorū, qui Deo offerebant. Exho. 22. & 23.

Et in penuria vos maledicti estis. Heb. In maledictione vos maledicti estis. Sed sicut benedictio copiam significat, ita maledictio significat sterilitatem, & penuriam. Affixi, & puniui vos magna penuria, & sterilitate, & tamē neque ita respiscitis, aut me placare curatis, sed configitis potius decimas mihi adimendo.

Gen. tota: Tam principes, & diuites, quā priuati, & pauperes.

Inferte omnem decimam in horreum. s. tēpli, vt inde detur Leuitis, nihil subtrahatis, vt hactenus fecistis, propter quod sterilitatē vobis immisi.

Et sit cibus in domo mea. Quo ministri templi alantur.

Et probate me super hoc. Facite hoc, & experimini, an sciam benefacere obseruantibus mandata mea. Simile est illud Isa. 1. Lauami ni, mundi estote, &c. & venite, & arguite me dicit Dominus.

Si non aperuero vobis cataraetas cęli. i. Si nō effudero tā copiosam pluuiam, vt cataraetas cęli apertę esse credatur. Ita Hic. Sed sup-

30

31

plendū est, Dicite me mendacē, aut aliquid tale. Est cū mos scripturę, vt quę tristitia dictu sunt, aut blasphemiam magnā habēt in Deū, raceat, & intelligi malit, quā dici, aut certe honestiore vocabulo dicat. Inde toties: Hęc mihi faciat Deus, & hęc addat. In de etiā Iob. 1. Ne forte benedixerint Deū in cordib⁹ suis, &c. 2. Benedic Deo, & morere, p. Maledic. 3. Reg. 21. *Submittite duos filios Belihal cōtra eū, & falsū testimoniū dicāt: Benedixit Deū, & regē. Vibi nos & Lxx habem⁹ Cataraetas cęli in Heb. est *מַטְרַת הַשָּׁמַיִם*. i. fenestras, sicut etiā est apud Chaldęū. Videt Propheta alludere ad illud Gen. 7. Et cataraetas cęli apertę sunt, vbi idē vocabulū est in Heb. Est autem cataraeta locus in flumine abruptus, & p̄cep̄s, vnde aqua cum magno fragore, & impetu decedit, a *מַטְרַת הַשָּׁמַיִם*, quod est vehementer percussio, collido, frāgo, decido. Vnde illę, quāsi fenestras, per quas imber violēter, & cū impetu decedit in terrā, merito dictę sunt cataraetas. Sed fenestras dici putarūt Hebręi qđ cęlo in diluio rupto per illa foramina descēdissent aquę, quę super cęlos sunt. Quā sententiā secutus est ibidē Hier. ab Oleastro, & probabile hoc esse dicit Lypomanus in catena. Sed quęramus ex his autorib⁹, an sicut tūc propter magnitudinē futuri diluuii p̄ fenestras illas cęlorū effusę sunt aquę, ita purēt ad dandā his hominibus pluuiā rum p̄dos fuisse cęlos? Nam si hoc tēpore nō erāt rumpendi, nec in diluio rupri sunt. Sciendū igitur est, vt bene adnotauit Caienta. in eundem locū Gene. cęlū in scriptura clausū dici, cū pluuiā non emittit, Luc. 4. Quādo clausum est cęlū annis trib⁹, & mē sibus sex, pro quo dixit Iaco. c. 5. Et nō pluit annos tres, & mēses sex. Et sicut tunc clausum dicitur, ita cū pluit, & aquę, quę in nubibus retinebantur, erūpunt in terrā, cęlū dicitur aperiri, & rūpi fenestras, ac si magna vi aquę in nubibus inclusa clausas fenestras refringerēt, & violēter exirēt. Quod nō dicitur, nisi cū maiores solito imbres effunduntur. Non itaq; cataraetas cęli sunt, sed nubium, vt in eundem locum exposuit Glossa, & S. Thomas in Psālmum. 41. & Vatablus Gene. 7. & alij.

Et effudero vobis benedictionem. Verbum Effudero largitatem indicat, vt notauit Hierony. hic, & nos Ioel. 2. n. 54. 55. *Ait ergo: simul cum largitate imbriū dabo vobis magnā copiam omniū, quę ē terra gignū-

Reg.
Scriptura
tacet
istia, aut
horib⁹
cabulla
est.
32

Cataraeta

33
Cęlū clau
sum & apertum.

tur

tur. *Vsq̄ ad abundantiam* *וְיִשְׂרָאֵל*, id est, Donec nō sufficiētia. i. (vt vertit Pagninus) Donec non sint vobis sufficiētia vasa, hoc est: Donec non habeatis horrea, & receptacula, in quę inferatis. Chaldęus: Adeo vt dicatis, satis est, quasi dicat: Nolumus amplius, non habemus vasa.

Et increpabo pro vobis deuorantem. Auertā ab agris vestris locustā, & bruchū, quę disperdere solent fruges ē terra bene pluuijs irrigata natas. In Heb. est: Increpabo vobis, sed Hiero. vt magis explicaret, vertit Increpabo pro vobis: De ambiguitate autē, quę est in verbo, Deuorātē, dixim⁹ iā. c. 1. n. 33. & 34.

Et beatos vos dicent omnes gentes. Admiratę tantam terrę fertilitatem, atque inde vos Deo caros esse intelligentes.

Eritis enim vos terra desiderabilis. Omnes in terra vestra habitare desiderabunt propter insignē eius fertilitatē, vt exponunt Hieronym & Hebr. Chaldęus: Et laudabunt vos omnes gentes, quoniam vos habitabitis in terra domus maiestatis meę. * Sed cur ita locutus est, ac nō potius dixit: Erit terra vestra desiderabilis? Responderi potest phrasin esse Hebręorum, vt quod terra est, tribuatur possessoribus terrę, vt Deut. 28. Benedictus tu in ciuitate, benedictus in agro, ager enim est, qui dicitur benedictus, cum multū fructū affert. Et psal. 4. A fructu frumenti, vini, & olei sui multiplicati sunt, id est, multiplicē fructum tulit eis terra frumētū, & vini, & olei. Ita ipsi dicuntur terra desiderabilis, quia in terra desiderabili habitāt. Sed planius est, & simplicius, vt subaudiamus. Sicut, quod sępe fieri adnotauimus, vt sit sensus: Eritis vos sicut terra desiderabilis. i. virentes, & prosperi, & abundantes diuitijs, sicut verterunt Lxx. Quia eritis mihi vos quasi terra desiderabilis: Quomodo etiā exposuit Cyrillus. * Ex his omnibus intelligimus quanti faciat Deus decimarum solutionem, quas etiā in tanta fame, & sterilitate integras persolui vult. Et quam merito Concilium Trid. sess. 25. capi. 12. statuat decimarum solutionem debitā esse Deo, ac nō soluētēs integre iubeat excōmunicari, nec ab illo crimine, nisi plena restitutione secuta, absolui. Aequū enim est vt sacramētorū gratia nō fruā, qui Dei & sacramētorū ministros debitis defraudat alimentis.

TROPOLOGIA.

Quod ab initio capitis scriptū est vsq; ad illud: Et accedā ad vos in iudicio, quia ma-

35

36

nifestissimā continet de futuris prophetiā, non est iuxta regulā Hiero. per incerta Allegorię extenuandū, nec alius sensus quęrendus est, quā Historicus. Similiter quod inde sequitur donec dicit; Si affigit homo Deum, &c. morale est, nec aliter exponi oportet, vt traditū nobis est a Gregorio ad calcē lib. 20. Mor. Tantum ea ad nos accōmodemus, vt intelligamus maiori nos esse dignos supplicio, maioremq; esse erga nos Dei misericordiā tāta mala tolerātis. * Possumus tamen & spiritualiter interpretari maleficos, quomodo interpretati sumus Mich. 5. nu. 87. & adulteros, & periuros, & reliqua nomina peccatorū. Adulteri sunt, qui vtilia dicentes voluptatē suam quęrūt, quā ex honoribus, & ex gloria, & ex diuitijs percipiunt, & filios Deo gignere per semen verbi minime curant. Qui non sunt valde dissimiles Onam Filio Iudę, cui cum parer dixisset: Ingredere ad vxorem fratris tui, & sociare illi, vt suscites semē fratri tuo: ille sciens non nasci sibi filios, introiens ad vxorem fratris sui semen fundebat in terrā, ne liberi fratris nomine nascerentur. Et idcirco percussit eum Dñs, eo quod rem de testabilem faceret. Quid enim quęrere debent p̄dicatores, nisi vt per verbum Dei, quod est semē immortalitatis, suscitent semē fratri suo. i. Christo, qui paucis cōuersis quodāmodo sine liberismortuus est? Sed semē fundit in terrā, quia verbū Dei cū terra miscēt terrena quęrētes, non autē filios Deo procreare cupiētes, immo quātū in se est, vim procreādī cęlesti illi semini adimētes. Periuri sunt, qui fidē Deo nō seruāt, nec implēt quod vouerūt, similes viduis, de quibus Apostolus scribit. Habētes dānationē, quia primā fidē irritam fecerūt. Mercenarij sunt, qui pro æterna mercede Deo seruiūt, de quibus dictū est: Quāti mercenarij in domo patris mei abūdant panibus: Viduę sunt animę virtute pauperes, & p̄sidio magistrorū, atq; adiutorū in viā Dei destitutę. Pupilli, qui teneri sunt, & cū adhuc inciperēt in viā Dei ambulare, a patribus spiritualib⁹ separati, & abducti. Peregrin⁹ est, qui erat in regione lōginqua, & in terra peccati, & ad Deū nuper cōuersus est. Et quoniā hi oēs nō valde fere p̄fecerūt in virtute, patētq; doctis malorū, & facile a ministris Diaboli ad vitā delicatiorē, & carni suauiorē traducūt, & mercede sua priuātur, quā in cęlo sperabāt, idq; grauissimū criminis est, ideo Dñs ait

37

Adulteri,
qui concio
nando vo
luptatē quę
runt.

Gen. 38.

38

Periuri.
1. Tim. 5.
Mercenarij
Luc. 15.

Viduę.

Pupilli.

Peregrinus

se testem velocem futurū ijs, qui calūniantur mercedē mercenarij, & humiliāt viduas & pupillos, & opprimunt peregrinū. In eo vero, quod ait: * Si affigit homo Deū? &c. per decimarū solutionem admonemur, vt omnīū, quæ de terra nascuntur. i. omnium bonorum, quæ in anima nostra oriūtur, & bonorum nature, quæ possidemus, partē Deo offeramus, & eius populo, ac ministris, iuxta illud. Decimas de omnium, quæ possideo. Hoc est, vt fide nostra fidē adificemus aliorum caritate nostra prouocemus aliorum caritatē, consilio, doctrina, ceterisque bonis fratres nostros iuueamus. Quod si quis dicat decimas non deberi, nisi sacerdotibus, & Leuitis, responderi potest, omnes Christianos esse quodāmodo sacerdotes, non quo potestatem habeant conficiendi sacrum corpus, & sanguinem seruatoris, quod initiatorum tantum est, sed quo Deo sacrificium offerunt cordis contriti, & humiliati, & concupiscentias suas Deo mandant, sicut ait Petrus: Vos autem genus electum, regale sacerdotium. Et Iohannes: Et fecit nos regnum, & sacerdotes Deo. Dicitur etiam multiplices fuisse decimas apud Hebræos, vt docet Hier. in illud Ezech. 45. Et hæc sunt primitiæ, quas tolletis. * Quædā, quas vniuersus populus debebat Leuitis: aliæ, quas ex decimis ipsis Leuitæ debebant sacerdotibus, & vocabantur secundæ decimæ. Erant & aliæ, quas vnusquisque de populo sibi seruabat, vt comederet eas in Ierusalem cum sacerdotibus, cum ascendebat ad templum. Aliæ, quas tertio quoque anno pauperibus recondebat. Ita nos ex omnibus bonis nostris quædā seruare debemus Ecclesiæ ministris, adiuuando illos opera, consilio, ingenio nostro, cum opus fuerit, tam ex ijs, quæ in nobis oriuntur, quam ex decimis decimarum, id est, ex ijs, quæ ab alijs didicimus, aut accepimus. Quædam Deo offerre, & in eius obsequiū consumere, quædam pauperibus seruare decet, id est, fratribus nostris, quicunque opera nostra indigebunt. Eccl. 35. Bono animo gloriā redde Deo, & non minuas primitias manuum tuarū. In omni dato hilarē fac vultū tuum, & in exultatione sanctifica decimas tuas. Da altissimo secundum datū eius, & in bono oculo adinventionē facto manuum tuarū: Quoniā Dñs retribuēs est, & septies tantū reddet tibi. * Nec solū de his, sed ex illis etiā, quæ per victoriā con-

Luc. 18.

1. Pet. 2. Apoc. 1. Decimæ multipli- ces.

40

41

secuti sumus victis tērationibus, & concupiscentijs nostris decimas offeram⁹ gratias agētes Deo, & in eius obsequium vtentes gratia, & virtutibus ab eo acceptis. Sicut Abraham dedit decimas ex omnibus Melchisedec post victoriā regū, ita nos post victoriā tērationū, & victoriā Diaboli mundi, & carnis. Huiusmodi decimas, & primitias multi offerūt idolis. i. honoribus pecuniæ voluptatibus, in quorū gratiā ætatē, & quæcūq; habēt bona, consumunt: nos vni Deo viuo, & vero offerre debem⁹. Tob. 1. imitātes, de quo scriptū est: Cum irent omnes ad vitulos aureos, quos Ierobohā fecerat rex Israel, hic solus fugiebat consortia omnīū, & pergebat in Ierusalē ad templū Dñi, & ibi adorabat Dñm Deum Israel omnia primitiua sua, & decimas suas fideliter offerens. Si hæc decimas, & primitias non soluimus cōfigemus Deū, & erimus maledicti in penuria, hoc est, bonorū spiritualiū inopia, & sterilitate magna laborabimus. * Si autē integre intulerim⁹ in horrea tēpli, & nihil ex nostris Deo abstulerimus, vt sit cibus in domo Dei: probemus illum super hoc, nō parcum, nō auarū, non mendacē inueniemus. Aperiet cataractas cœli, & effunderet copiosum imbrem bonorum in animas nostras, sicut ab alio propheta dictum est: Tūc erūpet, quasi mane, lumē tuū, & sanitas tua cūcis orietur, & anteibit faciem tuam iustitia tua, & gloria Domini colligete. Effundet benedictionem vsque ad abūdantiam, id est, donec vasā desint ad excipiendum, id est, donec crescente cum donis humilitate clamemus ad Dominiū, vt sape faciunt sancti, indignos nos esse tantis bonis, non habere quo excipiamus, ea largiatur humilioribus, qui plenius agnoscat, & melius in eius gloriā cōferant. Et increpabit pro nobis deuorātē, hoc est, auferet ea, quæ pdere solēt actiones nostras bonas, vt inanē gloriā, ambitionē, & cupiditatē. Nō erit sterilis vinea in agro nostro. i. vino abūdabimus, hoc est, cōsolatione Sācti spiritus. Omnes beatos nos dicēt, & erim⁹ sicut terra desiderabilis, pleni fructib⁹ bonorū operum, omnesq; cupiēt esse quales nos sumus. Omnes huiusmodi promissiones ad eos etiā accōmodāde sunt, qui se totos Deo tradūt, nec quidquā retinere volūt sui, vt toti possideant à Deo. Nō em̄ alia ex causā parū pficimus, quā qđ nostri esse volum⁹ nec vnquā plene nos Deo addicim⁹.

Tob. 1.

42

Isa. 18.

HISTORIA.

43

Inualuerunt super me verba vestra. * Præualuerunt contra mē, & quasi onus quoddā graue me opprimunt. Lxx. Ingrauiatis super me verbis vestris, id est, molestissima mihi fuerunt verba vestra. Iterum reprehēdit blasphemiam, de qua ca. 2. dicebat: Laborare fecistis Dominum in sermonibus vestris: quoniam post illam increpationē iterum ad eandem blasphemiam redierāt. Cum enim affligerentur à Deo fame, & egestate propter scelera, & propter detractionem decimarum, nō se excusabant, sed diuinam prouidentiam, quod ditiores viderent idololatras, quam se. Et quia ambulauimus tristēs. Pœnitētia videlicet, & dolore peccatorum. Ergo vixc beatos dicimus arrogantes. Cum hæc videmus, beatos vocamus arrogantes, qui contra Deum superbia effertur, & blasphemant. Causam indicat cōtinuo. Siquidem adificati sunt facientes impietatem. Adificare aliquem, siue facere ei domū, iuxta Hebraici sermonis idioma est filios ei dare, quod apud veteres magnæ felicitatis logo habebatur, vt videmus Deut. 28. Hinc psal. 127. Filij tui, sicut nouellæ oliuarum in circuiitu mensæ tuæ. Exho. 1. Et quia timuerunt oblitescere Deum, adificauit eis domos. * Et de eo, qui non vult suscitare semen fratri suo, id est, filios ei gignere, dicitur Deut. 25. Sic fiet hominī, qui nō edificat domū fratri sui. Et Gen. 30. vbi habet m⁹: Et habēa ex illa filios, in Heb. est: Et adificabor ego etiā ex illa. Eadē verba sunt in Heb. Gen. 16. vbi habet et nostra translatio: Si forte saltem ex illa suscipiam filios: in quæ verba Hieronymus notauit hanc phrasin in Traditionibus Hebraicis. Verum quoniam multitudo filiorum cum paupertate potius esset onerosa, quam iucunda: cum adificatio inter præmia ponitur, intelligitur etiam filijs copia rei familiaris, aut certe ex parte præcipua humanæ felicitatis, id est, ex multitudine filiorum, ceteræ subintelliguntur. Atq; ira verū esse poterit, quod quidā hic dicunt: Adificati sunt. i. diuitijs, & bonis abūdāt. Alioqui propria hui⁹ locutionis significatio est, quā diximus, ac si dicāt: Non solū ipsi ob impietatē extincti nō sunt, sed etiā multis filijs aucti memoriam diuturnam sui in posteritate sua relinquūt. Et tentauerunt Deū. * Peccatis eū prouocauerūt. Lxx. Restiterūt Deo. Qui enim mul-

Adificare aliquem.

44

45

tū peccant, videntur Deum tentare, id est, quasi velle experiri, an possit iniurias suas vlcisci, & an mala oderit. Et salus facti sumus, id est, Non ideo perierunt, impune tulerunt. Tunc locuti sunt timentes Dominum. Dū impij hæc dicebant, iusti inter se loquebātur. Nec dicit quid locuti sint, sed tamē ex eo, quod iustos locutos esse dicit, intelligi vult eos Dei prouidentia defendisse, vt ait Hier. ac dixisse, quod iustos decebat, & quod è scripturis didicerant: nō fieri retributionē integrā bonorum, aut malorū in hoc sæculo, sed in futurum differri, & occultissima esse Dei iudicia, qui omnia cum sapientia, nihil cum iniustitia facit. Et attendit Dominus, & audiuit. Attendit quæ iusti pro gloria Dei loquebātur, & scripta illa in libro monumēti. i. in libro memoria, Heb. זכרון, id est, memoria. Lxx. μνημόσυνον, quod idē est. i. diligenter memoriæ mandat, vt suo tēpore illis mercedem reddat. Eodē fere modo dictū est Deut. 32. Nonne hæc condita sunt apud me, & signata in thesauris meis? Quod autē addit: Timentibus Dñm, &c. perinde est ac si diceret: In bonū, & in retributionem timentium Dominum, & semper de eo cogitantium, nec obliuiscētium mandata eius. Quod sequentia verba ostēdunt apertius. Et erūt mihi, ait Dominus ex exercitū, in die, qua ego facio. Non dicit, quid faciat, sed loquitur more hominis cogitātis aliquid facere, atque idē ita loquitur ac si iam faciat. Hoc est, in die, qua ego pœnas de inimicis meis, & de blasphemantibus in me sumam, tam in hoc sæculo, quam in futuro. In peculium. Seruabo eos tunc quasi peculium meum, quasi substantiā meam peculiaris, atq; dilectā. Peculium Heb. מְסֻבָּה, quod (vt ait Hierony.) Aquila μερίδιον, ceteri μερίδιον interpretati sunt. i. acquisitionē, vel possessionem. Et in illud Matth. 6. Panem nostrum super substantialem, ait: Considerauimus ergo in Hebræo, & vbiq; illi (id est, Lxx interpretes) μερίδιον expresseerūt, nos inuenimus מְסֻבָּה quod Symmachus ἐξαιρέτων, id est præcipuum, vel egregium transtulit, licet in quodam loco Peculiarē interpretatus sit. De quibus latius idem in ca. 2. epist. ad Titum, prope finem. Hoc vocabulo sape vitur scriptura, vt Esai. 19. Si ergo audieritis vocem meā, & custodieritis pactū meum, eritis mihi in peculium

46

Peculium.

47

de cunctis populis. Deut. 7. Te elegit Dominus Deus tuus, ut sis ei populus peculiaris de cunctis populis, qui sunt super terram Psal. 134. Quoniam Iacob elegit sibi Dominus, Israel in possessionem sibi, id est, in peculium suum.

Et parcam eis. Non finam, ut eos malum, vel afflictio, quamvis magna sit, attingat.

Sicut parcat vir filio suo seruienti sibi. Quem scilicet duplici nomine amat, & quod filius sit, & quod sibi obediat, ac seruiat.

Et conuertimini. Futuri temporis est in Heb. & in Græco, & in Latinis codicibus, emendatis, & manifeste Hierony. ita legit. Sensus est: Tunc vos, qui modo blasphematis, nullam vobis esse emolumentum ex eo, quod Deo seruitis, videntes vestram miseriam, & illorum felicitatem, cognoscetis quantum inter sit apud Deum inter iustum, & impium. Itaque non loquitur de fructuosa poenitentia, sed de fera, & inutili, quæ est in malis, cum calamitatem suam agnoscentes, neque ad Deum tamen redeuntes morte, aut exilio, aut similibus poenis multantur in hoc sæculo: Quod & in futuro multo verius erit.

Hæc omnia, quæ Historice tantum exposuimus, nullum præterea sensum habere mihi videntur.

CAP. IIII.

Ecce enim dies veniet succensa quasi caminus: & erunt omnes superbi, & omnes facientes impietatem stipula: et inflammabit eos dies veniens, dicit Dominus exercituum, quæ non derelinquet eis radicem, & germen. Et orietur vobis timentibus nomen meum sol iustitiæ, & sanitas in pennis eius: & egrediemini, & salietis sicut vituli de armento. Et calcabitis impios, cum fuerint cinis sub planta pedum vestrorum in die qua ego facio, dicit Dominus exercituum. Mementote legis Moysi

Luc. 1.

Exho. 10.

serui mei, quam mandavi in Horeb ad omnem Israel præcepta & iudicia. Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis. Et conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum: ne forte veniam, & percussiam terram anathemate.

Mat. 17. Mar. 9. Luc. 1.

HISTORIA.

Ecce enim dies veniet succensa, quasi caminus. Cum dicit: Ecce enim, haud obscure declarat serationem reddere præcedentium. Dixerat: Et videbitis, quid sit inter iustum, & impium, & inter seruientem Deo, & non seruientem ei: nunc dicit, cur id dixerit. Quoniam dies veniet, quæ consentientibus nostris, & Hebrais, dies iudicij intelligitur. Succensa quasi caminus, id est, plena ira, & ultionis, & in qua maximus ignis videbitur, de quo Psal. 96. Ignis ante ipsum præcedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius. Sed & iudicio peracto ignis gehennæ corripit omnes damnatos, & in infernum deuoluet. Ad hunc autem ignem illius diei omnes superbi, & impij erunt quasi stipula: non quod eos consumpturus sit omnino, sed quod ita celeriter eos corripiet ignis, & ira Dei, sicut ignis corripit stipulam, quæ tenuis est, & arida, & incendio parata.

1

Psal. 96

Quæ non derelinquet eis radicem, & germen. Per radicem, & germen Chaldeus filium, & nepotem intellexit, quemadmodum & R. David. Sed multo melius exponit Cyrillus. Nulla erit eis spes renascendi, sicut innulla radice plantæ iterum non germinant. Verum quia aliqui furculi sine radice solent germinare, post radicem, addidit: Et germen. Quasi dicat: Omnino, & sine spe vlla aliquando viuendi ibunt in mortem æternam, vbi mors est, tamen nunquam moriantur. Possunt etiam ita interpretari: Auferet eis illa dies omnia bona sua, omnes voluptates, nihil relinquet: quo modo vulgo dicere solemus de re omnino consumpta: Nec ramum reliquit, nec folium.

2

Et orietur vobis timentibus nomen meum sol iustitiæ. Eusebius lib. 3. de Demonstr. Euang. cap. 29. Qui sæpe nominatus est & Deus, &

angelus

angelus, & princeps imperatorum, & Christus, & sacerdos, & Verbum, & sapientia Dei, & imago: nunc idem sol iustitiæ dicitur: Hinc ipsum igitur, qui genuit pater, non omnibus oriturum promittit, sed solis nomen suum timentibus, ut sic illis timoris erga se præmium solis iustitiæ det lumen, &c. Est autem sensus: Ipsa die, qua malis hæc contingent, vobis, qui me amatis, & timetis, longe aliter eueniet, subito enim apparebit Christus cum splendore, & maiestate, quod iustis illius populi dicitur, atque ijs maxime, qui Dei prouidentiam contra impios defendebant. Dicitur autem Christus sol propter visibilem etiam splendorem, in quo veniet. Secundo propter lætitiæ maximam, quam tunc iustis afferet, sicut sol oriens omnia lætificat. Tertio, quia aduentu suo fugabit omnes tenebras, id est, afflictiones, quibus in hoc sæculo sancti premebantur. Quarto, ut ait Hieronymus, quia omnia patefaciet, ut iudicentur, bona, & mala. 1. Cor. 4. Itaque nolite ante tempus iudicare, quoad usque veniat Dominus, qui illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium. Denique sol quasi restituit rebus suam colorem, quæ nox videbatur abstulisse: ex quo illud:

6. Enc.

Et rebus nox abstulit atra colorem.

Quod imitatus Prudentius dixit:

Rebusque iam color redit

Vultu nitenti sideris.

Ita hoc sole exoriente redibit iustis suis color, perfecte videbuntur, cognoscantur qui sunt, & redibit eis suus splendor afflictionibus, & persecutionibus obscuratus. Tunc etiam orietur sol, id est, veniet iustis noua, & subita prosperitas. Esther. 8. Iudæis autem noua lux oriri visa est. Quemadmodum autem in poetis quædam videmus epitheta perpetua, quæ omni tempore conueniunt, ut Aeneas pius dicitur etiam cum occidit, ut: Quem pius Aeneas dicitur affatur amaris. Quædam autem temporaria, quæ non omni tempore conueniunt, sed illi, quo dicuntur, ut:

4 Reg.

10. Enc.

4. Enc.

Agit ipse furoritem

Insomnis ferus Aeneas.

Ita etiam in scriptura, perpetuum Dei epithetum est, Bonus, misericors, temporariū est: Deus ultionū Dominus: Ego sum Dominus Deus tuus fortis, Zelotes. Quare sol iustitiæ aut perpetuum epithetum Christi

Psal. 93.

Exho. 10.

esse potest hoc loco, aut temporarium. Cui perpetuum est, sol iustitiæ dicitur, quia gignit in nobis iustitiam, & virtutes, & facit ut germinent, sicut sol gignit, & nutrit, omnia, quæ à terra oriuntur. Præterea (ut ait Cyrillus lib. 4. in Ioh. cap. 28.) quia delictorum frigore corruptos spiritus ardore ad iustitiam rescit. Temporarium autem mihi nunc magis videtur, quod maxime illo die ei hoc nomen conueniet, & noua quædam ratione, quæ non sit ceteris antedictis communis. Dicitur enim in die iudicij sol iustitiæ, quia claritatem suam, & lætitiæ reddet iustitiæ, id est, sanctitati, quæ ante obscurata erat laboribus, & calamitatibus, quibus iusti affligebantur, ac si mali essent. Sol itaque iustitiæ dicitur quasi iustitiæ illuminans, & iustitiæ fauēs, eaque à persecutoribus suis liberans. Ita Psal. 4. Cui inuocare exaudiuit me Deus iustitiæ meæ. Inspector iustitiæ meæ, & pro ea iudicans. Eodem modo dictum est cap. 2. Vbi est Deus iudicij? Et Psal. 37. Intende in adiutorium meum Domine Deus salutis meæ.

5

Et sanitas in pennis eius. Radios solis metaphorice vocat pennas, sive alas, quod illis sol omnia adeat, & lustret, sicut summus poeta ait:

Sol qui terrarum flammis opera omnia lustras.

4. Enc.

Et quod solem circumstant radij ad similitudinem alarum expansarum. Sanitas ergo in pennis eius, quia quocumque radios extenderit, omnia sanabit, vulnera curabit, confractiones solidabit. Existimo hoc pertinere ad resurrectionem corporum, ac si dicat: Quantumuis vulnerati fuerint iusti, quantumuis con fracti, tunc sanabuntur, & firmis, integrisque corporibus obuiam iudici prodibunt venienti. Quod sequentibus verbis apertius cognoscitur.

Et egrediemini, & salietis sicut vituli de armento. Egrediemini è sepulcris, & in occursum eius. Et salietis, id est in altum tollemini obuiam Christo, sicut ait sanctus Apostolus. 1. Thes. 4. Simul rapiemur cum illis, in nubibus obuiam Christo in aëra. Pro Vitulus de armento, in Heb. est פָּרָה מֵאַרְמֵיטָה sicut vituli marbec, quid sit autem marbec diximus Amos. 6. n. 16. i. quasi vitulus electus, & saginatus. Lxx etiã plurali numero verterunt Vituli, itaque in nostra translatione singularis pro plurali ponitur. In huiusmodi autem vitulis firmitas corporis, & celsitas, & lætitia, quæ sancti in occursum

6

Christi properabunt, indicatur. Quod praeclare expressere Lxx vertentes: Et salietis sicut vituli de vinculis relaxati; tunc enim celerius salient, & quasi laetitia exultant, cum è saginario, in quo tenebantur, soluantur, & liberi ire sinuntur.

7 *Et calcabitis impios:* Eritis cum Christo & cum illo damnabitis impios, & pedibus vestris subijcietis eos, qui oppresserunt vos. Ita de iustis dicitur Psal. 149. Et gladij accipites in manibus eorum ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis, ad alligandos reges eorum in compedibus, & nobiles eorum in manicis ferreis. Hoc quod modo ait: *Calcabitis impios*, proprium Christi est, Psal. 109. Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum: sed sicut sancti suo modo iudicant, ita eis suo modo tribuuntur, quae Christus facit in iudicio, vt Sap. 3. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.

Cum fuerint cinis, id est, abiectionissimi, & vilissimi vt cinis, vt Gen. 18. Loquar ad Dominum meum, cum sim pulvis, & cinis. Ac si dicat: Vos eritis tunc magni, & gloriosi coram Deo, mali autem viles, atque contempti, & ita eos sub pedibus habebitis, vt puluerem, & cinerem. Iuxta Hebraeum potest & ita verti. Erunt enim cinis sub planta pedum vestrorum. Lxx: Et conculcabit iniquos, & erunt cinis sub pedibus vestris.

In die, quo ego facio, i. Quo decreui supplicium sumere de inimicis, vt dixi. c. 5. n. 4. 6.

8 *Mementote legis Moysi.* Magna quaestio est, nec explicatu facilis, quorsum nunc eos iubeat meminisse legis Moysi, cum haecenus de iudicio nouissimo locutus fuerit, & continuo ad eadem tempora redeat cum ait: Ecce ego mittam vobis Eliam; cum promulgato Euangelio lex Moysi seruanda non fuerit. Hinc miseri Iudaei existimant (vt refert Burgensis in additione prima huius capituli) ceremonias legis etiam tempore Messiae esse obseruandas, quoniam de eo tempore loquens Propheta ait: Mementote legis Moysi. Multa hic dicunt huius loci enarratores, quae quia mihi non satis placent, referenda non arbitror, cum praesertim possimus paucis, planisque verbis exponere, nec tam difficilis sit locus, quam videtur. Meminerimus igitur prophetas sic de futuris vaticinari, vt praesentia non deserant, vt in primo praeludio ostendimus num. 13. Deinde animaduertamus Prophetam no-

strum, cum haec dicit, hominibus aetatis suae loqui, inter quos quidam diuinam prouidentiam incusabant, alij tuebantur, vt vere pij. Hos ergo iubet recordari legis Moysi, id est, pie, & sancte viuere, vt in die illa succensa, & in tanta ira Dei ab eo protegi, seruarique mereantur. Non poterant autem sancte viuere, nisi ad praescriptum diuinae legis per Moysen latae vitam, moresq; suos conformarent. Quare merito ait: Mementote legis Moysi, quem admodum si nunc de iudicio, aut de poenis inferni loqueremur, hortaremur auditores vt legem Christi seruarent, qua seruata omnes eas, calamitates effugerent. Recte ergo ait Aug. 20. de ciu. c. 28. duabus de causis haec verba propheta hoc loco; prior est, vt post declaratum discrimen futurum inter obseruatores legis & contemptores, admonerentur ea obseruare. Posterior est, vt simul discant legem spiritualiter intelligere, & inueniant in ea Christum, per quem iudicem facienda est inter bonos, & malos ipsa discretio. Carnaliter quippe accipiendo legem, & eius promissa terrena rerum caelestium figuras esse nescientes in illa murmura corrueunt, vt dicere audent: Vanus est, qui seruit Deo.

10 *In Horeb.* Qui est mons Sinai, in quo data est lex, & ideo vocat mons Dei. 3. Reg. 19. Et ambulauit in fortitudine cibi illius quadraginta diebus, & quadraginta noctibus. Montem nominat, vt melius recordentur maiestatis suae, quae in illo apparuit, cum totus fumabat, & fulgura ceruebantur, ac buccinae terribiliter perfonabant, Exh. 19.

Præcepta, & iudicia. Et si haec tria, Lex, Praecepta, Iudicia, generalia nomina sunt, & ad quoduis praceptorum genus pertinent, tamen cum simul ponuntur, vt hoc in loco, lex videtur significare moralia mandata, praecepta vero ea, quae ad ceremonias pertinent, vt cum Hebraeis affirmat Burgensis in additione prima, iudicia, ea, quae praecepta iudicialia appellantur.

Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam. Quoniam & alij prophetae, & ipse Malachias, c. 1. & 3. haud obscure locuti sunt de reprobatione, & abiectione Iudaeorum, in consolationem eorum, quibus nunc loquitur, subijcit prophetiam Eliae venturi ante diem iudicij ad conuersionem illorum, vt & praesentes bono animo sint, & qui eo tempore venturi sunt, per haec verba agnoscant Eliam, & conuertantur. In Heb. est: Ecce ego mitto,

& in

& in Chaldaeo: sed sensus est idem, est enim Mitto, sine dubio, mittam. Lxx etiam iuxta Hiero. & Theodo. verterunt: Mittam, Die Domini magnum, & horribilem exposuimus Ioc. 2. vbi sunt eadem verba. n. 64. & sequentibus. Erit dies iudicij, vt ait Hierony. magnus iustus, horribilis peccatoribus.

II
An Elias
Thesbites
uenturus
sit ante iu-
dicium.

Oritur tamen hic magna quaestio, Vtrū nomine Eliae ipse Elias Thesbites intelligendus sit, an Iohannes Baptista, qui venit ante Dominum in spiritu, & virtute Eliae. Causa quaestio est, quod rogatus Dominus ab apostolis Matth. 17. Quid ergo scribae dicunt, quod Eliam oportet primum venire? Ita respondit: Dico autem vobis, quia Elias iam venit, & non cognouerunt eum, sed fecerunt in eo quaecunque voluerunt. Et subijcit Euangelista: Tunc intellexerunt discipuli quod de Iohanne Baptista dixisset eis. His verbis adducti multi Iohannem hic à Malachia significari putant. In primis Hieron. nihil hic de aduentu Eliae, dixit sed in Eliae nomine significari omnem prophetarum chorum, qui de Christo testimoniū perhibent simul cum Moysē, id est, cum lege. Et mox ait: Iudaei, & Iudaizantes haeretici ante Iudaeorum suum (id est, ante Christū) Eliam putant esse venturum, & restitutum omnium. Vnde & Christo in Euangelio proponitur quaestio: Quid est quod Pharisaei dicunt, quod Elias venturus est? Quibus ille respondit: Elias quidem veniet, & si creditis, iam venit, in Elia Iohannem intelligens. * Et Rupertus ait. De aduentu Eliae quidquam definire non ausim, quia videlicet doctorum alij, quibus omnes fere consentimus, credunt eum ad litteram venturum, & restitutum omnia, ac mortis debitum persolutorum. Alij vero nequaquam, quibus vir illustris beatus Hieronymus consentire videtur. Deinde refert verba Hiero. quae proposuimus. De Ioanne autem prorsus nunc loqui Malachiam affirmant Burgensis in additione. 2. & Vatablus, & alij nonnulli. At nullo modo dubitandum est prophetiam hanc non de Ioh. Baptista scribi, sed de ipso Elia Thesbite, vt fere patres intelligunt. Origenes tom. 7. in Iohannem Chrysofomus hom. 58. in Matth. Gregorius Nyssenus in libro de Aduentu Domini in carne contra Iudaeos initio, Aug. 20. de ciu. c. 29. Greg. 11. Mor. c. 10. Cyrill. & Theodoretus, & Lyranus hic. Euthymius, & Anselmus, & S. Thomas in caput. 17. Matthaei,

Beda in idem cap. & in. 9. Marci, Arethas, & Ambrosi. in illud Apoc. 11. Et prophetabunt, & c. Iulianus archiepiscopus Tolernus lib. 1. contra Iudaeos ante medium, Samuel Marrachianus in Epistola de aduentu Messiae, cap. 19. & Galatinus lib. 12. cap. 1. & multi ex recentioribus. * Praeterea ex scriptura ita hoc perspicue cognoscitur, vt mirer quemquam dubitare potuisse Eccl. 48. de Elia: qui receptus es, in turbine ignis in curru equorum igneorum: qui inscriptus es in iudicij temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob. Quis non videt esse alludere ad verba nostri Prophetae: Et conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum, ne forte veniam, & percutiam terram anathemate? Ad quae etiam sine dubio alludit Dominus Matth. 17. siquidem ad illud: Quid est, quod scribae dicunt, quod Eliam oportet primum venire? ita respondet: Elias quidem veniet, & restituet omnia; quod Ecclesi. dixit: Et restituere tribus Iacob. Quod autem addidit: Dico autem vobis, quia Elias iam venit, non reiecit aut danauit sensum scribarum, & docent Origenes tract. 5. in Matth. Hilarius canone 71. Theophylactus, Beda, Anselmus, in eodem locum: sed loquitur de aduentu alterius Eliae, i. Iohannis Baptistae, qui praecessit in spiritu, & virtute Eliae, vt est apud Lucam, cap. 1. * De aduentu Eliae in fine saeculi vide martyrem Iustinum in dialogo cum Tryphone, Aug. 20. de ciu. c. 29. Greg. 9. Mor. c. 4. & lib. 35. c. 15. Amb. in illud. 1. Cor. 4. Puto enim quod Deus, & c. & Isidorum in libro de vita, & morte sanctorum. c. 35. vbi de illo verba haec Malachiae interpretatur, & expositores in cap. 11. Apo. Si igitur tunc venturus est vt restituat tribus Iacob, & leniat iracundiam Domini, quis dubitet de illo agere Malachiam, cum tam aperte in toto capite agat de extremo Domini aduentu? Accedit quod vbi nos habemus: Ecce ego mitto Eliam prophetam, Lxx verterunt: Ecce ego mittam vobis Eliam Thesbitem, vt constat ex versione, & commentarijs Hieronymi, & Cyrilli, & Theodreti, & ex Aug. 26. de ciu. c. 29. ex Euthymio in Matt. 17. & ex Aretha in Apoc. 11. & ex Chryso. hom. 58. in Matth. vbi etiam ait: Vides exactam diligentiam propheticae praedicationis: nam quoniam propter mysterij similitudinem Iohannes quoque poterat Elias

nominari

15

inominari, ne confusio fiat, patriam adscripsit Eliam Thesbitem appellans, Iohannes enim non erat Thesbites. Quam ob rem male, atque vitiose in biblijs Regijs scriptum est in translatione Lxx: Ecce ego mitto vobis Eliam prophetam. * Hoc idem confirmare licet argumento eiusdem Chryso-stomi: Perspicuum enim est Prophetam de secundo aduentu loqui cum ait: Ne veniens percutiam terram anathemate, nam in primo aduentu non venit Christus vt puniret, sicut ipse testatur Iohan. 3. Non enim venit filius hominis vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsam. Non potest ergo de Iohanne intelligi, qui tantum prioris aduentus praeursor erat futurus. Illud etiam manifestissimum: Antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis: quod in primum aduentum minime quadrat, sed in secundum, vt Ioel capit. 2. docet: Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis. Quid ergo ad verba Hieronymi respondebimus? Sane non est illa obscura Hieronymi consuetudinem cognoscenti, qui cum editione Lxx edisserit, spiritualem interpretationem affert Historia prius enarrata, aut praeterita, si apertior est, vt hic fecit. * Indicat hoc interpretatio nominis Elias, & nominis Thesbites. Indicat cu per Eliam prophetas, per Mosem legem intelligit, quam expositionem nemo nequit esse spiritualem. Ceterum: Eliam praecursorem futurum secundi aduentus ipse etiam docet in cap. 17. Matth. in illud: Elias quidem venturus est. Ipse inquit, qui venturus est in secundo Saluatoris aduentu iuxta corporis fidem, nunc per Iohannem venit in virtute, & spiritu.

16

Et conuertet cor patrum ad filios. Patres sunt Abraham, Isaac, Iacob, & prophetae, cumque Iudaei crediderint in Christum, in quem patres crediderunt, vt indicat illud Iohann. 8. Abraham exultauit, vt videret diem meum, vidit & gaudens est: tunc cor patrum conuertetur ad filios, a quibus scilicet propter incredulitatem fuerat auersum. Ita interpretatur Aug. 20. de ciu. c. 29. Greg. 11. Mor. cap. 10. Rupertus, Lyranus. Altera expositio est, patres esse Iudaeos, filios vero apostolos, & Christianos, iuxta illud, quod de apostolis dictum est Psal. 44. Pro patribus tuis nati sunt tibi filij. Cum igitur Iudaei per Eliam conuersi crediderint in Christum, si

cut apostoli, & Christiani, vnanimes, & consentientes erunt patres, & filij. * Vtraque expositio Hieronymi est, & vtraque satis germana. Posterior placuit Chryso-stomo, & Euthymio in cap. 17. Matthaei, & Theodoro. Mihi tamen magis placet prior explanatio, quoniam idem de Iohanne scriptum est. Luc. 1. Et ipse praecedet ante illum in spiritu, & virtute Elias, vt conuertat corda patrum in filios, vbi plane patres vocantur patriarchae, & prophetae, filij autem Iudaei, quibus praedicaui Iohan. & quos ad Christum adduxit. Quare filij etiam dicuntur in Malachia Iudaei, quibus praedicaui Elias. Propter hanc conuersionem dictum est a Domino: Elias quidem veniet, & restituet omnia, id est, tribus omnes Iacob, vt exposuit Ecclesiasticus. Sed libet Gregorij verba ex. 11. Mor. ca. 10. subscribere. Vbi verba Iob. 13. Commutans labium veracium, & doctrinam senum auferens, ad Iudaeos transfert his verbis: Labium itaque veracium mutatum est, quia quem venturum dixerant, negauerunt praesentem. Et doctrina senum ablata est, quia nequaquam ea credendo secuti sunt, quae patres suos praedixisse meminerunt. Vnde etiam Elia veniente promittitur, quod reducat corda filiorum ad patres eorum, vt doctrina senum, quae nunc a Iudaeorum corde ablata est, tunc miserante Domino redeat, quando hoc intelligere de Domino coeperint filij, quod praedicauerunt patres.

17

Ne forte veniam, & percutiam terram anathemate, id est, Ne forte si hoc non fiat, cum venero inueniam terram incredulitate, atque peccatis plenam, atque ita eam penitus perdam, & vastem; hoc enim est percutere anathemate, vt diximus Zach. 14. num. 39. Ideo Lxx verterunt: Ne veniens percutiam terram & polluas, quod teste Hiero. significat omnino, aut subito. Terra autem sunt (inquit Aug. 20. de ciu. c. 29.) qui terrena sapiunt, sicut Iudaei carnales vsque nunc. Ex quo vitio contra Deum murmura illa venerunt: Quia mali ei placent, &c. Vanus est qui seruit Deo. Ita etiam exponunt Hierony. & Rupertus. Hoc autem dicit maxime propter Iudaeos per varias terras dispersos, & propter ceteros, quos conuertet Elias. In eo quod nostra translatio habet: Ne forte, in Hebrae. est אִם quod proprie significat, Ne forte, habet enim negationem cum quadam dubitatione coniunctam, vnde ver-

18

bum

19

bū אִם , quod est haesitare addubitare, time-re, quia qui timet, semper intra se dicit, Ne forte hoc eueniat, aut illud. * Propterea Hiero. solet vertere, Ne forte, vt Gen. 3. Ne forte moriamini. Et postea: Ne forte mittat manum suam, & sumat etiam de ligno vitae. Dubitatio vero haec indicat Deum, & si certa cognitione praenoscat omnia, integram hominibus relinquere libertatem. De quo plura diximus Ioc. 2. n. 22.

TROPOLOGIA.

In hoc capite nihil est, cur Morale sensum requiramus, manifestissima enim de futuris prophetia textitur, quae non est per incerta Allegoriae extenuanda, vt saepe diximus ex Hierony. Quare nihil hic fere mysticum scripsit ipse. Sed, quoniam finis prophetarum est, pauca breuiter attingemus. Quorum hoc primum sit, quae de iudicio dicuntur, ea facile ad mortem referri possent, in qua vnusquisque iudicatur pro vt gessit in corpore. Et quoniam de eo Propheta inquit: Ecce dies veniet succensa quasi caminus, illud obseruemus, quod in hom. 1. in librum Iudicum scripsit Orige. * Oportet ergo scire (inquit) quia vnusquisque nostrum ipse sibi praestat vt in bonis diebus sit, aut in malis, dies habeat Iesu. i. iustorum, aut dies habeat impiorum. Si enim intelligamus lumē verū, quod illuminat omnē hominē venientē in hunc mundum, & praebemus ei ad illuminandum animas nostras, aut si oriatur nobis sol iustitiae, & mundum animae nostrae habeamus hospitium, habemus & nos dies Iesu Christi, dies salutis. Si quis vero animam suam praebuerit ad recipiendam lucem illam, quae extinguetur, lucem contrariam veritati, & ab ea fuerit illuminatus, habebit & ipse dies, sed malos, &c. Ira etiam penes nos est, qualem diem mortis habeamus. Si enim fuerimus in hoc mundo quasi aduenae, & peregrini, sicut patres nostri, & abstinerimus a carnalibus desiderijs, quae militant aduersus animam, laetus erit dies mortis, sicut laetus est exuli, & peregrino dies, quo finita longae, & molesta peregrinatione tandem venit in patriam. * At si regnare sinimus peccatū in nostro mortali corpore, & obedimus concupiscentijs eius, & ardemus amore rerum huius seculi, cum minime sperabamus, ecce dies Domini veniet succensa, quasi caminus.

20

21

Nam vt sanctis, cum migrare iam spiritus vult e corpore, quodammodo se se aperire videntur caeli, & quasi specimen quoddam futurae praebere beatitudinis: ita impij ignē iā gehennae prospicere, & quo magis ad vitam exitū properant, eo magis quasi aduri videntur. Et erunt omnes superbi, & omnes facientes impietatem stipula. Cruciabuntur timore & desperatione suarū rerum, quae oriuntur e polluta conscientia. Non magis poterūt illis malis, aut futuro igni resistere, quam stipula flammis. Omnes superbi hoc patientur, Omnes facientes impietatem. Qui sibi potentissimi videbantur, qui ne Deo quidem cedere, & parere volebant, qui imperabant, & nemine obsistente vbique dominabantur. Omnes inquam, ne vno quidem excepto. * Inflamabit ergo eos dies veniens, quam stulti, & supini venturam nunquam putabant, & non derelinquet eis radicem, & germē. Omnes auferet voluptates, nullus erit iam vsus pecuniae, nulla suauissimorum ciborum delectatio, nulla honoris ambitio: auulsa est radicitus arbor, quae hos fructus ferebat, perijt germen, & aruit: Omnia conuersa sunt in cruciatus, sicut luxurioso diuiti respondit Abraham: Filij recordare quia recepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala, nunc autem hic consolatur, tu vero cruciarius. Beati tamē mortui, qui in Domino moriuntur, amodo enim iam dicit Spiritus vt requiescant a laboribus suis; hoc enim nunc eis dicitur: Et oriatur vobis timentibus nomen meum sol iustitiae. De quo Origenes hom. 1. in librum Iudicum: Vnusquisque pro actibus suis, & conuersatione vitae, dies sibi vel iniquitatis, & belli, vel iustitiae, & pacis acquirat. Audi denique Prophetam dicentem: Timentibus, inquit, nomen tuum oriatur sol iustitiae, sine dubio, vt faciat eis dies iustitiae, dies Iesu. De impijs vero dicit, quia occidet eis sol iustitiae, sine dubio illis, in quibus iustitia dormit in eis, & tenebrae eis iniquitatis exorta sunt, &c. * Huc etiam pertinent omnia, quae de sole iustitiae diximus n. 3. & 4. Egre diemini, & salietis sicut vitulus de armento. Egre diemur spiritus e suis corporibus, egredientur iusti ex hoc mundo laeti, & gesticantes videre iam lucem illam inaccessibilem, lucem pulcherrimam, quam tam diu, tamque ardentem concupiuerant. Non egredientur timidi, & lenti, vt mali, sed salient sicut vitulus de armento, quia

22

Luc. 16.

Apo. 14.

23

ipli

ipsi erant vituli electi. Saliens sicut vituli de vinculis relaxati, vt verterit Lxx, de vinculis corporis, de vinculis mortalitatis, de vinculis seculi, de quibus sepe clamauerant cum gemitibus & suspirijs cupientes dissolui, & esse cum Christo: Heu mihi quia incolatus meus prolongatus est, habitauit cum habitantibus Cedar, multum incolatus fuit anima mea, & quoniam Hebraea, vt diximus, ad verbum sonant, Saliens sicut vituli, saginarii, & hoc pulchre in sanctos conuenit, qui in laboribus, & arumnis huius seculi, quasi in saginario tenentur. * Nam qui nullis persecutionibus, aut calamitatibus exerciti graciles futuri erant, & teneri: tentationibus, & palaestra spirituali, & malis, quae patiuntur, mirabiliter saginantur, & viribus confirmantur, vt tandem cum extrema dies vocauerit, saliant sicut vituli de saginario, & verissime implebitur illud: Māducauerūt, & adorauerunt omnes pingues terree. Et calcabunt impios, cum fuerint cinis sub planta pedum vestrorum. Tunc mali calcantur a demonibus quasi iam victi, & subiecti, sed iusti victores sui, & tentationum, ac machinarum Diaboli calcabunt malignos spiritus, & vincunt, victique sub pedibus sanctorum erunt, quasi cinis, & puluis. Nam tunc penitus fiet quod Paulus precabatur: Deus autem pacis cōterat Satanam sub pedibus vestris velociter, & quod iusto promissum est: Super aspidem, & basilicum ambulabis, & conculcabis leonem, & draconem. Si ergo vultis mala illa vitare, & tot tāque optabilibus bonis potiri, memento te legis non iam Moyse, sed Christi filij Dei, seruate eius praecepta, in his em̄, tametsi cōreptibilia videantur, & aspera, latet illa gloria, illa pax & securitas, illa vitae beatae species, & pulchritudo mirabilis. * Radicem arboris intueri, vilis est, & deformis, & insuavis, sed ex hac oritur fructus pretiosus, & pulcher, & suavis, quem miraris. Lex Christi arbor vitae est posita in medio paradisi, id est, Ecclesiae; quidquid pulchritudinis, & dulcedinis habet vita beata sanctorum, ex hac genuinavit. Ex quo satis perspicitur misericordiam huius aetatis homines errantes, & in errorem mittentes, qui fide inani contenti opera legis, & praeceptorum tollunt, non habere partem in sorte sanctorum, neque in lumine, sed calcandos esse a malis spiritibus, quibus acquieuerunt rebelles luminis iustitiae, quod sine tenebris fulget in

Psal. 119.

24

Psal. 27.

Rom. 16.

Psal. 90.

25

in Ecclesia sancta Romana, quae est columna, & firmamentum veritatis. Et quoniam nonnulli electorum multum interdum in iniquitate perdurant, donec tandem Deo misericorditer Luce veritatis illustrentur, recte post omnia subiicit: *Ecce ego mittam vobis Eliam Prophetam, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis.* * Etenim has oves nemo potest rapere de manu eius, idcirco ne veniens percutiat terram anathemate, & eas disperdat, hoc est, ad aeterna supplicia detruat, mittit Eliam, in quo fidelis seruus, & prudens intelligitur, quem mittit, vt ab errore reuocet electos, & conuertat contrarium, id est, sanctorum apostolorum, atque doctorum ad illos, & non fide modo, sed etiam affectu omnes cōsentiant. Designatur etiam in Elia Zelus gloriae & honoris Dei, quae virtus maxime in illo propheta enituit, vt verba illa ostēdunt: Zelo zelatus sum pro Domino Deo exercituum, quia dereliquerunt pactum Domini filij Israel. Conuenit & nomen Eliae quod interpretantur, Deus meus Dominus, aut fortis meus Dominus. Cū ergo Deus mittit in corda electorum Zelum honoris Dei, qui est initium poenitentiae cōpensare nitentis iniuriam Deo factam: incipiunt cognoscere Deum esse Dominum suum, nec obediendum fuisse Diabolo, aut pecuniae, aut honori, aut voluptatibus carnis, sed Domino suo, & forti suo, & contra se ipsos rigidi, atque implacati zelo zelantur pro Domino Deo exercituum, cuius pactum reliquerant ingrati filij Israel. * Merito autē iuxta Lxx Elias dicitur Thesbitis, quod, vt ait Hier. conuersionem, & poenitentiam sonat: quia quando hoc sentiunt, vere, & atque ex animo ad Deum cōuertuntur. Alio qui feriret Deus anathemate, id est, perpetua morte, aut separatione, terram, hoc est, terrena illa corda, caeli oblita, & terrenis dedita; cum debuissent esse caelestia, sicut ait Apostolus: Sicut ergo portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem caelestis. Verum quoniam nescit homo (vt est apud Sapientem) vtrū amore, an odio dignus sit, sed omnia in futurum seruantur incerta, audiamus Eliam, cum venerit ad nos, & cōseruemus in animis nostris zelum gloriae Dei, affectum poenitentiae; diuini quoque inspirationibus obtemperemus, ac mature agamus poenitentiam, ne si desides fuerimus, praecipuemur morte, & feriat terra nostra anathemate. Vigilemus quia nescimus

26

3. Reg. 19.

27

1. Cor. 15.

Ecl. 9.

Matt. 27.

diem,

diem neque horam, sed sicut ait Paul. Dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet. In partes, inquit Ecclesiasticus, vade seculi sancti cū viuus, & dantibus confessionem Deo. Non demoreris in errore impiorum, ante mortem confitere. Et postea: Ante iudicium para iustitiam tibi. * Sed tempus iam est vt expletis his nostris qualibuscūque in librum duodecim prophetarum commentarijs, & longa, ac difficili nauigatione confecta, gratias ei agam, qui mea opella in re tanta voluit, quo iubente per ministros suos cooperi, quo adiuuante perfeci. Gratias tibi ago quam possum, maximas aeterna sapientia, Iesu Christe, rex regum, qui per ardua, & iniqua deduxisti seruum tuum, vt cōperueniret, quod optabat. Exaltabo te Deus meus rex, & benedicam nomini tuo in saeculum, & in saeculū saeculi. Per singulos dies benedicam tibi, & laudabo nomen tuum in saeculum, & in saeculū saeculi. Accipe quod per ministros tuos iussisti: a te principium, tibi desinet. Tibi primitias laborum meorum dedico, tu enim rex meus, & Deus meus: & tu iussisti per Moysen seruum tuum fidelem: Primitias frugum terrae tuae deferres in domum Domini Dei tui. Meliora afferē, si possem, sed vt haec afferrem tu dedisti. Quis enim sum ego Dñe Deus, aut quae domus mea, vt enarrarem iustitias tuas, & assumere testamētum tuum per os meum? Multum, ac diu laboraui, sed si tibi placebit labor meus, si vsui forte esse poterit Ecclesiae sanctae tuae, feliciter laboraui. Quidquid erit mercedem nullam volo, nisi te, & merces mea magna nimis. * Scis Domine, qui corda nosti, optasse me tibi placere, & verba tua, quae locutus es per os prophetarum tuorum ita exponere voluisse, vt Ecclesia tua intelligit, vt tradiderunt illi; quos nobis dedisti pastores, & doctores. Iudaicorum sensuum perfidiam, in quibusdam etiam non tam per fidiam, quam inscitiam, resellere volui: Doctrinam catholicam cōfirmare, haereses profligare, virtutes, & quidquid ad honestatem morum pertinet, constituere, vitia euertere, vulgaram Latinam editionem, quae semper Ecclesiae tuae placuit, & nuper a sancto concilio Tridentino in spiritu tuo congregato confirmata, & pro authentica

Theo. 5. Ecl. 17.

Ecl. 18.

28

Esho. 31.

29

nobis tradita est, quantum potui, defendere studui. Neminem ledere volui, nusquam in homines, sed in doctrinam inuectus sum: nullius aut eruditionem, aut auctoritatem eleuaui, nisi Iudaeorum, hostium Ecclesiae tuae, quoniam id est re Christiana fore iudicauit, ne filij Ecclesiae relictis fontibus, quos nobis dedisti, id est, sanctis patribus, turbidos lacus atque canosos quærerent. * Quod si fiat, scriptura tua Domine ignorabitur, & doctrina catholica paulatim in summum discrimen addugetur. In his omnibus quid quid boni volui, quidquid veri cognoui atque scripsi, tuum est, qui est fons honorum, & pater luminum, magister insipientium, eruditor infantium. Tibi laus, & gloria in saecula saeculorum. Multa tamen erūt mea, quia in multis per ignorantiam erraui: ignosce mihi Domine Deus, scio enim me errare noluisse, neque vlla in re vel latum vnguem a sana doctrina Ecclesiae tuae Romanae matris meae declinare voluisse. Quod si quid forte declinaui, id meum esse nolo, sed meū erit, quod ipsa docebit, ac tradet. * Nec ignoro te facile veniam dare non sperare errantibus, illud potius oro, vt quidquid per humanam infirmitatem irrepsit culpe, si quando mihi placuit, si quid mihi assumpsi, si hominibus praeter legem tuam placeat quae sunt, id vero mihi clemens, & bonus ignoscas. Ignosce etiam quod peccatis meis obstiti luci tuae, quam mihi pleniorē, & largiorem dedisses, si tibi cor mundum, & a terrenis cupiditatibus defocatum praebuissem. Parce etiam quod multa de virtutibus, deq; perfecta vita dixi, quae non habeo, sed da, vt habeam, qui dedisti, vt dicerem, & vt cuperem. Verum haec satis, quamquam ea hoc animo scripsi, vt haec meorum commentariorum quasi peroratio, pro communi quoddam sit omnium, quae post hac te iubente scripsero. Precor tamen te per te metipsum, per illibatam sanctissime matris tuae puritatem, per sanctos tuos opera digitorum tuorum, vt tam ego quam quicumque haec legent, quoniam vbi vera scripsi, non mea, sed tua lecturi sunt, diuini amoris ignem concipiamus, & verba in opera vertamus, vt cum patre, & spiritu sancto lauderis Deus in saecula saeculorum. Amē.

L A V S D E O.

INDEX QVAESTIONVM
AD SACRAE SCRIPTURAE IN-
telligentiam pertinentium quæ fufius in his
Commentarijs disputantur.

A.

Annus in scriptura
vter intelligendus fit,
facer, an vulgaris, cui
de mensibus agitur?

Hag. 2. n. 5.

Anni L. x. x. captiuitatis filiorum
Israel, & anni desolationis an
ydem sint, & quando fuerint co-
pleti? Zach. 1. n. 21.

Anni quibus Hebraei errauerunt in
deserto, an sint plures quadragin-
ta? Hamos. 4. n. 6.

Apostoli, & Euangelistæ an lapsi
aliquando memoria fuerint in
testimonijs veteris testamenti.
Mich. 5. n. 12.

Assyriorum monarchia quo tempo-
re fuerit excisa? Nah. 2. n. 1.

Assur, à quo Assyrii, an fuerit filius
Sem? Hof. 5. n. 36.

Assyrii & Babylonij an sint ijdè?
Nah. 2. n. 37.

B.

Baal vtrum sit nomen certi
idoli, an omnibus idolis com-

mune? Hof. 2. n. 60.

Beneficia legis gratia quomodo
in prophetis comparentur cum
beneficijs minoribus legis vete-
ris. Ioe. 2. n. 50. 51. Malac. 3. n. 23. 24.

C.

Captiuitatis Babylonica anni
quando cæperint, & quan-
do sint finiti. Zac. 1. n. 21. & seq.
De Cheretim, & Phelethim dis-
putatio. Soph. 2. 11.

Christi diuinitas an probari possit
ex verbis Mich. 5. Et egressus
eius ab initio, à diebus æternita-
tis. Mich. 5. n. 39.

An in Christi aduentu bella cessa-
uerint? Mich. 4. 30.

Cyrus rex Persarum quot annos
regnauerit. Zach. 1. n. 28.

D.

Decem tribus Israel an re-
dierint de captiuitate.
Hof. 1. n. 93.

Desolationis Ierusalem anni quan-
do cæperint, & quando completi
fuerint. Zach. 1. n. 21.

Dubitationes scriptura quomodo
accipiendæ. Ioe. 2. n. 22.

E.

Elias Thesbites an venturus
sit ante iudicium? Malach.
4. n. 11.

Expositores qui nam sequendi in
scriptura expositione tam Histo-
rica, quam mystica, in proem. So-
phonia, et Haggai, & Zach. &
Mala.

F.

Fide quomodo viuat iustus. Ha-
bac. 2. n. 26.

Filij Israel, vide Israelite infra.

G.

Grecorum regnum quando
cæperit, & quando finitum
sit. Zach. 6. n. 11.

H.

Habacuc propheta an sit ille
qui prandium detulit Da-
nieli, in 2. Pralud. numer. 15. &
seq.

Habdas propheta, an fuerit dispen-
sator regis Achab in 2. pralud.
numer. 9.

Hebraei vnde, & quando ita dicti.
Ionæ. 1. n. 43.

Hoseas an vere duxerit uxorem for-
nicariam? Hof. 1. n. 37.

I.

Idmæi qui sint. Hab. n. 2.
Idumæi an penitus fuerint excisi
ab Israel. Malach. 1. n. 13.

Israelite an possent nisi ob fornica-
tionem dimittere uxores? Ma-
lach. 2. n. 35.

Israelite quot annos errauerint in
deserto. Hamos. 5. n. 60.

Israelite siue Iudæi quando conuer-
tendi sint ad Christum. Hof. 3.
numer. 25.

Israelite an coluerint idola, cum
Christus venit. Mich. 5. nume-
ro. 77.

Iudicium postremum, an futurum
sit in valle Iosaphat. Ioe. 3. n. 2.

Iudith historia quo tempore gesta
sit Nah. 2. n. 29.

L.

Lanna seab, siue victori, siue
in finem quid sit in Psalm.
Haba. 3. n. 56.

M.

Malachias an sit Esdras.
Mala. 1. 3.

Menses in scriptura vtrum anni sa-
cri intelligendi sint, an vulgares.
Hag. 2. n. 5.

N.

Nabuchodonosor quot an-
nos regnauerit. Zachari.
1. nume. 26. An fuerit damna-
tus? Habac. 1. n. 26.

Niniue quo tempore excisa fuerit.
Nah. 1. n. 1. & seq.

Nomina propria cur non ponan-
tur interdum in propria lin-
gua, sed eorum interpretatio. So-
pho. 2. n. 18.

Novissimi dies, aut nouissimum
tempus an sit tempus aduen-
tus Christi Mic. 4. numero. 3.
& seq.

O.
O Nus quid sit in prophetis
Nab. 1. n. 2.
 Oriens quid significet, cum nomen
 Christi est *Zach. 3. n. 34.*

P.
P Romisiones factæ Iudæis, et
 Ierusalem, utrum historico
 sensu, an literali conueniant Ec
 clēsiæ *Zach. 8. n. 2.*
 Propheta tam maiores, quam mi
 nores quo tempore floruerint, et
 quod sit eorum prophetiæ argu
 mentum in, *Prelud. 2.*
 Propheta utrum ubique de Christo
 exponēdi sint, an partim de Chri
 sto, partim de rebus, et homini
 bus illorum temporum *Pralu. 1.*
 Propheta cur quidam patrum suo
 rum meminerint, alij non memi
 nerint *Pralu. 4.*
 Propheta cur nō omnes tempus sua
 prophetiæ indicauerint *Pralu. 5.*
 Propheta cur non omnes indicaue
 rint ad quam urbem, vel gen
 tem prophetauerint *Pralud. 7.*
 Prophetorum librorum omnium
 ordo *Pralud. 2.*
 Prophetiæ, quæ postea non imple
 tur, quem sensum habeant *Ion.*
3. n. 17.
 Propheta an aliquādo decipiantur
 putantes Domini esse respon
 sum, quod eius non est. *Ioā. 3. nu*
mero. 17.
 An pater prophetæ, qui initio pro
 phetiæ ponitur, propheta quoque
 fuerit? *Pralud. 4. per totum*
 An propheta, qui patriam suam

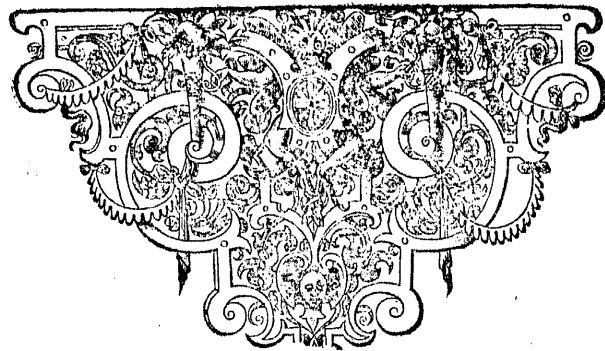
non indicarunt, Ierosolymitam
 fuerint. *Pralud. 5.*
 An propheta, qui tempus prophe
 tiæ suæ non indicat, ad tempus
 pertineant proximi prophetae,
 qui tempus indicauit? *Pralud. 6.*

S.
Sacerdotum pileus qualis fue
 rit *Zach. 3. 14.*
 Sacrificia veteris legis utrum Deo
 placuerint, an permissa tantum
 fuerint, et cur à Deo rejici vi
 deantur? *Hof. 6. 19.*
 Sarepta an sit Gallia *Habd. num.*
103.
 Sepharad, an sit Hispania, et quid
 significet *Hab. n. 107.*
 Seculum quomodo in scriptura in
 telligatur *Mich. 5. n. 45.*
 An id quod in figura dicitur conti
 gisse, habeat duos sensus litera
 les, alterum figura, alterum rei fi
 guratæ *Hofe. 11. n. 3.*
 An possint eadē verba significare
 idem literaliter, et allegorice
Hof. 11. n. 11.
 Sensus spirituales an certi, et fir
 mi sint? *In proemio Ionæ.*
 Scriptura Sacra autores an sint elo
 quentes. *In proemio Nabun.*
 Selach quid sit in Psalmis *Haba.*
3. 18.

T.
Templo secundo num quadā
 defuerint ex ijs, quæ erant
 in primo *Hag. 1. n. 11.*
 Templum secundum, an fuerit pri
 mo magnificentius *Hag. 2. n. 4.*
 Terræ motus Hamos quo anno

Hozia

Hozia fuerit Ham. 1. n. 4.
 Tharsis quid sit in scriptura *Ion. 1.*
5. et seq.
 Transitus à litera ad spiritum quo
 modo fiat in prophetis *Hof. 2. 34.*
 Tribus decem an redierint de capti
 uitate Assyriorum *Hof. 1. n. 93.*
 U.
Vallis an sit aliqua, quæ co
 gnominetur Iosaphat *Ioe. 3.*
numero. 4.
 Verbum et visio an idem sint in
 prophetis *Hof. 1. n. 3.*
 Z.
 Zacharias qui nam sit ille, qui à Do
 mino *Matt. 23.* dicitur occisus
 inter templum, et altare *Za*
char. 1. num. 1.
 Zorobabel fuerit ne filius Salathiel
Hag. 1. n. 7.

INDEX REGVLARVM AD SCRIPTVRÆ INTELLIGEN tiam cum primis vtilium.

Lectori.

Regulas scripturæ, quæ varijs in locis huius operis traduntur, vt ordine quodã comprehendantur, vti sum est in duas quasi classes diuidere, alteram, quæ regulas verborum capiat, hæ sunt, quæ ad verbum vni spectant, alteram, quæ regulas habeat sententiarum, id est, quæ nõ in verbo aliquo, sed in tota sententiã posite sunt. Prior numerus capitũ indicat, posterior numerũ eiusdem capitũ.

REGVLA VERBORVM.

- 1 **D**iuina nomina licet idẽ significent, tamẽ scriptura eo semper vtitur quod est ad rẽ, de qua agitur magis accommodatum Hof. 1. n. 10. Zaca. 13. 23.
- 2 Hebręi genitiuo nominis substantiuũ vtitur pro adiectiuo: qui gentius si sit pluralis numeri habet vim superlatiuũ Hof. 1. 26.
- 3 Participium geminatũ cum verbo vt fornicã fornicabitur; visitã visitabo epita sin habet, quod participium apud Hebræos est infinitiuũ Hof. 1. 34.
- 4 Scripturæ mos est, vt sæpe differentiam aliquam temporis vsurpet, quo per manentem quandam, & durationẽ rei, quã narrat in illa eadem differẽtia tẽporis significet Hof. 1. 33. Zach. 1. n. 7.
- 5 Parabola, & historia in hoc differũt quod in parabolis nomina nõ exprimuntur, in historia vero exprimuntur Hof. 1. 41.
- 6 Geminatio eiusdem dictionis habet vim augendi Hof. 1. n. 34. & 104.
- 7 Vocari dicitur sæpe hoc aut illo modo, non tam quod res illud nomen habitura sit, quam quod re vera conuenit ei quod nomine significatur Hof. 2. 13. Mich. 4. 25.
- 8 Sacrę scripturæ interpretes (quod & profanorum librorum interpretes aliquando faciunt) sæpe Hebraico more interpretantur, id est, Hebraici vocabuli significationẽ imitantur, etiã si Latinis non sit admodum in vsu Hof. 3. 7.
- 9 Quod antecedit, ponitur pro eo, quod sequit, vt infirmitas p morte Hof. 4. n. 4.
- 10 Causa pro effectu sæpe poni solet Hof.

fca. 4. numero. 23.

- 11 Nomina abstracta pro concretis ponuntur modo actiue sumpta, modo passiuẽ Hof. n. 4.
- 12 Verba aliqua pro aduerbijs poni solent Hof. 5. 7.
- 13 Tertia persona poni solet pro secunda Hof. 5. 8.
- 14 Præteritum indicatiuũ poni solet pro imperatiuo Hof. 5. n. 8.
- 15 Ita loqui solet scriptura vt quasi transfactum diem numeret qui cœpit, & nec dum transijt Hof. 6. 6.
- 16 Scriptura imitari solet verbis facta, quæ narrat Hof. 6. n. 43.
- 17 Multa sunt verba in sacris literis quæ p verbum facio, sunt necessario explicanda Hof. 8. n. 10.
- 18 Solet scriptura in promissionibus vti imperatiuo pro futuro, vt significet si id fiat, quod dicitur promissionem esse certissimam Hof. 10. n. 36. Amos. 5. n. 16.
- 19 Solet scriptura voluntatem, sermonem, & sensum tribuere etiã rebus inanimatis per prosopopœiam Hof. 10. 37.
- 20 Eadem verba non possunt significare idem sensu literali & allegorico simul Hof. 11. n. 11.
- 21 Solet scriptura alterum membrum similitudinis ponere, altero omisso Hof. 11. n. 15.
- 22 Futurum pro imperatiuo sæpe poni solet Hof. 1. 4. n. 1. & 2.
- 23 Vtitur est in scriptura, vt aliquid habeat nomen eius, quod paulo antea fuit Ioel. 1. 23.
- 23 Nomen in eodem casu geminatũ multitudinem significat Ioel. 2. n. 3.

24 Vti

- 24 Vti solent Hebræi verbo numeri pluralis cum nomine singulari collectiuo Ioel. 2. 6.
- 25 Similitudinis coniunctiones vt sicut, tãquam, quasi, &c. semper significant similitudinem, sed non semper æqualitatem in eo, in quo similes esse dicuntur Ioel. 2. 51.
- 26 Solet scriptura numerum minorem in maiori includere Amos. 5. 61.
- 27 Scripturę consuetudo est datiuum casum verbis addere, vt cultum, & honorẽ indicet Amos. 6. 5.
- 28 Participia quæ apud Hebræos, vim præsentis temporis habent, aliquando quasi absolute ponuntur, vt cum nullo verbo cohæreant ad causam eius, quod dictum est reddendam Amos. 8. 33.
- 29 Sæpe fieri dicitur, quod tentatur & interdicitur Amos 9. n. 5.
- 30 Hebręorũ consuetudo est, vt nomina propria propter aliquam similitudinem verant in communia Ionã. 1. n. 16.
- 31 Futurum actiuum siue præteritum, sine supposito solet habere passiuam significationem Mich. 2. n. 17.
- 32 Vtitissimum est apud Hebræos ponere nomen plurale cum verbo singulari Mich. 2. n. 30.
- 33 Mos est scripturę, vt cum dicitur omnes non sit necesse vniuersos intelligere Mich. 4. 22.
- 34 Nomen multitudinis non tollit vniuersitatem, præsertim cum ponitur post signum vniuersale Mich. 4. 23.
- 35 Solet scriptura in vno sermone idem vocabulum proprie, & figurate accipere Mich. 4. 28. Zach. 2. n. 15. & 16.
- 36 Solet scriptura in rebus maximis nominandis plurali vti pro singulari, siue quantitate magnæ sint, siue qualitate Mich. 5. n. 27. & 28.
- 37 Solet scriptura geminatione verborum vel idem valentium res magnas confirmare, quas certas & indubitatas esse vult Mich. 5. n. 47.
- 38 Duo verba idem significãtia poni solent in ore Hebræorum ad amplificationẽ Nahum. 3. n. 27.
- 39 Plurale pro vno ex pluribus Abac. 1. n. 5. Zach. 9. 37.
- 40 Solet noster interpretes in Latinis nominibus genus nominis alterius linguæ vnde transfert seruare Abac. 1. n. 22.

- 41 Consuetudo Hebræorum est vti tertia persona futuri pro verbali nomine siue actiue, siue passiuẽ Abac. 3. 50.
- 42 Scriptura vtitur repetitionibus, & duplicationib⁹ ad exaggerationẽ, & confirmacionẽ eius, quod dicit Soph. 1. n. 6. & 15.
- 43 Eius quisq; nomine appellatur, quẽ maxime imitatur Soph. 1. n. 58.
- 44 Sæpe in nostra translatione loco nominis proprii ponitur eius interpretatio Sopho. 2. n. 18.
- 45 Personæ solent frequenter in scriptura mutari Soph. 2. n. 46.
- 46 Solet scriptura nominibus femininis p masculinis vti ad rei præstantiam significandã, solent. n. femina in quocq; genere esse pulchriores Aggei. 1. n. 21.
- 47 Plagæ orbis quas Gręci climata vocant iuxta situm Hierusalem, & templi in scriptura intelliguntur Zach. 2. n. 13.
- 48 Scriptura in vno eodemque sermone, quædam proprie, quædam figurate accipere solet Zach. c. 2. 15. 16. Mic. ca. 4. n. 28.
- 49 Cũ nomini animalis addatur genitiuus pluralis generis fœminini, significatur animal illud esse nouum, & adhuc matrem sequi Zach. 9. n. 37.
- 49 Solent Hebræi copulare duo nomina idem fere significantia, quorum posterius ponitur loco adiectiuũ terminantis alterum Zach. 10. n. 5.
- 50 Cum verbum plurale ponitur cũ nomine singulari significante multitudinem, verbum illud conuenit singulis Mich. 1. n. 35. Zach. 10. n. 17.
- 51 Quando iam noua prophetia ponitur: In die illa, neq; ad præcedẽtia refertur dies aliqua certa, & omnibus nota signatur Zach. 13. n. 2.
- 52 Frequens est in scriptura, vt alicui duo nomina habenti nomen semper tribuatur vtitius: ita vt alterum nomen penitus fuerit ignorandum nisi occasione aliqua in alio scripturæ loco fuisset indicatum Malach. 1. 5.
- 53 Cum præteritum ponitur, negari solet præsens, sæpe tamen præsens includitur in præterito Malach. 1. n. 8.
- 54 Futura apud Hebræos sæpe debita indicant ac decentiam. Mala. 1. n. 6.
- 55 Quæ dictu tristia sunt, aut blasphemiam magnã habent in Deum, tacet scriptura, & intelligi mauult, quam dici, aut honestiore vocabulo dicit Malac. 3. 31.

Ee 3 REGV-

REGVLAE VERBORVM
peculiares prophetis.

- 56 Solent Prophetæ transire à secunda persona ad tertiam Hose. 2. 56.
- 57 Mos est scripturæ, vt cum sit id, quod per figuram aliquam significabatur, tunc dicat impleri prophetiam, quasi innuēs cepisse tantummodo impleri, cum factum est, quod figura erat Hose. 10. 24.
- REGVLAE SENTENTIARVM.
- 58 Mos est Sacræ scripturæ, vt vno eodemque sermone, dum narrat gestum, prodatur mysterium præl. 1. n. 17.
- 59 Distribue tempora, & concordabit scriptura prælud. 6. 2.
- 60 Sæpe eadem persona nunc huius, nunc illius typum gerit Hose. c. 1. 56.
- 61 Affectus humano more Deo tribuuntur, digne tamen Deo, vt scilicet, ipsas affectiones tollentes, earum tantum effectus Deo tribuam⁹ Hose. 1. 104.
- 62 Scripturæ mos est, eos, qui loquuntur, ita de se loqui, ac si de alijs loquerentur. Ose. 1. 1. 7.
- 63 Vna & eadem res duorum etiam contrariorum figura esse potest Ose. 2. nu. 2. 12. Ionæ. 2. n. 28.
- 64 Apostoli in testimonijs veteris testamenti referendis crebro non verborum ordinem sequuntur, sed sensum. Ose. 2. n. 14. & se qui solent Lxx Interpretum editionem Ose. 2. numer. 14.
- 65 Est hoc frequens in prophetis, vt ab historia transeant ad Christum, & rursum à Christo ad historiam, quod vocant transitum à littera ad spiritum qui tamen non solet fieri ex abrupto, sed sumpta occasione ex ijs, quæ dicebantur Ose. 2. 34. & 35.
- 66 Solet sæpe sacra scriptura non semper eandem seruare metaphoram, sed paululum ab ea diuertere ac mox redire Hose. 2. 87. Hamos. 9. n. 22. Zach. 3. n. 40.
- 67 Nomen figure tribui solet rei figuratæ Ose. 3. n. 24. & 32. Zach. 4. n. 14. Mich. 5. n. 57. 62. Mal. 3. n. 21.
- 68 Scripturæ mos est, vt cum omnibus loqui videtur, quædam interponat quæ non omnibus, sed quibusdam ex illis dicuntur nunc his nunc illis Ose. 4. n. 16.
- 69 Solet scriptura eos, qui pietatis, vel sceleris imitatione, similes sunt quasi vnus populum numerare, & copulare quauis tempore sint valde disiuuncti, præsertim cum de supplitijs verba fiunt, quod si inter hos

multi boni interiecti sunt, nullam bonorum rationem tunc habet scriptura, quoniam ij, de quibus loquitur non bonorum, sed malorum imitatores extiterunt Hose. 6. n. 29. & 30.

- 70 Mimesis. Imitatio verborum, quæ ab aliquo dicitur tacito nomine dicentis, frequens est in scriptura Hof. 7. n. 6.
- 71 Cum in scriptura fit mentio historici alibi narratæ, sæpe quædam addi solent, quæ in libro illo in quo fusiùs narrata est, scripta non sunt Hof. 10. 33. & Hab. n. 100.
- 72 Vnus homo potest esse figura vnus populi, & vnus populus vnus hominis Hose. 11. n. 12.
- 73 Moris est Apostolis, vt duo, aut plura loca eiusdem libri, vel diuersi quasi vnus testimonium ponant Hose. 13. 33. Zach. 9. 32.
- 74 De animalibus ita loqui solet scriptura ac si homines essent Ioc. 1. 18.
- 75 Dubitationibus vtitur scriptura, cum dubitandum non est, vt ostendat homines liberi arbitrij esse nec Deum præscientia, & voluntate sua necessitatem illis imponere: item, vt rei difficultas ostendatur, siue paucitas scientium id quod dicitur Ioh. 2. num. 24. & 25.
- 76 Mos est scripturæ ita loqui, vt non consideret, quid cogitauerit qui fecit id quod narratur, aut quo animo fuerit, sed ipsum id quod factum indicat & præsert, id est, quod ex facto ipso, aut ex eius euentu vulgariter homines solent colligere, & iudicare; loquitur enim sæpe ad vulgi consuetudinem. Hamos. 2. num. 19. Hag. 2. num. 34.
- 77 Scriptura in laudibus Dei non solet seruare ordinem rerum gestarum, sicut seruatur in historia sed frequenter prius narrare, quæ posterius gesta sunt Ham. 2. n. 25.
- 78 Solet Deus in scriptura ita de se loqui, ac si de alio loqueretur Hamos. 4. 29. Zach. 3. num. 9.
- 79 Sæpe scriptura loquitur more hominum, qui non audent mala & infortunia numerare, quasi boni animi causa, & præ timore, & detestatione illorum Hamos. 4. num. 30.
- 80 Ita solet scriptura de prouintijs, aut ciuitatibus loqui, ac si mulieres essent, aut viri Hamos. 5. nu. 4. Mich. 5. nu. 28.
- 81 Mos est scripturam semper aduersis læta subiungere, & postquam tristitia Deus fuerit comminatus,

ad

- ad poenitentiam eos quos terruit prouocat Hamos. 5. 12. Iohelis. 2. 34. Mich. 2. 59.
- 82 Solet scriptura tempora ita nuncupare, vt quod de summa perfectioris numeri paululum excreuit, aut infra est non computetur, id est solet plenum numerum ponere, etiam si modicum desit, vel supersit Hamos. 5. numero. 64.
- 83 Scriptura sæpe transit à metaphora ad rem significatam Ham. 9. 22.
- 84 Pauci, pro nullo reputari solent Hab. num. 86. & 87.
- 85 Scriptura sub vno sensu historico, multos sensus mysticos continet in Proemia in Ion. num. 2.
- 86 Cum aliquis priscorum sanctorum figura Christi fuisse dicitur non opus est per omnia quærere similitudinem Ionæ. 1. num. 28. & 29.
- 87 Idem homo non semper portat figuram eiusdem rei, sed in eadē etiam historia, nunc huius rei, nunc illius typus est Ion. 4. num. 5. & 6.
- 88 Eadem res diuersis rationibus figura est rerum etiam contrariorum Ion. 4. numer. 6. Hag. 1. nu. 38.
- 89 Non omnia quæ gesta narrantur aliquid significare putanda sunt, sed propter illa, quæ aliquid significant etiam ea, quæ nihil significant attextur Ion. 4. nu. 6. pone hic regulam. 34. & regulam. 38. & 41. & 42.
- 90 * Solet scriptura sacra quasi omnia tollere & sequentibus tamen verbis ostendere se non omnia substulisse. Mich. 1. num. 15. cap. 6. nu. 35.
- 91 Solet scriptura res magnas exponere verbis, quæ humilia & parum significantia videtur, sed si recte considerentur, nec humilia sunt neque parum significantia. Mich. 2. nu. 2.
- 92 * Quæadmodum quæ historicè dicitur de Christo Domino in prophetis non sunt allegorice exponenda quia in ipsa historia est, quod quærere allegorice solemus ita cum historia ipsa moralis est, id est, mores instruit, sensus alter spiritualis nequaquam quærendus est, potest tamen fieri vt vnum opus malum significet alterum opus malum, & bonum, bonum Mich. 3. nu. 7. & 8.
- 93 Multa sunt in scriptura quæ nisi pronun-

- tiatione & gestu adiuuentur recte intelligi non possunt Mich. 5. n. 25.
- Solet scriptura sacra nullum dicere & omnes excludere cum ita pauci sunt comparatione multorum, vt vix vlli dici possint Mich. 7. n. 1. & 2.
- 95 Solent Apostoli veteris scripturæ testimonijs afferendis verba quædam aut subtrahere aut addere seruata sensus veritate Haba. 1. n. 14.
- 96 * Cum verba scripturæ proprie accepta aliquid enuntiant quod rectæ doctrinæ fidei, aut morum minime aduersetur ac bene cum præcedentibus & sequentibus coherent, ille omnino historicus sensus est Aug. 1. n. 28.
- 97 Solet scriptura per tempus rei gestæ exitum indicare Zach. 1. n. 13.
- 98 Non sacra scripturæ modo, sed omnibus etiam historijs consuetum est annos regni aut vitæ alicuius interdum integros solum interdum vero etiam imperfectos Zach. 1. n. 23.
- 99 * Cum ea quæ dicuntur proprie accipi possunt vt verba sonant, nec quid habent absurdi contra veritatem, aut contra sanam fidei, morumve doctrinam, nullo modo dubitandum est eum esse historicum sensum: si autem maiora sunt quæ vt possint illi rei conuenire de qua dicuntur, certum est alium sensum occultiorem, & sacratiorem esse quærendum qui quamuis spiritalis videatur historicus tamen sit Zac. 2. n. 2.
- 100 * Quæ de Christo dicuntur in scriptura, aliquando de solo capite dicuntur, aliquando de solo corpore, aliquando de capite & corpore simul Zach. 2. n. 17. & 18.
- 101 In sensu historico, ne verbum quidem minimum esse debet quod illi sensui non conueniat, in allegorico non omnia semper conueniunt Zach. 3. n. 22.
- 102 Quæ de multis simul dicuntur non omnia singulis conueniunt, sed quædam his, quædam illis Zach. 10. n. 7.
- 103 Consuetudo communis est, vt quod facimus impulsu aliquo affectu, qui fuit causa affectus dicatur facere Zach. 11. numer. 32.
- 104 Solet scriptura copulare tempora valde inter se disiuuncta Zach. 13. nu. 1.
- 105 Solet scriptura per mutationem rerum firmisimarum maxime & stabilium ma-

Ff 4

gnam

gnam mutationem in rebus humanis significare Zach. 14. n. 12.
 106 Sæpe solet loqui scriptura non secundum id, quod sentit scriptum, sed secundum affectum eorum, de quibus loquitur Mal. 2. n. 24.
 106 Illa opera, quæ ad proprietates diuinarum personarum non pertinent, cum communia sint, modo huic personæ tribuuntur, modo illi, ut vnitas substantiæ in personarum trinitate declaratur Mal. 3. n. 5. & 6.

REGVLAE SENTENTIARVM,
 quæ peculiarius deseruiunt intelligentiæ prophetarum.

107 Prophetæ cum mitteretur ad pronuntiandum de longinquo Christi aduentu, simul etiam de propinquo datum est illis prophetare illud, in quo citius veraces comprobati possent. præludio. 1. n. 10.
 108 Prophetæ in quibus tempus non præfertur in titulo sub illis regibus prophetarunt, sub quibus prophetauerunt, qui ante illos habent titulos, aut saltem, sub extremo illorum prælud. 2. nu. 8.
 109 Eadem sæpe in prophetis repetuntur quæ multo eodem tempore vaticinabatur, quo eadem peccata grassabantur in populo, & eadem supplicia pro peccatis imminabant, quæ necesse fuit à multis reprehendi, & prædici prælud. 2. nu. 24. Hof. 1. n. 14.
 110 Prophetæ in progressu prophetiæ, sæpe repetunt illud, hæc dicit Dominus, & initio dicunt, verbum Domini, &c, ut auctoritatem verbis suis conciliant magisque moueantur auditores, dum vident non prophetæ verba esse quæ audiunt, sed Dei Hof. 1. n. 2.
 111 Prophetiæ, nec fieri simul, nec continuato, sed interrupto tempore editæ Hof. 1. n. 14.
 112 Mos est Dei, ut quoties graue quippiam per prophetas minatur, vel causas indignationis proferat, vel exempli similis supplicij, ut iudicia sua ab omni iniquitatis suspitione vindicet, ac nemo non videat iuste eum indignari Hof. 8. n. 2.
 113 Imprecationes scripturæ accipi ita possunt ut imperatiuus pro futuro, quo res illæ prædicuntur, sumatur, vel etiam ut si

matur proprie pro imperatiuo oprantis non malum proximi, sed correctionem & diuinæ iustitiæ manifestationem Ose. vlt. 1. & 2.

114 Prophetarum mos est, ut cum imminetia supplicia populo prædixerint, continuo Deum placatum ostendat, & beneficia promittant, quibus se afflicti supplicij præteritis consolentur. Sed ea beneficia non temporalia sunt, neque tunc accipienda, sed spiritualia magna ex parte, & in tempus euangelicæ prædicationis differenda Ioel. 2. 34. Mich. 2. 59.

115 Quæcunque de edificatione Hierusalæ & templi, & rerum omnium beatitudine prædicantur. Iudæi in ultimo tempore (id est in aduentu Messia sui) vana sibi spectatione promittunt: Nos autem iam in Ecclesia conuincimus expleta, & quotidie impleri, donec plene & perfecte in beatitudine cœlesti implerentur Amos. 9. 44.

116 Multa vaticinantur Prophetæ quæ non dubitamus impleri debuisse, etiã si quo modo & quo tempore impleta sint, scriptura non narrat Abd. 100.

117 Mos Prophetarum est multa prædicare quæ non simul, sed per longum spatium temporis implentur. Mach. 2. 60. Zach. 1. 38.

118 Multa verba Prophetarum tanquã ita dicenda, ut sunt in Prophetis, quæ tñ non necesse est dici, neq; id voluerunt Prophetæ sed necesse est fieri, quã illa significant: & id voluerunt Prophetæ, Mich. 4. 25. & Hof. 2. n. 15.

119 Prophetiæ regula est, ut cum aliquid vel Sinagoge promittitur, vel Ecclesiæ, non vniuersis promitti intelligatur, sed Deo cultoribus & ad præscriptum legis diuinæ viuētib; Si enim aliter accipiamus, necesse erit multa non impleri. Mich. 4. n. 40. 41.

120 Loqui solet Deus ecclesiæ de membris quæ habet & quæ mox habitura est, quasi de vno corpore Mich. 5. n. 81.

121 Solet scriptura commemorare quæ Deus in rerum natura facit, aut facere potest mirabilia, ut hac potentia diuinæ representatione hostes terreat, & malos ad poenitentiam prouocet videntes se nullo modo posse Dei fortitudini resistere Nahua. 1. n. 12.

122 Prophetæ perinde sumunt exempla à

futuris

futuris, atque à præteritis, cū omnia certa cognitione comprehendant Nahu. 3. nu. 10.

123 Solent Prophetæ postquã locuti sunt de gentibus Euangelio subiiciendis, commemorare illarum gentium supplicia, quæ noluerunt ei obedire Abac. 3. n. 32.

124 Regula scripturarum est, vbi manifestissima propheta de futuris textitur, per in certa allegoriæ non extenuare, quæ scripta sunt Abac. 3. n. vlti.

125 Solent Prophetæ postquam in Iudæos prophetauerunt, ad inimicas nationes Iudæorum sermonem conuertere ad Iudæorum solatium, & ad gentium ipsarum salutem Sopho. 2. n. 23.

126 Solent alicui quædam promitti, quæ non in eo, cui promittuntur, sed in eius posteris implenda sunt, ij autem, quibus, ista promittuntur, principium fere generis sunt Agg. 2. n. 73.

127 Prophetæ in suis visionibus siue prophetijs, quæ rerum sunt, tribuunt verbis, & quæ verborum sunt, tribuunt rebus Zach. 1. n. 12.

128 Quæ in Prophetis dicuntur de felici-

tate Hierusalæ, & in ea gesta non sunt, ad ea quæ in ecclesia fiunt, sunt referenda Zach. 2. n. 3.

129 Non satis est ut aliqua illorum, quæ de Hierusalæ dicuntur in vno loco enuncientur, ut historicus sensus sit de terrena Hierusalæ, sed necesse est, ut omnia quæ ibi dicuntur, conueniant Zach. 2. num. 3.

130 Inter duas exponēdi rationes extremas quibus verba prophetarum aut de populo Iudæorum, & terrena Hierusalæ explicantur, aut de ecclesia: media quædam tenēda est multo tutior ac verior, ut partim de Iudæis, & Ierusalæ, partim de ecclesia dicta intelligantur Zach. 8. nu. 2.

131 Prophetæ non solum verbis, sed etiam factis prophetabant Zac. 11. n. 48.

132 Solent prophetæ cum aliquid grande, ac difficile ad credendū dicturi sunt, prædicere Deum esse fortissimum Zach. 12. num. 1.

133 Solet scriptura in beneficijs quæ exhibēda narrantur recordari iam olim Hebræis exhibitorum Zach. 14. 8.

Ff 5 IN-

INDEX LOCORVM SCRIPTURÆ OBITER IN HOC opere explicatorum.

Ad Lectorem.

Nulla inuenies in hoc indice, Lector, quorum aut unum, aut alterum verbum dumtaxat explicetur. Sed, si recte consideres, inde totus fere locus explicabitur. Prior numerus, ut hactenus, Caput Propheta, alter numeros eiusdem capituli indicat. At numeri, qui in margine adduntur, ad versiculos pertinent in ipsis capitibus nonorum Bibliorum notatos.

Table with two columns listing biblical references and their corresponding page numbers. Includes entries for 'EX GENESIS' and various chapters and verses.

7 Saba, Heulla, sabatha, Regma, sabathaca. Sophon. 3. n. 28. & seq.
8 Ipse cepit esse potens in terra Zach. 10. n. 17.
9 Et erat robustus venator coram Domino Ione 3. n. 2. & 3. & 4. Zach. 10. n. 17.
11 De terra illa egressus est Assur, & edificauit Ninuiem Hof. 5. n. 36. & 37.
Cap. 11.
1 Erat autem terra labij vnus, & sermonum eorundem Soph. 3. n. 23.
5 Descenditque Deus, vt videret turrim, & c. Mich. 1. n. 6.
Cap. 12.
3 In te benedicentur omnes cognationes terræ Hag. 2. n. 73.
9 Perrexitque Abraham, & vltra progrédiens ad meridiem Hof. 13. n. 38.
Huius peregrinationis Abraham vide expositio nem spiritualem Ham. 8. numer. 25. & Soph. 1. n. 41.
Cap. 13.
13 Sodomitæ erant peccatores coram Domino Ionæ. 3. n. 2. vsque ad 8.
14 Vide à loco in quo es ad aquilonem, & meridiem Hof. 13. n. 38.
15 Omnem terram quam conspicias tibi dabo, & semini tuo vsque in sempiternum Hof. 1. n. uine ro. 124.
16 Faciamque semen tuum sicut puluerem terræ siquis potest hominum numerare puluerem terræ, semen quoque tuum numerare poterit Hof. 5. n. 123.
Cap. 14.
10 Vallis autem syluestris habebat puteos multos bituminis Ioe. 2. n. 3.
19 Benedictus Abraham Deo excelso Ionæ. 3. nu. 5.
20 Et dedit ei decimas ex omnibus Hamos. 4. num. 10.
22 Leuo manum meam Zach. 2. n. 21.
Cap. 15.
6 Sic erit semen tuum Hof. 1. n. 123.
6 Et reputatum est illis ad iustitiam Hof. 13. numero. 29.
7 Vt darem tibi terram istam, & possideres eam Hag. 2. 73.
10 Qui tollens vniuersa hæc diuisit per medium, & vtraque partes contra se alterius posuit, & c. Hof. 10. n. 10.
16 Ne dum enim cõpletæ sunt iniquitates Amor reorum Ioe. 3. n. 20. Zach. 5. n. 13.
17 Et apparuit clibanus fumans, & lampas ignis transiens inter diuisiones illas Hofæ. 10. numero. 10.
18 Semini tuo dabo terram hanc à fluuio Ægypti vsque ad fluuium magnum Euphratem Ham. 6. n. 45. Zach. 9. n. 44.
Cap. 16.
2 Si forte saltem ex illa suscipiam filios Mal. 3. numero. 44.
4 Qui egredietur de vtero tuo. Mich. 6. n. 23.
12 Manus eius contra omnes, & manus omniū

contra eum Mich. 12. numero. 26.
Cap. 17.
5 Sed vocaberis Abraham quia patrem multarum gentium, & c. Mich. 7. n. 54.
7 Statuam pactum meum inter me, & c. Zachar. 11. n. 13.
Cap. 18.
19 Et faciant iudicium, & iustitiam Mich. 6. numero. 27.
21 Descendam igitur, vt videam Mich. 4. n. 6.
25 Nequaquam facies iudicium hoc Mal. 1. nu. 16.
27 Cum sim puluis, & cinis Mal. 4. n. 7.
Cap. 19.
11 Et eos qui foris erant percusserunt cecitate à minimo vsque ad maximum, ita vt ostium inueneri non possent Sop. 1. n. 8.
15 Surge, & c. ne & tu pariter pereas? Hofæ. 21. n. 83.
17 In monte saluum te fac Ham. 4. n. 74.
24 Et subuertit ciuitates has Hof. 11. n. 30.
24 Dominus pluit super Sodomam & Gomorrah sulphur & ignem à Domino Ham. 4. n. 29. Zach. 3. n. 9. & 16.
33 Bibere vinum Ham. 6. n. 22.
39 Hic est pater Moabitaram vsque in presentem diem Hof. 1. n. 97.
Cap. 20.
5 In simplicitate cordis mei, & munditia manuum mearum hoc feci Mich. 2. n. 35.
9 Quæ non debuisti facere fecisti nobis Malach. 1. n. 16.
Cap. 21.
4 Quem genuit ei Sara Mich. 5. n. 32.
12 In Isaac vocabitur tibi semen Malach. 2. n. 31.
31 Idcirco vocatus est locus ille Bersabe quia ibi vterque iurauit Amos. 5. n. 13.
Cap. 22.
12 Non extendas manum tuam super puerum tuum Soph. 1. n. 16.
16 Per me metipsum iuravi Amos. 4. n. 4. Mich. 7. n. 3. Abac. 3. 38.
17 Possidebit semen tuum portas inimicorum suorum Mich. 7. n. 53.
Cap. 23.
6 In electis sepulchris Abac. 1. num. 5.
7 Populum terræ Aggei. 2. n. 16.
16 Appendit pecuniam Amos. 8. 15.
19 Pecunia digna tradat eam mihi Mich. 6. numero. 19.
Cap. 24.
24 Quem peperit ei Melcha Mich. 5. n. 32.
50 A Domino egressus est sermo Abac. 1. n. 17.
64 Rebecca quoque conspecto Isahac S. & c. vsque ad tollens cito pallium operuit se Hofæ. 1. n. ur. 60.
Cap. 25.
23 Duæ gentes sunt in vtero tuo Hofæ. 11. n. 12.
24 Maior seruiet minori Malach. 1. n. 11.
26 Protinus alter egrediens plantam fratris tenebat manu Hofæ. 6. n. 32.
27 Factus est Hefau vir gnarus venadi Hofæ. 10. nume-

- numero 5. & Amos. 5. 4. 6.
- 27 Iacob aut vir simplex habitabat in tabernacu-
lis Hof. 10. nu. 5. Mich. 2. 35.
- 33 Et vendidit primogenita Ham. 1. 28.
- Cap. 26.
- Peregrinantis Iſahac vide ſpiritualē expoſiti-
onem Amos. 8. 25.
- Cap. 27.
- 3 Sume arma tua, pharetram & arcū & egredere
foras Amos. 3. nu. 6.
- 27 Qui benedixit Dominus Aggei. 2. 69.
- 28 De rore cæli Agg. 1. nu. 55.
- 29 Eſto dominus fratrum tuorum & incuruen-
tur ante te filij matris tuæ Agg. 2. nu. 73.
- 36 Supplantavit, n. me en altera vice. Hof. 6. 33.
- Nahum. 2. 43.
- 37 Ultra quid faciam Hof. 13. 14.
- 41 Querat ergo, ſemper Elau Iacob. Hof. 9. 10.
- 46 Si acceperit Iacob uxorem de ſtirpe huius ter-
ræ nolo viuere Hof. 12. num. 19.
- Cap. 28.
- 1 Noli accipere coniugem de genere Chanaham
Hof. 12. 19.
- 19 Appellavitque nomē vr̄bis Bethel. Oſe. 4. 30.
- Cap. 29.
- 18 Scrutam tibi pro Rachele. Hof. 3. nu. 9. & la-
tius cap. 12. nu. 19.
- Cap. 30.
- 3 Et habeam ex illa filios. Mal. 3. num. 43. & 44.
- 20 Dotabit me Deus dote bona etiam hac vice
mecum erit maritus meus, &c. Et ad me intra-
bis, quia mercede conduxit te. Hof. 3. num. 11.
- Cap. 31.
- 7 Mutavit mercedem meā decem vicibus. Zach.
cap. 8. num. 39.
- 9 Tulitq; Deus ſubſtantiam patris veſtri Hof. 2.
num. 67.
- 16 Deus tulit opes patris noſtri Hof. 2. num. 67.
- 42 Niſi Deus patris mei Abraham, & timor Iſa-
hac affuiffet mihi Hof. 5. nu. 4.
- 53 Inrauit ergo per timorem patris ſui. Hof. 5.
num. 4.
- Cap. 32.
- 28 Nequaquam ultra vocabitur Iacob nomen
tuum, ſed Iſrael, quoniam ſi contra Deum for-
tis fuiſti, quanto magis contra homines præua-
lebis Hof. 12. nu. 4. 5. 6. & 7.
- Cap. 33.
- 2 Et poſuit vtramque ancillam, & liberos earū
in principio, Liam vero & filios eius in ſecun-
do loco, Rachel autem & Ioseph nouiſſimos
Mich. 4. 11.
- 18 Tranſiitque in Salem terram Sichimorum
Hab. 9. 8.
- Cap. 34.
- 3 Tristemque delinuit blanditijs Hof. 2. nu-
mer. 84.
- 7 Rem illicitam perpetrasset Malach. 1. nume-
16. & 17.
- 11 Inueniam gratiam coram vobis, & quæ cum-
que ſtatuertis dabo, augete dotem, &c. Hof.
3. num. 19.

- Cap. 35.
- 11 Reges de lumbis tuis egredientur, Nah. 2. nu-
mer. 40.
- 21 Trans turrim gregis, Mich. 4. num. 58.
- Cap. 37.
- De tunica talari Ioseph. Mich. 1. numer. 57.
- Cap. 38.
- 9 Semen fundebat in terram Mal. 3. numer. 37.
& 38.
- 17 Hædum de gregibus, Zach. 9. 37.
- Cap. 41.
- 5 Septem ſpicæ pullulabāt in culmo vno. Hof.
8. num. 19.
- 32 Firmitatis iudicium eſt, eo quod fiat ſermo
Hof. 6. num. 10.
- 32 Quod autem vidisti ſecundo ad eadē rem per-
tinēs ſomnium, firmitatis indicium eſt, eo quod
fiat ſermo Dei & velocius impleatur Soph. 1.
numer. 15.
- Cap. 42.
- Allegorica expoſitio aduentus filiorum in ægy-
ptum ad emendum triticum Ham 8. nu. 24.
- 21 Merito hæc patimur, quia peccauimus in fra-
trem noſtrum Hag. 1. nu. 42.
- Cap. 43.
- 6 In meam hoc feciſtis miſeriam, vt indicaretis
ei, & alium vos habere fratrem. Ham. 2. nu-
mer. 19.
- 34 Biberuntque & inebriati ſunt cum eo Mich.
2. num. 43. Hag. 1. num. 9.
- Cap. 46.
- Peregrinationis & ſeruitutis Iſrael in ægypto
vide ſpiritualē expoſitionem Ham. 8. n. 25.
- Cap. 47.
- 12 Et alebat eos, omnemque domum patris ſui
præbens cibaria ſingulis Hof. 10. n. 37 Zach. 1.
num. 69. & 70.
- Cap. 48.
- 16 Inuocetur ſuper eos nomē meū Ham. 9. 42.
- 19 Semen illius creſcet in gentes Hab. nu. 123.
& 124.
- Cap. 49.
- Ad intelligendum hoc cap. vide Hag. 2. numer.
73. & 74.
- 1 Congregamini, vt annuntiem, quæ ventura
ſunt vobis in diebus nouiſſimis Mich. 4. nu-
mer. 6.
- 4 Effuſus eſt ſicut aqua, Hof. 5. nu. 28.
- 7 Diuidam eos in Iacob, & diſpergam in Iſrael
Mich. 4. nu. 6.
- 8 Iuda te laudabunt fratres tui manus tuæ in
ceruicibus inimicorum tuorum Mich. 4. n. 7.
- 9 Catalus leonis Iuda. Soph. 2. num. 28.
- 10 Non auferetur ſceptrum de Iuda Hof. 3. nu.
31 & Mich. 4. nu. 6. & ſeq.
- 10 Qui mittendus eſt & ipſe erit expectatio gen-
tium, Habac. 2. nu. 6.
- 10 Et ipſe erit expectatio gentium, Hag. 2. nu-
mer. 34.
- 13 Zabulon in litore maris habitabit & in ſtatio-
ne nauium pertingens vſque ad Sidonē. Mich.
4. num. 7.

- 14 Iſacar aſinus fortis, &c. vſque ad factus eſt
tributi ſeruus Zach. 14. n. 63.
- 16 Dan iudicabit populum ſuum Mich. 4. nu-
mero. 7.
- 26 Deſiderium collium æternorum Hag. 2. n. 32.
& ſeq.
- 29 Ego congregor ad populum meum Soph. 1.
num. 5.
- Cap. 50.
- 33 Ascendere vos faciet Hof. 1. n. 133.
- 40 In ſepulchro meo quod fodi mihi Hof. 3. 7.

EXHOD. Cap. 1.

- 16 Si maſculus fuerit, interficite eum, ſi femina
ſeruate Hof. 1. n. 1. 14.
- Seruitutis Aegyptiacæ vide ſpiritualē expoſi-
tionem Ham. 8. n. 25.
- 21 Et quia timuerunt obſtrictes Domini ædi-
ficauit eis domum. Ham. 9. n. 21. Mal. 3. n. 43.
- Cap. 3.
- 12 Et hoc habebis ſignum, quod miſerim, te cū
eduxeris populum meum de Aegypto im-
molabis mihi in monte iſto Nah. 3. n. 10.
- Cap. 4.
- 22 Filius meus primogenitus Iſrael Hoſe. 11.
nu. 12.
- Cap. 5.
- 3 Vt eamus viam trium dierum in ſolitudinem,
& ſacrificemus Domino Hof. 6. n. 46.
- 10 Non do vobis paleas, ite, & colligite, &c. Hof.
10. n. 5. In ſenſu ſpirituali Ham. 8. 25.
- Cap. 6.
- 7 Et Aſſumam vos in populū, & ero veſter Deus
Hag. 2. n. 18.
- 7 Et ſciētis quod ego ſum Dominus Deus veſter
Zach. 2. 23.
- 8 Super quam leuauit manum meam Zach. 2. nu-
mer. 21.
- Cap. 7.
- 12 Deuorauit virga Aharon virgas eorum Ioe.
1. n. 23.
- Cap. 9.
- 31 Eo quod ordeum eſſet virens Hagg. 2. nume-
ro. 2.
- Cap. 10.
- 2 Et ſciātis quia ego Dominus Zac. 2. 23.
- 4 Ecce ego inducam cras locuſtam, &c. vſque, &
implebunt domos tuas & ſeruorum tuorum,
& omnium Aegyptiorum. M. Hamos. 9. nu-
mero. 8.
- 7 Vſquequo patiemur hoc ſcandalum Sophon.
1. 14.
- 13 Et Dominus induxit ventum vrentem Hoſe.
12. n. 1.
- 14 Quales ante illud tempus non fuerunt, nec
poſtea futurae ſunt Ioe. 2. n. 2.
- 15 Deuorata eſt igitur herba terræ, & quidquid
pomorum in arboribus fuit Ham. 8. n. 8.
23. Nec mouit ſe de loco, in quo erat Zach. 14. n.
22.
- Cap. 12.

- 2 Menſis iſte vobis principium menſium Hagg.
2. n. 4.
- 12 Et tranſibo per terrā Aegypti Ham. 5. 43.
- 12 Et in cunctis dijs Aegypti faciam iudicium
Mich. 6. 25.
- 43 Hæc eſt religio Phæſe, omnis alienigena non
comedet ex eo: in vna domo comedetur, nec
efferetis de carnibus eius foras, nec os illius
confringetis Hof. 11. n. 6. & 8. & 11.
- 46 Nec os illius confringetis. 5. Prælu. 1. nu-
mero. 20.
- Cap. 13.
- 1 Sanctifica mihi omne primogenitum Ioe. 1.
num. 25.
- 10 A diebus in dies Ham. 4. 9.
- 17 Non eduxite eos per viam terræ Philiftinorū,
quæ vicina erat. Zach. 9. n. 6.
- 20 Profeſti que de Secoth caſtrametati ſunt in
Etham, &c. Dominus autē præcedebat eos ad
oſtendam viam, &c. Hoſe. 6. 47.
- Cap. 14.
- 21 Flante vento vehementi, & vrente Hof. 12. 1.
Cap. 15.
- 11 Terribilis, atque laudabilis Ioe. 2. 66.
- 13 Dux fuiſti in miſericordia populo, quem rede-
miſti Soph. 2. n. 37.
- 14 Dolores obtinuerunt habitatores Philiftinij
Ham. 1. n. 24.
- 18 Dominus regnabit in æternum, & ultra Mic.
4. n. 47.
- 20 Sumpſit ergo Maria prophetiſſa ſoror Aharō
tympanum Mich. 6. 17.
- Cap. 16.
- 6 Et mane videbitis gloriā Domini Hoſe. 6.
44.
- Cap. 17.
- 4 Adhuc paululum, & lapidabit me Hof. 1. 64.
- Cap. 19.
- 23 Tu enim teſtificatus es Mala. 2. 29.
- 5 Eritis mihi in peculium. Mala. 3. 47.
- Cap. 20.
- 5 In tertiam, & quartam generationem Amos.
1. 14.
- 5 Fortis zelotes Mal. 4. n. 4.
- Cap. 21.
- 6 Eritque ei ſeruus in æternum Mich. 5. 45.
- 17 Qui furatus fuerit hominem, & vendiderit
eum, conuictus noxæ morte moriatur Amos
1. n. 27.
- 28 Si bos cornu percufferit virum, aut mulierem
& mortui fuerint, lapidibus obruetur, & non
comedentur carnes eius Zach. 1. n. 74. 75.
- Cap. 22.
- 29 Non tardabis reddere Habac. 2. 5.
- Cap. 23.
- 29 Non eijciam eos à facie tua anno vno ne terra
in ſolitudinem redigatur, & creſcant contra
te beſtiæ Mich. 3. n. vlt.
- 31 Ponam autem terminos tuos à mari rubro vſ-
que ad mare Palæſtinorum, & à deſerto vſq;
ad fluminiū Zach. 9. 44.
- Cap. 26.

- 33 Intra quod pones arcam testimonij, quo & sanctuarium, & sanctuarij sanctuaria diuidentur. Habd. 82.
Cap. 28.
- 30 Pones autem in rationali iudicij doctrinam, & veritatem, Malach. 2. n. 16.
- 39 Tiarā byssinā. Zach. 3. nu. 15.
- 41 Cunctorum consecrabis manus, sanctificabisque illos Soph. 1. nu. 30.
Cap. 30.
- 7 Et adolebit incensum super ea Aharon, suaue fragrans mane. Quando componet lucernas incendet illud, & quando collocabit eas ad vesperum, vret thymiana sempiternum coram Domino in generationes vestras. Ham. 8. numer. 40.
- 13 Siclus viginti obolos habet Ham. 8. num. 17.
Cap. 32.
- 7 Populus tuus. Mala. 2. num. 6.
- 8 Viculum fecerunt, & pro Deo adorarūt. Hof. 10. num. 13.
Cap. 33.
- 21 Ecce est locus apud me, & stabis supra petra. Habac. 2. nu. 34.
Cap. 39.
- 26 Mitras cum coronulis Zach. 3. 16.
Cap. 40.
- 2 Postquam omnia perfecta sunt, operuit nubes tabernaculum testimonij, & gloria Domini impleuit illud. Hof. 14. num. 16.
- LEVITICVS. Cap. 2.
- 14 Spicas virentes. Hag. 2. numer. 2. & 3.
Cap. 3.
- Hoc etiam habes ex od. cap. 29.
- Quid significet id quod cauda animalis immolandi offerri iubetur. Mich. 1. n. 57. & cap. 3. numer. 57.
Cap. 6.
- 27 Omnis, qui tetigerit illa, sanctificabitur Hag. 2. num. 65.
Cap. 7.
- 16 Nec remanebit ex eis. quidquam vsque mane. Ham. 4. num. 8.
Cap. 8.
- 9 Cidari quoque texit caput Zach. 3. num. 16.
Cap. 10.
- 8 Vinum, & omne quod inebriare potest, & c. vsque ad omnia, quæ locutus est Dominus per manum Moysi. Malac. 2. num. 13.
- 17 Cur non comeditis peccata populi Hof. 4. numer. 14.
Cap. 11.
- 41 Omne quod reptat super terram, abominabile erit Habac. 1. nu. 46.
Cap. 16.
- 4 Cidaris linea Zach. 3. 16.
Cap. 18.
- 21 De semine tuo non dabis, vt consecretur idolo Moloch. Ham. 5. 68.
Cap. 19.
- 18 Sicut te ipsum Ioe. 2. 51.
- 18 Nec memor eris iniuriæ Nahum. 1. numero. 8.
- Cap. 20.
- 2 Siquis dederit de semine suo idolo Moloch. Ham. 5. nu. 68.
- 26 Eritis sancti mihi Ionæ. 3. num. 5.
Cap. 21.
- 6 Sancti erunt Deo suo Ionæ. 3. nu. 5.
- 7 Scortum & vile prostibulum non ducet vxorem. Ioe. 3. 9.
Cap. 22.
- 22 Bouem & ouem aure & cauda amputatis voluntarie offerre potest, votum ex eis solui non potest. Mal. 1. num. vlti.
Cap. 23.
- 40 Et ramos ligni densarum frondium, Zach. 1. numer. 15.
De festo tabernaculorum Zach. 14. 43.
Cap. 25.
- 29 Habebit licentiam redimēdi donec vnus impleatur annus, Ham. 4. num. 9.
Cap. 26.
- 4 Terra gignet gemen suum, & pomis arbores replebuntur Hag. 1. nu. 44.
- 16 Frustra feretis sementem, quæ ab hostibus deuorabitur Hag. 1. 44.
- 26 Vt decem mulieres Zach. 8. 39.
- 45 Hæc sunt iudicia Soph. 2. nu. 5.
Cap. 27.
- 25 Siclus viginti obolos habet, Ham. 8. nu. 17.
- NVMERI. Cap. 3.
- 13 Sanctificauit mihi quidquid primum nascitur in Israel. Ioe. 1. 25.
- 47 Accipies quinque siclos per singula capita Hof. 3. nu. 13.
Cap. 5.
- 15 Offeret oblationem pro illa decimam partem sati farinae hordeaceæ, Hof. 3. nu. 13.
- 21 Det te Dominus in maledictionem exemplumque cunctorum in populo tuo Nahum. 3. nu. 5.
Cap. 6.
- 2 Vir siue mulier, cū fecerint votum, vt sanctificentur, & se voluerit Domino consecrare, a vino, & omni quod inebriare potest, abstinebunt, Mich. 1. num. 70.
- Cur Nazareis prohiberetur capillorum tonsio Mich. 1. num. 72. 73.
Cap. 9.
- 6 Immundi super anima hominis Hag. 2. n. 65.
Cap. 11.
- 29 Quid æmularis pro me? Quis tribuat, vt omnis populus prophetet. Ioe. 2. nu. 32.
Cap. 12.
- 2 Num per solum Moysen locutus est Dominus? & c. Hof. 1. nu. 18.
- 6 Siquis fuerit inter vos propheta, & c. vsque ad, Et non per ænigmata videt Deum Ioe. 2. nu. 58. Zach. 3. 9.
- 7 In omni domo mea. Zach. 3. 19.
Cap. 14.
- Qui nam ingressi sunt terram promissionis Zach. 11. 21.
- 17 Magnificetur fortitudo Domini Nah. 1. numer. 9. & 11.

- 18 Dominus patiens. Nah. 1. n. 9.
- 33 Filij vestri erūt v agi in deserto annis quadraginta, & portabūt fornicationem vestram; & Quadraginta annis recipietis iniquitates vestras, & c. Ham. 5. n. 63. & seq.
Cap. 19.
- 14 Ista est lex hominis, qui moritur in tabernaculo Hof. 9. 4.
- 2 Quidquid tetigerit immundus, immundum faciet Ag. 2. n. 65.
Cap. 20.
- 2 Cumque indigeret aqua populus, conuenerūt contra Moysen Zac. 14. 54.
- 13 Hæc est aqua contradictionis. Hof. 2. numero. 36.
- 18 Non transibis per me, alioqui armatus occurrā tibi Zach. 4. n. 37. & 38.
Cap. 23.
- 8 Quomodo maledicam, cui nō maledixit Deus Hof. 2. n. 93.
- 9 Populus solus habitabit, & inter gentes non reputabitur Hof. 7. n. 22.
Cap. 24.
- 9 Qui benedixerit tibi, erit & ipse benedictus; qui maledixerit tibi, in maledictionem reputabitur Mich. 4. n. 40.
- 4 Veruntamen pergens ad populum meum dabo tibi consilium, quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore Ham. 28. Mich. 6. n. 6.
- De consilio Balaam vide. Mich. 6. n. 6.
- 21 Robustum quidem est habitaculum tuum, & c. Habd. nu. 26.
Cap. 25.
- 1 Et fornicatus est populus cum filiabus Moab, & c. Ham. 2. n. 9. & c. 5. n. 70.
- 1 In Settim Ioe. 3. n. 25.
- 12 Ecce do ei pacem fœderis mei, & erit tam ipsi quam semini eius pactum sacerdotij sempiternum Mal. 2. n. 9.
Cap. 31.
- 2 Colligeris ad populum tuum Hoseæ. 4. nu. 5.
Cap. 33.
- 5 Erunt vobis quasi clauis in oculis, & quasi lanceæ in lateribus Ham. 4. n. 5.
Cap. 34.
- 5 Ibitque per gyrum terminos ab Afemona vsq; ad torrentem Aegypti, & magni maris litore finietur. Ham. 6. n. 43.
- 15 Acceperunt partem suam trans Iordanem Hoseæ. 5. nu. 13.
- DEUTERONO. Cap. 1.
- 31 Portabitque te Dominus Deus tuus, vt solet homo gestare paruulum filium suum Hoseæ. 11. 16.
Cap. 2.
- 6 Aquam emptam haurietis Hof. 8. n. 7.
Cap. 4.
- 6 En populus sapiens & intelligens gēs magna Sopho. 3. 56.
- 19 Et omnia astra cœli Soph. 1. 22.
Cap. 5.
- 9 Terciam & quartam generationem Hamos. 1. num. 14.
Cap. 6.
- 5 Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo Hof. 11. nu. 22. & c. 14. n. 2. Mich. 6. n. 21. Soph. 2. 32. c. 3. n. 46.
Cap. 7.
- 6 Vt sis ei populus peculiaris Mal. 3. 47.
- 21 Deus magnus, & terribilis Ioe. 2. 66.
Cap. 8.
- 3 Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo quod egreditur de ore Domini Habac. 1. nu. 17.
Cap. 9.
- 10 Scriptas digito Dei Soph. 1. 31.
Cap. 10.
- 21 Magnalia, & terribilia. Ioe. 2. 66.
Cap. 11.
- 24 Et à flumine magno Euphrate. Zach. 9. 44.
Cap. 12.
- 2 Subuertite omnia loca, & c. vsq; ad lucos igne comburite. Hof. 4. 24.
- 16 Quem super terram, sicut aquam effundes Hof. 5. 28.
Cap. 13.
- 1 Si surrexerit in medio tui propheta, & c. vsque ad sit primum manus tua super eum, & post te bis populus mittat manum. Zach. 13. n. 6. 7. & c. 25.
Cap. 14.
- 22 Decimam partem separabis de cunctis fructibus tuis, & c. & comedes in conspectu Domini. nam. 4. n. 11.
Cap. 15.
- 23 Sed effundes in terram sicut aquam Hoseæ. 5. 28.
Cap. 16.
- 1 Obserua mensē nouarum frugum Hagg. 2. num. 2.
Cap. 17.
- 3 Omnem militiam cœli. Soph. 1. 22.
- 16 Non multiplicabit sibi equos. Hofe. 14. numero. 10.
Cap. 18.
- 15 Prophetam de gente tua, & c. vsque ad ipsum audies Hof. 5. n. 29. Ioe. 2. 51. Agg. 2. 19. Zach. 13. n. 22. 23. Mal. 3. nu. 14.
Cap. 19.
- 14 Non assumes, & transferes terminos proximi tui, quos fixerunt priores in possessione tua, Hof. 5. 26.
Cap. 21.
- 20 Filius iste noster proteruus, & contumax est. Hof. 4. n. 35.
- Cur mulier capta, si nubere vellent Domino, iubeatur cesariem radere, spiritalis expositio Mich. 1. 7.
Cap. 23.
- 18 Non offeres mercedem prostibuli Ioe. 3. num. 9.

- 15 Reddes ei pretium laboris sui ante solis occasum, quia pauper est, & ex eo sustentat animam suam. Hof. 4. nu. 18.
 Quomodo intelligatur lex repudij Mal. 2. 3. 6.
 Cap. 25.
 2 Iuxta mensuram delicti erit, & plagarum modus Zach. 5. nu. 5.
 4 Non ligabis os bouis triturantis. Hof. 11. 23.
 9 Sic fiet homini, qui non edificat domum fratris sui. Ham. 9. 21. Mal. 3. 43.
 25 Non habebis in sacco diuersa pōdera maius & minus, &c. Ham. 8. nu. 14.
 Cap. 27.
 Quomodo Moyses iubeat Leuitas maledicere transgressoribus. Mich. 4. nu. 40.
 17 Maledictus, qui transfert terminos proximi sui. Hof. 5. 26.
 19 Maledictus, qui peruertit iudicium aduenæ. Mal. 3. 27.
 Cap. 28.
 3 Benedictus tu in ciuitate, benedictus in agro. Mal. 3. 35.
 6 Reducet te Dominus clasisibus in Ægyptum. Hof. 8. nu. 30.
 Cap. 31.
 29 Et occurrent vobis mala in extremo tempore quādo feceritis malum in conspectu Domini. Mich. 4. nu. 4. & seq.
 Cap. 32.
 1 Audite cæli quæ loquor, audiat terra. Mich. 1. 19. & 20.
 2 Concresecat in pluiam doctrina mea. Ham. 4. nu. 18. Zach. 10. nu. 1.
 7 Memento dierum antiquorum. Mich. 5. 46.
 9 Iacob funiculus hereditatis eius. Ham. 7. 22.
 9 Pars autem Domini populus eius, & Israel funiculus hereditatis eius. Zach. 11. nu. 13. 14.
 10 Quasi pupillam oculi sui. Zach. 2. nu. 20.
 11 Expandit alas suas, & assumpsit eum, atq; portauit in humeris suis. Hof. 11. 16.
 15 Incrallatus est dilectus & recalcitrauit. Hof. 4. 35. ca. 7. 43. ca. 13. nu. 7.
 21 Ipsi me prouocauerunt in eo, qui non erat Deus, & siritauerunt, &c. Hof. 8. nu. 32. Zach. 1. 48.
 22 Montium fundamenta comburet. Mich. 6. nu. 11.
 22 Ignis succensus est in furore meo. Soph. 1. 67.
 23 Et deuorabunt eos aues. Habac. 3. 27.
 29 Vtinam saperent, &c. Hof. 13. nu. 19.
 30 Non ne quia Deus suus vendidit eos. Nah. 3. nu. 3.
 33 Fel draconum vinum eorum. Habac. 2. n. 48.
 34 Nonne hæc condita sunt apud me, & signata in thesauris meis. Hof. 13. nu. 18. Mich. 1. nu. 9. Soph. 2. 24. Mal. 3. 46.
 38 De quorum victimis comedebant adipem, & bibebant vinum libaminum. Ioc. 1. 24.
 40 Leuabo ad cælum manum meam. Zach. 2. 21.
 42 Inebriabo sagittas. Mich. 2. 43.
 42 Et de captiuitate nudati inimicorum capitis.

- Ham. 8. numer. 30.
 46 Ego testificor vobis hodie. Mal. 2. 29.
 50 Iungeris populis tuis. Soph. 1. nu. 5.
 Cap. 33.
 2 Dominus de Sinai venit, & de Sehir datus est nobis, apparuit de monte Pharan. Habac. 3. numer. 15.
 8 Perfectio tua, & doctrina tua viro sancto tuo. Mal. 3. nu. 17.
 28 Habitabit Israel confidenter, & solus. Hof. 7. 22.
 IOSVE. Cap. 1.
 5 Sicut fui cum Moysē, ita ero tecum. Ham. 3. num. 4.
 4 A deserto & Libano vsque ad fluuiū magnū Euphratem. Ham. 6. nu. 45.
 Cap. 2.
 11 Elanguit cor nostrum. Nah. 2. nu. 64.
 Cap. 5.
 9 Vocatumque est nomen loci illius Galgala. Hof. 4. nu. 28.
 Cap. 6.
 3 Circuite urbem cuncti bellatores semel per diem, &c. Hof. 5. 34.
 17 Sitque ciuitas hæc anathema. Zach. 14. n. 38.
 Cap. 7.
 5 Pertimuit cor populi, & ad instar aquæ lique factum est. Nah. 2. nu. 64.
 19 Fili mi da gloriam Domino Deo Israel, & confitere, &c. Hof. 14. 4. Mich. 6. nu. 22.
 25 Quia turbasti nos, &c. vsque ad vallis Achor. Hof. 2. 88.
 Cap. 9.
 Quid significant Gabaoinitæ cum populo Dei viuentes. Mal. 1. nu. 12.
 Cap. 11.
 6 Equos eorum subneruabis. Zach. 6. nu. 24.
 Cap. 13.
 1 Terraque latissima derelicta est, &c. vsque ad Accaron contra aquilonē. Ham. 6. 44. & 45.
 3 A turbido fluuiō, &c. vsque ad Gethæos, & Hacaronitas. Soph. 2. nu. 21.
 Cap. 14.
 15 A Dam maximus ibi inter Enacim situs est. Mich. 5. nu. 29.
 Cap. 15.
 4 Atque inde pertransiens in Asemona & perueniens ad torrentem Ægypti, eruntque termini eius mare magnum hinc erit finis meridiane plagæ. Ham. 6. nu. 43.
 Cap. 17.
 4 Dominus præcepit per manum Moysi. Hag. 1. nu. 5.
 16 Qui habitant in terra campestri, &c. vsque ad Iezrael mediam habitans vallem. Hof. 1. 87.
 16 Non poterimus ad montana conscendere. Zach. 10. nu. 22.
 Cap. 19.
 8 Hæc est hereditas filiorum Simeō, &c. Ham. 5. nu. 14.
 Cap. 23.
 13 Et sudas in lateribus. Ham. 3. 5.

- IUDICES. Cap. 6.
 32 Ex illa die vocatus est Gedeon Ierobahal, eo quod dixisset Ioas, vlciscatur se de eo Bahal qui suffodit aram eius. Hof. 10. nu. 48.
 33 Igitur omnis Madian, & Amalec, & orientales populi, &c. in valle Iezrael. Hofæ. 1. 87.
 34 Qui clangens buccina, &c. Hof. 5. 20.
 Pro intelligentia huius capituli vide. Hofæ. 10. à num. 52.
 Cap. 7.
 Pro intelligentia huius capituli lege. Hof. 10. à num. 52.
 2 Ne gloriatur contra me Israel, & dicat meis viribus liberatus sum. Zach. 12. nu. 10.
 Cap. 8.
 Pro intelligentia huius capituli lege. Hof. 10. à num. 52.
 Cap. 9.
 5 Occidit fratres suos filios Gerobaal septuaginta viros. Ham. 5. nu. 64. 65.
 Cap. 10.
 15 Peccauimus, redde tu nobis quidquid tibi placet. Habac. 1. nu. 39.
 Cap. 16.
 19 Rast septem crines eius. Ham. 3. nu. 19.
 Cap. 17.
 3 Voui hoc argentum Domino. Mal. 2. 25.
 4 Ut faceret sculptile, &c. quod fuit in domo Michæ. Hof. 10. 25.
 5 Et fecit Ephod, & Teraphim. Hof. 3. 22.
 13 Leuitici generis sacerdotem. Mal. 2. nu. mer. 9.
 Cap. 18.
 8 Quid egissent. Hag. 2. 12.
 31 Manifeste apud eos idolum Michæ omni tempore, quo fuit domus Dei in Silo. Hofæ. 10. 25.
 Cap. 19.
 22 Filij Belihal. Nah. 1. nu. 45.
 25 Eduxit ad eos concubinam suam, &c. Hofæ. 10. 25.
 Cap. 20.
 2 Omnes quoque anguli populi. Soph. 1. 66.
 5 Vxorem meam incredibili furore libidinis vexantes. Hof. 4. 23. & cap. 10. nu. 25.
 R V T H. Cap. 4.
 11 Quæ edificauerunt domum Israel. Ham. 9. 21.
 REGVM. I. Cap. 1.
 3 Et ascendebat vir ille de ciuitate sua statutis diebus. Ham. 4. 9.
 16 Quasi vnam de filiabus Belihal. Nah. 1. nu. mer. 45.
 Cap. 2.
 1 Exaltatum est cornu meum. Zacha. 1. nu. mer. 72.
 3 Nolite multiplicare loqui sublimia. Hab. 67.
 4 Arcus fortium superatus est. Iiab. 35.
 5 Donec sterilis peperit plurimos, & quæ multos habebat filios, infirmata est. Mich. 5. 49.
 12 Filij Belihal. Nah. 1. nu. 45.
 Cap. 3.
 3 Et non poterat videre lucernam Domini. Habac. 2. nu. 28.
 27 Hæc faciat tibi Deus, & hæc addat. Ham. 4. 30.
 Cap. 5.
 5 Propter hanc causam non calcant sacerdotes Dagon, & omnes, qui ingreditur templum eius super limen Dagon. Soph. 1. 33.
 Cap. 6.
 6 Quare aggrauatis corda vestra Zacharia. 7. 10.
 7 Facite plaustrum nouum, &c. Et si quidem per viam finium suorum ascenderit, &c. Ionæ. 1. nu. 42.
 18 Iuxta numerum prouinciarum Philisthæum. Soph. 2. nu. 7.
 Cap. 7.
 2 Requieuit omnis Israel post Dominum. Mich. 3. 16.
 Cap. 8.
 De toto hoc capite vide. Hof. 13. nu. 15.
 8 Iuxta omnia opera sua, quæ fecerunt à die, quæ eduxit eos de Ægypto vsque ad diem hanc, &c. Hof. 8. nu. 7.
 15 Filias quoque vestras faciet vnguentarias. Hof. 1. nu. 114.
 20 Et iudicabit nos rex noster, & egredietur ante nos, & pugnabit pro nobis. Hofæ. 13. nu. mer. 14.
 Cap. 12.
 18 Dedit Dominus voces, & pluias. Hof. 6. nu. 11. Ioc. 2. 10.
 20 Nolite declinare post vana. Hof. 3. nu. 5.
 20 Quæ non proderunt vobis. Michea. 2. nu. mer. 2.
 Cap. 13.
 1 Filius vnius anni. Hofæ. 20. 29. Ham. 1. nu. mer. 6.
 3 Saul cecinit buccina, &c. Hof. 5. nu. 20.
 14 Virum secundum cor suum. Hof. 7. 25.
 19 Faber ferrarius nō inueniebatur in Israel. Zacha. 1. nu. 71.
 44 Hæc faciat mihi Deus, & hæc addat. Ham. 4. 30.
 Cap. 14.
 19 Tumultus magnus exortus est in castris Philistinorum, crescebatque paulatim, & clarius resonabat. Hof. 10. 44.
 25 Omne terræ vulgus venit in saltum, in quo erat mel, &c. Extendit Ionatas summitatē virgæ. Ham. 3. nu. 8.
 38 Vniuersos angulos populi. Soph. 1. 66.
 45 Viuit Dominus, si ceciderit capillus de capite eius. Ham. 4. nu. 21. &c. 8. 44.
 Cap. 15.
 17 Nonne cum paruulus esses in oculis tuis captus te constitui in tribubus Israel. Zach. 11. 36.
 Cap. 17.
 43 Goliath maledixit David. Mich. 4. nu. 40.
 51 Quod mortu⁹ esset fortissim⁹ eorū. Zac. 10. n. 17.

23 Num parum videtur vobis generum esse regis? Ego autem sum vir pauper, & tenuis nos. 3. n. 9.

25 Non habet rex sponsalia necesse. Hosea. 3. num. 9.

Cap. 19.

13 Tulit autem Michol statuam, & posuit eam super lectum. Hof. 3. n. 21.

Cap. 20.

19 Sedebis iuxta lapidem cui nomen est Ezel, &c. 5. Pralud. 1. n. 21.

31 Quia filius mortis est. Hof. 10. n. 29.

Cap. 24.

18 Iustior tu es, quam ego, &c. Hose. 2. 93.

Cap. 25.

25 Quoniam secundum nomen suum stultus est. Hof. 2. 68.

29 Erit anima Domini mei custodita, quasi in fasciculo viuentium. Amos. 9. 8.

Cap. 26.

25 Et quidem faciens facies, & potens poteris. Soph. 1. n. 6.

Cap. 28.

12 Quomodo Samuel suscitatus est à Pythonif. sa. Ion. 1. n. 42.

13 Deos vidi ascendentes de terra. Hosea. 1. num. 132.

24 Habebat vitulum pascuale. Amos. 6. 16.

Cap. 30.

14 Ad australem plagam cherethi Sophon. 2. numero. 11. 17.

REGVM. II.

Cap. 1.

16 Sanguis tuus super caput tuum, os enim tuum locutum est aduersum te dicens ego interfeci, &c. Hof. 12. 20.

18 Et præcepit, vt docerent filios Iuda arcum. Hosea. 1. 84.

20 Nolite annuntiare in Geth, nec annuntietis in compitis Afcalonis, ne forte latentur filiae Philistinorum, &c. Amos. 3. 13, Mich. 1. 28. &c. 34.

21 Montes Gelboe necros, &c. Amos. 1. numero. 11.

23 Saul, & Ionathas amabiles. Sophon. 2. numero. 2.

24 Qui vestiebat vos coccino. Nahum. 2. numero. 46.

Cap. 3.

14 Quam despondi mihi centum præputijs. Hof. 3. 9.

34 Pedes tui non sunt compedibus aggrauati. Zach. 7. 10.

Cap. 5.

2 Tu pasces populum meum. Zach. 11. 6.

7 Cepit autem David arcem Sion: hæc est ciuitas David. Mich. 3. 14.

Cap. 7.

2 Videsne, quod ego habitem in domo cedrina, & arca Dei posita sit in medio pellium? Aggai. 1. 41. 42.

3 Omne quod est in corde tuo, vade & fac. Ionæ. 3. à nu. 18. vsque ad 27.

Cap. 8.

15 Faciebatque David iudicium. Mich. 6. 25.

18 Super Cherethi, & Phelethi. Soph. 2. 14.

Cap. 9.

7 Faciens faciam in te misericordiam. Sopho. 1. num. 7.

Cap. 12.

5 Filius mortis est. Hof. 10. 29.

Tropologica expositio Davidis, postquam audiuit mortem filij surgentis de terra, & intrantis domum Domini, &c. Sophoniae. 2. 58. 59. 60.

51 Circumegit super eos ferrata carpæta. Amos. 1. 16.

Cap. 13.

12 Noli facere stultitiam hanc. Abac. 3. n. 3.

Cap. 14.

19 Nunquid manus Iob tecum est in omnibus istis? Mich. 2. 5. Hag. 1. n. 5.

26 Semel autem in anno tondebatur. Amos. 4. 9.

Cap. 15.

2 Et mane consurgens Abfalom stabat iuxta introitum portæ, &c. Amos. 5. 35.

18 Cherethi & Phelethi. Soph. 2. 14.

18 Et omnes Gethæi pugnatores validi. Soph. 2. n. 14. 15.

Cap. 16.

7 Vir Belihal. Nah. 1. 45.

7 Cum malediceret regi. Hof. 4. 2.

10 Quid mihi, & vobis est filij Sarutæ. Ioelis. 3. 10.

10 Dominus enim præcepit ei, vt malediceret David. Amos. 6. 33.

11 Dimitte eum, vt maledicat iuxta præceptum Domini, ibidem.

22 Coram vniuerso Israel. Mich. 4. 22.

Cap. 17.

8 Veluti si visi raptis catulis in saltu sauiat. Hose. 13. 9.

10 Pauore soluetur. Nah. 2. 64.

14 Et omnes viri Israel. Mich. 4. 22.

21 Transite cito flumen. Mich. 7. 35.

Cap. 18.

8 Multo plures erant, quos saltus cõsumperat de populo quã ij, quos vorauerat gladius. Am. 3. 7.

Cap. 19.

10 Vsquequo siletis, & non reducit regem. Sopho. 1. n. 27.

24 Reuertatur in domum tuam, & faciem meam non videat. S. Hof. 2. 75.

Cap. 20.

19 Quare præcipitas hæreditatē Dñi. Hof. 13. 31.

21 Leuauit manum suam contra regem David. Zac. 2. 22.

Cap. 22.

2 Dominus petra mea. Abac. 1. n. 1.

5 Cir-

5 Circudederunt me cõtritiones mortis. Hof. 13. 20.

Cap. 24.

12 Trium tibi datur optio elige vnum quod volueris ex his, aut septem annis veniet tibi famas in terra, aut tribus mensibus fugies aduersarios tuos, aut certe tribus diebus erit pestilentia in terra tua. Ion. 3. 17. 18. 19.

REG. III. Cap. 1.

8 Cherethi, & Phelethi. Soph. 2. num. 14. & sequent.

Cap. 2.

8 Qui maledixit mihi maledictione pessima. Hof. 4. 2.

12 Et firmatum est regnum eius nimis. Mich. 4. 21.

19 Quæ sedit ad dexteram eius. Zach. 3. num. 7.

Cap. 3.

9 Dabis ego seruo tuo cor docile. Hof. 7. 25.

Cur sapientia sit noctu Salomoni data. Zach. 1. 13.

Cap. 4.

Multos bubalos capi Salomonis tempore quid sit mystice. Am. 6. 48.

Cap. 6.

Circa totum hoc caput vide. Ioelis. 2. à numero 28.

7 De lapidibus dolatis, atque perfectis Aggei. 2. num. 14.

20 Atque vestiuit auro purissimo. Hof. 13. 9.

Cap. 7.

2 Edificauit quoque domum factus Libani. Amos. 3. 7.

Cap. 8.

11 Et non poterant sacerdotes stare, & ministrare propter nebulam, impleuerat enim gloria Domini domum Domini. Hof. 14. 16.

Cap. 10.

5 Et non habebat ultra spiritum. Ioelis. 2. 38.

9 Vt faceres iudicium. Mich. 6. 25.

22 Ibat in Tharsis. Ionæ. 1. 11. & 18.

Cap. 11.

7 Edificauit Salomõ fanũ Chamos Idolo Moab, in monte qui est contra Ierusalem. Hof. 4. 24.

26 Leuauit manum suam contra Regem. Zach. 2. 22.

30 Apprehendensque Ahias pallium suum nouũ quo opertus erat scidit in duodecim partes, &c. Mich. 2. 55.

36 Vt remaneat lucerna David seruo meo. Zach. 3. 42.

Cap. 12.

16 Quæ nobis pars in David, vel quæ hæreditas in filio Isai? Hof. 7. 11.

24 Non ascendetis, nec bellabitis contra fratres vestros. Hof. 8. 6.

Cap. 13.

18 Et ego propheta sum similis tui & Angelus locutus est mihi in sermone Domini dicens

reduc eum tecum, &c. Ionæ. 3. 25.

Cap. 15.

4 Dedit ei Dominus Deus suus lucernam in Ierusalem. Zach. 3. 42.

13 Ne esset princeps in sacris Priapi, &c. Hose. 4. 26.

Cap. 16.

25 Fecit autem Hamri malum in conspectu Domini. Mich. 6. 36. 37.

30 Et fecit Achab filius Hamri malum in conspectu Domini. Mich. 6. 36. 37.

Cap. 17.

Mulier Sareptana fuit gentilis. Ionæ. 1. 2.

Cap. 18.

21 Vsque quo claudicatis in duas partes? si Dominus est Deus sequimini eum: si autē Bahal sequimini illum. Hof. 8. 27.

22 Prophetæ autē Bahal. Zach. 13. 6.

37 Et tu conuertisti cor eorum iterum. Hosea. 11. 30.

46 Manus Domini facta est super Eliam. Aggei. 1. num. 6.

Cap. 19.

2 Hæc faciant mihi Dij, & hæc addant. Amos. 4. 30.

Cap. 21.

13 Filijs Diaboli. Nahum. 1. num. 45.

13 Vt viri diabolici. Nah. 1. 46.

13 Benedixit Deum, & Regem. Mal. 3. 31.

20 Eo quod venudatus sis, vt faceres malũ. Nah. 3. num. 3.

25 Qui venudatus est, vt faceret malum. Nah. 3. num. 3.

Cap. 22.

11 Fecit sibi cornua ferrea, &c. his ventilabis Syriam. Amos. 6. 50. 51.

12 Ascende, & vade prospere, & tradet Dominus in manus Regis. Mich. 5. 25.

49 Rex vero Iolaphat fecerat classes in mari, quæ nauigarent in Ophir propter aurum, & ire nõ poterat quia contracte sunt in Afion Gaber. Ionæ. 1. nu. 13. 14. 15.

REG. IIII. Cap. 3.

4 Qui nutrebat pecora multa. Amos. 1. numer. 1 & 3.

13 Adducite mihi Psaltem. Amos. 6. 21.

Cap. 4.

13 In medio populi mei ego habito. Mich. 3. num. 17. 18.

16 Noli mentiri Ancilla tuæ. Amos. 2. 19.

Cap. 5.

22 Vestes mutatorias duplices. Zach. 3. 13.

Cap. 6.

23 Et ultra non venerunt latrones Syriæ in terram Israel. Ioc. 2. 38.

Cap. 8.

12 Quia scio, quæ facturus sis filijs Israel mala, &c. Amos. 1. nu. 15. & sequent.

Cap. 9.

1 Accinge lumbos tuos. Nah. 2. 40.

Gg 2

Cap. 10.

Cap. 10.
Circa totum hoc caput vide, Hof. 1. a. numero. 66.
6 Et venite ad me hac eadem hora cras in Iezrael Hof. 1. 88.
11 Donec non remanerent ex eo reliquiae. Abd. 87.
Cap. 13.
7 Et non sunt derelicti Ioachaz de populo nisi quinquaginta equites. Amos. 4. 27.
Cap. 16.
3 Insuper, & filium suum consecrauit transferes per ignem. Hof. 1. 5. 13.
Cap. 17.
Circa totum hoc cap. vide. Hof. 1. n. 88. & 97. & cap. 8. n. 24.
13 Et testificatus est Dominus in Israel. Mala. 2. n. 29.
15 Quibus contestatus est eos Mal. 2. 29.
Cap. 18.
31 Et comedet vnusquisque de vinea sua, & de ficu sua. Mich. 4. n. 45.
Cap. 19.
32 Non ingredietur vrbe[m] hanc. S. Hof. 1. 116.
Cap. 22.
14 Et haec habitabat in Ierusalem, in secunda Sopho. 1. n. 54. & 55.
20 Colligam te ad patres tuos. Hof. 4. numero. 5.
Cap. 23.
10 Vt nemo consecraret filium suum, aut filiam suam per ignem. Mala. Ham. 5. n. 68.
13 Quae aedificauerat Salomon rex Astoreth. Hof. 2. n. 65.
Cap. 24.
2 Immisitque eis Dominus latrunculos Chaldaeorum. Hof. 7. n. 2.
Cap. 25.
1 Mensis decimo decima die mensis venit Nabuchodonosor, &c. Mich. 6. 36. Hagg. 2. numero. 9.
9 Et succendit domum Domini, & domum regis, & domos Ierusalem, omnemque domum combulsit igni. Hof. 8. nu. 29.
PARALIPOM. I. Cap. 3.
Zorobabel an sit duplex, & cuius filius. Hagg. 1. num. 7.
Cap. 12.
1 Qui erant fortissimi, &c. & vtraque manu fundis saxa iacentes. Hof. 1. 84.
Cap. 15.
21 In citharis pro octaua caneant epinicion Habac. 3. n. 60.
Cap. 16.
15 Sermonis, quem praecipit. Hagg. 2. 19.
Cap. 18.
17 Legiones cherethi, & Phelethi. Soph. 2. n. 14.
Cap. 21.
8 Inspienter egi. Hab. 3. n. 3.

10 Vnum, quod volueris, elige, & faciam tibi. Io. n. 1. 45.
Cap. 23.
4 Ex his electi sunt, & distributi in ministerium domus Domini. Hab. 3. n. 57.
PARALIP. II. Cap. 2.
2 Praepositosque eorum. Habac. 3. n. 57.
Cap. 3.
Circa totum hoc cap. vide. Ioe. 2. a. n. 28.
Cap. 4.
Circa totum hoc cap. vide. Ioe. 2. a. n. 28.
8 Fecit centum phialas. Zach. 1. 4. 49.
Cap. 9.
21 Ibat in Tharsis. Ion. 1. 11.
26 Exercuit etiam potestatem super cunctos reges a flumine Euphrate, &c. Zac. 9. 45.
29 In visione quoque Haddo videntis contra Ieroboham. Zach. 1. n. 5.
Cap. 10.
10 Minimus digitus meus grosior est lumbis patris mei. Nah. 2. n. 41.
Cap. 11.
16 Quicumque dederant cor suum, vt quaererent Dominum, venerunt in Ierusalem. Hof. 1. n. 99. & 100.
Cap. 13.
10 Noster autem Dominus Deus est, quem non reliquimus, &c. Hof. 1. n. 38.
Cap. 15.
2 Si quaeseritis eum, inuenietis, &c. vsque ad, Reperient eum. Hof. 3. a. n. 28. 29.
Cap. 20.
26 Die autem quarto congregati sunt in valle benedictionis. Ioe. 2. n. 5.
36 Et particeps fuit, vt faceret naues, quae irent in Tharsis. Ion. 1. n. 11.
Cap. 32.
22 Et praestitit ei quiete[m] per circuitu[m], multi etiam deferebant hostias, & sacrificia in Ierusalem. Nah. 1. n. 43.
Cap. 34.
12 Qui vrbem opus Habac. 3. n. 57.
13 Super eos vero, qui ad diuersos vsus onera portabant, erant scribae, & magistri. Habac. 3. num. 57.
HESDRAE. I. Cap. 2.
1 Hi sunt autem prouinciae filij, qui ascenderunt de captiuitate. Hof. 1. n. 99.
7 Habitauerunt ergo sacerdotes, &c. vniuersusque Israel in vrbibus suis. Hof. 1. n. 101. Mich. 7. numer. 32.
Cap. 3.
8 Vt vrgerent opus Domini. Hab. 3. n. 57.
9 Vt instarent super eos. ibid.
10 Vt laudarent Deum per manus Dauid regis Israel. Hag. 1. n. 5.
12 Plurimi etiam. Hagg. 2. n. 13.
12 Flebant voce magna. Hagg. 2. n. 12.
Cap. 4.
8 Quis fuerit Assuerus iste. Zach. 1. n. 31.

Cap. 5.
1 Prophetauerunt autem, Haggæus, &c. vsque ad, & caeperunt aedificare templum in Ierusalem. Hag. 1. nu. 1. & seq. maxime. 29.
8 Lapidem impolito. Hag. 2. 14.
11 Templum quod erat extractum. Hag. 2. 43.
Cap. 6.
6 Transflumen, Zach. 9. nu. 44.
14 Seniores autem Iudaeorum aedificabant iuxta prophetiam Haggæi prophetae, & Zachariae. Hag. 1. nu. 29.
17 Hircos captarum. Zach. 9. nu. 37.
Cap. 9.
1 Non est separatus populus Israel, &c. vsque ad, cum populis terrarum. Mal. 2. nu. 34.
Cap. 10.
18 Et inuenti sunt de filiis sacerdotum qui duxerunt vxores alienigenas de filiis Iosue filij Iose dec. Zach. 3. nu. 4.
NEHEM. Cap. 1.
4 Sedi, & fleui, & luxi, &c. Hof. 3. nu. 18.
Cap. 5.
De penuria, & fame illa vide Mal. 3. num. 30.
Cap. 8.
6 Et benedixit Esdras Domino Deo voce magna, & respondit omnis populus amen eleuatis manus suas, Habac. 3. nu. 41.
Cap. 12.
10 Iosue autem genuit Ioacim, & Ioacim genuit Eliasib. Nah. 2. nu. 32.
Cap. 13.
10 Quod partes leuitarum non fuissent datae. Mal. 3. num. 30.
TOBIAS. Cap. 5.
5 Stantem praecinctum. Nah. 2. num. 40.
Cap. 9.
4 Si tardauero vna die plus. Habac. 2. nu. 5.
Cap. 12.
15 Vnus ex septem, qui astamus ante Dominum. Zach. 3. nu. 47. cap. 6. nu. 7.
Cap. 14.
6 Prope erit interitus Ninive, non enim excidit verbum Domini. Ion. 3. nu. 28.
6 Fratres nostri, qui dispersi sunt a terra Israel reuertentur ad eam, &c. Mich. 5. num. 78. & 79.
IVDITH. Cap. 1.
Haec historia quo tempore gesta sit. Nah. 2. numer. 29.
Cap. 2.
11 Qui cooperuerunt faciem terrae sicut locustae. Ioe. 2. nu. 43.
12 Cumque pertransisset fines Afsyriorum venit ad magnos montes Ange. &c. vsque ad finem capitis Ion. 1. nu. 9. & seq.
18 Et cecidit timor illius super omnes inhabitantes terram. Nah. 2. nu. 42.

Cap. 4.
9 Et induerunt se sacerdotes cilicij & infantes protrauerunt contra faciem templi Dni. Ioe. 2. num. 27.
Cap. 5.
22 Et plurimi eorum captiui ducti sunt in terram non suam. Nah. 2. nu. 35.
23 Et nunc quidem reuersi ad Dominum, &c. Nah. 2. 32. & seq.
Cap. 7.
13 Propter hoc vendidit nos Deus in manibus eorum. Nah. 3. nu. 3.
2 Et nudauerunt femur virginis. Hof. 2. numer. 68.
ESTHER. Cap. 2.
7 Qui fuit nutritius filiae fratris sui Hedisae. Zach. 1. num. 15.
16 Mense decimo, qui vocatur Thebeth. Hag. 2. num. 7.
Cap. 3.
7 Mense primo, cuius vocabulum est Nisam. Hag. 2. num. 7.
Cap. 8.
9 Erat autem tempus tertij mensis, qui appellatur Siuam. Hag. 2. nu. 7.
12 Duodecimi mensis Adar. Hag. 2. nu. 7.
16 Iudaeis autem noua lux oriri visa est. Mal. 4. num. 3.
IOB. Cap. 1.
1 Vir simplex Mich. 2. nu. 35.
3 Septem millia onium, & tria millia camelorum. Mich. 2. nu. 50.
5 Ne forte benedixerint Deum in cordibus suis. Mal. 3. 31.
6 Cum venissent filij Dei, vt assisterent coram Domino, Ion. 1. n. 23.
7 Circuitui terram, & perambulauit eam. Zach. 1. nu. 17.
10 Non ne tu vallasti eum. Zach. 2. 28.
11 Extende paululum manum tuam Soph. 1. n. 16.
12 Egressus est satan a facie Domini. Ion. 1. 23.
15 Et irruerunt Sabgi Ioe. 3. nu. 13. & 14.
20 Et tonso capite. Ham. 8. nu. 30.
Cap. 2.
9 Benedic Deo. Mal. 3. numer. 31.
13 Sederunt cum eo in terra. Hof. 3. numer. 18.
13 Et nemo loquebatur ei verbum. Soph. 1. n. 60.
Cap. 3.
25 Et quod verebar accidit. Soph. 1. num. 15.
Cap. 4.
4 Genua tremencia confortasti. Nah. 2. num. 65.
10 Dites catulorum leonum coertiti sunt. Hof. 5. n. 40.
11 Catuli leonis dissipati sunt. Ioe. 1. numer. 19.
Cap. 5.
2 Paruulum occidit inuidia. Hof. 2. n. 80.
13 Qui comprehendit sapientes in astutia eorum. Ion. 3. num. 37.
Cap. 7.
1 Militia est vita hominis super terram. Mic. 7. n. 61.

9 Dies mei Soph. 1. n. 29.
 Cap. 9.
 5 Qui transtulit mōtes, & nescierunt ij, quos subuertit in furore suo, cui commouet terram de loco suo, &c. Ham. 4. n. 32.
 25 Dies mei velociōres fuerunt cursore, &c. vsq; ad, pertrāsierunt quasi naues poma portantes, Ham. 8. n. 8.
 Cap. 10.
 8 Et sic repente præcipitas me. Hof. 13. n. 31.
 11 Pelle, & carnis vestisti me, ossibus & neruis compegisti me. Ham. 2. n. 8. Mich. 3. n. 11.
 Cap. 11.
 10 Misericordie quoque obliuisceris, & quasi aquarum quæ præterierunt recordaberis, vsque ad, orieris vt Lucifer. Ham. 4. n. 38.
 Cap. 12.
 20 Commutans labium veracium, & doctrinam senum auferens Mal. 4. 17.
 Cap. 15.
 19 Et transibit alienus per eos. Hof. 10. n. 33.
 Cap. 16.
 5 Mouerem caput meum super vos. Nah. 3. n. 5.
 Cap. 18.
 5 Non ne lux impij extinguitur. Ham. 8. n. 29.
 Cap. 19.
 3 Decies confunditis me. Zach. 8. n. 39.
 5 Super me erigimini. Soph. 2. 26.
 12 Simul venerunt latrones eius, & fecerunt sibi viam per me, & obfederunt in gyro tabernaculum meum. Habd. nu. 45.
 Cap. 22.
 14 Circa cardines cœli perambulat, nec nostra considerat Zach. 1. n. 17.
 Cap. 23.
 12 A mandatis laborum eius non recessi. Hof. 14. num. 9.
 Cap. 24.
 5 Alij quasi onagri in deserto egrediuntur ad opus suum vigilantesque ad prædam præparant panem liberis, agrum non suum demittit, & vineam eius, quæ vi opprēsserunt vindemiant. Haba. 4. n. 47.
 Cap. 26.
 2 Cuius adiutor es nunquid imbecillis, & sustentas brachium eius, qui non est fortis. Hof. 1. n. 128.
 14 Et cum vix paruam stillā sermonis eius audierimus quis poterit tonitruum magnitudinis illius intueri. Ham. 7. n. 21.
 Cap. 29.
 9 Principes cessabant loqui Haba. 2. n. 45.
 22 Verbis meis addere mihi audebam, & super illos stillabat eloquium meum. Ham. 7. n. 20.
 Cap. 30.
 3 Et mandebā herbas, & arborum cortices. Ioe. 1. n. 21.
 27 Interiora mea effebuerunt absque vlla re quie. Habac. 3. n. 47.
 Cap. 31.
 12 Ignis est vsque ad perditionem deuorans & omnia eradicans germina. Habd. 44.

13 Si contempsi subire iudicium cum seruo meo Mich. 6. num. 12.
 21 Eriam cum me viderem in porta superiorem Ham. 5. 35.
 21 Si leuaui super pupillā manū meā. Zac. 2. n. 23.
 27 Si osculatus sum manum meam ore meo. Ham. 6. n. 49.
 27 Et latatum est in abscondito cor meum. Hoseæ. 2. n. 79.
 Cap. 34.
 24 Conteret multos innumerabiles, & stare faciet alios pro eis. Hof. 1. n. 128. Zach. 11. n. 44.
 30 Qui regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi. Hof. 13. n. 16. 17.
 Cap. 35.
 11 Qui docet nos super iumenta terræ, & super volucres cœli erudit nos. Hof. 5. n. 19.
 Cap. 36.
 22 Nullus similis ei in legislatoribus. Ioe. 2. n. 47.
 29 Si voluerit extendere nubes quasi tentorium suum. Zach. 4. n. 18.
 Cap. 38.
 4 Vbi eras quando ponebam fundamenta terræ. Ham. 4. 32.
 11 Vsque huc venies, & non procedes amplius, & hic confringes tumentes fluctus tuos. Ione. 2. n. 9.
 16 Nunquid ingressus es profundum maris. Nah. 1. n. 23.
 25 Quis dedit vehementissimo imbri cursum, & viam sonantis tonitruī, &c. Ham. 4. n. 33. Zach. 10. n. 6.
 Cap. 39.
 23 Gloria narium eius torcor, &c. vsq; ad, necce dit gladio. Zach. 10. 12. 30. 31. 32.
 Cap. 40.
 6 Disperge superbos. Nah. 2. n. 38.
 10 Ecce behemoth. Mich. 5. 38.
 10 Fenum sicut bos comedet. Haba. 1. 47.
 11 Fortitudo eius in lumbis eius. Nah. 2. n. 67.
 14 Ipse est principiu viarū Dei. Hof. 4. 19. Hag. 1. 9.
 19 In oculis eius quasi hamo capiet eum. Hofe. 13. 26.
 20 An extrahere poteris Leuiathan hamo? Hof. 13. 26.
 Cap. 41.
 25 Omne sublime videt, ipse est rex super omnes filios superbiæ. Ham. 2. 6.
 Cap. 42.
 6 Ago penitentiam in fauilla & cinere. Ion. 3. 31.
 8 Faciem eius suscipiam. Malach. 1. 22.
 11 Et mouerunt super eum caput. Nah. 3. n. 5.
 14 Et vocauit nomen vnus diem, & nomen secundæ Casiam, & nomen tertiæ cornustibij. Soph. 2. num. 18.
 P S A L M. 1.
 1 Beatus vir qui non abiit. Hof. 1. 35.
 1 In via peccatorum. Hoseæ 4. 19.
 1 In cathedra pestilentie non sedit. Hof. 7. nu. 7. Hamos. 1. 27. Malac. 3. 20.
 3 Et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum. Nah. 3. n. 13.

3 Quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet. Mich. 3. 9.
 Psalm. 2.
 1 Quare fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania. Mich. 1. 17. & 18.
 2 Assiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum aduersus, &c. Mich. 1. nu. 17. &c. 18. cap. 2. num. 60. Zach. 2. num. 18.
 3 Dirumpamus vincula eorum & proieciamus a nobis iugum ipsorum. Soph. 1. 26.
 6 Ego autē constitutus sum Rex ab eo. Hof. 1. 183. Zach. 6. 34.
 6 Super Sion montem sanctum eius Mich. 4. 18. cap. 5. 38. Soph. 3. 32.
 8 Postula a me & dabo tibi gētes hæredit. Mic. 7. 36. & Zach. 2. 32.
 8 Et possessionem tuam terminos terræ. Zach. 9. 46.
 9 Reges eos in virga ferrea. Mich. 5. 63.
 12 Apprehendite disciplinam, ne quando irascatur Dñs, & pereatis de via iusta Ioe. 2. 26.
 12 Pereatis de via iusta. Hof. 4. 19.
 Psalm. 3.
 3 Multi dicunt animæ meæ non est salus ipsi in Deo eius. Abac. 1. nu. 21.
 3 Voce mea ad Dominū clamaui & exaudivit me de monte sancto suo. Abac. 3. num. 21.
 6 Ego dormiui, & soporatus sum. Nah. 3. 27.
 9 Domini est salus & super populum tuum benedictio tua. Abac. 3. 21.
 Psalm. 4.
 De titulo huius Psalmi Abac. 3. 5. 6. & seq.
 2 Deus iustitiae meæ. Malach. 2. 39. cap. 4. n. 5.
 3 Filij hominum vsquequo graui corde vt quid diligitis vanitatem & queritis mendacium. Hof. 12. nu. 2.
 3 Vt quid diligitis vanitatem. Ion. 1. 14. Abac. 3. num. 21.
 4 Et scitote quoniam misificauit dominus sanctum suum. Mich. 7. num. 7. Zach. 3. 18.
 5 Quæ dicitis in cordibus vestris, & in cubilibus vestris compungimini. Abac. 3. 22. Ag. 1. 48. 49.
 8 A fructu frumenti vini, &c. Mal. 3. 35.
 9 In pace in idipsum dormiam, & requiescam. Hof. 7. 9.
 Psalm. 5.
 5 Mane astabo tibi & videbo. Mich. 7. 18.
 7 Odisti omnes qui operantur iniquitatē, perdes omnes qui loquuntur mendaciū. Sop. 3. 34.
 7 Virum sanguinum, & dolosum abominabitur dominus. Hof. 4. 3.
 9 Dirige in conspectu tuo viam meam Hof. 6. 8.
 Psalm. 6.
 6 Quoniam non est in morte qui memor sit tui, in inferno autem quis confitebitur tibi. Hof. 13. 23.
 8 Turbatus est a furore oculus meus. Hof. 7. 31.
 Psalm. 7.
 7 Exurge Domine Deus meus. Mich. 1. num. 5.
 14 Vasa mortis. Amos. 6. 21.
 14 Sagittas suas ardentibus effecit. Hof. 7. 17.

15 Concepit dolorem, & peperit iniquitatem Hof. 4. 36. & cap. 7. 47. Soph. 2. 34.
 17 Cōuertetur dolor eius in caput eius, & in vertice ipsius iniquitas eius descēdet. Hof. 12. n. 21.
 Psalm. 8.
 2 Domine Dominus noster quā admirabile est nomen tuum in vniuersa terra, quoniam eleuata est magnificentia tua super cœlos. Aba. 3. 24.
 3 Perfecisti laudem. Hof. 4. 4.
 6 Minuisti eā paulo min⁹ ab Angelis. Hof. 12. 7.
 9 Pisces maris, qui perambulant semitas maris. Abac. 1. 45.
 Psalm. 9.
 3 Quoniam laudatur peccator in desiderijs &c. Hof. 12. 11.
 5 Quoniam fecisti iudicium meum, & causam meam. Mich. 7. 29.
 7 Cuius maledictione os plenum est. Hof. 4. 2.
 14 Quoniam tu laborem & dolorem consideras. Mich. 1. 39.
 14 Vides quoniam tu laborem consideras, vt tradas eos in manus tuas. Hof. 13. 18. Mich. 2. 1. Abac. 1. 32.
 14 Tibi derelictus est pauper, & orphano tu eris adiutor. Hof. 14. 11.
 17 Cognosceat Dñs iudicia faciens. Mich. 25.
 Psalm. 10.
 4 Dominus in templo sancto suo. Abac. 2. 45.
 5 Qui diligit iniquitatem, odit animam suam. Hof. 7. 47. & Amos. 2. 20.
 Psalm. 11.
 4 Disperdat Dominus, &c. Hof. 14. 1. Habd. 66.
 7 Eloquia Domini eloquia casta, argētum igne examinatum. Soph. 1. 73.
 Psalm. 12.
 2 Vsq; quō obliuisceris me in fine. Amos. 8. 22.
 Psalm. 13.
 4 Qui deuorant plebem meā sicut escam panis. Hof. 4. 15.
 Psalm. 14.
 3 In vijs eorum Hag. 1. 9.
 Psalm. 15.
 6 Funes ceciderūt mihi in præclaris. Amos. 7. 21. vsque in finem. Amos. 8. 22. Zach. 11. 14.
 8 Quoniam a dextris est mihi. Zach. 3. 8.
 10 Quia non derelinques animam meā in inferno. Ionæ. 2. 21.
 Psalm. 16.
 2 De vultu tuo iudiciū meū prodeat. Mic. 7. 29.
 8 Custodi me vt pupillam oculi. Zach. 2. 20.
 13 Eripe animā meā ab impio, frameā tuam, &c. Abac. 1. 39.
 Psalm. 17.
 2 Diligam te Domine fortitudo mea. Hof. 5. 4.
 3 Cornu salutis meæ Hamo. 6. 41.
 5 Circūdederunt me dolores mortis. Hof. 13. 20.
 5 Torrentes iniquitatis, Nahum. 1. 45.
 6 Dolores inferni. Hof. 13. 23.
 8 Cōmota est, & cōtremuit terra fundamenta montium conturbata sunt Ham. 6. 3. Zach. 14. 12.
 9 Ascendit fumus in ira eius, & ignis a facie eius exarsit Nahum. 2. 50.

- 11 Volauit super pennas ventorum. Hofe. 14.
3.
14 Et altissimus dedit vocem suam. Ioc. 2. 10.
15 Confitebor tibi in gentibus Domine. Mich.
7. 56.
15 Fulgura multiplicabit, & conurbabit eos Na-
hun. 2. n. 50.
16 Renelata sunt fundamenta orbis terrarum.
Mich. 6. 11.
26 Cum sancto sanctus eris. Hof. 11. 3. 2.
30 In te eripiar à tentatione, & c. Hof. 1. 107. &
Zach. 9. 5. 2.
30 In Deo meo transgrediar marum. Zach. 2. 27.
33 Deus qui præcinxit me virtute. Nahun. 2. 41.
40 Et præcinxisti me virtute. Nahun. 2. 41.
46 Fili alieni mentiti sunt mihi. Soph. 3. 41.
Pfal. 18.
1 Cæli enarrant gloriam Dei. Hag. 1. 5. 1. Zach.
12. 2. 5.
8 Testimonium Domini. Soph. 3. 40.
8 Sapientiam præstans paruulis. Hof. 2. 80.
9 Iustitiæ Domini rectæ. Mich. 6. 8.
10 Iudicia Domini. Soph. 2. n. 5.
Pfal. 19.
8 Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in no-
mine Domini Dei nostri inuocabimus, ipsi
obligati sunt, & c. Hof. 14. 10.
Pfal. 20.
3 Desiderium. Agg. 2. 3. 2.
3 Voluntate labiorum eius non fraudasti eum. Ho-
se. 14. 9.
4 Posuisti in capite eius coronam de lapide præcio-
so. Zach. 6. 7. 3.
4 In benedictionibus dulcedinis. Hof. 1. 26.
5 Vitam petijt à te, & tribuisti ei. Ion. 2. 2. 1.
7 Dabis eum in benedictionem in sacculum scicu-
li. Hof. 11. 28.
10 In tempore vultus tui. Mala. 1. 2. 3.
Pfal. 21.
2 Respice in me. Zach. 9. 2. 2.
De toto Psalmo agitur. Mich. 4. 2. 5.
2 Deus Deus meus me quare dereliquisti. Ionæ.
2. 2. 2. .
2 Quare me dereliquisti. Hamos. 2. 20.
2 Longe à salute mea verba delictorum meorum.
Mich. 7. 3. 6.
7 Ego autem sum vermis, & non homo. Ionæ. 4.
n. 21.
13 Circumderunt me vituli multi: tauri pin-
gues obfederunt me. Zach. 1. n. 74.
14 Sicut leo rapiens, & rugiens. Ham. 3. n. 5.
15 Effusus sum sicut aqua. Hof. 5. n. 28.
15 Factum est cor meum tanquam cera. Hof. 13.
n. 10. Haba. 3. n. 4.
19 Partiti sunt vestimenta mea. Mich. 4. nu. 2. 5.
20 Tu autem Domine ne elongaueris auxilium
tuum à me. Ion. 2. 2. 1.
21 Erue à framea Deus animam meam. Zach. 13.
nu. 13.
22 Et à cornibus vnicornium. Zach. 1. n. 74.
23 Reminiscetur, & conuertentur ad Dominum
vniuersi finesterræ. Zach. 10. n. 20.

- Pfal. 22.
2 Dominus tegit me. Mich. 7. n. 60.
2 In loco pascuæ ibi me collocauit. Mich. 7. nu.
58. & c. 62.
4 Virgata, & baculus tuus. Zach. 8. n. 2. 2.
Pfal. 23.
1 Et plenitudo eius. Ham. 6. 3. 6. Mich. 1. 3.
2 Quia ipse super maria fun. & super flu. Zach.
12. n. 25.
2 Et super flumina præparauit eam. Hof. 6. nume-
ro. 9.
6 Dei Iacob. Nah. 2. n. 43.
7. & c. 9. Attollite portas principes vestras, & ele-
uamini portæ æternales, & introibit rex glo-
riæ. Mich. 2. n. 66.
8 Dominus fortis & potens. Zach. 10. n. 17.
10 Dominus virtutum ipse est rex gloriæ. Haba-
3. n. 21. Zach. 2. n. 19. Soph. 1. n. 24.
Pfal. 24.
3 Diriget mæfuetos in iudicio, docebit mites vias
suas. Soph. 2. n. 4.
7 Ignorantias meas ne memineris. Habac. 3. nu-
mero. 3.
10 Vniuersa via Domini. Hof. 4. n. 19.
10 Vniuersa via Domini misericordia, & veri-
tas. Mich. 7. n. 57.
15 Oculi mei semper ad Dominum. Zach. 9. nu-
mer. 23.
16 Respice in me, & miserere mei. Hab. 3. nu. 29.
Zach. 9. n. 22.
Pfal. 25.
1 Iudica me Domine. Hof. 2. n. 96.
Pfal. 26.
2 Ipsi infirmati sunt, & ceciderunt. Sopho. 1. nu-
mer. 14.
4 Ut videam voluntatem Domini. Mich. 6. 3. 8.
5 Abscondit me in tabernaculo suo. Soph. 2. nu-
mer. 6.
6 Hostiam vociferationis. Soph. 3. n. 36.
14 Viriliter age, & confortetur cor tuum, & susti-
ne Dominum. Mich. 4. 6. 2.
Pfal. 27.
1 Ne fileas à me ne quando taceas à me & assimi-
labor descenditibus in lacum. Sopho. 1. nu-
mer. 27.
2 Dum extollo manus meas ad templum san-
ctum tuum. Mich. 2. n. 5. Zach. 2. n. 22.
Pfal. 28.
5 Vox Domini confringentis cedros, & c. vsque
ad filium vnicornium. Hab. 1. 24. Sopho. 1. 64.
Zach. 11. nu. 5.
10 Dominus diluuium inhabitare facit. Hofe.
8. 10.
Pfal. 29.
6 Ad vesperum demorabitur fletus, & ad matuti-
num letitia. Ham. 8. 4. 1.
12 Concidisti saccum meum, & c. Ham. 8. 30.
Pfal. 30.
10 Cõturbatus est in ira oculus meus anima mea,
& venter meus. Habac. 3. n. 47.
20 Quam magna multitudo dulcedinis tua Do-
mine quam abscondisti timentibus te, perfecti

sui ver-

- sui verbo eis, qui sperant in te. Ham. 9. nu. 49.
Zach. 2. n. 34.
23 Proiectus sum à facie oculorum tuorum. Io-
næ. 1. n. 24.
Pfal. 31.
1 Beati, quorum remissa sunt iniquitates. Hofe.
12. n. 21. c. 13. n. 18.
9 Nolite fieri sicut equus, & mulus. Zac. 14. 61.
Pfal. 32.
1 Exultate iusti in Domino, rectos decet collau-
datio. Hof. 14. n. 5.
4 Omnia opera eius in fide. Hof. 5. n. 23.
6 Omnis virtus eorum. Soph. 1. n. 24.
10 Reprobat autem cogitationes populorum.
Mich. 1. n. 18.
16 Non saluatur rex, & c. vsque ad protectorem no-
ster est. Hof. 1. n. 18.
17 Fallax equus ad salutem. Hof. 14. n. 10.
Pfal. 33.
4 Magnificate Dominum mecum. Hamos. 9. nu-
mero. 5.
6 Accedite ad eum, & illuminamini. Hof. 6. nu-
44. & c. 10. nu. 36.
11 Diuites egerunt, & esurierunt, inquirentes
autem Dominum non deficient omni bono.
Ham. 8. n. 37.
13 Dies videre bonos. Zac. 8. n. 32.
16 Oculi Domini super iustos, & c. Hof. 6. n. 7. &
c. 14. n. 21. Ham. 9. n. 6.
17 Vultus autem Domini. Mal. 1. n. 23.
1 Dominus custodit omnia ossa eorum, vnum
ex eis non conteretur. Ham. 2. n. 8. cap. 8. nu-
mer. 45.
22 Mors peccatorum pessima. Ham. 8. n. 5.
23 Et non delinquent omnes, qui sperant in eo.
Haba. 1. n. 28.
Pfal. 34.
6 Fiant viæ illorum tenebræ. Zachar. 14. nume-
ro. 22.
20 Qui mihi quidem pacifice loquebantur. Za-
cha. 9. n. 43.
21 Viderunt oculi nostri. Hab. 64. & c. 65.
26 Qui magna loquuntur super me. Soph. 2. nu-
mer. 26.
Pfal. 35.
7 Homines & iumenta saluabis Domine. Zach.
2. n. 11. Ionæ. 3. vlt.
7 Iudicia tua abyssus multa. Ham. 7. 5.
9 Inebriabuntur ab vbertate domus. Mich. 2. nu-
mer. 43.
Pfal. 36.
Circa totum hunc Psal. vide. Habac. 2. nume-
ro. 10.
13 Quod veniet dies eius. Hab. 65.
15 Gladius eorum intret in corda ipsorum. Hof.
13. n. 10.
18 Nouit Dominus dies immaculatum, &
multa sequentia. Habac. 2. nu. 10. & c. 11.
23 Apud Dominum gressus hominis dirigetur,
& viam eius volet. Hof. 14. n. 21.
25 Non vidi iustum derelictum, nec semen eius
querens panem. Ham. 8. n. 48.

- 26 Totà die miseretur, & commodat. Hofe. 12.
num. 2.
30 Lingua eius loquetur iudicium. Ham. 5. n. 18.
36 Non est inuentus locus eius. Nah. 1. n. 18.
Pfal. 37.
4 A facie iræ tuæ. A facie peccatorum meorum.
6 A facie insipientiæ meæ. Hof. 10. n. 54.
5 Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt
caput meum, & sicut onus graue grauatæ sunt
super me. Mich. 7. n. 51.
8 Quoniam lumbi mei impleti sunt illusioni-
bus. Nah. 2. n. 40.
15 Factus sum sicut homo non audiens, & non ha-
bens in ore suo redargutiones. Mich. 7. nume-
ro. 48.
23 Deus saluti meæ. Malach. 4. n. 5.
27 Super me magna locuti sunt. Sopho. 2. nu-
mer. 26.
Pfal. 38.
6. & c. 7. Veruntamen. Soph. 3. nu. 7.
13 Aduena ego sum apud te, & peregrinus. Hof.
4. n. 7. Zach. 14. n. 65.
Pfal. 39.
3 De luto factus. Zach. 10. nu. 5.
3 Et eduxit me de lacu miseriæ, & de luto factus.
Habac. 3. n. 46.
7 Sacrificium, & oblationes noluit. Hofe. 6. A.
num. 20.
7 Holocaustum, & pro peccato non postulasti.
Hof. 6. n. 28.
13 Comprehenderunt me iniquitates meæ. Za-
cha. 1. numer. 10.
Pfal. 40.
2 In die mala liberabit eum Dominus. Ioel. 2. nu-
mer. 21.
9 Verbum iniquum. Nah. 1. n. 45.
10 Homo pacis meæ. Hab. 33.
10 Magnificauit super me supplantationem. Ho-
se. 6. n. 32.
Pfal. 41.
5 Quoniam pertransibo in locum tabernaculi
admirabilis vsque ad domum Dei. Zach. 14.
65.
8 Omnia excelsa tua, & fluctus tui super me tran-
sierunt. Ionæ. 2. 10.
Pfal. 42.
2 Iudica mea Deus, & discerne causam meam
de gente non sancta. Mich. 7. 29.
4 Quare tristes anima mea, & quare conturbas
me? spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi
salutare vultus mei, & Deus meus. Mich. 4. 7. 4.
Pfal. 43.
3 Manus tua gentes disp. & c. vsque ad compla-
cisti in eis. Zach. 4. 37.
6 In te inimicos nostros ventilabimus cornu.
Hof. 1. 107. Ham. 6. 41. Zach. 9. 53.
6 Insurgentes in nobis. Hof. 8. 13. & c. 10. 36. &
Mich. 1. 4.
7 Non enim in arcu meo sperabo. Hofe. 1. nu-
mer. 118.
9 In nomine tuo. Mich. 5. n. 53.
10 Et non egredieris Deus in virtutibus nostris.

Gg 5

Mich.

Mich. 1. n. 5. Soph. 1. num. 24.
 13 Vendidisti populum tuum. Nah. 3. n. 3.
 15 Commotionem capitis. Nah. 3. n. 5.
 23 Estimati sumus sicut oues occisionis. Haba. 1. n. 40. Zach. 11. n. 8.
 23 Exurge, quare obdormis Domine. Mich. 1. num. 5.
 Pfal. 44.
 6 Populi sub te cadent. Mich. 1. n. 18.
 6 Sagittæ tuæ acutæ populi sub te cadent in corda inimicorum regis. Habac. 3. n. 38.
 7 Sedes tua Deus in saculum sæculi. Zach. 6. numero. 34.
 7 Pro patribus tuis nati sunt tibi filij. Malach. 4. n. 56.
 8 Oleo lætitiæ. Mich. 6. n. 42.
 9 Myrrha, & gutta, & castia à vestimentis tuis à domibus eburneis. Mich. 1. n. 55.
 10 Astitit regina à dextris tuis. Nah. 2. n. 52. Zach. 3. n. 7.
 Pfal. 45.
 3 In cor maris. Hofæ. 13. numero. 10. Ionæ. 2. nume. 9.
 5 Fluminis impetus lætificat ciuitatem. Ioel. 3. 26.
 6 Adiuuauit eam Deus mane diluculo. Hof. 6. numero. 44.
 Pfal. 46.
 2 Plaudite manibus. Nah. 3. n. 29. Sopho. 2. n. 56.
 Pfal. 47.
 2 In monte sancto eius. Mich. 4. n. 18.
 8 In spiritu vehementi conteres naues Tharsis. Ionæ. 1. n. 17.
 8 Conteres naues. Hof. 13. n. 19.
 Pfal. 48.
 10 Et viuet adhuc in finem. Am. 8. n. 22.
 Pfal. 49.
 3 Deus manifeste veniet, & c. vsque ad, & erit in die illa lux magna. Ioe. 2. n. 67.
 3 Ignis in conspectu eius exardescet. Mal. 3. numero. 18.
 13 Nunquid manducabo carnes taurorum, & c. Hof. 6. à num. 20. 23. Mich. 6. 21.
 14 Immola Deo sacrificium laudis. Mich. 6. nu. 21. 22.
 20 Sedens aduersum fratrem tuum loquebaris. Mal. 3. n. 20.
 Pfal. 50.
 6 Tibi soli peccaui, & malum coram te feci. Ionæ. 3. n. 3.
 6 Ut iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cū iudicaris. Mich. 6. n. 13. & 33.
 12 Et spiritum rectum innoua. Hof. 6. n. 10.
 13 Ne proicias me à facie tua. Hof. 6. n. 7. Ionæ. 1. n. 24.
 14 Redde mihi læticiam salutaris tui. Zach. 13. nu. 20.
 16 Liberame de sanguinibus Deus. Hof. 4. n. 3.
 18 Quoniam si voluisses sacrificium. Hof. 6. à n. 20.
 19 Cor contritum. Hof. 13. n. 20.
 20 Ut ædificentur muri Ierusalem. Ham. 7. n. 13.

Pfal. 51.
 10 Ego autem sicut oliua fructificaui in domo Dei. Hof. 14. n. 17. Ham. 9. num. 54. Mach. 14. num. 9.
 Pfal. 53.
 9 Super inimicos meos despexit oculus meus. Habd. 64. & 65.
 Pfal. 54.
 7 Quis dabit mihi pennas, & c. Hof. 4. n. 46. & c. 11. n. 36.
 10 Præcipita Domine, diuide linguas eorum. Hof. 4. n. 31.
 11 Iniquitas, & labor in medio eius. Mich. 2. nu. 1.
 13 Vespere, & mane, & meridie narrabo, & annuntiabo, & exaudiet vocem meam. Hamos. 8. n. 40. 41.
 13 Quoniam si inimicus meus maledixisset mihi, & c. Habd. 67. Sopho. 3. n. 9.
 16 Veniat mors super eos, & descendant in infernum viuentes. Hof. 13. n. 23.
 Pfal. 55.
 2 Quoniam conculcauit me homo. Hamos. 2. n. 17.
 7 Ipsi calcaneum meum obseruabunt. Zach. 8. n. 27.
 8 In ira populos confringes. Mich. 1. n. 18.
 Pfal. 56.
 4 Dedit in opprobrium conculcantes me. Hof. 11. num. 28. & Hamos. 2. numero. 17. Habd. num. 11.
 5 Et eripuit animam meam de medio extulorū leonum. Ioe. 1. n. 19.
 5 Dentes eorum arma, & sagittæ. Zach. 9. numero. 28.
 9 Exurge anima mea, exurge, & c. Ioe. 3. n. 13.
 Pfal. 57.
 7 Molas leonum confringet Dominus. Ioe. 1. n. 22.
 Pfal. 59.
 5 Potasti nos vino compunctionis. Nah. 2. numero. 49.
 6 Dedisti metuentibus te significationem vt fugiant à facie arcus, & liberentur dilecti tui. Mich. 2. n. 23. Zach. 1. n. 51.
 Pfal. 60.
 3 A finibus terræ ad te clamaui. Hofæ. 1. numero. 131.
 Pfal. 61.
 10 Mendaces filij hominum in stateris. Hofæ. 12. n. 10.
 11 Nolite sperare in iniquitate, & rapinas nolite concupiscere. Hof. 12. n. 12.
 Pfal. 62.
 12 Laudabuntur omnes, qui iurant in eo. Hofæ. 1. n. 18. Ham. 4. n. 4.
 Pfal. 63.
 4 Rem amaram. Haba. 1. n. 15.
 Pfal. 64.
 6 Mirabile in æquitate, Ioe. 2. n. 66.
 13 Pinguescent speciosa deserti, & exultatione colles accingentur. Hamos. 9. n. 51.
 Pfal.

Pfal. 65.
 10 Igne nos examinasti, sicut examinatur argentum. Zach. 13. nu. 17.
 12 Transiuimus per ignem, & aquam. Zach. 13. n. 17.
 Pfal. 67.
 5 Iter facite ei qui ascendit super occasum. Hamos. 8. n. 39.
 8 Cum egredereris in conspectu populi tui. Mich. 1. n. 5.
 9 Terra mota est. Hag. 2. n. 21.
 10 Pluuiam voluntariam fegregabis Deus. Hamos. 4. nu. 19.
 10 Et infirmata est. Hof. 11. n. 25.
 12 Dominus dabit verbum Euangelizan tibus virtute multa. Soph. 1. n. 24. Hag. 1. 22.
 15 Mons Dei mons pinguis. Mich. 4. n. 19.
 23 Aethiopia præueniet manus eius Deo. Nah. 3. n. 14.
 28 Principes Iuda duces eorum. Hofæ. 1. numero. 93.
 Pfal. 68.
 De toto hoc Psal. vide. Ionæ. 2. à n. 20.
 2 Saluum me fac Deus quoniam intrauerunt aquæ vsque ad animam meam, infixus sum in limo profundi, & non est substantia. Habac. 3. numero. 46.
 2 Saluum me fac Deus quoniam intrauerunt aquæ vsque ad animam meam. Ionæ. 2. numero. 23.
 2 Intrauerunt aquæ vsque ad animam meam. Ionæ. 2. n. 11.
 3 Infixus sum in limo profundi. Zach. 1. numero. 16.
 3 Veni in altitudinem maris, & tempestas demerit me. Ionæ. 2. n. 22.
 5 Multiplicati sunt super capillos capitis mei qui oderunt me gratis. Ioe. 1. n. 21.
 11 Operui in ieiunio animam meam. Ionæ. 3. numero. 41.
 12 Factus sum illis in parabolam. Mich. 2. numero. 9.
 13 Qui bibebant vinum. Ham. 6. n. 22.
 13 In me psallebant qui bibebant vinum. Mich. 2. nu. 9.
 15 Eripe me deluto vt non infigar, & de profundis aquarum. Habac. 3. nu. 46. Zach. 1. n. 16.
 22 Et dederunt in escam meâ fel. Hab. 2. n. 48.
 24 Obscurentur oculi. Hof. 14. n. 1.
 36 Et ædificabuntur ciuitates Iudæ. Mich. 3. numero. 24.
 Pfal. 70.
 22 In vasis Psal. Amos. 6. 21.
 Pfal. 71.
 De toto hoc Psalmo. Abac. 2. 9. Zach. 2. n. 2. 3. & 4. cap. 9. n. 48.
 2 Deus iudicium tuum regi da. Mich. 4. 29.
 3 Suscipiant montes pacem populo. Amos. 4. 34. Mich. 4. 61. Zach. 1. 14.
 4 Iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem. Hof. 2. 9. cap. 10. 28.

7 Orietur, & c. & abundantia pacis. Mich. 4. 39. & 41.
 8 Et dominabitur à mari vsq; ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terræ. Zach. 9. 48.
 9 Coram illo procedent Aethiopes. Amos. 9. 18. Mich. 7. 48.
 9 Et inimici eius terram lingent. Mich. 7. 48.
 14 Ex vsuris, & iniquitate redimet animas eorum. Nah. 3. 3.
 Pfal. 72.
 11 Et dixerunt quomodo scit Deus, vsque ad, & laui inter innocentes manus meas. Hamos. 6. 12.
 23 Vt iumentum factus sum apud te. Hofæ. 8. 22.
 Pfal. 73.
 2 Mons Sion in quo habitasti in eo. Mich. 4. 19.
 3 Leua manus tuas in superbias eorum. Zach. 2. 22.
 9 Signa nostra non vidimus, iam non est propheta, & c. Ham. 8. 31.
 9 Iam non est propheta. Ham. 1. 33.
 13 Contribulasti capita draconum. Ham. 9. 6.
 14 Tu confregisti capita draconis. Mich. 5. 38.
 Pfal. 74.
 3 Cum accepero tempus ego iustitias iudicabo. Soph. 1. 29.
 4 Liquefacta est terra & omnes qui habitant in ea, ego confirmaui columnas eius. Habac. 3. 22.
 6 Nolite extollere in altum cornu vestrum. Zach. 1. 72.
 7 Quia nec ab Oriente, nec ab Occidente, neque à desertis montibus. Mich. 7. 38.
 9 Quia calix in manu Domini vini meri plenus melle, & inclinauit ex hoc, in hoc: veruntamen fex eius non est exinanita, bibent, & c. Mich. 2. 41. 42. 58.
 Pfal. 75.
 2 Notus in Iudæa Deus. Hof. 1. 77.
 3 Et factus est in pace locus eius. Ioe. 3. 14. Hab. 3. 22.
 5 Illuminans tui mirabiliter à montibus æternis. Ham. 4. 34.
 6 Dormierunt somnum suum. Hab. 3. n. 26. 27.
 7 Dormitauerunt qui ascenderunt equos. Hofæ. 14. 10. Hab. 3. n. 26.
 Pfal. 76.
 6 Cogitavi dies antiquos, & annos æternos in mente habui. Mich. 5. 46.
 7 Et meditatus sum nocte cum corde meo. Hab. 3. 63.
 11 Et dixi nunc capi. Hof. 11. 25.
 Pfal. 77.
 2 Aperiam in parabolis os meum. Mich. 2. 12.
 9 Filij Ephraim intendentes, & mittentes arcum. Hof. 1. 78. & 99.
 15 Interrupit petram in eremo, & adaquauit eos velut in abyssu multa, & eduxit aqua de petra, & deduxit velut flumina aquas. Nah. 3. numero. 32.
 20 Quoniam percussit petram. Habac. 2. nu. 43. Zach. 9. n. 6.
 26 Tran-

26 Transiit ventum vrentem. Hof. 12. 1.
 39 Spiritus vadens, & non rediens. Zach. 7. 18.
 55 Sorte diuisit eis terram in funiculo distributionis. Ham. 7. 22.
 68 Montem Sion, quem dilexit. Mich. 4. 19.
 69 Et edificauit sicut vnicornium sanctificium suum in terra. Soph. 2. n. 59.
 71 De postfertantes. Soph. 1. 25.
 71 Pacere Iacob. Zach. 11. 6.
 Pfsal. 78.
 De qua vastitate Ierusalem intelligatur iste Pfsal. Mich. 3. 20.
 1 Postuerunt Ierusalem in pomorum custodiam. Mich. 1. 12.
 5 Accendetur velut ignis Zelus tuus. Sophon. 1. 68.
 6 Effunde iram. Hof. 14. n. 1.
 7 Quia comederunt Iacob. Hof. 4. 14.
 10 Ne forte dicant in gentibus, vbi est Deus eorum, & innotescat, &c. Ion. 2. 31.
 13 Nos autem populus tuus, & oues pascue tue. Mich. 7. 62.
 Pfsal. 79.
 9 Vineam de Aegypto transiulisti, &c. Hof. 2. 87.
 12 Extendit palmites suos, vsque ad mare, &c. Hof. 10. 2. Nah. 2. 44.
 13 Vt quid destruxisti maceriam eius, & vindemianteam omnes, qui praeter grediuntur viam. Habd. 47.
 Pfsal. 80.
 4 Buccinate in neomenia, tuba, &c. Hof. 5. 20.
 Pfsal. 81.
 2 Vsque quo iudicatis iniquitatem, & facies peccatorum sumitis. Mal. 2. 19.
 Pfsal. 82.
 4 Super populum tuum, &c. vsque ad, cum habitantibus Tyrum. Ioe. 3. 10.
 Quoniam aduersus testamentum disposuerunt tabernacula Idumaeorum & Ismaelitae. Hof. 10. 10.
 9 Etenim Assur venit cum illis. Hof. 5. 36.
 Pfsal. 83.
 5 Beati qui habitant in domo tua Domine, in saeculum saeculi laudabunt te. Ioe. 3. 23.
 6 Simul aduersum te testamentum disposuerunt tabernacula Idumaeorum, & Ismaelitae Moab. &c. Soph. 2. 23.
 7 Etenim benedictionem dabit legislator. Ioe. 2. 47.
 Pfsal. 84.
 9 Quid loquatur in me Haba. 2. n. 2. Soph. 1. 33.
 9 Quoniam loquetur pacem in plebem suam. Zach. 9. c. 43.
 Pfsal. 85.
 4 Quoniam ad te Domine animam meam leuauit. Hof. 4. n. 18. c. 35. n. 7.
 Pfsal. 86.
 2 Tabernacula Iacob. Mal. 2. n. 27.
 5 Nunquid Sion dicet homo, & homo natus est in ea. Ioe. 2. n. 3. & Habd. n. 30. Zach. 2. numero. 7.

4 Memor ero Raab vsque ad, hi fuerunt illic. Nah. 3. n. 14.
 4 Et populus Aethiopum. Ham. 9. n. 18. Nah. 3. num. 14.
 Pfsal. 87.
 5 Estimatus sum cum descendebus in lacum. Ion. 2. n. 21.
 19 Elongasti a me amicum, & proximos meos a miseria. Hof. 7. n. 31.
 Pfsal. 88.
 23 Filius iniquitatis. Hof. 10. n. 29.
 31 Si autem dereliquerint filij eius legem meam, & in iudicijs meis, &c. visitabo, &c. Hof. 6. a. n. 42. Mich. 7. 65.
 33 Visitabo in virga, &c. peccata eorum. Hof. 7. 64. & c. 4. 25.
 36 Si David mentiar. Ham. 8. num. 21. Mal. 1. numer. 22.
 50 Sicut iurasti David. Habac. 3. n. 38.
 Pfsal. 89.
 2 A saeculo, & vsque in saeculum tu es Deus. Mic. 5. n. 47.
 4 Quoniam mille anni ante oculos tuos sicut dies externa, quae praeteriit. Hagg. 2. numero. 21. 22.
 14 Repleti sumus mane misericordia tua. Hof. 6. n. 44.
 15 Latati sumus pro diebus quibus nos humiliasti, annis quibus vidimus mala. Ibid.
 Pfsal. 90.
 6 Ab incurfu, & daemone meridiano. Sopho. 2. nu. 8.
 11 In omnibus vijs tuis. Hof. 4. numer. 19. Habd. 42.
 13 Super aspidem, & basiliscum ambulabis. Hof. 2. nu. 93. Ioe. 2. nume. 45. Mal. 4. n. 24.
 Pfsal. 92.
 1 Indutus est Dominus fortitudinem, & praecinxit se. Nah. 2. n. 41.
 2 Parata sedes tua. Hof. 6. num. 9.
 Pfsal. 93.
 1 Deus vltionum Dominus. Mal. 2. n. 39. ca. 4. nu. meo. 4.
 12 Et de lege tua docueris eum. Mich. 4. nu. 26.
 Pfsal. 94.
 2 Praeoccupemus faciem eius in confessione. Mic. 6. nu. 19.
 7 Nos autem populus eius, & oues pascuae eius. Mich. 7. n. 46.
 10 Quadraginta annis proximus fui generationi huic. Ham. 5. n. 65.
 11 Si introibunt in requiem meam. Ham. 8. n. 21. Malach. 1. n. 22.
 Pfsal. 95.
 10 Commoueat a facie eius vniuersa terra. Hagg. 2. num. 22.
 10 Quia Dominus regnauit a ligno. Habac. 3. numer. 9.
 11 Latentur caeli, &c. vsque ad quoniam venit iudicare terram. Hagg. 2. n. 25.
 11 Commoueat mare, & plenitudo eius. Hagg. 2. n. 21.

13 Quia venit, quoniam venit iudicare terram, &c. Haba. 2. n. 9.
 Pfsal. 96.
 2 Nubes, & caligo in circuitu eius. Zach. 10. numero. 4.
 3 Ignis ante ipsum praecedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius. Mal. 4. n. 1.
 Pfsal. 97.
 7 Flumina plaudent manu, simul montes exultabunt a conspectu Domini. Haba. 3. n. 41.
 Pfsal. 98.
 6 Moyse & Aaron in sacerdotibus eius, & Samuel inter eos, qui inuocant nomen eius. Ioe. 2. n. 62. Zach. 3. n. 31.
 7 Custodiebant testimonia eius. Mal. 2. nu. 29.
 Pfsal. 100.
 8 In matutino interficiebam omnes peccatores terrae, vt disperderem, &c. Ham. 5. nu. 10. Sopho. 3. n. 8.
 Pfsal. 101.
 7 Similis factus sum pellicano solitudinis. Soph. 2. n. 51.
 Pfsal. 102.
 4 In misericordia, & miserationibus. Hof. 2. nu. 97.
 5 Renouabitur vt aquila iuuentus tua. Mich. 1. n. 47. 73.
 7 Voluntates suas. Soph. 3. n. 31.
 8 Misericors, & misericors Dominus. Hof. 2. numer. 97.
 Pfsal. 103.
 11 Expectabunt onagri. Hagg. 2. n. 34.
 18 Herodij domus. Zach. 5. n. 20.
 20 Posuisti tenebras & facta est nox, &c. vsque ad: vsque ad velperam. Ham. 4. 33. Habac. 1. 19.
 23 Exibit homo ad opus suum. Ham. 5. num. 27. Amos. 8. 40.
 25 Mare magnum, & spatiosum. Zacha. 14. numer. 54.
 27 Draco iste, quem formasti, Amos. 9. 6.
 27 Extendens caelum. Zach. 12. 1.
 28 Omnia implebuntur bonitate. Zacha. 8. 32.
 29 Auferes spiritum eorum. Ham. 4. 33.
 Pfsal. 104.
 5 Nolite tangere. Zach. 2. n. 20. 21.
 8 Verbi, quod mandauit in mille generationes. Ham. 5. 10.
 15 Conuertet cor eorum. Hof. 11. 30.
 Pfsal. 105.
 3 Beati qui custodiunt iudicium. Amos. 5. 18.
 5 Ad videndum in bonitate electorum tuorum. Habd. 64. Zach. 8. 32.
 5 Gentes tuae. Soph. 3. 22.
 9 Ingrepiuit mare rubrum, &c. Nah. 1. 13.
 12 Et crediderunt verbis eius, & laudauerunt laudem eius, cito fecerunt, oblit sunt operum eius, & non sustinuerunt consilium eius, sed concupierunt, &c. Mich. 1. 56. 57.
 35 Commisti sunt inter gentes, & didicerunt opera eorum. Hof. 119. & cap. 7. 19.
 37 Et immolauerunt filios suos, & filias suas da-

monijs. Hof. 13. 3. Mich. 6. 22.
 Pfsal. 106.
 4 Errauerunt in solitudine, &c. vsque ad, eripuit eos. Soph. 3. 48. 49.
 3 Esurietes & sitientes. Nah. 3. 32. Soph. 3. 48. 49.
 Pfsal. 108.
 6 Constitues super eum peccatorem. Zach. 3. 8.
 6 Et diabolus stet a dextris eius. Zach. 3. 7.
 16 Et persecutus est hominem inopem & mendicium, &c. Ham. 5. 37.
 17 Et dilexit maledictionem, &c. vsque ad interiora eius. Zach. 5. 6.
 18 Et induxit maledictionem sicut vestimentum. Habd. 37.
 19 Fiat ei sicut vestimentum, quo operitur, &c. Habd. 37.
 29 Induatur qui detrahunt mihi pudore, & operiantur sicut diploide confusionem. Habd. 37.
 31 Quia astitit a dextris pauperis. Zach. 3. 8.
 Pfsal. 109.
 1 Dixit Dominus Domino meo sede a dextris meis. Prael. 1. nu. 4.
 1 Sede a dextris meis. Zach. 3. 7.
 2 Donec ponant inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Malach. 4. 7.
 3 Tecum principium in die virtutis tuae. Haba. 3. 43.
 3 Ex vtero ante luciferum genui te. Mic. 6. 23.
 Pfsal. 110.
 1 Voluntates eius. Mich. 6. 38.
 8 Misericors & misericors Dominus. Hof. 2. 97.
 Pfsal. 111.
 8 Confirmatum est cor eius, non commouebitur. Hof. 11. 30.
 Pfsal. 113.
 1 In exitu Israel de Aegypto domus Iacob, &c. Facta est Iudaea sanctificatio eius. Hof. 2. 136.
 2 Facta est Iudaea sanctificatio eius, Israel potestas eius. Malach. 2. 23.
 2 Ne quando dicant gentes vbi est Deus eorum. Ioe. 2. 31.
 4 Simulacra gentium argentum & aurum, opera manuum hominum. Mich. 5. 92.
 6 Montes exultabis sicut ardetes, & colles sicut agni ouium, a facie Domini mota est terra. Ag. 1. 21.
 8 Similes illis fiant, qui faciunt ea. Nah. 1. 53.
 Pfsal. 117.
 18 Castigans castigauit me Dominus. Soph. 1. 6.
 22 Lapidem quem reprobauerunt edificantes hic factus est in caput anguli. Zach. 4. 5. 23.
 26 Benedictus qui venit in nomine Domini. Mich. 5. 53. Habac. 2. 6.
 Pfsal. 118.
 12 Doceme Iustificationes tuas. Hof. 14. 23.
 71 Bonum mihi, quia humiliasti me. Mich. 6. 34.
 48 Leuavi manus meas ad mandata tua. Zach. 2. 22.
 105 Lucerna pedibus meis verbum tuum, iuravi, & statui custodire iudicia iustitiae tuae. Hof. 7. 44.
 121 Feci iudicium, & iustitiam. Mich. 6. num. 26.
 147 In maturitate. Hab. 3. num. 62.

- 167 Custodiuit anima mea testimonia tua. Malach. 2. 29.
Pfal. 119.
- 5 Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est. Zach. 14. 65.
Pfal. 120.
- 1 Leuauit oculos meos in montes. Amos. 6. 3. Mich. 7. 18. Zach. 9. 23.
- 4 Ecce non dormitabit, neq; dormiet. Nah. 3. 27.
- 6 Per diem sol non vret te. Ion. 4. 29.
Pfal. 123.
- 5 Torrentem pertransiuit anima nostra: forsitā pertransisset anima nostra aquam intolerabilem. Ion. 2. 35.
Pfal. 124.
- 2 Dominus in circuitu populi sui. Zach. 2. 12.
Pfal. 125.
- 3 Magnificauit Dominus facere nobiscum. Ioel. 2. 46.
- 5 Qui semināt in lachrymis, in exultatione metēt. Hof. 10. 35.
Pfal. 126.
- 2 Surgite postquam federitis, &c. Hof. 3. 18.
- 5 Cum loquetur inimicis suis in porta. Hamos. 1. 35.
Pfal. 127.
- 5 Vxor tua sicut vitis. Nah. 2. 44.
- 3 Filij tui sicut nouellæ oliuarum in circuitu mensæ tuæ. Mala. 3. 43.
Pfal. 129.
- 7 Apud Dominum misericordia. Hof. 14. 11.
Pfal. 131.
- 4 Si dederō somnum oculis meis. Hof. 7. 9. Mala. 1. 22. Nah. 3. 27.
- 5 Tabernaculum Deo Iacob. Ham. 9. 34.
- 5 Donec inueniam locū Domino tabernaculum Deo Iacob. Hag. 1. 37. 38. 41. 42.
- 11 Iurauit Dominus Dauid veritatem, &c. Hab. 3. 38.
- 11 De fructu ventris tui ponam. Mich. 6. 23.
- 14 Hæc requies mea. Mich. 2. 37.
- 16 Sancti eius exultatione exultabunt. Soph. 1. n. 5. 6. 7.
- 17 Illuc producam cornu Dauid. Zach. 8. 36. 41.
- 17 Parauit lucernam Christo meo. Zach. 3. 42.
Pfal. 132.
- 3 Sicut ros in Hermon, qui descendit in montē Sion. Aggei. 1. 55.
Pfal. 133.
- 2 In noctibus extollite manus vestras in sancta. Mich. 2. 3. & 5. Zach. 2. 22.
Pfal. 134.
- 4 Israel in possessionem sibi. Malac. 3. 47.
- 7 Educens nubes ab extremo terræ. Ham. 4. 19.
- 8 Qui producit ventos de thesauris suis. Hoseæ. 13. 41.
Pfal. 136.
- De toto hoc Pfal Hab. 39. n. 7.
- 1 Super flumina Babylonis illic sedimus, & fleuimus. Zach. 4. n. 7. c. 12. n. 25. 26.
- 5 Si oblitus fuero tui Ierusalem, obliuioni detur dextera mea. Hof. 4. n. 8.
- 7 Memor esto Domine filiorum Edom in die Ierusalem, qui dicunt exinanite, &c. Hab. 40. 9.
- 9 Beatus qui tenebit, & allidet paruulos suos ad petram. Hahun. 3. n. 10.
Pfal. 138.
- 14 Quam mirabilia opera tua. Soph. 2. d. 2.
Pfal. 139.
- 11 Cadent super eos carbones, in ignem deijciet eos, in miserijs non subsistent. Hamos. 6. numero. 39.
Pfal. 140.
- 5 Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Nah. 2. 47.
Pfal. 142.
- 2 Quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens. Ion. 3. n. 5.
- 6 Anima mea sicut terra, siue aqua tibi. Hof. 6. 48. Amos. 4. 19.
- 8 Quia ad te leuauit animam meam. Hof. 4. 18.
Pfal. 143.
- 8 Dextera eorum, dextera iniquitatis. Zach. 3. nu. 7.
Pfal. 144.
- 4 Generatio, & generatio laudabit opera tua. Ioe. 2. n. 3.
- 13 Fidelis Deus in omnib; verbis suis. Hof. 5. 23.
- 14 Alleuat Dominus omnes, qui corrunt. Mich. 7. nu. 40.
- 21 Benedicat omnis caro nomini sancto eius. Ioe. 2. n. 56.
Pfal. 145.
- 8 Dominus soluit compeditos. Hab. 3. n. 29.
Pfal. 146.
- 3 Alligat contritiones eo. um. Hof. 6. n. 2.
- 6 Suscipiens mansuetos Dominus, humilians autem peccatores, vsque ad terram. Sopho. 2. numero. 5.
- 6 Humilians autem peccatores vsque ad terram. Mich. 6. n. 34.
- 8 Qui producit in montibus fenem. Ham. 6. numero. 3.
Pfal. 147.
- 12 Lauda Ierusalem Dominum, Lauda Deum tuum Sion. Soph. 3. n. 36.
- 13 Quoniam confortauit seras portarum tuarū. Ham. 1. n. 18.
- 16 Qui dat niuem sicut lanam, &c. Hamos. 4. numero. 33.
- 19 Qui annuntiat verbum suum Iacob. Hof. 7. n. 44. Ham. 4. n. 36.
Pfal. 148.
- 5 Ipse dixit, & facta sunt. Hof. 10. 37. Ion. 2. 16.
- 8 Quæ faciunt verbum eius. Ham. 6. 33.
Pfal. 149.
- 5 Exultabunt sancti in gloria, vsque ad,
- 9 Gloria hæc est omnibus sanctis eius. Ioel. 3. 15.
- 6 Et gladij accipites, vsque ad, in manibus ferreis. Mal. 4. n. 7.

P R O V E R . Cap. 1.

- 10 Si te lactauerint peccatores. Hof. 2. 79.
- 15 Ne ambules cum eis. Mich. 6. 29.
- 20 Sapientia foris prædicat, in plateis dat vocem suam.

- suam, &c. Ham. 5. 35. Mich. 5. 38.
- 22 Vsq; equo paruuli diligitis infantiam. Hofe. 2. 80.
- 28 Mane confurgent. Hof. 6. 1.
Cap. 2.
- 16 Vt eruaris à muliere aliena. Mal. 2. 40.
Cap. 3.
- 18 Lignum vitæ est omnibus, qui appropinquant ei. Zach. 14. 66.
- 24 Quiesces, & suavis erit somnus tuus. H. oseæ 7. 9.
- 2 Abominatio Domini est omnis illusor. Hofe. 7. n. 7.
- 34 Ipse deludet illusores. Hof. 7. 8.
- 34 Et mansuetus dabit gratiam. Soph. 2. n. 4.
Cap. 4.
- 18 Iustorum semita quasi lux splendens, & crescit vsque ad perfectam diem. Hof. 6. 48.
- 27 Vias enim, quæ à dextris sunt, nouit Dominus, peruersæ vero sunt, quæ à sinistris sunt. Ion. 4. 19.
Cap. 5.
- 18 Lætare cum muliere adolescentiæ tuæ. Mal. 2. 40.
- 19 Hubera eius inebrient te. Hof. 2. 38.
Cap. 6.
- 10 Paululum dormies, paululum dormitabis. Nah. 3. n. 27.
- 12 Homo apostata. Nah. 1. n. 46. & 74.
Cap. 7.
- 18 Inebriemur vberibus. Hofe. 2. 38.
- 27 Vix inferni domus eius penetrantes interiora mortis. Ion. 2. 35.
Cap. 8.
- 17 Et qui mane vigilat ad me, inueniet me. Hof. 6. 44.
- 22 Dominus possedit me ab initio, &c. Mich. 5. 44. & 47.
- 27 Quando præparabat cælos. Hof. 6. 9.
Cap. 9.
- 18 Et ignorauit, quod ibi sint gigantes, & in profundis inferni conuiuia eius. Ion. 2. 35.
Cap. 10.
- 7 Memoria iusti cum laudibus, & nomen impiorum putrescet. Ham. 6. 25.
Cap. 11.
- 1 Statera dolosa abominatio est apud Deum. Hof. 6. 12. 10.
- 2 Vbi fuerit superbia, ibi erit contumelia, vbi autem est humilitas, ibi sapientia. Mic. 4. 7. 1.
- 8 Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo. Ioe. 3. 13.
Cap. 12.
- 10 Nouit iustus iumentorum suorum animas, viscera autem impiorum crudelia. Ham. 6. 26.
- 21 Non contristabit iustum, quidquid ei acciderit. Zach. 10. 32.
Cap. 13.
- 25 Iustus comedens saturat animā suā, animę autem impiorum esurient. Ham. 8. 48.
Cap. 14.
- 15 Innocens credit omni verbo. Hof. 2. 80.
- 30 Vita carniū fanitas cordis, putredo ossium inuidia. Ham. 4. 23.
Cap. 15.
- 11 Infernus, & perditio coram Domino, quanto magis corda filiorum hominum. Hof. 5. 16.
Cap. 16.
- 13 Et dirigentur cogitationes tuæ. Hofe. 12. num. 3.
- 29 Vir iniquus lactat amicum suum. Hofe. 2. 79.
- 33 Sortes mittuntur in sinum, sed à Domino temperantur. Ion. 1. 41.
Cap. 17.
- 12 Expedit magis vixæ occurere raptis factibus. Hof. 13. nu. 9.
Cap. 18.
- 2 Impius cum in profundum venerit peccatorū, contemnit. Ion. 2. 34. Nah. 3. nu. 33.
Cap. 19.
- 14 Vxor prudens. Malach. 2. 40.
- 25 Pestilente flagellato stulto sapientior erit. Hof. 2. nu. 80.
Cap. 20.
- 1 Luxuriosa res vinum. Hof. 7. nu. 8.
- 5 Sicut aqua profunda sic consilium in corde viri. Nah. 2. nu. 71.
- 10 Abominatio est apud Dominū pondus & pēdus. Hof. 12. nu. 10. M. & Ham. 8. 14. L.
Cap. 21.
- 15 Gaudium est facere iudicium. Mich. 6. nu. 27.
- 31 Equus paratur ad diem belli. Ham. 4. 28. Zach. 14. nu. 46.
Cap. 22.
- 23 Et configet eos, qui confixerunt animam eius. Malach. 3. nu. 30.
Cap. 23.
- 31 In greditur blande, & in nouissimo mordebit ut coluber. Hab. 4. 3. & 44.
Cap. 25.
- 13 Sicut frigus niuis in die messis ita legatus fidelis ei, qui misit eum, Zach. 10. n. 5.
Cap. 28.
- 1 Iustus quasi leo confidens absque terrore erit. Zach. 10. nu. 32.
- 13 Qui abscondit scelera sua, non dirigetur. Hof. 12. num. 3.
Cap. 29.
- 11 Totum spiritum suū profert stultus. Hof. 4. 23.
- 26 Multi requirunt faciem principis, & iudicium à Domino egreditur singulorum. Haha. 1. numer. 17.
Cap. 30.
- 8 Tribui tantum victui meo necessaria. Hofe. 13. num. 7.
- 15 Tria sunt insatiabilia, & quartum quod nunquam dicit, sufficit, &c. Habac. 2. num. 26. 46.
- 25 Formicæ populus infirmus, &c. Ioe. 1. 18.
- 26 Lepusculus plebs inuvalida, qui collocat in petra cubile suum. Hab. nu. 22.
Cap. 31.
- 1 Quid dilecte mi, quid dilecte votorum meorum. Hag. 2. nu. 12.
- 4 Noli regibus dare vinum. Mich. 1. nu. 70.
- 17 Accinxit fortitudine lumbos suos. Nah. 2. numer. 41.

19 Manum suam misit ad fortia. Hof. 7. num. 7.
23 Nobilis in portis vir eius, &c. Nah. 2. nu-
mer. 56.
24 Et cingulum tradidit Chanafo. Zach. 18. 53.

ECCLESIASTES. Cap. 1.

1 Verba Ecclesiastae filij David regis Israel. Præ-
l. 4. nu. 8. &c. 9. Hag. 1. nu. 22.
13 Hanc occupationem pessimam dedit Deus fi-
lij hominum. Ioe. 2. n. 21.

Cap. 3.

1 Et suis spatijs transeunt vniuersa. Hofe. 10. nu-
mero 41.

2 Tempus nascendi, & tempus moriendi. Hofe.
10. 41. Mich. 5. 49.

Cap. 4.

12 Funiculus triplex. Ham. 1. n. 14.

Cap. 9.

7 Vade ergo, & comedere cum lætitia panem tuum,
&c. vsque ad vestimenta tua candida. Zacha.
1. num. 18.

Perfringere vita cum vxore, quam diligis. Mal. 2.
numero 40.

Cap. 10.

19 Pecuniae obediunt omnia. Mich. 4. n. 65.

20 In cogitatione tua regi ne detrahas. Hof. 10.
numero 18.

Cap. 11.

2 Da partem septem, nec non & octo. Mich. 5.
num. 60.

3 Si ceciderit lignum ad Austrum, siue ad Aquil-
ionem, in quocunque loco ceciderit, ibi erit.
Zach. 1. n. 15.

6 Mane seminā semen tuum, & vespere nō cesset
manus tua. Mich. 6. n. 41.

9 Latere ergo iuuenis. Mal. 2. n. 35.

Cap. 12.

11 Quæ per magistrorum consiliū data sunt à pa-
store vno. In procem. in Hag. n. 8.

CANTICORVM. Cap. 1.

Quæ in Canticis dicuntur in omnia conueniunt
singulis fidelibus, sed quædam iustis, quædam
peccatoribus. Zach. 10. n. 7.

1 Osculetur me osculo oris sui. Mich. 4. n. 26.

1 Meliora sunt vbera tua vino. Hof. 1. n. 118.

3 Oleum effusum nomen tuum. Hof. 14. nu. 17.
Ioe. 2. n. 55.

5 Sicut tabernacula Cedar, sicut pelles Salomo-
nis. Habac. 3. n. 34.

5 Nigra sum, sed formosa. Soph. 3. n. 9.

13 Inter vbera mea commorabitur. Hofe. 2. nu-
mero 38.

Cap. 2.

1 Ego flos campi, & lilium conuallium. Hofe. 2.
14. n. 13.

1 Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter fi-
lias. Hof. 1. n. 13.

3 Sub vmbra illius, quem desideraueram, sedi.
Hof. 14. n. 19.

Cap. 4.

6 Vadam ad montem mirthæ, & ad collem thu-
ris. Ham. 6. n. 25.

9 Vulnerasti cor meum in vno crine colli tui.
Mich. 1. n. 73.

10 Odor vnguentorum tuorum super omnia aro-
mata. Hof. 14. 18. Ham. 6. 25.

11 Odor vestimentorum tuorum sicut odor thu-
ris. Hof. 14. n. 18.

Cap. 5.

Electus ex millibus. Mich. 5. n. 30.

Cap. 6.

Terribilis, vt castrorum acies ordinata. Ioe. 2.
numero 6.

Cap. 8.

6 Vt signaculum. Hag. 2. n. 75.

Soror mea paruula est. Ham. 6. 39.

SAPIENTIAE. Cap. 1.

6 Benignus est spiritus sapientiae, & non libera-
bit maledicum à labijs suis, quoniam renum il-
lius testis est Deus, &c. Haba. 1. n. 22.

7 Spiritus Domini repleuit orbem terrarum, &
hoc quod continet omnia, scientiam habet vo-
cis. Habac. 1. n. 22. Zach. 3. n. 45.

8 Propter hoc, qui loquitur iniqua, non potest la-
tere. Haba. 1. n. 22.

11 Os autem quod inëtitur, occidit animam. So-
pho. 3. 35.

Cap. 2.

21 Excauit enim eos malitia eorum. Zacha.
5. num. 12.

Cap. 3.

7 Fulgebunt iusti, & tanquam scintilla in aran-
diento discurrunt. Nah. 2. 56.

8 Iudicabunt nationes. Mich. 4. 29. Nah. 2. n. 56.
Mal. 4. n. 7.

Cap. 4.

8 Cani enim sunt sensus hominis. Ioe. 1. 4.

Cap. 5.

18 Accipiet armaturam zelus illius, vsque ad, cõ-
tra insensatos. Nah. 2. 57.

22 Ibunt directæ emissiones fulgurum, &c. vsq;
ad, insipient. Hab. 3. n. 43.

Cap. 6.

6 Iudicium durissimum in his, qui præfunt, fiet.
Soph. 1. 29.

26 Multitudo sapientium sanitas est orbis terra-
rum. Ham. 3. 17.

Cap. 9.

8 In monte sancto tuo. Mich. 4. 18.

Cap. 10.

9 Sapientia hos qui se obseruant à doloribus libe-
rauit. Hæc autem profugum ire, &c. vsque ad,
Et dedit illi claritatem æternam. Hof. 13. nu.
5. &c. 6.

12 Omnium potentior est sapientia. Habac. 1. nu
mer. 23.

17 Reddit iustis mercedem laborum suorum. Ho-
se. 2. 67.

Cap. 17.

Cap. 17.

20 Omnis enim orbis terrarum limpido illumi-
nabatur lumine, &c. ad, Quæ superuent uræ
illis erant. Hof. 4. 42.

Cap. 19.

16 Percussi sunt autē cæcitate, sicut illi in foribus
iusti, cum subitanis cooperiti essent tenebris;
vnusquisque transitum ostij sui quærebat. So-
pho. 1. n. 81. &c. 82.

ECCLESIASTICI. Cap. 5.

12 Pone manum tuam super ostiū. Mich. 7. 48.

Cap. 6.

6 Consiliarius sit tibi vnus de mille. Mic. 4. 74.

14 Amicus fidelis protectio fortis, qui autē inue-
nit illum, inuenit thesaurum. Hof. 13. n. 6.

Cap. 7.

37 Cum iugentibus ambula. Mich. 6. n. 29.

Cap. 8.

11 Non te prætereant narratio seniorū, ipsi enim
didicerunt à patribus suis, in Procem. Hag. n. 8

Cap. 10.

9 Auaro nihil est sceleratius, &c. vsque ad, Et inui-
ta sua proiecit intima sua. Ham. 9. 10.

17 Sedes ducū supborū destruxit Deus, Nah. 1. n. 19

Cap. 15.

3 Et aqua sapientiæ salutaris potauit illū, Na. 3. n. 32

8 Nō est speciosa laus in ore peccatoris, Hof. 14. n. 5

Cap. 17.

25 In partes vade sæculi sancti. Hof. 6. 52.

Cap. 19.

1 Operarius ebriosus non locupletabitur, Hof. 4.
21. Mich. 1. 69.

Cap. 24.

1 Laudabit animam suam, Hof. 9. n. 5.

14 Abinitio, & ante secula creata sum. Mic. 5. 47

Cap. 30.

10 Nō corrideas illi, ne doleas, & in nouissimo ob-
stupelcent dentes tui, Ham. 4. n. 15.

Cap. 34.

25 Panis egentium vita pauperum est, qui defrau-
dat illū, homo sanguinis est, Haba. 2. n. 36. &c. 37

Cap. 38.

26 Enarratio eius in filijs taurorum, Hofe. 10. 28.
Ham. 1. num. 7. Cap. 39.

1 Sapientiam omnium antiquorum exquiret,
&c. vsque ad, collaudabunt multi sapientiam
eius. In procem. in Mich.

2 Narrationem virorum nominatorum con-
seruabit, & in versutias parabolarum simul in-
troibit. Mich. 2. 10.

3 Occulta prouerbiorum exquiret, Mich. 2. n. 10.

Cap. 44.

16 Henoeh placuit Deo, & translatus est in pa-
radisum, vt det gentibus pœnitentiam. Mich.
6. 28. Zach. 4. n. 10.

Cap. 48.

10 Qui in scriptis est in iudicijs temporū, lenire
iracundiam Domini, conciliare cor patris ad fi-
lium, & restituere tibi tribus Iacob, Zacha.
4. n. 10. Mal. 4. nu. 13.

Cap. 49.

14 Qui in diebus suis edificauerunt domū, & exal-

tauerunt templum sanctum, Zach. 3. n. 5.

PROPHÆTIA ISAIÆ. Cap. 1.

1 Visio Isaiæ. Zach. 1. n. 12.

2 Audi cœlum, & auribus percipe terra. Ioe. 1.
n. 3. Mich. c. 1. n. 18. 19. & 20.

8 Et derelinquetur filia Siõ, vt vmbraclū in vi-
nea, & sicut rugiū in cucumerario. Mic. 1. n.
12.

9 Nisi Dominus scilicet reliquisset nos, &c. Ioe. 2.
63. & Ham. 5. n. 9. c. 9. n. 38.

10 Audite verbum Dñi principes Sedomorum,
Hof. 11. n. 30 c. 12. 9. Ham. 9. 21. Soph. 1. 58.

11 Sanguinem vitulorum, & agnorum, & hirco-
rum nolui. Hof. 6. n. 20.

11 Quo mihi multitudinem victimarum vestra-
rum, Hof. 6. 16.

15 Manus enim vestrae sanguine plena sunt, Ho-
se. 4. n. 3.

18 Et venite arguite me, Mal. 3. 31.

18 Et si fuerit rubra quasi vermiculus velut læ-
na alba erunt. Nah. 2. n. 46.

24 Heu consolabor super hostibus meis, &c. Ho-
se. 9. 6. Soph. 1. 42.

26 Et restituā iudices tuos, vt fuerūt prius, & cõsi-
liarios tuos sicut antiquitus, Io. 2. 50. Ham. 9. 35

Cap. 2.

1 Verbum, quod vidit Isai. Zach. 1. n. 12.

2 Et erit in nouissimis diebus præparatus mons,
&c. Mich. 4. n. 1.

4 Nō leuabit gens cõtra gentē gladiū, nec exerce-
buntur vltra ad prælium. Ioe. 2. 38. Zac. 9. 4. 2.

4 Et constabūt gladios suos in vomeres, Hof. 2. 9. 4.

5 Domus Iacob. Nah. 2. n. 43.

8 Et repleta est terra eius equis, & in numerabi-
les quadrigæ eius, Hof. 14. n. 10.

12 Dies Dñi exercitū super omnem superbū, &c.
excellsum, & super omnes, &c. Ham. 6. n. 36. Io-
næ. 2. 17. Mic. 6. 1. 11. Soph. 1. 28. Zac. 11. n. 5.

16 Super omnes naues Tharhis, Ion. 1. 17.

Cap. 3.

1 Auferā à Ierusalem validum, &c. & dabo pue-
ros principes eorum. Hof. 1. 91. Ham. 3. 17 c.
8. 37. Hab. n. 34. Zach. 8. n. 8.

3 Auferet à Ierusalem, & à Iuda validum, & con-
siliarium de architectis, & prudentem eloquij
mystici, Hof. 4. n. 12.

6 Princeps esto nosker, ruina autem hæc subma-
nuta, Soph. 1. n. 13.

12 Qui te beatum dicunt, &c. & viam gressuum
tuorum des. Hof. 4. 17. & Ham. 2. 18.

13 Stat ad iudicandum Dominus Hof. 2. 36.

17 Decaluauit Dominus verticem filiarum Sion
Ham. 8. n. 30. & Mich. 1. n. 73.

22 Mutatoria, Zach. 3. 13.

23 Vittas. Zach. 3. 17.

24 Et pro crispante crine caluiciū, Ham. 8. n. 30.

Cap. 4.

1 Panē nostrum com edemus, & vestimentis no-
stris operiemur, tantummodo inuocetur nomē
tuum super nos, Ham. 9. 42.

2 Erit germen Dñi in magnificētia. Zach. 3. 36.

4 Si abluerit Dominus sordes, &c. vsq; ad, Et spi-

ritu ardoris. Mal. 3. 19.
 5 Super omnem locum montis Sion. Mich. 4. 18.
 Cap. 5.
 1 Vineam factam dilectam meam in cornu filio olei.
 Hof. 10. 29. Mich. 1. n. 54.
 5 Et nunc. Hag. 2. 14.
 6 Et nubibus mandabo, ne pluant super eam im-
 brem. Ham. 4. 18. Zach. 10. n. 4.
 7 Expectanti, vt faceret iudicium. Ham. 5. 18.
 7 Vineam Domini exercituum domus Israel est.
 Hof. 2. n. 87. Ioc. 1. 21.
 10 Et triginta modij sementis facient modios
 tres. Hof. 3. n. 12.
 14 Dilatauit infernus animam suam, & aperuit
 os suum, absque vlllo termino. Ion. 2. 21. Ha-
 bac. 2. n. 27.
 23 Qui iustificatis impium. Mich. 6. 33.
 25 Et extendit manum suam super eum. Soph. 1. 16.
 25 Sed adhuc manus eius extenta. Soph. 1. n. 16.
 26 Et eleuabit signum in nationibus. Habd. n. 9.
 Cap. 6.
 1 Vidi Dominum sedentem super folium. Mal. 3.
 num. 3. & 6.
 10 Aures eius aggraua. Zach. 7. n. 10.
 11 Vique quo Domine. Zach. 5. 23.
 13 Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur, &
 erit in ostensionem sicut terebinth. Ham. 5. n. 11.
 Cap. 7.
 2 Requieuit Syria super Ephraim. Mich. 3. n. 16.
 3 Caput Syriae Damascus. Ham. 1. n. 15.
 12 Non petam, & non tentabo Dñm. Hof. 7. 39.
 14 Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum,
 ecce virgo concipiet, &c. Nah. 3. n. 10.
 18 Sibilabit Dominus musca, &c. vsque ad torré-
 tibus vallium. Zach. 6. n. 9.
 20 Radet Dñs in nouacula conducta. Nah. 1. 32.
 20 In his, qui trans flumē sunt. Zach. 9. nu. 44.
 Cap. 8.
 1 Sume tibi librum grandem. Haba. 2. n. 4.
 3 Voca nomen eius accelera, &c. Hof. 2. n. 15. Mi-
 ch. 4. 25. Soph. 2. 18.
 7 Ecce Dominus adducet super eos aquas flumi-
 nis fortes. Nah. 1. n. 17.
 9 Congregamini populi, &c. vsq; ad, Quia nobis
 cum Deus. Ioc. 3. n. 15.
 14 Duabus domibus Israel. Mich. 1. n. 8.
 20 Et ad testimonium. Soph. 3. 40.
 Cap. 9.
 1 Primo tempore alleuiata est terra Zabulon, no-
 uissimo autem aggrauata est via maris. Mich.
 4. nu. 10.
 2 Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucē
 magnam. Haba. 3. 25.
 3 Multiplicasti gentem, non magnificasti latitudi-
 nem. Hof. 2. n. 102. Zac. 2. n. 31.
 4 Sicut in die Madian. Habd. n. 65.
 4 Sceptrum exactoris eius superasti. Zach. 9. 21.
 6 Et vocabitur nomen eius admirabile, consiliarius
 &c. Mich. 4. n. 74. Soph. 2. 18. Zach. 10. n. 17.
 8 Verbum milit Dñs in Iacob. Hof. 13. nu. 34.
 12 In omnibus his non est auersus furor eius, sed
 adhuc manus eius extenta, & populus non est re-

uersus ad percutientem se. Zach. 1. n. 52.
 14 Et disperdet Dñs ab Israel caput. Hof. 1. n. 26.
 Cap. 10.
 2 Si fuerit populus tuus Israel quasi arena maris
 reliquiae saluabuntur. Hof. 1. n. 26. c. 2. n. 2.
 Ham. 9. n. 38.
 3 Vt Assur virga furoris mei, &c. vsq; ad, Nō pau-
 carū. Hof. 5. n. 36. Nah. 1. n. 7. c. 2. n. 39. Zach.
 9 numero. 8.
 8 Numquid non principes mei (simul) reges sunt?
 &c. vsque ad, Ierusalem, & simulacris eius. Na-
 hu. 2. n. 11. 12. 13. 14. 15.
 12 Et erit cū impleuerit Dñs cuncta opera sua su-
 per montes Sion, & super Ierusalem visitabo su-
 per fructū magnifici cordis regis Assur. Nah. 2.
 n. 23. Cap. 11.
 4 Et spiritu laborum suorum interficiet impium
 Hab. 3. n. 44.
 4 Pro mansuetis terrae. Soph. 2. n. 4.
 6 Habitabit lupus cum agno, &c. Hof. 2. nu. 91.
 Mich. 4. n. 35. & 41. Zach. 9. n. 26.
 9 Repleta est terra, scientia Domini sicut aquae
 operientes mare. Zach. 14. n. 31.
 12 Et dispersos Iuda colliget a quatuor plagis ter-
 rae. Zach. 2. 14.
 15 Super flumen. Zach. 9. 44.
 15 Et desolabit Dominus linguam maris Aegy-
 pti, & erit via residuo populo meo. Zac. 10. n.
 21. 24. c. 14. n. 8. Cap. 12.
 1 Confitebor tibi Domine, quoniam iratus es mi-
 hi. Zach. 9. n. 6.
 3 Haucietis aquas in gaudio de fontibus saluato-
 ris. Zach. 13. 18.
 4 Adiuuentiones. Soph. 3. n. 31.
 Cap. 13.
 Ad intelligendum hoc caput vide Soph. 2. n. 23.
 1 Onus Babylonis, qd vidit Iosias. Zach. 1. 12.
 2 Super montem caliginosum leuate signū, exal-
 tate vocem, leuate manum, & ingreditur por-
 tas duces. Ham. 6. n. 35. 36.
 3 Ego madaui sanctificatis meis, & vocaui fortes
 in ira mea. Ioc. 1. 25. & c. 2. 11. Ham. 6. 34.
 4 Dñs praecepit militiæ caeli. Ham. 6. num. 34.
 7 Propter hoc omnes manus, &c. vsque ad, facies
 combusta vultus eorum, Ioc. 1. n. 5.
 7 Omnes manus dissoluentur, & omnis cor homi-
 nis contabescet, & cōteretur. Nah. 2. n. 64.
 8 Facies combusta vultus eorum. Nah. 2. n. 67.
 10 Quoniam stella caeli, & splendor earū, &c. vsq;
 ad mouebitur terra de loco suo, Ioc. 2. n. 9.
 Cap. 14.
 1 Domui Iacob. Nah. 2. n. 43.
 4 Quomodo cessauit exactor, Zach. 9. n. 19.
 5 Cōtriuuit Dominus baculum impiorum, virgam
 dominantium cadentem populos. Nah. 1. 33.
 13 In cœlū cōscendā, sup astra Dei exaltabo soliu
 meū, sedebo in monte testamenti, Sop. 1. 26.
 22 Et cōsurgā sup eos dicit Dñs exercitū, & per-
 dā Babylonis nomē, & reliquias, & germen,
 progeniem, &c. Soph. 1. n. 26.
 Cap. 15.
 23 In cūctis capitibus eius caluiciū. Ham. 8. n. 30.
 Cap. 16.

Cap. 16.
 1 Propter hoc venter meus ad Moab quasi citha-
 ra sonabit. Habac. 3. 47.
 Cap. 18.
 1 Vae terrae cymbalo alarum, quae est trans flumi-
 nam Aethiopiae. Sop. 2. 45. ca. 3. nu. 27. 28. 29. 30.
 Cap. 19.
 4 Et tradā Aegyptū in manū dominorū crudelitū
 & rex fortis dominabitur eorū. Mich. 4. n. 70.
 Cap. 20.
 2 Et fecit sic vadens nudus, &c. Hof. 1. 49.
 2 Vade, & solve saccum de lumbis tuis, & calcea-
 mentum, &c. vsq; ad, Nudam, & discalceatam.
 Mich. 1. num. 26. 27. Zach. 13. nu. 8.
 5 Et timebunt, & confundētur ab Aethiopia, &c.
 vsque ad, poterimus nos. Ham. 4. 25.
 Cap. 21.
 3 Propterea repleti sunt lumbi mei dolore. Ha-
 bac. 3. 47.
 10 Filia areae meae. Hof. 10. 28.
 Cap. 22.
 23 Et figam illum paxillum in loco fideli, & su-
 spendent super eo omne gloriā domus patris
 eius vasorum diuersa genera. Zach. 10. nu. 13.
 Cap. 23.
 8 Institores eius. Zach. 14. nu. 53.
 10 Transi terram tuam quasi flumen filia maris.
 Hof. 11. nu. 34.
 12 Virgo filia Sidonis. Ham. 5. nu. 5.
 14 Vlulate naues maris Ionae. 1. n. 17. cūcto. n. 20.
 Cap. 24.
 22 Et congregabuntur in cōgregatione vnus fa-
 fcis, & post multos dies visitabūt. Hof. 1. nu.
 35. Cap. 25.
 2 Quia posuisti ciuitatem in tumulto, &c. Hof.
 8. nu. vltimo.
 6 Conuiuium pinguium. Habac. 1. n. 48.
 8 Praecipitabit mortem in sempiternum. Hof. 13
 à num. 28. vsque ad. 33.
 Cap. 26.
 1 In die illa cantabitur canticum istud in terra
 Iuda. Ioc. 3. 23. & 28.
 1 Vrbs fortitudinis nostrae. Hof. 1. n. 26. Ioc. 3. 23.
 19 Vinent mortui tui, interfecti mei resurgent.
 Hof. 13. 28.
 21 Ecce em Dñs egredietur de loco suo. Mic. 1. n.
 5. Cap. 27.
 1 Super Leuiatham. Mich. 5. nu. 38.
 Cap. 28.
 1 Vae coronae superbiae ebrijs Ephraim, & flori-
 decidenti gloriæ exultationis, &c. Ion. 4. 26.
 1 In vertice vallis pinguisimi. Mich. 1. nu. 35.
 15 Percussimus foedus cum morte, & cum infer-
 no fecimus pactū, &c. Hof. 10. 9. Habd. n. 50.
 16 In fundamentis Sion. Mich. 4. n. 18.
 16 Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidē,
 &c. Ham. 9. 21. & Zach. 3. nu. 43.
 27 Non in ferris tritabitur Git. Ham. 1. nu. 16.
 Cap. 29.
 10 Miscuit vobis Dñs spiritū soporis. Hof. 1. n. 15.
 15 Vae qui profundi estis corde. Hag. 2. nu. 62.
 17 Cōuertetur Liban⁹ in Charme. &c. Ham. 1. n. 8.

Cap. 30.
 2 Et os meum non interrogastis. Hof. 10. 37.
 6 Onus iumentorum Austri. Hof. 15. nu. 59.
 10 Nolite aspicere nobis ea, quae recta sunt: loqui
 mini nobis placencia, videte nobis errores.
 Mich. 2. 45.
 15 Si reuertamini. Hof. 11. 27.
 18 Propterea expectat Dominus, vt misereatur
 vestri, &c. Hof. 1. 35.
 20 Erunt oculi tui videntes praecceptorem tuū
 Ioc. 2. 47. 48.
 20 Et non faciet auolare à te ultra doctorem, &c.
 Hof. 10. 42.
 26 In die qua ligauerit Dominus vulnus populi
 sui. Hof. 6. 2.
 27 Ecce nomen Domini venit. Mich. 5. num. 53.
 29 In montem Domini. Mich. 4. 18.
 33 Nutrimenta eius ignis, & ligna multa flatus
 Domini sicut torrens, &c. Ioc. 3. n. 27.
 Cap. 31.
 1 Vae, qui descendunt in Aegyptum ad auxilium
 in equis sperantes, & habentes fiduciam super
 quadrigis. Hof. 14. nu. 10.
 4 Quomodo si rugiat leo, &c. Ham. 3. num. 5.
 6 Sicut in profundū recesseratis. Hof. 5. n. 7.
 Cap. 32.
 1 Vae qui praedaris, nonne & ipse praedaberis?
 Soph. 2. 37.
 2 Esto brachium nostrum in mane. Sop. 3. nu. 8.
 Cap. 34.
 1 Audiat terra: & plenitudo eius. Mich. 1. n. 20.
 6 Gladius Dñi repletus est sanguine, &c. Hof. 9. 6.
 6 Victimam enim Domini in Borsā, & interfectio
 magna in terra. Soph. 1. 29.
 11 Onocrotalus, & Ericius. Soph. 2. nu. 50. & seq.
 13 Et orientur in domibus eius spinæ, &c. Hof. 9.
 nu. 7. Cap. 35.
 1 Laetabitur deserta, & inuia. Hof. 4. nu. 4.
 3 Confortate manus dissolutas, & genua debilia
 roborate. Nah. 2. nu. 65.
 Cap. 37.
 3 Dies tribulationis dies haec quia venerūt filij vs-
 que ad partū, & virtus nō est parēdi. Mic. 4. 75.
 22 Virgo filia Sion. Ham. 5. nu. 4. & 5.
 33 Non intrabit ciuitatem hanc. Hof. 1. n. 116.
 Cap. 38.
 1 Aegrotauit rex Ezeccias vsque ad mortē. Ion. 4.
 nu. 18.
 12 Generatio mea ablata est. Ioc. 2. nu. 3.
 12 Dum adhuc ordiret, succidit me. Ham. 4. n. 38.
 14 Attenuati sunt oculi mei suspicientes in excel-
 sum. Mich. 7. nu. 8.
 Cap. 39.
 2 Nō fait verbum, quod nō ostenderit eis Ezeccias
 in domo sua. Ham. 3. n. 11.
 Cap. 40.
 1 Consolamini consolamini vsque ad, Pro om-
 nibus peccatis suis. Ioc. 2. nu. 36. Zach. 9. 55.
 2 Loquimini ad cor Ierusalem. Hof. 2. nu. 84.
 3 Parate viam Domini. Soph. 3. nu. 37.
 4 Omnis mons, & collis humiliabitur. Habac. 3.
 nu. 30. 31. Mich. 6. nu. 11. Zach. 14. n. 12. & 15.

- 5 Exretelabitur gloria Domini, & videbit omnis caro pariter quod os Domini locutū est. Ioe. 2. n. 56.
- 6 Omnis caro fenum, & omnis gloria eius quasi flos agri. Ioe. 2. n. 56.
- 7 Exiccatum est fenū, & cecidit flos, quia spiritus Domini sufflauit in eo. Hag. 1. n. 20.
- 9 Super montem excelsum ascende, tu qui euangelizas Sion. Nah. 1. n. 43.
- 12 Tribus digitis. Ham. 1. n. 13. & 14.
- 27 Quare dicit Iacob, & loqueris Israel abscondita est via mea à Domino, & à Deo meo iudicium meum transiit, numquid nescis? & c. v. ad, & non deficiunt. Hag. 2. n. 56.
- 31 Assumam pennas sicut aquilæ. Mich. 1. n. 47.
- Cap. 41.
- 15 Quasi plaustrum triturans. Ham. 1. n. 16.
- 18 Aperiam in superinis collibus flumina, & in medio camporum fontes, ponam desertū in stagna aquarum, & terram inuiam in riuos aquarum. Ham. 9. n. 51.
- 19 Et spinam. Ioe. 3. n. 25.
- 23 Annunciate, quæ ventura sunt in futurum, & sciemus, quia dii estis vos. Ham. 3. n. 12.
- Cap. 42.
- 1 Dedi spiritum meum super eum. Hag. 2. n. 18.
- 4 Legem eius insulæ expectabunt. Hof. 11. n. 34.
- Hag. 2. n. 34.
- Cap. 43.
- 2 Cum ambulaueris in igne non combureris. Zach. 13. n. 17.
- 5 Ab oriente adducam seruum meum, & c. vsque ad, Ab extremis terræ. Zach. 2. n. 14.
- 7 Et omnem, qui inuocat nomen meum, in gloria mea creauit cum. Hag. 1. n. 51.
- 26 Reduc me in memoriam, & iudicemur simul, narra quod habes, vt iustificeris. Ioe. 3. n. 7. Mich. 6. n. 3.
- Cap. 44.
- 3 Effundam spiritum meum super semen tuum. Hag. 2. n. 18.
- Cap. 45.
- 1 Hæc dicit Dominus, Christo meo Cyro cuius apprehendi dexteram, & c. Habd. n. 9.
- 2 Portas æreas conteram, & vinctes ferreos confringam. Ionæ. 2. n. 25.
- 3 Et germinet saluatorem. Haba. 3. n. 54.
- Cap. 47.
- 1 Descende, sede in puluere. Hof. 11. n. 40.
- 1 Virgo filia Babylon. Ham. 5. n. 3. & 5.
- 7 In sempiternum ero domina non posuisti hæc super cor tuū, nec recordaberis nouissimi tui. Ham. 3. n. 22.
- 7 Non posuisti hæc super cor tuum. Hag. 1. n. 9.
- 8 Ego sū, & nō est præter me amplius. Sop. 2. n. 55.
- 8 Non sededo vidua. Hof. 3. n. 18.
- Cap. 49.
- 1 Audite insulæ, & attendite populi de longe. Hof. 11. n. 33. Soph. 2. n. 58.
- 2 Posuit os meū quasi gladiū acutū. Soph. 2. n. 62.
- 5 Et nunc. Hag. 2. n. 14.
- 6 Dedi te in lucem gentium. Hofe. 11. n. 28. & 33. Habd. n. 17. Zach. 2. n. 18.
- 6 Parum est, vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob. Mich. 5. n. 26.
- 11 Et ponam omnes montes meos in viam, & semitæ meæ exaltabuntur. Habac. 3. n. 55.
- 18 His omnibus velut ornamento vestietis. Mich. 2. n. 54.
- 22 Ecce lexabo ad gentes manū meā. Zac. 2. n. 22.
- 23 Vultu in terram demisso adorabunt te, puluerem pedum tuorum lingent. Mich. 7. n. 48.
- 26 Et quasi multo sanguine suo inebriabuntur. Zach. 9. n. 60.
- Cap. 51.
- 1 Attēdite ad petrā, vnde excisus estis, & c. Ham. 9. n. 21.
- Cap. 52.
- 5 Et Assur absque vlla causa calumniatus est eū. Hof. 5. n. 32.
- 5 Dominatores eius inique agunt. Hof. 1. n. 32.
- 6 Propter hoc sciet populus meus nomen meū in die illa, quia ego ipse, qui loquor, ecce adsum. Hag. 2. n. 60. Mala. 3. n. 6. & 7.
- 7 Quam pulcri super montes pedes annuntiantis, & prædicantis pacem. Nah. 1. n. 43.
- 11 Exite inde, pollutū nolite tægere. Hag. 2. n. 67.
- Cap. 53.
- 1 Quis credidit auditui nostro. Hof. 14. n. 24.
- 1 Sicut radix de terra sitiente. Hof. 13. n. 38.
- 3 Virum dolorum. Hof. 1. n. 26.
- 4 Et nos putauimus eum quasi leprosum, & c. Ham. 2. n. 20.
- 8 Percussit eum Zach. 3. n. 48.
- 10 Dominus voluit conterere eū. Hof. 13. n. 19.
- 10 Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longeuum. Mich. 7. n. 36.
- Cap. 54.
- 1 Latere sterilis, quæ non parit, erumpe, & clama, & c. vsque ad, Quæ habet virum. Mich. 5. n. 48. Soph. 1. n. 68.
- 2 Dilata locum tentorii tui, & c. Zach. 14. n. 37.
- 2 Et pelles tabernaculorum. Habac. 3. n. 34.
- Cap. 55.
- 1 Omnes sitiētes venite ad aquas Zac. 13. n. 18.
- 1 Venite emite, & c. vini, & lac. S. Hof. 1. n. 118.
- 2 Quare appenditis argentū non in panibus, & laborem vestrum non in saturitate. Hof. 4. n. 19. Ham. 8. n. 15.
- 3 Comedite bonum, & delectabitur in crasi, anima vestra ibidem, & cap. 10. n. 36.
- 4 Ecce testem populis dedi eum ducem, ac præceptorem gentibus. Ioe. 2. n. 48.
- 10 Et quomodo descendit imber, & c. vsque ad, sic erit verbum meū quod egredietur de ore meo. Hof. 6. n. 11. Ioe. 2. n. 49.
- 12 In lætitia egredimini, & in pace deducemini, montes, & colles cantabunt corā vobis laudem. abac. 3. n. 55.
- Cap. 56.
- 5 Dabo eis in domo mea, & in muris meis locum. Ham. 9. n. 35.
- 9 Omnes bestiarum agri venite ad deuorandū. Hof. 8. n. 2.

- 10 Speculatores eius cæci omnes, & c. Hof. 8. n. 2.
- Cap. 57.
- 1 Viri misericordiæ colliguntur: à facie enim malitię collectus est Iustus. Hof. 4. n. 5. Sop. 1. n. 5.
- 9 Et ornasti te regio vnguetō. Ham. 5. n. 69. & 70.
- 20 Impij autem quasi mare feruens. Zach. 14. n. 54.
- Cap. 58.
- 1 Clama, ne cesses quasi tuba exalta vocem tuā. Præl. 1. n. 12. Hof. 5. n. 20.
- 3 Ecce in die ieiunij vestri inuenitur voluntas vestra. Hof. 6. n. 16. 17. Zach. 7. n. 4.
- 6 Solue fasciculos deprimentes. Habac. 3. n. 29.
- 14 Tunc delectaberis super Domino, & c. vsque ad, Patris tui Iacob. Ham. 4. n. 39.
- Cap. 59.
- 1 Neque aggravata est auris eius. Zach. 7. n. 10.
- 4 Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem, & c. Hof. 7. n. 47. ca. 10. n. 43.
- 5 Qua aspidiū tuperunt. Hof. 7. n. 47. & c. 10. n. 43.
- 6 Telas aranæ texerunt. Hof. 8. n. 16.
- Cap. 60.
- 1 Surge illuminare Ierusalem, quia venit lumen tuum. Habac. 3. n. 25.
- 1 Et gloria Dñi super te orta est, quia ecce tenebrę operiēt terrā, & caligo populos. Zac. 2. n. 12.
- 4 Venerunt tibi. Ham. 6. n. 5.
- 5 Tunc videbis. Habd. 64.
- 6 Me enim insulæ expectant, & c. vsque ad, Ministrabunt tibi. Zach. 6. n. 39.
- Cap. 61.
- 1 Vt mederer contritis. Hof. 14. n. 12.
- 5 Et stabunt alieni, & pascent pecora vestra. & c. Hof. 2. n. 87.
- 7 Pro confusione vestra duplici. Zach. 9. n. 55.
- 10 Induit me vestimētis salutis vsque ad monilibus suis. Zach. 2. n. 17. 18.
- Cap. 62.
- 6 Super muros tuos Ierusalē cōstitui custodes tota die, & nocte in perpetuum non tacebunt. Hof. 5. n. 24.
- 11 Ecce saluator tuus venit, ecce merces eius cū illo, & opus eius coram illo. Zach. 9. n. 33.
- Cap. 63.
- 1 Quis est iste, qui venit de Edom tinctis vestibus de Bosra. Ham. 9. n. 41.
- 2 Quare ergo rubrum est vestimentum tuum. Zach. 1. n. 65. & 66.
- 3 Torcular calcavi solus. Ioe. 3. n. 29.
- 3 Et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea. Zach. 9. n. 60.
- 13 Qui eduxit eos per abyssos quasi equus in deserto non impingentem. Ham. 6. n. 48.
- 19 Neque inuocatum est nomen tuū super nos. Ham. 9. n. 42.
- Cap. 64.
- 1 A facie tua montes defuerunt, aquæ arderent igni. Mich. 1. n. 7. Zach. 14. n. 12.
- 3 Cum feceris mirabilia. Ioe. 2. n. 65. & 66.
- Cap. 65.
- 10 Eterunt campestria in caulas gregum, & vallis Hachor, & c. Hof. 2. n. 89.
- 21 Et edificabunt domos. Mich. 3. n. 24.
- Cap. 66.
- 1 Cœlum mihi sedes est. Haf. 1. n. 51.
- 1 Cœlum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Hag. 2. n. 62.
- 2 Nisi ad pauperculum. Soph. 3. n. 34.
- 3 Qui immolat bouē, & c. vsque ad, Anima eorū delectata est. Hof. 6. n. 25.
- 19 Et mittam ex eis, qui saluati fuerint ad gentes in mare, & c. Hof. 1. n. 135. Nah. 3. n. 14.
- 20 Et adducent omnes fratres vestros de cunctis gentibus. Hof. 2. n. 9.
- 23 Et erit mensis ex mēse, & sabbatum ex sabbatho. Mich. 1. n. 38.
- 23 Veniet omnis caro, vt adoret corā facie mea. Ioe. 2. n. 56.
- 24 Egredientur, & videbunt cadauera, & c. vsque ad, omnis carnis. Ioe. 2. n. 45.
- 24 Egredientur, & videbunt cadauera, & c. vsque ad, Ad facietatē visionis omni carni. Na. 3. n. 30.
- 24 Et videbunt cadauera vxorum. Habd. n. 65.
- PROPHETIÆ IEREMIÆ. Cap. 1.
- 13 Ollam succensam ego video, & faciem eius à facie Aquilonis. Ionæ. 4. n. 30.
- 14 Ab Aquilone pādetur omne malum, & c. Ioe. 2. n. 41. Soph. 2. n. 63.
- 15 Quia ecce ego conuocabo omnes cognationes regnorū Aquilonis, & c. Ioe. 1. n. 12. Habd. n. 9. Habac. 1. n. 19. Zach. 6. n. 9.
- Cap. 2.
- 2 Recordatus sum miserans tui, & c. vsque ad, Et fornicata est etiam ipsa. Ham. 5. n. 4.
- 7 Et induxi vos in terrā Charmeli. Ham. 1. n. 8.
- 11 Si mutauit gens deos suos. Mal. 2. n. 24.
- 13 Duo mala fecit populus meus, & c. vsque ad, cisternas dissipatas. Hof. 10. n. 30. Ham. 4. n. 20.
- 18 Vt bibas aquam fluminis. Ham. 6. n. 44.
- 18 Et nunc quid tibi vis in via ægypti, vt bibas aquam turbidam. Ham. 4. n. 25. cap. 16. n. 44.
- 20 A saculo confregisti iugum meum, rupisti vincula mea: & c. Soph. 1. n. 26.
- 22 Si laueris te nitro, & multiplicaueris herbam borith. Mal. 3. n. 24.
- 24 Omnes qui quærant eam, nō deficient: in mēstruis eius inuenient eam. Zach. 13. n. 20.
- 34 Et in alis tuis inuentus est sanguis animarum. Hof. 1. n. 69.
- Cap. 3.
- 3 Frons mulieris meretricis facta est tibi, noluit erubescere. Soph. 2. n. 6.
- 5 Numquid irascere in perpetuum? Nah. 1. n. 8.
- 16 Cum multiplicati fueritis: & creueritis in terra, non dicent vltra, & c. vsque ad, Nesciet vltra. Hag. 1. n. 17.
- 22 Et sanabo auersiones vestras. Hof. 14. n. 12.
- 23 Vere mendaces erant colles, & multitudo montium. Hof. 3. n. 6. ca. 4. n. 25.
- Cap. 4.
- 3 Hæc enim dicit Dominus viro Iuda, & habitatori Ierusalem. Soph. 1. n. 17.
- 3 Nouate vobis nouale. Hof. 10. n. 41.
- 6 Quia malū ego adduco ab aquilone contritio-

neam magnam. Hof. 13. n. 20.
 10 Heu, heu, heu, Dñe Deus, ergo ne, &c. vsq; ad, pax erit vobis. Ionæ. 30. n. 21. & 22.
 19 Quoniam vocem buccinæ audiuit anima mea. Soph. 1. n. 64.
 20 Contritio super contritionem. Hof. 13. n. 20.
 25 Et omne volatile cœli recessit. Soph. 1. 10.
 Cap. 5.
 4 Forsitan pauperes sunt, & stulti, &c. vsque ad, confregerunt iugum. Mich. 3. n. 1.
 6 Pardus vigilas super ciuitates eorū haba. 1. n. 18.
 6 Lupus ad vesperam vastauit eos. Haba. 1. n. 18.
 8 Equi amatores in sceminas, & emissarij facti sunt. Zach. 14. n. 61.
 13 Gladium, & famem non videbimus, prophete fuerunt in ventum locuti. Haba. 1. n. 7.
 27 Sicut decipula plena auibus. Ham. 8. n. 2.
 Cap. 6.
 4 Sanctificate super eam bellum. Ioc. 1. n. 25.
 11 Idcirco furore Domini plenus sum laboraui sustinens. Mich. 3. n. 6.
 16 State super vias, & videte, &c. vsq; ad, Frustrū cogitationum eius. Mich. 2. n. 46. & 47.
 19 Audi terra. Mich. 1. n. 18. 19. 20.
 21 Ecce ego dabo in populum istum ruinas. Sopho. 1. n. 13.
 26 Luctum vnigeniti fac tibi. Ham. 8. nu. 30. Zacha. 12. n. 17.
 Cap. 7.
 4 Nolite confidere in verbis mendacij dicentes templi. n. Domini. Soph. 3. n. 32. & 50.
 7 A seculo vsque in seculum. Ham. 9. n. 36.
 13 Mane conlurgens. Hof. 6. n. 1. Soph. 3. n. 8.
 15 Et projiciam vos à facie mea. Hof. 6. n. 7.
 18 Regine cœli. Soph. 1. 23.
 21 Holocausta vestra, &c. vsque ad, Et vitularum. Hof. 6. à nu. 20.
 24 Sed abierunt in voluntatibus. Hof. 10. n. 18.
 Cap. 8.
 5 Apprehenderunt mendacium. Hof. 7. n. 1.
 7 Miluus in cœlo cognouit tempus suum. Hofe. 1. n. 36. Zach. 5. n. 21.
 11 A propheta vsque ad sacerdotem cuncti faciunt mendacium. Hof. 7. n. 1.
 13 Cōgregās cōgregabo eos. Hof. 4. 5. Soph. 1. n. 4.
 14 Et sileamus tibi, quia Dominus Deus noster sileare nos fecit. Soph. 1. n. 59.
 16 Deorauerunt terram, & plenitudinem eius. Mich. 1. n. 20.
 Cap. 9.
 9 Numquid super his non visitabo. Hof. 1. n. 64.
 10 Et non audierunt vocem possidentis à volatere cœli. Soph. 1. n. 10.
 17 Vocate lamétrices, vt veniāt, & ad eas, quæ sapientes sunt, mittite, &c. Ham. 5. 42.
 21 Ingressa est mors per fenestras. Nah. 3. n. 31.
 23 Sed in his gloriatur, qui gloriatur scire, & nosse me. Hof. 4. 1. Cap. 10.
 9 Argentum inuolutum de Tharsis affertur. Ionæ. 1. n. 18.
 12 Qui facit terram in fortitudine sua, &c. Ham. 4. n. 32.

14 Educēs vêtos de thelauris suis. Ham. 4. n. 35. Cap. 11.
 15 Quid est, quod dilectus meus in domo mea fecit, &c. Hag. 2. n. 67.
 21 Non prophetabis in nomine Domini, & non morieris. Prælu. 5. n. 3.
 Cap. 12.
 1 Iustus quidem tu es Domine, si disputē tecum. Haba. 1. n. 43.
 7 Reliqui domū meā. Ham. 9. 35. Zac. 3. nu. 19. Cap. 13.
 1 Posside tibi lumbare, &c. Hof. 1. 46.
 16 Date Domino Deo vestro gloriam, &c. vsque ad, & in caliginem. Soph. 1. n. 82.
 19 Ciuitates Austri. Hof. 13. n. 39.
 23 Si mutare potest Aethiops pellem suā. Soph. 2. num. 60. Cap. 15.
 1 Si steterit Moyses, & Samuel corā me, nō est anima mea ad populum istum. Habac. 1. n. 30. Cap. 17.
 15 Ecce ipsi dicunt ad me, vbi est verbum Domini? veniat. Ham. 5. n. 48.
 18 Duplici contritione. Zach. 9. n. 55. Cap. 18.
 6 Sicut lutum in manu siguli, &c. Zac. 12. nu. 26.
 7 Repente loquar, &c. vsque ad, Facerē eis. Ion. 3. n. 27. & 28.
 13 Virgo Israel. Ham. 5. n. 3. & 4.
 16 Mouebit caput suum. Nah. 3. n. 5.
 22 Adduces enim super eos latronem, &c. vsque ad, caperent me. Hof. 7. n. 11. Cap. 19.
 8 Ponam ciuitatem hanc in stuporem, & in sibilum, &c. Mich. 6. n. 39. Cap. 20.
 7 Seduxisti me Dñe, & seductus sum, &c. vsq; ad, subannant me. Ionæ. 3. 22. Haba. 1. n. 7. Cap. 22.
 24 Si fuerit Ieconias filius Ioachim annulus in manu mea, &c. Hof. 1. n. 128. Hag. 2. n. 75.
 27 In terra, ad quā ipsi leuāt animā suā. Ho. 4. n. 18.
 29 Terra audi Mich. 1. n. 18. 19. & 20. Cap. 23.
 1 Vx pastoribus, qui, &c. Zach. 11. n. 9.
 1 Qui dispergunt. Nah. 2. n. 38.
 5 Suscitabo Dauid germē iustū. Zac. 3. 36. & 41.
 16 Visiones cordis sui loquūtur non de ore Domini. Hof. 1. 23.
 28 Propheta, qui habet somnium narret somniū. Hof. 1. n. 24.
 29 Numquid non verba mea sunt quasi ignis, &c. Hof. 1. n. 20.
 31 Ecce ego ad prophetas ait Dñs, qui sūtāt verba mea vnusquisq; à proximo suo. Hof. 1. n. 23.
 33 Si igitur interrogauerit te populus iste, &c. vsque ad, vnicuiq; sermo suus. Nah. 1. n. 3. & 4. Cap. 25.
 9 Ecce ego mittam, & assumam vniuersas cognitiones, &c. vsque ad, Interficiam eos. Soph. 1. n. 30. Zach. 6. 8.
 9 Nabuchodonosor seruum meū. Soph. 1. n. 30.
 11 Et seruiēt omnes gentes istæ regi Babylonis

septua-

septuaginta annis. Zach. 1. num. 21. & seq. vsque ad 47.
 15 Sume calicem vini, &c. vsque ad quas ego mitam te. Mich. 2. nu. 41. 42. 43.
 17 Et accipi calicē de manu Domini, &c. vsque ad Iduineæ, & Moab. Habd. nu. 59. & Nahu. 2. nu. 22.
 22 Regibus insularum. Soph. 2. 44.
 29 Ecce in ciuitate, in qua inuocatum est nomen meum, &c. vsque ad, habitatores terræ. Nah. 3. nume. 16.
 38 Quia facta est terra eorum in desolationem à facie iræ columbæ. Hof. 1. n. 36.
 A facie gladij columbæ. Soph. 3. nu. 2. Cap. 26.
 3 Forsitan audient, & auertentur. Ioc. 2. nu. 22.
 17 Surrexerunt viri de senioribus terræ, &c. vsque ad, quod loquutus fuerat aduersus eos. Mich. 3. nu. 21. & seq.
 In quib⁹ verbis desinat hoc ca. vide. Hag. 1. n. 23. Cap. 27.
 A quibus verbis incipiat hoc caput. vide. Hag. 1. nu. 23.
 2 Fac tibi vincula, & catenas. Hof. 1. num. 49.
 7 Et seruiēt ei omnes gentes, &c. vsque ad terræ eius, & ipsius. Zach. 1. nu. 24. vsque ad 47.
 14 Nolite audire verba prophetarum dicentium vobis, &c. vsque ad, qui vaticinātur vobis. Zach. 1. nu. 9. Cap. 29.
 10 Cum cæperint impleri in Babylone septuaginta anni, &c. Zach. 1. nu. 21. & seq. vsq; ad 47.
 11 Ego enim scio cogitationes, quas cogito. Hof. 1. num. 117.
 13 Et inuocabitis me, & ibitis, & orabitis. Hof. 2. nu. 58. ca. 3. à numero 28. Cap. 30.
 7 Quia magna est dies illa. Hof. 1. nu. 137.
 38 Et conuerſæ sunt vniuersæ facies in auruginē. Ham. 4. nu. 21. Cap. 31.
 20 Si filius honorabilis, &c. vsque ad, Femina circundabit virum, &c. Ioc. 2. nu. 36.
 21 Statue tibi speculam, pone tibi amaritudines, &c. Hof. 1. nu. 117.
 23 Benedicat tibi dominus pulchritudo iustitiæ mons sanctus, &c. Habd. n. 128.
 29 Patres nostri comederunt vnam acerbam, & dentes filiorum obstupescunt. Ham. 4. nu. 15.
 31 Ecce dies veniet dicit Dominus, & feriam domum Israel, &c. vsque ad, educerē eos de terra ægypti. Hof. 5. nu. 29. Mich. 5. n. 34. & 35.
 34 Dabo legem meam in visceribus eorum, &c. Mich. 4. nu. 40. ca. 5. nu. 35.
 34 Et non docebit vir, &c. vsque ad, A minimo vsque ad maximum. Hof. 4. nu. 1. ca. 6. num. 8.
 38 Et edificabitur ciuitas Domino, &c. vsque ad, Et vsq; ad torrentem Cedron. Zach. 14. n. 37. Cap. 32.
 9 Appenditque ei argentum. Ham. 8. nu. 15.
 15 Vt initiarent filios suos, & filias suas Moloch. Ham. 5. num. 68.

Cap. 33.
 15 Germinare faciam David germen iustitiæ. Zach. 3. nu. 6. & 41.
 Cap. 34.
 18 Et non obseruauerunt verba fœderis, &c. vitulum, quem conciderunt, &c. Hof. 10. nu. 10.
 18 Dabo vos in commotionē cunctis pop. Hof. 11. num. 28.
 Cap. 35.
 7 Domum nō edificabitis, sed in tabernaculis habitabitis cunctis diebus vestris. Ham. 3. n. 24. Cap. 39.
 2 Vndecimo autem anno Sedeciæ, &c. vsque ad, Et sederunt in porta media. Soph. 1. nu. 55. Cap. 44.
 17 Faciemus omne verbum, quod egreditur de ore nostro. Habac. 1. nu. 17.
 17 Regina cœli. Soph. 1. 23.
 21 Populus terræ. Hag. 2. nu. 16. Cap. 46.
 7 Quis est iste, qui quasi fluuius ascendit. Hof. 1. nu. 134.
 10 Victimam enim Domini exercituum in terra Aquilonis. Soph. 1. nu. 29.
 11 Virgo filia ægypti. Ham. 5. nu. 3. & 4.
 20 Vitula elegans atque formosa ægyptus, stimulator ab Aquilone veniet ei. Hof. 4. nu. 35.
 25 Ecce ego visitabo super tumultum Alexandria, &c. Nah. 3. nu. 6. Cap. 47.
 4 Palestinos &c. reliquias Capadocię. Hā 9. n. 19.
 5 Conticuit Alcalon. Soph. 1. nu. 58. & 59.
 Ad intelligēdū hoc cap. lege. Soph. 2. n. 22. & 23. Cap. 48.
 Ad intelligendum hoc cap. vide Soph. 2. nu. 23.
 11 Fertilis fuit Moab, &c. vsque ad, nō est immutatus. Soph. 1. nu. 62.
 29 Audiuius superbiam Moab, &c. Ham. 2. 6. Soph. 2. nu. 40.
 33 Ablata est lætitia, &c. vsq; ad cātabit. Hab. n. 48.
 39 Eritque Moab in desertum, &c. in exemplū omnibus in circuitu suo. Nah. 3. nu. 5. Cap. 49.
 Ad intelligendum hoc cap. vide Soph. 2. nu. 23.
 2 Et auditum faciam super Rabbat filiorū hammon fremitum prælij, &c. Ham. 1. nu. 32.
 14 Auditum audiui à Domino, &c. & multa alia huius capitis quæ sunt etiā in habdia, in habdia explicantur à numero. 8.
 31 Non ostia nec vectes eis. Ham. 1. 18.
 39 Et erit, in fine dierum reducā captiuitatem nelam. Mich. 4. n. 3. & seq. Cap. 50.
 2 Victus est Merodach. Habd. 35.
 2 Superata sunt idola. Habd. 35.
 32 Et cadet superbus, & corruet. Soph. 1. nu. 14. Cap. 51.
 Collidis tu mihi vasa belli. Nah. 2. nu. 38. Cap. 52.
 6 De populo terræ. Hag. 2. nu. 16.
 10 Sed, & omnes principes Iuda occidit in Reblatha. Soph. 1. num. 32.

H h 4 T R E-

- THRENI.** Cap. 1.
- 1 Quomodo sedet sola ciuitas, &c. Hof. 3. n. 18. Ham. 1. n. 10. Soph. 1. n. 59.
  - 2 Plorans plorauit. Hof. 1. n. 34.
  - 3 Migravit Iudas propter afflictionem, & multitudinem seruitutis. Mich. 4. n. 70.
  - 4 Viae Sion lugent, eo quod non sint, qui veniant, &c. Hof. 2. n. 69.
  - 5 Facti sunt hostes eius in capite. Ham. 9. n. 4. Zach. c. 8. n. 27.
  - 8 Omnes qui glorificabant eam, spreuerunt illam quia viderunt ignominiam eius. Hof. 2. numero. 68.
  - 10 Manum suam misit hostis ad omnia desiderabilia eius. Hof. 9. n. 7. Zacha. 14. n. 26.
  - 15 Abtulit omnes magnificos meos, &c. Zach. 14. 26.
  - 15 Torcular calcavit Dominus. Ioelis. 3. numero. 19.
  - 20 Conturbatus est venter meus. Hof. 11. n. 31. Habac. 3. n. 47.
- Cap. 2.
- 10 Conticuere senes filiae Sion. Sophon. 1. numero. 60.
  - 11 Conturbata sunt viscera mea. Hoes. cap. 11. numero. 31.
  - 11 Effusum est in terra iecur meum. Hoes. 13. numero. 10.
  - 15 Plauerunt super te manibus. Sophon. 2. numero. 56.
  - 15 Sibilaerunt, & mouerunt caput suum. Mic. 6. n. 39. Soph. 2. n. 55.
- Cap. 3.
- 22 Misericordia Domini: quia non sumus consumpti, quia non defecerunt miserationes eius. Mal. 3. n. 28.
- Cap. 4.
- 3 Filia populi mei crudelis quasi struthio in deserto. Mich. 1. n. 52.
  - 5 Qui nutriebantur in croceis. Nahum. 2. numero. 46.
  - 8 Denigrata est super carbones facies eorum, & non sunt cogniti in plateis. Hof. 7. 17.
  - 20 In vmbra rana viuemus in gentibus. Hof. 14. 19.
  - 21 Ad te quoque perueniet calix, inebriaueris. Mich. 2. n. 41. 42. 43. Nah. 2. n. 49.
- Cap. 5.
- 3 Pupilli facti sumus absque patre, matres nostrae quasi viduae. Hof. 14. n. 11.
  - 8 Serui domini sunt nostri, non fuit, qui redimeret de manu eorum. Mich. 7. n. 60.
  - 21 Conuerte nos Domine ad te, & conuertemur. Zach. 1. n. 7.
- BARVCH.** Cap. 3.
- 24 Quia magna est domus Dei. Hamos. 9. numero. 35.
- Cap. 6.
- Circa hoc totum cap. vide. Hab. 2. nu. 44.

- EZECHIEL.** Cap. 1.
- 1 In tricesimo anno in quarto. Hag. 2. numer. 6. & seq.
  - 3 Factum est verbum Domini ad Ezechielem. Zach. 1. nu. 11.
  - 22 Quasi aspectus Crytalli horribilis Ioe. 2. numer. 66.
- Cap. 2.
- 7 Si forte audiant, &c. Ioe. 2. num. 24. & 25.
  - 9 Et vidi, & ecce manus missa ad me, &c. Ham. 5. nu. 7. & 8. & Zacha. 5. nu. 3.
- Cap. 3.
- 2 Et cibauit me volumine illo. Ham. 8. 46.
  - 11 Si forte audiant, &c. Ioe. 2. num. 22. & 25.
  - 17 Speculatorem dedi te, &c. Præl. 1. numer. 12. & Hof. 9. nu. 14.
  - 20 Ponam offendiculum coram eo. Soph. 1. n. 14.
- Cap. 4.
- 4 Et tu dormis super latus tuum. Hof. 1. nu. 47.
- Cap. 7.
- 2 Finis venit, venit finis. Soph. 1. nu. 15.
  - 7 Venit contritio, venit tempus. Soph. 1. nu. 15.
  - 20 Ornamentum monillium suorum in superbia posuerunt. Hof. 2. nu. 73.
  - 20 Propter hoc dedi eis illud in immunditiam. Hof. 2. nu. 73.
- Cap. 9.
- 6 A sanctuario meo incipite. Ham. 3. nu. 1.
- Cap. 11.
- 22 Et leuauerunt cherubim alas suas, &c. vsque ad, Et stetit in monte, qui est contra ciuitatem. Zach. 14. nu. 10.
- Cap. 12.
- 6 In caligine effereris, faciem tuam velabis. Mich. 3. nu. 5.
- Cap. 13.
- 8 Quia locuti estis vani, & vidistis mendacium, &c. Ham. 7. nu. 14. & 15.
- Cap. 15.
- 3 Aut fabricabitur ex ea paxillus, vt dependeat ex ea quodcumque vas. Zach. 10. 13.
- Cap. 16.
- 3 Pater tuus Hamorheus, &c. Hof. 12. num. 9. Ham. 9. 41. Soph. 1. 58.
  - 14 Profecisti in regnum. Hof. 2. 87.
  - 21 Immolasti filios meos, & dedisti illos confecrans eis. Hof. 5. 13.
  - 33 Tu autem dedisti mercedem cunctis amatoribus tuis. Hof. 8. nu. 23.
  - 35 Propterea meretrix audi verbu Domini, &c. Ham. 5. n. 4.
  - 37 Ecce ego congregabo omnes amatores tuos, & nudabo ignominiam, &c. Nah. 3. num. 4.
  - 38 Iudicabo te iudicij adulterarum. Soph. 1. n. 68.
  - 42 Et auferetur ze'us meus a te, & quiescam nec irascar amplius. Zach. 1. 48.
  - 44 Ecce omnis qui dicit vulgo prouerbum, &c. Mich. 2. nu. 9.
- Cap. 17.
- 3 Aquila magnarum alarum. Hof. 8. nu. 1.
  - 3 Venit ad Libanum. Habac. 2. nu. 41.
  - 3 Aquila magnarum alarum venit ad Libanum, & tulit medullam cedri. Zach. 1. n. 2. & 3.

- Cap. 18.
- 2 Patres nostri comederunt vnam acerbam, & detes filiorum obtupefcunt. Hamos. 4. nu. 15.
  - 2 Quid est quod inter vos parabolam vertitis in prouerbum istud, &c. Mic. 2. 9. & 10.
- Cap. 19.
- 2 Quare mater tua leena inter leones cubauit, &c. vsq; ad, hominemque comedere. Nahu. 2. numero. 67.
- Cap. 20.
- 15 Et leuauit manum meam. Zach. 2. n. 22.
- Cap. 21.
- 21 Diuinationem quaerens commiscens sagittas, &c. Hof. 4. n. 22. Zach. 6. n. 9.
  - 26 Aufer cidarim. Zach. 3. n. 17.
- Cap. 24.
- 1 In mense decimo. Hag. 2. n. 9.
- Cap. 25.
- Ad intelligendum hoc caput. lege. Soph. 2. n. 12. 22. 23.
  - 12 Pro eo quod fecit Idumaea vltionem, &c. Hab. n. 86. & 90.
  - 16 Et interficiam interfectores. Soph. 2. num. 12. & 13.
- Cap. 26.
- Ad intelligendum hoc caput vide. Soph. ca. 2. numero. 23.
  - 2 Pro eo quod dixit Tyrus de Ierusalem. Soph. 2. n. 22.
  - 3 Ecce ego super te. Nah. 2. n. 69.
- Cap. 27.
- Cap. 28.
- 9 Et dixisti, Deus ego sum. Habac. 1. n. 29.
  - 22 Ecce ego ad te. Nah. 2. n. 69.
- Cap. 29.
- 1 In decimo mense. Hag. 2. n. 10.
  - 3 In medio fluminum tuorum. Soph. 3. 28.
  - 8 Dissoluisti omnes renes eorum. Nahum. 2. numero. 67.
  - 10 Ecce ego ad te. Nah. 2. n. 69.
  - 18 Nabuchodonosor rex Babylonis seruire fecit exercitum suum seruitute magna aduersus Tyrum. Habac. 1. n. 220.
- Cap. 30.
- 12 Dissipabo terram, & plenitudinem eius. Mic. 1. n. 20.
  - 15 Et interficiam multitudinem Alexandriæ. Nahum. 3. n. 6.
- Cap. 34.
- 2 Vt pastoribus, &c. vsq; ad, gregem autem meum non pascabant. Zach. 11. 9.
  - 14 In pascuis vbertinis pascam eas, & in montibus excelsis Israel erunt pascua earum. Ham. 4. 34. Mich. 7. n. 58.
  - 23 Suscitabo super eas pastorem vnum, qui pascat eas seruum meum David. Hof. 3. n. 24. Mich. 5. n. 31. In Proxi. in Hag. n. 8.
- Cap. 35.
- 10 Eo quod dixeritis duae gentes, & duae terrae meae erunt, &c. Sop. 2. n. 27.
  - 12 Audiuisti vniuersa opprobria tua, quae loquutus es de montibus Israel. Soph. 2. n. 27.

- 13 Et infurrexistis super me ore vestro. Sophon. 2. 26.
- Cap. 36.
- 13 Gentem tuam. Sop. 3. n. 22.
- Cap. 37.
- 16 Sume tibi lignum, &c. Hof. 1. numero. 94. & 103.
  - 24 Et seruus meus David rex super eos, & pastor vnus erit omnium. Hof. 3. n. 24.
- Cap. 40.
- 3 Ecce vir, & funiculus lineus in manu eius. Zacha. 2. n. 4.
  - 4 Et pone cor tuum. Hag. 1. n. 9.
- Cap. 41.
- 22 Altaris lignei, haec est mensa. Mal. 1. n. 19.
- Cap. 45.
- 10 Statera iusta, & ephi iustum, & bathus iustus erit vobis, &c. Ham. 3. n. 13. & 17.
  - 21 In primo mense. Hag. 2. n. 9.
- Cap. 47.
- 5 Quoniam intumuerant aquae torrentis, qui non potest transuadari. In proc. Ham. De aquis egredientibus, & templo. Zach. 14. numero. 34.
- DANIEL.** Cap. 1.
- 1 Anno tertio regni Ioaehim. Nah. 2. n. 19.
  - 20 Et omne verbum sapientiae, & intellectus quod sciscitatus est ab eis, rex inuenit in eis decuplum. Ham. 5. n. 11.
- Cap. 2.
- 1 In Anno secundo regni Nabuchodonosor. Nahum. 2. n. 23.
  - 2 Anno secundo regni Nabuchodonosor. Zacha. 1. n. 43.
  - 15 Quam ob causam tam crudelis sententia a facie regis esset egressa. Hof. 10. num. 54. Habac. 1. n. 17.
  - 35 Nullusque locus inuentus est eis. Nah. 1. n. 18.
  - 37 Tu rex regum es, cui Deus caeli regnum, &c. Nah. 2. n. 17. & 18.
  - 40 Sicut ferrum omnia domat. Ioe. 2. n. 2.
  - 42 De pedibus statuae partim ferreis partim fictilibus. Zach. 6. n. 16. & seq.
  - 44 In diebus autem regnorum illorum suscitabit &c. vsque ad stabit in aeternum. Hagg. 2. numero. 74.
- Cap. 3.
- 28 Iudicia enim vera fecisti iuxta omnia, &c. Zacha. 1. n. 11.
  - De statua Nabuchodonosor. Habac. 1. n. 29.
  - 38 Et non est in hoc tempore princeps, & dux & propheta. Hag. 1. n. 33.
  - 51 Tunc hi tres quasi ex vno ore laudabant & glorificabant, & benedicebant Deum. Hoes. 6. num. 43.
- Cap. 4.
- 27 Nonne haec est Babylon magna, qua ego aedificauit, &c. Ham. 3. n. 22.
- Cap. 5.
- 6 Et compages renium eius dissoluebantur. Nah. 2. n. 67.

Cap. 6.
 14 Et pro Daniele posuit cor. Hag. 1. n. 9.
 Cap. 7.
 2 Et ecce quatuor venti caeli pugnabant in mari magno. Zach. 6. n. 7.
 5 Ecce bestia similis vtro in parte stetit. Ioe. 1. n. 10.
 7 Ecce bestia quarta, & c. Hof. 2. n. 71.
 8 Os loquens ingentia. Habd. 66.
 11 Aspiciebam propter vocem sermonum grandium, quos cornu illo loquebatur. Habd. 66.
 21 Et ecce cornu illud faciebat bellum, & c. vsque ad, Et dimidium temporis. Nah. 3. n. 15.
 Cap. 8.
 8 Hircus captus. Zach. 9. n. 37. & 38.
 9 De vno autem ex eis egressum est cornu vnum modicum, & factum est grande contra meridiem. Hof. 11. n. 35.
 10 Et magnificatum est vsque ad fortitudinem caeli, & c. vsque ad, Et conculcauit eas. Nah. 3. n. 15.
 Cap. 9.
 Circa hoc caput vide. Ioe. 2. n. 37.
 2 Ego Daniel intellexi in libris numerum annorum, & c. Zach. 1. n. 11. 41. 42. & seq.
 24 Vt consumetur prauaricatio, vt finem accipiat peccatum, & deleatur iniquitas. Mich. 7. n. 11.
 24 Et finem accipiat peccatum. Habac. 3. n. 61.
 Cap. 11.
 25 Et concitabitur fortitudo eius, & cor eius aduersus regem Austru. Zach. 5. n. 22.
 31 Et brachia ex eo stabunt, & polluent sanctuarium fortitudinis. Zach. 5. n. 22.
 Cap. 12.
 2 Qui dormiunt in terra puluere. Zach. 10. numero. 5.
 Cap. 13.
 5 Semen Canaham, & non Iuda. Hof. 1. n. 129. c. 12. n. 9. Soph. 1. n. 48.
 MACHABAEORVM LIBER I.
 Cap. 1.
 12 In diebus illis exierunt ex Israel filij iniqui, & c. vsque ad, Et recesserunt a testamento sancto. Soph. 1. 33.
 16 Venundati sunt, vt facerent malum. Nah. 3. numero. 3.
 23 Et intravit in sanctificationem cum superbia, & c. Hag. 1. n. 29.
 Cap. 2.
 12 Quae erat libera, facta est ancilla. Nah. 2. numero. 54.
 21 Non est nobis vtile relinquere leges, & iustitias Dei. Mich. 2. n. 2.
 Cap. 4.
 49 Et fecerunt vasa sancta noua. Hag. 2. n. 52.
 52 Mensis noni, hic est mensis Challeu. Hagg. 2. numero. 7.
 Cap. 5.
 Circa totum hoc caput vide. Habd. numero. 84. & sequ.

3 Et eos qui erant in Arabathene. Habd. 57.
 6 Et transfuit ad filios Hamon, & percussit eos. Soph. 2. n. 29.
 Cap. 6.
 11 In quantum tribulationem deueni. Hof. 2. numero. 50.
 34 Et elephantis ostenderunt sanguinem vna ad acuendos eos ad praelium. Mic. 1. n. 51. 52.
 Cap. 10.
 46 Et recordati sunt malitia magna, quam fecerat in Israel. Ioe. 2. n. 21.
 Cap. 13.
 32 Erat enim cooperta. Mich. 3. n. 5.

MACHABAEORVM LIBER II.

Cap. 2.
 7 Ignotus erit locus, donec congreget Deus, & c. Hagg. 1. n. 14. & 15.
 Cap. 6.
 13 Etenim multo tempore non sinere peccatoribus, & c. vsque ad, non derelinquit. namos. 3. numero. 2.
 Cap. 9.
 5 Apprehendit eum dolor dirus viscerum. S. Hof. 2. n. 50.
 Cap. 10.
 Circa totum hoc caput vide Habd. nume. 84. & sequ.

EVANGELIUM SECVNDVM Matthaeum.

Cap. 1.
 12 Salathiel autem genuit Zorobabel. Hagg. 1. numero. 7.
 20 Ioseph filij David. Prael. 4. n. 8.
 Cap. 2.
 1 Cum natus esset Iesus in Bethl. Iuda in diebus Herodis regis. Prael. 6. numero. 4. Mich. 5. numero. 7.
 3 Audiens autem Herodes rex turbatus est. Hof. 11. n. 17.
 5 * Ex Aegypto vocavi filium meum. Hof. 11. a numero. 2.
 6 Et tu Bethlehem terra Iuda nequaquam minima es, & c. Mich. 5. n. 6 & seq.
 11 Apertis thesauris. Hof. 1. n. 41.
 14 Accepit puerum, & matrem eius nocte. Hof. 6. n. 45.
 15 Vt adimpleretur, quod dictum est, & c. Hof. 10. nu. 24.
 18 Vox in Rhama audita est. Hof. 11. n. 13.
 Cap. 3.
 10 Suscitare filios Abraham. Hof. 1. nu. 76. & 124.
 11 Ego baptizo vos in aqua, & c. vsque ad, In Spiritu sancto, & igne. Ioe. 2. n. 54. & 55. Malach. 3. numero. 19.
 Cap. 4.
 4 Dic, vt lapides isti panes fiant. Hof. 10. n. 37. Ionae. 2. n. 16.
 5 Sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei. Habac. 1. n. 17.

Cap. 5.
 4 Beati mites, & c. Habac. 2. nu. 9. & Sophon. 2. numero. 5.
 7 Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. Hof. 6. n. 51.
 15 Non potest ciuitas abscondi supra montem posita. Mich. 4. n. 20. Zach. 14. n. 11.
 16 Nemo accendit lucernam, & ponit eam sub modio, sed super candelabrum. Zach. 4. numero. 4.
 17 Sic luceat lux vestra, & c. Zach. 4. n. 36.
 24 Si offers munus tuum ad altare, & c. Hof. 6. n. 61. & 27.
 27 Amen dico tibi, non exies inde donec, & c. Hof. 12. n. 21.
 40 Ego autem dico vobis non resistere malo, sed si quis te percusserit, & c. Mich. 4. 39. 43. & sequ.
 Cap. 6.
 1 Attendite, ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus. Zach. 14. n. 69. 70.
 2 Cum ergo facis elemosynam noli tuba ante te canere, & c. Hof. 5. n. 20.
 2 Vt faciunt hypocritae. Hof. 5. n. 20.
 3 Te autem faciente elemosynam nesciat sinistra tua, & c. Mich. 7. n. 27.
 9 Scit enim pater vester, quia his omnibus indigetis. Nah. 1. n. 16.
 11 Panem nostrum substantialem. Hof. 13. numero. 35.
 12 Dimitte nobis debita nostra. Hof. 12. numero. 21.
 17 Vnge caput tuum, & c. Soph. 2. 58. & 59. Hof. 2. numero. 47.
 19 Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, & c. Hab. 2. n. 36. Soph. 2. n. vlt.
 22 Lucerna corporis tui est oculus tuus. Hamos. 3. n. 8.
 24 Nemo potest duobus dominis seruire. Hamos. 5. 54. Mich. 2. n. 49. & 50. Soph. 1. nu. 48. Zach. 14. n. 61.
 28 Considerate lilia, & c. ex istis. Hof. 14. n. 13.
 29 Nec Salomon in omni gloria sua. Hof. 14. numero. 16.
 32 Haec enim omnia gentes inquirunt. Sopho. 1. numero. 51.
 34 Sufficit diei malitia sua. Ioe. 2. n. 11.
 Cap. 7.
 15 Intrinsecus autem sunt lupi rapaces. Zach. 13. nu. 25.
 23 Quia non cognoui vos. Hof. 7. 17. c. 8. n. 12. c. 13. n. 4. Ham. 3. n. 2.
 23 Discedite a me qui operamini, & c. Sophon. 3. nu. 35.
 24 Omnis qui audit verba mea & facit ea, & c. Mich. 3. n. 24. & 25.
 24 Fundata enim erat super petram. Habac. 2. numero. 1.
 Cap. 8.
 4 Offer munus, quod praecipit Moyses in testimonium illis. Mich. 1. n. 4.
 11 Multi ab oriente, & occidente venient. Zach. 8. numero. 10.
 22 Dimitte mortuos sepelire mortuos suos. Ham.

6. num. 37.
 26 Imperauit ventis, & mari. Zach. 3. nu. 10.
 Cap. 9.
 13 Misericordiam volo, & non sacrificium. Hof. 6. nu. 15. 16. & 17.
 23 Et vidisset tibicines, & turbam tumultuantem, & c. Ham. 5. 42.
 Cap. 10.
 5 In via gentium ne abieritis, & c. Hof. 1. 98.
 8 Gratis accepistis, gratis date. Zach. 14. 53.
 15 Tolerabilis erit terra Sodomorum, & c. Hof. 11. nu. 30. Habac. 1. nu. 31.
 16 Eltote prudentes sicut serpentes, & c. Mic. 2. 36.
 16 Et simplices sicut columbae. Hof. 7. 24.
 16 Ecce ego mitto vos sicut oues in medio luporum. Zach. 9. 6.
 19 In testimonium illis & gentibus. Mich. 1. n. 4.
 20 Qui loquitur in vobis. Hof. 1. numero. 18.
 27 Praedicate super terra. Soph. 1. nu. 24.
 28 Nolite timere eos, qui occidunt corpus, & c. Nah. 1. nu. 47.
 30 Capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Ham. 8. numero. 44.
 34 Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terram, & c. vsque ad, & inimici homines domestici eius. Mich. 7. n. 12. vsque ad 17. Zach. 11. numero. 35.
 36 Et inimici hominis domestici eius. Hof. 10. n. 22. & Mich. 7. n. 12. Ham. 6. n. 37.
 42 Non perdet mercedem suam. Mal. 1. nu. 37.
 Cap. 11.
 3 Qui venturus est. Habac. 2. nu. 6.
 10 Ecce ego mitto angelum meum, & c. Mal. 3. numero. 2. & seq.
 13 Omnes enim prophetae & lex vsque ad Iohannem prophetauerunt. Hof. 5. n. 29.
 16 Cui similem estimabo generationem istam? si milis est pueris, & c. Hof. 14. numero. 25.
 19 Et iustificata est sapientia a filiis suis. Hof. 14. numero. 25.
 21 Vae tibi Corozain, vae tibi Bethsaida, & c. Soph. 1. numero. 44.
 21 In cilicio, & cinere poenitentiam egissent. Ionae. 3. 31.
 25 In illo tempore respondens Iesus dixit. Zach. 4. 26.
 28 Venite ad me omnes qui lab. Zach. 10. nu. 36.
 29 Tollite iugum meum super vos. Mich. 7. nu. 44. Soph. 3. 23. Hof. 10. numero. 32.
 Cap. 12.
 12 Ecce discipuli tui faciunt, quod non licet facere sabbathis, & c. Hof. 6. nu. 17. & 18.
 25 Omne regnum in se diuisum desolabitur. Hof. 10. nu. 4.
 41 Viri Niniuite surgent in iudicio cum generatione ista Ionae. 3. nu. 40.
 43 Ambulat per loca arida, & c. Ioe. 2. 45.
 44 Vadam in domum meam, vnde exiui. Habac. 1. nu. 33.
 48 In corde terrae. Hof. 13. nu. 10. Ionae. 2. nu. 22.
 50 Qui fecerit voluntatem patris mei, qui in caelis est, & c. Mich. 5. nu. 69.

- Cap. 13.
6 Orto sole aruerunt. Ionæ 4. n. 29.
12 Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit, qui autem non habet, & quod habet, auferetur ab eo. Hag. 1. n. 5. Zach. 5. n. 11.
14 Auditū audietis, &c. Hof. 1. n. 13. Zach. 13. num. 2.
17 Multi prophetae, &c. vsque ad, videre. Habac. 1. n. 36.
25 Super seminavit zizania. Zach. 1. n. 38.
30 Sinite vtraque crescere, &c. vsque ad, colligite primo zizaniā. Ioe. 3. n. 18.
30 Colligite primum zizaniā. Nahu. 1. numero. 47.
31 Simile est regnum cœlorum grano sinapis, &c. vsque ad, in ramis eius. Hag. 2. n. 83.
33 Quem acceptum mulier abscondit in farinae satis tribus. Ham. 1. n. 13.
34 Hęc omnia locutus est Iesus in parabolis, &c. Mich. 2. n. 11.
35 Aperiā in parabolis os meum. Hofe. 1. n. numero. 13.
41 Et colligent de regno eius omnia scandala, & eos, qui faciunt iniquitatem. Sophon. 1. numero. 16.
43 Qui habet aures audiendi, audiat. Ioe. 1. numero. 3.
47 Sagena missa in mare. Hof. 1. n. 34.
52 De thesauro. Hofe. 13. 41. Zacha. 7. num. 15. c. 14. 70.
Cap. 15.
7 Hypocrita bene de vobis prophetavit Isaias, &c. Hof. 1. n. 13.
22 Filia mea male a demōnio vexatur. S. Hof. 1. num. 114.
32 Iam triduo perseuerant. Ionæ. 2. 29.
Cap. 16.
13 Quem dicunt homines, &c. Soph. 1. n. 80.
18 Et ego dico tibi. Zach. 3. n. 20.
18 Et super hanc petram. Haba. 2. n. 1.
18 Aedificabo ecclesiam meam. Zach. 2. n. 4. ca. 6. n. 38.
18 Et portæ inferi non præu. aduer. eam. Zacha. 14. n. 38.
22 Non erit tibi hoc. Mal. 1. n. 16. &c. 17.
24 Si quis vult venire post me, &c. Hagg. 1. numero. 51.
26 Quid prodest homini, si vnuer. &c. Zacha. 10. numero. 28.
Cap. 17.
5 Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite. Hof. 1. num. 130. ca. 5. num. 29.
11 Elias quidem venturus est. Hof. 3. n. 26.
12 Eliā iam venit, &c. Mal. 4. n. 11.
24 Magister vester non soluit didrachma. Ham. 8. 19.
Cap. 18.
6 Qui autem scandalizauerit vnum, &c. Hofe. 1. numero. 78.
Cap. 19.
8 Ad duritiā cordis vestri permisit. Hamos. 6.
- num. 33.
29 Centuplum accipiet, &c. Zach. 5. n. 8.
Quomodo intelligenda est lex repudij. Mal. 2. n. 36. &c. 37.
Cap. 20.
18 Ecce ascendimus Ierolimam. Zacha. 9. 34.
21 Vsque ad dexteram. Zach. 3. nu. 7.
22 Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum. Mich. 2. n. 41. 42.
25 Scitis quia principes gentium dominantur eorum. Soph. 3. n. 11.
25 Dominantur eorum. Habac. 1. n. 23.
Cap. 21.
1 Cum appropinquasset Iesus Ierolimam. Zacha. 14. n. 9.
13 Domus mea domus orationis vocabitur: vos autem fecistis illam speluncam latronum. Habd. n. 46.
15 Dicite filiæ Sion, Ecce rex tuus venit tibi mansuetus. &c. Zach. 9. 31.
19 Et videns fici arborem, &c. Ioe. 1. n. 20.
33 Aedificauit turrim Mich. 4. n. 59.
37 Nouissime vero. Mich. 4. n. 11.
37 Verebuntur filium meum. Ioe. 2. 24. &c. 25.
41 Malos male perdet, & vineam suam locabit alijs agricolis. Hof. 7. n. 34. Zach. 1. n. 25.
43 Auferetur a vobis regnum Dei, & dabitur genti, &c. Hof. 1. n. 127. cap. 7. num. 34. Habd. numero. 123.
Cap. 22.
7 Rex autem cum audisset iratus est eis, &c. Hof. 7. n. 34. Ioe. 2. 11. Zach. 6. n. 8.
7 Et missis exercitibus suis perdidit homicidas illos. Hof. 8. n. 30.
8 Nuptiæ quidem paratæ sunt, sed qui, &c. Hof. 1. numero. 127. Zach. 2. numero. 24. 25. ca. 11. numero. 25.
9 Ite ad exitus viarum. Habd. n. 69.
13. At ille obmutuit. Soph. 1. n. 48.
27 Nouissime autem omnium. Mich. 4. n. 11.
37 Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde &c. Hof. 1. n. 22. c. 14. n. 2. Mich. 6. 21. Sop. 2. n. 3. c. 3. 46.
Cap. 23.
6 Amat primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro, & vocari ab hominibus Rabbi. Mich. 7. n. 9.
10 Magister vester vnus est Christus. Ioe. 2. nu. 48 & Hof. 1. n. 130.
15 Et facitis eum filium gehennæ duplo, &c. Hof. 10. n. 29.
16 In auro templi. Hof. 1. n. 18. Ham. 4. 4.
23 Hęc oportuit facere, & illa non omittere. Hof. 6. n. 19.
32 Implete mensuram patrum vestrorum. Zach. 13. 14. 15. &c. 18.
35 Zacharias filius Barachia. Habd. n. 111. Zach. 1. num. 1.
35 Inter templum, & altare. Ioe. 2. n. 30.
36 Amen dico vobis venient hæc omnia, &c. Hof. 7. n. 34.
38 Ecce relinquetur domus vestra deserta. Zach.

5. num.

5. numero. 8. &c. 19.
Cap. 24.
6 Et opiniones præliorum. Nah. 3. n. 28.
7 Consurget enim gens, &c. Ioe. 2. n. 63.
12 Et quoniam abundabit iniquitas refrigescet caritas. Hab. 3. n. 53.
14 Et prædicabitur Euangelium regni, &c. & tunc veniet consummatio. Hof. 3. n. 25. Mich. 4. n. 25.
20 Orate, vt non fiat fuga vestra hieme, vel sabbatho. Zach. 14. 22.
22 Et nisi breuiati fuissent dies illi, nõ fieret salua omnis caro. Zach. 4. n. 23.
24 Vt in errorem inducantur si fieri potest etiã electi. Ioe. 2. n. 25.
29 Virtutes cœlorum mouebuntur. Ioe. 3. n. 22.
29 Sol obscurabitur, &c. & tunc parebit signum filij hominis. Nah. 1. n. 25.
29 Sol obscurabitur, &c. Ioe. 2. n. 63.
30 Et tunc plagent omnes tribus terræ. Zachar. 12. nu. 18.
31 A quatuor ventis. Zach. 2. n. 14.
33 Quia prope est in ianuis. Ioe. 2. n. 64.
35 Verba autem mea non præteribunt. Zac. 1. n. 9.
37 Sicut autem in diebus Noe ita erit aduentus filij hominis. Nah. 1. n. 47.
51 Partemque eius ponet cum hypocritis. Hofe. 5. 13.
Cap. 25.
5 Dormitauerunt omnes, & dormierunt. Nah. 3. num. 27.
11 Nouissime vero veniunt & reliquæ virgines. Mich. 4. 11.
12 Nescio vos. Hof. 13. n. 3.
31 Cum autem venerit filius hominis in maiestate sua. Zac. 14. n. 19. &c. 21. & seq.
35 Esuriui, &c. Ioe. 3. n. 7.
40 Quod vni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis. Hof. 5. n. 27.
46 ibunt hi in supplicium æternum, iusti autẽ in vitam æternam. Mich. 5. 42. & seq.
Cap. 26.
15 Constituerunt illi triginta argenteos. Ham. 8. n. 18. 19. Zach. 11. n. 25.
28 Sanguis meus noui testamenti. Zach. 9. n. 53.
28 Tristis est anima mea vsque ad mortem. Ionæ. 4. n. 18.
31 Percutiam pastorem, & dispergentur oves gregis. Zach. 13. nu. 12.
Cap. 27.
De argenteis Iudæ, & proiectione eorum in templum, & emptione agri. Zach. 11. n. 26. & seq.
9 Quod dictum est per Ieremiam prophetam. Mich. 5. n. 13. &c. 14.
9 Tunc impletum est, quod dictum est, &c. Zac. 11. n. 33. & seq.
25 Sanguis eius super nos. Hof. 12. n. 20.
28 Chlamydem coccineam. Nah. 2. n. 46.
39 Mouentes capita sua. Nah. 3. n. 5.
63 Post tres dies resurgam. Hof. 6. n. 6.
Cap. 28.
15 Diuulgatum est verbum istud apud Iudæos
- vsque in hodiernum diem. Hof. 1. 97.
18 Daba est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra. Habac. 3. n. 28.
19 In nomine Patris, &c. Hof. 10. n. 36.
20 Ecce ego vobiscum sum in omnibus diebus, vsque ad consummationem sæculi. Mich. 5. n. 52. Soph. 3. n. 37. Zac. 2. n. 32.
EVANGELIVN SECVDVM Marcum.
Cap. 1.
1 Initium Euangelij Iesu Christi filij Dei. Prælu. 4. num. 8.
1 Sicut scriptum est in Isai. proph. Ecce ego, &c. Hof. 23. n. 33. Mich. 5. n. 13. &c. 14.
Cap. 2.
27 Sabbathum propter hominem factum est, &c. Hof. 6. n. 17. &c. 18.
Cap. 3.
17 Et imposuit Simoni nomen Petrus. Soph. 2. numero. 19.
Cap. 4.
39 Comminatus est vento. Nah. 1. num. 13. Zac. 3. num. 10.
Cap. 5.
De curatione Hemorrhouæ & filiæ archisynago- gæ. Zac. 11. num. 23.
41 Talitha cumi, quod est interpretatum, puella tibi dico, surge. Habac. 1. n. 15.
Cap. 7.
26 Mulier gentilis. Ioe. 3. n. 12.
Cap. 8.
2 Iam triduo sustinent me. Ionæ. 2. n. 29.
12 Amen dico vobis, si dabitur generationi isti signum. Ham. 8. n. 21.
31 Et post tres dies resurgere. Hof. 6. n. 6.
Cap. 9.
De maledictione ficus. Habac. 3. n. 45.
3 Qualia sullo non potest facere super tetram. Mala. 3. n. 19.
Cap. 10.
5 Ad duritiã cordis vestri scripsit vobis præceptum istud. Ham. 6. n. 33.
30 Centuplum accipiet. Zach. 5. n. 8.
Cap. 12.
Diligere proximum tanquam seipsum maius est omnibus holocaustibus. Hofe. 6. numero. 26.
Cap. 13.
1 Magister aspice quales lapides, & quales structura. Hag. 2. n. 45.
32 De die autem illa nemo scit. Zacha. 14. numero. 23.
Cap. 14.
27 Percutiam pastorem, & dispergentur oves gregis. Zach. 13. n. 12.
Cap. 15.
25 Quomodo intelligatur Dominus crucifixus hora tertia. Zach. 1. n. 18.
Cap. 16.
2 Valde mane, &c. veniūt ad monumentum. Ho-

seæ. 6.

- leat. numero. 45.
 7 Discipulis eius, & Petro. Soph. 1. n. 17.
 14 Nouissime recumbentibus vndecim discipulis, &c. Mich. 4. nu. 12.
 17 Eunt in mundum vniuersum predicare Euangelium omni creaturæ. Zach. 2. n. 17. & 18. c. 14. n. 8.
 19 Assumptus est in cælum. Prophetatur Mich. 2. num. 65.

EVANGELIUM SECUNDUM
 Lucam.

Cap. 1.

- 9 Sorte exijt ponere incensum, &c. vsque ad, vidisset in templo. Ioe. 2. n. 29.
 11 Adextris altaris incensi. Hof. 4. nu. 25.
 15 Erit magnus coram Domino. Ionæ. 3. n. 4.
 15 Vinum, & siceram non bibet. Mich. 1. n. 70.
 28 Benedicta tu in mulieribus. Hag. 2. n. 69.
 32 Dabit illi Dominus sedem David patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternū. Mich. 4. n. 6. c. 50. n. 33. Zach. 6. n. 34.
 33 In domo Iacob. Nah. 2. 43.
 37 Omne verbum. Ham. 3. n. 11.
 42 Benedictus fructus ventris tui. Mich. 6. n. 23.
 46 Magnificat anima mea Dominum. Ham. 9. numero. 5.
 48 Quia respexit humilitatem ancillæ suæ. Sophon. 2. n. 4.
 51 Dispersit superbos mente cordis sui. Nah. 2. 38.
 12 Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles. Haba. 2. n. 10.
 58 Et gratulabantur vicini. Zach. 2. n. 35.
 68 Quia vilificauit, & fecit redemptionem. Hof. 1. nu. ner. 64.
 69 Et erexit cornu salutis nobis. Ham. 6. n. 41. Habac. 2. n. 8. Zach. 1. n. 72.
 70 Sicut locutus est per os sanctorum, qui à cælo sunt prophetarum eius. Mich. 7. n. 57.
 70 Qui à seculo sunt. Mich. 5. 44.
 73 Iurandum quod iurauit ad Abraham patrem nostrum daturum se nobis. Mich. 7. 53. Haba. 2. n. 9.
 76 Præibis enim ante faciem Domini parare vias eius. Mala. 3. n. 10.
 78 Oriens ex alto. Zach. 3. n. 35. & seq.
 79 Illuminare his qui in tenebris, & in vmbra mortis sedent. Mich. 7. n. 29.
 Cap. 2.
 1 Exijt edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis. Zach. 6. nu. 13. Hagg. 2. num. 24.
 3 Hæc descriptio prima facta est. Prælu. 6. numero. 2.
 13 Multitudo cælestis exercitus. Ham. 4. n. 40. Soph. 1. n. 23.
 14 Gloria in excelsis Deo. Hag. 2. n. 22.
 15 Videamus hoc verbum. Ham. 3. n. 11.
 21 Postquam consummati sunt dies octo. Hof. 6.

- numero. 6.
 25 Expectans consolationem Israel. Haba. 2. nu. 9. Malach. 3. n. 14.
 34 Ecce hic positus est in ruinam, &c. Hof. 14. nu. 25.
 38 Qui expectabant redemptionem Israel. Habac. 2. n. 9.

Cap. 3.

- 5 Omnis mons, & collis humiliabitur. Mich. 6. n. 11. Habac. 3. nu. 30. & 31. Zach. 14. nu. 12. & 13.

Cap. 4.

- 17 Et vt reuoluit librum. Zach. 5. n. 3.
 20 Cum plicuisset librum. Zach. 5. n. 3.
 25 Quomodo clausum est cælum. Mal. 3. numero. 33.
 26 Sareptæ vidua fuit gentilis. Ionæ. 1. n. 2.
 39 Stans super illam. Ham. 7. n. 11. Zac. 4. n. 7.

Cap. 6.

- 11 Ipsi repleti sunt insipientia. Hof. 4. nu. 11.
 25 Væ vobis qui saturati estis. Soph. 2. 37.

Cap. 7.

- 38 Lacrymis cepit rigare pedes eius. Zach. 13. numero. 20.
 46. Oleo caput meum non vnxi. Hof. 2. n. 47.

Cap. 8.

- 6 Et natum aruit, quia non habebat humorem. Zach. 10. 28.
 7 Spine suffocantes semen. Nah. 1. n. 50.
 8 Qui habet aures audiendi audiat. Soph. 3. numero. 10.
 10 Cæteris autem in parabolis. Mich. 2. 11.
 24 Increpauit ventum. Zach. 3. n. 10.
 43 Mulier quæ sanguinis fluxum patiebatur. Hof. 2. n. 23.

Cap. 9.

- 5 In testimonium super illos. Mich. 1. n. 4.

Cap. 10.

- 1 Misit illos binos ante faciem suam. Ionæ. 3. nu. 39.
 6 Et si fuerit ibi filius pacis. Hof. 10. 29.
 23 Beati oculi qui vident. Hof. 14. 26.
 24 Multi propheta, & reges cupierunt videre, &c. Haba. 1. n. 36.
 42 Vnum est necessarium. Mich. 4. n. 68.

Cap. 11.

- 3 Panem nostrum quotidianum. Hof. 13. numero. 35.
 15 In Behelzebub principe dæmoniorum. Hof. 2. nu. 66.
 21 Cum fortis armatus custodit atrium suum. Sophon. 1. n. 38.
 29 Signum non dabitur ei nisi signum Ionæ, &c. Ionæ. 3. n. 34. & 35. & seq.

Cap. 12.

- 4 Ne terreamini ab his, qui occidunt corpus. Nah. 1. nu. 47.
 19 Anima mea habes multa bona, &c. Soph. 1. 26. & 78. cap. 2. n. 36.
 20 Hac nocte repetent animam tuam à te. Mich. 1. 67. & 68. Nah. 1. 22.

- 32 Nolite timere pusillus grex. Nam. 9. num. 7.
 35 Sint lumbi vestri præcincti. Nahun. 2. n. 40.
 49 Ignem veni mittere in terram. Zach. 9. nu. 9. Mala. 3. n. 19.
 52 Erunt enim ex hoc quinque in domo vna, &c. Mich. 7. n. 15. vsque ad 17.

Cap. 14.

- 11 Omnis, qui se humiliat, exaltabitur. Mich. 6. n. 11. Soph. 1. n. 40.
 20 Vxorē duxi. Mala. 2. n. vlt.
 26 Si quis venit ad me, & non odit patrem suum, &c. Ham. 2. n. 20.

Cap. 15.

- 14 Facta est fames valida, & ipse cepit egere. Mala. 2. numero. 2.
 16 Cupiebat implere ventrem suum. Hof. 4. nu. 19. & Ham. 4. n. 17.
 17 Quanti mercenarij in domo patris mei, &c. Hof. 2. nu. 59.
 22 Proferte stolam primam, &c. Zach. 3. numero. 13. & 29.

Cap. 16.

- 19 Homo quidam erat diues, & in ducatur purpura. Hof. 1. 44. & c. 1. n. 18. Soph. 2. n. 38. ca. 3. n. 56. Mala. 4. n. 22.

Cap. 18.

- 8 Putas ne fidem inuenieris in terra? Ioe. 2. numero. 25.
 12 Decimas do omnium, quæ possideo. Mal. 3. n. 39. Ham. 5. n. 11.
 30 Centuplum accipiet. Zach. 5. n. 8.
 43 Venient dies in te, &c. Ham. 4. n. 7. Mic. 5. 67.
 13 Forsitan cum hunc viderint, verebuntur. Ioe. 2. nu. 24. & 25.

Cap. 21.

- 10 Surget gens contra gentem. Hof. 3. num. 29. & 30.
 15 Ego dabo vobis, & sapientiam cui non potest, &c. Zach. 9. 59.
 16 Trademini autem à parentibus, & fratribus, &c. Mich. 7. n. 15. & seq.
 25 Præ confusione sonitus maris, & fluctuum habac. 3. n. 36. 37. & 40.
 26 Arescentibus hominibus præ timore. Nah. 2. nu. 70. Haba. 3. numero. 37. 40. Sopho. 1. n. 67. Zach. 14. 39.
 28 Et eleuate capita vestra. Zach. 1. n. 70.
 29 Stella cadent de cælo. Haba. 3. n. 43.
 30 Videte ficulneam, &c. Ioe. 2. n. 64.
 34 Attendite vobis, ne forte grauentur corda vestra in crapula. Hof. 10. n. 32.
 37 Noctibus vero exiens morabatur in monte qui vocatur Oliueti. Zach. 14. n. 11.

Cap. 22.

- 15 Desiderio desideravi. Sop. 1. n. 6.
 28 Vos estis, qui permansistis mecum in tentationibus meis. Mich. 1. n. 57.
 49 Si percutimus in gladio. Ioe. 1. n. 5.
 54 Hæc est hora vestra. Nah. 1. n. 47.
 61 Respexit Dominus Petrum. Habac. 3. n. 29.

Cap. 23.

- 30 Tunc incipient dicere montibus, cadite super nos, &c. Hof. 10. nu. 21.

Cap. 24.

- 1 Valde diluculo venerunt ad monumentum. Hof. 6. 45.
 27 Incipiens à Moysē interpretabatur, &c. Prælu. 1. nu. 13. & Prælu. 2. nu. 1. & 17.
 28 Finxit se longius ire. Ham. 2. nu. 21.
 44 Quoniam necesse est impleri omnia, quæ scripta sunt in lege Moysi, &c. Prælu. 2. nu. 1.

EVANGELIUM SECUNDUM
 Iohannem.

Cap. 1.

- 1 In principio erat verbum. Hof. 1. nu. 35. Ham. 3. nu. 12.
 10 In mundo erat. Hag. 2. nu. 68.
 14 Gloria quasi vngenti à patre. Hof. 5. nu. mer. 27.
 15 Qui post me venturus est Habac. 2. nu. 6.
 15 Et mensas nummulariorū euertit. Hag. 1. 39. Zach. 14. 52. 53.
 16 Et gratiam pro gratia. Zach. 4. nu. 16. & 17.
 20 Et confessus est, & non negauit, & confessus est quia non sum ego Christus. Hof. 6. nu. 43.

Cap. 2.

- De eiectione vendentis de templo. Hag. 1. n. 39.
 19 Soluite templum hoc. Mal. 3. nu. 11.
 20 Quadraginta sex annis ædificatum est templum hoc. Hag. 2. 43. Zach. 1. nu. 45. & seq.

Cap. 3.

- 19 Hoc est autem iudicium, quia lux venit in mundum, &c. Zach. 5. nu. 12.

Cap. 4.

- 10 Tu petisses à Deo, & dedisset tibi aquam viuam. Zach. 14. nu. 51.
 12 Numquid tu maior es patre nostro Iacob. Hof. 1. nu. 93. vsque ad 99.
 13 Omnis qui bibit ex aqua hac sitiet iterum. Mich. 4. nu. 28. Zach. 2. nu. 16.
 13 Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei non sitiet in æternū. Nah. 3. n. 32. Zach. 13. n. 2. 18. & 21. cap. 14. nu. 31. 54.
 20 Et vos dicitis, quia Ierosolymis est locus, vbi adorare oportet. Soph. 3. nu. 32.
 22 Quia salus ex Iudæis est. Zach. 8. nu. 4.
 35 Et messis venit. Mich. 4. nu. 28. Zach. 2. nu. 16. ca. 10. nu. 5.

Cap. 5.

- 27 Iudicium facere. Mich. 6. nu. 25.
 35 Lucerna ardens, & lucens. Zach. 4. nu. 5.
 43 Si alius venerit in nomine suo illum accipietis. Hof. 3. n. 25. ca. 13. nu. 17. Zach. 5. nu. 22. cap. 11. nu. 48.

Cap. 6.

- 9 Quinque panes ordeaceos. Hof. 3. nu. 15.
 45 Est scriptum in prophetis, & erunt omnes doctores Dei. Habac. 1. n. 5.
 58 Qui manducat hunc panem, viuet in æternū. Hof. 14. 19.

Cap. 7.
 12 Et murmur multum erat in turba de eo, quidam enim dicebant, &c. Hof. 7. n. 13. Zach. 11. num. 35.
 37 In die magno festiuitatis clamabat, si quis sitit &c. Hof. 11. num. 18. Zach. 13. 3. & 18. ca. 14. num. 32.
 39 Quia Iesus nondum erat glorificatus. Zach. 2. nu. 17.
 Cap. 8.
 1 Iesus autem perrexit in montem Oliueti. Zach. 14. nu. 11.
 3 Si ergo vos filius liberauerit, vere liberi eritis. Ioe. 3. nu. 1.
 44 Vos ex patre diabolo estis Hof. 1. nu. 76.
 44 Ille in veritate non stetit. Hof. 7. nu. 1.
 46 Quis ex vobis arguet me de peccato. Mich. 6. nu. 12.
 56 Abraham pater vester exultauit, &c. Hof. 14. num. 26.
 Cap. 9.
 32 A seculo non est auditum. Mich. 5. 41.
 39 Vt qui non vident, videant, & qui vident, ceci-
 fiant. Zach. 2. nu. 16.
 Cap. 10.
 Porticus Salomonis. Hag. 2. nu. 43.
 6 Hoc prouerbum dixit eis Iesus. Mich. 2. nu-
 mer. 10.
 9 Et pascua inueniet. Mich. 7. nu. 62.
 11 Bonus pastor. Soph. 3. nu. 11. & 12.
 11 Et dispergit oves. Nah. 2. num. 38.
 16 Erat vnum ouile, & vnus pastor. Mich. 2. num.
 61. & 62. & 63.
 27 Oves meae vocem meam audiunt. Hof. 1. nu.
 112.
 27 Non rapiet eas quisquam de manu mea. Mi-
 ch. 5. nu. 52.
 30 Ego, & pater vnum sumus. Zach. 2. nu. 17.
 Cap. 11.
 38 De lapide Lazaro mortuo imposito. Zacha.
 5. 25.
 48 Si dimittimus eum sic venient Romani. Hof.
 9. nu. 11.
 51 Cum esset pontifex anni illius, prophetauit.
 Ptrel. 4. nu. 6.
 52 Sed vt filios, qui erant dispersi congregaret in
 vnum. Hof. 2. nu. 9. Mich. 5. nu. 85. Soph. 3. nu.
 25. Mich. 5. nu. 81. Soph. 3. nu. 25.
 56 Si quis cognouerit, vbi sit Iesus, indicet. Hof.
 7. nu. 14.
 Cap. 12.
 15 Ecce rex tuus venit. Zach. 9. nu. 31.
 24 Nisi granum frumenti cadens, &c. Hof. 2. n. 99.
 26 Si quis mihi ministrat, me sequatur, & vbi ego
 sum illic, & minister meus erit. Ham. 3. nu. 5.
 31 Nunc iudicium est mundi. Hof. 2. nu. 96.
 32 Omnia traham ad me ipsum. Mich. 2. nu. 62.
 Habac 3. 26. Zach. 1. nu. 57.
 41 Hec dixit Isaias quando vidit gloriam eius.
 Mal. 3. nu. 6.
 Cap. 13.
 27 Quod facis fac citius. Ham. 4. n. 8.

30 Erat autem nox. Hof. 6. 45.
 Cur Iudas noctu prodidit Dominum. Zach. 1.
 num. 13.
 Cap. 14.
 2 Vado parare vobis locum. Et si abiero.
 3 Et preparauero vobis locum, &c. Mich. 2. nu.
 66. & 67.
 19 Adhuc modicum Hagg. 2. n. 21.
 21 Manifestabo ei me ipsum. In proem. in Hag.
 nu. 7.
 23 Ad eum veniemus. Hag. 2. num. 59.
 Cap. 15.
 3 Iam vos mundi estis propter sermonem, quem
 locutus sum vobis. Zach. 13. num. 3.
 5 Ego sum vitis, & vos palmites, qui manet in
 me, &c. Hof. 14. nu. 20.
 5 Sine me nihil potestis. Hof. 14. nu. 23.
 15 Quia omnia, quae audiui a patre, nota feci vo-
 bis. Soph. 1. nu. 36. & In proem. in Hag. nu. 7.
 & cap. 2. nu. 60.
 19 Si de mundo fuissetis, mundus, quod suum est,
 diligeret. Zach. 14. nu. 64.
 Cap. 16.
 2 Absque synagogis facient vos, sed venit hora
 vt omnis, &c. Mich. 7. nu. 15. & seq.
 10 De iustitia vero, quia vado ad patrem. Ioe. 3.
 num. 7.
 16 Modicum, & non videbitis me. Hof. 1. nu. 64.
 20 Amen, amen dico vobis, quia plorabitis, & fle-
 bitis vos, &c. Zach. 8. nu. 42.
 21 Cum autem peperit puerum, iam non memi-
 nit pressuram propter gaudium. Mich. 4. nu. 75.
 25 Hec in prouerbis locutus sum vobis. Mich.
 2. nu. 10.
 25 Sed palam de patre annuntiabo vobis. Soph.
 1. nu. 36.
 Cap. 17.
 11 Serua eos in nomine tuo. Mich. 5. nu. 58.
 12 Ego seruabam eos in nomine tuo. Mich. 5. nu-
 mer. 53.
 12 Nisi filius perditionis. Hof. 10. 29.
 23 Sicut, & nos vnum sumus. Ioe. 2. nu. 51.
 Cap. 18.
 11 Calicem, quem dedit mihi pater, non vis, vt
 bibam illum. Mich. 2. nu. 41. 42. 43.
 Cap. 19.
 7 Quia filium Deise fecit. Hof. 7. nu. 35.
 15 Non habemus regem nisi cesarem. Zach. 11.
 num. 11.
 36 Facta enim sunt haec, vt scriptura adimplere-
 tur, Os non comminuetis ex eo. Hof. 10. n. 24.
 ca. 11. nu. 68. & 11.
 37 Videbunt, in quem transfixerunt. Zach. 12. n.
 13. & seq.
 Cap. 20.
 1 Vna autem sabbati. Hag. 1. num. 4.
 1 Venit mane, cum adhuc tenebrae essent. Hof.
 6. nu. 85.
 26 Et post dies octo. Hof. 6. num. 6.
 ACTA APOSTOLORVM.
 Cap. 1.
 5 Vos autem baptizabimini Spiritu sancto. Ioe.

2. num. 54. & sequ.
 8 Eritis mihi testes, &c. Hof. 11. n. 40.
 15 Erat autem turba hominum, &c. Habd. nume-
 ro. 8.
 Cap. 2.
 2 Factus est repente de caelo sonus. Hamos. 1. nu-
 mero. 10.
 14 Viri Iudaei, & qui habitatis Ierusalem, &c.
 Ioe. 2. n. 53.
 24 Quem Deus suscitauit a mortuis, &c. Hof. 13.
 n. 23. Ionae. 2. 27.
 37 His auditis compuncti sunt corde, &c. Haba.
 2. n. 25.
 Cap. 4.
 25 Qui Spiritu sancto per os patris nostri David
 pueri tui dixisti. Quare fremuerunt, &c. Mich.
 1. 17. & 18.
 Cap. 5.
 28 Precipiendo praecipimus vobis. Soph. 1. n. 6.
 Cap. 7.
 35 Hunc Moysen, quem negauerunt, &c. Ham.
 5. a. n. 5. vsque ad finem cap.
 Cap. 8.
 22 Poenitentiam itaque age, ab hac nequitia tua,
 & roga Deum, si forte, &c. Ioe. 2. n. 22. & 35.
 36 Quid prohibet me baptizari. Habac. 2. n. 25.
 Cap. 9.
 4 Quid me persequeris. Zach. 2. n. 17. c. 12. n. 29.
 15 Vas electionis. Ham. 6. 21.
 Cap. 10.
 12 In quo erant omnia quadrupedia, &c. Hof. 2.
 num. 92.
 15 Quod Deus purificauit, tu commune ne dix-
 ris. Hof. 1. n. 61. & c. 2. n. 92.
 44 Adhuc loquente Petro, &c. vsque ad, Effusa
 est Ioe. 2. n. 59. & 60.
 Cap. 11.
 3 Quare introisti ad viros praeputium habentes,
 &c. Ionae. 4. n. 23.
 15 Cum autem cepissem loqui, &c. vsq; ad, Vos
 autem baptizabimini spiritu. Ioe. 2. n. 55.
 18 His auditis tacuerunt & glorificauerunt Deum
 dicentes. Ergo, & gentibus poenitentiam de-
 dit Deus ad vitam. Soph. 3. n. 33.
 Cap. 12.
 Misit Herodes rex manus, vt affligeret quos-
 dam de Ecclesia. Hof. 7. n. 7.
 Cap. 13.
 22 Virum secundum cor meum. Hofe. 7. nu. 25.
 22 Voluntates meas. Mich. 6. n. 38.
 27 Voces prophetarum, quae per omne sabba-
 thum leguntur. Mich. 5. n. 10.
 40 Videte ergo ne superueniat vobis, quod dictum
 est per prophetas, videte contemptores, &c.
 Hab. 1. n. 4. & seq.
 47 Posui te in lucem gentium. Hofe. 11.
 numero. 33. Habd. numero. 17. Zach. 2. nume-
 ro. 18.
 47 Ecce conuertimur ad gentes. Zachariae. 14.
 numero. 9.
 Cap. 15.
 7 Viri fratres vos scitis, quoniam ab antiquis,

&c. vsque ad internos, & illos. Ioe. 2. nume-
 ro. 60.
 16 Et reaedificabo tabernaculum David. Ham. 9.
 num. 29. & seq.
 20 Abstineatis vos ab immolatis simulacrorum,
 & suffocato & sanguine. Hof. 4. n. 3.
 Cap. 19.
 2 Si Spiritum sanctum accepistis credentes. Ioe.
 1. 5.
 4 In eum, qui venturus esset. Hab. 2. n. 6.
 19 Inuenerunt pecuniam denariorum quinquaginta
 millium. Hof. 3. n. 12.
 Cap. 20.
 29 Quam acquisiuit sanguine suo. Hof. 3. nume-
 ro. 9.
 Cap. 21.
 20 Vides frater quot millia sunt in Iudaeis, qui
 crediderunt. Mich. 5. 33.
 Cap. 22.
 20 Cui funderetur sanguis Stephanis testis tui. Ho-
 sea. 1. n. 40.
 Cap. 23.
 15 Deuotione deuouimus nos, &c. Soph. 1. nume-
 ro. 6.
 Cap. 27.
 19 Tertia die sitis manibus armamenta nauis pro-
 iecerunt. Ionae. 1. 26.
 38 Alleuiabant nauem iactantes triticum in ma-
 re, Ionae. 1. n. 26.
 Cap. 28.
 25 Quia bene Spiritus sanctus locutus est per
 Isaiam. Mal. 3. n. 6.
 26 Auditum audietis, & non intelligetis. Hofe. 11.
 n. 13. Zach. 13. n. 12.

EPISTOLA AD ROMANOS.

Cap. 1.
 De argumento huius epistolae. Hof. 2. n. 92. So-
 pho 3. n. 33.
 3 Qui factus est ei ex femine David. Mich. 5. nu-
 mero. 32.
 17 Iustus ex se venit. Habac. 2. n. 14.
 21 Euanuerunt in cogitationibus suis, & obscu-
 ratum est insipiens cor eorum, &c. Hof. 6. nu-
 mero. 44.
 24 Tradidit eos Deus in desideria cordis sui in
 immunditiam, &c. Hof. 5. n. 18. Ioe. 2. num. 17.
 28 Tradidit illos Deus in reprobum sensum. Hofe.
 1. num. 115.
 Cap. 2.
 4 An ditias bonitatis eius, & patientiae, &c. vsq;
 ad, Et reuelationi iusti iudicij Dei. Ham. 6. nu-
 mero. 14.
 5 Secundum autem duriciam tuam, & impenitentis
 cor thesaurizas tibi iram, &c. Hof. c. 12. n. 2. 13.
 n. 18. Ham. 6. nu. 14.
 28 Non enim qui in manifesto Iudaeus est, &c.
 Zach. 8. n. 40.
 Cap. 3.
 3 Numquid incredulitas eorum fidem Dei eua-
 cuauit? Hof. 5. n. 23.
 19 Vt omne os obstruatur, &c. Ioe. 2. n. 56.

- 23 Omnes enim peccauerunt & egent gloria Dei. Hof. 14. n. 16.
 25 In sanguine ipsius Zach. 9. n. 52.
 26 Vt sit ipse iustus, & iustificans eum, qui ex fide Iesu Christi. Zach. 9. n. 35.
 29 An Iudæorum Deum tantum nonne & gentium immo & gentium? Ionæ. 1. num. 5.
 Cap. 4.
 3 Et reputatum est illi ad iustitiam. Hofe. 13. numero. 29.
 11 Et signum accepit circumcisionis signaculum iustitiæ fidei, &c. Mich. 7. n. 55.
 11 Vt sit pater omnium credentium, &c. vsque ad, Patris nostri Abrahamæ. Et ideo ex fide vsq; ad, Et arena maris. Hof. 1. nu. 123. Mich. 7. numero. 54. &c. 55.
 Cap. 5.
 5 Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris. Ioe. 2. nu. 55.
 12 Per vnum hominem peccatum intrauit, & per peccatum mors. Hof. 13. n. 39.
 Cap. 6.
 6 Hoc scientes, quia vetus homo noster simul crucifixus est, &c. Hof. 6. n. 6.
 21 Quem ergo fructum habuistis in illis in quibus nunc erubescitis? Hof. 6. n. 57.
 Cap. 7.
 4 Vt sitis alterius, qui resurrexit à mortuis. Hof. 3. num. 18.
 7 Nam concupiscentiam nesciebam, &c. vsque ad, peccatum reuixit. Hofe. 13. numero. 40. &c. 41.
 22 Condelector enim legi, &c. vsque ad, De corpore mortis huius. Ioe. 2. nu. 39. &c. 40.
 23 Sentio aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuam me in legem peccati, quæ est in membris meis. Mich. 7. nu. 31.
 Cap. 8.
 3 Et de peccato damnavit peccatum. Mich. 4. numero. 28.
 18 Non sunt cõdignæ passionis, &c. Mich. 6. numero. 19.
 21 Quia & ipsa creatura liberabitur. Hofe. 2. numero. 67.
 22 Omnis creatura ingemiscit, & parturit, &c. Hag. 2. nu. 34.
 26 Ipe spiritus postulat pro nobis. Hof. 8. n. 10.
 28 Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Mich. 2. n. 23.
 33 Quis accusabit aduersus electos Dei, &c. Mich. 5. n. 25. c. 6. n. 33.
 35 Quis nos separabit à caritate Dei. Soph. 3. numero. 35.
 Cap. 9.
 3 Optabam ego enim ipse esse anathema. Zach. 14. num. 38.
 3 Pro fratribus meis, qui sunt cognati mei, &c. Mich. 7. n. 55. 56.
 6 Non quod exciderit verbum Dei. Hofe. 1. numero. 124.
 6 Non enim omnes, qui ex Israel, omnes filij, &c.

- &c. Hof. 1. n. 76. & 124. & Mich. 2. n. 61. Zach. 12. n. 23. Mal. 1. n. 10. &c. 11.
 11 Cum enim nondum nati. Mal. 1. n. 10.
 23 Vocabo non plebem meam, plebem meam. Hof. 1. n. 120. ca. 2. n. 1.
 29 Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semet Ham. 5. 9.
 Cap. 10.
 10 Corde creditur, &c. vsque, ad saluus erit. Ioe. 2. n. 62.
 18 Numquid non audierunt, &c. Hof. 1. n. 135.
 Cap. 11.
 1 Numquid Deus repulit populum suum, &c. Hof. 1. n. 16.
 5 Si ergo & in hoc tempore reliquæ secundum electionem gratiæ factæ sunt. Ioe. 2. n. 63.
 5 Reliquæ secundum electionem gratiæ factæ sunt. Ham. 9. n. 38.
 8 Dedit illis Deus spiritum compunctionis. Hof. 1. nu. 115.
 11 Numquid sic offenderunt, vt caderent. Sopho. 1. n. 14.
 14 Si quomodo ad æmulandum prouocem carnem meam. Hof. 9. 23.
 16 Quod si delibatio sancta, &c. vsque ad, Propter incredulitatem illorum. Ham. 9. n. 32. 33. Zach. 8. n. 3.
 18 Noli gloriari aduersus ramos. Zach. 12. n. 10.
 25 Cæcitas ex parte contigit in Israel, donec intraret, &c. Hofe. 3. n. 16. &c. nu. 25. Sopho. 3. numero. 43.
 26 Et sic omnis Israel saluus fieret. Zachar. 1. numero. 57.
 33 Et inuestigabiles viæ eius. Haba. 3. n. 62.
 Cap. 15.
 8 Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis. Mich. 7. n. 56. Mal. 3. n. 14.
 Cap. 16.
 20 Deus autem pacis conterat satanam sub pedibus vestris velociter. Ioe. 2. 45. Mal. 4. numero. 24.
 25 Secundum reuelationem mysterij temporibus æternis taciti. Mich. 5. n. 40. &c. 41. &c. 47.

EPISTOLA PRIMA AD
CORINTHIOS.

Cap. 1.

- 2 Qui inuocant nomen Domini nostri Iesu Christi. Ioe. 2. n. 62.
 13 In nomine Pauli. Hof. 10. n. 36.
 26 Videte vocationem vestram fratres, quia non multi, &c. Zach. 14. n. 55.
 30 Qui factus est nobis sapientia à Deo, &c. Hof. 5. n. 4.
 Cap. 2.
 15 Spirituales omnia indicat. Hof. 7. n. 19.
 Cap. 3.
 3 Cum enim sint inter vos Zelus, & contentio. Hof. 4. n. 16.
 7 Ego plantauit, &c. Hof. 1. n. 128.

- 11 Fundamentum aliud nemo potest ponere præter, &c. Zach. 3. num. 43.
 13 Dies Domini. Soph. 1. n. 28.
 18 Stultus fiat, vt sit sapiens. Hof. 1. n. 131.
 Cap. 4.
 5 Quo ad vsque veniat Dominus, qui illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium. Mal. 4. n. 3.
 Cap. 5.
 6 Modicum fermentum totam massam corrumpit. Hof. 7. n. 5.
 Cap. 7.
 27 Alligatus est vxori, noli querere solutionem. Malach. 2. n. 34.
 Cap. 8.
 4 Scimus, quia nihil est idolum in mundo. Hof. 4. numero. 31.
 5 Siquidem sunt dij multi. Mal. 2. n. 24. 25.
 Cap. 9.
 9 Numquid de bobus cura est Deo. Præl. 1. numero. 21.
 Cap. 10.
 11 In quos fines sæculorum deuenerunt. Habac. 2. numero. 4.
 18 Videte Israel secundum carnem Hof. 1. num. 125. & Mich. 5. n. 33.
 21 Mens Domini. Mal. 1. n. 19.
 31 Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue aliud, &c. omnia in gloriam Dei facite. Zacha. 7. numero. 5.
 Cap. 11.
 3 Omnis viri caput Christus est, &c. Hof. 1. numero. 131.
 31 Quod si nosmetipsos iudicauerimus, non vtiq; iudicauerimur. Mich. 6. nu. 10. Nahum. 1. numero. 49.
 Cap. 12.
 2 Scitis autem quoniam, cum gentes essetis ad simulacra muta prout ducebamini eutes. Zach. c. 10. n. 10.
 Cap. 13.
 1 Velut æsonans, aut cymbalum tinniens Hof. 1. numero. 21.
 Cap. 14.
 12 Quoniã æmulatores estis spiritui. Ho. 4. n. 23.
 Cap. 15.
 15 Oportet illum regnare, donec ponat inimicos eius, sub pedibus eius. Hof. 13. n. 26.
 26 Nouissime autem inimica destruetur mors. Hofe. 13. num. 26.
 36 Quod seminans, non viuificatur, nisi prius moriatur. Hof. 6. n. 10.
 54 Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, &c. Ioe. 13. à. n. 22. vsque. 36.
 56 Stimulus autem mortis peccatum est, virtus vero peccati, lex. Hof. 13. n. 40.
 EPISTOLA SECVNDA AD
CORINTHIOS.
 Cap. 2.
 14 Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, &c. Hofe. 14. numero. 17.

- Cap. 3.
 18 Nos autem reuelata facie, &c. vsque ad, tanquam à Domini spiritu. Zachariæ. 2. numero. 30.
 Cap. 4.
 4 Deus huius æculi. Mal. 2. n. 24. &c. 25.
 Cap. 5.
 4 Eo quod nolimus spoliari, sed super vestiri. Mal. 2. n. 38.
 8 Et præsentem esse ad Dominum. Hofe. 6. numero. 8.
 21 Eum qui peccatum nõ nouerat pro nobis peccatum fecit. Hof. 4. nume. 14. Mich. 4. n. 28.
 Cap. 6.
 15 Quæ autem conuentio Christi ad Belial? Nah. 1. num. 46.
 16 Qui autem consensus templo Dei cum idolis? Hag. 1. n. 37.
 16 Vos enim estis templum Dei vñi. Hag. 1. numero. 37.
 Cap. 9.
 6 Qui parçe seminat, parçe & metet: & qui seminat in benedictionibus de benedictionibus, &c. Hag. 2. n. 69.
 Cap. 10.
 4 Nam arma militiæ nostræ carnalia sunt, sed potentia à Deo. Zach. 9. n. 61.
 Cap. 11.
 29 Quis infirmatur, & ego non infirmor? Ham. 6. nu. 26.
 30 Quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor. Flamos. 6. 26.
 Cap. 12.
 5 Nisi in infirmitatibus meis. Ham. 6. 26.
 9 Virtus in infirmitate perficitur. Flamos. 6. n. 26.
 Cap. 13.
 3 In me loquitur Christus. Hof. 1. 18.

EPISTOLA AD GALAT.

Cap. 1.

- De argumento huius epistolæ. Soph. 3. n. 33.
 16 Vt reuelaret filium suum in me. Zacha. 4. numero. 16.
 Cap. 2.
 1 Quia reprehensibilis erat. Soph. 2. n. 2. & 3.
 4 Quomodo cogis gentes Iudæizare, Hof. 1. numero. 79.
 15 Nos natura Iudæi, &c. vsque ad, Vt iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus legis. Hag. 2. n. 28.
 16 Ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. Ioe. 2. n. 56.
 Cap. 3.
 7 Qui ex fide sunt ij sunt filij Abrahamæ. Hof. 1. numero. 124.
 11 Iustus ex fide viuit. Haba. 2. n. 14.
 13 Christus nos redemit de maledicto legis facti, pro nobis maledictum. Ham. 2. n. 20.
 Cap. 4.
 9 Cum cognoueritis Deum, imo cogniti sitis ab eo. Hof. 8. n. 12.

21 Dicite mihi, qui sub lege vultisse, &c. scriptum est enim quod Abraham duos filios habuit, &c. Hof. 11. n. 9.

27 Lætare sterilis, quæ non parit, erumpe, & clama, quæ non, &c. Mich. 5. n. 48.

29 Quomodo tunc is qui secundum carnem erat persequeretur eum, qui secundum spiritum ita & nunc. Ham. 8. n. 24.

8 Modicum fermentum totam massam corrumpit. Hof. 7. n. 5.

19 Manifesta sunt opera carnis, &c. Ioe. 2. numero. 15.

5 Vnus quisque onus suum portabit. Nah. 1. numero. 4.

8 Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet. Hof. 5. n. 11. Mich. 5. n. 33.

16 Et super Israel Dei. Ioe. 3. n. 7. Zachar. 12. numero. 23.

EPISTOLA AD EPHESIOS.

15 Fidem vestram, quæ est in Domino Iesu. Hof. 8. num. 13.

17 In agnitione eius. Hof. c. 8. n. 13.

3 Eramus, & nos natura filij iræ. Hofe 10. numero. 29.

3 In quibus, & nos omnes aliquando conuersati sumus. Mal. 2. n. 22.

4 Et cum essemus mortui peccatis cõuinificauit nos Christo, &c. Hof. 6. nume. 6. & cap. 13. numero. 25.

12 Abenati à conuersatione Israel, & hospites testamentorum, &c. vsque ad, Et Græco. Mic. 7. num. 56.

13 Qui eratis longe. Zach. 6. n. 38.

21 In quo omnis aedificatio constructa crescit. Zach. 9. 63.

14 Huius rei gratia ego Paulus, huius rei gratia flecto genua. Zach. 13. n. 11.

17 In caritate aedificati & fundati Hof. 14. n. 15.

17 Christum habitare per fidem in cordibus vestris. Hag. 1. n. 37.

6 Vnus Deus, & pater omnium. Malac. 2. numero. 21.

11 Alios pastores, & doctores. Mic. 5. n. 59.

13 Donec occurramus omnes. Zach. 1. n. 59.

15 Veritatem autem facientes. Hof. 7. n. 11.

16 Sol non occidat super iracundiam vestram. Ham. 8. n. 42.

17 Vt exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam nõ habentem maculam, aut rugam, aut aliquid huiusmodi. Ioe. 3. n. 22.

4 State ergo succincti lumbos vestros. Nah. 2. num. 40.

EPISTOLA AD PHILIPPENS.

15 Lucetis sicut luminaria in mundo, Zac. 4. numero. 5.

27 Nam & infirmatus est vsque ad mortem. Ione. 4. n. 18.

2 * Videte concisionem. Ioe. 3. n. 20.

3 Nos enim sumus circumcisio. Zach. 8. n. 40.

2 * Qui reformauit corpus humilitatis nostræ. Hof. 6. nu. 5. & 6.

19 Quorum Deus venter est. Malach. 2. numero. 24. & 25.

EPISTOLA AD COLOSSEN.

13 Et transtulit in regnum filij dilectionis suæ. Hof. 10. n. 28.

8 Videte ne quis vos seducat per prophetiam, & inanem fallaciam secundum traditionem hominum. Soph. 1. n. 16.

14 Super omnia autem hæc caritatem habere, quod est vinculum perfectionis. Mich. 1. numero. 23.

19 Et nolite amari esse. Habac. 1. 15.

EPIST. I. AD THESSALONICE.

17 Simul rapiemus cum illis in nubibus obuiam Christo in aera. Ioe. 2. n. 3. Mal. 4. n. 6.

3 Cum enim dixerint pax & securitas, tunc repentinus, &c. Ham. 3. n. 12.

EPISTOLA II. AD THESSALONICENSIS.

2 Quasi instet dies Domini. Sop. 1. n. 28.

4 Ita vt in templo Dei sedeat. Hof. 3. n. 25. Zach. 5. n. 23. c. 11. n. 51.

8 Quæ Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui. Haba. 3. n. 44. Zach. 11. n. 52.

10 Pro eo quod caritatem veritatis non receperunt, vt salui fierent, ideo mittet illis Deus operatione erroris, vt credant mendacio. Hof. 13. num. 17. Zach. 5. n. 24. c. 11. n. 52.

EPISTOLA. I. AD TIMOTHEVM.

19 Habens fidem, & bonam conscientiam, quam quidem repellentes &c. Hof. 1. n. 119.

15 Columna & firmamentum veritatis. Zachar. 8. num. 15.

1 In nouissimis temporibus. Mich. 4. 8. & 11.

1 Attendentes spiritibus erroris. Hoseæ. 4. numero. 23.

10 Radix omnium malorum est cupiditas. Mich. 6. num. 33.

17 Diuitibus huius sæculi præcipe. Non sublime sapere, nec sperare in incerto diuitiarum. Hof. 12. n. 12.

20 Deposita custodi. Mal. 2. n. 15.

EPISTOLA. II. AD TIMOTHE.

19 Cognouit Dominus, qui sunt eius. Mich. 2. n. 54. Nah. 1. n. 16.

5 In nouissimis diebus. Mich. 4. n. 8.

EPISTOLA AD TITVM.

2 Ante tempora secularia. Mich. 5. nu. 40. & 41. & 47.

16 Confitentur se nosse Deum, factis autem negant. Hof. 14. n. 5.

5 Per lauacrum regenerationis, & renouationis spiritus sancti, quem effudit in nos abunde. Ioe. 2. nu. 55.

EPISTOLA AD HEBRÆOS.

1 Multifariam multisq; modis, &c. Hof. 12. n. 13. Mala. 3. n. 6.

7 Minuisti eum paulominus ab angelis. Hof. 12. numero. 7.

9 Relinquitur sabbatum populo Dei. Ham. 6. numero. 13.

12 Vniuus est enim sermo Dei, & penetrabilior, &c. vsque ad, Medularum. Sophon. 2. numero. 62.

11 De quo nobis grandis sermo, & interpretabilis ad dicendum. Haba. 3. n. 62.

13 Abrahæ namque promittens Deus quoniam neminem habuit, &c. Hamos. 6. numero. 28.

4 Cui, & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha. Ham. 4. 10.

5 Adhuc enim in lumbis patris erat. Nah. 2. num. 40. & 67.

12 * Translato enim sacerdotio, necesse est, vt legis translatio fiat. Hofæ. 4. numero. 12.

11 Et non docebit vir vltra proximum situm, &c. omnes enim cognoscunt me à minimo, vsq; ad maximum. Hof. 4. n. 1.

16 Vbi est testamentum, mors necesse est intercedat testatoris. Zac. 9. 53.

18 Irritam quis faciens legem Moyse, &c. vsque ad, Contumeliam fecerit. Habac. 1. n. 31.

26 Voluntarie enim peccantibus nobis, &c. Ioe. 2. n. 61. & 62.

35 Nolite itaq; omittere confidentiam vestram, &c. Haba. 2. n. 11.

37 Adhuc enim modicum aliquantulum qui vulturus est venire. Habac. 2. nu. 67, 78, 11. Hag. 2. 21.

38 Quod si subtraxerit se non placebit animæ meæ. Haba. 2. n. 13. & 14. & Hof. 9. n. 53.

Ad intelligendum multa huius capituli vide Hof. 10. 53.

5 Ante translationem autem testimonium habuit placuisse Deo. Mich. 6. 28.

9 Fide demoratus est, &c. vsque ad, Fundamenta habentem ciuitatem. Soph. 3. n. 16.

13 Et confidentes quoniam peregrini, & hospites sunt super terram. Hof. 4. n. 7.

13 Non acceptis repromissionibus, &c. Hof. 14. num. 26.

12 Non claudicans quis erret. Mich. 2. nume. 49. & 50.

12 Remissas manus, & soluta genua erigite. Nahu 2. nu. 65.

21 Moses dixit. Et territus, & tremebundus. Hofe. 10. 53 & Ham. 5. n. 71.

25 Videte ne recusetis, &c. vsque ad, vt maneat ea quæ sunt immobilia. Hagg. 2. n. 25.

28 Itaque regnum immobile suscipientes habemus gratiam per quam seruimus placetes Deo. Hag. 2. n. 28.

8 Iesus Christus heri, & hodie. Mich. 2. n. 34.

14 Non habemus hic manentem ciuitatem. Sopho. 3. n. 16.

15 Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis, id est, fructum labiorum consentium nominis eius. Hof. 14. n. 8.

16 Beneficiæ autem & communionis nolite obliuisci. Hof. 6. nu. 27.

EPISTOLAE IACOBI.

1 Duodecim tribus quæ sunt in dispersione. Hof. 1. n. 102.

17 Apud quem non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio. Mal. 3. n. 28.

13 Iudicium sine misericordia illi qui non fecit misericordiam. Hof. 5. n. 1.

6 Deus superbis resistit Hof. 7. n. 8.

6 Humilibus autem dat gratiam. Sop. 2. n. 4.

7 Subditi ergo Deo estote, resistite autem diabolo

& fugiet à vobis. Hof. 1. n. 62.

Cap. 5.

3 Aurum, & argentum vestrum æruginavit, &c. Mich. 6. 32.

7 Patientes igitur estote fratres, &c. Haba. 2. nu. 11. & 12.

17 Et non pluit. Mal. 1. 3. n. 33.

EPISTOLA I. PETRI.

Cap. 1.

Circa titulum huius epistolę vide. Hosa. 2. numero. 4.

4 Conferuatam in cœlis in vobis. Hosa. 10. numero. 36.

5 Ministrare in fide vestra virtutem, in virtute scientiam, &c. Hof. 4. n. 4.

5 In tempore nouissimo. Mich. 4. n. 9.

Cap. 2.

4 Ad quem accedentes lapidem viuum, &c. Hama. 9. 21. Zach. 9. n. 33.

7 Nō credentibus autem lapis, &c. Hof. 1. 3. n. 33. cap. 14. nu. 25.

7 Vobis igitur honor credentibus, &c. Hosa. 14. num. 25.

9 Vos autem genus electum, &c. vsque ad Misericordiam consecuti. Hosa. 1. à numer. 121. & ca. 2. à nu. 1.

9 Regale sacerdotium. Mal. 3. 39.

11 Tanquam aduenas, & peregrinos Hof. 4. 7.

Cap. 3.

20 Quando expectabant Dei patientiam in diebus Noe. Hof. 1. 74.

Cap. 4.

17 Quoniam tempus est, vt incipiat iudicium à domo Dei. Ham. 3. n. 1. Nah. 3. 16.

17 Si autem primum à nobis, &c. Nah. 3. n. 16.

18 Et si iustus vix saluabitur, quanto magis impius, & peccator. Soph. 2. n. 6.

Cap. 5.

2 Pascite qui in vobis est gregem. Hosa. 14. numero. 11.

5 Deus superbis resistit. Hof. 7. 8.

5 Humilibus autem dat gratiam. Sophon. 2. numero. 4.

8 Aduersarius vester diabolus tanquam leo rugiens circuit quærens, quem deuoret. Hama. 3. num. 5.

EPISTOLA II. PETRI.

Cap. 1.

5 Ministrare in fide vestra virtutem in virtute, &c. Hof. 4. n. 4.

21 Sed spiritu sancto inspirati locuti sunt. Mal. 3. num. 6.

Cap. 2.

5 Noe iustitię præconem. Hof. 1. n. 74.

Cap. 3.

3 In deceptione illuoris. Hof. 7. n. 7.

3 Venient in nouissimis diebus in deceptione illuores. Mich. 4. n. 9.

8 Quia vnus dies apud Dominū sicut mille anni &c. Hagg. 2. n. 21. 22.

9 Non tardat Dominus promissionem suam. Haba. 2. n. 5.

EPISTOLA I. IOHANNIS.

Cap. 1.

1 Quod fuit ab initio, Mich. 5. 44.

1 Quod audiuius, quod vidimus oculis nostris Hag. 2. n. 60.

8 Si dixerimus, quoniam peccatum non habemus ipsi nos seducimus. Soph. 3. n. 34.

Cap. 2.

4 Qui dicit se nosse Deum, & mandata eius non custodit, mendax est. Hof. 4. n. 1.

18 Nouissima hora. Habac. 2. n. 4. Hag. 2. 21.

18 Et sicut audistis quia Antichristus veniet, nūc Antichristi multi facti sunt. Ionę. 1. n. 16.

Cap. 3.

2 Nunc filij Dei sumus, & nondū apparuit, quid erimus. Hag. 2. 82.

4 Omnis qui facit peccatum, & iniquitatem facit Soph. 3. n. 34.

8 Qui facit peccatum, ex diabolo est. Soph. 3. numero. 34.

Cap. 4.

1 Nolite credere omni spiritui. Hof. 4. 23.

EPIST. IVDÆ.

9 Imperet tibi Dominus. Zach. 3. n. 11.

15 Ecce venit Dominus cum sanctis millibus suis Zach. 14. n. 19. 20. & 21.

APOCALYPSIS B. IOHANNIS Apostoli.

Cap. 1.

4 Et à septem spiritibus. Zach. 3. 45. 46. 47.

6 Et sacerdotes Deo. Malac. 3. num. 39.

7 Et videbunt eum omnis populus, & qui eum pupugerunt Zach. 12. nu. 15. 16. 17. 18. & 19.

7 Et in medio candelabrorum similem filio hominis vestitum podere, &c. vsque ad Zona aurea. Mich. 2. num. 52. 53.

20 Candelabra septem, septem Ecclesię sunt. Zach. 4. num. 4.

Cap. 2.

5 Et prima opera fac. Mich. 4. 60.

9 Et blasphemaris ab his, qui se dicunt Iudæos esse, & non sunt Zach. 8. n. 40. Hof. 1. n. 129.

14 Quia habes illic tenentes doctrinam Balaam, &c. Mich. 6. n. 6. & 18.

Cap. 3.

1 Qui habet septem spiritus Dei. Zachar. 3. numero. 47.

2 Confirma cetera, quę moritura erant. Hosa. 4. num. 8.

11 Tene, quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam. Hof. 1. numero. 128. Habd. 123. Zachar 11. 46.

Cap. 5.

6 Et oculos septem qui sunt, nisi septem spiritus Dei missi in omnem terram. Zachar. 3. 45.

46. 47.

8 Et

8 Et cum aperuisset librum. Pralud. 1. n. 15.

Cap. 6.

2 Equus albus. Zach. 1. n. 18.

4 Equus rufus, Zachar. 1. n. 14.

12 Sol factus est niger sicut saccus cilicinus, Hama. 8. 30.

13 Sicut ficus emittit grossos suos, cum à vento magno mouentur. Nah. 3. n. 23.

15 Et reges terrę, & principes, &c. vsque ad montium. Nahu. 3. 30.

16 Cadite super nos, &c. Hof. 10. 24.

17 Quoniam venit dies magnus irę ipsorum, Hof. 10. n. 137.

Cap. 7.

8 De tribu Ioseph, Hama. 5. nu. 16. Zach. 1. numero. 16.

9 Ex omnibus gentibus, & populis, & tribubus, & linguis, Mich. 4. 23.

16 Neque cadet super illos sol, Ionę. 4. 29.

Cap. 8.

10 Et cecidit in tertiam partem fluminum, & facta est tertia pars aquarum in absinthium, Haba. 3. n. 37.

Cap. 11.

1 Et datus est mihi calamus, &c. vsque ad, Quoniam datum est gentibus, Zach. 4. numero. 10. & 11.

3 Dabo duobus testibus meis, & prophetabunt Hof. 3. n. 26. & c. 1. n. 40.

8 Quę vocatur spiritualiter Sodoma, & AEgyptus. Zach. 14. 44.

44 Hi sunt duę oliuę, & duo candelabra, Zachar. 4. num. 8.

Cap. 12.

2 Michael, & angeli eius præliabantur cum dracone, Mich. 1. n. 50.

8 Neque locus inuentus est eorum amplius in cœlo. Nahu. 1. 19.

10 Qui accusabat illos, Zach. 3. n. 28.

Cap. 13.

8 Agnus occisus ab origine mundi, Hosa. 6. numero. 22.

Cap. 14.

10 Et hic bibet de vino irę Dei, quod mixtū est mero in calice irę ipsius, &c. Mich. 2. nu. 41. 42. 43.

15 Mitte falcem tuam, &c. Ioc. 3. n. 17.

Cap. 15.

6 Septem angeli, Zach. 3. n. 47.

Cap. 16.

1 Septem angelis, Zach. 3. 47.

3 Effudit phialam suam in mare, & factus est sanguis tanquam mortui, Haba. 3. n. 37.

5 Et audiui angelum aquarum dicentem, iustus es Domine, Habac. 3. n. 42.

8 Et quartus angelus effudit phialam suam in solem, &c. Ionę. 4. n. 30.

14 Sunt enim spiritus demoniorum facientes signa, &c. Habac. 3. n. 40.

18 Et facta sunt fulgura, & voces, &c. Habac. nu. 40. 43.

Cap. 17.

1 Septem angeli, Zach. 3. n. 43.

Cap. 18.

7 Cecidit Babylon, Zach. 2. n. 13.

Cap. 19.

13 Et vestitus erat veste aspersa sanguine. Zachar. 1. n. 55.

15 Et ipse calcet torcular, Ioc. 3. 19.

15 Et ipse reget eos in virga ferrea, Mich. 5. numero. 5. n. 63.

Cap. 22.

1 Et ostendit mihi fluiuium aquę viuę splendentem, &c. Ioc. 3. n. 3.

11 Qui nocet, noceat adhuc, & qui in sordibus est sordescat adhuc. Ham. 4. n. 8.

15 Foris canes venefici impudici, & hominida, & idolis seruientes, & omnis qui amat, & facit mendacium. Ioc. 3. n. 23.

II 4 LECTO.

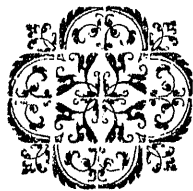

LECTORI, DE INDICE

rerum & verborum.

Datueram indicem rerum ad sacras conciones pertinentium ab indice communi seiungere, ut citius, ac facilius se se oculis concionatorum offerrent. Sed quoniam multa sunt in communi indice, quæ inuare eos possint, consultius visum est in unum omnia congerere: cur auimus tamē, ut quæ utiliora viderentur ad conciones, asteriscis in margine signarentur, aut linea longa, quæ utrimque asteris terminaretur, & quæ ad vocabulorum interpretationem, atque ad phrascs scripturæ pertinent signo crucis in principio distinguerentur, quo et index esset integer, & laborem hac, aut illa quærentium leuaremus. Indicem Euangeliorum totius anni non adieci: quoniam quod mihi consentaneum huic, aut illi Euangelio videbitur, id alteri aliud agenti dissentaneum videri potest. Consultius putavi, ac lectori utilius, ut quisque pro arbitrio, aut pro re ex alijs indicibus peteret, quæ utiliora instituto suo iudicaret, ita enim plura sine dubio, et utiliora inueniet, quam si singula certis diebus, ac certis Euangelijs addicerentur. Quem admodum si quis de illis verbis Domini agere velit: Cum ieiunatis nolite fieri, sicut hypocritæ tristes: videat primum indicem locorum scripturæ, videat verbum Ieiunium, & verbum Hypocritis, & verbum Tristitia. Protinus occurret quidquid in toto opere ad hac utile erit. Atque hac omnia Euangelio quartæ seris Cinerum assignata, alijs fortasse minime utilia putarentur, aut eorum lector non recordaretur: nunc autem ita posita sunt, ut ubicunque de ieiunio, aut de hypocritis, aut de tristitia sermo inciderit, facile possint ex suis locis accerfi, & quæ multis Euangelijs, diuersisque prodesse. Vale.

INDEX

INDEX RERVM, ET
VERBORVM.

Litera C. caput, N. numerum margini adscriptum indicat.

A.	Zach. 10. 29.
A. vel Ab.	Abominatio.
† Ponitur pro Præ, Hof. c. 7. n. 31. Mich. 2. n. 64.	† Carnes idoli immolatas significat. Zach. 9. numero. 25.
Pro Propter, Hof. 7. n. 31. Pro In, Habac. 3.	Abraham.
Aaa.	† Vnde sit dictus, & quid eius nomen significet. Ioel. 3. num. 20.
An sit vnica syllaba, & quomodo profatendū, Ioc. 1. n. 26.	† * Filij Abraham qui. Hof. 1. nu. 123.
Aaron, vide Aharon.	Pater omnium credentium. Mich. 7. nu. 54. 55.
Abacuc, vide Habacuc.	Promissio, & iuramentum à Deo facta Abraham cur ex misericordia impleta dicantur; facta vero Iacob, ex iustitia. Mich. 7. nu. 54. 55.
Abdias, vide Habdias.	Abcondere.
Abias.	† Significat protegere. Soph. 2. nu. 6.
Quo tempore, & quantum regnauerit. Præ lud. 2. n. 27.	Abfinchium.
Abies arbor.	† Ponitur pro ira, & amaritudine. Ham. 5. numero. 18.
Quæ eius natura, Hof. 14. 22.	Abstinencia.
† Significat homines dignitate præcellentes, Zach. 1. n. 5. 37. Superbos, ibidem n. 37.	* Commendatur Ionæ. 3. numer. 30. 41. Zach. 7. num. 3.
Abnegatio.	Abstractum.
* Abnegatio sui quo magis crescit, magis crescit consolatio, Ham. 9. 5. 1.	† Nomen abstractum pro concreto. Hof. 5. numero. 4.
Magnam vim habet aduersus tentationes, & tentatorem, Mich. 4. 79. 80.	Abyssus.
Sacrificium est, quod Deo offertur, Ionæ. 2. 38.	† Quid proprie significat. Ham. 7. nu. 5.
Efficit gaudium, & lætitiã, & sollempnitates præclaras, Zach. 8. 44. 45.	Accaron, vide Haccaron.
Abnegator sui plurimos, & magnos ad Deum adducet, Zach. 8. 45. 46.	Accingere.
Abnegatio dicitur mons, Hag. 1. n. 50. granum synapis, Hag. 2. 84. Eadē dicitur Myrtus, & myrtha, Zach. 14. 64. Commendatur, Hofe. 2. 100. Hag. 1. 50. & c. 2. 84. Zach. 6. 24.	† Lumbos accingere significat paratum esse ad aliquid faciendum, & libidinis motus compescere. Nah. 2. nu. 40.
Acutus.	Accipere.
Acuti, & perspicaces magis puniendi. Zachar. 9. 22.	† Faciem alicuius accipere est eius personam accipere. Mal. 2. nu. 19.
Adulator.	Acceptio.
Adulatores, qui plangunt mortuos lucri aut gloriæ causa, lugebunt, Ham. 5. 46. 47.	Personarum acceptio reprehenditur. Mal. 2. numero. 19.
Adulatores peccantium, & eorum exitus. Ham. 6. 37. 39.	Achaz.
* Adulatores sunt diuini videntes mendacium,	Quo tempore, & quot annos regnauerit. Præ l. 2. num. 27.
	Acrabathene prouincia.
	Vbi sita. Habd. num. 57.
	Actio.
	* Modestia actionum Deū præfert. Hof. 14.

num. 18.
 * Bonæ actiones per filios significat. Zachar. 8. numer. 23.
 Actiuus.
 † Vox actiua pro passiuâ. Mich. 2. nu. 17. 31.
 Actus.
 Humani actus cur speciem ex obiecto habere dicantur. Hof. 9. nu. 16.
 Adadremmon, vide Hadadremmon.
 Adam.
 † Interdum est nomen proprium, interdum commune. Mich. 2. nu. 29.
 Agriculturæ magister fuit Zach. 13. nu. 9.
 Adama vrbs.
 Vbi sita fuerit. Hof. 11. nu. 30.
 Adamas lapis.
 † Vnde dictus, & quæ eius natura. Ham. 7. n. 12. Zach. 7. nu. 10.
 * Hirci sanguine dissoluitur, & non aliter. Zach. 7. nu. 18.
 * Cor peccatoris significat. Zach. 7. nu. 18.
 Addo nomen viri.
 Propheta sic dictus alius fuit ab Addo Zachariæ prophetæ auo. Præ. lud. 4. nu. 3.
 Addo verbum.
 † Significat i teris facere quod quis iam fecerat. Hof. 1. nu. 92.
 Adherere.
 * Deo adhaerendum. Ham. 8. nu. 24. 25. 26.
 Adhuc.
 Ponitur pro Post. Hof. 1. num. 64.
 Adiuuentio.
 Quid significet, Hof. 9. num. 30. Soph. 3. n. 31.
 Adon, Adonai, Adonim.
 Quid significet. Mich. 5. num. 38.
 Cur Deus appelletur plurali numero Adonim ibidem.
 Adorare.
 Deus omni loco adorandus prædicatur. Soph. 2. num. 44. ca. 3. nu. 32.
 Aduena, vide Peregrinus.
 Aduentus.
 Christi Domini nostri aduentus, vide Christus.
 * Trinitatis aduentus in animam iusti. Hag. 2. n. 59. 60.
 * Quomodo Deus aduenire dicatur. Hag. 2. numer. 61.
 Aduerbiium.
 † Nomen pro aduerbio. Ionæ. 3. nu. 32.
 Aduersus, vel Aduersum.
 † Ponitur pro coram. Habd. nu. 40.
 Aduersus, a, um.
 vide etiam, Patientia,
 Et tentatio.
 * Res aduersæ sunt Dei beneficia. Mich. 6. n. 13.
 † Lætitia afficiebant sanctos. Hof. 2. nu. 84.
 Zach. 4. num. 42. 43. † Spem corroborant.

Hof. 2. nu. n. 88. 89. † Ignis dicuntur. Zach. 13. n. 17. † Nox dicitur. Ioc. 3. nu. 21. Ham. 5. nu. 48. ca. 8. nu. 29. † Conuertunt, & ducunt nos ad Deum, Hof. 2. nu. 59. Ionæ 2. num. 28. 29. Mich. 6. nu. 13. Nah. 1. nu. 49. Soph. 1. nu. 76. ca. 2. nu. 58. † Letatur Deus dum videt nos eius amore eas pati. Soph. 3. nu. 38. Zach. 13. nu. 17. † Propter peccata nobis à Deo mittuntur. Ham. 3. nu. 10. ca. 4. nu. 14. vsque ad finem. Hag. 1. num. 42. 43. Mal. 1. nu. 27. † Improbi aduersis rebus deteriores fiunt. Zach. 8. nu. 44. † Quomodo Deus consolatur suos in aduersis, vide Tentatio.

Adulla vrbs.

Vbi sita Mich. 5. numer. 45.

Adulter.

* Inanis gloriæ cupidum significat. Mal. 3. n. 38.

Ædificare.

† Domum alicui ædificare est filijs eum augere. Ham. 9. nu. 21. Mal. 3. nu. 43.
 * Domum in cælis ædificare est gloriâ æternâ comparare. Mich. 3. nu. 24.
 * Domum Domino ædificare est animam ab omni inquinamento mundare. Hag. 1. numer. 37. & seq.
 * Ciuitates ædificare est peccatorum. Soph. 3. num. 17.

Ædificium.

* Spirituale ædificiū corrumpit per peccatū mortale. Mich. 1. nu. 23. 24. † Instauratur per Christum, & quomodo Ham. 9. nu. 48. Zach. 4. num. 39. ca. 7. nu. 13.
 * Ecclesia Christi ædificium. Zach. 2. per totum, & 3. nu. 43. ca. 9. n. 69.

Ægyptus, ægyptius.

Situs ægypti. Ham. 6. nu. 43. Nah. 3. nu. 8.
 Ægyptij à quo oriundi. Nah. 3. nu. 9.
 Captiuitas Ægypti quo tempore soluta Præ. 2. nu. 27.
 Libertas spiritualis Ægypti. Mich. 7. nu. 58. 62.
 * Seruitus Ægyptiaca est voluptatibus vacare. Mich. 6. nu. 14.
 Educit Dominus ex Ægypto, cū liberat à peccatis, & cum ducit ad religionem. ibidem.
 Ægyptus interpretatur afflictio. Nah. 3. n. 20. Zach. 14. nu. 65.
 Ægyptus significat mundum, siue seculū. Mich. 6. nu. 14. Ierusalem. Zach. 14. nu. 44. Exilium mundi. Zach. 14. nu. 65.
 Ægyptij: Iudei. Zach. 14. nu. 44.
 Romani quando ceperint ægyptum. Zach. 6. nu. 12. 13.
 * Ægyptij in mari rubro submersi, sunt peccata nostra in passione Christi Domini submersa. Mich. 7.

Mich. 7. n. 66 Zach. 14. n. 27.
 Æmulatio.
 † Quid significet in Scriptura sacra. Ioc. 2. n. 32. Nah. 1. n. 7.
 Ænigma.
 † Quid significet in Scriptura sacra. Mich. 2. numero. 11. 12.
 Æolia, Æoles.
 A quo nomen, & genus ducant. Ionæ. 1. numero. 8.
 Ærugo.
 † Quid sit, Ham. 4. n. 20.
 Æternus, Æternitas.
 † Æternum, pro tempore longo. Habd. nu. 37. Mich. 5. n. 40. 41. 45.
 In æternum, & ultra, id est ultra omnem durationis mensuram. Mich. 4. n. 47.
 † Dies æternitatis, quid significet. Mich. 5. numero. 39.
 Æthiops, Æthiopia.
 Æthiopiæ situs. Soph. 3. n. 28.
 Duplex Æthiopia. Soph. 3. n. 25.
 Æthiopes à quo oriundi. Nah. 3. n. 9.
 Quando à Nabuchodonosor victi. Sopho. 2. numero. 46.
 * Æthiopes in malam partem sumisolerit, significatque homines qui peccandi conuetudinem quasi in naturam verterunt. Ham. 9. n. 18. Haba. 3. n. 3. Sopho. 2. nu. 60. ca. 3. numero. 47.
 In bonam partem sumuntur. Sophon. 1. numero. 39.
 Affectus, Affectio.
 † Deo quomodo tribuantur humani affectus. Hofæ. 1. nu. 104. cap. 11. numero. 3. Ham. 2. numero. 20.
 * Humani affectus quot & quales. Ioc. 1. n. 16. & seq. c. 2. n. 12. Zac. 1. n. 73. & seq. c. 7. n. 16. 17. 101. 1. 16. Zach. 1. 73. cap. 7. 16.
 Affectus quatuor quomodo animam vastat. Ioc. 1. 16. Zach. 1. 73. cap. 7. 16.
 Affectus omnes animam vastant, & eorum descriptio. Ioc. 2. 13.
 Affectus quatuor sunt quatuor cornua quibus diabolus omnes ventilat. Zach. 1. 73.
 Affectus animi concitati, quibus in bona seculi ferimur, equi sunt, quibus ferimur in præcipitium. Zach. 6. 23.
 Huiusmodi equi lege prohibentur, & disperdendi sunt ex iustis, ibid.
 Affectus ijdem sunt quadrigæ. Zach. 6. 25. & quatuor venti cæli, & per eos Deus punit ingratos, & inobedientes. ibid. n. 27. & multo sese vincunt ibid. n. 28.
 * Iumenta dicuntur. Zach. 2. 27.
 Africa, Afer.
 A Nabuchodonosor subacta. Nah. 2. n. 18.
 A quo oriundi Afri. Nah. 3. n. 9.
 Aggrauare.
 † Significat multiplicare. Habac. 2. n. 30.
 † Significat impedire magno aliquo pondere. Zach. 7. n. 10.
 Aures aggrauare, inobedire obstinate. ibi-

dem.
 Cor aggrauare, pertinaciter in proposito manere. ibidem.
 Agnus.
 * Agni paschalis ossa, cur non frangebantur. Præ. 1. num. 20.
 Agricola.
 Spiritualis agricola. Hof. 8. nu. 19. cap. 10. numero. 39.
 In malam partem sumitur. Ham. 5. nu. 46.
 Adam primus agricola. Zach. 13. nu. 9.
 Aharon.
 Quot annos vixerit Ham. 5. nu. 62. 63.
 Est typus Christi Domini Mich. 6. nu. 15.
 Presbyterorum, & magistrorum typus. Mich. 6. num. 17.
 Aja.
 † Vento tribuuntur alæ ob eius celeritatē. Hof. 4. num. 48.
 Albertus Magnus.
 Qualis scripturæ sacræ interpretis in proœm. in Zach. nu. 9.
 Albus.
 † Color albus lætitiæ signum, & prosperitatis. Zach. 1. nu. 18. ca. 6. nu. 4.
 † Deliciarum signum. Zach. 6. nu. 4.
 Alcuinus.
 Qualis scripturæ interpretis, in proœ. Mal. nu. 11.
 Alexander.
 Eius dominandi cupiditas Mich. 2. nu. 22.
 Beneficus in templum Iudæorum. Zach. 6. nu. 4.
 Alexandria.
 Vbi sita, Hofæ. 9. 6. Nah. 3. 6. & 7. & 8.
 Alexandria vastitas prædicatur. Nah. 3. 10.
 * Alexandria iustorum typus. Nah. 3. 13.
 * Animæ typus. Nah. 3. 20.
 Alienigena.
 † Ponitur pro Philisthæo seu Palestino. Habd. num. 90. oph. 2. 23.
 Allegoria Allegoricus, vide sensus, & Figura.
 Multa inueniuntur in prophetis, & scripturis de Christo Domino, & Ecclesia Allegoricè dicta, Præ. lud. 1. nu. 3. & 5. 7. 17. & 18. Hofæ. 1. num. 112.
 Cur sancti patres tam sæpe Allegoricè intellectis testimonijs vtantur. Præ. 1. nu. 20. & 22.
 Allegoricus sensus est potior literalis, & magis ab Spiritu sancto intentus: quaritur propter se, vt finis, literalis vero propter finem. Præ. lud. n. 20. & 21.
 Allegoricus sensus quomodo ad argumentandum sit aptus: & quando ineptus. Præ. lud. 1. num. 22.
 Allegoricus sensus vnde petendus. Hofæ. 1. n. 5. & sequen.
 Allegoria quomodo à metaphora differat. Ioc. 1. 19.
 Allegoriarum regulæ tres maxime necessariæ. Ionæ. 4. nu. 5. 6.
 Silua Allegoriarum quam vultis liber, in Procem. in. Mal. 13.

- Alligare.
† Pro vulnera curare Hof. 6. num. 2.
Altare.
† Altaria templi Hierosolymitani. Ioel. 2. num. 28. 29.
† Altare pro mensa. Mal. 1. num. 19.
Altitudo.
Altitudo angeli, & cælum. Habac. 3. nu. 41.
Amaritudo Amarus.
† Pro ira sumitur Hof. 14. nu. 2. Ham. 5. n. 18.
Ponitur pro peccato Hof. 12. 20. Ham. 5. 18. Mich. 1. num. 39.
† Amarus, id est, contristans. Habac. 1. 15.
Amarus.
Transfertur sermo Domini Soph. 1. 38.
Amasias.
Quo tempore, & quot annos regnauerit. Prælu. 2. 27.
Transfertur fortis Dei Ham. 7. 24.
Ambitio.
Ambitio querentium loca eorum, qui defuncti sunt. Hof. 5. 30.
Ambrosius.
Quis scripturæ sacræ interpres. In Proœmio in Malach. nu. 11.
Ambulare.
† Significat eundem consensum cum alio habere. Mich. 6. nu. 29.
Ambulare coram Deo, vel in conspectu Dei, est placere Deo. Hof. 6. nu. 7 & 8.
Coram Deo stare, est paratum esse ad Dei iustitiam faciendam. Zach. 6. nu. 7.
Ambulare cum Deo, est voluntate cum eo coniungi, & ei placere. Ham. 3. num. 4. Mich. 6. 28.
Ambulare in nomine Dei est colere Deum. Mich. 4. 46.
† Ambulare significat operari. Mich. 4. 46.
Amicus.
* Amici sepe adiuant ad peccandum. Ham. 6. 37.
Amicos semper refertat Deus, quibus loquitur, & per eos alios doceat. Hag. 1. 33.
Amicitia qualis esse debeat. Hof. 13. 5.
Amon.
Quo tempore, & quot annos regnauerit. Prælu. 2. 27.
† Quis eius nomen significet. Soph. 1. 40.
Nomen gentis, & vrbis postea Philadelphia dicta. Soph. 2. nu. 24.
Hammonitæ crudeles animi motus. Soph. 2. 41.
Amor, vide etiam caritas.
* Amor Dei erga homines. Hof. 1. 60. cap. 2. 95. cap. 3. 34. cap. 6. 27. & 42. cap. 11. nu. 20. 21. & 22. cap. 13. nu. 5. 6. Zach. 2. nu. 20. & 28. cap. 6. 41. & 42. Mal. 1. nu. 25. & 26.
Amor hominū erga Deum. Hof. 2. 95.
Primum legis mandatum est amoris. Hof. 11. num. 22.
† Amor sui per Nilum significatus. Soph. 3. 47.
† Amor sui Babylonem edificat. Ham. 6. nu. 35. ca. 8. 23. & seq. Mich. 6. 42.
- * Amor sui quid efficiat. Hag. 2. nu. 77. & 8.
Amor proprius, quibus modis resistat amori Dei, & ab eo vincatur. Ham. 7. 24.
Amor proprius est fons omnis immunditiæ nostræ. Hag. 2. 80.
Quæ mala cum maneant. Ham. 7. 15.
* Amoris Dei effectus. Hag. 2. nu. 61. 62.
Generis communitio, & religionis societates duæ maximæ causæ mutui amoris. Mal. 2. 21.
Amorrhæi.
Quis essent. Ham. 2. 24.
Amos propheta, vide Hannos.
Amos Pater Isaiæ.
Distinctum nomen est à nomine Hannos prophete. Prælu. 3. nu. 4. Prælu. 4. 5.
Amos pater Isaiæ non est qui inter duodecim prophetas numeratur. Prælu. 4. num. 2. 4. & 5.
Amphora.
Amphoræ mensura in loco publico apud Romanos posita. Ham. 8. 16.
Amplificatio.
† Amplificatio verborum quomodo in scriptura inueniatur. Habd. nu. 33. Soph. 1. 65.
Amulius.
Quo tempore regnauit. Prælu. 2. num. 3.
Anathema.
† Idem est quod occisio, id est, res, quæ occiditur in sacrificium. Zach. 14. 38.
Andreas.
Andreas Oslander, vide Oslander.
Angelus.
* Angeli venturi cum Christo ad iudiciū. Nah. 2. nu. 55. Habac. 3. 41.
Angeli vocantur altitudo. I. Habac. 3. nu. 41.
* Angeli custodes. Zach. 1. num. 17. & seq.
Quomodo Deus loquatur nobis per angelos. Zach. 1. nu. 19. 48.
† Angeli per fabros ferrarios significati. Zach. 1. nu. 71.
Angeli custodes nos defendunt in Dei iudicio. Zach. 3. nu. 5.
Angeli multi vni homini designati. Zach. 3. nu. 21 & 31.
† Angelus Domini penitentia. Zach. 3. n. 29.
† Angeli per oculos significati. Zach. 3. 46.
Septem angeli magni, quibus totius orbis cura demandata est per septem spiritus, qui sunt coram Deo, significati. Zach. 3. nu. 46. & 47. ca. 4. num. 25. & 26.
Quomodo angeli doceant homines. Zach. ca. 1. n. 19. & 48. cap. 4. nu. 1. & 34.
Angeli dicuntur milites. Zach. 9. nu. 20.
Angelus, iustus. Zach. 12. nu. 11.
Angelus, sacerdos. Mala. 2. nu. 14. 15. & 16.
Angelus D. Iohannes Baptista. Mala. 3. num. 2. & seq.
† Angelus est nomen officij. Mal. 3. n. 9.
† Angelus nō quemcumque nuncium, sed vitæ angelicæ significat. Mala. 3. num. 9. & 10.
* Angelus Christus Dominus. Mal. 3. nu. 14.
Angulus.
† Vrbis anguli qui sunt. Soph. 1. 66.

† Angu-

- † Angulus, possessio. Soph. 3. nu. 15.
† Anguli, optimates. Ibidem.
† Angulus, regnum, & rex. Soph. 1. n. 66. Zac. 10. num. 13.
* Angularis lapis. Ibidem.
Angulus Christus Dominus. Zach. 10. numero. 13.
Angulus, qui proximorum salutem vacat. Zac. 10. num. 33.
† Anima.
† Anima, pro vita. Ionæ. 1. 46.
† Anima pro persona, seu homine, vel corpore. Hof. 9. 5. Hag. 2. 65.
Creati probatur. Zach. 12. 2.
* Anima nec frigida, nec calida in pessimo statu. Hof. 3. 35.
Animarum corruptores quomodo puniantur. Ham. 1. 27. 28.
Quam inuisi sint Deo. Mich. 2. 50.
Quomodo puniantur hic. Mich. 5. 63. Habac. 2. 46. Punientur & post. Hab. 2. 50. Malac. 3. 38.
Animarum corruptores viri sanguinum, & dolosi. Nahum. 2. 60. Equi Diaboli. Hab. 1. cap. 54.
Multos trahunt in captiuitatem. Ibidem.
Animarum corruptores dant potum fellis amico suo, & Christo. Hab. 2. 48.
Anima donis prædita, & vicijs dedita quæ sit, & quos mittat Deus ad eius conversionem. Ionæ. 1. 30.
Anima est templum Dei, aut idolorum. Ham. 9. 9.
Anima quos saluatores mittat Deus. Habd. 129.
Anima quomodo leuetur in cælum. Ionæ. 1. 37.
Animarum lucrum quaesituri maxime instruantur à Deo, & de eorum salute sollicitus est, & errantes ad se reuocat multis modis. Ionæ. 4. 32. sunt equi rufi, albi, & varij. Zac. 1. 64. Amantur à Deo, & nouis in dies gratijs ornantur. Zach. 2. 35. multis bonis implentur. Mala. 3. 42.
Anima est sacculus habens multa foramina, quæ obstruit humilitas. Hag. 1. 47.
Anima quando celebret festiuitates suas. Nah. 1. 54.
Anima capacitas immensa, quæ nisi Deo, nō satiatur. Zach. 2. 25.
Anima, quæ considerat capacitatis suæ immensitatem, omnia prospera habet, crebro ab angelis inuisitur, noua luce illustratur, & absq; muro habitat. Zach. 2. 26.
Anima absque muro habitat quæ terminos diuinæ voluntati non præscribit, ultra quos non se extendit. Zach. 2. 26. 27.
Anima extruat munitiones in se. Nah. 3. 32.
Ea, quibus nocuimus animabus, conuertenda sunt in gloriam Dei, & in fratrum utilitatem. Mich. 4. 5. 2.
Animarum paruum lucrum, quia quaerimus.
- nos potius, quam Deum. Hag. 1. 54. Propter hoc cælum non dat nobis rorem suum, neque germinamus. Ibidem.
Anima nulla ex re magis letari debet, quam ex aduentu Christi in se. Zach. 9. 65.
Anima habet campestris, & montana, & vtraque habitantur, & ferunt fructum, eum ipsa opulenta est virtutibus. Zach. 7. 17.
Anima conuerti incipiens parturienti similis. Mich. 4. 75.
Anima per Ierusalem significatur. Mich. 7. 40. Zach. 12. 27. ciuitas dicitur. Ham. 5. 10. Mich. 7. 4. Niniue. Ion. 1. 30. Nah. 1. 21. Alexandria Nah. 3. 20. vrbis. Zach. 7. 16. Domus. Zach. 14. 25. nuga. Soph. 3. 53. tabernaculū Dei, & Dæmonis. Hab. 1. 33. templū Dei. Hag. 1. 37. ciuitas veritatis. Zach. 8. 20. Mons, & mons sancti ficatus. Zach. 8. 21. cælum, Zach. 12. 24. eius dilatatio extensio cæli dicitur. Ibidem.
Potentia animæ, dicitur pastores. Nah. 3. 35.
* Nuga. Soph. 3. 53. gentes. Hag. 2. 63.
† Animam leuare ad aliquid, vel subleuare, quid sit. Hof. 4. 18.
* Animarum corruptores cornua habent ad vitandum. Zach. 1. 74. 75. sunt boues cornu peccati lapidandi, & obruendi. Ibidem. sunt ministri Diaboli, quos Deus tolerat, quia nō ei obediunt. Zach. 8. 27. Homicidæ sunt. Zach. 9. 29. Grauitur punientur. Mal. 3. 38.
Animal.
Animalia cetera tolluntur homine è terra sublato. Hof. 4. nu. 4. Soph. 1. nu. 9. 10. 11.
† Animalium nomina & maribus, & feminis dantur. Hof. 10. nu. 14. 15. cap. 13. num. 9. Zach. 9. 36.
† De animalibus loqui solet scriptura, ac si homines essent. Ioe. 1. 18.
Vis maxima animalis vbi. Nah. 2. nu. 66.
Animalia ferociora solent exire noctu. Habac. 1. 19.
* Animalia cornuta, peccatores. Zach. 1. 74.
† Genitiuus pluralis additus nomini animalis, significat animal illud esse nouum. Zach. 9. 37.
Animus.
* Animi affectiones, ac passiones quot, & quales. Ioe. 1. nu. 19. & seq. ca. 2. nu. 13. & seq. Zach. 1. 73. & seq. ca. 7. nu. 16. 17.
Quatuor animi passiones per quatuor cornua significata. Zach. 1. 73.
Animi tranquillitas, & pax in quo sita sit, & quomodo quaerenda, vide Pax, & Ionæ. 4. à n. 7. vsque ad. 10.
* Animi motus per Hammonitas significati. Soph. 2. 41. per iumenta. Zach. 2. 27. per quadrigas. Zach. 6. 23.
Annus.
† Annorum regum Iuda, & mundi, & aduentus Christi Domini, & captiuitatum computatio. Prælu. 2. nu. 27.
† Duplex annus apud Hebræos. Hag. 2. nu. 1.
† Cuius anni nominentur menses in scriptura sacri ne, an vulgares. Hag. 2. nu. 5.

† Septua-

† Septuaginta anni captivitatis quando fuerint impleti. Zach. 1. nu. 21.
 † Anni vitæ, aut regni alicuius numerari solent perfecti, & integri, licet nõ ita fuerint. Zacha. 1. 23.
 Anthedon vrbs.
 Vbi sita. Hamos 6. nu. 46. & 47.
 Anticipatio.
 † Anticipatio, & recapitulatio familiares sunt sacræ scripturæ. Ionæ. 3. nu. 30.
 Antichristus.
 * Antichristi persecutio Ioe. 2. 12. Nah. 3. n. 15.
 Zach. 1. nu. 59. ca. 4. 22.
 Quantum tempus sit regnaturus. Hof. 3. 26.
 Dicitur caput Domus Diaboli. Habac. 3. 44.
 Interficiendus est à Domino Iesu Habac. 3. 44.
 Mons magnus dicitur. Zach. 4. 13.
 Incipiet regnare Babylone. Zach. 5. 22.
 A Iudæis pro Christo recipiendus. Hof. 3. nu. 25.
 & ca. 13. nu. 17. Zach. 5. 22. cap. 11. 48.
 Pastor stultus dicitur. Zach. 11. 49. 50.
 Antilibanus mons,
 Vbi sit. Mich. 7. 35.
 Antiochia vrbs.
 Vbi sita. Ham. 6. 8.
 Awpplv.
 Quid sit. Hof. 9. 8.
 Apis bos.
 Quis esset. Hof. 10. 23.
 Apotopesis.
 Est in vsu in scriptura. Mal. 1. 8.
 Apostata.
 † Idem ac Belihal. Nah. 1. 44. 45. & 46.
 * Quomodo oppugnant Ecclesiam. Zach. 14. 1. num. 41.
 * Apostata religionis Mal. 2. 40.
 Apotolis.
 † Apostoli significantur per montes Ham. 4. 84.
 * Apostolorum prædicatio. Hof. 11. 33. Hab. n. 113. 117. & 120. Mich. 4. 24. Zach. 2. num. 17. & 18. cap. 9. num. 58. cap. 10. nu. 3. 4. 5. & 12. ca. 12. nu. 7. & 8.
 † An in testimonijs ex veteri testamento citandis apostoli potuerint memoria labi. Mich. 5. nu. 12.
 * Apostoli saluatores dicti. Hab. n. 118. 119. 120.
 * Apostoli per viros purpuratos significati. Nah. 2. nu. 56.
 * Quomodo citent testimonia ex veteri testamento. Habac. 1. nu. 14. Mich. 5. 12. Mal. 3. 8.
 Fortitudo apostolorum Zach. 9. nu. 56. & seq. ca. 10. nu. 12. ca. 12. nu. 8.
 Exactores dicuntur. Zach. 10. 14.
 Duces dicuntur. Zach. 12. 7.
 Ignis caminus dicuntur. Zach. 12. 8.
 Gloria Dei dicuntur. Zach. 12. 9.
 Oves dicuntur. Zach. 13. 14.
 Paruuli dicuntur. Zach. 13. 15.
 Per equites significati. Zach. 1. nu. 56.
 Lucernæ dicuntur. Zach. 4. nu. 5.
 Apostoli patres, & doctores credentium. Za-

ch. 8. 40.
 Milites dicuntur. Zach. 9. 19.
 Arcus Dei dicuntur. Zacha. 9. 56. 57. cap. 10. num. 13.
 Gladius Dei dicuntur. Zach. 9. 58.
 Arma apostolorum quæ. Zach. 9. 61.
 Lapides sancti diadematis Christi dicuntur. Zach. 9. 62.
 Nubes dicuntur. Zach. 10. 4.
 Niues dicuntur. Zach. 10. 5.
 * Equi dicuntur. Zach. 10. 12.
 Apotheca.
 † Quid sit. Ioe. 1. 29.
 Appendere.
 † Pecunia olim appendi solebat. Ham. 8. 15.
 Appetitus.
 * Flumen dicitur. Zach. 9. 68.
 Applicare, Applicatio.
 † Quæ in nouo testamento dicuntur dici à propheta, non est dicendum in nouo testamento per applicationem tantum dici. Hof. 11. num. 12. 13.
 Apponi.
 † Ponitur pro Mori. Hof. 4. 5.
 Aqua.
 † Aquæ nomine omnis potus significari solet. Hof. 2. 46.
 * Aqua contradictionis. Hof. 2. 36.
 † Effundere sicut aquam quid sit. Hof. 5. 28.
 * Aqua, Dei gratia. Ham. 4. 59. cap. 5. nu. 30. 31. Nah. 1. nu. 13. Zach. 14. nu. 54.
 * Aqua Spiritus sancti dona. Ham. 5. 31. Naha. 3. 13.
 Aqua in cisternis seruari solebat. Ham. 4. 20.
 * Aqua, tentatio. Ham. 7. 15.
 Aqua, populi. Nah. 2. 63.
 Aquæ, consilia, & sapientia mundi. Nahum. 2. 71.
 Aqua, sapientia cælestis. Nah. 3. 32.
 Aqua calamitates. Habac. 3. 46. Zacha. 1. 16.
 * Aqua, doctrina Euangelica. Zach. 14. 31.
 Aquila.
 * Aquila, Nabuchodonosor. Hof. 8. 1.
 * Aquila, peccator. Habd. nu. 24.
 * Aquile plumas renouantis consuetudo. Mich. 1. num. 47. 37.
 Aquilo.
 † Aquilo, & aquilonaris quomodo in scriptura intelligantur. Ioe. 2. 41.
 * Aquilo locus, vbi Diabolus habitat, Sopha. 2. 63. Zach. 2. 29.
 Aquilo, Babylon. Zach. 2. 13.
 Aquilonis ventus, peccatum. Zachariae. 2. * 29.
 Arabathene prouincia.
 Vbi sita. Habd. nume. 57.
 Arabia.
 Olim Galaad dicta. Habd. 93.
 Arbel.
 † Quid significet. Hof. 10. 49.
 Arbor.
 * Arborum producendarum vicissitudines esse solent,

solent in eadem regione, & terra. Hamos. 7. 19.
 Arbores sancti, in Proœmio in Ham. & Hof. 14. n. 17. 18.
 Arbor iustus. Mich. 3. 9. Nah. 3. n. 13.
 Festum arboris ramis celebratum spiritualiter. Zach. 14. 66.
 Arbor vitæ lex Dei. Mal. 4. 25.
 Arca.
 Arca Noë typus Ecclesiæ. Habd. numer. 117. Ionæ. 4. 6.
 * Typus Baptismi. Ionæ 4. 6.
 † Arca fœderis occultata à Ieremia an postea fuerit inuenta, & in secundo templo posita Hag. 1. nu. 14. 15.
 Arcanum.
 * Arcana sua communicat Deus amicis suis. Hamos 3. n. 14. Soph. 1. num. 36. in Proœmio in Hag. nu. 7.
 Arctophylax stella.
 Vbi sit. Ham. 5. 20.
 Arcturus.
 Stella Arcturus quæ sit. Ham. 5. 20.
 Arcus.
 † Familiaris fuit in bello Israelitis. Hof. 1. 84.
 † Significat fortitudinem. Hof. 1. 113.
 * Arcus Dei apostoli, & prædicatores. Zacha. 9. 56. 57. ca. 10. 13.
 Arena.
 † Multitudo magna arenæ comparari solet. Hof. 1. 125.
 * Arena, peccator. Habac. 1. 35.
 Argentum, Argenteus.
 † Argentum eloquia mystica significat. Hofe. 1. 72. Sopho. 1. 73.
 † Argenteus nummus quantum valeret. Hofe. 3. 12.
 * Argentei quibus venditus est Dominus, quantum valeret. Ham. 8. 19.
 Argentum, virtutes. Nah. 2. n. 72.
 Argentum, scriptura sacra Soph. 1. n. 73.
 Argentum igne examinatum electi. Zachar. 13. 17.
 * Argentum, Christianus populus Mal. 3. 21.
 Arida Ariditas.
 Ariditas orationis, vide oratio, & siccitas.
 * Arida cogitationes firmæ. Hag. 2. n. 63.
 Arma.
 Arma spiritualia, quæ sunt optima. Ionæ. 3. n. 41. 42.
 Aromata.
 * Aromata bona opera significant, Hof. 14. 18.
 Arphad.
 Vbi sita. Nah. 2. n. 10.
 Artaba mensura.
 † Quantum capiebat. Hof. 3. 12.
 Arx.
 * Ecclesia. Zach. 9. 54.
 Arx Christus Dominus. Zach. 9. 54.
 Afcalon vrbs.
 Vbi sita. Ham. 1. 21. Soph. 2. 7.
 * Interpretatur ignis ignominie, & significat li-

bidinosos. Soph. 2. nu. 24.
 Ascendere, Ascensio, Ascensus.
 † Ascendere significat proficisci, crescere, Hof. 1. 133. Ham. 8. 22.
 † Ascendere dicitur fluuius: cum crescit supra alueum. Ham. 8. 22.
 † Ascendere dicebantur, qui ibant Ierusalem. Habd. nu. 116. Mich. 2. 67.
 Ascendere significat resurgere. Habd. nume. 116.
 † Ascensio pro loco, in quem ascendimus Ham. 9. 7.
 † Christi Domini ascensio, vide Christus. Afilus.
 Quid sit. Hof. 4. 34.
 Afilus.
 * Obedientis symbolum. Hof. 8. nu. 21. 22. Zac. 6. 23. ca. 9. 66.
 * Peccatorem significat. Zach. 14. 62.
 Aspicer.
 † Sæpe significat cū voluptate spectare. Habd. num. 64.
 † Aspicit Deus, id est, miseretur. Habac. 3. numer. 29.
 Aspiratio.
 Notam aspirationis veteres Græci non habebant. Præl. 3. 4.
 Nota aspirationis in multis nominibus ex Hebraica lingua ductis apud Latinos desideratur. Prælud. 3. 4.
 Aspis.
 * Diabolum, & vitia significat. Habd. nu. 42.
 Ailla.
 Quando, & quot annos regnauerit. Prælud. 2. numer. 27.
 Astabarti.
 A quo dicti, & vbi sint. Soph. 3. 29.
 Astaroth. Astarthe vide Hastaroth.
 Astrum, Astrologus.
 † Astra vocantur militia, seu exercitus cæli. Soph. 1. 23.
 * Astrologi reprehenduntur. Soph. 1. n. 47. quod ipsi, & qui eis credunt, adorant militiam cæli, Asturia.
 * Mundi astutia quomodo à Deo comprehendatur Ionæ. 3. 37.
 Assumptio.
 † Quid significet apud prophetas. Nahum. 1. n. 1. & seq.
 Assur.
 † Quis fuerit. Hof. 5. 36.
 † Assur idem qui Ninus. Ionæ. 1. nu. 4. Nah. 2. num. 1.
 † Assur transfertur arguens, corripiens, insidiās, grassans Mich. 5. nu. 57. 62.
 † Assur, id est, Babylon. Mich. 7. nu. 32.
 Assyria, Assyrius.
 Assyria prouincia vbi sita. Ioe. 2. 41.
 † Assyrii qui proprie dicuntur, & quomodo à Babylonijs distincti. Nah. 2. nu. 37.
 † Assyria, & assyrii à quo nomē habuerint. Hof. 5. 36.

Assyrij quando à Chaldeis subiugati. Prælud. 2. nu. 16. Nah. 2. nu. 1. & seq.

Assyriorum Deus. Hof. 2. 62. c. 5. nu. 37.

Assyriorum potentia, & opes. Hof. 2. à nu. 61. & ca. 5. nu. 37.

* Assyrius Diabolum significat. Mic. 5. num. 71. Soph. 2. 63.

Assyrius transfertur arguens, corripiens, infidiās, graffans. Mich. 5. nu. 57. 62.

Assyriorum imperium quando finitum. Nah. 2. nu. 1. & seq.

Monarchia Assyriorum fuit prima omnium mūdi. Nah. 2. 1.

Assyriorum imperium quantum temporis durauerit. Nah. 2. nu. 2.

* Rex Assur, voluntas. Nah. 3. n. 35. Athalia.

Quando, & quot annos regnauerit. Prælud. 2. num. 27.

Atrium.

† Templi Ierosolymitani atria. Ioel. 1. nu. 39.

Attamen.

† Saepe redundat. Soph. 3. n. 7.

Attenuare.

† Significat, delere, perdere. Soph. 2. nu. 43.

Auaritia, Auarus.

* Auari effunduntur in occidentē, Zach. 8. 25.

Auaritiæ grauitas, & excaecatio. Zach. 5. 25.

Auari steriles, & eradicates. Soph. 2. 36. 37.

Auari disperibunt. Soph. 1. 73.

Auari cultores idolorum. Ham. 5. 77.

Auaritia vicius. Ham. 8. 9. 10.

Auaritia quas calamitates importet. Ham. 8. 10. 11.

Auaritia quæ comitentur peccata. Ham. 9. 10.

Auaritia quomodo regnet. Ham. 9. 4. & 10.

Auaritia quomodo puniatur. Ham. 9. 10.

Auarorum opes alij hæreditant. Mic. 11. 67.

Auaritia inexplebilis multorum reprehenditur. Hab. 2. nu. 26. vsque ad finem cap.

Auari morientes quærunt effugere iram Dei, & sæpe non effugiunt. Ham. 9. 11.

Audacia.

Audaciæ sedes cor. Nah. 2. 64.

* Audere maiora viribus, quam periculosum. Ham. 6. 50. 51.

Audire. Auditio.

Auditus.

† Auditus, quod corde percipitur. Ioel. 1. nu. 3.

† Audire est corde percipere. Ioel. 1. nu. 3.

Quod auditur sacratius est, quam quod in auribus resonat. Ioel. 1. nu. 3.

† Auditum, & auditio pro re audita. Hab. n. 9. Nah. 3. 28.

Auersio.

† Sumitur pro vulnere. Hof. 14. 12.

Augustus.

Cæsar Augustus Ianum Quirinum clausit. Hof. 2. 94.

Augustinus.

Per se ipsum intellexit libros artium liberaliū. In Procem. in Hag.

Qualis scripturæ. interpres. In procem. in Mala. num. 11. & in Procem. Zach. n. 9.

Auis, vide Volucris.

* Auis, homo leuis. Soph. 2. nu. 64.

Auris.

† Auribus percipere, quid sit. Ioel. 1. nu. 3.

† Aggrauare aures, obstinate non obedire. Zach. 7. nu. 10.

Aurugo.

Quid sit. Ham. 4. 20.

Aurum. Aureus.

* Aurum cordis illuminationem significat. Hof. 2. 72.

Aureus nummus quantum valeret. Hof. 3. 12.

Aurum cum sole aduerso percutitur, ruborem igneum imitatur. Nah. 2. 45.

Aurum, virtutes. Nah. 2. 71.

Aurum igne probatum, iusti. Zach. 13. 17.

* Aurum, sacerdotes. Mal. 3. 21.

Auster.

Qualis ventus. Hof. 13. 37.

Aultro flante fontes exsiccantur. Hof. 13. nu. 39.

Autor.

* Quinam autores vitandi. Præl. 1. num. 2, & ex professo in Procem. in Soph.

* Quinam optimi, & sequendi autores In procem. in Hag. & in procemium in Zach.

* Autores sequendi in sensibus spiritualibus de promendis, In procemium in Mal.

Azarias, vide Hazarias.

Azotus vrbs.

Vbi sita. Ham. 1. 21. Soph. 2. nu. 7.

* Idem est quod vastitas, ignis generationis, & significat eos, qui verbis alijs sunt scandalo. Soph. 2. 35.

B.

Babylon, Babylonia, Babylonius,

† Captiuitas Babylonica quando contigit, & quando soluta, Præl. 2. 27.

† Babylontorum Deus quis. Hof. 2. 62.

Babylonis primi reges. Hof. 2. 62. c. 5. nu. 36. 37.

Babylonis situs. Ioel. 2. 41. Ham. 6. nu. 6. 7. Nah. 2. nu. 37.

* Babylon ciuitas superborum. Ham. 6. 35. c. 8. 23. & seq. Mich. 7. 42.

† Babylon vocatur Assur, & quare. Mich. 7. 32. Nah. 2. nu. 37.

† Babylonij, & Assyrij distincti sunt. Nah. 2. 37.

* Babylon, id est, confusio peccatorum. Soph. 2. nu. vlt. Zach. 2. 29. 30.

Libertas Babylonica typus libertatis factæ per Christum Dominum. Zach. 3. nu. 33.

Baculus.

† Baculo diuinare solebant antiqui. Hof. 4. 22.

Baculus, crux Christi Domini. Zach. 8. numer. 22.

Baculus, spes. Zach. 8. nu. 22.

Bahal.

† Vtrum sit commune nomen omnibus gentium Dijs, an certis alicuius idoli. Hof. 2. 60.

† Bahal,

† Bahal, & Bahallim quid significant. Hof. 2. n. 90.

Bahal idolum proprium Babylontorum fuit, sed à Tyrijs receptum, & ab alijs nationibus. Hof. 2. 62. Ham. 5. 71. Sop. 1. n. 18. & seq.

Bahal idem qui Iuppiter. Hof. 2. n. 61. & seq. Soph. 1. n. 18. & seq.

† Bahal scribendum Bal, & quod nam idolum. Soph. 1. n. 18. & seq.

Balaam, vide Balaham.

Balac.

Transfertur elingens. Mich. 6. 18.

* Est figura Diaboli. Mich. 6. 18.

Balaham.

* Est figura falsi magistri spiritualis, & pseudopropheta. Mich. 6. 18.

Baltasar.

Quando, & quot annos regnarit. Zac. 1. 27.

Baptismus, Baptizare.

Arca Noe Baptismi typus. Ionæ. 4. 6.

* Diluuium baptismi typus. Ionæ. 4. 6.

Baptizare Spiritu sancto quid sit. Ioel. 2. 54.

Baruch.

Baruch scriba Ieremiæ quis. Præl. 2. 22.

† Eius liber non est distinctus à libro Ieremiæ. Præl. 2. n. 2. 24. 27.

Bafan.

* Vertitur confusio. Nah. 1. n. 25. Zach. 11. 6.

* Bafan carnis voluptates. Nah. 1. n. 25.

* Bafan, Diuites. Zach. 11. 6.

Bas. *Bas. Dénen.*

† Quid significet. Hof. 8. n. 9. 10.

Basilica.

Basilica pars templi Ierosolymitani, quæ. Ioel. 2. numero. 29.

Basiliscus.

* Significat Diabolum, & peccatum. Hab. n. 42.

Basilus.

Qualis scripturæ interpres. In procem. in Zach. nu. 9. & seq.

Bathus.

Bathus mensura quantum caperet. Ham. 8. n. 13.

Beatitudo.

* Beatitudinis latitudo. Ham. 6. 11.

Quam desiderada. Ioel. 3. 29. Ham. 6. 11. Soph. 30. 56.

Beatitudo cælestis qualis. Ioel. 3. à n. 23. vsque ad fi. c. Ham. 6. n. 11. c. 9. n. vlt. Soph. 3. n. 56.

Beatitudo cælestis quantum sit præmiū. Hag. 2. n. 82.

Beatitudinis æternæ consequendæ causa omnia mala huius vitæ sunt patienter ferenda. Hab. 3. 48. & seq. Hag. 2. 87. & seq.

Beatitudinem desiderantibus Deus maxime loquitur. Hag. 1. 35.

Beatorū immortalitas semper virens. Ioel. 3. 26.

Beati in corporibus gloriosis cum Christo ascendent canentes. Haba. 3. 55. & seq.

* Beatitudo significatur in Galaad, & in Libano. Zach. 10. 21.

Qualis scripturæ sacræ interpres. In procem. in Zacha. num. 10. & in procem. in Malac. n. 11.

Behelzebub.

† Quid sit. Hof. 2. 66.

Behelphegor.

† Quid sit. Hof. 2. 66.

Et idem qui Priapus. Hof. 4. 26.

Behemoth.

Quid. Mich. 5. 38. Soph. 1. n. 9.

Bel.

Idem qui Bahal. Hof. 2. 61. & seq. Belihal.

† Significat præuicatorē, & apostatā, hominē sine iugo, & legis transgressorem, & Diaboli, & vnde dicatur. Nah. 1. n. 44. & seq. Bellum.

* Bellum gerere quando & quomodo liceat Christianis nō solum contra infideles, sed etiam contra Christianos. Mich. 4. n. 38. & multis seq.

* Bellum spirituale, vide Pugna.

Belus.

† Belus Iuppiter idem qui Bahal. Hof. 2. nu. 61. & seq. Soph. 1. n. 18. & seq.

Belus Iuppiter pater Nini in Deum relatus ab ipso Nino. Hof. 2. 61.

Bene.

† Bene ponitur pro Multum. Ionæ. 4. 18.

Benedicere, Benedictio.

† Benedictio pro beneficijs. Zach. 5. n. 6.

† Benedicere, & benedictio copiam, & fertilitatem significat. Haba. 3. n. 45. Hag. 2. 66. Mala. 2. num. 3.

Beneficium.

Beneficia Dei, vide Deus.

† Dum scriptura narrat beneficia exhibenda, recordari solet exhibitum olim. Zach. 1. 4. 8.

Benhadad.

Quis. Ham. 1. 17.

† Benhadad filius manna. Ham. 1. 19.

Berenice vrbs.

Vbi sita. Ionæ. 1. 15.

Bernardus.

Qualis scripturæ interpres. In procem. in Malach. num. 12.

Berosus.

Fictitius liber. Zac. 1. n. 24.

Berosi lapsus. Zach. 1. n. 24. 26.

Berfabe vrbs.

Vbi sita. Ham. 5. 13.

Bestia.

* Immanes, ac crudeles homines, tyānosque mystice significat. Hof. 2. 92. Soph. 2. 64.

Bethauen vrbs.

Vbi sita. Hof. 4. n. 29. 30. 31.

† Quo modo interpretetur. ibid.

Bethel vrbs.

Duplex fuit. Hof. 4. n. 29.

Bethel altera in sorte Ephraim, prius Luza dicta. Hof. 4. n. 29. c. 6. 34.

Bethlehem.

Vbi sita. Hof. 13. 39. Mich. 5. 7.

Vnde hoc nomen habuerit. Mich. 5. 8.

Bethlehem duplex. Mich. 5. 7.

† Bethlehem domus panis. Mich. 5. num. 8. 68.

* Significat animam, quæ alios iuuat ad salutem æternam consequendam. Mic. 5. 68.

kk

Bibere.

Bibere.
 † Vinum bibere significat copiose bibere. Ham. 6 n. 22.
 † Significat dies festos, & cōiuiua celebrare. Hab. di. n. 71.
 † Sanguinem bibere est multum hostiū sanguinem fundere. Zach. 9. 60. ¶ Blasphemia.
 Idem quod opprobrium, irrisio. Soph. 2. n. 251.
 † Reprehenditur. Mala. 2. n. 39. c. 3. n. 43.
 Bonus, & Bonum.
 * Bonus si perseverat, non polluitur, si societur malis, sed potius qui malus est, in bonum vertitur eius exemplo. Hof. 1. 51.
 A Deo sunt omnia bona. Zac. 10. 31.
 Boni definitio. Mich. 6. 22.
 * Bona seculi qualia sint. Hof. 4. n. 44. c. 5. n. 30. 31. c. 6. n. 49. c. 8. 16. c. 11. n. 19. c. 12. n. 17. 18. Ham. 3. n. 22. c. 8. n. 10. Hab. n. 26. Ionæ. 4. n. 25. vlt. que ad finem. c. Nah. 3. n. 34. 35. Soph. 1. 78. Zach. 8. 25.
 Quā fluxa sint, cognoscit, cū amittunt. Io. 4. 27.
 Omnia peribunt. Nah. 2. 70.
 Queruntur multo labore, & velocissimè fugiunt. Nah. 3. 34. 35.
 Et relinquantur alijs. Soph. 1. 78.
 Quomodo transeant. Hof. 11. 19.
 Peribunt, & ludent possessores suos. Ham. 3. 23. & in vltimo.
 Bona seculi perdi præstat, quā animā. Io. 4. 31.
 Quia hæc querimus, & Dei obliuiscimur, & ipse obliuiscitur nostri. Hag. 1. 53.
 Bona seculi nihil proderunt in hora mortis. Soph. 1. 83.
 Et si diuturna putabantur à peccatore, in morte eius peribunt. Soph. 1. 83. 84.
 Tunc queruntur, cum feruor deuotionis, & caritatis remittitur. Ham. 8. 24.
 Bona seculi euanescent in morte. Mal. 4. 22.
 Cito pereunt, & securitatem habere non possunt. Hab. 26.
 Sunt falsi amici, quia tandem in termino vitæ homines deserunt. Hab. 50. 51.
 Effertur ex hoc mundo nequeunt. Hof. 12. 17.
 Bonorū seculi amatores ebrii vocantur. Ioe. 1. 21. & maxime puniuntur. Ham. 1. 28.
 Idem quam angustis finibus premantur. Ham. 6. 9. 10.
 Querunt effugere iram Dei in morte, & sæpe non effugiunt. Ham. 9. 10.
 Eisdem sæpe bona opera magis nocent ob superbiam. Hab. 22. 23.
 Et sæpe prudentia destituuntur in morte. Hab. dia. 52. 53.
 Eorum lætitia quam fragili fundamento nitatur. Ion. 4. 25.
 Vitijs implentur. Hab. 18.
 Habitat in scissuris petrarum. Hab. 21. 22.
 Bonis seculi non confidendum. Ham. 6.
 Quanto labore emantur, & quam sit eorum iniqua mensura. Ham. 8. 23.
 Bona tēporaria p hederā significata. Ion. 4. 25.
 Per poma significantur. Ham. 8. 10.

* Bona seculi flumina dicuntur. Zach. 12. 25.
 Bona tēporaria quadrigæ dicuntur. Nah. 2. 73.
 Bona naturalia dicuntur vestes. Nah. 3. n. 31.
 * Bona tēporalia per locustas significata. Nah. 3. n. 31.
 Bona spiritualia per tēporalia significantur. Hab. 3. 52. 53.
 Bona tēporalia dicuntur fæces. Soph. 1. 62.
 Domus dicuntur. Soph. 1. 78.
 Ciuitates dicuntur. Soph. 3. n. 16.
 Bonorū tēporalium iacturas ppter peccata nostra patimur. Hab. 1. n. 42. 43. Malac. 1. 27. 28.
 * Bona tēporalia occasus dicuntur. Zac. 8. 25.
 † Bonus lætus. Zach. 8. 32.
 † Bonitas lætitia. Zach. 8. n. 32.
 D. Bonauentura.
 Qualis scripturæ interpres. In proæ. in Zac. n. 9.
 Bootes sidus.
 † Quale sit. Ham. 5. 20. ¶ Borith.
 † Qualis sit herba. Mal. 3. 20.
 Camelus.
 Bos for vrbis. ¶ Bosphorus.
 Vbi sita. Hab. n. 93.
 † Vrbs, & fretum, vbi Hab. n. 113.
 Bofra.
 Duplex fuit. Ham. 1. 24.
 † Transfertur munita. Ham. 1. 24. ¶ Botrus.
 * Hominem iustum significat. Mich. 7. n. 4.
 Brachium.
 † Confortare brachia est vires, ac robur assumere. Nah. 2. n. 41. ¶ Bruchus.
 † Quid sit. Ioe. 1. n. 6.
 Bubalus.
 † Quale sit animal. Ham. 6. 40.
 * Quid mystice significet. Ham. 6. n. 48. 49.
 * Bubalos multos Salomonis tempore capi quid mystice significet. Ham. 6. 48.
 Buccina.
 † Ex quo fieret. Hof. 5. n. 21.
 † Buccina Hebræi conuocabant populum ad res magni momenti. Hof. 5. 20.
 Burgundia, & Burgundiones.
 Burgundiones vxores suas trecentis solidis emūt. Hof. 3. n. 9.
 C.
 Cæcus, Cæcitas.
 * Mentis cæcitas. Soph. 1. n. 81.
 Cadere.
 † Significat in aliquam magnā calamitatē sibi tāquam laqueum paratam deuenire. Soph. 1. 13.
 † Cadere, pro Mori. Hag. 2. 72.
 Caremonia.
 * Sunt valde necessarii in Ecclesia. Ioe. 1. 21. Mich. 3. n. 8. n. 9. 10. 11.
 * Caremoniarum externarum vtilitas, & externa signa virtutum quantum prosint ad conseruationem virtutum. Ioe. 1. 21. Mich. 3. 8.
 * Iudæorum caremonia per hederam Ionæ significata. Ionæ. 4. 21.
 Cæsar.
 Augustus Cæsar Ianum Quirinum in summa pace clausit. Hof. 2. 94.
 Iulij Cæsaris imagini stellam in fronte ap-

pingere

pingere solebant Romani. Ham. 5. n. 73.
 Iulij Cæsaris à quo gen^o duxerit. Hab. n. 2. & seq. Cæsaries.
 * Cogitationes significat. Mich. 1. n. 71. 72. 73.
 Cautus vrbis.
 Vbi sita, & quo nomine olim dicta. Hof. 9. n. 6.
 Calcaneus.
 * Calcaneus finis operis. Zach. 8. 27.
 Calix.
 † Iram, & punctionem significat. Mich. 2. 41.
 Calumniari.
 † Significat opprimere. Zac. 7. n. 8. & aliena bona viurpare. ibid. ¶ Caluitium.
 † Quid sit. Ham. 8. 30.
 † Erat tristitia, & calamitatis signum, Ham. 8. 30. Mich. 1. 46.
 Calx.
 * Caritatem significat. Mich. 1. 32.
 Cambyses.
 Quot annos regnarit. Zac. 1. n. 32.
 Camelus.
 † Significat homines, qui simul Deo, & mundo seruire volunt. Mic. 2. 50. Zac. 14. 61.
 Caminus.
 * Caminus ignis apostoli. Zach. 12. n. 8.
 Campianus.
 Martyr Societis Iesu illustris. Ham. 2. 5.
 Candelabrum.
 * Candelabrum aurei ecclesia, Zac. 4. n. 3. & seq.
 Candelabrum tabernaculi in quo differat ab eo, quod Zacharias vidit. Zach. 4. 32.
 Canna.
 Quid sit. Hof. 8. 19.
 Capillus.
 † Tondere capillos maximæ tristitia, & calamitatis signum. Ham. 8. n. 30. Mic. 1. 46.
 * Capilli virtutes significant. Ham. 8. n. 44.
 * Capilli cogitationes significant. Mich. 1. n. 71. 72. 73.
 * Capillos spiritualiter tondere, est super suas cogitationes refecare. Mich. 1. n. 71. 72. 73.
 Victores tondebant capillos victis in ignominia. Ham. 8. 30. ¶ Captiuitas.
 † Captiuitas populi Israelitici, quo tempore cōtigerit. Præ. 2. n. 5. & 27.
 Captiuitas decem tribuum an aliquando potestea fuerit soluta. Hof. 1. 93.
 Captiuitatem conuertere est à captiuitate liberare. Hof. 6. 38.
 † Septuaginta anni captiuitatis quando fuerint impleti. Zach. 1. n. 21.
 Caput.
 † Quid proprium habeat. Hof. 1. 130.
 * Christ^o Dñs cur caput nostrū dicatur. Hof. 1. 130.
 † Caput pro primatibus, qui alios regunt. Hof. 11. n. 26. Ham. 6. n. 4.
 Victores radebant victorum capita in ignominiam. Ham. 8. 30.
 In capite esse, est superiorem, ac victorem esse. Ham. 9. n. 4.
 Mouere caput interdum est irridentis, interdum condolentis. Nah. 3. n. 5.

† Leuare caput est lætorum, victorum, & liberorum. Zach. 1. 70.
 * Caput intentio, Zach. 8. 27.
 Carica.
 † Caricarum massa quid. Hof. 1. 36.
 Carioth.
 Vrbs Moabitarum vbi sita. Ham. 2. n. 1.
 Caritas.
 * Caritas Dei erga homines, vide Deus, & Hof. 1. 60. c. 2. n. 95. c. 3. 34. c. 6. 27. 42. c. 11. 20. 21. 22. c. 13. n. 5. & 6. Zach. 2. n. 20. 28. c. 6. 41. 42. c. 8. n. 2. c. 11. n. 13. Mala. 1. n. 25. 26. Hab. 1. 43.
 Caritas hominum in Deum. Hof. 2. 95.
 * Caritas comendatur. Hof. 2. 100. Ham. 1. 6. Mic. 1. 23. c. 2. 69. c. 4. 79. Soph. 3. 54. Zac. 10. 27.
 Caritas quomodo sit vinculū perfectionis. Mic. 1. 23. Et virtutes colligantur. Ham. 9. 16.
 Caritas per cornu significata. Mich. 4. 79.
 Caritas dicitur pastor. Soph. 2. n. 40.
 * Caritatis effectus, & natura. Soph. 3. 54.
 Semper cupit confortes bonorum, quibus ipsa potitur. ibid.
 Carmel, Carmelus, vide Charmelus.
 Carmen.
 * Carmina lasciuia quantum nocent. Mic. 1. n. 60.
 Caro.
 † Caro ponitur pro genere. Hof. 9. n. 23.
 † Caro pro homine. Ioe. 2. 56. Zac. 2. 37.
 * Carnis, & spiritus pugna. Mich. 4. n. 73.
 Carnis voluptates. Vide voluptas.
 Caro sanctificata, opera vitæ religiose. Hag. 2. 78.
 Caro quomodo cōpescenda. Za. 2. 3. c. 6. 24.
 Caro sileat in conspectu Christi. Zach. 2. 38.
 Caro regnat in nobis, quia Deus iratus fuit regnare in nobis malos principes. Hof. 8. 12.
 Carnis voluptates sectantes quomodo puniantur. Soph. 2. 34. & seq.
 Carnis voluptates hamus diaboli. Hab. 1. 46.
 Caro minat magnos labores, nisi ei satisfaciatur. Mic. 3. 12. sed nō est ei obediēdū. Mi. 3. 13.
 Caro non est in consilium adhibenda ad consilia perfectionis. Mich. 7. 27.
 Carnale cor, vt clibanus succensus. Hof. 7. 16.
 Carnaliū vitā Deus cū labore fert. Ham. 2. 34.
 * Carnales putāt sibi licite voluptates, quæ iustis aliquando licent. Ham. 6. 21.
 Carthago.
 † Tharsis appellata. Ion. 1. 13.
 Castitas.
 * † Per populum, & salicē significatur. Za. 14. 66.
 Casus.
 † Casus nominum poni solent in nostra editio-
 ne, vt sunt in lingua, ex qua fit versio. Haba. 1. 22.
 Cataracta.
 † Quid sit. Mal. 3. 32.
 Catulus.
 † Catulus leonis audacior leone, & ferocior. Hof. 5. n. 40.
 * Catulus leonis, Christus Dñs. Nah. 2. n. 73.
 * Catuli leonum virtutes. Nah. 2. n. 72.
 Cauda.
 * Perseuerantiam significat. Mich. 1. 57.

Kk 2 Caula

Caula.
* Significat Ecclesiam. Mic. 2. 64.
Caula.
† Caula pro effectu poni solet in scriptura. Hofe. 4. 23. Zac. 14. 46.
† Causam alicuius iudicare, est sententiā pro illo ferre. Mich. 7. 29.
Cedron.
Vbi. Sopho. 1. 57.
Cedrus.
Significat sanctos. Hof. 14. n. 17. 18.
Templū Salomo. lignis cedri cōfectū. Zach. 11. 2.
* Cedri principes ciuitatis. Zac. 11. n. 3. & 5.
Cerechi, vide Chereti.
Ceraus.
* Dum fugit venatoris properat in excelsos montes, & ibi tatus, & a timore liber consistit. Habac. 3. 55.
Cete.
† Nō est nomē peculiare balæne, sed commune piscibus magnis. Ionæ. 2. n. 2. 3. & 4.
Cethim.
† Est insula cyprus. Ionæ. 1. 8.
† Cethim nomen commune insulis, & locis maritimis. Ionæ. 1. 16.
Chalane, vrbs.
Vbi sita. Ham. 6. n. 6.
Chaldæa, Chaldæus, Chaldaicus.
* Chaldæus sonat, sicut dæmon, vel sicut vastator. Habd. 4. 8.
* Chaldæi significant demones, & peccata. Habd. 4. 2. Habac. 1. 32.
Pædatores. Haba. 1. n. 32.
Chaldææ regionis situs. Ioel. 2. 41.
† Chaldæi, quo tempore prouincias, debellauerunt, & subegerint. Præl. 2. 16.
Chaldæorum potentia, & opes. Prælud. 2. 17.
Impetium Chaldæorum per equos rufos significatum. Zac. 6. 3.
Paraphraſtes Chaldaicus quo tempore floruerit. Hof. 9. 20. Habd. 110.
Paraphraſis Caldaica post Hiero. tempora edita. Hof. 9. 20. Habd. 110.
Chamaeleon.
Chamaeleontis natura. Hof. 9. 16.
* Chamaeleoni peccator similis. Hof. 9. 16.
Chanaham, & Chananæus.
Chananæi Deo inuisi. Hof. 12. 9.
† Chananæus transfertur mercator. Hofe. 12. 9. Zac. 14. 53.
* Chananæus peccatoris typus. Hof. 12. 10.
Chananæi pro Palæstinis sumpti. Soph. 2. 21.
Palæstini à Chananæis oriundi. Soph. 2. n. 21.
Charitas, vide Caritas.
Charmel, Charmelus.
† Charmelus mons duplex, & vbi situs. Ham. 1. 8.
Charmelus, Hebræis Charmel dictus. Ham. 1. 8. & c. 9. 13.
† Charmel, seu Charmelus sonat spicæ plenæ, & virides, & fertiles, & scientia circumſiſionis. Ham. 1. 8. c. 9. 13.
* Charmelus mons, typus sanctorū. Ham. 9. 13.

* Charmelus significat diuitias. Nah. 1. n. 25.
Charre vrbs.
Vbi sita Ionæ. 1. 44.
† Hebraicè Aram dicta. Ion. 1. 44.
Cherethi.
† An sit vrbs, vel prouincia tota Palæstinorum. Soph. 2. n. 11.
† Chereti, & Pheleti legiones militū, custodiae Dauidis vnde dictæ. Soph. 2. n. 14.
Chetim, vide Cethim.
CHRISTVS DOMINVS.
* Multa de Christo Domino in prophetis extāt testimonia. Præl. 1. 4.
Multa in scriptura, etiam in Prophetis sunt testimonia, quæ de Christo Dño Historico sensu intelligi nequeūt. Præl. 1. n. 3. & seq.
Mysteria Christi inueniuntur in scriptura nō in sensu literali dumtaxat aut in spiritali, sed in vtroque. Præl. 1. n. 15.
Christus conuersabatur cū Phariseis, Publicanis, & peccatoribus, vt eos lucrifaceret. Hofe. 1. 53.
Mors Christi fuit causa destructionis Iudæorū vide Christi Domini mortem quomodo sit vltus Deus, & Mich. 5. 7. 8.
Christi Dñi mortē quomodo sit vltus Deus in Iudæos. Hof. 1. n. 7. 5. 7. 6. 7. 7. & c. 8. 1. 8. 2. 8. 3. & c. 8. 9. ca. 3. n. 19. & c. 5. n. 1. 4. 1. 5. 2. 3. 2. 9. 3. 3. 4. 2. c. 7. n. 34. & seq. c. 8. n. 30. c. 9. 3. 2. c. 11. n. 41. c. 13. n. 17. Ioel. 1. n. 14. 30. Ham. 1. n. 10. c. 2. n. 4. c. 5. n. 26. 34. c. 8. n. 6. 7.
Christus Dñs promittitur. Hofe. 1. n. 130. c. 5. 29. c. 11. 33. Mich. 2. n. 5. 6. c. 5. 6. & seq. Hab. 2. n. 5. & c. 3. per totū Hag. 2. n. 19. & seq. Za. 3. p. totū. c. 6. n. 30. vltq; ad n. c. 9. n. 41. Mal. 3. n. 11.
Palsio Christi Domini. Zach. 1. 5. 6. c. 12. n. 14. c. 13. per totum.
Resurrectio Christi Dñi prædicitur, & probatur. Hof. 6. n. 3. c. 13. 24. Mic. 7. n. 3. 6. 37. Ionæ 2. 27. c. 3. 34. & seq. Zac. 3. 26.
Resurrectio Christi Domini quomodo intelligatur fuisse post tres dies. Hof. 6. n. 6.
Resurrectionis Christi typus. Ionæ. 2. 27. ca. 3. 34. & seq.
Resurrectio Christi Dñi fuit Iudæis nota. Ion. 3. n. 33. 34.
Resurrectio Christi Domini quomodo sit causa resurrectionis nostræ. Hof. 6. n. 5.
Resurrectionis Christi Dñi meditatio plurimum valet ad spem nostræ resurrectionis excitandam. Hof. 6. 46.
Ascensio Christi. Mich. 2. 65. Zac. 3. 26. c. 14. 8.
Humanitas Christi per templum significata. Mich. 7. 39. Hag. 1. 31.
Per tabernaculum significata. Ham. 9. n. 29. & seq.
Per Ierusalem significata. Mich. 7. 39.
Per vestes sordidas significata. Zach. 3. 25.
Humanitas Christi quomodo sit causa nostræ iustificationis. Hof. 6. n. 5.
Mors Christi destruxit mūd errores. Io. 1. 48.
Descensus ad limbum. Zac. 9. 5. 2.

Diui-

* Diuinitas Christi probatur. Mic. 5. n. 36. 39.
Zach. 2. n. 19. c. 13. n. 15. Mal. 3. n. 11.
Genus Christi ex tribu Iuda. Hof. 9. 24.
Aduentus Christi quæ bona hominibus attulit. Ho. 2. a. n. 80. vltq; ad finē. c. & c. 6. n. 10. & seq. Ioel. 2. n. 45. vltq; ad finē cap. c. 3. n. 22. & seq. Mic. 4. per totum Habd. 1. 17. Soph. 2. 64. Hag. 2. n. 59. 60. Zach. 9. 65. c. 10. n. 1. & seq. Mal. 3. n. 17. 18. & seq.
Aduentum Christi caelum, & terra admirantur. Hag. 2. 22. Mal. 3. 17. 18.
Christus vocatur Dauid, & quare. Hof. 3. 24.
Diluclus similis dicitur. Hof. 6. 48.
Imbri serotino, & tepotaneo similis. Hof. 6. 43.
Leoni similis, & leo dictus. Hof. 11. 33. Hamos 5. 51. Nah. 2. n. 73.
Caculus leonis dicitur. Nah. 2. n. 73.
Vento vrenti similis, & ventus vrēs dictus. Ho. se. 13. n. 37.
Virus dicitur. Ham. 5. 51.
Sold dicitur. Ham. 4. 38. Mal. 4. n. 2. & c. 3. & 4.
Vermis dicitur. Ionæ. 4. 21.
Morsus dicitur. Hof. 13. n. 25.
Petra dicitur. Ham. 9. 21. Na. 3. 2. Soph. 1. 66.
Lapis primarius Christus. Zach. 4. 15.
Venturus, & veniens, nomen Christi. Habac. 2. n. 6. 7. & c. 8.
Sanctus, nomen Christi. Haba. 3. 17.
Victor nomen Christi. Habac. 3. n. 60. & seq.
Finis nomen Christi. Habac. 3. n. 61. & seq.
Fons dicitur, & fons patens. Zach. 13. 2. 18. 20.
Angelus dicitur. Mal. 3. 14.
Ignis. Mal. 3. 18.
Oriens nomen Christi. Za. 3. 34. & seq. c. 6. 3. 2.
Caput nostrū Christus. Hof. 1. 130. Zac. 2. n. 17.
Consiliarius noster Christus. Mich. 4. 7. 3. 74.
Rex noster. Mich. 4. 7. 3. Zac. 1. 4. 34.
Dux noster. Mich. 6. 15.
Pontifex noster. Mich. 6. 15.
Sacerdos noster. Mich. 6. 15.
Magister, & doctor. Ioel. 2. n. 48. Zach. 13. 23.
Vestis nostra. Soph. 1. n. 15.
Pastor noster in Proc. in Hag. n. 8. Zach. 10. n. 30. & latius. Zach. 11. n. 8. & multis seq.
Propheta dicitur. Zach. 13. n. 22. 23.
Arx dicitur. Zach. 9. n. 54.
Separator dicitur. Zach. 9. n. 15. & c. 27.
Stannus lapis dicitur. Zac. 4. n. 24. 25.
Lucerna dicitur. Zach. 4. n. 4.
Lampas dicitur. Zach. 4. n. 4.
Corru dicitur. Zac. 1. n. 72.
Descendens cunctis genibus. Hag. 2. n. 19.
Angulus dicitur. Zac. 10. n. 13.
Paxillus dicitur. Zac. 10. n. 13.
Fortis. Zach. 10. 17.
Dominator dicitur Malach. 3. n.
Germen Christi nomen. Zac. 3. n. 35. & sequ.
Lapis Christi nomē. Ham. 9. n. 21. Za. 3. n. 43.
Typus Christi agnus paschalis. Præl. 1. 20.
Typus Christi Danid. Hof. 3. 24.
Populus Israheliticus. Hof. 11. statim post principium, vltq; ad numerum. 15. Ionæ. 3. 33.

Vermis Ionæ. 4. 21.
Et Ierusalem. Mich. 7. 39.
Et Moyses. Mich. 6. 15.
Et Aharon. Mich. 6. 15.
Petra. Nah. 3. n. 32.
Templum. Mic. 7. 39. Hag. 1. 31.
* Tabernaculum. Ham. 9. 29.
Zorobabel. Hag. 1. 32. Zac. 4. n. 14.
Iesus filius Iosede. Hag. 1. 32. Za. 3. 22. c. 6. n. 32.
* Typus Christi vir equo rufo insidens. Zach. 1. n. 55. & c. 56.
Virtutes, & dona Christi per sculpturam significata. Zach. 3. 48.
* Obedientia, & humilitas Christi. Hofe. 1. 60.
Rex, & sacerdos prænuntiatur. Zach. 6. 32.
* Vestes Christi fideles sunt. Mich. 2. n. 52. & c. 53.
* Natura duplex Christi per duo infusoria olei significata. Zach. 4. 30.
Natiuitas Christi quantam lætitiā hominibus attulerit. Hag. 2. 22.
Venisse Christum probatur. Hag. 2. n. 29. & seq. Zach. 9. 41.
Orat Christus pro nobis vt homo. Zach. 1. 63.
Christus sequendus vt caput. Hofe. 1. 130.
Christus leo rugiens in Iudæos. Ham. 1. 10.
Christi sanguine tinctas nostras animas solū Deus agnoscit. Ham. 8. 7.
Propter incarnationem Christi omnis caro ei subijci debet, & quidquid est in homine filere debet coram eo. Zac. 2. 36. & seq.
Christus vermis matutinus, qui corrodit hederā per resurrectionem suam. i. vmbra legis veteris. Ion. 4. 21.
Pro salute omnium mittitur in mare, & quiescit ira Dei. Ion. 1. 48.
Christi Allegoria ab inferno deuorati. Io. 2. 20.
Christus cum resurgit in nobis, disperdit dæmones, & malas cogitationes. Soph. 3. 45.
Magnas utilitates affert animæ, dat nobis labium electū, & vt humero vno seruiamus ei, Soph. 3. 46.
Christi prouidentia in gubernandis suis. Mic. 5. 47. & seq. & c. 7. 58. Zac. 3. 51.
Quam fortiter eos defendat. Mich. 5. 51.
Christus paucos conuertit, eius figura fuit Michæas in hoc. Mich. 7. 14.
Gratia Christi non ab alio mutata. Zac. 5. 6.
Imitatio Christi. Zach. 3. 52.
Christus quam potenter liberet electos suos. Zach. c. 63. 64.
Christus indutus erat vestib⁹ sordidis, quia peccata nostra portabat. Zach. 3. 26.
Christo auferuntur huiusmodi vestes, cū peccata nostra debentur. Zach. 3. 27.
Christi vulnera cælatura sunt. Zac. 3. 48.
Christi vulnera prædicuntur. Zach. 13. 9.
Christum regē qui agnouerint, & ei munera obtulerint, in memoria æterna erunt apud Deum. Zach. 6. 36.
Et magnis donis augebuntur. ibid. 6. 37.
Christo aureā coronam facimus, & eī coronam mus cū nostros ei tradimus possidendos, &

Kk 3 virtut-

virtutibus nostris et coronamus. Zac. 6.40.
 Christus solus rex agnosce dñs, ipse enim salu-
 uit nos, quia rex, & sacerdos est noster. Zac.
 6.44.
 Christus in animā veniens quanta ei munera
 afferat. Zach. 9.65.
 Christus quomodo veniens in animam to-
 tum hominem possideat. Zach. 9.68.
 Christus fons patens. Zach. 13.2. & 3. vt om-
 nes mundentur. 4. & 18. 19. 20. Quanta bo-
 na habeat, qui ex hoc fonte bibunt. 21. &
 sequ. Aquā huius fontis per orbem spargen-
 da. Zach. 14.31.
 Christi aduentus primi splendor & opera
 mirabilia. Mal. 3.17. & sequ.
 * Christus cur dicat Sol iustitię. Mal. 4.2. & sequ.
 † Quę dicuntur de Christo, interdū ad solū ca-
 put pertinent, interdū ad corpus, nō nunquā
 ad vtrum quę. Zac. 2.17. 18.
 Christi ad presēpe animalia. Hab. 3.8 & sequ.
 Christus quomodo venerit ab Austro. Hab. 3.
 12. & sequ.
 Gloria miraculorū eius. ibi. 24. Splēdor doctri-
 nę eius. ibi. 24. 25. Victōria ei⁹ in cruce. ib. 26.
 Christus exiccavit venas mortis. Hose. 13.37.
 Christi figura Ionas. Ion. 3.33.
 Christus vixit sedens super equū rufum. Za. 1.53.
 Christi corpus passione cruentatum equus
 rufus. Zac. 1.53. 56.
 Christus post ascensionem mittendus ad gen-
 tes in apostolis. Zac. 2.17.
 Christ⁹ maxima lampas Ecclesię. Za. 4.4. Quę
 nō habet infusorium, vt ceterę, quia nō aliū-
 de mutatur lumen, sed ipse in se habet. ibi. 6.
 Christus lapis illicius exuri nos igne peccato-
 rum non lineus. Zach. 4.23. 24. 41.
 Christi iuxta naturę dño rostra aurea. Za. 4.30.
 Christi ingressus in Ierusalem asine infidētis
 cur meminerit Zacharias, & non alterius in-
 gressus. Zach. 9.34. vsque ad finem cap.
 Christianus, vide Fidelis.
 Christiani multi quodāmodo idololatri ne-
 quiores. Ion. 1.52. Haba. 1.31. Soph. 3.9.
 Christianorum typus Iacob. Haba. n. 117.
 Malorum christianorum exēplo duriores sūt
 infidelis. Mich. 1.1. 53.
 Christianorū t⁹ pus filij Ioseph. Haba. n. 117.
 Christianorū typ⁹ Iudas, & Ierusalem. Sop. 1.44.
 Malos christianos quomodo De⁹ puniat. Soph.
 1.47. 50. 1. c. 3. n. 50. 51. Ham. 2.19. & c. 3. 4.
 Mali christiani Deum ad vindictam prouo-
 cant. Soph. 3.9.
 Duplex genus christianorū. Zac. 12.23.
 Argenti. n. dicuntur. Mal. 3.21.
 Christiani ex omnib⁹ gētib⁹ relinquēdi, & p-
 te gēdi à Deo, & p ignē probādi. Za. 13.16. 17.
 Christiani viuētēs in ore gentiū peribūt, & om-
 nis eorum fortitudo, & potētia peribit. So-
 pho. 3.14. 15.
 Christianus malus induitur veste peregrina. So-
 ph. 1.50. 51. Maxime Deum prouocat. Soph.
 3.9. Frustra gloriatur in nomine christiano.

Soph. 3.50. 51.
 Christianorum scientia quam magna sit. Hof.
 14.26. Qualis scientia hęc sit. Zach. 10.26. 27.
 Christiani mali condemnabuntur à Ninivitis
 Ion. 3.40.
 Christianorū mala nō sunt euulganda gentili-
 bus. Mich. 1.53. 54.
 Christianorum mores quales esse debent. Mic.
 4.49. 50. Soph. 3.34. 53.
 Pœnę christianorū apud inferos maximę, quas
 nolunt credere contemptores. Haba. 1.31. 32.
 * Sopho. 1.44. † Chrysolichus.
 Quę eius natura. Ioa. 1.19. † Chryostomus.
 Qualis scripturę sacrę interpret. In proœ. in Za-
 cha. n. 9. † Chusi.
 Sonat idem, quod Aethiops. Soph. 1.39.
 Cibus.
 * Ciborum delicię reprehenduntur, frugalitas lau-
 datur. Ham. 6. n. 16. 17. 18. 19. & sequ. Ion. 3. 41.
 Cibus Diaboli qualis. Haba. 1. n. 57.
 * Cibus virtutēs. Hag. 1.56.
 Quomodo fumendus. Za. 7. n. 5. † Cicaion.
 Quid sit. Ion. 4. n. 11. & sequ. vsque ad. 16.
 Cidaris.
 Est ornatum, quo sacerdotes tegebant caput
 Zach. 3.14. 15.
 Qualis esset. Zach. 3. n. 14. & sequ.
 † Dignitatem sacerdotij significat. Zach. 3.17.
 * Cidaris, intentio recta. Zach. 3.30.
 Cilicia, Cilix.
 Cilicię prouincię termini, quā lati olim. Ion. 1.10.
 Cilices vnde orti. Ion. 1.8. † Cilicium.
 † Cilicio induebantur lugentes. Ham. 8.30.
 † Cilicium p sacco ponitur, & cōtra. Ham. 8.30.
 * Cilicio induti pphetę predicabant pœnitentiam
 Zach. 13.8. † Cimis.
 † In cinere sedere, & cinere conspergi marentiū,
 & lugentium erat. Ion. 3.31.
 Cisterna.
 In cisternis aqua seruari solebat. Ham. 4.20.
 Citharædus.
 Citharædi in conuiujs adhiberi soliti. Ham. 6.20.
 Ciuitas, vide etiam vrbs.
 * Ciuitas David, quę. Mic. 3.14.
 Ciuitas vocat ecclesia, & cur. Ha. 9.46. Za. 8.15.
 Ciuitas Dei amor Dei. Mich. 4.77.
 Ciuitates munitæ. Religiones ecclesię. Mic. 7.
 1. 38.
 Ciuitates dicuntur fluuij. Haba. 3.39.
 Ciuitates, bona temporalia. Soph. 3.16.
 Ciuitates a dificant peccatores. Soph. 3.17.
 Ciuitas veritatis ecclesię. Zach. 8.5.
 Ciuitas veritatis anima. Zac. 8.20.
 Clamo, Clamor.
 † Clamor significat magna peccata. Ion. 1.5.
 † Clamor dicitur oratio mentis. Ion. 2.8.
 † Clamat, qui mente orat. Ion. 2.8.
 † Clamare vindictam exposcere. Ion. 1. n. 6. &
 Haba. 2. n. 32.
 Claudus, Claudicare.
 * Significat partim legē Dei obseruare, & par-
 tim negligere. Mich. 2.49. 50. c. 4. 56.

* Claudicans vocabatur synagoga. Mic. 4.56. So-
 pho. 3.42.
 * Claudus, seu claudicans anima Deo, & mundo
 simul seruire volens. Mich. 4.68.
 Colligitur à Deo vt vnum amet, & prolem edat
 bonorum operum ibid.
 Claudicans iurat in Deo, & in Melchom. Soph.
 1.48. Mich. 2.49. 50. Ham. 5.54. Zach. 14.62.
 Claus.
 Clauis crucis in freno equi constātini. Zac. 14. n. 4.
 Clericus, vide sacerdos.
 Clericatus.
 * Clericat⁹ ordo quomodo appetēd⁹. Hof. 2. n. 103.
 * In clerum pauci admittendi. Hof. 2.100.
 Coccus, Coccinur, Coccineus.
 † Quid sint, & vbi nascantur. Nah. 2. n. 46.
 Cœlum.
 † Moueri cœlum est tonare. Ioc. 2. n. 9.
 * Sedem cœli omnes nationes Deo tribuunt.
 Ham. 9. n. 7. Ion. 1. n. 45. Mich. 1. n. 5.
 Cœli sanctos significat. Ham. 9. n. 16. Hag. 1. 51.
 Habitare in cœlo ponitur signū veri Dei. Io-
 n. 1. n. 45. Ham. 9. n. 7. Mich. 1. n. 5.
 Cœli cur testē inuocet scriptura. Mi. 1. n. 19. 20.
 * Cœlestia amans despicit terrena. Haba. 2.33.
 Altitudo dicitur. Haba. 3. n. 41.
 † Militia, seu exercitus cœli, astra. Soph. 1.23.
 Cœlum suprema pars animę. Hag. 2.62.
 Extendere cœlum, creare cœlum. Zac. 12. n. 1.
 Cœlum anima iusti. Zach. 12. n. 24.
 Clausū cœlū dicitur quādo aquas nō emittit,
 aperitū, quādo plus solito emittit. Mal. 3. n. 33.
 Cogito, Cogitatio.
 * Cogitationes bonę sunt filij de quibus De us
 suscitauit Nazaręos. Ham. 2.37. sunt prædica-
 tores Dei. Ion. 1.31.
 Cogitationes p quos significat. Ham. 4. n. 28.
 Cogitationes malę quomodo pereāt verbo
 Dei. Ham. 9. 28. Sunt prædicatores diaboli.
 Ion. 1.31.
 Cogitationes terrenę per locustas significat.
 Ham. 7. n. 8.
 Cogitationes bonę, & malę quomodo inter-
 se pugnent, & quomodo examinandę. Ham.
 7. n. 24. 25. Ion. 1. n. 31. 32. Mich. 2. n. 44. c.
 3. n. 12. Zach. 13. n. 26.
 Cogitationes Diaboli aut fiduciam cęcæ ef-
 ficiunt, aut præcipitē desperationē. Ion. 1. 31.
 Cogitationes inquietę per vermem significa-
 ta. Ion. 4. n. 28.
 Cogitationes per capillos significat. Mich. 1.
 n. 71. 72. 73.
 Cogitationes Diaboli quales. Mich. 2. n. 44.
 Cogitationes superbię dicitur Moab. Soph.
 2.46. Et mare. Hag. 2.62. (Hag. 2.63.
 Cogitationes bonę, & firmę dicuntur arida.
 Cogitationes Dei sūt alliciant, vt terreant, sic
 terrent, vt alliciant. Ion. 1.32.
 Mature cogitationes senes dicitur. Zac. 8. n. 21.
 Cogitationes populi dicitur. Zac. 8. n. 24. 25.
 Cogitatione pollutus intelligitur in mēstruata.
 Za. 13. 19. 20.

* Cogitationes prauę pseudopphetę dicte.
 Zach. 13. n. 25. 26.
 Superbę cogitationes. ach. 13. n. 26.
 Cogitationes specie boni quantum decipiant
 Zach. 13.26.
 Cognosco Cognitio.
 Cognitio sui ipsius, & Dei præcedere debet stu-
 dium literarum. Hof. 10. n. 39.
 Cognitio sui reperitur in electis, in re pbis nō
 ita. Ion. 1. n. 52. 53. 54. Mich. 2. n. 23.
 Cognitio sui quā utilis. Nah. 3. n. 32. Soph. 1.
 n. 39. Hag. 1. n. 48. 49. 50. 59. c. 2. n. 66. 77.
 Calcare lutū est vilitatē nostram agnoscere.
 Nah. 3.32.
 Qui considerant bona, quę faciunt, & obliuif-
 cuntur culpam, congregant mercedes in
 sacculum pertusum. Hag. 1.48.
 * Cognitio dei cōiungit opera sciētę. Hof. 4. n. 1.
 † Cognoscere pro Approbare. Hof. 8. n. 12.
 Cognoscere pro Bene facere. Hof. 13. n. 4. Ha-
 mos. 3. n. 2. Nah. 1. n. 16.
 Cognoscere, id est, cognoscere ad custodiē-
 dum. Nah. 1. n. 16.
 † Cognoscere, cōfirmari in cognitione. 7a. 2. n. 23.
 Cognitio nostra à Deo per angelos deriuatur. Za-
 ch. 4. n. 1. & 34. † Collegium.
 Collegium Anglicū, & collegium Germanicū
 Romę edificata. Ham. 2.28.
 Colligere.
 † Significat occidere. Hof. 4. n. 5.
 * Animam, ad Deum colligi. Zach. 8.25.
 † Collecta, vnde dicta Soph. 2. n. 1.
 Collis.
 † Principem alijs principibus minorem signifi-
 cat. Mich. 6.1. Haba. 3.31.
 * † Colles intellectus, & voluntas. Soph. 1.72.
 Color.
 Albus color, vide Albus.
 Rufus color, vide Rufus, varij colores varios sta-
 t⁹, variaq; ingenia hominū significat. Za. c. 1. 18.
 Coluber.
 † * Significat diabolū, & peccatum. Ham. 5.52.
 Columba.
 * Columba natura. Hof. 7. n. 24. 38.
 Columba volatus cōstantissimus. Hof. 11.36.
 Columba, synagoga. Hof. 7.34.
 Columba, peccator. Hof. 7.38. Soph. 3. n. 10.
 * Columba, credētes in Christum. Hof. 11.35.
 Comedere.
 † Significat consumere. Hof. 4.14.
 Quomodo comedendum. Zach. 7. n. 5.
 Et qui nam comedant Deo. ibid.
 Commouere.
 † Commoueri dicuntur res, in quib⁹ res magna,
 & admiratione dignę fiunt. Hag. 2. n. 21.
 † Caput commouere est dolentis, vel iridentis.
 Nah. 3. n. 5.
 Comedię.
 * Comedię, quę nostris temporib⁹ agitur quan-
 tū moribus noceant. Mich. 1. n. 62. 63. 64. 65.
 Comedi adiutores Diaboli. Mic. 1.62. 63.
 Compago.

† Quid sit. Soph. 2. n. 62.
Comprehendere.
Dicitur de verbis comminatorijs. Zac. 1. n. 10.
Comprimere.
Manum comprimere signum magnæ lætitiæ.
Nah. 3. n. 29.
Compunctio.
† Spiritus compunctiois significat mentē in malo fixam, & pertinacem. Hof. 1. n. 115.
Concionari, Concionator.
* Concionatoris munus quale sit, & quomodo debeat exerceri. Ho. 1. n. 1. 2. 13. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. c. 5. n. 24. & seq. c. 6. n. 50. & seq. c. 8. n. 2. c. 9. n. 14. Habd. n. 125. 126. Ion. 1. n. 30. Mic. 1. 48. c. 6. n. 9. c. 7. n. 19. 21. Soph. 3. n. 12. Hag. 1. 54. Zac. 4. 41. 42. c. 9. n. 1. Mal. 3. 37.
Concionatoris officium nemo sibi assumere debet, sed expectare vt à Deo mittatur p suos ministros. Hof. 1. n. 11. 12. 13. 10. vsq; ad 26.
Scripturæ sacræ quomodo debeant iudem studere in Proöm. in Mala.
Cöcionatores, qui luci causa, vel honoris gratia populo prædicant. Mic. 3. n. 3. & seq. So pho. 1. 73.
Concionatores, qui aliena scripta furantur ad concionandum. Hof. 1. n. 23. 24.
Concionatores dicuntur nubes. Ham. 4. n. 18. c. 5. 26. & seq.
Concionatores dicuntur aquæ. Ham. 9. n. 8.
Concionatoris typus Ionas fuit. Ion. 1. nu. 30. 31. 32. c. 3. 38.
In plateis concionari, & vbi cum que hominum multitudo congregatur, consuetudo sanctorum, ab ipsi prophetis accepta probatur. Hamos. 5. 35.
Concionatoris typus Galahad Habd. 1. 25.
Concionatores filij olei, & spicæ, & oliuæ, dicitur. Zach. 4. 41. 42.
Oratio concionatori necessaria. Zach. 4. 42.
Euangelij primi concionatores ita prædicabant, quasi cum hostibus pugnantes. Zach. 9. nu. 1.
Milites Ecclesiæ concionatores dicuntur. Zach. 9. 19.
Verba concionatorum fulgur, & iaculum dicuntur. Zach. 9. 53.
Dicuntur, & lapides fundæ. ibid. n. 59.
Deus concionatorum dux. Zach. 9. 59.
Arcus Dei dicuntur. Zach. 9. 56. 57. c. 10. n. 13.
Dicuntur milites. Zach. 9. 19.
Gladus dicuntur. ibid. n. 58. Arma. n. 61. lapides diadematis Christi. n. 62. Nubes, Niues, Equi, Zac. 10. n. 4. & seq. Exatores. nu. 14.
Arcus. n. 34. Ignis, caminus. Zach. 12. 8.
Inanein gloriâ querere non debet. Mal. 3. 37.
Concionator, si se vere abneget, plurimos ad Christum adducet. Zach. 8. 45. 46.
Concionator, perfectus moribus, & literis. Hof. 1. 20 & seq.
Concionatores quantum laborare debent ad aliorum conuersionem Hof. 6. 50. Zac. 4. 42.
Concionatores doleant de vitijs, sed ne taceant

supplicia virorum. Ion. 1. 30.
Cöcionatores à Deo missos, & ad eus præscriptum prædicantes copiosus sequitur fructus. Ion. 3. 38.
Concionator terere debet, & plangere quos terret. Mich. 1. 48. & c. 2. 58.
Qui Dei autoritatem habet ad loquendū, nemini cedere debet. Mich. 6. 9. 10.
Concionator ne desperet cum videat Diabolū multos possidere, sed adhuc querat racemos idest, quos Diabolus, & mundus reliquerint, & præcoquas fidei, idest, bonæ indolis adulescentes. Mich. 7. 19. 20.
Si non inuenit, plangat eos, & adhuc quærat. ibid. 21.
Concionatores à doctrina Ecclesiæ aberrantes viri infideles. Soph. 3. 12.
Concionatores ne deficient animo, cū fructus labori nõ responderit, & cur id. Zac. 2. 24. 25.
Concionatores, si paucos lucrantur, suis peccatis tribuant. Zach. 2. 35. 36.
Concionatores duæ oliuæ, quæ fructū ferunt cū per contemplationem surgunt, & Deo assistunt, & pro alijs orant. Zac. 4. 41. 42.
Qui hoc nõ faciūt, oliuæ steriles sunt. ibid. 42.
Concionatores steriles dat Deus populo ob eius peccata. Zach. 4. 42.
Concionatores equi Dei in hostes ruentes. Zach. 10. 12. 14. 15.
Eorum fortitudo. ibid. 17. 18.
Concionatores sunt angeli cõfirmantes alios. Zach. 10. 3. Et arcus prælijs mittentes sagittas Dei. ibid. 34.
Concionatores vtilia dicentes, & non gloriam Dei, sed commoda sua inde quærentes, adulti sunt. Mala. 3. 37. 38.
Concilia.
Cöcilia de quauis pposita questione primū sanctorū sententiã cõsulant. In proöm. in Hag. n. 10.
Concordia.
Commendatur. Hof. 10. 4.
Concupiscentia.
Concupiscentiæ Deo immolanda. Ion. 2. 38.
Concupiscentiam mouet Diabolus, sed nihil agit, si Christus voluntatem seruat. Mich. 5. 68.
Condignum.
Pro æquali ponitur. Mich. 6. 19.
Confessio, Confiteri.
* Cõfessionis frequētis vtilitas Hof. 7. n. 15. c. 13. n. 19. c. 14. n. 4. 5. Ion. 3. 42. Mich. 6. 22.
Confessio omnium peccatorum manifestationē habeat. Hof. 1. 3. 18.
* Cõfiteri peccata est facis operiri. Ion. 3. 42.
* In cõfessione decaluetur peccator, vt aquila i. plene suam turpitudinem prodatur, vt peccata nescantur. Mich. 1. n. 73.
Confessio peccatorū dicitur sacrificium laudis. Mich. 6. 22.
Reprobi difficiles sunt ad constendum peccata, electi vero faciles. Ion. 1. n. 53 & 54.
* Confessio peccatorum non differenda, vide Pœnitentia, & Soph. 2. 3. 23. 34. & sequ. Ham.

9. n. 14. Ion. 3. n. 40. Hag. 1. 38.
* Qui in cõfessione sollicitant mulieres, reprehenduntur. Soph. 3. n. 13.
* Cõfessionis vtilitas. Ion. 3. 42.
Confidere, vide Fidere, Fiducia.
Confirmare.
† Confirmari cor est in sententia permanere. Hof. 11. 30.
Conflare.
† Quid significet. Nah. 1. n. 40.
† Conflatile quid sit. Nah. 1. n. 40.
Conflator, Deus. Zach. 11. 3. 1.
† Confortare lumbos est robur, & fortitudinem assumere, & vires colligere. Nahu. 2. nu. 41.
Confortare cor, vel manus, vel brachia. ibidem.
Confundere.
† Confundere pro pudore afficere, & confundi pro pudore affici, & erubescere. Ioe. 1. 24.
Congregare.
† Significat occidere, delere. Hof. 3. 7. c. 4. nu. 5. Soph. 1. n. 4.
Coniunctio.
† Coniunctiones multæ suppleri solent in scriptura. Hof. 10. 17. Ioe. 2. 22.
Con sanguinei.
* Con sanguinei se peiuuant ad peccandum. Hamos. 6. 37. 38.
Conscientia.
Conscientiæ morsus quam graue sit flagellū. Nah. 3. 17.
Conscientia mala habet multa caduera, in quibus corruat. Nah. 3. 18.
Conscientiæ stimuli in anima degenerante, & pena eius nisi respiciat. Hof. 2. 50.
Conscientia peccatores mordebit in die iudicij. iam. 5. 52.
Conscientiæ examinatio commendatur. Hag. 48. 49. 50.
* Bonæ conscientie securitas. Zach. 10. 3. 1. M. 4. 53. 54.
Consentire, Consensus.
Consentiens peccato, peccat. Zach. 11. 39. 40.
Consilium, Consiliarius.
* Consilia improborum. Hof. 9. nu. 12. Ham. 6. n. 37. 50. c. 7. 14. Mich. 2. 44. ca. 3. 12. c. 5. 91. c. 6. 18. c. 7. 23. Nah. 2. n. 71.
Consiliarius noster Christus. Mich. 4. nu. 73. 74. Zach. 9. 65.
Constitutum per flumen significatur. Nah. 1. nu. 2. 4.
Coniunctio mundanorum aqua dicuntur. Nah. 2. n. 71.
Constitutum à regibus dari solet. Zach. 9. 65.
Qui consilio alios iuuant, laudantur. Zach. 10. 34. Mal. 3. n. 39. 40.
* Consilia de pietate sequenda cum paucis communicanda. Mich. 7. 27.
Conspectus.
† In conspectu Dei ambulare, vide ambulare.
Consolatio.
* Consolatio diuina. Hof. 2. 84. Hamos. 9. 50. Mich. 4. 68. & sequ. c. 6. num. 43. Hag. 2. num.

55. 56. 57. Zach. 14. nu. 55.
* Consolatio diuina duplex. Ham. 9. 50.
Consolatio diuina per vinum significata. Mich. 6. 43.
* Sæculi consolationes propter Deum relicte non sunt repetendæ. Hof. 4. nu. 6. 7.
Constantia.
* Constantia à Deo petenda, & spiritus fixus in bono. Hof. 6. 10.
* Constantia quomodo obtineatur. Zach. 4. 37.
* Constantia iustorum quomodo à diabolo tenetur. Zach. 6. 41. 42.
* Constantiter querat, qui bonum quærit, & ne deficiat. Mich. 6. 43.
Constantinus.
Clausus crucis in equi freno posuit. Zach. 14. 47.
Consuetudo.
Consuetudines multæ communes Romanis, & Hebræis, & alijs nationibus. Hof. 3. 9.
* Consuetudo peccandi, vide peccatū, & Ham. 8. nu. 42. ca. 9. nu. 18.
Consurgere.
† Mane consurgere significat diligentissime aliquid facere. Hof. 6. nu. 1.
Contemplatio, vide etiam, Oratio.
* Contemplationis commendatio Habac. 2. n. 33. Zach. 2. nu. 30. ca. 6. 37. ca. 13. 19.
Familiaritas Dei quomodo assequenda. Soph. 1. 37.
Contemplatio per Sion significata. Zach. 2. 30.
Per Ierusalem significatur. Zach. 13. 19.
Conterere, contritio.
† Conterere est calamitatem alicui afferre. Hof. 13. 19.
Contritio calamitatem magnā significat. Hof. 13. 19. Ham. 6. 26.
† Contritio significat fractionem, & vulnus. Hof. 14. 12.
Contritio peccatorum, vide Cõpunctio, & Pœnitentia.
Contestor.
† Ponitur pro Præcipio. Mal. 2. 29.
Conticisco.
† Significat penitus excidi, & consumi. Soph. 1. num. 59.
† Conticiscere, vehementi dolore cruciari. Soph. 1. 60.
Contra.
† Significat coram. Habd. 40.
Contumelia.
Vitorum multitudinem significat. Mich. 4. 7. 1.
Conuertere, Conuersio.
Gentilium conuersio vide gentilis.
† Conuerti ad Deum quid sit. Hof. 14. 6. & seq.
* Conuersio peccatoris. Hof. 2. nu. 80. § 1. ca. 14. nu. 4. & seq.
* Conuersio vera opera pœnitentiæ habet. Ioe. 2. 18.
Conuersionem aliorum impediendum pœna. Ham. 1. 27. 28.
* Vt conuertamur aufert nobis Deus, quæ ama-

mus. Mich. 1.25.
 Conuertentis se progressus. Mich. 4.71. & seq.
 Conuertentis se promittitur victoria. Mich. 4.79.80.
 Conuertens se quid offerre debeat Deo, vt reconcilietur nobis. Mich. 6.19. & seq.
 Conuersio, quam facere volumus cum paucis communicanda, nō cum carne. Mich. 7.27.
 Etiam si sero conuertamur, cito nos cōsolatur Deus. Hag. 2.55.
 Cum Deus conuertit aliquem, vtitur bonis quæ sunt in eius anima. Ham. 5.11.
 Conuersio fit fortitudine Domini, & per quos gradus deducantur conuersi ad perfectionem. Soph. 37.38.
 Conuertere captiuitatem est liberare à captiuitate. Hof. 6.38.
 Conuerti cor est mutare sententiam. Hof. 11.35.
 Conuertetur, pro Iterum. Ham. 5.12.
 Anima ad Deum conuertit incipiens parturienti mulieri similis. Mich. 4.68. & seq.
 * Qui ad Deum conuertitur, quomodo ea, qui bus ad vitia vtebatur, ad Dei cultum cōuertit. Mich. 4. nu. 52.80.
 Conuiuium, conuiua.
 Musici in conuiuijs adhiberi soliti. Ham. 6.20.
 † Conuiuium, id est, homines, qui ad conuiuium veniunt. Ham. 6.27.
 Conuiuarum pedes lauare fuit consuetudo Romanorum, & Iudæorum, & altarum nationū. Hof. 3.9.
 * Conuiuiorum leges apud veteres. Ham. 6.19.
 Cor.
 * Cor peccatoris clibano simile. Hof. 7. nu. 16.17.
 † Cordis durities. Ham. 9.10.
 * Cor hominis dicitur mare. Hag. 2.62. Nah. 1. nu. 23.
 † Cor, pro voluntate. Hof. 7.25.
 † Cor, pro intellectu. Hof. 7.25.
 † Cor significat omnia interiora. Hof. 13.10.
 * Altare dicitur. Malach. 1.37.
 † Cor conuerti est sententiam mutare. Hof. 11.30.
 † Cor confirmari est in sententia permanere. Hof. 11.30.
 * Cor hominis est templum, & domus Dei. Hag. 1.57.
 † Confortare cor, est robur, ac vires assumere. Nah. 2. nu. 41.
 Cor audacis sedes. Nah. 2. nu. 64.
 † Cor dissolutum, aut tabescens, vehementem, timorem, & deiectionē animi significat. Nah. 2. nu. 64.
 † Ponere cor in aliqua re, vel ponere aliquid in corde, est attente considerare. Hag. 1. nu. 9.
 * Duritiam, & excecationem cordis efficiunt peccata. Zach. 5.11.
 † Aggravare cor, pertinaciter in proposito permanere. Zach. 7. nu. 10.
 * Cor peccatoris adamati similis. Zach. 7. n. 18.)

Coram.
 Coram Deo ambulare, vide ambulare.
 Cordatus.
 † Vnde dicatur, & quid significet. Hof. 7.25.
 Cornu.
 † Significat potentiam, & vires Ham. 6.41. Habac. 3. nu. 26. Zach. 1.68.
 * Cornu, Caritas. Mich. 4. nu. 79.
 * Cornu, trophæum, & victoria crucis Christi. Habac. 3.26.
 † Leuare, vel exaltare cornu, est potestatem, & dominatum habere, & vincere. Zach. 1.72.
 Cornu, Christus Dominus. Zach. 1.72.
 * Cornua, animi passiones quatuor. Zach. 1.73.
 * Cornuta animalia peccatores significant. Zach. 1.74.
 Corona.
 † Christi corona duplex, Zach. 6.32.
 * Virtutes nostræ corona Christi sunt. Zach. 6.40.
 Corpus.
 * Corpus cum lethali morbo vulneratur, percutitur templum Ham. 9.9.
 Corpori confidentes quomodo punientur. Soph. 2.34. & sequentibus.
 Bona corporis vide bona.
 Vires corporis cito destruitur. Sop. 2. n. 34.
 Corpus mysticum Christi Ecclesia. Zach. 2. nu. 17.18.
 * Vestimentum dicitur. Mala. 2. nu. 38.
 Correctio, vel correptio.
 * Corripientes nos sunt angeli Dei, & vt angeli audiendi. Mal. 1.24.25.
 * Deum correctionē ab aliquo auferre est graui ter eum punire. Hof. 4.40.
 * Veritas correptionis. Hof. 4.40. Mal. 1. numer. 24.25.
 * Correctio æquo animo accipienda, tanquam à Deo. Mal. 1. nu. 24.25.
 Corruere.
 † Significat in aliquam magnam calamitatem sibi, tanquam laqueum, ab aliquo paratam deuenire. Soph. 1. nu. 13.
 Cortex.
 † Significat cæremonias. Ioe. 1.12. Mich. 3.9.
 Corus.
 † Corus mensura quantum capiebat. Hof. 3. n. 12. Ham. 8.13.
 Coruus.
 * Coruus, peccator. Soph. 2.64.
 Creatura.
 * Creaturæ omnes signum amoris Dei erga nos sunt. Mal. 1.25.26.
 Credere.
 † Credere alicui, in aliquo, & in aliquem, idem significare solent in scriptura. Ionæ. 3.29.
 Crudelitas, crudelis.
 * Reprehenditur. Hof. 2.92. Ham. 1.20. Soph. 2.64.
 † Crudeles quomodo non ferat Deus. Ham. 1.20. & quantum eos oderit. Zach. 6.29.
 † Crudelitas ex voluptatum indulgentia nasci-

tur. Ham. 6.26.
 Crux.
 Crux. Habac. 3.26.
 Crux Christi Iesus. Zach. 8.22.
 Crux Christi baculus dicitur. Zach. 8.22.
 Clauis crucis in freno equi constantini. Zach. 14.47.
 * Crux Christi ferre gloriofissimum est. Zach. 3.52.
 Ctesiphon vrbs.
 Vbi sita. Ham. 6. nu. 6.
 Cubile.
 * Cubile significat cor. Mich. 2.19.
 Cūlmus.
 Quid sit. Hof. 8. nu. 19.
 Cupiditas.
 * Cupiditas. Vide Bonorum seculi amatores.
 Cupidi reprehenduntur. Mich. 2.21.
 Cupiditatis origo superbia. Mich. 1.22.
 Cupiditas auri tete Diaboli. Hab. 1.46.
 * Contra cupiditatem. Hab. 2.26. vsque ad finem capituli.
 Cusculum.
 Arbor Hispanæ colcoja, vbi nascitur coccus, quoringuntur coetanea. Nah. 2.46.
 Cura.
 * Cura virtutum incremento obstant. Ham. 7. nu. 8.
 Cura per spinas significatur. Nah. 1. n. 50.
 Cura seculi interdum occupant iustos, sed tunc maxime, cum seruior caritatis, & deuotionis remissus est. Ham. 8.24.25.26.
 Cūstos.
 * Custodes spes honorum. Nah. 3. n. 35.
 Cynosura.
 Vbi sit, & quæ eius natura. Ham. 5.20.
 Cyprus, Cyprius.
 A quo nomen habuerint Ionæ. 1.8.
 Cyrene vrbs.
 Vbi sita. Ham. 1.18.
 Qualis scripturæ sacre interpret. In præm. in Zach. n. 9. & hypocr. in Mal. n. 11.
 Cyrus.
 † Quo tempore Babylone regnauerit, & quot annos. Præ. lud. 2.21. Zach. 1. n. 28.
 Quo tempore soluerit captiuitatem Iudæorum. Præ. lud. 2.5.
 D.
 Dæmon, vide Diabolus.
 Damascus vrbs.
 Vbi sita. Ham. 1.15.
 Sonat bibens sanguinem. Ham. 1.19.
 Damare, Damnatus.
 * Damnati quomodo irridebuntur à iustis. Nah. 3.36.
 Damnatorum pœnis post diem iudicij nihil detrahetur, neque addetur. Hof. 1.35.
 Daniel.
 Est inter prophetas numerandus. Præ. 1. n. 9.

Danielis propheta à veteribus prophetis inter Hagiographa numerabatur. Præ. 1. nu. 1.
 Quo tempore Daniel propheta uisit. Præ. 2. nu. 22.24.27.
 Dare.
 † Dare aliquem in aliquid significat afficere eū aliqua re. Hof. 11.28. Hab. 1.1.
 Dare vocem, acclamare, & approbare. Hab. 3.41.
 Datius.
 Datus casus uerbis additus honorem, cultumque significat. Ham. 6. nu. 5.
 David.
 Quot annos regnauerit. Præ. 2. nu. 27.
 Est figura Christi, & an alterius. Hof. 3.32.
 In quem usum musica ueretur. Lam. 6.21.
 Dauidis nomine uocatur Christus. Ham. 9. numer. 34.
 De.
 † Solet redundare in scriptura. Mich. 4.26.
 † De pro In. Nahum. 1. nu. 38. Habac. 3. nu. 25.
 † De pro Propter. Habac. 2. nu. 42. nu. 23. Soph. 2. nu. 44.
 Debitum.
 * Peccata appellantur debita. Hof. 12. nu. 21.
 Deblain.
 Quomodo transferatur. Hof. 1.36.
 Decem.
 Numerus denarius, vide Denarius.
 Decima, Decima.
 Hebræi quas decimas soluere. Ham. 4. nu. 11.
 Mal. 3.40.
 * Decimæ spirituales quæ Ham. 5. nu. 11. Mal. 3.39.40.41.
 Decimæ soluendæ. Mal. 3. nu. 29. 30. & 35.
 Decumanus.
 † Significat rem magnam. Zach. 9. nu. 55.
 Defatigatio.
 * Defatigatio facit vt fructus laborum amittatur. Mich. 6.42.
 Desfluere.
 Significat perire. Ham. 8.23.
 Degenerare.
 * Degeneratis animæ stimuli, & pœna. Hof. 2.50.
 Delictum.
 † Significat Idolum. Ham. 8. nu. 34.
 Delinquere.
 † Delinquere pro Deficere. Habac. 1. nu. 28.
 Delicta.
 * Reprehenduntur. Ham. 6. nu. 16. 17. 18. 19. & seq.
 Delicose uiuentium supplicia. Ham. 41.
 Domus deliciarum, religiosorum uita. Mich. 2.56.
 Albus color, deliciarum signum. Zachar. 6. nu. 4.
 Denarius.
 † Quantum ualeret Hof. 5.12.
 † Denarius numerus faustus. Zach. 5. nu. 4.
 † Denarius numerus multitudinem significat.

Zachari. 8. 39.

Dens.
 † Dentium stupor est dolor cum indignatione aduersum nos ipsos. Ham. 4. 15.
 Dentium stupor, sicut inferni. Ham. 4. 16.

Descendere.
 † Descendere in mare dicimus, quia mare in litore est humilius terra, Ionæ. 1. 25.
 † Descendere est humiliori fortuna vti. Hof. 2. 11. 40.
 † Deus dicitur descendere cum peccata hominum quasi propius inspecturus accedit. Mich. 1. 6.

Desertum.
 † Australem regionem significat. Hof. 13. 37.
 Desertum, in quo Israelitæ demorati sunt. Ham. 6. nu. 43. 44.
 * Desertum Ecclesiam significat. Hof. 2. nu. 82. & seq.
 * Desertum Religiones Ecclesie. Hof. 2. 83.
 * Desertum, Maria virgo. Hof. 3. numer. 38. 39.
 Desiderium, Desiderare, Desiderabilis.
 † Desiderabilia, vasa pretiosa. Nah. 2. 64.
 † Desiderium pro re desiderata. Hag. 2. numero. 32.
 † Desideratus cunctis gentibus nomen Christi. Domini. Hag. 2. nu. 19.
 † Terra desiderabilis, id est feracissima Hof. 9. n. 7. Zach. 7. 12.
 Desideria bona, vel mala, vide cogitatio.

Desperatio.
 * Desperanda non est animæ cuiusquam in corpore viuens salus. Hof. 2. num. 22.
 Ionæ. 1. 50. cap. 2. 39. Zacha. 9. 24. 69. Soph. 3. 47.
 Desperationis tentatio Hof. 2. 1. 25. Hag. 2. 38.
 Desperatio vnde oritur Nah. 3. nu. 33. Hag. 2. 58.
 Desperationem quomodo Deus à suis expellat Mich. 4. nu. 68. & seq. Hag. 2. nu. 56. & seq. Zach. 4. n. 37. 38. c. 6. nu. 41. 44.
 * Etiam in ira Dei non est desperandum. Ion. 1. 50.
 De salute nostra nunquā desperemus. Hof. 2. 2. c. Soph. 3. 47. 48. Etiam, si cor habemus obduratum. Ion. 2. 39. Soph. 2. 41. 42. Zach. 6. 44.

Detractio.
 Detractionis vitium quantum noceat. Zach. 9. 28. 29.
 † Detractores sanguinem comedunt. Zach. 9. 28.

Deuotio.
 Deuotionem cur Deus subtrahat. Hof. 2. 77.
 Musica deuotionem iuuat. Ham. 6. 21.
 * Quomodo amittitur, & recuperatur. Mich. 2. nume. 70. 71. Hag. nu. 2. 55. 56. Zach. 10. 27.
 Deuotionis ariditas, vide oratio.
 Ros dicitur. Hag. 1. 55.

* Deuotio à Deo petenda, & quid sit. Zach. 10. 27. & seq.

Deuotionem cito esse transiuram suggerit Diabolus incipientibus, vt desinant à via incepta. Hag. 2. 55. 56.

Deus.
 † Nominibus Dei quomodo vtatur scriptura sacra. Hof. 1. 16. Mich. 5. 38. Zach. 13. 23.
 Mala. 4. nu. 4.
 † Nomina Dei quædam perpetua, quædam temporaria. Mal. 4. nu. 4.
 † Nominibus pluralis numeri appellatur Deus in scriptura, & cur. Mich. 5. 38.
 † Elohim, cur appelletur. Mich. 5. 38.
 † Nomen Dei super aliquem inuocari quid sit. Ham. 9. 42.
 * Deum esse qui negarint. Ham. 6. 9.
 Qui Deum verum norunt, quam sint feliciores ijs, qui non nouerunt. Ham. 6. nu. 10. 11.
 Eundem Deum prædicarunt apostoli, & Prophetæ. Mich. 4. 24.
 † Cognitio Dei coniungit operationem scientiæ. Hof. 4. nu. 1.
 Dei cognitio præcedit cognitionem scientiæ. Hof. 10. 39.
 Vnus Deus est. Zach. 14. nu. 34. 56.
 Bonitas, & patientia Dei. Hof. 1. 72. ca. 2. n. 27. 59. cap. 5. num. 34. ca. 6. nu. 2. ca. 11. 42. Mich. 6. nu. 3. 13.
 Iucunditas, & suauitas Dei. Hof. 2. 80. ca. 11. nu. 22. 23.
 Misericordia Dei Hof. 2. nu. 75. ca. 3. 25. ca. 5. 34. c. 6. nu. 2. 42. ca. 11. nu. 3. 1. 42. ca. 13. 5. Ham. 4. 31. c. 5. nu. 3. 1. 32. Ionæ. cap. 1. n. 5. cap. 4. nume. 20. Mich. 6. 13. cap. 7. 65. Soph. 1. 42. Hag. 1. num. 34. Zach. 13. num. 20. Malach. 3. 28.
 Abutentes Dei misericordia ad peccandum quomodo puniantur à Deo Ham. 9. nume. 14. Mich. 2. n. 47. ca. 3. n. 16. 17. 27. 28.
 Omnium nationum salutem querit Ion. 1. 5. nu. 22. 23. Ham. 3. nu. 7. 8. 21. ca. 4. 3. c. 5. n. 31. 32. Ionæ. 1. 32. cap. 2. num. 28. & seq. cap. 4. 32. Soph. 1. 36. cap. 2. 42. Hagg. 1. 34.
 Caritas, & prouidentia erga homines Hof. 1. 60. ca. 3. 34. ca. 6. nu. 27. 42. c. 11. nu. 20. 21. 22. 42. ca. 13. n. 5. & 6. Zach. 2. n. 20. 28. c. 6. 41. 42. c. 8. nu. 2. c. 11. nu. 13. Mal. 1. nu. 25. 26. Habac. 1. 43.
 Consolatur suos. Hof. 2. num. 80. 84. 85. Mich. 4. 68. Hag. 2. 56. 57. & seq. Zach. 8. 42.
 Familiaritas Dei. Soph. 1. 36. Hag. 1. nu. 34.
 Quomodo assequenda. Soph. 1. 37.
 Beneficia Dei. Hof. 4. 25. cap. 6. 42. ca. 11. 21. Ham. 3. 1. Mich. 6. 13. 14. Mal. 1. 25. 26.
 Aduersitates sunt Dei beneficia. Mich. 6. 13.
 Sapientia, & scientia Dei. Hof. 3. 34. ca. 5. 16. ca. 13. 18.
 Videt omnia, etiam cogitationes. Hof. 5. 16.

Quo-

Quomodo respiciat iustos, & quomodo peccatores. Hof. 6. 7. cap. 14. 21. Ham. 9. 6.

Prædestinatio Dei. Hof. 3. 34.

Lex Dei suavis. Hof. 2. 85. c. 11. 22.

Mutat Deus sententiam, sed non consilium. Ionæ. 3. 28.

Potentia, seu Omnipotentia Dei. Ham. 4. 32. c. 5. 20. Mich. 17. Nah. 1. 12. Zacha. 9. nu. 23. 24. 25. 26.

Punitio Dei in peccatores. Hof. 1. n. 78. 9. c. 2. 74. c. 5. 16. 24. 43. c. 9. n. 6. c. 11. 31. Ham. 5. 34. Mich. 1. 49. Nah. 1. 21. 22. Haba. 1. nu. 41. & seq. Soph. 2. n. 6. c. 3. per totum caput.

Iustus punit Deus per impios. Habac. 1. n. 53. c. 2. n. 11.

Punire solet Deus peccata post conversione peccatoris temporarijs pœnis, & post remissionem culpam. Hof. 2. 74.

Punit Deus malos, vt deterreat à peccatis suis. Zach. 1. n. 51. Mich. 2. 23.

Punire Deum in hac vita misereri est. Hof. 4. 25. c. 6. 4. Ham. 3. 1.

Punit Deus iustos pœna temporali propter peccata malorum. Zac. 1. 61. 62.

Punitio Dei suavis, vt emendet. Hof. 11. 31. Sopho. 1. 42.

Punit Deus quasi coactus. Soph. 1. 42.

Communicat Deus cum prophetis supplicia, prius quam inferat. Ham. 3. 11.

Secreta sua Deus suis amicis comunicat. Ham. 3. n. 11. Soph. 1. n. 36. In proœ. in Hag. nu. 7. & c. 1. n. 34. 35.

* Differt Deus supplicia, quæ fuerat imminutus, propter pœnitentiam: sed redeuntibus postea peccatis infert. Ionæ. 4. in fine. Mich. 3. nume. 10. 22.

† Iurare cur solet Deus. Ham. 6. 28.

† Magnæ res dicuntur res Dei. Ionæ. 3. 1.

Magnum, vel paruum absolutes, & vere vocatur magnum coram Deo. Ion. 3. n. 3. & 4.

† Deo, in datiuo, id est coram Deo. Ionæ. 3. nume. 2. & 3.

Deum testem inuocari in scriptura terribile est. Mich. 1. 21.

† Egredi Deum quid sit. Mich. 1. 5. c. 5. 43.

* Affectus humani, vt ira, dormire, & c. quomodo Deo tribuantur. Hof. 1. 104. cap. 11. 31. Ham. 2. 20.

† Abire dicitur Deus, cum homines in hostium potestate relinquit. Hof. 1. 1. 26.

* Medicus hominum Deus. Hof. 2. 78.

* Ira Dei. Nah. 1. 21.

† Loqui solet Deus de se tanquam de alio. Zach. 3. n. 9.

* Deus quomodo querendus. Hof. 6. 43.

Dei auxilium adire solent homines post humana remedia tentata, & desperata. Hof. 7. 39. & Auxilium Dei. Hag. 1. 58.

Spes tota in Deo ponenda, vide spes.

Deo ad herendum semper. Ham. 8. n. 24. 25. 26.

Dei voluntatem, ac iudicium sequi pacis in-

terne initium, & omnium optanti est, Ion. 4. nu. 7. 8. 9. & 10.

* Dei seruum esse maximus honor est. In proœ. in Habb.

† Ambulare cum Deo, vel coram Deo, est Deo placere, & ei voluntate coniungi. Hof. 6. 78. Ham. 3. 4. Mach. 4. 46. & ca. 6. 28.

* Præsentia Dei quam sit vtilis. Hof. 6. n. 8. ca. 7. nu. 75. ca. 8. n. 31. Zach. 2. 34.

* Oblitio Dei quantum noceat. Hof. 8. 31.

Homines in tantam dementia aliquando rapti, vt dii dici voluerint. Habac. 1. n. 39.

* Petra dicitur Deus. Habac. 1. 37.

* Staturarius, & fictor dicitur, & figulus, & confiator. Zach. 1. 28. 29. 30. 31.

† Aspicit Deus, id est miseretur. Habac. 3. 29.

* Peccatorum nostrorum nos commonefacit Deus. Hag. 2. 76. 77.

Rebus loquitur, sicut verbis. Zach. 1. nu. 12. Animam explete solus Deus potest. Zach. 2. 25.

* Protectio Dei quam necessaria. Zach. 6. num. 40. 41.

Deus est Deus, & Dominus omnium hominum. Zach. 9. nu. 2.

* Autor est omnis boni. Zach. 10. 31.

† Dij falsi vocantur dii secundum affectum eorum, de quibus loquitur scriptura. Mal. 2. 24.

* Deus misericors, & tardus ad puniendū. Hof. 1. 7. & ca. 5. 34. Nah. 1. 9.

Deus punit vt lanet peccantes, & ceteros terreat. Zach. 1. 51.

Dei punitio exhortatio quædam est ad pœnitentiam ibidem.

Dei cura erga eos quos eligit. Hof. 3. 34.

Deus nec deficientibus prophetis nostri obliuiscitur. Hag. 1. 33.

Deus nunquam abstrahit misericordiam suam ab electis. Hof. 6. 42. & sequentibus.

Ad Deum cum venimus, lux est. Hof. 6. 44. 48.

Dei gratiæ oblitamur peccatis nostris. Hof. 6. 49.

Deus erudit nos, & confortat brachia nostra. Hof. 7. 43. 44.

Deus nutritius voster. Hof. 11. 20.

Quam blande nos trahat. Hof. 11. 21.

Deus punit patres, ne puniat filios, sed punit etiam filios, si patrum sint imitatores. Zach. 1. 52.

Dei mansuetudo in ira. Hof. 11. 28. & sequentibus, & 42. 43.

Nec in ira potest dissimulare amorem in nos. Soph. 1. 68.

Dei benignitas. Ioc. 2. 20.

Deus sponfus, & amator animarum. Zachar. 1. 65.

Dei ira aliquando apparebit. Ham. 1. 12.

Deus leo, & auceps, & quid cum eo facere debeant peccatores. Ham. 3. 8. 9.

Deus ad conuertendum peccatorem vtitur bonis, quæ in eo manserunt. Ham. 5. 11.

Dei misericordia mare quoddam. Ham. 5. 31. 32.

Dei

Dei cogitationes sic alliciunt, vt terrest, sic ter-
rent, vt alliciant. Ion. 1. 32.
Deus leniter reprehendit suos errantes. Ionæ.
4. 9.
Dei gloria à parcendo manifestatur maxime.
Ion. 4. 7.
Deus maxime curat eos, qui aliorum saluti uti-
les sunt. Ion. 4. 32.
Dei verba sunt manus Dei ad leuandum pecca-
tores. Mich. 2. 19.
Dei verba bona sunt cum bonis, non cum ma-
lis. Mich. 2. 49.
Dei gratia non est ita confidendum, vt segnes-
simus. Mich. 5. 69.
Deo nihil obijcere possumus, nisi sua in nos
beneficia. Mich. 6. 13.
Deo quid sit offerendum, vt reconcilietur no-
bis. Mich. 6. 19. & sequentibus.
A Deo docendus amari, & cogitet celestia.
Haba. 2. 33.
Ne sit incredulus, sed credat, & operetur.
Ibid. 35.
Deus quibus loquatur. Soph. 1. 36. Hag. 1. 35.
& sequent.
Semper sibi seruat amicos, quibus loquatur, &
per quos doceat alios. Hag. 1. 33. 34.
Dei misericordia ostendunt eius misericordiam, vt cor-
rigamur. Soph. 1. 42.
Dei præcepta iusta. Hof. 14. 24.
Dei verbi inopia quantam mala afferat. Ham.
8. 45. 46.
Dei verbi potestas. Haba. 2. 61. 62.
Dei gloria sæpe putatur sita, in quo sita non
est. Ion. 4. 7.
In alijs, quam in Deo fiducia collocantes peri-
bunt. Ham. 3. 21.
Deus vellet habitare in peccatoribus. Soph.
3. 17. 18.
Dei cura in seruantes sibi. Hag. 2. 76.
Dei seruitus quales nos efficiat, & quales era-
mus in sæculo. Hag. 2. 80. 81.
Deus murus igneus iustis terrens Diabolum.
Zach. 2. 28. 29.
Deus deserit ingratos ad quos prius venerat,
& transit ad alios. Zach. 2. 31.
In Deum solum aspiciere debent omnes homi-
nes. Zach. 9. 2. 3. 24.
Deus plene gratia sua dominabitur in omni
peccatorum genere. Zach. 9. 24. 25. & se-
quentibus.
Dei amoris signa erga nos sunt creaturæ om-
nes, & semper hæc dilectio nos in sublime
erigit, & sine ea nihil habemus firmum. Mal.
1. 25. 26. 27.
Deo meliora semper offerenda. Mal. 1. 38. quod
secus multi faciunt. Ibidem, & 45.
Deo decimæ omnium reddendæ. Mal. 3. 39. &
sequentibus, Et replebimur bonis. Ibid. 42.
Desideria.
Desideria bona si manet, spes est salutis. Haba. 3. 21
Dextera.
† Dextera bonum, sinistra malum significat. Ion. 4. 39

† Dextera exaltare est alium sibi subijcere. Mi-
ch. 5. 76.
Dextera locus præstantissimus, & proximus di-
gnitate ei, ad cuius dexteram stamus. Zach. 3.
nu. 7.
† Esse à dextris est protegentis, & defendentis.
Zach. 3. nu. 8.
† Esse à dextris est potiorum locum habere. Za-
ch. 3. nu. 7. & 8.
† Dextrum dicitur quod quisque præponit. Za-
ch. 3. nu. 7.
Diabolus.
* Quibus fallacijs homines decipiat. Hof. 7. 18.
ca. 9. 13. Ioe. 1. 22. Nah. 1. nu. 5. 1. cap. 2. n. 75.
Zach. 4. 37.
Quomodo Diabolo resistendum. Hof. 1. 62. c.
13. nu. 22. 23. ca. 14. nu. 15. Ioe. 1. 22. Ham.
9. 27. Mich. 4. 73. Nah. 1. 51. Zach. 4. 38.
A Christo victus. Ioe. 2. 45.
* Diabolus similis aspidi, basilisco, leoni, draco-
ni, Chaldeo, furi, latroni, & vindemiatori.
Habd. 42. & seq.
† Diabolus per ventum vrentem significatur.
Ionæ. 4. 30.
† Diabolus, draco dicitur. Hab. 42. Mich. 1. 50.
Diabolus struthioni similis. Mich. 1. 52.
† Diabolus Leuiathan dicitur, & cur. Mich. 5.
38.
Diabolus Assyrius. Mich. 5. 71. Soph. 2. 63.
Diaboli typus Pharao. Mich. 6. 14.
Belihal dicitur, & cur. Nah. 1. 45.
† Chaldeus dicitur. Habac. 1. 32.
Diabolus eques, & equus Habac. 1. n. 43. 44. Za-
cha. 12. 29.
* Regnum Diaboli euersum. Hag. 2. 86.
* Accusat nos ante iudicem Deum. Zac. 3. 28.
† Mons dicitur. Zach. 4. 14.
Exactor Zach. 9. 21.
Diabolus impedire volebat mortem Christi,
& increpatur à Deo. Zach. 3. 23. & sequen-
tibus.
Diabolus victus iungit sibi vires suorum, sed
vincuntur iterum. Nah. 1. 51.
Diabolus eijciendus erat foras in aduertu Chri-
sti. Soph. 2. 63.
Diabolus per penitentiam fugatus in quibus
quiescat. Nah. 1. 53.
Diabolianam vastantis ferocitas. Ioe. 1. 22.
& 32.
Diaboli semen exterminatur. Nah. 1. 52.
Diabolus sæpe efficit, vt perfectissima appeta-
mus, & incipiamus, vt cum scandalo cada-
mus. Zach. 1. 2.
Diabolo quomodo resistatur. Nahum. 3. 32.
33.
Diaboli astutia intentando occulte. Hof. 7.
18.
Dæmones, gens amara, & velox, & per omnes
status discurrens. Hab. 1. 32.
Maxime optant occupare tabernacula nō sua
id est, animas. Ibi. 33.
Eorum feritas. Ibi, & in sequentibus.

Diabolus à Deo vincitur, & ridetur à iustis.
Haba. 1. 37.
Multos vincit, & de regibus triumphat. ibi-
dem. 36.
Nullus ei resistit, nisi Deus ei adstet. ibid. 37.
Diabolus perfectissimus appetit vincere, ideo
dicitur cibus eius electus. Haba. 1. 47.
Diaboli cogitationes aut vanam fiduciam effi-
ciunt, aut cæcam desperationem. Ionæ. 1.
31.
Diabolus per nouam tentationem auget per-
secutiones, & affectiones nostras. Ionæ.
4. 30.
Diabolus filia Struthionis. Mich. 1. 52.
Diadema.
Lapides diadematis Christi Apostoli. Zachari.
9. 62.
Dica.
† Quid sit. Hof. 13. 32.
Dico, Dicitio.
* Cur propheta sæpe repetant, Hæc dicit Domi-
nus Hof. 1. 2. Soph. 1. 8.
† Dicere, pro iubere. Hof. 10. 37. Ionæ. 2.
16.
† Dicere, pro optando loqui. Ham. 5. 40.
Dictiones multæ sunt Hebræis, quæ ipsis ad or-
natum tantum deseruiunt: apud Latinos vero
redundant. Hof. 10. n. 17. Ioe. 2. 22.
Dicitio.
† Quid sit. Hof. 13. 32.
Dido.
Quo ex genere nata. Hof. 2. 62.
Dies.
† Nouissimi dies, qui dicantur. Mich. 4. nu. 3. &
seq.
Magnus dies, qui dicebatur. Hof. 1. 137.
Dies inceptus, sed nondum transactus, vt inte-
ger, & transactus numerari solet. Hof. 6.
numero. 6.
Dies venire super aliquem dici solet de die-
bus magnis calamitatibus plenis. Hamos.
4. 7.
Dies alicuius significat diem afflictionis eius,
& punitionis. Hab. 65. Soph. 1. 29.
Dies alicuius, id est, dies lætitiæ. Sophon. 1.
29.
Dies in plurali pro anno. Hamos. 4. n. 9.
Dies sæculi quid significant. Ham. 9. 36. & læ-
tus. Mich. 5. 39.
Dies æternitatis quid significant. Mich. 5. 39.
Dies lætas, & prosperas res significat. Hamos.
8. 29.
Dies, vita futura. Nah. 3. n. 35.
Dies Domini, quem Deus eligit ad magnam
aliquam vindictam de suis hostibus capien-
dam. Sopho. 1. 28.
Dies Domini, dies iudicij. Soph. 1. 28. 29.
Dies hominum, vita præsens. Soph. 1. 28.
In die illa, cum ponitur in noua prophetia, &
non refertur ad præcedentia, dies aliquis
certus, & omnibus notus significatur. Zac.
13. 2.

* Dies quales habere velimus, penes nos est.
Mal. 4. 20.
Dies iudicij vide Iudicium.
Dignus, Dignitas.
† Dignum significat æquale ad factis faciendum.
Mich. 6. 19.
* Dignitatum ambitio. Hof. 5. 30.
Dilatate.
† Os, vel linguam dilatare est superbe loqui.
Habd. 66.
† Animam dilatare, est seipsum dilatare. Hof. 9.
nu. 5. Haba. 2. 27.
† Animæ dilatatio cæli extensio dicitur. Zach.
12. 24.
* Quomodo à Deo dilatetur anima. Zach. 14. 57.
Diligere, Dilectio.
* Diligentibus Deum quomodo omnia cedant
in bonum. Mich. 2. 23.
Dilectio dei, & proximi, vide amor, & caritas.
Diligentia.
* Commendatur. Mich. 4. 55. ca. 6. 29.
Diluuium.
* Typus fuit baptismi, & vltimi supplicij impio-
rum. Ionæ. 4. 6.
Dionysius.
Dionysius Carthusianus qualis scripturæ inter-
pres. In proem. in. Mal. num. 12.
Diphthera.
† Pellis Amalthææ capræ. Zach. 5. nu. 2.
Dirigere.
† Dirigi est prosperos successus habere. Hof. 12.
num. 3.
Discipulus.
† Vocatur respondens. Mal. 2. 26.
Discordia.
* Quantum noceat. Hof. 10. 4. Zach. 11. 11.
Dispergere.
† Dispergere pro vastare, perdere. Nahum. 2.
num. 38.
Disponere.
† Testamentum disponere quid sit. Hof. 10.
num. 10.
Diuinare, diuinus.
Diuinare per virgas, aut baculos, aut sagittas.
Hof. 4. nu. 22.
† Diuinare sumitur in malam partem. Mich.
3. num. 15.
* Diuini spirituales, qui. Mich. 5. 91.
Diuinationes aufert Deus suis. Mich. 5. 88.
Dines, Diuitia. Vide Bona sæculi,
& Cupiditas.
Diuitiarum cupiditas, quomodo à Deo punia-
tur. Hof. 4. 44. cap. 5. nu. 30. 31. ca. 8. nu. 16.
cap. 11. nu. 19. ca. 12. 17. Ham. cap. 5. nume-
ultimo cap. 6. num. 1. & multis seq. Soph. 2.
num. 36.
* Diuitiarum instabilitas. Habd. 26. Mich. 1. 67.
Diuitiarum idololatria. Ham. 5. nu. vltimo.
† Diuitiæ appellantur fortitudo. Mich. 4. 65.
† Diuitiæ per Carmelum significat. Nahum 1.
num. 25.
Diuitiæ dicuntur lutum. Habac. 2. nu. 29.

Diuitum ignorantia. Hof. 12. nu. 12.
 Diuitum peccata. Ham. 6. num. 1. & multis
 feque.
 Diuitum officium. Ham. 6. 3.
 Diuitiae à superbia procreantur. Habac. 2. nu-
 mer. 35.
 Diuites diuitijs subiugati. Soph. 1. 60.
 Diuitiae dicuntur faeces. Soph. 1. 62.
 Diuitum corda arida, & sine deuotione. Soph.
 2. 36.
 Diuitiae quænam optimæ. Soph. 3. numer. vl-
 timo.
 Quercus Basan dicuntur diuites. Zach. 11. 6.
 Et leones. Zach. 11. 7.
 Et Iordanis. Zach. 11. 7.
 Pauperes prius iustificantur, quam diuites
 Zach. 14. 55.
 Diuites qui fieri cupiunt, in quot mala inci-
 dant. Ham. 2. 23.
 Diuites pauperum oppreffores vacçe pingues
 occidendæ. Ham. 4. 2.
 Diuites superbi etiam sunt. Hab. 2. 35. Et ha-
 bent mordentes se, & lacerantes. ibid. 36.
 Diuitiae ad misericordiam datæ sunt. Ham. 6. 3.
 Non confidendum eis ibidem. cito pereüt, &
 securitatem habere non possunt. Habd. 26.
 Sunt falsi amici, quia deserunt nos in morte.
 Habd. 50. 51.
 Diuitiarum amatores hereditas vitiortu sunt.
 Mich. 1. 67.
 Doctor.
 * Doctores Ecclesie quales. Ham. 5. n. 26. Zach.
 6. nu. 36. 37. 38. 39.
 Doctor spiritualis vide Magister.
 Doctores Ecclesie per lucernas significati. Za-
 cha. 4. nu. 5.
 Doctores Ecclesie milites dicuntur. Zacharij
 9. 19.
 Christus doctor noster. Ioc. 2. 48. Zach. 13. 23.
 Doctrina.
 * Docti magis puniendi si mali sint. Zachariæ.
 9. 22.
 * Quam necessaria Ham. 8. num. 47. 48.
 Significatur per imbrem. Ham. 4. 18. c. 5. 26.
 Zach. 10. nu. 1.
 Per aquam. Zach. 14. 31.
 * Doctrina praua dicitur potus. Habac. 2. nu-
 mer. 48.
 * Nequaquam alia pascua, id est, aliam doctri-
 nam, quam pascua Dei. Mich. 7. 61. 62.
 Dolare.
 † Quid significet. Hof. 6. 13.
 Dolor.
 * Dolores parturientis quomodo imitetur ani-
 ma in Deum conuerti incipiens. Mich. 4. 75.
 Zach. 8. 23. Et quæ non plene Deo se tradit.
 Zach. 8. 24.
 Dolores maximi per dolores parturientis si-
 gnificari solent. Hof. 2. 13. 19. & aliter. Ham.
 8. 30.
 † Dolor, id est, peccatum. Hof. 4. 36. Mich. 1. 39.

Dominus, Dominari, Dominator.
 Dominator, quid significet. Ham. 5. 41.
 Dominus exercituum quid significet. Ham.
 4. 40.
 Dominus, cum bis continuo ponitur, secundo
 loco positum significat Dei filium. Ham.
 4. 29.
 Domino, id est coram domino. Ionæ. 3. nu. 2. 3.
 Dicit Dominus, cur sæpe repetant prophetæ.
 Soph. 1. nu. 8. Zach. 12. 1.
 Domus.
 Domus on, quid sit. Hof. 4. 31.
 Dominus pro familia, & posteritate. Ham. 9.
 21. Zach. 12. nu. 11.
 Domus alicuius dicitur, quod ab eo posside-
 tur, & in quo habitat. Ham. 9. 35.
 Domum alicuius edificare est filijs eum augete.
 Ham. 9. nu. 21. Mal. 3. 43.
 Domus Iacob iustos significat. Habd. 122.
 Domus deliciarum religiosorum vita. Mich.
 2. 56.
 Domum edificare est gloriam in cælis compa-
 rare. Mich. 3. 24.
 Domum Domino edificare est animam no-
 stram ab omni inquinamento mundare. Hag.
 1. 37. & seq.
 Domus Dei, Ecclesia. Mich. 4. 21. & in præceden-
 tibus, & seq.
 † Domus id in quo quisque maxime quiescit.
 Soph. 1. nu. 77.
 † Domus, bona temporalia. Soph. 1. nu. 77.
 Domus Dei, anima. Hag. 1. nu. 37.
 Domus Dei qualibus lignis edificetur. Hag. 1.
 50. 51.
 Dum hanc domum Domino non edificamus
 intra nos, extra nos sumus. Hag. 1. 59.
 Domus spiritualis quomodo edificetur Do-
 mino. Hag. 1. 37. & qui eam edificent. Ibidem.
 39. 40.
 Domus Dei qualis esse debeat. Hag. 1. 39. 40.
 Domus Dei cor hominis. Hag. 1. 37. & quan-
 do hæc domus Deo edificetur. Ibid. Et qui eam
 edificent, & qualis esse debeat. Ibid. 39. 40.
 Domus Dei homo. Hag. 1. 37.
 † Laqueatæ domus, voluptates. Hag. 1. n. 41.
 † Domus Dei populus Israel. & Ecclesia. Za-
 cha. 3. 19.
 Domus Ioseph, tribus Ephraim. Zach. 10. 16.
 * Domus hic edificare malorum est. Ham. 3. 24.
 * Domus sumptuosæ reprehenduntur. Ham.
 6. 30.
 Donum.
 * Qui Dei donis abutuntur, quomodo à Deo pu-
 niantur. Hof. 2. 72. & seq.
 Dona Spiritus sancti. Ham. 3. 19. c. 4. n. 35. Mi-
 che. 6. 42. Zach. 3. n. 13. 44.
 Dona Spiritus sancti per oleum significata. Mic.
 6. 42. Hag. 1. nu. 56.
 Dona Spiritus sancti vestes mutatorie dicun-
 tur. Zach. 3. nu. 13.
 Dona Spiritus sancti septem oculi dicuntur,
 quia animam oculatam videntem, & illumi-

natam

natam reddunt. Zach. 3. 44.
 Dormire, Dormitare.
 Qui nam longissimum tempus dormisse narren-
 tur. Hof. 1. n. 47. 48.
 † Totam noctem dormire significat quieto, &
 tranquillo animo esse. Hof. 7. 9.
 † Dormire, & dormitare pro mori. Nahu. 3. nu-
 mero. 26.
 Dos.
 Cuius causa nuptæ consignetur. Hof. 3. n. 10.
 * Dotis origo vnde. Hof. 3. n. 10.
 Drachma.
 Quantum valeret olim. Hof. 3. n. 12.
 Draco.
 † Draco pro pisce maximo. Ham. 9. 6.
 † Draconis natura, & planctus. Michæ. 1. nume-
 ro. 27.
 * Draco Diabolum, & peccatum significat. Hab-
 dic. 42. Mic. 1. n. 50.
 Dubitatio.
 † Dubitationibus quomodo vtatur scriptura.
 Ioc. 2. 22. & seq. vsque ad. 27. & Hiamos. 5. 40.
 * Dubitæ animæ inter boni, & malum status, &
 quæ præsidia habeat, vt non cadat. Michæ. 4.
 72. 73.
 Ductile.
 † Quid sit. Nah. 1. 40.
 Duma.
 Vbi sita. Habd. n. 3.
 Duplex.
 † Duplicia, id est, magna. Zach. 9. n. 55.
 Dux.
 † Dux pro iudice. Mich. 3. n. 1.
 * Dux noster Christus. Mich. 6. n. 15.
 * Duces ecclesie apostoli. Zach. 12. n. 7.
 Dynasta.
 Dynasta princeps, seu magnus. Nah. 2. n. 45.
 E.
 E præpositio, vide ex.
 Ebrius, Ebrietas. Vide Vinum.
 * Reprehenditur. Hof. 4. n. 21.
 * † Ebrietas magnam copiam significat. Mich. 2.
 43. Hag. 1. n. 9.
 * Ebrius inanis gloriæ cupidus. Mich. 1. 70.
 Ebrij nihil timent. Nah. 2. n. 47.
 † Ebrij dicuntur, qui vehementer pro peccatis
 puniuntur. Nah. 2. n. 49.
 * Ebrietas, superbia. Habac. 2. n. 35.
 * Ebrietas læticia spiritualis. Hag. 1. 45.
 Ecce.
 † Significat celeritatem. Nah. 1. n. 34.
 † Ecce ego ad te, certum, & citum supplicium si-
 gnificat. Nah. 2. n. 69.
 Ecclesia.
 * Allegoriæ multæ de ecclesia mysterijs in scri-
 ptura extant. Præ. 1. n. 7. 8.
 Persecutionibus aucta est. Hof. 2. n. 99. Michæ.
 4. 46. Zachariæ. 12. numero. 8. capite. 14. nu-
 mero. 42.
 * Deus quomodo ecclesiam in persecutionibus
 confoletur. Mich. 4. 66. Zach. 1. 58. 59. c. 12. 5.

* Ecclesia persecutiones. Ioc. 1. n. 15. 21. Za. 12. 5.
 Persecutio Iudæorum in ecclesiam. Zac. 12. 3.
 * Calamitates ecclesie. Ham. 3. 17. ca. 6. 39. cap. 7.
 num. 6.
 * Persecutores ecclesie à Deo puniuntur. Zach.
 11. n. 4. & 5. c. 14. n. 39.
 * Prædicitur ecclesia. Hof. 1. 90. & seq. c. 2. nu. 1.
 82. Ioc. 1. 21. c. 3. 22. Ham. 9. 29. vsque ad fi. c.
 Habd. n. 117. & seq. Ionæ. 4. 6. Mic. 2. 64. ca. 4.
 per totum. & c. 7. 39. Zach. 1. n. 58. 59. 60. ca. 2.
 per totum. c. 3. n. 43. c. 4. per totum. c. 6. nu. 33.
 c. 8. per totum. c. 14. n. 31.
 Primitiæ ecclesie status. Hof. 2. 102.
 Potestas ecclesie. Mich. 4. 5. c. 5. 64.
 Permanens est in æternum. Ham. 9. 47.
 * Ecclesia seueritas, qua punit impios, non est
 aliena à Christi, & veræ ecclesie mansuetu-
 dine. Mich. 5. 64.
 Doctrinæ firmitas nulla extra ecclesiam. Mich.
 4. 48.
 Mater nostra quomodo dicitur. Hof. 2. 33.
 Solitudo dicitur. Hof. 2. 82.
 Ficus dicitur. Ioc. 1. 21.
 Cuius. Ham. 9. 46. Zach. 8. n. 5.
 Vineæ. Hof. 2. 87. Ioc. 1. 21. Ham. 9. 46.
 Tabernaculum. Ham. 9. n. 29. 48. Zac. 12. n. 9.
 Hortus. Ham. 9. 46.
 Arca Noe. Habd. 17. Ion. 4. 6.
 Caulæ ouium. Mich. 2. 64.
 Mons dicitur, & cur. Zach. 8. n. 6.
 Et mons Sion. Habd. 128. Michæ. 4. nu. 18. &
 seq. Soph. 3. n. 32. Zac. 8. n. 6.
 Mons super omnes colles. Mich. 4. n. 20. 21.
 * Mons oliuarum. Zach. 14. n. 9. 11.
 † Ecclesia per orbem edificata dicitur domus
 Hof. 11. n. 37.
 † Ecclesia dicuntur ciuitates, vineæ, horti. Ham.
 9. 46.
 * Ecclesia dicuntur lænæ. Nah. 2. 73.
 Ierusalem dicitur ecclesia. Soph. 3. n. 36. Zach.
 c. 8. n. 3. c. 12. n. 3. c. 14. n. 32.
 Iuda dicitur. Zach. 2. 32.
 Partim sanctis, partim peccatoribus constat.
 Soph. 3. n. 9.
 Non omnes, qui in ecclesia sunt, salui sunt. Io-
 næ. 4. n. 6.
 Torris, seu titio dicitur. Zach. 3. 24.
 Orientalis dicitur ecclesia. Zach. 14. n. 11.
 Ecclesia dicitur cædelabrum aureum. Za. 4. n. 3. & seq.
 Ciuitas veritatis. Zach. 8. n. 5.
 Arx, & munitio. Zach. 9. 54.
 Patres ecclesie Iudæi. Zach. 8. 23.
 Extra ecclesiam non est salus. Zac. 14. numero.
 44. 45.
 Cæremoniæ, & sacramentalia ecclesie valde
 necessaria. Ioc. 1. 21. Mich. 3. 8. 9. 10. 11.
 Bona spiritualia ecclesie. Hof. 2. n. 8. vsque ad
 finem cap. & c. 6. n. 10. & seq. Ioc. 2. nu. 45.
 vsque ad finem ca. & c. 3. n. 22. & seq. Mic.
 4. per totum.
 Qui ecclesiam nõ frequentant, reprehendun-
 tur. Soph. 2. n. 31.

LI *† Eccle-

*† Ecclesia per templum secundum significata. Hag. 2. n. 36. 54.
 Pax ecclesiarum, vide Pax.
 * Edificatio ecclesiarum. Zac. 2. per totum. c. 3. n. 43. c. 9. n. 62. vide. Edificium.
 Firmitas ecclesiarum. Zac. 9. 54. c. 14. n. 38.
 Prophetæ loquuntur de ecclesia, & de Iudæis quasi de vno populo. Zac. 8. n. 4.
 Ornatus, & diuitiæ templorum Deo grata. Zach. 14. n. 50. 51.
 In ecclesia multa, & varia offerenda sacrificia. Zach. 14. 50. 51.
 Ecclesiarum datus est spiritus orationis. Za. 12. 12.
 Ecclesia abudavit optimis pōtifficib⁹. Za. 12. 11.
 Ecclesiarum incrementū, & victoria. Zach. 12. 8.
 Quomodo protegatur à Deo. Zac. 12. 9. 10.
 Ecclesiarum persecutores vulnerabuntur, eam persequendo. Zac. 12. 4. 5. 6. & c. 14. 30. 40.
 Ecclesiarum persecutores ebrii reddunt. Za. 12. 3.
 Ecclesiarum magistri, & custodes promittuntur ex hominibus, & ex angelis. Zach. 9. 19. 20.
 Ecclesia mons dicitur, quia locus munitus est, & quia ex ea caelestia cognoscuntur. Za. 8. 6.
 Ecclesia abundatura magistris sapientibus honorandis à iuuenibus. Zac. 8. 7. 8. Et prudentibus consiliarijs ibid. Et no ua prole in dies augebitur, quæ deposita sarcina terrena ludat, & letetur. ibid. 9.
 Ecclesiarum filij ex omni orbis parte veteri. Zac. 8. 10.
 Ecclesiarum felicitas post aduentum Christi. Zac. 8. 13. 14.
 Ecclesiam edificaturi erant venientes ex gentilitate. Zach. 6. 39.
 In Ecclesiarum vilitatem laborantes in memoria aterna erunt, & magnis donis augebuntur. Zach. 6. 37. 38. 39.
 Extra ecclesiam nec est oleum gratiæ nec lux bonæ vitæ. Zach. 4. 33.
 Ecclesiarum quatuor persecutiones. Ioe. 1. 15.
 Eius felicitas. Ioe. 3. 28.
 Ecclesia consumebatur igni, nisi à Christo extirparetur. Zach. 3. 24.
 Ecclesia, candelabrum est. Zac. 4. 4.
 Eius magnificentia non humanis viribus, sed Dei virtute parata est. Zach. 4. 13.
 Ecclesiarum calamitas ex peccatis nostris. Hā. 3. 17.
 Extra ecclesiam non est firmitas doctrinæ. Mich. 1. 48.
 In ea solum est firmitas doctrinæ, & præsidium Dei. Mic. 4. 48. 49.
 Altitudo doctrinæ ecclesiarum, & quales debeant esse eius filij. Mich. 4. 45. 50.
 Quæ obedientia ei debeat, & eius ministris. Mich. 4. 51.
 Ecclesia quantumuis impugnetur ab infidelibus, flere prohibetur, quia ipsos victura est, & immolatura Deo eorum diuitias. Mich. 4. 66. 67.
 Ecclesia post Christum resurrectionem erat reparanda. Mich. 7. 39.
 Ecclesiarum gloria maior quàm synagoga. Hag. 2. 54.

In ecclesia est vera pax. Hag. 2. 54.
 Ecclesiarum principes quam mites esse debeat. Soph. 3. 11. 12. Vide verbo Principes.
 Ecclesiarum felicitas & copia bonorum post Christi resurrectionem. Soph. 3. 46. Za. 14. 3. 1. & seq.
 Ecclesiarum tranquillitas post Antichristum. Zach. 1. 60.
 Ecclesiarum quomodo Deus dicitur iratus septuaginta annis. Zach. 1. 60.
 Ecclesiam edificantes verbo, vel ex p̄lo sunt fabri deterrentes cornua. Zach. 1. 76.
 Ecclesiarum Deus est murus igneus, & gloriosam eam reddit. Zach. 2. 11. 12.
 Ecclesiarum filij semen pacis. Zach. 8. 13.

Eclipsis.
 * Solis eclipsis, quæ fuit moriente Domino spiritualis expositio. Ham. 8. 36.
 Edmundus Campanianus.

Martyr illustris nostrorum temporum. Hamos. 2. num. 5.

Edom, vide etiam Idumæa.

* Typus Iudæorum, & hæreticorum, & persecutorum Ecclesiarum. Ham. 1. n. 27. & seq. Habd. 16. & seq.

Edō & Idumæa idem. Hof. 5. nu. 5. Hamos. 1. 23. Habd. 7.

† Edom vertitur rufus. Hamos. 1. 23. capit. 9. 40. Habd. 7.

* Edom typus peccatorum ibidē, & Habd. n. 122.

Effundere.

† Sicut aquam effundere quid sit. Hof. 5. n. 28.

† Significat large, & copiose dare. Ioe. 2. n. 54. 55. Nah. 1. n. 15. Zach. 12. n. 12. Mal. 3. 33.

* Effusio spiritualis. Zac. 8. 24.

Ego.

† Ecce ego ad te, certum, ac cito venturum supplicium significat. Nah. 2. n. 69.

† Ego absolute positum est vox arrogantis, & neminem secum conferentis. Soph. 2. n. 55.

Egredi.

† Deum egredi quid sit. Mich. 1. n. 5. c. 5. 43.
 † Egredi exitum maxime voluntarium significat. Habac. 1. n. 17.

Eis.

† Sumitur pro eis, & contra. Hof. 10. 36.

El.

† Dei nomen quid significet. Hof. 1. 10.

Elcele oppidum.

Vbi fuerit. Nah. 1. n. 6.
 Electus, vide etiam Prædestinatus, Iustus.

† Electi reliquiæ dicuntur. Hof. 9. 98. Mic. 2. 62. Et fasciculus. Ham. 9. n. 7.

* Peccata electorum occulta solet Deus publica facere ad ipsorum salutem. Ion. 1. 51.

Peccata sua cum arguuntur facile agnoscunt electi, & dolent, reprobi non ita. Ionæ. 1. n. 52. 53. 54. Mic. 2. 23.

Quomodo omnia cedant in bonum electis. Mich. 2. 23.

Electi per Iacob significati. Habd. 117. 122. Mich. 2. numero. 69. Nahum. 2. numero. 43.

* Oues

* Oues dicuntur. Zach. 9. 61. capi. 10. numero. 11.

Iuvenes dicuntur. Zach. 9. 64.

Numerus electorum certus. Zach. 2. nu. 24. & seq. c. 11. n. 46.

† Aurum, & argentum igne examinatum dicitur. Zac. 13. 17.

Erga electos providentia Dei. Hof. 3. 34.

Electi in procellis peccatorum surgunt spe, & Deum sibi reconciliant. Ionæ. 2. 33. 34.

Electos, qui volunt esse sapientes, comprehendit Deus in astutia sua. Ion. 3. 37.

Electi timentes calamitates reprehenduntur à Deo. Nahum. 1. 47. 48.

Electi, & si capiuntur à Diabolo, non diffidunt, sed Deum anant, & ei confidunt. Hab. 1. 44.

Electi quam potenter liberabuntur à Deo in fine sæculi. Hab. 3. 32. & seq.

Electos Deus per aliorum pœnas admonet. Hof. 5. 24.

Ab electis nunquam Deus misericordiã suam abstrahit. Hof. 42.

Electos exercet Deus calamitatibus in suam vilitatem, & tentationibus. Ham. 9. 27. 28.

Electi etiam peccatores, myrti vocantur, & à Christo liberantur. Zach. 1. 63. 64.

Eleemosyna.

Eleemosynæ fructus. Hof. 10. 40. Ham. 6. n. 1. 3. 15. 26. Mich. 7. n. 7.

Obligatio ad eleemosynam. Ham. 6. n. 1. 15.

† Iustitia appellatur, quia valde inuadit ad omnes virtutes consequendas. Ham. 6. 26. Vnde, & misericors appellatur sanctus. Ham. 6. 26. Mich. 7. n. 7.

Elephantus.

Eius natura. Mich. 1. 15.

* † Significat iustos. Mich. 1. 15.

Eliakim.

Quo tempore regnauerit. Pral. 2. 27.

Elias.

Venturus est in mundi fine cum Henoch. Hof. 3. 26. Zach. 4. n. 10. Mal. 4. n. 11.

† Per oliuam significatur. Zach. 4. numero. 8. & seq.

Elias, & Henoch duo filij Olei. Zach. 4. 8. 9.

* Elias mystice zelum honoris Dei significat. Malach. 4. 26.

Elohim.

† Quid significet. Hof. 1. 10. Mich. 5. 38.

† Cur Deus appellatur plurali nomine elohim. Mich. 5. 38.

Eloquentia.

Scripturæ sacræ eloquentia. In proœ. in Nah. & Nah. 3. n. 2.

Elumbis.

* Cur significet imbecillos. Nah. 2. n. 41.

Emissarius.

† Emisarij milites qui sint. Mich. 1. 42.

* Emisarij milites, qui sint spiritualiter. Mich. 1. 59. & seq.

Eu.

† Ponitur pro Eis, & contra. Hof. 10. 36.

Eu, vide ire.

Epha, vel Ephraim.

Quântū caperet. Hof. 3. 12. Ham. 8. n. 13. Zac. 5. 12.

Ephod.

† Quid, & quotuplex. Hof. 3. 19.

Ephraim.

† Sonat crescens. Habd. 123.

Ephrata.

† Interpretatur frugifera. Mich. 5. 8.

A quo nomen habeat. Mich. 5. 8.

Epimenides.

Quinquaginta septem integros annos in specu dormiuit. Hof. 1. 47.

Vocatur à Paulo Cretensum propheta. ibidem.

Epiphania vrbs.

Vbi sita. Ham. 68.

Epiphanius.

Epiphanius liber de vita, & interitu prophetarum notatur. Hag. 1. n. 16.

Episcopis, vide Sa cerdotes.

* Indoctus non est dignus episcopatu. Hof. 4. 12.

† Pastores vocantur, & Primates. Mich. 5. n. 58.

Munus episcoporum quale. Mich. 5. 59. Zac. 1. 4. 53.

Morsus vocantur. Mich. 5. 61.

* Episcopi, si vitiosi sint, magis puniendi. Zach. 9. 22. & seq.

Epithetum.

Dei epitheta, vide Dei nomina, in verbo Deus.

Eques, & Equus, vide etiam Quadriga.

Equorum vsus, prohibitus Iudæis. Hofe. 14. 10. Zach. 6. 23.

Equus est aptus ad bellum. Ham. 4. 28. 7 ach. 1. n. 14. c. 10. n. 12. c. 14. 46.

* Equus hominem ad voluptatem propensum significat. Ham. 6. 48. Mich. 5. n. 88. Zach. 14. 61.

* Equus significat impetus lasciuos. Mich. 5. 88. Zach. 6. 23.

Tumorem significat, & elationem animi. Mich. 5. 88.

Equi significant vitia. Habac. 1. n. 44.

Et peccatores. Habac. 1. n. 44. Zac. 14. 61.

† Equus Diabolus. Habac. 1. n. 45. Zac. 12. 29.

Equo Michael archangelus insidere dicitur. Zach. 1. 14.

† Celeritatem significat. Zach. 1. 14.

† In equis simul flores equorum intelligi solent. Zach. 6. n. 3.

* Quatuor mundi regna per equos significata. Zach. 6. n. 1. & seq.

* Equi motus animi concitati. Zach. 6. 23.

* Equos subneruare est prudentiam carnis recalcare. Zach. 6. 24.

Equi nigri, hypocrisis. Zach. 6. 26.

Equi albi, voluptates. Zach. 6. 26.

Equi varij, homines mundq placentes. Zach. 6. 27.

Equi apostoli. Zach. 10. 12.

Equus, iustus. Zach. 10. n. 30. 31. & seq.

Equi persecutores Ecclesiarum. Zach. 12. 6.

* Equi tentationes. Zach. 12. 29.

* Equi tyranni. Zach. 12.29.
Erasmus.
Error Erasmi. Mich. 5.12.
Eruca.
† Quid sit. Ioe. 1.5. Ham. 4.23.
*† Inuidiam significat. Ham. 4.23.
Efaus, vide Hefau.
Eldras.
Idem qui Malachias. Mal. 1. n. 3. & 4.
Esse.
* Non esse dicuntur, qui verum Deum non cognoscunt. Hof. 1.77. c. 2. 5.
† Esse in, quid significet, vt esse in patrem. Hof. 8.16.
Esther.
† Myrtus dicta, & cur. Zach. 1.15.
Et.
† Ponitur pro, vt, Ionæ. 1.45. c. 2. 14.
Ponitur pro, Tunc. Hof. 4.11.
Redundat sepe. Hof. 9. n. 9. Habd. 63. Ionæ. 1.1.
Haba. 2. n. 28. Zach. 7. n. 1.
Qui nam libri scripturæ incipiant ab, Et. Ionæ. 1.1.
Et in medio sententiæ redundat. Haba. 2. n. 28.
Ponitur pro, id est. Soph. 1. n. 16.
† Ponitur pro Prefertim. Soph. 1.17.
Et nunc, redundare solet. Hag. 2. n. 14.
Etymologia.
* Plurimum conducit ad mysticos sensus. Præf. 3. 2.
* Nominum duodecim prophetarum etymologia. Præf. 3. n. 2. 3. 4.
Euangelium, & Euangelista.
† Euangelium, id est, felix nuntius. Nah. 1.47.
† Euangelizare, id est, felicia nuntiare. ibid.
Alij tres Euangelistæ à D. Iohanne scripsere res vltimi anni prædicationis Christi, Iohannes verores duorum præcedentium annorum. Præf. 6. n. 3.
Euangelista referendis testimonijs veteris testamenti nihil falsum scripserunt, nec potuerunt scribere etiam per obliuionem. Mich. 5. num. 14. 15.
† Euangelistæ testimonijs veteris testamenti citandis obseruant sensum, non verba. Haba. 1. 1. 3. 8.
* Euangelice prædicationis successus. Mic. 5. 71. Mich. 7. 37. 38. Habd. 117. & seq. Zach. 14. 31. & seq.
* Prædicatione Euangelij prædicitur. Hofe. 1. 135. Ham. 9. 29. & seq. Mic. 4. n. 23. c. 5. n. 74. Nahu. 3. n. 14. Zach. 9. n. 19. & seq. c. 14. n. 13.
* Euangelice doctrinæ vbertas. Ham. 9. 45. Mich. 5. 74.
Prædicandū est euangelium in toto orbe ante iudicij diem. Mic. 4. n. 23. 27. c. 5. 74. Za. 14. 3. 1. 3. 2.
* Euangelica doctrina dicitur ros, imber, & stillic. Mich. 5. 74.
* Et aqua. Zach. 14. 31.
* Euangelio recipiendo quid maxime obstat. Zach. 9. n. 8.
† Euangelistæ per lucernas significati. Zacha.

4. numero. 5.
* † Pluvia serotina dicitur. Zach. 10. nu. 2.
† Euangelica doctrina pluuia à Deo petenda. Zacha. 10. 26.
Eucharistia.
* Eucharistia est vita hominum. Hofe. 14. 19.
* Eius laus, effectus, & typi. Hof. 1. 81. c. 6. 15. c. 14. 19. Zach. 9. numero. 63. cap. 14. nu. 51. Mal. 1. 32.
Eucharistia optimum bonum Dei, frumentum electorum, & vinum germinans virgines. Zacha. 9. 63. 64.
Euilmerodach.
Quot annos regnauerit. Zac. 1. n. 27.
Euphemismus.
Reperitur in scriptura sacra. Ham. 4. n. 30.
Euthymius.
Qualis scripturæ sacre interpret. In proæ. in Zachar. n. 9.
Ex.
† Ponitur pro Post. Mich. 1. 38.
Quod genus causæ significet. Haba. 2. n. 22.
Exactor.
Exactor est tyrannus acerbo dominatū imperans iniustatributa. Zach. 9. 21.
Exactor Diabolus, qui peccata, vt tributa, imperat. Zach. 9. 21.
† Exactores, apostoli, & prædicatores. Za. 10. 14.
Exaltare.
† Manum super alium exaltare est eum sibi subijcere. Mich. 5. 76.
Examinare.
* Facta nostra quomodo sint à nobis examinanda. Mich. 2. 3.
* Examen totius diei noctu faciendum. Hagg. 1. 49.
Execrare, Execratio.
† Quomodo Deus dicatur execrare homines. Hamos. 2. 21.
Iudæorum execratio. Hof. 3. n. 16. 25.
Excelsum.
† Excelsa, id est, montes vbi idolorum sacrificia fiebant. Hof. 4. 24.
Excors.
Vnde dictus. Hof. 7. n. 25.
Exemplum.
† Principum, & maiorum exemplum quantum valeat ad bonum, & ad malum persuadendum. Hof. 1. n. 78. 79. 80. c. 2. nu. 100. ca. 6. 53. 54. 55. Mich. 5. 87.
* Exemplū bonum quomodo imitandum, malū quomodo fugiendum. Hof. 1. 83.
* Eos, qui malo suo exemplo alios ad peccandū prouocant, quomodo Deus puniat. Hof. 1. nu. 78. 90. c. 6. n. 35. Mich. 1. n. 53. 58. 59. Sopho. 2. 35. Zach. 1. n. 74.
* Qui præsent, debent alio exemplo suo iuuare. Hof. 2. n. 100. c. 6. n. 53. 54. 55.
* Improbiorum exemplū. Mic. 1. 53. 58. 59.
* Exemplum præfens multo efficacius est ad persuadendum, quam verba. Mich. 5. 87. Hofe. 1. 78. & seq. Zach. 8. 45. 46. 47.

* Malorum Christianorum exemplo peiores ad duriore sunt infideles. Mich. 1. n. 53.
Exemplum malum efficacius est in malum, quam bonū ad bonum persuadendum. Hag. 2. nu. 79.
† Prophetæ perinde sumunt exempla à futuris atque à præteritis. Nah. 3. n. 10.
* Exempla sanctorum sunt lapides, quibus Dauid deiecit Goliath. Zach. 1. 75.
* Exempla mala sequentes puniuntur. Hofe. 1. 66. 69. 90.
Quorum exempla imitatur, in eorum confortium transimus. Hof. 6. 52.
Exempla mala imitantium error, & amentia. Hof. 6. 54. 55.
Exempli mali pona, id est, docentium alios conformari huic sæculo. Hof. 7. 47.
Quomodo puniantur qui mali sua tradūt alijs imitanda, ne ipsi mali videantur. Mi. 1. 58. 59.
Hi sunt adiutores Diaboli ad perniciem animarum. ibid. 59.
Exemplum bonorum quantum moueat. Mic. 5. 84. Mich. 7. 45.
Cum desunt qui bono exemplo præeant, cateri vitij implentur. Mich. 7. 22.
Exempli mali supplicij. Nah. 2. 50. Hab. 2. 46.
Exemplo malo læsi gaudebūt de morte, & damnatione eius, qui læsi. Nah. 3. 37.
Exercitus.
† Sumitur pro angelorum ministerio. Ham. 4. n. 40.
Dominus exercituum quid significet. Ham. 4. numero. 40.
Exercitus coeli, id est, astra. Soph. 1. 23.
Exire, Exitus.
Exitus viarum dicuntur vbi via se in plures vias findit. Habd. 68.
† Deum exire quid sit. Mich. 1. n. 5. c. 5. 43.
Exponere.
* Exponendi scripturam quod non optimum genus. Præf. 1.
Extendere.
Manum ad aliquid extendere est opus illud incipere. Hof. 7. n. 7.
Extendere manum est irati ac punientis. Soph. 1. num. 16.
Cælum extendere est cælū creare. Zach. 12. n. 1.
Exurgere.
† Deum exurgere est vlcisci. Mich. 1. 5.
Ezekias.
† Quando, & quot annos regnauerit. Præf. 2. numero. 27.
† Quid eius nomen significet. Soph. 1. 38.
Ezekiel.
Quo tempore prophetauerit. Præf. 2. n. 22. 24. 27.
* Vere dormiuit trecentos nonaginta dies in vno semper latere. Hof. 1. 47.
F.
Faber.
† Faber absolute positum, ferrarium solet significare. Zach. 1. n. 71.
† Fabri ferrarij angeli. Zach. 1. n. 71.

* Faber spiritualis. Zach. 1. n. 76.
Facies.
† Faciem optere est dolentis, & erubescens. Mich. 3. n. 5.
Ambulare in facie, vel coram facie Domini, vide ambulare.
† A facie Dei proijci quid sit. Hof. 6. n. 7. & 8. & Ionæ. 1. 23.
† A facie alicuius, id est, ab eo, vel propter eum. Hof. 10. 54.
* Ante faciem Dei esse est coram Deo esse, & cum Deo loqui. Ionæ. 1. n. 23.
* Medicamina faciei Deo iniusta. Hof. 2. nu. 37.
† Suscipere faciem alicuius, benignè eum intueri, & petita ei concedere. Mal. 1. 22.
† Accipere faciem alicuius est accipere eius personam. Mal. 2. 19.
† Ante faciem alicuius idem est, ac ante aliquem. Mal. 3. 5.
Facio, Fio.
† Verbum facio subintelligi debet in multis verbis explicandis. Hof. 8. 10.
Iudicium facere significat interdum iudicare, interdum punire. Mich. 6. 25.
Iudicium alicuius facere est sententiam pro eo ferre, & in iudicio eum absolueret. Mic. 7. 29.
Iudicium facere, custodire legem. Sophon. 2. num. 5.
Facere dicitur qui mouet consilio, aut impulsu, aut imperio, vt aliquid fiat. Zach. 1. 1. 3. 2.
Verbum Domini ad aliquid fieri est Deum ei aliquid reuelare. Hof. 1. 3.
† Fieri sepe dicitur quod fieri tentatur, aut intenditur. Ham. 1. 9. n. 5.
Opera virtutum facere, vide Opus.
Factis prophetare, vide Propheeta.
Fames.
Verbi Dei fames. Ham. 8. n. 36. & seq.
Familiaritas, vide etiam Deus.
* Dei familiaritas cum suis amicis. Sophon. 1. 36.
* Dei familiaritas quomodo assequenda. Soph. 1. 37. Hag. 2. n. 60. 61.
Faneça.
Mensura Hispanica quantum capiat ex aliarum nationum mensuris. Hofe. c. 3. numero. 11. 12.
Fasciculus.
* † Electorum vniuersitas fasciculus dicitur. Hamos. 9. 7.
Fel.
* † Fel, praua doctrina. Habac. 2. num. 48.
Fenestra.
† Fenestra, sensus. Nah. 3. n. 33.
Fenum.
† Significat herbam viridē, & paleas citam. Mic. c. 4. n. 64.
Fera, Feritas.
† Hominem effertatis moribus significat. Hofe. 2. 92. Habd. 49.
* Feritatis vitium quale. Hab. 49.

Feruo.
 † Fœdus ferire quid sit. Hof. 10.9.
 Fermentum, Fermentare.
 * Fermenti effectus. Hof. 7.5.
 Diaboli fermentum. ibid. & n. 18.
 Fermentatum panem offerre non licebat. Ham. 4. n. 13.
 † Fermentum, vana gloria. Ham. 4. 13.
 * † Panes sine fermento sunt bona opera sine peruerso sine facta. Ham. 4. n. 13.
 Ferrugo.
 † Quid sit. Ham. 4. 21.
 Feruor.
 Feruor spiritualis quomodo amittatur, & recuperetur. Mich. 2. nu. 70. 1. vide Deuotio.
 Feruor spiritualis quam vtilis. Za. 3. 30. c. 4. 39.
 Festum.
 * Festa celebrantibus, & opera seruilia nō faciētibz loquitur Deus. Hag. 1. n. 34. 35.
 † Iudæorum festa. Hof. 2. 69. Ham. 4. 11.
 Festiuitates malorum vertuntur in luctum. Ham. 8. n. 41.
 Emere, & vendere festis diebus Iudæis non licebat. Ham. 8. 12.
 Festa peccatorum. Ham. 5. 53. & seq.
 * Festa obseruanda. Hag. 1. 34. 35.
 * Festiuitates suas quomodo celebrat anima. Nah. 1. 54.
 Tabernaculorum festa, vide Tabernaculum.
 * Festiuitates, & gaudia cito veniant incipientibus seruire à Deo.
 Feta.
 † Ponitur pro prægnante. Hof. 14. 3.
 Fictor.
 † Fictor, Deus. Zach. 1. n. 28. & 29.
 Fictus.
 * Ecclesia significat. Ioc. 1. 21.
 * Dulcedinem spiritualem, & habitus moralium virtutum significat. Hof. 2. n. 70. 74.
 † Præcoque fides, adolecentes. Mich. 7. n. 20.
 Fides, Fidelis, vide Christianus.
 Sola fides non satis est ad salutem consequendā. Hof. 2. 97. c. 14. n. 7. 18. Habd. n. 21. Haba. 2. n. 22. Sopho. 3. n. 30. 51. Mal. 4. 25. Zacha. 6. 45. c. 10. 27.
 Fides sine operibus non perducit ad regnum. Habd. 27. Soph. 1. 50. & c. 3. 50.
 An sola fide vtiat iustus. Haba. 2. n. 22.
 Fides quid præter ad salutem consequendam. Hof. 2. n. 97.
 † Fides moralis virtus quid sit. Hof. 5. 23.
 † Fidelis moralis virtute quis dicatur. Hof. 5. 23.
 * Fides valida ad tentationes. Mich. 4. 79. 80.
 Fides, quæ per caritatem operatur, quæ sit fortis. Mich. 4. 80.
 Fidem vitam, & magnam habentes multum ad Deum eleuantur. Soph. 1. 40. 41.
 Meritum fidei quantum. Soph. 1. 41.
 Fideles peccantes quomodo puniat Deus. Ham. 2. 11.
 Fideles palium Christi. Mich. 2. 53. 54.
 Fidelium vana fiducia de fide sua, si nō operen-

tur, Zach. 6. 45.
 Fidere, Fiducia, vide etiam Spes.
 Humilis totam suam fiduciam in Deo collocat. Soph. 3. 33.
 Fiduciam sui tollet Deus iustus. Mich. 5. 86.
 * Iusti fiducia. Zach. 10. 32.
 Figulus.
 † Quid significet. Ham. 7. 2. Zach. 1. 1. 26 & sequi.
 Figulus, Deus. Zach. 1. 1. 28. 29.
 Figura, vide etiam Allegoria.
 Vna, & eadē res potest esse figura duorum etiā contrariorum, secundum diuersa. Hof. 2. 1. 2 Ionæ. 4. 6. Hag. 1. 38.
 Figuræ nomen rei figuratæ tribui solet. Hof. 3. n. 24. 32. Mich. 5. n. 57. 62. Zac. 4. 14. Mal. 3. 21.
 Idem homo non semper portat eiusdem rei figuram. Ionæ. 4. 5.
 † Non omnia, quæ gesta narrantur in quauis re, aliquid per figuram significare putanda sunt. Ionæ. 4. 6.
 Filius, Filia.
 * Filius in scriptura non necessitate naturæ, sed voluntate fit. Mal. 1. n. 17.
 † Nomina filijs ex parentum voto, & desiderio, & quasi auspicio imponi solebant. Præl. 3. num. 3.
 Eius filius quisque dicitur in scriptura, cuius mores imitatur. Hof. 1. nu. 76.
 Filij Abraham, & filij Isaac qui Hof. 1. n. 123.
 † Filius cum genituo nominis substantiuū, aut adiectiuū, quomodo explicari debeat. Hof. 10. n. 28. 29.
 † Maris filij qui dicantur. Hof. 11. 34.
 Filij significant cogitationes. Ham. 2. 31.
 Noe filij nomina dederunt multis orbis prouincijs. Ionæ. 17.
 Immolare filios mos gentilium fuit ab Israelitis usurpatus. Mich. 6. 23.
 † Filij dicuntur fructus ventris. Mic. 6. 23.
 † Filij dicuntur lapides domus. Ham. 9. 21.
 Filij dicuntur propagines. Nah. 2. n. 44.
 † Filia cum nominibus ciuitatis magis ponitur causa ornatus, quæ significationis. Soph. 3. 24.
 * Filij actiones. Zach. 8. 23.
 Filius malus contumeliam faciet in die iudicii patris, à quo est male educatus. Mich. 7. 28.
 Fingere.
 † Quid proprie significet. Ham. 7. 2.
 Finis.
 † In finem, id est, in sempiternum. Ham. 8. 22.
 † In finem, id est, tandem. Haba. 2. n. 4.
 Mundi finis prædicitur. Na. h. c. 1. & 2. & 3. in allegoricis expositionibus.
 † In finem, titulus Psalmorum quid significet. Habd. 3. 56. & seq.
 † Finis, Christus. Haba. 3. 61.
 Finis operum, vide Intentio.
 Flumen, Fluuius.
 † Flumē, & fluuiū cū absolute dicitur in scriptura, solet significare Iordanē per Antonomasiā, & interdum Euphratem. Mic. 7. 33. 35. Zac. 9. 43.
 † Fluuius

† Fluuius turbidus quis. Ham. 6. n. 44.
 † Fluuius Egypti quis intelligatur. Ham. 6. n. 44.
 † Ascendere fluuium est crescere. Hof. 1. nu. 134. Ham. 8. 22.
 Fluuium consilium amici. Nah. 1. n. 24.
 * Flumina dona gratiarum. Nah. 3. n. 13.
 Fluuij ciuitates. Habac. 3. 39.
 * Fluuij, reges. 3. 39.
 * Flumina, sensus, & appetitus. Zach. 9. 68.
 Fodere.
 † Ponitur pro Emere. Hof. 3. 7.
 Fœdus.
 † Ferire fœdus quid sit. Hof. 10. 9.
 Sanguis fundebatur cum inibatur fœdus. Hof. 10. n. 10. 11. Zach. 9. 52.
 Fœmina.
 * Quid mystice significet. Hof. 1. n. 113.
 Fœnum, vide Fenum.
 Fœta, vide Feta.
 Fœtor.
 * Peccatorum pessimus fœtor. Ham. 6. 24.
 Fœx.
 Fœces bona temporalia. Soph. 1. 62.
 Fœces peccata. Soph. 1. 75.
 Foliū.
 * Folia ceremonias, & modestiam exteriorem significat. Ioc. 1. 21. Ham. 3. 9.
 Fomes.
 Peccati fomes nō auferunt iustus in hac vita. Ioc. 2. 39.
 Fons.
 Austro flante siccantur. Hof. 13. 39.
 * Fons Christus Dominus. Zac. 13. n. 2. 18. 20.
 * Fontes sacramenta. Zach. 13. n. 18.
 Fornicatio, Fornicari, vide Libido.
 † Ponitur pro idololatria. Hof. 1. n. 33. c. 4. n. 21. & 23.
 † Fornicari idola colere. Hof. 1. 33.
 Fornicatio simplex peccatum est. Hof. 1. 53.
 * Fornicatione punire solet Deus superbiam. Hof. 5. 18.
 Forte, Forsitan.
 † Quomodo accipiatur in scriptura. Ioc. 2. n. 22. 25.
 Fortis, Fortitudo.
 Fortitudo cum velocitate coniungi solet. Ioc. 2. 5.
 Fortitudo cum nobilitate coniuncta. Nah. 2. nu. 45.
 † Fortitudo sumitur pro opibus, & diuitijs, & exercitu. Mich. 4. 65.
 † Fortitudo patientia. Nah. 1. n. 9. Soph. 1. 63.
 † Fortitudo pro exercitu. Soph. 1. 63.
 † Fortis nomen Christi. Zach. 10. 17.
 Deus fortitudinis autor. Zach. 10. 32.
 Iustorum fortitudo. Zach. 10. 32.
 Framea.
 † Framea, mors, persecutio. Zach. 13. 13.
 Frigus.
 Impedit maxime fugam. Zach. 14. 22.
 Frons, dis.
 * † Frondes significant ceremonias, & modestiam

exteriorem. Ioc. 1. 21. Mich. 3. 9.
 Fructus.
 * Fructum vt feramus quantum egeamus auxilio Dei. Ham. 5. 30.
 Fructus boni operis amittimus per defatigationem. Mich. 6. 42.
 Filij vocantur fructus ventris. Mich. 6. 23.
 Fructu laborum quomodo priuemur, interdum propinquo interdum remoto. Mic. 6. 42.
 Frugalitas.
 * Commendatur. Ham. 6. n. 16. 17. 18. 19. Ionæ. 3. n. 41.
 Frumentum.
 * † Scripturarum intelligentiam significat. Hof. 2. 72.
 Fuga.
 Frigus, & tenebræ maxime impediunt fugam. Zach. 14. 22.
 Fulgur.
 † Vocatur sagitta. Haba. 3. 43.
 Fulgur, verba prædicatoris. Zach. 9. 58.
 Fulmen.
 † Vocatur hasta. Haba. 3. 43.
 Fumus.
 * Fumus inanis gloria. Nah. 2. n. 73.
 Funda.
 * Lapidēs fundæ verba prædicatorum. Zac. 9. 59.
 Funis Funiculus.
 † Sumuntur pro hereditate. Ham. 7. 22. Zach. 11. 14.
 † Funiculis terra diuidi solebat. Ham. 7. 22. Mich. 2. 14. Soph. 2. 11. Zach. 11. n. 14.
 Fur, vide etiam Latro.
 * Diabolum, & peccata significat. Habd. 42.
 † Fur, id est, miles. Hof. 7. n. 2. Mich. 1. 42.
 * Reprehenditur. Hof. 6. 34.
 Furi pœna. Zach. 5. 5. & 6.
 Futurum.
 † Ponitur pro præterito. Hof. 13. 15.
 Pro imperatiuo. Hof. 14. 1. & 2. & Habd. 63. Haba. 3. 49.
 Actiuum futurum pro passiuo. Mich. 2. 17.
 Futurum pro nomine verbali. Habac. 3. n. 50.
 † Debitum, ac decentiam significat. Mal. 1. n. 16.
 G.
 Gabaonitæ.
 * Reprobatorum typus. Mal. 1. n. 12.
 Calahad.
 Postea dicta Arabia. Habd. 93.
 Calahad mons, & Calahad vrbs, vbi sita. Hof. 2. 15. & c. 6. n. 31.
 Calahad, & Ramoth Calahad idē. Hof. 6. nu. 31.
 † Vertitur aceruus testimonij. Ham. 1. nu. 19. & 31. Habd. 25.
 * Prædicatorum typus. Habd. 125.
 Galaad beatitudo cœlestis. Zach. 10. 21.
 Galgala.
 † Locus olim eximia sanctitatis, postea idololatria fœdatus. Hof. 4. 28.
 † Transferitur ablatio opprobrij. Hof. 4. 28.
 Gallia.
 An Sarepta dicta. Habd. n. 103.

Ganges fluuius.
Idem, ac Phison. Soph. 3. 29.
Gaza.
† Vbi sita, & quid significet. Ham. 1. n. 21. vbi Pō
ponij Meleşapulus notatur, & Soph. 2. n. 7.
† Sonat idem quod fortitudo. Soph. 2. 34.
Gehon.
Est Nilus. Ham. 6. 44.
Gelboe.
Vbi situs. Hof. 1. 65.
Geminatio.
† Geminatio eiusdem dictionis habet vim augē
di. Hof. 1. n. 34. & 104. Mich. 5. n. 43. Sophon.
1. 26.
† Geminatio eiusdem nominis in eodem casu ma
gnam multitudinem significat. Ioe. 2. 3.
Verborum geminatione solet scriptura res ma
gnas cōfirmare, quas indubitatas esse vult.
Mich. 5. 47.
Verborum geminatio ponitur ad amplificatio
nem. Nah. 3. n. 27.
Geminatio quæcumque ad exaggerationem
pertinet, & actionis intensiōem significat.
Soph. 1. n. 5. 6. & 7.
Sententiæ geminatio ponitur ad confirmatio
nem, & ad celeritatem indicandam. Sopho.
1. 15.
Geminatio verbi idem significantis exaggera
tionem habet. Soph. 1. 26.
Geminatio nominum eiusdem significationis
ad amplificationem pertinet. Sophonia.
1. 65.
Generatio.
Significat tempus vitæ vniuscuiusque. Ioe. 2.
3. Ham. 1. 14.
Tertia, & quarta generatio quæ sint. Ham. 6.
1. 14.
Genitius.
Genitius nominis sustantiuū vtuntur Hebræi
pro adiectiuo, qui genitius si, sit pluralis nu
meri, habet vim superlatiuū. Hof. 1. 26.
Genitius determinans nomen. Zach. 10. 5.
Gens Gentilis.
† Vocantur Græci, & cur Ioe. 1. numero. 12. Za
cha. 9. 58.
* Gentiles à Deo tractandi, vt verus eius popu
lus. 7. ach. 9. 18. 19.
* Gentium vocatio, & conuersio. Hosea. 1. 135
Ham. 9. 29. Mic. 4. n. 22. & c. 5. n. 63. 74. Nah.
3. n. 14. Soph. 2. n. 39. c. 3. 19. 23. 24. 32. 33. Zac.
6. 33. c. 8. n. 35. 36. c. 9. per totum. c. 10. n. 19. &
sequ. Habd. 3. 29. & sequ. Zachar. 8. 35. vsque
ad 42.
* Gentiles oleastri ramis similes. Hamos. 9. nume
ro 32.
Gentes dicuntur etiam Iudæi. Soph. 3. 22.
* Gentes, anime vires. Hag. 2. n. 63.
† Regnum gentium, id est, Romanorum. Hagg.
2. nu. 71.
Gentes, qui quasi sine lege & à Deo alienati vi
uunt. Zac. 9. 67.
* Gentilitas per menstruatā significatur. Zac. 13. 4.

* Gentium conuersarum feruor. Zach. 1. 57. 58.
Zac. 8. 40. 41.
Genu, & Genufletere, & Geniculum.
Genuflexio laudabilis est Mich. 6. n. 20
Gennum, vel geniculorū dissolutio imbecillita
tis indicium est. Nah. 2. n. 65.
Genus.
† Nominum genera quomodo mutare soleat
scriptura. Ham. 1. 15.
† Nominum genera, quæ sunt in alia lingua, ser
uare solet noster interpres, Haba. 1. n. 22.
* Nobilitas generis quanti, & quomodo esti
manda. Ham. 9. n. 25.
* Communiō generis mutuæ dilectionis maxi
ma causa est. Mal. 2. 21.
Geographia.
Geographiæ cognitio quam necessaria ad intel
legendum scripturam sacram. In proœ. in Zac.
n. 5. & 6.
Gerara vrbs.
Vbi sita. Soph. 2. n. 45.
Germen.
Germen nomen Christi. Zac. 3. n. 35. & seq. vsq;
ad 42.
Geth vrbs.
Vbi sita. Ham. 1. 21. Sop. 2. n. 7.
* Significat torcular. Mich. 1. 59.
* Infidelium congregationem significat. Mich.
1. 59.
Getuli.
† Qui sint, & vbi, & à quo dicti. Soph. 3. 29.
Gladius.
* Linguam significat. Mich. 4. 52.
† In ore gladij percussere significat omnes occi
dere, & nemini parcere. Hof. 10. 38.
† * Gladius, verbum Dei. Soph. 2. 61. 62.
† Gladius apostoli. 7 ac. 9. 58.
† Gladius, mors, & persecutio. Zacha. 13. nume
ro. 13.
Gloria.
Gloria vana, vel inanis, vide inanis gloria.
Gloria, vide Beatitudo.
† Significat id, quod in vnoquoque optimum
est. Hof. 14. 16.
* Dei gloria quomodo querenda. Ionæ. 4. n. 7. &
seq.
† Gloria Dei, primores sancti. Zachar. 12. nume
ro. 9.
* Bona ob inanem gloriam facta. Ham. 4. 12.
Gloriari.
† Gloriari contra aliquem, est gloriari, quod ali
quid ei dederit, aut quod eo melior, aut for
tunator sit. Zach. 12. 10.
* In sanctitate parentum quomodo gloriandum.
Habd. 2. 1.
Glossa.
Quam vtilitatem præstet. In proœ. in Mal. n. 12.
Godolias.
† Significat magnus Domini. Soph. 1. 38.
Gomer, Gomor.
† Mensura sic dicta quantum capiat. Hof. 3. 12.
Consummationem significat. Hof. 1. 36.

Gothus

Goth us.
Regnum Gothorum quando cœperit, & qua
le fuerit. Zach. 6. n. 17. & seq.
Græcus.
† Græcorum nomine gentiles intelliguntur, Ioe.
3. n. 12. Zac. 9. n. 58.
Veteres Græci notam aspirationis non habebāt.
Præl. 3. n. 4.
† Regnum Græcorum per equos albos signifi
catur. Zac. 6. n. 4. & seq.
Græci deliciarum amatores. Zach. 6. n. 4.
Regni Græcorum initium, & finis. Zach. 6. nume
ro. 11.
Granum.
* Synapsis granum, præcepta Euangelica. Hagg.
2. 83.
Synapsis granum abnegatio. Hag. 2. 84.
Gratia.
Gratia Dei effectus. Hof. 14. 13.
Gratia Dei quomodo immutet nos ad bene
operandum. Ham. 6. 48.
Anima, quæ Dei gratiam habet, qualis sit.
Hof. 14. 13.
† Significatur per aquam. Ham. 4. 19.
Dei gratiam quomodo habeamus. Ham. 6. nu.
51. & c. 7. n. 13.
Ros dicitur. Hag. 1. 55.
Vestes mutatoria. Zach. 3. n. 13.
Oleum. Zach. 4. n. 5. & 6.
Quid maxime obstat gratiæ Dei. Zacharia.
9. 25.
Agere gratias Deo pro peccato. Zach. 11. nu
mero. 10.
* Post gratiam acceptam periculosum est redire
ad negotia sæculi. Ham. 7. 8. 9.
Gratitudo.
* Quam necessaria. Ionæ. 2. 38. Mal. 3. 41.
Grex.
† Turris gregis quæ. Mich. 4. 58.
† Porta gregis quæ. Soph. 1. 53.
Christi grex, vide Ovis.
S. Gregorius.
Moralis expositio in Iob à S. Gregorio cōposita
defenditur. In proœ. in Ion. n. 2.
Qualis sacra scripturæ interpres. In proœ. in Ma
lach. n. 10.
Grossus.
† Quid sit. Nah. 3. n. 23.
Gubernator.
Vide, Præfesse, Princeps, Rex, Superior.
Gula, Gulofus.
* Reprehenditur. Ham. 6. nu. 16. 17. 18. 19. Ionæ.
3. 41. Soph. 2. 64.
Gulofus sunt domus mendacij, & deceptores regū
Israël. Mich. 1. 66.
H.

Hæc litera in multis nominibus ex Hebræo du
ctis desideratur. Præl. 3. 4.
† Cuius causa addi soleat apud Hebræos nomi
nibus, & verbis. Hof. 6. n. 35. 36.

Habacuc.
Quo tempore prophetauerit. Præl. 2. numer. 15.
24. 27.
* Habacuc propheta est alius ab eo Habacuc,
qui detulit prandium Danieli. Præl. 2. numer.
19. 20.
† Quid eius nomen significet. Præl. 3. nu. 2. 3. 4.
in Proœ. in Habacuc.
Habdias.
Quo tempore prophetauerit. Præl. 2. numer. 9.
27.
Duo prophetae fuerunt huius nominis. Præl. 2.
nu. 9. 10. 24. 27.
† Quid eius nomen significet. Præl. 3. numer.
2. 24.
Pondere mysteriorum magnus est. in Proœ. in
Habd.
Habito, Habitatōr, Habitaculum.
† * Terræ habitatores in malam partem sumun
tur, & peccatores significant. Hof. 4. 6. & Mic.
1. 20. & ca. 2. 55. Soph. 1. nu. ultimo. Quomo
do affligentur. Ham. 9. 15. 16.
Habitaculum, anima. Habac. 1. nu. 43.
Haccaron vrbs.
Vbi sita. Ham. 1. 21. Soph. 2. num. 7.
* Significat idem quod siccitas, & significat diui
tes auaros. Soph. 2. nu. 36.
Hachor.
Vallis est, & vbi. Hof. 2. 88.
* † Quæ sit eius interpretatio, & quid mystice
significet. Hef. 2. 88.
Hadadremmon vrbs.
Iuxta Iezraelem sita, postea Maximianopolis di
cta. Zach. 12. 18.
Haddo.
† Quis fuerit. Zach. 1. nu. 5. & 6.
Hadulla vrbs.
Vbi sita. Mich. 1. 45.
Hæresis, & Hæreticus.
* Hæreses, & ichismata in Ecclesia propter no
stra peccata. Ham. 6. 39.
* Hæresum qualia initia. Mic. 1. 65.
Hæresibus quomodo Deus permittit vexari
Ecclesiam. Ham. 7. 6. 7.
Hæretici quomodo scripturas interpretentur.
Hof. 13. nu. 12. 13.
Hæreticorum in Ecclesia persecutiones. Ioe.
1. nu. 15. 21. Ham. 6. nu. 39. & c. 7. n. 6. 7. 23.
Zach. 14. nu. 41.
Hæretici per locustas significati. Ham. 7. nu.
6. & 7.
Hæretici per ignem significati. Ham. 7. num.
6. & 7.
Per Idumæos. Habd. nu. 17.
Per Geræos. Mich. 1. nu. 59. 60.
* Hæretici quomodo ab Ecclesia superentur.
Mich. 4. 66.
Hæreticis incij fauent, qui vulgatam editionem
scripturæ reprehendunt. Mich. 5. 18.
* Hæretici suis vestibus spoliant Ecclesia. Mic.
2. 54.
Hæreticorū odiū in catholicos, & pœna. Hā. 2. 5.

L 15 De

* De hereticorum filijs suscitatur Deus Nazareus Ham. 2. 28.
 * Hereses dicuntur vinum, & fel. Habac. 2. 49.
 * Heretici cornua habent, & sunt boues cornu pete lapidandi, & obruendi. Zach. 1. 74. 75.
 * Heretici in sola fide spem ponentes redarguuntur. Hof. 2. 97. ca. 14. nu. 7. Habd. n. 21. Habac. 2. nu. 22. Soph. 3. nu. 50. 51. Mala. 4. 25.
 * Libri hereticorum merito prohibentur. Zach. 1. nu. 75.
 * Heretici ualutatores Ecclesiar. Ioe. 1. 21.
 * Heretici iustissime occiduntur, & comburuntur. Zach. 1. 37.
 Haggæus.
 Quo tempore prophetauerit. Præl. 2. num. 7. 23. 24. 27.
 † Quid eius nomen significet. Præl. 3. nu. 2. 3. & 4. & Hag. 1. nu. 34.
 Hammon, Hammonita.
 † Qui, & ubi fuerint. Ham. 1. 25. & 28.
 * Typus Iudeorum sunt, & malorum Christianorum ibidem.
 Hamos.
 Quo tempore prophetauerit. Præl. 2. num. 8. 24. 27.
 † Quid eius nomen significet. Præl. 3. nu. 2. 3. & 4. & Ham. 7. 25.
 Haram vrbs.
 Latinis Charæ dicta ubi sita, Ionæ. 1. num. 44.
 Hasion gaber.
 Vbi sit Ionæ. 1. 15.
 Hasta.
 † Dei hasta, fulmen. Habac. 3. nu. 49.
 Hastarte, & Hastaroth.
 † Quorum idolum, & quale. Hof. 2. 72.
 Hazael.
 † Visio Dei transfertur. Ham. 1. 9.
 * Malorum typus est ibidem.
 Hazarias.
 Rex ita dictus, idem qui Hozias. Præl. 2. num. 4. Hof. 1. 16. Mal. 1. nu. 6.
 Quo tempore, & quantum regnauerit. Præl. 2. 27.
 Hebræus, Hebraicus.
 vide etiam Iudæus, & Rab.
 Quomodo scripturam sacram exponant, qualesque sint scripturarum interpretes. Præl. 1. n. 2. Præl. 2. nu. 4. Ioe. 2. nu. 38. Ionæ. 2. n. 5. 11. Mic. 4. nu. 13. Hof. 5. nu. 2. in proœ. in Soph. ex professo in Procœm. in Hag. nu. 7. in Procœm. in Zach. nu. 6.
 † Hebræi quo nomen habuerint. Ionæ. 1. num. 43. 44.
 Hebræorum interpretum est noua, & mirabilia dicere, & non probare. Præl. 4. num. 4. Hof. 5. nu. 2.
 Quo ordine prophetas, & scripturæ sacræ libros collocent. Præl. 2. nu. 1.
 Lingua Hebraica notior erat D. Hieronymi tempore, quam tempore iuniorum Hebræorum. Præl. 1. nu. 2.
 † Puncta Hebraica multis in locis sunt male po-

sita. Hof. 10. nu. 19. Ham. 5. nu. 66. 67. & cap. 6. num. 8.
 Textus Hebraicus tēpore D. Hieronymi incorruptus erat. Hof. 9. 20.
 Hebraici textus exemplaria iam olim variabāt. Habd. nu. 70.
 Particulas multas habent Hebræi, quibus ipsi ad ornatum tantum utuntur, sed apud Latinos redundant. Hof. 10. 17.
 † Consuetudines multas habuere Hebræi cum Romanis, & alijs nationibus cōmunes. Hof. 3. nu. 9.
 Hebræi, dum Ægyptios spoliarunt, non aliena, sed sua ceperunt. Hof. 2. nu. 67.
 Lingua Hebraica omnium linguarum mater. Soph. 3. nu. 39.
 Textus Hebraicus corruptus. Zach. 4. num. 6. 7. ca. 9. nu. 50. 51.
 Hedera.
 * Temporaria bona significat. Ionæ. 4. 25.
 * Ceremonias, & legalia synagogæ significat. Ionæ. 4. 21.
 Helias.
 † Quis, & an propheta fuerit. Præl. 4. nu. 5.
 Helice.
 Vbi sit. Ham. 5. 20.
 Hemath.
 † Duplex fuit, & ubi. Ham. 6. nu. 8. Ham. 2. num. 10.
 Significat idem, quod murus. Ham. 6. 51.
 Henoch.
 * Translationis eius expositio moralis. Soph. 1. 1. nu. 40. 41.
 * Per oliuam significatur. Zach. 4. numer. 8. & sequent.
 * Henoch, & Elias duo filij olei. Zach. 4. 8. & 9.
 Heri.
 † Significat totum tempus præteritum. Mich. 2. num. 34.
 Herinaceus.
 * Peccatorem significat. Habd. 23.
 Herodius.
 † Quid sit. Zach. 5. 20.
 Heroicus.
 Virtus heroica quæ dicatur. Habd. 49.
 Hefau, vide etiam Edom.
 * Hefau figura peccatorum. Habd. nu. 122.
 Hefebon.
 Est idem quod cogitatio. Ham. 5. nu. 15.
 Heuila.
 Getulorum pater in Africa Soph. 3. nu. 29. Heuila duplex, ibidem.
 Hic, Hæc, Hoc.
 † Hæc faciat mihi Deus, & hæc addat, quid significet. Ham. 4. nu. 30. Mal. 3. 31.
 S. Hieronymus.
 Ecclesiar. doctor Hebraicæ linguæ longe peritior, quam iuniores Hebræi. Hof. 3. nu. 5.
 Sententias aliorum cōmuniter receptas proponere solet, nec refutat, licet ipse aliter sentiat. Hof. 12. nu. 5. Mich. 5. nu. 13.
 Maiori Dei luce illustratus fuit cum vulgatum

editio.

editionem fecit, quam cum commentarijs eadem illustrauit. Habd. n. 114. Hof. 11. 29. c. 12. n. 6. Hag. 2. n. 70.
 * Qualis sit scripturæ sacræ interpret. In proœ. in Zach. n. 8. & 11. 12. & in proœ. in Mal. num. 11.
 Hilaris, Hilaritas.
 * Hilaris dator laudatur. Mal. 3. 40.
 Hilarius.
 Qualis scripturæ sacræ interpret. In proœ. in Mal. n. 11.
 Hiphil coniugatio Hebraica.
 † Eius significatio sæpe non differt à significatione coniugationis Cal. Hof. 10. n. 34.
 Hircus.
 † Hircus magister malus. Zachar. 10. numero. 11.
 Hispania.
 Olim auro, metallisque abundantissima. Ionæ. 1. numero. 13.
 † An appelletur Hebraice Sepharad. Habd. nu. 103. & seq.
 Hispania à Nabuchodonosor subiugata. Nah. 2. n. 18.
 Historia.
 Quo minitiora narrat, eo maiorem solet habere fidem. Præl. 6. 1.
 † In quo differat à parabola. Hof. 1. 44.
 † Ordo historiar. in laudibus Dei celebrandis seruari non solet. Ham. 2. 25.
 Historicus sensus, vide sensus.
 Historiar. humana per scripturam sacram corriguntur. Nah. 2. n. 4. & seq.
 * Historiar. cognitio quæ necessaria ad scripturam sacram intelligendam. In proœ. in Zach. numero. 5.
 Hodie.
 † Præfens tempus significat. Hofe. 4. n. 9. Mich. 2. 34.
 Hodollam vrbs.
 Vbi sita. Mich. 1. 45.
 † Sonat testimonium haustuseorum. Michæ. 1. 69.
 Hædus.
 † Hædus reprobus. Zach. 9. 61. c. 10. 11.
 Holocaustoma, & Holocaustum.
 † Quid sit. Hof. 6. 27. Mich. 6. 21.
 † Holocaustoma, & holocaustum idem. Mich. 6. num. 21.
 Holus.
 * Significat vitam secularem. Hag. 2. 83.
 Homo, vide anima.
 Vnus homo potest esse figura vnius populi, & cetera Hof. 11. n. 12.
 * Cooperari debet Deo ad suam salutem. Hof. 13. num. 11. 12. 13.
 Homo iustus, vide Iustus.
 Homo peccator, vide Peccator.
 Homo inconstans dicitur mulier, vide Mulier.
 Homine è medio sublato animalia omnia, & omnia bona auferuntur. Sopho. 1. 9. 10. & 11.

Hofe. 4. numer. 4.
 † Homo in malam partem. Soph. 1. num. 80.
 * Homo domus, & templum Dei. Hag. 1. 37.
 * Terra dicitur Hag. 1. 56.
 * Homines bona opera. Zach. 2. 27.
 * Homines quomodo erudiat Deus vt ab eo duci velint non à se. Ion. 4. 31.
 Homo valde mutabilis, nisi Christo adiungatur. Ion. 4. 24.
 Homines, etiam sapientissimi infantes sunt respectu angelorum. Zach. 4. 34.
 Homo ne dedigneur iudicari cum homine. Mich. 6. 12.
 Homines igni peccatorum consumebantur, nisi à Christo liberarentur. Zach. 3. 24.
 Homicidium.
 † Vocatur scandalum. Hof. 1. 78.
 Honor.
 * Quomodo Deus puniat eos, qui honores huius seculi in modice querunt. Hofe. 5. 30. 31. Ham. 5. nu. vltimo.
 Honor verus, & maximus est Dei seruum esse in Procœm. in Habd.
 † Honor mundi per idolum Moloch significatus Ham. 5. n. vlt. Soph. 1. 45. & est maximū idolum Christianorum. ibidem.
 * † Spes honorum culto des dicuntur. Nahum. 3. 35.
 Honor mundi vanus, vide Inanis gloria.
 Horeb, mons.
 Vbi situs. Mal. 4. numer. 10.
 Horreum.
 † Quid sit. Ioe. 1. 29.
 Horribilis, Horrendus.
 † Significat idem quod admirabilis, illustris. Ioe. 2. 65. 66. Mal. 1. 35.
 Hortus.
 * Ecclesiam significat. Ham. 9. 46.
 † Hozias.
 Quo tempore prophetauerit. Præl. 2. numer. 3. 24. 27.
 Obscure nimis scripsit. Hof. 1. nu. 1.
 Non solum prædixit sed & vidit captiuitatem decem tribuum. Hof. 1. nu. 14.
 † Vere duxit vxorem fornicariam. Hof. 1. nu. 41. & seq.
 * Hofeæ obedientia. Hof. 1. 61.
 Hostia.
 † Hostia pacifica quid. Hofeæ. 6. 28. Ham. 4. 14.
 † Hostia voluntaria quid. Ham. 4. nu. 14.
 Hozias.
 Quo tempore, & quot annos regnauit. Præl. 2. 27.
 Hozias idem qui Azarias. Mal. 1. nu. 6.
 Hugo.
 Qualis vterque interpret scripturæ. In proœ. in Mal. nu. 12.
 Humanus.
 Humanæ historiar. per scripturam sacram corriguntur. Nahum. 2. numero. 4. & sequentibus.

Huma-

Humanitas.
Christi Domini humanitas, vide Christus.
Humilitas, Humiliate, Humilis.
* Humilitatis virtutis commendatio. Hof. 2. nu. 100. ca. 5. nu. 25. Ham. 1. nu. 6. Habd. nu. 123. 124. Mich. 4. 71. & cap. 6. nume. 30. 34. Ham. 4. num. 19. Nah. 3. nu. 32. Soph. 1. 39. 40. cap. 2. nu. 4. & 5. ca. 3. num. 33. Hag. 1. 47. Zach. 4. 34. 35. 36. cap. 6. 41. cap. 9. 66. cap. 11. nu. 36. & seq. & nu. 46.
Cum humilibus Deus loquitur. Ham. 1. 6.
Humilis totam suam fiduciam in Deo ponit. Soph. 3. nu. 33.
Humilitas custodia, & munitio virtutis. Hab. 2. 34.
Humilitas mentem illuminat, superbia excæcat. Mich. 6. nu. 34.
Humilitas miram vim habet ad impetrandam sapientiam. Zach. 4. 34. 35.
* Eligit Deus humiles. Ham. 1. numer. 6. cap. 4. num. 19.
Humiles docentur à Deo. Habacuc. 2. 34. Soph. 1. 39.
† Humiliate significat affligere, & ignominia afficere. Mich. 6. 34.
Sine humilitate cõgregans virtutes mittit eas in sacculum pertusum. Hag. 1. 47.
* Humilitas dicitur petra. Habac. 2. nu. 34.
Humilitas obstruit foramina anime, ne bona opera pereant. Hag. 1. 47.
† Humilitas, & mansuetudo pro eodem. Soph. 2. num. 4.
* In humilitate omnes virtutes intelliguntur. Soph. 2. n. 4. & 5.
* Humilis heres Dei est Mich. 1. 16. Protegitur à Deo. Soph. 1. 39.
† Humilis idem, ac pauper. Soph. 3. 33. Zacha. 9. 35.
* Humiles sunt magni, ac pulchri, & se deformes putant. Soph. 1. 39.
Humiles vere timent Deum, & vere sperant in eo. Soph. 1. 40.
Humilis dicitur paxillus. Zach. 10. 34.
Humiles cum se deiciunt, eleuatur à Deo. Soph. 1. 40.
Humilis non cõfundentur super peccatis suis. Soph. 3. 51. 52.
Humiles succedunt in bona, quæ Deus peccatoribus dare solebat. Habd. 123. & sequentibus.
Hyacinthus.
† Quid sit. Ionæ. 1. 19.
Hyades.
Vbi sint, & quo tempore oriantur. Ham. 5. nu. 23. 24.
Hyperbole.
† Reperitur in scriptura. Ham. 2. 24.
Hypocrisis.
* Ham. 5. 17. Soph. 1. 46. Zach. 5. nu. 9. cap. 6. nu. 26. ca. 14. 30.
* Quomodo opera reddat inania. Hof. 8. 19. 22.
* Hypocrisis tandem detegitur. Zach. 14. 30.

* Hypocrite intelliguntur in sacerdotibus qui Deo, & idolis sacrificabant. Soph. 1. 47.
* Hypocrita mercator dicitur. Zachar. 14. numer. 69.
Vt fur puniendus est. Zach. 5. 9.
* Hypocritæ equi nigri. Zach. 6. 26.
Hysteron proteron.
† Reperitur in sacra scriptura. Hofæ. 14. numer. 19.
I
† I litera apud Hebræos sæpe non est signū numeri pluralis. Hof. 2. nu. 7.
Jacob.
† Vnde dictus. Hof. 6. nu. 32.
† Vertitur supplantator ibidem.
* Cur non acceperit uxorem Chanancam. Hof. 12. nu. 19.
Obedientia, & pietas Jacob. Hofæ. 12. num. 19.
Jacob typus Christianorum. Habd. 117. Nah. 2. nu. 43.
* Jacob typus iustorum. Habd. 122. Mich. 2. nu. 69. Nah. 2. nu. 43.
* Cur promissio, & iuramentum, quæ Deus fecit Jacob, dicantur impleta ex iustitia, quæ autem fecit Abraham dicantur impleta ex misericordia. Mich. 7. nu. 54. 55.
† Jacob sæpe sumitur pro decem tribubus, & sæpe pro duabus. Nah. 2. nu. 43.
† Jacob significat electos, & cur. Nah. 2. 43.
Iaculum.
* Iaculum, verba prædicatorum. Zachar. 9. numer. 55.
Ianus.
Iani Quirini templum quando fuerit clausum. Hof. 2. nu. 94.
Idolum, Idololatria, Idololatra.
Idololatriæ initium. Hof. 2. nu. 61.
Idola quando coluerint Iudæi. Hof. 2. 29. Ham. 5. 56. & seq. Mich. 5. nu. 77.
An cum Christus venit, coluerint Iudæi idola. Mich. 5. 77.
* Idolum vocatur risus. Ham. 7. 21.
* Idolum, delictum. Ham. 8. 34.
* Idola malorum Christianorum. Mich. 5. n. 92. & Nah. 1. 57. Habac. 2. num. 50. Soph. c. 1. 45. Zach. 10. 28.
* Idolum vocatur, inutile. Mich. 2. nu. 1.
Idola ex qua materia fierent, & quomodo vocarentur. Nah. 1. nu. 40.
* Idola per aduentum Christi ablata. Soph. 2. nu. mer. 43.
* Cessatio idolorum in aduentu Christi. Zach. 13. 5.
* Idola colentes subuertentur à Deo. Ham. 4. 29.
Iurantes per Idola. Ham. 8. 46.
Quia idola habemus, sunt in nobis maleficia, & diuinationes. Mich. 5. 89.
Idola Deus disperdet. Mich. 5. 90.
Idola sæculi sunt imagines fallæ. Hab. 2. 50.

* Idolorum reliquie quomodo inueniantur in Ecclesia. Soph. 1. 45.
Idola hæc loquuntur inutile. Zach. 10. 28.
Idola tollenda sunt de loco sancto, quantius homines seruent inimicitias, & transmittant in heredes. Soph. 1. 46.
Idola tollit nobis Deus, vt animas liberet à peccatis. Soph. 2. 57. & seq.
Idumæa, vide etiam Edom.
† Idumæa, & Edom idem. Hof. 5. n. 5. Hamos. 1. nu. 23. Habd. n. 7.
Idumææ prouinciæ situs. Hamos. 6. 43. Habd. n. 34.
† Idumæa id est quod terrena. Ham. 2. 6. Habd. num. 34.
Idumæi qui. Habd. n. 2. & seq.
Idumæa pro Iudæa. Ham. 9. 41.
Idumæorum nomine non intelliguntur Romani. Habd. n. 2. & seq.
Idumæi non omnino perierunt cum à Chaldæis vastati sunt. Habd. 37.
* Idumæi typus aduersariorum Euægelij. Habd. 118.
* Idumæi typus peccatorum. Ham. 1. n. 17. Habd. n. 121. & seq.
Seruierunt Iudæis. Mal. 1. 11.
† An fuerint penitus extincti. Malach. 1. numero. 13.
Iecur.
† Significat omnia interiora. Hofæ. 13. numero. 10.
Iehoua.
Quid significet. Hofæ. 1. n. 10. Hamos. 9. numero. 8.
Christo Domino tribuitur. Mich. 2. n. 68. Zacha. 2. 19.
† Quomodo tribuatur non vero Deo, id est, idolis. Hof. 4. 34. Mal. 2. 25.
Iehu.
Quomodo regnum obtinuit, & in eo se gessit. Hof. 1. n. 45. 46. 47.
† Quid eius nomen significet. Hof. 1. n. 77.
Ieiunium.
* Ieiunium opementum animæ. Ion. 3. 41.
* Commendatur Ionæ. 3. nume. 30. 41. Zacha. 7. num. 3. 4. 5. 6. 8. 9. 44.
* Ieiunij utilitates. Zach. 8. 44.
Efficit mundum, & letitiam, & solemnitates præclaras. ibidem.
* Quis esse debeat. Zach. 7. n. 4. & 5.
* Ieiunium quod nam Deo probeatur. Zachari. 7. 4.
Ieiunia Ecclesiastica quatuor, & ieiunia quatuor temporum. Zach. 8. 33. 34.
* Ieiunium tunc Deo placet maxime, cum ei elemosyna adiungitur. Zach. 7. 5.
* Qui Deo ieiunent. Zach. 7. 5.
Ieremias.
Quo tempore prophetauerit. Præl. 2. numer. 22. 24. 27.
Vere transfuit Euphratem lumbari accinctus. Hof. 1. n. 46.

Ierobahal.
† Quis, & quid eius nomen significet, & eius res gestæ. Hof. 10. num. 48.
Ieroboham.
Quanta eius impietas dum vitulos adorauit, & populum ad idem prouocauit. Hof. 7. à principio fere per totum cap.
Ierusalem.
Eius situs. Ioe. 2. nu. 4. Soph. 1. 57.
Excidium eius. Præl. 2. nume. 27. Ionæ. 3. 36. Mich. 3. 19. Zach. 11. 3. & 4. cap. 14. numer. 2. & sequen.
Excidium Ierusalem typus fuit vastitatis futuræ in fine mundi. Hof. 10. 23.
Quo anno deleta. Præl. 2. num. 27. & Ionæ. 3. 36.
* Ierusalem petentes semper ascendunt, quid spiritualiter sit. Mich. 4. nu. 49.
Ierusalem spiritualis. Ham. 8. nume. 23. & seq. Mich. 2. 40.
* † Ierusalem, humanitas Christi. Mich. 7. 39.
† Et Anima Mich. 7. nu. 40. Zach. 12. 27.
Muro triplici cingebatur. Soph. 1. 54. Zach. 2. nu. mer. 8.
Ierusalem super duos colles condita. Soph. 1. 57.
† Ierusalem, Ecclesia. Soph. 3. nu. 36. Zach. 8. n. 3. cap. 12. nu. 5. ca. 14. 32.
† Ierusalem, quomodo cum ponitur pro Ecclesia non sumatur multaphorice, sed proprie. Zach. 7. nu. 3.
Sion, & Ierusalem in quo differant. Zachariæ. 1. 49.
† Libanus dicitur. Zach. 11. nu. 3.
Portæ Ierusalem. Soph. 1. 53. Zacha. 14. 35. 36.
Portæ Ierusalem sponte apertæ in passione Domini. Zach. 11. 4.
Saltus dicitur. Zach. 11. 6.
* Peccata quæ erant in Ierusalem ante eius excidium. Zach. 12. 11.
* Habitant Ierusalem, qui in visione pacis intimæ mentem figunt. Zach. 13. 19.
Numerus occisorum in vastitate Ierusalem vnde cies centum millia, captiuorum vero nonaginta, & septem millia. Zach. 14. 6.
† Ægyptus dicitur. Zach. 14. 44.
† Sodoma. Zach. 14. 44.
I E S V S.
Quibus literis Hebraicè scribatur. Habac. 3. numer. 54.
* Iesus filius Iosedec typus Christi. Hag. 1. 32. Zacha. 3. à principio & nu. 4. & 22. cap. 6. numer. 32.
† Iesus filius Iosedec quis. Zach. 3. nu. 3.
* Societatis Iesu finis, & institutum. Hag. 2. numer. 89. 90.
† Iesus, fons salutis. Zach. 13. 18.
* † Salutaris transfertur. Zach. 13. 20.
Iezrael.
Vbi sita. Hof. 1. nu. 65. & 86. & sequen.
† Quid significet eius nomen, & ipsa vrbs mystice. Hof. 1. nu. 68.

Ignavia.
 * Ignavis Sol occidit meridie. Ham. 8. 40.
 | In ignavia manentes amittimus, quæ habemus. Hag. 1. 52. 53.
Ignis.
 † Filios per ignem transferre quid sit. Hof. 13. 13.
 * Ignis gehenna. Ham. 1. 20. Mal. 4. nu. 1.
 | Ignis, libido. Ham. 2. nu. 8. Nah. 3. nu. 31.
 | Voluptates. Habac. 2. nu. 46.
 * Ira Soph. 1. 67.
 † Igais cœlestis non deficit in secundo templo. Hag. 1. nu. 12. Mal. 1. 34.
 † Ignis apostoli. Zach. 1. 28.
 | Tentatio, & res aduersa. Zach. 13. 17.
 † Meditatio. Mal. 1. 37.
 Christus Dominus. Mal. 3. 18.
 Spiritus sanctus. Mal. 3. 19.
 Ignis diei iudicij. Mal. 4. nu. 1.
Ignorantia.
 † Ignorantia, peccatum. Habac. 3. num. 3.
 Ignorantes peccatores. Zach. 8. 20.
Illaudatus.
 † Quid significet. Mich. 2. nu. 2.
Illusor.
 † Significat superbum, & nullius monitis ac quiescentem, & quasi aliorum pestem. Hof. 7. num. 7.
Imago.
 Imagines olim in pompis, ac triumphis portari solitas. Ham. 6. nu. 6.
Imber.
 † Temporaneus, & ferotinus imber quid. Hof. 6. nu. 11. Ioc. 2. 49.
 * Matutinus, seu temporaneus imber, lex Moïsis, ferotinus, lex Evangelica. Zach. 10. nu. 2.
 * Imber doctrina Evangelica. Ham. 4. 18. Mic. 5. 74. Zach. 10. nu. 2. & 6.
 † Imber Christus Dominus. Hof. 6. nu. 11.
 † Tentationes dicuntur imber. Ham. 7. 15.
Imitor, Imitatio.
 † Imitari solet scriptura verbis facta, quæ narrat. Hof. 6. 43.
 * Eius filius quisque dicitur, cuius mores imitatur. Hof. 1. nu. 76.
 Eius nomine quisque appellatur, cuius mores imitatur. Soph. 1. nu. 58.
 Imitatio citius fertur in malam, quam in bonum. Hag. 2. 79.
 Christi imitatio. Zach. 3. 52.
 Imitatores transeunt in eorum consortium, quos imitantur. Hof. 6. 52.
 Imitari mala insanum est. Hof. 6. 54. 55.
Immanis.
 * Immanitatis vitium quale. Hab. nu. 49.
Imperatiuus.
 † Ponit solet pro futuro indicatiui Hof. 10. n. 36. & ca. 1. 4. numer. 1. Zach. 3. nu. 10. c. 13. 12.
 Imperfectus, vide perfectus.
 * Imperfecti non habent permanentem lætitiã, vt perfecti. Hag. 1. 45.
 Prius instruendi sunt, vt operentur in domo

Domini. Hag. 1. 59.
 Multum eis deperit eius, quod seminant, quia sinistro sine operantur. Hag. 1. 44.
Imperium.
 * Quatuor mundi imperia per quatuor quadrigas significata. Zach. 6. nu. 1.
 Impius, vide Iniustus, & Peccator,
 * Sæpe regnat impius propter peccata populi. Hof. 1. 3. num. 16.
Imprecor Imprecatio.
 † Imprecationes quo modo in scriptura accipiendæ. Hof. 14. nu. 1.
 * Licet alijs penas imprecari, vt corrigantur, & vt Dei iustitia innocescat. Hof. 14. nu. 2.
Impudens, Impudentia.
 † Quantum Deo displiceat. Hof. 2. nu. 76.
In.
 † In, pro Per. Hof. 1. nu. 18 & cap. 12. n. 20. & Ham. 4. nu. 4.
 In, virtutem, & potestatem sonat. Hof. 1. n. 107. Zach. 9. 52.
 † In, pro, Cum. Hof. 4. nu. 4.
 Pro, vt, vel Ad. Hof. 4. nu. 21.
 Pro, Propter. Hof. 5. nu. 12. ca. 10. n. 27. Mich. 3. num. 15.
 Instrumentum significat. Hof. 6. nu. 13.
 In cum ablatiuo, pro In cum accusatiuo. Hof. 6. nu. 13. & ca. 10. nn. 36.
 Esse in, vt esse in partem, &c. quid significet. Hof. 8. nu. 16.
 In, pro Inter. Hof. 9. nu. 18.
 Pro, Apud. Hof. 14. nu. 11.
 In finem, id est, in omne tempus vsque in sempiternum. Ham. 8. nu. 22.
 Pro, contra. Mich. 1. nu. 4.
 In testimonium illis, id est, Contra illos. Mic. 1. nu. 4.
 In, pro, Pro. Mich. 3. nu. 15.
 In prophetis, id est, in vno ex prophetis. Habac. 1. nu. 5.
 Quod genus causæ significet. Habac. 2. numer. 22.
Inamabilis.
 † Significat odiosissimam rem. Mich. 2. numero. 2.
Inanimata.
 Læteri dicuntur metaphorice. Hag. 2. 25.
Inanis gloria.
 * Reprehenditur Ham. 5. nu. 17. Mich. 1. n. 69. 70. Zach. 14. nu. 69. 70. Mal. 3. 37.
 Inanis gloria corrumpit opera. Hof. 8. 18. & reddit ea inania. Ibid. 19. 20.
 Inanis gloria per vinum significata. Mich. 1. nu. 70.
 Inanis gloriæ cupidus per ebrîum significatur. Mich. 1. nu. 70.
 Inanis gloria dicitur fumus. Nah. 2. nu. 73.
 Cupidus inanis gloriæ adultero similis. Mal. 3. 37.
 Bona per inanem gloriam facta. Ham. 4. 12.
Incessus.
 Qualis esse debeat. Ham. 6. num. 6.

Inconstantia.
 * Inconstantia origo malorum omnium. Mich. 1. 56. 57.
 * Reprehenditur. Mich. 1. n. 56. 57.
 * Inconstantia facit vt fructus laborum amittatur. Mich. 6. 42. 43.
Increpare.
 † Increpare, cum potestate, & oburgatione imperare. Nah. 1. n. 13. Zach. 3. n. 10.
Indurare.
 † Quomodo Deus dicatur homines indurare. Ham. 2. nu. 21.
Inebriare.
 † Significat magnam abundantiam. Mich. 2. numero. 43.
 † Significat magna supplicia inferri. Mich. 2. 43. Nah. 3. n. 11.
Infernus.
 † Sumitur pro morte. Hof. 13. 23.
 Pœna inferni. Mal. 4. n. 1.
 * Damnatorum pœnis nihil post diem iudicij ad detur, aut minuetur. Hof. 1. 35.
 † Infernus pro sepulchro. Hof. 1. numero. 132.
 † In infernum descendere pro sepeliri. ibid.
 Inferni fons est mors. Hof. 13. 40.
 Infernus dicitur insatiabilis. Habac. 2. 26.
 Inferni venter peccatum. Ionã. 2. num. 31.
Infidelis.
 * Infideles quam angustos fines habeant. Ham. 6. 9. 10.
 * Infideles multo duriores sunt prauo exemplo malorum Christianorum. Mic. 1. 53.
 Infideles per Geth significati. Mich. 1. 59.
 * Idumæi typus infidelium. Hab. 1. 18.
Infirmare, infirmitas.
 † Infirmitas pro Dolore. Ham. 6. 26.
 † Infirmitas pro Dolere. Ham. 6. 26.
 † Pro Perire. am. 4. 4.
 Infirmitas pro incipere. Hof. 11. n. 25.
Ingenium.
 * Acutiores ingenio, si peccent grauius puniuntur. Zach. 9. 22.
Ingratus, Ingratitudo.
 * Quam Deo odiosus, & quomodo puniatur. Hof. 2. 72. 73. 74. 75. 76. c. 4. n. 42. 43. & c. 7. n. 43. Zach. 2. 31.
 * Ingrata anima ducitur in captiuitatem. Mich. 1. 54. 55.
 * Ingrati. Hof. 7. 43.
Ingressus.
 † Ingressus qualis esse debeat. Ham. 6. numero. 6.
Inimicitia.
 * Inimicitiam seruantes reprehenduntur. Soph. 1. 46.
Iniquitas, Iniquus.
 * Non omne peccatum proprie dicitur iniquitas, sed tantum mortale, nec dicitur iniquus, nisi qui peccatum mortale committit. Soph. 3. 34.
 * Iniquitas, pœna debita iniquitati. Zach. 14. 47. Mal. 2. 38.

Initium.
 † Ab initio, quid significet. Mich. 5. n. 37. 39. 44.
Iniuria.
 * Iniuriæ maxime manent memoriæ infixæ. Mich. 2. num. 10.
 Iniuriarum remissio. Ham. 6. n. 27. Zac. 6. 29.
 Iniuriæ obliuiscendæ. Ham. 6. 27.
 * Iniuriarum tolerantia, dicitur fortitudo. Nah. 1. nu. 9.
Iniustitia.
 * Reprehenditur. Mich. 6. num. 32. 33.
 Intultus, vide Malus, Peccator.
 Iniusti velint, nolint, venerantur intra se viros iustos. Hof. 2. nu. 93.
Inobedientia.
 Reprehenditur. Hof. 1. num. 60. & cap. 8. numero. 22. Ionã. 4. numer. 38. 39. Mich. 2. numero. 20.
 Hominum inobedientia excusationem non habet. Hof. 1. nu. 60.
 Inobediens onagro similis. Hof. 8. numer. 22. Mich. 2. nu. 20.
Inquietudo.
 Animi inquietudo. Ionã. 2. num. 32. 33.
 Inspiciens.
 Inspiciens, peccator, vide stultus.
Inspiratio.
 * Qui diuinis resistent suspirationibus, quomodo manibus suis cõtra Deum pugnent. Mich. 2. 19.
 * † Inspiratio Dei dicitur manus Dei. Mich. 2. num. 19. 20.
 Inspirationes diuine dicuntur saluatores. Hab. 129.
 Inspirationes Dei diuersis modis dantur. Sop. 1. 36. ca. 2. 41.
 Inspiratio Dei sibilus dicitur. Zach. 10. 19.
 Inspirationes quominus audimus, eo peiores efficiuntur, & duriores. Zach. 7. 17. 18. 19.
 Inspirationibus Dei resistentes contra Deum pugnant. Mich. 2. 19. Idem amoris sæculi tenentur. ibidem.
 10. Punitur in hoc seculo, & in futuro. Hab. 1. ca. 1. 42.
 Inspirationi contradicentis pœna. Hof. 4. 40. & cap. 5. 17.
Insula.
 † Insula dicuntur remotissimæ gentes, ad quas nisi per mare, non potest iri. Hof. 11. 34. Soph. 2. 44.
 * Insula gentium peccatores à Deo valde remoti. Soph. 2. 58.
 Intellectus, vide etiam Potentiæ anima.
 * Intellectu obedire, maxima obedientia. Hof. 1. nu. 61.
 * Intellectus dicitur mare. Zach. 9. 67.
Intentio.
 * Qualis esse debet. Ham. 3. n. 18. Hag. 1. 54. Zach. 8. 26. 27.
 Intentio recta cidaris dicitur. Zach. 3. 30.
 Intentio est mors, vnde tota anima cernitur. Ham. 3. 17.
 Intentio dicitur caput, & calcaneus. Zac. 8. 27.

Interior.
Interiori homini vacandum, vide cognitio sui.

Interpres, Interpretor.
Interpretandi scripturas quod genus optimū Præl. 1. & in Procem. in Ioelem, & in Procem. in Zach. maxime. nu. 7. & Zach. 8. n. 2. & in procem. in Habac.

Interpreti scripturarum quæ sint necessaria. In procem. in Mich. In procem. in Zacharie. late.

* Interpretes scripturæ vitandi qui, & qui sequē di. Præl. 1. & In procem. in Soph. & in procem. in Hag. & In procem. in Zach.

Interrogatio.
† Sæpe necessaria ad intelligendam scripturam. Mich. 5. nu. 25.

Inuidia.
* Reprehenditur Ham. 4. nu. 23.
Et quæ mala afferat. Ibidem.
† Inuidia per erucam significata. Ham. 4. numer. 23.

Inundare.
Quid sit. Hof. 4. nu. 2.

Inuocare.
Nomen alicuius inuocari super aliquē. Ham. 9. num. 41.

Inutile.
Significat valde noxium. Mich. 2. num. 2.
† Significat peccatum, & idolum. Mich. 2. numer. 1.

Ioacham.
Idē qui Ochozias, quot annos regnauerit. Præl. 2. num. 27.

Ioachaz.
Quantum regnauerit. Præl. 2. num. 27.

Ioachim.
Quot annos regnauerit. Præl. 2. num. 27.

Ioachim.
Quo tempore, & quot annos regnauerit. Præl. 2. num. 27.

Ioas.
Quantum temporis regnauerit. Præl. 2. numero. 10. 27.

Ioatham.
Quantum temporis regnauerit. Præl. 2. numero. 10. 27.

Iod.
† Interdum non est signū numeri pluralis apud Hebræos. Hof. 2. nu. 7.

Ioel.
Quo tempore prophetauerit. Præl. 2. numer. 8. 24. 27.
† Quid eius nomen significet. Præl. num. 2. 34.
S. Iohannes Baptista.
* Qualis eius conuersatio. Hof. 1. num. 11.
* Angelus dicitur. Mal. 3. num. 2. & seq.
* Non fuit angelus natura, sed vita, & sanctitate. Mal. 3. nu. 9. 10.
S. Iohannes Euangelista.
† Scripsit potissimum historiam duorum priorum annorum prædicationis Christi Domini, cum ceteri Euangelistæ scripserint res vltimi anni. Præl. 6. 3.

Ionas.
Quo tempore prophetauerit. Præl. 2. nu. 12. 24. 27. Nah. 2. nu. 15.
† Quid eius nomen significet, Præl. 3. nu. 2. 3. 4. & Ionæ. 1. nu. 30.

Ionia, Iones.
A quo nomen habuerint. Ionæ. 1. nu. 8.

Ionathan.
Chaldæus Paraphrastes Ionathan, quo tempore floruerit. Hof. 9. nu. 2. Habd. nu. 110.

Ioppe.
Peregrinorum petentium terram sanctam portus est. Ionæ. 1. 25.

Significat pulchritudo eius Ionæ. 1. nu. 34.

Ioram.
Quot annos, & quando regnauerit. Præl. 2. numer. 27.
† Interpretatur celsitudo Domini. Ham. 2. numer. 6.
* Eius Tropologica expositio. Ibidem.

Iordanis.
Vbi sit. Ham. 6. 43.
† Cum flumen absolute dicitur in scriptura, Iordanis intelligitur. Mich. 7. nu. 33. 35.
* Iordans diuitiæ. Zach. 11. 7.

Iosaphat.
Quot annos, & quando regnauerit. Præl. 2. numer. 27.
† Vallis Iosaphat an sit, & vnde nomen habeat, & an in eo futurum sit iudicium vniuersale. Ioe. 3. nu. 2. & 4.
† Iosaphat sonat iudicium Domini. Ham. 2. n. 6.
* Belli à Iosaphat gesti dioralis expositio. Ham. 2. nu. 6.

Ioseph, Iosephus.
Sonat. Addet. Habd. nu. 117.
* Ioseph filij typus Christianorū, qui ex gentibus crediderunt. Habd. 117.
Iosephus Gorionis post Hieronymi tēpora floruit. Habd. nu. 110.
Iosephi Flauij locus corrigitur Habd. nu. 94.
Alius eiusdem loci corrigitur. Nah. 2. nu. 18.
Iosephus multa ex sacris historijs omisit. Hag. 2. nu. 17.
Iosephi lapsus. Zach. 1. 24. 26.
Domus Ioseph, tribus Ephraim. Zach. 10. 16.

Iosias.
Quo tempore, & quantum regnauerit. Præl. 2. num. 27.
† Quid eius nomen significet, Soph. 1. 40.
Ira, Iracū. Vide vltio.

† Quomodo Deo tribuatur. Hof. 1. nu. 104.
* Iræ vitium. Ham. 6. 27.
† Ira dicitur ignis. Soph. 1. 67.

Ire.
† Significat crescere. Hof. 14. 16. Ionæ. 1. 45.

Ironia.
† Inuenitur in scriptura sacra. Ham. 4. numero. 8. Mich. 5. numero. 25. Zacha. 11. 34. Mal. 2. 35.

Isaias.

Isaias.
Quo tempore prophetauerit. Præl. 2. n. 3. 24. 27.
Vere ambulauit nudus, & discalceatus. Hof. 1. numero. 49.
Fuit locer regis Manasse secundum Hebræos. Hof. 1. n. 50.

Isidorus.
Qualis scripturæ interpres. In procem. in Malac. numero. 11.

Ismahel.
Regnum Ismaelitarum quale. Zach. 6. 17.
† Israel, vide etiam Hebræus, & Iudæus.
† Non significat videns Deum, sed princeps cū Deo, vel Rectus Dei. Hof. 12. num. 4. 5. 6.
† Significat Præualens aduersus Deum. Ibidem nu. 7. & Ham. 6. n. 29. & Mich. 7. n. 71. Mal. 1. 24.
* Israel, seu Israelita duplex in scriptura, scilicet secundum carnem, & secundum spiritum. Hof. 1. numer. 125. Mich. 5. num. 33. 34. Zach. 12. nu. 23.
* Filij Israel veri, qui Hofe. 1. numero. 123. 124. 125.
* Israel vocantur in scriptura qui ad fidem Christi conuersi sunt ex gentibus. Hof. 1. vbi supra, & Mich. 5. n. 34.
Israelita arcu pugnare soliti. Hof. 1. 84.
Israelita dum spoliarunt Ægyptios, non aliena, sed sua ceperunt. Hof. 2. n. 67.
Populus Israeliticus typus Christi. Hof. 11. numero. 12.
† Israel populus quot annos per desertum errauerit. Ham. 5. n. 60.
* Israel typus eorum, qui olim Deum coluerunt, sed postea fronte perfrecta se peccata tradiderunt. Hamos. 2. numero. 12. 23. Mich. 1. numero. 16.

Israelita quando coluerint idola, vide idolum.

* Typus est virorum perfectorum. Malach. 1. 24.

Isychius.
Qualis scripturæ interpres. in Procem. in Malach. numero. 11.

Iterum.
† Hebraice significari solet verbo, Conuertetur. Ham. 5. n. 12.

Iubilatio.
† Oritur ex ineffabili & ingenti læticia, quæ nec taceri potest nec verbis exprimi. Soph. 3. num. 36.

Iuda, Iudæa,
Iudas, Iudæus.
† Filij Iuda qui. Hof. 1. n. 129. Zach. 2. 32.
* Iuda quid mystice significet. Ham. 2. n. 12. 23. Mich. 1. n. 16.
† Iudææ termini. Ham. 6. n. 43. Mich. 7. n. 33. 34. Hab. 84. Zach. 9. 44.
Iudæi non habuerunt hoc nomen, nisi post diuisionem decem tribuum à duabus. Ionæ. 1. numero. 43.

Mores Iudæorum. Hof. 3. n. 6.
* Persequantur Christianos Iudæi. Ham. 1. 16. 30. c. 5. n. 37. c. 9. n. 41. Habd. 118. Zach. 12. numero. 3.
* Punio Iudæorum ob necem Christi Domini. Hof. 1. n. 75. 76. 77. 82. & seq. c. 3. n. 19. c. 5. nu. 14. 15. 23. 29. 33. 42. c. 7. nu. 34. & seq. c. 8. n. 30. c. 9. n. 32. c. 11. n. 41. c. 13. nu. 17. Ioe. 1. n. 14. 30. Ham. 1. n. 10. c. 2. n. 4. c. 5. n. 26. 34. c. 8. n. 6. & 7. Zach. 5. n. 11. vsq; ad finem. c. 11. à principio c. 12. vsq. c. 14. n. 2. & seq.
* Iudæi quando Dei populus esse desierint. Hof. 2. n. 3.
Iudæi quando in Hispaniam venerint. Hab. n. 107 & seq.
Iudæorum imperium post Babylonicam captiuitatem late propagatum. Habd. n. 89. fere vsque ad finem cap.
Idola quando coluerint Iudæi, vide Idola.
* Iudæi quomodo à Deo relictī. Hof. 2. n. 49. 50. 70. c. 3. nu. 19.
* Festa Iudæorum. Hofe. 2. 69. Hamos. 4. numero. 11.
* Iudæi quo tempore conuertendi. Hof. 2. n. 82. c. 3. n. 25. Mich. 5. n. 33. Zach. 4. n. 10. 11. Mala. 4. 17.
Consuetudines habebant Iudæi cum alijs nationibus communes. Hof. 3. n. 9.
Sacrificare non licebat Iudæis extra Ierusalem. Hof. 3. n. 19.
* Obstinatio, & cæcitas Iudæorū. Hof. 6. n. 39. & seq. & c. 7. n. 33. & seq.
* Excæcatio Iudæorum facta est ob peccata in quibus diu perdurauerant. Zach. 5. 11.
* Impietas Iudæorum in Christum Dominum. Hof. 7. n. 11. & seq.
Equorum vsus prohibitus Iudæis. Hof. 14. numero. 10.
* Iudæi vocati Idumæi, & cur. Ham. 9. numero. 41.
* Inuidia Iudæorum ob gentium vocationem. Ionæ. 4. n. 5. 21. 22. 33.
Iudæorum studium in sacra scriptura, maxime memoria mandanda. Mich. 5. numero. 10.
* Ex Iudæis multi in Christum crediderunt. Mich. 5. n. 33.
Causa vastitatis Iudæorum fuit Christi mors, vide punio Iudæorum. & Mich. 5. numero. 78.
† Iudæi patres Ecclesie vocantur ab Ecclesia, ideo propheta loquuntur de Ecclesia, & de Iudæis quasi de vno populo. Zach. 8. numero. 23. & 4.
* Iudæi dicuntur quicumque Christum confitentur etiam si ex gentibus sint. Zachariz. 8. 40.
* Captiuitas, in qua nunc sunt Iudæi, an perpetua futura sit. Zach. 11. 12.
* Peccata Iudæorum ante eorum vastitatem. Zacha. 12. 15.
Numerus Iudæorum, qui mortui sunt in vastitate

M m tate

tate Ierusalem, undecies centum millia, captiuorum vero nonaginta, & septem millia. Zach. 14.6.
 Aegyptij, & familia Aegypti vocantur. Zac. 14.44.45.
 Iudas proditor cur se suspendit. Habb. numero. 25.
 * Iudæorum plañctus in die iudicij. Zach. 12.19.20.
 Iudæos quantum honorauerit Deus tempore noui testamenti Zachariae. 10.12. & sequentibus.
 Iudæi in fine sæculi salui fient, & electi ex eis futuri. Zach. 1.55. & seq. Zach. 3.25. Zach. 4.13. & seq.
 Iudæorum reprobatio, & induratio. Habac. 1.6.7. Zac. 3.25.
 Iudæis nihil iam profunt ceremonie agni paschalis. Ham. 8.7.
 Iudæi habent vuluam sine liberis, & vbera arentia. Hof. 9.27.28.32.
 Iudæorum quatuor pestes. Ioe. 1.15.
 Iudæorum excæcatio, & sterilitas. Ham. 1.11. Soph. 3.19. & seq.
 In Iudæos Christus rugiet. Ham. 1.10.
 Iudæorum odium in Christi nomen, & pœna. Ham. 2.34.
 De Iudæorum filijs suscitatur Deus Nazaræos. Ham. 2.31.
 Iudæi famem verbi Dei patiuntur. Hamos. 8.37.
 Iudæorum dolentium de salute gentium figura. Ionas. 4.5. Et quomodo ob id reprehendantur à Christo. ibid. 23.
 Iudex.
 Munera accipere non debet. Mich. 3.15. ca. 7. num. 8.
 Iudex magister spiritualis. Mich. 3.24. & sequentibus.
 * Iudex bonus. Soph. 3.12. Mal. 3.27.
 Iudicare.
 † Iudicare, id est, sententiam pro aliquo ferre. Hof. 2.96.
 Iudicare, id est, lite contendere. Hof. 2. n. 36.
 Iudicare causam alicuius est sententiam pro eo ferre. Mich. 7. n. 29.
 Iudicare, id est, punire. Haba. 1.28.
 Iudicium.
 Sumitur pro lite. Hof. 2.36.
 Pro iustitia. Hof. 2.95.96.
 Iudicij, & iustitia quomodo differat. Hof. 2.96.
 Iudicij pro sententia. Hof. 2.96. Ham. 5.53.
 Pro sententia damnationis. Hof. 5. n. 1. c. 6. n. 14.
 Pro supplicio. Hof. 10.11.
 † Pro lege, & præcepto. Soph. 2. n. 5.
 Iudicium non fertur, nisi in subditos. Mich. 4.29.
 † Iudicium pro eo quod quisque ex officio suo facere tenetur. Ham. 5. n. 18.
 Iudicium facere pro iudicare. Mich. 6.25.
 Iudicium facere pro Punire. Mic. 6.25.
 Iudicij facere pro Custodire legem. Soph. 2. n. 5.
 † Iudicium alicuius facere est sententiam pro eo.

ferre. Mich. 7.29.
 Iudicia in portis ciuitatũ fieri solebat. Haba. 5. n. 35.
 Angeli defendunt nos in die iudicio. Zac. 3.5.
 * Proprium iudicium sequi dolorum origo est. Ionas. 4. n. 7. & seq.
 * Extremum iudicium. Ioe. 2. n. 12. & c. 2. n. 12. c. 3. à principio. Nah. 2. n. 55. Soph. 1. 69. Zac. 7.2. n. 14. & c. 30. c. 14. n. 19. & seq. vsque ad. 39. Mal. 4. per totum.
 * Extremum iudicij quo in loco futuri. Ioe. 3. n. 2.
 * Diluuium typus extremi iudicij. Ion. 4. n. 6.
 * Signa præcedentia iudicium mundi. Nah. 3.30. Haba. 3.37.40.
 Post diem iudicij nihil addetur, nec detrahetur pœnis damnatorum. Hof. 1.35.
 Iudicij dies quam terribilis adueniet malis. Mal. 4.1. & seq.
 In die iudicij Christus agnus vertetur in leonem. Ham. 1.12.
 Iudicij diei vastitas. Ioe. 2. 12.
 Quomodo mali tunc sint puniendi. Ham. 3.25.
 In die iudicij Christus, qui nunc est leo, fiet verus. Ham. 5.50.51.
 Iudicij diem desiderantes reprehenduntur. Hamos. 5.49.
 Iudicij quomodo timebit à malis. Mic. 2.27.
 Iudicij dies comprehendet malos in voluptatibus suis. Nah. 1.47.
 In iudicio scrutabitur Deus omnium peccata. Soph. 1.69.
 In die iudicij subiciet sibi Christus omnem potestatem sæculi. Mich. 1.22.
 * Iudicij singulorum quæ exacte fiet. Soph. 1. c. 74.
 * Indices iusti sint. Soph. 3.12.
 * Iudicium proprium qui sequitur, dolet semper, atque ibi dolet, vbi lætari debuit. Ion. 4.8.
 Et est valde mutabilis. ibid. 24.
 * Iudicari cū homine ne dedignetur homo. Mic. 6.12.
 Iudith.
 † Historia scripta in libro Iudith, quo tempore fuerit scripta. Nah. 2.29.
 Iugum.
 Quomodo olim imponeretur bobus. Hof. 11.23.
 * Iugum Christi, & iugum mundi. Mich. 7.44.
 Iumentum.
 * Iumentum significat obedientem. Hof. 8. num. 21.22.
 * Iumentum homo rationis inops. Ion. 4.32. Zach. 2.11. & peccator. ibid.
 † Quæ animalia significet. Soph. 1.9.
 † Iumenta, motus prauis animæ. Zach. 2.27.
 * Iumenta qui sint in Ecclesia. Zach. 2.11.
 Iuniperus.
 † Eius natura, & odor. Hof. 14. n. 22.
 Iuno.
 † Eadem quæ Hastarte, seu Hastaroth. Hof. 2. n. 62. & seq.
 Iuppiter.
 † Quis, Hof. 2. capite. 5. numero. 37. capit. 6. numero. 63. & seq.
 Idem qui Belus, & Bahal. ibid.

Idem

Idem qui Melchom. Ham. 5.75.
 Iurare, Iuramentum.
 † Iurare in, id est, Iurare per. Ham. 4. n. 4.
 † Formula illa iurandi, Hæc faciat mihi Deus, & hæc addat, quid significet. Hamos. 4. numero. 30.
 Iurare per loca sacra remotiora sacratius habetur. Ham. 8.35.
 * Iurare per falsos Deos est magna Dei iniuria. Ham. 8.34.
 † Deus cur soleat iurare. Hamos. 6.28. capite. 8.20.
 † Supplicium iurantium per Dei nomen frustra. Zachariae. 5. à principio vsque ad numerum. 10.
 Iustificare.
 † Iustificare pro absolueret in iudicio, & iustitiam pronuntiare. Mich. 6.33.
 * Iustificatio impij quid requirat. Hof. 13. n. 12. & c. 14. n. 6.
 Iustitia.
 Iustitia, & iudicium quomodo differant. Hof. 2. num. 96.
 * Iustitiæ violatio quomodo à Deo puniatur. Hamos. 7. numero. 13. Mich. 6. numero. 33. & sequ.
 * Iustitia pro lege. Mich. 6. n. 8.
 Iustus.
 * Quam benigne à Deo tractetur. Hamos. 3. numero. 12.
 * Iusti ægre ferre solent iniustorum prosperitatem. Ham. 6.12.
 * Iustorum vita. Habb. 1.21. & sequ.
 * † Elephantum similes iustus. Mich. 1.51.
 * Racemus dicitur. Mich. 4.57.
 Iusti viles esse debent alijs. Hof. 1.13.6. & c. 2. 100. & c. 6.45.
 Ne ab hoc vllis debent difficultatibus deterreari. Hof. 1.138.
 Quomodo Deus in iustis puniat præterita peccata, & quid tunc fieri debeat. Hof. 2.74.
 Iustorum pax qualis sit. Hof. 2.93.94. Ham. 6.13.14.
 In iustos prouidentia Dei. Hof. 3.34. Mich. 7.63.
 Iustorum constantia. Hof. 14.14.15.
 Iusti cum Deo ambulant. Ham. 3.45.
 Iusti sibi placentes deseruntur. Ham. 5.34.
 Iusti coguntur ire ad peccatores, sed cum feruor caritatis, & deuotionis in illis remittitur. Ham. 8.24. & seq.
 Iusti cælum, & sedes Dei. Ham. 9.16.
 Iusti anima tabernaculum Dei, quod cadit per peccatum, & reedificatur per penitentiam. Ham. 9.48.
 Iustus quot modis mali insectentur. Habb. 53. & seq.
 Iusti habitant in montibus. Habb. 12.1.
 Iustus quando dominetur suis affectibus. Habb. 12.2.
 Iustorum gaudium stabile. Ion. 4.26.
 Iusti sunt elephanti, qui vincunt dracones.

Mich. 1.51.
 Iusti solitatione vtuntur. Mich. 1.51.
 Iustis nulla calamitas venit, vnde non euadit. Mich. 2.23.
 Iusti tidebunt malos in die iudicij. ibid. 24.
 Eorum fors mutabitur in vita futura, sicut & malorum. ibid. 25.26.
 Iustus quomodo dispergitur, & quomodo congregatur. Mich. 2.70.71.
 Ante iustos Christus pandit iter remouens omnia impedimeta ad proficiendum. Mic. 2.71.72.
 Iusti quomodo conuerti dicantur. Mic. 5.67.
 Iusti in populis quasi ros, & quasi stilla. Mic. 8.8.82. Non indigeat doctrinis gentium. ibidem. 83.
 Iustorum paucitas. Mic. 7.1. & seq.
 Iustorum opera confundent eos, qui resistunt veritati. Mich. 7.59.
 Iustis nihil nocere possunt gentes, & confunduntur hoc videntes. Mich. 7.63.
 Iusti etiam, si labores ingruant, nihil est quod timeant. Nah. 1.27.
 Iusti, cum turbantur impij ingruente iudicio lætissimum nuntium accipient. Nah. 1.48.
 Iustus melior sit tentationibus, vt peccator peior. Nah. 2.72.
 Iusti multi decipientur tempore Antichristi. Nah. 3.13.
 Iusti sacra scriptura locupletantur, vt mari. Nah. 3.13.
 Iusti anima habitat in fluminibus, & peccatis aliorum magis confirmatur in virtutibus. Nah. 3.20.
 Ariditate, & tribulationibus multum roboratur. ibid. 20. & tentationibus. 21.
 Iustos orantes pro peccatoribus interdum Deus non audit, quia expedit eos puniri. Habac. 1.40.
 Iustos multos vincit Diabolus, & de regibus triumphat. Habac. 1.46.
 Iustus resistere Diabolo non poterit, nisi Deus ei adsit. Haba. 1.47.
 Iusti rident Diabolum à Deo victum. Haba. 1.47.
 Iustorum paucitas in fine sæculi. Haba. 3.52.
 Iustorum mors erit initium vitæ. Sophoniae. 1.84.
 Iusti habitant nunc in locis, & possessionibus infidelium. Soph. 2.39.
 Iusti quomodo non confundentur super peccatis suis. Soph. 3.49. & seq.
 Iustis promittit Deus in consolationem suam salutem peccatorum. Sophoniae. 3.54.55.
 Iusti quasi annulus in manu Dei. Hag. 2.87.
 Iusti beati prædicantur & à malis, & eis mali inuident. Soph. 3.55.56.
 Iusti seruabuntur & inimici eorum cadent. Hag. 2.85.86.
 Iusti non sinuntur liberi, vt peccatores, sed constringuntur, & ligantur. Hof. 8.22.
 Iustus Deus non relinquit in tentationibus, vt

M m 2 homines

homines faciunt. Hof. 13.5.
 * Iustus regnat. Mich. 4.72.
 Iustorum persecutio cur impatienter ferri nō debeat. Haba. 2.9. & seq.
 Iusti quam sint curā Deo. Hag. 2.76.
 Iustis Deus est murus igneus, quo tenetur diabolus. Zach. 2.28.
 Iustorum magnae deliciae solis experientibus cognita. Zach. 2.34.
 Iustorum salus & opera mirabilia, opera diuinae virtutis sunt. Zach. 4.37.
 Iusti omnes sunt magistri Babylonis. Zach. 4.35.36. docent enim peccatores quid facere debeant. ibid.
 Iustorum, etiam si in peccatum cadant, miseretur Deus, & reducit eos ad se. Zach. 6.41.42.
 Iustus semper Christo hereat, & ei se tradat, & bonis implebitur. Zach. 6.43.
 Iusti anima sit per Deum inhabitantem ciuitas veritatis, & recte de omnibus iudicat. Zach. 8.20. & mons sanctificatus. 21.
 Iusti habent seniles, & maturas cogitationes non leues, & pueriles, vt peccatores. Zach. 8.21.22. & senes sunt. ibid.
 Iustorum tristitia in gaudium conuertenda. Zach. 8.42. etiam in hac vita, quia Deus concludit ora leonum, ne illis noceant. Ibid. 42.43.
 Iustorum fortitudo ad conculcandos hostes. Zach. 10.3.4.35.
 Iustorum causa Deus miseretur iniustorum ad eos pertinentium. Zach. 10.35.
 Iustorum anima confirmatur à Deo, vt non sit mutabilis. Zach. 12.26.29.30.
 Qui iustos persequuntur, sibi ipsis magis nocent. Zach. 12.27.28.
 Iusti à nullis maiorem persecutionem patiuntur, quam à malis Christianis. Zach. 12.24.27.30.
 Iusti per ignem probandi. Zachariae. 13.17.28.
 Iustus vni Domino seruit, peccator multis. Zach. 14.56.57.
 Iustorum securitas. Zach. 14.59.
 Iustorum persecutores quam grauitur puniantur. Zach. 14.59. & sequ.
 Frustra sequent in iustos ibid. 60. & seq.
 Quales sint iustorum persecutorum milites, & aduatores. ibid. 61. & seq.
 Iusti, qui degenerant, reprehenduntur à Deo. Mal. 1.24.
 Iustis quam magna merces detur suorum laborum in futuro saeculo, & in presenti. Malach. 37.
 Iustis quanta lux splendet in die iudicij. Malach. 1.4.2. & 3. & seq.
 Tunc recuperabunt colorem suum ibid. 3.
 Conculcabunt impios vt cinerem. ibid. 7.
 Iustorum mors quam felix. Malach. 4.13. & sequ.
 Iusti resurgent cum dote agilitatis. Malachiae. 4.6.

Iusti in die iudicij calcabunt Daemones. Mala. 4.24.
 Iustos Deus per aliorum poenas admonet. Hof. 1.24.
 Iusti non errant per Aegyptum querendo paleas, vt peccatores. Ham. 8.25.
 Iustis ignauis Sol occidit meridie. Hamos. 8.40.
 Iustus quam diues sit, quia Deum habet. Nahum. 2.73.
 Iustus nunquam orationis obliuiscit. Nah. 2.75.
 Iusti habitant in fluminibus. Nah. 3.13.
 In iustis duobus modis est Deus, sicut duobus modis fuit in mundo. Hag. 2.60. Et quando secundo modo est, dicitur venire desiderat cunctis gentibus, & domus impletur gloria. ibid. 61.62. Sed vt hoc fiat, oportet prius commoueri in eis caelum, & terram, & mare, & arida. Hag. 2.62.63.
 Iusti raro scribuntur edificare vrbes. So pho. 3.16.17.
 Iusti non possunt quiescere donec domum Domino aedificent. Hag. 1.41.42.
 Iusti non sunt paruuli, vt qui amant voluptates. Habd. 18.19.
 Iusti peccata minima habent, propter quae tamen cum peccatoribus puniuntur in hac vita. Zach. 1.61.
 Iustitia nullata est, nisi à Deo custodiatur. Zach. 6.40.41.
 Iustitia paradisi ab homine colendus. Hā. 5.27.
 Iustitia nostra quantum egeat diuina protectione. Ham. 7.13.14.
 Iustitia nō debet nos facere securos, quasi amittinequeat. Ionae. 2.38. Zachariae. 6.42.
 Iustitia sola perdit hora mortis. Nah. 1.24.25.
 Iusti septem lucernae ardent. Zac. 4.5. Sed vt sint lucernae, & eis neque oleum desit, neque lux, minime à Christo separentur. ibid. 33. Meminerint neque oleum ex se habere, neque lucē, & posse amittere quae habent, ideo ne alium sapiant ibid. 34. Nec tegant lumen, quod habent, sed cum humilitate detegunt vt ceteri lumen habeant. ibid. 34.
 Iustis obicit sese Diabolus, vt iter patriae caelestis impediatur. Zach. 4.37.38. Sed pergant, nec terreantur, quia Christus dux est. ibid. 38. Vt hoc faciant, ponit illis ob oculos Deus cuius capitis membra sunt, & ita recipiunt pristinum seruum. ibid. 38.39. Et spem addit ipsum esse perfecturum opus, qui cepit ibidem. 39.40. Ne despondeant animum in tentationibus, & ariditate. ibidem. 40.
 Iustis persuadere conatur Diabolus non posse diu ferri vitae austeritatem, & virtutis labores, sed desperare non debent. Zach. 6.41.42.
 Iustos colligit Deus ne effundantur in Orientem, & Occidentem, sed sint intra se, & sint Deo in populum. Zachariae. 8.26.

*Iusti

* Iusti sunt equi Dei, qui aduersa mundi non timeant, sed se periculis pro Deo exponunt. Zach. 10.30. & seq.
 * Iusti anima extenditur à Deo vt caelum, & pars etiam inferior firmatur. Zach. 12.24.25. & c. 14.58.59.
 * Iusti non semper habere possunt aquas, aliquando arescent, sed oratione, & ieiunio adducunt ad se riuos. Zach. 14.55.56.
 Iusti non sunt mercatores, quia Deo seruiunt propter se ipsum. Zach. 14.70.
 Iusti iuctari etiam cum Deo debent. Malach. 1.24.
 Iustorum termini semper dilatantur. Malach. 1.28.
 Iustorum saginarium sunt tribulationes. Mal. 4.23.
 Iniusti velint, nolint, venerantur intra se viros iustos. Hof. 2.93.
 * Iusti per Alexandriam significati. Nah. 3. n. 13.
 Iustus arbor dicitur. Nah. 3.13. Mich. 3.9.
 * Quomodo vtilitatem capiat ex alienis vitijs, ex aduersis rebus, & tentationibus. Nahum. 3.20.21.
 † Dicitur Rex. Habac. 1. n. 36.
 * Iustus punit Deus per impios. Habac. 1.53. ca. 2.11.
 * Iustus Deus punit poena temporali propter impios, quia commoditates temporales interdū sequuntur. Zach. 1. n. 61.62.
 * Mors iustorum. Nah. 1.27. Soph. 1.80.
 * † Argentum, & aurum igne examinatum dicitur. Zach. 13.17.
 Iustorum gloria, vide Beatitudo.
 † Per myrtum significati. Zac. 1.15. & 5.6.
 * Se suaque omnia Deo, & fratrum vtilitati sacrificant. Zac. 14.68.
 * Iusti quam sint viles. Zach. 2. n. 35. c. 3. 30. c. 11.41.
 * Dignitas iustorum. Zac. 3.30. & seq.
 † Lucerna dicitur iustus. Zach. 4. n. 5.33. & sequ.
 † Iusti per Zorobabel significati. Zach. 4.35.
 † Per Israel significantur. Mala. 1.24.
 * Tristitia iustorum quomodo in gaudium conuertatur. Zach. 8.42.
 † Iustus equus dicitur. Zach. 10. n. 30. 31. & seq.
 * Fortitudo iusti. Zach. 10.32.
 † Iustus leo dicitur. Zac. 10.32.
 Angelus dicitur. Zach. 12. n. 11.
 Anima iusti caelum dicitur. Zach. 12. numero. 24.
 Lapis dicitur. Zach. 12. n. 28.
 Iuuenis,
 † Iuuenis, Electus. Zach. 9.64.
 K.
 Keros quid proprie significet Hof. 7. numero. 8.

L.

† Litera 7 apud Hebraeos praepositur personae patienti. Mich. 2.43.
 Labor, vide opera.
 † Labor, id est peccatum. Hof. 13.18. Mich. 2. nu. 1. c. 4. n. 70.
 † Labor, id est, res aduersa, vide aduersa.
 * Labores, quos peccatores pro voluptatibus tollerant. Zach. 14.63.
 Laboribus pro Deo defatigati non debemus, & si aeterni futuri essent. Mich. 4.55.
 Laborandum est semper in hac vita, & nunquam à bono opere quiescendum. Zach. 7.13.14.15.
 Non laboramus Christiani gratuito, sed magnis praemijs propositis. Mal. 1.37.
 A labore non est cessandum in consolationibus. Ham. 9.51.
 Quomodo laborandum in bonis operibus, vt fructus postea colligamus. Hof. 10.39.
 Laborum fructu quomodo priuemur. Mich. 6.42.
 Laborantes multum cur parum proficimus. Hag. 1.43. & seq.
 Laborare quidam videntur causa Dei, & laborant causa pecuniae, aut gloriae. Hamos. 5.2.17.
 Laborans in rebus saeculi, & non in anima sua lugebit. Ham. 5.46.
 Lachis vrbs.
 Vbi sita. Mich. 1. n. 40.
 Prima fuit, imitatrix idololatriae Israel. Mich. 1. n. 41.
 Lactare.
 † Lactare, id est decipere. Hof. 2.78.79.
 Lacto verbum duplex. ibid.
 Lætor, Lætitia.
 † Peccatorum lætitia quomodo à Deo puniatur. Ham. 5.44.
 * Lætitia spiritalis ebrietas dicitur. Hag. 1.45. Mich. 6.43.
 * † Lætitia per album colore significata. Zach. 1.18.
 * Lætitiae spiritalis causa. Zach. 9.65.
 * Iusti lætitia. Zach. 10.32.
 Lais vrbs.
 Vbi sita. Mich. 1.40.
 Lamentare, Lamentator.
 Lamentatores, & lamentatrices pretio cōducisoli ad lugendum. Ham. 5.41.
 Lampas.
 † Lampas Christus Dominus. Zach. 4.4.
 Lapis.
 * Virtutes mystice significat. Ham. 5. n. 10. & c. ca. 9 n. 28. Hag. 2.81.
 Lapidem super lapidem ponere est opera operibus iungere. Hagg. 2. n. 81.
 * Lapis, Christus Dominus. Hamos. 9.21. Zach. 3.43.

M m 3

*Lapis

* Lapis angularis, cui dicitur Christus Dominus. Sopho. 1.66.
 †† Lapidis, filij. Ham. 9. 21.
 †* Lapidis, exempla sanctorum, & verba scripturæ Zac. 7. 75.
 * Vulnere Christi Domini per sculpturam lapidis significata Zach. 3. n. 48.
 * Primarius lapis Christus. Zach. 4. 15.
 Stannus lapis, Christus. Zac. 4. 22. & 24.
 Lapidis fundæ, verba prædicatorum. Zachar. 9. 59.
 Lapidis diadematis Christi apostoli. Zachar. 9. 62.
 Lapidis Ecclesiæ fideles Zachariæ. 9. numero. 59. 62.
 * Lapidis scripturæ verba. Zachariæ. 9. numero. 59. 70.
 † Lapis rotundus olim in oppidis Palæstinæ poni solebat, ad quem eleuandum vsque ad genua, vel vsque ad pectus, pro suis viribus iuuenes se exercebant. Zach. 2. 4.
 Inustum significat. Zach. 1. 2. 28.
 Lappa.
 Quid sit. Hof. 9. n. 8.
 Laqueatus.
 * Domus laqueata, voluptates. Haggæi. 1. numero. 41.
 Lasciua.
 * Lasciuorum scriptores adiutores Diaboli. Mic. 1. 60. 61.
 Latro, Latrunculus.
 † Latro, Latrunculus, pro milite. Hofe. 7. n. 2. Mich. 1. 42.
 Latronum crudelitas. Hofe. 6. 34. Michæ. 2. 35.
 * Latro Diabolus, & peccatum. Habd. 4. 2.
 Lauare.
 † Pedes coniuuis lauare, fuit consuetudo veterum. Hof. 3. n. 9.
 Laudare, Laus.
 * Deum laudare, Deo gratissimum. Hof. 14. n. u. 4. 5. Mich. 6. n. 22.
 † Sacrificium laudis quid sit. Michæ. 6. numero. 22.
 Lauare præ gaudio, Vociferari. Soph. 3. 16. Zac. 2. 34.
 * Laudare Deum, quam sit iucundum. Zac. 2. 34.
 Deum laudare pro peccato. Zachar. 11. numero. 10.
 Lebes.
 Ad coquendas carnes in templo deseruiebat. Zach. 14. 49.
 Lectio.
 † Variæ lectiones scripturæ quomodo diiudicanda. Ionæ. 3. 13.
 Legentes multum, & operantes parum, seminant multum, & inferunt parum. Haggæi. 1. 46.
 Lectus.
 * In lectorum luxuriam. Ham. 6. 16. 17.
 Leo, Leunculus, Leæna.
 Leæna sauior leone. Hof. 5. 39.

* Ferocitas, & natura leonis. Hof. 5. 39. & 42. & c. 11. n. 33. Ham. 3. n. 5. & 8.
 Catuli leonis audaciores sunt leonibus, & quodammodo ferociores. Hof. 5. n. 40.
 Rugitus leonis qualis. Hof. 11. 33.
 Interdum rugit leo ante captam prædam, interdum post, vt deuoret. Hamos 3. numero. 5. & 8.
 † Leo Dei typus. Ham. 3. n. 8.
 †* Leo, & catulus leonis Christus. Nah. 2. n. 37. Hof. 11. 33. Ham. 5. n. 51.
 †* Leo Diabolus, & peccatum. Hab. 4. 2.
 † Leo, rex crudelis. Nah. 2. n. 67.
 † Leunculi regum filij. Nah. 2. 67.
 † Leonis, & leunculi virtutes. Nah. 2. n. 72.
 † Leæna Ecclesiæ. Nah. 2. 73.
 † Leo, iustus. Zach. 10. 3. 2.
 †* Leo, diues. Zach. 11. 7.
 Lepus.
 † Peccatorem significat. Habd. 2. 2.
 † Leuare pro Assumere. Ham. 5. n. 11.
 † Animam ad aliquid leuare, vel subleuare, significat ita aliquid expectare, quasi ex eo totus homo pendeat. Hof. 4. 18.
 Manus leuare, vide Manus.
 Leui.
 † Ponitur pro quolibet sacerdote. Mal. 2. numero. 9.
 † Pactum à Deo cum leuitis factum. Mal. 2. numero. 9. & 10.
 Leuiathan.
 † Quid Mich. 5. 38.
 † Diaboli cypus. ibid.
 Lex, legitimus.
 * Lex Dei magnum hominibus collatum beneficium. Hof. 7. 43.
 Lex Dei est regula actionum nostrarum. Hof. 6. n. 56. c. 7. n. 43. Zach. 1. 66.
 Lex Dei suauis. Hof. 2. 85. & c. 11. n. 22.
 Legis primam mandatum est amoris. Hof. 11. numero. 22.
 Lex Euangelica, vide Euangelium.
 Lex quomodo sit virtus peccati. Hof. 1. 3. 40.
 Lex pro præcepto, & iussione instar legis vrgente. Mich. 7. 31.
 Lex Moysi iam non est lex, nec obligat. Hofe. 3. numero. 30.
 * Lex Moysi hedera Ionæ. Ion. 4. n. 21.
 † Transgressor legis dicitur Belial, & cur. Nah. 1. n. 44. & seq.
 †† Lex dicitur testimonium, quia in ea Deus suam voluntatem testatus est. Sophoniæ. 3. numero. 40.
 * Euangelica lex nunquam abroganda. Hagg. 2. 26.
 †* Lex diuina perpendiculum dicitur. Zachariæ. 1. 66.
 †* Lex Moysi dicitur pluuia temporanea. Zach. 10. 2.
 † Vocatur fœdus, pactum, testamentum. Malac. 2. 22.

*Lex

* Lex Dei seruanda. Mal. 4. n. 8. & 9.
 † Lex, præceptum, & iudicium quomodo differant. Mal. 4. n. 10.
 † Legitima, id est præcepta. Zachariæ. 1. numero. 10.
 * Arbor vitæ lex Dei. Mal. 4. 25.
 * Lex Dei quam admirabiles fructus gignat. Malach. 4. 25.
 † In lege gloriari nihil prodest, si legem non obferuemus. Hof. 8. 4. 5.
 Legis contemptores quomodo puniantur in hoc sæculo, & in futuro. Hab. 1. 3. 1. 32. Has penas non habent ipsi crederet. 32.
 Legis umbra euauit per aduentum Christi. Ion. 4. 21. 22.
 Lex noua quantam copiam ferat bonorum spiritualium. Ioe. 2. 45. & seq.
 * Leges mundi iniquas reijcit anima conuersa. Mich. 7. 43. Nulli portandæ hæ leges. ibid. 44. Qui eas portare nolunt, multos exemplo suo alliciunt. ibid. 45.
 Libanus.
 † Mons Libanus, vbi, & qualis. Hamos. 7. nu. 19. & Hofe. 14. n. 14. & 17. Michæ. 7. nu. 33. & 35.
 † Libanus interdum pro monte, interdum pro thure accipitur. Hof. 14. n. 17.
 Vinum Libani optimum. Hof. 14. n. 20.
 Libanus mons olim cedrorum feracissimus, nunc fere nullam cedrum habet. Hamos. 7. numero. 19.
 * Libanus sæculum. Nah. 1. n. 25.
 † Libanus templum Ierosolymitanum. Haba. 2. n. 40. Zach. 11. n. 1. & 2. & seq.
 †† Libanus cæli beatitudo. Zac. 10. 21.
 † Libanus Ierusalem vrbs. Zach. 11. n. 3.
 * Libanus superbus. Zach. 11. 37.
 Libare, Libatio.
 Quomodo fieret. Ioe. 1. 24.
 Liber, Libri.
 * Libri turpes, & historiarum fictarum, & eorum autores quam sint vani, & noxij. Mich. 1. nu. 60. 61. & 65.
 † Liber significat etiam epistolam. Nah. 1. numero. 6.
 † Libri hæreticorum merito prohibentur. Zac. 1. 75.
 Liber memoriæ Dei. Mal. 3. 45.
 Liberare, Liber.
 † Liberare, quid sit proprie. Hofe. 2. numero. 67.
 * Libertas Babylonica typus libertatis à peccato. Zach. 3. n. 33.
 Liberat nos Deus de Ægypto, & de domo seruientium. Mich. 6. 14.
 Liberat Deus terram suam, id est animam, à vitij possessam. Soph. 2. 40. 41.
 † Vt liberet Deus animam, adimit illi idola sua. Soph. 2. 57. & seq.
 * Liberare alterum in futuro sæculo nemo poterit. Mich. 7. 26.

* Libidinum Libentium arbitrium.
 * Ostenditur, Ioe. 2. numero. 22. Mal. 4. numero. 10. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.
 * Libido, quæ sit virtus. Hof. 2. n. 74.
 † Libidinem quomodo Deus puniat. Ham. 2. n. 8. 9. & c. 4. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.
 † Libido per ventum vrentem significata. Hamos. 4. 22.
 † Libido quæ sit virtus. Ham. 6. numero. 27. & 28.
 Libidinis sedes vbi. Nah. 2. n. 66.
 * Homines libidinosi, equi, & muli dicuntur. Zach. 14. 61.
 * Libidinis detestatio. Hamos, 6. 16. 17. Zachariæ. 1. 38.
 * Libido ignis est virtutum. Ham. 2. 8. 9.
 * Libidinosorum finis. Ham. 6. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.
 * Libidinosi sunt iumenta putrescentia in sterco resuo. Ioe. 1. 32.
 * Libido hamus Diaboli. Habd. 4. 4.
 Libonotus.
 † Qualis ventus. Hab. 3. n. 12.
 Lignum.
 Lignum vitæ. Hof. 1. 3. n. 40.
 Liliū.
 Lili odor, & color gratissimus. Hofe. 14. numero. 13.
 Lili radix similitudinem cordis habet. Hofe. 14. num. 14.
 * Liliū quid mystice significet. Hof. 14. numero. 14.
 Limbus.
 † Dicitur lacus sine aqua. Zac. 9. 5. 3.
 * Christi Domini descensus ad limbum. Zachar. 9. 5. 2.
 Lingua.
 Lingua Hebraica, vide Hebræus.
 † Lingua gladius dicitur. Mich. 4. n. 5. 2.
 † Lingua vomer dicitur. Mich. 4. 5. 2.
 † Linguam magnificare est superbe loqui. Habd. num. 66.
 Linguarum cognitio quam vtilis ad scripturam sacram intelligendam. In proo. in Zach. n. 2. & seq.
 Quelibet lingua habet suas proprietates, quæ in aliâ verti nequeunt. In proo. in Zac. nu. 2. & 3.
 Lingere.
 † Terram, vel puluerem lingere victorum, ac supplicum est. Mich. 7. n. 48.
 Liptote.
 † Inuenitur in scriptura. Mich. 2. n. 2.
 Liquefieri.
 † Significat in nihilum redigi. Hamos 9. numero. 6.
 Litera, Literalis.
 * Literarum studium bona opera debet præcedere. Hof. 16. 39. 40.
 Sensus literalis non est statim, qui ab hoc, vel illo patre literalis putatur. Prælu. 1. n. 19.

M m 4

Sen-

Sensus literalis propter literalem amatur. ibid. num. 211.

Sensus literalis cur ad fidei dogmata confirmanda dicatur aptior. ibid. n. 22.

Sensus literalis vnde inuestigandus. Hof. 1. n. 3. & multis seq.

Sensus literalis vocari solet mysticus. Malachie. 1. n. 2.

Locus.

Loci cognitio confert plurimum ad scripturæ sacre cognitionem. Præf. 6. n. 5.

† Locum alicuius reperire, vel non inueniri, est rem illam perire. Nah. 1. numero. 8. Zachar. 10. 22.

Locusta.

* Locustarum natura. Ioe. 1. n. 6. Ham. 7. n. 8. Nah. 3. n. 25.

* Locustæ quid mystice significant. ibid.

* Locustæ bona temporaria. Nah. 3. n. 5.

Loqui.

† Loqui ad cor, est consolari. Hof. 2. numero. 84.

† Magna, vel sublimia loqui est superbe loqui. Habd. num. 66.

† Loqui in proverbijs. Mich. 2. n. 10.

† Deus solet loqui de se tanquam de alio. Zach. 3. nu. 9.

† Pacem loqui, amice, & pacifice loqui. Zachar. 9. 43.

Lucerna.

* † Lucerna Christus Dominus. Zac. 4. 4.

* † Lucerna iustus Zachar. 4. numero. 5. 33. & sequen.

* † Lucerna apostoli, & euangelistæ, & doctores. Zach 4. nu. 5.

Lucifer.

Lucifer stella à Sarracenis adoratur. Ham. 5. numero. 72.

Lucus.

† Habebatur sacer à gentilibus. Hof. 4. numero. 10. 24.

Luctus.

Luctus signa qualia. Hof. 3. n. 18. Ham. 8. n. 30. Ion. 3. n. 31. Zach. 12. 20.

† Vnigeniti luctus dicitur magnus luctus. Zach. 12. n. 17.

Lumbare.

† Quid sit. Hof. 1. n. 39.

Lumbus.

† Lumbos præcingere, vel accingere est paratū esse ad aliquid faciendum. Nah. 2. n. 40.

* † Lumbi quid proprie, & vbi sint, & quæ vim habeant. Nah. 2. n. 66.

* † Lumbos præcingere, vel accingere, significat motus libidinosos compescere, & calliditatem feruare. Nah. 2. n. 40.

* † Confortare lumbos est robur, & fortitudinē assumere, viresque colligere. Nah. 2. n. 41.

* Magna roboris pars in lumbis. Nah. 2. n. 41.

† Lumbi pro libidine. Nahum. 2. numero. 40. & 66.

* Defectio lumborum magnam virium defectio

nem significat. Nah. 2. 65.

Luna.

† Dicitur regina cæli. Soph. 1. 23.

Lupus.

* Lupi natura. Habac. 1. nu. 18. & sequentibus.

Lupus vesperi, est crudelior ibidem, & Sophon. 1. 3. numero. 4.

Lutherus.

* Eius error de iustificatione per solam fidem refellitur. Hof. 1. 3. nu. 12. & c. 14. numero. 4. & sequ.

Lutum.

† Lutum diuitia. Habac. 2. n. 29.

† Lutum calamitates. Habac. 3. 46.

Lux.

† Significat prosperitatem, & læticiam. Ham. 5. n. 48. & c. 8. n. 29. Soph. 1. n. 65.

† Dare in lucem, manifestum facere. Sophon. 2. numero. 6.

Lucis priuatio maxime impedit fugam. Zach. 14. 22.

Luxuria, vt vulgus appellat, vide etiam Libido.

* Luxuria punit Deus superbiam. Hof. 5. numero. 18.

* Luxuriam quomodo Deus puniat. Hof. 2. n. 74. Ham. 2. 8. & 9.

* Mala luxuria. Ham. 6. n. 17. & seq.

Luza vrbs.

Vbi sita. Hof. 4. n. 29.

Lyra.

Musicum instrumentum quale sit. Ham. 6. numero. 20.

Lyranus.

Qualis scripturæ interpres. In præf. in Malac. numero. 12.

M.

Madian, Madianitæ.

† Idem qui Æthiopes. Haba. 3. 34.

* Madianitæ peccatorum typus. Habac. 3. numero. 35.

Vbi sint. Habac. 3. numero. 35.

Magister.

* Magister spiritualis nemo propria autoritate fieri debet. Hof. 1. n. 11. & seq.

Magister spiritualis qualis esse debeat. Hof. 1. nu. 11. & seq. Ion. 4. 32. Mic. 3. 24. & sequ. & c. 7. n. 23. & seq. Hag. 1. 53. 54.

Magister vocatur vigilans. Mal. 2. 26.

Magister spiritualis malus. Mic. 3. n. 25. & seq. & c. 7. n. 23. & 24.

Magistros spirituales quomodo Deus erudiat. Ion. 4. n. 32.

Magister spiritualis dicitur princeps, & iudex. Michæ. 3. n. 24.

Magister spiritualis per Moysen, Aharon, & Mariam significatus. Michæ. 6. numero. 17.

* † Magister spiritualis per Zorobabel significatus. Zach. 4. n. 35. 36.

† Pastor dicitur. Zach. 10. n. 10.

† Hircus dicitur malus magister. Zach. 10. 11.

* Christus

Christus Dominus magister moxter. Ioe. 2. 48.

Zach. 1. 23.

Magistri magis punientur. Soph. 3. 49.

Magistri ecclesie male respondentes & quantum alijs nocent. Mich. 7. 23. 24.

Magistri mali sunt Balaam, qui dant consilia contra populum Dei. Mich. 6. 18. Vide Animarū corruptores.

* Magistris Ecclesie adherere debemus vt pueri parentibus. Zach. 8. 40. 41.

Magnificare.

† Magnificare os est superbe loqui. Habd. 66.

† Magnificare magnum facere. Soph. 2. 25.

† Magnificare superbe. Sopho. 2. 26.

Magnus.

Magnus quis sit. Soph. 1. 38.

† Magna loqui est superbe loqui. Habd. numero. 66.

* † Magnæ res dicuntur res Dei. Ion. 3. n. 2.

† Magnum coram Deo, vel paruum coram Deo idem est, iudicare, & simpliciter magnum, vel paruum. Ion. 3. n. 2.

Malacia vrbs.

Vbi sita. Ion. 1. n. 14.

Malachias.

Quo tempore prophetauerit. Præf. 2. n. 7. 23. 24. & 27.

† Quid eius nomen significet. Præf. 3. n. 3. & 4. & Mal. 1. nu. 3.

Idem est, ac Heldras. Mal. 1. n. 3. & 4.

Non fuit angelus. Mala. 1. n. 3.

Male.

† Sumitur pro Parum. Ion. 4. n. 18.

Maledicere, & Maledictum.

† Maledictū quid proprie significet. Hof. 4. n. 2.

† Maledicere quid proprie significet. ibid. & Habac. 3. 45.

† Maledicere idem quod destruere, perdere. Habac. 3. 45.

Maledictio, pœna, & punitio. Zachar. 5. n. 6.

Maledicere, maledictio, penuriam, & sterilitatem significat. Habac. 3. 45. Hag. 2. 69. Mal. 2. numero. 3.

Maleficium, Maleficus.

* Maleficia, & diuinationes sunt in nobis, quia habemus idola. Mich. 5. 89.

* Significat falsas persuasiones. Mic. 5. nu. 90.

Malefici valde nocent, qui faciunt vt bona mala, & mala bona videantur. Mich. 5. 87.

Malitia.

† Sumitur pro afflictione. Ioe. 2. nu. 21. Ham. 6. num. 12.

Malus, vide Peccator.

* Mala alijs optare eo sine licet, vt corrigantur & vt Dei iustitia manifestetur. Hof. 14. n. 2.

Malus homo, vide Iniustus, & Peccator.

* Malorum societas quantum nocet. Hof. 6. nu. 51. & Ion. 1. n. 36.

* Mali quomodo bonos persequantur. Ham. 8. n. 24. Zach. 12. 24. c. 14. n. 60.

* Mali ex bonorum consortio expellendi, & quo

modo. Ion. 1. nu. 59. & 56.

† Malus, id est afflicus, aut laboriosus. Ioe. 2. nu. 2. Ham. 6. nu. 12.

* Mali homines, vel in nobis, veniantur intra se viros iustos. Hof. 2. nu. 9.

* Quo modo sequantur bonis. Mal. 1. nu. 12.

Mamzer.

† Idem, ac separator, & spurius. Zach. 9. 15.

Manasse.

Quo tempore, & quantum regnauerit. Præf. 2. numero. 27.

Mandare.

† Significat permittere. Ham. 6. nu. 33. 34.

Mane.

* † Mane aliquid facere est, quam diligenter facere. Hof. 6. nu. 1. Soph. 3. nu. 8.

* Mane ad Deum accedimus, nocte recedimus. Hof. 6. 44.

Manuetudo, Mansuetudo.

† Idem, ac humilis. Soph. 2. nu. 4.

* Mansuetudinis commendatio. Soph. 2. nu. 4. Zach. 9. nu. 66.

Manus.

† Manus significat verba. Hof. 2. nu. 13.

Manum ad aliquid extendere est opus illud incipere. Hof. 7. n. 7.

Extendere manum est irati, & punietis. Soph. 1. 16.

Manus leuare est supplicum, & subiectionum. Mich. 2. 5.

Manus pro consilio, & industria. Mich. 2. numero. 5.

Pro Dei inspiratione. Mich. 2. nu. 19.

Manum exaltare est alium sibi subijcere. Mich. 5. 76.

Manum super os ponere est tacentis, & respondere nescientis. Mich. 7. nu. 48.

Manus cur tollamus oranges. Mich. 2. nu. 5.

Leuare manus est gratulantium, & laudantium. Habac. 3. 41.

† Leuare manum interdum est laudantis, & gratulantis, interdum iurantis, interdum facientis aliquid libenti animo, interdum vocantis, interdum auxiliantis, interdum vlciscentis. Zach. 2. 2. 22. & 23.

Confortare manus est robur, ac vires assumere. Nah. 2. 41.

Comprimere manum significat magnum gaudium. Nah. 3. nu. 28. & 29.

Plaudere manibus lætitiæ signum. Nah. 3. nu. 29. Soph. 2. 56.

Mouere manum est, & laudantis, & iridentis. Soph. 2. 56.

† Manus propheta, & quævis locutio. Hag. 1. nu. 5.

Manum Domini fieri super aliquem est aliquid ei præcipere. Hag. 1. nu. 6.

† Manum alterius manu apprehendere tristitia magna est. Zach. 14. 40.

Marcellinus.

Marcellinus pontifex post lapsum feruentior surrexit. Zach. 12. 11.

Mm 5

Mare.

Mare mediterraneum. Ios. 1. nu. 12.
 † Mare Galilee. Ios. 2. nu. 11.
 † Mare mortuum dicitur, quod nihil in eius aquis possit viuere. Zach. 14. 39.
 † Mare mortuum dicitur. Ios. 14. 33.
 * Mare scripturae sacrae. Nah. 3. nu. 13.
 † Et Dei bonitas. Ham. 9. nu. 31.
 † Et Dei misericordia. Ham. 9. nu. 14.
 † Et passio Christi Domini. Mich. 7. nu. 66.
 † In profundum maris aliquid projicere significat in aeternum illud occultare. Mich. 7. nu. 52.
 Sordes in mare proiecti solebant. Mich. 7. nu. 52.
 * Mare, inquietudo animi. Ios. 2. nu. 32. 33.
 † Mare mens humana. Nah. 1. nu. 23. Zach. 9. 67.
 Et Calamitas. Habac. 3. nu. 46.
 † Mare saeculi curae. Sophi. 2. 38.
 Mare cor hominis. Hagg. 2. 62. Nah. 1. nu. 23.
 * Mare intellectus, & voluntas. Zach. 9. 67.
 † Mare saeculum. Zach. 12. nu. 25.
 Mare, peccatores. Zach. 14. 54.
 Mare, vbi sita. Mich. 1. nu. 1.

MARIA VIRGO.

Maria stella maris. Mich. 6. nu. 16.
 * Maria virgo per Mariam sororem Moysi significata, ei que similis, & dissimilis fuit. Mich. 6. nu. 15.
 † Maria virgo mater Christianorum amantissima. Mich. 6. nu. 15.
 † Mariae virginis laus. Mich. 6. nu. 15. 16. Hof. 13. nu. 38. 39. Ham. 4. nu. 34.
 † Maria virgo deserto similis. Hof. 13. nu. 38. 39.
 † Maria mons dicitur. Mam. 4. 34.
 † Mariae partus prophetatur. Mich. 5. 49. & 50.
 † Mariae corpus non alio modo fuit imprimis parentibus, quam corpora aliorum. Mich. 5. nu. 37.
 Maria soror Moysi.
 * Est typus B. Mariae virginis. Mich. 6. 15.
 * Est typus magistrorum spiritualium. Mich. 6. nu. 17.
 Numeratur inter populi pastores, & magistros. Zach. 11. nu. 17. 18. & 19.
 Quanti eam fecerit populus. Zach. 11. nu. 19.
 Maritus, & vxor se inuicem in nuptijs olim coeuebant. Hof. 3. nu. 7.
 Martius.
 Mensis Martius erat primus mensis anni apud Hebraeos, quo ad celebritates, & festa. Hagg. 2. nu. 23. 4. & 5.
 † Vnde dicantur. Hof. 11. nu. 40.
 † Martyrum sacrificia. Zach. 14. 51.
 † Martyria Ecclesiam auxerunt. Hof. 2. nu. 99. &

3 Mich. 7. nu. 99.
 † Martyrum constantia. Hof. 14. nu. 5. Mich. 7. 59. Zach. 12. 29.
 † Martyres igne probantur. Zach. 13. 17. 18. 19.
 * Martyres montes dicit. Ham. 4. nu. 34.
 * Martyrum gloria. Zach. 3. nu. 54. Mich. 7. 59.
 † Martyrum persecutores. Mich. 7. nu. 66. Zach. 12. 29.
 † Caricarum massa quid. Hof. 15. nu. 16.
 † Mater Christianorum amantissima. Mariam dicitur. Mich. 6. nu. 16.
 † Mathanias. Mich. 7. nu. 66.
 Idem qui Sedekias, quo tempore, & quantum regnauerit. Pral. 2. nu. 27.
 Quomodo apud veteres constituebatur. Hof. 3. nu. 7.
 † Matrimonium spirituale. Hof. 2. nu. 50.
 † Maurus. Hof. 13. nu. 39.
 Regnum Maurorum quale. Zach. 6. nu. 7.
 Medicus, Medicamentum.
 In potestate medicinae est semper sanare. Hof. 1. nu. 22.
 * Deus quomodo medici munus erga animas exercent. Hof. 1. nu. 22.
 * Faciei medicamina Deo sunt inuisa. Hof. 2. nu. 37.
 Medimnus.
 Quantum caperet. Hof. 3. nu. 12.
 Meditari, Meditatio.
 * Christi Domini passionis, & resurrectionis meditatio quam sit utilis. Hof. 6. nu. 46. Zach. 13. nu. 27.
 * Meditatio caelestium quam utilis. Habac. 2. nu. 3. Mal. 1. 37.
 Medius.
 † In medio, id est, intra, vel inter. Mich. 3. nu. 17. Habac. 3. nu. 6.
 Medus.
 † Regnum Medorum, atque Persarum, per equos nigros significatum. Zach. 6. nu. 3.
 Melchisedec.
 Patrem, & matrem habuit, initium vitae, & finis, & cur dicitur non habuisse. Mach. 4. 76.
 Melchom.
 † Amonitarum idolum, & quale. Ham. 1. nu. 32. & ca. 5. nu. 69.
 Idem ac Moloch. Mich. 5. nu. 69.
 Memoria.
 * Dei memoria quam sit utilis. Hof. 8. nu. 31.
 Memoria id maxime haeret, quod nos maxime laesit, id est, iniuria. Mich. 2. nu. 50.
 † An apostoli, & Euangelistae in veteri testamēti testimonijs referendis potuerint labi memoria. Mich. 5. 12.
 * Mortis memoria amara. Soph. 1. 78. 79.
 * Peccatorum memoria familiaris erat sanctis. Soph. 3. 49.
 Memphis.
 Vbi sita. Hof. 9. nu. 6.

Menda-

Mendacium.
 Veritas, & mendacium in verbis, & in factis inuenitur. Hof. 7. nu. 11.
 † Mendacium pro idolo. Hof. 7. nu. 11.
 † Mendacium, id est, spes fallax. Hof. 12. numero. 2.
 Mendacium pro mendacio in re graui, quod est peccatum mortale. Soph. 3. nu. 34. 35.
 * Significatur per mare. Nah. 1. nu. 23.
 * Dicitur caelum. Hagg. 2. nu. 62.
 * Ruina mentis praecedit ruinam operum. Zach. 11. 45.
 Mensa.
 † Recumbere ad mensam consuetudo fuit Hebraeorum, Romanorum, & aliarum nationum. Hof. 3. nu. 9.
 † Pro altari ponitur. Mal. 1. 19.
 Mensis.
 Primus mensis apud Hebraeos, & Orientales, October. Mich. 6. numero. 36. Hagg. 2. numero. 1. 2. 3. 4. 5.
 Primus mensis anni sacri, Martius. Hagg. 1. nu. 1. & seq.
 Cuius anni menses intelligantur in scriptura, sacri ne, an vulgaris. Hagg. 2. nu. 5. & 11.
 † Nomina mensium Hebraeorum. Hagg. 2. 6.
 Menstruata.
 * Peccatoris, & gentilitatis typus. Zach. 13. numero. 4.
 * Turpes cogitationes significat. Zach. 13. 19.
 Mensura.
 * Iniustae mensurae reprehenduntur. Ham. 3. nu. 13. & seq. Mich. 6. nu. 37.
 Mensurae apud veteres in publico loco positae. Ham. 8. nu. 16.
 * Mensura iudicium, & aestimatio propria. Hof. 12. nu. 9.
 Meracum, vel Merum.
 † Punitioem magnam significat. Mich. 2. 42.
 Meretrix.
 † Meretricis nomen idololatriam significat. Ham. 5. nu. 4.
 Mercator.
 † Hypocritam significat. Zach. 14. nu. 69. 70. & qui Deo non propter se seruit. ibid.
 * Bonus mercator quis. Zach. 14. 71.
 Mercurius.
 † Idem ac Moloch, seu Melchom. Ham. 5. numero. 73. iuxta quosdam.
 Merces.
 * Mercenarij merces non calumnianda. Mal. 3. 26.
 Meritum.
 * Bonorum operum quantum sit meritum. Hagg. 2. nu. 82. & 83.
 Messias.
 Vide Christus. & Hof. 3. nu. 24.
 Metaphora.
 In quo differat ab Allegoria. Ioe. 1. nu. 19.
 † In vno, eodemque sermone quaedam proprie quaedam metaphorice accipi solent. Za. 2. nu. 15. 16.

Metathenes.
 Fictus liber. Zach. 1. 24. & 25.
 Mens.
 † Amorem concitat, & illum amorem debere significat. Hof. 2. 45.
 Michael.
 Custos Iudaici populi. Zach. 1. 14.
 † Cur inter myrtos appareat. Zach. 1. 15.
 Michaeas.
 Quo tempore prophetauerit. Pral. 2. numero. 12. 24. & 27.
 Michaeas triplex fuit. Pral. 2. nu. 20.
 † Michaeas nomen quid significet. Pral. 3. nu. 2. 3. & 4.
 Miles.
 † Emittarij milites qui Mich. 1. nu. 42.
 † Miles latronis nomine significatur. Hof. 7. nu. 2. Mich. 1. nu. 42.
 * Milites apostoli, & sancti doctores. Zach. 9. 19.
 * Milites angeli. Zach. 9. 20.
 Militia.
 † Militia caeli altra. Soph. 1. 22.
 † Militia pro exercitu. Soph. 1. 23.
 Mille.
 † Vniuersitatem significat. Ham. 5. nu. 10.
 † Millia pro magno quouis numero, id est, pro multitudine. Mich. 5. nu. 30.
 Miluus.
 Velox, & fortis ad volandum, maxime vbi cognouit esse tempus mutandi locum. Zach. 5. 21.
 Mimesis.
 † Saepē inuenitur in scriptura. Hof. 7. nu. 6. Zach. 7. nu. 11.
 Misericordia humana.
 * Misericordia nostra mare quoddam, qua Deus mouetur ad miserendum. Ham. 5. 32.
 Misericordia, Misericors, Miseratio, Misericors, &c.
 † Miseratio idem, ac misericordia. Hof. 2. 46.
 Misericordia, & miserationes, id est, maxime misericordiae. Hof. 2. nu. 96.
 † Miserator, & misericors, id est, maxime misericors. Hof. 2. nu. 97.
 * Misericordiae opera non profunt sine poenitentia. Hof. 5. 51.
 Dei misericordia, vide Deus.
 Misericordia hominum erga se inuicem quam sit grata Deo. Hof. 6. numero. 46. Ham. 6. nu. 26.
 Misericordia commendatur. Hof. 6. numero. 16. 17. Ham. 6. nu. 26. Mich. 6. nu. 27. & 28. & cap. 7. nu. 7.
 Misericordia cur praefertur sacrificijs. Hof. 6. nu. 26.
 * Religionis opera aliquando recte omittuntur propter opera misericordiae. Hof. 6. nu. 26. & 27.
 † Misericordiae opera vocantur sacrificia. Hof. 6. nu. 27.
 Misericordia appellatur iniustitia. Ham. 6. numero. 26.

Mis-

Misericors, & sanctus idem nomen habent. Ham. 6. nu. 26. & Mich. 7. nu. 7.
 * Misericordia homines implet virtutibus, & sanctos efficit. Mich. 7. 7.
 * Fons misericordie Christus Dominus. Zachariz. 13. 20.
 Mispha.
 Quid sit. Hof. 5. nu. 2. & 3.
 Missa.
 Vide Sacrificium, & Eucharistia.
 Miris.
 Vide Mansuetus.
 Mitra.
 Ornamentum, quo caput tegebant sacerdotes. Zach. 3. 14. & 15.
 † Mitra sacerdotij dignitas. Zach. 3. 17.
 † Mitra qualis sit. Zach. 3. 14. 15.
 Moab.
 † Significat ex patre. Ham. 2. nu. 3.
 * Typus Diaboli, & eoru, qui alios ad peccandum hortantur. Ham. 2. nu. 6.
 Moab regio vbi sita. Ham. 6. nu. 43.
 Moab nomen gentis, & vrbs. Soph. 2. nu. 24.
 † Moab, cogitationes superbar. Soph. 2. nu. 40.
 Modestia.
 * Modestia commendatio. Hof. 14. n. 18. Mich. 3. num. 8. & 9.
 * Modestia actionum Deum refert. Hof. 14. num. 18.
 Modicus.
 † Modicum, id est, post modicum. Hof. 1. n. 64. Hag. 2. num. 21.
 Modius.
 Quantum caperet. Hof. 3. nu. 12.
 Moloch.
 † Quale idolum. Ham. 5. nu. 68.
 Moloch, idem, ac Melchom. Ham. 5. nu. 69.
 Moloch idem, ac Mercurius, aut Iuppiter. Ham. 5. 73.
 * Honor mundi. Ham. 5. nu. vltimo.
 Monarchia.
 Que prima mundi monarchia. Naha. 2. nu. 1.
 Quot fuerint, & quo ordine. Nah. 2. numer. 16. & 17.
 Mons.
 † Mons domus, Sion. Mich. 4. nu. 17.
 Mons Ecclesia. Habd. 128. Mich. 4. 18. & seq. Soph. 3. 32.
 Mons sanctus, templum. Ioe. 2. n. 1. Mic. 4. 18.
 Montes, precipui sancti. Ham. 4. num. 34.
 Mons vite altitudo. Habd. nu. 121. & 128.
 Montes, principes, & rectores. Mich. 1. nu. 7. cap. 1. & 6. 1. Hagg. 1. ca. 56. Zach. 4. nu. 14.
 Mons, rex. Mich. 6. numer. 1. Habacuc. 3. numer. 30.
 Mons E. V. Maria. Ham. 4. nu. 34.
 Mons Hefau idem, ac Sehiv. Habd. nu. 34.
 * Montes, religiones. Ham. 4. nu. 34.
 Ex motibus, vnde audire possit, conuocari solebat populus. Nah. 1. nu. 43.
 * † Montes caliginosi mortis difficultates. Soph. 1. numer. 82.

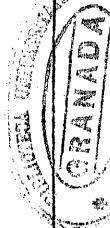
* Mons abnegatio sui. Hag. 1. 50.
 † Mons Diabolus. Zach. 4. 14.
 † Mons Antichristus. Zach. 4. 13.
 Montes aerei prouidentia Dei. Zach. 6. num. 2. & 25.
 † Mons anima. Zach. 8. 21.
 † Oliuarum mons, Ecclesia. Zach. 14. 9.
 † Montes opes. Mal. 1. 27.
 Moralis.
 Moralis sensus, vide Sensus,
 Moralis expositio S. Gregorij in Iob defenditur.
 In proem. in Ionam. nu. 2.
 Morasthi vrbs.
 Vbi sita. Mich. 1. nu. 11.
 Moria mons.
 Vbi sita. Mich. 4. num. 17.
 Mors.
 * Quomodo peccatores occupet. Hof. 5. nu. 25. Mich. 1. nu. 67. & 68. Nah. 1. nu. 22. 23. 24. ca. 2. nu. 61. 62. 71. 72. ca. 3. nu. 3. 6. Soph. 1. n. 71. & seq. vsque ad finem ca. maxime. 81. ca. 2. nu. 3. 2. Malach. 4. n. 21. & seq. Reliqua vide verb. Peccatoris mors.
 * Mors iustorum. Nah. 1. nu. 27. Soph. 1. nu. 80. vide Iustus.
 † Mors, & infernus pro eodem. Hof. 13. nu. 23.
 * Quomodo per peccatum intrauit. Hof. 13. num. 39.
 * Est fons, & vena inferni. Hof. 13. nu. 40.
 Mortis stimulus peccatum. ibidem.
 * Mors vnicuique omnes attrahens. Ham. 8. 8.
 * Hors inexpectata sol subito occidens. Ham. 8. 37.
 † Mors solis occasus dicitur. Ham. 8. nu. 39.
 * Pugna que est in morte. Nahum. 2. num. 59. & 61.
 Infatiabilis dicitur. Habac. 2. nu. 26.
 Mortem superbe desiderantes reprehenduntur. Ham. 5. 49.
 Mortem qualem habere velimus, penes nos est. Mal. 4. 20. 21.
 Mors proxima omnibus. Soph. 1. 49.
 Mors quo propinquior, eo ardentius laborandum. Zach. 7. 15. 16.
 Ad mortem quomodo nos preparare debeamus. Nah. 2. 59.
 Mortis hora difficilis est penitentia. Soph. 1. 81. 82.
 Memoria mortis amara. Soph. 1. 78. & 79.
 * Diem mortis quomodo assequemur boni. Mal. 4. 20.
 Morsus.
 † Morsus dicitur Christus Dominus. Hof. 13. nu. 25.
 Morsus Episcopus. Mich. 5. 6.
 Mortificatio, vide Abnegatio.
 Mortuus.
 † Mortuus dicitur, qui mortis sententiam habet. Zach. 11. nu. 18.
 Mouere.
 † Caput mouere interdum est irridentis, interdum miserentis. Nah. 3. nu. 5.

† Moue-

† Moueri seu commoueri res dicuntur, in quibus res magnæ, & dignissimæ admiratione fiunt. Hag. 2. nu. 21.
 Moyles.
 Eius ætas. Ham. 5. nu. 62. & 63.
 * Typus fuit Christi Domini. Mich. 6. n. 15.
 * Typus magistrorum spiritualium. Mich. 6. num. 17.
 Lex Moisi, vide Lex.
 Mulier.
 Homines imbelles mulieres vocantur. Hof. 1. nu. 113. Mich. 2. 55.
 * Homines in virtute infirmi, & inconstantes mulieres dicuntur. Mich. 2. n. 55.
 * Mulieres, virtutes. Nah. 3. numer. 31. Zach. 14. num. 25.
 * Mulier typus impietatis, voluptatis, & infirmitatis. Zach. 5. 16.
 Multitudo, Multus.
 † Multitudo male audit in scriptura. Mich. 1. nu. 17. & c. 4. nu. 54.
 Multi, non tollit significationem vniuersalem. Mich. 4. num. 23.
 * Multitudo peccans non est sequenda. Mich. 4. num. 54.
 † Quæ de multis simul dicuntur in scriptura, non omnia conueniunt singulis, sed quædam his, quædam illis. Zach. 10. nu. 7.
 * Multitudo ne moueat nos, vt à via Dei recedamus. Mich. 4. 54.
 Mulus.
 * Hominum voluptatibus deditum significat. Zach. 14. n. 61.
 Mundus.
 Mundus, vide etiam seculum, & bona sæculi.
 Honor mundi, vide Honor, & Inanis gloria.
 * Seruitus mundi. Mich. 6. n. 14. & c. 7. numero. 44.
 Leges mundi. Mich. 7. n. 43.
 Sapientia mundi à Deo comprehensa. Ionæ. 3. n. 37.
 Sapientia, & consilia mundi dicuntur aquæ. Nah. 2. num. 71.
 Cure, & labores mundi. Hof. 10. nu. 32. Mich. 6. nu. 14.
 Mundi erumne. Ham. 3. n. 16. & ca. 5. numero vltimo.
 † Mundi finis, & vastitas per Niniuem significat. Nah. 1. n. 20. & seq. c. 2. n. 70. c. 3. n. 12. & 15.
 † Mundus dicitur ciuitas sanguinum. Nah. 3. numero. 12.
 * Doctrina mundi. Nah. 3. n. 12.
 * Homines mundi amatores per equos varios significati. Zac. 6. 27. Per Camelum. Mich. 2. 50. Zachar. 14. 61.
 Labores quos mundi homines tolerant. Zach. 14. 63.
 * Mundo, & Deo seruire volentes. Vide claudicare.

Mundus lugetur, & ciuitas sanguinum dicitur. Naha. 3. 12.
 Mundi munitiones cadent in fine. Nahum. 3. 30.
 Mundus nihil gratis dat peccatori. Nahum. 3. 34.
 Mundi consummatio, & vltio Christi. Soph. 1. 36.
 Mundum Christus disperdet, & omnia cum eo pugnabunt contra impios. Nahum. 2. 55. & seq.
 Mundi, & impioru damnatio prædicta in vastitate Niniues. Nah. 1. 20.
 Mundus fallit in mensura, & in pretio, & in re, quam vendit. Ham. 8. 26. 27.
 Mundi leges iniquæ, & intolerabiles. Mich. 7. 43.
 Mundi bona quanto labore costent, & quam iniqua sit eius mensura. Ham. 8. 26.
 * Mundanorum metus in fine mundi. Nahum. 2. 70.
 Munition.
 † Munitiones opera bona. Nahum. 3. num. 31.
 Munition spiritualis, quæ optima. Habacuc. 1. numer. 47.
 Munition Christus Dominus, & Ecclesia. Zach. 9. 54.
 Munus.
 Munerum acceptio. Mich. 3. nu. 15.
 Murus.
 † Murus iustitia, & virtutes. Ham. 7. num. 13.
 Murus, impedimentum spiritualis profectus. Zach. 2. 26.
 Murus ignis, Deus. Zach. 2. num. 27.
 Musica.
 Ad quid sit utilis, & honesta. Ham. 6. nu. 21.
 Musici in conuiujs adhiberi soliti. Ham. 6. numer. 20.
 Mustum.
 * Multi effectus. Hof. 4. nu. 21.
 Mutare, &c.
 † Mutatoria vestis quæ non semper gestatur, sed festis diebus. Zach. 3. num. 13.
 Mutatio magna in rebus humanis per mutationem rerum firmissimarum significari solet. Zach. 14. 12.
 Myrrha.
 † Mortificationem significat. Zach. 14. 66.
 Myrtus.
 Est arbor pulcherrima, & odorifera, & inter pretiosas arbores nominata. Zach. 1. 15.
 † Iustus significat. Zach. 1. numer. 15. & 56.
 Amat loca humilia, & aquosa. Zach. 1. 16.
 † Significat mortificationem. Zach. 14. 66.
 Mysticus.
 Sensus mysticus, vide sensus, & Allegoria.
 N.
 Nabel.
 Musicum instrumentum dictum Nabel, vel Nabel, vel Nablum, quale. Ham. 6. num. 20.

Naboth.

Naboth.
Ager Naboth vbi fuerit. Hof. 1. 65.
Nablos vrbs.
Vbi sita. Hof. 6. 34.
Nabuchodonosor.
† Quo tempore regnavit, & quo ordine provincias sibi subiecerit. Præl. 2. nu. 16. Nah. 2. numer. 16. & sequentibus, & Zach. 1. nu. 24. & 26.
* Est typus Diaboli. Ham. 6. num. 35. Nah. 2. numer. 62.
Vastavit Niniuen, & quomodo. Nahum. 2. num. 16. & seq.
Hispaniam, & Africam subiugavit. Nahum. 2. num. 18.
† An fuerit damnatus. Habac. 1. num. 36.
Nahum.
Quo tempore prophetavit. Præl. 2. numer. 13. 24. & 27.
† Quid eius nomen significet. Præl. 3. numer. 2. 3. & 4.
Naim vrbs.
Vbi sita Hof. 5. num. 5.
Nares.
† Latæ nares homines patientes, angustæ impatientes significant. Nah. 1. nu. 9.
Nathan.
Duplex fuit. Zach. 12. nu. 21.
Natiuitas.
Christi Domini, vide Christus.
* In Christi natiuitate tres soles simul orti. Hag. 2. num. 23.
* Natiuitas viri iusti quam sit vtilis. Zachariae. 2. 35.
Naui.
† Naues Tharsis, quæ dicantur Ionæ. 1. numero. 17.
† Salomonis naues quo, & qua irent. Ionæ. 1. n. 10. 11. 12. 13. & seq.
Nazaræus.
* Tonsio capillorum cur prohibita Nazaræis. Mich. 1. 7. 2. 73.
† Nazaræi qui essent. Ham. 2. nu. 25.
† Nazaræus idem qui sanctificatus, vel separatus. Zach. 7. nu. 3.
Nazareth.
Vbi sita. Hof. 5. num. 5.
Neapolis.
Nunc Nablos dicitur. Habd. num. 91.
Vbi sit. ibidem.
Nebula.
* Tentationes significat. Ham. 4. num. 38.
Negatio, vide etiam, Non,
Negatio solet subtrahi. Hof. 4. nu. 21.
Negligentia.
* Reprehenditur. Hof. 2. num. 74. capit. 3. 35. & seq. Ionæ. 1. 49.
Negotium, Negotiatio.
Negotia virtutum incremento obstant. Ham. 7. num. 8.
Negotiatio quæ pessima. Nah. 3. 34.

Nemrod.
† Nemrod idem, ac Sarranus. Hof. 5. 37.
† Primus fuit Assyriorum rex. Mich. 5. numero. 62.
† Sonat idem, quod tentatio descendens. Mich. 5. 62.
Neomenia.
Quid esset. Hof. 2. num. 69.
Nero.
Ianum Quirinum clausit. Hof. 2. num. 94.
Nicanor.
Seleuciam condidit. Ham. 6. nu. 7.
Niger.
* Color niger mortis, & luctus symbolum. Zach. 6. nu. 4.
Nilus.
Idem ac Gehon, & Sihor. Ham. 6. nu. 44.
Vocatur *μελας*, id est, niger. ibidem.
* Nilus amor proprius in septem flumina, id est, septē peccata Capitalia diuisus. Soph. 3. 47.
Niniue.
A Nino condita. Hof. 2. numer. 61. capi. 5. num. 36. & 37.
Niniues situs. Ioe. 2. nu. 41. Ham. 5. 76. Ionæ. 1. num. 4.
Niniues magnitudo Ionæ. 3. num. 8. & 9. Nah. 3. num. 7.
Niniue gentilitatis, atque etiam Iudæorū typus. Ionæ. 3. nu. 35. & 36.
† Niniue animæ typus. Ionæ. 1. nu. 30. Nah. 1. num. 21.
† Niniue Sonat speciosa. Ionæ. 1. num. 30. Nah. 1. num. 20.
* Mundi destruendi typus. Nah. 1. num. 20.
Quando capta. Nah. 2. num. 1. & seq.
Ninus.
Ninus à Sem oriundus. Hof. 5. num. 36. & 37.
† Idem qui Assur. Ionæ. 1. num. 4. Nahum. 3. numer. 1.
Condidit Niniuen. Hof. 2. num. 61. & ca. 5. nu. 36. & 37.
Vbi, & quando regnavit. Hof. 2. num. 61.
Zoroastrem vicit. Hof. 2. nu. 61.
Patrem suum Belum Iouem in deos retulit. Hof. 2. nu. 61.
Idololatria inceptor. ibidem.
Nix.
† Niues apostoli. Zach. 10. num. 5.
No vrbs.
Vbi sita Hof. 9. nu. 6. Nah. 3. nu. 6.
Nobilitas, Nobilis.
* Generis nobilitas quanti, & quomodo æstimauda. Ham. 9. nu. 25.
Nobiles fortiores sunt in bello, quam ignobiles. Nah. 2. nu. 45.
* Nobilitas vana est, si non imiteris virtutes maiorum. Ham. 9. 25.
Nobiles non prius iustificantur. Zachariae. 14. 55.
Nobilitatis vanus timor. Habd. 21.
Noe.
Filij Noe nomina dederunt multis orbis regionibus. Ionæ. 1. nu. 7. & 8.

Arca Noe typus Ecclesie. Habdæ numero. 117.
Nomen.
† Filijs imponebantur nomina ex parentum voto, & desiderio, & quasi auspicio. Præl. 3. numero. 3.
† Parentum, & auorum nomina cur quidam prophete indicant, quidam non. Præl. 4.
† Nomen patriæ addi solet in scriptura, vt vnus ab alio distinguatur. Prælud. 5. per totum.
Patriæ nomen cur quidam prophete indicant, quidam non. Præl. 5.
* Dei nominibus quomodo vtatur scriptura. Hosa. 1. numero. 10. Michæ. 5. numero. 38.
† Cause nomen pro nomine effectus. Hof. 4. numero. 23.
† Abstracta nomina pro concretis poni solent actiue, & passiue. Hof. 5. numer. 4. & capit. 13. numero. 9.
Hebraica nomina declinare solent Græci suis declinationibus. Hof. 5. n. 5.
† Animalium nomina sunt maribus, & fœminis communia. Hof. 10. n. 14. 15. & c. 13. numero. 9. Zach. 9. 36.
Ætatis mediæ nomina vtrique extremorū tribui solent. Ioe. 1. n. 19.
Nomen eius, quod paulo ante fuit, tribui solet rei iam mutæ in aliud. Ioe. 1. n. 19.
Genera nominum mutare solet scriptura. Ham. 1. n. 15. Haba. 1. n. 22.
Genera nominum alterius linguæ seruare solet noster interpres. Habacuc. 1. numero. 22.
Geminatio nominis in eodem casu multitudinem significat. Ioe. 2. n. 3.
Singularis nomen cum verbo plurali. Ioe. 2. 6.
Plurale nomen cum verbo singulari. Michæ. 2. 30.
Inuocare nomen alicuius super aliquem. Ham. 9. 42.
Patrum nomina pro gentilitijs, seu patronymicis. Habd. n. 31.
Prouinciæ multæ nomina acceperunt à filijs Noe. Ionæ. 1. n. 7. & 8.
† Propria nomina solent Hebræi facere communia. Ionæ. 1. n. 16.
Nomina pro aduerbijs sumpta. Ionæ. 3. numero. 32.
Nomen vnus rei an liceat interpreti tribuere alij rei simili non habenti nomen. Ionæ. 4. n. 13. & 14.
Nomen significat potentiam, robur, ac vires. Mich. 5. n. 5. Zach. 10. n. 25.
Nomen aliquod dicitur habere aliqua res nõ tã quod sit ita appellanda, quã quod sit habitura id, quod nomine significatur. Hof. 2. num. 15.
† Casus nominum poni solent in nostra editione vt sunt in lingua, ex qua vertuntur. Haba. 1. numero. 23.

† Nomen eius, quod quis futurus est, tribuitur ei ante quam sit. Habac. 2. nu. 19.
Nomen pro pronomine. Soph. 1. 31.
Eius quisque appellatur nomine, cuius imitatur mores. Soph. 1. 58.
† Participia passiuæ pro nominibus verbalibus in bilis. Soph. 2. nu. 2.
Cur non ipsa nomina propria, sed ipsorum interpretatio aliquando ponatur in scriptura. Soph. 2. nu. 18.
Duo nomina substantiuæ poni solent, quorū alterum positum in genitiuo determinat alterum. Zach. 10. nu. 5.
Quando quis habet duo nomina, alterum ita taceri solet, vt penitus fuisse ignorandum, nisi occasione aliqua in alio loco exprimeretur. Mal. 1. nu. 6.
Non.
Subtrahi solet, ac suppleri. Hof. 4. nu. 21.
* Non esse dicuntur in scriptura, qui verum Deum non norunt. Hosa. 1. numero. 77. & ca. 2. num. 5.
Non ultra sæpe non significat perpetuitatē, sed tempus longum. Ioe. 2. num. 3. Mich. 7. num. 50.
Non cum, omnis, idem est, ac nullus. Habac. 2. num. 45.
Nonne.
Ponitur, cum res notissima est. Mich. 1. numer. 9.
Nouale.
† Quid sit. Hof. 10. num. 41.
Noui, verbum.
† Significat approbare. Hof. 8. num. 12.
Nouissimus.
† Dies nouissimus, vel tempus nouissimū, quæ dicantur. Mich. 4. nu. nu. 3. & seq.
† Nouissime, id est. Post. Mich. 4. nu. 11.
Nouitius.
* Religiosi nouitij quales esse debeant. Hof. 2. nu. 102.
Nox.
† Dormire totam noctem significat omnino imperturbato, & quieto animo esse. Hosa. 7. num. 9.
* Nox, meditationi apta. Mich. 2. num. 3.
* Nox, tentatio. Ham. 4. 38.
* Nox, res aduersæ. Ioe. 3. num. 21. Ham. 5. 48. & ca. 8. nu. 29.
* Nocte à Deo recedimus, mane accedimus. Hof. 6. nu. 44.
* Nox, vita præfens. Nah. 3. 35.
Noctu animalia ferociora exeunt. Habacuc. 1. num. 19.
† Nox significat obscuritatem rei, afflictionem, breuitatem futuræ rei. Zach. 1. nu. 15.
Nubes.
* Prædicatores significant. Ham. 4. nu. 18. & ca. 5. nu. 26.
* Nubes apostoli. Zach. 10. nu. 4.
Nubo.
Vide Nuptiæ.

Nugæ.
Idem vocabulum est apud Hebræos, & apud Latinos. Soph. 3. 39.
† Quid significet. Soph. 3. num. 40. & seq.
* † Nugæ vocantur homines leues, & peccatores. Soph. 3. 41.
* Nugæ potentie animæ inferiores. Soph. 3. 53.
Numa.
Quo tempore regnauerit. Præl. 2. num. 4.
Numerus, Numerare.
* Quadragesimus est numerus penitentia, Ionæ. 3. nu. 16.
† Singularis pro plurali. Hof. 8. num. 14.
† Pluralis pro singulari. Ioe. 2. num. 6.
Minor numerus in maiori includi solet. Ham. 5. nu. 61. 64.
† Numeri singularis, & pluralis mutatio. Habd. num. 73.
* Numerationes quomodo fieri soleant in scriptura. Ham. 5. num. 64. 65.
Cognitio numerorum quam necessaria ad scripturam sacram intelligendam. In proem. in Zach. nu. 6.
Nummus.
* Cur nummi in nuptijs interueniant. Hof. 3. num. 9.
Nunc.
† Tempus proximum significat. Miche. 5. numer. 1.
† Et nunc, redundare solet. Hag. 2. 14.
Numquid.
† Sumitur interdum pro Numquid non. Habd. num. 29. 30.
Ad Numquid, nonnunquam respondendum est negatione, nonnunquam affirmatione. Habd. num. 29.
Numquid est dictio latina. Habd. num. 30.
Nuntius.
* Nuntius ad Deum est oratio. Nahum. 2. numer. 7. 4.
Nuptia.
Ritus nuptiarum apud antiquos. Hof. 3. numero. 7.
Diuini, & humani iuris coniunctio sunt. Hof. 3. num. 8.
Cur in nuptijs interueniant nummi. Hof. 3. num. 9.
Vxor, & vir se inuicem coeuebant. Hof. 3. numero. 8. & 9.
Nubebant pulchrae virgines indotatae. Hof. 3. nu. 10.
Nurus.
Odio haberi solet à socru, sed non semper. Mich. 7. 16. 17.
Nux.
Quid sit. Ham. 8. numero. 2.
O
Obedia. Christi Domini. Hof. 3. numero. 10. 60.
Obedia amplectenda. Hof. 1. 60.

* Obedia virtutis commendatio. Hof. 1. n. 60. 61. 62. ca. 8. num. 21. 22. Ham. 6. numer. 4. Ionæ. 3. num. 39. Mich. 7. nu. 60. Mal. 1. 39. vlg. ad 44.
* Obedia si manet, non peribit peccator. Ham. 3. 21.
* Intellectu obedire omnium maximū est. Hof. 2. nu. 61.
Indiscreta obedia interdum in incipiente est perfecta. Hof. 1. nu. 62.
Obedientes ministris Dei augentur gratia. Hag. 1. 57.
Obediens iumento domito similis. Hof. 3. 8. num. 21.
Obedia erga Deum qualis esse debeat. Zach. 2. nu. 36. & seq.
Obedia debita Ecclesie, & eius ministris. Mich. 4. 51.
† Obedia legis diuinæ perpeditulo significata. Zach. 1. 66.
Obedia, & traditionis sui vtilitas. Zach. 9. 66.
Quomodo totus homo, & omnes eius vires Deo obediunt. Zach. 9. 68.
Obedia opera lōge nostris deuotionibus anteponenda. Mala. 1. 43. & sequentibus.
Oblata.
* Oblatio Deo facta de melioribus esse debet. Mala. 1. 38. 45.
Obliuio.
* Dei obliuio quantum nocet. Hof. 4. nu. 7. & ca. 8. nu. 31.
† Obliuio pro non facere. Habac. 3. nu. 7.
Obolus.
Atticus obolus quantum valerit. Ham. 8. numero. 16.
Obstinatus, Obstinatio.
* Obstinatio peccatorum. Soph. 1. 81.
† Occasus, bona temporalia. Zach. 8. num. 25.
Ochozias.
Quo tempore, & quantum regnarit. Præl. 2. numer. 27.
October.
† Mensis october fuit primus anni apud Hebræos, & Orientales. Mich. 6. num. 36. Hag. 1. num. 5.
Oculus.
Oculorum præstantia super omnes sensus. Hof. 1. nu. 5. & 43.
* Oculi Dei super iustos, & super iniustos diuerso modo. Ham. 9. num. 6. Hof. 6. num. 7. capi. 14. 21.
† Ab oculis abiectus, id est, despectus, & cōtempus. Ionæ. 2. nu. 10.
Leuare oculos est mente attendere. Zachar. 1. 67.
† Pupilla oculi res maxime caræ, & custodiendas significat. Zach. 2. nu. 20.
* † Oculi septem, dona septem Spiritus sancti, quæ animā oculatam, videntem & illustratam reddunt iuxta quosdam. Zach. 3. 44.
† Oculi septem, angeli septem magni, quibus

Deus

Deus demandat curam tortus opolis. Zach. 3. 46. ca. 4. 25. & 26.
† Oculi pro aspectu. Zach. 5. 14.
* Oculi nostri in Deum semper debent intendere. Zach. 9. 23. & 24.
Odollam, vide Hodollam.
Odor, vide etiam Olere.
* Sanctorum odor. Hof. 14. num. 17. 18.
* Sanctitatem significat. Hof. 14. num. 18.
* Odoribus bonis vti quādo vitiosum. Ham. 6. num. 24.
* Peccatorum pessimus odor. Ham. 6. 24.
Oecumenius.
Qualis scriptura sacrae interpret. In proem. in Zacha. nu. 9.
Oestrum.
† Quid sit. Hof. 4. num. 34.
Offendiculum.
† Pro graui afflictione. Soph. 1. 14.
Offerre.
* Qui Deo peiora offerunt, reprehenduntur. Mala. 1. 38. 39.
Officium.
* Diuinum officium quomodo recitandum. Mala. 1. nu. 36. & 38.
Oleaster.
† Gentiles per oleastri ramos significati. Ham. 9. num. 32.
Olēo, vide etiam Odor.
* Olere bene, quando vitiosum est hominibus. Ham. 6. num. 24.
Oleum.
Pinguedo spiritualium donorum. Mich. 6. nu. 42. Hag. 1. 56.
* Oleum caritas, & misericordia Hof. 14. numer. 17.
* Oleum præcepta aptiora. Hof. 2. n. 47. & 72.
† Oleo artiificiose medicato Iudæi utebantur ad delicias. Hof. 2. nu. 47. Ham. 6. num. 23.
† Oleum pro vnguento, ibidem.
† Oleum gratia Dei. Zach. 4. nu. 5. & 6.
* Olei natura Zachariae 4. num. 12.
* Infusoria duo olei duplex Christi natura. Zachariae. 4. 30.
Oliua.
† Oliua sanctus. Hof. 4. 14. nu. 17.
Oliuæ ramis comparantur Iudæi. Ham. 9. nu. 32.
* Dux oliuæ. Elias, & Henoch. Zachar. 4. nu. 8. & sequent.
† Oliuæ Concionatores, Zach. 4. 41. & 42.
† Mons oliuarum. Ecclesia. Zach. 14. 9. 11.
* Christus Dominus cur noctū iret in montem oliuarum. Zach. 14. 11.
Olympias.
Olympiades quando caperint. Præl. 2. 4.
Omni.
† Omnis non semper significat vniuersos. Mic. 4. num. 22.
* Omnis cum non, idem est ac nullus. Habac. 2. num. 45.
Omnes cum dicitur electi solis sepe intelliguntur. Zachar. 1. numero. 57.

† Que de multis simul dicuntur, non omnia singulis conueniunt, sed quedam his, quedam illis. Zacha. 10. 7.
On.
† Quid sit. Hof. 4. num. 31.
Onager.
* Diabolus. Habd. num. 46.
* Onager inobediens. Hof. 8. numero. 22. Mich. 2. num. 20.
Onocrotalus.
† Quisquis sit Soph. 2. 51.
Idem ac Pelicanus, ibidem.
* Onocrotalus homo vorax. Soph. 2. 64.
Onus.
* † Quid significet apud prophetas. Hof. 3. numer. 7. Nahum. 1. numero. 1. & 2. & 3. & 4. Mal. 1. nu. 2.
† Onus pœna, qua quisque pro suis peccatis punitur. Nahum. 1. numer. 4. Habac. 1. nu. 16.
Opus vide, Labor.
* Opera bona necessaria sunt ad salutem. Hof. 2. numero. 97. capit. 14. numero. 7. & 18. Habd. numer. 21. Habacuc. 2. numero. 22. Sopho. 3. nu. 50. 51. Zach. 6. 45. cap. 10. 27. Mal. 4. 25.
† Opera bona per aromata significata. Hof. 14. nu. 18.
† Opera bona per munitiones significata. Nahum. 3. nu. 31.
† Opera vitæ religiose per carnem sanctificatam significata. Hag. 2. num. 78.
* Meritum bonorum operum quantum. Hag. 2. num. 81. 83.
Operibus prophetare, vide Propheta.
Opera.
* Opera nostra si consideremus, multa vitæmus mala, quæ patimur. Hag. 1. 42.
Opera diei noctu examinanda. Hag. 1. 49.
Opera bona amittimus, quia bene nō facimus, quod magne infamie est, cum in multis peccemus, & pauca bona faciamus. Zach. 7. 16.
Opera bona Deum, & eos, qui faciunt, oblectant, vt pueri parentes suos. Zach. 8. 23.
Opera bona interdum in principio, interdum in fine corrumpuntur à Diabolo. Zach. 8. 26. 27.
Opera bona facientes edificant sibi domum in cœlis. Mich. 3. 24. 25.
Opera sua mala qui nō considerat, sed bona, cōgregat mercedes in sacculū pertusum. Hag. 1. 48.
Super opera nostra cur vocet Deus siccitatem, & cœlū nō det rorē suum. Hag. 1. 55. & sequent.
Opera, quæ nunc sūt, quantum fructum afferent in futurum. Hag. 2. 82.
Opera quæ videntur parua, quantum profint ad perfectionem. Hag. 2. 84.
Opera bona faciunt quidam, & non crescunt, quia habet aliquid occultū, quod impedit, & hoc illis aperit Deus. Hag. 2. 76. & sequentibus.
Opera si desint, frustra gloriatur nos esse Dei. Hof. 8. 4. 5.
In operibus bonis nunc laborandum est, vt poitea fructus colligamus. Hof. 10. 39.

Nn Opera

Operabona prius, & postea litera. Hofe. 10. 39. 40.
 * Opera bona perduntur, quia merces hominū, non Dei quaritur. Mich. 6. 41.
 * Operantes parum, & multum legentes, semināt multum, & inferunt parum. Hag. 1. 46.
 Operire.
 † Vultum operire erubescens, & dolentis est. Mich. 3. n. 5.
 Ophir.
 Vbi sit. Ionæ. 1. n. 14.
 Optare.
 Mala, & pœnas alijs optare quomodo liceat. Hof. 14. numer. 2.
 Oraculum.
 † Cur, & quando fuerint Idolorum oracula. Zach. 13. 5.
 Oratio, Orare.
 * Quam sit necessaria oratio interpreti scripturæ sacræ. in Proœmio. in Michæâ. & Zachariæ. 4. 42.
 * Orationis utilitas. Hof. 14. n. 8. Ion. 1. n. 50. 2. n. 8. & 36. Mich. 2. n. 6. Nah. 2. n. 74. 75. Sopho. 2. n. 1. Zach. 6. n. 37. 38. c. 8. nu. 20. cap. 12. 12.
 Oratione deficiente deficiunt omnia bona. Nah. 2. 75.
 Orationi, quatenus est satisfactoria, conuenit esse vocalem. Hof. 14. n. 8.
 Oratio nunquam contemnenda est, etiam si sit hominis qui contēendus videt. Ion. 1. n. 50.
 Orationis iustus nunquam obliuiscitur. Nah. 2. 75.
 Oratio multorum quam sit valida. Ion. 1. nu. 5. ca. 2. n. 36. Soph. 2. n. 1.
 † Oratio mentis dicitur clamor. Ionæ. 2. numero. 8.
 Orantes cur manus tollant ad Deum. Mic. 2. numero. 5.
 Quia orationis obliuiscimur, à cupiditatibus vincimur. Mich. 2. n. 6.
 Ariditas in oratione Dei beneficium interdū est. Mich. 6. n. 13. Zach. 4. 40.
 Quantū pro sit ariditas in oratione. Na. 3. n. 21.
 Ariditas in oratione est punitio Dei. Hag. 1. 57.
 Oratio dicitur munitus ad Deum. Nah. 2. n. 74.
 † Illustris oratio quæ. Nah. 3. n. 2.
 * Orationes sanctorum, quas pro aliorum salute fundunt, sepe Deus non exaudit. Haba. 1. n. 30.
 * Familiaritas Dei in oratione. Soph. 1. 36.
 * Familiaritas Dei quomodo allequenda. Sopho. 1. 37.
 * † Anima orationi dedita ciuitas veritatis dicitur. Zach. 8. 20.
 Spiritus orationis promittitur Ecclesiæ. Zachar. 12. 12.
 Ordo.
 † Historia ordinem in laudibus Dei celebrandis non seruat. Ham. 2. 25.
 Oriens.
 * † Oriens Christus Dominus. Zacha. 3. nu. 34. & seq. c. 6. 32.

Oriens, id est, germen, ibidem.
 † Oriens, scientia. Zach. 8. 24.
 Ecclesia ad Orientem sita. Zach. 14. 11.
 Origenes.
 Qualis scripturæ sacræ interpres fuerit. Ionæ. 3. nu. 8. & in proœmio in Mal. nu. 2. & 10.
 † Vocatur interpres Allegoricus, & fugiens veritatem, in proœmio in Mal. nu. 3.
 Errores eius in proœmio in Mal. nu. 4. libri eius non sunt viciati ab hæreticis in proœ. Mala. nu. 4. & 5.
 Origenes hæreticus damnatur in proœ. in Mala. nu. 6. & 7.
 Origenes schismaticus ibid. nu. 7.
 Orion.
 † Vbi sit, & quæ eius natura. Ham. 5. numer. 21.
 Os oris.
 Os voluntas, Hof. 10. nu. 37. Ham. 6. nu. 20. Zach. 1. nu. 69.
 Percutere in ore gladij est omnes occidere. Hof. 10. nu. 38.
 Dilatate, vel magnificare est superbe loqui. Habd. nu. 66.
 † Manum ponere super os est erubescens, & nescientis respondere. Mich. 7. nu. 48.
 † Os pro singulis. Zach. 1. nu. 69.
 Os osis.
 † Osa virtutes. Ham. 2. nu. 7.
 Osa tolerantia, & patientia. Ham. 2. nu. 8.
 Osa facta fortia. Ham. 4. num. 23.
 Oseas, vide Hofeas.
 Oslander.
 Qualis autor. Mich. 5. nu. 16. & seq.
 Ostentio, ostensio.
 † In ostensionē, vel ostensum est quid sit. Ham. 5. nu. 12.
 Ouis.
 * Christi Dominus oues. Hofe. 1. numer. 112. Mich. 7. num. 46. Zachariæ. 9. 61. cap. 11. num. 12.
 † Oves virtutes. Soph. 2. num. 40.
 Oves, electi. Zach. 9. 61. cap. 10. 11.
 Oves apostoli. Zach. 13. num. 14.
 Oves Christi ne patiantur se regi, nisi à Christo, & eius ministris. Mich. 7. 60.
 Ozias, vide Hozias.
 P.
 Pactum.
 † Ponitur pro lege. Mal. 2. nu. 22.
 Pagninus.
 Ifagoge Pagnini qualis liber, in proœmio in Mal. num. 13.
 Palæstina. Palæstinus.
 Vbi sint Ioë. 3. numer. 10. Ham. 1. num. 21. Sopho. 2. nu. 7.
 † Alienigenæ nomine intelliguntur. Habacuci. num. 90.
 † Philistijm significat currentes. Hamos. 1. numer. 24.
 † Quot eorum prouinciæ, & vrbes metropoles. Soph. 2. num. 7.

† Palæ-

† Palæstini feroces erant, & ideo interfectores vocabantur. Soph. 2. nu. 13.
 Palæstini à Chananeis oriundi. Sopho. 2. n. 21.
 Palatha.
 † Quid sit. Ham. 8. nu. 2.
 Paliurus.
 Quid sit. Mich. 7. nu. 9.
 Pallium.
 Significat regnum. Mich. 2. nu. 53.
 Palma.
 † Victoriā spiritualement significat. Zachariæ. 14. num. 66.
 Pamphilus.
 Pamphilus martyr quos libros scripserit, in proœ. in Mal. num. 5. & 6.
 Panis.
 † Panis, nomine frugalis mensæ cibis significatur. Hof. 2. nu. 46.
 * Panis, verbum Dei. Ham. 8. num. 31. 46.
 Panis à Sacerdotibus offerendus ab ipismet feri, meti, molij, & co qui debebat. Malac. 1. 16.
 Panthera.
 Eius natura. Hof. 3. nu. 39. 42. ca. 13. nu. 8.
 Papyrus.
 † Quid sit. Soph. 3. nu. 27.
 Parabola.
 † Quid sit. Mich. 2. nu. 9. & seq. in quo differat ab historia. Hof. 1. nu. 44.
 † Parabola, id est, carmen lugubre. Mich. 2. nu. 8.
 † Parabola, id est, ænigma. Mich. 2. nu. 11.
 Paranomasia.
 † Inuenitur in scriptura. Soph. 2. nu. 8.
 Paraphrales.
 Chaldæus Paraphrales quo tēpore ediderit paraphrasin. Hof. 9. nu. 20. Habd. nu. 110.
 Parare.
 † Sumitur pro firmare, stabilire. Hof. 6. nu. 9.
 Pardus.
 Quæ eius natura. Hof. 13. nu. 8. Hab. 1. nu. 18.
 Parens.
 * Nobilitas parentum quanti æstimanda. Ham. 9. nu. 25. & seq.
 Parentes quomodo filijs nomen imponerent. Præ. 3.
 † Parentes vitis dicuntur. Nab. 2. nu. 44.
 * Parentes interdum puniuntur, ne filij puniantur. Zach. 1. 51. 52.
 Paræmia.
 † Quid sit. Mich. 2. nu. 9.
 Pars.
 † Significat possessionem, & sortem. Hofe. 5. num. 13.
 Participium.
 Solet reddere causam eius, quod dicitur. Ham. 8. num. 33.
 † Ponitur pro præterito. Hofe. 10. numero. 20.
 Participium in geminatione, vt visitans visitabo, epitalin habet. Hof. 3. num. 34.
 Participium passiuum pro actiuo. Mich. 2. num. 31.

Verbum pro participio. Hof. 12. nu. 16.
 Participia passiuā pro nominibus in bilis. Sopho. 2. nu. 2.
 Particula.
 † Multæ particule apud Hebræos ornatus tantum causa positæ in latina editione redundant. Hof. 10. nu. 17.
 Parturio.
 * Anima conuerti incipiens parturienti similis. Mich. 4. nu. 75.
 Partus.
 † Partus animæ. Mich. 4. nu. 75. 76.
 * Partus, conuersio ad Deum. Michea. 4. numero. 75.
 Sanctarum mulierum partus non dicuntur fuisse cum dolore. Mich. 4. nu. 76.
 Paruulus.
 † Paruulus qui parum in virtute profecit. Nah. 3. nu. 16.
 Paruuli apostoli. Zach. 13. nu. 15.
 Pascere, Pastor, Pascua.
 Ventum pascere est rem inanem facere. Hof. 12. nu. 1.
 Pascere, regium munus exercere. Mich. 3. nu. 31. & cap. 5. nu. 63. Zach. 11. 6.
 † Pascere interdum ratione adiuncti significat regiam gubernationem. Mich. 5. nu. 63.
 * Pastor Christus, in proœ. in Hagg. numero. 8. Zach. 10. & 30. latius Zachariæ. 11. nu. 8. & multis seq.
 Pastor gubernator, prælatus, episcopus. Mich. 5. num. 58. 59. 60. 61. Zachariæ. 11. num. 6. ca. 9. 38. 39.
 † Pastores virtutes, quæ alias gubernant, vt fides, spes, Charitas. Soph. 2. nu. 40.
 Pastores magistri. Zach. 10. 10. 30.
 Sibilus pastoris Christi. Zach. 10. numero. ultimo.
 Pastores superiores Religionum. Zachariæ. 11. 37. 38.
 Pascua Ecclesiæ. Ham. 84. num. 34. Mich. 7. nu. 58. 61. 62.
 Stultus pastor qualis. Zach. 11. 49.
 Malus pastor. Zach. 11. 49.
 Pastores, & primates in anima contra Diabolum. Mich. 5. 69.
 Pastor Antichristus. Zach. 11. 80.
 * Pastoris mali descriptio, & pœna. Zach. 11. 48. vsque ad finem capituli.
 Passio.
 Passio Christi, vide Christus.
 * Passio Christi imitanda est, vt pulcherrimè euadamus. Zach. 3. 52.
 Animæ passiones quot, & quales. Ioe. 1. num. 61. & seq. c. 2. n. 13. Zach. 1. 73. & seq.
 Passio Christi abstulit vno die peccata, & pacem adduxit. Zach. 3. 49. Eiusdem efficacia. Zach. 9. 69.
 † Animæ passiones quatuor per quatuor cornua significat. Zach. 1. 73.

N n 2 Passio

Passio Christi intuenda est in laboribus. Zach. 6.43. & c. 13. 27. 28.
 Pater, vide etiam Parens.
 † Patris nomen cur quidam prophetae expresserint, quidam non expresserint. Præl. 4.
 In patrum sanctitate quomodo gloriandum. Habd. 2.1.
 * Patres imponebant nomina filijs ex suo voto, & velut auspicio. Præl. 3.
 * Nobilitas patrum quanti facienda. Ham. 9. numero. 25.
 Patientia, vide etiam Aduersæ res,
 Dei patientia, vide Deus.
 * Patientia iniuriarum. Mich. 4. 53.
 * Patientia auget spes. Hof. 2. n. 88.
 † Patientia per ossa significata Ham. 2. n. 8.
 † Patienter expectantibus Deus dulcedinem dat Ham. 9. 49. 50.
 † Patientia dicitur fortitudo. Nah. 1. n. 9.
 Deus gaudet patientia nostra. Sopho. 3. 38.
 † Patientiæ commendatio, & utilitas. Zach. 3. 52. c. 13. 28.
 * Deus probat suos per patientiam. Zachariæ. 13. 17.
 Patria.
 † Nomen patriæ cur quidam prophetae posuerint, quidam non posuerint. Præl. 5.
 Paucus.
 Pauci pro nullo reputantur. Habd. n. 86. 87.
 † Pauci in bonam partem sumuntur. Mich. 1. n. 17. c. 4. n. 54.
 Paulus.
 * Pauli conuersio. Zach. 9. 27.
 Pauper, Paupertas.
 * Pauperum opprobrium quomodo puniat Deus. Hama. 3. n. 11. & seq. Mich. 3. numero 14.
 * Paupertatis commendatio Hof. 13. n. 17.
 † Pauper idem ac humilis. Soph. 3. 33. Zach. 9. 35. Zach. 11. 12.
 † Pauperes electi. Zach. 11. 12.
 * Pauperes prius iustificatur quam diuites. Zach. 14. 55.
 * Pauperes voluntarij habent in hac vita sabbatum. Hab. 2. 47.
 Pax, Pacificus.
 * Pax maxima quando fuerit in orbe. Hof. 2. numero. 94.
 * Pax Ecclesiæ quanta Mich. 4. n. 30. & 35. Hof. 2. n. 94. Zac. 9. 42. c. 14. 46.
 * Antiqua pax. Hof. 2. n. 94. Ionæ. 4. 8. & seq. Mich. 4. n. 53. & seq. Hag. 2. n. 62. Mala. 2. n. 12.
 * Antiqua pax in quo sita sit. Ion. 4. n. 8.
 * Pacis commendatio. Hof. 10. num. 40. Zach. 8. 34.
 * Diaboli pax qualis. Mich. 2. n. 44.
 * Peccatorum pax qualis. Nah. 3. n. 34.
 † Habere pacem cum Deo est velle sapere, & facere, quod Deus vult, & nullo modo eum offendere. Mal. 2. 12.
 † Pacifica hostia quid sit. Hof. 6. num. 28.

† Pacifici semen pacis dicuntur Zacharia. 8. 13.
 † Loqui pacem, amice, & pacifice loqui. Zach. 9. 43.
 * Iusti pax, & securitas. Zach. 10. 32.
 * Christus pacis autor. Mal. 2. 10.
 † Ambulare in pace cū Deo est illi placere. Mal. 2. num. 12.
 Paxillus.
 * † Paxillus Christus Dominus. Zach. 10. 13.
 † Paxillus, humilis. Zach. 10. 34.
 Peccator, Peccare.
 * Peccatoris misera conditio Hof. 1. n. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. † cap. 2. n. 51. † ca. 4. nu. 40. † ca. 8. nu. 4. 21. † ca. 9. nu. 1. 12. 28. 33. Ham. 1. 27. † ca. 2. nu. 23. † ca. 3. nu. 18. † ca. 4. nu. 28. † ca. 5. nu. 7. 10. 11. 30. ca. 7. nu. 9. † ca. 9. nu. 10. & 11. † Ionæ. 1. nu. 33. 52. 53. 54. † ca. 2. nu. 34. 37. Mich. 1. num. 23. & seq. & nu. 49. vsque ad finem cap. † ca. 5. n. 66. & seq. † ca. 6. nu. 41. † Nah. 2. nu. 60. 62. † ca. 3. nu. 17. & seq. & 33. & 34. † Sopho. 3. 47. 48. Zach. 1. 9. nu. 24. 61. 62. 65.
 † Nugæ vocantur peccatores. Soph. 3. nu. 40. 41.
 * Pœnitentiam quomodo non inuenient peccatores obstinati. Soph. 1. 81.
 Consilia peccatorum: vide consilium.
 * Initium, & progressus peccatoris in peccatis. Ionæ. 2. nu. 34.
 Ignauia peccatoris. Ionæ. 1. nu. 49.
 Conuersio peccatoris. Hof. 2. nu. 80. 81. ca. 3. nu. 12. ca. 14. nu. 4. Ionæ. 2. nu. 33. Zach. 10. nu. 35. 36. ca. 12. nu. 10. 11.
 Deum latere non potest peccator. Hof. 5. n. 16.
 Peccator quam sit intulit Hof. 12. nu. 10.
 Punio peccatorum Ham. 5. n. 44. c. 6. n. 12. 13. 14. Hof. 12. nu. 21. Mich. 1. nu. 50. c. 2. num. 24. Nah. 1. nu. 21. Habac. 1. n. 31. & seq. Sop. 1. 49. Zach. 5. 25. ca. 14. 60.
 Consuetudo peccandi. Ham. 8. n. 42. Hof. 7. n. 16. Ionæ. 2. nu. 35. Zach. 5. nu. 25.
 Peccatores volunt assumere viros spirituales in patronos suarum voluptatum. Ham. 6. nu. 21.
 Prosperitatem peccatorum cur Deus toleret. Ham. 6. nu. 12. Habac. 1. per totum.
 † Mare vocatur peccator. Zach. 14. 54.
 Peccator agricolæ similis. Ham. 5. nu. 46.
 Peccator lepori similis. Habd. nu. 22.
 Peccator herinaceo similis. Habd. nu. 23.
 Peccator aquilæ similis. Habd. num. 24. Haba. 1. num. 35.
 Camelus. Mich. 2. 50. Zach. 14. 61.
 Asinus dicitur. Zach. 14. 62.
 Peccator equo similis. Habac. 1. nu. 34.
 Peccator arenæ similis. Habac. 1. nu. 35.
 Peccator pici similis. Habac. 1. 44. 45.
 Peccator reptili similis. Habac. 1. nu. 46.
 † Ethiopis, & Madianitæ dicuntur Habac. 3. nu. 34. 35. Ham. 9. num. 18.
 Peccatorum humiliatio inutilis sæpe, & pœnitentia infructuosa, quia male agitur

Ham. 9. 11. Non vident peccata sua, & superbiunt de bonis, quæ faciunt ibidem. 12. Inutiliter interdum confugiunt ad preces sanctorum, & ad misericordiam Dei. Ham. 9. 13. & 14.
 Peccatorum pœna interdum hic incipit, & in inferno continuatur. Ham. 9. 15.
 Peccatorum bona opera sæpe illis magis nocent ob superbiam. Habd. 2. 2. 23.
 Quantumuis ascendere videatur, semper ocios conijciunt in tetrena. Habd. 44.
 Peccatores non possunt habere vitæ securitatem. Habd. 25.
 Peccatores multos inter se participes esse peccatorum cur Diabolus velit. Habd. 47.
 Peccatores quot modis noceant iustis. Hab. 53. & sequentibus. Et quomodo gaudeant, cum iusti cadunt. Ibid. nu. 55. 74.
 Et quomodo eos detinent in peccatis. Ibid. 55. 75. & sequentibus.
 Peccator semper laborat neque otium ac requiem inuenit, quantumuis querat. Ion. 1. 33. 34. 35. 36.
 Peccatores habitant in montibus. Habd. 121.
 Qui iniustiores sunt, ducti in captiuitatem longius à patria collocantur. Habd. 127.
 Peccator in periculum mittitur, vt respiscat, & tandiu tenetur quoad respiscat. Ion. 2. 28. 29.
 Peccatores bonis naturalibus ornati figurantur in Ninive, & ad eos etiam mittit Deus prædicatores. Ionæ. 1. 30.
 Peccatorne desperet de sua conuersione licet cor habeat obduratum. Ibidem. 39.
 Fugit Deum peccator, & mittit se in pericula. Ion. 1. 33.
 Quocumque eat à Deo, descendit. Ibid. 34.
 Recedit à Deo desiderio experiendi nouas voluptates, & inuenit labores. Ibid. 34.
 Peccator, qui sua peccata defendit, contra Dominum est. Mich. 2. 19.
 Peccator abuitur misericordia Dei præsumédo potius, quam operando. Mich. 2. 47. 48.
 Peccatores persequuntur iustos. Mich. 2. 55. & Soph. 1. 61.
 Peccatoribus datur in hoc seculo vinum merum, in futuro fax. Mich. 2. 58.
 Peccatores cupiunt auertere bonos à via iusta. Mich. 2. 56. & grauius ob id à Deo puniuntur. Ibidem. 57.
 Peccatores qui fuerant, solent esse in virtute constantes. Mich. 4. 69.
 Peccatores tolerantur propter fructum iustorum. Mich. 5. 66.
 Peccatorum etiam, qui sine Deo viuere videtur, Deus miseretur. Mich. 7. 66.
 Contra peccatores omnia pugnabunt. Nah. 2. 55. & sequentibus.
 Peccatores sunt aquæ piscinæ. Nah. 2. 70.
 Peccatoris anima spoliatur à Diabolo diuitijs suis, & infirma efficitur. Nahum. 2. 71. 72. Ioel. 3. 2. 1. 22.

Peccator tentationibus sit peior, sicut iustus melior. Nahum. 2. 72.
 Peccatores semper sitiunt. Nah. 3. 32. & Zach. 14. 54.
 Ad hanc sitim colligenda est aqua, quæ fluit de petra, id est, de Christo. Ibidem. 32.
 Peccatores feces dicuntur. Soph. 1. 75.
 Peccatores quæ multo labore quæsierunt relinquent alijs. Soph. 1. 78. 79.
 Peccatores seminant, & parum colligunt. Hag. 1. 49.
 Peccator datus in reprobum sensum, quanta patiatur. Nah. 2. numero. 62.
 Peccatorum salutem promittit Deus bonis in suam consolationem. Soph. 3. 53. 56.
 Peccatores habitant Babylone, & disperguntur in quatuor ventos, id est, in varios affectus rerum fugientium. Zach. 8. 24.
 Peccatores festinant implere numerum peccatorum, & mensuram. Zach. 5. 13. 14. & sequentibus; & 25.
 Peccatores obdurantur iusto Dei iudicio propter sua scelera. Zach. 5. 19. & sequentibus, & in peccata maiora in dies ruunt ibidem. & 25.
 Peccatorum cor vt adamas, qui sanguine hirci mollescit, quod durum quid est Deo, molle vere ad libidines. Zach. 7. 18.
 Peccatores lacerantur à tribulationibus, vt à leonibus. Zach. 8. 43. 44.
 In ijs, qui magis peccauerunt magis solet Deus requiescere. Zach. 9. 23.
 Peccatorum direptio Zach. 14. 24. & sequentibus, quomodo Deus pugnet aduersus eorum spoliatores. Ibidem. 27.
 Peccatoribus relictis alios Deus pro eis substituit, vt ipsi dolore tabescant, & inuidia Zach. 11. 41. & seq. & 14. 28. 30.
 Peccatoribus quam grauius onera imponantur cum sint ad bona facienda inualidi. Zach. 14. 62. 63.
 A peccatoribus odio haberi gloriosum est. Zach. 14. 64.
 Peccatores reuersi ad vomitum familia Aegypti sunt Zach. 14. 64.
 Peccatores nihil habent firmum, & permanes. Mala. 1. 26. 27.
 Peccatores terrebuntur in die iudicij, & conculebuntur vt cinis, à sanctis. Mala. 4. 1. & sequentibus. & 7.
 Peccatorum voluptates, & bona quomodo euanescent in morte. Mala. 4. 22.
 Peccator vt columba seducta, illaqueata. Hof. 7. 88.
 Peccator ad quoduis aliud potius, quàm ad Dei auxilium confugit, & quare. Hof. 7. 39.
 Eius pœna ob hoc. Ibid. 40. 41.
 Quo reti trahat Deus peccatores. Hof. 7. nu. 40. 41.
 Peccator plus sibi nocet quam alijs. Hof. 7. 47.

Peccatores excluduntur à solemnè die Dei. Hof. 9. 6.
 * Peccatoris anima quam sterilis fiat. Hof. 9. 28. 33.
 Peccator nihil gratis inuenit. Ion. 1. 35.
 Quocumque eat, inuenit Deum punientem. ibid. 35.
 In quas tempestates incidat fugiens à Deo. ibid. 35. & 36.
 Propter eius societatem sepe alij plectuntur. ibid. 36.
 Audet dormire, & quiescere oblitus penitentiae & inferni. ibid. 49.
 Saepe cogitur confiteri peccata sua, & quo plura de se dicit, eo se damnabilior em ostendit. ibid. 51. 52.
 Peccator in periculum mittitur ut resipiscat, & tam diu tenetur, quo ad resipiscat. Ion. 2. 28. 29.
 Deo per penitentiam placato gaudet in tribulationibus, & gratias agit medico suo. ibid. 30.
 Peccator non sinitur quiescere, sed perturbatur conscientiae fluctibus. ibid. 32.
 Procella animum eius agunt in altum, & in praecipit. ibid. 33.
 * Peccator puluis dicitur. Soph. 2. 33.
 * Peccatores quibus modis reuocentur, & trahantur à Deo, vide Deus.
 * Inquietudo peccatoris. Ion. 2. numero. 32. & 33.
 * Peccator nisi à Deo subleuetur, in dies magis appropinquat damnationi. Ion. 2. numero. 36.
 * Quidam peccant absque eo quod ab alijs inducantur. Mich. 2. n. 19.
 * Qui alios ad peccandum inducunt quam inuisi sunt Deo. Mich. 2. 50. 51. Soph. 3. 52. Hof. 13. à principio.
 * Labores, quos tolerant peccatores pro mundi voluptatibus. Zach. 14. 63.
 † Peccare pro Deficere. Habac. 1. n. 28.
 * Peccator cornutus dicitur. Soph. 2. 64.
 * Animalia cornuta peccatores. Zach. 1. 74.
 Semper putat se euasurum ex peccato, & saepe non euadit. Ion. 2. 34.
 Ne obliuiscatur orationis. ibid. 36.
 Eius obstinationi tribuendum, si non conuertatur. ibid. 37.
 Quid perdat, & quid custodiat. Ion. 2. 37.
 Ne desperet de sua conuersione, licet cor habeat obduratum. ibid. 39.
 Peccatores plenitudo terrae. Mich. 1. 20.
 In peccatores Deus est testis. Mich. 1. 21.
 Peccator de proprio corde malum confingens operatur malum in cubili suo. Mich. 2. 19.
 Peccator, qui sua peccata defendit, contra Deum minimum est. Mich. 2. 19.
 Peccatores ridebuntur à Sanctis in die iudicij. Mich. 2. 24.
 Peccatorum, & iustorum fortes mutabuntur

in futura vita. Mich. 2. 25. 26.
 Peccator non habet, cur credat spiritui pacem pollicenti. Mich. 2. 45. & sequentibus.
 Peccator abutitur misericordia Dei presumendo potius, quam sperando. Mich. 2. 47. 48.
 Peccator mutatur in feminam. Hof. 1. 113.
 Peccatoris cibus postquam à Deo recedit. Hof. 3. 6.
 Peccatoribus impunitatem promittentes. Hof. 4. 41.
 Peccatores quomodo terminos transferant. Hof. 5. 30.
 Peccatis nostris obstamus misericordiae Dei. Hof. 6. 49.
 Peccatoris labores sine fructu sunt. Hof. 6. 57. & ca. 18. 16. 17. Mich. 6. 41.
 Peccatoris cor ut cibus succensus. Hof. 7. 16
 Multis tentationibus agitur. Haba. 2. 47.
 Peccator ita figuram suam mutat, ut quodam modo à Deo non agnoscat. Hof. 7. 17.
 Peccatores ad Deum non confugientes, sed ad alia. Hof. 5. 43.
 Peccator panis subcineritius non reuersatus per penitentiam. Hof. 7. 22. 23.
 Peccatoris robur paulatim alieni consumunt Hof. 7. 22. 23. Et cap. 8. 20. Nah. 2. 33. 74.
 Peccator est ut columba seducta, & illaqueata. Hof. 7. 38.
 Peccator Columba dicitur. Soph. 3. 10.
 Ad eadem occasiones redit, in quibus cecidit. Hof. 7. 38.
 Peccator ad quoduis aliud potius, quam ad Dei auxilium confugit, & quare. Hof. 7. 39.
 Eius poena ob hoc qualis sit. Ibidem. 40. 41.
 Quo retinuit Deus peccatores. Hof. 7. 40. 41.
 Peccatores loquuntur contra Deum mendacia. Hof. 7. 42.
 Qui reuertitur ad peccatum, reuertitur, ut sit iterum absque iugo. Hof. 7. 46. Et grauius punitur. Nah. 1. 21. 22.
 Peccator plus sibi nocet, quam alijs. Hof. 7. 47.
 Peccatores liberi ire sinuntur, nec ligantur. Hof. 8. 22.
 Peccator non potest letari. Hof. 9. 1. 2.
 Peccatores sunt stulti prophetae, qui sibi multa pollicentur. Hof. 9. 12.
 Peccatoris anima quae sterilis fiat. Hof. 9. 28. 33.
 Peccator quatos labores ferat pro rebus huius saeculi. Hof. 10. 32. Zach. 14. 62. 63.
 Peccator puer est. Zach. 8. 21. 22. Et à Deo vocatur ex Aegypto. Hof. 11. 20.
 Peccator habet in manum stateram dolosam. Hof. 12. 10.
 Peccatores regnant propter peccata populi. Hof. 13. 16.
 Peccatoris anima à Deo separata quid patitur. Ioe. 1. 31. 32. Et cap. 2. 31.
 Quomodo vastetur à Diabolo. Ioe. 2. 22. 32. Mich. 1. 23. 24. Zach. 7. 18. 19.
 Peccatores seruiunt. Ham. 2. 34.

Pecca-

Peccatores versantur in saltibus extra se, & ibi pereunt. Ham. 3. 6. 7. Et ibi quaruntur à Deo. Ibidem. 8.
 In peccatores ira Dei. Nah. 1. 7. 11.
 Quid facere debeant peccatores ut Deum placeat, quae leo, & anceps dicitur. Ham. 3. 8.
 Peccatores non audiunt sonum tubae. Ham. 3. 9.
 Peccatores perpetua putant bona huius vitae. Ham. 3. 46.
 Sed peribunt, & ludet possessores suos. Ibi. 23.
 Turbae in peccatore quantae. Ham. 3. 18. 19.
 Peccatores aedificant domos. Ham. 3. 24.
 Peccatores tandem cognoscuntur qui sunt. Ham. 3. 25.
 Peccatorum infania. Ham. 3. 15. & sequentibus.
 Peccatori quot mala superueniant moranti in peccato, & quomodo paulatim amittat fortitudinem. Ham. 4. 28.
 Peccator quam sit lugendus. Ham. 5. 7.
 Peccatores nesciunt, cur uiuant. Ham. 5. 77.
 Peccatores si affluant diuitijs, dolendum non est. Ham. 6. 12. Haba. 2. 9. & sequentibus.
 Peccatores in dies sibi faciunt appropinquare tormenta. Ham. 6. 13. 14.
 Quam grauius forteant. Ibid. 24. 25.
 Super peccatores occidit sol, & tenebris obuoluntur. Ham. 8. 45.
 Peccatorum festiuitates vertuntur in luctum. Ham. 8. 41.
 Calui sunt peccatores. Ibid. 42.
 Fame laborant. Ham. 8. 43.
 In varias partes mouentur, & semper illis male est. Ibid. 45.
 Peccatores persequuntur iustos. Mich. 2. 55.
 Peccatoribus datur in hoc saeculo uinum merum, in futuro fax. Mich. 2. 58.
 Peccatores cupiunt auertere bonos à uia iusta. Mich. 2. 56. Et grauius ob id à Deo puniuntur. Ibid. 57.
 Peccatoris anima aratur, & vertitur in excelsa siluarum, & in latibula ferarum. Mic. 3. 27. 28.
 Peccatores qui fuerant solent esse in uirtute constantes. Mich. 4. 69.
 Laborant etiā, cum sunt in uoluptatibus. Ibi. 70.
 Peccatoris progressus peccatis, & ad Deum reuertentis. Mich. 4. 71.
 Peccator ne despiciat, aut deserat se cum peccatis tenetur. Mich. 4. 76. 78.
 Peccatores tolerantur propter fructum iustorum. Mich. 5. 66.
 Peccator humiliationem habet in medio sui. Mich. 6. 40.
 Peccator multa bona opera perdit, quia mercedem hominum quaerit. Mich. 6. 41.
 Peccator, qui liberatus à Deo iterum leges Diaboli seruat, in sibi datur à Deo. Mich. 6. 44.
 Portet qui peccat patienter iram Domini. Mic. 7. 41. 42. Donec Deus punire velit, & tunc videbit uisionem Babylonis. 1. confusio peccatorum. Ibid. 42.
 Peccatorum etiam, qui sine Deo uiuere videntur, Deus miseretur. Mich. 7. 66.

Peccatores tenebrae persequuntur. Nah. 1. 28.
 Contra peccatores omnia pugnabunt. Nah. 1. 55. & sequentibus.
 Peccatores sunt aquae piscinae. Nah. 1. 70.
 Quomodo timebunt in fine mundi. Ibid. 70.
 Peccatoris anima spoliatur à Diabolo diuitijs suis, & infirma efficitur. Nah. 2. 71. 72. & cap. 3. 21. 22.
 Anima eius timida est, & cur dicatur habere nigredinem ollae. Nah. 2. 72.
 Peccator tentationibus fit peior, sicut iustus melior. Nah. 2. 72.
 Peccatores affligentur tempore Antichristi. Nah. 3. 16.
 Peccans anima semper est ciuitas sanguinum, & habet multum mendacij, & multa mala ei imminet. Nah. 3. 17.
 Multa cadauera habet, in quibus cadat. Nah. 3. 18. Eius ignominia, & vastitas, & quomodo ridebitur ab omnibus. Ibid. 19.
 Peccatores semper sitiunt. Nah. 3. 32.
 Ad hanc sitim colligenda est aqua quae fluit de petra, id est, de Christo. Ibid. 32.
 Peccatoris vita valde laboriosa, & plena negotiationibus. Nah. 3. 34.
 Nihil gratis ei dat mundus. Ibid. 34.
 Velocissime amittit, quod multo labore quaesit. Ibid. 34. 36.
 Spes eius, & cetera, quibus confidebat, celerime euanescent. Ibi. 35.
 Dormitant in eo pastores eius, id est, potentiae, & populus eius, id est, sensus, dispersus est, & non est qui congreget. Ibid. 36.
 Pro peccatoribus orantes iustos Deus interdum non audit, quia eos puniri expedit. Habac. 1. 30.
 Peccatores arenae comparantur. Haba. 1. 35.
 Peccatores sunt quasi pisces maris. Hab. 1. 45.
 Et quasi reptilia, quae non habent principem. Ibid. 46.
 Homines, & iumenta, & aues, & pisces occiduntur, id est, peccatores diuersorum morum. Soph. 1. 43.
 Peccatores hostia Domini sunt post mortem immolandi. Soph. 1. 49.
 Peccatorum opera Deus scrutabitur in iudicio. Soph. 1. 69. Tunc lugebunt omnes, qui non seruauerunt gratiam baptismi, nec penitentiam egerunt. Soph. 1. 70.
 Peccatores delixi in facibus suis uisitandi. Soph. 1. 70. 75.
 Peccatores faeces dicuntur. Sophoniae. 1. 75.
 Peccator, quo prosperiores habet res, eo magis timeat. Soph. 1. 76.
 Peccatores, quia non puniuntur, putant non esse prouidentiam, sed cito sentient in amissione rerum suarum. Soph. 1. 77.
 Peribunt ea, in quibus quiescebant, ut in domibus. Ibidem. 77. Et quae multo labore quaesierant, relinquent alijs. Ibidem. 78. 79.

N n Pecca-

Peccator nescit inuenire usum domus suae. Sophon. 1. 81.
 Peccantes perfricta fronte minus persequi solent iustos. Soph. 1. 61.
 Hi quoque conuertuntur verbo Domini. ibidem. 62.
 Peccatorum ciuitas Babylon destruetur. Sopho. 2. 64.
 Peccatores edificent vtbes, de bonitate hoc scribitur. Soph. 3. 16. 17.
 Peccatores domos sibi edificant, non Deo. Hag. 1. 41. 42.
 Peccatores seminant, & parum colligunt. Hag. 1. 49.
 Peccatores mutuo se occidunt, quia mutuo se apud Deum accusant. Hag. 2. 86.
 Peccator datus in reprobum sensum quanta patitur. Nah. 2. 62.
 Peccatorum salutem promittit Deus bonis in suam consolationem. Sophon. 3. 55. 56.
 Peccatores de die in diem differunt edificare templum Domino, iusti non quiescunt donec edificent. Hag. 1. 37. 38.
 Peccatoribus irascitur Deus, qui frequenter a peccato erecti frequenter cadunt. Zach. 1. 65.
 Peccatores habitant Babylone, & disperguntur in quatuor ventos, id est, in varios affectus rerum fugientium. Inde contentius a Deo vocantur, vt exeant. Zachariae. 2. 29. 30.
 Disperguntur in quatuor ventos. Zachariae. 8. 24.
 Sed ij maxime vocantur, qui aliquando Deo seruiunt. Zachariae. 2. 30. Et cur. ibidem 31.
 Peccatores festinant implere numerum peccatorum, & mensuram. Zach. 5. 13. 14. & seq. 8. 25.
 Peccatores suis meritis obdurantur iusto Dei iudicio. Zachar. 5. 19 & sequentibus. Et in peccata maiora in dies cadunt. ibidem. & 25.
 Ne peccemus audacter, quia Christus pontifex noster est. Zach. 6. 44.
 Peccatorum cor est vt adamas, qui sanguine hirci mollescit: cum enim durum sit Deo, molle est ad libidines, &c. Zac. 7. 18.
 Peccatores pleni sunt erroribus, iusti anima fit ciuitas veritatis. Zach. 8. 20. Et male de omnibus iudicat. ibid.
 Peccatores lacerantur a tribulationibus, vt a leonibus. 1. ac. 8. 43. 44.
 In ijs, qui magis peccauerat, magis solet Deus requiescere. Zach. 9. 23.
 Peccans erit sicut Dauid, id est, poenitentiam dignam agat. Zach. 12. 10.
 Peccatores quomodo spoliantur, & diuidantur eorum spolia in medio ipsorum, etiam si securi sint. Zach. 14. 24. & seq. Sed nullo modo desperent, quia Dominus pugnabit

aduersus eorum spoliatores. Ibid. 27.
 Peccatores qui conuertuntur, non omnes perseuerant in bono. Zach. 14. 24.
 Peccatoribus relictis alios Deus pro eis substituit, vt ipsi dolore tabescant, & inuidia. Zach. 11. 4. 1. & sequentibus. Et ca. 24. 28. 30.
 Peccatores semper sicut, & impatiēter sicut ferunt. Zach. 14. 34.
 Peccatores mare vocantur, & omnis generis peccatorum Deus miseretur. Zach. 14. 54. 55. Sed prius abiecti iustificantur, inde nobiles, & sapientes. Ibidem.
 Peccatoribus quam graua onera imponantur. Zach. 14. 62. 63.
 Quam sint ad bona facienda inuoluntati. Ibidem.
 A peccatoribus odio haberi gloriosum est. Zach. 14. 64.
 Peccatores reuersi ad vomitum familia Aegypti sunt. Zach. 14. 64.
 Peccatores nihil habent firmum, & permanentes. Mal. 1. 26. 27.
 Peccatores in die iudicii terrebuntur, & concubuntur vt cinis a sanctis. Mal. 2. & seq. & 7.
 Peccatorum voluptates, & bona quomodo euascent in morte. Mal. 2. 21.
 Peccatoris mors.
 Quomodo in die mortis, & iudicii peccatores sint puniendi. Ham. 4. 7. Non inuabunt eos bona opera, quae aliquando fecerunt. Ham. 5. 52.
 Illis sol occidit meridie, neque habent vesperam, vt iusti. Ham. 8. 3. 39. sed tenebris obvolvuntur. Ibid. 40.
 Sapientia, & prudentia destituuntur in morte. Habd. 5. 2. 53.
 Spoliabuntur suis bonis, & cruciabuntur. Mich. 1. 49. 50.
 Confundentur in iudicio. Ibid. 50.
 Cruciabuntur poena Daemonum. Mich. 1. 50. & sequentibus.
 Mors illis veniet repentina, vt tempestas, & nebula, & puluerē execrabuntur. Nahum. 1. 22. 23.
 Terribiliter inerepabuntur hora mortis. Ibid. 23. 24.
 Rebus suis infectis excedent de vita. Ibid. 24.
 Nihil illis proderunt amici, & voluptates, & diuitiae. Nah. 1. 24. 25.
 Magno tunc tremore corripientur amissa fortitudine sua. Nah. 1. 26.
 Comprenderet eos dies iudicii, & mortis in voluptatibus suis. Nah. 1. 27.
 Veniet eis Christus in morte, vt eos disperdat. Nah. 2. 39.
 Morte rapiuntur ante tempus. Nah. 2. 60.
 Quas angustias patientur in morte, & in eis quot hostes insurgant. Ibid. 61.
 Quantum turbabuntur ingruente morte. Ibidem. 71.
 Turbabuntur tunc in eis sensus, & potentia. Nah. 3. 36.

Nihil eis morte terribilius, quia in ita habitatores terra, & omnia habent in terra. Sopho. 1. 24.
 Mors, & cum ea omnia mala habent peccatores. Soph. 1. 44.
 Sicut hostia Domino immolanda post morte. Soph. 1. 49.
 Torquebuntur conscientia peccatorum per oculum, & aures commissuram. Ibidem. 71. & ex abusu intellectus, & voluntatis. Ibid. 72.
 Valde metuenda est mors peccatori. Soph. 1. 78. 79.
 Tribulabuntur tunc homines, id est, qui non sapiunt quae sunt Dei, sed quae hominum. Soph. 1. 80.
 Ambulabunt vt ceci tunc, & difficilis eis erit poenitentia. Ibid. 81. 82.
 Nihil illis ex rebus huius vitae proderit. Ibid. 83.
 Veniet illis mors, sicut puluis vento agitatus. Soph. 2. 32.
 Exemplo bonorum monstratur, quantum time re debeant mali in morte. Ibid. 34.
 Sape immatura, semper inopinata morte rapiuntur. Soph. 3. 16.
 Quam terribilis, eis sit mors, & quomodo a iustis concubuntur vt cinis. Malach. 4. 1. & multis seq. & 20. & seq.
 Peccatum, vide Vitium.
 Sumitur pro hostia. Hof. 4. n. 14.
 Peccatum quomodo sumatur pro mortali, & pro veniali. Soph. 3. & 34.
 Principum peccata grauiora sunt, & grauius puniuntur. Hof. 1. n. 78. 79. 80. c. 5. numero 17. Mich. 3. per totum cap. Ham. 6. a principio.
 Peccatum nisi poenitentia deleatur, trahit ad alia peccata. Hof. 1. n. 90.
 Effectus peccati. Hof. 1. n. 13. c. 2. num. 74. c. 5. num. 84. Ioel. 1. n. 22. 31. 32. Zach. 5. per totum cap.
 Peccata non satis defeta etiam post culpam dimissam punit Deus. Hof. 2. 74. 75. 76.
 Peccatum tam longe debet abesse ab ijs, qui ad Deum conuertuntur, vt ne nominis quidem peccati recordentur. Hof. 2. 2. numero 70. 90.
 Peccata Deum latere non possunt. Hof. 5. 16. c. 13. n. 18.
 Peccata peccatis addere, Deum ad iram prouocat. Hof. 7. 16.
 Peccato iure debetur poena. Hof. 1. 2. numero 21.
 Peccata peccatis punire solet Deus. Ioelis. 2. 17.
 In peccato magnum periculum, & paucis notum. Ion. 2. 34.
 Peccatum prius est vt torrens, postea vt mare. Ioel. 2. 35.
 Nihil est quod magis aggrauet quam peccatum, & sanima in caeli leuanda est, onera peccato

rum mittenda sunt in mare. Ion. 2. 37.
 Peccata tandem euulganda. Ion. 2. 38.
 Peccata sunt debita, vel in hac vita soluenda, vel in altera. Hof. 12. 21.
 Peccata quum calamitatem afferant animae. Ham. 3. 18.
 Peccatum quomodo consumat virtutes, & bona opera. Ham. 5. 10. 11.
 Dies quo peccato assentimur, quibus nominibus appelletur. Habd. 77.
 Peccata habent antra, vnde difficillimus est exitus. Ion. 2. 35.
 Propter peccata populi regnant impij. Hof. 13. n. 16.
 Fons mortis peccatum. Hof. 2. n. 39.
 Fomes peccationis auferitur iustis in hac vita. Ioel. 2. n. 39.
 Venialia peccata habent iusti in hac vita. Ioel. 2. n. 40.
 Pro peccato, id est, sacrificium. Hof. 2. 6. numero 28.
 Non per quoduis peccatum mortale amittuntur omnes virtutes. Ham. 9. numero 48.
 Pondus peccati grauisimum. Ion. 1. numero 37.
 In lucem sunt efferenda omnia peccata. Ion. 1. n. 50. 51.
 Peccatum vocatur amaritudo. Ham. 5. n. 18. Mich. 1. n. 39.
 Peccatum dicitur dolor. Hof. 4. n. 36. Mich. 4. 70.
 Peccatum vocatur serpens, & coluber. Ham. 5. n. 52.
 Peccatum vocatur fur, latro, vindemiator, Chaldaeus, basiliscus, aspis, leo, draco. Hab. n. 42.
 Vestes sordidae peccatum. Zachariae. 3. 13. 29.
 Illecebrae peccati vocantur antra, & gigantes. Ion. 2. 35.
 Peccatum dicitur venter inferi. Ion. 2. n. 31. & pilcis magnus. Ibid.
 Peccatum vocatur inutile. Mich. 2. n. 1.
 Peccatum dicitur labor. Mic. 2. n. 1. c. 4. nu. 70. Hof. 13. n. 18.
 Peccatum fertur, labor, afflictio. Mic. 4. n. 70.
 Peccatum sanguis. Hof. 2. n. 3. Nah. ca. 3. numero 1.
 Peccata equi. Habac. c. 1. n. 43.
 Peccatum ignorantia. Habac. c. 3. n. 3.
 Peccata feges. Soph. c. 1. n. 75.
 Iudicium, seu supplicium. Soph. 3. 37.
 Septem peccata capitalia per septem Nili flumina significata. Sopho. 3. 47.
 Memoriam peccatorum non abieciunt sancti. Soph. 3. 49.
 Peccatorum nostrorum quando Deus obliuiscatur. Soph. 3. 52.
 Peccata executionis cause sunt. Zach. 5. num. 11. & 12.

Numerus peccatorum prefigitur apud Deum
 ut puniat. Zac. 5. n. 13.
 Deus comonefacit nos peccatorum nostrorum.
 Hag. 2. n. 76. 77.
 Peccatum mortale diruit spirituale edificium.
 Mich. 1. n. 24.
 Peccata reddunt hominem infirmiore ad
 bona opera. Mich. 1. n. 39.
 Peccatum ex malitia. Mich. 2. n. 3.
 Peccati turpido. Mich. 6. n. 40.
 Occulta electorum peccata Deus sepe ma-
 nifestat ad ipsorum bonum. Ion. 1. numero.
 51.
 Electi facile agnoscunt & dolent sua peccata,
 reprobi non ita. Ion. 1. n. 53. 54.
 Deus sepe permittit suos electos in peccata la-
 bi, ut cautiore surgant. Ion. 2. nu. 30. 31.
 Zach. 12. 10. 11.
 Reprobi occultant sua peccata. Ion. 1. n. 53. &
 54.
 Ponas nobis à Deo pro nostris peccatis iniun-
 ctas quomodo ferre debeamus. Mich. 2. nu.
 41. 42.
 Post peccatum qui nam feruentiores per pœ-
 nitentiam resurgant. Zacharię. 12. nume-
 ro. 10.
 Latitudo, & longitudo peccati, & supplicij
 eius. Zach. 5. n. 5.
 Peculium.
 Dei peculium sunt iusti. Malachię. 3. 46.
 47.
 Pecunia.
 † Appendere pecuniam quid sit. Ham. 8. nume-
 ro. 15.
 † Pecunia vocatur fortitudo. Michę. 4. numero.
 65.
 Pecus.
 * Quę animalia significet. Sophon. 1. nume-
 ro. 8.
 † Pecora, homines voluptatibus dedit. Sopho.
 1. numero. 43.
 Pelagius.
 Eius hæresis refutatur. Hof. c. 1. 117.
 Pelicanus.
 Eadem avis ac onocrotalus. Sopho. 2. n. 51.
 Pellis.
 † Significat virtutes externas, ceremonias, mode-
 stiam, &c. Mich. 3. n. 8.
 † Pelles, tabernacula, seu tentoria. Habac. 3. nu-
 mero. 34.
 Pelusium vrbs.
 Vbi sita. Ham. 6. n. 47.
 Per.
 † Quod genus causę significet. Habac. 2. nume-
 ro. 22.
 Percutere.
 † Fœdus percutere quid sit. Hof. 10. nume-
 ro. 9.
 † In ore gladij percutere. Hof. 10. numero. 38.
 Peregrinus.
 Peregrini dicuntur sancti, & cur. Hof. 4. n. 7. So-
 pho. 3. n. vlt. Zac. 14. 65.

* Peregrinationis spiritualis typus. Ham. 6. nume-
 ro. 25.
 Benigne tractandus peregrinus. Mal. 3. 27.
 Perfectio, & Perfectus.
 * Spiritualis perfectio quomodo querenda. Ho-
 se. 6. n. 46. Ham. 9. 48. vsque ad fin. c. Hag. 1. n.
 37. 40. & seq. Zach. 2. n. 26. 27. c. 7. n. 14. & seq.
 c. 9. 69. c. 14. 43. vide etiam spiritualis.
 * Perfectio hominum veteris, & noui testamenti
 qualis. Ion. 4. n. 3. & 4.
 * Ab studio perfectionis non est cessandum in
 hac vita. Zach. 7. n. 14. & seq.
 † * Perfecti viri per Israhel significati. Malachię.
 1. 24.
 * Perfecti etiam in tribus inueniunt magnam
 consolationem. Ham. 9. 51.
 † * Magis in dies liberantur à captiuitate. ibid. c.
 52.
 Magnam Deus illis dat verborum efficaciam
 Ham. 9. 53.
 Et magnam firmitatem in bono, & plantat eos
 in beatitudine. ibid. 54. 55.
 Perfecti sunt zona Christi ad mamillas, & tu-
 nica. Mich. 2. 53.
 Perfectos Diabolus appetit maxime vincere,
 & ideo cibus eius electus dicitur. Habac.
 1. 47.
 Perfecti qui cadunt, & damnantur, magis pu-
 nientur. Soph. 1. 50.
 Perfecti proprie sunt, qui domum Domini
 edificant. Hag. 1. 39. 40.
 Perfectis nihil aut parum seminis perit. Hagg.
 1. 44.
 Perfecti habent permanentem lætitiã. Hag.
 1. 45.
 Perfecti vestiuntur, & calefiunt, imperfecti nõ
 calefiunt. Hag. 1. 45. 46.
 Perfecti non timent, sed imperfecti. Haggai
 1. 57.
 Perfecti etiam indigent adiutorio Dei. Hagg.
 1. 58.
 Ad perfectionem multum profunt etiam ope-
 ra, quę videntur parua. Hag. 2. 84.
 Perfecti sunt principes, & iudices. Michę. 3.
 24.
 Perfectę animę pariunt fere sine dolore. Mi-
 ch. 4. 76.
 Ad perfectionem quomodo cito veniatur. Za-
 cha. 2. 27.
 Perfectus vnus vtilissimus est hominibus, quia
 multos ad Deum adducit. Zacharię. 2. 35.
 36.
 Perfecti etiam interdum capiuntur, & ducun-
 tur Babylonem. Zac. 6. 40. 41. Sed ibi non
 moriuntur. ibi. 41. 42.
 Perfecti quam potentes sint verbo. Zac. 8. 45.
 & seq.
 Periurium.
 * Periurij pœna. Zach. 5. 6. 8.
 Permittere, Permissio.
 † Permissio Dei solet dici præceptum. Ham. 6.
 num. 33.

* Deus sepe permittit electos suos in aliquod pec-
 catum labi, ut cautiore fiant. Ion. 2. n. 30. &
 31.
 Perpendiculum.
 † * Lex Dei, & obedientia. Zach. 1. 66.
 Perla.
 † Medorum, & Persarum regnum per equos ni-
 gros significatum. Zac. 6. n. 3.
 Persecutio, Persecutor.
 Vide etiam Aduersę res.
 * Ecclesia persecutionibus aucta. Hof. 2. n. 99.
 Mich. 4. n. 46.
 † Persecutio, per solem significatur. Ion. 4. nu-
 mero. 29.
 * Persecutiones sunt Dei beneficia. Mich. 6. nu-
 mero. 13.
 Quomodo Deus in istos tuatur à persecuti-
 bus, vide tentatio.
 * Persecutores iustorum, & pauperum. Hamos.
 2. 16.
 Quomodo puniuntur. Nah. 1. 148.
 Perseuerantia vide Constantia.
 * Commendatur. Hof. 1. numero. 127. 128.
 Mich. 1. numer. 56. 57. Hagg. 1. 40. Zacharię.
 10. 28.
 * Perseuerantię typus talaris tunica. Mich. 1. nu-
 mero. 57.
 * Perseuerantia perfectio omnium bonorum.
 Mich. 1. 56. 58.
 * Perseuerantię typus cauda sacrificanda. Mich.
 1. n. 57.
 * Qui bonum querit, ne deficiat. Mich. 6. 43.
 Persona.
 Diuinarum personarum distinctio. Hamos. 4. nu-
 mero. 28.
 † Personarum mutatio frequens in scriptura.
 Hof. 2. numero. 56. Hab. numero. 73. So-
 pho. 2. 48.
 Tertia persona pro secunda. Hof. 5. n. 8.
 † Tertia persona præteriti pro secunda imperati-
 ui. Hof. 5. n. 8.
 Secunda persona in tertiam, & contra mutari so-
 let. Soph. 2. 47.
 Quę diuinis personis communia sunt, modo huic
 personę tribuuntur, modo illi. Malach. 3. nu-
 mero. 5.
 Pes.
 Mensura pedis in loco publico olim Romę posi-
 ta. Ham. 8. n. 16.
 † Lauare pedes in conuiujs consuetudo com-
 munit fuit Iudæorum, Romanorum, & alia-
 rum nationum. Hof. 3. n. 9.
 Petra.
 Vide etiam Lapis.
 * † Petra Christus Dominus Ham. 9. n. 21. Hab.
 n. 20. 23. Nah. 3. 32.
 † Petra principium familię. Ham. 9. n. 21. Hab.
 nume. 20.
 Petra apostoli. Hab. n. 23.
 * Petra typus offendiculi infidelium. Ion. 4. n. 6.
 * Amici Dei in petrarum scissuris habitant. Hab.
 num. 22.

† Petra Deus. Haba. 1. n. 37.
 † Petra, locus munitus. Haba. 2. n. 1.
 * † Petra, humilitas mentis. Haba. 2. n. 54.
 Pharamica vrbs.
 Vbi sita. Ham. 6. n. 46. 47.
 Pharao.
 * Typus Diaboli. Mich. 6. n. 14.
 Pharisęus.
 * Scribę, & Pharisęi quomodo reiecti à Deo.
 Soph. 3. n. 33.
 Phelethi.
 Chæreti, & Phelethi legiones militum custodien-
 tes David vnde dicitur. Sophonię. 2. numero.
 14.
 Phiala.
 † Qualis esset. Ham. 6. n. 22.
 Deferuebat odoramentis, & sanguini victima-
 rum excipiendo. Zac. 14. 49.
 Philisthim.
 Vide Palestini.
 Philosophia, Philosophus.
 Philosophorum Gentilium quę initia. Præ. 2. nu-
 mero. 26.
 Phison flumen.
 Idem ac Ganges. Soph. 3. 29.
 Placere.
 Placere sibi quam periculosum. Hamos. 6. 49. &
 seq. & c. 7. 14.
 Placentes sibi iusti deseruntur. Ham. 5. 34.
 Phramea.
 Iustitia puniens. Hab. 1. n. 39.
 Pietas.
 * Quę sit summa pietatis. Mich. 6. numero. 23.
 24. 25.
 Pigitia.
 * Est periculosissima. Hof. 3. n. 35.
 Pila.
 † Quid sit. Soph. 1. 56.
 Pileus.
 † Pileus sacerdotalis qualis. Zach. 3. nu. 14. & se-
 quentibus.
 Piscis.
 * Maiores pisces comedunt minores. Habac. 1.
 num. 40.
 † * Piscis peccator. Habacuc. 1. numero. 45.
 46. 47.
 * Pisces auferuntur homine ablato. Sopho. 1. nu-
 mero. 11.
 † * Pisces homines sine lege viuentes. Sophon.
 1. 43.
 † † Porta piscium quę. Soph. 1. 53.
 Plaga.
 Orbis plagę iuxta sicum Ierusalem, & templi in-
 telliguntur in scriptura. Zacharię. 2. numero.
 13.
 Plaga pro vulnere, vide Vulnus.
 Plaudere.
 † Manibus plaudere lætitię est. Nahum. 3. nu-
 mero. 28. 29.
 † Plaudere contrarium verbo sibilandi. Sopho.
 2. n. 55. 56.

Plastes.
 † Plastes statuarius. Zach. 1. n. 30.
 Plastes Deus. Zac. 1. n. 2.
 Plaustrum.
 † Plaustra ferrea quid. Ham. 1. n. 16.
 Pleiades.
 Quales sint, & quando oriantur. Hamos. 5. numero. 22.
 Plenitudo.
 Quid significet. Michæ. 1. numero. 18. 19. 20.
 Plenitudo terræ in mala partem sumpta. Mic. 3. numero. 20.
 Plenitudo terræ quid sit. Mich. 1. numero. 18. 19. 20.
 Pleonasmus.
 † Reperitur in scriptura. Hamos. 2. n. 24.
 Plinius.
 Locus Plinij corruptus corrigitur. Hamos. 6. numero. 7.
 Plumbum.
 * Plumbum seueritas diuine vltionis. Zachar. 5. numero. 19.
 Pluralis.
 † Plurale verbum cum nomine singulari. Ioe. 2. n. 6. Mich. 1. 35. Zach. 10. 17.
 † Plurale nomen cum verbo singulari. Michæ. 2. n. 30.
 Pluralis nomine pro singulari vtitur scriptura in rebus magnis, & excellentibus nominandis. Michæ. 5. numero. 37. 38. Zachar. 4. 18. capi. 6. 31.
 † Plurale pro vno ex pluribus. Habac. 1. numero. 5. Zach. 9. 37.
 Plutarchus.
 Quare scripserit librum de defectu oraculorum. Zach. 13. 5.
 Pluuia.
 Doctrinam Euangelicam significat, vt habes in verbo Doctrina, & verbo Imber.
 Poder.
 † Poderes Christi sunt fideles. Michæ. 2. numero. 52. 53.
 Pœna.
 * Damnatorum pœnis post diem iudicij nihil addetur aut detrahatur. Hoesæ. 1. numero. 35.
 Pœna iure debetur culpæ. Hoesæ. 12. numero. 21.
 * Pœnas quomodo liceat imprecari malis. Hof. 14. n. 2.
 Pœnas nobis à Deo pro peccatis nostris infligat æquo animo ferre debemus. Michæ. 7. numero. 40.
 Pœnitentia.
 Pœnitentiæ sacramentum quam sit vtile, & necessarium. Hof. 1. n. 90. Ham. 9. n. 13. 48. Ionæ. 3. n. 40. 41.
 Pœnitentiæ sacramentum est laboriosus quidam baptismus. Ham. 9. 48.
 † Pœnitentia qualis esse debeat. Ionæ. 3. numero. 31. Mich. 7. n. 41. Ioe. 2. 19.

Pœnitentiæ commendatio. Mich. 6. numero. 25. 26. 27.
 Pœnitentia quam sit grata Deo. Hof. 2. numero. 75. 76. & c. 5. n. 44. & c. 6. n. 51. c. 14. numero. 4. Ioe. 1. n. 31. Nahu. 1. numero. 49. 52. 53. Zachar. 7. numero. 3. & c. 13. & seq. c. 13. 20. Mala. 4. 27.
 Pœnitentiæ vis tanta esse potest, vt talis reddatur anima, qualis fuit, cum baptismum accepit. Ham. 9. n. 48.
 Pœnitentium habitus. Hof. 3. n. 18. Ham. 8. n. 30. Ionæ. 3. n. 31.
 Pœnitentiæ exempla. Hof. 2. n. 75. 76. ca. 3. n. 6. c. 5. n. 44. Ham. 5. n. 28. & seq. Ion. 3. n. 31. Sophi. 2. n. 58. 59. 60. Zach. 12. n. 10. 11. c. 13. 20. 21. c. 14. 28.
 Vera pœnitentia quid exigit. Hof. 13. numero. 12. cap. 14. nu. 6. Ioelis. 2. numero. 18. Hag. 2. 63.
 Deus propter pœnitentiam ignoscit hominibus peccata. Ioe. 2. numero. 22. Ionæ. 3. numero. 38.
 Opera pœnitentiæ commendantur. Ham. 6. n. 16.
 Sera pœnitentia. Hamos. 9. n. 11. Mal. 3. n. vltimo.
 Pœnitentia in mortem non differenda. Ham. 9. n. 14. Ion. 3. n. 40. Sophi. 2. n. 32. 33. & seq. Hag. 3. 8.
 Electi ad pœnitentiam prompti, reprobi vero minime. Ion. 1. n. 5. 2. 53. 54.
 * Peccatores pœnitentiam non inuenientes. Sopho. 1. n. 81. 82.
 † Pœnitentia angelus Domini dicitur. Zach. 3. numero. 29.
 * Feruentiores surrexerunt sancti per pœnitentiam. Zach. 12. n. 10. 11.
 * Prophetæ sacco induti prædicabant pœnitentiam. Zach. 13. n. 8.
 Pœnitentiam differentes in quot mala incidunt. Hof. 1. n. 113. & seq. & c. 118. Et ca. 5. 34. Ham. 4. 28.
 Quam difficilis sit in hora mortis. Sopho. 1. 81. 82.
 Pœnitentibus quomodo Deus bene faciat, & eos protegat. Hof. 1. n. 116. & seq.
 Pœnitentes, & conuersos ad se per quos gradus bonorum deducat Deus. Hof. 2. 83.
 Pœnitentia lucem animæ affert. Hoesæ. 6. 44. 48.
 Sine pœnitentia opera misericordiæ non sunt grata Deo. Hof. 6. 51.
 Pœnitentiæ veræ forma describitur. Hoesæ. 14. 4. & seq.
 Pœnitentiæ veræ fructus. Hoesæ. 14. 12. & sequentibus.
 Pœnitentiæ opera habet vera conuersio. Ioe. 2. 18.
 In pœnitentiam quomodo Deus excitet peccatores, & noctem in diem vertat, ac rursus diem in noctem. Hamos. 5. 28. & seq.
 Pœnitentiam non agentes fugiunt Christum

leonem, & incidunt in vrsu. Hamos. 5. 49. 50.
 Per pœnitentiæ gratiam caro seruit spiritui. Ham. 9. 48.
 Pœnitentibus dulcedinem Deus dat, sed vult vt prius expectent aliquantulum. Hamos. 9. 49. 50.
 Per pœnitentiam capti à Diabolo redeunt ad veteres possessiones. Habd. 126. 127.
 Post pœnitentiam securi esse non debemus, quasi gratia amitti nequeat. Ionæ. 2. 38.
 Pœnitentiæ perfectæ vis. Ion. 3. 38.
 Per pœnitentiam decauatur homo, id est, abijcit veteres cogitationes, & sumit nouas. Mich. 1. 71. 72.
 Per pœnitentiam exurgens exprobrat Babylo ni. Mich. 7. 40.
 Pœnitentiam integre hic agens non punitur iterum. Nah. 1. 49.
 Pœnitentiam quanta bona consequantur, Nahum. 1. 50. & seq.
 Per pœnitentiam silere debemus à facie Dei ne postea damnati obmutescamus. Sopho. 1. 48.
 Ad pœnitentiam exhortatio, antequam occu per nos dies mortis. Sopho. 2. 31. 32.
 Pœnitentiæ igne consumitur quidquid erat Moab. Sopho. 2. 42.
 Pœnitentia restituere nos potest in statum quem ante peccatum habuimus: nec est credendum Diabolo contrarium suggerenti. Hag. 2. 58. 59.
 Pœnitentia perfecta immolat rapinas hostiū Domino. Mich. 4. 80.
 Per pœnitentiam Christus refurgit in nobis, & dat nobis labium electum, & vt humero vno seruiamus ei. Sophi. 3. 45. 46.
 Pœnitentia est angelus Domini liberans nos à Satan. Zach. 3. 29.
 Quæ bona afferat animæ, & quomodo pœnitentes iudicent alios. ibid. 30. Et alios exemplo suo custodiant, & cum eis ambulent angeli. Zach. 3. 31.
 Post pœnitentiā diligenter laboremus, vt alijs proficiamus & in domo Domini laboremus memores accepti beneficij. Zachar. 6. 45.
 Pœnitentiæ opera quamdiu durare debeant. Zach. 7. 13. 14. 15.
 Qualis fiat anima, cum Deus ad eam reuertitur per pœnitentiam. Zac. 8. 20.
 Fit ciuitas veritatis, & recte de omnibus iudicat. ibid.
 In ijs, qui magis peccauerant, magis Deus solet requiescere. Zach. 9. 23.
 Pœnitentes ita Deus aspicit, ac si non peccassent. Zach. 10. 36.
 Pœnitentiæ opera contra obedientiam oblatio de rapina. Malach. 1. 39. & sequentibus.
 Pœnitentia excitatur in nobis per zelum Dei, & tunc vere conuertimur. Malac. 4. 26. 27.

Pœnitentia.
 Poetarum, & Prophetarum phrasæ simillimæ. Nah. 2. n. 65.
 Polluere.
 † Pollui in aliquo, est pollui contactu illius. Hag. 2. n. 65.
 * Pollutus facile polluit quæ tangit. Haggai. 2. 79. 80.
 Pomum.
 Poma bona temporalia. Hamos. 8. n. 10.
 † Poma, humana vita, & homines ipsi. Ham. 8. numero. 8.
 † Poma significat etiam ficum. Hamos. 8. numero. 2.
 † Poma quid sit proprie. Hamos. 8. numero. 2.
 Ponere.
 † Manum super os ponere est tacentis, & respondere nescientis. Mich. 7. n. 48.
 † Ponere in aliquo quid significet. Hoesæ. 11. nu. 28. Habd. n. 11.
 † Cor ponere in aliqua re, vel ponere super cor est attente meditari. Hag. 1. n. 9.
 Pontifex.
 † Pontifex noster Christus Dominus. Mich. 6. numero. 15.
 † Gubernatio populi Iudaici post reditum ex Babylonica captiuitate fuit penes pontificem summum. Zach. 3. 19.
 Populus.
 † Vnus populus potest esse figura vnus hominis, & contra. Hof. 11. n. 12.
 Populus nunc in bonam nunc in malam partem sumitur. Mich. 1. n. 17.
 Populi vocantur etiam Israelitæ. Mich. 1. nu. 17. 18.
 Populus non dicitur de Israelitis, nisi in malam partem. Zach. 8. 36.
 * Populi per aquas significati. Nahum. 2. numero. 63.
 † Populus virtutes. Nah. 3. n. 31.
 † Populus sensus corporis. Nah. 3. n. 36.
 † Populus terræ, id est, omnes homines plebeij, de quibus est sermo. Hag. 2. 16.
 † Populus cogitationes. Zachar. 8. numero. 24. 25.
 * Populus Dei non commiscetur cum populis. Hof. 7. 22.
 Populus, arbor.
 † Significat castitatem. Zach. 14. 66.
 Porta.
 † Iudicia apud Iudæos in portis vrbium fieri solebant. Ham. 5. n. 35.
 † Portæ sensus. Nahu. 3. numero. 31. Sophonia. 1. 71.
 † Porta piscium quæ. Sophonia. 1. 53. Zachar. 14. 35. 36.
 † Porta gregis quæ. Sophi. 1. 53. Zachar. 14. 35. 36.
 † Porta secunda quæ. Sophi. 1. 53. 54.
 † Portæ Ierusalém sponte apertæ in passione Domini. Zach. 11. 4.

Portentum.
 † Est signum aliquod mirabile in rei magnæ significationem factum. Zach. 3. 33.
 Potentia, Potens.
 * Anima potentia pastores dicuntur. Nahum. 3. num. 35.
 Vrbes. Zach. 7. 16.
 * Nugæ. Soph. 3. 53.
 * Domus. Zach. 1. 4. 25.
 Gentes. Hag. 2. 63.
 * Deus est autor omnipotentia. Zachariae. 10. 31.
 Potentiores increpandi. Mich. 6. 10.
 Potus.
 Potum dare, affligere. Habacuc. 2. numero. 38.
 Potus doctrina prava, Haba. 2. n. 48.
 Præcingere.
 Præcingere lumbos est paratum esse ad aliquid faciendum, & castitatem seruare. Nahum. 2. n. 40.
 Præcipio, Præceptum.
 Præcipere pro Disponere, & ordinare. Ham. 6. n. 33. Ion. 2. n. 1.
 Dei præceptum dici solet eius dispositio & permissio. Ham. 6. n. 33.
 Præcipito.
 † Sumitur pro Disperdere. Hofeæ. 13. numero 31.
 Prædestinatio.
 Prædestinatus, vide etiam electus.
 * Prædestinationis typus, & ordo. Hof. 3. numero. 24.
 † Prædestinati dicuntur reliquæ. Ham. 9. numero. 38.
 * Prædestinati quomodo à Deo protegantur, & ducantur. Soph. 2. 37. 42. 53.
 * Numerus prædestinatorum firmissime complendus. Zach. 2. 24. & sequenti. capit. 11. numero. 46.
 * Prædestinatio ab æterno facta, & in Iacob signficata. Mal. 1. 10.
 Prædicare, Prædicatio.
 * Prædicatio verbi Dei est præcipuum episcopi ram munus. Mich. 5. n. 59.
 Prædicationis utilitas. Ionæ. 3. numero 38. 39.
 * Euangelij per totum orbem prædicatio prædicatur. Hof. 1. nu. 135. Ham. 9. num. 8. Mich. 4. à princ. c. 5.
 * Apostoli prædicantes docebant, se eundem Deum prædicare, quem Iudæi coluerant. Mich. 4. n. 24.
 Prædicator.
 Vide concionator.
 Præesse.
 * Qui alijs præfunt, debent eis prodesse exemplo. Hof. 2. n. 100. 101.
 * Qui alijs præfunt, quales esse debent. ibidem. & c. 5. n. 3.
 * Qui præfunt, vocantur speculatores. Hof. 5. numero. 3.

Praelatus, vide verbo Principes.
 Præmium.
 Vide beatitudo. & Mal. 1. 36. 37.
 Præoccupare.
 † Significat præuenire. Mich. 6. n. 19.
 Præparare.
 † Significat firmare, & stabilire. Hof. 6. n. 6. Mic. 4. n. 21. Haba. 2. 37.
 † Præparatus, id est, firmatus stabilitus. ibidem.
 Præpositio.
 Præpositiones sæpe supplenda apud Hebræos, Græcos, & Latinos. Hof. 10. n. 50.
 Præfens.
 † Pro futuro. Haba. 1. n. 15.
 † Præfens negari solet, dum præteritum dicitur. Mala. 1. n. 8.
 † Includitur sæpe in præterito. ibid.
 Præsentia.
 * Dei præsentia cur aliquibus hominibus subtrahatur. Hofe. 6. n. 8. ca. 7. num. 75. cap. 8. numero. 31.
 * Dei præsentia, quæ in hac vita habetur, quantificanda. Zach. 2. 34.
 Præstare.
 † Præstabilis, id est, placibilis, Ioelis. 2. numero 20.
 Præsum, vide Præesse.
 Præsumptio.
 * Præsumptionis peccatum quale. Hamos. 9. numero. 14. Mich. 2. numero 47. 48. cap. 3. numero. 16. 17.
 Præteritum.
 † Præteritum actuum pro præterito passiuo. Hof. 13. n. 29. Mich. 2. n. 17.
 * Præteritum indicatiui pro imperatiuo, Hofe. 5. nu. 8.
 * Præteritum pro futuro. Hof. 11. n. 24. Haba. n. 29. Mich. 2. n. 64.
 Priapus.
 dem qui Behelphegor. Hofeæ. 4. n. 26.
 Primas.
 Episcopi vocantur primates. Mich. 1. n. 58. 59. 60. 61.
 Primitia.
 † Sunt primi fructus agrorum, qui Deo offerri solebant. Mal. 3. 30.
 Princeps, siue Prælati, vide etiam Rex, & Superior.
 * Principes scandalum dare quam graue sit. Hof. 1. 78. 83.
 * Principes mali. Ham. 4. 2. 3.
 Principes Ecclesie eiicere debent eos, qui alios perturbant. Ion. 1. 55. Sed faciât id suauiter, & seuerè, & quiescet ira Dei. ibid. 56. Eorum est dormientes excitare. ibid. 50.
 * Principes aliorum duces esse debent ad penitentiam. Ion. 3. 43.
 * Peccata principum grauiora sunt, & grauius puniuntur. Hof. 1. nu. 78. 79. 80.
 * Principes, siue prælati quidam, vt leones. Zach. 11. 39.

Exem-

Exempla principum quantum valeant ad bonum, & ad malum. Hofeæ. 1. numero. 78. 79. 89. & c. 6. n. 54. 55.
 Principes si adiuuent sacerdotes, magnum lucrum est animarum. Hag. 1. 36.
 Sepe constituntur principes, quos Deus non approbat. Hof. 8. n. 11.
 In principes & prælatos maxime sequi cupit Satan. Zac. 3. 28.
 Principes dicuntur caput populi, & cur. Hofe. 11. n. 26. Ham. 6. num. 4.
 * Principes, id est, rectores, & magistri magis puniuntur. Soph. 1. 49.
 † Princeps, id est, iudex. Mich. 3. n. 14.
 * Principes seculares superbi. Soph. 3. 10. 11.
 † Principes dicuntur colles. Michææ. 6. n. 1. Haba. 3. 31.
 * Principes Ecclesie quam mites esse debeant. Soph. 3. 11. 12.
 * Princeps bonus, & malus. Soph. 3. numero. 11. 12.
 Tunc principum seruantur leges, & verba audiuntur, cum exemplo ipsi præeunt. Ionæ. 3. 43.
 † Montes dicuntur. Mich. 1. n. 7. c. 6. n. 1. Hag. 1. 56.
 * Prælatis multi angeli promittuntur. Zachariæ. 3. 21.
 * Prælati dormitantes quantum noceant, & quomodo puniantur. Zach. 11. 38. 39.
 † Cedri dicuntur. Zach. 11. 3. & c. 5.
 † Principes maxime indigent prudentia. Ham. 6. 4.
 Pro.
 † Pro peccato, id est, sacrificium ita appellatum. Hof. 6. n. 28.
 Probatio.
 Probatio Dei, id est, tentatio, vide tentatio.
 Problema.
 Quid sit. Mich. 2. n. 12.
 Procas.
 Procas Sylius rex Latinorum quo tempore regnauerit. Præl. 2. n. 5.
 Profectus spiritualis.
 Vide Spiritualis.
 † Profectus bona opera facientium impediri solet per aliquod occultum, & hoc illis aperit Deus. Hag. 2. 76. 77. 78.
 Profundus.
 † Profundum, & profunde, id est, vehementer largissime. Hof. 5. nu. 7.
 † Projicere in profundum maris. Mich. 7. numero. 52.
 * † Profundum aquarum statum periculosum calamitosumque significat. Zacha. 1. 16.
 Projicere.
 A facie alicuius projicere. Hof. 6. n. 8.
 In profundum maris projicere. Michææ. 7. numero. 52.
 Promissio.
 † Promissionum scripturæ regulæ. Ham. 9. n. 44. Hag. 2. n. 73.

Terræ promissionis termini qui. Mich. 7. numero. 33. Hamos. 6. numero. 43. Haba. numero. 82.
 * Terræ promissionis termini angustiiores dati culpa Israelitarum, quam fuerant promissi. Haba. num. 82.
 Pronomen.
 † Redundantia pronominis. Hamos. 2. numero. 24.
 † Nomen pro nomine. Soph. 1. 31.
 Pronuntiatio.
 † Est necessaria ad scripturam intelligendam. Michææ. 5. n. 25.
 Propago.
 † Propagines, filij, & vrbes. Nahum. 2. numero. 44.
 Propheta, Prophetia, Prophetare.
 * Falsi prophetae spirituales, vide Pseudoprophetae.
 † Interpretandi prophetas qui modus optimus. Præl. 1.
 * Testimonia multa de Christo sunt in prophetis. Præl. 1. n. 4.
 * Testimonia multa prophetarum de Christo Domino ne queunt intelligi iuxta literam. Prælud. 1. nu. 5.
 Eloquia prophetarum tripartita. Prælud. 1. numero. 7.
 Prophetæ animus nunc de præsentibus tantum, nunc de futuro tantum tangebatur. Prælud. 1. numero. 8.
 Libri prophetarum æqualem auctoritatem nacti cum libris Mosi apud Iudæos, & quomodo. Præl. 1. n. 10.
 Veracitas prophetarum quomodo comprobata. Præl. 1. n. 10. 11.
 Prophetæ fuerunt concionatores populi Iudæorum. Præl. 1. n. 12.
 Prophetæ quo tempore floruerint, & quod eorum prophetie argumentum. Præl. 2.
 Tempus, quo quisque propheta prophetauit, necesse est nosse ad eius intelligentiam. Præl. 2. numero. 1.
 Prophetarum ordo. Prælud. 2. n. 1. & c. 6.
 Prophetæ tam minores, quam maiores, eodem ordine prophetauerunt, quo sunt in nostra editione, & apud Hebræos. Prælud. 2. numero. 7. & c. 24.
 Prophetæ, in quibus tempus non præfertur in titulo, sub illis regibus prophetauerunt, sub quibus & hi, qui ante eos signant tempus, aut saltem sub extremo eorum. Prælud. 2. n. 8.
 Qui nam ex prophetis vaticinati sunt ante captiuitatem decem tribuum, & qui post, sed ante captiuitatem duarum, & qui soluta captiuitate. Præl. 2. n. 24. & c. 27.
 Cur eadem sepe repetant prophetæ. Præl. 2. n. 24. 25. Hof. 1. n. 14.
 Prophetæ antiquiores sunt philosophis gentiliis. Præl. 2. n. 26.
 Cur duodecim prophetarum sit vnus tantum liber. Præl. 3. n. 1.

Duode-

Duodecim prophetæ non sunt alijs prophetis inferioriores. Præl. 3. n. 1.
 † Etymologia nominum duodecim prophetarum. Præl. 3. n. 2. 3. 4.
 Intitulis prophetarum quæ nam quærenda. Præl. 4. n. 1.
 Cur quidam prophetæ patrum suorum meminere, quidam non meminerint. Præl. 4.
 Prophetarum parentes, aut aui, non quia ponuntur in titulis, sunt prophetæ. Præl. 4. n. 1. & seq.
 Patriam cur quidam prophetæ indicauerint, quidam non indicauerint. Præl. 5.
 Tempus prophetiæ suæ cur quidam prophetæ, & non omnes indicauerint. Præl. 6.
 Cur non omnes prophetæ scripserint ad quam verbum, vel gētem prophetauerint, & quibus verbis id significetur. Præl. 7.
 † Cur prophetæ sæpe repetant, Hæc dicit Dominus, & initio dicant, verbum Domini, &c. Hof. 1. n. 2.
 Initia prophetarum non fuerint ab Hædra, vel alio quopiam addita. Hof. 1. n. 2.
 Prophetæ intelligebant quæ prædicebant. Hof. 1. n. 5. Hah. 1. n. 6. Nec loquebantur in extasi. ibidem.
 † Prophetæ cur vocatur videns. Hof. 1. n. 4. & 5.
 Prophetæ non solum verbis, sed etiam operibus vaticinabantur. Hof. 1. 4. 3. Zac. 11. 4. 8.
 Quando prophetæ aliquid iubentur facere, & non faciunt, id statim ostendunt. Hof. 1. numero. 4.
 Prophetæ siere viri portentosi. Hof. 1. n. 50. Zach. 5. n. 3. 3. 4.
 † Obscuritas prophetarum vnde oriatur. Hof. 2. n. 29.
 Prophetæ sæpe spiritu prophetiæ destituebantur. Ham. 7. n. 16. 17.
 An aliquando prophetæ in suis responsis decipiantur. Ion. 3. n. 17.
 An prophetæ sint aliquando locuti de suo. Ion. 3. n. 23.
 * Prophetæ defuerunt cum Iudæi seruire cœperunt regibus alijs. Hag. 1. 33.
 * Prophetæ falsi non ferendus tempore Evangelij; etiam ab amicis, & consanguineis. Zach. 13. 5. 6.
 * Prophetæ falsi sunt homines, aut cogitationes auerentes nos à Deo, & à perfectione, & non est illis credendum. Zach. 13. 24.
 Prophetarum intelligentia quomodo acquirenda in proœ. in Mich.
 Prophetæ plures erant, cum reges erant apud Iudæos, & ante captiuitatem, quam postea. Hag. 1. 33.
 † Prophetæ nomine & iam falsi prophetæ significatur. Zach. 13. 6.
 Sæpe induti prædicabant penitentiam. Zach. 13. 8.
 prophetiæ non fuerunt simul, nec continuato tempore editæ. Hof. 1. n. 14.

Prophetiæ gradus qui præstantiores. Ioc. 2. num. 57. 58.
 † Prophetiæ quomodo intelligendæ quando non implentur. Ion. 3. n. 17.
 Christus Dominus propheta dicitur. Zach. 13. n. 22. 23.
 Poetarum, & prophetarum phrasia simillima. Nahum. 2. n. 65.
 † Prophetæ perinde sumunt exempla à futuris, atque à præteritis. Nah. 3. n. 10.
 † In prophetis, id est, in vno prophetarum. Habac. 1. n. 5.
 Propositum.
 Non adimplere periculo sissimum est. Hof. 3. numero. 36.
 Proprius.
 Voluntas propria, & iudicium proprium dolorum omnium origo. Ion. 4. n. 7. & 8. & seq.
 Profopoeia.
 † Inuenitur in scriptura. Haba. 5. n. 41. Hag. 2. n. 24. 25.
 Prostibulum.
 † Ponitur pro meretrice. Ioc. 3. n. 10.
 Prouerbum.
 † Quid sit. Mich. 2. n. 9. & seq.
 Loqui in prouerbis. Mich. 2. n. 10.
 Prouidentia.
 Dei prouidentia, vide Deus.
 Prouincia.
 Multæ prouinciæ à filijs Noe nomen acceperunt. Ion. 1. n. 7. & 8.
 Proximus.
 * Proximorum saluti vacandum, & quomodo. Hof. 2. n. 100. c. 6. n. 45. † Ham. 9. n. 53. † Mich. 2. n. 5. c. 5. n. 68. † Hag. 1. 35. 36. 34. 55. c. 2. n. 78. 79. 89. 90. † Zac. 2. n. 24. & seq. & 35. c. 8. n. 45. 46. c. 9. n. 56. 57. 69. c. 10. n. 33. 34. c. 14. numero. 69.
 * Saluti proximorum vacare Deo gratissimum est. Mich. 2. n. 51. c. 5. n. 68. Hag. 2. n. 89. 90. Zach. 6. 36.
 * Proximorum regimen est ars artium. Zach. 3. n. 28.
 † Qui proximorum saluti vacant, dicuntur anguli, & paxillus. Zach. 10. 33. 34.
 Prudentia.
 * Carnis prudentia quomodo ressecanda. Zach. 6. 24.
 Prudentia necessaria. Ham. 6. n. 4.
 Psalmus.
 Psalmorum liber interhagiographa olim ab Hebræis numeratus. Præl. 2. n. 1.
 In psalmis non seruatur ordo historiæ. Ham. 2. numero. 25.
 Psalterium.
 † Musicum instrumentum sic dictum, quale esset. Ham. 6. n. 20.
 Pseudopropheta.
 * Pseudopropheta spiritualis vitæ qui, & quales. Hof. 9. n. 12. † Ham. 6. n. 50. † c. 7. n. 14. † Mic. 2. n. 44. c. 3. n. 12. c. 5. n. 91. c. 6. n. 18. c. 7. n. 23. † Zach. 13. 22. 24.

* Pseudopropheta à viris pijs non tolerantur. Zach. 13. 5.
 Puer.
 * Cum seruum significat ponitur is, cuius seruus est. Zach. 2. n. 5. & 6.
 Pugna, Pugnare.
 * Spiritualis pugna. Mich. 4. numero. 72. Zach. 4. num. 37. & seq. ca. 10. num. 12. & seq. & numero. 30.
 Pulcer.
 Virgines pulchræ indotatæ nubebant. Hof. 3. numero. 10.
 Puluis.
 † Lingere puluerem est victorum, & supplicum. Mich. 7. n. 48.
 † Puluis, peccator. Soph. 2. n. 33.
 Punctum.
 Hebræorum puncta multis in locis male posita. Hof. 10. n. 19. Ham. 5. numero. 66. 67. capit. 6. num. 8.
 Punitio, Punire.
 Punitio peccatorum, vide Deus, Peccator, Peccatum.
 * Punire solet Deus bonos per malos. Haba. 1. n. 39.
 Punitio est signum misericordiz diuinæ. Ham. 3. 1. 3.
 * Punit Deus iustos, qui commoditates temporales sequuntur. Zach. 1. 61. 62.
 Pupilla.
 † Rex maxime carus, & custodiendas significat. Zach. 2. 20.
 Puritas.
 * Animarum puritas à Christo facta qualis. Mal. 3. 20.
 Pusillanimitas.
 * Quomodo à Deo tollatur. Zach. 8. 57.
 Putredo.
 † Quid sit. Hof. 5. n. 33.
 Pythagoras.
 Quo tempore floruerit. Præl. 2. n. 26.
 Q
 Quadraginta.
 Quadragenarius est numerus penitentia. Ion. 3. n. 16.
 Quadriga.
 † * Tentationes significat. Mich. 1. n. 58.
 † * Quadrigæ bona naturalia. Nah. 2. n. 73.
 † Quadrigæ imperia mundi. Zachariæ. 6. nu. 1. & seq.
 † In quadrigis, simul sessorum solent intelligi. Zac. 6. n. 3.
 Quamuis.
 † † Significatur per Quia, vel Quoniam. Haba. 2. n. 43.
 Quamuis redundare solet. Soph. 3. n. 35.
 Quasi.
 † Interdum significat non tam similitudinem, quam ipsam veritatem. Hof. 5. numero. 27.

Quatuor tempora.
 A Zacharia prædicta. Zach. 8. 34.
 Quercus.
 † Quercus diues. Zach. 11. 6.
 Quia.
 † Interdum ponitur ornatus tantum causa. Hof. 2. n. 41. † c. 7. n. 9. † c. 10. n. 17. † c. 11. n. 1. † Sopho. 3. 23.
 † Quia pro Quamuis. Habac. 2. n. 43. Zac. 9. n. 6.
 Quippe.
 † Quippe pro Quamuis. Zach. 9. n. 6.
 Quis, vel qui.
 † Relatiuum sæpe subauditur. Hof. 10. nu. 17. c. 11. n. 23.
 † Quis, sæpe non significat rem quæ fieri non possit, sed difficilem. Hof. 14. n. 24.
 † Qui, quæ, quod, &c. ponitur pro Quia. Ham. 8. n. 3. Mich. 7. n. 50.
 Sæpe redundat. Ham. 2. n. 24.
 † Quid tu, scilicet, dicit. Quid vos, scilicet, dicitis. Hag. 2. n. 12.
 Quoniam.
 † Quoniam pro Quamuis. Haba. 2. n. 43. Zac. 9. n. 6.
 R.
 Rabanus.
 Qualis scripturæ interpretis. in Proc. in Mal. n. 11.
 Rabba vrbs.
 Vbi sita. Ham. 1. n. 25.
 † Significat multa, vel magna. ibid.
 Rabbi, vel Rab.
 Vide etiam Hebræus, & Iudæus.
 † Vnde dicatur Rab, & Rabbi, & quid id nomen significet. Mich. 7. n. 9.
 Rabbini fabularum appetentissimi. Hof. 5. 2.
 Multa dicere solent, quæ nec probant, nec probare possunt. Præl. 4. n. 4. Ion. 2. n. 5.
 Quomodo scripturam interpretentur. Præl. 1. n. 2. Ion. 2. n. 5. 11. Mich. 4. n. 13. & ex professo. in proœ. in Soph.
 † Puncta Rabbiorum multis in locis sunt male posita. Hof. 10. n. 19. Ham. 5. n. 66. 67. c. 6. nu. 8.
 Rabbi David per multa ex lingua Hebraica ignorauit. Hof. 3. n. 3.
 Rabbiorum imperitia. Ion. 2. n. 5. & 11. Mich. 4. n. 13. in Proc. in Soph.
 † Rabbiorum sectatores maxime nocent Ecclesie in Proc. in Soph.
 Rabbiorum sectatores quibus signis cognoscantur. ibid.
 Racemus.
 * Hominem iustum significat. Mich. 7. nu. 4.
 Radere.
 Caput radere tristitia, & ignominia est. Ham. 8. nu. 30.
 Radix.
 Liliæ radix cordis similitudinem habet, & sursum ascendit. Hof. 14. n. 14.
 Ramus.
 Festum ramorum arborum. Zach. 14. 66.
 Ratio.
 * Sub ratione congregauit Deus inferiores potentias. Soph. 3. 33.

Reblatha vrbs.
Vbi sita. Ham. 6. n. 8.
Recapitulatio.
† Familiaris est scripturæ sacræ. Ionæ. 3. n. 30. Sophon. 2. n. 17.
Recumbere.
† Ad mensam recumbere consuetudo Hebræorum, Græcorum, & Latinorum Hof. 3. u. 9.
Reconciliare.
Animos disidentium reconcilians laudantur. Zach. 10. 3. 3.
Recordari.
† Recordari, id est, facere. Haba. 3. n. 7.
Redundantia.
† Pro nominis redundantia. Ham. 2. n. 24.
Regio.
Multæ regiones à posteris Noe nomina sortitæ. Ion. 1. n. 7. & 8.
Regina.
Quis fuerit. Soph. 3. n. 28. 29.
Regnare, Regnum, Regina, Rex, vide etiam Princeps.
* Impij sæpe regnant propter peccata populi. Hof. 13. n. 16.
† Animæ regnum. Ham. 2. num. 6. Mich. 4. n. 72.
Reges Iuda quot annos, & quando singuli regna uerint. Præ. 1. n. 27.
† Rex noster Christus. Mich. 4. n. 73.
* Regis officium pascere, & rex pastor dicitur. Mich. 5. n. 31.
† Reges crudeles dicuntur leones. Nah. 2. numero. 67.
† Rex Assur, voluntas. Nah. 3. n. 35.
Rex iustus. Haba. 1. n. 46.
† Reges dicuntur montes. Haba. 3. n. 30. Mich. 6. num. 1.
† Reges dicuntur fluuij. Haba. 3. n. 39.
† Regna cæli luna. Soph. 1. 23.
Regna terræ, & reges ministri sunt providentiæ Dei ad puniendum, & exaltandum. Zach. 6. 7. & seq.
* Rex pius quantum iuuat ad multitudinis salutem. Hag. 1. 36.
Gentium regnum, id est, regnum Romanorum. Hag. 2. 71.
Regnum Romanorum, vide Roma.
* Diaboli regni destructio. Hag. 2. 86.
Quatuor mundi regna per quatuor quadrigas significata. Zach. 6. n. 1. & seq.
* Consilium dare est munus regis. Zach. 9. 65.
Relatium, vide Quis.
Religio virtus.
† Vnde dicta. Ham. 9. n. 7.
Religionis virtus quomodo præstet misericordię Hof. 6. n. 26. & seq.
* Societas religionis maxima mutue dilectionis causa est. Mal. 2. 21.
Religio, id est, vita religiosorum, & Religiosus.
* Religionum exordium, & initia. Mich. 7. num. 38. Zach. 11. 41.
* Qui in religionem recipiuntur quomodo pro-

bandi. Hof. 2. numero. 101. Zachariæ. 11. 38.
* Religionibus quid maxime noceat. Hof. 2. nu. 101. 102. Zach. 11. num. 36. & sequ. vsque ad 47.
* Vitam religiosorum qualem esse oporteat. Hof. 4. n. 45. & seq. Mal. 1. num. 39. 40. 41. 42. 43. 44.
* Religionum laus, & quam grauius errent religionum detractores. Hamos. 2. numero. 26.
* Qui alios à religione auocant, quam grauius peccent. Mich. 2. n. 56. Ham. 1. 31.
* Religionem dicuntur montes. Hamos. 4. numero. 34.
† Dicuntur funiculus Dei. Zach. 11. 41.
* Religio fori duplex genus. Ham. 9. n. 26. Habd. num. 127.
* Religiosi quidam optimi, quidam pessimi Habd. 127.
Religiosorum vita domus deliciarum, de quibus bonos eijciunt mali. Mich. 2. 55. 56.
Opera vitæ religiosæ sunt caro sanctificata. Hag. 2. n. 78.
† Religionem dicuntur ciuitates munitæ. Mich. 7. n. 38.
Religiosi non viuentes iuxta suum institutum, sed aliarum religionum seruare instituta volentes induuntur veste peregrina. Soph. 1. num. 52.
Religiosorum vita qualis. Hag. 2. numero. 78. 79.
Vocati ad religionem cogitationes quales. Zach. 8. 23.
Fundatores religionum quomodo tot homines ad suum institutum sequendum pertraxerint. Zach. 8. n. 45. 46. 47.
Superiores religionum quales esse debeant. Zach. 11. n. 37. 38.
Religiosi quomodo gloriari debeant in patrum suorum virtutibus. Hamos. 9. 26.
Religiosus quid maxime curare debeat. Zach. 11. n. 43.
Religiosus se, & omnia sua Deo, & proximorum salutem consecrat. Zachariæ. 14. numero. 68. 69.
Qui in religionibus contra obedientiam faciunt ea etiam, quæ bona videntur reprehenduntur. Mal. 1. 39.
Apostata religionum reprehenduntur. Mal. 2. nu. 40. 41.
In religionis ingressu ostendit Deus mirabilia. Mic. 7. 62.
In religiones pauci admittendi. Hof. 2. 100.
Religionis ingressum prohibentis scelus. Hamos. 1. 31.
Religionum disciplina est caro sanctificata, si portetur in vestimento tantum, id est, exterius, sanctificat alios. Haggzi. 2. 78. 79.

Reli-

* Religionum ruina est superbia. Zach. 11. 36. & seq.
* Religionis ruina fit ex admissione, retentione in dignorum. Zach. 11. 36. 37. 38.
Religiones non respondentes vocationi suæ abijciuntur, & aliæ pro eis substituentur. Zach. 11. 41. & sequentibus. Idem de religionibus. ibid.
Religio suscepta non deserenda. Mala. 1. 39. & seq.
Religionum præpositi, si dormitant, valde nocent, & seuerè puniuntur. Zac. 11. 38. 39.
Religiosorum sacrificia in votis suis. Zac. 14. 51.
Religiosi quidquid habent boni, Deo offerent, & fratrum salutem. Zac. 14. 68. 69.
Religiosorum peccata non sunt euulganda laicis. Mich. 1. 54.
Religiosi, qui contra obedientiam opera peccantia exercent, de rapina offerunt. Mal. 1. 39. & seq.
Religiosus, qui corde laicus est, induitur veste peregrina. Soph. 1. 51.
Religiosi, qui à patribus suis degenerant, confunduntur. Soph. 1. 73.
Inter religiosos, etiam diuersarum religionum magnæ causæ sunt mutue caritatis. Hag. 2. 90. & seq.
Religiosi, qui diu vixerunt in religione, & sine fructu sunt, sunt quercus Balsan, quæ iuuentur vltulare. Zac. 11. 37.
* Religiosus singularitas vitanda. Mala. 1. 44.
Reliquia.
† Electi vocantur reliquie. Hamos. 9. num. 38. & Mich. 2. numero. 62. capit. 4. nu. 57. Zac. 9. 18.
† Reliquie, virtutes. Mich. 2. n. 71.
† Relinqui saluari. Zach. 9. 18.
Remmon.
Colis Remmon in terra Benjamin situs. Zachariæ. 14. 35.
Rempham.
† Idolum stella luciferi. tam. 5. n. 72.
Rempham pecunia. Ham. 5. n. vlt.
Ren.
† Defectio renum magnam virtutum significat defectionem. Nah. 2. n. 65.
Renes vbi sunt in animali, & quam vim habeant. Nah. 2. n. 66.
† Renes pro libidine. Nah. 2. n. 66. 67.
Repeto, Repetio.
† Repetitionibus cur vtitur scriptura vide Geminationem.
† Sententiarum repetitione vtitur scriptura ad confirmationem. Sopho. 1. 15.
Repham.
† Stella sic dicta. Ham. 5. n. 72.
Reprehendere, vide Corruptio.
Reprobis venit calamitas, & qua non euadent. Mich. 2. 23.
Reprobis commune est dolere de aliorum profectu, & eum impedire, & quomodo puniantur. Soph. 2. 37. 38.

* Reprobis cum reprehenduntur, abscondunt peccatum, & exultant, non sic electi. Ion. 1. 5. 2. & seq.
* Reprobis admoniti, aut beneficijs alleciti aut non redeunt ad Deum, aut cito recedunt. Sopho. 3. 18.
* Reprobi reparare volunt bona temporalia à Deo ablata, vt peccatis indulgeant, sed nihil proficiunt. Mal. 1. 27. 28.
* Tardi & difficiles sunt reprobi ad penitentiam electi vero faciles. Ionæ. 2. numero. 52. 53. 54.
* Hædi dicuntur. Zach. 9. 61.
* Quomodo seruiant electis. Mala. 1. 12.
Reptile.
* Significat homines callidos. Hof. 2. numero. 92.
* Reptile peccator. Haba. 1. n. 46.
Repudium.
† Quomodo permittatur. Mal. 2. 36. 37.
† Lex repudij quomodo intelligenda. ibid.
Requiescere.
† Significat spem habere. Michæ. 3. numero. 16.
† Requiescere, consentire. ibid.
Res.
Cognitio rerum, quam necessaria ad scripturam sacram intelligendam in pro. in Zachariæ. numero. 5.
† Deus loquitur rebus. Zach. 1. n. 14.
Relicere.
† Respicit Deus, id est, miseretur. Hab. 3. n. 29. Zach. 9. 22.
Respondere.
† Pro Rependere, vel Reddere. Hof. 5. n. 11.
† Responderi, Incipere loqui. Zach. 4. 26.
† Respondens pro discipulo. Mal. 2. 26.
Resurgere Resurrectio.
* Resurrectio Christi Domini prædicitur, & probatur. Hof. 6. n. 3. c. 13. n. 24. Mic. 7. n. 36. 37. Zach. 3. 26.
* Resurrectio Christi, & successus Ecclesiæ post eam. Mich. 7. 36.
* Resurrectio nostra quomodo per Christi Domini resurrectionem facta. Hof. 6. numero. 5.
* Resurrectio Christi Domini quomodo intelligatur fuisse post tres dies. Hof. 6. numero. 6.
* Resurrectionis Domini meditatio plurimum valet ad spem resurrectionis nostræ excitandam. Hof. n. 6. 46.
* Typus resurrectionis Domini Ionas. Ionæ. 2. 23. c. 3. n. 34. & seq.
* Resurrectio Christi Domini Iudæis nota. Ionæ. 3. numero. 33. 34. Sopho. 3. numero. 20. & seq.
† Resurgere pro Resurrectio. Sopho. 3. numero. 20.
* Resurrectio Christi quomodo fiat in nobis. Soph. 3. 45. & seq.

O o z *Re-

* Resurrectio iustorum cu dote agilitatis. Mal. 4.6.
 Reuelare.
 † Reuelare turpitudinem, id est, corpus denudare, & libidini vacare. Hofex. 2. numero. 68.
 † Reuelatio turpitudinis prohibita, est illicitus concubitus. Hof. 2. n. 68.
 Rex.
 Vide regnare.
 Rhinoceros.
 * Eius vis, & natura Ham. 6.41.
 Rhinocolura.
 Vbi sita. Ham. 6. n. 46. 47.
 Rhodas, Rhodij.
 † A quo nomen acceperint Ion. 1. n. 3.
 Richardus.
 Qualis scripturæ interpretes. In Proem. in Mich. num. 12.
 Rhoca.
 Rhoca fuitaui Nini regis. Hof. 2. 63.
 Roboham.
 Quando & quot annos regnauerit. Prælu. 2. nu. 27.
 Roma, Romanus.
 Administratio imperij Romanorum. Præl. 2. numero. 25.
 Romani multas cōsuetudines habuerunt communes cum Hebraeis, & Græcis. Hof. 3. n. 9.
 Romani, à quo ducant originem. Habbia. num. 2. Roma quo tempore condita. Præl. 2. num. 3. & 27.
 Romanorum regnum dicitur regnum gentium per Antoniam. Hag. 2. 61.
 Regnum Romanorum quando maxime destruitur. Hag. 2. n. 72.
 Regnum Romanorum per equos varios, & forte significatum. Zach. 6. n. 5.
 Romulus.
 Quando, & quot annos regnauerit. Præl. 2. numero 3.
 Ros.
 In terra promissionis facit, vt germina nimio calore non astituent. Hof. 14. numero. 13. Michæ. 5. 74.
 * Ros, doctrina Euangelica. Mich. 5. n. 74.
 * Ros, gratia, aut deuotio. Hag. 1. n. 55.
 Ros magnificabat apud Iudæos. Zach. 8. 14.
 Rubig.
 † Quid sit. Ioc. 1. n. 7. Ham. 4. n. 10.
 Ruete.
 † Significat in aliquam magnam calamitatem sibi ab aliquo tanquam laqueum paratam, deuenire. Soph. 1. 13.
 † Ruere, cadere. ibid.
 Rufinus.
 Qualis autor. Hof. 2. n. 78.
 Commentarij in prophetas Rufino ascripti non sunt ipsius. Hof. 2. n. 78.
 Rufus color.
 † Visionem significat, & cædes. Zachariæ. 1. 14. 18.

Ruina.
 † Pro calamitate. Soph. 1. 13.
 Rupertus.
 Qualis autor. Præl. 1. n. 10. & in Proem. in Malac. num. 12.
 Rursum.
 † Significari solet in scriptura per verbum conueriti. Ham. 5. nu. 12.
 S.
 Saba, Sabæus.
 † Vbi, & qui sint. Ioc. 3. nu. 13. & 14. Sophonia. 3. 28.
 A quo dicti. Soph. 3. 28.
 Sabatha, & Sabatheni.
 Sabatha, Sabathenorum autor. Sophonia. 3. 29.
 Sabatheni vbi sit. Soph. 3. 29.
 Sabathaca.
 † Quis fuerit. Soph. 3. n. 28. 29.
 Saccus.
 † Lugentium erat vestis. Ham. 8. n. 30. & Ionq. 3. n. 30. & 31.
 † Saccus è cilicio fiebat, ideo que alteri pro altero poni solet. Ham. 8. n. 30.
 * Sacco induti prophetae predicabant penitentiam. Zach. 13. 8.
 Sacco quomodo vtendum. Ionæ. 3. numero. 30. 42.
 Saeculus.
 † Pecuniam in sacculum pertusum mittere quid sit. Hag. 1. 47. 48.
 Sacerdos, Sacerdotium.
 Vetus sacerdotium fuit typus noui Ioc. 3. num. 10. 14.
 Sacerdotium quomodo Iudæis ablatum. Hof. 4. num. 12.
 † Sacerdotium quomodo appetendum Hof. 2. numero 103.
 Sacerdotium vetus reiectum, nouumque acceptum Deo Mal. 1. 31.
 Sacerdos exemplo suo debet proximos iuuare Hof. 4. numero. 14. 15. 16. capit. 6. numer. 53. cap. 8. n. 2. Zach. 3. n. 50. Mal. 2. 29. cap. 2. per totum.
 Sacerdos tenetur orare pro populo, & eius peccata corrigere. Hof. 4. n. 14. 15.
 Sacerdotis munus. Hof. 2. n. 103. Hag. 2. 64.
 Sacerdotes mali reprehenduntur. Sophon. 1. numer. 46. 47. c. 3. n. 12. 13. Zach. 14. numer. 53. Mala 1. n. 16. & 29. 36. cap. 2. num. 1. & sequ.
 Perfectio & sanctitas sacerdotis qualis esse debeat. Mal. 2. 16. 17. cap. 3. nu. 21. 22.
 Sacerdotes, qui in confessione sollicitant mulieres, reprehenduntur. Sophon. 3. numero. 13.
 * Pileus sacerdotis qualis. Zacha. 3. numero. 14. & sequ.
 † Dignitas sacerdotij per mitram significata. Zach. 3. 17.

* Guber-

* Gubernatio populi Iudaici post solutam captiuitatem fuit penes summum sacerdotem. Zacha. 3. 19.
 Angeli multi vni sacerdoti deputati. Zachariæ. 3. 21.
 Debebant offerre panes, qui fierent ex frumento, quod ipsi fererent, & meterent, & molerent, & coquerent. Mal. 1. 18.
 Christianus quilibet non simpliciter, & proprie, sed quodammodo est sacerdos. Mal. 2. nu. 1. c. 3. 39.
 Os sacerdotis quale esse debeat. Mal. 2. numero 2. 13.
 Sacerdoti partes victimæ reseruabantur. Mal. 2. n. 4. & 7.
 Pactum pacis à Deo cum sacerdotibus factum Mal. 2. 10.
 Laus sacerdotis. Mal. 2. n. 10. 11.
 Officium sacerdotis est corripere delinquentes. Mal. 2. 12.
 Officium sacerdotis docere populum. Mal. 2. 13.
 † Angelus Dei dicitur. Mal. 2. n. 14. 15. 16.
 † Aurum dicitur. Mal. 3. 21.
 * Sacerdotum scandalum quam graue. Hof. 4. 43. & c. 6. 53. Mal. 2. 18.
 * Sacerdotes polluentes sanctum. Soph. 3. 5. 12. 13.
 Sacerdotis mali benedictionibus maledicit Deus. Mal. 2. 2. 3.
 Sacerdos malus quam contemptibilis fiat. Malach. 2. 5. 19.
 Sacerdotis sancti descriptio. Mal. 2. 9. & seq.
 Eius sententia. ibi. 13. Eius vita. ibi. 14. 15. Eius si delitas in tradenda doctrina Dei. ibid. 14. 15. 16. 17.
 Sacerdotes mali quantum nocent. Hof. 5. 10. & c. 6. 53.
 Sacerdotes mali tollentur. Soph. 1. 47.
 Sacerdotes clamare debent, cum viderint iram Dei. Hof. 8. 2.
 Sacerdotes tales esse debent, vt motibus suis futura prænuntient Zach. 3. 50. Et ad hos adducit Dominus filium suum Orientem, vt in eis germinet. ibid.
 Sacerdotium vita exemplum esse debet aliorum. Zach. 3. 51.
 Sacerdotes quomodo polluant mensam Domini. Mal. 1. 29.
 Sacerdotes si iungantur cum principibus, magnum lucrum est animarum. Hag. 1. 36.
 Sacerdos ignoras offert cæcū. Si autē Deo, & Mammonæ seruire velit, offert claudū. si auaritiæ, aut libidini, offert languidū. Mal. 1. 30.
 Sacerdotes accipientes redditus, & non laborantes. Mal. 1. 36.
 Sacerdotes agant penitentiam. Ioc. 1. 31.
 Sacramentum.
 Frequens sacramentorum vsus quā sit utilis. Hof. 7. n. 15. Huius sumptionis irrisores. ibid.
 Sacramentalia sunt valde necessaria. Ioc. 1. n. 21.
 Septem sacramenta per septem infusoria significata. Zac. 4. n. 6. 28.

Quomodo vasa dicantur gratia. Zach. 4. n. 6.
 † Fontes dicuntur. Zac. 13. 18.
 Sacrificium, Sacrificare.
 Sacrificium mundum Christianorum in toto orbe offerendum. Mal. 1. 31. 32.
 Libatio sacrificiorū quomodo fieret. Ioc. 1. n. 24.
 Sacrificium laudis. Mich. 6. n. 2.
 Sacrificiorum triplex genus apud Iudæos. Hof. 6. n. 28.
 Sacrificia veteris legis figura fuerunt sacrificij Christi Domini. Hof. 6. nu. 22. Zach. 14. 49.
 Sacrificia veteris legis an fuerint Deo grata. Hof. 6. n. 19.
 Iudæorum sacrificia cur cessauerint. Hof. 3. numero. 19.
 Nouæ legis sacrificia in magna multitudine prædicuntur. Zach. 14. 49. 51.
 * Missæ sacrificium quam acceptum Deo. Mal. 3. nu. 23.
 Sacrificare in montibus excelsis more gentium à Iudæis vsurpatum. Hofex. 4. numero. 24.
 Per ignem sacrificare filios. Hof. 5. n. 13.
 * Qui peiora Deo offerunt, reprehenduntur. Malac. 1. 38. 45.
 * Partes sacrificij, quas sacerdoti reseruabantur. Mal. 2. n. 4. & 7.
 * Sacrificanda Deo concupiscentiæ nostræ. Ionq. 2. 38. Mic. 4. 80.
 Sadai.
 † Quid significet. Hof. 1. n. 10. Ioc. 1. n. 27.
 Saeculum, vide etiam Mundus.
 Saeculi bona, vide Bona.
 * Contemptus saeculi. Hof. 2. nu. 80. ca. 6. n. 49. c. 8. num. 16. c. 11. num. 19. Sopho. 1. 41. Zachar. 10. 34.
 Consolationes saeculi propter Deum relictæ non sunt repetendæ. Ham. 4. n. 26.
 Amatores saeculi. Hof. 4. n. 6. & 7. & 24. c. 5. n. 30. 31. c. 10. n. 32. c. 12. n. 17. 18. Ham. 3. n. 24. Zac. 2. 29. 30.
 * Saeculi peccata. Ham. 3. n. 16. c. 5. n. vlt.
 † Saeculum pro longissimo tempore siue præterito siue futuro. Ham. 9. numero. 36. Mich. 5. numer. 39. & 45.
 † Saeculum pro initio mundi. Michæ. 5. n. 41.
 † Dies saeculi, & dies antiqui qui dicantur. Ham. 9. n. 36.
 * Ad saeculi curas, & negotia redire post acceptam gratiam periculosum. Ham. 7. 8. 9.
 * Saeculi potestates subijciet sibi Deus in die iudicij. Mich. 1. 28.
 * Saeculum cum reliquimus, mirabilia Deus ostēdit. Mich. 7. 62.
 † In saeculum saeculi, in saeculum, & saeculum, in saecula saeculorum, æternitatem significat. Mic. 5. n. 43.
 † Saeculū quādo significet æternitatem. Mic. 5. n. 45.
 † Saeculū per Sodoma significatum. Hof. 2. n. 8. 3.
 † Saeculum per Libanum significatum. Nah. 1. numero. 25.

* Mare dicitur. Zac. 12.25.
Sagitta.
Diuinare per sagittas consuetum antiquis. Hof. 4. num. 22.
† Sagittæ Dei fulgura. Habac. 3.43.
Salem, vel Salim.
Vbi sita. Habd. n. 98.
Salmanasar.
Quanta eius potentia. Ham. 7. n. 4.
Salomon.
Quando, & quot annos regnauerit. Præl. 2. num. 27.
Naues Salomonis quod, & quâ irent. Ion. 1. nu. 10. 11. 12. 13. & seq.
Saltus.
Saltus Ierusalem. Zach. 11. 6.
Saluator.
† Saluator, id est, dux, & iudex. Habdæ. numero. 116.
† Saluatores apostoli, & prædicatores. ibid. num. 118. 119. 120.
† Saluatores diuinæ inspirationes. Habd. numer. 129.
Saluator noster, vide Christus.
Samaria, Samaritanus.
Samaria vrbs vbi sita. Ham. 3. n. 14. Hof. 1. nu. 97.
Vnde ita dicta. Ham. 3. 14.
† Samaria sonat cultodia. Habd. n. 124.
Samaritani qui. Hof. 1. n. 97.
Puteus Samaritana. Hof. 6. n. 34.
* Samaritani figura eorum, qui à Dei cultu recedunt. Mich. 1. n. 16.
Sanctus.
† Sancta, & sancta sanctorum que pars esset tēpli. Ioel. 2. n. 28. Habd. n. 82.
Sanctum quid. Ioe. 3. n. 22.
Sanctus, id est, sanctificans. Hof. 11. n. 32.
Sanctus, id est, misericors. Ham. 6. nu. 26. Mic. 7. num. 7.
Sanctus, id est, Dens. Habd. n. 82.
† Sanctus nomen Christi. Habac. 3. 17.
* Aduersus rebus gaudebant sancti. Hof. 2. 84.
† Mali, velint, nolint, sanctos homines intra se venerantur. Hof. 2. n. 93.
Sancti vocantur peregrini, & cur. Hof. 4. nu. 7.
Sanctorum præstantia. Hof. 14. n. 17. 18.
Sancti olent quamdam immortalitatem. Hof. 14. n. 18.
* Sanctum, id est, templum. Habd. n. 82. Sophi. 3. num. 5.
* † Sancti oliuæ. Hof. 14. n. 17.
* † Sancti cedri. Hof. 14. n. 18.
* † Sancti montes. Ham. 4. n. 34.
Sancti patres optimi interpretes scripturarum. in Procem. in Hag.
Sanctorum ingenia, & eloquentia quanta. ibid.
* † Sancti dicuntur cælum. Ham. 9. 16. Hag. 1. 51.
* † Gloria Dei dicuntur. Zach. 12. 9.
* Feruentiores surrexerunt sancti per penitentiam. Zac. 12. n. 10. 11.
Sanctificare, & deriuata.
† Significat parare, & segregare. Ioe. 1. nu. 25. So-

phonia. n. numero. 30.
Sanctificatio, id est, templum. Ham. 7. n. 12.
† Sanctificium, id est, templum. ibid.
† Sanctuarium, id est, templum. ibid.
† Sanctificare, aliquid, ad Dei cultum assumere. Soph. 1. 30.
Sanguis.
* Spiritualis occisio. Hof. 1. n. 69.
† Sanguis, peccatum. Hof. 4. n. 3. Nah. 3. n. 14.
† Sanguis, pœna pro delicto inflicta. Hof. 12. n. 20.
Sanguinis efusus Iudæis prohibitus. Hof. 4. n. 3.
Fœdera cum sanguine effuso inibantur. Hofe. 10. num. 10. 11. Zach. 9. 51.
† Sanguis testamenti cur dicatur sanguis Christi. Zac. 9. 52.
† Bibere sanguinem quid sit. Zach. 9. 60.
† Repleri sanguine. ibid.
Sapientia.
† Sapientia sanctitas. Hof. 7. n. 32.
* Sapientia mundi quomodo à Deo comprehendatur. Ion. 3. n. 32.
Superbia ex sapientiæ opinione orta. Hag. 1. nu. 62. Nah. 1. n. 23.
* Sapientia celestis à Deo petenda, & qualis sit. Zac. 10. n. 26. & seq.
* Sapientia vera non est sine caritate. Zach. 10. 26.
Saraeni.
Luciferum stellam adorant. Ham. 5. n. 72.
Sardanapalus.
Quo tempore regnauerit. Præl. 2. n. 3. & Nah. 2. n. 2. & seq.
Sardanapalus quando, & à quibus victus. Nah. 2. n. 2. & seq.
Sarepta.
Vbi sita. Habd. n. 94.
An sit Gallia. Habd. n. 103.
Satagere.
† Quid proprie sit. Mich. 4. n. 62.
Satan.
† Significat idem, quod aduersarius, osor, calunia, & detractor. Zach. 3. 6.
Saturnus.
† Quis. Hof. 2. n. 62. c. 5. n. 37.
Saxones.
Vxores suas trecentis solidis emunt. Hof. 3. numero. 16. 9.
Scabellum.
† Pedum Dei scabellum, corpus hominis iusti. Hag. 2. n. 62.
Scandalum.
* Id est homicidium. Hofe. 1. nu. 78. præsertim in principibus. ibid. 83. & 90.
* Scandali grauitas. Hofe. primo, numero. 78. 83.
* Quomodo puniantur qui alijs sunt scandalo, vide exemplum. Et Sophonia. 2. 34. & sequentibus.
† Scandalum, id est, grauis afflictio. Sopho. 1. 14.
* Qui cū scandalo aliorum proficere volunt, & disant Zion in sanguinibus. Mic. 3. 25.

Scenopegia.
† Quid esset. Hof. 12. n. 12.
Scientia, Scire, vide Doctrina, literæ.
† Deum scire est opera cum cognitione coniungere. Hof. 4. n. 1. c. 6. n. 28.
* Scientiarum studium præcedere debet cognitione Dei, ac sui ipsius. Hof. 10. n. 39. 40.
† Scire est benefacere. Hof. 13. n. 4. Ham. 3. nu. 2. Nah. 1. n. 16.
† Scire. i. scire ad custodiendum. Nahu. 1. nu. 16.
† Scire, confirmati in cognitione. Zachar. 2. numero. 23.
Sciendi immodica cupiditas. Zach. 8. 24.
† Scientiæ Oriens dicuntur. Zac. 8. 24.
† Sciendi cupidi effunduntur in Orientem, & cogitant aliena ac sua relinquunt. Zachar. 8. 24. 25.
Scriba.
* Scribas, & Phariseos quomodo reiecit Deus. Soph. 3. n. 31. & 33.
Scriptura.
* Scriptores lasciuorum adiutores Diaboli. Mic. 1. 62. 63.
Interpretandi scripturas quod optimum genus. Præl. 1. & in Procemio. Ioelis, & in Procemio Habacuc, & in Procemio in Sophoniam, & in Haggæum.
* Intelligentia scripturarum vnde petenda. Præl. 1. numero. 15. Præl. 4. numero. 7. & in Procemio in Michæ, & in Procemio in Sophoniam, & in Haggæum.
Scripturæ sacræ antiquitas. Prælud. 2. numero. 26.
Cur scripturam sacram obscuram esse voluerit Deus. Prælud. 6. num. 5. & 6. & in Procemio in Hamos.
Studium scripturæ per difficile, sed iucundissimū, quodque studentibus pretium operæ sit, in Procemio in Ham.
* Scriptura sacræ quomodo legenda in Procemio in Ham. n. 3. & in Procemio in Hag. n. 5.
Scriptura sacræ quam lata. Ham. 6. n. 9.
Scripturæ sacræ eloquentia, & sapientia. Hamos. 3. n. 27. & in Procemio in Nahum, & Nahum. 3. num. 2.
* Scriptura sacræ sub vno sensu Historico continet plures mysticos. in Procemio in Ionam. numero. 2.
Humanae historie per scripturam sacram corriguntur. Nah. 2. n. 4. & seq.
† Scriptura sacræ dicitur mare. Nah. 3. n. 13.
† Scriptura sacræ, argentum. Soph. 1. 73.
* Scriptura sacræ eodem spiritu intelligenda, quo scripta est. in Procemio in Haggæ. numero. 5. & 6.
* Ad sacram scripturam exacte intelligendam animi puritas necessaria maxime est. in Procemio in Hag. n. 5. & 6.
Scripturæ interpretatio per traditionem tradita. in Procemio in Hag. n. 8. 9. & 10.
* Verba scripturæ sunt lapides, quibus Dauid deiecit Goliath. Zac. 1. 75. c. 9. 59. 70.

* † Per volamen decem cubitorum latitudinis, & viginti longitudinis, significatur. Zacharie. 5. nu. 8.
* Scripturæ sacræ studij dignitas, & vtilitas, & quo animo sit ei incumbendum. in Procemio in Hamos.
* Scripturæ intelligentia valde oratione inuatur. In Procemio in Mich.
* Scriptura cibus, & potus animæ. Hamos. 2. 44.
* Scriptura mare est locupletans iustos. Nahum. 3. 13.
* Scriptura qui vtuntur ad ostentationem, & nõ ad salutem animæ suæ disperibunt. Sophonia. 1. 73.
Sculptile.
† Quid sit. Nah. 1. n. 40.
Sebaste vrbs.
Vbi sita. Ham. 3. n. 14.
Seboim vrbs.
† Vbi fuerit. Hof. 11. n. 30.
Secundus, 2. um.
† Porta dicta secunda. Soph. 1. n. 53. 54.
Securus, Securitas.
* Iusti securitas. Zach. 10. 32.
* Securi esse non debemus post acceptam iustitiam. Ion. 2. 38. Mich. 7. 61.
Sedecias.
* Quo tempore, & quantum regnauerit. Præl. 2. nu. 27.
* † Sedecias, id est iustitia Dei, & eius Tropologica expositio. Ham. 6. n. 51.
Quomodo à Nubuchodonosor defecerit. Hof. 2. num. 57.
Sedere.
† Mœretium est sedere. Hof. 3. n. 18. Ion. 3. n. 31. Mich. 7. n. 29.
† Sedere firmitatem, & constantiam significat. Hof. 14. n. 19.
† Sedere, accurate aliquid facere. Mat. 3. 20.
Schir.
† Idem quod hispidus. Ham. 1. n. 23.
Sella.
† Quid sit, & quid significet. Haba. 3. n. 8.
Seleucia.
Vbi sita. Ham. 6. n. 6. & 7.
Selencus.
Condidit Seleuciam, & regnauit in Syria. Ham. 6. nu. 7.
Sella.
† Vnde dicta. Habd. 13.
Sem.
Quos habuerit posteros. Hof. 5. n. 37.
Semen, Seminare.
† Semen, bona opera. Hof. 10. n. 39.
* Seminare spiritualiter. Hof. 8. nu. 19. c. 10. num. 39. Mich. 6. n. 41. Nah. 1. nu. 52. Hag. 1. numer. 43.
† Seminare pro creare filios. Nah. 1. n. 34.
* Seminatio Diaboli. Nah. 1. n. 52.
* Seminare multum, & colligere parum spiritua-liter quid sit. Hag. 1. n. 43. 46.

Semen pacis, id est, pacifici semen sanctitatis, id est sancti, Zach. 8. 13.
 Semiramis.
 Nini vxor, & quando regnauerit. Hof. 2. n. 61. Nahum. 2. n. 1.
 Senahar.
 Campus senahar vbi. Ham. 6. n. 6.
 Senex.
 * Senex quicumque mente matura est. Ioel. 1. numero. 4.
 * Senum prudentia, & consilium quam necessaria. Zach. 8. n. 7. & 8.
 * Senes, Ecclesie presules. Zach. 8. n. 7.
 * Homines quo seniores, eo prudentiores esse solent. Zach. 8. n. 8.
 * Senes, matura cogitationes Zach. 8. 21.
 Sensus.
 Sensus literalis, seu Historicus vide, Literalis sensus. Allegoricus, vide Allegoria.
 * Sensus literalis, & spiritualis vnde sumendi. Hof. 11. n. 5. 6. 7. 8. & seq. Hag. 1. n. 31. Zach. 2. n. 2. in proe. in Mal.
 Non continuo Historicus sensus est, qui ab hoc, aut illo patre Historicus putatur. Prae. l. 5. 19.
 Eadem verba nequeunt significare idem sensu literalis, & spirituali. Hof. 11. n. 11.
 Sub vno sensu literalis continentur plures spirituales, in proe. in Ionam. 2.
 Sensus mystici, seu spiritualis veritas defenditur, in proe. in Ion. n. 2. & 3.
 Sensus mysticus vnde petendus. ibid. & Ion. 2. n. 24. & in proe. in Habac. & in proe. in Mala.
 Sensus Moralis non est querendus, vbi ipsa historia moralis est. Mich. 3. nu. 7.
 Sensus Historico omnia verba conuenire debent. Allegorico non ita. Zach. 3. n. 22.
 * Corporis sensus dicuntur flumina. Zachar. 9. num. 68.
 * Sensus qui non custodiunt, cito defiguntur in faucibus. Soph. 1. 75.
 * Corporis sensus per fenestras, & portas significati. Nah. 3. n. 31. Soph. 1. n. 71.
 * Corporis sensus dicuntur populus. Nah. 3. numero. 36.
 * Oilia dicuntur. Mal. 1. n. 37.
 * Custodia sensuum. Mal. 1. n. 37.
 Sensualitas.
 Terra dicitur. Zach. 12. n. 25.
 Sententia.
 Repetitione sententiarum vitur scriptura ad confirmandum. Soph. 1. 15.
 Separare.
 † Separator nomen Christi Domini. Zacha. 9. nu. 15. 27.
 Sepharad.
 † An sit Hispania. Habd. n. 104.
 Septem.
 † Numerus septenarius Iudeis familiaris, & multitudinem significat. Mich. 5. n. 60. Zacha. 4. numero. 5.
 Septem dormientes dormierunt. 372. annos, &

alii septem fratres dormierunt plurimos annos Hof. 1. n. 48.
 † Septem spiritus qui sunt ante Deum, & sunt septem magni angeli, quibus cura totius orbis tradita est. Zach. 7. 46. 47.
 † Septem infusoria, septem sacramenta. Zachar. 4. n. 6.
 Septuaginta.
 Septuaginta interpretes quales. Ion. 3. nu. 12. 13. 14. 15. 16. 17. Haba. 3. n. 9.
 Septuaginta interpretes in mysterijs Christi illustrati ab spiritu sancto. Habacuc. 3. numero. 9.
 † Septuagesimus numerus finem saeculi, ac plenam libertatem significat. Zac. 1. 58.
 Septuagenarius magnam multitudinem significat. Zach. 1. n. 64.
 Sepulcrum.
 Sepulcrum vocatur quodcumque cadauer circumstat. Nah. 1. n. 39.
 Serapis.
 Bos Aegyptius fuit, & qualis. Hof. 10. numero. 13.
 Sermones.
 Sermones poetici, & oratori. Hof. 8. 2. Hag. 1. 54. 55.
 Serpens.
 Peccatum. Ham. 5. n. 52.
 Serpens, mors. Ham. 9. n. 14.
 Serpens maximus, id est, piscis maximus. Ham. 9. n. 6.
 Serra.
 † Significat plaustrum. Ham. 1. n. 16.
 Seruio, Seruitus, Seruus, vide laborare, & opera.
 Seruire Deo, & mundo, vide Claudicare.
 * Voluptatum seruitus qualis. Mich. 7. 12.
 Seruire Deo, & mundo simul volentes intelliguntur in camelis. Zach. 14. 62.
 Dei seruum esse maximus honor est in Proe. in Habd.
 Seruientes Deo non propter se, mercatores dicuntur. 7. ach. 14. 70.
 Seruientes Deo quales simus, & quales antea eramus. Hag. 2. 80. 81.
 Seruientes Deo quam ei curae sint. Haggai. 2. 76.
 * Seruientibus Iudeis alienis regibus defuerunt prophetae. Hag. 1. 33.
 Settim.
 † Settim arbor qualis. Ioe. 3. n. 24.
 † Settim vallis vbi. Ioe. 3. n. 25. Mich. 6. n. 4.
 Si.
 † Interrogatus esse solet. Ioe. 1. n. 5. Ham. 6. n. 9.
 † Si, suppleri solet. Ioe. 2. n. 22.
 † Negationis vim habet cum verbis affirmandi, & iurandi. Ham. 8. n. 21. Mal. 1. n. 22.
 Sibilus, Sibilare.
 † Irrisionem popularem significat. Mich. 6. n. 39. Soph. 2. 55.
 * Sibilus, vocatio Dei. Zach. 10. 19. & 36.
 * Pastoris Christi sibilus. Zach. 10. 36.

Siccitas.

Siccitas.
 * Siccitas, tentatio. Hag. 1. 57.
 Sichar, Sicheu.
 Idem sunt. Hof. 6. n. 34. Habd. n. 91.
 Duplex fuit. Hof. 6. n. 34.
 Siclus.
 † Nomen monetae, & ponderis est. Ham. 8. numero. 10. 14.
 Quantum valeret. Ham. 8. n. 15. & seq.
 Siclus aureus, argenteus, & aureus. Hamost. 8. num. 15.
 † Siclus sanctuarij quantum valeret, & quid esset. Ham. 8. n. 16. & seq.
 Sicut.
 † Saepe non significat aequalitatem, sed rem figuratam respondere figurae. Ioe. 2. n. 51. Mal. 3. numero. 24.
 † Saepe significat ipsam veritatem rei. Hof. 5. numero. 27.
 † Saepe solet suppleri. Hof. 7. n. 6. c. 10. n. 17.
 Sidon.
 Vide sita. Ioe. 3. n. 10.
 Sihor fluuius.
 Vbi. Ham. 6. n. 44.
 Silere.
 Vide tacere.
 † Significat quiescere, & reuereri, ac colere. Sopho. 1. 27. Zacha. 2. 35.
 Silentium.
 † Cultus Dei. Zach. 2. 33.
 * Silentium in bonis spiritualibus acceptis valde vile. Mich. 1. 69. 70.
 Siloe.
 Vbi. Soph. 1. 57.
 Similitudo.
 † Nota similitudinis semper significant similitudinem, sed aequalitatem non semper. Ioe. 2. numero. 51.
 Similitudinis nota saepe significant veritatem rei. Hof. 5. n. 27.
 Similitudinis nota saepe suppletur. Hof. 7. num. 6. ca. 10. n. 27. Nahu. 3. numero. 23. Soph. 2. 20. Zacha. 6. n. 6.
 Alterum membrum similitudinis poni solet altero omisso. Hof. 11. n. 15.
 Simon.
 Simon, & Iudas apostoli praedicarunt apud Perfas, & Babylonicos. Hof. 2. n. 10.
 Simonia.
 * Reprehenditur. Zach. 14. 53.
 Simplex.
 † Significat eum, qui nulli iniuriam facit. Mich. 2. nu. 35.
 Singularis.
 Numerus singularis pro plurali. Hof. 8. n. 14.
 Numerus pluralis pro singulari. Mich. 5. n. 37. 38. Haba. 1. n. 5.
 Nomen singulare cum verbo plurali. Ioe. 2. n. 6.
 Verbum singulare cum nomine plurali. Mich. 2. n. 30.
 † Verbum plurale cum nomine singulari. Mich. 1. 35. Zach. 10. 17.

Singularitas.
 * Vitijs singularitatis reprehenditur. Mal. 1. 39. vique ad. 45.
 * Singularitas religiosa vitanda. ibid. 44.
 Sinistra.
 † Sinistra malum, dextera bonum significat. Ion. 4. n. 19.
 Sion.
 Mons, & vrbs Ierusalem. Mic. 3. n. 14.
 † Sion Ecclesia. Mich. 4. n. 18. 19.
 In monte Sion erat templum. Mich. 4. n. 17.
 † Sion, & Ierusalem in quo differant. Zach. 1. 49.
 * Sion contemplationis typus. Zach. 2. & 30.
 Sitis.
 * Spiritualis sitis quomodo extinguenda. Zach. 13. n. 2. 18.
 Situs.
 † Situs plagarum orbis intelligitur. Iuxta situm Ierusalem, & templi. Zach. 2. & 13.
 Societas.
 * Bonae, aut mala societas quantum iuuet ad bonum, vel ad malum. Hof. 6. n. 52.
 Malorum Societas quantum noceat. Ion. 1. n. 36. 55. 56.
 Societatis Iesu finis, & institutum. Hagg. 2. nu. 89. 90.
 Socrus.
 Quomodo odisse soleant nurus suas. Mich. 6. n. 17.
 Sodoma.
 * Est typus saeculi. Hof. 2. n. 8. 9.
 † Sodoma Ierusalem. Zach. 14. 4. 4.
 Sol.
 Vbi adoretur. Hof. 2. n. 62.
 † Sol Christus Dominus. Ham. 4. n. 38. Mal. 4. nu. 2. 34.
 * Eclipsis solis facta moriente Domino expositio Allegoria. Ham. 8. n. 36.
 † Solis occasus, mors. Ham. 8. n. 39.
 † Sol, persecutio. Ion. 4. n. 29.
 * Proprietates solis. Mal. 4. n. 3. & 4.
 Solicitududo.
 * Solicitududo rerum temporalium prohibita, eterorum vero commendata. Mich. 6. n. 29.
 * Solicitududo vocantur spinae. Nahum. 1. numero. 50.
 Solitudo.
 Solitudo Ecclesia. Hof. 2. n. 81.
 Solium.
 † Quid significet, & vnde dicatur. Habd. numero. 13.
 Somnium.
 Prophetare per somnia excellens prophetiae gradus. Ioe. 2. n. 57. 58.
 † Somniores superbi. Zach. 10. 29.
 Sophonias.
 Quo tempore prophetauerit. Prae. l. 2. nu. 2. 24. 27.
 † Quid eius nomen significat. Prae. l. 3. numero. 2. 3. 4. Soph. 1. n. 39.
 Sors.
 Sortium triplex genus. Ion. 1. n. 40.

005 Que

* Que nam fortes licite, & que nā illicite. Io-
n. 1. n. 40. 41. 42.
Diminutione fortes illicite sunt. Ion. 1. n. 41. sed
aliquando Dei in illis licite. ibid.
Sortes incertæ Dei voluntate regente redduntur
certæ. Ion. 1. n. 41.
Speculari, Speculator, Speculatio.
† Speculatio pro re, quā specularum & p prophe-
tia, & pro speculatore sumi solet. Hof. 5. num. 3.
& 4.
Speculator cui præ est. Hof. 5. n. 3. & 4.
Spes:
* Aduersus rebus confirmatur. Hof. 7. n. 88.
Nunquam est abiicienda spes de salute alicuius
in hac vita, dum vivit. Hof. 1. n. 22. Ion. 1.
n. 50. Soph. 5. 47.
Spes tota in Deo ponenda. Hof. 14. n. 10. Zac.
4. 40. Zach. 6. 4. 1. 2. c. 9. 23. 24. & 30. ca. 1. 4.
27. 59.
Sperans in alijs rebus, & non in Deo peribit
Ham. 3. 21.
Spes vite æternæ dilatatur iustos. Ham. 6. 11.
Humilis totam suam spem in Deo collocat.
Soph. 3. n. 33.
Spes quam necessaria vite spirituali. Ham. 9.
n. 49. 50. Zach. 4. 40.
Spes honorum dicuntur custodes. Nah. 3. n. 33.
Spem suorum quomodo erigat Deus. Mich. 4.
68. Hag. 2. n. 56. 57. 58. 59. Zach. 4. 40.
† Baculus dicitur. Zach. 8. 22.
* Inanis mundi spes. Zach. 10. 29.
Spina.
† Spina arbor. Ioe. 3. n. 24.
† Spinarum torrens, quid, & quid mystice signi-
ficet. Ioe. 3. n. 25.
† Spina, res aduersæ. Hof. 2. n. 59.
† Spina, sollicitudines, & cura. Nah. 1. n. 50.
Spiritus, Spiritualis.
* Spirituales viri principes sunt, & iudices. Mich.
3. 24. vide perfectus.
† Spiritus substantiam incorpoream, & ventum
significat. Hof. 4. n. 38.
† Spiritus, pro spiritu prophetico. Hof. 9. 10. Zac.
6. 21.
† Spiritus, pro ira, & furore. Zac. 6. 21.
* Spiritus vari concupiscentia femina dicitur
Zach. 2. 25.
Spiritus sancti diuinitas probatur. Ioe. 2. nu. 55.
Nah. 4. n. 33.
Mister spiritus sancti Ioe. 2. n. 53. & seq. Hag.
2. n. 18. Mal. 3. n. 19.
Dona spiritus sancti Ham. 3. n. 19. c. 4. n. 35, &
Mich. 6. n. 42. Zach. 5. n. 13. 44. 45.
† Dona spiritus sancti per oleum significata
Mich. 6. n. 42.
† Dona septem spiritus sancti, septem oculi
qui animam oculatam, videntem, & illustra-
tam reddunt. Zach. 3. 44.
Promissio spiritus sancti quomodo fiat. Hagg.
2. n. 18.
Spiritus Dei, & spiritus malus, id est vtriusque
cogitationes, quomodo discernendi, & di-

gnoscendi, & quomodo inter se pugnent.
Hof. 9. nu. 12. Ham. 7. num. 24. Mich. 2. nu.
44 & ca. 3. nu. 12. Zach. 1. 26.
Spiritus ne ambulet cum carne. Ham. 3. 5.
* Spiritus malus qua arte, animas decipiat. Hof.
7. num. 18.
† Spiritus demones tentantes. Hof. 4. nu. 23.
Spiritus animi ardor, feruor, & voluntas. Hof.
4. nu. 23. Mich. 3. nu. 6.
Spiritus fortis dicitur, qui dura, & aduersa mi-
natur. Mich. 3. nu. 6.
Septem spiritus sunt, septem præcipui angeli,
quibus cura totius orbis mandata est. Za-
cha. 3. 46. 47.
† Baptizare spiritu sancto quid sit. Ioe. 2. nu. 54.
* Spiritualia bona non sine causa enulganda.
Mich. 1. 69. 70.
† Perfectus vite spiritualis. Ham. 9. n. 48. & seq.
vsque ad finem ca. Mich. 2. nu. 70. ca. 4. nu. 49.
ca. 6. nu. 43. Soph. 1. 38. 39. Hag. 1. 43. 44. 52.
53. ca. 2. nu. 55. & seq. & 80. Zach. 2. 26. 27. ca.
4. nu. 38. 39. & seq. ca. 7. nu. 14. & seq. ca. 13. 26.
ca. 14. 57. & seq. Mal. 3. 42.
Feruor spiritualis quomodo amittitur, & recu-
peratur. Mich. 2. nu. 70. 71.
Magister spiritualis, vide Magister.
Sensus spiritualis, vide Allegoria, & Sensus.
Bona spiritualia, & virtutes per bona, tempo-
ralia in prophetis significantur. Habac. 3. 52.
53. Zach. 8. 14.
Ædificium spirituale, vide Ædificium.
Spiritus sanctus datus est Ecclesie à Christo,
tanquam aqua ex fonte. Zach. 13. n. 2. & 3.
Spiritus sanctus, tanquam ignis, purgavit corda
sanctorum. Mala. 3. 19.
Spiritus sanctus dicitur ignis. Mal. 3. 19.
Spiritus duo genera in nobis, alterum terret,
& melius est, alterum falsam pacem pollicetur.
Mich. 2. 44. 45.
Sponsus, Sponsa.
Quomodo se inuicem coemebant Hof. 3. nu. 7.
† Sponsæ nomine appellatur anima Deo dile-
ctæ, & car. Hof. 2. num. 95.
Sponsio.
Regula que seruanda est ad intelligendas sponsio-
nes. Ham. 9. nu. 44.
Stannum, Stanneus.
Lapis stanneus. Christus. Zach. 3. 23. & seq.
Stannum omnia metalla ab igne defendit. Zach.
4. 24.
Stare.
† Est instantis, & adiuuantis. Ham. 9. nu. 1.
† Est permanentis, & protegentis. Mic. 5. nu. 52.
Stater.
Quantum valeret. Ham. 8. nu. 15.
Statera.
Stateram dolosam habere est aliquem defrauda-
re. Hof. 12. nu. 9.
† Statera dolosa, estimatio iniqua, que de se be-
ne, de alijs male iudicat. Hof. 12. nu. 9.
Statuarius.
Statuarius Deus. Zach. 1. 1. 29.

Stella.

Stella.
Stella Maria virgo. Mich. 6. num. 16.
Stella, magnus vir. Ioe. 2. n. 16. Nah. 3. numero.
15. 16.
Stelle rationes, quæ mentem illustrent. Ioe. 2.
num. 16.
Stellis comparatur multitudo magna. Hof. 1.
n. 125.
Stelle vocantur militia, seu exercitus cæli. So-
pho. 1. 23.
Stercus.
* Stercus anima vitij inquinata. Sop. 1. n. 83.
Stilla, Scillare.
Stilla, supplicium. Nah. 7. 21. Mich. 2. n. 43.
Stilla, doctrina Euangelica. Mich. 5. n. 74.
Stillare, verbis comminari, aut repunire. Ham.
7. n. 20. 21. Mich. 2. n. 18.
Stillatio, supplicium paruum. Mic. 2. numero.
43.
Stimulus.
† Stimulus mortis, peccatum. Hof. 13. n. 40.
Struthio.
Struthionis planctus, & natura. Mich. 1. numero.
27. 52.
† Struthio Diabolus. Mich. 1. n. 52.
Studium.
Literarum studium, præcedere debet cognitio
Dei, & sui ipsius. Hof. 10. n. 39.
Scripturæ sacræ studium, vide scriptura.
Stultus, Stultitia.
† Stulticia, peccatum. Hof. 7. n. 32. Habac. 3. n. 3.
Zach. 11. 49.
Stultus, peccator. ibid.
Stupor.
Dentium stupor dolore cum indignatione
quædam contra nos significat. Ham. 4. n. 15.
Sub, Subter.
Sub, & subter pro In, Ham. 2. n. 32.
Subditus.
* Subditi puniuntur, si praua maiorum exempla
sequantur. Hof. 1. 83. 90.
* Subditi, qui prælatorum vitia imitantur, sunt
pecora occisionis. Zac. 1. 39. 40.
Animam ad aliquid subleuare est ita aliquid
expectare, quasi inde totus homo pendeat.
Hof. 4. n. 18.
Subridere, Subrisio.
† Quid significant proprie. Ham. 5. n. 33.
Sui, & suus.
Non sunt reciproca apud Hebræos. Hof. 4. nu-
mero. 17.
Sum, vide Esse.
Super.
Super pro Prope. Ham. 7. n. 11.
Super pro In. Ioe. 1. n. 17.
Super pro De. Ioe. 1. n. 5.
Super pro Contra. Hof. 1. n. 8. Ham. 7. nu. 21.
Mic. 1. n. 2. Nah. 1. n. 33. Soph. 2. n. 21.
† Super pro Ad. Hof. 12. n. 13.
† Super pro iuxta. Zac. 4. n. 7.
Superbia, & Superbus.
* Quantum noceat. Hof. 4. n. 39. 40. 41. 42. 43. c. 5.

n. 18. Ham. 4. n. 2. & 3. c. 6. n. 37. 49. 50. Hab.
n. 20. Mich. 1. n. 23. ca. 4. n. 71. Zach. 6. n. 17.
29. 39. 28. c. 10. 29. c. 11. n. 36. & seq. n. 44. 45.
Occultam superbiam Deus patris manifesta im-
pudicitia. Hof. 5. n. 18. Ham. 4. n. 22. Nah. 3.
n. 22.
Causa omnium peccatorum superbia. Ham. 8.
num. 20.
Mentem exæcat, humilias vero illuminat.
Mich. 4. n. 7. 26.
Superbia diuitias procreat. Habac. 2. n. 35.
Tentationes superbia. Zach. 13. 26.
Superbia ebrietati similis. Habac. 2. n. 25.
Superbe cogitationes per Moab, significat.
Soph. 2. n. 46.
Superbia quomodo aufertur Deus ab anima.
Soph. 3. n. 50. & seq.
Superbia ex sapientia opinione orta. Hag. 2. n.
62. Nah. 1. n. 23.
† Somniores dicuntur superbi. Zach. 10. 29.
† Libanus, & abies dicuntur. Zach. 11. 37.
* Superbia non est populi Dei, sed Palæstinorū.
Zach. 9. 28.
Superbia affectus sunt equi fortes, qui nemi-
ni cedunt. Zach. 6. 27.
Superbia nunquam satiatur. Zach. 6. 29.
Superbia lagena Diaboli, qua capiuntur, qui re-
ti capti non sunt. Haba. 1. 47.
Superbia quam iadecora Christianis. Hamos.
6. 29.
Superbia quam vane efferat homines, & quo-
modo nihil habeat vnde oriatur in nobis.
Habd. 20.
Superbi loquuntur contra Deum mendacium
Hof. 7. 42.
Superbis quæ maxime aduersentur. Hamos. 2.
6. 7.
Superbi oppressores pauperum vacæ pingues
occident. Ham. 4. 2.
Superbos Deus percuti sinit vento vrente libi-
dinis. Ham. 4. 22.
Superborum interitus, & ciuitatis eorum tradi-
tio. Ham. 6. 3. 36.
Superbi peiores sunt tribulationibus. Ham.
6. 39.
Superborum mors qualis. Mal. 4. 21.
Superbos Deus calcit. Mich. 1. 22.
Superbi ab adulatoribus abducuntur sicut grex
Zach. 10. 29.
Superbis, quia magnos se existimant, certa im-
pendet ruina, & vastitas. Zac. 11. 36. 37.
Superbus dicitur in captiuitatem. Mich. 1. 54.
55.
Superbe cogitationes sunt magiloqui, quos
nobis aufert Deus. Sop. 3. 50.
Superior.
Vide Princeps, & Rex.
Reipub. superiores quid prohibere debet. Mic.
1. n. 65.
Superioris munus est dormientes in peccatis
excitare. Ion. 1. n. 50.
Superiores sepe constituuntur ij, quos Deus

O o o non

non probat. Hof. 8. num. 11.
 Superiorum peccata grauiora sunt, & grauius puniuntur. Hof. 1. nu. 78. 79. 80. ca. 2. n. 100. 101. Soph. 1. 49. Zach. 3. 28.
 * Exemplum superiorum multum valet ad bonum, & ad malum, ibidem, & ca. 6. n. 53. 54. 55.
 * Superior vocatur speculator. Hof. 5. num. 3. Superflitio.
 * Reprehenditur. Soph. 1. nu. 47. Supplantare.
 † Quid sit. Hof. 6. nu. 62. Supplicium.
 Peccatorum supplicia, vide Deus, & Peccator, & Peccatum.
 Iudaeorum supplicia, vide Iudæus.
 † Supplicium vocatur stillæ. Ham. 7. nu. 21. Surgere.
 Mane surgere est quam primum, & diligentissime aliquid facere. Hof. 6. nu. 1. Suscipere faciem.
 Faciem alicuius suscipere, benigne cum intueri, & petita ei concedere. Mal. 1. 2. 2. Sustinere.
 † Sustinere, expectare. Hof. 1. nu. 118. Sycomotorus.
 Qualis arbor sit. Ham. 7. num. 18. Syluius.
 Latinorum rex quo tempore regnauerit. Præ. 2. num. 3. Symplegades.
 Vnde dicitur. Nah. 2. nu. 49. Synagoga.
 Vide Iudæus, & Hebræus, & Israel.
 † Quomodo mater Iudæorum dicatur. Hof. 2. n. 33
 † Vocatur claudicās. Mic. 4. n. 56. Soph. 3. 42.
 * A Deo reiecta. Hof. 2. num. 35. Mich. 4. nu. 57.
 † Synagoga per templum Salomonis significata. Hag. 2. 54.
 Synapsis.
 * Granum Synapsis, præcepta Euangelica. Hag. 2. num. 83.
 * Granum Synapsis, abnegatio. Hag. 2. 84. Syria.
 † Nunc Suria dicta, & à quo nomē habeat. Hof. 5. num. 36.
 Vbi sita. Hof. 12. nu. 18.
 T
 Tabernaculum.
 † Quid significet. Ham. 9. nu. 34.
 * Tabernaculum Dauid, humanitas Christi Domini. Ham. 9. nu. 29. & seq.
 * Tabernaculum Dauid, Ecclesia, ibidem, & Zach. 12. nu. 9.
 Tabernaculū Dauid Iudæicus populus, ibidem.
 * Tabernaculum populi Israhel typus Ecclesiæ. Ham. 9. nu. 48.
 Tabernaculum Dei, anima Habac. 1. num. 33. Hag. 1. 37.
 Tabernaculum Dei cor hominis, ibidem.
 Tabernaculum Dei, homo, ibidem.
 Festū tabernaculorū typus festorum Ecclesiæ, & perfectionis Euangelicæ. Zach. 14. 43. 65.

Et qui illud celebrent, & quæ sit pœna non celebrantium, ibidem.
 * Festum tabernaculorum, peregrinatio huius vitæ. Zach. 14. 65.
 † Tabernaculum Domus. Mal. 2. 27.
 * Tabernaculorum festum celebrantes omnia in caritatem Dei, & proximi conuertent. Zach. 14. 68.
 Tabescere.
 Significat in nihilum redigi. Ham. 9. n. 6. Tacere.
 Vide etiam sibile.
 † Tacere, verecundia confundi. Soph. 1. nu. 58. Tædium.
 * Vitæ spiritualis tædium periculosissimum est. Hof. 3. nu. 35. 36. 37. 38. Hof. 2. num. 74. Mich. 4. num. 77.
 Talaris.
 * Tunica talaris Ioseph perueuerantia symbolū. Mich. 5. nu. 57.
 Talentum.
 Ponder sexaginta minarū, siue sex mille drachmarum. Zach. 5. 15.
 † Tangere, pro vexare. Zach. 2. nu. 10. Tarquinus.
 Quo tempore regnauerit. Præ. 2. n. 25. Hag. 1. n. 2. Tarsus.
 A quo nomen habeat. Ionæ. 1. num. 8. Telamon.
 Telamonis apophthegma pulchrum. Ham. 30. num. 22.
 Templum.
 Templi Ierosolymitani partes. Ioe. 2. nu. 28.
 Templum quo tempore à Salomone ædificatū. Præ. 2. nu. 4. & 27.
 Templum quo tempore post reditum à Babylone ædificatū. Nah. 2. n. 32. & seq. Hag. 1. n. 1. & 23. Iam tēplū quo tempore Romæ clausum. Hof. 2. n. 94.
 † Templum, cælum. Mich. 1. num. 5.
 † Templum, humanitas Christi Domini, Mich. 7. nu. 39. Hag. 1. 31. Mal. 3. 11.
 † Templum, vterus virginis. Mal. 3. 11.
 Templum, Ierusalem. Mal. 3. 11.
 Templum vocatur libanus. Habac. 2. numer. 40. Zach. 11. num. 1. & seq.
 † Quæ defuerint in secundo templo. Hag. 1. nu. 11. & seq.
 * Templum anima. Hag. 1. 37. ca. 2. 58.
 * † Templum Domino ædificare est animam nostram ab omni inquinamento mundare. Hag. 1. 37. & seq.
 * Templum Dei, cor hominis. Hag. 1. 37.
 * Templum Dei, homo. Hag. 1. 37.
 Templum primum præstantius quam secundum. Hag. 1. 15. 35.
 Templum secundum ab Herode reædificatum multo excellentius quam primum templum. Hag. 2. nu. 42. & seq.
 * Templum, synagoga. Hag. 2. 54.
 * Templum Ecclesiæ Christi. Hag. 6. num. 36. 54. Mal. 3. 11.
 Cedri lignis structum fuit templum Salomonis.

nis. Zacharia. 11. 2.
 † Ornata, & diuitia templorum Deo grata. Zach. 14. n. 50. 51.
 Tempus.
 † Nouissimum tempus quod tempus significet. Mich. 4. n. 3. & seq.
 Tempus quo quisque propheta vaticinatus est, necesse est nosse ad eius intelligentiam. Præ. 2. n. 1. Præ. 6. n. 21. Hof. 2. n. 29.
 Catalogus temporum. Præ. 2. h. 27. Nah. 2. nume. 28.
 † Tempus suæ prophetiæ cur aliqui, & non omnes prophetæ indicauerint. Præ. 6.
 Tempus comitemperatur ad veritatem confirmādam. Præ. 6. n. 1.
 Temporis distributio ostendit concordiam scripturæ. Præ. 6. n. 2.
 Quando non sit necesse tempus exprimi à propheta. Præ. 6. n. 6.
 † Differentia temporis permanentiam in illamet significare solet. Hof. 1. n. 35. Zach. 1. n. 7.
 † Tempus pro opportunitate temporis. Hof. 10. num. 41.
 * Tempus non inaniter consumendum. Hagg. 2. num. 41.
 † Solet scriptura per tempus rei gestæ exitum indicare. Zach. 1. n. 13.
 † Solet scriptura copulare tempora longe inter se disiuncta. Zach. 13. 1.
 Temporalis.
 * Bonorum temporalium iactura Dei beneficiū est. Mich. 6. n. 13.
 Bona temporalia qualia sint. Hof. 4. n. 44. ca. 5. n. 30. 31. c. 6. n. 49. c. 8. n. 16. c. 11. n. 19. ca. 12. n. 17. 18. Ham. 3. n. 22. c. 8. n. 10. Hab. n. 26. Ion. 4. n. 25. Haba. 3. n. 36.
 Cura immodica rerum temporalium. Ham. 8. num. 25. Hag. 1. 53.
 Despectus temporalium magni meriti est apud Deum. Soph. 1. 41. vide sæculum.
 Bona temporalia non satiant animam, sed solus Deus. Zach. 2. 25.
 Tenebræ.
 † Calamitates magnas significant. Ioe. 3. n. 21. Ham. 5. n. 48. c. 8. n. 29. Soph. 1. 65.
 Maxime impediunt fugam. Zach. 14. 22.
 Tentatio.
 Tentationes sunt Dei beneficia. Mich. 6. n. 13.
 Tentationum varij modi. Hab. n. 43. Ionæ. 1. n. 3. 13. 2. Ioe. 1. n. 22. Nah. 2. n. 75. Zach. 4. 37. c. 8. 26. 27. Zach. 13. 26.
 Tentationes affectionum animæ. Ioe. 2. n. 15.
 Resistendum tentationibus, & quomodo. Hof. 1. n. 62. c. 13. n. 22. 23. c. 14. n. 15. Ioe. 1. n. 22. Ham. 9. n. 27. Mich. 4. n. 73. Nah. 1. n. 51. Hag. 2. n. 55. Zach. 1. 63. 64. c. 2. n. vlt. c. 4. n. 37. 38. 40. Zach. 6. 41. 42.
 Deus opem fert in tentationibus, & quomodo. Ham. 4. nu. 38. c. 9. num. 28. Mich. 4. nu. 73. 78. 79. Nah. 1. n. 50. 51. & seq. Hab. 1. 41. Hag. 2. 55. 56. Zach. 1. n. 63. 64. c. 8. 42. c. 12. 27. 28. c. 14. 27.

Tentationes grauiores infestant viros perfectiores. Ham. 4. nu. 39. Malach. 4. 24. Zach. 2. num. 27.
 † Tentationes per quadrigas significatæ. Mich. 1. 11. 58.
 † Tentationes dicuntur nebula. Ham. 4. nu. 38.
 † Ignis dicuntur. Zach. 13. 17.
 † Tentationes significatæ in Nérothi. Mic. 5. n. 62.
 * Augetur quo magis augetur perfectio. Zach. 2. 27.
 Equi dicuntur. Zach. 12. 29.
 Deus exercet suos tentationibus. Zach. 13. 17.
 Tentationibus multo puriores redduntur iusti, peccatores vero factiores. Nah. 2. nu. 72.
 Tentationum utilitas. Nah. 2. nu. 72. cap. 3. nu. 21. Zach. 1. nu. 65. Zach. 2. 28.
 † Sicitas dicitur. Hag. 1. 57.
 † Iumenta dicuntur. Zach. 2. 21.
 * Peccatores arbitrantur se sine tentationibus viuere, quia dum eis statim cedunt, non eas sentiunt. Zach. 14. 25.
 † Tentare Deū est peccata peccatis addere. Mal. 3. 45.
 * Tentat occulte diabolus, & astute. Hof. 7. 18.
 In tentationibus ad Christū confugiendum. Hof. 13. 43.
 Tentationes, & dæmones cōgregantur aduersus animā, vt eam lapidēt. Mich. 4. 78.
 Tentationibus à Diabolo cōcitatīs quomodo cadant munitiones animæ, & eius milites linguēcant, & portæ aperiantur hostibus, & naturalia bona minuantur. Nah. 3. 31.
 Tentationibus multum roboratur anima iusta. Nah. 3. 20. 21.
 In tentationibus Diaboli recorderemur Christi pro nobis pugnantis. Zach. 1. 63. 64.
 Tentationes crescunt proficiente anima, & per eas bonis operibus impletur. Zac. 2. 27. 28.
 Tepor.
 Tepidi facilius vincuntur à tētatore. Mic. 2. 70.
 Tepidos finit Deus incidere in magna peccata, vt alacriores resurgant. Mich. 4. 77.
 Animæ tepor periculosissimus status est. Hof. 3. nu. 35. 36. 37. 38. Zach. 14. 59.
 * Animæ teporem quomodo Deus puniat. Hof. 2. num. 74. Mich. 4. num. 77.
 Tepidi egrediuntur de ciuitate iustorum, & ducuntur Babylonem, & habitant in latitudine. Mich. 4. 77.
 Terebinthus, & Terebinthina.
 † Quid sint. Hof. 4. num. 25.
 Terminus.
 † Terminos transferre quid sit. Hof. 5. nu. 26.
 Terræ promissionis termini, vide Terra.
 Ternarius.
 † Ternarius numerus quid significet. Ham. 1. num. 13.
 Terra.
 † Ascendere de terra hac, vel illa est abvna in alia quæ situr alior est proficisci. Hof. 1. 33.
 * Terra non inuocatur, cam de bonis est sermo. Mich. 1. 19.

* Terrenorum corda non quiescunt, sed multis perturbacionibus agitantur. *Job. 2. 47.*
 Terræ promissionis termini angustiores dati, quâ fuerant promissi, propter peccata Iudaorum. *Habd. nu. 82.*
 † Terræ promissionis termini qui, *Ham. 6. n. 43. Mich. 7. nu. 33. Habd. nu. 82. Zach. 9. 44.*
 Terræ motus maximus quando cõtingerit. *Ham. 1. num. 3.*
 † Terra pro habitatoribus terræ. *Hof. 1. nu. 34.*
 † Terra inuia, vel deserta, vel inaquosa quid sit. *Hof. 2. nu. 40.*
 † Terra, vulgus hominum. *Hag. 1. 56.*
 * Terræ habitatores in malam partem sumitur, & qui dicantur spiritualiter. *Hof. 4. nu. 6. Mich. 1. nu. 20. ca. 2. num. 55. Soph. 1. nu. ultimo.*
 † * Plenitudo terræ quid sit secundum literam, & spiritum. *Mich. 1. nu. 18. 19. 20.*
 Plenitudo terræ sepe sumitur in malam partem. *Mich. 1. nu. 20.*
 Terram lingere est victorum, & supplicum. *Mich. 7. nu. 48.*
 Terræ inferior portio animæ. *Zach. 12. 25.*
 † Cur scriptura inuocet testem terram. *Mich. 1. nu. 18. 19. 20.*
 * Terra est scabellum pedum Dei, cum corpus hominis Deo subicitur. *Hag. 2. 62.*
 † Desiderabilis terra, id est feracissima. *Hof. 9. n. 7. Zacha 7. 12.*
 Terrenorum cura, vide temporarius.
 * Terrenorum bonorum contemptus est magni meriti. *Soph. 1. 41. vide sæculum.*
 Bona terrena, vide Bona, & Temporalia.
 Terribilis.
 † Significat idem quod illustris, mirabilis. *Ioe. 2. 65. 66.*
 Tertius.
 Tertia persona pro secunda. *Hof. 5. nu. 8.*
 Tertia persona præteriti pro secunda imperatiui. *Hof. ibid.*
 Testamentum.
 † Testamentum pro pacto, seu fœdere. *Ham. 1. nu. 22. Zach. 9. 52. 53. Hof. 10. nu. 10.*
 Testamentum quid. *Hof. 10. nu. 10.*
 † Disponere testamentum quid, ibidem.
 * Perfectio virorum noui, & veteris testamenti qualis. *Ionæ. 4. nu. 3. & 4.*
 * Sanguis testamenti cur dicatur sanguis Christi. *Zach. 9. 52.*
 † Testamentum est dispositio hereditatis mortis. *Zach. 9. 53.*
 Testificari.
 † Pro præcipere. *Mal. 2. num. 29.*
 Testimonium.
 † In testimonium illis, id est contra illos. *Mich. 1. num. 4.*
 Testimonia veteris testamenti, quomodo citentur ab Apostolo. *Habac. 1. nu. 14.*
 † Testimoniũ, id est lex, quia in lege testatus est Deus suam voluntatem. *Soph. 3. 40. Mal. 2. 29.*
 Testis.
 † Testis Dei dicitur qui vbiq; verbis, & operi-

bus testatur quod de Deo scit, scilicet eius bonitatem, potentiam, & sapientiam. *Hof. 11. numer. 40.*
 Thabor.
 † Thabor grecis Itabyrius dictus, vbi, & qualis sit. *Hof. 5. num. 5.*
 Thales.
 Quo tempore flourit. *Præl. 1. nu. 16.*
 Tharsis.
 † Quid significet, *Ionæ. 1. nu. 6. & multis seq.*
 Tharsis significat exploratio gaudij. *Ionæ. 1. num. 34.*
 Tharsis, lapis pretiosus. *Ionæ. 1. nu. 19.*
 Tharsis mare. *Ionæ. 1. nu. 6. & seq.*
 † Naues Tharsis, id est naues magnæ. *Ionæ. 1. nu. mer. 17.*
 Thecua, vrbs.
 Vbi sita. *Ham. 1. nu. 1.*
 Thecuarum natura prudentes erant. *Præl. 5. nu. 3. Ham. 2. nu. 1.*
 Theman.
 Theman regio, & vrbs vbi *Ham. 1. num. 24. Habac. 3. nu. 12.*
 Theodoretus.
 Qualis scripturæ interpres, in præm. *Zac. n. 9.*
 Theophylactus.
 Qualis scripturæ sacræ interpres, in præm. *Zach. nu. 9.*
 Theraphim.
 † Quid sit. *Hof. 3. nu. 20. 21. 22. 23. 24.*
 Thesaurus.
 † Significat interdum diuitias, interdum receptaculum, vbi est alicuius rei copia. *Hof. 13. nu. 21.*
 † Thesaurus pro diuitijs, vide Diuitiæ.
 S. Thomas.
 Qualis scripturæ sacræ interpres, in præm. *Ionæ. 1. nu. 10.*
 Threnos.
 † Quid sit. *Mich. 2. nu. 15.*
 Thus.
 Diuinitatem significat. *Hof. 14. nu. 18.*
 Thymiama.
 Quid sit. *Hof. 4. n. 25.*
 Tiara.
 Vide Cidaris, & Mitra.
 Timere. Timor.
 † Timere animo consternari. *Habd. num. 35.*
 Timoris Dei commendatio. *Mich. 7. nu. 61. Sopho. 2. 34. Zach. 4. 34. cap. 6. 41. Mal. 2. num. 10. 11.*
 * Timor magnus quomodo significetur. *Nah. 2. num. 64.*
 * Timendum est in aliorum ruina. *Mich. 1. 55. Soph. 3. 14. Zach. 1. 51.*
 * Timendũ nihil, si Deus nobiscũ sit. *Hag. 1. 52.*
 * Timor calamitatũ nõ debet permanere in electis. *Nah. 1. 47. 48.*
 * Timor sepe cruciat vehementius, quam ipsa mala præsentia. *Soph. 1. 67.*
 * Timor non est perfectorum, sed imperfectorũ. *Hag. 1. 57.*

* Impio-

* Impiorum timor. *Zac. 14. 69.*
 * Seruilis timor bonus. *Mal. 1. n. 17.*
 Tinea.
 † Quid sit. *Hof. 5. n. 33.*
 Titio.
 † * Titio Ecclesia. *Zach. 3. 24.*
 Tolerantia.
 † * Per ossa significatur. *Ham. 2. n. 8.*
 Tondere.
 † Capillos tondere tristitia, & calamitatis signũ. *Ham. 8. n. 30. Mich. 1. n. 44. 46.*
 * Capillos tondere, cogitationes superfluas refecere. *Mich. 1. n. 71. 72. 73.*
 Torcular.
 † Quid sit. *Ioe. 3. n. 18.*
 Torcular calcare, seu premere. *Ioe. 3. 19.*
 Torrens.
 † Torrens spirarum. *Ioe. 3. n. 25.*
 † Torrens deserti. *Ham. 6. n. 43.*
 † Torrens Occidentis, ibidem.
 Torrens Aegypti, ibid.
 Torris.
 † Torris Ecclesia. *Zach. 3. 24.*
 Totus.
 † Tota die, id est, semper. *Hof. 12. n. 2.*
 Tradere.
 * Tradere se quam vile sit. *Zach. 9. 66.*
 Tranquillitas.
 Tranquillitas animæ, vide Pax.
 Transferre.
 † Filios per ignem transferre, quid. *Hof. 5. nu. 13.*
 Terminos transferre quid. *Hof. 5. n. 26.*
 Transire, Transitus.
 † Transire, punire. *Hof. 10. n. 33. Hamos. 5. num. 10. 42.*
 Transitus à lit- ra ad spiritum. *Hof. 2. n. 34.*
 † Transitus à secunda persona ad tertiam. *Hof. 2. n. 56. Habd. n. 73.*
 † Transitus à singulari ad pluralem. *Habd. num. 10. 73.*
 Translatio.
 Vulgata Translatio, vide se vulgata.
 Diuersitas translationum vide orta. *Præl. 1. numero. 2.*
 Transponere, Transpositio.
 Verborum transpositio. *Ham. 5. n. 42.*
 Tres.
 † Numerus ternarius quid significet. *Ham. 1. n. 13. Nah. 1. n. 8.*
 Tribulatio.
 Vide Aduerse res, & Tentatio.
 * Tribulatio reuocat ad Deũ animam errantem. *Hof. 2. 59. & c. 6. 42. Soph. 1. 76.*
 * Tribulationib; exerceat Deus electos, vt triticij cibo, & quare. *Ham. 9. 27.* A Diabolo etiam eos concuti sunt, sed in suam vtilitatem, ibidem. 28.
 * Tribulationũ, & calamitatum causas multi conijciunt in causas naturales, cum eas immittat Deus ira us. *Hag. 1. 42.*
 Tribulationes electorũ Deus finiet. *Nah. 1. 49.*
 * Tribulationibus multum roboratur anima hu-

sta. *Nah. 3. 20. 21.*
 * Tribulationibus mali sũt peiores. *Zac. 8. 43. 44.*
 * Tribulationes sunt Saginariũ iustorũ. *Mal. 4. 23.*
 Tribus.
 Decem tribus quo tempore à duabus diuisa. *Præl. 2. num. 27.*
 Decem tribus, & duæ quibus vocabulis appellentur. *Præl. 7. nu. 3.*
 Captiuitas decem tribuum, & duarum quo tempore cõtingit. *Præl. 2. nu. 27. Hof. 1. nu. 81. 82.*
 † An decem tribus redierint ex captiuitate. *Hof. 1. num. 93.*
 Decem tribus participes gratiæ Euægelicæ. *Hof. 2. num. 10.*
 Decem tribus an in captiuitate. *Idola coluerint. Hof. 2. nu. 8.*
 TRINITAS.
 * Testimonium, quo probatur. *Hag. 2. n. 19. Mal. 3. num. 6. & 7.*
 * Tota Trinitas est in quolibet iusto, idque duobus modis. *Hag. 2. nu. 59. 60.*
 Trinitas personarum significatur dum ea, quæ communia sunt, modo huic personæ tribuuntur, modo illi. *Mal. 3. 5.*
 Tristitia.
 * Tristitia in nobis reprehenditur. *Mich. 4. 74.*
 Troia.
 Quo tempore capta. *Præl. 2. nu. 4.*
 Tu.
 † Tibi, & vobis ornatus tantum causa posita. *Mich. 1. nu. 36. 38.*
 Tuba.
 Ex qua materia fieret. *Hof. 5. nu. 21.*
 Tuba populam conuocabant Hebræi ad res magni momenti audiendas. *Hof. 5. nu. 20.*
 Tumultus.
 † Quid proprie sit. *Hof. 10. nu. 44. Mich. 2. n. 64.*
 Tunica.
 * † Tunica talaris, per seuerantia. *Mich. 1. nu. 57.*
 * Christi tunica, fideles caritate Christo coniungit. *Mich. 2. nu. 52. 53.*
 Turtis.
 † Turtis gregis. *Mich. 4. nu. 58.*
 * Turtis anima. *Mich. 4. 71.*
 Tyrannus.
 Erat olim nomen regum. *Habac. 1. nu. 20.*
 Tytus.
 † Vbi sita, & qualis, & à quibus possessa. *Hof. 9. nu. 25. Ioe. 3. nu. 10.*
 † Significat coangustatio, & afflictio. *Ham. 1. num. 25.*
 Peninsula facta est à Nabuchodonosor, cũ antea insula esset. *Habac. 1. nu. 30.*
 V.
 Vallis.
 † Vallis Iosaphat vbi, & qualis. *Ioe. 3. nu. 2. & 4.*
 † Vallis, populus. *Mich. 1. nu. 7.*
 Vanus, Vanitas.
 Vanagloria, vide Inanis gloria.
 † Vanitas Idolum. *Ionæ. 2. 14.*
 Varius.
 Variæ lectiones quomodo diiudicandæ. *Ion. 3. n. 13.*

† Vas.

Vas.
 † Quodlibet instrumentum significat. Ham. 6. num. 21. Ionæ. 1. nu. 6.
 Vas receptaculum, & instrumentum. Zach. 5. num. 6.
 Vasa, sacramenta. Zach. 5. num. 6.
 Vber.
 † Vberum sponse cur mentio fiat. Hof. 2. nu. 38.
 Vecors.
 Vnde dicatur. Hof. 7. num. 25.
 Vestis.
 * Vestes, naturalia bona. Nah. 3. nu. 31.
 * Vestes verecundia. Nah. 3. nu. 31.
 Velocitas.
 Velocitas coniuncta est cum fortitudine. Ioc. 2. num. 5.
 Velut.
 † Interdum non significat similitudinem, sed ipsam veritatem. Hof. 5. num. 27.
 Vendere, Venundare.
 Vendere est libertatem alicui adimere, & alteri in possessionem tradere. Nah. 3. nu. 3.
 † Venundatus vt faciat malum, id est traditus in reprobum sensum. Nah. 3. nu. 3.
 Venire.
 Venturus, & veniens nomen Christi. Habac. 2. nu. 6. 7. 8.
 Venter.
 † Fructus ventris filius. Mich. 6. num. 23.
 † Venter, omnia interiora, & ipsum cor. Habac. 3. nu. 47.
 Ventus.
 † Alæ tribuuntur vento ob celeritatem. Hof. 4. num. 38.
 † Pascere ventum quid sit. Hof. 12. nu. 1.
 † Vrens ventus. Hof. 12. nu. 1. ca. 13. nu. 37. am. 4. num. 20.
 * Vrens ventus, Christus Dominus. Hof. 13. n. 37.
 Vrens ventus, libido. Ham. 4. num. 22.
 * Vrens ventus, Diabolus. Ionæ. 4. nu. 30.
 Ventus Spiritus sancti dona. Ham. 4. num. 35.
 † In quatuor ventis quatuor mundi plagæ intelliguntur. Zach. 2. 14.
 Quatuor venti qui. ibidem.
 * Ventus, res sæculi. Zach. 2. 29.
 Verbum.
 Verbum Dei, vide Deus, & Scriptura.
 † Quid in initijs prophetarum significet. Hof. 1. num. 3.
 Cur prophete initio prophetie dicant verbum Domini. Hof. 1. num. 2.
 Verbum Domini fieri ad aliquem est aliquid ei reuelare. Hof. 1. num. 3.
 Verbum, visio, & onus in quo differant. Hof. 1. nu. 4. & seq.
 Verbum dicitur prophetia, quia Deus intus loquebatur prophetis Hof. 1. nu. 4.
 Verba pro aduerbijs. Hof. 5. nu. 7.
 Verba multa per verbum facio explicanda. Hof. 8. nu. 10.
 Verbum pro participio. Hof. 12. nu. 16. c. 13. n. 3.
 Verbum plurale cum nomine singulari. Ioc. 2. n. 6.

Verbum singulare cum nomine plurali. Mic. 2. num. 30.
 † Verbum, id est res. Ham. 3. num. 11.
 † Duo verba idem significantia ponuntur causa amplificationis. Nah. 3. num. 27.
 † Geminatio verbi, vide geminatio.
 † Præterire, aut cadere verbum, aut transire, est non fieri quod sonat. Zach. 1. nu. 9.
 Verbum viuum est, quod operatur id, quod sonat. Zach. 1. nu. 9.
 * Qui verbis alijs sunt scandalo, quomodo puniuntur à Deo. Soph. 2. nu. 35.
 † Verbum Dei gladius dicitur. Soph. 2. 61.
 † Verba videri dicuntur propter certitudinem rei significatæ. Zach. 1. nu. 12.
 † Fulgur, & iaculum verba prædicatorum dicuntur. Zach. 9. 58.
 † Dicuntur lapides fundæ. ibidem. num. 59.
 Verecundia.
 * Verecundiæ utilitas. Nah. 3. num. 31.
 † Verecundia dicitur vestis animæ. Nah. 3. n. 31.
 Veritas.
 Confirmatur veritas commemoratione temporum, & minutissimorum quorumque. Præ. 6. num. 1.
 † Veritas, & mendacium in verbis, & in factis inueniuntur. Hof. 7. nu. 1.
 † Ciuitas veritatis Ecclesia. Zach. 8. 5.
 * Veritas commendatur. Zach. 8. 34.
 † Veritas pro vitæ sanctitate. Zach. 8. 34.
 Vermis.
 * Vermis, Christus Dominus. Ionæ. 4. nu. 21. 22.
 * Vermis inquietudo cogitationis. Ionæ. 4. numer. 28.
 Vermiculus.
 † Id est cocculus, vbi nascatur, & cur sic dictus. Nahum. 2. num. 46.
 Verumtamen.
 Sæpe redundat. Soph. 3. num. 7.
 Vestibulum.
 † Vestibulum templi, quid. Ioc. 2. nu. 28.
 Vestis.
 † Scindere vestes signum tristitiæ. Ioc. 2. nu. 19.
 † Christi Domini vestis, fideles. Mich. 2. nu. 52. 53. Zach. 3. 27.
 † Vestimentum, regnum. Mich. 2. 53.
 † Vestes coccineæ, quales. Nah. 2. nu. 46.
 Vestes peregrinæ reprehenduntur. Sopho. 1. 33. 51. 52.
 † Vestis nostra, Christus. Soph. 1. 50.
 Vestes optimæ. Soph. 3. n. 56. 57.
 Vestis alba lætitiæ significat. Zach. 1. nu. 18.
 † Vestes sordidæ peccata. Zach. 3. 13. 25. 29.
 * † Vestes mutatorie gratia Dei, virtutes, ac dona. Zach. 3. 13.
 † Mutatorie vestes sunt quæ non semper gestantur, sed festis diebus. Zach. 3. 13.
 † Vestes, caro Christi. Zach. 3. 25.
 † Vestimentum, corpus. Mal. 2. nu. 38.
 Via.
 † Via, opera, & viuendi ratio. Hof. 4. numer. 19. Mich. 4. nu. 26. Hag. 1. nu. 9.

Vidi.

Victima.
 Victimarum genus triplex. Hof. 6. 28.
 Victoria.
 * Victoriæ genus gloriosissimum quando hostis se victum fatetur, & subdit se pedibus. Zac. 2. 21.
 * Victoria spiritualis. Zach. 14. 66.
 Victor, Victus.
 Victores radebant capita victis in ignominiam. Ham. 8. nu. 30.
 † Victori titulus psalmorum quid significet. Habacuc. 3. 56. & seq.
 Victor Christus. Habac. 3. nu. 60. & seq.
 Videre, Visio.
 Videre, aspicere. Habd. nu. 64.
 Videre, cum voluptate spectare. ibid.
 Videre in bono, videre bonum, ibidem.
 Videre, approbare. Habac. 1. nu. 39.
 Videre, misereri. Zach. 9. 22. Habac. 3. 29.
 Videns, propheta. Hof. 1. num. 4.
 Visio, verbum, & onus quomodo in prophetijs differant. Hof. 2. nu. 4. & seq.
 † Visio cur significet prophetiam. Hof. 1. nu. 4. Nah. 1. nu. 6.
 Visio est nomen generale. omnis prophetiæ, siue tristis, siue læta sit. Habd. nu. 1.
 † Visio cur tribuatur verbis. Zach. 1. nu. 12.
 Visus præstantia super ceteros sensus. Hof. 1. nu. 5. & 43.
 Vidua.
 Vidua non affligenda. Mal. 2. 6.
 Vigil.
 † Vigil, magister. Mal. 2. 26.
 Viginti.
 † Vicenarius numerus infaustus. Zach. 5. nu. 4.
 Vinacia.
 Quid sit. Hof. 3. num. 5. & 6.
 Vinculum.
 Vinculum pro vulnere. Hof. 5. num. 35.
 Vindemiare.
 † Vindemiator, Diabolus, & vitij. Hab. n. 42. 46.
 Vindicta.
 * Vindictæ affectus quantum à Deo puniatur. Zach. 6. 29.
 Significatur in equis rufis. Zach. 6. 26.
 Quam damnosum sit vindictam, seu iram seruare. Ham. 2. 1. & sequentibus.
 Vindicta de peccatis, vide Peccator, & Peccati.
 Vineæ.
 † Vineæ, populus Dei. Mich. 7. n. 19. Hof. 2. nu. 87. Ioc. 1. nu. 21. Zach. 14. 9.
 * Vineæ, læticia spiritualis, & habitus virtutum moralium. Hof. 2. nu. 70. 74.
 † Vineæ, anima. Mich. 1. nu. 24.
 Vinum.
 Vinum non adeo inebriat, vt mustum. Hof. 4. n. 21.
 Vinum in sacrificijs offerri solitum. Hof. 9. nu. 4. ca. 14. nu. 20. Ioc. 1. nu. 24.
 Vinum Libani optimum. Hof. 14. nu. 20.
 † Vini copiam bibere quomodo significetur. Ham. 6. nu. 22.
 Bibere vinum, id est mulum bibere, ibidem.
 Vinum, prædicatio. Hof. 1. numer. 118. cap. 2.

numer. 72. cap. 3. numer. 6.
 Vinum, Inanis gloria. Mich. 1. num. 70.
 Vinum, ita, & punctio. Mich. 2. nu. 41.
 Vinum, celestis consolatio. Mich. 6. nu. 43. Zach. 1. c. 18.
 Vinum, praua doctrina. Habac. 2. nu. 48.
 Vinum gratia. Zach. 10. 18. c. 14. 58.
 † Vinum, caritas. Zach. 14. 58.
 * In vino indulgentes. Ham. 6. 22.
 Vir.
 Vir, & vxor, in nuptijs se inuicem coeuebant. Hof. 3. nu. 7.
 † Vir, id est vnus quisque. Ioc. 2. nu. 6. Ionæ. 1. n. 26. ca. 3. nu. 32. Mich. 7. nu. 7. Soph. 2. 43.
 Virga.
 Virga diuinate. Hof. 4. nu. 21.
 Virgo.
 Virgo M A R I A, vide Maria.
 † Cur prouincia, & vrbs vocari soleat virgo. Ham. 5. nu. 4. & 5.
 Pulchrae virgines indotatæ nubebant. Hof. 3. n. 10.
 Virtus.
 † Virtutes dicuntur ossa. Ham. 2. nu. 8.
 Virtutes, lapides. Ham. 5. nu. 10. ca. 9. num. 28. Hag. 2. num. 81.
 Virtutes, reliquiæ. Mich. 2. nu. 71.
 Virtutes, vngulæ. Mich. 4. num. 79.
 Virtutes, aurum, & argentum. Nah. 2. nu. 71.
 Virtutes, leones, & catuli leonum. Nah. 2. n. 72.
 Virtutes, populus, & mulieres. Nah. 3. nu. 31.
 Virtutes per temporalia bona significantur. Habac. 3. 52. 53.
 Virtutes per pastores, & oues significantur. Soph. 2. nu. 40.
 Vestes nouæ dicuntur. Zach. 3. 13.
 * Virtutes sunt ligna, quibus Dei Domus ædificatur. Hag. 1. 50.
 * Virtutes per triticum, vinum, & alimenta significantur. Hag. 1. 56.
 † Coronæ Christi dicuntur. Zach. 6. 40.
 * Ab studio virtutum non est cessandum in hac vita. Zach. 7. nu. 14. & seq.
 † Mulieres dicuntur. Zach. 14. 25. Nah. 3. 31.
 * Sæpe amittuntur virtutes nobis nescientibus. Zach. 14. 26.
 Profectus in virtutibus, vide Profectus vitæ spiritualis in verbo Spiritualis.
 * Virtutes quædam carni similes, quædam ossibus, & vtraque auferunt ministri Diaboli. Mich. 3. 10. 11.
 Virtutum labor nunquam in hac vita remittendus. Zach. 7. 13. 14. 15.
 Virtutes quatuor, quatuor fabri. Zach. 1. 75.
 Sæpe virtutes nostras cur Deus vocet siccitatem. Hag. 1. 56. 57.
 Virtutes quædam sunt vt pastores, quædam vt oues. Soph. 2. 40.
 Virtutes, quibus terrena calcamus, sunt vngulæ, & quibus magis tetrations conterimus. Mich. 4. 79. 80.
 De virtute sequenda cum paucis agere debemus, non cum carne nostra. Mich. 7. 27.

Virtu.

Virtutes pugnant cum quatuor passionibus scilicet, poenitentia, abnegatio, patientia, cōtemptio seculi sunt quatuor fabri deterren-tes cornua. Zach. 1.7.76.
 Virtutes caritate colligantur inter se. Ham. 9.16.
 * Virtutis viam deserentes repudiant vxores Israeliticorum Mal. 2.40.41.
 Visito, visitatio.
 † Sumitur in bonam, & in malam partem. Hof. 1.1. num. 35. & 64.
 Visus.
 Vide videre.
 Vita.
 Lignum vitæ. Hof. 1.3. num. 40.
 * Vitæ æternæ spes consolatur iustos. Ham. 6. n. 9. & seq.
 * Vita asperitas commendatur. Ham. 6. nu. 16.
 † Vita humana per poma significata. Ham. 8. n. 8.
 † Vita humana per naues significata. Ham. 8. n. 8.
 † Vita præsens nox dicitur, vita futura dies. Na- ham. 3. n. 35.
 Vita spiritualis, vide Spiritualis.
 * Vitæ longæ nemo sibi polliceatur. Hof. 9. 12. 13.
 Vitis.
 † Vitis pro vrbe, & pro parentibus. Nah. 2. n. 44.
 Vitium.
 Vide Peccatum.
 * Vitia quædam dicitur fures, alia latrones, alia vindematores, alia Chaldæi sine Dæmones, & cur & quomodo anima noceat. Habd. 43. vsque ad 48.
 Vitula, Vitulus.
 † Quomodo sumantur in scriptura. Hof. 10. nu- mer. 13. 14. 15.
 Viuere.
 Viuere in conspectu Dei, vide Ambulare.
 † Viuo ego, iurandi formula, quid significet. So- pho. 2. 28.
 Vitium verbum dicitur, quod operatur id, quod sonat Zach. 1. 9.
 Vlam.
 Porticus templi sic dicitur. Ioc. 2. 28.
 Vlam, vel Vlam aula non est nomē vrbs. Hof. 4. num. 30.
 Vltio, vide, Vindicta.
 Ultra.
 † In æternum, & ultra quid significet. Ioc. 2. nu. 38. Mich. 7. nu. 50.
 † Non ultra significat aliquod tempus. Ioc. 2. nu. 38. Nah. 1. nu. 33.
 Vlutare. Vlutatus.
 Rebus iam desperatis fieri solet. Hof. 5. nu. 22.
 Umbra.
 † Umbra Dei, protectio Dei. Hof. 14. nu. 19.
 Vincinus.
 † Quid sit. Ham. 8. nu. 1.
 † Vincinus, mors. Ham. 8. nu. 8.
 Vnguentum.
 Hebræi vnguentis pretiosis se vnguebant. Hof. 2. num. 47. Ham. 6. nu. 23.
 † Vnguenta, virtutes internæ. Hof. 14. 18.

* Vnguentorū luxuria reprehēditur. Ham. 6. 24.
 Vngula.
 † Vngulæ, virtutes. Mich. 4. nu. 79.
 Vnigenitus.
 † Luctus vnigeniti magnum luctum significat. Zach. 12. 17.
 Vnire.
 Deo vniri, vide Adharere.
 Vnus.
 † Ponitur pro Primus. Hag. 1. nu. 4.
 Vocare.
 † Res vocari aliquo nomine dicitur, non tam quod sit illud nomen habitura, quam quod sit habitura id, quod nomine significatur. Hof. 2. nu. 15.
 Vocatio.
 * Gentium vocatio, vide Gentes.
 Vocationi resistentis parna. Hof. 4. 40. & ca. 15. 17.
 * Vocatio Dei. Hof. 1. 1. nu. 20. Mich. 7. n. 62. 63.
 * Vocationi suæ non respondentes abijciuntur, & alij pro eis substituuntur. Zach. 1. 1. 1. vsque ad 47. & cap. 14. 28. 30.
 * Vocatio Dei sibi dicitur. Zach. 10. 19.
 * Vocationem magnam cur sequatur saepe vita communis. Hag. 1. 52.
 Volucris.
 Vide Avis.
 † Volucris, homo superbus. Hof. 2. nu. 92. Soph. 1. 43.
 Volumen.
 † Est pars libri à voluēdo dictū. Zach. 5. n. 2. & 3.
 Voluntas.
 Vide etiam Potentia animæ.
 * Dei voluntatem sequi omnium optimū est ad pacem consequendā. Ion. 4. n. 7. 8. 9. 10. 24.
 * Voluntas propria in conspectu Christi sileat. Zach. 2. 37.
 † Voluntas propria omnium dolorum origo. Io- na. 4. nu. 8. 9. 10. 24. 25.
 * Voluntas, si à Christo feruetur, nihil agit Dia- bolus mouens concupiscentiam. Mich. 5. 58.
 * voluntatis suæ amatores iniquissimo animo perferunt labores Ion. 4. 24. Immodice dolēt, & immodice letantur. Ibi. 25. ipsi vluabunt. Soph. 1. 72. ipsi edificant sine perpendiculo. Zach. 1. 66.
 * Voluntatis humanæ natura. Hof. 9. nu. 16.
 † Voluntas, res quam volumus. Mich. 6. nu. 38.
 † Hostia voluntaria. Ham. 4. nu. 14.
 † Voluntas per regem Assur significata. Nah. 3. nu. 35.
 * Propria voluntas pessima actionum regula est. Zach. 1. 66.
 † Mare dicitur. Zach. 9. 67.
 Humana voluntas quomodo à Deo moueatur. Zach. 12. 26.
 Voluptas. Vide Bona seculi.
 Sitis voluptatum inexplebilis, & miseranda. Hof. 2. nu. 51. ca. 4. nu. 19. 20. 21. 44. ca. 5. n. 30. 31. Habac. 2. nu. 46.
 Quantum noceat voluptas. Hof. 6. nu. vltimo cap. 7. nu. 47. ca. 11. n. 19. Ham. 6. nu. 24. 25.

Habd. 26. num. 18 Soph. 2. 34. Hag. 2. 85.
 Voluptates reddunt animum misericordē. Ham. 6. nu. 26.
 Instabilitas voluptatum. Ionæ 4. nu. 25.
 * Seruitus voluptatum seruituti Ægyptiæ si- milis. Mich. 6. nu. 14.
 † Voluptates carnis per Balsam significat. Nah. 1. nu. 25.
 † Laqueate dom⁹ dicitur voluptates. Hag. 1. 41.
 † Mulier voluptas dicitur. Zach. 5. 16.
 † Equi albi dicuntur voluptates. Zach. 6. 26.
 † Homo voluptatibus deditus equus, & mulus dicitur. Zach. 4. 61.
 * Voluptates euanescent in morte. Malac. 4. 22.
 A voluptatibus ablaetati audiunt verba Dei. Ham. 1. 6.
 Voluptates sectantium pœna Soph. 2. 34. & se- quentibus, & cap. 1. 72.
 Voluptate nunc fientibus dat Deus stuporē dentium. Ham. 4. 16.
 Et semper fame laborant. Ham. 4. 17.
 Illis Deus aufert imbrem, doctrinas salutare. Ham. 4. 19.
 Et in tentationibus relinquuntur. Ham. 4. 19.
 Voluptates sequentes, & à se exeuntes quo- modo lugebunt. Ham. 5. 44. 45.
 Voluptatibus dediti crudeles sunt in alios. Ham. 6. 26.
 Voluptatum finis, & eorū, qui eis dediti sunt. Ham. 6. 27. 28.
 Voluptates seculi perituras. Ham. 8. 9.
 Voluptatum amatores quomodo vitij repleā- tur, & quomodo sint multis modis paru- li. Habd. 18. 19. sunt domus mendacij, & de- ceptores regum Israel. Mic. 1. 66.
 Vomer.
 * Vomer, lingua. Mich. 4. nu. 52.
 Votum.
 * Quod ex voto offertur, præstantius debet ef- se, quam quod offertur voluntarie. Mal. 1. nu. 35. & 45. & non sunt in eis tolerabiles defe- ctus, qui tolerantur in hostijs voluntarijs. ibidē.
 Votum offerri debet ex melioribus. ibidem.
 † Vota non implētē periri vocatur. Mal. 3. 38.
 Vox.
 † Vox Dei tonitruum. Ioc. 2. nu. 10.
 † Dare vocem, acclamare, & approbare. Habac. 3. nu. 41.
 † Vox, calamitas proxima. Soph. 1. 64.
 Vrbs.
 Vide ciuitas.
 † Vrbs, anima. Ham. 5. nu. 10.
 † Vrbs dicitur vitis, & propago. Nah. 2. nu. 44.
 Vrecre.
 Ventus vrens, vide Ventus.
 Vrim, & Thumim.
 Quid essent, & an fuerint in secundo templo. Hag. 1. nu. 13.
 Vrsus.
 * Vrsi, & vrsæ ingenium. Hof. 13. num. 8.
 Vsq̄.
 † Vsq̄ in diem hanc, vel vsq̄ in hodiernum.

diem, id est in perpetuum. Hof. 9. nu. 7.
 Vsq̄ ad mortem, id est vt pene moriatur. Io- na. 4. nu. 18.
 Vt.
 Quomodo solet accipi. Ham. 2. nu. 19. 20.
 Vterus.
 Vide venter.
 Fructus vteri filius. Mich. 6. nu. 23.
 Vtilis, & vtilitas.
 * Vtiles alijs, vide Animarum lucrum.
 In vtilitatem fratrum omnia, quæ habemus, conuertenda sunt. Mala. 3. 39. & sequenti- bus. Ita replebimur bonis. Ibid. 42. & Za- cha. 6. 36. & sequentibus.
 Vtiles debemus esse alijs. Hof. 1. 136. 138. & cap. 2. 100. & cap. 6. 45.
 Vtilitatem aliorum cupientibus Deus maxi- me loquitur. Hag. 1. 35.
 Vtiles alijs quanti faciat Deus, & quomodo eius cognati vocentur, ac propter eorū fru- ctū faciendū toleret malos. Mich. 5. 65. 66.
 Vtiles debemus esse fratribus illis ipsis rebus, quibus eis ante nocuimus. Mich. 4. 52.
 * Vtilitatem suam querentium, & non gloriam Dei figura est Ionas. Ion. 4. 7.
 vulgus.
 † In malā partē sumitur. Mich. 1. nu. 17. c. 4. n. 54.
 * Vulgus peccans non est sequendum. Mich. 4. num. 54.
 Vulgata editio.
 Cum facta est erat incorruptus textus Hebraicus. Hof. 9. nu. 20.
 Vulgatæ editionis cōmendatio. Mich. 5. n. 18. 67.
 Qui vulgatam editionem reprehendunt hæreti- cis insciji fauent. Mich. 5. nu. 18.
 Defenditur vulgata editio. Hof. 1. nu. 19. 26. 105.
 † ca. 2. nu. 6. † ca. 3. nu. 3. & 5. † ca. 4. nu. 5. 10. 13. 20. 26. 36. † ca. 5. n. 2. & sexto. 32. † ca. 6. n. 32. 35. † ca. 8. n. 8. 15. 24. 25. 27. † ca. 9. n. 7. 9. 10. bis. 18. † cap. 10. nu. 1. 3. 6. 15. 18. 19. 51. 44. 54. † ca. 11. n. 15. 16. 25. 27. 34. 38. † ca. 12. nu. 1. & 9. 11. 13. 15. † cap. 13. nu. 1. 2. 3. 8. bis. 9. 13. 14. 20. 36. † ca. 14. nu. 12. † Ioc. 1. n. 17. 19. 24. bis 26. 28. † ca. 2. nu. 7. 21. 47. 50. † ca. 3. n. 19. † ca. 4. nu. 5. 14. 36. † ca. 5. n. 35. 66. 72. † ca. 6. n. 4. & 5. & 8. 12. 15. 27. 34. † ca. 7. nu. 2. & 3. 11. † ca. 8. n. 2. & 6. † cap. 9. n. 2. bis. 39. & sequentibus. † Habd. in Bosphoro. nu. 14. & seq. † Ion. cap. 3. nu. 12. † ca. 4. nu. 11. † Mich. 1. nu. 32. 33. 34. 37. 39. † ca. 2. nu. 4. 14. 29. 30. 36. 39. 63. † ca. 5. nu. 3. 19. 30. † ca. 6. n. 24. 31. bis. 32. † ca. 7. n. 2. 34. † Nah. 2. n. 52. 63. † Hag. 1. nu. 13. † ca. 3. n. 1. 33. 48. 50. † Soph. 2. n. 2. & 3. 19. 53. 54. † ca. 3. n. 2. & 4. † Hag. ca. 1. nu. 10. 19. 22. † ca. 2. 29. 70. † Zach. 3. nu. 18. 20. † ca. 4. nu. 22. 28. † ca. 7. nu. 3. † cap. 8. 35. † cap. 9. 36. 48. † ca. 10. nu. 2. † ca. 11. n. 14. 28. 50. † Mal. 1. 18. 33. † ca. 2. n. 4. 26. † ca. 3. 16. 19.
 Vulnus.
 † Vulnere Christi Domini per sculpturam la- pidis significata. Zach. 3. 48. 52.
 * Value.

* Vulnere Christi Domini prophetantur. Zach. 13. 10.

Vultus.

Vide etiam Facies.

† Operire vultum est erubescens, & dolentis. Mich. 3. nu. 5.

† In malam partem sumi solet pro facie irati. Mal. 1. 23.

Vxor.

Vxor, & vir se iniuicem olim coebebant, quod apud Saxones, & Burgundiones fit. Hof. 3. n. 7. 8. & 9.

Vxor fiebat olim heres mariti. Hof. 3. nu. 8.

Vxor rei diuinæ, & humanæ sociæ. Hof. 3. n. 8.

Vxores sæpe viros deceperunt. Mich. 7. 28.

Alienigenas vxores accipere prohibitum Iudæis Mal. 2. nu. 22.

* Qui vxores despiciunt, quam grauitè à Deo reprehendantur. Mal. 2. nu. 22. 24. 27. 28.

* Quomodo vxor tractanda à viro. Mal. 2. num. 22. 24. 30.

* Vxor, bona viuendi ratio. Mal. 2. 40.

Y

Apud Græcos, & Latinos olim valebat V. Hof. 5. 36.

Z

Zacharias.

Zacharias filius Barachia. Hab. n. 3. Zach. 1. nu. 1. & seq.

† Zacharias interfectus inter templum, & altare quis fuerit. Zach. 1. nu. 1. & sequentibus.

Zacharias quo tempore prophetauerit. Præl. 2. nu. 7. 23. 24. 27.

† Quid Zachariae nomen significet. Præl. 3. nu. 2. 3. & 4.

Zacharias pater S. Iohannis Baptista à Iudæis interfectus. Zach. 1. nu. 5.

Zelus.

Quid sit. Ioe. 2. nu. 3. 2. Nah. 1. num. 7. Soph. 1. 68. Zach. 1. 48.

† Zelus est ira, non qualis est inter inimicos, sed quæ ex ardenti amore proficitur. Nah. 1. n. 7. Dei Zelus. Soph. 1. 68.

Zelus est dolor cum ira mixtus cum re, quæ nos cupimus, alter potitur, aut cum eam male tractari, affligique cernimus. Zach. 1. 48.

* Zelus honoris Dei operatur in nobis poenitentiam, & conuertit nos, & facit, vt terra non percutiatur anathemate. Mal. 4. 26. 27.

Zoroastres.

Zelus honoris Dei comendatur. Mal. 4. n. 26. 27. Rex Bactrianorum. à Nino victus. Hof. 2. nu. 61.

Zorobabel.

An fuerit filius Salatielis. Hag. 1. nu. 7.

Zorobabel duplex, ibidem.

* Zorobabel typus Christi. Zach. 4. 14.

* Zorobabel, iultorum typus. Zach. 4. 35.

L A V S D E O.

S A L M A N T I C A E.

Apud Guillelmum Foquel.

M. D. LXXXVII.

